
3 1761 07825459 6

HISTORISKT-GEOGRAFISKT OCH STATISTISKT

LEXIKON

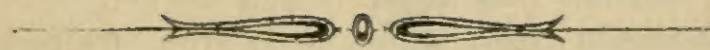
ÖFVER

SVERIGE.

Sjunde Bandet,

Förra Afdelningen.

T—W.

STOCKHOLM.

Tryckt hos A. Holmberg & Comp. 1866.

LIBRARY
AUG 17 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

Fortsättning från VI Band. af Förteckningen öfver Subskribenter på Historiskt-Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige.

Arboga.
Tottie P. R., löjtnant, Strömsnäs.
Beskow J. W., Wrethammar.
Hermansson C. von, Frötuna.

Arvika.
Lindberg, förvaltare, Skönneruds såg.

Carlshamn.
Månsson Nils, nämndeman. Tranemåla.

Carlstad.
Setterlund Sv., kyrkoherde, Kyrkebohl.
Montgommery H. von, Löfstaholm.
Lagrelius E., Töcksfors.
Wadström C. N., Wahlnäs.
Ekelund L., Wäsby.

Christianstad.
Andersson A., Stora Frosboholm.
Persson Nils, Skillinge.

Enköping.
Björkenstam K., häradshöfding, Strömsnäs

Falun.
Stolpe E., Qvista.
Nieroth C. F., friherre, Rämsugn.
Wågströmer M., Schisshyttan.
Bergström C., Siljansfors bruk.
Engström C. M., Stimmerbo.

Falköping.
Persson J.

Göteborg.
Cyr, de, C., baron.
Sjöstedt S., prost, Tegnaby.
Holmertz, lagman, Örmanäs.
Printzensköld C., Tunarp.

Halmstad.
Bredin E. G., brukspatron.
Culin M., prost.
Dahlén J. W., handlande.
Elfstedt C.
Jönsson P., målare.
Kastrup A. W., possessionat.
Lagergren J. A., löjtnant.
Tollska bibliotheket.

Helsingborg.
Hansson Johannes, landtbrukare.
Platen C. von, baron.

Hjo.
Sjöqvist G., Ulfhult.

Hudiksvall.
Ångman A. M., Sophieholm.

Kongsbacka.
Andersson E., Syllinge, kronolänsman.
Colliander C. L., Rossared, patron.
Malmstedt O., löjtnant.
Nilsson O., Marielund, landtbrukare.
Petersson A., Hambrö, kronofogde.
Santesson B., Tjolöholm, ryttmästare.
Schmidt L., Särö, patron,
Jeansson G. M. landtbrukare, Knobesholm.
Lindhé Oscar, Hammargården.

Landskrona.
Törnqvist J. C., Ora.

Lidköping.
Lidköpings elementar-läroverk.
Linderoth, fröken.
Pettersson B., rådman.
Smitt Ol., handlande.
Törner, löjtnant.

Linköping.
Aurelius A. A., Boxholm, Ekeby, kyrkoherde.

Lund.
Hallenborg, kammarherre, Rydsgård.

Mariestad.
Bredin Erik Eustadius, Kroppfjell.

Motala.
Berndes M. Th., Säter.

Nyköping.
Sundström C., Ullevie.
Wijnbladh G., Lundby.
Thorsen A. F.
Toll, kongl. sekter, Palstorp.

Norrköping.
Eklund, Gustaf, konsul, Thorshag.
Segerström F. A. brukspatron, Mauritzberg.
Sederholm Alexander, Qvarsebogård, kapiten.

Ronneby.
Schreiber, jägmästare på Forstheim.

Sala.
Sandels Knut, häradshöfding, Mälby.

Skellefteå.
Clausen N., verksegare.
Ekbohrn T. Hj., telegrafkommissarie.
Hällberg, J., kamrer.
Unæus J. M., kyrkoherde.

Sköfde.
Essen R. von, baron.
Ehrengranat, kapiten.

Stockholm.
Wingstedt E., handlande.
Ryberg C. S., dito.
Björkman W., dito.
Holtz J., dito.
Rooth G., grosshandlare.
Lindh, läderhandl.
Tengelin J., fabrikör.
Herzog P., bokbindare.

Strengnäs.
Insulander G., agronom, Lindholm.

Strömstad.
Stiegler J. G., konsul.

Westervik.
Egge Sv., fabrikör.
Jäde Carl, possessionat, Gunnebo.
Sparre Gustaf E:son, frih. löjtnant, Grönsö.
Meurling C., kapten, Syserum.

Westerås.
Lewenhaupt G. G:son.
Lenström C. J.
Billmansson S. O.
Engvall J. E.
Lewenhaupt C. G.
Hollström C. J.
Kjellborg C. F.
Roman A.
Löfvén Em.
Ståhlbåge G.
Silfversköld C. S.
Edman W.
Meurling L. W.
Beijbom C. O.

Luhr A. E.
Tersmeden W.
Cronstedt W.
Fredberg G.
Bodström C.
Andersson A.
Romander G.
Bergh A. F.
Gartz B.
Bäckman G.
Fredenberg A.
Hanström G.
Hamnström G.
Beckius J.
Schartau F.
Flodin P. O.
Wickholm J. P.
Kjellberg O. W.
Svensson L. E.
Öberg W.
Roth A.
Hammarström P. M.
Silfverstolpe F. O.
Nauckhoff Aug.
Wenström S. O.
Lundqvist C. W.
Strandman C. O.
Lindgren Alb.
Pettersson L.
Larsson J.
Söderhjelm A. U.
Tottie J. M.
Pagels A.
Krook A.
Carlsson C. A.
Wetterqvist P. M.
Torngren J. W.
Husberg C.
Hemning E., Wahlsta, possessionat.
Widberg J. H., Wad.
Beseman C. J., Westanfors, pastor.

Wexiö.

Lagerbjelke A., Qvarngården.

Wisby.

Strussenfelt A. L. von, häradshöfding.
Arweson L., konsul.
Hård C. grefve.
Herlitz G., magistrats-sekreter.
Ekman L. P., konsul.
Norrby W., urmakare.

Åmål.

Ekström L. M., Strand.
Freudenthal J. M., prost, Tösse.
Bystedt, pastor, Mossvik.
Möllenhoff, patron, Upperud.
Sandberg, befallningsman, Näs.
Lilljehöök, löjtnant, Sjönnebol.
Brukspatron Waerns sterbhus, Baldersnäs.
Patron Grönqvists arfvingar. Hängelö.
Lidström, färjare, Åmål.
Kallin W., fru, Wänsberg.

Åtorp.

Hofsten S. E. von, brukspatron, Sund.
Palmqvist J. E., orgelnist, Stensäng.
Fagergren J., Husbacka, komminister.

Örebro.

Acharius W., medicinæ doctor.
Andersson P. E., stadsfiskal.
Aulin H., bruksförvaltare:
Adler G., possessionat.
Bohman J. borgmästare.
Burenstam A., kapiten.
Bäckström M. E., auditör.
Berglund W., bruksegare.
Cassel W., d:o.
Carlberg P. A., d:o.
Carolinska Läroverket.
Carlsson J., bruksegare.
Christiersson C., inspektor.
Danielssen D., brusegare.
Djurklou G., friherre, possessionat.
Ehrenborg R., bruksegare.
Ericsson H., d:o.
Ek P. J., handlande.
Ekelöf P., kyrkoherde, Ramsberg.
Flodin O., handlande.
Geijerstam C. E. af, kammarherre.
Grill A., bruksegare.
Hartman C., lektor.
Hofsten S. von, bruksegare
Hofsten B. J. v., d:o.
Hoffman J., d:o.
Hamilton H., friherre, bruksegare.
Hellström W., bruksförvaltare.
Holst Åke, ryttmästare.
Hinnersson W. E., bruksegare.
Dito P., d:o.
Jansson J., d:o.
Jensen A., jägmästare.
Johansson Sv., handlande,
Kjellmark E. A., bruksförvaltare.
Lindén P., exekutor.
Landsort V., handlande.
Lundbom P. J., bruksegare.
Lagergren G., possessionat.
Löwenhjelm C. G., Klockhammar, brukspatron.
Müntzing C., kapten.
Meijerhelm C. E., agronom.
Nyström C. A. telegraf-direktör.
Nilsson Petter, Löa, 10 expl.
Mörk J. C., brukspatron, Läggesta.
Olsson E., hemmansegare.
Printzensköld S. F., major.
Robsahm Carl, Millmark.
Roman C., possessionat.
Svensson J. E., länsman.
Sundström G. C., jägmästare.
Strokirk C., ryttmästare.
Stjernbergh E., bruksförvaltare.
Sparre A. C:son, friherre, bruksegare.
Tekniska skolan.
Thersmeden T., bruksegare.
Toll C. F., kapten.
Uggla A. J., d:o.
Ulmgren J. W., apothekare.
Widestrand L. P., kamerer.
Wikström A., bruksförvaltare.
Wilsson G., fru.
Wigardt C. J., bruksegare.
Zetterstedt C. E., kronofogde, Hinderstorp.
Årman A. G., öfverste-löjtnant.

T.

Taberg, en bergsträckning af $^1/_4$ mils längd, uti Jönköpings län, Månsarps socken, $1^3/_8$ mil söder om Jönköping, höjande sig 830 fot öfver Wettern, men endast 400 fot öfver den omgifvande marken; högsta punkten, kallad *Tabergs-kullen*, störtar med en tvärbrant emot s. s. o. allt ner till Månsarps-strömmen. Från norra och östra sidan är ett alldeles öppet fält fram till Wetterns strand. Hela Tabergs-sträckningen, åtminstone kan det sägas om hela den höga ryggen, består af idel jemnsidiga smala jernmalmsgångar eller jernmalmstreck, som stryka längs efter hela sträckningen och äro merändels lodfallande. Malmgångarne indelas i 1:o ädlare jernmalmsgångar, 2:o i gångar, som föra den vanliga rena Tabergsmalmen och 3:o i gångar, som föra spatfläckig malm. Taberg är med undantag af Gellivara och några andra föga kända berg i Lappland, det enda i Europa, der oblandad jernmalm brytes ofvan jord. Det bästa jernmalmsstrecket i norr håller malm om $32^1/_2$ % jernhalt, till utseendet svartaktig och brunglänsande samt kallas jernband. År 1830 upptäckte professor Säfström här den förut okända metallen Vanadin; här märkes ock en fossil, som Rinman kallade grönaktig och ljusgrå jernlera. (Se Bergverks-Lexikon, I del., sid. 902. Bihang till Ny Smålands beskrifning, sid. 8, samt Ny Smålands beskrifning, III del., sid. 368—373. Wetenskaps-Akademiens handlingar 1846, sid. 260). Den första malmbrytningen skedde på kon. Carl IX:s befallning; år 1618 besöktes Taberg af kon. Gustaf II Adolf, som utsåg tjenliga ställen för masugns- och hammarbyggnader, upplät berget under vissa privilegier åt en borgare i Jönköping, Paul Peilschmidt, med tillåtelse för hvem som helst att sig der nedsätta och upptaga grufvan, samt inrättade *Tabergs bergslag*, som omfattar Barnarps, Månsarps och Sandseryds socknar, jemte 2 hemman i Rogberga socken af Tveta härad samt en mindre del af Byarums socknar i Östmo härad. På bergets högsta spets har fordom stått ett stort furuträd, å hvilket konungen och hans män ristat sina namn. Trädet finnes väl nu icke mer, men bevaras uti bergslagens sigill, som föreställer ett träd på spetsen af ett berg. Uti bergslagen finnas 4 bergsmanshyttor och en under bruk lydande masugn; hvarjemte 6 andra masugnar äro grundade på delaktighet i Tabergs malmfält; af dessa må här nämnas *Tabergs bruk* i Månsarps socken, $1^1/_4$ mil från Jönköpings hamn och jernvägsstation, egande uti Tabergs malmfält under eget utmål 3:ne grufvor. Nära invid malmbrotten i berget ofvan jordytan finnes en, efter nyaste konstruktion uppförd masugn, med 48 fots hög pipa jemte blåsmaskin med dubbelverkande cylinder samt malmkrossverk och gasrostugn; tackjernstillverkningen har utgjort 12,000 centn. årligen; stångjernet är särdeles segt och mjukt, samt fritt från alla de oarter, som göra ett jern röd- och kallbräckt samt flagrigt. Under bruket lyda $1^1/_8$ mtl, qvarn med 2 par stenar. Tabergs bruksegendom utgör med Eckersholms och Spaafors bruk samt Gärahofs säteri med tillhörande egendomar *Eckersholms* gods (se den art.), tax. till 416,500 rdr rmt. Årliga malmbrytningen i hela bergslagen uppgår till något öfver 40,000 *ställ.* jernmalm; 1861 års brytning ur 16 grufvor var 179,069 centner. Den för smältningen nödiga limstenen hemtas öfver Wettern från Nerike. Taberg finnes aftecknadt uti Svec. Ant. et Hod., Linnerhjelms resor, I del., och uti 17:de häftet af Sverige, framstäldt i teckningar.

Taberg, jerngrufvor i Philipstads bergslag, Nordmarks socken af Carlstads län, derur 1861 brötos 199,210 centn. malm, egas af Uddeholmska bolaget. Åbyggnad vid Taberget, $\frac{23}{256}$ i Nordmarks-

hyttan, mjölqvarn för 2 par stenar samt finbladig såg, var alltsammans i 1863 års bevillning åsatt ett värde af 40,900 rdr rmt; i bevillning för inkomst af grufvorna erlades 190 rdr rmt. Vidare finnas vid Taberget en tändrörsfabrik och en år 1863 uppförd stiftspiksfabrik.

Tafvelsjö, by i Umeå landsförsamling, med gästgifvaregård, belägen alldeles isolerad vid sjön; hade 1830: 24, år 1863: 45 åboer, och med tillhörande grofbladig sågqvarn, ett fastighetsvärde af 133,000 rdr rmt. År 1830 fanns vid gästgifvaregården blott en stuga gemensam för värdfolket och de resande. Nöden i denna trakt beskrifves då så stor, att barkbröd måste förtäras; ett sundare bröd skulle dock kunna, enligt professor Zetterstedts uppgift, beredas utaf rötterna af Missne (Calla palustris), som växer der i kärren. Växten igenkännes lätt på dess stora hvita tunglika blomhölster, som framkomma i Juli; rötterna böra samlas höst och vår, torkas och malas till mjöl. Härifrån skjutsas i söder till *Hissjö*, första skjutsstationen från Umeå, samt i norr till *Rödå*. *Tafleån*, hvars yttre gren löper genom *Taflesjön* och *Hissjön*, och hvars östra tillflöde kommer från Mickilsträsk, Skärträsk, Trehörningen m. fl., drifver *Fällforsså* finbladiga sågverk.

Tagel, ett frälse-säteri af $5^5/_8$ mtl, uti Mistelås socken af Allbo härad och Kronobergs län, beläget omkring $3^1/_4$ mil från Wexiö, uppgifves af Djurberg år 1818 haft 40 t:rs utsäde, tillräcklig skog; var åsatt i 1863 års bevillning ett värde af 94,500 rdr rmt.

Tagel nämnes i ett gammalt permbref af 1343, som upplyser, att dåvarande egaren Mathias Håkansson bortbytte Tagel till sin bror Nils Håkansson, hvilken 2 år derefter gaf sin hustru Eleana Niklisdotter gården till morgongåfva. Säteriet utbyttes från kronan af fru Hedvig Mörner, har sedan tillhört på 1700-talet, då under Tagel lydde 1 mtl säteri, $4^3/_8$ mtl frälse samt en manufaktursmedja, belägna uti Mistelås, Slätthögs och Qvenneberga socknar, slägterna Adlermark, Rothlieb, Steuch, Humér, Starkhufvud, Sjöblad och Strömfelt; såldes år 1785 af kommerse-rådinnan Juel till general-löjtn. frih. Carl Rappe, hvars son flyttade manbyggnaden, som då var inredd endast för bönder, till dess nuvarande läge, men den förstördes af vådeld 1816, hvarefter nuvarande manbyggnad först 1838 uppfördes af sonen, ryttm. frih. Wilhelm Rappe, nuvarande egaren, hvars varma nitälskan för folkets väl kommer att sent förgätas på denna ort. — Gården hade fordom åbyggnaden på en ö i sjön Rymnen, som ännu bär namnet Herrö, och hvarpå synas lemningar af stenfot till byggnader o. d.; äfven qvarstå pålar efter en bro, som förenat nämnda ö med fasta landet.

Taksten (i jordeboken), *Taxsten*, *St.* och *L:a*, by uti Lärbro socken af Norra fögderiet och Wisby län, om $1^1/_2$ mtl sk., deraf $1\frac{15}{32}$ mtl med $^7/_{16}$ Nordre Ihre, utgöra en välbebyggd egendom med trädgård; har rikt höbol och ymnig skog. Egare är krigsrådet Nisser.

Tallsjö, by om $\frac{39}{96}$ mtl krono, $1\frac{41}{96}$ mtl skatte, på 6 n:r, uti Fredrika socken af Åsele lappmark i Westerbottens län, med 9 hemmansbrukare; häradsdomaren Erik Adamsson i denna by nämnes i länets hushållssällskaps handlingar såsom den der, icke allenast från ris och rot upptagit ett år 1831 i godt stånd varande hemman i byn, utan ock förvärfvat åt sina öfriga 4 söner hvar sitt hemman, samt i öfrigt ådagalagt aktningsvärda egenskaper i förening med en stilla vandel. Äfven förtjenar omnämnas, att Tallsjö byamän under åren 1825—26 förfärdigat en stenbro af omkring 360 alnars längd med påfylld jord öfver ett förut nästan ofarbart land.

Tandla. Egendom i Husby-Rekarne socken, Öster Rekarne härad och Nyköpings län, bestående af $4^1/_2$ mtl frälse och belägen norr om och inom den s. k. Tandlafjorden af Hyndevads ström eller Hjelmarens utlopp genom Eskilstunaån. Tandla, som jemte $^1/_4$ hemman frälse Boholmen, och $^1/_4$ hemman skatte Husby, är taxeradt till 144,000 rdr, förekommer i fordna tider, tillika med Tandersten, såsom klostergods; 3 mtl tillhörde 1686 G. Sparre, och 1 mtl utbyttes 1642 från kronan af Claës Stjernsköld. Nu eges alltsammans af brukspatronen Lars Celsing på Hellefors.

Tandö, gästgifvaregård uti Lima soc-

ken i Dalarne, vid Westra Dalelfven: skjutsar till
Ungärdet i n. v. . . . . . . 1 mil.
Fors i s. o. . . . . $1^1/_2$ »

Tanne, by i Jämtland, har (enligt Adelns Ättartaflor) från urminnes tider tillhört förfäderna af slägten Tannström, och hvilket namn äfven är taget af denna by. Af slägten må nämnas professorn och läraren åt sedermera kon. Oscar I, kansli-rådet Nils Mårten Tannström, adlad af Tannström, † 1842.

Tannefors, $^3/_4$ mtl skatte, med pappersbruk, manufaktursmedja och 11 qvarnverk uti S:t Lars socken af Hammarkinds härad och Linköpings län; härom få vi hänvisa till art. S:t Lars.

Tannsele, by uti Lycksele Lappmark, 1 mil från kyrkan, der missionsskolan har en gård.

Tannåker, annex-socken till Dannäs pastorat, är belägen uti Westbo härad af Jönköpings län, 11 mil s. s. v. från Jönköping, gränsande i vester till Bolmen, dit hemmanet Jonsboda sträcker sina egor och afskär sålunda denna socken från Dannäs, i söder till Angelstad, i öster till Hvitaryd och Berga; omfattar med $^3/_4$ mils längd och $^3/_8$ mils bredd 0,195 qv.mil, hvaraf 0,057 vatten. Marken jemn, isynnerhet omkring kyrkan invid Bolmens stränder; rådande jordmån svartmylla och något stenbunden. Nödig skog växer. Ett kärr här heter Tannsjön; för öfrigt hörer hit en stor del af sjön Bolmen. År 1865 funnos cirka 350 inbyggare. Hemmantalet utgöres af 4 skatte, $5^1/_2$ frälse, taxerade till 134,000 rdr rmt, inber. värdet af en qvarn. Socknen håller 4 soldater af Östbo kompani. — Kyrkan, liten, men snygg, belägen 8 mil från Wexiö, är byggd 1793; har i sakristian Gyllenpalmska grafven; denna ätts stamfader Johan Gyllenpalm, före adlandet Palm, bidrog, under det att han var justitiæpresident i Malmö 1676, mycket till afslåendet af de belägrande Danskarnes storm. — Barnundervisningen bestrides gemensamt med Bolmsö uti en ambulatorisk folkskola; skolhus finnes.

Af fornminnen omtalas på sluttningen af Skällandsöåsen en stor sten, i form af en ländstol, kallad predikstol, der S:t Sigfrid säges ha predikat. Straxt i söder om predikstolen ligga två griftrör, ett på hvardera sidan om vägen. På en större höjd, belägen i Flahults bygärde, der man ovanligt nog i Småland kan räkna 6 à 8 kyrkor, ligger ett tempelrör, och 60 alnar i öster från detsamma träffas ett dylikt, hvarförutom i trakten finnas tre mindre griftkummel. *Hvita rör* är namnet på ett stort griftrör mellan Tannåkers och Flahults marker, i närheten af hvilket ligger en offerkälla, kallad *Pilekälla*.

Bland gårdar märkes säteriet *Stora Tannåker*, se nedan. Forna kapellansbostället *Smederyd* ligger $^1/_4$ mil från socknen på Bolmsö. Af hemman nämnas *Flahult, Sunnerö, Rykulla, Qvarkhult, Färle, Rona* och *Skällandsö*. — Adress: Ljungby.

Tannåker, Stora- ett frälse-säteri af 1 mtl, uti förutbeskrifna socken, utgör med underlydande $^1/_8$ mantal rå och rör *Finnatorpet* samt $^1/_8$ mtl skatte en egendom, vackert belägen vid sjön Bolmen, på ett afstånd af $7^1/_2$ mil från Halmstad, $3^1/_2$ mil från Wernamo, $2^1/_2$ mil från Ljungby och c:a $4^1/_2$ mil från Södra Stambanan, med en areal af 1,200 tld, hvaraf 400 åker och äng, resten hagmark, men ingen skog; jordmånen är mylla på sandbotten, icke obetydligt stenbunden: till godset höra qvarn och 13 torp, ypperlig jagt och fiske. Manbyggnaden omgifves af trädgård.

Förste kända egare är amiralen Nils Sjöblad, som år 1599 erhöll Tannåker till sätesgård; år 1708 egdes gården af fröknarna Gyllensvärd, sedan nämnes Gyllenpalmar, Porath, på 1840-talet kapt. Ramberg och kamreraren Hagrens enka till hälften hvardera; nu deras arfvingar.

Tansjön, i Öfver-Lännäs socken af Ångermanland och Wester-Norrlands län, se 4:de band., sid. 603, 1:sta spalt.

Tansâ masugn, belägen uti Mockfjerds kapell af Gagnefs socken, Fahlu län, $^1/_4$ mil från kapellet, 5 mil från Fahlun, $^1/_8$ mil från Westerdalelfven vid det ifrån sjön Tansen rinnande vattendraget.

Huruledes Fahlu bergslag, dess nuvarande egare, kom i besittning af masugnen, som anlades åren 1820 och 1821, och har 2 farmar, gasrostugn, krossverk,

m. m., derom se Noraå bruk; taxeringsvärdet år 1863 var 6,292 rdr rmt. — Malmen hemtas ifrån egna grufvor i Grangärde socken på 3 à 4 mils afstånd och tackjernet, hvars tillverkning, uppgick 1854—55 till cirka 11,164 *skll*, 1860—61 till 16,264 centn. (har förut tillverkat ända till 278 *skll* tackjern i veckan), afsändes dels till Noraå bruk $1^1/_2$ mil och dels till Snöå bruk i Jerna socken, $3^1/_2$ mil. Jordegendomen är ganska obetydlig, men stället har genom under de sednaste åren uppgjorda arrendekontrakter kommit i 50-årig besittning af betydliga skogssträckor inom Leksands socken.

Tanum, i äldre permbref kalladt *Tanheim*, *Taneim* och *Tannim*, ett härad i Bohus län, gränsar i norr till Bohus läns nordligaste härad, Wätte, i öster till Bullarens och i söder till Qville härader, samt i vester till hafvet, med en areal af 3,062 qvadratmil land och 0,045 vatten, eller 70,863 tld, hvaraf 1,230 tld uppgifves vara odlad jord, 20 naturlig äng; folkmängden är omkring 9,100 personer. Häradet, som innefattar Tanums pastorat, utgör med Qville, Bullarens och Wätte härader Norrvikens fögderi af Qville-Wätte domsaga, med tingställe vid Hede gästgifvaregård; det förer i sitt sigill ett nät med 3:ne fiskar. I allmänhet är Tanum en ful ort och har mycken likhet med vissa trakter af Halland; är med undantag at nordligaste delen, som är skogvuxen, kalt. Dess största vikar äro den milslånga *Sannäsfjorden* och *Tannamsfjord*, samt *Isvikskile*; mynningen af dessa vikar *Hafstens sund*, förekommer ofta uti de gamla sagorna. Uti Tanums skärgård äro *Resö*, *Galtö*, *Lindö* eller *Kalfö*, *Pinnö*, *Otterö* och *Musö* m. fl. de största och bebodda. De här förekommande vattendrag äro obetydliga. Mineralkällor finnas på prestgårdens egor, vid *Forssumtorp*, och på *Hvitlyckes* eller *Westerbys* egor.

Tanum, en socken uti Tanums härad af Göteborgs och Bohus län, $5^3/_4$ mil från Uddevalla, $14^1/_4$ mil från Göteborg; areal 2,192 qvadratmil = 50,729 tld = 284,081 qvadratref, hvaraf 278 tunnl. vatten; $138^1/_8$ mtl, hvaraf $103^3/_4$ skatte, $32^5/_8$ krono, $1^3/_4$ frälse; taxeringsvärdet 3,228,360 rdr; 7,490 inbyggare. Ifrån södra gränsen mot Qville sträcker sig en slätt af en mils längd och bredd, utmärkt för sin stora bördighet, en annan öppnar sig vid kyrkan, begränsad af ljungbevuxna bergssluttningar. Högsta bergen äro *Skuggebergen* och *Hafstensberget* m. fl.; uti bergsträckningen norr om kyrkan finnes på en sträcka af omkring $^3/_4$ mil, en rödgul, finkornig granit, uti hvilken ofta påträffas hvita qvartskrystaller. Skog finnes endast på näset mellan Tannams- och Sandnäsfjordarne; brist på bränsle och qvarnar utgör ock socknens största olägenhet; deremot finnas icke mindre än 16 tegelbruk, till hvilka bränslet hemtas från Nafverstads pastorat och Lars socken. Jordmånen allmännast lera, blandad med mylla, sand på öarne (se Tanums härad), sand och mojord på fjällhemmanen, äfvensom på höjderna; betydlig tillgång på skalmergel. Hufvudnäringen åkerbruk, och anses allmogen här hafva i denna näringsgren ett stort steg framför den öfriga i länet; ängen liten och betesmarkerna knappa; hufvudsädet hafra; af fiske idkas vaddrägt af makrill och sill, ostron; af de sednare utmärka sig de s. k. profossostronen. Här ligger den starkt bebyggda handelsplatsen *Grebbestad*, (se den art.) Socknen utgör med Lurs ett regalt pastorat af 1:a klassen. Kyrkan, ombyggd 1829, består af ett aflångt fyrkantigt skepp, 60 alnar långt och 29 bredt, med ett torn i vester och en fyrkantig sakristia i öster; ehuru till sin idé klandrad af vår förste architekt, är den likväl till följd af sin rymlighet en af de ansenligaste inom länet. Här finnas tre flyttande skolor, men intet skolhus. Prestgården, 2 mantal, uppgifves såsom ett det yppersta ecklesiastika hemman i stiftet; der fängslades baron Görtz år 1718; pastors mensalhemman äro $1^3/_4$ mtl *Arndal* och $^1/_4$ mtl *Sör Edsvik; Lilla Ulfveskede*, $^1/_2$ mtl, är kommin.-boställe. Fornforskaren A. E. Holmberg var här en tid kyrkoherde. På gästgifvaregården *Hede* äro Tanums och Bullarens häraders tingshus. Socknen öfverflödar på fornlemningar, såsom hällristningar, omkring 2,000 ättekullar och flera hundra stenvårdar räknas; de märkligaste förekomma vid *Greby*, på *Rylands* och *Håkerys* marker och vid

Hoghem; Blodbäck, som rinner förbi kyrkan och *Walbrets* graf anses såsom minnen från Skottarnes nederlag här. *Trinneborgs* slott m. m.; vidare hänvisas till art. *Greby* och länets förut beskrifna socken samt till Holmbergs beskrifning öfver Bohus län, sid. 227—258. »Antiqvarisk Resa år 1838 af G. Brunius», sid. 78 etc. Gårdar: *Kragenäs*, 1 mtl, häradshöfd.-boställe. — *Kärra*, 1 mtl, länsmans-boställe; 1 mtl *Klefva* med $^1/_4$ *Klefvemyr*, 1 mtl *Tretteland* äro militiæ-hemman, det förra med 47 t:rs utsäde; betydligare enskilda gårdar äro *Mjölkeröd* med underl. $^7/_8$ mtl *Skärbo*, och 1 mtl *Säm*. — $^1/_2$ *Backa*, $^1/_2$ *Berg*, $^1/_2$ *Öhn*, $^1/_2$ *Röd* äro militiæ-hemman. *Anräsby*, 4 sk., 1 fr., $^3/_4$ kr. — *Tyft*, $^1/_2$ krono. — Fiskläget *Sannässtrand*, med 38 hus. — Adress: Uddevalla.

Tarsled, annex socken till Herljunga pastorat, är belägen uti Kullings härad af Elfsborgs län, $3^1/_4$ mil o. n. o. från Alingsås, omgifven af Hudene, Gällby, Remmene och Fölene socknar, mot hvilken sednare Nossan utgör gräns; areal 0,133 qvadratmil land = 3,078 tld = 17,236 qvadratref; $11^9/_{16}$ mtl, hvaraf $6\frac{5}{16}$ skatte, $1^1/_4$ krono, $3^3/_8$ frälse; 442 inbyggare. Jordmånen hjelplig, men ängen tufvig och mager; saknar skog. Statens Westra Stambana går genom socknen. År 1864 har lån sökts för uppbyggande af gemensam kyrka med moderförsamlingen. Gårdar: 1 mtl kr. *Tarsled*, stomhemman; $^1/_4$ *Klockarebol; Åltorp*. — *Horsby, Bergagärde, Tabol, Bossgården*, byar. — Adress: Skara.

Taxhufvud, kaptens-boställe uti Tillinge socken, Åsunda härad af Uppsala län, cirka $^1/_2$ mil från Enköping, af 1 mtl krono, med en areal af 1521 qv.-ref, deraf 359 åker, 207 äng, 906 skog. En sägen förtäljes än i Uppland, att en gång anlände konung Carl XI till detta kaptens-boställe och befallde kaptenen följande dagen båda compagniet till mönstring, hvarvid befanns, att en karl just vid den rote, som kronofogden tillhörde, felades i ledet, och då derjemte upplystes, att roten icke hållit soldat på flera år, blef konungen vred och befallde, att fogden skulle genast inledas i trossboden och iklädas en soldats rustning samt ställas i ledet och sålunda tjena för roten, tilldess antaglig karl ordentligen blifvit insatt. Derefter visade sig konungen mycket blid mot manskapet och anställde lekar, såsom kapplöpningar, brottning, målskjutning m. m., deri han sjelf deltog.

Taxinge. En af de minsta socknarne i Södermanland och belägen i Selebo härad af Nyköpings län, mellan Gripsholmsfjärden af Mälaren i norr, Kärnbo i vester, Åker och Dillnäs i sydvest samt Thuringe socken af Stockholms län i sydost och öster. Arealen 0,353 qv.-mil (8,169 tld) land, deri inbegripna en del af Hernön och några mindre holmar, samt 0,060 vatten. Kusten omväxlar af berg och odlade bygder; det inre af socknen är deremot till det mesta bergländigt med här och der jemnare skogsmark, såsom först Näsby skog samt sedan häradets allmänning, båda med höjder af 200 fot och derutöfver. Landet genomskäres af en på sina ställen sidländt dalgång, gående i nordlig riktning till fjärden och upptagande vatten från de inom socknen varande Mört-, Lång-, Ry- och Finkarbosjöarne. Rådande jordmånen är mojord; jemte åkerbruket idkas ängs- och skogsskötsel samt fiske. Hemmantalet var år 1863: $9^1/_2$ mant., deraf 1 skatte, $^3/_4$ krono och $7^3/_4$ frälse, med ett sammanräknadt taxeringsvärde af 287,550 rdr rmt. Folknummern steg samma år till 566, men 1864 till 564. Genom socknen går från öster till vester, mellan Kumla gästgifvaregård i Thuringe och Läggstakrog i Kärnbo, stora landsvägen från Stockholm vesterut. Thaxunge nämnes 1283 och 1314 såsom hörande till prepos. Törensis; nu utgör socknen annex till Kärnbo; kaplaner äro kända från 1659. Kyrkan, som ligger straxt nedanför det vackra Näsby, nära det lilla vattendraget samt öfverskuggad af lummiga träd, var af hög, okänd ålder och tillökad på vestra sidan 1642, men ombygdes på hans egen bekostnad af hauptmannen öfver Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län, Johan von Westphal till Näsby, som dog 1710; (se art. Näsby). Enligt en punkt uti den för några år sedan aflidne egarens af Näsby, hofmarskalken baron Martin von Wahrendorffs testamente är kyrkan nu försedd med torn och i öfrigt, såväl

till sitt inre som yttre, utsirad, hvilken reparation fullbordades 1863. Begrafningsplatsen var förut invid kyrkan, men en ny sådan anlades för omkring 30 år sedan ett stycke derifrån. — Största stället inom socknen är, såsom förut sagdt, *Näsby* (se särskild artikel), och hvarunder $7^3/_4$ mtl lyda. — *Åbytorp*, $^1/_4$ mtl krono och beläget ungefär $^1/_2$ fjerdingsväg söder ut ifrån kyrkan, är komministersboställe. — *Al-dal*, *Stora Lopptorp*, *Långsjö* och *Rysjö* äro sk.-hemman; — *Åby*, *Finkarby*, *Björkbro och Helleby* åter frälse.

Taxinge. Frälse-säteri, utgörande 1 mtl, beläget i Lids socken, Rönö härad och Nyköpings län, $2^1/_2$ mil från Nyköping, $^1/_4$ mil från sockenkyrkan, vid den å hvarigenom de små Samlingssjöarne utfalla i den större Eknarn. Till egendomen höra qvarn med tre par stenar och två grynverk, såg, smedja och tegelbruk samt 2 mtl skatte, alltsammans år 1863 tax. till 100,000 rdr, deraf 53,545 rdr för sjelfva sätesgården. Taxinge utbyttes från kronan år 1589 af Gjon Pedersson (Wäderhorn) och kom efter honom till hans måg, löjtnanten vid Södermanlands infanteri Henric von Halle; har sedermera egts af flera ofrälse slägter samt 1851 och ännu 1863 af Johan Wilhelm Segerdahl. Mangårdsbyggnaderna bestå af en större tvåvåningars träbyggning under tegeltak med tolf rum m. m., samt två flygelbyggningar af timmer. Till gården höra två trädgårdar, hvaraf den ena liggande mellan karaktersbyggningen och ån; fyra små sjöar finnas på egorna.

Taxnäs, ett berustadt säteri af $1^1/_2$ mtl, uti Fröslunda socken af Lagunda härad och Uppsala län, med naturskönt läge, omgifvet af stora präktiga lindar och andra ädla löfträd, med vackra alléer och smakfulla parker samt utsigt öfver den vackra och fiskrika insjön Alsta, som medelst en å står i kommunikation med Mälaren; på vägen till Stockholm, hvartill räknas 7 mil, är närmaste gästgifvaregård Tunalund; ej fullt 1 mil från gården, till Uppsala är $2^3/_4$ mil, till Enköping $1^3/_4$ mil, och en fjerdingsväg till Örsundsbro lastageplats, derifrån ångbåt går reguliert på Stockholm flera gånger i veckan. Åbyggnaderna utgöras af manbyggnad med 2 våningar, innehållande 13 rum och kök, samt 2:ne flyglar med tillsammans 8 rum, m. fl. byggnader.

Taxnäs förekommer år 1300, köptes till skatte den 23 Mars 1763, egdes 1825 af en Sunesson, och tillhörde 1862 landshöfdingen friherre R. von Kræmer. Säteriet, som uppgafs 1818 ega 25 t:rs utsäde, hjelpligt höbol, obetydlig skog, manbyggnad af trä, har 146 tld åker och 50 tld afrösningsjord, underlydande jordtorp äro 4 med 52 tld; tax.värdet är 21,000 rdr rmt. Det utgjorde 1862 med 1 mtl säteri *Hamra*, $1^7/_8$ mtl frälse, $1^3/_8$ mtl skatte, 1 rusthåll, tills. $6^3/_4$ mtl, en egendom med 1,066 tlds areal, hvaraf 744 tld åker, med ett utsäde af 78 t:r höstsäd, och 90 t:r vårsäd, af rotfrukter sättas årligen omkring 30 t:r potates, och af rofvor skördas årl. c:a 250 t:r, af hö är medelafkastningen 675 lass à 25 *lll* = 16,875 *lll*. Af kreatur födas 13 hästar, 40 oxar, 52 kor, 2 tjurar, 24 ungkreatur, 35 får 8 svin. Skogen, hvars areal utgör omkring 220 tld, uppfyller egendomens behof.

Vid de i ett sammanhang liggande *Taxnäs*, *Klista* 1 mtl frälse, *Stora Qvek*. 1 mtl skatte, är åkerjorden indelad sedan flera år tillbaka i 9-årig cirkulation, med en stark gödslad träda, en ogödslad dito, 2-årig klöfvervall etc. — Egendomens samtliga onera uppgå i medeltal till 800 rdr kontant, 62 t:r spannmål.

Såväl den större trädgården vid Taxnäs, som den mindre vid Hamra äro rika på utmärkta fruktträd (vid en exposition prisbelöntes 22 st. olika sorters vinterfrukt från Taxnäs).

Taxviken. *Taxvigen.* Gästgifvaregård på Dal, i Steneby socken, Tössbo härad och Elfsborgs län; belägen på en tvärbrant bergskulle, visar den sig der såsom ett bergfäste, hvarifrån man har en vacker utsigt öfver Svägsjön; man ser härifrån djupt inunder sig spiran af Steneby kyrka, hvartill vägen slingrar sig utför och uppför flera backar. Från gästgifvaregården skjutsas till:

Wögne i nordvest	1	mil.
Fjäll i öster	$1^1/_4$	»
Skuggetorp s. s. o.	$1^1/_4$	»

Teda, *Theda*, en socken uti Åsunda härad af Uppsala län, 1 mil från Enköping, vid Oxfjärdens nordvestra strand,

mellan Tillinge socken i norr och Sagån i vester mot Björksta; areal 0,366 qvadratmil (efter Tham), deri inberäknadt *Ängsön* och *Kurön*, med 27,141 qv.ref = 4,906 tld, hvaraf 4,819 vatten (enligt Topograf. korpsen) eller 0,212 qvadratmil; 21⁵/₈ mtl, deraf 10 skatte, 2¹/₂ krono, 9¹/₈ frälse; 492 inbyggare (år 1865). — En ganska jemn med obetydliga kullar mestadels skoglös bygd; rådande jordmån lera, här och der sandblandad. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte något fiske idkas. Åkern upptager 8,316 qvadratref, skog och betesmark 8,103 qv.ref, ängen 3,187 dito. Förnämsta vägen kommer från Näs, går åt vester till den gamla, af gråsten uppförda kyrkan, 5³/₈ mil från stiftstaden Uppsala. Theda, som 1314 förekommer såsom hörande till Aashundæri, utgör nu ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. *Kyrkoherdebostället* vid kyrkan, 1¹/₄ mtl, har dessutom egor uti fem andra hemman. — En runsten vid prestgården och lemningar efter befästning från Kurö utgöra socknens fornminnen. Märkliga gårdar äro *Salta*, med en areal af 1,540 qv.ref; *Strömsta*, i sambruk med 2 frälse *Solberga*, ¹/₄ fr. *Palsbo*, *Smedstorp*, *Westantorp*, *Lundbo*, *Backa* och *Brännbo*, hvardera ¹/₄ mtl rå och rör, hafvande en areal af 6,893 qv.ref; *Gumlösa* i sambruk med ¹/₄ sk. *Tollsta*, areal 2,394 qv.ref; *Kurö*, areal 3,090 qv.ref; alla med särskilda artiklar. — Hemmans namn äro vidare: *Ekeby*, *Enberga*, *Hjortsberga*, *Kromsta*, *Risberga*, *Sjogsta* och *Walla*. — Adress: Enköping.

Tegalund, kaptensboställe af 2 mtl krono-säteri, uti Foglums socken, Barne härad och Skaraborgs län, 2³/₄ mil från Alingsås; har åkerjord af stark lera, godt bete uti en utmed ån belägen hage, ingen skog utom några vackra lundar af löfträd; taxerades år 1863 till 80,000 rdr rmt; underl. ³/₈ mtl.

Tegelsmora, en socken uti Olands härad af Uppsala län, 5 mil från Uppsala, kring Wendelsåns ursprung, mellan Dannemora i sydost, Film i öster, Löfsta i norr; areal 21,382 tunnland eller 119,739 qv.ref land och 166 tld vatten; 49¹/₄ mtl, deraf 10 skatte, 1³/₄ krono, 37¹/₂ frälse; öfver 1,140 inbyggare. — Socknen, belägen på landthöjdens rygg, har flera sjöar, såsom *Tegelsmora*, *Tobo*, *Wendelsjön*, *Ängsjöarne*, *Fälaren* och *Strömaren*, alla i förbindelse med hvarandra genom mellanliggande träsk, som upptaga nästan hela det inre landet; bästa bygden, en kullig slätt, kring Wendelsån. I sydost ligger Dannemora grufbolags vestra allmänning. Jordmånen svag lera och mojord. Näringar: åkerbruk, skogs- och bergsbruk, det sednare inskränkt till tackjernsblåsningar i *Tobo* masugn. *Tighlismoro* förekommer 1282, då första kyrkoherden nämnes, såsom hörande till Norundh, hörde inpå 1540-talet till Wendels härad, då jorden var indelad i settingar till 7¹/₂ markland; är nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hvartill egaren af Leufsta bruk har kallelserätt. Kyrkan gammal, reparerad 1835; prestgården vid kyrkan, 1 mantal; komministern innehar 1 mtl i Götby. Här föddes 1736 naturforskaren Per Forskål, hvars fader var då kyrkoherde i församlingen. Under året 1857 i Augusti förstördes af en hagelsky hälften af all växande säd på *Bennarby* och *Elsarby*, samt utslogs utsädet af rågen på 6 andra hemman. Orten är rik på hedniska grafhögar och stensättningar, hvaraf märkes en sluttande bergshäll i Bensarby gärde (se sid. 173, Antiqvar. Tidskrift år 1864). Här märkes *Tobo* masugn, hvarunder lyda omkr. 13 mtl. — Adress: Uppsala.

Tegnaby, en socken uti Konga härad af Kronobergs län, belägen 1 mil s. o. från Wexiö, gränsande i söder till Ö. Thorsås, i vester till Täfvelsås, i norr till Wexiö landsförsamling och Hemmesjö samt i öster till Furuby socken; arealen 6,603 tld, hvaraf 582 tld skoglösa och ofruktbara sanka mossar samt 201 tld insjöar och träsk; af dessa må nämnas Bramstorps sjö och Hönsan, samt största delen af Tegnaby sjö, som genom Storån utfaller i Thorsjön; å sydvestra sidan tillstöter Rinkaby sjö församlingen. De begge sistnämnda sjöarne gifva god myrmalm. Socknen, som anses vara mer uppodlad än de omkringliggande, har till rådande jordmån uti åkerjorden, upptagande 159 tld, sandblandad mylla, mojord och grus, samt uti ängsmarken, upptagande 1,128 tld,

svartmylla och mossjord; betesmarken är vidsträckt, omväxlande af dälder, skogar, mossar och kärr samt höga grus- och skerfbackar. Hufvudnäringarna äro åkerbruk och boskapsskötsel, samt binäringarne upptagandet af sjömalm, dess transporterande till Åry masugn i Hemmesjö, jemte kolning för samma bruk, och ved, som föryttras till Wexiö; fiske, jagt, biskötsel, salpetertillverkning och bränvinsbränning äro alla mindre indrägtiga. Skogen består väsendtligen af fur och gran samt i hagar och ängar af björk, med något al och ek. Vid boståderna förekomma, utom fruktträd, mindre planteringar af ask och lönn m. fl. mindre betydliga trädsorter. Folkmängden, som år 1810 var 354, år 1848: 490, hade 1863 uppgått till 650 personer. Folkets lefnadssätt bär prägeln af Wärend i allmänhet, dock tillbakatränges den fordna allvarsamheten i klädsel af nyare moder, äfvensom uppföras nu kostsamma byggnader. Tjenstfolket, som i allmänhet utgöres af legohjon, beskrifves som redbarare och pålitligare än angränsande socknars. Hemmantalet utgöres af $6^5/_8$ skatte, $3^3/_4$ krono, 2 frälse, taxerade till 291,500 rdr rmt, hvartill komma Tegnaby Norreqvarns mjölqvarn och bränneri m. m., taxerade till 15,361 rdr. Af det på 1640-talet vid Storån anlagda jernbruk återstå endast slagghögar. — Socknen, som sedan 1844 har gemensam kyrka med den $^1/_2$ mil härifrån belägna moderförsamlingen Hemmesjö, är alltså helt liten och obetydlig, men har dock en viss märkvärdighet derigenom, att skalden Esaias Tegnér härstammar från denna socken, hvarifrån slägten tagit namn; ännu för några år sedan såg man, nära kyrkan, den förfallna stuga, uti hvilken biskop Tegnérs farfar Lucas Esaiason bott; han lefde under Carl XII och »var en karolin vid plogen.» Barnens undervisning besörjes i ambulatorisk skola, så att socknen är fördelad i 2:ne läsrotar, der undervisning lemnas i hvardera under $2^1/_2$ månaders tid. Den öfriga tiden af året är skolläraren, som är gemensam för pastoratet, sysselsatt med likartad undervisning i moderförsamlingen, då barnen likvisst njuta dels enskild undervisning, dels i Söndagsskola, hvilken sednare hufvudsakligen upprätthålles af församlingens komminister. Till fattigförsörjningen lemnas af hvarje hemman i säd och penningar årligen 27 rdr rmt. Af fornminnen utmärker sig företrädesvis en vacker tempelkummel med sin takhäll och sina ordentliga tröskelstenar, omkring hvilka flera grafhögar ligga; för öfrigt finnas rör- och stensättningar. Bland gårdar märkas öfverstebostället $1^1/_2$ mtl krono-säteri *Tegnaby* eller Tegnaholm, som skall blifvit af öfverste P. Scheffer uppodladt och förskönadt; det år 1832 till kaptensboställe anslagna 1 mtl *Tofta;* enligt ett bref af år 1314 upplät Johan Nielsson i Tofta denna gård till sin hustru i vederlag för henne tillhöriga gods i Uppgrenna, hvilka han sålt till biskop Carl i Linköping; $^1/_4$ mil från kyrkan ligger kapellansbostället $^1/_2$ mantal *Tofta.* Af *Tegneby* är $^3/_4$ mantal stom åt biskopsstolen i Wexiö; *Tegnaby* hospitalsgården $^5/_8$ mantal, anslogs till Wexiö hospital 1617. Utom byarne *Tofta* och *Tegnaby*, finnes 1 mantal frälse *Skogstorp* under *Åry.* — Adress: Wexiö.

Tegnebol, 1 mantal frälse-säteri i Björkviks socken, Jönåkers härad af Nyköpings län, köptes från kronan år 1650 af general-major Joh. v. Fitinghoff, egdes 1825 af öfversten Schönström och 1863 tillika med $^1/_2$ mantal frälse Åminne, alltsammans tax. till 34,144 rdr rmt, af löjtn. O. W. v. Sydow på Broby i Bettna församling.

Tegneby, *Teknabœr*, *Thœgnaby* på 1300-talet), en socken uti sydvestra delen af pastoratet, som dessutom innefattar annexerna Stala och Röra, intagandemidten af Oroust-landet, hör till Oroust Westra härad af Göteborgs och Bohus län; $5^1/_2$ mil från Kongelf, $7^1/_2$ mil från Göteborg; areal 0,490 qv.mil land = 11,340 tld = 63,504 qv.ref; $44^3/_8$ mtl skatte, 2 mtl krono, 7 frälse, deraf $3^1/_2$ mtl höra i kyrkligt hänseende till Morlanda pastorat. Taxeringsvärdet 1,041,400 rdr rmt; 2,436 inbyggare (år 1865). Socknen är ful och skoglös, men en rik sädesbygd, hvars medlersta del upptages af odlade slätter; korn och bönor froda sig här förträffligt i den ypperliga gråleran. Såsom en geologisk märkvärdighet omnämnes, att trakten,

der kyrkan står, företrädesvis skjutit i höjden. Hufvudnäringen är jordbruk; sjöfart idkas med en jakt om 25 läster. Der *Tange-* och *Lyrösund* förenas, ligger gästgifvaregården *Nösund*, hvarest liflig handel drifves, och hvarifrån socknens produkter utföras; stället är bebygdt med flera vackra boningshus. Kyrkan, bestående af långhus, chor och halfrund absid i öster, tros vara den äldsta i orten, platsen, som den intager, skall fordom utgjort en samlingsplats för ungdomen vid dess kämpaöfningar, eger, enligt testamentarisk disposition, 1/8 mtl skatte *Wasseröd. Tegneby,* 1 mtl, derunder lyda de 5 s. k. *Loppetorpen,* pastorsboställe, med 40 t:rs utsäde, som gifva 300 t:r, är den bästa gård i socknen. Utom folkskolan, som trädde i verksamhet 1847, finnes en småskola; till ett blifvande sockenbibliothek finnas donerade medel. Fornlemningarne utgöras af dyrhus, grafhögar, rörkullar, en offerkälla; en stor guldring har påträffats vid *Haborgs* kulle. — Gårdar: *Ileberg,* 1 mtl, kronolänsmansboställe; 1/4 mtl frälse *Hälla* tillhör gymnasii-godset. Lyrön med 6 hemman om tillsammans 3 mantal (se den art.) — 1 mtl *Gilleby,* 1 *Björneröd* och 1 *Otteslätt,* alla skatte, hafva legat under Dragsmarks kloster. *Nösund,* med handelsbod, och *Nötskär,* byar. — Adress: Proust.

Tegsnäset, *Tågsnäs,* by af 1 1/8 mtl skatte, i Degerfors socken af Westerbottens län, 2 1/8 mil från kyrkan. Härifrån färdas man med båt på Umeåelfven till Lycksele kyrka, med undantag af forssarna, som passeras förbi landvägen; har ängar på flera mils afstånd.

Telestad, by af 7 mtl skatte, uti Wexiö landsförsamling af Kinnevalds härad och Kronobergs län, belägen söder om Wexiö vid Hospitalssjöns vestra strand; 17 brukningsdelar; 300 inbyggare; tax.-värdet är 191,500 rdr, inberäknadt för tegelbruk, väderqvarn och ångbränneri; anses varit det Tylostad, som biskop Carl (Båt) i Linköping gaf jemte flera hemman till fundation af en perpetua vicaria via Wexiö domkyrka; blef sedermera på 1600-talet födelseort för kyrkoherden i Rogberga, Erik Tillander, hvars son, Elias Til Lands var med. d:r och professor i Åbo; — 3 mtl häraf uppgifvas af Wieselgren blifvit 1750 bebygdt till säteri af öfver-kommissarien Ljungfelt, och skall byggmästar Thelander här hafva täflat i odling med assessor Apiarie, handelsman Wahrstedt, bönderna Måns Bengtsson, Gumme och Jonas i Bondegården m. fl. — År 1863 egdes 3 7/16 mtl, förmodligen utgörande egendomen Tufvan (se den art.), af konsul E. Meijer i Carlshamn och patron H. W. Claësson i Skåne. 1 mtl af apothekare Apiarie och 1/8 mtl af C. Tillander.

Telje, Öster- och Wester-, socknar, med en folkmängd (år 1865) af 924 inbyggare, se vidare art. Södertelje landsförsamling.

Teljö, *Telje,* ett mtl skatte-rusthåll och 1 mtl frälse uti Öster-Åkers socken af Stockholms län, med vackert läge invid en vik af Saltsjön, 3 1/2 mil från hufvudstaden, med daglig ångbåtskommunikation, 1/4 mil från sockenkyrkan; manbyggnaden innehåller 7 rum, och omgifves af 2:ne små insjöar; arealen omkrig 900 tld, deraf öppen jord 125 tld. Betet är tillräckligt för minst 40 kor och nödiga dragare; till gården hörer fiske i Saltsjöviken. Onera uppgifvas till högst 200 rdr, tax.värdet år 1863 var 40,000 rdr. Egdes nämnda år af prostinnan Sophie Malmgren.

Temnaren, sjö på gränsen af Westmanland och Uppland, hvars sänkning har varit ifrågasatt sedan århundraden och sednast åren 1855—60; omkring 20,000 tld nu vattendränkt jord skulle derigenom kunna göras odlingsbara.

Temta, *Tämta,* en socken i Wedens härad och Marks fögderi af Elfsborgs län, 1 1/4 mil norr om Borås, dock är väglängden 2 1/4 mil; areal 7,031 tld, deraf 3,594 skog, 528 mossar; 10 5/16 mtl, deraf 3 3/8 frälse, 5 3/8 skatte, 7/16 krono, 1 1/8 boställshemman (allts. tax. till 105,000 rdr rmt); 1 mantal hör till Ornunga socken af Gäseneds härad. En vild och skogig bergstrakt, glest bebyggd, med 454 inbyggare, och sparsamt odlad, delas i 2:ne delar genom sjön Säfven, jordmånen, mest sandmylla på sand- och mjällbotten, är i allmänhet af svag beskaffenhet; ängen torr och mager hårdvall, till en del med löfskog samt sankare mader, 2 lass beräknas på tunn landet; 209 tld äro åker, 982 äng, 622

beteshagar. Åkerbruk är hufvudnäring, mesta utsädet är af blandsäd, 128 t:r, af potates 124 t:r; 20 hästar, 95 kor vinterfödas. Bränvinsbränning och tillverkning af träskor äro binäringar. Förra kronoallmänningen Weden sträcker sig inom socknen med en egorymd af 279 tld. Socknens afgifter utgjorde 1854: $7^1/_2$ % af tax.värdet. Ingen landsväg; tingen hållas i Borås. — Socknen är annex till Bredared; kyrkan, 25 alnar lång, 13 alnar bred, af gråsten, var redan 1854 utdömd, ligger 1 mil norr om moderkyrkan. Undervisningen i ambulatorisk skola ombesörjes af den vid Bredareds fasta skola anställda läraren. En bautasten, $4^1/_2$ alnar hög, med en domarering, reser sig på Kihls egor. — Gårdar och byar: *Temta* by, $1^3/_4$ skatte, 1 frälse, $^3/_4$ mtl krono pastors stom; 1 fr. *Maleryd,* 1 sk. *Farstorp (Fastorp); Ödeqvarn* med 2 par stenar; *Döfvedalen, Nubbasvedjor,* byar. — Adress: Borås.

Teng, annex-socken till Särestads pastorat, uti Åse härad af Skaraborgs län, areal 2,916 tld eller 16,329 qvadratref; $9^3/_4$ mtl, deraf $5^1/_4$ skatte, $1^1/_2$ krono, 3 frälse; öfver 400 inbyggare. Kyrkan, liten och mörk, tillbyggdes år 1669. Imellan *kapellansbostället* och kyrkan äro bautastenar. I Tengs by finnes kyrkoherdestommen, 1 mtl, komministerbostället, $^1/_2$ mtl, samt gästgifvaregård. *Häljestena,* by. — Adress: Lidköping.

Tengene, *Tengened,* en socken uti Wiste härad af Skaraborgs län, 3 mil o. s. o. från Wenersborg, omgifven af Flo, Bjärby, Flakeberg, Lägnum och Trökörna socknar; areal 5,601 tld eller 31,365 qvadratref; $11^3/_8$ mantal skatte, $1^1/_2$ krono, 3 frälse; tax.värdet 485,300 rdr; 875 inbyggare. Genom socknen flyter Nossan, med vackert vattenfall vid Tengeneds by, och 1814 lades en bro af sandsten med hvalf af 45 fots bredd. Jordmånen är lera, mer eller mindre jord- och sandblandad. Hufvudnäringen åkerbruk; betydlig handel med hvete. Åse och Wiste häraders tingshus är inrättadt på gästgifvaregården *Grästorp.* Kyrkan, byggd af sten, är rymlig. Kyrkoherdebostället, 1 mtl, är välbeläget vid förutnämnda å och en skogslund; uppbrändes 1676 af Danskarne. Socknen utgör med Trökörna, Hyringa, Malma och Lägnum ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Skara stift. — I Tengeneds by är enbladig såg och qvarn för 4 par stenar samt lägenheten *Marieberg; Eklanda,* by. — Adress: Lidköping.

Tenhult, *Österg.* och *Westerg.* Två mtl frälse uti Rogberga socken, Tveta härad och Jönköpings län, ega en viss märkvärdighet genom Michel i Tenhult, som i spetsen för Tveta bönder vann en seger öfver Danskarne på Myrstada slätt, till minne hvaraf restes 1842, på förslag af organisten P. Petersson i Rogberga, en huggen gråsten, der landsvägen grenar sig både till Eksjö och Kalmar, med inskrift: »År 1611 $^2/_{10}$ blef i denna trakt en dansk krigshär slagen af Tveta härads allmoge, anförd af skogvaktaren Michel i Tenhult. Nehem. 4: 14.» Som egare till hemmanet nämnas öfverste G. L. von Wærnstedt på 1840-talet, och jägmästare A. H. Sandblad år 1863; Tenhult, med vacker manbyggnad, taxerades sistnämnda år till 45,000 rdr rmt. Genom enskild aktieteckning har härstädes åstadkommits ett holländeri, bestående af 20 kor och 2 tjurar. På egorna är jernvägsstation å Södra Stambanan, $1^1/_8$ mil från Jönköping.

Tenninge, eller, som den fordom kallades *Sandelsfors,* masugn uti Ore socken, Nedan-Siljans fögderi och Stora Kopparbergs län, vid Tenningeåns utlopp i Skatungen, 1 mil vesterut från Furudals bruk, hvarunder den lyder, uppbyggd af auditören Sandel med privilegium af d. 17 Febr. 1752, är i sednare tider försedd med cylinder-blåsmaskin, gasrostugn, varmapparat, krossverk m. m.; årliga tillverkningen c:a 17 à 20,000 centner tackjern af malm från Furudals egna grufvor, af hvilka de förnämsta äro *Harmsarfvet* och *Jungfruberget* i Kopparbergs, *Sörskogs* i Leksands samt *Walsarfsberget* och *Gryssne* i Åhls socknar. Malmen forslas dels vintertiden direkt från grufvorna och dels från Insjön i Åhl sjöledes till Orsa, der bruket har upplagsplatser. Jordegendomen är obetydlig. Masugnen med åbyggnader taxerades 1863 till 19,500 rdr.

Tensta, *Tenstad,* en socken uti Norunda härad af Uppsala län, på ömse

sidor om Wendels- och Fyris-åarna, mellan Lena i söder och Dannemora i norr, $2^1/_2$ mil från Uppsala; areal 14,761 tld land och 185 tld vatten (0,008, eller enligt annan uppgift 0,020 qvadratmil vatten); $62^1/_3$ mtl, deraf $22^5/_8$ skatte, 11 krono, $28^1/_2$ frälse; cirka 1,260 inbyggare. Sydvestra delen, som är den bättre, utgör en föga kuperad slätt; nordöstra delen är, dels jemn, dels sandig, åt öster något skogig och bergig. Tenstaåns bro, förut af trä, är år 1860 uppförd af sten med 3:ne hvalf. Rådande jordmånen är lös sandblandad lera. Åkerbruk hufvudnäringen. Landsvägen från Uppsala till Dannemora går öster om Fyrisån. Tensta, der kyrkoherdar nämnes på 1290-talet, utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Uppsala stift. Kyrkan af tegel, utan torn, är gammal; har grafchor för slägten Bjelke till Salestad. Vid kyrkdörren en bautasten med runor, ristade af efterlefvande, till minne af lyckliga anhöriga, som dött i hvita vadum. Gårdar: utom den märkligaste, *Salesta*, äro *Fasma* (se den art.); *Altomta*, 3 mtl rusthåll; *Tuna*, $^1/_2$ frälse, 1 skatte, med såg; — *Gropens* och *Järsta* qvarnar. — Adress: Uppsala.

Ternö, ö uti Hällaryds socken af Bräkne härad och Carlskrona län, $^3/_4$ mil från Carlshamn; beväxt med ek- och björkskog; bebodd af 7 fiskare, åsatt $^1/_8$ mtl skatte; hamn af 30 fots djup, med 2:ne inlopp, hvaraf det östra 13 fot och det vestra 16 à 17 fot.

Thamstorp, ett fr.-säteri af 1 mtl ($5^1/_8$ mant. uppgifver Tuneld), uti Trökörna socken af Wiste härad och Skaraborgs län, 3 mil s. o. från Wenersborg, nära kyrkan, har fordom tillhört Wrangelska slägten, sedan Elsa Sigrid Adlerstjerna, gift första gången med häradshöfdingen Johan Tham, andra gången med landshöfding Johan Lange, efter hvars död 1768 hon gjorde Thamstorp till fideikommiss, hvarföre innehafvaren deraf, till minne af stiftarinnan, äfven kallar sig Adlerstjerna; hennes dotterdotter, Elsa Dorothea Tham, gift med landshöfding Johan Kristian Thomée, adlad Adelsköld, fick 1806 tillstånd att flytta fideikommiss-stiftelsen till Öjared i Elfsborgs län; hvarefter Thamstorp kom till general-major J. L. Belfrage; eges för närvarande af kapten C. von Mentzer. — Thamstorp, före 1780 kalladt Loftstomten, sammanlagdt 1812 med säterierna *Höga*, 1 mtl, och Stommen, $^1/_2$ mtl, tillsammans taxerade till 92,000 rdr rmt, utgör nu med underlydande $4^7/_8$ mtl ett gods, som dock fordom varit betydligt större. Folkmängd 286 personer. — Gården är välbebyggd, med trädgård och park af 16 tld, har mjöl- och sågqvarn i Nossan och Lillån; jordmånen är god; tillräcklig löf- och barrskog.

Tholsjö, by på 6 n:r af $2\frac{37}{48}$ mantal skatte, $^3/_4$ frälse, uti Skaraborgs län, Sunnersbergs socken, Kållands härad; häraf är 1 mtl gästgifverihemman, som skjutsar till:

Ekebo i norr	$1^1/_4$	mil.
Lidköping i s. o.	$^3/_4$	»
Mellby i s. v.	$1^1/_2$	»
Örslösa i v. s. v.	1	».

Thomestorp, gård af 1 mtl skatte, uti Kisa socken af Kinda härad och Linköpings län, vid Nedra Föllingen, omkring $5^1/_4$ mil från Linköping, har hört under Wreta kloster, från 1629 under Föllingsö; i sednare tider hitflyttade den allmänt aktade lagmannen Otto Leonhard Rääf från fädernegården Demshult till detta hemman, hvilket han uppbyggde och förskönade, och hvarest han dog den 1 Juli 1810; innehades af dottern omkring 1818, till hälften af jägmästare Österdahl, till hälften af allmoge på 1850-talet; det hela egdes år 1852 af landtmätare Marin, men var 1863 åter styckadt mellan 2 bönder; taxeringsvärdet var 20,000 rdr rmt.

Thorbjörntorp (i ecklesiastik-matrik.), *Torrbjörntorp* (i jordeboken), annex-socken till Falköpings stads pastorat, är belägen uti Gudhems härad, $^3/_4$ mil n. n. o. från Falköping, omgifven af Gudhems, Hvaltorp, Karleby och Friggeråkers socknar; areal 1,898 tld eller 10,628 qvadratref; $11^1/_8$ mtl, deraf $6\frac{11}{48}$ skatte, $1\frac{19}{48}$ krono, $3^1/_2$ frälse, tax. till 245,400 rdr; 358 inbyggare. Största utsädet är af blandkorn och hafra; någon löfskog. Kyrkan, af sten, har vackert läge på en hög kulle. Statens vestra stambana går genom socknen. — Här märkes frälse-säteriet *Berg*. Backabo, hvaraf $^1/_4$ mtl är kronolänsmans-

boställe, *Bolltorp, Westerbo* äro hemmans namn. I Thorbjörntorps by är gästgifveri. — Adress: Falköping.

Thoresta, *Torresta* (i 1825 års jordebok), ett frälse-säteri af 7 mtl, beläget i Lossa socken, Bro härad och Uppsala län, 4 mil från Stockholm, $4^1/_2$ mil från Uppsala, $3^1/_2$ mil från Enköping samt $1^1/_2$ mil från Sigtuna, vid Mälarens norra kust, längs dess stränder, som sträcka sig ifrån Norra Björkfjärden, vid Kalmarsund, långs med Kalmarvikens hela östra och norra sidor förbi lastageplatsen och torpet Kalmarsand, som ligger vid den nyanlagda stora landsvägen mellan Tibble och Grans gästgifvaregårdar. Namnet Thoresta, förut understundom Torresta och Losstorresta, anses härleda sig antingen derifrån, att den höjd, hvarå åbyggnaderna ligga, tillförne kallats Thorskulle, hvilken vid sin planering innehållit åtskilliga märkliga fornlemningar, eller ock derifrån, att benämningen eger något samband med grefve Torstenssons namn; ty det var han, som på 1600-talet genom byte med kronan blef egare till Thoresta, hvilket förut omkring år 1574 tillhört slägten De la Gardie, men vid reduktionen blifvit indraget och hörde på 1700-talet till Säbyholm, som innehades af friherrliga familjen Posse. Vid arfskiftet år 1782 efter friherrinnan Anna Christina Posse, född Fleming, delades fastigheterna (hvaribland $18^3/_4$ mantal säteri) i 4 lotter, af hvilka 2:ne, neml. Thoresta och Stora Ullevi säterier, $9^3/_8$ mtl, tillföllo, genom lottning, fröknarna Maria Hedvig och Maria Posse. Thoresta egdes derefter af kaptenen, baron Christer Lindorm Posse, som år 1792 sålde detsamma till sin måg, hofmarskalken grefve Knut Posse till Svanå. År 1796 inköpte samma baron C. L. Posse Stora Ullevi af baron Axel Posses arfvingar, Magnus Posse och Fredrika Ulrika Stenbock, hvarefter jemväl detta säteri öfvergick till ofvannämnde grefve Knut Posses ego. Han bortbytte år 1801 begge säterierna m. m. till öfverste-löjtn. grefve Axel Cronhjelm mot fastigheter å Blasiiholmen i Stockholm. År 1806 såldes egendomen ($5^3/_8$ mtl Torresta) till ryttmästaren David Gudmund Silfverstolpe. Åren 1812 till 1839 egdes $5^3/_8$ mtl frälse-säteri Thoresta jemte 4 mtl fr.-säteri Ullevi, 2 mtl fr. Spånga inom Bro socken, af general-majoren Johan Bergenstråle, som sistnämnda år sålde denna egendom till nuvarande (år 1863) innehafvaren, departementschefen i kongl. generaltullstyrelsen, Isr. Tauwon; denna del af säteriet, som i 1863 års bevillning var taxerad till 138,000 rdr rmt, har manbyggnad på en kulle, omgifven af trädgård och parker med löfträd, hvaribland åtskilliga bokar förekomma. Rundt omkring denna kulle äro åkrar och ängar uti oafbrutet sammanhang belägna, och dessa begränsas till större delen af skogen samt beteshagar med björk. En ifrån Thoresta något aflägsen, å Stora Ullevis område befintlig nyodling, *Skyttängen* kallad, omkring 180 tld, är afsedd till en särskild utgård.

Egendomen, som nämnes bland gårdar, hvilka antagit nyare tiders uppfinningar och förbättringar i afseende på method och redskap, har en areal, utom tomter, trädgård och parker, af omkring 403 tld åker, 432 td äng, 232 tld beteshagar och öfver 1,000 tld skog, eller tillsammans omkring 2,100 tld. På egorna finnas 12 större torp. — Andra delen af Thoresta, $1^5/_8$ mtl frälse-säteri, tax. till 39,000 rdr, tillhörde jemte L:a Säbyholm 1825 ingeniör Löfling, 1863 jemte St. och L:a Säbyholm m. fl. tills. $20^7/_8$ mtl, grefve C. R. Sparres sterbhus. Dessutom finnes ett annat *Torresta*, af 2 mantal, uti Åkers socken af Hagunda härad och Uppsala län.

Thoresund. En socken i Selebo härad af Nyköpings län, ensam utgörande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, begränsas i norr af Mälaren, der den smala farleden Kolsundet skiljer densamma från Selaön, i öster likaledes af Mälaren (Gripsholmsfjärden), i söder af Räfsnäsviken och Kernbo socken, i vester af Åkers och Strengnäs socknar. Socknen omfattar $50\frac{1}{4}\frac{3}{4}$ mtl, hvaraf $29^7/_{24}$ skatte, 11 krono och $10^1/_4$ frälse, på en areal af 13,700 tld, inberäknade åtskilliga holmar i Mälaren, med ett taxeringsvärde 1863 af 1,180,760 rdr rmt. Innebyggarnes antal uppgick år 1810 till 1,128, år 1864 till 1,360. Barnundervisningen bestrides af en skollärare.

— I nordvestra och södra delen består landet af ängstrakter eller åkerfält mellan bergkullar och omkring små, snart uttorkande vattendrag; i norra delen är landet mer jemnt och odladt, hvaremot nordöstra delen, framemot Mälaren, är uppfylld af berg, hvilka sluta i udden Thorensbufvud. Sjöar finnas i mängd, men de flesta små; de största äro *Herresta-sjön*, *Brexna-*, *Mar-* och *Qvarnsjöarne*. Skog finnes, ehuru betydligt medtagen, till husbehof. Rådande jordmånen är lera; men på flera ställen är marken ända till ytterlighet stenbunden. Åkerbruk och fiske äro hufvudnäringar. Till gästgifvaregården och tingsplatsen Sundby leder en väg från vester från Strengnäs och en från söder, vid hvilken kyrkan är belägen, 1 mil från Mariefred och $^1/_4$ mil från gästgifvaregården. Kyrkan är mycket gammal, byggd af gråsten på fordomdags vis. Ett gammalt träsnitt sitter öfver altaret, försedt med en sol ofvanför; men den egentliga altartaflan är yngre, ett verk af v. Breda. Predikstolen är svart med hvita figurer. Utom åtskilliga träbeläten, hvilka enligt sägnen skola härröra från hednatiden, innesluter kyrkan äfven flera adliga grafvar, såsom Anund Gustafsson Stures till Räfsnäs, död 1462, broder till riksföreståndaren Sten Sture, Ryningska och Liljenbergska m. fl. grafvar från sednare tider. År 1773 åtog sig församlingen att underhålla Sturens graf emot en ersättning af 1,200 daler kopparmynt. — Flera fornminnen förefinnas inom socknen, såsom en runsten vid Harby, en mängd grifthögar vid Wånga, der man torde återfinna en gammal valplats. I dessa högar hafva funnits sporrar, stigbyglar, hästskor och förrostade värjor samt ett svärd, som förskrifver sig från sednare tider, 1 aln 14 tum långt, 2 tum bredt. Det är väl arbetadt och prydt med flera sirater samt bokstafven F. 3. (förmodligen Fredrik III) med kongl. krona. Vid Herresta och Waxäng finnas lemningar efter borgar. Om Gapaberget i närheten af Björkeby säteri berättar folksägnen, att der skall finnas en stor skatt gömd; skattgräfvare hafva ej heller saknats; det berättas, att öfverste Cronstedt, som dog på Björkeby 1811, använde mycket arbete på sprängning och gräfning, ehuru det gick honom som de flesta skattsökare. På ett annat ställe fann en kronoskogvaktare år 1862 i jorden en knapp af massivt guld, utan alla orneringar, vägande 17 lod eller 68 dukater. I samma täppa, der detta fynd gjordes, hittades för flera år sedan en gröfre guldpjes, i form af en 8, hvilken dock upphittaren nedsmälte. Ännu vigtigare minnen anknyta sig till det i denna socken belägna gamla Sture- och Wasagodset *Räfsnäs*, om hvilket vi på dess ställe nämt. Egendomen *Herrestad*, 2 mtl frälse-säteri, med underl. gårdar, utgörande $18\frac{17}{64}$ till $11^7/_8$ förmedl. mtl af olika natur, har särskild artikel. På »Ista», nu Hista säteri bodde i början af 1700-talet en bonde, hvars son Ericus Isberg blef prost 1740 och var farfader till presidenten i Svea hofrätt Carl Erik Isberg, hvilken blef adlad, men sjelf slutade sin ätt, då han barnlös dog 1856. Denna gård nämnes först 1330, då 2 öresl. i »Hesta» pantsattes af Lars Jonsson till biskop Styrbjörn i Strengnäs. Björkeby, beläget nära Marsjön, 2 mtl kr.-säteri, är öfverste-löjtnants-boställe sedan 1693; före reduktionen var gården frälse och tillhörde då slägten Liljeqvist. Bland öfriga gårdar inom socknen må nämnas: *Ökna*, 1 mtl krono, pastors-boställe, väl bebygdt med en stor och vacker trädgård, hvarunder lyder allt sedan 1639 Karlunda $^1/_3$ mantal; *Karlkulle*, $^1/_4$ mtl, komminister-boställe sedan 1736; *Wånga*, $^3/_4$ mtl krono, länsmans-boställe, hvarest ganska stora och kostsamma nyodlingar i den ovanligt stenbundna marken vittna om innehafvarens nit och förmåga; *Qvicksta*, 1 mtl frälse, har varit herresäte under 15- och 1600 talen och tillhörde omkring 1640 slägten Qveckfelt, är numera med underl. $^1/_4$ mtl sk. Mosstorp jemte 4 torp värderad till 75,000 rdr; *Eneby*, *Lilla* och *Stora*, $1^1/_2$ mtl, med underlydande Ulfsberga, 1 mtl sk., Åkerby, $^3/_4$ d:o, och Girista, $^1/_8$ d:o, ett gods; *Ulriksberg*, se särskild art.; *Waxäng*, $^1/_2$ mtl sk., var 1678 doneradt till Bönman, derefter reduceradt, utgjorde år 1863 med $^1/_4$ Jätteberga ett gods; *Norrby*, 3 mtl fr., förr herregård, lyder nu till en del under Mälsåkers gods; *Gesta*, $3^1/_2$ mtl, lyder under Låsta i Strengnäs socken.

Thorhamn, *Torrum,* en socken uti Östra härad af Carlskrona län, $3^1/_4$ mil o. s. o. från Carlskrona, utgöres till större delen af en halfö, hvars flesta hemman äro belägna vid Saltsjön, samt af en skärgård, bestående af 5 bebodda och flera obebodda skär, hvaraf nämnas: Gräsholmen, Windelskärs-holmen, *Ytterön, Långörn,* med hamn, *Ungskär, Inlängan, Utlängan* med god sandmylle-åker, *Hästholmen* med något skog, hvarpå för öfrigt råder brist; den odlade jorden har mest sandjord. Areal 13,145 tld (0,568 qv.-mil = 73,612 qv.ref); $26^5/_{12}$ mtl skatte, $^1/_2$ krono, taxerade med lägenheter till 805,066 rdr; 3,450 inbyggare. — Utom åkerbruket finnes indrägtigt fiske, isynnerhet af ål; god höbergning förorsakas af tången, som hafvet uppkastar vår och höst; på *Utklippan,* en märklig ö, 4 mil från stranden, beväxt med ovanligt långt gräs, skjutas skälar, der finnes ock Blekings enda fyrinrättning. Fyrbyggnaden, af sten, är befästad och har två torn, af hvilka det norra är ämnadt till telegraf-inrättning. I det södra, med en lanternin, finnes fyrapparaten, bestående af sex reverberer. Betjeningen utgöres af en fyrmästare, en fyrvaktare med sitt biträde. — Sedan år 1857 finnes en förening i andamål att genom försäkring bereda ersättning för fiskredskap som genom storm eller olycka under vrakning i sjön förloras eller skadas. — Socknen utgör med Sturkö ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Lunds stift. Kronotionde utgår med 64 kub.fot 9 k:nr 69 tum råg, 59 kub.fot 9 k:r 85 tum korn. — Flera fornminnen finnas, såsom offerstenar, ättehögar, ristning på en berghäll, *Hästhallen* kallad, föreställande en skärgårdsflotta. — Hemman och gårdar: *Gullholmen, Orranäs, Attanäs,* $^7/_{12}$ mtl *Brunåkramåla;* $1^3/_8$ skatte, $^1/_2$ krono i *Thorhamns* by, innehafves af kyrkoherden. $^1/_4$ mtl *Maren* välbebygdt med qvarn; *Stora* och *Lilla Hammar, Rom; Svarthalla; Sandhamn;* $^1/_2$ mtl *Möckleryd;* väderqvarnar finnas vidare på *Bredäng, Gisslevik* och *Thorhamn* byars egor. — Adress: Carlskrona.

Thorsberga, ett mtl krono, militiæboställe, $1^1/_4$ mil från Eskilstuna, i Stenqvista socken af Östra Rekarnes härad, Nyköpings län, var på 1600-talet doneradt till Masenbach och reducerades sedermera från S. Francks arfvingar. Gården innehafves nu af tredje majoren vid Södermanlands regemente. I samma socken är beläget

Thorsberga, 1 mtl fr., nämnes 1686 såsom tillhörigt Ulf Bonde, egdes i början af detta århundrade af Risell, år 1850 och 1863 af Joh. Hasselgren, jemte underlydande $1^1/_8$ mtl, hvaribland Qvarntorp. $^1/_4$ mtl frälse; har qvarn och såg.

Thorsborg, den märkvärdigaste af Gotlands alla befästningar, ligger nära midten af landet i Kräklingbo socken, $^1/_8$ mil från kyrkan på en tvärbrant klipphöjd af omkring 200 fots höjd, hvaruppå finnes ett fält af 4,000 fots så väl längd som bredd; från höjden kan man räkna inemot 30 kyrkor. Här skall kämpen Thore förskansat sig, hvilken vid landets öfverbefolkning var bland det antal, som, enligt på landsting fattadt beslut, blifvit genom lottkastning utsedt att draga ur landet. Fornforskaren hänvisas till: »Om Gotlands äldsta fornlemningar af C. Säve i Annaler för Nordisk Oldkyndighed og Historie. Kjöbenhavn, 1852. Sid. 130—170.»

På norra, östra och vestra sidorna är berget så brant, att det är nästan otillgängligt, men på södra sidan sluttar det sagta utför och här är det också som murar varit uppförda för att hindra tillträdet. På platån finnas åtskilliga vattensamlingar, som aldrig uttorka.

Thorsby, herregård med jernbruk uti Fryksände socken af Fryksdals härad och Carlstads län, är belägen vid norra ändan af Frykens vestra strand, nära invid den s. k. *Brunnsdalen,* en liten täck trädgrupp, som omgifver en mineralkälla, derinvid hufvudbyggnaden höjer sig med fullkomlig öfversigt af hela nejden på vestra sidan om den höjd, som krönes af kyrkan; nedanföre har man trädgården, vattendraget, de dyrbara och förträffliga verkstäderna, skolhus och arbetarebostäder, samt något längre bort den trefliga prestgården. Thores by — såsom Fernow skrifver namnet — är en af häradets äldsta gårdar och skall blifvit uppkallad efter, en jätte vid namn Thore, som, enligt Fernows förmenande, varit Thori Jotun af Werma, hvilken lefvat samtidig med Olof Trätelja och enligt sägnen ligger begrafven i ett stenkummel invid Fryken, 1 mil från Thorsby, derur

man ock på 1700-talet uppgräft sjuqvarters långa benpipor efter en menniska. Jernbruket, uppfördt på 1690-talet, består af 2 lancashire-, 1 franche-comté härd (eller enl. tax.längden af 6 härdar och 6 hamrar), är taxeradt till 60,000 rdr, Wälsfors manufakturverk med 2:ne stockar för spiksmidning och en stock för knippjern, tegelbruk (tax. till 45,000 rdr rmt), *Åstebyholms* sågverk med 2:ne ramar, mjölqvarn för 5 par stenar; landtegendomen utgöres af $\frac{5603}{11520}$ mtl skatte eller 288 öre 16 pgr s:mt *Thorsby* samt 1,099 öre 23 pgr s:mt i andra hemman, på egorna finnas värdshus och faktori, allts. är tax. till 322,841 rdr rmt. Att tredje priset vid tionde landtbruksmötet år 1862 tillerkändes en hingst af norsk race, 4 år gammal, härifrån, torde äfven få omnämnas. — Folkmängd 378 personer. Under året 1864 har statsanslag lemnats för anläggning af båtled jämte slussar från bruket till Östmarks kyrka mellan sjöarne, Kläggen, Flaten och Kilen. Thorsby hammare med 2 härdar egdes på 1790-talet af brukspatron Schröder och grossh. Hahl; år 1863 egdes hela godset af grossh. L. & A. W. Lewgren i Göteborg.

Thorsby, *Thorisboejar*, pastorat, innefattande Thorsby, Harestad och Lycke socknar, utgör södra spetsen af Bohus läns fasta land. — Thorsby socken, belägen midt i pastoratet, $3^1/_2$ mil från Göteborg, $1^1/_2$ mil från Kongelf, hör till Inlands Södre härad af Göteborgs och Bohus län; areal 10,158 tld = 56,883 qv.ref; $35^1/_2$ mtl skatte, $4^1/_2$ krono, $7^1/_2$ frälse; c:a 2,630 innebyggare. Trakten bergig; i söder stupar bergsryggen *Korseberget* brant i sjön; i allmänhet skoglös, förträfflig jordmån. Åkerbruk hufvudnäring; fiske och sjöfart binäringar. — (Cratægus oxyacanta växer vildt). Ny kyrka, byggd på 1850-talet; den gamla var enligt sägnen den äldsta i orten, med en uråldrig dopfunt af sten, 21 tum hög, 12 tum djup. Af hushållningssällskapet äro (1864) till folkundervisningens befrämjande utdelade 100 rdr rmt. Fornminnena äro bautastenar, spår efter befästning, Kongsholmen; *Högasund*, som antages vara det *Auga* eller *Haugasund*, der Hroe Skjalge år 1,020 dräptes af Eivinder Urarhorn; stenrör på Högholmen; härtill får äfven räknas allmänna sägnen om socknens uppkallande efter en betydande man under hednatiden, Thore Brack, som lefvat i fejd med en annan höfding på Hisingen, Olof Häst. *Thorsby* prestgård, $^1/_2$ mantal, i sambruk med $^1/_2$ skatte *Mathammar* och $^1/_4$ fr. *Lilla Skår*. — *Brunskär*, bebodt af fiskare. — *Lerlycke*, 1 mtl, *Thorsby*, 1 mtl, *Glöskär* häradshöfdingboställe. — *Tronum Mellangård*, 1 mtl sk., hospitalshemman, donerades Kongelfs hospital i slutet af 17:de seklet. *Staby*, fordom klosterhemman. *Sjöhåla* by, 1 fr. *Tofta*. — Adr.: Kongelf.

Thorshag, bomullsspinneri, chemiskt blekeri, mekaniskt väfveri för segelduk och klädesfabrik, uti Qvillinge socken, Bråbo härad och Linköpings län, äro uppförda å $^1/_3$ mtl skatte Thorshags egor vid foten af Kolmorden, nära Nedra Glotterns utlopp, invid landsvägen till Eskilstuna, 1 mil från Norrköping. Bomullsspinneriet med 5,000 spindlar är anlagdt 1845 af numer aflidne grosshandl. Hjalmar Leopold, som inköpte hemmanet Thorshag från Stens bruksegare, och hvilket förut lydt under Krusenhof; taxerades 1863 till 137,970 rdr rmt, sjelfva hemmanet Thorshag till 40,000 rdr rmt; år 1862 års tillverkning var 771,259 ℔ garn. Vid klädesfabriken, anlagd 1864, tillverkas årligen c:a 50,000 fot ylleväfnader; mekaniska väfveriet är anlagdt 1861. Alla fabrikerna voro åsatta en bevillningsafgift för inkomst (år 1863) af $78^1/_2$ rdr. Till brännmaterial användes torf, hvaraf på stället tillverkades 1861 c:a 4,800 tunnor. Egendomen, hvartill äfven höra qvarn och såg, och der i sednare åren blifvit uppförda präktiga byggnader, hvaribland talrika arbetareboställen, och smakfulla parkanläggningar gjorda, eges af grossh. Gustaf Eklund. Vid godset finnes äfven en väl ordnad fabriksskola; folkmängden år 1863: 144 personer.

Thorshammar. Ett manufakturverk i Norbergs socken och härad af Westerås län, anlagdt 1859.

Thorshälla. Uppstad, № 55 bland rikets städer, belägen vid Eskilstuna å, till största delen på åns vestra sida, $^1/_4$ mil från dess utlopp i Mälareviken Blacken, $9^1/_8$ mil från Nyköping samt $11^7/_8$ mil landväg och $10^1/_2$ mil sjöväg från Stockholm. Ån, hvilken här kallas Thorshällaån, är segelbar nedanför och ofvanför staden, men har här flera fall af

tillsammans 19 fots höjd. Genom det s. k. Eskilstuna kanalbolags åtgärder är sjöfarten dock sedan 1860 genom kanal och slussar obehindrad ända fram till Eskilstuna, och torde det ej dröja länge, innan den länge påtänkta fortsättningen af denna kanal blir satt i verket, hvarigenom direkt kommunikation åstadkommes mellan Mälaren och Hjelmaren. — Det namn, hvarunder staden först förekommer, är Thorshargr, hvilket antyder, att platsen sannolikt varit bebygd redan under hedendomens tider, måhända varit ett åt Thor helgadt offerställe, ehuru dess första kända privilegier som köpstad utfärdades af kon. Birger Magnusson år 1317. Efter öfvergången plundring och brand af Hättebröderna år 1390, bekräftades privilegierna af kon. Albrecht och Kristoffer, af Svante Sture 1505 och af hertig Carl 1593. År 1604 erhöll staden i viss mån stapelstadsrätt; men denna upphörde genom ordinantsen af 1636. Staden har i sitt vapen konung Olofs bild med riksgloben och en bila. Under medeltiden var staden förnämligast bekant för sina qvarnar, hvilka lönande inrättningar kloster och andliga gillen förstodo att tillskansa sig. Af gillen synas här under katholska tiden hafva funnits icke mindre än tre stycken, nemligen, S:t Nicolai, S:t Olofs och de helga jungfrurs. Stadens handel har också varit högst betydlig, då den under medeltiden utgjorde stapelplatsen för hela Nerike och egde egna fisklägen i Norrland vid Grundsunda; och fortfor Norrlandsfisket ända in på 1700-talet. Under hertig Carls omsorgsfulla vård uppblomstrade jemväl stadens industri till en förut okänd höjd; under hans tid anlades en kanal af strömmen genom hvilken Nyby bruk har sin vattentillgång; ända till medlet af 1600-talet räknades hela Eskilstuna under Thorshälla, och dess borgare förbjödos ännu 1647 och 1649 att handla med allmogen utom den sednare stadens tullar; tills mot slutet af 1700-talet hade Eskilstuna också gemensam borgmästare med moderstaden Thorshälla. På 15 och 1600-talen hade staden säkert två borgmästare; kanske i äldre tider till och med tre. Nu utgöres stadsstyrelsen af en borgmästare och 4 rådmän. Med Eskilstunas uppkomst och utvidgningen af Carl Gustafs stads faktori var stadens lif förbi; rörelsen drog sig småningom till den yngre, friskare och lifligare staden, så att Thorshälla numera är endast en skugga af hvad det förr varit, utan några stadsmannanäringar och numera icke ens sjöhamnen för Eskilstuna, så att jordbruket blifvit dess innebyggares förnämsta sysselsättning. Efter en 1798 timad brand, då 56 gårdar afbrunno och 337 personer blefvo husvilla, har staden till sitt yttre så till vida undergått förvandling, att den blifvit något mer regelbundet bebygd samt torg och gator blifvit rakare och bredare. Af de tre gator, som på längden gå genom staden, är Långgatan den längsta, omkring 1,000 alnar; några korta tvärgator från öster till vester hafva en längd af 2 till 500 alnar, Stadens enda stenhusbyggnad är kyrkan, hvilken den har gemensam med landsförsamlingen, i förening med hvilken staden utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan, af betydlig ålder, tillbygd 1612, har 82 alnars längd och 29 alnars bredd samt ett högt spetsigt torn, hvars spira synes vida omkring, af 153 alnars höjd. Rådhuset uppbyggdes 1834. För öfrigt finnas apothek, postkontor, tullkammare m. m.; ortens provincialläkare, som förr varit här bosatt, har nu förflyttats till Eskilstuna, hvaremot staden förskaffat sig egen stadsläkare. Den redan i fordna tider bekanta Thorshälla qvarn, belägen vid midten af stadens vestra sida, hör dock till landsförsamlingen, likasom Nyby bruk i vester och f. d. Holmens bruk i sydost. Till hvilken grad stadens handel och näringar aftagit syns bäst deraf, att 1781 räknades 28 mästare i olika yrken, 1825 funnos 21 mästare, 1845 endast 19 med 26 biträden, 1860 och 1863: 15 mästare med 25 biträden. Sistn. år funnos här dock 1 krit- och bresiljefabrik, som sköttes af blott en person, samt 2 smidesfabriker med 58 arbetare och 3 handlande. För sjöfarten funnos här 1781: 8 fartyg, 1832: 6 och 1851 endast 4 af tillsammans 121 läster, hvartill dock kommo 2 ångfartyg af tillhopa 14 läster. Förnämsta näringen är, som sagdt, jordbruket, ungefär motsvarande stadens behof. Jordegorna, som dels äro stadens urgamla egendom, dels tillkommit genom köp eller arrende, äro ej fördelade mellan tomterna, utan egas af stadsboerna i mindre eller större lotter, som gå i köp. År 1847

beräknades 251 tunnors utsäde af spannmål och jordfrukter. Stadens område utgöres af: stadsplan 25 tld 24,8 kappl.; åker och äng, trädgårdar m. m. 802 tld 22,6 kpl.; skog och betesmark 403 tld 0,3 kpl.; impedimenter 30 tld 29 kpl.; summa 1,342 tld 12,7 kpl., och är jorden åsatt $9^3/_8$ mantal. Af stadens 103 tomter äro 90 bebyggda. Staden har ett fattighus, och utgjorde fattigvårdens inkomster år 1860: 1,074 rdr, hvaraf 21 personer erhöllo full försörjning och 5 personer fingo understöd. Inbyggarnes antal uppgick 1781 till 634 personer; år 1810 till 541, 1850 till 630, 1860 till 806 och 1864 till 874, och befinner sig således numera i en jemn om ock sagta tillväxt.

Thorshälla landsförsamling i Westra Rekarne härad af Södermanland, begränsas i norr af Blacken och Wäsbyviken, två fjärdar af Mälaren, i öster af Wallby och Kloster, i söder af Fors och Råby, i vester af Tumbo socken samt genomflytes af Eskilstuna-ån, på hvars östra sida dock endast en obetydlig del af socknen är belägen. Socknen omfattar 15 mtl skatte, $5^1/_8$ mtl krono och $13^1/_4$ mtl frälse på en areal af 0,789 qv.mil och har en längd af 1 mil i norr och söder och en bredd, omvexlande mellan $^3/_4$ och $^1/_3$ mil. Folkmängden utgjorde 1805 ett antal af 617, år 1850: 980 och 1864: 1,072 personer. Den segelbara Eskilstuna-ån omgifves af jemna, ofta sidländta stränder, men sammantränges vid Thorshälla stad genom höga bergsklyftor till flera forssar af omkring 20 fots fall, vid sidan af hvilka går en annan ursprungligen genom konst anlagd gren af ån med ett fall vid Nyby. För öfrigt finnas icke några egentliga berg, utom vid stranden af Mälaren, der bergen vid Wäsbyviken bilda en icke obetydlig skogstrakt, sträckande sig ifrån staden till socknens vestra gräns. Jordmånen är för det mesta lerjord, stundom äfven sand och mojord. Landsvägen från Stockholm öfver Thorshälla går genom socknen hufvudsakligen i rigtning från öster till vester. I ecklesiastikt hänseende utgör denna socken annex till Thorshälla stad, med hvilken den äfven har gemensam kyrka. Icke få fornminnen, såsom ättekullar, runstenar m. m. förefinnas inom socknen och vittna om en

tidig odling i denna trakt. Folkundervisningen bestrides i en egen skola, hvilken äfven eger eget skolhus med ändamålsenlig skolsal. — Sockenbibliothek finnes. Utom åkerbruk och något fiske i Mälaren (laxfiske i ån), sysselsätter äfven manufakturrörelse och annan industri en icke obetydlig del af socknens inbyggare. Sålunda finnes här ett jernverk vid Nyby egendom (om hvilken särskild art.), bestående af valsverk och ugn med 240 *sktt* privilegieradt stålsmide, samt härd och hammare, och dessutom flera qvarnar. Egendomar, utom *Nyby*, äro *Wäsby*, 3 mtl frälse med underlydande $1^3/_8$ mtl *Mälby; Brunsta* 1 mantal skatte-säteri, *Bjällersta* 1 mtl krono, prestgård (nämnes såsom sådan redan 1357); *Harsta*, 2 mtl frälse; *Ekeby* 2 mtl frälse med $^5/_8$ skatte Löth; *Ökna, Säby* och *Söderby;* $^3/_8$ *Dalby* är furirsboställe. Thorshälla qvarn, belägen strax invid staden, med 8 par stenar, har varit kyrko- och klostergods, derefter krono, men sedan 1737 skatte och befinner sig numera i ett skick, som ingalunda motsvarar tidens fordringar, ehuru den mycket anlitas af ortens allmoge; i granskapet har Holmens bruk, äfven kalladt Sven Mölmans hammare, legat; men dess privilegier öfverflyttades 1816 på Nyhammaren i Heds socken af Westerås län.

Thorsjö, herregård uti Solberga socken af Wemmenhögs härad och Malmöhus län, belägen $1^1/_2$ mil från Ystad i en slätt-trakt, omgifven af trädgård och en liten park, är från äldsta tider bekant genom de långa processer, som mot slutet af 1400- och nära på under hela 1500-talet fördes om denna gård; i sednare tiden är den bekant för det der förvarade archivet, som innehåller många för vår nyare historia vigtiga handlingar.

Äldsta dokumentet rörande Thorsjö, om hvilket man har kännedom, är ett bref af år 1445, utfärdadt af Metta Jönsdotter Due, Lyder Kabels enka, genom hvilket hon öfverlåter sina gods, deribland Thorsjö by och gård åt Knut Truidson Hasse till Örtofta, Folmer Knob och Johan Oxe, af hvilka den sednare slutligen blef ensam egare till Thorsjö. På 1500-talet befinnes Oxeslägten, Eskil Gjöe, erkebiskop Birger, domkapitlet och kronan haft delar i gården; det var under denna tid, som ofvannämnda processer

utfördes. Mot slutet af 1650-talet tillhörde gården Erik Hardenberg Gyllenstjerna till Svaneholm, kom genom gifte till Wilhelm Julius Coyet, från hvars slägt godset anses blifvit såldt till grefve Fritz Lewenhaupt Königsmark, hvars döttrar allmänt kallades »comtesserna på Thorsjö»; efter deras död sålde arfvingarne gården 1808 för 100,000 rdr bco till kammarherren Ehrenfried von der Lancken, som 1813 sålde den till hofmarskalken, gr. Gustaf Hamilton, och denne åter 1829 för 33,333 rdr 16 sk. bco till mågen, majoren gr. M. Stenbock, nuvarande egaren, som 1832—40 uppfört nuvarande hufvudbyggnad, bestående af två våningar med plåttak, 181 fot lång. Öfverst å taket är en lanternin, hvarigenom inre delen af trappan upplyses. Till gården höra tvänne trädgårdsanläggningar, hvaraf den äldre innesluter en kulle med en ättehög, af folket kallad »Peder Oxes vinberg»; denne Peder Oxe skall äfven här planterat bigarråträd och anlagt karpdammar.

Thorsjös förnämsta dyrbarhet är det här befintliga Stenbockska archivet, det största enskilda i Sverige; dessutom finnes här ett bibliothek af omkring 8,000 nummer, skänkt af prinsessan Sofia Albertina med vilkor att tillfalla Uppsala akademi, då Stenbockska familjen går ut; en tafvelsamling af 142 nummer, en antiqvitets-samling, hvarförutan finnes en samling af vapen, egyptiska fornsaker, chinesiska och sachsiska porcellainer, konstsvarfverier af Magnus Stenbock under hans fångenskap m. m.

Thorsjö frälse-säteri af $3\frac{1}{2}$ mantal, förlagdt från Örsjö till Solberga socken den 19 Maj 1640, utgör med $9\frac{7039}{12261}$ mtl ett gods med en areal af 1,083 tld, af hvilka 738 åker; skogen ligger i Slimminge socken. $3\frac{1}{4}$ mtl af säteriet, hvarunder brukas 499 tld, fördelade i 9 vångar, äro jämte $3\frac{2279}{4704}$ mtl fr. *Thorsjö* tax. till 230,000 rdr, öfriga $\frac{1}{4}$ mtl af säteriet eges af bönder.

Till godset höra mejeri och tegelbruk; god tillgång på kalk, bildad af multnade sötvattens-snäckor och musslor, samt någon asphalt.

Thorskinge, annex-socken till Forsheda pastorat uti Westbo härad af Jönköpings län, omfattar med $\frac{3}{4}$ mils längd, $\frac{1}{2}$ mils bredd, en areal af 0,560 qv.mil,

hvaraf 0,067 vatten; $12\frac{1}{2}$ mtl, deraf 2 skatte, $1\frac{1}{4}$ krono, $9\frac{1}{4}$ frälse. Socknen, som genomflytes af Storån, gränsar i söder till den fiskrika sjön Bolmen; flygsandsfält, år 1700 ej öfver 40 qvadratalnar, innehöll 1816: 146 tld och var på 1840-talet 162 tld $12\frac{1}{4}$ kpl.; det skall hafva uppkommit genom ovarsam gräfning i en sandkulle. De hemman, som ligga vid sjön och ån, ha i allmänhet stenfria egor på sand och lerbotten; men öster om kyrkan äro egorna ganska stenbundna, dock bördiga; skog saknas, men förekommer deremot ymnigt på de sednare, äfven af bok. All fast egendom är taxerad till 223,600 rdr, hvaraf 8,800 rdr för Slättö qvarn. — Socknen, som beboddes år 1810 af 393, år 1865 af 673 inbyggare, anses erhållit namn af Thor och Kinge, som skall betyda kulle och åsyfta en nära invid kyrkan belägen offerhög, kallad *Thorskullen*; sydost om henne ligga på ljungheden flera jättekullar, af hvilka den största kallas *Kungshögen.* — *Thorskinge* var förr moderkyrka, men dömdes genom Kongl. brefvet af d. 22 Okt. 1696 att bli annex under Forsheda, med hvilken hon sedan 1840 har gemensam kyrka. — På förutnämnda sandfält finner man ofta kulor, bösspipor, svärd m. m., vittnande om här förefallna strider. Rörande några stenar på Slättö by utmark förtäljer folksägnen om en brudskaras förvandlande uti dessa stenar på en resa till kyrkan. På samma bys egor ligga 58 ättekullar. Mellan Thorskinge kyrka och Rannäs sjö äro två stora griftkummel, af hvilka det ena kallas Grunnerör, och går derom den saga, att en konung Thore, som bodde i Thorskinge, hade en drottning Dana (hvaraf grannsocknen Dannäs) samt två döttrar, Grunna och Rana. Den sistnämnda, som var vacker, fick snart friare och skulle just fira sitt bröllopp, då den fula Grunna af afund öfver systerns lycka lockade denna till sjön för att bada och der dränkte henne. Grunna skyndade hem, påklädde sig systerns bruddrägt och vigdes i hennes ställe. Emellertid hade en »fältmusikant» funnit Ranas döda kropp, burit densamma till sin hydda och började uppstämma liksånger öfver den döda. I samma stund förvandlades Rana till en välklingande luta. Med denna gick »musikanten» till bröllopsgården för att qväda. Det första

qvädet gjorde icke något intryck på Grunna; men vid det andra började hon darra, och vid det tredje föll hon död till golfvet. Brudgummen Bolmer upptäckte nu bedrägeriet och begaf sig på vikinga-färder. Efter Rana har Ranäs by och sjö fått sitt namn, och Grunna ligger begrafven i Grunnarör. Efter Bolmer uppkallades sjön Bolmen.

Största godset: säteriet *Liljenäs* (fordom Bolmnäs, Ryd eller Hammar) med underlydande 1 mtl.; vidare märkas säterierna *Hjelmaryd* och *Fylleryd* med qvarn. — $^3/_8$ *Torskinge* pastors stom. — $^1/_4$ *Torskinge,* komministerboställe. — Från byn *Gummarp* har Gumæliska slägten utgått. *Udda* och *Masts* gårdar i Slättö by påminna — skrifver Wieselgren — om Stjerneättens Uddo och Matts. — Adress: Wernamo.

Thorskog, *Torskog,* en bruks- och landtegendom uti Westerlanda socken af Inlands Torpe härad, Göteborgs och Bohus län, väl bebyggd, med 2:ne trädgårdsanläggningar; vackert belägen vid Götå elf, midt emot Gamla Lödese, omkring $3^3/_4$ mil från Göteborg; utgöres af: ett jernmanufakturverk, bestående af en knipphammare samt 9 spikhamrar (enl. tax.längden af 3, deraf blott en i gång) allt uti tre smedjor; af $^2/_3$ mtl skatte i *Thorskog Norrg.* i sambruk med militiæbost. Sörg., 1 mtl, samt $\frac{11}{12}$ mtl i andra hemman, 2 qvarnar med 3 par stenar, finbladig såg med 3 ramar samt bränneri; år 1863 var manufakturverket tax. till 24,400 rdr, landtegendomen till 93,200 rdr och öfriga verken till 36,900 rdr rmt; folkmängd 130 personer på 18 hushåll.

År 1748 erhöllos privilegier å manufakturverket, men försåldes åter följande året efter undergången eldsvåda, och i stället uppfördes 1839 en stångjernshammare med 450 *sk℔* smide, som dock 1845 åter nedlades, och i stället erhöllos privilegier på nuvarande verk. Hemmanet Norrg. är löst till skatte år 1738 af tre bönder för 27 rdr 30 sk.; på 1840-talet voro $78^1/_2$ tld bördiga inegor i sambruk, tillgången på bränntorf var rik samt af skog något till afsalu utöfver behofvet. Kända egare äro brukspatron Olof Wenngren år 1802, brukspatron C. F. Trahn, som köpte egendomen 1844 för 45,000 rdr rmt, och nuvarande, jägmästaren A. F. Ostvald. Öfriga $^1/_3$ mtl af Torskog Norrg., tax. till 18,000 rdr rmt, egas, jemte $^1/_2$ skatte *Färjebacken,* af f. d. kapten L. Lindberg. Båda Thorskogs-gårdarne tillhörde fordom Kongahälls kloster. — Stället förekommer under namnet *Thorskabokke* uti konung Hakon Hakonssons saga (kap. 268). Här hölls år 1249 ett möte mellan nämnda konung och Birger Jarl; ett möte, der freden mellan Sverige och Norge beseglades genom äktenskapskontraktet mellan Hakons son och thronföljare, Hakon den Y., och Birger Jarls dotter Richissa.

Thorslanda, en socken uti Westra Hisings härad af Göteborgs och Bohus län, $1^1/_2$ mil från Göteborg; areal 0,206 qvadratmil land (= 4,767 tld = 27,095 qv.ref); $15^7/_{12}$ mtl, hvaraf $14^7/_{12}$ skatte, $^1/_2$ krono, $^1/_2$ frälse; c:a 650 inbyggare. — Socknen, innefattande sydvestligaste udden af Hisingen, omgifves på tre sidor af hafvet; är bergig med små odlade dalar mellan klipphöjderna; fiske utgör binäring. Af närmast stranden liggande holmar är Warholmen med värdshuset Lusasken bekant såsom vederqvickelseort för skärgårdsseglarne. På vestra stranden öppnar sig dalen *Tummelhed,* dit — eller rättare sjön utanföre — konung Sven Estridsson stämdes att möta Harald Hårdråde 1062; för att med svärdet få afgjordt, hvem som skulle besitta Danmarks och Norges throner. På berget norr om dalen finnes telegraf. — Socknen, kallad Tooslanna, har lydt under Danmark, utgör nu med Öckerö socken ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan, bland de äldsta på Hisingen, undergick förändring 1780. I choret en oljefärgstafla af konstvärde. — Fornlemningar utgöras af Jättestenen, griftplatsen *Toftan,* der en stor sätesgård skall legat i fordna tider, lemningar efter *Thors slott* på berget vid Amhult, som är landkänning. — *Noleröd,* $^1/_2$ mtl, är pastorsboställe. — $^1/_2$ mtl *Buur* är välbebygdt. *Kärr, Thorslanda* och *Amhult* äro byar. — Adress: Göteborg.

Thorslunda, en socken på Öland uti Algutsrums härad (d. v. s. länsmansdistrikt) och Södra motet af Kalmar län, belägen vid sundet midt emot Kalmar, 1 mil o. s. o. från nämnda stad, 3 mil s. s. v. från Borgholm, omfattar, med en längd af $^3/_4$ och en bredd af $^1/_8$ mil, en areal af 0,489 qv.mil land, fördelade

på $61^{7}/_{16}$ till $39\frac{15}{16}$ förmedlade mtl, hvaraf $33^{5}/_{16}$ skatte, 5 krono, $1^{1}/_{2}$ frälse. Marken är jemn, äfven på den genom socknen från norr till söder strykande landtborgen. Jordmånen är mycket olika, den rådande synes dock vara sand, men i allmänhet ganska bördig; på skog lider socknen visserligen brist, men smärre dungar af löfträd förekomma dock här mera, än eljest på Öland, hvarigenom socknen erhåller en helt olika karakter mot den kringliggande trakten och med rätta anses såsom en af de vackraste på ön. Utsädet uppgafs 1818 till 1,000 t:r. Folkmängden har från att år 1810 vara 1,467 uppgått 1863 till 1,999 och 1864 till 2,128 personer. All fast egendom tax. sistnämnda år till 739.200 rdr rmt; roteringen är 13 båtsmän. — Socknen utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Ölands Medel-kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, af sten, är byggd 1776, tornet 1819. I gafveln på gamla kyrkan fanns ett af sten hugget menniskohufvud, kalladt Thors hufvud, och på kyrkogården skall ännu finnas en vacker grafsten med en riddare, uthuggen i full rustning. En offerkälla finnes i närheten af kyrkan. — Under katholska tiden fanns ett s. k. andligt gille (convivium) i Thorslunda; men om detsamma känner man ej mera, än att då detsamma upphörde år 1547 alla dess «partzeler annamades aff kronen», och dessa utgjordes »af 7 st. klippere (ölandshästar), 24 st. skiwtt och 2 st. thenkanner.» Den äldsta kyrkoherde man känner i detta pastorat är Elaus Holfridi, som nämnes på en grafsten af år 1343. En annan pastor härstädes Nils de la Roche har blifvit bekant såsom den sista prest i Kalmar stift, hvilken brukade långt skägg. Han dog 1745. Efter den allmänna stadga hertiginnan Ingeborg, hertig Waldemars enka, år 1346 utfärdade, skulle socknen af sitt sillfiske betala presterskapet sju kast. Häraf synes, att på den tiden sillfisket i Kalmar sund ej varit obetydligt. År 1507 skrifver Svante Sture, att höfvidsmannen på Öland, Otto Ruuth, »beskanseth torslunde kyrka tillika med Replinge och Köpungh» för att der »haffwe sin tillflycht» ifall riksföreståndaren med härsmakt ville komma till ön. — Utom förutn. fornminnen finnas lemningar efter 3:ne borgar: *Lenstads*, belägen på Linstads bys norra gärde, sydost om kyrkan, liknar numera en stor grushög; den håller 200 fot i diameter, anses af Dybeck vara århundraden yngre än de nordsvenska fästena; *Thorsborg* och *konung Björns* i Björnhofda by, samt grifthögar och stenrör, en offerlund, bestående af åldriga almar. År 1797 har man gjort vid Carlevi och Thorslunda åtskilliga fynd af guld, äfvensom nu nyligen ett halsband från äldsta tider, hit infördt från Orienten, och som inlöstes af staten med 1,749 rdr 30 öre. — Barnundervisningen bestrides uti en fast folkskola, inrättad 1838, hvarest barnens antal vanligen är 40. — Af gårdar och ställen märkas: *Färjestaden*, $^{1}/_{2}$ mtl, färjeplats, gästgifveri och tingsställe, med en vacker tingsbyggnad, utgör med $^{1}/_{3}$ *Björnhofda* och $^{1}/_{8}$ mtl ett gods. Vid färjestaden finnas lemningar efter en skans, här anlagd på 1600-talet. Vid Skogsby finnes apothek. Det välbyggda $^{5}/_{8}$ mtl skatte *Tveta*, med en stor och vacker trädgård och i sambruk liggande $^{1}/_{8}$ Äpplerum. Pastorsbostället nära kyrkan, 1 mantal, med en särdeles vacker trädgård. — $1^{3}/_{4}$ mtl *Thorslunda* och $^{1}/_{2}$ *Thorsborg*, ett gods. — Adress: Stora Rör.

Thorslunda, *Torslunda*, ett säteri af $2^{1}/_{4}$ mtl berustadt och $^{1}/_{4}$ mtl frälse, beläget i Haga socken (i den del, som fordom tillhört Håbo härad af Uppsala län) af Erlinghundra härad och Stockholms län, $2^{1}/_{4}$ mil från Uppsala, $5^{1}/_{4}$ mil från Stockholm, hvartill daglig ångbåtskommunikation finnes, har före reductionen varit rå och rör samt hört under åtskilliga adliga gods, reducerades till en del från Palms arfvingar, förklarades genom Kongl. Maj:ts bytesbref d. 26 Maj 1726 samt resolution af den 10 Oct. 1745 för frälse-säteri, tillhörde 1740 och 1772 slägten Lagerstolpe, och efter att i sednare tiden hafva ofta ombytt egare egdes det 1825 af ryttmästare Ihre, 1863 af statsrådet friherre C. O. Palmstjerna. — Thorslunda, som 1818 uppgifves bestå af 4 mtl med 36 t:rs utsäde, hade på 1840-talet med i sambruk varande 1 mtl skatte 1 mtl frälse omkr. 80 t:rs utsäde, utom plogar, som årl. besåddes med 12 à 16 t:r; ängarne lemnade (utom klöfver och vicker) omkring 300 parlass hö; skogen intog en egorymd af 800 tld; dessutom voro då och ännu underlydande $1^{1}/_{4}$ fr.

År 1863 taxerades Torslunda ensamt till 70,000 rdr rmt; på dess egor bodde nämnda år 79 personer med 15 hushåll. Tröskqvarn och vädersåg finnas. — Manbyggnaden af trä, oljemålad hvit, innehåller 11 rum, utom 2:ne flygelbyggnader; en större trädgård och park höra till gården.

Thorslunda, ett mtl frälse-*) säteri uti Frösslunda socken af Lagunda härad och Uppsala län, $2^1/_4$ mil från Uppsala, $^1/_4$ mil från Öresundsbro lastageplats; är köpt enligt jordeboken från kronan af krigsrådet Simon Simonsson Snare, adlad Rosenberg, som enligt Adelns Ättartaflor äfven skrifvit sig till Thorslunda i Wånga socken af Östergötland, † 1689; har sedan, enligt Tham, tillhört lagmannen i Wärmland Knut Pedersson Törnschiær, adlad Törnehjelm, som äfven skrifvit sig till Thorslunda i Östergötland, † 1699 och ligger begrafven i socknens kyrka; kom genom gifte till banko-kommissarien Aron Silvius och med dennes dotter till Schoutbynachten Lars Fägerman, adlad Fägerstråle, † 1761. Af sednare egare må nämnas Otter 1825 och sedan 1849 konsul J. H. Glosemeijer, hvars arfv. innehade det år 1863 jemte $4\frac{31}{120}$ mtl ($3\frac{31}{120}$ mtl skatte enligt egarens uppgift) samt Örsundsbro värdshus. Thorslunda säteri, som år 1818 egde 40 t:rs utsäde och väl vårdad skog, tax. år 1863 till 35,000 rdr rmt. Hela arealen med underlydande är 745 tld, hvaraf under eget bruk 346 tld åker, 93 tld äng. 262 tld skog; årliga utsädet är 107 t:r säd samt 10 t:r potates, höafkastningen vanligen 400 parlass. Åbyggnaderna äro manbyggnad med 12 rum samt 2:ne flygelbyggnader; har ganska ansenlig trädgård.

Thorslunda, ett mtl skatte i Sånga socken af Stockholms län.

Thorslunda, prestgård uti Ekerö socken af Stockholms län.

Thorstorp, egendom i Grimmethons socken, Himble härad af Halmstads län, vid Grimmån, $^1/_8$ mil n. o. om kyrkan, som ligger 1 mil öster om Warberg, var fordom ett af Hallands ansenligaste gods med underl. inom åtta socknar; det lemnades genom drottning Christinas köpebref till kongl. faktorn i pommerska regeringen Berndt Wolffradt, stamfader för denna ätt, för hans åt svenska arméen lemnade förstärkningar under arméens tåg i Tyskland. Efter faktor Wolffradts död 1660, delades godset, och Thorstorps säteri kom i en Måns Mormans hand, efter hvars död det tillföll kansleren i Pommerska regeringen Herman Wolffradt, gift med Kristina v. Rehnsköld. Kansleren, hviken ännu är i kärt minne hos ortens befolkning, lefde här i ett philosophiskt lugn, utmärkte sig för en välgörande verksamhet, uppbyggde Grimmethons kyrka; afled 1683. Sonen, som ärfde egendomen, blef 1712 fången af Ryssarne vid Tönningen; ännu är egendomen inom Wolffradtska slägten och utgöres af № 9, 1 mtl frälse-säteri i sambruk med № 3, 7, 8, 3 mtl ins. *Thorstorp*, tax. till 67,500 rdr och af underlydande $4^1/_3$ mtl *Thorstorp*, $3^5/_6$ frälse *Grimmeton*, $^3/_4$ frälse *Mjöared* med qvarn, (blott $^1/_2$ mantal brukas under Thorstorp); hela tax.värdet är 200,000 rdr rmt; folkmängden är 226 personer. — Egaren af godset har patronatsrätten inom församlingen.

Thorstäfve, by i Bleking, Ramdala socken af Östra härad, $1^1/_2$ mil öster från Carlskrona; $6^1/_8$ mtl sk.; med flera välbyggda gårdar; 58 hushåll (år 1863).

Thorstuna. Härad i Westerås län och Uppland, på gränsen mot Uppsala län, omfattande följande socknar: *Hernevi* (utom $2^3/_4$ mtl, som tillhöra Lagunda härad af Uppsala län), *Österunda*, *Thorstuna*, *Hvittinge*, samt $24^3/_4$ mantal af *Löfsta* i Simtuna härad och $15^3/_4$ mtl af *Huddunge*, hvars öfriga del tillhör Wåla härad, samt slutligen $^1/_4$ mtl af *Jerlåsa* socken i Hagunda härad. Häradet, med omkring 3,370 qv.mils areal, hvaraf 0,080 vatten, och $227^5/_{64}$ mtl, tillhör Simtuna domsaga, Wäsby fögderi och i ecklesiastikt hänseende erkestiftet, hade 1863 en befolkning af 5,770 personer och begränsas i norr af Wåla härad, utan att dock den ringaste naturliga gräns här förefinnes, i vester af Simtuna härad, från hvilket det endast på en kort sträcka skiljes genom en sandås, i söder af Åsunda härad, i öster af Lagunda och Hagunda härader, de tre

*) Efter enskild uppgift berustadt, men enligt jordeboken frälse-säteri.

sistnämda i Uppsala län. Den odlade jorden uppgifves till 7,950 tunnl., den naturliga ängen till 3,327 tld. Häradet eger en långsträckt form af ungefär tre gånger större längd i norr och söder än bredd. I afseende på naturbeskaffenheten kan man särskilja tre från hvarandra skiljaktiga trakter. Den södra delen, bestående af Hernevi och södra delen af Thorstuna socken, är hufvudsakligen slättland, genomflutet af Örsundsån och några smärre tillflöden till densamma; några smärre skoglösa sandåsar stryka i rigtning från vester mot öster eller sydost. jordmånen är lera, svartmylla och sand; omkring ån träffas ofta vattensjuka trakter. Den mellersta delen, omfattande norra delen af Thorstuna, Österunda samt den större och sydliga delen af Hvittinge, framställer en af afbrutna berg- och sandåsar från norr till söder genomskuren trakt, på sina ställen ännu temligen skogbärande, med åtskilliga strömmar och vattendrag, såsom Ramsjön, Björnlundasjön, Tenasjön, Ekholmssjön, Mörtsjön, Bysjön, hvilka alla, utom den sistnämnda, förena sitt vatten i Hvittingeån, som från norr genom de nämnda socknarna flyter till Örsundsån, så att det hela är ett bergland i smått, med talrika och väl odlade dalar; jordmånen är äfven här leraktig, i synnerhet i dalarna, men äfven ofta sand- och mojord. Den norra delen åter, omfattande den nordligaste delen af Hvittinge samt de delar af Löfsta och Huddunge socknar, som tillhöra detta härad, är hufvudsakligen en högländt skogshed med icke sällan förekommande kärrtrakter, talrika sjöar, men i allmänhet slätt, med endast obetydliga sandåsar; jordmånen är merändels sandblandad, och först i den nordligaste trakten blir leran öfvervägande i den dal, som omger Huddungeån (sedermera Harboån), samt längre bort i nordost om Temnaren på gränsen mellan Wala och Norunda härader. I denna trakt upprinner äfven Örsundsån, som upptager vattnet från bland andra Gålsjön och den icke obetydliga Wansjön; Harsbosjön och Ramviken m. fl. afflyta genom Huddungeån.

Thorstuna. En socken i häradet af samma namn, i Upplandsdelen af Westerås län, omfattar en areal af 13,770 tld, med ett hemmantal af 96⁵/₈ mtl, hvaraf 83¼ skatte, 10⁵/₈ krono och 2¾ frälse; inbyggarnes antal, som 1805 uppgick till 1,780, har sedermera varit i beständigt aftagande, så att detsamma 1840 nedgått till 1,579, 1850 till 1,549 och 1864 till 1,540. Uppskattningsvärdet är dock likasom hemmantalet betydligt, nemligen 1,131,680 rdr för jordbruksfastighet och 1,300 rdr för ett par qvarnar år 1863. Socknen begränsas i norr af Hvittinge socken, i nordost af Österunda, i öster af Långtora och Nysätra i Uppsala län, i söder af Hernevi och Frösthult, i vester af Simtuna och Altuna. Likasom Örsundsån i söder utgör gränsen mot begge grannsocknarna, så är Hvittingeån i nordost gränsskilnad mot Österunda; dessutom flyter en mindre å midt igenom socknen från nordvest till sydost, der densamma likasom Hvittingeån inflyter i Örsundsån. Trakten ned emot denna å är hufvudsakligen slättbygd, på några ställen sank; socknens öfre del tillhör deremot den bergstrakt, som utbreder sig emot Westerås läns östra gräns. Rådande jordmånen är lera, blandad med sand och svartmylla.

Socknen utgör nu ett regalt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, men efter en vådeld 1723 ombyggd, belägen 1½ mil norr ifrån Enköping i Hvittingeåns dal. Dess orgelverk är bygdt af orgelbyggaren Olof Hedlund, död 1748. Af fornminnen i socknen nämnas runstenar vid prestgården och vid Ekeby, grafkullar vid Thorstuna by, Kungs, Husby och Spånga o. s. v. — I Thorstuna by finnas kyrkan, gästgifvaregård, prestgården, 2 mtl krono, komministersboställe ³/₈ d:o, och militiæ-boställe 1 d:o. Säteriet *Brunna*, 2 mtl krono-säteri, är majorsboställe, *Kungs Husby*, 1 mantal frälse, lyder under Flosta i Altuna; 1 mtl *Tibble* är kaptens-boställe. Andra egendomar äro 1½ mtl skatte *Tibble*, 3½ d:o i *Thorstuna* by, 1 d:o *Åby* med underlydande ⅔ Högstena, 2 d:o *Nibble* med ½ *Djurby*. Af Uppsala akademi egas 3½ mtl krono *Rung*, *Myrsjo* och *Ytter-Kålsta*. Byar äro *Grinda*, *Käglinge*, *Jädra*, *Hyllinge*, *Thorslunda*, *Wansjo*, *Wappeby*, *Strömsta*, *Nydala*, *Spånga*. Vid Örsundsån ligga *Kylsta* och *Wan-*

sjö qvarnar, vid Hvittingeån *Nydala* qvarn. — Adress: Enköping.

Thorstuna. Gästgifvaregård i förutnämnda socken. Härifrån skjutsas till:

Brunsäter i n.	$2\frac{1}{8}$	mil.
Säfva i ö.	2	»
Tunalund i s. o.	$1\frac{3}{4}$	»
Långtora i s. v.	1	»
Wansjö i s.	$\frac{1}{2}$	»
Enköping i s.	$1\frac{3}{4}$	»
Carlby i v.	$1\frac{1}{2}$	»
Billerstena i n. v.	$1\frac{3}{8}$	»

Thorsvi, annex-socken till Weckholms pastorat, är belägen uti Trögds härad af Uppsala län, $2\frac{1}{2}$ mil s. v. från Enköping, $\frac{1}{2}$ mil s. från moderkyrkan, mellan Thorsvi-viken och det deri utfallande vattendraget i norr och Grönsöfjärden i s. v. Till större delen en i nämnda fjärd utskjutande udde med en mängd öar, hvilka äro temligen högländа och skogiga; det inre landet jemnare, för det mesta stenigt och skoglöst. Jordmånen dels lera, dels skogsjord. Arealen 51,643 qvadratref, hvaraf 33,028 af Mälaren, 3,620 åker, 1,582 äng, 12,226 skog, af sednare upptagas 5,654 af Häradsallmänningen; $3\frac{1}{2}$ sk., $\frac{3}{32}$ krono, $5\frac{3}{8}$ frälse, bebodda af 327 inbyggare.

Hufvudnäring är åkerbruk, fiske och sjöfart binäringar. För trädplantering och odlingsflit utmärka sig enskilda. Endast en väderqvarn finnes. Segelleden från Stockholm till Enköping går mellan *Ytterholmen* och *Bastlagnö.* — Kyrkan, af gråsten, är gammal, sednast reparerad år 1837. Enda fornminnen utgöras af lemningar efter en borg på Brandholmen. — Gårdar: *Thorsvi gård;* 1 mtl *Edeby* öfverste-löjtnants-, $\frac{1}{2}$ mtl *Nafsta,* trumslagare-, $\frac{3}{4}$ *Nygård,* auditörs-, $\frac{3}{32}$ *Svanviken,* skogvaktare-boställe. — $2\frac{1}{4}$ frälse *Thorsviby;* — $\frac{1}{4}$ frälse *Brandholmsund.* areal 1,470 qvadratref: välbebygdt, — Adress; Enköping.

Thorsvi, *Torsvi gård,* ett berustadt säteri af 1 mtl uti föutbeskrifna socken, beläget vid kyrkan, 2 mil från Enköping, med en egorymd af 1,463 qv.ref, inberäknadt Hammarskär och Kattskär samt torpet Flakängen; häraf äro 369 åker, 22 äng, 896 skogsmark. För år 1818 uppgafs utsädet till 40 t:r, höbolet svagt; åbyggnaderna utgjordes af manbyggnad jemte tvenne flygelbyggnader och åtskilliga andra, allt af trä; tax.-värdet 1863 var 30,000 rdr rmt. — I medlet af 1600-talet har gården tillhört slägterna Lamb och Utter, skattlades 1691 och berustades 1793, egdes 1849—63 af patron J. Winbladh, med underlydande $2\frac{3}{4}$ mtl skatte, 1 frälse i samma socken.

Thorsåker. En socken i Rönö härad af Södermanland, tillika med annexet Lästringe utgörande ett pastorat af 3:dje klassen af omvexlande konsistoriell och patronell natur, i det egaren af det inom socknen belägna säteriet Sörby har rätt att hvarannan gång kalla pastor, med vilkor, att denne förut tillhör stiftet. Socknen omfattar en areal af 7,568 tld, hvaraf 764 tld vatten; $14\frac{1}{2}$ mtl frälse och 1 mtl krono, alltsammans år 1863 taxeradt till 205,000 rdr. Innebyggarnes antal, som 1805 uppgick till 384, hade 1850 vuxit till 561, men har sedermera nedgått år 1860 till 475 och 1864 till 488.

Denna socken, belägen $3\frac{1}{2}$ mil n. o. om Nyköping och begränsad i söder af Lästringe, i öster af Wagnhärad i Hölebo härad, i vester och nordvest af Frustuna i Daga härad, har en nästan triangulär form med en half mils bas i sydvest och 1 mils längd i norr och söder, i norr utskjutande med en smal landtunga i sjön Sillen, emot hvilken sjö den större och bördigare delen af socknen sluttar, genomfluten af några smärre vattendrag; sydliga delen af landet sluttar deremot i motsatt rigtning. Mellan dalgångarna, som bestå af jemn eller småkullig mark, samt mot socknens gränser höja sig skogbeväxta bergstrakter, som dock ej hafva synnerlig höjd. Rådande jordmånen är lera, som dock ofta är sandblandad; förnämsta näringen är jordbruk, hvarjemte i obetydlig mån idkas skogsafverkning och fiske; boskapsskötseln är föga uppdrifven. Kyrkan, belägen ej långt från Sillen, vid hvars strand en väg går från stora Stockholmsvägen i Westerljung till Frustuna i nordvest, är förmodligen uppbygd i början af 1600-talet, men flera gånger tillbygd; härjades af brand 1799. Under tornet är en familje-graf för slägten v. Schewen. Kyrkan i »Thorsakir»

förekommer ofta i gamla handlingar från 1300-talet.

Hela socknen lyder under säteriet *Sörby*, fideikommiss inom v. Löwenska slägten, vidare omtaladt på sitt ställe. För öfrigt finnes endast 1 mtl krono *Harlinge*, pastorsboställe, och intet skattehemman.

Thorsåker, en socken uti Gestrikland af Gefleborgs län, $4^7/_8$ mil v. s. v. från Gefle, ligger i sydvestra delen af provinsen, gränsande i söder och s. v. till Husby och Svärdsjö socknar inom Kopparbergs län; areal 88,417 qv.mil eller 495,200 qvadratref, hvaraf 13,940 tld inegor, 61,509 tld skogs- och utmark, 7,926 tld vatten, hvilken yta är fördelad på $60\frac{17}{60}$ mtl, deraf $58^2/_{15}$ sk., $1\frac{13}{30}$ kr., $^1/_2$ fr., bebodda 1863 af 5,192 och 1865 af 5,377 personer; 1840 års folkmängd var 3,897. Socknen, med en från slätt till bergsbygd öfvergående natur, med, särdeles uti n. v. delen, ansenliga berg, af hvilka *Storberget, Söderåsen*, ehuru 5 mil från hafvet, anses såsom landkänning för sjöfarande, *Körberget*, med i stor mängd förekommande kalk, äro de högsta, och med rika tillgångar på mineralier, är i geologiskt afseende den märkligaste af provinsens socknar. Ibland de härstädes förekommande öfver 120 sjöar och tjernar, äro *Öttnaren, Hyen, Stora Gösken* och *Sälgsjön* de betydligaste; största vattendragen äro *Ho-* och *Gammelstilla*-åarne. Mineralkälla finnes på Walls bys egor. Klimatet är till följd af landets höga läge, de många sjöarna samt ringa antal torfmossar och myror sundt och godt, frostskador sällsynta; jorden i allmänhet god och fruktbärande. Alla dalgångarne efter vattendragen ha lera, dock så mycket sandblandad, att den låter väl arbeta sig; ren sandjord förekommer sällan; myrjordslager finnas i stor myckenhet, ett godt material för grunddikningen äro de här i mängd förekommande gamla varp af masugnsslagg, flolägrig kalk eller mergel; qvartsbrott finnas. Jordbruk, ehuru på låg ståndpunkt, gemensamt med bergsbruk, äro hufvudnäringar; ängen af dålig beskaffenhet och boskapsskötseln ringa. Skogen, bestående mest af tall och gran, är illa medfaren; en del bergsmän ha redan måst anlita den s. k. bergslagsallmänningen, hvaraf 3,000 tld tillhöra socknen; sågning verkställes till husbehof, ej till afsalu; bergshandteringen är uråldrig; tackjernstillverkningen uppgick i medeltal åren 1794—1803 till 4,108 *sktt*; för närvarande finnas 11 bergsmanshamrar med 14 härdar, hvaraf må nämnas *Wij, Wall, Kaljsnäs, Fagersta, Tjernäs* och *Bergs*. bergsmanshyttorna äro 4, näml. vid *Tjernäs, Wibyggehyttan, Wästerhästbo* och *Hoo;* ur socknens 23 jerngrufvor upphemtades 1861: 170,358 centn. jernmalm, deraf ur *Nyängsgrufvorna* 51,702 centner, *Penningegrufvorna* 21,672 d:o, *Strandgrufvan* 20,688 d:o (år 1863); — jernverken äro *Gammelstilla* bruk med *Skommarhytte* masugn och *Axelshammars* smedja, *Hoforss* bruk med *Robertsholms* och *Montrose* smidesverkstäder, *Gustafsbergs* egendom, *Kratte* och *Edskens* masugnar. Dessutom finnas färgeri, garfveri, tegelbruk och mjölkkärlsfabrik. All fast egendom taxeras till 2,590,304 rdr rmt. Binäringar utgöras af kolning samt svartsmide; af rofdjur skjutes en och annan björn; vargar och räfvar fångas i mängd; ett eget sätt härstädes att fånga räf torde böra anföras: vid Tjurnäs har skogvaktaren nedlagt uti en vid hans bostad befintlig källa, som ända intill kanten är beväxt med gräs, en väl renskurad räfsax med strömming till bete; är denna något sur, så lyckas fångsten desto bättre. Varglo och elgar finnas till ej ringa antal, utter och gräfsvin sparsamt. Tjäder och hjerpe, sällsynta, deremot orre och sjöfogel i mängd; vanliga fiskslag äro gädda, aborre, mört, sik, braxen, lax och ål. På Gefle-Dala jernväg, löpande genom socknens nordligaste och minst bebyggda del, finnes hufvudstation vid *Robertsholm*, anhaltsstationer vid *Källviken* och *Storvik*. Hos folket förmärkes en viss finhet och hyfsning i umgänget samt snygghet i bostäder och klädsel; knappt något spår af fordna sedvänjor återstår. Thorsåkersbonden är till lynnet mycket stolt och sträf, hvadan det ock i grannsocknarna blifvit till ordspråk att tala om Thorsåkershögfärden. Enligt kon. Gustaf Adolfs resolution år 1630 lades *Tårgzåker* socken för skogens skull till Kopparberget. Socknen, konsistorielt

pastorat af 2:a klassen, inom Uppsala stift, har kyrka, med en längd af 150½ och en bredd af 76 fot utvändigt, ett med slagur försedt vackert torn, samt ett 24-stämmigt nytt orgelverk. Kyrkokassans behållning var år 1859: 6,204 rdr, fattigkassans 8,194 rdr; sockenmagazin finnes. Undervisningen bestrides af tre examinerade och två oexaminnrade lärare uti 3 fasta, 2 flyttande och 2 roteskolor; rymligt skolhus finnes; slöjdskola vid Kratte masugn. Pastors-bostället *Backa*, med *Särsta* stomhemman, 11 öresland. — Bland komministrar nämnas Gabriel Erici Emporagrius, född 1565, och hvars son blef biskop och sonson stamfader för adliga slägten Lilljeflycht. De till socknens embets- och tjenstemän utgående afgifter utgöra sammanräknade 6,500 rdr rmt; fattigvårdsafgiften utgår med 25 öre af hvarje mantalsskrifven man och 12 öre af hvarje mantalsskrifven qvinna och från grufvorna med 3 öre för hvarje brutet lass malm, utom en årlig extra afgift af 12 öre pr person. — Soldatrotarne utgöra 25, tillhöriga Fernebo, och 33 Ofvansjö kompani. Postkontor finnes i socknen. — Flera ättehögar och fornlemningar förekomma. Uti *Storberget* finnes på 56 fots höjd en uthuggen öppning af 25 fots längd, 7 fots höjd, hvarom flera sägner äro gängse bland folket. — Militiæ-bostället: *Wibyggehyttan*, $4^1/_2$ öresland, boställe åt chefen för Ofvansjö kompani; *Nordansjö*, 1 öresl., f. d. fänriks-bost. — Socknens större egendomar äro förut uppgifna.

Thorsåker, på gamla kartor kallad Torgsåker, en socken uti Ångermanlands Södra fögderi af Wester-Norrlands län, belägen $6^3/_8$ mil land- och 6 mil sjövägen från Hernösand, 3 mil från Sollefteå samt $^3/_4$ mil från Nylands lastageplats och postkontor, gränsande i norr mot Ångermanelfven, i öster mot Ytterlännäs socken, i söder till Dahls samt i vester till Botheå socknar, största längden är $1^1/_4$ mil och största bredden $^1/_2$ mil. Socknen utgöres, med undantag af en holme i Ångermanelfven, endast af fast land, och upptager med den s. k. *Filitjerns allmänning* 18,628 tld 15 kpl., hvaraf 468 tld åker, 1,801 äng samt 16,299 tld skogs- och betesmark, cirka 460 tld mossar, 109 tld tjernar. Af så väl namnet Thorsåker, som ock af socknens läge, slutas till att den är bland de äldsta i orten; hon ligger på vestra sidan längs utmed elfven, på södra sidan omgifves hon af merändels skogbevuxna berg, såsom *Klen-*, *Hamra-* samt *Rogstaberget,* det sednare märkvärdigt af derstädes befintliga lemningar efter försvarsverk. Vid kyrkan märkes *Skällberget,* ett bland de högsta, och på hvars spets qvarstår en vårdkas, äfven en påminnelse om fordna krigiska tider; ifrån *Höknäsbacken* har man utsigt öfver hela trakten, som utgör en ovanligt jemn slätt, äfven ser man på andra sidan elfven den vackra Styrnäsbygden. Jordmånen, som efter elfven hufvudsakligen består af sand och mjulna, öfvergår i socknens södra del till lera och lermjulna; alla egoslagen, väl skötta gifva en god äring, äfvensom ängsmarken; men knappt torde någon socken i Norrland gifvas med så inskränkt betesrymd som denna. Hufvudnäringen, som är åkerbruket, skötes efter laga skiftet, här påbörjadt 1833, med största flit, så att all inrösningsjord är odlad. Binäringar äro fiske, jagt, fast obetydlig, körslor åt Bollsta och Sollefteå bruksegare, synnerligast af spannmål och tackjern. Af sädesslag begagnas korn mest, humlegårdar finnas allmänt. För odlingar och andra slöjder har aflidne grosshandlanden Daniel Asplund, som varit en fattig bondson från Aspby, genom testamente af den 7 Febr. 1804 till Stockholms borgerskaps vällofl. bemedlingskommission öfverlemnat en summa af 2,000 rdr, hvaraf räntan utdelas årligen i 2:ne pensionslotter. Äfven förtjenar omnämnas den vid prestgården af prosten Ritzén med otrolig möda och kostnad uti en sluttning anlagda trädgård med trenne afsatser, deruti äppelträd, vin- samt krusbärsbuskar finnas; men körsbärsträden hafva nästan alla utgått. Socknen, som år 1810 beboddes af 592, år 1847 af 746 och 1864 af 883 personer, innefattar $32\frac{4}{7}\frac{3}{2}$ mtl, hvaraf $2\frac{1}{4}\frac{0}{8}$ mtl ecklesiastika. — Inga qvarn- eller såganläggningar finnas. — Häradstinget har på sednare tiden hållits här i socknen i Wester-Aspby. Skatterna äro mycket ojemt fördelade på jorden med afseende på dess värde. Ordinarie roteringen är

10 båtsmansrotar. Sockensigillet visar en sköld och axlupen åker med en half sol och 2 bilor på sidorna. — Socknen utgör med Ytter-Lennäs och Dahl ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, inom Hernösands stift. Kyrkan, ehuru gammal, är vacker och rymlig; på dess väggar ses porträtterna af socknens mest aktade prestmän, Eurenius och Carl Genberg. Predikstolen, en af de kostbaraste i Norrland, har tvenne gånger blifvit skadad af åskeld, sednast år 1813. — Barnundervisningen bestrides uti tre ambulatoriska skolor, gemensamma med Dahls socken. Sockenmagazin finnes ej, men s. k. sparlårar äro hos hvarje jordegare inrättade, hvaruti $^1/_2$ t:a korn och $^1/_8$ t:a råg på hvarje seland finnas inslagna i händelse af missväxt. Breflåda inrättades 1856 i *Hämra* by. Af fornlemningar återstå endast 3:ne ättehögar vid prestgården af de fordom många här befintliga, samt vid elfstranden å prestbordets egor en kulle, omgifven af tvenne grafvar, än i dag kallad *Borgen*, som Danskarne skola uppkastat då de stridde mot Svenskarne, hvilka innehade den gent emot på andra sidan elfven belägna fästningen *Styresholm*. *Hog*, som nu är en del af prestgården, anses varit ett herresäte. *Wiks* by, af $4\frac{13}{48}$ mtl, det största skattetal i Norrland, må äfven nämnas bland fornminnen, tillföljd af byamännens fordna kända kroppsstyrka, hvarföre de äfven fått namnet *Wiksmagten*; ännu finnas väl inom byn afkomlingar efter dessa starka förfäder, hvilka ej heller svika, då fråga är om styrka. Trollväsendet på 1670-talet var här i socknen mycket gängse. Icke mindre än 71 personer blefvo då inom detta pastorat för blåkullafärd och signeri dömda till döden samt halshuggna och på bål brända på det allt sedan benämnda berget *Bålberget*.

Gårdar och hemman: 17 till antalet, hvaraf må nämnas *Prestgården*, $2\frac{19}{48}$ mtl. — *Hammar*, $2\frac{10}{48}$ mtl, härvarande landtbruksskola flyttades i slutet af 1850-talet till Johannesbergs egendom i Medelpad. — *Hohla*, $3^1/_{64}$ mtl. — *Björned*, $2\frac{19}{96}$ mtl. — *Saloms* by, der en särdeles välbebyggd gård finnes. — Af verk och lägenheter finnas *Lavattnets* såg, kronofiskena *Harf* och *Hohla*, *Kjerfsta* och *Björned*, tvänne ödelagda vid *Fanom* och *Oppnäs*. — Adress: Hernösand.

Thorsåker eller *Tjursåker*, ett berustadt säteri af $4^3/_4$ mtl, uti Stockholms län, Wallentuna härad och Hammarby socken, vackert beläget vid sjön Fysingens östra strand, har vacker manbyggnad af trä i två våningar med 15 rum, samt ladugårdshus af sten; trädgård och park. Thorsåker, som varit 3 kyrkohospitalshemman samt 1 frälse, tillhörde från år 1629 till reduktionen slägten Sparre, innehades derefter på lifstid af Billingsköld och tillhörde 1740 grefve Gyllenborg; omfördes till skatte enligt kollegii utslag af den 27 Juni 1798. Af egare må nämnas landsh. v. Törne på 1820-talet och doktor Lake på 1840-talet, hvilka båda betydligt förbättrat och uppodlat egendomen, som år 1863 försåldes af possessionaten O. Caërs för 155,000 rdr rmt till brukspatron J. Westling. — Thorsåker, som år 1818 uppgafs ega, med i sambruk varande 2 mtl frälse-säteri Stjernborg eller Trynninge, 80 t:rs utsäde, ymnigt höbol, men ringa skog, utgjorde 1840—1863 en egendom af $6^3/_4$ frälse-säteri och 1 skatte, med en egorymd af 825 tld; höafkastningen uppgafs till 500 parlass; kreaturens antal var 10 hästar, 90 kor, 15 par oxar; egendomens onera cirka 1,500 rdr rmt. Thorsåkers säteri var ensamt taxeradt till 100,000 rdr rmt; på dess egor bodde s. år 13 hushåll.

Thorsång, fordom Thorsangur, en socken uti Kopparbergs fögderi och St. Kopparbergs län, $1^3/_4$ mil söder från Falun; areal 9,188 tld, hvaraf 1,875 vatten, och befanns vid storskiftet 1828 1,708 tld åker och äng, 1,908 tld skog; $35\frac{13}{32}$ mtl äro taxerade till 421,900 rdr; c:a 595 spannl. bergfrälsejord till 330,300 rdr rmt; c:a 1,100 inbyggare (den 1 Jan. 1865). Af sjöar märkas *Milbosjön* och *Runn*, hvilken sednare i sydvestra delen af socknen förenar sig med Dalelfven, som ofta vårtiden öfversvämmar omkringliggande slätt, såsom år 1764, då vattnet steg upp i sjelfva kyrkan. Marken utgöres af stark lera, utom på de bergshöjder, som omgifva socknen. I sednare åren ha tvenne mindre ångbåtar börjat göra regelbundna turer mellan denna, Wika, Gustafs och St. Tuna

socknar och Falun, samt bogserfartyg för lastpråmar vid varors transport mellan nämnda socknar och Korsnäs jernvägsstation, äfvensom för timmerflottor till dervarande sågverk.

Thorsäng, som anses för en af de äldsta inom länet och skall sträckt sig vidt omkring, så att Östbora hemman i Sundborn fordom legat härunder, men blifvit i sednare tider tid efter annan förminskad, utgör nu med Aspeboda ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, 13 mil från stiftsstaden Westerås, med $56^1/_2$ mantal, och bebodt af cirka 2,000 personer. Kyrkan, på en lågländ udde vid sjön Runns utlopp i Dalelfven, utgöres af ett skepp med ett vapenhus i söder samt en sakristia och kapell å norra sidan; förmenas af folket vara en af de äldsta i länet, men af professor Brunius vara tillkommen kort före reformationen (se »Konstanteckningar under en resa 1849, sid. 355—361). Barnundervisning meddelas uti fast folkskola och nyligen inrättade småskolor. I socknen är tingshus. Ättehögar förekomma vid kyrkan. Socknens historiska märkvärdighet är att Gustaf Wasa här föll i vattnet under sin flykt från Rankhyttan till det äfvenledes i socknen belägna märkliga godset *Ornäs*, se den artikeln; andra välbebyggda gårdar äro *Burgrufgården, Hindsnoret, Storsund, Sunnanö, Fredriksborg, Långlandet, Lilljan, Thomnäs;* — *Prestgård,* $1\frac{1}{32}$ mtl; kommin.-bostället $^7/_{16}$ mtl. — *Haganäs,* tändsticksfabrik och *Milsbo* qvarn. — Adr.: Falun.

Thorsås (Torsaas 1523), en socken, upptagande hela mellersta delen af Södra Möre härad af Kalmar län, belägen intill Blekingska gränsen, $4^3/_8$ mil s. v. från Kalmar, omfattar en areal af 3,273 qvadratmil, hvaraf 0,027 vatten, fördelade på $104^1/_4$ till $86^5/_{24}$ förmedlade mtl, hvaraf $81\frac{93}{96}$ skatte, $3\frac{81}{96}$ krono, 1 frälse. Marken är bergig och mycket stenbunden. Rådande jordmånen är klapperblandad och något grusaktig svartmylla. En tredjedel af socknen eger ymnig skog, de öfriga tvåtredjedelarne sakna byggnadstimmer, men hafva dock något till gärdsel och vedbrand. Redan år 1658 skrefs, att skogen i Thorsås var ganska medtagen, men ännu funnos ansenliga ek- och bokskogar. All fast egendom var 1863 taxerad till 3,093,200 rdr rmt, hvaraf 28,600 rdr för verk och lägenheter. Folkmängden, som 1810 var 5,095, uppgick år 1863 till öfver 8,950 och 1865 till 9,149 personer. Af indelta arméen underhållas 129 man. — Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Södra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, nybyggd af sten år 1777, är stor och rymlig, men belägen nära socknens östra gräns, endast $^1/_2$ mil från hafvet, hvarföre också innebyggarne i den vestra delen af socknen för långliga tider tillbaka anlagt en temligen stor kapellkyrka på $1^1/_2$ mils afstånd i vester från moderkyrkan. Till pastoratets ecklesiastika historia hör, att efter Blekinges förening med Sverige och dess östra socknars förläggande till Kalmar stift af Carl XI. erhöll detsamma Christianopels angränsande församling till annex, hvilken anordning dock upphäfdes 1685. Den äldste kyrkoherde härstädes man känner till var Nicolaus Tocke i slutet af 1400-talet. I kyrkan ligger begrafven amiralitetskaptenen Carl Raab. Barnundervisningen bestrides uti en ambulatorisk skola inrättad år 1848; tre skolhusbyggnader finnas. Af historiska minnen är upptecknadt, att bönderna ihjälslogo år 1543 Sven Gertronsson, en broder till Nils Dackes hustru, och flera af hans hop, samt togo tillfånga Svens bror, Holme Gertron och Nils Dackes tioåriga son, äfvensom prestgårdens förstörande genom eld af Danskarne år 1564. Innebyggarne i denna församling hafva gjort sig kända för ett i allmänhet häftigare och vildare lynne än folket i grannsocknarne, hvarföre också ganska sorgliga uppträden för icke länge sedan ej var något ovanligt. Man ser här ett nytt exempel på huru länge de fel, som vanligen vidlåda gränsbefolkningar, kunna bibehålla sig, då öfver 200 år förgått sedan Thorsås var en gränssocken, och då det hette om densamma att den var »mycket styff och illa disponerad». Rörande gränsen mellan Sverige och Danmark från »Kneholdh, der denna socken begynner, till Legdeverme eller Seffvevermenu der Wissefjerda begynner», se Handl. rör. Skand. Histor., 29 del., sid. 56. År 1803 gjordes i socknen ett fynd

af 500 silfvermynt. Gårdar äro *Prestgården*, 1 mtl. — $^{7}/_{8}$ *Siggesbo;* $\frac{11}{24}$ mtl i Thorsås samt 1 mantal *Ilingetorp*, ett gods — $^{3}/_{16}$ mtl *Tranqvill*. — Byar: *Applerum, Appleryd, Björsebo, Brändebo, Gullaboås, Kohlebo, Karsbo, Qvilla, Skorebomåla, Svinhult. Slätafby.* — Adress: Kalmar eller Carlskrona.

Thorsås, gästgifvaregård i ofvannämnda socken, från hvilken skjutsas till

Bröms i söder . . . . . $1^{1}/_{4}$ mil.
Påboda i öster . . . . . $^{3}/_{4}$ »
Wärnaby i n. o. . . . . . $1^{1}/_{2}$ »
Pinkaretorp i vester . . . $1^{1}/_{2}$ »

Thorsås, Westra, en socken uti Allbo härad af Kronobergs län, sträcker sig 2 mil utåt Åsnens vestra strand, någon gång 1 mil bred, med en areal af 1,774 qvadratmil, hvaraf 0,216 vatten, fördelade på $55^{7}/_{24}$ mtl, hvaraf $48^{5}/_{12}$ sk., $4^{5}/_{8}$ kr., $2^{1}/_{4}$ fr., och bebodda af 3,628, år 1863 och 64 af 3,793 personer, 1810 var folkmängden 2,123. Marken, till större delen stenig och bergig; rådande jordmånen svartmylla, på några ställen s. k. mjälljord, på andra åter sandblandad jord, är medelmåttig. På den odlade jorden, som upptager 1,700 tld, allt i ensädesbruk, utsås 1,520 t:r säd, hvaraf mest korn, samt 1,750 t:r potates, af lin sås 50 *l℔*; år 1810 var utsädet 800 t:r. Naturlig äng är 6,000 tld; 198 hästar, 20 tjurar, 390 oxar, 1,020 kor vinterfödas. Skog växer hjelpligt, någon bok på häradsallmänningen. All fast egendom var 1863 taxerad till 1,088,500 rdr rmt.

Socknen, fordom förenad med Wieslanda, är nu annex till Skatelöfs pastorat; mellan kyrkorna räknas $^{3}/_{4}$ mil och till Wexiö 3 mil; ny kyrka var redan på 1840-talet behöflig. Barnundervisningen bestrides endast i en flyttande folkskola, ehuru antalet af i skolåldern varande barn 1863 uppgick till 600. På torpet Hellansgärde föddes den 17 Febr. 1796 af fattiga torpareföräldrar riksdagsmannen Sven Heurlin, som vid 1840 års riksdag ingaf till konstitutionsutskottet ett skriftligt anförande, innehållande 52 skarpa anmärkningar mot konungens rådgifvare, som ock blefvo samtligen ställda under riksrätt; af honom föreslogs redan vid 1834 års riksdag, att en allmän skola måtte af allmänna medel inrättas i hvarje församling. Hans lösen har städse varit »*arbete* och *bön*.» — Af gårdar och hemman märkas: säteriet *Hulevik;* $^{1}/_{2}$ skatte *Jungfruboda*, som ock kallas Puttetorp, der »Puttetorpa herre», en man af 13 qvarters längd och ovanlig styrka bodde på 1840-talet; 1 skatte *Slagestorp*, hvari $^{1}/_{4}$ mtl under Carl XII:s tid bortbyttes mot en rulle tobak, derför att egaren ville undgå den tryckande knekthållningen; $^{3}/_{4}$ skatte *Holdahla, Cavalliernas* utgångsort. — $^{3}/_{8}$ skatte *Sundet*, på hvars egor *Thorne* manufakturverk, såg och qvarn legat. — $5^{7}/_{8}$ skatte *Torsås* med gästgifveri; — $^{1}/_{2}$ *Fårshult*, fänriksboställe, hvarifrån en officersdotter ökat antalet af de flera kända Smålandsflickor som förborgat sitt kön för att få deltaga i stridens faror och ära. $^{1}/_{4}$ frälse *Tvetarydstorp* kallas *Elsetorp*. $^{1}/_{2}$ mtl *Fredamåla* är länsmansboställe. 1 sk. *Opperyd* med qvarn, $^{1}/_{2}$ *Borsås*, $^{5}/_{8}$ *Bosgård* äro indragna militiæboställen. — Dessutom finnas flera militiæhemman. — Adress: Wexiö.

Thorsås, Östra, *Torsås*, en socken uti Konga härad af Kronobergs län, $1\frac{11}{16}$ mil söder från Wexiö; areal 0,666 qvadratmil, hvaraf 0,032 vatten, fördelade på $36\frac{17}{24}$ hvaraf $28^{7}/_{8}$ skatte, $2^{3}/_{4}$ krono, $5^{1}/_{12}$ frälse, bebodda 1863 af 1,853, och 1865 af 1,900 personer; sedan år 1810 har folkmängden ökats med 864 personer. Socknen ligger på 5 parallela åsar med berggrund; rådande jordmån sandblandad mylla; jernmalm finnes i sjöarne *Thorsjön, Kyrksjön, Femsjön, Rinkabysjön* m. fl.; utsädet år 1810: 500 t:r, är nu på 1,300 tld odlad jord, hvaraf 700 i ensädes- och 600 i cirkulationsbruk, 854 t:r, deraf mest korn, samt 900 t:r potates; af lin sås 30 *l℔*; naturlig äng 2,500 tld, vinterfödda kreatur: 144 hästar, 283 oxar, 8 tjurar, 576 kor, 570 svin, 554 får, 432 ungnöt. All fast egendom taxeras till 756,400 rdr rmt, hvaraf 38,900 rdr för verk och lägenheter. Gemenskapen af indelta arméen utgöres af 17 man.

Socknen är annex till domprosteprædendet Nöbbeled, hvars kyrka ligger $\frac{13}{16}$ mil från härvarande gamla märkvärdiga kyrkan, numer raserad, och en ny uppförd, hållande 109 fot i längd, 57

fot i bredd. Socknen har tingshus. — Barnundervisningen bestrides i en fast folkskola och två småskolor; i skoláldern varande barn äro omkring 300; skolan har en donation af 750 rdr. Af kyrkoherdar nämnas P. J. Carlstedt, som verkat mycket för nykterheten. Här finnes runstenen 1,277 i Liljegrens Runurkunder med en vers. Gårdar: säterierna *Thorsjö, Torsås* och *Ingelstad;**) $^1/_2$ skatte *Sunnansjö*, med mjölqvarn, grynverk samt enramig såg; *Hanefors* pappersbruk; $^1/_2$ *Säljeryd*, kapellansboställe; $^3/_4$ *Torsås*, stom. — 1 mtl *Askeberga* och $^1/_2$ *Granstorp* militiæbeställen. Af byar $5^3/_4$ mtl sk. *Ingelstad*, 4 sk., $^1/_2$ fr. *Hörda*, $3^1/_4$ sk., $1^1/_4$ fr. *Säljeryd*. — Adr.: Wexiö.

Thorsätra, ett frälse-säteri af 2 mtl, uti Westra Ryds socken af Bro härad och Uppsala län, beläget vid Skarfven, 4 mil från Stockholm och Uppsala, $^1/_2$ mil från Sigtuna och kyrkan, har en areal af 1,290 tld 25 kpl., hvaraf 201 tld 20 kpl. åker, 42 tld 17 kpl. äng, 264 tld betesmark samt 641 tld skog. Sedan åkerjorden blifvit lagd i cirkulation, beräknas skörden uppgå till 535 t:r säd och 2,500 t:r rotfrukter. Manbyggnaden af sten innehåller i 2 våningar 14 rum, och 2:ne flyglar 9 rum; trädgård finnes med goda fruktträd, drifbänkar och växthus. Till gården höra väderqvarn med 3 par stenar, såg, tegelbruk samt 4 torp; tax.värdet 1863 var 125,000 rdr rmt. Thorsätra har år 1699 blifvit utbytt från kronan af gr. Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, och påfördt hr P. Colling såsom frälsegods, har sedan haft egare af slägten Iserhjelm från 1730 till 1818, och derifrån genom gifte öfvergått till majoren Carl Reinhold Robsahm; har sedermera ombytt åtskilliga gånger egare och tillhör nu (år 1863) öfverståthållaren D. G. Bildt.

Thorsö, konsistorielt pastorat af 3:e klassen, utgöres af 6 öar i sjön Wenern, nemligen Thorsö med kapell, $1^1/_4$ mil lång, $^1/_4$ mil bred, med $27\frac{11}{16}$ mtl, *Dillön*, $2^1/_2$ mtl, *Kalfön, Onsö, Djurö* och *Brommön*, skiljd från fasta landet genom $^1/_2$ mil bredt sund till Mariestad; i judicielt hänseende hörer Thorsö till Wadsbo härad af Skaraborgs län; areal 18,630 tld = 104,528 qvadratref; $31^7/_{16}$ mtl, hvaraf $17^1/_{16}$ skatte, $2^5/_8$ krono, $11^3/_4$ frälse; tax.värdet 960,000 rdr rmt; c:a 2,030 inbyggare. På norra kusten äro *Svartåkers-* och *Fogelövikarne, Färnäs* och *Smörnäs* uddar. Marken, till större delen bergig, är uppfylld med sten och skogbevuxen; den odlade marken är jemn; skog växer tillräckligt; till binäringar räknas båtars byggande, humleplantering och fiske. Af villebråd finnas tjädrar och harar. Helsobrunn är på Thorsön. Marknad vid Brinkobacken. Kyrkan, med högt och spetsigt torn, är med säkerhet uppförd före år 1626; Wiksala (af Wiksala bäck) eller Foglö kapell är för andra gången uppfördt år 1698. Undervisningen bestrides i tre skolor. Skarpskytteförening finnes. Till Thorsö flydde den rike, men snåle biskop Brynjolf i Skara, under hungersnöden 1315, men uppsöktes af fadern, den ädle lagmannen Algot Brynjolfsson, i spetsen för en uthungrad folkhop, som ålade honom att emottaga och föda dessa utarmade.

Fornminnen äro *Folkekullen* vid torpet *Noret*, en runsten och domarestenar. — Här märkas *Bromö* glasbruk. — *Foglö* och *Skeberga*, säterier. — $1^1/_2$ fr., $^3/_4$ sk. *Böhlstad*, en välbyggd egendom. — *Hof, Bolsta, Nohlby*, $^1/_2$ mtl, kommin.-boställe; *N:a* och *S:a Sundet, Brommösund* med gästgifveri, *Riset* äro byar. — *Prestbolet*, 1 mtl, med 1 mtl *Barkebolet* utgöra kyrkoherdeboställe. — Adress: Mariestad.

Thorö, *Torö*, kapell-socken till Sotholms härad af Stockholms län, $6^1/_2$ mil söder från Stockholm, består af Torön och den dermed sammanhängande Svärdsön, Öja eller Landsort, och en mängd mindre skär i Svärdsfjärden samt upptager med $1^3/_4$ mils längd och $^3/_8$ mils bredd en areal af 5,670 tunnland eller 31,752 qvadratref, på $6^5/_{24}$ mtl, deraf $^1/_8$ mtl kommminister-boställe, resten frälse; 464 inbyggare. Det hela är en berg-

*) Enligt sagan skall vid Ingelstad i forna tider hafva varit en konungaborg, och anföres såsom bevis derpå den storartade grafkullen »Kungshögen», derstädes, hvilken utom den nämnda runstenen på toppen krönes af en alldeles rund sten, kallad Ingelstad-stenen. Ett annat konungasäte inom socknen berättas hafva varit Kurestad, hvarefter funnos lemningar ännu för hundra år sedan.

ländig och klippig skärgård. Åker-, ängs- och skogsbruk i förening med fiske, lotsning m. m. utgöra näringar. Kapellpredikanten tillsättes af egaren till socknens största gods, frälse-säteriet *Herrhamra*, hvarunder de flesta hemman lyda (se den artikeln). Kyrkan, af trä, är byggd 1699. — Adress: Stockholm.

Thorönsborg, tre mtl frälse-säteri, uti S:t Annæ kapell af Hammarkinds härad och Linköpings län, är sammanbygdt af Drag 1, Bogelöt 1 och Sarnavassa 1 mtl; har täck belägenhet på en halfö i Saltsjön, kallad Thorön, $4^1/_2$ mil från Norrköping, 3 mil från Söderköping och $^1/_4$ mil från kyrkan; utgör med underlydande $1^1/_2$ rå och rör, $3^7/_8$ mtl frälse under eget bruk, $6^1/_8$ frälse, utarrenderade, allt inom samma socken, samt 1 mtl frälse med flera torp och Karsviks grufva inom Skällviks socken, ett betydande gods med en folkmängd af öfver 400 personer.

Thorönsborg bebyggdes till säteri af r. r. Göran Gyllenstjerna, som uppförde på hemmanet Drag år 1646 en åbyggnad af sten, hvilken emot slutet af 1750-talet ersattes med en ny efter Hårlemans ritning af sonsonen, r. r. Jöran G—a, † 1799; af honom tillköptes Djursö och Börrum, samt anlades en trädgård. År 1812 tillföll egendomen genom arf Gyllenstjernas systerdotter L. U. Horn, gift med hofmarskalken, grefve C. G. Mörner, och har alltsedan förblifvit inom slägten, samt eges nu (1864) af grefve A. F. Mörner på Herreborum och grefve J. O. Mörner på Kåreholm.

Thorönsborgs säteri, som år 1818 egde 25 t:rs utsäde, höbergning till 300 lass, tillräckligt mulbete, vidsträckt skog, rikt fiske, har nu i sambruk med Hornö och Bostebo öfver 400 tld åker i cirkulationsbruk, 200 t:r utsäde i säd samt 64 t:r potates, utom rofvor o. a.; afkastningen af ängen uppgifves till öfver 800 parlass hö, och af artificielt foder 416 lass; hornkreaturens antal är omkring 240 st, Alla underlydande hörde dit redan 1683. Bostebo med tillhörande ha varit afhysta under Herreborum. Till gården hörer vattenqvarn med 2 par stenar, tegelbruk och en kalkugn. — Manbyggnaden uppgifves af Djurberg vara ett grundmuradt hus af tegel, uppfördt i prydligaste byggnadsstil, med två ansenliga trädgårdar, deri två smakfullt anlagda orangerier finnas uppförda, en stor köksträdgård, 2 humlegårdar; alltsammans omgifvet med planterade alléer. Stället finnes afritadt i Thersners »Fordna och Närvarande Sverige». Vid gården finnes en rikhaltig boksamling med åtskilliga manuskript och konungabref. På egorna upptäcktes år 1742 ett jernmalmsstreck, som nu mer ej arbetas.

Thun, regalt pastorat af 2:a klassen, hörande till Skara stift, utgöres af socknarne Thun, Friel och Karaby, med $44^7/_8$ mtl, deraf $1^3/_4$ prestgård, 1 stom. — *Thun*, socken uti Åhse härad af Läckö fögderi och Skaraborgs län, 3 mil v. s. v. från Lidköping; areal 0,215 qvadratmil eller 4,976 tld; $22^7/_8$ mtl, deraf $20^5/_8$ frälse, $^3/_4$ skatte, $1^1/_2$ krono; tax.värdet 688,790 rdr; öfver 760 inbyggare. I allmänhet jemn mark, med jordmån af lera; ingen skog utom vid herregårdarne *Såtenäs* och *Gammalstorp*. I Wenern fångas gädda, brax och lake. — Kyrkan, belägen midt i pastoratet, är numer gemensam för annexerna; den gamla var utvidgad 1767. I folkskolan är Rudensköldska lärométhoden tillämpad af kapiten Kyhlberg; skolan är grundad 1762 genom en donation, bestående af *St. Hofgården* 1 mtl, *Svenstorp* 1 mtl i denna, 1 mtl *Berg* i Tranums socken och 250 t:r säd, af dåvarande pastorn i Thun, J. Silvius, och har genom enskild frikostighet fått en fullständigare material än de flesta sockenskolor. Bland kyrkoherdar må nämnas Abraham Mellin, fader till den ännu lefvande G. H. Mellin, känd genom sina noveller och andra vitterhetsarbeten. Fattighus finnes. *Stenkullen*, ett minne efter något forntida slott. Utom nämnda gårdar må nämnas *Kyrkoherde bostället*, 1 mtl, med vacker utsigt åt Dettern samt kronolänsmansbostället *Thunhagen*, $^1/_2$ mtl. *Tvättstugan* är en rymlig hamn vid Wenern, på hvars strand finnes ett rymligt upplagsmagazin. *Påfvelstorp*, *Olofstorp*, *Hagen*, *Gunnarsgård*, *Wilsbäcken* äro hemmans namn. — Adress: Lidköping.

Thunsjö, Tunsjön, ett skatte-hemman beläget i Dahls socken i Ångermanland,

af 6 sel. 1 pgl., med finbladig såg, tillhör Graninge bruks bolag, har tillhört bonden Lars Persson, fader till den utmärkte mekanikus Dan. Thunberg, född 1719, † 1788, om hvilken Ehrensvärd på en af dammarne vid Sveaborgs fästning låtit inskrifva: »Utan Thunberg skulle Ehrensvärd ej byggt denna dam.»

Thunsta (Tunestad i jordebok.), by på 6 hemmans n:r uti Åhls socken af Nedan-Siljans fögderi och Stora Kopparbergs län, med en vacker belägenhet omkring $3^1/_2$ mil från Falun, vid Dalelfvens utlopp ur Insjön; härvarande fordna gästgifvaregård är nu tillbyggd för ståndspersoner och är enskild mans egendom, med faktori, hvartill den genom sitt läge lämpar sig ganska väl för trafiken på Öfra Dalarne; äfven bogseringsflottiljen har vanligen här sin vinterstation. Härvarande färjbro underhålles af Leksands och Åhls socknar till hälften hvardera. Hela byn, med 41 hushåll, har en egorymd af 22,4 gårds- och trädgårdstomter, 1,058 åker, 2,788 äng, 610 betesmark, 7,263 skog och utmark, allt i qvadratref.

Thurbo, *Turbo*, jernbruk i Hedemora socken af Näsgårds fögderi och Stora Kopparbergs län, 1 mil vester från kyrkan, som ligger 5 mil från Falun, har samma egare som Wikmanshytta, se den artikeln. Bruket, med oinskränkt smidesrätt, var 1863 jemte qvarn åsatt en bevillningsafgift af 83 rdr 60 öre; tillhörande landtegendom utgjordes af 4 rdr 41 öre 1 rst. soldatårspgr af Turbo hemman. Folkmängd 78 personer. — År 1612 funnos här en jernhytta och kopparhammare, som år 1629 förbyttes till en stångjernshammare med 2:ne härdar och 600 *skℓℓ*, år 1748 förhöjdt till 700 *skℓℓ* smide. Af egare nämnas på 1630-talet brukspatron Johan Noltineck, sedermera bergmästaren Hans Steffens, brukspatron Angerstein och dennes arfvingar.

Thureholm, en sätesgård, se Gäddeholm i Ihrsta socken af Siende härad och Westerås län.

Thureholm, förr kalladt Geddeholm, ett herresäte, beläget i Trosa landsförsamling, Hölebo härad och Nyköpings län, i närheten af Trosafjärden, $^1/_4$ mil från staden Trosa, bestående af 2 mtl frälse-säteri, med underlydande 10 mtl frälse och $1^3/_4$ mtl skatte inom socknen, alltsammans taxeradt till 401,500 rdr. Utom socknen lyda härunder $1^1/_2$ mtl i Wagnhärad, $1^1/_2$ mtl i Bälinge och $22^1/_2$ mtl i Westerljung, bland hvilka sistn. sedan år 1662 det gamla säteriet Örboholm. Geddeholms gods grundades troligen under första hälften af 1400-talet af riksrådet Carl Gedda genom en sammanslagning af hemmanen Björkekulla och Skarpnäs; men först dennes son, r. r. Erengisle Gedda skref sig till Geddeholm. Sedermera har godset öfvergått till slägten Gyllenstjerna, till Sten Sture, genom hans giftermål med Christina Gyllenstjerna, derefter till deras måg, Thure Bjelke. År 1596 skref sig Nils Posse »till Gieddeholm.» Framdeles reduceradt, måste det utbytas från kronan och har sedermera, efter år 1761 kalladt Thureholm, till följd af en framställd önskan af kon. Fredrik I, som gästade på godset, varit i Bjelkeska slägtens ego, och innehafves nu af kammarherren grefve Axel Gabriel Bjelke. — Mangårdsbyggnaden, omgifven af trädgård och park, återuppfördes på ett praktfullt sätt efter ryssarnes härjningar 1719, då större delen af socknen ödelades, och innehåller ett godt bibliothek jemte manuskriptsamling, äfvensom en rustkammare. Å egendomen finnas tegelbruk, kalkugn, qvarnar m. m. — Från tiden för ryssarnes härjningar härstädes, berättas följande: Större antalet af den hop, som plundrade och brände Thureholm, skrämdes af några i en skogsbacke bräkande getter och bölande oxar och lupo hals öfver hufvud undan till båtarne och kommo till de väntande skeppen, men qvarlemnade i brådskan två kamrater, som tagit vägen längre ned åt socknen och bränt flera af Thureholms ströhemman. Desse gömde sig på de i hafvet långt utskjutande uddarne Kräftudden och Tuna ö och tillbringade i de på den tiden täta och ogenomträngliga skogarne i en jordkula ett uselt lif, under fruktan för en hård vedergällning, men framkommo slutligen, när minnet af branden hunnit något förblekna, ur skogarne och blefvo af den godsinta allmogen mottagna endast med den förundran ett ovanligt djur upp-

väcker. På en udde ligger nu ett hemman med namnet Ryssland, som förmenas hafva varit det första af de begge flyktingarne upptagna nybygget.

Thurstorpsö, ett forntida slott i Skåne, skall legat nära Näsbyholm på en hög holme i en liten insjö (se art. Gustafs socken), och tillhört gilkaren Tuve Galen och intogs 1382 af allmogen, hvarefter det inköptes af drottning Margareta och skänktes af henne till Lunds domkyrka och kapitel med vilkor, att det skulle bero på framtida godtfinnande af hennes son konung Olof att låta qvarstå eller nedbryta dervarande fäste; men tilliggande gods skulle allt framgent tillhöra dessa andliga stiftelser. (Script. Rer. Dan. T. VI p. 534. Hvitfeldt, Krön. sid. 571.)

Thyfors, jernbruk uti Säfsnäs socken af Westerdals fögderi och Stora Kopparbergs län, beläget vid sjön Thyn och Lielfven, med 3 hamrar, 3 härdar och 566 *skℓℓ* stångjernssmide utom ämnes- och manufaktursmide, privilegierades år 1817; hörer till Gravendals-verken; folkmängd 193 på 31 hushåll.

Tiaboda, ett frälse-säteri af 2 mtl i Kronobergs län, heter numer Yxkullssund, hvarunder det är beskrifvet.

Tiarp, annex-socken till Åsleds pastorat, är belägen uti Wartofta härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Falköping; areal 1,666 tld eller 9,329 qv.ref; $11^3/_4$ mtl, deraf 8 skatte, $^3/_4$ kr., 3 frälse; tax.värdet 233,900 rdr; 280 inbyggare. *Hvarfsberget* ligger i östra delen. Marken sluttande; skog saknas. Kyrkan byggd 1612, sedan Flittorps blifvit förstörd af Danskarne. — *Tiarp, Töresborp, Esbjörnstorp* och *Flittarp* (eller Flittorp), byar. — Adress: Falköping.

Tible, en socken i Håbo härad af Uppsala län, omkring 4 mil söder från Uppsala, gränsande i n. o. till Sigtunafjärden, i vester till Ullfjärden samt Ytter-Gran och Kalmar socknar; arealen 46,667 qv.ref, hvaraf 11,061 åker, 3,910 äng, 23,708 skogsmark, 3,910 qv.ref sjöar; $23^1/_2$ mtl, deraf $1^3/_4$ krono, $12^1/_2$ skatte, $9^1/_2$ frälse; 687 inbyggare, eller efter mtls-längden 739. En del är bergländig och skogig, en jämnare bygd finnes kring ett litet vattendrag mot Håtuna. Jordmånen å slättmarkens åkerjord är hufvudsakligen lera. Hufvudnäringen är åkerbruk, skogsbruk och fiske binäringar. Segelleden till Uppsala går förbi sydöstra kusten. — *Thigbile* nämnes 1314, såsom hörande till Habohundæri af Tiundia och Uppsala stift; är nu annex till Håtuna pastorat. Kyrkan, gammal, utan torn. Runstenar vid och kring kyrkobyn. — Gårdar och byar: säterierna *Löfsta,* areal 5,220 qv.-ref, och *Negelstena* med vattenqvarn, i sambruk med $^3/_8$ skatte *Slangvik,* 3 fr. *Telgeby,* areal 6,458 qv.ref; *Wallby,* 1 mtl skatte-rusthåll, areal 1,284 qv.ref; $^1/_2$ *Jädra,* komministers-, $^3/_4$ mtl *Bälby* länsmans-, $^1/_2$ *Westra Tible,* kronofogdeboställe. — 1 skatte *Helgesta* i sambruk med 1 skatte *Ålsta,* areal 2,551 qv.ref. *Kyrkbyn,* 1 skatte, 3 frälse, areal 4,745 qv.ref, utgörande en egendom kallad *Mariedal,* med 100 t:rs utsäde i svartmylla på lerbotten. Sigtuna stads egor intaga en rymd af 1,432 qv.ref, af sjön Mälaren 3,155. *Alby, Frötuna, Hållunda, Skrämsta, Svarsta, Önsta,* hemmans namn. — Adress: Sigtuna.

Tible, *Tibble,* en socken uti Hagunda härad af Uppsala län, $2^1/_2$ mil vester från Uppsala, vid Säfve-ån och tvärt öfver häradets hela bredd; areal 77,410 qv.ref, deraf 2,466 sjöar och vattendrag, 12,703 åker, 5,246 äng, 54,217 skog och utmark; $9^3/_4$ mantal skatte, 4 mtl krono, $20^1/_8$ frälse; c:a 820 inbyggare (den 1 Jan. 1865). — Med denna socken börjar den mindre uppodlade och bebodda delen af häradet; jämn och bördig är den nästan blott kring vattendragen, annars bestående af berg och skogsmark; längst i sydvest ligger *Degermåssen.* — Jordmånen är än lera, än sand och än mojord. Jämte åkerbruk äro skogs- och ängs-bruk samt fiske näringar. Tax.-värdet 623,300 rdr rmt. Af verk finnas 1 tegelbruk och en qvarn. — Thigbili nämnes 1314, kallas ock Skogs Tible, i motsats till Tible i Håbo härad; utgör med Åland ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan, gammal, utan torn; norr om henne skola finnas 2:ne runstenar. Af byar och gårdar nämnas: *Tible,* 1 skatte, 1 frälse, $2^3/_4$ krono, hvaraf 2 mtl är prestgård, $^3/_8$ mtl komministers-boställe, $^3/_8$ orgelnistens, hela

arealen 5,839 qv.ref. Säterierna *Onsike* i sambruk med $^1/_2$ frälse *Nordanlunda*, 6,356 qv.ref; *Ribbingebäck* eller *Bred*, 7,134 qv.ref; *Wra*, alla beskrifna på sina ställen; *Ängelsta* $1^1/_2$ frälse, $^1/_2$ krono, deraf det sednare militiæ-bost. — $^1/_8$ frälse *Ängen*, beläget i Lagunda härads allmänning, hör enligt skogskommunens resolution af den 20 Juli 1696 till Nysätra socken. 4 mtl *Thesta*, 2 mtl *Skilsta*, skatte-hemman; *Holmbro*, *Ingla*, *Heljesta*, *Sundby*, frälse-hemman. — Adress: Uppsala.

Tible, två och $^1/_2$ mantal frälse (ej frälse-säteri som hos Djurberg) uti Täby socken af Danderyds skeppslag och Stockholms län, lyder under i samma socken belägna Näsby säteri; uppgifves år 1818 haft 30 t:rs utsäde, höbergning till 100 lass, skog till husbehof, obetydlig manbyggnad med trädgård; 1863 års tax.-värde 70,000 rdr rmt.

Tibble, by i Södermanland, Jönåkers härad och Lunda socken, egentligen bekant deraf, att densamma år 1640 uppläts åt bröderna Gilius och Hubert de Besche, hvilka härstädes samt å Wallby bys egor vid lägenheten Kolbärartorg eller Bruksens invid en bäck, som flyter in i Hansjön, anlade en masugn. På stället funnos förut en såg och en qvarn, hvilka begge blifvit ödelagda. Ett förslag af dem var äfven att göra Wirån eller Jäderån segelbar medelst slussar ända ifrån Saltsjön, men förslaget kom aldrig i verkställighet.

Tibble, $1^1/_2$ mtl skatte, beläget i Björnlunda socken, Daga härad af Nyköpings län, $2^3/_4$ mil från Mariefred, lydde på 1600-talet under Ånhammar i Gryts socken, tillhörde 1816 friherre O. L. Wrangel och numera majoren och riddaren A. G. Runstedt. Vid egendomen finnes en såg.

Tibble, flera byar och hemman finnas i Uppsala län med detta namn, deraf, utom förutnämnda Tibble socknar:

Tibble, by af 3 mtl skatte, $^5/_8$ mtl krono, uti Näs socken af Bro härad, nära kyrkan, 3 mil n. v. från Stockholm, 6 mil söder från Uppsala; areal 4,351 qv.ref, deraf 843 åker, 568 äng, 2,322 skog. Ett mtl är gästgifvaregård, som nyligen (1862) blifvit inköpt för 94,000 rdr rmt af majoren, grefve C. R. Sparre på Säbyholm från baron v. Höpken v. Lantingshausen på Bogesund, som erhållit tillstånd att öfverflytta fideikommissnaturen å 3 mtl skatte Tibble till Bogesunds säteri; fideikommiss-naturen var inrättad 1796 af nämnde von Höpkens moders farfader, friherre J. A. v. Lantingshausen, som äfven egde Granhammars egendom, hvilken sednare med sina egor gränsar intill Tibble och efter testators död delades mellan arfvingarne; härifrån skjutsas till:

Bålsta n. v. . . . . $1^3/_4$ mil.
Rotebro ö. . . . . $1^1/_2$ »

Tibble, ett mtl fr.-säteri uti Westra Ryds socken i samma härad som föregående, omkring 5 mil söder från Uppsala, har varit doneradt Richard Rosencrantz, reduceradt, men sedermera utbytt och haft egare af slägterna Posse, Berendz, Silfvercrantz och Gyllenstjerna till Örnäs, slutligen von Fersen och öfriga egare till Granhammar. År 1730 flyttades säteri-friheten hit från Svedjesta, hvaremot roteringen för 24 öresl. transporterades till Lerberga och Svedjesta.

Tibble, Thybile år 1311, ett mantal frälse, uti Låssa socken, äfven af Bro härad, omkring 6 mil söder från Uppsala; lyder under Stora Säbyholm.

Tibble, två och $^1/_4$ mtl uti Balingsta socken af Hagunda härad, omkring $1^3/_4$ mil söder från Uppsala.

Tibble, by uti Litslena socken af Trögds härad, omkring $3^1/_4$ mil från Uppsala, af $3^5/_8$ mtl skatte, $1^5/_8$ mtl fr., med 14 lägenheter och en egorymd af 6,130 qv.ref, hvaraf 2,254 åker, 3,048 skog, 325 äng; frälset lyder under Ekolsund.

Tibble, by i Rasbo Kihls socken af Rasbo härad, $2^1/_8$ mil n. v. från Uppsala, innefattar $1^1/_2$ mtl skatte, lydande under Österby bruk, 3 mtl krono, tillhörande Uppsala akademi, $^5/_8$ mtl häradshöfdings-, $^1/_2$ mtl komministers-, $^3/_8$ militiæbost., 1 frälse, lydande under Wattholma bruk, $^1/_2$ frälse under Edeby säteri, och $^1/_2$ mtl frälse anslaget till underhåll af Bjelkiska grafven i Lena kyrka.

Tibble, egendom af 3 mtl frälse, 1 mtl skatte uti Tibble socken af Håbo härad, med lägenheten Mariedal, belägen $4^1/_4$ mil från Stockholm, $^1/_2$ mil från

lastageplats; arealen: 199 tld åker, 130 tld äng. 400 tld skog. I samma socken ligger $^{1}/_{2}$ mtl Tibble, kronofogdeboställe.

Tibble, by af $^{3}/_{4}$ mtl skatte, $^{1}/_{2}$ kr., $1^{1}/_{2}$ frälse, uti Tillinge socken af Åsunda härad, omkring $^{1}/_{2}$ mil vester om Enköping, areal: 3,753 qv.ref, deraf 1,181 åker, 1,606 skogsmark.

Tibble. *Tible*, två mtl skatte, $^{1}/_{2}$ krono, $^{1}/_{2}$ frälse i Wassunda socken, Erlinghundra härad af Stockholms län; häraf utgöra 1 mtl skatte $^{1}/_{4}$ frälse, tax. till 19,000 rdr, en egendom, der år 1862 uppsattes ett distrikt-meijeri. Kronohemmanet är ett indraget kaptens-bost.

Tibro, gästgifveri-hemman af 1 mtl skatte i Skaraborgs län, Kyrkefalla socken, Kåkinds härad, är köpt af Nils Kagg, sedermera reduceradt; skjutsar till:

Hjo s. v.	$1^{3}/_{4}$	mil.
Spethult n. o.	$1^{1}/_{2}$	»
Pålstorp n. v.	$1^{1}/_{2}$	»
Sköfde v.	$1^{7}/_{8}$	»
Wärsås s. v.	$1^{1}/_{8}$	»
Kyrkebo ö.	$1^{3}/_{4}$	»

Tiby, by i Börje socken af Ulleråkers härad och Uppsala län; $2^{1}/_{4}$ sk.-rusthåll, deraf $^{3}/_{4}$ mtl välbebygdt, $^{3}/_{4}$ krono, militiæ-boställe; 54 inbyggare; här är trädskola, anlagd 1858, med 400 dels fruktträd, dels Holländska lindar.

Ticksta, ett frälse-säteri af 3 mtl, uti Röö socken af Sjuhundra härad och Stockholms län, omkring 2 mil v. s. v. från Norrtelje, har alltsedan 1600-talet lydt under Näs egendom; de under eget bruk lagda hemmanen utgjordes 1863 af *Näs* 2 skatte-rusthåll, *Ticksta* 3 mtl frälse-säteri (nytt, *Byhle*, $^{1}/_{4}$ skatte, 1 *Risby*, dessutom hörde till egendomen 2 mtl frälse. — Ticksta var nämnda år ensamt åsatt ett värde af 24,000 rdr rmt.

Tidaholm, bruks- och landtegendom uti Agnetorps socken, Wartofta härad och Skaraborgs län, belägen nära kyrkan, 3 mil s. v. från Hjo; den förra består af en stångjerns-härd med oinskränkt smidesrätt, af 1 knipp- 1 räck- samt 2:ne spikhamrar med 250 *skll* manufaktursmide, utom tillverkningen af åkerbruksredskap; den sednare består af $3^{1}/_{4}$ mtl frälse-säteri, $5^{1}/_{2}$ mtl frälse, $2^{1}/_{8}$ skatte, $^{3}/_{32}$ krono, tillsammans $10\frac{31}{32}$ mtl, (eller enl. mtls-uppgiften af $3\frac{5}{16}$ mant. under eget bruk samt underl. $6^{3}/_{16}$ mtl *), med en egorymd af c:a 6,000 tld och ett utsäde af c:a 200 t:r i sandmylla; till egendomen höra dessutom tröskverk, benstamp, qvarn och såg, förut ha äfven funnits tegelbruk och bränneri; alla verken drifvas af 2:ne efter hvarandra följande fall, som ån Tidan gör, under det den här grenar sig, bildande åtkilliga större och mindre holmar, hvaraf stället fått namnet Holma, som ännu finnes i jordeboken. Manbyggnaden med särdeles vackert läge utmed ån Tidan, uppförd på 1780-talet, sedan den gamla blifvit förstörd af vådeld, uppgifves bestå af 4 flygelbyggnader, deraf 2 af sten, 2 af trä, och omgifves af vacker trädgård i engelsk stil. — Angående egare till godset uppgifver väl Tuneld deribland adliga ätterna Papegoja och Dyckert på 1600-talet; men med säkerhet vet man dock, att det skänktes af kon. Gustaf II Adolf till Ebba Brahe, till hvars efterkommande det sedermera ända till och med närvarande egare alltjemnt öfvergått. Bland innehafvare må nämnas den under Königsmarks och Carl XII:s krig ryktbare general Mentzer samt en af mösspartiets hufvudmän, öfverståthållaren T. G. Rudbeck (känd från 1772 års revolution), farfader till baron Rudbeck, från hvars arfvingar godset köptes 1846 af närvarande egaren, ryttm. friherre Hans Henrik von Essen.

Tidaholm, ett mtl frälse-säteri, är tax. till 44,000 rdr rmt, jernbruket till 24,000 rdr, hela godset till 480,000 rdr rmt; stångjerns-tillverkningen uppgår till 5 à 600 *skll.* Bland underlydande gårdar må nämnas $1^{1}/_{4}$ fr.-säteri *Gisslaretorp.* — Tidaholms landtegendom uppgafs 1818 bestå af 4 mtl, med 48 tld åker i 4 gärden, instängda med flera 100 famnars stenmur, och ett utsäde af 9 t:r råg, 22 t:r vårsäd; 174 tld äng och 885 tld skog. I sednare tider har ängsvattning här blifvit använd.

Tidan, *Tida-ån*, på landtspråket *Tian.* Skaraborgs läns största vattendrag, upprinner i Bottnaryd socken från Komosse,

---

*) Eller enligt annan uppgift af $2^{1}/_{4}$ fr.-säteri, $5\frac{13}{16}$ mtl frälse, $1\frac{13}{16}$ skatte, tillsammans $9^{7}/_{16}$ mantal.

som till en del ligger inom Mo härad af Jönköpings län och till en del inom Redvägs härad af Elfsborgs län, af folksägnen tillägges »ur en stor videbuske»; ån ingår som en större bäck uti *Strängseredsjön*, hvarur hon vid hemmanet Sjogered går i en dalsänkning med sanka ängar och kärr, gör åtskilliga fall, såsom vid Bergabron och Liared m. fl.; går vidare in i sjön *Jogen;* gör vid Årås åter ett fall, der den går i *Wällern,* hvarur den vid Kylingared slingrar sig i ostlig rigtning med ett vackert vattenfall genom Kylingareds mader, der dock stycketals är från ån ledd en större kanal ned till Skaraborgs län och sjön *Brängen*, hvarur ån kommer till *Näs* eller *Bjurbäcksjön;* genomlöper den långa Stråken i Wartofta härad vid gränsen mot Jönköpings län, der ån vid Ryfors bruk infaller, för att sedan vid Broholm inom Sandhems socken lemna denna sjö; följer sedan vattendelaren mot norr nära Göta kanal, då den afviker mot vester, upptagande ån *Ösan*, sjön *Ymsen* samt *Långens* vatten genom Kräftån — utfaller slutligen vid Mariestad i Wenern. Ån genomflyter socknarna *Bottnaryd, Liared* och *Kylingared* inom Elfsborgs län, *Bjurbäck, Nykyrka, Sandhem, Utvängstorp, Wättak, Wälinge, Agnetorp, Fröjered, Fridened, Korsberga, Mofalla, Kyrkefalla, Ransberg, Bellefors, Mo, Wad, Odensåker, Tidavad, Ekby, Utby, Ullevad, Leksberg* inom Skaraborgs län. Vidskepelsen härleder namnet af en bland folket gängse tro, att hon hvarje år måste hafva 10 offer, eller att tio menniskor skola der hvart år få sin graf, hvaraf uppkommit ordstäfvet:

»Nissa, Tia och Laga
ta mången man å daga»;

andra anse namnet böra härledas af åns tillopp ur tio sjöar; den har godt laxfiske. Först genom biskop Bengt den Godes försorg, under Erik den Heliges tid, lärer bro blifvit lagd öfver ån.

Tidavad, eller *Tjäfva, Tiavad* (i mtls- och tax.-längd), annex-socken till Odensåkers pastorat, är belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil söder från Mariestad, skiljd i öster från Eks socken genom Kräftån och till en del i norr från Ekby af den genom socknen flytande Tida-ån; areal 2,870 tld eller 16,072 qv.ref; $12^1/_4$ mantal, deraf $9^3/_4$ skatte, $1^1/_2$ krono, 1 frälse, tax. till 433,800; c:a 520 inbyggare. Ringa tillgång på skog; jordmånen mer lera och lermylla, någon ojemn och stenbunden sandmylla vid Tidan. — Kyrkan, mycket gammal, är utvidgad 1728. — *Slättäng, Brotorp, Frölunda* och *Tiavad* äro byar, i sistnämnda är 1 mtl stomhemman och största gården 1 mtl sk. — *Sörqvarn,* en qvarn med 3 par stenar. — Adress: Mariestad.

Tidersrum, Stora, ett mtl frälse uti Tirsrums socken af Kinda härad och Linköpings län, $6^1/_2$ mil från Linköping, med vacker belägenhet vid Tirsrums-sjön, nära kyrkan, som nämnes redan på 1300-talet i ett gammalt permbref, der det heter, att »Svane på Thydhirsrum» byggt kyrkan; sedan har Bænkta Bosdotter, omkring 1405, haft andel i Tidhirsrum; från 1628 har det lydt under Brokind, sedermera tillhört fru Helena Jakobssköld som frälse-säteri till 1680 och som frälse 1687; från 1700 inpå 1850-talet har det haft gemensamma egare med Sommenäs; var 1863 skiftadt mellan 10 egare och taxerades till 36,000 rdr, utom tillhörande qvarn med 2 par stenar. Åkerjorden skall vara så förträfflig, att det ena gärdet, kalladt *Ringarör,* säges aldrig slå felt. Dessutom finnes i samma socken *Lilla Tidersrum,* $^1/_4$ mtl skatte, med garfveri.

Tidön. Herresäte, beläget med underlydande i Rytterne, Dingtuna och Barkarö socknar af Snefringe och Tuhundra härader af Westmanlands län, $1^3/_4$ mil från Westerås, är ett af de äldsta i landet, liksom genom sina historiska minnen ett af de mer kända och ryktbara.

Säteriets egor, liksom sjelfva gården, ligga på en i sjön Mälaren utskjutande större halfö, då deremot de tillhörande utgårdarne med största åkerrymden ligga på fastlandet och utgör en del af det bördiga slättland, som omgifver Westerås. Nämnda halfö med omgifvande talrika större och mindre öar och holmar, bevuxen, liksom dessa, med uråldriga lindar och ekar, bildar ett af Mälarens vackraste områden. Ganska tidigt har Tidön varit bebyggd. Ej långt från nuvarande slottet ligga på Stensjöberget ruiner af en vikingaborg. Stora stenmassor af 8 à

10 alnars höjd omgifva ännu yttermurarnas fordna sträckning. Dessa murar hafva troligen en gång varit beklädda med timmer, och frånvaron af allt murbruk i det inre af borgen synes antyda, att också densammas byggnader varit endast af trä. Vid anställda gräfningar har man här för några årtionden tillbaka funnit vapen, delar af rustningar m. m., allt af jern. Ännu, påstår traditionen, finnas ringar fastsmidda i berget, der en gång vikingaskeppen kunde fästas, och folk lefver, som sett dem; men aldrig kunna de återfinnas. »Herr Skammel, som bodde på Tiidön», — såsom det heter i en visa, ännu känd i olika trakter och spridd i våra utgifna samlingar af fornsånger, — nämnes som första egaren till Tidön, på samma gång visan omtalar blodiga händelser, timade inom den sedan så många sekler öfvergifna borgen. Efter ett kloster finnas äfven obetydliga lemningar inom Tidöns egor; men påståendet, att fordna klosterträdgårdens jord ännu skulle igenkännas genom öfverlägsen bördighet, torde vara mindre pålitligt. År 1368 nämnes biskopen i Westerås, Måns Eskilson, som egare till Tidön. — 1386 tillhörde egendomen den rike och mägtige Bo Jonson Grip, och han anses hafva byggt det fasta stenhus, som i förändradt skick ännu finnes qvar, ehuru det sedan länge nyttjats till magasin. Denna borg, också i främsta rummet afsedd till försvar, bestod i äldre tider af en hög fyrkantig byggnad med talrika skottgluggar, omgifven af murade vallar och hörntorn. Dessa äro längesedan jemnade med jorden, och endast den förstnämnda byggnaden qvarstår, vittnande om varaktigt byggnadssätt. — Som egare nämnas vidare år 1434 riksr. Magnus Green, (hvars biografi läses i Biogr. Lexikon Ny Följd IV Band.), 1464 Ivar Green, år 1516 Magnus Green af vapen, hvilka alla skrefvo sig till Tidön, derefter Magnus Greens enka Anna, kon. Carl VIII Knutsons dotter Magdalena, gift med Ivar Axelson Tott, och riksr. Åke Jöranson Tott, halshuggen i Åbo 1520. År 1537 ansåg sig Gustaf Wasa å sin gemåls Margareta Lejonhufvuds vägnar som bördeman till Tidön och äfven till Ekolsund, och inköpte verkligen dessa egendomar från Elin Ivarsdotter Tott och flera af hennes medarfvingar; men efter det, som man kan finna, billiga klander, som emot detta köp anfördes, synes konungen hafva blifvit tvungen att, med bibehållande af Ekolsund, år 1540 till Göran Åkeson Tott återlemna Tidön. Göran Åkeson dog barnlös 1557 och ärfdes af systern, Christina Åkesdotter, gift med Johan Pederson Bååt till Fituna. Han ärfdes 1579 af sonen, furstliga rådet Åke Johanson Bååt, gift med Christina, Thures dotter, Trolle. Efter dem ärfdes Tidön af deras dotter Anna, och då hon 1608 gifte sig med Axel Oxenstjerna, den sedermera ryktbare rikskansleren, öfvergick egendomen till hans slägt. Ända hittills hade egarne till Tidön bebott den förutnämda, af Bo Jonson Grip uppbygda borgen; men den hade 1598 under Åke Johansson Bååts tid blifvit plundrad af de under oroligheterna mellan hertig Carl och konung Sigismund i Westerås samlade Dalkarlarne, och ehuruväl den sedan äfven af Axel Oxenstjerna och hans husfru i åtskilliga år bebоddes, så torde den dock icke längre hafva motsvarat tidens ökade fordringar på beqvämlighet, eller det lefnadssätt som tillkom den ansedde rikskansleren. Han byggde således det nuvarande slottet, som synes blifvit färdigt 1628 eller 1630. Byggnadsstilen var enkel, men imponerande. Den ursprungliga byggnads-planen omfattade endast den nittio alnar långa, höga hufvudbyggnaden, som först fulländades; men snart derefter tillbyggdes de 3:ne två-våningars flyglar, som med lika längd bildade den slutna borggård, hvilken med sina storartade dimensioner, sin architechtoniskt sköna trappa, sina portiker med vapen och rika ornamenter, allt i sandsten, påminner om den tid, som förmådde bygga, och från hvilken också våra stoltaste minnen äfven i detta afseende härleda sig. Samtidigt var det troligen, som den dittills begagnade bostaden erhöll namn af Altenburg, till skilnad från den nya, eller Oldenburg, som den ännu kallas. Det tyska namnet, var en följd af tyska handtverkares användande eller egarens så godt som oafbrutna vistande lång tid i Tyskland. Inom hus utrustades det nya slottet som tidens prakt och egarens värdighet fordrade. Väg-

garne i somliga rum hade gyllenläder, i andra olika slag af gobelins. Taken voro mest målade, antingen på de synliga bjelkarna eller på spänd väf, med vapen och emblemer, i fattningar af träarbete. Fönstren hade små rutor, och ännu finnes en våning med sådana i behåll, hvarje fönsterluft har 360 sådana i blyfattning. Spislar och stengolf funnos öfverallt och äro ännu i flera rum i behåll; liksom stenbänkar, murade i fönstren. Dörrarne i rikaste marquetterie-arbete, omgifne af skulpterade träfattningar, troligen arbetade i Tyskland, funnos ännu oskadade till icke obetydligt antal, ehuru några nyligen af dåvarande egaren, kammarh. Blomstedt, samtidigt med åtskilligt af samlingarnas förskingrande, borttogos och förärades till kon. Carl XV, som låtit uppsätta dem vid Ulriksdal. Några rum äro ännu fullständigt i samma skick som i Axel Oxenstjernas tid, främst deribland den s. k. kronsalen, som till både anordning och möblering är orubbad. Der finnes ännu den thronhimmel af silfverbrokad, under hvilken rikskansleren säges hafva mottagit främmande beskickningar. Väggarne prydas af porträtter, alla i kroppsstorlek, af rikskansleren och alla medlemmarne af hans ättegren. Deremot saknas hans svärd, hans sporrar, hans riksklubba m. m., hvilket allt af kammarherre Blomstedt likaledes blifvit bortskänkt. Den store Axel Oxenstjerna ökade och ordnade sjelf sina samlingar af böcker och manuskripter. Konstsaker och dyrbarheter af alla slag, som skänktes honom och hemfördes från Tyskland förvarades alla vid Tidön, som oafbrutet var hans käraste hemvist, och gamla handlingar der, antyda, huru dyrbart hans bohag varit, under det andra föremål bevittna den enkelhet, som personligen tillhörde honom. Efter Axel Oxenstjernas död 1654 tillföll Tidön hans andra son, riksrådet Erik Oxenstjerna, som dock afled redan 1656. Hans enka, Elsa Brahe, omgifte sig år 1661 vid Tidön med pfalzgrefven Adolf Johan (kon. Carl X:s bror), och hon berättas ur landet hafva medfört en stor del af de konstsaker, som der varit samlade. De omyndigas egendomar förvaltades i många år af deras förmyndare, riksrådet, friherre Knut Kurck, och Tidön tillföll sedan Eriks son, Carl Gustaf Oxenstjerna, född samma år som fadern dog. — Han dog ogift i Polen 1706, och med honom utslocknade grefliga ätten Oxenstjerna af Södermöre. Sedermera har Tidön genom arf och gifte kommit till åtskilliga medlemmar af slägterna Oxenstjerna, Dohna, Ridderstolpe. Riksrådet grefve Fredrik Ridderstolpes äldre dotter, gift med lagman Lagerhjelm, erhöll, utom Hjulstad i Upland, äfven strögods från Tidön, och vid arfskiftet derstädes bortfördes en del både af archivet och rustkammaren, och denna andel af de förr så rika Tidösamlingarne har vid Hjulstad under följande egares tid småningom spårlöst försvunnit. År 1816 ärfdes Tidön af landshöfd., grefve F. Ridderstolpe. För första gången allt sedan äldsta tider gick egendomen nu i handel, då den af sistnämnde egare såldes 1835 till friherre Alb. Kantzow, ombytte egare genom köp åren 1849, 1853 och sist 1863, då Tidön öfvergick till nuvarande egarne, friherre Arvid Kurck och hans hustru, född Hallenborg. För närvarande undergår den gamla slottsbyggnaden, som är uppförd i fyrkant med borggård och innehåller omkring 50 rum, fullständig yttre restaurering, och flera af rummen äro återställda i sitt fordna skick. Den dyrbara rustkammaren skingrades under kammarherre Blomstedts tid, liksom det då befintliga bibliotheket; men lyckligtvis kom större delen häraf till statens samlingar. Arkivet såldes till staten af grefve F. Ridderstolpe. — Sålunda beröfvadt sina fordna skatter, eger numera Tidön endast en samling handlingar i digra och talrika pergamentsband, innehållande dokumenter rörande Oxenstjernska slägterna, dess egendomar och desammas förvaltning från början af 1600-talet till sednare tider. Ett bibliothek af cirka 14,000 volumer, särdeles rikhaltigt i den moderna in- och utländska litteraturen, en större samling porträtter, samt en samling inhemska fornsaker återstå likaledes.

Tidön består för närvarande af Tidön, 2 mtl, och Ternö, 1 mtl säteri. Björnö 1 mtl, Löth 1 mtl, Oxnö 1 mtl och Askö $10^{2}/_{3}$ mantal, sammanlagdt $17^{2}/_{3}$ mtl. Arealen är cirka 3,000 tld,

deraf 1,600 åker och äng (deraf cirka 400 till säteriet), till största delen brukad under utgårdarna Askö och Walnö. Vid egendomen finnas 2:ne mejerier, med tillsammans 150 kor. Bönder och torpare göra dels arbete, dels arrende. Taxeringsvärdet år 1862 var 317,000 rdr rmt.

Tierp, en socken i Uppsala län, i anseende till hemmantal och folkmängd den största inom länet, hörer till Örbyhus härad och är belägen omkring Tierpsån intill Dalelfven, mellan Hedesundafjärden i vester mot Gefleborgs län, Söderfors socken i norr, Tegelsmora i öster, $4^3/_4$ mil från Uppsala, $5^3/_4$ mil från Gefle; areal 71,211 tld, hvaraf 3,703 vatten (398,780 qv.ref); $103^9/_{16}$ mtl skatte, 9 krono, $59\frac{13}{16}$ frälse, bebodda af nära 5,470 inbyggare (deraf $83^3/_{81}$ mtl inom Norra, 89 mtl inom Södra Nämnden). Af Tierps-åns öfra lopp från sjön Temnaren faller inom socknen inemot 2 mils sträckning, stränderna mångenstädes sidländta, omgifningarne tämligen vidlyftiga slättbygder, föga kuperade och välbebyggda; men längre bort vidtaga vidsträckta skogsmarker med kärr och mossar; gränsländerna hafva bergländig mark. *Tösjön* och *Wiggarn* äro sänkta. Rådande jordmån är lös lera, eller svartmylla, blandade med sand. Utom ett betydligt åkerbruk, idkas skogs- och bergsbruk. På 1720-talet bearbetades en koppar-malmsanledning på *Marsjöberget.* År 1857 gaf rågskörden 8 t:r pr tld, hveteskörden 5 à 8 t:r pr tld, potatesskörden 35 à 60 t:r. Tax.värdet är 2,583,560 rdr rmt.

Tierp förekommer på 1300-talet och ännu 1544 såsom hörande till Wendels härad, i stället för mtl räknades här då settingar, till $7^1/_2$ markland; den har varit præbende till Uppsala kapitel och efter reformationen utgjort eget pastorat, som omfattat Elfkarleby och Söderfors; utgör nu ensam ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan, med 6 hvalf på 14 pelare och orgelverk af Olof Hedlund, en elev af Cahman, ligger i midten af vidsträckta bördiga åkerfält. — Af kyrkoherdar må nämnas Johannes Sebastian Ihring. Han föddes på 1620-talet i Uppland; förordnades att medfölja den år 1655 till Ryssland afgående stora legationen under riksrådet Bjelke. På hemresan, 1658, förolyckades det fartyg, på hvilket Ihring var ombord, och han räddade med möda sitt lif, i det han kom på stormasten flytande till Åland, efter att hafva drifvit omkring halftannat dygn, nära att förgås af hunger och köld. — Här finnes postinrättning, sparbank sedan 1839 med 140 delegare; skogsskola å Tierps kronopark sedan den 1 Okt. 1860, hvartill är inköpt en lägenhet med c:a 23 tld å Fäcklingsfältet åt skolans lärare; tingställe vid Yfreby. Fornminnen: runstenar, *Ottars hög* vid Husbyborg, der ett kloster skall hafva stått. — Gårdar: *Ulljors* med masugn, hvarunder lyda c:a 50 mantal; *Stynsberg,* 2 mtl fr., med underl. $2^7/_8$ mtl; — *Odensjors* säteri, med qvarn; — *Husbyborg,* berustadt säteri; 3 fr. *Iggelbo* och $^1/_2$ fr. *Ingelborgsbo,* ett gods; $1^1/_2$ sk. *Yfre* och $^1/_2$ d:o *Yttre,* ett gods; — *Forss,* fr.-säteri; — *Prestgården,* $2^5/_8$ mtl; *Vestra Ensta,* 1 mtl, kommin.-bost. — Under det utom socknen belägna *Söderfors* bruk lyda 19 mtl. — *Ingeborgsbo,* $^1/_2$ mtl skatte uti Öster-Wåhla socken, hörer hit i judicielt hänseende. — $^7/_8$ sk. *Gryttjom* med Husbyqvarn, om 4 par stenar och såg. — 1 mtl *Wida,* kaptens-boställe; $^1/_3$ *Tufva,* $^1/_4$ *Irebro,* $^3/_4$ *Bro,* $^3/_4$ *Eskesta,* äro alla militiæ-boställen; $^3/_4$ mtl *Eskesta* är mönsterskrifvare- och $^1/_2$ d:o länsmansboställe. — Adress: Tierp.

Tillberga, en socken i Siende härad af Westmanland, begränsas i norr af Kumla, i öster af Sevalla och Tortuna, i söder af Badelunda och i vester af Hubbo och Romfartuna samt sträcker sig öfver en mil i norr och söder, då deremot bredden utgör endast från $^1/_{10}$ till $^3/_8$ mil. Något norr om midten genomskäres socknen af Ås- eller Tortunaån, som här går från vester till östra gränsen, der den vänder mot sydost och i denna rigtning ett stycke utgör gränsen mot Tortuna, tills den infaller i den midt emellan begge socknarna liggande Råcksjön. Större delen af socknen består af jemn mark med lerhaltig jordmån och är väl bebyggd; endast den nordligaste delen utgöres af en skogbevuxen låg bergstrakt, från hvilken

några små vattendrag flyta till Tortunaån. På en areal af 0,335 qvadratmil (enligt andra uppgifter 0,298) omfattar socknen $36^1/_2$ mtl, hvaraf $12^7/_8$ skatte, $4^1/_8$ krono och $19^1/_2$ frälse; innebyggarnes antal uppgick 1864 till 677, då det deremot 1805 steg till 734, 1840 till 713 och 1860 till 695; alltså en ständig och icke obetydlig förminskning. Hela taxeringsvärdet 1863 var 549,200 rdr rmt. År 1816 gjordes af härvarande kyrkoherde Lalenius ett förslag till förbättrad organisation af sockenmagazinerna medelst sädens utlemnande om våren och återbetalande i kontanter om hösten efter ett förut faststäldt pris. — Socknen, som nu utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, har en gammal kyrka, ombyggd 1620, reparerad 1820, belägen ungefär midt i socknen, men invid vestra gränsen, nedanför ett högt och kalt berg, 1 mil från Westerås. Fordom skall socknen hafva hetat Helleberga, som det antages till följd af kyrkans belägenhet. Uti kyrkans chor finnas grafvar sedan 1500-talet för slägten Hästhufvud. På gården Nible lefde på 1600-talet en löjtnant Israel Färling, om hvilken kyrkoboken förtäljer, att han blifvit skendöd, men dagen före begrafningen kommit till lif igen. En torparhustru skulle gå in i likrummet för att elda, då hon möttes af ropet: »Hustru Kirstin, gif mig mina böxor ok tåfflor», hvarvid hon afdånade, och knappast bättre gick det med en tjenstegosse, som derefter inkom för att söka hustru Kirstin. Sedan löjtnanten ändtligen fått sin vilja fram, inställdes naturligtvis begrafningen. »Sedan har Färling», heter det, hvilken varit en ganska svår och sträng man, ändrat sitt lefverne och hvar dag tvänne gånger på sina bara knän bedit på jorden vid en sten, som står på Råcksta-vägen.» — Samma kyrkobok har äfven åtskilliga andra märkvärdiga saker att förtälja, om en bod i Tillberga by, der man en lång tid nätterna igenom hört säd uppmätas och andra spökerier, om en fru, som på en gång nedkom med elfva barn o. s. v. — Af fornminnen förekomma längst upp i norr lemningar efter en stor borg, kallad Bejby borg, nu öfverväxt med skog; ännu håller muren på ett ställe en höjd af 30 alnar. — Af gårdar, som härstädes förekomma, äro de stora säterierna *Hedensberga* och *Hellby*, beskrifna på sina ställen. *Prestgården*, $^3/_4$ mtl krono, ligger nära kyrkan; $^3/_4$ mantal i *Igelsta* är komministersboställe. — Adress: Westerås.

Tillinge, *Tyllinge*, en socken uti Åsunda härad af Uppsala län, $^1/_2$ mil mil vester från Enköping, mellan Sparrsätra och Wårfrukyrka i norr, Sagån i vester mot Björksta af Westerås län, Svinngarnsfjärden i s. o.; areal 72,863 qvadratref, deraf 32,571 åker, 7,991 äng, 22,087 skogsmark, 8,679 skoglös mark, endast 205 äro vatten; 45 mtl skatte, $7^5/_8$ krono, $27^1/_2$ frälse, bebodda 1865 d. 1 Jan. af c:a 1,470 inbyggare; år 1805 var folkmängden 1,548. Nordöstra delen i närheten af Enköpingsån samt i allmänhet östra och södra trakterna utgöra en skoglös slätt med obetydliga bergbackar; åt norr finnes mer bergländig mark. Jordmånen i allmänhet bördig lera eller svartmylla, här och der mojord. Bland sednare tidens uppodlingar må omnämnas, att i *Torgesta*, *Kils* och *Åsbo* byar hafva under ett årtionde mossar till sammanlagd rymd af omkring 100 tld blifvit förvandlade till goda och bärande timotheij-vallar. Åkerbruket är nästan enda näringen. Landsvägen från Stockholm till Westerås går här vesterut till Björksta öfver Nyqvarns bro, den gamla *»Östens bro»*, der bropenningar uppbäras. Ny bro är föreslagen söder om den gamla. Af verk finnas 2 vattenqvarnar. — Tyllinge nämnes 1303, utgör nu med annexet Svinngarn ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan, gammal, $63^1/_2$ alnar lång med torn af 75 alnars höjd. *Prestgården*, $1^3/_4$ mtl, med en i sednare åren betydligt utvidgad trädgård. — $^1/_4$ mantal i *Östra Wela* är kommin.-boställe. Runstenar och de vid *Gataskogen* samt *Bondeskogen* fästa minnena af konung Albrechts och Hättebrödernas segrar utgöra socknens fornminnen. — Byar och gårdar: berustade säterierna *Mälby* och *Wappa*; *Lundby*, 2 frälse-säteri i sambruk med $^1/_4$ rå och rör *Lundboda* och $^1/_4$ frälse *Bråboda*, areal 2,656 qv.ref. — 1 mtl *Taxhufvud*, kapitens-boställe. Å *Broby* egor finnes *Nyqvarns* pappers-

bruk. Större byar äro 2 sk., 1 kr., 1 fr. *Dorsilia;* $2^1/_2$ sk., $^1/_2$ fr. *Hagby;* 4 sk. *Hofdesta;* $3^1/_2$ fr. *Stora* och *Lilla Jerstena; Wäppa; Öndesta;* $^3/_8$ kr. *Alma,* 1 kr. *Dorsilla,* $^1/_2$ *Tible,* $^3/_8$ *Öhr,* äro akademie-hemman. $^3/_8$ kr. *Litselsås,* länsmans-, 1 mtl *Kihl,* kronofogde-boställe. — Adress: Enköping.

Timanshyttan och **Timansgården** utgöra ett skifteslag och äro belägna vid sjön Järfveln, i nordligaste delen af Nora socken och Örebro län, gränsande intill Mashyttan i Jernboås; åkerjorden, 142 tld, är till största delen svag lera samt stenjord; sand och grus saknas icke heller; ängen, 124 tld, är svag. Skogsmarken, 2,799 tld, är närmast byn och norrut särdeles växtlig, men söder och vesterut, såsom uppfylld af kärr, mossar och bergåsar, ganska svag; betet derpå är dock ymnigt. Skogsbruket är anslaget vid Färfhyttan. Egna hyttan ödelades 1792. Ödelagda jernmalmsgrufvor, hvilka föra en mer och mindre svafvel- och äfven kopparblandad malm. Endast *Kärragrufvan* anses ega bättre blandningsmalm.

Timmelhed, annex-socken till Ulricehamns stadsförsamling, är belägen uti Redvägs härad af Elfsborgs län; areal 11,386 tld (57,761 qvadratref) land och 301 tld vatten; $36^3/_{16}$ mtl, hvaraf $20\frac{13}{16}$ mtl skatte, $4^7/_8$ krono, $10^1/_2$ frälse, dessutom föras hit $^1/_2$ mtl *Lursten,* af Hällstads och $^1/_2$ *Nyckelgärde* af Möne socken; cirka 1,370 inbyggare. Marken bergig, sandig och föga gifvande; Ätran genomskär socknen. Tax.värdet 637,000 rdr rmt. Kyrkan anses hafva namn af ting och mæla, är liten, i rundbågsstil, afbrändes 1520 af Danskarne, har en sednare tillbyggnad vid östra ändan, dessutom ha funnits 2:ne kyrkor vid *Bjettlunda* och *Wång.* År 1341 nämnes dominus Benedictus; en utmärkt man, »*Curatus in Tymelle*». Socknen sammanslogs 1680 med Brunn, Wist och Bogesund till ett pastorat. En donation å 4,000 rdr är nyligen gifven af en dräng å Ugglered till socknens fattiga och till ett orgelverk. Fast folkskola finnes. *Lena hed,* sträckande sig från Timmelhed gästgifvaregård — der inpå 1840-talet häradets tingställe varit — långt på andra sidan af Lena by, har förr varit beväxt med ljung och mindre enbuskar, nu mer odlad. I fordna tider antagas här svenskar och danskar hafva många gånger sammandrabbat; urnor i större och mindrehögar ha påträffats vid gräfningar 1819, vid andra tillfällen kulor; här är ett domaresäte. Vid *Annerstorps* by är en helsokälla. — Här märkas säterierna *Örneberg* eller *Sålered* eller *Redvägsborg* och *Brostorp;* chefsbost. *Ekarp,* $^1/_4$ mtl; $^3/_4$ *Timmelhed,* prestgård, 1 mtl *Wång,* stommen. — Adress: Ulricehamn.

Timmelhed. Gästgifvaregård i Elfsborgs län, Timmelheds socken och Redvägs härad; skjutsar till

Trädet i n. o.	$1^3/_4$	mil.
Hägna i n. v.	$1^5/_8$	»
Gullered i s. o.	$1^3/_8$	»
Ulricehamn i söder	$^3/_4$	»
Wäby i v. n. v.	$1^1/_4$	»
Brunn i s. s. v.	$^3/_4$	»
Marbäck i s. o.	$1^1/_2$	»

Timmernabben, lastageplats uti Kalmar län; export af trävaror.

Timmersdala, *Timmerdala,* annexsocken till Bergs pastorat, uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, $^1/_4$ mil norr från moderkyrkan, belägen $2^1/_2$ mil söder från Mariestad, $1^1/_4$ mil från Sköfde, begränsas till en del i vester mot Böja-allmänningen och Klyftamoen af Kräftån; $9^1/_2$ mtl, deraf $6^1/_2$ skatte, $1^1/_2$ krono, $1^1/_2$ frälse, tax. till 241,800 ror rmt; 434 inbyggare. Marken jemn, brist på skog; kalk tillverkas vid foten af Billingen, äfven qvarnstenar, dock numer mindre än förr; fiske i sjön Lången. Kyrkan, tillbyggd 1762, afbrann 1833; har med Böja gemensamt ambulatorisk skola. — Från Timmerdala gästgifvaregård skjutsas till Kjeckstad i norr 2 mil, till Sköfde i söder $1^1/_2$ mil, till Grefby i öster, nära jernvägen, 1 mil, till Binneberg i vester, 1 mil, med flera. — Byar: *Kullåsen, Dalboren, Stensnäs,* med såg och qvarn; *Skogsbol, Bäckedalen, Timmersdala,* i hvilken Munkegård, 1 mtl, är fanjunkare-boställe; fältväbelns gård, $^1/_2$ mtl, är äfven militiæ; det sednare uppgifves ock heta *Kyrkebo,* och skall på dess egor fordom en kyrka stått. — Adress: Mariestad.

Timmersjö-Hofgård, ett mtl uts. fr. uti Harplinge socken, Halmstads härad

och län, $^1/_8$ mil norr om kyrkan, som ligger $1^1/_2$ mil n. v. från Halmstad; är väl bebygdt, tillhörde 1818 och 1863 familjen Rodhe; taxerades stistnämnde år till 18,000 rdr rmt. I samma socken finnas dessutom 2 mtl uts. frälse, som egas af grefvarne Hamilton och hvaraf $1^1/_4$ mantal brukas under säteriet Margreteberg.

Timmervik, hamn i Wenern, hörande till Gestads socken af Sundals härad och Elfsborgs län; 13 fot djup.

Timrå, annex-socken till Sköns pastorat, är belägen uti Medelpad af Wester-Norrlands län, vid Kringerfjärden, 1 mil norr från Sundsvall; areal 0,485 qvadratmil, hvaraf 0,012 vatten; $18^7/_{16}$ mtl skatte, $^1/_2$ mtl krono; 1,530 inbyggare. Marken något bergig, åkerjorden lera; näringsgrenarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och något fiske. Nära intill Indalselfvens utlopp finnes *Wifsta* skeppsvarf, ångsåg m. m. och lastage-platserna *Närudden* och *Norrbergsstrand,* der Sundsvalls borgerskap har upplag af bräder, trävirke, tjära och andra skogsprodukter. Taxeringsvärdet är 954,125 rdr rmt. Kyrkan ligger $^3/_{10}$ mil från moderkyrkan. En fast folkskola finnes. *Prestbolet,* 24 mål. År 1752 hördes här ett jordskalf, som räckte $^1/_4$ timma. Af socknens 27 byar äro *Fröland,* 1 mtl, 20 mål, 7 pgl., *Hamsta, Laggarberg, Märlo, Skottgård, Skyttberg* och *Wifsta* de största till hemmantalet, men *Norrberge* med största antalet hushåll, 21. — Häraf föras 259 s. k. mål, neml. byarne *Norr-* och *Sörberge* söder om Indalselfven samt byarne *Rö, Risgrändsbyn* och *Lunde* på norra sidan af elfven, i jordeboken under Hösjö socken i Ljustorps tingslag. 50 mål i *Märlo* utgöra en för ståndspersoner välbebyggd gård. 41 mål i *Horselje,* 12 mål i *Wäfland* äro ock bättre bebyggda gårdar. — Adress: Sundsvall.

Tingby, by af $5^1/_4$ mtl skatte på 9 n:r, uti Dörby socken af Norra Möre härad och Kalmar län, belägen i en vacker trakt, nära landsvägen, 1 mil från Kalmar, har åkerjord af utmärkt beskaffenhet, bestående till större delen af jemna, stenfria fält och lerblandad mylla; $3^1/_4$ mtl, taxerade till 100,000 rdr, utgöra en egendom, med ganska täck manbyggnad af trä. Stället, hvartill hörer ett tröskverk, egdes år 1830 ($2^7/_8$ mtl enligt Tuneld) af major G. Ankarsvärds barn, 1863 af A. Petersson. Ett mtl med namnet Tingbyberg, äfven välbebygdt, har 1799 tillhört tullförvaltaren T. H. Pfannenstill, och numera handl. J. Råberg i Kalmar.

Tingstad, en socken uti Lösings härad af Linköpings län, $^5/_8$ mil från Söderköping, $^7/_8$ mil från Norrköping, $4^3/_8$ mil från Linköping; areal 27,731 qvadratref = 4,952 tld; $26^1/_2$ mantal, häraf $18^3/_4$ skatte, 1 krono, $6^3/_4$ frälse, hvarjemte hit höra 2 mtl, som föras under Täby i Björkekinds härad; omkr. 580 inbyggare. Norra trakten till större delen slätt med spridda bergkullar, den södra upptagande en del af Wagnsmåsen vid foten af Luddens bergås; högsta höjden är en kulle vid *Gullborg;* stark källåder på *Smedby* egor. Jordmånen mest lera, något sandmylla, åkrar och ängar små till omfånget, men bördiga. Enda näringen är åkerbruk med boskapsskötsel; årliga utsädet c:a 456 t:r säd, 188 t:r potates. Skog finnes till de flesta hemman, dock måste ved och byggnadsvirke anskaffas från aflägsna orter. Socknens hemman, såsom tidigt odlade, äro högt beskattade i förhållande till egovidden; alla åbyggnader af trä, utom ett s. k. gjuthus vid *Johannisdal* å Ludden.

Tingstad utgör ensamt ett konsistorielt pastorat. Kyrkan, mycket gammal, förmodas vara hvälfd i slutet af 1300-talet. Fast folkskola sedan 1849; en donation af fabriksarbetaren And. Tingvall, som var torpareson härifrån. Fornlemningar bestå af runstenar, spår efter befästningar å ett berg på Gullborgs egor, grafhögar och stensättningar; ett berg vid Åselstad, är uppkalladt efter en röfvare Hals-Jans, som der skall haft sitt tillhåll; fynd af guldringar i spiralform. — *Åselstad,* $1^1/_2$ sk., 1 fr., *Kumelby,* $1^1/_3$ sk., *Sten,* $2^1/_2$ sk., *Smedby,* 2 sk., 1 fr., äro alla välbyggda gårdar; — $1^1/_2$ fr. *Karlstorp* och $2^1/_2$ sk. *Myckelby* höra under Almstad i Täby socken. *Lilla Gullborg* och *Djurstorp* (f. d. Gyrstorp), tvenne fr.-gårdar, fordom tillhörande adliga slägter, egas nu

mera af bönder. *Tingstad* eller Grönudde, vid kyrkan, 1 mtl, prestgård.

Tingstorp, by af $4^1/_2$ mtl frälse uti Ervalla socken af Fellingsbro härad och Örebro län, med qvarn och såg; c:a 200 inbyggare på 48 hushåll; tax.värdet 69,000 rdr. Under Axbergshammar lyda $3^9/_{16}$ mtl, resten har 13 egare. År 1818 skall här funnits jernverk med 2 härdar.

Tingstäde, en socken på Gotland, uti Norra fögderiet, $2^1/_4$ mil n. o. från Wisby, omfattar en areal af 0,378 qv.mil, hvaraf 0,098 vatten, fördelade på $12^1/_2$ mtl skatte, $^3/_8$ krono. — Socknen, som norrut är något bergig och har ymnig tillgång på skog, beboddes 1855 af 621 och 1863 af 702 personer. All fast egendom var sistn. år taxerad till 360,000 rdr, hvaraf 20,700 rdr för annan än jordbruksfastighet. Roteringen är 3 båtsmän. Kyrkan, belägen $^7/_{10}$ mil från moderkyrkan i Stenkyrka socken och nära 1 mil i öster från Martebo, på en tämligen ansenlig höjd vester om och ett stycke från Tingstäde träsk, hvilket till stor del omgifves med skog, är uppförd af huggen kalksten och utgöres af ett aflångt fyrkantigt torn i vester (Gotlands konsthist. af C. G. Brunius, 1865, II Del., sid. 30—35); hon anses blifvit uppförd kort efter 13:de seklets början. På norra sidan om kyrkogårdsmuren står uti en åker en spetsbågig inkörsport af huggen och tuktad kalksten, som under medeltiden tillhört en gård, som för längre tid tillbaka blifvit flyttad. Fordom har på platsen, der kyrkan nu står, varit offerställe, och skall socknen, efter gamla Wisby-lagen, varit en fristad för mandråpare. Socknens allmoge deltog uti det tåg, som under anförande af den tappre klockaren Lindahl företogs mot Ryssen, hvilken 1808 landstigit på ön (se vidare härom under artikeln Rute). — Gårdar och hemman: *Träskväller*, egendom, se den art.; $^3/_8$ mtl *Kahls* (Carls i jordeboken), $^5/_{32}$ mtl *Lunds* och $^5/_{32}$ mtl *Austris* (Oustris i jordeboken) egdes 1861 af myrodlingsbolaget. Största egendomen utgöres af $^3/_4$ mtl *Forbjers* (Furubjens enl. Tax.längd) med 2:ne tullmjölqvarnar. Af byar äro *Westers, Myrväller, Bryor, Gortarjve* störst; vidare finnas: *Rosarjve, Smitts* och *Trägårds.* — Adr.: Wisby.

Tingsås, en socken uti Konga härad af Kronobergs län, $4^1/_4$ mil söder från Wexiö, med en areal af 1,503 qv.mil, hvaraf 0,190 vatten, och fördelad på $31^1/_2$ mtl, deraf $22^7/_8$ skatte, $^3/_8$ krono, $8^1/_4$ frälse. Marken är bergig och ojämn; åkerjorden bördig svartmylla. Skog af fur samt något ek och bok växer ymnigt vid några hemman, till husbehof vid andra. Af mineralier grönsten, zeolit, glimmer-skiffer, sandsten och pipsten; kopparkies har funnits på *Djuramåla* egor nära Stenfors. Utur sjöarne *Ydde (Yggden), Ekeryd* och *Tiksjön* fås malm; dessutom finnas många smärre, rika på fiske. Söftestorpsån drifver Ekefors qvarn, der fordom Ekefors bruk var anlagdt. Socknen, som år 1810 beboddes af 2,096, 1863 af 3,245 och 1864 af 3,358 personer, var 1863 åsatt för fast egendom ett taxeringsvärde af 1,220,800 rdr rmt. Gemenskapen af indelta arméen utgör 18 man. Den odlade jorden är 1,200 tld, allts. uti ensädes bruk, naturliga ängen 2,800 tld; utsädet, som år 1818 var 800 tunnor, är nu 1,075 t:r utom 850 t:r potates; råg och korn mesta utsädet; 128 hästar och 770 kor vinterfödas. — Kyrkan, byggd 1751, ligger $1^1/_2$ mil från kyrkan i moderförsamlingen Weckelsång, hvarifrån Tingsås, som först nämnes med kyrka 1636, blifvit afsöndrad. År 1864 uppfördes här ett nytt orgelverk med 16 stämmor, med pedal och 4 kopplingar, som göra tonstyrkan lika med c:a 30 stämmor. Samma år beslöts uppförandet af en ny kyrkobyggnad i Wärends sydligaste udde, Midingsrote, af denna socken. Enligt en gränskommissions berättelse 1603 utgjorde *Hallakella, Räfvenäs, Diurekläpp* gränsmärken mellan Sverige och Danmark här i Tingzåss. Barnundervisningen bestrides i en flyttande folkskola och en småskola; antalet barn i skoläldern var 1863: 550. Af *Haglaberget* har prosten Hagelberg, † i Tofteryd 1672, tagit namn. I byarne *Tingsryd*, $1^1/_2$ mtl, *Tingsmåla*, $1^1/_4$ mtl, köpte Kongl. Maj:t 1552: 2 gårdar af Nils Hofvenskjelt, härstammande från den namnkunniga danska Hvitfeldsätten. I nämnda byar voro ännu på 1840-talet fordna blodiga plägseder att rista blodsrunor m. m. ej aflagda. Söder om *Gäddeviksås* har enligt folksägnen Magnus Stenbock gjort en förhuggning, vid hvars åsyn Danskarne drogo sig tillbaka. — *Ulfsryd*, $^3/_8$ mtl, blef kaplansbost. 1691. *Ebbalycke*, $^3/_4$ förut krono, nu berustadt

säteri; $^1/_2$ skatte *Bräken* med mjöl- och siktqvarn, grynverk, såg, ölbryggeri och Stenfors jernbruk, är socknens största gods. — Några hemmans namn må vidare antecknas: *Elsamåla*, *Grönedal*, *Ihremåla*, *Källehult*, *Kroksmåla*, gästgifverihemman, *Djuramåla*, *Törnemåla* och *Yttre Själlehult*. — Adress: Wexiö.

Tingvalla, en ö i Wärmland, der i äldsta tider landets inbyggare höllo sammankomster och rådplägningar samt räfst- och vapensyner; sedermera byggdes der en gård af hertig Carl, benämnd efter honom Karlsborg, som blef början till staden Carlstad. År 1430 nämnes der en prest, herr Sixten (se Handl. rörande Skandinav. historia 12 del. sid. 78—80).

Tinnerö, äng uti S:t Lars socken af Hanekinds härad och Linköpings län, vid Linköping, har varit 5 mtl krono, var 1686 inlagdt till äng under Linköpings kungsgård, hörde 1852—63, sistnämnde år tax. till 100,000 rdr, under Sturefors i Wists socken; troligen är stället det Tinderyd, der biskop Gotskalk i Linköping mördades 1374 af en rik riddare Matts Gustafsson.

Tiomilaskogen, en gammal benämning, sedan Olof Trätäljas tid, på skogssträckan mellan Klar- och Dalelfven i Wärmland der den utgör östra delarne af Dalby och Ny socknar, samt till en del äfven sträckande sig in i Dalarne.

Tiraholm, ett frälse-säteri af 2 mtl, föres sedan år 1861 uti jordeboken under Unnaryds socken, förut under Bolmsö socken af Westbo härad och Jönköpings län, är vackert beläget på ett näs på stranden af Bolmen, 1 mil sjöväg till kyrkan, som ligger $9^3/_4$ mil från Wexiö, kallas i äldsta tider — likasom ännu af allmogen — Tira, der enligt traditionen, Ebbe Skialmsson skall bott (se vidare art. Gellinge socken i Halland); år 1708 egdes Tiraholm af Abr. Lilljegranat; sednare egare ha varit assessorskan Hellman, kapten Liljehök, mag:r Stridsberg, medlemmar af slägten Eneroth, kapten Porath, 1844 L. & A. Löfgren, var 1863 deladt mellan en A. Andersson och L. Löfgren, 1 mtl hvardera; hela tax.värdet är 23,600 rdr rmt; till gården hörer ett förträffligt sikfiske samt ett calcinerbruk. För öfrigt har gården små och magra inegor, men vidsträckt skogsmark.

Tirserum eller *Tidersrum*, (*Thydhirsrum*, *Tidhirsrwm* på 1300-talet), annexsocken till Norra Wi, är belägen uti Kinda härad af Linköpings län, $6^1/_2$ mil från Linköping, 6 mil från Wimmerby; areal 1,377 qv.mil (= 26,848 tld = 150,348 qv.ref), hvaraf 0,163 vatten; $27^3/_4$ mtl, hvaraf $15^1/_8$ sk., $^1/_2$ kr., $12^1/_8$ fr.; c:a 1,500 inbyggare. I allmänhet en af länets vildaste och af naturen minst gynnade socknar, belägen på landthöjden, som skiljer Stångåns vattendrag från Sommens, och som bildas af åsar med mellanliggande långa och smala dalar, små sjöar och bäckar. Socknen sluttar i öster mot Kisa, dit alla vattendragen rinna; kommande från *Bölösjön*, *Broten* och *Wälen*, *Skolen*, *Glimringen*. *Wärfveln*, *Örlången*. Ängar och betesmarker äro vidsträckta, men merändels steniga; åkern i allmänhet af ringa vidd, af svartmylla och oftast lättjord, äfven besvärad af sten. Näringar äro åker- och ängsbruk, boskapsskötsel, skogsbruk; något fiske, hvaribland å kräftor i Tirserums och Bölösjöarne, strömming i Ören, slutligen slöjd och någon fabriksrörelse. Taxeringsvärdet är 882,640 rdr rmt. — Kyrkan, af trä, spånklädd, skall vara byggd 1300 (se art. St. Tidersrum). En flyttande och tre fasta småbarnsskolor; donationer för fattiga. Gårdar: *Sommenäs* säteri; *Storarp* 1 mtl frälse; $^1/_2$ mtl *Böle*, komminister-boställe. — *Årteflod* gästgifvaregård; *Kopperarp* 1 mtl frälse. — *Håredal*, 1 mtl frälse. — *Loberg*, *Tidersrum*, *Ekeknoga*, *Gerarp*, *Sevedstorp*, *Stakeryd*, *Salfarp*, *Hudda* och *Bygdämne* donerades 1646 till Åke Ulfsparre, tillhöra nu allmoge. — Adress: Kisa.

Tirup, annex-socken till Billeberga pastorat, är belägen uti Rönnebergs härad af Malmöhus län, 1 mil från Landskrona; areal 2,222 tld = 12,441 qv.ref; $7^1/_8$ mtl; 725 inbyggare. Jordmånen fruktbar. Folkskola sedan 1822, småbarnsskola i Tarstads by sedan 1859; sockenbibliothek finnes. — Mellan Tirups by och Rönneberga högar ligger en slättmark, kallad *Sillehed*, der ett stort askträd växer, hvarom förtäljes, »att en vacker Julimorgon vid solens uppgång sutto några herrar — det var kung Carl och hans generaler — under detta träd, spisande sin frukost; vandraren läste än hundra år efter denna händelse i trädets stam inristade konung Carls, generalerna Helmfeldts, Aschebergs, Nils Bielkes och några andras namn.» Vid

omnämnda tillfälle var det, som den gamle fältmarskalken Helmfeldt omtalade sin dröm om att han skulle stupa i slaget, som stundade, hvilket ock inträffade redan i början af striden. På en kulle norr om *Torsta* (Tarstad) by upptäckte Ascheberg danska hären, gömd bakom en hög jordvall. Vid Tirups kyrka kom general Lybecker de retirerande svenskarne till hjelp, bragte dem åter i full slagtordning till stridsfältet, och då äfven Nils Bielke ankom, uppstod en het strid mellan Tirup och Zireköping, der danskarne blefvo slagna och flyktade till Landskrona. (Se Fryxells berättelser 15 del. 154 sid.) — Gårdar: *Tirup*, $^3/_8$ mtl, och *Tarstad*, $^1/_2$ mtl, äro militiæ-boställen; $^1/_4$ mtl *Tirup*, pastors annex.

Tisby. En egendom, belägen i sydöstligaste hörnet af Simtuna socken af häradet med samma namn i Westerås län, på östra stranden af den här framflytande Örsundsån. Gården består af 2 mtl berustadt säteri med 3 underlydande mtl, Forsby, Kaby och Källberga, inom socknen och $^1/_2$ mtl frälse i Thorstuna socken; den grundades såsom frälse af en Lynou på 1600-tatet, men frälse-rättigheterna reducerades sedermera. På 1700-talet kom gården i slägten Duvalls ego och innehafves nu af friherre Duvall i Stockholm. Hela egendomens taxeringsvärde var 1863 72,470 rdr rmt, hvaraf 24,000 rdr för säteriet.

Tisenhult, (*Tiisenhut* i 1707 års jordebok), ett fr.-säteri af 2 mtl uti Schedvid socken af Finspongaläns härad och Linköpings län, vid Tisnarens södra strand, $^3/_4$ mil sjöväg, $1^3/_4$ mil landväg från kyrkan, som ligger $5^3/_4$ mil från Norrköping; har före 1570 tillhört Arvid Björsson, 1610 Johan Månsson Ulfsparre, Svante Uggla, † 1676, förblifvit inom slägten inpå 1720-talet; vidare nämnes som egare G. T. von Berckner, dess döttrar Ulrika Eleonora, gift med landshöfding Örnsköld, och Hedda Margareta under förmynderskap af hofmarskalken friherre Fredr. Ridderstolpe, till hvars ätt gården sedermera kom, men såldes 1815 till major Ernst v. Post, och af honom omkring 1827 till nuvarande egaren löjtn. M. G. Drake. Manbyggnaden är från 1767: gården, hvarunder är afhyst $^1/_2$ mtl säteri Rom och hvartill höra 2 trädgårdar och en ansenlig bastskog, uppgafs 1818 ega 18 t:rs utsäde, tillräckligt höbol, knappt mulbete, ganska god skog, var 1863 taxeradt till 70,000 rdr; underlydande äro $^1/_2$ mtl frälse Bonäs, alltsedan 1613. Åkerjorden brukas i omloppsbruk med 8-årig växtföljd, gödsladt träde, höstsäd, klöfver, vårhvete eller korn, gödsladt träde med grönvicker, höstsäd, rotfrukter, lin och ärter, vårhvete eller mogna vicker.

Tisnaren, sjö på gränsen af Södermanland och Östergötland, 138 fot öfver hafvet; till det sednare hörer sjöns hela södra strand, $1^1/_2$ mil lång, och äfven vestra $1^1/_2$ mil i båge mot norr och vester ifrån Skedeviviken till Kallfjärden; största tilloppet är *Skärforsån;* till förstn. provins hörer n. ö. stranden, $1^1/_2$ mil lång, utloppet är genom Tislången, som utgjuter sig genom Forssa ström med flera fall till Bjelken (114 fot) och denna åter med ett fall till Wiren.

Tisselskog, *Tissleskog,* (Thiislascogh och Teetzsleskogh, i medeltiden), annexsocken till Steneby pastorat, är belägen på Dal uti Wedbo härad af Elfsborgs län, $3^1/_4$ mil s. v. från Åmål; areal 108,214 qv.ref, hvaraf 14,515 eller 2,592 tld upptagas af sjöarne *Råvarp, Hålvattnet* och delar af 5 andra jemte 33 kärn; $8^3/_4$ mtl skatte, $1^1/_8$ frälse; 1,287 inbyggare. Skogbeväxta fjällar, vackra insjöar, trefliga bondgårdar; skiffer, qvarnstensbrott; lager af saltsjösnäckor. Kyrkan var öde 1557, är byggd 1727. Sockenbibliothek sedan 1863. — Fornminnen utgöras af stenrör samt en för fornforskaren anmärkningsvärd hällristning vid *Högsbyn,* — Gårdar: $^1/_4$ *Stommen,* $^1/_4$ *Ragnerud,* $^1/_4$ *Daln,* alla frälse; *Romdaln,* 1 mtl, *Höglund, Lidan, Gullongebyn,* alla skatte. — Adress: Åmål.

Tisslegården, Stora, ett mtl skatterusthåll uti Forshems socken, (sedan 1863 hitfördt från Wedums socken), Kinne härad och Skaraborgs län, vid en å, $^3/_4$ mil öster om kyrkan, som ligger 2 mil s. v. från Mariestad, har på 1600-talet varit friherrliga ätten Posses stamgods, reducerades såsom en gammal donation med 1683 års ränta, köptes 1765 till skatte af handelsman Aron Paulin, tillhörde 1816 mamsell B. Northman, och var 1863 skiftadt mellan 5 egare af bondeståndet; tax.värdet är 32,000 rdr rmt.

Tisslinge, by om $1^3/_4$ mtl skatte, $^1/_8$ frälse, uti Bro socken och skeppslag af

Stockholms län, vid Osmaren, omkring $1^1/_4$ mil från Norrtelje, med 29 inbyggare på 8 hushåll, 4 åboer; har på 1490-talet varit herresäte för en Lydke; 1863 års tax.värde var 27,800 rdr rmt.

Tisslinge, *Tislinge,* ett frälse-säteri af 2 mtl och $^1/_2$ mtl Danviks frälse, uti Östuna socken af Långhundra härad och Stockholms län, omkring 2 mil från Uppsala, $5^3/_4$ mil från Stockholm, har 1685 tillhört dels slägten Kruus, dels riksrådet Björnklou, hofrättsr. Olof Wallenstjerna, † 1740, slägterna Ulfhjelm och v. Scheffer 1749 och 1772, gjordes till fideikommiss af lagmannen von Schæffer och dess fru, född Liljemarck, för deras gudbarn Gertrud Helena Pfeiff, gift med majoren Johan Axel Nisbeth, eges sedan 1840-talet af kammarherren C. G. Nisbeth. Tisslinge, som uppgafs 1818 ega 25 t:rs utsäde, ymnigt höbol, vacker manbyggnad af trä med trädgård, men lida brist på skog, var i 1863 års bevillning åsatt ett värde af 60,000 rdr rmt; på egorna bodde 74 personer med 14 hushåll. Underlydande äro 2 mtl fr.-säteri $1^3/_4$ rusth. *Wäppeby,* samt 1 mtl frälse.

Tissås, *Tisåhs* (i jordeboken), ett mtl skatte-säteri uti Härna socken af Åhs härad, Elfsborgs län, väl beläget på en sluttande höjd, beväxt med flera slags träd, nära Wings socken, $^1/_8$ mil från kyrkan, som ligger $2^1/_4$ mil n. v. från Ulricehamn, har varit förlänadt Börje Drakenberg, 1691 indraget till militiæ-komplettering, eges nu med i sambruk varande 1 mtl af M. Bylander; tax.värdet är 22,000 rdr.

Tistad, *Tijstad, Tista* (i jordeböckerna) ett frälse-säteri af $2^1/_2$ mtl uti Bärbo socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, 1 mil n. v. om Nyköping, $3^3/_4$ mil från Sparreholms jernvägs-station, med ströhemman i Stigtomta och Nicolai socknar, »erbjuder med ett af de fullständigaste uttryck af den franska konststilens tillämpning på naturen, ända ner till åkertegarne» — säger beskrifvaren af Södermanlands herrgårdar och slott — »ett rikt ämne för kulturhistorika iakttagelser.» — Det är beläget på gränsen mellan slätt och bergstrakt, mot söder slättlandet begränsadt af skog och höjder —, mot norr kullar öfverallt nära inpå. — Tistad har i äldre tider tillhört Bååt och Sparreätterna och då utgjort blott ett hemman, intill år 1636, då fru Beata Sparre bragte det till sin man, riksr. Schering Rosenhane till Ikaleberg, som utverkade säterifrihet derå 1651 och bebyggde det med ett litet för den tiden karakteristiskt träslott i italiensk stil, ökade hemmantalet till $3^3/_4$ mtl och bildade sålunda egendomen till en liten herregård, som försattes i dess nuvarande skick af kammarherren friherre Fredr. Bengt Rosenhane, hvars son statssekreteraren friherre Schering afhände sig egendomen 1801 till sin svåger, landshöfd. m. m. Fabian Ulfsparre, som åter försålde den år 1808 för 90,000 rdr, till hans exc. generalen, grefve Gustaf Wachtmeister, som deltagit i finska krigen 1788—1809; sonen, öfverstelöjtn., grefve Claës Wachtmeister tillöste sig egendomen år 1838 för 180,000 rdr rmt från öfriga arfvingarne, och är n. v. egaren.

Tistads slott — »förnämsta uttrycket af 1700-talets kultur inom provinsen» — är bygdt enligt ritning af öfverstelöjtn. Hoppe under åren 1766—1771; det är dock icke någon stor byggnad, med 9 fönster i bredd, är 26 alnar långt, $24^1/_2$ alnar bredt, $20^1/_4$ alnar högt till takfoten; första våningen innehåller 10 rum af 8 alnars höjd, andra 7 rum och en sal; slottet, höjande sig med sitt platta af balustrad omgifna tak, öfver både furorna och löfkronorna, som dels kläda, dels kröna den bergsudde, hvarpå det är uppfördt, omgifves af 2:ne borggårdar, af hvilka den åt framsidan är i halfcirkelformigt kringbygd. I förra byggnaden förvarades ett 300 års gammalt, rikt bibliothek, som vid byggnaden flyttades till Torps egendom och donerades sedan till Uppsala akademi. — Under det gården egdes af Rosenhanarne, vistades grefve Creutz, nära befryndad med grefvinnan Rosenhane, ofta på Tistad, der en stor lind stod på gården, hvars starka grenar bildade i kronan ett löfrikt hvalf, så rymligt att gr. Creutz och Shering Rosenhanes informator mag:r Björnstjerna kunde med plankor mellan grenarne lägga ett golf och derpå uppställa ett bord samt ett par stolar. Här i denna naturliga löfsal tillbragte sedan vännerna den lediga tiden, och författade Creutz der två sånger af sin »Atis och Camilla.»

Egendomen, nu bestående af Tistad och Egla samt underlydande Fjellskär, Tomta, Åkra, Gillberga m. fl. hemman, har

en areal af 5,250 tld, deraf 1,261 åker, 1,433 skog, och är $19^{7}/_{8}$ mtl, deraf $5^{1}/_{2}$ mtl säteri, $1^{1}/_{2}$ rå och rör, $8^{5}/_{8}$ frälse, $3^{1}/_{4}$ krono-skatte, samt 1 mtl rusthåll belägna uti Bärbo, Stigtomta och Nicolai och Råby socknar af Nyköpings län, Jönåkers och Rönö härader; det hela tax. till 429,500 rdr rmt. — Af dessa 20 mtl äro 15 under eget bruk, hvarä likväl flera torp äro belägna, 2 mtl utarrenderade; arbetet utgöres af 10 bönder samt 47 jordtorpare. Vid de under eget bruk varande hemman utsås 100 à 120 t:r höstsäd samt 150 à 180 t:r vårsäd. Grödan c:a 1,700 t:r eller 15,250 kub.fot; höskörden 1700 à 1800 lass. På de under eget bruk varande gårdarne födas 10 à 12 hästar, 44 par dragoxar, 156 à 160 kor, qvigor och tjurar samt 350 får.

Titisfjord, i Luleå lappmark, mot Norge; härimellan och Waranger i Ryssland är efter Lapparnes räkning 12 tolfter eller 144 mil utmed sjösidan; hade kyrka 1607; år 1609 tillsattes Reinhold Johansson att vara lappfogde öfver Titisfjorden intill Waranger.

Tittertan (Titertan) eller Marieberg, ett frälse-hemman af $^{1}/_{4}$ mtl uti Grafva socken, Carlstads tingslag och län, är köpt till frälse af P. Hildring och tillhörde omkring 1725 löjtn. Paul Fredrik von Wachenfelt; egdes 1864 af O. Ohlsson; tax.värdet är 11,280 rdr rmt.

Tived, socken uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, belägen på östra sidan af sjön Unden, omkring 3 mil från Mariestad, gränsande i öster till Sundbo härad af Örebro län i s. o. till Wettern; är till arealen vidlyftig (inbegripen i Undenäs uppgifna egorymd), men glest befolkad; $13\frac{85}{96}$ mant., deraf $^{1}/_{16}$ krono prestgård, resten skatte; 1,483 inbyggare. Trakten är uppfylld af skogar, berg och sjöar, af hvilka de senare nämnes *Trehörningen*, *Emten*, *Össjö* m. fl.; tax.värdet 522,000 rdr rmt. Fordom kapell under Undenäs, hvaraf den intager norra och mellersta delen, utgör socknen sedan 1835 ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Skara stift. En ambulatorisk skola i tre läsrotar; skolbyggnad finnes. — Gårdar: *Åboholm* med jernbruk, $1^{5}/_{12}$ mtl *Fallet*, $^{1}/_{8}$ mtl *Sågaretorp* med qvarn och såg, $^{5}/_{48}$ mtl *Lilla Haggeboda*, alla skatte, lyda under Laxå bruk. *Davidstorp*, *Fagerlid*, *Kopparhult*, *Össjö*, *Henrikstorp*, $1^{7}/_{8}$ *Qvarnbacken* äro byar. — Adress: Carlsborg.

Tiveden, *Tyffvedhen*, en skogig bergstrakt sträckande sig från gränsen mot Nerike och utgörande den urgamla gränsen mellan Svea och Göta riken, genom nordöstra delen af Skaraborgs län, kallad Stora Tiveden, och ända till Mo socken i Westergötland, utbredande sig mellan längränsen och sjön Unden, hvilken del kallas Lilla Tiveden; upptager 13,000 tld skogsmark inom Wadsbo härad; elgar vistas i dessa skogar. Här visas än i dag en trädstubbe kallad *Sonne* eller *Sannas* stubbe, hvarom tvänne sägner äro anförda i Afzelii sagohäfder (se IV B. sid. 21).

Tjelfvesta (stundom äfven Kölvesta), ett gods, beläget i Snaflunda socken, Sundbo härad, Örebro län, består af 3 mtl frälse-säteri med underlydande $^{3}/_{4}$ frälse och $1^{1}/_{4}$ skatte, hvaribland Snaflunda qvarn med gryuverk och enbladig såg. — Gården, belägen mellan två små sjöar, nämnes först år 1623, då Johan Stjernflycht tillbytte sig densamma. I senare tider har den kommit i slägten Burenstams ego. — Enligt en gammal sägen skall dess namn härleda sig ifrån »landdrotset» Tjelfve, hvilkens ättekulle och grafsten visas på ett gärde härstädes. Hans hustru skall ha hetat Dåvra, och efter henne uppkallades Dåvra gård och sjö.

Tjellmo, *Tielmo*, *Källmo*, en socken uti Finspongaläns härad af Linköpings län, $4^{1}/_{2}$ mil från Linköping; mellan Hellestads socken i öster, Boo i Nerikes län i norr; areal 1,847 qv.mil (= 43,369 tld = 242,865 qv.ref), hvaraf 3,448 tld vatten; $61^{1}/_{8}$ mtl, hvaraf $20^{7}/_{8}$ sk., $8^{1}/_{4}$ krono, 32 frälse; 3,475 inbyggare. — Landet hör till Hättorpsåns flodområde och är en bergstrakt, väl ej saknande smärre dalar mellan större och mindre bergsträckningar, men hufvudsakligen utbredande sig mellan bestämda afsatser eller säkningar, dels innehållande vattensamlingar, dels betäckta med vidsträckta lager af lerjord och svartmylla, och förenande slättlandets bördighet med skogsbygdens fördelar. Afsatserna ha vattenfall, som drifva jernbruk och såg-

verk. Bland enskilda betydligare bergshöjder må nämnas: *Tyle klint* nära Annsjön. Af sjöar finnas *Güddgöl-*, *Wrång-* och *Wresjöarne*, *Emten*, *Tron*, *Norrsjön*, *Länggöl*, *Skönnarbosjön*, *Marlingen* m. fl. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar; i de öfra bygderna äfven bergs- och skogsbruk; smide för hand, uppköp af spiksmide från Godegårds socken, slöjd, fiske och handel idkas äfven som binäringar. Jerngrufvor har ock fordom varit bearbetade. Taxeringsvärdet 2,605,150 rdr rmt.

Tjellmo utgör nu ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, räknades 1536 till Westanstångs prosteri, 1558 dels tills Gullbergs, dels till Bobergs härad, 1683 till Bråbo. Kyrkan, af sten, bildar nu efter flera tillbyggnader en modern korskyrka. I två fasta, en flyttande skola undervisa tre exam. lärare; sockenbibliothek finnes; fattigvården understödjes af åtskilliga donationer; sparbank sedan 1860. Vid kyrkan är tingsställe för Hellestads, Tjellmo och Godegårds socknar från 1722. Fornlemningar saknas. Om ett par gölar, kallade Garpegölarne, förtäljer sägnen, att der blifvit Tyskar, som ock kallades Garpar, nedgjorda af allmogen, till hämnd öfver deras nidingsdåd att i Stockholm innebränna 60 borgare. — Af jernbruk finnas *Hättorps*, hvarunder lyda $7^3/_4$ mtl, *Lämneå*, med underl. 6 mtl, *Skönnarbo* och *Christinefors*, med $4^1/_8$ mtl; — 1 mtl frälse *Hvilkhyttan* och $2^3/_4$ skatte *Klofstena* utgöra ett gods. — *Johannisbergs* fr.-säteri. — 1 fr. *Bohyttan* med flerbladig tullsåg och tullqvarn. Militiæ- och civila boställen äro 1 mtl *Trossby*, 1 mtl *Ubbetorp*, $^1/_4$ *Spiksborg*, $^1/_2$ *Åstad*, 1 mtl *Stora Yxhult*, $^1/_2$ *Emtu*, 1 mtl *Stora Holma*, $^1/_8$ *Tryfallet*, $^5/_8$ *Und*, $^1/_2$ frälse *Undstorp* af Uppsala och Nyköpings stipendiifond. — $^5/_8$ mtl Tjellmo, 1 *Kopparfall*, kyrkoherde-, $^5/_8$ *Missunna*, komministersboställe. — 1 mtl hör till Hellestads och Tjellmo tingslag. — Adr.: Tjellmo, der poststation finnes.

Tjerfven (enligt Adelns Åttartaflor), *Kjerfven* (i jordeböckerna), $1^1/_2$ mtl frälse uti Hållnäs socken af Olands härad och Uppsala län, är stamort för ätten Ridderboll, hvars stamfaders farfader var bonden Anders Pehrsson från denna by.

Tjernö, annex-socken till Skee pastorat, är belägen uti Wätte härad af Göteborgs och Bohus län, $^7/_8$ mil från moderkyrkan; areal 0,470 qv mil; $16^1/_2$ mant. skatte, $^3/_4$ krono, $^3/_4$ frälse; tax.-värdet 346,900 rdr rmt; öfver 1,600 inbyggare. — Socknen innefattar öarne i pastoratets skärgård, hvaraf märkas *Kosteröarne* (se den art.) med en ringa del af fasta landets strand; rådande jordmån är väl sand, men af bördig natur; skog till afsalu. Hufvudnäringen fiske; c:a 3,000 tjog hummer afyttras härifrån. Kyrkan, med spånbetäckt torn vid vestra gafveln, reparerades 1730. Folundervisningen sker i en flyttande folk- och en småskola, hvardera fördelad i 6 läsrotar. Af fornlemningar förekomma hällkisterör; skärgården anses i äldsta tider varit bebodd af bronzfolket (Kelter?). — Intet säteri eller i öfrigt anmärkningsvärdare hemman finnes; bättre bebyggda gårdar äro 1 mtl *Nöddäng* med $^1/_4$ *Floäng*; $^1/_2$ skatte *Nyckleby* tillhör Hvitfeldska donationsgodset. *Rässo*, *Räjön*, *Tjernebo* och *Öddö* byar. — Adress: Strömstad.

Tjernsjöholm, (Thiornsjoarholm) uppgafs som gränspunkt mellan Ragunda och Helgom 1602. Tjärsjön heter ännu en liten sjö inom Jämtlands gräns.

Tjockö, en ö uti Stockholms skärgård, utanför Furusund, med lotsplats och optisk telegraf; härifrån utgrenar sig linien åt norr till *Arholma* båk och åt öster till *Söderarms* fyr; ön är åsatt 2 mtl, som varit donerade öfverste-löjtn. Cronsvärd, sedermera indragna, nyligen köpta till skatte. (Se art. Rådmansö, sid. 540—542.)

Tjolöholm i jordeböckerna (Tjölöholm på Topografiska corpsens karta), fordom kalladt Tyleholm äfven Tyreholm, ett fr.-säteri af 1 mtl, med i sambruk varande 3 mtl ladugård *Strand*, uti Halmstads län, Fjärås socken och Fjäre härad, beläget vid Kattegat på en halfö, $3^3/_4$ mil från Göteborg, nära 1 mil s. v. från kyrkan, som ligger $^3/_4$ mil s. v. från Kungsbacka; omgifves af skogbeväxta berg samt bördiga åkerfält; upptager med underl. $1^1/_2$ mtl frälse en egorymd af 1,180 tld, hvaraf c:a 680 åker och äng; till godset höra qvarn, såg samt lax-, öre- och ålfiske i vattenfallet mellan *Sunds-* och *Stensjöarne*; verken drifvas af den nära 2 mil långa

sjön *Lygnern*. Tjolöholm har två manbyggnader nära lastageplats och god hamn samt omgifna af nyligen gjorda vackra trädgårds-anläggningar. Tyleholm eger historisk märkvärdighet för det förbund här afslöts 1303 mellan konungarne Birger Månsson i Sverige och Hakon i Norge. Enligt en grafskrift i kyrkan egdes gården på 1790-talet af handelsman Anders Svalin och sonen Johan, död 1818, år 1848 af R. Dann, som här lät uppsätta en fårhjord af cheviotracen, år 1857 och ännu eges gården af ryttmästaren, ridd. af svärdsorden B. A. W. Santesson. Tjolöholm uppgafs 1818 ega 60 t:rs utsäde, godt höbol, ringa, eller nästan ingen skog, tax. 1863 till 80,000 rdr, då det lemnade med Strand i afkastning 1,050 t:r säd, 200 tunnor potates och 900 *skt℔* hö.

Tjufkil, »Thyvakil», by i Lycke socken af Inlands Södre härad, Göteborgs och Bohus län, c:a $1^3/_4$ mil vester om Kongelf, utgöres af hemmanen *Norrgård, Wester-, Mellan-* och *Uppegården*, med tillsammans 3 mtl skatte, $^1/_2$ frälse, har 14 egare och 33 hushåll samt ett tax.-värde af 76,000 rdr rmt, allt år 1863. Här är lastage- och marknadsplats samt skifferbrott; 2 hemman hafva jämte rustningsskyldighet det besvärliga onus, att 2:ne gånger i veckan föra posten sjöledes en mil till och från Marstrand samt landvägen till postgården Guddeby i Ytterby socken. Gästgifveriet i dessa hemman är flyttadt till lastageplatsen *Tjufkilshufvud*, hvarifrån skjutsas med båt till Marstrand, vidare till *Kyrkeby* n. v. $1^5/_8$ mil. Ställets forntida märkvärdighet är omnämndt under art. Lycke socken. Flera lägenheter i denna by ha varit förlänade drottning Margaretas trotjenare Anders Guldkläpp.

Tjufhålan, en hamn i Söndrums socken af Halmstads län, var under tillbyggnad under perioden 1856—60 hufvudsakligen till skydd för fiskarebåtar; den beräknades blifva 5 á 7 fot djup. Till bestridande af kostnaderna äro af Hushållningssällskapet lemnade 500 rdr och af Halmstads stad 500 rdr, det öfriga är tillskjutet af ett bolag.

Tjurbo, Ytter-, härad i Westerås län, utgörande en smal landsträcka längs vestra stranden af Sagån, med $3^1/_2$ mil i längd från n. v. till s. o., men endast $^1/_4$ till $^3/_4$ mils bredd, begränsadt i norr af Öfver-Tjurbo, i öster af Simtuna och Åsunda härader, i söder af Mälaren, i vester af Siende härad; omfattar på en areal af 1,351 qv.mil socknarne *Ängsö, Björksta, Tortuna* och större delen af *Sevalla;* af hvilken socken en mindre del om 5 mtl, belägen på östra sidan om Sagån, tillhör Simtuna härad, samt ett sammanlagdt hemmantal af $132^3/_8$ mantal. Den uppodlade jorden beräknas till 5,980 tunnl. och den naturliga ängen till 3,823 tld. Inbyggarnes antal (inberäknad den lilla del af Sevalla, som eljest räknas till Simtuna) uppgick år 1805 till 2,972, år 1830 till 2,943 och 1863 till 3,054.

Till detta härad höra åtskilliga öar i Mälaren, bland hvilka den största är Ängsön, utgörande en särskild socken, förutom en liten del i nordost, som tillhör Teda socken i Uppsala län, vidare Långholmen, skild från Ängsön genom ett smal sund, Måholmen, öster om den förra, Gisselholmen, Fageröu och längst i söder Hallingen. Den sistn. ön tillhör i kyrkligt afseende Fogdö socken i Södermanland. Ängsön är i sin södra del uppfylld af låga bergskullar, men jämn och väl bebygd i den norra, ehuru jordmånen ej är af bästa slag. Fastlandsdelen af häradet består i allmänhet af jemn mark med smärre bergåsar och kullar samt rådande jordmån af lera och svartmylla, som dock i norr är blandad med sand och mojord. Till Sagån, som ej bildar någon egentlig floddal, utan endast en djup strömfåra med höga stränder, flyter genom häradet från nordvest två åar: Tortuna eller Lillån som flyter ungefär midt igenom landet och på vestra gränsen bildar Råcksjön och omgifves af en bördig trakt, samt Ranstaån i norra delen omgifven af några åsar, men nära sitt utlopp i Sagån af en ganska god bygd. Norr om Ransta-ån förekommer sank mark. — Häradet för i sitt vapen en tjur. I fordna dagar hölls häradets ting vid de s. k. Domarehällarne vid Lundby i Tortuna socken och kallades det då »Lundboborgs tingslag.» Enl. Kongl. bref af den 7 December 1858, skulle detta härad, som dittills utgjort egen domsaga vid dåvarande domarens afgång förenas med Tuhundra, Siende och Snäfringe häraders domsaga.

Tjurbo, Öfver-, härad norr om det ofvan beskrifna i Westerås län, sträckande sig från detta ända till Dalarnes gräns

så att de begge häraderna tillsammans upptaga ett bälte tvärt öfver länet, alltifrån Biskopsstenarne i Mälaren, der Södermanland möter, till Dalelfven, der Westmanland, Gestrikland och Dalarne sammanstöta. Begge häraderna hafva också fordom hört tillsammans och då kallats Tyrbo hundæri, hvarföre också begge hafva samma bild i sitt vapen: en tjur. Af de många sägner, som förtäljas till förklaring af häradets namn, vilja vi endast anföra den, att en tjur, som med hornen uppkastat jord i skogen, hvarvid silfvermalm skall hafva blifvit synlig, sålunda föranledt Sala silfvergrufvas upptäckande, hvarföre hela trakten fått namn efter den lyckobringande Tjuren. Äldsta namnet är Tyrbohundare. Öfver-Tjurbo omfattar nu, med en längd af $4^5/_8$ mil i norr och söder och en bredd af mellan $1^3/_4$ mil i norr, 2 mil vid midten och 3 mil i söder, socknarna Möklinta, Sala landsförsamling, Kila och Kumla, utom en obetydlig del af den förstnämnda, som tillhör Simtuna härad, samt enligt Kammar-kollegii bref den 15 September 1848 i administrativt hänseende Tärna och Norsby, hvilka dock i judicielt fortfarande tillhöra Simtuna härad. På en areal af 6,008 qvadratmil innehåller häradet $216^7/_{12}$ mant., hvaraf $185^1/_{48}$ skatte, $20^5/_{16}$ krono och $11^1/_4$ frälse och beboddes år 1863 af 7,984 personer, af 7,087 år 1805, och 7,644 år 1855.

Genomflutet af Sagåns och dess tillflöde, Ranstaåns, öfre lopp samt i hela mellersta och öfra delen uppfyldt af större och mindre sjöar, tillhör häradet till större delen Sagåns flodområde, så att endast en obetydlig landsträcka på norra gränsen till Dalelfvens område. Den sydligaste delen, omfattande Tärna, Kumla och en del af Kila socknar, är öfver hufvud en bördig slätt med några få enstaka höjder och en sandås, som från söder skjuter upp åt landet och utgör vattendelaren mellan Sagån och Ranstaån, några få obetydliga kärr och inga sjöar. Den mellersta delen, Norrby, Sala och större delen af Kila, har östligast några smärre bergåsar, derefter en jemn trakt med sluttning mot Sagån och några kärrtrakter, i midten en mängd bergåsar, utskjutande från Långheden, med talrika sjöar, ofta omgifna af träsk och sidlända ängar; mot vester sandåsar och betydliga kärr. De förnämsta här förekommande sjöarne äro: *Sala damm, Långforssen, Olof Jons damm, Silfköparen, Helgonmossen* och *Stenmossen*, hvilka alla afbörda sig i Sagån; *Bysjön, Östersjön, Åssjön, Ljumsebosjön* och *Solingemyran*, som afflyta genom Ranstaån. Den sistn. betydliga kärrtrakten ger äfven upphof till Tortunaån. I häradets norra del, omfattande Möklinta socken, utbreder sig Långheden med sina låga bergåsar, otaliga kärrtrakter och vidsträckta hedar. Här förekomma bland andra de betydliga sjöarne *Ljusen, Storsjön* och *Hallsjön*, hvilka afflyta mot öster i den milslånga sjön Hallaren, hvars vatten sedermera afflyter genom Sagån. — Rådande jordmånen är lera, som dock betydligt aftager i godhet, ju längre man kommer mot norr, ofta blandad med svartmylla eller sand- och mojord. Skogstillgången är fullt tillräcklig för behofvet och på många ställen för afsalu. I häradet förekomma dessutom *Sala* silfverberg och *Sätra* helsobrunn, på sina ställen närmare beskrifna.

Tjouls, en egendom på Gotland, uti Lummelunda socken och norra fögderiet, utgöres af 1 mtl *Tjouls* med $^1/_2$ *Kinner* och $^5/_8$ mtl *Kams*, belägna c:a $1^1/_2$ mil från Wisby samt bebyggda med nya åbyggnader, hvaraf en af sten och en af trä, en större arbetarebostad af trä, en mejeribyggnad af sten, en hjelmbyggnad med spåntak m. fl.; egorymden är 544 tld odalmark, hvaraf 211 tld åker, 63 tld myräng och 257 tld odlings- och skogsmark; till egendomen höra tröskverk, vädermjölqvarn af sten med 2 par stenar och sikt; egdes 1861 af Myrodlingsbolaget.

Tjurholmen, en ö i Göta elf, åsatt 1 mtl krono, och hörande till Romelanda socken af Inlands härad i Göteborgs och Bohus län, är anslagen landshöfdingen i länet till respenningar; den är af 313 geometriska tlds vidd, utmärkt jemn och bördig; årliga utsädet uppgafs på 1840-talet till 100 t:r, och äng fanns till öfverflöd; en snygg manbyggnad var vid n. tid här uppförd af arrendatorn. Tax.värdet är 58,000 rdr rmt, deraf 8,000 rdr för åbyggnaderna; hushållens antal är 7. — På *Tjurholmen* (då *Tyjurholm*) hölls år 1303, fjerde Söndagen i fastan, ett möte mellan svenska hertigarne Erik och Waldemar Magnussöner, riksmarsken Torkel Knutsson, lagman Bengt i Östergötland

samt norrmännen Thorbjörn Kjellsson, Albrecht Stisson och Gudmar Månsson, der det fördrag stadfästades, som året förut blifvit afslutadt i byn Solberg (se den artikeln) mellan konungarne Birger i Sverige och Hakon i Norge, hertig Erik, grefve Jacob af Halland samt hertig Witzlau af Rügen. Under Krabbefejden hade norrmännen här uppfört 2:ne skansar, hvilka med storm intogos den 20 Juli 1657 af svenskarne under grefvarne Douglas och Ribbing; en skanslemning och fynd af vapen bära vittne om dessa strider.

Tjureda, socken i Norrvidinge härad af Kronobergs län, annex till Tolg, begränsas i norr af Tolg, i öster af Söraby, i söder af Gårdsby, i vester af Berg och Ormesberga; upptager med 1 mils längd och $^3/_4$ mils bredd en areal af 0,411 qv.-mil, hvaraf 0,113 vatten, fördelade på 18 mtl, hvaraf 12 frälse, $1^1/_2$ krono och $4^1/_2$ skatte. Socknen hade år 1770 en folkmängd af 393 personer, hvilken år 1850 stigit till 677 och 1865 till 795. Folkundervisningen bestrides i en flyttande folk- och en småskola; i skoläldern varande barn utgjorde 1861: 107. — Kyrkan, belägen $^5/_8$ mil från Tolg och 2 mil från Wexiö, af sten, var 96 fot lång, 30 fot bred, med altartafla af Hagelberg, föreställande Christi dop, samt i ett fönster öfver läktaren den helige Görans bild inbränd i glaset. Kyrkan nämnes första gången år 1341, då Asrun Eriksdotter, Knut Kettilsons enka, skänkte densamma 20 mark, emedan hon der valt sin grafplats. — Nu är ny kyrka uppförd, hvartill egaren till Åby säteri, kapiten F. Gyllensvärd, gjort betydliga föräringar, hvaraf må nämnas, att han efterskänkt betalningen för 29,000 murtegel pr belopp 788 rdr 29 öre, med föreskrift att härför inköpa ett tornur samt att återstoden skulle läggas till grundfond för en orgverkskassa. — Denna socken, likasom alla i det inre af Småland, är uppfylld af sjöar, bland hvilka vi nämna *Helgasjön*, *Tjuredasjön*, *Skefvanäs*, *Westrasjön*, bekant i orten för sitt braxenfiske m. fl. *Åby* och *Juletorps* åar flyta genom socknen. Jordmånen är i allmänhet god och lönande. Vacker bok växer vid *Lerkemåla*, för öfrigt gran, furu och björk; utsigten från *Nykulla* backe berömmes. Den odlade jorden uppgick 1860 till 650 tunnland, hvaraf 500 i ensädes och 150 i cirkulationsbruk; den naturliga ängen till 1,000 tld; årliga utsädet beräknades år 1810 till 220 och 1860 till 525 t:r säd, 375 t:r potates. Vid samma tid vinterföddes 72 hästar, 466 nötkreatur, 300 får och 100 svin. All fast egendom taxerades 1863 till 444,100 rdr rmt, inberäknadt för en qvarn och såg.

Inom socknen ligga säterierna *Ekna* och *Eknaholm*, se dessa art.; *Nykulla*, *Tjureda*, som numera eges af bönder, och hvarest tingstället sedan år 1838 samt gästgifvaregården äro belägna. *Åby* med rå- och rörhemmanet *Gunnarstorp*, tillhörde länge ätten Sprengtporten, men egdes 1850 af brukspatronen, mag. C. H. Ekström. Bland öfriga byar och gårdar nämnas: *Tjureda*, $2^3/_4$ mtl, *Skojvenäs*, 2 mtl, *Lerke*, $1^1/_8$ mtl, deraf $^3/_4$ mtl ryttmästare-bost., äfvensom *Skjälsnäs*, $^3/_4$ mtl säteri, *Nykulla*, $2^5/_8$ mtl m. fl. — Komminister-bostället *Holkatorp*, $^3/_8$ mtl, är beläget $^7/_8$ mil härifrån inom Tolgs socken. — Adress: Wexiö.

Tjurken, en sjö i Östra härad af Jönköpings län.

Tjurkö, fordom kallad *Tuithö*, en ö, belägen vid stora inloppet till Carlskrona, hörer till Augerums socken, Östra härad af Carlskrona län, åsatt $2^1/_4$ mtl skatte på № 62—70, med 57 åboer och tax. till 65,066 rdr; 309 inbyggare på 86 hushåll (allt år 1863). Ön har ek-, en- och furuskog samt fiske. Sedan hösten 1859 sysselsättes här en del arbetare med stenhuggning för hamnbyggnad till en stad i Bremen; egaren af stenhuggeriet, konsul Wolff, var härför åsatt en bevillningsafgift af 40 rdr.

Tjust, Norra, härad, och det nordligaste uti Kalmar län, beläget utmed hafvet, innefattar 12,555 qv.mil, hvaraf 1,241 äro vatten, fördelade mellan socknarna *Gärdsrum*, *Tryserum*, *Hannäs*, *Ukna*, *Dalhem*, *Ed* med *Eds* kapell, *Lofta*, *Loftahammar* samt *Yxnerums* skate ($2^3/_4$ mtl), innehållande $370^1/_{48}$ mtl. Detta härad, liksom Södra Tjust samt hela norra delen af Kalmar län, är genomskuret af sjöar och bergskullar, med större skärgård, der ansenligt fiske idkas; båda häraderna utgöra ett fögderi och en domsaga med

gemensamt tingställe i Gamleby socken och äro äfven i flera andra afsenden att betrakta som ett enda härad. — Sockenbibliotheker finnas i 9 församlingar, — Hela bevillningen efter I—III art. uppgick 1863 till 19,092 rdr 32 öre.

Tjust, Södra, härad, är beläget s. v. från Norra Tjust och utgör 11,643 qvadratmil, hvaraf 1,134 vatten, fördelade mellan socknarna *Odensvi*, *Gamleby*, *Locknevi*, *Blackstad*, *Hallingeberg*, *Törnesfalla* med Almviks köping, *Gladhammar* med Westerums kapell, samt *Hjorted*, innehållande 305½ mtl. — I Södra Tjust härad har man brutit koppar och äfven kobolt, det sednare ymnigt och af god qvalitet. I båda häraderna förekomma jernmalmsgrufvor, af hvilka dock blott få kunna bearbetas.

Tjust, Norra och **Södra**, kontrakter af Linköpings stift, innefatta förutn. häraders socknar.

Tjustorp, regimentskrifvare-boställe uti Fridene socken af Wartofta härad, Skaraborgs län, 1½ mil vester från Hjo, tax. till 28,000 rdr rmt.

Tjusäng, i Simonstorps socken af Bråbo härad och Linköpings län, 2¼ mil från Norrköping; att här under loppet af år 1864 tillverkats 4,500 tunnor bränntorf torde vara förtjent af att omnämnas.

Tjärby, en socken uti Höks härad af Halmstads län, ½ mil norr om Laholm, nära hafvet, omgifven af Laholms landsförsamling, Weinge och Eldsberga socknar, består af byarna *Tjärby*, $1\frac{1}{16}$ sk., $1\frac{3}{16}$ kr., 2½ fr., *Daggarp*, 2⅜ sk., 1½ fr., 4¾ fr. *Elestorp*, 1 fr. *Seglaberg* och *Kärragård* (Tjerragård) ⅔ sk., ⅓ kr., med tillsammans 14¼ mtl, på en areal af 0,561 qv.mil land (= 3,726 tld = 20,865 qv.ref), hvaraf 46 tld vatten, och bebodda af c:a 665 inbyggare. — Socknen lider brist på skog, som dock i någon mån ersättes af torfmossar; här idkas indrägtigt saltsjöfiske, isynnerhet af lax; qvinnorna sticka strumpor, tröjor, vantar m. m.; af vadmal tillverkas c:a 60 alnar på hushållen (år 1860). I Tjärby by är gästgifveri, hvarifrån skjutsas till *Halmstad* i n. v. 1¾ mil, *Ö. Karup* i s. v. 1¾ mil, *Edenberga* i s. o. 1⅛ mil. All fast egendom är taxerad till 474,200 rdr rmt, hvaraf 9,000 rdr för Seglabergs qvarn. — Socknen är annex till Weinge pastorat; kyrkan, invändigt blott 76 fot lång, 20 bred, berättas vara tillbyggd af drottning Margaretha, af tacksamhet öfver en vunnen seger. Skolan är ambulatorisk. Till fornlemningar höra bautastenar och ättekullar. Bynamnet *Seglaberg* anses häntyda på att man fordom kunnat segla ända dit upp. Der man för 40 år sedan fiskade gäddor, är nu ett af flygsanden igenfyldt fast land. — I Tjärby är ett hemman välbebygdt. ½ mtl Tjärby är pastors stom.

Tjärstad, *Tyœrastadha*, annex-socken till Kettilstads pastorat, uti Kinda härad af Linköpings län, 3¾ mil från Linköping; areal 0,992 qvadratmil land (= 25,243 tld = 124,660 qvadratref) och 4,605 tld vatten; c:a 2,235 inbyggare; 44½ mtl, hvaraf 13⅝ skatte, ¾ krono, 30⅛ frälse. Södra midten utmed Åsundens båda stränder och österut till Åmmern är nästan slät, här och der sidländ; norra midten utmed Jernlunden mer kullig, och längre in uppfylld af bergklumpar. I skilnaden mot Eneby socken i s. s. v. är högsta berget med en jättegryta, tjenande till råmärke mellan byns egor. Utom förutnämnda sjöar finnes *Rimforssa* ström. Rådande jordmån på slätten dels sand eller sandmylla, dels styf lera kring kyrkan, svartmylla och något lera i skogsbygden, der kolning för Åtvidaberg och laggkärls förfärdigande utgöra binäringar, hvartill komma fiske i vattendragen, som ock drifva qvarnar och sågar. Tax.värdet 1,500,000 rdr. — Kyrkan modern; en flyttande skola från 1847och 4 småskolor; sockenbibliothek; åtskilliga kassor och donationer. *Tjärstads* utjord, kaplansbol, doneradt af fru Helena von Scheiding; nyligen äro af egaren till *Skedvi* skänkta 1,000 rdr till folkskolan. Af fornlemningar finnas borgruiner, grafhögar, jordvallar, befästningar på *Borgberget*. Vid *Rimforssa*, der gästgifveri nu är, hafva häradsting blifvit hållna på 1600-talet. Gårdar: *Skedvi* (Schedevid), *Hallstad*, *Bärsebo*, säterier; den af geografen Er. Tuneld bebyggda lägenheten *Eriksholm* vid Hallstads-ån. ¾ *Törnevik*, mönsterskrifvare-boställe; *Önne*, *Opphem*, *Storgården*, *Grofveda*, 1 skatte *Påfvelstad* med flera välbyggda hemman. 1 frälse

Pukerum under Stureforss. — Adress: Linköping.

Tjärö, en ö, hörande till Åryds socken af Carlskrona län, nära Carlshamn, åsatt $^1/_6$ mtl skatte, har stenhuggeri; god ekskog växer på ön.

Tjörn, *Thiorn,* en ansenlig ö uti Bohusläns skärgård, belägen söder om Oroust, och derifrån skiljd genom Stigfjorden, omgifves i öster af Hakefjorden, i söder och vester af Marstrands och Hjerterö fjordar m. m. samt eger en vidd af 1,299 qvadratmil land eller 30,062 tld, hvaraf 2,940 odlad jord och 2,880 äng; den har af ålder utgjort med de smärre kringliggande öarna *Mjörn, Lilla Askerö, Brattön, Stora Dyrön, Kärrsön* och *Herrön* ett härad, hvars vapen är en hummer, liksom ett pastorat, regalt af 1:sta klassen, inom Göteborgs stift, innefattande socknarna:

	mtl.	folkm.	Bevillning f. egend.	f. ink.
Stenkyrka med Rönnänge och Klädesholmen kapell	74[illegible].	4,939.	514.	331.
Walla socken	51.	2,126.	306.	25.
Klofdal d:o	24$\frac{5}{12}$.	1,445.	135.	56.
S:ma	150[illegible].	8,510.	955.	412.

Ön är i allmänhet ett fult och naket land; $^5/_6$ upptagas af berg, hvaraf det högsta, som ses långt ut i hafvet, kallas *Wetteberget;* men den återstående sjettedelen är, till följd af skalmergel, hvilande på flera famnars djup blålera och täckt af den djupaste grålera och växtmylla, den fruktbaraste och mest befolkade fläck i Sverige. Årligen producerar landet några tusen t:r spannmål utöfver egna behofvet. Utom åkerbruket idkas här fiske af omkr. 1,300 personer; de fattige insamla färglavar. Under sillfisktiden rådde på Tjörn stor rikedom, men sedermera har öfverbefolkning — inbyggarne här hysa en medfödd ovilja att öfverge sin födelseort — hemmansklyfning, handel med öfverflödsvaror, bränvinsminutering, samt att mer än $^1/_3$ af bönderna lyda under gymnasiihemman, med flera orsaker, bidragit dertill, att välståndet lemnat rum för en allmän torftighet. Ön eger tillräckligt dricksvatten, men föga mineralkällor. Brist är på skog och nu mera äfven på torf. Stora qvantiteter marienglas förekomma här, äfvensom granater. Från Tjörns södra spets sträcka sig en mil ut i hafvet *Pater-Nosterskären,* bestående af flera hundra klippor, der åtminstone förr, innan fyren tändes på Carlstens torn, många skeppsbrott timat. — Att Tjörns befolkning leder sitt ursprung från en keltisk koloni är väl blott en hypothes; men det ligger något i Tjörnbons karakter, som öfverensstämmer med hvad man har sig bekant om kelternas, och som gifver stöd åt den bekanta gissningen om smädenamnet »keltrings» härledning af Kelter. Tjörn antages väl af andra författare, på grund af de här i myckenhet funna stenredskaper att vara bland de äldst befolkade ställen i Skandinavien, men antages af andra till följd af sina stora lager af snäckor samt fragmenter af ett större hvalfiskskelett vara ibland de trakter, som sednast uppstigit ur hafvet. Bland krigshändelser nämnes om en skottsk invasion, som tillbakaslogs af en kon. Alf på det å Stordals egor liggande *Borgeberget,* och år 1570 härjades Tjörn af svenskarne. På ön Mjörn märkes herresätet *Sundsby,* och på sjelfva Tjörn gården *Olsnäs,* fordom *Alsnäs* (Alfsnäs?), hvilket gifvit anledning till den gissningen, att Tjörn varit Alfheims gamla konungars bostad. — Tjörns härad i förening med Oroust utgör ett fögderi och en domsaga; tingstället är vid Svanesunds gästgifvaregård.

Tjörnarp, socken, till större delen inom Westra Göinge härad af Christianstads län, $1^1/_2$ mil från Hessleholm, $^7/_8$ mil från moderkyrkan Mälby, intager en egorymd af 0,465 qv.mil land (= 10,754 tld = 60,222 qvadratref), fördelade på $14\frac{41}{48}$ mtl, hvarförutan hitföras $3^1/_2$ mtl af Norra Rörum i Frosta härad, då deremot $1\frac{23}{24}$ mtl af denna socken föras till Frosta härad af Malmöhus län. All fast egendom taxerades 1863 till 632,200 rdr rmt. Af hemmanen i Malmöhus län, äfvensom de inom Göinge härad hafva 6 ojemn och stenig mark, svag åkerjord, ängsmark och mulbete, vackra bokskogar; 5 inom Göinge härad hafva sand och klapperjord till åker, obetydlig bokskog. Folkmängd 860 inbyggare, deraf 147 inom Frosta härad. Ny kyrka invigdes här 1864. Barnundervisningen ambulatorisk. Största gården är $1\frac{89}{96}$ mtl *Gunnarp,* med tegelbruk och vattenmjölqvarn; dernäst må nämnas $1\frac{11}{24}$ *Korsaröd,* med

ångbränneri och i sambruk med 1/8 mtl *Spångahus.* — *Slättaröds* ångbränneri. Hemmanen i Malmöhus län heta: *Prästorp, Svenstorp, Hartorp* och *Torup.* — Adress: Hessleholm.

Tiäråmark, sågverk i Norrbottens län, eges af hrr Olof Forssell & Söner.

Toarp, annex-socken till Rångedahls pastorat, är belägen uti Åhs härad af Elfsborgs län, 1 mil öster från Borås; areal 21,410 tld (119,896 qv.ref); 29 9/12 mtl skatte, 1 1/6 krono, 3 7/24 mtl frälse; 2,180 inbyggare. Många insjöar, deraf Dalsjön midt i socknen; marken bergig och rådande jordmån sandmylla; brist på skog. Smidesarbeten utgöra en binäring. — Kyrkan vacker. Här märkes regementsqvartermästareboställlet 3/8 *Germundared* eller *Jermunderud,* der bost.-innehafvaren Ernst Johan Rabe blef fader till sedermera czar Peter den stores gemål Katarina. *Ammarp, Kulla, Hjortryd, Häljared* byar, 1/16 frälse *Trollhättan* med qvarn, 1/2 frälse *Linghult* med qvarn, *Draered* med qvarn. 1/4 *Enden,* 1/16 *Grau,* 1/2 *Sjögården,* 1/2 stom äro alla krono. — Adr.: Borås.

Toarp, ett mtl frälse-säteri uti Sämbs fordna socken, Kinds härad och Elfsborgs län, beläget 1/4 mil s. o. från kyrkan, som ligger 1 1/4 mil söder om Ulricehamn, är till nuvarande hemmantal förmedladt 1814; hade år 1818: 25 t:rs utsäde, ymnigt höbol, försvarlig skogstillgång, ansenlig manbyggnad med trädgård och var 1863 taxeradt till 38,000 rdr. — Kända egare äro kapten N. J. Björnberg, på 1820- och 30-talen, hr H. P. Nilsson år 1863, då 5/8 mtl frälse var lagdt i sambruk med säteriet.

Tobo, *Toboborg* (efter Tuneld), masugn uti Tegelsmora socken af Olands härad och Uppsala län, 1 1/2 mil från Dannemora, är uppbyggd 1676 af brukspatron Em. de Geer vid en ur Wendelsjön flytande mindre å; sedermera äro flera nya byggnader uppförda, och år 1693 ny väg anlagd från masugnen till Leufsta bruk, hvarunder den lyder. Fastighetsvärdet var i 1863 års bevillning uppskattadt till 25,000 rdr rmt, och värdet å vatten och väderqvarn, såg med ram samt Elgarbo tegelbruk till 14,150 rdr rmt; tillhörande jordegendom är sedan 1818 utvidgad från 4 till c:a 18 mtl. Tillverkningen uppgafs af Tuneld vara på hans tid en af de ansenligaste i riket; åtgången af kol var 1857 3,627 läster, år 1860: 5,032 läster, 11 t:r. Folkmängden vid masugnen var år 1863: 164; uppgifves 1849 varit vid hela egendomen 854. — Hemmanet Tobo, som enligt Tham är 1 mtl skatte, 2 3/8 frälse, men efter jordeböckerna endast 1/4 frälse; och der skrifves Toboda, är köpt från kronan af fadern till masugnens anläggare, Louis De Geer.

Tobräckan, fänriksboställe af 3/16 mtl på Dal, uti Örs socken, Nordals härad och Elfsborgs län, omkring 3 1/2 mil från Wennesborg, har med underlydande 1/16 mtl *Tåstebyn* ett årligt utsäde af c:a 45 tunnor, gifvande i medeltal 5:te och 6:te kornet; innehafves af bevakningskontrolloren C. G. Lendahl. Före 1681 ha båda hemmanen tillhört fru grefvinnan Bertha de la Gardie; blefvo derefter reducerade; Tobräckan förmedlades 1692 från ett helt till 1/4 och indeltes 1699 för närvarande hemmantal till fändrikssäte vid kongl. Westgöta-Dals infanteri-regimente, Sun- och Nordals kompani. Tåstebyn förmedlades år 1694 från 1/4 mtl till 1/8 mtl, indeltes och underlades fänrikssätet för 1/16 mantal.

Tofta, *Toften* (i jordeboken), (*Topta* af allmogen), 1 mantal skatte-rushåll uti Lycke socken af Inlands Södra härad, Göteborgs och Bohus län, beläget cirka 1 3/4 mil vester från Kongelf, är, — näst Faleby i Fors socken, — det bästa hela hemman i Bohus län och utgör med i sambruk varande 2 1/16 mtl, en egendom, utmärkt icke mindre för sin ovanligt goda beskaffenhet i sig sjelf än för de derå gjorda anläggningar, som räknas bland länets yppersta; hela egovidden uppgifves till 835 3/16 tld, deraf 177 9/32 äro åkerjord, till 2/3 bestående af den starkaste lerjord, och hvaraf 162 tld till eget bruk indelade uti cirkulation i åtta skiften; 135 11/32 äng; utsädet uppgafs 1818 till 50 tunnor och höbergningen till 500 *skℓℓ*; nu mer uppgår afkastningen vanligen till 200 à 250 t:r hvete, 80 à 100 t:r råg, 200 à 250 t:r bönor och ärter, 500 à 600 t:r korn, 2,000 à 2,500 t:r potates samt 1,000 à 1,200 *skℓℓ* klöfver och hårdvallshö. År 1837 anlades här ett schäferi af 200 st. elektoralfår, hvarför en särskild byggnad är uppförd, äfvenledes finnas stort bränneri i 2:dra klassen och skattlagd vädermjölqvarn för 3 par stenar; enda förmånen, som saknas, är skog. Tofta,

väl bebygdt med vackra trädgårdar, tax. 1863 ensamt till 85,000 rdr, och hela godset till 140,400 rdr rmt; på egorna bodde 150 personer med 28 hushåll. — Den odling här företogs år 1844 af egaren herr J. O. Kilman, torde vara förtjent af att närmare omnämnas såsom i sitt slag den första och enda i Bohus län: en grund vik af Saltsjön om 64 tlds areal samt af en fots medelvattendjup afstängdes från hafvet förmedelst 2 stenklädda jorddammar, hvilka med en sammanräknad längd af 1,400 fot sammanbinda med fasta landet en midt i vikens öppning belägen holme, *Hjelmö*. Höjden af dessa dammar är 7 à 8 fot öfver bottnen och 2 dito öfver högsta vattenflod; bredden i basen 30 à 40 fot och i toppen 4 fot. Omkring hela den intagna viken är gräfd en kanal, värnad af jordvallar, genom hvilken allt från land kommande vatten afledes förbi odlingen åt hafvet. Det vatten, som genom nederbörd eller på annat sätt kan samla sig inom fördämningarna, bortskaffas genom ett s. k. Holländskt vattenuppfordringshjul, drifvet med oxar, och som kan uppfordra $1^1/_2$ à 2 kub.famnar vatten i minuten; odlingen är besådd med gräsfrö. Dylika odlingsföretag torde vara förtjenta af uppmuntran af staten, i högre grad än de mindre lönande mossupptagningarna. Gården erinrar genom det storartade i sin anläggningsplan samt sin inre och yttre borggård om medeltidens herregods och torde äfven från urminnes tider tillhört mäktiga män, dock är ej med visshet känd någon egare förrän på 1580-talet, då den tillhörde lagmannen öfver Bohus län, Claus Jenssen; egdes 1790 tillika med $^3/_{16}$ mtl Bremnäs af grosshandlanden C. Åkerman, som försåg den med byggnader och qvarn m. m. samt genom användande af sillgrums till gödningsämne bragte jorden i det bördigaste skick; sedermera inköptes det för 28,000 rdr bco af löjtn. D. H. Kilman, som vidare inköpte det öfriga af förut uppgifna hemmantalet. Närvarande egaren är sonen, löjtnant O. J. Kilman.

Tofta, en helsobrunn uti Stora Kopparbergs län, besöktes 1851 af 76 kurgäster.

Tofta, en socken på Gotland uti Södra Fögderiet, belägen vid hafvet, $1^1/_2$ mil s. s. v. från Wisby, $^2/_5$ mil från Eskelhem, hvartill hon är annex; arealen 0,304 qv.mil, hvaraf 0,017 vatten; fördelad på $11^1/_2$ mtl skatte, $^1/_2$ krono. — Socknen, med en mestadels jemn mark och en jordmån af dels lera, dels svartmylla, sand och ör, beboddes 1810 af 388 och 1865 af 656 personer på 144 hushåll. All fast egendom var i 1863 års bevillning taxerad till 263,900 rdr, hvaraf 20,600 rdr för annan än jordbruksfastighet. — I kyrkan finnes en liksten med runor samt flyttbara chorbänkar, bestående af svarfvade språtar och prydda med rund-, spets- och stickbågar; de inrymma tre till sex personer. — Bönderna ifrån denna socken, anförda af Ragnald i Tofta, deltogo i striden vid Högebro 1287, mot Wisby borgare, som inkräktat större vidd af egorna kring staden än som allmogen afstått sedan år 1159; men striden aflopp till böndernas skada. — Ingen större gård finnes. $^1/_2$ mtl annex. — Sågqvarn finnes vid *Kroks, Östergårda, Smajärda (Smågårda* i jordebok.), tullqvarn vid *Ansarfve.* Större byar äro *Krokstäde, Nasume, Fättings, Norrgårda, Rangvalls,* vidare finnas *Bjerss, Dyple, Lixarfve* och *Sallmunds.*

Tofta, till 1835 en socken i Kinnevalds härad af Kronobergs län, då förenad med Täfvelsås, med hvilken densamma allt sedan 1785 haft gemensam kyrka. Socknens gamla kyrka skall (enl. Wieselgren) hafva varit byggd till en del af ett enda stort askträd och låg på säteriet Osabys »toft» eller äng och kallades ursprungligen Osaby kyrka. Före sin förening med Täfvelsås inneböll socknen $8^1/_3$ mantal, hvaraf $3^1/_4$ frälse, $2^7/_{12}$ krono och $2^1/_2$ skatte. Se vidare *Täfvelsås.*

Tofta, annex-socken till Landskrona stadsförsamlig uti Rönnebergs härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil öster från Landskrona, vid hafvet; areal 0,091 qvadr.mil land = 2,106 tld = 11,793 qv.ref; $13\frac{11}{16}$ mtl; 562 inbyggare. Mager åker och äng; saknar skog. Utsädet år 1860 uppgifves till $8^1/_2$ kpr hvete, 9 d:o råg, 8 d:o korn, $7^1/_2$ d:o hafra, $4^1/_2$ d:o ärter pr tld; något rofvor och hvitbetor odlas. — Byar: *Tofta*; *Häljarp*, uppkallad efter en drottning Helga. *Tågerup,* ett tegelbruk. Skola sedan 1840.

Toftaholm eller *Tofta,* fordom *Thopta, Thufte.* Frälse-säteri i Dörarps socken,

Sunnerbo härad och Kronobergs län om 8 mtl, beläget vid stranden af den stora sjön Widöstern, som genom Toftaån derstädes står i förbindelse med sjön Flår, utgör nu ett fideikommiss inom Bondeslägten. Såsom den första kända egaren till detta urgamla herresäte nämnes Sixten Sixtensson (Sparre) i början af 1200-talet. (Det antages visserligen, att Sparreslägtens Tofta skulle vara den nuvarande Tyfta bondby på Adelsön i Mälaren; men det torde vara omöjligt att bevisa så väl det ena som det andra antagandet. Emellertid anföra vi här efter den äldre berättelsen Toftaholm såsom det sannskyldiga Sparreska Tofta.) Bland de följande egarne må anföras: Ulf Ambjörnsson (Sparre), lagman i Småland, om hvilken S. Brigitta berättade, att hon vid hans dödsstund såg hans själ uppfara till himlen såsom en glänsande stjerna; Carl Ulfsson »aff Topthum», född 1317, Svea rikes marsk, död 1407 och begrafven i Wadstena, en af sitt tidhvarfs insigtsfullasta och inflytelserikaste män. Han förde i vapnet en gul sparre i blå sköld; 1371 kallas han en kon. Albrechts rådgifvare; såsom en af executorerne af Bo Jonssons testamente kom han i tvist med nämnde konung, och 1397 finna vi honom såsom en bland de herrar, hvilka undertecknade Kalmarunion. I sin ungdom hade han blifvit artum liberalium magister i Paris, och Rimkrönikan förtäljer om honom, att han var den bäste boklärde man, som man då i Sverige fann, kunnig i sju bokliga konster och alla lagar. På 1430-talet finnar man Store-slägten (Stenbock) såsom innehafvare af Tofta. Från en bland egarne af denna slägt, frih. Carl Gustafsson, ståthållare på Kalmar, indrogs godset till kronan, emedan han åtföljt konung Sigismund till Polen, men utlöstes sedermera af samma slägt. År 1584 beslöts, att godset alltid skulle förblifva inom rätta linien, så att det aldrig fick bortskänkas till morgongåfva. På 1600-talet öfvergick Toftaholm såsom fideikommiss till Bondeska familjen, som ännu innehar detsamma. — Vid Toftaholm finnes runstenen № 1253 i Liljegrens Runurk., hvars inskrift lyder: Ulf. sati. stan. afteR bru. pur. sin. Fara. Kuf. habbi. (eller havi) ant. (animoni?) d. v. s. Ulf reste stenen efter sin broder Fadnr (Far); Gud hafve själen! och när så väl Ulf som Fader äro inom Sparreslägten ofta förekommande namn, anser Wieselgren detta som ett nytt bevis derför, att denna slägt från urminnes tider egt godset. — Andra läsa Fava. — Detta ansenliga gods, som jemte underlydande gårdar omfattar nästan hela Dörarps socken, eger i sig sjelft icke blott en vacker natur, utan äfven en tämligen bördig jordmån; men detta framträder så mycket mer påfallande för ögat, som hela den omgifvande trakten just är utmärkt för motsatta egenskaper. När man nalkas Toftaholm från söder, är det med en verklig känsla af lättnad man lemnar bakom sig de ängsliga sandfälten och ljunghedarna, för att i stället låta blicken hvila på små vackra ängar med vänliga utsigter öfver blomsterklädda kullar och björklundar, under det sjön Widöstern här och der tittar fram och förlänar det hela en god del af dess tilldragande kraft. Sjön omgifves väl ej af några betydligare höjder, och de med barrskog tätt beväxta stränderna förefalla något enformiga; men så mycket mer pittoreska uppspringa de öfver sjön spridda holmarne med sina mörka barrträdsdungar. — Den gamla mangårdsbyggnaden, ett stort trähus af ektimmer, nedbrann i början på 1830-talet, och någon ny har sedermera icke blifvit uppbyggd, utan begagnas i stället de begge från fordom qvarstående flyglarna. En vacker trädgård pryder stället; men det icke obetydliga bibliotheket, som förr fanns här, nedbrann tillika med gamla byggningen. — Vid Toftaholm finnas en mjölqvarn med fyra par stenar, sågverk med två blad, och egde egendomen, oberäknadt de underlydande hemmanen, år 1863 ett tax.-värde af 112,900 rdr. — Om de gamla fornminnen, som finnas härstädes, såsom Tofta skans, Fickakors m. m., har blifvit nämndt under artikeln *Dörarp*, Vid gården skall, enligt Afzelii Sagohäfder, förvaras en målning, föreställande Katharina Stenbock, Gustaf I:s tredje gemål, som af några uppgifves vara född på denna gård, å hvars bänk i sockenkyrkan Stenbockska ättens skölde-märke äfven finnes uthugget.

Toftaholm, gård uti Malmöhus län, Örtofta socken af Harjagers härad, 1 mil

från Lund, nära jernvägsstationen Örtofta, består af № 2—5 inom *Örtofta* by, 1 mtl frälse, sammanlagda och bebyggda 1852 af egaren till Örtofta säteri, ryttm. grefve H. Dücker; har en areal af 325 tld; utsädet är 144 t:r; tax.värdet är 102,800 rdr; årliga arrendet 2,800 rdr.

Tofteryd, en socken uti Jönköpings län, belägen 4½ mil söder från Jönköping, gränsande i öster till Svenarum, i söder till Fryeled och Hagshult, i vester till Åker, i norr till Byarum, med en areal af 22,883 tld, fördelade på 21⅛ mtl, hvaraf 14⅜ skatte, 3¼ krono, 3½ frälse inom Östbo, bebodda af 1,485 personer, och 3¾ mtl skatte (¼ mtl *Henriksbo*, 1 mtl *Hult*, 1 mtl *Skog*, ½ *Snuddebo*, 1 *Torp*), utgörande Westra härads skate af Svenarums socken. Jordmånen är mest sand och sandmylla i blandning med mojord eller rödalf; i Lagadalen, der vidsträckta sandmoar med förträfflig skog möta, består jorden mest af fin sand eller s. k. mjelljord, som är föga gifvande. Af sanka marker finnas en betydlig mängd, de flesta odlingsbara, slättmossar öfver allt, men ingen af särdeles storlek. Största sådden är af hvithafra, blandsäd, litet korn, något höstråg, sällan ärter, mycket potates; odlingen har på 40 år nära fördubblat skörden. Nästan hvar bonde har sin smedja samt gör och beslår skrindor till salu. Af sjöar finnas *Sjöaryds*, ½ mil lång, ¼ bred, *Linnsjön* och *Groasjön*, vid hvars vestra strand *Typha angustifolia* växer. Mårdar och gräflingar finnas, örnar och rapphöns äro sedda; åren 1823—25 fångades inom pastoratet 27 vargar och 41 räfvar, ändå fälldes 1827: 125 husdjur af odjuren. All fast egendom tax. 1863 till 632,900 rdr rmt, hvaraf 65,100 rdr för verk och lägenheter. — Folkmängden, som år 1810 var 1,088, hade 1860 uppgått till 1,708 personer. Socknens drygaste onus är väghållningen. Här finnas 14 soldattorp, 63 dagsverkstorp, 28 backstugor, 6 qvarnar och 3 sågar. — Kyrkan, prydlig och smakfull, 57½ aln lång, 26¾ bred, är invigd 1838. Tofteryd utgör med Byarum och Bonstorp ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Wexiö stift, beläget 9 mil från stiftsstaden. Såsom förste kyrkoherde nämnes *Haqvinus de Topthryd* år 1307; om den 3:dje i ordningen Hr Anders förmäler sägnen, att han och en bonde Jon gått mot Danskarne, anförda af en Fransos, som sköts af Jon; åkern, der han stupade, heter ännu Fransosen. Af sednare må nämnas Pehr Ekmark 1777, död 1802, prosten Jonas Lagergren (i Tofterup), som lemnat värderika samlingar öfver sin landsorts minnen, † 1833. Barnundervisningen bestrides gemensamt med annexet Bonstorp uti en flyttbar folk- och en småskola på 3 skolrotar, för 378 skolbarn. För fornforskaren må nämnas, att inom pastoratet gifves knappt något hemman, som icke har på sina egor en eller flera fornlemningar, bestående af offerhäll, griftrör, runda stensättningar, resestenar m. m.; se härom Allvins beskrifning af Östbo härad, sid. 40 och 46. ¼ mil från gården *Torp*, på hemmanets skog, ligger ett högt sönderrasadt berg, af allmogen kalladt *Lajaberg* (på ortens dialekt *fula berget)*; deruti finnes en grotta med ett hedniskt offerbord. Vid gästgifvaregården och regiments-mötesplatsen Skillingaryd är fäst ett historiskt minne, i det att derifrån bars Sten Sture d. ä. af allmogen till Jönköping, sedan han fått förgift. Större gårdar äro säterierna *Sjöryd* och *Mölnarp*, *Göthaströms* jernbruk; för öfrigt må nämnas ½ mantal *Apelås*, ¼ *Elgamo*, ½ *Fråstås*, 1 *Holma* milit.-bost. — *Tofteryd* prestgård, 1 mtl. Af hemman förekomma *Bohult*, *Ekhult*, *Linneryd*, *Fastorp*, *Fryebo*, *Studstorp* m. fl. — Adress: Jönköping.

Toftnäs, *Toftenäs*, ett mtl fr.-säteri i Bolmsö socken, Westbo härad, Jönköpings län, vackert beläget på en i sjön Bolmen utskjutande halfö, vid gränsen mot Dannäs socken. Egendomen har goda egor med småväxt och obetydlig skog. Den tillhörde år 1500 Sten Sture den äldre och har i sednare tider tillhört assessor D. Drefling, adlad Lilljenberg, från hvars slägt den gått i arf till frih. J. G. Palmqvist, efter hvilkens död 1861 gården tillföll hans son, f. d. löjtn. frih. C. M. N. Palmqvist. År 1863 var gården åsatt ett tax.värde af 24,000 rdr.

Tofvatorp, gård uti Westergötland. skall enligt folksägnen ha namn af kung Tofve; men A. A. Afzelius håller före, att namnet förvarar minnet af Tofve Jarl, Walgötes son, som med trogen vänskap och

tappre Westgötar bidrog att sätta Sven Estridsson på Danmarks thron.

Tofvehult, masugn i Westrums socken af Södra Tjust härad och Kalmar län, uppgafs 1818 förtära årligen öfver 1,000 läster kol. Här finnas äfven ett flerbladigt sågverk samt lädergarfveri; hörer till Fogelviksgodset.

Tofverum, en säteri- och bruksegendom uti Locknevi socken af Södra Tjust härad och Kalmar län, belägen mellan Westervik och Wimmerby, vid stora s. k. Kalmar-vägen, $^3/_4$ mil söder från kyrkan, som ligger $2^1/_2$ mil från Wimmerby, med smakfull manbyggnad, jämte stor och präktig trädgård med orangeri samt en ofantlig park, beväxt dels med vilda, dels planterade löfträd af olika slag; genom parken löper en för några och 40 år sedan anlagd och murad kanal, som leder vattnet från den i en halfcirkel trädgården och parken omgifvande sjön Yxern. Stångjernsbruket och Sporrbacka masugn äro anlagda åren 1744 och 1746 af öfverste-löjtn. Steph. Klingspor; det förra har en hammare, 2:ne härdar samt blåsmaskin, spiksmedja med 2:ne spik- och en räckhammare, äfvensom mjölqvarn med 2 par stenar. Säteriet tillhörde år 1685 löjtn. L. Enhörning, och jämte bruken år 1818 brukspatron Carl Sten, 1829 lagmannen Granschough, eges numera af brukspatron B. De Maré. År 1818 egde säteriet, 1 mtl frälse, 10 tunnors utsäde, medelmåttigt höbol och hjelplig skog, var år 1863 åsatt ett bevillningsvärde af 65,000 rdr. Tofverums bruk med Sporrbacka masugn var tax. till 21,000 rdr; underlydande äro $1^1/_8$ mtl skatte, $^3/_4$ frälse, Fängebo mjöl- och sågqvarn; på Tofverums egor finnes ångbränneri. Vid torpet Solfall å Tofverums egor är en märkvärdig gryta eller håla, kallad *Silfverberget*, ett forntida tillhåll för röfvare och tjufvar.

Tolarp eller *Torarp*, ett mtl säteri i Svenarums socken, Westra härad af Jönköpings län, blef skatte år 1770. — Såsom egare uppgifvas: kommendanten i Kalmar, öfverstelöjtn. Erik Axelsson Hillebard på 1650-talet; löjtn. Conrad von Gerdten, som fick egendomen med sin hustru, född Hillebard, hvarefter densamma stannade inom von Gerdtenska familjen under 1700-talet; 1828 uppgafs såsom egare löjtnanten Lars Linroth och 1846 landtmätaren Tellander utom till $^1/_4$, som tillhörde brukspatronen Killander. År 1863 var gården delad i sjutton lotter, hvilka tillhörde bönder.

Tolarp, ett mtl frälse i Järstorps socken, Tveta härad och Jönköpings län, tillhörde på 1740-talet lagmannen Åke Soop, sedermera efter hvartannat herr J. Auselius, krigsrådet C. Soop, hofrättsrådet A. Auselius, år 1863 uppgafs såsom egare hr O. W. Kruckenberg. Egendomen, som har en ganska vacker åbyggnad, var sistnämnda år taxerad till 35,000 rdr rmt.

Tolarp, ett mtl krono i Ödestugu socken, Westra härad och Jönköpings län, nu majors-boställe vid Jönköpings regemente, nämnes första gången 1429, då »Thordatorp» af Bengt Sture a Vapn skänkte stället till Nydala kloster. Wieselgren omtalar att öfverstelöjtnanten C. J. von Holthusen öster om gården upprest en minneshäll öfver sig med följande inskription på vestra sidan: »C. J. von Holthusen. Ridd. reste. sten. 1767. sedan. han. med. egen. kostnad. förvandlat. en. ödeplan. till. värdigt. säte. för. sig. ok. efterkommande. inom. ett. år. hvad. under. at. tusen. förvandlat. Agnefit. inom. flera.» På östra sidan läses: »Missunna. ej. denna. sten. få. vara. hela. dess. ärsättning. ok. belöning.» Gården var 1863 tax. till 27,000 rdr rmt.

Toleforss eller *Thorfors*, ett och $^1/_2$ mtl frälse-säteri uti Kärna socken af Hanekinds härad och Linköpings län, beläget $^1/_2$ mil från kyrkan, som ligger $^5/_8$ mil från Linköping; är ursprungligen ett gammalt odalhemman *Tolarp*, 1 mtl, som utbyttes från kronan 1614 af Franz Krusbjörn, och sedan tillföll biskop Enander samt $^1/_2$ mtl Bjärkarp, som tillköptes 1676 af Enanders enka Brita Gyllenadler. Sedermera har egendomen tillhört mågarne majoren Z. Klingenstjerna och kapten H. v. Stegling, hvarefter den dels genom arf dels genom köp tillföll den sistnämndes måg kanslirådet E. v. Roland och år 1760 öfverstelöjtn. S. Klingspor, såldes 1783 till grefvinnan Douglas född Dohna, ärfdes efter henne 1797 af dottern gift med kapten J. Ehrenborgh, efter hvars död 1815 den tillskiftades deras yngre son sedermera majoren Gustaf D.

Ehrenborgh, som år 1829 åter sålde den till sin moder grefvinnan W. Ehrenborgh och syster, fröken Beata, hvilken sednare, ensam egarinna efter modrens död 1839, sålde egendomen 1852 till handelsmannen J. G. Westman, hvars son nuvarande egaren G. Reinhard Westman ärfde den 1857. Säteriet, som år 1760 egde 30 t:rs, år 1818: 50 t:rs utsäde, tillräckligt höbol, hjelplig skog, gammal manbyggnad af trä, 2 våningar hög, ansenlig trädgård och 4 underlydande torp, tax. 1863 till 70,000 rdr; derunder lyda och brukas Stora Forssa i Rappestads socken, $3^1/_2$ säteri och skatte samt 1 hemman Olstorp i Ledbergs socken, dessutom är invid gården vid kapellsån uppförd en ny skattlagd mjölqvarn med 3 par stenar och grynverk.

Tolerud, ett frälse-säteri af $^1/_2$ mtl, uti Huggenäs socken af Näs härad och Carlstads län, kalladt på 1400-talet Thordaryd, då det anslogs till kyrkan och de fattiga; tillhörde i medio af 1600-talet Nils Knutsson, en son till Knut Roos och Anna Carlsdotter, sedermera den under art. Huggenäs omnämnde märklige Anders Lennartsson Svenske, år 1815 nämnes som egare inspektor Rosenqvist. För närvarande eges $^1/_4$ mtl med qvarn för 2 par stenar, tax. till 21,000 rdr, under i samma socken belägna Svinstad eller Carslund.

Tolfforss, jernbruk uti Wahlbo socken af Gestrikland och Gefleborgs län, beläget i socknens norra del, 1 mil från kyrkan, $^1/_4$ mil från Gefle stad, inom Backa och Sätra byars områden vid den s. k. Gafle- eller Stor-ån, der densamma utgör gränsen mot Hille socken, skall erhållit namn deraf, att ån bildar här tolfte forssen från dess utlopp ur Storsjön vid Forssbacka. Bruket skall bestått i äldre tider af 3:ne hammare, hvaraf den ena var anlagd år 1636, och som innehades af borgare i Gefle, hvilka der för det mesta omräckte det grofva från bergslagen hitförda stångjernet. Dess första privilegium är dock af d. 17 Dec. 1644, utfärdadt å en masugn och en hammare med 2 härdar, hvilka verk anlades på norra sidan af ån — de gamla lågo på södra — af borgmästaren i Gefle Elias Persson, borgaren Rasmus Carlsson och faktorn i Söderhamn Johan Eskilsson. Sedermera har bruket under tidernas lopp och i olika egares händer, såsom Joachim Strokirk på 1650-talet, amiralitets-fiskalen Mathias Brock 1752, haft en olika smidestillverkning från 1,300 *skℓℓ* till 2,400 *skℓℓ* i 2 smedjor, hvardera med 2:ne härdar, 1 hammare, hvilket sednare bestämdes genom bergskollegii utslag af den 24 Oktober 1839; men som 1858 nedsattes till halfva beloppet, hvilken privilegierade tillverkningsrätt ännu qvarstår, då den genom kongl. kungörelsen af d. 27 April 1846 medgifna oinskränkta smidesrätten här ännu icke är begagnad. Fordom har tackjernet erhållits dels från egen, dels från Hilleviks och Nisshytte masugnar, nu mer begagnas endast det tackjern, som af egna malmtillgångar från Bispbergs stora jerngrufva samt af Norbergs malm tillverkas vid den under bruket hörande masugnen Nisshyttan i Dalarne, från hvilken efter Gefle-Dala jernvägs anläggning transporten blifvit betydligt underlättad, då Korsnäs station endast ligger 4 mil derifrån. En kongl. resolution af d. 2 April 1812 medgifver äfven rättigheten att tillverka skeppsankare, roderjern och stångjernsvefvar. — Bruket med prydlig åbyggnad och trädgård var 1863 jemte mjöl- och sågqvarn, tak- och murtegelsverk tax. till 54,500 rdr; under bruket lydande hemman, utgörande $103^1/_{16}$ öresland inom Wahlbo, taxerades till 416,590 rdr rmt. dessutom höra hit 24 öresl. inom Hille socken; fiskrätt egas uti 2:ne ålhus och 2:ne skattlagda laxkar. Närvarande egare äro hofjägmästaren C. G. Söderhjelms arfvingar. Äfven torde brukets inspektor C. F. Björkman, som gjort sig känd både hos vetenskapliga auktoriteter inom fäderneslandet och i utlandet, såsom meteorologisk observator, vara förtjent af att omnämnas; han dog här nyårsaftonen 1865.

Tolfmilsskogen, en skog i Wärmland, börjar söder om Håfvelsrud och sjön Wällen i Eda socken samt sträcker sig genom Gunnarskog, Fryksände, Östmark, Ny och Dahlby; fordom utbredde den sig till Klarelfven i öster och Glommen i vester, men har i sednare tider genom derstädes bosatta Finnar blifvit småningom förminskad genom svedjande och rödjande.

Tolfsbo, *Tholsbo* (i jordeboken), en bergsmanshammare uti Söderbärkes socken af Westerbergslags fögderi, Stora Kopparbergs län, vid 1 härd och 1 hammare, har haft 200 *sk𝔱𝔩* stångjernsmide, numer oinskränkt, samt masugn. Tolfsbo jerngrufva är den betydligaste i sockmen; malmen är godartad, svartgrå, grofgrynig och magnetisk, i gångarter af kalk, glimmer och hornblende. Tolfsbo smedja taxerades år 1863 till 1,200 rdr rmt.

Tolfta, annex-socken till Wesslands pastorat, belägen uti Örbyhus härad af Uppsala län, $5^3/_4$ mil n. n. v. från Uppsala, på ömse sidor om Tierpsåns mellersta lopp; areal 24,856 tld, hvaraf 116 tld vatten; $35^1/_{12}$ mtl, deraf $29^5/_6$ skatte, 1 krono, $4^1/_4$ frälse; c:a 1,390 inbyggare, 984 år 1863. Åns stränder äro temligen jemna, här och der sanka; den bebyggda delen föga bred, omgifves af en något bergländig skogsbygd. Rådande jordmån sandblandad lera och mojord; näringarne åkerbruk, bergs- och skogsbruk samt båtfart. Tax.värdet är 637,300 rdr rmt. Tolptakirkiu nämnes år 1314 såsom hörande till provinsen Wendil. Kyrkan, af gråsten, är gammal. Vid Gillberga lära finnas stensättningar och en runsten. Här märkes *Strömsbergs* bruksegendom, som upptager 18 mtl af socknens hemmantal. — 1 mtl *Skällbo* är länsmansboställe. — Byar äro $3^1/_3$ sk. *Norrby,* 4 sk. *Dökarby,* 4 sk. *Rocknö,* $5^1/_2$ sk. *Sjukarby,* 3 sk. *Wallskoga,* $2^1/_2$ fr. *Bro,* $2^1/_2$ sk. *Ersta,* 2 sk. *Gillberga.* — Adress: Tierp.

Tolg, en socken i Norrvidinge härad och Kronobergs län, utgör tillsammans med annexförsamlingarne Tjureda och Asa ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen. Moderförsamlingen Tolg begränsas i norr af Asa och Ramqvilla, i vester af Berg, i söder af Söraby och Tjureda och i öster af Dref och Hornaryd. Socknen, som består af $36^1/_8$ mtl, hvaraf 12 mtl frälse, $4^7/_8$ krono och $19^1/_4$ skatte, hade 1805 en folkmängd af 1,172, 1850 af 1,449 och 1864 af 1,575 personer. Folkundervisningen för de omkring 250 i skolåldern varande barn, bestreds 1862 uti 1 flyttande folk- och 2 småskolor. — Kyrkan, som ligger på ett afstånd af $2^5/_8$ mil från Wexiö, tillbyggdes på 1760-talet och håller 48 alnar i längd, 18 i bredd. Den skall vara försedd med ett synnerligen vackert slagur. Kyrkan »in Tolghe» fick genom testamente år 1282 af Wärendslagmannen Folke Karlsson (Puke) »agrum Brunstathæ», som lades under prestbordet. — Rådande jordmånen är mulljord, på några ställen grusjord och lera; på ett ställe finnes ett mindre kritlager. Jordens beskaffenhet är sålunda bättre än på de flesta ställen i Småland. Den odlade jorden uppgafs 1860 till 1,250 tld med ett årligt utsäde af 1,915 t:r; den naturliga ängen beräknades till 2,600 tld och samtidigt vinterföddes 144 hästar, 1,020 nötkreatur, 600 får och 200 svin. Af socknens tolf sjöar äro Tolg- och Asasjöarne samt Öjaren de största, de öfriga helt små; tre sjöar föra myrmalm; Lidqvarns å flyter genom socknen, hvilken jemväl genomstrykes af flera bergssträckningar. Barrskog finnes tillräcklig för behofvet. Boskapsskötseln intar ett framstående rum bland ortens näringsgrenar. Vid Tolgs kyrka hade Wexiö stads borgare rätt att hålla tre marknader årligen ända till 1721, då marknaderna på stadens begäran flyttades til Dädesjö. — Nära Tolgs by på en höjd, kallad Lundabacke, finnas en mängd stensättningar, somliga säga efter en gammal tingsplats, andra att kyrkan ursprungligen blifvit anlagd härstädes, men folktron är att den ej kunnat fullbordas, emedan hvad som blifvit uppbygdt på dagen nedföll igen om natten. Vid en mosse i grannskapet af Ödetofta by finnas tre källor, kallade »Barnabrunnarne», emedan allmogen plägar der bada sina barn för att bota vissa sjukdomar; efter badet offras slantar i källorna. — Linné uppgaf att härstädes den tiden fanns en helsobrunn. — I Elgaryd var skalden P. Elgström född af bondeföräldrar julafton år 1781. Han har gjort sitt namn fördelaktigt känd genom sina uppsatser i tidskrifterna Phosphorus, Polyfem och Atterboms poetiska kalender under den häftiga litteraturstriden i början af detta århundrade. Bland kyrkoherdar härstädes vilja vi endast nämna den bekante riksdagstalaren, statsrådet och biskopen Christopher Isak Heurlin, som från sin lektorsbefattning i Wexiö förflyttades hit

1822, hvarest han qvarstannade till år 1829, då han såsom domprost återvände till stiftsstaden.

Bland byar och gårdar må nämnas: *Tolg*, 5¹/₄ mtl, deraf 1¹/₄ mtl utgör pastorsbost., hvartill äfven hör 1 mtl Alfvaskog och sk.rätten af ett stomhemman; Tolggården tros af kon. Waldemar hafva blifvit skänkt till Wexiö domkyrka såsom försoning, derföre att han uppbränt densamma; ¹/₂ mtl Tolg Hällabol är länsmansbost.; *Holkastorp*, 3¹/₈ mantal, hvaraf ³/₈ uts. är kapellansbost. för kommistern i Tjureda och ¹/₂ mtl fältväbelsboställe; *Bråna*, 2¹/₂ mtl, *Källreda*, 3 mtl, hvaraf ¹/₂ förarebost. och ³/₈ mönsterskrifvarebost.; *Ödetofta*, 4³/₄ mtl, hvaraf ¹/₂ trumslagareboställe. Ödetofta förekommer i gamla handlingar under namnet Ödetomta, såsom då riddaren Ulf Ambjörnsson 1335 tillbytte sig Anund Finvidssons gårdar derstädes, värderade till 200 mark, och då Nils Thuresson äfven förvärfvade sig gods derstädes genom byte år 1344. Andra boställen äro: ¹/₂ Gynkelstorp sergeants-, ¹/₂ Kråkerås förare- och ³/₈ Nöbbeled mönsterskrifvareboställe.

Tollarö, ett halft mtl frälse uti Bo socken, Wermdö skeppslag och Stockholms län, vid Dufnäsfladan, 1 mil från hufvudstaden, tillhörde 1741 Psilanderhjelm, lydde 1772 ech 1825 under Boo säteri, egdes 1831 af Malm, 1849 af Frestadius, 1863 af kammarherren A. v. Franken; är åsatt i 1863 års bevillning ett värde af 70,000 rdr rmt.

Tollare egendom uppgifves till 1 mtl fr. med en areal af öfver 550 tld, deraf 130 tld åker, äng, trädgård, besådda beten, 2 tld hustomter, det öfriga består utaf 2:ne mindre insjöar, parker, beteshagar, odlingsmark och skog, till både afsalu och gårdens behof. Åkern är på de sista 5 åren till största delen nydikad samt öfvergödd på sina ställen med ända till 120 parlass ladugårdsgödsel pr tld, dessutom har användts för 4,000 rdr guano, latrin samt annan gödsel från Stockholm. Trädgården har öfver 170 de utsöktaste fruktträd, öfver 360 st. bärbuskar, vinkast, m. m. Parken vidsträckt och romantisk, med en mängd gångar, broar samt trappor ledande upp till herrliga utsigter. Dessutom finnas tempel, berceauer, eremitage, en inredd ihålig ek, vattenfall, badhus m. m. Manbyggnaden under plåttak, med balcon, innehållande 7 rum i hvardera våningen, och hvaraf salongen är 13 alnar 17 tum lång, 11 alnar 17 tum bred, har en dyrbar engelsk spis af carraramarmor, med inmurad trumeau uti ett glas. Två flygelbyggnader äro sammanbundna med manbyggnaden genom kolonner under plåttak. Vid sjön finnes rymlig tvätt- och bagarstuga i en byggnad ornerad i vacker stil. Ladugården, inredd för 30 kor samt 20 får, med foderbord och rännor, har vattenledning samt vattenuppfordringsverk af jern, dessutom rör och källare för tillvaratagande af urinen. En pavillon finnes nere vid segelleden, med 4 rum och kök m. m. Jordbruket, ställdt på ladugårdsskötsel, inbringade 1862 för 5,257 rdr, hvarifrån afgår onera och gårdens skötsel 1,100 rdr rmt. Skörden var 15 t:r hvete, 38 t:r råg, 120 t:r hafra, 76 t:r potates, 181 parlass hö.

Tollstad, Westra, eller *Tolfstad*, en socken uti Lysings härad af Linköpings län, 2³/₈ mil från Wadstena, 6 mil från Linköping, begränsas i vester af Wettern; areal $0_{,303}$ qvadratmil; 18 mtl skatte, 9 mtl krono; omkring 790 inbyggare. — Södra delen ända till Ombergs fot slättland med styf och bördig lera till jordmån, till mindre del sandör, det mesta här är åker; i nordvest är den stora *Dagsmåssen* af 1,864⁷/₈ tlds vidd, gifvande upphof åt Ålebäcken, hit hör äfven ¹/₄ mil af Ombergets södra del; nordligast det vidsträckta lerskifferlager, hvars utseende förskaffat det namnet Mullskräerna. Hufvudnäringen är åkerbruk, med någon boskapsskötsel och bränvinsbränning; brukligaste sädesslag är korn; fiske idkas i Wettern; från Hästholmens hamnplats utföres socknens produkter. — Socknen är bland de första orter som nämnas i vår historia efter kristendomens spridande i landet, i det konung Sverker år 1156 mördades mellan Alebäck och Tollstad, vid färden till julottan, och Alvastra klosters stiftande på 1140-talet. Kyrkan är nu ombyggd på 1840-talet och uppförd af huggen kalksten. I sakristian förvaras teckning af gamla kyrkan. Socknen utgör ensamt ett regalt pastorat; eger en fast folk-

skola från 1846. Från egaren af *Pikatorp* är testamente (af år 1864) till skollärarelönens förbättrande och inköp af biblar etc. — *Tollstad,* 1 mtl krono, prestgård. — Till fornlemningar räknas, utom ruinerna vid Alvastra, spår efter förskansningar vid Hästholmen. Här märkes *Alvastra* krono-säteri; *Stora Lund,* indraget militiæboställe; 1 mtl *Höije,* öfverjägareboställe; $^1/_2$ mtl *Stocklycke,* med 113 tld, inköptes 1862 för 24,233 rdr af kronan att med Ombergs kronopark indelas till trakthuggning. — *Haninge, Forssby, Näfstad, Uckleby* m. fl. äro hemman. — Adr.: Hästholmen.

Tollstad, Östra, Tolstada 1315, en socken uti Wifolka härad af Linköpings län, 2 mil s. v. från Linköping, $1^3/_8$ från Skeninge, $2^5/_8$ mil från Wadstena, areal 0,398 qvadratmil; $19^3/_4$ mtl skatte, $6^1/_4$ krono, $7^7/_8$ frälse; c:a 1,860 inbyggare. Socknen ligger på öfvergången från slätten kring Svart- och Lillåarne till landthöjden vid Sommens norra strand; jordmånen mestadels lera, dels ock sandblandad svartmylla, på få ställen sand. Hufvudnäring är åkerbruk, förenadt med boskapsskötsel, äfven gödning af stalloxar, och bränvinsbränning. Klöfver brukas allmänt; skogstillgången uppfyller ej mer behofvet. I medlet af 1700-talet fanns i socknen en spinnskola, hörande under kammarduksfabriken i Wadstena. Socknen har från reformationstiden varit ett pastorat med Sya, nu konsistorielt af 3:dje klassen. Kyrkan, mycket gammal, med en tillbyggnad af trä, har ett gammalt ekskåp och altarskåp. En fast skola från år 1843, tre småskolor från 1862; en fond under insamling till sockenbibliothek; donationer; sockenmagazin. — *Tollstad,* 1 mtl prestgård, $^1/_2$ mtl komminister-boställe. — Fornlemningar utgöras nu af grafkullar och stensättningar, sedan af äldre författare anförda hällristningar i Gubbekullen blifvit af nyare forskare förklarade för endast naturliga sprickor. Exempel på bondmål: *Flågbrånn* = fet tjärved, *Klynne* = Klyfta, *Sär* pluralet af vattenså. Intet säteri finnes; *Braxstad,* 2 mtl sk., utgör med underlydande största godset. 1 mtl *Stockeby,* 1 mtl *Fiestad,* $^1/_2$ mtl *Ö* äro indragna militiæ-bostället; $^1/_2$ *Tollstad,* $^1/_2$ *Griskulla* militiæ-hemman. $^3/_4$ mtl *Wägstorp,* häradsskrifvare-bost. — *Christinehammars* knipphammare å Bröts egor lyder under Borg i Harg. Hemman äro *Tomta, Åkebo, Mogestad, Mathem, Åhlstad* m. fl. — Adress: Linköping.

Tollstorp, ett mtl fr.-säteri uti Slaka socken af Walkebo härad och Linköpings län, $^1/_4$ mil från kyrkan, som ligger $^3/_4$ mil s. v. från Linköping, har tillhört P. Ekegren 1683, Joh. Gripenvald 1686 genom förpantning, lagman M. Kijl på 1700-talet, 1852 och ännu två egare af bondeståndet.

Tolånga, annex-socken till Wanstads pastorat, uti Färs härad af Malmöhus län, $2^3/_4$ mil norr från Ystad; areal 0,360 qvadratmil = 8,331 tld = 45,617 qv.-ref, häraf 185 tld vatten; hemmantal $20^5/_8$ mtl; 1,679 inbyggare. God åker och äng, någon skog. I kyrkan märkes ett skönt ekskåp, $4^3/_4$ fot bredt, $6^1/_{12}$ högt, stående på ett altarbord af tegelsten (se Skånes konsthistoria af G. Brunius, sid. 539). Skola sedan 1847. — Byar: *Tolånga, Näsby, Björkeröd, Egelstad* m. fl.

Tom, by uti Fjärås socken, Fjäre fögderi och Halmstads län, $^1/_4$ mil söder om kyrkan, belägen $^3/_4$ mil s. o. från Kungsbacka, nära sjön Lygnern, innefattar $3^1/_2$ mtl skatte, 1 krono, 4 frälse med bördig jordmån af lerblandad mylla, betydlig torfmosse; 222 inb. på 45 hushåll (år 1863).

Tommarp, socken uti Skytts härad af Malmöhus län, $2^1/_2$ mil s. s. o. från Malmö, $^3/_4$ mil från hafvet; areal 0,045 qvadratmil land; $10\frac{1}{24}$ mtl; 263 inbyggare. Jorden grusblandad, dock god och fruktbar; på skog och torf brist. Socknen utgör med annexet Skjegrie ett regalt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan $^1/_4$ mil från Trelleborg, är uppförd af idel flintstycken, som finnas i mängd på orten, utom socklar, dörr- och fönsteromfattningar af huggen sandsten. Prestgård, 1 mtl. Skola sedan 1847. Byar: *Tommarp, Tågarp* och *Ståstorp.* — Adr.: Trelleborg.

Tommarp, *Tomerup,* annex-socken till Gladsax pastorat, är belägen uti Christianstads län af Jerrestads härad, $^1/_2$ mil s. v. från Cimbrishamn, $^7/_{16}$ mil från moderkyrkan, omfattar 0,224 qva-

dratmil land (= 5,184 tld = 29,030 qvadratref), fördelade på $25^1/_{12}$ mantal, hvaraf $9^1/_3$ skatte, $1^1/_4$ krono, $14^1/_2$ frälse, bebodda 1863 af c:a 1,264 inbyggare. Socknen har en bördig slättmark; s. v. om kyrkan finnas stenbrott mellan åkrarne, knappt ett par alnar under jorden, c:a 6 alnar djupt, der kalkhaltig, icke kotig och svartaktig, allvarsten eller golfsten, fastare än den på Öland och Kinnekulle, brytes, deraf fås lik- och trappstenar. En ordinär liksten af 13 qvarters längd och 9 qvartes bredd såldes här år 1751 för 13 à 14 daler s:mt. Vid en flod, som rinner mellan stenbrottet och kyrkan finnes den svarta skifferstenen. Öfver allt i ängarne och på slätten växer den i medicinen så nyttiga Bellis, Thlaspi är förnämsta ogräset; det förtäres med begärlighet af korna utan att lemna åt mjölken någon bismak. I medio af 1700-talet gingo här hyrar eller herdar med fänaden, och hade merändels en sadlad häst, som gick i bet bland korna, på hvilken herdarne redo och drefvo boskapen tillsammans, hvarvid de begagnade i handen en ringstaf, den de skakade och skramlade. Rådande jordmån är dels svartmylla med lerbotten, dels jäsjord och någon del sandlandad. Ingen skog växer, endast någon torfjord finnes till husbehof. All fast egendom är taxerad till 1,307,695 rdr rmt, hvaraf 27,700 rdr för annan än jordbruksfastighet. I socknen har funnits en af Skånes äldsta och rikaste städer, Tomerup, som 1123 plundrades af konung Sigurd i Norge, år 1155 stiftades der af erkebiskop Eskil ett kloster, hvarefter lemningar synas s. v. från den prydliga kyrkan (sid. 330 Skånes konsthistoria af G. Brunius), som är enda minnet af fordna staden, hvilken redan 1548 förlorat sina privilegier; då städerna i Danmark 1538 åtogo sig en silfverskatt, ålades Tomerup 200 lod, men Helsingborg blott 100. Utanför staden var äfven beläget S:t Jörgens hospital, som 1541 anslogs med dithörande gods till S:t Annas hospital i Åhus. Åtskilliga fynd från forntiden såsom urnor, skelett m. m. ha blifvit gjorda i Tomarps by (se Svenska fornlemningar af N. Bruzelius, sid. 67, 73 och 78). Största gården är $1^1/_4$ mtl i *Tomarp;* färgeri finnes i *Wranarp,* en vattenqvarn, tillhörande Christianstads hospital, jemte stamp i Tomarp; byar äro vidare *Carleby, Wirrestad, Wranarp* och *Tågarp.* — Adr.: Cimbrishamn.

Tomarp, öfverste-boställe uti Qvidinge socken, Södra Åsbo härad af Christianstads län, $^1/_2$ mil från Åby gästgifvaregård, bebygdt med en fyrkantig tvåvåningsbyggnad, af tiden plundrad på de prydnader och försvarsverk, som fordom gjorde den till en både vacker och välbefäst gård; omgifningarne äro täcka, i öster nära inpå gården ligga planterade hagar, mellan hvilka Rönne-ån slingrar sig, och bakom dem synas Bjersgårds bokskogar, i söder längst bort Söderåsen och närmast intill gården den nu till åker förvandlade Qvidinge hed; i vester och norr ser man Tomarps ekskog.

Den förste, som man vet skrifvit sig till Tomarp, var riksrådet Joen Lille år 1258, derefter en Eskild Larson, gift med Anna Brahe, sedan skall enligt sägner gården innehafts af en Sissela Goldfux, om hvilken många elakheter och trolldomshistorier förtäljas, och hvars man Mattis Friis skall försålt egendomen. Säkert är, att Tomarp i sednare hälften af 1400-talet innehades af Brostrups-slägten, hvarifrån den genom gifte öfvergick till Gjedde-slägten, af hvilken märkes den ryktbare Owe, hvars arfv. afstod Tomarp m. fl. gårdar, till danska kronan och kom såsom Bornholms vederlagsgods under svenska kronan och anslogs till indelningsverket. Tomarp innehades på 1670-talet af fältmarskalken Gustaf Banér, sedermera af general Kock v. Crimstein.

I början anslogs Tomarp till öfv.-löjtn.-boställe vid skånska kavalleriet, men blef vid 1727 års riksdag förvandladt till öfverstehoställe istället för Herrevads kloster. Nuvarande indelningsinnehafvaren är öfversten och riddaren, frih. F. W. A. Fock. På Tomarp förvaras skånska husarregementets bibliothek. Sedan år 1767 utgöres Tomarp af $7^1/_2$ mtl krono-säteri, förmedl. till 4 mtl och inber. $^1/_{16}$ krono Rosendal, tax. 1863 till 200,000 rdr, med $17^5/_6$ arbetshemman och $8^5/_{24}$ fördels- och hästhemman, humlegård, goda beteshagar, tillräcklig

skog. — Under eget bruk äro 197 tld åker, 556 tld äng; höafkastningen betydlig; 46 torp, stora torfmossar och mejeri höra till gården, hvarunder legat alltsedan 1300-talet ett laxfiske uti Rönne å, men som på sednare tiden genom en process gått förloradt. Bönderna utgöra, enligt en af kollegierna den 24 Nov. 1785 fastställd öfverenskommelse mellan indelningshafvarne och bönderna, 31½ hela arbeten.

Tomta, ett mtl frälse-säteri uti Rasbo socken och härad af Uppsala län, beläget vid Tomtasjön, tillhörde 1741 kammarherren, baron S. Cederström; hörrer sedan 1782 till Frötuna fideikommiss och befriades 1803 från skyldigheten af sätesbyggnad, så länge som det derunder brukas. Utsädet år 1818: 20 t:r, höbolet godt, skogen ymnig; tax.värdet är 45,000 rdr.

Tomta, ett mtl frälse-säteri i Bärbo socken af Jönåkers härad i Södermanland, beläget omkring 1 mil från Nyköping, omtalas först år 1594, då hertig Carl (sedan Carl IX) till sedermera r. r. Lybert Kauer upplät skatte-hemmanet Tomta, liggande för 3 öresl. att ligga under frälset. Gården innehades 1632 af dennes enka Gunilla Rosenstråle, åren 1648—1664 af Carl Sabelskjöld, reducerades 1683, utbyttes från kronan år 1687 af ryttmästaren Anders Tornerfelt, kom 1707 under Täckhammar, då general Creutz inköpte gården, men kom genom köp den 14 Dec. 1800 under Tistad och har sedermera alltjemnt legat under denna egendom. Nuvarande egaren är grefve C. A. Wachtmeister.

Tomta, ett berustadt säteri i Romfartuna socken af Norrbo härad i Westerås län (2¼ mil från Westerås), om 1 mtl med underlydande Wettmö, Simonsbo och Hoffmanstorp, tillsammans 1½ mtl skatte, alltsammans år 1863 taxeradt till 84,153 rdr. Godset, beläget i socknens nordligaste del mellan Tortunaån i vester och Badelundsås i öster, ¾ mil norr om sockenkyrkan, har en egovidd af 934 tld, hvaraf 399 tld temligen god skog, godt mulbete, men lågländta inegor, om tillsammans 389 tld. Det grundades på 1660-talet af Lars Örnstjerna, egdes hundra år sednare af ryttmästaren G. Gyllengahm, år 1825 och 1847 af kamereraren Collinder och innehafves nu af hr J. A. Högman.

Tomtebo, koppargrufva i Schedvi socken i Stora Kopparbergs län, är ännu rik och lönande. År 1825 egdes Tomtebo koppar- och svafvelverk af lagmannen, doktor Jean Noréus samt brukspatronerna H. Öhman och P. Forslind, nu eges hälften i grufvan, tax. till 3,020 rdr af Såghytte bolag, ¼:del af Löfås silfververk, resten af kommissions-landtmätaren J. Steffenburg.

Tomteholm, *Tomtaholm,* ett mtl berustadt säteri uti Drothems socken af Hammarkinds härad och Linköpings län, beläget vid Wispolen, 1 mil från kyrkan inom Söderköpings stad, har varit köpt af Olof Bures arfvingar, innehades 1683 och 1687 af landshöfd. Gustaf Adolf von der Osten, genandt Sacken, hvars dotter blef gift med ryttm. Carl Gustaf Lagerfelt, ovisst är dock om han eller dess son varit egare till säteriet, den sednare dog dock här 1727, på 1750-talet egdes Tomtaholm af landshöfding von der Osten genandt Sackens dotterdottersson, kapiten C. G. Gyllencreutz, mot slutet af 1700-talet och alltsedan af friherrliga slägten Funck.

Säteriet, som år 1818 egde 18 t:rs utsäde, någorlunda godt höbol, nödtorftigt mulbete, skog och fiske, taxerades 1863 till 50,000 rdr; 12 hush.; under lydande hemman äro ⅞ mtl skatte.

Toppeladugård, ett frälse-säteri af 3⅛ mtl uti Malmöhus län, Bara härad och Genarps socken, omkring 1½ mil från Lund, är bebygdt med envånings manbyggnad och 2:ne flyglar af sten, omgifna på 3:ne sidor af vacker trädgård och park; angående den samma nämner Linné uti sin »Skånska resa 1749», att trädgårdskonsten här gjort sitt bästa; ett qvarter instängdes af höga, jemnt klippta afvenbokshäckar, frammantill stod en skön ligusterhäck, klippt i figurer, vid södra sidan en labyrinth, 65 alnar i diameter, med ett åttkantigt lusthus i midten; uti trädskolan funnos persikor, aprikoser och vinrankor m. fl. Utsädet är 250 t:r (år 1818: 90 t:r), som gifva 2 à 3,000 t:rs skörd, god åker och ängsmark samt någon skog och torfjord; var år 1863 taxeradt till 177,900 rdr; folkmängd

114; underlydande äro i samma socken $3^1/_2$ *Grentinge*, $\frac{3}{4}\frac{1}{1}\frac{3}{3}$ mtl *Genarp*, $^1/_4$ mtl *Persberg*, allt frälse, samt något öfver 1 mtl frälse och $^1/_4$ skatte i Lyngby socken, häraf brukas $2\frac{27}{44}$ mtl jämte 12 rå och rörstorp under gården, hvartill hörer ett större tegelbruk. — Egare är majoren friherre A. Bennet.

Toranäs, *Thoranäs*, ett frälse-säteri af $1^1/_4$ mtl (med Kråkenäs), uti Nässjö socken af Tveta härad och Jönköpings län, har ett naturskönt läge vid sjö, $^3/_4$ mil från Nässjö jernvägsstation å södra stambanan, och är bebygdt för ståndspersoner med boningshus i 2:ne våningar, innehållande 8 rum, omgifvet på tre sidor af trädgård. Åkerjorden består af mylla på sandbotten, af såväl löf som barrskog växer till gårdens behof; tax.värdet år 1863 var 12,000 rdr rmt. — Toranäs blef säteri 1663, synes en längre tid haft gemensam egare med Ingarp (se den art.); på 1820-talet af postdirektören och ridd. Sjölin, som låtit uppföra en dubbel ria för torkning af säd. År 1863 egdes gården af fru Helander på Ingarp, med i sambruk varande $^1/_4$ mtl fr. Svartläng uti Almesåkra socken, hvartill *Toranäs* hörer i ecklesiastikt hänseende.

Torbjörntorp, i jordeboken Tornbjörntorp, (ej Torbjörnarp efter Tuneld), ett half mtl frälse uti Möre socken af Ås härad och Elfsborgs län, nära kyrkan, som ligger $1^1/_2$ mil norr om Ulricehamn, har af gammalt varit 1 mtl, men blifvit förmedladt till $^1/_2$ mtl; af egare äro kända kapten J. von Drenteln, som varit i rysk fångenskap och dog här den 18 Maıs 1748, magister Lidholm 1773; eges nu af 4 inom bondeståndet.

Torebo, ett mtl frälse uti Morlanda socken af Oroust Westra härad, Göteborgs och Bohus län, med vacker belägenhet, $^1/_2$ mil n. v. från kyrkan, $5^7/_8$ mil från Uddevalla, är bebygdt för ståndspersoner. Det förbyttes från danska kronan 1627 till Dan. Bildt och har varit förpantadt till landskamreraren Ljungvall, innehades 1825 af A. Falk och eges nu af socknens fattigfond. Enligt kongl. brefven af den 23 December 1839 och 14 November 1842 är Torebo förklaradt utsockne och ordinarie roteradt för $^1/_2$ mtl. Det uppgafs på 1840-talet ha åker till 20 t:rs utsäde, äng till 100 *sktt*, skattlagd mjölqvarn, 5 torp, löfskog af ek och björk, samt den bästa barrskog i pastoratet; tax. 1863 till 28,000 rdr rmt.

Torekow, *Torekou*, socken, och nu mer, sedan 1859 annex till Westra Karups pastorat i utbyte mot Houfs socken, är belägen uti Christianstads län, vid 56° 26′ 25″ nordlig bredd, 30° 16′ 30″ ö. latitud från Ferrö, 3 mil n. v. från Engelholm; areal 0,084 qv.mil land (1,944 tld = 10,886,4 qvadratref); $\frac{26}{27}$ mtl skatte, $^1/_{27}$ mtl krono (1 skatte, 1 frälse, enligt mtlslängd), i 14 brukningsdelar, 55 gatuhus, en qvarn, c:a 570 inbyggare på 170 hushåll; tax.värdet 167,700 rdr, hvaraf 99,150 rdr för jordbruksfastighet; sedan 1805 är brukningsdelarnes antal oförändradt, men gatuhusens har ökats med 10 och inbyggarnes med 180. Här märkas fiskläget och köpingen Torekow på en i Kattegat utskjutande halfö, som utgör yttersta sluttningen af Hallandsås; det förra med privilegier af danska konungen Magnus af år 1344, hemsöktes år 1732 och tillika med köpingen 1858 af en vådeld, som sistn. år lade den ansenliga kyrkan *) och 55 hus i aska, ny kyrka har sedan dess blifvit uppförd; här finnes en sedan år 1763 stiftad understödskassa för enkor efter skeppare, hvars fond utgör 2,100 rdr rmt. Vester från byn $^1/_2$ mil ut i hafvet ligger den s. k. Hallands *Wäderö*, lotsplats med 26 inb., donerad kyrkan i danska tiden, och hvartill Torekows inbyggare emot visst arrende eger nyttjandet af mulbetet; ön har vacker skog; mellan densamma och köpingen är en säker hamn eller redd för större fartyg, hvarförutan inbyggarne för mindre fartyg på egen bekostnad låtit i bergen vid Wäderön tillsätta 25 st. jernringar; betydligt fiske af kåljor, fjärsing, ulka, hvitling, slattvahr, skrobba, ål, hafspadda, moja, borre, kayser, hummer, m. fl. — Från härvarande gästgifvaregård skjutsas till *Båstad* . . . . $1^1/_4$ mil.
» *Westra Karup* . . . . $\frac{13}{16}$ »

Torestorp, *Thorstorp*, socken uti Marks härad af Elfsborgs län, $4^7/_8$ mil s. s. v. från Borås; areal 0,560 qv.mil, deraf 0,070 vatten (= 12,960 tld = 72,636 qv.ref), $16^1/_2$ mtl, hvaraf $8^7/_8$ skatte, $1^3/_4$ krono, $5^7/_8$ frälse; omkring 1,447 inbyggare; tax.värde 218,100 rdr. Marken till stor

*) Se Skånes konsthistoria af C. G. Brunius, sid. 175.

del bergig, jordmånen föga bördig; skogen otillräcklig. Härifrån nedföras trävaror i flottor, dels på Kungsbackaån, dels på Storån och längs utåt sjön Lygnern, till en upplagsplats i trakten af Fjärås kyrka, hvarifrån de vidare forslas landvägen till Kongsbacka, Tolö, Onsala, Walda och Släps socknar m. fl. Sjöarne *Tolken* och *Östra Öre* på vestra och nordvestra gränserna. — Kyrkan, nybyggd 1785; den gamla säges vara uppbyggd i 13:de seklet af en Svante Ribbing, Langhe kallad. Socknen utgör med Öxabäck och Ellekulla ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen af Göteborgs stift. 1/2 fr. *Sund*, 3/8 *Wik;* 1/4 frälse *Hellsered* med 1/4 *Tokabo;* 1/2 *Strömma* eller *Getafors* med qvarn och såg; 1/2 fr. *Foglabäck;* häradshöfdingeboställlet *Svansjö* med qvarn och såg, äro alla väl bebyggda. — Adress: Borås.

Torestorp, *Thorestorp*, ett mtl frälsesäteri uti Elfsborgs län, Svenljunga socken, Kinds härad, 1/8 mil öster om kyrkan, som ligger 3 1/4 mil s. o. från Borås, med qvarn och såg, tax. till 36,800 rdr, eges i sambruk med 5/18 mantal skatte Svenljunga, der färgeri finnes, af hr A. Thorell.

Torfved, gästgifvaregård uti Lyrestads socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län; skjutsar till:

Björtorp i norr	1 5/8	mil.
Hofva s. o.	1 1/4	»
Sjötorp s. v.	1	»
Walla i söder	2 1/4	»

Torfvesta, Westra, 1/2 mtl kronoskatte i Fellingsbro socken och härad af Örebro län, beläget ej långt i vester från sockenkyrkan. Med underlydande 1 1/2 mtl Nybble tillhörde gården 1863 kapten F. von Schewen och tax. då till 16,110 rdr rmt.

Torgesta, gästgifvaregård i Uppsala län; skjutsar till:

Enköping s. o.			1 1/4	mil.
Wånsjö n. o.	i Westerås län		1 1/2	»
Karleby n.	d:o	d:o	1 1/2	»
Kinnsta n. v.	d:o	d:o	2	»
Bjuggsta s.	d:o	d:o	1 7/8	»

Torkarby, tre mtl frälse-säteri (enl. jordeboken, 1/2 frälse-säteri och 2 1/2 mtl frälse enligt taxeringslängden) uti Waxala socken och härad af Uppsala län, omkring 1/4 mil från Uppsala; häraf har 1/2 mtl varit gammalt frälse-hemman och egdes 1805 af baron Cederströms arfv., 2 1/2 mtl ha varit krono och blifvit utbytta af grefve Jakob Gyllenborg samt G. A. Transehe von Roseneck; har åtminstone från 1740 haft samma egare som Fälla säteri och innehafves nu af egaren till Gimo bruk; taxeringsvärdet är 65,000 rdr rmt.

Torkelsryd, Torkelsrud, gästgifverihemman af 3/4 mantal uti Skaraborgs län, Brandstorps socken, Wartofta härad; skjutsar till:

Torp i n.	1 3/8	mil.
Hadäng i v.	2	»
Kumla på Wisingsö i Wettern	1	»
Sved i söder	1	»

Torkö, en ö, hörande till Listerby socken af Medelstads härad och Carlskrona län, är åsatt 2/3 mtl utsockne frälse, har fiske, beboddes 1863 af 4 hushåll och tax. till 34,000 rdr; har hört till Johannishus, eges nu af landtbrukaren F. Lindblom. På ön finnas ruiner efter ett kapell (se vidare artikeln Listerby).

Torlunda, Södra och Norra, fyra mtl frälse-säteri ladugård uti Wånga socken af Finspongaläns härad och Linköpings län, omkring 2 1/4 mil från Norrköping, 3 1/4 mil från Linköping, utbyttes från kronan till frälse år 1558 af kammarrådet Jakob Thureson (Rosengren) som lade det under sin gård Grensholm, hvartill det alltsedan hört; tax.värdet år 1863 var 136,000 rdr rmt. 1/2 frälse *Lilla Torlunda* är beläget i Löths socken och lyder under säteriet Borg; derjämte finnes i samma socken ett mtl Torlunda, som är länsmansboställe. — På Torlunda ladugårds egor uppgifves af Wiedegren ruinerna efter en forntida ansenlig borg vara till finnandes.

Torlösa, socken, se *Torrlösa.*

Torna, ett härad i Malmöhus län, gränsande i norr till Frosta och Harjagers härader, derifrån skildt genom Keflinge å, i öster till Färs, i söder till Bara med Höjeån till gräns och i vester till Östersjön, omslutes för öfrigt af åsarne *Lödde, Lomma* och *Klingavälls;* intager på en längd af omkring 3 och bredd af 1 7/8 mil, en areal af 4,089 qv.mil land och 0,104 vatten, samt innefattar 27 socknar, neml. *Lunds* landsförsamling, *S:t Peders* kloster, *Nöbbelöf, Fjelie, Flädje, Borreby, Sölfåkra, Refvinge, Hardeberga, Sandby, Igellösa, Odarslöf, Stäfvie, Lackalänga,*

Hofby, Håfstad, Wallkärra, Stångby, Eserup, Gårdstånga, Hellestad, Dahlby, Bonderup, Stora Råby, Bjellerup, Efverlöf, Weberöd, Blentorp, Göddelöf, med $382\frac{14}{32}$ mtl, hvartill komma delar af *Kyrkheddinge, Knästorp, Esarp, Gårdstånga* och *Lomma* med $15^{9}/_{32}$ mtl tills. $398\frac{23}{40}$ mtl bebodda af cirka 23,500 och när härtill läggas 9,330 i staden Lund, utgör hela folkmängden cirka 33,000 inbyggare på 5,714 hushåll; beväringen utgöres af 976 man. — Häradet innehåller flera insjöar, hvaraf de största äro: *Silfåkra, Wembs* och *Söfde* sjöar; af åar finnas utom förutnämnda Sege, Heljarps och Hemmestorps, hvarvid finnas många och stora qvarnverk anlagda. Den odlade jorden uppgifves till 54,885 tld, naturlig äng till 7,973 tld. All fast egendom var 1863 taxerad till 23,571,900 rdr. Bevillningen efter II och III art. var 9,563 rdr rmt. — Jämte åkerbruket utgör boskapsafveln, i synnerhet i norra delen, en betydlig näringsgren. Trakten, som innehåller både höjder och slättland visar inom sitt lilla område, på ett märkligt sätt, det olika inflytande som olika natur utöfvar på invånarnes både utseende, lynnen och sedvanor. Det välstånd, som i allmänhet råder, följer tröghet, lätja och beqvämligt lefnadssätt. I afseende på klädedrägten må nämnas, att qvinnorna nyttja allmänt blåa och gröna vadmalskläder samt röda pelskjortlar. I södra delen bruka karlarne långa tröjor af blått vadmal och qvinnorna korta lif samt korta kjortlar. De karlar, som bo i norra delen, hafva hvita långa tröjor och på resor gråa kappor; byxorna äro antingen af skinn eller linne. I en del socknar nyttjas mest blåa strumpor. — Jordmånen är omvexlande mylla, beckjord, sand och lera, de fruktbaraste trakterna äro på $^{1}/_{2}$ mil från sjökusten, sträckande sig ända till $^{3}/_{4}$ mil i nordöstra delen af häradet. I nordöstra trakterna finnes större tillgång på betesmark, höbol, torf och skog.

Torna härad, uppkalladt möjligen af en de gamle Skandiers afgud Thor, åt hvilken en af de tre högarne vid Lund på s. k. *Fäladsmarken* var helgad, eller af götiska ordet Törn eller Taurn kanhända af Törn, berg, af den i landet vidt bekanta *Romele Klint,* hör till 2:dra fögderiet, innefattande Torna, Bara och Harjagers härader. Sigillet är ett tornträd med omskrift: Tornæ Härads Sigill 1682; tingsstället är å Dahlby gästgifvaregård, der häradet har gemensamt tingshus med Bara härad. Bland märkliga ställen intager universitets-staden *Lund* främsta rummet, vidare må nämnas säterierna: *Björnstorp, Svenstorp, S:t Peders kloster, Stora Bjellerup, Åkarp, Borreby, Södra Ugglarp,* kungsgårdarne *Dalby* och *Flyinge, Råby institut.*

Torneby, en by uti Fornåsa socken af Bobergs härad och Linköpings län, belägen $^{1}/_{4}$ mil från kyrkan, som ligger omkring 3 mil från Linköping, består af 4 mtl skatte, deraf 1 säteri, samt 1 mtl frälse; häraf lydde på 1850-talet 1 mtl skatte under Börringe i Elfvestad, 2 mtl skatte, $^{1}/_{2}$ krono, 1 frälse egdes af bönder, 1 mantal berustadt säteri af Sven Andersson. *Torneby* sätesgård har tillhört ryttmästaren Hans Carlsson, som den 2 April 1645 förunnades af drottning Kristina, till följd af hemmanets undergång genom vådeld, att vara fri från alla s. k. vissa och ovissa utskylder, både då och framdeles, äfvensom han erhöll år 1645, i anseende till långvarig och trogen krigstjenst, Tornby att under adlig frälse-frihet rättighet och frälsemannatjenst till evärdelig egendom njuta, bruka och behålla, dock under de i Norrköpings beslut af år 1604 stadgade vilkor. Efter hans död omkring 1657 eller 1658 tillföll Torneby sonen, qvartermästaren Johan Hansson Torneer, som blef ihjelskjuten af sin syster. Enkan Märtha Silfversparre erhöll 1685 för sig och sin son, korporalen Otto Johan Torneer, konung Carl XI:s stadfästelse och frihetsbref derpå, i anseende till fru Märthas så väl svärfaders, som mans derå använda ansenliga förbättringar samt deras trogna tjenster, och undgick sålunda ödet att reduceras till kronan. År 1694 såldes egendomen till kapten Joh. Gustaf Boije gift med Margareta Carlsdotter Sparre, samt lemnades af dem, jämte tillköpta $6^{3}/_{4}$ mtl genom testamente till mågen, majoren Anders Boije, † här 1768, under hans tid egde Torneby, berustadt säteri med $^{1}/_{2}$ mtl, 30 tunnors utsäde, öfverflödig skog, hvilket är så mycket märkligare, som vid egendomen icke fanns vid dess förstörande af nämnde vådeld det ringaste byggnadsvirke. År 1863 egdes Torneby Österg., 1 mtl ber. säteri samt $3^{1}/_{2}$ mtl skatte, 1 mtl frälse

af Johan Peter Wallman; hela tax.värdet var 161,000 rdr rmt. Här skola finnas kostliga vattenkällor, som aldrig frysa, och på egorna en ättebacke med en $7\frac{1}{2}$ alnars hög kase, vittnande om Torneby höga ålder. — De fattiga under egendomen ega understöd af ett testamente gifvet af kapten Boije.

Torneby, by af $1\frac{1}{2}$ mtl skatte, $\frac{1}{8}$ frälse uti S:t Lars socken af Hanekinds härad och Linköpings län, taxerade till 106,700 rdr rmt; har 2 egare. I byn har på 1600-talet biskop Enander, Isr. Lagerfelt, Lars Grubb m. fl. haft besittningar.

Torneå, fögderi i Norrbottens län, innefattar socknarne *Pajala* med *Korpilombolo* kapell, *Öfver-Torneå* med *Hietaniemi* kapell, *Neder-Torneå* och *Carl Gustaf* i nedra landet och lappmarkssocknarne *Juckasjervi* och *Karesuando* (Enontekis), på en areal af 5,378,108 tld fast land och 15,228 qvadratmil vatten, fördelad på $115\frac{155}{192}$ mtl (deraf $94\frac{319}{384}$ mtl skatte, $14\frac{15}{96}$ krono, $\frac{59}{256}$ frälse i nedra landet) bebodda 1863 af c:a 17,000 inv., deraf 3,000 inom Lappmarken; sedan 1840 har folkmängden ökats med nära 6,000 personer. — Alla statsumgälderna erlades 1862 med 58,232 rdr, tax.värdet å fast egendom var upptaget till 5,458,397 rdr. — Den odlade jorden uppgafs 1860 till 2,406, naturlig äng till 42,133 tld. Torneå fögderi tillhör i förening med Öfver- och Neder-Kalix socknar Norrbottens läns Norra domsaga med 7 tingsställen.

Torneå Lappmark, i Norrbottens län, den nordligaste af de svenska lappmarkerna, mellan Kalix elf i sydvest samt Muonio och Enontekis eller Könkämä elf i nordost, fjellryggen i nordvest och Pajala socken i Westerbotten i sydost, omfattar 165,529 qvadratmil, hvaraf 11,883 vatten, numera endast hälften af det område, som före fredsslutet med Ryssland 1809 räknades till denna lappmark. Den består nu endast af Enontekis eller Karesuando och Juckasjerfvi socknar, och för den närmare beskrifningen hänvisa vi till dessa artiklar samt Norrbottens län. — Något må dock vidare tilläggas. Här, det nordligaste landet intill fjellryggen, får man likväl oftare än i södra lappmarkerna höra den intagande sången af Nordens näktergal (Sylvia svecica), hvilken väl icke är så fyllig och klar, som den södra näktergalens, men icke mindre uthållande, melodiös och mångfaldig; af Finnarne har denna fågel erhållit det uttrycksfulla namnet: *Sata-Kiellinen.* (Hundrade-tungan, som sjunger med hundrade toner). Deremot saknas här, bland skogsfåglar hjerpen och orren. Skatan öfvervintrar icke heller här; sker det någon gång, så anses det såsom ett säkert förebud till god årsväxt. Bland fiskar uppnår mörten icke Juckasjärfvi by. Vetenskapsmän och naturforskare ha samlat rika skördar af lappländska örter, insekter och foglar. Af sällsynta växter må nämnas: *Dianthus plumarius* och *cypripedium calceodus.* I sednare tider har odlingsfliten gjort här betydliga framsteg. På Torneå elf kan man färdas med båt till öfra ändan af Torne träsk, 18 mil uppföre från Wittangi; derifrån vandrar man uppföre och utföre den ena fjelltoppen efter den andra, öfver, under och mellan klippor, 6 mil till Björkviks gästgifvaregård vid *Ofotenfjord,* en af Ishafvets storvikar, som skjuter längs in i landet af norska kusten, och utanför hvilken *Lofodden,* ett bland Lapparnes sagoland, ligger med alla sina öar. Jernmalm innehåller bergen: *Kirvivara* och *Karvojobocka, Svappavaara, Kiirunavaara, Luossavaara, Kaukivaara, Pulkapole, Wattavaara* och *Junosuando.* Kopparmalm innehålla *Schiangelifjell, Ragisvaara, Kovovaara* och *Kurravaara* äfvensom *Svappavaara.* — Till upplysning på nybyggens och befolkningens tillväxt må följande tabell tjena:

7 nyb.,	204 sk.lappar,				år	1695,
3 »	385 »	»	1,773 inb.		»	1748,
132 »	105 »	»	1,146	»	»	1848.

År 1860 funnos 2,989 inbyggare, deraf 1,681 Lappar, 26 Svenskar, 1,211 Finnar.

Torneå elf, *Torne,* den nordligaste af Sveriges hufvudfloder, har tvenne hufvudgrenar, hvaraf den ena upprinner ur den 7 mil långa fjellsjön Torneå träsk, 1,400 fot öfver hafvet, som bildas af några smärre vattendrag från de höga fjellryggar, som här utgöra riksgränsen mot Norge. Floden antager genast efter sitt fall ur sjön genom den i orten namnkunniga *Tarrhaforsen,* den för Norrlands floder vanliga sydostliga rigtningen, hvilken bibehålles ända till föreningen med Muonio elf, hvarunder floden sänker sig 1,100 fot genom 38 forssar. Här böjer sig floden åt söder och med denna rigt-

ning på öfver 30 mils längd utgör den högst olämpliga riksgränsen mot Rysslands besittningar, ända till hafvet vid Haparanda och Torneå städer, efter att med 24 forssar hafva sänkt sig ytterligare 300 fot. Elfven bildar inga större sjöar, men har en mängd större och mindre bifloder; från venster Wittangi elf, från Wittangijärvi, Lainio elf, som upprinner ur fyra sjöar på fjellen, samt slutligen Muonio elf; från höger Rauto elf. Straxt före Lainio elfs inflöde i hufvudfloden utsänder denna mot söder den högst märkvärdiga Tärende elf, ett slags kanal af $2^3/_4$ mils längd, som sträcker sig till Kalix elf, och genom hvilken den ena floden aflåter sitt vatten i den andra, allt efter som rikedomen på vatten är större i den ena eller andra. En sådan bifurkation eller sammanströmning förekommer för öfrigt endast på ett ställe i den kända verlden, genom Casiquiari mellan Orinoco och Rio Negro i Södra Amerika. Elfvens bredd är vid mynningen 500 alnar, djupet 6 à 7 alnar, men längre upp träffas största djupet 12, minsta är $1^1/_2$ aln. Största bredden är 8 à 900 minsta 100 alnar. Bottnen består af lera och sand, blandad med klapper, sten och mylla. Stränderna äro ända till andra sidan om Juckasjärfvi ganska bergiga, sedan blir trakten jämnare och mer skogig, vid gränsen af Torneå pastorat utbreda sig gräsrika ängar och vackra åkerfält och rundtomkring på båda stränderna ligga enstaka gårdar och byar, staden Haparanda $^1/_4$ mil ofvanom elfvens utlopp. Laxfisket i elfven är bortarrenderadt sedan 1791 på 100 år, och sedan norra stranden afträddes, tillfaller en viss del af arrendet Sverige och en annan Ryssland. Tillgången på så väl laxfiskar, som äfven öfriga sötvattensfiskar är mer än dubbelt så stor i denna elf mot i Luleå. Nyligen (år 1865) ha intressenterna beslutat att anlägga laxkläckningsinrättningar i elfven.

Torneå, Nedre och **Öfre,** två socknar i Norrbottens län, utgjorde fordom en enda, som då äfven i vester omfattade en mindre eller större del af Kalix samt sträckte sig från Bottenhafvet i söder ända till Lappmarken i norr, eller en sträcka af omkring 30 mil. Under tidernas lopp har denna ofantliga socken blifvit delad, förminskad och kringskuren på mångfaldiga sätt. Redan 1482 nämnes Särkilax kapellslag i norra delen af socknen, det nuvarande Öfre Torneå; 1618 åtskildes de begge socknarne, hvarigenom Nedre Torneå blef en bland de minsta socknarne i Westerbotten; 1782 afsöndrades Karungi kapellslag i norra delen af den sistnämnda socknen till eget pastorat under namn af Carl Gustaf, så att Nedre Torneå endast hade en längd af $1^1/_2$ mil längs elfven. Från Öfre Torneå, kvars kyrka ligger 7 mil norr om elfvens utlopp, afsöndrades 1746, ehuru fortfarande såsom annex, Hietaniemi kapellsförsamling, 2 mil söder om moderkyrkan. Genom fredsslutet med Ryssland 1809, då Torneå-elf blef riksgräns, delades alla dessa i floddalen belägna socknar midt itu, så att hvar och en förminskades ungefär till hälften. Den återstående delen af Öfre Torneå måste dock redan 1828 delas, då hela den norra hälften blef eget pastorat under namnet Pajala med Muonioniska kapell.

Neder-Torneå begränsas sålunda nu i norr af Carl Gustaf, i öster af elfven, i söder af hafvet och i vester af Neder-Kalix. H*á*paranda (ej Hapar*á*nda) stad räknas i ecklesiastikt hänseende till detta pastorat, regalt af 2:dra klassen. Arealen är 3,713 qv.mil, hvaraf 0,163 äro vatten. Hemmantalet är $27^7/_{12}$ mtl, hvaraf $25\frac{77}{192}$ skatte, $2\frac{135}{192}$ mtl krono. Inbyggarnes antal hade från 1,416 år 1805 vuxit till 1,879 år 1850 och uppgick 1865 till 2,085. År 1858 hade socknen 1,806 inbyggare, hvaraf 167 voro svenskar, 1,724 finnar och 5 lappar. Förrän socknens östra del afträddes till Ryssland räknades här 91 mantal med 4,500 personers folkmängd. Taxeringsvärdet var år 1863 för jordbruksfastighet 706,920 rdr rmt, och för annan fastighet 234,117, hvaraf 160,640 rdr endast för laxfisken. — Märkvärdigt nog ligger Torneå stad på den vestra, den svenska stranden af elfven (på en halfö, den s. k. Svensarön); vi måste emellertid här förbigå denna gamla, nu i nedåtgående stadda stad, såsom varande rysk besittning. En half mil landvägen från Torneå och endast genom en grund vik skild från densamma finna vi Sveriges numera nordligaste stad, Haparanda, och straxt i vester om densamma ligger Neder-Torneå kyrka. Denna är gammal, af sten, uppförd på 1400-talet; plundrad af ryssarne 1717 eger kyrkan numera ingen-

ting af synnerligt intresse. Skolundervisningen, som sker uti 1 fast, 2 ambulatoriska, 3 småbarnsskolor, för omkring 451 barn, står i allmänhet på en ganska låg ståndpunkt, hvartill orsaken nästan uteslutande är att söka hos sjelfva allmogen, men af de skicklige lärarnes och den nitiske folkskoleinspektörens oförtrutna bemödanden kan man hoppas på bättre utsigter i framtiden. Innebyggarne äro finnar, med undantag af de flesta tjenstemän, köpmän och vaktbetjening såväl i staden som på landet. Man har emellertid observerat att både här och i grannsocknarne söker allmogen, så snart den erhållit något mera bildning, än som i allmänhet bestås, att antaga svenska seder och svenskt språk, så att svensk, bildad och herreman äro liktydiga begrepp i denna trakt. En egendomlighet är att i den för Neder-Torneå och Haparanda gemensamma kyrkan predikas hvarje söndag på finska och endast derjemte hvar tredje söndag på svenska, då deremot i den lika finska staden och socknen Torneå å ryska sidan aldrig predikas på annat språk än svenska. — Hela socknen är numera, tack vare skogsförödarnes rastlösa ifver, alldeles skoglös, hvilket forhållande ganska ofta menligt inverkar på årsväxten. Socknen utgör ett jemnt och lågländt land. Löfskog växer vid de af vackra holmar prydda vikarne. Utom Torneå elf äro vattendragen obetydliga. Åkerjorden är mestadels sandmylla, ofta stenbunden. Korn hufvudsädet. Några större egendomar finnas icke; största hemmansdelen är $^1/_2$ mtl. Haparanda stad eger $^7/_{12}$ mtl. Bland större byar må nämnas: Öfver- och Neder-Wojakala, Mattila med ett fiske i elfven, taxeradt till 12,800 rdr, Wuono, Nickala, Keräsjocki, Saivits m. fl. $^1/_4$ mtl pastorsboställe med fiske, tax. till 3,657 rdr; dessutom finnas 29 räntefria fisken.

Öfver-Torneå, med annex-socknarne Hietaniemi i söder och Korpilombolo i nordvest (en socken, som bildats åren 1859 och 1860 genom utbrytningar från Öfver-Torneå, Pajala och en liten del af Öfver-Kalix), utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Ehuru, såsom ofvan blifvit sagdt, Öfver-Torneå socken lidit betydlig förminskning, särdeles i följd af fredsslutet med Ryssland 1809, intar den dock ännu en ganska ansenlig areal, som dock ej närmare kan uppgifvas (74,289 qvadratmil, inberäknadt äfven Pajala socken). Hemmantalet i pastoratet är $44\frac{179}{768}$ mtl, hvaraf $36\frac{17}{384}$ sk., $7^7/_{32}$ kr., $\frac{59}{256}$ fr. Tax.värdet var 1863 för jordbruksfastighet 563,700 rdr och för annan fastighet 64,800 rdr. Bevillningsafgiften för egendom och inkomst 622 rdr. — Socknen beboddes 1805 af 1,674 personer, 1850 af 2,490 och 1865 af 2,536. Det finska folket i hela Torneådalen är allvarligt och idogt samt utmärker sig framför det svenska, genom enkelt och sparsamt lefnadssätt. — År 1482 nämnes här ett kapell Särkilax på Kuivakangas bys egor, $6^1/_2$ mil norr om moderkyrkan Torneå. Vid en förödande öfversvämning af elfven år 1615 förstördes detta kapell och bortfördes af floden, som då tog en ny strömfåra. Två år sednare uppfördes en ny kyrka af trä något ifrån den förras plats vid foten af Särkivara på Matarengi bys egor, hvarefter socknen 1618 blef eget pastorat. En biskopsvisitation af erkebiskop Hemmingius Laurentii, † 1351 på sin gård Arnö, finnes antecknad. — Åkerjorden är i allmänhet ganska gifvande och skötes äfven särdeles väl; man använder spade öfverallt, så att fälten likna trädgårdar. Boskapsskötseln är temligen uppdrifven, men torde dock kunna betydligt utvecklas. — Åtskilliga sjöar och vattendrag finnas, hvilka alla afflyta mot sydost till Torneå elf, men i allmänhet äro de små. — Svansteins f. d. bruk vid elfven är nu ett stort sågverk, tillhörigt hr A. R. Lundblad och tax. till 45,000 rdr rmt. Bland byar må nämnas: Pello, Olkamangi, Juoxingi, Jänkisjärvi, Kuivakangas, fördelad i 63 brukningsdelar, Hapakylä, i hvilken funnits löjtn.-bostället Thureholm, numera skattlagdt, Matarengi, Ruskolo. Prestbolet består af sjelfva prestgården, samt ett boställsfiske och regala laxfisket i Torneå elf, tax. till 15,000 rdr. *Turtula* by, der största gården, *Päckelä,* är belägen, och der år 1859 en kapellbyggnad blifvit uppförd och $^1/_{16}$ mtl inköpt till kapellansboställe. — Adress: Öfver-Torneå.

Torneåfors, en masugn uti Torneå lappmark af Norrbottens län, der blås-

ningen har skett af Junosuando, Svappavara och Luossovara samt på sednare tiden af Gellivara malmer, uppgående 1838 till 485, år 1858 till 779 *skℓ.* tackjern, som föres på Torneå elf, $5^1/_2$ mil till Kengis och 7 mil till Svansteins bruk, hvarifrån det som stångjern transporteras antingen på elfven, eller om vintern, landvägen till Haparanda. En kortare väg på Kalix-elfven till Törefors, vid dennes utlopp i Kalix socken, der säker hamn finnes, föreslogs af Schubert redan 1820. — Malmen från Junosuandos grufvor föres 3 mil till Pulokorva, $^1/_4$ mil ofvanför masugnen, och der koltillgången är lättare att erhålla. Bruket har 15 frihetsår, räknadt från 1853.

Torp, en socken uti Wester-Norrlands län och Medelpads fögderi, belägen $6^3/_4$ mil från Sundsvall, 12 mil från Östersund, gränsar i norr till Holm och Hellesjö, den sednare i Jämtland, i öster till Stöde, i söder till Hassela, Bjuråker och Ljusdal, alla i Helsingland, samt i vester till Borgsjö. Längden är $4^3/_4$ mil och bredden $2^1/_4$ mil; arealen nära $10^1/_6$ qvadratmil, eller:

2,114	tld	odalåker.
13,384	»	äng.
219,420	»	skogs- och betesmark.
1,594	»	mossar.
14,273	»	sjöar och vattendrag.
142	»	gårds- och trädgårdstomter.
S:ma 250,927		(ell. enl. annan uppg. 235,061 tld).

Socknen genomskäres af Ljunga elf, som omkring kyrkan bildar en bassin, kallad *Torpsjön*, och hvaromkring socknens mest odlade och bebyggda del är belägen. Imellan Torp- och Stödesjöarne har, medelst statsanslag af 253,000 rdr, blifvit (år 1863) öppnadt en $4^1/_2$ mil lång båtled efter Ljunga-elfvens vattendrag. Utsigten från *Flackamo* backe är härlig. Höga bergssträckningar löpa parallelt med floddalen, lemnande endast öppningar för strömmarne *Gimån, Geterån, Rågg-* och *Granån.* Bland bergen må nämnas *Gjösundsberget* och *Borrberget* på södra, *Hundberget* och *Getberget* på norra sidan om elfven. Vid *Gissjö* by finnas anledningar till koppar-malm och helsokälla i *Rogsta* by, hvars vatten är starkt jern- och svafvelhaltigt. Af den ännu i skogsbygden med finska seder och språk boende befolkningen vill man sluta till en tidig inflyttning från Finland; numera talas dock finskan af endast några få. Folkmängden är i stark tillväxt, så att hushållen ökats från år 1650 till 1790 med 183 samt från sistn. år till 1840 med 456; år 1853 funnos 4,012, samt 1865: 5,342 inbyggare.

Folket, hvars lynne är gladt och muntert, är i allmänhet sedligt och ärligt. Hufvudnäringen är åkerbruk, som på sednare åren efter laga skiftet vunnit betydlig tillväxt; på 1830-talet hade äfven socknens inbyggare ett godt föredöme i odlingsväg af förvaltaren på Torphammars bruk, inspektoren J. Ringdahl. Hufvudsädet är korn, dernäst hafra; hela utsädet, som 1810 uppgafs till 650, uppgick 1863 till 1,617 t:r. Dyjord användes här mycket till gödsel; i sednare åren har ängsvattning blifvit anlagd vid Torphammar och Johannisberg, på sednare stället finnes ett stamholländeri med kor af voightlandsrace, äfvensom en landtbruksskola. Till följd af brist på naturliga ängar har boskapsskötseln hittills varit ringa. Skogen, bestående af tall och gran är temligen medtagen. Af verk och inrättningar finnas *Torphammars* bruk, *Jansbo* manufakturverk för liesmide-tillverkning, färgeri och garfveri vid Geterån, 4 tullmjölqvarnar, dessutom äro alla åar och bäckar fullbyggda af husbehofsqvarnar. Bland binäringar räknas främst forors körande samt tack- och stångjerns forsling till Sundsvall, dernäst fiske, jagten obetydlig. Hemmantalet är $42\frac{29}{96}$ mtl, hvaraf 40 mtl 29 mål, 1 mtl 34 mål krono.

Beskattningen är mycket olika och ojemn, så t. ex. kan $^1/_4$ skatte i *Norr Nordaned* vara lika godt som 3 à 4 skattemål i bygden omkring kyrkan. — Socknen utgör med Borgsjö ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Hernösands stift samt ett tingslag utan eget tingshus. Genom socknen löper den landsväg, som förenar städerna Sundsvall och Östersund eller rättar Bottniska viken med Nordsjön, ty den fortsätter sitt lopp från Östersund, öfver fjellryggen till Trondhjem. Öfver Ljunga elf finnas 4 broar.

Kyrkan, af sten, är byggd 1785, och har tornet emot det vanliga bruket, bygdt på kyrkans östra ända. Barn-

undervisningen bestrides uti tvenne flyttande skolor, den ena på 2, den andra på 5 stationer, samt i 12 småskolor. I prestgården föddes den 22 Okt. 1807 generaldirekt. d:r Magnus Huss. Helsovården skötes af den sedan 1843 här stationerade distriktläkaren; nyligen finnes här anlagd en filialafdelning af Sundsvalls apothek; poststation sedan år 1861. — Större gårdar och verk äro förut nämnda; här må anföras några af socknens 44 byar: *Gullgård, Backen*, med 69 hush., 2 mtl 17 mål 25 pgld. *Wester-Hångsta*, 86 hushåll, 2 mtl 35 mål 32 pgld, äro de största; på sistn. bys egor är landtegendomen *Johannisberg*, 1 mtl 1,75 mål, belägen. — *Åhlsta*, med välbyggd gästgifvaregård. — *Wissland, Tirsta, Finsta, Wiken*. Prestgården, 1½ *Ahlsta*. — Adr.: Sundsvall och Torp.

Torp, en socken på Dal, uti Wahlbo härad af Elfsborgs län, 4⅝ mil norr från Uddevalla; areal 16,963 tld = 94,992 qvadratref, hvaraf 1,202 tld upptagas af *Långholmen* och *Holmvattnet* samt sjön *Wassalen* och 10 kärn; 12¾ mtl skatte, 1 krono, 3½ frälse; 1,367 inbyggare. Socknen bergig, men nordliga delen väl uppodlad. Kyrkan, uppförd år 1580 af trä, täckt med näfver, ombyggdes 1750 af sten. Socknen utgör med annexet Ryr ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Westra Dals kontrakt af Carlstads stift, 16 mil från stiftsstaden. — Två donationer till fattigvården. Tronnevad här i socknen nämnes 1554 såsom rå mot Norge. Fornminnen utgöras af stenrör. Socknen brändes under 1689 års krig. — Gårdar: 2 mtl frälse *Ellne* med såg; 1 *Stommen*, pastorsboställe. — ⅞ skatte *Hedenstorp, Surnås* qvarn. — *Boda, Stufveryr*, byar. — Adr.: Uddevalla.

Torp, annex-socken till Myckleby pastorat, belägen uti Oroust Östra härad af Göteborgs och Bohus län; areal 0,319 qvadratmil = 7,383 tunnland = 41,344 qvadratref deraf 324 tld vatten; 17 mtl, hvaraf 15½ skatte, ½ krono, 1 frälse; taxeringsvärdet 490,500 rdr; omkring 1,870 inbyggare. Socknen intager öns nordligaste udde, som är en skogbevuxen, vacker bergstrakt, skild från Skredvikslandet genom Nötsund. Jordmånen sandblandad, endast i dalen från kyrkan till hafsviken *Runden* finnas bördiga hemman. Icke obetydligt skogseffekter afyttras. Från strandplatsen *Slussen* skjutsas till Uddevalla 1 mil; vid en liten ström från Grindbysjön äro anlagda flera qvarnverk; här fångas den omtyckta bergtorsken. Kyrkan har vackert läge på en af löfträd skuggad höjd. Utom fasta folkskolan från 1852 finnes en biträdande flyttbar, omfattande 8 läsrotar. *Kyrkeby*, ½ mtl, enkesäte, är enda bostället. 1½ mtl skatte *Ström*, räknas bland de bästa inom fögderiet. Vid *Asmunderöd* är gästgifveri, färgeri, garfveri och handel, 1 mtl *Gåre*, ¾ mtl i byn är största gården, ½ *Foggetorp*, ½ *Klefva*, ½ *Blibräcka*, ¼ *Slatthult* och ¼ *Groröd*, tillhörde fordom Dragsmarks kloster. — *Höggeröd*, skatte, *Bro* och *Rindslätt* frälsegårdar. — Adr.: Oroust.

Torp, landtegendom, vid stora landsvägen, mellan Sollums och Åkerströms gästgifvaregårdar, 5¼ mil från Göteborg, 3 mil från Wenersborg, i Hjertrums socken, Torpa härad och Göteborgs län, utgöres af 1¾ mtl Torp, lagdt i sambruk med det på andra sidan Göta elf belägna 1½ mtl Fråstad i Åsbräcka socken, Flundre härad och Elfsborgs län; arealen är 246 tld inegor och nära 1,000 tld skog och betesmark; till godset hörer ortens enda tegelbruk, hvars tillverkning äfvensom egendomens afkastning afsättas i Göteborg, dit transporten sker på Göta elf, der lastbrygga finnes. — Egare ha varit Olle Gammelin 1825, år 1860 kapten C. A. Nycander, 1865 egdes 1 frälse Ytter-Torp, taxeradt till 25,000 rdr, och ½ skatte Neder-Torp af kapten F. von Matern. Hemmanen Torp utgöras af Ytter- 1 mantal frälse, Neder- ½ sk., Öster- ½ sk., Mellan- ½ sk., Nord- ⅜ sk., häraf har Ytter-Torp, enligt kongl. brefven af den 23 Dec. 1839 och 14 Nov. 1842 förblifvit insockne, med skyldighet, att erlägga vacansafgift för ½ mtl.

Torp eller *Bernstorp*, en egendom i Askers socken och härad af Nerike, utgörande 1 mtl skatte, med Örebro läns enda pottaskebruk, är belägen 2½ mil från Örebro och ⅛ mil från sockenkyrkan. Omkring år 1770 inköptes den

från bönder af hofmästaren E. T. Möller, som anlade pottaskehyttan; egdes sedermera af hans slägt till 1842, då den inköptes af ryttmästaren C. A. Stedt, som derstädes vidtog stora förbättringar. Gården eges sedan 1852 af handlanden i Askersund G. Söderlund. Jordmånen är särdeles god; löf- och barrskog finnes tillräckligt; karaktersbyggnaden, af trä; omgifves af en trädgård.

Torp, ett frälse-säteri af ett mtl, i Husby socken, Oppunda härad af Nyköpings län, beläget vid en vik af sjön Långhalsen, $2^1/_2$ mil från Nyköping, utgör med underlydande $^1/_2$ mantal frälse Sätra ladugård, 2 frälse Närlunda m. fl. tillsammans 21 mtl, ett gods, år 1863 taxeradt till 563,000 rdr. Till egendomen höra mjölqvarn med 3 par stenar, tegelbruk, kalkugn, bränneri, Wallbyvads qvarn och vagnhjulsfabrik, Wallby qvarn och såg m. m. Godset kom på 1400-talet genom gifte till Hvæssingska slägten, på samma sätt på 1500-talet till Nils Thomason (Bölja), genom dennes dotter till Göran Johansson Rosenhane, hvilkens efterkommande sedan fortfarande egde gården ända till slägtens utslocknande år 1812 och nedlade mycken möda och stora omkostnader på dess förbättrande. Genom den siste egarens af denna slägt, statssekreteraren Schering Rosenhanes syster, kom Torp till hofmästaren John Jennings, men öfverlemnades snart till friherre B. G. Wachtmeister, hvilken år 1825 åter bortbytte godset till bruksegaren Jansson. Numera eges godset under Ekensholm i Dunkers socken.

Torp, ett mtl frälse-säteri i Wadsbro socken, Oppunda härad af Nyköpings län, beläget vid den lilla Torpsjön, $4^1/_2$ mil från Nyköping, hörer till fideikommisset Lagmansö.

Torp, ett halft mtl frälse uti Wäse socken af Carlstads län, fordom tillhörigt presten och kyrkan, befinnes sedermera vara köpt till frälse af Erik Soop och eges nu, tax. till 17,000 rdr, af en bonde.

Torp, Södra, ett mtl skatte uti Botilsäters socken af Näs härad och Carlstads län, med 5 åboer; anslogs 1423 till kyrka och fattiga samt uppgifves af Fernow erhållit år 1675 säterifrihet.

Torp, ett mtl fr.-säteri uti Skaraborgs län, Wartofta härad och Åsaka socken, 1 mil från Lidköping, är väl bebygdt med vackra trädgårdsanläggningar rundt omkring gården, hade 1818 ett utsäde af 26 tunnor, höbol till 160 stackar, vacker gran- och furuskog, samt någon björk; taxerades 1863 med qvarn till 25,200 rdr rmt, under gården lydde n. år $1^1/_4$ mtl. Af egare äro endast kända friherrinnan von Salza, född Lilljeström år 1814, och Johannes Ericsson, år 1863.

Torp, ett mtl krono-säteri och kaptensboställe, uti Eggby socken, Walle härad och Skaraborgs län, 1 mil n. v. från Sköfde; köptes till frälse 1626 af Pehr J. Ulfsparre, indrogs sedermera till kronan, hvarefter det blef ryttm.-bost. vid Westgöta regemente, och kommer enligt beslut af den 22 Apr. 1863 att införas i blifvande jordebok såsom boställe under kronotitel samt 32 sk. boskapspenningar från hemmantalsräntan afdragas för säterifrihet. Säteriet, som 1818 uppgafs ega 44 t:rs utsäde, någorlunda höbol, brist på skog, manbyggnad af trä jemte trädgård, med nästan endast kersbärsträd, som äfven förekomma vilda, ymnigt växande uti till gården hörande ängar, tax. 1863 till 30,000 rdr rmt.

Torp, ett mtl frälse i Skatelöfs socken, Albo härad, Kronobergs län, eges af ett bolag och hade 1863 ett tax.-värde af 16,800 rdr.

Torp, en egendom af $1^1/_2$ mtl kr.-skatte i Wernamo socken, Östbo härad och Jönköpings län, tillhörde år 1863 handelsbolaget Grönvall & C:ni i Wernamo köping. Tax.värdet var 30,000 rdr rmt.

Torp, by i Kronobergs län, Moheda socken af Albo härad; $^1/_4$ krono, $1^1/_2$ skatte; har sedan Johan III:s tid tillhört slägten Humble; har flera industriella anläggningar, såsom manufaktursmedja med knipp- och spikhammare, masugn, enbladig såg; äfven finnes här förrådshus för Kronobergs regementes fält- och utredningsattiralj.

Torp, by i Jönköpings län, Hagshults socken af Östbo härad, $2^1/_4$ mtl skatte; har tillverkning af salpeter.

Torp, landtbruksskola i Kronobergs län, lemnade 1859 undervisning åt 12 frilärlingar, men måste i Oktober samma år i följd af föreståndarens, majoren frih. Liljecreutz's, iråkade sjukdom förflyttas till Gåfvetorp i samma län, och öfvertogs föreståndare-befattningen af kapten U. Angerstein, egare af egendomen.

Torp, fordom Sörbytorp, ett och $^1/_4$ mtl frälse-säteri, uti Christianstads län, Sörby socken af Westra Göinge härad, 2 mil från Christianstad och $1^3/_4$ från jernvägsstationen Hessleholm; intager med underlydande $4\frac{3}{4}\frac{1}{8}$ mantal frälse, $^9/_{32}$ mtl skatte-rusthåll i samma socken en areal af 2,600 tld, deraf 1,500 skog och betesmark. Vid godset finnas mejeri med 65 kor, tröskverk, som drifves med ånga om 6 hästars kraft, qvarn och rundsåg, betydlig park och trädgård.

Säteriet med $^1/_{16}$ mtl utsockne frälse Torp var 1863 tax. till 50,000 rdr rmt; har länge och ännu 1862 tillhört slägten Duvall, men egdes 1863 af gr. Trolle-Wachtmeister på Ljungby.

Torpa, Stora, ett halft mtl frälse, uti Örgryte socken, Säfvedals härad af Göteborgs och Bohus län, med ett i 1863 års bevillning åsatt värde af 40,000 rdr, egdes samma år af grosshandlaren D. Carnegie. Härvarande ladugård afbrann den 13 December 1831.

Torp, Östra, en socken uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 4 mil från Malmö, $3^1/_2$ mil från Ystad, innefattar byn *Östra Torp* samt Smye fiskläge med en areal af 0,042 qvadratmil land (= 972 tld = 5,443 qvadratref), $5\frac{3}{4}\frac{1}{8}$ mtl, bebodda af cirka 633 inbyggare. Socknen har skarp och sandig, men dock gifvande åker, brist på skog och 2 kalkbruk; utgör med annexet Lilla Isie ett regalt pastorat; sockenväg $^3/_8$ mil. Kyrkan, på Skånes sydligaste udde, är liten, uppförd i äldre spetsbågsstil. En folkskola finnes sedan 1842, en småbarnsskola sedan 1859. — Adress: Malmö.

Torp, Öster och **Wester.** Ett mtl skatte, rusthåll sedan 1757, belägna uti Håby socken, Tunge härad, Göteborgs och Bohus län, omkring $2^1/_2$ mil från Uddevalla, vid Kärnsjöns utlopp, äro skoglösa med klent jordbruk, men ansenliga vattenverk, bestående af 2 mjölqvarnar med 3 par stenar uti hvarje, och 2 sågverk med hvartdera 2 finbladiga ramar och en kantram, hvarvid skäras årligen c:a 2,500 tolfter blockar, som hemtas till största delen från Wärmland och hitflottas genom Örekilselfven; taxeringsvärdet år 1863 var 48,000 rdr rmt. — Det var dessa sågverk, som intill våra dagar egdes af sågbruksbolaget i Uddevalla, och som satte denna stad i tillfälle att med fördel begagna sig af sin privilegierade timmerhandel med Wärmland. Torp eges nu jemte $^3/_4$ mtl *Ekenäs*, $^1/_4$ *Waleberg*, i Håby socken, och $^1/_4$ mtl skatte i *Öfra Torp* samt $^1/_4$ frälse *Frötorp,* båda i Foss socken, af major Kock på Wagsäter på Dal. På Torps egor bodde 1863: 133 personer; till egendomen hörer äfven skattlagdt ålfiske. I *Öfra Torp* eges $^1/_2$ mtl af gymnasii-befallningsman G. Schiller. — Under 1808—1809 års krig var på Torp inrättadt sjukhus för arméen; en stor jordhög vid gården förvarar benen efter 450 här i då härjande fältsjuka aflidna menniskor.

Torp, gästgifvaregård uti Göteborgs och Bohus län; skjutsar till:

Göteborg n. o.	1	mil.
Kärra i ö.	$1^3/_4$	»
Hästevik i n. v.	$1^3/_4$	»

Torpa, annex-socken till Carlskyrka i Åkerbo härad af Westmanlands län, är belägen i länets sydöstligaste hörn, söder om Mälarviken Galten, 2 mil från Arboga, invid gränsen mot Nyköpings län och begränsad af Tumbo och Råby socknar i öster, af Lista i söder samt i vester af Kung Carls socken; arealen, 11,872 tld, är fördelad på $42^1/_2$ mtl, hvaraf $36^1/_4$ skatte, $4^3/_4$ krono och $1^1/_2$ frälse; folkmängden, som år 1840 utgjorde 1,196 personer, hade 1865 ökats till 1,282. I afseende på naturbeskaffenheten består socknen af 2 tämligen olika delar; den norra, närmast Mälaren belägna, är en slättbygd med bördig, väl odlad lerjord, och den södra upptages af en bergås i rigtning från vester till öster, brant stupande mot norr, hvarefter den sagta höjer sig mot söder, såsom en stenbunden, ojemn högslätt, hvilken ger upphof åt ett par mindre vattendrag. — Landsvägen från Thorshälla till Arboga går genom socknen förbi kyrkan, som är af hög ålder. Sockenbibliothek finnes. — Bland gårdar må nämnas: *West-Tible, Skenåker,* som är prestgård, *Torpunga säteri, Forssuma, Högsta* med tegelbruk o. s. v. Af

Broby hör hit 1 mtl, men $4^1/_2$ mtl till Södermanlands län. — Adress: Thorshälla.

Torpa, en socken uti Ydre härad af Linköpings län, 8 mil från Linköping; areal 0,946 qvadratmil land och öar, 0,263 qvadratmil vatten (eller 28,122 tld = 157,482 qv.ref); 50 mtl, hvaraf $17^7/_8$ skatte, $1^3/_8$ krono, $30^3/_4$ frälse; 1,450 inbyggare. Härifrån hafva under sednare åren många utvandrat till Amerika. Jordmånen i de ojemna bygderna är den vanliga svaga sandmyllan med klappersten och kring en sandås, som går utmed Torpasundet från Asby, mer oblandad sand; å slättbygden är myllan mer eller mindre lerblandad. Åkerbruket har här, i förhållande till hemmantalet, större utsträckning än i någon annan del af häradet; äng och bete äro tillräckliga; skog växer öfver behofvet, utom vid några hemman på skogsmarken, som äro beröfvade all skog; slätten har riklig löfskog. Linsäde, biskötsel, slöjd och fiske äro binäringar. Torpa socken är konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan, uppförd med 4 korshvalf och en likaledes hvälfd sakristia, hvaruti kakelugn insattes 1859, har vackert läge på en kulle, omgifven af prestgårdens gärde, der en ek står, $10^1/_4$ alnar i omfång, $1^1/_2$ aln öfver marken, och dess löfrikaste äng, hvars strand sköljes af Sommen, som här med en vik söndrar socknens fasta land från Torpön, innehållande $8^5/_8$ mtl, mellan hvars resliga och skogklädda berg framskymta välbyggda gårdar med odlade marker. År 1864 utgjorde kyrkokassan 14,663 rdr; när härtill läggas ljuskassan, bok- och barnkassan, skolans, fru Rundboms, Fagerbergska stiftelserna, Tranerska läkarefonden, 24,956 rdr, densammas sjukhusfond (sjukhuset vid Ramsfall blef färdigbygdt 1852), hans fideikommiss för slägtingar och fattigkassan samt Grönhagiska grafkassan, torde få kyrkor och församlingar finnas med en mer utsträckt penningeförvaltning och dermed förenad större ansvarighet. Undervisningen bestrider en lärare uti 1 flyttande och 5 småbarnsskolor sedan år 1847. Exempel på bondmålet inom orten: röjtrafva = rågstack på åkern. Af säterier finnas: *Falla*, *Södra Linnekulla*, *Hestra*, *Näs*, *Holma*, *Dalby*, *Hofvetorp*, *Tranberga*, *Ledamålen*, *Brandnäs* och *Liljeholmen*. Af hemman finnas *Sunnanå*, *Dragsnäs*, *Linnekulla*, *Bubbetorp*, *Ramsmåla* med gästgifveri m. fl. Under katholska tiden innehade kyrkliga stiftelser och kloster halfva hemmantalet. — — Adress: Boxholm.

Torpa, en socken uti Himble härad af Halmstads län, 1 mil norr om Halmstad, omgifves i norr af Åhs, i öster och söder af Lindbergs socknar, i vester af Torpafjorden, omfattar 0,141 qvadratmil land (= 3,379 tld = 18,922 qv.ref), fördelade på $16^1/_4$ mtl, hvaraf $5\frac{27}{48}$ skatte, $2^1/_{48}$ krono, $8^2/_3$ frälse, bebodda af 615 inbyggare år 1865. Socknen genomskäres af berg och dalar; genom Nisseängar flyter Nissebäck i hafvet. Här och der finnas numer endast glest kringspridda ek- och allundar af de enligt traditionen fordna stora skogarna. På Torpas nu kala utmark utvisas ett ställe med namnet *Bodarne*, der Torpas fordna danska socknemän uppbyggt åt sig i tjockaste skogen bodar, till hvilka de vid Westgötarnes fiendtliga infall plägade taga sin tillflykt, tilldess slutligen äfven dessa gömställen upptäcktes och brändes, hvaraf stället sedan kallades *Brända Bodarne*. Bland vilda djur, som visa sig vid de öar och skär, som tillhöra pastoratet, märker man skälen. Dessutom finnas en stor mängd vattenfoglar, och välkomnast bland alla äro de s. k. Årorna *(ejdergåsen)*. Denna fågel lefver här helt fredad, utan fruktan för landets infödingar, hvilka först sedan fogeln mot vintern lemnat sitt bo taga det i besittning och insamla det qvarlemnade ejderdunet. Deremot är korpen en farlig fiende till ejdergåsen. En stark mineralkälla finnes vid stomhemmanet. Byar äro: *Torpa* med dels sandjord, dels lermylla, *Balg*, med torfmosse och löfskog, samt *Kjärra*, med den bästa jordmånen; *Lillebacka* är ett enstaka hemman. All fast egendom är taxerad till 228,600 rdr rmt. De bättre hemmanen gifva säd öfver behofvet; fisket är en lönande binäring. Socknen är annex till Warbergs stadsförsamling. Kyrkan är 30 alnar lång, 13 bred.

Torpa, annex-socken till Borås stadsförsamling, belägen söder om staden i Wedens härad af Elfsborgs län; areal 98,369 qvadratref eller 17,566 tld, hvaraf 1,250 vatten; $28^7/_8$ mantal, deraf $24^5/_8$ skatte, $^1/_2$ krono, $3^3/_4$ frälse, hvartill komma $1^1/_2$ mantal inom Marks härad;

1,944 inbyggare. Marken bergig, skog till nödtorft; Wiskeån flyter genom socknen; af sjöar finnas *Bo-* och *West-*sjöarne samt *Wiareds-*sjön på vestra gränsen mot Bollebygds och Sandhults socknar; tvänne åsar, hvaraf den ena gifvit staden dess namn. Mariæ källa, 1/2 mil söder om Borås. Tax.värdet 541,700 rdr rmt. — Här märkas välbyggda gårdarne *Osdahl*, 1/4 skatte *Allmänningen*, 1/8 sk. *Holmen*, 1/2 *Rya, Wiared* eller *Philipslund* och *Sjöbo*, 1/2 mtl frälse, samt *Buttorp*, der hufvudmannen i Hoffmansfejden år 1766 bott. I *Gässlösa* by bor en gammal veteran från Finska kriget. — 1/4 frälse *Björbo*, 1/2 *Nolby*, 1/8 *Björkäng* egas af Borås stad; *Drufvefors* qvarn med 5 par stenar. — Adress: Borås.

Torpa. Annex-socken till Annerstads pastorat, är belägen i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 9 1/4 mil s. v. från Wexiö, innefattar 22 7/8 mtl på 23,418 tlds areal, gränsar i norr till Annerstad, i öster till Hamneda, i söder till Hinneryd, i vester till Knäred i Halland och Wrå, egde år 1805 en befolkning af 657 personer, hvilket antal 1850 förökats till 1,242 och 1865 till 1,517. Jordmånen är af mindre god beskaffenhet, och år 1860 beräknades den odlade jorden utgöra endast 640 tld, då deremot den naturliga ängen uppgick till 50,000 tld; årliga utsädet uppgifves till 1,200 tunnor, och vinterfödda kreatur till 21 hästar, 614 nötboskap, 500 får och 150 svin. — Folkundervisningen bestriddes 1862 uti en flyttande folk- och tre småskolor.

Sedan socknens gamla kyrka »nedfallit» om vintern 1620, uppbyggdes med hjelp af 6 t:r spannmål ur kyrkoherberget en ny kyrka af sten. Äfven här återkommer den gamla sagan, att kyrkan blifvit uppbygd på det ställe, der ett par lössläppta oxar stannat; men det tillägges, att en tupp här varit med i vagnen, hvarföre socknen först kallats Tuppa, sedermera Torpa (!). — I socknen finnas, ovanligt nog, endast två små sjöar. — I den 1/8 mil från kyrkan belägna byn *Sunnertorpa* förmodas, att det gamla Sunnersborgs slott legat, efter hvilket häradet fått sitt namn, eller tvärtom; men Wieselgren anser öfvervägande skäl ådagalägga, att detta första legat i Hamneda angränsande socken. Imellertid är dock platsen utmärkt för en mängd af stora kullar och vallar, hvilka till största delen synas danade af menniskohänder. — Af byar och gårdar må nämnas *Gashult* 1 3/8 mantal skatte, *Norrtorpa* 1 3/4 mtl, *Råaköp* 1 mant., *Kjerseryd* 1 1/4 mant., *Stackorp* 1 mtl frälse, 1 3/4 mtl skatte och 1/2 mtl krono, hvilken sistnämnda hemmansdel är furirsboställe; 1/4 mtl *Näs* kapellansboställe, 3/8 mtl kr. *Höggeshult*, militiæboställe, *Boda*, 1 mtl frälse, *Källshult*, 1 dito. — Adress: Ljungby.

Torpa, Stora och Lilla, 1 3/8 mantal frälse i Ökna socken, Östra härad af Jönköpings län, 5 mil från Eksjö, var 1863 deladt i två lotter, tillika med underlydande 1/8 mtl Torpa Åkagården samt en mjölqvarn, en sågqvarn och helsobrunnen Flankhemmet, hvilken upptäcktes redan under förra århundradet och då ansågs såsom ganska god. Silfvermalmanledningar skola hafva blifvit funna vid denna gård.

Torpa, ett mtl skatte i Ljungarums socken af Tveta härad och Jönköpings län.

Torpa, Norra, egendom i Snaflunda socken af Sundbo härad i Nerike, består af 1 mtl frälse och 1 mtl skatte; är belägen mellan en mindre å i norr och Sjösjön i söder. Under egendomen, der mjöl- och sågqvarn samt benstamp finnas, lyder 1/2 mtl sk. Sjö på andra stranden af nämnda insjö.

Torpa, ett frälse-säteri af 2 mantal uti Långhems socken af Kinds härad och Elfsborgs län, beläget i vacker ort vid stranden af sjön Åsunden, 3/4 mil n. v. från kyrkan, som ligger 2 1/2 mil s. v. från Ulricehamn, är Stenbockska slägtens stamgods och egdes 1414 af Arvid Björnsson Store, hvars efterkommande i 4:de led Olof Arvidsson, S. R. R. 1505—26, blef stamfader för nämnda ätt; gården förblef inom slägten till medio af 1700-talet, då den genom gifte tillföll öfveramiralen, friherre C. G. Sjöblad, eges sedan 1840-talet af kammarherre E. T. Sparre. Säteriet tax. 1863 till 90,000 rdr rmt; underlydande äro 1 mtl frälse och 15 torp; folkmängd 130 personer.

Följande tillåta vi oss i sammandrag anföra ur Afzelii Sagohäfder VII band. 68—69 sid.: »Här bodde ett lyckligt par, Gustaf Olofsson och hans goda förståndiga husfru, Britta Eriksdotter (Lejonhufvud), i kretsen af 13 barn. Och här, så säges i krönikorna, föddes och uppväxte den fagra Karin Gustafsdotter, tro-

lofvad med Gustaf Roos, en son till Kristina Gyllenstjerna och Herr Johan. Såsom de flesta af ätten, var Gustaf Olofsson af ett friskt svenskt mod, skämtsam och lefnadsglad, derföre han ock var af konung Gustaf, sin svåger, högligen älskad. Om det vackra Torpa var honom kärt, så var det icke så mycket för den glada dryckesstämmans skull, som hvar afton väntade honom der, som fastmer för herr Gustafs husfrus behagliga umgänge och fina vett. Ett år efter drottning Margarethas död reste konungen ned till Torpa, och den grannsynta fru Britta, kan väl hända den fagra Karin sjelf, hade tillförne vid konungens besök förmärkt, att han heldre och hjertligare skämtade med henne, än med andra jungfrur. Men huru härmed var, välkomnades af föräldrarne hjertligen den höga gästen, medan den blygsamma jungfrudottern med sorgefullt sinne öfver sin ungdoms utkorade brudgum, den hon nu väl förstod att hon aldrig kunde få, hade gömt sig undan bakom en häck i trädgården. Men den längtansfulla friaren skyndade ut och hittade snart sin undangömda perla, tog henne kärleksfullt vid handen och förde henne upp till fader och moder i salen, der hon förnam deras vilja, och lyckönskades till krona och drottningenamn. Hvad härvid i skön Karins hjerta föregick, veta vi icke; men kärleken till Gustaf Roos, måste gifva rum för kärleken till Gustaf Wasa. Hon var en ödmjuk lydig dotter och blef en trogen konungslig brud.

Torpa, ett mtl frälse-säteri uti Segerstads socken, Gudhems härad och Skaraborgs län, beläget omkring $1^1/_2$ mil från Falköping, med mycken löfskog i den eljest skoglösa socknen, är omnämndt under artikeln Segerstad. Säteriet är extra roteradt i roten № 69 med 15 dalers taxation enligt kongl. brefvet den 18 Juli 1848.

Torpa, ett mtl säteri-ladugård uti Kjedums socken, Barne härad och Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil s. v. från Lidköping; utbyttes från kronan till frälse den 12 September 1664 af generalmajor Hjerta; egdes 1812 af kapten Wahlfelts enka, friherrinnan S. L. Wachtmeister; år 1863 hade säteriet, hvartill hörer ansenlig löfskog, och som var tax. till 55,000 rdr rmt, två egare af bondeståndet; till ena delen lydde $^1/_2$ mtl skatte. Ett annat *Torpa,* 1 mtl frälse i Kedums socken af Kållands härad, tax. till 31,000 rdr rmt, har tre egare.

Torpa, ett frälse-säteri af 2 mtl uti Forss socken af Flundre härad och Elfsborgs län, deraf $1^1/_3$ mtl utgjorde (1865) en egendom, belägen i en naturskön trakt vid Göta elf, midt imellan Trollhättan och Lilla Edet, 2 mil från Wenersborg, 6 mil från Göteborg, bebyggd med en större oljemålad två-vånings byggnad, täckt med tegel på bräder, innehållande 15 rum; af öfriga byggnader må nämnas en större ladugård och stall, grundmurade och uppförda af tegel; arealen är 135 tld åker, 15 tld hårdvallsäng och 6 tld trädgård, park och hustomter samt 100 tld skog och betesmark; till godset höra jagt och fiske, två lastbryggor; egare var A. E:son Fahlbeck. År 1773 tillhörde hela säteriet kommerse-rådet Söderling; år 1863 var Köpings säteri, 1 mantal, sammanlagdt med Torpa och skiftadt mellan 9 egare. Till Torpa höra tegelbruk, tax. till 15,000 rdr rmt, samt *Torpa mineralkälla,* hvars vatten innehåller, utom talkjords-, kalkjords- och jernoxidul-salter, äfven chlornatrium samt jodnatrium, och hvarpå professor G. Hjort nyligen fäst Göteborgs vetenskaps- och vitterhets-samhälles uppmärkamhet. Källan har ock af egaren (1862) Tit. L. Svangren blifvit satt i sådant skick, att den, skyddad från elfvattnets inträngande vid hvarje vattenstånd, kan lemna en jemn tillgång på vatten, som vida öfverträffar i jodhalt de i detta hänseende mest framstående mineralvatten.

Torpa, by uti Fjärås socken, Fjäre härad och Halmstads län, nära $^3/_4$ mil s. o. från Kongsbacka, belägen på ömse sidor om landsvägen, med bördig jordmån, innefattar $16^1/_6$ mantal skatte, 1 krono på 21 nummer i 61 brukningsdelar med 677 inbyggare på 170 hushåll. Krono-hemmanet innehafves af biskopen i Göteborg; vid $^1/_4$ mtl skatte inrättades på 1840-talet en skola.

Torpa, ett härad uti Göteborgs och Inlands fögderi och Bohus län, hvarom se art. Inlands Torpe; här må tilläggas, att folkmängden, enligt mtls-längden, år 1863 nedgått till 5,769 personer. I

bevillning efter II och III art. erlades samma år 2,147 rdr rmt.

Torpane. Gästgifvaregård på Dal uti Tydje socken af Elfsborgs län, belägen i en flackländig och bördig trakt, med låga berg, beväxta med krattskog; härifrån, hvarest man öfverskådar en sträcka af den s. k. Dalbosjön, en vik af Wenern, skjutsas till:

Lund, i söder	$1^3/_8$	mil.
Åmål, nordost	$1^1/_4$	»

Torpelund, ett half mtl berustadt säteri uti Lognås socken, Kinne härad, Skaraborgs län, är redan beskrifvet under art. Lugnås; här må tilläggas att förre egaren (nuvarande är Johan Fridell) nyligen inrättat en flickskola, uti hvilken omkring 70 flickor erhålla undervisning; under säteriet, som 1863 taxerades till 25,000 rdr, brukas $^1/_8$ mtl jemte ett ryttare-boställe.

Torpshammar, jernbruk uti Torps socken i Medelpad och Wester-Norrlands län, är beläget $5^3/_4$ mil från Sundsvall, vid allmänna landsvägen, $^1/_4$ mil från Ålsta gästgifvaregård vid Gimån, som utfaller i Ljungan, hvilken här bildar en mängd små vattenfall omkring skogbeväxta holmar. Brukets första privilegier äro af den 11 Maj 1795, men utvidgades sedermera åren 1801, 2, 4, 31 och 37, så att det på 1840-talet hade 4 stångjernshamrar och 8 härdar med 3,450 *sktt* smide, 10 manufakturhamrar, stålugn med 1,100 *sktt* smide; efter år 1858 är smidesrätten oinskränkt, och uppgifves stångjernstillverkningen år 1860, då 2 härdar voro nedlagda, till 1,823 *sktt* af köpe-tackjern; manufaktursmedjan nedbrann i September 1863. Största delen af det härstädes förädlade jernet säljes på stället till Jämtländningar, som utbyta en del deraf i Norge mot sill och torr fisk. Smidesstämpeln är T. J. inom en cirkel; egare ett bolag, bestående af hrr C. F. Huss, F. L. Gyllenhaal och C. A. Axell. Folkmängd 340 personer på 66 hushåll. — Till bruket hörande landtegendom uppgafs på 1840-talet, då egendomen tillhörde öfverste kammarherren gr. Mauritz och öfverste kammarjunkaren, grefve Claës Lewenhaupt, bestå af $87^1/_8$ mål (48 = 1 mtl) med 294 tld åker, 360 tld äng samt 6,694 tld skog; afkastningen var 60,000 *lϐ* hö, 2,327 t:r säd; kreaturens antal 42 hästar, 100 kor, 18 oxar, utom småkreatur. Egendomens onera uppgåfvos till 940 rdr.

Torpunga. Ett gods, beläget i Torpa socken, Åkerbo härad af Westerås län, nära gränsen mot Nyköpings län, består af 1 mtl frälse-säteri och 2 mtl rusthåll med underlydande $2^4/_7$ mtl. Efter att hafva varit militiæ-boställe, utbyttes säteriet år 1681 af en Wattrang, har derefter tillhört slägterna Elgenstjerna och Fleetwood, af hvilken sistnämnda frih. C. E. Fleetwoods arfvingar nu innehafva godset. Trakten utgör i allmänhet en ojemn och stenbunden högslätt, genomskuren af ett par smärre vattendrag, som från söder utfalla i Mälarfjärden Galten.

Torpesta, ett mtl frälse-säteri i Nyköpings län, Rönö härad och Ludgo socken, med qvarn, tegelbruk m. m., köptes till frälse år 1651 af H. Fleming och innehades 1686 af Lindhjelm. *Transäter,* 1 mtl ladugård, som 1638 köptes till frälse af Chrisman Lilje, har sedermera haft samma egare som Torpesta, och lyda numera begge gårdarne under *Öster-Malma* säteri i ofvannämnda socken, hvilket åter eges af kapten A. O. Adelborgs arfvingar på Södertuna af Frustuna socken i Daga härad.

Torrbjörntorp, by af $1^3/_8$ mtl skatte, $^1/_2$ frälse uti Skaraborgs län, Torrbjörntorps socken, Gudhems härad; häraf är $^1/_2$ mtl gästgifvaregård, som skjutsar till:

Falköping i söder	$^5/_8$	mil.
Ranstad i n. v. {förbi Stenstorps jernvägs-station}	$1^1/_2$	»
Bolum n. o.	$1^1/_4$	»
Kjeddabo s. v.	2	»
Gökhem v. s. v.	$1^3/_8$	»
Leaby s. o.	1	»
Sörby s.	$1^7/_8$	»

Torreberga, gård i Malmöhus län, Bara härad och Nefvitshögs socken, $^3/_4$ mil från Lund, utgöres af $3^3/_4$ mtl utsockne frälse, taxeradt till 132,600 rdr, med c:a 180 tld åker, som afkastar mellan 8 à 1400 tunnor: härtill hörer ett större tegelbruk, taxeradt till 11,500 rdr rmt; folkmängd, cirka 100 personer. Egare, ryttm. B. Trolle på Brödda, arrendator M. F. Nissen. Tillverkningen af skumost vid denna gård, såsom olika med vanliga methoden, må här anföras: ostmassan upptages efter en skedd sönder-

röring och späckning direkt ur ostkitteln i ostduken, hvarefter den lägges, insvept i denna, i ett i ostbordet anbragt ostgaller, der vasslan utpressas med händerna, salt och kryddor tillblandas, hvarefter massan lägges under pressen, för att undergå den vanliga behandlingen.

Torreby, ett mantal frälse uti Foss socken af Tunge härad, Göteborgs och Bohus län, beläget 3 mil norr från Uddevalla på Tungenäset, $^3/_4$ mil från kyrka, med intagande utsigt från den vackra åbyggnadens öfra våning utöfver Gullmarsfjorden, hvartill skogar och åkerfält bilda för- och Stångenäsets stränder bakgrunden. Åbyggnaden, med 15 rum i två våningar, är inredd med mycken lyx, och ett par af rummen äro möblerade i orientalisk smak. Trädgården är stor och vacker med omkring 200 fruktträd. — Torreby, fordom säteri, har tillhört fältmarskalken R. von Ascheberg, hvilken på detta skönn ställe ofta njöt en kort hvila ifrån de många bördor, dem konungens förtroende och egna förtjenster pålagt honom, hvars minne ännu lefver i nejden, och som den godtrogna vidskepelsen gerna vill se anlända midnattstiden uti en med ett svart spann förspänd vagn, för att besöka sitt fordna älsklingshem. — Ifrån Aschebergska slägten öfvergick Torreby till en Liljehök, Meck, Virgin, kapten Tegner, öfverste Knut och baron Carl Bonde, öfverste C. J. von Schulzen 1825, baron C. Åkerhjelm, Gustaf Tham och grosshandlanden C. L. Berger 1863. — Torreby utgjorde 1844 jemte $1^3/_4$ mtl frälse ett gods, lemnande en årlig afkastning af 4 à 500 tunnor säd och 400 lass hö; år 1862 utgjordes egendomen af $3^7/_8$ mtl, som afkastade 650 tunnor säd, och der vanligen födas 10 hästar, 60 nötkreatur och 25 får; 14 torp lyda derunder; skogstillgången är obetydlig; Torreby 1 mantal utsockne frälse taxerades 1863 ensamt till 24,000 rdr rmt.

Torresta, ett säteri, se art. Låssa socken, IV Band. sid. 589, 590.

Torrevalla, ett mtl frälse-säteri uti Sörby socken, Wilske härad, Skaraborgs län, beläget nära Sörby jernvägsstation, 1 mil s. v. från Falköping, har Anna Rosendufva år 1690 bekommit genom byte emot Ingelstorp i Walla härad, är sedermera doneradt furstinnan Euphrosyne, bebygdt af hospitals-syssloman-nen Abraham Ahlner, som äfven anlagt vackra trädgårdsanläggningar. Nuvarande egaren är Anders Ottergren. Säteriet, som 1818 egde 26 tunnors utsäde, höbergning till 130 stackar, löfskog i ängarna, taxerades 1863 till 18,000 rdr rmt. $^9/_{14}$ mtl är extra roteradt i roten № 199 med 9 dalers taxation, $^5/_{14}$ mtl i roten № 200 med 5 dalers, enligt kongl. bref af den 18 Juni 1848.

Torrlösa, *Torlösa*, en socken uti Onsjö härad af Malmöhus län, $2^1/_2$ mil från Lund, 2 mil från Landskrona; areal 0,356 qvadratmil land eller 8,239 tld = 46,138 qvadratref; $31\frac{10}{96}$ mtl; 2,253 inbyggare. I allmänhet brist på skog. — Torrlösa utgör med annexet Skreflinga ett regalt pastorat af 1:sta klassen; sockenväg $^1/_2$ mil. Sedan gamla kyrkan med ett grafchor af Tage Tott Ottesön blifvit nedrifven 1844, är ny kyrka uppförd i grekisk korsform med fyrkantigt torn i vester, inre längd 126 fot, höjden 32. Under kon. Carl XI:s krig firades böndagen, den 13 Juli, i härvarande kyrka, följande dagen uppbröt hären och tågade mot Tirup. Skola sedan 1847. Sockenbibliothek, bildadt 1858 genom en fond af 500 rdr och en vald samling böcker från kyrkoherden. — Herregården *Trolleholm*, af hvars underlydande flera utmärka sig för välbyggnad; byar: *Gryttinge*, *Wisstofta* och *Östraby*. — *Gryderup*, *Ramstorp* m. fl. enskilda hemman.

Torrsjö, *Thorsjö*, ett krono-säteri af 3 mtl, i Flisby socken af Södra Wedbo härad och Jönköpings län, omkring $3^1/_2$ mil från Ekesjö, är tämligen väl bebygdt; tillhör Wisingsborgs skolstat och är från 1839 till 1869 bortarrenderadt mot ett årligt arrende af 91 t:r 1 kappe säd, hvaraf hälften råg och hälften korn. Tax.värdet är 45,000 rdr rmt. $^1/_4$ mtl Torrsjö, förut kaplansbol, har i en sednare tid blifvit utbytt mot Hult Södragård i Solberga socken.

Torrskog, *Torskog*, en socken uti Wedbo härad af Elfsborgs län, 5 mil v. n. v. från Åmål, är i kyrkligt hänseende annex till Blomskogs pastorat i Wärmland; areal 1,103 qvadr.mil, hvaraf 0,190 upptagas af sjöarna Lelång, Ljus-

sjön, Lilla Torrsjön, 35 kärn, jemte delar af angränsande socknars sjöar; $12^{1}/_{8}$ mtl, deraf $11^{1}/_{8}$ skatte, 1 frälse; 1,760 inbyggare. Socknen är bergig, skog växer ännu tillräckligt; år 1664 kunde vid ett enda hemman Bön huggas 100 mastträd; lager af saltsjösnäckor och någon tälgsten; kopparmalmsanledning bearbetades år 1714 på Båtenäs egor; en ny väg från hemmanet Hakerud till gränsen mot Norge vid Allingemon, ledande till Fredrikshall, är omlagd åren 1856—60. Hallefors-ån å gränsen mot Ekenäs i Wärmland förenar W. Silen med Lelång. Kyrkan ombyggdes 1768; magazinsbyggnad; ännu år 1842 ingen skola. — Gårdar: *Gustafsfors* jernverk, till hälften beläget inom Wärmlands gräns. — 1 frälse *Kölen*, med såg. — Adress: Ökne.

Torsberg eller *Torsaberya*, 1 mant. frälse-säteri i Lidhults socken, Sunnerbo härad, Kronobergs län, tillhörde kapt. A. Rosendahl, som dog år 1709, sedermera hans arfvingar, och egdes 1863 till $^{2}/_{3}$ af professor E. Fries i Uppsala och till den återstående delen af bönder; se vidare art. Lidhult.

Torsebro, krutbruk i Christianstads län, Färlöfs socken af Östra Göinge härad, 1 mil från Christianstad, med vackert läge vid Helgeå, på ett stenigt land, har 4 krutqvarnar samt magazin, tork- och våghus m. m., på landsidan omgifven af en 4 alnar hög och 3 alnar tjock stenmur, som med sina båda ändar slutar vid ån; tillverkade före 1860 för kronans räkning årligen 1,000 centn. krut, men, efter att under åren 1856—60 hafva exploderat 2:ne gånger, numer endast 500 centner. Torsebro krutqvarn och byggnader tax. 1863 till 60,000 rdr, tullmjölqvarn, med 5 par stenar, till 15,000 rdr, *Torsebro* gård, bestående af Biskops- och Tyskemöllerna om $^{1}/_{8}$ mtl skatte hvardera, till 5,000 rdr, arbetshemman äro 3 mantal i Ströö och Glimåkra socknar. Krutbruket, anlagdt på kon. Carl XI:s tid, drefs intill år 1716 för kronans enskilda räkning, och har från början af detta århundrade tillhört baron Staël von Holstein, hvars arfvingar nu ega det. Bland krutbrukets direktörer må nämnas den tappre kaptenen Hans Erlandsson Qvast, adlad Lilljegranat, † 1700. I Linnés skånska resa år 1751 beskrifves salpeterluttringen vid »Tåssebro» eller Thorsbro, äfvensom lemnas der en uppgift om salpetersladors bästa anläggning (sid. 91—92); krutstamparne voro af afvenbok. I ängarne växa tillsammans med opulus, omtyckt af hästarna, busken *ossea*, som är sällsynt i öfra Sverige. Vid Torsebro föreföll under 1676 års danska krig första vapenskiftet.

Torseryd, äfven kalladt Torsjö, ett säteri i Höreda socken, Södra Wedbo härad och Jönköpings län, utgörande tillika med underlydande Tångagärde 2 mtl, förmedl. till $1^{3}/_{4}$. Mangårdsbyggnaderna ligga i närheten af den s. k. Höredavägen. Egendomen har tämligen goda inegor, men skogen, ehuru tillräcklig för gårdens behof, är mycket medtagen. Såsom egare uppgafs 1770 assessoren N. Ridderschöld, † 1787, och på sednare tiden generalen m. m. C. J. Hederstjerna, under hvars tid gården blifvit väl uppodlad och skött, och numera kapt. Fr. Hederstjerna. Till egendomen höra $^{1}/_{2}$ mtl Qvarnarp, $^{1}/_{4}$ Hafrevik, $^{1}/_{2}$ Nissarp, allt skatte, samt den s. k. Munkeqvarnen med 2 par stenar, grynverk och en enbladig såg, alltsammans år 1863 taxeradt till 89,000 rdr rmt.

Torsfall, *Thorsfall*, en gård uti Gladhammars socken af Norra Tjust härad och Kalmar län, om $^{1}/_{2}$ mantal frälse, har i sambruk med $^{3}/_{4}$ mantal skatte ett utsäde af 20 t:r höst- samt 20 t:r vårsäd; till godset höra mjölqvarn med 2 par stenar samt såg. Egare äro A. och T. M. Jansson. Gården är i synnerhet anmärkningsvärd för den å egorna befintliga gamla s. k. Gladhammars koppargrufva, som varit arbetad sedan 6 à 700 år tillbaka och på 14 à 1600-talen med stor afkastning, men nu mer sedan år 1825 är ödelagd. I 1863 års bevillning är Torsfall tax. till 26,000 rdr, utom underl. $1^{1}/_{8}$ mtl skatte; koboltverket är tax. till 500 rdr rmt.

Torsjö, ett mtl frälse-säteri uti Östra Thorsås socken af Konga härad och Kronobergs län, med vacker belägenhet vid Thorsjö-sjön, $1^{1}/_{2}$ mil från Wexiö, har haft egare, hörande till slägterna Rosenbjelke, Törneblad, Unge, Kling-

ström, Bjerkén, och sedan bönder, år 1863 D. Kjellberg. Jorden är stark svartmylla på fast botten; af fordna bokskogen finnes föga qvar. Tax.värdet är 20,000 rdr rmt.

Torsjö, by af $3^7/_8$ mtl rusth. i Öster-Thorsås socken, Konga härad af Kronobergs län; här märkes en gård, bestående af 1 mtl Söreg., 1 mtl Per Jonsg. och 1 mtl Per Nilsonsg. samt $^1/_2$ mtl Thorsås Norreg., förmedl. till $1^7/_8$ mtl, med särdeles vacker belägenhet på en höjd midtför Thorsjö sjö; arealen är 1,400 tld, deraf åker c:a 150 tld; jordmånen god, består af något lerblandad svartmylla på fast botten; arbetsstyrkan från 17 torp är tillräcklig för gårdens behof; tax.-värdet är 65,000 rdr rmt. Egare hafva varit löjtn. Kraak 1770, enkefru Ekelund, kamrer Eggertz, lagman J. Bergencreutz, en man långt före sin tid, som nybyggde alla åbyggnaderna, odlade och förskönade egendomen, anlade en större trädgård på 2 tld samt planterade vackra alléer. På hans tid voro nyodlingar högst sällsynta; men detta oaktadt lät han upprätta en karta öfver den odlingsbara marken, upptagande en areal af 300 tld, i sammanhang med gamla åkern, och ehuru då redan hunnen till hög ålder, fortsatte han med att efter densamma odla så, att vid hans död 1828 funnos c:a 30 tld schacktade, stenbrutna och derå alla större stenar sprängda — något, som på den tiden var högst ovanligt. — Ryttm. Hedenstjerna, måg till lagman Bergencreutz, — dennes barn, då det disponerades af morfadren, som från Kampen ditflyttade 1827. — Adolf Hedenstjerna, som lät åbyggnaderna förfalla och begagnade en större del af åkern till får- och kalfbete. Nuvarande egaren, brukspatron J. Sjöbring, har uppfört nya uthus, deribland tvenne större längor af gråsten, anlagt mejeri samt fortsätter med den större odlingsplan, som började af lagman Bergencreutz. — På Thorsjö egor äro nyligen funna 2 ovala spännbucklor af bronz.

Torsås, ett mtl fr.-säteri uti samma socken, har tre egare; upptages i Ny Smålands beskrifning sammanlagdt med Torsjö säteri.

Torskbäckshyttan, en hel hytta uti Fernebo socken och härad af Carlstads län, med en af de äldsta stångjernshamrar i riket, som var i gång före år 1608, men lär blifvit ödelagd före 1666, och funnos här redan på 1590-talet af hertig Carl inrättade silfver- och kopparverk invid sjön Yngens södra strand; koppargrufvorna omtalas redan i hednatiden. Enligt uppgifter i tax.längden för år 1863 var hela hyttan taxerad till 150,000 rdr rmt, och egdes $\frac{43}{64}$ af bergsidkaren J. G. Erikssons sterbhus; en på egorna befintlig masugn var taxerad till 15,000 rdr, husbehofssåg samt qvarn till 400 rdr rmt.

Tortuna, förr *Torrtuna,* en socken i Ytter-Tjurbo härad af Westerås län, begränsas i norr af Sevalla, i öster och söder af Björksta, Badelunda i sydvest och Tillberga i vester. På en areal af 0,316 qvadratmil land eger socknen $35^3/_4$ mtl, hvaraf 27 skatte, 3 krono och $5^3/_4$ frälse, alltsammans år 1863 taxeradt till 513,528 rdr. Inbyggarnes antal utgjorde år 1805: 721, hade 1840 minskats till 678, år 1860 åter ökats till 684 och 1863 till 732, fördelade på 180 hush., samt uppgick 1865 till 743 personer. — Socknen utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan, af sten, belägen vid landsvägen, mellan Uppsala och Westerås, $1^1/_2$ mil nordvest från den sednare staden, är uppförd åren närmast efter 1320, då ett äldre kapell af trä nedrefs, och erhöll sin första klocka såsom gåfva af riksföreståndaren Mats Kettilmundsson. Efter en brand 1577 återställdes kyrkan i sitt förra skick. Hon förvarar utom en mängd gamla minnen från 1400-talet åtskilliga epitaphier m. m. och choret, berättar Grau, »är beprydt med der uppå muren opsatta och til en evig vördnad förvarade contrefait af Våra Glorvyrdigsta Konungar utaf den Gustavianska ätten.» Gustaf I fråntog dock kyrkan en mängd dyrbarheter och klenoder, så att hon blef fattig efter att förut hafva varit ganska rik. I kyrkogafveln är en half runsten inmurad. Bland andra fornminnen må nämnas en runsten vid W. Råby, åtskilliga grafhögar och bautastenar vid Prestgärdet och Korsbacken, vid Nyby, Wändle och Balsta; de s. k. domarehällarne eller Lundboaberg nära

Lundby, gammalt tingsställe o. s. v. — Socknen utgör hufvudsakligen en slättmark, med små bergkullar, genomfluten från nordvest till sydost af Tortuna- eller Lillån, som på vestra gränsen bildar Råcksjön, med bördig lerjord; mot norr är dock landet mera kuperadt med skogsmark, och rådande jordmån af svartmylla eller dålig lera. Skog finnes endast till bränsle. — Prestgården, $1\frac{1}{2}$ mtl krono, ligger vid kyrkan; $\frac{1}{2}$ mtl Wändle är kommin.-bost.; 1 mtl kr. Botsberga eges af Uppsala akademi. — Andra gårdar och byar äro: *Åby*, *Ängesta*, *Nicktuna*, *Råby*, *Hälla*, *Sörby*, *Nortuna*, *Dräggesta*, *Ekeby*, *Nedersta* m. fl.

Torup, herresäte uti Bara socken och härad af Malmöhus län, 1 mil från Malmö, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, med slottsbyggnad, från medlet af 1500-talet, 3 våningar hög, uppförd af fogstruken tegelsten, bildande en fyrkant, som omsluter en borggård, med torn i nordvestra och sydöstra hörnen; en graf omgifver gården på tre sidor. Äldste kände egare äro af familjen Glob på 1400-talet, kom sedan genom gifte i den mäktiga Ulfstandska familjens händer; bebyggdes med nuvarande slottsbyggnad af Christian III:s trogne vapendragare och pålitliga stöd Truid Ulfstands enka fru Gjörvell Fadersdotter Sparre. På 1580-talet tillföll Torup Knut Grubbe, gift med Metta Ulfstand, egdes af den lärde Sigvard Grubbe och öfvergick äfvenledes genom gifte 1636 till Jochim Beck af Gladsax, som 1647 sålde gården till den under lifstiden så mäktige och olycklige Corfitz Ulfeld, hvilken dömdes efter döden som förrädare och godsen seqvesterades, hvarpå Torup innehades 75 år af kronan, tills det återlemnades år 1735 åt Jochim Beck, sedan Beck-Friis, hvars enda dotter blef gift med öfverceremonimästaren Hack Stjernblad, en son af rådman Persson i Carlshamn. Dennes son sålde gården, sedan han måst genom flykten rädda sig undan de uppromiska skånska bönderna, till landtrådet C. A. Sjökrona, från hvilken den dock bördades af hofmarskalken, baron Fr. Stjernblad, som år 1812 sålde den för 177,000 rdr bco till hofmarskalken, baron G. Coijet, som afled i Marseille i Apr. 1862, slutande sin ätt; eges nu af hans yngsta brorsons son, Gustaf Joh. Coijet. — Under baron Coijets tid har egendomen blifvit förskönad genom parkanläggningar, kanalgräfningar och återställandet af den förfallna borgbyggnaden, samt jordbruket och skogsskötseln ordnade efter nyare tidens fordringar. — Vid gården inträffade 1775 en olyckshändelse, då fyra medlemmar af Trollefamiljen drunknade i Torups trädgårdssjö, hvilket gaf Lidner anledning att skrifva ett sorgeqväde. — Torups säteri, $8\frac{1}{2}$ mtl, utgör med derunder afhysta $\frac{3}{8}$ mtl Risemölla, ins. fr. Wårby $7\frac{3}{32}$ mtl, Bara $6\frac{1}{3}\frac{7}{2}$ mtl och Skammarp $1\frac{1}{8}$ mtl, ett gods, med en rymd af 3,740 tld; säteriet taxerades 1863 med qvarn, stamp och tegelbruk till 215,000 rdr. Gårdens egare har patronrättighet till Bara och Mölleberga pastorat, alternativt med Serafimergillet.

Torup, en socken i Halmstads län, belägen i och lydande under Halmstads tingslag och kontrakt, hör dock under Laholms fögderi, ligger med ena hälften, 0,888 qv.mil (= 20,550 tld = 115,079 qvadratref), hvaraf 393 tld vatten, med $1\frac{1}{12}$ mtl skatte, $28\frac{83}{120}$ mtl frälse, norr om Nissaströmmen i Halmstads härad, och med andra hälften, 0,988 qvadratmil (= 22,865 tld = 128,044 qv.ref), hvaraf 1,180 tld vatten, med 1 sk., $26\frac{1}{4}\frac{3}{}$ fr., söder om Nissan, inom Tönnersjö härad. Socknen är en af de vidsträcktaste och minst bördiga socknar i södra Halland; den södra delen, kallad Örken, utgör en skogssträcka af 4 mils längd, som består af vidsträckta kärr, mossar och ljungbackar med skog af furu, gran, bok, al och ek. Den norra delen är mindre skogbevuxen, men har oländig och mosslupen mark. En mängd vargar och räfvar göra stor skada på boskapen. I Torups by är en mycket besökt marknadsplats; gästgifveri finnes å hemmanet Ramnäs; på gränsen mot Jönköpings län drifves Rydö jernbruk af Nissan. Jordbruket fordrar mycken arbetsmöda, men om vintern utvandra allmogens söner till Skåne och Norra Halland, för att der förtjena sitt uppehälle genom tröskning. — Sommaren är här kort, och höstkölden börjar ofta i September såsom man tror härledande sig af de många här outrotliga mossar och träsk.

Gårdarne äro mestadels enstaka, vidt afskiljda från hvarandra, och fördelade uti $^1/_2$:a, $^1/_4$:dels eller $^1/_6$:dels hemman. Utsädet består mest af hafra, dernäst korn, minst af råg. All fast egendom är taxerad till 981,500 rdr rmt. Utom åkerbruket utgöra skogshandtering och körslor af kubbar till Halmstad äfvensom spånad och väfnad de hufvudsakligaste näringsgrenarne. Ej mindre än 44 qvarnar och sågar finnas. Folkmängden är ung. 2,407 pers., hälften i hvardera. Torup utgör med Kinnared ett reg. pastorat. Kyrkan, af sten, $4^1/_8$ mil fr. Halmstad, är $52^1/_2$ alnar lång, har i choret en grafsten med latinska inskrifter öfver framl. prosten och prostinnan Ausén, äfvensom ett epithaphium öfver tvenne deras söner, Johan och Niclas Ausén, hvilka båda under krig i främmande land aflidit. Kyrkoherden här Sven Ausenius, † 1678, var den namnkunnige Olof von Dahlins morfader; om honom finnes antecknadt, att han, som med färdighet talade alla europeiska språk, under danska fejden, förklädd besökt danska lägret och än talat tyska, än fransyska, än engelska, än italienska, hvadan Danskarne ansågo honom för en trollkarl; men hemkommen uppgaf han de underrättelser han genom Danskarnes tal och rörelser inhemtat för kon. Carl XI, som ofvan Torup, vid småländska gränsen skall haft sitt högqvarter. Vid ett besök af fienden i prestgården, befanns nycklarne i alla dörrar och mat framsatt; men pastorn sjelf med familj undanflyktad och i god säkerhet i annexet Kinnared. — Barnundervisningen bestrides uti ambulatorisk skola.

Bland socknens fornlemningar märkes på *Rydö* egor en stor stenhäll, kallad *Knystahall,* der bokstäfverna C. och G. varit inhuggna, utgörande danska och svenska konungarnes namnskiffer, hvilka här sammanträffat. Stensättningar och fotanglar finnas på *Skattegårdens* egor. Nära gästgifvaregården en grotta i berget, benämnd *Christoffers stuga,* belägen nära fordna riksgränsen. *Ifvehögen,* på hvars spets finnes en ättehög. — Socknens större egendomar äro: $^1/_4$ *Enungsholt,* med sågverk, 1 *Ifvås,* med 2 sågverk, 1 *Bökås,* $^1/_4$ *Abovill,* $^1/_2$ *Böke,* 1 *Kallarp,* $^1/_6$ *Hult,* $^1/_2$ *Räfsbo,* med såg, $^1/_2$ *Horlabo,* jemte andra $3^1/_2$ uts. frälse, egas alla af kammarherre Kuylenstjerna. — *Brännö,* $^1/_2$ fr.-säteri med $1^3/_4$ uts. fr.; 2 uts. fr. *Tågabo,* med såg, 1 *Hultagärde* egas af grefvarne Hamilton. — Af hemman inom Tönnersjö härad nämnas *Eskilsbo,* skatte, *Aborhult, Boås, Böke, Gamalsbo, Hulegård, Mjäla, Munkabohl, Rönskog, Steningsbo, Ynnabo,* m. fl., alla fr.; — inom Halmstads härad: *Joebro, Ramnås,* sk., $^3/_4$ *Prestgården,* 1 *Ekås,* kapellansbost., $^1/_6$ *Djeknebol, Alabo, Berg,* klockaregård. — 1 fr. *Bedden* eller *Gustafsberg,* med qvarn och såg, *Flatna, Fagerhult, Häradsbo, Joås, Ry, Ryssbol, Stensebo, Ågård, Ollsjö,* alla frälse. — $^7/_{32}$ mtl *Sjögård,* $\frac{1}{16}$ *Bosgård,* med såg, färgeri, handel, $^1/_4$ *Hultagärde,* ett gods. — Adress: Halmstad.

Torup, en socken, med 0,128 qvadratmil land (= 2,960 tld = 16,587 qvadratref), fördelade på 2 mtl frälse, som föras till Norra Åsbo och med 0,372 qvadratmil land (= 8,609 tld = 48,200 qvadratref) och 0,012 vatten, fördelade på $11\frac{1}{24}$ mantal inom Westra Göinge härad af Christianstads län, $2^1/_{16}$ mil från Hessleholm, $1^1/_8$ mil från moderförsamlingen Rökes kyrka. Folkmängden är c:a 974 inv., deraf 175 inom Norra Åsbo. All fast egendom är taxerad till 287,900 rdr rmt. — Största gården är $^3/_8$ fr. *Tranbygget,* i sambruk med $\frac{17}{96}$ *Svenstorp.* $^1/_{16}$ mtl *L:a Torsjö,* regem.-skrifvare-, $^9/_{16}$ mtl *Svenstorp,* sergeant-boställe. — $^1/_3$ kr. *Tåckarp* är kyrkohemman. $^1/_2$ mantal *Hissmåsa* innehar pastor i Sörby; $^1/_2$ mtl *Torup,* inneh. pastor i Röke. Hemmanen inom Norra Åsbo härad heta *Attarp* och *Håkanstorp.* — Adress: Christianstad.

Tose, fordom en socken och med Svarteborg utgörande eget pastorat, numer med henne förenad om en kyrka, men särskildt upptagen i jordeböckerna, är belägen i Tunge härad af Göteborgs och Bohus län; 28,558 tld, deraf 1,481 vatten; $18^3/_4$ mtl, hvaraf $10^1/_2$ skatte, $2^1/_2$ krono, $5^3/_4$ frälse; taxeringsvärdet 472,100 rdr; c:a 850 inbyggare. Socknen utgöres af en bördig slättmark, hvilkens jordmån, mylla på lerbotten och mergelartad grålera, anses som den bästa inom pastoratet. Här märkes kaptensbostället *Bräcke,* $4^1/_4$ mtl; länsmans-

bost. $^1/_2$ mtl *Tyft.* — *Bärby, Dingle, Folkisberg, Fibendal, Hallen, Lägnen, Östeby, Rom, Heden, Röröd,* byar. — Adress: Uddevalla.

Tosseberg, ett mtl skatte uti Sunne socken af Fryksdals härad och Carlstads län, är ett af socknens största hemman, så att uppförandet af ett särskildt kapell för detta jemte Eds hemman har ansetts ei fordras; det tax. 1863 till 100,800 rdr samt var skiftadt mellan 40 egare.

Tossebergsklätten i Sunne socken af Carlstads län, invid Fryken, uppreser sig till omkring 1,000 fots höjd, och står såsom en från de öfriga bergsträckningarna framryckt förpostering vid sjöstranden, hvarifrån den väldigt dominerar hela Öfra Fryken och dess omgifningar.

Tossene, regalt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Wikornes Södra kontrakt af Göteborgs stift, 13$^1/_8$ mil från stiftsstaden, innefattar socknarne Tossene, Askum och Berfendal samt Kongshamns kapell eller hela Sotenäs härad (se den art.) — *Tossene* socken, belägen 4$^3/_4$ mil från Uddevalla, kallades fordom *Thysina* eller *Tossina;* areal 13,446 tld; 52 mtl, hvaraf 25$^3/_8$ sk., 5$^1/_8$ kr., 21$^1/_2$ fr., taxerade till 1,213,200 rdr; cirka 2,660 inbyggare (år 1865). Midt i socknen öppnar sig en betydlig odlad slätt, kallad *Walla hedar,* för öfrigt äro odlingarne kringspridda bland bergen, bland hvilka ödsliga ljungmoar sträcka sig; af skälsand och skäl-lera träffas rikhaltiga lager. Endast i socknens nordöstra hörn växer obetydlig barrskog. Jordmånen är omvexlande lermylla och mojord. Kyrkan, uppförd i äldsta stilen, består af ett fyrkantigt skepp och mindre chor, der en utmärkt väl arbetad grafsten ligger, med Galdeska och Bildeska vapnen samt en inskrift. En folkskola från 1850 och en barnsskola från 1857, båda flyttbara. — Socknen är rik på fornlemningar, hvaraf må nämnas en stenkista å Hunnebo egor med flintredskap, häll- och skeppsristningar, »häradets skönaste fornlemning», en grafkista på *Bökebacka,* lemningen af ett dyrhus, kalladt *Glosheds-altare, Batterihögarne;* vid Siggebråten skola stensättningar utmärka stället der en Sigurd skall blifvit ihjälslagen; *Hunneboklofvar,* en ganska märkvärdig naturbildning nära Hunnebo gård. Till Göteborgs musei arkeologiska samlingar öfverlemnades i Sept. 1862 ett ganska märkvärdigt fynd, nemligen ett menniskokranium, temligen fullständigt, funnet i ett snäcklager, jemte en flintpilsspets, som anträffades liggande omedelbart på kraniet. Förmodas vara en lemning af en ur-invånare. — Här märkes Hvitfeldtska donationsgodset, säteriet *Åby,* hvartill höra alla socknens fr.-hemman. Boställen äro *Öfverby,* $^3/_4$ mtl, pastors-boställe, 1 mtl *Hogsäm* och *Legene* (Lekene) Nedergård äro indragna militiæ-hemman; $^1/_2$ mtl *Finntorp,* kr.-länsmans-bost., $^1/_2$ mtl *Prestgärde,* enkesäte. Här finnas lastageplatserna *Hunnebostrand,* med 56 hus och *Bovallsstrand,* med 30 hus, den goda hamnen *Ulebergshamn,* der många Holländare skola varit bosatta, af hvilka den sista, David Slaman, var så rik, att han egde fem skepp i sjön, men sänkte dem när kronan anhöll att få låna dem. — Adr.: Uddevalla.

Tosseqvarn, vid Gullspång i Wenern, uti Råda socken, Wisnums härad af Carlstads län; egaren häraf, herr Ullin, skall enligt uppgift i tidningarne låtit 1862 befrukta 70,000 laxyngel.

Tossjö, *Tåssjö,* annex-socken till Össjö pastorat, är belägen uti Norra Åsbo härad af Christianstads län, 1$^1/_4$ mil (2 mil efter Forsell) o. n. o. från adressorten Engelholm och lika långt ($^9/_{10}$ mil efter Djurberg) från moderkyrkan; arealen 0,804 qvadratmil (= 18,607 tld = 104,199 qvadratref), deraf 2,222 tld = 12,443 qvadratref vatten, är fördelad på 12$\frac{43}{48}$ mtl frälse, 2$^1/_{16}$ skatte, $^1/_6$ krono, bebodda 1865 af c:a 1,490 inbyggare på 359 hushåll. Socknen, belägen på Hallandsås har till rådande jordmån röd mylla och grus. Marken består till stor del af hedar och kärr, men den brukbara åkerjorden är blandad med sand och klapper, samt i allmänhet ovanligt mager och föga sädesgifvande. All fast egendom är taxerad till 570,600 rdr rmt. I socknen är säteriet Rössjöholm beläget, som med underlydande utgör betydligaste egendomen med god tillgång på skog. Gården omsluter 12 sjöar, hvaraf också socknens namn anses vara en sammandragning.

Namnen på sjöarne äro *Rössjön, Westersjön, Lärkesjön, Hanesjön, Ramnsjön, Walpesjön, Aborrsjön, Kyrksjön, Marsjön, Halshultsjön* och *Stafvahultsjön*; i några af dessa finnes myrmalm och i äldre tider lära masugnar varit här anlagda. Af sägner finnas åtskilliga, hvaraf en omtalar tvenne fåraherdar, som dödade hvarandra af kärlek till en fiskarflicka, en annan från sednare tiden omnämner, att ryttm. Petter Silfversköld påträffat en bärare i Köpenhamn, som uppgaf sig varit med en snapphanetrupp, som vid Looshult plundrat Carl XI:s krigskassa, och att penningarne blifvit nedsänkta i en kista på ett ställe i Rössjön, hvilken han ville åtaga sig utvisa, men innan lejden för bärarens öfverresa till Sverige hann att utfärdas, dog ryttm. S—d, och bäraren har ej sedan kunnat påträffas, hvadan skatten alltså ännu ligger orörd qvar på Rössjöns botten. $^1/_6$ mtl *Tossjö* är pastors annex-hemman; af öfriga hemman finnas *Stafverhult, Långhult, Halshult, Bassholma, Lerkeröd, Esbenäs* m. fl.

Tostared, annex-socken till Surteby pastorat, är belägen uti Marks härad af Elfsborgs län, $4^3/_4$ mil från Borås, gränsande i sydvest till Förlanda socken i Halland; på vestra gränsen ligger sjön Lygnern; jordmånen, som är sand, är mindre bördig; saknar skog. Areal 18,787 qvadratref eller 3,355 tld, hvaraf 717 vatten; $4^5/_8$ mtl skatte, $^7/_8$ krono, $2^5/_8$ frälse; öfver 430 inbyggare. Tax.värdet 110,800 rdr. Kyrkan, af trä, är gammal, torn byggdes år 1824, ligger $^7/_8$ mil i vester från moderkyrkan. — $^1/_2$ frälse *Eskekärr*, med tegelbruk och såg, i sambruk med $^3/_8$ sk. $^1/_4$ fr. *Tostared*, utgöra största godset. — *Rud, Dyrenäs, Singarde, Kulla, Långhult, Svenningared, Wätared*, äro hemman; $^3/_4$ *Hultaslätt*, komminister-boställe. — Adr.: Borås.

Tostarp, *Tåstarp*, annex-socken till Hjernarps pastorat, är belägen i Norra Åsbo härad af Christianstads län, 1 mil från adressorten Engelholm och $1^1/_4$ mil ($^1/_2$ mil efter Djurberg) från moderkyrkan; arealen 0,182 qv.mil land = 4,212 tld = 23,587 qvadratref, är fördelad på $15\frac{1}{16}$ mtl, hvaraf $10^3/_4$ skatte, $1^1/_2$ krono, $3\frac{1}{16}$ frälse. Mot hafssidan är socknen jemn, vid gränsen till Hallandsås bergig med mager jordmån samt grusig och stenig botten. All fast egendom är taxerad till 732,050 rdr rmt. Folkmängden något öfver 870 på 223 hushåll. Största gården utgöres af $\frac{11}{16}$ mtl fr.-säteri *Kärragården* och $^3/_4$ mtl frälse *Stubbarp*. $^1/_2$ *Tåstarp* är annexhemman. — Byar: *Gånarp, Toarp* och *Tostarp*.

Tostarp, tre och $^1/_8$ mtl uts. frälse uti Malmöhus län, St. Harrie socken af Harjagers härad, $1^1/_4$ mil från Lund, voro 1863 skiftade i tre brukningsdelar och taxerade till 81,000 rdr. År 1402 sålde riddaren Anders Martensson Pæp och Jones Andersson deras hufvudgård Tostarp i St. Harrie; af fordna herresätet återstå numera ringa lemningar.

Tostarp, ett mtl frälse-säteri i Rydaholms socken, Östbo härad, Jönköpings län, beläget något öfver $^1/_4$ mil från Helgeån, har i allmänhet stenbunden mark, men likväl ganska tacksam jordmån. Gården innehafves af bönder och ligger i byelag med $1^1/_2$ mtl kr.-skatte af samma namn.

Tostebol, kaptens-boställe uti Ny socken af Jösse härad och Carlstads län, om $^1/_2$ mtl, skall blifvit uppkalladt efter Skoglar Toste, den mäktige kämpen i kon. Erik Segersälls tid.

Tosterup, *Tostarp*, i äldre handlingar benämnd Gärarp, annex-socken till Glimminge pastorat, är belägen i Ingelstads härad af Christianstads län, $1^1/_4$ mil o. n. o. från Ystad, $^3/_8$ mil från moderkyrkan; arealen 0,111 qvadratmil land = 2,569 tld = 14,386 qv.ref, är fördelad på $20^1/_{16}$ mtl, hvaraf $19^5/_8$ fr., $^7/_{16}$ skatte. Marken, mestadels jemn, består af skifferjord, grus eller lermylla. All fast egendom är taxerad till 751,850 rdr rmt. Folkmängden är 653 på 130 hushåll. I den öfver 260-åriga gamla kyrkan, utbyggd 1598 af Jörgen Brahe, hvila den olycklige Jörgen Krabbe samt konstnären och hjelten Carl Aug. Ehrensvärd. — Socknens största egendom utgöres af *Tosterups* säteri, med alla fr.-hemmanen. Byar: *Munka-Tågarp*, $5^1/_2$ mtl, och *Gärarp*, 4 mtl, — af denna by höra 6 gårdar till Bollerups socken, dit förlagda af fogden Blasius på Bollerup, vid en uppkommen tvist med presten i Tosterup; skatte-hemmanen ha 3 hem-

mansbrukare. *Römölla* vatten- och väderqvarn.

Tosterup, herresäte uti Tosterups socken af Ingelstads härad och Christianstads län, beläget på en kulle, $1^1/_4$ mil n. v. om Ystad, $^1/_2$ mil från hafsstranden, omgifvet af parker och planterade lundar samt en gammal skog af ekar, almträd och askar. Slottsbyggnaden består af en trevånings hufvudbyggnad af sten och två flyglar, omslutande en borggård, öppen åt norr; i sydöstra hörnet reser sig ett högt fyrkantigt torn; borgen omgifves af breda och djupa vattengrafvar, öfver hvilka gå bryggor i söder, norr och vester. Ladugårdshusen omsluta fyra gårdar; trädgården, belägen utanför grafven, är genomskuren af en lång kastanieallé.

Innan Tosterup var grundadt, låg på nuvarande Munka-Tågarps egor en väldig borg, i sagan kallad Wallen, som skall tillhört en öfverdådig och grym herre af slägten Grim, om hvilken förtäljes allehanda våldsamheter; den förste med någorlunda visshet kände egare skall varit Axel Eskilsson Mule omkr. 1334, med hvars dotter gården öfvergick till Brahe-slägten, men anses äfven innehafts på 1400-talet af en af förutnämnda Grims slägt. Tosterup köptes på 1640-talet af Otto Thott, som uppfört ena flygeln och tvenne af ladugårdshusen; efter hans död kom gården med dottern Jytta till Jörgen Krabbe; såldes 1688 af justitiærådet Just Justson Hög, som fått gården i utmätning, till fältmarskalken gr. Ascheberg; tillföll i arf Margareta v. Aschebergs andra son, Rutger Barnekow; hans såväl som hustruns namnchiffer påträffas öfverallt på Tosterup. I skildringen om dem slutar Barfod med de orden: »deras beröm står fast i alla tider, så länge det blir en ära att frukta Gud och göra godt.» Efter deras död öfvergick gården genom gifte till öfversten J. W. Bennet och riksrådet R. Wrangel. År 1783 köptes Tosterup af general-löjtn. grefve Johan Sparre, som under sin egotid mycket bidragit till dess förskönande; svärsonen, gen.-löjtn. Carl Aug. Ehrensvärd, anföraren vid Svensksund 1789, vistades här några år, der han utförde sina ryktbara teckningar till Sveriges historia, af Adlerbeth kallade »Snillets lek» i Svenska historien. Tosterup såldes sedermera till enkegrefvinnan Ehrensvärds andra man, gen.-löjtn. Isaak Lars Silfversparre, som biträdde Adlercreutz vid Gustaf IV Adolfs fängslande; han sålde gården 1833 till sin styfson, gr. Carl Albrecht Ehrensvärd, som var en af de första, hvilken införde det ändamålsenliga brukningssätt, som numer är det allmänt antagna på de skånska egendomarne. Före sin död år 1860 hade Ehrensvärd skiftat egendomen mellan sina barn och afträdt Tosterup med en minskad egorymd (se nedan) åt sin son, kammarherren, grefve A. C. A. L. Ehrensvärd. På Tosterup förvaras flera minnen af Carl Aug. Ehrensvärd samt en boksamling af omkring 4,000 volymer samt flera familjporträtter.

Tosterup, $10^1/_8$ mtl fr.-säteri, tax. till 265,250 rdr, utgjorde 1860 med $9^1/_2$ mtl ins. frälse, $29\frac{3}{16}$ uts. samt $^9/_{16}$ skatte-rusthåll, ett gods, med en egorymd af 7,127 tld 12 kpl., efter skiftet blott 3,341 tld. Fyra afvelsgårdar finnas på egorna *Larsbo*, *Hagestaborg* samt *Henriksfält* och *Hedvigsdal*. Roteringen utgöres med $27^1/_2$ soldater. Egaren innehar patronrätten, dock alternativ sedan 1767, till församlingen. Af grefvinnan v. Ascheberg inrättades 1745 en skola, och lön samt stat anslogs åt skolmästaren; af gården underhålles äfven ett hospital i Glimminge socken.

Tosterön, en ö i Mälaren, af $1^1/_4$ mils längd i norr och söder, samt $^1/_4$ mils bredd, numera i n. o. sammanhängande med Aspön, belägen mellan Mälarvikarne Tynnelsöfjärden i öster, Strengnäsfjärden i söder, Norr- och Segeröfjärdarne i vester. Ifrån Mageröviken i norr till Tynnelsöfjärden har fordom det vattendrag gått, som åtskilde denna ö ifrån Aspön. Den är numera delad mellan flera socknar, så att den nordligaste delen tillhör Aspö socken, den östra och södra Strengnäs landsförsamling, en liten del på vestra kusten Wansö och den nordvestra Fogdö socken. Tosterön omvexlar med skogiga bergskullar, kärr, lundar af löfträd och odlade sträckor, men med öfvervägande bergländig mark, på många ställen ödslig, merändels med en herrlig natur, isynnerhet vid stränderna; i de odlade dalgångarna består

jordmånen af lera. — Fornminnen förekomma flera på denna ö, såsom invid sundet midt öfver från Strengnäs, der lemningar efter byggnader finnas, enligt folksägnen af ett kloster; icke långt derifrån mot nordvest några få lemningar efter ett fäste, Stenby borg, en befästning, som torde härröra från Esternas ströftåg i Mälaren. Vid Åsby i s. o. finnes vid foten af ett berg en mineralkälla. Bland egendomar, belägna på denna ö må nämnas *Sundby* vid Strengnässundet och *Rosendal*, som lyder under Tynnelsö.

Totebo, egendom uti Hjorteds socken af Södra Tjust härad och Kalmar län, belägen $^{7}/_{8}$ mil nordvest från kyrkan, mellan sjöarne Utlången och Yxnern, utgöres af 1 mtl ber. säteri med pappersbruk, mjöl- och sågqvarnar samt tegelbruk.

Man antager att stället varit bebodt af konung Sigurds kämpe Harald af Tote, och detta således varit äldsta herresätet i Tjust, fastän man ej känner till dess egare under mer än 900 år. — Först år 1612 förekommer Totebo såsom donerad till Göran Gyllenstjerna, det egdes 1644 af Christer Zelow, gift med Christina Gyllenstjerna Göransdotter, reducerades 1683 och anslogs Östgöta kavalleri, men köptes till frälse redan år 1684 af fru Anna Skyttes arfvingar, hvaraf en Ingeborg Zebro nämnes som egarinna 1685; Totebo såldes af fru Hager till öfverste-löjtn. Hans Mörner, inom hvars slägt det var år 1778, tillhörde 1799 ryttm. Montgomery, med hvars dotter det öfvergick till kapiten C. D. Breitholz, och egdes år 1863 af brukspatron J. Tillberg på Falsterbo, äfven egare till säterierna Blanka, Hjorted och Mjöshult samt c:a 17 mtl skatte och frälse i samma socken, allts. tax. till 928,000 rdr.

Tottarp, annex-socken till Knästorps pastorat, uti Bara härad af Malmöhus län, $^{1}/_{4}$ mil s. s. v. från Lund; areal 0,073 qvadratmil = 1,689 tld = 9,458 qvadratref; hemmantal $13\frac{13}{24}$ mtl; cirka 554 inbyggare. Skola sedan 1847. — Byar: *Kabbarp, Djurslöf, Tottarp, Tirup*, 1 mtl skatte. — *Tyska krogen*, ett gammalt näringsställe.

Tottnäs, ett gästgifveri-hemman af $^{1}/_{2}$ mtl frälse uti Össmo socken af Sotholms härad och Stockholms län, beläget vid Östersjön, 7 mil från hufvudstaden, eges jemte Wikstens fiske på en hand; här skall fordom varit station för krigsflottan; skjutsar till

Walla i n. o. . . . . 1 mil.

Traheryd, annex-socken till Göteryds pastorat, är belägen uti Sunnerbo härad af Kronobergs län, $8^{1}/_{2}$ mil s. v. från Wexiö, areal 0,991 qvadratmil land, 0,023 vatten; 26 mtl, hvaraf $23^{7}/_{8}$ skatte, $1^{1}/_{8}$ krono, 1 frälse, bebodda af cirka 1,950 inbyggare. Socknen utgör en dalsträckning på ömse sidor om Laga-ån, som här gör ett vackert fall. På högra sidan om ån är marken merändels jemn och jordmånen lätt och sandig, men på venstra sidan stenbunden, dock med god mulljord; på förra stället är brist på skog, men på det sednare växer deraf i öfverflöd. Den odlade jorden uppgifves till 700 tld i ensädesbruk, naturlig äng till 5,000 tld; utsädet, som år 1810 uppgafs till 338, steg år 1860 till 750 t:r säd, mest af korn och hafra och 500 t:r potates, af lin sås 10 *l℔*. I Laga-ån är godt fiske af laxöring och äsping, ål m. fl. — Kyrkan, 36 alnar lång, 16 bred, belägen på en höjd, 1 mil vester om moderkyrkan, är uppförd af tuktad gråsten med huggna hörnstycken och utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett likadant, men mindre chor, båda med basiliketak; södra dörren har till det yttre ett zirligt jernbeslag.

Gårdar: $^{1}/_{4}$ *Bokhult* och $^{1}/_{4}$ *Qvarnagården* utgöra länsmans-, $^{1}/_{4}$ *Skafta* rustmästare-, $^{1}/_{2}$ *Ternhult* fältväbelsbost. — $3^{1}/_{2}$ *Gräsholma* är största byn. $^{1}/_{2}$ *Åsa*, $^{1}/_{2}$ *Ingershult* frälse-hemman. — Adress: Wexiö.

Traheryd, $^{3}/_{4}$ mtl skatte med gästgifvaregård uti förutbeskrifna socken, skjutsar till

Ryd i öster . . . . $1^{3}/_{8}$ mil.
Markaryd i s. v. . . . . . $1^{7}/_{8}$ »

Tranarpavad i Skåne, af historisk ryktbarhet, såsom stället, der Engelbrecht stannade på sitt tåg söderut 1436 att befria landet från danska fogdarne.

Tranberga, ett och $^{1}/_{2}$ mtl frälsesäteri uti Torpa socken af Ydre härad och Linköpings län, $^{3}/_{4}$ mil från kyr-

kan, som ligger 8 mil från Linköping, har varit dels skatte, dels krono f. d. klosterhemman; köptes 1642 af Knut Ulff, gift med Anna Armsköld, förblef inom slägten tills 1750, då den genom köp kom till kapiten C. J. Fahnehjelm, har sedan tillhört prostarne Bock och Spaak, samt 1863 patron G. W. Åberg på Tranås; underlydande äro 1/2 mtl frälse och 1 skatte *Ramsmåla* med gästgifveri. Säteriet, som år 1760 hade 10 t:rs, år 1818: 25 t:rs utsäde, hjelplig skog; taxerades 1863 ensamt till 43,000 rdr rmt. I samma socken finnes dessutom 1 mtl skatte Tranberga.

Tranbygge, ett mtl frälse-säteri och 1 mtl frälse uti Westra Ryds socken af Bro härad och Uppsala län, vesterut vid ett vattendrag, kommande från Lejondalssjön, omkring 5 mil söder från Uppsala; förekommer 1286; har haft egare bland slägten Oxenstierna, sedan tillhört drottning Kristinas hofskräddare Claude Roquette, adlad Hägerstjerna, med hvars dotter det synes kommit 1682 till gen.-majoren Thomas von der Noth (egare enligt Tham 1740); egare i sednare tider har varit Iserhjelm 1783, grefve Lantingshausen 1849 och kapten C. J. Ahlgren år 1863, med underlydande 1 mtl frälse samt vattenqvarn för 3 par stenar och sågqvarn; taxeringsvärdet är 170,000 rdr. Folkmängd 96. År 1818 var utsädet 30 t:r, höbolet hjelpligt, skogen god; manbyggnaden omgifves af fruktträdgård.

Traneberg, ett mtl frälse-säteri uti Skaraborgs län, S:t Mariæ kapell af Kållands härad på vestra stranden af Kållandsö, $1^1/_4$ mil nordvest från Lidköping, är väl bebygdt och har en af de vackraste och bäst underhållna trädgårdar i orten, anlagd vid sidan af gården, hvarifrån man på 30 trappsteg dit nedstiger utför sluttningen af ett berg, som är planeradt till 4 stenbesatta blomsterparterrer och afsättningar, den nedersta 6 alnar hög, vid hvars södra sida växa 2:ne slags vinrankor. Säteriet intager med underlydande $1^1/_4$ mtl rå och rör samt 26 torp, en egorymd af 3,400 geometriska tld, hvaraf mer än 2,000 tunnland grof skog, deribland en mängd ekar, åkern, af god lerjord, är ganska bördig, ängarne vidsträckta men sanka, förmånligt fiske finnes i sjön Wenern, och god jagt; kronhjortar hafva sitt egentliga tillhåll på Tranebergs vidsträckta skogar, hvarifrån de göra utvandringar i trakten. Hela godset är bebodt af öfver 260 personer, bland hvilka råder stor skicklighet uti slöjd och byggnadsarbeten. Säteriet var i 1863 års bevillning jemte husbehofsqvarn och såg åsatt ett värde af 105,200 rdr rmt; det är extra roteradt i roten № 60 med taxation af 20 daler, enligt kongl. brefvet af den 18 Juli 1848. Bland ställets egare, som finnas upptecknade med runskrift i stenhällar, funna i en hög nära Pirums hamn, samt i på stället befintliga handlingar, må nämnas: Torn eller Tore, år 890, på Torsö, såsom säteriet kallas tills år 1618, Toreson Store 900, Torsten Wiken 916, Ambjörn Store 1158, m. fl. af Store-namnet; Nils Colanus, en mäktig herre, 1400, fältherren Er. Puke, Johan Faber, en af de första svenska boktryckare, 1495, Amund Store, som åter tillbytt sig Torsö, 1496; Anders Kyle genom arf, 1521, Nils Stenbock köpte gården d. 10 April 1545; Thord Bonde var egare 1574, ifrån början till medlet af 1600-talet tre Turesöner af slägten Natt och Dag, hvilka ligga begrafna i Tranebergsgrafven vid Senäte kyrka. Magnus Gabriel de la Gardie var egare 1678, Jöns Bonde 1683, general G. Taube, med hvars dotter gården kom till öfversten Erik Månsson Ulfsparre år 1739, likaledes genom gifte till major J. von Becker, sonens, lagman Bratts enka år 1832, och sednast 1862 inköptes godset för 142,000 rdr af öfverste kammarjunkaren, frih. Carl Bonde på Eriksberg.

Uti säteriets ena gärde byggdes Torsö kapell, enligt en i muren inhuggen skrift, uti Erik IX:s tid 1150 eller 51, hvilket kapell nästan helt och hållet förföll under Digerdöden, men reparerades sedan af fru Elin Kyle 1544, som der då begrofs, samt ytterligare af grefve Magn. Gabriel de la Gardie 1678, som kallade det S:t Marias kapell efter sin gemål furstinnan Maria Euphrosyne, år 1741 iståndsattes och utvidgades kyrkan åter af öfversten Erik Månsson Ulfsparre. På en holme, kallad Lusthusholmen, under Traneberg, vid Wenerns strand, sy-

nas ännu grundmurarne efter det jagt- eller lusthus, hvilket af de la Gardie, under anläggningen af Lidköpings stad, användes till rådstuga; en bred, dikad väg, som fordom ledde dit, är nu nästan öfverväxt med skog; mot sjön synas gamla fördämningar.

Tranebergs hytta, numer kallad Ulleshytte, är uppförd på Öfverborgs egor uti Gustaf Adolfs kapell af Elfdals härad och Carlstads län, och lyder under Geijersholms bruk.

Tranebygget, en gård uti Christianstads län, Torups socken af Westra Göinge härad, omkring 2 mil från jernvägsstationen Hessleholm, välbelägen vid en fiskrik sjö inuti en bok- och furuskog, tillräcklig för egendomens behof, men med ringa ek, består af $^3/_8$ mtl uts. frälse (enligt 1825 års jordebok), skall dock enligt uppgift af Gillberg erhållit säterifrihet den 28 Sept. 1762, då den egdes af fältmarskalken grefve Hamilton, inom hvars slägt den förblifvit; underlydande äro $\frac{17}{96}$ mantal *Svenstorp*, $^1/_4$ *L:a Kampholma.*

Tranemo, regalt pastorat af 2:dra klassen, i Göteborgs stift, utgöres numer af socknarne Tranemo, Måssebo, Ambjörnarp och Sjötofta, med $72\frac{13}{16}$ mtl och en folkmängd af c:a 3,800 personer, sedan Limmareds och Tyggestorps kyrkor, som före reformationen hört hit, dels genom krig, dels af ålder blifvit förstörda. Tranemo socken, som anses hafva namn af trana (ardea grus), hvilka foglar stundom uppehålla sig här i trakterna, och mo, mossa, mader, är belägen uti Kinds härad af Elfsborgs län, $4^3/_4$ mil från Borås och $10^1/_2$ mil från Göteborg; areal 149,037 qvadratref eller 26,614 tld, hvaraf 833 äro vatten; $31^5/_{16}$ mtl, deraf $10\frac{15}{16}$ skatte, 1 krono, $19^3/_4$ frälse; tax.värdet 492,000 rdr; 1,484 inbyggare. Marken är i allmänhet ojemn eller bergig samt föga gifvande. Lillån genomskär socknen och Musån är gräns emot Ambjörnarp. Kyrkan, af sten, byggd år 1520, är omgifven på trenne sidor af vatten, har en ansenlig tillbyggnad från år 1798. Fornlemningar äro en runsten vid hemmanet *Norrmanslid* och rudera efter omnämnda fordna kyrkorna. — Här märkas säterierna *Limmared* med glasbruk, hvars tillverkning, som i sednare åren betydligt stigit, afyttras till de flesta orter inom riket, och *Ömmestorp;* $^5/_8$ mtl *Tåstarp* är välbebyggd. — *Strömsfors* jernbruk och manufakturverk samt såg. — Adress: Svenljunga.

Tranemåla, gästgifverihemman af $^5/_6$ mtl skatte, uti Asarums socken, Bräkne härad och Carlskrona län, med ångbränneri; 14 hushåll (år 1863); skjutsar till

Gäddevik-ås i n. o. Kronob. län 1 mil.
Ryd i n. v. d:o $1^1/_2$ »
Möllegården i söder . . . . . . 1 »

Traneryd, en sätesgård om 2 mtl i Säby socken, Norra Wedbo härad och Jönköpings län, belägen uti den för sin naturskönhet omtalade Svartådalen helt nära Säbysjön. Mangårdsbyggnaden, ett trevånings trähus under tak af jernplåt samt två fristående flyglar, två våningar höga, ligger invid landsvägen mellan Linköping och Eksjö, $^1/_4$ mil ifrån Säthälla gästgifvaregård och står genom sin storhet och prydlighet i fullkomlig öfverensstämmelse med sina vackra omgifningar, en stor och väl ordnad trädgård samt en ståtlig park. I förening med innehafvaren af det angränsande säteriet Gripenberg, kammarh. frih. Aug. Söderling Hermelin, företogs åren 1843 och 1844 sänkning af Säbysjön, hvarigenom stora landvinningar gjordes, ehuru, då sjöns vatten endast sänktes tre fot, bottensyran till en del stannade qvar i de vidsträckta maderna, så att detta menligt inverkar på odlingarne derstädes. Emellertid hafva dessa mader till en ganska betydlig del blifvit utdikade och odlade. Den gamla åkerjorden är i allmänhet ganska bördig, bestående af svartmylla på stenbunden grusbotten eller lerbotten. Skörden uppgifves till omkring 600 t:r säd och 700 t:r jordfrukter. Såväl löf- som barrskog finnes i tillräcklig mängd för egendomens behof, ehuru timmerskogen numera torde vara knapp; betesmarken är af det yppersta slag. Inegorna under hufvudgårdens eget bruk ($3^1/_4$ mtl) uppgifvas till 1,180 tld. Till egendomen höra kalcinerbruk, mjölqvarn med 3 par stenar, en sågqvarn, färgeri, bryggeri m. m.

Egendomen har efter hvartannat tillhört slägterna Silfverhjelm, Mörner, Rosenborg, Weman, Meurling och slutligen

Hermelin, och tillhör nu possessionaten friherre Axel Hermelin, hvilken på 1850-talet köpte godset med underl. hemman samt inventarier af sin bror löjtnanten frih. Carl Hermelin för en köpeskilling af 200,000 rdr rmt. Under gården lyda: $^1/_4$ mtl Barkaremålen, $^1/_2$ Bryggestorp, $^1/_2$ Uddesbo, 1 Åvallehult, allt frälse, $^3/_4$ Färestorp med utjord, $^1/_2$ Hulu, skatte, samt hälften i Wiggebo qvarn och såg.

Trankihl, en socken, belägen i sydvestra hörnet af Wärmland, i Nordmarks härad, gränsande i norr till Fogelvik, i öster till Blomskog, i vester till Norge, der rikslinien enligt 1752 års utstakning, går genom sjön Stora Lee,*) och i söder till Dalsland, omfattar på en längd af $1^1/_2$ mil och en bredd af $^3/_4$ mil en areal af 18,360 tld, hvaraf 5,386 tld angränsande större, $291^1/_2$ tunnl. mindre sjöar. Socknen kan indelas i tvänne hufvuddelar, nemligen den östra och vestra, hvilka åtskiljas af det 28 fot höga vattenfallet *Ränkeforssen;* häraf utgör den vestra, der socknens skogsmark af 10,846 tld, befinner sig, en enda bergsträcka. Betydligaste dalsträckningen börjar vid södra ändan af *Skårdalsvattnet,* och följer gränsen söderut, mellan hemmanet N:a Wiker och Blomskogs socken; alltså äro hemmanens inegor, hvars egentliga läge är närmast sjöarne, deraf de betydligaste äro *Stora Lee, Foxen* och *Leelång,* de enda öppna slätter. Socknens mossar, 155 tld, anses ej vara dugliga till odling. Rådande jordmån är hvad åkern beträffar, som är mycket stenblandad och besvärad af syra, till följd af de rundt omkring belägna bergåsarne, i allmänhet sandblandad mylla på sandbotten, och anses vara under medelmåttan. Åkerns areal är 832 tld och ängens 833 tld. Utom graniten finnes tälgsten å *Skenhalls* egor samt en sämre art lerskiffer, snäcklager på åtskilliga ställen. Inga malmstreck eller mineralkällor finnas. — Bland mindre vanliga djurarter förekomma mården och gräfsvinet. På få ställen växer eken och i vissa skogar hagtorn (Cratægus Oxyacantha).

Hufvudnäringen åkerbruket är otillräcklig för behofvet, $^1/_{12}$:del af den öppna jorden besås med råg, samt en lika stor del med korn, blandsäd och ärter, öfriga jorden besås med hafra; potates odlas blott till husbehof. Behofvet af lin förses från Fredrikshall. Skogsbruket, som här borde vara en hufvudnäring, kan blott få namn af binäring. Byggnadssättet är enkelt, intet stenhus finnes än. Vid i socknen belägna *Lennartsfors* bruk erhålla mindre bemedlade åboer säker arbetsförtjenst. Fiske idkas af några hemman; jagt och biskötsel äro obetydliga. Hemmantalet är $7^7/_8$ skatte, $^1/_2$ krono, tax. till 328,980 rdr, verk och lägenheter tax. till 54,325 rdr rmt. Hemmansklyfningen är bringad så högt, att nära $^1/_3$ af de flesta hemman består af så små egolotter, att de icke kunna föda häst. Hemmanen äro mycket ojemnt beskattade jemnfördt med godheten och storleken, så till exempel *Kjällsbyn* jemnförd med *Gyttenäs,* der beskattningssumman af det förstn. öfverstiger det sednare med 400 rdr, men åkerarealen med 175 tld, jämte äng och skogsmark i proportion derefter. Skillnaden i uppskattningsvärdet mellan halfhemmanen *Gunnerbyn* och *Sandviken* är 150 rdr, men Sandviken eger större inegor, jämte 3 gånger så stor areal, då alla egorna jemnföras. I ordinarie rotering underhållas 4 (enligt tax.längden 3) soldater. Väghållningen är bland de drygare onera. — Folkmängden, som 1840 utgjorde 791, år 1855: 1,128, var omkring 1865: 1,190. Folket är i allmänhet i likhet med öfriga fjellboer gästfritt och välmående, dock i förening med en viss stolthet och envishet. Den gamla klädedrägten uttränges mer och mer af nyare tidens lyx, men att qvinnan måste försumma väfstolen är ursäktligt, då hon, utom sina bestämda arbeten på åker och äng, måste deltaga i diverse karlsysslor. Hvad som är sagdt under art. Skillingmark om folkets dialekt samt boningshus kan äfven hafva afseende på denna socken, med undantag af att boningshusen äro sämre, ofta betäckta med blott näfver och torf, med oregulierare läge och utan all symmetri. Högtidsrummets prydnader bestå af en sort tapeter af väf, stundom 100 år gamla, med olje- och vattenfärgstaflor ur bibliska historien, som gått i arf. Ännu råder mycken vidskepelse vid plägsederna, såsom vid barndop och bröllop

*) Till Trankihls socken höra egentligen 2:ne riksrös hvarutaf det ena (№ 19) är beläget på Salsholmen, der Wärmland, Dalsland och Norge mötas; det andra (№ 20) är liggande på Mossviksön, hvarifrån gränsen går till Trollön i Fogelviks socken.

m. m. — Socknen är annex till Blomskogs pastorat. Kyrkan af trä, är liten och mörk, ombyggd 1824, ligger omkr. 11 mil v. s. v. från Carlstad. Barnundervisningen bestrides af en lärare gemensam för bruket och den del af Torrskogs socken som ligger vester om Leelång, är fördelad i 4 rotar; 2 skolhus finnas. Skolan har donation af 1,500 rdr rmt. Fattigvården är fördelad i 7 rotar, år 1855 funnos 28 fattiga, hvilkas underhållskostnad steg till 593½ rdr. Vanliga tingstället är Långelanda i *Silbodals* socken, 12 mil från Carlstad. — Socknens äldsta namn har varit Tranekjöll eller Tranchöl, förmodligen härledande sig från närbelägenheten med Gellryggenkölen; nuvarande namnet anses ha uppkommit af *Traned*, som skall vara det äldsta hemmanet, samt af vestra delens figur, som liknar fullkomligt en »kil» (vigge) på hvars yttersta spets *Traned* är belägen. År 1096 var socknen hemsökt af kriget mellan Magnus Barfot i Norge och kon. Inge i Sverige. Den förstnämde ville då upplifva gamla anspråk på den del af Wärmland som ligger vester om Klarelfven, och anlände med sin flotta upp i sjön Stora Lee, men blef af de svenske tillbakadrifven åt Norge. Inom kort kom han likväl tillbaka till näset mellan Stora Lee och Leelång, alltså Trankihls socken, hvarest bönderna nödgades gifva sig under honom. Derefter afseglade han genom Smogesund in i Foxen, der konung Inge var honom till mötes; men denna gång måste de svenske taga till flykten. Härvarande stenkummel torde vara vittnen om denna tilldragelse; af fornlemningar finnas för öfrigt ättegrafvar och offerställen. På Tullön finnas 2:ne mindre skansar af sten, som voro befästade under krigsoroligheterna 1808, till bevakande af Smogesund. Inga herregårdar finnas; ½ mantal *Stommen* är komministerboställe. Hemman äro: *Westra Boda* med såg, *Elofsbyn, Gunnarsbyn* med tegelbruk, garfveri och färgeri, *Skenhall* med tegelbruk och handelslägenhet, *Kjellsbyn, Skomsnäs; Lennartsfors* jernbruk är förut nämndt. — Adress: Ökne.

Transtrand, fordom kapellförsamling till Lima pastorat, men nu mer enligt kongl. brefvet den 6 Augusti 1859, eget pastorat, hvars kapell af trä ligger 2 mil norr om Limas kyrka vid Dalelfven, som här går fram i en dal, merändels mellan byar och täcka löfskogskullar, samt med de höga fjellen der snön ej smälter om sommaren i bakgrunden, som fördystra detta eljest i allmänhet så natursköna land. En af de vackraste taflorna är den som erbjudes från gården *Gudskin* på en liten höjd. *Prestgården* ligger vid foten af det 3,000 fot höga *Hemfjellet.* En betydlig sandstensås går från norska fjellryggen ner genom socknen, der för öfrigt mäktiga massor af vulkaniska bergarter, nemligen trapp, porfyr och syenit ligga omedelbart på sandstenen. Klimatet är hårdt med sträng vinter och kort sommar. I byn *Åsen,* ½ mil från kyrkan, utvisas en s. k. hedningehög; äfven på andra ställen finnes dylika. Vägen härifrån till byn *Långstrand* leder genom en af de skönaste nejder. På *Ulfsberget,* berättar folket, finnas en silfvergrufva lika stor med den i Falun. Uti *Sälens* by utvisas *Nils Persgården* såsom stället, der Gustaf Wasa uppehållit sig i 2 nätter. Vid *Hormundsberget* finnes en rymlig grotta, kallad *Trollstärhuset;* den vanliga sägnen om jättar som slungat stenar på hvarandra saknas icke här.

Församlingen utgjordes 1865 af 1,545 inbyggare, sedan 1855 har folkmängden ökats med 170 personer; i byn Transtrand bo c:a 200 personer. Folket visar synnerlig lust att efterapa herreklassens seder, och enda skillnaden mellan folkets klädedrägt i Lima och Transtrand är att den på sednare stället är dyrbarare. Sednare tiders hastiga vinst af skogseffekter har till betydlig del utplånat fordna enkelheten, och lyx samt spelsjuka bemäktigat sig den fordom så fördelaktigt kände Transtrands-bonden. Karlarne visa sig mest i kort frack, ofta af kläde, brokig sidenväst, hvita vantar och strumpor, grå vadmalsbyxor och svart sidenhalsduk. — Från gästgifvaregården skjutsas i söder till *Ungärdet,* 1¾ mil. — Adr.: Malung.

Trantorp, ett mtl skatte uti Nettraby socken af Medelstads härad och Carlskrona län, 1¼ mil från Carlskrona, enskiftades år 1813, då ½ mtl № 12 och ¼ mtl № 13 tillhörde kommersrådet C. Humble, samt ¼ mtl № 13 utgjorde bondgård; egovidden är 106 tld, 0,833 kpl, inberäknadt lastageplats m. m. Af de ¾:delarne utbröts 1834 ¼ mtl № 12 för att läggas intill det angränsande Skärfva,

hvarunder det ännu lyder, den andra delen utgör hvad läget vidkommer, en bland de vackraste gårdar i trakten, bebyggd med ett envåningshus, uppfördt å en höjd nedom hvilken sträcka sig en del af de gården tillhörande inegor, begränsade af en vik af Östersjön; till egendomen, vid hvars stränder erhålles till taktäckning tjenlig vass, höra tvänne trädgårdar; egare är landtbrukaren A. G. Fagerlund; tax.-värdet 32,000 rdr rmt.

Trantorp, ett mantal frälse-säteri uti Elfsborgs län, Marks härad, Örby socken, omkring 3 mil s. v. från Borås, $^1/_2$ mil öster om sockenkyrkan, uppgifves 1818 haft 20 t:rs utsäde, godt höbol, hjelplig skog, försvarlig manbyggnad med en vacker trädgård, tax. 1863 till 20,000 rdr och egdes då jämte såg och Gunbo qvarn af Erik Carlsson.

Tranum, annex-socken till Tådene pastorat, Kållands härad af Skaraborgs län, skild från Wenern genom moderförsamlingen; areal 3,495 tunnland = 19,572 qvadratref; $15^1/_8$ mtl, deraf $5^7/_8$ skatte, $2^3/_4$ krono, $6^1/_2$ frälse; tax.värdet 481,150 rdr rmt; öfver 500 inbyggare. Berg och slätter omvexla; otillräcklig skog; ett vattendrag genomskär socknen och utfaller i Wenern. Väderqvarnar finnas vid nästan hvarje gård. Till vexelundervisningsskolan äro skänkta af kyrkoherden Retzius och grosshandlaren Kjellberg 2,000 rdr af hvardera. Kyrkan jämte byn anses fått namn af tranor, som fordom skola uthvilat här på gärdet. Hemman äro *Wrånghult* med gästgifvaregård, militiæ- och kapellans-boställe, kyrkoherdens tilldelningsstom 1 mtl i Tranums by, *Boberg, Storeby* eller *Ekeberg, Berg, Goentorp, Gutteberg, Stjerteberg* byar. — Adress: Lidköping.

Tranås, ett frälse-säteri uti Säby socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, 4 mil från Eksjö; är väl bebygdt, med stor vacker trädgård, såg och qvarn i Svartån, garfverifabrik och ett jernmanufakturverk med 10 *skℓℓ* årl. smidesrätt; taxeringsvärdet 83,000 rdr; $3^1/_4$ mtl underlydande; fiskstationsanstalt, der under året 1863 flera hundra tusen gäddyngel kommit till lif genom konstbefruktning, som lyckats äfven med aborre, mört och vimmor. — Sedan 1849 är här torgdag hvarje helgfri Fredag, hvartill läget är särdeles passande, enär Ydre-Eksjövägen löper här tillsammans med Holavägen och i den omgifvande fruktbara orten finnas många herregårdar.

Tranås, en socken uti Herrestads härad af Malmöhus län, $2^1/_2$ mil från Ystad; areal 0,179 qv.mil land, 0,002 vatten, (eller 4,189 tld = 23,457 qvadratref); $10\frac{1}{32}$ mtl; 1,246 inbyggare. Åkerjorden skarp, men höbolet godt, någon skog; redan på 1700-talet var tysk pil planterad kring trädgårdarne. Storken är här allmän. *Bobbekällan,* en gammal offerkälla. Socknen utgör med annexet *Onslunda* ett regalt pastorat af 3:dje klassen. Skola finnes sedan 1847. Här märkes: *Esperöds* frälse-säteri med trädgård, innehållande vackra liguster-häckar, klippta i konstrika figurer, *Boaröd,* en by.

Tredingen, Norra, Medel och **Södra.** Gotlands hufvuddelar, hvaraf först- och sistnämnda innefattar hvardera 7 ting, det andra 6 ting.

Trefaldighets, Heliga-, församling eller Uppsala landsförsamling med en folkmängd af 1,116 personer; se art. Bondkyrko socken.

Trefots silfvergrufva, i Sala landsförsamling af Öfver-Tjurbo härad i Westmanland, tillhör ett enskildt bolag. Silfvermalmsbrytningen försiggick åren 1856—1860 medelst en under denna period uppförd hästvind med rullgångar och lafvebyggnader, men endast en mindre del af den vunna malmen blef på försök tillgodogjord och lemnade 6 lödiga marker, som dock, i anseende till malmens ringa silfverhalt icke ersatt kostnaden. Verket fortfar dock att drifvas.

Trehörna, socken, bildad på 1640-talet, på begäran af dåvarande egaren till Trehörna säteri, är sammansatt af $7^1/_8$ hemman från Åby af Linköpings län, $4^1/_{16}$ från Säby, $4^3/_8$ mtl från Linderås socknar, de sednare af Jönköpings län; nu mer utgör hemmantalet $4^3/_4$ skatte, $1^1/_8$ krono, $2^1/_8$ frälse inom Lysings härad af Linköpings län, på 5,693 tld samt ofvannämnda mtl inom Säby och Linderås socknar; c:a 840 inbyggare, deraf 470 inom Jönköpings läns del. Alltsammans är bergländigt, vattendragen höra till Svartåns sydvestra gren Lillån. Jordmånen är till största delen sandmylla och örjord med klappersten, till mindre del svartmylla; åkern ringa, ängen vidsträckt, stenbunden och mager, skogen

tillräcklig; härinom ligger en del af Lysings härads allmänning. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk m. m. En helsokälla finnes vid *Slangeryd.* — Socknen utgör ett patronelt pastorat, hvartill egaren af *Trehörna säteri* (se nedan) har kallelserätt. Kyrkan, nybyggd 1864 af trä, är belägen 7 mil från Linköping, $3^3/_4$ från Skeninge; nära invid har fordom hållits marknad, nu mer förflyttad till Ödeshög. En flyttande, två småbarnsskolor. Exempel på bondmålet här: Goa går = åskan går. — *Pukaryd,* $^1/_4$ mtl prestgård, lagdt till prestbol under S:t Johannis kapell eller Trehörna 1651, med Kolhult, doneradt från säteriet 1667. Indragna militiæ-boställen äro *Olstorp* och *Fiflefall.* Hemman äro *Hallången, Svärdstorp* och *Fogeltorp, Hult, Ekeberg, Fagerhult, Hägna, Wettersborg* och *Ödemarken* m. fl. Bland byar och gårdar inom skaten, $4^1/_{16}$ mtl af Säby och $4^3/_8$ mtl af Linderås socknar nämnas *Flugebo, Stubben* och *Skrufhult.* — Adr.: Ödeshög.

Trehörna, ett mtl frälse-säteri uti Trehörna socken af Lysings härad och Linköpings län, beläget vid Trehörningen, nära kyrkan, som ligger $3^3/_4$ mil från Skenninge, 7 mil från Linköping; har varit bebygdt »från hertig Johans tid», och utbyttes från kronan år 1619 af Christ. Ribbing, från hvars slägt det dels genom arf, dels genom andra arfvingars utlösen kom år 1737 i öfverste-löjtnant Casper Fr. von Gröningers ego, och befinnes på 1820-talet vara inom slägten Duses. Trehörna, utgörande fordom ett större gods, eges nu ensamt af Alfred Larsson; det uppgifves 1818 haft 15 tunnors årligt utsäde, nödtorftig äng, mulbete, skog och fiske, taxerades 1863 till 52,000 rdr rmt; på egorna bodde 25 hushåll. Manbyggnaden nedbrann 1795, hvarefter 2:ne väl inredda flygelbyggnader blifvit uppförda. — Af Tuneld uppgifves höra till säteriet qvarn med 3 par stenar och 1 såg. Egaren har jus patronatus till pastoratet.

Trehörna,[1] ett mtl frälse i Urshults socken, Kinnevalds härad och Kronobergs län, hufvudsakligen bekant såsom boningsort för den utmärkte orientalisten expeditionssekreteraren Samuel Hjelmér åren 1810—1821. Gården egdes på 1840-talet af kammarrättsrådet Lång och är nu delad mellan 4 bönder.

Trehörningsjö kapell af Gideå socken i Norra Ångermanland af Wester-Norrlands län, uppfördt under åren 1855—60; har vid 1859—60 årens riksdag erhållit ett statsanslag af 4,500 rdr för inköp af boställe åt kapellpredikanten, hvars lön är 600 rdr af statsverket, 5 ℔ smör och 1 rdr 67 öre af hvarje bonde, 2,5 ℔ smör och 62 öre af hvarje torpare. Hemmanet Trehörningsjö, $^2/_3$ mtl skatte, hade 1863: 4 egare, 72 inbyggare på 13 hushåll; tax.värdet var 17,100 rdr. — Adress: Örnsköldsvik.

Trelleborg, socken uti Skytts härad af Malmöhus län, upptager en areal af 0,071 qvadratmil land, $6^1/_4$ mtl skatte, med 2,890 inbyggare år 1860 och 3,131 på 842 hushåll år 1863, inber. fordna köpingens nu mer staden Trelleborg, se den art.; socknen har fruktbar åker och ängsmark, gädd- och ålfiske, skälskytteri. Fastighetsvärdet är 1,728,200 rdr rmt, hvaraf 878,700 rdr för jordbruksfastigheterna. Undervisningen sker uti 2:ne småbarnsskolor inrättade 1859 och 1860. Gården № 66 kallas *Petersborg.*

Trelleborg, Sveriges sydligaste stad och för närvarande äfven den yngsta, ehuru platsen fordom varit ansenlig och berömd. Staden är belägen 3 mil sydost från Malmö, något öfver 4 mil vester om Ystad, i en af vårt lands starkast befolkade trakter. Man vet berätta att Trelleborg under medeltiden kallats Trelejonsborg och under sin blomstrande period egt både en fästning och kloster jemte ett s. k. S:t Jakobs gille. När staden började gå tillbaka mistade den sina stadsprivilegier genom kon. Christian IV:s bref den 19 April 1619, orten erhöll den 25 Okt. 1844 reglemente såsom köping och förklarades den 15 December 1865 genom ett kongl. bref åter för stapelstad, mot skyldighet att uppföra rådhus, anslå medel till stadsstyrelsens aflöning o. s. v. Det närvarande antalet inbyggare är nästan omöjligt att uppgifva; ty stadens gränser lära ännu ej vara fullt bestämda. Om samma gränser antagas för staden som för köpingen, blir antalet invånare 1,800; men Trelleborgs socken har obetydlig areal (se den artikeln) och här bodde år 1865 omkring 3,230 personer, af hvilka största delen ansågs tillhöra köpingen. I staden finnas omkring 170 tomter, hvarpå 100 hus, inberäk-

nade uthus, täckta med tegeltak; alla öfriga hafva halmtak. Endast tre större gator finnas, och dessa behöfva med det första regleras och rätas, samt dessutom omkring 20 smala gränder. Kyrkan, uppförd i rundbågstil, men med några sidobyggnader i spetsbågstil, är ett herrligt tempel, ehuru missprydt af en olämplig altartafla; hon är gemensam för stads- och landsförsamlingen, som jemte annexet Maglarp utgöra ett regalt pastorat af 2:dra klassen. I afseende på handel och rörelse uppgifvas följande siffror: spanmålsutförseln var år 1863 till utrikes orter 98,813 kub.fot, till inrikes 317,832 kub.fot; samma år hade 288 större och mindre fartyg in- och utklarerat. Här funnos då 20 handlande, 2 bokhandlare, 89 handtverkere, 3 garfverier, 1 bryggeri, 3 färgerier med vadmalsberedning, 1 tegelbruk, 1 kard- med spinnerifabrik, 1 lerkärlsfabrik, 1 jerngjuteri, 1 ljusstöperi. År 1864 uppgick de 12 fabrikernas tillverkningsvärde till 30,585 rdr; inkomstbevillningen af rörelse, näring och yrke var 884 rdr. En ny hamnbyggnad har under de sednaste åren blifvit utförd på köpingens egen bekostnad; år 1863 var hamnens djup endast 8 fot, men man var betänkt på att uppmuddra detsamma till 12 fot. Telegrafstation och postkontor finnas.

Trensum, en by af $2^5/_{24}$ mtl skatte i Hällaryds socken, Bräkne härad och Carlskrona län, med 57 hushåll (år 1863); på en tillhörande utjord är gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till:

Carlshamn s. v.	$^3/_4$	mil.
Hoby n. o.	$1^1/_4$	»
Asarum v.	1	»
Hästaryd v.	$1^5/_8$	»

I byn har fordom varit tingsställe; på en ås nära invid finnas en mängd stensättningar.

Trenninghult, f. d. kronoallmänning i Gäseneds härad af Elfsborgs län, upplåten enligt kongl. bref af 1835 och 37 åt vissa hemman, har år 1862 blifvit till en del återköpt af kronan och skall inhägnas samt indelas till trakthuggning.

Treskog, stångjernsbruk och manufakturverk uti Gunnarskogs socken af Jösse härad och Carlstads län, består af en stångjernshärd för franche-comté-smide med oinsränkt tillverkningsrätt, 1 knipp-, 6 spikhamrar, med ett sammanlagdt tax.-värde af 18,700 rdr; härtill höra äfven en tullqvarn om 2 par stenar, en lego- och en husbehofssåg, 230 öres skatt i hemmanet *Treskog* ($1^3/_4$ mtl, efter jordeboken 1 mtl, i 113 brukningsdelar, 228 hushåll, med färgeri, garfveri, handel m. m. och ett taxeringsvärde af 302,400 rdr), tax. till 41,400 rdr rmt; folkmängden uppgifves till omkring 75; egare brukspatron Chr. Sandström, som äfven är egare af närbelägna Fredros bruk, se den art. — På 1670-talet fanns här äfven ett kopparverk, bragt till stånd med mycken kostnad af assessor Adelheim, som här inrättade bok- och vaskverk; men till följd af att den gedigna koppar, kopparlagren och koppar-kiserna blott funnos spridda, måste kopparverket nedläggas på 1750-talet, då istället jernverken anlades.

Tresunda, by vid det smala Tresundapasset af Wojmsjön, uti Wilhelmina lappmark, af $\frac{11}{128}$ mtl skatte, $^9/_{128}$ mtl krono, hade 1820: 4 och år 1863: 8 åboer. Här trifves endast björk och granskog, icke tall; korn och potates är det enda sädet. Här finnas björnar, orrar, tjädrar, stora och lilla lommen, talltrastar äro icke sällsynta; af växter finnas *Veronica serpyllifolia, Galium palustre* et *uliginosum, röda vinbärsbusken, tranbär, vintergrön, Prunella vulgaris, Satyrium viride* m. fl.

Tribeck, ett frälse-säteri af ett mtl uti Fagerhults socken af Handsbörds härad och Kalmar län, med ett behagligt läge $8^1/_2$ mil n. v. från Kalmar, vid en liten insjö på socknens gräns mot Wirserum och 1 mil n. v. från kyrkan; det har i öfver 120 år, ända till 1812 tillhört slägten Rothlieb, och egdes 1863 af en bonde; var samma år med såg och mjölqvarn taxeradt till 26,200 rdr.

Trilleholm, ett mtl skatte-säteri, uti Skaraborgs län, Wadsbo härad, Ullervads socken, beläget på en stor fruktbar holme i Tidan, $^1/_2$ mil från Mariestad, är med qvarn af garfverifabrikören och rådmannen Olof Flyberg, enligt testamente af den 5 Oktober 1796, doneradt till fattiga, företrädesvis fader- och moderlösa barns i Mariestad uppfostran (omkr. 30 kunna årligen uppfostras på denna fond); egorymden är 230 tld 16 kpl, deraf cirka 27 åker, 40 äng, 94 skog; utsädet är 90 t:r, skörden c:a 160 tunnor. Årliga arrendet för egendomen utgör för närva-

rande 165 t:r kronotionde, hälften råg och hälften korn, som efter 6 års medelmarkegångspris 1864 utgjorde 2,270 rdr rmt. Holmen skall erhållit namn af en fylkeskonung Trille, som der bott och nu ligger der begrafven mellan 2:ne urgamla lindar; ännu synes på holmen lemningar efter någon slottsbyggnad.

Trishult, ett mtl säteri och $^1/_2$ d:o augment i Lannaskede socken, Östra härad, Jönköpings län, egdes på 1770-talet af slägten Gyllenpamp, ifrån hvilken det efter hvartannat kom till en fabrikör Mechel, brukspatron Sten, major von Heland, kammarherren C. F. von Stedt, som nybyggde mans- och ladugården, anlade en rymlig trädgård och en vacker park. På 1840-talet egdes gården af brukspatron J. Carlsson och år 1863 af hofkamereraren A. Hässler. Tillika med ett tegelbruk uppskattades egendomen sistnämnda år till 52,000 rdr rmt.

Troedsmölla, cichorie-fabrik uti Malmöhus län och Helsingborgs landsförsamling, å $\frac{13}{192}$ mtl af hemmanet Troedsmölla, med en tillverkning af c:a 150,000 *tt*, eges af ett bolag i Helsingborg; tax.värdet 29,000 rdr rmt.

Trogsta, gästgifvaregård uti Uppsala län; skjutsar till

Enköping i norr . . . . $1^1/_8$ mil.
Bothölm i söder . . . . $1^1/_4$ »

Trojeborg, så kallas på Gotland åtskilliga stenläggningar med irrgångar, hvilka framföra till och återföra från midten, så att in- och utgången är densamma. Bland dem, som förekomma på Gotland, såsom mellan Bäl och Heinhem, nära Bro, på Klinteberg, på gräsplanen vid Wisby mellan Galgberget och stranden, utmärker sig isynnerhet sistnämnda, hvars tillkomst förtäljes af traditionen sålunda, att en skön jungfru en gång bortröfvades, men fick omsider, efter många böner och tårar det löftet af röfvaren, att hon skulle blifva fri när hon färdigbyggt den stora borgen nära intill grottan, der hon hölls fången, dock fick hon lägga blott en sten hvar dag till denna borg. Gångarne, innehållande i längd nära 500 steg, äro 2 fot breda, yttre omkretsens tvärmått utgör i söder och norr 63,4 och i motsatt riktning 64,5.

Trollbo, ett frälse-säteri af $^3/_4$ mtl, uti Lena socken af Norunda härad och Uppsala län, på hvars egor Wattholma bruk är anlagdt, och hvarunder säteriet lyder.

Trolleberg, ett frälse-säteri af $5^1/_5$ mtl, uti Flackarps socken, Bara härad och Malmöhus län, beläget omkring $^1/_4$ mil från Lund, uppgafs 1818 ega 250 t:rs utsäde, någorlunda höbol, ingen skog, taxerades 1863 till 275,000 rdr, beboddes af 83 personer; Trollebergs egendoms hemmantal, belägna i andra härader och socknar, kunna ej bestämdt uppgifvas, men under säteriet brukas 560 tld, deraf 480 åker och 80 äng, 21 à 22 mtl brukas af arrendatorer; underl. i Flackarps socken 5 mtl Flackarp, inom S:t Peders klosters socken *Klostergården* och $6^1/_4$ frälse *Wärpinge* äro taxerade till 860,700 rdr rmt; till egendomen höra tre qvarnar med jord, mejeri med 120 kor.

Trollebergs säteri är bildadt utaf hemman i Wärpinge by och gjordes af öfverste Trolle till fideikommiss, som i sednare åren blifvit utbytt mot Ljungby gård och gods i Christianstads län; egendomen eges nu af hans exc. gr. Trolle-Wachtmeister, men arrenderas af ryttm. Axel Toll, som det allmänna bästa till fördel egnat sig ensamt åt landtbruket, och har egendomen under hans tid blifvit uppbringad till betydlig afkastning, samt blifvit känd för en god hästrace. — Manbyggnaden, ett tvåvånings högt stenhus, är beläget midt för ladugården, intill en dervarande anlagd vacker och prydlig park med trädgård.

Trollebo eller *Bo,* säteri om 2 mtl i Lemnhults socken, Östra härad och Jönköpings län. Härunder lyda Kännestubba 1 mantal säteri i Nye socken, Folkatorp 1 mtl frälse och $^1/_2$ mtl kr.-skatte, Sjöholm $1^1/_4$ mtl frälse, Lemnhult $^1/_8$, Borshult $1^1/_2$, Holma 1 mtl säteri samt 5 torp. Egendomen har en särdeles vacker belägenhet vid Trollebosjön, och för icke länge sedan den vackraste trädgård i orten, anlagd af amir., frih. J. F. Örnfelt på 1730-talet, hvilken jemväl uppbyggt mangårdsbyggnaderna. Gården prydes af alléer af sekelgamla träd. Den förste kände egaren var Birger Trolle till Bo, såsom Trollebo då kallades, omkring 1290. Egendomen

har sedermera gått i arf inom slägterna Trolle, Oxenstierna och Horn. Grefve Pehr Sparre, riksråd och guvernör i Lifland, var egare af gården i medio af 1600-talet, hvarefter densamma förblef i denna slägt till 1711, då borgmästaren i Stockholm O. H:son Törnflycht för 22,000 rdr köpte gården, då bestående af 24 hemman. Efter 1728 tillhörde den efter hvartannat slägterna Törnflycht, Hildebrand, Ribbing, Rosenhane, Falkenberg, Wernstedt, Cederblad och Rappe. Vid egendomen är inrättad en slöjdskola för flickor, hvarjemte kapt. frih. Aug. Rappe, som 1828 blef egare af gården och ännu eger densamma, inrättat en folkskola, uteslutande afsedd för godsets folk. På Lemnhults kyrkogård finnes ett gammalt grafkapell med namnet Trollebo graf. Egendomen var utom de underlydande gårdarne 1863 taxerad till 42,100 rdr och tillsammans med dessa till 124,900 rdr. Om det underlydande säteriet Holma, se den artikeln.

Trollebo, egendom uti Hudeneds socken af Gäseneds härad och Elfsborgs län, med naturskön belägenhet invid allmänna landsvägen, nära socknens nybyggda kyrka och Nosså å med flera af dess vattenfall, samt på $^1/_2$ mils afstånd från närmaste jernvägsstation, Herrljunga, der Borås samt Uddevalla-Wenersborg-Herrljunga bibanor förenas med vestra stambanan. Egendomen, bestående, utom hemmanet Trollebo, $^1/_8$ mantal, af $^1/_2$ mantal rusthåll, $\frac{1}{16}$ mantal skatte utbrutna ur Hudeneds by, samt $^1/_2$ mtl Ölanda och $^1/_8$ frälse *Tomten,* lägenheterna Hudened Mellang., Westerg. och Lilla Boatorps qvarnar, 7 dagsverkstorp, 2 torp afsöndrade mot årlig skatt, alltsammans med en areal af 250 tld inegor och 600 tld skog och betesmark, har tillförne innehafts af flera åboer, men är af närvarande egaren, häradshöfdingen B. W. Hessle, förvandlad från en ödemark till betydlig fruktbarhet och en angenäm bostad, medelst egoskiften, afdikning från vattensjuka mader, skogsplantering, stenbrytning, odling och nybyggnader i man- och ladugård, de förra af ek, de sednare af sten.

Hemmanet *Trollebo,* $^1/_8$ mtl, hvilket varit $^1/_2$ mtl frälse, men blifvit år 1723 förbytt till kronan, år 1760 förmedladt och 1762 af skogvaktaren Hans Kullander köpt till skatte; under hemmanet lyder mjölqvarn för 2 par stenar.

Trolleboda, by uti Christianopels socken, Östra härad af Carlskrona län, $3^3/_4$ mil från Carlskrona, af 2 mtl skatte på № 10—17, med 14 torp, 4 ålfisken samt hamn med 9 fots djup; 22 åboer, 66 matlag (år 1863).

Trolleborgs slott, se art. Ed i Woxtorps socken, samt Wieselgrens Ny Smålands beskrifning, II Band, sid. 751, I Band, sid. 454.

Trolleholm, fordom *Eriksholm.* Herregård uti Torlösa socken, Onsjö härad af Malmöhus län, 3 mil från Lund, omgifven af skogar på alla sidor; i öster ligger en vacker äng, fordom en sjö, med ett litet vattendrag, som drifver qvarnar och sågverk.

Gården är i början af 1500-talnt grundad af tvenne bondgårdar *Kattesnabe* och bebyggd af Tage Ottoson Thott, som uppkallade den Eriksholm till minne af sin bror Erik, samt utvidgade egendomen genom byten med kronan och abboten i Herrevads kloster; i hans sonsons tid räknades Eriksholm för den andra i ordningen af provinsens egendomar, den tid dessa voro indelade i klasser; blef äfven ryktbar genom Tycho Brahes syster Sophia, gift med Otto Thott, och som här trånade bort många år i sorgfull längtan efter sin älskare, Erik Lange, under hvilken tid hon utsjöng sin smärta i en hänförande dikt. Sedan Tage Thott d. y. gått 1677 öfver till Danmark, lades Eriksholm under seqvester och delade med andra skånska gods det öde att med förödelse hemsökas af kriget. En liten svensk besättning fördrefs 1678 härifrån af Danskarne, som intogo och uppbrände borgen, hvarefter den öfver ett halft århundrade stod som ruin. År 1687 öfvergick Eriksholm genom köp från Tage Thott, som återfått egendomen, till etatsrådet Herluf Trolle. Den förfallna slottsbyggnaden på Eriksholm sattes i det skick den till större delen ännu har af Fredrik Trolle, som förändrade gårdens namn till Trolleholm och gjorde den till fideikommiss åt äldsta dottern Vivica, gift med r. r. Bonde, inom hvars slägt den blef fideikommiss, med vilkor att innehafvaren

skulle kallas Trolle-Bonde och med Bonde-vapnet förena det Trolleska. Af sonen, förre egaren, grefve Gustaf Trolle-Bonde blef Trolleholm, så att säga, helt och hållet omskapadt. Inkomsterna bestodo vid hans tillträde i s. k. bonderäntor eller utgingo in natura i viktualier, och bönderna hade hofveriskyldighet; åboernas antal var 143 och torparnes 61, samtliga utarmade; gårdens afkastning var cirka 3,492 rdr bco. Under åren 1808—37 blef godset så småningom indeladt i 105 farmer, hvilka alla bebyggdes och vid hvilka trädgårdar anlades. Bönderna blefvo arrendatorer, och, befriade från hofveriet, kunde de nu egna omsorg åt sina hemman, som de dock efter fastställd föreskrift skulle bruka. Farmerna utarrenderades på 30 år, och arrendet går i arf från far till son eller måg. Genomförandet af denna förändring kostade öfver 200,000 rdr, men också har allmän välmåga och sedlighet blifvit en följd; folkmängden ökades från 1,805 år 1806 till 2,500 år 1837, alla välbehållna; sistnämnda år uppgingo inkomsterna till 15,952 rdr bco. Stora ladugårdsbyggnader äfvensom andra nödiga byggnader uppfördes; nya vägar anlades, skol- och fattighus byggdes. Sedan 1855 innehades fideikommisset af brorsonen, kammarherren gr. Gustaf Bonde, i hvars hand, eller ock i sonens, 9 fideikommisser komma att förenas, deribland Wibyholm och Hörningsholm i Södermanland, Toftaholm i Småland.

Nuvarande slottet består af en hufvudbyggnad, liggande i norr och söder med 2 flyglar mot öster; den förra har fyra våningar, af hvilken den nedersta ligger till hälften under marken och har åt östra sidan en korridor med tunnhvalf; den tredje våningen är högre än den andra. Taket är brutet åt alla sidor. Flyglarne hafva en våning och källare samt låga kroppåstak. I nordvestra och sydvestra hörnen af hufvudbyggnaden stå 2:ne runda torn, täckta med kalottlika kupor; å båda flyglarnes östra sidor äro äfven runda torn med konformig betäckning. Alla byggnadens nyare delar hafva hälften tunnare murar än de äldre och äro af tegelsten. Trädgården är anlagd af riksrådinnan Bonde i ett igenfyldt träsk och upptager 18 tld, dit från borgens vestra façad förer en stenbro, slagen öfver kanalen. I nedra våningen af det gamla sydvestra tornet märkes ett rundt rum med hvälfdt tak, der personer, sittande midt emot hvarandra kunna, hviskande utåt väggen tala med hvarandra utan att de mellan dem stående höra något; då man står midt emot en talande, tycker man sig höra dennes röst bakom sig betydligt starkare o. s. v. På gården förvaras en stamtafla, der Bondeslägten ledes ända ned från Fornjoter.

Trolleholm, frälse-säteri af $6^9/_{16}$ mtl, förmedlade 1743 till $4^9/_{16}$ mtl, hvaraf nu 1 mtl utgör Halsfarm, är taxeradt till 229,800 rdr rmt och utgör med $20\frac{11}{96}$ mtl ins., $12\frac{23}{96}$ mtl uts., inom Torlösa, Konga, Ask, Billinge, Stödhaf, Örja och Wemmenhögs socknar, ett gods, uppskattadt 1661 till 29,540 rdr rmt; nu taxeras endast underl. inom Torlösa socken, hvaraf må nämnas Wittsköfle gård, $2^1/_7$ mtl, ibm farm $^6/_7$, $4\frac{11}{16}$ *Östraby* m. fl., till öfver 1,525,000 rdr rmt. Hela egovidden är 15,900 tld, hvaraf 4,654 äro åker, 3,856 tld äng, 2,000 tld skog, hufvudsakligen af bok och ek. Till gården höra tegelbruk, bränneri, vattenqvarn med 4 par stenar, jagt och fiske i Ringsjön; af 23 fiskdammar återstå numer endast 4 och dessa utan fiske. Säteriet och godset rotera för $17\frac{17}{96}$ rotar.

Trollenäs, fordom *Näs.* Herregård uti Näs socken, Onsjö härad af Malmöhus län, $2^1/_2$ mil n. n. o. från Lund, är bebyggd med en trevånings hög hufvudbyggnad och 2:ne envånings flyglar, belägna på en åbacke, mellan tvenne djupa dälder, i skuggan af lummiga träd. Endast tvenne slägter hafva innehaft denna egendom, under danska tiden Thottarne, hvaraf den äldsta christna man, historien omtalar, är gilkaren Thor Thott omkring 1160, och den förste, man vet, som skrifvit sig till Näs, riksrådet Peder Thott, i slutet af 1300-talet — under svenska tiden Trollarne, hvaraf Nils Trolles enka, fru Hille Rosenkrantz tillbytte sig Näs den 19 April 1682 mot Gaunö på Seeland, sonsonen Fr. Trolle, stiftade 1768—70 af Näs, som blef kalladt Trollenäs, jemte tillköpta Fulltofta säteri, ett fideikommiss inom

Trolle-slägten; närvarande innehafvaren är ryttm. baron Nils Trolle.

Trollenäs säteri af $5^3/_4$ mtl är tax. till 150,000 rdr och utgör med $9^1/_{12}$ ins. frälse, $196^3/_{80}$ uts. frälse, en egendom med en areal af 9,039 tunnl., af hvilka 1,200 äro skog; 67 torpare och 70 bönder gifva dels arrende, dels göra de hofveri till gården, hvartill höra fiske i Ringsjön och mejeri. Roteringen till norra skånska infanteri-regementet är 17 rotar. Fyra skol- och två fattighus underhållas af gården. — Fideikommissarien har alternativ patronrätt såväl till Gullarps och Näs som till Bosarps och Ströö pastorater samt såsom innehafvare af säteriet Fulltofta äfven alternativ patronrätt till Fulltofta och Espinge pastorat.

Trolleslott, en på alla sidor brant klippa uti Nafverstads socken af Bohus län, belägen i djupaste skogen, $^1/_2$ mil öster om hemmanet Backen och på dess egor; planen, som är 70 steg lång och 60 dito bred, är kransad af en mur. Härvid är fäst en sägen om »Prinsen på Troll», som jemte kungarne på Thoröd och Wassändan blifvit slagen till sjös af konungen på Helgebo och »kung Römer i Roll» (se A. E. Holmbergs beskrifning af Bohus län, sid. 258—259).

Trollesund, förr *Ludgonäs,* ett herregods i Södermanland, Rönö härad och Ludgo socken, beläget nära nämnde sockens kyrka och Ludgosjön, $2^3/_4$ mil från Nyköping, består af $3^3/_4$ mtl frälsesäteri och $^1/_2$ mantal frälse. Godset är bildadt af den fordna Ludgo by, 3 mtl, Karkulla $^1/_2$ mtl och Knåbacken $^1/_4$ mtl, hvilka hemman åren 1638—1644 köptes till frälse af hofrådet Johan Silfverstjerna. År 1653 räknades godset såsom säteri, gick sedermera i arf till nämnde Silfverstjernas mågar, först O. Wallenstedt, derefter J. Gyldencrantz, sedermera till hans döttrar, bland hvilka sist fröken H. M. Gyldencrantz på 1630-talet, derpå till hennes kusin fröken E. Apelgren, till dennas slägting, enkefru Blomstedt och den sistnämndas måg F. U. Paqualin. Ändtligen köptes gården i början af detta århundrade af friherre Axel F. Löwen till Sjösa och fick år 1808 fideikommissnatur under det nya namnet Trollesund, i följd af ett testamente af öfverste-löjtn. Trolle, på grund hvaraf innehafvaren jemväl skall bära Trolle-namnet. Nuvarande innehafvaren är kaptenen friherre O. W. F. Trolle-Löwen på Gärdesta i Lästringe socken af samma härad. Under egendomen lyda: $^1/_2$ mtl frälse Dal, $^1/_4$ d:o Kryckeläng, $^1/_4$ d:o Stocktorp, hvilka hemmansdelar ligga i särskildt bruk. Hela godset taxerades år 1863 till 94,000 rdr rmt. Enligt uppgift utgör det årliga utsädet å hufvudgårdens i sambruk liggande $4^1/_4$ mtl till 50 à 60 t:r. — Den nuvarande mangårdsbyggnaden är af trä; en äldre, af sten, aftecknad i Dahlbergs Svecia Antiqua et Hodierna, är för längesedan förstörd genom vådeld.

Trollhättan, bekant redan i forntiden genom Starkodder Aludrängs och Hergrim Halftrolls här hållna envig om den sköna Agne Alfafostre, som i förtviflan öfver Starkodders seger kastade sig utföre fallet, är nu mer kändt af hela den bildade verlden. Naturens mäktiga hand har på detta ställe frambragt något så utomordentligt, att dess motsvarighet återfinnes endast på få ställen på vår planet, och de lärde visste att tala om detta naturens under, långt innan christendom och hyfsning sträckt sig till dessa nejder. Menniskosnillet har sedan förstått att tämja de vilda forssarne och bana en lugn väg för fredlig samfärdsel genom klippor och vattenfall.

Hvarifrån *Trollhätte-fallen* erhållit sitt egendomliga namn, är omöjligt att utreda. Ända ifrån hedenhös hafva de bibehållit sin om något öfvernaturligt påminnande benämning. De bestå af flera olika fall, i det Göta elf, afförande hela Wenerns vattenmassa, kastar sig utföre en brant i flera särskilda afsatser på kort afstånd från hvarandra och sålunda sänker sig 112 fot på en längd af endast 2,500 alnar. Den ofantliga vattenmassa, som med ilande fart störtar sig utför klippväggarne, har man beräknat uppgå till 5,200,000 kubikfot i minuten. De öfversta af Trollhättans fall äro *Gullö-fallen,* der elfvens vattenmassa, delad i två grenar, nedstörtar på begge sidor om en otillgänglig klippa, som erhållit namnet *Gullön.* Ett stycke längre ned famnar elfven ånyo en liten holme, *Toppön,* men kastar sig i detsamma utför bergväggen med en för-

farlig våldsamhet och ett döfvande brus, sammanträngd till en bredd af föga öfver 30 alnar, bildande Toppöfallet, det största bland allesamman. Här, berättas det, har i klippväggen varit en håla, som fordom varit ett tillhåll för röfvare, hvarom åtskilliga sägner förtäljas; ofvanför hålan var en utskjutande klippa, Skräddareklinten kallad, derföre att en lifdömd skräddare för att undgå straff åtagit sig att sy en klädning färdig sittande på klippspetsen; han lyckades; men då han skulle utdraga träckeltråden svindlade han af glädje och vattnets brus och störtade i djupet. Detta klippstycke nedrasade 1753. Genom en djerft utkastad jernbro har man i sednare tider beredt sig tillträde till den lilla Toppön, hvarifrån man nu njuter en storartad utsigt. Något nedanför kommer *Stampströmsfallet*, bredvid hvilket man ser ett aldrig fullbordadt mästerstycke efter plan af vår oförgätlige Polhem, den s. k. *Polhems graf*, en sluss, sprängd tvärtigenom berget, af 64 fots djup, der vattnet framströmmar, såsom ett vattenfall. Vid nedgången till fallet visas man vanligen på en stor jättegryta, den s. k. *Kungsgrottan*, der besökande furstliga personer i klippan låtit rista sina namn. Denna grotta, äfvensom en 1,000 fot längre ned belägen, 12—14 fot djup, nederst spiralformigt ursvarfvad jättegryta, är af högt intresse. Många dylika träffas i v. och n. v. sidan af de bergshöjder, som begränsa Göta elfs vestra strand, ehuru de icke blifvit så uppmärksammade. Nedom det sistnämnda fallet vidgar sig elfven och bildar ett lugnvatten, kalladt *Höjoms varp;* men snart närma sig stränderna åter hvarandra, och den vredgade floden brusar åter utför mellan klipporna vid de tre *Helvetesfallen*, hvarefter den ännu en gång får en lugnare pregel vid den s. k. *Olidehålan*, åter sammanpressas och för sista gången ryter i *Flottbergsströmmen;* sedan flyter den mäktiga floden lugn och majestätisk obehindrad sin väg till hafvet, endast vid Åkersström och Lilla Edet afstängd genom några slussar öfver ett par smärre forssar. — Det är onekligt, att många andra vattenfall finnas, som äro högre än dessa; de bergsfloder, som likt silfverband hoppa utför Alpernas klippor, likasom Lapplands iskantade katarakter äro hvar för sig fenomener, som fängsla åskådarens djupaste intresse; men icke blott höjden utgör i detta fall skönheten; de pittoreska omgifningarne, den ofantliga vattenmassan, som med åsklikt dån kastar sig i det ena djupet efter det andra, stundom vidgande sig till hvirflande vikar, än omfattande midt i bruset en skogklädd holme, än framträngande i de trånga öppningarne mellan bergväggarne och deröfver en ständig regnbåge i det upphvirflande skummet, så snart solen kastar en stråle öfver landskapet, och så strax bredvid menniskoandens djerfva skapelser, der naturen synes ensam vilja vara herrskarinna, — allt detta har gjort Trollhätte-fallen så berömda, har lockat och skall alltid locka tusenden att beundra naturens majestät och snillets seger.

Trollhätte kanal var länge en tanke, innan den blef verklighet. Redan Gustaf Wasa, som i så ofantligt mycket var en Sveriges försyn, tillika med den kloke östgöta-biskopen Hans Brask, ansåg det icke för högt för menniskosnillet att här bana sig väg, för att sammanbinda Östersjön med Westerhafvet. Carl IX gjorde början. Sydost om Wenersborg söker Wenern sitt utlopp genom Göta elf, och på andra sidan om staden inskjuter en vik, kallad Wassbotten. Då elfven genast vid sin början bildar *Rånnumsfallen*, från hvilka är lugnvatten ända till Trollhättan, med undantag af några smärre forssar, som nu kringgås genom Stallbacka-kanalen, lät kon. Carl från Wassbotten till elfven uppdraga en kanal af 6,000 alnars längd i en dalgång, den s. k. Carls graf, Sveriges första anläggning af detta slag. Under drottning Kristinas förmyndare funderades starkt på saken; men det stannade dervid. Så kom Polhem. Hans storartade planer vunno bifall; men regeringen hade stora svårigheter att lemna de erforderliga medlen, så att arbetet måste afbrytas. Först 1742 uppdrogs åt den yngre Polhem och öfverste Carlberg att fullborda kanalbyggnaden; men nya svårigheter i afseende på planen fördröjde utförandet till 1749, då kontrakt afslutades med konstmästaren vid Sala Wiman och styckjunkaren Moell att emot 203,385 daler s:mt under tre år fullända arbetet efter

Polhems plan. Enligt denna skulle elfven nära Wenern afstängas genom en damm och slussar sprängas genom berget af lika sänkning med fallet bredvid samt bilda en stollgång eller ett hvalf, hvarföre passerande fartyg måste hafva fällmaster. Det äfventyrliga förslaget om Weners uppdämning öfvergafs dock snart. Den första slussen anlades vid Carls graf af 19 fots sänkning och kallades *»grefve Tessin.»* År 1753 var segelfarten fri fram till Trollhättefallen. Här anlades nu den 240 fot långa och 30 fot höga Kafveldammen, hvarigenom elfven tvangs att taga sitt lopp på nordvestra sidan af en holme, som kallas Maglön, genom Gullöfallen. Genom Maglön sprängdes en sluss af 26 fots sänkning och kallades *»grefve Ekeblad»*. *»Polhems sluss»* blef den tredje; den blef aldrig försedd med några portar och är nu en — praktfull katarakt! Vid Flottberget, der kanalen skulle sluta, företogs nu en storartad fördämning med ofantligt arbete, och denna var nästan färdig, då natten till den 20 Sept. 1755 genom olyckshändelse eller af elakhet en massa bräder från Wenern följde med strömmen och störtade mot vallen. När plankorna slutligen så hopades på hvarandra, att de lågo ända ned till bottnen, brast fördämningen, och det storartade verket hade för denna gång fått dödsstöten. Med långa afbrott fortsattes väl stundom arbetet; men först 1793 upptogs saken åter med allvar. Ett bolag bildades på otroligt kort tid, arbetet började med drift efter en mindre storartad plan, så att bland annat kanalens dimensioner skulle rätta sig efter slussarne, hvilka bestämdes till 20 alnars bredd mellan portstolparne och $6^1/_2$ fots djup vid trösklarne. Oförutsedda händelser uppehöllo dock kanalens fullbordande, så att den öppnades först den 14 Aug. 1800. Ändtligen kom grefve Platens stora verk, Göta kanal, till fullbordan, och detta verkade naturligtvis, att den smalare och grundare Trollhätte kanal måste undergå en ny förvandling. Efter fåfänga försök att bilda ett nytt bolag, öfvertog ändtligen handelshuset Schön & C:ni (J. G. Schwan) i Stockholm år 1837 arbetet, mot vilkor att i öfverensstämmelse med ett af sedermera öfversten, friherre N. Ericson uppgjordt förslag ombygga kanalen till 10 fots djup vid lägsta vattenyta, göra de nya slussarne minst 120 fot långa och 24 fot breda i portöppningarne och utföra arbetet inom 7 år. De förmåner, som betingades, voro: att bolaget ostördt skulle ega Trollhätte nya och gamla kanal, uppbära afgifterna för all fart på Göta elf, åtnjuta arrendet för Edets sluss och 85 % i Trollhätte-uppbörden för fartyg, gående till eller kommande från Göta kanal, samt årligen i 25 år från Handels- och Sjöfartsfonden uppbära 90,000 rdr. Dessa goda vilkor, äfvensom den lyckliga händelsen, att arbetskostnaden endast obetydligt öfversteg det beräknade beloppet, 1,624,000 rdr bko, i förening med ofantligt ökade kanalintrader, har gjort, att bolaget skördat en ganska betydlig vinst. I Nov. 1845 förrättades afsyning på det verkställda arbetet. Af de nya slussarne fingo de 3 öfversta namn af *prins Oscar Fredriks*, de 4 mellersta af *prins Gustafs*, och de 4 nedersta af *kronprins Carls*. Denna nya *Trollhätte kanal* är anlagd i rigtning från nordost till sydvest ett stycke från fallen på östra sidan om elfven och är dels gräfd, dels sprängd. Icke långt från dess början är en halfsluss, genom hvars tillslutande kanalen blir torr. Efter en böjning mot v. s. v. kommer man till en reparationsdocka, hvarefter kanalen, sprängd i berget, går till Olide bassin (ej att förblanda med Olidan mellan fallen) och sedan i rak linie också genom berget till Åkerssjö, som är 600 alnar lång. Afståndet från Kafveldammen hit är 3,300 alnar. Längs högra stranden löper utefter hela denna längd en god körväg, till en del banad i berget. Åkerssjö är 1,200 alnar aflägsen från elfven, och deremellan ligger ett stort berg, som mot elfven är ganska brant och högt. Genom detta berg äro sprängda fem slussar, den ena ofvanför den andra, med en sammanlagd sänkning af 72 fot, så att man nedstiger likasom på trappsteg. Tätt vid sidan går en smal, i berget utsprängd väg. Nedkommen för denna brant, påträffar man en 400 alnar lång bassin, kallad *Åkersdal*, hvilken skiljer de öfra slussarne från de tre nedersta, genom hvilka man slutligen utkommer i elfven vid lastplatsen

Åkersvass. — Enligt officiella uppgifter har denna kanal, år 1845, blifvit begagnad af 4,986 segelfartyg, år 1850 af 4,059 segel- och 296 ångfartyg, 1860 af resp. 5,559 och 1,120. År 1861 passerades kanalen af det största antalet, nemligen 6,052 segel- och 1,232 ångfartyg, hvilka betalade i kanalumgälder 335,825 rdr. Sedermera har väl trafiken något minskats i följd af jernvägsanläggningarne, men i det hela mindre än man väntat.

Emellan de öfre slussarne vid Trollhätte värdshus började man 1860 uppföra en prydlig kyrka för personalens behof. Den är i götisk stil med en hög, vacker tornspira. Detta tempel är det enda på landet i Sverige, som är försedt med värmapparat. På denna plats har under de senaste åren upppstått en liten koloni, som med raska steg utvecklar sig och inom kort torde blifva en fabriksort af betydenhet. Också har naturen här sjelf erbjudit en kraft, som skulle kunna användas till en ganska stor mängd anläggningar med inbesparande af alla dyrbarare ångmachiner, som eljest äro så nödvändiga för industrien. Bland sådana anläggningar må nämnas: en *mekanisk verkstad* med *skeppsdocka* och *gjuteri*, tillhörig firman Nyqvist & Holm, hvars tillverkningsvärde år 1864 uppgick till 172,451 rdr 94 öre emot 106,156 rdr, år 1860, och vid samma tid sysselsattes 80 arbetare. Denna verkstad, hvartill förtroendet allt mer tillväxer, och som lemnat tillverkningar af den utmärktaste beskaffenhet, lofvar att för orten blifva af stor vigt. Ett oljeslageri, tillhörigt C. Setterberg, hade år 1863 ett tillverkningsvärde af 117,744 rdr, nedbrann vid nyåret 1864 och började åter sin verksamhet i Augusti samma år, men uppnådde dock under året ett tillverkningsvärde af 110,644 rdr. Vidare finnas här *skeppsvarf* och *docka*, sysselsättande 20 arbetare, en *fabrik* för *beredning af trä* till pappersmassa, hvilken drifves i stor skala, tillhörande Rosendals aktiebolag i Göteborg och 1864 tax. till 75,000 rdr; ett pappersbruk med 8,000 rdrs tillverkningsvärde. Öijebro qvarn. De stora sågverken härstädes och vid Lilla Edet sysselsätta många menniskor och hafva en årlig tillverkning för 8 till 900,000 rdr. Jemte en af kanalbolaget bekostad skola, finnes Prins Oscars friskola och en slöjdskola för fruntimmer. Slutligen må tilläggas, att här finnas postkontor och apothek, flera handlande och handtverkerier. Denna till omfånget ringa koloni har under de sednaste åren så tillväxt, att platsen blifvit icke blott egen kommun, utan äfven eget konsist. pastorat af 3:dje klassen, sedan den år 1855 jemte $3^1/_2$ mtl, nemligen *Stora Hajum* 1 mtl sk., *Stafsered* 1 d:o, *Lilla Hajum* $^1/_2$ fr., *Hjulqvarn* $^1/_4$ d:o, *Olidan* $^1/_8$ sk. och $^1/_8$ fr. samt *Åker* $^1/_2$ fr. blifvit skild från Gärdhems socken af Tunhems pastorat. Taxeringsvärdet var år 1864 för jordbruksfastighet 142,000 rdr och för annan fastighet 454,200 rdr. Innebyggarnes antal stiger för hvarje år och uppgick 1860 till 1,871 och år 1865 till 2,147 personer.

Tromtö, ett mantal frälse-säteri uti Förkärla socken af Medelstads härad och Carlskrona län; blef säteri 1685, var 1818 bebygdt med ett gammalt två-vånings trähus med 2 mindre flyglar, hade ansenlig trädgård, 2 tunnors utsäde, medelmåttigt höbol, hjelplig skog, betydligt tegelbruk vid sjön, der lastbrygga finnes; var 1863 taxeradt till 45,000 rdr och bebodt af 20 hushåll, inberäknadt på underlydande torp. Säteriet lyder under Johannishus, och deltar uti extra roteringen för 1 mtl under 2, 3, 4, 5 och 6:te rotarne; hufvudroten bestämmes af jordegaren.

Trosa, en af Sveriges aldra minsta städer, belägen på begge sidorna om den s. k. Trosaån, vid dess utlopp i hafvet, vid 58° 51′ nordlig bredd och 35° 9′ östlig längd, $^5/_8$ mil sydligt från den mellan Stockholm och Nyköping löpande landsvägen. Staden har fordom legat $^1/_2$ mil längre uppåt landet, vid Trosa landsförsamlings kyrkoby, och härstammade från hedenhös, ehuru man ej lyckats upptäcka några äldre privilegier än de af Carl VIII Knutsson år 1454 utfärdade. I följd af uppgrundningar i ån, som omöjliggjorde all sjöfart, flyttade Carl IX staden till dess nuvarande plats med privilegier af 1610 och namnet »Trosa mynne», hvilket dock snart förkortades till det nu begagnade. Stadens nya vapen bestämdes nu också till en grip; det gamla var en halfmåne öfver en båt med två par åror. Det lilla samhället undergick en total förödelse genom ryssarnes härjningar i Juli

månad 1719, vid hvilket tillfälle endast kyrkan skonades; efter den tiden har detsamma aldrig kunnat ernå någon betydenhet. Staden innehåller 142 hus och tomter, två torg, Östra och Westra — vid det förra är rådhuset beläget — två långa strandgator längs ån, två andra långgator och åtskilliga tvärgator. Längden är 1,380 alnar och bredden 570. Långt upp i nordvest ligga skolhuset och kyrkan, den sednare af sten, utan torn, anlagd på 1600-talet. Den lilla staden, som innehar № 73 bland rikets städer och hör till 5:te klassen, begärde förgäfves 1848 att få komma under landsrätt; i följd deraf har den ännu borgmästare och två rådmän m. m. Kyrkoherden bor i landsförsamlingen. För öfrigt finnas här stadsläkare, apothek, postkontor sedan år 1757, tullkammare o. s. v. För undervisningen är sörjdt genom en pedagogi med en lärare. Stadens hufvudnäring är en för städer något ovanlig, nemligen fiske, som drifves af en stor del af stadens borgerskap, de s. k. »skärborgarne». Handelsklassen representeras af *två* personer; år 1863 räknade man för öfrigt 2 färgare, 2 skomakare, 3 skräddare, 1 bagare, 1 guldsmed, 1 kopparslagare, 1 källarmästare, 1 murare, 1 målare, 1 sadelmakare, 1 smed och 1 snickare. Stadens egen sjöfart besörjes endast af — roddbåtar; men år 1865 kom man sig före att inköpa en liten ångbåt, som nu gör turer på Stockholm. Allmänna bevillningen år 1863 var 546 rdr. Antalet invånare har under sista århundradet vexlat, men hufvudsakligen aftagit. År 1766 var det 566; 1810 uppgick det till endast 459, 1840 till 529 och 1864 endast 454. Stadens jord utgör 706 tld 31,7 kpl., hvaraf omkring 27 tld stadsplan, 271 tld inegor o. s. v.

Trosa, landsförsamling i Hölebo härad af Nyköpings län, i ecklesiastikt hänseende tillika med annexet Wagnhärad utgörande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, begränsas i norr af Wagnhärads socken och Trosaån, i söder och sydost af Trosafjärden och stadens egoområde, i vester och sydvest af Westerljungs socken och Hålfjärden. Med en bredd af $^1/_2$ mil sträcker sig denna socken omkr. 1 mil i längd från nordvest till sydost, men omfattar derjemte en skärgård ungefär $^1/_2$ mil till sjös, deribland en mängd öar och holmar, såsom Hanö, Kinholmen m. fl. Socknen innefattar $29^7/_8$ mtl, hvaraf $20^5/_8$ frälse, $2^1/_2$ krono samt $6^3/_4$ skatte, på en areal af 7,625 tunnland land; inbyggarnes antal utgjorde år 1766: 706, hade år 1810 nedgått till 652 och 1815 till 666, men höjde sig åter 1850 till 885 och steg 1864 till 910 personer. Hela taxeringsvärdet uppgick 1863 till 614,200 rdr. — Äfven här återfinnes den vanliga skärgårdsnaturen: bergländig skogsmark mellan fjärdarne, klippfyllda stränder med små täcka dalgångar, men längre upp i landet jemnare mark med spridda kullar af obetydlig höjd. Skog finnes till husbehof, ehuru ej byggnadstimmer mera än i sydvestra delen, der skogen Åshorn utbreder sig. Jordmånen är öfver hufvud leraktig i dalarne och på slätterna; på en ö i skärgården, Edarnö, har man upptagit en grufva, som håller silfverhaltig blyglans. Åkerbruk och skogsbygge utgöra jemte ett icke obetydligt saltsjöfiske hufvudnäringarne.

Kyrkan, ända till framemot slutet af 1500-talet gemensam för landsförsamlingen och staden, ligger vid den sydliga utgreningen af Stockholmsvägen, som från Wagnhärad leder mot söder och sydost till Trosa stad, på ett afstånd af $^1/_2$ mil från denna stad, samt $4^1/_2$ mil från Nyköping. I fordna tider har staden varit belägen invid sockenkyrkan. Den nuvarande kyrkan är gammal, troligen från 1400-talet, men reparerad och försedd med nytt torn efter en år 1776 timad eldsvåda. Altartaflan är en skänk från Thureholms gods, bland hvars egare slägterna Gyllenstierna och Bielke äfvenledes låtit derstädes uppföra hvar sitt grafchor; i det Gyllenstiernska skall Christina Gyllenstierna hvila. — Bland fornminnen nämnas en runsten vid Berga, åtskilliga grafhögar och stensättningar samt märken efter den gamla stadsbryggan. Såsom särskildt anmärkningsvärdt kan anföras, att man på ett ställe finner en stenhäll upplagd på mindre stenar, det enda minnesmärke af detta slag i hela mellersta Sverige. Ett senare historiskt minne hafva våra östra grannar qvarlemnat genom sina gräsliga härjningar i socknen 1719.

Thureholms gods omfattar en betydlig del af socknen, nemligen $13^3/_4$ mtl; för öfrigt lyda härstädes $3^1/_2$ mantal under

Öfver-Åda; två öar, Askö och Gällö, under Tullgarn; $^{9}/_{32}$ mtl under Lundby. Andra gårdar äro *Kroka* 1 mtl krono pastorsboställe; *Nygård,* 1 mtl skatte; *Öfver-Mölna* med qvarn; *Alby,* $1^{1}/_{4}$ mtl frälse; *Berga, Hunga.*

Troserum, egendom uti Eds socken, Tjust härad och Kalmar län, belägen 4 mil land och $4^{1}/_{4}$ mil sjöväg från Westervik, 2 mil från Gamleby köping, 7 mil från Söderköping, $8^{1}/_{2}$ mil från Linköping och Norrköping samt $^{5}/_{8}$ mil från kyrka, utgjordes 1860 af under sambruk varande och tillsammans liggande *Troserum* $1^{1}/_{2}$ mtl frälse, med mjölqvarn, *Litslekutt* $1^{1}/_{4}$ skatte, *Ålehorfva* $^{1}/_{2}$ fr. samt frälsetorpet *Forserum* med tills. en egorymd af c:a 1,600 tld, hvaraf 1,230 skog och 285 åker. Troserum och Ålehorfva äro bebyggda för ståndspersoner, och hufvudbyggnaderna omgifvas af större trädgårdar med goda fruktträd. Afsättningen af egendomens produkter är lätt, emedan egen lastageplats finnes vid Östersjön. Till egendomen höra god jagt och fiske. Egare har varit allt sedan 1828 fältkamrer C. M. Åberg. År 1863 utgjorde Troserum, Rötsle samt Litslekutt trenne särskilda gårdar.

Trossnäs, *Tråssnäs,* ett berustadt säteri af 2 mtl uti Nors socken af Grums härad och Carlstads län, erhöll säterifrihet 1672 och har tillhört öfverstelöjtn. Bernt Wilhelm Brummer, född i Lifland, † här 1746; nuvarande egaren är auditör C. Wikström. Trossnäs utgör med Skane samt $1\frac{9}{16}$ mtl i andra hemman ett gods, tax. till 165,700 rdr rmt, hvaraf 84,000 rdr för hufvudgården. Vid godset födas hingstar af Ottenby race, kor af blandad korthorns och holländsk race samt Ayrshire race; vid 10:de landtbruksmötets utställningar i Carlstad erhöll en ko af förstn. race andra priset och en hingst tredje priset.

Trossnäsfältet, $1^{1}/_{2}$ mil från Carlstad, är mötesplats för kongl. Wermlands regemente och kongl. Wermlands fältjägareregemente, båda tillhörande 3:dje militärdistriktet.

Trosta, en egendom uti Gottröra socken af Långhundra härad och Stockholms län, belägen omkring $3^{1}/_{2}$ mil från Uppsala, består af $1^{1}/_{4}$ mtl skatte, 1 frälse, egdes 1685 jemte en del af Wester-Rickeby af en fröken Oxenstierna, 1849 af hofarchitekten Carlberg, 1863 af herr F. O. Ekelund; var sistnämnde år åsatt ett taxeringsvärde af 20,000 rdr.

Trufve, ett frälse-hemman af $^{1}/_{8}$ mtl (uppgafs i tidningarne vara ett fr.-säteri af $^{3}/_{4}$ mtl) uti Skeby socken af Kinnefjerdings härad och Skaraborgs län, $^{1}/_{2}$ mil från Lidköping, välbeläget vid Kinneviken i närheten af Lunds helsobrunn samt de namnkunniga ställena Kinnekulle och Husaby kyrka, är bebygdt för ståndspersoner med envånings hvitrappad manbyggnad, innehållande 7 rum samt 2:ne flygelbyggnader, som omgifves af en betydlig och vacker trädgård med en mängd fruktträd, och å egorna är utlagd en vidsträckt park med gångar; egorymden är 100 tld, och egogränsen utgöres af en å, framrinnande i många krökningar. Omkring 200 ekar växa här, utom furu och löfskog; tax.värdet är 15,000 rdr rmt. Egare var år 1864 förste expeditionssekreterare J. G. Richert.

Trullstorp, *Trulstorp,* en gård uti Malmöhus län, Strö socken af Frosta härad, omkring 2 mil från Lund, utgöres af 1 mtl utsockne frälse, som år 1818 lydde under Skarhult och var bebygdt med en korsverks-manbyggnad, men ladugård af gråsten, egde 25 t:rs utsäde, svagt höbol och nödig skog; öfvertogs för några år sedan af E. C. D. Rewentlow å Pugerup, med 140 tld åker, som nu uppgår till 600 tld, hvaraf något öfver 300 äro merglade. Trulstrup, tax. till 72,600 rdr, utgör med $\frac{21}{64}$ mtl Wennberga ett gods, tax. till 170,800 rdr. — Vidare finnas med samma namn uti Örkeneds socken af Östra Göinge härad och Christianstads län $^{1}/_{4}$ mantal skatte-rusthåll, tillhörigt 2:ne bönder, 1 mtl skatte uti Blentorps socken af Torna härad; *Trullstorps* by af $3^{1}/_{4}$ mtl militiæ-bost., $6^{1}/_{6}$ mtl krono i Örja socken af Rönnebergs härad; *Trullstorp,* $^{2}/_{3}$ mtl skatte uti Södra Rörums socken af Frosta härad, allt i Malmöhus län.

Trummelsberg. Jernbruk med en stångjernshammare i Wester-Wåla socken af Norbergs härad och Westmanland, beläget vid en liten å på näset mellan två sjöar, af hvilka den ena, Stora Kedjen, härifrån sträcker sig $^{3}/_{4}$ mil mot sydvest. Detta verk skall vara grundlagdt år 1622 af en Trummel, men privilegierades 1668 och 1689. En masugn fanns till 1714,

då den ödelades, hvarefter en dylik återuppbyggdes 1726. Sedan midten af 1700-talet har bruket haft samma egare som Fernaverken i Skinnskattebergs bergslag. Stångjernssmidet uppgick 1849 till 1,600 centner.

Tryde, socken uti Ingelstads härad af Christianstads län, $1^5/_8$ mil o. n. o. från Ystad, omfattar 0,215 qvadratmil = 4,976 tld = 27,865 qvadratref, fördelade på $17^9/_{16}$ mantal ($19^7/_{16}$ mtl efter tax.-längden), hvaraf $2^7/_8$ skatte, $1^1/_4$ krono, $13^7/_{16}$ frälse, dessutom föras $6^3/_4$ mtl af *Efveröds* by till Herrestads härad af Malmöhus län. Marken är dels jemn, dels bildar den höjder och bergsryggar eller ock sidlända kala fält samt kärraktiga sträckor; på skog och torfmossar är brist. All fast egendom är tax. till 838,750 rdr rmt. Inbyggarnes antal är c:a 1,460 inom Christianstads län och 882 inom Malmöhus län. Tryde utgör med annexet *Spjudstorp*, $^3/_4$ mil härifrån beläget, ett patronelt pastorat. Kyrkan, belägen på en kulle, är uppförd i rundbågsstil och tros vara invigd 1160; hon består af torn, skepp, chor och rundel (se Skånes konsthistoria af G. Brunius sid. 118—119); i henne märkes dopfunten såsom ovanlig. Större gårdar äro *Kåseholms* säteri, $\frac{1}{6}$ mtl af № 7, 11, 14 i byn *Selshög*, som är födelseort för flera af ätten Königsfelt; byar: *Tryde, Tomelilla.*

Tryggarp. Ett mtl säteri-rusth. i Rydaholms socken, Östbo härad, Jönköpings län. Gården egdes på 1750-talet af prosten E. Hultgren, vidare af theol. d:r Starck, af dennes svärson majoren m. m. Broberg, 1843 af v. befallningsman C. M. Springer och sedan 1845 af kaptenen C. W. E. Boije, hvarunder dock från egendomen blifvit bortsåldt $^3/_8$ mtl. En qvarn med två par stenar finnes vid gården, och var densamma 1863 taxerad till 34,500 rdr rmt.

Tryggö, en ö i Bohusläns skärgård, hörande till Askums socken af Sotenäs härad, höjer norr om Grafvarne, nära Sotahufvud, sin spets högt öfver det angränsande landet och är så till vida märkvärdig, att på densamma ligger det vidtbekanta hällkisterör, kalladt Tryggverör, som anses förvara den ädle Vik-konungen Tryggves ben, hvilken härstädes försåtligt mördades af Gunhilds-sönerna omkring år 970. Röret håller omkring 110 steg i omkrets, 6 alnar i höjd. (Se Afzelii Sagohäfder, I Band., 20 sid.; Holmbergs Bohusläns beskrifning, sid. 13, III Band.)

Tryserum, en socken i Norra Tjust härad af Kalmar län, belägen $4^1/_4$ mil från Söderköping, $^1/_2$ mil sydvest från Waldemarsvik, omgifven i norr och vester af Gusums och Gryts socknar i Östergötland, från den sednare skild genom Waldemarsviken, i söder och vester af Eds kapell samt Hannäs socken; arealen är 1,615 qvadratmil (= 35,948 tld = 111,208 qvadratref), hvaraf 0,144 vatten, fördelade på $43^1/_4$ mantal, hvaraf $17^5/_8$ skatte, $1^3/_4$ krono, $23^7/_8$ frälse. Marken är bergig, och mycken jord är upptagen af oländiga mossar; men de odlingsbara fälten och dalarne med lera och svartmylla äro dock bördiga och gifvande. Skogstillgången är tillräcklig. Bland sjöar äro *Windomen, Rånen, Rammen, Axsjön, Säfsjön, Kyrksjön, Griss-, Gräss-* och *Målsjöarne* de största. All fast egendom tax. år 1863 till 2,025,400 rdr, hvaraf 16,000 rdr för indragna militiæ-bostället *Skrickerum.* Roteringen utgör 10 man. Socknen, som år 1810 beboddes af 2,951 och 1863 af cirka 4,000 personer, utgör med Hannäs ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Linköpings stift och beläget $8^7/_8$ mil från stiftsstaden; patronus är egaren af Fogelvik. Kyrkan är uppbyggd år 1785, en mil från gamla stället, i anseende hvartill general-majoren grefve Gustaf Adamsson Horn lät bygga under choret en stor graf, dit han lät förflytta de uti Gyllenstjernska och Hornska familjegrafvarne i gamla kyrkan stående liken, till antalet 18.

Vid sjön Windomen ligga trenne stora, af naturen danade sandkullar, kallade *Högsta, Nedersta* och *Mellankullen,* hvarest man anträffat några urnor och fornlemningar. De betydligaste godsen heta *Fogelvik,* med säterierna *Stjerneberg* och *Stjernö,* samt godsen *Hvittvik* och *Hornsberg,* det förra med $1^5/_8$ underlydande, det sednare med $7^1/_8$ mtl. — 1 skatte *Snällebo,* med mjöl- och sågqvarn samt tegelbruk, och $^1/_2$ *Tofverum,* $\frac{1}{4}$ *Grännäs,* båda af sk.-natur, bilda ett gods. *Waldemarsviks kopparverk.* — 1 mtl sk., $^1/_4$ fr. *Skårsjö,* med jerngrufva och sågqvarn. — $^1/_2$ *Skårsjö* är sergeant-boställe. —

$^1/_2$ *Ingelsbo* kommminister-bost., $^1/_2$ skatte *Slätdal* och $^1/_2$ skatte *Skinnebo* utgöra ett gods. — *Öijelsbo* är ett hemmans namn. — Adress: Söderköping och Oltorp.

Trystorp, *Trisstorp* på 1600-talet. Herregård uti Tångeråsa socken af Edsbergs härad och Örebro län, i äldre handlingar benämnd Thrytorp, har vackert läge invid sjön af samma namn, 4 mil från Örebro, $2^3/_4$ mil från Askersund; utgöres af 1 mtl frälse och 2 mtl ber. säteri, hvaraf det sednare till en del varit prestboställe inom Wiby socken, men blifvit i slutet af 1600-talet utbytt emot nuvarande kyrkoherde-bostället Lundby i Wiby. Trystorp med underlydande blef tillika med Bohlby, Hasselfors m. fl. egendomar af drottning Kristina lemnadt till baron Conrad Falkenberg såsom ersättning för försträckningar till svenska kronan under 30-åriga kriget. Till bedömande af huru ringa jordens värde denna tid skattades, må nämnas, att ehuru den jordrymd han erhöll var c:a 50,000 tld, så ansågs dock denna stora jordareal böra för att motsvara hans fordran ökas med det nu för tiden ringa belopp af 112 t:r korn, som han fick lyfta på Örebro magasin. Anledningen till namnet berättas vara, att, då Conrad Falkenberg gjorde en Eriksgata genom sin nyförvärfvade egendom, fann han tre torp med ett vackert läge invid sjön, dem han beslöt rasera, hvartill dess åboers uppstudsighet att ej vilja underkasta sig hans välde påstås bidragit, och i stället der anlägga en större gård. Egendomen skiftades sedermera mellan två bröder, öster och vester om den stora Skagerhults mosse, hvarefter vestra delen genom gifte öfvergick i grefliga Wachtmeisterska slägten. Den östra delen eller Trystorps-lotten bibehöll sig såsom fideikommiss i Falkenbergska slägten, hvarefter den kallade sig, ända till 1816, då brukspatron N. M. Lindh inköpte så väl godset för 120,000 rdr bko som de flesta af sista egaren frånsålda fr.hemmanen inom Wiby och Edsbergs socknar; efter brukspatron Lindhs död 1835 tillföll godset hans dotter, gift med nuv. egaren, öfverste-löjtn. och ridd. af K. S. O. hr Carl Ludvig Holst, som på allt sätt uppmuntrat underhafvande dels genom eget föredöme, dels genom att ålägga en del af bönderna att odla vissa tld. Manbyggnaden, uppförd 1817—18 på en höjd, nära sjön, uppgifves af Djurberg vara en af de största och prydligaste i orten, hållande i längd 20 famnar, med 2 våningar med en entresol och 25 rum, samt försedd med urverk; i trädgården finnes orangeri. Till gården höra tröskverk af jern, 2 qvarnar med 8 par stenar och grynverk, tegelbruk samt sågar, alla belägna invid Svartån.

Under Trystorps gård lyder ett stort gods, innefattande hela Tångeråsa socken med $17^5/_{16}$ mtl, $6^1/_4$ fr. och $^1/_8$ sk. inom Wiby socken, $2^1/_4$ fr. inom Edsbergs socken, summa $25\frac{1}{16}$ mtl samt fr.-räntan af $3^1/_2$ mtl och augm.-räntan af $1^1/_4$ mtl, Backa qvarn om 4 par stenar; hela arealen är 11,371 tld 13 kpl., deraf trädgårdar och tomter 41 tld 11 kpl., åker 1,378 tld 12 kpl., äng 2,750 tld 29 kpl., skog, hagar och mossar 7,200 tld 25 kpl. Förutom säteriet Trystorp äro plattgårdarne Stickninge i Tångeråsa och Husby i Wiby socken försedda med större åbyggnader. Under godset lyda 41 fr.-bönder, 44 jordtorpare, 17 arbetare och backstuguhjon samt 11 husar- och soldattorp. Vid gården finnes stationerad en beskälare af den storväxta Percheronsracen. På de under eget bruk varande $5^1/_4$ mtl med 4,350 tlds areal utsås $107^1/_2$ t:r säd, 67 t:r potates; utskylderna för dessa hemman uppgå till 1,240 rdr rmt. Utom ordinarie bidragen till de fattiga äro åt dem upplåtna af nuvarande egaren 7 backstugor med mindre planteringsland och dessutom erhålla behöfvandes barn dagligen vid skolan en portion soppa med bröd.

Trysunda, fiskhamn med kapell på en ö mellan Nätra och Själevads socknar af Norra Ångermanland och Wester-Norrlands län, 2 mil från Nätra kyrka och 1 mil från fasta landet, skall hafva namn af sina fordna trenne inlopp, hvaraf nu mer blott det sydvestra brukas. Ön, som är allenast $^1/_4$ mil lång, $^1/_8$ mil bred och består endast af berg och oduglig skog, arrenderades 1767 på 50 år af borgare i Gefle; rundtomkring äro flera fiskskär (se Nätra).

Tråfva, annex-socken till Larfs pastorat, är belägen till en del, upptagande 1,666 tld på $8\frac{1}{16}$ mtl, deraf $5^3/_{16}$ sk., $^3/_8$ kr., 3 fr., bebodda af c:a 345 inb.,

inom Laske härad, och till en del, 2,430 tld på 9$^{3}/_{4}$ mtl, hvaraf 2$^{1}/_{4}$ sk., 1 kr., 6$^{1}/_{2}$ fr. (se art. Jung), bebodda af cirka 400 inb., inom Skånings härad af Skaraborgs län. Marken är jemn; brist på skog; uti Lidan, som utgör häradsgränsen, finnas mjölqvarnar med 11 par stenar; i ån fångas id, mört och gäddor. Taxeringsvärdet är 484,600 rdr. Från kyrkan, som är byggd af huggen sten vid Lidan och har hög ålder, räknas 3$^{1}/_{4}$ mil s. o. till Falköping, $^{3}/_{4}$ mil till moderkyrkan. Ett fynd af 235 större och mindre silfvermynt gjordes 1831 på kyrkogården. Här märkas: *Tråfva* by, innefattande 1 mtl fr.-säteri Herreg., 1 rå och rör stommen, $^{1}/_{4}$ fr. tomten, 1 ber. säteri, 1 mtl kr., samt 3 fr. *Stora* och *Lilla Hof;* de sednare äro köpta år 1641 af grefve G. Oxenstierna, från hvilken de reducerades, se vidare art. Stora Hof. Säteriet Herregården är extra roteradt i roten № 168 med 14 dal. 16 sk. taxation, enligt kongl. brefvet af d. 18 Juni 1848; har 5 egare, de öfriga 7, alla af bondeståndet. *Stora* och *Lilla Skogsta* höra till Skånings härad; *Algustorp, Brotorp, Görstorp,* byar, samt Broqvarn, en qvarn, till Laske härad. — Adress: Skara.

Trångfors, ett jernbruk i Kolbäcks socken af Snäfringe härad och Westerås län, beläget vid Kolbäcksån, omkring 1 mil norr om sockenkyrkan. Det består af en stångjernshammare och två franchecomté-härdar med omkring 5,200 centners stångjernssmide. Jemte underlydande 1$^{1}/_{4}$ mtl samt skog och äng på allmänning är bruket taxeradt till 56,000 rdr. Det anlades år 1628 af en Willemson, har sedermera haft många egare, i detta århundrade slägterna Cederström och Lagerbjelke, samt på sednare tiden herr T. Tydén.

Trångsund, ett dalkärr, beläget å kungsladugården Skälby egor nära staden Kalmar, är ett s. k. gungfly af 320 till 340 fots bredd, på ömse sidor om hvilket 2 höga branta backar höja sig beherrskande hela dalen, dit Borgavägen från Birkenäs för några tiotal af år sedan visat sig fordom gått fram och hvilket också af gamla personer förtäljes samt äfven antydes å en 1695 upprättad karta öfver Skälby, der en gammal väg från Berga upptages öfver utmarken fram mellan dalkärret. Enligt folksägnen skall Trångsund fordom varit »Rikshamn» och svenska flottan legat der i vinterhamn, samt segelled hit sträckt sig från Stensö, hvars vik gått hit upp; men Danskarne, som seglat denna flodgren uppför, kunde dock aldrig komma in i Trångsunds hamn. Vid sjelfva inloppet till Trångsund ligga två stora, höga och branta åsar, af hvilka den södra kallas *Trångebacken* och den norra *Fölhalebacken,* båda öfversållade med minnesmärken af bautastenar, griftrör jemte flera olika slags kummel. (Se vidare Kalmar stads historia ifrån äldsta tider, I del., sid. 42—50, af G. Wolm. Sylvander).

Trångsund, ett frälse-hemman af $^{1}/_{4}$ mtl, beläget uti Huddinge socken af Svartlösa härad och Stockholms län, beläget vid Drefviken, hörde 1686 under Sandemar; bebyggdes med stenhus i slutet på 1700-talet af frih. C. F. Adelcrantz; egdes med underlydande $^{1}/_{4}$ mtl 1827—63 af grossh. W. Scharp.

Trädet, gästgifveri-hemman af $^{3}/_{4}$ mtl skatte uti Kölaby socken, Redvägs härad och Elfsborgs län, å hvars egor årlig marknad (på vestgötskan »träska marten») hålles; folkmängd 41 personer; skjutsar till

Timmelhed i s. v.	1$^{3}/_{4}$ mil.
Sörby i n. v.	1$^{1}/_{4}$ »
Leaby i n. o.	1$^{3}/_{4}$ »
Slättång i öster	2$^{1}/_{2}$ »

På Trädets egor finnas i åkern delar af ett domaresäte och straxt söder om gästgifvaregården en mängd kummel och ättehögar.

Träfors, en egendom uti Ölme socken af Carlstads län, bestående af 1 mtl frälse Träfors med underlydande 1$^{3}/_{8}$ mtl, tullqvarn för 4 par stenar, lego- och husbehofssåg, Hålleruds qvarn för 3 par stenar, jemte benstamp och takspånshyfvel, allts. tax. till 90,500 rdr rmt, hvaraf 32,000 rdr för hemmanet Träfors, som utbyttes från kronan af fru Sophia Stenbock; godset eges af Erik Bengtsson på Berg i Wäse socken. Den härstädes förut befintliga lägre landtbruksskolan flyttades 1851 till Gårdsjö egendom.

Träkumla, en socken på Gotland uti Södra fögderiet och Stenkumla ting, belägen $^{3}/_{4}$ mil söder från Wisby, $^{3}/_{10}$ mil från moderkyrkan i Stenkumla, omfattar en areal af 2,939 tld, hvaraf 0,007

qv.mil äro vatten, och fördelas på $4^{7}/_{8}$ mtl sk., $^{1}/_{4}$ kr. Socknen, med svag skogstillgång och lera till rådande jordmån, beboddes 1810 af 112 och 1865 af 196 personer på 45 hushåll. All fast egendom taxerades sistn. år till 146,700 rdr, hvaraf 7,400 rdr för annan än jordbruksfastighet. Roteringen är 1 båtsman. — Kyrkan, af sten, har ofullbordadt torn samt saknar ingångar å skeppet, men har i tornet dylika från söder och norr. — Gårdar och hemman: $^{1}/_{4}$ mtl annex till prestgården i Stenkumla; största gården är hemmansdelen $^{1}/_{2}$ mtl i *Gottskalks;* af byar finnas *Tjengdarfve, Kue* (Kufve i tax.längden), *Anglarfve, Engvards*, $1^{1}/_{8}$ mtl (Ingvards i taxeringslängden).

Trälket, gård uti Fägreds socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, 2 mil från Mariestad, består af 2 mantal skatte; är välbebyggd med manhus och 4 flyglar, hvartill höra trädgård, tröskverk och qvarn; år 1818 uppgafs utsädet till öfver 20 t:r i bördig ler- och svartmylla, höbolet godt, med löf- och barrskog samt en torfmosse; taxeringsvärdet 1863 var 50,000 rdr rmt. Gården har varit donerad Constantia Eriksdotter, reducerades med 1683 års ränta, tillhör nu frih. H. Stackelberg i Malmö.

Träma, ett frälse-hemman af $^{3}/_{4}$ mtl uti Utö kapell af Sotholms härad och Stockholms län, med väderqvarn, är afhyst under de på egorna upptagna *Utö* jernmalmsgrufvor.

Träne, socken uti Gärds (Gerts) härad af Christianstads län, 1 mil v. s. v. från adressorten Christianstad, $^{5}/_{8}$ mil från annexet Djurröd, med hvilket hon bildar ett regalt pastorat; omfattar 0,382 qvadratmil land eller 8,840 tld = 49,504 qvadratref, fördelade på $34^{1}/_{2}$ mtl, hvaraf $4\frac{1}{16}$ skatte, $2\frac{1}{24}$ krono, $27^{5}/_{48}$ frälse. Folkmängden är omkring 1,625. Marken är stenbunden och jemn; rådande jordmån sandmylla; skog fattas. All fast egendom är taxerad till 1,238,600 rdr rmt, hvaraf $^{2}/_{3}$ för *Ovitsholm* eller *Åkesholms* gård med underlydande; 14,500 rdr äro åsatta annan än jordbruksfastighet. Större byar: *Träne* och *Wenestad.* Socknen har 2 skolhus.

Träskvälder (på orten), *Träskväller* (i jordeboken), *Träskvälled* (i tax.längden) en egendom på Gotland uti Tingstäde socken af Norra fögderiet, bestående af skatte hemmansdelarne $1^{5}/_{16}$ mtl i 2 mtl Träskvälder och $^{1}/_{16}$ mtl i $^{7}/_{8}$ mtl Trädgårds, som äro välbebyggda med åbyggnader, hvaraf de flesta äro uppförda af kalksten och sjelfva manhuset, beläget $2^{3}/_{8}$ mil från Wisby, $1^{1}/_{2}$ mil från närmaste landthamnen Slite, $^{1}/_{8}$ mil från socknens kyrka, omgifves på två sidor af en väl ordnad köks- och fruktträdgård. Egendomens hela areal är 490 tld 15 kpl., utom andelar i Tingstäde träsk, med tillh. fiskrättighet; mulbete och skog uppfylla nödiga behofvet. År 1863 var Trädgårds hemmansdel frånsåldt egendomen.

Träslöf (Trässlöf i jordeb.), socken uti Halmstads län och Himble härad, $^{1}/_{4}$ mil öster från staden Warberg, gränsande för öfrigt i norr till Lindbergs och Hvalinge, i söder till Tvååkers, i öster till Spannarps, Hunestads och Gödestads socknar; omfattar, på $1^{1}/_{4}$ mils längd samt $^{3}/_{8}$ mils bredd, en areal af 6,381 tld 8 kpl. eller 35,735 qvadratref, hvaraf $^{1}/_{4}$ betesmark och impedimenter, $^{3}/_{4}$ åker och äng. — Med undantag af tvänne mindre höjdsträckningar är socknen ett slättland med endast några mindre berg, af hvilka det högsta är *Apelviksberget;* från forntiden har strandbygden bibehållit namnet *Utanskogsbygden,* i motsats till den andra delen af socknen, som då skall haft en tjock skog, nu är hon skoglös, med endast några planteringar; äfven bränntorf saknas. Jordmånen är af omvexlande beskaffenhet, Utanskogsbygden har uteslutande sandjord, deraf en del är nästan flygsand, likväl gör den rika tillgången på tånggödsel, att dessa hemman, ehuru magra och torra, äro ganska sädesgifvande. I *Klastorps* by, bestående af 17 n:r, och i № 1 Svenstorp, är den bördigaste jordmån med skiljaktig mylla på lersand och örbotten, Träslöfs by, på 19 n:r, skild från Klastorps by genom Himbleån, har sand och örbotten med dels sandmylla och dels flumjord.

Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel; fördelen af det rationela bruket är väl insedd, men hade dock ännu ej 1858 kommit till stånd; omkring 3,000 tld åker besås mest med råg, dernäst hafra; utsädet, som år 1812 var 922 t:r, uppgafs 1858 till 10,200 kubikfot (eller c:a 1,635 t:r) säd och

6,468 kubikfot potates. Underhållna kreaturs antal uppgifves till 274 hästar, 222 oxar, 703 kor, 281 ungboskap, 953 får, 239 svin. Träd- och kryddgårdsskötseln synes vara här alldeles obekant. Bland binäringar intar fisket främsta rummet, ehuru, af till en del bristande kunskaper deri, ej så uppdrifvet det borde kunna vara; likväl utgör numer *Träslöfs fiskläge* ett litet välmående samhälle, med 45 hushåll och 190 personer på en jordvidd af 160 tld, deraf endast 90 äro odlade. De förnämligaste fisksorterna äro torsk, kolja, långa och sill samt något hummer. Biskötseln är i aftagande och jagt idkas icke.

Socknen, som år 1805 beboddes af 1,025, 1818 af 1,209, 1856 af 1,742 och 1865 af öfver 2,000 personer, innefattar $39\frac{37}{48}$ mtl, hvaraf $37\frac{25}{48}$ skatte, $2^1/_4$ krono, på 240 brukningslotter. Bland de mest sönderdelade hemmanen märkas № 2 *Ware*, $^1/_2$ mantal, med 12 åboer, der största hemmanslotten är $^3/_{32}$ och minsta $\frac{17}{6240}$ mtl, Summan af alla socknens afgifter uppgick 1858 till 17,623 rdr. Med afseende på hemmanens värde och storlek äro skatterna mycket ojemnt fördelade. Så t. ex. har № 1 Näs, 1 mtl, 157 rdr rmt hemmantals- och jordeboksränta med en areal af 851 qvadratref inegor, då № 1 Nygård, $^1/_2$ mtl med 830 qvadratref inegor, har endast 41 rdr 81 öre hemmantals- och jordeboksränta. Om № 1 Svenstorp med en areal af 378 qvadratref inegor jemföres med förstnämnda hemman, så finner man att detta är $2^1/_5$ gånger större, ehuru Svenstorp har 121 rdr 78 öre hemmantals- och jordeboksränta.

Socknen, hvars namn enligt sägnen varit Träslef, till följd af en upphittad träslef jemte en skatt i penningar, utgör med Warbergs slottsförsamling ett reg. pastorat af 2:dra klassen inom Göteborgs stift, beläget $7^7/_8$ mil från stiftsstaden. Kyrkan, uppförd af gråsten 1850, midt i socknen på en höjd, är $68^1/_2$ alnar lång, inberäknadt tornet, 24 alnar bred och $11^1/_2$ alnar hög; här finnes bland annat en tafla, som förvarar minnet af en af Carl XII:s krigare, ryttaren And. Hak, född i Träslöfs by 1687, som hade undergått 9-årig fångenskap i Sibirien. På gamla kyrkogården ligger den för delaktighet i mordet på Gustaf III till lifstids fästning dömde generalen Pechlin, † 1796. Förste kände pastor är Johannes Laurentius Ottoniensis från Odense år 1581. — Folkundervisningen är ambulatorisk, och i sednare tider har skolhus blifvit uppfördt. — Fattigpersonalen utgör 55 personer.

Bland fornlemningar torde gamla kyrkan nu mer få räknas, för öfrigt finnas ättehögar, stenkretsar, altarkummel, tvekampsplatser, domkrets, lemningar efter små förskansningar. (Se äfven artikeln Clashögen). Å Gamla Köpstads egor igenfinnas ruiner efter fordna Warberg och cirka 200 alnar från hafsstranden ligga ännu lemningar efter äldsta bolstaden, som synes egt endast en krokig och smal gata; på sydöstra ändan skönjes planen af ett litet kapell. För 18 à 20 år tillbaka var Träslöfs by försatt i ytterlig fattigdom, och häradsrättens domböcker bära vittnesbörd derom, att den tiden en mängd torpare och backstugusittare bildade ett tjufband; nu eger ett bättre förhållande rum. Fordna tingshuset i nämnda by är nu mer raseradt. Ännu i April 1862 lefde i socknen en gammal veteran från 1788—90 års krig, undantagsmannen Börje Larsson, som efter erhållet svårt sår i Wiborgska viken, måste gifva sig fången.

Bland gårdar märkes välbebyggda $^1/_2$ mtl skatte *Åbyqvarn* eller *Qvarnegården*, med tegelbruk och tullqvarn samt vackra trädgårdsanläggningar. — 1 mtl № 2 *Träslöf* är enligt konung Carl XI:s bref af d. 16 Febr. 1683 anslaget borgmästaren i Warberg med jord och ränta. 1 mtl № 15 i samma by är kyrkoherdeboställe och $^1/_4$ mtl klockare-boställe. — 1 mtl frälse *Gårdakrik* är doneradt till Säthälla skola i Marks härad af Elfsborgs län. — Af öfriga hemman må nämnas 1 skatte *Barnakulla* och *Apelvik*. — Adress: Warberg.

Trässberg, annex-socken till Saleby pastorat, är belägen uti Skånings härad af Skaraborgs län, $1^3/_8$ mil s. o. från Lidköping; areal 0,234 qvadratmil eller 5,415 tld (= 30,324 qvadratref); $3^1/_4$ mtl skatte, $1^1/_8$ krono, $4^1/_4$ frälse, sedan $5^1/_4$ mtl blifvit härifrån skilda 1847 och lagda till den i norr angränsande Åsaka

socken; c:a 350 inb. (771 enl. femårsber.). Lidan genomflyter socknen, hvars mark är jemn, flerstädes blandad med svartmylla och sand; på skog är brist utom vid sätesgården *Öntorp* och kronohemmanet Torp. Pepparrotsplantering idkas i några byar. Kyrkan, byggd af huggen sandsten på en höjd, ligger $^3/_8$ mil n. v. från moderkyrkan. Socknen har ambulatorisk skola, gemensam med Härjevad.

Hemman äro *Djupedal*, *Ledet*, *Rycka*, på sistnämndas egor skall fordom varit kyrka; *Westhed* och *Pehr Mattsgården* äro militiæ-bost. — *Beijegårds qvarn*. — Adress: Lidköping.

Trästa, by af $2^1/_4$ mtl skatte i Häfverö socken af Wäddö skeppslag och Stockholms län, $3^3/_4$ mil norr från Norrtelje, med gästgifveri, färjinrättning och der fr. o. m. den 14 Okt. 1862 årlig marknad hålles till försäljning af fisk, kreatur och andra landtmannavaror; hade år 1863: 114 inbyggare på 22 hushåll. — Härifrån skjutsas till

Grisslehamn i norr . . . $^3/_4$ mil.
Hammarby i vester . . . $1^1/_2$ »
Stabby i söder . . . . . $1^1/_2$ »

Trästad, ett berustadt säteri af $1^1/_4$ mantal, uti Blackstads socken af Södra Tjust härad och Kalmar län, anses ha hört under Westervik en tid, då denna stad jemte Stegeholm utgjorde ett grefskap, men blef sedan reduceradt och anslaget Östgöta kavalleri. Utlöstes år 1795 af Carl Modén samt tillhörde i början af innevarande sekel prosten Stenhammar och år 1829 auditören Rudin, 1863 dennes arfvingar. And. Rudin har nedlagt betydlig kostnad på egendomens uppodling, hvarigenom den blifvit en af de bättre i orten. Till gården hörer en betydlig trädgård, mjöl- och sågqvarn; taxeringsvärdet är 66,200 rdr rmt.

Trästena, annex-socken till Fägreds pastorat, är belägen uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, $2^1/_4$ mil s. o. från Mariestad; areal 6,318 tld, hvaraf 926 äro vatten; $15^7/_8$ mtl, deraf $2^3/_4$ skatte, $^3/_8$ krono, $12^3/_4$ frälse; taxeringsvärdet 614,000 rdr; c:a 670 inbyggare. På vestra gränsen mot Utby socken ligger sjön *Ymsen* och *Högbomsjön*; marken är till större delen stenig och skogbevuxen. Helsobrunnen *Wallhall* anlitas nu mer af endast de närmast boende. Kyrkan, byggd af sten, är belägen $^1/_4$ mil vester från moderkyrkan på en låg plats. Här finnes Mathildas vexelundervisningsskola, der vid inspektionen 1862 stafningen befanns vara inlärd på ett särdeles tillfredsställande sätt; 80 barn voro inom skoláldern. — Här märkas säterierna *Säckestad*, med underlydande $4^1/_4$ mtl frälse; — *Hallandsberg*, med underl. $2^1/_2$ skatte och $4^2/_3$ frälse. — *Stenkälla*, $^3/_8$ mtl, kommister-boställe; $^5/_8$ mtl fr. i samma by är välbygdt. *Nyrud*, *Stora* och *Lilla Tubbetorp*, *Göranstorp*, *Bresäter*, *Björkåsen* och *Ormeskogen* äro hemmans-namn. — Adress: Wassbacken.

Trästena (fordom Trystena), 2 mtl frälse-säteri och $3^3/_4$ mtl rå och rör, uti Bjärklunda socken af Gudhems härad och Skaraborgs län, vid ån Flians utlopp i Hornborgasjön, omkring $1^1/_4$ mil söder från Skara, ha fordom varit en by, som anses fått namn af tre på egorna befintliga bautastenar. En del hemman uti byn ha tillhört Åke Soop, blifvit reducerade och tillfallit hertig Johan, men af honom åter afstådd till Erik Åkesson Soop, samt förblifvit inom slägten en tid, hvarefter flera tillhört slägterna Gyllenhaal och Strokirch samt gjordes till en fideikommiss-egendom af framl. gen.-löjtn. G. W. Fock; nu mer utgöra 1 mtl fr.-säteri (tax. till 95,500 rdr), alla rå- och rörs-hemmanen samt underl. $1^1/_2$ frälse och $1^1/_4$ skatte i andra, en egendom, hvartill hör qvarn med 3 par stenar; egare är öfv.-löjtn. R. S. O. G. W. Mannerfelt. — Hemmanen äro: № 2, 7, Bengt Pers eller Stora Skatteg. och Lilla Skatteg. $1^1/_2$ mtl, № 6 Ledsg. $^1/_2$ mtl, № 3 Sven Andersg. $^3/_4$ mtl, № 8 & 9, förklarade d. 28 Dec. 1863, att såsom afhysta under Trästena säteri i jordeboken fortfarande skola upptagas till hvartdera $^1/_2$ mtl, № 1 Anders Jonsg. 1 mtl säteri, № 5 $^1/_2$ säteri Trästena, Sven Carls eller Backeg., № 4 Huleg. $^1/_2$ säteri.

Trätte, Nedra och **Öfra**, två mantal skatte uti Långelanda socken af Oroust östra härad, Göteborgs och Bohus län, belägna uti den del, som omgifver den vik af Halsefjorden, hvilken inskär söder i socknen, äro utmärkta hemman, egande styf lera till bön- och kornsäde; hade

år 1863: 10 åboer, och taxerades till 46,000 rdr.

Trävattna, annex-socken till Floby pastorat, uti Wilske härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil vester om Falköping, $^1/_2$ mil från Sörby jernvägsstation; areal 4,976 tld eller 27,865 qvadratref; $2^1/_2$ mtl skatte, $15\frac{1}{16}$ frälse; öfver 500 inbyggare. Socknen, som genomflytes af Lidan, till en del utgörande gräns i vester mot Larfs socken, har mestadels sandmylla till jordmån, någon skog samt helsobrunn på Gislareds egor. Sockenvägen $^3/_{10}$ mil. Gudhems kloster erhöll socknen 1320.

Af gårdar och byar må nämnas: *Sahlaholm* (se den art.); *Trävattna* by, $3^1/_2$ mtl frälse, 1 frälse-säteri, det sednare extra roteradt i roten № 193 med 12 dal. 16 sk. taxation, enligt kongl. brefvet af den 18 Juli 1848, på egorna finnes Herreqvarn med 2 par stenar. — *Gullåkra, Gåsebacken, Borrebo, Bastebo, Bodan, Höga, Katebro* (Kalebro), *Kårholmen, Nyarp, Qvissle* och *Stora Liden* äro hemmans-namn. — Adress: Falköping.

Trää, by af $4^5/_8$ mtl, uti Annelöfs socken af Onsjö härad och Malmöhus län; har småskola sedan 1842.

Trögd (fordom Trøgdh), ett härad i södra delen af Uppsala län, mellan Lagunda härad i norr, Svinngarnsviken och Åsunda härad i vester, Grönsö och Öknebofjärdarne i sydvest, Hjelsta- och Bovikarne samt norra Björkfjärden i öster, alltså kringflutet på tre sidor; innefattar socknarne *Hacksta, Löth, Weckholm, Thorsvi, Kungshusby* af 1:sta fögderiet (Bro-, Håbo-, Trögds), samt *Herkeberga* (Herkulberga), *Litslena, Husby-Sjutolft, Willberga, Lillkyrka, Boglösa, Wallby* och *Bondarnö* samt $12^1/_2$ mtl s. k. Gånsta udde af Wårfrukyrka socken, som föras till Boglösa, af 2:dra fögderiet (Trögds- Åsunda); areal: 2,994 qvadratmil = 69,289 tld fast land och 0,996 qvadratmil vatten, eller 580,812 qvadratref (inber. Enköpings stads egor), hvaraf 154,710 åker, 56,726 äng, 162,876 skogsmark, 151,766 sjöar och vattendrag, 2,191 byggnads-, 500 trädgårdstomter. Hemmantalet: $428\frac{3}{4}\frac{1}{8}$ mtl (enligt mantalsuppgifter), eller $429^9/_{32}$ mtl (enligt ekonom. karteverket), hvaraf 211 skatte, $36\frac{11}{32}$ krono, $181^3/_4$ frälse; 16 väder- och 2 vattenqvarnar, en såg och ett tegelbruk utgöra i häradet befintliga verk och inrättningar; bevillningsafgiften för egendom och inkomst uppgick år 1863 till 3,358 rdr rmt. Folkmängden år 1840: 8,093, år 1863: 8,300. — Landet är mestadels jemnt och skoglöst, med låga åsar och små vattendrag. Af förut uppgifna areal äro 22,104 tld odlad jord, deraf 10,769 är besådd jord, största utsädet är af råg på 3,811 tld, och af korn på 2,947 tld, potates sås på 563 tld; naturlig äng upptager 9,511 tld. Jordens beskaffenhet är fullt medelmåttig; 12 % af den odlade jorden beräknas vara i vexelbruk och återstoden i 2 skiftesbruk. Af kreatur födas cirka 1,646 hästar, 2,144 oxar och tjurar, 3,376 kor, 1,718 ungnöt, 3,977 får, 2,396 svin. Häradet var år 1535 indeladt i 34, men år 1544 i 33 hamnar; sedan ordentliga jordeböcker gjort hamnetalet öfverflödigt, undanträngdes det af gärdetalet, år 1541 förekomma båda gemensamt, men det förra upphörde alldeles år 1547. Trögds härad hör till Södra Upplands domsaga med tingställe vid Litslena gästgifvaregård. — Provinsen Trøgdh med Alsnö, nu Adelsö socken af Färentuna har utgjort *Fiædhrundiä.* Häradet kallades ock fordom *Triungen* och *Triudden,* det sednare till följd af att tre inskjutande vikar af sjön bilda tre uddar af landet, äfven *Trögden,* som alltifrån hedentima varit namnkunnigt för sin egen skogslag, samt konungars och höfdingars bostäder, såsom *Grönborg,* der Ivar Blå hade sin borg, det vackra *Haga* egdes af kon. Carl VIII, *Eka, Grönsö* och *Ekolsund* af Gustaf Wasa, *Ekholmen* af fältherrarne de la Gardie, *Fånö,* Axel Oxenstjernas födelseort.

Trögd, ett kontrakt af Uppsala stift, innefattar häradets socknar, utom annexet Herkulberga, hörande till Lagunda kontrakt.

Tröjemåla, gästgifvaregård i Almundsryds socken af Kinnevalds härad och Kronobergs län, omvexlar med hemmanet *Ryd,* hvadan det sednare blifvit det allmänna namnet för gästgifvaregården. Härifrån skjutsas till
Möllekulla i n. o. . . . . $1^1/_4$ mil.

Gäddeviksås i s. o. . . . $1^3/_4$ mil.
Tranemåla i söder . . . $1^1/_4$ »
Häradsbäck i n. v. . . . 2 »

Trökörna, annex-socken till Tengene pastorat, är belägen uti Wiste härad af Skaraborgs län, 3 mil o. s. o. från Wenersborg, omgifven i norr och öster af Tengene, i söder af Främmestad, i vester af Ö. Björke inom Wäne härad af Elfsborgs län; areal 8,123 tld; $18^9/_{16}$ mtl, deraf $4\frac{1}{16}$ sk., resten frälse. Socknen, som jemte några hemman i Tengeneds socken skiljes genom Nossan från öfriga pastoratet, har öfver 1,050 inb. Vestra delen upptages till större delen af *Stammossen.* Här märkes fordna Adelsköldska fideikommisset *Thamstorps* säteri. — Byar äro *Boda, Björkebacken, Åhrås, Tokebo, Heljebo, Svenstorp, Djupedal, Tomten;* gårdar: *Hesslefors, Främmarebo* (Frambo), *Bastöna, Hertigebo.* — Adress: Sollebrunn.

Trönninge, en socken uti Halmstads län och Tönnersjö härad, belägen vid hafvet, $^3/_4$ mil s. o. från Halmstad, begränsad i öster af Edsberga socken, omfattar en areal af 0,103 qvadratmil land (= 2,384 tld = 13,350 qv.ref), fördelade på $14^1/_2$ mantal inom tvenne byalag, Trönninge $1^5/_8$ mtl skatte, $1^5/_8$ krono, hvaraf $^1/_2$ mant. pastors stom, $6^1/_4$ frälse, och Påarps $1^3/_4$ skatte, $^3/_4$ krono, 2 frälse, med en i allmänhet bördig jordmån, som räknas för den bästa i södra Halland; mot hafsstranden deremot finnas magra sandfält, gifvande sällan 3:dje kornet i behållning; på skog är brist. All fast egendom taxeras till 577,000 rdr rmt. — Folkmängden uppgår till cirka 754. Några sysselsätta sig med timmerarbete, qvinnorna med vadmalstillverkning samt stickning af tröjor och strumpor. Saltsjöfisket, såsom mindre lönande, är nedlagdt. *Hammarberget,* nära hafsstranden, innehåller god mursten, och man tror äfven stenkol. Vid *Påarps hallar* är inlopp för båtar, och i närheten visar sig stundom skälen. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil från Snöstorps, som är moderkyrka, håller 25 alnar i längd och 11 i bredd. — Största godset utgöres af 3 mtl uts. frälse *Trönninge,* i samma by är $^1/_2$ mtl krono stom. — I samma län ligger *Trönninge* by i Lindbergs socken.

Trönö, annex-socken till Norrala pastorat, är belägen uti Södra Helsingland af Gefleborgs län, $1^1/_2$ mil n. v. från Söderhamn; areal: 35,408 tunnland = 198,284 qvadratref; $31\frac{141}{256}$ mtl, deraf $^5/_8$ mtl krono; 1,287 inbyggare (1865). Marken till största delen bergig; de flesta byarne på sluttningen af bergshöjderna. Rådande jordmån i den odlingsbara delen är lera. Högsta berget *Tannåsen* tjenar till sjömärke. Brädsågning har utgjort en af inbyggarnes hufvudsakligaste näringsgrenar. Skogen nu mer mycket medtagen. Tax.-värdet 345,800 rdr rmt. Kyrkan, den äldsta i Helsingland, ligger $^1/_2$ mil från Norrala kungsgård; här vistades en tid Helsinglands apostel, den helige Staffan. En fast skola och två roteskolor finnas. Jordlägenheten *Gillegården* är anslagen till komminister-boställe. — *Prestbordet,* 10 öresl.; — *Hamse,* 11 öresl., är välbebygdt. I *Trönsbyn* finnes spikhammarstock; tullqvarnar vid *Hisjö* och *Berge;* sågar vid *Fly, Orsten, Wij, Rappstad, Tygstad, Terle, Rönning* och *Grubbe.* — Långvinds bruksegare ega c:a 24 öresl. eller $1^1/_2$ mtl samt *Trönby* tullqvarn. — Adress: Söderhamn.

Tubbaryd, ett och $^1/_2$ mtl skatte, uti Asarums socken, Bräkne härad af Carlskrona län; häraf eges 1 mtl af Carlshamns stad, som inrättat ett derifrån afsöndradt jordland till ett s. k. Bellevue (till stadens förskönande); nära invid finnas såpbruk och bryggeri. Den andra hemmansdelen, som eges af enskild person, är äfven välbebyggd.

Tubbetorp, f. d. *Tovarp,* ett berustadt säteri af 3 mtl i sambruk med 1 berustadt säteri Tubbetorp Lilleg. och $^1/_2$ mtl *Stora Tåsthagen,* tillsammans $4^1/_2$ mtl, uti Skaraborgs län, Stenums socken och Walla härad, $^1/_2$ mil öster om Skara, $^1/_4$ mil norr om sockenkyrkan, utgjorde 1863 med underlydande $1^1/_4$ mtl sk. ett gods, tax. till 70 à 80,000 rdr och med en befolkning af 120 personer på 28 hushåll; egare notarien B. A. Berndes. — Tubbetorp anses vara uppkalladt efter Westgöta-

lagmannen Tubbe, hvilken tros äfven innehaft något embete vid konungens hof, ty han kallas Tubbe Stallare och beskrifves såsom en orättrådig man. Stället har varit ett domprostens i Skara præbende-hemman af 2 mtl, men tillhörde 1813 handelsman N. Frigells enka, sedermera Theofila Lejonstolpe och medarfvingar. Säteriet uppgafs 1818 haft 44 t:rs utsäde, ymnigt höbol till 100 parlass, skog till husbehof, prydlig manbyggnad af trä med trädgård.

Tubbetorp, egendom uti Siene socken af Kullings härad och Elfsborgs län, utgöres af $^3/_4$ mtl rusthåll, bebygdt för ståndspersoner och med vacker trädgård, samt underlydande 1 frälse-säteri *Brunlid,* $1^1/_4$ mtl frälse och $1^1/_4$ skatte, Gongstorps tegelbruk och Spånga qvarn med 2 par stenar allt i samma socken, samt $^1/_4$ sk. Horla i Horla socken; sjelfva Tubbetorp är uppskattadt till 28,000 rdr; hela godset till öfver 100,000 rdr rmt; egare landtbrukaren A. G. Wettergren.

Tufve, *Tufa* eller *Tiufo, Tuffuo* på 1550-talet, socken uti Östra Hisings härad af Göteborgs och Bohus län, före 1634 moderförsamling, men nu annex under Lundby; areal 19,677 qvadratref = 3,514 tld; 14 mtl skatte, $^1/_2$ krono, 5 frälse; 688 inbyggare (år 1865). — Kyrkan af sten och obekant ålder. Fast folkskola sedan Mars 1850; sockenbibliothek finnes. Midt emot skolhuset är en backe, kallad »*Tången*» (tinget?), belägen nästan midt på Hisingen, hvarpå finnes en s. k. *domkrets* eller »*tingskringla*» af 12 stenar, der folket under den tid druidismen herrskade i vårt land, hade för sed att samlas för att derstädes dyrka sina gudomligheter och afgöra sina ömsesidiga angelägenheter, skipa lag o. s. v. *Qvillen,* en bäck mellan Nordre elf och den egentliga Göta elf, utgjorde år 1554 östra gränsen för den gamla svenska andelen af Hisingen, se vidare 29 del. sid. 72 af Handl. rörande Skandinav. historia. — Största gården är säteriet *Holm;* — vidare märkes 1 mtl *Grimbo;* — $^1/_4$ mtl *Hukö* är komminister-boställe. — Adress: Göteborg.

Tufvan, en egendom uti Wexiö landsförsamling af Konga härad och Kronobergs län, vackert belägen nära sjön Trommen, $^1/_4$ mil från Wexiö, utgöres af 4 mtl skatte, utbrutna ur byn Telestad (se den art.) och bebyggda omkr. 1819 af garfvaren Björklund, som uppodlade »der mossiga ängar och mossjord förut gåfvo blott ett osundt och ringa hö»; beboddes af biskop Tegnér, förrän enkebiskopinnan Mörner afflyttade från biskopsgården. Enligt uppgift i Wexiö tidning har denna vackra egendom, som för några år sedan inköptes för 240,000 rdr af bolaget Ed. Meijer & C:ni i Carlshamn, nyligen (1865) blifvit försåld till ena bolagsmannen, possessionaten H. W. Claësson för 177,000 rdr rmt, i hvilken summa inventarierna äro inbegripna.

Tuhundra, härad i Westerås län, beläget vester om staden Westerås och begränsadt i norr och nordost af Norrbo härad, i öster dels af Norrbo, mot hvilket Svartån ett stycke utgör gräns ned till Westerås, dels af Westeråsfjärden, i söder af Mälaren (Tidöbugten) eller Asköviken, i vester af Snäfringe härad. På en areal af endast 1,6 qvadratmil, omfattar detta härad socknarne Lundby, Barkarö, Dingtuna och Lillhärad, med $196^1/_{16}$ mtl, samt en liten del af S:t Ilians församling i Norrbo härad. Inbyggarnes antal (oberäknadt S:t Ilian) uppgick 1805 till 3,545, hade år 1840 minskats till 3,497 och utgjordes 1863 af 3,902 personer.

Landet utgör hufvudsakligast en skoglös slätt med i allmänhet god lerjord. I norr finnas dock låga skogbeväxta bergåsar och talrika kärr, hvarur en å upprinner, hvilken sedan i en bördig floddal flyter i sydlig rigtning och strax öster om Strömsholm utmynnar i Mälarviken Freden inom Snäfringe härad. På nordöstra gränsen upprinner ett annat vattendrag, som likaledes flyter mot söder till Asköviken. Längst i vester finnes en bergländig trakt, som uppfyller den hithörande delen af S:t Ilian, och längst i sydvest påträffas jemväl några bergkullar. Den sydöstra delen af landet bildar en halfö i Mälaren af föga höjd med släta ängar och bördiga åkrar, ehuru i allmänhet något sidländta.

Här utsträcka sig de s. k. Långängarne, en trakt, som fordom torde stått under vatten eller åtminstone utgjort en samling af låga öar; för icke så länge sedan inträffade också att landet nästan öfversvämmades. Det hela framställer för blicken en tafla, som visserligen eger de behag en sällsynt bördighet kan skänka, men som med de stora skoglösa fälten, de vidsträckta åkrarne, de släta markerna endast för det praktiska förståndet har något lockande. Först vid horizonten varsnar man en tät mur af barrskog, hvilken som en krans omger hela trakten. — Af öar i Mälaren tillhöra endast några obetydliga holmar detta härad.

Tullesbogård, *Thulesbo,* gård uti Skartofta socken, Färs härad och Malmöhus län, omkring 3 mil från Lund, består af $1^3/_4$ mtl frälse-säteri, som är väl bebygdt med stenhus, 2 korsverksflyglar, liggande, enligt Biogr. Lex., »idylliskt midt i ett grönskande kornfält»; det är uppfördt i slutet på 1700-talet af den såsom uppbyggare af herregårdar utmärkte Hans Ramel; trädgård med flera planteringar öka gårdens vackra belägenhet. Tullesbo, hörande till Öfveds klosters fideikommiss, har god åker och äng, någon skog och torfjord; taxerades 1863 till 156,200 rdr rmt; underl. äro $4\frac{17}{48}$ mtl inom samma socken.

Tullgarn, kongl. lustslott och kungsgård, belägen i Nyköpings län, Hölebo härad och Hölö socken, $^1/_4$ mil norr om Trosa, $6^5/_8$ mil från Stockholm, på en liten utskjutande udde i Tullgarnsviken, som mot vester inträuger i landet från Kålsöfjärden. Godset utgöres af 15 mantal krono tillika med underl. $4^1/_8$ krono inom samma socken, $^5/_8$ d:o i Trosa landsförsamling, $1^1/_2$ d:o i Mörkö och $13^3/_4$ d:o i Wagnhärad, tillsammans $34^1/_2$ mtl. De i Hölö socken belägna $19^1/_8$ hemman voro 1863 taxerade till 236,200 rdr.

År 1263 uppgifves Tullgarn hafva kommit i händerna på svärdsriddarne i Lifland, sedan det förut tillhört junker Carl. Sedermera skall godset af kon. Waldemar hafva blifvit anslaget till Kalmar domkyrka. Andra förf. förlägga dock detta »Tollegarn» till Småland. Sedan början af 1400-talet finnes detsamma hafva tillhört först riksrådet Knut Bonde, sedan hans enka och hennes andre man Sten Bjelke, hvilka pantsatte godset till Otto Peccatels arfvingar, från hvilka det åter utlöstes af Knut Bondes son, kon. Carl VIII. Med dennes dotter Christina kom godset till Erik Eriksson Gyllenstierna och genom hans ättling Christina G. till Sten Sture d. y. och Johan Thuresson Roos, ärfdes 1560 af grefve Svante Sture, indrogs år 1568 till kronan af Erik XIV, men återkom snart till Stureslägten, efter hvars utgång på manssidan detsamma ärfdes af Johan Oxenstierna; efter lång arfsprocess tillföll det 1655 Jakob de la Gardies enka, Ebba Brahe, och kom genom hennes dotter till Sparre-slägten, som behöll godset till 1772, då det köptes af r. r. grefve Melcher Falkenberg, hvilken dock straxt sålde det till rikets ständer, då det blef kungsgård. Det disponerades till en början af hertig Fredrik Adolf, sedan af prinsessan Sofia Albertina, från 1818 af sedermera kon. Oscar, som ofta tillbragte sommarmånaderna härstädes och såsom kronprins inrättade år 1836 vid kungsgården en folkskola. Numera bebos slottet af H. M. Enkedrottningen; sjelfva godset har vanligen varit utarrenderadt. — Slottet, praktfullt inredt, består af en hufvudbyggnad af 72 aln. längd, 25 aln. bredd, $15^3/_4$ alnars höjd på ena sidan, der den har 2 våningar, men 22 aln. på andra sidan med 3 våningar, uppförd eller åtminstone tillökt åren 1721—24; samt två af hertig Fredrik uppförda med hufvudbyggnaden, förenade flyglar mot sjösidan, 60 aln. långa, 14 aln. breda och 2 våningar höga, Äfven hufvudbyggnaden förändrades af denna furste i en modernare stil, ehuru med bibehållande af den gamla stommen. Belägenheten vid saltsjön är ganska behaglig, och den förskönas ytterligare genom en vacker trädgård och en park i engelsk stil.

Man torde här kunna anföra en berättelse från ryssarnes härjningar i Södermanlands skärgård 1719. Prosten Johannes Scharf i Hölö hade sammankallat skärgårdskarlarne, intalat dem mod och posterat de raskaste under sin klockares, Mäster Lars, befäl på spetsen af en udde i Tullgarnsviken och prosten sjelf

bivuakerade hos sina gossar. På andra sidan viken posterade prosten Mäster Lars' bror tillika med några raska bussar, och denne beväpnades dessutom med en väldig stridshär, som hemtades från Tullgarn. Slutligen samlade prosten tillsammans en stor mängd hattar, som uppsattes på en- och granbuskarne kring vikens stränder, hvarvid noga tillsågs, att de kaskar, som möjligen funnos, blefvo väl blankskurade. När Ryssarne nalkades inåt viken med ett par båtar, fälldes några af ett par säkra skott, stridsluren tutade väldigt och dess ljud upprepades af mångdubbelt echo, manskapet upphof vilda rop och de talrika hattarne blefvo i hast synliga der de vaggade på sina buskar. — Ryssarne drogo sig tillbaka det hastigaste de förmådde, och således räddades denna del af kusten.

Tullinge, ett berustadt säteri af 3 mantal, uti Botkyrka socken, Svartlösa härad och Stockholms län, vid östra stranden af Tullinge sjö, med bergigt läge; har tillhört riksrådet Salvius, sedan Adlerhjelm; enligt kollegii bref af år 1722 köptes jorden från kronan sedan för 430 daler s:mt. I sednare tider nämnas bland egare, Ekman 1772, von Francken 1807, Tottie omkring 1820, C. O. Abrahamsén år 1863. Tullinge, som år 1818 uppgafs ega 20 t:rs utsäde, godt höbol, försvarlig manbyggnad af trä, med vacker trädgård och lustpark, har mycken skogsmark och var i 1863 års bevilln. tax. med mjöl- och sågqvarn samt tegelbruk till 105,500 rdr. — Under året 1863 är vid gården inredd en mjölkkammare med apparater för 60 k:nr om dagen.

Tullstorp, socken uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, $2^1/_4$ mil vester från Ystad, vid hafvet, 1 mil fr. adressorten Malmö; areal 0,120 qv.mil land (= 2,777 tld = 15,551 qvadratref); $18\frac{19}{48}$ mtl, hvaraf $17^1/_{12}$ mtl skatte, $1^5/_{16}$ krono, bebodda af c:a 1,024 personer. Marken jemn, rådande jordmån lera, brist på skog; fiske i Saltsjön. Socknen utgör med annexet Svenstorp ett regalt pastorat; $^1/_2$ mil s.väg. Gamla kyrkan nedrefs 1846, hvarefter ny uppfördes i grekisk korsform med tresidigt chorslut i öster, är 99 fot lång, 28 bred. Skola sedan 1842; sockenbibliothek finnes. — Byar: *Tullstorp, St. Beddinge.*

Tullus, by uti Näskotts socken af Jämtlands läns Södra fögderi, omkring $1^1/_4$ mil från Östersund, på 6 n:r, enl. kollegii utslag af den 27 Okt. 1846 förmedlad till $12^7/_{30}$ tld eller $2\frac{7}{180}$ mtl i 8 brukningsdelar; tax.-värdet 35,700 rdr rmt; här ha tvenne gårdar, hvardera om $\frac{367}{1212}$ mantal, på 1830-talet tillhört riksdagsmannen Lars Olsson och egas nu af talm. vid 1862 och 1865 års riksdagar Nils Larsson samt hans broder; särskildt bebyggda af dem hvardera, utgöra de tillsammans en ganska betydlig och väl skött egendom. De särdeles vackra manhusen äro omgifna af en reslig björkskog; i fonden ligga de högresta Oviksfjällen och i mer nordlig riktning Åreskutan. Det storartade läget såväl som egarnes gästfrihet gaf en medlem af sista kröningsdeputationen anledning att benämna stället *"Tusculum invid foten af Oviksfjällen."*

Tumba, pappersbruk uti Botkyrka socken af Svartlösa härad och Stockholms län, beläget vid en ström, som kommer från Uttran och utfaller i Tullingesjön samt genom några andra sjöar och en gräfd kanal har aflopp i Mälaren, hvarigenom en från bruket till Stockholm beredd sjöväg begagnades innan jernvägskommunikationen medelst Statens vestra stambana, som har station härstädes, 2 mil från nämnda stad, var öppnad. Pappersbruket, tillhörigt Rikets Ständers Bank, och hufvudsakligen bestämdt för tillverkning af dess sedelpapper, är uppbygdt på hemmanet Tumba 1 mtl skatte, som i medlet af 1700-talet utaf Adlerhjelms arfvingar uppläts åt kronan. Brukets bokförda kapitalbehållning uppgick år 1848 till 540,439 rdr 24 sk. bco, och upptogs bruksegendomen jemte inventarier år 1862 till 375,000 rdr rmt; papperstillverkningen uppgafs 1848 till ett värde af 113,332 rdr och 1862 till 98,006 rdr 51 öre; sistnämnde års vinst af bruksrörelsen var 15,656 rdr och af jordbruket c:a 174 rdr rmt. Bland arbetarne, hvilkas antal är 50 (enligt 1863 års mantalslängd utgör hela folkmängden 250 på 58 hushåll), skall råda en vida bättre ställning än annorstädes i länet. Här äro sparbank sedan år 1841 och bruksskola;

lastplats finnes, äfvensom såg och mjölqvarn för 3 par stenar, den sednare har varit donerad till Chesnecopherus, men reducerad och på lifstid upplåten åt gen. C. M. Stuart; åbyggnad och verkstäder äro af sten. — Nedra Tumba, $^2/_3$ mtl krono, är komminister-boställe.

Tumba-ån, kommande från *Tullan, Glasbysjön* och *Uttran,* på gränsen mellan Öknebo och Svartlösa härader af Stockholms län, flyter åt o. n. o. genom Tumbasjön, och åt norr genom *Tullinge-* och *Albysjöarne,* af hvilka den förra upptager *Aspen,* samt genom sundet vid *Fittja* till *Wårbyviken* af Ekeröfjärden, der den utfaller efter 2 mils bugtig väg.

Tumberg, annex-socken till Allgustorps pastorat, är belägen uti Kullings härad af Elfsborgs län; areal 3,333 tld; $4^7/_8$ mtl skatte, $1^1/_2$ krono, 2 frälse; 450 inbyggare. Socknen är, sedan kyrkan blifvit raserad, förenad med Sköfdes. — Jernvägen går genom södra delen. *Fagrabo, Thorbacken, Högstorp, Saxtorp, Lunden, Galstad, Tumberg,* äro hemmansnamn. — Adress: Wårgårda.

Tumbo, Norr- och Söder-, två lägenheter i Kolbäcks socken, Snefringe härad och Westerås län, belägna nära Strömsholms kungsgård invid Kolbäcksån. Den förra, med en större mjölqvarn och en sågqvarn, tillhör Uppsala akademi; den sednare, likaledes med mjöl- och sågqvarnar, tillhör dels enskilda, dels Strömsholms kanalbolag.

Tumbo, en socken i Wester-Rekarnes härad, belägen i nordvestra hörnet af Nyköpings län, begränsas af Mälarvikarne Blacken och Galten i norr samt det mellan dem gående Qvicksund, af Wäsbyviken och Thorshälla socken i öster, af Råby i söder och af Torpa socken i Åkerbo härad af Westmanlands län i vester. Med en längd i öster och vester af omkring 1 mil och en bredd af $^1/_2$ mil omfattar socknen på en areal af 0,409 qvadratmil $41^5/_{24}$ mtl, hvaraf 22 skatte, $5^3/_4$ krono samt 13^{11}_{24} frälse, alltsammans 1863 uppskattadt till 897,132 rdr rmt; 0,034 qvadratmil äro vatten. Folknummern, som 1810 var 838, hade 1850 höjt sig till 1,115, men hade år 1864 nedgått till 1,092. Barnaundervisningen besörjes uti en af gr. E. A. von Lantingshausen till Sundbyvik stiftad skola uti en stor lokal, med tillhörande trädgårdsjord. Sockenbibliothek finnes. — Socknen, som med Råby utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, är vid hela Mälarkusten såsom vanligt bergig, med undantag af den vestra kusten, som omkring den långa och smala Brobyviken företer en slät och jemn strandbygd; den nordöstra delen är i allmänhet jemn, med omvexlande slätter och mindre kullar samt några högst obetydliga vattendrag, som afflyta i Wäsbyviken; socknens vestra del företer samma omvexling, men eger några större vattendrag med aflopp dels i Brobyviken, dels strax vester om Qvicksund; i söder finner man en betydlig skogstrakt med branta bergåsar och höga toppar, bland hvilka Qvarnhäll höjer sig till den i dessa trakter ovanliga höjden af nära 300 fot och från hvars spets man lärer kunna se fem städer och 20 kyrkor. I det inre af socknen ådrager sig den s. k. Tumboåsen uppmärksamhet. Denna sandås är egentligen en fortsättning af en dylik, som i Westmanland åtföljer Kolbäcks-ån och går ända ned till Qvicksund, der den sänker sig under Mälarens vatten, men på andra sidan åter höjer sig och här, i Tumbo, först går åt söder, sedan böjer sig åt sydost och ingår i Thorshälla socken, för det mesta på begge sidor omgifven af jemna och bördiga slätter. — Rådande jordmånen i orten är lera, ehuru ofta sandblandad, samt mojord. Åkerbruk och något fiske äro hufvudnäringar. En landsväg går ifrån Qvicksunds färja mot söder förbi kyrkan och derefter mot sydost och öster till Thorshälla, alltjemt följande den ofvannämnde sandåsen; strax söder om kyrkan delar sig landsvägen, så att den äfven leder åt vester till Torpa socken och Kungsör.

Kyrkan, af gråsten, är gammal, med ett högt torn, genom sitt byggnadssätt hänvisande på katholska anor af olika åldrar, ehuru numera genom flera reparationer betydligen förändrad; ovisst dock om det är densamma, som nämnes i flera gamla handlingar från åren 1314, 1329, 1335 m. fl. Kyrkan gömmer äfven gamla minnen, såsom runstenar m. m., dels äfven minnen från nyare tider, såsom epitafier öfver ättlingar af slägten

Ribbing till Österby. Här ligger begrafven lagman Adelstjerna, död 1735, m. fl. Af andra ålderdomsminnen i socknen nämnas spår efter en borg på Rogstensberget i södra delen. Tumbo ås har förr varit häradets tingsställe, och ännu finnas här utfärdade rättshandlingar; utmärkes ock af en mängd ättehögar.

Den stora egendomen *Sundbyvik*, med sina underlydande hemman, tillsammans omkring 21 mantal, deribland *Wäsby, Österby,* m. fl., ligger i denna socken. Dessutom märkas: *Smörkulla*, 1 mtl, pastors-boställe; *Tumboås*, komminister-boställe; *Berga*, $1^1/_8$ mtl, länsmans-boställe; *Westerby*, 2 mtl, kapitensboställe; *Gunnarskär*, $1^1/_2$ mtl säteri, med $^1/_4$ rå och rör *Tjärtorp*, eges under Holmen i Thorshälla; *Mälhammar*, 1 mtl krono, fänriks-boställe; *Smedby*, 1 mtl skatte; *Sörby*, 2 mtl frälse; *Öflingeby*, $^1/_2$ mtl krono, militiæ-boställe; *Husby, Löfsta, Broby, Munkhammar, Smedby, Skyttinge*, o. s. v.

Tumbäck, ett frälse-säteri af 1 mtl, uti Skaraborgs län, Gustaf Adolfs socken af Wartofta härad, med vackert läge utmed landsvägen mellan Sveds och Bränninge gästgifvaregårdar, omgifvet på 3:ne sidor af herrliga löfängar, trädgårdar och åkerfält samt å andra sidan af den vackra sjön Wettern, på gränsen mot Habo socken, $1^3/_4$ mil från Jönköping och $^1/_4$ mil från Habo jernvägsstation; är bebygdt med en rymlig manbyggnad jemte 2:ne flyglar och 2 ladugårdar, hvaraf den ena får ständig tillgång på källvatten af en genom densamma rinnande bäck, som äfven drifver ett tröskverk och en linbråksinrättning; dessutom finnas der, sedan år 1838, ett finbladigt sågverk, hvarå årligen afverkas 1,000 tolfter sågblock, samt qvarnbyggnad med 2:ne grofmälds-stenar och siktqvarn; laxfiske i förutnämnda bäck samt i Qvarnkulla å.

Tumbäcks säteri tillhörde år 1830 kapten J. Ehrenpreus, utgjorde år 1863 med i sambruk varande 3 mtl frälse, $^1/_2$ mtl skatte, Tumbäcks bränneri och manufakturverk, samt underlydande $^1/_2$ frälse Simonstorp med tegelbruk och $^1/_4$ skatte Dahlen med enbladig såg, ett gods, tillhörigt hr A. W. Berglund, och med en areal af 3,566 tld 7 kpl., hvaraf c:a 2,000 tld skog; åkerjorden är ler- och sandmylla. Utsäde 338 t:r, hvaraf 150 t:r potates; vinterfödda kreatur: 13 hästar, 120 boskapskreatur och 130 får. — Säteriet är ensamt taxeradt till 50,000 rdr rmt.

Tumleberg, ett halft mtl fr.-säteri i Essunga socken af Barne härad och Skaraborgs län, med nödtorftig löfskog och bete på en kronopark, var år 1863 skiftadt i 4 delar, hvaraf den största, på $^5/_{18}$ mtl, var taxerad till 16,000 rdr.

Tummarp, ett mtl frälse-säteri uti Elfsborgs län, Kölaby socken af Redvägs härad, omkring 2 mil från Ulricehamn, nära Ätran; har år 1816 tillhört kronobefallnnigsman Torins enka, 1863 landtbrukaren C. G. Hindriksson, som tillökt jordbruket betydligt; nuvarande egaren är Per Andersson. Säteriet, hvars åkerjord består af sandblandad mylla, och räknas bland den bäst skötta inom Redvägs härad, är taxeradt till 15,000 rdr; till godset höra $^1/_2$ mtl fr., såg, bränneri samt Broqvarn. På egorna gå 2:ne lägre sandåsar, der egaren under gjorda odlingar påträffat ättehögar med dylikas vanliga innehåll samt grafvar med obrända lik, jemte svärdfäste och stridsyxor, troligen från Folkungarnes, äfven till dessa landamären sig sträckande inbördes strider.

Tummelhed, fordom *Thumla* eller *Thumlaheidi*, en dal på vestra stranden af ön Hisingen, hörande till Thorslunda socken af Göteborgs- och Bohuslän, genomskuren af ett litet vattendrag, nämnes af Sturleson i Harald Hårdrådes saga, kap. 62. Det var hit nämnde konung år 1062 stämt danska konungen Sven Ulfsson, för att med svärdslag få afgjordt, hvilken af dem skulle besitta Danmarks och Norges throner, och der han, i fåfäng väntan på sin vederdeloman, mönstrade sin medförda krigshär.

Tummelsta, ett gods i Arila socken af Öster-Rekarnes härad och Nyköpings län, beläget $1^1/_4$ mil från Eskilstuna, 2 mil från Thorshälla, ej långt från sockenkyrkan vid sjön Borsten; består utom frälse-säteriet Tummelsta, 1 mtl, med $2^1/_4$ mtl rå och rör, af $2^1/_4$ mtl frälse Stenby och Stenbytorp. Egendomens areal utgör, enligt uppgift, 1,972

tld, deraf 154 tld backar, samt har under eget bruk 148 tld åker, 124 tld äng, dels naturlig, dels artificiel, med en årlig höafkastning af 400 à 450 parlass, 301 tld hagmark, 836 tld skog, hvarförutom omkring 40 tld odlingsmark finnes. Årliga utsädet uppgifves till 10 t:r hvete, 32 t:r råg, 17 t:r hafre, 2½ t:r korn, 5 t:r blandsäd, o. s. v.

Under godset lyda 5 bondehemman med omkring 240 tlds areal (deraf dock ingen skog), hvilka till egendomen utgöra dels någon säd, dels dagsverken och forsling m. m. Åtta torp finnas, hvilka utgöra mans- och qvinnodagsverken, m. m. De vinterfödda kreaturens antal uppgifvas till 40 st. kor, 13 par oxar, 6 hästar, 14 ungnöt och 30 får. — Corps de logis innehåller 5 rum jemte 2 flyglar med 6 rum och en särskild byggnad för statfolk; öfriga byggnader äro: ladugård, stall, fårhus, logar och lador med rymliga foderskullar, redskapslider, smedja m. m. alla täckta med tegeltak; ett tröskverk finnes, med gröpqvarn. Dessutom hör till egendomen fisket i två sjöar. En mindre trädgård med genomlöpande vatten omger mangårdsbyggnaden. Taxeringsvärdet är 105,000 rdr, hvaraf 40,000 rdr för säteriet. Egendomen har sedan slutet af 1500-talet tillhört först slägten Oxenstjerna till Fiholm, sedan Natt och Dag till Göksholm, vidare slägterna Sparre, Wachtmeister, Wattrang och Klinkowström, hvilka alla derjemte innehaft säteriet Rinkesta i samma församling. I början af detta århundrade tillhörde godset kommerserådet Galéen. Nuvarande egare är auditören Alexander Lagergren, härstammande från kyrkoherden i Häradshammar Laurentius Laurinus.

Tuna, en socken i Jönåkers härad af Nyköpings län, utgör tillika med Bergshammar och Tunaberg ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen; den sistnämnda socknen, nu den större och folkrikare, har fordom (till 1626) utgjort en del af moderförsamlingen. Denna socken, som, med en sträckning i norr och söder af 1 mil och en bredd af ⅜ till ⅝ mil, omfattar en areal af 10,946 tld, hvaraf 671 tld vatten, med 24⅛ mantal, deraf 13⅜ skatte, 2¾ krono, 8¼ frälse, beboddes år 1810 af 693, 1865 af 995 personer. År 1863 utgjorde taxeringsvärdet 657,120 rdr. — Socknen genomflytes från vester till öster af Wirån, hvilken kommer från Kolmården och utfaller något söder om Nyköpings-åns utlopp, samt härstädes omgifves af jemna, bördiga och odlade stränder, hvilka dock i vestra delen äro sidländta. Södra delen af socknen genomstrykes af en omkring 250 fot hög bergås, här och der genombruten af små vattendrag, med branta stupningar mot norr, och oländig på sin södra sluttning, der jemväl ett vattendrag, Gälkhyttedammarnes, flyter fram. Socknens norra del är äfven temligen högländig, omgifven af skogsmarker, men med jemna och odlade bygder. I Wirådalen är den rådande jordmånen lera, i sidodalarne lermylla och för öfrigt mojord.

Kyrkan, belägen 1¼ mil vester om Nyköping, ligger vid stora landsvägen, som i vestlig rigtning leder öfver Kolmården till Östergötland. Den är en uråldrig byggnad, uppförd dels af gråsten, dels af tegelsten, i götisk stil, men utan torn; vissa delar af densamma anses härstamma ända från 1100-talet. Barnaundervisningen besörjes i en fast skola, gemensam för Tuna och Bergshammar; det ganska ansenliga skolhuset är beläget vid landsvägen, midt emellan de begge kyrkorna. Till en betydlig del är skolan grundad på donationer af framl. prosten H. Nylén. Den förnämsta gården i socknen är säteriet *Berga* med 4 mtl underlydande, på sitt ställe omnämndt. Under Åby herregård i Bergshammar lyder härstädes ¾ mtl Hagby, skatte sedan 1796; under Näs i Bärbo lyder ½ mtl. Vid Fada, ½ mtl skatte, anlades 1627 en masugn af bröderne De Besche, hvilka till detta och Näfveqvarns verk med flera hemman fingo besittningsrätt; masugnen nedlades dock snart och brödernas vackra planer om kanaler och storartade anläggningar kommo aldrig till verkställighet. På detta ställe finnes nu såg och qvarn med 5 par stenar; gården lyder, jemte 2 mantal, under Näfveqvarn i Tunaberg.

Bland andra gårdar må nämnas: *Tuna,* 1 mtl, pastors-boställe; *Annerbäck,* ½ mtl, jägmästare-boställe och ⅜ mtl skatte; *Gummersta,* 1 mtl; *Hjermesta,* 1 mtl skatte, med $^5/_{12}$ mtl *Målby* och

$^{1}/_{2}$ *Hagersta,* bildande tills. ett gods; *Palstorp,* 1 mtl; $^{1}/_{4}$ mtl *Jogerstad,* $^{1}/_{2}$ *Pillhyttan,* 1 *Sörby,* $^{1}/_{4}$ *Tidkehyttan,* 1 *Uttervik,* äro militiæ-hemman.

Tuna, en socken i Kalmar län, af hvilken största delen, innefattande 1,672 qv.-mil land (= 38,695 tld = 216,692 qv.-ref) och 0,150 qv.-mil vatten, allt fördeladt på $29^{1}/_{4}$ mtl, deraf $8^{1}/_{4}$ sk., 2 kr., $18^{3}/_{4}$ fr., tillhör Tunaläns härad, men en mindre del, under namn af Tuna skate, sedan 1853 hit tillagd från Frödinge socken och innefattande 0,273 qv.-mil land samt 0,014 vatten, fördelade på 7 mtl (förmedl. från 14), deraf $4^{5}/_{8}$ sk., $2^{3}/_{8}$ fr., ännu lyda under Sevedes häradsrätts domvärjo. Socknen, hvars längd är $3^{1}/_{2}$ mil och bredd omkring 1 mil, ligger $2^{1}/_{4}$ mil från Wimmerby, $4^{3}/_{4}$ mil från Westervik, 5 mil från Oscarshamn, $3^{3}/_{4}$ mil från Figeholms köping, omgifven i norr och öster af Frödinge och Hjorteds socknar, i söder af Christdala socken; är uppfylld af berg, en del synliga, men öfriga dolda under jordytan, så att alla afdikningar äro besvärliga; marken stenbunden och öfverallt genomskuren af en mängd sjöar, hvarimellan flyta smärre åar och bäckar, som merändels omgifvas af föga fruktbara kärr, till en del uthuggna skogar, och torra ljungmarker. Jordmånen, för det mesta sandmylla med klappersten, någorlunda gifvande; $^{1}/_{4}$ af socknen, efter hemmantalet, har god lerjord. Näringar äro: åkerbruk, boskapsskötsel och ännu någon afverkning af socknens fordom betydliga skogar genom sågning och kolning, ehuru de numera äro nästan alldeles utödda; handaslöjd idkas blott till husbehof. Af spanmål och potates afyttras något. Af verk finnas: 1 färgeri, 1 garfveri, 1 krukmakeri, 1 ångbränneri, 1 oljeslageri, 2 tegelbruk, 1 pappersbruk, 2 pottaskebruk, 4 tullmjölqvarnar, och sågar nästan vid hvarje hemman. All fast egendom tax. 1863 till 1,850,940 rdr rmt.

Socknen, som år 1805 beboddes af 1,930 och 1863 af 3,062 personer, deraf 577 inom skaten, utgör ensamt för sig ett till egaren af Tuna säteri patronelt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Tunaläns och Sevedes kontrakt inom Linköpings stift, samt beläget $11^{1}/_{2}$ mil fr. stiftsstaden. Kyrkan, liggande på fri och vacker plats utmed landsvägen mellan Wimmerby och Oscarshamn, alldeles intill Tuna säteri, är byggd af gråsten (tillbyggd 1736), med ett ifrån grunden 60 alnar högt spetsigt torn; hon är utvändigt $48^{1}/_{2}$ alnar lång, 20 alnar bred och $7^{1}/_{4}$ alnar hög till takfoten, men längden ökas 9 alnar genom ett tillbygdt halfrundt chor. Sakristian, af sten, är byggd vid kyrkans norra sida; i choret finnes ett vackert epithaphium af svart och hvit marmor och med minnesteckning på latin samt svenska af Olof von Dalin öfver fru Wendela Hammarskjöld, så lydande:

»Vandrare lys dig utaf ett ljus, som lyste på jorden,
Märk dess saknad utaf de få sannfärdiga orden,
Vittne de om ett ljus, fru Wendela Hammarskjöld bära,
Ljus, som brunnit af nit för heliga Skaparens ära,
Ljus, som brunnit med glans, sin slägt till heder och bästa,
Ljus, som brunnit af hog, att hjelpa sin fattiga nästa,
Ljus, hvars hjelprika sken vårt rikes ungdom må lofva,
Dem hon prisligen hjelpt med en evärdelig gåfva;
Ljus, som, ändtelig släckt, steg upp till klaraste ljuset,
Lemnande veken i stoft och sorgligt mörker i huset,
Lemnande ljuflig rök, söt lukt för ärbara verlden,
Rykte, som vårdas och lemnas i ro för tiden och flärden.»

Altartaflan, föreställande Christus på korset, är, efter sägen, ett byte från 30-åriga kriget och skänkt af förbemälda fru. Orgelverket har $12^{1}/_{2}$ stämmor. Prestgården, 1 mtl *Ödestorp,* ligger något öfver $^{1}/_{4}$ mil från kyrkan. Fattiga underhållstagares antal är 57. Sockenbibliothek finnes. Folkundervisningen bestrides af 2 examinerade lärare på 2 hufvudstationer, den ena i skolhuset vid kyrkan och den andra i ett $1^{1}/_{4}$ mil derifrån uppfördt bönehus, hvarvid boställshus finnes för skolläraren; men vissa tider ambulera båda skollärarne, emedan socknens längd af $3^{1}/_{2}$ mil icke gör det möjligt för barnen i en del byar och torp att kunna besöka de båda stationerna; skolbarnens antal är omkring 500. Dessutom finnes ett genom frivilliga bidrag särskildt uppfördt och underhållet barnhem, med en diakonissa från Stockholm

till föreståndarska, jemte skola och uppfostringsanstalt för 15 flickor. Om allmänna folkkarakteren heter det i Tunelds geografi, att grunddraget deri är välvilja, ärlighet, arbetsamhet och välmåga samt fromhet, redlighet och anspråkslöshet, i förening med manliga och milda seder. Fornlemningar: Att orten varit tidigt bebyggd märkes af flera gårdsnamn, men många minnesmärken finnas dock icke. Å säteriet *Wederums* egor ses en domplats med 12 stenar, och vid Tuna på flera ställen en stor mängd grafhögar, i hvilka man funnit sporrar, knifvar och andra verktyg samt glasperlor; dessa fynd jemte 2:ne spjut eller lans-spetsar af 6 à 7 tums längd, påträffade vid gräfning för källaranläggning uti en nära Tunasjön belägen sandkulle, synas bestyrka traditionen om ett fältslag, som skall stått vid *Ross-slätt,* icke långt från Tunagården, och gifvit slätten dess namn. På *Qvetteberget* å *Krokarps* och *Borgerskans* å Cronobergs egor, finnas på ett par branta berg obetydliga qvarlefvor af gamla befästningar, såsom det säges, från Dackefejden. Äfven här förekommer den på så många ställen i vårt land gängse sägnen om »den stora döden», som bortryckte allt folket utom en gosse och en flicka, i tvenne högt belägna byar, och från hvilka socknen sedan återbefolkades; sagan vet äfven att omtala en jätte Stubbe, hvars s. k. säng, en mycket stor sten i sängform, synes utmed landsvägen, och en annan jätte Ole, genom slag af en invigd hammare instängd i ett berg, *Olesmo,* invid Tuna. — Af hemmanen äro 8 mantal säterier, $1^1/_8$ rå och rör, $12^3/_4$ frälse, $12^3/_8$ skatte och 2 mtl boställen. — Egendomar: säterierna *Tuna, Wederum, Syserum,* som köptes 1785 af öfverkammarherren, grefve Carl Gustaf Piper, och bortskänktes af honom 1800, för flera års trogna tjenster, till mag. doc. Mårten Meurling, samt *Kulltorp* se dessa artiklar. Välbyggda mindre gårdar: $^1/_8$ mtl frälse *Grönlid,* som, utan några verk och inrättningar, tax. till 110,000 rdr rmt, med stor egovidd och mycket betydliga mossodlingar samt sjösänkningar, tillh. brukspatron J. Tillberg; *Holfretorp* och *Wånghult*, militiæ-boställen; *Smedserum* 1 frälse; pottaskebruk vid *Pipetorp*, *Skälsebo* och *Ytternäs.* I Tuna skate märkas, egendomarne *Hökefors* och säteriet *Näs* samt *Carlsfors* pappersbruk och *Mörtfors* kopparverk; hemman äro: *Brötsla, Fjälster, Hällerum, Horfvan, Källerberg, Odensvalehult, Rödslatorp* och *Östrahult.* — Adress: Wimmerby.

Tuna, ett frälse-säteri om 2 mtl, uti förutbeskrifna socken, vackert beläget vid kyrkan, 2 mil från Wimmerby, 6 mil från Westervik och 12 mil från Kalmar stad, anses i hednatiden varit säte för någon höfding; har egts af riksföreståndaren Thorkel Knutsson, sederm. på 1400-talet lydt under Linköpings domkyrka, men troligen af Gustaf I blifvit indraget till kronan; ty i början af 1600-talet donerades det jemte flera andra gårdar af konung Carl IX åt den tappre ståthållaren på Öland Peder Michelsson Hammarsköld vid dennes adlande den 6 Juli 1610, och har, utan att vara fideikommiss, alltsedan förblifvit inom slägten. Tuna gods uppgifves dock af Crœlius blifvit gjordt till fideikommiss af öfv. Åke Hammarsköld för brorsonen Carl Gustaf, under det andra brorsonen Michael erhöll Wirbo; varande testamentet dateradt den 11 Sept. 1765. Närvarande innehafvare af godset är kapten C. L. Hammarsköld, född 1807 och gift med Beata Maria Tham. På 1740-talet uppfördes vid säteriet af förutnämnda Åke H—d en af de förnämsta byggnader inom länet, »hvilken på samma gång den befordrar beqvämlighet, tillika är angenäm för ögat.» År 1863 uppfördes vid gården prydlig manbyggnad, af trä och reveterad; den omgifves af vackra alléer af lönn, alm, asp och rönn; trädgården innehåller dyrbara fruktträd och orangerier; ett bibliothek finnes om 1,200 volymer. Äfven torde förtjena omnämnas, att en sondotter till slägtens stamfader, fru Wendela Hammarsköld vid sin död på Tuna 1729 upprättade ett stipendium till en fattig studerandes underhåll i Uppsala; angående detsamma se Crœlii beskrifning öfver Tunaläns, Sevedes och Aspelands härader, sid. 261—267.

Af de många underlydande hemman, som år 1818 ännu utgjorde $11^1/_2$ mantal, återstå nu endast $1^1/_2$ mtl och 18 torp; egovidden antages vara cirka 2,200 tunnland, deraf till gården brukas

120 tunnl. åker, 160 tunnl. äng; på egorna finnas finbladig såg och mjölqvarn för 3 par stenar. Sjelfva säteriet var i 1863 års bevillning åsatt ett värde af 100,000 rdr rmt.

Tuna, socken uti Helsingland, Forssa härad och Gefleborgs län; areal 1,053 qv.-mil eller 24,370 tld (= 86,441 qv.ref); $60\frac{25}{48}$ mtl, deraf $54\frac{17}{32}$ skatte, $5\frac{35}{96}$ krono; omkring 1,590 inbyggare. Marken är i allmänhet jemn; här märkes dock *Tunaberget;* Tuna elf genomflyter socknen; de flesta hemman ega nödtorftig skog, några ha alls ingen. Taxeringsvärdet: 901,700 rdr rmt. — Socknen, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, inom Uppsala stift, $25^3/_8$ mil från Uppsala, har kyrka, uppförd på byarne *Hudiks* och *Watlens* egor, $^3/_8$ mil från Hudiksvall. Här hölls biskopsvisitation af biskop Birger 1374. Enligt kongl. bref af 1612 erhöll socknen åter sin prestgård, på hvars egor en kungsladugård var påbörjad att uppföras. Undervisning meddelas i 1 flyttande och 2 roteskolor. Nya vägar anlades på 1840-talet medelst statsanslag. Af hithörande öar må nämnas *Gackerön,* med fiske. Åtskilliga byar äro härifrån afsöndrade och förenade med Rogsta. *Prestgården,* $^7/_8$ mtl; $\frac{47}{192}$ mtl *Åvik* med skeppsvarf. Under Strömbacka bruk lyda $\frac{47}{96}$ mtl *Håsta,* med lastageplats, jemte $\frac{17}{64}$ mtl *Fläsbro;* $\frac{11}{384}$ mtl af *Ullsätter* eges af Hudiksvalls stad; Horneå qvarn och såg.

Tuna, socken uti Medelpad af Wester-Norrlands län, belägen 43 mil norr om Stockholm och 2 mil från Sundsvall, omfattar på en längd af $2^1/_4$ mil och en bredd af $1^1/_2$ mil en egorymd af 43,029 tld, hvaraf 4,330 tld inegor, 35,530 tld skogs- och utmark samt 3,169 tld vatten. Socknens namn, Tuna, härleder sig från det fornsvenska ordet Tun (inhägnad plats), troligen från den af berg och höjder omgärdade dal, som utgör dess egentliga öppna slätt; socknens höga ålder bevittnas af den mängd ättehögar, stenkummel och offerlundar, som finnas spridda öfverallt, isynnerhet i närheten af Ljunga elf. Största sjöar äro *Marmen* samt *Rännö-, Lång-* och *Qvällsjöarne.* Längs en stor dal och mellan kullar och berg slingrar sig den vackra *Ljungan,* som här antar namnet Tuna elf, hvilken är under sin rubrik särskildt anförd; men som den verksamt ingriper i socknens ekonomiska och merkantila förhållanden, må här vidare dess naturliga beskaffenhet framhållas. En åttondels mil nedom sitt inflöde i Tuna socken bildar densamma den första forssen *Groforsen* och längre ned *Skallböhleforsen;* mellan tvärbranta klippstränder frambrusar den der med en sänkning af 2 á 300 alnar, samt bildar längre ned *Matforsen,* ett af de djerfvare vattenfallen i denna elf, som vid *Wifsta* by och egendomen *Wii* gör sitt sista anmärkningsvärdare fall inom socknen. I alla forsar finnas ypperliga laxfisken. Socknen är rik på naturskönheter i förening med konstens smak och idoghetens friska lif; så ser man från en liten bergås ofvan *Wattjoms* gästgifvaregård i fonden och på högra sidan skogar och sädesfält, kullar och bergsklippor, till venster, nära fondpartiet, Matforss bruk med sina välbyggda boningshus, smedjan, kolhusen, de tvenne ståtliga såghusen med alla sina tillhörande byggnader af bommar, vattenrännor, dammluckor, den präktiga bron öfver elfven, samt slutligen den förutnämnda hvitskummande Matforssen. Mest storartad är dock taflan som utbreder sig från höjden ofvan kyrkan.

Rådande jordmån är dy-lera, och endast i *Skjöle* och *Myssjö* byar någon sandblandad mjäla. Af här sällsynta växter förekomma vild hassel och humble; af planterade och trädgårdsträn märkas körsbärs- och äppelträd, samt plommonträd, hvaraf dock endast 12 st. finnas. Af ovanligare djurarter må nämnas den sedan 1848 hit inkomna skeppsråttan, som åstadkommer stor skada. Helsokällor finnas på *Ängoms* område vid stranden af Tuna elf, ofvanom Matfors bruk, samt å *Allsta* egor; s. k. kallkällor förekomma i mängd, och bland dessa förtjenar omnämnas en å *Åkersta* egor, som förser hela Matforss bruks- och Åkersta arbetspersonal med vatten hela året om. Klimatet är mildt, så att man, t. o. m. i November månad, vid *Åkersta* egendom (bebyggd 1832), haft för andra gången blommande äppelträd. *)

*) Methoden, som här blifvit använd till trädens bevarande för frostskada om våren, är följande: att under strängaste kölden skotta snön från trädens stammar, och, sedan marken

Folkmängden, som år 1810 var 1,134, år 1860: 1,664, hvaraf 1,104 arbetade vid socknens hufvudnäring, åkerbruk, 222 sysselsatte sig med binäringar, samt 335 voro barn, uppgick år 1865 till 2,185 personer.

I folkets lynne visar sig ett stort sjelfförtroende, för öfrigt idoghet i arbetet, gästfrihet samt välgörenhet och fördragsamhet mot fattiga. Beträffande boningshusen, har största delen af allmogen sina beqväma, tapetserade rum, med tackjernshällar i köksspiseln och glaserade kakelugnar. Bland plägseder må omnämnas det här brukliga sättet att fria. På en Lördagsqväll smyger den förälskade bonden sig till sin kärestas tjäll och dröjer i stum förtjusning hos henne till midnatt. När han går, lemnar han sitt bästa fickur qvar. Lördagsqvällen derpå infinner han sig ånyo. Hänger då uret ofvan flickans säng, uppdraget och i gång, då vet han hvad klockan är slagen, då ser han, att hans böjelse funnit gensvar i hennes hjerta och att saken har varit före. Men pickar ej hans klocka öfver flickans säng, utan ligger ouppdragen på en stol eller ett bord, så tar han den åter och går modfälld derifrån, väl vetande, att saken äfven då varit före.

Hemmantalet är 32$\frac{17}{32}$ mtl. — I afseende på godheten af olika beskattade hemman råder stor skillnad; alla hemman utefter stränderna af Ljunga elf äro högst uppskattade, allt med hänseende till de förmåner af laxfisket, hvilka, den tiden nuvarande skattläggning försiggick, i ymnighet förefunnos. Men efter elfvens upprensning år 1819 på statens bekostnad förändrades flodens lopp; den tidens fiskbyggnader förstördes, laxfisket blef mindre indrägtigt, men skatten å de hemman, som deraf kunnat draga nytta, stod oförmedlad qvar. Socknen är indelad i 9 båtsmansrotar.

Rörande hufvudnäringarne, åkerbruk jemte boskapsskötsel, må nämnas, att de äro i tilltagande, hvilket visar sig deraf, att utsädet har på 50 år ökats med 250 tunnor; likvisst anmärkes att fodertillgången och höbolen sällan stå i tjenligt förhållande till åkerjorden, ithy att bristen på gödsel är ganska stor. Tvenne kronoskogar finnas, *Djupdals* och *Målsta* allmänningar. Bergsrörelse idkas vid *Matfors* bruk, som inrymmer 4 stångjernshärdar med 4 hamrar, samt 2 knipp- och 2 spikhamrar; allt uppfördt för 2:dra gången 1836 efter undergången eldsvåda; kolningen vid bruket uppgår till c:a 3,000 stigar. Den vid Matfors i början på 1800-talet anlagda tvåramiga sågen, inköptes på 1830-talet af Hrr James Dickson & Comp. i Göteborg; och är det från denna tid, som Matfors bruk har fått ett namn i den Norrländska handelns annaler och blifvit det andra i ordningen (Baggböle i Westerbotten är det största). Värdet af byggnader och dammar vid bruket anses uppgå till 1 á 2 millioner. För öfrigt finnas ett färgeri, och tullqvarnar vid *Sköle, Matfors, Hällsjö, Myssjö* och *Rännö*. Af binäringar torde numera jagten, kolningen till bruken samt flottningen i elfven vara mest inbringande.

Tuna, i äldre tider annex till Njurunda och kallad Dalen, utgör nu med Attmar ett regalt pastorat af 2:dra klassen inom Hernösands stift. Kyrkan, af sten, 50 alnar lång, 25 alnar bred, byggdes 1778; tornet uppfördes 1856—60. Af kyrkoherdar må nämnas Mag:r Petr. Tigerstedt, hvilken år 1736 författade de i sakristian förvarade »dödsrunorna», som äro särdeles sköna, isynnerhet de öfver hans aflidna maka. Barnaundervisningen besörjes i en fast folkskola, hvartill prydlig byggnad uppfördt på bekostnad af den i socknen födde, numera aflidne victualiehandlanden Nordlander i Stockholm. Derjemte är en enskild skola vid Matfors bruk. Sockenmagasin finnes. *Fornminnen* utgöras, utom förutnämnda ättehögar, af 3 runstenar med inskrifter, samt ett stenkummel, allmänneligen kändt under namn af »*Starkodders*, eller *Rödungspiltens graf*», hvarvid är fäst en sägen om den store jätten Starkodder, 20 alnar lång och 6 alnar bred mellan axlarna. En annan sägen finnes om jätten *Mahl* och *jättinnan Wyff*, samt *Långsjöräet*. Offerställen och lemningar efter

---

omkring dem väl tillfrusit, betäcka roten med sågspån, kolstybb, eller i brist deraf spån och boss från vedbacken, och när nattfroster icke mer äro att befara, så frigöras trädens rötter från betäckningen; härigenom kunna fruktträden bringas att växa på denna ort lika väl som i Uppland.

uråldriga gårdar och borgar, som föregifvas varit fylkeskonungars säte, äro äfven upptäckta af fornforskarne, som anse *Borgen*, numera en by, hafva varit ett konungasäte. — Af socknens 27 byar må nämnas: *Allsta*, $1^1/_2$ mantal skatte, *Wifsta*, $1\frac{33}{66}$ mtl, *Öhn*, $1\frac{43}{66}$ mtl, *Tuna*, kyrkoherde-boställe, $\frac{15}{24}$ mtl. — Adress: Sundsvall.

Tuna, socken uti Olands härad af Uppsala län, belägen $3^3/_8$ mil n. o. från Uppsala stad, $2^1/_2$ mil från Dannemora grufva; är i norr begränsad af Alunda socken, i söder och öster af Almunge samt Faringe socknar, båda af Stockholms län; Olandsån går här i en båge kring norra gränsen och upptager sjöarne *Stam-* och *Wiksjön* samt *Testen*, hvilka till en del bilda naturliga gränsor i norr, öster och söder, och skulle, i händelse majors-bostället Ål inom Alunda socken finge hänföras hit, en naturlig gräns i vester erhållas af Tåsjön. Utom dessa sjöar finnes *Mysinge-sjön* midt i socknen, hvars norra del består af en bördig, skoglös landsträcka, der åker och äng omvexla med mellankastade kala bergshöjder och stenkullar; den södra delen är åter mer skogbevöxt; men äfven här är marken mycket kuperad. Vackraste trakten är kring socknens största egendom *Hesselby*, på en höjd vid stranden af Stamsjön. Jordmånen i norra delen består hufvudsakligen af styf lera, i den öfriga delen af lättare, sandblandad lera; endast vid Tuna by finnes en del åkerjord af god svartmylla. Här, som annorstädes klagas öfver allmogens bristande håg för de väl i början kostsamma, men snart sig mångdubbelt betalande odlingsföretagen. Af egovidden, 11,320 tld, äro 86 hus- och trädgårdstomter, 1,830 tld åker, 2,351 äng, 6,798 skog och utmark. Utsädet, som år 1810 var 561 t:r säd, uppgifves år 1863 till 775 t:r, hvaraf mest korn, samt 287 t:r potates. — Hemmantalet är $53^7/_8$ mtl, hvaraf $21^7/_8$ skatte, 6 krono, 26 frälse. — Till jorden, med undantag af kronohemmanen, finnas 2:ne egare och 40 brukare. Kronoutskylder och kommunala afgifter uppgåfvos 1853 till 9,852 rdr. Folkmängden, som år 1810 var 993, uppgick 1852 till 1,033 och 1865 till 1,100 personer.

Folket, såsom i allmänhet i Uppland, är af trögt temperament samt behäftadt med misstänksamhet mot allt hvad herrefolk heter. Hufvudnäringen är åkerbruket. Lin odlas till husbehof, hampa alls icke, humble endast vid Hesselby, der och vid prestgården, likaledes endast, träd- och kryddgårdsskötsel idkas. Ängsmarken afkastar c:a 3 lass eller 90 *lἰℓ* pr tld. Att i *Saringe* by en åbo, efter verkstäldt laga skifte, företagit betydligare förbättringar å ängs- och betesmark, torde förtjena omnämnas. Skogen utgöres af tall och gran; på få ställen förekommer ek; poppel och lönn vid Hesselby och prestgården. Qvarn om 3 par stenar samt sågverk finnas vid Ösby. Till binäringarne räknas fiske, biskötsel (cirka 40 bikupor) samt obetydlig jagt; årl. fångas vanligen 10 à 12 räfvar. Tillfälle till arbetsförtjenst erbjudes äfven uti forsling af bergsprodukter för Dannemora bergslags räkning. — Inkomsten för utom socknen försålda produkter uppgafs 1853 för hvarje mtl till 300 rdr. — Tuna nämnes 1291, och utgör, med Stafby till annex, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Uppsala stift. Redan på 1300-talet nämnas kyrkoherdar, kaplaner först 1580. Kyrkan, en af de äldsta i riket, hållande $72^1/_2$ fot i längd, 39 fot i bredd, är uppmurad af gråsten, utvändigt beklädd med tegel, som fordom varit af olika färger och i åtskilliga prydliga façoner infattade i muren. Bland hennes tillhörigheter må nämnas en i sednare tider till oblatask omarbetad gammal oblat-tallrik. Barnaundervisningen bestrides uti en fast skola, grundad 1752 af frälse-fogden Hylting på Lydinge. Tingsstället är å Hoberga gästgifvaregård, $^7/_8$ mil från kyrkan. Såsom fornminnen förekommer runsten i kyrkans östra gafvel och från sednare tiden en tradition förtäljande, att drottning Christina varit på orrfogelsjagt vid *Myssinge mossar*. Ifrån den betydliga byn *Edinge*, $9^1/_2$ mtl, var den för styrelsen misshaglige bondetalemannen vid 1660 års riksdag, Per Eriksson. — Af gods och gårdar märkas: *Hesselby* säteri med 16 mtl underlydande, deribland 2 frälse-säteri *Kyttinge*, $1^1/_4$ berustadt säteri *Wästarbyn*. — *Borrlöfsta*, $1^1/_2$ frälsesäteri, med en egovidd af 3,050 tld, deraf

1,300 åker, 1,450 tld skog. — *Prestgården*, 2 mtl; — 3/4 mtl i *Bärsta* (Rörsta?) är komminister-boställe; 1/4 mtl *Krogsta* trumslagare-boställe; — 2 mtl *Tunaby* äro akademie-hemman. — Adress: Uppsala & Skoby.

Tuna, Stora, socken uti Säthers-läns fögderi af Stora Kopparbergs län, 8 mil från Falun; innefattar, med Ambergs, S:t Nikolai eller Silfbergs kapell, en areal af 3,946 qvadratmil, hvaraf 0,214 vatten; med 293 1/2 mtl, täflar Tuna pastorat i storlek med månget suveränt furstendöme i Tyskland, och, fastän det i afseende på befolkningens antal, c:a 10,000, hvaraf 6,989 i sjelfva Tuna, ännu står efter dessa, ökas emellertid folkmängden för hvarje år alltjemt. Omvexlande med sjöar, åar, berg och ansenliga slätter, af hvilka den vidsträckta rymd, som utbreder sig kring kyrkan, inneslutes i öster af *Aspebodabergen*, medan *Bispbergsklack* och *Solberget* hägra i sydost åt Sätersidan samt *Wålberget, Dufnäs-* och *Amsbergsklack* resa sig mot nordvest åt Gagnef till, företer landet en omvexlande, dock alltid nordisk natur, som äfven tryckt sin stämpel på befolkningen. Ända sedan urminnes tider har denna socken varit bebodd och blifvit under tidernas lopp åtskilliga gånger förminskad med ansenliga stycken, som blifvit lagda till de kringliggande socknarne, Aspeboda, Gagnef, Säter och Thorsång, hvarförutan ett af de derunder lydande kapell-lagen, Enbacka, blifvit afsöndradt derifrån, under benämningen Gustafs socken, men icke desto mindre gör Stora Tuna ännu skäl för sitt namn och skall städse häfda detsamma både på grund af sitt omfång, sin befolkning, sin förmögenhet och ekonomiska vigt och på grund af sina minnens rätt, samt den del, som dess inbyggare hafva i det gemensamma fäderneslandes historia.

Första gången Tuna i Dalom förekommer uti historien, är vid begynnelsen af frihetskriget under Engelbrekt, hvartill första anledningen gafs af den beryktade bondplågaren Jösse Eriksson, konung Erik XIII:s fogde i Westmanna och Dalom, han, som spände »fyra bönder för ärder och åtta för plog», och som uppfann konsten att »röka bönder». Från Tuna skedde första uttåget mot bondplågaren och lyktades så, att Jösse blef afsatt och Engelbrekt i hans ställe satt till höfding i Dalarne. Under de följande oroliga tiderna, då Carl Knutsson och Erik Puke täflade med hvarandra, likasom under konung Carls strider om svenska kronan med konung Christian, deltogo Tunamännen, i likhet med de öfriga dalkarlarne, i de bardalekar, som då hörde till ordningen för dagen. Likaledes omtalas Tunamännens mannamod och fosterlandskärlek under Sturarnes tider. På Tuna hed samlades ock, sedan Gustaf Wasa redan börjat sitt befrielsekrig, de Dalamän, som under Peder Svensson i Wibberboda drogo ned till Brunbäcks färja och der i det s. k. »Pilkriget» så illa tilltygade »Jutarne», att de, enligt den gamla folkvisans ord:

— — togo alla till flygt
Och höllo slikt ömkeligt qväd:
»Hin må mera dricka det porsöl de bryggt
I smedjan, vid Dalkarla städ».

Sedan Gustaf Wasa ändtligen blifvit vald till Sveriges konung, fick han uti Dalamännen, som under de långvariga tiderna af oro lärt sig att bli allt mer sjelfrådiga, lika stora vedersakare som han i dem förut haft hjelpare och befordrare i sina företag. Redan år 1525 föranleddes i Dalarne ett oväsende genom biskop Sunnanväder och domprosten Mäster Knut; men detta stillades af kon. Gustaf sjelf vid Tuna landsting i Okt. samma år. Allvarsammare voro de bekanta oroligheter, som kort derefter utbrusto genom den s. k. Daljunkaren.

Konung Gustaf ville göra Dalarne till en »stilla och rolig landsände», ville hos dess folk utrota den sjelfrådiga andan och hade beslutat att för framtiden tillintetgöra all upprorslystnad derstädes. Han hade nyss låtit i Uppsala påsätta sig kronan och tågade genast efter högtidligheternas slut derstädes, med den väl rustade adeln och krigsfolket till Dalarne. Från Westerås sände han bref och bud dit upp, sägande sig vara stadd på väg till Norge; dock skulle han under sin färd dit hålla landsting med allmogen i Tuna. Till detta landsting stämdes Dalallmogen ask-onsdagen 1528, och lofvades äfven dem, som visste sig brottsliga mot konungen, fri och säker lejd till och från tinget. Allt folket

samlades man ur huse till Tuna hed, bland dem många, som varit daljunkarens medhållare. Omkring Tuna kyrka, der nu de väl och ståtligt byggda byarnes gårdar och åkertegar utbreda sig, befanns då den tiden en vidsträckt sandmo, öfvervuxen med enbuskar. Der på heden hade bönderna församlat sig, afvaktande hvad konungen hade att säga dem. Det dröjde icke länge innan konungen kom ridande, klädd i blänkande harnesk, beledsagad af rikets råd samt åtföljd af 14,000 man krigsfolk, hvilka uppställde sig i en fyrkant omkring bönderna, under hvilkas ögon kanonerna laddades. Vid konungens sida satt Måns Bryntesson Lilliehök, som tilltalade folket på konungens vägnar. Han påminde Dalkarlarne, huruledes Gustaf förlåtit dem deras delaktighet i Peder Sunnanväders oroligheter och huruledes de då på Tuna hed hade lofvat att förblifva kronan hulda och trogna. Nu hade de icke desto mindre slagit sig till en bedragare, satt sig upp emot sin konung och stämplat förräderi med norrmännen. De kanoner, som de sågo framför sig, skulle snart lägga dem alla i deras blod, derest de icke lofvade ånger och bättring samt derigenom kunde åt sig utverka konungens nåd.

De bäfvande dalkarlarne började nu bedja rådsherrarne att lägga sig ut för dem hos konungen. Denne befallde, att de socknar, som icke låtit förleda sig af daljunkaren, skulle åtskiljas från de öfriga. Dessa utpekade nu villigt hufvudmännen för daljunkarens uppresning, hvilka strax blefvo af Rådet ställda inför rätta, till döden dömda och halshuggna inför alla de öfrigas ögon. Bland dem befann sig också en man, till hvilken konung Gustaf personligen stod i största förbindelse, nemligen presten i Svärdsjö, Herr Jon, hvilken vänligt emottagit och beskyddat honom, då han sjelf var en flykting. Att äfven den fordne vännens blod måste rinna, injagade hos alla skräck för deras lif. De kröpo på sina knän fram till den stränge konungen och anropade hans nåd och förlåtelse. Denna blef dem slutligen lofvad, dock först sedan de på nytt högtidligen förbundit sig till lydnad och hörsamhet.

Från de oroliga tiderna efter Gustaf Wasas död förvarar Stora Tuna ytterligare ett blodigt minne af en sträng lagskipning; dock var det denna gång icke en konung, som med hårdhet straffade vilseförda undersåter; det var en upprörd folkmassa, som lemnade fritt lopp åt sina lidelser och af fosterländsk tillgifvenhet för en furste på det grymmaste misshandlade tjenarne hos en annan furste. Detta var det beryktade *Näftåget*, efter hvilket sägner finnas och minnesmärken ännu visas uti ett nedanför kyrkan beläget träsk.

Vägen genom Stora Tuna från Bomarsbo, norr om Smedjebacken till Båtsta, der man för första gången passerar Dalelfven, sträcker sig utefter den ansenliga längden af nära fyra svenska mil. Under första stationen af denna väg, till Rusgårdens gästgifveri, har man från landsvägen dels närmare, dels fjermare utsigt till åtskilliga sjöar, Långalen, Glåcken, Björkljustern m. fl., och träffar på andra sidan Rusgården en backig trakt, som fortsättes till Östra Silfberget. På andra sidan Nikolai kapell går vägen genom en vild skogs- och bergstrakt. Der denna slutar, vidtager Rommehed, Dalregementets exercisplats, planterad med snörräta alléer, och öfver Stora Tunaslätten färdas man fram till kyrkan genom de stora byarna Hesse och Stora Tuna, af hvilka den sistnämnda, med gästgifveriet Buskåker, är bebyggd med prydliga hus och gör skäl för namnet kyrkostad, så mycket mer som här, likasom i alla de öfre Dalsocknarnes kyrkobyar, flera handlande slagit sig ned och idka handel i öppna bodar.

Till Stora Tuna kyrka, hvars hvita murar och höga torn länge varit synliga för den resande, färdas man fram på en ypperlig, under en lång sträcka å ömse sidor med träd planterad väg. Den under sommaren 1861 nyreparerade kyrkan är nu invändigt dekoread i hvitt med guld och har ett ståtligt utseende. Hon håller 85 alnar i längd och $34^1/_4$ i bredd inom murarna samt anses vara uppförd i början af 1300-talet; men har sedan flera gånger blifvit tillbyggd. År 1469 invigdes hon af biskop Lydichinus till domkyrka. Åren 1590 och 1591 skall kyrkan hafva lidit af vådeld, och det år 1610 uppförda tornet af 127 alnars höjd,

antändes år 1652 af åskan. Bland kyrkans prydnader torde få räknas ett på en pelare i choret uppsatt porträtt af J. O. Wallin, hvilken som en fattig yngling utgick från sin födelsebygd Tuna, och slutade som Sveriges erkebiskop med ett namn, som hålles i vördnad öfverallt i den skandinaviska norden och som åt sig sjelft skapat en minnesvård i dessa kyrkosånger, som förskaffade honom namnet af »Davidsharpan i norden». Från katholska tiden omnämnes ett minne, ett bakom det gamla altaret fordom befintligt och igenmuradt straffrum, kalladt *Huthålsgången* (af »hut halten», hålla vakt), och bestående af en låg, trång gång, innerst i hvilken det befunnits ett kors, till hvilket mot sina andliga fäder uppstudsiga munkar eller prester måste krypa på knä, för att kyssa detsamma. Härifrån vill man leda upprinnelsen af ett gammalt ordspråk, »krypa till korset», eller att »rida till Tuna och lära sig veta hut». — Ar 1609 utfärdades af kon. Carl IX, i Nyköping, privilegier för en stads anläggande kring Tuna kyrka, och som efter dåvarande kronprinsen Gustaf Adolf skulle kallas Gustafs stad. Denna plan gick emellertid icke i fullbordan, eftersom Falun vid samma tid fick stadsprivilegier. Men icke desto mindre har ett slags stad uppvuxit kring kyrkan, och nu befinnes här en af Dalarnes största handelsplatser. Att Stora Tuna likaledes i fordna tider varit en handels- och samlingsplats för de öfra socknarnes allmoge bevisas genom de här hållna talrika s. k. landstingen, vid hvilka tvenne sigill varit begagnade! det ena af dessa föreställde en yxa och en båge med omskriften: *Sigillum Dala*, Anno Dom. MCDXXXV; det andra två i kors lagda pilar med en krona och omskriften; *Sigillum Communitatis in Vallibus*, utan årtal, eller samma symboler, som ännu förekomma i provinsen Dalarnes vapen.

Rörande undervisningen har församlingen beslutat ny omreglering af hela skolväsendet, och kommer i följd deraf socknen att fördelas i några och 20 skolrotar med 2 afdelningar i hvarje, hvartill kommer 4 småskolor. Skollärarens lön kommer att utgöras efter jordtalet, utom 1 rdr, som skall betalas för hvarje barn inom skoláldern. Under åren 1862—65 äro här uppförda icke mindre än 21 nya stora skolhus med bostad för läraren, tillsammans kostande 42,000 rdr. Dessutom finnes ett större invid kyrkan förut uppfördt skolhus, som kostade 6,000 rdr, samt flera skolhusbyggnader inom det till pastoratet hörande Silfbergs kapell-lag. — Bland de vidsträckta utsigterna från uddarne lofprisas synnerligen utsigten från en klippa, efter sin form kallad Predikstolen. *Båtstads färjestad* saknar icke heller historiska minnen, både från Gustaf Wasas och hans söners tid.

Socknen indelas i *Utombron*, innefattande 5,256 tld, med ett fastighetsvärde af 1,744,330 rdr, samt i *Ofvanbron*, innefattande 7,472 tld, med ett fastighetsvärde af 2,202,736 rdr rmt. I förstnämnda del märkas af gårdar och verk *Grängshammars* bruk med *Ulfshytte* masugn, *Östra Silfberget* med svafvelbruk, rödfärgsverk, qvarn och såg, *Risshytte* stångjernsbruk, *Räms* masugn och hytta; *Forssbacka* säteri, *Watthammars* egendom; landshöfdinge-bostället *Silfbergstäckten;* kaptens- och mönsterskrifvare-boställena i Holms by. *Pastorsbostället*, $1^5/_8$ mtl, $^1/_4$ komministerns, $^1/_8$ klockarens, $^1/_{26}$ skollärarens. I *Buskåkers* by finnas flera handelsbodar. *Norrbo* finnmark, *Westansjö, Ö. Svärdsjö.* I Ofvanbron märkas: *Noraå* stångjernsbruk; *Forssa* såg med 6 ramar; *Domnarfs* sågverk; *Gimma* såg och qvarn; *Hästbergs* och *Sqvatterbergs* grufvor; *Åselby, Alderbacken, Hångsarfvet, Bro, Ånges, Båtsta* och *Utanfors* egendomar; boställena: *Hushagen*, landshöfd:s (skall fordom tillhört drottning Margaretha), *Brusala* kaptens, *Österby* öfv.-löjtn.-bost.; *Gyllkya, Gylle, Yttermore, Moråkers*, militiæ-hemman.

Tuna, öfverste-boställe af $5^7/_8$ mtl uti Rystads socken, Åkerbo härad och Linköpings län, beläget nära Roxen, omkring $^5/_8$ mil från staden Linköping; har af gammalt varit kungsgård, som synes 1288 blifvit förlänad till riddaren Knut Mathiasson; tillhörde år 1450 riksrådet Erik Holmstensson (Rosenstråle), hvars son, lagmannen i Östergötland Jöns Eriksson skall, enligt Adelns Ättartaflor, försålt Tuna till biskop Hans Brask i Linköping; men enligt Tuneld försåldes Tuna af Holmsten Eriksson till Sten Sture d. y. för 1,200 mark, och synes han hafva

afstått Tuna till Brasken såsom »skadegjäll» vid en förlikning. Ännu i början af 1600-talet skref sig Jöns Eriksson till Tuna, som efter biskop Brasks bortvikande ur riket hemföll till kronan och 1602 donerades till Otto Helmer Mörner, egdes och beboddes 1634 af Carl Mörner, som fanns liggande bredvid Gustaf II Adolfs lik, och hvilken konungs synnerliga förtroende han egde; från slägten reducerades gården och anslogs till öfverste-boställe. Fältmarskalken H. Hamilton uppgifves dött på sin gård Tuna 1748; troligen menas denna. Äfven i sednare tider hafva flera medlemmar af slägten Mörner skrifvit sig till Tuna, hvaribland den år 1821 aflidne norska riksståthållaren exc. gr. Carl Mörner. — Åbyggnaden består af tre stenhus, ett från 1651, ett från 1652, ett af 2 våningar från 1754, uppsatt i stället för ett äldre, som året förut nedtogs; af en insänd uppsats i Aftonbladet för den 6 Okt. 1862 synes sjelfva boningshuset då varit i »bedröfligaste skick» — med fult och lågländt läge — och det oaktadt att i sednare tider otroliga summor blifvit påkostade detta statens hus — men städse har något väsendtligt blifvit ofullbordadt.

Tuna, som år 1818 egde c:a 60 tlds utsäde, höbergning till 300 lass, hjelplig skog, fiske i sjön Roxen, var 1863 taxeradt, jemte bränneri, till 155,500 rdr rmt. På egorna är ett ansenligt slipstensbrott, bekant under namn af *Tvärskogsgrytet.* Slipstensbergen äro 2 till 4 alner ner i jorden, men hafva merändels i jordbrynet några visare, kallade vallstenar.

Tuna, ett frälse-säteri af 2 mtl, uti Wester-Haninge socken af Sotholms härad och Stockholms län, omkring $2^1/_2$ mil från Stockholm, har lydt under Årsta och Häringe, lydde på 1840-talet och ännu 1863, jemte $1^7/_{24}$ mtl, under 1 mtl fr. *Hammar* eller *Mulsta,* tillhörande revisor M. Upmark. Tuna, som 1818 uppgafs ega omkring 20 t:rs utsäde, bördig jordmån, godt höbol, tillräcklig skog och försvarlig manbyggnad af trä med liten trädgård, var år 1863 taxeradt till 36,000 rdr rmt.

Tuna, tre och $^1/_8$ mtl skatte uti Skå socken af Färentuna härad och Stockholms län, omkring 2 mil från hufvudstaden, donerades 1553 till Raloff på Wellinge, reducerades 1683 under Svartsjö slott, tillhörde omkring 1700 Colvin, 1772 friherre Leijonhufvud, 1825 och 1847 Halldin, sedan 1849 E. Lallerstedt: det var år 1863 i sambruk med 2 mtl skatte Edeby samt $^4/_9$ mantal Wäsby; till Tuna och Edeby höra 2 qvarnar; Tuna ensamt taxerades 1863 till 100,000 rdr rmt.

Tuna, ett berustadt säteri af $6^3/_8$ mtl, uti Öster-Åkers socken af Åkers skeppslag och Stockholms län, beläget omkring $3^1/_2$ mil från hufvudstaden, vid en vik af Trälhafvet, der Åkers-ån utfaller, förekommer 1298 och oftare såsom erkebiskopsgods, och har äfven varit kalladt Biskopstuna, »synes dock» — skrifver Wilh. Tham — »emellanåt ha varit reklameradt såsom kronogods; indrogs såsom sådant vid reformationen, förlänades af kon. Johan III till Claës Fleming, af kon. Carl IX och Gustaf II åt Axel Ryning, sedermera åt Peder Banér, hvars son, r. r. Gustaf, † 1689, äfven innehaft det. Åter indraget vid reduktionen och berustadt,*) utbyttes det af kongl. rådet Claës Fleming 1683; innehades 1741 af frih. Sack, 1820 af frih. Åkerhjelm, 1847, med underlydande $9^1/_4$ mtl, af polismästaren Bergman, 1849, ensamt för sig, af Ehrling och 1863, jemte $^3/_4$ mtl frälse, af herr J. P. Wickholm.

Tuna uppgafs år 1818 ega 40 t:rs utsäde, hvilket genom cirkulationsbruk ansågs kunna förhöjas med $^1/_3$, ansenlig trä-åbyggnad, fastän gammal och många gånger reparerad, betydlig trädgård, ingen skog, men försågs dermed af underl. hemman, som egde vidsträckta skogar, deremot ängar lemnande rika skördar; taxerades 1863 till 100,000 rdr; s. år bodde på egorna 43 personer med 11 hushåll.

Tuna, egendom uti Tensta socken af Norunda härad och Uppsala län, belägen vid Wendelsån, består af $^1/_2$ mtl fr. och 1 sk., med såg. Tuna har i sednare tider tillhört slägterna Flemming och Anner-

*) Kongl. Kammar-kollegii skatte-köpebref å Tuna berustade säteri är utfärdadt först den 22 Nov. 1790.

stedt, men synes på 1300-talet tillhört erkebiskop Johannes Jerekini, som skall här låtit uppföra ett stenhus; denne erkebiskop nekade, i enighet med sitt domkapitel, uti offentlig protest af år 1415, att erkänna Lunds erkebiskop som Sveriges primas.

Tunaberg, socken uti sydöstra hörnet af Nyköpings län och Jönåkers härad, utmed Bråvikens norra strand, mellan Nikolai socken, Marsviken och Bergshammar i n. o., Tuna i norr, Lunda i n. v., Qvarsebo af Linköpings län i s. v.; omfattar, med nära 2 mils längd från öster till vester och $^1/_2$ till högst 1 mils bredd, en areal af 0,768 qvadratmil land, 0,048 vatten (enligt Hahr), (0,972 qv.mil land efter Tham). Socknens grundyta, hvilkens allmänna höjd öfver hafvet ingenstädes öfverstiger 100 fot, är beströdd med större och mindre berg och kullar, som äro de sista ostliga utskotten af Kolmårdshöjderna. Deras egna höjder hinna sällan till 150 fot öfver omgifvande dalar eller slätter; dessa bestå dels af odlingsbar jord, dels af kärrmark, hvaraf finnas stora sträckor utbredda i socknens nordvestra del. Den förra utgöres gemenligen af sand eller lera, hvaraf sanden är hufvudsakligen rådande i vestra och leran i östra delen af socknen. — En linie dragen mellan Näfveqvarn och Stora Bärskärr bildar en ungefärlig skilnad mellan de båda arterna. Under sandbädden möter man vanligen ett mer eller mindre mäktigt lager af lera, som i sin ordning hvilar på en bädd af grof klappersten eller s. k. ör, hvarunder grundberget vidtager. Bland de uti dalarne i mängd kringströdda block har man påträffat lösa stenar, af en rödbrun porfyrart, som egentligen är hemma i Elfdalen, äfvensom flera kubikalnars mäktiga block af rödgul öfvergångssandsten, liknande den i så stor myckenhet i Roslagen och Stockholms skärgård förekommande. — Socknens strand alltifrån Östgötagränsen mot hafsbandet är beklädd med tätt vid hvarandra liggande höjder, hvilkas brant sluttande bergssidor dels fortlöpa på ett kort afstånd från stranden, dels ofta tvärt nedstupa i vattenytan. Dessa höjder innesluta vikar, hvarifrån vanligen ytterligare en liten däld fortsätter mot norr med sitt lilla vattendrag på bottnen. Bland dalarne förtjena nämnas tvenne, den uti hvilken Tomtabäcken har sitt lopp och börjar mellan Hultebo och Kärrgrufvan, fortsättande förbi kyrkan mot Skarasjön, Mellansjön och Långsjön, samt den genom hvilken Näfån rinner. Bergarterna bestå hufvudsakligen af gneissarter, inneslutande en mängd dels lagerformiga, dels gångformiga bildningar af andra arter och malmtillgångar. Mellan Stora och Lilla Uttervik träffas vid torpet Strömshult en egendomlig ny bergart, som utgöres af en småkornig eller finkornig blandning af mörkare eller ljusare grön eller gulgrön augit, brunröd granat och mörkbrun olivin (se vidare Wetensk.-Akadem. handl. år 1848: Försök till geogr.-mineral. beskrifning öfver Tunabergs socken, af A. Erdmann). Af stort intresse äro de inom socknen förekommande malmanledningar; här har neml. koncentrerat sig 6 olika metallföreningar, neml. jern, kobolt, koppar, bly, silfver och zink. Af jerngrufvorna äro *Dammgrufvefältet* och *Kärrgrufve*, de förnämsta; ur *Damm-* och *Skeppsviksgrufvorna* upphemtades 1861: 4,223 centn., ur *Storgrufvan* 7,232 centn.; *Carl Gustafsgrufvan* är en urgammal koppargrufva. Den förnämsta är dock *Tunabergska* koppar- och koboltmalmfältet, som i förstone hyst en så ymnig malmtillgång, att en särskild bergslag derpå varit grundad, hvars privilegier skola blifvit stadfästade af kon. Erik XIII (se vidare nämnda Erdmanns beskrifning i Wetensk.-Akadem. handl. år 1848). År 1860 tillgodogjordes af garkoppar endast 13 *skℓℓ* 7 *ℓℓ* 15 *ℓ*, och åstadkoms s. år 18 *skℓℓ* kopparsmide. Ännu räknas dock bergsbruket i förening med skogsbruk för socknens hufvudnäring, hvarjemte idkas åker- och ängsbruk å dels lerjord, dels mojord, samt strömmingsfiske, och sjöfart för Näfveqvarns bruk. Hemmantalet är $34^1/_4$ mtl, hvaraf $15^1/_2$ skatte, $^1/_2$ krono, $18^1/_4$ frälse, taxerade till 722,800 rdr, hvartill komma verk och lägenheter, tax. till 113,800 rdr. — Folkmängden år 1860: 1,503, uppgick 1864 till 1,525. — Socknen, förut varande en del af Tuna, under hvilken den ännu upptages i 1825 års jordebok, erhöll särskild prest 1626, då hon blef annex under Tuna. Till år 1688 gick sockengränsen fram utefter

Näfveån, men flyttades då $^1/_4$ mil längre i vester. Kyrkan, af trä, utan torn, är byggd 1620 och utvidgad 1776; har 2:ne murade grafvar för slägterna Silfversparre och Sederholm.

Fornlemningar äro: grafhögar vid *Ytterbo*, vallar på *Pryssegårdsängen*, stenhopar på *Gulläugsberget*, 218 (?) fot öfver berget, och *Svartudden*. — Största godset utgöres af *Näfveqvarns* styckebruk och *Tunabergs* koboltverk med underl. 30$^1/_2$ mtl, *Adolfsbergs* och Österbergs samt Beatæ grufvor och kopparverkets skog. Bland hemmans-namn förekomma *Koppartorp, Fada, Brakärr, Fogelhyttan, Uttervik*, kommin.-boställe. — Adress: Nyköping.

Tunafors, en brukslägenhet invid Eskilstuna, i Klosters socken af Öster-Rekarnes härad, belägen vid ån, på en för industriela anläggningar särdeles lämplig plats. Verket kallades fordom Eskilstuna hammare och förekommer under detta namn på Carl IX:s tid; sednare fick det namnet Thomas Blommertz' hammare. Af Carl XI indraget till kronan, uppläts det sedermera år 1734 åt woiwodinnan Anna Woynarowska tillika med Tynnelsö och åtskilliga andra gods för en fordran af kronan, och egde då smidesrätt till 460 *skℓℓ*; 1749 såldes bruket till Halenius, ökades följande året med 100 *skℓℓ* stålsmide och 15 *skℓℓ* frälse för en plåthammare. På 1780-talet, då bruket egdes af Nettelbladt, fanns en nyanlagd kopparhammare tillika med äldre knipp-, spik- och stångjernshammare, valk och stamp; sednare återgick verket till slägten Halenius, och har på sista tiden egts af assessorskan M. S. Noreus, född Halenius. Koppar-, stångjerns- och plåtsmidet nedlades dock 1845; följande året privilegierades ett manufakturverk, bestående af jerntrådsdrageri med räckhammare. År 1850 funnos här knipp- och manufakturhammare, sliphus, valk och tegelbruk. Åren 1858—59 anlades ett valsverk; dessutom finnes qvarn, såg och benstamp; alltsammans var 1863 taxeradt till 40,500 rdr rmt. — Numera synes dock en ny aera snart komma att börja för Tunafors. Inbjudning har nemligen under November månad 1865 utfärdats af två personer, som böra anses kompetenta att bedöma ett dylikt företags utsigter, nemligen fabrikören L. F. Ståhlberg på Stålfors och kaptenen G. Nerman, till bildande af ett bolag under namn af »Tunafors bolag», för att tillgodogöra de rika krafter naturen härstädes erbjuder. Det nya bolagets syftemål är dock ej att sjelft drifva rörelsen, utan går ut på att endast uppträda såsom förläggare af verkstadslägenheter med drifkraft för dem som syssselsätta sig med den finare jernhandteringen, men icke hafva nog stora förlag att sjelfva skaffa sig verkstäder och kraft att dermed drifva sina arbetsmaskiner. — Ett 19 fot högt fall i Eskilstuna-ån lemnar en hittills obegagnad vattentillgång, hvarest under vanliga förhållanden 900 kubikfot vatten framrinner i sekunden, af hvilka tredjedelen, motsvarande 300 hästkrafter, skall tillgodogöras för jernhandterings drifvande; den återstående vattenmängden skall användas för de redan befintliga vattenverken, som likväl äro ämnade att förändras. Inköpssumman för vattenfallet med alla tillhörande byggnader och inrättningar är 220,000 rdr, men derjemte bör bolaget disponera ett kapital af 80,000 rdr till utförande af förändringar och till företagets utvidgande.

Tunalund, gästgifvaregård, $^3/_8$ mtl frälse, uti byn Tuna, om 8 mtl, uti Hjelsta socken af Lagunda härad och Uppsala län; skjutsar till

Säfva i norr	$1^1/_2$ mil.
Långtora i v. n. v. . . .	$1^1/_4$ »
Wänsjö i Westerås län . .	$1^3/_4$ »
Bolsta i s. o.	$1^1/_2$ »
Litslena i vester	1 »

Tunalän, ett härad i Kalmar län, i vester skildt från Aspelands genom en landrygg, gränsar i öster till Östersjön, i norr mot Södra Tjust; den bekanta klippan Jungfrun hörer jämväl hit, ehuru belägen närmare intill Stranda härad. Häradet intager en yta af 6,919 qv.mil, hvaraf 150,890 tld fast land, 0,399 vatten, fördelade på 137$^5/_8$ mtl.

Häradet, som utgöres af tvenne uppsocknar, Tuna och Christdala, samt skärsocknen Misterhult, anses i afseende på naturskönheter vara ett bland de mest gynnade i riket. Här finner man öfverallt en behaglig omvexling af sjöar, skogar, berg, källor och floder; en skärgård, rik på vackra öar, med bördig

gräsväxt. — Sädesproduktionen har genom odlingar de sednare åren i hög grad tilltagit; så antages inom Misterhults socken den öppna åkern inom loppet af 30 år blifvit ökad med 100 ′ . Ifrån att förut hafva upphandlat sina spannmålsförnödenheter från Öland, producerar orten nu ett betydligt öfverskott. Odlade jorden upptager 7,795 tld, naturliga ängen 7,550 tunnland. Folkmängden har också blifvit ökad i samma proportion som landets odling. År 1805 utgjordes den af 7,853, 1855 af 12,790 och 1863 af c:a 13,000 personer. Lättheten för arbetsfört folk, som saknar egen jord, att genom odlingar på utmarken förskaffa sig nödtorftig bergning, aflägsnar nöd och armod äfven ifrån den torftigaste klassen, och man finner här sällan andra fattiga än ålderstigna och vanföra personer. Fattigvården är äfven i ett förträffligt tillstånd.

Tunaläns härad, som uti äldre tider blifvit räknadt till Tjust, har först i kon. Carl XI:s tid blifvit införlifvadt med fögderiet, som till år 1858 utgjordes af detta samt Sevedes och Aspelands härader, men numera med endast Sevedes; tingstället är vid Ishults gästgifvaregård i Tuna socken. Tunalän, såsom beläget vid Östersjön, är mer lågländt än de 2 öfriga häraderna, och antages alltså hafva i en sednare tid höjt sig ur vattnet, men vara bebodt redan då Oden med sina söner reste åt de östra skandiska öar, samt härstädes haft en koloni och höfdingasäte efter då brukliga språket kalladt Tuna. På Tuna herregård ligger en stor skogsbacke eller mo, kallad *Stor-Olluffs mo,* som anses vara ett förvridet namn på en jättehöfding eller öfversteprest, och stället en samlingsplats för ett Hunniskt samhälle. På flera ställen i länet visas »jättetramp» af hästfötter i bergen, och skola jättarne skott sina hästar med silfverskor och ringar deri. — Af historiska minnen har man funnit antecknadt, att då Svante Sture, sedan Dackens parti blifvit slaget vid Stegeborg i Östergötland, ankom med 200 man till Tunalän, samlade sig inbyggarne omkring honom, ropandes: Vi se »att rättvisan är på den sidan der du vistas; Dacken har bedragit oss, vi vilja falla till konung Gustaf och bedja om nåd.» — Sigillet är en fisk, liknande en gädda.

Tunarp, ett mtl säteri-rusthåll, uti Sandhems socken, Wartofta härad och Skaraborgs län, omkring $^3/_8$ mil s. o. från kyrkan och Sandhems jernvägsstation, 3 mil från Falköping; har 1816 tillhört kaptenen, baron von Schwerin, utgör nu med underlagda Almesbäck, 1 mtl säterirusth., qvarn och såg, bränneri samt underl. $3^1/_8$ fr., $^1/_8$ sk., en egendom (se art. Sandhem); egare hr N. Berglund. Härtill hörer ock Tunarps redskapshammare eller s. k. vattenslägga, der årl .tillverkas c:a 100 ctr. Sjelfva Tunarp uppgifves 1818 haft mulbete och skog till husbehof, men synes i fordna tider haft af sednare derutöfver; ty i Afzelii sagohäfder, X band., förtäljes om en rik man, som bott på den vackra, af vidsträckta skogar omgifna sätesgården Tunarp i Westergötland på gränsen mot Småland, och hvilken hade en jägare boende afsides i skogsmarken. Denne var i bygden beryktad såsom friskytt eller trollkunnig; den der aldrig kom från jagten utan något villebråd. En gång, då egendomsherren gått ut med jägaren på jagt, kom en vacker hjort i sträckande språng dem till mötes. Husbonden, väl vetande, att i denna skogsbygd högdjur icke funnos, trodde något onaturligt vara i denna tilldragelse och frågade jägaren: »Hvarifrån har du tagit denna hjorten?» derpå han erhöll svaret: »från Ålleberg.» Husbonden blef då orolig och förebrådde honom, sägande: »Hur har du kunnat vara så obarmhertig att låta det ädla arma djuret löpa så lång väg?» och gick från den dagen aldrig mer med honom på jagt. Äfven berättas om jägaren, att hvar gång han ville hafva vildt, så behöfde han blott bryta en qvist af ett träd och sätta den ned i jorden ett stycke från kammarfönstret, och så kom genast en orre eller tjäder och satte sig derpå, då han genom fönstret sköt fogeln. Dessa sägner kunna möjligen bestyrka, att i forntiden funnits jägare, som haft en nu bortglömd kunskap om för mängden förborgade naturkrafter, hvarmed de lockat villebråd i sin väg, och sålunda blifvit beskyllda för trolldom.

Tunbyholm. Herregård uti Smedstorps socken, Ingelstads härad och Chri-

stianstads län, belägen $1^3/_4$ mil från Cimbrishamn, på en af dessa punkter, hvilka bilda täcka oaser i denna på naturskönheter eljest så fattiga trakt; den är en särdeles gammal gård och okänd är dess första grundläggare. Äldsta egare synas varit af slägten Blå på 1400-talet, derifrån den kom genom gifte till Hvitfeldarne, en af Danmarks äldsta adliga familjer, som först kallade sig Hogenskild, men 1420 antogo namnet Hvitfeld. Tunbyholm såldes af Christoffer Hvitfeld till Tyge Brahe, och sedan han blifvit i en duell ihjelskjuten 1577 af Ejler Bryske, köptes Tunbyholm af brodern Owe Brahe, efter hvars död Erik Rosencrantz blef egare; af honom uppfördes större delen af den gamla borgen på Tunbyholm, som sedermera innehades samtidigt af den utmärkte och af kon. Christian IV mycket värderade Palle Axelsson Rosencrantz och svågern Henrik Hvitfeld, med hvars dotter Öllegård egendomen öfvergick i Joachim Gersdorffs ego. Han var den förnämsta man af sin ätt, rikets drots, præses i statskollegiet. Efter Roskilder-freden såldes Tunbyholm jemte andra gods till danska kungen, hvarefter de tillföllo svenska kronan såsom ett af Bornholms vederlagsgods, och bortförlänades till en början åt förtjenta svenska officerare, bland hvilka må nämnas Hans Christoffer Kock von Crimstein † här 1690, och öfverläts Tunbyholm åt innehafvaren med eganderätt mot utgörande af 3 ryttare på $1^1/_2$ mtl. — År 1726 sålde ryttm. Joh. Docke gårdens tillagda rustning till general-majoren Andreas Koskull, som omkring 1730 sålde Tunbyholm till dåvarande kapten Gustaf Abraham Piper, och två år derefter uppbyggdes af honom boningshuset, medan borgen var då alldeles förfallen. År 1740 öfverlemnade Piper gården till öfverkommissarien Bernhard Reinhold v. Hauswolff, och år 1754 d. 1 Maj sålde kammarherren Esbjörn Reuterholm, eller som det heter i köpebrefvet »transporterade han eganderättigheten af kungsgården Tunbyholms krono-säteris rusthåll» samt år 1748 skatteköpta hemman i Tunby och Listarum till fröken Gustafva Hamilton, gift med »den för klok förvaltning och ädel hushållning» så värdigt berömde ryttm. Chr. de Delwig. Arfvingarne sålde 1809 Tunbyholms säteri samt hemmanen Månstorp, Snugga, Pinneboda, Skräppeboda, Tunby och Listarum för 50,000 rdr bko sp., men det bortbyttes redan 1816 mot St. Herrestad med en mellangift af 133,333 rdr 12 sk. rgs. Den 29 Sept. 1818 köptes gården från krigsrådet Palm af kommersrådet Jöns Petter Hemberg för 66,666 rdr 32 sk. bko; med dennes dotter ärfdes $^3/_4$ af generalkonsuln i Helsingör Fr. A. Everlöf, som äfven tillöste sig öfriga $^1/_4$ för 22,222 rdr 16 sk. och skatteköpte 1855 Tunbyholm, 1 mtl, jemte andra hemman. Följande året köpte proprietär Pedersen egendomen, och sålde den åter 1861 till inspektor C. Carlsen från Slesvig och v. pastorn, mag. C. E. Trägårdh för 190,000 rdr. — På 1690-talet hörde till Tunbyholm $26^1/_8$ veckodagshemman, 42 uts. hemman. För närvarande utgöres gården af 1 mtl säteri, krono-skatte rusth. *Tunby*, $1^9/_{16}$ mtl; arealen är cirka 1,500 tld, hvaraf 400 åker, 300 äng, 7 à 800 skog; härtill höra mejeri, såg- och mjölqvarn, dålig jagt men godt fiske. Rustningen till skånska dragon-regementet är 4 hela n:r och 1 vakant.

Hufvudbyggnaden, med 2 våningar, gaflar i norr och söder, är $53^1/_2$ alnar lång, $16^1/_3$ alnar bred samt 16 alnar hög; den har tjocka murar af en slags hård skiffersten, lågt kroppåstak. Huset är gulmåladt med hvitmålade lister och pilastrar. Söder om ladugården på Borgholmen, förenad med fasta landet medelst en kafvelbro, ligger trädgården. — Mellan gården och Tunby by finnas ruiner efter ett kapell med muradt grafchor.

Tunge, fordom Tungunes, ett härad i Bohus län, gränsande i söder till Saltsjön, der det bildar den betydliga halfön *Tungenäset,* som omgifves af Gullmarfjordens båda vikar, Färlöfskilen och Saltkälleviken; för öfrigt utgöras dess gränser i norr af Bullarens, i vester af Qville, Sotenäs och Stångenäs, i söder af Lane och i öster af Sörbygdens härader samt Walbo härad på Dalsland; det innefattar pastoratet Foss på en areal af 2,288 qvadratmil land och 0,107 vatten, med $149^1/_2$ mtl, bebodda 1840 af 7,217, 1855 af 7,948 och 1863 af 7,807 personer. I bevillning för egendom, inkomst

och efter III art. erlades 1863: 2,028 rdr rmt.

Häradet utgör med Lahne, Stångenäs, Sotenäs och Sörbygdens Sunnervikens fögderi samt Lahne och Sörbygdens domsaga, med tingställe vid Qvistrums gästgifvaregård. I sigillet förer det en häst.

Tunge, annex-socken till Skeplanda pastorat, är belägen uti Ahle härad af Elfsborgs län, vid Göta elf, $4^1/_4$ mil n. n. o. från Göteborg; areal 4,397 tld = 24,623 qvadratref; $14^1/_8$ mtl, deraf $11^1/_8$ skatte, 3 frälse; 670 inbyggare. — Jordmånen består af lera och sand; skogen otillräcklig. — Kyrkan är i sednare tiden raserad.

Byar: *Eckerna, Garn,* båda med skeppsvarf, *Kärra* med gästgifveri; $^1/_2$ mtl skatte *Tunge* stom. — Adress: Göteborg och Kattleberg.

Tunhem, konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, det största inom Skara stift, utgöres af socknarne Tunhem, Björke, Åsaka och Gerdhem, med $136^1/_2$ mtl, bebodda af 8,000 inb. — Tunhems socken, belägen i Wäne härad af Elfsborgs län, 1 mil från Wenersborg, $5^3/_4$ mil från Lidköping; har en areal af 87,107 qvadratref eller 15,555 tld, (hvaraf 764 vatten), fördelade på $47^3/_8$ mtl, deraf $22^5/_8$ sk., 8 kr., $16^3/_4$ fr., dessutom höra hit i kyrkligt hänseende, men föras i jordeboken under Naglums socken, *Slottsholmen, Ljungön, Ljufön, Grothult* eller *Bön, Korsön, Kulön, Löfön* och *Bockön,* alla i Göta elf. Folkmängd 2,660. I denna socken äro de beryktade *Hunne-* och *Halleberg* belägna, med deremellan liggande ättestupan *Häklan* eller *Häkleklint.* Socknen, som skall erhållit namn af *Tunne,* den slaf, som förmäles dödat konung Ane den Gamle, lades 1360 af biskop Nils under Gudhems kloster. — Kyrkan är stor och vacker; i henne ligger begrafven öfverste Olof Silfverlood, en son till gånge-skomakaren Anders Olofsson. Under konung Gustaf Adolfs polska krig skall han en dag blifvit framkallad inför hela krigshären och utnämnd från ryttare till ryttmästare (se Afzelii Sagohäfder 8 bd, sid. 125, der en vacker saga om honom finnes anförd). Fattighuset är uppbygdt 1800; fast folkskola finnes. — Här märkas säterierna: *Rånnum, Nygård, Fristorp, Forstena* majorsboställe med $1^1/_8$ Öhna, *Bryggum* (eller Brygghem), samt välbyggda egendomarne *St. Lindås;* 1 fr. *Gäddebäck;* $1\frac{1}{16}$ mtl i Malöga by; $^3/_8$ sk. *Sandgärde;* $^3/_4$ mtl *Wiksäng,* komminister-boställe; *Norrlund* är klockare-lägenhet; *Kyrkoherdebostället,* med vacker belägenhet vid foten af Hunneberg, skall blifvit bränd af Danskarne 1612; i trakten omkring finnas grifthögar; $^3/_4$ mtl *Hårrum* är löjtn.-boställe. Fordna slottet *Edsborg,* se den art. — $^1/_8$ mtl *Bergegården* med *Hunnebergs* skogsskola är öfverjägareboställe; $^1/_8$ mtl *Långedalen* är underjägare-; 1 mtl *Stallbacka,* häradsskrifvarens boställe. — $^1/_4$ mtl *Björk,* $^1/_4$ *Gunnarstorp* och $^1/_{12}$ *Storegården* utgöra ett gods. — Af verk och inrättningar finnas cementqvarn vid *Wargön,* mjölqvarn om 5 par stenar vid *Rånnum,* qvarnar vid *Floby* och *Hålabo,* laxfiske vid *Nybro,* samt 3 kalkugnar. — Adress: Wenersborg.

Tunhem, annex-socken till Gudhems pastorat, ligger uti Gudhems härad af Skaraborgs län, $^3/_4$ mil norr från Falköping, på foten af Mösseberg och har en stenbunden, af syra besvärad jordmån; brist på skog; areal 1,620 tld = 9,072 qvadratref, på 12 mtl, deraf 5 sk., $4^1/_4$ kr., $2^3/_4$ fr.; c:a 350 inbyggare. Kyrkan raserad. Vid prestgården växer *Hyperium montanum, Apargia hispida* samt *Bromus pinnatus.* Socknen lades 1360 af biskop Nils under Gudhems kloster. — Gårdar: *Tunhem* Nolg., $^1/_2$ mtl, komminister-bost.; — *Skogsgården,* 1 mtl, och $^1/_2$ mtl *Tåstorp* äro militiæhemman. — *Åsen,* by. — Adress: Falköping.

Tunkarlsbo, tullmjölqvarn i Söderbärkes socken af Westerbergslags fögderi och Stora Kopparbergs län, med tre par stenar, belägen i närheten af allmänna landsvägen och segelleden mellan Strömsholm och Smedjebacken; tillhörande jordegendom utgöres af $^7/_{128}$ mtl *Tunkarlsbo* med skog. *Tunkarlsbo* (Tunkarls enligt jordeboken) masugn taxerades 1863 till 11,000 rdr rmt.

Tunnarp (i jordeböckerna *Tunarp),* ett frälse-säteri af från 4 till 3 förmedl. mtl, uti Askeryds socken, Linköpings län och Ydre härad, $1^3/_4$ mil från Eke-

sjö, är väl bebygdt med en tvåvånings manbyggnad och två utgående flyglar, samt derjemte rymliga flygelbyggnader, omgifna af lummiga kastanier och almar, med vackert läge på en höjd utmed den $1^1/_4$ mil långa sjön V. Läijern, som är länegräns mellan Östergötland och Småland. Tunarps säteri tillhörde under sednare hälften af 1600-talet ända till år 1785 grefliga Mörnerska slägten, och försåldes sistn. år till dåvarande öfversten i amiralitet M. von Krusenstjerna och gick sedan år 1836 dels i arf dels genom lösen till dess nuvarande egare, öfversten och ridd. af kongl. svärdsorden Carl Fr. Printzensköld, som bivistat 1813 och 14 års fälttåg. *)

Underlydande gods utgöres af 2 mtl ber. säteri Bubbarp, $^1/_8$ rå och rör, 1 mtl fr., 1 mtl sk. inom samma socken, $2^1/_2$ mtl fr. inom Westra Ryds socken af Linköpings län samt $^1/_4$ fr., $^1/_4$ säteri-ladugård och $^3/_{16}$ sk. i Askeryds socken inom Jönköpings län, $^1/_4$ mtl frälse inom Ekesjö socken i sistnämnda län, summa $10^5/_{16}$ mtl. Vid 3 hemman Tunnarp i sambruk med ett hemman Oplunda utgör årliga utsädet 18 à 20 t:r råg; skogstillgången är ymnig och god på Smålands-hemmanen, deremot äro på Östgötasidan särdeles vackra goda ängar bevuxna med stora ekar och andra löfträd.

Tuppen, *Tupen* (förr *Bemersberg,* efter 1805 års och *Bennersberg* efter 1825 års jordebok), ett och $^1/_2$ mantal frälse-säteri uti Skuttunge socken af Bälings härad och Uppsala län, är köpt från kronan af grefve Axel Oxenstierna, tillhörde sedan hofrådet Daniel Behm, adlad Behmer, som varit handledare för en af rikskanslerens söner, och öfverstelöjtnanten J. H. Behmer, † 1697; tillhörde Uppsala akademi 1741; har åtminstone sedan 1805 hört till Klippingebergs gods (se art. Skuttunge). Säteriet Tuppen taxerades år 1863 till 18,000 rdr rmt.

Turinge, *Thuringe, Torunge* omkring år 1314, socken uti Öknebo härad af Stockholms län, $4^5/_8$ mil v. s. v. från Stockholm, $3^3/_4$ från Strengnäs, $1^1/_8$ mil från adressorten Södertelge, mellan Sundsörsviken och Mariefreds- eller Gripsholmsfjärden i norr, Wårdinge och Öfver-Järna socknar i söder, har en areal af 121,150 qvadratref (eller 21,634 tld), hvaraf 3,009 tld vatten, andelarne af Mälaren dock ej inberäknade. Socknen sluttar mot nämnda sjö; dess sydliga delar bestå af föga högländta berg- och skogsmarker kring stora vattendrag; mellersta och nordvestra delarne utgöras af en jemnare, småkullig och bördig bygd. Sjöarne *Södra* och *Norra Yngen* med många öar, sund och näs bilda en båge vid södra gränserna samt utfalla åt norr genom Stora och Lilla Turingen i Mälaren. Vidare finnas *Långsjön, Wallingen, Ånstasjön* eller *Lilla Måsnaren, Malmsjön* och *Stora Rösjön.* Rådande jordmån, dels lera, dels svartmylla, dels jäsjord och sand; skogen mestadels hjelplig. Näringar äro åker- och ängsbruk, skogsbruk och något fiske, samt bergs- och manufaktur-rörelse. Tax.-värdet är 1,371,000 rdr rmt. — Folkmängden 1,690 (år 1865). — Socknen utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Strengnäs stift. Kyrkan gammal, prydes af fältmarskalken grefve Dahlbergs grafchor och ett epithaphium öfver skalden Strandbjelms son. Bland kyrkoherdar förtjenar Johan Palmberg († 1691) ihågkommas, såsom utgifvare af den (utom Arvid Månssons örtabok) första handbok i Svenska floran, hvars närmaste efterföljare, först efter 60 år, blef Linnés Flora Svecica. Denne store mästare inhemtade sin första kunskap i Palmbergs arbete. — Socknen har sparbank, fast folkskola och Winklerska slöjdskolan, grundad på enskild donation. Minnen från forntiden utgöras af högar och stensättningar, runstenar, lemningar efter borgar; gården *Tingstaden,* till hvilken torde hänföras hvad en handling af 1406 har om *placitum Ingcasom.* — Här märkas af gårdar och verk: *Nyqvarns* jernverk och pappersbruk; frälsesäterierna *Sundsör, Stensätra, Ströpsta* eller *Nyble, Widbynäs* och *Ånsta.* — Gårdarne *Berga, Marsta, Mörby* (med underl. $2^1/_8$ frälse, areal 1,579 tunnl.), *Söderby, Widby, Wärsta. Kungsbro,* 1 mtl krono, är prestgård.

*) Tham uppgifver säteriet i början på 1700-talet hafva kommit i lagman C. Bromans händer och förblifvit inom hans slägt intill år 1825.

Turinge å, uppspringer ur Norra och Södra Yngen i Södermanland, flyter genom Södra och Norra Turingen, hufvudsakligen i nordlig rigtning genom Öknebo härad till Sundsörsviken af Gripsholmsfjärden. Tillika med Malmsjön och några smärre bäckar upptager vattendraget med $1^1/_2$ mils sträckning från söder till norr, genom Turinge och Wårdinge socknar, ungefär 1 qvadratmil; medelhöjden är 100 till 120 fot.

Turinge (Twrunge) Öfre och Yttre, gårdar i Rätans socken i Jämtland, nämnas år 1489 såsom råmärken å gränsen mellan Sverige och Norge.

Tutaryd, socken i Sunnerbo härad af Kronobergs län, annex till Ryssby, innefattar på en areal af 0,388 qv.-mil $11^3/_8$ mtl, hvaraf $7^3/_4$ skatte, $^3/_8$ krono och $3^3/_4$ frälse; härtill komma 0,023 qv.-mil vatten. Jordmånen är i allmänhet sandblandad. Genom socknen flyter en å, som afför vattnet från två mindre sjöar och sedermera nära Traheryd utfaller i Laga-ån. Inbyggarnes antal, som år 1810 uppgick till endast 312, hade 1865 stigit till 638. Enligt officiela uppgifter antogs år 1860 den odlade jorden till 500 tld, den naturliga ängen till 1,320 tld, och årliga utsädet uppgår till 870 tunnor, hvilket uppgafs 1818 till endast 160 tunnor.

Kyrkan är gammal, reparerad 1694, och byggd af så stora ekstockar att endast 12 hvarf behöfdes för att gifva kyrkan dess höjd; den är 26 alnar lång, 12 alnar bred, och ligger på ett afstånd af $5^1/_2$ mil från Wexiö. Enligt rikshistoriografen Jakob Wildes uppgift år 1753 skulle denna kyrka vara den äldsta i Småland. Säkert är åtminstone, att på denna plats christendomen varit predikad och bekänd långt före de flesta andra trakter i vårt fädernesland, och kyrkan uppfördes och underhölls genom gåfvor från de första kringspridda christne, som här hade en gemensam samlingsplats och gudstjenst. Härigenom har Tutaryds kyrka blifvit hvad den ännu till en del är, en offerkyrka, till hvilken gåfvor insamlades icke blott inom landet utan äfven flerestädes utrikes. En gammal folksägen förtäljer, att då den helige Sigfrid reste från Lund till Skara och uppehöll sig i denna trakt, åt han middag vid Femsjö kyrka och anlände om aftonen till Tutaryds kyrka, der presten undfägnade honom med aftonvard. På norra sidan om kyrkomuren finnas åtskilliga ättekullar med tre bautastenar, och anses denna plats såsom det ursprungliga gudstjenststället och begrafningsplatsen. — Folkundervisningen bestrides numera i en fast folkskola med eget skolhus. — Här märkas följande gårdar och byar: *Bräkentorp* och *Förarp*, frälse-säterier, se dessa art.; *Tutaryd Bengtsgård* $^3/_8$ mtl krono, komminister-boställe; 2 mtl skatte *Tutaryd*, 1 dito *Förarp*, 1 dito *Gnustorp*, $^1/_2$ krono och $^1/_2$ frälse *Gnustorp* m. fl. — Adress: Ljungby.

Tvellån- Vestra, utgjorde, år 1554, på Wärmlandssidan gräns mot Norge (se Handlingar rörande Skandinav. Historia, 29 del., sid. 75).

Tverred, *Tväred,* annex-socken till Gällstads pastorat, ligger uti Elfsborgs län och Kinds härad, $1^1/_4$ mil s. från Ulricehamn; areal 71,288 qvadr.ref eller 12,729 tld, hvaraf 1,620 vatten; $11^9/_{16}$ mtl skatte, $\frac{3}{4}\frac{1}{8}$ krono, $11^9/_{16}$ frälse, tillsammans $23\frac{3}{4}\frac{1}{8}$ mtl, hvartill komma $3^5/_{32}$ mtl (s. k. Handbolaget, föres i juridiskt hänseende till Ås härad); 1,580 inbyggare. Marken bergig, jordmånen sandig; skog utgöres på en allmänning af bok; på östra gränsen ligger sjön Åsunden. Kyrkan, af gråsten, är gammal. Här märkas säterierna *Tverredslund*, *Hjertared* och *Hjertsbo* med qvarn och såg; *Matsered* $^1/_2$ mantal säteri-ladugård. — *Berg* $^1/_4$ mtl och *Haganäs* $^3/_4$ mtl, med tegelbruk, samt andra $1^1/_4$ mtl frälse bilda ett gods. *Stafvared* $^3/_4$ mtl är komminister-boställe. *Rude* och *Alhammar* byar. — Adress: Ulricehamn.

Tverreslund, en gård uti förut beskrifna socken, vid sjön Åsunden, nära kyrkan, består af 2 mantal frälse-säteri. Redan 1436 förekommer denna gård, men då under namnet Tväred och såsom tillhörande Tord Svensson, af adliga ätten Store, sedermera äro inga egare kända förrän mot slutet af 1700-talet, då det tillhörde löjtn. G. Stjerngranat; år 1863 funnos härtill 2 egare.

Tveta, härad i Jönköpings län, beläget söder och sydost om sjön Wettern, hvars sydligaste stränder på begge sidor

om Jönköping till en längd af något öfver 2 mil höra hit. Begränsadt i nordvest af Westergötland (endast 1 mils gräns), i norr af Wettern och Wista härad, i nordost och öster af N. och S. Wedbo, i söder af Westra och Östbo, samt i vester af Mo, upptager detta härad den högst belägna delen af Smålands bergsplatå, en god del af det egentliga Tabergs förgreningar, men med hufvudsaklig sluttning mot norr, hvarföre detta härad till större delen tillhör Wetterns vattenområde, och endast i sydvestligaste hörnet samt genom några sjöar på södra gränsen lemnar tillflöde åt Emån, Hoksån och Nissan, hvaremot östra delen tillhör Svartåns flodområde. Längst i sydvest utbreder sig *Tabergs bergslag,* och härifrån går en bergssträcka mot öster, till större delen följande häradets södra gräns. Straxt sydost om Taberg upprinner *Tabergsån* ur Löfsjön. På vestra gränsen utsträcker sig den stora *Dummemosse,* på sitt ställe beskrifven. *Husqvarnaån,* som rinner i Westra härad och utfaller i Wettern, sedan den kort förut, inklämd i en trång klippbädd med pittoreska omgifningar bildat de till ortens märkvärdigheter räknade vackra vattenfallen vid Husqvarna gevärsfaktori. Den östligare och mindre delen af häradet uppfylles af de stora sjöarne *Nätaren* eller Nättern, *Yllen* m. fl., samt deras tillflöden, hvilka slutligen från Yllen afflyta på nordostliga gränsen och bilda *Svartån.* Häradet, som omfattar en stad, Jönköping, 15 hela samt delar af 4 socknar (se tabellen till Jönköpings län), inneh. på en yta af 204,304 tld $438^1/_8$ mtl, hvaraf $201\frac{73}{144}$ sk., $45\frac{143}{144}$ kr. och $179\frac{1}{2}$ fr., beboddes år 1805 af 12,048, och 1865 af 17,175 personer. Inom häradet funnos år 1862: 8 fasta och lika många flyttande folkskolor samt 19 småskolor, sockenbibliothek i 12 socknar. Det utgör tillika med Jönköpings stad ett särskilt kontrakt af Wexiö stift samt med Wista och Mo Jönköpings läns 1:sta fögderi, med tingsställe vid Ingaryd i Rogberga socken.

En sägen förtäljer rörande häradets uppkomst och namn, att en rik borgare, med namnet Jonas, i köpingen vid Wetterns södra strand, skall på konungens uppmaning att utbedja sig en skänk, begärt så mycket skog, som han kunde »tveta» in på en dag; detta beviljades honom, hvarpå han högg en »tvet» eller spåna ur det ena trädet efter det andra, svängande djupt in i landet ända dit, der Dummsån faller i Wettern. Det härad han så intvetat kallades Tveta och köpingen fick namnet Jonaköping efter honom. (Se Tveta socken i Kalmar län).

Häradets sigill har såsom minne häraf 3 tvetar eller spån.

Tveta fjerding, så kallas de $5^7/_8$ mtl, som i borgerligt hänseende föras till Furuby socken af Konga härad, men i kyrkligt till Gårdsby socken af Norrvidinge härad.

Tveta, socken uti Aspelands härad af Kalmar län, 4 mil söder från Wimmerby, angränsas af socknarne Wirserum, Gottfridsdal och Mörlunda, samt innefattar på en areal af 16,061 tld eller 89,940 qvadratref, deraf 0,036 qvadratmil vatten, $15^1/_2$ mtl, hvaraf $10^1/_4$ skatte, $^1/_2$ krono, $4^3/_4$ frälse. Socknen genomflytes af Emm-ån, i hvars grannskap marken är slät, men i öfriga delen bergig, och har sand till jordmån; beboddes 1863 af c:a 1,120 inbyggare, ett antal, som ökats på 50 år med 500. Taxeringsvärdet nämnda år var 521,950 rdr rmt. Roteringen utgör 7 man. — Socknen är annex till Mörlunda pastorat; sockenvägen utgör $^3/_{10}$ mil. Uti Tveta kyrka skall man funnit på 1700-talet en gammal bok, skrifven på pergament med runska bokstäfver, innehållande en berättelse om Odens källa öster om kyrkan, hvilket gifvit Crœlius anledning till den förmodan, att här varit ett urgammalt samlingsställe, helgadt *Zeut Atin* eller *Teutates,* Tyskarnes Oden, samt af honom till en början fått namnet Zeuta (ett Guds hus), hvilket lätteligen kunnat förbytas till Teuta och Tveta. Om ortens fordna ryktbarhet vittnar dessutom äfven en på Åkerö egor varande stor kulle, kallad *Kungshög.* — Af gårdar märkas: det af en Gisle Petersson före sin pilgrimsfärd till Jerusalem åt munkarne i Nydala testamenterade *Mehratorp,* nuvarande *Torp,* af $^3/_4$ skatte och $^1/_2$ frälse, med pottaskebruk, som äfven finnas vid *Odensås* och *Sinnerstad;* — *Åby* gård, af $^3/_4$ skatte och $^1/_4$ frälse, med såg; — *Kantabo,* $^1/_2$ frälse, med 3 sågar och ångbränneri. — Blomsholms färgeri; — $^1/_2$ mtl *Götheruda* är sergeant-boställe. — Byar äro *Tveta* af $^1/_2$ frälse, $^1/_2$ skatte, *Torsebo, Aflingebo*

och *Örsasjögle.* — Adress: Wimmerby och Stora Åby.

Tveta, ett frälse-säteri, se art. Misterhults socken.

Tveta, herregård i Thorslunda socken på Öland, utgörande med underlydande Äplerum, $^3/_4$ mtl; härtill hörer en särdeles vacker trädgård.

Tveta, socken uti Carlstads län och Näs härad, är belägen norr om Dalbosjön, 6 mil s. v. från Carlstad, omfattar 13,328 tld fast land och 0,060 qv.mil vatten. Marken är mer bergig än jemn, rådande jordmån svartmylla. Härigenom sträcker sig Afvelsätersmoen inpå gränsen mot Dal. För boskapsafvelns förbättrande har på *Guttane* egendom under året 1862 uppställts en tjur och 10 qvigor af korsning mellan Ayrshire-tjur och kor af vanlig svensk herregårdsrace; till gödningsämne har här äfven användts kalk. Socknen, som år 1810 beboddes af 992 och 1865 af 1,700 personer, innefattar $20^1/_{12}$ mtl skatte, $^1/_4$ krono, $3^1/_4$ frälse, med lägenheter taxerade till 931,000 rdr rmt. Roteringen är 15 man. Kyrkan ligger 1 mil söder från moderkyrkan i Kila. Sockenbibliothek finnes. De fattigas antal uppgick 1855 till 70, som hvardera erhöllo i bidrag 18 rdr 51 öre. Utom Guttanes egendom, som är den betydligaste och utgöres af 1 mtl *Guttane,* $^1/_2$ mtl *Jernebohl* och $^1/_4$ *Lerdaln,* alla sk., märkes *Öna;* — *Mossvik* (Måsvik), $^1/_4$ mtl, är kommin.-boställe. I *Afvelsäter* by är gästgifveri; i denna by nära invid Åmålsviken skall enligt sägnen stått ett slag, hvilket anses bekräftadt af fyndet utaf en hufvudskalle, deri en forntidens yxa setat fasthuggen (se Dybecks Runa, år 1847, sid. 1). Byar äro vidare *Backa, Billsvik, Getebol, Hulta, Hallanda, Karud, Lerbyn, Sjöbyn, Smärslid, Skärsmyr, Wahlnäs.* — Adr.: Carlstad eller Åmål.

Tveta, annex-socken till Södertelge pastorat, är belägen uti Öknebo härad af Stockholms län; areal 9,049 tld = 50,674 qvadratref, hvaraf 1,389 tld vatten, utom andelen i Saltsjön; $21^1/_8$ mtl, deraf 3 skatte, $17^3/_4$ frälse, $^3/_8$ krono, mellan 8 och 900 inbyggare. Omkring sjöarne *Måsnaren, Wällingen, Långsjön* och *Lanaren* är ganska bergländig trakt, kring förstnämndas utlopp och dess sydvestra strand äro de mest odlade bygderna. Rådande jordmån dels svartmylla, dels mojord, dels god lera i dalgången mellan sjöarne. Näringar äro desamma som i Södertelge landsförsamling med tillägg af manufaktursmide vid *Bränninge* bruk. Kyrkan, af gråsten, belägen $^1/_2$ mil från Södertelge, är gammal. Sockenskolan är i sednaste åren grundad af egaren till *Tvetaberg.* Utom denna gård (se den art.) må nämnas *Jumsta,* 1 mtl frälse, med lägenheten Eknäs.

Tvetaberg, en sätesgård uti förutbeskrifna socken, belägen $^1/_2$ mil från Södertelge, vid Måsnarens utlopp, består af 4 mtl frälse-säteri. Gården är först i medlet och mot slutet af 1600-talet grundad och gjord till säteri af fru Carin Bååt, Carl Cantersten och landshöfd. Erik Lovisin, som efter hvarandra utbytte från kronan, år 1647, Ålö, $1^1/_2$ frälse-säteri ladugård, år 1678 Boo och Ytterby, hvartdera af 1 mtl, samt 1683—94 Qvarsta och Hosjö, likaledes af 1 mtl hvartdera. De sistnämnda fyra hemmanen hade alla i början på 1600-talet tillhört ståthållaren Hans Johansson, som skref sig till Boo och Åleqvarn, men sedermera blifvit indragna till kronan. Det sålunda genom ofvannämnda personer bildade Tvetaberg förblef inom Lowisinska slägtens ego tills år 1796, hvarefter det tillhört bland andra frih. Hierta 1825 och brukspatron C. A. Tamm sedan år 1838.

Tvetabergs gods utgjordes 1863 af $5^5/_8$ säteri (inber. Åle och $^1/_8$ Högberg), $2^1/_8$ frälse Bränninge i Tveta, $^1/_2$ mtl frälse i Westertelge socken, allt under eget bruk, samt af $3^3/_4$ mtl bortarrenderade äfven inom Tveta socken; till egendomen höra vidare Åleströms klädesfabrik, Bränninge samt Fågelsångs tegelbruk; det hela taxerades 1863 till c:a 450,000 rdr, hvaraf 100,000 rdr för hufvudgården, på hvars egor och underl. torp bodde nämnda år 157 personer. Vid godset har på sednare tiden anmärkningsvärda odlingsföretag blifvit gjorda och förbättrade brukningsmethoder tillämpade. Fordom har vid Tvetaberg äfven funnits ett krutbruk.

Tving, socken uti Medelstads härad af Carlskrona län, $2^1/_2$ mil n. n. v. från Carlskrona, omfattar på en längd af 3

mil en areal af 1,245 qvadratmil land och 0,060 vatten, inber. Eringsboda kapell, hvarmed socknen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Lunds stift, med $59^{5}/_{24}$ mtl skatte, 1 krono, $1^{3}/_{8}$ frälse, bebodda af 6,452 inbyggare. Marken bergig, rådande jordmån sand, ymnig skog. Nästan enda utsädet är råg. Produkter, som afyttras härifrån äro smör, ost, boskap, foder, bräder, timmer, kol och pottaska. Till fordna jernbruket vid *Alnaryd* hemtades malm ur sjöarne *Blanken, Listersjön, Skälen, Ljusterhöfden* m. fl., der äfven tillfälle till fiske erbjudes. — Tax.värdet är 3,142,426 rdr; kronotionden utgår med 164 kubikfot råg, 165 kubikfot korn. Två fasta skolor finnas. — Brandstodsbolag sedan år 1856. *Prestgården Näs*, $^{1}/_{2}$ mtl, hvartill hörer *Prestholmen*, skänkt af en viss Otting, höfding på Söfdeborgs slott. — Byar: *Jemsunda*, hvaraf $^{3}/_{8}$ frälse lyder under Johannishus säteri. — *Tving*, med två välbyggda gårdar. — *Alnaryd*, hvaraf $^{5}/_{16}$ mtl har qvarn och såg. — *Blåningsmåla, Långasjömåla, Broddamåla, Gäddegöls, Totasjö, Grönjölsmåla*, alla med qvarnar, m. fl. — $^{1}/_{2}$ mtl *Näs* är länsmans-bost. — Postkontor finnes i Tvings by.

Tvååker, fordom *Toager*, socken uti Himble härad af Halmstads län, vid hafvet, $1^{3}/_{8}$ mil s. o. från Warberg, omfattar 10,530 tld eller 58,968 qv.ref, fördelade på $63\frac{1}{24}$ mtl, deraf $37^{1}/_{3}$ sk., $2^{1}/_{4}$ kr., $24^{3}/_{8}$ frälse. Socknen, delad i *Norra* och *Södra* af Lillån, som utgör på en betydlig sträcka gränsskilnad i norr mot Spannarps socken, är i allmänhet en slättmark, likväl gifvas enskilda höjder, såsom *Borråsberg* och *Hörråsen*, flerstädes vackra lundar af löfträd. Ingen insjö finnes. Rådande jordmån är flygsand, här och der blandad dels med mylla, dels med torfmossjord, och stundom äfven med lera. Åkerbruket för karlarne och väfnad för qvinnorna äro hufvudnäringar; saltsjöfiske idkas af strandbon. Odlingsfliten är i betydligt tilltagande. Betesmarken är svag; skog saknas, och tillgången på bränntorf är betydligt medtagen. En jerngrufva på Fastarps utmark omnämnes år 1197 såsom då donerad af erkebiskop Absalon i Lund till Sorö kloster, masugnen skall stått vid hemmanet Jernmölles qvarnfall. Tax.-värdet upptogs 1863 till 1,861,100 rdr. Folkmängden, som år 1805 var 1,513, uppgick 1865 till 2,430 personer. Tvååkers socken utgör med Spannarp ett regalt pastorat inom Göteborgs stift, bebodt af öfver 3,100 personer; till stiftsstaden räknas $8^{3}/_{8}$ mil. Kyrkan, af sten, 60 alnar lång, är en af de vackraste i orten. Barnaundervisningen bestrides uti en fast folkskola af en examinerad lärare och i 4 småbarnsskolor af oexaminerade lärare; barnens antal år 1863 var omkring 1,414. Första nämnde pastor är Henrik Nilsson, död 1662. Bland fornlemningar märkas 16 stenar i bautastensform; sägnen omtalar en borg på *Borgberget*, der Tvååkers, Spannarps, Träslöfs och Hunestads sockne-rågångar sammanstöta; ett fynd å 199 st. silfvermynt gjordes nyligen å hemmanet Syks egor af åbon. — Gårdar: *Munkagård*, uppgifves vara socknens bästa hemman; — *Högared* af $^{3}/_{4}$ mtl och *Fastarp* af $^{1}/_{2}$ mtl, båda frälse, äro välbyggda. — *Halfbondagärde*, $^{1}/_{2}$ mtl frälse, eges af Halmstads hospital. I byn *Tvååker* är 1 mtl prestgård, $^{1}/_{8}$ mtl klockaregård. Flera hemmans-frälse-räntor innehafvas af Trippeska arfvingarne. — Adr.: Warberg.

Tvärdala, ett mtl rusthåll och $3^{1}/_{2}$ mtl fr., äro belägna uti Westra Husby socken af Hammarkinds härad och Linköpings län, $1^{3}/_{8}$ mil från Norrköping, 1 mil från Söderköping och $^{1}/_{4}$ mil från Snöfvelstorps lastageplats invid Göta kanal. Tvärdala egendom har innehafts af Pfalzgrefliga huset, sedermera blifvit styckad; kort före reduktionen egdes 2 mtl af G. Bonde, 1687 af And. Liljehööks arfvingar, 1700 af amiral Horns; i sednaste tiden ha 3 mtl frälse och rusth.-hemmanet utgjort en bättre bebyggd egendom med 146 tld stark och bördig åker, 300 tld vårdad skog m. m., samt tillhört 1850 öfverste D. M. Klingspor, 1863 hr P. M. Engström på Mensjö; taxeringsvärdet var sistn. år 81,000 rdr. Resten, $^{1}/_{2}$ mtl frälse, lydde under Hylinge säteri.

Tydje (Thydie år 1397), Tydee, socken, hvars kyrka raserades 1849, och derefter sammanslagen med modersocknen Tössö, är belägen uti Tössbo härad af Elfsborgs län, vid Wenern; omfattar

5,832 tld, utom Tydjesjön, som upptager 0,012 qvadratmil vatten; hemmantalet är $13^{3}/_{8}$ mtl, deraf $7^{5}/_{8}$ sk., 2 kr., $3^{3}/_{4}$ fr., bebodda 1865 af 860 inbyggare. Socknen har silfver- och jernmalmsstreck vid Björby, Slädekärr och Nötön, sistn. en udde i Wenern, samt kopparkis, gul brunspat, antimonialisk fahlerz; en mineralkälla kallad *Hålekällan.* Ofvannämnda Tydje sjö, deri Hvitlanda-ån utfaller, sänktes år 1821, då fallet vid Forssnäs bortsprängdes. — För barnaundervisningen finnes vexelundervisningsskola sedan 1835. Socknens fornminnen utgöras af hällekistor, stenrör, en ättehög, bautasten, dessutom äro en mängd sägner satta i förbindelse med de många i socknen varande berg och bergsgrottor, fjellsjöar och andra naturmärkvärdigheter; från en senare tid har socknen än minnen från Gyldenlöws-fejden år 1678, då kyrkan brändes. — Bland gårdar nämnas: *Forsnäs,* $^{1}/_{2}$ mtl, ärfdt af Thure Jönsson, och sedan 1834 anslaget till häradsskrifvare-bost.; — $^{1}/_{2}$ mtl *Westra Sjögar* och $^{1}/_{4}$ mtl *Skäggebol,* militiæhemman; — $^{3}/_{4}$ mtl *Tydje* stom; — *Björbyn* och *Westanå,* hvartdera af 1 mtl frälse. — Adress: Åmål.

Tyft, gästgifvaregård uti Göteborgs och Bohus län; skjutsar till

Östad i n. o.	$^{3}/_{4}$	mil.
Grimmelund i öster	1	»
Hede i vester	1	»

Tygelsjö, som i gamla danska handlingar kallas *Tyelse, Tielse, Thiulfuelse,* och utgör tillsammans med Klagstorp ett pastorat, begränsadt i norr af Bunkeflods och Glostorps församlingar, i söder af Gesie, i vester af Öresund, är belägen i Oxie härad af Malmöhus län, 1 mil söder från Malmö; hufvudsträckningen är 11,000 alnar, bredden vexlar mellan 2,400 och 3,900 alnar, arealen $2,510^{1}/_{4}$ tld, inberäknadt till $^{1}/_{8}$ mtl Gesie hörande $15^{1}/_{4}$ tunnland, som äro sammanblandade med Piles öfriga egor. Socknen utgör ett herrligt slättland, som sakta sluttar ned mot hafvet, och visar sig såsom ett enda fruktbart sädesland, eller, till följd af de allmänna pilplanteringarne, som en storartad trädgård, prydd med tätt liggande vackra hus och gårdar, hvilka likt spridda lustställen, och omgifna af vackra planteringar, små parker och fruktträdgårdar, i hög grad försköna taflan, hvilken i vester innefattas af sundets blåa vågor, med sina deröfver sakta framglidande seglare. Jordmånen består öfverhufvud af lermylla på lerbotten; den sednare hvilande på ett underlag af kritsten, såsom fallet är med hela den sydvestra delen af provinsen, ehuru intet lager af kritarten framträder blottadt; endast sjelfva hafsstranden är af magrare beskaffenhet, sandig och grusblandad, samt måste i följd af öfversvämningar endast begagnas till bete. All bergformation saknas, endast på flinta, såsom alltid åtföljande kritbildningen, finnes god tillgång. Vatten finnes till husbehof, men endast i gräfda brunnar eller dammar, ty ingen kallkälla, intet kärr, icke en gång en torfmosse finnes inom pastoratets område. Ett enda obetydligt vattendrag genomlöper socknen förbi kyrkobyn, men uttorkar vanligen om sommaren. På säteriet Piles strandmark finnes en dam, numer kallad »*Andkojan*», sannolikt deraf att en mängd vildänder och annan sjöfogel vid vissa tider af året under nattetid samlas i dammens vatten. Klimatet är synnerligen mildt och helsosamt. Vårvindarne äro de skarpaste och derföre mest farliga för såväl helsan som växtligheten; deremot äro sena vår- och tidiga höstfroster ovanliga. Detta, jemte den i allmänhet mindre stränga vinterkölden, gör, att flera växter med ett egentligen mycket mer sydligt hemland här kunna bära mogen frukt, såsom flera drufsorter, mullbär, aprikoser, persikor, m. fl., samt t. o. m. utan betäckning öfvervintra. Utom vid de flesta kusttrakter förekommande skrofler, äro inga sjukdomar här endemiska. Växtligheten är ytterst yppig hvad odlade växter vidkommer, men den vilda floran är fattig till följd af att nästan all mark är uppodlad. Hvarken hvit- eller blåsippor finnas, icke en gång *Arnica,* men deremot *Veronica, Draba verna, Lamicum* m. fl. tidiga åkerblommor i öfverflöd. Bland sällsyntare växter, förekommande i åkrarne äro: *Sagina ciliata, Elatine* m. fl. Af vilda bärsorter finnas endast *Rubus cæcius* (käringsbär) och *Fragaria collina* (bäcksmultron), hvilken sednare är temligen sparsam och ofta steril. Fläderbusken och krypvidet (Salix repens),

äro de enda buskarter, som på slätterna plantera sig sjelfva. Af pilarter äro *Salix alba, viridis* och *viminalis* allmännast planterade, alm på få ställen, vid kyrkorna och några boningshus. *Lycium barbarum* planteras ofta vid de smärre husen och pryder deras väggar och gaflar. Lafvar finnas få, ormbunkar inga, och mossor får man söka på de mer gamla halmtaken.

Socknen utgöres af endast Tygelsjö by, före 1805 på ett ställe omkring bäcken söder om kyrkan, nu spridd kring hela socknen, och *Pile* fordna säteri af 2 mtl. Om det sednare förtäljer sagan, att på dess ställe fordom stått en med vallar och grafvar befäst borggård, och in i närvarande århundrade skola spår efter bemälda vallar varit synliga, men nu mer äro sådana försvunna, och plogen samt lian gå fram öfver det fordna herresätets spårlösa plats. Historien omnämner hvarken hvem som grundlagt eller bebott det, ej heller vet man, när det förstördes. Endast några gamla danska handlingar omnämna en herr Ulfstand. I en sednare tid utgjorde Pile ett uts. frälse till Börringe kloster och uppgifves af Gillberg år 1765 lydt under Torups gård; det såldes dock slutligen från Börringe och köptes af bönder. Hemmanen, $19^3/_8$ mtl, utgöras af $4^1/_2$ mtl uts. frälse, $2^7/_8$ krono-skatte roterade, $7\frac{28803}{36288}$ kr.-sk.-rusth., $2\frac{7485}{36288}$ kr., 1 militiæ-, 1 ecklesiastikt boställe.

Folkmängden, som 1800 var 332 och 1865 uppgick till 850 personer, har under de sednare 50 åren alltså mer än fördubblats; en omständighet, som i främsta rummet torde ha sin orsak i enskiftet och, genom jordens bättre odling, dernäst i hemmans-klyfningen. Hela socknen består af 156 hushåll; hemmansbrukarnes antal är 58, husmännens 65 och tjenstehjonens 116. Folket i detta pastorat utmärker sig genom ett stilla, ärligt och gudfruktigt sinnelag samt rena seder. Den stilla sedesamhet, som röjer sig i öfrigt, visar sig äfven derutinan, att dans och lekstugor, vanligen ungdomens käraste nöje, här icke ega rum. Åtskilliga åboer hålla tidningar, och flera af dem ega ock sin lilla boksamling, som dock består nästan endast af religiösa uppbyggelseskrifter, såsom Luthers, Nohrborgs och Schartaus postillor. Gamla plägseder af vidskeplig art, som annars så ofta påträffas hos allmogen, hafva här för länge sedan försvunnit, hvartill undervisningen i socknens 2:ne skolor sedan åren 1807 och 1827 väl i sin mån bidragit. Vänliga och umgängsamma, röja bönderna en för sin klass ovanlig frihet i umgängestonen. Välståndet är äfven i jemnt tilltagande, en följd så väl af den rådande idogheten som af den fruktbara jordmånen. Boningshusen äro i allmänhet uppförda af brändt eller obrändt tegel och korsvirke under halmtak. Ladugårdshusen, som äfven byggas stora och rymliga, utgöra med manbyggnaden en fyrkantig, kringbyggd gård, hvilket är förmånligt på en slätt, der vinden har fritt spelrum. — Näringar. Åkerbruk är hufvudnäringen, och lemnar sädesproduktionen betydlig afkastning. Före enskiftet var åkerjorden till kyrkobyarna delad i tre vångar eller gärden, i hvilka hvar och en hade sin åkerteg. Efter enskiftet har man lärt sig att bättre använda jorden, och all marken, med undantag af den närmast stranden befintliga, de s. k. strandängarne, är uppodlad åker. Ett hemmans egor äro vanligen indelade i 6 à 7 lotter under vexelbruk i följande ordning: 1:o gödslad träda, 2:o råg, 3:o klöfver, 4:o korn, 5:o ärter och vicker, 6:o blandsäd och hafra. Lin odlas föga, ehuru jordens godhet skulle medgifva vackra skördar af denna nyttiga produkt, som nu måste till höga priser införskrifvas från utrikes orter. Rapsat, betor och turnips odlas obetydligt. Åkerbruksredskapen äro engelska plogen, jernharf, skånskt årder, vält och mullsloffa. Boskapsskötseln är ringa här, liksom på många andra ställen inom detta bördiga landskap. Stora hemman med ända till 100 tld åker hafva stundom blott 6 kor. Jordbrukarens högsta bemödande synes gå ut på framtvingandet af goda sädesgrödor, och till följd deraf lemnar ladugården föga till afsalu. Jordrymden till hvarje helt mantal varierar mellan 100 à 150 tld. Jordens försäljningsvärde har här, som öfver allt i Skåne, synnerligast på de fruktbara slätterna och i städernas grannskap, nästan fördubblats på ett halft århundrade. År

1855 betaltes inom pastoratet vanligtvis mellan 300 à 350 rdr rmt för tunnlandet, då fråga är om större hemmansdelar; men för mindre jordbitar betingas vida högre pris. Rörande hemmansklyfningen hänvisas till annex-socknens beskrifning. Trädgårdsskötseln börjar alltmer att vinna intresse; vid hvarje hemman finnes en större eller mindre trädgård. Vid Tygelsjö prestgård är en större välskött trädgård, der man har särdeles stora valnötsträd, spalierade mullbärsträd och persikor, som bära årlig frukt. Derjemte har pastorn försett trädgården med många vackra utländska träd och buskar. Äfven hos en och annan bonde äro anläggningar gjorda i nyare stil, med gräsplaner, sandgångar m. m. Till och med vindrufvor, både gröna och bruna, finnas och mogna utan drifning. Särskildt nämnes ock en trädgård i engelsk stil, med åtskilliga utländska träd och blomsterbuskar, anlagd af en hemmansåbo i Klagstorp. Bär, grönsaker och växter för kökets behof odlas vid hvarje liten lägenhet. Biskötsel drifves endast för egna behofvet. Ingen humleplantering finnes. Bränslet, som fordom nästan uteslutande bestod af torf, hvilken hemtades från trakten af Svedahla, utgöres nu förnämligast af stenkol från Malmö samt ved från Skabersjö och Lindholmens gods, derifrån äfven skogseffekter till redskapsvirke och byggnader hemtas. Ylle- och linneväfnader tillverkas för eget behof. Af verk finnes endast en tullmjölqvarn, uppförd år 1736. Afsättningsorten för socknens produkter är Malmö, och antogos desamma 1855 upp gå till c:a 2,000 rdr rgs pr helt mtl.

Tygelsjö och Klagstorp hafva från uråldriga tider utgjort ett pastorat, som nu är regalt af 1:sta klassen, med tax. 550, och tillhörande Oxie kontrakt af Lunds stift. Pastors-bostället utgöres af egendomen № 41 Tygelsjö, ett helt mtl, med en egorymd af 100¾ tld. Socknarne lyda under Oxie, Skytts och Wemmenhögs häraders domsaga; tingsstället är *Klörup*, omkr. ½ mil från Tygelsjö.

Kyrkan, som antages vara från 13:de och 14:de århundradena, är ursprungligen uppförd i rundbågsstil med fyrkantigt torn och räta trappformiga gaflar. Med undantag af tornet, der ännu gamla skottgluggarne finnas qvar, samt chorgafveln, har kyrkan 1823—35 undergått fullkomlig ombyggnad. Vid dessa kostsamma byggnadsföretag, utförda enligt öfverintendents-embetets ritning, gjordes intet afseende på kyrkans ursprungliga byggnadsstil, utan vittnar tillbyggnaden så väl om smaklöshet som mindre insigt i byggnadskonst. Sjelfva hvalfven äro så illa uppförda, att de hafva betydliga sprickor och hota att instörta, så vida de icke ånyo ombyggas. Då professor Brunius omtalar, huru öfverintendentsembetet tillåtit okunniga byggmästare bortfuska våra skånska kyrkor, anförer han såsom exempel alltid i främsta rummet Tygelsjö kyrka. Predikstolen är förfärdigad 1595 i den s. k. renaissancestilen och har afbildningar i trä af de fyra evangelisterna. Altaret är i samma stil. I kyrkan förvaras en gammal dopfunt af sten, en grafsten öfver den Erlige, velart oc Vilfornemme mand Erik Christensen fordum Heritsfoget her i Oxie hæret. Den förste kyrkoherde, som nämnes, är Johannes Nikolai år 1562. Bland pastoratets 15 kyrkoherdar må vidare nämnas: Peder Lauritson år 1591, om hvars nit och arbetsamhet som kyrkoherde vittna både minnen i kyrkorna och efterlemnade skrifter, såsom hans Catechismus: »En sand enfoldig oc ordentlig Förklaring offuer Catechismum, som vor Trois oc Saligheds lärdoms faste Grunduol.» Johan Nils Lundæus, som tillträdde år 1776 och dog 1789, blef af folket kallad »en sträng prest», troligen för sitt nit om ungdomens undervisning. Af efterträdaren Nils Christoffer Holst, † 1815, ombyggdes prestgården åren 1791—92 samt anlades den nuvarande stora och prydliga trädgården o. s. v. Efter mag. Jacob Berndt Kallenberg, död 1849, anlade hela församlingen sorgdrägt, tillkännagifvande dermed den allmänna sorgen. Nuvarande kyrkoherden (sedan 1851), mag. Johan Ernst Rietz, är ledamot af utländska lärda samfund; af hans många utgifna arbeten må nämnas: »Skånska skolväsendets historia»; »Geografiens och Geografiska upptäckternas hist.»; »Scriptores Suecici medii ævi» m. fl.

Fornlemningarne utgöras af ättehögar, der man funnit menniskoskeletter, och

i en hufvudskål en afbruten pil, 5 tum lång och 1 tum i diameter, gjord af taggen af ett elghorn. I sitt arbete om »Skandinaviska Nordens Ur-innevånare», Del. I, omnämner professor Nilsson dessa fynd, som han anser vara af särdeles intresse i etnografiskt hänseende, då, såsom han yttrar sig, man här för sina ögon har lik af en menniskostam och vapen, hvarmed de blifvit dödade, tillhöriga en annan. De funna skeletterna anser han nämligen tillhöra Kimbriska folkstammen, dels emedan begrafningssättet är sådant, som påträffats endast hos det folk, som nyttjade kopparvapen, men aldrig hos det, som begagnat stenredskap, dels emedan man bland skeletterna funnit ett, kring hvars armpipor sutto spiralringar af bronz. Sannolikt har här förefallit en strid mellan landets vilda inbyggare och ortens nuvarande bebyggares äldsta förfäder, Kimbrerna, hvilka i en aflägsen forntid hitkommo öfver Sundet och nedsatte sig som nybyggare. Ett fynd af fornsaker, vägande 16 ℔, från bronzåldern anträffades i November 1864 af en bonde å dess hemman № 1 Pile. För öfrigt hafva de slägter, som i ättekullens jord funnit sin hvila, numer icke något namn eller någon hågkomst på jorden. Barnen leka på de fordna kämparnes mull, och mannen vid de fredliga yrkena skördar sin säd i ro, der fordom hans förfäder måste spilla sitt blod för en roflysten fiendes hand. Postgången är på Malmö.

Tyksfors (i jordeböckerna), Töksfors eller Töksmarksfors, stångjernsbruk samt manufakturverk uti nedan beskrifna socken; det förra, anlagdt år 1797 af prosten Sven Dahlman och regementsskrifvaren A. Atterberg å $^1/_8$ mtl Böns egor vid en vik af norra ändan af sjön Stora Lee, har en hammare, 2 härdar, med 2,464 centn. tillverkning, beräknadt i medeltal under sednaste åren; det sistnämnda, i en sednare tid tillkommet, består af 1 knipp-, 3 spikhamrar, 2 ässjor, med 832 centn. tillverkning af köpe ämnes-jern. Tillhörande landtegendom utgöres af $^1/_8$ mtl i Östra Bön samt $^3/_{16}$ mtl i Backen; dessutom finnes mjölqvarn om 3 par stenar samt 2:ne sågar; hela godsets fastighetsvärde upptogs i 1863 års bevillning till 54,300 rdr. Såsom egare nämnas, utom sjelfva grundläggarne, på 1840-talet C. J. Wallroth och G. Wahlund, år 1863 brukspatron E. Lagrelius. — Den omgifvande trakten beskrifves som särdeles vacker, och bemälda stora sjö med dess talrika öar och uddar samt den vid dess vestra strand i en oafbruten sträckning fortgående, ännu tämligen höga norska fjellryggen, erbjuda en tafla, som i storartad skönhet torde kunna täfla med de flesta delar af landet.

Tyksmark (i jordeböckerna), Töksmark och Töcksmark (hos enskilda författare), efter sjön Töcken, skrifves ock i konung Gustafs testamente Tingsmark, socken uti Carlstads län och Nordmarks härad, stötande intill riksgränsen och belägen 13 mil v. n. v. från Carlstad; omfattar en areal af 1,064 qvadratmil fördelade på $15^1/_4$ mtl skatte, $^3/_4$ krono, och 0,140 qv.mil vatten. Här finnas lager af urlerskiffer och ypperligt tälgstensbrott, men som af brist på penningar för närvarande måste ligga nere. Folkmängden, som år 1855 var 1,752, hade 1865 uppgått till 2,044 innebyggare. All fast egendom var 1863 tax. till 1,110,442 rdr rmt, hvaraf 45,400 rdr för verk och lägenheter. Roteringen utgör 4 man. — Kyrkan ligger $^4/_5$ (eft. Djurberg) eller $1^1/_4$ mil (enligt karta) n. v. från moderförsamlingens i Holmedal. Sockenbibliothek finnes. — År 1855 utgjorde de fattigas antal 34, och hvardera erhöll i bidrag af församlingen 39 rdr 44 öre. Vid denna sockenkyrka har man varit betänkt på anläggandet af en stad för vestra delen af Wärmland och en del af landskapet Dal, till vinnande af lättare afsättning för ortens varor, helst de många sjöarne och vattendragen synas vara egnade till att underhålla en lifligare varuomsättning. Privilegier för en köping utfärdades äfven af kongl. Maj:t 1811; men köpingen kom dock ej till stånd genom Nordmarks-allmogens deremot visade obenägenhet och föregifvande att en köping derstädes skulle blifva en nederlagsort för lyxartiklar samt ett tillhåll för lönkrögare och cessionanter. Åtskilliga obetydliga minnesmärken från norska fälttågen finnas i närheten af Tyksfors stångjernsbruk, socknens enda större egendom, samt vid förutnämnda kalkstensbrott. Boställs-hemman äro $^1/_2$

mantal *Stommen*, med tullmjölhusbehofsqvarn och stamp, kyrkoherdens; $^1/_4$ mtl Stommen, komministerns. Byar äro *Bön* med qvarn och såg, *Bryngelsbyn, Dahlen, Elofsbyn, Gråbol, Gåttarsbyn, Nedra Hån, Skärbol, Stenbyn, Töresbyn, Ärtekjern* och *Östegård.* — Adress: Arvika.

Tyllinge, en sätesgård uti Kalmar län, Dalhems socken af Norra Tjust härad, $4^1/_4$ mil från Westervik, består af 4 mantal frälse-säteri, och de underlydande hemmanen utgöra tillsammans $13\frac{47}{48}$ mtl. Godset har ett trefligt läge vid sjön Tynn, närmast gränsen mot Östergötland. Manhuset utgöres af en prydlig två-våningsbyggnad af trä, omgifven af stor trädgård. — Tyllinge upptogs år 1623, sedan det länge legat öde, af en fru Emerentia samt köptes 16 år derefter af öfverste Olof Stake, hvars dotter Metta ännu egde det 1708 som enka efter landshöfdingen Arendt Möller; ärfdes af systersonen öfverste Brun, adlad Braun, † 1710 af erhållna blessyrer i slaget vid Helsingborg. Godset synes efter hans död blifvit inköpt af ryttm. G. J. Duvall, som egde det till sin död 1749; och har godset allt sedan gått i arf inom denna slägt.

De underlydande hemmanen (af säteri, frälse och skatte natur) äro belägna inom Kalmar, Linköpings och Jönköpings län; hela godset var 1863 med tillhörande mjölqvarn, tegelbruk och kalkugn åsatt ett taxeringsvärde af c:a 350,000 rdr rmt, och bodde samma år på dess egor 630 personer. Vid hufvudgården och med den i sambruk liggande $^1/_2$ mtl Ramshult har utsädet varit 30 tunnor hvete och råg samt 40 à 45 diverse vårsäd, förutom 50 à 60 tunnor potates. Till Tyllinge och närmast derintill belägna $7\frac{17}{48}$ mtl hör ymnig skog, som är indelad till trakthuggning; afverkningen transporteras från egendomens sågar till närmast Saltsjön belägna lastplats, Gamlebyköping; äfven en större qvantitet kol (minst 3,000 läster) afverkas årligen för Åtvidabergs kopparverk och Öfverrums bruk. Å en höjd vid Ramshult hafva höga resta stenar samt ättehögar m. m. blifvit funna.

Tyllstorp eller *Töllstorp*, ett mantal frälse-säteri i Gnosjö socken, Westbo härad, Jönköpings län, har vidsträckta, men magra och stenbundna egor samt flera underlydande, väl odlade torp. Gården skänktes såsom säteri år 1565 till Märtha Bonde, egdes sedermera af Carl C:son Gyllenhielm, fru Estrid Store, guvernören Sjöblad, riksrådet frih. Ruuth, dennes son excellensen gr. Ruuth samt lagmannen Danckwardt, hvilken sistn. försålde egendomen till bönder. Före 1810 var Tyllstorp fideikommiss. Gården med tillhörande såg är nu delad i tre lotter.

Tynderö, socken uti Medelpads fögderi af Wester-Norrlands län, $3^1/_2$ mil o. n. o. från Sundsvall, $2^1/_2$ mil s. v. från Hernösand, omfattar en areal af 10,554 tunnl., deraf 220 äro mossar, och $10^9/_{192}$ mtl, alla af skatte natur, $^5/_{24}$ mtl (eller 10 mål) som är komminister-bost.; folkmängden, år 1865 cirka 1,000, har på 50 år nära fördubblats. Socknen, omgifven på trenne sidor af Östersjön, mot hvilken den har en jemn sluttning, har inga öppna slätter, insjöar eller betydligare rinnande vatten; härtill höra några öar: *Åstön*, skiljd från fasta landet genom Tynderösundet, som kan befaras af mindre farkoster och ångbåtar, *Granön, Ålnön* m. fl. *Rödviken, Stor-* och *Skeppshamnen*, det sednare med ett fiskekapell, äro små fisklägen. Rådande jordmånen är sand. Hufvudnäringarne äro enahanda med moderförsamlingens, deremot är här strömmingsfisket en vinstgifvande binäring, som t. o. m. föranledt borgare från Gefle och Sundsvall att vid nämnda fisklägen uppföra sina sjöbodar och boningshus för bedrifvande af denna så väl indrägtiga som »nöjsamma» handtering. — All fast egendom taxerades 1863 till 500,500 rdr rmt. Socknen är endast underkastad extra rotering. — Kyrkan, af trä, $2^1/_8$ mil från moderkyrkan i Ljustorps socken, ombyggdes 1793 och försågs med orgelverk. Uti socknens fasta folkskola undervisades 1862: 130 barn. Af härvarande 16 byar och hemman må nämnas: *Berge, Myckeläng, Skilsåker* och *Stångrid*, hvardera med omkring 800 tlds areal, deraf 20 är åker. — Adress: Hernösand eller Sundsvall.

Tynnelsö, gods och slott, beläget i Öfver-Sela socken af Selebo härad och Nyköpings län, på en ö i Mälaren, $9^1/_2$

mil från Stockholm, ¾ mil sjö- och 2½ mil landväg från det midt emot liggande Strengnäs, dit en gång under sjön skall varit ledd. Tynnelsö är anlagdt af en, vid namn Anton eller Tomas, som benämndes Tynne, och fanns redan på 1250-talet. Efter denna tid anslogs det till præbende åt biskoparne i Strengnäs, och en af dessa, Conrad Rogge, vanligen Cordt kallad, byggde der på 1490-talet Tynnelsö slott. Under kon. Gustaf I:s regering gafs befallning om fästningsverkens raserande, sedan de blifvit intagna från Danskarne, och egendomen, som innehades af biskop Måns Sommar, blifvit indraget till kronan, hvarefter det kongl. huset vistades på Tynnelsö slott tidtals, intilldess Gustaf I:s andra gemål, Margaretha Lejonhufvud, derstädes med döden afgick den 26 Augusti 1551. Sedermera förlänades Tynnelsö till åtskilliga kongl. personer, och egendomen fortfor att vara kronogods, tilldess drottning Christina år 1644 bortskänkte den åt sin hoffröken Elisabeth Gyllenhjelm, gift med Axel Thuresson Natt och Dag, som fick bibehålla kungsgården med flera kringliggande hemman, fastän allesammans bort, såsom förbrutna gods, indragas, hvilket ock i en sednare reduktion skedde. Efter Carl XII:s död förlänades Tynnelsö åt kosakhöfd. Mazeppas systersons enka, grefvinnan Woynarowski, i afbetalning på ett lån, som konungen gjort hos hennes man; öfvergick derefter genom köp i de begge grefvarne von Hessensteins ego, af hvilka den äldre, Fredrik Wilhelm, försålde det år 1779 till kommerserådet S. B. Hebbe, hvilken år 1800 gjorde deraf ett fideikommiss, som nu innehafves af brukspatron J. Philip Hebbe.

Slottet, bygdt nära fyrkantigt, med 2 utbyggnader, och fyra våningar högt samt fordom försedt med torn, i hvars ställe nu öfverst på taket finnes inrättad en salong med fönster åt alla fyra sidorna, reparerades med stor kostnad till sitt yttre åren 1826—27 af kommerserådets son Philip B. Hebbe. Det kan ej bebos, utan utgöres manbyggnaden af en obetydlig träbyggnad. På slottet satt som lifstidsfånge den under Gustaf I för förrädiska stämplingar dömde borgmästaren Gorius Holst.

Detta, bland de gamla biskopssätena det märkvärdigaste, torde äfven vara det i fruktträdgårdsväg. Beläget i en af våra äldsta kulturbygder, förråder äfven dess trädgårdsodling sina gamla anor; »men Tynnelsö gods skulle» — skrifver O. Eneroth — »vara lika hemfallet till barbari i trädgårdsväg, som de flesta andra, om icke nuvarande egaren hade ordnat sin verksamhet i denna rigtning enligt den grundsatsen, att hans underhafvande borde beredas så mycken hemtrefnad, som med god ordning kan på trädgårdsvägen åstadkommas.» Vid alla bondgårdar och torp äro anlagda planteringar, dels nya, dels äro de gamla planteringarne ökade; de större trädgårdarne utläggas till och med på kartor. Sjelfva Tynnelsö trädgård är en af Sveriges nuvarande förnämsta fruktträdgårdar, ehuru den väl ännu icke är täckdikad, ej heller finnes der införd en högre drifven fruktträdgårdsskötsel; men den är rik på valda varieteter, och, skött med exemplarisk ordning, är den tillika trädskola för hela godset. I fråga om jordmånen, så är grunden närmast slottet uppblandad med kalk- och murgrus efter byggningar och murar; längre ned råder gamla leran; på det gamla slottets murar trifvas förträffligt äfven aprikoser och persikor.

Vid Tynnelsö visades länge en ek, med sägen, att uti den lät kon. Gustaf I hänga junker Thomas, kon. Christian II:s trogne höfvidsman på Åbo slott, och säges Thomas dervid icke hafva beklagat sig öfver någonting annat än att repet, deri han hängdes, var af bast och icke af hampa.

Tynnelsö frälse-säteri är skattlagdt den 25 Mars 1725 till 7⅝ mtl och har en egorymd af 909 tld, hvaraf 157 åker, 274 äng, 459 betesmark, 17 gårdsplats och trädgård; det utgör med 23⅛ frälse ett gods, hvars egor ligga spridda dels på Selaön, dels på Aspön och Tosterön. Säteriets tax.värde är 152,500 rdr rmt.

Tyngsjö, kapell-församling till Malungs pastorat, hvars södra del den intager, är belägen i Wester-Dalarnes fögderi af Stora Kopparbergs län och utgöres af fordna Östra Finnmarken, der väl länge bönehus funnits; men som de tre

kyrkohögtiderna eller Presthelgerna betraktades mer som samlingstillfällen för att uppgöra de verldsliga bestyren, blef andakten en bisak, tills omsider genom Liljendals bruksegare och den år 1859 tillsatte predikanten ett bättre utsäde blifvit nedlagdt till folkandans lyftning. Råskilnaden mot vestra Finnmarken antages framgå öfver södra delen af sjön *Qvin;* af sjöar finnas vidare vid allmänna landsvägen till Wermland *Tyngsjön* och *Bredsjön, Upp- Grund-* och *Fjällrämen* samt *Milsjön.* Såsom vanligt inom finnmarkerna, hafva inbyggarne, hvilkas antal 1864 uppgick till nära 800 på 128 hushåll, äfven här valt sina bostäder på kullar och berg, der gårdarne, hvaraf många äro ganska väl byggda, med storartade utsigter, ligga spridda. De gamla rökstugorna äro nästan helt och hållet försvunna; nu mer ha Finnarne till och med tapetserade väggar, målade bord och stolar och väl försedt husgeråd af koppar, tenn och porslin. Finnen har vanligtvis snyggare inom hus än sockenboerna. Lefnadsvilkoren äro i allmänhet bergliga; åkerfälten, hvilkas höga läge skyddar dem i det längsta för frost, gifva genom Finnens odlingsflit bättre skördar än åkern i de stora dalgångarne; afkastningen af ladugården är ock rikare; dessutom eger Finnen genom kolning och hvarjehanda skogskörningar, jagt och fiske goda bifförtjenster. Dessa skogars första bebyggare anses ha inkommit från Finnland, och skall *Afradsberg* i medlet af 1600-talet tagits i besittning af Lars Kokkoinen, ehuru redan Gustaf Wasa skref, »att hvem som helst skulle få odla den här socknen.» För omkring 50 år sedan talades här finska, men nu mer temligen ren svenska med någon tillsats af Wermländska. Sägner om jättar i Finnmarken före Finnarnes hitkomst och om strider dem emellan saknas ej heller här; de äro anförda af M. Axelsson, i Westerdalarnes beskrifn., sid. 63. I grannskapet af kapellet var under året 1864 en fast skola under byggnad, och kommer församligen alltså hädanefter att hafva eget skolväsende, liksom den 1858 erhöll egen fattigvård. — Byar: *Norra Tyngsjö,* areal 53,401 qvadratref (= 7,750 tld), hvaraf 485 (= 86 tld) åker; *Södra Tyngsjö,* areal 53,487 qv.ref, hvaraf 210 åker; *Norra* och *Södra Afradsberg,* areal 13,875 qv.-ref, hvaraf 109 åker; m. fl. Ifrån härvarande gästgifvaregård skjutsas till:

Rågsveden	n. o.	3	mil.
Ytter Malung	i norr	$2^3/_4$	»
Laggåsen	i Wärmland	$1^1/_2$	»

— Adress: Malung.

Tynninge, en gård i Kumla socken och härad af Nerike, $^5/_8$ mil öster om Halsbergs jernvägsstation, är hufvudsakligen bekant för det der anlagda stenhuggeriet, vid hvilket, bland andra arbeten, utförts de stenornamenter, som nu pryda det nya stadshuset i Örebro.

Tynningsö (efter jordeboken), Tynninge (efter Tham), två mantal frälsesäteri uti Skägga fjerding af Wermdö socken och skeppslag samt Stockholms län. År 1560 donerades Tynningsö af kon. Erik XIV till Jacob Bagge, köptes sednare af riksrådet Herman Fleming, reducerades, utbyttes af Gyllencreutz, innehades 1741 af Wrede och har sedan 1849 och ännu 1863 varit skiftadt mellan 6 bönder; tax.värdet sistnämnda år var 70,000 rdr rmt.

Tyresö, socken i Sotholms härad uti den del af Stockholms län som kallas Södertörn, vid hafvet, $1^3/_4$ mil från hufvudstaden, utgör östligaste kanten af Södermanland; arealen är, gemensam med Dalarö kapell, 0,774 qvadratmil = 17,992 tunnland, hvaraf 0,032 vatten, fördelade på $22^5/_8$ mtl, deraf $19^1/_8$ frälse på 17,192 tld höra till Tyresö. Socknen består till ej ringa del af skärgårdslik skogs- och bergmark, genomskuren af vattendrag, dock inåt landet mer sammanhängande, i allmänhet skogrik, men med ej ringa odlade marker å ler- eller sandjord i norra midten, kring ortens största vattendrag, som kommer från Drefviken och utfaller i Granöfjärden. Skärgården och äfven de inre bergstrakterna förete flera spår af forntida naturrevolutioner; särskildt nämnas jättegrytor vid Uddby, berggrottor vid Tyresö. Näringar äro åker- och skogsbruk, fabriksrörelse, fiske, skälfångst och sjöfart. All fast egendom var 1863 tax. till 673,100 rdr rmt, deraf ungefär hälften för *Tyresö* tegelbruk, *Uddby* qvarn med 16 par stenar, *Nyfors* pappersbruk, *Wättinge*

sämskstamp och klädesvalk, *Häradsö* fiske m. m. Folkmängden, som 1810 var 616, uppgick 1865 till 876 personer på 160 hushåll. I socknen äro förlagda 5 man af indelta arméen.

Tyresö utgör med Dalarö kapell ett patronelt pastorat af 3:dje klassen inom Strengnäs stift, beläget 10¼ à 11 mil från stiftstaden; jus patronatus utöfvas af egaren till *Tyresö gård.* Om församlingens uppkomst genom hennes skiljande från Österhaninge, dit hon förut hört, och om Tyresö kyrkas uppförande är följande tradition: Egaren till Tyresö gods ville en Söndagsmorgon följa sin aflidna inspektors stoft till den vanliga gemensamma begrafningsplatsen på Österhaninge kyrkogård; men vägen var lång, och liktåget hade icke hunnit längre än midt för Berga gästgifvaregård, då sammanringningen började. Liktåget hann således icke fram i rättan tid, hvilket så förbittrade Tyresö egare, att han beslöt bygga en kyrka för egen räkning. Likväl synes Tyresö förut haft ett kapell, sannolikt samma byggnad, som nu mer af Tyresö säteris egare begagnas till stall och vagnshus. Kyrkan är emellertid gammal, belägen midt framför Tyresö slott och uppförd i ren götisk stil, utvändigt af rödt fogstruket tegel, med portaler af huggen sandsten och i bly infattade små rutor. Invändigt utgöres kyrkan af ett enda skepp med krysshvalf, dessa försedda med strålar af kalksten, slutande mot kapitäler af samma materia, och i hvarje kapitäl är Oxenstjernska vapnet anbragt. Förutnämnda tradition förmäler vidare, att kyrkans grundläggare, riksdrotset Gabriel Oxenstjerna (se vidare under Tyresö gård), vidtog, under drottning Christinas förmyndare-regering, jemte två andra Oxenstjernor, den hårdhändta åtgärden, att, såsom det heter, taga några bönder från Österhaninge socken och lägga dem till Tyresö kyrka; men såsom en ersättning till Österhaninge läto de derunder igenkomma de fyra öarne *Ornön, Utön, Nämndön* och *Romön* (Rummarön), som blifvit derifrån afsöndrade 1607 och utgjort särskildt pastorat. År 1633 fick socknen egen kyrkoherde. Skolan grundar sig till en del på donation af en Boman. Till förökande af sockenbiblio-theket har nuvarande egaren af Tyresö gods skänkt 150 st. arbeten. Sparbank finnes. Af fornminnen märkas hällristning i *Spångaberget*, lemningar efter en befästning vid *Stensjödal* på Åfva egor, en s. k. rysk bakugn å Sandholmen vid Brevik kanske ett minne efter ryssarnes besök, 1719. Gården *Båthuset* vid Morviken anses leda sitt ursprung från vikingatiden. — Största godset är *Tyresö* säteri med underl., dernäst *Kumla* gård; ¹ ₄ fr. *Ahlby* är kyrkoherde-boställe. — Verk och inrättningar äro redan omnämnda; hemman äro *Dyfvik, Näsby, Racksta, Wissvass* och *Älmora* (Elgmora). — Adr.: Stockholm.

Tyresö, ett gammalt herresäte, vackert beläget vid en vik af hafvet uti förutbeskrifna socken, nära till kyrkan, hvarifrån räknas 1¾ mil till hufvudstaden. Den ansenliga mangårdsbyggnaden, innehållande 28 rum, omgifves af 2 trädgårdar med orangeribyggnader, lustpark i engelsk stil m. m. Äldsta kända egare äro af slägten Natt och Dag, och synes godset hafva kommit med Carin Ehrengisles dotter af Hammerstadsslägten (Natt och Dag i längden) till Greger Bengtsson (Store), som lefde 1410 och skref sig till Tyresö; har derefter i slutet af samma århundrade haft egare af slägten Lillje af Greger Mattssons ätt och kommit med riksrådet Bengt Gregerssons dotter till riksrådet Erik Bengtsson Ryning, båda halshuggna i Stockholms blodbad 1520; en sonsonson till den sistn. † 1610 skref sig ännu till Tyresö; härefter finna vi som egare en broder till den store kansleren, riksdrotset Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, död här 1640, och sonen, riksrådet Gustaf Oxenstjerna, död 1648; hans enkegrefvinna, Maria Sophia de la Gardie, en dotter till riksfältherren Jacob de la Gardie, hofmästarinna hos drottning Kristina från 1651—1654, död 1696, utvecklade under sin långa lifstid en så stor verksamhetsförmåga, som gränsade till det ovanliga, att hon förtjenar ihågkommas vid detta gods, der hon bland annat år 1664 anlade klädesfabriker, hvarpå hon redan 1668 hade användt 16,500 rdr specie, och hvarifrån behofvet för arméens beklädnad försågs, egande sjelf skepp, som förde tillverkningarna till så väl in- som

utrikes hamnar. I en supplik till K. Maj:t, med egen hand skrifven, uppgafs, huru hon inskaffat snälla utländska färgare m. fl., som kunde inöfva de infödda, och sökt på allt sätt bringa det derhän, att här ock en gång i vårt kära fäderneslland kunde inrättas ett vackert och väl ordnadt draperi, hvartill icke litet förlag och omsorg kräfves, mest sökande den nytta fäderneslandet af hennes försök och exempel kunde hemta. Äfven anlade hon här messingsbruk och oljeslageri samt uppbragte åkerbruket till ansenlig höjd. I Dahlbergs Svecia Antiqua & Hodierna ser man Tyresö, sådant det var i grefvinnan Oxenstjernas tid; kyrkan var bestämd att byggas under svärfadern, riksdrotsets, lefnad, och hade han gifvit sin fogde den 1 Febr. 1640 befallning om att sten till kyrkobyggnaden med all makt skulle under vintern framföras; men döden, som infann sig den 28 Oktober samma år, förhindrade honom att fullborda byggnaden. Slottet uppgifves i Biografiskt Lexikon hafva fem torn samt bestå af en fyrkant, der dock de tre sidorna äro lägre än den sköna façaden med de tre tornen. Med reduktionen bröts grefvinnans förmåga, och på ålderdomen synes den egentliga verkningskretsen för hennes lifliga själ blifvit de processer som uppstått i och för otrogna förvaltare och bankrutterande arrendatorer, någon gång af grannars afund. Men vi återgå till uppräknandet af egarne. Genom gifte har godset tillhört grefve Christoffer Gyllenstjerna af Ulaborg, död 1705, presidenten friherre Carl Bonde, död 1699, fältmarskalken Johan Christoffer von Düring, som utmärkte sig vid Stralsunds belägring och många andra tillfällen, död 1759 (härstammande från Böhmen, der redan år 870 namnet von Düring florerade bland den högre adeln), samt slutligen riksrådet friherre Carl Fredric Scheffer, död 1786 (af honom upprestes i en ängsbacke 1779 en minnessten öfver egarne till gården vid hvarje sekels början). Enligt Tham har Tyresö tillhört landshöfdingen frih. De Geer år 1796; okändt, hur han kommit i besittning deraf; af sednare egare nämnas Koschell, brukspatron Selander omkring 1825, grefve Stackelberg på 1840-talet; för närvarande eges gården af advokat-fiskal G. F. Hörstadius, äfven egare till *Wiby* i Westmanland och *Wredsjö* i Uppland, m. fl.

Tyresö, 3 mantal frälse-säteri, utgör med underlydande $^1/_4$ mantal frälse ett gods, med en areal, enligt karta af år 1796, af 9,575,27 tunnl., hvaraf 4,769 skog. Sjelfva säteriet var enligt 1863 års bevillning värderadt till 100,000 rdr och ett tillhörande tegelbruk till 70,000 rdr rmt. Af verk finnas vidare en qvarn med 3 par stenar, enbladig såg, husbehofsqvarn om 3 par stenar, tröskverk för 4 par oxar. Vid säteriet voro 1863 286 personer på 75 hushåll mantals- och skattskrifna.

Tyringe, gästgifvaregård uti Christianstads län och Finja socken; skjutsar bland andra ställen till *Röinge* s. o. $1^1/_2$ mil.

Tyska-möllan eller Hetteboda, fabrikssåg uti Åryds socken af Bräkne härad och Carlskrona län, är här uppförd i stället för den fordna qvarnen; egdes 1863 af fabriksbolaget Winberg & Meijer i Carlskrona.

Tyskbo, Tyskebo, fordom en bergsmanshammare uti By socken af Näsgårds fögderi och Stora Kopparbergs län, med en härd, 200 *skU* stångjernsmide samt 1 hytta; skall vara uppbygd 1603 och konfirmerad 1689. Nu mer är här masugn och qvarn, båda tillh. Horndals bruksegare; tillverkn. har på sednare åren uppått i medeltal till 4,420 centn. Räntan af $^1/_8$ mtl sk. Tyskbo har varit förpantad åt fru Funk, men sedermera blifvit inlöst af kronan.

Tyslanda, Tysslanda (ej Töslanda), by uti Foxerna socken af Flundre härad och Elfsborgs län, belägen i den smala delen af socknen, som utskjuter imellan Åsbräcke och Hjertums socknar, omkr. 3 mil söder om Wenersborg; har vackert läge utmed Göta elf, nära Lilla Edet och Ströms kanal. Häraf är ett mtl utbytt år 1758 till säteri emot säteriet Åsen på Dal i Stensby socken af Wedbo härad; detsammma egdes 1773 af hofsekreter Beckman; har tillhört sedan 1830-talet familjen Olbers; för öfrigt innefattar byn 2 mtl skatte.

Tysslinge, socken i Örebro län, i ecklesiastikt hänseende utgörande annex till Winteråsa af Örebro prosteri, i administrativt hänseende delad mellan tre

häråder: den östligaste delen, hvarest kyrkan är belägen, tillhör Örebro härad och omfattar 8,030 tld på $24^{1}/_{4}$ mtl, den mellersta och största delen med 14,649 tunnl. på $17^{5}/_{8}$ mtl tillhör Lekebergs härad, tredje delen ett litet hörn i n. v. af 1,551 tunnl. på $^{1}/_{4}$ mtl Nora och Hjulsjö bergslags härad. Nästan hela den vestra och mellersta delen uppfylles af de 4 till 500 fot höga Kilsbergen, en vild och oländig trakt med oregelbundna dalgångar och branta afsatser mot s. o., synnerligast omkring Gilsås- och Axsjöarne samt vid Julåsens qvarn, belägen vid ett icke obetydligt vattendrag, som afleder sjön Ömningens vatten i norra delen af socknen mot söder till Svartån, som till en del utgör gräns mot Winteråsa. Den bästa bygden är i socknens östra del nedemot Tysslingen, 130 fot öfver hafvet, på gränsen mot Gräfve socken, emellan de låga sandåsar, som här genomskära landet; längst i söder vid Svartån finnas sanka trakter. Till sjön Tysslingens sänkning (sjön afflyter genom den korta Gräfveån i Svartån) beviljade rikets ständer vid 1862—63 års riksdag ett låneanslag af 100,000 rdr, genom hvilken sänkning skulle vinnas odlingsbar och bördig jord till en areal af 2,373 tld. Socknen, som omfattar i sin helhet $42^{1}/_{8}$ mantal, hvaraf $38\frac{1}{16}$ skatte, $1^{9}/_{16}$ krono och $1^{3}/_{4}$ frälse, beboddes år 1840 af 1,952 och 1865 af 2,115 personer. Vid kyrkan, som är nybyggd och belägen nära Tysslingesjön, $1^{1}/_{2}$ mil från Örebro, eger församlingen eget skolhus och vid Garphytte bruk i socknens vestra del har bruksegaren upplåtit lokal till en skola. För några år sedan stiftades här en förlikningskommitté, som snart visade sitt välgörande inflytande, så att dess åtgärder snart icke vidare behöfde tagas i anspråk. Ett sockenbibliothek inrättades jemväl, förnämligast genom bruksegarne Hinnerssons och Dugges frikostighet. Bland forminnen nämnas grafhögar i närheten af kyrkan, lemningar af en borg vid *Kanteboda* nära Garphyttan m. m. Inom socknen förekomma bland verk och lägenheter: *Garphyttans* bruk; *Latorps* alunverk; *Holmstorps* kalkstensbrott; — *Irvingholm,* $2^{1}/_{2}$ mtl ber. säteri vid Tysslingen, troligen grundadt af en skottsk öfverste Irwing på 1600-talet, tillhör nu en Geijerstam. Vid Julåsen har varit en fordom bearbetad silfvergrufva; i grannskapet, på Garphytteklint, är en ursprungligen naturlig, sedermera för guld och silfver bearbetad håla, kallad *Guldhålet.* — Adress: Örebro.

Tystberga, socken i Rönö härad af Nyköpings län, annex till Bälinge i samma härad, begränsas i söder af Östersjön; har en längd af $1^{1}/_{2}$ mil och en bredd af $^{1}/_{2}$ mil samt omfattar $45^{7}/_{12}$ mtl, hvaraf $7^{5}/_{6}$ skatte, 3 krono och $34^{3}/_{4}$ frälse, på en areal af 17,496 tld. Inbyggarnes antal, som 1810 utgjorde 1,166, och sedan dess icke undergått några synnerliga förändringar, utgjorde 1865 c:a 1,140. — Marken, jordmånen och näringar äro enahanda med modersocknens, se den artikeln. — I socknens östra del hafva jerngrufvor varit bearbetade, hvilkas malm då utskeppades från den ännu begagnade lastplats å Häljö säteris egor. Fastighetsvärdet upptogs 1863 till 632,110 rdr rmt. — Kyrkan, belägen $2^{1}/_{2}$ mil från Nyköping, är gammal, flera gånger tillbyggd, sednast år 1800, då äfven tornet uppfördes. I grannskapet har man funnit en runsten efter Ölmsten och hans son Rudgeir, som fallit med Ingvar österut. Kaplaner nämnas först 1593, men namnet Thisteberga, Thyrstabergha o. s. v. förekommer ofta redan på 1300-talet. Af hofmarskalken Carl Gabriel Mörner, † 1828, är vid Björkesunds säteri inrättad en med läkarevård förenad skola.

Bland gårdar märkas: *Häljö* och *Björkesund,* säterier, på sina ställen beskrifna; boställshemman äro *Harsta,* 1 mtl indraget militiæ-, med verk och lägenheter; *Sulsta,* $^{1}/_{2}$ mtl krono, komministerns, *Klefsta,* $^{1}/_{2}$ d:o, jägare-, *Mälby,* 1 d:o, fanjunkare-boställe. — *Reflinge,* 1 mtl skatte, är bättre bebygdt. — Byar äro *Gumpekulla, Rogsta, Råå,* m. fl. — Adress: Nyköping.

Tåby, *Taby* eller *Taaby,* socken uti Björkekinds härad af Linköpings län, $^{1}/_{2}$ mil från Söderköping, begränsad i söder af Göta kanal, Storån och Slätbakens innersta vik, omfattar en areal af 34,601 qvadratref = 6,133 tld, deraf 46 vatten, med $20^{1}/_{2}$ mtl skatte,

1 krono, $16^3/_8$ frälse, tillsammans $37^7/_8$ mtl, bebodda af 970 inbyggare. Socknens södra del är bergländig; de märkligaste bergen äro *Ramunders-* och *Wagnsbergen;* nordost härifrån följa sidländta trakter, dernäst slätter, sidländta trakter utmed *Wadsbäcken,* som utgör både härads- och sockengräns. Jordmånen är dels lera, dels sandmylla och klappersten, ängen bördig, men föga vidsträckt, betesmarken inskränkt och mager. Åkerbruk och boskapsskötsel, med stöd af foderodling, äro hufvudnäringar. Vid Mem idkas fiske. Skogen är obetydlig. — Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Linköpings stift. Kyrkan är ombyggd 1788—89. Här är fast folkskola från 1847; åtskilliga donationer; sockenbibliothek, kyrko-, fattig- och bokkassor, den sednare grundad af den på gården Almstad inom socknen nyligen (år 1864) aflidne friherre F. J. Funck, en af sparbankernas och sockenbibliothekernas mest nitiske befordrare. Fornlemningar utgöras af spår efter befästningar vid Mem, grafhögar och runstenar, men märkligast är *Ramundersborg* på Wagnsberget. Största godset utgöres af säteriet *Mem,* med underl.; — *Stensvad, Tåstad, Fyrby* och *Fristad,* hvartdera af 1 mtl skatte, äro alla välbyggda gårdar. *Prestgården,* 1 mtl. — Byn *Tåby* innefattar 1 mtl skatte och 4 mtl frälse. — Adr.: Söderköping.

Tåby, två mtl berustadt säteri uti Linköpings län och Östra Ryds socken af Skärkinds härad, omkring $1^3/_4$ mil från Söderköping, har på 1600-talet delat öden med Fyrby säteri, till hvilken artikel hänvisas. Här må tilläggas, att Ludvig Svanstjernas farfader, major Louis de Devane (adlad Svanstjerna) erhöll gårdarne i gifte med häradshöfd. Tyche Larssons dotter. I en sednare tid har Tåby tillhört ryttm. J. v. Yhlen, från hvars arfvingar det köptes i slutet af 1700-talet af ryttm. G. H. König, ännu egare 1825; det var 1863 åter lagdt i sambruk med ofvannämnda Fyrby säteri, som dels är frälse, dels berustadt. Till Tåby höra sågqvarn och fiske.

Tådene, Tådened, fordom Tådenhed eller Tådenäs, patronelt pastorat i Skara stift, $2^1/_2$ mil från stiftsstaden, utgöres af socknarne Tådene, Lava, Kedum och Tranum, med $44^7/_8$ mtl, deraf prestgård $1^3/_4$ mtl; 1,540 inbyggare. — Tådene socken uti Kållands härad af Skaraborgs län, $2^1/_2$ mil v. s. v. från Lidköping, omgifves i norr af Dalbosjön, i öster, söder och vester af Kedum, Tranum och Friels socknar; har en areal af 2,685 tld = 15,036 qvadratref, öfver 347 inbyggare; $9^1/_4$ mtl, deraf $1^1/_4$ skatte, $^1/_2$ krono, $7^1/_2$ frälse, taxerade till 304,950 rdr. Marken bergig, med nödtorftigt utrymme för åker och äng mellan upphöjningarne; knapp skogstillgång. Socknen, hvars nuvarande kyrka är byggd 1697 af sten, uppgifves redan 1349 vara moderförsamling. Bland kyrkoherdar nämnas stamfadren för grefliga ätten Torstenson, hr Hans år 1440, kyrkoherden Lars, hvars son, genom lärdom och skicklighet tjente sig upp till adelskap och höga embeten, och hvars son åter, Pehr Örneklou, räknas bland kon. Carl Gustafs hjeltar, den genom sina predikningar omtyckte L. C. Retzius, † 1818. Skolan erhöll sin grundfond år 1806 genom prosten Retzii försorg. Patronaträtten utöfvar egaren till härvarande säteri *Storeberg,* som med underlydande $4^3/_4$ mtl utgör socknens enda större egendom. — Adress: Lidköping.

Tågarp, gästgifvaregård uti Malmöhus län, Rönnebergs härad och Zireköpings socken; härifrån skjutsas, bland andra ställen, till

Landskrona i s. v. . . . $1^1/_2$ mil.
Mörarp i norr . . . . . $1^1/_2$ »

Flera hemman med namnet *Tågarp* förekomma inom länet: uti Tommarps socken af Skytts härad, i Burlöfs socken af Bara härad, i Zireköpings socken inom Luggude, i Hörby socken af Frosta härad, samt i Christianstads län: i socknarne Glämminge, Linneröd, Mälby, Tomarp och Werum.

Tågerup, *Tågarp,* två mtl berustadt säteri uti Saxtorps socken af Rönnebergs härad och Malmöhus län, $2^3/_4$ mil från Landskrona, utgjorde 1863 med underlydande $3^1/_{16}$ mtl Heljarp i Tofta socken, ett gods, med en egovidd af 866 tld. Tågerups säteri, som alltsedan 1700-talet innehafts af slägten Hamilton, skatteköptes 1856; till gården hörde 1863 mejeri med 70 kor, schäferi med 200

får af merinosrace, tegelbruk, väderqvarn och stor fruktträdgård.

Tågeröd, gästgifvaregård uti Göteborgs och Bohus län; härifrån skjutsas till *Jörlöf* i norr . . . . $1^{3}/_{4}$ mil, » *Hofsäter* i s. o. . . . $1^{1}/_{2}$ » med flera.

Tåkern, sjö i Östergötland, ligger nära Wettern, vid Ombergs östra sida, skild från Dagsmåssen medelst en smal landtunga, har ända till åren 1843—44 haft $^{1}/_{2}$ mils areal, med 1 mils längd mot o. n. o., samt $^{1}/_{4}$ till $^{3}/_{4}$ mils bredd, och varit delad af Hångers udde i två temligen afrundade delar, sammanhängande på $^{3}/_{8}$ mils bredd; djupet var dels omkring 5 fot, dels ända till 11 fot, botten och stränder bestodo hufvudsakligen af dy, höjden öfver Wettern var $19^{1}/_{2}$ fot; men förutnämnda år verkställdes af strandegarne i alla till sjön angränsande socknar, en större aftappning. Vattnet afleddes åt norr till Wettern genom en kanal, som i öfverkant håller 20 alnar i bredd och är omkring 6 alnar djup. Hela kostnaden för sänkningen uppgick till icke mindre än 87,596 rdr och den nya derigenom i dagern kommande marken utgör 3,328 tld. Tåkern, belägen på stora slätten, mottager endast små tillopp; de största Åby eller Diza samt Mölna åar komma från de temligen höglända skogstrakterna på gränsen mot Jönköpings län.

Tånga, ett frälse-säteri ladugård uti Ekeby socken af Olands härad och Uppsala län, vid högra stranden af Olandsån, nästan midt emot kyrkan, $4^{1}/_{2}$ mil från Uppsala, har varit bland de gods, som skiftades mellan slägterna Roos och Sture på 1500-talet; sedermera har det tillhört slägten Bielke, hofmarskalken Johan Teet, † 1752, och derefter lydt (enligt Tham sedan 1833) under Gimo bruk. Tånga har nödig skog.

Tånga, pappersbruk i Hofmantorp socken, Konga härad och Kronobergs län, anlagdt år 1807 på hemmanet Tångens egor af Isaak Lönegren och bonden Jakob Svensson, inköptes sedermera af bergsrådet J. L. Aschan under Lessebo bruk, till hvilken artikel hänvisas.

Tånga, by uti Malmöhus län, Luggude härad och Wälinge socken, $1^{1}/_{4}$ mil från Engelholm, med $1^{1}/_{4}$ mtl kr., $2^{3}/_{8}$ ins. fr., 40 åboer; har fast skola från 1847 och småskola sedan 1859, skolbarnens antal år 1863 var 138. En välbyggd gård utgöres af $1^{1}/_{4}$ mtl, med i sambruk liggande $^{3}/_{4}$ mtl *Heljaröd,* åsatt ett taxeringsvärde af 75,000 rdr rmt.

Tånga, ett mtl krono, uti Högås socken af Lahne härad och Bohus län, är ett indraget kaptens-boställe; det härleder sitt namn från en närbelägen, för sitt djup ofta besökt hamn, af ålder kallad *Nordtången,* och anses dess äldsta samt ryktbaraste egare varit en drottning, som under hedna tiden föregifves hafva residerat på det vid stranden belägna *Hafstensberget,* med 600 fots brant stupning ned i hafvet. Ännu synas på berget lemningar efter murar och stensättningar. — Tånga anses för ett af ortens bättre hemman, med ett utsäde af c:a 80 t:r, som öfverhufvud gifvit 12:te kornet; skog växer till fulla behofvet och goda fiskstränder vid Saltsjön med nära 1 mils sträcka tillhöra gården; den var år 1863 utarrenderad (arrendetiden tilländalöper med året 1877).

Tångarp, ett mtl frälse-säteri uti Asby socken af Ydre härad och Linköpings län, beläget nära sjön Tången, omkring $3^{3}/_{4}$ mil från staden Ekesjö, har tillhört på 1600-talet Knut Patkull, genom gifte kapten-löjtn. O. Armsköld och major Johan Stråle af Sjöared, död 1740; derefter uppgifves några af slägten Aminoff varit egare, tillhörde år 1852 och ännu 1863 patron H. Gyllenram; sistn. år hörde under säteriet $^{1}/_{2}$ mtl fr. samt qvarn om 2 par stenar. — Rörande ett på egorna förekommande fornminne se under socknens beskrifning.

Tångby, ett mantal frälse uti Asby socken, Ydre härad och Linköpings län, har lydt under Norrby, först som rå och rör, sedan som frälse; derpå under Ribbingshof, hvarefter det ombytt flera egare; egdes 1825 af major Rothlieb på Eksebo, 1863 af en bonde; taxeringsvärdet är 38,000 rdr; till gården höra bränneri och husbehofsqvarn.

Tångerda, by i Hvetlanda socken, Östra härad och Jönköpings län. Skild från de öfriga gårdarne ligger den s. k. herregården, eller rätteligen Tångerda

Sunagård med underlydande Olofsgård, hvardera om 1 mtl skatte. Denna egendom har i sednare tider tillhört gen.-majoren Stjerngranat och 1863 assessoren C. C. Hellman.

Tångeråsa, socken uti Örebro län och Edsbergs härad, 4 mil s. v. från staden Örebro, $2^3/_4$ mil norr om Askersund, på gränsen mellan bergslagen och slättlandet, med till en del vacker belägenhet, i följd af de omvexlande löf- och barrskogarne, då deremot vestra delen af socknen består till större delen af stora mossar; genom östra delen går en låg sandås utmed det enda stillastående vattnet, *Logsjön,* och genom mellersta delen en skogbeväxt ås; dalgången, som löper mellan dessa åsar har under sednare åren blifvit uppodlad. Blott mindre bergskullar förekomma. Rådande jordmånen i södra delen är mer eller mindre djup klappermylla på fast sandbotten, och i norra delen ler- och sandblandad mylla på lerbotten, svartmylla finnes endast vid Trystorp. Nära $^1/_6$ af socknens vidd upptages af länets största vattendränkta trakt, *Skagerhultsmossen,* som sträcker sig till hälften inom denna socken. Af rinnande vatten förekomma *Svartbäcken* samt *Hilsta* och *Råbäcken.* Årligen besökas dessa trakter af elgen.

Socknen, som år 1815 beboddes af 467, 1845 af 566 och 1864 af 650 inbyggare, innefattar på en areal af 10,807 tld $17^1/_4$ mtl frälse. Skatterna äro ojemnt fördelade på jorden, med afseende å dess värde. Så är t. ex. *Linneberg* ej skattlagdt högre än till $^1/_2$ mantal, då *Nordankyrke,* som ej innehåller mer än $^1/_4$ af Linnebergs egovidd äfven är skattlagdt till $^1/_2$ mtl. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och skogshushållning. Treskiftesbruket, dervid $^1/_3$ af åkerjorden trädes, då $^2/_3$ bära säd, begagnas allmännast; vexelbruk förekommer endast vid Trystorp. Af sädesslag är rågen allmännast, dernäst hafre och potates; utsädet å hela åkerarealen, 994 tld, var år 1855: 344 t:r (= 1818 års) säd och 317 t:r potates. Af socknens areal äro för öfrigt 2,381 tld äng, 1,327 tld betesmark, 5,474 skog och utmark, 2,646 mossar. Medelafkastning af ängsmarken, bestående till större delen af kärrängar, beräknas till 70 *l℔* pr tld. Betesmarken är mer än tillräcklig, så att ock ett betydligt antal kreatur emottagas här för bete från kringliggande socknar. Vanliga tiden för kolskogens återväxt beräknas till 50 år och 100 år för timmerskogen; ek förekommer endast vid Trystorp; till bergslagen afsattes på 1850-talet årligen c:a 800 läster kol. Bland binäringar nämnas tjärubränning, förfärdigandet af slipstenar, gröfre korgarbeten, fiske endast till husbehof, och jagten, som är god, blott till förströelse. Allmogen visar dessutom fallenhet för slöjder. — Socknen är annex till Wiby pastorat. Kyrkan af trä under spåntak, nära Trystorpsjön, på östra gränsen. På södra sidan är ett fönster med måladt glas, föreställande en man och en qvinna, om hvilket traditionen upplyser, att det blifvit skänkt af en biskop, som med sin hustru i 13:de seklet tagit sin tillflykt till *Björkön,* för att undslippa cælibatet. Barnundervisning sker i fast skola med skolhusbyggnad från år 1855; skolan har genom frivilliga sammanskott 2:ne kassor. Sockenmagasinet bildades 1787 af en friherrinna Falkenberg, som skänkte 40 t:r råg, hvaraf årliga räntan utgår till Falkenbergska familjegrafvens underhåll. Af äldre handlingar inhemtas, att Tångeråsa och Skagerhults socknar blifvit i början på 1600-talet af Carl IX lemnade såsom ersättning för det penningeunderstöd en baron Falkenberg under Liffländska kriget gjort svenska kronan. — I socknen märkes säteriet *Trystorp,* hvarunder alla hemman lyda. Hemmansnamn äro *Tyskås, Byfvel, Smedbacka, Herregårda, Westkärr, Hvena,* m. fl. — Adress: Örebro.

Tångesta, by i Tronö socken af Helsingland, är så tillvida märkvärdig, att från Hans Gudmundsson, född härstädes, härstammade i tredje led stamfadern för adliga ätten Sparrsköld.

Tångestad, ett berustadt säteri uti Linköpings län och Kimstads socken af Memmings härad, omkring $1^1/_4$ mil från Norrköping, består af 2 mtl och utgör, med de underlydande hemmanen 1 mtl skatte och $1^2/_3$ frälse en egendom, med en areal af 900 tld, deraf 100 åker, 50 äng, resten skog. Tångestad, be-

läget vid Motala ströms vestra strand, $^1/_4$ mil från kyrkan. är bebygdt med tvåvånings manshus af trä, omgifvet af trädgård, utmärkt för dess många fruktträd. — Förste kände egare är assessorn i kammar-revisionen, Peder Törnsköld, hvars fädernenamn var Andersson, död 1642. Han synes varit en man med större förmögenhet, till följd af de ansenliga försträckningar och penningeförskott han gjort kronan. Tångestad ärfdes af sonen, landshöfding Jakob, redan omnämnd under art. Rundstorp; egdes derefter af mågarne, öfverste-löjtnanterne Jakob Hilchen och Hans Skytte, såldes af sistnämndes måg, majoren Håkan Skytte, till landshöfding H. J. Wrede, gift med Elisabeth Skytte. Efter landshöfding Wredes död 1758 har Tångestad innehafts af en Gripenwald, de Besche m. fl.; egdes 1850 af löjtnant Akrell och 1863 af löjtn. Axel v. Arbin, som genom köp af underlydande tillökt godset. Till egendomen höra Kimstads qvarn för 8 par stenar, som för några decennier tillhörde Göta kanalbolag, grynverk, enbladig såg samt tegelbruk; dessutom finnes här förlagdt Östergötlands enskilda stamholländeri. Säteriet, med ett utsäde af 74 t:r säd, 25 t:r potates, taxerades 1863 till 70,000 rdr rmt. — Hemman med namnet

Tångestad finnas äfven i Kuddby och Dagsbergs socknar af samma län.

Tånnö, socken i Östbo härad af Jönköpings län, en af de mindre i Småland, innefattande endast $11^3/_4$ hemman, hvaraf $5^7/_8$ skatte, $^7/_8$ krono, 5 frälse, på en areal af 8,632 tld, ligger på ett näs mellan sjöarne Widöstern i vester och Flåren i öster; den har en längd af $^7/_8$ och en bredd af $^3/_8$ mil och genomstrykes på längden af stora landsvägen från Jönköping till Helsingborg. Jordmånen stenbunden, är dock ganska god. Hemmanen, som för det mesta ligga i byalag, hafva ganska godt bete och tillräcklig skog, till största delen gran, ehuru hela socknen fordom varit beväxt med bokskog. På stranden mot Widöstern ligger en sträcka med stenfri sandbildning. I nämnda sjö finnas två öar, en större *Tånnö* ö, bergig med en stor mosse, och en mindre, *Färgans* ö, till hälften tillhörande Hångers socken. Inbyggarnes antal, som 1805 utgjorde 449, hade 1865 stigit till c:a 600. Barnaundervisningen bestrides gemensamt med Woxtorp uti 1 flyttande folkskola och 1 småskola. Kyrkan, belägen $7^1/_2$ mil från Wexiö, $8^1/_4$ mil från Jönköping och 1 mil från moderkyrkan i Wernamo, nybyggdes af sten 1849 och är 32 alnar lång och 18 alnar bred; tornet är qvadratformigt på 8 alnars bas, 45 alnar högt, inberäknadt korset. Den gamla kyrkan var af ett byggnadssätt, som antydde en betydlig ålder, af groft furutimmer, sylladt till 7 tums tjocklek. Under $1^1/_2$ decennium har inom socknen icke blott ny kyrka blifvit byggd, utan äfven ny tornklocka inköpt, ny bostad åt pastor och nytt skolhus uppförda, samt nu (år 1866) nytt orgelverk invigdt. En högst märvärdig dopfunt ådrager sig här fornforskarens uppmärksamhet; foten, nederst fyrkantig, öfvergår med stark indragning till rundform; skålen är alldeles rund med lindrigt kullrig botten och raka sidor. Nära kyrkan hafva blifvit funna skeppsformiga högar, hållande 16 steg i längd. Vanligen blefvo sjöhöfdingar brända i sitt skepp och hög kastad deröfver, hvarvid denna antog skeppets form; också har man vid öppnandet funnit flera spår af förbränning. På en forntida valplats i grannskapet finnas flera stensättningar och grafkummel. Omkring 700 alnar norr om kyrkan träffas straxt vid landsvägen runstenen № 1,247 i Liljegrens Run-urk., på hvilken läses: Kupvar: lit: resa: stein: thana: eftr: Jupa: sun: sin: auk: Karl: eftr: Sten: sun: sin: Kuth: hjalbi: sal: — d. v. s. Guthvar lät resa denna sten efter Jutha sin son och Karl efter Sten sin son. Gud hjelpe deras själar! — Bland byar och gårdar i socknen må nämnas: *Tånnö kåragård,* kronofogdens i Östbo boställe; *Tånnö by; Norrtorp,* kommin.-bost.; *Rolstorp, Elmeslid, Kulla,* m. fl. frälse-hemman, hvilka tillhört riksrådet, grefve Axel Lillie, sednare general-major Rosenstjerna och slutligen Bondeska slägten.

Tånnö, gästgifvaregård i ofvanbeskrifna socken; härifrån skjutsas till

Wernamo i norr . . . . . 1 mil.
Dörarp i söder . . . . . $1^1/_2$ »

Tåsjö, kapellsocken till Bodums pa-

storat, är belägen uti Södra Ångermanland af Wester-Norrlands län, 26 mil från Hernösand, vid riksgränsen, dit den uppskjuter en smal landsträcka; innefattar $4\frac{10}{14}$ mtl skatte, $3\frac{31}{96}$ krono, fördelade mellan 29 byar och bebodda af c:a 1,340 inbyggare. Trakten skall under kon. Carl IX:s tid blifvit bebyggd af Finnar, men kapellet, som ligger $5\frac{1}{2}$ mil ofvanom Fjellsjös kyrka, hvartill Tåsjö förut varit annex, blef först uppfördt 1762 af 15 nybyggare, som nedsatt sig i *Röström, Hoting, Löfvik, Ö. Tåsjön, Brattbäcken* och *Skansnäset.* Jordmånen är i allmänhet mager utom vid det märkmärdiga *Tåsjöberget,* som har svartmylla och der spår af kopparkis finnes; för öfrigt är socknen uppfyld af stora fjäll och berg samt vidsträckta mossar; skogen är småväxt. *Tåsjön* är på sina ställen $\frac{1}{4}$ mil bred. Bland näringar räknas fiske och jagt, fordom mer gifvande, hvarpå ett exempel anföres från 1740, då ej mindre än 100 harar fångades pr man. Stundom gör frosten stor skada; så förstördes deraf skörden under året 1863 att 336 personer blefvo i saknad af bröd. Handel idkas af 9 personer uti byarne *Brattbäcken* och *Tåsjö.* Den sednare, den största byn i socknen, innefattar 1 mtl 11 sel. 27 pgl., med 72 hush.; derefter kommer *Hoting* på 14 sel. 11 pgl., 24 hushåll. — *Prestbolet,* 3 sel., är kommin.-bost. — *Norrby,* belägen i Dorothea socken af *Åsele* lappmark, hör hit i kyrkligt hänseende sedan längre tider tillbaka, och fr. o. m. året 1864, sedan lappmarksprivilegierna upphört, äfven i administrativt. — Adress: Backe.

Tåstarp, ett halft mtl skatte och $\frac{1}{2}$ mtl krono, uti Christianstads län, Riseberga socken af Norra Åsbo härad, $1\frac{1}{2}$ mil från Åby; häraf eges det förra af 2 bönder, det sednare är 2:a majors boställe, med 30 t:rs utsäde; på egorna är den bekanta *Skäralid* belägen, hvarom hänvisas till den artikeln.

Tåsthult, ett halft mtl frälse-säteri uti Ambjörnarps socken, Kinds härad och Elfsborgs län, beläget vid en insjö, $4\frac{1}{2}$ mil från Borås; egdes 1687 af L. Hård, har sedermera tillhört åtskilliga ståndspersoner, och innehades år 1863 af allmoge, skiftadt i 4 lotter.

Tåtorp, station på Göta kanal i Ekeskogs socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, vid sydvestra stranden af Wiken, der vestgöta kanal börjar och fortgår i en sträcka af 3 mil och något öfver 6,000 alnar till Wenern utan att vara understödd af naturliga vattensamlingar; slussarnas antal på hela linien utgör 20, inberäknadt den bestämmande slussen vid Tåtorp. Hemmanet Tåtorp af $\frac{5103}{13608}$ mtl skatte, enligt mantalslängd, har 5 egare och en folkmängd af 55 personer på 10 hushåll.

Täby, socken uti Danderyds skeppslag af Stockholms län, med vestra hälften sluttande mot *Wallentuna-* och *Hagby-*sjöarne samt *Fjäturn,* under det östra hälften sluttar mot *Wärtan,* dit *Ormingesjön* vid nordöstra gränsen, *Rönningesjön* inifrån landet, utfalla. Landet, med skärgårdslik natur, har flera ställen, som kunna räknas till länets vackraste bygder. Jordmånen är dels sandblandad lera, dels svartmylla. Näringar äro åker-, ängs- samt skogsbruk, trädgårdsskötsel, fiske och någon sjöfart, jemte skjuts vid Ensta gästgifvaregård. Arealen 12,123 tld = 67,888 qvadratref är fördelad på $58\frac{3}{8}$ mtl, deraf $23\frac{5}{8}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono, 33 frälse, taxerade till 1,712,400 rdr rmt och bebodda (år 1865) af c:a 1,060 inbyggare.

Tæby, förekommande 1281 såsom hörande till Walendahundæri, och från reformationstiden till 1653 med Danderyds socken till annex, är nu ensamt regalt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan, belägen 2 mil från Stockholm, 5 mil från Uppsala, är mycket gammal, har altartafla, ett italienskt arbete af förgyldt träsnitt; i kyrkan ligger svenska bankens grundläggare, Joh. Palmstruch, begrafven. Enligt en inskription på kyrkans kalk har densamma blifvit år 1636 nedgräfd jemte annat silfver af Anders Spalding, men redan 1671 återfunnen. Socknen har sparbank. Flera fornminnen finnas såsom grafhögar, bauta- och runstenar, borgruiner, en runhäll. Enligt hvad runstenarne synas tillkännagifva, skall en Jarlabanki ha egt hela Täby. — Här märkas gårdarne *Näsby, Wiggebyholm, Hägernäs, Löfsättra* (det sednare hörer i kyrkligt afseende till Wallentuna socken), alla frälse-säterier. — *Karby, Hagby,*

Grebby, Skålhamra äro välbyggda gårdar af skatte- och frälse-natur. *Björkby,* $1^1/_4$ mtl prestgård; — $^1/_2$ mtl *Skogberga,* kommin.-boställe. — 1 mtl *Skålhamra,* $^1/_4$ mtl *Risbyhle,* $^3/_4$ mtl *Fällbro* och 1 mtl *Thorslunda,* hvilka i civilt afseende tillhöra denna socken, räknas i kyrkligt hänseende till Fresta socken, Thorslunda likvisst endast hvart 3:dje år. — Adr.: Stockholm och Åfva eller Ensta.

Täby, socken i Örebro härad af Nerike, annex till Mosås af Örebro prosteri, omfattar på en areal af endast 5,207 tld $18^5/_8$ mtl, hvaraf $16^1/_8$ skatte, $1^1/_2$ krono samt 1 frälse, och beboddes år 1865 af c:a 780 personer, emot 436 år 1805. — Kyrkan, gammal, byggd af sten, är belägen österut i socknen, 1 mil från Örebro, i närheten af Täbyån, en ström, som från Snaflunda socken i sydvest flyter in i socknen, gör en båge mot norr och derefter mot sydost, då den utgör Mosås sockens södra gräns, hvarefter den utfaller i den temligen stora, men grunda Mosåssjön, belägen 114 fot högt öfver hafvet. Denna å har under sitt lopp åtskilliga namn; efter sitt utflöde ur Mosåssjön antager den namnet Telgeån och utfaller i Hjelmaren vid Segersjö efter ett lopp af 7 mil. Trakten i närheten af ån inom Täby socken är i allmänhet sank, mellersta delen af socknen är slättbygd med god jordmån af lerjord och svartmylla, den norra är deremot något skogig och kuperad. — De flesta gårdarne ligga i byelag. — Adress: Örebro.

Täckhammar, ett och $^1/_2$ fr.säteri uti Nyköpings län och Bärbo socken af Jönåkers härad, 1 mil från Nyköping, $3^3/_4$ mil från Sparreholms jernvägsstation, med underlydande 11 mtl, belägna i Bärbo, Råby och Runtuna socknar. Godsets läge nära sjön Långhalsens utlopp, i förening med den på 1850-talet uppförda ekonomie-byggnaden, — troligen den vackraste i Södermanland — hvars yttre prydes af småtorn och som inrymmer bland annat mejeri i tre våningar, med en 10 alnar hög mjölksal, göra ställets namn till en sanning.

Mangårdsbyggnaden, af sten, är uppförd år 1800 i enkel smak på en liten klippa, som stupar nästan ner i sjön. För blott få år tillbaka var Täckhammars täcka strandudde öfver- och kringbyggd af småruckel, nu finnas vid utgårdarne och arrende-hemmanen uppförda tidsenliga byggnader, äfven arbetsfolket har erhållit snyggare och sundare bostäder.

Första gången Täckhammar af häfden nämnes är 1385, då en Finvid Finvidsson (enligt Tham) sålde (huru stor del af det nuvarande Täckhammar är ej kändt) jord här till Bo Jonsson Grip. År 1399 skref sig en Peder Tofvason till Täckhammar, år 1500 tillhörde det Nils Ehrengislason och längre fram på 1500-talet Erik Gabriel Oxenstierna, sedermera befinnes gården en längre tid innehafd af fruntimmer. En kusin till den store rikskansleren Axel Oxenstierna, fröken Ebba Eriksdotter Oxenstierna till Eka och Årstad, köpte på 1620-talet, dels af drottning Christinas förmyndare-regering, dels af enskilda alla till Täckhammar hörande gårdar utom $2^1/_8$ mtl och bildade alltså godset nästan sådant det ännu i dag sig befinner; det kom sedan till hennes systerdotter Sofia Christina Natt och Dag, gift med en af Carl XII:s hjeltar, gen. frih. Carl Gustaf Creutz, som tillköpte resten, Tuna 2 mtl och Rösbol $^1/_8$ mtl, hvilket sistnämnda alltsedan har utgjort största och bästa delen af hufvudgården. Efter hans död 1728 innehades godset af döttrarne; kom med en deras systerdotter till frih. Fredr. Bengt Rosenhane, som tillöste sig hela Täckhammar och var deraf egare till sin död 1800, samt ärfdes af dottern Sofia Eleonora, sedermera friherrinna Jennings, hela Södermanlands grande tante på sin tid, om hvilken skulle kunna berättas åtskilligt karakteristiskt för lefnadssättet och sederna ännu på 1800-talet, men vi inskränka oss att omnämna att den ömma friherrinnan, som var så gifmild, att hon aldrig nekade torparen när han kom och bad om 1 tunna råg, lät sig kyssas på hand af alla yngre än hon sjelf; underlydande fingo nåd att kyssa hennes klädnad. Hon styrde emellertid i sitt lilla hof på Täckhammar efter bästa förstånd, så att godset blef ett tiggaregods — och hon sjelf fick gå från gården för bara godhets skull. Redan år 1850 såldes väl Täckhammar till landshöfding G. W.

Hamilton, men gården beboddes och sköttes af nämnda friherrinna till hennes död 1837, hvarefter det öfvertogs af enkegrefvinnan Hamilton, som 1852 sålde det till sin då ännu blott 19-årige son, nu mer löjtnanten, grefve Gustaf Hamilton. *)

Efter som vi nämnt om fröken Rosenhanes (friherrinnan Jennings) gårds förvaltning, så bör äfven omnämnas något, som förvarar åt henne i bygden ett kärare minne: den af henne stiftade skolan, hvartill stenhus byggdes och en viss underhållssumma anslogs; till aflöning åt skolläraren gafs en del af hemmanet Lund, hvaraf resten tillföll hennes gårdsförvaltare. Nu är, under sistn. egares tid, en mindre slöjd- och syskola satt i förbindelse med gamla skolan och underhålles dels af honom, dels med bidrag från ortens herrskaper. Till Täckhammars gård liksom till hela bygdens häfder hör ock historien om det gamla kapellet, hvarefter ruiner påträffas i en af gårdens hagar, der nära intill finnes en gård med namnet Kapelltorpet. Allehanda berättelser om arga jättar m. m. rörande dessa stenar äro ännu icke helt utplånade ur folkmedvetandet.

Täfra, by uti Arnäs socken, Norra Ångermanlands fögderi af Wester-Norrlands län; $1^{1}/_{96}$ mtl på 3 N:r; 6 åboer (år 1865); omgifves af höga mest runda berg, här och der beväxta med skog; har såg, gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till:

Arnäs prestgård . . . . 1 mil.
Önska . . . . $1^{1}/_{2}$ »

Täfvelsås, socken uti Kinnevalds härad af Kronobergs län, utgörande ensam ett regalt pastorat af 3:dje klassen, begränsadt i norr af Däningelanda och Wexiö landsförsamling, i öster af Tegnaby och Thorsås, i söder af Kalfsvik och Jät samt i vester af Wederslöf. — Socknen, som före 1835 var en tredjedel mindre än nu, emedan då med densamma förenades Tofta socken, innehåller $25^{7}/_{12}$ mtl, hvaraf $7^{3}/_{4}$ frälse, $3^{5}/_{6}$ krono och 14 mtl skatte, med en areal af 10,300 tld, hvaraf 1,800 sjöar och kärr, egde 1805 jemte Tofta 696 inbyggare, hvilket antal 1850 förökats till 1,200 och 1864 till c:a 1,400. Afståndet till Wexiö är $1^{1}/_{4}$ mil. År 1860 beräknades den odlade jorden utgöra 900 tld, den naturliga ängen 1,500 tld, årliga utsädet 1,160 t:r; inom socknen vinterföddes vid denna tid 102 hästar, 710 nötkreatur, 300 får och getter samt 130 svin. — Uti en fast folkskola och 3 småskolor undervisades år 1863: 63 barn på en gång närvarande af 227, som voro inom skoláldern. Sockenbibliothek finnes. Skog växer tillräckligt till vedbrand. I socknens östra del finnes Rinkabysjön och på vestra gränsen *Tofta-* eller *Wederslöfssjön*, begge innehållande jernmalm, hvilken sedan äldsta tider bearbetats af allmogen i orten. På en ö i den sednare sjön ligger *Waringahall*, hvilken sägnen sätter i förbindelse med Wilkingasagans berömde Verland smed, enligt Wallman.

Bland gårdar må nämnas *Stjernevik*, 2 mtl frälse-säteri, hette förut Täfvelsås, men fick sitt nuvarande namn af slägten Hederstjerna, som på 1780-talet blef egare af gården och före adlandet hette Scherna. Täfvelsås nämnes i ett bref af 1336 såsom tillhörigt Gudvast Boson, följande året tilldömdes gården biskop Carl i Linköping, hvilken åter bortbytte densamma till sin slägting Håkan Karlsson; 1 mtl *Allatorp* och 1 mtl *Osaby*, se dessa art. — Enligt ett gammalt bref af 1342 testamenterade Asrun Eriksdotter, Knut Kettilbjörnssons enka, 1 mark till Täfvelås kyrka och 4 mark till

*) Täckhammars gods, som utgöres såsom ofvan nämndes af $12^{1}/_{2}$ mtl, deraf $^{1}/_{2}$ rusthåll, $7^{3}/_{8}$ frälse, $3^{1}/_{8}$ skatte, intager en egorymd af 18,000 qvadratref, häraf åker och äng 7,945, skog, hagar och impedimenter 10,055 samt taxerades år 1863 till 258,000 rdr rmt. Till gården hörer tegelbruk, men den gamla bekanta Täckhammars qvarn är raserad i och för sjösänkning. Å den under eget bruk varande jorden, 3,673 qvadratref, der vexelbruk är dels i 7, dels i 9 skiften infördt, föddes 1863: 90 kor (dels svenska, dels croisserade svenska och ayrshire-race), 46 oxar, 120 får och 14 hästar; höafkastningen är vanligen 850 parlass. Skogen, ej grof, men vidsträckt, är indelad till trakthuggning med 100-årig omloppstid. — Godset, ehuru med en 500-årig häfd, har dock mer än $^{1}/_{3}$:del af all nu befintlig åker uppodlad sedan 1840 (ännu finnes likväl betydlig odlingsbar jord). Sjelfva gården, der några ärevördiga lindar och lönnar stå, bär äfven pregel af det friskare och friare lif, som sålunda på sednare tiden utbredt sig på denna egendom.

Tofta. Vid Tofta-bro skall enligt Tuneld och Rhyzelius det af Christiern I år 1455 anlagda fästet Danaborg varit beläget. Sedan fästet blifvit intaget och besättningen nedgjord af marsk Thord Bonde, kallades det af allmogen Danasorg. År 1564 föreföll en liten träffning vid Tofta-bro mellan Danskarne, anförde af grefve Gynther von Schwarzburg, och några fänikor Svenskar under Knut Håkansson Hand, hvarvid Svenskarne väl drogo sig tillbaka, men tillfogade Danskarne så kännbara förluster, att de snart gingo tillbaka öfver gränsen. — Adress: Wexiö.

Tåfvelsås, gästgifvaregård uti förutbeskrifna socken; skjutsar till:

Wexiö i n.	$1^1/_4$ mil,
Jät i s.	$1^1/_4$ »
Nöbbeled i n. v.	$1^1/_4$ »

m. fl.

Tägna, *Thegna,* ett mtl frälse och $1^1/_4$ mtl frälse-säteri uti Wists socken af Hanekinds härad och Linköpings län, omkring $1^1/_4$ mil s. o. från Linköping; det förstn. lyder under Sturefors. Tägna eller Thegna är stamort för adliga ätten Thegner, som tagit namn af gården, der stamfadern Arvid Olofsson var född, och hvilken sedermera blef rättare på grefve Thure Gabrielsson Oxenstjernas gård; under denna tid blef sonen Olof af bemälte grefve hållen till studier, så att han omsider blef vice-president i Svea hofrätt samt slutligen ståthållare på Uppsala slott och upphöjd i friherrligt stånd. — Byar med namnet Tägnaby finnas dessutom i Rystads och Elfverstads socknar samt militiæ-bostället *Tägneby,* 1 mtl, i V. Tollstads socken, allt i Linköpings län.

Täng, socken, se art. Teng; 380 inbyggare (år 1865).

Tänger, Öfver-, by uti Svärdsjö socken af Stora Kopparbergs län, med såg; gästgifveri, hvarifrån skjuts erhålles till Dalstugan i norr $2^1/_2$ mil och till Borggärdet i söder 1 mil. Antalet hushåll år 1864 var 58.

Tännforssen, ett af de minst kända, men skönaste vattenfall, beläget i Åre socken af Jämtland; här störta sig vattenmassorna öfver klippkanten lodrätt ned i den underliggande sjön Noren ifrån en höjd af omkring 80 fot. Tännforssen begränsas på ena sidan af ett skogbevåxt berg, på andra sidan är naturen mer leende: en vacker björkskog smyger sig utför sluttningen mellan Tänn- och Norenssjön. Fordom skall man gjort stora fångster af elgar, renar och björnar, som störtat utför fallet, hvilket delas i 2 hälfter af ett stor klippstycke, i orten kalladt Björnstenen, och hvarom folksägnen vet att förtälja, huru en björn der tagit sin tillflykt och suttit en tid, utan att kunna komma derifrån; omsider, retad af stenkastningen från några barn, tog nalle ett språng för att uppnå andra stranden, men nedstörtade i fallet.

Tännäs, annex-socken till Hede pastorat, är belägen öfverst i landskapet Herjeådalen af Jämtlands län, närmast intill norska gränsen, vester om moderförsamlingen, och omfattar med en längd af 5 mil en areal af icke mindre än 18,730 qvadratmil (eller öfver 433,466 tld), deraf 0,912 vatten (i arealen inberäknas Hede lappmark och Ljusnedals brukskapell); är dock i anseende till hemmantalet den minsta inom länet, med $10^1/_{18}$ mtl skatte, $5^5/_6$ krono, bebodda (1865) af 1,380 inbyggare, deraf c:a 400 höra till Ljusnedals bruk. Denna socken företer enahanda natur och näringsgrenar med moderförsamlingen, och hänvisas alltså till artikeln Hede; rörande bergsrörelsen härstädes hänvisas till art. Ljusnedal, med tillägg, att år 1861 uppfordrades ur *Förhoppningsgrufvan* 5,033 centner jernmalm. Åkerbruket är svagt, så att någon krono-tionde har ej ansetts kunna åsättas, dock ha vissa tegar under året 1858 lemnat skörd ända till 20:de kornet, och åtskilliga odlingsföretag omnämnas på sednare åren. Gräsvallen och höet lida stor skada af lemming eller fjällmöss, som finnas i fjällen och stunddom äfven på slätten. — Socknen har namn af Tännan, som i sjön Låsen förenar sig med Ljusnan. Kyrkan, uppbyggd 1672, ligger 5 mil från Hede. Barnundervisningen bestrides ambulatoriskt på 3 stationer. — Större byar äro *Kyrkbyn* och *Funnesdalen;* i den sistn. finnes sista gränstullen mot Norge. Af kronohemmanen utgöra $5^2/_3$ mtl *Ljusnedals* allmänning. — Adress: Östersund och Tännäs.

Tärby, annex-socken till Rångedala pastorat, är belägen uti Åhs härad af Elfsborgs län, $1^3/_4$ mil n. o. från Borås; arealen, 2,968 tld eller 16,592 qvadratref, hvaraf 0,012 qv.mil vatten, är fördelad på $5^7/_{16}$ mtl skatte, $2^1/_4$ krono, $1^3/_8$ frälse. Socknen, med bergig mark och brist på skog, bebos af cirka 350 inbyggare. I sednare tider ha nyodlingar här gjort stora framsteg; men ännu verka de trägna körslorna till Borås mehnligt på den ekonomiska ställningen. — Kyrkan ligger på en af de högsta punkterna inom häradet; nära invid står en funt med hvarjehanda symboler af kristendomens strid med hedendomen. På predikstolen finnes ett gammalt timglas. Socknen har skola och sockenbibliothek. Af gamla handlingar visas, att ting blifvit hållna i Tärby åren 1558 och 1622. — Gårdar: boställshemmanen $^3/_8$ mtl *Farstorp* Storeg., som är komministerns; $1^1/_2$ mtl *Sågerstorp* häradshöfdingens och mönster-skrifvarens, $^3/_8$ mantal *Wäd* fahnjunkarens. Byar äro *Estorp, Öna* och *Tärby,* i den sistnämnda gästgifvaregård. — Adress Borås.

Tärendö, by uti Pajala socken af Norrbottens län; 26 åboer (år 1815); genomflytes af Tärende, en arm af Torneå elf, med utfall i Kalix-elfven; fråga om kapells uppförande i denna by har varit före år 1862; men förslaget dertill afslogs.

Tärna, socken i Upplandsdelen af Westerås län, i administrativt hänseende tillhörande Öfver-Tjurbo, i judicielt Simtuna härad, i ecklesiastikt utgörande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, under erkestiftet. Socknen begränsas i norr af Norrbo och Löfsta, i öster af Altuna, i sydost af Simtuna, mot hvilken socken gränsen till större delen utgöres af ett vattendrag, som kommer från Dragmansbosjön i Altuna, tills detta förenar sig med Sagån vid sydligaste ändan af socknen; derefter skiljer Sagån längs södra och vestra sidan socknen ifrån Sevalla och Kumla. Landet sluttar oafbrutet från öster mot vester ned mot Sagån och utgör i allmänhet en mer eller mindre oländig och stenbunden slätt med öfvervägande jordmån af lera, endast här och der afbruten af smärre kullar. Åkerjorden är af medelmåttig beskaffenhet, men i allmänhet väl skött; dock förorsakas icke sällan skada genom frost, helst marken på många ställen är sank; mycken jord anses företrädesvis vara passande för linodling, förutsatt, att nödiga utdikningar ske för jordens torrläggande. Skog finnes i tillräcklig mängd, äfven af timmer. Socknen, som har en längd af 1 mil och en bredd af $^3/_4$ till $^1/_2$ mil eller mindre, omfattar på en areal af 10,997 tld $20^7/_8$ mtl, hvaraf 19 skatte och $1^7/_8$ krono. Innebyggarnes antal utgjorde år 1805: 566, hade 1840 växt till 656 och 1864 till c:a 820. Barnaundervisningen bestrides i en fast folkskola och två småskolor. — Kyrkan är en oansenlig byggnad, belägen söder om landsvägen från Stockholm till Sala, $1^1/_2$ mil sydost från sistn. stad. I närheten ligger pastorsbostället, $1^3/_4$ mtl krono, med en vacker, nyuppförd mangårdsbyggnad; klockaregården, $^1/_8$ mantal, är kapellans-boställe. Bland öfriga gårdar i socknen må nämnas *Södra Hofberga,* $1^1/_4$ mtl, jemte tillhörande qvarn; för öfrigt finnas endast smärre hemmansdelar. — Adr.: Sala.

Tärnaby, gästgifvaregård i Tärna socken, i Upplandsdelen af Westerås län; skjutsar till:

Sala i n. v.	$1^1/_4$	mil,
Hemmingsbo i v.	$2^1/_8$	»
Hallsta i s. v.	$1^3/_4$	»
Kinsta i s.	$1^3/_8$	»

m. fl.

Tärna, kapell till Stensele Lappmarks pastorat i Westerbottens län, uppbyggdes 1762; men ännu 1815 stodo de omkr. detsamma uppförda hyddorna obebodda, och först år 1854 har här blifvit anställd särskild predikant för *Umbyns* och *Vapstens* herdelappar. Församlingen, som utgjordes 1850 af 315 och 1864 af 580 personer, är uppkallad efter floden Tärna, som utfaller i Ume elf, $^1/_4$ mil norr om kapellet, hvilket ligger vid östra stranden af Geutasjön (Geutajaur), $12^1/_2$ mil ofvan sockenkyrkan. Omkring $^3/_8$ mil n. v. från kapellet vid nedra ändan af Laisotsjön upphör granen att växa. År 1865 har Kongl. Maj:t medgifvit förflyttandet af den s. k. Skytteanska skolan i Lycksele till härvarande *Tärnaforss* nybygge, som till detta ändamål blifvit inköpt.

Tärnö, en sätesgård uti Nyköpings län och Husby socken af Oppunda härad, omkring $2^3/_4$ mil från Nyköping och $3^1/_2$ mil från Sparreholms jernvägsstation, består af 1 mtl frälse-säteri. Gården, belägen uti en rik natur, speglande sig och sina herrliga ekkullar i sjön Långhalsens vikar och sund, är ett gammalt herresäte, som nämnes redan 1303 och 1336, det sistn. året i Diplom. № 3,241, der det heter: »Sune in Fernum», discretus vir, köpte den 8 Sept. af Arnbernus Holmvidsson 2 örtugland i Walla och 1 örtugland i Berga, Husby socken, hvilka båda gårdar, hvardera nu 1 mtl frälse, lyda ännu i dag under Tärnö. Såsom förste kände egare uppgifves r. r. Knut Carlsson (Örnfot eller Örnelår), som lärer dött 1439; gården öfvergick sedan till enkans son i första giftet, Peder Magnusson, som först antog namnet Brahe efter sin moder; sonen Joachim Brahe, Gustaf Wasas bekante svåger, halshuggen 1520 i Stockholms blodbad, ärfde den efter fadern, och den kom med dottern Brita Brahe till hennes man Börje Nilsson Grip, † 1571, och har sedermera gått i arf, merändels från dotter till dotter, inom slägterna Banér, Sparre, Lewenhaupt, Horn, Rosenacker, Örnfelt, Mejerhjelm, Mannerheim, Strömfelt. Några gånger ombytte Tärnö egare genom köp, såsom då Rosenacker sålde sin hälft 1742 för 29,000 daler s:mt, och 1764 såldes hela gården för 456,000 daler kopparmynt, år 1768 för 352,000 daler kopparmynt. År 1795 såldes Tärnö, utgörande då $27^1/_4$ mtl (år 1668 utgjorde det $49^5/_{16}$ mtl), sedan Århammars egendom ($11^5/_8$ mtl) blifvit tillköpt för 184,200 daler kopparmynt, mot 50,000 rdr bco specie till contreamiralen, landshöfdingen grefve Fr. G. Strömfelt, som 1803 gjorde godset, då bestående af $24^3/_8$ mtl, till fideikommiss för sin andra son, general-major friherre C. M. Strömfelt, efter hvars död 1857 godset öfvergick till nuvarande egaren, kapten friherre Carl Adam Strömfelt.

Tärnö har blifvit en historisk gård efter Gustaf Wasas hemliga besök der hos sin syster i början af sin hjeltebana, och många äro också de, som vallfärdat till Tärnökällaren, belägen i terrassen mot sjön strax nedanom n. v. boningshuset, der han enligt berättelsen skall legat gömd och såsom tidsfördrif under de dagarna gjort utskärningar i den i biblioteket förvarade stocken, $3^1/_2$ aln hög, 1 aln i fyrkant. Vid Tärnö äro äfven fästa åtskilliga folksägner från fru Ebba Grips tid. Enligt en äldre historisk sägen, sattes Sten Leijonhufvuds enka, Ebba Lilljehöök, vanligen kallad kung Ebba eller gref Ebba, vid 78 års ålder af Carl IX i häkte på Tärnö. Från nyare tider berättas, att under oroligheterna i Södermanland med anledning af den nya beväringsstadgan 1811 rådde stark jäsning i orten, och en dag kommo utskickade från de upproriska till Tärnö, för att öfvertala »godsarne» der att förena sig med dem. Inspektoren på stället låter gubbarne tala fritt ut, under det han sjelf helt lugn åhörde och skref, slutligen tystna bönderna, hvarefter han uppläser allt hvad de sagt samt ber dem underteckna det, »så torde allt kanske bli bra.» Men då blefvo bönderna mägta förskräckta, och intet uppror blef af den gången.

Tärnö nuvarande boningshus, som utgöres af en gammal tre våningar hög hufvudbyggnad, 144 fot lång, 48 fot hög och 40 fot bred, förskrifver sig väl från 1626, då Ebba Grips man Svante Gustafsson Banér började der bygga, och den fulländades af fru Ebba; men med byggnadens fordna prakt var redan i början på 1700-talet förbi, och då godset öfvertogs af contre-amiralen Strömfelt stod boningshuset som ruin, men blef af honom åter satt i godt skick. Såsom något egendomligt hos denna byggnad må anmärkas, att mellanvåningens rum äro 9 alnar höga; det inrymmer äfven en boksamling af omkring 2,000 band, en del porträtter och taflor; af de sednare må nämnas en kolossal historietafla, målad af P. Hörberg, föreställande Gustaf Wasa i källaren på Tärnö, besökt af sin syster och svåger i det ögonblick de mottagit »lejdbrefvet» för hans räkning och på grund deraf vilja öfvertala honom att stanna qvar.

Af fideikommiss-skaparen finnes vid godset stiftad en liten pensionsinrättning för 3 enkor efter underhafvande eller gamla tjenare, belöpande sig till en t:a råg för hvarje.

Tärnö egendom, som 1863 utgjordes af 5 mtl frälse-säteri (deribland 1 mtl Arhammar), 17 3/8 frälse, 1 rusthåll och 1 1/4 skatte, tillsammans 24 1/2 mtl, intager en areal af c:a 5,496 tld och var nämnda år taxerad till 538,400 rdr rmt. Till gården höra tegelbruk och mejeri, detta från året 1861. Först från en sjösänkning år 1856 räknas Tärnö åkerbruk blifvit bättre ordnadt. Af skogens 963 tld är större delen indelt till trakthuggning; anmärkningsvärdt torde vara, att man nu kan uppgifva om Tärnö, der år 1818 »allsingen skog fanns» (enligt Djurberg), »att få gårdars egor torde vara så rika på ek- och löfskog som Tärnös hagar». Godsets utsäde uppgifves till 220 tunnor höst- och vårsäd.

Töftedal, Toftedal (i jorde-boken), annex-socken till Eds pastorat, är belägen på Dal uti Wedbo härad af Elfsborgs län, 4 1/2 mil s. o. från Strömstad, med Töftedals-ån till gräns mot Ed och Svartån mot Norge och Bohus län. Socknen, med 6,202 tunnland, utom 0,133 qv.mil vatten, 17 mtl skatte och cirka 1,080 inbyggare, består till större delen af berg, och dessa till stor del afbrända samt ödsliga; i sydöstra delen, der de flesta hemmanen äro belägna, finnes en dal med sandgrund. Kyrkan, liten, af trä, byggdes 1748. Till ett sockenbibliothek är grundfond skänkt till hälften af församlingen, andra hälften af Föreningen för spridande af nyttig folkläsning. Fornminnena bestå af en graf bland *Klefmarksfjällen* och ättehögar; till sednare tiders minnen hör socknens sköflande 1570. Sedan ridvägar från äldsta tider funnits öfver gränsen till Norge vid Högsundet och vid Jacobsrud, anlades först 1821 väg från kyrkan till norska gränsen. Här märkes *Loviseholms* jernbruk; för öfrigt finnas 3 qvarnar, flera sågar och ålfiske. Gårdar: 3/8 mtl *Stommen;* 1 mtl *Töftesäter;* — *Berg* och *Mon* äro hemmans namn. — Adress: Åmål.

Töksmark, socken uti Carlstads län, se art. Tyksmark.

Töllesjö, annex-socken till Bollebygds pastorat, är belägen uti Bollebygds härad af Elfsborgs län, 2 1/2 mil v. n. v. från Borås; areal 22,125 tunnland eller 123,899 qvadratref, deraf 741 tld vatten; 17 1/2 mtl, hvaraf 14 1/2 skatte, 1/2 krono, 2 1/2 frälse; 1,250 inbyggare. Socknen har bergsmark med skog öfver behofvet. Här märkes *Sjögareberget*, dervid äro fästa allehanda sägner; äfven finnas lemningar efter försvarsverk. Kyrkan, norr om sjön Töllesjö och vägen till Alingsås, tillbyggdes 1733. Byar äro *Ganterås* med ålfiske, *Hökhult*, *Hena*, *Holmen*, *Morghult* och *Slätthult*. — Adr.: Borås.

Tölö, socken uti Halmstads län och Fjäre härad, 2 1/2 mil från Göteborg, med en areal af 14,441 tld eller 80,869 qv.-ref samt 0,012 qv.mil vatten; 74 1/4 mtl, deraf 47 1/4 skatte, 5 krono, 22 frälse, bebodda 1865 af cirka 2,135 inbyggare. Socknen utgör med Lindome och Elfsåker ett pastorat, præbende åt biskopen i Göteborg; pastoratet omsluter på två sidor Kongsbacka stads område och sträcker sig derifrån norrut på båda sidor om landsvägen ända till gränsen mellan Göteborgs och Hallands län samt genomskäres af ett strömdrag från Insered sjö; sköna naturbelägenheter gifvas, ty mellan de höga bergmassorna ligga bördiga åkerfält och blomsterrika ängar. Jordmånen i Tölö socken är i allmänhet lera; på skog är brist, endast litet alskog; deremot finnas god tillgång på torfmossar. Spannmåls-produktionen öfverstiger innebyggarnes behof; sjöfart idkas. All fast egendom är taxerad till 1,242,100 rdr, deraf 38,300 rdr för 6 qvarnar och en benstamp. Kyrkan har vacker inredning. Af kyrkoherdar må nämnas den först kända Sylvester Johan Phrygius, död 1628 och bröderna Benzelius. På kyrkogården ligga begrafna biskop Johan och erkebiskop C. F. af Wingård; den sednare, utgången från bondeståndet, har genom sin ovanliga skicklighet och kraft att undervisa gjort sig känd såsom en af vårt lands förträffligaste skollärare. Till socken-bibliotheket har egaren af Gåsevadholm skänkt en värderik gåfva i böcker, och till bibliothekets underhåll blef 1863 års hundskatt anslagen. Inom socknen nära intill Kongsbacka ligger häradets välbebyggda tingsplats *Skansen.* Största godset utgöres af *Gåsevadholm* med 14 1/2 mtl underlydande. — *Björkris*, 1 mtl är pastorsboställe, med vacker trädgård och parkanläggningar; till boställe äro *Hede*, 1 mtl, *Skårby*, 1/2 mtl och *Tölö*, 1/2 mtl, mensal-hemman.

— I byn *Kolla* är *M* 5 à $^1/_2$ mtl väl bebygdt. Af byar nämnas såsom de största *Hvarla*, $11^1/_2$ mtl sk., 1 fr.; *Asslöfsby* $4^1/_{25}$ sk., $4^3/_4$ fr.; *Wäxlöf*, 5 mtl skatte. — Adress: Kongsbacka.

Tönnebro, jernbruk uti Skogs socken af Södra Helsingland och Gefleborgs län, vid Tönnebro å, som utgör gränsskilnad mellan Gestrikland och Helsingland, hörer under Axmars bruk och är ett af Hamrångeverken. Bruket, som anlades 1846 af öfverste Bergman von Schinkel, och eges ännu inom slägten, har 2 hamrar och 2 härdar med privilegieradt årligt smide af 1,266 *sk℔* 13 *l℔*, nu mer flyttadt till Axmars bruk; här finnes äfven fyrbladigt sågverk med 1,000 tolfters afverkning af egna skogar, och lyder under bruket en landtegendom af 64 öresl. 75 pgl.; folkmängd 170 personer. Vid Tönnebro är postgård.

Tönnersjö, härad i Södra Halland, omgifvet i norr af Halmstads härad, i öster af Småland och i vester af Kattegat, omfattar en areal af 5,937 qv.mil eller 137,409 tld fast land, och 0,208 qv.-mil insjöar; hemmantal och folkm. m. m. fördelad mellan socknarna som följer:

	Folkmängd.	Hemmantal.	Bevillning för egendom.	för inkomst.	eft. III art.
Snöstorp . .	2,324.	$39\frac{23}{120}$ mtl.	378 rdr.	318 rdr.	152 rdr.
Trönninge .	573.	$14^1/_2$ »	173 »	16 »	44 »
Eldsberga . .	1,400.	$26^7/_8$ »	303 »	96 »	109 »
Tönnersjö . .	1,106.	$31^7/_{12}$ »	140 »	179 »	142 »
Breared . .	1,756.	$49^7/_{30}$ »	219 »	53 »	117 »
Enslöf *) . .	2,211.	$50^1/_4$ »	213 »	180 »	100 »
Thorup . .	1,172.	$27\frac{13}{24}$ »	130 »	—	128 »
S:ma	10,542.	$239^7/_{40}$ mtl.	1,556 rdr.	842 rdr.	792 rdr.

Dessutom hör hit staden Laholm. Den odlade jorden uppgifves till 11,820 tld, naturlig äng till 17,964 tld. Häradet tillhör, jemte några socknar af Halmstads härad, Laholms fögderi, Halmstads, Tönnersjö och Höks domsaga, med tingsställe uti staden Halmstad.

Tönnersjö, socken uti Tönnersjö härad och Halmstads län, $1^1/_2$ mil o. s. o. från Halmstad, omfattar 25,087 tunnl. eller 163,822 qvadratref, hvaraf 463 tld vatten, fördelade på $31^7/_{12}$ mtl, deraf $1^5/_{12}$ mtl skatte, $\frac{11}{12}$ krono, $29^1/_4$ frälse, bebodda af c:a 1,180 inbyggare på 190 hushåll. Jordmånen är i allmänhet stenbunden, oländig och mager, så att socknen lider brist på säd; några hemman hafva riklig skog, andra brist derpå; deremot finnas nästan outtömliga torfmossar vid hemmanen 1 skatte *Rörshult*, 2 frälse *Esmared*, 1 frälse *Hilleshult*, hvadan trakten äfven kallas Mossabygden. All fast egendom taxerades år 1863 till 463,200 rdr. Tönnersjö socken är annex till Eldsberga numera konsistoriela pastorat. Kyrkan är byggd af gråsten och tegel; ibland kyrksilfret finnes en väl arbetad, stor förgylld kalk, som under 30-åriga kriget skall blifvit tagen i Wittenberg. Barnens antal, som begagna den allmänna undervisningen, är 59. Fornlemningar: *Borgbacken* på Tönnersjö utmark skall förvara minnet af en derstädes belägen forntida borg. I socknen finnas 2 större gods: $3^1/_2$ frälse-säteri, 2 frälse *Ahlslöf*, med underlydande $3^1/_2$ frälse, samt $2^1/_2$ frälse *Brunskog*, 1 frälse *Ågarp*, med $8^7/_{48}$ mtl; — $^1/_3$ *Tönnersjö* är prestgård; $^1/_4$ mtl kaplansbol. — Vid *Erikskö*p har varit *Göransfors* knipphammare, pappersbruk vid *Möllan*. Hemman äro *Gårdshult, Torared, Boarp, Böghult, Joenstorp, Tästard* m. fl. — Adr.: Halmstad.

Tönshammar, stångjernsbruk uti Skogs socken af Södra Helsingland och Gefleborgs län, hörer till Kihlafors-jernverken; år 1843 bitflyttades 2:ne härdar med 1,200 *skℓℓ*:s tillverkning till de året förut här uppförda 2:ne nya stångjernshamrarna, vid hvilka tillverkningen, som nu mer är oinskränkt, uppgår till c:a 6,896 centner. Härtill hörer en landtegendom af 7 mtl 10 öresl. $20^5/_8$ pgl. samt grofbladig såg med 2 ramar. Egaren, hr C. A. Rettig, bor på den välbyggda gården *Hemstanäs*; folkmängden 224.

Töre, by af öfver 3 mtl, på 13 n:r, uti Neder-Kalix socken af Norrbottens

---

*) Af Enslöfs socken höra $11^1/_6$ mtl den s. k. Fjellgime fjerding, till Halmstads härad.

län, med 23 åboer och 44 hushåll (år 1863); belägen vid 65°, 53′ polhöjd; likväl produceras här mycket säd; byn räknar sin uppkomst från baron Hermelins tid; har förträfflig hamn, handelsrörelse, såg, qvarn (tax. till 25,000 rdr), skeppsvarf, gästgifvaregård samt

Törefors, stångjerns- och manufakturverk med 2 härdar, der årligen tillverkas af köpetackjern c:a 1,150 centn. (år 1834: 228 *skℓℓ*, år 1842: 1,015 *skℓℓ*) stångjern och manufaktureras c:a 380 centner (år 1834: 56 *skℓℓ*, 1840: 230 *skℓℓ*), skeppningsorterna äro Stockholm och Piteå. Bruket var i 1863 års bevillning taxeradt till 15,000 rdr, tillhörande landtegendom till 79,700 rdr; egare voro samma år grosshandlarne Tydén, Weber och Paton m. fl., med hr C. Norman till disponent. — Adress: Räneå.

Töreboda, post-, telegraf- och jernvägsstation uti Skaraborgs län och Björkängs socken af Wadsbo härad, 2 mil från Mariestad, 17,1 mil från Göteborg, 25,5 mil från Stockholm; läget är nära kyrkan, invid Göta kanal, hvilken Statens vestra stambana korsar i sned rigtning, och som blifvit här till en del omgräfd och utvidgad till form af en större bassin. Förutom den invid stationshuset befintliga landningsbryggan, är framför godsmagazinet anlagd en kaj samt utmed bron särskilda platser beredda för last och lossningar; äfven finnas här uppförda en mängd byggnader, och troligen kommer snart en stad att uppstå här, der föreningspunkten är för samfärdseln mellan icke blott Wenern och Wettern, utan kommunikation gifves med alla orter ända till Söderköping vid Westerhafvet å andra sidan, medan bantåg från Stockholm, Göteborg och Malmö oupphörligt här korsa hvarandra. Folkmängden vid stationen är 160. Från härvarande gästgifveri skjutsas till Hofva i norr 1½ mil. Jernvägen härimellan och Elgarås i norr 1,4 mil, öppnades den 8 Nov. 1862, samt mellan Moholms station, den 1 September 1859. *Töreboda* hemman, 1 mtl skatte, har 8 åboer och är taxeradt till 61,000 rdr; enligt uppgift i tidningarna skall jordens värde här så stigit, att för ett tld begäras 1,000 rdr rmt.

Törneby, egendom uti Kalmar landsförsamling, Norra Möre härad och Kalmar län, näst intill Kalmar stads egor, ungefär ½ mil söder från staden till höger om landsvägen, hvilken leder till Carlskrona, och med egor, som sträcka sig ända ned till Östersjön. Från landsvägen leder en allé af högstammiga lindar, omvexlande med andra löfträd, upp till den tämligen högt liggande manbyggnaden, hvars hvita façad tar sig förträffligt ut, sedd från vägen, och som prydes af en vacker trädgård. Törneby omtalas 1572, då kon. Johan III återskänkte Kalmar helgeandshus ett hemman i Törneby, som ursprungligen tillhört detsamma, men blifvit indraget vid reformationen. Sedermera kunna vi icke uppge någon egare, förrän i medlet af 1700-talet, då det tillhörde salpetersjuderidirektören Lars Cronstrand, hvars son, astronomen, sedermera professorn vid dåvarande fältmätnings-, nu mer topografiska corpsen, Simon Anders C., föddes här den 24 Jan. 1784, † 1850; bland af honom utförda arbeten må nämnas sammanbindningen öfver Ålands haf mellan svenska och finska triangelmätningarne. Sedermera har egendomen tillhört den på sin ort såsom utmärkt skicklig jordbrukare och verksam kommunalman kände kaptenen J. Brithelli, död här den 1 Mars 1864. — Egendomen, som utgöres af 3 mtl skatte Törneby med underlydande ¼ mtl Fjelebo i Ljungby socken, har en egorymd af 390 tld, deraf 250 tld god åkerjord i cirkulation; resten 140 tld, är äng och betesmark, skogen är till största delen uthuggen; afkastningen uppgifves till 6 à 800 t:r säd, lika mycket rotfrukter, en höskörd af 4 till 500 lass. — Törneby är ensamt taxeradt till 51,600 rdr rmt.

Törnemåla, ett mtl frälse i Tingsås socken, Konga härad och Kronobergs län; gästgifvaregård vid vägen mellan Wexiö och Carlshamn, skjutsar till Gäddeviksås i söder 1¼ mil och Qvarnemåla i norr 1¼ d:o, m. fl. Trakten omkring detta ställe omtalas såsom särdeles vacker genom det angenäma afbrott som täcka skogsdungar af löfskog göra mot de norrom liggande steniga backarna och småväxta tallskogarna.

Törnerum, egendom uti Ryssby socken, Norra Möre härad och Kalmar län, med ganska vackert läge och för orten sällsynt behagliga omgifningar nära Kalmarsund, $^3/_8$ mil från kyrkan, hvarifrån räknas 2 mil till Kalmar. Den utgöres af 1 mtl berustadt säteri Törnerum med underlydande $^5/_8$ mtl skatte Fagerhult. Mangårdsbyggnaden har under något af de sednaste åren nedbrunnit och sedermera ej blifvit uppbyggd, utan begagnas i stället ett par oansenliga flyglar såsom boningshus; trädgården, ganska stor och ursprungligen väl skött samt ordnad, är för närvarande i mindre godt stånd. Tax.värdet 50,000 rdr rmt.

Törnerum, skattlagdt 1691 från 3 till 1 mtl, har tillhört 1799 kapten C. Papke, sedermera fabrikör E. Swartz, handl. F. Rosén på 1830-talet och 1863 baron Raabs arfvingar.

Törnesfalla (i jordeboken), Törnsvalla (efter Djurberg), Törnefalla (i Konv.-lexikon), socken uti Södra Tjust härad af Kalmar län, $1^1/_4$ mil v. n. v. från Westervik, omgifves i norr af Gamleby viken, i söder af Gladhammars och i vester af Hallingebergs socknar; omfattar en areal af 0,556 qvadratmil eller 16,870 tld = 78,060 qvadratref (hvaraf 0,103 qvadratmil vatten), fördelade på $25^3/_4$ mtl, hvaraf $13^1/_2$ skatte, $1^1/_4$ krono, 11 frälse. Marken är bergig; flera sjöar finnas, af hvilka Hjorten är den största. Rådande jordmånen styf lera, med undantag af några hemman med lättare jordmån, stundom sandaktig. Nödtorftig skog växer vid de flesta hemman. Utsädet beräknades 1818 till c:a 6 à 7 t:r och höbolet till 30 lass pr mantal. Hemmansdelarne äro häfdade med idoghet och omtanka, oaktadt den mindre fruktbara jordmånen. All fast egendom taxerades år 1863 till 1,050,750 rdr, hvaraf 31,250 rdr för verk och lägenheter. Roteringen utgör 9 man. Socknen, som år 1855 beboddes af 1,386 och 1863 af c:a 1,460 personer, är annex till Westervik. Kyrkans torn är uppbygdt af gråsten, men lika jemnt, som det vore af telgsten. I kyrkan förvaras flera porträtter af kongl. personer, af d:r Luther, dopfunt af sten m. m. Här märkes köpingen *Almvik,* med lots- och lastplats; — största godset utgöres af $^1/_2$ frälse *Almvik,* med säteriet *Bleckhem* samt underlydande $4^3/_8$ frälse, $2^3/_4$ skatte. — 1 frälse, 1 skatte *Källsåcker,* med såg och qvarn samt $^1/_2$ skatte *Gåddiglo,* 1 frälse, $^1/_4$ skatte *Mummehål,* 1 frälse, $^1/_4$ skatte *Rötsle* (eller Rödsle) bilda ett gods. — Pastors-bostället 1 mtl, *Gagersrum,* $^1/_2$ mtl, är komministerns boställe. — $^1/_2$ *Afveslätt* en gård. — I socknen finnas 6 sågqvarnar. — Adress: Westervik.

Törnevalla, *Thyrnevalla, Tornavalla,* socken uti Linköpings län, $1^1/_4$ mil från närmaste stad Linköping, är till större delen, 5,299 tld, med $22\frac{3}{96}$ mtl skatte, $5\frac{3}{96}$ krono, $6^1/_2$ frälse, tillsammans $34^1/_2$ mtl, belägen inom Åkerbo härad, till den mindre delen, 995 tld, med $6^5/_8$ mtl ($^1/_2$ skatte, $1^5/_8$ krono, $3^1/_2$ frälse) inom Bankekinds härad. Alltsammans är en slätt med spridda kullar och skogsbackar; rådande jordmånen lera af flera olika slag; äng och bete knappa; endast några hemman hafva litet skog. Åkerbruk med någon boskapsskötsel och brännvinsbränning utgöra nästan de enda näringarne. Taxeringsvärdet är 1,117,100 rdr rmt. — Socknen, bebodd af c:a 1,000 inbyggare, utgör ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen inom Linköpings stift; dess kyrka, fordom af granit och kalksten, är ombyggd 1816—17. Socknen har fast skola, sockenbibliothek, skarpskytteförening under benämningen »Åkerbo härads frivilliga skarpskytteförening.» Bland märkligare män, födda inom socknen, nämnes naturforskaren Fr. Hasselqvist, född 1722 och död 1752. Fornminnena äro runstenar i kyrkan och å häradsskrifvare-bostället *Stråtomta;* på sistnämndas egor finnes äfven en mineralkälla. Byar och hemman: *Elfvestad, Skäggestad, Ullelfva, Öfverby, Ternestad* (Tunestad), *Bolingstomta, Gärstad, Himna, Bjärby* rusthåll, 2 mantal *Linghem,* m. fl.

Törringe, socken uti Oxie härad af Malmöhus län, $1^1/_3$ mil från Malmö; omfattar 1,389 tld land samt 0,002 qv.-mil vatten; en by med samma namn på $6^9/_{16}$ mtl uts. frälse och 1 mtl prestgård; c:a 260 inbyggare; skarp och mager åker, tillräcklig höhöstnad. Socknen, annex till Skabersjö pastorat, har skola

sedan år 1800. — Allt frälset hör till Skabersjö fideikommis-egendom.

Törsta, by i Botheå socken af Södra Ångermanland och Wester-Norrlands län, på 3 mtl 10 öresl. 13 pgl.; sågverk; 35 hushåll.

Tössbo, härad i Elfsborgs län, på Dal, beläget vid nordvestra stranden af Wenern, för öfrigt begränsadt i söder af Nordal, i vester af Wedbo, i norr af Wärmland. På en areal af 5,185 qvadratmil (enligt Lignell), eller 4,881 qvadratmil, hvaraf 0,348 vatten (enl. Hahr), omfattar detta härad socknarna *Edsleskog* (Hesselskog), *Mo, Fröskog, Tössö, Tydje, Ånimskog* och *Åmåls* landsförsamling samt *Dalboredden* af Svanskogs socken, med $144^{7}/_{16}$ mtl och en befolkning af 11,490 personer, hvartill komma Åmåls stads invånare, ett antal af 1,675.

Det inre af häradet är ett vanligt däldland, jemn och bördig bygd finnes endast mot Wenern. De vestra trakterna mot sjöarna *Ömmelen, Ö. Silen* m. fl. och de mellan dem löpande fjellsträckorna äro Dalsländskt sköna, i synnerhet nejderna kring den 2 mil långa sjön *Ånimmen*. Skog till husbehof och äfven något till afsalu växer i den berggigare delen. Af Hushållnings-sällskapets berättelse för år 1857 visar sig, att hogen hos allmogen inom detta härad börjat vakna för en förbättrad landthushållning, hvilket visar sig i bättre afdikning och större uppmärksamhet på trädesjordens behandling. Af hela jordarealen, 104,908 tld, äro 9,874 odlad jord, 2,590 naturlig äng. Cirkulationsbruk med artificiel äng är allmänt, och äfven rofvor börjar odlas. — Häradet, som skrefs 1220 *Tusbo*, 1287 *Thyssi*, 1397 *Thosbo*, 1480 *Tysbo*, 1500 *Twsboo*, utgör ett länsmansdistrikt och tillsammans med Wedbo härad ett fögderi och en domsaga; tingsstället är å rådhuset i Åmål.

Tössö, konsistorielt pastorat af 2:a klassen, bestående af socknarna Tössö, Tydje och Ånimskog, hör till Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. — *Tössö*, Thosoö 1397, Tusse 1475, Tysso 1491, Twsee 1502, socken uti Tössbo härad af Elfsborgs län, på Dal, $8^{1}/_{2}$ mil från Carlstad, $1^{1}/_{8}$ mil från Åmål; areal 11,664 tld = 65,318 qvadratref; 11 mtl skatte, $3^{1}/_{2}$ krono, 5 frälse; c:a 1,370 inbyggare. Vid Tössebäckens utlopp i Wenern finnes hamn af 10 fot; ännu 1696 funnos i socknens skogar hjortar och elgar. Kyrkan, gemensam för Tösse och Tydje socknar, invigd 1848, med torn vid södra långväggen, är den prydligaste i landskapet. Skola sedan 1834; sockenbibliothek finnes. Fornminnen utgöras af lemningar efter Helga Gråkollas borg på klippan Wänsberg vid Wenern, en förstörd tingsbana och gamla kyrkan, förvandlad till sädes- och bränvinsmagazin. — Gårdar: 1 frälse *Wänsberg*, med det största tegelbruk inom landskapet; 2 frälse-säteri *Strömsberg* (fordom Mussabergh); prestgården, 1 mtl, med 12 t:r höst- och 70 t:r vårsäde. — Militiæ-boställena *Sörböle* eller *Gustafsberg*, $^{3}/_{4}$ mtl, *Amundebyn*, $^{3}/_{4}$ mtl. — 1 mtl *Hässelbacka*, pastors stom; 1 sk. *Hallebol*, kallas nytt säteri 1681; — 1 mtl fr. *Brevik*. — Adress: Åmål.

U.

Ubbarp, ett gammalt bergslagshemman i Rogberga socken af Tveta härad och Jönköpings län, egdes år 1864 till hälften af bönder och till hälften af Riddersbergs säteri i samma socken. Af fornlemningar på egorna finner man, att här fordom varit tingsplats.

Ubbemåla, kallas Obbemåla. Ett mtl frälse-säteri uti Allgutsboda socken, Uppvidinge härad af Kronobergs län, med manbyggnaden nära en liten sjö, har i medio af 1600-talet tillhört fänrik Gustaf Stråle af Ekna samt från början af 17:de till medio af 18:de århundradet adliga ätten Stjernström, hvars stamfader var på 1680-talet kamreraren i reduktions-kommissionen Lars Molin. Säteriet var 1862 skiftadt i 2 delar.

Ubbetorp, militiæ-boställe af 1 mtl, uti Fjellmo socken af Finspongsläns härad och Linköpings län, är utbytt år 1731 mot bostället Strömsbro.

Ubiholm, en holme på Gotlands vestra kust, är af historisk märkvärdighet, hvarom hänvisas till art. Westergarns socken, derunder den hörer.

Uckelsta, gård i Köpings socken af Åkerbo härad i Westerås län, vid Kölstaån, Köpings-åns östra gren, består af $1^3/_4$ mtl skatte. Uckelsta donerades år 1674 till borgmästaren Dreflings enka, men blef redan 1681 reduceradt till kronan och först ett århundrade sednare köpt till skatte af Peter Smidt. Tax.-värdet år 1863 var 32,000 rdr.

Ucklum, Uklum, af allmogen kallad »Åcklam och Åcklanne», *) socken uti Inlands Nordre härad af Göteborgs och Bohus län, 3 mil söder från Uddevalla, 1 mil från hafvet, utgör en bergstrakt af skarp och ofruktbar natur, der sandjorden är rådande; likväl finnas några bördigare dalgångar söder om sjön *St. Hällungen,* hvars vatten skiljer socknen från Ödsmål. Af skog växer tillräckligt, och eger socknen derjemte kanske den betydligaste torfmossen i hela Bohuslän. Hafra och vårråg utgöra hufvudsädet. Uklumsbon skall vara dålig jordbrukare; men boskapsskötseln är ganska betydande. På en areal af 12,358 tld fast land och 0,072 qvadratmil vatten innehåller socknen $16^1/_2$ mtl skatte, $^1/_2$ krono, $8^3/_4$ frälse, bebodda 1863 af 1,033, år 1865 af 1,450 inbyggare. Taxeringsvärdet är 612,150 rdr, hvaraf 17,850 rdr för 7 qvarnar, 2 sågar samt ett tegelbruk. — Socknen, annex till Spekeröds pastorat sedan 1841, har ny kyrka, uppförd åren 1855—60, $^4/_5$ mil från moderkyrkan; i gamla kyrkan fanns en med löfzirater väl utarbetad dopfunt af sten och en solskifva med årtalet 1656; sockenvägen $^4/_5$ mil. Barnundervisningen bestrides i församlingen uti ambulatorisk folkskola och 2 småbarnsskolor. — Socknens fornlemningar utgöras af en stenkrets vid *Grössbyn* (fordom *Griotsboer,* som betyder byn vid stenarna), »Vidrik Verlandssons graf», *Staffans grotta* och *Sköldungs högar,* hvarom fornforskaren hänvisas till »Historiska Minnen» af G. Brusewitz, 7:de häft., sid. 129, och Holmbergs beskrifning af Bohuslän, III del., sid. 292. Vid gästgifvaregården *Smedseröd* är häradets prydliga tingshus. Gårdar: *Prestgärde,* $^1/_2$ mtl; — $^1/_4$ *Stubberöd,* skogvaktare-boställe. — $^1/_4$ sk. *Öster-Grössby* i sambruk med $^1/_4$ sk. *L:a Komperöd;* — $^1/_2$ sk. *Sköldunga,* välbebygdt, har qvarn och såg. — *Uklum,* 1 mtl sk. — *Röd, Daffinsröd, Dahl* och *Hamra,* hemmansnamn. — Adress: Kongelf.

Uddarp (fordom Uddetorp), ett halft mtl rå och rör uti Grenna socken, Wiste

*) Det sednare har närmast likhet med äldsta namnet *Auklanda.* Socknens namn härledes från *»Auk»,* som i norräna språket betyder »det öfriga», hvad som är till öfverlopps. När nu de närmast hafvet liggande socknarne först blefvo tagna i besittning, kallades det inåt landet liggande ouppodlade *»Aukland»,* d. v. s. det öfriga landet, der eho som ville kunde nedsätta sig.

härad och Jönköpings län, se art. Östanå säteri i samma socken.

Uddarp, ett mtl berustadt säteri uti Skepparslöfs socken af Gerds härad och Christianstads län, $^3/_4$ mil från Christianstad, med en egorymd af 915 tld, deraf 140 tld skog, 10 tld furuplantering, 30 tld torfmosse samt 5 tld trädgård och park; under gården lyda 3 åbohemman och 23 torp; tax.värdet är 75,000 rdr rmt; egare ryttm. grefve C. W. Dücker, som brukar under gården $^1/_4$ mtl i № 19 Skepparslöf.

Uddeboö, egendom uti Estuna socken, Lyhundra härad och Stockholms län, belägen vid Gillfjärden, $^3/_4$ mil från Norrtelje, utgöres af $2^3/_4$ mtl berustadt, $^1/_4$ mtl frälse-säteri med underlydande $^7/_8$ frälse och $^1/_2$ skatte; härtill höra äfven qvarn, såg och tegelbruk. Uddeboö har bestått egentligen af 2 mantal gammalt frälse, som 1692 blifvit gemensamt med ett helt frälsehemman Engsbyhle inom Bro socken skattlagda till 3 mtl, deraf nuvarande frälse-säteri utbyttes från kronan af fru Ebba Soop. — Först kända egaren till hemmanet Uddeboö är, på slutet af 1500-talet, riksrådet Ulf Bååt, med hvars dotter, Brita Ulfsdotter (Snakenborg), Brita på ön kallad, det kom till öfverste-befallningsmannen Eric Nilsson Cruus samt Lars Åkeson Soop och med den sednares dotter till landshöfdingen Bengt Kafle; det förblef inom sistnämnda slägt till år 1706, då det genom köp tillföll öfverste-löjtn. Johan Albrecht Gripenberg, † 1773. Uddeboö synes äfven jemte andra Cruuseslägten tillhöriga gods, såsom förverkade genom Anna Cruus' flykt till Polen med prinsessan Anna, hafva blifvit donerade till Anders Grip. Bland sednaste tidens egare nämnas på 1790-talet friherre Wrede, 1849 en fru Westbaum och 1863 baron C. A. Hermelin. Berustade säteriet uppgafs 1818 hafva ringa skog, vackert manhus af trä, stor trädgård med drifhus; hela godset taxerades 1863 till 59,800 rdr.

Uddeholm, egendom uti Surteby socken af Marks härad och Elfsborgs län, belägen $5^1/_2$ mil från Göteborg, $4^1/_2$ mil från Warberg, 3 mil från Kongsbacka, bestod 1863 af $1\frac{4}{96}$ mtl i sambruk med $^1/_4$ mtl rusthåll Tofta; egorymden var 214 tld inegor och 484 tld afrösningsjord, samt tax.värdet 50,000 rdr rmt utom för $^1/_4$ mtl i Foutskäls socken. Egare hr Fr. Carlberg.

Uddeholmsverken uti Elfdalen af Carlstads län, voro till sin första begynnelse endast bestående af 2:ne stångjernshamrar och en masugn, hvilka verk uppfördes år 1669 af Johan Gustaf Carlström vid ett vattenfall i Ufån, $^1/_4$ mil norr om gården Uddeholm, då tillhörig ryttm. Harald Posse. Sedan egendomen på 1720-talet öfvergått till Bengt Gustaf Geijer, började tidpunkten för den egentliga uppkomsten af jernverksrörelsen; ödeliggande grufvor upptogos, Tranebergs, nu mer Ulleshytte masugn, Geijersholms och Gustafsfors bruk anlades, Uddeholms- och Mokärns-hyttorna ombyggdes, och slutligen grundlade han före sin död 1746, nuv. Uddeholms egendom genom testamentarisk förordning, att arfv. ej fingo dela fastigheten. Vid stiftarens död uppgick årliga jerntillverkningen till 4,000 *sk*℔; odlingarne ansågos lemna utrymme för 400 t:rs utsäde och folkmängden uppgå till 2,000 personer. Då disponentskapet öfvertogs år 1830 af brukspatronen, sedermera statsrådet J. Wærn, hade tillverkningen uppgått till 7,000 *sk*℔ och steg ytterligare under hans tid, då 4 nya jernbruk anlades, till 22,000 *sk*℔, hvarjemte trävarurörelsen bildades; äfven jernväg anlades förbi det största vattenfallet i Klarelfven, en segelbar kanal af $^1/_2$ mils längd gräfdes, lastageplats vid Skoghall inrättades. År 1863 bestod denna nu mer största bolagsegendom af 4 masugnar, 9 stångjernsbruk, såg och en landtegendom af $40\frac{41}{960}$ mtl, med en areal af 200,000 tld och en folkmängd af c:a 10,000 personer. Verken äro, utom förut anförda: *Lovisebergs, Föskefors, Stjernfors, Ufvanå, Munkfors, Halgå* i Edshärads socken, *Wärå* i Ny socken, *Femtå* och *Lickanå* i Dalby socken, *Tabergs* grufvefält i Fernebo härad, *Mokärns-, Uddeholms-, Ulles-* och *Sunnemohyttorna.* Årliga tillverkningen uppgår till omkring 150,000 centner tackjern och gjutgods, 135,000 centner stång- och ämnesjern, 25,000 centner stål, 5,200 centner manufaktur- och 2,854 centner diverse smide; vid sågen afverkas 27,000 tolf-

ter plankor och battens, 20,000 tolfter bräder.

Uddeholms gård uti Råda socken, af 1 mantal frälse-säteri, har vacker belägenhet invid den af skogbeväxta höjder omgifna, ungefär 1 mil långa sjön, som bär socknens namn, och som här upptager den från Wester-Dalarnes skogar kommande Ufån. Uddeholms hemman blef säteri 1669 och sedermera säte för styrelsen af Uddeholms-bolaget, hvars disponentskap innehafves af brukspatron E. G. Danielsson såsom affärs- och brukspatron, E. Holmberg såsom egendomens disponent. Säteriet taxerades 1863 till 192,000 rdr rmt. Bland tillhörande gårdar må nämnas säteriet *Risberg*, $^1/_4$ mil söder om Uddeholm (se vidare art. Råda i Elfdalen). En bruksläkare underhålles af bolaget, som 1835 äfven inrättat sparbank och år 1838 en småbarnsskola.

Uddeholmshyttan, masugn uti Gustaf Adolfs socken af Carlstads län, hörer till Uddeholms-verken; tackjernstillverkningen har under åren 1859 och 61 uppgått i medeltal årligen till 28,445 centner tackjern; dessutom tillverkas 100 centner gjutgods af Tabergs, Långbans, Nordmarks och Persbergs malmer.

Udden, en landtegendom i Adelöfs socken, Norra Wedbo härad af Jönköpings län, särdeles vackert belägen på en udde i sjön Wenstern. Gården, som består af endast $^3/_8$ mtl skatte, är väl bebyggd och har goda egor.

Udden, en herregård i Wissefjerda socken af Södra Möre i Kalmar län, belägen vid södra ändan af en liten sjö, gent emot sockenkyrkan. Här förvarades en märklig urkund, nemligen den skriftligen uppsatta »bondefrid», som socknens inbyggare afslutade år 1657 med sina grannar i Blekinge. Fredsstiftaren var kyrkoherden i Wissefjerda, Nicolaus Petri Bock, och dokumentet förvarades hos hans dotterson, Göran Svebilius eller Svebel, här på gården, tills det förstördes vid en eldsvåda år 1700. Nuvarande egaren af gården, som utgör 1 mtl skatte och år 1864 taxerades till 25,000 rdr, är major Fischerström.

Uddetorp, ett mtl frälse-säteri uti Borgstena socken af Wedens härad och Elfsborgs län, är beläget omkring $1^1/_4$ mil n. o. från Borås. Mangårdsbyggnaden var 1814 af trä, och till gården hörde hjelpligt höbol samt tillräcklig skog. Uddetorp innehades på 1500-talet, jemte Solberga i Fenneslunda socken, af krigsöfversten, i orten kallad »fältöfversten», Anders Olofsson Oxehufvud, död 1609 som landsherre i Westergötland. Om honom berättas, att han på gamla dagar åkte på jernskodda sliper den vägen, som vester om Öresjö går öfver dervarande bergsklippor, der ännu märken efter åkningen utvisas. År 1699 egdes Uddetorp af Axel Hård Ericsson, 1761 af lagman Knorring. Bland en seduare tids egare nämnas år 1814 kronobefallningsman E. Otter, år 1825 major Gripenstedt och år 1863 kapten J. A. Wästfelt, som å egendomen företagit större odlingar. — Åtminstone sedan 1814 har Källegården, $^1/_2$ mtl rå och rör, varit lagd i sambruk med Uddetorp, hvarunder år 1863 äfven lydde $^1/_2$ mtl sk. och qvarn; det hela var taxeradt till 27,500 rdr rmt.

Uddetorp, ett mtl krono och $^1/_2$ mtl frälse gammalt förmedladt och år 1701 confirmeradt till $^1/_2$ skatte-frälse uti Foutskäls socken af Marks härad och Elfsborgs län; det förra är sedan 1689 (då kalladt Udde Storegården) ett militiæboställe; det sednare tillhörde 1689 Nils Assersson Mannerskölds arfvingar; räntan tillhör Sätilla skola.

Uddetorp (Odenstorp), ett hemman, $^1/_8$ mil från Mariestad, är märkligt af der på skogsmarken funna lemningar efter murar och vallar, som förmodas vara efter fordna fästet Skaraborg, till hvilket hemmanet ännu 1583 hörde såsom ladugård (Topogr. uppg., sid. 73).

Uddetorp, ett mantal krono, se art. Skara socken; hemmanet har varit reduceradt såsom ladugård under kungsgården Gälaqvist.

Uddevalla. Stapelstad och Bohusläns största stad, är belägen i en dal vid Bäfveåns utlopp i Byfjordens innersta vik, $7^1/_2$ mil från Göteborg och $2^3/_4$ mil från Wenersborg. Namnet har man särdeles enigt velat härleda från »Odensvold», en benämning, som återfinnes i medeltiden, och deraf velat sluta, att här varit en forntida offerplats, tilldess en nyare författare (Brusewitz), i

följd af inskriften i stadens gamla sigill: »Oddeval Bevens Insegel 1622», dragit den slutsats, att det betyder *valen* eller vårdkasen på *udden vid Bäfvenså,* hvilken *val* då skulle legat på en klippa, der nu lemningar efter Uddevalla skans finnas. Första gången Uddevalla nämnes är i kon. Hans' stadfästelse af år 1491 på dess förut egande privilegier. Staden var fortfarande under danskt (norskt) herravälde till år 1523, då den kom i Gustaf I:s våld, der den förblef till år 1532. Återkommen i danska händer, växte dess välmåga betydligt genom utvidgade privilegier och det rika sillfisket, tilldess svenska landshöfdingen Olof Stake under kriget 1644 afbrände staden. Sedan år 1658 har staden oafbrutet varit svensk besittning; men kon. Carl X, som ifrade för Göteborgs och Marstrands uppkomst, fråntog densamma dess stapelrätt, hvilken dock återficks 1674. Under den följande s. k. Gyldenlöwsfejden framträngde Gyldenlöw år 1276 med 12,000 norrmän till Uddevalla, slog svenskarne och eröfrade skansen. Följande året, den 29 Aug., inträffade den för svenska vapnen så sorgliga fäktningen vid Uddevalla, då M. G. de la Gardies armé tog till flykten för den underlägsna fienden, lemnande hela sitt artilleri, tross m. m. År 1679 belägrade svenskarne under 6 veckors tid Uddevalla skans och aftvådde genom sin tapperhet i flera fäktningar skammen af det förra nederlaget, tilldess freden i Lund gjorde slut på fiendtligheterna, och Uddevalla utrymdes af norrmännen. Genom lidanden under kriget hindrades naturligtvis stadens uppkomst, och dertill lade en eldsvåda 1699 två tredjedelar af staden i aska. Äfven under Carl XII:s krig hade staden många vedervärdigheter att utstå, ehuru fienden aldrig nådde fram till Uddevalla. Vid »den stora reträtten» under Rehnskiöld efter kung Carls död vidtog man bland andra med skäl klandrade åtgärder äfven den att rasera Uddevalla skans samt vräka dess kanoner och ammunition i sjön. Efter en ny stor eldsvåda 1738 inträdde Uddevallas blomstringsperiod; välmåga och rörelse tilltogo, och stadens inbyggare utgjorde öfver 4,000 personer. Med 19:de århundradets början inträdde åter en tillbakagåendets period; Trollhätte slussar anlades, och härigenom fick Göteborg en god del af Uddevallas exportrörelse; år 1806 lade en eldsvåda hela staden i aska, och slutligen utsinade stadens förnämsta hjelpkälla, sillfisket. Under de sednaste årtiondena har dock Uddevalla, likasom flertalet af Sveriges ej alltför små städer, tämligen gått framåt, särdeles genom landthandeln med Bohuslän och en del af Dalsland, och ej utan skäl kan densamma för sin framtid fästa ej ringa förhoppningar vid den jernväg, som inom kort kommer att förbinda staden med Wenern, vestra stambanan och de inre delarne af Westergötland. De förnämsta utförselvarorna äro spannmål, trävaror och jern; deremot införas bomull, råsocker, sill, salt, stenkol. De handlandes antal uppgår till omkr. 70, handtverkarnes till omkring 76, utom s. k. sjelfförsörjare. Tulluppbörden, som 1855 steg till 59,739 rdr, sjönk 3 år derefter till 12,817 rdr, men steg åter 1862 till 56,976 rdr och uppgick följande år till endast 28,232 rdr rmt. Staden, med en god och säker hamn, hvars inlopp är 10 fot djupt, har 1 ångfartyg och 10 segelfartyg, med omkring 788 läster. Vid innevarande riksdag 1865 är beviljadt ett anslag af 79,000 rdr till hamnens utvidgande och fördjupning.

Det nuvarande Uddevalla, som innehar 12:te rummet vid riksdagarna och är den första i 3:dje klassen samt varit på förslag vid de ofta återkommande projekterna om Göteborgs läns delning att blifva residensstad, med öfver 4,950 invånare, intager en stadsplan af 51 tld 28 kpl., med 538 hus och tomter, eller, enligt 1856—60 års femårsberättelse, endast 308, med ett fastighetsvärde af 2,590,110 rdr rmt; tillhörande jordegendom intager en areal af 5,417 tld 15 kpl., deraf 1,376 tld 8 kpl. tomter och trädgårdar, åker, äng m. m. Staden, som genomflytes af Rise- eller Bäfveån (efter socknen, der staden ligger), genomskäres på längden af 13 gator och på bredden af 7, är vackert och reguliert byggd, med flera ganska ståtliga stenhus; för öfrigt är invånarnes trefnad befrämjad genom belysning af gas, gatornas och kajmurarnas omläggning samt

förseende med trottoirer m. m. De förnämsta gatorna äro *Norra Långgatan, Kongsgatan, Norra* och *Södra Hamngatorna, Drottninggatan* samt *Trädgårdsgatan*. Bland allmänna byggnader märkas *Kyrkan*, en i all sin enkelhet rätt vacker byggnad af nyare tiden; *Rådhuset*, ett trevånings stenhus å torgets norra sida, uppfördt år 1817, innehållande börsrum, societetssalong, tullkammare, uppbördskontor, telegrafbyrå m. m.; *Elementarskolan; Folkskolans lokal*, ett envånings trähus; *Regementshuset*, ett tvåvånings stenhus; *Länslasarettet* och *Kurhuset* uti förra Herrnhutska brödrasocietetens kyrka, som inköptes år 1848, årliga antalet sjuka derstädes uppgår till mellan 6 à 700; *Länssjukhuset*, färdigbygdt år 1851. — Uddevalla har *lägre Elementarläroverk* af 5 klasser med 6 lärare, 134 lärjungar år 1864, 2 *Folkskolor*, 1 *Flick-*, 1 *Söndags-* och 1 *Handelsskola, Apothek* samt en för en småstad ovanligare inrättning, ett ganska välförsedt *Museum* med en mängd brakteater af silfver, fossila snäckor m. m., sparbank sedan 1839, filialbank sedan 1859. Af välgörenhets-stiftelser finnas 8 donationer. Staden har 2 läkare. Af industriela anläggningar nämnes främst *Kampenhofs* bomullsspinneri (se den art.), sedan sockerbruk, borstbinderi, lackérfabrik, boktryckeri m. m., tillsammans 15. — Stadens vapen är en fura mellan 2 granar. Marknader i Oktober. På stadens egor äro belägna länderierna *Marieberg, Christinedal, Carlsruhe, Kålgårdsberg* samt $^{1}/_{4}$ mil från staden barnhusskolan och barnuppfostrings-anstalten *Gustafsberg*, med dess mycket besökta bad- och brunnsinrättning. Äfven äro *Kapellbackarna* märkvärdiga i geologiskt hänseende, i det att de, belägna 200 fot öfver hafsytan, innehålla digra lager af fossila hafssnäckor.

Uddevalla-Wenersborg-Herrljunga-jernvägen. Under 1830-talet väcktes fråga om anläggande af en kanal mellan Wenersborg och Uddevalla (samma tanke hade äfven Polhem framställt i förra århundradet); men förslaget föll snart i glömska. Under det följande årtiondet började man tänka på en jernvägsanläggning i samma sträckning, och år 1846 den 22 Maj hade man utverkat tillståndsresolution för det bolag, som kunde bildas, att under loppet af 4 år från 1848 års början anlägga denna jernväg. Inbjudning till aktieteckning utfärdades, men utan önskadt resultat. Först under de sednaste åren bragtes frågan ånyo på tal och med den lyckliga utgång, att ett bolag, hufvudsakligen genom landshöfdingen grefve Erik Sparres nitiska medverkan, bildades med ett aktiekapital af 1,620,000 rdr, fördeladt på 16,200 aktier, och erhölls af 1863 års riksdag ett lån af 3,240,000 rdr, hvarefter arbetet genast började. Jernvägens längd är mellan Uddevalla och Wenersborg 2 mil 16,000 fot, mellan Herrljunga station å Vestra Stambanan och Wenersborg 6 mil 11,000 fot, eller tillsammans 8 mil 27,000 fot, hvarför kostnaden enligt det af majoren C. Adelsköld upprättade kostnadsförslaget antagits uppgå till 4,860,000 rdr. För närvarande (1866) pågår aktieteckning till att fullborda en ny bibana från Håkantorp, beläget ungefär midt emellan Wenersborg och Herrljunga. När detta nedskrifves, hafva terrasseringsarbetena för hela banan till större delen blifvit fullbordade, stationshus äro under byggnad, och nästan hela sträckan mellan Uddevalla och Wenersborg är farbar med lokomotiv. Skenor och gröfre materiel har bolaget »för det billiga prisets skull» uteslutande hemtat från England, likasom passagerarevagnar från Frankrike; lokomotiverna äro dock från Trollhättans mekaniska verkstad, och en ofantlig stålbro, som man slagit öfver Göta elf vid Hufvudnäsfallen nära Wenersborg, har man måst taga från Bergsunds verkstad. Arbetet med denna hängbros öfverförande öfver elfven (i Febr. 1866) hade sina stora svårigheter, emedan man ingenstädes kunde i det fradgande vattenfallet finna en fast punkt till stöd vid broslagningen, utan den väldiga bron måste framskjutas från den ena stranden till den andra.

Uddnäs, ett frälse-säteri uti Allmunge socken af Närdinghundra härad och Stockholms län, omkring $3^{1}/_{4}$ mil från Uppsala, består af $1^{1}/_{2}$ mtl. Gården, belägen nära Fladens östra strand, har stor och vacker mangårdsbyggnad med trädgård. Uddnäs eller Uddenäs uppgifves

väl haft först kända egare af slägten Måneskold; men den första egare vi med visshet kunna uppgifva är öfversten William Philp, adlad Philp, död under det han var kommendant i Narwa 1668. Gården ärfdes af sonen, löjtn. Björn, gift med Cecilia Månesköld af Seglinge, sedan af deras son, kapten Carl Philp, † 1714, men skall äfven tillhört svågern, kapten Albrecht Duwall, halshuggen 1682. Sedermera har Uddnäs en tid haft egare gemensamt med närbelägna Lilla Wäsby, egdes 1804 och ännu 1825 af kapten Wetterqvist, år 1863, jemte 1 mtl i Husby socken, af hr A. A. Uddén; var år 1863 med såg tax. till 35,100 rdr rmt.

Uddskär, fiskläge i Luleå socken, har gemensamt med Haraskär och Brändö en kapellkyrka, uppbyggd 1774 (se vidare art. Luleå socken).

Udjaur, sjö i Piteå lappmark, om 2 qvadratmil, har utlopp i Bottniska viken genom Skellefte-elf.

Uflunge, by uti Wiksta socken af Norunda härad och Uppsala län, cirka $2^3/_4$ mil norr om Uppsala, $^3/_8$ mil från kyrkan, med $3^3/_4$ mtl skatte; denna by skall, enligt sägnen, fordom varit bebodd af en konung Ulf; på egorna förekomma ock åtskilliga fornminnen, äfven tidtals bearbetade jerngrufvor. $2^1/_8$ mtl lydde 1863 under Österby gods, resten egdes af 3 bönder.

Ufvahult, by i Kråksmåla socken, Handbörds härad af Kalmar län; här är en för ståndspersoner bebyggd gård om $^3/_8$ mtl, med utmärkt vackert läge vid Alsterån och Stora Hinsjön, omgifven af stora, väl skötta trädgårdar; har ymnig tillgång på skog och vidsträckta egor.

Ufvanå, stångjernsbruk uti Gustaf Adolfs socken af Elfdals härad och Carlstads län, med 3 härdar, der på 1840-talet tillverkades 1,800 *skll* af eget tackjern; hörer till Uddeholmsverken. — Adress: Råda.

Ufved, Stora, ett mtl frälse-säteri uti Ullerud socken af Carlstads län, kallas äfven Rosendal, till hvilken art. så väl som till art. om Kihls härad hänvisas.

Ufvered, annex-socken till Hjerpås pastorat, är belägen uti Kållands härad och Skaraborgs län, $2^1/_2$ mil s. v. från Lidköping, skild i öster från Härjevads socken genom Lidan och i s. o. från Hellum genom Assån; areal 3,147 tld fast mark; $8^1/_2$ mtl skatte, 1 mtl pastors stom, 1 mtl militiæ, 1 säteri, $1^1/_4$ frälse utom $^1/_2$ mtl *Broqvarn*, som föres till Hellums socken, och $2^1/_2$ mtl *Djupedals* by till Longs socken i Barne härad. Folkmängden, på sednare tiden något minskad, uppgick 1864 till 620. Marken jemn, god jordmån, höbolet ringa; hafra betydligaste sädet, brist på skog. Tax.-värdet 549,150 rdr, hvaraf 44,100 rdr för lägenheter. — Kyrkan, belägen $^3/_{10}$ mil från moderkyrkan, är liten, byggd af ek, återuppbyggd 1641 efter undergången förstörelse i 1612 års krig. — Största godset utgjordes 1863 af *Ufvereds Herreg.*, 1 mtl frälse-säteri med $2\frac{3}{3}\frac{1}{6}$ mtl underlydande samt *Holmens* eller *Närefors* qvarn, och egdes af gr. C. G. Rudensköld samt justitiærådet A. Adlercreutz. — Adress: Lidköping.

Ugerup, fyra och $^3/_4$ mtl frälse-säteri uti Köpings socken af Gärds härad och Christianstads län, 1 mil från Christianstad, har under fordna namnet Ugarp, det är »Ugestorp» (först sedan Skåne kommit under Danskt välde och deraf fått i sitt språk en dansk brytning, skrefs Ugerup och förkortadt Urup), räknats bland Skånes förnämligaste gårdar. Enligt krönikan och traditionen bodde der en rik och mäktig adelsman, som hade en son, benämnd Arild, hvilken var fadern till glädje och folket i hans bygd till stor hugnad. Han uppfostrades i Herrevads klosterskola till gudsfruktan och lärde hemma af sin fader dygd, mandom och menniskokärlek. Sedan han kommit ut i verlden, blef hans första tjenstgöring att bevaka den olycklige kon. Christiern, tyrannen kallad, i hans fängelse på Kallundborgs slott; derifrån kom han till kon. Erik XIV:s kröning i Uppsala, der han blef slagen till riddare af »Vår Frälsares orden» så långt enligt krönikan; nu vilja vi fortsätta efter A. A. Afzelius i dess sagohäfder med hvad sagan vet att förtälja rörande tallskogen, som växer på alla Ugerups gärden och står i sammanhang med en tilldragelse i riddarens lefnad. »En förnäm fånge från skånska landet, på den tiden det hörde danska konungen till, hade en gång fallit i svenska konungens hän-

der (det var vid sjöslaget vid klippan Jungfrun i Kalmar Sund), och bevakades mycket väl, emedan han i kriget stridt mot vårt folk med stor mandom och spillt många tappra svenskars lif. Men han var en i allt sitt väsende behaglig man och vann bland konungens män många vänner, som talade väl om honom för konungen. De framförde slutligen hans önskan och begäran, att blifva lössläppt ur sitt fängelse så länge allenast, att han kunde fira sitt bröllopp och derefter hos sin brud få dröja qvar hemma, tilldess den säd han nu skulle så densamma vår, blefve mogen till skörd. Konungen antog dessa vilkor och gaf sin förnäma fånge lös, sedan han nu på ed och riddarelöfte sig förpligtat att återvända i sitt fängelse efter den tid, som betingad var. Herr riddaren for till sin gård i Skåne och höll sitt bröllop med glädje och fröjd, samt sådde sin åker; men den säd, som han sådde, var tallfrö. När nu hösten kom och konungen förgäfves väntade på sin fånges återkomst efter aftal, sändes honom bud och påminnelse om hans gifna hedersord, att återkomma, när den skörd han sått var mogen; nu, mente konungen, var hösten förbi och skörden mogen samt bergad. Men riddaren svarade, att det var tallfrö han sått på alla Ugerups gärden, och många höstar torde ännu dröja, innan den sådden blefve mogen. Då märkte konungen, att hans fånge var en slug man, och på hans återvändande i fängelset gjordes mer icke något anspråk. Den tallskog, som då såddes, växer ännu på alla Ugerups gärden.

Arild Urup och hans trogna brud, Thali Tott (hvilka voro de i sagan omförmälde), lefde sedan länge till stor välsignelse för omgifning och underhafvande; men småningom har väl deras minne förbleknat, så att sagan blott vet att omtala uppkomsten af Ugerups furuskogar, dock skola häfderna förvara den ädle riddarens namn bland menniskovännernas antal åt en tacksam efterverld. Af egare i en sednare tid nämnas den tappre öfversten Kjeld Christoffer Barnekow, gift med en dotter till fältmarskalken Ascheberg; deras dotter Brita, död 1771, gift med kongl. rådet J. A. Meijerfelt, skref sig till Ugerup och Söfdeborg. År 1863 var gr. E. von Reventlow i Danmark och år 1864 hr P. C. Clausen på Hejdeholm egare till $\frac{43}{64}$ mtl af säteriet samt underlydande $^{9}/_{22}$ mtl frälse med en areal af 1,300 tld, deraf omkring 500 tld furuskog; till godset höra mejeri, schäferi med 200 får af Dishley-race, tegelbruk, benstampsverk och 2 mjölqvarnar; alltsammans tax. till 200,000 rdr. Resten af säteriet, $\frac{41}{64}$ mtl, tax. till 30,000 rdr, egas af 5 bönder. Utom säteriet, som 1818 uppgafs af Djurberg varit majorsboställe, finnas i samma socken 4 mtl frälse Ugerup. Mellan Ugerup och Gringelstad ses omkring 60 resta stenar och dervid en oval »Sköldborg» med en Hildursten, som torde utmärka stället för en forntida tings- och envigesplats.

Ugglebohl, ett mtl frälse-säteri uti Ölme socken af Ölme härad och Carlstads län, beläget omkring $1^{1}/_{2}$ mil från Christinehamn; såsom egare uppgifves af Fernow från slutet af 1300-talet, då det skrefs Uggleboda, ända till början af 1600-talet Drake-slägten, sedan en Gyllengrip. I slutet på 1600-talet Håkan Andersson Fegræus, adlad Fägerstjerna till Lundholm och Uggelbo; hans dotter var moder till lagmannen Carl von Numers, död 1763, och som äfven synes varit egare; till sednare tids egare räknas major H. von Vicken, dennes enka Anna Wendela Lagerhjelm, † här 1814, derefter sonen, löjtn. G. W. von Vicken, död här 1828, hvars enka innehade år 1863 säteriet med $2^{3}/_{4}$ mtl underlydande; hela taxeringsvärdet är 82,587 rdr, folkmängd 133.

Uggelsta, egendom, se Lena socken i Uppsala län.

Uggelsäter, Vestra och **Östra.** Två mtl skatte uti Huggenäs socken af Carlstads län; se art. Huggenäs.

Ugglansryd, ett mtl frälse-säteri i Ryssby socken af Sunnerbo härad och Kronobergs län, vackert beläget på östra stranden af Stensjön, $1^{1}/_{2}$ mil v. från Wieslanda jernvägsstation, $^{3}/_{4}$ mil från sockenkyrkan, nämnes 1637 såsom tillhörande Jöran Påhlman, hvars söner sedermera adlades; stannade länge inom slägten, tills det inköptes af kaptenen friherre A. J. Raab, som ännu 1863 innehade detsamma. Till egendomen höra

8 jordtorp, mjölqvarn med 3 par stenar. Arealen är 908 tld 15,4 kpl, hvaraf 134 tld 12,8 kpl åker, med hufvudsakligen stenfri och god svartmylla på lerbotten samt någon mergel, 309 tld 24,7 kpl äng och 456 tld 9,9 hagmark. Skog lär ännu finnas till öfverflöd; flera goda odlingslägenheter finnas. Egendomens tax.-värde år 1863 var 61,000 rdr.

Ugglarp, by uti Anderslöfs socken af Skytts härad och Malmöhus län, 3 mil från Malmö, innefattar på 6 hemmans n:r 3 mtl skatte och 59 gatuhus med 525 inbyggare; har mycken, men backig åker, tillräckligt höbol, hög- och surskog, bete och torfjord; småbarnsskola inrättades här 1854. Största gården utgöres af $\frac{307}{100}$ mtl, taxerad till 58,400 rdr rmt.

Ugglarp, två gårdar uti Bonderups socken af Torna härad och Malmöhus län, cirka 2 mil från Lund, hvaraf den ena på $^1/_2$ mtl skatte i sambruk med $^1/_{16}$ mtl i Önneslöfs by; den andra, kallad Södra Ugglarp, på $1^4/_5$ mtl frälsesäteri, lyder jemte i sambruk varande $^1/_4$ mtl Önneslöf under Björnstorp, till hvilken art. hänvisas. På egorna finnes skolhus.

Uggleberg eller *Byn*, ett mtl frälsesäteri uti Huggenäs socken af Näs härad och Carlstads län, $5^3/_4$ mil s. v. från Carlstad, 3 mil från Åmål, ligger 1 mil från Seffle kanal och är väl bebygdt. Sjelfva mangårdsbyggnaden innehåller 13 rum. Säteriet uppgifves af Fernow ligga i Ny socken och hafva erhållit säterifrihet 1650, då det tillhörde Anders Lennartsson Svenske, om hvilken hänvisas till artikeln Huggenäs; efter honom kom gården till den tappre amiral Claës Uggla, som omkom i slaget vid Öland 1676, och har länge ända till innevarande århundrade förblifvit inom slägten; år 1864 egdes det af öfverste-löjtn. G. A. Lilljehöök, som bivistat 1813 och 1814 års krig mot Norge och erhållit medaljen för tapperhet i fält; 1864 egdes gården af sterbhuset.

Egendomens areal är 1,061 tunnl., hvaraf 574 tld åker och äng; utsädet 155 tunnor vårsäd, 71 tunnor råg och hvete, utom rotfrukter; vinterfödda kreatur: 11 hästar, 116 nötkreatur och 38 får. Skogen lemnar ved, gärdsle och byggnadsvirke, äfven till afsalu. Tax.-värdet är 90,000 rdr rmt.

Ugglebo, fordom *Ekklebo, Okkleboo, Yklebo*, nu af allmogen Ockelbo, konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Gestriklands kontrakt i Uppsala stift, utgöres af Ugglebo socken med Åmots kapell och beboddes 1865 af öfver 6,500 personer. —

Ugglebo, socken, belägen uti Gestrikland af Gefleborgs län, 5 mil från Gefle, 16 mil från Uppsala, är den vackraste af landskapets socknar, med skaplynne, mycket liknande det angränsande Helsinglands; största längden är $3^2/_3$ mil; hemmantalet $41^5/_{48}$ mantal eller $381^5/_8$ öresland, på en areal af 209,044 tld, hvaraf 16,540 inegor, 87,441 tld skogsmark; $^1/_{17}$:del af arealen upptages af öfver 300 större och mindre sjöar och kärnar. Bland socknens berg äro de förnämligaste: *Rönnåsen*, *Fallåsberget* samt de på Finnbygden vid sjöarne af samma namn belägna Gnup, Wintertjerns, Kempbo och Hedsjö-bergen. På flera ställen finnas mineralkällor, hvaraf flera afsätta ockra; jernmalmsanledningar ha fordom blifvit bearbetade.

De mest odlade trakterna äro omkring Bysjön och det stora vattendraget, som genomflyter sjön och skiljer socknen i 2:ne delar. Rådande jordmånen är sandmylla, äfven sandblandad lera förekommer. Några byar hafva väl ännu god skog; men deremot finnas andra, som knappast hafva deraf till eget husbehof. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, bergsrörelse, sågverksrörelse vid 21 sågar, binäringar kolning och forsling åt bruken, snickeri och klensmide, jagt på orre, tjäder och hjerpe, obetydligt fiske oaktadt den stora mängden af här förekommande sjöar. Taxeringsvärdet är 1,911,142 rdr. Folkmängden 4,865 personer på 945 hushåll. Redan 1334 var här ordnad kommun med kyrka, prest och prestbol. Kyrkan, uppförd utan främmande hjelp 1791—93, är 91 alnar lång och 42 alnar bred, alltså en af de större; har orgel sedan 1854. — Barnaundervisningen ombesörjes af en examinerad lärare uti fast skola samt af oexaminerade ambul. lärare. Sockenbibliothek är bildadt med en grundfond

af 487 rdr, hvaraf en del af 1862 års hundskatt.

Tillsammans med kapell-laget utgör socknen ett fattigvårds-distrikt, indeladt i 20 kretsar. Pastorsbostället är beräknadt till $1^1/_{20}$ mtl, eller, enligt taxeringslängden, till $10^1/_2$ öresl. Inom socknen finnas 51 soldatrotar. Här märkas: *Wij, Brattfors* och *Åmots* bruks- och landtegendomar, *Jädraås* masugn, *Sundsfors* såg, *Åbro* gård; — $2^7/_8$ öresl. *Mörtebo*, $35^1/_2$ öresl. *Kräftan* och $4^3/_8$ öresl. *Säbyggeby* utgöra ett gods; i sistnämnda by skall en af socknens första bebyggare nedsatt sig. — Adress: Gefle.

Ugglum, *Uglehem,* annex-socken till Gudhems pastorat, är belägen i Gudhems härad af Skaraborgs län, $1^3/_4$ mil s. s. o. från Skara, 1 mil från Falköping; arealen, 2,436 tld, är fördelad på $6^3/_4$ mtl skatte, 1 krono, $7^3/_4$ frälse och bebodd af 480 inbyggare. Marken, mer jemn än backig, dock mycket stenbunden. Rådande jordmånen är svartmylla, blandad med klappersten, på sina ställen blandad med sand. Från ett sandstensberg skall sten vara tagen till Skara domkyrka. På egen skog är brist; men flera hemman ha andelar i kronoparken Mösseberg; tax.-värdet 245,100 rdr rmt. Kyrkan, belägen $^1/_4$ mil från moderkyrkan, $1^1/_4$ mil s. v. från Stenstorps jernvägs-station, är gammal, byggd af huggen sandsten. Sockenmagazin finnes sedan 1801.

På kyrkogården ser man en runsten, som tros vara rest öfver den, hvilken gifvit socknen namn. Två grafstenar i kyrkomuren och en Mariabild äro 1864 inköpta för Statens historiska museum. Största gården är välbyggda 2 mtl frälse *Karteberga* (Karlberga), i sambruk med $^1/_8$ mtl *Hörfveln* (Hvirfveln). — 1 mtl frälse *Uppsala,* egare en bonde; $^1/_2$ mtl frälse *Rödesten;* 1 mtl skatte *Näs* med $^1/_8$ *Islanna,* ett gods; — *Ugglums* by på $3^1/_4$ mtl skatte, 1 krono stomhemman, 4 mtl frälse; af denna by har stamfadern för adliga slägten Uggelklo, Petrus Olai Uggla, tagit namn; han var född här af bondföräldrar, blef sedermera kyrkoherde i Stenqvista, — 1 mantal skatte *Haketorp.* — Adr.: Falköping eller Skara.

Ugglekärr, säteri i Karlstorps socken i Småland, se *Gripslund.*

Uhrfors, jernbruk uti Ofvansjö socken af Gestriklands fögderi och Gefleborgs län, beläget invid Storån, $^1/_4$ mil från kyrkan, grundar sin anläggning på bergs-kollegii resolution af den 24 Nov. 1758 för brukspatron A. Uhr att uppbygga 1 hammare och 2 härdar med 705 *skℓs* smide; efter att bruket åtskilliga gånger än fått tillökning än minskning i smidesrättigheten och från och med året 1851 oinskränkt sådan rätt, uppgick tillverkningen 1853 till 2,500 *skℓ* efter lancashire-methoden, och uppgifves medeltillverkningen under åren 1859—61 vid detta samt Kungsfors och Hammarby bruk uppgått till 22,083 centn. stångjern; smides-stämpeln är Hby. Kfs. Ufs. Under bruket lyda Åttersta masugn, en tullmjölqvarn med 2 par stenar samt 2 husbehofssågar och $1^7/_{16}$ öresl. i Åsens by. Godset tillhör Hofors & Hammarby bruks egare med grossh. H. Petré till disponent, som för arbetsfolket inrättat skola och lånbibliothek. Efter en år 1810 af öfverdirektören Carl David af Uhr anställd profsmidning har härifrån erhållits fullgodt tackjern.

Uhlungsfors, manufakturverk uti Ofvanåkers socken af Södra Helsingland och Gefleborgs län, är anlagdt å Edebyns mark; privilegierna äro af år 1859 å 1 knipp- och 2 spikhamrar; medeltillverkningen 135 centner spik. Egare Olof Åberg. — Adress: Bollnäs.

Ukna, socken och konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, i Norra Tjust härad af Kalmar län, belägen 5 mil från Westervik, begränsas i norr af Hannäs, i öster och sydost af Ed, i sydvest af Dalhem och i nordvest af Gärdserum. Från nordvest till sydost genomflytes socknen af Edströmmen, hvilken, kommande från Östergötland, på gränsen bildar sjön Åkervristen, infaller efter att hafva upptagit åtskilliga vattendrag i Storsjön, hvaraf nordvestra delen hör hit, och från nämnda sjö söker sig sedermera väg förbi Eds bruk till Östersjöviken Syrsan. I nordost sträcker sig socknen till sjön *Windomen,* i hvilken *Fuldbosjön* har sitt utlopp från söder. Socknen omfattar 32,724 tld (hvaraf 0,164 qvadratmil vatten), fördelade på $43^3/_8$ mtl, hvaraf 18 skatte, 4 krono och $21^3/_8$

frälse; jordbruks- och annan fastighet taxerades 1864 till 2,096,466 rdr rmt. Inbyggarnes antal, som 1805 uppgafs till 1,806, steg 1850 till 2,469 och 1864 till 3,056. — Landet är i allmänhet ganska kuperadt och vattenrikt och eger för öfrigt sin del af den beprisade sköna naturen i Tjust. Hufvudnäringar äro åkerbruk, skogsafverkning och till någon del bergsbruk; inom socknen finnas nämligen två jerngrufvor, belägna 1 mil från Helgenäs lastplats vid Syrsan; ur den ena, Eds-Stenbo grufva, erhöllos år 1862: 33,328 centner jernmalm, år 1863: 40,668 dito, och ur den andra, Ankarsrum-Stenbo grufva, upptogos sistnämnda år 2,400 centner. Komministern härstädes Jonas Westerstrand, † 1791, var fader till Pehr Westerstrand, som var ordförande i Nya Trollhätte kanalbolag 1838, och af hvilken rikshufvudboken för år 1815 uppgjordes. — Af egendomar inom socknen må nämnas *Stensnäs* säteri på en udde i Storsjön, på sitt ställe omtaladt; *Bollersberg*, *Mellby* m. fl. frälse-gårdar, tillhörande frih. S. Adelsvärd på Åtvidaberg; *Upsalabo* under Ed; *Ondal*, *Högtomta* 2 mtl vid Windomen, militiæ-bost.; 1 mtl *Stora Hammar* är pastorsboställe, $^{1}{}_{4}$ *Tjusted* komministers-boställe; $^{3}{}_{4}$ mtl *Nelhammar* länsmans-bost.; dessutom märkas Altona garfveri och Glabro bryggeri. — Adress: Åtvidaberg.

Ulberstad, ett berustadt skatte-säteri af $^{3}/_{4}$ mtl uti Skärkinds härad och socken af Linköpings län, är beläget nära Roxen. Gården förekommer 1626 såsom donerad Knut Posse, men befinnes redan följande året innehafvas af Otto Scheiding, blef sedermera reducerad såsom en tillhörighet under Norsholm, men förlänades åt fröken Maria von Scheiding († 1689) på lifstid, derefter till grefve Lindskölds enka El. Cronström; köptes sedermera af presidenten, frih. Germund Cederhjelm, som var tillika egare af Charlottenborg, Säby och Cedersberg samt Sörby gods. Af honom köptes Ulberstad till skatte. Gården egdes äfven af mågen, sedermera landshöfdingen N. Lilljecreutz, död 1743; köptes på 1750-talet af prosten M. G. Berholtz, egdes 1788 af bönder och hörde slutligen 1863 jemte underlydande $^{3}/_{8}$ mtl skatte till Låstads fideikommiss. Ulberstad, som 1818 uppgafs ega tillräckligt höbol och mulbete, godt fiske, taxerades 1863 till 30,000 rdr rmt.

Ulf, gästgifvaregård uti Christianstads län; skjutsar till *Blekemossa* i s. $1^{3}{}_{8}$ mil, till *Fagerhult* i n. $1^{3}{}_{4}$ dito, till *Örkelljunga* i v. 1 dito, m. fl.

Ulfdalen, så kallades fordom nordligaste delen af Uppland, se art. Ortala.

Ulfhult, sätesgård uti Skaraborgs län, Kåkinds härad och Grefbäcks socken, 1 mil från Hjo, består af 1 mtl frälsesäteri och upptager med 2 mtl frälse underl. tillsammans 1,363 tlds areal, deraf 767 åker och äng, 576 skog och hagar. Godset har vackert läge vid Wetterns strand i den s. k. *Guldkroken;* sjelfva gårdsplatsen med trädgårdar upptager 10 tld. Ulfhult egdes i början på 1600-talet af hofmästaren Gustaf Eriksson, adlad Örnevinge, hvars dotter blef gift med häradshöfding Lars Joensson Herrlund, adlad med namnet Lagerberg, hvilket blef honom gifvet af konungen, derföre att han genom sitt råd bidragit att fläta en fridens lager i konungens krona. Rådet var, att under snapphaneoroligheterna tillämpa den gamla landslagen, att för hvarje funnen död person utlotta en annan till undergående af dödsstraffet. Godset, som alltså genom gifte öfvergått till Lagerbergska slägten, ärfdes af sonen, riksrådet Sven Lagerberg, utmärkt både såsom krigare och embetsman. Han var född på det med säteriet sammanlagda hemmanet 1 mtl Kärr. Derefter egdes godset af major S. Feltstjerna, gift med Lagerbergs brosdotter, och af sonen, öfverste Jonas F., som dog på Ulfhult 1789; synes sedermera tillhört major Henrik Adolf von Wicken, † här 1796. Han blef under Holländska kriget 1765—66 mot Javanerna illa blesserad. Sednaste egare till godset ha varit hofmarskalk Adelsvärd på Ekhammar, död 1814, landtbrukare G. Sjöqvist 1857 och nu (1864) landtbrukarne A. Larsson samt A. Johansson.

Till godset, som 1863 taxerades till 137,500 rdr rmt, höra qvarn med 2 par stenar, husbehofsvädersåg, ångbränneri, tröskverk för 4 par hästar samt mälterihus af sten. Utsädet är 40 t:r råg, 100 t:r vintersäd samt 350 t:r potates.

Ulfhäll, egendom, se Olivehäll.

Ulfsberg, manufakturverk uti Skede socken af Östra härad och Jönköpings län, med årlig tillverkning af omkring 30 centn. spik, 10 centn. redskap, 177 diverse manufakturer; smidesstämpeln är U—b—g. Egare Björn Adolf Berg; adress: Hvetlanda. — Se vidare under art. Skede socken.

Ulfsborg, förr Solberga, egendom i Dörby socken, Norra Möre härad och Kalmar län, 1 mil från Kalmar och $^1/_{16}$ mil från sockenkyrkan, består af hufvudgården Ulfsborg 1 mtl samt underlydande $3^5/_8$ mtl. Godset är beläget i en ganska vacker och bördig trakt, tätt beskuggad af lummiga löfskogar, $^1/_4$ mil från Saltsjön, dit äfven egorna sträcka sig. Namnet Ulfsborg härleder sig från andeskådaren Ulfklo, som varit egare till Ulfsborg, hvilket är bebygdt på 1840-talet med ett vackert corps de logis genom kapten B. G. Dahl, som äfven uppfört de flesta uthus och anlagt trädgård jemte en mindre park; af honom inköptes, år 1837, hufvudgården jemte Mölebo och Brod, de sednare särdeles vackert belägna vid den stora Ljungbyån, med barrskog samt såg och mjölqvarn. Sedermera har efter hand resten af ofvannämnda hemmansdelar blifvit tillagd, och egdes det hela år 1863 af löjtnanten P. A. Olsson.

Af underlydande ligga $1^1/_8$ mtl inom Dörby, $1^3/_4$ inom Hossmo samt $^3/_4$ inom S:t Sigfrids socken. Arealen är 310 tld öppen jord och 300 tld bördig ängsmark, för öfrigt beteshagar; jorden består till $^1/_3$:del af lera, det öfriga sand och svartmylla; utsädet c:a 120 t:r utom rotfrukter, vinterfödda kreatur: 80 fäkreatur, 13 hästar m. fl. Ulfsborgs gård taxerades 1863 ensamt till 29,800 rdr. — Egendomen underhåller 3 båtsmän helt och hållet, en till hälften och 5 till mindre delar.

Ulfsbäck, pastorsboställe i Markaryd, under hvilken artikel närmare upplysningar vinnas rörande detta historiskt märkvärdiga ställe.

Ulfshytte masugn uti Stora Tuna sockens Utombrons del, af Säthers fögderi och Stora Kopparbergs län, är jemte tillhörande qvarn och såg belägen vid Tuna-ån, 1 mil ofvanför Grängshammars bruk, hvarunder det hörer, och dit tackjernet föres sjöledes öfver Ulfsjön genom en kanal med 2:ne slussar, anlagd år 1798 i stället för den förut vid Bråfall befintliga. Malmen hemtas från Gräsbergs m. fl. grufvor; medeltillverkningen under åren 1859—63 uppgifves till 25,540 centn. tackjern och 285 centn. malm. Taxeringsvärdet är 43,000 rdr; folkmängd 204.

Ulfsnäs, ett frälse-säteri om 3 mtl i Öggestorps socken af Tveta härad och Jönköpings län, vid Stensjön; med underlydande $6\frac{11}{36}$ mtl utgör detsamma ett gods, taxeradt år 1863 till 185,900 rdr, inberäknadt för en knipphammare, anlagd år 1761, en tullqvarn med 3 par stenar, ett sågverk, och ett mindre oljeslageri samt tröskverk, hvilka alla drifvas af en genom egorna rinnande mindre å. Jordmånen är sandig, skog växer rikligen. — Gården skrifves i en gammal handling af år 1268 Udsnes; har alltsedan 1575 och från 1779 såsom fidekommiss tillhört Ribbingska slägten. Den första, som skref sig till Ulfsnäs, var Peder Svensson R., riksråd, född 1544, hvars 3 söner blefvo stamfäder för hvar sin gren af ätten, de begge friherrliga till Zernava och Koberg samt för den adliga, som innehar detta fidekommiss, hvars nuvarande innehafvare är ryttm. B. Ribbing.

Ulfsta eller *Ulfvesta,* tre mtl frälse, se under artikel Säby socken, Snefringe härad och Westerås län.

Ulfstorp, en gård i Sandseryd socken, äfven kallad Olofstorp, till hvilken artikel hänvisas.

Ulfstorp, *Ullfstorp* (i 1700 års jordebok), en sätesgård uti Skaraborgs län, Wiste härad och Sparlösa socken, 3 mil från Lidköping, $3^1/_2$ mil från Wenersborg, består af 1 mtl frälse-säteri, och de underlydande hemmanen af tills. 6 mantal. Gården, bebyggd med prydligt två-vånings manhus af trä, omgifvet med stor och vacker trädgård samt orangeri, är belägen $1^3/_4$ mil från lastageplatsen Tvättstugan vid Wenern. Första kända egaren härtill uppgifves vara af slägten Bååt; det synes ock kommit med Kjerstin Bååt till Anders Pedersson (Stjerna), som skref sig till Trävad och Ulfstorp; dennes dotter Cæcilia var två gånger gift, först med Carl (Lake) à vapn 1495,

andra gången med landshöfding Erik Amundsson Stake, båda skrefvo sig till Ulfstorp, hvilket äfven deras barn gjorde; dessa voro Harald Lake, fogde i Wärmland 1548, och Carin Lake, gift med riksrådet Olof Arvidsson Stenbock, hvilken äfven skrifvit sig till Ulfstorp, samt sonen ryttm. Olof Stake, dödad 1563 (före fadern) i Halmstads port under danska fejden. På hvad tid eller hvilka af dessa som innehaft Ulfstorp är okändt; men med visshet vet man, att Ulfstorp öfvergick med Olof Stakes syster Brita till hennes man, befallningsmannen på Elfsborg, Christoffer Torstensson (af Forstena-slägten), som skref sig till Bryggum och Ulfstorp samt lefde omkring 1591; godset egdes inom slägten ännu 1692, då öfverste Christoffer Torstensson efter 7 års fångenskap i Ryssland dog barnlös; systern Brita var gift med Johan Ulfsparre, till hvilken slägt Ulfstorp öfvergick och innehades år 1700 af sonen öfverste-löjtnant Göran Ulfsparre, sedermera af major Carl Henrik Posse af Säby, † 1824, gift med Sara Johanna Riben; af deras barn, födda på denna gård, må nämnas Johan August Posse, aktuarie i riksarchivet och utgifvare af »Wäktaren, tidning för stat och kyrka», född 1815, död 1865. — I sednaste tiden har godset egts af öfverste Dorchimont år 1825, major J. M. Liedberg år 1860 och possessionaten C. W. Norman år 1863.

Egendomens areal är c:a 2,200 tld; jordmånen god lermylla. Af underlydande är 1 mtl säteri Skog sammanlagdt med Ulfstorp, $2^7/_8$ mtl Ulfstorp äro rå och rör, $2^1/_8$ mtl frälse; hela godset var 1863 taxeradt till 280,000 rdr.

Ulfsund, färjplats öfver Åsunden i Östergötland.

Ulfsunda eller Lynta, — har äfven varit kalladt Alsunda, Ålsunda, Ulfvesund och Ullsunda, — en sätesgård uti Bromma socken af Sollentuna härad och Stockholms län, i närheten af hufvudstaden, består af $1^1/_4$ mtl frälse-säteri, och det underlydande godset utgöres af $7^1/_2$ mtl samt lägenheten Margretelund. Gården, belägen vid en vik af Ulfsundafjärden, gent emot Carlberg, förekommer på 1400-talet såsom skänkt till Strengnäs domkyrka, sednare såsom bortbytt till Johan III af Erik Andersson (Erik Eriksson Gyllenstjerna?) till Bjurum å en frändes vägnar. Okändt, hur gården återkom i enskild mans ego. Den befinnes på 1600-talet innehafvas af fältmarskalken Lennart Torstensson, som lät 1645 uppföra ny manbyggnad af sten, der han 2 år sednare emottog besök af drottning Christina. Ulfsunda egdes af sonsonen grefve Carl Ulrik Torstensson, död 1727, slutande ätten, och öfvergick med enkan i hennes 2:dra gifte till gr. Thure Gabriel Bjelke; egdes 1772 af en Preis, 1794 af grefve Er. Ruuth, som här gjorde åtskilliga försök att tillverka eldfasta lerkärl. I sednaste tiden har godset tillhört en Groth, brukspatron Wegelin 1825, Nyström, som under åren 1835 och 1836 företog ny inredning och ombyggnad af karaktershuset; år 1844 köptes Ulfsunda af f. d. generaltulldirektören, statsrådet, m. m. friherre C. F. Åkerhjelm, som afled här den 29 Mars 1853, hvarefter godset innehafts af arfvingarne.

Ulfsunda, nytt frälse-säteri 1710, är förmedladt från 3 till $1^1/_4$ mtl; uppgafs 1818 haft 100 tunnors utsäde, godt höbol, hjelplig skog; nämnes sedan dess bland gårdar, der nya odlingsföretag blifvit gjorda och förbättrade brukningsmethoder eller redskap blifvit tillämpade. Godset är för närvarande utarrenderadt mot ett årligt arrende af 13,175 rdr. — Trädgårds- och andra anläggningar äro rätt betydliga. För ej länge sedan har här funnits kakel- och krukkärlsfabrik.

Ulfsåkraholm, ett mtl skatte-säteri i Nöbbeleds socken, Konga härad och Kronobergs län, beläget ej långt från sjön Rottnen; se vidare under socknens artikel.

Ulfvesta, pastorsboställe i Köpings socken af Åkerbo härad och Westerås län, om 2 mtl, skänktes af drottning Christina till prestgård i ersättning för den gamlas åker och äng, som anslogs till Köpings stads utvidgande; Carl IX hade förut ökat pastorsbostället med $^1/_4$ mtl Fantetorp i vederlag för en äng, som lades under Köpingshus, och hvarest kon. Carl X ernade anlägga en kungsträdgård; denna ängsmark är den nu s. k. Hushagen. Pastorsbostället har sålunda jemförelsevis stor egorymd; men åkerjorden är af sämre beskaffenhet; skog saknas; tax.värdet 58,000 rdr.

Ulfvesund, det gamla, har icke, såsom förut är uppgifvet, varit Kungsör, utan legat nästan midt emellan detta och Köpings »Åminne», der Hedströmmen utfaller i Mälaren, och som ännu kallas Ulfsundet. Se art. Ulvesund.

Ulfvettern *(Ullvettern)*, sjö, belägen till större delen inom Bjurkärns socken i Carlskoga härad af Örebro län, och till en mindre del inom Lungsunds socken af Carlstads län. Den bildas af Timselfven, som uppkommer af en mängd vattendrag i Wärmland, upptager för öfrigt endast smärre vattendrag, sammanhänger i sydost genom sjön Frövettern med Alkvettern, hvilken åter afflyter i Möckeln, Letelfvens största sjö. Ulfvetterns höjd öfver hafvet beräknas till 379 fot.

Ulfvi (i jordeboken), *Ullevi-, Stora,* fyra mtl frälse-säteri uti Bro socken af Bro härad och Uppsala län, med en jordrymd af 4,832 qv.ref, deraf 2,219 åker, 1,842 skog; häri inberäknas dock egorna till $\frac{12}{16}$ mtl af Thoresta i Lossa socken, med hvilket, samt 2 frälse Spånga i Bro socken, Ulfvi är i sambruk; var 1863 ensamt taxeradt till 96,000 rdr rmt. I samma socken ligger *Lilla Ullevi,* utbrutet från 1 mtl skatte Klöf, och augment till Finsta rustbåll; areal 1,649 qvadratref, deraf 195 åker, 1,320 skog; lyder under Brogård.

Ulfvi, *Ullvi,* egendom i Köpings socken, Åkerbo härad af Westerås län, belägen $^1/_4$ mil sydvest från staden Köping, består af 3 mtl skatte och 1 mtl frälse; taxerades 1863 till 80,000 rdr rmt; se vidare under artikeln Köpings socken.

Ulfåsa. Herrgård uti Egebyborna socken af Aska härad och Linköpings län, herrligt belägen vid sjön Boren, omkring 2 mil från Wadstena, $3^1/_4$ mil från Linköping, är ryktbar i svenska historien såsom ett gammalt Folkungagods. Det tillhörde omkring år 1200 Magnus (Minnisköld) och Ingrid Ylfva, hvars son, lagman Bengt, Birger Jarls broder, bodde på Ulfåsa omkring 1260, jemte sin husfru, Sigrid den Fagra, som här lyckades blidka den stränga svågerns vrede öfver sin brors missgifte och intog med sin dygd och skönhet så den store Folkungen, att han uttalade de bekanta orden: »att om hans broder icke förekommit honom, skulle han sjelf gjort detta val.» Godset innehades sedermera af den Hel. Birgitta och hennes man Ulf Gudmarson (Hjorthufvud), efter hvilken gården fått sitt nuvarande namn. Om Birgittas gudsfruktan, uppblandad med hennes tids vidskepelse, förmäles, att hon sjelf fastade mycket, medan hon dagligen bespisade vid sitt bord 12 fattiga, dem hon ock undervisade till gudaktighet samt tvådde hvar Thorsdag deras fötter till minne af Frälsarens ödmjukhet. Ofta såg man henne på vägen mellan Ulfåsa och Wadstena klädd såsom nunna, med tagelväf närmast kroppen och ofvanpå en lifrock af grått vadmal, tillknuten med ett rep eller snöre om lifvet. På hufvudet bar hon ett dok af finaste hvita linne. Hon skall hafva från *Djurgårdsnäset* till den nu s. k. *Gammelgården* söderut flyttat gården, som efter hennes död ärfdes af sonen Carl Ulfson, r. r. och lagman i Nerike, † 1372. Sedermera egdes Ulfåsa af väpnaren Karl Karlsson, † 1398, gift med Katharina Algotsdotter (Sture), som blef omgift med hr Håkan Thott från Jutland; dottern Märtha Håkansdotter ärfde Ulfåsa och blef omkring 1420 omgift med Ehrengissle Nilsson, lagman på Öland, † 1496. Vid arfskiften efter modern 1442 och 1449 erhöllo hr Algot och systern Birgitta på deras andel Ulfåsa, som vidare tillföll vid arfskiftet 1467 den sistn. barn; med dottern Iliana Gädda kom gården till riksföreståndaren Svante Nilsson Sture, tillhörde äfven riksföreståndaren Sten Sture och hans enka Kristina Gyllenstjerna, sonen, grefve Svante, från 1561, och dennes dotter Anna, gift med den i oroligheterna under kon. Johan III:s och Sigismunds tid bekante Hogenskild Bjelke. Af honom flyttades gården (Ulffåås) närmare Borens strand till sitt nuvarande läge; men den påbörjade åbyggnaden, der han bodde efter slaget vid Stångebro, hann han ej att fulländа. Efter Bjelkes afrättning i Stockholm år 1605 indrogs Ulfåsa till kronan och förläntes 1639 till landshöfding Lars Sparre, † 1644, hvilken varit gift med Svante Stures dotterdotter Märtha Banér; utbyttes från reduktionen af sonen, generalen, friherre Carl Sparre, och kom

omsider till det berömda riksrådet A. J. von Höpken (†. 1789), som grundlade biblioteket, förskönade godset, hvilket han gjorde till fideikommiss, men som snart såldes till krigsrådet Segerström, från hvilken det dock bördades 1838 af exc. frih. N. A. A. Stjerneld; af honom såldes det på 1840-talet till nuvarande egaren (år 1864) kammarherren A. D. Reuterskiöld.

Ulfåsa, 4 mtl frälse-säteri, är sammanbygdt af 1 mtl *Ulfåsa*, 1 mtl *Källegården* och 2 mtl *Hamra;* underlydande godset utgöres af c:a 10 mtl, hvaraf $3^3/_4$ inom Aska socken, och höra härtill äfven tegelbruk, kalkugn, väderqvarn, ångqvarn och såg, godt fiske i Boren m. m.; godset var 1863 taxeradt till 450,000 rdr rmt, och på egorna bodde 263 personer. Ängen är ymnig, men skogen endast nödtorftig. Mangårdsbyggnaden utgöres af ett två-vånings stenhus, ansenligen tillökt och beprydt år 1818; den omgifves af stor trädgård med 2 orangerier. — Utaf de underlydande hemmanen vet man, att Mörby, Berga, Kasteberga och Åby redan 1686 lydde under Ulfåsa.

Ulfängen, ett mtl frälse-säteri uti Skaraborgs län, Wadsbo härad och Locketorps socken, $1^1/_4$ mil från staden Sköfde, är beläget $^3/_8$ mil från jernvägsstationen Wäring, nära kyrka. Mangårdsbyggnaderna, bestående af ett envånings manshus med 8 rum m. m. samt 2:ne flyglar med 4 rum, upptaga med en smakfullt anlagd trädgård, som är försedd med goda fruktträd, 5 tld. Säteriet är köpt från kronan af grefve Gabriel Oxenstjerna; har sedermera tillhört grefve A. O. Lagerberg, som sålde det till professor Sven Hof emot en köpeskilling, endast egande värde mellan vittra män, nämligen ett stenkabinett. Professor Hof, på sin tid en utmärkt lärare, bodde efter afskedstagandet på denna sin gård, der han ända till sin död år 1786, vid 84 års ålder, handledde ynglingar i klassisk lärdom; af honom anlades ock trädgården. Sedermera har gården tillhört major Bratt, löjtnant G. Karlström, ryttm. G. G. Hyllenberg på Knistad och hr A. Brattberg år 1863. Gården har 160 tunnl. åker, 83 tld beteshagar, utom 39 tld vid underlydande torp, 91 tld skog; till säteriet höra qvarn och såg; skogen består mest af furu, som nyligen är indelad till trakthuggning med 100-årigt omlopp och är beräknad att årligen afkasta 6,000 kubikfot virke och ved, i beteshagarna växer dessutom björkskog; åkerjorden, lermylla på lerbotten, brukas i 7-årig växtföljd med 3-åriga vallar. Gården taxerades år 1863 till 48,000 rdr, och ansågos dess onera uppgå till 120 rdr rmt.

Ulfö eller *Wargön,* belägen $^1/_2$ mil från Nätra socken af Ångermanland, ute i hafvet gent emot Skuluberget, är $1^1/_4$ mil lång, $^3/_4$ mil bred; med 2 mtl 14 sel. 13 pgl., inberäknadt Rönnöns kr.-hemman; 43 hushåll (år 1863), som lefva hufvudsakligen af strömmingsfiske; en af de bättre hamnarna uti Bottniska viken. Kapell uppfördes på ön i slutet af 1600-talet, $2^3/_4$ mil från moderkyrkan i Nätra.

Uljeberg, *Ulljeberg,* f. d. *Ullja,* ett gods uti Wiby socken af Wifolka härad och Linköpings län, omkring $1^1/_2$ mil från Skenninge, består af $1^1/_2$ mtl frälse och 4 mtl ber. säteri, hvarunder brukas afhysta hemmanet *Lund,* $^1/_4$ mtl frälse., Skatte-hemmanen förekomma dels såsom kyrko, dels præbende, dels kungliga arfvegods; såldes 1651 till biskop A. Prytz af v. Brobergen, hvilken innehaft dem såsom donation; tillhörde från år 1655 biskop S. Enander, hvars enka, fru Brita Gyllenadler, äfven innehade frälse-hemmanen; med deras dotter Anna Catharina kom godset till landshöfding P. Danckwardt och med dennes dotter Catharina Maria Klingstjerna till kommendören Johan Alexander Göthe, adlad Göterhjelm, förblef inom denna slägt från 1720 till 1780-talet. Sedermera har godset genom köp tillhört öfversten N. af Ekenstam, färgaren Nyrén och löjtn. C. G. Tisell från 1794; ärfdes år 1797 af hans måg, löjtn. N. F. Bergenstråle, död 1853, och har slutligen på 1850-talet samt ännu 1863 tillhört bonden A. P. Larsson. Uljeberg uppgafs 1818 — vid hvilken tid hemmanen skatteköptes — ega 80 t:rs utsäde, tillräckligt höbol, nödtorftigt mulbete och skog, vacker åbyggnad af trä samt trädgård; godset taxerades 1863 till 120,000

rdr rmt. Hemmanet Lunden utbyttes från kronan af grefve Axel Lillje och befinnes redan år 1700 hafva lydt under Ulja.

Ullaberg, ett mtl sk.-säteri i Björnlunda socken, Daga härad och Nyköpings län, beläget $3^5/_8$ mil från Mariefred, vid stranden af sjön Båfven, hette förr Bölet eller Bölesnäs, men erhöll sitt nuvarande namn år 1796; donerades år 1646 till friherre G. Fleetwood, reducerades, men blef åter utbytt från kronan 1682, förlorade dock 10 år sednare frälse-friheten; öfvergick sedermera till slägterna v. Westphal, Grüner, Bronikowski, v. Askling, och kom slutligen år 1816 under Elghammars säteri i samma socken, hvarunder det alltsedan hört.

Ullabergs masugn på Åbro egor i Svärta socken, se artikeln Norshammars bruk.

Ullared, socken uti Faurås härad af Halmstads län, omkring 4 mil öster från Warberg, innefattar på en areal af 10,252 tld fast mark $16^3/_8$ mtl skatte, $1^5/_{24}$ krono, 4 mtl frälse och upptager derjemte 0,015 qvadratmil vatten. Socknen är uppfylld af sjöar och har ojemn samt bergig mark; beboddes år 1865 af 680 inbyggare. Åkerbruket är otillräckligt, men boskapsskötseln lemnar något till afsalu; tillverkning af bolstervar, äfvensom timmerhygge och brädsågning äro ej obetydliga binäringar. Af verk finnas 6 qvarnar och 1 såg. — Kyrkan ligger vid Högvadsån, $^3/_4$ mil s. v. från moderkyrkan i Fagereds socken. Skolan är ambulatorisk. Socknens fornminnen utgöras af en rundstensättning på en upphöjd plan, $^1/_8$ mil söder om kyrkan, troligen en forntida andaktsvård, af den mycket omtvistade valplats, der upproriska skåningar och jutar blifvit slagna af Ragnar Lodbrok, och hvilken man velat finna här på denna ort, samt af fordna herregården *Alasjö.*

Af byar och gårdar märkes *Hjertereds* by af 2 mtl, med 7 åboer, der nederlagsplats är för kringliggande orters ylletillverkningar; i byn finnas äfven socknens 2:ne största gårdar, hvardera å $^3/_8$ mtl. — 1 mtl frälse *Espenäs* är äfven bättre bebygdt. — Byar äro vidare *Åmås* (Ammås), *Flähult, Grishult, Ullared,* 1 mtl skatte, $^1/_2$ stom och 1 frälse. — Adress: Warberg.

Ullasjö, annex-socken till Svenljunga pastorat, med hvilken hon numer eger gemensam kyrka, är belägen uti Kinds härad af Elfsborgs län, $3^1/_2$ mil från Borås, $^1/_2$ mil från Svenljunga; arealen är 11,664 tld fast mark och 0,014 qvadratmil vatten; hemmantalet $17^1/_4$ mtl, hvaraf $8^5/_8$ skatte, $1^1/_4$ krono, $7^3/_8$ frälse; inbyggarne öfver 1,000 på 275 hushåll. Marken något bergig, jordmånen sandblandad svartmylla; i östra delen af socknen växer nödig skog, den vestra lider deraf brist. På norra gränsen är Simsjön belägen; ur densamma går ett vattendrag i sydlig rigtning mot Lillån, och utgör gräns i vester mot Svenljunga och Sexdrega socknar. Af gårdar märkas säterierna *Påbo,* $1^1/_4$ mtl, — *Brunsbo* eller *Almusebo,* $^1/_2$ mtl, — *Brunnsgjerde,* $^5/_8$ mtl; — *Påfvarp* är en för ståndspersoner välbyggd egendom med en areal af c:a 200 geometriska tld, deraf omkring 110 inegor. Af *Ullasjö* by utgöra $^3/_4$ mtl skatte med tegelbruk och $^1/_2$ frälse en egendom; — *Ulfshult* är $^1/_2$ mtl frälse; — $^1/_2$ mtl *Hulåkra* och $^1/_2$ mtl *Ånarp,* det sednare fordom fr.-säteri, utgöra nu gemensamt häradshöfding-boställe; *Myrledet,* $^1/_4$ mtl, *Skeppshult* (eller Skepphult) äro rå- och rörshemman; — *Totebo,* en by. — Adress: Svenljunga.

Ullavid, gods i Kils socken af Örebro län, var 1863 jemte Klockhammars qvarn och såg taxeradt till 103,500 rdr; se vidare art. Klockhammar.

Ullavi, två mtl krono uti Skyllersta socken och härad af Örebro län, beläget $^1/_4$ mil söder om sockenkyrkan, utgör tillika med 2 mtl Egby och 1 mtl Sörsa öfverste-boställe; taxerades 1863 för bevillning till 148,000 rdr. Vid Ullavi finnes schäferi, anlagdt af en v. Böhnen.

Ullbolsta, ett mtl frälse uti Jumkils socken af Ulleråkers härad och Uppsala län, beläget $1^3/_4$ mil från Uppsala, med en egorymd af 753 tld, deraf 170 åker, 150 äng och 383 skog. Gården är bebyggd med 2 boningshus, innehållande 14 rum. Såsom egare härtill upp-

gifvas skeppsbyggmästaren Pousette, kapten Lundeberg på 1850-talet, landtbrukaren C. B. Enblom år 1864. Till Ullbolsta hör såg med 2 finbladiga ramar; hela taxeringsvärdet är 41,000 rdr rmt.

Ullene, *Ullened,* annex-socken till Klefva pastorat, är belägen uti Wilske härad af Skaraborgs län, 1 mil vester från Falköping; arealen, 4,675 tld fast mark, är fördelad på $5^3/_4$ mtl skatte, $1^1/_8$ krono, $5^1/_4$ frälse, bebodda af c:a 460 inbyggare. Marken består allmännast af sandblandad mylla; utsädet mestadels af råg, hafra och något korn; ängen till stor del af mossar. God löfskog af björk och asp samt någon barrskog växer på kronoparken *Gryten.* Tax.-värdet är 178,300 rdr rmt. — Kyrkan ligger på en sandbacke $^3/_5$ mil från moderkyrkan, $^1/_2$ mil n. v. från Sörby jernvägsstation. Undervisningen bestrides gemensamt med moderförsamlingen af en lärare. — Största byar äro *Ullevi* om 2 mtl skatte, 1 mtl pastors stom och 1 mtl frälse samt *Åsaka* om 2 mtl skatte och 2 mtl frälse, med socknens största gård på $^3/_4$ mtl; den skänktes år 1494 af abbedissan Carin Andersdotter i Gudhem till Helig-Andshuset i Skara. ⟶ Adress: Falköping.

Ullersäter eller *Ulfsäter,* by i Näsby socken af Fellingsbro härad och Örebro län; med 1 mtl skatte, 3 frälse, 190 inbyggare; station å Köping-Hult-jernvägen.

Ullerud, Nedra, f. d. *Ytter-Ulleröd* (eller rättare *Ullerhed* af dess många sandhedar), annex-socken till Kihls pastorat, är belägen uti Kihls härad af Carlstads län, 3 mil norr om Carlstad; areal 2,147 qvadratmil = 49,687 tld, hvaraf 0,200 qvadratmil vatten; $22^7/_{21}$ mtl skatte, $^1/_2$ mtl krono; taxeringsvärdet 1,389,400 rdr rmt, hvaraf 254,900 rdr för annan än jordbruksfastighet; 3,176 inbyggare på 591 hushåll (år 1865). — Rörande socknens naturbeskaffenhet, näringar m. m. hänvisas till art. Kihl. Förbi Deijeforsfallet är nyligen anlagd jernväg. Kyrkan är belägen $1^1/_2$ mil från moderkyrkan; i närheten finnes en runsten, med inhugget runalfabet, som de första kristna lärarne användt till allmänhetens undervisning, och alltså en af våra äldsta abcböcker, på samma gång som den tyngsta. Socknen skall före digerdöden varit moderkyrka. Sockenbibliothek finnes. Af äldre anteckningar upplyses, att Nikolaus Curatus i Uticullerö (Ytter-Ullerö) gaf 1315 sina curias in Vog till biskopsbordet för begångna excesser. *Risätter* (1 mtl skatte, deraf 240 öresl. kommminister-boställe) gafs 1268 till Riseberga kloster af lagman Holdo, och laxfisket i Ullarörså (Klarelfven), som af ålder legat under Ymseborg, skänktes 1282 till en del åt nunnorna i Gudhem. *Småris* ($1^1/_8$ frälse) och *Deije* (2 mtl frälse) gåfvos år 1400 äfven till klostret. — Gårdar och verk: *Deijefors, Dömle, Qvarntorp* och *Mölnbacka* bruk, hvarunder större delen af socknens hemman lyda. *Katrineberg* eller *Hållerud, Södra Ufved* eller *Rosendal* äro säterier; — *Karsbol,* $^1/_8$ mtl rå och rör; $^1/_2$ frälse $^1/_2$ skatte *Norra Ufved;* — $^1/_4$ frälse *Ulfaxerud* eller *Åsen;* egendomen *Rosenberg;* 1 mtl skatte *Prestgården,* delad mellan *Mölnbacka* och *Deijefors* bruk. — Lägenheten *Lustnäs;* — $^1/_4$ mtl *Orretorp,* ett indraget militiæ-boställe; $^1/_4$ frälse *Norsjö;* — $^1/_4$ frälse *Gårdsvik* eller *Carlshof.* Hemmansdelar i *Torp* och *Mon* egas af Uddeholms bolag. — Adress: Carlstad.

Ullerud, Öfra, annex-socken till Kihls pastorat, är belägen norr om förutbeskrifna socken i samma härad af Carlstads län, 4 mil norr om Carlstad; arealen, 47,429 tld fast land och 0,241 qvadratmil vatten, är fördelad på $20^5/_8$ mtl. Socknen beboddes 1865 af 3,496 personer på 669 hushåll. Taxeringsvärdet är 1,488,518 rdr rmt. Kyrkan ligger $^1/_9$ mil från moderkyrkan; i henne äro begrafna öfv.-löjtn. Georg Wardlau (härstammande från en skottsk adlig ätt, redan känd i kon. Malcolm III:s tid) med son; båda ha varit egare till det i socknen belägna *Nordsjö* säteri (se art. Norsjö). Vidare märkes säteriet *Westsjö;* — välbyggda mindre gårdar äro $\frac{11}{16}$ mtl sk. i *Prestbol;* — $\frac{11}{16}$ mtl i samma hemman och $^7/_{32}$ mantal i *Förby,* kalladt *Solbacka,* utgöra ett gods; 1 mtl skatte *Olsätter* med gästgifvaregård; 1 mtl *Rud* med såg; 1 mtl skatte *Upplanda;* $^1/_4$ frälse *Gersviken;* $^1/_4$ mtl komminister-boställe. Hemman äro *Forss-*

näs, *Hellekil*, med handelsbod, *Nyckelby, Hedegården, Bonserud, Edeby, Ulfsta, Wäsby, Wik, Åsta, Åstorp, Westby,* m. fl., deraf Deijefors, Dömle, Mölnbacka och Norsjö bruksintressenter ega delar. — Adress: Carlstad.

Ullervad *(Ullerva)*, annex-socken till Mariestads pastorat, är belägen uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, $^1/_2$ mil s. o. från staden; areal 6,627 tld, inberäknadt Tidaåns och Eksjöns areal, Mariestads och Leksbergs socknars ängtegar; hemmantal $21^3/_8$ skatte, $2^1/_4$ krono, $1^1/_4$ frälse eller 27 mtl (enligt karta i Landtmäterikontoret) och bebodda af 1,140 inbyggare. Socknen, med mer jemn än bergig mark, genomflytes af Tidan, invid hvilken flera mjölqvarnar äro anlagda och som höst samt vår öfversvämmat landet ofta på en hel mil, dock, efter anläggandet af *Köttholms* kanal, nu mer sällsynt; den sålunda öfversvämmade trakten har fått namn af Ullervads mader. Under denna tid fångades här fisk med ljuster, äfven grågäss uppehålla sig der i mängd. Mineralkälla finnes vid Eklunda. Åkerbruket gifver god bergning, helst jordmånen merändels är lera eller svartmylla och blott på få ställen sandjord; råg är hufvudsädet. Åker är 1,610 tld, äng 1,497 2,326 skogsmark. Små trädgårdar finnas kring nästan hvarje hus. Fastighetsvärdet enligt 1863 års bevillning var 921,633 rdr rmt, deraf 94,700 rdr för verk. Ny kyrka uppfördes 1860—61 af tuktad sten; hon är rund, rymlig och ljus, har inga dörrar för sittbänkarne. Redan år 1158, då biskop Bengt den gode lät öfver den genom socknen flytande Tidaelfven anlägga den första Ullervadsbro, skall här funnits kyrka. Ett fynd af 2:ne guldtenar af 11 lods vigt gjordes år 1819. Här finnas 2:ne berustade säterier: *Trilleholm, Kjeckstad* (Kekestad), med ångbränneri; 1 mant. *Prestgård*, $^3/_4$ mtl kr. *Gogatan* kommminister-, $^1/_4$ *Bengtstorp* öfverjägm.-, $^1/_4$ mtl *Djupdalen* med *Broqvarn* ryttm.-boställe. Största byar äro *Segerstad* och *Kjekstad* med gästgifvaregård; *Ullerfva* by på $2^1/_4$ mtl skatte; *Eklunda, Forss* och *Rörsås* (Rösås) äro byars namn. — Dessutom finnas *Sopens* och *Borruds* qvarnar samt *Forsalunds* såg, *Nyqvarn* med 3 par stenar. — Adress: Mariestad.

Ulleråker, härad uti Uppsala län, beläget vester om staden Uppsala, sträcker sig från gränsen af Hagunda i s. v., till Jumkils- och Fyrisåarne i n. o. samt Westerås län i n. v. På en areal af 2,194 qvadratmil, hvaraf 49,132 tld fast mark och 0,071 qvadratmil vatten. omfattar häradet socknarne *Näs, Bondkyrko, Läby, Wänge, Börje* och halfva *Jumkil*, hvars största och bästa del hör till Bälings härad, med tills. $189^3/_8$ mtl och 3,720 inbyggare. — Landet utgöres hufvudsakligen af skoglösa här och der sanka slättbygder, vestligast utbreder sig en låg och sank skogsmark. Den odlade jorden upptager 8,854 tld, i allmänhet god åkerjord, naturliga ängen 3,763 tld, hvilka till stor del lida af vatten. Bevillningen efter II och III art. uppgick 1863 till 1,678 rdr rmt. — En grundfond till blifvande slöjdskola för häradet är nyligen skänkt af egaren till Ullbolsta. — Häradet, som fordom skrefs Ullerakir, och hörde, utom andelen i Jumkil, i kyrkligt hänseende till Tiundia, utgör nu med Hagunda och Lagunda härader Lagunda—Ulleråkers fögderi och med Bälinge—Rasbo fögderi Mellersta Upplands domsaga, med tingsställe i Uppsala stad. I sitt vapen förer häradet ett kors.

Ulleråkers kontrakt inom Uppsala erkestift, omfattar 6 pastorater: *Bälinge; — Börje; — Näs; — Wänge* med Läby; — *Åkerby* med Jumkil; — *Skuttunge.*

Ulleråker, by af 1 mtl skatte och $^1/_2$ militiæ-boställe, uti Simtuna socken af Westerås län; en mängd här förekommande stensättningar och bautastenar ha troligen gifvit anledning att hit förlägga striden mellan Uppsala-konungen Eriks dotter, sköldmön Thorborg, samt vestgöta-konungen Rolf Götriksson; troligare synes dock borgen legat norrut härifrån på Billerstena egor, der på ett högt berg, kalladt än *Thorberget, Borgberget* och *Thorborgen*, förekomma lemningar efter en gammal borg (se Dybecks Runa, år 1844, sid. 37, och Afzelii sagohäfder, sid. 72, I bd.)

Ulleshyttan, masugn uti Gustaf Adolfs socken och Carlstads län, med en me-

deltillverkning af 10,180 centner tackjern och 29 centner gjutgods af Tabergs och Långbans malmer, tillhör Uddeholms bolag. Fastighetsvärdet upptogs 1863 till 6.000 rdr.

Ullevi, länsmans-boställe af ett mtl krono, beläget i Södermanland, Jönåkers härad och Nikolai socken, $^5/_8$ mil från Nyköping; årliga utsädet är omkring 10 t:r spannmål.

Ullevi, by i Gamleby socken af Södra Tjusts härad i Kalmar län; deraf utgöra $^1/_2$ mtl frälse och $^1/_2$ skatte en välbebyggd egendom.

Ullfaxerud eller *Åsen*, gård af $^1/_4$ mtl frälse, uti Nedra Ulleruds socken af Carlstads län, belägen öster om Klarelfven, anses fått namn af en sjöröfvare *Otulfaxe*, som jemte sin broder Ufe ofta stridde med Torsten Wikingsson och hans fosterbroder Bele; gården har alltid haft skog och mark samhäfd med gården Ufve. — Tax.-värdet är 40,000 rdr rmt.

Ullforss, *Ulforss* (i 1825 års jordebok), jernbruk uti Tierps socken af Örbyhus härad och Uppsala län, vid Tierpsån, omkring $4^1/_2$ mil från Gefle, $6^5/_8$ från Uppsala och 3 mil från Dannemora; är grundlagdt af borgaren i Stockholm Henrik Lemmens, som, efter att redan 1630 ha börjat uppföra jernverket, erhöll d. 22 Jan. 1648 Ullforss ström och mjölqvarn uti Tierpen, »att derstädes uppsätta hamrar och masugnar, efter ortens lägenhet, sig och sina arfvingar till gagn och godo.» Det gafs honom i vederlag för Ortala hammarverk, som han innehaft sedan år 1626, men som nu jemte hela Ortala grefskap donerades åt fältherren Lennart Torstensson. Bruket ärfdes af medlemmar inom slägterna Schönberg och Kurk, såldes 1730 till landshöfding Carl De Geer och eges nu af statsrådet grefve B. von Platen. — Bruket består af 1 hammare och 2 härdar med en årlig medeltillverkning af 5,143 centn. stångjern, har masugn, der tillverkas 9,633 centner tackjern af malm från egna andelar i Dannemora grufvor; god vattentillgång erbjuder sjön Temnan, med aflopp till Strömsberg och Wässland förbi Carlsholm ned i hafvet; tillverkningen transporteras $2^1/_2$ mil landväg till Snattra bodar vid Wässlandsfjorden. Årliga åtgången af kol är c:a 3,000 läster. Till bruket hör en landtegendom af 5 mtl skatte, 1 mtl frälse Ulforss med c:a 51 underlydande hemman, hvaribland Forss, 3 mtl säteri, enramig såg och 3 vattenqvarnar, frälseräntor af $7^9/_{16}$ mtl, alltsammans taxeradt till 927,936 rdr rmt. Rörande hemmanen kan upplysas att Ulfors № 1 och 2 varit grefve Fabian Wredes förpantning, som akademien i Uppsala innehaft till stipendium för vissa studerande, men äro 1739 af generalförrådskassan inlösta och derpå åt kronan öfverlemnade. — Adress: Tierp.

Ullnäs, Stora, ett jernbruk i Grythytte socken och bergslag af Örebro län, beläget vid Svartelfven, nära dess utlopp i den betydliga sjön Hallvarsnoren, med 1 hammare och 1 härd; lyder under Warnäs eller Kjerfvingeborn; båda brukens smide äro flyttade till Ellstorp.

Ullstorp, *Ulstorp,* alternerande regalt och patronelt pastorat, inom Lunds stift, utgöres af Ullstorps och Bollerups socknar, med $29^1/_2$ mtl och en folkmängd af c:a 1,200 personer. Egaren af Bollerup är patronus; sockenvägen $^1/_2$ mil. — *Ullstorp,* socken uti Ingelstads härad af Christianstads län, $1^1/_2$ mil n. o. från Ystad, innefattar 2 byar, Toarp och Ullstorp, på en areal af 2,823 tld fast mark, bebodda af 620 inbyggare, och fördelad på $2\frac{1}{16}$ mtl skatte, $\frac{1}{16}$ krono, 5 frälse; taxeringsvärdet är 476,300 rdr rmt. Marken är dels jemn, dels backig; rådande jordmån sand; någon torfjord finnes. — Största gården är $1^1/_2$ frälse *Toarp;* — $^1/_2$ mtl i Ullstorps by är préstom, $^1/_8$ klockaregård. Socknen har 2 qvarnar. Några frälse-hemman lyda under Örups och Bollerups gårdar. — Adress: Ystad.

Ullvi, 2 mtl skatte-rusthåll i Irsta socken af Siende härad och Westerås län, tillhörde år 1864 C. W. Eriksson, och hade samtidigt jemte underlydande $^1/_2$ frälse Ålby, ett tax.värde af 44,000 rdr rmt. I närheten har man anmärkt grafhögar och andra fornminnen.

Ullånger, annex-socken till Nordingrå pastorat, hörer sedan 1811 till Norra Ångermanlands fögderi af Wester-Norrlands län, 52 mil från Stockholm,

$5^1/_2$ mil norr om Hernösand; arealen 174,658,4 qvadratref eller 31,189 tld (deraf 1,342 tld vattendrag), är fördelad på 28 mtl, 14 sel. skatte, 13 sel. krono, mellan 36 byar och i 129 hemmansdelar, bebodda af c:a 1,520 personer på 390 matlag. Taxeringsvärdet år 1863 var 732,400 rdr rmt. Socknen, sluttande mot hafvet, består af en skogbeväxt trakt, uppfylld till stor del af berg, höjder, sjöar och vattendrag, icke saknande naturskönheter, såsom från Mäijabacken. Sjöarnes och fjärdarnes antal är 40, största vattendraget är Inviksån. Tvenne betydligare slätter och dalsträckningar finnas, der jordmånen är styf och lös lera; några byar hafva sin lerjord myllblandad genom hafvets fordna öfversvämningar. Nybyggena på Ullångersfjellet ha en jordmån af sandjord med ringa myllhalt samt styf lera och klapperstensjord. På prestbordets egor finns en mineralkälla. Enda fruktträdet, ett äppelträd, växer på Törna. Förnämsta näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogshandtering och linneväfnad; fiske utgör en binäring, äfven tillverkas bland slöjdarbeten spinnrockar till afsalu. Vanliga utsädet är korn, något råg samt en obetydlig del ärter, blandad med hafra. Vid en mängd s. k. bondsågar afverkas bräder af jordegarnes skogar, och å *Utviks* egor finnes ett nyligen anlagdt skeppsvarf. Uti Ullångerfjerden, som är en af Norrlands mest begagnade hamnar, får man se midt i sjön på pålar byggda små fiskarkojor, som begagnas under insaltning af strömming. Byar med ståtliga bondhus finnas i sockendalarne. Kyrkan, gammal, ligger $1^1/_2$ mil från moderkyrkan. Barnundervisningen bestrides i fast skola. Sparlårar finnas. En donation till blifvande orgelverk är gjord af framlidne justitiæ-borgmästaren Jonas Ullberg. — Fornlemningar utgöras af några grafhögar vid *Jepplinge* by, som skall vara den äldsta i orten och der en konung Gudmund föregifves vara begrafven. Länsfängelset var före 1813 norr om Inviksbron. I socknen är född Samuel Nilsson Hjelte, som från simpel tjente sig upp till major och hvars son blef adlad Nordsköld. — Bland byar, gårdar och verk må nämnas: *Utvik* af 1 mtl 11,25 sel. 5 pgl., med största antalet hushåll, 26; der hålles årlig marknad; — Uddéns skeppsvarf; — *Inviks*, *Sikfors* och *Qvarnbackens* sågverk. — *Prestbolet*, 13 sel., är komministerns boställe. Sedan år 1856 finnes i socknen postexpedition.

Ulricædal, en frälse-lägenhet om $^1/_4$ mtl i Wickleby socken på Öland, är bebyggd för ståndspersoner.

Ulricæstad eller *Brevik*, ett frälsesäteri i Bohus län, se artikeln Saltkällan.

Ulricehamn. Urgammal uppstad, hörande till 5:te klassen och hvars riksdagsnummer är 76 (efter Rudbeck, 66 efter Ljungström), är belägen i Elfsborgs län, Redvägs härad, på nordöstra stranden af sjön Åsunden, $39^3/_4$ mil från Stockholm, $11^1/_2$ från Göteborg, 5 från Jönköping, $3^1/_2$ mil från Borås; intager, med ett terassformigt läge på den nedåt sjön sluttande höjdsträckningen, en plan af 27 tld, med 70 tomter, till största delen bebyggda med rödmålade trähus omkring en liten *Kyrka*, som är ganska gammal, utvidgad 1758; andra publika byggnaden är *Rådhuset* vid torget med 2 våningar, äfven inrymmande lokal för stadens skola, är uppfördt efter en eldsvåda år 1789. Staden, hvars styrelse bestrides af en borgmästare med tre ordinarie rådmän, utom stadsfiskal, stadsfogde och två stadsbetjenter, har, sedan år 1741, då dess fordna namn Bogesund förändrades af drottning Ulrika Eleonora till Ulricæhamn, i sitt vapen ett med kongl. krona krönt U, och i sitt sigill omskriften: »Sigillum Civitatis Ulricæhamnis 1741.» Betydligaste näringsgrenen är rese- och gårdfarihandel, föröfrigt vanlig minuthandel — handlandenas antal är 50 — samt fabriker, hvaribland förtjenar omnämnas en tapetfabrik, och handtverkerier, som idkas af mellan 20 och 30 personer, jemte jordbruk, upptagande 5 mtl och bestående af 1,716 tld (eller 1,665 tld enligt uppgift i Stat. Byrån). Stadens 4 marknader bidraga i ej obetydlig mån att öka stadens handelsrörelse; från tullkammaren afstämplades förr i medeltal årligen ung. 2 millioner alnar väfnader, 40 à 50 tusen dukar. Staden har sparbank sedan 1853, post-

kontor, apothek, tingshus, telegraf, en pædagogi sedan 1597, folk- och söndagsskola, egen läkare samt en extra provincial-läkare. Stadens skattebidrag samt kommunala utskylder och tjenstbarheter uppgå till ungefär 10,000 rdr rmt, hvaraf fattigvården ensamt medtager 3,000 rdr. Fastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 533,000 rdr, hvaraf 120,100 rdr för jordbrukets. År 1780 hade staden 81 hus med 600 inb. Sedan år 1810 har folkmängden ökats med ett antal af 500 och utgör nu c:a 1,390 (i Eckles.-matr. 1866 uppgifves 1,252), hvaraf dock säkerligen hälften hafva sina hem på omkringliggande landsbygd. — Staden anses hafva under namn af Bogesund (möjligen härledt af bok och sund) funnits långt tillbaka in i hedendomen, men förekommer i skriftliga handlingar först år 1306, då den omnämnes i fejderna mellan konung Birger Månsson af Folkungarne och hans bröder, sedan vann den en sorglig ryktbarhet genom Sten Sture den yngres strid med Danskarne (se härom under art. Marbäck, rörande gården Skottek); var sedermera jemte flera egendomar grefskap för riksrådet Gustaf Johansson Roos och hans efterkommande tills 1624, då det tillföll kronan, men blef snart åter grefskap åt riksrådet Stenbock, indrogs vid 1680 års reduktion. — Bogesund utgjorde fordom ett särskildt pastorat intill år 1682, då det förenades med Timmelhed, och utgör nu med denna samt Brunn och Wists socknar ett regalt pastorat af 2:dra klassen inom Skara stift. I stadens omgifning ligga länderierna *Fredriksberg, Brunnsbo, Svensholm, Skansen* och *Kullen.*

Ulrika, socken uti Linköpings län, omfattande på $1^1/_2$ mils längd och $1^1/_4$ mils bredd, en areal af 1,052 qvadr.mil, deraf 0,058 vatten (enligt Hahr, 1,036 enligt Tham, $2^1/_4$ qvadratmil enligt uppgift från orten), med $10^1/_4$ mantal; häraf höra 0,434 qvadratmil, på 4 mtl, till Walkebo, 714 inb., 0,267 qvadr.mil med $7^1/_2$ mtl till Wifolka, 0,351 qv.mil med $3^3/_4$ mtl till Kinds härad, 446 inbyggare; hela socknens folkmängd c:a 1,490. Socknen, belägen på den landthöjd, som skiljer sjön Sommen med omgifvande Ydre och Kinds härader från det gamla egentliga Östergötland, består af vidsträckta skogsmarker, genomstrukna af åtskilliga bergåsar, hvarimellan dels hedar, dels träsk, dels mer och mindre trånga dalar med små vattendrag. Klimatet är, till följd af det höga läget c:a 600 fot öfver hafvet och de många vattensamlingarne, ganska hårdt, med nattfroster ända mot midsommar. Mineralkälla finnes nära prestgården. Jordmånen dels bördig svartmylla i dalarne, dels dungjord, sand- och örjord; åkern, i allmänhet med ringa utrymme, ängen liten och mager, betet vidsträckt, skogen tillräcklig; Ycke kronopark i Walkebo härad om $392^5/_{16}$ tld hör hit. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och bränvinsbränning, samt skogsbruk; något fiske i *Dregen.* Från år 1846 till 1853 hade härifrån till Amerika utflyttat $^1/_{10}$ af hela folkmängden. — Socknen, uppkallad efter drottning Ulrika Eleonora, är bildad 1736 af afsöndrade delar från Nykils, Gammalkils, Hargs, Malexander samt Kisa socknar, på inbyggarnes begäran, såsom alltför långt boende från sina gamla kyrkor. Den nya kyrkan, af trä, belägen i Walkebo härad, invid gränsen mot Kinds härad, $3^1/_4$ mil från Linköping, är byggd å Amnebo (Amundebo) egor, har altarskåp med vackert draperi och snidarbete. Socknen, utgörande ensamt ett kons. pastorat inom Linköpings stift, har en mängd kassor, fattig- och sockenmagasiner samt donationer. Socknens fasta folkskola, stiftad 1847, besökes af 150 barn, som undervisas af en oexaminerad lärare; 4 småskolor ansågos 1862 vara af behofvet. Enda fornminnet är ett 7 alnar högt stenblock, hvilande på några små understenar på ett berg vid Emtefalls qvarn i en särdeles vild och ödslig trakt. På 1600 talet lydde nästan alla gårdar under adeln, nu egas de flesta af bönder; hemmanen äro till mantalet ringa, till vidden betydliga, skiftade i många delar; så t. ex. ha å $^1/_2$ hemman *Eksjöhult* 200 personer sin nödtorftiga bergning. Intet säteri finnes. Af hemman i Walkebo härad må nämnas: $^1/_2$ mtl *Ycke,* prestgård; $^1/_2$ mtl frälse *Bäck* lyder under Lagerlunda; *Amundebo, Jordeberg, Smedstorp* äro af skattenatur, *Källstorp, Haneberg,* af frälse. — I Kinds

härad: 1 mtl *Emtefall*, 1 mtl rusthåll *Kutebo*, med tullsag; $^1/_4$ frälse *Lindesfall*, största gården; *Kärr, Norgöl, Påtorp, Säfsjömåla, Walvik* och *Wiprödsle* äro frälse. I Wifolka härad: *Stora* och *Lilla Farsbo, Görslegöl, Gödslegöl* (i jordeboken), *Kalkegryt, Pickedal*, alla frälse; *Grytfall*, $^1/_2$ mtl skatte. — Adr.: Linköping.

Ulriksberg, ett gods i Längbro socken af Örebro härad och län, beläget $^5/_8$ mil n. o. från Örebro, $^3/_{16}$ mil från Hjelmaren, består af 3 mtl fr.; det har såsom kr.-sk. på 1600-talet tillhört slägten Baåt, indrogs sedermera vid reduktionen till kronan, anslogs derefter till landsh. i Örebro, men har åter blifvit utlöst från kronan, blifvit frälse och lyder nu under Myrö säteri i Ringkarleby.

Ulriksberg, egendom i Thoresunds socken, Selebo härad af Nyköpings län, $1^1/_8$ mil från Mariefred, nära sjön Maren, består af 1 mtl skatte Ulriksberg, var förr under namnet Krågsta länsmansgård; egdes på 1720-talet af en Hackersköld, på 1830-talet af en handlande Eriksson, som nedlade icke obetydliga kostnader på nyodlingar och nybyggnader, på 1850-talet jemte underl. $2^1/_4$ mantal af dennes enka. År 1863 uppgafs såsom egare kongl. sekreteraren F. W. I. Lillieståle.

Ulriksberg, masugn uti Säfsnäs socken, Wester-Dalarnes fögderi af Stora Kopparbergs län, belägen på gränsen mot Grangärde socken, är anlagd af Sebastian Grave jemte Fredriksbergs och Annæfors jernverk, som äro grundade på kolningsfrihet af $2{,}444^3/_7$ stafrum eller $1{,}833^1/_2$ stigar i rekognitionsskogar af c:a $4^1/_2$ hemmans kolareåboer, samt egas af intressenter, hvaraf lagm. Kristian Sundii arfvingar ega största andelen: $\frac{10}{1500}$-delar. Medeltillverkningen under åren 1859—61 uppgifves till 30,205 centner tackjern och 1,039 centn. gjutgods af Bybergs och Grängesbergs malm, smidesstämpeln är U. B. Ulriksbergs landtegendom taxeras till 15,750 rdr rmt. Till gården hörer trädgård, der redan på 1740-talet funnos många fruktträd. Folkmängden vid masugnen och underlydande kolarehemman af c:a 1 mtl är 300. (Se vidare art. Annæfors och Fredriksberg).

Ulriksdal. Kungsgård och kongl. lustslott i Solna socken, Danderyds skeppslag och Stockholms län, omkring $^1/_2$ mil norr från hufvudstaden, vid stranden af den vackra Edsviken. Slottet är uppfördt år 1642 på Nedra och Öfra Järfvas egor af fältherren Jakob de la Gardie och godset kallades Jakobsdal, under hvilken artikel vi ordat något om dess första öden. Sonen, Magnus Gabriel de la Gardie, som dervid uppgafs ha 1653 bortskänkt eller rättare bortbytt stället till drottning Christina, skall dock, år 1669, såldt Jakobsdal till Carl X Gustafs gemål, enkedrottning Hedvig Eleonora, som skänkte det i faddergåfva åt sin sonson, prins Ulrik, och uppkallade det efter honom Ulriksdal. Af denna drottning tillbyggdes slottet med flyglar och förbättrades mycket. I Dalbergs Suecia Antiqua et Hod. visar sig slottet på den tiden vara prydt med flera torn samt egt åtskilliga byggnader, som nu mer äro borta. Äfven uppfördes af henne den gamla kyrkan, kallad *»Helga Trefaldighetskyrkan.»* Prins Ulrik dog efter ett års lefnad och Hedvig Eleonora blef åter egarinna af slottet till sin död år 1715, hvarefter det blef statens egendom och öfverlemnades till konung Fredrik I:s enskilda disposition; dock synes det icke förr än år 1743 fått offentlig pregel af att vara kongl. lustslott. Nämnde konungs gemål, drottning Ulrika Eleonora d. y., förbättrade slottet och inredde der ett konstkabinett, bibliothek, bönekammare och porslinskök; äfven en skola inrättades af henne. Enkedrottning Sophia Magdalena företog likaledes kostbara reparationer å slottets både yttre och inre. År 1822 inrättades der en *invalidinrättning* af kon. Carl Johan, men såsom ej motsvarande ändamålet, upphäfdes densamma redan af kon. Oscar I. Ulriksdals 105 rum ha kon. Carl XV helt och hållet att tacka för deras nuvarande dyrbara, prakt- och smakfulla inredning (se derom »Ulriksdals beskrifning» af Octavia Carlén). Sedan 1857 har det ock varit konungens och drottningens sommar-residens; från år 1862 har här äfven varit inrättad telegraf. Slottet, utan något arkitektoniskt värde, eger dock med sina 264 fönsterlufter (hvaraf de flesta med glasmål-

ningar ega artistiskt värde) och raka hållning någonting gammalt aristokratiskt, som väl passar tillsammans med dess 220-åriga anor. Bland annat visas här än den häst, som flera gånger genom sin snabbhet frälsat kon. Carl X:s lif i striderna, nu uppstoppad och med konungens sadel uppå. Slottet omgifves af en bland landets största och bäst vårdade trädgårdar med park, orangeri, höga majestätiska lindalléer, af hvilka Drottningalléen är bekant för sin längd, vattenkonster, sköna konstgjorda kanaler och holmar, en kiosk (tempel); på *Kaninholmen* finnes badhus. En ny *kyrka*, efter ritning af Scholander, i s. k. isländsk renaissancestil, invigdes år 1864. Kapellet hör till Solna pastorat, och slottet har gemensam ståthållare med Haga. Kungsgården har genom kongl. kammar-kollegii utslag den 10 April 1862 blifvit satt till $1\frac{15}{16}$ mtl, samt åker och betesmark med Sörenstorp till $\frac{63}{64}$ mtl, efter hvilka hemmantal extra-ordin. utskylder och besvär skola, på sätt kongl. brefvet af den 8 Maj 1839 stadgar, utgöras; arealen uppgifves till 276 tld. Ett stycke från Ulriksdals slott och vid sjelfva ingången till den på vackra lustställen öfverflödande parken, ligger en byggnad, kallad *Confidencen*, fordna platsen för Gustaf III:s förtroliga samqväm, sedermera förvaringsrum för rustningar och kuriosa, nu mer förflyttade till klädkammarens museum.

Ultuna, kungsladugård uti Bondkyrko- eller Uppsala landsförsamling, Ulleråkers härad och Uppsala län, är belägen vid Stora Föret, ett stycke söderut från Uppsala stad. Den har fordom bestått af $12^5/_8$ mantal, men blifvit år 1782 fastställd till $12^3/_8$ mtl, och intager en egorymd af 1,568 tld, deraf 480 tld åker, 395 äng och 388 skogs samt sämre betesmark. — De på egorna befintliga grafhögar vittna om ställets fordna större betydenhet och har man äfven här velat finna det gamla Ulleråker; de till tusentals funna naglar synas utvisa, att här fordom varit skeppshamn. För öfrigt kunna vi om stället, som fordom varit kungsgård, endast anföra att den år 1634 undergått vådeld, som utbröt just som arrendatorn anställde bröllop åt sin dotter; vid densamma omkommo 200 nöt och 16 hästar. Sedan vid kungsladugården en längre tid varit schäferi, holländeri och tegelrörsfabrik, öfverläts den år 1848 till *Ultuna landtbruksinstitut*, dervid äfven förenades mejeriskola, och der ett antal elever från 18 till 35 årligen erhålla undervisning. Af kungsladugårdens ofvanuppgifna areal utgöra 370 tld åker, 342 tld äng, 62 tld Fräkenbotten institutets hufvudgård, hvarå nedanstående uppgifter å skörd, både vid ladugårdens öfverlåtande åt institutet samt för året 1862 meddelas till upplysning om till hvad grad Ultuna gård förbättrats och stigit i värde på nämnda tidsperiod.

	Skörd år 1848.		—	år 1862.	
Hvete	51	t:r.	—	137	t:r.
Råg	448	»	—	303	»
Korn	136	»	—	700	»
Blandsäd	107	»	—	632	»
Ärter och Vicker .	141	»	—	173	»
Rotfrukter	709	»		1,605	»
Hö	35,300	*ltt.*		41,430	*ltt.*

Skördens värde, beräknadt efter årens bokpriser, år 1848: 11,443 rdr, år 1862: 31,250 rdr. Värde af kreatur år 1848: 7,845 rdr, år 1862: 28,516 rdr. Värde af öfriga inventarier år 1848: 2,341 rdr, år 1862: 37,998 rdr. Under dessa 15 år har institutet nedlagt i omkostnader 204,539 rdr för byggnader och grundförbättringar å egendomen, hvaraf äro af egna medel tillskjutna 147,827 rdr, det öfriga genom statsanslag och inbesparade medel vid egendomens tillträdande. 1863 års taxeringsvärde upptogs till 200,000 rdr rmt. Hela behållningen, af så väl hufvudgården och ladugården som arrenden, har årligen uppgått till 29,000 rdr, deraf har användts till byggnader och inventarier årligen 9,855 rdr samt till läroverkets underhåll 3,964 rdr, hvadan egendomens skötsel och förvaltning beräknas uppgått årligen till 15 à 16,000 rdr rmt. Vid holländeriet finnas tjurar af korthorns- och ayershire-race, schäferiet 130 får af elektoral-race. Vid tegelrörs-fabriken tillverkades år 1856: 125,000 st. tegelrör. Gasverk är här nyligen anlagt. På 1720-talet fanns här en inrättning för mekaniska maskiners utarbetande, hvilket dock såsom ej uppfyllande sitt ändamål snart måste öfver-

gifvas. Nyligen har institutet från franska regeringen fått uti arbetet: »Concours d'animaux reproducteurs et concours d'animaux de boucherie» (1844—63) en värderik gåfva.

Ultrå, såg, se art. Stigsjö s:n.

Ulvesund, f. d., nu mer Kungsörs fögderi af Westerås län, innefattade Åkerbo och Fellingsbro härader.

Ulås, Söregården och Trägården, två frälse-säterier i Woxtorps socken, Östbo härad, Jönköpings län. Det förra egdes år 1728 af L. Rosenstierna, derefter af S. Granatenhjelm, det sednare vid samma tid af O. Törnflycht, sedan af Christina Stråle. År 1740 blefvo begge gårdarne förenade och egdes först af lagm. Knorring, derefter af slägten Reenstierna. År 1863 egdes säteriet Ulås, bestående af $2^1/_4$ mtl och tax. till 23,100 rdr, af frih. F. Lilliecreutz.

Umeå län, se Westerbottens län.

Ume, *Umeå* eller *Lycksele* Lappmark, den sydligaste af Norr- och Westerbottens lappmarker, gränsar i n. o. till Pite, i s. v. till Åsele lappmarker, i s. o. till Nedra landsbygden och i n. v. till riksgränsen; hörer till Westerbottens läns södra domsaga samt Lappmarkens fögderi och Södra kontrakt af Hernösands stift. Sedan år 1673 skild från Ume pastorat, omfattar den nu Lycksele, Sorsele och Stensele pastorater, med en areal af 213,362 qvadratmil fast land och 16,766 qvadratmil vatten, med $83\frac{17}{48}$ mtl, bebodda 1865 af 8,320 inbyggare. Nybyggenas och befolkningens tillväxt visar sig af följande:

824 Lappar .... år 1741.
26 Nybyggare .... » 1748.
559 Lappar, 2,545 Svenskar, $37^7/_{48}$ mtl ..... » 1825.
76 skatte, 524 Lappar, 5,123 Svenskar, 230 oskattl., 464 kr.-åboer .... » 1848.

Ordinarie räntan utgår med c:a 1,040 rdr rmt, deraf 106 rdr i lappskatt från byarne Wapst, Ran, Gran och Um och 933 rdr i nybyggareskatt. Märkliga fjellar äro: *Blekfjell,* gränsen mellan Sorsele och Stensele socknar, och *Stöttingsfjell,* sträckande sig längs gränsen till Åsele lappmark och slutande med Ångermandalen; floder och sjöar äro: *Windeln* och *Juktelfven* med deras grenar *Bonnäsjock, Tjulån,* som faller i den 5 mil långa *Stor-Windelasjön, Laiselfven* med *Bjur-, Worm-, Rusk-, Nackträsk-* och *Sikbäckarne,* den *Stora Uman,* vid hvars nedra ända stått, före 1770, Ume gamla kapell; *Wirisjaur* på gränsen mot Åsele lappmark ofvan Gardfjellet, och hvars utlopp *Wapstelfven* störtar sig öfver riksgränsen vid 35° 22′ 30″, genom ett förfärligt bråddjup; *Hornafvan* och *Storafvan* på gränsen mot Pite lappmark. Jordmånen består mest af sand och lerjord samt kärr- och myrjord; lera är här sällsynt. Umans floddal anses vara för åkerodling mer gynnande, men gifva sämre ängslägenheter, hvaremot *Windelns* har god ängsmark men sämre åkerjord. Jordtemperaturen kring Lycksele kyrka uppgifves i Wet.-Akad. handl. år 1811, sid. 43 till 2° 2′. Vid Wapstelfven går gran- och tallskogen ända till riksgränsen. På några ställen finnas marlekor till stor mängd i åkerjorden. Första kyrkan byggdes i Lycksele i början af Carl IX:s regering, och såsom äldsta kolonien uppgifves Örträsks by, der några Finnar skola nedsatt sig. Ifrån *Stensund,* som är äldsta nybygget i Sorsele pastorat härstammar Hans Erssons slägt, hvars efterkommande utgöra en stor del af pastoratets nuvarande folkmängd. Se vidare de särskilda pastoraternas artiklar.

Ume, *Umeå.* Läns- och stapelstad, belägen i Westerbottens län, under 63° 50′ nordlig polhöjd, på en jemn sandås, vid norra stranden af Ume elf, 68 mil från Stockholm, 15 mil från närmaste stad i norr, Skellefteå, och $12^1/_2$ mil från närmaste köping i söder, Örnsköldsvik. Elfven bildar 1 mil från staden Umefjärd och i öster ett farligt ställe för sjöfarande, neml. den smala *Qvarken,* som af Holmön delas i 2:ne delar. Stadens yttre hamn *Djupviken* och *Holmsund,* der nyligen ångsåg och betydliga byggnader blifvit uppförda, rymmer omkring 40 fartyg; till stadens inre hamn, der barlastbrygga, skeppsvarf och kajbyggnader finnas, kunna högst 9 fots djupgående fartyg komma. — Stadens första privilegier äro utfärdade af drottning Christina år 1646, ehuru redan år 1622 byggnader började uppföras af landtköpmän och andra, som ville idka bor-

gerlig näring på det af riksens råd donerade $^{1}/_{2}$ mtl *Sanda*. Sedan år 1765 har staden stapelrätt och från år 1812 rättighet att i sin hamn mottaga främmande fartyg, och sedan staden blifvit återuppbyggd, år 1721, efter att under den korta tiden af 7 år från 1714 ha blifvit 6 gånger plundrad och förstörd af Ryssarne, hvilkas sednaste besök härstädes var år 1809, eger staden nu 196 bebyggda (eller enligt mantalslängden 149 hus, i en beskrifning i Landtmäteri-kontoret uppgifvas 154 hus) och 6 obebyggda tomter på en areal af 52 tld $14^{5}/_{12}$ kappl. Staden är reguliert indelad, har 5 med elfven parallela gator, 7 gränder; alla husen äro af trä, merändels envånings, endast en byggnad, kronomagasinet, är af sten; i sednaste tiden har ett och annat hus jemväl blifvit försedt med vattentak af jernplåt. *Kyrkan,* först uppförd 1649, sedan ombyggd 1725, är en enkel, men rätt vacker korskyrka af trä, med torn från 1853. På kyrkogården ligga uti en och samma graf, öfverste-löjtn. J. A. Duncker och den ryske majoren, som anförde mot honom ryska trupperna vid Hörnefors år 1809, der de båda stupade. På kyrkogårdens norra sida, der eljest missdådare pläga begrafvas, finner man äfven provincial-läkaren Nätzins dotters graf, efter hennes eget val; hon var utmärkt genom sitt snille och musikaliska kunskaper. Af byggnader må vidare anföras: *Länsresidenset, Rådhuset, Högre elementarläroverkets byggnad* (från 1863), läroverket besökes af 175 lärjungar; *Länslazarettet* och *Fängelset; Theaterhus.* — Staden har sparbank sedan 1854, saltupplag, telegraf, postinrättning, fattig- och enkhus, packhus m. m., samt sedan 1865 Westerbottens enskilda bank. All fast egendom taxerades år 1863 till 1,526,000 rdr rmt; allmänna bevillningen uppgick till 5,255 rdr. År 1847 räknade staden 1,544 invånare, år 1856 blott 1,479, men år 1865 hade antalet uppgått till 2,130; de lefva hufvudsakligen af handel, som idkas af några och 40 handlande, af jordbruk, med en egorymd, som uppgifves olika från 1,633 till 1,984 tld, samt af sjöfart med c:a 44 egna fartyg (i synnerhet under Krim-kriget idkade staden stark sjöfart); exporten utgöres af bräder, bjelkar, tjära, smör, talg, tran, näfver, lax, sik, renhudar; importen består af spannmål, segelduk, salt, hampa, viner, kläde, tobak etc.; handeln med fogel är liflig; tulluppbörden, som år 1847 var 6,068 rdr bko, hade år 1854 stigit till 62,713 rdr bko, men år 1857 åter nedgått till 6,857 rdr, deremot år 1863 uppgått till 53,500 rdr rmt. Af stadens 8 fabriker må nämnas 1 boktryckeri, 1 urfabrik, baijerskt ölbryggeri m. m.; flera små skeppsvarf äro anlagda å elfvens södra strand. Handtverk utöfvas af några och 30 mästare, samt af omkring 40, som utöfva det till sjelfförsörjning. Helsovården besörjes af en stadsläkare; en provincial- och en hästläkare äro äfven här bosatta. Vid elfstranden finnes en helsobrunn och på holmen i elfven, kallad Ön, mineralhaltig källa. Staden hör till 4:de klassens städer och har i vapnet 3 renhufvuden; utgör med landsförsamlingen ett regalt pastorat inom Hernösands stift, $24^{5}/_{8}$ mil från stiftsstaden, med $147\frac{123}{384}$ mtl och en befolkning af cirka 12,775 invånare. — Rörande stadens sköflande af fienden må till sist följa en hittills otryckt anteckning, gjord af prosten Nils Grubbe och som är förvarad i Ume landskyrkas arkiv. Den 18 Sept. 1714, kl. 1 e. m., ankommo omkring 600 ryske soldater, anförda af en officer Golowin, hvilka, sedan kaptenen vid Westerbottens regimente, Salomon Bolm, med 450 rekryter och 150 bönder under sitt befäl, tagit flykten, plundrade kyrkan och staden, hvarefter de kl. 9 e. m. antände densamma och, sedan de äfven uppbränt åtskilliga fartyg, aftågade kl. 2 på natten. I Jan. 1719 kommo åter ryske kosacker hit öfver Qvarken och spolierade hvad de funno. Sistn. år i Sept. gjorde de äfven 2:ne besök. Vid det ena mötte de något motstånd af bönderna, dervid en länsman Olofsson i Röbäck, deras anförare, blef dödskjuten. Sednare gången återvände de i Tafle by, $^{5}/_{8}$ mil norr om staden, emedan de fingo höra att finska ryttare här voro förlagda. Lördagen den 21 Maj 1720 infollo från Österbotten 10,000 Ryssar, hvilka följande dagen uppbrände hela staden samt vid landskyrkan, der-

varande kyrkostad och prestgård och alla inom 2 mils afstånd derifrån belägna bondgårdar, undantagande i *Stocksjö* och *Tjölamarks* byar, hvilken sistnämnda manneligen försvarades af Ume kompani under befäl af kapten von Schoten.

Ume, *Umeå*, fordom *Uma, Umes* och *Ymesland*, landsförsamling, hörande i kameralt och administrativt hänseende till Westerbottens läns första fögderi, i judicielt till Westerbottens södra domsaga, i bergstatistiskt hänseende till 1:a bergmästaredömet, samt i ecklesiastikt till Westerbottens första kontrakt och Hernösands stift; gränsar i norr till Degerfors socken, i söder till Bottniska viken och den del deraf, som bär namn af *Vestra Qvarken,* omfattar på en längd af 120,000 alnar och bredd af 65,000 alnar, en areal af $255,214\frac{3}{3}\frac{3}{2}$ tld, hvaraf 26,126 tld inegor, skog och betesmark $221,574^7/_{32}$ tld, samt oafvittrad kronoallmänning 28,500 tld, Ume stad upptager 1,633 tld. Hemmantalet är $162\frac{1}{9}\frac{3}{6}$ mtl, bebodda af öfver 10,645 inbyggare (år 1865). Den nedersta eller mot hafvet angränsande delen har jemn, slät mark, betydlig skog, särdeles kring staden och *Rödbäcks* by, som är den största och folkrikaste; öfra delen är en skogsbygd, genomskuren af ett större antal sjöar, floder och vattendrag, hvaraf, utom den stora *Uman, Hörneå, Sörmjöleå, Medlerstån, Norrmjöle* och *Ströms* åar samt *Tafleån, Bjen-* och *Tafvelsjöarne* äro de största. Mellan *Huddings-* och *Tafvelsjöarne* framstryker en sandås, hvari sanden af qvarts- och fältspatskorn är hopgyttrad med röd jernockra. I *Svartmyrberget* har hällearten, som är glimmerskiffer blandad med blyerts och ljus svafvelkis med starka rostvittringar, gifvit anledning till malmsökande. Mineralkällor finnas flera, hvaraf den märkligaste på stranden af *Ön,* upptogs 1767. En ej ringa del af socknens område utgöres af till odling odugliga sandhedar, moras och hårdt stenbunden mark. Jordmånen består mest af sand och sandblandad mojord, i allmänhet mager på högländig mark. Några byar vid elfvarne och de större vattnen hafva bördigare och lerblandad jord. I sednare tider har mångenstädes myrodling, medelst kyttning efter finsk method, kommit i bruk. — En resande söderlänning, som färdats öfver Helsinge, Medelpads och Wester-Norrlands höga bergssträckor, öfverraskas alltid angenämt, då han, vid passerandet af Westerbottens gräns, genast finner en jemn och förträfflig väg framför sig, som, följande hafskustens krökningar, öppnar stundom utsigt till hafvet. Vägen uppefter Ume elf erbjuder rik omvexling på naturföremål, litet emellan rödmålade bostäder, verk och inrättningar, deribland sågverk, jern- och glasbruk, ångbränneri och ölbryggeri, äfven skönjer man mångenstädes bevis på berömlig odlingsflit och spår hos allmogen af vaknande skönhetssinne. Utanför kusten ligga en mängd öar och holmar, bildande några hamnar, deribland *Bredskärs* lotsplats. Utom åkerbruk och boskapsskötsel idkas brädsågning, tjärubränning, djurfångst, fiske och skälskytteri, tegeltillverkning, för öfrigt är allmogen fallen för handaslöjder, och sockenhandtverkare finnas i de flesta yrken. Hufvudsädet är 6-radigt korn, lin odlas allmänt, humla till husbehof. Här begagnas följande slags vexelbruk: utväxta lindor uppristas, trädas och besås sedan på gödning några år, hvarefter de åter igenläggas på foderväxt och öfverlemnas åt egen alstringskraft. I anseende till åkerjordens i allmänhet magra beskaffenhet, måste den öppna åkern årligen gödas och gifver sällan öfver 4:de eller 5:te kornet. Den äldsta här anlagda trädgård, planterad på landshöfd. baron Gyllengrips ladugård *Gran,* är nu mer efter gårdens bortarrende förstörd, och hos allmogen ser man endast ett och annat löfträd planteradt till gårdsprydnad samt någon köksväxt odlad. Skogen är hårdt medtagen. Taxeringsvärdet är 4,903,770 rdr, hvaraf 881,000 rdr för *Hörnefors* jernbruk, sågverken *Baggböle,* med 16 ramar, *Norrfors, Fällforsså* och *Hörnefors* samt *Strömsbäcks* glasbruk, *Sandviks* ångsåg, *Holmsunds* lastageplats, *Ersmarks, Grisbacka, Sandbäckens* tullmjölqvarnar. Kyrkan, belägen $^3/_{10}$ mil från staden, uppbyggd på 1500-talet, är $74^1/_2$ alnar lång, $26^1/_2$ alnar bred, försedd med tegelhvalf i 4 afdelningar, har orgelverk sedan år 1844 med 16

stämmor. Socknen är ett regalt gäll af 1:sta klassen, hvarunder Ume stad samt bruksförsamlingarne vid Hörnefors och Strömbäck lyda; sedan 1863 äro kapeller uppförda vid Holmsund och i Säfvar. Tillförne ha jemväl andra filialförsamlingar tillhört denna socken, så som *Degerfors*, *Säfvar* och *Wännäs* pastorat, ännu längre tillbaka omfattade pastoratet äfven hela Ume lappmark. I kyrkan märkes en graf öfver den härstädes allmänt aktade landshöfd. Gabr. Gyllengrip. Sockenbibliothek finnes; fattigvården har en betydlig donation. Socknen har häradshäkte och tingshus samt utgör med *Wännäs* och *Säfvar* ett härad. Barnundervisningen sker i en fast och två ambulatoriska skolor. Backböle by är erkebiskop Petrus Kenicii födelseort, der hans fader, Rörik Olsson af Bureslägten, var en birkekarl, liktydigt med nuvarande köpman. I Umeå kyrkoby tillfångatog general Lefrén år 1809 en rysk officer med 35 man. — Utom förutnämnda större verk må af gårdar nämnas: Chefs-bostället $1\,^{7}/_{32}$ mtl *Böle*, majors-bost. $\frac{21}{64}$ mtl *Hedlunda*, kompanichefens $^{5}/_{16}$ mtl *Axla* och regementsskrifvarens $^{1}/_{4}$ mtl *Hartviksgård;* $\frac{61}{64}$ mtl kyrkoherde-bostället, $^{3}/_{32}$ mtl komminister-, $\frac{23}{128}$ mtl klockare-bost. Byar: *Altjern, Djupbäcken, Degernäs, Djekneböle, Obbola* (Åbordsön), *Stöcke, Stöcksjön, Ström, Stugunäs, Sörböle, Hammartorp, Hösjön, Kasamark, Westerteg* och *Österteg, Klabböle, Norrfors, Strand,* alla i södra delen; *Rödå, Tafvelsjön, Westerhiske, Grubbe,* familjen Grubbes stamort, *Ytter-* och *Innertafle* i norra bygden.

Ume-elf, en af Skandinaviska halföns betydligaste strömmar, nedflyter från Ume lappmark i tvenne hufvudgrenar, Uman och Windeln. Den förra kommer från Umejaur vid Skantivarifjellen under riksgränsen, går derifrån igenom Mojsockjaur och Lajsotjaur, tillökt af Tärnaån, till Kentajaur, Tärna kapell, och har utlopp i Gardikjaur, hvarifrån elfven vidare går genom Gratian till Stora Uman, som är $6\,^{1}/_{2}$ mil lång, fortsätter derifrån till Lycksele kyrka, under hvilken sträcka af 28 mil den utmärker sig genom ett stillare vattendrag än annorstädes i Lappmarken, och deraf 23 mil kunna befaras med båt, men gör i närheten af *Degerfors* betydliga fall, äfvensom vid *Norrfors* och *Söderfors*, vid hvilket sednare ställe Ryssarne år 1809 hindrades af det våldsamma strömdraget att öfverföra sina kanoner; det märkvärdigaste fallet gör dock elfven i Wännäs socken, der den är hopträngd mellan 2:ne bergshöjder vid byn *Fällfors*, hvarest fallet ock kallas *Fällforssen*, det består af tre särskilda strömfall, der elfvens väldiga vattenmassa med förfärligt dån nedstörtar öfver branta klippor. Af Schubert anses denna vattenmassa betydligare än Rhenflodens ryktbara fall nära Schaffhausen vid Laufen. Laxen upptränger ej längre än till dessa fall, men ofvanför är elfven rik på annan fisk. Vid forssens slut vidtager en vacker skogsstrand. En qvart mil i öster från Wännäs kyrka förenar elfven sig med den andra hufvudgrenen Windeln och hastar derefter, under gemensamma namnet Ume elf mot hafvet, och, sedan hon mottagit Piparbölesjöns utlopp Tvärån, faller, 1 mil längre ned i den af Obbola (Åbordsön) delade Umefjärdens vik, som kallas Qvarken. Vattendragets längd är 38 mil, djupet 3 à 4 famnar. Vanligen flödar elfven 3 gånger om året: först om våren vid islossningen inträffar hemfloden, midsommartiden kommer fjellfloden, och om hösten flödar elfven åter, kort före dess tillfrysande. — Såsom tillägg till artikeln om Ume elf få vi lemna nedanstående beskrifning om den i våra dagar anlagda bron öfver elfven, då den utgör ett af nyare tidens mera storartade allmänna arbeten här i landet:

Denna bro öfvergår Umeån strax ofvan staden af samma namn. Elfven är på detta ställe omkring 1,000 fot bred och djupt nerskuren uti den omgifvande lösa sandslätten. Vattendjupet är till och med 27 fot och botten bestående af fin sand, som vid vårflödena — då strömhastigheten är betydlig och vattnet lärer kunna stiga till och med 15 fot öfver sitt lägsta stånd — årligen förändras. Bron, som tillsammans med landfästena är 1,020 fot lång, är indelad i 10 spann, hvaraf 2:ne närmast stränderna med 80 fot och de öfriga 8 med 100 fots frisväfvande vidd

mellan stödpunkterna. Körbanan ligger till följd af de höga elfbräddarne 22 fot ofvan vattenytan. Brobyggnaden är grundad på pålar, hvaraf 108 st. blifvit nedslagna under hvardera landfästet och 56 under hvardera af de 9 mellanpelarne — en stor del af pålarne under pelarne hafva i anseende till det betydliga djupet till fast botten måst skarfvas. Ofvanuppå pålarne, som afskurits 2 fot under lägsta vattenytan, hvilar murarbetet af väl tuktad granit med finhuggna listverk, sammansatt af de gröfsta block som kunnat framforslas. Mellanpelarne, som ligga frift i elfven utsatte för all strömmens våldsamhet och stötar af timmerflottor och is, utgöra så godt som ett stycke, och äro derjemte för att göra minsta motstånd konstruerade ovanligt smala, eller med endast 6,5 fots bredd. Brons öfverbyggnad består hufvudsakligen af trä, som medelst gjutna »skor» och andra jernbeslag i alla fogningar och stödpunkter samt bultar blifvit sammansatt till en enkel och billig, men som pröfningarne visat särdeles stark och elastisk konstruktion.

Umeå bro är således den största i landet; såsom jemförelse kan anföras att den är nära dubbelt så lång och hög som Skeppsholmsbron. Kostnaden för sjelfva bron, utom de till densamma ledande nya vägar, uppgår till omkring 115,000 rdr rmt, och utgör arbetet i sin helhet både i tekniskt hänseende, prydlighet och, om man tager i betraktande ortens tillgångar, ett af de mest storartade företag i riket.

Umeå och Windelelfdalen innefattar 336 sv. qvadratmil, ungefär samma vidd som republiken Schweiz. I söder begränsas denna dal genom *Gardek-*, *Lycksele-* och *Stöttingsfjellen.*

Unden, sjö i Westergötland och Wadsbo härad af Skaraborgs län, sträcker sig från Edsån, som i söder deri utfaller, utmed Tiveden, allt till Undenebotten i norr, der han bildar en lång vik mellan Tiveds-, Undenäs-, Elgarås och Finnerydja-landet; sjön uppgifves hålla i vidd 0,7 qvadratmil (0,9 enligt Topogr. uppgifter år 1845) och ligga 393,6 fot öfver hafvet; genom en å afbördar han sig uti den 86 fot lägre liggande Wiken, och meddelar genom denna sitt vatten åt Wettern och garanterar Göta kanals vattenhöjd. — Sjön utmärkes för öfrigt genom sitt stora djup af ända till 300 fot samt genom sitt hastiga omskiftande från lugn till häftigt svallande vattenyta.

Undenäs, konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, utgöres af socknarne Undenäs och Hallna, med $50^{7}/_{16}$ mtl ($47\frac{17}{48}$ mtl efter Eckl.-matr. år 1866), deraf 1 mtl prestgård, $^{1}/_{8}$ mtl klockaregård, och en folkmängd af c:a 5,980 personer; — är det vidlyftigaste inom Skara stift, med en areal af c:a 4 qvadratmil. — *Undenäs,* modersocken, är belägen uti Norra Wadsbo härad af Skaraborgs län, 3 mil från Mariestad och Askersund, mellan sjöarne Wiken och Unden samt Göta kanal och Wettern, hvilken sednare utgör östra gränsen från Igelbäcken i norr ända till Rödesund i söder, der Carlsborgs fästning är anlagd; arealen uppgifves med fordna Tiveds kapell, som nu mer är eget pastorat, till 86,600 tld fast land och 0,212 qv.mil vatten, med $42\frac{1}{16}$ mtl, deraf $21^{7}/_{8}$ skatte, $1^{3}/_{4}$ krono, $19^{3}/_{8}$ frälse; 4,990 inb. på 1,075 hushåll. — Landet utgör en ansenlig skogs- och bergsbygd; utom kronoallmänningen *L:a Tiveden* finnas flera frälse- och skatteskogar. De märkligaste bergen och tillika landkänningar för sjöfarande äro: *Björnkullsbergen,* hvarifrån man har utsigt öfver hela Tiveden, *Bölskullen, Stora Fjellet, Waberget, Waleklef, Högklint, Trollkyrka* samt *Stora Bullerberget, Hökaberget* med ett rum rymmande 12 personer och *Bergvattenberget* med c:a 4 alnar hög och 2 alnar bred urholkning, kallad jättestol. På flera ställen finnas jernmalm, brunsten och manganoxid. Ifrån kyrkan å andra sidan af Wiken, börjar den trakt, som kallas *Wika skogar,* och innesluter socknens hela södra del samt sträcker sig allt intill sjön Örlen inom Randsbergs socken. De förnämsta bithörande öar äro *Kyrkogårdsön,* så kallad deraf att alla, som dit flyktat undan Digerdöden, skola der dödt och blifvit begrafna, samt *Axtålsön* (Axtollen). Utom förutnämnda sjöar äro *Bottensjön* och *Welen* de största af det inom församlingen befintliga stora

antalet vattendrag. Jordmånen är i allmänhet skogs- eller mojord, sällan ren lera, mera sand; mossar och kärr äro många. Råg och hafra odlas mest, dernäst potates och äfven lin. Boskapsskötsel och fiske hållas före att vara mer lönande än åkerbruket. För handaslöjder har folket stor fallenhet. Tax.-värdet är 2,121,400 rdr rmt. Kyrkan, gammal, är byggd af timmer. För det stora antal inom skolålder varande barn, uppgående till 1,000, ansågs 1862 vara af nöden 4 nya skolor utom inom pastoratet förut befintliga 5 ambulatoriska. Vid kyrkan hålles vanligen hvarje vecka försäljning af spannmål och lifsförnödenheter. Poststation finnes sedan 1861 vid lägenheten Carlslund.

Här märkas säterierna *Forssvik,* med gjuteri och jernbruk, och *Fräckestad* (Fräkstad). — *Sättras* jernbruk; *Granviks* och *Igelbäcks* masugnar (den senare synes ligga inom Tiveds sockens område): — egendomarne *Sannum, Måsebo* och *Bölet,* med bernstensgrufvor; i sistn. har dock malmfyndigheten så aftagit, att dessa grufvor, förr lemnande 260 *skℓ*, nu mer ej äro brytvärda. *Björstorp, Backen, Näs* och *Perstorp* äro hela frälse-hemman. — Adress: Moholm.

Undersvik, annex-socken till Arbrå pastorat, är belägen uti Södra Helsingland af Gefleborgs län, $6^1/_2$ mil n. v. från Söderhamn; areal 23,559 tld fast mark, 0,119 qvadratmil vatten; $21^3/_{16}$ mtl skatte, $^9/_{16}$ mtl krono, bebodda år 1865 af 960 inbyggare på 244 hushåll. Jordbruk och linsäde äro hufvudnäringar. Rörande kyrkans uppförande finnes en sägen, att fyra husfäder, neml. Simeon i Simeå, Bo i Boåker, Spjute i Spjutnäs, som nu kallas Kyrkbyn, samt Unar i Wiken, alla mäkta förmögna män, ledsnade vid den långa kyrkvägen till Trönö och byggde sig derför egen kyrka. — Socknen har fast folkskola. — Byar: *Djupa, Offerberg, Löfvik, Fällby* med qvarn och sågverk; *Dalsjö* såg; *Prestbordet,* $^9/_{16}$ mtl. — Adress: Bollnäs eller Ljusdal.

Undersåkers Lappmark, är en gemensam benämning för de Lappfjellmarker inom Jemtland, hvilka tillhöra så väl Undersåkers som närliggande socknar och bilda deromkring en hästskoformig ram, från *Fölinge* och *Hotagen,* längs efter riksgränsen i norr och vester, intill och emot Herjedalen i söder; härinom äro källorna till Indalselfvens vestliga flodgrenar, *Undersåkers elf* och *Hjerpeström,* och på sockne-gränsen, midt emellan *Kall-* och *Åre*-sjöarne, uppstiger, nära 5,000 fot öfver hafvet, Jemtlands högsta fjellberg, *Åreskutan.*

Lapparnes områden i dessa fjelltrakter äro väl nu genom afvittring bestämda och utgöra en del, från $1^1/_2$ till 3 mil bred och vid pass 19 à 20 mil lång sträckning, men besittningsrätten till åtskilliga fjellmarker inom Undersåkers och Åre socknar voro ännu 1854 föremål för tvist, och kronomarkerna i Kall ännu icke afrösade (se vidare art. *Åre* s:n). Dessa områden innefatta höga berg och fjell samt mellanliggande dälder, beväxta med låg granskog, fjellbjörk och på sådan mark vanliga busk- och foderväxter; dock äro fjellen här mer afrundade och dalarne mindre djupa, än i de norra Lappmarkerna. Här nomadiserande Lappar, som flytta ej långt nedom fjellen höra i kyrkligt afseende till Undersåker. Lapparnes tillförne begagnade renbeteslaud nedåt landsbygden äro genom skogseldar förstörda, och sedan de flesta fiskevattnen nu mer tillhöra Svenskarne finnas här inga egentligen s. k. Fiskarelappar. På 1850-talet funnos endast 4 nybyggen: *Frankrike* vid Offerdalsfjellen, *Tefverdalen* och *Enbågen* i Åre och *Strådalen* i Kall, dessa lifnära sig med boskapsskötsel. Alla härvarande Lappar förstå svenska språket, men deras lappska dialekt är så afvikande från Westerbottniska Lapparnes, att lappska bibeln och andra andaktsböcker icke kunna begagnas på detta språk. Kopparmalmsanledningar hafva väl blifvit inmutade i *Lundören, Härängskalet* och *Handöl,* men föga eller litet bearbetade, äfven tälgstenstillverkningen vid Handöl, ehuru uråldrig, är ej särdeles utvidgad; silfvermalmsanledning har varit inmutad af engelsmän i fjellet *Glucken* på Norska gränsen. *Snasahögen,* ett $^3/_4$ mil i vester från Handöl beläget fjell, säges vara rikt på sällsynta växter. Den största och för hjuldon, omkring 1820, färdig-

byggda vägen löper förbi Undersåker, *Dufveds skans, Stalltjernsstugan, Medstugan* och *Skalstugan* öfver *Suulfjellet* till Suul i Norge; vägen, hållande 3 mil i längd, beundras af resande såsom en konstens seger öfver den vilda naturen och går vidare i rigtning till Trondhjem genom den af Jemtländingar mycket besökta marknadsplatsen *Levanger*. Häröfver tågade konung Olof den Helige, då han gick att återeröfra sitt rike. — I fjellen ha, ännu i sednare hälften af sistl. århundrade, falkonerare från Tyskland inställt sig för att fånga jagtfalkar. Landet, som före Roskildska fredslutet 1658 ömsom innehades af Norge och Sverige, har genom sitt läge ofta varit blottställdt för härjningar och lidanden, som åtfölja ömsesidiga fiendtliga besök, hvarom ock flera ödesbölen ännu i sednare tider burit vittne.

Undersåker, konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Jemtlands norra kontrakt i Hernösands stift, utgöres af *Undersåker, Mörsill, Åre* och *Kalls* socknar, med 73 mtl, bebodda af cirka 5,400 inbyggare på en areal af 67,652 qvadratmil, hvaraf 7,250 äro vatten. — *Undersåker,* modersocken, belägen uti Jemtlands läns Södra fögderi, 8 mil från Östersund, omfattar på en areal af 18,822 qvadratmil $13\frac{10}{13}$ mtl, deraf $11\frac{133}{3600}$ skatte, $2\frac{1917}{3600}$ krono, och beboddes 1863 af något öfver 1,200 inbyggare. Den bebodda trakten är belägen omkring Ena elfven; mot Herjedalens gräns är åter en vidsträckt skogsmark. Näringsfångst äro åkerbruk och boskapsskötsel, jagt och fiske idkas äfven. Tax.-värdet 276,400 rdr rmt. Undersåkerselfven börjar i Aresjön och slutar utom Svenstabyn i sjön Liten; den har ett af de vackraste vattenfall i Sverige, kalladt *Helgeforss* eller *Ristaforss*. Kyrkan, af sten, är en af de mindre; på dess norra sida äro större delen af socknens byar belägna; hon har altartafla, en gåfva af Pehr Sabel, en man, som i fordna fejder gjort sitt namn berömdt. Nyligen är kyrka uppförd i Walbo by för Lappallmogen (se art. Walbo). Barnundervisningen bestrides uti en flyttande skola på 3 stationer; antalet af i skolåldern varande barn är 198. Vid Eggens gästgifvaregård inom pastoratet fästes den resandes uppmärksamhet på en hög björkbevuxen sandås, der, af nuvarande provincialläkaren, en anläggning blifvit gjord, som troligen är ensam i sitt slag i Sverige; den utgöres af flera stycken utmärkt vackra stenpelare af högst betydlig höjd, smärta, fastän ohuggna, som äro uppresta i en krets på kullen; på en stenhäll, formerad till sittplats, är skrifvit: »Sätt an deck» — ett Jemtlands uttryck, som betyder »Sätt dig». Mellan tvenne björkar är en tafla anbragt med inskriften: *Johannisro,* 1858. Blott detta i sitt slag egna museum utgör en profkarta på de i trakten befintliga olika bergarterna. Till fornminnen höra sägnen om ett fältslag vid *Slags-* eller *Lagsån,* der man brukat endast stenar, hvilka än skola ligga qvar. Vid *Hårdsta* boställe skall fordom varit kungsgård. *Hjerpe skans,* befästad år 1649 och 1677. Nyligen stod i tidningarne att läsa om en tvekamp mellan en piga (från *Svensta* här i socknen) och en björn, dervid den modiga qvinnan fick större delen af hufvudskålen sönderklöst, ansigte, armar och händer sönderrifna, men björnen måste gifva tappt sedan flera vallhjon hunnit ankomma, och loma af inåt skogen; qvinnan åter bär ända sedan blå och gula märken efter striden. Ett exempel på hög ålder har äfven socknen att framte uti en nyligen afliden enka i *Moo,* född 1773 och som haft 11 barn, 76 barnbarn, 85 barnbarnsbarn.

Gårdar: $^7/_8$ mtl *Prestbordet;* $\frac{27}{45}$ mtl *Nyland* är komminister-bost.; $^2/_3$ mtl skatte *Moo* eges af kopparverket; $^2/_3$ mtl *Svensta* är största gården, som eges af allmoge. *Stamgärde, Edsåsen, Ottsjön* äro byar. Vid *Hjerpen* finnes tullqvarn. — Adress: Östersund.

Undersås, numera ett torp och lastageplats vid Mälaren, lydande under Ekeby säteri i Ytter-Enhörna socken af Selebo härad och Nyköpings län. Åtskilliga lemningar på stället af forntida byggnader styrka sägnen, att Undersås varit en herregård, helst som det äfven på äldre kartor är upptaget såsom säteri. Det berättas, att »drottning Kerstin» bott härstädes; förmodligen hänsyftas härmed på kon. Carl IX:s gemål, som

hade hela Enhörna socken till sitt lifgeding, enär för öfrigt ingen särskild egare uppgifves för Undersås.

Underås, ett mtl skatte uti Örgryte socken af Säfvedals härad och Göteborgs län, utgör tillsammans med 1 mtl sk. *Öfverås*, $^9/_{32}$ mtl *Böö*, $^1/_5$ mtl *Gårda*, en egendom, tillhörig grosshandl. C. D. Lundström, samt är ensamt taxeradt till 55,000 rdr; å egorna finnes en garfverifabrik, tax. till 60,000 rdr och lägenheten Alelund. — Socknens skolhus är uppfördt härstädes.

Undstorp, ett halft mtl frälse uti Tjellmo socken, Finspongaläns härad af Linköpings län, har lydt under Hagevik eller Johannisberg; testamenterades år 1815 af prosten Nordvall till en stipendiifond för studerande.

Ungskär, lastageplats och kusthamn i Westerbotten, med 10 à 12 fots djup.

Ungärdet, gästgifvaregård uti Dalarne; skjutsar till *Transtrand*, i norr $1^3/_4$ mil och till *Tandö* i s. o. 1 d:o.

Unnaryd, socken i Westbo härad af Jönköpings län, $11^1/_2$ à 12 mil från Wexiö och Jönköping, gränsar i norr till Jäluntofta, i nordost till Ås och fastlandsdelen af Bolmsö socken, i öster till Bolmen, i söder till Sunnerbo härad, i vester till Femsjö och Långaryd. Socknen sträcker sig $1^3/_4$ mil i längd, $1^1/_2$ i bredd och omfattar $46^1/_2$ mtl, deraf $27^1/_2$ äro skatte, $2^1/_8$ krono samt $17^1/_4$ frälse, bebodda år 1805 af 1,303 personer, hvilket antal 1850 växt till 1,703 och 1864 till 2,110.

Socknen är alldeles uppfyld af sjöar; de uppgåfvos år 1759 till 9 större, 30 mindre och 12 små; Bolmen angränsar i öster och Jällunden i nordvest; af den betydliga Unnen, af hvilken socknen torde hafva sitt namn, hör den nordliga och större delen hit. Ifrån Jällunden går ett vattendrag mot sydost, upptager några småsjöars vatten och utfaller i Unnen, i hvilken sjö äfven Fjellen har sitt utlopp. Unnen afflyter sedan i Bolmen genom en å, som utgör gränsen mot Sunnerbo. På sydvestra gränsen ligger bland andra Yasjön, äfven en af Unnens tillflöden. I de mellan sjöarne utbredda berg- och skogstrakterna består marken hufvudsakligen af sand eller sandblandad mull. Ganska vackra odlingar hafva på sednare tider blifvit gjorda. Folket är i allmänhet stilla, flitigt och hushållsaktigt; de flesta bergade, »visserligen inga rika, men också få utfattige.» Åkerbruk och skogsafverkning äro hufvudnäringar. Endast de hemman som äro belägna på landtungan mellan Bolmen och Unnen hafva knapp tillgång på skog och då ensamt bok, björk och en; i öfrigt är socknen skogrik, men boken saknas ehuru den fordom bildat stora skogar. Orsaken lär vara att allmogen ingalunda bryr sig om de unga boktelningarne utan de förgås af vanskötsel. Folkundervisningen bestrides i en fast folkskola, den s. k. Lindeströmska, grundad af kyrkoherden C. Lindeström, död 1826, hvilken dertill skänkte hela sin egendom, samt i 2 småskolor. Socknen utgör jemte annexet Jäluntofta ett kons. pastorat inom Wexiö stift, med 2,520 pers. Af kyrkoherdar må nämnas J. R. Rogberg, fader till utgifvaren af »Smålands beskrifning», som i många år utgjort enda källan för allmänhetens kunskap om Kronobergs och Jönköpings län. Kyrkan är belägen vid norra ändan af sjön Unnen, 1 mil i söder från annex-kyrkan, midt i socknen, nybyggd 1842. Den gamla kyrkan hade ofta i krigstid blifvit itänd af Danskarne, men elden släcktes alltid. Rörande fornlemningen *Nejsjö-rem*, se den art. — Bland gårdar i socknen må nämnas: *Prestgården*, 1 mtl, har en vacker trädgård; säterierna *Hylte*, *Järanäs*, *Nässja* och *Wallnäs*, innehafvas nu af bönder; *Gryshult*, $^5/_8$ mtl, och *Själsarp*, $^1/_2$ mtl, äro militiæ-boställen. Vid den från sjön Unnen till Bolmen förbiflytande ån anlades för 20 år sedan å hemmanet Unneqvarns egor ett färgeri. — Adress: Qvarsebo.

Unnaryd, socken i Mo härad af Jönköpings län, omfattar 18,200 tld och $15^1/_2$ mtl, deraf $7^3/_8$ skatte, $2^1/_4$ krono, $5^7/_8$ frälse, hvarjemte hit räknas $1^1/_4$ mtl, som i civilt hänseende tillhöra Olsremma i Westergötland. Landsvägen från Jönköping till Halmstad stryker midt igenom socknen från nordost mot sydvest, följande Nissaån, den s. k. »Nissastigen». I dalen kring denna å, här 588 par.fot öfver hafvet, är endast mager sandmo, som dock är beväxt med skog, denna likväl endast en ringa lem-

ning af hvad den fordom varit. Den till ytterlighet magra jordmånen lemnar ej tillfälle till jordbruk med någon fördel, men deremot gömdes i de täta och mäktiga furuskogarne ett tillräckligt kapital för invånarnes bergning, om de hade blifvit väl skötta. Genom skogseldar, misshushållning, de i sednare tider anlagda Wallgårda och Unnaryds jernverk, ångbrännerier o. s. v. är skogen nu mera så medtagen, att snart sagdt endast fragmenter återstå och på de härjade fälten växer endast ljung, derest icke de kringgripande mossarne taga öfverhand. — På nordöstra gränsen ligger socknens största sjö, *Svansjön*, från hvilken den s. k. Svanaån flyter mot sydvest, en lång sträcka parallelt med Nissan, tills begge förenas vid socknens södra gräns mot Örryd. — Folknummern, som år 1805 utgjorde 520, hade 1850 ökats till 776, men uppgafs 1864 vara endast 713. — I ecklesiastikt afseende är Unnaryd annex till Stengårdshult. Kyrkan, belägen $3^3/_8$ mil s. v. från Jönköping, uppförd af furutimmer, ligger på en höjd, till större delen omgifven af furuskogar. Såsom en egendomlighet kan anföras, att på kyrkodörren är en hästsko fästad med 13 söm till minne deraf, att en dansk ströfcorps i framfarna tider vid ett besök i socknen begagnat kyrkan till stall. — Större egendomar och anläggningar inom socknen äro *Unnaryds* masugn (se nedan) i Unnaryds by, hvars egorymd är 6,000 tld; *Hökhults* säteri, vackert belägen på en hög, långsträckt ås vid Svansjön med de bästa inegor i socknen; *Wallgårda*, se den art. — Adress: Jönköping.

Unnaryd, gästgifvaregård i ofvanbeskrifna socken. Härifrån skjutsas till
Jära i n. o. . . . . 2 mil.
Gjölingstorp i vester . . . $1^3/_8$ »
Örryd i s. v. . . . . $1^1/_4$ »

Unnaryd, masugn och plåthammare i Unnaryds socken, Mo härad och Jönköpings län, anlagd 1834 nära intill gästgifvaregården af dåvarande egaren af Gyllenfors, brukspatron Åbjörnsson, men försåldes sedermera till Hamiltonska slägten, från hvilken den öfvergått till egaren af Hörle bruk, grosshandlanden Grönvall i Göteborg. Jemte $1^1/_2$ mtl skatte och en till verket hörande turbinsåg, hade egendomen år 1863 ett taxeringsvärde af 62,000 rdr. Vid masugnen har tillverkats i medeltal åren 1861—63: 4,404 centner tackjern af Tabergs samt någon Klefva-malm.

Untra, gård, se art. om Söderfors socken och bruk i Uppsala län.

Ununge, socken i Uppland, hörande till Närdinghundra härad af Stockholms län, 3 mil från adressorten Norrtelge; omfattar 14,973 tld fast mark, 0,044 qv.-mil vatten, med $24^3/_8$ mtl, deraf $12^1/_4$ skatte, 1 krono, $15^1/_8$ frälse. Socknen, som är en bergländig skogsmark, undantagandes bygden vid sjön *Närdingen*, beboddes år 1865 af 1,290 inbyggare. Nämnda sjö mottager tillflöden från *Måss-* och *Frösjöarne* inuti landet och *Hydingeström* från Edsbo sockens sjöar. Jordmånen i skogsmarken är stenbunden lera, annars sand och mojord. Näringar äro åker-, ängs-, skogs- och bergsbruk, med tillhörande binäringar samt något fiske. All fast egendom taxerades år 1864 till 813,598 rdr rmt. — Socknen, som 1287 förekommer under namnet *Hunungæ-* eller *Unnungahæredh*, utgör nu med Edsbro ett konsistorielt pastorat, med en folkmängd af 3,535 personer; det är beläget 6 mil från stiftsstaden Uppsala. Af kyrkoherdar nämnes Israel Erici Acrelius år 1575, en af adliga ätten Acrels förfäder. Kyrkan är gammal. Skolhus finnes. — Här märkas *Schebo* jernbruk och säteri m. m., med underlydande, tillsammans $10\frac{1835}{1848}$ mtl, deraf $1^1/_2$ säteri *Kragsta*. — *Berga* säteri, med $1^3/_4$ mtl underl. — *Prestgården*, 1 mtl. — *Skottbol*, $^1/_2$ mtl rusth., tillhör Edebo socken af Frödsåkers härad. — Längst från kyrkan belägna hemman äro *Godtbol, V. Kobol*, som lyda under *Hargs* egendom i Hargs socken, och *V. Myra*, hvardera på 1 mils afstånd. *Ytternäs*, 1 mtl, $^3/_8$ mil s. o. från kyrkan, har samma egare som Gribby i Häfverö socken. — *Ropstens* garfveri; *Bloka* med gästgifveri. — Adr.: Norrtelge och Schebo.

Uplo, sätesgård i Elfsborgs län, se art. Oplo.

Uppbo, by uti Stora Schedvi socken i Dalarne, med gästgifveri och handelsbodar; skjutsar till *Strand* i n. v. $1^1/_4$ mil; *Hedemora* i söder $1^1/_2$ d:o; *Säter*

i s. v. $1^1/_4$ d:o, m. fl. (se vidare art. Schedvi).

Upperud, stångjernsbruk, ligger uti Skålleruds socken af Nordals härad och Elfsborgs län, vid en vik af Hjertrudsunden. Bruket, det största på Dal, skall redan 1669 varit under anläggning, men dess första privilegier äro af d. 26 Nov. 1674, då rådmannen i Göteborg, Paul Roches, erhöll tillstånd att anlägga 2 stångjernshamrar uti den skatteström han här tillhandlat sig, 2 mil från ett silfververk, som ansågs till följd af den goda skogstillgången kunna ånyo upptagas utan någon skada i koltägten; äfven synes strömmen haft godt laxfiske och liflig timmerflottning; ty den 13 Nov. 1690 begärde Bergskollegium att landshöfdingen ville tillse, att vattentillgången derigenom ej måtte minskas. Före berättelsen om brukets närvarande inrättningar och jordegendomar torde icke vara ur vägen att meddela några korta underrättelser om dess egare.

Bruksanläggarens dotter, Brita Roches, blef gift 1685 med brukspatronen på Bjurbäcken i Wermland och Forsbacka på Dal, assessorn Johan Linroth; deras dotter, Anna Maja, ingick äktenskap 1:o med ryttm. Erik Simzon, 2:o 1772 med lagmannen i Halland, Nils Stedt, och kom härigenom Upperud till Linrothska och Stedtska slägterna, hvarinom det blef en bolagsegendom, deri först $^8/_{21}$:delar köptes 1810, sedan $^4/_{21}$ 1814 af f. d. löjtn., kammarh., grefve Arvid Posse, som blef disponent. Han sålde likväl snart åter sin del, nemligen 1815 och 21, till sina bröder och svågrar samt moder, och företog en resa till Italien, der han 1817 blef gift med prinsessan Kristina, dotter af Lucien Bonaparte, prins af Canino; besökte samma år om sommaren i sällskap med sin fru (från hvilken han dock snart åter blef skild) Upperud och Billingsfors, hvarefter de återreste till Italien, och lärer Posse dött år 1830. Egare till Upperud på 1840- och 1850-talen utgjordes af samma bolag, som då innehade Billingsfors bruk (se den art.); enligt tidningsuppgift skola Upperudsverken 1859 blifvit försålda i lotter för tillsammans 307,836 rdr rmt. Närvarande disponenten är J. G. Möllenhof. Bruket befinnes på 1840-talet, efter att åtskilliga gånger erhållit tillökning i smidet, haft vid 5 härdar, 5 stångjernshamrar, 2,800 *skℓℓ* privilegieradt smide; på sednaste tiden har medeltillverkningen uppgått till 7,500 centner stångjern, 174 centner spik och 291 centner diverse smiden, derjemte fanns en mubblingshammare, 2 styckhammare samt en stor hammare för större pjeser. Till godset höra vidare sågverk och laxfiske (tillsammans taxerade till 26,000 rdr) samt en jordegendom af 2 mtl frälse *Norra* och *Södra Upperud* samt $\frac{91}{96}$ mtl i andra, tillsammans taxerade till 99,500 rdr. — Bolaget, som drifver skeppsfart med 13 fartyg på inrikes och 2 skonerter på utrikes ort, har äfven ett skeppsbyggeri vid den $^1/_2$ mil från bruket belägna Björkön. Vid 6 kupolugnar tillverkas årligen för brukets räkning 1,600 storstigar kol. Här har äfven varit manufakturverk, privilegieradt år 1811, men som blifvit åter nedlagdt 1840. Rörande underlydande hemman kan upplysas, att 1 mtl *Norra Upperud* är köpt af grefve Lennart Torstensson, och omfördt från skatte till frälse 1769; på detsamma uppfördes 1782 af dåvarande egaren, enligt vederbörligt tillstånd, en karaktersbyggnad i stället för på säteriet *Ramsborg;* ett mtl Stora Upperud skall kongl. rådet Knut Posse erhållit af kronan i vederlag för andra hemman. Vid bruket finnes sedan år 1779 inrättad en skola. — Adress: Wenersborg.

Upperudselfven afleder de många och betydliga vattnen från vestliga delen af Dals norra bergstrakt till Wenern samt upptager med sitt flodområde nästan hela Wedbo härad af Elfsborgs län; den täcker med sitt vatten en yta af nära 2,5 qvadratmil; — nedersta fallet mot Wenern vid Upperud är $13^1/_2$ fot högt.

Uppgrenna, by i Grenna socken af Wista härad och Jönköpings län, $^1/_4$ mil norr om Grenna stad; innefattar $8^1/_2$ mtl skatte, 1 frälse, med c:a 370 innbyggare. Här har funnits en stor mängd griftkullar och andra minnesmärken, hvilka dock nu till största delen äro förstörda. Endast en ättekulle är i behåll. Märkligaste fornminnet är runstenen № 1,202 i Liljegrens Runurkunder, som

blifvit anträffad på det ställe, der det fordna S:t Hans' kapell var beläget. Den i närheten befintliga och ända in i medlet af 1700-talet till vidskepligt bruk begagnade offerkällan är nu mer en hushållskälla, innesluten af ett vanligt brunnskar. På en bergsklippa, 172 fot öfver byn, ligga ruinerna efter Brahehus slott. — Ett och $^1/_2$ mtl lyda under Wretaholms säteri.

Upphärad, *Uphärad,* annex-socken till Romeleds pastorat, är belägen uti Flundre härad af Elfsborgs län, $2^3/_4$ mil söder om Wenersborg, $1^1/_4$ mil från Lilla Edet; areal 9,535 tld fast mark och 0,017 qv.mil vatten; 22 mtl skatte, $1^1/_4$ frälse; cirka 1,190 inbyggare på 275 hushåll. Socknen, till hälften jemn och till andra hälften bergig, har lera till jordmån, i sednare delen uppblandad med sand; tillgång på skog god. På östra gränsen mot Lagmansereds socken tillstöter Wandseryds-sjön. Tax.värdet 624,700 rdr. — Kyrkan, invigd 1724, ligger $^1/_4$ mil från moderkyrkan. Bland byar och gårdar må nämnas: 1 mtl rusthåll *Ödebyn; Artorp,* Stora *Boda, Snartorp,* hvartdera ett helt skatte-hemman. I *Helltorpsvik* finnas några hus och lägenheter. — Adress: Göteborg eller Lilla Edet.

Uppland. Landskap i Svea rike, omfattande 1,406,734 tld fast mark och 1 qvadr.mil vatten, gränsar i norr samt öster till Östersjön, i n. v. till Gestrikland, i vester till Westmanland, mot hvilket landskap Säfvaström, Sagån eller Saxån utgör gräns, i söder till Södermanland och Mälaren. En del af gränsen mot norr utgöres af Dalelfven, som der har sitt utlopp i hafvet. Af landskapet lyder östra delen, eller Roslagen. med c:a 208,000 tld fast mark under Stockholms län, mellersta delen eller egentliga Uppland under Uppsala län, med 954,300 tld, samt vestra delen eller Fjerdhundra, som gränsar till Saxån och Dalelfven, med 244,434 tld under Westerås län, och hänvisas rörande landskapets natur och historia till nämnda läns artiklar.

Upplunda eller *Lunda,* två mantal frälse uti Bro socken af Bro härad och Stockholms län, vid Norrtelje-fjärden; egdes 1685 af grefve J. G. Stenbock, af Gyllenram 1804, en Andersson 1849 med $^1/_4$ mtl underlydande. Hemmanet som uppgifves år 1818 vara välbebygdt och försedt med vackra trädgårdsanläggningar, hade 1863 två egare och ett fastighetsvärde af 32,000 rdr, inberäknadt för en tillhörande qvarn.

Uppsala. Denna Svearikets urgamla hufvudstad och sätet för vårt förnämsta universitet är belägen 7 mil från Stockholm vid Fyrisån, som delar staden i två hufvuddelar, *Egentliga staden* och *Fjerdingen.* Sagan förtäljer, att Odens sonson Yngve Frej flyttade konungasätet från Sigtuna till Gamla Uppsala, och vi hafva ingen rättighet att tvifla på sanningen af denna berättelse; men ehuru orten åtnjöt redan i hedendomen stort anseende, så att alla rikets innebyggare voro förpligtade att här infinna sig hvart 9:de år till *Allshärjartinget,* och till dess vidsträckta handel kan slutas äfven af de vid Ultuna funna 1,000 skeppsnaglar, hvilka utmärka att der fordom varit hamn; så kunna vi dock icke räkna det nuvarande Uppsalas anor längre tillbaka än till 1271, då detsamma började byggas med kon. Waldemars tillåtelse. Platsen hette förut Öster Aros, liksom Westerås hette Vester Aros (ar-os = åmynning). Sjelfva stadens namn skrefs fordom *Upsalir,* d. v. s. de öppna eller höga salarne, en benämning, som hade afseende på det vid gamla Uppsala belägna afgudatemplet. Den nya staden uppkom, såsom många andra städer under medeltiden, i följd af domkyrkobyggnaden. Erkebiskopssätet låg förut äfven i Gamla Uppsala; men den 24 Januari 1273 flyttades detsamma till den nya staden, på samma gång som S:t Eriks ben och en mängd andra reliker med stor ståt förflyttades till den nya kathedralen. Efter denna tid har Uppsala varit skådeplatsen för en stor del af de händelser, som mäktigast inverkat på vårt fosterlands öden; af dessa vilja vi endast påminna om följande: År 1433 höll Engelbrecht en riksdag härstädes, då allmogen lofvade att som en man motstå det danska förtrycket; år 1457 var det som den krigiske erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstierna inför högaltaret i domkyrkan klädde sig i rustning och svor att störta kon. Carl VIII;

på samma plats krönte samma djerfva prelat sin skyddling Christian I af Oldenburg till konung; sju år sednare lät denna konung med storm intaga Uppsala, sköfla erkebiskopsgården och nedbryta befästningarna deromkring. År 1468 bemäktigade sig marsken Erik Carlsson staden med danska trupper, men blef samma år fördrifven af Sten Sture. Gustaf Wasa hade i sin ordning icke ringa svårighet att intaga och bibehålla Uppsala under befrielsekriget. Endast en gång sedermera har Uppsala varit skådeplatsen för krigiska tilldragelser, nämligen då konung Sigismunds polska följe, som vid denna konungs kröning 1594 slagit läger på Slottsbacken, af de öfver Polackernas öfvermod retade borgarne förjagades, till minne hvaraf ännu en del af sandåsen sydvest om staden kallas Polacksbacken. Af de många herredagar, som här hållits, nämna vi endast Uppsala möte 1593, som beseglade Sveriges befrielse från påfvedömets herravälde, och riksdagen 1654, då drottning Christina nedlade regeringen. Hvad som i sednare århundraden gifvit Uppsala dess förnämsta betydelse är universitetet. Ett slags högskola inrättades visserligen redan af Erik den Helige och Birger Jarl i Gamla Uppsala; men ett egentligt universitet stiftades först 1476 genom Sten Stures och erkebiskop Jakob Ulfssons försorg och privilegierades tre år sednare af påfve Sixtus IV. Högskolan hade sin plats på den s. k. Studentholmen, der akademiens qvarn nu ligger, hvilket fortfor till 1583, då Johan III tog sig för att flytta universitetet till Stockholm; en åtgärd, som dock redan efter 10 år måste gå tillbaka, då detsamma inrymdes i ett hus söder om domkyrkan, hvilket sedermera efter Carl IX benämndes Academia Carolina. Denna plats intages nu af den trappa, som från planen omkring kyrkan leder ned till Riddaretorget. Under Gustaf den Stores tid inträdde en blomstringsperiod för universitetet, hvartill icke minst bidrog den rika skänk denna konung gjorde af de Gustavianska arfgodsen. Universitetet räknar för närvarande omkring 80 ordinarie och e. o. lärare, 4 exercitiemästare och vanligen öfver 1,200 studenter.

Utom *domkyrkan,* väl bekant såsom ett af den götiska byggnadskonstens herrligaste alster, hafva stadens förnämsta byggnader ända till de sednaste åren varit sådana, som tillhört universitetet. Den storartade kathedralen, numera omkring 6 århundrade gammal, då man antager, att dess grundläggning började år 1260, hann dock först 1435 blifva fullständigt färdig, men var under byggnadstiden icke blott utsatt för eldsvåda, utan nedrasade till och med en gång till största delen. Invigdt med all påflig prakt sistnämnda år, helgades templet åt S:t Erik, S:t Laurentius och S:t Olof. Den icke minsta prydnaden utgjordes af de 400 fot höga tornen samt ett mindre midt på taket, förutom åtskilliga mindre tornspiror. Efter en brand 1702, hvarigenom tornen förminskades till 180 fots höjd, uppsattes de nuvarande lanterninerna, hvilka tyvärr bilda en skärande motsats till den öfriga byggnadsstilen. Invändigt håller kyrkan 370 fot i längd, 92 i höjd och 128 i bredd och är således den största i Sverige. Dess många minnen, det Gustavianska grafchoret, S:t Eriks skrin, m. m. äro för väl kända att här behöfva beskrifvas. *Helga-Trefaldighets* eller Bondkyrkan är belägen strax i söder om domkyrkan och tillhör Helga-Trefaldighets landsförsamling, som här skjuter en smal kil in i sjelfva staden mellan Odinslund och Södra Slottsgatan. Denna kyrka är så gammal, att tiden för dess grundläggning omöjligt kan uppgifvas. Sannolikt var det i denna kyrka Erik IX afvaktade messans slut, innan han gick ut för att strida och falla för den danska konungen Henrik Skatelers och hans son Magnus hand. *Slottet* är, som bekant, till sitt yttre i sjelfva verket en ful byggnad, och det inre är ännu till största delen oinredt och torde väl så få förblifva; men dess läge är det herrligaste man kan söka, der det reser sig på landhöjden, dominerande hela Upplandsslätten. Det grundlades år 1548 af Gustaf I och var ursprungligen ämnadt till ett fäste, ej mot utländska fiender, utan mot de hittills så mäktige erkebiskoparne. Här föröfvades de gräsliga Sturemorden, dels i en träbyggning, som nu för länge sedan är nedrifven, dels i ett stort hvalf vid den port, som leder åt Flottsund, och dels i

fångrummen under fästet »Styrbiskop». Förstördt genom den stora eldsvådan 1702, låg slottet öde, tills det 1744 genom dåvarande kronprinsen Adolf Fredriks försorg återställdes. Södra tornet uppfördes först åren 1815—1820. På slottets borggård är rest en bröstbild af Gustaf I, uppburen af fyra kanoner på en fotställning af granit. Slottet är boställe för konungens befallningshafvande i Uppsala län. *Gustavianum*, vester om domkyrkan, uppfördes år 1622 på Gustaf Adolfs befallning, innehåller numera universitetets tafvelgalleri och museum samt två föreläsningssalar, af hvilka den större begagnas såsom studentcorpsens allmänna mötessal. *Carolina Rediviva*, beläget nedanför slottet på den s. k. Carolinabacken, midt framför Drottninggatan, eger ett ganska dominerande läge och synes vida omkring Upplandsslätten jemte slottet och domkyrkan, men är uppfördt i en smaklös stil. Det grundlades af Carl Johan år 1819 och upptages af det akademiska bibliotheket, det förnämsta offentliga svenska, med öfver 130,000 böcker och 7,000 handskrifter; hufvudsakligen grundadt genom åtskilliga klosters bokförråder, räknar det sin egentliga betydenhet från år 1621, då Gustaf II Adolf lät föra de sista spillrorna af de medeltidsbibliotheker, som förvarats i Stockholm, till Uppsala. Den vackra och väl ordnade *botaniska trädgården*, sydvest om staden nedanför slottet, inrymmer sedan början af detta århundrade ett större stenhus med orangeri, boställsrum för Hist. Nat. professorn, ett ej begagnadt auditorium, prydt med Linnés staty af Byström, naturaliekabinettet m. m. *Nya Laboratorium Chemicum*, en stor palatslik byggnad, är uppförd i sednare åren midt emot Carolina Rediviva, skild derifrån genom engelska eller Carolinaparken, i hvars midt år 1853 restes en en byst af konung Carl Johan, modellerad af Fogelberg. *Stallmästaregården*, en låg byggnad med två långa flyglar, som innehåller lokaler för akademiens stallmästare, fäktmästare m. fl., är uppförd på samma plats, der fordna erkebiskopshuset var beläget. *Erkebiskopshuset* vid Odinslund intar samma plats som fordom den s. k. probstegården. Här utanför reser sig i Odinslund en hög obelisk med inskrift: »Åt Gustaf Adolf den Store i Svenska folkets namn af Carl XIV Johan, 1832.» *Observatorium*, anlagdt på 1840-talet nordvest om staden, utanför Fjerdingstullen, innehåller auditorium, bibliothek m. m. Slutligen må nämnas det *Nya sjukhuset* nedanför Slottsbacken emot ån, uppfördt åren 1863—65. De öfriga akademien tillhörande husen äro af mindre betydenhet. Akademiens egendom utgöres af 11 stenhus i staden, flera tomter, akademiqvarnen med 12 par stenar i Fyrisån jemte fiske, $386^2/_3$ mtl i Uppsala, Stockholms, Westerås, Örebro och Gefleborgs län, 5 såg- och 7 mjölqvarnar, 1 tegelbruk, 254 tld stadsjord, kronotionde af 18 socknar samt Sätra brunn vid Sala. Dessutom äro under akademiens vård ställda $33^3/_8$ mtl och åtskilliga kapitaler. Flera af studentcorpsens nationer hafva egna nationshus, såsom Stockholms, Upplands, Westmanlands och Dala, Göteborgs och Östgöta, det sistnämnda beläget i den gamla botaniska trädgården, Olof Rudbecks och Linnés skapelse. Under det sednaste årtiondet har staden dessutom blifvit prydd med många ganska ansenliga stenhus, tillhörande enskilde, och som deras antal för hvarje år tilltager, och här finnes en ovanlig rikedom på vackra promenadplatser, såsom botaniska trädgården, Carolinaparken, kyrkogården, Odinslund, Slottsparken och Slottsbacken, den s. k. Strömparterren nere vid ån midt emot ångbåtarnas landningsbrygga, så kan man med skäl påstå, att Uppsala är en bland Sveriges vackraste landsortsstäder. Ofvanför den sistnämnda promenadplatsen har man ämnat förlägga universitetets blifvande föreningsbyggning.

Staden, som tillhör 2:dra klassens städer, hade 1785 en folkmängd af 4,087 personer, hvilket antal 1800 stigit till 5,105 och 1825 åter nedgått till 4,420; det hade 1860 ånyo stigit till 8,459 och uppgafs d. 1 Jan. 1866 till 10,250. Under år 1858 led folkmängden en förminskning genom den då härstädes härjande choleran, som bortryckte öfver 500 personer. Stadens egoområde utgör 3,220 tunnl. 25,3 kpl., hvaraf 218 tld 2,7 kpl äro stadsplan. Staden har borgmästare och fullständig magistrat, men otillräcklig polisstyrka. Den delas i tre rotar: *Kungsängs-, Svartbäcks* och *Fjerdingsrotarne*, har 544 hustomter, 5 torg och genomstrykes af 21 gator, 10 gränder, de flesta

särdeles illa, några alldeles icke stensatta; fyra broar, Jernbron, Dombron, Nybron och Islandsbron samt en spång leda öfver Fyrisån. All fast egendom taxerades 1863 till 9,307,592 rdr rmt, deraf öfver 1 million för allmänn, $^1/_2$ million för statens. Bevillningen för alla tre art. uppgick till 20,000 rdr. Näringar äro de för uppstäder vanliga, handel, som idkas af 54 handlande; handtverkerier, med 170 mästare, 420 gesäller och lärlingar, utom 125 s. k. sjelfförsörjare; fabriker (redan 1612 och 1613 omtalas klädesfabrik och pappersbruk, sedermera nedlagda); sjöfart på Mälaren med några smärre farkoster, fem ångfartyg och en ångslup, hvilket antal lärer redan detta år (1866) undergå minskning, sedan Uppsala genom jernväg vunnit en lättare förbindelse med hufvudstaden. Stationshuset, uppfördt 1865, är en utmärkt vacker byggnad af sten i holländsk renaissance-stil, 187 fot lång; dess största bredd är 42 fot. Dermed är sammanbyggd en banhall, som inrymmer 3 spår och har en längd af 274 fot. Godsmagazinet är 150 fot långt; 42 fot bredt. Mellan detta och ett lokomotivstall är bygd en 450 fot lång lastkaj. Uppsala stationsplan är i följd af markens beskaffenhet och det fördelaktiga läget den största och vackraste, som ännu finnes i riket. Staden har gasverk, anlagdt under året 1860 med en kostnad af 158,000 rdr, sparbank sedan 1830 och med, 30 år sednare, en kapital-tillgång af 660,130 rdr, enskild sedelutgifvande bank, inrättad år 1865; för fattigvården är inköpt år 1858 ett stenhus utanför Svartbäckstullen, innehållande 33 rum, hvarmed står i förening en arbetsinrättning; vidare är för fattigvården sörjdt genom det s. k. barnhuset, med omkring 30 barn, samt genom bidrag från »prins Gustafs beklädnadsfond» m. m. En fruntimmersförening bidrager derjemte verksamt till att förse fattiga barn med kläder och föda samt underhåller en barnkrubba. Flera arbetarebostäder äro sedan längre tider här uppförda; borgerskapets gubb- och enkhus är en för icke länge sedan uppförd stenhusbyggnad. Utom det ofvannämda nya sjukhuset finnas följande sjukvårdsanstalter: Uppsala centralhospital, beläget inom Helga-Trefaldighets socken; gamla akademiska sjukhuset, Uppsala läns lazarett och kurhus samt en med lazarettet förenad barnbördsinrättning. Här finnes en aflönad stadsläkare och tre praktiserande läkare, förutom medicinska facultetens lärarepersonal, samt 2 apothekare. Till kathedralskolan, som rymmer öfver 500 lärjungar, är vid innevarande riksdag (1865—66) anslagen en rundlig summa för ombyggnad. Två förträffliga källor finnas, *Slottskällan* och *S:t Eriks*, af hvilka isynnerhet den sista är väl bekant för sitt ypperliga och rikliga vatten, liksom den förra för sin brunnsinrättning. Vidare få vi hänvisa till de många utförliga beskrifningar, som finnas öfver denna stad, såsom J. Schefferi, Upsalia 1666; Ihre, Upsalia Illustrata 1769—1772, C. J. Bergman, Uppsala minne, Wisby 1844, Brunii resa 1849, sid. 422—483 m. fl. — Stadens omgifning utmärker sig genom stora trädoch buskplanteringar; nära invid anlades år 1852 förmedelst statsanslag länets trädskola i ganska storskala.

Uppsala, Gamla-, socken uti Waksala härad af Uppsala län, med Fyrisån till gräns i s. v. mot Bondkyrko socken, omfattar 40,248 qvadratref, deraf 10,758 höra till Uppsala stad, och 0,001 qv.mil vatten; hemmantalet är $52^1/_8$ ($53^1/_4$ efter Eckl. matrikeln), deraf $36^1/_4$ skatte, $9^1/_2$ krono, $6^3/_8$ frälse, hvarförutan i kyrkligt hänseende hitföres byn Stjerna af $2^5/_8$ mtl, belägen vester om Fyrisån inom Ehrentuna socken af Norunda härad. Socknen, mestadels en skoglös slätt, blott åt nordost något bergkullig, med stark lera, vester ut något sandblandad, beboddes 1865 af cirka 960 inbyggare, hvilkas nästan enda näring är åkerbruk. Af arealen upptager åkern 20,232 qv.-ref; någon torfjord ersätter bristen på skog. Fastighetsvärdet är 651,123 rdr, hvaraf 34,000 rdr för ett bränneri och en utjord. Landsvägarna från Uppsala till Gefle och Dannemora gå härigenom. — Socknen, som år 1314 förekommer under namnet Antiqua Upsalia såsom hörande till provinsen Waxaldh, är sedan 1646 ett præbende-pastorat för theologie professorn och hör till Waxala kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan af gråsten, uppförd — enligt sednaste tids fornforskares omdöme — i ren s. k. normannisk byggnadsstil, utgöres af ett fyrkantigt torn i vester och ett aflångfyrkantigt

skepp med rundel i öster; skeppets inre bredd är 38 fot, dess längd $48^1/_2$ fot; sträfpelare, hörnpilastrar, spiraltrappa, takhvalf, skeppets gesimser och dess spetsiga gafvelröste samt rundelns påbyggnad bestå af tegelsten och äro utförda i yngre spetsbägsstil. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil norr från Uppsala, helt nära de beryktade kungshögarna, uppkastade öfver Ynglingaättens äldsta regenter, anses vara byggd af konung Erik IX mellan åren 1130 och 1158 på samma plats, som fordom intogs af det hedniska templet, i hvilket både tak och väggar voro öfverdragna med guldplåtar, och under hvars tak hängde en guldkedja rundtom hela kyrkan. Templet uppbrändes och förstördes af Inge d. Ä. Sedan påfve Alexander III 1163 förklarat Stefan för Sveriges erkebiskop och Gamla Uppsala för metropolitanstad, fick den nya kyrkan en högre betydelse och begagnades ett århundrade såsom hufvudkyrka, intilldess erkebiskopssätet 1273 flyttades till nuvarande Uppsala; hon har åren 1250—52 och 1696 undergått förstörelse af eld. I choret utvisas en sten såsom utmärkande S:t Eriks fordna grafställe; på kyrkogården ha flera Uppsala professorer fått sina sista hvilorum. De omkring belägna ryktbara *Uppsala högar*, deribland Odins och Frejs, fordna *Kungsgården*, 2 mtl, rännarebanan, runstenar m. m. äro de enda qvarblifna minnena från denna orts förra prakt och herrlighet såsom hufvudstation för nordiska offerkulten och stället, der allshärjartingen höllos, sedermera för Distings marknad. Vid Hembringe skall Viger Spaa, enligt sägnen, hållit ting. Stamfadern för adliga ätten Printzenstjerna, Erik Stjerna, som tjente sig upp från volontair till kapten, var född inom denna socken (i byn Stjerna?) 1657 † 1787. Barnundervisningen sker uti en fast och en rote-skola vid Fullerö. Byar och gårdar: Märkligaste byn är *Gamla Uppsala kyrkoby*, äfven kallad *Thunaberg*, af $4^3/_4$ mtl skatte, 1 mtl mönsterskrifvare-, $^3/_4$ mtl komministerboställe, $1^5/_8$ mtl prestgård, $^5/_8$ mtl hospitalshemman; af skatte-hemmanen utgöra $1^1/_8$ mtl en gård, bebyggd för ståndspersoner, och der egaren lemnat godt exempel i trädplantering samt trädgårdsodling. — $1^1/_4$ mtl skatte *Ärna* (Erna), $^3/_4$ skatte, $^1/_2$ frälse i *Björkby*, $1^1/_2$ skatte-rusthåll i *Målby* samt $^1/_4$ mtl af f. d. *Kungsgården* bilda ett gods. — Uppsala akademi eger $4^5/_8$ mtl krono, 1 skatte i diverse hemman samt Ekeby qvarn. — $2^1/_2$ frälse lyda under *Frötuna*. — Byar äro *Bredåker*, *Fullerö*, *Bärby*, *Lälunda* och *Hembringe*.

Uppsala landsförsamling uti Ulleråkers härad af Uppsala län, är redan beskrifven under art. Bondkyrko och Helga-Trefaldighets socken. Här må tilläggas: tax.värdet 1863 uppgick till 1,065,040 rdr, hvaraf 425,000 för statens egendom och Uppsala centralhospital. Bland gårdar märkas: *Gottsunda* säteri, *Wärdsätra*, *Sunnersta*, *Staby*; prestgården $1^3/_4$ mtl; $^3/_8$ mantal *Håga* är komministers-, 1 mantal *Hammarby* akademiefogdens-, $^1/_{16}$ mant. *Starbo* underjägare-boställe. — *Rickomberga*, *Bärtåga*, *Flogsta*, *Grönberga*, *Malma*, *Norby* äro byar. — $10^5/_8$ mtl egas af Uppsala akademi, 1 mtl *Hellby* af Danviks hospital. Här märkas vidare *Uppsala* kungs-träd- och humlegård, *Eklundshofs* sjukhus och soldatkasern; helsobrunn å Håga egor. *Flottsunds* färja. — Kronoparkerna Åsen, om 326 tld, och Sunnersta om 95 tld.

Uppsala län, beläget mellan 59° 25′ och 60° 40′ nordlig bredd samt mellan 0° 17′ östlig och 1° 14′ vestlig längd från Stockholm, omfattar mellersta delen af Uppland eller det s. k. egentliga Uppland, begränsas i söder af Mälaren och Södermanland, i norr af Bottniska viken, i vester af Westerås och Gefleborgs län samt i öster af Stockholms län, har en areal af 954,301 tld fast mark och 3,589 qv.mil vatten. Landet är en oregelbundet vågig slätt, utan några egentliga berg. En låg bergås, som genomstryker en del af Westerås län, fortgår väl hit ända till Åsunda härad, men aftager i höjd, ofta lägre än de mestadels jemsides löpande sandåsarne. Södra delen af länet är en fruktbar, vattenrik slätt, som genomskäres af Fyrisån, det största af alla vattendragen, med blott enstaka berg och sandåsar. Nordvestra delen deremot är skogrik, med många kärr, på gränsen mot Westmanland till en del ett bergland, och har mindre öppna slätter. Mot östra sidan, i Rasbo och Olands härader, höjer sig landet, blir mer kuperadt, dock utan betydligare höjder, med skogsmark,

kärr, mindre sjöar och en mängd vattendrag, med sänkning dels åt slätter kring Fyrisån, dels mot hafvet. Af vattendrag, som utmynna i Mälaren, må förutom Fyrisån, som kommer från en mängd sjöar i Olands härad samt Dannemora och Löfsta tingslag, nämnas: *Harbo* eller *Temnaren*, *Dannemora* och *Tunbosjöarne*, *Tyringen*, *Jerken*, *Långsjön* m. fl. *Gåran*, *Oxeln*, *Alstasjön*, *Sätra* och *Ekebysjöarne*; — *Enköpings-* och *Sagån*, hvilken sednare i sitt nedersta lopp, ungefär $1^1/_2$ mil långt, utgör den sydvestligaste gränsen mot Westmanland. Af Mälarens fjärdar märkas: *Ekoln*, *Skofjärden*, *Ericssund*, *Bonakroken*, *Stäkessund* m. fl. Af de vatten, som utgjuta sig i hafvet, äro *Dalelfven*, hvilken bildar flera sjöar, och *Tierpsån*, från sjön Temnaren, på gränsen mot Westmanland, de förnämligaste. Kanaler finnas icke i detta län och behöfvas också mindre, isynnerhet sedan man genom uppmuddring af de större åarna, Fyris-, Örsunds- och Enköpings-åarna, sprängning under vattnet vid Ericssund samt minskning af strömdraget vid Stäket sökt göra de naturliga vattenvägarna mer farbara. Förslag har dock varit väckt om kanalisering af Fyrisån.

Uppsala läns flora är bland de rikare i Sverige; af de öfver 700 phanerogamera, som den beräknas omfatta, torde väl ej många saknas inom detta län. Mellersta Sveriges vanliga trädslag finnas här alla, äfven eken, ehuru den synes föga trifvas, utom på öar i Dalelfven. Flera mineralhaltiga källor finnas, ehuru endast den utanför Uppsala stad begagnas. Genom geologiska undersökningar året 1865 har inom norra delen af länet kalkhaltigt kross-stensgrus blifvit funnet, nordligast i nordöstra delen af Elfkarleby och norra delarne af Löfsta och Hållnäs socknar på ömse sidor af Löfstabugten, hvarifrån det sträcker sig åt söder in i Stockholms län. Ofta är dess färg nära hvit, hvarför det på sina ställen fått namn af »hvitmo»; det bildar stundom jordmånen i åkergärdena; men i allmänhet träffas det liggande under vanligt kross-stensgrus; dess halt af kolsyrad kalkjord har befunnits ligga mellan 15 och 18 %.

Länets hela befolkning uppgick den 1 Jan. 1866 till 96,770; sedan 1845 hade inbyggarnes antal ökats med 8,000 personer. Af folkmängden voro 43,279 skattfria. Till inbyggarnes karakter hörer omtänksamhet samt tröghet och allvar, icke utan en tillsats af slughet. Genom skiftesverket, som borttagit det fordna samhällighetsbruket af åker och äng, ha omtankan och arbetsflitén stegrats och dermed äfven välmågan. Frälsebonden och ännu mer torparen anses i allmänhet stå under den sjelfegande bonden i välmåga, här och der äfven i upplysning och moralitet; bruksarbetaren deremot är merändels i bättre belägenhet, förenad med mera sjelfkänsla. Missbruket af starka drycker har betydligt minskats, äfvensom brottens antal, hvartill orsaken torde böra sökas dels i den nyare lagstiftningen, dels i den år från år stigande bildningen och isynnerhet i utvidgade tillfällen till arbetsförtjenst.

Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel samt i en del socknar bergsbruk. Jordmånen är i allmänhet bördig lera, isynnerhet i södra och mellersta delarne af länet, på sina ställen underbäddad af mergellager. Af hela arealen beräknas den odlade jorden upptaga 175,000 och den naturliga ängen 145,000 tld. Årliga utsädet uppgifves till 4,258 t:r hvete, 28,150 råg, 27,247 korn, 9,950 hafra, 6,888 blandsäd och 2,654 t:r ärter samt 45,305 t:r potates. Medelutsädet pr tld anses vara af hvete $23^1/_2$, råg 27, korn $32^1/_2$, hafra $39^1/_4$, blandsäd $36^1/_4$ och ärter $26^1/_2$ kappar samt af potates $7^1/_4$ tunna. Äfven odlas vicker och lin, dock obetydligt. Jordbruket är ställdt hufvudsakligen på sädesproduktion, som äfven är ganska betydlig; brukningssättet är allmännast tvåskiftesbruk. Vexelbruk till någon större omfattning finnes endast i de sydligare och medlersta delarne af länet och äfven treskiftesbruk. I Landshöfd. emb. ber. för åren 1856—60 uppgifves af den odlade jorden vara förlagda i vexelbruk 14 procent, i treskiftesbruk 1 procent och i tvåskiftesbruk 85 procent. Sädesproduktionen uppgafs år 1860 till 524,000 t:r, hvaraf omkring hälften åtgår till länets eget behof. Ett af rikets högre landtbruksläroverk är förlagdt vid Ultuna kungsgård, der äfven mejeriskola, i hvilken 6 qvinliga elever njuta undervisning, blifvit inrättad. Foderväxtodlingen är, isynnerhet hos allmogen, mycket försummad, hvadan ett förknappningssystem vid nötkreaturens

utfordring tämligen allmänt gör sig gällande. Antalet år 1860 i länet vinterfödda kreatur uppgifves till 19,582 hästar, 8,781 oxar och tjurar, 34,230 kor, 13,632 ungnöt, 47,617 får och 17,685 svin. För befrämjande af boskapsafvelns förädling äro inom länet tvenne stamholländerier af Ayrshire-race upprättade, det ena vid Ultuna på statens bekostnad, det andra på Ekolsund af enskilda aktieegare. Till hästafvelns förbättring är en förening bildad, som håller hingstar dels af Ottenby, dels af Norsk race.

Trädgårdsskötseln och fruktträdsodlingen stå hos allmogen i allmänhet på en låg ståndpunkt; dock ha genom länets Hushållningssällskaps åtgöranden hågen och intresset härför börjat ökas. All under statens uppsigt stående skogsmark, 70,618 tld, är till trakthuggning indelad, deraf å boställen 24,320, till allmänningar 24,780 och å hemman, anslagna till välgörenhetsanstalter, 15,415 tld. Största delen af de enskilda tillhöriga skogarne lyder under bergverken och större egendomar. Å de allmogen tillhöriga skogarna eger afverkning medelst blädning fortfarande rum. Slättbygden lider brist på skog; öfver 3,000 skoglösa hemman finnas. På statens bekostnad är en skogsskola anlagd å Tierps kronopark. Bergs- och bruksrörelsen är af stor betydenhet, ehuru ej utsträckt till många socknar. — 10 jerngrufvor finnas, hvaribland ensamt ur Dannemora grufvor brötos under åren 1856—60 i medeltal 120,810 *sktt* malm årligen; dessutom Nya Korss- och Stenringsgrufvan samt Österby bruksegares enskilda grufvor i Morkarla, Helsingefältet i Alunda m. fl. År 1862 uppgick malmuppfordringen till 697,542 centner. — 11 jernbruk, Österby, Gimo, Löfsta, Söderforss, Carlholm, Ullforss, Strömsberg, Wattholma m. fl., hvaraf de tre förstn. ha ånghammare. Dessa bruk ha inom länet 10 masugnar. För öfrigt finnas inom länet 26 tegelbruk, 17 brännerier, 1 pappersbruk, Lingonbacka, samt 1 ätticksfabrik på Uppsala stads egor.

Binäringar äro fiske, sjöfart, kolning och körslor. Fisket i skärgården och Dalelfven, gifver hufvudsakligen lax, strömming och nejonögon, som afyttras dels i de inre orterna, dels i Uppsala och Stockholm; det är under vanliga år tämligen indrägtigt. Elfkarleby kronofiske gifver i årligt arrende 920 *tll* salt lax, och uppskattas laxfisket inom Elfkarleby socken till minst 3,500 *tll*. Sjöfart vid länets Östersjökust drifves endast af mindre seglande fartyg och hufvudsakligen för utförande af de i länets norra del belägna jernbrukens tillverkningar. Någon egentlig kusthamn finnes icke, utan endast för brukens räkning vid kusten anlagda lastageplatser, hvilka utgöras af Skutskärs i Elfkarleby socken, Snatrabodarne i Wesslands socken, Lötens i Löfsta socken och Ängskärs lastageplats i Hållnäs socken. Årliga kolåtgången för brukens behof uppgår till mellan 50 à 60,000 läster. Tjära och salpeter tillverkas obetydligt. Biskötseln är äfven försummad. Hvad slutligen husslöjden angår, så är densamma af högst ringa betydenhet.

Uppsala län är nu uppskattadt till 65,367,393 rdr och dess kronoutskylder uppgå till 787,000 rdr rmt, af hvilka 709,000 rdr komma på landsbygden och 67,000 rdr på städerna, hvilka sistnämdas uppskattningsvärde utgör 8,871,633 rdr. Af nämnda summa utgå i bevillning 78,285 rdr. Af kommunala afgifter utgå i fattigförsörjning 71,277 rdr rmt. Länet har 28 gästgifvaregårdar, deraf 2 i städer; vid de större bruks- och herrgårdarna finnas egna värdshus.

Indelningsverket. Af militär underhåller länet 957 numror af Upplands regemente samt 280 numror af Lifregimentets dragoner, utom befäl och spel, alla tillhörande fjerde militärdistriktet, och derjemte 61 båtsmän, som tillhöra Norra Roslags första kompani af Stockholms station. Mötesplatsen är Polacksbacken vid Uppsala. — Postverket har 1 inspektor i Uppsala samt 3 postmästare, i Enköping, Ekolsund och Tierp. Tvenne telegrafstationer finnas, en i Uppsala och en i Enköping. Derjemte äro inom länet anställda 1 förste och 1 andre landtmätare samt 5 kommissions-landtmätare och 12 vice kommissions-landtmätare, 1 öfverjägmästare, öfverjägare samt underjägare, 1 saltpetersjuderidirektör, utom lägre tjenstemän. — I länet finnas 7 provincial- och flera bruksläkare, 1 stadsläkare i Enköping, 1 hospitals- och 1 lazarettsläkare i Uppsala, 8 djurläkare samt 11 öfriga läkare, 80 barnmorskor, 4 apotek. Inrättningar för sjukvården äro centralhospitalet vid Uppsala och ett

länslazarett; i Weckholms socken finnes ett särskildt fattighospital, grundadt genom enskild gåfva på 1600-talet. Antal fattighus i hela länet är 131. Folkskolor äro inrättade i alla länets socknar, och derjemte finnas skolor vid åtskilliga större bruk; i städerna finnas högre och lägre läroverk och dessutom universitet i Uppsala. År 1862 funnos 262 fasta, 152 flyttande, 180 småskolor, 308 skolhus, 575 lärare och lärarinnor. Bland öfriga allmänna och kommunala inrättningar märkas ett fattig- och arbetshus vid Uppsala, — en brandstodsförening för hus och lösegendom, hvars ansvarighetssumma är öfver 26,000,000 rdr — enskild bank i Uppsala, sparbanker i städerna samt i trenne socknar och slutligen länets hushållningssällskap, som har sin medelpunkt i länsresidenset. Af detta sällskap hafva de geologiska undersökningarne inom länet blifvit företagna, innan de efter 1856—58 årens riksdag öfvertogos af en annan myndighet på statens bekostnad.

Upplands och icke minst Uppsala läns minnen gå tillbaka långt bortom all historia; landet är utan allt tvifvel en bland Sveriges äldsta bebyggda orter, isynnerhet trakten utmed Mälarens norra strand och omkring dess nordliga fjärdar samt de i dem utfallande Fyris- och Örsundsåarna. Efter Liljegrens uppgift skall Uppland ensamt innehålla 822 runstenar, medan det öfriga Svealand har blott 200 och Göta rike 595; grafhögar förekomma till stort antal, allt minnen efter den urgamla kulturen. Äldst synes Håbo härad hafva varit med sin kungsgård Hatunir (Håtuna), i hvars nejd, vid det nu s. k. Signildsberg, man velat finna det äldsta Sigtuna, det Birka, eller den köpstad, der kristendomen först predikades; och sagan berättar, att Odens närmaste efterträdare tog sitt säte i Uppsala, sannolikt vid gamla Uppsala, hvars högar äro de äldsta i Sverige, och i hvars närhet det mångprisade Fyrisvall, Ullarakir (det nuv. Ultuna?) och talrika andra i sången och sagan berömda orter ännu till en del behålla sina fordna namn. I de äldsta skriftliga dokumenter förekomma talrika ortnamn på det äldsta Svealandets städer, kloster och kyrkor inom de tre folklanden, Tiundaland, Attundaland och Fjerdhundraland, hvilkas hundarer, eller härader, hufvudsakligen hade samma namn som ännu i dag, hvartill kommer den utmed kusten liggande Roden, som utrustade skeppsfolk, hvaremot den egentliga hären togs ifrån folklanden. I bredd med denna indelning gick sedan den kyrkliga i provinciæ och parochiæ (prosterier och socknar, redan på 1300-talet till nästan lika antal som nu). Imellertid gingo folkländerna i norr icke längre upp än till det nuvarande Skefthammar och Wendel, till Olanda Mor, den oländiga skogen; ett namn, som tillräckligt betecknar, att odlingen först sednare framträngde hit. Skogen skilde Uppland förr från Gestrikland; en sådan omtalas vid Tiundalands gräns, i ett bref af Peringskjöld 1504, således den, som nu skiljer Tierps och Elfkarleby socknar. Under medeltiden lydde de tre folklanden under Upplands lagman samt under befallningsmän i Sigtuna och Uppsala, slutligen i Stockholm, och under Gustaf I:s tid kommo de delar af Fjerdhundra och Tiundaland, som nu höra till Westerås län, under detta. Först 1714 blef det öfriga Uppland definitivt deladt mellan Stockholms och Uppsala län. Upplands lagsaga omfattade, när denna institution upphäfdes, icke blott Uppland, utan äfven Westmanland och Dalarne; domsagornas indelningar hafva undergått åtskilliga förändringar, sednast 1718.

Bland märkvärdiga ställen i Uppsala län må slutligen nämnas: *Örbyhus, Skokloster, Finsta, Ekolsund* m. fl., alla beskrifna på sina ställen. — Af inhemska krig, för hvilka landskapet varit en skådeplats, må nämnas oroligheterna under Carl Knutssons tid, då biskop Kettils broder Erik Carlsson Wase samlade bönderna från Fjerdhundra, intog först Uppsala, slog derpå Carls fältherre Bo Dyre, sedan Sten Sture, som samlat 20,000 bönder, till större delen från Roslagen, till sist konung Carl sjelf vid Knutby. Öfvermodig af dessa segrar, drog Erik Wase med en här af 30,000 Upplandsbönder till Dalarne, för att der förgöra Sturarne. Upplandsbönderna gjorde sig så säkra om segern, att de medförde tomma slädar, för att kunna köra med sig allt det byte de väntade. Men Sten Sture slog dem först mellan Hedemora och Falun, sedan vid Uphöga färja, hvarefter herr Erik måste fly ända till Danmark. Vid kon. Christians [illegible] att återtaga Sve-

rige, förenade sig med honom en del Upplandsbönder; men de nedgjordes uti slaget vid Brunkeberg. Trofastare voro Upplandsbönderna under den II:e Christians försök att vinna dem på sin sida medelst utdelandet af sill och salt, så att dessa aflöpte fåfänga. Sista gången landskapet hemsöktes af krigets härjningar var 1719, då Hargs, Skebo och Ortala bruk samt Östhammars och Öregrunds städer utom öfver 500 hela hemman brändes och förstördes. Åren 1740, 1788 och 1809 undsluppo inbyggarne med blotta fruktan för väntade fiendtliga besök.

Uppsala län består af 3,560$\frac{81}{96}$ förm. hemman, utom lägenheter, verk och inrättningar, — har 2:ne städer: Uppsala och Enköping. Länet hör i afseende på bergverksdriften till Upplands och Gefleborgs bergmästaredöme; det indelas i 6 fögderier: 1:o *Håbo* och *Bro* härader samt Weckholms, Kungs-Husby, Thorsvi, Hacksta och Löths socknar af Trögds härad — 2:o *Åsunda* härad och återstående socknar af Trögds härad. — 3:o Lagunda, Hagunda och Ulleråkers härader. — 4:o Bälinge, Rasbo och Waksala härader. — 5:o Örbyhus o. Norunda härader. — 6:o Olands härad.

Uppsala läns indelning åskådliggöres af följande tabell.

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Wiksta, Tensta, Björklinge, omkring $\frac{9}{170}$ af *Harbo*, omkr. $\frac{4}{5}$ af *Lena*, omkr. $\frac{29}{34}$ af *Ehrentuna*.	Norunda härad och tingslag.	I Björklinge socken, Läby.	Länets Norra, eller Norunda, Wendels, Tierps, Wesslands &c. häraders och tingslags domsaga.
Wendel.	Örbyhus härad med Wendels tingslag.	Vid Wendels kyrka.	
Söderforss, Tierp, omkring $\frac{1}{12}$ af *Öster-Wähla*.	Tierps tingslag.	I Tierps s:n, Yfre.	
Elfkarleby, Wessland, Tolfta.	Wesslands och Elfkarleby tingslag.	Vid Wesslands kyrka.	
Skepthammar, *Alunda*, Morkarla, *Ekeby, Tuna*, Stafby.	Olands härad med Olands tingslag.	I Alunda s:n, Hoberga.	
Hållnäs, Öster-Löfsta.	Löfsta tingslag.	I Löfsta s:n, Skärplinge.	
Tegelsmora, Film, Dannemora.	Films och Dannemora tingslag.	Vid Österby bruk.	
Litslena, omkring $\frac{4}{5}$ af Herkulberga (Herkeberga), omkr. $\frac{5}{37}$ af Wårfrukyrka, *Husby-Sjutolft, Willberga, Lillkyrka*, Boglösa, *Hacksta*, Löth, *Wallby*, Arnö (Bond-Arnö), *Weckholm*, Kungs-Husby, Thorsvi.	Trögds härad och tingslag.	I Litslena s:n, Litslena.	Länets Södra, eller Trögds, Åsunda, Håbo och Bro häraders domsaga.
Sparrsätra, Bred, omkr. $\frac{30}{37}$ af Wårfrukyrka, *Tillinge*, Svinnegarn, *Theda, Enköpings-Näs*.	Åsunda härad och tingslag.	I Enköpings stad.	
Skokloster, Häggeby, Håtuna, Tibble, *Öfver-Gran*, Ytter-Gran, *Kallmar*.	Håbo härad och tingslag	I Y. Grans s:n vid Bålsta gästg.gård.	
Bro, Lossa, *Vestra Ryd*, Stockholms-Näs.	Bro härad och tingslag.	I Näs socken, Tibble.	
Omkr. $\frac{15}{31}$ af Jomkihl, *Börje, Wänge*, Läby, *Bondkyrka* (Helga Trefaldighets), *Upsala-Näs*.	Ulleråkers härad och tingslag.	I Uppsala stad.	Länets Medlersta eller Ulleråkers, Hagunda, Waksala, Bälinge &c. häraders domsaga.
Omkr. $\frac{82}{84}$ af *Järlåsa, Tibble*, Åland, *Hagby*, Ramsta, *Balingsta, Vester-Åker*, Dalby, Gryta.	Hagunda härad och tingslag.	I Gryta s:n vid Säfve gästg.gård.	
Omkr. $\frac{1}{17}$ af *Ehrentuna, Gamla Upsala, Waksala, Danmark*.	Waksala härad och tingslag.	I Uppsala stad.	
Skuttunge, Bälinge, omkr. $\frac{1}{170}$ af *Harbo, Åkerby*, omkr. $\frac{16}{31}$ af Jomkihl, omkr. $\frac{1}{54}$ af *Järlåsa*.	Bälinge härad och tingslag.	I Bälinge s:n, Högsta.	
Rasbo, Rasbokihl, omkr. $\frac{1}{5}$ af *Lena*, omkr. $\frac{3}{34}$ af *Ehrentuna, Funbo*.	Rasbo härad och tingslag.	I Rasbo s:n vid Hofs gästg.gård.	
Nysätra, Långtora, omkr. $\frac{1}{5}$ af Herkulsberga, omkr. $\frac{1}{37}$ af Wårfrukyrka, omkr. $\frac{1}{8}$ af Hernevi, *Biskopskulla*, Fröjeslunda, *Giresta, Fittja*, Hjelsta, *Holm*, Kulla.	Lagunda härad och tingslag.	I Hjelsta s:n, Tunalund.	

Uppsala stift, eller *Erkestiftet,* som innehar första rummet och räknar sin ålder som erkebiskopsdöme från 1163, omfattar nu mer, sedan det år 1647 blef inskränkt till Helsinglands norra gräns: hela Uppsala län, Stockholms län, med undantag af Södertörn, det s. k. Fjerdhundra af Westerås län, hela Gefleborgs län samt en förr till Orsa socken i Dalarne hörande, nu Loos nya pastorat tillslagen del af Stora Kopparbergs län. Af biskopar efter reformationen må nämnas Laurentius Petri Nericius, 1531—1573, Haqvin Spegel 1711—1714, trenne bröder Benzelius, 1742—1758, Johan Olof Wallin 1837—1839. Nuvarande (1866) erkebiskop är Henrik Reuterdahl sedan 1856. Stiftet indelas i 27 prosterier, 164 pastorat, 229 socknar, 10 stadsförsamlingar, har 275 kyrkor och kapeller. Erkebiskopens lön är 16,000 rdr rmt utom fri bostad. Erkestiftets läroverk bestå af: 1:o Högre Elementarläroverk i Uppsala, Gefle och Hudiksvall, 2:o tvåklassigt Lägre Elementarläroverk i Enköping, Söderhamn och Norrtelje, samt 3:o en pædagogi i Öregrund, hvarförutan finnas på landet uti 238 skoldistrikt: 280 fasta, 160 flyttande och 240 småbarnsskolor, med c:a 300 skolhus, 575 lärare och lärarinnor. Inom stiftet finnes endast en folkskole-lärare, som undergått fullständig studentexamen. Skolbarnens antal år 1865 var c:a 50,800. Sockenbibliothek finnas uti 130 socknar inom 158 skoldistrikt, som deröfver lemnat uppgift. Slöjdskolor uppgifvas till 27, deribland endast en, för gossar i Ytter-Grans socken; af enskilda skolor lära finnas 36. Stiftets folkmängd den 31 December 1865 utgjorde 357,430 personer.

Kontrakter eller Prosterier:

1:o *Domprosteriet:* Uppsala stad och Hel. Trefaldighets församling.
2:o *Waksala:* Waksala; — Danmark; — Gamla Uppsala; — Funbo; — Lagga och Östuna; Rasbo och Kihl.
3:o *Närdinghundra:* Alunda; — Knutby och Faringe, — Edebo; — Häfverö med Singö kapell.
4:o *Ölands* och *Frösåkers:* Börstil och Östhammars stad; — Alunda och Morkarla; — Tuna och Staby; — Öregrunds stad och Gräsö; — Harg; — Forssmark; — Hökhafvud och Skepthammar; — Wahlö; — Ekeby.
5:o *Lyhundra:* Wäddö; — Esterna; — Söderby-Carl; — Wätö; — Bro; — Lohärad och Malsta.
6:o *Sjuhundra:* Rimbo och Röö; — Husby och Skederid; — Frötuna och Rådmansö; — Norrtelge stad; — Länna och Blidö; — Fasterna; — Riala, Kulla och Norr-Ljusterö.
7:o *Hagunda:* Hagby och Ramsta; — Wester-Åker och Dalby; — Tibble och Åland; — Balingsta; — Järlåsa.
8:o *Lagunda:* Biskopskulla och Fröjeslunda; — Giresta och Gryta; — Långtora och Herkulberga; — Holm och Kulla; — Fittja och Hjelsta; — Nysätra och Österunda.
9:o *Södra Fjerdhundra:* se särskild artikel.
10:o *Trögd:* Weckholm, Kungs-Husby och Thorsvi; — Litslena; — Hacksta och Löth; — Lillkyrka och Boglösa; — Husby-Sjutolft; — Wallby och Arnö; — Willberga.
11:o *Åsunda:* Enköpings stad och Wårfrukyrka; Tillinge och Svinnegarn; — Näs; — Theda; — Sparrsätra och Bred.
12:o *Erlinghundra:* se den artikeln.
13:o *Seminghundra:* Närtuna och Gottröra; — Widbo och Husby-Långhundra; — Frösunda och Kårsta; — Skeptuna och Lunda; — Markim och Orkesta; — Skånella och Norrsunda.
14:o *Håbo:* se särskild artikel.
15:o *Westra Roslags:* Ed och Sollentuna; — Wallentuna; — Bromma; — Spånga och Jerfälla; — Fresta och Hammarby; — Wada och Angarn; — Össeby-Garn.
16:o *Svartsjö:* Färentuna och Hilleshög; — Ekerö; Sånga och Skå; — Adelsö; — Lofö och Drottningholms Slotts-kapell; — Munsö.
17:o *Östra Roslags:* Täby; — Danderyd och Lidingö; — Östra Ryd; — Öster-Åker; — Waxholms stad; — Solna och Ulriksdals Slotts-kapell; — Wermdö, Boo, Djurö, Pilhamn, Möja och Söder-Ljusterö.
18:o *Ulleråkers:* se den artikeln.
19:o *Norunda:* Tensta; — Björklinge; — Lena; — Ehrentuna; — Wiksta.
20:o *Örbyhus:* Tierp; — Öster-Löfsta, Löfsta bruk och Hillebåla kapell; — Elfkarleby; — Wessland och Tolfta; — Tegelsmora; — Dannemora; — Film och Österby bruk; — Hållnäs; — Wendel; — Söderforss.
21:o *Norra Fjerdhundra:* se särskild artikel.
22:o *Gefle:*
23:o *Gestriklands:* } se tab. till Gefleborgs län.
24:o *Helsinglands Östra:*
25:o *Helsinglands Vestra Nedra:*
26:o *Helsinglands Vestra Öfra:*
27:o *Helsinglands Norra:* } se dessa art.

Uppvidinge härad, upptagande nordöstra delen af Kronobergs län, begränsas i norr af Westra och Östra härader i Jönköpings län, i öster af Handbörds, Norra och Södra Möre härader i Kalmar län, i sydvest af Konga och i vester af Norrvidinge härad. Det omfattar socknarna *Åsheda, Elghult, Hälleberga, Allgutsboda, Lenhofda, Ekeberga, Dädesjö, Herråckra, Sjösås, Dref, Hornaryd* och

Notteback. Bland dessa socknar höra dock mindre delar af Allgutsboda och Dref *) dels till Konga, dels till Norrvidinge härad, hvaremot hit hör $1^1/_2$ mtl af *Gärdsby* socken i Norrvidinge. Hemmantalet är $459^{11}/_{24}$ mtl, hvaraf $268^1/_{24}$ skatte, $32^7/_8$ krono och $159^7/_8$ frälse. — Inbyggarnes antal, som 1805 uppgick till 14,583, utgjorde 1865 omkr. 23,800. Befolkningen synes utgöras af flera särskilda i tidernas längd förenade stammar, helst man är berättigad antaga, att de första bebyggarne inträngde dels från Konga härad längs Rottne- och Thorsåarna, dels från Norrvidinge längs östra stranden af Innaren, i hvilka trakter vi återfinna landets minsta socknar, hvaremot de öfriga, såsom yngre, hafva vidsträckt egovidd och ännu till stor del utgöras af oländiga skogstrakter. På häradets östra ytterkanter är befolkningen af samma stam som Kalmar läns och gamla Niudungens inbyggare. Häradets sydliga del ger upphof åt *Lyckebyån* ur Widesjön, som vid Kalmar läns gräns bildar Rostocksjön, hvari finnes en holme med forntida ruiner, om hvilka många sägner förtäljas; på sydvestra gränsen ligger sjön *Läen*, som afflyter i Ronnebyån. På sydöstra gränsen bildar Helleberga socken ett dalbäcken omkring *Wapnebäckså* och dess tillflöden. Hela mellersta och norra delen tillhör *Alsteråns* flodområde, hvars två hufvudgrenar, som först förenas i Kalmar län i sjön Algunnen, i många bugter genomströmma landet och uppsamla vattnet från en stor mängd sjöar, bland hvilka de största äro *Alstern, Ufvasjön, Warsjön* och *Hultbren.* Den nordvestligaste delen, som innefattar de högländaste trakterna, upptages till icke ringa del af de stora sjöarna *Örken, Matkroken, Änghultssjön* m. fl., hvilka afflyta mot vester till Helgasjö. Sjöarne äro i allmänhet malmförande. Från vester mot öster sträcker sig en landthöjd ungefär midt igenom landet, öfver allt betäckt af rullsten, och utbreder sig i öster på begge sidor om Alsterån. En dylik kullerstensås, fastän mindre, stryker i norr och en annan i söder om den förstnämnda i samma rigtning. På norra gränsen sträcker sig den betydliga Åseda landthöjd. I öster träffas grönsten i betydlig mängd. Jordmånen är sandjord, svartmylla eller mojord; men åkrarne äro för det mesta splittrade af bergras och kärr, ofta utsatta för syra; på sina ställen är marken till ytterlighet stenbunden; men genom trägen flit och omtanke hafva dock på sednare tider icke obetydliga odlingar åstadkommits. Skog finnes ännu tillräckligt, dock icke numera af bok. Den stora *Gråstensmo* skog utbreder sig söder om Alsterån från öster till vester. — Häradet, utgörande 2:dra fögderiet af Kronobergs län, har tingsställe vid Lenhofda; dess vapen är ett stort, lummigt träd. — Bland industriella anläggningar må nämnas: *Orrefors, Boxholms, Klafreströms, Säfsjöströms* och *Höneströms* jernbruk, *Kosta* glasbruk m. fl.

*) Dref tillhör numer odelad Uppvidinge.

Uppvidinge, sjette kontraktet af Wexiö stift, innefattar häradets socknar, förenade till följande 7 pastorater: *Åsheda;* — *Allgutsboda;* — *Elghult;* — *Nottebäck;* — *Lenhofda;* — *Dädesjö;* — *Sjösås.* — Folkundervisningen bestreds år 1861 uti 14 flyttande folkskolor, 10 småskolor samt 1 privatskola; endast i 2 socknar funnos sockenbibliothek.

Uppåkra, *Uppåckra* (i jordeboken), ett præbende-pastorat för theol. prof. inom Lunds stift, utgöres af socknarna Stora Uppåkra och Flackarp, med $27^1/_5$ mantal, bebodda af 1,350 personer. — *Uppåkra,* socken uti Bara härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil s. s. v. från Lund; areal 3,008 tld fast mark; $8^3/_4$ mtl skatte, $7^5/_{24}$ krono, $2^1/_2$ frälse, bebodda 1865 af 1,090 inbyggare. Marken är jemn och bördig; jordmånen lermylla; på skog är brist. Tax.-värdet är 1,215,700 rdr. Enligt det äldsta konungabref, som finnes i norden, har Knut den Hel. d. 21 Maj 1085 donerat till Lunds kathedral 9 hemman i Uppåkra, jemte flera andra, af hvilka han stiftade med 10 s. k. præbenden Lunds kapitel. Också finnes häromkring ingen jord, som icke röjer långvarig och omtänksam odling. Ny kyrka invigdes här 1864; den gamla, belägen på en ansenlig landthöjd, $^1/_2$ mil från annexkyrkan, bestod af ett tvåqvadratiskt skepp och enqvadratiskt chor med rundel, hade fyrkantigt torn i vester, hvars

illa beräknade stjernhvalf röjde medeltidens öfvergångsstil. Barnundervisningen bestrides uti 3:ne skolor; antalet af inom skoláldern varande barn är 159. Trenne byar finnas: *Stora* och *Lilla Uppåkra* samt *Hjerup;* i den förstnämnda märkes $^3/_4$ mtl kyrkoherde-boställe; af Lilla Uppåkra lyda $1^3/_4$ mtl under Trolleberg, och af Hjerup lyder 1 mtl under Torup, $^1/_8$ mtl eges af Brågarps kyrka. — Adress: Lund.

Uraksmåsa, ett af de råmärken, som vid mötet på Danaholmen (till hvilken artikel hänvisas) sattes mellan Sverige och Danmark.

Uranienborg, kungsgård uti S:t Ibbs socken (ön Hven) af Rönnebergs härad och Malmöhus län, 1 mil från Landskrona, är byggd under Christian IV:s tid af stenen efter fordna slottet. Innan vi orda något om detta, vilja vi bland dem, som efter 1660 innehaft kungsgården på arrende, nämna: 1:o en viss Juterbock, 2:o kornetten Ellers från år 1680 till 1685, 3:o kyrkoherden N. Thomæson Munck från 1685 till 1708, 4:o öfverste-löjtn. Peter Lannerstjerna och hans arfvingar till år 1755 eller 1757, 5:o Peter Pihl, konsul i Helsingborg, till 1761, den 7:e kommerserådet Arvid Schau, † 1788, och som två år före sin bortgång hade af konung Gustaf III erhållit besittningsrätten af kungsgården under 75 år, med vilkor, att han kunde öfverflytta den på sina arfvingar, till följd hvaraf P. O. Tauson erhöll den. Nuv. innehafv. är hr C. C. Dyrlund.

Redan är nämndt, under art. Hven, hur den verldsbekante Tycho Brahe kom i besittning af ön år 1576. Fem år förut hade han här uppfört på danska konungens bekostnad ett astronomiskt observatorium, och så snart han fått sjelf eganderätt till ön, påbörjades uppbyggandet af det efter observatoriet uppkallade Uranienborgs slott, som var bygdt i fyrkant, hvarje sida innehållande 60 fot; murens höjd var 45, diametern af de runda tornen i norr och söder, de omgifvande altanerna inbegripna, 32, höjden från jorden till flöjeln 75, och källarens djup 12 fot. Att byggnaden alltså varit praktfull, kan man äfven sluta deraf, att den medtog 100,000 rdr af Brahes egna medel, utom den betydliga hjelp han erhöll af konungen. Nu mer finnes ingenting öfrigt, utom en 40 alnar djup brunn, murad af holländskt tegel och cement, med ett friskt, välsmakande vatten, och några lemningar efter fordna vallar (se vidare artikeln S:t Ibb). Ifrån nämnda brunn fördes vattnet genom ett hydrauliskt verk omkring i hela byggnaden. Se Urania för 1846 af professor Heiberg och Sjöborgs samlingar för Nordens fornälskare. Vid enskifteskonferensen på Hven år 1805 fattades det beslut, såsom orden lyda i protokollets 8 §, »att rudera efter Tycho Brahes slott skola, såsom en åminnelse, blifva en orubbad allmänning», med tillägg i 13 §: »Till skol- och fattighus undantages ingen plats, emedan Tycho Brahes borg anses dertill kunna användas». På slottsplatsen står ock nu församlingens skolhus. — Kungsgården, af $4^3/_{16}$ mant. kronosäteri före år 1771, men då nedsatt till $3^1/_2$ mtl, med en areal af 392 tunnl. och med 100 tunnors utsäde, är åsatt ett taxeringsvärde af 130,000 rdr rmt. Till gården höra schäferi med 700 får och en ansenlig trädgård.

Urshult, socken i Kinnevalds härad af Kronobergs län, med annexet Allmundsryd utgörande ett konsistorielt pastorat, är begränsad i norr af Åsnen, i öster af Weckelsång och Tingsås, i söder af Asarum i Blekinge, i vester af Allmundsryd. Med en längd i norr och söder af $3^1/_2$ mil och en bredd af $1^1/_4$ mil omfattar denna socken $55\frac{1}{24}$ mtl, af hvilka $38^2/_3$ skatte, $4^1/_8$ krono samt $12^2/_3$ frälse, och beboddes år 1805 af 2,405, år 1864 af c:a 5,270 personer. Af arealen, 33,557 tld fast mark, upptog den odlade jorden 1860 omkring 2,000 tld af medelmåttig beskaffenhet, den naturliga ängen 7,000 tld, härtill komma 0,600 qv.mil vatten; utsädet uppgifves nu till 3,070 t:r (år 1818 till blott 650).

Namnet Urshult, »Urdas hult» (= lund), påminner om hednatiden, då här utan tvifvel på Åsnens stränder fanns ett hufvudsäte för dessa trakters gudstjenst. Af den nämnda sjön räknas en stor del hit, tillika med en mängd öar, af hvilka *Sirkön* är den största. Alla dessa öar tillsammans kallas »Öjarne» eller »Öjafjerding». I söder utbreder sig sjön *Mien,* hvilken äfven till största delen hör hit. Denna sjö, förr kallad

Miå sjö, af allmogen Minne eller Mimme, ligger 350,5 fot öfver hafvet, upptager afloppen från flera sjöar i socknens södra del och afflyter genom *Mie å*, som vid Carlshamn utfaller i Östersjön. Enligt sägnen är den likasom Wettern »bottenlös», fryser aldrig, har aborrar om 10 *℔*, braxen om 18, men »för feta att kunna ätas». Hela sjön är förtrollad, och på den enda ö, som finnes deri, ligger ett stort hvitt berg, Glasahall, hvarest Glasagubben eller Necken bor, »som i klippan innesluter alla sjöns fiskar och släpper ut dem efter behag». Vid sjöns strand ligger Hunemåla, likasom på en ö i Åsnen Hunstorp, hvilka namn, jemte Dunshult och Dunsmåla, man ansett häntyda på den strid, som enligt Hervararsagan utkämpades mellan Bolmsörikets innebyggare i Wärend, Finveden och Westergötland samt Hunernas välde i Kalmartrakten. — Vid Hakeqvarn har legat en gammal borg, kallad *Hakes* slott, och nära derintill *Bos* slott, nämndt efter en konung Bo. — Kyrkan, belägen 4½ mil från Wexiö, är byggd 1807—9, 97 alnar lång, 36 bred med ett torn af 84 fots höjd.

Barnundervisningen bestrides i en fast folkskola och 4 småskolor; i skolåldern varande barn voro 1862: 964; sockenbibliothek finnes. — Bland gårdar och byar må nämnas: *Odensvalehult* och *Rössmåla* säterier, *Urshult*, ⅞ mtl pastorsboställe, 1 mtl *Hakeqvarn*, löjtn.-boställe, ½ *Sånnahult*, länsmansboställe, ¾ *Elmhult*, 1 *Esbjörnamåla*, ½ *Munkanäs*, ½ *Segersnäs*, m. fl. smärre militiæ-boställen; — *Trehörna* (se den art.); — *Aramo, Buskahult, Froaryd, Klasemåla, Midingsbråten, Westerbotorp*, byar, *Möllekulla*, gästgifvaregård. — Adress: Wexiö.

Ursvik, lastage- och handelsplats i i Skellefteå socken af Westerbottens län.

Uråsa, annex-socken till Wäckelsångs pastorat, är belägen i Kronobergs län och Konga härad, 2⅜ mil söder om Wexiö, med Lidhems och Barnsjöarna till gränsskilnad i vester mot Jäths socken inom Kinnevalds härad; hela arealen är 5,053½ tld, inberäknadt enda vattendraget, Skye- eller Aggaån, som upptager 20 tld. Socknen är i allmänhet jemn, jordmånen utgöres i åkrarna af grusblandad mylla, i dälderna af sandblandad lera och i ängsmarken af svartmylla och mossjord, i vester träffas lera. Jorden brukas i cirkulation och är medelmåttig: åkern, som 1850 upptogs till 266 tunnl., var 1860: 500 tunnl., den största åkerrymd i anseende till arealen. De vanligaste sädesslagen äro höstråg, något vårråg, blandsäd, korn och hafra, utsädet var 1860: 390 t:r säd, 200 t:r potates, 10 *℔* lin. Potatesodlingen är i starkt aftagande, och i stället har man börjat plantera turnips. Skogs- och betesmarken upptager 3,343½ tld, dess afkastning motsvarar nu mer endast egna behofvet. Folkmängden år 1848: 550, uppgick 1864 till 740. Hemmantalet är 13⅝, hvaraf 9⅝ skatte, 1¼ krono, 2¾ frälse. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, binäringar med dock ringa behållning äro reservskjutsning, postföring och köpmannavarors forslande från Carlshamn till Wexiö. Aggån drifver enbladig legosåg, 4 qvarnverk med 6 par stenar, jemte ett mindre pappersbruk; dessutom finnas ett tegelbruk och garfveri. Boningshusen utgöras vanligen af mindre tvåvånings trähus, på ett par ställen finnas ladugårdar af sten. En helsobrunn med lindrig mineralhalt finnes på Högnalöfs egor nära intill Lidhems sjö. Utom frukträd ha ädlare vilda träd, isynnerhet lönnar och lindar, blifvit planterade vid några gårdar. — Kyrkan, ⅜ mil från moderkyrkan, är gammal, af sten, 30 alnar lång, 15 bred, ombyggd 1835, då hon erhöll stentorn och blef en af stiftets vackraste. Barnundervisningen besörjes i en fast skola. Sockenbibliothek finnes. I fattigförsörjning erlägger hvarje helt mtl 18 rdr rmt. De öfver allt befintliga begrafningsrören vittna om forntida strider; en runsten finnes. Enligt traditionen skall en konung Högne haft sin bostad uti Högnalöf, der hans förmenta grafplats ännu lär vara synlig. Den berömdaste person, som utgått från Uråsa, är biskopen i Lund Knut Hahn, hvilken mycket bidrog till att de eröfrade provinserna Skåne och Blekinge hastigt sammansmälte med Sverige.

Gårdar: *Skye*, 1 frälse-säteri, 350 tlds areal, hvaraf 38 åker; *Högnalöf* Storeg.

1 mtl rusthåll, 367 tlds areal, hvaraf 31 åker. $^{1}/_{4}$ mtl *Skyesqvarn* ett militiæboställe. — *Uråsa* by, $^{1}/_{2}$ frälse, $2^{1}/_{2}$ skatte, $^{1}/_{4}$ rusthåll, $^{3}/_{4}$ kyrkoherdens stom, med en areal af 1,661 tld och bebodd af c:a 200 inbyggare. — Från *Uråsa* gästgifvaregård skjutsas till *Ingelstad* i norr $^{3}/_{4}$ mil, *Qvarnemåla* i söder $1^{1}/_{4}$ dito, *Jäth* i s. v. 1 dito. — Adress: Wexiö.

Uskaboda grufvor i Lindes socken och bergslag af Örebro län, vid nordöstra stranden af den betydliga sjön Usken. Ur de två här bearbetade jerngrufvorna upphemtades år 1864 omkring 12,700 centner malm.

Utanede, by uti Forss socken af Jämtlands läns norra fögderi; $1^{2}/_{3}$ mtl skatte på 3:ne nummer, med 6 torp, qvarn och såg; 10 åboer, 200 inbyggare; ett taxeringsvärde af 128,000 rdr rmt. Byn, som ligger vid Indalselfven, hvilken numer genom upprensning kan befaras med ångbåtar från Klingerfjärden vid Östersjön ända hit upp, har fått sin egentliga märkvärdighet af ett hemman, som i många år gått i arf från far till son inom en bondslägt och blifvit, till följd af läget vid *Edeforssen* och en liten närbelägen holme, kalladt Edholmen. En af egarne på sednare tider, Erik Esbjörnsson, blef slutligen assessor i Sundhets-kollegium, var förut kronprins Carl Johans lifmedikus, adlades och dog 1856; han var gift med en dotter till handlanden Hülphers, utgifvaren af »En resa i Dalarne» med flera landskapsbeskrifningar.

Utansjö, masugn uti Högsjö socken, Södra Angermanlad och Wester-Norrlands län, $2^{1}/_{3}$ mil från Hernösand, $^{1}/_{2}$ mil från kyrkan, är uppförd år 1838 vid en mindre ås utlopp i Ångermanelfven, sedan de här förut från år 1738 privilegierade stångjernsbruken och manufakturverken helt och hållet blifvit nedlagda. Till masugnen, der medeltillverkningen under åren 1859—61 utgjorde 10,364 ctr tackjern och 127 ctr gjutgods, höra qvarn, tegelslageri, finbladig såg med 2 ramar och en på sednare tiden tillköpt landtegendom, bestående af $127^{3}/_{4}$ seland, hvaraf Utansjö by på 16 (24 = 1 mtl), inom Högsjö och $11^{1}/_{4}$ dito inom Gudmundrå socken. — Mangårdsbyggnaden är uppförd $^{1}/_{8}$ mil från verket vid östra ändan af Mörtsjön, dess trädgård anföres såsom en sällsynhet för orten på 1780-talet. Utansjö masugn har hört till Leufsta fideikommiss och eges nu af statsrådet gr. B. von Platen; folkmängden uppgick år 1863 till 330 personer.

Utby, annex-socken till Ekby pastorat, är belägen uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, $^{3}/_{4}$ mil s. o. från Mariestad; areal 3,934 tld fast mark och 0,051 qvadratmil vatten; 7 mtl skatte, 1 krono, $9^{1}/_{48}$ frälse; öfver 500 inbyggare. Marken jemn, rådande jordmån lera, saknar skog. På norra och östra gränserna ligger sjön Ymsen, i s. o. Högmossen, der *Kjettilsön,* $^{1}/_{16}$ mtl sk., är beläget liksom på en holme, dit vissa tider vägen är nästan ofarbar. Taxeringsvärdet 430,225 rdr rmt. Kyrkan, $^{2}/_{5}$ mil från moderkyrkan, är byggd af sten 1660 med tillbyggnad 1733. Största gården är $1^{1}/_{3}$ frälse-säteri, $^{1}/_{3}$ rå och rö *Jula* med $^{1}/_{2}$ frälse *Bromyra,* till båda hemmanen hör fiske i Ymsen; $\frac{13}{16}$ mtl frälse-säteri och $^{3}/_{16}$ skatte *Ebbetorp,* en gård. — $3^{2}/_{3}$ mtl rå och rör Jula ha 4 egare. — *Utby,* by om 5 mtl skatte, 1 mtl pastors stom och $1^{3}/_{4}$ frälse. — Adress: Mariestad.

Utby, kaptens-boställe uti Hjertums socken och Bohus län, af $1^{3}/_{4}$ mtl, är välbebygdt; har 70 t:rs utsäde, äng till 180 lass, god husbehofsskog. Här föddes 1767 landshöfding Baltzar A. C. von Nieroth.

Utby, gästgifvaregård uti Dalarne, skjutsar till: *Ofvanmyran* i norr $1^{3}/_{4}$ mil, *Leksands-Noret* sydvest $1^{1}/_{2}$ dito, *Wikarby* nordvest $1^{1}/_{4}$ dito.

Utdala, förr Uthala eller Uttala. En sätesgård uti Oppeby socken af Kinda härad och Linköpings län, 5 mil från Linköping, belägen vid sjön Åsunden, består af 2 mantal frälse-säteri, hvarunder är afhyst $^{1}/_{2}$ frälse-säteri Rumnebo, och för öfrigt höra till egendomen 1 mtl frälse samt qvarn om 2 par stenar. — Uttala har fordom varit ett præbende-hemman, köptes 1629 med ännu underlydande och andra gårdar af assessor Peder Mattsson Stjernfelt, som utvidgade godset så, att det 1636 utgjordes af $27^{1}/_{4}$ mtl. Af hans 20 barn

synes sonen, öfverste Lars Grubbe, som skref sig till Utala, innehaft godset till sin död 1642, hvarefter det med systern Barbro öfvergick till landshöfd. Arendt Möller, död härstädes 1692. Godset ärfdes af sonen, löjtn. Simon Adam † här 1738, reducerades, men återkom till slägten; köptes sedermera af Jör. Armskölds fru E. C. Ulf, som lefde enka 1760; har derefter under återstoden af 1700-talet varit styckadt mellan medlemmar af slägterna Rääf, Duse, Raab, Hvitfelt och fick sednare åter en egare i friherre H. G. Holst, gift med E. B. Hvitfelt; köptes år 1805 af prosten D. Pontin, inom hvars slägt godset alltsedan förblifvit. — Utdala, med ofvan uppgifna gods, tax. 1863 till 98,000 rdr rmt.

Utgrunden, i södra delen af Kalmar sund; ett fyrfartyg är der förlagdt.

Utklippan, fyr på den yttersta af öarne utanför Thorshammars socken i Blekinge.

Utmeland, *Utmedland* (i 1825 års jordebok), by uti Mora socken af Ofvan-Siljans fögderi och Stora Kopparbergs län, med något öfver 300 inbyggare; har ett af våra förnämsta historiska minnesmärken, nämligen källaren vid Saxvikens strand, der Gustaf Wasa gömdes undan för danska fogdarne af Tomt-Matts Larssons hustru, och der i våra dagar en minnesvård blifvit upprest åt befriaren. Länge stod källaren, — den var af gråsten och hvälfd, med nedgång genom en lucka inne i stugan — qvar och underhölls af arfvingarna efter Tomt-Matts och dem, som sedermera innehade gården, samt besöktes af resande, hvilka icke underläto att nedstiga i källaren och på dennas väggar teckna sina namn, — enligt vanlig sed. Då förspordes, — det är nu icke länge sedan, — af de om sin kyrkas prydande alltid måna Morakarlarne en önskan, att den berömde mästaren Höckert måtte måla och i kyrkan uppsätta en tafla, föreställande Gustaf, talande till folket i Mora. Åtskilliga hinder uppstodo mot denna plan, och nu läto några i Dalarne födda, fosterländskt sinnade män 1859 en uppmaning utgå till Svenska folket att sammanskjuta medel till uppsättande af en minnesvård öfver den historiska källaren i Utmelands by. Snart stod monumentet färdigt och invigdes högtidligt i prinsarnes närvaro den 29 Sept. 1860.

Monumentet består i en öfver källaren uppförd byggnad, ett verk af Scholander, 15½ alnar lång, 11 alnar bred, 15 alnar till högsta spetsen, försedd med en lanternin, öfver hvars stora halfrunda fönster Svenska riksvapnet sitter, medan en gyllene vase glimmar som spetsprydnad öfverst. Taklisten är af eksnideri med svarta intaglio-ornamenter, frisen grå med röda ornamenter, i hvilka de svenska landskapernas vapen äro målade med sina färger; öfver ingångsporten sitter en grå marmortafla med inskrift. I portens hvalfslut sitter Wasavapnet med en heraldisk bandeau, hvaruti läses ett af Gustaf Wasas valspråk: Beatus qui timet Dominum (Säll den, som Herren fruktar).

Invändigt äro väggar och tak försedda med röda ornamenter. Det tak, som skiljer rummet från vinden, är af mattslipadt glas; golfvet af sten i tvenne färger. På golfvet är den gamla öppningen till den ryktbara källaren, i hvilken man ännu nedstiger på samma trappor som de, på hvilka Gustaf Wasa steg ned. — Inne i rummet sitta trenne taflor. Af dessa föreställer den ena en utsigt af *Sälensby,* der de från Mora utsända skidlöparne ändtligen upphunno Gustaf och återförde honom; denna tafla är målad af konung Carl XV. Den andra föreställer *Ornäs,* der Gustaf räddades af Barbro Stigsdotter, Arendt Pehrssons hustru, och hvilken tafla är målad af Edvard Bergh. Tredje taflan, af Höckert, midtför ingången, föreställer huru Tomte Matts' hustru hjelper Gustaf att nedstiga i källaren, öfver hvilken hon står färdig att välta vörtkaret, för att gömma honom undan de Danska spejarne, hvilka genom fönstret synas komma ridande på isen. På ett bord i rummets ena hörn ligger ett stort album, hvari de besökande inskrifva sina namn. På bokens första blad står med fasta, manliga drag skrifvet namnet *Carl.*

Sådant är Utmelands-monumentet; hvilket bevakas af en gammal invalid, en kämpe från 1808 års krig, hvars namn är Uppstrand; han bor i en stuga, uppförd nära invid monumentet, som omgifves med

en vacker plantering. Stället är en vallfartsort, flitigt besökt af resande, men äfven af den om sina stora minnen måna Dalallmogen.

Utnäs, ett och $^1/_2$ mtl berustadt säteri i Ormesberga socken, Norrvidinge härad och Kronobergs län, har egts af en grefvinna Sprengtporten, 1770 af rådman Lahmans och korporal Retz' arfvingar. Sedermera såldes gården till bönder och innehafves nu efter laga skifte 1839 i tre lotter, hvilkas egare genom vackra odlingar på ett hedrande sätt utmärkt sig; arealen är upptagen under art. Ormesberga.

Utnäs, två och $^1/_4$ mantal skatte i Säby socken, Snefringe härad och Westerås län, beläget vid Mälarviken Freden, tillhör Lifregementets grenadiercorps passevolanskassa. Hemmanen köptes till skatte år 1737 för 1,200 rdr rmt. På egorna ligger Westmanlands regementes mötesplats *Utnäs Löt.*

Utsund, by uti Folkärna socken af Näsgårds fögderi och Stora Kopparbergs län, innefattar 4 rdr 2 sk. 3 rst. skattetal; 21 hushåll; qvarn och såg; öfverfartsort öfver Dalelfven.

Uttersåker, militiæ-boställe af $1^1/_4$ mtl uti Hjertums socken af Göteborgs och Bohus län, är af sednaste arrendatorn bebygdt med en prydlig manbyggnad och förskönadt med flera anläggningar; har 45 tlds inegor med bördig jord samt husbehofsskog.

Utterviken, Södra. Hamn och lastageplats i Njurunda socken och Medelpad, omkring 3,000 fot i norr från Galtströms jernbruk och sågverk. Hamnen är väl liten, så att högst 3 större 18 fot djupgående fartyg samtidigt kunna der vara skyddade för det af blott en mindre klippa afskilda hafvets påtryck; men inlastningen sker beqvämt vid magazins-bryggan. Sedan den 25 Maj 1850 har platsen K. Maj:ts tillstånd att utskeppa brukets jern och skogseffekter direkt till England, Frankrike eller Brasilien. Utom rymliga magaziner finnas här åbyggnader för tulltjenstemannen och lots.

Uttersberg, egendom uti Krokeks socken af Lösings härad och Linköpings län, omkring $2^1/_2$ mil från Norrköping, vid Svintunasjön, består af 1 mtl ber. säteri med underl. $^1/_4$ frälse Råssla och Svintuna mjölqvarn om 3 par stenar. Uttersberg, som är grundadt af sammanbyggda krono-hemmanen $^2/_3$ mantal *Uttersberg* och $^1/_3$ mtl *Hult,* synes af gammalt varit enda betydande gården i orten, och ännu påträffas på egorna spår efter fordna stenbyggnader. Den donerades 1620 till sekreteraren i riksarchivet Peder Månsson Utter, † 1623; synes ock dessförinan varit inom slägten (troligen såsom boställe), ty en dotter till nämnda Peder Utter föddes här år 1598. Om sekreteraren Utter berättas, att han i barnaåren nedfallit till bottnen af en sjö, derifrån han först på tredje dagen medelst en båtshake, den han grep fast uti, upphemtades vid lif, emedan en väderblåsa satt sig omkring hans hufvud. Efter konung Sigismunds nederlag vid Stångebro måste han hålla sig undan för hertig Carl och gömdes då af en vän, en prest på landet, först i hans nattstugukammare och sedan uti ett skåp i sakristian, men blef likväl, efter några års förlopp, upptäckt af klockaren, som en natt märkte, att det brann ljus i sakristian, samt lät gripa och föra honom till konung Carl; insattes af denne i ett svårt 2-årigt fängelse på Nyköpings slott, under det ransakningen försiggick; blef derefter af konungen, som glömt hans namn och kallade honom den gamla Grå, framkallad och fick nåd, bodde sedan på sin egendom Uttersberg, tilldess han åter, för sin redlighet och skicklighet, blef inkallad i tjenst; Uttersberg reducerades från slägten, men förlänades åter till major Peter Johanssons och Sidonia Lilljes barn för lifstid; kom på 1700-talet under Stafsjö bruk, hvarunder det jemte $7^3/_4$ mtl i samma socken ännu 1862 lydde, men har sedan dess blifvit försåldt till inspektor C. F. Bergström på Fiskeby.

Uttersberg, f. d. Flohammar, jernverk och landtegendom uti Skinnskattebergs socken och Bergslags härad af Westerås län, vid Hedströmmen, här kallad Uttersbergsån. Uttersbergs gård förekommer såsom köpt från kronan år 1647 af Jakob de la Gardie, egdes derefter af assessor J. Utterklou, adlad Utterklo, af hvilken den fick sitt nuva-

rande namn, efter hans död 1683 reducerades gården, men utbyttes åter 1693 af enkan fru Ingrid Boij, † 1696; egdes derefter af mågen, major Göran Svebilius, adlad Adlerberg, och kom genom gifte till slägten Gyllenborg, derefter till slägten Wegelin, egdes 1864 af kammarherren C. F. von Nieroth. — Uttersbergs bruk, hvars anläggningsår är okändt, har med Östanfors och Flohammars jernbruk, till en del belägna inom Heds socken, 4 härdar med en medeltillverkning af 7,934 centner stångjern. Landtegendomen består af $^1/_4$ mantal frälse-säteri *Uttersberg* med Svartbäckstorp, 1 frälse-säteri Skärviken med en enbladig såg och tegelbruk, $5^7/_{12}$ mtl skatte inom samma socken och $^1/_2$ frälse, $1^5/_{16}$ skatte inom Heds socken. Hela egendomen hade 1864 ett tax.värde af 340,000 rdr rmt. — Sedan förslag om anläggning af en *jernväg mellan Uttersberg och Köping* väckts på slutet af 1850-talet, har man omsider lyckats åstadkomma ett bolag för verkställande af förslaget, hvarigenom Köpings Mälarhamn förenas med Hedströmmens dalgång. Arbetet började i medlet af Oktober månad 1863, och skulle enligt kontrakt banan öppnas för trafiken under innevarande års sommar (1866). Anläggningskapitalet beräknades till 1,200,000 rdr, väglängden till något öfver 3 mil, på hvilken sträcka icke mindre än 17 bruk äro belägna.

Uttringe, f. d. äfven Ytteränge, en frälse-säteri ladugård af $^3/_4$ mtl, se art. Rönninge i Salems socken.

Utvängstorp, annex-socken till Sandhems pastorat, belägen uti Wartofta härad, $2^3/_4$ mil s. v. från Falköping; areal 5,623 tld fast mark; $7^7/_{16}$ mtl, hvaraf $3\frac{11}{16}$ skatte, $3^3/_4$ krono; cirka 465 inbyggare. Landet är skogsbygd med sand och klappurjord till jordmån. Tax.värdet 301,289 rdr rmt. Af verk finnas, utom qvarn, knipphammare och såg vid N:a och S:a *Öijafors,* 3 qvarnar, en yllestamp samt bränneri. — Kyrkan, liten och gammal, ligger $^3/_4$ mil o. n. o. från Sandhems jernvägs-station och moderkyrkan. — Socknens namn har man velat härleda från *Otvagnas* torp, eller de odöptas bygd; en benämning, som trakten skall erhållit deraf, att här predikade den helige Sigfrid och döpte de nyomvända. Ännu finnas sägner i behåll från den tid den helige mannen besökte deras fäders ort, vittnande om folkets kärlek till den älskade läraren, som framställde för dem Frälsarens under och stora barmhertighet.

Här märkes fr.-säteriet *Stora Klämmestorp* (Klämmenstorp) med underlydande $2^1/_{16}$ mtl. Intet helt hemman finnes, utom *Utvängstorps by* på 3 mtl skatte, 1 krono; *Fallagärdet* och *Hultarp* äro hvartdera af $^1/_2$ mtl frälse. — Adr.: Slättäng.

Utål, ett berustadt säteri uti Bro socken af Bro och Wätö skeppslag samt Stockholms län, omkring 1 mil från Norrtelge, $^5/_8$ mil från kyrkan, består af 4 mtl. — Utål är en gammal gård i Sture-ättens händer; skänktes 1477 af Sten Sture d. ä. till Uppsala domkyrka, tillföll 1589 genom byte dåvarande kon. Johan III:s hofjunkare Christoffer von Warenstedt, sedermera ståthållare i Gefle och öfver hela Norrland, med Uleå och Cajaneborgs fästningar samt Wasa stad. Han berömmes såsom en ärlig, gudfruktig, from och af hela landet älskad man och var gift med hertig Magni, utom äktenskap födda, dotter Lucretia; gården innehades af hans slägt, adliga ätten Wernstedt, till reductionen och äfven sedermera genom utbyte till 1778, då det af kornetten Abraham Lago von Wrnstedt försåldes till en Korsman; egdes 1825 af von Post, 1849—64 af fru J. H. Härlin, på sednare åren äfven egarinna af Norr-Jersjö, se den artikeln. — Utål, före 1837 berustadt krono-säteri, skatte-köptes den 16 Juni n. år; taxerades 1863 till 60,000 rdr rmt. Gården, hvartill höra qvarn med 1 par stenar och enbladig såg, var ännu 1818 bebyggd med endast ett obetydligt manhus af trä; men tillhörande trädgård var jemförelsevis af mer betydenhet.

Utö, en ö i Södermanlands skärgård, s. v. om Ornö, mellan Mysingen i vester mot Muskön och Gråfjärden i norr; hon utgör med en mängd smärre öar och skär, deribland äfven de i visst afseende hithörande och bortom Grimmersund i s. v. belägna *Ålö, Rånö* och *Nåttarö,* en kapellsocken till Öster-Haninge pastorat och hörer i administrativt hänseende

till Sotholms härad af Stockholms län. Arealen, 8,586 tld, är fördelad på $7^1/_2$ mtl frälse, hvaraf $1^3/_4$ mtl räknas i civilt hänseende till Ösmo socken. Sjelfva Utön, med en knapp mils längd, $^1/_8$ mils bredd i norra hälften samt $^1/_2$ mils i den södra, består hufvudsakligen af en bergås, med högst 80 till 90 fots höjd, och några mindre åsar samt derimellan liggande dalar och slätter, hvilka äro upptagna till åker och äng eller bevuxna med löfskog; sjelfva åsarne bära barrskog. Jordmånen är sand, stundom blandad med svartmylla. Flera mineralkällor finnas, deraf en å *Edesnäs* egor begagnas till helsokälla. Ön har, i likhet med hela skärgården, både sommar och höst sednare än fasta landet. Folkmängden, som år 1805 uppgafs till 573, hade 1865 uppgått till cirka 670 inbyggare (enl. Stockholms adress-kalender 1865 endast 573). Förnämsta näringen är jernmalms-brytning, dernäst åker och ängsbruk, fiske och skälfångst, ehuru alltmer i aftagande, samt sjöfart. Hela fastighetsvärdet upptogs 1863 till 210,200 rdr rmt. Kommunikationen med fasta landet sker mest öfver Mysingen och Horsfjärden till Wittså qvarn i Wester-Haninge socken; dit räknas 2 mil, till Dalarö 3 mil, till Stockholm 7 mil genom Stäket och 14 mil genom den yttre skärgården. — Sedan 1726 har Utö haft egen kapell-predikant. Den gamla kyrkan härjades af Ryssarne 1719; spår efter en äldre kyrkobyggnad skola finnas vid Edesnäs. Nu är ny kyrka byggd af sten med torn på Utö grufbolags bekostnad; af detta bolag är äfven folkskolan grundad. Här märkas *Utö* jernmalmsgrufvor (se nedan), hvarunder hela socknen lyder. — *Edesnäs* eller Utö gård (se Edesnäs). — Hemman äro *Byle, Hamnudden, Krokarne, Nederby* 1 mtl, *Norrby, Skogsbyn* eller *Underskog, Stentäppan, Träma* med qvarn och såg, *Storbyn, Söderbyn* och *Backbyn.* — Adress: Dalarö.

Utö, jernmalmsfält uti förut beskrifna socken af Sotholms härad, beläget vid öns norra ända, öfverst på den 70—80 fot höga bergsträckningen, midt emot de strax utanför liggande *Pers-* och *Tallholmarna,* är redan på afstånd synligt från allmänna segelleden genom sina grufvebyggnader, sina uppfordringsverk och ångmaskinshus samt genom de i den säkra hamnen nedanför ankrande fartygen, som komma för att afhemta och till aflägsna hyttor föra hvad kunskapen och idogheten uppbrutit ur det rika malmbergets inandömen. Jernmalmsfältet räknar sin första upprinnelse från början af 1600-talet, då enligt sägnen den första grufrörelsen här i Carl IX:s tid skall blifvit öppnad för vinnande af silfvermalm, hvarom ock en längst i n. o. nu mer vattenfylld grufva, kallad *Silfvergrufvan* torde erinra; men det ringa malmutbytet och dess obetydliga halt af ädel metall nödgade troligen de första upptagarne att söka nya tillgångar, hvilket föranledde upptäckten af de mer uthålliga och rika förråder af jernmalm, som här blifvit nedlagda. *Nyköpingsgrufvan* samt *Lång-* och *Finngrufvorna* voro de första, som upptäcktes, och äro ännu de mest betydande; de flesta, som sedermera upptäcktes, äro nu öde och fulla med vatten. Det malmförande lagret af öfver 500 famnars längd är dock icke öfver allt af brytvärdig natur, utan ofta uppblandadt med ofyndig hornblende. Allmänna bergarten är hälleflinta, i hvilken bergart det malmförande lagret dock icke direkt inneslutes, utan begränsas närmast på ömse sidor utaf kornig kalksten. Hufvudmassan af den jernmalm, som konstituerar Utö malmlager, och hvilken för sina goda egenskaper är vida omkring i landet känd och eftersökt, utgöres af jernglans eller s. k. blodstensmalm, under det att svartmalm eller magnetisk jernmalm förekommer endast i mer underordnad grad. Utö-malmens mest utmärkande yttre egenskap är en inblandning af röd jernkisel, som gifvit anledning till namnet »rödmalm» och hvarigenom den med lätthet skiljer sig från alla andra blodstensmalmer inom riket. Sjelfva jernhalten vexlar mellan 38 och 45 %. (Se vidare Kongl. Wetenskaps-Akademiens Handlingar för år 1854, sid. 243—259.) Det största djup, till hvilket afsänkningen här hunnit, är uti *Nyköpingsgrufvan,* hvilkens vattendunt innebar 120 famnar i allmän afvägning. På sednare tiden hafva *Storgrufvan, Spens-* och *Nyköpingsgrufvorna* ensamt blifvit bearbetade; ur de två sistn. upptogos

1863: 166,640 centner. Vid grufvornas första upptagande i början af 1600-talet, på frälse-hemmanet Trämas egor, brötos de till en början af dåvarande frälse-egare sjelfva, men sedan åtskilliga masugnsegare, så väl uti Finland, som i Södermanland och Norrland, börjat att härifrån fylla sina behof, så slöts mellan dem och grufegaren en öfverenskommelse, hvarigenom bruksegarne för hvart 18:de *skℓℓ* malm, som de sålunda på egen bekostnad uppbröto, skulle till grufegaren betala 1 speciesriksdaler; detta fortfor dock endast en kort tid, hvarefter grufvorna lemnades till en arrendator, tills år 1678 kontrakt uppgjordes mellan egaren och en assessor Cronmarck, att han skulle årligen låta bryta 40,000 *skℓℓ* malm och derför, efter 1 rdr sp. för 18 *skℓℓ*, betala i årl. arrende 2,222$^1/_2$ rdr; denna afgift kallades *genandt*. År 1684 indrogs grufvan i likhet med rikets öfriga och förklarades såsom kronans tillhörighet, hvarefter grufvorna bortarrenderades för kronans räkning till år 1739, då desamma, uppå ansökning af kongl. rådet grefve Claës Bondes och f. d. kammarrådet Johan Casimir Flemings arfvingar, på hvilkas frälsejord grufvorna voro belägna, genom Rikets Ständers och Konungs sammanstämmande beslut återställdes till bemälte arfv. såsom rätte egare. Imellertid uppstod redan 1741 en långvarig tvist mellan bruksegarne och verkets innehafvare, rörande malmpriset, tills slutligen 1804 ett bolag bildades af 25 lotter, som af dåvarande egaren, major Adam Reutersköld, tillhandlade sig Utö grufvor med tillhörande frälse-egendomar (9$^1/_4$ mtl) för en köpeskilling af 170,000 rdr bco specie; de innehafvas med tillydande jordegendomar ännu af samma bolag, ehuru i några af de gamla delegarnes ställe ingått nya. Af nuvarande intressenter må nämnas: *Sörfors*, *Stafsjö*, *Holm* och *Graninges*, *Eds*, *Norrmarks* bruksintressenter, landshöfding de Carnalls arfvingar i Finland, ryttmästaren Tersmeden, hofmarskalk von Wahrendorffs arfvingar, baron P. A. Tamms arfvingar, minister Lagerheim, hrr J. C. Pauli & C:ni, baron F. Hisinger. Grufvornas fastighetsvärde upptogs i 1863 års bevillning till 143,000 rdr rmt; i bevillning efter II och III art. erlades c:a 219 rdr rmt. Årliga uppfordringen af malm och gråberg uppgår till mellan 50 à 60,000 *skℓℓ* malm samt 40 à 50,000 *skℓℓ* gråberg; brukliga arbetssätten äro hufvudsakligen 1:o *bottentrossning* eller *pallstrossning*, 2:o *ortdrifning* och 3:o *sänkning* (se härom 301 sid. i förut nämnda Wetensk. Akad. handl.); arbetarnes antal uppgår till omkring 110. Endast undantagsvis afyttras någon mindre malmpost till personer utom bolaget. För malmens forsling till stranden finnes sedan 1838 en jernväg, hvarå omkring 25 *skℓℓ* drages å vagn af en häst.

Utö, en sätesgård på Arnön, som hörer till Bond-Arnö socken af Trögds härad och Uppsala län, består af $^1/_2$ mtl frälse-säteri och har sedan längre tider haft egare gemensamt med närbelägna sätesgården Grönsö, som ligger vester om norra Björkfjärden vid segelleden mellan Stockholm och Enköping. Underlydande godset utgöres af 2$^3/_8$ mtl frälse i Kongs-Husby, 4$^3/_4$ mtl frälse, $^5/_8$ mtl skatte i Weckholms socken; hela egorymden uppgifves till 240 tld inegor, 770 tld skog och utmark, deraf 2,163 qv.ref höra till Utö säteri (inberäknadt Helsingbo och Grönavalls skär). Godset har tillhört, utom de under art. Grönsö angifna egarne, öfverste E. Carlsson Odelström, † 1710 på sin egendom Käggleholm i Nerike, öfverste H. Falkenberg till Bälby och Grönsö m. fl., genom gifte med dennes dotter hofmarskalken C. Posse, död 1791, flera medlemmar af slägten Schulzenheim, deraf presidenten i bergskollegium D. v. S. var född här 1788, död 1848. — Utö säteri har en gammal manbyggnad af sten, som skall fordom varit kloster.

W.

Waberget, vid vestra stranden af Bottensjön, i höjd täflande med Omberget.

Wad, annex-socken till Hjälstads pastorat, är belägen uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, 2 mil s. o. från Mariestad; areal 2,083 tld fast land; $6\frac{1}{2}$ mtl skatte, 1 krono, 5 frälse; 395 inbyggare. — Socknen, som genomskäres af Tida-ån, har i allmänhet lera till jordmån; men på höjderna är klapperjord, blandad med mylla. Taxeringsvärdet är 459,300 rdr rmt. Kyrkan, af sten, i sednare åren tillbyggd, ligger $\frac{1}{4}$ mil söder från moderkyrkan och Moholms jernvägsstation på statens vestra stambana, som här går öfver Tidan och genomskär socknen. Barnundervisningen bestrides uti skolan i Hjälstad; en småskola anses af nöden. — Socknen eger märkvärdighet såsom hysande inom sitt område gamla kungsgården *Wad,* ett forntida Uppsala-ödes-gods, och hvarefter en hop stenar samt igenfyllda brunnar torde vara lemningar, om icke äfven efter en forntida stad, som skall blifvit af Danskarne förstörd; det gamla *Askubeck,* der det märkvärdiga mötet år 1200 hölls, på hvilket tionden första gången genom biskop Jerp-Ulfs påyrkande blef beviljad, och hvilket finnes omnämndt i bihanget till Westgöta-lagen, anser man sig funnit å tingsplatsen, utmärkt af 24 i jorden nedsatta stenar, som nu stå vid hemmanet *Askeberga,* der man äfven påträffat en guldring, värd 400 daler kopparmynt. I *Wads* by finnas äfven grifthögar. När grunden lades till kyrkan, skall man påträffat nere i jorden en ituklufven stock, med tvenne trianglar ihopfästad vid ändarna, och hvarpå ett menniskoskelett låg. I ett kon. Gustaf I:s bref till hr Axel Eriksson påyrkas bevis öfver de gods, hans moder vederkänt från Wads kyrka.

I socknen märkes *Waholms* säteri. — *Askeberga, Björlunda* och *Wad* äro byar, i den sistn. 1 mtl stom-hemman. *Sträte,* 1 mtl frälse, med qvarn, 2 egare. — Adress: Wassbacken.

Wad, en gård uti Simtuna socken och härad af Westerås län, med vackert läge utmed Simtuna å, 9,3 mil från Stockholm, 3,2 mil från Westerås, 2,1 mil från Linköping, 2,2 från Sala, består af $1\frac{1}{8}$ mtl skatte och $\frac{1}{4}$ mtl frälse, med en areal af 350 tld, deraf 140 åker i 6-skiftesbruk, 178 tld skog. Gården har innehafts af slägten Norberg till 1832, hvarefter den genom köp gått genom åtskilliga händer, tills den 1857 såldes af fanjunkaren G. G. Montelius till inspektor J. J. Widberg. Efter laga skiftet, som försiggick 1839, då Wad blef frånskildt från de öfriga hemmansdelarna uti Wad, gjordes flera förbättringar, isynnerhet å byggnaderna, af dåvarande egaren, fanjunkaren C. Karlén.

Wad, bergsmanssmedja uti Söderbärkes socken af Stora Kopparbergs län, har haft 100 à 200 *skåls* smide; för åren 1859—61 uppgifves en medeltillverkning af 672 centner stångjern.

Wada, konsistorielt pastorat, hörande till Vestra Roslags kontrakt inom Uppsala stift, innefattar *Wada* och *Angarns* socknar, med $29\frac{3}{4}$ mtl, bebodda af cirka 600 inbyggare. Prestgård, 1 mtl, vid kyrkan; $\frac{1}{2}$ mtl i Seneby är komminister-bost. Kyrkoherde nämnes 1323. — *Wada,* socken uti Wallentuna härad af Stockholms län, $3\frac{5}{8}$ mil n. n. o. från Stockholm, 5 mil från Uppsala; areal 4,050 tld fast mark, 0,012 qv.mil vatten; hemmantalet är $17\frac{1}{2}$ mtl, hvaraf $7\frac{3}{4}$ skatte, $8\frac{1}{2}$ krono, $1\frac{1}{4}$ frälse, bebodda 1865 af 341, år 1840 af 242 personer. Socknens vestra del är en bergländig skogsmark utan skog; östra och södra delarne utgöras af Helgö- och Wadasjöarnas från norr och Angarns från sydvest mötande dalgångar; jordmånen svag lera. Tax.värdet 378,300 rdr rmt. — Kyrkan, af sten, ombyggd 1822, ligger nära Wadasjöns södra ända. Fornlemningar äro en runsten vid Lilla

Benhammarsbron samt åtskilliga grafhögar. — Af gårdar märkas kungsgården *Stora Benhamra,* 4 mtl med *Kohltorp, Kraftorp, Rosendahl, Sättra,* hvardera af $^1/_4$ mtl; rusthållet *Lilla Benhamra,* 2 mtl, *Seneby* 1 mtl med $^1/_2$ *Skälby,* ett gods; $^1/_4$ mtl frälse *Klingsboda;* — $^3/_4$ mtl *Lappdahl, Lussinge* och *Skesta* äro hemmans namn, 2 mtl *Wadaby,* vid kyrkan, är militiæ. — Adress: Stockholm och Brottby.

Wadensjö, konsistorielt pastorat i Lunds stift, innefattar socknarna Wadensjö och Örja, med $26\frac{1}{4}$ mtl, bebodda af 800 personer. — *Wadensjö,* modersocken, är belägen uti Rönnebergs härad och Malmöhus län, $^1/_2$ mil n. o. från Landskrona, samt omfattar 1,319 tld eller 7,386 qvadratref, med $3^3/_8$ mtl skatte, $2\frac{37}{48}$ krono, $1^1/_8$ frälse, tillsammans $7\frac{13}{48}$ mtl. Socknen, som innehåller endast en by, med god åker och tillräcklig höhöstnad, en allmänning, beboddes 1865 af 265 inbyggare; har skola sedan 1849, vanligen besökt af 26 barn, och hvartill höra 2 hemman af $^1/_4$ mtl hvartdera. Kyrkan ligger $^1/_2$ mil från annex-kyrkan. — Hemmanen № 26 och 22, på $^3/_4$ mtl, utgöra en bättre bebyggd gård; — $\frac{11}{16}$ mtl är militiæ; $^1/_2$ mtl prestbol. Å № 19 finnes en väderqvarn, tax. till 12,000 rdr rmt.

Wadsbo, fögderi i Skaraborgs län, innefattar *Norra* och *Södra Wadsbo* härader med 48 socknar och staden Mariestad, som, upptagande nordligaste delen af både landskapet och länet, på en areal af 21,249 qvadratmil land, 0,886 vatten, utgöra en domsaga och 4 tingslag (se tabellen till Skaraborgs län. — Hemmantalet är $997^1/_3$ mantal. Folkmängden, som år 1852 var 50,662, uppgick 1863 till 60,770. Odlade jorden uppgifves till 115,652 tld och naturliga ängen till 56,159 tld. Tax.värdet är 37,807,931 rdr. Af sjöar, hvaraf finnas 33, äro *Wenern, Wettern, Skagern, Unden* och *Wiken* de största. I sednare tiden ha nyodlingar inom norra häradet till betydligt omfång företagits, och på de större egendomarne hafva platt- eller utgårdar börjat anläggas och grunddikning införas, hvilket exempel har inverkat på allmogen. Sålunda har nu mer i häradet, som under Gustaf I:s tid köpte spannmål från Wermland, ett omvändt förhållande inträdt. Foderkulturen och den deraf beroende boskapsskötseln uppgifvas ännu befinna sig på låg ståndpunkt; dock äro i en del af häradet, der allmogens ladugårdsskötsel från forntiden haft till ändamål att uppföda dragoxar till afsalu isynnerhet på Nerike, kreaturen merändels i bättre hull och någorlunda väl födda; äfven har häradet redan i Carl IX:s tid varit utmärkt för sin boskapsskötsel, som till en del föranledt Mariestads stadsvapen, hvilket utgöres af en oxe, uppstigande ur en flod.

Häradets namn härledes af gamla Uppsala-ödet *Wad,* beläget i häradet, och af *bo,* hvilket i lagen betyder all egendom, som tillhörer en viss egare; Wadsbo betyder alltså allt hvad som lydt under Wad, d. v. s. hela häradet, emedan allt var anslaget att besörja åbyggnaden och häfden af godset. — Wadsbo härad, det största, så ock till andra förmåner ett ibland de förnämsta, har fordom haft några befästa slott, såsom *Bjästad, Elgerås, Skagarsholm* och *Ymseborg,* numer eger det endast kungsgårdar och säterier, hvaraf *Mariæholm, Cathrineberg, Möltorp, Sveneby, Säby, Borstorp* och *Skagersholm* äro de förnämsta. Nio jernbruk finnas, nämligen *Åboholm, Sätra, Forsvik, Skagersholm, Lagersfors* och *Ribbingefors.* Efter hertig Carl, grundläggaren af Mariestad, finnas några minnesmärken och sägner. — År 1504 upplåts häradet at fru Ingeborg Åkesdotter till Svante Sture. — Af beskrifningar öfver häradet må nämnas »Oeconomisk beskrifning öfver Wadsbo härad» af C. F. Bergman, tryckt 1759.

Wadsbro, socken i Oppunda härad af Nyköpings län, annex till Blacksta, begränsad i öster af Forssa, af sjön Långhalsen i söder, i vester af Bettna, Lerbo, Sköldinge och Flen, sträcker sig omkr. 1 mil från nordost till sydvest, med en omvexlande bredd af $^1/_2$ till $^3/_4$ mil. Med en areal af 0,371 qvadratmil omfattar denna socken 27 mtl, hvaraf $\frac{13}{16}$ skatte, 1 krono, $25^3/_{16}$ frälse; den egde år 1864 en folkmängd af 893 personer. Socknens taxeringsvärde uppgick 1863 till 733,787 rdr. — Landet är uppfyldt af sjöar och vattendrag, såsom sjön Lång-

halsen, kring hvars vikar och tillflöden, från de i norr belägna *Lillsjön* och *Wassjön* samt den i den sistnämnda utfallande Weckeln, nejden företer stor omvexling af slätter, dalar och bergkullar, hvaremot nordöstra delen af socknen hufvudsakligen är en af kärr, småsjöar och mindre vattendrag uppfylld berg- och skogsmark. Jordmånen är lera af omvexlande godhet — Kyrkan, belägen $4^{1}/_{2}$ mil från Nyköping, är gammal; tillbyggd år 1656, utan torn, men prydd af flera spiror, portaler af huggen sten, grafvar för slägterna Ryning till Lagmansö (der äfven presidenten Stålarm ligger begrafven; af honom testamenterades 1,000 daler k:mt till grafvens underhåll), Falkenberg till Lagmansö, Rosencrantz till Torp, Stuart till Hedenlunda, m. fl., samt en altartafla, skänkt af riksrådet Erik Rynings enka, kopia efter Rubens. — Folkundervisningen bestreds ännu 1863 i en för pastoratets begge socknar gemensam folkskola vid Hedenlunda; men förslag var dock väckt om inrättande af särskild skola för Blacksta, äfvensom ytterligare en i vestra delen af Wadsbro vid Berga. — Såsom en anmärkningsvärd naturföreteelse torde förtjena anmärkas, att man härstädes under sommaren 1863 lyckades skjuta en dittills för svenska faunan alldeles okänd fogel, som på den noggranna beskrifningen synes hafva varit Tetrao Paradoxa eller Syrrhaptes Paradoxus; en fogel, som egentligen tillhör de kirgisiska stepperna och Tartariet, men som endast undantagsvis visat sig på några ställen i Europa. För icke länge sedan fann man här midt uppe i landet lemningar efter ett fartyg i jorden. Bland fornminnen omtalas borgruiner vid Lagmansö och Dentersta, runstenar vid Hedenlunda och Lagmansö, grafhögar på flera ställen. — Af gårdar inom socknen må nämnas: fideikommisset *Lagmansö; Berga* och *Hagtorp*, $1^{1}/_{4}$ mant. frälse, kommin.-bost.; halfva hemmanet Hagetorp gafs d. 4 Jan. 1648 till Wadsbro kyrka och Guds Ords tjenares boning af Anders Stuart d. y., som tillika förordnade år 1667, att 5 t:r säd deraf skulle årligen utgå till socknens fattiga. — *Hänlunda* eller *Hedenlunda* säteri, se Hänlunda; *Katrineborg*, 1 mtl frälse, vid Wassjön, eges af kapitenen Th. Lyon; *Wik* vid Weckeln, kronofogde-boställe, v. s. v. — Adress: Nyköping eller Sparreholm.

Wadsbro, gästgifvaregård i Dunkers socken, Willåttinge härad i Södermanland, från hvilken skjutsas till *Byringe* i n. o. $1^{5}/_{8}$ mil, *Sparreholm* i söder $1^{1}/_{4}$ d:o, *Malmköping* i s. v. $^{3}/_{4}$ d:o.

Wadstena, *Wazstena,* uppstad, 26 mil från Stockholm, $8^{1}/_{4}$ mil från Norrköping och 1 mil från Skenninge, vid Wetterns östra strand, på gränsen mellan Dals och Aska härader. Staden, som hör till 4:de klassens städer och 1805 hade 1,361, år 1863: 2,460, 1865: 2,400 invånare, hvilka hufvudsakligen lefva af åkerbruk, spannmålshandel och slöjder, deribland må nämnas spetsknyppling sedan klostrets tid, som dock nu mer till större delen är undanträngd af utlandets fabrikater, intager med 2,000 alnars längd och 1,000 alnars bredd en yta af 86 tld, hvarpå äro 382 hus och tomter (för år 1855 uppgifvas 188) med dertill hörande 1,689 tld jord, och var år 1863 uppskattad till 1,294,200 rdr rmt; allmänna bevillningen erlades med 6,656 rdr rmt. Staden, som en längre tid haft ett aftynande lif, har genom den år 1855 fullbordade hamnbyggnaden erhållit större utsigt för framåtskridande; ångbåtskommunikationen är rätt liflig. År 1805 funnos 8 handlande och 44 handtverkare, hvilket antal år 1863 uppgått till omkring 20 handlande och 60 handtverkare. Här finnes sparbank sedan 1839 med 124,983 rdrs kapitaltillgång år 1860, telegrafstation sedan 1856, enskild bank. Marknader hållas i Februari, Maj, October och November. Stadens sigill innehåller S:t Birgittas bild i sittande ställning och skrifvande i en öppen bok; bakom synes bokstafven W.

Wadstena, med rätta minnets och fromkänslans hufvudstad i norden, leder sin första upprinnelse från den köping, hvilken under benämningen Lastköping bildade sig kring det gamla kloster, som redan år 1162, under Carl Sverkerssons tid, omtalas under namn af *Jungfru Marias* eller *Wårfru-klostret.* I närheten deraf uppstod sedermera slottet *Susenborg,* hvars första grundläggning går långt tillbaka i tiden, och på hvilket Birger

Jarl skall stundom hafva hållit sitt hof, ehuru det redan då lärer hafva varit ansenligt förfallet. Sedermera lät Birgers son, kon. Waldemar, i närheten af Susenborg bygga ytterligare ett slott eller kungshus, kalladt Waldemarshus, der åtskilliga konungar af Folkungaätten residerade, men hvilket dock redan efter 150 års förlopp var så förfallet, att den sten, hvaraf det var sammansatt, refs, bortfördes och användes till annan byggnad. Denna byggnad var det af Sveriges yppersta helgon, den hel. Birgitta, år 1346 grundlagda stora kloster, hvilket inom kort blef det förnämsta i norden; till detsamma testamenterade kon. Magnus II och hans gemål Wadstena by och kungsgård. Klostrets byggande afstannade dock under de inbördes krigen, och när den hel. Birgitta från Rom hitsände Johan Pederson, för att med biträde af biskop Thynne i Wexiö uppföra och inreda klostret på den af konungen skänkta grunden, fanns der icke ens ett spår af de trenne stenhus, som förut stått på samma ställe. Först år 1367 företogs med allvar byggandet af klostret, och kon. Albrecht utskref dertill en skatt af hela riket, som skulle utgå i everldliga tider. Klostret, egentligen ett nunnekloster för systrar och bröder af *S:t Salvators* eller *Frälsarens Orden*, hvilken dock framdeles ansågs som en utgrening af Augustiner-orden, fick sin regel bekräftad af påfve Urban V år 1370 och ytterligare stadfäst af Gregorius XI år 1377. Redan 1373 afled den heliga stiftarinnan i Rom, och hennes lik hemfördes till Sverige; men först år 1383 var klostret så färdigt, att det kunde förses med innebyggare, hvilket skedde den 23 och 24 Okt. nämnda år, då erkebiskop Henrik i Uppsala, biskop Nils i Linköping och biskop Thord i Strengnäs i klostret intogo 46 nunnor och 16 munkar; ett antal, som sedermera ökades till 60 systrar och 25 bröder, bland de sistnämnda 13 prester, 4 diakoner och 8 tjenstemunkar, så att hela antalet motsvarade Jesu 13 apostlar och 72 lärjungar. Wadstena klosters uppbyggare uppgifves vara Jacobus Bicare — på svenska Jakob Bägare — om hvilken det heter i Diar. Wadstenense: Han var en man af adlig börd, adligare genom sina utmärkta egenskaper, utan svek, rättfärdig och gudfruktig; torde vara förtjent att ihågkommas bland Sveriges arkitekter. Hans och brödernas grafstenar visa de tre bägarne å skölden samt ett kors ofvanföre vid högra hörnet. Först år 1430, den 16 Febr., invigdes högtidligen af erkebiskop Johannes Haqvini Wadstena kloster åt Guds Moder och den Hel. Birgitta; samma år blef det en fristad för den af sin gemål illa misshandlade drottning Philippa; det vann snart högsta anseende, pilgrimer strömmade dit från alla Europas länder, talrika kloster i främmande land erkände det som sitt moderkloster, drottningar (Philippa och Margaretha), till och med konungar (Christopher) läto upptaga sig bland dess medlemmar. Huru mycken rikedom, som pilgrimerna tillförde klostret, kan man finna deraf, att t. ex. vid jubelfesten år 1394 icke mindre än 10,740 marker silfver inflöto i offer och frivilliga gåfvor af botgörare, en för denna tid ofantlig summa, hvaraf dock klostret fick behålla endast ena hälften, enär den Hel. Fadren i Rom visligen förbehållit sig den andra. Kring detta kloster uppblomstrade med rask fart Wadstena stad, som trifdes och frodades i skuggan af de heliga murarna och blef på visst sätt en andelig hufvudstad för Sverige. Att handeln, särdeles med födoämnen och dylikt, skulle frodas i dess grannskap, torde man finna redan deraf, att till klostrets årliga kosthåll åtgingo 120 t:r råg, 24 t:r hvete, 288 t:r malt, 14 *sktt* humle m. m. Klostrets vördade skyddshelgons ben förvarades i ett silfverskrin, bekostadt af Sten och Thure Bjelke samt vägande 629 marker, och oräkneliga gåfvor och skänker strömmade från alla håll till det heliga huset. Efter S:t Birgittas död förestod fru Karin klostret och lärde med ord och eget efterdöme de unga qvinnor att uppoffra, lida och försaka. I vår tid äras de högst, som njuta och föra lysande lefnad, medan tusende arbeta och lida nöd. Då räknades det för en ära att sjelf umbära mycket för att kunna öfva mycket godt. Karins messomarknad d. 25 Oktober i Linköping var länge ett minne af S:ta Katharina. Det var i Wadstena klostersal hertig Carl, sedermera konung

Carl IX var utsatt för ett mordförsök af en af nunnorna. Klosterträdgården var beryktad för sina förut i landet okända frukter; så skall det första bergamottsträd, som vuxit i Sverige, vara planteradt i klostrets trädgård; men af dess alster var dock S:t Birgittas lök mest beryktad för dess kraft att fördrifva sjukdomar. I den nu åter väl vårdade trädgården står en runsten, № 1,172 i Liljegrens runurkunder.

Men Wadstena kloster, ehuru ämnadt att bibehållas i everldliga tider, skulle också falla, och Westerås riksdag 1527 gaf dödsstöten åt detsamma, likasom åt alla andra kloster i Sverige. Det upprättades väl af kon. Sigismund, men endast för en kort tid. Waldemarshus hade måst lemna sin sten och tegel till klostret; klostret (och andra sådana i trakten) fick äfven i sin ordning lemna materialier till en byggnad, som reste sig i dess grannskap och, i likhet med mycket annat, bevisade, att kyrkans makt tagit ett slut, och att staten tagit öfverväldet. År 1545 lade gamle konung Göstaf på samma ställe, der Waldemarshus fordom stått, grundvalen till ett nytt slott, *Wettersborg* eller *Wadstena slott*, hvilket ännu står qvar, illa misshandladt af tidens tand, likväl under de sednaste åren restaureradt och renoveradt. Slottet, som håller inom murarna 100 alnar i längd från öster till vester och i bredd 24 alnar, uppfördes af 2:ne utländska konstnärer, Bulgrim och Jac. Wee; det hade i tre våningar en mängd stora och prydliga rum och omgafs med grafvar och vallar, på hvilka kanoner stodo. I alla fyra hörnen på yttre sidan befunnos s. k. rundlar med kanonluggar; på inre sidorna, gent emot slottets flygeltorn, voro två fyrkanter med rum i flera våningar. En stor och rymlig trädgård lades äfven till slottet, hvilket — ty i gamle kung Göstafs tid gick allting raskt undan — redan 1552 var så fulländadt, att konungen den 22 Aug. der kunde fira sitt bröllopp med Katharina Stenbock. Enligt konungens testamente tillföll slottet, jemte hela Östergötland, hans son, hertig Magnus, som här tillbragte större delen af sin sorgliga lefnad. Under hans tid fulländades slottsbyggnaden år 1563 och uppsattes öfver slottets portal hertigens vapen med omskrift: *Magnus Princeps Ostrogothiæ. Auxilium meum a Domino.* Det var på Wadstena slott, som arfkonung Erik upptäckte den mycket omtalade kärlekshandeln emellan grefve Johan af Ostfriesland och den guldlockiga konungadottern Cecilia och dervid, utan undseende för den gamle fadern och utan aktning för systerns ära, förfor på ett sätt, som gjorde denna händelse till en spik i Gustaf Wasas likkista; det var också från ett fönster i Wadstena slott, som den vansinnige Magnus kastade sig i slottsgrafven, lockad af Wetterns sjöfru med sången: »Hertig Magnus, hertig Magnus, trolofven J mig, — I sägen icke nej, utan ja, ja!» — som det heter i den gamla visan. På Wadstena slott var det ock, som kon. Eriks bröder, sedan de bemäktigat sig slottet, hvilket då lärer blifvit illa medfaret, afslöto förbundet mot brodern och kommo öfverens om att regera gemensamt, — en öfverenskommelse, som sedan bröts af hertig Johan, hvilken dock år 1576 återställde och starkare befäste slottet. Wadstena slott innehades sedan af hertig Johan af Östergötland, hvilken der af Carl IX högtidligen belänades med Östergötland och sedan residerade på slottet, på hvars förskönande han använde ansenliga summor. Slottet tillföll pfalzgrefve Adolf Johan, hvilken dock emot vederlag af Bråborgs slott afstod Wettersborg till lifgeding åt drottning Christina, sedan denna afsagt sig regeringen. Slottet blef sedan lifgeding för Carl X:s enkedrottning, Hedvig Eleonora, men torde redan då hafva varit i förfall, emedan drottningen sjelf bebodde ett nedanför vindbron befintligt träbus, kalladt »Drottningsbyggningen», medan en motsvarande byggnad af samma material, kallad »Hauptmansbyggningen», beboddes af hennes befallningshafvande öfver Wadstena län och hennes hof. I »Drottningbyggningen» bodde äfven den olycklige konung Stanislaus af Polen, sedan han efter Pultawaslaget nödgats fly från sitt rike, hvilket han slutligen, och då hans dotter blifvit Frankrikes drottning, utbytte mot hertigdömet Lothringen, der hans minne ännu lefver i välsignelse. I samma byggnad sammanträffade med

hvarandra, efter 19 års skilsmessa, Carl XII och hans syster, Ulrika Eleonora, den 30 Aug. 1716, för att efter en dags sammanvaro icke råkas mer. Det förfallna slottet skulle, enligt ständernas beslut år 1747, bli bostad för fröknarne i det då inrättade adliga jungfrustiftet; men de 200 daler silfvermynt, som utgjorde det årliga statsanslaget till reparationer, förslogo till ingenting, och sålunda fick tiden fortsätta sitt förstörelseverk. Vidare inrymdes år 1753 uti slottet en kammarduksfabrik, hvartill 227 arbetare införskrefvos från Flandern, och hvilken årligen tillverkade för ett värde af 20—30,000 daler kopparmynt, men hvilken snart flyttades till staden och förvandlades till en drällsfabrik. Ändtligen fulländades den gamla Wasaborgens förnedring genom dess förvandlande till spannmålsmagasin, och der höfviska riddare och stolta jungfrur fordom trådde dansen, der höllo nu råttorna sina gillen, till dess de sednare årens ständer förbarmade sig öfver den gamla konungaboningen, hvilkens reparation är nu fullbordad och Wadstena slott en bland de vackraste slottsbyggnader i Sverige. — Staden erhöll privilegier år 1400 af drottning Margaretha, som jemte rådet sökte året förut att rycka den uppväxta staden från klostret till kronan; men klostret vann sin rätt i ett räfsteting med Sten Bengtsson Bielke till domare. Wadstena blef snart en ansenlig stad, der flera herredagar och möten höllos; år 1400 förklarades här Erik af Pommern myndig, 44 år sednare föreföll det stormiga uppträdet, der Engelbrekt fattade biskop Knut i Linköping vid halsen, och som slutade med att allesammans underskrefvo ett bref till kon. Erik, deri de uppsade honom tro och lydnad. År 1466 valdes här till riksföreståndare Erik Axelsson Tott; år 1501 afskickade ständerna härifrån ett afsägelsebref till konung Johan II och valde Sturen åter till riksföreståndare. Tjugo år derefter uppträdde Gustaf Eriksson här, der ständerna redan ville sätta kronan på hans hufvud, men som han afböjde med de orden, »att en annan gång kunde det ske med större bestånd och anseende», hvilket ock 2 år derefter gick i fullbordan. År 1526 lades här grunden till arfföreningen, år 1576 försökte Johan fast förgäfves att vid en riksdag härstädes förmå ständerna antaga lithurgien, år 1587 ingingo konung Johan och hertig Carl här en förlikning. Stadens sista privilegier äro af kon. Carl XI år 1676. Uppkomsten af Askersund och Hjo i 17:de århundradet förorsakade en minskning i den vinst stadens invånare förut haft af kringliggande orter; år 1481 nämnes Wadstena i andra rummet bland länets städer, men från medlet af sistnämnda sekel nedsjönk staden till näst den sista ibland dem. Flera eldsvådor ödelade den, såsom 1423, 1432, 1480, 1487, 1495 och 1567. Förnämsta byggnader äro kyrkan, den s. k. *Blåkyrkan*, uppförd af huggen tälgsten, mellan åren 1395 och 1424, som ännu qvarstår i det hela orörd; här finnas de skönaste altarskåp, målningar, vapen, epithaphier öfver de ädlaste ätterna; *kurhuset*, en byggnad från år 1767 af fordna munkklostrets lemningar med 62 sängplatser; *hospitalet* för sinnessvaga, sedan 1816, af fordna nunneklostret; *central-hospitalet* med 290 sängplatser; *rådhuset* af sten, från 1578, 2 våningar högt; *skolhuset* är sedan 1833 inredt i tornet af fordna stadskyrkan S:t Petri; skolan är ett lägre treklassigt elementarläroverk, lärjungarnes antal 53. Wadstena stad utgör tillsammans med S:t Pehr och Strå socknar ett regalt pastorat af Linköpings stift, med en folkmängd af 3,765 personer.

Wagnsbro domsaga, den 3:dje inom Westerås län, omfattar Wagnsbro och Norrbo härader samt Gamla Norbergs bergslag, eller länets nordvestra del; år 1865 var folkmängden omkring 19,635.

Wagnsbro, härad i Westmanlands län af Bergslags fögderi och Wagnsbro domsaga, omfattar Westra Fernebo socken, med undantag af en liten del, samt en trakt af Karbennings socken och begränsas i norr af Dalarne, i öster af Öfver-Tjurbo, i sydost till Norrbo, i sydvest till Snefringe och i öster till Norbergs bergslags härad. Hemmantalet utgör $106^{7}/_{16}$ mtl på omkring 2,6 qvadratmil; folkmängden uppgår till något öfver 4,160. Häradet genomflytes från nordvest till sydost af *Wagnsån* eller öfre loppet af Svartån, som sedermera

utfaller vid Westerås, bildar härstädes *Långsjön* och *Hörendesjön* samt omgifves af en bred, sidländt dalgång, som vidgar sig till vidsträckta, ofta sumpiga slätter. I nordost stryker den breda, men obetydligt höga *Långheden* fram; i öster Salboheden. Jordmånen är omvexlande, lera i de bättre lottade trakterna, för öfrigt sand-, mo- eller mossjord. Åkerbruket är knappt tillräckligt för behofvet; vigtiga binäringar äro boskapsskötsel, tjärubränning och bergsbruk. — Gamla tingsstället var beläget på Wagnsbacka, en hög backe vid Svartån, der stora bergslagsvägens bro går öfver densamma; numera vid Fernebo kyrka. Häradets vapen är en plogbill med en hammare.

Wagnshärad, socken i Hölebo härad af Nyköpings län, i ecklesiastikt hänseende annex till Trosa socken, begränsad i norr af Wårdinge och Hölö socknar, i öster och söder af Tullgarns- och Trosafjärdarne, i sydvest af Trosa och Westerljung samt i öster af Thorsåker. Gränserna äro för det mesta skarpt utstakade af naturen, så att t. ex. Långsjön och Norrbosjön jemte dess utfallså till större delen bilda norra gränsen, sjön Sillen hela den vestra och Trosaån nästan hela sydvestra gränsen. Socknen utgör en landremsa af $1\frac{1}{2}$ mils längd från nordvest till sydost, men endast $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{2}$ mils bredd, mot sydost bildande en betydlig halfö i hafvet, och upptager med några holmar och skär en areal af 12,381 tld fast mark, med $39\frac{13}{24}$ mtl, hvaraf $13\frac{2}{3}$ skatte, $16\frac{1}{2}$ krono samt $9\frac{3}{8}$ frälse, alltsammans år 1863 taxeradt till 878,780 rdr. Socknen beboddes år 1766 af 814 personer; detta antal hade 1810 minskats till 793 och 5 år sednare till 720, men hade sedermera 1840 ökats till 889, och 1864 till 1,103. Skolväsendet är gemensamt med moderförsamlingen. — Landet företer i trakterna vid hafvet den vanliga skärgårdsnaturen, längs Trosa-ån, som gör några för vattenverk begagnade fall, är landet jemnt eller obetydligt kuperadt, men mot vester och norr samt i det inre är deremot mera bergländig mark; vid kusten af Långsjön resa sig berg till 200 fots höjd. Jordmånen å slätterna är lera; vid hafvet idkas fiske såsom hufvudnäring; skogen är betydligt medtagen. — Kyrkan, belägen $\frac{3}{4}$ mil n. v. från Trosa, är nyuppförd i den moderna, s. k. »ladustilen», med ett vanligt fult fyrkantigt torn och har grafvar för slägterna Barclay och Siegroth. Af fornminnen förefinnas stensättningar, bautastenar och runstenar på åtskilliga ställen. — Bland gårdar må nämnas: *Öfver-* och *Ytter-Åda* vid Trosa-ån; *Stora Åby,* kronolänsmans-bost.; *Solberga,* kommin.-bost.; *Nora,* $4\frac{1}{8}$ mtl, jemte andra $9\frac{1}{8}$ mtl lyda under Tullgarn; *Löfsta,* 1 mtl krono-säteri, vid sjön Sillen, gammalt kyrkogods, reducerades från Siegrothska slägten och är nu boställe för häradshöfdingen i Konungadömets domsaga; *Lundby,* $3\frac{1}{2}$ mtl frälse och skatte, eges af notarien J. R. Hjort; *Fredriksdal* m. fl. Vid Stora Åby gästgifvaregård är häradets tingshus beläget. — Adress: Södertelge, Trosa, Nyköping eller Gnesta jernvägsstation.

Waholm eller *Wad* med *Råberga,* en egendom om $1\frac{1}{2}$ mtl frälse och 1 skatte i Täby socken af Örebro härad och län, belägen $1\frac{1}{4}$ mil från Örebro, $\frac{1}{2}$ mil från jernbana och $\frac{1}{32}$ mil från sockenkyrkan, har en areal af 200 tld åker, 100 tld äng och 300 tld skog, den sednare »anses kunna lemna 50,000 rdr, om man har lust att hugga ned den.» Utsädet är 100 t:r säd samt 30 t:r potates. Genom egorna, som ligga i en regulier figur omkring gården, flyter Täbyån, vid hvilken är anlagd en qvarn med 3 par stenar och grynverk samt enbladig såg. Egare var år 1863 v. auditören N. H. T. Geijer, då egendomen var åsatt ett taxeringsvärde af 77,100 rdr.

Waholm, ett frälse-säteri af 1 mtl, är beläget uti Wads socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, vid vestra stranden af Tidån, samt bebygdt med karaktershus med 4 flygelbyggnader, omgifna af tvenne trädgårdar, hvaraf den ena omgifves af höga planterade ekar. Åkerjorden består af lera och lermylla; löf- och barrskog finnes, dock utom socknen, fiske i närbelägna *Östen,* ån Tidan och i en genom egorna löpande större bäck. Egendomen har tillhört fru Chr. Bjelkenstjerna, i början af 1700-talet en friherre Bonde; såldes år 1731 till r. r.

och presidenten, grefve Lagerberg; bland egare på sednare tiden nämnas kapiten Edvard Carleson, v. pastor F. Beckman, löjtn. grefve C. J. v. Hermansson 1831, och possessionaten G. Sundberg 1864.

Waholm, säteri sedan 1736, hade 1818 jemte i sambruk liggande $^1/_2$ fr. Häljarp, ett utsäde af 31 t:r och var 1863 taxeradt till 90,000 rdr rmt; underlydande äro $1^1/_4$ frälse, $1\frac{1}{4}\frac{1}{8}$ mtl skatte; af verk finnas grofbladig såg och qvarn.

Waksala, *Waksala,* härad i Uppsala län, beläget öster och sydost om Fyrisåns nedra lopp, mellan Rasbo härad i nordost samt Långhundra och Erlinghundra härad af Stockholms län i s. o., omfattar på en areal af 166,181 qvadratref, hvaraf 0,013 qvadratmil äro vatten, socknarne Danmark, Waksala och Gamla Uppsala, med $189^3/_{16}$ mtl, samt $2^1/_4$ mtl af den hufvudsakligen till Norunda härad hörande Ehrentuna socken. Inbyggarnes antal uppgick år 1855 till 2,920, och 1865 till något öfver 3.255 personer utom 50 på Ehrentuna sockendel. — Landet består af skoglösa slätter, med spridda bergkullar. Odlad jord uppgifves till 70,113 qvadratref, med mycket bördig jordmån, naturlig äng till endast 23,868 qvadratref, 56,348 dito äro skogsmark. Af verk och inrättningar finnas 5 qvarnar, 1 stamp, 1 såg och 6 tegelbruk.

Häradet hör till 4:de fögderiet, Bälinge — Rasbo och Medlersta Upplands domsaga, med tingsställe i Uppsala stad; i sitt vapen förer det Baldurs hufvud. Märkliga gårdar och ställen äro *Gamla Uppsala* kyrkoby, *Hammarby* och *Jälla,* säterier, det förra märkvärdigt såsom hafvande tillhört Linné, samt $4^7/_8$ mtl berustade säteriet *Bergsbrunna.*

Waksala (i 1825 års jordebok), socken i häradet af samma namn, inom Uppsala län, belägen mellan Funbo socken i öster, Danmarks i sydost, Fyrisån och Uppsala stads egor i vester, Gamla Uppsala och Ehrentuna i nordvest samt Rasbo i nordost, innefattar på en areal af 53,588 qvadratref land $58\frac{15}{16}$ mtl, hvaraf $42^3/_{16}$ skatte, $6\frac{11}{16}$ krono, $10^1/_{16}$ frälse, med obetydliga vattendrag af blott 248 qvadratref. Namnet, som ömsom skrifves Waksala och Waxala, har ansetts böra härledas af tidsordet »vaka» och det gamla substantivet »sala», hvilket dock möter svårigheter, då man vet, att socknen i äldre tider kallades Waxaldh. Den består till största delen af skoglös slättmark, med några få här och der spridda lundar och trädgrupper, med undantag af den ostligaste, något bergländiga delen. Jordmånen, nästan öfverallt hård lera; åkerbruk, så godt som enda näringen, helst det nära grannskapet med staden lockar till skyndsam försäljning af ladugårdens obetydliga produkter i den form, som fortast kan inbringa en kontant styfver till uppköp af delvis föga angelägna varor; till och med en god del af den knappa fodertillgången säljes af mången på Uppsala torg, till stort mehn för den i allmänhet magra jorden, hvilken sålunda blir alltför mycket i saknad af gödning. Åkerjorden upptager 21,919 qvadratref, ängen 9,594 d:o. Folkmängden är något öfver 1,000 personer. — Stora landsvägen till Roslagen framgår här i nordostlig rigtning, nära förbi kyrkan; likaså en mindre till Gamla Uppsala samt Dannemora. Kyrkan, troligen en af de äldsta i riket, belägen blott en dryg $^1/_4$ mil från staden, ursprungligen byggd af gråsten, men med yngre tillbyggnader af tegel, har ett ganska högt spetsigt torn, synligt öfver hela den vidsträckta Uppsala-slätten; betydligt reparerad på 1790-talet. Pastoratet, af 2:dra klassen, är sedan 1621 præbende åt förste theol. prof. och domprosten i Uppsala. Kyrkoherdens boställe, $1^1/_2$ mtl. $^3/_4$ mant. i *Brillinge* är komminister-boställe. Det $^1/_8$ mil från kyrkan belägna skolmästareboställe *Wallby* (med särskild byggnad för skolan), utgörande en löne-donation från Jälla gård och sannolikt det största i landet, består af $1^1/_4$ förmedl. mtl, med närmare 40 t:rs utsäde; är dock betungadt med åtskilliga onera, som fortfarande åtfölja jorden. Vid ledighet utnämner egaren af Jälla en af de tre af domkapitlet föreslagna sökanderna. Till lärarens skyldigheter hörer, enligt donationsbrefvet, att till nattvarden bereda socknens ungdom, således sina från skolan välbekanta disciplar; en högst ovanlig, men säkerligen välbetänkt anordning. — Af fornlemningar finnas både högar och runstenar, af hvilka sednare flera,

nära att för alltid gå förlorade, genom den outtröttlige fornforskaren R. Dybecks bemödanden åter blifvit i dagsljuset frambragta; så äro i Bolstas och Jädras egor återresta på åboernas egen bekostnad derstädes igenfunna stenar, hvaribland bautastenarne 391 och 393. Såsom prof på höga vederbörandes penningeförlägenhet i fordna tider må här nämnas den intill våra dagar bibehållna notisen, att krono-utskylderna från flera af Upplands härader, hvaribland Waksala, i medlet af 13:de seklet flera gånger blefvo som hypothek pantsatta till en viss Gissle Elineson, för lån af tolf till tretton hundra mark silfver. — Gårdar: säteriet *Jälla* (se den art.), med dithörande 3 frälsesäteri *Forkarby* (i häfderna omnämndt redan i 13:de seklet), i sambruk med $^3/_8$ ber. säteriet Trälösa; 1 mtl rusthåll *Råby;* $2^1/_2$ mtl rusthåll *Gnesta* (eller *Gnista*) eller *Fyrislund;* $1^1/_2$ frälse-säteri, $^3/_4$ rusth. *Witulsborg,* 2 mtl krono *Törnby* är ett akademi-præbende-hemman. $^1/_8$ mtl krono *Grönviken* är skogvaktareboställe, beläget på kronoparken *Örlösen.* — Af bynamn förekomma *Bolsta, Hellby, Skälby, Svia* eller *Svedja, Ångersta, Årsta* (namnet kändt genom der boende Jan Person, städse omvald riksdagsman sedan många år tillbaka). I *Ångersta* erhöll den förste doktorn efter reformationen, Johannes Svenonis Raumannus och länge den ende i riket, 1613 till förökning af sin lön ett hemman. — Af verk och inrättningar finnas: 2 tegelbruk och 1 väderqvarn. — Adress: Uppsala.

Walaholm, egendom uti Hofva socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, belägen mellan sjöarne Skagern, der Hofva-ån utfaller, samt Unden, der Gårdsjö-ån utlöper, omkring 3 mil från Mariestad, utgöres af hufvudgården, 1 mtl fr.-säteri, och underl. $5\frac{13}{96}$ mtl frälse och skatte, samt särskildt skattlagda intägter; arealen är något öfver 4,000 tld, utom nyligen tillköpta skogstrakter af c:a 700 tld; på den under eget bruk varande åkerjorden, något mer än 500 tld, utsås gemenligen 80 t:r höstsäd, 350 t:r vårsäd; vid godset äro 363 personer mantalsskrifna. I geognostiskt hänseende må nämnas, att trakten består till största delen af den i norden allmänna grofva gneissen och granitartade gneissen, med n. n. v. och s. s. o. strykning samt schiktfall mot öster. På några ställen förekomma synliga schikter af flere hundra famnars bredd, der gneissen är genomdragen af qvarts- och fältspatsådror samt på en del ställen af smala ådror af svafvelkis och kalk, hvarjemte körtlar af hornblendesten och diorit flerestädes anträffas samt ett och annat mindre lager chloritskiffer och någon gång inströdd granit. Vid sjön Skagerns södra strand finnes ett afskildt lager af sandsten, utskjutande i sjön med n. v. rigtning och 45^0 fall mot n. o.

Walaholms säteri är köpt från kronan af Johan Duvall, har tillhört ryttmästaren Jakob Lenck, som blef dödsskjuten i slaget vid Helsingborg år 1710, kammarjunkaren Gadde år 1814, och nu sednast f. d. statsrådet och landshöfd. J. af Wærn, som här grundlagt stiftelsen af en förening för hästafvelns förbättring samt införskrifvit hästar af percheronsrace från Frankrike och hornboskap af ayrshire-race från England, hvarjemte han genom betydliga odlingar och förbättringar (så t. ex. uppgafs säteriet 1818 med endast 20 t:rs utsäde, ingen egen skog, gammalt trähus), fördubblat egendomens värde. Medelst folkskola vid gården samt en större flickskola vid utgården Nyängsholm är sörjt för underhafvandes undervisning. Säteriet taxerades 1863 ensamt till 55,000 rdr rmt. — Till egendomen höra följande verk: *Hofva* eller *Qvarn-Häljatorps* mjölqvarnar af 4 par sammälds- och 1 par siktstenar, *Hungstorps* qvarn af 2 par sammälds- och 1 par siktstenar, Gårdsjö qvarn af d:o, samt Qvarnhäljatorps och Gårdsjö legosågar samt Gårdsjö och Burens vadmalsstampar, tegelbruk med engelskt maskineri samt engelsk torkinrättning för spannmål. — I närheten af utgården Hedarne finnas lemningar efter uråldrig stensättning, som, enligt traditionen, varit Hofva tingsplats eller domaresäte.

Walbo, *Wahlbo,* i gamla handlingar kallad Walabo och Waalbo, socken, utgör den längst i öster utskjutande delen af provinsen Gestrikland i Gefleborgs län, gränsar i norr till Ugglebo, i n. o. till Bottniska viken, i öster till Elfkarleby socken af Uppsala län, i söder till

Hedesunda, i vester till Ofvansjö socken; är ett med sanka myrtrakter betäckt, nästan alldeles jemnt land, till sitt utseende mycket enformigt, med undantag af de odlade och bebyggda stränderna af den genom socknen gående Gafle- eller Gefleån. Hela arealen i qvadratref är 567,059, deraf 47,137 vatten, som upptagas af 49 sjöar och tjernar, hvar jemte provinsens största sjöar: *Storsjön* ligger till $^1/_{10}$ inom socknens gränser, och *Öjaren* uti nordligaste delen af socknen. Utom dessa må nämnas *Lundbyggesjön, Trösken, Wahl-, Selg-* och *Elgsjöarne*. Socknens största längd från vester till öster $2^1/_2$ mil, från norr till söder mellan 3 och $1^1/_2$ mil. Rådande jordmånen är i allmänhet blandad eller myraktig jord, frambringande knappa skördar, endast söder om Gafleån finnes leraktig jord eller lera på mergel. Hemmantalet är $66\frac{47}{96}$ mtl, deraf $57\frac{1633}{2400}$ mtl skatte, $7^7/_{10}$ krono, $1\frac{16}{150}$ frälse, på en areal af 104,832 tld, i det närmaste motsvarande 4,53 qvadratmil, dessutom finnas 19 båtsmanstorp, 387 backstugor, 286 lägenheter, 3 jernbruk med 14 härdar, 101 öfriga verk, allt med ett uppskattningsvärde af 1,176,274 rdr rmt. I bevillning erlägges c:a 2,374 rdr, i ständiga räntor 13,232 rdr. Sedan Gefle-Dala jernväg blifvit fullbordad, torde den för socknen, till följd af de många fororna, ganska kännbara väghållningsskyldigheten blifvit lindrad; jernvägen sträcker sig från Tolffors bruk inom socknen ungefär $1^1/_4$ mil, och har stationer vid *Lund, Margretehill* och *Bäck*. — Näringar äro jordbruk, som, ehuru på sednare åren betydligt förbättradt, har dock lemnat till afsalu endast c:a 5 à 600 t:r potäter årligen; vid härvarande *Åby* egendom finnes väl den utmärktaste ladugård i orten, men allmogens kreatur gifva genom kraftlöst foder högst 300 kannor mjölk årligen; landtbruksskola finnes å kungsladugården *Wall*. Utsädet i 26,325 qvadratref åkerjord uppgifves till 4,032 hafra, 2,390 råg, 2,342 korn, 168 ärter, 105 hvete, allt i kubikfot. Bergsrörelse, som bedrifves vid *Tolffors, Forsbacka* och *Mackmyra* bruk samt *Walbo* masugn, der årliga tillverkningarne uppgå till c:a 37,453 ctr stång- och ämnesjern. Binäringar utgöras af tillverkning af mur- och taktegel samt brytning och bränning af kalk, kolningar till bruken, timmerarbete i Gefle, snickeri, smides- och stenhuggeriarbeten samt foror. Djurfångst och fiske äro nu mera ringa, lax och ål fångas till husbehof i Gafleån, elg och skogsfogel äro de enda nu mer öfriga djur. Oaktadt trävaruexport till en del ännu härifrån pågår, torde nu mera föga dertill samt till husbyggnad tjenlig skog återstå. — Folkmängden, uppgående till omkring 5,400 (för år 1865 uppgifves af Statistiska Byrån 5,196, i mantalslängden för år 1863: 5,427 och af Hahr för år 1861: 5,216), har sedan år 1810 ökats med något öfver 2,000. Hos folket märkes en viss hyfsning i umgänge samt snygghet i bostäder och klädsel. Socknen, som i förra tider, tillsammans med Hille såsom annex, utgjort ett pastorat, med undantag af Söderby och Hemblingby byar, lades 1602 som annex till Gefle pastorat, förklarades åter 1849 för eget och är nu ett regalt pastorat af 2:dra klassen, $11^1/_4$ mil från stiftsstaden Uppsala. Hemblingby, som fortfarit att i kyrkligt hänseende höra till Gefle stad, är sedan 1864 i alla afseenden lagd till denna socken. Kyrkoherdens och komministerns bostäder äro uppförda 1850—51; det gamla pastorsbostället *Wall* indrogs till kronan och lades under landshöfdinge-bostället. Kyrkan, nu 157 fot lång och 44 fot bred anses ursprungligen vara från 12:te eller 13:de seklet, hon är betäckt med takhvalf på 2 pelarrader. Socknen är indelad i 6 skoldistrikter af hvilka 2 hafva fasta skolor vid Bäck sedan 1847 och vid Forssbacka bruk. Sockenmagasinet upplöstes för flera år sedan, till följd af lättheten, att i missväxtår få säd från staden. — Ett kapell finnes sedan 1851. Bland fornlemningar nämnas *Gadda* eller *Gaddöborg*, se den art., grafhögar och runstenar, hvaraf den i Lundbyggeåkern är den märkvärdigaste, anses vara öfver någon mäktig Helsingarnes höfding. För några år sedan gjordes ett rikt fynd af kufiska mynt.

Socknens förnämsta verk och största egendomar äro redan omnämnda, vidare må anföras: *Sofiedal* egendom, *Walbo* såg, jernmanufakturverket *Berg, Gaddö-*

borgs pappersbruk å Ön samt några hemmans namn: *Jerfsta, Häcklinge, Sveden, Åsbyggeby, Westanås, Murlanda, Öfver-* och *Ytterhärda* m. fl., 8 tegelbruk, 21 skattesågar finnas. Socknen ligger $^1/_2$ mil från adressorten Gefle.

Walbo, masugn i förutbeskrifna socken, $^1/_8$ mil från Mackmyra bruk, är ej på flera år begagnad.

Walbo, härad på Dal uti Elfsborgs län, omgifvet i söder och vester af Bohus län, i norr af Wedbo, i öster af Wedbo, Nordals och Sundals härader, innefattar på en yta af 135,456 tld fast land, deraf 9,845 odlad jord och 5,628 naturlig äng, 5 socknar (se tab. till art. Dal) med $196^1/_4$ mtl, bebodda 1845 af 10,749 och 1865 af 14,135 personer, samt 0,319 qvadratmil vatten. En mindre del i norr är jemn, men det öfriga utgöres af en myckenhet smärre höjder och dalsänkningar. Skog till byggnader och andra husbehof saknas af många hemman. I norra delen är jorden af sämre beskaffenhet, i södra deremot bördig. Häradets namn skrefs Wardisniar i kon. Magnus Barfots saga, Ordhenæ i ett bref 1289 af kon. Magnus Ladulås, Warbo 1502. Det omfattar 2 länsmansdistrikt. Häradets norra del anser R. Dybeck bebos af en egen folkstam; i allmänhet har folket mörka, breda och mycket grofva ansigten, med bruna, små och runda, samt nära intill hvarandra sittande ögon. Allmogen är kall och trög, men uppblossar snart till en hetta, som gemenligen finner uttryck i råheter. Folket är ock i allmänhet illa kändt af grannarne. Se vidare art. *Rennelanda, Rådanefors* jernbruk och *Dagsholms* säteri.

Walbo, *Wallbo,* kapell uti Undersåkers socken af Jämtlands Södra fögderi och län, för lapp-allmogens räkning uppfördt år 1864; bygdt af korsvirke och bräder samt hvitmåladt, tager det sig, med sitt vackra torn, rätt väl ut, på en hög kulle, omgifvet på afstånd af höga, snöbetäckta fjell. Kyrkan, som rymmer omkring 150 personer, är uppbyggd af en enka, egande hemmanet Wallbo, $^1/_4$ mtl skatte, allmänt känd för sin gifmildhet och gästfrihet; sonen, jemte en dräng, hafva ensamma på ett år verkställt arbetet; målningar och prydnader å predikstol, altartafla, orgelverk m. m., äro utförda af bildhuggaren Söderqvist.

Walbo, vette på Hisingen, rå mot Norge 1554.

Walboåsen i Torps socken af Walbo härad på Dal, rå mot Norge 1554.

Walbricka eller *Jönsarbo,* stångjernsbruk i Heds socken af Skinnskattebergs härad och Westerås län, vid Hedströmmen, har vid en härd en årlig medeltillverkning af 3,902 centn.; egare hr C. J. Ohlsson på Riddarhyttan; tillhörande jordegendom utgöres af *Jönsarbo,* $^3/_8$ mtl skatte, med qvarn för 2 par stenar.

Walbricka, ett mantal skatte i Bro socken och Åkerbo härad af Westerås län, med tegelbruk, tillhör jemte $^1/_4$ mtl skatte Ersbo brukspatron Lorichs arfvingar på Bernshammar.

Walbykilen, en hafsvik i Solberga socken af Inlands Nordre härad och Bohus län, der, efter sägnen, 12 lass penningar äro, i den tiden landet tillhörde danska kronan, nedkörda på isen.

Walda, *Wallda* (i jordeboken), patronelt pastorat af 2:dra klassen, inom Göteborgs stift, utgörande nordligaste delen af Halland, beläget $2^1/_4$ mil från stiftsstaden, begränsas i vester af hafvet, i norr af Askims socken i Göteborgs län, i öster af Tölö och i söder af Odensala socknar, samt innefattar Walda och Släps socknar, med $117^7/_{12}$ $(118^1/_4)$ mtl, bebodda af c:a 3,850 personer. — *Wallda,* socken uti Fjäre härad af Halmstads län, med en areal af 10,715 tld (= 60,004 qvadratref), fördelade på $70^1/_2$ mantal, deraf $34^5/_6$ skatte, $1^1/_2$ krono, $34^1/_6$ frälse och bebodda 1865 af något öfver 2,300 inbyggare, ligger uti en dal, med undantag af den del, *) som kallas *Buerna,* med $13^1/_4$ mtl, och som fordom varit helt och hållet skogbevuxen, men nu mer alldeles kal; dalen, omgifven på tre sidor af berg och på den fjerde af en steril utmark, företer en täck och omvexlande anblick, med dess vid foten af bergsraderna belägna, i allmänhet välbyggda byar och hemman, omgifna dels af frukt-, dels af vilda träd, uti fonden kyrkan, med sitt resliga torn, Waldas från forntiden minnesrika högar och på

*) En annan del på 12 mtl, kallas *Brändome.*

dessa kyrkobyn, socknens 2:ne herregårdar (se nedan), vid sluttningen af högarne utbreda sig bördiga åkrar och ängsfält; men hvad som fattas är sjöar, större vattendrag samt skog. Rådande jordmån är sandblandad mylla; vid Gustafsberg förekommer ljusblå skalblandad lermergel. Åkerbruket är hufvudnäring, men en stor del af hemmansåboerna äro coopvardieskeppare och föra fartyg på utrikes orter, en del idka kustfart med s. k. nordbåtar, af den obesutna arbetsklassen antaga många utrikes sjötjenst och återvända aldrig till hemorten; 2:ne hamnar, *Lerkil* och *Gategården*, finnas vid kusten af Buera. En lönande binäring är äfven fisket. Fastighetsvärdet upptogs 1863 till 846,600 rdr. — Kyrkan, 55 alnar lång och 14 bred, ligger $^1/_2$ mil vester om Kongsbacka, samt $^3/_8$ mil s. v. från annex-kyrkan. I henne äro grafvar för Marcus Larsson, hvars välgörande verksamhet ännu efter 2:ne århundraden lefver i folkets minne, dennes måg, Michael Wernle, hvars son blef stamfader för nu mer utdöda Wernliska ätten, samt Peder Söfrenssön, stiftare af uppfostringsanstalten inom socknen. — Walda pastorat är af historisk märkvärdighet, såsom ort, der fordna gränsskilnaden gick mellan Sverige och Danmark, också finnas såväl traditioner som fornlemningar, hvilka upplysa om här förefallna krigshändelser, så utvisas af folket vester om *Hebergs* by ett slagfält med ett stenrör, kalladt *Suna-Röset*, på *Hosholmen* en kämpastod, benämnd *Kämpen*, flerstädes bautastenar, en domkrets, *Offersten*, ättehögen *Al-Bazrör*, der en kämpe, som alltid gick segrande ur striden skall ligga begrafven. *Dane-vallen* är en hamn på Sannö, och anses erhållit namn af orden *Dan* och *Wal* (slagen), till följd af att Danskarne vid någon misslyckad landstigning, här blifvit nedgjorda af Svenskarne. Uti berget *Håkulla* på Wallda bys utmark finnes ett rum med bord och bänkar af sten; *Olof Hanssons kammare* är en annan grotta norr om Lunnaled. — Märkliga gårdar äro Wallda säteri, derunder lyda omkr. 6 mtl; — *Gustafsberg*, egendom, bildad af $^1/_2$ sk. *Wallda*, $^1/_3$ sk. *Bröndome*, $^3/_4$ fr. *Lunden* och $^1/_3$ uts. fr. *Wälås*; — *Prestgård*, 1 mtl. — Adress: Kongsbacka.

Waldemarsvik, köping, belägen på gränsen mellan Kalmar och Linköpings län, vid innersta ändan af den smala, men $1^1/_2$ mil långa Waldemarsviken, på ömse sidor om sjön Yxningens utfallså, räknas till Ringarums socken af Hammarkinds härad och Linköpings län. Köpingen, som år 1863 hade omkring 50 gårdar, hufvudsakligen liggande på ömse sidor om landsvägen söderut, och 400 inbyggare (enligt 1864 års mantalslängd), med endast 39 husnummer och 293 inbyggare inom Linköpings läns del; har rätt ansenlig utskeppning af trävaror, jern och koppar, rymlig och beqväm hamn, bestående af hela viken, med tillräckligt djup för 10 fots fartyg allt upp till köpingen, hvars afstånd från Bokö lotsplats räknas till 3 mil, förbi Gryts sockens strand på nordöstra sidan, och Tryserums på den sydvestra. År 1863 funnos 7 handlande med en betjening af 8 personer, 17 handtverkare med 13 personer till biträde, samt 14 s. k. sjelfförsörjare. Här är postkontor, tullplats, apothek, men ingen kyrka, utan förrättas gudstjensten i en salong; marknad hålles i Juni och November månader. Stället synes ej förekomma i jordeböckerna före tiden kring år 1700, men redan tidigare var här en last- och marknadsplats under Söderköping, på grund af kongl. resolutioner från åren 1664 och 1672. Med 1830-talet har Waldemarsvik blifvit upptaget i länsstyrelsens femårsberättelser.

Waldemarsviks kopparverk, beläget i Kalmar län, Norra Tjusts härad och Tryserums socken, har sin tillverkning grundad på malmfångst från Fångö koppargrufva på den lilla Ingardsholmen nära Stora Fångön i Östersjön och Gryts sockens skärgård i Linköpings län. Denna grufva har sedan 1831 varit ordentligt bearbetad och tillhörde då ett bolag, men försåldes 1844, sedan smälthuset på kort tid två gånger nedbrunnit, jemte grufinventarier och smältverk till frih. J. C. Adelsvärd och bergmästaren B. G. Bredberg. Följande året uppfördes det nuvarande smältverket på gamla platsen, $^1/_8$ mil från Waldemarsviks köping. Redan år 1848 blef bergmästaren Bredberg ensam egare af verket. — Till upplysning om tillverkningen kunna föl-

jande siffror tjena: år 1858 förbrukades 5,560 *skll* malm, hvaraf erhöllos 153 *skll* 18 *lll* 15 *ll* garad koppar: år 1862 användes 22,479 centner 40 *ll* malm, som lemnat 770 centn. 40 *ll* råkoppar och 724 centn. 42 *ll* garad koppar, året 1863 lemnade icke mer än 466 centn. 25 *ll* garkoppar. Kopparverket sysselsätter vid grufvan och smältverket omkring 50 arbetare, af hvilka 30, med familjer utgörande omkring 120 personer, bebo den lilla grufholmen, med endast 4 à 5 tlds areal. Kopparverket har egen lastageplats.

Waldemarsudden uti Stockholms skärgård, med oljeslageri, lyder under kgl. Djurgården och Danderyds skeppslag samt eges af grosshandl. J. Bergman-Olsson; innehades under kon. Gustaf III:s tid af Maister; är åsatt ett tax.värde af 30,000 rdr rmt.

Walefors, stångjernsbruk uti Åsenhöga socken af Östbo härad och Jönköpings län, privilegierades år 1860, men lärer ännu ej vara uppfördt; smidesstämpeln är We— F.; egare bergsmän. — Adress: Skillingaryd.

Walfalla jerngrufvor i nordvestra delen af Floda socken i Södermanland lyda under Hellefors bruk i Lilla Mellösa socken. Grufvorna började bearbetas omkring 1640, lemnade år 1848: 7,000 *skll* malm, men synes i sednare åren icke varit bearbetade.

Walhall, ett berg, uti Hellaryd socken och Blekinge, $^1/_2$ mil från kyrkan, vid hemmanet Kölja, består af ofantliga rätt uppstående stenpelare, är på 2:ne sidor sluttande, så att det kan bestigas, men vid ena sidan brant stupande ner i Wallsjön. Nära vid en fordom befintlig trappuppgång, nu mer igenfallen, hvälfver sig klippan, bildande en stor grotta, som utgör nästan en halfcirkel. Att här varit en af våra urfäders ättestupa, hvarifrån de nedstörtat sig i den underliggande Wallsjön, för att, efter deras tro, bereda sig väg till Oden i gudarnas sal, Walhall, synes högst sannolikt.

Walinge, Öfra, ett frälse-säteri om 2 mtl, beläget i Stigtomta socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, vid sydvestra stranden af sjön Yngaren. Egendomen tillhörde 1630 landshöfding Rosenhane, har sedermera gått i arf inom slägterna Kruse och Wrangel, tills densamma år 1791 köptes af brukspatron Arwedsson, som uppbyggde det nuvarande mangårdshuset af sten; öfvergick sedan derpå genom arf till Wattrangska slägten och egdes 1863 af kammarh. N. A. Wattrang på Jakobsberg i Björnlunda socken. Underl. hemmanen äro 1 mtl rå och rör, $^3/_4$ mtl sk., $^1/_4$ Karltorps ladugård samt dessutom $5^3/_4$ mtl.

Walje, gård, se Walsjö.

Walkebo. Härad uti Linköpings län, beläget sydvest från Linköping, omkring åtskilliga af Svartåns östra tillflöden, mellan Hanekinds härad i öster, Gullbergs i norr och nordvest, Wifolka i vester, Kinds i söder. Med en längd af 3 till 4 mil samt bredd af blott $^1/_4$ till $^1/_2$ mil längst i norr, 1 till $1^1/_2$ d:o på midten, omfattar häradet 45,730 tld fast mark, fördelade på $218^7/_8$ mtl, och 0,062 qvadratmil vatten. Hit räknas 5 hela socknar: Ledberg, Sjögestad, Wikingstad med f. d. Rakered, Gammalkil och Nykil, det mesta af Rappestad utom 6 mtl, som föras till Wifolka härad, $^1/_3$ af Ulrika samt hälften af Slaka. Inbyggarnes antal år 1855: 7,932, uppgick 1865 till omkring 8,040 personer. — Landet är en mer eller mindre fullkomlig slätt, utom den i södra delen i flera åsar mellan vattendragen sig utgrenade landthöjden. Nästan enda näringen är åkerbruk, något skogsbruk tillkommer likväl i de högre bygderna. Taxeringsvärdet 1863 var 6,871,550 rdr rmt. Walkebo utgör med Gullbergs och Brobergs härader länets 5:te fögderi och domsaga med tingsställe sedan 1686 vid Bankebergs gästgifvaregård uti Wikingstads socken. Förut lärer tingsstället varit uti Gammalkils socken på Fättjestads gärde, der ännu stora stenar stå uppresta, utmärkande möjligen något forntida domaresäte. Häradet förer uti sigillet en plog, hvaromkring läses orden: Walkebo Heradh. — Märkligare gårdar äro *Stora Forssa, Åserum, Ekströmmen* eller *Herrestad, Duseborg* f. d. *Winäs.*

Wall, socken på Gotland och af Wisby läns Södra härad, är belägen $1^1/_4$ mil söder om Wisby; arealen 4,467 tld (= 25,015 qv.ref) fast mark och 0,014 qv.mil vatten, är fördelad på $11^3/_8$ mtl sk.

och bebodd af 324 inbyggare. Marken är jemn, skogen nödtorftig; allmänna jordmånen lera. Socknen utgör med annexet Hoggren ett konsistorielt pastorat inom Wisby stift. Uti Walls kyrkotorn märkes i södra sidomuren af första afdelningen ett större rum med yttre ingång. För öfrigt eger socknen den märkvärdigheten att här uppfördes Gotlands första kyrka (se art. Akebäck). — Större byar äro *Bryungs* $1^1/_8$, *Kysings* $1^3/_4$ mtl, *Bomarfve* $1^1/_8$ mtl. — Prestgården $^7/_8$ mtl. — Adr.: Wisby.

Wall, kungsladugård i Walbo socken af Gestrikland och Gefleborgs län, $^1/_4$ mil från Gefle, i en vacker trakt invid Gafleån, består enligt jordeboken af $^3/_5$ mtl kr., men enligt mantalslängden af 24 öresl. (10 = 1 mtl); upplåts år 1858 af landshöfdingen, som innehar den på lön, till länets landtbruksskola på 30 år emot ett årligt arrende af 200 tunnor spannmål samt 1,000 *lℓ* hö och vissa famnar ved. Å egendomens mark invid Gefle äro för ändamålet uppförda, utom boningshus för föreståndaren och läraren samt hus med lärosal, bostäder åt elever och redskapsverkstad, smedja, ladugård m. m. Af Hushållnings-sällskapets tillgångar äro anslagna åt skolan 37,500 rdr, fördelade på 25 aktier uti ett för dess upprätthållande och under åtnjutande af 4,000 rdr årligt statsanslag bildadt samt på 61 aktier af 1,500 rdr rmt grundadt bolag. Sedan år 1859 är här uppsatt ett stamholländeri med 17 kor och 1 tjur af ayrshire-race utaf ett bolag, deri Hushållnings-sällskapet är delegare för 15 aktier à 100 rdr.

Wall, bergsmanshammare uti Thorsåkers socken af Gestrikland och Gefleborgs län, med en årlig medeltillverkning af 1,893 centner stångjern vid 1 hammare och 2 härdar; stämpeln är (W). Jemte bergsmän hafva egarne af Stjernsunds bruk i Husby socken del i denna hammare.

Wall, bergsmanshammare uti Ofvansjö socken af Gestrikland och Gefleborgs län, med en årlig medeltillverkning af 1,594 centner stångjern vid 1 hammare och 2 härdar; stämpeln är (B +); egare bergsmän samt Ljusneverkens och Stjernsunds bruksegare.

Wall, ett mtl skatte uti Wisnums socken och härad af Carlstads län, med gästgifveri, tingsställe och sedan 1862 poststation, har 2 egare och är taxeradt till 78,000 rdr rmt. Hemmanet uppgifves af Fernow blifvit 1268 af lagm. Holdo Strahle och 1352 af Hemming Hemmingsson skänkt till Riseberga kloster. På egorna ha funnits högar af obrända lik, och häraf bekräftas den förmodan, att trakten varit skådeplats för fordna strider, och troligen äfven stället der Harald Hårdråde blef slagen af norske jarlen Håkan. Gården har ock märkvärdighet från en sednare tid, nemligen att vara stamort för adliga ätten Wallencrona, hvars stamfader, major Olof Wallengren, var son till bonden Olof Jönsson härifrån, gift med en dotter till den under artikeln Wisnum omnämnde kyrkoherden. I närheten af gästgifvaregården störtar Gullspångselfven sig mellan höga klippor ned öfver en ojemn långsluttande bergbotten; öfver fallet har under åren 1810 och 1811 blifvit lagd en mäktig båge af gråsten i stället för de här sedan 1700-talet befintliga träbroar. — Härifrån skjutsas till

Gerdsberg i norr	2	mil.
Åtorp i öster	$1^1/_4$	»
Christinehamn i norr . . .	$2^1/_4$	»
Björtorp i söder (Skarab. län)	$1^3/_4$	»

Walla, egendom uti Röks socken af Lysings härad och Linköpings län, omkring 2 mil från Skeninge, består af 1 frälse-säteri, $^3/_4$ skatte och $^1/_4$ krono. — Säteriet är utbytt år 1646 från kronan af grefve F. Stenbock, innehades 1687 af öfverste Bauchmans enka M. Lind, i början på 1700-talet af slägten Törnehjelm, år 1825 af bönder, var omsider 1853 och 1863 sammanlagdt med det öfriga i en egares hand af bondeståndet; taxeringsvärdet var 60,000 rdr rmt.

Walla, ett berustadt säteri uti Svanshals socken af Lysings härad och Linköpings län, omkr. $1^3/_4$ mil från Skeninge, har såsom frälse-säteri tillhört Johan Gripensköld, hvilken vid reduktionen tilläts behålla det för sin och hustruns lifstid; har från början af 1700-talet intill åtminstone 1853 haft gemensamt egare med Walla i Röks socken, men egdes ensamt 1863 jemte väderqvarn för 2 par stenar af A. Petersson. —

Säteriet köptes till skatte 1814 af löjtn. Thollander.

Walla, en sätesgård uti Wårfrukyrka socken af Åsunda härad och Uppsala län, på slätten, något öfver $^1/_4$ mil från Enköping, består af 2 mtl frälse-säteri, med en egorymd af 629 qv.-ref, deraf 546 god åker och äng, men utan skog och sjö. Mangårdsbyggnaden med 2:ne flygelbyggnader uppgifvas vara från 1740-talet; tillhörande trädgård upptager 3 qvadratref. Walla är köpt från kronan af räntmästaren Erik Eriksson, adlad Svanfelt, † 1646, en broder till fältmarskalken Erik Dahlberg; af honom egdes äfven det i samma socken belägna Boda säteri. Sedermera har Walla ensamt tillhört Ekestubbe omkr. 1740, 1863 Erik Johansson; taxerades sistn. år till 18,000 rdr rmt. — Walla, $1^1/_2$ mantal, i Täby socken och Stockholms län; två gårdar i Walla af Täby rättaredöme i Uppland nämnas i bytesbref af år 1560, som gjordes mellan gr. Svante Sture och hans halfbroder, grefve G. Johansson.

Walla, masugn i By socken och Dalarne, är uppförd vid samma tid som det 1 mil härifrån liggande Horndals bruk, hvartill den hörer; tillverkningen uppgick 1859—61 i medeltal årligen till 14,303 centner tackjern af malm från Bispbergs grufvor m. fl.; stämpeln är (WS), W.S.

Walla, annex-socken till Stenkyrka pastorat uti Tjörns härad af Bohus län, innefattar nordöstra delen af ön Tjörn, med det skogbevuxna Hakenäset i Hakefjord samt de bebodda öarne Mjörn, Lilla Askerön och Brattö; arealen, 9,373 tld eller 52,488 qvadratref, är fördelad på 51 mtl, deraf 27 sk., $^1/_2$ kr. och $23^1/_2$ fr. — Socknen, ehuru för det mesta skoglös, är den behagligaste trakten af ön och i anseende till bördighet fullt jemförlig med öns öfriga del; de svagaste gårdarne äro belägna på Mjörn. Inbyggarnes antal, på 50 år ökadt med något öfver 700, uppgick år 1865 till 2,140 personer. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil n. o. från moderkyrkan, omkring 4 mil n. v. från Kongelf, är nyligen uppförd med en kostnad af öfver 20,000 rdr. Hon innehåller en altartafla i vackert, helupphöjdt arbete, nyligen renoverad; den är en gåfva af Margareta Hvitfeld, som vid gamla kyrkan låtit uppföra ett rundt, hvälfdt och kopparbetäckt grafchor, till hvars underhåll hon anslagit räntorna af ett helt mantal Bråland. Choret innesluter hennes samt mannens — den fordne länsherren till Dragsmark — och barnens — tvenne söner och en dotter — likkistor. Till grafchoret, som kallas det Dyreska, leder vid altaret en ingång, tillsluten af en förgyld dörr af genombrutet arbete. — Barnaundervisningen bestrides uti ambulatorisk folkskola sedan 1848 samt i 2 småskolor sedan 1859 och 1860; vanligen äro 270 af i skolan inskrifna 359 barn på en gång närvarande. Bland i socknen förekommande fornminnen må här endast nämnas runstenen på *Räfsals* mark, kallad *Runtången* på *Räfsal*, som är 2 aln. 19 tum hög, och hvars än läsliga inskrift innehåller: »Il a rithulfs» — hvilket af G. Brusewitz uttydes med: »tveggia auraboll Rithulfs», d. v. s. »två örebod jord tillhöra Rithulf. Man har äfven ett köpebref af den 3 Maj 1360, utfärdadt af en Rithulf; en mängd dyrhus finnas vid *Hjelteby*, *Haborsby*, *Wester-* och *Öster-Röd;* en domkrets af 9 stenar vid Svanvik, der äfven grifthögar finnas; en fästning synes varit uppförd på det otillgängliga *Borreberget* å Åkers egor. Äfven ha flera fynd blifvit gjorda, deribland en massiv ring af guld, som uppdrogs för några år sedan med ett ostronskal i Hakefjord. — Här märkes det täckt belägna fordna Hvitfeldska herresätet *Sundsby*, med tillhörande ladugårdarne *Åker*, *Djuphult* och *Tunnevik*, alla på ön Mjörn; till detta, numera gymnasiigods, höra alla frälse-hemmanen. Enda krono-hemmanet *Kråkedal*, $^1/_2$ mtl, är komminister-boställe. — *Häggvall*, *Myggenäs*, *Askerö*, *Hammar*, *Bråland*, *Fjällebro* äro hemmans-namn. Flera af skatte-gårdardarne ha fordom tillhört Kongahells kloster och en *Kil Westerg.* å 1 mantal S:t Halfvards kyrka i Oslo. — Vid det lilla fiskläget *Hövikenäs*, dit häradsväg leder, är öfverfartsort öfver Hakefjord till Kåkenäs på Inlands-stranden. — Adress: Oroust.

Walla, egendom uti Össmo socken af Sotholms härad och Stockholms län, $^1/_{16}$ mil öster om kyrkan, består af $1^1/_4$

mtl skatte; gården är reducerad under Häringe, har sedermera tillhört 1772 Savary och på sednare tider enkefru Catharina Sandberg. Från härvarande gästgifveri skjutsas till *Tottnäs* i s. v. 1 mil, *Norga* i n. v. $2^1/_4$ d:o, och till *Forssa* i n. o. 2 mil.

Walla, by af 3 mtl i Skyllinge (Sköldinge) socken, Oppunda härad af Nyköpings län; station å Vestra Stambanan på 11,4 mils afstånd från Stockholm, 31,2 från Göteborg, 0,9 från Cathrineholms och 1,2 mil från Flens stationer; härifrån leda landsvägar till Norrköping och södra orterna; till vägarne på båda sidor om sjön Yngaren samt norrut till Hjelmarsund.

Wallarum, by uti Frenninge socken af Färs härad och Malmöhus län, på 3 mtl skatte, $^7/_8$ uts. frälse, med sandig åker, tillräcklig skog och torfjord; 672 inbyggare; har sedan 1851 småskola, der för närvarande 50 barn af 83 inskrifna på en gång deltaga i undervisningen.

Wallavik, hamn på Gotland, uti Rute socken.

Wallby, som 1314 skrefs Walby, socken uti Trögds härad af Uppsala län, 1 mil s. o. från Enköping, är belägen norr om Ekaviken, Staby-, Öknebo- och Svinngarns-fjärdarne; omfattar 6,804 tld fast mark, fördelade på $36\frac{13}{16}$ ($^5/_8$ mtl uppger Hahr), deraf $18^1/_8$ skatte, $3^3/_{16}$ krono, $15^1/_{12}$ frälse, eller 47,742 qvadr.-ref, deraf 10,226 äro sjöar. Bästa marken, temligen jemn och skoglös, är mellan tvenne vattendrag, som gå genom östra och vestra delarne; vid gränserna är bergkullig skogsmark, ehuru med obetydlig skog; i söder är den till större delen uthuggne Hornö häradsallmänning på 3,011 qvadratref. Rådande jordmån är lera, omvexlande med svartmylla och mojord. Taxeringsvärdet 595,240 rdr. Inbyggarnes antal var år 1865 något öfver 730, med åkerbruk till hufvudnäring. — Socknen har på 1300-talet varit kanonikat för erkestiftets kapitel, och äfven haft flera kaniker till kyrkoherdar, utgör nu, från år 1799, med Arnö till annex, ett konsistorielt pastorat af Trögds kontrakt och Uppsala stift, $4^3/_4$ mil från stiftsstaden, med $49^1/_2$ mtl och en folkmängd af 960 inv. Kyrkan, ej långt från Enköpings-åns utlopp, är gammal; kyrko- och sakristidörrarne skola fordom tjenat som slottsport och källardörr till Ivar Blå's fordna fäste, Gröneborg, som förmenas legat på den hithörande Borgön. Här finnes, utom folkskolan, äfven en s. k. friskola, som ej underhålles af församlingen, och ett nyligen bildadt sockenbibliothek. Fornlemningar utgöras af grafhögar, stensättningar och runstenar; här vill man äfven förlägga *Nysseskogen,* der ett slag stått år 1466 mellan Erik Axelson Tott och Erik Carlsson Wase. — Förnämsta gårdar äro säterierna *Österby, Hornö,* med särskilda art., och *Brygghomen,* 1 mtl, som omkring 1740 tillhört friherre Oxenstierna, en tid lydt under Hornö och eges nu af brukspatron Holmqvist. — *Prestgården,* 1 mtl. — 1 *Wallby* by på $2^1/_2$ mtl skatte, 1 frälse, är № 4, som varit gammalt frälse, år 1730 utbytt till kapellans-boställe mot № 2 Mälby och år 1800 af socknemännen köpt till skatte, sedan 1801 anslaget till skollärare-bost. — Riksdrotset Knut Jonsson (Grip) gaf med sin dotter, fru Ingeborg, Erik Waldemarssons enka, bland andra egendomar 5 örtugland i Ledhungæby nu Lidingby (med 4 skatte, 1 frälse, 5,713 qv.-refs egorymd, hvaraf 2,161 åker), till S:ta Clara kloster i Stockholm. — *Berg, Husby, Dräggsta, Håningby, Kroby* äro hemmans-namn. — Adr.: Enköping.

Wallby, fyra och $^1/_2$ mtl frälse, $^1/_8$ mtl frälse-säteri-ladugård, uti Löts socken af Trögds härad och Uppsala län, belägna nära kyrkan, hvarifrån räknas $4^3/_4$ mil till Uppsala, hafva tillsammans, enligt karta af år 1707, en egorymd af 1,802 qvadratref, hvaraf 6 tomter, 664 åker, 619 äng, 254 skogbevuxen mark; på egorna är väderqvarn. Se vidare under socknens beskrifning.

Wallby, Waldby 1311, ett mtl rusth. uti Tibble socken, Håbo härad och Uppsala län, har i slutet på 1700-talet tillhört en Bromell, och sedermera flera gånger ombytt egare; är sedan 1840-talet tillhörigt P. F. Mengel; taxerades 1863, jemte $\frac{11}{12}$ mtl underl., till 45,000 rdr rmt.

Wallby, by i Danmarks socken, Waksala härad och Uppsala län; $1^3/_4$ mtl skatte, 2 mtl krono; med helsobrunn,

upptäckt på 1730-talet af friherrinnan Bielke. Krono-hemmanen äro anslagna regements-fältskären till boställe.

Wallby, socken i Öster-Rekarnes härad af Nyköpings län, tillika med Hammarby såsom annex, utgörande ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen. Socknen, hvars areal skall utgöra 0,186 qvadr.mil, begränsas af Mälarfjärden Blacken i norr, af Sundby socken i öster, af Hammarby och Kloster i söder samt af Thorshälla i vester, och omfattar $^1/_2$ mtl frälse, $1^1/_2$ krono och 23 mtl skatte, samt egde år 1810 en folkmängd af 538 personer, hvilket antal år 1840 ökats till 624, och 1864 till 750. Taxeringsvärdet år 1863 var 423,675 rdr. Folkundervisningen bestrides i en för moderförsamlingen och annexet gemensam skola. — Landet sluttar i allmänhet mot Thorshällaån, som till en del utgör vestra gränsen, och är här sidländt likasom omkring ett mindre vattendrag, som kommer från Hammarby och i sydvest infaller i nämnda å. Längre in är landet slätt med spridda bergskullar, på höjderna i allmänhet stenigt; närmast Mälaren träffas den vanliga naturen kring denna sjö. Jordmånen är hufvudsakligen lera. — Kyrkan, belägen 3 mil från Strengnäs, $^1/_4$ mil från Thorshälla, är en gammal byggnad, isynnerhet utmärkt för sin höga, spetsiga tornspira. Här finnes ock en altartafla af hög ålder. Bland fornlemningar nämnas en dubbel ringmur i trakten af Kumla, borgruiner på ett berg norr om Tärby, grafhögar samt större och mindre stensättningar i nejden af Hyggeby och Malsta o. s. v. I närheten af Kullersta är en mineralhaltig källa. — Af gårdar må nämnas: *Ballersta,* 1 mtl, pastors-boställe; *Solby,* 2 mtl skatte, eges af borgmästaren S. A. Hallström i Eskilstuna. Under Fiholm och Stora Löfhulta i Hammarby lyda åtskilliga hemmansdelar. — Adr.: Thorshälla.

Wallby och *Bolshög,* patronelt pastorat till egaren af det inom församlingarna belägna godset Glimminge, 7 mil från Lund, med $33^1/_2$ mantal, 1,870 inbyggare. Mellan kyrkorna räknas $^1/_4$ mil. — *Wallby,* modersocken, uti Jerrestads härad af Christianstads län, $1^1/_8$ mil från Cimbrishamn, hade år 1805 en folkmängd af 560 inv., hvilket antal nu förökats till 1,360. Hemmantalet är $24^1/_{24}$ mtl, deraf $1^1/_4$ sk., $^1/_2$ kr., $22^7/_{24}$ fr., på en areal af 3,865 tld eller 21,644 qvadratref. Jordmånen i allmänhet bördig, utgöres af svartmylla och sandgrus, skog saknas, deremot finnes någon torfjord. — Kyrkan består af torn och skepp i rundbågs-, men af takhvalf i spetsbågsstil; i henne finnas ett grafchor för den ryktbare Jon Holgersson Ulfstand samt ett dito, uppfördt af en Rosenkrantz, egare till Glimminge, i sistnämnda äro 2 kopparkistor, hvari ligga 2 kopparplåtar med porträtt i full rustning, en afbildning af Jonas under kurbitsen, åtskilliga symboler, Rosenkrantska m. fl:s vapen. — Adress: Cimbrishamn.

Wallby, ett mantal frälse-säteri uti Skirö socken, Östra härad af Jönköpings län, vackert beläget på en halfö i sjön Saljen, är numera, jemte några andra hemman i denna och Stenberga socken, fideikommiss inom slägten Bråkenhjelm. I medlet af 1600-talet egdes gården af Sten Bielke, kom på 1700-talet till kornetten Johan Nyman, som öfverflyttade Karintorps säterifrihet hit och gjorde godset till fideikommiss för sin dotterdotterson Carl Alexander Stuart; fideikommisset öfvergick efter dennes död på hans äldsta syster samt innehafves nu af hennes äldsta lefvande sonson Carl Axel Reinhold Bråkenhjelm. Det innehades på 1840-talet af brodern, landssekreteraren i Christianstad, J. Nyman Bråkenhjelm, som här låtit uppföra en stor och prydlig mangårdsbyggnad. Här finnas färgeri, vadmalsstamp, pappersbruk, såg m. m. Underlydande äro $1^1/_2$ mtl frälse; se vidare under socknens beskrifning.

Wallby, egendomar, se art. Säterbo socken af Åkerbo härad och Westerås län.

Wallby, egendom uti Ehrentuna socken af Norunda härad och Uppsala län, vid Fyrisån, utgöres af $4^1/_2$ mtl, deraf ett berustadt säteri, ett augment och 2 skatte samt $^1/_2$ frälse Wallby, med en egorymd af 223 tld eller 1,247 qv.ref, deraf 26 byggnadstomter, 1,170 åker. Frälse-hemmanet har lagman Herman Fleming bekommit i vederlag. Bland äldre egare förtjenar vidare nämnas kapt.

Anders Magnus Strömborg, som ådagalade särdeles tapperhet uti 1718 års fälttåg i Norge och 1740 års finska krig; han dog på denna gård år 1750. I en sednare tid har godset tillhört gen.-major G. O. Lagerbring, derefter svärsonen, majoren, sedermera ståthållaren på Stockholms slott, grefve G. J. Taube, och år 1866 hans svåger, majoren, baron C. G. Lagerbring, förut äfven egare till Bredsjö. Tax.-värdet år 1863 var 60,000 rdr rmt.

Wallby, Öster- egendom uti Rasbo socken och härad af Uppsala län, $1^3/_4$ mil från Uppsala, består af 1 mantal frälse-säteri, 1 mtl frälse, $1^1/_2$ skatte- och $1^1/_2$ krono-säteri Öster-Wallby, med $^1/_4$ mtl frälse underlydande och ett bränneri. Öster-Wallby har på 1700-talet tillhört slägten Leijonmark; godset till ofvanuppgifna mantal eges sedan 1825 af hr C. A. Schenström.

Wallby, by i Längbro socken af Örebro härad och län, nära Örebro stad, är så tillvida märkvärdig, att fadern till den i Gustaf III:s tid så allmänt bekante biskop Olof Wallqvist föddes här 1719 af fattiga soldatföräldrar, och blef sjelf kyrkoherde.

Wallda, två mtl frälse-säteri uti Wallda socken af Fjäre härad och Halmstads län, beläget omkring $^1/_2$ mil vester från Kongsbacka. Rörande Walldas egare upplyser Bexell i Hallands historia och beskrifning, att en Peder Skrifvare skall kort före sin död 1629 lemnat denna gård till befallningsmannen Peder Larsson, och blef den numera krono, men utbyttes 1651 åter till frälse af Hans Makeleér till Gåsevadholm; af honom återlemnades egendomen till M. Larsson och ärfdes af dottern, enka efter Michæl Wernle, samt öfvergick i hennes andra gifte till burggrefven Lejoncrantz, under hvars ego Wallda erhöll säteri-frihet; egendomen ärfdes af sonen i första giftet, amiral Marcus Wernle, förblef inom slägten till 1724, då den genom gifte kom till öfverste Rutensköld; såldes af honom till Ehrenpolska familjens stamfader, kapten A. J. Pohl, som sålde godset till agenten König, och köptes derefter af häradshöfding Samuel Brag, hvilken var egare ännu 1818. På sednaste tiden har Wallda tillhört, med nedannämnda underlydande, possessionaten C. G. Bruhn, som aflidit här 1864 och med hvars död norra Halland förlorade en af sina mest aktade män. Hr B. förenade med stor enskild förmögenhet, en sjelfständig, redbar och fast karakter, ett enkelt och angenämt väsende, rik erfarenhet, ett klart och upplyst omdöme, bivistade såsom fullmäktig i bondeståndet 1844—45 års riksdag, men emottog ej omval. Manhuset, ett envånings trähus, är för sig en fornlemning efter all sannolikhet från 2:ne århundraden tillbaka. Ännu finnes från äldre tider s. k. kungskammaren och i fornhandlingar omtalas, huru förutnämnda Peder Skrifvare år 1629 låg i en slagbänk vid dörren till denna kammare och höll på att dö, då djeknens dotter kom in till honom och tog 2:ne stycken lärft och ett dräll samt sprang dermed ut genom den lilla dörren till trädgården, som återfanns i en sednare tid vid inre brädklädselns nedtagande. Namnet *Kungskammarn* skall förvara minnet af någon dansk konung, som skall derstädes bott en längre tid. Omkring manhuset finnas vidsträckta och vackra trädgårdsanläggningar.

Wallda säteri med godt höbol, men föga skog, taxeradt 1863 till 45,000 rdr, utgjorde samma år, med underlydande 9 mtl inom Wallda socken, deraf $^1/_2$ skatte Wallda och $^5/_9$ mantal frälse Walås i sambruk med säteriet, samt $1^1/_2$ mtl inom Släps socken, ett gods. Bland underlydande nämnas *Sannö*, en ö med 358 tld, som vid storskiftet 1786 tillföll Wallda säteri; har i sednare tid blifvit väl uppodlad, och finnas der uppförda ladugårdsbyggnader; rådande jordmånen är hafssand.

Walle, *Walla,* härad uti Skaraborgs län, omgifvet i norr af Wadsbo, i öster af Kåkinds, i söder af Gudhems och i vester af Skånings härader, innefattar 9 socknar (se tab. till Skaraborgs län) med $183^9/_{16}$ mtl på en areal af 1,789 qvadr.-mil, hvaraf dock 0,195 äro vatten. Folkmängden, som år 1852 var 5,645, uppgick 1865 till 6,279 inbyggare. Häradet är, i anseende till sin fruktbarhet och omvexlande natur, en af vårt lands vackraste orter. På östra sidan höjer sig den med granskog beväxta Billingen. Den odlade jorden uppgafs 1860 till

7,281 tld och naturlig äng till 6,596 d:o, sedan dess ha för öfrigt odlingarne fortgått här med oförminskad ifver. Den största och fiskrikaste af alla de många sjöar, som här äro till finnandes, *Hornborgasjön*, är äfven märkvärdig af den här befintliga ön, benämnd Almeö, som är känd för sina historiska minnen. Ön, med ett ovanligt högt läge öfver vattnet och en egorymd af 11 tld, har i fordna tider haft en befäst borg. Härifrån har man en hänförande utsigt och egaren har planterat öfver 100 unga almar och andra vackra träd, så att utsigt är förhanden, att ön snart kan återfå det romantiskt sköna utseende, som den haft för 80 år sedan, då ön var beväxt med en mängd almar, af hvilka åtskilliga skola varit så stora, att 3 karlar knappt kunde omfamna stammen. Men, då träden tillfogades skada af de många resande, som besökte ön, lät en dess egare, herr Soop, nedhugga alla träd, hvarigenom ön varit alldeles kal intill närv. egares tid. Som det påstås dog Inge den äldre här 1129. Här, skiljd ifrån verldens buller, framlefde denne konung sina sista lefnadsår, sysselsättande sig med trädgårdsskötsel och fiske. Efter honom finnas flera folksägner.

Walle härad har innehafts under morgongåfverätt af erkehertiginnan Ingeborg, och sedan af Gustaf Wasa samt hans söner och sonson hertig Johan år 1604. Det utgör med Kåkinds och Gudhems härader Höjentorps fögderi och domsaga; tingsstället är i Skärfs by och socken. Från fordna tider märkes *Warnhems* kloster, *Axevalla* och *Sverkerstorps* slott, nu mer intaga *Höjentorps* kungsgård, *Härlingstorps* säteri samt *Axevalla* hed främsta rummet bland häradets märkligare ställen.

Walleberga, socken i Ingelstads härad af Malmöhus län, $1^{3}/_{4}$ mil öster från Ystad, utgöres af byarne Walleberga och Fröslöf samt Kåseberga fiskläge; arealen, 3,425 tld eller 19,180 qvadratref, är fördelad på $25\frac{41}{48}$ mtl, deraf $6\frac{35}{48}$ skatte, $3^{5}/_{8}$ krono och $15^{1}/_{2}$ frälse, samt bebodd af 1,626 personer; år 1805 utgjorde invånarnes antal endast 739. — Jordmånen är flygsand närmast hafvet, högre upp sand och svartmylla. Vid fiskläget fångas lax, ål, flundror och torsk. — Socknen är annex till Ingelstorps pastorat. Kyrkan, $^{1}/_{8}$ mil från moderkyrkan, är för ett halft sekel sedan utvidgad, har mycket högt chor och ansenlig rundel i öster, båda af huggen kalksten, uppförda i rundbågsstil och har korsform med kupol. Här märkes en gammal dopfunt. I småskolan, som trädde i verksamhet 1858, äro 100 barn inskrifna, af hvilka vanligen 70 på en gång deltaga i undervisningen. — På fiskläget utvisas Urbans graf, en 100 alnar lång och 50 d:o bred grafplats. — Adr.: Ystad.

Wallen, egendom uti Hallands län, Hööks härad och Woxtorps socken, $1^{1}/_{4}$ mil s. v. från Laholm, utgjordes 1863 af $^{1}/_{2}$ mtl fr.-säteri Wallen, med $53^{7}/_{12}$ oförm. mtl till $32\frac{12}{13}$ förm. mtl frälse, alla inom socknen. Denna gård, ett af Hallands äldsta herregods, som under fyra och ett halft århundrade innehafts af trenne slägter och blott trenne gånger ombytt egare genom köp, har tillhört Laxmandska slägten från 1419 till 1502, då rikshofmästaren Paul Laxmand den rike mördades i Köpenhamn, och hela hans qvarlåtenskap togs i besittning af konung Hans, som sålde Wallen påföljande året till riksrådet Henrik Krummedige, † 1530; med dennes dotter öfvergick egendomen till rikshofmästaren Eske Bilde, ärfdes efter Eske Jörgensson Bildes död 1619 af hans kusin, riksrådet Eske Brock († 1625), hvars måg, riksmarsken Jörgen Scheel sålde 1631 gården till Henrik Gyllenstjerna, som skref sig till Svaneholm, och af hvilken den åter såldes 1654 till landshöfd. Magnus Durell, som blef dess förste svenske egare, ärfdes 1686 af mågen, öfverste Erik Joh. Meck, och öfvergick 1758 till sonens måg, öfverceremonimästaren Johan Jacob Burensköld, samt eges nu af sondottern, gift med majoren Adolf Carlheim-Gyllensköld. — Säteriet, beläget vid en liten insjö, nära Smedjeån, $^{3}/_{8}$ mil norr om Hallandsås, är väl bebygdt med tvåvånings stenhus samt 2:ne flyglar, omslutna på ena sidan af en sjö och på den andra af trädgårdar; eger 100 tunnors utsäde i en jordmån, som, bestående af mer eller mindre starkt sandblandad mylla, är genom odling betydligt förbättrad; till godset hör ansenlig skog; af verk finnas qvarnarne *Kärremölla*, om 2, *Gränsahus*, om 4, *Tormarps*, om 3 par stenar; hela taxeringsvärdet upptogs 1863

till c:a 380,000 rdr rmt. Enligt kammarkollegii bref af den 14 Nov. 1859, angående patronrätten till Hasslöfs pastorat och laxfisket vid Karsefors å södra sidan, samt Kongl. Maj:ts resolution af den 5 Maj 1777 har egaren till Wallen patronaträttighet alternativt med konungen samt andel i laxfisket.

Wallen skall fordom haft ett slott, tillhörigt kronan, hvilket blifvit, enligt Johannis Magni berättelse, intaget i Svante Stures tid af Åke Hansson.

Wallen, kronopark i Skärfs socken af Skaraborgs län, sedan 1803 till större delen planerad och förenad med *Axevalla* hed.

Wallentuna, *Waltuna* på 1670-talet. Härad i Stockholms län, mellan Sollentuna i sydvest, Danderyds och Åkers skeppslager i sydost, samt Lång-, Seming- och Erlinghundra härader i öster och norr, hufvudsakligen belägen på sluttningen af en låg landtrygg, hvarifrån Roslagens sydligare vattendrag utgå åt flera håll; omfattar 3 hela och största delen af 2 socknar (se tab. till Stockholms län), utom en sjette, Össeby, med Garn i Långhundra härad, på en areal af 32,261 tld fast land, deraf 5,028 tld odlad jord, 3,353 naturlig äng, samt 0,076 qvadr.mil vatten. Hemmantalet är $143^3/_8$ mtl och befolkningen omkring 2,100 på qvadratmilen eller 3,145 invånare. Häradet, som hör till Sollentuna fögderi, har tingsstället vid Åbyholm i Wallentuna socken. — Under åren 1543 och 1572 funnos här 39 settingar, hvaremot mantalet var 62 hela och 2 halfva skatte-bönder, men år 1631 funnos endast 36 settingar och 57 hela samt 2 halfva skatte-bönder. Olika skatter utgå ock efter settingar, som försvunno ur kronans räkenskaper på 1630-talet, och mantal.

Wallentuna, socken uti förutbeskrifna härad, utgör mellersta delen deraf och är dess största och vidsträcktaste socken, upptagande en egorymd af 12,247 tld, deraf $971^1/_2$ tld sjöar och mindre vatten och hvaraf Wallentunasjön, till hälften belägen inom denna socken, ensamt upptager $673^1/_2$ tld. Socknen, i hög grad egande det öfriga Roslagens skaplynne, liknar, med sin någorlunda jemna, af åkerfält och ängar bestående, grundyta och deruppå uppskjutande större och mindre bergkullar och höjder, en uttorkad skärgård. Af sjöar finnas vidare *Angarns* i socknens östra del, *Storsjön, Sormen, Ubbysjön* samt *Molnebysjön*. Af de förnämsta vattendragen rinner ett åt söder, ett åt norr och ett åt öster. Jordmånen är i allmänhet lera, i mellersta delen mera humusblandad, men hvilar dock på en fast, sandblandad botten, deremot förekommer mer åt öster mylla på lerbotten. Hufvudnäringen är åkerbruk, med ängs- och boskapsskötsel såsom binäringar. — Hemmantalet är $19^3/_8$ skatte, $5^3/_8$ krono, $24^3/_4$ frälse. Tax.-värdet är 1,186,059 rdr rmt. Inbyggarnes antal, som på 50 år ökats med 100, har på sednare åren uppgått till mellan 1,150 och 1,170. — Lejda arbetare, till det mesta bestående af Wermländningar, användas hvarje sommar vid moss- och myrodlingar, dikesgräfning och slöjdning m. m. Jorden brukas i allmänhet i s. k. tveskifte, i cirkulation endast vid *Bellsta*, der kamschatka hafra befunnits gifva t. o. m. 11:te kornet. Träd- och kryddgårdsskötseln bedrifves vid herregårdarne med omsorg och i någorlunda godt skick vid bondgårdarne. Vattendränkta ängar ha under sednare åren blifvit utdikade. Med hufvudstaden finnes daglig kommunikation medelst ångbåten »Åkers kanal», som anlägger vid Toftesta holme. — Många runstenar och minnesmärken vittna om socknens forna märkvärdighet och att inbyggarne voro råa äfventyrare, hvars vikingalynne visade sig sednast 1681, då 20 med kälkstakar beväpnade Wallentunabönder öfverföllo Carl XI på Brunnsviken, mellan Ulriksdal och Roslagstull. Vid Richard Dybecks besök härstädes år 1862 berättade en nära 80-årig gubbe en mängd sägner om en vid namn Järnbagge, hvilken med sina fem söner skall fordom illa huserat i trakten, men på sistone vändt om och blifvit en ifrig botgörare. R. Dybeck anser troligt att sägnerna syfta på ingen mer och mindre än hjelten i ortens talrika runurkunder, Jarlabanke (?) sjelf. Under katholska tiden intill reformationen var Wallentuna ansedd som domkyrka för andra underordnade församlingar i trakten; enligt en gammal tradition skall kyrkan blifvit uppbyggd i 10:de seklet af en viking, som i Konstantinopel inhemtat något begrepp om christendom, af andra antages uppbyggandet skett samtidigt med Stock-

holms grundläggning, och är äfven den först kände pastorn från år 1250, nemligen Ragni, en broder till erkebiskop Jarlerus. Kyrkan, som uppbrann genom åskeld den 17 Nov. 1856, var 60 alnar lång, höjden 12 alnar närmast tornet, som var 110 alnar högt. Sedermera är ny kyrka uppbyggd och invigd den 14 Aug. 1859. Vacker altartafla i förening med oljefärgstafla på östra väggen, föreställande Christi bröstbild i naturlig storlek af Ehrenstrahl, gifver choret ett skönt utseende. I nya kyrkan finnes ett 14-stämmigt orgelverk med 2 manualer, förfärdigadt och skänkt af den inom socknen födde direktör D. Wallenström. Utom de personer, som hvila i det vackra dyrbara Lagerfeltska grafchoret, ligga många betydande män i sjelfva kyrkan. Socknen har fast folkskola i en lokal, uppbyggd 1803; sockenmagazin finnes. Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Uppsala stift.

Bland gårdar märkas främst sätesgården *Bellsta* i sin prakt och moderna stil, mellan lummiga ekar, der, enligt sagan, den göthiska Baldur haft sin boning, åtminstone har det varit hufvudort för kringliggande socknar samt tillhåll för Fylkiskonungar och vikingar. *Prestgården*, $2^1/_8$ mtl *Hjelmsta*, areal 322 tld, deraf 68 åker; genom en sednare kyrkoherdes försorg försedd med en vacker, väl ordnad trädgård; i norr och öster härom framskymta mellan de strödda bergkullarne väl byggda, rödfärgade bondgårdar samt det mer högliggande, norrut belägna frälse-säteriet *Molneby* (areal 678 tld, hvaraf 104 åker). — $^1/_2$ mtl *Björkeby* är komminister-boställe. I vestra delen af socknen ligger frälse-hemmanet *Lindö* (areal 752 tld, hvaraf 201 åker), ett skönt ställe, hvars hvita manbyggnad omgifves af en vacker trädgård och planterade lindar, en sten i parken förmenas betäcka stoftet af ställets fordna egare, Joh. Jac. Anckarström. Frälse-hemmanen *Olhamra*, med 2 sågar, *Lingsberg* och *Kusta* äro belägna i socknens östra del vid Angarnssjön. Frälse-hemmanet *Weda*, 2 mtl, samt rå- och rörshemmanen 1 mtl *Gjädero* och $^1/_4$ mtl *Sylta* äro belägna norrut vid gränsen mot Orkesta socken, och hafva i flera århundraden varit underlydande sätesgården Lindholm. Länsmansbostället *Hassla*, 1 mtl, areal 134 tld, hvaraf 49 åker; — *Lingsberg*, 2 frälse-säteri (areal 670 tld); — *Stora Mellösa*, 1 mtl krono-säteri, är majorsboställe. — *Ormsta*, 1 mantal skatte-augment, areal 405 tld 18 kappl., deraf 105 tld odlad jord. — Adr.: Stockholm och Lindö.

Wallersta, gästgifvaregård i Stigtomta socken, Jönåkers härad af Nyköpings län, från hvilken skjutsas till *Nyköping* i s. o. $1^3/_4$ mil, *Hähl* i n. v. 2 d:o, *Gefle* i söder 1 d:o, *Råbykrog* i n. o. 2 d:o, m. fl.

Wallerstad, egendom, belägen i Kärda socken af Östbo härad och Jönköpings län, nära intill en liten sjö, består af $1^1/_2$ frälse-säteri Wallerstad i sambruk med 2 mtl i Wallerstad by och 1 mtl i andra hemman (se under socknens art.) Gården omgifves af en trädgård; för öfrigt finnas här qvarn, såg och bränneri. Äldste kände egare äro af slägten Liljewalch. Sedan gården reducerats af kon. Carl XI, löstes den åter till säteri-rusth. år 1692 af landssekreteraren i Jönköping Joh. Drefling. Denne dog 1701, men hans två bröder blefvo 1705 adlade Lilljenberg, sedan de bevisat sig vara af en gammal tysk adlig slägt. Af deras ättartaflor visade sig, att en Drefling år 1212 var patricier i staden Tarento, och en annan, Eugenius D., hade 1446 visat stor tapperhet mot de otrogna vid Warna. Slägten kom till Sverige 1584. Ofvannämnde landssekreterare J. Dreflings sonson, lagmannen, friherre David L., gjorde Wallerstad till fideikommiss inom sin slägt; det innehafves nu af kaptenen Stjerneclou-Lilljenberg. — Inegorna ligga lågt och sumpigt, äro dock temligen goda. En del af utmarken är mager på grusbotten, med kärr och mossar, men en del, belägen på en höjdsträckning, är beväxt med bokskog och har förträfflig, fastän stenbunden jord.

Wallerstad, socken, på 1300-talet förekommande under namn af *Walderstædha*, är belägen längst i söder af Bobergs härad och Linköpings län, $1^5/_8$ mil från Wadstena, $^3/_8$ mil n. o. från Skenninge; omfattar, med $^5/_8$ mils längd och $^1/_2$ mils bredd, 4,165 tld, fördelade på $33^1/_8$ mtl, deraf $20\frac{1}{24}$ skatte, $4^7/_{24}$ krono och $8^1/_8$ frälse, med en folkmängd af 830 personer. Gränsen i söder bildas nästan hufvudsakligen af Skenaån. Marken är i allmänhet jemn, till en del sidländ.

Rådande jordmånen är dels lera och svartmylla, dels sand. Af naturlig äng, bete och skog finnes obetydligt. Nästan enda näringen är åkerbruk med boskapsskötsel och bränvinsbränning. Taxeringsvärdet är 880,400 rdr rmt. Inom socknen är en skarpskytteförening bildad. Af framlidne generalkonsul Letterstedt, född härstädes, der han ock fann sitt hvilorum år 1862, är, under namn af »Letterstedtska fonden till förmån för Wallerstads församling och folkskoleväsendet i Linköpings stift», en summa af 1,500 £ donerad, hvaraf Wallersta församling, som utgör ett konsistorielt pastorat, innef. Wallerstad och annexet Järstad, årligen af räntan undfår 300 rdr dels till premier vid sockenskolan, som trädde i verksamhet år 1847 och der undervisningen bestrides af en examinerad lärare, dels till inköp af böcker till sockenbiblotheket, dels till välgörande ändamål. Utom i fasta skolan meddelas förberedande undervisning i en privat småskola samt christendomsundervisning i 2:ne söndagsskolor. Kyrkan, på omkring 3 mils afstånd från Linköping, är nybyggd 1830, af sten. Här finnas altarskåp och flera epithaphier. Bland fornlemningar omtalas grafhögar och bautastenar vid Lundabacken m. m.; äfven en runsten skall fordom funnits i kyrkans sakristivägg. — Inga större gods finnas. Bland gårdar må dock nämnas 1/8 frälse *Blidkulla*, köpt 1646 af dåvarande öfversten, sedermera krigsrådet Per Andersson Linderoth, som skref sig till Sörby och Ingmarstorp, det sednare inom denna socken, och hvars fader var smed och torpare här; eges nu af bönder. — *Stora Melstad*, 3/4 mtl *Narfvaryd*, 1/2 mtl *Häljorp* äro alla militiæ-boställen; — *Prestgården*, 1 mtl; *Stagelstorp*, 1/8 frälse-säteri, som länge varit afhyst under Klakeborg i Järstad, men i sednaste tiden haft särskild egare. Vid katholska tidens slut tillhörde 12 mtl Wadstena, 1 Askeby och 5 Skenninge kloster af samtliga $40^1/_4$. — Byar: *Narfvaryd, Götevi, Hassla* med gästgifvaregård. — Adr.: Skenninge.

Wallgårda, ett mantal frälse i Unnaryds socken, Mo härad och Jönköpings län, beläget vid Nissaån. Sedan 1836 finnes här en stångjernssmedja med 2 härdar och en hammare jemte ett manufakturverk, hvilka anläggningar af dåvarande egaren, exc. S. Löfvenskjöld erhöllo namnet *Spaafors*, af den anledning, att hans exc. vid byggnadernas fullbordan råkade befinna sig vid baden i Spaa i Tyskland. Inom kort såldes egendomen till grefve John Hamilton och tillföll efter hans död grefve Malcolm H. på Huseby, som förminskade verket med en härd. — På hemmanets egor vester om gården finnes en för fornforskaren intressant stensättning i rektangelform.

Wallhof, en egendom uti Jumkils socken af Uppsala län, belägen $1^1/_2$ mil från Uppsala stad, består af $1^9/_{16}$ mtl berustadt säteri (1 skatte-säteri Wallby eller Wallhof, $^9/_{16}$ skatte-säteri Broby eller Wallhof), $\frac{5}{16}$ frälse-säteri Broby, allt i Bälinge härad, och underl. 1 mtl frälse och 1/4 skatte uti Ulleråkers härad, med en sammanlagd egorymd af c:a 1,100 tld, deraf c:a 400 åker. Af dessa hemman har № 1, $^9/_{16}$ mtl skatte-säteriet Broby, blifvit till kronan indraget år 1691 med 1687 års ränta, och $1^9/_{16}$ mtl blifvit år 1839 skatteköpta af dåvarande egaren, bokhållaren Carl Sandberg, hvars son, v. häradshöfding C. F. Sandberg, var egare till godset 1866. — Wallhof, med gammal mangårdsbyggnad af trä, försedd med en större trädgård, har fordom utgjort en betydligare egendom inom slägten Leijonskölds ego; stamfadern för denna friherrliga ätt, Mårten Augustinsson, adlad 1645 med namnet Leijonsköld, sedermera direktör i general-kommerskollegium, skref sig som herre till Wallhof, äfvensom sonen, lagmannen i Tiohärads lagsaga, Augustin, död 1682. Sedermera äro inga egare kända före 1825, då gården egdes af von Troil, som derstädes anlagt en strumpfabrik, hvilken dock numer är längesedan nedlagd.

Wallifjell och *Wallispik*, tvenne enstaka fjell, skiljda från den egentliga bergskedjan, belägna i Norrbottens lappmark, nära Qvickjock, det förra 4,700 par.-fot, det sednare 4,100 d:o; se vidare art. Qvickjock.

Wallkärra, annex-socken till Stångby pastorat, är belägen uti Torna härad af Malmöhus län, 1/4 mil n. n. v. från Lund; areal 3,402 tld eller 19,051 qvadratref; $7^5/_6$ mtl, deraf $6^7/_{12}$ skatte, $1^1/_4$ krono. Socknen, med i allmänhet jemn mark och lerjord, ingen skog, endast torfmosse, beboddes 1865 af 925 inbyggare, ett

antal, som på 60 år ökats med 532. Kyrkan, belägen å en liten kulle, $\frac{1}{4}$ mil från moderkyrkan, är uppförd i ren rundbågsstil af tuktad gråsten, med sockel och hörnstycken af huggen sandsten, men med korshvalf af tegelsten i spetsbågsstil; åren 1844 och 45 tillbyggdes under prof. Brunii ledning sidoskepp med korshvalf. Kyrkan har historisk märkvärdighet af att i hennes närhet afslutades slaget vid Lund. Socknen har sedan 1847 skola, deri antalet inskrifna barn utgjorde år 1863: 177, och två fattighus, hvaraf ett å allmänningen. En åtgärd, vidtagen på sednare tiden inom socknen, till lika fördelning af ett fattigonus hemmanen emellan, torde förtjena omnämnas. På allmän bekostnad härbergerar nemligen en vid landsvägen boende hemmansåbo kringvandrande behöfvande fattiga, som vanligen besöka endast de vid landsvägen boende socken-boerna och ej de längre in i landet boende. Socknen innefattar 2:ne byar: *Wallkärra* och *Wallkärratorn.* — Största gården utgöres af № 7, $\frac{1}{2}$ mtl, sammanlagdt med № 1, $\frac{3}{4}\frac{1}{16}\frac{7}{32}$ mtl, tax. till 71,300 rdr rmt. Minsta brukningsdelen är $\frac{1}{4}\frac{1}{32}$ mtl: — $\frac{1}{2}$ mtl eges af Lunds hospital; $\frac{1}{2}$ mtl är pastors annex-hemman. — Adress: Lund

Wallox-Säby, säteri uti Östuna socken, finnes redan beskrifvet under artikeln Säby, der några felaktiga uppgifter inkommit, som vi nu, med tillägg efter egarens oss benägna meddelade upplysningar, härmed få rätta; så t. ex. är säteriets läge icke vid sjöns vestra (efter Tham), utan norra strand; det köptes i slutet af 1600-talet af kongl. rådet, gr. Nils Gyldenstolpe, egdes sedermera af baron Brauner samt major Jernfelt, köptes 1757 af majoren och riddaren af kongl. svardsorden C. F. Paijkull. — Säteriet har god åbyggnad med vackert läge invid sjön, en större parkanläggning och vårdade trädgårdar samt ej obetydlig både barr- och löfskog, i sambruk med Brunnby, 6 mtl frälse och ett akademie-hemman. 80 t:rs utsäde i hvardera arvagen; underlydande äro $\frac{13}{16}$ mantal. Under Säby står, att museet blef »det rikaste», rättas till »ett bland de rikaste».

Wallshult, äfven *Waldshult,* en socken i Mo härad af Jönköpings län, begränsad i norr af Stengårdshult, till hvilken den är annex, i öster af Åker, i söder af Åsenhöga och Källeryd, i vester af Örryd. Denna socken, en af de minsta i Småland, eger en areal af endast 7,492 tld, men ett i förhållande dertill ännu mindre hemmantal, näml. $4\frac{1}{2}$, hvaraf $3\frac{1}{2}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $\frac{1}{2}$ frälse, så att hvarje hemman för sig har en betydlig jordrymd, hvilket äfven är nödvändigt i följd af den ytterst magra jordmånen; ypperlig skog växer dock och utgör inbyggarnes förnämsta förvärfskälla, ehuru den nu är mycket illa åtgången och inom kort torde lemna efter sig en öde ljunghed med ofruktbara mossar. Uppskattningsvärdet var 1863 endast 72,500 rdr. — På södra gränsen ligger *Walsjön,* ett namn, som återfinnes i det bekanta Danaholmsfördraget; sannolikt har denna sjö gifvit socknen dess namn, och i alla händelser blir det i officiela handlingar numera begagnade skrifsättet »Waldshult» oriktigt, emedan namnet aldrig uttalats på detta sätt och Tyskarne visst icke gifvit våra socknar namn. En namnhärledning göres äfven af vallgång och hult, der man vallar eller låter boskap gå i bete. På vestra stranden af nämnda sjö reser sig en 30 till 40 fot hög klippa, som lodrätt stupar ned i vattnet; enligt traditionen en gammal ättestupa. — Komministers-bostället *Hindebo,* $\frac{1}{2}$ mtl, ligger nära kyrkan i en vacker trakt. Några herregårdar finnas för öfrigt ej. Kyrkan, af trä, gammal och liten, har sina egendomligheter. Hon ligger djupt inne i skogen, dit ingen allmän väg leder. Att en kyrka blifvit uppbyggd i denna ödemark för ett så litet samhälle, som vid den tiden kanske icke räknade 100 invånare och ännu 1864 endast 225, har antingen sin grund i katholicismens dunkla rykten om underverk, som timat i denna dystra vrå af jorden, och som gjort henne till hvad hon ännu är, en offerkyrka, eller i någon annan märklig händelse. Folksägnen vill veta, att hon blifvit byggd af en fånge, hvars bojor på ett underbart sätt föllo af honom, under det han på denna plats hvilade öfver natten. Den icke minsta märkvärdigheten i denna kyrka är en tafla, som är uppsatt på väggen och

berättar oss två komministrar Bjuggs, faders och sons, lefnad på följande poetiserande prosa: »På hundratretton åhr, Hafwer i thetta Stengårdshult, En Christi dyrbar hjord, som Comminister fört, Lars Bjugg så länge betat, at nästan sexti åhr Han här lärt Herrans ord, Fast öfver hundra åhr, Han här i Werlden lefvat, dock öfwer twänne mijl, Til fots thit sisto trefwat. I tre och femti åhr, Hans son, Hans Bjugg här sedhan, sin Faders kall beträdt, hwart sjuttinie åhr, När han från werlden dogh, Han grafven sin här nedan, midt för sin predikstohl, ther han sig hwila får. Han åhr then första Prest i Wallshult blef begrafwen, som först på Hindebo, har bodt med Herdhastafwen.» — Om en dopfunt i kyrkan omtalas åtskilliga munkhistorier.

Wallsjö, socken i Westra härad af Jönköpings län, annex till Sandsjö, gränsar i norr till Sandsjö, i öster till Östra härad, i söder till Skeppersta och Hjertlanda, i vester till Ljunga. Med nästan rektangulär form håller socknen $^{7}/_{8}$ mil i längd i öster och vester samt $^{3}/_{8}$ mil i bredd. Från norra gränsen sträcker sig Wallsjön ett godt stycke inåt landet; i vester ligger Eksjöhofgårdsjön, förr troligen Eksjön, och i nordvest Skrapstadsjön, hvilka begge sednare sjöar afflyta till Lagaån, hvaremot Wallsjön afbördar sig i Emmån. Socknen omfattar 18 mtl, hvaraf $7\frac{1}{16}$ skatte, $1\frac{3}{16}$ krono och $8^{1}/_{4}$ frälse, samt beboddes år 1805 af 432, år 1850 af 667 och år 1864 af 733 personer. Barnundervisningen bestrides i en flyttande folkskola. Kyrkan är liten, af sten, belägen vid den vackra Wallsjöns södra strand, $6^{1}/_{2}$ mil från Jönköping; hon synes vara ganska gammal. I närheten af kyrkan är en »Sigfridskälla», der S:t Sigfrid döpte hedningar. Ett par runstenar finnas inom socknen. — Kommin.-bost. *Grimsholm,* $^{1}/_{4}$ mil från kyrkan, är väl bebygdt. Bland andra gårdar må endast nämnas säteriet *Eksjöhofgård,* hvarom vidare på dess ställe. — Adr.: Eksjö eller Sandsjö jernvägsstation.

Wallsjön, egendom uti Finnerydja socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, med vackert läge vid en större bäcks utflöde i Wallsjön och med ett 7 fots fall, på $^{3}/_{4}$ mils afstånd från Finnerödja jernvägsstation, $3^{3}/_{4}$ mil från Mariestad, utgöres af $^{1}/_{4}$ mtl frälse, $^{3}/_{16}$ mtl skatte (hela hemmanet är $^{1}/_{4}$ skatte, $^{1}/_{4}$ frälse) och är under åren 1855—56 försedd med ny manbyggnad, beqvämt inredd, liksom nya uthus; trädgården är äfven betydligt utvidgad; godset, hvars areal är 300 tld med 10 t:r höst- och 20 t:r vårutsäde, har godt höbol och vacker skog; tax.-värdet är 20,000 rdr. Wallsjö har i äldre tider tillhört Hornska och Stenbockska familjerna och uppgifves af Tuneld vara säteri redan i början af 1600-talet, men enligt jordeböckerna köpt till frälse 1631 af Claës Christiernsson; år 1814 tillhörde det bruksinspektoren N. Sundell, år 1857 possessionaten F. A. Flitz, som betydligt förbättrat och förskönat egendomen, hvars adress är Ramundeboda och Wallsjö.

Wallsnäs, *Walsnäs,* ett mtl frälsesäteri i Unnaryds socken, Westbo härad, Jönköpings län, på en udde i sjön Unnen, tillhörde på 1600-talet slägten Ödel och i början af 1700-talet Gyllenståhl och Ehrencrona. På sednare tiden har säteriet öfvergått till bönder. I sundet mellan den halfö, der Wallsnäs ligger, och fastlandet vid Unnaryds kyrka syntes fordom lemningar efter en bro; när den var i stånd, berättar sägnen, bodde en kung på Wallsnäs. Vid åbyggnaderna finner man äfvenledes grundmurar till ett forntida stort hus, hvarunder voro 4 källrar; af dessa har en kunnat begagnas vid den nya säteribyggnaden och en annan förvandlats till en grotta i en nyanlagd trädgård.

Wallsta, by på 9 n:r uti Arbrå socken, Södra Helsingland och Gefleborgs län, med 74 öresl. 2 pgl. (16 = 1 mtl) på 9 hemmansnummer, 13 åboer, 116 inbyggare; rörande anledningen till denna bys namn är följande sägen gängse bland allmogen: »I en aflägsen forntid kom en gång en stor skara Norrmän, som för sin hedniska tro förföljdes af en annan skara, hvilken öfvergått till kristendomen. Då dessa sednare sågo det höga och tvärbranta Åsberg, i det trånga pass invid sjön Or, der nu landsvägen framgår, trodde de, att de förut flyende hedningarne medelst trolldomskraft uppstaplat berget, för att hvälfva detsamma

öfver dem, ifall de vidare fortsatte sin förföljelse. De återvände derföre mot norden igen; men hedningarne, glada öfver denna för dem lyckliga händelse, kallade det ställe, der de fingo stadna, efter sin anförare Waldemar för Waldemarsstad, nu Wallsta».

Wallstena, *Walstena,* socken på Gotland, hörande till Norra häradet, är belägen 2 mil öster om Wisby; areal 5,161 tld (= 28,901 qvadratref) land och 0,010 qvadratmil vatten; $12^3/_4$ mantal; 374 inbyggare. Socknen har tämligen högt läge uti en något bergig men nästan skoglös bygd, på vissa ställen grundad på kalkstenshällar, som gifva tillfälle till stenbrott; åkerjorden af ör och klappersten är mindre bördig än den i moderförsamlingen. Af råg, som är allmännaste sädet, erhålles blott 4:de kornet. Hasselbevuxna ängar ersätta i någon mån bristen på ved. Socknen är annex till Källunge, till hvars kyrka räknas $^1/_2$ mil. Härvarande kyrka, af huggen och tuktad kalksten, består af aflångfyrkantigt skepp och en bredare förlängning i öster derom samt aflångfyrkantigt chor med fyrkantig sakristia vid norra sidomuren och fyrkantigt torn i vester; skeppet håller i söder och norr 22,3 fot, i vester och öster 31,2 samt i murtjocklek 4,5 fot (se Gotlands konsthistoria af C. G. Brunius sidd. 228—236); hon är en af Gotlands tre kyrkor, som har flyttbara chorbänkar, bestående af svarfvade språtar, prydda med rund-, spets- och stickbågar samt några betydelselösa utskärningar; bänkarne, med sido- och rygg-, men inga mellanstycken, likna enkla soffor och inrymma 3 till 6 personer. De synas ha tillkommit kort före eller kort efter reformationen. Nära invid kyrkan finnes en forntida valplats, kallad Walstena rum, i senare tid begagnad som exercisplats för en del af beväringen. Platsen, nästan cirkelrund, hållande omkring 14 à 1600 fot i genomskärning, är anmärkningsvärd för sina talrika stensättningar, som anses vara lemningar efter det ryktbara slag, hvilket i äldsta tider skall stått här mellan kämpen Thore och hans hop (de från sina hem förjagade vid landets öfverbefolkning) samt landets invånare, då den förstnämnde nödgades utflytta från landet. Vid här gjorda fynd har äfven påträffats en qvinlig hufvudskål med slät mössa, liknande en kalott, prydd rundtomkring med halfva perlor och bladguld, hvaraf vill synas, att äfven sköldmör deltagit i striden. Platsen har ock varit ett forntida offerställe. Nyligen är uti Widängs åker vid Lilla Bjerges hittadt ett $1^3/_4$ tum högt guldkors (om 3 dukaters vigt), som har den korsfästes bild på ena och grekisk inskrift på båda sidorna. — Såsom fornminne förvaras ett tjockt askträd, med en deruti fastslagen jernkedja af 2 alnars längd med jernband på ändan, som för 50 à 60 år sedan stod på kyrkogården. — Byar och gårdar: $^1/_4$ mtl är pastors annex-hemman; *Stora* och *Lilla Bjerga, Norrgårda, Slumbra, Grinds, Uppegårda* äro hemman af ett helt mtl hvartdera, *Alvena,* $1^3/_8$ mtl. — Adress: Wisby.

Wallåkra, Norra och **Södra,** byar uti Malmöhus län, hvaraf den förstnämnda på $2^3/_8$ mtl frälse, med 180 inbyggare, hör till Qvistofta socken af Rönnebergs härad och lyder under Torups gård; har god åker och äng; vattenqvarn. Den sistnämnda byn på $1^5/_8$ skatte, $^3/_4$ mtl krono, med 170 inbyggare, föres till den i norr angränsande Fjerrestads socken af Luggude härad; har gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till Landskrona 1 mil, till Helsingborg $1^1/_2$ d:o, till Mörarp 1 d:o m. fl.; jernvägsstation 3,2 mil från Eslöf, 1,4 d:o från Helsingborg. Byn har först sedan 1863 fått sin egentliga märkvärdighet utaf det stora stenkolsfält, som här vid nämnda tid öppnades. Stenkolsflötsen innehålles i Jurabildningarnas äldsta grupp, lias, som utbreder sig här, och ligger en flöts, som mest bearbetats, endast på 16 fots djup samt med en mäktighet af 21 à 27 tum, med vid utsträckning. De erhållna stenkolen uppgifvas hafva uti profning vid ångmaskiner visat sig vara bättre än Höganäs kol och ungefärligen jemförliga med de skottska. Ett bolag, under namn af Wallåkra stenkols-aktie-bolag, är 1866 bildadt i ändamål att bryta och tillgodogöra stenkol och andra fossilier inom Luggude, Rönnebergs och Onsjö härader. Äfven historisk märkvärdighet har byn, ithy här drunknade en trupp Danskar under striderna år 1611, sedan de förut

blifvit slagna vid Staby och måst taga till flykten, tills de motades af en öfvertäckt djup graf, den bönderna uppkastat vid torpet Besebacka på Walåkra. Stället utvisas ännu och kallas »Danska Stäket».

Wallösa, Norra och **Södra,** byar uti Sjörups socken, Ljunits härad och Malmöhus län, med $3^{3}/_{16}$ mtl skatte, $^{1}/_{4}$ krono länsmans-boställe, $6^{3}/_{4}$ mtl frälse, bebodda 1865 af 1,310 inbyggare; höbolet är godt, någon torfjord finnes. Frälse-hemmanen i Norra Wallösa, $4^{3}/_{4}$ mtl, kallas sedan 1837 med ett gemensamt namn Carlsborg och lyda under Rynge gård. Byn har skola sedan år 1849; för närvarande besökes den vanligen af 80 utaf 140 i skolan inskrifna barn.

Walmikuru, rå mellan Sverige och Ryssland 1551—90.

Walnäs, egendom uti Eds socken, Grums härad af Carlstads län, utgöres af $^{1}/_{2}$ mtl skatte *Walnäs* med *Åtorp* och underlydande $^{1}/_{4}$ mtl *Rosendahl,* der årliga utsädet uppgifves till c:a 100 t:r vår-, 15 t:r höstsäd, 30 t:r potates, utom andra rotfrukter; af skogen kan ej obetydligt afverkas. Omkring manbyggnaden finnes vacker trädgård; tax.-värdet är 79,400 rdr rmt. Af egare äro kända generalmajoren Carl von Axelsson, som bivistat alla träffningarna i Pommerska kriget och deltagit i 1788—90 års krig mot Ryssland, död här 1795, presidenterna C. G. Frumerie och C. Wadström, den sistnämnde sedan 1834 och ännu 1865, under hvilken tid egendomen blifvit satt i ett vinstgifvande skick. Här finnes hingst af clevelands och norsk race. — Å egorna ha för längre tider tillbaka träffats värjor, sablar samt andra afbrutna vapen, som sannolikt blifvit här lemnade under Olof Trätäljas flykt från Westergötland till Wärmland samt vid drottning Åsas vistande på Åsunda ej långt härifrån; äfven finnas än i dag lemningar efter försvarsverk m. m. d. på s. k. Jätte- eller Elselberget. En sägen förmäler ock om en kista, fylld med silfver, som blifvit funnen och med stor möda uppgräfd till jordytan, då en dverg skall kommit och frågat arbetarne efter vägens längd till Gösta (nu mera gästgifvaregård), hvarpå han erhöll till svar $^{3}/_{4}$ mil; förbittrad öfver den långa vägen, yttrade han då, »så långt under jorden skall denna kista sjunka, som längden härifrån och dit», hvarpå han fortsatte sin väg. Kistan försvann ögonblickligt. Äfven finnes en höjd, benämnd *Dalkärnshöjden,* hvarifrån utsigten sträcker sig öfver största delen af Wärmlandsnäset samt Carlstads kyrka m. fl.; den begagnas äfven af sjöfarande till landkänning. För några år sedan uppsattes här af sjömätare ett torn, men som nu till största delen förfallit.

Walserudshöjden i Nyeds pastorat i Wärmland, beklädd med omvexlande löf- och barrskog, med bärande åkerfält och vackra löfträdsgrupper samt utskjutande i Borssjön grönskande uddar, är utmärkt för sin sköna, nordiska natur.

Walsfors, manufakturvevk i Stora Tuna socken och Dalarne, med en årlig tillverkning af omkring 390 centn. spik och 375 centn. diverse, är i sednare tiden anlagdt; egare 1863 var C. G. Steinholz med adress: Falun; stämpeln är *Walsf.*

Walsjö, *Wallsjö* (allmännast af enskilda författare), *Walje, Wallje* (i jordeböckerna), ett frälse-hemman af $^{5}/_{8}$ mtl uti Sölvesborgs landsförsamling i Blekinge, vid Sissebäcks utlopp i hafvet, men sedan längre tider tillbaka förlagdt under Willands härads rättsjurisdiktion i följd af att det lydde och ännu är lydande under Trolle-Ljungby gård. Ett hemman Wallje å $^{2}/_{3}$ mtl frälse är beläget uti den del af Sölvesborgs landsförsamling, som hör till Willands härad af Christianstads län och betalar äfven numer kronotionde der efter Kammarkollegii beslut af den 8 Febr. 1860. — Se vidare IV band., sid. 485, 2 sp.

Walsta, ett gods i Odensvi socken af Åkerbo härad och Westerås län, beläget vid den efter denna egendom uppkallade Walstaån, som utgör Köpingsåns vestra gren, består af 3 mtl frälsesäteri med qvarn och såg samt underl. c:a 2 mtl. Godset har tillhört slägterna von Wernstedt, Ribbing, Djurklo; tillhör nu (1866) brukspatron Lorichs' på Bernshammar arfvingar.

Walsta, egendom uti Svedvi socken, Snäfringe härad och Westerås län,

belägen $1^{5}/_{8}$ mil från Westerås, $^{1}/_{4}$ mil från Strömsholms kanal samt $3^{1}/_{2}$ mil från jernväg, består af 2 mtl skatte, med manbyggnad från 1858, innehållande 12 rum, utom 2:ne flygelbyggnader; från landsvägen leder en prydlig allé till gården, omgifven af lummiga träd och trädgård, och hvarunder, enl. Tuneld, ligga flera mossar och lägenheter, i sednare tider köpta från kronan och skiljda från Svedvi allmänning. Till början af 17:de seklet egdes och beboddes hemmanet af bönder, hvilka för lånta soldatlegor under konung Carl XII:s krig måste afträda hemmanet till deras fordringsegare, en fru Strickert på Hallsta, hvars måg, kamreraren Wadstrand, var den förste ståndsperson, som på 1720-talet egde och bebodde östra gården, men måste äfven för skuld afträda den i början af 1730-talet, till kammarrådet A. G. Lilljestjerna. Vestra hemmanets åbyggnader afbrunno något derefter, hvarefter Lilljestjerna blef egare af begge hemmanen till slutet af 1750-talet; af honom uppfördes åbyggnader och stenmurar kring en del af egorna, fiskdammar uppgräfdes och trädplanteringar anlades. Efter att hafva gått genom flera egares händer, såldes egendomen år 1788 till bergmästaren J. Littmark, som längst af alla egare innehaft, förändrat och förbättrat gården, uppbyggt åbyggnaden och 15 (nu 13) st. torp samt från förenämnde mossar öppnat en vattenledning till gården och der bildat en sjö, med hvars vatten ett tröskverk sättes i gång; med denna vattenledning vattnas äfven gårdens egor, och betesmarkerna förses äfven derigenom med rinnande vatten; denna anläggning är belönt med kongl. Landtbruks-Akademiens högsta pris 1816. Samma egare har äfven anlagt en park mellan sjön, gården och trädgården; han dog på Walsta omkring 1846, då hans son, kommissions-landtmätaren Fredrik Littmark, öfvertog egendomen, hvilken år 1849 försåldes till landtbrukaren W. Schedin, som egde den till i Mars 1855, då den inköptes af possessionaten E. Hemning. Till egendomen finnes ingen karta; men anses hela egoarealen utgöra närmare omkring 1,000 tld, hvaraf c:a 220 åker och äng. Utsädet har varit 55 à 70 t:r årligen, men torde genom större påbörjade odlingar nu vara betydligt ökadt. På egorna finnas begrafningsplatser, utmärkta genom stenringar. — Egarens adress: Strömsholm & Walsta.

Walstad, socken i Wartofta härad, se art. Hvalstad.

Walstanäs, i jordeboken *Wahlsta*, ett frälse-säteri af 3 mtl uti Norrsunda socken af Erlinghundra härad och Stockholms län, vid Fysingens vestra strand, omkr. $3^{1}/_{4}$ mil från hufvudstaden; godset skall förekomma såsom herresäte 1300 under namnet Walasta; i sednare tider har det på 1600-talet donationsvis innehafts af slägterna Bielke, Sparre och Oxenstierna; indrogs vid reduktionen; utbyttes från kronan af slägten Sparre; af egare, hörande till denna slägt, må nämnas förste landtmarskalken Johan Eriksson Sparre, † 1632 såsom öfverståthållare i erkestiftet Mainz och begrafven i denna sockens kyrka; godset har sedan tillhört Bure, De la Gardie, president Broman från år 1757, r. r. Friesendorf, som här dog år 1770, friherre Klingspor, slutligen von Schinkel, i hvilken familj det blifvit fideikommiss för både manlig och qvinlig gren, och innehafves nu af löjtnant C. D. von Schinkel på Wifors. Under Walstanäs säteri, tax. till 90,000 rdr, lyda $13^{3}/_{8}$ frälse, Werkens qvarn om 3 par stenar inom socknen, samt 3 mtl frälse i Husseby och 2 mtl i Skånella socknar; hela egendomen är utarrenderad mot ett årligt arrende af 13,000 rdr rmt. Manbyggnaden är stor och af sten; härtill höra orangeri, park m. m.; ett större bibliothek förvaras vid gården.

Walstorp, ett välbebygdt hemman i Adelöfs socken, Norra Wedbo härad, Jönköpings län, med ganska vackert läge vid en liten sjö samt tämligen vidsträckt egovidd.

Walsund, två mtl frälse-säteri uti Hyltinge socken af Willåttinge härad och Nyköpings län, $^{3}/_{4}$ mil fr. Malmköping, hör till Sparreholms gods. Rörande dess äldre öden är kändt, att det jemte andra hemman lemnades 1610 åt general-mönsterherren öfver allt främmande krigsfolk i Sverige, Hans Stuart, till everldelig egendom under frälserätt för sig, hustru och manliga bröstarfvingar, ärfdes af sonen David, kammarherre hos drottning

Christina, död 1657, och testamenterades jemte Ramsberg af honom till barnen i första giftet.

Waltorp, *Wahltorp, Hvaltorp,* annexsocken till Segerstads pastorat, är belägen uti Gudhems härad af Skaraborgs län, 1 mil n. o. från Falköping; areal 0,090 qvadratmil land: $14^1/_2$ mtl, deraf $4^3/_8$ skatte, $10^1/_8$ frälse; 416 inbyggare år 1865 och 445 år 1863. Jordmånen bördig, består af stenbunden svartmylla; på skog är brist. Åkerbruk är hufvudnäring. Tax.-värdet 289,600 rdr, hvaraf 16,000 rdr för verk och lägenheter. — Kyrkan, $1^3/_{10}$ mil från moderkyrkan, är tillbyggd 1722. Enligt Ullenii utsago härleder socknens namn sig af något nederlag, som ett parti här lidit i strid mot ett annat i Segerstad. Statens Vestra stambana går genom en liten del af socknen, der hon inskjuter mellan Segerstads, Tunhems och Thorbjörntorps socknar. En runsten vid hemmanet *Thorstorp* föregifves vara rest öfver en fylkeskonung, hvars 12 söner skola vara begrafna i en backe närmare hemmanet. — Säterier äro *Wrangelsholm, Rörsberga* och *Thorestorp;* — 1 skatte, 3 frälse *Wahltorp, Åbod, Raglås, Svartsjö, Åstorp, Åkarp* äro byar och hemman. — Adress: Sköfde.

Walum, Norra och Södra, ett mtl frälse och 1 mtl skatte uti Nors socken af Carlstads län, tax. till 109,600 rdr, egas af G. Nilsson å Lillerud.

Walåsen, $^1/_4$ mtl säteri i Carlskoga socken och härad af Örebro län, beläget på en höjd vid Walåns utlopp i sjön Möckeln, med jernbruk för 2 härdar och 2 stångjernshamrar, dervid tillverkats i medeltal under sednaste åren 8,380 ctr stångjern, 91 ctr manufaktur, 46 ctr diverse; till godset höra äfven qvarn och såg samt underlydande $2^2/_3$ mtl skatte och 5 lotter i Immetorps skog. Det hela tillhör slägten von Hofsten och har ett taxeringsvärde af 289,400 rdr rmt. — Walåsen jemte Hageby bruk tillhörde omkring 1658 handelsmannen i Örebro Gerhard Ysing Arendtsson, en Bremensare från Stade; hans dotter blef gift med brukspatron Borgström på Borgvik, och deras son blef stamfader för ätten Adelheim.

Walö, socken, förekommer 1314 såsom hörande till Rhodin, är belägen uti Frödsåkers härad af Stockholms län. $2^3/_4$ mil n. v. från Osthammar, mellan Forssmark i norr, Löfsta, Film och Morkarla af Uppsala län i vester och s. v.; areal 29,715 tld fast land, 0,08 qv.-mil vatten: $48^3/_4$ mtl. hvaraf $8^1/_4$ skatte. $2^1/_4$ krono, $38^1/_4$ frälse; 1,736 inbyggare. Hufvudsakligen bergländig och kärrig skogsmark, med smärre slätter deremellan; några vattendrag gå i nordöstlig rigtning. Jordmånen är stenbunden, sällan lera, oftast sand, utom vid Olandsån; äfven ängsmarken har sand under lager af multnade växter; utmarken bergbunden och sandig. Näringar äro åker-, ängs-, skogs- och bergsbruk, körslor, fiske, m. m.; malmanledningar äro tid efter annan flerstädes bearbetade, nu mer endast vid *Wigelsbo* i stort och vid *Fiskviks* samt *Botarbo* grufvor för jern: på 1700-talet gjordes försök för koppar vid *Björnebo* och *Norrby,* för silfver vid *Wreta.* Fastighetsvärdet för år 1863 var 931,785 rdr rmt, hvaraf 135,285 rdr för verk och lägenheter. Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Uppsala stift, $6^1/_2$ mil från stiftsstaden; prestgården $1^1/_4$ mtl. — Kyrkan, $13^1/_2$ mil från Stockholm, anses vara från 1300-talet; har måladt hvalf och gammaldags altartafla i förgyldt träsnitt af utländsk hand, flera grafvar för egare till Forssmarks bruk samt runstenar. Socknen har skolbyggnad och sockenmagasin. Hemmantalet utgöres mest i byar eller mindre gårdar; 9 mtl lyda under Forssmarks bruk, $10^1/_{16}$ mtl under Österby bruk. Af hemman finnas *Annö, Bennebo, Frebbenbo,* med gästgifveri (det sistn. tillhör socknen, ehuru afskildt af en del af Forssmarks mellanliggande s:n), *Gubbo, Pälsmora, Stummelbo, Wamsta,* med gästgifvaregård, *Östensbo;* — *Östmora* och 1 krono *Rofsättra* eges af kongl. akademien i Uppsala; — $^1/_4$ mtl *Wigelsbo* och $^1/_4$ mtl *Jufvansbo* jemte Wigelsbo grufvor egas af Wigelsbo grufbolag. — Adress: Uppsala, Österby.

Wambåsa, Stora och **Lilla,** byar uti Förkärla socken, Medelstads härad och Carlskrona län, den förra af $5^1/_8$ mtl, den sednare af $2^1/_2$ mtl uts frälse,

lyda under grefliga Wachtmeisterska godset *Tromtö.* Wambasæ eller Wambåsa nämnes uti konung Waldemars jordebok af år 1231 bland de ställen i Blekinge, som voro anslagna till konungens underhåll; sedermera befinnas deraf 6 mtl frälse ha blifvit pantsatta år 1646 åt Nettraby kyrka för 155 daler 16 öre och försålda 1666 till fältöfversten Bertel Nilsson Skytte; men emedan köpesumman aldrig blef erlagd, fingo Blekingska kyrkorna hemmanen tillbaka år 1689. Slutligen utbyttes de af riksrådet, amiralen grefve Hans Wachtmeister, enligt bytesbrefvet af den 23 Jan. 1700, och lades af honom under Tromtö säteri.

Wamlingbo, *Wamblingbo,* konsistor. pastorat uti Wisby stift, utgör sydligaste delen af Gotland samt innefattar socknarna Wamlingbo och Sundre, med $24^1/_3$ mtl och omkr. 1,100 inbyggare; prestgård $1^1/_4$ mtl. — *Wamlingbo,* socken uti Wisby läns Södra härad, $7^3/_4$ mil söder från Wisby; areal 9,766 tunnland (= 54,689 qvadratref) och 0,040 qvadr.-mil vatten; $18^7/_8$ mtl; 859 inbyggare. Marken är i allmänhet jemn, med undantag af vestra stranden, der utmed hafvet en kedja af små bergsryggar framlöper; jordmånen är dels ör, dels lera, åt östra sidan mot Hamra sand. Socknen, som anses hafva namn efter Wamling, Guthes son och Gotlands fjerde styresman, eger många märkvärdigheter, hvartill torde få räknas *Hoberget, Heligholmen* och *Silfvergrottan,* med sina grottor och kamrar, rara växter och sjöfogel samt det ej långt från ön belägna farliga skäret *Röda Hund,* hemmanet *Kastelle,* $^1/_4$ mtl, på Snäckhusudde, erinrande om något kastell, samt en mängd grushögar, hvilka anses vara lemningar efter de många borgar, som inkräktarne af Gotland uppfört, 8 grafstenar med runor samt den mängd utländska mynt, som tidtals påträffats. En händelse från sednare tiden, i Febr. 1817, torde äfven förtjena omnämnas: då folket, efter att i flera timmar kifvats med sin pastor om tionden, skulle gå ur kyrkan, slog åskan ned i kyrktornet och afbrände detsamma samt förstörde taket och prestgårdens spannmålsbod, der den omtvistade tionden förvarades. — Större byar: *Rofinds* $1^1/_4$, *Bonsarfve* $1^1/_2$, *Austre* $1^1/_4$, *Nora* $1^1/_8$, *Gjervalds* $1^5/_8$, *Halfvards* och *Sigreips* mindre hemman. — Adress: Wisby.

Wanholma, ö vid Pater Nosterskären i Bohusläns skärgård utanför Tjörns pastorat, med sjömärke.

Wankifva, alternerande regalt och konsistorielt pastorat af Lunds stift, utgöres af socknarna Wankifva och Ignaberga, med $36^1/_2$ mtl och 2,556 inv., 7 mil från Lund. — *Wankifva,* modersocken, är belägen uti Vestra Göinge härad af Christianstads län, med $6^1/_{13}$ mtl skatte, $1^7/_8$ krono, $1\frac{1}{16}$ säteri, $9\frac{1}{13}$ frälse, på en areal af 12,867 tld = 72,055 qvadratref och en folkmängd af 1,440 personer, hvilket antal sedan år 1855 ökats med 700. Jordmånen är i allmänhet ojemn och sandig, numera föga skogbeväxt. Nyligen ha inom socknen påträffats mäktiga lager af eldfast lera, som lärer vara fullt jemförlig och i vissa afseenden öfverträffa den bekanta Höganäsleran. — Kyrkan är belägen $3^1/_2$ mil från Christianstad. Före år 1858 hade egaren af här belägna Wankifva säteri jus patronatus, men hvilket upphäfdes enligt kongl. brefvet af den 22 Okt. n. år. — En fast skola trädde i verksamhet 1846; men ordinarie lärare antogs först 1855. Af 205 skolbarn besöka vanligen 30 på en gång skolan; dessutom undervisas i en ambulatorisk skola, äfven började 1846 och med lärare från och med året 1852, 30 vanligen på en gång närvarande af 70 inskrifna barn. — Byar: *Wankifva, Mala, Tullstorp* och *Kärråkra;* enstaka hemman äro *Björnholm, Geddastorp* och *Pålstorp.* — *Christinetorp, Åhus, Wasahus* och *Åryd* äro från Wankifva säteri afsöndrade och numer särskildt bebyggda lägenheter. — 1 mtl *Prestbohl.* — *Ljungamölla* qvarn. — Adr.: Hessleholm.

Wankifva, en sätesgård uti förutbeskrifna socken, $3^1/_2$ mil från Christianstad, består af $1\frac{3}{16}$ mtl frälse-säteri med underlydande $\frac{1649}{1000}$ mantal ins. frälse i Wankifva by. Gården är bebyggd med prydligt manhus af sten, omgifvet af ansenlig trädgård och park, och beläget $^1/_4$ mil från Hessleholms jernvägsstation. Wankifva säteri egdes 1642 af Christoffer Ulfeldt och derefter af dennes dotter; kom sedermera till danske amiralen Henr.

Bielke, hvilken år 1658 erhöll jus patronatus till Finja och Wankifva socknar; men denna rättighet har sedan blifvit indragen till kronan (se vidare härom under Wankifva socken). På 1700-talet egdes godset, bestående af $16^1/_4$ mtl ins. fr., 12 frälsetorp m. m., af slägten Riddersköld, 1825 af enkefru ryttmästerskan Engel Rosenkrantz; 1863 egdes det till ofvanuppgifna mantal af possessionaten E. Freidenfelt. Godset, med en areal af 1,232 tld, hvaraf 300 bokskog, 374 åker, indelade i 12 skiften, taxerades 1863 till 50,900 rdr rmt.

Wanneberga, by i Ljungby socken, Willands härad af Christianstads län, består af $\frac{1}{16}$ mtl krono, $1^1/_4$ mtl, anslagne till Christianstads hospital, och $10^1/_3$ mtl ins. frälse under Ljungby gård, har godt fiske, ett skälskytteri samt mot kusten en del flygsandsfält; 760 inb. — Af 71 skolbarn undervisas vanligen 50 på en gång i härvarande skola, som trädde i verksamhet 1846, men hvartill lärare först antogs 1855. Sockenbibliothek finnes. Under kriget mot Danskarne år 1678, hade fältmarskalken Ascheberg här vinterqvarter.

Wanneberga, by i Winslöfs socken, Vestra Göinge härad af Christianstads län; 7 mtl sk., $1^5/_8$ mtl uts. fr. under Åraslöfs gård samt 7 qvarnar och 1 sågqvarn, med 740 inbyggare; har tillräcklig skog af ek, bok, björk och al. Från gästgifvaregården skjutsas till Sösdala jernvägsstation, 2 mil. I skolan, som började 1836 och hvartill lärare antogs år 1855, äro 94 barn inskrifna, deraf vanligen 75 på en gång deltaga i undervisningen, som omfattar äfven exercis.

Wansta, ett frälse-säteri af $3^2/_3$ mtl, uti Össmo socken af Sotholms härad och Stockholms län, vid Vestra Styran, omkring $4^3/_4$ mil från hufvudstaden; köptes, enligt Tham, från kronan, dels af S. Bååt, dels af Björnklou; skall tillhört kommissarien i kommers-kollegium Christofer Henr. Wulf, adlad Ulfvenklou, under hvars tid Polhem var uppbördsman på godset. År 1772 tillhörde det kammarherren Hildebrand, 1825 enkefru Flach, 1850 kongl. lifmedikus W. S. Nerman, 1866 hans arfvingar. Säteriet, som 1818 uppgafs ha 30 t:rs utsäde och ringa skog, taxerades 1863 till 95,300 rdr rmt utom underl. $^3/_4$ frälse Åby.

Wanstad, konsistorielt pastorat inom Lunds stift, utgöres af socknarne Wanstad och Tolånga, med $38\frac{1}{32}$ mtl och 3,120 inbyggare. — *Wanstad,* modersocken, är belägen uti Färs härad af Malmöhus län, $2^1/_2$ mil n. o. från Ystad, omgifves i norr af Löfvesta, i öster af Tranås, i vester af Tolånga. Arealen, 5,138 tld eller 28,772 qvadratref, är fördelad mellan $6^1/_2$ mtl skatte, $1^7/_8$ krono, $9^5/_{32}$ frälse ($\frac{1}{32}$ efter jordeboken), tillsammans $17\frac{17}{32}$ mtl. Socknen, med ojemn och stenig mark, lera till rådande jordmån, ringa tillgång på skog, deremot någon torfjord, räknade år 1865 1,440 inbyggare, dubbelt så många, som för 50 år tillbaka. Kyrkan ligger $^1/_4$ mil från annexkyrkan. Skolan, som trädde i verksamhet 1836, besökes vanligen på en gång af 116 barn. Förnämsta gårdar äro frälse-säterierna *Wanstatorp* och $^1/_8$ mtl *Stora Perstorp.* — I *Wansta* by är $^1/_2$ mtl kyrkoherde-, $^1/_4$ mtl klockare- och $^7/_8$ mtl fanjunkareboställe. *Björkeröd, Stora* och *Lilla Askaröd* äro byar. — Adr.: Hörby.

Wanstatorp, en sätesgård uti Wanstads socken af Malmöhus län, belägen omkring $2^3/_4$ mil från Ystad, består af 1 mantal frälse-säteri, bebygdt med ett grundmuradt, väl inredt och underhållet tvåvånings högt manhus; de underlydande hemmanen utgöras af $\frac{1}{32}$ mantal frälse Wanstad, $\frac{1}{192}$ skatte och 1 frälse Wanstatorp. Gården försåldes 1839 af landtbrukaren J. Falkman, som dervid gjort stora uppodlingar på den föga tacksamma jorden, till nuvarande egaren, grefve Carl L. Phil. J. Wachtmeister, som nämnda år hitflyttade från Preussen.

Wansäter, by i Söderala socken af Helsingland och Gefleborgs län, se art. Söderala.

Wansö, socken, fordom en ö, belägen vid Mälaren i Åkers härad af Nyköpings län, tillika med Härads socken ett pastorat af 2:dra klassen, præbende för biskopen i Strengnäs. Socknen har förr genom Eldsundet i söder varit skild från fasta landet, men detta sund utgör numera endast en sank slätt, här och der bevuxen med vass; ännu 1723 var här så mycket vatten, att man genom

Eldsundet förde båtar lastade med tegel till Strengnäs domkyrkas reparation. På norra sidan har jemväl ett sund, dock för längre tid tillbaka skilt Wansö från Fogdö. I öster begränsas socknen af Norrfjärden och i vester af Söderfjärden; en liten del är belägen på andra sidan om Norrfjärden på Tosterön. Arealen utgör 553 tld, omfattande $34^7/_8$ mtl, hvaraf $24\frac{13}{16}$ skatte, $1^1/_{16}$ krono och 9 frälse. Inbyggarnes antal, som 1805 utgjorde 862, sjönk derefter ända till år 1845, då det uppgick till 759, men tillväxte åter 1850 till 790 och 1864 till 817. Taxeringsvärdet uppgick 1863 till 672,925 rdr. — Landet är i allmänhet flackt, med vidsträckta åkrar och ängar, låga, rundade berg af en sednare formation; mot gränserna i söder och norr sidländt. Rådande jordmån är lera, någongång sandblandad. Andelen af Tosterön upptages mest af skogbevuxna berg. — Kyrkan, utan torn, belägen $^3/_4$ mil från Srengnäs, är gammal, nästan en antiqvitet, dock utan något större intresse. Den eger en egendomlig altartafla från medeltiden, med ett par dörrar för att tillsluta och gömma dess skatter, som inskränka sig till en mängd illa gjorda figurer, hvaribland äfven några röfvare. Helgonskåp m. m. saknas ej heller. Grafvar finnas för slägterna Svinhufvud och Rehnstrahl (? efter Tham); riddaren Carl Nilsson Ferla, som mördades af Bo Jonsson Grip i Gråmunkeklostret i Stockholm, skall äfven ligga begrafven härstädes. Socknen har tillhört drottning Catharina Stenbocks lifgeding. Förutom flera väldiga ättekullar vid Kråketorp, bautastenar vid Eneby, en runsten, ruiner efter fordna borgar m. m., ådraga sig i synnerhet bland fornminnen ättehögarne vid Husby forskarens uppmärksamhet. De äro visserligen numera genom gräfning betydligt förminskade, men några äro dock ännu betydliga och framför allt den s. k. Kungshögen, af 360 alnars omkrets, som omgifves af en mängd smärre högar, stensättningar och bautastenar. Här, om någonstädes, lärer väl Ingiald Illrådas hög vara; många skäl tala för ett sådant antagande. — Några större egendomar finnas ej i denna socken. *Hellby*, 1 mtl, är kyrkoherde-boställe. — Genom hertig Carls bytesbref af den 22 Juni 1573 öfverläts gården Edma eller Edmada, nu Elma, som skall varit herresäte, jemte andra i Fougdöö till hans hofmästare Johannes Herbouillanius emot gårdar i Åkers socken. — Adr.: Strengnäs.

Wantnerwdt, rå i Ryrs socken på Dal mot Norge 1554.

Wanå i Dalarne, upprinner bland fjellen, i nordvestra hörnet af Elfdalen, mellan Lima och Särna ur Stora och Lilla Wanen (Onivattnen), går en sträcka af 13 mil nästan midt emellan Öster- och Westerdalelfvarna, upptager flera smärre vattendrag, och, sedan den gått genom Wenjans och Wans sjöar, uttömmer sig i norra ändan af sjön Wan, som till större delen ligger inom Jerna socken; mellan Landbobyn och sjön Wan bildar hon ganska brådstörtande forsar.

Wanås, herregård uti Gryts socken af Östra Göinge härad och Christianstads län, $1^7/_8$ mil från Christianstad, består af $2^5/_8$ mtl frälse-säteri Wanås, och utgöra de underlydande hemmanen 50 mtl, belägna i 8 socknar. Wanås sätesgård ligger undangömd i en romantisk skogstrakt, ett stycke norr om Almaån, omkring $^3/_8$ mil från detta vattendrags förening med Helgeå; straxt efter man passerat förstnämnda å, vidtager en lång allé af sekelsgamla lindar, som sträcker sig upp till gården, hvars midt upptages af en stor, gräsbevuxen plan, på hvars grönskande matta, å ömse sidor om den genomskärande vägen, stå lummiga lindar i trenne rader och dölja de bakom liggande stora ladugårdshusen. I fonden reser sig den 300-åriga borgen med sina underligt formade gafvelrösten, på tre sidor omgifven af djupa vattengrafvar, och bakom borgen utbreder sig en bland de vackraste parker i Skåne, der finner man en liten sjö, i hvilken täcka små landtungor skjuta ut och der svanor simma kring från holme till holme; i parken påträffas äfven en väldig ek, med 12 alnar i omfång, en dansbana och en tältlik paviljong. — Den äldsta kända egare är Jep Hegendall, som skref sig 1465 till Wandaas och om hvilken handlingar upplysa, att han lefvat år 1423 samt att han tillhört en adelig familj, som varit beslägtad med Thord Degn, författaren till »Forklaring over

Loven», hvilka länge hade auktoritet som lag vid domstolarne. I slutet på 1400-talet befinnes Wanås hafva öfvergått till den mäktiga Braheslägten, hvaribland må nämnas den olyckligt ryktbare Nils Brahe, som var en af kon. Christian II:s trognaste anhängare, hvarföre han ock 1525 af danska riksrådet dömdes förlustig lif och gods. Han var gift med en dotter till Peder Lang och Kerstin Bille. Härefter har man väl en uppgift på att Wanås såldes 1562 af kon. Fredrik II till Sten Bille, men mera troligt är att han ärft gården af sin fader Claus Bille, som skref sig till Wandaas m. fl. och var en af de mest betydande och rikaste män på sin tid. Han var son af Sten Bille Basse och Margaretha Rönnow samt broder till siste erkebiskopen i Lund, Torbern Bille. Sonen, Sten Bille, som anlade Konga glasbruk och Klippans pappersbruk, lät 1566 uppbygga nuvarande slottsbyggnad efter det att gården blifvit sköflad och uppbränd af Svenskarne under Jakob Henriksson Hästesko. Billes enka, Kerstin Lindenow innehade Wanås till sin död år 1604, derefter sonen, Claus Bille, från hvilken den togs af kreditorerna, men tilldömdes 1626 Elisabeth Bille, gift med kongl. danska räntmästaren Sivert Beck; efter sonens död (han var bland annat befallningsman öfver Herrevadskloster och prost öfver Lunds stift), såldes Wanås den 6 Sept. 1649 af förmyndaren för hans omyndiga barn, till fru Anna Ramel, enka efter landshöfd. i Christianstad, Malte Juul till Maltesholm; deras dotter Maren och hennes man Sten Reedtz ärfde Wanås, hvarmed Bifvaröds säteri införlifvades omkring 1650. Fru Maren Juul, som öfverlefde sin man, donerade gården 1691 till sin systerdotter, fröken Lena Sofia von Putbus, efter hvars död den tillföll brorsonen, sedermera presidenten i Wismarska tribunalet Mauritz U. v. Putbus; af dennes son såldes Wanås år 1756 till generalmajoren, landshöfdingen i Christianstads län, Carl Axel Hugo Hamilton, död år 1763, om hvilken skrifves, att han var en »gudfruktig, rättvis och vitter herre». Hans enka, Betty Jennings, förvaltade egendomen till år 1768, då hon ingick äktenskap med landshöfdingen i Malmöhus län, frih. Carl Adlerfelt, som dock afled 4 månader efter bröllopet. Han berömdes som käck militär. Wanås förskönades ansenligt af friherrinnan Adlerfelt; bland anläggningar, som gjordes af henne, må nämnas de 4 långa och vackra alléerna, som från skilda håll föra till gården. Hennes dotter, Carolina Adlerfelt, blef 1792 gift med grefve Hans Fr. Wachtmeister, och som dessa makars äldste son var fideikommissarie till Johannishus och Tromtö, gjorde friherrinnan Adlerfelt år 1800 Wanås och Bifvaröd till fideikommiss till förmån för deras yngste son, gr. Carl Axel Wachtmeister, som alltsedan år 1807 innehaft gården. Under hans tid har Wanäs, som enligt Chytræus skall varit det första herresäte i Skåne, hvilket blifvit omgifvet med vallar, undergått en betydlig reparation, och södra delen af slottet blifvit uppfördt (rörande byggnaden hänvisas till planchverket »Skånska herregårdar», III del.), magasin, rymmande 10,000 t:r säd, och orangeri anlagts samt åtskilliga förbättringar i gårdsbruket vidtagits. Wanås slott inrymmer äfven den utmärkta tafvelsamling, som fordom prydt Kulla-Gunnarstorp, och innehåller omkring 80 nummer. Såsom samlingens »perla» anses *Guido Renis Ecce Homo* (den törnekrönte Frälsarens hufvud). Patronrätten till Knisslinge och Hjersås meddelades den 30 Mars 1786 åt fru Betty Jennings, som, utom vanliga förbindelser, åtog sig att äfven upprätta ett skolhus i hvardera församlingen. — Wanås gods, bestående af $3^{5}/_{16}$ säteri, $1^{1}/_{4}$ skatte, $14^{7}/_{16}$ frälse och det öfriga af uts., intager en areal af 20,000 tld, af hvilka omkring 10,000 af särskild forster förvaltad skog; till egendomen höra 7 mjölqvarnar utmed Helgeå, 6 sågar och en oljeqvarn, en beredningsanstalt för skogsfrön m. m.; på egorna finnes en mycket besökt mineralkälla. Bland underlydande må nämnas Bifvaröds säteri i Knisslinge socken, som säges vara bebygdt af en jungfru Margareta Ackeleije.

Wapnö, socken uti Halmstads län, härad och fögderi, $^{1}/_{4}$ mil nordvest från Halmstad och lika långt sydvest från Söndrums kyrka, hvartill hon är annex; arealen är 4,767 tld (= 26,695 qva-

dratref) fast land; $24^1/_4$ mtl frälse; 460 inbyggare. — Socknen utgöres af byarne *Michedal, Tiarp, Ågarp* och *Onsjö*, några enstaka hemman samt säteriet Wapnö. Rådande jordmån är lera, mer eller mindre starkt sandblandad; lermergel förekommer å säteriet Wapnös egor. Skogen obetydlig, så att en stor del af vintern måste bonden använda till bränsles anskaffande, hvarunder qvinnorna sysselsättas med väfnad. Saltsjöfisket är här en lönande binäring, hvartill på sednare tiden kommit brytning uti ett berg på gränsen mot Holms socken af en skifrig rätklufven stenart, som med fördel blifvit använd vid hamnbyggnaderna uti Halmstad och Malmö. Taxeringsvärdet för eganderätts-bevillningen upptogs år 1863 till 771,000 rdr rmt. — Kyrkan, af sten, är 46 alnar lång, 18 dito bred; innehåller en vacker altartafla af Pehr Hörberg; bakom altaret är fältmarskalken G. Bogislaus Staël von Holsteins graf. Barnundervisningen uppgafs vid inspektionen 1862 vara otillräcklig. — Fornlemningar utgöras af 4 ättehögar. Hela socknen, med undantag af lägenheten Knebelstorp, lyder under Wapnö säteri. — Adress: Halmstad.

Wapnö, en sätesgård uti Wapnö socken af Halmstads län och härad, $^1/_4$ mil nordvest från staden Halmstad, består af 3 mtl frälse-säteri och utgör med underlydande $57^1/_4$ mtl frälse inom socknarne Wapnö, Holm, Söndrum och Qvibille, ett af länets betydligare gods, tax. 1863 till öfver $1^1/_2$ million rdr rmt. — Säteriet är bebygdt med ett tvåvånings stenhus, som jemte öfriga byggnader omslutes af en gräfd kanal, på hvars andra sida en vidsträckt trädgårdsanläggning utbreder sig; vid gården finnas tegelbruk och bränneri. — Först kände egare till Wapnö är Axel Ugerup, befallningsman öfver Tönsberg; 1606 öfvergick godset genom gifte till Jakob Beck och Christian Bülow, hvilken sednares enka sålde det 1611 till riksamiralen G. O. Stenbock; egdes af sonen, fältmarskalken Magnus Stenbock, den bekante Skånes befriare, som dog 1717 i största elände på Fredrikshamns kastell vid Köpenhamn. Egendomen förblef inom slägten till år 1740, då den köptes af fältmarskalken Georg Bogislaus Staël v. Holstein, som år 1719 bidragit att befria Elfsborg från danska amiralen Tordenskjölds anfall. På grund af fältmarskalkens testamente af år 1763 tillföll Wapnö, genom Kongl. Maj:ts dom af den 29 Mars 1790, såsom fideikommiss löjtn. Carl Sperling Staël von Holstein; hvars son, kammarjunkaren Georg Gustaf, är nuvarande fideikommissinnehafvaren.

Wapnö utgöres egentligen af 2 mtl frälse-säteri, hvarunder sedermera blifvit lagdt *Hule* Larsg., 1 mtl frälse-säteri. Bland underlydande må nämnas 1 frälsesäteri *Michedala,* som varit insockne under Wapnö, men blifvit år 1771 utbytt mot Kjellstorp i Holms socken. — Af trädgårdens alster förtjenar anmärkas äkta exemplar af gulgrå renett, (hvars kött är dunkelt, fint fast, mildt sötsyrligt, mognadstiden är i November och December samt hållbarhet till Februari).

Wappa, by uti Tillinge socken af Åsunda härad och Uppsala län, omkring $^1/_2$ mil från Enköping, med $9^3/_8$ mtl och en egorymd af 6,819 qvadratref, deraf 17 trädgårdstomt, 4,214 åker, 1,282 äng, 1,211 skoglös mark; häraf ha 2 mtl ber. säteri och $^3/_4$ mtl skatte utgjordt på 1840-talet ett gods, tillhörigt en grefve Falkenberg och derefter majoren H. von Andersson; år 1863 voro af byn 2 mtl ber. säteri, $1^3/_4$ frälse, $3^7/_8$ skatte underlagda Haga säteri i Svinngarns socken och tax. till 164,600 rdr, resten, $1^3/_4$ mtl skatte hade 4 egare bland allmogen.

Wappersta, egendom i Wagnhärads socken, Hölebo härad af Nyköpings län, belägen vid sydöstra stranden af sjön Sillen, utgörande tillika med underlydande $3^1/_4$ mtl frälse och skatte. Gården köptes till skatte 1719, uppläts år 1787 med säterifrihet på lifstid åt den bekanta mamsell Hagman, och egdes år 1863 af kyrkoh. L. A. Thavenii enka.

Wara, socken uti Barne härad af Skaraborgs län, $3^1/_4$ mil s. s. v. från Lidköping; areal 2,916 tld fast mark; $9^5/_{12}$ mtl skatte, $^5/_6$ krono, $^1/_2$ frälse; 474 inbyggare. Socknen, med Assån till gräns i vester och söder mot Ryds, Kjedums och Naums socknar, har lera till jordmån, brist på skog. Taxeringsvärdet upptogs 1863 till 395,090 rdr rmt. — Kyrkan, liten och af trä,

ligger $^1/_4$ mil från Skarstads, som är moderkyrkan. Inga större gårdar finnas. *Skogsgården,* $^1/_4$ mtl, komminister-bost. — Byar äro: *Wara,* med $7^1/_4$ mtl skatte, och *Nedervara,* $1^1/_4$ mtl skatte, $^1/_2$ fr., $^1/_2$ kr.-stom. — Adress: Skara.

Wara, krono-allmänning, belägen i Forsshems socken af Kinne härad och Skaraborgs län, utmed Wenern, upptager med $^1/_2$ mils längd och $^1/_4$ mils bredd en rymd af 548 tld 8 kpl.; under åren 1856—60 uppgick i medeltal afkastningen till 447 famnar.

Waran, så benämnes Blekinges sydliga del, som är ett egentligt skärgårdsland.

Warberg, stapelstad i Norra Halland, hörande till 4:de klassen af rikets städer, vid Kattegat, 51 mil från Stockholm, $7^3/_4$ mil från Göteborg, $6^1/_2$ mil från Halmstad och 3 mil från närmaste stad, Falkenberg, fordom en mycket ansenlig handelsplats, är en af de städer, hvars öden nära sammanhänga med rikets, hvilket, hvad äldre tider beträffar, här vill säga detsamma, som både Sveriges och Danmarks historia; och till dessa Warbergs öden hörer bland annat det egna förhållandet, att staden, så vidt man vet, icke mindre än 4 gånger ombytt byggnadsplats eller bolstad, så att dess nuvarande läge är minst det femte i ordningen. Anledningarne till dessa flyttningar, eller rättare detta ideliga återuppbyggande, ha varit af högst olycklig art; de hafva nemligen hufvudsakligast bestått i rysliga förödelser, dels genom fiendehand, dels ock genom vådeld. — Hvad stadens nuvarande namn angår, härledes det helt naturligt från ordet »vårda» (akta eller bevara), antingen man nu låter detta begrepp utgå från den i stadens grannskap befintliga fästningen, eller från ett par föga aflägsna bergshöjder, kallade vårdberg (vardberg eller varberg), hvaraf för öfrigt flera ännu finnas längs kusten, och hvilka fått namn af bruket att der uppstapla stora högar af ris och ved, för att då fiender nalkades, antändas till signal. — Helt nära hafvet, $^5/_8$ mil söder om den n. v. staden, ses ännu lemningar af den ursprungliga eller den s. k. »Gamla Köpstad», om hvars ålder man, på grund af ett yttrande i Olof Tryggvasons saga, med någorlunda sannolikhet åtminstone kan antaga, att den redan i tionde seklet existerade, enär kon. Harald Blåtand berättas der hafva bivistat en marknad. Dan andra bolstaden var vid Gamleby, strax norr om den nuvarande; den tredje, under namn af Nyby, nära mynningen af Himleån, å kungsladugården Lindhofs egor, $^3/_8$ mil från nutidens Warberg; den fjerde, belägen strax vester om nyssnämnda stad, fick namn af »Warberg på platserna»; genom vådeld i grund förstörd år 1666, uppbyggdes staden slutligen på den plats den nu innehar, men äfven der har den hemsökts af en mängd eldsvådor, hvaraf de största timade åren 1767 och 1863 (5 Nov.), hvilken sednare, ännu i friskt minne, under mångahanda fasansfulla omständigheter ödelade ej mindre än omkring 140 hus, eller hela södra delen af staden, och gjorde vid pass 1,500 menniskor husvilla. Förvånande är emellertid den ihärdighet, hvarmed denna stad gång på gång åter rest sig ur gruset och på jemförelsevis kort tid åtminstone någorlunda repat sig. Beträffande dess historia i högre mening, hvilken, omständligen berättad, skulle erfordra hela volymer, medgifver utrymmet här naturligtvis blott några de kortaste antydningar. Hvad vi kunna nämna är, att Warberg varit skådeplatsen för både konungamöten och konungaval, för herredagar och högvigtiga politiska sammanträden, för furstars och andra mäktiga, både verldsliga och andeliga, herrars residerande och fördrifvande (t. ex. Bengt Algotssons), för lysande kongl. bilägers firande (såsom kon. Magni Smeks och drottning Blankas), för maktpåliggande fördrags afslutande och vigtiga besluts fattande (t. ex. afträdandet och återbekommandet af Skåne, Halland och Blekinge), för många belägringar, intagningar (såsom af Engelbrecht 1434) och återeröfringar; för utfärdande af vigtiga handelsprivilegier och skyddande friheter för Hansestäderna, bland hvilka Warberg, enligt all sannolikhet, en gång sjelf intagit ett ansedt rum, o. s. v.; hvarom allt våra krönikor, äfvensom åtskilliga gamla handlingar, närmare upplysa. — Omgifvet af en till större delen kal och ödslig natur, företeende nakna klipphöjder och förvirrade

kringströdda stenmassor, sträcker sig det nyaste Warberg, på en något sluttande plan, i öster och vester med en längd af något öfver 1,800, och i norr och söder med en bredd af något mer än 1,200 fot; dess yttre form är något konisk mot fästningen till, likasom för att bringa äfven de yttersta gatorna i linie med dennas kanongluggar, hvarföre ock de yttre qvarteren, af för öfrigt regulier form, ej blifvit fullt rektangulära, såsom de inre. Långgatorna äro fem, tvärgatorna nio, afskärande staden i 32 qvarter. Husen förete i allmänhet en ej otreflig anblick, och några bland dem, isynnerhet vid stora torget (der också kyrkan är belägen), äro verkligen ansenliga. Begrafningsplatsen, hvartill $2^1/_4$ tunnl. mark utanför södertull donerats af numera aflidne färgaren Fehrman, utgör, med sina snygga trädplanteringar, en af stadens få promenader. En annan sådan har man, förutom den unga brunnsparken, i konsul Bagges för badgästerna välvilligt upplåtna, enskilda trädgård, hvilken, med dithörande lustbyggnader m. m., onekligen bildar den vackraste punkten i Warberg.

Af de fordna fästningsverken, belägna på en enstaka klippa vester om staden och i anseende till deras obehöflighet lemnade till en nog godtycklig sköfling, är en stor del nu raserad; men af slottsbyggnaderna återstår ännu tillräckligt för inrymmande af en större mängd straffångar. Här satt ock i fyra års tid, den i mordanläggningen mot kon. Gustaf III svårt invecklade general Pechlin. Ända till 1831 har här funnits garnison, med artilleri; men numera hitkommenderas endast en styrka af omkring 70 man, till fångbevakning. — Staden Warberg, som länge var residens för höfdingen öfver Norra Hallands eller Warbergs län, under den tid detta landskap var indeladt i trenne höfdingedömen, har tid efter annan varit hugnad med rätt många och till en del ganska förmånliga privilegier af flerehanda slag, af både danska och svenska konungar, bland hvilka sednare Carl XI i synnerhet varmt omhuldat staden.

Förnämsta byggnader äro: *Kyrkan,* i enkel stil uppbyggd några år efter 1767 års brand och sedan skonad vid flera eldsvådor, sednast 1863, har en längd af 128 och en bredd af 52 fot och innehåller ej, hvarken till sitt inre eller yttre, någonting egentligen anmärkningsvärdt, förutom några äldre silfverpjeser; dock är orgelverket temligen stort (bygdt af Söderling, med 24 stämmor). Öfre tornet antändes af åskan sommaren 1815, men släcktes, utan synnerlig skada. *F. d. Fästningen* eller *Slottet* på en liten bergshöjd, som på tre sidor omslutes af Kattegats böljor, innehållande, bland andra byggnadsdelar, den s. k. Eskilssalen, en på kullens högsta spets af den mäktige erkebiskop Eskil uppförd envåningsbyggnad, med mycket tjocka murar; vidare det s. k. Kockenborg, en uti vallarne uppförd, numera till större delen igenrasad, snäck- eller spiralgång, ett märkligt minne af danska konungen Christian IV:s förkärlek för byggnadskonsten, samt en mindre dylik i den yttre vallen, ledande till tvenne rum, hvilka förmenas vid något tillfälle hafva tjenat Carl XII till sängkammare och förmak. *Folkskolan,* en i nyare tider uppförd rymlig byggnad. *Brunns-* och *Societetshuset,* med tillhörande vacker park (och en allé, som sträcker sig halfvägs mot badhuset) samt innehållande en jemförelsevis ganska stor brunnssalong, hvilken äfven begagnas till baler och concerter. *Cellfängelset,* inredt med 24 celler.

Allmänna inrättningar, särskildt för staden, inskränka sig till ett *lägre treklassigt Elementarläroverk,* med 3 lärare och 45 lärjungar (år 1864). En år 1836 stiftad *Sparbank,* samt en *Telegrafstation* och ett *Postkontor.* Äfven finnes ett *Sjömanshus.* — För sjukvården finnes *Lazarett* och *Kurhus,* gemensamt för staden och norra delen af länet, med 66 tillgängliga sängplatser och särskild läkare. Staden lönar äfven en läkare. — Fattigvården bestrides dels af räntan å donerade fonder, dels af halfva beloppet af bränvinsminuterings-afgiften samt för resten genom en temligen betungande uttaxering. — Fångvården, till lokalen förut inskränkt till en del af det gamla slottet, bestrides numera äfven i det nyanlaggda cellfängelset. Fångarnes antal 1857 var 450. Ett anmärkningsvärdt förhållande med dervarande fångar om-

nämnes i Warbergs tidning. Misstanka hade nämligen fallit på en fånge för inbrott och stöld från en annan; men som inga bevis funnos, skulle saken anmälas hos fångstyrelsen, men fångarne, rädda om sitt renommé, emedan den ordning, som är rådande vid Warbergs fästning, haft den goda följd för dem, att 30 lifstidsfångar årligen kunnat erhålla sin frihet, gjorde då sammanskott, för att ersätta kronan och den enskilde fången den skedda förlusten, hvilken uppgick till 170 à 180 rdr. Fångstyrelsen lät ock saken härvid bero. — Såsom enskild stiftelse märkes en *Handtverksföreningskassa.*

Handel och sjöfart utgöra en af stadens förnämsta näringsgrenar, och hafva sedan år 1852 varit jemförelsevis ej obetydliga (isynnerhet sedan en förbättring af hamnen, längesedan började, men förut lamt bedrifven, ändtligen blifvit genom kraftigare åtgärder utförd). Hit hörer skeppning af spanmål, potates, trävaror, lin, linfrö, boktunnor, stäfver af ek och bok, tuktad gatsten, etc.; dock har exporten i allmänhet vida understigit importen, som hufvudsakligen bestått af vin och andra spritdrycker, sill, tran, salt, torkad fisk, kaffe, specerier, tobak, stenkol, ull och väfnader; och bör i sistnämnda afseende märkas, att en ganska stor mängd inom Warbergs fögderi tillverkade linne- och yllevaror uppköpas i staden, hvarifrån de vidare spridas öfver hela landet; här är ock afsättningsorten för rätt betydliga qvantiteter smidesarbeten från Lindorme's och Elfsåkers socknar inom länet. Warberg synes ock komma att med intresse deltaga i den nyligen började kreatursexporten på utrikes ort, förnämligast på England. Sjöfarten bedrifves mest på Norge, Danmark och Göteborg. *Tulluppbörden* uppgick år 1863 till 364,474 rdr. Under sednaste åren har staden varit reguliert besökt af flera betydligare ångfartyg. De handlandes antal uppgick för icke längesedan till omkring 50, med några och 30 biträden. Bodhandeln är liflig, hvartill ett ej obetydligt varu-utbyte, äfven med det angränsande Westergötland, synnerligen bidrager. En mekanisk verkstad är nyligen inrättad, för öfrigt är fabriks- och handtverksrörelsen i allmänhet ej så lönande, att dess idkare ensamt deri kunna hafva sin bergning. Warbergs borgare idka derföre, såsom binäring, äfven jordbruk. En nyare och ständigt sig ökande sådan utgöres dessutom af de inkomster hvartill den alltmer besökta badinrättningen ger anledning. Warberg är såsom bad- och brunnsort i hög grad gynnadt af ett det sundaste, ehuru för ögat mindre behagligt läge, och står derföre såsom sådan i högt anseende, hvarom de besökandes, alltjemt stigande och numera till vida öfver 1,000 uppgående, antal bäst vittnar. Badinrättningen, anlagd år 1822 och sedan flera gånger utvidgad och förbättrad, är nu bragt i ett efter tidens fordringar afpassadt skick. Ett nytt badhus uppföres nu (1866) i renaissansstil, inrymmande 116 badrum, med en i praktfull maurisk stil utförda bassinbyggnaden. Vattnets temperatur under sommarmånaderna varierar här mellan + 14 och + 24^0 Celsius; lämplig hafsgyttja finnes här dock ej, men hitföres i hermetiskt slutna käril från Gräbbestad i Bohuslän.

På en areal af 35 tld 14 kpl. räknar staden 260 hus och tomter, med en befolkning, som, år 1805 utgörande 1,428 och 1855: 2,360, 10 år sednare stigit till omkring 2,410 personer. Stadens jord utgör 1,946 tld, hvaraf dock nära hälften utmark och 63 impedimenter. Husens och jordens uppskattningsvärde: 1,400,000 rdr rmt. Bevillningsafgiften 3,428 rdr. — Magistraten består af borgmästare och 4 rådmän. — Warbergs pastorat, med annexerna Lindberg och Torpa, är regalt af 1:sta klassen. — Stadens nummer är 30, och dess vapen utgöres af ett torn, bredvid hvilket står en ek, mot hvars stam man ser en bock i upprest ställning. — Trenne marknader hållas, i April, Augusti och Oktober.

Warbergs kontrakt inom Göteborgs stift och Hallands län, innefattar städerna Warberg och Falkenberg samt 14 pastorat (se tab. till Halmstads län).

Warberget, se Amsbergsklack.

Warfvet, Nya, bortom Majorna och Klippan, $^1/_2$ mil från Göteborg, i Frölunda socken, Askims härad, Göteborgs och Bohus län, med 25 hushåll; är depôt för en del af örlogsflottan.

Wargsätter, ett halft mtl berustadt säteri uti Skeda socken af Hanekinds härad och Linköpings län, omkring 1 mil från Linköping, köptes från kronan 1644 af Lars Grubb, som till en del inköpte $^1/_4$ mtl ber. säteriet Krogstorp, hvilket, sedan Johannes Matthiæ inköpt återstoden deraf, afhystes under Wargsätter redan 1686, då båda som säteri samt andra hemman tillhörde ryttm. J. Lunows barn; bland sedn. egare nämnas Scheibe, assessor A. Igström, majorskan Stålhammar 1825, sedan 1852 och ännu 1864 löjtn. G. v. Feilitzen; sistn. år var äfven $^1/_4$ mtl säteri Skenninge derunder afhyst och 1 mtl underlydande; alla hemmanen äro skattlagda 1758; godset taxerades 1863 till 70,300 rdr rmt.

Wargön, en ö i Wenern, hörande till Tunhems socken af Wäne härad och Elfsborgs län, lyder under egendomen Nygård; har ett i detta århundrade anlagdt cementbruk, hvars tillverkning utskeppas äfven på utrikes ort. En annan ö med samma namn uppgifves af Lignell höra till Tydje socken på Dal.

Warmlösa, by i Malmöhus län och Ljunits härad, är fördelad mellan socknarne Södra Willie och Katslösa; till förstnämnda höra 1 mtl frälse och $^1/_2$ skatte, med 60 inbyggare; till sistnämnda $1^1/_2$ skatte, $^1/_2$ frälse, med 260 inbyggare; åkern är stenig, men gifvande, höbolet godt, någon torfjord finnes. Här är skola sedan 1849, der 56 barn utaf 72 inskrifna deltaga på en gång i undervisningen.

Warnan, flod i Wärmland, leder sin upprinnelse från sjön Willången på gränsen mellan Warnum och Bjurkärn, flyter i sydvestlig rigtning förbi Wassgårda jernbruk samt upptager inemot Christinehamn ett vattendrag, kommande från sjöar i Ölme härad, hvarefter den flyter genom nämnda stad, der Lötelfven tillkommer, samt utfaller strax derefter i Warnumsviken och Wenern.

Warnhem, en socken uti Skaraborgs län och Walle härad, är redan beskrifven under art. Skarke, såsom socknen benämnes i jordeboken efter fordna moderkyrkan, nuvarande namnet är efter det fordom så ansedda *Warnhems kloster* (se nedan). Folkmängden hade 1865 nedgått till 905.

Warnhems kloster. Uti byn Skarke, $^3/_4$ mil vester från Sköfde, nedsatte sig år 1150 några munkar från S:t Bernhard i Clairvaux, till landet inkallade af konung Sverker och drottning Ulfhilda, hvarefter stället, som de erhållit af en förnäm qvinna, vid namn Sigrid, kallades Bernhardshem, hvaraf benämningen Warnhem uppkommit. Efter Sigrids död beslöt hennes slägting, drottn. Christina, kon. Erik Jedvardssons gemål, att tillegna sig Warnhem och befallde abboten Henrik att nedrifva den stora byggnaden; efter flera förföljelser uttröttad, flyttade abboten 1158 till Witsköl, som han erhöll af Waldemar den Store, för att der inrätta ett kloster, och ditkallade de öfriga munkarne från Warnhem. Men sedan konung Erik och hans gemål fattat mera huldhet för Warnhems kloster, återvände de flesta munkarne, hvarjemte den hel. Bernhards lärjunge, abboten Gerard i Alvastra, afsände några bröder till Warnhem, hvarigenom klostret snart uppblomstrade. Härvarande munkar voro af Cistercienserorden och hade stort anseende. Warnhems kloster, som kallades äfven Mariæ eller Wårfrukloster, afbrändes 1394 under striden mellan konung Albrecht och drottning Margareta, men blef dock snart åter iståndsatt. Huruledes klosterkyrkan derefter blifvit återuppbyggd och inredd till sockenkyrka och en af de vackraste i landet, se art. Skarke socken.

Warnhem eller *Warnums* kloster i Warnums socken af Ölme härad och Carlstads län, ofta förvexladt med Wärnamo kloster i Småland och Warnhems kloster i Westergötland, synes blifvit grundlagdt af kon. Carl Sverkersson 100 år efter att kon. Inge blef ihjälslagen och begrafven i Warnhem i Westergötland, hvilket skedde 1064. Enligt allmänna berättelsen i orten, skall klostret legat vid gården Holmen, belägen på en oaslik landthöjd, i en stor mosse, ännu kallad *Klostermossan,* och der i närheten en skogstrakt, ännu kallad *Klosterskogen.* Den ende munk man här funnit nämnd är hr Bengt, som var prior i konung Albrekts tid, mellan 1370 och 1380. Af ännu gängse berättelser rörande detta klosters invånare, vilja vi omnämna en, om tvenne systrar, som en gång ärft

lika andel i hemmanet Dye invid Bro; men då de gifte sig, löste sig den tredje in i det närbelägna Warnhems kloster för sin tredjedel, hvilken ännu bär namn af kronodelen i Dye. Med visshet känner man, att 7 gårdar i Wärmland legat under detta kloster, nämligen *We* 2 mtl, *Rör* 1 mtl, *Mölntorp* 1 mtl, i Wäse härad, samt 1 mtl *Solberg*, 1 mtl *Bon*, 1 *Rud* i Grafva socken.

Warnum, annex-socken till Christinehamns stadsförsamling, hvilken stad den omgifver, är belägen uti Ölme härad af Carlstads län, vid Wenern; arealen 34,251 tld fast mark, 0,080 qvadratmil vatten, är fördelad på $39^7/_8$ mtl, deraf $16^1/_8$ skatte, 2 krono, $21^3/_4$ frälse, och bebodd år 1865 af 2,880 inbyggare. Jordmånen är lera, här och der sandblandad. Taxeringsvärdet 2,085,179 rdr rmt, deraf 96,379 rdr för verk och inrättningar. Båda församlingarne ha gemensam kyrka, som nyligen blifvit ombyggd (invigd år 1858) för en summa af 280,000 rdr rmt. Hon är belägen på en kulle ofvanom staden och en helgedom, hvartill få motstycken torde finnas inom vårt land. Det ljusa, lätta, i götisk stil uppförda templet, med sina 2 torn, framstår — skrifver en anonym författare — i sitt afskilda läge som en verklig himmelens förgård. Det inre är särdeles hänförande genom sina lätta pelarhvalf och den rikedom af ljus, som strömmar in från chorets höga och tätt sammanställda fönster. Hon är enkel och fri från otillbörliga prydnader. Nära invid ligger den smakfullt anlagda begrafningsplatsen, med lagom breda sandgångar mellan täcka planteringar och några rätt vackra monumenter. Nya skolhuset, kringflutet af Warnan, intager nu platsen för gamla kyrkan, om hvilken man har en sägen, att hon blifvit uppbyggd för $^1/_4$ af värdet utaf en skatt, förvarad i en ask, som lemnades i en vallpigas vård af en jätteqvinna, stadd i ärende att bjuda främmande till sin dotters bröllopp, men som sedan icke kunnat återtaga asken. Skolan och fattighuset äro grundlagda genom donation af kommissions-landtmätaren O. Nilsson. — Fornminnen äro *Bro* hertigsäte och *Warnhems* kloster; nyligen har en runsten med inskrift, affattad i de äldsta fornnordiska runorna, blifvit funnen å hemmanet *Gerdsberg*, fordom *Jarlsberg*, landskapets äldsta höfdingasäte; stenkummel påträffas å några ställen. — Här märkas jernbruken *Wassgårda, Elfbro, Spjutbäck* och *Niclasdam;* — *Sjöändans* lastageplats; — säterierna *Gustafsvik* och *Falla* eller *Posseberg;* af mindre gårdar förtjena nämnas 1 mtl skatte *Sanne;* $^1/_2$ skatte *Bonderud;* 1 *Östra Hof*, kyrkoherdens stom. — *Westra Hof*, № 1, är ett numer indraget häradsskrifvare-boställe; — $^2/_3$ frälse *Lassegård* med c:a 9 mtl i andra hemman lyda under *Björneborgs* bruksegendom; — 1 mtl skatte *Karaby, Agen, Dye, Uddby, Strand, Sörby,* äro hemmansnamn.

Warnum (Hvarnum i jordeboken), socken, belägen uti Åhs härad af Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil nordvest om Borås; areal 5,392 tld fast mark, 0,036 qv.-mil vatten; $16^1/_{32}$ mtl, deraf $8^3/_8$ skatte, $1^3/_{32}$ krono, $6^9/_{16}$ frälse; häraf höra $3^5/_{12}$ mtl (s. k. Handbolaget) hit i administrativt och juridiskt hänseende, men äro belägna i Tverreds socken af Kinds härad, hvilket troligen förorsakar olikheten i folkmängds-uppgifterna af 785 och 572 (det sednare från pastorsembetet). Marken mer jemn än bergig, rådande jordmånen sand, hjelplig skog. Kyrkan, vackert belägen på det jemna och öppna näset, som utgår mellan Marsjön och den lilla Klefsjön, ligger nära $^1/_2$ mil n. o. från Rångedalas, som är moderkyrkan. Fornlemningar äro *Orms-, Ons-* eller *Odenshög, Fogelshög* och *Russelkulle.* — Största godset utgöres af *Hvarnum* Ågården, med underlydande, se nedan. 1 skatte *Boarp* och $^1/_2$ d:o *Årnäs* ett gods; — $^3/_4$ *Skabo* och $^1/_4$ *Trädet* äro militiæ; — $1^1/_6$ skatte *Dållebo;* — $^1/_8$ skatte *Torp*, med såg och qvarn; *Nitta* qvarn och såg; *Annehalls* fiske. — Adress: Borås.

Warnum (Hvarnum) *Ågården*, så benämnes, sedan den 6 Sept. 1865, beruštade säteriet *Ågården*, 1 mtl, beläget i förutbeskrifna socken, vid en å, som utfaller i Marsjön; det är försedt med prydlig och ansenlig manbyggnad, ehuru af trä, samt en af de vackraste trädgårdar på orten. Första kända egaren är löjtn. Th. Unge 1702, sedan har egendomen tillhört rådman Sundler, öfverstelöjtn. Campenhausen, L. G. Rothkirch och dennes enka, Wilhelmina Kafle, som

sedermera blef gift med ryttm. C. B. Storckenfelt, af hvilken egendomen förskönades; enkan i hans tredje gifte, grefvinnan Eleonora Regina Sparre, innehade egendomen år 1831. Underlydande äro 1 skatte, 1 frälse i Warnums by och $^3/_{16}$ mtl Guntorp samt qvarn.

Warnäs, bruksegendom i Grythytte socken och härad af Örebro län, belägen på ett näs mellan sjöarna Stora Malen och Halfvarsnoren, består af Kjerfvingeborns eller *Warnäs* bruk, med tullmjölqvarn, masugn, 2 härdar, 1 hammare, *Elfstorps* bruk vid Torrvarpens utflöde i Halfvarsnoren, delar af Finnhytte qvarn, smedja och masugn, Westgötetorps hytta, *Stora Ullnäs* med qvarn samt tillsammans $13\frac{17}{48}$ mtl diverse hemman inom socknen. Egendomen tillhörde på 1840-talet grefve Lantingshausen, jemte medintressenter; egdes 1864 till $^7/_{12}$ af frih. W. von Knorring och till $^5/_{12}$ af frih. A. G. Leijonhufvud; tax.värdet sistn. år var 752,400 rdr.

Warola (eller Walora). Konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, hörande till Kåkinds kontrakt af Skara stift, omfattar socknarna *Warola, Wärsås, Ljunghem* och *Edåsa,* med $75^3/_4$ mtl, bebodda af c:a 2,850 inbyggare. *Prestgård,* 1 mtl; *stom,* 1 mtl. — *Warola,* socken uti Kåkinds härad af Skaraborgs län, 1 mil sydost från Sköfde, 2 mil från Hjo, omkring 2 mil från Stenstorps jernvägsstation; areal 8,180 tld fast mark på $16^1/_4$ mtl, hvaraf $14^3/_8$ skatte, 1 krono, $2^3/_4$ frälse. Folkmängden, år 1810: 622, hade 1863 uppgått till 1,009, men år 1865 åter nedgått till 964. Marken är till större delen jemn; jordmånen god lera; en del af åkerjorden ligger kullrig och sluttande, så att vattnet har fritt aflopp; ängen mager och mulbetet i skogstrakterna svagt; af hafra är största utsädet. Spannmål och viktualier föryttras ofta ända till Örebro och Arboga. Allmogen eger slöjdfärdighet. Tax.värdet är 772,500 rdr rmt. — Kyrkan, för 19 år sedan nybyggd, hotade dock snart att falla i ruin, till följd af dess bristfälliga grund invid *Ösans* sanka strand, så att ny kyrka måste uppbyggas, som ock, efter 4 månader sedan grunden blifvit lagd, stod färdig i Oktober 1864. Uppförd på högsta punkten af socknen, är hon, såväl genom sin konstruktion, som genom ett sorgfälligt utförande, en af stiftets och länets ståtligaste landtkyrkor. Oberäknadt hvad från den förra kyrkan kunde begagnas, har kostnadsförslaget för den nya gått ut på 26,000 rdr. Det interessantaste vid denna kyrkobyggnad, utförd på så kort tid, torde vara det, att allt arbetet är utfördt genom sockenens egna män, med tvenne unga bönder i spetsen. Hvar och en, som reser på jernvägen förbi Sköfde, kan redan från Wäring se Warola kopparklädda, 154 fot höga tornspets. Kyrkoherden Henrik Löfmansson Svan, född 1645, blef stamfader för adliga slägten Adlerstjerna. — Största godset utgöres af $^3/_4$ frälse *Thorestorp,* $^1/_4$ skatte *Qvarnegården,* $^1/_{16}$ skatte *Toddestorp,* med bränneri, färgeri och vadmalsstamp. — Warola egendom vid Ösan, med 471 tlds areal, tillhörande skog uppgifves innehålla 6,000 grofva sågblock, 4,000 timmer. *Axtorp, Hallom, Törnestorp, Lanna* och *Warola* byar, den sednare på $4^1/_4$ skatte, 1 prestbord, 1 fr. — *Svenstorp* med mjölqvarn och sågar. — Adress: Sköfde.

Warpgrufvan, en koppargrufva i Ramsbergs socken, Lindes bergslag och Örebro län, bearbetas för Flögfors kopparverks räkning och uppgifves hålla i djup omkring 170 fot.

Warpnäs, *Warpenäs* (i jordeboken), egendom uti Nor socken, Grums härad och Carlstads län, omkring $1^1/_2$ mil från staden Carlstad, består af 1 mtl skatte Södra och 1 mtl frälse Norra Warpenäs, med ett årligt utsäde af c:a 200 t:r och skörd af 1,200 samt ett uppskattningsvärde af 150,000 rdr rmt. — Af egare kunna vi endast uppgifva kommersrådet A. Norström, år 1818, och den nuvarande (1866), kapten C. Nordenancker, som här verkställt betydliga odlingar, hvaribland må nämnas utdikning af en mindre sjö, derigenom 112 tld god jord vunnits, och öppnat 1854 en *rättareskola,* der årligen 12 à 16 elever erhålla undervisning; vid egendomen är äfven förlagdt ett af statens stamholländerier för Ayrshire-race; äfven lemnas här på Hushållnings-Sällskapets bekostnad undervisning i biskötsel. Fordom har Warpnäs varit by, der, sedan år 1722, årlig oxmarknad blifvit hållen.

Warpsund, mellan Ullfjärden och Arnöviken i Uppland, omkring $2^1/_2$ mil söder om Uppsala.

Warstad, säteri i Södermanland, se Biby.

Wartofta härad uti Skaraborgs län, öster om Falköping, omgifvet i norr af Gudhems härad, i öster af Wettern, i söder af Mo härad i Jönköpings län, i vester af Frökinds och Wilske samt Redvägs härad, det sednare inom Elfsborgs län, upptager en stad, Falköping, 39 hela samt delar af tre socknar (se tab. till Skaraborgs län), på en areal af 12,283 qv.mil land, 0,291 qv.mil vatten, $739\frac{1}{32}$ mtl, med en befolkning af öfver 30,700 personer; år 1855 funnos 27,277. Häradet, hörande till länets bergs och skogstrakter, är alltså äfven mindre befolkadt; största vattendraget är Tidan; större insjöar *Stråken, Knip* och *Alfva*-sjön; här finnes kronoparken Kungslena åsar med 225 tld. Den odlade jorden uppgifves till 42,506 tld, naturlig äng till 46,889 tld. Tvenne kopparhamrar finnas vid *Sätersfors* och *Källefall,* tre pappersbruk *Cathrinefors, Belteberga* och *Gustafsbruk;* Fal- och Jönköpings-banan går genom socknarna *Luttra, Slöta, Åsaka, Yllestad, Sandhem, Nykyrka* och *Habo.* Häradet kallades fordom *Wattorp* eller Wartopta af en vid gården Wartofta liggande hög kulle, som på en ganska inskränkt bas höjer sig 168 fot och heter *Warekullen,* fordom *Wårdkullen,* såsom begagnad för vårdkasars antändande vid fienders ankomst; denna kulle var länk i en kedja för dylika signaler och stod i förening med Wårdskär (nu byn Wårdsköl) samt dernäst Wårdkumla (nu kyrka), belägna på höjder vesterut, med *Ålleberg* och *Mösseberg* i n. v., med *Billingen, Borgundaberget, Högstenaberget* i norr samt med *Gisseberg* och *Hökensås* i öster. Häradet innehades i början af 1300-talet af hertiginnan Ingeborg, sedan af Johan Bülow under kon. Albrechts tid, hörde sedermera till Braheska grefskapet. En befästad stad med namnet *Odenskulla* var påtänkt af kon. Erik XIV att anläggas inom häradet; men företaget förföll.

Wartofta kontrakt, till arealvidden det minsta inom Skara stift, innehåller 7 pastorater, nämligen *Slöta, Åsaka, Hångsdala, Hvalstad, Dimbo, Hvarf* och *Åsled;* folkmängd 10,200.

Wartofta fögderi, i Skaraborgs län, utgöres af Wartofta och Frökinds härader, med $846^7/_{32}$ mtl, bebodda af 34,200 personer; i bevillning erlades år 1863: 15,217 rdr; hela fastighetsvärdet upptogs till 22,756,442 rdr rmt.

Wartofta, egendom uti Åsaka socken af Wartofta härad och Skaraborgs län, med vackert läge på gränsen mellan slättbygden och skogstrakten, $1^1/_2$ mil från Falköping samt 5 mil från Jönköping, utmed Södra stambanan, sträckande sina egor intill gränsen af Elfsborgs län vid ån Ätran; utgöres af $10^1/_8$ mtl med en egovidd af omkring 2,000 tld, deraf 700 åker i cirkulation, i sednare tider med hufvudsakligt afseende på ladugården; jordmånen djup svartmylla.

Wartofta, hvars namn i likhet med häradets skall uppkommit af den närbelägna Warekullen, fordom Wårdkullen, för vårdkasars antändande, är en mycket gammal gård, hvarunder fordom lydt en mängd frälse-hemman i denna och angränsande socknar. Folksägnen talar väl om Wartofta kloster; men all visshet derom saknas; deremot har gården enligt bihang till Westgötalagen, sid. 86, under namnet Wartopta eller Wartoptabo, samtidigt med Orreholm och Gudhem, varit kungsgård under Uppsala öde samt fortfarande kungsgård intill 1682, då presidenten och ambassadören frih. Conrad Gyllenstjerna tillbytte sig den från kronan (likväl befinnes Anders Pedersson Lilljehöök af Fårdala på 1560-talet skrifvit sig härtill). Gården såldes 1724 af enkan, grefvinnan Eva Lewenhaupt, till grefvinnan Eleonora Elisabeth von Ascheberg, enka efter baron Macklier; efter hennes död såldes egendomen 1739 af sonen, kaptenen friherre Jon Adolf Macklier, till kapten baron Hans Jacob Kruse och hans fru Beata Lilljehöök; såldes af sonen, general C. M. Kruse 1788 till generalen friherre Måns Palmstjerna, som afträdde egendomen 1803 till öfveradjutanten, friherre Gustaf Lagerfelt, efter hvars enkas död, 1853, den öfvergick till löjtnanten Carl Storckenfelt, gift med friherrinnan Erika Lagerfelt.

Wartofta, 2 mantal frälse-säteri, som 1818 uppgafs ega ett utsäde af 85 t:r samt en skörd af 500 lass hö, ingen skog, manbyggnad af trä med tvänne flyglar utmed Wartofta-sjön (tvänne an-

dra mindre sjöar, omnämnda i äldre beskrifningar, äro af nuvarande egaren urtappade), med ansenlig trädgård, var 1863 taxeradt till 80,000 rdr. Genom säteriets egor går Södra stambanan, hvarå

Wartofta station ligger, 33,0 mil från Stockholm, 5,4 mil från Jönköping; nära intill ligger den under häradet omnämnda *Warkullen.*

Wartorp, ett krono-säteri i Söraby (Rottne) socken af Norrvidinge härad i Kronobergs län, beläget vid Wartorpssjön, der Drefsjön utfaller i densamma. De äldsta kända egarne hafva tillhört slägten Eketrä, en sidogren af Wasahuset. Hertig Magnus af Östergötland hade nämligen en son, Sven Månsson, adlad Eketrä, och hans efterkommande kallades herrar till Wartorp, Lidhem och Björkö. På 1770-talet finner man gården i slägten Lejoncronas ego; sedermera har den tillhört slägten Rappe. Wartorp af 1 mtl utgjorde 1863 med underlydande 1/2 mtl säteri Sjöatorp, jemte qvarn och såg, ett gods, tillhörigt ryttmästaren J. L. Aschan; tax.värdet var 63,800 rdr rmt.

Wasa, egendom uti Stockholms län och Skeptuna socken af Seminghundra härad, 4 1/2 mil från hufvudstaden, 1 1/2 mil från lastageplats, består af 3 mtl frälse-säteri i sambruk med akademiehemmanen 2 mtl krono Wasa, med underlydande 1 mtl frälse och 1/3 mtl skatte; arealen till 5 mtl uppgafs 1855 vara 702 tld, hvaraf 407 åker. Mangårdsbyggnaden af trä, med 2 våningar under tegeltak, är nyligen uppförd; trädgården, som upptager 5 tld, är vacker. — Rörande godsets namn är det ovisst, huruvida den förste riddaren med Wasen tagit sitt sköldemärke af gården, eller om gården fått namn af någon utmärkt riddare, som först med sådant märke å sköld ridit ut för dess frälse; kronohemmanen synas imellertid ha tillhört Wasa-familjen och blifvit skänkta till Uppsala akademi, hvartill de än höra. Wasa gods tillhörde på 1600-talet ätterna Lode och Oxenstjerna, 1700 och ännu 1741 Lejonhufvud, derefter Falkenberg, 1772 Bergenstråle, major C. A. Liljehorn, död 1822; kom genom gifte till hofmarskalken A. v. Francken, död 1828, och öfvergick genom enkans omgifte till lotsdirektören G. E. Lundström; eges nu (1866) af F. J. L. von Goeben. Godset, hvartill hörer väderqvarn, tax. 1863 till 81,750 rdr rmt, hvaraf 50,000 rdr för sjelfva frälse-säteriet, som år 1818 uppgafs hafva knappt bete och obetydlig skog.

Wasaholm, ett skatte-hemman uti Hellestads socken af Torna härad och Malmöhus län, är utbrutet ur Hellestads by och satt 1761 till 1/16 mantal; har mager och sandig åker, ingen skog; på egorna finnes sedan 1854 en småskola samt sjukhusbyggnad.

Wassbacka, kanal-station i Fägreds socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, 3/8 mil från sjön Wiken, 1/2 mil från Moholms jernvägs-station och 1/4 mil öster från kyrkan; postkontor, lastageplats, med stor bassin och magaziner. Enligt mantals-längden bodde 1863 på norra, vestra och östra Wassbacka torp, lydande under Fimmerstads och Remmerstorps egendomar, samt vid sluss-inspektors-bostället 45 personer.

Wassbo, egendom uti Aspeboda socken, Stora Kopparbergs fögderi och län, består af 107 spannl. 11 snäsl. med ett i 1863 års bevillning åsatt tax.värde af 62,800 rdr rmt. Här finnes sedan år 1855 länets landtbruksskola, der 1858 undervisades 12 frielever, och der 1860 uppställdes af ett enskildt bolag 2 tjurar, 10 qvigor af ayrshire-racen.

Wassbotten, sjö i Elfsborgs län, hvarigenom Göta kanal går ifrån Wenersborg och sedan genom Carls Graf vidare in i Göta Elf.

Wassdalen, så kallas södra grenen af Ångermanelfven; den börjar med en 16 mil lång kedja af sjöar: Jormssjön och Qvarnbergssjön i fjällen samt längre ned Fogelsjön, Svaningssjön, Aspnässjön, Strömsvällen, Ryssfjärden och Sparsjön. Vid den sistn. klyfver vattendraget sig slutligen uti tvänne armar, som efter att 8 mil hafva flutit åtskilda åter förena sig uti Ångermanån och sålunda bilda en ö af 8 mils längd och 2 1/2 mils bredd. Förstnämnda kedja är till större delen båtbar, så att man kan fara från Strömskyrka till Norge på båt, med undantag af trenne ed, der man för vattenfallens skull drager båten på stänger öfver landet. Hülphers berättar, att Carl X haft i sinnet göra den segelbar.

Wasselsjön, ett mtl skatte i Hjulsjö socken, Nora härad och Örebro län, utgör med $3\frac{7}{960}$ mtl inom socknen, hälften af Hjulsjö nya hyttebyggnader och hälften i en såg ett under Stjernfors uti Ljusnarsbergs socken lydande gods, tax. till 136,500 rdr rmt.

Wassgårda, *Watsgårda,* jernverk uti Warnums socken af Ölme härad och Carlstads län, anlagdt 1658, bestod på 1840-talet af ett stångjernsbruk med 2 härdar, som tillverkade 750 *sktt*, och en knipphammare; numer är här endast manufakturverk och spiksmedja, der tillverkningen under åren 1859—61 i medeltal varit 5,310 centn. manufakturjern, 824 centn. stål, 479 centn. spik, 91 centn. diverse smide. Till bruket hörer en landtegendom af $^1/_4$ skatte Wassgårda, med underl. $5\frac{23}{36}$ mtl samt qvarn och 2 sågar, allts. tax. 1863 till 281,154 rdr.

Wassland, by i Jernboås socken, Nora och Hjulsjö bergslags härad af Örebro län; med masugn och tvänne större gårdar, hvaraf den ena på $3^1/_4$ mtl skatte bergslags-hemman, med ett tax.värde af 97,700 rdr, eges af brukspatron P. Pehrsson, den andra på $1^3/_{32}$ mtl, eges jemte $^9/_{16}$ Håkanboda af O. Pehrsson. Det återstående hemmantalet $1^5/_8$ mtl har 4 egare. Masugnen, der årligen tillverkas c:a 13,672 centner tackjern af Lerbergs malm, tillhör med såg ett bolag.

Wassmolösa, stor by uti Ljungby socken, Södra Möre härad och Kalmar län, $1\frac{11}{16}$ mil från Kalmar, med $4^1/_4$ mtl skatte, 2 mtl krono på 7 hemmansn:r, cirka 220 inbyggare; här är häradets tingshus, der 1862 års landtbruksmöte hölls, 1 mtl är häradshöfdinge-, $^1/_2$ mtl länsmans- och $^1/_2$ mtl kronofogde-bost.; gästgifveri tillhör en egendom af $2^1/_2$ mtl, taxerad till öfver 100,000 rdr rmt; skjutsar till *Dörby* och *Harby,* till hvartdera stället räknas 1 mil, samt till *Wärnaby,* s. $1^1/_8$ mil.

Wassunda, *Wazsunda* eller *Wadsunda* (i medeltidshandlingar), socken uti Stockholms län och Erlinghundra härad, mellan Skofjärden i vester, Odensala och Knifsta socknar i öster, 2 mil söder från Uppsala, $4^7/_8$ mil från Stockholm; längd $^5/_8$, bredd $^1/_2$ mil; areal 6,735 tld fast mark, 0,291 qvadratmil vatten; $40^1/_8$ mtl, deraf $24^1/_4$ skatte, 4 krono, $11^7/_8$ frälse. Socknen, i allmänhet jemn, i sydvest mot Mälaren mer bergländig och sidländ kring Garnsvikens hit uppskjutande öfra hörn, beboddes 1865 af 774 inb., endast 50 flera än år 1810. Rådande jordmån är lera, men här och der mojord. Hufvudnäring är åkerbruk, fiske binäring. Fastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 723,520 rdr. — Wassunda utgör med Haga ett konsistorielt pastorat inom Uppsala stift. Kyrkoherdar nämnas redan på 1300-talet, då kyrkan anses vara uppbyggd. Uti *Prestgården,* 1 mtl, hade konung Sigismund natthärberge på resan till sin faders, konung Johans, begrafning. *Säby,* $^1/_2$ mtl, är komminister-boställe. Skolbyggnad, barnmorskeboställe och sockenmagazin finnas. Runstenar förekomma flerstädes i mellersta bygden. — Förnämsta gods och gårdar äro: Säteriet *Ekhamn* med underlydande $2^1/_2$ skatte, $3^1/_2$ frälse Haknäs; — $2^1/_2$ berustadt säteri *Ahla;* — $1^5/_8$ mtl skatte *Brantshammar* med väderqvarn; — 1 skatte, 1 frälse *Edeby;* — 1 skatte, 1 krono, 1 frälse *Tibble* äro i sambruk; *Kragsta* by, med 2 mtl militiæ och 1 mtl frälse, det sednare välbebygdt. — *Gurresta* och *Underberga* äro hemman. Många gårdar nämnas från och med 12:te seklet säsom delvis tillhöriga klostren i Wiby, Sko eller Sigtuna. — Adr.: Uppsala.

Wassvik, en silfver- och koppargrufva uti Ånimskogs socken på Dal; bearbetades mellan 1742 och 1774 af Dals bergsbolag (se Lignells beskrifning af Dal, sid. 314—316, I band.), men måste snart nedläggas.

Wassända, annex-socken till Wenersborgs stadsförsamling, belägen uti Wäne härad af Elfsborgs län, vester om staden, vid sjön Wassbotten, omfattar på 22,680 tld fast mark $11^3/_4$ mtl, deraf $9^3/_4$ skatte, $^1/_2$ krono, $1^1/_2$ frälse; dessutom upptagas af vatten 0,042 qv.-mil. Marken är högländ, jordarten blandad samt till åkerbruk ej särdeles tjenlig; varutransporter utgöra en af binäringarne. Taxeringsvärdet är 624,400 rdr, hvaraf 34,000 rdr för qvarnar och Öhnafors manufaktursmedja. Folkmängden, år 1863: 1,184, hade 1865 nedgått till 1,012. — Kyrkan är sedan 1797 sammanbyggd med Naglums, under namn af Gustaf

Adolfs. Socknen har fordom varit moderförsamling; en af dess kyrkoherdar, Sveno Jonæ, var fader till häradshöfd. Johan Wassenius, adlad Lagermarck, och till komministern Torsten Wassenius, hvars minne ännu lefver bland allmogen för varm gudsfruktan; han sysselsatte sig äfven med archeologiska och statistiska studier; se vidare om denna slägt art. Mankärr. Folkundervisningen uppfyller ej behofvet. Märkligaste fornminnena äro lemningar efter fordna staden Brette, $^1/_2$ mil söder om Wenersborg. Största godsen äro *Hede*, 1 skatte, 1 frälse; *Öhn*, $^1/_2$ mtl frälse, med qvarnar om 6 par stenar, tvåramig såg och manufakturverk; — $^1/_4$ skatte *Wassände*, med $^1/_8$ *Östnoret* och $\frac{17}{16}$ mtl *Lockered*, med tegelbruk. Prestgård, $^1/_2$ mtl. — *Botered* och *Lunnedalen*, byar med välbyggda gårdar; $^1/_4$ frälse *Hästängen* lyder under Onsjö säteri; *Kasen*, utjord, med tegelbruk, tillhör staden. — Adress: Wenersborg.

Watebo, bergsmansbytta i By socken och Dalarne, med en årlig tillverkning af omkring 573 centner stångjern; malmen köpes mest från Norbergs grufvor, dit man räknar 4 mil.

Wattholma, stångjernsbruk med landtegendom uti Lena socken, Norunda härad och Uppsala län, $1^5/_8$ mil från Uppsala, 2 mil från Dannemora, på båda sidor om Fyrisån och nära kyrkan. Bruket, som af Tham uppgifves vara anlagdt redan på 1400-talet på Trollbo hemmans grund längre upp i ån, flyttades 1638 till sin nuvarande plats och ombyggdes 1726, hvarefter det bestått af en vallonhammare och 2 härdar med 1,400 *skℓℓ.* stångjernssmide af eget tackjern, förut från egen masugn först på Kongstomta frälsegrund, 1 mil från Dannemora, och sedan 1670 på Trollbo ($^3/_4$ mtl) säteris grund, nu från Länna i Allmunge af Stockholms län; i sednare tiden, då smidesrätten varit oinskränkt, har tillverkningen uppgått i medeltal till 6,010 centner stångjern. Gården nämnes redan 1316 jemte flera andra och anses tillhört från 1400- till medlet af 1700-talet slägten Bjelke, egare till Salesta i Tensta socken; derpå har godset tillhört grefve Brahe och eges nu (1866) af dennes arfv. med baron F. v. Essen till disponent Landtegendomen utgöres af $41^7/_8$ mtl, deraf hufvudgården Wattholma, 3 mtl fr.-säteri, 3 mtl rå och rör, $^1/_2$ mtl frälse samt af underlydande $10^3/_8$ mtl inom socknen, $^1/_2$ mtl Risby i Wiksta och c:a 15 mtl, deribland Salsta gård, uti Tensta socken, $9^1/_2$ mtl, deribland säteriet Årby i Rasbo-Kils socken; till godset höra vidare qvarn för 4 par stenar, såg med 2 ramar, Salsta grufvor; det hela taxerades 1863 till 540,000 rdr rmt, hvaraf 70,000 rdr för verk, det öfriga för landtegendomen, hvaraf c:a $11^3/_4$ mtl voro under eget bruk, resten med 40 brukare; folkmängden uppgafs 1862 till c:a 330 personer. — Årliga kolåtgången uppgifves till c:a 3,000 läster; stångjernet föres 2 mil landväg till Uppsala och derifrån sjöväg till Stockholm samt vidare till England. Godset har särskild skola.

Wattrång, by uti Harmångers socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län, 5 mtl 11 öresl. 3 pgl.; areal 2,145 tld, deraf 1,749 skog, 156 inrösningsjord; utsädet 34 t:r, 24 t:r potates; 150 inbyggare; på egorna 4 båtsmanstorp, 2 backstugor, 10 lägenheter. Härifrån utgick adliga ätten Wattrang, hvars stamfäder, Johan och Zacharias, födda åren 1619 och 20, härstammade i 4:de led från Lars Jönsson, som var kronolänsman och bodde i denna by, † 1550. Presidenten Johan Wattrang, död 1723, skildras af G. Lithou såsom i besittning af stor vältalighet, med gudsfruktan till underlag för sin juridik, så att han dömde oförskräckt, obeveklig för guld eller smekhets böner; hans maka var den berömda målarinnan Anna Maria Ehrenstrahl. Äfven hans broder, amiralen Gust. W—g, utmärkte sig genom flera tapperhetsprof, såsom vid Hangö udde, der väl den tappre Ehrensköld blef tillfångatagen af czar Peter, men der Wattrang lyckades förhindra czarens tillärnade landstigning på svenska kusten.

Waxholm, en liten sjöstad i Stockholms län och Wermdö skeppslag, är belägen på östra ändan af Waxön (se den art.), vid inloppet till Stockholm; dit räknas $2^1/_2$ mil sjöväg och något öfver 4 mil landväg. År 1558, 9 år efter att konung Gustaf I börjat befästa härvarande inlopp, inköptes för kronan 2:ne gårdar å Waxön, Norra och Södra

Waxö, från Rydboholmsgodset, och en köping grundades, hvars första bebyggare voro några fiskare, hvilka njöto frihet från all skatt, under vilkor att hålla hus och spisning för det i garnison liggande manskapet m. m. Stadsprivilegier skola erhållits 1652 på förord af Maria Eleonora, hvarföre ock den nya staden först uppkallades efter henne till Mariestad, men fick sedan sitt nuv. namn efter den närbelägna fästningen (se den art.) Ännu 1734 benämnes dock Waxholm köping, och dess justitiarie upptages bland städernas borgmästare. Från 1844 har den begagnat rättighet att välja ombud till riksdagarna, vid hvilka den intager 83:dje rummet och räknas till 5:te klassens städer. Gårdarnas och hustomternas antal har stigit från 170 år 1818 till 252 år 1864 (i Ritters Lexikon uppgifves endast 146), deribland den förnämligaste är *Kyrkan*, ursprungligen byggd af trä på riksdrotset, grefve Pehr Brahe d. y:s bekostnad, sedermera ombyggd af sten, 100 fot lång, 50 fot bred; altartaflan anses vara en kopia af nederländskt arbete, orgel finnes; tvenne ringklockor hänga uti trästapel på kyrkogården. Med garnisonsförsamlingen utgör staden sedan 1635 ett konsistorielt pastorat. Andra byggnaden af sten är f. d. tullhuset, en privat egendom; de öfriga äro af trä. Af de publika må vidare nämnas *Rådhuset*, 2 våningar högt, *skolhuset* för vanlig folkskola. Förnämsta gatorna äro *Stora Hamn-* och *Riddaregatorna*. Fyra små hamnar omgifva staden, som intager en egorymd af mer än 30 tld; jordegorna uppgifvas till 36 tld åker, $14^{3}/_{4}$ äng, 224 tld skog och betesmark (517 tld, enligt Hahrs stat. tabell, se art. Waxön). Invånarne, hvilkas antal år 1762 var omkring 600 och 1866 uppgick till något öfver 1,000, deraf 8 handlande och 16 handtverkare (för år 1855 uppgifvas 11 handlande, 29 handtverkare), lefva hufvudsakligen af fiske, vedhandel, åkerbruk och fraktfart med 14 öppna jakter om 226 läster. Hela fastighetsvärdet år 1863 var 373,600 rdr rmt, deraf 27,400 rdr för jordbruk; i statsbidrag erlades 5,958 rdr, hvaraf 1,200 i bevillning. Här är optisk telegraf, i stadens norra del badinrättning för gyttje-, salt-, malt- och ångbad, som i sednare åren blifvit betydligt utvidgad och förbättrad samt flitigt besökt af från hufvudstadens qvalm hit under högsommaren flyktande stadsboer. Staden förer i sitt sigill, sedan 1690, en fästning.

Waxholms fästning, anlagd på en holme mellan Waxön och Rindön invid staden, beherrskar så väl sundet emot Rindön, som det längre mot norr belägna Kodjupet. Begynnelsen till fästningen gjordes af konung Gustaf I, som år 1549 lät, för att försvara inloppet till Stockholm, anlägga här ett torn af gråsten, med 10 alnars tjocka murar. En del af fästningsverken ligger på Waxholmslandet med så låga batterier, att de kunna bestryka vattenbrynet, och sundet stänges med bommar och kedjor. *) Sedan 1833 äro betydliga förbättringar i dess befästning gjorda genom de å Rindön förlagda pionierkompagnierna; deribland en byggnad af gråsten rundtomkring ön, så att Waxholm uppstigit till en fästning af första rangen. — Tvenne historiska tilldragelser, timade på denna fästning, må omnämnas. Den ena är mötet mellan hertig Johan med gemål och Göran Person, som öfverföll hertigen med missfirmliga uttryck och erhöll af hans gemål, på anbudet om furstligt underhåll, till svar, i det hon uppvisade vigselringen, hvaruti stodo orden: »Nemo nisi mors» (ingen utom döden), »dervid vill jag förblifva». Den andra tilldragelsen var då Christian IV plötsligen infann sig här med sin flotta och började beskjuta fästningen, som dock försvarades tappert af kommendanten Mårten Krakou, tills kon. Gustaf II Adolf sjelf hann hit från Småland, då Christian måste återvända hem med oförrättadt ärende. Vid denna belägring blef platsens betydenhet än ytterligare bemärkt. — Bland kommendanter å fästningen förtjenar vidare nämnas den tappre Didrik Blom, adlad Blomkreutz, död 1751.

Waxäng, ett halft mtl skatte, beläget i Thoresunds socken af Selebo härad och Nyköpings län, $1^{1}/_{4}$ mil från Strengnäs, vid stora segelleden, utgör med $^{1}/_{4}$ mtl Jätteberga en egendom, som 1863

*) En beskrifning på kedjebommarna öfver 4 särskilda sund, med tillsammans 536 alnars bredd, uppfunna af Polhem, är intagen i Wet.-Akad. Handl. år 1753, sid. 49.

tillhörde kapt., riddaren af Svärdsorden Fr. A. Tersmeden; utom under socknens artikel omnämnda egare förtjenar nämnas kamereraren Cederblad på 1830-talet, hvilken mycket förbättrade gården genom odlingar. Egendomen eger uti sitt fördelaktiga läge, med utsigt öfver segelleden och en stor del af Selaön, en stor del af sitt värde, ty jordmånen är ovanligt stenbunden, och af den för icke länge sedan ganska betydliga skogen återstå nu endast några lemningar.

Waxön, vid inloppet till Stockholm, med derå belägna *Waxholms* stad, *Waxholms* fästning samt *Rindö* udde, som utgöra ett särskildt, kronan tillhörigt territorium, innehåller följande areal:

Klippan, derå Waxholms fästning är belägen		5 tld 7 kpl.
Kronans andel af Rindön (Rindö udde)		59 » —
Waxholms stads tomter och öppna platser		54 » 30 »
Waxön inneh. åker	49 tld 4 kpl.	
» » äng	19 » 16 »	
skogs- och betes-mark jemte vägar	204 » 7 » =	272 » 27 »
		S:ma 392 tld.
Vatten häromkring efter den antagna rågången		394 tld.

Weberöd, socken i Torna härad af Malmöhus län, 2 mil o. s. o. från Lund, omfattar 8,051 tld = 45,102 qv.-ref, fördelade på $9^3/_4$ mtl skatte, $2^1/_8$ krono, $7^1/_6$ frälse och bebodda af 1,480 inbyggare. Åkern är sandig, men likväl fruktbar; mycket hö inhöstas. All fast egendom taxerades 1863 till 1,120,500 rdr. Socknen är annex till Wombs pastorat; mellan kyrkorna räknas $^3/_8$ mil. Ett vackert föredöme i trädgårdsodling är på sednare åren gifvet af skolläraren vid Dörröds skola. Han har nämligen under 15 års tid på egen bekostnad uppbrutit en oländig jordbit och der anlagt trädgård, som år 1863 innehöll 46 bärande fruktträd, 219 fruktbärande bärbuskar, 44 skyddsträd, 240 fot häckar. Äfven skolbarnen undervisas af honom i trädgårdsskötsel på ett förtjenstfullt sätt. — Byar och hemman: *Dörröd, Grönland, Weberöd,* $8^1/_6$ skatte, $2^1/_8$ krono. — *Påhult, Qvarnbrödda* och *Tostorp.* — *Husagården* lyder under Björnstorps säteri. — Adress: Lund.

Weckholm, socken i Trögds härad af Uppsala län, utgör med Thorsvi och Kungs-Husby ett regalt pastorat af 1:sta klassen inom Uppsala stift, med $95^3/_4$ mtl och en folkmängd af 2,140 inbyggare. — *Weckholm,* modersocken, 2 mil från Enköping, omfattar en areal af 9,766 tld eller 54,689 qvadratref mark och 0,308 qvadratmil vatten, eller tillsammans 92,248 qvadratref, fördelade på $57^1/_4$ mtl, deraf $38^1/_2$ skatte, $4^5/_8$ krono och $4^1/_8$ frälse, med 1,240 inbyggare. — Socknen, som i öster gränsar till Norra Björkfjärden, består till större delen af skoglösa slätter, afbrutna af bergbackar och skogsdungar; sydöstra hörnet, som skjuter ut i en udde i sjön, upptages mestadels af skogsmark och sidlända kärriga trakter. Några holmar ligga utefter kusten. Åkerjorden upptager 19,591 qvadratref. Tax.-värdet är 930,240 rdr rmt. Ett fattighospital är grundadt af grefve Magnus Gabr. de la Gardie, inrymmande 13 hjon; en sockenskola finnes. Kyrkan, som ligger 2 mil från Enköping, $5^1/_4$ mil från Uppsala, är byggd på 1300-talet af gråsten i götisk stil, men lärer, enligt A. A. Afzelius, vara återuppförd af Magn. Gabr. de la Gardie till minne af hans fader Jacob och moder Ebba Brahe, som bland andra hvila i grafchoret i förra de la Gardieska, numer från 1753 Bromanska grafven, samt till minne af att hans barndomshem, Ekholmen, var der beläget; hon är flera gånger tillbyggd och reparerad, sednast 1837. I nämnda grafchor finnes ett stamträd i marmor för Jacob de la Gardie, en hjelte, som kunnat tillbjuda sin konungs son ett kejsardöme och lagt rika och stora landskap under Sveriges krona. Kyrkans orgelverk och predikstol skola vara krigsbyten från Ryssland; altartaflan är ett utmärkt arbete i träsnideri, och en chorbänk finnes, prydd med träsniderier och ornamenter, innehållande 7 sittplatser, öfver hvilka äro på sköldar anbragta lika många adliga vapen, såsom Sturevapnet, Trolleska, Bondeska, Gumsehufvudska, m. fl., samt framför sittplatserna med de vackraste gafvelstycken, hvaraf må nämnas den östras anmärkningsvärda Johannisbild, både altartaflan och chorbänken lära blifvit skänkta af ärkebiskop Trolle. Å kyrkogården står ett jernkors, hvarom är följande sägen:

En gudfruktig man, vid namn Melchior, var för vid pass 300 år sedan pastor i Weckholm. Han vandrade dagligen hvarje afton, förrän han

gick till hvila, upp i kyrkan, ehvad årstid och väderlek det var, och gjorde vid altaret sin bön. Hustrun, som ansåg denna andakt öfverflödig, sade en afton till en husets dräng: »Kära Lasse, om du vill utkläda dig som ett spökelse och ställa dig i gångstigen för far på kyrkogården och skrämma honom, när han går ur kyrkan i afton, så skall du få ett stop öl.» — Drängen verkställde matmoderns befallning och stod om aftonen med ett hvitt lakan omkring sig i Melchiors väg. Den fromma presten begynte då att bedja, och, som han bad, började drängen att sjunka ned i jorden. När presten tillsporde honom hvem han var, svarade han intet. Då begynte presten åter att bedja; men, nedsjunken till midjan, ropade drängen sitt namn. »Det är nu för sent», sade presten; och den olycklige försvann i jorden. Folket uppreste korset öfver honom vid gångstigen, der det ännu i dag står. — Bland kyrkoherdar må nämnas: Eric Hvit i medlet af 1500-talet, som förbytte namnet till Leukovius, taget af grekiska ordet λευκός, som betyder hvit, hvarför han ofta bryddes för detta namn, emedan han hade ovanligt mörk hår- och skäggväxt; han efterträddes i embetet af son och sonson. — Alexander Seton, som varit egentliga hufvudorsaken, att Svenska Diplomatorium någonsin begynts och som i denna socken på ett upprörande sätt slutade sin oblida lefnad, torde ej heller här böra förbigås att namngifvas, under det vi om honom meddela följande efter Biogr. Lexikon: Seton, som efter 18 års fångenskap på Bedlams dårhus i England och återvunnet förnuftigt bruk af sina sinnen, likväl ej fått del af arfvet, som honom med rätta tillkom efter fadern, köpte sig $^1/_4$ hemman med en usel koja till åbyggnad i denna socken, nära der den yngre brodern bebodde en f. d. kungaboning (Ekolsund i Husby-Sjutolft socken), med 2:ne lika inredda och stora slott å ett gods, minst gifvande 20,000 rdr i årlig inkomst. Då Alexander S. skulle ro i Sept. 1828 i en ökstock att köpa sig bräder till sin kojas reparation, öfverfölls han af en storm, som kastade honom upp på en obebodd strand, der han måste vid 64 års ålder tillbringa natten i en skog under bar himmel. Derpå följde en frossa. En prest förde då till hans dödssäng brodern, doktor Patrik, som ej velat ingå på Alexanders billiga anbud om arfsdelning, men han emottogs dock med vänligt handslag af den då redan mållösa Alexander. Att hans testamentariska dispositioner af betydliga summor till fortsättningen af Diplomatorium och utgifvande af sednare handlingar i Svenska Historien ej blefvo honorerade af arfvingen, som ansågs af alla sina bekanta såsom en alltigenom stenhård prosa, behöfver väl knappt omnämnas.

Förnämsta gården är *Ekholmen*, upptagande med underlydande öfver $^1/_3$ af socknens taxeringsvärde. Vidare må nämnas *Hedsta* 3 skatte; *Kynge* 2 frälse; *Sundby* $2^1/_2$ skatte, $1^1/_4$ frälse; *Wäppeby; Segla*; *Bosta*, m. fl., samt *Prestgården*, $1^3/_8$ krono, hvartill hör egor i Flasta, Vestra Wäppeby och Segla samt 3:ne holmar i Thorsvi socken och äng i Löts socken. Kommin.-bost., $^2/_3$ mtl. — Adress: Enköping.

Weckol, ett frälse-säteri af $^3/_4$ mtl, uti Bond-Arnö socken af Trögds härad och Uppsala län, på Oknön, med en egorymd af 1,502 qvadratref, deraf 218 åker, 1,097 skogbeväxt mark; har jemte på samma ö belägna Marby på 1600-talet tillhört Johan Skytte; reducerades; lydde under Grönsö omkring år 1740, under Haga i Svinngarn åren 1849 och 1863.

Weda, med underlydande Baggebol, en egendom om $1^3/_4$ mtl frälse, $^1/_2$ skatte, i Lästringe socken af Rönö härad i Nyköpings län, omkring $2^3/_4$ mil från Nyköping, är redan omnämnd under sockenens artikel; här må tilläggas, att den enligt uppgift omfattar en skogsareal af 526 tld; årliga utsädet utgör 54 t:r af åtskilliga sädesslag samt 20 t:r potates. Nuvarande egaren är brukspatron P. O. Jensson; tax.-värdet 100,000 rdr.

We, Norra och **Södra** (i 1825 års jordebok skrifves Wee och Wæ, men i äldre We), tvenne hemman i Wäsehärads socken, Wäse härad och Carlstads län, af 1 mtl skatte och 1 mtl krono, som fordom legat under Warnhems kloster; sedan 1680-talet är sistnämnda anslaget till kronofogde-boställe inom Östra Sysslets fögderi.

Wedbacka, gård uti Rödbo socken, Vestra Hisings härad, Göteborgs och Bohus län, invid färjestaden till Kongelf, af $^1/_{16}$ mtl skatte, som är väl bebygdt till gästgifveri, hvarifrån skjuts erhålles till *Tjufkilshufvud* i n. v. $1^5/_8$ mil, *Kyrkeby* $1^3/_4$ d:o och *Agnesberg* 1 d:o, lik-

väl sker merändels ombyte af hästar uti förutnämnda stad; se vidare under art. *Rödbo.*

Wedbjörbyn, säteri på Dal, se Wedbyholm.

Wedbo, fögderi i Elfsborgs län, omfattande Wedbo och Tössbo härader, med $420^3/_4$ mtl och en folkmängd af 38,880 personer, utgör Norra Dals domsaga.

Wedbo, härad i Elfsborgs län, på Dal, gränsar i söder till Walbo och Nordal, i vester till Bohus län och Norge, i norr till Wärmland, i öster till Tössbo och Nordal; innefattar på en yta af 314,282 tld fast land, hvaraf 21,553 tld odlad jord och 33,046 tld naturlig äng, 14 hela samt delar af 3 socknar (se tab. till Elfsborgs län), med $276^1/_{16}$ mtl ($275^5/_{16}$ enligt mantalslängden), bebodda 1845 af 18,909 och 1866 af omkring 26,940 personer; vattendragen upptaga dessutom 1,818 qv.-mil.

Häradet, till större delen en fjellbygd, med söderut löpande refvor af Seveberget, är det största och skogrikaste, men tillika till jorden det magraste på Dal, dock har i sednare åren uppodlingar bedrifvits så, att icke obetydliga qvantiteter säd kunnat säljas i stället att för 35 à 40 år sedan mycket spannmål måst uppköpas. Råg och hafra odlas mest. Cirkulationsbruket är allmänt antaget; trädesjordens förseende med öppna diken företages med ifver; men försöken med guano ha ej haft önskad framgång. En af de förnämsta binäringarne är ylleväfnad, under sednare åren har äfven skogsafverkningen lemnat en betydlig inkomst. Boskapsskötseln synes vara rådande i större delen af häradet. I äldsta tider var namnet Markir, Wear omkring 1100, Weebo 1220 och Wæbo 1287. Häradet är indelt i 2:ne länsmansdistrikt, med tingsställe vid Alltorp. Märkligaste ställena äro *Billingsforss* masugn, *Katrineholms* och *Loviseholms* jernbruk och *Dingelviks* säteri; — från forntiden märkes *Högsbynäs* i Tissleskogs socken, der en konung skall haft sitt säte. Sägner och fornlemningar synas häntyda på en äldre, härstädes bosatt folkstam, än den nuvarande.

Wedbo, Norra- härad i nordöstra hörnet af Jönköpings län, begränsadt i norr och öster af Östergötland, i söder af Södra Wedbo, i sydvest af Tveta och i vester af Wista härad. Tillsammans med Södra Wedbo utgör det andra fögderiet af Jönköpings län. Namnet härledes tydligen från det gamla ordet ved = skog, således Skogsbo, emedan landet vid dess inkräktande af åkerbrukande folk var uppfyldt af skogar. En återstod häraf är ännu på norra gränsen, skogen Holaveden, nu en allmänning för detta och Göstrings härad i Östergötland. Huru denna skog förminskas, kan slutas deraf, att vid uppmätning under förra århundradet befanns Smålandsandelen utgöra 5,000 tunnl. och nu återstå 2,400 tld. I häradets norligaste hörn, der landsvägen till Jönköping går från Stockholm, ligger den s. k. »Kungsbacken», hvarest Småländingarne alltid mötte konungen under eriksgatan; häradets nordvestligaste hörn, som träffar Östergötland och Wista härad, är endast $^1/_3$ mil aflägset från Wettern. Gränserna mot häradena i Småland utgöras i allmänhet af bergsträckningar eller sjöar; gränsen mot Östergötland är sydligast, sjön *V. Lägaren,* till en längd af $1^1/_4$ mil och nordostligt, sjön *Sommen,* nära 2 mil; deremellan smärre vattendrag, som utfalla i dessa sjöar. Bergsträckningarne på gränserna utbreda sig inåt landet i smärre kullar och åsar, ofta afskurna af sjöar och vattendrag. Bergen, som nästan alltid äro täckta af ett löst jordlager, bestå hufvudsakligen af granit, stundom rödaktig; vid Säby finnes porfyr, vid Marbäck hvit qvarts; vid Bredestad i söder är ett berg af grönsten, genomskuret af hornblendsblandad skifrig qvarts; i två berg vid Hörningstorp i Säby har man funnit guld och silfvermalm. Jordmånen är i allmänhet god, ehuru stenbunden; i sydvest träffas sandmo och mindre goda inegor. I sydvestra hörnet, der häradet stöter till sjön Ylen, inkommer från Tveta *Storån,* flyter i flera bugter mot nordost och infaller der i Sommen, sedan den upptagit de flesta vattendrag inom häradet — från norr sjön Noens utfallså, hvilken upptager vattnet från *Wenstern, Loren, Ören* m. fl. — och fortsätter sitt lopp under namn af Svartån, till hvilken artikel hänvisas. Hela Svartådalen är ganska bördig, ehuru ofta närmast ån

uppfylld af madvallar. — I afseende på den natur, detta härad har att erbjuda, torde få anföras hvad Orvar Odd yttrar härom i sina Nya Kinesiska bref: »Det erbjuder åtskilliga punkter, efter hvilkas make man får leta vidt och bredt. Der finnas utsigter, som gränsa till det otroliga. Motiverna i dessa taflor äro: skogar, sjöar, åar, bäckar, nyodlingar, herregårdar och landtliga bygder, som framskymta utur skuggpartierna, allt på ett sätt, som icke blott sysselsätter, utan äfven öfverraskar betraktaren».

Häradets areal är omkring 10 qvadratmil, hvaraf $1^1/_2$ qvadratmil vatten. Antalet inbyggare steg 1865 till 17,803, emot 12,970 år 1805. Socknarne äro 11 (se tab. till Jönköpings län). Hemmantalet är $492\frac{31}{48}$, hvaraf $182^1/_{16}$ skatte, $49^7/_{16}$ krono, $261^7/_{48}$ frälse. Tingstället är vid Hullaryds gästgifvaregård i Lommaryd socken. — Häradsvapnet är ett träd.

Wedbo, Norra-, kontrakt i Linköpings stift, innefattar häradets socknar, förenade till 8 pastorater, utom Trehörna skate, som tillhör Trehörna församling i Östergötland. Alla pastoraterna äro regala, med undantag af Marbäck, som är patronelt och Linderås konsistorielt.

Wedbo, Södra-, härad i Jönköpings län, begränsadt i norr af Norra Wedbo, samt Ydre härad af Östergötlands län, i öster af Sevedes och Aspelands härader i Kalmar län, i söder af Östra härad och i vester af Tveta härad. Största längden är från nordvest till sydost nära 6 mil; bredden $1^3/_4$ till $2^1/_2$ mil; ytinnehållet uppgifves till 13,125 qv.-mil, hvaraf dock nära $2^1/_2$ qvadr.-mil utgöra vatten. Tillsammans med N:a Wedbo utgör detta härad Jönköpings läns 2:a fögderi och domsaga, i ecklesiastikt hänseende ensamt ett kontrakt af Linköpings stift. Hela häradet inneslutes mot sydost, söder och sydvest af en hög bergskedja, på nordöstra gränsen skiljer en annan bergsträckning detsamma från Östergötland. I nordvest mot Norra Wedbo träffas den mest höglända bygden, och härifrån sluttar landet i allmänhet mot sydost, öfverallt uppfyldt af höjder, djupt liggande sjöar, kärr och sandmoar. De talrika sumptrakterna hafva visserligen icke stor utsträckning, men mycken benägenhet att alstra frost omkring sig, så att man äfven efter den varmaste sommardag i dalarne om natten erfar en verklig vinterkyla, under det sommarvärmen fortfar oförminskad på bergen. I sednare tider har dock det onda på flera ställen förminskats genom utdikningar. Likväl saknas icke ganska bördiga orter, och de merändels höga bergen äro betäckta med lös jord, oftast af god beskaffenhet. Hufvudnäringar äro linodling, linneväfnad och boskapsskötsel, jemte åkerbruk. Skogarne hafva alltid varit vanvårdade; en ringa inkomst af dem har vunnits genom leveranser till Bruzaholms bruk och ett par smärre manufakturverk. Hvad som för öfrigt icke användes till eget behof får ruttna ned. Hufvudsakligen bestå skogarne af gran och fur. Dessutom finnas björk, ek, sälg, asp, rönn, al, lind och lönn; sparsammare bok och alm. Intet malmförande berg finnes, så vidt man vet, men deremot träffas icke obetydligt sjö- och myrmalm. — Häradets förnämsta vattendrag äro: *Svartån,* som har sin källa i sydvest ur *Svartekälla* på Eskhults egor i Solberga socken. Den är från början ganska vattenrik, afflyter mot norr, bildar *Sjunneryds-, Johannesbergs-, Flisby-* och *Aneby-sjöarne,* den sistn. på gränsen mot Norra Wedbo, och fortsätter derefter sitt lopp inom nämnda härad. Ej långt öster om Anebysjön ligger äfvenledes på gränsen *Assjön,* som upptager några smärre vattendrag. Ej långt norr om Svartekälla ligger *Emmekälla,* Emåns begynnelse; till denna ås (se art. Emån) vattenområde hör häradets hela mellersta och östra del. Sjön *Wrixen,* ej långt öster om Svartekälla, afflyter först mot norr, sedan mot sydost i många krokar, i *Hafrevikssjön,* upptagande ett nordligt tillopp af de åar, som flyta förbi och genom Eksjö stad, hvarefter det betydliga strömdraget, under namnet *Markestadsån,* infaller i sjön *Solgen,* som på södra gränsen vidare afflyter inåt Östra härad. Nästan parallelt med denna å löper ett annat vattendrag på föga afstånd i öster i samma rigtning, bildande *Skedesjön, Mycklafloen,* häradets största sjö (2,300 tld) och *Bellen.* Häradets östra del genomflytes af Bruzaholmsån i östlig rigtning, upptagande

vattnet från en mängd små sjöar och bäckar. Denna å afflyter i Kalmar län och förenar sig der med hufvudfloden.

Folkmängden i detta härad var år 1805: 10,903, hade 1850 ökats till 15,074 och utgjorde 1865: 15,880, förutom Eksjö stad med 1,970 inv. Häradet innefattar $390^3/_8$ mtl, hvaraf $220\frac{17}{48}$ skatte, $40\frac{11}{48}$ krono och $129^1/_2$ frälse. Det innefattar 9 socknar samt $^2/_3$ af *Kråkshult,* hvars öfriga del tillhör Östra härad, mindre delar af Lönnberga socken i Kalmar län och af Björkö i Östra härad (se tabellen till Jönköpings län). Tingstället är vid Ekebergs gästgifvaregård i Hults socken och häradsvapnet tre klöfverblad.

Wedbo, Södra-, kontrakt i Linköpings stift, innefattar 5 pastorat: *Eksjö;* — *Höreda;* — *Hult;* — *Ingatarp;* — *Flisby.*

Wedby, annex-socken till Gråmanstorps pastorat, är belägen i Norra Åsbo härad af Christianstads län, $2^3/_4$ mil s. o. från Engelholm, $^5/_8$ mil från moderkyrkan; innefattar $14\frac{29}{48}$ mtl skatte, $3^1/_{24}$ krono, $^1/_2$ frälse på en areal af 13,145 tunnl. = 73,612 qvadratref. — Socknen, med i allmänhet skarp åker och äng, tillräcklig skog och torfjord, något fiske, beboddes 1865 af 1,640 inbyggare, hvilket antal på 50 år ökats med öfver 900 personer. Tax.värdet är 540,600 rdr, utom för *Forsmöllans* qvarn om 4 par stenar och stamp, *Wedby* 2 qvarnar, *Söndraby* bränneri samt *Svenningstorps* sågqvarn och stamp, hvilka verk äro taxerade till 14,300 rdr rmt. Byar äro *Ishult, Hylstofta, Penarp* m. fl. Största gårdar äro $^7/_8$ mtl *Bjerröd;* — $^3/_4$ mtl *Ankarlöf;* — $^1/_4$ mtl *Falholma;* — $^1/_2$ mtl *Wedby,* annex-hemman; — $^3/_4$ mtl *Öfvad,* fanjunkare-, $^2/_3$ mtl *Nybygget,* kronofogde-boställe; — $^3/_4$ mtl *Linneröd,* militiæ-hemman. Socknen ligger $^3/_{16}$ mil från gästgifvaregården och adressorten Åby.

Wedby, by på Öland, uti Högby socken af Norra Motet och Kalmar län, $^1/_4$ mil v. n. v. från kyrkan; $1^7/_8$ mtl skatte på 8 nummer, med dels lerblandad örmylla på jätterbotten, dels svagare sandjord till jordmån, med barrskog och litet albeväxta utmarker samt goda kalkstensbrott; söder om det s. k. Wedby träsk afbergas groft starrfoder uti en större mosse. I byn är en för ståndspersoner bebyggd egendom, der en helpension för flickor öppnades under året 1863; adr.: Borgholm och Wedby.

Wedbyholm eller *Wedbjörbyn,* f. d. *Weberbyen,* ett mtl frälse-säteri på Dal uti Holms socken af Nordals härad och Elfsborgs län, togs 1555 af konung Gustaf I från kyrkoherden Lars Ingonis i Floby af Skaraborgs län, köptes till frälse 1639 af Joh. Bagge och bebyggdes af honom till sätesgård; egdes af slägten ännu på 1680-talet, innehades derefter af slägten Roos, i sednare tider har det tillhört häradshöfding F. Flach 1802, grefvinnan Haij, H. Hasselblad 1829, f. d. riksdagsmannen Lars Larsson i Blekan i Ryrs socken 1845 och ännu 1864. Säteriet är åsatt ett tax.-värde af 77,000 rdr rmt; underlydande äro $^3/_4$ mtl rå och rör. Gården kallades Wedbjörbyn till år 1842, hvarefter den enligt kammar-kollegii utslag af den 7 April s. år kommer att benämnas Wedbyholm eller Wedbjörbyn.

Wedbylund, gård, se Wedeby.

Weddige, på kartan af 1277 kalladt *Wedöghe,* regalt pastorat af 1:sta klassen inom Göteborgs stift, utgöres af socknarne Weddige, Ås och Sällstorp samt omslutes i vester af hafvet och i öster af Westgötagränsen; bland för öfrigt tillgränsande socknar äro Horred och Grimmared i öster, belägna inom Marks härad af Elfsborgs län. Pastoratet genomflytes till en del af den från Westergötlands bergstrakter kommande Wiskefloden, hvars stränder på åtskilliga ställen äro utmärkta af de skönaste omgifningar och slutligen förlorar sig vid Klosterfjorden uti hafvet. Denna trakt, omgifven af höga berg, till en del beväxta med löfskog samt med mellanliggande bördiga åkerfält och ängar, har af många resande blifvit jemförd med Italien. — Hemmantalet är $118\frac{3}{4}\frac{1}{4}$ mtl, bebodda år 1865 af 4,560 personer. Af jordrymden antages $^2/_3$ bestå af god lera och deremot endast $^1/_3$ af svartmylla, till större eller mindre del uppblandad med grus eller sand. — *Weddige,* socken i Wiske härad af Halmstads län, belägen $1^3/_4$ mil n. n. o. från Warberg, 7 mil från Göteborg, omfattar en areal af 15,390 tld eller 86,184 qvadratref land och 0,044 qvadr.mil vatten, med $65^1/_{12}$ mtl, deraf

$2^1/_2$ krono, resten skatte, och bebodda af 2,400 personer. Den odlade marken är i allmänhet jemn, utmarken öfverallt bergig; rådande jordmånen sandblandad mylla. Skog växer till nödiga behof i norra delen, för öfrigt lider socknen brist derpå. Bland sjöar är *Wesslången* på östra gränsen den betydligaste. Kyrkan, 46 alnar lång, 13 bred och 12 alnar hög invändigt, har 50 alnars högt grundmuradt stentorn med koppartak. Kyrkan skall fordom blifvit kallad Wedige och varit till sin början flätad af vedje. — Fornminnena häntyda på fordna krigshändelser; så finnas längs Wiskaåns nordvestra strand på en sträcka af $^1/_4$ mil märken efter de förskansningar konung Carl XI år 1676 lät här uppföra; på Wallby gärde står en ättehög, kallad *Skuttehög*, der en dansk konung, som stupat i ett fältslag föregifves vara jordad; vid *Qvarnome* by utvisas ett monument af allmogen kalladt »Rumplöse kyrka», för öfrigt får man se en mängd bautastenar, ättekullar m. m., strödda här och der öfverallt. Äfven förtjenar omnämnas en ovanlig bergskrefva vid Jönsjö, derifrån vattnet på en ganska betydlig lodrät höjd nedstörtar från Bosjön. Klippor på båda sidorna formera väggar, inneslutande ett rum, öfver hvilket löfträden bilda ett grönt hvalf. — Här finnas flera säterier: *Björkhult* (i 1825 års jordebok), se art. Björkholm, det gamla *Struxsjö* (Straxsjö på Topogr. corpsens karta), 1 mtl, som tillhört slägten Gre's (Grijs?); *Jonsjö* med manbyggnaden inom Elfsborgs länegräns. — *Ry* och *Sannagård* insockne frälse-hemman. Bland byar märkas: *Wallby* om 7 hemman, med god åker och torfmosse samt *Syllinge* (se den art.), *Järlöf* 4 mtl frälse, *Thårstorp* m. fl.; *Weddige* med $^3/_4$ mtl *prestgård* och derunder lagda $^1/_4$ mtl; $^1/_2$ *Weddige* är klockare-boställe. — Adress: Warberg.

Weddinge, Norr- och Söder-, socknar i Malmöhus län, se art. Norrveddinge (Norrhvidinge) och Söderviddinge.

Wedeby, by uti Augerums socken af Östra härad och Carlskrona län, omkring 1 mil från Carlskrona, innefattar $6^1/_4$ mtl skatte, deraf flera hemmansdelar äro välbebyggda med 2-våningshus, derinvid vackra trädgårdar finnas anlagda; af dessa gårdar må nämnas den på № 52 af 1 mtl, som sedan 1851 äfven kallas *Wedbylund*, och egdes 1863 af doktor Rydberg i Ronneby. En gård har 1790 tillhört generalen Aug. Ehrensvärd. På egorna finnas högar från forntiden.

Wedens härad i Elfsborgs län, under 57° 39′ 34″, 57° 25′ 6″ polhöjd samt 4° 54′ 30″ — 5° 21′ 1″ vester om Stockholm, omgifvet i norr af Gäseneds, i öster af Åhs, i söder af Kinds, i vester af Bollebygds härader, innefattar på en yta af 78,478 tld fast land, deraf blott 1,871 odlad jord, 4,881 tld naturlig äng, 7 socknar (se tabellen till Elfsborgs län) med 144 $\frac{3}{3}\frac{1}{2}$ mtl, bebodda 1845 af 6,528 och 1865 af 7,930 inbyggare, samt en stad Borås med 3,110 invånare; 0,340 qvadratmil upptaga dessutom vatten. Häradet, som tillsammans med Redvägs och Åhs utgör Westergötlands högland eller högplatå, har ansenliga höjder. De märkligaste höjder äro vid säteriet *Röhl*, på *Bredareds* s. k. *Storäng* och vid *Fagerhult*, hvarifrån vacker utsigt erbjudes öfver en trakt, der odlingen och fliten te sig mellan lummiga skogsdungar, med derimellan liggande djupa dalar, hvari större eller mindre vattendrag framgå mellan de hvarandra närbelägna sjöarne. Wiskan är hufvudströmmen, dessutom uppspringa inom häradet *Sefveå*, *Rolfså* eller Storån. De betydligaste sjöarne äro *Öresjö*, *Wiaredssjön* och *Sefvern*, bland mindre nämnas Hedareds- Holsjöar, Sälsjön, Björken m. fl. Ehuru bergsbygd har här icke upptäckts någon metall, deremot finnas flerestädes jernhaltiga källor. Inom Torpa socken finnes en helsokälla. I denna bergsbygd förekommer räfven talrik äfvensom hillern och uttern; ekorren och hermelinen i mängd. De flesta af Sveriges vilda fogelslägten förekomma här. Gäddan, aborren och mörten finnas i nästan hvarenda sjö. Den mest förekommande jordmånen är sand och sandmylla, kross-stensgrus och s. k. klapperjord, den bästa leran träffas i närheten af Öresjö. Goda naturliga ängar äro här sällsynta. Ehuru hörande till de 7 på gårdfarihandel privilegierade häradena, idkas denna handel numera icke inom häradet, med undantag af folket i Borås pastorat; utan utgör här i stället skogsförsäljning, slöjd, väfnad, smiden och boskapsskötsel samt forslandet af handelsvaror och väfnadsmaterial samt säd befolkningens näringar. Upptäljandet af

skeppsnaglar har gifvit en god inkomst åt den fattigare befolkningen. Den mesta och bästa skötseln af jordbruk förefinnes i Torpa socken, som omgifver Borås. Kronoparken *Weden*, fordom en af landets rikaste skogar, upptager blott 800 tunnl. Borås jernväg går längst östra delen af häradet. Märkliga ställen äro säterierna *Påtorp*, *Hallarne (Hellered)*, *Röhl* och *Uddetorp;* tvenne berggrottor, benämnda efter Gyltaslägten »Gyltas grottor», finnas i närheten af Öresjö. En jordskakning omnämnes den 3 December 1827. Fornlemningar utgöras af grottor, runstenar, kummel, kämpastenar, skeppsringar m. m. Häradet i äldre tider benämndt än *Winhäradh*, *Widhu*, än *Wena* etc., och fordom utgörande med Marks och Bollebygds en domsaga, är nu mer förenadt med Åhs och Gäseneds häraders domsaga. Sigillet är ett ax på sin stjelk, vid hvars rot uppspira några blad. Tingstaden flyttades år 1834 från Borgstena till staden Borås. *)

Wederhult, *Wäderhult*, ett berustadt säteri uti Hvena socken, Sevedes härad och Kalmar län, af $3^1/_8$ mtl; har fordom i slägten Slattes ego utgjort ett större gods, med åtskilliga ströhemman till underlydande, men reducerades med dessa. Wederhult köptes 1760 till skatte af lagmannen Magnus Hellenstjerna, var ännu 1799 inom slägten; hade år 1864 13 egare af allmoge, största delen var på $^7/_{15}$; hela tax.värdet cirka 116,000 rdr rmt; till säteriet höra 2 sågar och 1 mjölqvarn.

Wederslöf, socken, och med annexet Däningelanda pastorat af 3:dje klassen i Kinnevalds härad af Kronobergs län. Socknen begränsas i norr af Öja och Bergunda, i öster af Däningelanda och Täfvelsås, i söder af Kalfsvik och i vester af Skatelöf samt intager med 1 mils längd och omkring $^1/_2$ mils bredd en areal af 10,692 tld, hvaraf 0,043 qv.mil vatten, och fördelade på $22^5/_{24}$ mtl, deraf $15^5/_{24}$ skatte, $2^5/_8$ krono och $4^3/_8$ frälse. Folkmängden hade från 672 år 1805 stigit till 1,394 år 1865, eller mer än fördubblats. Namnet, som af allmogen uttalas »Wersle», har antagits hafva samma rot som Wärend och Wirdaland. Jordmånen består af blandad svart- och rödmylla. — Kyrkan, af sten, bestående af ett tvåqvadratiskt skepp och enqvadratiskt chor med rak altarvägg, är belägen österut i socknen, $1^1/_2$ mil s. o. från Wexiö, på stranden af Wederslöfs- eller Torpasjön, socknens enda sjö af betydenhet. Kyrkodörren, »med allehanda figurer beslagen», berättas vara tagen från konung Alles slott Allatorp och vara förfärdigad af sagans berömde Werland smed. I kyrkan är Stenflychtska familjgrafven, hvilken endast innesluter stoftet af ättens stamfader, general-löjtnanten i konung Stanislai armé Joh. Stenflycht. Ej långt från kyrkan står runstenen № 1275 i Liljegrens Runurkunder. Barnundervisningen bestrides gemensamt med annexet Däningelanda i 1 flyttande folkskola och 3 småskolor; 2 skolhus och sockenbibliothek finnas. Vid *Odenslanda* by, midt i socknen, finnes Siffersta källa, en gammal offerkälla. — Andra byar och gårdar äro: *Wederslöf*, hvaraf $^3/_8$ mantal pastors stom, $^1/_2$ mtl komministersbost., $1^1/_4$ regementsskrifvare-boställe, $^1/_2$ mtl mönsterskrifvare-boställe; *Nöbbeled* med gästgifveri, *Waleryd*, *Willtofta*, *Ljungesåkra*, *Östanstorp*. — Adress: Wexiö eller Alfvesta.

Wederum eller Wäderum, en sätesgård uti Tuna socken, Tunaläns härad och Kalmar län, belägen $^1/_4$ mil från kyrkan på en ås, som löper genom socknen mot öster, består af 1 mtl frälsesäteri, med underlydande $^3/_8$ rå och rör, $\frac{45}{64}$ skatte, hälften i en såg, allt inom socknen, samt $^1/_2$ frälse inom Wimmerby landsförsamling. Wederum synes af på egorna befintliga uppresta stenar varit ett forntida domaresäte, och åtminstone ett bland de äldsta hemman i orten, om man ock icke skulle våga att med Crælius dit förlägga Odens son Wedregs residens, af hvilken stället har kunnat blifvit kalladt Wedregsrum, som lätteligen genom sammandragning blifvit Wederum. Ännu i dag utvisas en slät sten utmed den förbilöpande landsvägen, kallad We sten, hvarpå Wedreg förmenas hafva sutit och talat till folket. Den första säkra underrättelse man har om säteriet är, att det gafs jämte Tuna af konung Carl IX till öfversten Peder Michelsson, kom förmodligen genom gifte till Bengt Slatte

*) Närmare upplysningar om häradet kunna inhemtas ur »Åhs och Wedens härader» af Claës Joh. Ljungström.

och blef troligen med Tuna reduceradt; har sedermera tillhört Strålesläg-ten och en kapten Hampus Braun, från hvilken öfverste Åke Hammarsköld inköpte det och gjorde det jämte Tuna till fideikommiss för sin brorson majoren Carl Gustaf Hammarsköld, död 1794; godset har alltsedan innehafts af hans efterkommande och innehafves nu af löjtn. Knut Wilhelm Hammarsköld, en afkomling i 3:dje led. Säteriet är ensamt tax. till 100,000 rdr rmt.

Wedevåg, bruksegendom i Lindes landsförsamling och bergslag af Örebro län, $^3/_4$ mil från Lindesbergs stad, 1 mil från Frövi jernvägs-station å Köping—Hults jernväg. Bruket med en på sednaste åren uppförd karaktersbyggnad och en mindre trädgårdsanläggning, är beläget vid stora landsvägen mellan Arboga och Linde eller Nora och den egentliga herrgården, som är välbebyggd, dock med hufvudbyggnad utan stil, omgifven af en större trädgård med orangeri och drifhus, har ett ganska vackert läge invid den vestra grenen af Wedevågsån (se d. art.), som strax ofvan bruket delar sig i 2:ne armar, erbjudande tvenne särskilda fall, s. k. vestra och östra fallet, vid hvilka brukets verkstäder sedan gammalt varit anlaggda. De båda grenarne utmynna i den nedanför gården belägna Wedevågssjön. — Wedevåg, i äldre tider tackjernshytta och Osmunssmedja, egdes 1539 af tvenne bergsmän Anders Skräddare och Lasse Persson, år 1558 likaledes af två grannar, af hvilka domaren Anders Nilsson egde en stångjernssmedja, som på halfåret tillverkade 11 *sktt*. Då kronans hamrar jemte bergslagens öfriga räntor 1621 bortarrenderades till Anders Bengtsson och Christoffer Andersson (Geijer), tyckes Wedevåg fortfarande bebodts af sjelfständiga bergsmän, äfven under den tid, då den mägtige Louis de Geer innehade hela kronans rätt i denna ort, från 1627 till och med 1630; men 1631 afslöts kontrakt med Anders Dress om alla kronans bruk och räntor i dessa bergslager; de sednare återtogos väl, men följden af denna transaktion blef $1^1/_2$ hemmans i Wedevåg bortlemnande som bergsfrälse, ehuru åboerna någon tid fingo qvarsitta.

En bergmästare Jean Frumerie nämnes såsom egare 1676, då Qvarnbacka Östra, $^1/_4$ mtl, blifvit med bruket införlifvadt. År 1702 nämnes, att den till Ehrenpreus adlade Hans Preuz, öfverinspektor vid Arboga harnesksmide och Örebro gevärsfaktori, förpantat af kronan ej allenast det till Dress under bergsfrälse-rätt upplåtna $1^1/_2$ hemman, utan äfven det i byn återstående $^1/_2$ hemman som innehades af en Anders Persson, hvilken tillika varit handlande i Linde och hvilken till 1711 qvarstår i jordeboken, troligen som arrendator. Qvarnbacken, den vid östra fallet på östra sidan belägna delen af bruket benämnes i jordeboken för Qvarnbacka bruk med tillhörande 1 mtl Qvarnbacka eller ursprungligen $^1/_4$ mtl Qvarnbacka och $^3/_4$ mtl Backa, hvilka båda namn man också finner utsatt på gamla kartebeskrifningar såsom särskildt bebyggda gårdar, och var Qvarnbacka bruk troligen skildt från det vid vestra fallet belägna Wedevågs bruk; ehuru det under sednare tider, som nedan synes, fullkomligt uppgick i Wedevågs bruk, hvars arrenderätt enligt kongl. bref af 1668 tillerkändes staden Lindesberg, men som densamma underlåtit att försäkra sig om, arrenderades nu från kronan af bemälde öfverinspektor, efter hvilkens 1711 i Arboga timade död sonen öfverdirektören Joh. Ehrenpreus öfvertog alltsammans. Med ansenlig kostnad anlades nu verkstäder, utländska arbetare införskrefvos och 70 st. medintressenter antogos; men verket blef så fördjupadt i skuld, och oenigheten mellan de många delegarne så stor, att bruket tillbjöds kronan mot skuldens betalande. Det inlöstes till följd häraf till krigsförrådskassan år 1732 och drefs för kronans räkning genom arrendatorer med stor förlust och åsamkade skulder. Utbjudet af Rikets ständer på auktion år 1742 öfvertogs det emot gäldens betalande af landshöfding Carl Broman, som till medintressent antog landshöfd. friherre Cronhjort; efter 2 års förlopp erbjöds det ånyo kronan; slutligen behöll landshöfd. Broman det ensam samt sålde det till sekreteraren Wadström, hvilken 1752 öfverlät det på krigskommissarien Claës Hallenius emot en köpeskilling af 303,000 d:r k:mt. Hallenius, år 1779 adopterad under namnet Hallencreutz å sina slägtingars adliga ätt, synes varit en verksam man, nybyggde bruket

efter den brand, som 1759 den 28 Oct. lade dess verkstäder i aska, erhöll tillstånd att skrifva sig Hallencreutz till Wedevåg och dog 1783. Hans son brukspatron Hallencreutz blef under de svåra konjunkturerna i början af detta århundrade ruinerad, nödgades rymma ur riket 1802, hvarefter bruket på konkursauktion inropades af handelsbolaget Schön & Comp. i Stockholm, som, efter att hafva nedlagdt större delen af de befintliga verkstäder år 1832, sålde det till brukspatronen och ridd. Eric Cederborgh. En mängd af de genom denna storartade industris nedläggande arbetslösa finsmeder säges hufvudsakligen hafva slagit sig ned i Eskilstuna och der gifvit upphof till dess nuvarande finsmide; äfven flyttade många till Wärmland och Norge samt Skåne, der en stor del af Skånes på landet bosatta klensmeder genom sina namn o. d. gifva stöd för sådant antagande. — Brukspatron Cederborgh innehade bruket till sin död 1864, då det jemte större delen af underlydande hemman genom testamente öfvergick till Cederborghs dottersöner friherrar Sixten och Axel Carlsson Sparre, hvilka äro nuvarande egare af och bebo detsamma.

Redan 1735 inrättades bruksskyrka; men då de stora verkstäderna för finsmide och dylikt upphörde nedrefs den 1821. Cederborgh lät dock enligt kongl. resolution den 14 Juli 1837 på ett annat ställe uppföra en ny kyrka af sten, hållen i en ren vacker stil, åttkantig, med taket hvälfdt i en enda kupol, rymmande cirka 500 à 600 personer. Till inemot de sednaste åren hölls der gudstjenst en gång i månaden, men måste af brist på prester inställas. Till kyrkan finnes äfven begrafningningsplats enligt kongl. resolution af 1853. Straxt bredvid kyrkan är 1866 uppfördt ett större skolhus af sten enligt normalritningarne för folkskolehus å landet.

Under Wedevågs blomstringstid, eller i slutet af förra århundradet egde det derjemte Fors och Spånga eller Stensta bruk i Fellingsbro, samt en mängd hemman, som sedan frångått. Verkstäderna voro betydliga, 1,085 *skU* gammalt och 800 *skU* nytt stångjernssmide, 2 garfstålugnar, 2 stålugnar, tråddrageri, valsskär, klippverk, sliphus, 6 knipp- och spiksmedjor m. m., der 30 mästare, förutom gesäller och lärlingar, arbetade. Derjemte 36 verkstäder med lika många mästare, utom gesäller och lärlingar, der arbeten, liknande Eskilstunas, utfördes. Byggnaderna ha tills på sista åren stått qvar, men industrien är borta och enda lemningen deraf är den starka befolkningen på bruksbacken, ehuru äfven nu betydlig, se längre fram, uppgick den 1761 till ej mindre än 452 personer. Då Cederborgh köpte bruket egde det ännu qvar en större stångjernssmedja med 4 härdar och 4 hammarverk, hvari hufvudsakligen utsmiddes ämnesjern till manufaktur- och svartsmidet, en manufaktur- eller knippsmedja med 6 hjulstockar och 12 knipp- och spikhamrar samt en svartsmidessmedja med en ämneshammare, 1 valsskärverk, 1 stålugn, qvarn med 4 par stenar, 1 såg och tegelverk. Jerntillverkningen blef dock på Cederborghs sednare tid betydligt inskränkt; 1861 raserades de båda smedjorna och det nästan obrukbara skärverket, samt en ny ändamålsenligare och prydlig smedja af sten uppbyggdes på den gamla manufaktursmedjans plats, hvari dock med afseende på då samtidigt dålig jernkonjunktur blott 2 härdar för franche-comté-method tills vidare uppsattes samt 1 mumlings- och 2 räckhamrar. I den rymliga smedjan är vidare inrymd en knipp- och spikhammare samt en ässja för 3 eldar, äfven beräknade för gårdens klensmide. För att tillgodogöra sig den från smedjan bortgående värmen, är med smedjan sammanbyggd ofvanpå gnistehuset en flygel, innehållande bagarstuga och brygghus, tvenne olika torkrum för virke, säd, ben och dylikt samt ett smideskontor, och genom hvilken inrättning bruket besparas allt bränsle för bak, brygd och tvätt. Qvarnen, jemte det nära invid stående tröskverket, som med inbergad gröda nedbrann under julhelgen 1858, blefvo de båda följande åren återuppbyggda, qvarnen af sten med 4 par stenar och stålsikt. Inom samma byggnad finnes en svartsmides- eller spadsmedja med ämneshammare, ässjor för 6 eldar och flamugn för bränntorf. Tröskverket med tröskmaskin, som uttröskar och rengör cirka 60 à 80 tunnor säd för dagen, är i likhet med verkstäderna bygdt för vattenkraft, hvaraf ännu en stor qvantitet går obegagnad förbi. Jerntillverkningen

1865, enligt uppgift till Bergm. Emb., var 8,835 ctr, hvaraf manufakturerats till svartsmide 640 ctr. I medeltal för åren 1859—61 uppgick tillverkningen till blott 2,639 centner stångjern, 1,841 centner diverse. Stångjernet vågföres på Stockholms våg, och eger bruket smidesrättighet i Jernkontoret för 2,644 *skl*. Jerntillverkningen grundar sig efter Cederborghs död på köpe-tackjern och till en stor del äfven på köpe-kol, hvilka dock hufvudsakligast erhållits från det till Wedevåg angränsande Bohrs bruk, som i många år haft samma egare som Wedevåg, men nu öfvergått till andra arfvingar, och hvars bruksrörelse är nedlagd. Bruket eger, utom 2 mtl skatte Wedevåg samt under socknen uppgifna hemman, alla af skatte natur, det af Wedevågs mark inneslutna och på arrende till Wedevågs bruksegare upplåtna $^1/_4$ mtl Clementsboda, tillhörigt Uppsala akademi; hvilket äfven varit fallet med Qvarnbacka; men enligt kongl. kollegii utslag af 1757 är detta af skatte-natur. Wedevåg äfvensom Qvarnbacka Östra, hafva till 1866 varit i jordeboken upptagna som krono, ehuru den af ständerna verkställda försäljningen låtit förmoda, att sk.-mannarätt borde medföljt, hvarför också på besvär häröfver kongl. kollegium beviljat dess öfverförande från krono till krono-skatte utan skatte-köpeskillings erläggande. Egendomen har cirka 940 tld åker och 60 tld äng samt 2,100 tld skogsmark. Af den öppna jorden, som nästan uteslutande består af lerjord, äro 425 tld under eget bruk, deraf 400 tld lagda i 7-årig cirkulation och till en del täckdikade, den öfriga öppna jorden upplåten till brukning af 30 torpare, som utgöra sin skatt i körslor och dagsverken. Gården underhåller omkr. 40 st. dragare och 50 st. kor, till större delen af Durhams-race (hvilka dock företrädesvis visat sig lämpliga som slagtkreatur, mindre som mjölkgifvande). En mindre stam af Southdowns-får finnes äfven. Årliga utsädet på gårdens under eget bruk varande jord är c:a 30 à 40 t:r höstsäd och 130 t:r vårsäd; medelafkastningen är af höstsäd 9:de och af vårsäd 7:de à 8:de kornet. På egendomen finnas derjemte stora mossar, innehållande bränntorf, hvaraf blott en om c:a 80 tlds areal bearbetas, och användes »Sticktorfven» till så väl svartsmidet som tegel- och kalkbränning. Tegeltillverkningen, som har att tillgodogöra en utmärkt god krukmakarelera, hvartill den ock förr användts, och hvars produkter afsättas i orten, utgjorde 1865 84,000 taksten, 30,000 mursten och 19,000 tegelrör. På bruket finnas derjemte 1 enbladig såg, benstamp och kalkugn. Hela egendomens taxeringsvärde 1863 var 314,300 rdr rmt. Å Wedevåg boende skattskrifne personer utgjorde 1865: 409 personer, deraf 195 på bruksbacken. Brukets adress är Lindesbergs eller Frövi station.

Wedevågs-Å, kommande från Dalgränsen, flyter under olika namn i rigtning från norr till söder genom Nya Kopparbergs och Lindes bergslager, der den efter tillökning från Rossvalen (Råsvalen) och Lindessjön flyter förbi Dalkareshytte och Bohrs bruk samt utfaller vid Wedevåg i Wedevågssjön och fortsätter vidare förbi Frövi bruk, tills den under namn af Arboga ström förbi Arboga i rigtning från vester till öster utfaller i Mälaren.

Wedum, annex-socken till Bitterna pastorat, är belägen uti Laske härad af Skaraborgs län, $3^3/_4$ mil s. v. från Skara; areal 5,138 tld; $19^7/_8$ mtl, hvaraf $15^7/_8$ skatte, 1 krono, 3 frälse; cirka 1,000 inbyggare. Hälften af socknen har sand till jordmån, en del lermylla; här och der finnes någon skogsmark. Taxeringsvärdet 299,600 rdr rmt. — Socknen genomskäres af bibanan Herrljunga—Wenersborg—Uddevalla med station i Wedum, c:a 1 mil i norr från Herrljunga. Kyrkan, enligt sägen uppbyggd af en broder till 2:ne systrar, som byggt *Öster-* och *Wester-Bitterna* kyrkor, ligger $^1/_2$ mil norr om moderkyrkan. På kyrkogården ha den tappre general Pehr Hjerta och hans son, en af Carl XII:s bussar, sina grafminnen. — Största gården är säteriet *Häggatorp* med 1 mtl *Wedum Backag.*; 1 mtl *Wedum* är sergeant-boställe; för öfrigt består byn af $5^3/_4$ mtl skatte; — *Hornborga, Horshaga* och *Fårhaga* äro byar. — Adress: Skara.

Wedum, fordom Widhem och Wedhom, annex-socken till Forshems pastorat, är belägen uti Kinne härad af Skara-

borgs län, 2 mil n. n. o. från Skara, $2^1/_2$ mil s. v. från Mariestad, 1 mil från Wenern; areal 4,397 tld; $15^9/_{16}$ mtl, deraf $9^9/_{16}$ sk., $^1/_2$ kr., $5^3/_8$ fr.; något öfver 700 inb. En del af socknen är skogstrakt med sandmylla; men den öfriga delen har god lera och lermylla. Svartån genomflyter socknen. Taxeringsvärdet är 452,600 rdr rmt. Kyrkan, byggd af huggen sandsten, ligger $^3/_4$ mil s. v. från moderkyrkan; sockenmagazin finnes. Gårdar äro: $^1/_2$ skatte *Löfåsa;* — 1 frälse *Kårtorp* med $^1/_4$ skatte *Nyckelmossan;* 1 skatte *Löfholmen;* $^7/_8$ frälse *Wedum.* — Adress: Mariestad.

Wedum, fordom socken i Skaraborgs län, nu mer förenad med Hjerpås, bebos af c:a 250 inbyggare; tax.värdet är 237,600 rdr rmt. Gårdar: $1^1/_2$ frälsesäteri *Korpeg.* med $^1/_2$ skatte *Wedum,* 1 Lilla *Munkebo,* $^1/_2$ frälse *Simmenebohl;* 1 frälse *Pinnebyne;* 1 frälse *Westeby* med 2 egare; 1 skatte *Årås.*

Wedåsa, by om $2^1/_2$ mtl frälse i Agunnaryd socken, Sunnerbo härad af Kronobergs län. Häraf utgör 1 mtl en egendom, som länge tillhört slägten Bergius och nu mer kapten E. Cavalli. Den är väl bebyggd med ett stort boningshus, utmärkt vackert beläget på en höjd vid sjön Möckelns norra strand och omgifvet af två trädgårdar och planteringar. Skog finnes knappast till husbehof, åtminstone ej gröfre timmer. För icke länge sedan har en betydlig sträcka mark tillvunnits gården genom sjön Möckelns sänkning. Afståndet till närmaste station å Södra stambanan, Elmhult, är $1^3/_4$ mil öfver Möckeln, ehuru jernvägen går förbi Wedåsa på endast något öfver $^1/_2$ mils afstånd.

Wegeholm. Herregård uti Christianstads län och Ströfvelstorps socken af Södra Åsbo härad, belägen 1 mil från Engelholm, inbäddad uti höga ek- och bokparker, vid en af de många krökningar, som Wegeån gör under sitt lopp mellan de bägge skånska länen och nära åns utlopp i Skelderviken. Fråga har ofta varit till hvilket län, socken och härad gården rätteligen bör höra, eftersom hufvudbyggnaden, ett $2^1/_2$-våningshus, ligger i ofvannämnda socken, men deremot flyglar och ladugård, bestående af tre stora korsverksbyggnader och 2:ne tvåvåningshus, i Wälinge socken, Luggude härad och Malmöhus län. Borgen omgifves af en bred terrass, på hvilken stå höga häckar och gamla, i pyramidform klippta granar; derifrån går en trappa ned i trädgården, och på andra sidan om den ena af de tre omgifvande fiskrika kanalerna vidtaga de åldriga parkerna med sina majestätiska ekar och bokar, upptagande en rymd af 20 tld. På gården förvaras en af de största privata myntsamlingar i Skåne, samlad af dess sednaste egare. — Egendomen är gammal, men okändt, när den först grundades; enligt traditionen skall hr Davids af Stubberrup ena son, Wege, gifvit den dess namn. Gården säges dock äfven hetat Grannegården, legat på den s. k. *Malarevången* och sedan fått namnet *Wegegården.* Först med nya byggnaden, uppförd 1530 af danska marsken, hr Tyge Krabbe, börjar gårdens historia, alltså med ett namn, tillhörande danska historien, och som återfinnes i berättelserna om den tidens märkligare tilldragelser, uti hvilka alla Krabbe tagit verksam del. Synnerligen utmärkte han sig under Norrbys sköfling i Skåne 1525. Han och Johan Ranzow angrepo Norrbys folk, som under junker Mauritz förskansat sig bakom en vagnborg vid Lund; efter en half timmes gevärseld bröto Krabbes ryttare in i vagnborgen och slogo fienden på flykten; 3,000 bönder, 1,500 ryttare och 500 af Norrbys bästa soldater blefvo på platsen; herrarnes hela styrka utgjorde blott 1,000 man fotfolk och 300 ryttare. Derefter belade de Landskrona, dit Norrby dragit sig, och 1 mil derifrån, vid *Bunketofta lund,* öfverföllo de och skingrade en stor bondehär, som tågade Landskrona till undsättning; 2,000 bönder föllo, och de öfriga betingade sig lejd. Krabbe dog 1541, och Wegeholm ärfdes af sonen Magnus, hvilken drunknade år 1564 under en träffning vid Berga kyrka i Småland. Godset egdes vid provinsens öfverlemnande till Sverige af sonsonen Ivar, som aflade hyllningsed åt svenska kungen och fick förblifva i besittning af Wegeholm; det såldes 1663 af svågern Jacob Grubbe till fältmarskalken, grefve G. O. Stenbock, som under Banér och Torstensson skar på Tysklands slätter sina första lagrar, blef sedan general-

guvernör i Skåne och på sin ålderdom var canceller för Lunds universitet, under hvilken tid Wegeholm var för Lunds professorer en fruktad ort, ty dit kallades de gemenligen, då cancelleren ämnade dem någon skrapa. Stenbock, strängt hemsökt af reduktionen, afled i fattigdom d. 24 Juli 1685, 71 år gammal, men hade måst året förut sälja så väl Wegeholm som Rögla till en del, mot den skuld, som Kongl. Maj:t efter dess accorde af den 5 Febr. 1685 tillkomma skulle». Köparen var handlanden i Malmö, Olof Nilsson Engelholm, som fick af konungen adlig frihet på dessa bägge sätesgårdar, tills han åt någon adelsman kunde dem afyttra. Detta inträffade ock snart nog. Engelholm, som sökte draga största inkomsten af sina egendomar genom oxstallning, tillhandlade sig för detta ändamål utaf ståthållaren på Gotland, lagm. Johan Cedercrantz, 54 st. oxar, för hvilka han skulle betala 1,280 daler silfver. Dessa oxar afgjorde Wegeholms öde och insatte åter en frälse-egare. I stället för att bli feta, hade de snarare afmagrat, då Engelholm skulle sälja dem; och då han nu icke var i stånd att betala köpesumman samt hotades med sträng lagsökning, ansåg han klokast att afstå Wegeholm åt Cedercrantz, som derföre betalte 31,400 daler s:mt och äfven tillhandlade sig Spannarp. Enkefru Cedercrantz' andra man, majoren Christian Didrik von Conoven, utlöste 1707 medarfvingarne, men blef sjelf utlöst 1729 af öfversten Isak Cedercrantz. Han, som i yngre åren deltagit uti slaget vid Malplaquet och der blifvit svårt sårad, skall varit en from herre och mycket afhållen af sina underhafvande; under hans tid blef egendomen förskönad såväl genom byggnader som planteringar. Döttrarna Charlotta Maria och Wilhelmina Ulrika, som efter broderns död 1774 länge förblefvo i besittning af egendomarna Wegeholm, Spannarp och Rögla i Skåne samt Svaneholm och några mindre säterier i Jönköpings län, äro allmänt kända och aktade för sin frikostighet och outtröttliga välgörenhet. I Ströfvelstorp och Ausås uppbyggdes af dem stora och vackra fattighus; det i förstn. socken, till en början bestämdt för 4, rymmer nu 40 fattiga; på Wegeholm inrättades apothek, och i den hvälfda borgportgången dukades dagligen ett bord för de fattiga m. m. Efter deras död skiftades arfvet i 3 lotter; Wegeholm, som utgjorde ena lotten, delades åter i 5 lotter, af hvilka kammarherren Casper C. W. M. Ehrenborg för egen och 4 systrars räkning uttog 2 lotter samt tillöste sig sedermera både deras andel och de tre återstående lotterna, så att han slutligen blef ensam egare till Wegeholm. Under hans tid blef mycket från egendomen undansåldt, och 2 år efter hans död 1844 köptes den af nuvarande egaren, öfverjägmästaren Johan Sjöcrona.

Egendomen utgör för närvarande $5^7/_8$ mtl säteri, $^1/_2$ mtl Källstorp, $^5/_8$ mtl Utvälinge och 1 mtl Kärra, med en areal af 2,350 tld, deraf 300 tld skog; till godset höra 2 vattenqvarnar med 6 par stenar, marsvinsfiske i Skelderviken. — Jus patronatus till pastoratet utöfvades af grefve Stenbock och förklarades 1766, vid sednare egares ansökan att återfå denna rätt, för att ha varit personel för Stenbock och hans arfvingar. — På Wegeholms egor har utvisats kämpen Starkotters graf, som skall varit 60 alnar lång; ännu finnas der flera grafhögar, bland hvilka en, belägen vid Låsahuset, blifvit af mag. N. Bruzelius öppnad och beskrifven i hans »Svenska fornlemningar», 1 häft. Ett stycke på andra sidan om Wegeholmsån har varit upprest en sten, der man af fynd vid företagna gräfningar vill sluta till att likförbränningsstället varit beläget.

Wegersberg, egendom i Floda socken af Oppunda härad i Nyköpings län, belägen vid den lilla sjön Jägern, består af $2^1/_2$ mtl frälse med qvarn och såg m. m. och hette fordom Wegersbo, under hvilket namn gården förekommer 1663 såsom tillhörig Knut Classon Ugglas enka, Anna Gyllenhorn; gick sedan i arf till slägterna v. d. Linde, v. Fitinghoff, Duwall och tillhörde år 1768 major S. F. Franc, som var gift med fröken M. C. Sparre af Rossvik och år 1782 gjorde Wegersberg till fideikommiss för sin hustrus brorsson, B. E. Sparre, med vilkor att antaga namnet Franc-Sparre. Denne, som efter hvartannat blef frih., grefve och president i krigs-kollegium,

dog 1837 barnlös och slutade sålunda sjelf sin ätt. Godset innehafves nu af majoren C. F. C. Franc.

Weijletorp, ett mtl frälse-säteri uti Ljungby socken, Willands härad af Christianstads län, med säterirättigheter sedan 1723, lyder under Trolle-Ljungby gård; se vidare IV band., sid. 485.

Weinge, *Weginge* och *Winge* (i fornhandlingar), *Wittinge* (på 1277 års karta), socken i Halmstads län, i ecklesiastikt hänseende utgörande med Tjärby ett regalt pastorat af 2:dra klassen inom Göteborgs stift, som med en längd af nära 3 mil och bredd af 1 mil, från hafvet till småländska gränsen, omsluter hela bredden af halländska området, innefattar $60\frac{11}{40}$ mtl och en befolkning af 3,350 personer. Socknen hör i administrativt hänseende till Höks härad, är belägen 1 mil n. n. o. från Laholm, $17\frac{1}{8}$ mil från Göteborg; areal 39,135 tld eller 219,126 qvadratref och 0,014 qvadratmil vatten; $45\frac{59}{60}$ mtl, deraf $24\frac{2}{5}$ skatte, $5\frac{13}{24}$ krono, $16\frac{1}{24}$ frälse; inbyggare år 1865 omkring 2,770. Marken är merändels jemn, utom en del af östra och nordöstra trakterna mot småländska gränsen, som räknas till skogs- och bergsbygd. På strandbygden ha fordom äfven funnits barrskogar; men nu mötes ögat der af ofantliga flygsandsdrifvor. Af socknens 18 små sjöar äro *Kårarps-* och *Antorps-*sjöarne de största. Rådande jordmån är sand och orten i allmänhet mager samt föga gifvande. Byar med bättre jordmån äro *Wessinge*, *Öringe*, der 3 hemman på $2\frac{2}{3}$ mtl frälse äro bättre bebyggda samt försedda med trädgårdar, *Bölarp*, *Brostorp*, $\frac{5}{8}$ mtl, välbygdt, äfven med trädgårdsanläggningar. Strandbygden, der hafstång begagnas till gödning, producerar vackraste kornet; bristande spannmålen hemtas från Skåne och kringliggande trakter. Som binäring tillverkas vallmar, äfven någon linneväf, på 1840-talet beräknades hvarje hushåll tillverka 50 à 60 alnar; något laxfiske idkas ock, äfven försäljas ved och torf i Laholm. Utskylderna pr hemman anses uppgå till 140 rdr rmt. — Kyrkan, af sten, $\frac{1}{2}$ mil från annex-kyrkan, är täckt med bly, 62 alnar lång, 43 alnar bred till en del, den öfriga delen 13 alnar bred. Pastors-bostället är 1 mtl i Weinge by med laxfiske i Karsseforss, komministers-bostället $\frac{2}{3}$ mtl i Wessinge. Till förmån för barnaundervisningen inom pastoratet donerades af framlidne prosten D. Alsing uts. frälse-hemmanet *Daggarp* i Tjärby socken; denna donation ökades väl genom en gåfva af ett jordstycke inom Weinge, men har, genom några församlingsboers motverkan, först i en sednare tid kommit det uppväxande slägtet till den åsyftade nyttan. Barnaundervisningen omnämnes vid 1862 års inspektion såsom särdeles god.

I pastoratet finnas en stor mängd ättehögar, hvar och en utmärkt med eget namn, såsom *Kapellshögen*, der lemningar efter ett kapell påträffas, *Wings-*, *Wibes-*, *Skibs-*, *Lyngs-*, *Skobo-*, *Sol-*, *Botels* och *Thorö* högar m. fl. Vid ett ställe, kalladt *Stallet*, skall en dansk kavalleritrupp haft sitt läger under något krig, och vid Wessinge är en valplats med tvenne stora grafvar. Här torde äfven sägnen om socknens namnhärledning få plats; det berättas, att namnet fordom varit *Weos;* men drottning Margareta, som ej fann denna namnledning We-oss särdeles behaglig, förändrade det till *We-ingen*, hvaraf sedan blifvit Weinge. — Utom förstnämnde gårdar finnas fordna frälsegården *Kårarp*, *Lassabygget*, *Weinge* № 6 och 8, 1 mantal, med gråstenshus samt god trädgård. — Adress: Laholm.

Weka, två mtl skatte uti Sätuna socken af Gudhems härad och Skaraborgs län, omkring 1 mil norr om Falköping, är väl bebygdt och eges af landtbrukaren A. Berggrens arfv.; tax.värdet är 28,000 rdr rmt.

Wekabygget, torp i Knäreds socken och Halland, der af landtfolket ännu i dag utvisas en lada, hvarest konung Carl XI hvilat med sina män den 15 Aug. 1676.

Wekhyttan, en masugn i Qvistbro socken, Lekebergs härad och Örebro län, belägen vid en å, som kommer från sjön Fränen och sedermera utfaller i Örebro Svartå; medeltillverkningen 1859—61 har varit 9,507 centn. tackjern af malm från Dalkarlsbergs och Stribergs m. fl. grufvor. Masugnen, tillika med en mjölqvarn, Gammelhytte såg, ett tegelverk

vid Mullhyttan samt $1^3/_{16}$ mtl bergsmanshemman, egdes år 1860 af hr L. Wikanders sterbhusdelegare; tillhörde år 1866 L. Larsson, E. Jakobson m. fl. intressenter. Rörande byn Wekhyttan hänvisas till artikeln Qvissbro. — Om tvenne bergsmän, Nils och Bengt på Wekhyttan i Wärmlands bergslag, på hvars egor staden Carlstad är anlagd, berättas, att de ofta fingo besök af hertig Carl, som en gång vid resan dit satte sig bakpå slädan, men lät bonden Mattes, som skjutsade från Born, sitta inuti. Bönderna, som mötte dem och igenkände Mattes, undrade högeligen, »att han fått sig en så gill och grann släda och bestod sig en herre bakpå».

Welamssund, se *Wilhelmssund,* egendom i Stockholms län.

Welanda, ett mtl frälse-säteri, är redan beskrifvet under art. Gudhems socken i Elfsborgs län, hvartill hänvisas; utom der uppgifna egare har gården tillhört majoren på Forstena majors-bost. Lage Posse och 1863 friherrinnan Posse, född Nyblæus; säteriet med qvarn för 2 par stenar och grofbladig såg var sistnämnda år taxeradt till 74,000 rdr rmt och är extra roteradt för 18 dalers taxation under roten № 48.

Welebo (Wehleboo̊ i 1700 års jordebok), ett mtl frälse uti Åsenhöga socken, Westbo härad och Jönköpings län, tillhörde såsom säteri på 1600-talet landshöfding Magnus Nilsson Durelius, adlad Durell, och uppgifves då enligt Tuneld hetat Tigerhoff, hvartill väl nämnde Durell skref sig, men stället ligger i Liffland; äfven är samma författares uppgift, att hemmanet i äldre jordeböcker skrefs Willbo, troligen äfven felaktig. Tvenne hemman förekomma i socknen af nästan enahanda namn; det ena Wahlebo, $^3/_8$ mtl, det andra Wehlebo, 1 mtl, hvilket troligen förorsakat, att de förekomma i en sednare jordebok (1825 års) under ett namn, ehuru olika skrifvet, nämligen Wälebo och Welebo. Reducerades af konung Carl XI, men utlöstes af egaren till Källerö (Källeryd), Durells måg, friherre Chr. Horn. Gården har sederm. kommit till bönder.

Welen, sjö i Skaraborgs län, 404 fot öfver hafvet, till största delen inom Hofva församling och Elgarås socken, skjuter med sin vestra och yttersta ända in i Undenäs vid pass $^3/_4$ mil.

Welinge, *Welinga,* i gamla handlingar kallad *Willinge,* annex-socken till Daretorps pastorat, är belägen uti Wartofta härad, $3^1/_4$ mil v. s. v. från Hjo; areal 0,122 qvadratmil land; $19^3/_4$ mtl, deraf $9^1/_{16}$ skatte, $4\frac{11}{16}$ krono, 6 frälse; öfver 900 inbyggare. *Hökensås,* som är till största delen krono-allmänning, sträcker sig genom socknen; jordmånen är till större delen sand eller sandmylla, i Welinge by jemväl s. k. örjord, och åkerbruket är här föga gifvande; ängen består äfven af magra sandmossar. Såsom binäring tillverkar allmogen tjära och beck af törerötter, äfvensom laggkärl m. m. Taxeringsvärdet 717,040 rdr rmt. Kyrkan, ombyggd 1752, är af huggen sten från den år 1720 raserade Ettacks kyrka, $^1/_2$ mil från moderkyrkan, 2 mil nordost från Sandhems jernvägsstation. Skolhus i Hadäng; från åboen Nils på Hadänge härstammar i femte led stamfadern för adliga ätten Leijonstolpe, Gabriel Tyresson Hadelin. Sockenmagazin och fattighus finnas.

Här märkes kungsgården *Ettack* vid ån Tidan, gränsskilnad mot Wättack; dernäst 1 mtl frälse *Torp; Welinge,* $1^7/_8$ skatte, stom 1 mtl, $^1/_4$ Korsg., $2^1/_2$ frälse. — *Ebbarp, Haäng* och *Maäng* byar. — Adress: Sköfde.

Wemdalen, annex-socken till Hede pastorat i Herjeådalen af Jemtlands län, $9^1/_2$ mil från Östersund, omgifves i öster och söder af Svegs pastorat, i norr af Klöfsjö fjell; är 4 till 5 mil lång, 2 mil bred; areal 9,531 qv.mil land eller 220,575 tld, samt 0,083 qv.mil vatten; $12\frac{19}{72}$ mtl; c:a 850 inbyggare. Socknen, i allmänhet innestängd af berg och höjder, genomskäres af 2 små elfvar med namnet Weman, hvilka sedan förena sig och utfalla i Ljusnan. Jordmånen utgöres mest af jäsjord och stengrus. Hårdmarken bär magert gräs, mossmarken hvitmossa. Möjligheten för bedrifvande af ett slags jordbruk här ligger i noggrannt tillvaratagande af alla slags gödningsämnen; renmossa hopskrapas på bergen och hemtas från botten af myrarna; på kalk och lera finnes ingen

tillgång. Frostländheten i dalen är svår att förebygga, enär de omgifvande stora myrarna ej kunna till fullo utdikas, utan i sammanhang med sänkning af Wemån, hvartill erfordras större kostnad än som nuvarande låga jordvärde medgifver att derå använda. Skog utöfver egna behofvet. Något hampa, humla och rofvor växer; men andra trädgårdsväxter trifvas ej i härvarande kalla klimat. Mineralvatten finnes vid *Håns* by. I bevillning för inkomst erlades år 1863: 70 rdr 63 öre. Taxeringsvärdet 231,200 rdr rmt. — Kyrkan, något öfver 2 mil från moderkyrkan, är prydd med målningar och altartafla af den största nu lefvande kyrkmålaren, bonden Pehr Sundin i Brunflo socken. Från tornet öfverser man den fruktbara dal, hvari den stora kyrkbyn utbreder sig, hvarest finnes marknads- och tingsplats, postexpedition, apothek, provincialläkare-station, m. m.; vid sommartiden visar sig solen för byns befolkning ej förr än 6 à 7 om morgnarna, till följd af det omgifvande Klöfsjöfjellets höjd. Till undvikande af dessa höga berg på resan mellan Jämtland och Herjeådalen, fullbordades 1821 en väganläggning på 6 mil mellan Berg och Wemdalen. Härigenom går äfven vägen från Östersund till Norge.

Antalet barn i skolåldern år 1861 var 93; undervisningen sker i en flyttande skola på 2 stationer. Folket i socknen berömmes såsom sedligt, gudfruktigt och allvarligt. Schubert säger om dem, »att dessa öppna och redliga menniskors handtryckning, hvilka i alla menniskor endast se sina bröder och systrar, går genom märg och ben. Man känner hos dem hvad den ena menniskan förmår att vara för den andra utan den yttre lyckans gåfvor. Allt är så hjertligt, så vänligt, så älskvärdt». — Vid *Galbergen*, $^1/_2$ mil söder om kyrkan, der nu skog växer, finnas lemningar efter gårdstomter; berättelser om Carl XI:s besök 1686 äro gängse bland folket. — Största byar äro *Hån* och *Kyrkbyn*. — Adr.: Wemdalen.

Wemlinge, *Wemblinge,* ett mtl ber. säteri och två mtl skatte i Estuna socken af Lyhundra härad och Stockholms län, vid sjön Erken, omkring $7^1/_2$ mil från hufvudstaden, ha på 1300-talet tillhört S:t Clara kloster i Stockholm, från 1321 erkebiskopen i Uppsala, på 1600-talet Ortala grefskap; bland sednaste tidens egare må blott nämnas Hjort af Ornäs omkring 1820, Appelberg 1849; år 1863 voro hemmanen skiftade i 2 egolotter, hvardera taxerad till 30,000 rdr rmt.

Wemmenhög. Härad i Malmöhus län, innefattande en del af södra slätten, ligger öster om Malmö, mellan denna stad och Ystad, samt är begränsadt i söder af Östersjön, i norr af Bara, i öster af Ljunits och Torna samt i vester af Skytts och Oxie härader. Det omfattar på 81,902 tld fast land och 0,115 qvadratmil vatten 24 hela socknar (se tab. till Malmöhus län), med tillsammans 454 mtl, deri inberäknade $12\frac{1}{3}\frac{1}{2}$ mtl af Anderstorps socken, som för öfrigt räknas till Skytts härad, äfvensom $26\frac{1}{16}$ mtl af Stora Svedala, som genom kongl. beslut af den 31 Okt. 1865 fr. o. m. 1867 skola förläggas till Oxie härad, der socknens öfriga $1^5/_{16}$ mtl äro belägna, hvilka förut genom kammarkollegii utslag af den 22 Mars 1858 förlades från Kerrstorps socken inom Oxie härad till Wemmenhögs socken. Inbyggarnes antal, som på 60 år fördubblats, uppgick år 1865 till 28,033. Folket eger i hög grad Skånska slättbons karakter; de anses äfven vara de trögaste af denna folkstam, hvilket visar sig äfven uti den envishet, hvarmed de fasthänga vid gamla vanor eller ovanor. Såsom en karakteristik öfver Wemmenhögsboen kan anföras Sjöborgs yttrande, att, då den fattiga småländningen vid tillfrågan om årsväxten börjar med att tacka Gud för det goda honom blifvit gifvet och sist nämner, att rågen blifvit klen eller Gudnås! ingen; börjar deremot den skånska, välfödda slättbonden sitt svar med en lång jämmer öfver det onda och med klagan öfver hvad han icke fått.

Häradet, i gamla handlingar benämndt ömsom Wemundshög, Wäpmannehög eller Webmund, har utgjort, jemte Oxie och Skytts, länets första fögderi, med tingsställe i Anderstorps socken, men är numer öfverflyttadt till Herrestads och Ljunits häraders domsaga; dess sigill har trenne högar. Gemensamt med fögderiets öfriga härader har detta brandstodsförening, men särskild sparbank. — Jord-

månen är mer högländ än i fögderiets båda andra härader, styfvare att bruka och i allmänhet icke så bördig; men dess södra del, som är jemnare, är likväl ganska fruktbar. Af egorymden äro 49,583 tld odlad jord och 5,359 naturlig äng. Öfver hufvud var år 1863 1 mtl taxeradt till 50,000 rdr. Tillgången på så väl skog som torfmossar är god. Af insjöar äro *Börringe, Fjellfota, Svaneholms, Näsbyholms* och *Hofgårds* sjöar de största. Vid de här i ganska stor mängd förekommande åarna med goda vattenfall äro flera qvarnar anlagda. Af fabriker och inrättningar finnas vidare, Anderslöfs och Skurups kakelugns-fabriker, Jordberga kritverk, Dybecks bierbryggeri, Östra Torps kalkbruk, 8 stycken tegelbruk m. m. Flera fisklägen finnas: *Böste, Smye, Beddinge, Kalthus, Hörte* och *Abekås,* der ett hederligt och kraftfullt folk med sina »vrakekor» och fisknät förvärfvar sig, om icke något välstånd, dock tillräcklig bergning. Lastageplatser vid Östra Torp och *Hörte,* den sistnämnda i Skifvarps socken.

Häradets namn anser Sjöborg komma af en Wemunds eller Wimmings begrafningsplats; ännu utvisas ättehögen, och uti gamla danska kämpavisor omtalas, huru den unge, af lyckan och kärleken gynnade Grimmer och den starke Kamper inom en krets på Wimmings höj genom ett envig afgjorde, hvilken af dem skulle ega den älskade Ingeborg. — Af större gårdar märkas: *Börringekloster, Brodda, Dybeck, Jordberga, Lindholmen, Näsbyholm, Skönabeck, Svaneholm* och *Thorsjö.* Postexpedition är i Anderslöfs socken.

Wemmenhög, ett kontrakt under Lunds stift, innefattar 10 pastorat; se tab. till Malmöhus län.

Wemmenhög, Vestra, annex-socken till Östra Wemmenhögs pastorat, är belägen uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 2 mil från Ystad, $^3/_4$ mil från hafvet, med endast en by af $3\frac{25}{48}$ mtl skatte, $2^1/_4$ krono, $2\frac{13}{16}$ frälse, tillsammans $8^7/_{12}$ mantal, på 1,203 tld eller 6,736 qvadratref. — Socknen har jemn mark, lera till jordmån samt någon torfjord, men brist på skog. Folkmängden, som på 50 år fördubblats, uppgick 1865 till 510 personer. Kyrkan, $^1/_4$ mil från moderkyrkan, består af aflångfyrkantigt skepp och fyrkantigt chor, hvars gafvelröste är ziradt med prydliga nischfördjupningar; tornet uppfördes först för få årtionden sedan. Skolan, som räknar sin verksamhet från 1844, besökes på en gång vanligen af 50 barn. Sockenbibliothek finnes. — Taxeringsvärdet är 503,500 rdr. Enda större gården är 1 mtl häradsskrifvare-boställe; en vallmarsstamp finnes. — Adr.: Malmö och Östra Wemmenhög.

Wemmenhög, Östra, regalt pastorat under Wemmenhögs kontrakt af Lunds stift, utgöres af Westra och Östra Wemmenhögs socknar, med $58^1/_{12}$ mtl, bebodda 1865 af 2,080 personer. — *Östra Wemmenhög,* modersocken, belägen uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, vid hafvet, 4 mil från Malmö, 2 från Ystad, omfattar 3 byar, *Östra Wemmenhög, Ölöf* och *Dybeck,* med $1\frac{15}{16}$ mtl skatte, $1^1/_4$ krono, $47^1/_8$ frälse, tillsammans $50^5/_{16}$ mtl, på 5,091 tld eller 28,509 qvadratref. — Socknen, som har jemn mark, hufvudsakligen lera till jordmån, utom en sandig sträcka vid hafvet, ingen skog, men högst betydlig torfjord, beboddes 1865 af 1,575 inbyggare. Några anteckningar, gjorda af Linné under hans skånska resa 1750 må här intagas. Vid alla gärdesgårdar voro pilar till stor prydnad planterade; allmänna sädesslaget är vinterråg. Fyra slags ogräs voro här på orten de hufvudsakligaste, såsom *Melampyrum arvense* i rågåkern, *Sinapis arvensis* i kornåkern, *Döra* i hören. — *Hörtehamn,* nu mer igengrundad, var fordom upplagsplats för Lübeckska handlande. — Barnundervisningen bestrides uti fast skola sedan 1844 och uti ambulatorisk sedan 1859; antalet i skolan inskrifna barn är 94; i hvardera af socknens byar är ett skolhus; sockenbibliothek finnes. Rörande fornminnena hänvisas till artikeln Dybeck. All fast egendom taxerades 1863 till 1,641,000 rdr rmt. Märkligaste gårdarne äro 2:ne af *Dybecks* styckade säteri bildade, deraf den ena på $5^3/_4$ mtl och den andra på $1^1/_3$ mant., resten af säteriet är i 14 brukningsdelar. *Prestgård,* 1 mtl; $^1/_4$ mtl *Klockarebol;* af verk finnas *Riddaremöllans* vallmarsstamp och dess samt

Brännemölla vattenqvarnar; — ett fiskläge *Kalthus*. — Adress: Malmö.

Wemmerlöf. Regalt pastorat under Albo och Jerrestads kontrakt af Lunds stift, utgöres af socknarna Wemmerlöf och Rörum, med $24^3/_{16}$ mtl och en folkmängd af 1,820. — *Wemmerlöf*, modersocken, är belägen uti Christianstads län och Jerrestads härad, $1^1/_8$ mil v. n. v. från Cimbrishamn, $^1/_2$ mil från hafvet; arealen, 5,832 tld eller 32,649 qvadratref, är fördelad på $17\frac{23}{24}$ mtl, deraf $6\frac{17}{48}$ skatte, $8\frac{15}{16}$ krono, $2^2/_3$ frälse. Socknen, som har merändels slät mark med några sandbankar, brist på skog, men någon bränntorf, bebos af 1,040 inbyggare, ett antal, ökadt på 50 år med 300. Här föddes, år 1805 den 14 Juli, theologen och författaren H. M. Melin. Förnämsta godset utgöres af säteriet *Gylleboa* med underlydande; — *Prestgård*, $^3/_8$ mtl, klockarebost. $^1/_8$ mtl. — Hemman och byar: *Carlaby*, Lilla och Stora *Esperöd*, *Wemmerlöf*, *Wiresta*, Stora *Dode* m. fl. *Forsemölla* vallmarsstamp och qvarn; — Stora *Ramnakulla* qvarn. — Adress: Cimbrishamn.

Wemmerlöf, annex-socken till Hammarlöfs pastorat, är belägen i Skytts härad af Malmöhus län, $2^3/_4$ mil s. s. o. från Malmö, $^1/_2$ mil från hafvet, samt innehåller 1,389 tld eller 7,778 qvadr.-ref uti en by och 29 gatuhus, med $5\frac{149}{192}$ mtl skatte, $2\frac{187}{192}$ krono, 1 frälse. Socknen, med lermylla till rådande jordmån, brist på skog, bebos af 370 inbyggare, har sedan 1846 skola, som besökes vanligen af 39 barn. Kyrkan ligger $^1/_6$ mil från moderkyrkan. Största gården består af № 3, 5 och 7 på $1^1/_{16}$ mtl, anslagna till öfverste-boställe; № 12, $^3/_4$ mtl, är äfven en bättre bebyggd gård, tax. till 60,000 rdr rmt. — Adress: Trelleborg.

Wenaverken, kobolt, zink- och kopparverk i Hammars och Lerbäcks socknar af Örebro län, nära sjön Åmlångens stränder. De bestå af Fredriksbergs och Johannisborgs bruk, började bearbetas år 1770, uppnådde en ganska blomstrande period i början af 1820-talet, då man årligen vann 40 till 47,000 ℔ kobolt; sedermera hafva verken dock intill sista åren varit i aftagande, i synnerhet i följd af bristande afsättning, så att de på 1840-talet i medeltal gåfvo blott 8,800 ℔ årligen. År 1860 erhöll man 1,124 *skℓ* kopparmalm. Verken hafva nu mer blifvit inköpta af bolaget »La vieille montagne», och enligt officiel uppgift uppfordrades ur Wena och Isåsa med flera grufvor inom förutnämnda socknar, tillika med en nämnda bolag tillhörig grufva i Östergötland, år 1864 tillsammans 334,420 centn. malm.

Wendel, socken i Örbyhus härad af Uppsala län, omfattar 10,623 tld eller 59,488 qvadratref fast mark och 0,044 qvadratmil vatten, fördelade på $115^1/_2$ mtl, hvaraf $34^1/_2$ skatte, $11^1/_4$ krono och $69^3/_4$ frälse, med en folkmängd af omkring 2,660 personer och ett tax.-värde af 1,826,919 rdr rmt. — Marken är kuperad, isynnerhet vestra delen, der slätter och kärr omvexla med skog och bergmark. Socknen genomskäres af en sandås från norr till söder och i sydvest utgör en dylik, den största i länet, gräns mot Wiksta socken. Genom östra och södra delarna flyta *Wendelsjön* och dess utlopp *Wendelsån* samt *Buringesjön*. Rådande jordmån är lera, här och der sand. Jemte hufvudnäringen, som är åkerbruk, idkas något skogsbruk för närmaste orters jernverk. Inom socknen finnes en filial-sparbank till Uppsala stad och län; vid kyrkan är tingsställe för Wendels tingslag. Vid Örbyhus är station för en distriktsläkare. Till belöning för dödad björn är nyligen beslutet inom detta samhälle, att 50 öre pr mtl skola erläggas till sockenkassan; torpare och backstugusittare m. fl., hvilka ega ko, betala lika med egare af $^1/_8$ mtl. Folkskolan eger 2 frälse-hemman, skollärarebostaden Marieberg samt skolhus. — Socknen utgör ensam ett regalt pastorat. Kyrkan, af tegel och betydlig storlek, belägen på $3^1/_2$ mils afstånd från stiftsstaden Uppsala, är gammal, invigdes 1310 af erkebiskop Nicolaus. Fornminnena utgöras af runstenar samt Ottar Wendel-Krakes hög, en bland de ansenligaste af nordens ättekullar. Denne Ottar skall, innan han blef öfverkonung, egt det land af Uppland, som kallades Wendeln, och lefver i folkets minne såsom en god krigsman samt för öfrigt såsom den der befrämjade landets bästa genom uppodlingar och rödjande af vägar

genom vildmarkerna; men socknens märkligaste historiska minne är dess största gods, *Örbyhus*, hvarunder lyda $38^{3}/_{8}$ mtl, deribland berustade säteriet *Kättslinge*; — $1^{1}/_{4}$ mtl *Husby* med underl. $1^{1}/_{2}$ mtl, hvartill brukas arrenderade häradshöfdingebostället $1^{5}/_{8}$ *Husby*; — *Hofgardsbergs* egendom af $^{1}/_{8}$ mtl *Hofgårdsberg*, $1^{3}/_{8}$ *Brunnby*, $^{1}/_{4}$ *Thorsmyra*; — Under Leufsta bruk lyda 15 mtl, deribland *Norrby* 1, *Gärdsmyra* $^{3}/_{4}$ säteri, *Åkerby* $^{3}/_{4}$ frälse m. fl.; — $^{7}/_{8}$ mtl *Ugelbo* under Ullforss bruk; — *Älby*, 1 frälse, $^{1}/_{2}$ skatte med särskild folkskola. — *Torkelsbo*. — *Åbyggebyqvarn*. — Prestgården $1^{3}/_{4}$; *Allerbäck*, $^{1}/_{2}$ mtl, kaplansbohl. — Adress: Uppsala.

Wendelsö, två mtl frälse-säteri, uti Öster-Haninge socken af Stockholms län och Sotholms härad, vid pass $2^{1}/_{2}$ mil från hufvudstaden, med vackert läge vid Drefvikens södra strand, är väl bebygdt, omgifvet af trädgård och park. — Wendelsö (eller Wendelsjö) förekommer 1467 såsom såldt af tyska riddare-orden till Erik Axelsson Tott; har genom gifte kommit till r. r. Hans Bjelkenstjerna, inom hvars slägt det förblef till slutet af 1600-talet, befinnes omkring 1750 tillhöra en Rosenhane, derefter r. r. Arnell † 1777, sedermera Salonius, statsrådet Lagerbring och nu (1866) expeditionssekreterare H. von Beskow. Sistnämnda år utgjordes underlydande godset af $5^{7}/_{8}$ mtl, qvarn för 2 par stenar och såg på säteriets egor, det hela var taxeradt till 188,000 rdr rmt, hvaraf 70,000 rdr för sjelfva säteriet. Till godset hörer betydlig skog. Å tillhörande lägenheten Svartbäck finnes ett skolhus.

Wenern. Sveriges största insjö och till storleken den tredje bland sjöarna i Europa, håller 14 svenska mil i sin största längd, 7 mil i sin största bredd, har en areal af 52 qvadratmil och ligger 148,5 fot öfver Nordsjön. Största djupet, norr om ögruppen Lurö, bekant genom det der under medeltiden belägna klostret, uppgår till 359 fot. Vestra delen af sjön, kallad *Dalbosjön*, är ansenligt grundare än östra delen. Wenerns begge delar, Stora Wenern och den nyssnämnda Dalbosjön, skiljas från hvarandra genom det från Wärmland utskjutande s. k. *Wärmlands-Näs*, samt ögrupperna *Djurön* och *Lurön*, af hvilka den sistnämnda tyckes bilda qvarlefvan af en naturlig bro mellan Näset och den inom Westgötalandet liggande stora ön *Kållandsö*. Utom dessa har sjön blott få öar, de största äro *Hammarön* och *Arnön* vid norra stranden, *Thorsö* och *Bromö* vid den södra. Wenerns stränder äro högst omvexlande, de nordliga, bergiga och skogbevuxna, omgifvas med en vacker skärgård, de sydliga äro deremot öppna och flacka. Sjön förändrar ofta sitt vattenstånd, stundom ända till tio fot, och icke periodiskt, utan så, att stigandet och fallandet kunna fortfara flera år efter hvarandra. Man har funnit orsaken härtill vara den, att Wenern stundom från sina floder mottager mer vatten än han kan afbörda sig under året, och då detta inträffar flera år å rad, måste stigandet bli ansenligt. Man tror sig emellertid hafva funnit, att öfverskottet af vatten för året icke öfverstigit 4,31 svenska fot. Bland Wenerns vikar märkas Årfjärden, Katviken, Kinneviken, Dettern m. fl. Uti Wenern infalla omkring 30 strömmar; men sjön har endast ett aflopp i Göta-Elf. — Norrifrån infalla i Wenern Let- eller Svartelfven, Klarelfven, Frykens vattendrag med Norselfven, Wärmelens vattendrag, Byelfven samt den vestra delen af Wärmland och större delen af Dal fyllande vattendrag, som utfaller vid Köpmannebro. För öppnande af segelled från Wenern vid Hattefura, förbi nämnda bro, genom sjöarne Åkelången, Rogvarpen, Laxsjön och Lelången till sjön Stora Lee samt anläggning af en jernväg af 2,350 fots längd vid Hofveruds bruk, är vid 1863 års riksmöte lemnadt ett statsbidrag af 1,000,000 rdr rmt.

Söderifrån utfalla Tidan, Lidan och Nossan, den sistnämnda i viken Dettern. Sjön har ymnig tillgång på lax, sik, gädda, rudor, m. fl. arter.

I Wenern inmynnar vid Sjötorp Westgöta-kanal, och den stora sjön genomkorsas i den rigtningen af talrika ångfartyg. Städer, belägna vid Wenern, äro: Carlstad och Christinehamn på norra sidan, Mariestad på östra, Lidköping och Wenersborg på södra, samt Åmål på vestra sidan. Rörande de undersök-

ningar, som blifvit gjorda om utförbarheten och nyttan af anstalter till att förekomma sjöns öfversvämningar, hänvisa vi till Agardhs statistik I Band. 2 häft. pag. 88.

Genom försorg af Direktionen för segelfartens förbättrande å sjön Wenern äro sedan dess bildande 1813 intill 1860 års utgång byggde, anlagda och underhållna, vid inloppen till sjöns hamnar, hvaraf de djupaste kunna anlöpas af 10 till 11 fot djupgående fartyg, å sjöns stränder och i dess skärgårdar: 12 fyrar, 2 timrade båkar, 67 spirbåkar, 232 kumlar, 5 bojar och 1,080 prickar; hvarjemte funnos till seglationens befrämjande och säkerhetsanstalternas vårdande 2 uppsyningsmän, 11 fyrvaktare samt 84 lotsar och prickhållare.

Wenersborg, stapelstad, säte för landshöfdingen i Elfsborgs län, 43½ mil från Stockholm, 8½ mil från Göteborg och 3 mil från närmaste stad, Uddevalla, ligger på en i Wenerns sydöstra hörn utskjutande udde, som på östra sidan sköljes af dennas utlopp i Göta-elf och på den vestra af sjön Wassbotten, hvilken, egentligen utgörande en liten vik af Wenern, är medelst en i Carl IX:s tid gräfd kanal, *Carls graf* kallad (den äldsta i Sverige) förenad med elfven på ⅛ mils afstånd från staden, hvilken således i sjelfva verket är på alla sidor omgifven af vatten. Kommunikationen med fasta landet eger rum medelst trenne broar, nemligen: österut, *Rånnumsbron*, benämnd efter det betydliga fall i början af elfven, öfver hvilket den af Polhem byggdes på ett sinnrikt sätt utan brokar (fullbordad 1694); vesterut, mot Dalsland, den s. k. *Dalbobron*, öfver sundet mellan Wenern och Wassbotten, af sten, omkring 2,000 fot lång, med vindbrygga för segelfarten, samt söderut, öfver Carls graf, den s. k. Gropbron. Stadens läge är i alla afseenden fördelaktigt samt rikt på natursköna omgifningar. — Wenersborg har från början hvarken haft samma plats eller samma benämning som nu; en äldre stad vid namn *Brätte* eller *Bratte*, belägen vid pass ½ mil mera sydligt, vid andra ändán af Wassbotten, och hvars anläggningstid ej är pålitligt känd omtalas ännu år 1620, såsom den der fått förnyade privilegier af Gustaf II Adolf, men vid pass 20 år sednare öfvergafs densamma efterhand, i anseende till flera med dess läge förenade ogynnsamma omständigheter, och år 1642 började man, på regeringens uppmaning, bygga den nya staden på en del af den åt den gamla genom kongl. privilegier donerade jorden. Namnet Wenersborg gafs först åt en, jemte vallar m. m. till stadens försvar uppbyggd skans, och öfverflyttades sedan på sjelfva staden. Dylika befästningar, på den tiden vanliga vid åtskilliga städer, voro här mer än väl behöfliga, emedan staden, i anseende till dess läge såsom gränsort i krigstid var mer än de flesta utsatt för fiendens anfall. Så förstördes den af Norrmännen under s. k. Hannibalsfejden redan 2 år efter dess anläggning, eller 1644, och undergick 1676 återigen samma öde. Fastän sedermera icke vidare befästadt, utsågs dock Wenersborg, äfven nu för sitt passande läges skull, 1747 till vapenplats mot Norge, och begagnades åren 1788, 1808 och 1813 ytterligare i samma egenskap. Af svenska regenters besök har den, af strategiska anledningar, trenne gånger blifvit hedrad, nemligen om vintern 1675 af Carl XI, 1772 af Gustaf III och 1814 af Carl Johan, såsom kronprins. Men ej allenast för krigets ödeläggelser har Wenersborg varit utsatt, utan äfven tvenne gånger genom vådeld blifvit härjad, först 1777, och sedan 1834, då allt förstördes, utom kyrkan, landshöfdinge-residenset och några kojor. Genom den nya regleringen efter sista branden har staden blifvit utvidgad och särdeles regelbundet bebyggd, med stora, öppna platser och mycket breda, fullkomligt raka gator, till antalet 15, hvilka dela den i mer än 30 rätvinkliga qvarter på en areal af 78 tld 31 kpl. Hufvudgatan, 60 fot bred, och löpande utmed östra sidan af stora torget, som håller omkring 400 fot i fyrkant (40,000 qvadr.-fot), delar staden till hela dess längd i tvenne regulicra delar, af hvilka den vestra är bäst bebyggd. — Wenersborg blef residensstad 1679, uppflyttades 1853 bland 3:dje klassens städer och fick stapelstadsrätt 1858. Den utgör, tillika

med Gustaf Adolfs och Ryrs landsförsamlingar, ett regalt pastorat af första klassen.

Stadens bestånd grundar sig egentligen på handel och sjöfart. Importvaror äro förnämligast salt, sill och andra viktualier, specerier, drycker samt in- och utländska kramvaror. Under sednaste åren har exporten utgjorts af icke obetydliga qvantiteter spannmål, äfvensom något trävaror, förnämligast på England, hvarifrån återförts hufvudsakligast stenkol, till afsättning vid Wenerns hamnar. Dessutom skeppas på nämnda sjö, mest till Göteborg, jern och andra bergverkseffekter samt trävaror, i kommission för Wärmland. År 1860 egde staden till inrikes sjöfart 50 fartyg om 2,288 läster, eller enligt annan uppgift 64 om 1,791 läster; 11 större fartyg om 793 läster enligt Patons skeppslista för år 1863. För utrikes skeppningar voro fartygen då ännu högst få, men hafva sedan hastigt ökats. Vid nämnda tidpunkt ankommo och afgingo från och till staden årligen omkring 450 fartyg om vid pass 19,000 läster; mesta transporten till och från staden sker dock förmedelst ångfartyg, hvaraf år 1860 mer än 40 reguliert besökte staden. Spannmålsexporten steg redan 1856 till 60,000 t:r, och torde sedan dess blifvit minst fördubblad. — År 1805 funnos i Wenersborg blott 6 handlande, men omkring 50 år sednare hade de ökats till 63 (hvaribland 3 qvinnor), med 38 personers betjening. Sednare officiela uppgift nämner blott 49 handlande med 51 betjente. Tulluppbörden, allt för införsel, steg 1856 till 18,585 rdr, år 1863 till blott 254 rdr. — Segelleden förbi staden underhålles i behörigt skick på bekostnad af Nya Trollhätte-kanalbolag. — Staden har ett större och tvenne mindre skeppsvarf. — I afseende på fabriksrörelsen, som förut i allmänhet icke varit särdeles betydlig, bör dock märkas en tändsticksfabrik med öfver hundra arbetare och en tillverkning, hvars värde redan 1858 uppgick till närmare 150,000 rdr, och ett garfveri, hvars tillverkningsvärde sednast utgjorde 35,000 rdr; en torkria för spannmål, hvilken vunnit stort förtroende i orten. En nyare industrigren är tillverkandet af bättre åkdon, hvaraf en stor del finna köpare i Norge. På stadens egor finnes en sågqvarn. Enligt officiela meddelanden är fabriksrörelsen nu i stigande; äfvenså handtverkerierna. Sedan 1752 finnes här ett kronobageri, som ännu 1818 ansågs för det bästa i Sverige. Handtverksmästarnes antal, som förr varit större, var år 1864: 82, inberäknadt fabrikanter; deremot blifva de allt flera, som lifnära sig genom handtverksarbete med egna, ensamma händer; dessas antal var år 1858 omkring 50, och tilltager hvarje år med minst 5 à 6 personer. — Stadsboerna idka äfven jordbruk.

Allmänna undervisningen besörjes af: 1:o *Elementarläroverket,* hvilket, förut fullständigt endast på real-linien, nyligen undergått samma utvidgning äfven på den klassiska, så att det nu har 15 lärare. År 1864 var lärjungarnas antal 210. Läroverket eger ett bibliotkek om 1,000 volymer. 2:o *Folkskolan.* 3:o En särskild *Flickskola,* der undervisning meddelas äfven i handaslöjder. 4:o En *Söndagsskola* för lärlingar, inrättad genom handtverkarnes egna nitiska bemödanden, hvaribland ett frikostigt bidrag bland en af dem.

Staden har en år 1822 stiftad Sparbank, hvars kapital år 1860 utgjorde 385,732 rdr rmt; insättningarne under året stego till 48,964 rdr; äfven finnes här en afdelning af *Wärmlands Enskilda Bank,* med ett rörelsekapital af 1$^1/_2$ million. — Å Telegrafstationen, af 1:sta klassen, är freqvensen, i anseende till många liniers sammanlöpande på denna punkt, ganska betydlig.

Sjukvården bestrides af en stadsläkare och en stadskirurg, samt en här stationerad provinsialläkare. Förutom länslasarettet och kurhuset för norra delen af länet, finnes här ett år 1819 särskildt för staden uppfördt sjukhus, med utrymme för 24 patienter. Staden har äfven en veterinärinrättning, hvars läkare till en del aflönas af länets Hushållnings-Sällskap (stiftadt i Wenersborg 1812), hvilket här håller sina sammanträden. — Offentliga fattigvården är omsorgsfullt organiserad; kostnaderna, uppgående till omkr. 10,000 rdr, bestridas dels af räntan å donerade smärre kapitaler, dels af ett anslag å bränvinsskatten, men äfven, och till största

delen, genom en tämligen betungande uttaxering; full försörjning erhölls år 1860 af 92 personer och mindre underhåll af 106. — Länsfängelset, här beläget, innehåller 90 ljusa och 5 mörka celler; fångantalet har, oaktadt den skärpta lagstiftningen för vissa brott, ej stigit under de sednare åren. — I Wenersborg bildades 1841 ett nytt brandstodsbolag, gemensamt för staden och länets landsbygd. — Bland enskilda stiftelser märkas: 1:o General-auditören E. G. Gyllenhjelms testamentariska disposition af år 1824. 2:o Regementsläkaren G. Sandmarks testamentariska disposition af år 1850. 3:o Drottning Lovisas förening, som bekostar 20 vanvårdade barns utackordering till lämpliga fosterföräldrar, och 4:o En fruntimmersförening för beredande af arbetsförtjenst åt medellösa qvinnor.

De förnämsta byggnader äro de vid torget belägna: *Kyrkan,* ombyggd efter 1777 års brand, med hvälfdt trätak, uppburet af korinthiska pelare, i tvenne rader, håller 140 fot i längd och 58 i bredd; det kopparbeslagna tornet har en ringklocka om 12 *skℓℓ*:s vigt och är försedt med ur, — samt *Landshöfdingeresidenset,* af sten, uppfördt 1754, med tillbyggnad 1843, är en ansenlig byggnad, med ett särdeles vackert läge å en med träd planterad rymlig gårdsplan. *Rådhuset,* ett större stenhus, för ändamålet inköpt år 1844, med lokaler för rådhusrätt, drätselkammare m. m. och med särskild flygel för auktionskammare, poliskontor och vaktrum m. m. *Läroverkshuset,* uppfördt 1841 och reveteradt med klinkert. *Länshäktet,* af tegel, ombygdt till cellfängelse på slutet af 1840-talet. *Lasarettet, Sandmarkska stiftelsens hus. Societetshuset,* som innehöll danssalong, theater, lokal för stadskällare, klubb, biljard m. m., nedbrann för några år sedan.

Stadens folkmängd, som år 1805 bestod af 1,437 personer, hade 1825 stigit till 2,306, 1845 till 2,882, 1860 till 4,172 och 1866 till 4,570. Af bebyggda tomter funnos 1860: 323 och obebyggda 111 (enligt mantalslängden 447 hus), med ett sammanlagdt uppskattningsvärde af 2,277,650 rdr. Då stadens jord, som består af 3,428 tld (hvaraf 1,546 tld åker och äng, 1,684 tld skog och betesmark samt 197 tld impedimenter) sistnämnda år uppskattades till 590,000 rdr, så blir stadens hela uppskattningsvärde 2,878,250 rdr rmt. Den erlagda bevillningen uppgick 1864 till 7,645 rdr. Afgiften för minuthandel med och utskänkning af bränvin steg år 1860 till 19,941 rdr 34 öre.

Wenersborgs magistrat utgöres af borgmästare och 4 rådmän. Stadens vapen är ett för fulla segel gående fartyg. — Trenne marknader hållas årligen, nemligen i Januari, Juni och September.

Wenersnäs, ett mtl frälse-säteri uti Näs socken af Åse härad och Skaraborgs län, vackert beläget på en i Wenern utskjutande udde, omkring 2 mil från Wenersborg, är bebygdt i början af innevarande århundrade med en vacker manbyggnad af trä utaf dåvarande egaren, öfverste-löjtn. Carl Silfverhjelm; äldre egare ha varit af slägterna Fleming, Stake, Ulfsparre och Lilje; närvarande egaren är grefve C. D. v. Reventlow på Pugerup (se art. Frugård). På Wenersnäs dog den 19 Mars 1853 den under pseudonymen Albano kände och berömde skriftställaren Carl August Adlersparres fru, Charlotta von Platen. Underlydande godset utgöres af $1^3/_4$ mtl frälse, $^5/_8$ rå och rör under eget bruk samt $1^1/_8$ rå och rör af bönder; det hela är taxeradt till 203,000 rdr rmt, hvaraf 90,000 rdr för sjelfva säteriet, som är extra roteradt i roten № 19, med taxation af 15 dal. 24 öre, enligt Kongl. brefvet af den 18 Juli 1848.

Wenersvik, skrifves i jordeböckerna Lund, landtegendom uti Ölme härad och socken af Carlstads län, belägen invid Wenerns strand, $1^1/_4$ mil från Christinehamn och $3^1/_4$ mil från Carlstad, är redan omnämnd under artikeln Lund, der vi finna, att den innehafts i 100 år från 1730-talet utaf adliga ätten Numers och häradshöfding Laurell 1861 (egdes året förut af J. N. W. Uhr), sedermera har godset blifvit såldt och egdes Wenersvik, 2 frälse-säteri, jemte $^1/_2$ mtl skatte Tånäs år 1863 af possessionaten J. A. Drakenberg. Egendomens areal uppgifves till 447 tld 27 kpl. inegor och 487 tld 8 kpl. skogsmark; jorden består af lermylla och djupjord på lerbotten samt sandjord till ringa

del; utsädet uppgifves till 25 t:r höst- och 180 t:r vårsäd; tax.-värdet 1863 var 92,000 rdr rmt.

Wenjan, socken, som utgör ensam ett konsistorielt pastorat inom Westerås stift, är belägen i Ofvan-Siljans fögderi af St. Kopparbergs län, mellan Öster- och Wester-Dalarne — vid 1,350 fot öfver hafvet — 14½ mil nordvest från Falun, omkring 3 mil från de i vester, norr och öster angränsande Lima, Elfdals och Mora socknar, 4½ mil från Jerna i söder, samt upptager en areal af 148,144 tld eller 828,099 qv.-ref, deraf 140,767 vatten och oduglig mark, 585,766 skog och betesmark. Socknen är uppfylld af skogar, berg, mossar och träsk; en dalsträckning går längs *Wanån*, som är betydligaste vattendraget och bildar midt i socknen *Wenjanssjön* (se den art.) Rådande jordmån är sandmylla, på sina ställen uppblandad med klappersten. Af här växande lungmossa tillredes ett välgörande, mättande mjöl. En stark jernhaltig helsokälla ligger inom Kyrkobyn. Växtriket är här fattigt; bland blommor förtjena dock nämnas Rubus arcticus, Lycopodium alpinum samt Viburnum opulus. — Hemmantalet är $8\frac{661}{1664}$ mtl skatte (12 soldatrotar), ⅛ mtl pastorsboställe; fast egendom taxerades 1863 till 217,000 rdr rmt. Folkmängden år 1810: 1,117, hade 1865 uppgått till 1,845 personer. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar; det förra har dock intill sednaste tiden varit nära nog i vanhäfd. Binäringar äro jagt, fiske, båtbyggnad, förfärdigandet af gröfre slöjdvaror och laggkärl, som afsättas utom länet. Fordna sköflingen af socknens stora skogar anses numer förhindrad genom Falu bergslags köpekontrakt å Kyrkobyns m. fl. skogsområden, derigenom allmogen förlorade rättigheten till afverkning för egna behofvet utan föregående utsyning. Vid storskiftet 1861 indelades jorden i $429\frac{365}{1000}$:dels besutenheter med 32 reducerade snesland på hvarje besutenhet och innehades af 421 delegare. Utsädet uppgifves till 2,551 kubikfot spannmål, 1,890 kubikfot potates. Af ädlare foderväxter har särdeles timotej vunnit större insteg sedan rågen kommit i allmännare bruk. Socknens sigill, som visar en stuga och ett nät, utmärker de förste bebyggarnes näringsfång. Också hade, redan långt tillbaka, då socknen omfattade en del af Moras utskog, Mora folk uppfört s. k. eldhus och små skjul till fiskredskaps förvarande på Buderöarna i Wenjanssjön, der ett rikt fiske erbjöds dem. Småningom torde de goda betesmarkerna norr om sjön — socknens namn torde ock kommit af det gamla Wenja, som betyder frodiga betesmarker — föranledt till odlingar på den kring Wanån sig utbredande slätten, och till följd af det större afståndet från nybyggena till kyrkan öfver en i högsta grad oländig mark, meddelades bebyggarne tillåtelse att här uppföra ett kapell, der moderförsamlingens presterskap fingo tjenstgöra vid lägliga tillfällen. Ännu i dag påminner det s. k. *preständget*, öster om sjön, efterkommande, huru förfäderna här mötte sin prest, som efter en ofta halsbrytande ridt vid denna vik fann bete åt sin häst och sjelf derifrån fördes i båt vidare till sin bestämmelse. Först år 1607 afsöndrades, enligt kon. Carl IX:s bref, dat. i Säter den 19 Dec. n. år, denna trakt, de s. k. Wenjans byar, från Mora socken, och blef eget pastorat. — I April 1608 hitsändes församlingens förste pastor, Carolus Laurentius Schedviensis, till hvars underhåll donerades af konungen 5 t:r kronotionde till vinsäd och 8 t:r till vederlag, hvilket förhöjdes 1613 med 4 t:r; skogsallmänningen mellan Mora och Wenjan anslogs till prestbord; äfven förordnades, att till Wenjan skulle läggas de söder om sjön belägna byarne *Kjettilbo* och *Gåfvunda* och sålunda afsöndras från Mora. Nuvarande kyrkan, ⅙ mil nordvest om Wenjanssjön, byggd af timmer 1796, håller invändigt i längd 100, bredd 40, samt i höjd till takfoten 18 fot; hon undergick 1855 vidlyftig reparation och ny sakristia tillbyggdes. Socknen har 3 by- och 2 fasta skolor. En högst betydlig fond började att här bildas 1861 — den beräknades då komma att uppgå till 284,426 rdr rmt — hvaraf räntan är bestämd att användas till bestridande af alla slags skatteutgifter för jordegendomarne och andra betungande gemensamma kostnader. Socknens äldsta historiska minne är norska konungen Sverres tåg härigenom i slutet af 12:te seklet, se-

dermera röra de sig kring Gustaf Wasas tid och isynnerhet påminner sig Wenjans allmoge med glädje, att skidlöparne, som upphunno befriaren, när han var nära att sätta foten utom fäderneslandets jord, voro från deras ort. Minnesvärda händelser äro ock Danskarnes plundring af Kjettilboda (Kjettbo) och det derpå följande slaget vid Skottmyran, $^1/_2$ mil från nämnda by, 2 mil från kyrkan, der några hundra Norrmän och Danskar skola 1521 blifvit nedgjorda af Wenjans- och Malungs-boerna; stället, der de jordades kallas än *Wimmohed* eller *Wimmo Ring*. En Spanior, som tillfångatogs i nämnda strid, förmäles varit den första, som här på orten infört bruket af säckpipan, ett instrument, som numer förekommer nästan endast i Finnskogarne. — Största godset utgöres af *Johannisholms* egendom, med öfver 6,000 tunnl. egen skog (se den art.) — Efter Kräggeholms jernbruk, uppfördt 1759, har man numer endast minnesmärken. För öfrigt finnas af välbyggda gårdar endast pastors-, länsmans- och skogsförvaltare-boställena; det sednare kalladt *Siknäs*, blef bebygdt 1856. — Adress: Mora.

Wenjanssjön, inom Mora och Wenjans socknar i Dalarna, har en areal af 0,28 qvadratmil och upptager alla genom Öfra Wenjan frambrytande tillflöden, hvilka hon afbördar genom Wanån samt sjön Wan till Westerdalselfven inom Jerna; sjön är uppfylld af talrika öar och holmar, hvaraf märkas *Buderöarne,* från hvilkas uråldriga fisklägen Öfra Wenjan leder sin första uppodling och befolkning; *Sandön,* der glastillverkning fanns på 1790-talet, samt *Eldhusön,* som i början på 1840-talet uppodlades. De förnämsta vikar, som sjön bildar, äro: *Knås-, Qvarn-, Dy-* och *Kålvikarne; Skepphus-, Rullbo-* och *Gagnvikarne, Gamnäs-, Og-* (den största) och *Lisslavikarne,* m. fl. Dess större tillflödande vattendrag äro *Wanån, Kräggån* och *Ogströmmen.* Bottnen är mycket ojemn, på flera ställen går strömmen ända till 120 fot och derutöfver, men deremellan finnas många uppstigande grund, som stundom förhindra öfverfarten. Stränderna äro med undantag af de norra kring Wanåns utlopp, stenbundna, ödsliga och bevuxna med barrskog.

Wenneberga, $^1/_2$ mantal skatte uti Drothems socken, Hammarkinds härad och Linköpings län, nära Söderköpings stad; här börjar den stora slusskedja på Göta kanal, med de 8 *Wennebergaslussarne* och $^1/_3$ mil från Wenneberga bro är bestämmande slussen *Klämman,* så kallad deraf, att kanalen här synes liksom inklämd mellan två berg.

Wennebjörke, *Wännebjörke,* ett mtl skatte i Södra Wi socken, Sevedes härad och Kalmar län, 1 mil från Wimmerby stad, vid sjön Krön, 8 åboer (år 1864); anses i forntiden varit lastageplats för staden, om icke stadens äldsta läge, till hvilket antagande anledning gifves af ännu i sjön befintliga pålar efter ett brohufvud. Äldsta namnet anses varit antingen Wennebirka, hvilket Crœlius vill härleda från *Wen,* behaglig, och *Birka,* handla, eller Venadisbirka, då det härledes af *Wen, Venadis,* som äfven på gammal götiska betyder gudinna, och *birka,* stad, hvilket sednare, efter handelns upphörande, lätteligen kunnat förändrats till *Wennbjörke,* den beqväma lastageplatsen, från hvilken man kunde sjöledes komma ända till Wimmerby, då deremot det gamla Birkanäs på östra sidan skulle, till följd af dess obeqvämare läge, fått endast namnet Birkanäs (se Björkanäsudde). Rörande vidare namnhärledningen hänvisas till art. Wimmerby stad. Förutnämnda författare anser, att man med lika rätt bör kunna antaga Björkenäs varit köping till Wennbirka, då äldsta Wimmerby varit der beläget, som att Björkö i Mälaren, hvilket förr allmänt ansågs varit Sveriges hufvudstad, skulle allenast varit hamn och handelsvik för fordna Sigtuna. Vidare skrifver han: »Omöjligt synes icke vara, att flottan, som romerska kejsaren Augustus, vid Kristi födelses tid, sände åt våra skandiska öar, besökt denna orten, samt att det Byrcanis, som Drusus haft att göra med och förmenas varit en stad i Göta rike, varit vårt äldsta Wimmerby eller Wennbirka (?) och att versen, man finner hos Seneca och som Pedo gjort öfver ett skeppsbrott, träffar in på denna orten: versen försvenskad, lyder sålunda: »Mån vi söka upp folk under en annan himmel och en annan verld, som böcker ännu ej omtalt. Gudarne förbjude död-

lige ögon, att se alltings ända; hvarföre skola våra skepp oroa de främmande och heliga sjöar, gudarnes stilla säten». Midt emot Wennbjörke på vestra sidan om sjön ligger skansen *Ifvars udde*, som synes varit till hamnens eller sundets försvar» (se vidare art. Ivars udde).

Wenngarn, *Wennegarn*, kungsgård uti Stockholms län, S:t Olofs socken af Erlinghundra härad, belägen nära Sigtuna, vid Garnsvikens vestra strand, ett stycke från segelleden, består af $6^1/_2$ mtl krono och har i sambruk 3 mantal Wiby samt $^1/_2$ mtl i andra hemman; alltsammans taxerades 1863 till 200,000 rdr rmt.

Wenngarn anses i äldsta tider varit residens för Svea konungar, förekommer före 1270 såsom herresäte för hr Gere, gift med biskopen Israilus Erlandi Ängelsdotter Ragnild, som blef omgift med ridd. Ivar Carlsson (Blå), af hvilkens slägt flera skrifvit sig till Fånö och Wennegarn; förekommer år 1387 under namnet Winagarn såsom köpt af erkebiskop Petrus Philippi, sedermera såsom bestämdt till en præbendeinrättning för kapitlet i Uppsala. I början på 1400-talet innehades godset, som var då betydligt större än nu, af Lydeke von Bergen, gift med Carin, Ingemar Ivansson Wases till Bottna dotter, som skref sig till Wänagarn, och i medlet af samma århundrade af Eskil Isaacsson Banér, S. R. R. 1438—45, död 1465, derefter af enkan Cecilia Gréen såsom morgongåfva, tillföll efter deras dotter Sigrid, som blef Gustaf Wasas mormor, genom arfskifte slägterna Roos och Wasa. Sedermera, i likhet med månget annat Wasaättens gods, betraktadt som krono, donerades Wänngarn 1568 till hertig Magnus af Saxen, under hvars tid det utstod en belägring af kon. Johan III:s trupper, och hvars son, hertig Gustaf lät uppbygga ena stenhuset. Godset, som tillfallit Gustaf II såsom arf, bortgafs år 1627 till grefve Thurn, hvilken flyktat hit undan de påfviskas förföljelser. Sonen, gen. Henrik von Thurn, sålde gården för 50,000 rdr specie till grefve Magnus Gabr. de la Gardie, som inrättade en kyrka i slottet. Från honom reducerades godset, och har sedermera under olika vilkor varit upplåtet åt personer af slägterna Fleming, Piper, Gyllenborg, öfverste A. Gerner, död här år 1755, Printzensköld, Posse och Ihre. — Bland slottsrummen, hvaraf en stor del stå obegagnade, märkes en sal med målningar, föreställande drottning Disas öden samt kyrkan, der åtskilliga taflor af värde finnas. Till gården hörer stor trädgård.

Wenngarn är isynnerhet ryktbart genom 2:ne sagor, som vi tillåta oss, efter A. A. Afzelius, till slut anföra:

Under det konung Freij eller Sigtrud längst bort i hedentima regerade i norden, uppstod en svår hungersnöd, så att det beslöts att alla gamla, sjukliga och lytta skulle dräpas och offras åt Odin. Då en af konungens rådsherrar, Sjustin benämnd, kom från tinget hem till sin gård, Wännegarn i Uppland, sporde honom hans dotter, Disa, efter nytt från tinget. Och, emedan denna hans dotter var i allting vis och klok, berättade han henne, hvad råd man stannat vid. Då hon detta hört, sade hon sig bättre råd kunnat gifva och undrade, att bland så många män ej mera klokhet funnits. Detta hennes tal kom ock slutligen för konungens öron. Denne vredgades öfver hennes djerfhet och inbillade förstånd samt sade sig väl kunna göra Disa rådlös. Nu lofvade han att taga henne till råds, men med vilkor, att hon skulle komma till honom, icke till fots, icke heller till häst, icke åkande, ej heller seglande, icke klädd, ej heller oklädd, ej inom år eller månad, ej på dag och ej på natt, och ej i ny, icke heller i nedan. Disa, bekymrad om denna befallning, åkallade gudinnan Frigga om råd och for derefter till konungen på det sätt, att hon spände tvenne unga män för en släda och lät vid ena sidan leda en bock, hade det ena benet i slädan samt det andra öfver bocken och var sjelf klädd i ett nät. Kom således till konungen, icke gående, icke ridande, icke åkande eller seglande, icke klädd eller oklädd. Hon kom ej inom löpande år eller månad, utan på den tredje dagen före Jul, en af de dagar i solståndet, som icke räknades till sjelfva året, utan till fyllnaden deri, och således icke heller tillhörde någon månad egentligen; likaså kom hon icke i ny, och icke i nedan, utan just i fullmånaden; icke på dag eller natt, utan i skymningen. Konungen, förundrad öfver sådan klokhet, lät kalla henne inför sig och fann sådant behag i hennes samtal, fägring och förstånd, att han tog henne till drottning. Enligt hennes råd fördelades allt folket sedan i tvenne delar, hvaraf en del (lottkastning skulle bestämma hvilkendera) utrustades med vapen, jagtredskap och så mycket säd, som till ett utsäde kunde erfordras, samt bortsändes till de nordliga obygderna, att der anlägga nybyggen och uppodla jorden. Många andra goda råd till landets fromma gaf denna drottning, hvarigenom hon både af konungen och folket blef älskad och ärad, och var hennes vishet så högt aktad i landet, att många svåra tvister hänskötos till hennes dom vid midvintersoffret, som deraf snart fick bära namn af *Disa-blot*

och *Disa-ting*, hvaraf den stora midvintersmarknaden i Uppsala ännu är ett minne. Så uppkom ordspråket: *Godt råd är årabot; Bättre vara brödlös än rådlös.*

Denna saga har man hört förståndiga män på mångahanda sätt sökt uttyda: Disa ville föreställa konungen jordbrukets vigt och stora nödvändighet; hon sjelf, hvarken klädd eller oklädd, afbildade jorden i första vårtiden, då här och der gräs börjar uppskjuta, men icke ännu med grönska täcker marken; träden börja, med sina svällande knoppar, visa tecken till löfsprickningen, men sakna ännu sin vackra, full-löfvade sommardrägt. Då är ej godt att färdas: hvarken vagn eller släda går väl; då är bäst för bonden att passa väl på tiden, vara förståndig på solens och månens skiften och verkningar, väderlek, gamla märken och tecken, hvilkas kännedom är ett nyttigt arf af förfädrens erfarenhet.

Andra sagan är från en långt sednare tid, den rörer förutnämnde general Henrik Thurn, som vann ett namn bland Carl Gustafs hjeltar i Liefländska kriget. Dermed gick så till, att den unga grefve Henrik var med Magnus de la Gardie i staden Riga, som var belägrad af 100,000 Ryssar. Men gr. Magnus lät sig ej af fiendernas mängd förskräckas, utan uppmuntrade stadens borgare och invånare till mod och deltagande i stadens försvar, hvilket de ock med trohet gjorde, emedan de mer fruktade för Ryssarne än för döden. Med friskt mod gjorde Svenskarne utfall den ena gången efter den andra, och bland de främsta var den djerfve Henrik Thurn, och hvar gång stupade ett par tusen Ryssar.

När kejsar Alexis sålunda hade förlorat fjortontusen man och lång tid legat utanför Riga, ledsnade han vid den leken och drog sig tillbaka inåt sitt land igen. Men det hände en gång vid ett utfall, att Thurn fick se på afstånd några Svenska ryttare, omringade af en svärm Ryssar; han kunde icke se dem falla, utan att i sporrsträck ila dem till hjelp. De la Gardie såg sin generals fara och lät med trumpeten kalla honom tillbaka; men han lydde icke. En öfverste skickades i ögonblicket efter honom med trettio ryttare; men när han störtade sig in i striden, såg han general von Thurn och alla de Svenska ryttarne, dem han ville frälsa, redan hafva stupat, och Buddenbrock, — så var öfverstens namn — miste efter en tapper strid tjugusju af sina egna ryttare; men, sedan han slagit mången Ryss till mark samt sjelf fått fjorton sår, kom han med sina tre lefvande ryttare tillbaka.

Mången Ryss hade i den striden bitit i gräset för grefve Henriks svärd, men en Ryss förde såsom segertecken hans hufvud med sig från slagfältet. Der funno Svenskarne sedan den älskade generalens hufvudlösa kropp allena, den de förde med sig till hans sörjande furstinna, som nu för andra gången var enka efter en af Nordens berömligaste hjeltar. *)

*) Furstinnan Johanna Margaretha af Baden-Durlach var första gången gift med fältherren Joh. Banér.

Ett annat minnesmärke har han beredt åt sig genom utgifvandet af »Scrivers Andliga Själaskatt». — Vid underl. hemmanet Wiby anses det i äldsta tider ofta nämnda Wicbu kloster legat, från hvilket sedan Sko och Julita uppstodo.

Wentholmen, *Wendtholmen* (i jordeboken), kungsgård uti Hillersjö socken af Färentuna härad och Stockholms län, norr om den derefter uppkallade viken, omkring 3 mil från hufvudstaden. Stället skall varit säte för en Fylkiskonung, äfven eger det en annan historisk märkvärdighet af det härstädes hållna brödramötet mellan konung Erik och hertig Johan, hvilket — säger A. A. Afzelius — »var sorgligt att skåda». Erik gick sin broder genast med upprördt sinne till mötes ute på gården, föll på knä och helsade honom för sin konung. Johan blef ock rörd af den olyckliga sinnesbeskaffenhet, deri han fann sin broder: föll likaledes på knä för honom och undanbad sig konungs namn, erkännande kon. Erik för rätter konung i Sverige. Derefter omfamnade båda bröderna hvarandra och begåfvo sig till Svartsjö, der, enligt andra, mötet skall försiggått. — Holmen skattlades 1723 till $2^1/_2$ mtl, var 1863 åsatt ett bevillningsvärde af 75,000 rdr, tillhörande äng taxerades till 20,000 och dess skog till 15,000 rdr rmt.

Wentlinge, socken i Gräsgårds härad af Södra Motet på Öland, begränsad af S. Möckleby i norr, Gräsgård i n. o. och moderförsamlingen Ås i sydost. I vester utgöres gränsen af Kalmar sund. Socknen omfattar på en areal af 4,281 tld fast mark $13^5/_8$ mtl, deraf $1\frac{5}{16}$ krono, resten skatte, alltsammans år 1864 taxeradt till 238,000 rdr. Landet utgör en jemn, skoglös, men bördig slätt, med undantag af den del af allvaret, som hör hit, hvilken lemnar endast ett magert bete. Jordmånen består af mulljord, blandad med lera eller örjord. Folkmängden är 640. Kyrkan, af sten, är belägen ej långt från sundet, $^3/_4$ mil från moderkyrkan, har ett trigonometriskt bestämdt läge af 56° 17′ 6″ lat., 1° 38′ 52″ v. long. från Stockholm. Barnaundervisningen bestrides af klockaren. Talrika fornminnen, såsom stensättningar och grifthögar förekomma här såsom

öfverallt på Öland. Bland gårdar och byar må nämnas: *Parboäng*, 1 mantal, pastors-boställe, $^1/_8$ preststom; — *Grönhögen*, lastageplats, *Mörbylilla*, *Wentlinge*, *Seberneby*, *Lindby*, *Lunda*, *Svibo*. Den sistnämnda gården nämnes i ett bref af konung Erik Knutsson 1212, då den skänktes till Riseberga kloster. Af Johan III anslogs samma gård till pastorsboställe, och var prestgården här intill år 1653. — Adress: Stora Rör eller Ottenby poststation.

Wentzelholm, glasbruk, beläget nära Wimmerby i Rumskulla socken, Sevedes härad och Kalmar län. Tillverkningen härstädes har under de sednaste åren vunnit betydlig utveckling, och isynnerhet förfärdigas vackert fönsterglas. Jemte tillhörande 1 mantal jordbruksfastighet, eges bruket af ett aktiebolag.

Werkö, en ö, hörande till Lösens socken af Ostra härad och Carlskrona län, åsatt $1^3/_8$ mtl frälse, deraf $^7/_8$ mtl, som är välbebygdt, har på sednare tiden innehafts af slägten Psilanderhjelm; taxeringsvärdet år 1863 var 60,000 rdr; resten, $^1/_2$ mtl, utbyttes från kronan till frälse af amiralen Rosenfelt, enligt bytesbref af den 17 Juli 1684, hvilket byte dock fastställdes först den 25 Maj 1805; ön har god åker och äng samt skog och fiske; de fynd man åtskilliga gånger här gjort (se IV band. under art. Lösen) synas antyda någon forntida märkvärdighet.

Werlinge, Östra och **Westra**, byar uti Skytts härad och Malmöhus län; häraf ligger den förstnämnda uti Hammarlöfs socken, med $6\frac{1}{4}\frac{9}{8}$ mtl; har en fornlemning, bestående af 2:ne runddysser, undersökta och beskrifna af mag. N. G. Bruzelius (se hans »Svenska Fornlemningar», 1:sta häft.); den sistnämnda uti Bodarps socken, med $10^1/_{16}$ mtl.

Werma skog. Under detta namn inbegreps i kon. Magni Ladulås' tid hela den då till större delen skogbeväxta landsträckan öster om Klarelfven.

Wermdö skeppslag hörer till 3:dje domsagan inom Stockholms län, är belägen österut från hufvudstaden, s. o. från Danderyds skeppslag samt n. o. frå Svartlösa och Sotholms härader af Södertörn; består uteslutande af öar och holmar i Saltsjön samt omfattar 6 socknar (se tab. till Stockholms län), hörande till Åkers fögderi, med en areal af 85,814 tld fast land, deraf 6,980 odlad jord, 6,223 naturlig äng samt 0,118 qv.-mil vatten; $194^7/_8$ mtl; folkmängd 7,370.

Wermdö, pastorat, patronelt till ega af Norrnäs säteri, utgöres af Wermdö socken samt Boo, Möja, Djurhamn och Södra Ljusterö, Pilhamn och Djurö kapell; folkmängd och hemmantal lika med skeppslagets, derifrån dock afgå 7 mantal, nämligen *Rindö*, *Skarpö* och *Tynningö* uti Skägga fjerding, som komma att förläggas till Waxholms pastorat; *Prestgård*, 2 mtl; afståndet från stiftsstaden Uppsala är 11 mil.

Wermdön utgör en socken uti Wermdö skeppslag och Stockholms län, 4 mil från hufvudstaden, bestående af 2 hufvuddelar, medelst ett smalt ed skilda från hvarandra, deraf den östra kallas *Wermdö*-landet och den vestra *Orminge*- samt *Farsta*-landet; men i jordeböckerna samt mantals- och skattskrifningslängderna indelas ön i *Orminge*, *Farsta*, *Hemmesta*, *Wäsby*, *Siggesta*, *Skägga*, *Windö* och *Söder-Ljusterö* fjerdingar, innefattar $117^1/_8$ mtl, deraf $23^3/_8$ skatte, $3^1/_2$ krono, $90^1/_4$ frälse, bebodda 1865 af c:a 3,950 inbyggare. Hela Wermdö pastorat utgör en skärgård af 4 mils bredd från söder till norr och 5 mils längd mot öster, med en otalig mängd mindre öar, holmar och klabbar i de omgifvande eller i landet inskjutande saltsjöfjärdarna, hvaraf äro de väsendtligaste: *Kodjupet*, *Stäket*, *Länersta* och *Skurusund;* större och mindre berg- och skogsbackar, dock numer föga skogbevuxna; kala berg och skär omvexla här med små vattendrag, dalgångar eller sidlända betesmarker och föga vidsträckta åkerfält. Medelhöjden beräknas till 60 à 100 fot öfver hafvet. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels svartmylla, dels sand; näringar äro åker-, ängs- och skogsbruk, trädgårdsskötsel vid herrgårdarna, strömmingsfiske, skälfångst, sjöfart m. m. Större delen af mantalen är fördelad på mindre säterier, till stor del besutna af ståndspersoner. På sjelfva Wermdö, hvars vestligaste udde är blott 1 mil från Stockholms hamn, och som af Norna Gäst liknas vid en brud i Saltsjöns armar, bor mycket

herrskap; men längre ut på öarna bor det dugtiga skärfolket, som förser Stockholms-boerna med färsk fisk. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 2.850.000 rdr rmt, hvaraf 297.040 rdr för verk och lägenheter. — Förbindelsen mellan de särskilda landen och med angränsande trakter, särdeles hufvudstaden, sker mest sjöledes; blott få landsvägar finnas; den förnämsta går från Skurusunds bro öfver Ormingelandet förbi Ekedals gästgifvaregård, $1^3/_4$ mil från Stockholm, och genom östra delen af Fahrstalandet till södra delen af Wermdölandet. Vid *Sandhamn* är tullplats; vid *Berghamn*, *Runmarö*, *Sandhamn* samt *Husarön* lotsstationer; vid *Korsö* och *Grönskär* spegelfyrar; vid *Sandhamn*, *Runmarö*, *Skalsmara* å Ingarön, vid *Marsätra* å Marön, på Rindön och vid Kummelnäs finnas telegrafer. Sedan 1861 har ön poststation.

Wermdö förekommer 1314 såsom hörande till prov. Langhundæri af Attundia. Moderkyrkan, belägen vid innersta hörnet af Wermdöviken, $3^1/_2$ mil från Stockholm, är genom Hans Pedersson, som äfven gaf frälsegården Ed till prestbolet, byggd af gråsten omkring 1460; här finnes en stor mängd adliga grafvar. Till socknens fattiga äro 1,000 rdr donerade af den på egendomen Diedricsdal år 1808 aflidne major J. D. Sölverberg, och socknens fattighus eger 1 mtl frälse *Skevik*, tax. till 30,000 rdr. Sparbank eger socknen sedan 1850, med 108 delegare 1863. — *Fornminnen*: på Sandön en af folksägnen firad grotta, grafhög och runsten vid *Wäsby*, lemningar efter kloster eller kapell vid Siggesta. I historiskt afseende finnes antecknad Svenskarnes seger öfver Danskarne 1452 vid Windön utanför Runmarö, och deras strid 1521, som sträckte sig äfven in i kyrkan; slutligen Ryssarnes tillbakadrifvande år 1719 vid Stäkessund af öfverste Fuchs. — Större och bättre bebyggda gårdar samt vackra landtställen äro: *Gustafsbergs* gods, $5^3/_4$ mtl, med porcellainsfabrik, folkmängden 521, $1^3/_4$ mil från kyrkan; — *Breviks* gods, 5 mtl; — *Siggesta* gods, $10\frac{13}{24}$ mtl; — *Wäsby* gods, $4^1/_2$ mtl; — *Norrnäs* gods, 4 mtl; — *Fogelbro* gods, $5^1/_2$ mtl; — *Wik* eller *Farresta* gods, 3 mtl, med tegelbruk; — *Hemmesta* gods, $5^1/_4$ mtl; — *Aspvik*, gods, $2^1/_4$ mtl; — *Öfverby* gods, $2^1/_2$ mtl; — *Långsunda* $1^1/_2$ mtl; — *Saltarö* 2 mtl; — *Tynninge*, 2 egare; — $^3/_4$ mtl *Strömma* med qvarn; — *Storvassö* är en lägenhet, tillhörig staten. De flesta gårdar af betydenhet befunno sig 1683 i adelns händer, men kommo för amiralitetets skull under reduktionsanspråk. — Adr.: Stockholm, Wermdön.

Wermdö kanal, mellan Wermdö och Fogelbrolandet, är den s. k. Lillströmmen, upprensad under åren 1832—33; längden 1,100 alnar, bredden 30 fot i vattenytan, djupet 3 fot.

Wermelen, sjö i Wärmland, af 3 mils längd, genomskärande Jösse och Gillbergs härader, sträcker sig mellan Glafsfjolen och Nedra Fryken, i norr till Slorud något norr om Brunskogs kyrka, i nordvest till gränsen mellan Arvika och Brunskogs socknar, i sydost långt ned i Grums socken till närheten af Malsjö gästgifvaregård och i sydvest in i Borgviks socken; har utom hufvudutloppet genom Borgvikselfven i Borgviksfjärden tillika ett mindre utlopp genom ett trångt bergpass, *Edet* kalladt, der genom sprängning sjön lätteligen skulle kunna uttappas i den strax derunder liggande sjön Längen, som har sitt utlopp i Grumsfjärden. Före sitt utlopp drifver sjön, hvarpå äfven fraktas betydliga partier gods och skogseffekter, de betydliga verken vid Borgviks bruk. En liten jernväg förbi fallen, der elfven upphör att vara segelbar, sammanbinder Wermelen med Wenern. Utsigten från Brunskogs kyrkogård beskrifves i »Wärmland i teckningar» såsom en bland provinsens vackraste.

Wernamo, regalt pastorat af 1:sta klassen uti Wexiö stift, innefattar socknarna Wernamo, Woxtorp och Tånnö, med $102^1/_8$ mtl, hvaraf 1 prestgård, 1 stom, och en folkmängd af omkr. 5,700. — *Wernamo*, modersocken, uti Östbo härad af Jönköpings län, 7 mil s. v. från Jönköping, 9 mil från Halmstad. Belägen kring Widösterns norra vik, som tränger nära $^3/_4$ mil in i landet, samt omkring Lagaån och dess tillflöden, utgör denna socken en vidsträckt och högst oregelbunden figur, som mot nordvest, norr, öster och söder utskjuter långsträckta spetsar mellan socknarna Hånger, Tånnö, Woxtorp, Gällaryd, Fryeled, Hagshult,

Åker, Käfsjö och Kärda. Arealen är, på en längd af $2^1/_2$ mil och en bredd af $^1/_2$ (med undantag af egorna till säteriet Hinsekind och Maramö by, som intaga en utsträckning af ända till 2 mil), 38,098 tld, hvaraf 1,352 åker, 6,206 äng, cirka 16,000 tld skogsmark, 4,951 tld mossar, 4,124 tld sjöar och åar. — Socknens område upptages till stor del af en större slätt, som utgöres af Lagaåns skogbeväxta floddal och sträcker sig midt igenom socknen till sjön *Widösterns* norra ända. Dalsträckningen begränsas i vester af skogbeväxta höjder, som skilja den från en till socknen norr om Maramö gränsande mosse, hvars vidd uppgifves till öfver 20,000 tld. Nämnda Lagaå förenar sig vid Carlforss bruk med den österifrån kommande *Härån,* som under sitt lopp till Widöstern drifver Hörle och Carlforss jernbruk samt qvarnverk. Utom nämnda insjö och *Hinsen* finnas 8 mindre sjöar. Graniten förekommer här stundom skifferartad; sjömalm upphemtas ur Widöstern, och s. k. grönsten förekommer på Sörsjös egor. Mineralkällor finnas på flera ställen; den s. k. *Luddekällan* innehåller särdeles godt dricksvatten. Bland ädlare trädslag förtjenar omnämnas boken, här växande vild, emedan den blott i sällsyntare fall så förekommer nordligare uppåt landet. På en liten ö i Lagan växer ymnigt Osmunda regalis. Sedan skogarne glesnat, visa sig allt mer sällan räfven och vargen, de enda här förekommande rofdjuren. — Lagadalen består hufvudsakligen af mager sandjord; å den högre liggande marken omvexlar jordmånen mellan sandmylla, blandad med svartmylla på grusbotten, samt svartmylla på ler- eller grusbotten. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar; det förra har på sednare 20 åren så bedrifvits på vetenskapliga grunder, att den, i jemförelse med andra orters bördighet, näringsfattiga jorden nu mer lemnar, oaktadt den betydliga folktillökningen af 1,200 personer på 30 år, ett betydligt öfverskott af spannmål till afsalu emot att den förut ej lemnat tillräckligt för egna behofvet. Flera aftappningar och uttorkningar af vattendränkt mark ha blifvit verkställda. Det förut allmänt rådande ensädesbruket har lemnat rum för ett ordnadt trädes- och vexelbruk. Hafra och blandsäd odlas mest, derefter råg och korn; lin, hampa och humla odlas föga, deremot potates i ständigt tilltagande mängd. På bördigare jord odlas såsom foderväxt vicker före rågsådden. Vid herregårdarna förekomma trädgårdsanläggningar. Ängsmarken besväras af mossa, ljung och risväxter, betesmarken är otillräcklig. Uppfödande och försäljning af oxar utgör den mindre hemmansbrukarens käraste omsorg och reelaste inkomst. Utsädet, som 1810 uppgafs till 880 tunnor, uppgick 1865 till 2,485 t:r säd samt 742 t:r potates; underhållna kreaturens antal uppgifves: af oxar 554, af kor 874, af ungboskap 608, af får 2,428. Öfver skogarnas sorglösa behandling klagas. Transporten af den betydliga jerntillverkningen utgör en af de förnämsta binäringarna, som för öfrigt utgöras af fiske, biskötsel, tillverkning af väfnader, åkerbruks- och husgerådssaker. — Ur *Sörsjö* jerngrufvor erhöllos 1863 6,000 centn. jernmalm. Bland fabriker intager snus- och tobaks-tillverkningen främsta rummet; vidare finnas tre tegelbruk, tre garfverier, 2 färgerier, 3 kakelugns- och stenkärlsfabriker. Hemmantalet är 56 mtl, deraf 33 skatte, $3^1/_8$ krono, $19^7/_8$ frälse, taxerade 1863 till 1,821,400 rdr rmt. Folkmängd 3,590. Största antalet af hemmansdelar i allmogens hand varierar mellan fjerdings- och åttingshemman. — Kyrkan är belägen i köpingen, se den art. Talrika fornlemningar förefinnas öfver allt i denna trakt, synbarligen en af det fordna Finvedens hufvudorter, såsom tingsplats på *Mosle* egor, bautastenar, ättehögar m. m. på *Tjutaryds* egor, *Westhörja* och *Torps* egor; på ett ställe, kalladt *Kummelbacken,* förekomma en mängd fornlemningar; runsten i Wernamo by, för öfrigt finnas kummel och griftrör flerstädes. Hemmanet *Alundsryd* på största höjden inom orten anses varit ett forntida tingsställe.

Märkligaste stället är *Wernamo köping* (se nedan), och hvarunder äfven ortens historiska minnen omnämnas. Af gårdar och verk märkas frälse-säteriet *Hinsekind,* och skatte-säterierna *Mossle* och *Sörsjö; Hörle, Carlforss* och *Linstadforss* jernverk, de betydligaste i länet, vid Lagaån. *Linstads* säteri tillhörde den på sin tid bekanta rika köpmannen, sedermera borgmästaren i Stockholm, O.

Törnflycht, stamfader för den sedermera grefliga slägten. — 1 mtl skatte *Mossle Uddebo* med särdeles vackert läge på en höjd vid Widöstern, stor trädgård, omgifven af rudera efter forntida förskansningar, bautastenar m. m., anses hafva bästa jordmånen i häradet. — 1 mtl frälse *Norrhörje;* 1 mtl frälse *Nöbbeled;* 3/4 *Wernamo;* alla välbyggda, mindre landtgårdar. — 5/8 *Alandsryd*, 3/4 *Hjelshammar,* äro mil.-boställen. *Maramö, Wallersten, Wernamo* byar, hvaraf den sistnämnda 3/8 frälse gästgifveri, 7/8 skatte, 1 mtl prestgård, areal 1,129 tunnland. — Adress: Wernamo.

Wernamo köping, uti förutbeskrifna socken, 4 mil från Moheda jernvägsstation, är först grundad genom Jönköpings stads privilegier af den 26 April 1620, men har oaktadt sitt för handel och näringar fördelaktiga läge 7 à 9 mil från närmaste städer Jönköping, Wexiö och Halmstad samt, på en punkt, der flera allmänna vägar korsa hvarandra, först i sednare tider — och märkligt nog, efter det Kongl. Maj:t genom bref på 1820-talet förklarat, att den icke mer såsom köping borde anses — blifvit uppmärksammad såsom en plats af vigt i berörda hänseende. En mängd industriidkare äro hitflyttade samt hafva bebyggt platsen, så att ansökan om friköpingsrätt och tomtreglering ock blifvit den 22 Juli 1859 beviljad samt reglemente för köpingen slutligen den 27 Januari 1860 fastställdt. Köpingen hade 1863: 500 invånare, postkontor sedan 1765, apothek från 1821 och telegrafstation från 1865, Östgöta enskilda bank-kontor för girorörelse, station för extra provincial-läkare, tingsställe för Östbo härad; fordna lagmanstinget för Jönköpings läns andel af Tiohärads lagsaga har äfven hållits här. Den genom köpingen löpande landsvägen, hvarvid många prydliga hus äro uppförda, har blifvit stensatt, och läget vid Lagans floddal, omgifven af vackra skogbeväxta ängar och bördiga åkerfält, företer en ganska liflig tafla uti den eljest på 5 mils vidd sig sträckande enformiga och allvarsamma furumoen. — Kyrkan, belägen vid 57° 10′ 2 1/3″ polhöjd och 4° 1′ 39″ och 43″ vester om Stockholms observatorium, 7 1/4 mil från stiftsstaden, vid Lagan, är 55 alnar lång och 25 alnar bred utan torn, för liten för närvarande befolkning; skall vara byggd 1776, ehuru hennes tjocka murar, smala och låga dörrar antyda en vida högre ålder; kyrkdörren, genomborrad af muskötkulor, är ifrån den gamla kyrkan, som föregifves varit uppbyggd på 1300-talet. *) 1/8 mtl *Funtabo* eges af kyrkan. Barnundervisningen bestrides uti en flyttande folkskola på 3 skolrotar, 4 småskolor och 1 privatskola, stiftad af gr. Hamilton, hufvudsakligen för Hörle bruksegendoms arbetare; skolbarnens antal uppgick 1861 till 465. Sockenbibliothek finnes, sparbank sedan 1836, stiftad äfven af f. d. öfverståthållaren, gr. Hamilton, och hvars fond ökats på 9 år med 3,750 rdr, delegarnes med 45,700 rdr; årligen insättas mellan 20 à 30,000 rdr rmt. — Diligensförbindelse eger rum mellan Helsingborg och Jönköping samt Moheda jernvägsstation. Handel idkas af 14, hvars årliga omsättning beräknades till 300,000 rdr; af handtverk funnos 3 garfverier, hvaribland ett lädergarfveri, tillhörigt fabrikör Bergholtz, vunnit en mindre vanlig uppmärksamhet, 9 färgerier, 1 tobaksfabrik, 2 tapettryckerier, 3 lerkärlsfabriker, 1 guldsmed, 1 kopparslagare, 3 bagare, 1 hattmakare, 1 urmakare samt flera mästare i vanliga, för ett samhälle nödvändiga handtverk. Sedan 15 år tillbaka hållas här hvarje Lördag s. k. torgdagar, der liflig omsättning af lofliga landtmannavaror ega rum; för öfrigt finnes en, med fasta bodstånd bebyggd, Jönköpings stad tillhörig marknadsplan å Westhörja egor; af de två marknader, som der årligen hållas, är Korssmessemarknaden om hösten den betydligaste i Småland; den omtalas redan år 1236.

Från fordna tider finnas om Wernamo åtskilliga historiska upplysningar och traditioner. Så skola hertigarne Erik och Waldemar härstädes år 1309 mönstrat sin lilla här. Under 16:de och 17:de århundradenas många fejder med Danskarne har Wernamo och orten deromkring varit så väl krigets skådeplats som äfvenledes en väl belägen punkt för

*) År 1524 skref biskop Hans i Linköping till Wernamo sockenboar, hur han rörande Mootslöffs dandemäns förfång mot deras kyrka tillskrifvit riddaren herr Thure Jönsson, hvilken som drotz hade Östbo härad och i egenskap häraf halp biskopen att skydda Wernamos i Linköpings stift ännu belägna kyrka.

truppsammandragningar. Vid landsvägen, $^1/_2$ mil norr om Wernamo, finnes ett ställe, benämndt *Röda Led,* der enligt sägnen Danskarne skola lidit ett betydligt nederlag. Här hade äfven konung Gustaf II Adolf år 1612 sitt högqvarter, och 1644 samlade fältmarskalken Gustaf Horn i Wernamo 14,000 man, med hvilka han tågade Danskarne till möte i Skåne. Kyrkan uppgifves trenne gånger blifvit uppbränd af Danskarne, sista gången år 1683. Sjelfva namnet Wernamo torde vara härledt af Värn, fäste eller motstånd mot fiender. År 1238 var i Wernamo riks- eller lagmansrätt, sammankallad af kon. Erik Läspes svåger, Birger, för afgörande af en tvist mellan häradsboerna och Nydala kloster, angående rätten till 2:ne obekanta skogar.

Wernberg, två mtl frälse-säteri uti Bro socken och skeppslag af Stockholms län, omkring 1 mil från Norrtelje. Mangårdsbyggnaden, ehuru af trä, är ganska vacker, med trädgårdsanläggningar sedan 1825. — Gårdens äldsta namn har varit Ko eller Kuddberg; dess nuvarande är gifvet af landshöfding Wernstedt, † 1655. — På 1700-talet gjordes gården af fru Wendela Helena Gyllenborg, född Oxenstjerna, till fideikommiss för grefliga ätten Oxenstjerna af Korsholm och Wasa; närvarande innehafvaren är grefve Axel Oxenstjerna. — Säteriet taxerades 1863 till 30,000 rdr rmt; underlydande äro 2 mtl i samma socken, $^1/_4$ mtl i Estuna och 1 mtl i Söderby-Carls socknar; alltsammans taxeradt till 88,400 rdr.

Werstorp, by uti Nettraby socken, Östra härad och Carlskrona län, cirka 1 mil från staden Carlskrona; $1^3/_8$ mtl; har tvenne välbyggda gårdar, hvaraf den ena, som utgöres af № 26 och 27, $^3/_4$ mantal, är i en sednare tid bebyggd af f. d. amiralen Otto G. Nordensköld och prydd med trädgård samt park, den andra, $^1/_2$ mtl af № 27, har från slutet af 1700-talet till medio af innevarande sekel tillhört slägten Ödman.

Werum, annex-socken till Wittseltofta pastorat, är belägen uti Vestra Göinge härad af Christianstads län, $4^5/_8$ mil n. v. från Christianstad, $^7/_8$ mil s. v. från moderkyrkan, innefattar $1^5/_6$ mtl skatte, $^2/_3$ mtl krono, $28^1/_{16}$ frälse på en areal af 14,349 tld fast mark (= 80,354 qv.ref) och 0,021 vatten. I allmänhet hafva hemmanen svagt utsäde, nödigt höbol samt bok-, ek-, furu- och surskog. Folkmängden, på 50 år ökad med 1,000, uppgick 1865 till 1,740 personer. Bland märkligare män, utgångna härifrån, torde få räknas soldaten Axel F. Wahlgren som dog vid endast 22 års ålder, den 28 December 1864, af erhållna sår uti slaget vid Nashville i Amerika; om honom heter det, att han var tapper och en af landets ädlaste söner. Vid Häfgården, som i äldre jordeböcker kallas gammalt säteri, hade Carl XI låtit uppföra 2:ne kasteller. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, den förstn. sedan 1847, den sistnämnda sedan 1850; vanligen deltaga i undervisningen på en gång 60 af 290 i skolan inskrifna barn. — Sockenbibliothek finnes. — Af gårdar märkas: *Scheinge* och *Björkeberga* säterier; — hemman äro *Ekeröd, Brogården, Hägnarp, Magnarp, Magleröd, Tågarp, Stafshult, Hästberga* m. fl. Af verk finnas *Ekholms* garfveri och qvarn samt *Grethedals* färgeri. — Socknen ligger $1^3/_4$ mil från adressorten Marklunda i Ousby socken.

Wesan, sjö mellan Gammalstorp och Ysane socknar af Listers härad och Blekinge, med tillopp från sjön Örlången i Jemsjö socken, var redan i slutet af 1700-talet knappast $^1/_4$ mil lång och har allt sedan synbarligen aftagit; till dess slutliga uttappning erhölls 1863 ett statslån af 50,000 rdr rmt. Öfver sjöns nästan bottenlösa dy skola enligt Sjöborg uppresa sig 6 stenar, hvilka varit sjömärke och blifvit fordom kallade Habors sten, sedermera Svanstenar, deraf att svanor uppehållit sig i sjön.

Wese, ett mtl frälse-säteri uti Bro socken, Stångenäs härad och Bohus län, beläget på en naturskön ort, mellan Bro och Åbyfjordarna, nära Saltsjön, kyrka och allmänna vägen, som går mellan Qviström och köpingen Lysekihl, omkring 2 mil från sednare stället och 4 från Uddevalla. Mangårdshuset, en gammalmodig träbyggnad, innehållande 10 rum m. m., är uppförd af amiral Strömstjerna, och förmäler sägnen, att bjelkarne i stora salen suttit i hans amiralskepp. Ifrån hans tid har man en berättelse om »huru en gång ett danskt

fartyg inlupit i Brofjorden i afsigt att, till hämnd för de förluster Strömstjerna under kriget tillfogat de fiendtliga kusterna, uppbränna Wese och, om möjligt fånga amiralen sjelf, men att denne, som fått nys om saken, anställt på gården ett förfärligt skjutande, under det en hans till tiggare förklädd torpare gick ombord på det fiendtliga fartyget och beklagade sig öfver Strömstjernas tyranni emot sina underhafvande, hvilka han föregaf dagligen måste på Wese deltaga i militäriska öfningar, hvarpå skjutandet nu lemnade det säkraste intyg. Bedragne af denna osanning, som hos dem väckte fruktan för ett häftigt motstånd, lyftade Danskarne ankar och begåfvo sig sina färde; men torparen erhöll, för den skicklighet, hvarmed han utfört sin roll, skattefrihet på torpet, hvilken följt hans afkomma till icke så länge sedan». Af öfriga egare nämnas Rosenkrantzar, Griffenschützer m. fl.; gården eges för närvarande, sedan 1840-talet, af enkefru prostinnan Kamp. — Säteriet har en areal af 423 tld $10^1/_2$ kpl. (inber. 8 underlydande torp), deraf 143 åker och äng, betydlig skog, 50 t:rs utsäde; taxerades 1863 till 50,000 rdr rmt.

Wesened, *Wesene,* annex-socken till Björke pastorat, är belägen i Gäseneds härad och Elfsborgs län, $2^1/_4$ mil norr om Borås; areal 6,711 tunnland fast mark och 0,013 qvadratmil vatten; $10^7/_{16}$ mantal, deraf $10^1/_4$ skatte, $^1/_8$ krono, $^1/_{16}$ frälse; 536 inbyggare. Åkerjorden är i allmänhet någorlunda god, men ängen mager; socknen har del i en allmänning; af verk finnas 4 qvarnar och Torpåkra ångbränneri; taxeringsvärdet är 178,800 rdr rmt. Genom socknen går Vestra stambanan. Kyrkan, tillbyggd af gråsten år 1764, ligger $^3/_4$ mil s. v. från moderkyrkan. Inga större gårdar finnas; af byar nämnas *Wesened,* på $2^7/_8$ skatte, *Gudmundstorp, Horsared, Hönsatorp.* — Adress: Alingsås

Wessby, *Westby,* fordom socken, nu mer i ecklesiastikt hänseende förenad med Längjums socken af Laske härad och Skaraborgs län, hvars vestra del den utgör och är genom Assån skild från andra annex-socknen Lundby, innefattar Wessby by, 4 mtl skatte, 1 krono, samt 2 frälse och 4 mtl skatte i div. hemman. Folkmängden c:a 470. Taxeringsvärdet 230,700 rdr rmt. Största gödset utgöres af $^3/_8$ skatte *Stora Gäran* och $^1/_4$ skatte *Stora Bäckebo.*

Wessige, pastorat, hörande till Halmstads kontrakt i Göteborgs stift, utgöres af socknarna Wessige och Askome; har af ålder varit konsistorielt, men blef genom kongl. brefvet af d. 24 Nov. 1677 med arfsrätt doneradt till d. v. kyrkoherden M. N. Kjerrulf och dess bröstarfvingar i nedstigande linie, till följd af mot fäderneslandet under nämnda års krigsoroligheter visad trohet; härom lästes nyligen i ett nummer af Hallandsposten följande:

»Den 70-årige mannen, tvingad af en dansk rytteriafdelning att lofva blifva vägvisare till den underlägsna svenska härens läger, anmodade först sin fru att undfägna de ankomne gästerna; men sjelf kastade han sig upp på sin snabbaste springare och begaf sig utan hatt och sadel i sporrsträck till svenska hären på andra sidan Ätraån, utan att upphinnas af Danskarne, hvilka, i sinom tid ankomne till samma å, icke, såsom okunnige om lokalen, vågade begifva sig deröfver, utan återvände med beslut att söka hämnd, hvarutinnan Danskarne straxt derefter, med pastors i Abild, Carisii hjelp, lyckades, då denne nattetid vägledde dem till Wessige, för att under sömnens tid gripa den gamle ärlige och trogne mannen. Han fördes direkt till Köpenhamn, gående bunden emellan tvenne ryttare en väg af åtta mil (till Helsingborg). Efter att i Danmark hafva tillbringat en tid i fängelse, tilläts honom att bo i privat hus, med vilkor att dagligen inställa sig för fångvaktaren, och till följd af den utmärkta vänskap han förvärfvade sig, beslöt man att våga hans räddning, som tillgick på så sätt, att K. sattes i ett kar, som ofvantill betäcktes med linnekläder, hvilka, man förebar det, skulle tvättas vid stranden, och kom han sålunda igenom vakterna. En julle fanns i beredskap, som återförde honom till fäderneslandet, och träffade han i Ljungby i Småland sin konung, hvilken genast förklarade Wessige pastorat ärftligt inom Kjerrulfska ätten såsom ett minne och belöning för visad trohet och utståndna lidanden, de sednare tillkomna genom hans otrogne granne Carisius».

Men enligt konvention mellan församlingen och nuvarande kyrkoherden, hvarigenom den sednare erhöll betydlig tillökning å lönen, har en vid samma tid donerad tullqvarn och $^1/_4$ mtl № 10 Wessige, som låg i sambruk med prestgården, blifvit i stället anslagna Carisii efterträdare i Abild på lön. Pastoratet, beläget midt i Halland, 11 mil från stiftsstaden, gränsande i norr och vester till

Ätraån, för öfrigt till Årstads, Abilds, Drengsereds och Gällareds pastorater, innefattar $37\frac{97}{120}$ (38[illegible]) mtl, bebodda af omkring 1,670 personer. — *Wessige*, socken uti Årstads härad och Halmstads län, $3\frac{1}{4}$ mil n. v. från Halmstad, 1 mil o. n. o. från Falkenberg (i ecklesiastikmatr. 1866 uppgifves oriktigt 1 mil från Halmstad), omfattar 13,261 tld eller 74,261 qvadratref och 0,021 qvadratmil vatten; $27\frac{47}{48}$ mtl, deraf $6\frac{35}{48}$ skatte, 1 krono, $20\frac{1}{4}$ frälse, bebodda af öfver 1,200 inbyggare. Östra delen, eller omkring $\frac{1}{3}$ af socknen, utgör skogsbygd, resten är slättland. Jordmånen består af sand och svartmylla. Skog växer äfven till afsalu. Näringar äro jordbruk och boskapsskötsel. Hemmanet *Björnbexered* nämnes för sitt utmärkt vackra läge, som ger en angenäm afvexling från den annars omgifvande nejden, hvilken består af kala ljunghedar; det ligger nämligen i skydd af löfträd vid foten af ett berg, nära landsvägen, som går genom en af ek och andra löfträd omgifven och skuggad trakt; genom egorna slingrar sig en å. Kyrkan, af sten, 32 alnar lång, 16 dito bred, är belägen nära gränsen mot Alfshögs socken, $\frac{1}{2}$ mil söder från annex-kyrkan; dopfunten är af brunspräcklig marmor. — Inom pastoratet ha några män förenat sig om bekostandet af en sånglärare, som undervisar omkring 80 elever, och dertill erhållit den bekante qvartettförfattaren samt sångläraren H. Wetterling. — Förnämsta fornminnena utgöras af lemningar efter urgamla fästet *Sjönevadsborg*, i Waldemars jordebok af år 1231 förekommande under namn af *Scönäwathsbiargh*, samt en på högsta spetsen af ett 75 fot högt enstaka berg belägen källa, fordom omgifven af en offerlund, hvaraf stället ännu bibehåller namnet *Wessigelund;* på Wessige gärde förekomma 8 stenar i bautastensform. Äfven förtjenar nämnas, att på skogen *Näset* fälldes år 1800 en ek, hållande 6 qvarter i diameter, deri en yxa påträffades, men, som förtärd af rost, genast sönderföll. Förnämsta godset utgöres af säteriet *Bjerome*, 1 mtl, med underlydande; för öfrigt finnas välbyggda gårdar uti Sörby by, Asmundsgård och Hofgård, *Gjörup*, *Stora Grimshult*, *Hukered* och *Lunnabohl;* — Prestgård, 1 mtl; $\frac{1}{4}$ klockareg. Sjönevad, med gästgifveri; $\frac{2}{3}$ mantal i *Wessige* och $\frac{3}{4}$ mtl i *Sörby*, som äro i sambruk, kallas äfven med ett gemensamt namn *Weneberg*. — Adress: Falkenberg.

Wessland, fordom Westland, ett konsistorielt pastorat af Uppsala stift, består af socknarna Wessland och Tolfta, med 75 mtl och en folkmängd af något öfver 3,430 personer. — *Wessland*, modersocken i Örbyhus härad af Uppsala län, $4\frac{1}{2}$ mil från Gefle, omfattar 35,802 tld eller 200,491 qvadratref fast mark och 0,014 qv.-mil vatten, fördelade på $39\frac{3}{4}$ mtl, deraf $27\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $10\frac{7}{8}$ frälse, taxerade till 1,144,624 rdr rmt. Socknens östra del genomskäres af Tierpsån, omkring hvilken marken är sidländ, för öfrigt finnes mest lågländig berg- och skogsmark. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels sand. — Inbyggarne, hvilkas antal uppgick 1865 till 2,040, lefva af åkerbruk, bergs- och skogsbruk samt fiske i så väl Bottniska viken som i genomflytande åar. — Kyrkan, belägen $6\frac{1}{2}$ mil från Uppsala, är nyligen ombyggd. Vid henne är tingsställe för Wesslands-Elfkarleby tingslag. Sockenbibliothek finnes. — *Walla* jerngrufva har varit bearbetad från år 1688 till 1695. Här märkas *Wesslands* och *Carlholms* bruks- och landtegendomar, med särskilda artiklar. — *Prestgården*, $1\frac{1}{2}$ mtl. — *Kaplansbol*, $\frac{1}{2}$ mtl. — *Finnersånger*, $1\frac{1}{8}$ frälse-säteri, $\frac{1}{2}$ frälse och *Holmsånger*, $3\frac{1}{2}$ frälse-säteri, lyda under Carlholms bruk, se för öfrigt dessa artiklar. *Snattrabodarne*, lastageplats för Ullfors, Carlholms och Strömsborgs bruk. — Adress: Tierp.

Wessland, masugn med manufakturverk och landtegendom, uti Wesslands socken af Örbyhus härad och Uppsala län, omkring $6\frac{1}{2}$ mil från Uppsala, $3\frac{1}{2}$ mil från Dannemora grufvor, vid Tierpsån. Redan år 1612 omtalas här ett kronan tillhörigt stångjernsbruk, som år 1647 köptes af Wellam Wervier, hvilken arrenderat bruket sedan 1632 och gjort dervid åtskilliga förbättringar. Det uppläts 1697 åt Wervierska arfvingarne emot 450 daler silfvermynt årlig rekognition till kronan; innehades seder mera af brukspatron H. G. Enander och

såldes jemte Strömsbergs bruk år 1724 till brukspatron Hans Olofsson Ström, hvilken 10 år derefter sålde verket till Carl De Geer; utgjorde sedermera en del af Leufsta fideikommiss tills efter h. exc. Carl De Geers död, 1861, detta verk jemte Strömsbergs och Ullfors bruksegendomar tillföll svärsonen, ministern grefve Baltzar Julius von Platen. — Verket förstördes helt och hållet 1719 af Ryssarne, hvarefter det återuppbyggdes 1721 och 22; men masugnen ombyggdes, och ny dambyggnad uppfördes från grunden under året 1732. Nu består verket, sedan stångjernssmidet under några decennier varit nedlagdt, af masugn, spik- och knipphammarstock, och höra dertill äfven mjölqvarn för 2 par stenar, enbladig såg och tegelbruk samt en landtegendom af c:a 12 mtl. Tillverkningen uppgifves under åren 1859—61 i medeltal af tackjern till 17,530 centn. af Dannemoramalm, 118 centn. spik; stämpeln är ett W. Årliga åtgången af kol uppgifves till 5 à 6,000 läster. Lastageplatsen är vid Snattraboda vid Wesslandsfjärden. Vid godset bodde 1863 c:a 225 personer.

Wesslingbyholm, by i Fellingsbro socken och härad af Örebro län, 3 mtl skatte, 2 mtl frälse-säteri; häraf tillhörde 1864 säteriet, beläget vid Essingeån, $^1/_2$ mil nordvest från sockenkyrkan, jemte en sågqvarn, brukspatron H. Atterling.

Wessman, *Wäsman,* sjö i Grangärdes socken i Dalarne, $1^1/_2$ mil lång och på somliga ställen 1 mil bred, uttömmer sig vid Ludvika bruk, hvarifrån vattnet, genom flera små sjöar, går in i Norra Barken. Mellan dessa sjöar är jernväg, 1,18 mil, fullbordad 1860 af ett enskildt bolag, som tillskjutit 430,000 rdr rmt; resten af kostnaden är betäckt med ett statslån på 400,000 rdr. I sjön finnes en stor ö, *Sollen,* som tillika med några smärre, *Löf-*, *Grönar-* samt *Bärholmarne,* lyder under Ludvika. Sjön får vid storm ett häftigt kastande och är då svår att befara. I biskop Rhyzelii Bront., pag. 97, anföres huru, under året 1705, eldregn fallit i närheten af denna sjö.

Westanby, by i Qvissbro socken af Edsbergs härad i Örebro län, belägen vid Svartån, $^1/_4$ mil norr om sockenkyrkan; se under socknens artikel.

Westanfors, socken i Westmanland och Norbergs bergslag, omgifves i norr och nordost af Norbergs socken, i sydost af Vester-Wåla, i söder af Gunnilbo, i sydvest af Skinnskatteberg, i vester och nordvest af Dalarne. Socknens längd i norr och söder är $1^3/_4$ mil, största bredden $1^1/_4$ mil; arealen 1,360 qv.-mil land, 0,105 vatten; hemmantalet $25^1/_4$ mtl, hvaraf $23^1/_4$ mtl skatte och 2 frälse, bebodda år 1805 af 1,669, år 1850 af 2,154 och 1864 af nära 2,200 personer, hvilket sistnämnda år hela socknens taxeringsvärde uppgick till 999,900 rdr. Årliga utsädet beräknas till 1,025 t:r, deraf 600 t:r hafra högsta utsädet. Ej längre än sedan 1811 utgör socknen ett eget regalt pastorat. Kyrkan, nybyggd 1832, ligger 9 mil från Westerås. — *Kolbäcksån* inkommer på nordvestra gränsen ur sjön Barken från Dalarne, går derefter mot sydost, bildar inom socknen sjöarna *Lilla* och *Stora Aspen* (258 fot öfver hafvet) och upptager så väl från norr som från söder åtskilliga tillflöden, såsom från Örtjernarne, Mor- och Onsjön m. fl., hvilka vattendrag i allmänhet söka sig väg genom trånga, ofta tätt bebyggda dalgångar. Endast sydvestra delen af socknen sluttar åt ett annat vattensystem, *Hedströmmens,* hvilkens båda hufvudgrenar här erhålla tillopp, Baggaån genom Dragaren, Fernavattnen genom Gäfjan. Vattenskilnaden utgöres af betydliga bergåsar. Jordmånen är i dalarna lera, uppblandad med sand, för öfrigt sand och mojord. Jordbruket kan derföre icke anses såsom hufvudnäring; men folket har någon ersättning härför i jerngrufvorna, och hyttor äro anlagda på flera ställen; men ännu flera äldre äro nedlagda, eburu anledningarne äro ganska rikhaltiga. År 1864 erhöllos här tillsammans dock endast 33,924 ctr jernmalm. Vid *Fagersta* jernbruk är ett blyertsverk anlagdt, och bereddes nämnda år 317 ctr 80 ℔ blyerts. Inom socknen finnas dessutom åtskilliga malmanledningar, som i sednare tider icke blifvit bearbetade, såsom för silfver å Svartberget, sydvest om Westanfors bruk, för koppar på flera ställen o. s. v. Flera delar af Strömsholms kanal höra till denna socken, så att härstädes är jemn ångbåtsförbindelse med Dalarne och

Mälaren. — Bland verk och gårdar anföra vi: *Westanfors* bruk; — *Fagersta,* — *Simbla* (Sembla) jernbruk; — *Melinge,* 1½ skatte, med tackjernshytta; — *Bastmora,* by med hytta. — Adr.: Norberg och Westanfors.

Westanfors, jernverk med stångjernshammare och spiksmedja i ofvanbeskrifna socken, är beläget nära intill kyrkan vid Strömsholms kanal, der Kolbäcksån utfaller i sjön Stora Aspen. Bruket anlades i början af 1600-talet, förlänades 1679 till riksådet Henrik Horn för dennes abalienerade gods Wenden i Estland, har efter 1711 tillhört brukspatronerna Hesselberg, Christiernin, Bedoire, Tottie, von Stockenström och år 1864 grossh. C. G. Åhrberg. Vid godset finnas utom nämnda jernverk, med en medeltillverkning af 4,549 ctr stångjernssmide samt 584 ctr spik, en enbladig såg, qvarn med tre par stenar och tegelbruk. År 1858 anlades en masugn, der tillverkas årligen omkring 25,261 ctr tackjern af Norbergs m. fl. malmer, och eges gemensamt af Fagersta och Westanfors bruksegare samt bergsmän. Landtegendomen till bruket består af ¼ mtl fr.-säteri Westanfors med ½ d:o ladugård samt underlydande ½ frälse, $2\frac{17}{48}$ skatte; och var alltsammans år 1864 taxeradt till 157,300 rdr.

Westansjö, masugn i Grangärdes socken, Westerbergslags fögderi och Stora Kopparbergs län, är urminnes; medeltillverkningen 1859—61 uppgifves till 19,232 ctr tackjern och 303 ctr gjutgods, stämpeln är W 2 B.; eges af fru Ch. Olausson och bergsmän.

Westansjö, ett och ½ mtl frälse i Nässjö socken, Tveta härad i Jönköpings län, beläget vid en liten insjö, är ladugård under det på andra sidan om sjön, men i Sandsjö socken af Westra härad, belägna Bodanäs säteri; gårdens egare äro omnämnda under art. Nässjö, här må dock tilläggas, att en af egarne, ryttm. Axel Johan Printzensköld, död 1760, hade en dotter, Anna Charlotta, som blef gift med bergsrådet Christian Benjamin von Schéele.

Westanå, bruks- och landtegendom uti Stigsjö, Wiksjö och Gudmundrå socknar af Södra Ångermanland och Westernorrlands län, utgöres af *Westanå* bruk, beläget i Wiksjö socken, 3½ mil från Hernösand, vid ett mindre vattendrag, kommande från Eksjön och utfallande i Mjellån, söder om bruket; *Westanå* såg med 2 ramar och 12 blad, tullmjölqvarn, tröskverk och tegelverk; *Wilola* gård med underlydande 84 seland i 6 hemman, hvaraf må nämnas *Wiksjön* eller *Gammelgården;* hela arealen är 16,569 tld, utom den till Westanå såg anslagna skogstrakt af 2,098 tld. Bruket anlades af brukspatronen Dan. Krapp, enligt privilegier af år 1744 till stålverk, vid ett vattenfall af 60 famnars höjd, genom konst fördeladt i afsatser, så att 6 verkstäder efter hvarandra drefvos genom vattnet, som faller ur den ena rännan i den andra. I medlet af 1700-talet egdes bruket af Johan Rothoff, som nedlade stålverket och förändrade det till ämneshammare. Åren 1746, 1762 och 1839 erhöllos tillökningar i smidet, som på 1840-talet med 3:ne hamrar och 6 härdar var privilegieradt till 3,150 *sktt*, men från och med 1856 är smidet oinskränkt, och har i medeltal under åren 1859—61 uppgått till 8,041 ctr stångjern, vid 2:ne franche-comté- och 2:ne tyskhärdar, 2 smält- samt 2:ne räckhamrar i 2:ne smedjor, hvaraf den ena uppbyggd år 1859, samt 272 ctr spik, 434 ctr manufakturjern och diverse smide vid manufaktursmedja med 2:ne spik- och 2:ne knipphamrar. Tackjernet köpes från Nora, Norberg och Westerbergslagen; tillverkningen transporteras landvägen till Gussjön, derifrån på pråmar till Bölen, sedan åter landvägen till Brunnesjö, derifrån på pråmar genom denna och Långsjön, till sistnämndas utlopp n. v. om Helgums bro i Säbrå socken. Smeder och arbetare med deras familjer, som af bruket hafva sin utkomst, utgöra omkring en tredjedel af socknens befolkning. Bruket med såg och qvarn taxerades 1863 till 132,000 rdr rmt. Hela egendomen har nyligen genom köp öfvergått från handelsbolaget L. Tydén & C:ni till handelshuset J. Thomson, T. Bonar & C:ni i London. — Adress: Hernösand.

Westanå, ett landtställe bredvid Ekesjö, vester om den förbiflytande strömmen, först bekant 1784, då här anlades ett kronobränneri. Sedan detta nedlagts

köptes platsen med sina ruskiga åbyggnader af en ryttm. Stålhammar, som förvandlade byggnaden till boningshus. Lägenheten egdes sedermera af öfversten m. m. S. C. von Hartmansdorff, men först den siste egaren, generalmajoren m. m. friherre E. G. Ulfsparre, † 1865, förvandlade densamma till hvad den är, en utmärkt täck villa med särdeles vackra omgifningar. General Ulfsparre donerade en del af platsen till boställe åt Ekesjö stads borgmästare och återstoden till ett lasarett för staden samt Norra och Södra Wedbo härader.

Westanå, två mantal frälse-säteri i Grenna landsförsamling, Wista härad och Jönköpings län, beläget ungefär $^1/_2$ mil söder om Grenna stad på den vestra af de bergåsar, som åtfölja Wettern på dess östra sida. Namnet förmodas också med sannolikhet ursprungligen hafva varit Westanås. I medeltiden utgjorde Westanå tillsammans med Östanå ett gods, som bar namnet Broxvik, och hvilket år 1479 nämnes såsom tillhörande Påvel Månsson Bjugg af Ulfsparreslägten. Dennes son sålde Broxvik 1523 till en borgare i Wadstena, men 1546 återkom godset i Ulfsparreslägtens ego. Såsom egare nämnes sedermera Sten Bielke år 1615. År 1641 bortbyttes godset till grefve Pehr Brahe mot andra gods i Uppland och Östergötland. På denna tid hörde hit 18 underl. hemman jemte vattenverk. Sedermera såldes detta gods till en grefve Hamilton år 1749, förmodligen densamme, som vid samma tid blef egare af Östanå. Såsom egare nämnas vidare medlemmar af slägten Klingspor, Bennet och 1778 öfversten J. Gyllensvan, som af godset, omfattande 2 mtl säteri, 13 mtl underlydande, ett pappersbruk, qvarnar med 14 par stenar och enbladig såg i Röttle ström, stiftade ett fideikommiss för sin systerson, F. L. Rosenqvist, med vilkor att fideikommissarien skulle kalla sig Rosenqvist af Gyllensvan. Sedermera hafva $7^1/_4$ mtl med kongl. tillstånd bortsålts från godset. Enligt fideikommissbrefvet voro alla bönder, mjölnare och pappersmästare under godset egna fideikommissarier på innehafvande hemman och verk, men denna rättighet har i tidernas längd blifvit upphäfd, utom för pappersbruksinnehafvaren. — Godsets egor upptaga en ganska kuperad trakt, belägna som de äro på den branta sluttningen till Wettern och på den vidsträckta bergåsens utbredda höjder, så att inegorna ligga söndersplittrade i små bitar mellan bergskullarne; ängs- och betesmark skall finnas ganska betydlig och skog till husbehof. Sädesafkastningen uppgifves till 500 t:r utom rotfrukter. Taxeringsvärdet var år 1863 för hela egendomen med underlydande 197,800 rdr. Nuvarande innehafvaren är löjtn. A. Rosenqvist af Gyllensvan. — Mangårdsbyggningen är ännu densamma, som finnes aftecknad i Dahlbergs Svecia Ant. et Hod., men förändrad till oigenkännelighet. Denna förändring gjordes af frih. R. Bennet år 1767. Professor Brunii omdöme härom (Konstanteckningar under en resa 1849, sid. 43) lyder så: »Den nya tidens småaktiga modernisering har förvandlat denna borg, ehuru ganska prydlig, till en byggnad, hvaraf konstnären har tillfälle se, huru ett stort boningshus ingalunda bör anordnas. Man har nämligen å denna urgamla byggnad bortbrutit de höga gafvelröstena med sina sirliga snerklar och spiror. Man har jemväl bortbrutit framfaçadens fyrkantiga torn, som å hvarje sida haft tvenne stora fönsteröppningar i tre rader öfver hvarandra samt en hög betäckning och öfverst en altan. I konsthistoriskt afseende skulle Westanå haft såsom ruin mera intresse än detsamma har i sitt moderniserade skick». Husets öfra våning har aldrig haft och får sannolikt aldrig fullständig inredning. — Man kan göra sig någorlunda begrepp om den grandiösa scala, efter hvilken man fordom byggde, af den tilldragelsen, att i en sal uti ena slottsflygeln 10 brudpar på en gång blifvit sammanvigda. — En egendomlig bergformation vid denna egendom torde förtjena anföras. På hundra fots afstånd i vester och 40 fot lägre än hufvudbyggnaden har bildats en liten afrundad dal, i hvilken Gyllensvanska slägten erhållit sin familjgraf, och härifrån går genom bergskedjan en ganska djup, stundom trång öppning ända ned mot Wettern, hvarvid det icke minst märkvärdiga är, att bergmassorna på begge sidor äro af alldeles olika arter.

Westbo härad, ett af Smålands större härader, utgörande sydvestligaste delen af Jönköpings län, begränsadt i vester af Halland, i nordvest af Westergötland, i norr af Mo härad, i öster af Östbo och i söder af Sunnerbo, samt omfattar 27 socknar, förenade till 12 pastorater. Arealen uppgifves vara 18,951 qv.-mil, hvaraf 1,788 vatten (eller 397,200 tld fast mark), och är fördelad på 628 $\frac{55}{96}$ mtl, (634 $\frac{31}{96}$), hvaraf 286 $^{9}/_{16}$ sk., 47 $^{1}/_{2}$ kr. och 294 $\frac{49}{96}$ fr.; frälse-säterierna äro dock blott omkring 72 hemman. Medelvärdet å ett helt mtl upptages till 16,467 rdr. Folkmängden, som 1805 beräknades till 17,694, steg 1850 till 24,740 och 1865 till 26,580 personer.

Westbo härad utgör Jönköpings läns 6:te fögderi och Wexiö stifts 9:de kontrakt. Landets vestligaste del på gränsen mot Westergötland tillhör Ätrans flodområde, skild från landets öfriga vattensystem genom en ås, som der Tveta och Mo härader sammanträffa med Westergötland inkommer i Småland och här med många afbrott går längs Westgötagränsen och slutligen når hafvet i Halland vester om Halmstad. En annan vattendelande bergås, utskjutande från Taberg, sträcker sig ifrån det hörn, der Östbo, Mo och Westbo sammanstöta, mot sydvest till Femsjö socken, der den träffar en annan ås, som åter hufvudsakligen följer gränsen mellan Westbo och Halland. Genom den nämnda bergåsen från Taberg till Femsjö delas häradet i två flodsystem, af hvilka det östra tillhör Lagan, det vestra Nissan. Det förra omfattar den nordliga och större delen af sjön Bolmen jemte dess tillopp, den lilla *Dannäsån* från sjön Fyllen på östra gränsen, *Storån* från norr, hvilken uppkommer på Taberg genom flera smärre åars sammanflöde, under flera mil utgör gränsen mellan Östbo och Westbo, derefter uteslutande tillhör Westbo och under hela sitt lopp upptager en mängd smärre tillflöden, *Lillån*, utloppet för Drafven, Flaten m. fl. sjöar, *Unneqvarnsån* från sjön Unnen och dess tillflöden (se *Unnaryd*), m. fl. *Nissaån* inkommer i detta härad från Mo och bildar här på gränsen, något öfver 1 mil, en rad af sjöar, Örerydsjön, Svalåssjön, Algutstorps sjö, Wikaresjön och Gusjön, flyter derefter mot sydvest, alltjemt åtföljd af landsvägen, den s. k. »Nissastigen», och upptager utom en mängd smärre vattendrag Anderstorpsån från östra sidan, hvilken utgör afloppet för Hären m. fl. sjöar; längre ned upptagas Norra, Mellan- och Södra Färgen. Sydvestligaste hörnet af häradet, eller den vattenrika Femsjö socken har sitt egna vattensystem, som ger upphof åt Elmåsaån eller Fyllan, hvilken sedermera utfaller i Kattegat, öster om Halmstad. — Jordmånen är i allmänhet ganska svag; öfverst ligger en tunn skorpa af mulljord, mest af förruttnad ljung, derunder sandjord, mjälljord och mojord; sällan finner man lera, aldrig mergel. Talrika mossar och kärr upptaga en areal af inemot 50,000 tld; och allt detta har dock fordom — fastän för flera tusen år sedan — varit skogar! I alla träffas stubbar och rötter på bottnen. För tre århundraden sedan funnos här stora skogar af af ek och bok, der man nu ser endast ljungfält och martallar. Sedan svedjandet till större delen upphört, bör man dock nu kunna hoppas mindre sköfling på det sättet. Ett undantag i afseende på naturbeskaffenheten utgör Dannäs lilla församling på Bolmens nordöstra strand; den har också blifvit kallad »smörklimpen i Westbo». Här finnas ännu rika bokskogar, då de försvunnit från hela det öfriga landet; på 1840-talet fanns ej mer än *en enda fur* i socknen. — Hufvudsädet är hafre, som i allmänhet lemnar 3:dje kornet, i goda år 5:te. Boskapsskötseln är föga uppdrifven; hästar äro till och med sällsynta. Getter finnas hos icke få bönder i sydvestra delen. Folket har här, såsom en författare yttrar, blifvit vant »att sofva endast fyra timmar om natten, för att eröfra hafrekakan». En vigtig binäring är i följd häraf tillverkning af jerntråd, hvilken tillika med andra produkter af husslöjd afsättes af allmogen under gårdfarihandel. En mycket besökt torgplats är *Gisslaved*. — Folkstocken har den Finvedska stammens utmärkande kännetecken, blondt hår, ofta mörkbrunt, samt i uttalet ett bredt *a*-ljud eller *aj* i stället för *e*. Ehuru temligen aflägset från Wärendstrakten, hör man äfven här Blenda och Wärendsqvinnorna berömmas i folksagan och sedan urmin-

nes tid har äfven här på de flesta ställen Wärendslagen om qvinnans arfsrätt varit iakttagen. — I häradets 6 nordliga socknar finnes sedan ett par år tillbaka en skarpskytteförening, kallad Norra Westbo frivilliga skarpskytteförening, väckt till lif hufvudsakligen genom provincialläkaren d:r Warenius och brukspatronen Crona på Gyllenfors. Häradets tingsställe är vid Ölmestads gästgifvaregård i Refteleds socken.

Westbro, ett frälse-säteri uti Bro socken, Näs härad och Carlstads län, omkring $4^1/_2$ mil s. v. från Carlstad, af 2 mtl. Gården är — enligt Fernow — uråldrig, men inga egare äro kända före början på 1600-talet, då den egdes af ståthållaren öfver Kronobergs län, Bengt Jönsson Rosenbjelke, tillhörde äfven sonen och sonsonen, hvilken sednare, general adjutant Bengt Rosenbjelke, dog 1683. Westbro har sedan troligen genom gifte och arf kommit till häradshöfding Olivecrona, som dog här 1832, hvarefter gården genom gifte kom till majoren och riddaren af Sv. Ord. G. A. Lilljehöök; egdes slutligen 1857 samt ännu 1865 af Sv. Mattsson och P. A. Nilsson. Säteriet, med 120 tunnor vår-, 33 tunnor höstsäd, skog till husbehof, taxeras till 100,000 rdr rmt, underlydande äro 15 torp, folkmängd 114.

Westby, *Wässby,* en egendom uti Hofby socken af Kinnefjerdings härad och Skaraborgs län, af 1 mtl frälse, beläget $^3/_8$ mil från Lidköping, vid ån Lidan, är åtminstone sedan 1812 bebygdt för ståndspersoner och försedt med artificiela ängar; tillhörde 1833 grosshandl. O. Bredbergs arfvingar i Göteborg, 1864 grefve C. G. Lövenhjelms arfvingar, hvilka derunder brukade $1^1/_4$ frälse Östby, $^1/_8$ skatte Hoby, $^1/_7$ skatte *Byxorna.* Hela godsets folkmängd uppgifves till 112 personer; hufvudgårdens tax.värde är 36,500 rdr rmt.

Westegård, *Westgård,* ett mtl skatte i Östra Emterviks socken, Frykdals härad och Carlstads län, vid sjön Fryken, med ångbåtskommunikation mellan Frykstad och Thorsby. Stället har den märkvärdigheten att vara födelseort för Claës Gustaf Myrin, känd genom sina anmärkningar öfver Wärmlands och Dals vegetation, intagna i Wetenskaps-Akademiens Handlingar, och hvilka (efter Biografiskt Lexikon) utgöra en växtgeografisk afhandling, som utgör den bästa topografi vi ega öfver dessa landskap; född år 1803, † 1835. Växten Parmelia Myrenii, som växer bland de af honom så högt älskade norska fjellarne, förvarar minnet af hans namn. — Hemmanet taxerades 1863 till 19,800 rdr och hade samma år två egare.

Westerbergslags fögderi af Stora Kopparbergs län, gränsande i öster och söder till Örebro och Westerås län, utgöres af socknarne Norrbärke och Söderbärke med Malingsbo kapell, Grangärdes med Ludvika kapell, innefattande, enligt 1863 års mtls-längd, $173\frac{1071}{1280}$ mtl skatte, $7\frac{205}{268}$ mtl krono (Hahr uppgifver blott $148^5/_8$ mtl), på 322,891 tld fast land, hvartill komma 3,547 qv.-mil sjöar och vattendrag. Dessa gå ej åt Dalelfven, utan söderut, hvaraf man finner, att landthöjden och vattendelaren går norr om sjöarne Wessman och Barken samt skiljer fögderiet från Dalelfvens däld. De få uppgifter man har om Westerdalarnes forntid öfverensstämma alla deruti, att denna bygd redan i hednatiden varit bebodd, hvilket äfven bestyrkes af gängse sägner om hedningar och jättar som här lefvat. Wester-Dalarnes befolkning, uppgående till omkring 21,900, hufvudsakligen bestående af Svenskar kring Storelfven, af Finnar i bergsbygderna vesterut, samt Lappar, kringströfvande i skogarne, utmärker sig genom en djup och lätt sårad frihetskänsla samt oförfäradt mod, mycken ärlighet och renhet i seder, jämte troget vidhållande af förfädernas sedvanor (hvilket dock ej öfvergår till envishet i likhet med befolkningen t. ex. i Mora) samt berömlig sparsamhetsanda, utan att förhindra utöfvandet af gammal nordisk gästfrihet. Föga förfarna i bokliga värf, äro de i stället så mycket skickligare i boskapsskötsel och jordens häfdande samt i flera handaslöjder så utmärkta att få kunna med dem mäta sig; detta sednare torde väl egentligen ha afseende på Österdalsfolket, då i allmänhet blott främmande produkter föras af Westerdalsfolket till salu. Bergsbruket är dock hufvudnäring. Den odlade jorden uppgifves till 13,878 tld, naturliga ängen

till 28,282 tld. Af verk och lägenheter finnas 35 finn-, 33 nybyggen, 35 bergsmanshamrar, 67 bergsmanshyttor, 37 fäbodevallar, 211 qvarnar. All fast egendom tax. 1863 till 11,742,900 rdr rmt. Statsbidragen uppgå till cirka 51,920 rdr. Fögderiet är roteradt under Westmanlands regemente. I äldre tider hafva Wester-Bergslagen och Wester-Dalarne varit under ett fögderi, äfvensom, det förstnämnda intill år 1614, hört under ståthållaren i Westerås; tillsammans utgöra de en domsaga. Westerbergslagen indelas i 3 tingslag.

Westerdals fögderi af Stora Kopparbergs län, gränsande i vester till Norge och Wärmland, i söder till Örebro län, i öster till Westerbergslags och Säters, i öster till Ofvan- och Nedan-Siljans fögderier, utgöres af socknarne *Floda, Säfsnäs, Näs, Jerna, Appelbo, Lima* med Transtrands kapell, *Malung* med Ytter-Malung och Öija samt Tyngsjö kapeller, upptagande på en längd af högst 20 mil och 6 mils bredd en areal af 1,409,293 tld fast mark, fördelad i 459 Dalkarlshemman eller $119^3/_4$ mtl, dessutom upptages 2,683 qvadratmil af vatten. Marken består till stor del af berg, skogar, myror och grusbackar, men blir jämnare och bördigare i närheten af Wester-Dalselfven, som efter längden genomlöper den dal, som upptager hela fögderiet, hvilket åter skiljes från Finnmarkerna genom den bergssträckning, som från Fjellen gå ner efter vestra sidan af Dalelfven, alla vattnen gå härifrån åt Clara elf i Wärmland. Åkerbruket lider ofta skada af frost i anseende till landets höga läge och närheten till fjellen; ett vigtigt näringsfång är timmerhygget som flottas på sjön Runn till Falun. Endast 9,175 tld uppgifvas vara odlad jord, 30,575 tld naturlig äng. Af verk och lägenheter finnas 37 finn-, 13 nybyggare, 208 oskattlagda, 14 skattlagda qvarnar. All fast egendom är tax. till 4,821,048 rdr rmt. Inbyggarne, hvilkas antal uppgår till cirka 23,600, beskrifvas till lynnet mycket lifligare än dess grannar i Öster-Dalarne. Gränsskilnaden mellan Öster- och Wester-Dalarne bestämdes år 1632 (se Hülphers Resa i Dalarne år 1757, sid. 246). Fögderiet innefattar 4 tingslag.

Westerbotten, landskap i Norrland, mellan Lappmarken och Bottniska viken, med Hörneån till en del gräns i söder mot Ångermanland, och med Muonio elf till gränslinie i norr mot Finland. Det är beläget mellan 63 och 70 graders polhöjd, den största af rikets provinser då Lappmarken derunder inbegripes, och indelas i Westerbotten, vester om Bottniska viken, och Norrbotten, nordligare delen af landet. Vägutsträckningen norrut från gränsskillnaden mot Ångermanland utmed Bottniska viken och derifrån uppåt riksgränsen mot Ryssland till Torneå Lappmarks gräns, uppgår till några och 80 mil. Det med landskapsnamnet Westerbotten betecknade, nedanom Lappmarksgränsen belägna, landet upptager något öfver 400 qvadratmil; för öfrigt hänvisas till artiklarne om dess båda län: Westerbotten och Norrbotten.

Westerbottens län, omfattande södra delen af landskapet Westerbotten, nordöstra delen af Ångermanland, Åsele och Umeå Lappmarker, gränsar i söder mot Ångermanland, i öster mot Bottniska viken samt i norr och vester till Lappmarkerna. Landet är närmare hafskusten i allmänhet slätt; genomskäres af flera elfvar och en mängd mindre vattendrag samt består till en stor del af sandhedar, mossar, myror och insjöar. Jemnast är det i södra delen och helt olika det angränsande Ångermanland, der stora bergsträckningar vidtaga. Längre upp från hafskusten blir landet mera bergigt med kärr och stora skogar. Jordmånen är i allmänhet mager, består af mer och mindre stenbunden sandjord samt sandmylla. Vid elfvarne samt omkring grunda sjöar är sandjorden blandad med lera eller lermylla. — Den betydligaste fjellmassan, *Kölen*, sträcker sig från Jemtland norrut, mot Piteå lappmark, — vidare märkas: *Stöttingsfjell*, som utgör gränsen mellan Umeå och Åsele lappmarker, — *Wardsfjell* och *Gardekfjell* i Umeå lappmark samt *Arvasfjell* på gränsen mellan Umeå och Piteå lappmarker. Mellan dessa bergåsar äro stora slätter, hvilka dock till största delen upptagas af kärr och mossar eller långa fjellsjöar, så att minsta delen är tjenlig till åker. Från Kölen nedströmma flera elfvar och mindre vattendrag, hvilka alla utfalla i hafvet. *Umeå* elf, som är aflopp åt det ansenliga vattendraget Juktån, — *Windel*-elfven, som

är Stora Windelens aflopp, upptager Laiselfven samt förenar sig, 2 mil ofvanför staden Umeå, med Umeå elf, — *Skellefteå* elf, som utgör Stor-Avans utlopp, m. fl. De största sjöarne äro *Kultsjön, Marssjön, Stor-Uman, Storavan, Udjaur* och *Hornavan*. Klimatet är, i anseende till landets ringa höjd öfver hafvet, mildare än i en stor del af det öfriga Norrland. Större delen af kustlandet ligger mindre än 300 fot öfver hafvet. — Länets areal uppgifves till 517,401 qv.mil, deraf 40,331 qv.mil insjöar, eller 11,040,762 tld fast mark, deraf odlad jord 50,393 (år 1810: 10,700 tunnl.) och naturlig äng 232,450 tld, fördelade på 905 1/40 mtl (eller 930 mtl, deraf 289 i Lappmarken enligt femårsber. 1855—60). År 1804 uppgafs arealen till 668 qv.mil (inber. Pite lappmark) med 660 mtl och 32,580 personer. Af arealen voro år 1860: 392,187 tld utdelade till hemmans och nybyggen, 542,975 tld kronan behållne. Folkmängden, som år 1860 utgjorde 69,229 personer, uppgick 1865 till 87,880.

Westerbottens inbyggare äro ett resligt och starkt folk, härdadt och arbetsamt. De äro till lynnet allvarsamma och fördraga tåligt mödor och besvär, derjemte oförsagda och modiga. De ha i allmänhet fallenhet för renlighet och sedlighet, hafva böjelse för handel och byte samt äro kunnige i hvarjehanda handtverk. Lefnadssättet är enkelt och sparsamt, dock äro de, isynnerhet qvinnorna, benägna för yppighet i klädedrägt. Den förmögne bonden sätter en ära i att ha vackra byggnader, goda hästar och snygga åkdon, är sjelfständig och mån om sin frihet. Ett för de norrländska länen gemensamt bruk att gifva t. o. m. 3 à 4 år gamla barn modersmjölken synes bekomma dem rätt väl. — Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogshandtering och bruksrörelse; som binäringar nyttjas salpeter (år 1860 tillverkades och inlöstes för kronans räkning 1,440 centner med 64,840 rdr) och pottaskeberedning, tjärbränning, fiske (isynnerhet af lax och strömming), jagt samt väfnad, handel och sjöfart. Åkerbruket, oaktadt sednare tiders framsteg, befinner sig dock ännu på en föga upphöjd ståndpunkt. Allmogen vidhåller i allmänhet förfädrens vana att årligen beså samma åker med enahanda sädesslag, utan omvexling, ehuru på nedra landet och i närheten af städerna, en del jordbrukare infört ett slags vexelbruk, så, att af den gamla åkern en del igenlägges till gräs, under det att upplöjda lindor och nyodlingar i stället gödslas och besås med säd, för att sedan i sin ordning igenläggas, men något egentligt cirkulationsbruk, med omvexling af sädesslag och foderväxter, är här i länet endast å ett eller annat ställe infört. Hufvudsädet är korn, dernäst odlas potatis, råg, blandsäd, af vårråg och korn, samt obetydligt hafra. I södra delen af länet ha lyckade försök gjorts med vår- och hösthvete. Potatesodlingen är i tilltagande, hvaremot odling af rofvor och andra rotfrukter endast på få ställen förekommer. Lin odlas nästan endast i södra delen af länet, och hampa, ehuru obetydligt i de norra socknarna. Årliga utsädet beräknas till 156,000 kubikfot korn, 11,000 råg, 10,500 blandsäd, 2,600 hafra, 10 hvete, 20 ärter och 120,000 kubikfot potatis samt 2,000 *lll* lin och hampa. I goda år anses sädesskörden fullt tillräcklig för länets behof; men den merändels tidigt inträffade nattfrosten förstör ofta skörden. Trädgårdsskötsel idkas endast i städerna och af ståndspersoner på landet. — *Boskapsskötseln*, länets uråldriga hufvudnäring, idkas med fördel. Foderbrist förekommer sällan, men då dåliga höår inträffa, måste någon del af boskapen nedslagtas. I åtskilliga trakter, särdeles kustlandet, är brist på sommarbete, och boskapen måste föras till fäbodställen; sedan åker- och hö-grödan blifvit afbergad, släppas kreaturen ofta på bete å åkrar och lindor. Nästan öfverallt i lappmarken utsläppas hästarna vid sommarens början på bete å allmänningen och återhemtas vid sommarens slut. Ehuru allmogen för eget behof använder en stor del af ladugårdens afkastning, afyttras icke obetydligt till andra orter och i länets städer. Antalet underhållna kreatur, nära fördubbladt sedan 1810, utgjorde 1860: 8,244 hästar, 1,683 oxar, 33,581 kor, 8,888 ungnöt, 44,414 får, 5,726 getter och 5,380 svin. Renskötseln är Lapparnes hufvudsakliga näringsfång och afyttras af dem renkött och skinnvaror till icke obetydligt värde. — Skogarne bestå hufvudsakligen af gran, tall

och björk. De äro antingen allmänningar, anslagne till kolning för jernverken och till huggning af stockar för sågverksegare, mot så kallad stubböresafgift, — skatteskogar, som gemensamt egas af alla hemmansegare i ett byalag, — eller, i anseende till afståndet från flottbara vattendrag, odisponerade och kronan förbehållna skogsmarker. Nära kusten äro skogarna mycket medtagna, så att allmogen på några ställen icke blott lider brist på byggnadstimmer, utan äfven har knapp tillgång på ved och gärdsel. Längre inåt landet är ännu rikedom på skog, dock i allmänhet ej så stor med afseende på duglighet, som mången föreställer sig. Den har ock mycket lidit af skogseldar, hvilka ej sällan uppkommit genom oförsigtighet vid svedjande, tjärubränning (som 1861 var betydlig) och pottaskebränning. Skogen användes förnämligast till bjelkar, bräder och plank. Vid länets 37 finbladiga och 46 grofbladiga sågar har brädtillverkningen de sednare åren bedrifvits med liflig verksamhet. Under år 1860 utskeppades till utrikes orter: 180,301 tolfter bräder och 41,750 tolfter plank, 27,417 bjelkar och 79,028 st. sparrar m. m. Ved försäljes äfven härifrån, men lemnar föga behållning, sedan upphuggnings- och transportkostnaderna blifvit afdragna. Till skogens försvagande bidrager jemväl, i icke ringa mån, tillverkningen af handsågade bräder, hvarmed allmogen i skogstrakterna sysselsätter sig och utgör en lönande binäring. — Bergsrörelsen är af föga betydenhet; inom länet finnes ingen grufva, som bearbetas, men trenne masugnar, vid *Olofsfors*, *Hörnefors* och *Robertsfors* samt sex jernverk, nemligen: *Olofsfors* med derunder lydande *Klöse* och *Holmfors* hamrar i Nordmalings socken, *Hörnefors* i Umeå socken, *Säfvar* och *Johannisfors* i Säfvar socken samt *Robertsforss* och *Fredriksfors* i Bygdeå socken. År 1860 exporterades från dessa verk 20,669 ctr stång-, 58,86 knipp- och 55,98 ctr manufakturjern. Vid alla dessa bruk och masugnar sysselsattes samma år tillsammans 564 arbetare. För öfrigt finnas inom länet 1 gjuteri, 1 harts-, terpentin- och limkokerifabrik, 2 ölbryggerier, 1 ångbränneri, 1 tobaksfabrik, 2 glasbruk samt flera mindre kalkugnar och tegelslagerier. — Handel och sjöfart. De flesta varuutbytena inom länet bestå, å ena sidan af skogs- och ladugårdsprodukter, fogel, lax, strömming samt å den andra af salt, spanmål, bränvin, tobak, specerier, kramvaror och diverse lyxartiklar m. m. Marknader hållas, förutom i städerna, årligen i 8 kyrkobyar. Sjöfarten i hamnarne inom länet är liflig, afser förnämligast export af trävaror till utrikes orter, och bedrifves hufvudsakligen af norska och utländska fartyg, men ett jemförelsevis ringa antal svenska. Antalet af segelfartyg för inrikes sjöfart har, sedan ångbåtstrafiken på Norrland började, småningom förminskats. Kusthamnar inom länet finnas många, såsom Bjuröklubb, Bureå, Kallviken, Byviken, Bredskär m. fl.

Länet har endast 2 städer, Umeå och Skellefteå, taxerade till 1,855,900 rdr rmt; hela länets uppskattningsvärde är 8,149,780 rdr rmt. Allmänna bevillningen utgår med c:a 34,470 rdr rmt. Af öfriga stats- och kommunala afgifter utgår salpeterhjelpsmedlen med 81,000 rdr, för undervisningen 14,000 rdr, för fångvården 12,000 rdr, för fattigförsörjningen 58,200 rdr, för militiæ-staten (inber. afgiften för beväringen) 48,000 rdr, 4,650 rdr i skogsplanterings-, 6,600 i landstings-, 65,800 i undsättningsmedel, 374 rdr såsom lånemedel för odlingsföretag. — *Indelningsverket.* Af militär underhåller länet 4 kompanier (478 man?) Westerbottens fältjägare, utom befäl och spel, tillhörande 5:te militär-distriktet. Mötesplatsen är Gumboda hed, 7 mil från Umeå. Länet har 3 postkontor, nemligen i städerna Umeå och Skellefteå samt i Ånäsets by af Nysätra socken, 2 postexpeditioner samt 13 poststationer. Trenne telegrafstationer, i Umeå, Skellefteå och Nordmaling. Derjemte äro inom länet anställda 1 förste och 1 andre landtmätare samt 7 kommissions- och 4 vice kommissionslandtmätare, och sedan 1857 — förut fanns i detta skogrika landskap icke någon skog- och jägeribetjening — 1 jägmästare, 2 öfverjägare och 6 skogsuppsyningsmän, hvilket antal 1866 blifvit ökadt med 4 öfverjägare och 9 skogsuppsyningsmän, sedan Nordmalings och Bjurholms socknar jemte Åsele lappmark, Fredrika, Dorothea, Wilhelmina socknar blifvit skilda från skogsinspektörens i Norr- och Westerbottens läns tjenstgöringsdistrikt. Fem provincial-

läkare äro stationerade i länet, hvaribland en i Lappmarken, dessutom 1 stadsläkare i Umeå samt 1 regements-läkare vid Westerbottens fältjägarecorps, barnmorskor i alla socknar, 1 länsdjurläkare. Fyra apothek finnas. Inrättningar för sjukvården äro 1 länslasarett och kurhus. Folkskolor finnas i alla länets socknar, derjemte äro i Lappmarken treune missionsskolor samt en på enskild donation grundad skola inrättade. I Umeå stad finnes ett högre elementarläroverk. Sedan 1858 finnes landtbruksskola i Yttertafle by, $^3/_4$ mil från Umeå. Bland öfriga allmänna och kommunala inrättningar märkas: 4 fattighus (fattighjonens antal uppgår till 2,715 personer), 1 Nödhjelpskassa i Skellefteå stad, åtskilliga Rotebesparings- och Invalidbeväringskassor samt en Sjömanshuskassa i Umeå stad, — en brandstodsförening för försäkring af fast och lös egendom (försäkrade till 4,918,910 rdr rmt), — åtskilliga sockne- och distriktmagasiner, — 1 filialbank och 2:ne sparbanker och slutligen länets hushållningssällskap.

Westerbotten har, för sin aflägsenhet, länge varit bland de minst bekanta landskap i riket. I äldre tider kallades det Ymes, — Utmaland eller Hunaland och skall fordom lydt under Jättahems konung. Kallas nu Westerbotten till skillnad från det på andra sidan om samma vik häremot gent öfver liggande Österbotten. Några anse Lappar varit ortens första bebyggare, men af ett mägtigare folk drifna från sjökanten upp mot fjellen. Till landets förkofran torde de här ryktbara Birkarlar isynnerhet bidragit. Antingen landet haft egna regenter eller varit utan öfverhet, till dess Uppsala konung här begynte uppbära skatt, har det först efter christna lärans införande småningom börjat tilltaga och vid reformationstiden blifvit mera ryktbart samt slutligen efter städernas anläggande i Gustaf II Adolfs tid, vunnit vidare tillväxt. — Westerbotten har i äldre tider, gemensamt med det öfriga Norrland utgjort ett höfdingedöme. Sedan landshöfdingedömen indeltes utgjorde Westerbotten i början med en del af Österbotten ett särskildt län; men 1669 blef detta landskap jemte Lappmarken ett afskildt län. Under Uppsala erkebiskopsdöme räknades Westerbotten, så väl som de andra delarne af Norrland, till år 1647 och utgjorde då 2 prosterier. — De Norrländska provinsernas vapen är en ledning för deras näringsfång; Westerbottens vapen, en ren, visar oss Lapparne fordom ströfvande längre söderut; det innehåller äfven inskriften: Deo, Regi et Patria Omnia. — Bland märkliga ställen i länet förtjenar nämnas, *Ratan*, hamn vid Bottniska viken, märkvärdig för expeditionen mot Ryssarne år 1809 samt *Säfvar*, äfven bekant sedan kriget samma år, se dessa art. Före nämnda två slag föreföllo året 1808 strider med Ryssarne vid *Holmön*, *Ostnäs* udde, *Degernäs* och *Obbola* byar, hvarefter Umeå besattes för kort tid af Ryssarne, sedan följde den nesliga konventionen i Kalix. — Länet lyder i juridiskt hänseende under Svea hofrätt och innehåller 3 domsagor med 10 tingslag och 10 tingsställen. I administrativt hänseende indelas länet i 3 fögderier, Westerbottens 1:sta, Westerbottens 2:dra och Lappmarkens fögderi, med 21 länsmansdistrikt, samt hör i ecklesiastikt hänseende till Hernösands stift och indelas i 5 prosterier, 19 pastorater samt 24 socknar och kapell.

Westerbottens läns indelning åskådliggöres närmare af följande tabell.

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Omkr. $\frac{47}{51}$ af *Bjurholm*, *Nordmaling.*	Nordmalings och Bjurholms socknars tingslag.	Å kyrkovallen vid Nordmalings kyrka.	
Wännäs, *Säfvar*, Holmö kapell, *Umeå landsförsamling* med Hörneforss och Strömbecks bruk.	Umeå sockens tingslag.	Å vestra backen nära Umeå landskyrka.	
Degerfors.	Degerforss sockens tingslag.	I Degerforss by.	
Sorsele, *Stensele* med Tärna kapell, *Lycksele* med Örträsks kapell, omkring $\frac{4}{51}$ af *Bjurholm.*	Lycksele lappmarks tingslag.	Vid Lycksele kyrka.	Westerbottens läns södra domsaga.

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Åsele, Dorothea, Wilhelmina, Fredrika, omkr. $\frac{2}{37}$ af Tåsjö, omkr. $\frac{2}{189}$ af *Anundsjö,* omkring $\frac{3}{54}$ af *Bjurholm.*	Åsele lappmarks tingslag.	Vid Åsele kyrka.	
Bygdeå, Robertsforss bruksförsaml.	Bygdeå sockens tingslag.	Invid Bygdeå kyrka.	
Nysätra.	Nysätra sockens tingslag.	I byn Nybyn.	Westerbottens läns mellersta domsaga.
Löfånger.	Löfångers sockens tingslag.	Vid Löfångers kyrka.	
Burträsk.	Burträsks sockens tingslag.	I byn Gammelbyn.	
Skellefteå, Ytterforss bruksförsamling, *Norsjö,* Jörns kapell.	Skellefteå och Norsjö socknars tingslag.	I byn Sunnanå.	Obs. Jemte sistn. tingslag hör till Westerbottens läns Norra domsaga äfven den i öfriga hänseenden till Norrbottens län hörande Piteå Lappmark.

Westerby, ett mtl frälse-säteri uti Wårdnäs socken af Kinda härad och Linköpings län, omkring $2^1/_2$ mil från staden Linköping, består af 4 mantal. — Mangårdsbyggnaden har ett angenämt läge på ett högt och fritt ställe vid Stångån. Westerby gård köptes 1383 från Nils Skata af Bo Jonsson; sedermera är ingen egare känd före 1683, då den kallas kongl. r. Gustaf Kurcks säteri af 4 allodial-frälse, temligen väl bebygdt; egdes år 1700 af grefve Dalbergs måg, öfverste J. C. Beijer, 1726 af dennes måg, lagman J. Franck; köptes från honom af general-major friherre W. R. Stackelberg; kom genom byte till general-major A. Horn, och genom köp omkring 1760 till friherre Germ. Cederhjelms enka A. M. Lewenhaupt; egdes med en mängd underlydande hemman intill 1841 af slägten Cederhjelm; ärfdes n. år af grefve von Saltza, som sålde godset 1852 till grefve Falkenberg på Brokind; taxeringsvärdet år 1863 var 110,000 rdr rmt. I följd af donation af år 1820 utgå årligen af Westerby 50 t:r spannmål till understöd för adliga enkor och barn inom Linköpings stift.

Westerby, by med poststation, gästgifveri, masugn, tegelbruk m. m., se Söderbärkes socken i Dalarne; 281 inbyggare, inberäknadt Westerhyttas, hvaraf 93 bönder, 107 arbetare, 65 ståndspersoner; vid masugnen, som eges af bergsmän, ha i medeltal under åren 1859—61 tillverkats 13,354 centner tackjern; stämpeln utvisar W 74 B.

Westerbyholm, f. d. *Westerby,* två mtl frälse-säteri uti S:t Johannis socken, Lösings härad af Linköpings län, $^3/_4$ mil från Norrköping, med naturskönt läge vid Motala ström, utgör med derunder afhysta 2 mtl rå och rörshemmanen Melby, en egendom med 660 tlds egorymd. Åbyggnaderna äro till större delen nybyggda. — Äldsta kända egare har varit Joachim Björnsson, väpnare 1487; sedermera har godset tillhört åtskilliga af slägterna Somme, Gylta, Natt och Dag, landshöfd. Ivar Nilsson Natt och Dag, död 1651; såldes 1730 efter öfverste Sten Arfvidsson Stures död af enkan Hedv. Piper till krigsrådet Joh. Adelsvärd; egare i sednare tider ha varit, utom den under socknens beskrifning omnämnde Chr. Eberstein, J. G. Norstedt, frih. G. A. Stjerneld 1853, öfveringeniör Alreik, som köpte godset år 1864 för 118,000 rdr rmt. Efter hans död har Reuterskiöldska barnhusdirektionen dispositionsrätten, och heter det, att afkastningen skall tillfalla dels Reuterskiöldska hittebarnshuset i Norrköping, dels räddninghemmet för vanartade gossar i Östergötland, dels räddningshemmet för vanartade flickor i Norrköping och dels lazarettet i Norrköping för underhållande af visst antal sängar för obotligt sjuka. Af förut uppgifna areal äro 248 åker; årliga skörden uppgifves till cirka 1,000 tunnor säd, förutom rotfrukter; ansenligt fiske hör till godset.

Westergarn, socken på Gotland, hörande till Södra häradet, är belägen $2^1/_2$ mil s. s. v. från Wisby, vid hafvet; areal 2,314 tld (= 12,958 qv.ref) och 0,007 qvadratmil vatten; $6^3/_8$ mtl; cirka 390 inbyggare. Jordmånen är sand och på skog ringa tillgång. Nyligen hafva Wisby borgare erhållit tillåtelse, att här idka

försäljning i öppna bodar; härvarande hamn med trenne inlopp af 5 till 8 famnars djup anses såsom särdeles tjenlig till nödhamn, till följd af sitt läge längst ute vid hafvet af alla hamnar på Gotlands vestkust, och är längst isfri af dem alla till följd af den starka strömmen mellan *Utholmen,* der fyr uppfördes 1859, och den ytterst utskjutande redden af Westergarnslandet, kallad *Skansudden* (namnet synes angifva, att der varit anbragt en befästning till försvar för Westergarns hamn-inlopp). — Socknen är annex till Sanda pastorat. Kyrkan, belägen $1/2$ mil från moderkyrkan, är den enda på Gotland, som består af ett fyrkantigt skepp utan chor, torn och sakristia, men som har ett enda stort korshvalf, bestående af åtta kupoler. Lemningar efter ett kastell finnas. Under året 1509, innan Lübeckarne uppbrände norra delen af Wisby stad, föreföll här mellan dem och Gotländingarne en strid, der väl de förra blefvo segervinnare, men lemnade på valplatsen 1,000 man; af Gotländingarne stupade 800. Förut på 1400-talet var Westergarns hamn äfven utsatt för fiendtligt besök, då konung Christian lade in här med en mängd skepp, hvarifrån lifsmedel, folk och vapen fördes upp till Wisby slott, hvarefter staden angreps nattetid svikeligen tvärtemot ingången förlikning. Gårdar: Pastors annexhemman $1/2$ mtl; större byar äro *Store Majrids* $2^3/_8$ mtl; *Ammor* 1 mtl; *Krono Landtholmen* är skattlagd under Wisby slotts ladugård. — Adress: Wisby.

Westergård, se Zireköpings socken.

Westergård, hvartill flera af ätten Lilljesparre af Fylleskog skrifvit sig, har troligen varit Asa, 1 mtl fr.-säteri (se den art.), som fordom kallades Westregård.

Westergården, egendom uti Eriksstads socken af Sundals härad och Elfsborgs län, omkring 3 mil från Wenersborg, består af 1 mtl frälse-säteri och underlydande $1/4$ rå och rör, $1/_{10}$ mtl *Göbyn,* $2/_{39}$ mtl i *Hamnekärr.* Westergården har tillhört Sigvard Kruse, som 1562 hade i förläning all krono-tionde af Walbo härad samt årliga räntan af Nordmarken; efter Måns Kruse, som var egare af gården 1577, har den tillhört åtskilliga af medlemmar af slägterna Styfvert, Rosenholm, Scheding, Gantzell, von Mentzer och Schulzen, sedan 1838—1865 kronofogden G. Forsell på bostället *Eckerud,* som uppfört manbyggnaden 1855. Hr Hedendahl, föreståndare för länets landtbruksskola, som hitflyttades 1864 från Dagsholm, har nu mer inköpt egendomen, hvartill höra 520 tld åker och äng; tax. till 105,300 rdr, deraf 75,200 rdr för säteriet, som är extra roteradt till 18 dalers taxation under roten № 37.

Westergötland. Landskap i Göta rike, omgifvet i n. af Nerike och Wärmland, i n. v. af Wenern, i v. af Dal, Bohuslän och Kattegat, i s. v. och s. af Halland, i ö. af Småland och Wettern, i n. o. af Nerike, mot hvilket landskap skogen Tiveden utgör gränsen, upptager med en längd af omkring 20 och en bredd af 16 mil en areal af 3,379,832 tld fast mark och 9,352 qv.mil vatten. Den odlade jorden uppgifves till 595,878 tld, den naturliga ängen till 353,411 tld. Norra delen af landskapet är, med undantag af Tivedens skogsbygd, hvilken skjuter ned mellan sjöarna Skagern och Unden samt sedermera i en smal ås fortsätter utefter Wetterns hela vestra kust, i allmänhet flackt, ehuru de märkvärdiga Westgötabergen (se denna art.) här höja sig upp öfver jordytan. I denna del af landskapet, hvilken hufvudsakligen tillhör Skaraborgs län, befinnes den egentliga Westgötaslätten, som innefattar *Falbygden* och sagta sluttar ned mot Wenern. Gränsen mellan detta län och Elfsborgs, i sydvestra Westergötland, består i en vidsträckt massa af kala, låga berg, ödsliga ljunghedar och flacka torfmossar, med en betecknande benämning kallade *Svälterna.* Trakten utmed Wetterns strad kallas *Guldkroken.* Jordmånen på den vidsträckta slättbygden består i allmänhet af god lerjord, uppblandad med växtmylla och bördig genom sin kalkhalt. Bergstrakterna innehålla vidsträckta sandhedar och moar. Skogarne, utgörande 12 kronoparker, jemte åtskilliga till enskilda personer upplåtna allmänningar, bestå mest af tall och gran, der och hvar blandade med björk, asp och andra trädslag. Skogen är i allmänhet vanvårdad, men tillgången på ved och timmer ännu tillräcklig för behofvet. Landskapet, hvars hela

befolkning år 1865 uppgafs till 535,000 individer, är deladt mellan tre län, Skaraborgs, Elfsborgs och Göteborgs (till det sistnämnda höra Säfvedals, Askims samt Vestra och Östra Hisings härader), till hvilka vi hänvisa för vidare detaljer.

Westgötarne synas ursprungligen hafva bildat ett eget rike, helt och hållet oberoende af Svea riket, och bland dess konungar tala sägner och forntida minnesmärken om den fridsälle konungen Hunding, som slöt ett fast vänskapsförbund med den krigiske Hading, hvilken i strid på någon af Westergötlands hedar dödat konungarne Svipdager och Asmund; trofastheten, hvarmed förbundet hölls, blef ett mål för beröm och lof i alla tider och ännu till en visa, mycket sjungen i Sverige, se Afzelii Sagohäfder, I Band. sid. 60—63, vidare nämnas en *Gaute*, en *Götrek* och dennes söner *Rolf*, som till gemål vann sköldmön Thorborg, Uppsalakonungen Eriks dotter, samt *Kettil;* vidare *Erik*, Rolfs son, och *Algöte*, hvilken innebrändes af Ingjald Illråda, som lade Westergötland under Svea-väldet. Till detta rike har landet sedan alltid hört, men likväl gifvit hela det samlade riket en konungaätt, den Stenkilska. Bland märkliga män, som bott i detta landskap må nämnas den mycket ansedde odalbonden Skoglar Toste, fader till Sigrid Storråda, Erik Segersälls drottning och till Ulf Jarl den Gamle, om hvars dygder folket i byn Hofstena vid Billingen ännu vet att tala; hans minne förvaras ock i namnet Ulf Eke, såsom lunden vid hans grafhög kallas. Hans son var Ragvald Jarl, som blef fader till Svearnes konung Stenkil. Westgöta-lagmannen Emund den rike i Skara, stamfader för Bondeätten, var ock från Westergötland, och hafva konungarne af Westgöta-bondeätten sin lägerstad i sin hembygds förnämligaste kloster, Warnhem.

Efter Liljegrens uppgift skall provinsen innehålla 88 runstenar № 1325—1413 i hans urkunder, runristningar å 8 kyrkoklockor, 5 kyrkodörrar och å 19 grafstenar, 11 runstoder m. m.

Vi tillåta oss till sist intaga följande ur ett bidrag till svenska odlingens historia, af Olof Eneroth. »Westergötland är en bygd af gammal odling. Kristendomen blef der lagligen kyrkfäst förr än på något annat ställe i Sverige. Det var vid foten af Kinnekulle Olof Skötkonung lät döpa sig. Det var från Husaby kyrka den lagfästa kristendomen första gången ringde sin frid öfver landet och dess odling. Oroliga och krigiska, såsom tiderna då voro och länge måste förblifva, byggdes väl kyrkorna i början på de små rödjorna bland de ännu stora och täta skogarna såsom små fästen, hvari friden måste med svärd och båge försvara sig. Men friden segrade omsider, och Westergötland ljusnade alltmer till ett fridens land. Odlingen segrade alltmer öfver vildheten. Warnhems herrliga kyrka restes öfver de gamla krigiska kungarnes multnade ben i den nya form, som konsten gaf den genom Magnus Gabriel de la Gardie. Och så drogo odling och konst fram, rödjande och byggande, århundraden igenom.

De göra så ännu. Men med andra tider andra seder. Skogarne hafva glesnat, försvunnit, och öfver allt från kullarne der ser man leende taflor af en odling, hvaruti man så gerna vill tänka sig lyckan bofast. Kyrkorna se väl stympade ut, Skaradômen allramest, och kring Husaby råder mest grafvens tystnad. Men fälten deromkring blifva allt rikare och rikare. Kring de små landtgårdarna slår friden ut i uppväxande lummiga dungar.

Hvarje särskild bygd, sedd från en sådan synpunkt som den vi här valt, är en historietafla. Gamla kyrkor och nyare kyrkor, qvarlemnade våldgästade skogar och unga planteringar, gamla låga kojor med de små fönsteröppningarna i *taket* och nya ljusa landtmannaboningar — alla hafva de sitt att förtälja om gammalt och nytt; och intrycket af det hela blir den lefvande frid, som med Ansgarius kom till Sverige, och som från brädden af S:t Sigfrids källa tog det i besittning.

Westergötland kan sålunda kallas en kulturens vagga uppe i norden. Kulturen kunde också icke välja bättre jordmån. Det är ej för någon bildningens och odlingens vän obekant, att odlingen under de sednare tiderna visat sig mer liffull i Westergötland än kanske i de flesta andra svenska bygder. Män, så-

dana som Rudensköld, Kylberg, Nonnen, Hamilton m. fl., hafva der verkat och verka der ännu ett verk, som i vår kulturs historia utan tvifvel en gång skall befinnas intaga ett af de vackraste bladen. Dess hushållningssällskap, med dess i bästa mening frisinnade anda, går i spetsen för den odling, som känner med sig sjelf, att menniskan ej lefver af bröd allena, och som derföre satt folkets icke blott timliga utan äfven sedliga väl till sin uppgift.

Det är en egen tillfällighet, en försynens skickelse, såsom det rätt bör heta, att det var just i dessa bygder *Nonnen* kom att bofästa sig. Det nya skifte af lugn, som efter revolutionskrigen uppgick öfver Europa och Sverige, skulle naturligtvis gifva sig uttryck i en ny odling. Denna odling visste i början icke rätt hvad den ville eller huru den skulle bära sig åt. Den hade med *Maclean* uppträdt i Skåne. Den kom med Nonnen till Westergötland. Eget nog, att dessa begge män voro engelsmän. Begge kommo de liksom för att häfda Englands gamla rykte såsom det land, hvarifrån både kristendomens och odlingens välsignelser mest utbredt sig öfver verlden.

En ny anda går genom våra vestra bygder. Idéerna flyga der fram öfver alla vägar, från gård till gård. På jernvägen går det nu med stormfart. Kulturen i det inre af Westergötland fick i århundraden släpa sig fram i den åt sig sjelf lemnade enskilde odlarens spår. Ahlströmernas arbeten kunde genom afskildheten från lifvets allmänna stråkvägar, isynnerhet när de allmänna intressenas vind med frihetstidens slut började blåsa i en annan riktning, icke åstadkomma mer än jemförelsevis mindre verkningar, äfven om den af dem allmängjorda potatesodlingen är kanske det märkvärdigaste draget i 1700-talets odlingshistoria. Men det inre Westergötland ligger nu öppnadt för odlingens framgående eröfringar. Och ser man ut mot dess gränser, hvilket lif råder ej der på flera håll. Vid Wetterstranden, vid Götaelf, vid Wenern, vid Kanalen, kring Kinnekulle — hvilka taflor af odling och stigande välstånd möta ej der! Den nya tidens starkaste makt i fråga om kulturens utbredande, industrien, äfven den häfdar sina gamla vestgötaanor. Låt äfven den få fortsätta sitt arbete i samverkan med odlingen, och Westergötland skall allt mer blifva en af Sveriges i viss mening lyckligaste bygder».

Westerhaninge, *Wester-Haninge,* Westerhanninge, Westrahanunge omkring 1314, en socken uti Stockholms län och Sotholms härad, $2^1/_2$ mil från Stockholm, sträcker sig från Horsfjärden och andra delar af Saltsjön i s. o., till Huddinge och Botkyrka socknar i n. v., Öster-Haninge i n. o.; upptager, inberäknadt smärre öar och skär, 24,600 tld fast land samt 0,013 qvadr.mil vatten. Norra och vestra delarne, som genomstrykas af en östlig fortsättning af skogsåsen Hanveden, bestå mest af bergländig, i norr sandig skogsmark, med tämligen medtagen skog, mellersta och östra bygderna äro jemnare, södra delen af kusten är skogig, med brantare affall mot sjön. Hela landet genomskäres af några föga betydande vattendrag. Jordmånen är i skogsbygden dålig, lös lera eller mojord, i de jemnare trakterna bättre lera eller svartmylla. Åkerbruk jemte ängs- och skogsbruk samt fiske äro näringar. Bondgårdarne, i allmänhet små, producera spannmål utöfver egna behofvet. Hemmantalet är 7 skatte, $1\frac{1}{16}$ krono, $56\frac{13}{24}$ frälse, taxerade till 1,360,600 rdr rmt, samt verk och lägenheter, taxerade till 81,000 rdr rmt. Folkmängden, på 50 år ökad med 760, uppgick 1864 till 1,900 personer. — Socknen utgör med Muskö ett konsistorielt pastorat, beläget $8^1/_2$ mil från stiftsstaden Strengnäs. — Kyrkoherdar äro kända från 1544. Kyrkan afbrändes 1831, har torn med lanternin sedan 1641. Folkskola och sockenmagazin äro grundade på donation af en Stråle till Krigslida inom detta sekel; från 1849 har socknen hushållningsgille, sparbank och lånbibliothek gemensamma med Öster-Haninge; nyligen är här stationerad provincialläkaren inom Sotholms härad; vid kyrkan är tingsställe och fånghus. *Prestgården, Åby,* är nyligen satt till $1^5/_{16}$ mtl. Tre skolhus finnas. — Fornlemningar förekomma i mängd efter kusten fr. o. m. Häringe norrut, hvilken sträcka anses varit stället för det gamla *Sotaskär,* till hvilken art.

hänvisas. De förnämsta utgöras af stensättningar och bautastenar vid Häringe, Krigslida, Prestgården o. s. v. samt runsten vid Forss, ruiner efter *Sotes borg*, en f. d. djurgård, lemningar efter fartyg på sjöbottnen, *Walhallskärr*, *Wårdberget*, gården *Sotinge* m. m. — Främst bland gods och gårdar märkas *Häringe* säteri vid Lamfjärden, sedan frälse-säterierna *Berga*, *Näringsberg*, *Ekeby* och *Skogs-Ekeby*; frälse-gårdarne *Tuna*, *Hammar* och *Sophielund*; skatte-gårdarne *Lida* eller *Krigslida*, *Forss*; *Eketorp* är $^1/_4$ frälse-säteri. — Under Årsta i Öster-Haninge lyda $2^1/_2$ mantal samt *Wittså* qvarn och såg. — Adress: Stockholm.

Westerhejde, omkr. 1671 benämnd Westerrede. Annex-socken till Stenkumla pastorat, belägen på Gotland, $^5/_8$ mil s. s. v. från Wisby, hörer till Wisby läns Södra domsaga och fögderi, gränsar i n. v. och norr till hafvet, innefattar en areal af $5,236^1/_8$ tld, deraf 1 tld sjöar, 48 mossar; hemmantalet är $6^1/_2$ mtl, deraf $^1/_8$ kyrkoherdens, $^1/_2$ mtl kapellans-boställe. — Socknen består till större delen af jemn mark, med några mindre höjdsträckningar och dalar; hufvudsakligaste delen af inegorna bildas af 2:ne dalgångar, en på hvardera sidan om den midt igenom socknen ledande s. k. vestra landsvägen; stranden består af nästan lodrätt mot hafvet stupande kalkberg, utom vid *Buskviken*, en hamn, der marken mot sjön, n. o. om Högklint, är långsluttande. Tvenne mindre vattendrag, som vid sommartorka äro torra, genomskära socknen. Jordmånen består i inegorna af sandmergel, till största delen något lerblandad; i utmarken för det mesta af sand, ör och kalksten. De vanliga trädslagen äro å skogsmarken för det mesta tall och gran, i ängarna björk, hassel, ask, asp, oxel, något ek samt vilda äppel- och päronträd. Skogen är ännu tillräcklig för husbehof. I trädgårds- och parkanläggningar finnas, utom vanliga fruktträd, äfven valnöt, lind, alm, hästkastanie och lärkträd, m. m.; till följd af det blida klimatet trifvas äfven på kall jord vinstocken, äkta kastanien, mullbärsträdet m. fl. sydländska växter.

Folkmängden har i sednare tider varit i betydligt stigande, som visar sig deraf, att den år 1853 var endast 385 och uppgick 1865 till 482 inbyggare. En ogift drängs lön i husbondens bröd är vanligen 100 rdr rmt och en pigas hälften mindre. Åbyggnaderna äro merändels uppförda af kalksten, på många ställen uppmurade utan bruk, samt endast ut- och invändigt kalkrappade. — Hufvudnäringar äro jordbruk och boskapsskötsel; vid Ygnestranden idkas något strömmings- och torskfiske. Åkerbruket har på sednaste decenniet gått betydligt framåt och utgöres nu mer af vexelbruk; endast vid mindre jordbruk användes det gamla vanliga treskiftesbruket; åkern upptager 796 tld 14 kpl.; likväl utgör den odlade jorden icke hälften af den mark, som kan vara tjenlig för odling. Råg och korn äro hufvudsädet, dernäst hvete samt äfven något hafra och ärter. Tröskverk för dragare begagnas öfverallt, och nyare tiders redskaper, såsom såningsmaskiner o. d., saknas icke heller. Träd- och kryddgårdar finnas allmänt, äfven vid torpen. Ängen, upptagande 401 tld 22 kpl., är öfverallt skogbeväxt och afkastar högst 30 *lℓ* hö pr tld, samt något höstbete. Ladugården lemnar betydliga qvantiteter mjölk, och i socknen är nyligen för Hushållningssällskapets räkning anställd ayershiretjur. Tvenne kalkugnar finnas väl vid *Wible* och *Nygård*, men som nu mer icke begagnas; der finnas ock en tullvattenmjölqvarn med 2 par stenar och en enbladig vattensågqvarn. Hemmanen egas mest af ståndspersoner. I statsbidrag erlades 1860: 2,948 rdr 17 öre, deraf i väghållning 302, fattigförsörjning 470, diverse afgifter 359, klereci-statens underhåll 587, kostnad för rustning och rotering 281, ständiga räntor 774, i bevillning 172 rdr rmt. Uppskattningsvärdet för bevillning var 89,131 rdr rmt. Till presterskapets aflöning är kontrakt upprättadt på nuvarande pastors tjenstetid om 6 t:r spannmål för hvarje helt mtl efter nya skattläggningen. Klockaren njuter i ett för allt 4 t:r råg årligen. Socknen är ordinarie roterad till $1^5/_6$ båtsmansrote och $^5/_8$ mtl ecklesiastik äro extra roterade. — Sedan hösten 1857 är länets landtbruksskola förlagd vid egendomen *Nygård* och åtnjuter ett årligt statsan-

slag af 4,000 rdr rmt; der undervisas 12 frilärlingar i en 2-årig lärokurs. — Kyrkan, efter undergången reparation år 1855 med en kostnad af c:a 1,000 rdr pr mtl, är nu ljus och vacker; ursprungligen anses hon vara uppförd i slutet af 1100-talet och omtalas i gamla krönikor 1204; längden är 78 fot och bredden $29^{1}/_{2}$ fot, hvartill kommer en halfrund utbyggnad å östra gafveln, allt uppfördt af tuktad kalksten med portaler af finhuggen sten. Förra tornet reste sig 120 fot öfver marken. I choret är licentförvaltaren öfver Gotlands stora sjötullar, Nils Starrk, död 1674, begrafven; af honom var gamla altartaflan skänkt, den nya är skänkt af prinsessan Eugenie, som äfven gifvit 200 rdr till de fattiga. Barnundervisningen bestreds 1860 gemensamt med moderförsamlingen, hvarjemte finnes i socknen enskild skola; sedan H. K. H. prinsessan Eugenie låtit uppföra här ett dyrbart och prydligt skolhus, kommer särskild lärare att antagas. Sockenmagazin finnes med en fond af 58 t:r råg och en kontant behållning af 1,500 rdr rmt. — Fornminnen utgöras af lemningar efter, enligt traditionen, Gotlands fastaste slott, kalladt *Allahage slott,* innan Wiborgs blef uppbygdt, på högsta bergkammen i *Allehage-skogen;* berget *Högklint* med grottan *Getsvältan* äro ofta besökta af resande. *Röfvar-Liljas håla* vid hafsstranden, redan beskrifven på sin plats; en begrafningsplats från brännåldern på en mindre ås. Vid *Wible* och *Nygård* finnas brunnar med salt vatten. På förra stället fanns 1739 genom en hunds uppkrafsande af marken omkring foten af en lind en silfverskatt, vägande 135 lod af anglosachsiska och arabiska mynt. — Gårdar:

Gårdar		Areal			
Wible	½ sk.	496 tld*)	11 kpl.	deraf 85 åker*)
Nygård	1 »	1285 »	26 »	» 203 »
Suderbys	1 »	535 »		» 71 »

Kuse, Hallbros, Botmunds, Stenstuge, Kopparfve, Bjers, Halfvards, Lunds äro hemmans namn. — Adress: Wisby.

Westerhästbo, masugn i Thorsåkers socken, Gestrikland och Gefleborgs län, med en årlig tillverkning (beräknad i medeltal under åren 1859—61) af 5,343 centner tackjern; malmen erhålles från

*) Efter en år 1858 författad sockenbeskrifning i Landtmäterikontoret; se vidare art. Wible.

Bispbergs och Norbergs grufvor samt Garpenbergs, Svärdsjö och Thorsåkers socknar; egare Hofors och Hammarby bruksegare samt bergsmän. — Byn Westerhästbo på 40 öresland (= 4 mtl), med ett taxeringsvärde af 120,600 rdr rmt och 16 egare; häraf egas 8 öresland under Kratte masugn.

Westerlanda, annex-socken till Hjertums pastorat, uti Inlands-Torpe härad af Göteborgs och Bohus län, är belägen $3^{3}/_{4}$ mil s. s. o. från Uddevalla, $2^{3}/_{4}$ mil norr om Kongelf, vester om Göta elf, som utgör gräns mot Elfsborgs län; arealen, 14,360 tld, är fördelad på $44^{1}/_{16}$ oförmedlade, $37^{5}/_{16}$ förmedlade mtl, deraf $24\frac{1}{16}$ skatte, $4^{3}/_{4}$ krono och $7^{5}/_{8}$ frälse. — Rörande socknens naturbeskaffenhet hänvisas till Hjertums beskrifning; här äro skogarne något glesare, och egentligen ha här blott två gårdar, säteriet *Röstorp* och *Åsen,* god timmerskog. Folkmängden, på 50 år ökad med öfver 1200, uppgick år 1865 till 2,160. — Socknen heter i fornspråket »*Vistulönd*» af »vistir», lifsmedel, häntydande på att den för sin bördighet varit liksom en fatabur för andra ställen. Kyrkan är belägen 1 mil söder från moderkyrkan. Uti henne finnas uppspikade en mängd hjorthorn, hvadan man får sluta till god tillgång på dylika högdjur uti dessa trakter. Barnundervisningen har intill 1840-talet skett ambulatoriskt; en donation på 1,000 rdr rmt för fattiga barns underhåll är gjord af en bland egarne till Thorskogs bruk. Fornminnena utgöras af lemningar efter befästning på *Borrås*-berget, en grafkista på Bergsåsen, stora kisterör i Sannebyns utmark; uti en sandbacke vid gården Källsröd uppväller *S:t Olofs källa,* som har den egenskapen att vara vattenrikast under torra somrar. Betydligaste godset utgöres af bruks- och landtegendomen *Thorskog* (se artikeln Thorskog). — $^{1}/_{4}$ mtl *Kyrkeby* är prestenkesäte, 1 mtl *Kyrkeby* häradsskrifvare, $^{1}/_{2}$ mtl *Nedre Svenseröd,* vid sjön Torrgård, utbytt 1688 från kongl. rådet Stake, är sedan anslaget till kronolänsmans-bost., 1 mtl *Ballabo* fanjunkare-boställe; 1 *Kyrkeby* Öfverg. och 1 mtl *Thorskog Sörgård,* äro indragna militiæ-hemman. — Alla hemman utmed Göta elf äro bördiga

och välbebyggda; i sednare afseendet utmärka sig *Färjehagen, Amneröd, Holmen* med häradets tingshus och *Bäcks* gästgifvaregård m. fl. — Adr.: Kongelf och Amneröd.

Westerljung, socken i Södermanland, omfattande sydligaste tredjedelen af Hölebo härad, mellan sjön Sillens södra vik och Wagnhärad i norr, Trosa landsförsamling i nordost, Östersjön i öster och söder samt Bälinge, Lästringe och Thorsåkers socknar i vester. Från Östersjön tränger en djup vik, Hålfjärden, från sydost mot nordvest in i landet och upptager den lilla, men vattenrika Tunaån från Trosa socken; en half mil sydligare intränger en annan mindre fjärd i samma rigtning och upptager utfallsån för den icke obetydliga sjön Gisen och den högre upp i Lästringe belägna Unau; mellan denna vik och fjärden Tvären eller Trindeln, som angränsar i söder, utskjuter en halfö mot sydost. Utanför ligga en mängd öar och skär till $^1/_2$ mils sträckning eller mera utåt hafvet; de största öarne äro Kammarö, Fågelö, Hökö och längst ut mot sydost Lackan. De jemnaste och bästa trakterna ligga dels längs nordöstra gränsen från sjön Sillen till Hålfjärden, kring Tunaån och Trosaån, som till en del hör hit i nordligaste hörnet, dels i dalgången för sjön Gisens utfallså, dels slutligen längst mot sydost, der en å från sjön Björken på gränsen mot Bälinge gör en bugt in i denna socken, innan hon åter flyter in i Bälinge till Rumbosjön. Landet mellan dessa dalgångar samt vid kusten är i allmänhet en bergländig och klippuppfylld skogsmark; Silleskogen är en mer jemn högplatå, som följer vestra gränsen från sjön Sillen till Unan. Rådande jordmånen är dels lera, dels sand och mojord. Arealen uppgifves till 1,002 qvadratmil land, omfattande $41^1/_2$ mantal, hvaraf 6 skatte, 1 krono och $34^1/_2$ frälse, alltsammans år 1863 tax. till 919,100 rdr rmt. Inbyggarnes antal var år 1766: 941, hade år 1810 vuxit till 1,069, år 1840 till 1,300, år 1850 till 1,351, men hade 1864 åter nedgått till 1,341. — I ecklesiastikt hänseende utgör denna socken för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan, $^1/_2$ mil från Trosa, är gammal, af gråsten, afbränd af Ryssarne 1719, likasom en stor del af socknens hemman, åter reparerad år 1721 m. fl. gånger; den är belägen $^3/_4$ mil vestligt från Trosa. Här finnes en graf för Sköldebrandska slägten. Bland fornminnen nämnas runsten vid Gillberga och en bildteckning utan runristning å sydvestra kyrkohörnet. Af anteckningar i kyrkoboken synes, att våren och sommaren 1758 voro åtföljda af en torka, hvars make ingen mindes; äfven året 1759 var ett svårt år för denna orts befolkning; i Januari och Februari var ingen vinter, men deremot sträng köld långt in i Juni månad, höafkastningen högst ringa, säden giftig, så att folket måste lifnära sig med korn och ärtpannkakor. — År 1754 funnos här 2 kyrkoherdar, Lars Bruhn tillsatt efter ordentligt val, och Erik Lenngren, tillsatt af rikets ständer; den sednare blef dock omsider ensam. — Bland gårdar må nämnas *Örboholms* säteri, numera tillika med åtskilliga andra gårdar, tillsammans $23^1/_2$ mtl, lydande under Thureholm; *Tuna,* 1 mtl krono, pastorsbost.; *Erikslund,* på sitt ställe beskrifvet; *Dalbyö,* en liten säterilägenhet. *Qvarnby* eller *Karlsforsqvarn,* jemte 5 mtl, lyder under Nynäs i Bälinge. — Adress: Trosa.

Westerlösa, konsistorielt pastorat inom Linköpings stift, $1^1/_2$ mil från Linköping, ligger dels i Gullbergs, dels i Wifolka härader af Linköpings län samt upptager på 1 mils längd och $^3/_4$ mils bredd en areal af 0,252 qvadratmil. Häraf höra till Gullbergs härad 2,639 tld och till Wifolka 3,402 tld, med en folkmängd i förstnämnda härad af 660 och i det sednare af 680 personer. Hemmantalet är i Gullbergs härad $18^1/_4$ skatte, 2 krono och $2^3/_8$ frälse samt i Wifolka $15^3/_4$ skatte, 3 krono och $2^3/_4$ frälse, eller tillsammans $44^1/_8$ mtl, tax. till 1,255,640 rdr rmt. — Jordmånen är bördig lera och svartmylla; på äng och skog är knapp tillgång. Här finnes nära intill Omberget ett kalkbrott, hvarifrån kalksten tagits till Carlsborgs fästning. — Westerlösa nämnes redan 1278; i 16:de till 17:de seklet har här funnits komminister. Kyrkan är gammal, ombyggd 1795. Utom vanliga kassor, har socknen åtskilliga donationer för fattigvård och skola. Den sistnämnda, stiftad af prosten

Palmgren, trädde i verksamhet år 1804; i undervisningen, som bestrides af en prestman, deltaga vanligen 25 barn på en gång; lokalen är på öfra botten af fattighuset; sjelfva boställsbyggnaden åter är ett envåningshus med 3 rum och kök. Utom denna skola ha funnits intill år 1862 tvenne af examinerade lärare inrättade privatskolor, der 30 barn i hvardera undervisades med nit och skicklighet; men dessa inrättningar ha tyvärr sedan nämnda år upphört. — Af fornlemningar ha funnits 2:ne runstenar, en å Linds egor och en i kyrkodörren, men numer sönderslagna. Ännu förekomma flerestädes stensättningar. I Holmes gärde en begrafningsplats, kallad Kumlarne. — Gårdar och byar: *Westerlösa,* 1 mtl frälse under Ljungs säteri; i samma by är 1 mtl militiæ-, 1 mtl häradsskrifvare-boställe; — *Linkelösa* 2 skatte. — *Hackeryd* $3^3/_8$, — *Stämninge* 2, — *Lind* $1^3/_4$, — *Egelby* 4, — *Westerby* $2^1/_4$ mtl, allt skatte, m. fl., egas af bönder. — I Wifolka härad: *Westerlösa,* $^3/_4$ mtl *Prestgård;* — *Dömestad,* $^1/_2$ mtl, indraget militiæ, har varit doneradt Patrik Patkull. — *Marås; Stora Sperringe,* 1 mtl frälse, $2^1/_4$ skatte, 1 krono. — Flera gårdar i denna by ha varit donerade till adliga personer, blifvit reducerade, tillhöra nu bönder. — Adress: Linköping.

Westermo, socken i Vester-Rekarnes härad af Nyköpings län, längst i vester af detta härad, begränsad i norr af Kung Carls socken, i nordvest och vester af Arboga och Sätterbo socknar af Westmanland, i öster och sydvest af Öja samt i söder af Hjelmaren, der åtskilliga smärre öar räknas hit. Med 1 mils längd i vester och öster samt $^3/_4$ mils bredd upptager denna socken en areal af 0,748 qvadratmil land, omfattande $26^1/_2$ mtl, hvaraf $14^1/_4$ skatte, $^3/_4$ krono och $11^1/_2$ frälse; tax.-värdet var år 1863: 838,130 rdr rmt. Folknummern uppgick 1810 till 1,180, 1850 till 1,537 och år 1864 till 1,590. Barnundervisningen bestrides i två roteskolor. — I vester genomskäres socknen från nordvest till sydost vid Notholms sluss af Hjelmare kanal, för hvilken blifvit begagnade de små Wärhulta- och Långsjöarne. Hjelmaren, som inskjuter flera vikar i landet, har i allmänhet sidlända stränder med spridda kullar; längst i sydvest når socknen till Fröshammarsvikens utlopp. Längre upp från stranden vidtager en mer kuperad trakt, som småningom öfvergår till en stenbunden, men tämligen jemn skogsmark, i norr och nordost med stora kärr, bland hvilka Sjelfängskärret, som mot sydost utsänder ett vattendrag, hvilket inom Öja utfaller i Hjelmaren. Längst i öster sträcker sig den stora sandåsen från Kung Carls socken på gränsen mot Öja. Jordmånen är i allmänhet lera, ofta sandblandad; skogsafverkning och fiske äro jemte åkerbruk ortens hufvudnäringar, hvarjemte kanalfarten lemnar en del inbyggare någon förtjenst. — Kyrkan, belägen i öster, $2^1/_4$ mil s. o. från Arboga, $3^1/_4$ mil från Eskilstuna, är gammal, utan torn. Bland fornminnen nämnes runstenen *M* 993 i Liljegrens Run-Urkunder på Åby skog i öster. — Gårdar äro: *Wärhulta,* vid kanalen, säteri med flera underlydande gårdar; — *Malmberga,* $^1/_4$ mtl kapians- och $^1/_4$ mtl militiæ-boställe. — Socknen är annex till Öja. — Adr.: Arboga.

Wester-Norrlands eller *Hernösands län,* beläget mellan 64° 26′ och 62° 8′ latitud samt 36° 59′ och 32° 26′ longitud, omfattar landskapen Medelpad och Ångermanland, med undantag af Nordmalings socken i det sistn., på en areal af 4,434,223 tunnland fast land, hvaraf 91,602 odlad jord, 104,147 naturlig äng samt 13,957 qv.-mil vatten, eller 213,749 qvadratmil; gränsar i norr till Westerbottens län, i vester till Jämtland, i söder till Helsingland samt i öster till Bottniska viken.

Landet, som sluttar från vester ned till hafvet, utgöres till största delen af sjöar, berg och stenbunden skogsmark, så att blott en mindre del kan anses odlingsbar. Ångerman- och Indals elfvarne utgöra landets pulsådror, och i trakten omkring dessa elfvar råder ock största verksamheten. Flera af socknarna hafva naturskönheter, fullt jemnförliga med dem i södra Sverige; men så saknas här icke heller vilda fjelltrakter, der inbyggarne endast med största möda kunna uppodla sin jord.

Berg. Bland höga berg märkas *Malingsflugg,* ehuru på 3 mils afstånd från hafvet en landkänning för sjöfarande

på 9 à 10 mil, *Skulberget, Tåsjöberget, Wårdkasberget, Hernöklubben.*

Vattendrag finnas i talrik mängd och äro de märkligaste följande: *Njurunda-, Indals-, Ångerman-* med tilloppen *Wengel-* och *Fjällsjö*-elfvar, *Nätrå, Själevads* och *Gideå* åar.

Jordmånen är i de flesta socknarna god, men i fjell- och kustsocknarna dels medelmåttig, dels svag. Rådande jordmånen i 19 socknar är lera, i 25 socknar lermylla, lera och svartmylla, ler- och sandmylla eller lermjulna, i 17 socknar sand, sandmylla eller sandmjulna, samt i en socken kalkjord med något lera. Öfverallt är jorden så fruktbar, att den lemnar den idoge arbetaren lön för sin möda. Nattfroster hafva genom ändamålsenliga dikningar mer och mer uteblifvit.

Näringsgrenar: Jordbruk och boskapsskötsel, skogshushållning, bergs- och brukshandtering äro hufvudnäringar; väfnadsslöjd, fiske, salpetertillverkning, varors forslande äro binäringar. Till jordbrukets i sednare åren tilltagande förbättring bidrager Hushållnings-sällskapet, landtbruksskolan vid *Johannesberg* i Medelpad och länsagronomen. Med få undantag begagnas tvåskiftes och tredingsbruk. Årliga utsädet antages på 1 tld till $^3/_4$ t:r hvete, $^3/_4$ d:o råg, 1 d:o korn, $1^1/_2$ d:o hafra, $1^1/_4$ d:o blandsäd, $1^1/_4$ d:o ärter, 6 d:o potates, $1^1/_2$ *tt* roffrö, $^3/_4$ t:a linfrö. Årliga behofvet till utsäde: 10 t:r hvete, 1,786 d:o råg, 22,500 d:o korn, 2,432 d:o hafra, 2,556 d:o blandsäd, 786 d:o ärter och 20,699 d:o potates. Hufvudsädet är korn, endast undantagsvis odlas hvete af allmogen. I sednaste Hushållnings-sällskaps berättelse heter det: »Nyodlingar fortgå, isynnerhet omfattande myrors upptagande, guano från England användes, tröskverk äro uppförda på flera ställen, ångsågar flerstädes anlagda, äfvensom springvattenledningar till kök och ladugårdar». Trädgårdsskötseln och frukträdsodlingen är föga utbredd, likväl får man vid hvarje bättre bondgård se åtminstone några blomsterväxter odlas, och en trädgårdsmästare finnes nyligen antagen med skyldighet att på reqvisition kringresa inom länet för att lemna råd och undervisning. Boskapsskötseln står ännu på en låg ståndpunkt emot hvad den skulle kunna vara.

Sommarbetena äro ganska goda, men vid stark torka förbrännes gräset och skämmes vattnet. I fjelltrakterna äro betena belägna långt borta från byarne och bebyggda med fäbodar. Inom länet uppgafs år 1860 vinterfödda kreatur till 13,050 hästar, 1,553 oxar och tjurar, 39,160 kor, 9,790 ungnöt, 63,732 får och getter, 6,520 svin. Antalet dödade rofdjur 1865 uppgifves till 26 björnar, 25 lodjur, 9 järfvar, 465 räfvar, 86 mårdar, 78 lekatter, 20 uttrar, 434 skälar, 26 örnar, 221 hökar, ugglor och ufvar, 12 falkar.

Ladugårdsafkastningen öfverstiger väl ortens förbrukning, men åtgår till större delen i städerna och köpingen. Hvarken stuteri, mejeri eller bränneri finnas. Brist på arbetare vid jordbruket är rådande till följd af att de heldre använda sig för skogsafverkning och skogseffekters flottning. Ännu fortfar den seden, att jordegendomar sällan afyttras till oskylda personer, hvilket väl bidrager till uppodlingar, men å andra sidan till talrika försäljningar af vidsträckta skogsfält för afverkning på viss tid — en åtgärd, hvars menliga följder dock numera minskats genom att föreskrifva köparne att endast afverka de gröfre träden och qvarlemna alla under en viss tjocklek. Skogsarealen uppgafs år 1860 till 248,051 tld kronomarker, 68,762 tunnland sågverksskogar, 51,586 ecklesiastika boställsskogar, 400 jägeriboställsskog, 48,034 rekogn.-skogar, 907,484 tld krononybygges- och ökeskattmarksskogar. S:ma 480 skogar med 1,324,317 tlds areal. Länet har, enligt kgl. brefvet den 20 April 1859, erhållit skogs- och jägeribetjening, bestående af 1 jägmästare, som tillika är revierförvaltare, 2 öfverjägare samt 6 skogsuppsyningsmän, hvilka sednares antal från 1866 blifvit ytterligare förstärkt.

För trävaruförädlingen finnas 14 ångsågar med 44 ramar, 427 saluvattensågar med 565 ramar, samt 57 husbehofssågar; år 1855 utgjorde antalet sågverk 373. Sedan afvittringsverkets början 1824 intill år 1859 hafva 715,016 tld blifvit utbrutna till hemman och nybyggen; men icke mer än 21,230 tld kronan

behållna såsom öfverloppsmarker, utgörande 8 skogssträckor. Rörande skogsförödelsen i Norrland, se Agardhs stat. II band., sid. 388.

Rörande väfnadsslöjden, som endast i Norra Ångermanland idkas till afsalu, så skola under året 1830 blifvit afyttrade 540,000 alnar gröfre och finare lärft, och 1859: 1,021,000 alnar, oaktadt tillverkningen uppgifves i landshöfdinge-embetets femårsberättelser i sednare åren såsom betydligt minskad. En statens fiskodlingsanstalt finnes vid *Östanbäck* i Ångermanland.

Bergs- och brukshandtering. De enda grufvor, som finnas, äro *Ulfö* jerngrufva i Nätra skärgård och *Förnätra* nickelgrufvor i Nätra socken. År 1863 var tackjernstillverkningen 69,456 centner vid 4 masugnar; af gjutgods tillverkades 3,578 centner vid *Forssa, Mohög* och *Sörfors;* af manufaktur 11,756 ctr vid 13 verk; af stångjern 81,868 ctr vid 17 verk med 40 härdar.

Vid jernverken voro 436 personer sysselsatta. För öfrigt funnos år 1860 af verk och inrättningar 115, sysselsättande 1,041 personer; handtverkerierna sysselsatte 210 mästare, 232 arbetare, 744 gerningsmän, 447 idkare till sjelfförsörjning.

Sjöfart och handel. År 1860 begagnades inrikes 63 fartyg med 1,435 läster, till utrikes ort 85 fartyg med 13,206 läster, af landtmän tillhöriga fartyg funnos 35 om 609 läster. Landthandeln bedrifves af omkring 100 personer; i städerna af 150 med 80 mans betjening.

Länets befolkning utmärker sig mer än i någon annan del af riket för allvar och stränghet i seder. Naturen, som med njugg hand delar sina håfvor åt detta folk, nekar dem väl lifvets beqvämligheter, för att öfva dem i skarpsinnighet och en rastlös, men nyttig verksamhet. Kampen bröst mot bröst med de nordiska skogarnes konung hörer här ej till fabeln utan till den lefvande verkligheten, jagten sporrar till ihärdighet och tapperhet. På sednare tiden framträder i dagen en hos allmogen allt mer tilltagande böjelse för att bo väl. De byggnader deremot, som äro afsedda för sjelfva landtbrukets behof, stå icke i någon proportion till de »herrgårdslika boningshusen», med deras dyrbara möbler och vackra tapeter. Utsökningsmålens antal uppgick 1860 till 1,313, 500 fler än 1856, men 1,500 färre än 1858. Fångarnes antal i medeltal åren 1856—60 uppgick till 160, 45 mindre än under åren 1851—55. Folkmängden år 1805: 59,684, uppgick 1865 till 127,525, deraf 8,675 i städerna. Här torde äfven få nämnas något om baron Örnsköld, hvilken, såsom landshöfding öfver det vidsträckta länet, verkade mera godt än samtliga hans efterträdare. Också förvaras hans namn i ett tacksamt minne. Potatesodlingen infördes af honom i Norrland; han utdelade denna växt bland allmogen och säges understundom handgripligen och eftertryckligt hafva tillrättavisat sådana personer, som förtärde i stället att utplantera den potates han lemnat dem. Vid en af honom år 1768 inom samtliga pastoraterna af det vidsträckta länet företagen jordransakning, då ny jordebok upprättades, utgaf han med allmogens bifall en »resolution» huru hushållningen till alla dess grenar borde i socknarne förbättras. Denna resolution är ett mästerstycke för sin tid. Af den finare lärftstillverkningens befrämjande hade Örnsköld stor förtjenst. Den uppmuntrades genom premier, som utgingo af statsmedel, och medförde betydlig nytta i en ort, hvars näringsgrenar voro få och otillräckliga. Lärftstillverkningen blef derefter en husslöjd, med hvilken äfven karlarne under de långa vintrarne sysselsatte sig.

Hemmantalet är 1,632 $\frac{7471}{14400}$ mtl, (1,636,94) deraf c:a 70 krono, 17 frälse, 1,545 skatte, i 8,127 brukningsdelar, 4,885 jordtorp, 737 andra lägenheter, tax. med till städerna hörande 7 $\frac{81}{162}$ mtl till 59,900,000 rdr rmt. Statsbidragen uppgifvas till 463,050 rdr, deraf i bevillning 78,500 rdr, ordin. räntor 137,490 rdr, kronotionde 61,970 rdr, bötesmedel 71,317 rdr, bränvinsmedel 29,666 rdr, m. m. Fattigförsörjningen uppgick till c:a 73,900 rdr rmt. Länet är roteradt till båtsmanshåll och utgör deraf en styrka af 444 man, utom 13 nummer, numer tillhörande Nordmalings härad i Westerbottens län, hvarförutan ock för tillökad rotering utgöres vakansafgift efter 67

hela rotar och $1\frac{5567}{12096}$ rote i spridda andelar. Hvarje rote består i Medelpad af $3^2/_3$ och i Ångermanland af $3^1/_2$ mantal.

Kommunikationer. Att inga jernvägar finnas är allmänt bekant, men att flera socknar sakna egentliga landsvägar torde vara mindre kändt, äfven saknas på flera ställen lämpliga kommunikationer öfver elfvarna, och på många ställen förekomma för trafiken högst menliga backar. Af gästgifverier finnas 99. Kostnaden för omlagda eller förbättrade samt fullbordade nya vägar under åren 1855—60 uppgick till 65,629 rdr rmt, deraf 22,000 rdr af statsmedel. — Sjökommunikationerna underhållas dels af seglande fartyg, dels af 12 ångfartyg. Af länets 41 kusthamnar äro de djupaste och bästa följande: *Wikskär, Örnsköldsvik, Husom* (18 fot), *Köpmansholmen, Nyland, Kungsgården, Kramfors, Lockne, Solum, Svartvik, Juniskären, Hernösand, Lungö, Skagen, Ulfö, Ullånger* och *Furuskär.* — Endast en kanal finnes, nemligen vid Hernösand.

Post- och telegrafinrättningarne. Postkontor finnas i *Hernösand, Sundsvall, Sollefteå* och *Örnsköldsvik;* postexpeditioner uti *Nyland* och *Ullånger;* poststationer i *Bjästa, Torp, Backa* och *Skog;* breflådor uti *Hämra* af Thorsåkers socken och i *Gårdsnäs* af Sånga socken. Telegrafstationer äro under åren 1856—57 öppnade i Sundsvall, Hernösand och Örnsköldsvik.

Fyrar, sjömärken. På sydvestra delen af *Brämön* finnas sedan 1857 en lotsutkiksställning och en vågbrytare, på nordöstra udden ett fyrtorn af eldfast tegel; på *Lungön* finnes fyrtorn sedan 1861. Vårdkasar finnas på *Hvalhufvud, Hemsö, Hernö, Dalund, Åstholm,* en remmare å *Wäntalites* grund, trenne vid *Storgrundet* i Sundsvallsbugten. — Länet har 43 lotsar vid stationerna *Skagen, Ulfön, Örnsköldsvik, Nyland, Hernö, Åstholmen, Sundsvall* och *Brämön.*

Folkskolor finnas i alla länets socknar, och äro dervid anställda 75 lärare. — Högre elementar-läroverk och folkskole-seminarium samt navigationsskola finnes i Hernösand, lägre elementarläroverk i Sundsvall, en skola med rektor och kollega i Örnsköldsvik. Bland öfriga allmänna och kommunala inrättningar märkas: 2 sparbanker, Hernösands och Sundsvalls, brandstodsförening, med en ansvarighetssumma af 17,423,200 rdr rmt vid 1860 års slut, sockenmagasiner och sparlårar i flera socknar. I länet finnas 1 filialbank i Sundsvall, 1 hypotheksförening sedan 1861, gemensam för detta samt Norr- och Westerbottens och Jämtlands län; der i äldre tider har funnits endast en, finnas nu sju provincialläkare (i städerna, i Nätra, Sollefteå, Torp, Fjellsjö och Skog), 46 barnmorskor och 2 allmänna sjukvårdsanstalter, 7 apothek, helsobrunnar i Sånga, Hernösand och Rogsta, kallvattenkuranstalt i Sundsvall. — Dessutom finnas af pensions- och nödhjelpskassor samt andra välgörenhetsinrättningar: 1:o landstatspensionskassan, stiftad år 1805 med 38 pensioner 1860; 2:o bevärings- och båtsmanspensionskassan från 1813, der år 1855 omkring 70 afskedade beväringskarlar och båtsmän njöto pension, förutom årligt gratial, som lemnades åt c:a 50 enkor; 3:o Nybergska stiftelsen sedan 1815; 4:o de under drätselkammarens förvaltning varande Hammarbergska, Lindströmska, Westmanska, Tjernbergska, Gellerstedtska och Almqvistska donationsfonder; 5:o de under konsistorii vård stående pensionskassor; 6:o pensionsinrättningen för folkskollärare inom stiftet, grundad 1856; 7:o Löflingska testamentsfonden; 8:o stipendier; 9:o 2:ne lönefonder; 10:o 2:ne donationer till flickskolan i Hernösand.

Ångermanland och Medelpad styrdes i hednatiden af Nordländernas öfverkonung, som merändels bodde här i orten, men hade under sig häradskonungar. Huruvida de första nybyggarne, som undanträngde Lapparne voro Svenskar eller Norrmän, är svårt att afgöra. Befolkningen är emellertid mycket uppblandad med Finnar. Af fordna befästningsverk nämnas skansarne *Bjarmtrå* och *Borgsjö, Burestad, Järxvisla, Stöde* m. fl., *Kungsnäs,* kungsgård i kon. Magni Smeks tid, *Styresholm,* ett af de fastaste slotten under medeltiden. I äldre tider utgjorde »Nordlanden» ett enda stort höfdingedöme, som innefattade provinserna Helsingland, Medelpad, Jämtland, Herjeådalen, Ångermanland och Westerbotten, under hvilket sistnämnda

äfven Norrbotten var inbegripet, alltså ett område, som till arealen kunde jemföras med åtskilliga konungariken »af andra rangen». År 1611 förordnades kgl. r. Axel Oxenstjerna till förste lagman öfver all Nordlanden. Sedermera indelades dessa provinser i 2:ne län, innefattande det första eller Wester-Norrlands, med residens i Gefle, de 5 förstnämnde provinserna jemte landskapet Gestrikland, samt det andra eller Westerbottens län, med residens i Umeå, endast provinsen Westerbotten, som innefattade allt det norra landet intill dåvarande Finska gränsen. År 1762 afsöndrades provinserna Medelpad, Jämtland, Herjeådalen och Ångermanland till ett särskildt län med residens i Sundsvall eller Hernösand, då det gamla Wester-Norrlands län benämndes Gefleborgs samt det nya Wester-Norrlands län, och förblef så till d. 7 Maj 1810, då Jämtlands län bildades af Jämtland och Herjeådalen. Från denna tid har länet utgjorts af redan förut i början uppgifna provinser, till hvilkas artiklar hänvisas, äfvensom till art. öfver *Norrland, Torp, Ljustorp, Sälånger, Sättna, Stigsjö, Nora, Thorsåker, Styrnäs, Öfver-Lännäs, Tånga, Nordingrå, Ullånger, Nätra, Själevad, Mo, Sollefteå.*

Länet indelas i 66 socknar, 2 städer, 3 fögderier: Medelpads, Södra och Norra Ångermanlands, 3 domsagor, 17 tingslag, 24 länsmansdistrikter, hvilka indelningar närmare åskådliggöras af nedanstående tabell:

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Omkring $\frac{1}{15}$ af Borgvattnets kapell, omkr. $\frac{7}{104}$ af Ström, *Bodum*, omkring $\frac{3}{35}$ af Tåsjö, Fjellsjö. *Ramsele*, Edsele (Edslo), *Hellgum.*	Ramsele tingslag.	I Ramsele socken, Krågen.	
Junsele, Resele, Liden, *Sollefteå*, Ed, Långsele, Multrå, Graninge bruksförsamling.	Sollefteå tingslag.	I Sollefteå socken, Hallsta.	
Boteå, Galsjö bruksförsaml., Sånga, Öfver-Lännäs, Styrnäs (Skjörnäs), *Thorsåker*, Dal, Ytter-Lännäs.	Boteå tingslag.	I Thorsåkers socken, Hämra.	S:a Ångermanlands domsaga och fögderi.
Gudmundrå, Högsjö, Hemsö kapell.	Gudmundrå tingslag.	I Gudmundrå skolhus.	
Stigsjö, Wiksjö kapell med Westanå bruk, *Säbrå* med Central-Hospitalsförsamlingen, Hernö, *Häggdånger.*	Säbrå tingslag.	I Säbrå socken, Bondsjö.	
Nora, Bjertrå, Skog.	Nora tingslag.	I Nora skolhus.	
Omkr. $\frac{187}{145}$ af *Anundsjö, Sidensjö*, Skorped, *Nätra.*	Nätra tingslag.	I Sidensjö socken, Hämra.	
Mo, Björna, Själevad.	Själevads tingslag.	I Själevads socken, Billa.	N:a Ångermanlands domsaga och fögderi.
Gideå med Trehörningsjö kapell, *Arnäs, Grundsunda.*	Arnäs tingslag.	I Arnäs socken, Må.	
Wibyggerå, Nordingrå, Ullånger.	Nordingrå tingslag.	I Nordingrå socken, Weda.	
Torp, Borgsjö, omkring $\frac{70}{91}$ af *Haf-verö.*	Torps tingslag.	I Byn i Torps socken.	
Tuna, Stöde, Attmar.	Tuna tingslag.	I Tuna socken, Runsvik.	
Selånger, Sättna.	Selångers tingslag.	I Sättna socken, Kofland.	
Skön, omkr. $\frac{10}{21}$ af Timrå, Alnö.	Sköns tingslag.	I Sköns socken, Ljusta.	Medelpads domsaga och fögderi.
Ljustorp, Lagforss och Lögdö bruksförsamlingar, Hassjö, Tynderö, omkring $\frac{1}{21}$ af Timrå.	Ljustorps tingslag.	I Hassjö socken, Thorsboda.	
Indal, Liden, Holms kapell.	Indals tingslag.	I Indals socken, Bjällsta.	
Njurunda, Gaitströms bruksförsaml och Svartviks skeppsvarf	Njurunda tingslag.	I Njurunda skolhus.	

Westerplana, annex-socken till Medelplana pastorat, är belägen på Kinnekulle uti Kinne härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Lidköping, omgifven i vester af Kinneviken, i söder af Husaby socken; areal 1,412 tunnl. fast mark; $11^1/_2$ mtl, deraf $2^7/_8$ skatte, $1^1/_8$ krono, $7^1/_2$ frälse; för år 1865 uppgifves 321, men för 1863: 367 inbyggare. Marken ojemn, stenbunden och bergig, åkerbruket ej synnerligen lönande, emedan matjorden är tunn. Binäringar äro dels fiske i Wenern, der sjöhamn finnes, som är utskeppningsort för varor till Wärmland, dels foror till Göteborg, Hofva m. fl. ställen, stenhuggerier och kalkbränning, bärplockning m. m. Taxeringsvärdet är 266,900 rdr. De flesta husen äro af sten — många af en här förekommande rödbergshällart — äfvensom gärdesgårdarne. Kyrkan var belägen $^1/_4$ mil s. v. från moderkyrkan, som numer begagnas äfven af Westerplanas sockenboer. Till fornminnen hör sägnen om en kyrka, kallad *Hestings,* nära sjön vid den brantaste klippan; tre stora hällar förekomma mellan kyrkorna, der fordom vuxit stor skog. Af *Westerplana* by, der $^1/_4$ mtl är gästgifveri, 1 mtl kyrkoherdens stom, lyder $^1/_4$ mtl frälse under Hjelmsäter i Medelplana och 6 mtl under Blomberg. — 1 mtl frälse *Bestorp* utgör med $^1/_8$ skatte Westerplana en välbyggd gård. — Adr.: Lidköping.

Westerum, *Westrum,* (i jordeboken Gladhammars kapell) socken i Södra Tjusts härad af Kalmar län, annex till Gladhammar. Begränsad i norr af Westerviks område, i vester af moderförsamlingen, i sydost af Hjorted, utgör denna socken en af otaliga vikar från Östersjön sönderskuren trakt, med en vidsträckt skärgård i hafvet, talrika vattendrag i det inre, åtskilda af branta bergsträckningar — ett värdigt parti af det för sina naturskönheter beundrade Tjust. — Socknen består af $29^5/_8$ mtl, hvaraf 13 skatte, $3^1/_2$ krono och $13^1/_8$ frälse; alltsammans år 1864 åsatt ett taxeringsvärde af 1,145,800 rdr rmt. Antalet invånare år 1805: 1,296, hade 1864 stigit till 2,050. — Nyligen fångades inom socknen, vid Westerbo, en stör (Accipenser Sturio) af 5 fots längd, en sällsynthet i vår Fauna, och som annars tillhör det vestliga Europas haf och floder. — Kyrkan, belägen vid en af de många vikarne, $2^3/_4$ mil från Westervik, är uppförd år 1797. Bland pastoratets kyrkoherdar vilja vi omnämna den genom sina vidriga öden bekanta Frans Johansson Westerdahl, som först blef år 1708 genom svält i Ukraine — under det 9-åriga segertåget — urståndsatt till embetets förrättande, och efter Pultawaslaget förd som fånge till Moskwa, derifrån till Ufa, bortom Kasan, bland »hedningar och barbarer»; blef 1712 af Ryssarne så illa misshandlad i Siberien, att läkarne gåfvo honom förlorad, kom dock 1722 till Sverige, blef prost 1740, död 1749. Hans son, Franz, har gjort sig känd genom den på sin tid med förtroende begagnade skriften: »Om helsans bevarande» (grundande sig hufvudsakligen på C. v. Linnés föreläsningar). Ej långt från kyrkan ligger Gladhammars kyrkoherdeboställe, $2^1/_2$ mtl *Westrum.* Största egendomen är *Helgerums* säteri, på sitt ställe beskrifvet. Bland andra gårdar nämnas *Åldersbäck,* 1 frälse, $^3/_4$ skatte. — Byar och hemman äro 3 mtl *Eknö;* 1 *Horn,* 2 *Tyfflingemar, Bjulebo, Dagsbo, Gälterskulla, Händelöp, Långö, Marsö, Muleglo, Näfvelsvik, Näfvilsö, Skinnaremåla,* alla skatte; 2 *Ytterhult, Falkemåla, Forssebo, Gärdsö, Gölgerum, Henriksnäs, Tofvehult, Hultö, Järö, Konglebo, Långvik, Mörkhult, Repevassa, Riskebo, Skälö, Slingsö,* med såg och lastageplats, *Yxnevik,* alla frälse. Vid *Wassbäck,* längst i norr, $^1/_4$ mil söder om Westervik, upptäcktes år 1755 en helsokälla af handelsmannen Losch. På *Skälö,* en betydlig ö i södra skärgården, är en koppargrufva, tillhörig The Swedish Copper Company. *Spårö,* vid det 100 fot breda *Spårösund,* södra inloppet till Westervik, der det finnes tullkammare och fyrbåk, *Idö,* 1 mtl kr., med lotsplats, fordom ett Folkungegods. Vid skäret *Dämman,* ytterst n. o. i skärgården, är nyligen ett fyrfartyg utlagdt. — Adr.: Westervik.

Westerråda (Råade), ett mtl frälsesäteri i Holms socken af Nordals härad och Elfsborgs län, har från 1560- inpå 1680-talet tillhört Stakeslägten, sedermera inpå 1770-talet slägten v. Mentzer; tillhörde 1863, jemte $^1/_4$ frälse, $^1/_2$ mtl

rå och rör, 4 qvarnar vid Ingriby ström, Fryxell-Langensköldska stiftelsen; det hela var tax. till 56,000 rdr rmt.

Westersjö, grufva i By socken af Näsgårds fögderi och Stora Kopparbergs län, lyder under Horndals bruk; 2,717 lass upphemtades år 1863.

Westerskog och *Wåthult*, tvenne kronoallmänningar inom Eriksbergs församling af Elfsborgs län; numer bevuxna endast med några låga enbuskar.

Westerstad, alternerande regalt och konsistorielt pastorat af Lunds stift, 3 mil från Lund, innefattar Westerstads socken med annexet Östraby, $45\frac{13}{24}$ mtl (eller $43^3/_4$ enligt ecklesiastik-matrikel), med 3,995 inbyggare. — *Westerstads* socken i Färs härad, Malmöhus län, har en areal af 6,087 tld eller 34,087 qv.-ref, fördelade på $20\frac{13}{16}$ mtl, deraf $3^1/_2$ skatte, $^3/_4$ mtl krono, $16^9/_{16}$ frälse, med en folkmängd af öfver 1,700 personer, af hvilka 760 äro befriade från mantalspenningar. Rådande jordmån är sand och sandmylla, dels på grus-, dels på lerbotten, åkern sidländ, men i allmänhet brukbar, höbolet godt; torfjord och skog finnas. Socknens taxeringsvärde är 1,365,000 rdr. Omkring $^1/_4$ mil från kyrkan märkes en slottspark, omgifven af räta grafvar, på hvilka troligen legat *Stjernehus*, som ännu qvarstod 1587 och hörde till Westerstads län. Patronatsrätten köptes 1650 af landsdomaren i Skåne, Henrik Ramel till Beckaskog. — Byar äro: *Westerstad, Askeröd, Gummastorp, Påarp* m. fl. — Prestgård $^1/_2$ mantal, der Petrus Roos, som må nämnas bland församlingens kyrkoherdar, äfven känd som skriftställare, afled den 10 Nov. 1832; klockarebohl $^1/_4$ mtl, — samt sätesgården *Westerstad*, $2^1/_8$ mtl frälse-säteri, $2^3/_4$ mil från Örtofta jernvägsstation, med en areal af 546 tld, deraf 4 tld upptagas af trädgård, med en mängd fruktträd och park, skog 80 tld och 12 d:o torfmossar. Mangården består af en hufvudbyggnad samt några andra af korsverk, gamla, utom en i sednare åren tillbyggd gråstenslänga. Ladugårdsbyggnaden, äfven af gråsten, innehåller 30 famnar i längd; vid gården finnas mejeri, schäferi och bränneri. Gården utgjorde år 1818 ett större gods, med 30 mtl underlydande frälse-hemman och 16 torp. Af egare äro endast kända Jakob de la Gardie år 1825 och tvenne bröder Widegren år 1864. — Jordmånen är temligen bördig, åkern omhägnad med dubbla stengårdar samt skogen, bestående af ek, bok och al, mycket vacker. — Adress: Hörby.

Westerstad, Öfra, $^7/_8$ mtl, i Kastlösa socken af Ölands Södra Mot, är väl bebygdt, har en stor och väl skött trädgård, samt anses för den vackraste enskilda egendom på södra delen af Öland. Under gården lyda $^1/_2$ mantal Parteby, $^1/_2$ Rösslösa samt i Smedby angränsande socken $^3/_4$ Parteby och 1 mtl Alflösa. Egare är för närvarande (1866) bruksförvaltaren C. G. Kindberg; se vidare under socknens artikel.

Westersäter (Westersätter), ett mtl skatte, 1 mtl frälse i Fellingsbro socken och härad af Örebro län, utgör tillika med $1^1/_2$ mtl *Norrsäter* i samma socken ett gods, tillhörigt kapten G. Mannerstråle på Jäders bruk.

Westerteg, by uti Westerbottens län, i närheten af Ume stad; har ångbränneri, derifrån under året 1856 försålts 180,000 k:nr bränvin och under året 1859: 170,500 k:nr drank.

Westervik, stapelstad i Norra Tjusts härad af Kalmar län, vid inloppet till Gamlebyviken af Östersjön, $17^1/_4$ mil mil norr om Kalmar, $29^3/_4$ mil från Stockholm, vid 57° 45′ 39,4″ lat., 1° 26′ 44″ long. från Stockholm. Det nuvarande Westervik räknar sin tillvaro från år 1433; förut hade staden legat 2 mil längre inåt landet vid inre ändan af viken, der Gamlebyn nu är belägen; se vidare denna artikel. Om namnets härledning gissas, att den erhållit detsamma efter sin belägenhet till Wisby, som under medeltiden beherrskade dessa delar af Östersjön. Den nya staden anlades vid inloppet till viken, på en plats, som kallades Stegalöt, der den var skyddad genom Stegeholms (rättast Stäkeholms) slott. På platsen låg förut Fiskeby kapell, hvaraf minnet förvaras i namnet på Kapellbacken i östra delen af staden. Den nya staden fick genast erfara krigets oro, då Engelbrekt 1434 belägrade Stegeholm, och äfven den följande tiden var alltför orolig för det unga samhället. År 1452 öfvergick en

stor olycka staden, då Danskarne, anförda af förrädaren Magnus Green eröfrade och uppbrände densamma, efter ett tappert motstånd af borgerskapet under dess »råd- och byaman» Mattes Larensson. Nya privilegier och ofta utvidgade friheter förmådde dock icke höja staden till betydenhet. I början af 1500-talet härjades den af eldsvåda; år 1517 uppbrände Danskarne Stegeholm och tillfogade staden stor skada, så att en äldre författare kunde säga, att det W staden förde i sitt vapen alltid betydde ve och aldrig väl. Under Gustaf I:s och hans söners regering började staden långsamt repa sig, och blef från 1561—1616 lagd till det Stureska grefskapet Stegeholm och Westervik. Åter 1651 blef Westervik grefskap för fältmarskalken H. C. von Königsmark, som lät bygga det gamla Westerviks eller Stäkeholms slott, och lemnades en tid till någon del åt hjelten Otto von Königsmarck, som tappert försvarat Pommern; men reduktionen lade staden åter under kronan efter 30 år, hvarpå Westerviks grefskap tillföll Per Brahe. — År 1612 brändes staden ännu en gång af Danskarne under Rantzow. Från år 1646 kan Westervik räkna en ny period af sin utveckling genom det s. k. Westerviks skeppsbyggerikompani, som samma år inrättades af Axel Oxenstierna och flera andra af rikets förnämsta herrar, ett företag, som ännu i dag bär frukter. På kompaniets varf byggdes till och med krigsskepp, och de talrika coopvardifartyg, som utgingo härifrån, bidrogo i icke ringa mån till utvidgande af Sveriges handelsrörelse. Hårda pröfningar måste staden emellertid ännu bestå; år 1665 lades hela staden i aska af vådeld; 1676 den 1 Sept. landstego Danskarne och uppbrände staden, skeppsvarfven och de stora förråden derstädes; men de idoga inbyggarnes flit uppbyggde snart sin stad bättre än förut och sedan dess har staden varit förskonad för svårare olyckor med undantag af 1711 års pest, som bortryckte bortåt 400 menniskor.

Stadens areal uppgår till 7,314 tld 29,7 kpl., hvaraf stadsplanen utgör 65 tld 4 kpl.; antalet hus och tomter 511. Gatorna, till antalet 21, jemte 2 gränder, äro raka och breda, i allmänhet vinkelräta mot hvarandra. Två torg finnas, *Stortorget* och *Fiskartorget*. År 1858 funnos i staden 37 handlande. Såsom handtverksidkande uppgåfvos år 1862: 71 män, 5 qvinnor, med 161 biträden; s. k. sjelfförsörjare voro samma år 155 personer. År 1857 hade staden 10 fabriker, deribland en techno-kemisk. Handel och skeppsbyggeri utgöra hufvudsakliga lifsvilkoren för denna stad och de hafva intill sednaste åren varit lifligare här än i många lika stora städer; men de sista officiela siffrorna gifva dock vid handen, att samma lifaktighet icke råder nu som för icke länge sedan. En betydlig del af rörelsen har dragit sig dels till Kalmar, dels till de många köpingarne vid sundet. Stadens handelsflotta, som begagnas till utrikes sjöfart, utgjordes år 1814 af 27 fartyg och uppgifves för sednare åren till mellan 17 à 24, om c:a 2,260 läster. Den inrikes sjöfarten sysselsätter c:a 16 fartyg om ungefär 230 läster. De hufvudsakliga föremålen för utförsel äro nu för tiden bräder, syllar, stäfver, sparrar, hafra (hvarpå utmärkt vackra prof visas på innevarande (1866 års) Industri-exposition), kopparmalm, tackjern, stångjern; införseln gäller deremot kaffe, socker, sill, salt, stenkol, gjutet jern, arrak, rumm, risgryn, tegel, tran, vin. Tulluppbörden, som år 1847 uppgick till 55,564 rdr, och 1865 till c:a 56,000 rdr, steg år 1857 ända till 183,429 rdr, de följande åren till omkring 100,000 rdr. Tullvärdet af utförda varor uppgick 1855 till 240,820 rdr och af införda till 364,849 rdr; år 1865 voro dessa värden 733,300 och 476,380 rdr. Stadens tolagsersättning, som 1863 var 5,178 rdr, föll år 1865 till 2,362 rdr. Hela taxeringsvärdet är 1,990,500 rdr; bevillningen 5,220 rdr. — Stadsstyrelsen utgöres af en borgmästare och fem rådmän. Här är sätet för Kalmar läns norra Hushållningssällskap efter sällskapets delning år 1859. Elektriska telegrafstationen är af 2:dra klassen, sedan undervattenskabel anlades häremellan och Gotland. Vid navigationsskolan examineras årligen några och tjugo elever. För den högre undervisningen är sörjdt genom ett på reallinien fullständigt högre elementarläroverk. Bland byggnader må nämnas: *Kyrkan*, grundlagd 1433, men flera gån-

ger tillbyggd. Dess torn hade fordom en hög träspira och var 220 fot högt, men skadades på 1760-talet af blixten, hvarefter det ombyggdes. *Rådhuset* uppfördes år 1793; *Stadshuset*, en prydlig 3-vånings byggnad, uppfördes år 1844. Allmänna folkskolan, invigd 1856, är ett 2-vånings stenhus, innehållande jemväl lokal för slöjdskola och boställsrum. Dessutom finnas theater, jernvåg, packhus, postkontor och lasarett, afdelning af Kalmar enskilda bank (1866) och Sparbank. — Staden har fyra skeppsvarf, numera förenade till två, hvilka 1858 sysselsatte 95 arbetare. Skeppsbyggeriet har dock aftagit; år 1865 var arbetsstyrkan ringa och intet nybygdt fartyg lemnade varfven; men i år (1866) omnämnas vid Södra varfvet några nybyggda om 100 à 130 läster. Hamnen är fördelad i tre delar, den mellersta eller redden, den yttre eller Gränsöfjärden samt den inre eller Gamlebyviken, hvars inlopp är 32 fot bredt och 16 fot djupt. En lotsfördelningschef är bosatt i staden, hvarest äfven finnas 1 lotsålderman, 2 mästerlotsar och 2 lotsar. En mil ut i skärgården visar Spårö båk vägen till Westervik. Ett litet stycke utanför staden ligga två små förstäder, *Östra* och *Södra malmen*. Antalet inbyggare år 1805: 2,932, steg 1850 till 4,346, år 1864 till 5,403, men nedgick 1865 till 5,020. — Staden håller 16 båtsmän. Dess vapen är numera ett seglande fartyg. I ecklesiastikt hänseende utgör staden ett regalt pastorat af 3:dje klassen. — Slutligen må vi äfven omnämna biskopen Carl Erik Hallström, som efter att tagit afsked från biskopsembetet på Gotland, bosatte sig 1858 i Westervik, hvarest han afled den 22 Dec. 1861, och inom hvars samhälle han genom sina donationer förvärfvat sig ett tacksamt minne. Sålunda testamenterade han till stipendiifond vid elementarläroverket 35,000 rdr, till kyrkan 50,000 rdr, till stadens sjukhus 5,000 rdr, dessutom till andra kommuner 20,000 rdr samt till enskilda personer 173,000 rdr; återstoden af den ganska betydliga förmögenheten testamenterades till den i Westervik befintliga afdelningen af Kalmar länslasarett.

Westervik, gammalt Sture-gods i Wärmland, se art. Gustafsvik.

Westerås län omfattar östra delen af provinsen Westmanland, vestra delen af Uppland, det s. k. Fjerdhundra samt två socknar af Södermanland och sträcker sig mellan 59° 17′ och 60° 18′ nordlig bredd samt 33° 5′ och 35° 3′ östlig längd. Länets hela kuststräcka mot Mälaren, några trakter i det inre af landet samt längst i norr vid Dalelfven bilda slättland, som dock öfverallt äro öfverströdda med smärre höjder, backar o. s. v., men hela vestra och nordvestra delen uppfylles af sammanhängande bergmassor, der vi finna den egentliga bergslagen. Länets sydvestliga hörn upptager en god del af *Arbogaåns* floddal, som här vidgar sig till en bördig slätt upp till *Hedströmmens* nedra lopp, omgifvande Mälarens vestligaste fjärd *Galten*. Söder om denna slätt möter en brant, men föga hög bergås, som längst i söder åter sänker sig vid Fröshammarsviken af Hjelmaren. Hedströmmens smala dalgång begränsas af en till Mälaren gående låg sandås, men öster härom vidgar sig landet åter till en betydlig slätt, genomfluten af *Köpings-* och *Kolbäcksåarne* ända fram till Westerås, hvars *Svartå* under hela sitt lopp åtföljes af bergåsar. Härefter möter ånyo en fruktbar slätt, som sträcker sig ända fram till *Sagån*, länets östra gränsflod, och endast afskäres af en från norr till söder gående sandås. De betydligaste slätterna i det inre af landet finna vi omkring Sala vid Sagån samt kring Vestra Fernebo vid Svartån. Längst i norr, der landet sänker sig mot *Dalelfven*, påträffas åter vidsträckta, men i allmänhet sanka och föga bördiga slätter och hedar. Länets högst belägna trakter återfinnas längst i öster och vester. I öster utgör Fjerdhundra mellan Sagåns dal och Uppsala läns gräns ett af *Örsundsån* genomflutet berglandskap med smala höjdsträckningar och trånga dalar. Härifrån sträcker sig till bergslagen i vester vattendelaren mellan Mälarens och Dalelfvens vattendrag, åsen *Långheden* med sina vidsträckta utskott, låga, platta, fyllda med kärr och mossar. Afskärande dessa åsar resa sig i vester till 6 à 900 fots höjd de bergsryggar, som i sydostlig rigtning sträcka sig från Dalarne in i detta län och här bilda ett af Sveriges

rikaste jernmalmfält, omgifvande Kolbäcksåns och Hedströmmens öfra lopp.

Bland länets sjöar nämna vi följande: *Westlanda-*, *Skedvi-* och *Iresjöarne*, som afflyta till Arbogaån; *Öfra* och *Nedra Wettern*, *Lillsvan* och *Långsvan*, de betydligaste i Hedströmmens vattensystem; *Åspen* och *Åmänningen*, som genomflytas af Kolbäcksån; *Hörende-* och *Fläcksjön*, tillhörande Svartån; *Hallaren*, Sagåns betydligaste sjö, samt på nordöstra gränsen den stora sjön *Temnaren*, som afflyter åt Uppsala län.

Näringar. Jordbruk och bergshandtering utgöra hufvudnäringar. Af länets areal upptager odlad jord en vidd af 153,776$^3/_4$ tunnland, naturlig äng 148,625$^3/_4$ tunnland, afrösningsjord och impedimenter 941,526 tld eller 75,7 %. Förhållandet mellan åker och äng är således endast såsom 1 till 1,03, då det på Gotland är såsom 1 till 0,60 och i Stockholms län såsom 1 till 1,26, således långt ifrån att förete det vilkor för ett godt åkerbruk, som man, åtminstone i äldre tider, ansåg erforderligt, nämligen 4 à 5 tld äng för hvarje tld åker. Tvåskiftesbruket är det allmännaste inom detta län, då deremot vexelbruket har större utsträckning inom Gotlands län. Af sädesslag är rågen det mest brukliga och på slättbygdens styfva lera det mest gifvande. Kornet odlas mest på Salaslätterna och mot gränsen af Uppsala län. En jemförelse mellan 1832 och 1837 års skörd och afkastning visar, att åkerbruket redan då förkofrat sig ej mindre i qvalitativt än i qvantitativt hänseende; sedan dess fortgå nyodlingar, ladugårdsskötseln och mjölkhushållningen äro i framåtskridande. Alsikeklöfvern är numer allmän och rotfruktsodlingen i tilltagande. Årliga skörden uppgifves i medeltal till 390,000 t:r säd, 10,000 t:r ärter och 150,000 t:r potates; sednare slagets skörd skattades 1822 till blott 33,800 tunnor. Deremot uppgifves antalet vinterfödda kreatur åren 1837 och 1860 vara ungefär lika, c:a 12,000 hästar, 67,000 nötkreatur (sednare årets öfverstigande med 10,000 det förra), 35,000 får (eller 620 på qv.milen, det minsta antal i riket), 15,000 svin (det förra året öfverstigande det sednare med c:a 3,000). Skogsbruket skötes utan omsorg, så att de flesta trakter redan känna skogsbrist. Af länets betydande skogsareal vårdas endast 175,000 tld enligt rationela grunder. Boställs-hemmanens skogsareal uppgafs 1860 till 4,300 tld, häradsallmänningens till 19,350.

Bergshandteringen har sedan fordom sysselsatt en ej ringa del af länets befolkning. Rörande *Sala silfververk* hänvisa vi till den art. Ur länets 40 jerngrufvor i Norbergs, Westanfors, Skinnskattebergs och Sala socknar brötos år 1864 omkring 1,300,000 ctr malm. Samma år tillverkades vid 18 masugnar omkring 386,000 ctr tackjern och 4,000 ctr gjutgods; 7 ugnar stodo obegagnade. Vid 2 gjuterier tillverkades dessutom 15,000 ctr gjutgods. Stångjernstillverkningen vid 36 verk med 80 härdar uppgafs till ungefär 325,000 ctr samt jernmanufaktur- och ståltillverkningen vid 12 verk till 54,000 ctr. Af s. k. *ädlare verk* finnas Riddarhytte kopparverk i Skinnskattebergs socken samt Skultuna messingsbruk. Antalet vid bergsbruket sysselsatta personer uppgafs år 1860 till 1,658 och 1864 till omkring 1,900. Af obetydligare vigt är tillverkningen af något bly och blyerts. Bland binäringar intager *varuforsling* främsta rummet; vidare *tillverknirg af träkärl, fiske, bränvinsbränning* (omkring 300,000 kannor årligen) o. s. v. *Sjöfarten* är jemförelsevis ringa och bedrefs 1860 med 148 fartyg om 2,440 läster.

Länet, med en areal af 54,121 qvadratmil (eller 1,252,535 tld) fast mark, 2,776 qvadratmil vatten, beboddes 1805 af 84,800, år 1840 af 92,400 och år 1865 af 108,860 personer, deraf 13,710 i länets 4 städer. Befolkningen, af den gamla sveastammen, har föga blifvit uppblandad genom inflyttningar. Westmanländningen kan icke sägas hafva något eget i lynne och utmärkande i seder och drägt, hvarigenom han skiljes från de kringboende grannarna; men invånarne skilja sig sinsemellan i 2:ne starkt markerade olikheter, som hafva sin grund i landets skiljaktiga beskaffenhet. Vestra delen, utmärkt för mångfaldigt omvexlande naturskönheter, framställer ett bergsmannalif i all dess friskhet, då deremot östra delen med sina enformiga sädes- och trädesåkrar ger åt sina bebyggare ett skaplynne af tröghet och otreflighet.

Denna bygd benämnes ock bondlandet af den stolta bergsmannen, som i likhet med Schweizaren har stark längtan till hemlandets berg, när han någon gång ryckes derifrån.

Kommunikationsleder. Af märkligare sådana höra hit norra delen af *Hjelmare kanal,* den betydliga kanallinien mellan Mälaren och Dalarne eller *Strömsholms kanal* längs Kolbäcksån, samt en del af *Köping—Hult*-jernvägen från Arboga till Örebro läns gräns, den 3 mil långa *Köping—Uttersbergs*-jernvägen och den förmodligen snart färdiga jernbanan mellan Arboga och Köping, som kommer att förena de nämnda banorna. I förbindelse med Strömsholms kanal står den $1^1/_2$ mil langa *Norbergs* jernväg. Endast 2 färjor öfver allmän landsväg finnas, vid *Mellansundet,* som skiljer *Nyckelön* från Westmanlands fasta land, och vid Kungsör, öfver Arboga å.

Hemmantalet är $2{,}851^7/_{32}$ mtl i 7,706 brukningsdelar, hvaraf $1{,}944\frac{13}{24}$ skatte $(1{,}966^7/_8)$ $385\frac{13}{24}$ $(363\frac{63}{96})$ krono och $520\frac{81}{96}$ frälse. Af verk och inrättningar finnas på landsbygden 137, utom 271 qvarnar och sägar. All fast egendom uppskattades år 1865 till 60,090,720 rdr rmt, och statsbidragen, utom bränvinsbränningsafgiften, utgöra årligen cirka 870,000 rdr rmt, hvaraf i bevillning efter alla 3 art. 78,983 rdr. Utgifterna för fattigförsörjningen uppgingo 1860 till 84,144 rdr rmt.

Indelningsverket. I afseende på militära förhållanden tillhör länet 4:de militärdistriktet, och äro härstädes indelade 25 n:r af lifregimentets hussarcorps, 375 n:r af lifregimentets grenadiercorps och 940 n:r af Westmanlands regimente, tillsammans 1,200 man. Extra roteringen utgör 138 n:r; af dessa hafva 41 åtagit sig, att, i händelse af krig, lemna hästar i stället för karlar. Antalet af hela rotar eller spridda rotedelar, uppkomna genom den nya roteringen af rotering underkastad, men förut icke roterad jord, och för hvilka årlig vacanceafgift erlägges, utgör 16,41475. Mötesplatser äro *Salbo-hed,* $2^1/_4$ mil från Sala och *Utnäs-lot.* — I afseende på tillsynen öfver salpetersjudningen står länet under gemensam direktör med Uppsala, Stockholms och Gefleborgs län. Landtmäteristaten utgöres af en 1:ste, en 2:dre, 9 kommissions- och 12 vice d:o landmätare.

Postverket har postkontor i Westerås, Arboga, Köping, Sala och Strömsholm samt postexpedition i Norberga by. — I länet finnas 3 telegrafer, 64 gästgifvaregårdar. — *Inrättningar för sjukvården*: 8 privilegierade apothek. Utom en provincialläkare äro i länet anställda 14 läkare, 7 djurläkare, 2 badaremästare 55 examinerade barnmorskor och 70 vaccinatörer. I länets alla trakter finnas mineralkällor, 18 äro mest begagnade. — Bland pensionsanstalter nämnas: en af aflidne häradsskrifvaren Näf stiftad till förmån för enkor efter fattiga underofficerare, korporaler och soldater af Westmanlands regimente, med tillsammans 46 pensionsrum; Klerckerska fonden för enkor efter officerare och Sagströmska för enkor efter underofficerare och soldater; Schenströmska barnhusfonden och enkepensionsfonden o. s. v. — För undervisningen är sörjdt genom elementarläroverk i länets städer, Westerås, Sala, Köping och Arboga, ett folkskollärareseminarium i förstn. stad, samt folkskolor i länets alla socknar, ett par söndagsskolor och en landtbruksskola vid Julpa i Romfartuna socken. Sockenbibliothek funnos år 1860: 60. — Bland öfriga allmänna och kommunala inrättningar märkas: länets enda offentliga sjukvårdsanstalt, länslasarettet och kurhuset, Mälarprovinsernas enskilda bank i Westerås, 6 sparbankar, hvilka för få år sedan egde 3,251 delegare, med en kapitaltillgång af 387,580 rdr och ett öfverskott af 24,200 rdr. Länets brandstodsbolag med (år 1861) en ansvarighetssumma af 31,755,250 rdr rmt. Dessutom finnas bolag till försäkring emot skada å växande gröda genom hagel; en landtvärnskassa, bildad 1809. Här må äfven nämnas *sockennämnderna,* hvilkas hufvudsakliga åliggande är att ombesörja fattigvården, men som sträcka sina omsorger derutöfver till åtgärder för socknens gemensamma bästa, såsom genom tillsyn öfver försvarslösa personer, öfver helsovården m. m.

Länet utgör delar af 3:ne biskopsdömen eller stift: Uppsala, hvartill höra 15, Westerås 55 och Strengnäs 2 kyrkosocknar, samt af 2:ne lagmansdömen eller

lagsagor: Westmanlands och Upplands; i afseende på styrelse och uppbörd fördelas det i 6 fögderier, utgörande 22 länsmansdistrikter. Lagskipningen på landet förrättas i 4 domsagor, innefattande 13 härader, hvilka åter utgöra 10 tingslag samt dessutom 2 bergstingslag. Administrationen af bergverken i länet bestrides, för så vidt staten deruti deltager, vid Sala grufva af en särskild för densamma afsedd bergslagsstat, bestående af en bergshauptman, en grufveingeniör och en bergsvärdie; och för länet i öfrigt, gemensamt med Stora Kopparbergs län, af bergmästaren i 4:de distriktet samt en extra grufveingeniör. — Länets indelning åskådliggöres närmare af nedanstående tabell:

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Lillhärad, omkring $\frac{7}{18}$ af S:t Ilian, *Lundby*, *Dingtuna*, *Barkarö*.	Tuhundra härad och tingslag.	I Westerås.	
Tillberga, *Hubbo*, *Badelunda*, *Ihrsta*, *Kungsahra*, Kärrbo.	Siende härad och tingslag.	I Westerås.	Thorstuna m. fl. domsaga.
Ramnäs, Sura, *Munktorp*, *Berg*, *Svedvi*, *Kohlbäck*, *Säby*, *Rytterne*.	Snefringe härad och tingslag. [1]	I Kohlbäcks s:n, Kohlbäcks gäst.g.	
Omkr. $\frac{5}{7}$ af *Sevalla*, *Thortuna*, *Björksta*, *Ängsö*, omkr. $\frac{3}{700}$ af *Fogdö*.	Ytter-Tjurbo härad och tingslag.	I Thortuna s:n, Lundby.	
Omkr. $\frac{57}{58}$ af *Vestra Schedvi*, *Odensvi*, *Malma*, Köpings landsförsamling, Kungs-Barkarö, *Himmeta*, *Bro*, *Medåker*, *Björskog*, omkr. $\frac{15}{201}$ af *Fellingsbro*, *Kung Karls*, Torpa, Arboga landsförsaml., Setterbo.	Åkerbo härad och tingslag. [2]	I Köpings stad.	Åkerbo domsaga.
Skinnskatteberg, *Gunnilbo*, omkr. $\frac{4}{51}$ af *Ramsberg*, *Hed*.	Skinnskattebergs bergslag.	I Heds socken, Bysala.	
Fläckebo, *Haraker*, *Romfartuna*, *Skultuna*, omkring $\frac{11}{18}$ af S:t Iliau, *Skerike*.	Norrbo härad och tingslag.	I Romfartuna s:n, Hallsta gästg.g.	
Omkr. $\frac{35}{36}$ af *Vestra Fernebo*, omkr. $\frac{4}{43}$ af *Karbenning*.	Wagnsbro härad och tingslag.	I Vester-Fernebo sockenstuga.	Wagnsbro domsaga.
Norberg, omkr. $\frac{39}{43}$ af *Karbenning*, *Westanfors*, omkr. $\frac{1}{36}$ af *Vestra Fernebo*, *Vester-Wåhla*.	Gamla Norbergs bergslag.	I Norbergs s:n och by.	
Omkr. $\frac{9}{13}$ af *Huddunge*, omkr. $\frac{23}{39}$ af *Vester-Löfsta*, *Hvittinge*, Österunda, *Thorstuna*, omkr. $\frac{7}{8}$ af Hernevi, omkr. $\frac{1}{84}$ af Järlåsa.	Thorstuna härad och tingslag.	I Simtuna s:n, Karleby.	
Omkring $\frac{2}{27}$ af *Nora*, omkr. $\frac{16}{39}$ af *Vester-Löfsta*, Enåker, *Norrby*, *Tärna*, *Simtuna*, Altuna, omkr. $\frac{2}{7}$ af *Sevalla*, *Frösthult*.	Simtuna tingslag.		Tuhundra m. fl. domsaga.
Möklinta, Sala landsförsamling, *Kihla*, *Kumla*.	Öfver-Tjurbo tingslag.	I Kihla socken, Grällsta.	
Omkr. $\frac{121}{122}$ af *Öster-Wåla*, omkr. $\frac{25}{27}$ af *Nora*, omkring $\frac{160}{170}$ af *Harbo*, omkr. $\frac{4}{13}$ af *Huddunge*.	Wåla härad och tingslag.	I Öster-Wåla socken, Åby.	

Fögderier: Strömsholms [1], Kungsöhrs [2], Bergslags, Salbergs och Wäsby (se de art.) samt

Westerås fögderi af Westerås län, utgöres af Tuhundra, Siende och Norrbo härader, d. v. s. länets mellersta del med 16 socknar, och fördelas i 3 länsmansdistrikter. Fögderiets södra hälft utgöres till mesta delen af en bördig, skoglös slättmark vid Mälaren; men den norra är deremot bergig och skogig; i södra delen är derföre åkerbruket nästan enda hufvudnäringen. Inom fögderiet funnos år 1860: 2 fartyg om tillsammans 37,18 läster. Hemmantalet är $615\frac{21}{96}$, af hvilka $295\frac{13}{16}$ mtl äro skatte, $149\frac{19}{48}$ krono och $170^{1}/_{96}$ frälse. Taxeringsvärdet utgjorde år 1864 för bevillning underkastad jordbruksfastighet 10,202,300 rdr, för annan fastighet 364,700 rdr samt för sådan fastighet, som var fri från bevillning, 489,730 rdr, eller tillsammans 11,056.730 rdr rmt. Folkmängden 1865 omkring 15,840.

Westerås. Uppstad, intagande 22:a rummet bland andra klassens städer, är residensstad för landshöfdingen i Westerås län och säte för biskopen öfver Westerås stift, ligger på begge sidor om Westmanlands Svartås utlopp i Mälaren, 11 mil från Stockholm. Stadens äldsta namn var *Westra Aros*, till skilnad från Östra Aros vid Fyrisåns utlopp. Förmodligen var platsen ursprungligen ett hedniskt offer- och marknadställe och har såsom sådant blifvit besökt af de kristna missionärerna, af hvilka Westmanlands apostel S:t David, enligt legenden, skall hafva grundlagt den nuvarande domkyrkan. Under hela vår medeltid är namnet Westerås ganska nära förenadt med Sveriges historia, likasom staden då var en bland landets förnämsta städer och ännu år 1647 innehade 13:de rummet. Dess äldsta i behåll varande privilegier, men som åberopa äldre, gå tillbaka till 1500-talet. Såsom medelpunkt för ett betydande stift, räknade staden under katholska tiden icke mindre än 4 kyrkor, 4 kapell, ett dominikanerkloster och ett Helgeandshus. Bland de elfva riksmöten, som man med visshet känner här blifvit hållna, vilja vi endast påminna om den märkvärdiga 1527 års riksdag, då Westerås recess gjorde slut på Sveriges afhängighet af Romerska stolen, samt riksdagen 1544, då Gustaf I:s efterkommande förklarades för rätte arfvingar till Sveriges krona.

Stadens yttre har i tidernas längd undergått många förändringar, dels genom fiendtliga sköflingar under de inre oroligheterna åren 1390, 1430 och 1521, dels genom stora eldsvådor åren 1382, 1569, 1578, 1668, 1714 och 1778, slutligen i nyaste dagar genom frivilliga omläggningar. För närvarande upptager staden en areal af 145 tld 24 kappl., med 361 bebyggda och 59 obebyggda tomter, är till större delen belägen på Svartåns östra sida och temligen reguliert bebyggd; den på vestra sidan af ån belägna delen, på sluttningen af en sandås, Oxbacken kallad, angifver genom sina krokiga gator en hög ålder. I norra delen öster om ån ligger Gamla eller Stora Torget af oregelbunden form, längre ned på åns östra strand det långsträckta Fisktorget, vid hvars norra ända man från ån gräft en kanal af omkring 1,500 alnars längd i östlig rigtning med utlopp i Mälaren, kallad *Lillån*. På den härigenom bildade holmen ligger den gamla s. k. Kungsträdgården, hvarest finnas grundmurar efter dominikanerklostret, inom hvars murar Westerås recess afslutades. Denna trädgård, som förut varit anslagen under lönen till landshöfdingen, blef genom kongl. brefvet den 17 Juli 1863 upplåten till Westerås stad, för att användas till allmän promenadplats och såsom en passande omgifning till det monument öfver Gustaf Wasa, som genom nationalsubskription här blifvit rest och aftäcktes den 6 Juni 1864. Bland stadens märkligare byggnader må nämnas: *Slottet* på en höjd nära Mälaren, af biskop Ilianus grundadt omkring 1170, eröfradt af Engelbrekt 1433 från Erik XIII:s fogde, af Gustaf Wasa och Carl XI befästadt, afbrann 1736 (1713) men restaurerades åter och utgör nu landshöfdingeresidens. *Domkyrkan*, såsom ofvan är nämndt, enligt sägnen grundlagd af S:t David, invigdes till domkyrka först år 1271 och har undergått många förändringar genom såväl eldsvådor som fiendtliga härjningar. Efter en eldsvåda 1691 uppfördes af Nikodemus Tessin det nuvarande tornet, det högsta i de skandinaviska länderna, näml. 328 fot. Sjelfva kyrkan håller i längd utantill 314 fot och i bredd 116. Vid hufvudingången ser man i muren två gamla marmortaflor, föreställande kyrkans skyddshelgon, jungfru Maria, S:t Johannes och S:t David. Kyrkans hvalf uppbäres af 35 pelare i fyra rader. En mängd grafchor finnas, af hvilka flera hafva historiskt intresse, såsom Svante Stures, Erik XIV:s, Braheska, en vacker graf af marmor och alabaster, der grefve Magnus och hans första husfru hvila, m. fl. En silfverljuskrona och en dyrbar guldkalk med ädla stenar äro skänkta af hans husfru, Helena Bjelke. Till kyrkans reparation anslogs 1861—63 en lånesumma af 28,000 rdr rmt. *Biskopshuset* är gammalt och har fordom varit befäst. *Elementarläroverkets hus*, nyuppfördt år 1852, innesluter en betydlig boksamling, hvaribland kurfurstens af Mainz' bibliothek, hit skänkt af Axel Oxenstierna.

Rådhuset är nyligen uppbygdt. Dessutom har staden folkskola, flickskola, söndagsskola, skollärareseminarium, ett med S:t Ilians landsförsamling gemensamt stadsbibliothek, sparbank, hufvudkontoret för Mälareprovinsernas enskilda bank, postkontor, apothek, telegrafstation med bureau på slottet, länslasarett och kurhus, cellfängelse, gasverk (sedan år 1861) m. m.

Stadens styrelse består af en borgmästare och 4 rådmän; dess vapen är ett A i munkstil; inom stadens område är tingsstället för Tuhundra och Siende härader. Af gammalt grundar staden sitt bestånd hufvudsakligen på handeln; också råder liflig afsättning af spannmål och jern till Stockholm och bergslagen; de handlandes antal uppgifves till några och fyratio, sedan 1840-talet ökadt med ett tiotal; sjöfart idkas med några och tjugo segelfartyg om cirka 700 läster; hamnen är tillräckligt djup för 10 fots fartyg. Fabriks- och handtverksrörelsen är ej af någon synnerlig betydenhet; af fabriker må nämnas en metall- och bronsfabrik, hvarifrån vid industri-expositionen 1866 funnos prof å ljusstakar, strykugnar m. m. Åkerbruket deremot är af mer vigt å en jordareal af 2,817 tld, 15,4 kappl.; produktionen å trädgårdsväxter är fullt motsvarande egna behofvet, och bland dessa intaga de s. k. Westerås gurkor ett utmärkt rum. — För beredande af behöflig lättnad i landtkommunikationen är förslag väckt om byggande af jernväg till Dalarne. Stadens hela uppskattningsvärde år 1864 var 4,029,025 rdr, hela skattebidraget cirka 66,000 rdr, deraf de två högsta summorna utgingo i allmän bevillning med 23,000 rdr och bränvinsafgift med 35,480 rdr rmt. Invånarnes antal var år 1778: 2,600, 1840: 3,414, d. 1 Jan. 1866: 4,870. — Inom stadens egor ligga: *Emaus* helsobrunn; — *Karlslund*, med vacker åbyggnad, lägenheterna *Nordanby, Siggesborg, Gideonsberg* och *Malmaberg* m. fl.; utanför vester-tull märkes lägenheten *Berget*.

Westerås stift, det femte i ordningen, har från äldsta tider till närvarande omfattat samma trakter, nämligen största delen af provinsen Westmanland samt hela Dalarne, eller 1:o Westerås län, utom Norrby och Tärna socknar samt hela det s. k. Fjerdhundra, som tillhör Uppsala stift, samt kon. Carls och Torpa socknar i Strengnäs stift; 2:o St. Kopparbergs län, utom den till länet hörande del af Loos församling i Uppsala stift; 3:o af Örebro län, Fellingsbro härad samt Nora, Lindes, Nya Kopparbergs samt Grythytte bergslager. Dess grundläggare var S:t David, Westmanlands apostel i elfte seklet; men en oafbruten biskopslängd börjar först i följande århundrade. S:t David, som med fem andra fromma män på 1020-talet ankom till Sverige, säges först hafva bott i Torpa i Södermanland, hvarifrån han flyttade sin verksamhet till Westmanland och vid Dåvön (Davidsö) i Munktorps socken uppbyggde ett kapell och sedermera ett kloster. Den fromme missionären, som äfven skall hafva grundlagt Westerås domkyrka, och hvars underverk ännu lefva i folkets sägner, afled år 1082. År 1268 skall en dominikanermunk från Sigtuna, Israel, hafva blifvit biskop, och med honom vidtager den egentliga biskopsserien. I denna påträffa vi icke så få män, som på ett eller annat sätt vunnit ryktbarhet i vår historia. Det må tillåtas oss nämna några få. Petrus Elowson, på 1290-talet, omvände Karelerna, men blef af konung Birger fördrifven till Norge, der han dog i stort elände. Lydek Abelsson, biskop 1466, återställde domkyrkan efter hennes förstöring genom Tyskarne år 1390, uppbyggde Badelunda kyrka och grundade välgörande inrättningar; han var en »mäkta riker herre», som stod mycket väl hos kon. Carl VIII och Sten Sture d. ä. och af dem användes vid flera vigtiga värf. Peder Sunnanväder, biskop 1522, väl bekant för sina stämplingar mot kon. Gustaf I. Peder Svart, biskop 1556, konung Gustafs hofpredikant, en ganska lärd man. Johan Rudbeck, död 1646. Peter Malmberg följde konung Carl XII till Bender, der han dog år 1710 och ligger begrafven på en grekisk kyrkogård bredvid Mazeppa, m. fl. — Stiftets läroverk utgöras af Högre Elementarläroverk i Westerås och Falun, Lägre Elementarläroverk i Sala och Arboga samt pedagogier i Köping, Linde, Nora, Hedemora, Säther och Avesta, hvarjemte folkskolornas antal är 248,

deraf 156 fasta och 92 flyttande (1865). Småskolorna äro 520; samtliga 768 skolor äro så fördelade, att 167 falla på Westerås län, 500 på Falu och 101 på Örebro län. Af 49,315 i skolåldern varande barn besökte 596 allmänna läroverk, 1,573 enskilda skolor, 40.828 folk- och småskolor, 5,786 undervisades i hemmet, 244 saknade undervisning i följd af naturfel och 288 af annan anledning. Skollärarnes antal var 580 och lärarinnornas 142. Skolhusens antal var vid samma tid 436, hvaraf mer än två tredjedelar belupo sig på Falu län. — Stiftets areal utgör omkring 261 qvadratmil och dess befolkning omkring 307,380 personer, af hvilka 84,000 tillhöra Westerås, 165,000 Falu och 54,000 Örebro län. — Stiftet indelas i 15 prosterier, hvarunder höra 97 pastorat och 105 socknar. Kontrakter äro:

Domprosteriet	med	12	pastorat.
Munktorp	»	8	»
Köping	»	8	»
Arboga	»	4	»
Fellingsbro	»	4	»
Nora	»	6	»
Norrbärkes	»	4	»
Wester-Dal	»	6	»
Leksands	»	4	»
Rättviks	»	3	»
Mora	»	5	»
Stora Tuna	»	9	»
Hedemora	»	6	»
Fernebo	»	8	»
Sala	»	7	»

Westerås qvarnar, belägna invid Westerås, äro på alla sidor omgifna af stadens egor, och mjölnarens bostad ligger på jord, utbytt från stadsegendomen Karlslund; men de höra det oaktadt till landet, S:t Ilians socken och Norrbo härad. Dessa qvarnar, som aldrig sakna mäld, så snart tillräcklig vattentillgång finnes, bestå af en frälseqvarn med 4 par stenar och en skatteqvarn med 3 par stenar och stålqvarnstenar, hafva ett taxeringsvärde af 60,000 rdr och egas sedan ganska lång tid tillbaka, jemte tillhörande 2 mantal, af grefliga slägten Falkenberg.

Westgötabergen. Med denna benämning utmärkas de från Westgötaslätten uppstigande bergen *Ålleberg* (447 par.-fot) och *Mösseberg* (844 par.-fot), *Gisseberg, Fåredalsberget* och *Billingen* (853 par.-fot), alla belägna mellan Tidans och Lidans vattendrag, *Lugnås* och *Kinnekulle* (846 par.-fot — 941 sv. fot), vid Wenerns strand mellan de begge nämnda åarnas utlopp, samt *Hunneberg* (437 sv. fot) och *Halleberg* (497 sv. fot) mellan Nossan och Göta elf. Alla dessa berg, till hvilka äfven det på Wetterns östra strand belägna och 869 sv. fot höga *Omberg* räknas, tillhöra den s. k. Siluriska formationen och bestå af flera lager, nederst gneiss, dernäst sandsten, så alunskiffer, vidare kalksten och lerskiffer samt öfverst likasom en matta eller ett täcke af diabas (trapp), hvilken skjutit upp genom de underliggande hvarfven och bredt ut sig öfver dem. I alla Westgöta-bergen förekomma imellertid icke alla dessa hvarf; kalklagret saknas t. ex. i Halle- och Hunneberg, Lugnås består endast af sandsten med grå lerskiffer och sandstensskiffer, hvilande på gneiss-granit. I alunskiffern förekomma, bland stenvandlingar, trilobiter, i kalkstenen och lerskiffern orthoceratiter, cephalopoder, brachiopoder o. a. fornverldsdjur. Westgötabergen, hvilka hvart för sig finnas särskildt omtalade på sina ställen, utgöra Sveriges vidsträcktaste *öfvergångstrakt,* såsom man fordom benämnde dessa formationer.

Westgöta-Dal, se Dal.

Westgöthyttan, by om 6 mantal, belägen i Nora socken af Örebro län, med masugn vester om Noor och Blexberg samt något öster om sjelfva byn, kallad i dagligt tal Brickan; byn, år 1864 fördelad mellan 9 egare, har med slättern 96 tld åker af i allmänhet sur och kall stenjord; norrut något lera. Skogsmarken, 3,215 tld, är mycket ombytlig, så att knappast $^1/_2$ tunnl. är af lika slag, dock kan den anses vara medelgod; betet utmärkt godt. På Ekeberget, ej långt ifrån byn, har man den herrligaste utsigt åt öster öfver Nora stad och kringliggande landsbygd. Masugnens medeltillverkning under sednaste åren uppgifves till 32,348 ctr tackjern af Stribergsmalm; egare 1865 voro J. Larsson, P. Pehrsson m. fl. intressenter.

Westhorja, ett halft mtl skatte i en på fornminnen särdeles rik trakt af Wärnamo socken i Småland. Det är på detta

hemmans egor den vidtbekanta Wärnamo marknad hålles vid Korsmessotiden.

Westkinde, *Weskinde* (i jordeboken), *Wäskinde, Weskende* och Bro, konsistorielt pastorat af 2:dra klassen under Wisby stifts norra kontrakt, med $21^1/_2$ mtl, bebodda af omkring 895 personer. Prestgård, $^3/_8$ mtl ($^5/_8$ mtl efter eckl.-matrikel). — *Westkinde,* socken på Gotland, 1 mil nordost om Wisby, hörer till Wisby läns Norra härad; arealen 6,063 tld (= 33,952 qvadratref) och 0,069 qv.-mil vatten; $14^1/_8$ mtl. Socknen har merändels jemn mark, endast mot hafvet något bergig; sand och sandmylla till jordmån, dock hafva några hemman å östra sidan svartmylla med lera; skog till nödigt bränsle och stängsel. Inbyggarnes antal är 590. Kyrkan, som utgöres af aflångfyrkantigt skepp, fyrkantigt chor och fyrkantigt torn i vester, är uppförd af huggen och tuktad kalksten; i tornets första afdelning finnas i södra sidomuren två mindre rum, af hvilka det ena beträdes utifrån, men det andra inifrån. (Se Gotlands konsthistoria af C. G. Brunius, II delen, sidd. 8—16.) Kyrkovägen är $^1/_2$ mil. Fornminnena utgöras af svärd, stridsyxor och guldringar, funna på *Björkume hed,* strax söder om kyrkan. En sägen från 1440-talet förmäler om tvenne mäns tvist rörande ett stycke skog i *Westkindemyr;* den ene, Brusings i Weskinde, nedhögg skogen; men den andre, Snaldarfve i Martebo, körde den hem till sig; derpå kallade till ting, aflade Brusings ed på att skogen var hans, under bekräftelse att i motsatt fall måtte skogen sjunka, innan julen vore slut. Julnatten kom och skogen sjönk; ännu i dag skola trädstubbar synas under vattnet, och år 1794 hittades under metning i Weskinde myr en brynsten, liggande på en stubbe en aln under vattenytan. — Sista Carolinen på Gotland, Johan Nordal, som blef öfver 100 år, bodde här i socknen, och år 1862 begrofs på kyrkogården en gammal fattig, men aktningsvärd veteran från sista Finska kriget, med namnet Fredrik Färm. — Största byar äro *St. Bläsings,* $1^1/_8$ skatte, *Qviungs,* $1^3/_8$, *Nors, St. Klintegårda, Skäggs,* hvardera af ett helt mantal.

Westlandaholm eller *Westlanda,* en säteriegendom i Vestra Schedvi socken af Åkerbo härad och Westerås län, vackert belägen på en udde i Westlandasjön, består af sjelfva hufvudgården, 1 mtl frälse-säteri och en del underlydande, som äro redan uppgifna under socknens artikel; vidare höra härtill *Eriksbergs* ångmjölqvarn och såg vid ett vattendrag mellan sjön Rölen och Westlandasjön. Gården beboddes i slutet af 1200-talet af konung Magni älskeliga råd, biskopen i Wexiö, den lärde och rike Israel Erlandi Ängel, som härifrån skrifvit många af sina bref; egdes under medeltiden af Westerås domkyrka, indrogs år 1527 till kronan, men kom snart i enskildas ego; tillhörde 1666 assessor Joh. Löfling, som dog här nämnda år, kom med dottern Märta till kornetten Johan Sneckenborg, egdes i slutet af 1600-talet af brukspatron Nils Larsson, adlad Svedenstjerna, hvars son, kapten Erik, lät vid Eriksberg (se den art.) uppföra en stångjernssmedja. Sedermera har godset flera gånger ombytt egare och synes tidigt på 1700-talet kommit till slägten von Schultzenheim, af hvilken det ännu eges. Vid 1866 års industri-exposition visades prof på sädesrensningsmaskiner från Westlandaholm, med fem olika såll under hvarandra, det sista genomsläppande ogräs-frön, mindre än sädeskornen (belönad med hedersdiplom). Grau säger i sin beskrifning om Westmanland, att »vid denna gården är det kosteliga fisket, som man kan få tvenne skeppund småfisk om dagen med en liten not, då dreffogeln drifver fisken här i Westlandasjön». Vid gården finnes en mejerielev.

Westmanland, omfattande en del af de äldsta bygderna i Svea rike, är beläget mellan 59° 18′ och 60° 17′ nordlig bredd samt 31° 58′ och 35° 3′ östlig längd. Provinsen har erhållit sitt namn af sitt läge i vester om Uppland, hufvudlandet i det gamla Svia vældi. Detta landskap, som hör till norra Mälarsluttningen, ligger mellan Hedströmmens vestra strandås och Sagåns södra; i söder bildas en naturlig begränsning af Mälaren med dess stora vikar, Granfjärden, Westeråsfjärden, Blacken och Galten, vidare Arbogaån under hela dess lopp från sjön Wäringen till Mälaren, sedermera Dyltaån, och längst mot vester går

denna gräns längs vattenskilnaden mellan Hjelmarens och Mälarens tillflöden. Söder om Arbogaån nedskjuter dock en liten vinkel ända till Fröshammarsviken af Hjelmaren. Landskapets vestra gräns mot Wermland går genom bergslagen och utgöres merändels af bergsträckningar eller på kortare sträckor åar. I norr skiljes landet från Dalarne blott på en kort sträcka af en naturlig gräns, Dalelfven; men för öfrigt går gränsen här tämligen oregelbundet öfver berg, sjöar och åar, tydligt angifvande det faktum, att Dalarne och Westmanland i forntiden betraktades såsom en provins. Westmanlands areal utgör 73,593 qv.mil land, hvartill kommer vattendragens ytinnehåll, som beräknas till 5,675 qvadratmil.

Genom sednare tiders länsindelning har denna gamla provins blifvit styckad, så att dess östra del bildar större delen af Westerås län och den vestligare räknas till Örebro län. Den nuvarande häradsindelningen är äfvenledes af sednare ursprung. I samma mån som odlingen utbredde sig öfver landet ifrån Uppland såsom utgångspunkt, bildade sig nya hundari, hufvudsakligen efter de lätt tillgängliga floddalarnas läge till hvarandra. Så uppstodo de urgamla Sjuhundra och Tuhundra hundari, det förra (hvars namn återfinnes i Siende härad) omfattande landet öster om Svartån, det sednare trakten vester om samma å, hvartill jemväl hörde de först ännu sednare bebyggda bergstrakterna, som nu utgöra Örebro läns norra hälft. Westmanland är till största delen ett slätt eller långsluttande landskap. Det är endast i dess nordvestra hörn, som bergsryggen uppstiger till betydligare höjd. Trakten kring Mälaren, der vi finna den äldsta bygden, tillhör vårt lands bördigaste nejder; i bergstrakten har deremot »jernet brutit bygd», tidigare dock inom Westerås läns bergslager än inom Örebro läns, der det ännu 1558 fanns blott två socknar, Lindes och Nordanskogsbergs (Nora). De nämnda häradena egde sina egna fylkiskonungar, intilldess Ingiald Illråda lade dem under Uppsala-konungens välde. Under ett mer ordnadt samhällsskick erhöll Westmanland sin lagman, hvilken tillika skulle befalla öfver Dalarne och bland rikets lagmän var den sjunde. Enligt Magni Smeks lagbok erhöll han det åttonde rummet. Lagmansdömet undergick flera särskilda delningar än i två, än i fyra lagsagor, till» 1747 Westerås och Stora Kopparbergs lagsagor söndrades och fingo samma områden som länen. I ecklesiastikt hänseende hafva Westmanland och Dalarne alltid utgjort en enhet; se artikeln Westerås stift. Christendomen predikades i dessa trakter först af S:t David, som från Södermanland tros hafva inkommit i landet i sednare hälften af 11:te seklet och hufvudsakligen predikade i nuvarande Snäfringe härad. — Landskapets vapen är tre brinnande berg i hvitt fält, häntydande på att dess förnämsta rikedom ligger i dess berg. Se vidare Westerås och Örebro län.

I historiskt afseende har Westmanland varit skådeplatsen för förräderiet vid Herrevads bro; Erik XIII:s grymma fogde Jösse Eriksson hade sitt säte i Westerås, der han 1433 afsattes af Engelbrecht. Under Carl Knutssons tid voro Westmanländningarne isynnerhet oroliga och bullersamma. Under Gustaf Wasas befrielsekrig är af historien bekant huru Köpings stad af Uggla intogs, men förlorades strax åter genom dennes sorglöshet, samt huru detta nederlag hämnades af Gustaf Wasa genom Westerås stads intagande, dervid Gustaf sjelf slog sönder vin- och ölfaten, som Dalkarlarne bemägtigat sig för att dermed göra sig glada, med de orden, »att han heldre såg mjöd och vin rinna på marken än sitt folks blod». Då pesten utbröt 1710 i Stockholm, flydde både hofvet, senaten och kollegierna till Westmanland. Det bullersamma uppträdet 1743 vid Dalkarlarnes tågande genom Westmanland är redan nämndt under art. Sala. På vägen till Arboga vid hemresan till Tyskland stjelpte Gustaf IV Adolfs svärfader, arfprinsen Carl Ludvig af Baden, hvarvid han ock tillsatte lifvet den 16 December 1801.

Westorp, *Westarp* (i Tunelds geografi), två mtl frälse-säteri uti Brissmene socken af Frökinds härad och Skaraborgs län, med vackert läge $^1/_8$ mil från kyrkan, $1^1/_4$ mil från Wartofta jernvägsstation, är för ståndspersoner ganska väl bebygdt och eges af hr D. Bohman på Lundby i Åsarps socken; taxeringsvärdet är 36,000 rdr; underlydande $^1/_4$ frälse Torpet samt $^3/_4$ mtl i andra hemman. —

Säteriet är extra-roteradt i roten № 158 med 25 dalers taxation, enligt kongl. brefvet den 18 Februari 1848.

Westra härad i Jönköpings län, utgör länets första domsaga, fjerde fögderi och tionde kontraktet af Wexiö stift. Det begränsas i norr af Tveta härad, i öster af Östra härad, i söder af Uppvidinge och Norrvidinge, i vester af Östbo och består af ungefär en qvadratisk hufvudfigur, från hvars sydöstra hörn dock utskjuter en betydlig kil, omfattande fyra hela socknar. Namnet härledes tydligen från läget inom Njudungen. Landet sluttar i allmänhet mot söder; i norr finna vi Tabergs bergsplatå med *Almesåkra berg*, den högsta topp i Syd-Skandinavien, 1,130 fot högt. Inom omkretsen af en mil från denna bergstopp hafva *Em*-ån, Husqvarna-ån och *Lagaåns* östligaste gren sina källor. *Husqvarna-ån*, som rinner mot norr, upptar här vattnet från blott två sjöar och har sålunda ett högst litet område. *Em-ån* bildar inom kort flera icke obetydliga sjöar, upptager vattnet från den för sin skönhet berömda Wallsjön och från den på gränsen mot Östra härad liggande stora sjön *Nömmen*, omtalad för sina vackra öar, »så många som dagarne i året», samt fortsätter sitt lopp genom Östra härad mot Kalmar sund; till denna flods område hör endast häradets nordöstliga hörn samt, genom en biflod, som upptages i Östra härad, den östra delen. Häradets sydöstra och någon del af de södra trakterna, kring sjöarna Örken, Algunnen, Wermen m. fl., tillhöra *Helgaåns* område. Hela vestra och inre delarne genomflytas af två vattendrag, som tillhöra *Lagaån*. Det östligaste af dessa, Ljunga-, Wrigsta- eller Os-ån, emottager en mängd tillflöden, bildar den stora sjön *Roseken* eller Rusken och går strax derefter utom häradets gräns i sydvestra hörnet (se vidare Wrigsta). Hoksån emottager äfven flera tillopp, öfvergår vestra gränsen och förenar sig sedermera med Lagaåns hufvudgren i Wernamo. — Jordmånen i detta ganska starkt kuperade, berg- och vattenrika land är visserligen svag, men icke så litet olika. Upp emot Taberg finner man ett alpland, mellan hvars klippor små bördiga dalar rätt ofta locka odlarens flit; men på andra ställen är jorden magrare än till och med i Westbo. Under sednaste åren har verkställts en sänkning af Ljungaån och derintill belägna madvallar, hvilket kostat 57,550 rdr, men lemnat i vinst 2,233 tld odlingsbar jord, 175 tunnl. ängsvall och 1,395 tld mossar, passande för skogsväxt. Hufvudsakliga jordmånen är svartmylla, stundom blandad med lera eller med fin sand, mjäll, klapper och grus. Svartmyllan är starkt stenblandad, men icke så sandmyllan. På många ställen råder stark bergsyra, som allmogen fruktar att genom dikning afleda. Husslöjden ingår i följd häraf till icke obetydlig del i allmogens arbete. Årliga tillverkningen för afsalu af väfnader uppgafs för icke så länge sedan till 70,000 alnar linneväf och 20,000 alnar bomullsväf. — Befolkningen är af en ganska blandad härstamning genom inflyttningar i forntiden från Finveden, Wärend och Östergötland. På detta förhållande häntyder äfven den splitring här eger rum i afseende på socknarna, så att dessa dels hafva åtskilliga s. k. skatar, belägna i angränsande härader, dels grannsocknar här hafva skatar. Af häradets 20 socknar äro 19 förenade till 7 pastorater; 1 socken (Solberga) är annex till moderförsamling i Östra härad; 3 socknar, Ödestugu, Malmbäck och Almesåkra, hafva skatar i Tveta; i andra härader belägna socknar, som här hafva skatar äro: Näfvelsjö i Östra härad, Gällaryd, Fryeled, Hagshult, Tofteryd och Byarum i Östbo. Antalet inbyggare var år 1865 något öfver 31,040. — Tingsstället är vid Komstads gästgifvaregård i Ljunga socken. I Liljegrens runurkunder upptagas 13 runstenar inom detta härad.

Westraby, ett frälse-säteri med Målbordet, $2^1/_4$ mtl i Hults socken, Södra Wedbo härad, Jönköpings län. Egorna äro vidsträckta och tämligen goda, ehuru stenbundna. Sedan lång tid tillbaka och ännu har detta gods haft samma egare som det närbelägna Skjälsnäs (i jordebok.); se vidare art. Skällsnäs i VI band., sid. 201, 2 spalt.

Westralund, landtställe utom Norrköpings vestra tull inom stadens område, med utmärkt vackert läge vid Motala ström; egare rådman Aug. Wessberg.

West-Tärna, öfverstelöjtnants-boställe, beläget i Westerås län, Öfver-Tjurbo härad och Kumla socken, till hvars artikel hänvisas.

Westöhlet (i jordeboken), *Westböl Lilla*, ett mtl frälse-säteri i Bjärby socken, Wiste härad och Skaraborgs län, vid landsvägen mellan Skara och Wenersborg; egdes 1863 af 5 bönder; på egorna skall ett fynd blifvit gjordt, hvarom är nämndt under art. Bjärby. På Stora Westöhlets egor i Tängeneds socken står runstenen № 1383 i Liljegrens runurkunder.

Weta, konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Linköpings stift, består sedan 1531 af socknarna Weta och Wiby, med öfver 2,030 personer på $71^3/_4$ mtl. — *Weta*, modersocken i Wifolka härad af Linköpings län, till större delen öster om Svartån, till en mindre del på dess vestra sida, omfattar, med $^3/_4$ mils längd och $^1/_2$ mils bredd, 4,460 tunnl. med $37^1/_2$ mtl, hvaraf $19^3/_8$ skatte, $4^3/_8$ krono och $13^3/_4$ frälse med en folkmängd af c:a 1,000 personer. Jordmånen är dels lera, dels lerblandad mylla och sand; äng och bete äro ringa, skog nästan ingen. Taxeringsvärdet är 898,500 rdr. — Kyrkan, belägen 2 mil v. s. v. från Linköping och 1 mil från Skenninge, är gammal, af kalksten, tillbyggd på södra sidan för lång tid tillbaka, på den norra år 1760 med ett grafchor för slägten Wennerstedt (se art. Winnerstad). Socknen eger, utom kyrko- och fattigkassor, flera donationer. Undervisningen bestrides i fast skola, sedan 1847, af en examinerad lärare samt i hemmen. Fornminnen äro 2:ne runstenar å Gottlösa backe och i kyrkogårdsmuren, en domarering vid *Ljunga* m. m. — Vid katholska tidens slut hörde här ej mindre än $13^1/_4$ mtl till kyrkliga stiftelser, 13 till kloster af samtliga 47; numer tillhöra $^2/_3$ af hemmanen bönder, $^1/_3$ lyder under socknens 2:ne största gårdar *Mantorp* och *Mark* samt under Solberga i Sya. — *Weta prestgård*, 1 mtl krono; — *Böttestad*, 1 mtl indraget militiæ-boställe: — *Bromma*, $^1/_4$ mtl, som nu lyder under hospitalet i Wadstena, gafs på 1530-talet af riddaren Anunder Hat till Skenninge hospital. Byar äro: *Svås*, 4 mtl, *Weta*, *Wimne* m. fl. — *Spångs* och *Gudhems* qvarnar, hvardera med 3 par stenar.

Wetlanda, by i Hvetlanda socken af Östra härad och Jönköpings län, 3 mil från Eksjö; $2^1/_2$ mtl skatte, 1 krono, $^1/_2$ frälse; 330 inbyggare med 4 välbyggda gårdar, gästgifveri, tingshus, häradshäkte, apothek, magasiner, färgeri, garfveri, Uebelsborgs bryggeri, sågqvarn m. m.; hela taxeringsvärdet 111,300 rdr rmt. Byn, beskrifven under socknens artikel, förtjenar dock både genom sin fordna ryktbarhet och nuvarande betydelse sin särskilda artikel. Om man icke får antaga (se Hvetlanda), att de lemningar, som här blifvit funna, äro efter Wetala lands (Skånes) hufvudstad, så har dock en gammal visa om den berömda Göta-konungen Erik, som var den förste hvilken å Witalum ärdi, det är, ekjade ned säd eller plöjde jorden, bevarat minnet både af en konung, som icke blott med vapen, utan med välgerningar intog folk och länder, samt af stället, hvarifrån de öfriga Skandinaviska länderna lärt åkerbrukskonsten. Några verser af det gamla qvädet i något yngre språk torde förtjena att äfven få en plats här:

Erik den förste Konung var
I Götalandena vida;
Till bragd en hug så båld han bar,
I härnad så ock i fride.
Han var ock den först uti Wetala erj'de (plöjde).

Ej var uti Wetala någon till,
Som plogen månde då vända:
Götiska folket Erik, så mild,
Dock utan Konung, utsände.
Han var ock den först uti Wetala erj'de.

Så sände han dem i Söderland,
Som först der började bygga;
Och med dem mången så godan en man,
Som dem skulle styra och trygga.
Han var ock den först uti Wetala erj'de.

Der voro de, under Höfdingars våld,
Så mången vinter till ända.
Tills Humle, den envåldsherren så båld,
Dem Dan till Konung utsände.
Han var ock den först uti Wetala erj'de.

Dan sina fäder i allom var lik,
Hans dygd man snart måtte nimma:
Utaf hans namne Danemark fick
Frejd sin och urhåfvor sina.
Han var ock den först uti Wetala erj'de.

Betänkte nu Dana Konungen väl,
Det Dana-pligt månde blifva,
Af evigan rätt och fulltaka skäl,
Att skatt till Göterna gifva.
Han var ock den först uti Dana-mull erj'de.

Wetlanda, socken, se Hvetlanda; här må tilläggas några nyare statistiska uppgifter rörande socknen; hemmantalet är nu $33^1/_2$ skatte, $7^1/_{16}$ krono, $16^1/_4$ frälse; taxeringsvärdet 1,219,300 rdr rmt och inbyggarnes antal c:a 2,400.

Wettak, *Wättack,* annex-socken till Hvalstads pastorat, är belägen uti Wartofta härad af Skaraborgs län, 2 mil o. s. o. från Falköping, $1^1/_4$ mil n. o. från Sandhems jernvägsstation; areal och hemmantal äro uppgifna gemensamt med Hvalstads; 320 inbyggare. — Jordmånen är sand med sandmylla; någon skog växer. Kyrkan, byggd af trä 1718, ligger $^1/_2$ mil s. o. från moderkyrkan. Barnundervisningen bestrides ambulatoriskt med Kymbo. Största gården är frälse-säteriet *Gimmened. Wättacks* by innefattar $^1/_2$ mtl skatte, $^1/_2$ krono länsmans-boställe; 1 mtl pastors stom, $1^1/_2$ frälse med yllestamp och qvarn. — Adress: Sköfde.

Wettersborg, slott, se art. Wadstena.

Wettern. Mellan de fyra landskaperna Nerike, Westergötland, Östergötland och Småland sträcker sig i nordsydlig rigtning denna märkvärdiga sjö, egentligen en klyfta i landryggen, fylld med lättrörligaste, genomskinligaste vatten och bildande en ofantlig källa, af $12^1/_2$ sv. mils längd, högst $2^1/_2$ mils bredd och en areal af 17 qvadratmil. Fordom ansedd som bottenlös — vid ett försök att mäta sjöns djup hördes, berättar sägnen, ur djupet en röst: mät min längd, så finner du mitt djup! — har sjön dock nu blifvit befunnen hålla 420,120 fot på djupaste stället (125 fot under Östersjöns yta); hans höjd befanns vid sednaste afvägningen år 1865 uppgå till 296,7 sv. fot öfver hafvet. På längden genomdrages Wettern af en ås eller ett klippgrund, en s. k. *Getrygg,* hvars öfver ytan uppstigande kammar bilda sjöns få öar, den ryktbara *Wisingsö, Rökneöarne, Fagerön* (under namnet *Jungfrun* beryktad i troll-sagorna). Wettern har blott få små och obetydliga tillopp (vesterifrån sjön Wikens vattendrag, österifrån sjön Tåkerns, söderifrån Östens vattendrag och Husqvarnaån) samt afbördar sig i Östersjön genom den ansenliga Motala-Elf, genom hvilken, så antages det, mer vatten skall afgå än Wettern mottager genom sina tillflöden. På denna grund, och då dertill beräknas sjöns afdunstning, har man antagit, att den stora sjön mottager underjordiska tillflöden. Han tyckes också verkligen stå i samband med andra sjöar inom sin egen bassin, t. ex. Unden och Örten, hvilka likasom han sjelf plötsligt vexla om från djupaste lugn till oroligt svallande och hafva hans klara vatten och ansenliga djup. Dessa Wetterns plötsliga vexlingar göra honom i det hela till ett farligt farvatten, och hans vatten är så klart, att man kan se hans botten på ett djup af 60 till 70 fot. Hos detta vatten har man särdeles anmärkt två ovanliga rörelser, af hvilka den första yttrar sig med strömgång och svallvåg mot storm och oväder — ett phenomen, som verkligen tyckes visa underjordisk gemenskap med något annat vatten, — man har gissat på Bodensjön, till och med Svarta Hafvet, — som blifvit försatt i rörelse genom storm, — medan den andra är ett slags periodist stigande och fallande under hela år till 21 à 32 tums höjd, och hvilken förändring skall vara alldeles oberoende af våta och torra år. Derjemte utmärker sig Wettern genom talrika strömdrag, hvirflar, hägringar, luftspeglingar, med hvilka folkvidskepelsen haft mycket att skaffa. Sjöns stränder, vid hvilka städerna Askersund, Wadstena, Grenna, Jönköping och Hjo, den ansenliga köpingen Motala samt Carlsborgs fästning äro belägna, utmärka sig genom sin romantiska skönhet. Af fisksorter fångas här lax, gädda, aborre, siklöje, ål, röding m. fl. — Af beskrifningar öfver denna sjö må nämnas John Bohmans, år 1840.

Wexiö, urgammal stad i Småland, är belägen på gränsen mellan Konga och Kinnevalds härader, här åtskilda af den s. k. Guldsmedsbäcken, som flyter genom staden, på en höjd, som sluttar mot söder till den lilla vackra Wexiösjön, på de öfriga tre sidorna bekransad af Solberget, Östrabo eller Biskopsbacken och Stagrabacken samt Högelid, vid 56^0 52′ latitud, 12 mil från Jönköping, $43^3/_4$ mil från Stockholm. »Sjelfva namnet på denna stad», yttrar en författare, »förer oss tillbaka till hedendomen. I de gamla landslagarna kallades Wexiö Wecsioren, ett namn, sammansatt af *Wicce,* som i konung Edvards lag betyder trollqvinna, prestinna, och hvaraf ännu i dag flera svenska ord härflyta, såsom *Vicca,* tiden mellan Wicces uppträdande, och *Vice,* visa, den sång Wicce sjöng, samt af ordet *eyre, ör,* strand, då hela namnet skulle betyda stranden, der den förnämsta prestinnan gaf sina orakel.» Vare härmed huru som helst, staden var dock

redan i hednatiden en hufvudort för gudstjensten, innan S:t Sigfrid gjorde den till en sådan för christlig kult. Detta bevisas bäst derutaf, att S:t Sigfrid just valde detta ställe till hufvudstation för sitt missionsarbete och här grundlade sin domkyrka. Redan år 1191 nämnes en biskop i Wexiö i en bulla af påfve Celestinus III. De första kända stadsprivilegierna äro dock icke äldre än sedan 1342. Under vår medeltid höllos säkert flera herredagar på denna då så vigtiga ort; men man känner dock icke med visshet mer än en, nämligen 1514 af Sten Sture d. y. Ett märkvärdigt landsting hölls här 1542, då fullmäktige från hvarje socken i Småland hit kallats tillsammans af Nils Dacke, som på Kronobergs slott likt en regerande furste gaf audiens åt hertigens af Mecklenburg och Romerske kejsarens sändebud. Stadens vapen, tre afhuggna hufvuden, står tydligt i samband med S:t Sigfrids historia och den bekanta berättelsen om hans tre systersöners sorgliga öde. Enligt legenden skulle S:t Sigfrid fått se en engel i drömmen, som visat honom en plats och gifvit honom befallning att der bygga en kyrka, och när Sigfrid sedan fick se en liknande plats i verkligheten, lade han der grundvalen till sin kyrka, i hvilken han sedermera sjelf blef begrafven; staden skulle då såsom så många andra under medeltiden hafva uppkommit genom den stora kyrkobyggnaden, som under lång tid fordrade en mängd arbetare i sitt grannskap, hvilka derföre sjelfva bosatte sig deromkring. Apostelns graf tillika med det storartade monument, Olof Skötkonung rest öfver honom, förstördes antingen 1276, då Erik Glipping i Danmark härjade Småland och uppbrände Wexiö, eller då staden följande året uppbrändes af konung Waldemar; den återställdes dock snart i sitt fordna skick. Under katholska tiden hade staden naturligtvis sitt Birgitterkloster och derjemte ett munkkloster af Cluniacenserorden. Af gammalt fanns äfven ett Franciskanerkloster. Staden jemte kyrkan härjades af brand 1516, äfven då genom danska kriget; 1569 förnyades under fejden samma olycka. År 1611 afbrände Danskarne staden ånyo, och åren 1658, 1690, 1749, 1753 och 1799 ödelades olika delar af densamma genom stora eldsvådor. Den 17 Februari 1838 lades 60 af stadens bäst bebyggda gårdar i aska, deribland landshöfdinge-residenset, genom en brand, som varade 18 timmar och gjorde öfver 700 menniskor husvilla. Den sista större eldsvådan inträffade d. 31 Oktober 1843; dervid ödelades på lika många timmar som föregående gång 82 gårdar, och 1,140 personer blefvo husvilla. Oaktadt alla dessa svåra olyckor har staden dock alltid kommit sig före igen, och synnerligen efter de sednaste eldsvådorna har man gjort mycket för densammas försköning; bland annat har den erhållit så breda gator som troligen ingen annan stad i Sverige. Genom sitt läge långt in i landet utan förbindelse med sjö har Wexiö hindrats att blifva handelsstad; men det lilla samhället har dock genom god samfundsanda och fördelen af att sakna rivaler på närmare håll kunnat hålla sig rätt väl uppe och utgör ännu en af våra bättre småstäder. Icke obetydligt har härtill bidragit, att staden är så väl biskopssäte som landshöfdingeresidens samt under århundraden egt en berömd högre lärdomsskola, den af Ödmann i hans »Hogkomster» med så lifliga färger skildrade.

Wexiö gamla *domkyrka*, den enligt sägnen af S:t Sigfrid grundlagda, ehuru sedermera af sten uppförda, förstördes den 29 Maj 1740, då åskeld antände det 235 fot höga tornet och inom några timmar ödelade den gamla kathedralen med alla dess prydnader och forntida minnen. Den nya domkyrkan, egentligen uppkommen genom en iståndsättning af den gamlas ruiner, fulländad 1755, var en byggnad, som ingalunda gjorde skäl för namnet kathedral. »Något efter kyrkans nämnda iståndsättning», yttrar en kompetent konstdomare, »lärer hennes dörröppning å tornets vestra sida blifvit utvidgad och ombyggd, hvilken nu liknar snarare en inkörsport till en herrgård i modern stil än en hufvudingång till en uråldrig kathedral. Tornets betäckning vittnar på det ögonskenligaste om sednare tiders totala oförmåga att finna det passande, då fråga är om medeltidskyrkors iståndsättning.» Numera restaurerad af professor Brunius, håller hon 160 fot i längd och 103 i bredd. Bland andra märkvärdigheter, som här förvaras, nämnes en stor hästsko, hvilken

Odens Sleipner skall hafva tappat, då Asaguden flydde för ljudet af den första böneklockan i S:t Sigfrids tempel. Under tornet befinnes stiftsbiblioteket om 14,000 band samt ett myntkabinett i en med Linnés byst prydd lokal. — *Landshöfdinge-residenset* är ett ganska stort stenhus, uppfördt under de sednare åren. Biskopsgården, det s k. *Östrabo*, strax utanför staden, se denna artikel. *Rådhuset*, ett två våningars stenhus på södra sidan af torget midt emot residenshuset, skol- och gymnasiihusen äro gamla stenhus. *Cellfängelset* färdigbyggdes år 1848. Utom det högre elementarläroverket, som i sednare tider efterträdt den gamla kathedralskolan, gymnasiet och trivialskolan, och som eger ett icke obetydligt bibliothek, en mindre mynt- och en naturaliesamling, har staden den s. k. Sjögrenska fattigskolan, stiftad 1814 af domprosten derstädes H. Sjögren och förenad med en slöjdskola för flickor; Josephinas räddningsanstalt för vanvårdade barn afser hela länet och eger ett årligt understöd af länets sparbank samt stiftades hufvudsakligen genom landshöfdingen grefve C. Mörners och lagmannen frih. C. A. von Otters nitiska försorg. Redan år 1318 nämnes här ett Helgeands-hus; denna inrättning förvandlades i 18:de århundradet till en asyl för sinnessvaga och flyttades från sin plats i närheten af domkyrkan till en sund och vacker lokal $^1/_8$ mil s. o. från staden. Detta hospital nedbrann 1824, men inreddes bättre vid återuppbyggandet, så att det innehåller 4 stora salar, 4 smärre rum och 16 celler. Länets lazarett anlades 1767. Telegrafstation, postkontor m. m., som numer äro nödvändiga för hvarje icke alltför litet stadssamhälle. Här har sedan 1814 landtbrukssällskapet samlats 2:ne gånger om året. Staden har äfven jernvägs-kommunikation, sedan ett bolag med ett statsunderstöd af 434,000 rdr anlagt sådan 1,7 mil till Alfvesta station å södra stambanan; stationshuset ligger vid stadens södra sida midtför ändan af Kringelgatan. En enskild sedelutgifvande bank har i år (1866) blifvit inrättad.

Staden Wexiö har 23 handlande och eger ett jordområde af 1,787 tld 25,6 kpl., hvaraf stadsplanen utgör 41 tld 10,7 kpl., samt 177 hus och tomter, taxerade till 1,688,542 rdr rmt. Handtverkarnes antal var 1854 90; dessutom idkade 69 personer handtverk såsom försörjningsmedel; 1864 funnos 91 fabriks- och handtverksidkare med 148 gesäller, lärlingar och andra arbetare samt icke mindre än 141 sjelfförsörjare. Bland fabriker förtjena nämnas Wahlqvists stora klädesfabrik, der år 1862 tillverkades 126,038 fot kläde, 672 filtar, och en vagnfabrik. Vid industri-expositionen år 1866 hade man prof härifrån på flera blommor, deribland ett träd med blommande centifolier, äfven å mylls-årder och handsmidd ekspik. — Folkmängden steg 1758 till 1,067 personer, 1805 till 1,188, 1850 till 2,540 samt år 1864 till 3,574, men år 1865 till 3,463.

Wexiö landsförsamling i Kronobergs län, är belägen omkring staden Wexiö och derföre delad mellan två härader, Konga och Kinnevald, så att $10^7/_{12}$ mtl höra till det förra och $22^3/_4$ till det sednare. Konga-delen begränsas i nordost af Gårdsby, i öster af Hemnresjö, i söder af Tegnaby, i sydvest af Hospitalsjön; Kinnevaldsdelen åter i norr och nordvest af Helgasjön och Öjaby, i sydvest och söder af Bergunda- och Wexiösjöarna, deremellan stötande intill Däningelanda och Bergunda. I östra (Konga-) delen finna vi Wexiö hospital, biskopsgården *Östrabo* på östra sluttningen af Gelboberg, det vackra landtstället *Kampen*, byarna *Hollstorp* och *Skir*, från hvilken sistnämnda den vidt utgrenade Collianderska slägten utgått. I socknens vestra del anmärka vi domprostgården *Bäckarslöf*, en utjord om 3 mtl, genom kongl. bref af 1639 och 1648 lagd under Wexiö stad, så att alla hus- och tomtegare i staden hafva del i denna donation, som af ålder varit betesmark, men sedan 1815 börjat uppodlas; på egorna finnas bok och ek, dock ej mycket. *Solberget* vid Hof, norr om staden, uppgifves af sägnen såsom en gammal ättestupa; den kallas »Dödsspringet». Missdådare störtades äfven utför klippan; också återfinner man sägnen om en nedrullad spiktunna, påminnande om liten Karins visa. De träd, som växa nedanför, hafva uppvuxit ur de nedstörtades hjertan. På samma berg finnes en offerkälla. *Kronobergs* kungsgård i norr vid stranden af Helgasjö; *Evedal* eller Kronobergs helsobrunn, upptagen år 1705, belägen i en särdeles vacker trakt vid Helgasjö; *Helgevärma* vid Helgasjöns

utlopp, med ett pittoreskt läge; här anlade Gustaf III ett krono-bränneri, *Tufvan*, ett täckt landtställe nära sjön Trommen, någon tid bebodt af Tegnér, bestod före år 1819 endast af mossiga ängar; *Telestad*, 1 mtl säteri söder om Wexiö vid Hospitalsjöns strand. Vid *Araby* finnes en gammal helig offerkälla, Levekällan, nu kallad Silfverkällan. — Inbyggarnes antal, som 1805 steg till 1,034, hade 1830 vuxit till 1,340, år 1850 till 1,559 och uppgick 1864 till c:a 1,860 personer.

Wexiö län, se Kronobergs län.

Wexiö stift, det 6:te bland Sveriges stift, omfattar hela Kronobergs län, med undantag af sydöstligaste hörnet af Konga härad, hvilken trakt, kallad Kåraböket och omfattande $18^1/_2$ mtl, tillhör Wissefjerda församling af Kalmar stift, samt 6 härader af Jönköpings län, nämligen Tveta, Wista, Östra, Westra, Östbo och Westbo. Arealen af hela stiftet beräknas utgöra omkring 3,800,000 tld eller 166 qvadratmil. Folknummern uppgick år 1805 till 179,033, år 1840 till 234,982 och 1864 till 303,400 personer. Stiftet indelas i 12 kontrakter, innehållande 90 pastorat och 182 församlingar, hvaraf 4 stads- samt 178 landsförsamlingar. Läroverken bestå af Wexiö och Jönköpings högre Elementar-läroverk samt Grenna pedagogi. I afseende på folkundervisningen må nämnas, att år 1862 voro församlingarne fördelade i 162 skoldistrikt, i det 2 distrikt omfattade hvartdera tre och 24 distrikt hvartdera två församlingar. Vid samma tid uppgafs antalet folkskollärare till 179, hvaraf 169 voro examinerade; de flesta folkskolorna äro flyttande; 254 småskolor finnas. 44,000 barn voro inom skoläldern, så att 240 barn och 1,550 personers folkmängd kommer på hvarje folkskola. Sockenbibliothek funnos till ett antal af 45. Stiftets Bibelsällskap, upprättadt 1817, har sina sammankomster i Wexiö. Denna stiftelse gaf impuls till grundläggande af de smärre bibelsamfunden inom vissa församlingar.

Den första biskopen härstädes skall naturligtvis hafva varit S:t Sigfrid; men stiftets historia kan dock ej anses börja förrän i det följande århundradet. Vi finna då Småland (inberäknadt Kalmarna fogathi och Öland) lyda under Linköpings biskopsstol; men föreningen var dock så löslig, att Wärend år 1160 kunde välja sig en egen biskop, och sedan den tiden är biskopsserien i Wexiö oafbruten. År 1191 nämnes först i en påflig bulla Wexiö stift. Bland dess biskopar vilja vi nämna endast Nils Ragvaldsson Lilje, som på mötet i Basel 1434 gjorde Sverige heder, författade en »härlig oration om Svea och Göta rikens samt thess konungs stormächtighet och Bedreff», tryckt på Wisingsborg 1677; bilade en »högvigtig stridighet» mellan konungen af Frankrike och hertigen af Burgund; blef sedan erkebiskop och byggde Almarestäket. Ingemar Pedersson (Stjernsköld eller Lilje), bekant för sin fosterlandskärlek och hängifvenhet åt Gustaf I. Ännu under denna konungs tid omfattade Wexiö stift endast Wärend; men år 1555 förökades det med Östbo, Westbo och Sunnerbo, emedan »tillsyningsmannen» i Linköping icke var »väl lägligit att söke, läre och wnderwijse» derstädes, och år 1569, då Nils Knutsson Wexionensis var biskop, utsträcktes stiftet »öfver hela Tiohärads lagsaga samt Möre och Öland.» Såsom en märkvärdighet om denna biskop må anföras, att det var han, som invigde Laurentius Petri Gothus till erkebiskop, från hvilken benedictio episcopalis sedan härstammar i vår kyrka. Andreas Laurentii Bureus var son af Lars Olofsson Björnram och blef sedan erkebiskop. År 1583 förminskades Wexiö stift till endast Tiohärad, då Kalmar åter lades under Linköping. År 1607 ökades stiftet med Tveta och Wista härader, hvarefter det allt hittills bibehållit detta omfång. Vid denna tid var den välbekante Petrus Jonæ Angermannus biskop. Sam. Viræenius från Kalmar län blef som student relegerad från Uppsala genom kongl. dom, studerade sedan i Tyskland, blef kort efter sin hemkomst derifrån kgl. öfverhofpredikant och kom i stor gunst hos konung Carl XI; blef biskop i Wexiö 1688 och uträttade mycket för sitt presterskaps fromma. Biskop O. Wallqvist, död 1800, hörde någon tid till den krans af ofrälse snillen, hvarmed Gustaf III omgaf sig, och beredde slutligen denna konung till döden; han gjorde mycket för folkupplysningen och den högre undervisningen. Såsom riksdagsman och i andra offentliga värf gjorde

han sig känd för djupt allvar och manlig kraft. Bland till stiftsstyrelsen hörande personer må vi slutligen nämna den store latinaren Håkan Sjögren, biskoparne Esaias Tegnér och Chr. Is. Heurlin, tillräckligt kända att här endast behöfva nämnas. — Kontrakten äro:

Kinnevalds	med 12	församl.,	7	pastorater.
Allbo	» 15	»	8	»
Sunnerbo	» 23	»	11	»
Konga	» 14	»	7	»
Norrvidinge	» 7	»	3	»
Uppvidinge	» 12	»	7	»
Tveta	» 17	»	10	»
Östbo	» 14	»	6	»
Westbo	» 27	»	12	»
Westra	» 19	»	7	»
Östra	» 19	»	9	»
Wista	» 4	»	4	»

(Se vidare tabellerna till Jönköpings, Kalmar och Kronobergs län).

Wi, Norra- och *Tirserum,* pastorat under Ydre kontrakt af Linköpings stift, vexelvis konsistorielt och patronelt till egaren af Ribbingshof, med $61^1/_4$ mtl, bebodda af 2,695 personer; beläget $6^3/_4$ mil från stiftsstaden. — *Norra Wi,* modersocken, belägen uti Ydre härad af Linköpings län, midt på dess östra gräns, 6 mil från Wimmerby, vid sjön Sommens sydöstra ända, mellan Malexanders socken i norr på andra sidan om sjön och Svinhult i söder; omfattar med $2^1/_4$ mils längd, $1^1/_8$ mils bredd en areal af 18,468 tld fast mark, 0,179 qvadratmil vatten. Det inre landet delas af mer eller mindre branta berg i mångfaldiga smalare dalgångar mellan höga och branta eller mer utbredda bergstockar. Socknens jemnaste bygder träffas utefter Wifjärdens strand, den s. k. Asby udde, från Ribbingshof och vid Svanaviken. Den högst belägna trakten anses vara kring Stångån. En mängd särskilda höjder hafva egna namn, såsom *Urberget, Korpaberget, Bockskinnsberget, Gullberget, Qvigberget, Kämpekullabergen* m. fl. Af insjöar är *Niärfven* störst, den upptager Buhlsjö å, genom *Svartorpssjön* och *Nästången,* samt utgjuter sig genom en djup, af berg innestängd dal i Wifjärden, med vattenfall och forssar vid Ribbingshofs qvarn och vid utloppet. De lägre trakterna hafva vanligen till jordmån en mer eller mindre grund sandmylla med klappersten, sandmo förekommer kring gårdarna vid fjärdens inre hörn, svagt lerblandad klappermylla på stranden af Asby udde. Åkerjorden, i det hela mycket inskränkt, är ej heller, å den magra stenbundna myllan, mycket gifvande utan strängt arbete. Stora rymder intagas af kärr och mossar. Skogsmarkerna äro till omfånget betydliga, men till följd af oförsigtigt svedjande och annan vanskötsel ej öfverallt gifvande. Hemmantalet är $33^1/_2$ mtl, deraf $13^3/_8$ skatte, 3 krono, $17^1/_8$ frälse, taxerade till 813,490 rdr. Inbyggarnes antal år 1850: 1,064, uppgick 1865 till c:a 1,150. Näringar äro: *åkerbruk,* oftast med tre gärden, ett för råg, ett för vårsäd, ett för träde, det hela med en afkastning, ungefär motsvarande det egna behofvet; *ängsbruk,* med betydlig boskapsskötsel och produktion af ost och smör, som afsättes i Norrköping eller vid marknaden å Österbo mo i Sunds socken; *skogsbruk,* tillverkning af beck, tjära, träkärl, takspån, hvartill komma väfnader, fiske och jagt, slöjd och handtverk.

Socknen, hvars namn härledes af flera språkforskare från gamla ordet Wi, helig, hvilket bekräftas genom de kyrkan omgifvande åldriga minnesmärkena, och genom tillägget af Norra skiljd från Södra Wi uti Kalmar län, har af ålder med Tirserum varit konsistorielt pastorat, blef genom kongl. resolution af d. 18 Juni 1689 patronelt för general-major A. v. Schaar, men icke desto mindre och utan afseende på konsistorii, församlingarnas och patronens rätt förklaradt d. 16 Aug. 1693 för regalt. Men vid tillsättningen 1712 gaf konungen sin önskan tillkänna, att en för fienden flyktig prestman skulle interimsvis blifva med denna lägenhet försörjd, hvarföre ock L. Lindblom, som befann sig i sådan belägenhet, blef utsedd af von Schaars enka, som då vågade åberopa sin patronatsrätt, och år 1779 faststäldes, att båda församlingarne borde skiftevis med patronus välja pastor. Af kyrkoherdar må vidare nämnas den först kända, Ako eller Åke, skiljd från embetet, samt Sven på 1390-talet; den år 1544 för delaktighet i Dackeupproret afrättade Andreas Petrus; Nicolaus Svenonis Schepperus, 1626, död 1653, som upprättade den äldsta nu

befintliga kyrkoboken, i hvilken de första dödsanteckningarne äro författade på latin; han var ock nitisk för bevarandet af prestgårdens egor. Efterträdaren, mag. Petrus J. Reftelius, var ordningsam i embetet, driftig i hushållningen, ombyggde prestgården, flyttade dess ladugård och ökade åkern. Mag. B. Duræus år 1690; Laurentius Olavi Lindblom är redan omnämnd; men äfven hans maka förtjenar ihogkommas; hon var en välsignad och i allo rättskaffens maka och mor, lefde 12 år som enka på deras frälse-egendom Linderyd i Tirserums socken; Lars Kraft 1764—94, med hvilken icke många lära kunna jemföras i ordning, drift och oegennytta, var en af ortens förmögnaste pastorer, ihogkommen för stor frikostighet och omsorg om kyrkan och församlingen; Pehr Holmberger, död 1807, och Johan Axel Alin sedan 1858. Den förste adjunkten var Johannes 1593, den förste komministern Ericus Magni Finelius 1669. Bland klockare må nämnas Ebbe Klockare år 1571; Nils Pehrsson, som tjente med stort beröm och dog i Åkroken 1749. Efter anskaffandet af orgel 1734 antogs orgelnisten Petter Wiström, som dock 1745 afsattes för tjenstefel genom dåvarande patronus ryttm. Leijonhjelm med församlingens begifvande. Närvarande orgelnisten Petter Magnus Wiman är född 1779, alltså 87 år gammal, och räknar 60 tjensteår. — Kyrkan, ännu icke hundra år gammal, har fått samma plats som den äldre, helgad åt S:t Laurentius, vid södra stranden af sjön Sommen, på en liten slätt mellan Ribbingshof eller Wijbyn och prestgården med bördiga och behagliga omgifningar. Kyrkans ombyggnad började 1764 och slutade med tornets uppförande, 56 alnar högt, år 1774; invigningen skedde d. 1 Jan. 1775, och benämndes densamma kon. Gustaf III:s kyrka; hon är 50 alnar lång, 22 $^{1}/_{2}$ bred inom murarna. Ribbinghofska grafchoret är vidfogadt den nya kyrkan. Den stora ljuskronan i choret med 30 pipor, uti hvilken Ribbingshof alltid underhåller julljusen, skänktes i testamente efter general-major v. Schaar. Uti den rymliga sakristian är en nyligen inrättad eldstad. Ny orgel uppsattes 1793. — Åtskilliga bruk vid gudstjensten från olika tider torde äfven vara af intresse och förtjenta af att antecknas. Bruket att bygga små stallar, som nu, öfver allt illa underhållna, vanpryda kyrkornas omgifning, härleder sig deraf, att kyrkofolket förut band sina hästar under öppen himmel, då ofta hände, att dessa, sålunda ovårdade, sleto sig lösa. I denna socken utgjordes på 1730-talet dagsverken till Ribbingshof för den plats de intogo. Gudstjensten, som efter reformationen började tidigt på morgonen, framflyttades 1831 till klockan 10. Liken buros ursprungligen hela vägen från sorgehuset, hvartill grannhället var indeladt i vissa bärarelag för att biträda vid dylika behof. På smala och oländiga skogsstigar, der icke flera kunde framgå i bredd, nyttjades och begagnas ännu en stång, hvarunder kistan hängde i vidjor, hvadan ordspråket att ligga på bårstång. År 1785 beslöts här, att liken skulle köras, hvilket bruk sedermera blifvit mer allmänt. Kronans bruk vid bröllopp, då 7 tjog gäster bjödos och en tunna malt användes till öl för hvarje tjog, aflades 1770—80. Gåfvopenninningarne till kyrkan, som lemnades till klockaren under gudstjensten, afskaffades 1703 och aflemnades i stället i klockarestugan. Under predikan vandrade kyrkovaktaren, vanligen kallad spögubbe, käppgubbe eller stöt, väckande de sofvande med sin staf, som 1784 utbyttes mot en piska, som lemnar i god ro sofvande åhörare, men förföljer inkomna hundar. År 1704 d. 18 Nov. beslöts: »De, som sitta i sina stolar utan laga orsak, när Evangelium och epistelen sjungas: Item under Troen och te Deum laudamus, böta lijka mot dem, som föröfva otidigt sqvaller i kyrkan». Först 1720 indelades socknen uti bestämda husförhörs- eller s. k. läserotar, lämpade efter hemmanens belägenhet och folkmängd, på hvilka förut ingen ordning fanns, så att den dittills varande uppräkningen från predikstolen af hvarje gård och torp, hvilkas åboer borde på angifna stället sig infinna, kunde undvikas. Blott en gång är antecknadt, att Ydres presterskap fått lemna undervisning åt person, som från annan lära öfvergått till den lutherska; det skedde år 1724 med en katholsk dragon, bosatt i Tidersrum. —

Biskopsvisitationer ha hållits åren 1641, 1667, 1713, 1726, 1732, 1744, 1768, 1791, 1833 och 1842, dervid invånarne »visade sig vara ganska väl undervisade och gåfvo färdiga svar». — Barnaundervisningen bestrides i en flytttande folkskola på 6 rotar, sedan 1848, af en examinerad lärare för 245 i skolåldern varande barn. Till en skola för fattiga flickor skänkte prosten L. Boræus och hans fru J. Holmberger den 22 Maj 1832 ett kapital af 2,000 rdr rmt, då församlingen skulle uppföra nödig byggnad, som uraktlåtits, hvadan donationen förenades med öfriga skolkassan och uppgår nu till 5,000 rdr rmt. Kyrkans kassa utgjorde år 1864: 6,683 rdr och den äldre fattigkassan 4,592 rdr 50 öre. Spannmålsmagasinet uppstod 1785, genom försäljning år 1819 af hopad räntespannmål uppkom fattigmagasinskassan, som 1862 utgjorde 1,529 rdr. År 1690 funnos 13 fattiga, 1691: 18, 1726 blott 5. År 1860 underhöllos 12 med ordnad stat, hvarjemte 30 bekommo extra underhåll. År 1864 var hela antalet ökadt till 52.

Af naturhändelser omtalas ett förskräckligt hagel eller snarare regn af stora isstycken den 19 Augusti 1691. År 1696 förorsakade missväxt en anstormning af fattiga till Stockholm, som gaf anledning till tiggareförordningarne af den 30 April och 3 Dec. 1697 samt 21 Oct. 1698. År 1699 förstördes höstsädet af ohyra. År 1727 föll ovanligt hagel. År 1745 stor vattenflod. År 1747 frost vid midsommar. Åren 1778—79 mycket blid vinter. Bland märkligare män inom orten förtjenar nämnas häradsdomaren Axel Zachrisson i Hult, som lefde på 1600-talet, och om hvilken finnes antecknadt, att han varit tankdiger, ordkarg, myndig och med ett inflytande samt anseende såsom sin samtids Torgny. — Fru Ingeborg Magnusdotter, gift med jarlen Erengisle Sonesson, skänkte den 19 Juni 1374 en del af torpet Skuru till N:a Wi; enl. kyrkoboken har $^1/_3$ deraf, med gärdesgård och hage, blifvit tillagd gamla prestgården Norrhamra, enligt dom af lagläsaren Lars Gringius 1643 och föreningar med egarne af Ribbingshof den 14 Juni 1683 och 1 Juli 1686. En afskrift häraf befinnes uti Ydre häradsrätts ransakning af år 1689 om den af egaren till sätesgården yrkade patronatsrättigheten. *Kjälemåla*, skiftevis skrifvet *Källemåla, Kjäremåla, Kjärremåla,* uppgifves hafva varit redan af konung Johan III doneradt till pastor i Norra Wij, men med visshet vet man att det uppläts den 25 Jan. 1619 af kon. Gustaf II Adolf åt kyrkoherden Magn. Caroli och att hemmanet varit ständigt med lönen förenadt enligt afskrift af donationsbrefvet i kyrkans handlingar.

Största godset utgöres af säteriet *Ribbingshof,* med underlydande 1 *Kafrabo,* $^1/_4$ *Högmöla,* $^1/_4$ *Kämpekulla* med qvarn och såg, *Stora* och *Lilla Rödja,* $1^1/_8$ mtl, *Sjöviken,* 1 mtl säteri, alla frälse. — Vidare märkas: säteriet *Svana; Prestgården,* 2 mtl. — *Olstorp,* 1 frälse, — *Stora Lodhult,* $^1/_2$ skatte, *Lilla Lodhult,* $^1/_4$ frälse; de två sednare äro visst det Lühaholt, hvaraf Ehrengisle Platos dotter Catharina gaf halfparten till Skenninge kloster vid sitt inträdande derstädes 1332. — *Njerfvehult,* 1 skatte; *Siggemåla,* $^1/_2$ frälse; *Probbarp,* $^1/_4$ skatte; *Sjöhult,* $^1/_2$ frälse, *Stjerneberg,* $^1/_2$ skatte, äro hemman, som till större delen egas af allmoge. — Svarstorp såldes jemte andra gårdar i Ydre d. 19 Febr. 1384 af Lafrén Philipsson och Ingrid Jonsdotter till drotset Bo Jonsson. Gallebo skänktes 1491 den 2 Juni af Magnus Philipsson Bonde af vapen till Linköpings domkyrka. — Adress: Kisa.

Wi, Södra- och *Djursdala,* konsistorielt pastorat af 1:sta klassen under Tunaläns och Sevedes kontrakt af Linköpings stift, $8^1/_2$ mil från Linköping, med $62\frac{1}{12}$ mantal och en folkmängd af 4,430. — *Södra Wi,* socken uti Sevedes härad och Kalmar län, 7 mil från Westervik, 1 mil n. n. v. från Wimmerby, gränsar i norr till Horns socken af Kinda härad och Linköpings län, i öster till Djursdala och Wimmerby landsförsamling, i söder till Pelarne och Rumskulla, till hvilken sednares del inom Ydre härad af Östergötland det gränsar i sydvest. Socknen omfattar, på $3^3/_4$ mils längd, $2^3/_4$ mils bredd, en areal af 47,234 tld fast mark, fördelade på $45^1/_6$ mtl, deraf $19\frac{19}{24}$ skatte, $2^3/_8$ krono, 23 frälse, dessutom upptaga sjöar och vattendrag 0,197 qvadratmil. Pastoratet är uppfyldt med strömmar, sjöar, kärr och mossar samt

skogbevuxna berg; jordmånen är i allmänhet klapperaktig, mycket stenig, består i dälderna af mullblandad lera eller sand. På skog är ringa tillgång. All fast egendom taxerades år 1863 till 1.695.841 rdr rmt, hvaraf 10,000 rdr för egendom tillhörig staten. Folkmängvar år 1805: 2.051 och 1864: 3.258 personer. — Kyrkan invigdes 1755 med namnet Adolf Fredrik. Kyrkoherde-bost. 1 mtl *Sund,* är beläget midt emellan kyrkorna; af ett gammalt bref finner man, att en äng, *Lillnäset,* och en ö, *Prestö,* samt 2:ne små lyckor blifvit vid Digerdöden skänkta till prestgården. — Barnaundervisningen bestrides af en examinerad och en oexaminerad lärare uti en fast skola, sedan 1847, och en flyttande skola på 3 rotar, sedan år 1851; skolbarnens antal var 1861: 126; sockenbibliothek finnes. På ett kort afstånd, söder om kyrkan, är en helsobrunn på Södra Wi bys egor, i en vacker trakt, upptäckt år 1759 af prosten Arendt Grape. Vattnet rinner genom hårda stenen, eger ungefär samma egenskap med Medevi och har visat sig såsom botemedel mot hysteriska plågor, modersjuka samt maskar m. m. Öfver källådran är bygdt ett hus, med Hoppets bild öfverst på taket. Antalet brunnsgäster uppgår ofta till 330. Några versar, författade af en brunnsgäst här, tillåta vi oss äfven inrymma:

Vår helsas Gud! Ditt lof och ära
Är ändamålet af Din verk;
Men att vi det må se och lära,
Du oss med nåd och anda stärk!
Vi se Din allmakt sig utbreda,
Att vittna om Din allvishet;
Ack värdes, milde Gud, oss leda,
Att hvar och en Dig vörda vet!
Vi se, ur klippans hårda yta,
Ett helsovatten för vår kropp,
Vår sällhets Klippa! ock låt flyta
Din nåd i oss till säkert hopp,
Du Lifsens Brunn och Nådens Källa!
Som för vår skuld hvar åder tömt,
Låt våra suckar hos Dig gälla,
Anse vår svaghet mildt och ömt,
Gif vattnet styrka för de sjuka,
Som fordom vid Bethesda damm;
Välsigna oss, som det nu bruka
Och sänd Din ängel för oss fram,
Som vattnet rör, att det kan bota
Den krankhet, kroppen i sig bär;
Men, milde Jesu! Sjelf utrota
Det onda, som i själen är,
O, allmakts Gud! se ock i nåde
Till oss, som söka helsan här,
Att våra hus ifrån all våda,
Och vårdnad af Dig skyddadt är!
Så skole vi Din nåd berömma;
Ty Din är äran, Store Gud!
Styr! lär oss! att vi aldrig glömma,
Att vörda Dig och Dina bud.

Vid foten af den höjd, der kyrkan är belägen, i kyrkobyn, som ännu 1667 kallades med socknens fordna namn Wibo, ligger en stor fyrkantig slättmark, 5 stenkast lång och 1 stenkast bred, inom hvilken förekomma en mängd jättegrifter eller högar efter något fältslag, som här stått; vid gamla kyrkans nedtagande har man äfvenledes funnit silfverpjeser och en ring af guld; dessa fornlemningar i sammanhang med ortnamnen Wi, som på gamla språket betyder helig, och kungsgården Wagelhem eller Waleshem, samt närheten af Wennebjörke och Birkanäs låta en ana till ställets fordna ryktbarhet. En i fyrkant uppkastad jordvall, omgifven af en graf, vittnar om ett forntida fäste. Af sjön Krön, dervid kyrkan ligger, har kyrkoherden Winnerstadii barn tagit namnet Krönstrand, som i tidens längd blifvit Kronstrand. En dotter till kyrkoherden Kronstrand härstädes blef gift med Christer Nyman, som tjente sig upp från soldat till kapten, blef adlad under namnet Nyberg, för sina vackra prof på trohet och redlighet under 1670 års danska krig. I nämnda sjö fångades i år (1866) en elg. På hemmanet *Flaka* bodde en af Dackens anhängare, vid namn Sven, hos hvilken Dacken uppehöll sig medan han återställdes från sitt erhållna sår. Om *Ivars udde,* se detta ord. Märkligaste gården är säteriet *Ålhult;* — *Ålö* (Ålö), $^1/_2$ mtl frälse, är bättre bebygdt; — $^1/_2$ mantal *Hörnebo,* fanjunkare-bost.; — *Fogelhems* by, deraf 1 frälse, $^1/_2$ skatte, med tegelbruk, såg och mjölqvarn, $^1/_2$ mtl länsmans-bost.; — *Mariedals* och *Bråneholms* pappersbruk; å Söderholms lägenhet finnes oljeslageri och kimröksbruk; byar äro vidare *Bofall* med såg; *Näfstad, Mjöhult, Mjösjöhult, Källemåla, Mossnäs, Slisshult, Skärstad, Skäfshult, Ramsefall, Södra Wi, Wennebjörka* och *Örsåsa.* — Adress: Wimmerby.

Wia, tre mtl krono-säteri i Askers socken och härad af Örebro län, chefsboställe vid Nerikes regemente, men icke bebygdt för ståndspersoner, utan utarren-

deradt till bönder i flera brukningsdelar. Taxeringsvärdet var år 1864: 60,000 rdr rmt. — Åkerjorden är god, men något stenig, ängsmarken är vidsträckt i den vattensjuka Qvismaredalen, skogen är obetydlig.

Wiad, två mtl frälse uti Grödinge socken af Svartlösa härad och Stockholms län, med sågqvarn för 7 blad. — Wiad förekommer såsom köpt från kronan af Peder Sparre och 1817 tillhörande kapt. G. Wattrang, egdes 1866 jemte 6 mtl frälse i samma socken och $^1/_{12}$ mantal i Sorunda af herr Chr. von Homeijer; egendomens taxeringsvärde sistn. år var 161,500 rdr rmt.

Wiared, by uti Torpa socken af Wedens härad och Elfsborgs län, belägen $^1/_2$ mil från staden Borås, utmed landsvägen åt Göteborg; $^1/_2$ mtl skatte-rusth., $^1/_2$ mtl skatte, 1 mtl frälse, med 12 brukare, 30 hushåll; å Wiareds utmark är en uppodling gjord af fabrikör Ph. Langlet, kallad *Philipslund,* som är försedd med vacker manbyggnad af trä och god trädgård.

Wiaredssjön, nära $^3/_4$ mil lång och $^1/_4$ mil bred, ligger till större delen inom Wedens, men går med sin vestra vik in uti Bollebygds härad af Elfsborgs län.

Wibberbo eller *Wibberboda,* byar uti Söderbärkes och Hedemora socknar af St. Kopparbergs län, hvaraf förstnämnda med 12 åboer och 186 inbyggare, sistnämnda med 65 inbyggare. Ifrån bergsmannen Peter Svensson i Wibberboda härstammar adliga ätten Stjernhöök; nämnde bergsman var ock en bland de första, hvilken gaf sig under Gustaf Wasa och tillförde befriaren 5,000 man, segrade 1521 vid Brunbäck, stridde 1527 mot Daljunkaren m. m.

Wibla, ett mtl frälse-säteri uti Jerfälla socken af Stockholms län, eges under Jacobsberg, se den art., der ett tryckfel finnes, som vi tillåta oss här rätta, nemligen Nibla till Wibla.

Wible, egendom på Gotland i Westerhejde socken af Gotlands Södra härad och domsaga, är belägen vid vestra landsvägen, $^1/_2$ mil söder om Wisby och omkring $^1/_8$ mil från Östersjön, dit egorna sträcka sig. Gårdens namn m. m. ger anledning förmoda, att den fordom utgjort en del af Wisborgs slotts egoområde; en del af åbyggnaderna, hvaribland den s. k. stensalen, med dörrposter och fönsternicher af huggen sten och trädgårdsflygeln, med fönster i rundbågsstil, vittna om hög ålder. Den äldsta kända urkund rörande denna egendom, är ett gåfvobref af den 20 Okt. 1648, utfärdadt af Åche Hansson Ulfsparre till Brovichs och Jonsbergs, deri Wible, som förut blifvit inköpt af landsdomaren Nils Matsson, förärades till Margreta Markusdotter Schröder; hvarefter först gården och sedan derunder lydande kalkugn och vattenverk (då äfven sågqvarn) blifvit af en Hindrich Uddesson och dess hustru, Lisbetha Bijlo, den 7 Mars 1669 och 21 Febr. 1671, försålda till licentförvaltaren Nils Storrk. År 1833 dog här öfverste-löjtnant Axel Fredrik v. Arbin, men huruvida han var egare är okändt. Gården egdes 1857 af förste landtmätaren, majoren, R. S. och W. O., A. A. Asplund. Egendomen utgöres af 1 mtl skatte Wible, förmedladt till $^1/_2$, innehållande 517 tld, hvaraf 92 tld åker, 45 tld naturlig äng, 254 tld odlings- och bättre hagmark, beväxt med ung gran- och furuskog, samt 126 tld utmark och sämre beteshagar. Tomterna, med en mindre del af inegorna s. v. och n. o. om desamma bestå af gröfre sandmylla på grof sandbotten; de öfriga inegorna, till omkring $^2/_3$ af arealen, af svartmylla, här och der sandblandad, på hvit, fin, fuktig sandbotten och till $^1/_3$ af blandad svart- och lermylla på blandad lerbotten, stundom mergel. Utmarken är hällbunden jord (kalksten), med mellanliggande dälder af blandad jord och lermylla (skogbeväxta). Åkerjorden begagnas i cirkulation, ömsom till säd och ömsom för gräsväxter. — Under hemmanet lyda: 4 st. torp samt kalkugn, tull-vattenmjölqvarn med 2 par stenar och valk med 2 par stampar, hvilka verk, belägna nedanför bergssluttningen, drifvas af en genom egorna flytande mindre bäck. Till gården hörer äfven trädgård med så väl in- som utländska växter samt en i sednare åren anlagd park; nära invid finnes en blott 5 à 6 alnar djup brunn, som håller salt vatten, hvilket ock omnämnes af archiatern von Linné i hans beskrifning öfver Gotland.

Wiby, annex-socken till Weta pastorat, i Wifolka härad af Linköpings län, belägen $1^1/_4$ mil från Skenninge, omfattar, med $^1/_2$ mils längd och $^1/_4$ mils bredd, en areal af 0,213 qvadratmil eller 4,929 tld på $34^1/_4$ mantal, hvaraf $19^3/_4$ skatte, 4 krono och $10^1/_2$ frälse, med en folkmängd af 1,050 personer. Taxeringsvärdet är 730,750 rdr rmt. — Socknen ligger mellan 2:ne vattendrag, Svartån och Lillån, har en jemn mark med obetydliga höjningar. Rådande jordmån är sandmylla, äng och bete äro knappa; skog nästan ingen. Kyrkan, som ligger $1^3/_4$ mil v. s. v. från Linköping, har varit af kalksten, sannolikt af hög ålder (kallas i gamla skrifter Wibo Skurusten), men till- och ombyggdes 1776—77, har vackra porträtter af Melanchton, konung Gustaf II Adolf och drottning Maria Eleonora. Socknen har haft på 1470-talet och en tid efter reformationen egna kyrkoherdar. Utom vanliga kassor finnes en betydlig donation till fattiga barns uppfostran af trumpetaren C. F. Dahlin. För undervisningen har sedan 1847 funnits fast skola, der under året 1862: 40 utaf 61 inskrifna barn undervisades vanligen på en gång af en examinerad lärare. Af fornlemningar nämnas runstenar i kyrkomuren och flera andra på olika ställen. — Bland gärdar märkas: *Uljeberg,* förr Ulja, som innehafts af flera adliga ätter, men 1853 såldes till en bonde. I byn *Wiby* är $^3/_4$ mtl kaplansbohl; $^1/_2$ mtl länsmans-boställe. — *Luntan, Skorteby* och *Mörby* äro byars-, *Olofstorp, Klämestorp, Rydja* och *Stålarp* hemmansnamn. — Adress: Linköping.

Wiby, en socken i Grimstens härad af Örebro län, tillika med annexet Tångeråsa i Edsbergs härad, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen. Wiby socken sträcker sig i längd omkring 2 mil i nordost och sydvest och har en bredd af 1 mil, genomskäres på längden af stora landsvägen från Westergötland till Örebro och numera i samma rigtning af Vestra Stambanan. Begränsad i norr af Hackvad och Edsberg, i nordost af Hardemo, i sydost af Lerbäck, i söder af Snaflunda, i vester af Bodarne, i nordvest af Tångeråsa, omfattar denna socken en areal af 1,201 qvadratmil land, 0,062 d:o vatten, fördelad på 111 mtl, af hvilka $38^3/_8$ skatte, $9^1/_4$ krono och $63^3/_8$ frälse, bebodda år 1805 af 2,412, 1840 af 3,069, 1860 af 3,461 och 1864 af 3,774 personer. Tax.-värdet var år 1864: 1,971,503 rdr.

Socknen genomströmmas från sydvest mot nordost af Telgeåns öfre del, hvilken midt i socknen bildar *Wibysjön* (186 fot öfver hafvet) och på norra gränsen Skarbysjön. Den östra delen är i allmänhet fruktbar och ganska vacker, men vester om Wibysjön vidtaga Tivedens skogiga och träskfylda utskott, hvars högsta ås i denna socken (500 fot) på sin södra sluttning ger upphof åt några små vattendrag, som gå dels till Tisaren, dels till Wettern, men mot norr har branta afsatser och snart lemnar rum för en vidsträckt, endast af låga sandåsar genomskuren slätt, i vester och öster skogig, men i midten temligen bördig, med rådande jordmån af svartmylla. Hufvudnäringen är åkerbruk, binäringar boskapsskötsel och skogsbruk samt mältning af korn för afyttrande i städerna och bergslagen. Detta är också den enda socken i länet, der hågen för trädgårds- och blomsterskötsel i vidsträcktare mån spridt sig till allmogen. Äfven torde förtjena anföras, att socknen har sin egen hushållsförening för förbättringar i jordbruk, hus- och handaslöjder. En sparbank inrättades år 1834, med denna och angränsande socknar till område; dess fond utgjorde år 1863: 35,692 rdr, deraf 350 rdrs grundfond. För folkskolan har församlingen uppfört ett stort skolhus, med rymlig och ändamålsenlig skolsal i närheten af kyrkan. Genom kyrkoherdens föredöme och uppmaningar har allmogen här börjat med trädgårdsanläggningar och fruktträds planterande. Kyrkan ligger vid Wibysjöns norra strand, 4 mil från Örebro; på motsatta stranden ligger *Wredstorps* jernvägsstation, hvarom mera på sitt ställe. Bland fornminnen nämnas ättekullar vid Odensvi och Kungs-Wallby och en skans nära det förra stället. I vestra delen af socknen ligger ett hemman med namnet Sannstubbe och i grannskapet har sedan urminnes tider varit upprest ett litet träblock, kalladt *Sannstubben,* hvilket underhölls af nämnde gårds egare. En inskrift på

blocket upplyste, att det var rest till minne af att drottning Sanna på detta ställe i skogen födt barn. Minnesmärket förstördes vid jernvägens anläggning, men lärer åter blifvit iståndsatt af Nerikes fornminnesförening. Socknen jemte Hakevads utgjorde en del af hertig Carls (Carl IX) förläning. — I denna socken dog för några år sedan en gammal krigsbuss, som genomlefvat så vexlande öden, att han väl förtjenar att här nämnas. Han hette Karl Bolander, var född i grannsocknen Bodarne, tog värfning vid 14 års ålder som trosskusk vid »fricorpsen till lands», bevistade som sådan 1788 års krig och fick i Göteborg af Gustaf III medalj för tapperhet i fält. Gick så till Danmark som matros och tjenade der 2 år och 3 månader som soldat, ingick derefter i preussisk tjenst och tjenade 2 år och 2 månader. År 1803 tog han värfning i engelsk tjenst, i hvilken han qvarblef till 1818, tjenstgjorde derunder i Amerika, Portugal, Spanien och Westindien. Såsom sårad erhöll gubben pension från Chelsea hospital till sin död. — Bland gårdar i denna socken nämna vi: *Körtingsberg, Wärsta, Hageberg, Nalaviberg,* säterier; *Lundby,* 1 mtl, vid Wibysjön, med en särdeles vacker trädgård samt 1 mtl stom med qvarn, pastors-boställe; *Frotorp,* $^1/_2$ mtl, kaplansbost.; *Kärr,* 1 mtl kronofogdebost.; *Genstorp,* 1 mtl häradsskrifvareboställe; *Ybby,* 1 mtl, länsmans-boställe; *Odensvi,* Öfre och Nedre, 3 mtl frälse, tros ha varit kungsgård, likasom *Kungs Wallby* by. Egby, som tillhör Rystads kyrka, gafs 1280 af kon. Magnus Ladulås' broder Bengt till Riseberga kloster, emot att kyrkan erhöll vederlag. — Adress: Wredtorps station.

Wiby, socken uti Willands härad af Christianstads län, innefattar tvänne byar, *Wiby* på $2\frac{1}{4}$ mantal skatte, $^1/_2$ krono, och *Häslöf* på $3^1/_4$ mtl skatte, $^1/_{24}$ mtl kyrko-hemman, 1 mtl ryttm.-boställe, $^5/_8$ mtl krono, $1^7/_{16}$ frälse, med ett uppskattningsvärde 1863 af 509,866 rdr, deraf 21,000 rdr för 2 tegelbruk, bränneri, qvarn och torp; folkmängd s. år var 633 på 174 hushåll. Se vidare under socknens nyare namn, Gustaf Adolf.

Wiby, ett frälse-säteri i Harbo socken af Wåla härad i Upplandsdelen af Westerås län, beläget i en jemn trakt vid Harboån, straxt söder om sockenkyrkan, hvarifrån räknas $4^1/_2$ mil till Uppsala, består af 2 mtl, och underlydande hemman af tillsammans 9 mtl. Åkerjorden skall vara god, någorlunda äng och någon skog. Fordom funnos här jernmanufakturverk och en plåthammare; nu mer höra hit tullqvarn, såg, tegelbruk och bränneri; det hela taxerades 1864 till 142,000 rdr rmt. — Godset nämnes i gamla handlingar såsom tillhörigt hertig Adolf Johan och hans arfvingar, kom derpå i utländingars ego, innehades 1772 af en Cederborg, sedan af Wester och Hirsch. 1864 af advokatfiskal G. F. Hörstadius.

Wiby, *Wibu, Wigbu,* fordom kloster, se under art. Wennegarn. (Se äfven Dipl. Sv. I, 73, 90, 91. II, 15, 16.)

Wiby, tre mtl frälse-säteri i Stockholms län, eges under Sollentunaholm, till hvilken artikel hänvisas.

Wiby, gård, se art. Östra Ryds socken af Linköpings län.

Wiby, tre mtl skatte uti Kolbäcks socken, Snäfringe härad och Westerås län, $1^1/_2$ mil från staden Köping, två egare.

Wibyggerå, fordom *Widbyggerå,* socken uti Norra Ångermanlands fögderi af Wester-Norrlands län, 7 mil norr om Hernösand, vid hafvet; areal 239,674 qvadratref, fördelad mellan 36 byar på 32 mtl 16,217 seland skatte, 12 seland krono, i 191 hemmansdelar, bebodda af 2,040 inbyggare. Mot hafssidan intages landet mestadels af berg och dalar; sluttningarne af flera öfverst kala berg omvexla med löfskog, åkrar, ängar och byar med nedanför liggande dalar och små sjöar. Lera är allmännaste jordarten. Socknen har allmänningen *Skuluskogen,* $1^1/_4$ mil lång. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, väfnad och hafsfiske. — Socknen var tills år 1835 annex till Nordingrå pastorat, men sedan dess ett eget regalt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Ångermanlands östra kontrakt af Hernösands stift. Barnundervisningen bestrides på 3 stationer i en flyttande skola; skolbarnens antal år 1861 var 283. Bland kyrkoherdar förtjenar ihågkommas missionären och författaren Petrus Læstadius död år 1841.

Till fattiga prestenkors underhåll är genom kongl. brefvet af den 18 Februari 1653 anslagen all behållen spannmål af socknens kyrkoherberge; vid 1860 års slut utgjorde fonden 105 rdr 23 öre. Fornlemningar utgöras af små ättehögar samt det beryktade *Skuleberget*, 800 fot öfver hafsviken; under brantaste klippan växer den eljest här sällsynta oxeln. Adliga ätten Wallenstråles stamfader, kasli-rådet Fredrik U. Wallin, var sonsonson till krono-länsmannen och gästgifvaren Nils Göransson i byn *Docksta*, der lastageplats och välbyggda gårdar finnas. Största byar: *Edånger*, 34 hushåll, 2 mtl, 12,33 sel. 14 pgl.; *Käxed*, 41 hushåll, 1 mtl, 16,25 sel. 10 pgl.; *Berg*, *Sjöland*. *Prestbolet*, 12 seland, kyrkoherdens boställe. *Gårdsjönäs* by begagnar kyrkorätt i Ullånger. Vid *Dynäs*, *Sund*, *Sör Gällsta*, *Östmarkum* äro sågverk. — Adress Ullånger.

Wibyggehyttan, bergsmanshytta, i Thorsåkers socken af Gefleborgs län; jordegendomen är upptagen till 13 öresland (10 = 1 mtl) och har 4 egare, $2^1/_2$ under Hofors bruk. Ett kaptensboställe Wibyggehyttan finnes äfvenledes i samma socken.

Wibyholm. Ett gammalt herregods, beläget i Årdala socken, Willåttinge härad af Södermanland, numera fideikommiss till Säfstaholm. Egendomen består af frälse-säteriet Wibyholm, 3 mtl; Årdala, 1 mtl frälse-säteri, Skälby, 2 mtl ladugård, det gamla säteriet Finsta, 1 mtl, med underlydande $9^3/_4$ mtl frälse, 4 mtl skatte, Sibro qvarn, såg, ålfiske, tegelbruk, kalkugn m. m., inom samma socken samt $3^1/_2$ mtl frälse, 1 rusthåll och frälse-räntan af $^5/_8$ mtl i Helgesta, $1^7/_8$ mtl frälse i Ripsa, tills. $27^3/_4$ mtl. Mangårdsbyggnaden utgöres af ett ståtligt slott med flyglar och torn, herrligt beläget på en holme i sjön Båfven. Egendomen är gammal, nämnes redan 1401, kom genom byte till hertig Carl, som 1576 började bygga det nuvarande slottet, hvilket först fullbordades af hans gemål, enkedrottning Christina, 1626. År 1637 donerades kungsgården Wibyholm till den då i adligt stånd upphöjde gr. af Wasaborg, Gustaf Gustafsson, som då skref sig friherre till Wibyholm. Reduceradt från hans enka, grefvinnan Anna af Wied, utbyttes godset från kronan af kongl. rådet grefve J. J. Hastfehr, kom år 1705 till Ribbingska slägten och såldes 1730 till den Bondeska, hvilken ännu innehar detsamma såsom fideikommiss. Finsta kom först i slutet af 1700-talet under Wibyholm.

Wickhus eller Näs; *Wikhusa*, f. d. Wikusa, ett gammalt säteri uti Lilla Rytterna socken af Snefringe härad och Westerås län, beläget vid en vik af Mälaren, består af $3^1/_4$ mtl frälse-säteri, förmedlade år 1717 från 4 hela. Gården har på nämnda århundrade tillhört såsom fideikommiss slägterna Brahe, Horn (tillhörde denna slägt redan 200 år förut, då här år 1523 föddes, sedermera general-guvernören Bengt Horn), Oxenstierna och Dohna; eges sedan 1820 jämte andra hemman i socknen (se art. Rytterne), hvaraf Wickhus på 7 n:r, $1^3/_4$ mtl rå och rör, inom slägten Ridderstolpe. Närmare upplysningar om Wickhus äro att inhemta under sockens artikel.

Wickleby (Wicklebij i 1777 års, Weckleby i 1795 och 1825 års jordebok), socken på Öland, belägen på öns vestra kust i Södra Motet och Algustsrums härad (länsmansdistrikt), s. o. från Kalmar. Socknen, som omfattar en areal af 0,311 qv.mil med $16^5/_8$ mtl, hvaraf $14^7/_8$ skatte, $1^3/_4$ krono, alltsammans år 1864 taxeradt till 249,100 rdr, beboddes samma år af 874 personer; folkmängden utgjorde år 1805: 579 och 1850: 732 personer. Begränsad i norr af Thorslunda, i öster af Sandby och Stenåsa, i söder af Mörbylånga och i vester af Kalmar sund bildar socknen en rektangel med största längden i öster och vester. Den östra hälften ofvanför landtborgen är allvar med ett ringa fårbete, på sin högsta höjd tätt öfversållad med väderqvarnar, som synas vida omkring; den vestra åter mellan landtborgen och sjön är den odlade bygden med mullblandad lera eller mullblandad sand till åkerjord och obetydlig ängsmark, emedan största arealen är uppodlad. Skog saknas fullkomligt. Vid Hush.-Sällskapets exposition i Kalmar 1863 utmärkte sig isynnerhet hvete, vägande 49,50 ℔ och 2-radigt korn, vägande 43,8 ℔ pr kubikfot från Stora

Wickleby. — Socknen utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, alltsedan 1588; före denna tidpunkt var socknen åtminstone några decennier annex till Thorslunda. Under katholska tiden egde Skeninge kloster 3 gårdar och Linköpings domkyrka lika många inom socknen. *Prestgården*, $^{3}/_{4}$ mtl, ligger invid kyrkan. Vid skolan är nyligen (1863) anlagd en folkskoleträdgård. På *fornminnen* är denna socken liksom de flesta på Öland särdeles rik. Vi nämna endast den bekanta *Karlevi runsten*, som förvarar minnet af Erik Ejegods tåg till Öland på 1100-talet (se 185 sid. Antiqvarisk Tidskrift af B. E. Hildebrand); en altarplats norr om samma by; åtskilliga domareringar, grifthögar o. s. v. — Byar äro *Karlevi*, *Stora Frö*, *Lilla* och *Stora Wickleby*. Vid den sistnämnda finnes en mineralkälla. *Fröbygårda* färjplats vid Kalmar sund. Sedan denna genom uppgrundningar i sednare tider blifvit mindre lämplig, bildades på 1850-talet ett bolag för anläggande af en bättre färjplats, och företogs i följd häraf betydliga utfyllningar på ett skär i sundet, $^{1}/_{6}$ mil från land, hvarjemte denna plats genom en lång utfylld bro förenades med landet straxt norr om Fröbygårda. På skäret uppfördes härefter åtskilliga byggnader, gästgifveri inrättades och platsen, som erhållit namnet *Beijershamn*, är nu mer en af de mest anlitade öfverfartsorter till fastlandet från Öland. Vattnets djup vid bryggan är 6 till 7 fot, i yttre hamnen 10 till 12 fot. — Adr.: Stora Rör.

Widbo, förekommande 1314 under namnet Vidbohæredh, socken uti Stockholms län och Seminghundra härad, mellan Husby—Långhundra i nordvest, Husby—Erlinghundra i sydvest, $4^{3}/_{4}$ mil från hufvudstaden, 3 mil från Uppsala; längd $^{7}/_{8}$, bredd $^{1}/_{2}$ mil, 6,410 tld fast land, 0,004 qvadratmil vatten; 6 mtl skatte, $5^{5}/_{8}$ krono, $12^{3}/_{8}$ frälse; folkmängden, sedan 1810 ökad med 123, uppgick 1865 till 680 inbyggare. Vestra delen på Långheden sandig skogsmark, nordöstra bergkullig, mellersta delen jemn och sidländ kring ett vattendrag, gående från Lunda norrut till Husby—Långhundra. Jordmånen är i allmänhet lera, i vester sandblandad. Åker- och något ängsbruk utgöra näringar. Fastighetsvärdet 485,026 rdr rmt. — Socknen utgör med Husby—Långhundra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen; kyrkoherde nämnes 1316. Kyrkan förmenas fordom varit kloster, är reparerad år 1834; har ett grafchor för slägten Gardtman. *Prestgård*, $^{1}/_{4}$ mtl; *Klockaregård*. Skolbyggnad finnes. — Runstenar i kyrkan och mellersta bygden. — Förnämsta gårdar äro: fr.-säterierna *Nederäng* eller Uppnäs med underl. $^{1}/_{4}$ fr., och *Norrby* med underl. $3^{5}/_{8}$ frälse, $^{1}/_{8}$ skatte; — 1 frälse $^{5}/_{8}$ skatte *Åsby* med qvarn och gästgifveri; 1 mtl *Welamby* är fanjunkare-, lägenheten *Laggartorp* skogvaktare-, $^{1}/_{2}$ *Nibla* mönsterskrifvare-boställe. $^{1}/_{4}$ *Eke*, $^{5}/_{8}$ *Krogsta* och $^{1}/_{2}$ *Nibla* äro militiæ. $^{1}/_{2}$ mtl i *Karby* tillhör Danviks hospital. — Adress: Stockholm, Mörby.

Widbynäs, ett frälse-säteri i Stockholms län, Turinge socken af Öknebo härad, vid pass $3^{3}/_{4}$ mil från hufvudstaden, består af 2 mtl, och de underlydande hemmanen af 1 frälse-säteri, $1^{1}/_{2}$ rå och rör, $4^{1}/_{8}$ mtl frälse; vidare höra till godset qvarn, såg och tegelbruk. Den ganska vackra mangårdsbyggnaden, omgifven af en större trädgård, är belägen på ett berg mellan kyrkan och sjön Stora Turingen. Gården har i äldre tider innehafts af slägterna Klingspor, Olivestjerna och Cederstedt, sedan 1770 af slägten Elgenstjerna, i hvars ego den ännu 1864 befanns. Widbynäs, som 1818 uppgafs bestå af $3^{1}/_{2}$ mtl med 35 tunnors utsäde, äng till 250 lass, hjelplig skog, nämnes bland gårdar, der under sednare 30 åren stora odlingsföretag blifvit gjorda och förbättrade brukningsmethoder eller redskap använda. Hela taxeringsvärdet upptogs 1863 till 219,000 rdr rmt.

Wideby eller *Widebynäs*, egendom i Björlunda socken, Daga härad och Nyköpings län, vid södra ändan af Hafresjön, består af 2 mtl skatte-säteri med qvarn. Gården tillbyttes kronan till en del från Åke Tott 1630, men köptes till frälse af Lennart Torstensson 1648; egdes sedan af lifmedikus A. Sparman, adlad Palmcrona, och hans måg, majoren G. Wernstedt, tills gården reducerades 1692, hvarefter den köptes af fru Palmcronas arfvingar till skatte under Jakobsberg, jämte Lidan, Stafholmen

och Sättran för 236 d:r 21 $^1/_3$ öre s:mt, enligt köpebref af den 8 Nov. 1707. Gården innehafves ännu af egaren till närbelagna Jakobsberg.

Widkärr, *Wikärr* (i jordeboken), egendom uti Örgryta socken, Säfvedals härad, Göteborgs och Bohus län, utgöres af hospitals-hemmanet Widkärr $^5/_8$ mtl skatte med underlydande $1^5/_8$ mtl utsockne frälse Torpa; — utsädet är 50 tunnor; egare Joh. P. Qviding.

Wideröra, gård uti den del af Ottarps socken, som hörer till Luggude härad af Malmöhus län, $1^3/_4$ mil från Landskrona, består af $1\frac{1}{64}$ mtl fr.-säteri och underlydande $^3/_{16}$ mtl frälse. Boningshuset bestod 1818 af en liten, men vacker träbyggnad med 2 flyglar af tegelsten, det omgifves af trädgårds- och parkanläggningar på 6 tlds rymd. — Af egare äro endast kända hofjägmästaren Tornérhjelm 1825, majoren von Mühlenfels på 1840-talet, egare till hela Wideröra säteri, $1^5/_8$ mtl, och konsul A. Hage i Köpenhamn år 1864 till ofvan uppgifna del. Till gården hör mejeri om 70 kor, och hela godset, med en areal af 579 tld, med sidländ, men sandig åker, riklig höhöstnad, tillräcklig skog af björk, al och ek samt torfmosse, taxerades 1864 till 121,600 rdr rmt. Resten af säteriet, $1^3/_{64}$ mtl, egdes sistnämnda år af 5 bönder.

Widtsköfle (Witschöfle) och Degeberga, patronelt pastorat till egaren af det inom församlingarne belägna Widtsköfle herregods, innefattar 39 $^1/_2$ mtl (31 $^1/_6$ mtl efter ecklesiastik-matrikel år 1866), med en folkmängd af 2,725. — *Widtsköfle,* socken, är belägen uti Gärds härad af Christianstads län, 2 $^1/_4$ mil söder från Christianstad, $^1/_2$ mil från annexet — vid 75 fots höjd öfver hafvet — och upptager 9,766 tunnl. eller 54,689 qvadratref fast mark samt 0,004 qvadratmil vatten. Socknen, hvars namn man velat härleda af det gamla »vætr», som betyder våt, fuktig och skjöl af skölja, med anledning af det sumpiga, sidlända läget med dess outödliga torfmossar och stora sandfält, omfattar byarne *Widtsköfle, Eskeltorp, Österlia* och *Böke,* af hvilka de två förstnämnda ha jemn och stenfri mark, sandaktig jordmån, litet alskog och flera rätt ansenliga furuplanteringar samt ymnig torfjord, de två sistnämnda ha backig, stenig samt grusaktig jordmån, otillräcklig skog och sakna torfjord. Hemmantalet är $21\frac{11}{16}$ mantal, deraf skatte, 1 $^1/_4$ krono, $20^7/_{16}$ frälse, bebodda 1865 af 1,350 personer. Fastighetsvärdet 1863 upptogs till 788,650 rdr rmt. Uti en bäck, som utfaller i Yngsjön märkes vattenfallet *»Forssa kar»,* hvarom Linné skrifver: »floden hade gräfvit sig så djup, att sidorna stodo branta och höga som kyrkmurar, forssen gjorde först ett högt och hastigt fall, dernäst efter ett bösseskotts löpande, åter ett annat högt brådstupa fall, der vattnet föll ned uti bottnen liksom uti ett fyrkantigt kar, hvarur allenast litet vatten bortrann, då det syntes mist en stor del deraf.» Längre ned uti samma bäck utmärker sig bland socknens många vackra ställen *Herremöllan,* belägen uti en djup däld, hvarigenom nämnda vattendrag sorlar fram, drifvande flera qvarnverk; i trädgården växa fruktträd, berömda och värderade i hela nejden. Stället var, innan de omgifvande hedarne blefvo besådda och planterade, en täck oas midt bland ljungfälten. Märkligaste gården är *Widtsköfle* herresäte, ett bland Skånes förnämsta och ryktbaraste, hvarunder lyda № 1—49 och 73 af Widtsköfle by, 10 $^3/_4$ mtl, som bebos af några och 40 bönder, hvilkas gårdar med prestbolet № 21 i byn, 1 mtl, och 40 hus äro anlagda i den ordning, att byn liknar en stad, hvars torg och gator äro planterade med träd; här syntes redan på 1780-talet inga förfallna hus eller öde hemman, som eljest åtminstone på den tiden utmärkte frälse-byarne i Skåne. Den vackra kyrkan midt i byn och den ett slott liknande herregården ökar ortens skönhet. Vidare höra till Widtsköfle gods 1 $^1/_2$ mtl i Österlia, $^3/_4$ mtl i Böke, $1^7/_{16}$ mtl i Eskilstorp, $^1/_4$ mtl Hjortholmen, tillsammans tax. till 736,650 rdr rmt. Gården skall fordom varit belägen norr om byn, ett par bösskott från kyrkan på en mark, som ännu kallas *»Gamlegård»,* men blifvit nedrifven i 16:de århundradet. Före Widtsköfles grundande skall en annan herregård, benämnd *Egeside,* legat nära den nu s. k. Widtsköfle färja på ett fält,

ännu kalladt Egeside, hvarifrån till Eskilstorp, der kyrkan stod omkring år 1400, märken än synas efter en genom kärret anlagd väg. Äfven må nämnas en gård i *Böke* af $^3/_5$ mtl, med särdeles vackert läge och bebyggd omkring år 1818 med tegelmuradt boningshus och uppodlad på ett utmärkt sätt. *Pottehus* lerkärlsfabrik. År 1660 gafs ett hemman i Eskilstorp af Nils Brahe till Svartbrödra-klostret Rosse i Norge. — Adress: Christianstad.

Widtsköfle, herregård uti förut beskrifna socken, $2^1/_4$ mil från Christianstad, består af $5^1/_2$ mantal frälse-säteri; de underlydande utgöra $^1/_2$ mtl säteri, $13^5/_8$ insockne frälse, $9\frac{1}{2}\frac{3}{4}$ mtl utsockne frälse och $1^1/_4$ mtl skatte samt 112 gatuhus. Gården ligger på en slätt, sydvest om Helgeåns krökning vid Yngsjön, med visserligen icke något naturskönt läge, men långt ifrån obehagligt. Den väldiga borgen, kringfluten af grafvar och belägen på en plan, omsluten af bördiga åkerfält, reser sina torn öfver de rundtomkring på $^1/_8$ mils afstånd, till skydd för flygsandens härjningar gjorda planteringarne — »lik en sagans drake, bevakande de skatter, som på alla sidor om den äro kringströdda». — Den förste man med full visshet kan anföra som egare är Gregorius Persson »af Withskyfle j Skane», hvilken 1355 utfärdade ett skötebref. Men redan på 1200-talet antages Widtsköfle och den under sockenbeskrifningen omnämnda gården Egeside hafva tillhört Harald och Holger Egeside, sedermera Peder Egeside och hans svåger Werner Brahe, den förste som begagnat Brahe-namnet, jemte flera deras efterkommande, tills efter den siste af slägten Egesides död denna gård blef lagd under Widtsköfle och Axel Brahe, gift med Holger Kragenos (antages vara en sonson till Gregorius Persson) dotter Holgere, blef ensam egare af Widtsköfle. Han lefde omkring 1398—1424. Widtsköfle förblef inom Brahe-slägten — men någon del synes äfven innehafts af erkebiskopsstolen i Lund, emedan uti ett qvitto utfärdadt 1503, erkänner fru Dorothea Kieldsdotter, att erkebiskop Birger af hennes »husbondhæ» igenlöst Widtsköfle län för 300 rhenska gyllen — tills den genom gifte i slutet på 1500-talet kom till Christian Barnekow, en af danska adelns utmärktaste ädlingar, som dog hjeltedöden 1614 på Kjölery hed i Skellinge socken. Gården förblef inom hans slägt, hvilken härstammar från en gammal adlig ätt på Rügen och i Pommern, ända till 1826. Men innan vi nämna gårdens sednaste egare torde några underrättelser få föregå om dess äldre utmärktares lefnadshändelser, som stå i sammanhang med egandet af denna gård.

Peder Brahe, som lefde 1430—1441, var gift med Brita Tott, en rask och hjeltemodig qvinna, under hvars enkostånd Carl Knutssons härjning i Skåne år 1452 inträffade. Sedan Svenskarne sköflat landet, drogo de sig uppåt Åhus, och under vägen anföllo de Widtsköfle; men fru Brita förlorade icke modet, utan mottog med sina skjutredskap de anfallande Svenskarne med den verkan, att dessa måste draga sig tillbaka med oförrättadt ärende. Efter det Nils Brahe blifvit afrättad 1529 indrogs hans gods, deribland äfven hans andel i Widtsköfle, men som kusinen Axel Brahe, hvilken under de borgerliga krigen tillhört motsatta partiet, troget tjent konung Fredrik I och icke låtit Nils Brahes löften och erbjudna fördelar förleda sig att gå öfver till Christian II, så fick han till belöning för sin trohet och som ersättning för sina under kriget lidna förluster inlösa för 1,500 danska mark Nils Brahes till kronan förbrutna del i Widtsköfle. Jens Brahe lät nedrifva den gamla borgen och började 1553 uppbygga den nya, som först 1577 fulländades af sonen Henrik Brahe, hvilken, enligt sägnen, tillfrisknade från en 10-årig melankoli, derigenom att han ofta vände ett litet hjul af guld, försedt med taggar och för hvarje gång uttalade: »Hjelp os du helige Trefoldighed», såsom det blifvit honom tillrådt af en liten man uti skogen vid Egeside. Till minne häraf eller såsom sinnebild af lyckans omhvälfningar, har Brahe låtit anbringa öfver flera spislar stenar med sitt och hustruns vapen jemte två små taggiga hjul och tänkespråket: »Hjelp os du helige Trefoldighed.» Kjell Christoffer Barnekow, som stupade i en duell 1700, var gift med Margareta von Ascheberg, denna i hela Skåne aktade och älskade qvinna, förvaltade såsom enka egendomen,

»att det aldrig annat än med vördsam tack af hennes efterkommande bör ihågkommas». Man finner ock bland Widtsköfle gårdshandlingar flera af henne uppsatta, om särdeles klokhet vittnande, instruktioner för gårdsfolket, för bönderna och för krögaren i Widtsköfle by. Från hennes eget rum ledde en dörr till borgstugan, der folket samlades och intog sina måltider, dervid hon var närvarande och vakade öfver bordskicket samt bevistade deras bönestunder. Sina underhafvande vårdade hon med ömhet; godsets dagsverkare hade fri förtäring af dricka och bröd, och för alla fattiga var hon en säker tillflykt i nödens stund, på samma gång som hon genom sin kloka hushållning inlöste alla sin mans förbindelser. Planteringarne kring gården påbörjades äfven af henne. Sonsonen, öfverjägmästaren Christoffer Barnekow tillöste sig Widtsköfle af sina syskon, med undantag af det fordom derunder liggande säteriet Webeck samt flera utsockne hemman och gjorde många förbättringar å godset — Widtsköfle omtalas ock från denna tid såsom särdeles prydligt — men härigenom blef det äfven graveradt med skuld, så att då en af kreditorerna uppsade ett inteckmadt kapital af 20,000 plåtar, var Barnekow besluten på att sälja Widtsköfle; men när bönderna förnummo detta, sände de till herregården en deputation, hvilken förklarade »att de med oro hört den fara de lupo att förlora sitt goda herrskap, under hvilket de och deras fäder njutit så lugna tider, att deras vilkor ej kunde jämföras med andra frälse-bönders i Skåne», samt erbjöd att försträcka herrskapet den summa, som behöfdes. Några dagar derefter aflemnade de också 20,000 plåtar, sammanskjutne af Widtsköfle bys åboer. Imellertid såg sig öfverjägmästaren dock till slut, synnerligen genom en bedräglig inspektor, nödsakad att sälja godset. Det köptes 1826 af den rike bankiren i Paris, Jonas Hagerman, hvilken var född på Widtsköfle gods af fattiga föräldrar, men blifvit genom arbetsamhet och lyckliga spekulationer egare till en furstlig förmögenhet. Han sålde Widtsköfle år 1836 till sin bror, handlanden i Ystad, Gustaf Hagerman, men som dog redan 1839 och lemnade gården åt sina mågar, sedermera landshöfdingen i Jämtland Jakob Axel Dahlström, och ryttmästare Rudolf Hodder Stjernsvärd, hvilken sednare utlöste svågern 1840 och är nuvarande egaren. Genom honom har Widtsköfle blifvit satt uti ett skick som i godhet torde öfvergå hvarje annan gård i Skåne. Afkastningen uppgår nu nära nog i tusental till hvad den fordom var i hundratal och utsädet till nära lika stort med afkastningen vid egarens tillträde, ehuru godset då uppgafs med 30 underlydande hemman. Gården utgör rotering till Norra Skånska Infanteri-regementet med 17 soldater samt uppsätter 1 dragon.

Godsets areal är omkring 15,000 tunnl., deraf 3,800 skog, 5,000 åker, 2,800 äng och 2,300 torfmosse, resten är betesmark; till gården höra stort tegelbruk, stuteri, mejeri med 300 kor, såg- och mjölqvarnar, lax-, ål- och forellfiske, jagt på rapphöns och rådjur. — Patronrätten till Widtsköfle kyrka erhöll gårdens egare år 1568, men någon tid ej utöfvad, föll den i glömska, hvarefter den först 1758 åter tillerkändes egarne och utsträcktes 1773 äfven till Degeberga. Ett skolhus är uppfördt och underhållet ensamt af gården, som jämte församlingarne äfven deltager i underhållet af trenne andra.

Widtsköfle borg, uppförd i barockstil af tegelsten, utgöres af 4 sammanhängande hus med tre våningar, 2 torn höja sig i sydost och nordvest, källrar omsluta den rymliga borggården. Rummens antal uppgår till nära 100, deraf 60 äro inredda, lönntrappor i murarne, språkrör m. m. dylikt finnas här anbragta. Uti södra flygelns nedersta våning finnes ett stort hvälfdt rum, hvarest fordom varit kapell.

Till skydd mot möjligen inträffande eldsvådor är anbragt en pumpinrättning i norra flygelns källarvåning, hvarigenom alla rummen kunna sättas under vatten. Norr om den med grafvar omgifna slottsplanen ligger »stallgården», en sträcka af byggnader, uppförda af sistnämnde egare, och märkes deribland ett 180 alnar långt stallhus med ridbana, sadelkammare och vagnshus, uppfördt, 1848, hvars inredning har tjent som mönster

för de nyare stallen på herrgårdar i Skåne. Äfven oxstall, redskapshus och svinhus äro utmärkta, synnerligen för deras renlighet. Alla byggnaderna äro uppförda af tegel.

Gamla trädgården upptager 6 tld och vester om slottet utom grafven ligger en år 1845 anlagd park af 30 tlds vidd med omkring 3,000 träd.

Widön, åsatt ett mtl skatte, hör till Carlstads socken och län; det erhöll säterifrihet 1667 och har tillhört i äldre tider medlemmar af ätten Bäfverfelt, eges nu till $^6/_7$ af löjtn. F. Weinberg, som här har sto af blandad clevelands- och svensk race; resten eges af Uddeholms bolag; hela tax.värdet är 70,000 rdr.

Widöstern, en betydlig sjö i Småland, på gränsen af Östbo och Sunnerbo härader, omgifven af 5 kyrksocknar. Denna sjö, som ligger 415 par.-fot öfver hafvet, sträcker sig omkring $2^1/_2$ mil i längd i norr och söder, $^1/_4$ till $^1/_2$ mil i bredd. I sin nordligaste vik upptager den Lagaån, som redan här blifvit en ej obetydlig flod, och i den sydligaste afflyter den genom samma å. Det omgifvande landet är i allmänhet jemnt med lundar af ek, lind, björk och hassel, uppstiger sakta på begge sidor, men endast till obetydlig höjd. Åt söder träffas ofta kala sandåsar med kärr och myrar.

Wieslanda, förr *Wisslanda*, socken, och med annexet Blädinge konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Allbo härad och Kronobergs län. Wieslanda socken begränsas i norr af Hjortsberga, i nordost af Blädinge, i sydost af Skatelöf, i sydvest af Wiresta och i vester af Agunnaryd och Ryssby socknar. Med en längd af $1^3/_4$ och en bredd af $1^1/_2$ mil innefattar socknen $33^3/_8$ mtl, hvaraf 27 skatte, $1^7/_8$ krono, $4^1/_2$ frälse. Sockens befolkning uppgafs 1749 till 746, 1805 till 1,093, 1850 till 1,706 och steg 1864 till 1,978 personer. Den odlade jorden uppgafs år 1860 till 1,100 tld, den naturliga ängen 4,800 tld af medelmåttig beskaffenhet; utsädet beräknades till 1,627 t:r; vinterfödda kreatur voro 100 hästar, 1,322 nötkreatur, 800 får, 300 svin. För folkundervisningen är sörjdt genom 1 flyttande folkskola och 1 småskola; 3 skolhus finnas.

Wieslanda utgöres hufvudsakligen af en mager och ganska stenbunden slätt, med sandjord, dock med godt bete mellan klipphallarne. Socknen har också ej saknat flitiga odlare, som genom dikningar, sjötappningar o. s. v. förstått att både förskaffa sig mark och göra sig nytta dermed. Mycket återstår dock ännu att göra. I nordvestra hörnet af socknen stöter sjön *Rungen* härintill och upptager åtskilliga smärre vattendrag från socknens östra hälft. Längst i öster sträcker sig socknen intill sjön *Salen*, hvilken emottager ett tillflöde härifrån. — Stora landsvägen mellan Jönköping och Christianstad går igenom socknen; numera genomskäres den jemväl af Södra Stambanan, som här har *Wieslanda jernvägsstation*, belägen 51,9 mil från Stockholm, 15,6 mil från Malmö. Kyrkan, uppförd af sten 1792—1796, belägen ungefär midt i socknen, $^1/_2$ mil från prestgården och det ställe, der den gamla träkyrkan låg, är ganska vacker. Den gamla kyrkan sköflades af Danskarne år 1612. År 1710 härjades socknen af pesten, så att flera byar lågo öde.

Wieslanda tillhör Smålands klassiska jord. Det är här som Blända skall hafva lefvat, och en del af Bländas eller Bråvalla hed tillhör denna socken. Annexet Blädinge skall enligt sägnen uppkallats efter henne. Hennes saga lefver också i friskt minne. I sednare tider har Wieslanda vunnit sin största ryktbarhet såsom stamorten för den s. k. »Wieselska slägten». Denna slägt, Sveriges största prestslägt, till hvilken de flesta prestfamiljer i Wexiö stift räkna sig, och som för öfrigt har medlemmar öfver hela Sverige, har visserligen i Ödmanns »Hågkomster» funnit en häfdatecknare, men på tal om Wieslanda kunna vi ej fullkomligt förbigå dess förnämsta märkvärdighet, helst slägten icke återfinnes i någon adelskalender eller några »ättartaflor». Stamfadern för slägten Harald Simonsson Almosius var bondeson från Almås (ej Almesås såsom Ödmann uppger) by i grannsocknen Wiresta och blef kyrkoherde i Wieslanda 1617. Hans dotter Ingrid blef gift med Nils Torgeri i Stenbrohult och således C. von Linnés morfars mor. Af hans två söner, som kallade sig Wiselius och efter vistelse vid tyska universitetet Wiesel (hvar-

efter »Wisslanda» förbyttes till »Wieslanda»), blef Magnus kyrkoherde i Urshult. Dennes son var häradshöfding i Norra Wedbo och sonson attaché vid svenska beskickningen i Berlin, hvarefter denna gren af slägten synes hafva dött ut. Den yngre sonen, Samuel Wiesel den äldre, blef redan under faderns lifstid utnämnd till kyrkoherde i Wieslanda och hade redan tjenstgjort der såsom prest i 18 år, då han dog före fadren, efterlemnande två söner. Den yngre af dessa, Jonas, dog som komminister i annexet och efterlemnade ingen manlig ättling. Den äldre deremot, Elias W., blef, ännu blott student, på församlingens begäran af Carl XI utnämnd till kyrkoherde i Wieslanda år 1676. Han hade under danska kriget utmärkt sig och kommit i stor gunst hos konungen, hvartill måhända också bidrog att han stod i slägtskapsförhållande med kongl. rådet, grefve N. Gyldenstolpe. Elias Wiesel hade sex döttrar, alla gifta med prester i Småland, bland hvilka må nämnas namnen Alander, Odelin, Lundeen. Af två söner, som blefvo prester, utgick den yngres, Anders, gren i tredje ledet, hvaremot den äldre, Samuel, blef den egentlige stamfadern för Wieselska slägten, ehuru han ej hade någon son. Det är hans hus, som så lifligt skildras af Ödmann. Hans sju, för sin skönhet omtalade döttrar, »sjustjernorna», blefvo alla gifta med prester, och det är således endast på qvinnolinien den Wieselska slägten räknar sina anor, men likväl torde ingen slägt i sednare tider ansett slägtskapsbandet vara starkare, åtminstone så länge ej slägtens talrikhet förhindrade den att samlas till slägtmötena i Lenhofda för att dricka ur »Wieselska hornet», den äfven genom Ödmann bekanta slägtklenoden. Bland Wieselska slägtens talrika grenar tillåta vi oss blott nämna: Heurlin, Bergenholtz, Widebeck, Ödmann, Wieselgren, Wieselqvist, Wetterling, Hyltenius, Cavallius, Ingelman, Osterman, Lönegren, Bergius, Hjorth, Aulander, Pontén, Engstrand, Sandell, Wieslander, Eckerbom, Söderström, Fovelin, Montelin, Linnér m. fl.

Bland gårdar i denna socken må nämnas: *Hullingsved* och *Hasthagen*, säterier; — *Honetorp*, väl bebygdt; — *Spånhult* (Spånghyltan), $^1/_4$ mil från kyrkan, domprosten Wieselgrens födelseort. — *Tubbaremma*, $^1/_2$ mantal skatte, förr herregård; — *Wieslanda*, $^1/_8$ mtl krono, pastors-boställe; den gamla kyrkogården är nu trädgård; endast en minnesvård qvarstår, nemligen efter prosten Isak Heurlin och hans maka, den äldsta bland »sjusternorna»; — *Lönshult*, $^1/_2$ mtl, och *Råknan*, $^1/_2$ d:o, militiæ-boställen. — *Lindås, Richardshult, Sköreda, Hönetorp* m. fl. äro byar. — Adr.: Wieslanda.

Wifolka, härad uti Linköpings län, beläget söder- och vesterut från Svartån, begränsadt i norr af Bobergs, i vester af Göstrings, i öster af Walkebo, i söder af Ydre härader, innefattar 8 hela socknar, med kyrkor inom häradet: *Normlösa, Härberga* (Herrberga), *Wiby, Weta, Sya, Östra Tollstad, Mjölby* med f. d. *Sörby* och *Westra Harg,* delar af Ulrika, Rappestad och Malexander samt halfva Westerlösa socken. Arealen, 75,422 tld fast mark och 0,059 qv.-mil vatten, är fördelad på $286^3/_4$ mtl och bebodd den 1 Jan. 1866 af 10,300 personer, med 2,490 hushåll. I norra delen, som är slättbygd, är åkerbruk hufvudnäring, i den södra intager skogsbruket, åtminstone såsom binäring, främsta rummet; två af länets största qvarnbyar finnas äfven inom detta härad. I medeltal var år 1863 hvarje helt mtl taxeradt till 29,077 rdr rmt. Wifolka utgör med Göstrings härad det 7:de fögderiet och hör till Gullbergs—Walkebo—Wifolka domsaga; i hednatiden var domsätet uti Weta socken vid Ljunga by, men omkring 1730 byggdes nytt tingshus vid Sya kyrka, der tingen höllos tills de 20 år sednare flyttades till Mjölby gästgifvaregård, der ännu tingsstället är. Uti häradets sigill afbildas en slaga och en tjuga, lagda i kors öfver hvarandra, och omkring kanten stå orden: Wifolka hærrad. Större gårdar äro *Bo, Braxstad, Mantorp, Solberga, Spellinge, Uljeberg.*

Wifors, jernbruk uti Hamrånge socken af Gestrikland och Gefleborgs län, $3^1/_2$ mil från Gefle, är anlagdt strax invid stora landsvägen, nära Wibyggeberget, $^1/_4$ mil norr om sockenkyrkan, $^1/_2$ mil från Hamrångeåns utlopp i Hamrångefjärden. Bruket, uppfördt enligt privilegier af den 27 Febr. 1694 å 1

stångjernshammare och 2 härdar af landskamrer E. Warg, utgör ett af de s. k. Hamrångeverken; tillverkningen, uppgående på 1860-talet vid 4 stångjernshamrar och 4 härdar till 2,533 *skil* 6 *lil* stångjern, fraktades öfver Sand vid Norrsundet och derifrån till Stockholm eller Gefle, sedermera har smidet blifvit flyttadt till Axmars bruk, med hvilket Wifors bruk haft gemensam egare sedan 1780-talet, då det inköptes af kommersrådet David Schinkel, under hvars tid bruket, ehuru redan 60 år förut uppbygdt efter Ryssarnes härjning 1721, ombyggdes, trädplanteringar gjordes samt trädgård med park anlades. Tackjernet har utgjorts dels af eget, från Axmars masugn, dels af köpt från bergslagerna. Till bruket höra tullmjölqvarn för 2 par stenar, enbladig husbehofssåg och tegelbruk, hemman af 87$^1/_2$ öresland samt från den 15 Dec. 1776 Wittersjö allmänning. — Vid utdikningen af en myra å brukets egor påträffades på 1820-talet ett lager af sjövass (Arundo) och af hasselnötter; men numer lär ingen enda hasselbuske finnas i hela trakten. Äfven torde få omnämnas, att utgifvandet af »Minnen från Sveriges nyare historia», samlade af B. von Schinkel, f. d. adjutant hos kon. Carl XIV Johan, föranleddes af C. W. Bergmans besök härstädes år 1841 hos sin farbror, öfverste Bergman, adlad von Schinkel. — Brukets adress är Gefle.

Wifsta, skeppsvarf och lastageplats uti Timrå socken af Medelpad och Wester-Norrlands län, nära Indalselfvens utlopp i Kringelfjärden, en vik af Östersjön, 1$^1/_4$ mil norr om Sundsvall, $^1/_4$ mil från kyrkan, som ligger i den natursköna Timrådalen. Skeppsvarfvet grundades år 1796 på 136 aktier för bedrifvande af egen skeppsfart och skeppsbyggeri af dåvarande lektorn vid Hernösands gymnasium, Per Hellzén, och förunnades platsen sedermera med åtskilliga förmåner, såsom genom kongl. resolution af den 14 Sept. 1802 och general-tullstyrelsens bref af den 22 April 1835 till tullkammaren i Sundsvall, med rättigheten att såväl lasta till utrikes ort destinerade, som ock lossa utrikes ifrån kommande fartyg; särskild hamnordning meddelades den 26 Juni 1859, och har sedan dess från hamnen, som är en säker ankarplats med 4 à 8 famnars djup, med stora barlast- och kölhalningskajar utskeppats årligen 60 à 70 laster trävaror. Lastageplatsen, med egen privat telegrafinrättning, är bebyggd som en köping med skolhus, värdshus, ångsmedja, blockmakeriverkstad, repslagarebana, skeppsbäddar, c:a 30 boningshus för arbetare och tjenstemän m. m., förutom hufvudbyggnaden, der chefen för varfsbolaget bor. Invånarnes antal uppgick 1864 till 325 på 73 hushåll, hvarförutom här sysselsättas minst 200 Wärmländningar och annat arbetsfolk. Nära lastageplatsen eger bolaget dessutom 3:ne holmar, hvarå äro anlagda en större ångsåg (åter uppbyggd efter att ha nedbrunnit i Maj 1856), byggnader för sågpersonalen, brädgård m. m. samt timmerbom, som rymmer 60 à 70,000 st. sågstockar. Endast varfvet, lastage-platsen, ångsågen och repslageriet samt 20$^1/_4$ mål*) i byn Wifsta (1 mtl 11$^1/_2$ mål 6 pgl., 23 hushåll), allt inom Timrå socken, är taxeradt till 175,000 rdr. Längre uppåt landet, längs Indalselfven, eger bolaget 6 vattensågar samt ett större antal hemman och skogar. — I botaniskt hänseende må nämnas, att den nordiska *stormhatten* (aconitum septentrionale) växer här ymnig, *Hesperia malvæ* och *zephyrus rubi* äro allmänna; den rara humlan, som af Dahlbom beskrifves under namn af *Bombus ephippium* tages på pilblommor; under stenar träffas i mängd den vackra och sällsynta insekten *Lebia crux minor,* samt några individer af den ännu rarare *Lomechusa strumosa,* som alltid finnes i sällskap med myror.

Wigby, *Wegby,* by af 5$^1/_8$ mtl skatte, $^1/_2$ frälse i Moheda socken af Kronobergs län, bekant genom det fältslag här stått; se art. Aneboda socken.

Wigelsbo, jernmalmsfält uti Walö socken af Frödsåkers härad och Stockholms län, tillhör, jemte $^1/_4$ frälse *Jufvansbo* och $^1/_4$ frälse Wigelsbo, det sednare $^1/_4$ mil nordvest från sockenkyrkan, ett bolag; hela taxeringsvärdet år 1863 var 34,300 rdr rmt. Malmuppfordringen har varit åren 1838—1842, inberäknadt några mindre grufvor i Börstils och Films

*) 48 mål = 1 mantal.

socknar, under samma ego, 18,160 *skll*, åren 1843—47: 19,061 *skll*, och 1847 särskildt 21,702 *skll*, år 1861: 77,192 centner ur 7 grufvor. Genom Stora grufvans instörtande (år 1862) efter att åtskilliga ras förut tidtals egt rum, har malmbrytningen derstädes för ett par år helt och hållet måst inställas; malmen afyttras mestadels på Norrland. Af bolagets öfriga grufvor må nämnas, inom Walö socken: *Tamms, Stockenström, Pumps, Charles, Dreijers, Johanna, Klockan, Davids, Gålarmora, Kongsätra, Bond, Storstocks, Frebbenbo, Svart-* och *Rönnmyra* m. fl.; inom Films socken: *Kammar* och *Finnsjö* grufva: i Ö. Leufsta socken: *Håkanbo* jernberget; inom Wesslands socken: *Walla*-grufvan; inom Hökhufvuds socken: *Borggårda, Rudholms, Skogsvrets* och *Roddarne;* inom Börstils socken: *Söderö, Elfvesjö, Koppar, Charlotta, Barkö, Edbergs, Edshammars* och *Sand;* inom Hargs socken: *Tvärnö* och *Koxnut;* inom Häfverö socken: *Mäster, Backby, Norrvrets* eller *Gunnarbo;* inom Rasbo-Kils socken: *Rasbo* grufvor.

Wigels-spik på Herjeådalens gräns, 4,333 par.-fot hög; en fortsättning af norska fjellryggen.

Wiggby (i 1815 års jordebok), *Wigby, Wiggeby,* militiæ-boställe uti Danmarks socken af Waksala härad och Uppsala län, af 1 mtl, är märkvärdigt af der förekommande fornminnen, hvilka bestå af en större ättehög och en runsten; af den sednares inskrift, att Gerder, Ulfr, Ulfbjörn, Abjörn och Rune satte samma sten åt deras fader Jarl, men Irfrid åt sin man, har man velat sluta till att Abjörn Torstensson af Ulfsparreslägten, som var gift med Irfrid, skall vara här begrafven.

Wiggeby, ett mtl skatte, $^3/_8$ frälse uti Lillkyrka socken af Trögds härad Uppsala län, är en för ståndspersoner bättre bebyggd egendom.

Wiggeby, ett berustadt säteri uti Skinberga socken, Hammarkinds härad och Linköpings län, omkr. $^1/_4$ mil från Söderköping, vid Storån, består af $1^1/_2$ mtl och i sambruk lagda Eggeby, 1 mtl. Godset, med åtminstone ännu på 1850-talet derunder lydande Gamla Stro qvarn om 3 par stenar vid Tvärån, $^1/_4$ frälse *Öfra Narebro* med qvarn af 2 par stenar, utjordarne Stockeby och Sandängen, synes ha varit bland de gods, till en del hörande under Liljestad, som Johan Casimir af Pfalz fått i vederlag för uteblifven brudskatt, och Adolf Johan sedan innehaft under Stegeborg. I en sednare tid har Wiggeby tillhört slägten Crusbjörn, egdes år 1783 af major A. U. Freidenfelt, såldes år 1799 af hofjägm. Lagercrantz till general-majoren, grefve Ph. Schwerin, död 1828, och har alltsedan förblifvit inom slägten. — Wiggeby med Eggeby, tillsammans $2^1/_2$ mtl, taxerades 1864 till 130,000 rdr rmt. — Dessutom finnas gårdar och byar med namnet Wiggeby: 2 frälse och $^3/_4$ militiæ uti Skärkinds, $1^1/_2$ skatte uti Kuddby och 3 mtl frälse i Wårdsnäs socknar.

Wiggeby, kungsgård uti Norrsunda socken af Erlinghundra härad och Stockholms län, af $1^3/_4$ mtl, som förr varit 2 hela frälse-hemman, hvilka tillika med Rosersbergs frälse-säteri och $^1/_2$ mtl frälse Krogsta blifvit 1762 utbytta mot Löfstaholm till kungsgård för dåvarande hertig Carl af Södermanland. — Öfver egorna går Stockholm—Uppsala jernväg med station här, benämnd Rosersberg, 3 mil från båda städerna.

Wiggebyholm, *Wigbyholm* (efter Wiedegren), två mtl frälse-säteri i Grebo socken, Bankekinds härad och Linköpings län, $2^1/_4$ mil från Linköping, nära Erlången, är bildadt af sammanlagda Wiggeby och Wiggebytorp, som hafva tillhört Gunnar Galle på 1620-talet, derpå slägten von Scheiding, Carl Jörgen Kagg 1683 med säterifrihet för 3 mtl. Bland sednare egare må nämnas det af konung Carl XI högt värderade kongl. rådet Carl Piper, hvars enka gjorde Wiggebyholm jemte Stureforss till fideikommiss för äldsta dotterns afkomlingar eller grefvarne Bielke. — Under säteriet är afhyst $^1/_2$ mtl frälse-säteri *Kassingtorp.*

Wiggebyholm, egendom uti Täby socken af Danderyds skeppslag och Stockholms län, omkring 2 mil från hufvudstaden, vid Wärtan, består af 2 mantal frälse-säteri Wiggebyholm med underlydande $^1/_4$ säteri Strand och 3 mtl frälse. Hufvudgården förekommer omkring år 1300 under namn af Wighby; af egare äro inga kända före 1600-talet, då den tillhörde Lagerfeltska slägten, hvars stam-

fader var Israæl Israælsson Fortelius, adlad Lagerfelt, som steg till höga värdigheter, deribland president i generalkollegium, var ännu 1817 inom slägten, men dessförinnan har den någon tid genom köp innehafts af den lärde biskop Johannes Gezelius † här 1718, och sedan tillhört grefve Meijerfeldt. År 1849 egdes godset till ofvanuppgifna mtl af Titz, år 1863 af e. o. kanslisten E. G. Rehn och 1866 af C. P. Öhman. — Säteriet, som år 1818 hade i sambruk med Strand 28 à 30 tunnors utsäde, höbergning till 190 lass, vacker och väl anlagd trädgård, brist på skog, taxerades 1863 till 40,000 rdr och hela egendomen till 105,000 rdr rmt.

Wiggesbo, gård, se art. Rumskulla socken.

Wiggestaberg, ett mtl frälse uti Huddinge socken af Svartlösa härad och Stockholms län, beläget något öfver 1 mil från hufvudstaden, $^1/_8$ mil från jernvägsstation, med en areal af 881 tld 17 kpl., hvaraf 253 tld åker och odlad ängsmark 617 tld skogsmark. Hemmanet, bebygdt med boningshus, innehållande 13 rum, och ladugård af gråsten, har i sednare tider brukats under det $^1/_8$ mil härifrån belägna Glömsta säteri, lyder nu under *Fullersta;* taxeringsvärdet är 35,000 rdr rmt.

Wij, Wia, ett berustadt säteri uti Öfver-Grans socken af Bro härad och Uppsala län, består af 1 mtl med $^5/_8$ mtl skatte Wij beläget på gränsen mellan Öfver- och Ytter-Grans socknar, $2^1/_4$ mil från Enköping. — Omkring år 1640 stadfästades skepps-kaptenen Joen Planting, adlad Planting, i frälse-rätten till ett hemman i Wia by och ett i Ycklo i Ytter-Gran, hvilka voro honom gifna af kronan till vederlag för ett skattehemman, som han, efter Kongl. Maj:ts bref, afstått till fältmarskalken Ake Tott. Han blef af drottning Christinas förmyndare-regering adlad, för det han i långlig tid förhållit sig såsom en tapper krigsman. Sedermera äro inga egare kända förrän 1849, då Wij egdes jämte $^1/_2$ mtl och qvarn af en fru Bergstedt, år 1863 af öfverste Hallman.

Egorymden är, enligt karta af år 1785, inberäknadt $^3/_4$ mtl skatte Alby i Ytter-Grans socken, 2,596 qvadratref, deraf 1,038 åker, 214 äng, 19 trädgårdstomt. — Underlydande i samma socken äro $^1/_2$ frälse Hällby, en vattenqvarn för 3 par stenar och en väderqvarn för 1 par stenar. Å Wij egor förekommer en stensättning.

Wij (i 1793 års jordebok), ett mtl frälse-säteri uti Löts socken och Linköpings län, är beläget nära Norrköping, vid Glan; underlydande $2^1/_2$ mtl Torp. Wij har år 1470 innehafts till en del af Bengta Philposadotter, tillhörde fru Gertrud Svaan 1636, sedan slägterna Krusbjörn, Gyllenhorn, Skytte, Lilljehöök, Lejonsköld, Cronhjelm, Wolffelt och sednast Montgomery. En del af Torp lydde redan på 1660-talet under Wij, som på 1680-talet omnämnes såsom välbebygdt.

Wij, jernbruk uti Ugglebo socken af Gestrikland och Gefleborgs län, hvars första privilegier äro af d. 1 November 1804 å 1 hammare och 2 härdar för 900 *skℓℓs* smide, uppgifves sedan 1855, med oinskränkt smidesrätt, haft vid 2 hamrar och 2 härdar en årlig medeltillverkning af 1,350 à 1,400 *skℓℓ*, efter s. k. tyska smidesmethoden, hvarförutan spiktillverkningen, som på ämnes-jern från Åmots bruk här idkas för en ässja och 3 hamrar, i medeltal utgjort 404 centner.

Härvarande manufakturverk, bestående af 2 knipp-, 1 spik- och 1 plåthammare, nedlades 1805. Tackjernet, som före 1857 erhölls från Åbro masugn, belägen på Wij fr.-hemmans mark, fås sedan nämnda tid från Jädraås masugn. — Tillhörande jordegendom består af Wij, $6^1/_4$ öresland säteri och $20^1/_4$ öresl. fr. samt $10^3/_8$ öresl. skatte i andra hemman, en såg och ett tegelbruk jämte Åkerby mjölqvarn med 2 par stenar. På Wij sätesgård är infördt cirkulationsbruk i 10 skiften om 10 à 12 tld. Bruket, hvars grundläggare är öfverhofjägmästaren gr. Mårten Bunge, utgör ett af de s. k. Ugglebo eller Ockelbo-verken.

Wij, bergsmanshammare, uti Thorsåkers socken af Gestrikland och Gefleborgs län, med 1 hammare, 2 härdar (Öfra och Nedra), hvarvid tillverkats i medeltal åren 1859—61: 2,169 centn. stångjern; egare Ljusneverkens bruksegare gemensamt med bergsmän. Om-

kring Wij förekommer qvartsbrott. Wij by om 28 öresland. åsatta ett taxeringsvärde af 84.300 rdr. har 9 egare.

Wik, en sätesgård uti Balingsta socken af Hagunda härad och Uppsala län, omkring $1^{3}/_{4}$ mil från Uppsala, består af 3 mtl frälse-säteri, och det underlydande godset utgöres af 32 mantal. — Gården har herrligt läge invid stranden af Låstaviken — en af Mälarens många och vackra fjärdar — liksom inbäddad i en herrlig park af åldrig löfskog. — Wiksgård, ett gammalt vikinga- och herresäte, har varit bebodt af Upplands förnämsta lagmän, samt haft ett i medeltiden namnkunnigt slott under namn af Wikshus, som ännu af allmogen benämnes Wiksmur. Den först kände egaren är på 1200-talet Anders And (som förde i vapnet tre svartgråa änder på en hvit snedbjelke i blått fält); han var gift med en dotter till Anders af Mohammar, en frände till Sverker den andre och Brahe-slägtens stamfader (han förde i vapnet tvenne uppåtvända örnevingar). Sedermera egdes Wik af Anders Ands svåger den mäktige lagmannen Israel Andersson; han var gift med fru Ramfrid Folkunge (Östgöta lagmannen Folke Benedictsson hin unges dotter), och är det deras dotter Ramborg Israelsdotter And, som skall, såsom enka efter Arnvid Göstafsson d. ä. (Sparre), hvilken ihjelsköts 1317 i Nyköping vid hertigarne Erik och Waldemars fängslande, hafva låtit uppföra det ellofva vånings höga slottet, hvarigenom den högborna egarinnan synes ha velat bereda åt sig och de sina en trygg och oåtkomlig fristad för de skaror af laglöst och våldsamt folk, som genomtågade och sköflade landet. På en klippa sköljd af sjöns vågor lade hon grunden och först högt uppe på muren var borgens port belägen, hvilken således på den tiden efter all sannolikhet endast med tillhjelp af en vindbrygga var tillgänglig. Dertill byggde hon sitt slott så högt att hon från dess tinnar kunde öfverskåda både land och sjö till många mils vidd. Derigenom blef byggnaden ej blott många gånger högre än sin bredd utan äfven dess längd blef flera gånger mindre än höjden. Sålunda fick det mörka slottet ett dystert och spöklikt utseende, synnerligast om aftnarna, då dess väldiga höjd fördubblades i det speglande vattnet. Fördenskull fruktade landtfolket storliga och gjorde korstecken, då de måste passera der förbi, och sägner gingo om att det fordom varit ett röfvarnäste. Emellertid var den ädla fru Ramborg en from och gudfruktig qvinna, hvilken blott af klok omtanka företagit dessa försigtighetsmått. Af sin fader hade hon ärft stora rikedomar, hvilka hon använde att lindra nöden, hjelpa och trösta det fattiga och utplundrade folket hvar och när hon kunde. Fördenskull blef hon efter döden ansedd såsom helig, och hennes graf i Åkers kyrka, som skall vara uppförd af lagmannen på Öland Amund Joenssons (Leijonmund) husfru Ramborg Israelsdotter Brahe, med vördnad besökt af bygdens folk. Sistn. fru Ramborgs fader var lagmannen Israel Birgersson Brahe, broder till den heliga Birgitta och sonsonson till Anders Ands svärfar, äfven han skref sig till Wik, som synes gått i arf från Arnvid Göstafsson (Sparre) till sonen Gissle Elinæsson, derefter till brodren Göstaf Arnvidsson, sonen Arvid Göstafsson d. y., dennes dotter Margareta, var gift med Thure Bengtsson (Bjelke), lagman i Uppland, † 1415, och kom sålunda Wik inom denna slägt. En sondotter till sistn. egare, Karin Stensdotter, förde godset till Danmarks rikes råd Claus Nilsson till Ellinge och Wik, som förde i vapnet två sparrar och lefde 1434; egdes sedermera af Nils Rönnow, som förklarade krig mot konungen af England, i anledning af det kaperi, som föröfvades mot ett hans fartyg. Sedan egdes det af Knut Rönnow, som nära ett helt år, 1521, försvarade sig mot Gustaf Wasa i detta slott, ej upptagande större grundyta än de flesta boningshus i våra smärre städer, men dels genom läget på en klippa, dels genom sitt fasta byggnadssätt väl befästadt. Derefter skall, efter A. A. Afzelius, Klas Fleming, den i fäderneslandets strider berömde Herman Flemings son, bott på Wik. Han var lagman öfver Uppland och alla Nordlanden, af häfdatecknarne städse förblandad med Finnen Clas Eriksson Fleming, med hvilkan han var raka motsatsen; denne var en lärd man, befattade sig

aldrig med krigssaker, utan vårdade sitt lagmansdöme och lefde stilla på denna sin gård Wik, der han sammanskref en krönika om de märkligaste tilldragelser i Sverige från 13:de århundradet intill sin tid; var äfven namnkunnig för jagt och fiske, särdeles skäljagt i skären. Endast uti att vara Sigismund tillgifven och trogen, var han lik den finska Fleming. Han var gift med Elin Horn, dotter af den store fältherren Herman Horn. Wik egdes äfven af fältherren Gustaf Horn, hvars enka, Sigrid Bjelke, lät nedrifva fyra af det förfallna slottets ellofva våningar, hvarefter de sju återstående inreddes till boningshus. Derefter blef öfversten Bernhard von Liewen omkring 1690 egare genom gifte. På 1770-talet öfvergick godset likaledes genom gifte till friherre Charles De Geer samt slutligen till riksmarskalken grefve H. von Essen, hvars afkomling, generalmajoren grefve Essen nu innehar godset. Af honom är det gamla slottet, som redan 1751 var så förfallet, att ett nytt, dock tämligen oansenligt hus uppfördes i närheten, med betydlig kostnad restaureradt. Det har väl ännu en ganska aktningsbjudande höjd, fastän ej fler än fyra våningar återstå af de förra ellofva. I öfversta våningen finnes en med dyrbara vapen och rustningar samt flera gammaldags skåp och kläder rikt ornerad riddarsal, hvars ena vägg emot spiseln prydes af ett vackert porträtt, måladt af Boklund och föreställande den mäktiga fru Ramborg. Från tornet, som höjer sig öfver midten af det höga, spetsiga taket njutes en lika vacker, som vidsträckt utsigt öfver Låstaviken och dess stränder. Till gården höra dessutom vackra park- och trädgårdsanläggningar, upptagande 28 qvadratref. Utom slottet och det på 1750-talet uppförda mindre boninghuset, finnes en uthusbyggnad, täckt med asp-spån, som förtjenar bli mer uppmärksammad såsom ett både billigt och varaktigt taktäckningsmateriel och skulle lätteligen kunna erhållas, om vid hvarje egendom några tunnland besåddes med aspfrö och plantorna väl vårdades samt träden skonades, tills de uppnått passande storlek. Närvarande egaren har äfven låtit inrätta en barnskola, som förestås af en utaf honom aflönad lärarinna från diakonissinrättningen i Stockholm. — Af förut uppgifna underl. hemmantal äro $12^3/_4$ mtl med Fröviboda qvarn belägna i Balingsta socken, $14^1/_8$ frälse och $1^1/_2$ rusthåll äro belägna i Åkers, Dahlby, Tibble, Åland, Jerlåsa och Giresta socknar. — Säteriets egorymd är 2,748 qv.ref, deraf 1,264 åker, 201 skoglös naturlig äng, 510 skogbeväxt mark. — Bland underlydande hemman nämnas *Bonäs*, *Frövi*, *Wendtbrunna*, Skälby.

Wik eller *Farresta*, en säteri-ladugård af 2 mtl uti Stockholms län, Wermdö skeppslag och Hemmesta fjerding, nära Grislingefjärden, $1^1/_5$ mil s. från kyrkan, reducerades med Hemmesta, hade på 1700-talet samma egare som Fahrsta, tillhörde 1825 Rosenblad, år 1866 ryttmästaren G. M. Bruncronas arfvingar; sistnämnda års tax.värde var 65,000 rdr, utom för tegelbruk och 1 mtl frälse Herrvik.

Wik, ett gammalt herregods i Stigtomta socken, Jönåkers härad af Södermanland, beläget vid sydligaste viken af sjön Yngarn. Godset, som består af 3 mtl frälse-säteri, nämnes redan 1430, då Gillick Håkansson gaf detsamma i morgongåfva till sin fru, Lucia Henriksdotter Lilje, sedermera omgift med Erik Geet till Djulö. På 1600-talet kom egendomen till slägten Silfverpatron, derefter till Kruse, Silfverhjelm, Ehrenstam, Wrangel o. s. v. År 1863 egdes godset jemte underlydande $3^1/_4$ mtl af majoren m. m. B. P. Brändström. Flera fornlemningar lära finnas i trakten

Wik, äfven kallad *Wändelstorp*, en egendom i Lekeryds socken, Tveta härad, Jönköpings län, belägen nära Stensjön, består egentligen af två gårdar, Wik och Wändelstorp, för länge sedan förenade till en, utgörande 2 mantal frälsesäteri med underlydande Kettilstorp, $^1/_8$ mtl skatte; taxeringsvärdet var år 1863 57,000 rdr rmt. Enligt uppgift utgör årliga utsädet 60 tunnor och afkastningen 400 tunnor. Här finnes ett sandstensbrott, der förträffliga qvarn- och slipstenar förfärdigas i stor mängd. — Gården Wik egdes under medeltiden af Wadstena kloster, indrogs till kronan 1527, donerades 1568 till Sten Eriksson Leijonhufvuds enka Ebba Lilliehöök, tillföll sedan slägten Stjerna och 1632 slägten Ribbing, som förvärfvade sig Wändelstorp med qvarnen Gustaf och sednare sågqvarnen Björn af grefve Pehr Brahe.

På 1730-talet hade godset vuxit till $18^5/_8$ mtl. År 1797 tillföll egendomen genom gifte C. O. Stålhammar, 1810 frih. G. G. Adlerbeth, som åter bortbytte godset till inspektoren J. Sjöberg och handlanden Kihlström. Nuvarande egaren är herr G. A. Mobeck sedan år 1835.

Wik, ett frälse-säteri uti Arvika socken af Jösse härad och Carlstads län, $^1/_4$ mil från Arvika köping och den blifvande jernvägen till Norge, består af 1 mtl. Åbyggnaderna utgöras af oljemåladt mangårdshus af 2 våningar med 13 rum och en flygel med 5 rum, utmärkt vackert belägna invid Arvikasjön och omgifna af löfskog samt en större trädgård. Säteriet är urgammalt och har på 15 och 1600-talen tillhört slägterna Bratt, Ram, Roos och Blanckenfjell, hvarifrån det genom gifte öfvergick till brukspatron Anders Wennerstrand; egdes 1825, då det jemte underlydande värderades till 100,000 rdr, af kapten J. L. Hård af Segerstad, död här 1836; dennes enka Maria Charlotta von Wicken och sterbhuset ha sedermera innehaft godset, hvarifrån de försålt först hemmanet Skog för 40,000 rdr rmt, sedan Trotakan för 41,500 rdr, så att Wik utgjorde 1863 ensamt med tullqvarn, salu- och legosåg en egendom, uppskattad till 117,566 rdr rmt.

Wik, nederlags- och handelsplats med postexpedition och gästgifveri uti Söderbärkes socken i Dalarne och Österbergslags fögderi, belägen vid Södra Barken, nära gränsen mot Westmanland, $1^1/_4$ mil från kyrkan; 185 inbyggare, deraf 30 ståndspersoner, 48 bergsmän; omtalas redan i konung Magni bergsordning år 1354 och i Eriks af Pommern privilegier 1420 under namn af Wikaberg; stället har sedan gammalt varit en samlingsplats för folk från många orter. Största gården utgöres af $1\frac{431}{576}$ mantal Wik, taxeradt till 72,000 rdr rmt, utom underlydande $^1/_2$ säteri Lexsjöbo, $\frac{11}{16}$ mtl Billsjö, kolarehemman m. fl. och Billsjö masugn, hvilka alla egas af Skinnskattebergs bruksintressenter. Från gästgifvaregården, $\frac{23}{48}$ mtl Wik, skjutsas till:

Westerby i n. v. . . . . $1^1/_4$ mil.
Bastmora i s. o. i Westmanland $1^1/_4$ »

En allmän uppmaning i Westmanland och Norra Uppland till en resande, sedan han väl satt sig i åkdonet och det bär i väg, är:

Kör och skrik,
Säj, du är hemma i Wik.

Man är ense om att med detta Wik menas Wiks by.

Wik eller *Stjernvik*, två mtl säteriladugård, $1^3/_8$ skatte-rusthåll och $^1/_2$ mtl frälse uti Hammarby socken af Wallentuna härad och Stockholms län, $^1/_8$ mil n. o. från kyrkan, som ligger $2^5/_8$ mil från hufvudstaden. Af Wiks hemman egdes 1863: 1 mtl skatte jemte säteriet Wäsby under Leufsta, de öfriga af gr. H. A. Taube m. fl. i Stockholm; samma år taxerades $3^7/_8$ mtl Wik till 68,000 rdr. Enligt uppgift i Dagbladet skall Wik jemte 2 mtl frälse Hammarby i samma socken, $4^3/_4$ mtl i Eds socken samt 1 mtl frälse Wällstad, väl beläget i Sollentuna, men i kyrkligt hänseende hörande till Eds socken, blifvit försålda af statsrådet, gr. von Platen till possessionaten F. Palin för 270,000 rdr. — Å Wiks egor finnes qvarn, som eges under Thorsåkers säteri.

Wik, Vestra-. (efter jordeboken), se Gustafsvik, hvilket namn säteriet erhöll vid ett Gustaf III:s besök derstädes hos enkefru Linroth, då han vid afskedstagandet yttrade: »Jag ber att ert trefliga Westervik hädanefter må, såsom ett minne af min angenäma vistelse härstädes, få kallas Gustafsvik».

Wika, konsistorielt pastorat af 2:a klassen, hörande till Stora Tuna kontrakt af Westerås stift, utgöres af socknen Wika med Hosjö kapell, 55 mtl, deraf prestgård $1^1/_{16}$ mtl, $\frac{15}{104}$ mtl komminister-boställe; folkmängd 2,430. — *Wika*, socken uti Stora Kopparbergs fögderi och län, $1^1/_2$ mil s. s. o. från Falun, omgifves i vester af sjön Runn, i öster af Schedvi socken; har med 2 mils längd, 1 mils bredd en areal af 13,609 qvadratmil, deraf 0,305 vatten (deri inberäknadt Hosjö kapell); hemmantalet $30^1/_3$ skatte, 1,277 spannl. bergfrälsejord, $1\frac{85}{441}$ mtl krono; 1,659 (år 1865), 1,422 (år 1863 *) inbyggare. Utom Runn, utgörande nästan socknens hela vestra gräns, märkas den medelst ett sund med nämnda sjö förenade *Wiksjön, Lugn-*

*) Det förra efter uppgift från Stat. Bureaun, det senare efter mantalslängden.

vattnet och *Fisklösen* samt *Hällsjön*, genom en liten å utfallande i Wiksjön. Marken mer bergig än jemn; jordmånen på höjderna grusartad och på de lägre trakterna lera och sand; skog växer tillräckligt; en skogstrakt å 970 tld eges af Kopparbergs bergslag. Malmanledningar finnas flerestädes, såsom fordna Kalfbäcks och Botolfsbo koppargrufvor; ur Skinnarängs 2:ne och Hans Jons grufva brötos år 1861: 98,356 centner malm. Uppskattade fastighetsvärdet är 1,477,854 rdr rmt. — Stora landsvägen mellan Falun och Hedemora samt Gefle—Dala jernväg gå genom socknen. Vid stranden af Wiksjön är kyrkan belägen. Skolhus och spannmålsmagazin finnas. Utom i fasta skolan undervisas äfven i s. k. småskolor; i härvarande skarpskytteförening upptagas qvinliga medlemmar att deltaga i sjukvården. Ting hållas å Strands gästgifvaregård. Sigillet utvisar en lind på en holme i sjön. Socknen har äfven märkvärdighet deraf, att den på sin tid för ovanlig lärdom utmärkte skalden Georg Stjernhjelm föddes (1598) inom dess område af en fattig bergsman i Svartkärs by. Bland bättre bebyggda egendomar och verk märkas: *Rankhyttan*, af historisk märkvärdighet, *Carlfors* och *Näs* ångsågar, der flera arbetarebostäder och skolhus finnas. — Egendomar: *Kifnäbben* med *Utanhed* och *Hagelsnäs*; — *Svartskär, Rensbyn, Storgården, Refsarfvet, Ramsnäsholm*, med vackert läge på en halfö i Runn. — *Staberg*, med qvarn, såg, kopparhytta och tegelbruk m. m. — *Såghyttan*, koppar- och svafvelverk. — Adress: Falun.

Wikafors, ett manufakturverk i Byarums socken af Östbo härad i Jönköpings län; anlagdt i slutet af 1850-talet.

Wikan, egendom uti Falköpings landsförsamling af Wartofta härad och Skaraborgs län, 1/4 mil öster om staden, består af 3 mtl frälse-säteri och underlydande 1 mtl Snösbäck samt väderqvarn. Wikan är välbebygdt med mangårdshus, omgifvet af en betydlig trädgård, innehållande en mängd goda fruktträd, häckar och alléer, samt med kostbara ladugårdshus; ymnig tillgång på godt vatten finnes uti källor, brunnar och dammar. Jordmånen består af bördig svartmylla; utom ung barrskog finnes god bränntorf. Af egare kunna endast uppgifvas herr G. Westfelt år 1813, ryttm. Gillner omkr. år 1828 och 1863 hr H. A. Henrici; tax.värdet sistn. år var 144,000 rdr rmt.

Wika skogar (Wikeskogs allmänning). Så kallas hela den stora trakt, som från Undenäs kyrka, å andra sidan sjön Wiken, innesluter i v. s. v. och söder en del af Undenäs församling till 6 1/2 mtl, jemte största delen af Beatebergs samt Ransbergs socknar allt intill sjön Orlen, som är belägen inom den sednare.

Wikan Bergagården, 1/2 mtl frälse uti Björlanda socken, Vestra Hisings härad af Göteborgs och Bohus län, beläget gent emot Nya Elfsborg, med 4 åboer, taxeradt år 1864 till 19,450 rdr rmt. Rörande denna gård har man i behåll ett gammalt dombref och ett af medeltidens gåfvobref; det förstn. upplyser, att hemmanet lydt, så långt man kan minnas tillbaka, under Bärby tingslag; genom det sistn., som är dat. den 25 Nov. 1476 och utfärdadt af väpnaren Eggert Grupendal på Bohus, bortgafs 12 markebol i Wiken med alla dithörande egor till hans älskeliga stjufdotter, Dorothea Hakonsdotter, för bevisad trohet och lydnad till evärdelig ego för sig och arfvingar, hafvandes hans arfvingar, i fall de derpå vilja något tala, att det igenlösa med 200 lübska mark i goda penningar.

Wikarby, stor by uti Rättviks socken i Dalarne, 6 3/4 mil n. n. v. från Falun, 1/4 mil från kyrkan, vid Siljans strand i en vacker trakt, med fruktbar jordmån; på 115 n:r 600 inbyggare; från härvarande gästgifvaregård skjutsas till *Ofvanmyran* i n. o. 1 3/4 mil, *Utby* i s. o. 1 1/4 d:o, *Garsås* i v. 1 1/4 d:o. (Se vidare V band., sidd. 553, 556, 2:a spalt.)

Wikbolandet, fordom kalladt Intervica, den halfö af Östergötland, som omgifves i norr af Bråviken, i öster af Östersjön samt i söder af Slätbaken och har namn af detta sitt läge mellan båda vikarna. För öfrigt ligger det längst i öster af länet samt lågländast af alla fögderier, nämligen omkring 300 fot under Wetterns horizontalyta och vid pass 30 till 80 fot öfver hafsytan; är en fruktbar trakt, men olik den öfriga Östgötaslätten derutinnan, att öfvergångsbildningen, som karakteriserar den sednare, här helt och hållet upphör. Det

utgör 6:te (3:dje efter Hahr) fögderiet inom Linköpings län, innefattande de tre häraderna: Lösing, Björkekind och Östkind, med 13 socknar och 3 annexer, hvilka äro tätt bebodda, af 17,670 personer på 6,713 qvadratmil fast mark, fördelade på $753^1/_3$ mantal, deraf dock Qvarsebo socken med $6^5/_8$ mtl i kyrkligt afseende hör till Strengnäs stift; vattendragen upptaga nära 1 qvadr.mil. De två sistnämnda häraderna utgöra: *Wikbolands* eller *Östkinds* och *Björkekinds kontrakt* af Linköpings stift, innefattande 8 pastorat: *Östra Stenby; — Östra Husby; — Häradshammar; — Östra Ny; — Kuddby; — Å; — Tåby; Konungssund,* med en folkm. af 11,665. Tillsammans med Bråbo och Memmings härader utgör Wikbolandet en domsaga med 26,560 personer. Af det nära grannskapet med de gamla ruinerna efter Bråborgs slott, Bråvalla hed med dess betydliga minnesmärken m. m. synes anledning vara för hand antaga, att landet varit bebodt från äldsta tider. År 1588 skall det varit ringa uppodladt; men för 100 år sedan beskref Broocman detta fögderi såsom egande den bästa åkerjorden i hela länet, gifvande 16:de till 20:de kornet af allehanda strid och ren säd, hvilket ock föranledt allmogen att upptaga mycken åker, som då icke tillfyllest kunde gödas, alldenstund ängen icke svarade deremot; likväl underhalps gödningen medelst torf. Sedan dess lära inga större uppodlingar skett, såsom det synes af ännu förvarade skattläggningshandlingar. Oförlåtligt tyckes vara, att den tillfälliga gödningen med torf, på ängarnas bekostnad, ej togs vid skattläggningarnas verkställande i betraktande, helst tydligt kunnat inses, att hemmanens fodertillgång derigenom borde mycket förringas och ängarne försämras. Då numer torflotterna försvunnit och tillfälle ej gifves för torfvens ersättande, hafva dock hemmanen qvar den pålagda höga skatten. Lika litet iakttogos af skattläggningsmännen de särdeles inskränkta egoområdena så väl af åker och äng, som isynnerhet af skog och betesmark, hvilka sednare nästan helt och hållet saknas hos flera hemman. Wikbolänningen, som nära ett århundrade stått framför en stor del af det öfriga Sveriges inbyggare i landthushållning, åtminstone beträffande åkerjordens bättre skötsel, måste således, hårdt nog, vara betungad med större skatter, oaktadt inskränktare egor, hvilka ej lemna tillfälle att förökas eller betydligare förbättras; och då härtill äfven kommer, att ej några egentliga binäringar, såsom fiske, skogsafsalu eller någon betydligare boskapsskötsel, kunna åstadkommas, så får man tillskrifva deras fosterlandskärlek, att de icke öfvergifva så pressade, skattlagda och inskränkta jordtorfvor. Wikbolandets inbyggare äro i allmänhet kända för någon lyx, så väl i anseende till klädedrägt, som isynnerhet hvad hästar och åkdon beträffar. Sällan får man inom Sveriges öfriga provinser se så utstyrda ekipager vid marknader och kyrkobesök, som från denna trakt. Gårdarne äro i allmänhet väl bebyggda.

Wiken, »Wikin» är allmännaste benämningen på Bohuslän i våra fornskrifter; namnet förekommer redan år 700 vid berättelsen om Bråvalla slag, deri kämpar från Wiken med beröm omnämnas, uti berättelsen om Harald Hårfagers härfärd till Wiken år 869 och uti konung Hakon Adalstens Gulathingslag af omkring år 950; det gafs i äldsta tider åt allt hvad som låg mellan Göta elf och Glommen ända upp till Eda skog, betecknade således rätteligen kustländerna på båda sidor om Opslofjorden (Christiania fjord) och tros vara taget af dessa länders läge omkring nämnda hafsvik. Det innefattar området för alla de floder, som falla i Kattegat mellan Idefjorden och Halland, så långt in i landet, som dessa floder räcka. Dess förnämsta vattendrag äro utom Göta elf: *Idefjorden,* som gifver sin ena kust åt Norge och den andra åt Sverige samt af hvars 2 grenar den ena, *Tistedalselfven,* hörer till Norge, den andra, *Bullaren,* till Sverige; *Qvistrumselfven,* ryktbar genom 1788 års krig; *Lerjeån,* gränsflod i söder. Utom hvad som finnes nämndt om denna trakt under art. Bohuslän, må här vidare några historiska tilldragelser anföras. Efter Harald Hårfagers död 933, som till följd af hans söners ärelystnad blef lösen till en af de rysligaste fejder mellan bröder och slägtingar, blef sonen Erik, med det väl förtjenta tillnamnet Blodyx, gjord till öfverkonung

i Norge; men invånarne i Wiken utropade hans broder Olof till sin konung. Genom att behålla ensam all skatten af sitt land, uppretade han sin broder Erik, så att denne öfverrumplade Olof i förening med en tredje broder Sigrod vid Tönsberg, der de blefvo nedhuggna, hvarefter Erik lade under sig hela Wiken och blef der öfver sommaren år 935. Men under denna tid antogs hans yngste broder, Hakon Adalstensfostre, till konung i Norge, hvarefter Blodyx nödgades fly till England.

Bohuslän och landet upp till nuvarande Christiania lemnades såsom länrike, mot half skatt, till förutnämnde Olofs son, Tryggve, som, blifven vapenför, drog, efter tidens sed, med sina Wikveriar på härnadståg till de Britanniska öarna; men deremot anställdes svåra plundringar på Wikens kuster af Danskarne under Erik Blodyx' hämndgiriga söner, kallade Gunildssöner, hvilka dock rönte, vid Tryggves återkomst, tappert motstånd, tills Tryggve slutligen blef slagen utanför Sotenäs, hvilket nederlag hämnades af konung Hakon genom segern vid Augvaldsnäs, hvarigenom Tryggve och hans Wikveriar så förbundos med denna Norges älskvärdaste konung, allmänt kallad »den gode», att de äfven efter sedan han stupat i kampen mot brorsönerna förblefvo hans vänner. Konung Hakon dog af en pil på samma klippa, der han blifvit född. Ibland de allmänna inrättningar denne konung gjorde, och hvilka äfven gällde Wiken, var landets indelning uti härader eller skeppsreden, hvilka i krigstider skulle utreda ett visst antal skepp. Denna indelning sträckte sig så högt i landet, som laxen gick i strömmarna, d. v. s. så långt från kusten, som man kunde framskaffa skeppen. Dessutom anordnade han om vårdeldar och budkaflar samt var i öfrigt en god lagstiftare, en tapper och vänsäll herre. Efter Tryggves död, som är omnämnd under art. Tryggö, innehades landet en tid af Thorkel Leyra, tills Tryggves son med den sköna Astrid, den namnkunnige Olof Tryggvason, genom hvilken kristna läran, änskönt planterad med svärdet, skulle fästa djupa rötter kring Norges fjällar, fördref härifrån Erik Jarl och för en tid hade sitt hof i Wiken, der han begynte införa kristendomen (se artikeln Bohuslän).

Om den märkvärdige konung Olof den Helige påminna äfven här mångfaldiga ställen och sägner, se art. *Olofs källor, Olsborg, Kyrkesund;* Wiken befinnes ock varit denna konungs trognaste landsända och aldrig deltagit i de öfriga länens uppror. Efter hans död varade ock god fred under lång tid i Wiken. Att ifrån Danskarnes korta regering i detta land härleder sig en del af Bohusläns kronoskatter, torde äfven få nämnas. En svår storm öfvergick sedermera Wiken, då Sigurd Slembidjakn gjorde misslyckade försök att få Norges krona efter att ha mördat Harald Gille, och slutades omsider genom drabbningen vid Holmengrå 1139, der nämnde Sigurd blef på ett qvalfullt sätt dödad. Dock uppkom snart osämja mellan Haralds söner, af hvilka Inge blef segrare, emedan de mäktige voro på hans sida, eftersom de under honom kunde obehindradt drifva sitt sjelfsvåld. Under dessa partistrider kunde hvarje orostiftare vara säker om att i det oroliga Bohuslän finna medhåll och understöd; derföre kommo de ock vanligen först hit och upptände här de inhemska krigslågor, som förhärjade S:t Olofs rike. Folket härstädes, »öster i Wiken», var ock mäktigt och ganska enigt, hvarför ock den, som fick det på sin sida, kunde ega godt hopp om framgång för sina planer, särdeles om dessa gingo ut på hvad ondt var. Deraf uppkom ett ännu allmänt gängse ordspråk: *»Det är godt att ha en vän i Wiken».* — Under åren 1174 och 1175 framforo Birkebenerna med mord och rof härstädes, så att inbyggarne fattade ett outsläckligt hat till dessa och förenade sig fördenskull med de många bedragarne, som framkommo med föregifna anspråk på kronan. Baglerna, som spela i Norges historia en betydande roll, voro till största delen från Wiken. Striderna afstannade väl något genom Hakon Hakonssons utnämnande till konung af båda partierna, men var dock af kort varaktighet, då ett nytt parti uti Ribbungarne uppstod och tillställde en förfärlig oreda i Wiken, tills på herredagen i Bergen den 15 Aug. 1223 konungen nödgades afstå åt Skule Jarl Bohus län.

Utrymmet medgifver ej att anföra flera af denna provins' strider. Vi vilja nu blott nämna, att Wiken, norra Bohus län, förklarades väl genom Malmö recess år 1524, med bibehållande af sina gamla privilegier och utan att betungas med nya skatter, »böra förblifva i Sveriges ego», men blef snart åter afstådt af kon. Gustaf, som var utledsen vid Wiken, till stor del för de mångåriga tvister han haft för denna landsändas skull med danska kronan; slutligen förenades det dock, jemte det öfriga Bohuslän, 1658 med Sverige.

En viking, hvars namn blifvit minst bemärkt af efterverlden, som af de många strider och härnadståg, sägnen såväl som historien lemnat åt densamma, har lärt sig att i Vikingar se endast sjöröfvare, är sålunda äfven väl förtjent att ihågkommas till mildring af omdömet öfver dessa våra hädangångna förfäder. Harek, så hette vikingen, bodde på Thiotte sätesgård med 12 underlydande hemman i Wiken och hade många handelsskepp, som besökte Tyskland, Flandern och England. Det var en sin tids Skoglar Toste, och hans sköna dotter Ulfhild hade ock förnäma friare. Denna Ulfhild lärer först blifvit svenske konung Inge II Halstanssons samt sedermera kon. Sverker I:s första gemål.

Wiken, annex-socken till Wäsby pastorat, ligger i Luggude härad af Malmöhus län, $1^1/_4$ mil n. n. v. från Helsingborg; innefattar endast $1^1/_4$ mtl skatte på 1,018 tld = 5,700 qvadratref med 920 inbyggare. Marken är jemn, jordmånen svartmylla, åkern obetydlig, skog till husbehof växer vid hemmanen *Svinabäck* och *Gödstorp;* men de öfriga delarne af socknen, hemmanet Ryy och fiskläget *Wiken,* äro i saknad deraf. Det sistnämnda, beläget mellan Allrum och Höganäs, är ganska betydligt med 216 hushåll, hvilka lefva hufvudsakligen af sjöfart, som idkas med 13 egna fartyg om 483 läster, och ett inbringande sillfiske samt annan saltsjöfisk; åtminstone ännu 1820 hade fiskrarne här det lofordet om sig, att ej ha gifvit vika för den hos fiskare vanliga frestelsen till lurendrejeri; här äro ganska vackra hus, god hamn, qvarn, räddningsanstalt för skeppsbrutna, m. m. För de farliga grunden utanför fiskläget varnar ett fyrfartyg. Socknens hela fastighetsvärde är 250,400 rdr rmt. — Kyrkan ligger $^7/_8$ mil söder från moderkyrkan och ungefär lika långt från adressorten: Höganäs.

Wiken, by i Ytter-Hogdals socken i Helsingland, med socknens öfverflyttande år 1863 från Gefleborgs till Jämtlands län räknad- till sistnämnda län; $52^3/_4$ öresl. (16 öresland = 1 mtl); gästgifveri, postexpedition sedan 1861, utvexlande post med poststationerna i Ljusdahl och Kårböle; härifrån skjutsas till *Öfver-Hogdal* i Herjeådalen n. v. $1^3/_4$ mil, till *Hafre* i Medelpad 3 d:o, till *Nilsvallen* i s. v. i Herjeådalen $2^1/_2$ d:o.

Wiken, by i Hede socken af Herjeådalen och Jämtlands län; $67^1/_2$ trög eller $1\frac{6}{7}\frac{3}{7}$ mtl; 16 åboer, 84 inbyggare; redan 1817 var fråga om postkontors inrättande i denna by, 1 mil från kyrkan, der vägarne sammanstöta från Norge, Jämtland och Helsingland, samt upplåtandet af boställe åt landskapets enda kronobefallningsman; från härvarande gästgifveri skjutsas till *Ransjö* i söder, $2^3/_4$ mil, hvarimellan ännu 1820 ingen menniskoboning fanns, till *Wemdalen* i n. v., 1 d:o, till *Hedeby* i öster, 1 d:o. På denna ort brukas ett slags bröd, bestående af islandsmossa, som kokas 3 gånger och blandas derefter med barkmjöl.

Wiken, eller Gamla Varfvet, skeppsvarf uti Carl Johans församling af Göteborgs och Bohus län, med 39 hus; varfvet, som år 1858 sysselsatte 57 arbetare, är åsatt ett tax.-värde af 100,000 rdr och byggnaderna af 288,790 rdr rmt; egare till varfvet i sednare tider ha varit A. Landgren och dennes arfvingar.

Wiken, sjö i Westergötland, den högst belägna på hela kanallinien, liggande 307,7 fot öfver Östersjön, 11 fot öfver Wettern och 159,2 fot öfver Wenern, men 89 fot lägre än Unden; sträcker sig i en halfcirkel genom Undenäs, Ransbergs, Bellefors och Fägreds församlingar inom Wadsbo härad af Skaraborgs län; är föreningspunkt mellan Wenern och Wettern samt mellan Östersjöns och Westerhafvets handel, är äfven vattenbassin för hela vestra kanallinien, som ingår i sjön vid Tåtorp på sydvestra stranden och utgår genom Bottensjön in i Wenern. Till rymden väl icke särdeles

stor, utmärker sig Wiken likväl genom sin oregelbundna form och sina pittoreska stränder, hvarå äro belägna gårdarne *Sätra* och *Hallnatorp*. Segelfarten på sjön är afkortad medelst en 1,640 fot lång kanal genom landtungan *Edet* eller *Spetsnäset*.

Wikern, sjö i Nora socken af Örebro län, hvarifrån jernväg för hästkraft är anlagd till Stribergs grufvor; se vidare denna samt Nora sockens artiklar.

Wikers kapell, en nybildad annexförsamling till Nora pastorat i Örebro län. Nora sockens vidsträckta areal, 4,234 qvadratmil, jemte den starka folkökningen (från 4,600 personer år 1805 till 7,940 år 1865), har gjort det nödvändigt att afsöndra församlingens sydvestra del, eller trakten mellan sjön Wikern och Svartelfven, till ett eget kyrkosamfund, som erhållit ofvanstående namn. När frågan väcktes om kapellets uppförande i Skrikarhytte by, skyndade det nya kapellaget att kostnadsfritt upplåta mark till begrafningsplats och insamlade genom frivilliga teckningar ett betydligt belopp för utförandet. Inom kapellförsamlingen ligga *Gamla* och *Nya Wikers* byar, den förra på 5 mtl, skatteköpta på 1850-talet, med 114 tld ganska bördig åkerjord, till större delen bestående af s. k. limjord, en rödbrun mylla af förvittrad kalksten, 105 tunnl. äng och slåtterhagar. Endast närmast byn och mot Skrikarhyttegränsen är skogsmarken växtlig, eljest i allmänhet mager och trögväxt. Hörer till Skrikarhytte hyttelag. Egna hyttan ödelades år 1780. Gamla Wikersöken, tillhörande denna by, innehåller 52 tld. Här är *Wikersviks* lastageplats och grufegendom, vackert belägen vid södra ändan af sjön Wikern och bestående af $^1/_4$ mtl i denna by $\frac{1}{48}$ mtl i Nya Wikers by samt $1^1/_{12}$ mtl i hemmanen *Skrikarhyttan*, *Råskog* och *Noor*, vattensåg med ett blad, Wikers jernmalmsgrufvor, bearbetade sedan 1855; tax.värdet är 72,600 rdr rmt; vid egendomen, som eges af ett bolag, äro 124 skattskrifna personer. Malmen anses hålla 50 proc., och uppfordrades deraf de första åren 12,000 *skℓ*, år 1865: 85,000 ctr; här är äfven faktori för malmen från Stribergs grufvor, hvarifrån den transporteras på jernväg till sjön Saxen och vidare på båt öfver denna sjö och Wikern till Wikersvik; härifrån forslas malmen landvägen till hyttor i Nora, Carlskoga m. fl. bergslager. Under samma förvaltning, ehuru tillhörande ett annat bolag, äro *Hvilan-* och *Mo*-grufvorna, belägna å Skrikarhytte mark, sedan äldre tider arbetade; uppfordringen uppgifves i sednare tider varit årligen 6,000 *skℓ* jernmalm af 60 proc. mäktighet. *Nya Wikers* by, af $2^1/_2$ mtl, skatteköpta till större delen först på 1850-talet, är belägen vester om förutnämnda by, men hvarken så vackert eller till åkerjorden så förmånlig, ty som den ligger från vatten, är utsigten mer inskränkt; dessutom består åkerjorden, 63 tld, dels af sten, dels af i sednare åren gjorda nyodlingar af dy på stenbotten; slåttern upptager 118 tld; skogsmarken 2,154 tld, är tämligen trögväxt. Hörer med sin tackjernstillverkning till Elfhyttan. Egna hyttan ödelades 1748. *Wikersgården*, $^1/_4$ mtl. — Wikers byar, med tillsammans $7^3/_4$ mtl skatte, ega ett taxeringsvärde af 163,000 rdr, 20 hemmansbrukare och 280 inbyggare.

Wikingsberg, landtställe vid Helsingborg, nära helsobrunnen Helsan, är bebygdt på 1850-talet af hofmarskalken N. A. Barck och förskönadt af hans enka, född Beckfriis, som der nyligen (1864) aflidit, till grannars saknad för sin anspråkslösa, flärdfria och menniskovänliga lefnad.

Wikingstad, *Wickenstad,* på 1300-talet *Wikyngstatha,* socken i Walkebo härad af Linköpings län, $1^1/_8$ mil s. v. från Linköping, omfattar, med $^1/_2$ mils längd och bredd, 0,350 qvadratmil eller 8,100 tld, med $47^1/_8$ mtl, hvaraf $21^7/_8$ skatte, 6 krono och $19^1/_2$ frälse (eller $18^3/_4$ mtl i fordna Rakered och $28^3/_8$ i Wikingstad) samt omkring 1,140 inbyggare. — Norra och vestra delarne af socknen äro slättland; mot öster och söder äro mer sammanhängande skogsmarker, dock utan berg. Rådande jordmån är lera och dungjord. Två grenar af Lillån höra hit, hvaraf den ena utgör ett stycke gräns mot Kärna i n. o. och den andra mot Sjögestad i vester. Tax.-värdet är 1,333,320 rdr rmt. — Uti folkskolan, som är fast och trädde i verksamhet 1847, undervisas omkring 60

barn af en examinerad lärare. Socknen utgör ensam ett konsistorielt pastorat af Linköpings stift; hade förut 2:ne kyrkor, den ena i annexet Rakered eller Rakeryd, på knappt 2,000 alnars afstånd från moderkyrkan; men 1786 sammanslogos båda socknarne under hufvudsocknens namn, då äfven ny, gemensam kyrka byggdes, som dock invigdes först år 1785. Socknen eger flera kassor, donation af Holmström, magazin, förlikningskomité m. m. Fattigvården bestrides genom sammanskott i säd af omkring 30 t:r och i penningar c:a 200 rdr rmt. Genom pastor P. Alander stiftades år 1858 ett sockenbibliothek af omkring 200 band. På kyrkogården finnes en murad graf för slägten Engelkrona. Af fornlemningar omtalas bautasten på *Sköldsta* egor, runstenar på *Bo* bys äng, å *Nybble* egor samt den s. k. *Bankebergs*-stenen.

Bland gårdar märkas: *Nybble, Sköldstad, Sörstad* och *Åsarp,* med egna artiklar; vidare må nämnas säteriet *Opplunda,* som 1610 tillhört Germund Some, sedermera slägterna Ulfsköld, Odencrantz och Fleming; frälsegården *Stora Greby,* som haft egare, tillhörande slägterna Danckwardt, Hadorph och Lagerfelt, år 1853 inköpt jemte Haddorp uti Slaka socken till lokal för den förut vid Sjögestad befintliga landtbruksskolan. — *Prestgården* (Berga), 1, och *Harg,* 1/2 krono, kaplansbol. — *Gustad,* 2 mant. och *Gimestad,* 1/4, äro militiæ; — *Gustad,* 1 mtl, är kronofogde-boställe. — *Boo,* 2 1/2 skatte. — *Gunnarp,* 1 3/4, — *Harg,* 1, — *Solmark,* 1, allt skatte. — *Bankeberg,* 1 skatte, gästgifvaregård, 3/4 skatte, 1 frälse egas af bönder; m. fl. — Adress: Linköping.

Wiklau, *Wicklau,* socken på Gotland, är redan beskrifven under artikeln Sjonhem. Folkmängden år 1865 var 220. Kyrkan, belägen 1/2 mil sydvest från moderkyrkan, är från början uppförd år 1262, men har efter verkställda tillbyggnader på 1850-talet blifvit mycket vanställd.

Wikmanshyttan, jernbruk uti Hedemora socken, Näsgårds fögderi och St. Kopparbergs län, 1 mil vester från Hedemora, har, tillsammans med *Turbo,* 2 stångjernshamrar och 3 härdar, oinskränkt smide för stångjern, spik- och ståltillverkning; år 1859 uppgifves tillverkningen till 4,722 *skℓℓ* stång- och ämnesjern, hvarifrån afgå 320 *ℓℓℓ* manufaktur. Till bruket hörande landtegendom utgöres af 4 hemmansdelar af tillsammans 27 rdr 27 sk. 4 rst. skatt i soldatårspenningar, hvartill vidare hörer Ingevallsbennings tullmjölqvarn om 3 par stenar. Tackjernet hemtas från egen masugn, der årligen tillverkas c:a 23,436 centner; stämpeln är WH. Ö. B.; malmen dels från Wiks grufvor i Garpenberg och Bispbergs vid Säter, dels ock från Nisshyttan och Norbergs grufvor. Vid expositionen i Paris 1855 tilldelades loford öfver Uchatii stål af denna hyttas tillverkning. Vackra prof på sågar, förfärdigade dels af Uchatiistål, dels af Bessemers-stål härifrån förevisades vid 1866 års industri-exposition. — Redan på 1500-talet skola bergsmän här anlagt 3 hammarverk, som sedermera utdömdes; båda bruken tillföllo i medio på 1600-talet dels genom arf, dels genom köp brukspatron Johan Angersteins arfvingar; år 1755 försåldes hälften till dåvarande general-majoren, friherre S. G. Stjerneld; nu tillhöra båda C. R. Ulff till 7/10, brukspatron A. Arfvedsson till 2/10, premier-löjtn. G. E. Ulff till 1/10. Vid Wikmanshyttan bodde på 1500-talet bergsmannen Peder Pedersson, hvars son, hofrådet Johan Olofsson Dalkarl, † 1675, blef stamfader för adliga ätten Stjernhöök.

Wikornes, Norra och **Södra,** kontrakt af Göteborgs stift; det förra innefattar 4 pastorat och staden Strömstad, det sednare 5 pastorat, bildade af *Tunge, Sotenäs, Stångenäs, Sörbygdens, Qville, Tanums, Bullarens* och *Wätte* häraders 24 socknar samt 2 kapell (se tab. till Göteborgs län), med en folkmängd af 63,800 personer.

Wiksberg eller *Wik,* ett frälse-säteri uti Salems socken af Svartlösa härad och Stockholms län, vid pass 2 1/4 mil från hufvudstaden, 1 1/8 mil nordvest från sockenkyrkan, med vackert läge vid Söderteljefjärden. Säteriet är grundadt af 1 frälse *Wik* och 1/2 frälse *Långvreta,* förmedlade år 1715 till 3/4 mtl. Af egare nämnas år 1686 Ehrenfelt, 1772 fru grefvinnan Piper, år 1825 enkefru

grefvinnan Ulrika Cronstedt, och 1863 C. E. Ramstedt. Sistnämnda år brukades under säteriet, som ensamt är taxeradt till 33,000 rdr, $^{7}/_{8}$ mantal (se art. Salem); till gården hör tegelbruk. Å Wiksbergs egor finnes en år 1683 upptäckt helsobrunn, hvilken dock ej på länge varit begagnad.

Wiksen, Norra och **Södra**. Sjöar i Småland.

Wiksholm, ett mtl frälse-säteri uti Hägerstads socken, Kinda härad och Linköpings län, vid Strierns södra ända, $^{1}/_{16}$ mil från kyrkan, hvarifrån räknas $4^{1}/_{2}$ mil till Linköping. Gården har i slutet af 1600-talet tillhört Jöran Ulfsparre, såldes af honom till kongl. rådet, grefve J. Spens, kom från denna slägt genom gifte till r. r. gr. A. J. Wrangel, egdes 1786 af gr. M. Falkenberg, år 1818 af kamrer J. Lölström, 1825 af frih. C. G. Friesendorff och eges sedan 1850 af bönder; taxeringsvärdet år 1864 var 40,000 rdr rmt. Till gården hörer fiske i förutnämnda sjö, der man anmärkt, att fisken om vintern mellan åren 1739 och 40 blifvit qväfd samt dött i stor mängd.

Wiksjö *(Wixiö* i 1700 års jordebok), f. d. *Wikhussjö,* två mant. frälsesäteri i Jerfälla socken, Sollentuna härad och Stockholms län, vid pass $1^{1}/_{2}$ mil från hufvudstaden. — Wiksjö, gammalt frälse-säteri, innehades på 1600-talet af slägten Skytte, har sedan lydt under Stäkesholm i Uppsala län, då detta gods innehades af slägten Gyllenstjerna, men har sedermera haft till egare medlemmar af slägterna Posse, Hägerflycht, Theet och Adlercreutz; egdes 1866 af stadsmäklaren Th. Wennerholm i Stockholm, som derunder brukade $^{1}/_{2}$ mtl; egendomens taxeringsvärde var 86,000 rdr.

Wiksjö, jernbruk uti Hamrånge socken af Gestrikland och Gefleborgs län, är beläget i socknens nordvestra del mot Ugglebo-gränsen vid strömdraget, der Dammsjön utfaller i Wiksjön, $4^{1}/_{2}$ mil från Gefle. Bruket, hvars första privilegium är af den 29 Nov. 1676 för lifmedikus, d:r Sv. Broms, bestod 1863, efter erhållna smides-tillökningar åren 1696, 1749 och 1804, af 4 stångjernshärdar och 2 hamrar med 2,266 *skℓ* 13 *ℓℓ* årligt smide mot 22 *skℓ* 13 *ℓℓ* 7 *ℓℓ* hammarskatt*); af en manufakturstock med 2 spikhammare; dessutom höra hit husbehofsmjölqvarn för ett par stenar samt enbladig såg, 2:ne hemman i Mörtebo och 2:ne i Säbyggeby jemte rekognitions-hemmanet Kräftan och en från Säbyggeby inköpt skogstrakt, allt uti Ugglebo socken. Jernet föres på båtar öfver Wiksjön till en vid Wij fäbodar anlagd jernbod, hvarifrån det forslas till Axmarsfjärden och derifrån sjöledes vanligen till Stockholm. Bruket, som alltifrån slutet af 1600-talet hört till Ugglebo-verken, inköptes år 1803 af kommerserådet Schinkel, hvilken bildade af detta, jemte Axmar och Wiforss (alla tre bruken uppkallades gemensamt Hamrånge-verken), tillika med Wallstanäs sätesgård med derunder lydande jordegendom i Uppland samt 2:ne hus i Stockholm, ett af Sveriges mest betydande fideikommisser.

Wiksjö socken, fjell- och finnmark, se art. Stigsjö.

Wiksjö, by i Häggeby socken af Håbo härad och Uppsala län; 1 mantal skatte, $1^{1}/_{4}$ krono, $3^{1}/_{2}$ frälse, med runstenarna *№* 51 och 52 i Liljegrens runurkunder.

Wiksjöberget, krono- och häradsallmänning uti Bredareds församling af Skaraborgs län.

Wikskär, hamn uti Grundsunda socken af Norra Ångermanland, norr om Skags udde; 10 à 12 famnar djup; lerbotten; längre upp i Utåsviken finnes 6 à 7 famnar god ankargrund.

Wiksta *(Wixstadha),* socken, utgörande ett reg. pastorat af 3:dje klassen inom Uppsala stift, $2^{1}/_{2}$ mil från Uppsala, består af tvenne från hvarandra skiljda delar, *Framsocknen* och *Heden,* belägna i Norunda härad af Uppsala län, med 12,613 tld eller 70,632 qvadratref fast mark, 0,003 qvadratmil vatten; $39^{1}/_{8}$ mtl, deraf $23^{3}/_{4}$ skatte, $5^{3}/_{8}$ krono och 10 mantal frälse. Framsocknen, som i vester gränsar till Wendelsån, har omkring densamma en jemn och skoglös mark af lerjord, till en del sidländ, mot norr mer bergbunden. Heden, inemot sjön Temnaren, består mest af kärrig

*) Nyligen lär smidet vara flyttadt till Axmars bruk.

skogsmark; i öster är länets största sandås, som till en del utgör gräns mot Wendels socken. Folkmängden var år 1840: 865; nu något öfver 900 personer. — Åker- och skogsbruk äro hufvudnäringar. Taxeringsvärdet är 628,056 rdr rmt. Socknen har filial-sparbank till Uppsala stad och län samt sockenbibliothek. Kyrkan, hvars ålder är obekant, är byggd af gråsten, men reparerad 1842. Fornlemningar, såsom grafhögar och bautastenar, förekomma på flera ställen; runstenar vid Rångstad och Källslattstorp; *Ulfunge* (Uflunga?) gård skall enligt sägen varit bebodd af kung Ulf. Sägnen har ock förvarat minnet af fru Margareta i Wikstadhem (Wiksta), på hvars bön till S:t Erik vid uppkommen vådeld i ett kornhärberge vinden skall vändt sig från de närstående husen. — Bland gårdar märkas: *Jällsta*, $^1/_2$ frälse, 2 skatte, tax. till 68,000 rdr, den betydligaste, eges nu af W. E. Sucksdorff, se vidare särskild artikel. — Prestgården, $1^1/_2$ krono. Kaplansbol, $^1/_2$. — *Nyvalla*, $1^5/_8$ kronosäteri, militiæ-boställe. — Under Leufsta bruk lyda $2^3/_8$ frälse, $1^3/_4$ skatte; under Österby $2^1/_8$ skatte. — *Uflunga* jerngrufva, vid hvilken år 1861 uppfordrades 14,188 ctr jernmalm, — m. fl. — Adr.: Uppsala.

Wiksäng, ett kronohemman af $^3/_4$ mtl, i Tunhems socken af Wäne härad och Elfsborgs län, $^1/_4$ mil öster om staden Wenersborg, $^1/_2$ mil norr om kyrkan; tillhörde 1690 såsom frälse af 1 mtl grefvinnan F. Chr. Stenbock; indrogs till kronan år 1692 och anslogs 1694 som boställe till komministern i staden Wenersborg.

Wilhelmina, lappmarkspastorat, hörande till Södra Lappmarkens kontrakt af Hernösands stift, är det nordligaste, beläget 30 mil från Hernösand, och vidsträcktaste i Åsele Lappmark, omfattande 66,071 qvadratmil land och 3,888 qv.-mil vatten, eller 1,529,072 tld fast mark. Det sträcker sig från gränsen af Lycksele och Åsele socknar, mellan Stensele å nordöstra och Dorothea å nordvestra sidan, till riksgränsen. Till pastoratet höra tvänne bönehus, nämligen Fattmemakke (Fatemakka enl. mantalsl.), Fatmomakke*) och Gikanäs eller Dikanäs; det förra nyligen uppfördt på Lappallmogens bekostnad samt med statsbidrag, der gudstjenst hålles tvänne gånger om året och beläget vid en vik af Kultsjön, omkr. 12 mil från Wilhelmina kyrka, det sednare, 9 mil från kyrkan, är uppfördt vid Dikasjön för de nybyggare, som bosatt sig vid Wojmån, det ena och nordligaste af de 2:ne större vattendrag, hvilka genomskära socknen och tillhöra Ångermanelfvens östra flodarm. Det upprinner på Norska gränsen, genomlöper 10 större och mindre sjöar, af hvilka Wojmsjön, som är den största, håller 6 mil i längd. Från denna sjö fortgår ån i stora bugter åt söder och faller, förstärkt af många mindre vattendrag, efter 15 mils lopp i *Wolgsjön* nära sockenkyrkan. Det andra vattendraget, som kallas *Storån*, har äfven sina källor vid fjellryggen; genomlöper flera större och mindre sjöar, bland hvilka *Kultsjön*, som är 3 mil lång, är den största. Derifrån går elfven söderut genom *Malgomaj-sjön*, som är 5 mil lång och $^1/_2$ bred, och möter, efter 13 mils lopp, den andra flodarmen, Wojmån, i förstnämnda Wolgsjön, dit äfven *Nästansjö*-ån nedrinner från Heligsjön och Heligfjellet. — *Gide*- och *Lödge*-elf samt Ångermanelfven, som utgör Wolgsjöns aflopp, upprinna äfven i denna socken. Dessa vattendrag, jemte en mängd större och mindre sjöar, myrar och mossar, omgifvas i socknens södra del af fjell- och bergsryggar, bland hvilka — förutom *Seveåsen* på riksgränsen och *Stöttingsfjellet*, som utgör gräns mot Lycksele Lappmark — *Kidevare*-, *Wardo*-, *Ljus*-, *Mars*- och *Blajk*-fjellen äro de största. Det sistnämnda utgör till en del gräns mot Dorothea församling.

Jordmånen är sumpig bergjord och åkerjorden sandmylla, på längre afstånd från vattendragen och i bergstrakterna stenbunden. Dock finnes här ännu god tillgång på odlingsmark. — År 1790 funnos 25 nybyggare, af hvilka endast 2:ne voro skattlagde. Hela antalet invånare utgjorde då cirka 200 personer. Omkring 40 år derefter eller vid 1830-

*) Rätteligen: *Fadnomåkke* (Angelika-viken), af Fadno, angelikeört, denna Lapparnes yppersta krydda och läkedom, och Måkka, det innersta af en sjö, vik.

talet räknades 150 särskilda nybyggen och c:a 1,600 personer. År 1850 funnos 1,801 Svenskar och 512 Lappar. Nybyggesanläggningar fortgå oafbrutet, och flera nybyggare ha redan nedsatt sig t. o. m. på 12 mils afstånd och derutöfver från kyrkan. Invånarnes antal är nu 3,450 personer. Hemmantalet 34$\frac{173}{360}$ mtl skatte och 6$\frac{133}{960}$ krono (25$\frac{34}{64}$ mtl efter ecklesiastik-matr. 1866). Hos befolkningen, som genom inflyttningar från flera orter är af mer blandadt ursprung, äro seder och lynnen mindre likstämmiga; men arbetsflit och gästfrihet råda allmänt äfven i fattiga nybyggares boningar. I äldre och bättre lottade byar träffas ofta välmåga, välbyggda gårdar och prydlig inredning, som här mer värderas än grannlåt i kläder. — Herdelapparne flytta vid slutet af November nedåt Åsele och Fredrika socknar för att beta sina hjordar. Lapparne tala här i allmänhet svenska i umgänget med svenskar, men sig emellan alltid på sitt eget språk. Finnar voro de första, som bosatte sig i Lappmarken som jordbrukare. Man började med svedjande för rågsäde. Rågbröd och björnspeck voro då högtidsrätter, fisk och mjölk den hufvudsakliga födan. Åkerjorden upptogs med hackor, hvilka äfven begagnades att nedmylla säden. Inflyttande Ångermanländningar införde sedan plogen och annan åkerredskap.

Genom landets höjning hafva de gamla naturliga ängarne uttorkat, och röjningslandens växtlighet aftager jemväl årligen, sedan jordens naturliga gödningsämnen, löf, barr och stubbröte, upphört att underhålla den; men man söker att genom vattenledningar och uppdämningar befordra ymnigare höfångst. Fjelltrakterna hafva deremot ännu god naturlig äng. Jordfrukter trifvas der väl och odlas med framgång. Potates infördes i denna lappmark första gången 1765. Med få undantag odla alla nybyggare någon spannmål, ehuru boskapsskötseln utgör den hufvudsakligasts delen af bergningsmedlen. Allt eftersom man kommer närmare kyrkan, blir åkerbruket hufvudsak. Men detta åkerbruk är i alla fall ganska osäkert; ej sällan förstör frosten på en enda natt odlarens bästa förhoppningar. År 1848 uppgafs utsädet till 590 t:r, mest korn, derefter potates, blott 10 t:r råg. Afkastningen upptogs till 1,230 t:r säd, 1,175 t:r potates. Af underhållna kreatur uppgafs antalet till 18,000 renar, 3,400 får och getter, 1,450 kor och 295 hästar. — Binäringar äro jagt och fiske, någon salpeter- och tjärutillverkning samt timmerafverkning. Både Lappar och Svenskar äro här goda skyttar och björnjägare. De ega stor konstfärdighet uti att tillverka björnspjut, lodbössor m. m., hvaraf prof visades vid industri-expositionen i hufvudstaden år 1866, fullt jemförliga, i afseende på borrningen, med de engelska. Tjäder, orre och hjerpe skjutes här i stor mängd och afyttras tillika med smör och rehnstekar. Fisket består af gädda, harr, aborre, sik m. fl. fisksorter. Skogarne bestå till största delen af björk och gran, till en mindre del af tall. År 1848 erlades 228 rdr 27 öre i jordeboksränta, 1,382 rdr i kommunala afgifter. År 1863 uppgick nybyggeskatteräntan till 399 och lappskatteräntan till 32 rdr 37 öre.

Wilhelmina församling, som, då den år 1783 erhöll egen predikant, kallades Wolgsjö, men sedan 1804 burit sitt nuvarande namn efter Gustaf IV Adolfs gemål, afsöndrades 1812 från Åsele moderförsamling till särskildt pastorat. I stället för den gamla, oansenliga rödmålade korskyrkan, som byggdes 1785—94, är nu en ganska vacker kyrka med torn uppförd och invigdes år 1846. Den ligger på en upphöjd plats på *Hemberget,* eller, såsom det af professor J. Zetterstedt kallas, Grönlundsberget, förmodligen derföre, att det företer grönskande löfträd och gröna gräsvallar; härifrån har man utsigt öfver den nedanför liggande kyrkstaden utåt den stora Wolgsjön, och i vester på 8 à 10 mils afstånd ser man de till skyarna uppstigande kala fjellen. — Pastorsbostället, som är tämligen välbygdt, består af 1 mtl krono och har, oaktadt dess betydliga höjd öfver stranden, dock mycket sumpig åker, hvilket härleder sig af flera källdrag från angränsande högre skogstrakter och myrar, samt tämligen god ängsmark. Pastors lön och årsarvode är 87 rdr 50 öre, embetsresa till Fatemakke och Gikanäs 33 rdr, tillsammans 120 rdr 50 öre. Från prestgården är afsöndrad jord till

boställe åt skolläraren. Vid Råsele nybygge, det äldsta i denna lappmark, är en folkskola inrättad, och i Bäsksele by är, under ledning af en katechet-elev, som i Gafsele missionsskola gjort sig känd för sin redlighet och kärlek till barnen, öppnadt ett barnhem, för medel, insamlade genom 5-öre-föreningen. — Böndagarne i Lappmarken firas ej på samma dagar som på landsbygden, utan flyttas på andra helgdagar, vid de årstider, då så väl pastor som fjellboerna lättast kunna besöka stället. Då förrättas äfven begrafningar, barndop, bröllopp m. m.

Af pastoratets trenne pastorer lefver i synnerhet den andra i ordningen, P. O. Grönlund, som tillträdde 1828, † 1846, ännu i kärt minne hos församlingsboerna, och är saknad för sin ömhet och trohet i sina embetspligter, så väl som i den enskilda pastoralvården. Af honom utgafs från trycket år 1849 Lappska psalmboken, uti hvilken finnas af honom öfversatta 87 psalmer och 9 omarbetade. — Så väl i fjelltrakterna som längre nedåt landet finner man uttorkade flodbäddar, hvilka leda till de större vattendragen och äro lemningar efter floder, hvilka brutit sig nya vägar. Här träffas äfven en och annan mindre vanlig naturbildning samt föremål, hvilka påminna om Lapparnes hednatid och sagor. På nordöstra sluttningen af det stora Marsfjellet, midt uti ett djupt pass, eller så kallad port, hvarigenom Lapparnes allmänna flyttningsväg framgår, ligger en stor sten, kallad offerstenen, hvars öfra del har formen af en skål. Hvarje gång herdelapparne färdades genom denna fjellport, lades, fordom och äfven i sednare tider, i offerstenen penningar, silfver- och tennprydnader, ringar m. m. såsom offer åt fjellguden Saivon, på det han måtte vara dem och deras hjordar blid och nådig under den inträdande vintern och förläna dem en lycklig återkomst till deras kära fjellar. Ännu lära flera lemningar af dessa offer qvarligga, öfverväxta af mossa och skyddade af ställets helgd. I ett berg, *Staloberget*, på östra sidan om Storån, finnes en grotta, som bildar en kammare i sjelfva klippan, och hvari funnits en träbild, föreställande en man med korslagda ben och sammanknutna händer, hel och hållen öfverväxt med mossa. — Bland äldsta jordbrukare i denna lappmarkssocken omtalas med beröm en Finne, Pål Danielsson, som anlagt flera nybyggen, och en länsman, Johan Edin, sonson till första pastorn i Åsele lappmark, som äfven idkat något perlfiske i Gide m. fl. åar. Denne lärer verkat mycket godt i denna lappmark; han utsynade nybyggesanläggningar och försåg dem äfven med åboer; emellanåt uppehöll han sig bland Lapparne på fjellen, skiftande lapplanden dem emellan och afgörande deras tvister. Laga ting och marknad hålles årligen omkring nyåret i Åsele.

Gårdar och byar: I socknens lappby förekomma bland gårdar: *Bäsksele,* den första, anlagd 1771, *Klippfjell, Mårdsjö, Kickfjell, Öster-Malgomaj, Gransjö* m. fl. Af nybyggen nämnas *Svannäs, Träsund, Hacksjö, Jerfsjö, Nästansjö, Dalasjö, Djupdal, Mattisdal* och *Rönnåsa.* — Adress: Lycksele.

Wilhelmsund (i jordeboken), *Welamssund,* egendom uti Boo kapell, Wermdö skeppslag och Stockholms län, vid Welamssjöns utlopp, $^3/_4$ mil n. o. från kyrkan, belägen $^1/_8$ mil från Stäket, $1^3/_4$ mil från hufvudstaden, består af 2 mtl frälse-säteri, med underl. $^3/_4$ mtl frälse samt Fösan qvarn för 2 par stenar; alltsammans taxeradt år 1863 till 130,500 rdr rmt. — Säteriet, med Mörby, $2^1/_2$ mtl, innehades år 1685 af Leijonsköld, hörde 1741 under Kummelnäs, egdes 1772 af Kjernander, 1825 af general von Camps, från år 1847 till 1849 af H. M. Konungen, derpå af Windrufva och 1863 till ofvanuppgifna mtl af frih. N. A. von Höpken von Lantingshausen å Bogesund.

Wilkesbacka, bergfrälse-egendom i Aspeboda socken af Kopparbergs fögderi och län, 1 mil från Falun; har 75 spannl. åker, med 23 t:rs utsäde.

Willand. Härad i Christianstads län, beläget norr och öster om Christianstad, är begränsadt i norr af Allbo härad i Kronobergs län, i öster af Listers härad i Blekinge, i sydost af Östersjön, i sydvest af Gärds och i vester af Östra Göinge härader. På en areal af 130,965 tld fast mark och 1,147 qv.-mil vatten, omfattar detta härad 16 hela socknar

(se tabellen till Christianstads län) och $1\frac{11}{16}$ mtl af Sölvesborgs landsförsamling, $2^3/_4$ mtl af Hjersås socken i Östra Göinge, med tillsammans 349[illegible] mtl (143[illegible] skatte, $32\frac{43}{60}$ krono. 172[illegible] frälse, enligt mantalslängd.; 346[illegible] mtl enligt Hahr) samt en stad, Christianstad. Inbyggarnes antal, som år 1855 var 22,791 på landsbygden, — af dessa hörde 1,380 till Christianstads jurisdiktion och 5,594 bodde i Christianstad, — hade 1865 uppgått till 25,228 med 6,868 hushåll på landsbygden, men i staden nedgått till 4,937 (enligt 1866 års ecklesiastik-matrikel). — Häradet, till södra hälften slättbygd, men till norra hälften skogsbygd, omvexlar med fruktbara slätter, många och fiskrika insjöar samt herrliga löfskogar, hvarigenom det ock har många täcka naturställen. Bland sjöar och vattendrag intaga *Helge-sjö* på gränsen mot Gärds härad, *Immelen* på vestra gränsen, *Råbelöfs*, *Oppmanna* och *Ifö* sjöar, belägna midt i landet, främsta rummet; *Helgeå* utgör på en kort sträcka gräns i vester. Af uppgifna arealen äro 39,906 tld odlad jord och 7,641 naturlig äng. Ett helt mantal taxerades 1863 i medeltal till 43,399 rdr rmt; bevillningen för egendom, inkomst och efter III art. utgick med 7,330 rdr. Af uppgifna folkmängden voro sistn. år 10,988 skattfria, 952 voro beväringsskyldiga. Flera idka landthandel, inga större fabriker finnas. Inbyggarne lefva hufvudsakligen af spannmåls-, skogs- och kreaturförsäljning. Willands härads allmoge berömmes som ett arbetsamt och raskt folk, t. o. m. såsom det bästa i detta hänseende inom provinsen. Dess fel synas vara högdragenhet och ett hårdböjdt lynne. Mer snygghet är rådande i dess boningar än i den öfriga skånska allmogens. Lyx i linne är isynnerhet framstående hos dem. Landet, i fordna tider kalladt *Jurlunda, Wirlunda hærath*, skall fått namn efter forntidens förnämsta konstsmed, Werland, Waulunder eller Wölund, hvars son Widrik erhöll det i förläning af konung Sivald i Skåne. I sagorna kallas han Widga Welintsson och är ryktbar genom skriften Wilkina Saga, som omnämner hans bedrifter, då han följde konung Thidrik af Bern. Några stora stenar på gränsen mot Blekinge skola vara resta honom till minnesvård. Häradet har ock i sitt sigill bibehållit tång och hammare, erinrande om Werlands yrke; här visas ock en underjordisk grotta, kallad Willands smedja. Det är i öfrigt rikt på fornminnen, hvaribland må nämnas några främmande runor på en tegelsten i Ljungby socken, samt traditioner, till hvilka äfven hör den bland folket bibehållna sägnen om en utvandring härifrån under en konung Erik. — Redan i äldsta tider gick genom denna trakt den enda egentliga farvägen till Småland, längs den fordom ansenligt bredare *Helgeå*. — Willands härad utgör med Gärds och Allbo härader ett fögderi, som år 1863 beboddes af något öfver 59,600 personer på 827 [illegible] mtl (822 [illegible] mtl enligt mantalslängd.); med Östra Göinge härad utgör det en domsaga; tingsstället är i Fjelkinge by och socken. Kronouppbörden inom fögderiet, der 1 alun-, 2 pappers-, 2 kalk- och 57 tegelbruk samt 162 qvarnar finnas, uppgick 1863 till 139,033 rdr rmt. Brandstodsförening är bildad gemensam för alla häraderna. — Bland större gårdar och märkligare ställen må nämnas: *Åhus* tullstation och lastageplats, *Beckaskog*, *Brattensborg*, *Trolle-Ljungby*, *Råbbelöf*, *Odersberga*, *Karsholm* och *Årup*, till hvilkas, jemte *Ifö* och *Näsums* socknars artiklar, hänvisas.

Willands kontrakt af Lunds stift innefattar staden Christianstad och Wä, jemte alla socknar i Willands härad, med undantag af Näsum.

Willberga, fordom Wilabiærgha, socken i Trögds härad och Uppsala län, $1^1/_2$ mil från Enköping, har en areal af 30,892 qvadratref, deraf 3,097 duglig skoglös mark, 392 vägar, berg och vattendrag, samt är fördelad på $43^1/_2$ mtl, deraf $21^5/_8$ skatte, 3 krono och $18^7/_8$ frälse. — Socknen, med i allmänhet skoglös slättmark, något sidländ mot nordöstra gränsen, lera till jordmån, bebos af c:a 780 personer. Taxeringsvärdet år 1863 var 618,530 rdr rmt. — Socknen utgör ensam ett konsistorielt pastorat inom Uppsala stift; dess kyrka omnämnes redan på 1300-talet; hon är af sten, reparerad 1837; altartaflan är ett utmärkt bildhuggeriarbete, ett byte från trettioåriga kriget. Ting omtalas redan år 1299 i Öbolund i Willberga socken.

Sju runstenar uppgifvas af Liljegren vara här till finnandes: af dessa må blott nämnas den i *Willberga* by med inskriften: utur sin + sun + Hulmfast ...... Huth hialbi an hasns; de öfriga äro å Långgarns gärde, Hässleby tomt, vid Grilleby och å Linsunda äng.

Gårdar äro: *Högby*, med särskild artikel. — *Prestgården*, $1^1/_4$, kaplansbol, $^3/_4$ mtl i *Hara* by. — *Edsta*, *Grillby* och *Långarnö*, större byar. — Adress: Ekolsund.

Willeköl, Wilköl, Willköl, ett och $^1/_4$ mantal frälse i Helleberga socken; Uppvidinge härad af Kronobergs län, med marknadsplats och gästgifveri, hvarifrån skjutsas till *Merhult* i n. v. 2 mil, till *Brånahult* (Kalmar län) i s. o. $1^5/_8$ d:o, till *Herrmanstorp* i s. v. $1^1/_2$ d:o, till *Ekebergskulla* i vester 2 mil. Willeköl upplåts 1451 af Birgitta Thuresdotter till konung Carl Knutsson. Å egorna förekomma låga berg af uråldrig rödbrun hälleflintporphyr med bleköda fältspatspunkter, i parallelepipediska styckeu sönderdelad; här träffas ock det första bokhult på vägen från Eksjö till Kalmar, 500 fot öfver hafvet.

Willie, patronelt pastorat inom Lunds stift till egaren af Rydsgård, innefattar socknarna Södra Willie och Örsjö, med $36\frac{17}{32}$ mtl och 2,570 inbyggare; 4 mil från Lund. — *Södra Willie*, modersocken, belägen i Ljunits härad af Malmöhus län, $1^3/_4$ mil från Ystad, har en areal af 5,855 tld, eller 32,788 qv.-ref, fördelade på $24^7/_{32}$ mantal, hvaraf $1\frac{11}{16}$ skatte, $1^1/_2$ krono, $21^1/_{32}$ mtl frälse. — Socknen, som bebos af 1,530 inbyggare, har i allmänhet jemn mark, till jordmån lera, på några ställen blandad med sand, skog endast i norra delen, tillhörande säteriet Rydsgård. Hela taxeringsvärdet utgör 1,594,800 rdr rmt. — Fasta skolor finnas i Södra Willie och Trånnerups (Tvånnerup) byar. — Bland gårdar märkas — förutom säteriet *Rydsgård* med underlydande nästan hela *Norra Willie* by och *Breden*, $1^7/_{12}$ mtl frälse — *N:a Willie* gård, $\frac{45}{64}$ mtl; $^3/_4$ mtl domkyrkohemman, $^3/_{16}$ mtl klockarebol, m. fl. — Adress: Ystad.

Willinge, ett halft mtl skatte uti Nämndö kapell af Stockholms län, med 4 åboer och en folkmängd af 28 personer, idkande sjöfart med en båt om $8\frac{27}{100}$ läster; lyder jemte Rogstens fiske, köpt till skatte 1859, under Sandemars fideikommiss-egendom.

Om Ryssarnes besök vid Willinge by i Nämndö skärgård och vid Dalarö skans berättas följande: Då Ryssarne nalkades Willinge, tog allt folket sin tillflykt till Dalarö skans, utom en gammal piga, som stannade qvar för att se om kreaturen. Dessa gingo då i bete på den så kallade Willingsön, och Ryssarne sågo dem med begärliga ögon; de foro rundtomkring holmen, men kunde ingenstädes komma i land med sina båtar, emedan stränderna voro för långgrunda. Efter fruktlösa försök att komma åt boskapen, begåfvo de sig till sjelfva byn, hvilken de uppbrände; blott en loge blef bergad. Den nämnda pigan var på afstånd vittne till förödelsen. — Derifrån begåfvo de sig till Dalarö, lotsade, som det berättas, af en åbo i Långbälinge på Ornöön, och lade sig inom håll för skansens kanoner, nedanom en bergshöjd, för att ej blifva sedda från skansen. Men emedan masttopparne stucko upp öfver bergshöjden, helsades Ryssarne, som sannolikt hade för afsigt att bespeja och öfverrumpla skansen, med kanonkulor och bomber med den påföljd, att ett och annat fartyg måste qvarlemnas på sjöbottnen.

Willingsberg, bruks- och landtegendom i Knistad socken af Lekebergs bergslag och Örebro län, belägen vid en å, som sammanbinder sjöarna Wåtsjön och Noren, $1^1/_2$ mil från kyrkan, hvarifrån räknas ungefär $2^1/_2$ mil till Örebro. Bruket anlades omkring år 1646 af Hans Möinich, kallades sedan dels Willingehammar, dels Willingskulla och, då det innehades af slägten Funck, Funckhammar; kom genom gifte till assessor Joh. Nordanväder, adlad Nohlanwähr, samt år 1722 till von Hofstenska slägten, hvilken länge innehade den, sednast direktör Sten Erland Hofsten, som förstorade och förbättrade egendomen, men sedermera försålde den 1856, med betydlig vinst, troligen till nuvarande egaren, som är brukspatron C. J. Yngström på Storbron i Fernebo socken af Wärmland. Bruket har 2 härdar, 4 hamrar, 1 stålugn, 1 knipphammare; smidestillverkningen, som är oinskränkt, uppgifves i medeltal på sednare åren uppgått till 10,716 centn. stångjern, 3,499 centn. stål, 100 centn. manufaktur. Landtegendomen utgöres af 3 mtl, Welamsbytte såg med 2 finbladiga ramar, qvarn för 3 par stenar och 1 enbladig såg, inom socknen (se den art.); $4^9/_{20}$ mtl i Hidinge, $1^1/_2$ mtl i Winteråsa bergslag, $2^1/_4$ i Tysslinge, $1^1/_4$ mtl i Qvistbro socken samt mindre hem-

mansdelar och delar i Snöbergs hyttemasugn och allmänning och Westsjötorps 2-ramiga såg i Nora och Carlskoga socknar; hela taxeringsvärdet uppgifves till c:a 700,000 rdr rmt (dessutom innehar samma egare $\frac{3}{16}$ i Strobro masugn med delar i *Fins-*, *Fogde-* och *Storbrohyttorna*, *Stockfors* qvarn och tegelbruk, allt inom Fernebo, åsatt ett tax.värde af 277,000 rdr). Bland bruksförvaltare nämnes på 1820-talet Jakob Mauritz Planting-Gyllenbåga.

Willstad (i eckl.-matrikel), *Wilstad*, skrefs *Wiuilstad* 1268, i 1600-talets jordeböcker *Wielstad* (Wielstada); regalt pastorat af 1:a kl. i Wexiö stift, $11^1/_4$ mil från stiftsstaden, består af modersocknen Wilstad, med annexerna Båreryd och Wåthult, begränsas i norr af Bosebo, jemte annex-församlingarna, i öster af Refteled, i söder af Långaryd, i vester af Hestra och Burseryd samt sträcker sig i norr och söder nära 4 mil i längd, i bredd öster och vester $^3/_4$—$1^1/_4$ mil på en areal af ej fullt 2 qvadratmil, med $78^1/_4$ mtl och 3,450 personer. — *Willstad,* socken uti Westbo (Wessbo) härads fögderi af Jönköpings län, Tiohäraders lagsaga och Tabergs bergslag — med 550 fots höjd öfver hafvet — omfattar 33,303 tld, hvaraf 903 = 0,039 qv.mil vatten (år 1825 uppgafs arealen till 26,190 tld, deraf 638 åker, eller 13 tld 5 kpl. å ett hemman, 97 äng, 427 betesmark). Hemmantalet är $48^1/_2$ mtl, deraf $23^7/_8$ skatte, $5^1/_8$ krono och $19^1/_2$ frälse, bebodda år 1825 af 1,507, år 1865 af 2,032 personer. — Marken omvexlar af backar och kärr, höjder och sänkningar, berg och dalar, skog och slättmark, är dels alldeles stenfri, dels så stenig, att knappt ett kreatur kommer fram; två gamla skogar finnas: *Rasten* (Ragsten) och *Fållinge,* hvardera af mer än 2 mils omkrets, bland bergshöjderna reser sig *Högåsen* högt öfver de andra. Socknen genomflytes af *Nissaån,* alltjemt åtföljd af landsvägen från Jönköping, den s. k. *Nissastigen;* ån öfversvämmar ofta höst och vår, då den stundom hastigt stiger 14 till 16 fot, anställande stor förödelse, utskär jordstycken, rycker stora träd, broar, dammar m. m. med sig; för öfrigt finnas inga större sjöar, men en mängd små sjöar och kärr; *Willstads mosse,* häremellan och Refteleds socken, uppgifves till nära $^1/_2$ qvadratmils vidd. Rådande jordmånen är fin sandmylla med 2 à 3 tums matjordsskorpa, stundom bergsur; dock finnes på några ställen en mager lera. Genom den mängd af mossar och skogar, som bibehålla frost och kyla, inträffa ofta frostskador å säd och växter, stundom midt i sommaren, i September sker ofta skada å hafren, ortens mesta säde; året 1812 den 7, 8 och 9 September förstörde frosten all omogen säd, hvilket hade till följd följande årets missväxt, hunger och rödsot, som medtogo hvar 20:de person. Eljest stärker och härdar det hårda klimatet folkets lifskrafter, så att man i allmänhet hinner här till högre ålder än annorstädes. Silfvermalm, fastän obetydlig, lärer funnits i *Frueberget* på Karshults egor. En mineralkälla är på prestgårdens egor. Taxeringsvärdet var år 1863: 758,200 rdr rmt. Den hos allmogen fordom rådande fördomsfullheten och vidskepelsen samt benägenheten för tjufveri och fylleri, synes ha betydligt aftagit; nu mer äro fromhet och gudsfruktan, tarflighet och hushållning, arbetsamhet, snygghet, konstfärdighet samt god bergningsomtanke, egenskaper, som kunna rättvisligen tilläggas de flesta. Qvinnorna ådagalägga uti allehanda ylle- och linnetillverkningar stor flit. För öfrigt liknar folket här den omgifvande vilda naturen, är friskt, starkt, okonstladt och allvarsamt. Den här brukliga munarten liknar mycket det gamla göthiska språket, exempel härpå äro: sten kallas stain (just som på gamla runstenar), hajter, heter (göth. heijtii), vait = vet (göth. veit), mek = mig (göth. mik) etc. Ingen brukar mindre än $^1/_{16}$ mtl, allmännast $^1/_4$ mtl; i allmänhet är ingen besuten på mindre än $^1/_8$ mtl. Utsädet vid ett af de bästa mantalen uppgafs år 1825 till 40 t:r ($33^3/_4$ hafra, 5 korn, $1^1/_4$ råg), vid ett af de sämre till 20 t:r; allmänna utskylder och besvär uppgåfvos samma år till 297 rdr rmt å ett af de bästa hemmanen och något mindre för de sämre. — Kyrkan, nybyggd åren 1788—93 efter Clara kyrka i Stockholm, 66 alnar lång, 24 alnar bred, 10 alnar hög, ligger $8^3/_4$ mil s. v. från Jönköping, $1^1/_4$ mil från adressorten Gisslaved, $1^1/_4$

à $1^{1}/_{2}$ mil från annexerna. Sockenstugan, 30 alnar lång, 12 bred, med magasinsrum ofvanpå, är från 1821; ligger 100 alnar från kyrkoporten, dit en allé af planterade träd leder. Utanför kyrkogården i s. v. skall finnas en 10 alnar hög grusbacke, uppkastad af 2:ne lifstidsarrestanter, som enligt traditionen köpt sin frihet genom att de omsållat all jorden å kyrkogården och dervid samlat all sten och grus i nämnda hög. Socknen indelas i 19 rotar och 4 fjerdingar, nämligen *Fällinge* fjerding öster om Nissaån, $9^{1}/_{2}$ mtl, *Åtterås*, $14^{1}/_{8}$ mtl, *Wilstads*, $11^{5}/_{8}$ och *Isberga*, $13^{1}/_{4}$ mtl, vester om ån; hvarje fjerding har en s. k. skjutsrättare, en eller två sexmän. Ingen brandstodskassa finnes; men vid brandskada uppbygges nytt hus af församlingen. Sockenmagasin inrättades d. 20 Juli 1824. I fattigvård sammansköto hemmanen på 1820-talet $^{1}/_{2}$ tunna hafra och 8 sk. rgs. Bland kyrkoherdar härstädes må nämnas den bekante riksdagsmannen, kontraktsprosten D. Nordin (bondson), som kom till denna församling år 1811 och bland annat såsom en ovanligt skicklig landt hushållare gaf sina sockneboer äfven i detta afseende ett godt exempel, som också vunnit efterföljd; har äfven lemnat, näst de Lagergrenska, de rikaste bidragen till en Ny Smålands beskrifning samt i all tysthet verkat för dryckenskapsokets aflyftande från folkets hals. Under det Erik Mauritius var kyrkoherde här, skall vederlaget af Båreryd och Wåthult blifvit taget från pastor af orsak, att drottning Kristina d. Ä. 1607 under sin resa i landet, för att göra sig underrättad om folkets tillstånd och kunna afhjelpa deras behof, ej kunde erhålla logis om natten i den uselt bebyggda prestgården, utan måste blifva sittande i vagnen på landsvägen vid den bro, som ännu kallas *Drottningbron*. Och härleder sig från denna drottning Kristinas färd konung Carl IX:s ännu gällande förordnande om »sju laga hus» i prestgårdarne, att alla prestgårdar skola byggas och vid makt hållas med »sju laga hus». (I Afzelii Sagohäfder VIII Band. sid. 10 står, att händelsen silldragit sig i Wiksta socken, hvilket är felaktigt.)

Socknen är urgammal, från kristendomens första tider. Från hedendomen förekommer en ganska stor mängd minnen; flera, som påminna om Frejadyrkan. På Fällinge skog vill folksägnen veta, att en kyrka fordom stått; på den omgifvande »gamla kyrkogården» har man sett bautastenar som grafvårdar. Märkvärdiga stensättningar äro i synnerhet de på det under Wickensberg lydande torpet »Smålands stenar» befintliga, som bestå af fem cirklar nära intill hvarandra, bildade af spetsiga och aflånga stenar. I s. k. *Silfverberget* bor en bergfru, som man hört tillropa dem, som sökt efter malm: »Jag är ej rik, men gå till min syster Sala, hon är rikare». — Bland gårdar i socknen må nämnas: *Sännås* och *Isberga* säteri, tillhöra Liljenbergska fideikommisset Wallerstad; *Arnäsholm*, gammalt säteri, eges nu af bönder; *Trånebo* och *Släthult* skola fordom hafva varit herregårdar. Utom 3 à 4 byar finnas blott enstaka hemman. *Prestgården* uppflyttades 1816 på ny tomt. — Adress: Qvarsebo.

Willåttinge. Härad af Nyköpings län, är beläget ungefär midt i Södermanland, begränsadt af Öster-Rekarnes och Åkers härad i norr, af Daga i öster, af Rönö i sydost, der sjön Båfven utgör gränsen, i söder och vester af Oppunda härad. Med högst 3 mils längd i norr och söder samt 1 till $2^{3}/_{4}$ mils bredd, omfattar detta härad en areal af 6 qvadratmil, utgörande följande socknar: *Helgesta, Hyltinge, Dunker, Lilla Malma* med *Malmköping, Årdala, Forsa, Lilla Mellösa, Flen* samt en liten del ($4^{1}/_{4}$ mtl) af Gryts socken, hvars öfriga del tillhör Daga härad, alltsammans innefattande $255^{7}/_{12}$ mtl. År 1863 uppskattades ett helt hemman i medeltal till 27,665 rdr rmt. Inbyggarnes antal år 1865 var 10,630. Detta härad omfattar länets berg- och sjörikaste trakt, till norra delen belägen på södra sluttningen af den midt igenom Södermanland strykande stora landthöjden af 300 fots höjd, der Helleforsån upprinner ur ett par små sjöar, under sitt lopp i hufvudsakligen sydlig rigtning i många bugter upptagande vattnet från bland andra *Mellösasjön, Staf-, Yxta-, Orhammars-* och *Harpsundssjöarna, Kyrksjön, Bjursjön, Torpsjön* m. fl. samt slutligen utflyter i sjön *Waldemaren* eller *Wammeln*, som utgör en af de stora reservoirerna för Nyköpingsån. På samma landthöjd upprinner den betydliga Malm-

köpingsån, till hvars område höra den östligaste delen af Mällösa, Lilla Malma och en liten del af Hyltinge socken med en stor mängd småsjöar. Sjön Nedingen har ett mindre flodområde midt imellan de båda nämnda och afbördar sig i Helgestaviken, den ena af *Båfvens* tvänne stora vikar, hvilken så väl som den andra, *Hyltinge-viken*, hör till södra delen, som ligger högst 200 fot öfver hafvet och utgör ett mångfaldigt sönderbrutet bergland i smått. Bland öfriga vattendrag märkas *Uren*, som upptager en mängd smärre tillflöden från alla väderstreck och utfaller sjelf i Helgestaviken, samt Långhalsen i länets sydligaste hörn. Häradets nordöstra del, Dunkers socken jemte andelen af Gryt, genomflytes från nordvest mot sydost af Dunkersån, hvilken här upptager vattnen från Skundern, Dunkern, Ricksjön m. fl., sedermera inom Daga härad genomgår den vidsträckta skogsmon Dunkersheden och utfaller i Båfvens nordöstligaste vik. Jordmånen är omvexlande, dock lerjord, mer eller mindre sandblandad, öfvervägande i södra delen, likasom mojord, ehuru uppblandad, i den norra. Skog växer ännu öfverallt på de talrika bergshöjderna, dock mest i norr. — I Malmköping har häradet en egen sparbank, inrättad år 1854. Statens vestra stambana går genom Helgesta, Hyltinge och Flens socknar med stationerna *Sparreholm* och *Flen*, i hvars närhet, mellan Lid och Öja, finnes runstenen № 911 i Liljegrens runurkunder. — Willåttinge härad utgör med Oppunda länets 2:dra fögderi, med tingställe uti Malmköping, och hör till Kungadömets domsaga.

Wilske. Härad af Skara fögderi och Skaraborgs län, beläget vester om Falköping, omgifves i norr af Skånings, i öster af Wartofta, i söder af Frökinds, i vester af Gäseneds i Elfsborgs län och Laske härader, mot hvilket sednare *Lidaån* gör gränsskilnad. Det upptager 9 hela socknar och delar af två (se tabellen till Skaraborgs län) på en areal af 2,174 qv.-mil land, 0,010 vatten, med 193 1/4 mtl, bebodda af c:a 6,370 personer; år 1830 var folkmängden 4,294. Den odlade jorden uppgifves till 16,242 tld, ängen till 10,978 tld. Ett helt hemman taxerades år 1863 i medeltal till 15,990 rdr rmt; i bevillning erlades samma år 1,182 rdr rmt. Inom häradet ligger *Mösseberg*. Statens vestra stambana går igenom socknarna *Floby*, *Sörby* med station, *Gökhem* och *Marka*. Häradet har fru Ebba Lilljehöök, gift med r. r. Sten Eriksson Lejonhufvud, innehaft som pant för en försträckning, lemnad konung Johan III; det fråndömdes barnen och lades 1611 till hertig Johans furstendöme. Det utgör sedan år 1862 med Skånings och Walla härader en domsaga med 29,920 personer. Tingstället är i Grästorp i Tengeneds socken. Bland fornminnen omnämnas vid Söderby runstenen № 1356 i Liljegrens runurkunder samt konung Inge Stenkilssons grafsten på Hångers fordna kyrkogård. — Här märkas af gårdar säterierna *Sjögerås*, *Åstorp*, *Redberga*, *Torrevalla* och *Sahlaholm*.

Wilunda, ett frälse-säteri uti Stockholms län och Hammarby socken af Wallentuna härad, beläget vid pass 2 1/4 mil norr om hufvudstaden, nära landsvägen till Uppsala och jernvägsstation, består af 2 mantal, deraf 1 1/4 mantal utgjorde 1866 en väl bebyggd gård med god trädgård; åker och äng upptaga 116 tld, skog växer tillräckligt; taxeringsvärdet var samma år 42,500 rdr rmt; resten, 3/4 mtl, hade 3 egare. — År 1741 innehades (efter Tham) 2 1/2 mtl frälse-säteri *Wilunda* (troligen med Torpkulla och Löth, tillsammans 1/2 mtl säteri, som äro underlagda säteriet) af Schechta, men synas både i sednare hälften af 1600-talet och ännu 1772 tillhört slägten Silfversparre; bland sednare egare nämnas en Åslander, Uno Helledays arfvingar år 1866 till förut uppgifna del. På egorna uppgifvas af Liljegren 2:ne runstenar stå med inskrifter, hvaraf den ena så lydande: Kuthulauk. lit. stain hakua iftir Forkun bonta sin auk. Kilifr.

Wilsta, säteri, se Hvilsta i Klosters socken.

Wimarka, by i den del af Wårdsbergs socken som hör till Bankekinds härad och Linköpings län, omkring 1 mil från Linköping; 4 1/4 mantal frälse, taxerade 1864 till 76,000 rdr rmt, bebodda af 126 inbyggare och skiftade mellan 10 bönder. I denna by, der gårdar på 1700-talet tillhört slägterna Fleetwood, Jakobsköld, Hägerstjerna, Rosenhjelm och Stjernklou, antages fordom varit ett Jarla- eller småkonungs-säte, hvilket anses bestyrkas af lemningar efter

en starkt hvälfd källare under en större byggnad, derifrån jerndörren till sockenkyrkans sakristia berättas vara tagen; äfvenledes finnas flera uppresta stenar uti en hage, *Skarpen* kallad, och på byns utskog grifthögar samt runda stenkullar, troligen minnen från den strid här förefallit mellan tvenne prinsar; se vidare under art. Wårdsberg.

Wimmerby, gammal uppstad i Kalmar län, Sevedes härad, 31 mil från Stockholm, 6 mil från Eksjö och Westervik, nära södra ändan af sjön Krön, på en vidsträckt slätt, omgifven på afstånd af skogbeväxta berg. Af de många gissningar, som uppstått rörande härledningen till stadens namn, synes följande vara åtminstone bland de trovärdigare. Sevedes härad kallades förr Sivedi eller Sigvadi hundari, såsom det säges, efter Sif, gemål till Thor, hvilkens kult af flera skäl antages i denna trakt varit herrskande. En mil från nuvarande Wimmerby antages fordna staden varit belägen, der byn Wenbjörka, på allmogespråket Wenbirka, nu ligger, och som i forntiden varit en vigtig hamnplats, till hvilken man färdades genom de stora vattendrag, som den tiden drogo dels genom de trakter, der Tunaläu och Tjust nu utbreda sig, dels genom Stångåns floddal till Roxen och Östersjön. Namnet Wenbjörke härledes af Wen, gudinna, och birka, stad; gudinnans, d. v. s. Sifs stad. Att nu af Wenbirka lätt kunnat blifva Wimberby, ett i medeltiden ofta förekommande namn, synes ganska trovärdigt. Utom andra gissningar rörande namnet Wenabirka, anförda under art. Wennebjörka, är en, att Wenabirca betyder Hvenernas, Wendernas, Hunernas stad, en folkstam, som just i Kalmar län och Bleking hade en mäktig, af de götiska rikena oberoende stat före Sigurd Jorsalafarares korståg. Genom uppgrundningarna i den gamla, blomstrande heliga stadens skärgård förvandlades densamma småningom till en köping och flyttades slutligen till sin nuvarande plats $^1/_8$ mil från den här så kallade Storån eller Stångån. Dess ringa återstående betydenhet försvann alldeles efter dess härjning af kon Christian af Oldenburg år 1454, så att slutligen Gustaf I 1532 sökte flytta borgrarne till Kalmar och förbjöd all köpslagan derstädes. Carl IX återgaf dock platsen 1604 dess stadsrättigheter, då bland annat bestämdes, att stadens styrelse skulle bestå af borgmästare, byfogde och 6 rådmän. Redan 1612 utsattes staden för svåra lidanden genom kriget, då danska arméen, under Rantzows anförande, huserade härstädes. Genom stor omsorg från de styrandes sida repade sig dock staden ånyo, och dess välmåga var i ständig tillväxt, tilldess en svår eldsvåda den 4 Oktober 1683 gjorde slut på större delen deraf. Under sednare tider har staden icke lyckats uppstiga till någon betydenhet annat än för den närmast kringliggande orten, och dess folkmängd har tillväxt endast obetydligt. Åren 1710 och 1711 bortrycktes icke få af det lilla samhällets invånare genom pesten, och den 24 Februari 1821 lade en eldsvåda två tredjedelar af staden i aska. År 1854 var samhället äfven hotadt af en svårare eldsvåda, då eld utbröt på 6 olika ställen, anlagd af en gosse; det undslapp med blotta förskräckelsen. Staden innehåller nu 112 hus, tomter och inrättningar. — *Kyrkan* är nyuppförd efter 1854 enligt ritning af arkitekten Jonsson och gemensam för stads- och landsförsamlingarna. Den gamla innehöll en ovanligt rymlig predikstol, erinrande om de stora predikstolarna i Italiens städer, samt 2:ne runstenar. Från kyrkan går en allé till *skolhuset*. *Rådhuset* är en tvåvånings träbyggnad, uppförd efter branden 1821 och försedd med torn. Stadsstyrelsen består nu endast af borgmästare och 3 rådmän. I kyrkligt hänseende utgör staden med Wimmerby landsförsamling och annexet Pelarne ett regalt pastorat af 1:sta klassen under Linköpings stift. I staden finnes en sparbank, ett lägre elementarläroverk, 3 privata skolor och en fast folkskola, gemensam med landsförsamlingen. Folkmängden steg år 1772 till 981 personer, 1805 till 863, år 1850 till 1,436 och 1864 till 1,850, deribland ännu några af ziguenar-stammen. De lefva hufvudsakligen af jordbruk, handel och handtverk; fordom drefs här rätt betydlig oxhandel. De handlandes antal har sedan 1850 varierat mellan 7 och 9 med 10 biträden; handtverkarnes och fabrikanternas har sedan år 1772 varierat mellan 33 och 50; år 1864 funnos 37, förutom 49 sjelfförsörjare. Vid Industri-

expositionen 1866 funnos härifrån vackra prof på silfverarbeten, deribland förtjenar nämnas: en brudkrona med färgade glasflusser. — Stadsjordens hemmantal är $9^1/_2$, och arealen 0,135 qvadratmil (= 3,124 tld eller 4,808 tld, båda uppgifterna efter landsh.-embetets femårsberättelse 1855—60, sid. 4 och 49), enligt annan uppgift 4,043 tld 5,1 kpl., deraf 32 tld 28 kpl. stadsplan. Marknader hållas i Februari, Maj, Oktober och December. Vapnet är ett löfrikt träd med en ekorre i toppen samt på ena sidan af stammen ett C och på den andra IX, såsom minne af stadens återupprättare. För närvarande pågår undersökning rörande möjligheten af Kinda kanals utsträckning hit från Horn vid Åsunden genom sjöarna Erlången, Juttern och Krön.

Wimmerby landsförsamling omgifver staden och hörer till Sevedes härad af Kalmar län; arealen, 31,243 tunnl. fast mark, är fördelad på $32^1/_2$ mtl, deraf $13^1/_4$ frälse, $3^1/_4$ krono, $16^1/_4$ skatte; dessutom upptager vatten 0,079 qvadratmil. Marken är särdeles ojemn och stenbunden, men ändock bördig; söder om staden utbreder sig en vidsträckt slättmark. Jordmånen är mest sandblandad mylla; på skog är ganska god tillgång. All fast egendom taxerades år 1863 till 1,353,500 rdr rmt; i bevillning för inkomst erlades 216 rdr. — Församlingen, uppgående till 3,370 personer, begagnar stadskyrkan och stadens undervisningsanstalter. Sockenbibliothek finnes. Bland fornminnen nämnas i grifthögar funna urnor, svärd, silfvermynt och en dart samt ett stort stenkummel på kyrkoherde-bostället egor. Inom församlingen är skalden Anders Hedner född 1801 af fattiga torpareföräldrar. — Största godset utgöres af *Storebro* jernverk med underlydande hemmansdelar i *Tobo, Högerödja, Sjundeqvill, Gissemåla, Brodshult, Räddehult, Qvilla* m. fl. (se art. Storebro); — säteriet *Winketomta*. — Boställshemman äro: *Djurstorp*, 1 mtl militiæ, $^1/_2$ dito länsmans, 1 *Näs*, kyrkoherdens; $^1/_4$ *Nybble*, komministerns; $^1/_2$ *Nåsshult*, kronofogdens; — Byar och hemman: *Ålåkra*, $1^1/_2$ frälse, *Skillingarum* med ölbryggeri, *Algustorp, Baggemåla, Bermshult, Falla, Hamra, Gryssebo, Hörestadhult, Hästmåshult, Ingebo, Knabbarp, Nymåla, Perstorp, Ramshult, Solnehult.*

Winberg och Stafsinge, ett regalt pastorat af 1:sta klassen under Warbergs kontrakt inom Göteborgs stift, $10^1/_2$ mil från stiftsstaden, med $73\frac{11}{36}$ ($\frac{15}{16}$) mtl, hvaraf 1 mtl prestgård, $^1/_2$ mtl enkesäte; folkmängd 3,390. Pastoratet omgifver staden Falkenberg, gränsar i norr till Ljungby, i öster till Alfshög, i söder till Falkenbergsån, gränsskilnad mot Årstads härad; vidare omgifves det i vester af Morup och i sydvest af hafvet. — *Winberg*, socken i Faurås härad af Halmstads län, $^1/_2$ mil n. o. från Falkenberg, intager en areal af 7,035 tld eller 50,596 qvadratref, fördelade på $41\frac{47}{48}$ mtl, deraf $11\frac{27}{32}$ skatte, $7\frac{15}{32}$ krono, $22^2/_3$ frälse. Marken är i allmänhet jemn, rådande jordmånen sand; på skog och torfmossar obetydlig tillgång. Större vattendrag utom förut nämnda *Falkenbergs Å* eller *Ätran* är *Lillån*, kommande från Ljungby socken, och som efter att här drifvit åtskilliga vattenverk slutligen förenar sig med Ätran. All fast egendom taxerades 1863 till 773,500 rdr rmt. Inbyggarnes antal uppgår till 1,490. — Socknen, jemte andra i Halland, gjordes 1653 till friherrskap för fältmarskalken Gustaf Adolf Lewenhaupt och hans bröder, reducerades från sonen. Kyrkan, vid Lillån, $^1/_4$ mil öster om annex-kyrkan, är af sten, med tak af svart glaceradt tegel. Rörande folkskoleväsendet inom pastoratet upplystes vid 1862 års skolinspektion, att denna socken med 223 barn inom skolåldern icke hade mer än en examinerad lärare, som undervisade 100 dagar om året i socknens fasta skolhus samt 35 dagar i hvardera af Stafsinge sockens tvenne ambulatoriska läsrotar. Nära kyrkan vid Vina-ån, uppkallad enligt sägnen efter en qvinna vid namn Vina, som skall uppbyggt kyrkan och bott på ljungheden norr om Winbergs by, ligger *Prestgården*, der skalden och häfdatecknaren Olof von Dalin föddes 1708; gårdens vackra läge har i sednare tider blifvit förhöjdt genom bättre uppförda boningshus och genom trädgårdsanläggningar på norra och östra sidorna; med den öfra trädgården är en sluttande plan förenad, vid hvars ena ända befinnes en holme, hvaröfver flera af lindar beskuggade gångar slingra sig fram mellan planterade alhäckar kring nämnda vattendrag. Ett lusthus står ännu qvar från skaldens

tid. I *Tågarps* och *Lillegårds* byar finnas bättre bebyggda gårdar; 1 mtl utsockne frälse *Fauràs* jemte $1^1/_2$ mtl och qvarn lyda under Hellerups säteri i Ljungby socken. *Törringe* och *Ringsås* äro byar; vid Hertingsfors finnes laxfiske. *Johnstorp*, 1 mtl stom. Fornminnena utgöras af en domkrets, bestående af 13 stenar, vid *Töringe by, Kongshögen* söder om Fauràs by med en ätthäll, der, enligt sägnen, fylkiskonungen Fare är jordad; norr om samma berg märkes *Säberget*, ett sjömärke för seglare; norr och söder om berget ligga Domsätet och flera ättekullar; från den ena af dessa, kallad Tingshöjen, har fordom gått en väg, kallad Tjufvägen, till Fauràs by. Vid öfra *Sannegården* finnas åtskilliga ättekullar, grafvar samt bautastenar, äfven en andaktsvård, kallad *Stenkyrkan*. — Adress: Falkenberg.

Winberga, by uti Ramdala socken, Östra härad af Carlskrona län, omkring $1^1/_2$ mil från Carlskrona, innefattar $3^5/_6$ mtl skatte, $^1/_8$ krono under prestgården; häraf utgöra $2^5/_{24}$ mtl en bättre bebyggd gård, taxerad till 62,000 rdr rmt.

Winbotorpet, ett frälse-hemman af $^1/_4$ mantal i Främmestads socken, Wiste härad af Skaraborgs län, har gifvit namn åt tvänne på sin tid aktade och mycket omtyckta lärare, professorn och domprosten Winbom, hvaraf den enas fader och den andras morfader var kronolänsmannen Måns Andersson, gift med Maria Winbom, som lånat namnet af dåvarande torpet.

Winbäcken, helsobrunn i Westmanland, $^3/_8$ mil från Arboga; föga besökt.

Windel-elfven, ena flodgrenen af det 38 mil långa vattendrag, som genomskär Umeå-dalen i Westerbottens län, bildar först Gautträsk och den betydliga sjön Stora Vindelen, $3^1/_4$ mil lång, $^1/_2$ mil bred, samt tager till sig vid Sorsele kyrka Laiselfven, innan den slutligen vid Wännäs sammanflyter med Umeå elf, nära Brattby, 6 mil v. n. v. från Umeå. Windel-elfven är mycket stridare än Umeå-elfven, men med icke så betydliga fall, och dess vatten mörkare; har enda laxfångsten i Lycksele Lappmark.

Windsgrufvan, jerngrufva i Tunabergs socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, gaf 1865: 12,000 centner jernmalm.

Windö, fyra mtl frälse-säteri uti Eds kapell, Norra Tjust härad och Kalmar län, $^1/_8$ mil från hafsstranden och något längre från kyrkan, som är belägen på motsatta stranden af en smal mellanliggande vik, på 4 mils afstånd från Wimmerby. Sätesbyggnaden af sten, uppförd 1854 och 1855, är 50 alnar lång och 25 alnar bred; till gården hörer god trädgård; men företrädesvis är egendomen utmärkt genom sina vattenverk i den från sjön förbilöpande ån, såsom 11 par qvarnstenar, 1 tegelbruk, 2 vattensågar och 1 oljeslageri. — Förste kända egaren är riksrådet Sten Banér, som blef halshuggen i Linköping 1600 och hans gods underkända kronan, hvarefter Windö donerades till ståthållaren öfver Kalmar län, Herman Wrangel, kom med sonens tredje hustru, Beata Nilsdotter Kagg, till landshöfding Gabriel Kurck, som egde det 1686; på 1690-talet lärer godset blifvit såldt af Herman Wrangel, en sonson till förstnämnda Wrangel, till general-majoren och landshöfdingen baron Bleckert Wachtmeister, inom hvars slägt det förblef till 1764, då det såldes till majoren Bleckert Casimir Larsson Sparre för 303,000 daler kopparmynt, men såldes åter 2:ne dagar derefter till ryttmästaren Johan Adolf Nordenflycht med underlydande hemman, tillsammans $10^1/_4$ mantal, för 319,800 daler kopparmynt. Efter hans död år 1768 såldes godset af enkan, C. L. Elertz, borgardotter från Stralsund, till häradshöfding Fredrik Keij, med hvilken hon sedan gifte sig och disponerade efter hans död, 1793, egendomen intill sin död 1819, hvarefter den tillföll arfvingarne, löjtnant E. Keijs omyndiga barn och friherre F. W. Fleetwood, för hvilkas räkning den ännu 1829 förvaltades oskiftad. Säteriet tillhörde 1863, med underlydande 1 mtl frälse, $^1/_2$ skatte inom Eds kapell och $^1/_2$ frälse inom Eds socken, majoren, R. S. O. Karl Fr. Fleetwood, och taxerades godset samma år till 219,000 rdr rmt; — utsädet uppgifves till 176 t:r höst- och vårsäd, utom potates och rofvor m. m.

Wing, regalt pastorat af 3:dje klassen, under s. k. Winköls kontrakt af Skara stift, omfattar socknarna Wing, Stenum och Skärf, med $41^5/_{16}$ mantal, bebodda af c:a 1,480 inbyggare. Prest-

gård, $^1/_2$ mtl. stom $^1/_2$ mtl, båda i modersocknen — *Wing*, belägen uti Walle härad af Skaraborgs län, $^3/_4$ mil öster från Skara, omgifves i öster af Lundby, i sydost af Stenum, i norr af Skärfs socken; arealen, 2,083 tld fast mark, är fördelad på $7^1/_4$ mtl skatte, 1 krono, $1^7/_8$ frälse och bebodd af c:a 330 inbyggare. Marken är någorlunda jemn, rådande jordmånen stark sand; skogen, mest gran, är obetydlig; tobak har varit här planterad sedan längre tillbaka. — Flera insjöar finnas, och i sydöstra hörnet inskjuter en del af Hornborgasjön. — Fastighetsvärdet 153,200 rdr rmt. — Kyrkan, af obekant ålder, är belägen vid Wingsjöns strand. Barnundervisningen bestrides i ambulatorisk skola, och utgör skolbarnens antal 169. Sockenbiblioteket har nyligen blifvit tillökt genom en gåfva af 50 rdr och ett bokskåp.

Af gårdar märkas berustade säteriet *Härlingstorp* (Hertingstorp på Topogr. corpsens karta), med underlydande $4^3/_8$ mtl, hvaraf $^1/_2$ säteri *Sanna*. — 1 skatte *Hanaskede* (Hanåkede), och $^1/_2$ frälse *Prinshaga* äro ock välbyggda. — *Stora* och *Lilla Olofstorp*, byar; — $^1/_4$ skatte *Finnartorpet*. — Adress: Sköfde.

Wing, konsistorielt pastorat af 2:a klassen, hörande till Åhs kontrakt af Skara stift, omfattar socknarna Wing, Härna, Fenneslunda och Grofvared, med $76^1/_{24}$ mtl, bebodda af omkring 3,545 inbyggare. Prestgård, 1 mtl, i Wings by; stom 1 mtl. — *Wing*, socken i Åhs härad af Elfsborgs län, belägen $1^1/_2$ mil nordvest från Ulricehamn, 3 mil från Borås; areal 12,057 tld fast mark, 0,080 vatten; $46\frac{15}{16}$ mtl, deraf 21 skatte, $4^1/_2$ krono, $21^7/_{16}$ frälse; tax.-värdet 863,500 rdr rmt; folkmängden, år 1805: 1,270, uppgick 1865 till 1,830 personer (år 1863 till 1,860). — Marken, stenig och bergig, är besvärad af syra, jordmånen sandmylla, på få ställen s. k. femjord. Skog på allmänningen Brun växer knappt till husbehof, omkring 32 tld på hemmanet; eljest har socknen många vackra ställen, bestående af höjder och dälder, här och der uppodlade eller genomskurna af strömmar och vattnade af större och mindre sjöar, deraf de största äro *Tolken*, till en del belägen inom Espereds socken, samt *Örn* eller *Mogden, Agnsjön, Bresjön* och *Lillasjön*. Vid Wiskaån, som går genom socknen, ha varit anlagda 9 qvarnar. Åkerns brukningssätt är ett slags godtycklig cirkulation, såväl i afseende på indelning som växtföljd; akerarealen ringa. Enda ängsskötseln består i uppodling af kärr och sanka trakter; med få undantag hyllas ännu svältsystemet. De största odlingarne träffas vid *Hökerum* och derunder brukade gårdar i Wings by, dernäst *Charlottendal, Trogared* och vid *Tångegärde*. Namnet Wing torde kunna härledas från ordet Vinga, bandla, i betraktande af att inbyggarne, såsom boende på en sädesfattig trakt, haft gårdfarihandel till näringsfång. Ifrån äldre tider har i församlingen varit bruket att täcka hus med stickor eller ett slags tunn spån af gran, kokade i viktriolvatten, till skydd mot eldsfara. En kubikaln spån anses betäcka 6 qvadratalnar af taket. Af verk finnas åtskilliga qvarnar och sågar samt *Folkaströms* ålfiske. — Kyrkan, af sten, har vackert läge; ett Drakenbergska slägten tillhörigt grafchor nyttjas nu till sakristia. På kyrkogården finnes grafsten med runor; en runsten vid gården Hökerum säges af folket innehålla orden: »Här hvilar Bollar Blå med sina söner två». Troligen densamma, som Liljegren uppgifver innehålla: Tuler: auk: thurmi: karthu: kuml: thaisi: iftir: thuri: auk: Klaka: sunu: sina. För öfrigt utgöra lemningarne efter fordna befästa kungsgården *Wäderö* socknens märkligaste minnen från fordna tider. Skolhus finnes. — Af gårdar märkas säterierna *Säby* och *Hökerum*, det förra med $1^7/_{16}$ mtl, det sistnämnda med 8 mtl underlydande. Boställen: $^3/_4$ *Sjögården Wing* och $^3/_4$ *Ekeslunda* Storeg., majors-, $^3/_8$ *Ekeslunda* och $^3/_4$ *Getared*, militiæ-, $^1/_4$ *Bredared*, regementsskrifvare-; — *Romsås, Töfve* $1^1/_8$ skatte och $3^3/_4$ frälse, byar. I den sistnämnda finnas ruiner efter en kyrka. Utanför Mestunga å hemmanet *Åkershults* egor utgår i sjön Tolken en udde, benämnd »Källarenabben». Några till kronan indragna hemman ha fordom varit dels frälse, dels klosterhemman under Wisingsborgs grefskap och Fornabo rättarelag. Välbyggda gårdar äro 1 mtl frälse *Torp*; — $^1/_4$ frälse *Långholmen*;

— ½ skatte *Trogared* och ½ skatte *Stensered;* — ½ skatte *Räfsered;* 1 skatte *Kjerr* med $\frac{11}{16}$ underlydande och *Nedra Nohlqvarns.* — Adr.: Borås.

Wingen eller *Wingers* hamn i Wenern vid kusten af Ånimskogs socken på Dal, med 10 fots djup.

Wingsle eller *Wingsleör,* sätesgård i Lista socken, Vester Rekarnes härad, Nyköpings län. Godset, beläget på vestra och norra stränderna af den icke obetydliga Apalsjön, består af $2^1/_2$ mtl fr.-säteri utom underlydande 3 mtl; tillhörde i början på 1600-talet öfverste Zacharias Wolfgangs son, Paul, adlad Pauli, en i krig mycket behjertad man, † 1630; sonen dog här 1665. Wingslör nämnes 1686 såsom fru M. Stocks (efter Tham), Mätta Stake? enka efter andra sonen (Gustaf Adolf Pauli), gamla frälse, reducerades af Carl XI, köptes till en del skatte år 1712 af N. Uggla (adlad Uggelklou). År 1766 erhölls skatte- och år 1768 frälse-säterifrihet för det hela. Gården har sedermera egts af slägterna Fleetwood, Carpelan och Skogman, år 1863 af direktören C. A. Asperéns arfvingar, hvilka sedermera försålt densamma till stadsmäklaren H. af Sandeberg och löjtn. J. A. Nordstrand i Stockholm för 245,000 rdr.

Wingåker, Stora. Under detta namn hafva, intill medlet af 1700-talet, de vestligaste delarne af Södermanland, omfattande Östra och Vestra Wingåkers, Malma, Österåkers socknar, Sköldinge och måhända äfven Julita, alla på gränsen mot Nerike, ej långt från Hjelmarens stränder, utgjort en bygd, genomskuren af de små talrika vattendragen, hvilka, samlade vid Nyköping, utfalla i Östersjön, och hvars befolkning, genom så väl klädedrägt som lynne och sedvanor skiljt sig från rikets öfriga landskapers, hvilket ock fortfarande i det väsendtligaste så förblifvit, till en del genom den sorgfällighet, hvarmed giftermål med andra orters allmoge undvikes. Historien upplyser ej, när »Wikingaker» först blef befolkadt; men ortens ålder bevittnas af en stor mängd grafhögar, bauta- samt runstenar på slättbygden kring Kolsnaren, borglemningar på *Ufberget* midt emot Skenäs och åtskilliga jordfynd, deribland af farkoster för 8 par åror på en sank äng, hörande till det nu under Säfstaholm lydande frälsehemmanet Wannala, nära Wingåkersån, hvilket fynd bestyrker antagandet af en öppen segelled till hafvet, hvadan det sålunda ej är omöjligt, att vikingar först tagit landet ibesittning och härledningen till bygdens namn sålunda lätt förklaras. En folksägen berättar följande om Wingåkers första bebyggande: En mängd vikingar, som hade sitt hemvist i Nyköpingstrakten, förenade sig till utflyttning, färdades uppför Nyköpingsån, genomforo de sjöar och vattendrag, som ligga i Wrena, Bettna, Stora Malms och Ö. Wingåkers socknar och nedsatte sig i Bosenberga nära Wingåkers nuvarande kyrka. Några flyttade sedan derifrån till Hofsta i Björkviks socken, andra till Stora Djulö i Malms socken, hvarest en stuga nu står på samma ställe, der de nedsatte sig. Alltmera trångbodda, flyttade några till Granö i Floda socken. Det lärer finnas skriftligt på pergament i Wingåkers kyrka, att Granö i Floda ännu i dag eger arfvode i Bosenberga. Ingen kyrka fanns då för tiden i Wingåker eller Floda, utan Bosenberga, Hofsta och Granö begrofvo sina lik i Nykyrka. — Wingåkersboens kända färdlust torde man sålunda få anse som ett arf efter hans äfventyrliga och oroliga förfäder, och den urgamla Wingåkersdrägtens hvita färg påminner äfven om vikingarnes hvita mantlar, äfven torde dess snitt antyda en resdrägt. Denna urgamla drägt, som allmogen år 1749 beslöt att bibehålla, och hvilket beslut år 1755 fick kongl. stadfästelse, åligger hvarje inom Wingåkers socknar boende, vid vitesförbud, att bära; den har dock börjat att alltmer komma ur bruk, oaktadt vitesförbudets förnyelse år 1845, vid hvilken tid man, åtminstone under midsommarsfesten på Säfstaholm, fick se både unga och gamla af begge könen i sina egendomliga och dyrbara klädedrägter. Nu återfinner man dessa drägter och erinras om lifvet i Wingåker snart sagdt endast genom de herrliga taflorna på Säfstaholm: »En marknad i Wingåker», »Humleskörden i Wingåker», »En midsommardag vid Säfstaholm» och »En söndag vid Wingåkers kyrka, med bröllopps- och begrafningståg». Den uråldriga klädedrägtens afläggande kan

vara att beklaga, så vida några af dess olägenheter och olämpligheter vid landtmannaarbetena likväl blifvit afhulpna, deremot är det glädjande, att de gamla, på traditioner, vidskepelse eller fördomar grundade sedvanorna börja försvinna, så framt likväl man kunde tillägga, att de blifvit utträngda af ädlare och bättre vanor. Wingåkersbonden är glad, vänlig och gästfri, står högt i sedlighet och nykterhet, åtminstone när han är hemma; men gerna tågar han ut med sitt hvetemjöl, sin humla eller vadmal, känd under namnet Wingåkers-vadmal, hvilka begge sistnämnda han ensam bland Södermanlänningar producerar till afsalu, oaktadt den ringa vinst han har af försäljningen, utan att taga i betraktande den förlust han tillskyndar sig genom försummandet af åkerbruket. Omöjligt synes icke vara, att både humle- och körsbärsodlingen inom denna bygd förskrifver sig ända från de tider, då cisterciensermunkarne bodde på Julita, hvarunder en del af Vestra Wingåker lydde. — Wingåkerstrakten omfattar numer endast de 2:ne efterföljande socknarna.

Wingåker, Vestra, socken uti Oppunda härad och Nyköpings län, $5^1/_4$ mil från Eskilstuna, 5 mil från Örebro, 7 mil från Nyköping, inskjuter mellan Östergötland, som utgör södra, Nerike, som bildar vestra, och Hjelmaren, som utgör norra gränsen; upptager med 3 mils längd och 1 till $1^1/_2$ mils bredd länets största sockenrymd, 60,565 tld fast mark och 0,346 qvadratmil vatten, samt är den mest betydande i folkmängd, som uppgår till 7,800, sedan 1805 ökad med 2,400; fastighetsvärdet är 3,314,500 rdr, och hemmantalet 156 mantal, hvaraf $70^1/_4$ skatte, $7^7/_8$ krono, $77^7/_8$ frälse, utom $^1/_2$ mtl af Örebro län. Äfven i naturliga förmåner är socknen en af de bättre lottade, ehuru bland de högre belägna — vid 190 fots höjd öfver hafvet, — en höjd vid Wannala uppgifves t. o. m. till 313 fot. Socknens midt utgöres af en vidsträckt, ofta sank, dels skogig slättbygd, på ömse sidor om Wingåkersån, som kommer från Ölången vid Nerikes gräns och utfaller, efter att ha gjort många bugter, i den 1 mil långa Kolsnaren, med utlopp genom Morjanå till Wiren, som från söder upptager Wadstorpssjön. Söderut från dalen till gränsen mot Östergötland äro bergkullar, hörande till Kolmorden rådande; dit hör äfven, till en del, *Tisnaren*, upptagande *Gäringesjön*, *Westerviken* och *Upsalasjön*, hvilkas sänkning fullbordades 1862, och hvarigenom nära 500 tld vattensjuka marker blefvo torrlagda. Östligast, invid gränsen till Floda, framstryker en sandås. Jordmånen omvexlar från mer eller mindre god lera till sandmylla och mojord. De flesta sjöarne innehålla nästan outtömliga lager af sjömalm, och nyligen ha sjöarne Hjelmaren, Högsjön, Kolsnaren, Wiren, Yngaren och Hallbosjön, hvilkas malmer visat sig hålla 40 %, blifvit inmutade af brukspatron Andersson på Bilsbro — Näringar äro åkerbruk, ängs- och skogssamt bergsbruk, fiske, väfveri och handel, äfven utom socknen, med mjöl, vadmal o. a. Sedan nu mer nästan socknens alla större byar blifvit enskiftade och en förbättrad åkerbruksmethod vunnit insteg hos allmogen, är att hoppas, det Wingåkersboens håg skall mer och mer dragas från utvandringslusten till skötandet af det mer gifvande åkerbruket. Redan på 1740-talet vid förefallande missväxtår gjordes här försök med engelsk hvithafre, som visade sig mycket mer gifvande än vanliga radkornet. (Se Wetensk. Akad. handlingar år 1751, sid. 235.) Af verk finnas 3 jernbruk. Vid *Åsens* by, nära kyrkan, hållas årligen 2:ne marknader, i närheten är Wingåkers jernvägsstation, der trafiken till en början blef så betydlig, att egaren af Säfstaholm, grefve Trolle-Bonde, lät upprätta en plan öfver en tilltänkt köping. — Kyrkan, som anses vara från år 1290, men med tillbyggnad från år 1783, 66 alnar lång, 28 bred, utom korsets armar, ligger äfven nära invid på en liten höjd, intagande nästan midten af den vackra, bördiga och väl bebyggda Wingåkersslätten, omgifven på tre sidor af skogbevuxna höjder och på den fjerde af den vackra sjön Kolsnaren. Kyrkans altarprydnader m. m. äro af betydligt värde; under choret och kyrkan finnas grafvar för slägterna Bonde, Rålamb och Hastfehr. Vid Högsjö finnes brukskyrka; en äldre från 1590-talet är nu mer försvunnen. Kyrkoherdar äro kända från 1300-talet, likväl synes socknen någon tid

varit præbende; är nu mer ett regalt pastorat af Strengnäs stift, beläget $10^1/_2$ mil från stiftsstaden. — Barnens första undervisning bestrides vanligen af mödrarna; sedan lemna en fast folkskola vid kyrkan, en vid Högsjö bruk och 4 ambulatoriska skolor tillfälle för vidare inhemtande af kunskap i kristendom, räkning och skrifning m. fl. ämnen; skolornas antal har troligen sedan år 1862 blifvit än ytterligare tillökt enär nämnda år församlingen beslöt att bygga flera skolhus. — Af socknens talrika fornminnen, som utgöras af treuddar, grafkullar, grafhögar och bautastenar m. m., må nämnas en stensättning på *Viala* egor, den sällsyntaste i Svea rike (skall numer vara nedlagd i jernvägen), bautastenen på Hacksta backe, nära kyrkan, der enligt sägnen Wiking ligger begrafven, samt i närheten af Wingåkers jernvägsstation, ortens betydligaste och märkligaste begrafningsplats; grafkullarnas antal uppgifves till nära 60, i hvilkas midt påträffas en aflång krets af 7 större, af gammalt folk i orten kallad *Hednadomen*, i längd omkring 40 och i bredd 28 fot. Runstenarne № 905 och 906 i Liljegrens runurkunder finnas på *Lytterstads* egor och på *Ålsäters* ås. — Bland märkliga män, utgångna från denna ort, torde få nämnas: Olof Åkerrén, född 1754 af föga bemedlade bondföräldrar, är utmärkt inom de mekaniska yrkena; professor Olof Wingqvist, född 1800, hade en tjenstedräng till fader, blef utmärkt genom sitt förslag till nationalrepresentationens ombildning, som blef grundvalen för det så kallade Örebro-förslaget af år 1850. Slutligen torde äfven hit i visst afseende få räknas en gammal veteran från finska kriget, Per Larsson Ros, född 1786 å Rosenlund på Rosendals egor; före krigets utbrott var han till yrket skräddare, men, sedan han måst utbyta synålen mot bajonetten, hafva sedermera i öfver 50 år yxa, hyfvel, slef och slägga varit de verktyg, hvarmedelst han förtjenade sitt dagliga bröd och tillvunnit sig allmän aktning.

Här märkas herregårdarne *Säfstaholm, Skenäs, Kesäter* och *Stafhälla* (se de art.); — jernbruken *Högsjö, Spånga* och *Bilsbro*; — $1^1/_8$ mtl *Widåker* med Hansjötorp, prestgård; — 1 mtl *Ede*, civilt-, 1 mtl *Backa*, militiæ- och 1 mtl *Skoldnäs*, länsmans-bost. Ungefär hälften af hemmantalet lyder under säterier eller jernverk. Större hemman äro: *Finninge, Åhlö, Bresätter* och *Hanesta* under Högsjö; — *Henala, Ellfalla, Wiala, Åby* och *Malmberg* under Kesäter; — *Lunda* under Stafhälla; — *Lättra, Båssenberga* och *Österby* under Skenäs; — i *Hackesta* är handelsbod. — *Sund*, $^1/_4$ frälse-säteri; *Upsala* och *Westervik*, hvardera om 1 mtl rå och rör. — Adress: Wingåker.

Wingåker, Östra, socken uti Oppunda härad af Nyköpings län, $6^1/_2$ mil nordvest från Nyköping, med $37\frac{13}{24}$ mtl, deraf 9 säteri, $20\frac{11}{16}$ frälse, $6^1/_6$ skatte, $1\frac{1}{16}$ krono, på en areal af 17,503 tunnland 17 kappl. — Socknen, belägen dels på sjelfva Kolmorden, dels på dess nordliga utskott, har i norr kuperade, med bergkullar och små slätter omvexlande bygder, i vester och söder mot Östergötland och Kolmorden mer bergländiga, kärriga, sandiga skogsmarker; en bergås från öster till vester utgör liksom gränsskilnad mellan de olika delarna. Gårdarne ligga merändels vid någon af härvarande många smärre sjöar, strömmar och vattendrag samt erhålla derigenom ett pittoreskt utseende. Delvis höra hit sjöarne *Tisnaren, Wiren* och *Näsnaren;* från *Tislången* går Forssa ström med tre fall till *Bjelken* och med ett fall till *Wiren.* Åkerjorden är i de jemnare bygderna lera, för öfrigt mojord. Näringar äro åker-, ängs-, skogs- och bergsbruk, fiske m. m. — Taxeringsvärdet upptogs 1863 till 823,000 rdr rmt. Inbyggarnes antal har från att år 1805 vara 1,485 uppgått till 2,380 personer.

Socknen, som intill midten af 1600-talet varit en del af Stora Wingåker *), blef, efter att hafva år 1642 fått en liten träkyrka med kaplan från 1648, år 1754 förklarad för särskildt regalt pastorat; kyrkan ombyggdes af sten 1749—53 på bekostnad af r. r. grefve Strömberg och socknens öfriga herremän; hon har ett grafchor för Claëstorps gårds egare. Se-

*) I en handskrift från 1600-talet uppgifves, hurusom »de gamle efter sina förfäder berätta, att på den s. k. Kapellsbacken vid Sjöholms säteri varit ett kapell», thertill icke allenast Wingåker, uthan ock Stora Malm och Skyllinge socknar i förtiden hörde, och der haft begrafningsplats, förrän de erhöllo tillstånd att bygga sig kyrkor, så att byar i dessa socknar på 3 och $3^1/_2$ mils afstånd »varit i lijkforsell tillsammans».

dan år 1770 finnes ett betydligt sockenmagasin, från sednare tider särskildt fattigmagasin, fattighus af sten för 12 hjon, prydligt skolhus af sten för omkr. 200 barn; undervisningen bestrides af 6 lärare i 8 småskolor med hvardera en skolträdgård; vidare har socknen en understödsfond, stiftad af Lundmark på Forssa bruk, en syskola med ny byggnad genom grefvinnan W. Lewenhaupts försorg och ett sockenbibliothek med 225 volymer.

Fornminnena utgöras af en grafplats vid *Torps* by på vestra stranden af den nu mer aftappade Hullasjön, en treudd på *Aska* egor och en stensättning å *Wads* egor. Om en man, Jowan Andersson från *Barkasäter*, berättas, att han hade en son, som var dumbe, men genom bön och offer till S:t Erik återfått talegåfvan. I socknen är boende en gammal veteran, Lars Stenqvist från Stenbäcken, som i finska kriget förlorat sina begge armar. — Af verk finnas *Krämbols* och *Forssa* jernverk, *Gennegvarn, Bo, Stor-Forssa, Lill-Forssa qvarnar*. Större gårdar m. m. äro: säterierna *Barksätter* (areal 872 tld deraf 50 åker), *Fostarp* och *Bodaholm* med $^1/_2$ frälse Bodaqvarn, *Göteboda, Claëstorp, Skalltorp, Sjöholm* med 1 frälse *Målenhult* (areal 640 tld, deraf 81 åker); *Bäckershof*, 1 mtl rusthåll (areal 907 tld, deraf 227 åker och 329 skog); *Krämbol*, 1 mtl frälse; — *Forssa*, Stora ock Lilla, $1^1/_4$ mtl frälse; — *Qvarngjölet*, prestgården, 1 mtl; — *Östra Wingåkers* allmänning, areal 1,027 tld. — *Krämbols* bruks rekognitionsskog, areal 835 tld. — Adress: Katrineholm.

Wingåker, jernvägsstation å Statens vestra stambana, i V. Wingåkers socken af Södermanland, 14,3 mil från Stockholm, byggd af sten i prydlig stil, på den vidsträckta och tätt bebyggda Wingåkersslätten i närheten af Åsens handelsplats. Imellan denna och Katrineholm i norr löper jernvägen öfver vattendraget mellan sjöarna Wiren och Kolsnaren vid Morjanå qvarn, på en bro af jernplåt, på landfästen af granit, går sedan, till en del byggd på faschiner, öfver de vidsträckta Wingåkerskärren.

Wingäng-sjön, i Wärmlands elfdal, egentligen blott ett vidgadt lugnvatten af Klarelfven, mellan en mängd holmar och öar, ofvanför byn Wingäng, och Ransby färjstad, något norr om Dalby kyrka. Dess höjd öfver hafvet angifves till 492 fot och höjden öfver Wenern till 349 fot. Härifrån är elfven segelbar för mindre djupgående båtar ända till den 11 mil längre ned belägna Edsforssen. Trakten omkring har en särdeles intagande, visserligen vild, men en frisk och äkta nordisk natur. En landthöjd skjuter, vinkelrät mot sjön, härut i skarpa bergsuddar, hvarimellan sänka sig så djupa twärdalar, att skogen i dem med sina högsta toppar ligger långt under dens fötter, som från höjden tager denna sköna tafla i åskådande; längst ned, i sjelfva den stora dalens botten, framskymtar sjön med sina många ljusgröna holmar, i bakgrunden reser sig det ansenliga *Holmberget*.

Wingö eller Winga, den yttersta ön i Vestra Hisings skärgård utanför Göteborg; har 2:ne fyrar, en stillastående och en blinkfyr; redden innanför ön, som från urminnes tider hört till Sverige, kallas *Winga Sand;* under kriget 1801 hade engelska flottan der gått till ankars.

Winnerstad, nämnes 1383 Windistadha, socken, utgör sedan 1699 tillika med Motala socken ett regalt pastorat af 2:dra klassen inom Linköpings stift, $4^1/_8$ mil från stiftsstaden, men kommer enligt kongl. bref af den 7 Juni 1860 att vid blifvande ledighet utgöra ett eget pastorat. — *Winnerstad*, socken i Aska härad af Linköpings län, omfattar på $^3/_8$ mils längd och lika bredd 3,911 tunnland fast mark med $27^3/_4$ mantal, deraf $11^5/_8$ skatte, $3^1/_8$ krono och 13 frälse, taxerade med verk och lägenheter till 1,103,400 rdr rmt. Folkmängden, som 1805 var 580, uppgår nu till cirka 950 personer. Södra delen af socknen är en slätt, norra delen deremot mera kuperad. Motalaströms södra strand, hvilken hör hit på $^1/_4$ mils väg från och med Charlottenborg, har omvexlande sköna kullar, åkrar och ängar med rik växtlighet; vattnet går än med sakta fart, än med fors och fall, såsom vid Dufvedal. Rådande jordmån är lera och lermylla samt något sand. Kalksten finnes flerstädes. Skog växer endast något i norra delen. Hufvudnäringen är åkerbruk med boskapsskötsel och bränvinsbränning, hvartill komma qvarnverk,

någon fabriksrörelse, fiske m. m. — Kyrkan, som ligger 1/2 mil från Motala, 1 1/4 mil från Skeninge och Wadstena, är gammal, med chor i öster samt torn i vester i flera afdelningar; undergick reparation 1819. Hon lärer varit härjad under Dackefejden 1542, af Danskarne 1567 eller 68 och sedan af vådeld åren 1600 samt 1617. På kyrkogården märkes en grafvård, en s. k. stympad pyramid af slipad porfyr öfver doktor P. Zetzell (död 1802). Bland märkliga män, utgångne från denna ort, förtjenar antecknas Andreas Nikolai Winnerstadius, född här 1650, räknande sin ätt från en kämpe, som efter konung Olofs fall vid Sticklarstad begaf sig till Sverige. Winnerstadius kallade sig Anders Winnerstedt, då han efter fulländade studier ingick vid hufvudarmeen i Skåne 1676. Efter visad tapperhet i Snapphanefejden, deltog han i den tolfte Carls strider, hvarunder han steg till öfverste och blef år 1709 efter slaget vid Pultava fången vid Dniepern. Återkommen ur fångenskapen 1722 blef han general-löjtnant till häst och dog d. 26 Oktober 1723. Två andra generals-personer af denna slägt voro af våra tappra Caroliner. Den förstnämnde Andreas' fader, Laurentius Nicolai, född 1573 i Helsingland, var kyrkokerde här 1600—1617. Sonsonen blef stamfader för adliga ätten Nordenhjelm. Socknen har en fast skola sedan 1846, der undervisningen bestrides af en examinerad lärare, vanligen för 50 barn på en gång af 115 inskrifna. Skolhuset är nyligen uppfördt och innehåller utom skolsalen, som är 27 fot lång, 17,6 bred och 8,8 fot hög, 2:ne boställsrum med kök. Sockenbibliothek finnes.

Största delen af egendomarne inom socknen tillhöra ståndspersoner; byar förekomma endast i södra delen. Största gårdarne äro: *Charlottenborg;* — *Qvissberg;* — *Jolstad,* se den art.; — *Winnerstad,* prestgård 1 mtl krono, m. fl. — *Sonnorp* och *Staffanstorp* äro militiæ-, *Warby* kronofjerdingsmans-boställe. — Adress: Motala.

Winninga, *Winninge,* gästgifvaregård uti Safvareds socken af Skaraborgs län, med diligensförbindelse med Lidköping och Skara; skjutsar till *Lidköping* n. v. 1 mil, till *Hedened,* s. o. 1 mil, *Örslösa* n. v. 2 mil, till *Kållängen* n. o. 1 mil och till *Jung* s. v. 1 3/4 mil.

Winketomta, ett fr.-säteri uti Wimmerby landsförsamling, 1/4 mil s. o. från staden, består af 1 1/4 mtl. Gården har fordom tillhört adliga ätten Zelow, härstammande på mödernet från Olof Anderson till Winketomta dotter Brita, som blef gift med Daniel Zelow, född i Cassuben och inkommen i slutet på 1500-talet till Sverige, dennes son, öfverste-löjtnant Christer Zelow, dog här 1696; han skref sig äfven till Totebo och Blankeholm. Den siste af ätten, som egde Winketomta, synes varit den sistnämndes sonson Mauritz Georg, † 1733. År 1755 befinnes Winketomta tillhöra öfverste Carl Henrik Klingspor, som då sköt ihjel sig af svårmodighet på denna sin gård, der hans enka Ulrika de Besche ännu bodde 1797. Sedermera såldes gården af slägten till bönder; år 1864 egdes 1 1/8 mtl Winketomta säteri jemte 1/4 rå och rör af Nils Enell; taxeringsvärdet var 49,000 rdr rmt; resten, 1/8 mtl, taxeradt till 8,000 rdr, egdes af en bonde. — På säteriets egor finnes ett berg med kopparstreck.

Winköl, kontrakt, innefattar 8 pastorat, nemligen *Wånga, Gökhem, Broddetorp, Klefvå, Gudhem, Wing, Segerstad* och *Winköl.*

Winköl, ett præbende-pastorat af 3:dje klassen för theologie lektorn i Skara, inom Skara stift, utgöres af socknarna *Winköl* och *Marum* med 32 1/32 mtl och en folkmängd af c:a 1,365; — Prestgård, 1 mtl. — *Winköl,* socken uti Skånings härad af Skaraborgs län, 3/4 mil s. v. från Skara, omgifves af Öttums, Gerums och Marums socknar i vester och norr, i öster af Bjerklunda, i söder af Wånga socken; areal 7,244 tunnland; 22 9/16 mtl, deraf 12 3/16 skatte, 3 1/4 krono, 6 5/8 frälse; år 1865 funnos inom pastoratet 1,004 inbyggare, 1810 endast 591. Marken är till större delen jämn, består mest af ler och lermylla, på sina ställen äfven af sand och mossjord; de flesta hemman ega väl skog, men intet till timmer; krono-parken *Furubacka* är till större delen belägen inom församlingen. Taxeringsvärdet är 546,800 rdr rmt, hvaraf 15,000 rdr för *Blombacka* qvarn och såg.

Kyrkan är af huggen sten. Pastoratet utgör ett skoldistrikt med fast skola i Winköl, nytt skolhus anses af nöden för Marums socken; antalet skolbarn är 200. Anders Henrik Forssenius, kyrkoherde här 1756, blef sedermera biskop i stiftet. I vestra kyrkogårdsmuren har man anmärkt runstenen *M* 1,348 i Liljegrens runurkunder. — Här märkas: *Blombacka,* 1 mtl frälse-säteri med underlydande $3^1/_8$ mtl; militiæ-boställena $^1/_2$ *Syltan,* $^1/_2$ Stora *Dräglan,* $^1/_4$ *Böreslätten,* $^1/_4$ *Gräsöna,* $^1/_4$ *Knutstorp* eller *Oxenåna,* $^3/_4$ *Östorp,* $^1/_8$ *Lillebacken.* — $^1/_8$ *Björnön* är skogvaktareboställe. Under säteriet *Höberg* i Wånga socken lyder $^1/_8$ skatte *Sänneberg.* — Stora och Lilla *Solberga, Frösviken,* byar. — Adr.: Skara.

Winsarp, *Winstorp, Wintzetorp,* två och $^1/_2$ mantal frälse-säteri uti Dalums socken af Redvägs härad och Elfsborgs län, beläget på norra sidan af Winsarpssjön, 1 mil öster om kyrkan, som ligger $1^3/_4$ mil n. o. om Ulricehamn, på en högländ ort, der Ätrans, Tidans och Nissans källor spårats. Der von Linné träffat Westgötafjellar och sednare forskare funnit en gren af Seveberget, fanns redan i 12:te seklet ett herresäte »Winstorp», som uppgifves ha tillhört en Ambjörn, Svea rikes råd, af hvars slägt fem afkomlingar i rakt nedstigande linie från 1230 till 1337 skola äfven beklädt Riksrådsembetet och skrifvit sig alla till Winsetorp. Enligt Rhyzelius skall Sigge Uddesson, biskop i Skara, död 1435, varit af den gamla och ädla Winsetorpska slägten, gjorde på riksdagarne fäderneslandet mycken nyttig tjenst under Erici Pomerani välde och bullersamma regimente, blef omsider afdagatagen af lönnmördare för sin trohet mot Unionsförslaget. Bengt Uddeson och hans son Carl Bengtsson voro riksråd och ha äfven skrifvit sig till Winstorp, den sednare var fader till fru Anna, gift först med Erik Karlsson Wase och sedan med Erik Erikson Gyllenstjerna, som skall blifvit der ihjelslagen af bönderna 1502 för det han öfvergifvit Elfsborg (Örestens slott), under dess belägrande af prins Kristian och Danskarne. Winstorp skall sedan förblifvit inom slägten gemensamt med Åräs till 1586, men på 1520-talet innehades Winstorp af en fröken Hand, som försvarat gården mot Danskarne, utgjutande öfver dem beck och tjära, måste dock omsider gifva sig, då gården brändes och den gamla sätesbyggnaden, hvaraf nedra våningen qvarstår begagnad till sädesmagasin, aldrig sedan blef bebodd. Sedermera uppgifves gården haft följande egare, år 1547 fru Anna, som hade gården fritt för all »fodring»,*) 1564 hr Erik Larsson, 1596 hr Sten Banér, som frikallade sina hemman för konungs utlagor, 1597 den ädle och välborne hr Hans Eriksson (Ulfsparre), om hvilken det heter, att han i likhet med flera af adeln försvarade sina egna hemman för konungens oxnen på en mil nära sina sätesgårdar, hvilka kammarråd ej vilja bestå flera än inom rå och rör belägna äro. En del af skatten utgick nemligen i oxar, deraf uttrycket »konungsoxnen». År 1618 fru Elin till Bråksvik, 1629 välborne herr Erik Hansson, 1658 herr Gustaf Bonde, 1681 välborna fru Anna Kristina Persdotter, 1692 herr Henrik Falkenbergs arfvingar, 1698 jungfru Eva Falkenberg, såldes 1701 till ryttmästaren Lars Fägersköld, förblef inom slägten tills på 1840-talet, då det tillhörde fabrikören Johannes Boman, som ännu är egare.

Förut omnämnda gamla byggnads tvänne våningar bestodo af brandfria hvalf och utgjorde ett enda rum hvardera. Då öfra våningen raserades, så funnos flera igenmurade skåp eller gömställen i murarne, och i norra hörnet en igenmurad vindel- eller spiral-trappa. Inne i väggen påträffades äfven en bredyxa (stridsyxa) 14 tum djup och 10 tum bred i eggen, hvilken innehafves af hr baron J. Ph. Fägersköld på Lönnarp. — Säteriet, med ett utsäde år 1818 af 80 tunnor uti sandmylle-jord, ansenligt höbol och skog, en förfallen manbyggnad, var i 1863 års bevillning åsatt ett värde af 44,000 rdr rmt, utom underlydande $^3/_4$ frälse Dalum.

*) En afgift, uppkommen deraf, att hästar (kongshästar) voro kringdelade till underhåll på hemmanen i landet, och hvilken, då ingen häst var utlemnad, uppbars såsom en slags vacanceafgift, af konungens landtbofogdar, enl. kung Göstas bref af Uppsala d. 14 April 1541.

Winslöf, regalt och konsistorielt pastorat af 2:dra klassen af Lunds stift, utgöres af socknarna Winslöf och Näflinge, med $54^1/_{16}$ mtl och 3,450 inbyggare. — *Winslöf*, moderförsamling, belägen i Vestra Göinge härad af Christianstads län, 2 mil n. v. från Christianstad, innefattar 14,511 tld med $43^1/_8$ mtl, deraf 20 skatte, $5^1/_4$ krono och $17\frac{41}{48}$ frälse, med en folkmängd af 2,485 personer. Rådande jordmån är sand, med knapp tillgång på skog. Sockenvägen utgör $^3/_4$ mil. — Fyra nya skolhus uppbyggdes 1838 och nyligen har församlingen anslagit 8,000 rdr till byggnad af en slöjdskola för allmogens döttrar, försedd med sina nödiga inventarier. Såsom årlig lön åt lärarinnan anslogos 300 rdr, i förhoppning att ytterligare 200 rdr erhållas af landstinget, som anslagit 1,000 rdr rmt att utdelas inom de församlingar inom länet, som först inrättade dylika skolor. Af nyligen (1861) aflidne afskedade artilleristen Per Nilsson Roth äro 2,000 rdr skänkta att förräntas till mindre bemedlade sockenboers barns underhåll. Inom socknen finnes en by, benämnd *Ringelislätt*, ett minne från snapphanetiden. Sägnen förmäler, att öfver landsvägen, som gått der nedanför, stått en grind, vid hvilken snapphanarne, när rof och byte var i förväntan, fäst ett snöre, som gått till en ringklocka i deras läger, gifvande tillkänna de vägfarandes ankomst. Deraf skall byn blifvit kallad Ringelislätt och förklarades, af A. A. Afzelius, ordet slätt betyda i landets språk slag; således ringelislätt klockslag. Flera ohyggliga tilldragelser från den tiden kunna läsas i Afzelii sagohäfder, IX band., 2 häft., sid. 131. Barnen leka nu i stenklyftor och jordhålor, som ännu kallas snapphanestugor. Inom socknen är archiater Kilian Stobæus d. ä. född 1690. Han var den förste svensk, som bearbetat Skånes petrifikater; hans namn är ock uppkalladt i Ammonites Stobæi. På 1750-talet var den bekante riksdagsmannen Carl Kröger kyrkoherde i Winslöf. Här är jernvägsstation 1,1 mil från Hessleholm, med anhaltsstationen *Attarp*.

Största gårdarne inom socknen äro: *Araslöf*, ett berustadt säteri, *Oretorp*, $1^1/_2$ mtl säteri, *Prestgård*, 2 mtl, å hvars egor sank mark är invallad samt en väderpump uppsatt, annex-hemman $^1/_2$ mtl, byarne *Winslöf* och *Wanneberga* med gästgifvaregård samt hemmanen *Boarp, Bymöllan, Lommarp* m. fl. — Adr.: Christianstad.

Winterviken, en frälse-lägenhet på Hägerstens egor i Brännkyrka socken af Stockholms län och Svartlösa härad, utmärkt vackert belägen mellan tvänne höga berg, vid en vik af Mälaren, $^1/_2$ mil s. s. v. om hufvudstaden och $^1/_4$ mil från Liljeholmens jernvägsstation, är nyligen inköpt af ett bolag för anläggning af nitroglycerinfabrik. Här är äfven zinkhytta, grundad på malm från Isåsa och Knalla grufvor i Lerbäcks socken af Nerike samt Godegårds socken af Linköpings län. Halfva lägenheten egdes år 1866 af amiralitets-kammarrådet P. O. Bäckström.

Winteråsa (i jordeböckerna och tax.-längden), *Wintrosa* (på orten), socken i Örebro län, belägen dels i Örebro, dels i Lekebergs härad, utgöres af två särskilda delar — en större östlig, omfattande Örebro häradsandelen och i n. v. en liten del af Lekebergs härad, begränsad i norr af Tysslinge och Gräfve, i öster af Ånsta och Täby, i söder af Kräklinge, i sydvest af Knista och Hidinge socknar, samt den mindre delen längre i nordvest, innesluten af Tysslinge, Hidinge och Carlskoga socknar. Arealen utgör 0,383 qv.-mil, med $34^3/_4$ mtl, af hvilka $21^1/_2$ äro skatte, $3^1/_4$ krono och 10 frälse i Örebro härads andel och 0,163 qv.-mil land, 0,010 dito vatten med $6^1/_2$ mtl skatte, $1^1/_2$ krono i Lekebergs härad. Folkmängden beräknades 1805 till 1,212, 1840 till 1,499 och uppgick 1865 till 1,673 personer. År 1855 steg folkmängden till 1,432, hvaraf 1,109 personer tillhörde Örebro härad och 323 Lekebergs härad. Tax.-värdet är för $42^3/_4$ mtl 1,258,000 rdr, för lägenheter 49,000 rdr.

Socknens nordvestligaste del, genomfluten af Garphytteån och belägen omkring sjöarne Kermen, Gilsåssjön o. a., är en bergstrakt, ofta vild och ödslig, med en höjd af 5 till 600 fot öfver hafvet. Den del af socknen åter, som tillhör Örebro härad jemte den dermed sammanhängande mindre andelen af Le-

kebergs härad, är en jemn trakt, endast genomskuren af låga skogbeväxta sandåsar. Omkring *Svartån*, som flyter genom denna socken-andel från sydvest mot nordost, träffas ofta sanka trakter. Hufvudnäringen är åkerbruk, som på slätten, med dess jordmån af ler- och svartmylla, lemnar tillfälle till afsalu, samt skogs- och bergsbruk. — Kyrkan, belägen midt i den sydöstra delen nära Svartån, $1^1/_2$ mil från Örebro, är ombyggd år 1825. Socknen har jemte hela Örebro härad blifvit af Gustaf I testamenterad till yngste sonen, hertig Carl, som åter dermed förläuade sin son, hertig Carl Philip; utgör numera tillika med annexet Tysslinge ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Örebro kontrakt af Strengnäs stift. — Barnundervisningen besörjes i en fast folkskola och två småskolor. Sockenbibliothek finnes.

Af gårdar märkas: *Prestgården*, 1 mtl krono, pastors- och *Klockaregården*, $^1/_4$ mtl, komminister-boställe; — *Sanna* (Sånna i 1664 års jordebok) by, med gästgifveri och jerngrufvor, $^7/_{12}$ mantal deraf, jemte 1 mtl *Nybble* och $^3/_8$ mtl i andra hemman, utgöra ett gods; — $^1/_4$ skatte *Svinbron* med sandstensbrott; — under Svartå bruk lyda 3 mtl Nybble (af denna by, bestående af 3 mtl skatte, $1^1/_2$ frälse, ha 2 gårdar jemte andra i Edsbergs, Wiby och Gräfve socknar varit donerade af kon. Carl IX till hofjunkare R. Anrep) och $^1/_2$ frälse *Götavitorp*; — hvar äro *Götavi*, *Granhammar*, deraf ett skattehemman varit doneradt åt krigsrådet Jonas Mattsson Loverus, adlad Palmgren, men sedermera blifvit från honom reduceradt; *Säby*, *Spånga*, *Wia*, deraf 2 mantal lyda under Säbylund i Kumla socken. — *Bäck*, *Fogelmo*, *Falltorp*, *Hyltran*, *Hummelbäcken*, *Ramsta* äro enstaka hemman. — I bergslagen ligga *Öfra* och *Nedra Lannafors* bruksegendomar, *Hesselkulla* med grufvor, hvarur 1862 erhöllos 31,000 centner och 1865 58,200 centner malm; hemman äro *Arfvaby*, *Arbohyttan*, *Berga*, *Eskilstorp*, *Gillsåsen*, *Backetomta*, *Naddeboda*, *Pölseboda* (Pökeboda i tax.-längden). — Adress: Örebro.

Wintjerns (Windkerns) grufvor, belägna i Svärdsjö socken af Stora Kopparbergs län, $1^1/_2$ mil från kyrkan, som ligger $2^1/_2$ mil från Falun; upptäcktes först 1722 af bonden Olof Andersson i Gräshackstorp och begynte bearbetas år 1725. De grufvor i detta malmfält, som på sednare tider blifvit bearbetade, ha varit *Svartnäs*, *Öster*, *Gamla*, *Fallås* och *Sal*, hvarur 1863 uppfordrades 310,493 centner jernmalm. Af dessa grufvor egdes förstnämnda ensamt af Falu bergslag, de öfriga voro delade mellan denna bergslag, Ockelboverkens, Dådrans samt Svabens verks bruksegare och bonden Olof Ersson i Östansjö, som egde deraf större eller mindre delar. Folkmängden uppgick 1863 till 300 personer. Ofvanföre Wintjernsfältet är belägen en sjö, *Ryssjön* kallad, hvilken förut hade sitt utlopp till Ägsjön; men genom att det naturliga utloppet omkr. år 1840 tillstängdes och vattnet medelst $^1/_2$ mil läng kanal blifvit ledd till Wintjernsfältet, hafva grufvorna fått driftkraft till konster och spel för vatten- och malmuppfordringar, äfvensom till husbehofssåg och qvarn, hvilka jemte grufvorna äro åsatta ett tax.-värde af 22,000 rdr.

Winäs, ett mtl frälse-säteri uti Eds socken, Norra Tjusts härad och Kalmar län, omkring 4 mil från Westervik, $^1/_2$ mil från kyrkan. Mangårdsbyggnaden af sten från 14:de seklet, omgifves nästan af Storsjön, som med sina löfrika stränder erbjuder en ganska vacker utsigt, dessutom ligger i närheten en annan sjö, *Ramen* kallad. Byggnadens nedra vånings särdeles tjocka murar vittna om en hög ålder, der visas ock ännu ett litet trångt rum, kalladt Bo Jonssons kammare, samt en samling porträtter öfver Winäs egare från äldre tider. Den öfra våningen förskrifver sig från en sednare tid. Trädgården är mycket rymlig, med långa prydliga alléer af fruktbärande träd. Den äldste kände egaren till Winäs är det namnkunniga riksdrotset Bo Jonsson Grip, i hvars slägt det förblef och stiftades år 1561 till friherrskap till förmån för den yngre slägten Grip, men hvars ärftliga egenskap upphörde då riksdrotset Mauritz Birgersson Grip afled utan manliga arfvingar 1592. Derefter blef mågen Joh. Casimir Leijonhufvud egare af Winäs samt Eds berustade säteri med ett stort underlydande gods, och har alltsedan

inpå 1830-talet tillhört denna slägtgren, som kallade sig Lewenhaupt. Här dog år 1796 Charles Emil Lewenhaupt d. y., känd för att ha varit utrustad med ovanligt stora kroppskrafter. Närvarande egare är brukspatron B. de Maré, och utgöres egendomen nu af säterierna Winäs samt Ed, det sednare 3 mtl, med underl. c:a 8 mtl frälse, alltsammans taxeradt till 452,340 rdr rmt. Enligt kongl. resolution af den 27 Juli 1762 utöfvade egaren af Winäs, så länge egendomen var inom Lewenhauptska slägten, jus patronatus vid pastors tillsättande, men då det öfvergått till en annan ätt, delar Eds säteri denna rättighet, så att dessa 2 säterier få kalla pastor hvar sin gång, men denna rätt sträcker sig ej till komminister, enligt kongl. brefvet af den 3 Sept. 1799.

Winö, två mtl frälse-säteri uti Lofta socken, Norra Tjusts härad och Kalmar län, är väl bebygdt och beläget i Westerviksskären, ej långt från bemälda stad, på en stor holme, kringfluten af Saltsjön och med fasta landet förenad både genom en sten- och en flottbro. Trädgården är stor och vacker, med lusthus vid sjön och vackra alléer samt park. — Äldsta notisen man har om Winö är från 1380, då 9 alnar i Winö såldes till Winäs (1 frälse-säteri i samma socken), och år 1385 bortbyttes »halfanden alin iordh» till riksdrotset Bo Jonsson. Sedermera är ingen egare känd före år 1600, men derefter nämnas hofjunkaren Jöns Knutsson Lillje, äfven egare af Ottinge; synes kommit med dennes brorsdotter Anna till kapten Johan Pistol, † 1700, och troligen äfven genom gifte till jungfrurna Anna och Märta Tornerefelt; tillhörde på 1700-talet flera medlemmar af ätten Ulf af Horsnäs, riksrådet C. O. Hamilton, † 1770, lagman Gran och slutligen lagman L. A. Lindblom, adlad Liljenstolpe, † 1806, inom hvars slägt gården förblifvit till 1864, då den tillhörde kapten Georg Richter. Hela tax.-värdet med underlydande $2^5/_8$ frälse, $^3/_8$ skatte, var samma år 160,000 rdr rmt. På egorna finnes en vårdkase.

Winön, en ö i Hjelmaren, tillhörande Lännäs socken af Askers härad och Örebro län; belägen öfver $^1/_4$ mil från närmaste land, håller nästan $^1/_4$ mil i så väl längd som bredd, genomstrykes längs vestra kusten från norr till söder af en sandås, en fortsättning af Lungers ås på norra sidan af Hjelmaren. På ön finnas två byar, Norr- och Söder-Winö. Här bodde en tid qvartermästaren Harald Pistolsköld, † 1812, då bekant i orten under namnet Harald på Winön.

Wira, jernbruk uti Stockholms län, Kulla socken af Åkers skeppslag, mellan Wiren och Losjön, anlagdt på Mälby egor, drefs år 1852 ej vidsträcktare, än att många smeder, som der voro bosatta, tillverkade för egen räkning liar och eggjern m. m. och betalade i årligt arrende derför 333 rdr 16 sk. bko. Det består af 2:ne smedjor, den ena med 2 knipphamrar och 11 ässjor, den andra med 1 knipphammare och 5 ässjor, samt dessutom 2:ne slipverk med 2:ne större och flera mindre stenar. Tillverkningen afsättes förnämligast i Stockholm, hvarest årligen afyttras omkring 4,000 liar, 1,000 yxor och 1,500 slagt- eller köksknifvar; dessutom afsättes inom orten, tillsammans med inkomsten för hvarjehanda smide till allmogens redskap, årligen för c:a 1,500 rdr rmt. Bruket innehades 1866 af possessionaten E. G. Boström och var utarrenderadt till ett bolag för 1,000 rdr; taxerades med värdshus till 16,000 rdr rmt. För bruksarbetarne finnes eget skolhus. Wira bruksprivilegier äro utfärdade af drottning Christina, den 28 April 1635, för riksamiralen Claës Fleming, som på egen bekostnad och med mycken omsorg anlade Wira »klingsmide» vid sin gård Mälby. Han införskref skicklige »wallonsmeder», som förfärdigade de yppersta klingor, bajonetter och hirschfängare; också hade Wira bruk ensamt privilegium, att för arméens behof förfärdiga omnämnda vapen. Wira bruk stadfästades sedermera uti dess erhållna privilegier åren 1646, 1649 samt af förmyndare-regeringen 1664, af Carl XII 1700 samt 1720 för öfverste Mauritz Mauritzson Posse. Men i den mån en allmännare industrianda uppväcktes inom landet, blef det svårt för det i förfall råkade Wira bruk att uthärda konkurrensen och upprätthålla sina previlegier. Så småningom har det sedermera aftagit till hvad det för närvarande är. Inga vapen

tillverkas nu mer, undantagande en och annan bajonett eller sabel såsom gesällprof. Då man nu ser det förfallna bruket, kan man ej föreställa sig, att detsamma varit moder till de vapen hvarmed Sverige förvärfvat så mycken ära. Bruket har äfven vunnit en viss namnkunnighet genom 2 af dess smeder, med namnet Battram, hvilka skola gifvit upprinnelse till Wiraspelet, som ock tillegnat sig namn af bruket.

Wira tullmjölqvarn är nybyggd ofvanför bruket och innehåller 3 par stenar samt förmaler allmogens spannmål från närliggande socknar, taxerades 1863 till 15,000 rdr. Från Wira erhålles skjuts till *Ruggsätra* i sydvest $^3/_4$ mil.

Wirbo eller *Wireboda,* ett mtl fr.-säteri (med Eko) uti Misterhults socken, Tunaläns härad och Kalmar län, $^3/_4$ mil nordvest från Oscarshamn. med angenämt läge utmed Saltsjön, vid Wiråns utlopp. Från manbyggnaden erbjuder sig utsigt åt den vackra fiskrika skärgården, der skogbeväxta holmar och öar ligga spridda om hvarandra; till gården höra trädgårdar, äfvensom djurgård. Wireboda såsom sätesgård, med Allö och Foglö derunder, utgjorde en del af förläningen på 30 kronohemman, 2 torp och 2 öar, hvarmed den tappre Ölands försvarare, Peder Michelsson Hammarsköld år 1607 begåfvades af konung Carl IX, då han förordnades till ryttmästare öfver tvänne Smålands ryttarefanor, ehuru han ej förr än 3 år derefter blef adelsman. Dessa gårdar, som räntade 172 daler 7 öre 15 pgr, egde han skattfria så länge han brukades i kronans tjenst, och skulle deraf hålla 5 hästar och karlar med full rustning, till hvilkas underhållande han dessutom erhöll Misterhults och Frödinge kyrkotionde i Tunalän. Wirbo gods, med flera underl. hemman och äfven knipphammare, förblef jemte Tuna och Misterhults gods inom slägten, till följd af fru Wendela Hammarskölds testamente (hon var 2 gånger gift, först med landshöfd. Reuterkrantz, sedan med lagm. Rålamb) af år 1722 d. 8 Juli för hennes kusins, öfverste Carl G. Hammarskölds söner, och enligt öfv. Åke Hammarskölds testamente af den 11 Sept. 1765 på Wirbo för sin brorson, hofjägmästaren Michael, † 1802, och eges Wirbo nu af dennes sondotters man, kommendör-kaptenen Carl Fredrik Löwenborg, som brukar derunder $1^5/_8$ mtl frälse, $^1/_4$ säteri (se art. Misterhult), ön Jungfrun; vidare höra härtill 2 qvarnar för 5 par stenar, en såg, allts. taxeradt till 152,500 rdr rmt.

Wirdaland. Ett sagoland, som visserligen i den gråa forntiden kan hafva varit ett rike för sig, men som troligare varit ett namn, hvilket man tillagt flera smärre konungariken gemensamt i Smålands äldre bygder. Sannolikast betecknar detta namn det gamla Kalmar-riket, omfattande Kalmar och Kronobergs nuvarande län. Man har gissat, att detta land varit beläget i Smålands norra del kring Wettern och haft Wisingsö till sin hufvudort, men en sednare författare*) antager, att Wirdaland är detsamma som Wärendsland, eller de gamla Wärendshäraderna: Kinnevald, Allbo, Konga, Norrvidinge och Uppvidinge, samt dessutom norra delen af Blekinge, nästan hela Östra Göinge och delar af Willands härader i Skåne, södra delen af Westra härad i Niudung, Rydaholms socken i Östbo, samt Agunnaryd, Pjetteryd och några af de östligaste gränssocknarna i Sunnerbo härad af Finveden, hvilket allt beboddes af den säregna Wirdastammen, som här uppträdde i 4:de eller 5:te århundradet af vår tideräkning. Wirdafolket i Wärend (isl. Wirdar = man) bildade, enligt denne författare, af ålder en förbundsstat med egna lagar och egen konung, men jemte dem funnos äfven andra inbyggare i landet, ehuru de betraktades såsom hufvudfolket. I den gamla stadgan om konungens Eriksgata förordnas, att »Wirdarnes lagman och småländningarne med honom» skall möta konungen på Holaveden och följa honom till Jönköping. »Der eger konungen Wirdarne och alla småländningarne ed sin svärja» o. s. v. Ännu i början af 1600-talet omtalas i landets domböcker mer än 80 af de uråldriga Wirdaätterna, och bland dessa finnas sådana namn som Bagge, Bark, Bonde, Brun, Bruse, Båt, Dufva, Duse, Drake, Galle, Gad, Gast, Gedda, Get, Grim, Hane, Hielm, Hiort, Hård, Kåse, Puke, Ring, Ruth, Räf, Skytte,

*) G. O. Hyltén-Cavallius i arbete: »Wärend och Wirdarne.» — Se äfven Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, del. I.

Spegel, Sommar, Slatte, Spole, Spore, Trolle, Ugla m. fl., alla häntydande på uråldriga Wärends-slägter från hedenhös, så vida icke snarare hela Wirdastammen från början uppträdt såsom en adelskast i förhållande till den äldre götiska befolkningen. Under de sednare århundradena har denna urgamla kämpa-adel småningom bortblandats; dock finnas många socknar, der man ännu berömmer sig af att härstamma från någon märkelig man, såsom t. ex. i Wirestad, der man för icke så länge sedan fick höra de götiska folkens berömde nationalhjelte Widrik Werlandsson nämnas såsom stamfader. — Vi hänvisa för öfrigt till de intressanta verken »Ny Smålands Beskr.» af Wieselgren samt »Wärend och Wirdarne» af Hyltén-Cavallius.

Wireda och *Haurida*, regalt pastorat af Linköpings stift, med $41^7/_8$ mtl och 1,600 personer, 9 mil från stiftsstaden. — *Wireda*, socken i Norra Wedbo härad, Jönköpings län, begränsad i n. o. af Adelöf, i öster af Lommaryd, i söder af Haurida och i vester och nordvest af Grenna socken, mot hvilken sistnämnda en betydlig del af gränsen utgöres af sjöarne Bunnen och Ören samt det vattendrag, som förenar dem begge. Andra smärre sjöar och vattendrag saknas naturligtvis ej heller i denna på vatten så rika trakt. Socknen består för öfrigt af i allmänhet högländig starkt kuperad mark, med en i allmänhet god, ehuru merändels ganska stenbunden jordmån, goda betesmarker och ännu tillräcklig skog. Arealen uppgifves till 11,875 tld (deraf 0,060 qvadratmil vatten), med $29^1/_8$ mtl, hvaraf $15^3/_8$ skatte, $2^5/_8$ krono och $11^1/_8$ frälse, bebodda år 1864 af 1,121 personer, ett antal, ökadt med 250 sedan år 1805. Tax.-värdet är 626,600 rdr rmt. Kyrkan, belägen $5^3/_4$ mil från Jönköping, $2^1/_4$ mil från Grenna, är byggd af trä, chor och sakristia af sten. En murad graf under choret tillhör Hammarbergska slägten. — Bland gårdar må nämnas: *Wiredaholms* säteri, med underl. *Stora Hultrum, Djupedal, Folkarp* eller *Wäsenberg, Staggarp* och *Mosseryd*, tillsammans $2^3/_4$ frälse, se nedan; *Lilla Björkenäs*, ett välbebygdt frälsehemman på en höjd vid sjön Ören, tillhör slägten Drake: *Kjeryd*, $1\frac{1}{16}^3$ mtl; *Rupphult*, 1 mtl frälse, äro 2:ne gårdar; Prestgården $^7/_8$ mtl, nära kyrkan; *Boarp* Vesterg., 1 mtl skolegodshemman; $^3/_4$ mtl *Ekeberg*, militiæ. — *Björkenäs, Slätthult, Älmeberg*, byar. — Adress: Boxholm.

Wireda, gästgifvaregård i Lekeryds socken, Tveta härad, Jönköpings län. Härifrån skjutsas till *Jönköping* i vester $1^1/_4$ mil, *Högstorp* i norr $1^1/_4$ d:o, *Ingaryd* i s. v. $1^1/_2$ d:o, *Esperyd* i s. o. $2^1/_2$ d:o, *Knohult* i öster $2^1/_4$ d:o. På vägen till sistnämnda gästgifvaregård måste man förr öfvergå sjön Nätaren med färja vid Sundsholm; här är nu en större bro.

Wiredaholm, en vackert belägen och välbebyggd egendom uti Wireda socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, vid pass $2^1/_4$ mil från Grenna, består af 2 mtl frälse-säteri, med underl. $1^3/_4$ mtl frälse, hvartill vidare höra ett kalcinerbruk samt fr.räntan af $2^3/_8$ mtl. — På 1600-talet tillhörde Wiredaholm Braheslägten, men egdes i början på det följande seklet af öfverjägmästaren Henrik Hammarin, adlad Hammarberg, hvars förfäder voro hammarsmeder vid Hammarby bruk i Gefleborgs län; egdes äfven af sonen, presidenten Henrik H., känd som författare, död här 1768. Genom dels arf och dels lösen blef nu major Carl Fredrik Hammarberg egare, † 1790, derefter sonen, öfverste-löjtnant Carl Adolf, † 1804; af honom gjordes vid godset stora uppodlingar och förbättringar, äfven finnes om honom antecknadt, att han lemnat icke mindre än 100 barn uppfostringshjelp. Arfvingarne utlöstes af sonen, ryttm. Fritz Henr. Hammarberg, som egde säteriet till sin död år 1854. Fyra år derefter inlöstes det af systersonen, expeditions-sekreteraren H. A. O. Carlheim-Gyllensköld, från medarfvingarne, och är han nu ensam egare af godset, hvarunder äfven lydt det välbebyggda, vid sjön Ören belägna Stora Hultrum, som nyligen (1866) blifvit försåldt till baron v. Otter på Östanå.

Wiresjö, omfattande nordvestra delen af Malmbäcks socken i Westra härad af Jönköpings län, egdes 1700 af majoren C. Printzenschöld till Printznäs och Wiresjö, 1770 af kammarh. C. H. Stedt, derefter af kapt. C. G. Qveckfelt och hans enka, † 1852. Egendomen, som består

af 1 mtl frälse-säteri Wiresjö, med underlydande $2^1/_2$ mtl, se socknens art., jemte qvarn och såg, var år 1863 taxeradt till 108,500 rdr och tillhörde löjtn. C. H. Falkenberg.

Wirestad, socken i Allbo härad af Kronobergs län, 1 mil från Liatorps jernvägsstation, begränsad i norr af Wieslanda, i öster af Skatelöf, Thorsås och Härlunda, i söder af Skåne, i vester af Stenbrohult och Agunnaryd. Socknen, som, med en längd af 3 mil i norr och söder och en bredd af $^1/_2$ till $1^1/_2$ mil, omfattar $96^3/_4$ mtl, hvaraf $65^1/_8$ skatte, $11^5/_8$ krono, 20 frälse, utgör ett regalt pastorat af 2:dra klassen och beboddes år 1864 af 5,000 personer; år 1805 uppgick folkmängden till endast 2,556. Den odlade jorden uppgafs år 1860 till 2,000 tld af medelmåttig beskaffenhet, naturliga ängen till 8,000 tld; utsädet var nära 4,000 t:r. Vinterfödda kreatur voro nära 300 hästar, 4,000 nötkreatur, 3,000 får och 400 svin. Jordmånen omvexlar med sand och svartmylla, är för det mesta ganska stenbunden, men erbjuder mellan de stora kullarna ett förträffligt bete; mot söder märker man öfvergången till den skånska naturen. Denna sydliga trakt kallas af allmogen »Lappalänet». — På socknens östra gräns märkes den icke obetydliga sjön *Femblingen,* hvilken afflyter mot söder och bildar *Mjärhultasjön,* hvilken åter mot nordvest afbördar sig i den milslånga *Wäljesjön,* som äfven från norr emottager flera småsjöars vatten, har sitt aflopp mot sydvest till gränsen mot Stenbrohult, hvarefter ån vänder sig mot norr och utgör under en sträcka gränsskilnad mellan båda socknarna samt utfaller slutligen under namnet Diö-ström genom Stenbrohult i Möckeln. Sjö- och myrmalm träffas på ett par ställen. — Södra stambanan går igenom socknens nordvestra del. — Fordom utgjorde socknen ett särskildt friherreskap; se vidare art. Wirestadnäs. — Kyrkan, byggd år 1800, belägen vid Wäljesjöns nordöstra strand, har en längd af 120 fot, bredd 54; tornets höjd är $70^1/_2$ fot. Dess största märkvärdighet är altartaflan, målad af P. Hörberg, som var född i denna socken. Den framställer »Christus lärande folket» med flera väl tecknade scener ur Frälsarens lif. »En friare snillelek har ej kunnat uteblifva. En läktare utskjuter öfverst, der man ser några myndiga Wirestadsmän betrakta taflan med förnäm kritik i blicken, som likväl tyckes föga bekymra den lugne mästaren, hvilken ock synes på denna läktare. Det säges, att de der porträtterade männen kräft, att taflan skulle föreställa 'himmelriket och helvetet', med lika stora ormar som man ofta ser i de äldre Smålandskyrkorna, samt att H. först fick rätt att välja ämne genom fintligheten att börja måla afgrunden och der porträttera en af sina motståndare, som nu röstade för att ämnet finge öfvergifvas». (Wieselgren, Ny Smål. Beskr.) — Trakten är ganska rik på folksägner; Bländas saga lefver ännu frisk i allmogens mun. Skrock och vidskepelse ha varit ganska utbredda, men torde nu hafva betydligt aftagit. Flera sägner röra sig omkring en af socknens kyrkoherdar, som förmodligen lefde i slutet af 1600-talet, och hvilken egde förmågan att se fördolda ting, ja, äfven kunde meddela andra denna förmåga, blott man hade hans handske i handen. När »Wirestad prest» begrof lik, såg han alltid den dödes själ sitta på kyrkans tornspira: när de tre mullskoflarne fallit, såg han då antingen en hvit dufva svinga sig mot höjden eller en svart korp flyga till skogen. Egaren af säteriet *Fanhult* för omkring 70 år sedan ansågs ega många öfvernaturliga egenskaper och åtnjöt derföre stort anseende. — Flera märkvärdiga män härstamma från denna socken. Den ofvannämnde bekanta målaren Per Hörberg var född på Öfra Ön 1746; hans fader var soldat för *Hörda* hemman. Efter samma gård härleder sig namnet på den i sednare tider bekanta riksdagsmannen Sven Heurlin. På gården *Almås* föddes Harald Almosius, stamfadern för Wieselska slägten, hvarom vidare under art. Wieslanda. Skalden J. G. Ingelman, äfven tillhörande nämnda slägt, föddes här 1788, under det fadern var komminister. En gammal prestslägt innehade länge pastoratet; stamfadern hette Kristofer, var kyrkoherde härstädes under Gustaf I:s tid, och från honom härstammade flera lärda män. Hans son, Magnus, undertecknade Uppsala mötesbeslut, hade 11 barn, hvaribland 6 söner,

som alla blefvo prester, en biskop i Skara, Jonas Magni Wexionius, bekant både som filosofisk och politisk författare, stamfader för slägten Bielkenhielm; en, Nils, kallade sig Wiræus och blef kyrkoherde i fädernepastoratet.

Bland gårdar och lägenheter i socknen må dessutom nämnas: *Ware* och *Spånghult*, säterier; *Wirestad*, $1^1/_2$ kr., pastors-boställe, $^7/_8$ kr. *Hyltan*, pastors stom; $^1/_2$ *Kistiga*, kapellans-bost.; 1 kr. *Abrahamsryd*, qvartermästare-; 1 krono *Ware*, mönsterskrifvare- samt 10 andra militiæ-boställen; $^1/_2$ *Peppanäs*, länsmans-boställe; — *Aplehult, Arnanäs, Brantelid, Brommeshult, Degersnäs, Femlingehult, Holköa, Hormeshult, Lindås, Qvarntorp, Rommeslycka, Uthäfden, Wälje, Werpeshult, Werkenhult* äro de största bland socknens många byar. $^1/_4$ mant. *Hyltinge* lyder i borgerligt afseende hit, men i kyrkligt till Stenbrohults socken. — Adress: Wieslanda eller Elmhults station å Södra Stambanan.

Wirestadnäs eller *Ware*, ett kronosäteri i ofvanbeskrifna socken, beläget vid den lilla s. k. Waresjön, består af $1^1/_2$ mtl och utgör, tillika med 1 mtl krono Ware Vesterg., öfverste-löjtn.-bost. vid Kronobergs regimente. Gården blef år 1647 hufvudsätet i det, då inrättade Wirestads friherreskap, som förlänades åt grefve Lennart Torstensson. Förut hade Wirestad 1610 varit förlänadt åt amiral Jakob Jakobsson Bååt till Stäflö, om hvars dotter det anmärkes såsom något högst förundransvärdt för dessa tider, att hon, ehuru räknande 31 anor, gifte sig med en ofrälse. Friherreskapet reducerades från fältmarskalkens efterträdare, riksrådet Anders Torstensson år 1680, och Wirestadnäs blef kapten Mustcamps boställe.

Wirke, *Wirkie*, annex-socken till St. Harrie pastorat i Harjagers härad af Malmöhus län, $1^1/_4$ mil norr från Lund, arealen 0,060 qvadratmil eller 1,389 tld ≐ 7,778 qvadratref, med $8\frac{11}{24}$ mantal, hvaraf $5\frac{7}{24}$ skatte och $2^3/_4$ krono, taxerade till 421,200 rdr rmt. Invånarnes antal är 360. Socknen, med jemn mark, mycken och god åker, någon ängsmark, men ingen skog, innefattar Wirkie by, med 1 krono, militiæ-bost., Kaplansbol, $^1/_2$ krono, och Wirketorp by. — Kyrkan ligger på $^1/_4$ mils afstånd från moderkyrkan. En runsten uppgifves af Liljegren med inskriften: Aftir Nori skal stanta st (stin/in)... — Adr.: Lund.

Wirqvarn, ett och $^1/_2$ mtl säteriladugård uti Misterhults socken, Tunaläns härad och Kalmar län, beläget $^1/_2$ mil från Wirboåns utlopp i Saltsjön, $1^1/_4$ mil från kyrkan, $^3/_4$ mil från Oscarshamn. Äldsta uppgiften man har om detta gods är, att det utgjort med det i samma socken, vid nämnda ås utlopp, belägna Wirbo, ett fideikommiss inom Hammarsköldska slägten; har i en sednare tid öfvergått med Theophila Wilhelmina Hammarsköld till kaptenen Anton Mauritz Nordenskjöld, egare 1864, då Wirqvarn utgjorde med underlydande $^1/_2$ mtl skatte, $^1/_4$ frälsesäteri, mjöl- och sågqvarn, allt inom socknen, samt $^1/_2$ frälse-säteri Fitjöhammar, $^3/_{16}$ frälse Stensjö i Döderhults socken ett gods, taxeradt till 87,200 rdr.

Wirsbo, bruks- och landtegendom uti Ramnäs socken, Snäfringe härad och Westerås län, belägen invid Strömsholms kanal och slussverk, mellan sjöarna Åmänningen och Wirsbosjön. Bruket, af gammalt privilegieradt för 4 stångjernshärdar och nu bestående af 2 smälthärdar, 1 dubbel räckarhärd, 1 mumlings- och 2:ne räckhamrar, med en årlig tillverkning af cirka 10,454 centner stångjern efter Lanchashire-methoden, är med sina byggnader uppfördt gent öfver en liten vik af Wirsbosjön emot gårdsbyggnaderna, hvilka åter ligga på en utskjutande udde i sjön, sålunda med vatten på tre sidor om sig. Det vackra läget är imellertid föga begagnadt så i afseende på åbyggnad som planteringar; der finnas väl sedan början af innevarande sekel 4 flyglar af sten uppförda, men ännu ingen motsvarande mangårdsbyggnad, en följd af att ingen egare der varit boende på öfver 100 år. Redan år 1620 anlades der en hammare af en Johan Pederson och en dylik af handl. Boije Didrichson, som år 1657 blef ensam egare och kan anses för egentliga grundläggaren. Nämnda år inköpte han nämligen af en grefvinna Cath. de la Gardie Wirsbo-hemmanet, $^1/_4$ mtl frälse, hvarå bruket ligger, samt *Nordanö*, 1 mtl d:o, å hvars egor bruksgården blifvit lagd. Egendomen har hittills fortfarande gått

i arf å mödernesidan inom slägterna v. Walcker, Wittmark, Meyendorff, v. Yxkull, Sahlgren, Ahlströmer och slutligen genom kommerserådet Jonas Ahlströmers dotters giftermål till majoren och riddaren, baron N. Silfverschiöld, men genom sönderdelning mellan deras barn, en son och fyra döttrar, blifvit ett intressentskaps tillhörighet, dock ännu allt fortfarande inom slägten i nedstigande led, och eges till hälften af frih. N. A. Silfverschiöld, som tillika är disponent af egendomen, till $^1/_6$ af ryttm. H. Focks friherrinna, till $^1/_6$ af framlidna friherrinnan A. M. Alströmers och till $^1/_6$ af framlidna friherrinnan C. M. Djurklo's, alla födda Silfverschiöld, arfvingar; minsta lotterna äro nedgångna till $^1/_{90}$ af det hela, dock har egendomen under tiden blifvit förökad genom inköp af masugnar och grufvelotter i Norbergs bästa malmfält samt genom inbördandet af ett fr.-hemman. — Wirsbo landtegendom består nu af $3\frac{1}{3}\frac{1}{2}$ mtl frälse inom Ramnäs socken (se den art.) samt 1 mtl skatte Norråhl i Vester-Fernebo socken, med en sammanlagd arealvidd af 11,417 tld 27 kappl., hvaraf 8,922$^3/_4$ tld skog. Vid godset finnas vidare qvarn, såg och tegelbruk; dessutom höra till bruket *Nickebo* och *Bennebo* masugnar, med derunder lydande $\frac{2}{96}$ mtl krono-skatte Nickebo och $\frac{6}{96}$ mtl d:o Bennebo, beläget allt i Karbennings socken och Gamla Norbergs härad, $2^1/_2$ mil från Wirsbo bruk och $^3/_8$ mil från den nya s. k. Norbergsjernvägen, hvarå tackjernet transporteras från Högfors bruk till Engelsberg och Åmännings sjöland, hvarifrån det med kanalfartyg afhemtas till bruket, derifrån tillverkningen afsättes på Strömsholms kanal. I Bennebo masugn hafva 6 bergsmän i Bennebo inbrukningsrätt för tillsammans 1,050 *skℓℓ*:s tillverkning emot lega. Malmen afhemtas från Norbergs gruffält, hvaruti bruket eger $^1/_3$ i Spetals-, $^1/_8$ i Kihl-, $^1/_{24}$ i Näsbergs- och $^1/_8$ i Johannisbergs-grufvorna, hvilka i det närmaste lemna tillräcklig malm. Egoarealen till dessa hyttor utgör tillsammans 957 tld 20 kpl. Till Nickebo och Bennebo hör ock bergsmanssmide. Disponentens adress är Sollebrunn och Koberg.

Wirserum (Wierserum eller Wersernm) och Järeda, konsistorielt pastorat af 3:dje klassen under Aspelands kontrakt af Linköpings stift, 15 mil från stiftsstaden, med $73^7/_8$ mtl (före 1839 af $74^3/_4$ mtl, då äfven hemmanet Sjökulla af Åsheda socken i Kronobergs län hörde hit), bebodda af c:a 4,110 personer. — *Wirserum*, socken uti Aspelands härad af Kalmar län, $5^1/_2$ mil från Wimmerby — med 450 fots höjd öfver hafvet — begränsad i norr af Järeda, i öster af Gorfveda och Tveta, i söder af Fagerhult och i vester af Stenberga socken i Östra härad af Linköpings län; arealen, 28,512 tld fast mark, är fördelad på $54^1/_8$ mtl, deraf $39^1/_4$ mtl skatte, $4^1/_4$ krono, $10^5/_8$ frälse. Vattendragen upptaga dessutom 0,084 qv.-mil. Forsell uppgifver hela arealen till 51,845 tld. Af sjöar finnas *Wirserums*, *Ramsjön*, *Maren*, *Misters-*, *Tria-*, *Hult-* och *Yxna sjöar*, *Gåpen*, *Narfveln*, *Wrången* på gränsen mot Gorfveda, *Hjorten* på gränsen mot Stenberga. Marken är bergig, jordmånen svartmylla, på skog är brist. All fast egendom är taxerad till 1,046,500 rdr rmt utom hemmanen i Ånhults skate (se nedan). Folkmängden cirka 3,025, hvaraf 390 på Ånhults skate med 12 mtl skatte. — Kyrkan, mycket gammal, måtte, så vidt man får döma af hennes namn Wi, som betyder helig, samt Ers eller Eriks och rum, alltså helig Eriks rum, hela rikets patrons, varit fordom i stort anseende. Hon är till hälften af sten och till hälften af trä, $46^1/_2$ alnar lång, $18^3/_4$ bred, har orgelverk sedan 1770. Socknen har en flyttande skola på 4 rotar sedan 1849 och en småskola sedan 1861, deruti undervisningen bestrides af en examinerad och en oexaminerad lärare; skolbarnens antal uppgifves till 118; men antalet, som anses få otillräcklig undervisning, uppgifves till 176. Sockenbibliothek finnes. Bland kyrkoherdar nämnes Daniel Petri Lönebergius, fader till biskopen Samuel Wirenius, född här år 1647, af hvilken presterskapets kall att vårda sedligheten underlättades genom att framkalla ett ännu qvarstående åliggande för domstolarne att underrätta vederbörande pastorsembeten om sådana mål, som angingo kyrkan. — Största gården är fr.-säteriet *Eksebo;* tvänne andra säterier finnas dess-

utom, *Åshult* och *Misterhult;* — i Wirserums by märkas 1 mtl *kyrkoherdens,* ½ mtl *länsmans-boställe,* pappersbruk, färgeri, garfveri, vadmalsstamp, spinneri, klädesfabrik, såg och ölbryggeri samt marknadsplats. — Boställshemman äro: *Österarp,* 1¼ mtl, häradsskrifvarens, *Hultarp,* ¾ mtl, fänriks-, ¼ *Ålefors* och ½ *Ånhult,* sergeants-. Af byar och hemman må vidare nämnas: *Härslida* (Härselid, Hästlid), 1 skatte-rusth., som har tillhört bonden Sven Erlandsson af gammal småländsk prestslägt, och hvars son Kebbe var med vid Helsingborg år 1710; sonen Karl bodde på *Björkmåsa;* dennes son Johan kallade sig Wirsén efter födelseorten Wirserum, † 1809; länsman Anders Bondeson, Karl Kebbessons svärmoders fader, lät på egen bekostnad uppbryta vägar härifrån till Järeda. *Korparyd* är märkvärdigt såsom stamort för ätten Nordenankar (se egen artikel). *Aggatorp, Backelid, Dansås, Ekeflod, Gräntö, Grunkabo, Holm, Kråkentorp, Rödmossa, Slagdala, Tönshult, Triabo. Ånhult,* 1 skatte, ½ militiæ, ¾ frälse. — S. k. Ånhults skate, som förut förts under Stenberga af Östra härad i Jönköpings län, utgöres af *Dala,* 1 mtl, *Holmskog,* 3 mtl, *Korparyd,* 1¾ mtl, *Smuge,* ½ mtl, *Torp,* 1 mtl, *Ånhult,* 3⅞ mtl, *Ånhultaberg,* ⅞ mtl, alla af skatte-natur; — kronotionden af dessa hemman kommer nu mer, enligt kammarkollegii beslut af den 13 Dec. 1865, att redovisas med den af socknens öfriga hemman inom Aspelands härad. — Adr.: Målilla.

Wirum, två mantal frälse-säteri uti Misterhults socken, Tunaläns härad och Kalmar län, vid sjön Maren, ⅜ mil från Gåsefjärden, 1 mil nordvest från kyrkan, hvarifrån räknas 4⅞ mil till Westervik. Wirum har tillhört sedan medlet af 1600-inpå 1750-talet adliga ätten Stråle af Ekna, som härstammar från Silbodal i Wärmland; lydde derefter under Misterhults egendom; är i sednare tiden jemte Skälö grufvor inköpt från öfverste-löjtn. Victor Fleetwood för 400,000 rdr rmt af brukspatron F. H. Kockum i Malmö och utgjorde år 1863 med *Tveta,* 1 mtl ladugård, *Fagerslätt,* ¼ mtl rå och rör, *Solstad,* 2 mtl frälse, tillsammans 5¼ mtl, samt en kopparhytta, mjölqvarn för 3 par stenar, såg och tegelbruk ett gods med 3,200 geometr. tlds areal och taxeradt till 165,500 rdr rmt. Utsädet 1857 var 80 t:r höst- och vårsäd samt 50 t:r potates m. m. År 1860 den 31 Oktober erhöllo nämnda F. H. Kockum och J. G. Bergvik kommerse-kollegii tillstånd att uppföra å Wirums säteris egor en kopparhytta för att tillgodogöra malm från grufvor inom åtskilliga socknar af länet, och meddelades dem 10 frihetsår; år 1862 tillverkades vid hyttan, som då innehöll 1 salu-, 1 råkopparugn och 1 garhärd, 83 centner 33 *℔* garkoppar, 693 centner skärsten; men sedan dess har troligen tillverkningen betydligt ökats, ty det heter i Kalmar-Posten under året 1863: »Nu har ett engelskt bolag, hvari dock herr Kockum ingått för $^1/_{10}$, tillhandlat sig denna egendom och grufvorna, i akt och mening att der i stor-artad skala bedrifva koppartillverkning. Teckningssumman utgör 100,000 £ = 1,800,000 rdr rmt, hvaraf 45,000 £ = 810,000 rdr är priset på fastighet och grufvor och återstoden rörelse-kapital. Egentliga förhoppningen fästades vid den i många år nedlagda *Solsta* eller Mörtfors grufva», till hvilken art. hänvisas.

Wirå. En bruksegendom, belägen i södra delen af Björkviks socken, Jönåkers härad, Nyköpings län, består af Wirå jernbruk och manufakturverk, Wirå gård, ¼ mtl skatte, Ny-Wirå, $1^5/_{32}$ mtl rekognitions-skatte, samt underl. 4⅜ mtl. På godset bo omkring 380 personer. Taxeringsvärdet är 182,750 rdr rmt. — Jernbruket anlades år 1623 af Gerdt Ströning vid den här framflytande Wirån, privilegierades 1638, då det hade 850 *sk℔* stångjernssmide, fick 1778 förhöjning af 450 och 1804 till dåvarande 4 härdar och 2 hamrar, en ny härd och en hammare af 450 *sk℔* samt 500 *sk℔* nytt smide för de gamla hamrarna. Nu finnas här 3 manufakturhärdar, 2 stångjernssmedjor med 5 härdar och 3 hamrar, 2 spik- och 1 knipphammare samt dessutom en skattlagd qvarn och såg, som emot tull får af allmänheten begagnas. Smidet har utgjort 3,000 *sk℔*, uppgifves i medeltal under sednare åren utgjort 6,109 ctr stångjern, 608 ctr spik, 159 d:o redskap, 75 d:o manufaktur. Verket är fördeladt genom sitt läge i

den Nedre Hammaren med Bruksgården, Öfre Hammaren längre upp vid ån och Spikbruket. Tackjernet hemtas dels från Nora, Lindesbergs och Norbergs bergslager, dels från Stafsjö bruk i Kila s:n, till hvilket Wirå ända till sista tiden hört. Numera eges detta bruk af hrr Enhörning & C:ni i Norrköping. En betydlig rekognitionsskog är tillagd bruket.

Wirån, äfven kallad *Jädersån,* upprinner på Kolmorden inom Östergötland i två grenar, hvilka strax inom Nyköpings läns gräns förena sig i sjön Wirlången vid en höjd af 171 fot öfver hafvet. Härefter går ån i sydvestlig rigtning under många fall genom Bysjön, efter att dessförinnan hafva blifvit begagnad vid Wirå bruk. Efter att hafva passerat Ålberga bruk, upptages från söder en å, som afför vattnet från Skiren, Stafsjön och Bålsjön mellan bergstalp af 2 till 300 fots höjd. Nu följer ån bergåsens östliga rigtning i en trång dal på norra sidan om densamma. Under sitt fortsatta lopp genom Lunda, Tuna, Bergshammar och Nikolai socknar bildar ån blott ett par högst obetydliga sjöar, likasom dess tillflöden här äro af mindre betydenhet; slutligen utfaller den i Byfjärden, $^1/_8$ mil söder om Nyköpingsåns utlopp. Flodområdets bredd är uppåt landet 1 mil, men afsmalnar längre ned till knappt $^1/_2$ mil.

Wisboda, ett mtl frälse i Lerbäcks socken af Kumla härad och Örebro län, beläget nära sjön Tisarens vestra strand. Gården, som har ganska betydliga egor, såg och qvarn samt åtskilliga underlydande hemmansdelar (se art. Lerbäck), har förr varit en ansenlig bruksegendom med hyttor och osmundssmide. Den har vissa tider tillhört kronan, men kom i början af 1700-talet i enskildas ego, deribland till slägten Robsahm, hvarunder bergsrådet Rinman här anlade den första stålugn i Sverige för flammeld. I början af detta århundrade kom godset till slägten Burenstam, som flyttade bruksrörelsen till Dohnafors och Skyllberg; det eges numera af ett bolag.

Wisbohammar, ett gammalt frälsesäteri uti Wårdinge socken af Svartlösa härad och Stockholms län, vid Frösjöns nedra ända, omkring 7 mil från hufvudstaden; har tillhört slägterna Natt och Dag, Rosenstjerna på 1600-talet och ännu 1760, öfverste-löjtn. G. Silfversparre år 1827, Öberg 1847, sedan och år 1865 brukspatron N. Fr. Husberg på Oppeby i Nikolai socken. Säteriet, som i sednare egares tid blifvit förbättradt, såväl genom nyodlingar, som genom användandet af nyare brukningsmethoder och redskap, är taxeradt till 45,000 rdr och en å egorna befintlig qvarn för 2 par stenar samt underl. 1 mtl frälse till 33.000 rdr rmt.

Wisborgs slotts-ladugård, två och $^3/_8$ mtl krono uti Wisby södra landsförsamling, med kronoschäferi för 25 får af Strelitzer-race och en väl underhållen trädgård, der en af de egendomligaste och ädlaste äplesorter förekommer, kallad melon-calvill; gården, som endast af mjölk inbringar 1,800 rdr, är för närvarande utarrenderad till den 14 Mars 1874 mot 115 t:r säd. — På egorna, inom Wisby stads sydvestra del, finnas ännu några ruiner af det fordna väldiga Wisborgs slott, hvartill grundstenen lades d. 12 Aug. 1411 af konung Erik XIII, som enligt en nu mer förkommen pergamentsskrift skall bekostat byggnaden med sin gemåls penningar (drottning Philippa, en af de ädlaste qvinnor och yppersta drottningar). Det hette väl, att den befästa borgen skulle uppföras till stadens försvar; men den blef egentligen ett kungligt residens, hvarifrån konungen sjelf ville beherrska staden, och der han i 9 års tid, efter sin afsättning, hade sin serali och sitt sjöröfvarenäste. Under Eriks flykt till Danmark fortsattes slottsbyggnaden af danske riddaren Truid Hase, och 49 år efter grundstenens läggande började dåvarande danska länsherren på Gotland, Ivar Axelsson Tott, att befästa Wisborgs slott än starkare, »så att det blef en dråplig fästning»; slottsarbetet fullbordades af efterträdaren, Jens Holgersen Ulfstand. Äfven af de följande danska länsherrarne blef slottet alltmera utvidgadt, och om Wadislaw Wobitzer heter det, att han lät »bygga ut till stranden äfven frustugan och köket». Slottskyrka byggdes i slutet af 1500-talet af danska länsherren Nils Bilde. — Wisborgs slott har sin egen stormiga historia, der praktfulla fester, tårar och blod, hjeltemod och förräderi ömsom fört

spiran. — Så belägrades slottet en lång tid förgäfves af Svenskarne, under Magnus Grens och Birger Trolles anförande, tills undsättning från Danmark ankom, hvarpå slottet öfverlemnades af kon. Erik till Olof Axelsson Tott. År 1482 förlänades slottet och ön af Sten Sture d. ä. åt svågern Ivar Axelsson Tott, som skall på detta slott firat sitt ståtliga bröllop med kon. Carl Knutssons dotter, den sköna Magdalena; af honom öfverlemnades slottet och ön 1487 åt unionskonungen Hans af Oldenburg vid hans besök härstädes. Mellan åren 1509 och 1525 bodde kon. Christian II:s trogne anhängare, amiral Norrby, på Wisborgs slott, slog egna mynt och lefde som sjelfständig furste. Här uthärdade han en 8 månaders belägring af både Svenskar och Lübeckare i förening under anförande af Berendt von Mehlen. År 1526 öfverlemnade Norrby slottet till danska konungen Fredrik I mot löfte om Sölvesborgs slott och län. Genom freden i Brömsebro 1645 öfverlemnades det till Sverige, men öfverlemnades åter uti kriget 1675 af kommendanten Michaël Schultz åt danska öfversten Martin Bartils och förblef i tre år uti Danskarnes våld. Dessa läto vid ryktet om fredsunderhandlingarna i Fontainebleau spränga slottet i luften genom minor, för att endast i förstördt skick återlemna det till Sverige. Sålunda har slottet med ön i öfver 200 år forfarit att vara en kastboll mellan svenska, danska och tyska befälhafvare. Åren 1710 och 1711 företogos åtskilliga arbeten att sätta ringmuren ikring staden i försvarsstånd, och man uppförde då en sträckmur ned till hamnen.

Af Wisborgs slott återstår nu mer endast en obetydlig lemning, Frustugans nordvestra hörn, der kommendanten bott, och som åt sjösidan sträcker sig vid pass 30 och åt landsidan 38 fot, samt en mursträcka, ungefär 126 fot lång och 9 fot tjock. Hvad man vet om slottets utseende finnes antecknadt i Gotlands konstanteckningar af C. G. Brunius, sid. 302—312. Här må endast följande nämnas: ringmuren, som blifvit uppförd af huggen kalksten och hade samband med södra stadsmuren, bildade en irregulier femhörning, intagande nuvarande slottsbacken längs bergssluttningen åt sjösidan. Fästet hade 4 utåtgående mer och mindre spetsiga vinklar och en inåtgående trubbig. Fyra dithörande hörntorn hade följande namn: *Segeltornet*, *Smale Henrik*, *Blacken* och *Klocktornet*.

I midten af den rymliga fästningen stod sjelfva slottsbyggnaden, hvilken hade utseende af 2:ne på längden sammansatta kyrkor, med ett torn å midten och ett å vestra delen. Tvenne borggårdar funnos. Slottet omgafs till största delen af palissader. — Har fästet varit ett säte för våld och despotism samt bidragit till den fordna mägtiga stadens reducerande till en obetydlig plats, så har vedergällningsrätten emot den fallna borgen sträckt sig ända derhän, att dess lemningar, till största delen huggen och slipad sten, blifvit brända till kalk i en nära invid varande ugn, till en början uppförd af kon. Carl XI, och som numer i enskild persons ego bibehålles till föga fromma för kringliggande socknars skogar och innehafvarne af de hemman, som äro skyldiga att leverera ränteved in natura, utan afseende om tillräcklig skog finnes å hemmanet eller ej.

Wisby, *Wisebu* på 1200-talet. Stapelstad, landshöfding- och biskopssäte på Gotland, ligger vid 57° 38′ 34″ nordlig bredd, 35° 59′ 30″ östlig längd från Ferro, 66 mil från Stockholm och 24 mil från Kalmar. Staden synes ha tillkommit efter medlet af elfte seklet, sedan Bothiar byggt en kyrka på den hedniska offerplatsen *Wi* (se art. Akebäck; om man icke vill antaga sägnen, att staden uppbyggdes af flyktande borgare från handelsstaden Vineta på ön Usedom och derefter blifvit uppkallad Vinetas by eller, sammandraget, Wisby; Af Sillén anser staden uppstått 300 år efter Kristi födelse), dit det beqväma läget vid sjöstranden och dess goda ymniga springvatten troligen lockat många fremlingar för idkande af handel, så att platsen redan vid början af tolfte seklet varit rätt ansenlig. Med visshet vet man, att kejsar Lothar gaf staden förmånliga handelsprivilegier, hvilka af hans ättling i tredje led, hertig Henrik i Baiern och Saxen, 1163 stadfästades. Efter Hanseförbundets tillkomst 1241 upptogs Wisby deri och tillvann sig namnet »Östersjöns öga», blef bekant genom sin »Waterrecht» eller sjölag, som antogs icke blott uti Skandinavien utan äfven i andra riken;

räknade i 13:de århundradet 18 kyrkor, 5 kloster samt 12,000 borgare, utom dem, som bodde utanför stadsmuren, af hvilken ännu stora sträckor qvarstå, försedda med höga torn. Men staden har delat de flesta andras öden, att nedsjunka till en obetydlighet mot sitt fordna anseende, och dessförinnan fått genomgå hårda öden, såsom digerdöden 1350, som skall bortryckt öfver 8,000 menniskor, eldsvådor 1311, 1314, 1400 och 1610, belägringar och thy åtföljande förstörelser af fienden 1361, 1448, 1509 och 1525. I korthet må nämnas rörande stadens öden i historiskt afseende, att han jemte ön i äldre tider lydde under Sverige, men synes sedan ha blifvit oberoende och försvarade med tapperhet sin frihet mot kon. Birger Magnusson; de stolta Wisby borgare blefvo dock tuktade af Waldemar Atterdag förutnämnda olycksår 1361, då 1,800 borgare stupade; till deras minne finnes upprest ett stenkors. Knappt hade dock konungen hunnit återvända hem, förrän fogdarne blefvo ihjelslagna och staden samt ön gåfvo sig åter under svenskt öfverlänsherrskap. Af konung Albrecht pantsattes ön för 20,000 nobler till preussiska korsherrarne, men återlöstes af drottning Margaretha. Förblef dock sedermera i nära två århundraden i danskarnes händer ända till freden i Brömsebro år 1645, hvarefter staden och ön förblifvit i svensk ego med undantag af 1675—79, då de eröfrades och innehades af danskarne, samt tre veckor under året 1808, då ön hölls besatt af Ryssarne. — Närvarande staden intager till största delen en bergsluttning, är regulier med 961 tomter, deraf 901 bebyggda, på en stadsplan af 141 tunnl. och företer en blandning af modernt och gammalt, med storartade ruiner, har 5 torg, deraf *Stora torget*, midt i staden, är ganska litet, *Södra torget* är någorlunda rymligt och intager bergshöjden nära *Söder-* och *Österport*. Dessutom märkas: *Donners* plats, *Packhusplan*, *Fiskarplan*, *Specksrum*, *Helgeandsplan*, *Klosterplan* och S:t *Hans plan*. Innanför Jungfrutornet, der för få år sedan lågo ganska vidsträckta åkrar, visar sig nu en vacker plantering. Af gatorna äro de flesta så smala, att tvänne vagnar icke utan stor svårighet kunna mötas derå; stundom måste den ena t. o. m. inköra i en gränd, tills den andra kört förbi. Hvad stenläggningen beträffar, är den så eländig, att derå tyckes ingen förbättring vara vidtagen sedan hanseatiska tiden. Flerstädes märkas uråldriga hus, tre till fyra våningar höga, med spetsiga och tinnade gafvelrösten åt gatorna. Bland dessa bemärkes ett vid östra sidan om Strandgatan, inrymmande ett apothek, och som är ett af de äldsta, ansenligaste och bäst bibehållna; söder om denna byggnad ligger ett ansenligt, fyra våningar högt boningshus, med årtalet 1234 på östra gafveln. Nära Donners plats ligger *Hotel Gotland*, likaledes ett gammalt ansenligt hus af tre våningars höjd, hvaraf den första är i sitt ursprungliga skick, de öfriga ha fått ny inredning. Flera af de hus, hvilka ligga vid Strandgatan, ha bassiner med ganska friskt vatten i källrarna, och Linné anmärker, att de begagnas såsom fiskdammar, der gädda trifves dubbelt längre än aborre. Å södra sidan, helt nära intill S:t Nikolaus, ligger ett boningshus af huggen och tuktad kalksten, som uppstått under medeltiden och länge varit förfallet, men nyligen blifvit af enkefru Carlén »stilmessigt» och ändamålsenligt iståndsatt. Medaljonger, som blifvit väl inlagda med petrifikater, utgöra ovanliga och intressanta prydnader i rummens djupa fönstersmygar; ett mindre *trähus* från år 1661 röjer dåtidens enkla, men äfven praktfulla byggnadssätt; ett gammalt residenshus från 1647 med en skylt, hvarå finnas initialbokstäfver, betecknande Gotlands förste landshöfding Achatius Hansson Ulfsparre och hans fru, har nyligen blifvit inköpt af en bonde, som derå gjort kostsamma förändringar. *Residenshuset*, af sten i stadens södra del, två våningar högt, liknas af beskrifvaren utaf Gotlands konsthistoria vid en båtsmanskasern. Bland nyare byggnader intager främsta rummet *Elementarläroverkets hus*, grundlagdt år 1855 och invigdt 1859. *Cellfängelset*, nära hamnens inlopp. Den enda ännu qvarstående kyrkan är *Domkyrkan* eller *S:ta Maria*, i stadens norra del, uppförd 1190—1225 af Lübeckare, hon består af ett aflångfyrkantigt långhus, med 8 pelare i två rader, och är fördelad i tre lika stora skepp med hvartdera fem korshvalf; inre bredden utgör 70, längden $117^1/_2$ fot; ett fyrkantigt torn befinnes på östra sidan, 200 fot högt, och mellan

chorets båda sidomurar samt sidoskeppens östra gafvelmurar uppstå smala hörntorn, till nedra hälften fyrkantiga, till den öfra åttkantiga. Byzantinsk, göthisk och renaissancestil äro på ett sällsamt sätt blandade i denna kyrka, hvars inre reparerades 1817, 1856 och 1861, men likväl icke moderniserades (vidare hänvisas till »Gotlands Konsthistoria» af G. Brunius, I Del. sid. 132—167). Hon har nytt orgelverk sedan 1836. Ännu 1862 var kyrkan omgifven i vester och norr af de vanliga ringmurarna; åt öster ligger den höga och tvärbranta Klinten, hvarifrån en stentrappa med 86 steg nedgår till kyrkogården. Utom Domkyrkan finnas ruiner af följande: *Helge-Ands-kyrkan,* ett åttkantigt skepp med tvänne afdelningar öfver hvarandra och ett aflångfyrkantigt chor i öster; helgedomen är i sig synnerligen märkvärdig och uti sitt slag den enda i Nordens tre riken; förstördes af eldsvåda 1610. — *S:t Lars,* som bildar ett eget slags korsform med kupoltorn i vester samt fyrkantigt chor och hästskoformigt utsprång i öster, anses vara mer än ett halft århundrade äldre än S:ta Maria och en gemensam helgedom för menigheter af flera olika nationer; har äfven förr hetat S:t Anna. — *S:t Catharina* eller *S:t Karin,* 125 steg i söder om den förra, består af ett aflångfyrkantigt långhus och fyrkantigt chor med trefaldig altarvägg i öster, med 2:ne kapell vid vestra och södra sidorna, är ursprungligen uppförd i ren rundbågsstil, anses tillkommit 1233 kort efter stiftandet af Fransiskaner-klostret, hvilket hon tillhört. Kyrkan har väl varit ansenlig, men i högsta grad simpel; fråga om hennes iståndsättande för tysk gudstjenst uppstod 1731, men förföll; å södra sidan å fordna klostergården finnes uppfördt ett litet lusthus med omgifvande blommor, som gör ett behagligt afbrott mot den stora ruinens mosslupna murar och lossnade bågstenar. — *S:t Nikolaus,* som varit en af de ansenligaste och den nordligaste helgedom i Wisby, företer ett treskeppigt långhus och ett fyrkantigt chor med tresluten altarvägg; tio pelare i två rader uppbära långhusets takhvalf. Kyrkan, som framter både rund- och spetsbågsstil, härrör från olika byggnadstider, troligen mellan åren 1220—1243, choret kort före 1400. *S:t Olof,* i nordvestra delen af staden, har haft ett aflångfyrkantigt torn med 3 afdelningar och ett treskeppigt långhus, anses vara uppförd af den fromme konungen Erik Ejegod; har varit en sockenkyrka med egen kyrkoherde, afbrändes 1509 af Lübeckarne. Norrut finnes nu till stadens ringmur en parkanläggning, kallad botaniska trädgården, som begagnas för brunnsdrickning. *S:t Gertrud;* — *S:t Klemens;* — *S:t Drotten* eller *Trefaldighetskyrkan;* — *S:t Peder* och *S:t Hans,* nedbruten 1740; — *S:t Göran,* 400 steg från nordreport, anses vara från 13:de och 14:de seklen. Utom dessa har här funnits *S:t Jakob, S:t Michaël, Ryska kyrkan,* Solberga klosters kyrka, med flera.

Staden beboddes år 1810 af 3,577 och 1865 d. 1 Januari af 6,040 invånare (6,200 enligt pastors uppgift), som lefva hufvudsakligen af handel, hvilken bedrifves af omkring 123 handlande, af fabriker och handtverkerier, som idkas af 124 — (bland artiklar från denna stad vid industri-expositionen 1866 förtjenar nämnas ett dubbelt göthiskt kyrkfönster af sandsten, ett vackert parquettgolf af hvita och gröna marmor-rutor samt diverse bordskifvor af Gotlands kalksten, — en symaskin (pris 160 rdr rmt). Jordbruk utgör äfven en betydlig del af invånarnes inkomstkälla, med ett jordområde af 4,115 tunnl., 23 kappland, och fiske bidrager i sin mån till deras bergning. Trädgårdsskötseln drifves med förmån; vinrankan växer på kall jord, äfven finnas valnöts- och mullbärsträd. Staden är hufvudutskeppningsort för öns produkter, kalk, spannmål och trävaror, skinn, slipsten, fårkött och potates; den eger 69 fartyg om 1,984 läster eller 1,718 nyläster (1860: 95 fartyg om 3,151 läster), utom ångfartyg, som underhålla kommunikation med Stockholm. Hamnen har förr varit dubbelt större än nu; i sednare åren är en ansenlig vågbrytare anbragt åt vester, hvarigenom en yttre och en inre hamn erhållits. Tulluppbörden år 1863 uppgick till 60,700 rdr rmt. All fast egendom är taxerad till 3,100,300 rdr; i bevillning erlägger staden 11,330 rdr;

hela statsbidraget uppgår till c:a 34,000 rdr rmt.

Wisby har hushållningssällskap, stiftadt år 1800, ett rikets ständers lånekontor, en filialbank öppnad 1859, samt på förslag 1860 en hypotheksförening, en sparbank stiftad 1830, deri 1860 funnos 2,662 delegare, insättningarnes belopp uppgå till 40 à 50,000 rdr årligen; *telegrafbyrå* och *postkontor*. — I ecklesiastikt häuseende utgör staden med norra och södra landsförsamlingarne ett præbende-pastorat. För ungdomens undervisning finnes *Högre Elementarläroverk*, med 16 lärare och 194 lärjungar (år 1864), med hvilket gymnasiet, inrättadt 1820, är förenadt och som eger ett bibliothek af något öfver 5,000 volymer. *Lankaster* och *folkskola;* en *undervisningsanstalt* för Gotlands national-bevärings behof i de ämnen, som tillhöra linieofficersexamen; ett *artilleri-informationsverk* samt, sedan 1842, en *navigationsskola*, hvarmed är förenad en förberedande skola för skeppsgossar och jungmän. Dessutom finnes *Fruntimmers-samfundets skola*, nu mer kallad *drottning Desiderias* och förändrad till slöjdskola för flickor, samt en vexelundervisningsskola för bemedlade föräldrars barn. Staden eger ett större fattighus och uppgår utgifterna i och för fattigvård i medeltal till 8,540 rdr rmt. Räntan af ett doneradt kapital på 1,000 rdr utdelas årligen i julgåfvor. För sjukvården finnas kurhus, lasarett och hospital för sinnessjuka med 22 sängplatser (år 1860), ett apothek. Ett större badhus finnes sedan 1857 uppfördt i grannskapet af hamnen.

Staden, hörande till 2:dra klassens städer, intager nummer 9 vid riksdagarne och har till vapen, liksom provinsen, ett lam med en af korsets tecken prydd fana. Marknad hålles i September. Slutligen må nämnas, att till en fortvarande hågkomst af H. Maj:t enkedrottning Josefinas besök i Wisby och såsom bevis på underd. tacksamhet för den kungliga gåfvan vid samma tillfälle af 1,000 rdr till den gamla stadens försköning medelst planteringar, har härvarande planteringsgille öfver en källa i lustvandringsplatsen de s. k. palissaderna nu lagt en minnessten. Denna består af en vacker kalkstenshäll, i form af en omkring 2 alnar lång och $1^1/_2$ aln bred långkupig sköld, som är genomhuggen af ett 1 aln långt och midtpå 8 tum bredt J med kunglig krona öfver, samt uti hvars förkortningspunkt är fästad kedjan för en vattenskål; underst är anbragt årtalet 1861.

Wisby landsförsamling, omgifver staden Wisby, och hör dess norra del, $2^3/_4$ mtl skatte på 2,227 tld, hvaraf 341 åker och 230 äng, till Gotlands Norra fögderi, och dess södra del med $2^3/_8$ mtl krono på 1,243 tld, hvaraf 272 åker och 210 äng, till Södra fögderiet; staden och dess egor upptaga 4,116 tld, hela egovidden är alltså 7,586 tld. Sjelfva landsförsamlingen utgjordes år 1865 af 233 personer, som lefva af jordbruk till hufvudnäring, med ladugårdsskötsel, bränvinsbränning, kalkbränning, fiske och trädgårdsskötsel, det sednare drifvet med stor omsorg, till binäring. Af verk finnas 2 qvarnar, hvaraf den ena om 5 par stenar samt oljeqvarn vid *Kopparsvik*. I hufvudsaklig rigtning som sjöstranden går en bergssträckning, och några hundra alnar från densamma höjer marken sig på sina ställen från 80 till 100 fot öfver hafsytan, bildar sedermera en jemn yta. Närmast sjösidan och omkring $^1/_4$ mil n. o., öster, söder och s. v. om staden är trakten totalt skoglös, eljest växa här kastanje, lindalm, lönn, ask och oxel m. m., äfvensom allehanda slags frukträd, t. o. m. vinrankan, mullbärs- och valnötsträd inom sjelfva stadsmuren. Medeltemperaturen antages till $+ 7{,}62$ eller lika med den för Lund och Göteborg, som ligger 34 fot lägre öfver hafvet. Jordmånen mellan yttersta bergsträckningen och sjön består af grof sand och klappersten eller s. k. strandrör, i norra landsförsamlingen mest af ler och sandblandad mylla på örbotten, här och der obetydligt lerblandad, i södra för det mesta af mager grof sand, stundom med någon lerblandning. Utmarken utgöres hufvudsakligen af hällmark, med en och annan örkulle. All odlingsbar mark anses vara upptagen. Brukningssättet är i allmänhet det s. k. 4-sädet; i sednare åren jemväl tredingsbruket liksom cirkulations- och vexelbruk. Allmännast sås råg, dernäst korn och hvete. Sedan 1854 är stats-

anslag beviljadt för humleodlingens befrämjande, och har odlingen deraf bedrifvits i större skala. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 201,300 rdr rmt, hvaraf 25,000 rdr för Westergrans kronoholme. Fattigafgiften erlades 1850 med blott 6 rdr i norra, då den utgick i södra med $18^1/_2$ rdr pr mtl. Af jordtorpare finnas 11, inga båtsmanstorp och endast 5 backstugor. Inom församlingen finnas 2:ne byar, *Stora* och *Lilla Hästnäs*, hvardera at $1^3/_8$ mantal, och hvaraf $^5/_{16}$ i Stora och $\frac{11}{64}$ mtl i Lilla utgöra största gården, samt *Skogsholm*, en lägenhet. I *Stora Hästnäs* märkes en åldrig och ansenlig byggnad, beskrifven af prof. C. G. Brunius i Gotlands konst-anteckningar, I del., sid. 330—332. *Wisborgs* kungsladugård ligger i Södra församlingen.

Wisby län — Se Gotland. Några zifferuppgifter af sednare data, än de under nämnda art. uppgifna, må dock här tilläggas. Hemmantalet uppgafs i 1863 års mantalslängd till $1{,}031\frac{49}{64}$ mtl skatte, $66\frac{19}{64}$ mtl krono, uppskattade till c:a 26,900,000 rdr, lägenheter och allmänna byggnader till c:a 4,000,000 rdr. Bevillningsafgiften uppgår till c:a 31,190 rdr rmt; folkmängden den 1 Jan. 1865 var 53,165. — Odlad jord uppgifves till 66,439 tld eller $10{,}_{413}$ proc.; naturlig äng 101,392 tld eller $15{,}_{891}$ proc.; afrösningsjord och impedimenter 470,215 tld eller $73{,}_{696}$ proc. Summa 638,046 tld eller $100{,}_{000}$ proc. Bland afrösningsjorden uppgifves dock en högst betydlig areal odlingsbar mark finnas, så att förhållandet mellan in- och utegor antages inom få år blifva helt annat än det här uppstälda. Antalet sjelfständiga hemmansbruk är relativt större här än i Westerås län, med ett dubbelt så stort hemmantal. Hvad brukningssättet beträffar, är vexelbruket allmännast. Af 36,131 t:rs utsäde ha skördats 191,632 t:r. 63 proc. af all skördad spannmål utgöres af hvete och råg. Af rotfrukter, utom potates, ha erhållits 22,908 t:r. Antalet af hästar beräknas till 12,458; af större husdjur beräknas $10{,}_{179}$ st. på hvarje hemmansbruk. Af får funnos (inberäknadt getter) 52,000 eller $12{,}_{720}$ på hvarje hemmansbruk. Då spannmålsätgången beräknas till $117{,}462{,}_5$ t:r, blifver en återstod till export af $62{,}425{,}_5$ tunnor.

Wisby stift, det 12:te i ordningen, utgöres af ön Gotland, jemte Fårön och andra närliggande öar, indelas i Norra, Medel- och Södra kontraktet, med 44 pastorat, innefattande Wisby stadsförsamling och 92 landtsocknar (se tab. under art. Gotland). Folkmängden utgjorde vid 1865 års slut 53,165. I stiftet finnes ett Högre elementar-läroverk i Wisby, en högre folkskola, inrättad 1865 å *Klintehamn*. För folkundervisningen är stiftet för öfrigt indeladt i 73 skoldistrikter med 91 ordentligen organiserade skolor, hvaraf 73 fasta (år 1850: 66), 2 flyttande samt 15 s. k. småskolor, hvarförutom finnas 22 enskilda skolor. Planteringsland finnas till 54 skolor, hvaraf dock ännu endast 28 för undervisning åt skolbarnen. Antalet af i skoláldern varande barn uppgick år 1865 till 6,971, deraf 697 åtnjuta undervisning i hemmet. — Sockenbibliothek finnas inom 18 pastorat. — Under katholska tiden hörde Gotland under Linköpings biskopsstift, till och med under de perioder, då ön lydde under Danmark. Straxt efter freden i Stettin förordnade konung Fredrik II i Danmark (år 1571) en af sina hofpredikanter, magister Thorerus Nicolai, till superintendent i Wisby. Men kort derefter lät guvernören på konungens befallning förrätta nytt val, som enhälligt föll på sockenpresten Mauritius Christiani Lætus, en lärd och gudfruktig man, hvilken genast af konungen utnämndes och sålunda blef den förste biskopen i Wisby stift. Efter reformationen har här funnits 7 biskopar.

Wisingsborg och *Wisingsö* äro två af vårt lands mest romantiskt klingande namn, som väl framkalla många minnen från den mångbesjungna ridderliga fastän råa medeltiden, men som framförallt äro så innerligt förbundna med hågkomsterna från *vår* egentliga riddaretid, den svenska adelns gyllne ålder, att man ovilkorligt måste känna sig tilltalad af det vemodiga språk, som talar om all mensklig storhets förgänglighet ur ruinerna af den forna herrligheten. Samma slägt, den Braheska, som gjort den lilla ön i Öresund på sin tid så ryktbar, som först gjorde namnen Hven och Uranienborg

kända, har också skänkt Wisingsborg och Wisingsö deras märkvärdighet. Begge de små öarne sköljas ännu som då af Sundets och Wetterns böljor, men de stolta minnesvårdarne af mensklig makt och snille äro snart endast en saga.

En af de mäktigaste medlemmarne af 16:de århundradets aristokrati, Peder Joachimsson Brahe, var stamfadern för den i vår historia ofta omtalade slägt, som på denna riddareborg länge herrskade med en makt, som ofta var större än konungens, likasom dess lysande hof mindre häntydde på undersåtar än sjelfständiga furstar, hvilket dessa herrar i sjelfva verket också voro. Riksdrotset Peder Joachimsson var en af Erik XIV:s nära anförvandter, och ingen kunde således vara närmare att komma i åtnjutande af den kungliga nåden, när denne skyndade att göra sitt hof lika lysande som drottning Elisabeths och derföre omgaf sig med dignitärer och värdigheter motsvarande de engelska, grefvar och baroner. Peder Joachimsson blef den förste grefve Brahe, och då dessa myndiga män, allt efter engelskt mönster, förlänades med länderier, erhöll också han genom donationsbref af den 20 Mars 1562 Wisingsö med undantag af fyra gårdar, som voro konungens arf och eget, »till sitt grefveskaps underhåll». Tre år sednare följde kronohemmanen efter »till grefveskapets förbättring». Grefve Peder afhyste nu tre byar, Husby, Wallby och Strö, omfattande 5 mtl och en egorymd af 1,120½ tld bördig jord, och började der bygga sitt herresäte på östra stranden af ön. Slottet tilltogs i stor skala; grefve Peder hann ej att uppföra mer än vestra flygeln, ehuru han af kon. Erik erhållit tillåtelse att hemta huggen sten ifrån Alvastra öfvergifna kloster. Grefve Peder dog år 1590, efter att af kon. Johan III hafva till sitt grefskaps förbättring erhållit Grenna socken i Småland, sex socknar, en sätesgård och åtskilliga rättarelag af Gudhems klostergods i Westergötland. Hans äldsta son, Erik, gift med Elisabeth, prinsessa af Braunschweig-Lüneburg, efterträdde honom, men flyttade till Polen och lemnade grefskapet till sin broder Magnus, som uppbyggde Wisingsborgs slotts södra del jemte slottskyrkan och dog 1633. Hans efterträdare var hans syssling, den ryktbare grefve Pehr Abrahamsson Brahe d. y. Han var en redlig man, mot sina underhafvande en god herre och använde betydliga omkostnader på förbättringar inom sitt grefskap. Han fulländade slottsbyggnaden genom att uppföra östra och norra flyglarna och omgaf densamma slutligen 1657 med vallar och murar, då slottet var vida bekant såsom ett af de skönaste i riket. Ett stort bibliothek och en dyrbar rustkammare m. m. inrättades. I den vestra flygeln, den äldsta, var två våningar; i den nedre en stor borgsal och 9 kamrar, i den öfre 2 salar och 13 kamrar; vid ena ändan 2 torn, täckta med koppar. Södra flygeln hade äfven 2 våningar, i den nedra 1 sal och 5 kamrar, i den öfra 1 sal och 4 kamrar, hvarjemte här funnos 6 källare, 2 andra hvalf, 2 tyghus och deröfver en altan, täckt med jernplåt. Genom denna flygel ledde stora inkörshvalfvet från landsidan. Den östra flygeln var 3 våningar hög, hade porthvalf mot sjösidan, i nedra våningen kök, kökskamrar och 5 rum, i andra våningen 1 sal och 9 rum samt i den öfversta 1 sal och 8 kamrar, åt sjösidan voro uppförda 1 större och 2 mindre altaner, täckta med jernplåt och koppar. Den norra flygeln, i två våningar, hade endast 6 boningsrum; återstoden upptogs af rustkammare och nödvändiga förvaringsrum. Vid sjöporten var ett hvalf med torn; vid inkörsporten ett dylikt och på hvardera sidan om detta ett fångtorn. Slottets fyra torn voro täckta med jernplåt och spirornas knoppar förgylda med dukatguld. Rikedomen och prakten inomhus motsvarade naturligtvis det yttre. Efter tidens sed var en Christusbild, huggen i sten, rest på yttre borggården med gloria kring hufvudet och spira i handen; spira och gloria af koppar, förgyld med dukatguld. Vid slottsporten voro två örnar och två svanor af koppar uppsatta på stolpar. Eget nog hade man uppställt en dylik örn på södra udden af Wisingsö, likasom en svan på den norra samt en hatt midt på landet. Slottet omgafs, såsom sagdt är, af vallar och grafvar; torn och vallar bestyckade med kanoner. Det hela utgjorde en fyrkant med 380 fots sida i vester, 340 fot i norr och söder och

470 fot i öster. Grefve Pehr började äfven bygga en hamn med en stor slottsbrygga, å hvars yttersta hörn uppfördes 2:ne kruttorn. Förutnämnda hamn, som bibehållit sig till sednare tider och varit af stor nytta, blef dock genom kammarkollegii beslut af den 30 April 1800 såld för en obetydlig summa och den med otroliga besvär och kostnader uppförda brygga, som i halft-annat sekel räddat lif och last för mången i sjönöd kämpande öbo, blef bortförd, men de under vattnet liggande grundstockar, som qvarlemnades, ha tjenat till grund för en i sednare tider uppförd mindre lastbrygga. Den höggrefliga herrens lifvakt bestod af hela Wisingsö manliga befolkning, som derför exercerades och paraderade för förnäma främmande. (Se härom vidare Fryxells historia, 14 del., sid, 26). Utomkring slottet funnos fyra trädgårdar, i hvilka år 1681 voro 2,046 fruktträd, som sköttes af 3 trädgårdsmästare och 12 drängar; på den yttre borggården fanns äfven en särskild liten trädgård. — Utanför vallen och grafven funnos naturligtvis flera andra byggnader.

Grefve Pehr förstod också att sörja för sitt grefskaps »förbättrande» genom utvidgning, och hans önskningar mötte framgång, ty han bestrålades rikligen af den kungliga nådens sol. Drottning Christina sparade ej statens egendom, och det dröjde ej mera än två år sedan hon sjelf fattat regeringstömmarne förr än grefve Pehr kunde räkna till sitt grefskap $502^{1}/_{12}$ ($307^{5}/_{8}$) mtl i Småland (se art. Adelöfs s:n), hvaribland 2 slott, 2 gäll, 2 socknar och en mängd rättarelag af kyrkogods, 217 mtl i Westergötland 99 mtl i Östergötland, pantegods på Oroust ocr rb. Tjörn till 30,000 rdrs värde, samt dessu medtom, år 1647, i Finland, der han var rad guvernör, 713 hela hemman, de flesta skrukekänkta af drottningen. Härtill kommo ha ytterligare i Småland genom köp år 16t skö60: $27^{3}/_{4}$ mant., genom gåfva af en hr La råg. ntzenfelt 1 mtl, genom köp 1665: $15^{1}/_{2}$ hållitentl och $12^{1}/_{2}$ mtl förpantningsgods. Hans nas modesti förbjöd honom dock att mot as ltaga den af hans alltför frikostiga drott får ning jemväl erbjudna hertigtiteln. Som vi seller ne, sträckte grefskapet sig till tre landskap spar och har man velat se spår af de trem 62.5 ne befolkningarnas olika lynnen i de svar, som gåfvos en främling, hvilken gästade Wisingsborg under en jul. Inkommen i första salen, frågade han: hvarifrån ären I, godt folk? Vi äro Östgötar, Gudi vare loff! svarade med sjelfförnöjd uppsyn en frodig bonde. På samma fråga i andra stugan erhölls svaret på den klagande småländska munarten: Vi äro Smauländningar, Gud bärom oss! I tredje stugan erhölls på samma fråga svaret i en hvass och snäsande ton: Vi äro Vestgötar, vill du vejtat! — Bland de många inrättningar och anläggningar denne mäktige man vidtog äro flera, som burit frukter till de sednaste tider. Hans första göromål var utfärdandet af en stadga om grefskapets styrelse och förvaltning, ett slags grundlag, högst märklig, men för vidlyftig att här göra reda för. På Wisingsborg hade grefven ett eget boktryckeri, hvarföre pappersbruk anlades i Röttle ström under Westanå. Från detta tryckeri hafva några märkliga skrifter utgått, hvilka numera höra till svenska litteraturens rariteter. För att äfven hafva en köpstad inom sitt område, anlade han Grenna midt emot Wisingsö på fasta landet år 1652, hvarom vidare berättas på sitt ställe. Tre år efter sitt tillträde till »regeringen», som det verkligen heter i den tidens handlingar, grundade grefve Pehr skolan på Wisingsö, hvilken tio år sednare utvidgades till gymnasium och begåfvades med 16 hemman i Småland; några år sednare tillkommo 6 hemman i Westergötland och $1^{1}/_{2}$ i Småland. En ytterligare tillökning vanns sedermera derigenom, att grefvens hauptman, Julius Lantzenfelt, som genom sin herres nåd vunnit rikedom och adelskap, af sina jordagods stiftade ett fideikommiss, som vid ättens utgång skulle tillfalla skolan, och då detta snart inträffade, egde skolan $42^{1}/_{4}$ hemman, deribland 6 mtl säteri. Skollärare voro rektor, konrektor, kollega, orgelnist, violinist och basunist, så att musiken var rätt väl tillgodosedd. Skolan fortgick sedan länge, oberoende af grefskapets tillintetgörelse. År 1672 blef hon en kunglig trivialskola med gymnasium, det sednare med lokal i det af grefve Pehr uppförda tingshuset, skolan i den gamla kyrkan, som härtill inreddes. Till de förra lärarne kommo

två lektorer. Så gick det till 1811, då konsistorium i Wexiö lyckades förmå regerande kronprinsen Carl Johan att underteckna skolans dödsdom den 4 Sept., hvarigenom de rika donationerna delades mellan Wexiö och Jönköpings skolor, biblioteket flyttades till Wexiö och endast ett hemman lemnades qvar, hvaraf räntan, nu 150 rdr, utgår till en folkskollärare på ön, ehuru grefve Pehrs donationsbref stadgar, att om skolan rubbades, alla dess hemman skulle återgå till slägten.

Grefve Pehr dog 1680, efterlemnande en dotter, gift med pfalzgrefven vid Rhen, hertig Adolf Johan, hvarföre grefskapet ärfdes af brorsonen, grefve Nils Brahe, som derjemte genom testamente erhöll hela den öfriga egendomen. Detta testamente, som äfven innehöll många andra bestämmelser, stadfästades högtidligen af konungen år 1674 — sju år sednare reducerades grefskapet. Efter reduktionen ingingo den siste aflidne grefvens sterbhusdelegare till konungen med anhållan om ersättning för slott, vallar, qvarlemnade ammunitions- och inventariepersedlar m. m., värderadt till 151,817 daler 16 öre $8^4/_5$ pgr, en fordran, som till största delen blef godkänd. Grefve Nils fick väl nedstiga från sin mäktiga småfurstethron, men han hade lyckligtvis nog qvar för sitt behof, och synes efter katastrofen hafva lefvat och dött på Östanå. Det reducerade slottet fick stå och förfalla någon tid bortåt, tills kronan derstädes inrymde en hop ryska krigsfångar. Genom dessas vårdslöshet eller illvilja utbröt julaftonen 1718 en vådeld, som efter några timmar förvandlade den förr så herrliga grefveborgen till en ruin. Norra delen nedbröts på 1700-talet att användas till staket och portpelare kring mangården, äfven lärer mycken huggen sten blifvit bortförd åt Grenna och Jönköping. Af Wisingsborgs ruiner stå ännu södra flygelns murar och gaflar samt någon del af östra flygelns yttervägg qvar. Den fullkomliga raseringen hindrades derigenom, att då slottets qvarlemningar, genom kongl. kammar-kollegium blifvit utbjudna till försäljning med vilkor att slottsplanen skulle jemnas med marken, var bonden, hvilken stadnade vid högsta anbudet, 8 rdr 16 sk., oförmögen att uppfylla auktionsvilkoren. Slottets fordna utseende finnes aftecknadt i Dahlbergs verk: Suecia antiqua et hodierna. — Den efter herresätet uppkallade kungsgården utarrenderades till enskilda personer, af hvilka fältmarskalken, grefve G. A. Meijerfelt uppförde nuvarande tvåvåningshuset med två flyglar af trä. År 1832 slutades arrendet, och egorna förvandlades till ekplanteringsfält.

Den nu s. k. kungsladugården Wisingsborg består af $5^1/_2$ mtl krono Wisingsö kronopark, samt underl. inköpta $3^3/_{16}$ mtl. 5 st. trädgårdar och en utjord, alltsammans taxeradt till 130,100 rdr rmt. Arealen är 6,290 qvadratref. Häraf hafva blifvit successive med ekar planterade åren 1831—55: 3,301, och åren 1856—60: 635 qvadratref; sednare uppgifter saknas. Kronoparken, 1,733 qvadratref, är beväxt med äldre och yngre tallskog och indelad i trakthuggning på 140-årigt omdref. För mullbärsplantering användes 2 qvadratref före 1856 och 4 d:o åren 1856—60; antalet plantor var sistnämnda år omkr. 1,500 stycken. Hela den öfriga jorden utgör torplägenheter, förpantningsjord från de inköpta hemmanen, löningsjord åt tjenstepersonalen, plantskolor, trädgårdar o. s. v. Den i kronoparken årligen fallande afverkningen beräknas till 122 famnar à 100 kubikfot. I ekplanteringen förekom ännu 1860 ingen regulier afverkning. På omkring 500 qvadratrefvar ligger skifferberget högt med grund betäckning, så att ekarnes växtlighet der är mindre god, men för öfrigt synes densamma lyckas rätt väl. Ekplantornas täthet är högst olika; på äldre bestånd endast 100 stammar på qvadratref, då deremot de yngre plantorna efter s. k. bredsådd torde uppgå till 5 à 6,000 på samma rymd. Tjenstepersonalen utgöres af en förvaltare, två kronojägare, en planterings- och en stalldräng, två grindvaktare och en föreståndarinna för silkesodlingen, anställd af sällskapet för inhemsk silkesodling.

Wisingsö, den märkligaste af Göta rikes öar, antingen dess minnen förlora sig i sagans dunkel eller upplysas af historiens fackla, såsom stammen för det sedermera så vidsträckta Braheska grefskapet, är belägen i sjön Wettern, midt för staden Grenna, på 12,000 alnars afstånd å östra,

samt midt för Nykyrke- och Svede uddar på 10,147 alnar åt vester, bildar en socken af Wiste härad och Jönköpings län, belägen mellan 58^0 1—7′ nordlig latitud och 4^0 vestlig longitud från Stockholms observatorium, ungefär $3^1/_2$ mil från Jönköpings stad. Wisingsö intager på en längd af $1^1/_3$ mil och $^1/_4$ mils bredd en vidd af 4,900 tld, som dock årligen förminskas genom sjöns utskärningar af stränderna, hvilket äfven synes bekräftas af de här öfverallt befintliga rullstenar i jordytan och som i norra delen, der skifferberget, hvarpå hela ön hvilar, är synligt, ligga ofvanuppå densamma. Ön höjer sig också obetydligt öfver vattenytan, med största höjden på *Kumla* bys norra gärde, uppgående knappt till 50 fot öfver strandbädden.

Ett märkvärdigt bevis på vattnets tärande kraft är en vid södra udden liggande, 36 fot hög, lodrätt i sjön stupande bergvägg, som för åskådaren framställer en vacker anblick, med sina många vinklar och vrår, liknande ett ofantligt listverk. En författare yttrar härom: »Genom lagrens skiljaktiga hårdhet och mäktighet hafva vittringsmedlen olika inträngt i bergväggen, naturligtvis mera på de lösa än de hårdare ställena; härigenom har bergväggen blifvit, som det i snickarestil heter, holkäld. Som lagren luta 8 grader mot lodrätan i nordost, så ligger listverket snedt mot bergväggens horisontallinie, hvilket i icke ringa mån ökar intrycket hos åskådaren. Genom vertikala sprickor bilda sig stundom fullkomligt fristående pelare, lika höga med bergväggen, hvilka likaså äro holkälda och genom den sneda ställningen, närmast liknande skrufgängor, liksom hade de formats i en svarfstol». När de undre lagren i vattenbrynet förvittrat, sammanstörtar pelaren, och sålunda förmår Wettern äfven besegra bergen. Enligt de beräkningar man gjort, förlorar ön på detta sätt årligen $2^1/_2$ tld. Enda stillastående vattnet är *Erstakärret* nära sjöstranden. — Längs efter ön sträcker sig i norr och söder en ås af sand och grus, som under högåldern anses varit begagnad till begrafningsplats och på hvilken träffas en ytterst mager jordmån, så att vissa sträckor äro fullkomligt gagnlösa. Sand- och grusbildningen sträcker sig på begge sluttningarne ungefär halfvägs till sjön, då deremot det nedersta bältet består af lermylla och grusblandad svartmylla af utomordentligt god beskaffenhet. Den fruktbara jordmånen och den härstädes rådande vegetationen har gifvit en författare anledning likna ön vid en näckros, som vaggar på böljorna, prunkande i yppig växtlighet, hitflyttad, likom genom en naturens lek, från något söderns hemland. Till detta loford har väl dock isynnerhet bidragit de ädla fruktträd, som från äldre tider här blifvit med framgång uppdragna och hvarmed bondgårdarne, ja t. o. m. backstugusittarens låga koja äro omgifna, alla hafva de troligen såsom späda telningar utgått från »grefve Pehrs» plantskola på Wisingsborg. För öfrigt saknas skog alldeles, med undantag af kungsgårdens kronoallmänning på 1,216 tld $10^1/_8$ kpl., Wisingsö kronopark på 228 tld, som numer kan anses såsom mönster, fordom kallades den Wisingsborgs djurgård, en enda enskild skogspark finnes värd omnämnas på 45 tld. Att ön alltid saknat skog, synes af ett bref af kon. Magnus från år 1286, som gaf inbyggarne rätt till skogsafverkning och mulbete i Westergötlands allmänningsskogar. Denna rättighet, bestämd och utsträckt genom flera kongl. bref, men småningom förlorad, bestämdes slutligen 1837 och 1844 på det sätt, att skogsstyrelsen skall hafva hand öfver Sveamon i Westergötland, hålla årlig skogsauktion och fördela de influtna medlen mellan öboerna. Nyligen (i Sept. 1866) har grosshandl. O. Dickson genom kontrakt förvärfvat sig jagträtten å öns hemman, som icke tillhöra kronan, men hans ansökan om dylik jagträtt på kronans andel af ön har blifvit afslagen; afsigten var att införa på ön fasaner, rapphöns och annat matnyttigt vildt. Längs åsen går landsvägen från norr till söder; man räknade för några år sedan på densamma 57 grindar på 1 mils längd! — Hemmantalet är $64^3/_4$ mantal, hvaraf $39^3/_4$ skatte, $7^1/_8$ kungsladugård med underl. 3 mtl skolegodshemman, 1 civilt, $2^1/_4$ ecklesiastikt boställe, $^1/_4$ f. d. skogvaktareboställe, $11^3/_8$ krono; alltså en obetydlig jordrymd till hvarje hemman. Taxeringsvärdet är 618,200 rdr rmt. Folkmängden år 1805: 782, 1850: 1,037, 1860:

1,083 och 1865: 1,069, deraf 103 bönder på egna, 24 på andras och 34 backstugor. Socknen är indelad i 6 båtsmansrotar.

Angående folkets lynne och karaktersdrag må nämnas bruket, att hvarje ärende till staden uträttas af ett s. k. »båtalag», bestående af 6 à 8 personer på en båt om 10 à 15 t:rs last, gemensamt; framkomna, får man ofta se dem i gåsmarsch helt fredligt genomtåga stadsgatorna. Prestens och länsmannens påbud hållas i mycken helgd, tilläfventyrs mindre af godvillighet än af osjelfständighet. I afseende på sedligheten nämnes att sänglag före äktenskapet yppar sig vanligen vid hvart tionde. Den fordna grå vadmalsrocken är numer utbytt mot mörkblå klädesrock; ofta får man se bonddrängarne vandra på dagsverken med paraply i handen. Boningshusen, vanligen tvåvånings, äro merändels väl inredda och omsedda. Af vilda djur förekomma nu mer endast harar, dock till ringa antal, men rapphöns i mängd. — Hufvudnäringen är åkerbruk; hvete är hufvudsädet å bördigare jordmån, råg, svarthafra, korn och ärter å den magrare och lättare. Af en och annan bonde är försök gjordt med cirkulationsbruk, men i öfrigt skötes jordbruket dels i trenne, dels i fyra gärden. Svarthafran, under namn af fäbohafran, håller sig i högre pris än annan hafra i orten. Trädgårdsskötseln bedrifves här med större omsorg än annorstädes. Kyrkoherdens trädgårdsanläggningar förtjena både loford och efterföljd. Af ädla fruktträd äro hvita gyllen, grefve Pehrs bordäpplen, holländare, svanhalspäron, rödpäron, sockerpäron och äkta bigarauer de vanligaste. Valnötsträd finnas äfven. Boskapsskötseln befinnes under mindre gynnande omständigheter. Marknad hålles här i Augusti. Ek- och lärkträds- samt mullbärsplanteringar fortgå alltsedan år 1831. Fiske är enda binäringen.

Wisingsö socken, som sedan 1670 haft Ölmsta till annex, utgör numer ensamt ett regalt pastorat af 2:a klassen, inom Wexiö stift. Kyrkan, aflång, rundad mot öster, med kopparbeslaget tak och torn, med urverk, är påbörjad af grefve Magnus Brahe, † 1633 och fulländad af Pehr Brahe d. y. Till sitt yttre modernt, påminner detta tempel så mycket mera om forntiden genom sitt inre. De spetsiga, i hvitt och blått målade hvalfven, uppbäras af tjocka åttkantiga pelare, öfverallt, liksom väggarne. behängda med mörka, i svarta ramar infattade taflor; längs väggarne posta grofva apostlabilder i långa rader, alltsammans nästan beständigt insvept i halfdunkel. Främre hälften af kyrkans södra del upptages af den hvälfda Braheska grafven, som höjer sig 4 fot öfver golfvet; på frisen af dess framsida stå grefve Pehrs och hans grefvinnas bilder i hvit marmor. Altartaflan, i upphöjdt arbete, framställer uppståndelsen och är ganska väl arbetad; några smärre taflor omgifva densamma, deribland en, föreställande de tre vise männen tillbedjande Jesus, synnerligen ådrager sig uppmärksamheten. Ett särdeles väl arbetadt krucifix af elfenben på altarbordet tros vara af grefve M. Stenbocks hand under hans fångenskap i Danmark. En ganska dyrbar ljuskrona hänger främst i hvalfvet; den innehåller 468 lod silfver. Åtskilliga andra silfverpjeser finnas äfven, enligt uppgift till en vigt af 638 lod, förutom en mängd smärre prydnader med ädla stenar, bilder, reliker m. m., hvilket allt gör kyrkan hardt nära till ett museum. Endast taflornas antal skall gå till 60 à 70, hvaraf flera af värde, och icke få framställande icke bibliska saker. Predikstolen är ett präktigt mosaikarbete. År 1855 undergick kyrkan reparation. Af kyrkoherdar nämnas Peter Wirchnæus, † 1687, Harald Almqvist den förste, † 1711, Benediktus Höök 1723, Johannes Almqvist, † 1816. — Sedan den af grefve Pehr Brahe d. y. år 1636 inrättade trivialskola, hvartill åtskilliga hemman blifvit donerade, och det i förening med skolan år 1693 inrättade gymnasium upphört i September 1811, hvarefter de donerade hemmanen anslogos till förbättring af lärarnes löner vid Jönköpings skola och öfverseendet öfver desamma lemnades åt en s. k. skolegodsinspektor, som lyder under domkapitlet, inrättades 1832 en skola i förra gymnasiihuset under namn af »grefve Pehr Brahes skola», och anslogs till lärarens aflöning, hvilken befattning förenades med komministerstjensten, frälsehemmanet Mörby i Östergötland; skolbarnens antal år 1861 var 164. Socken-

bibliothek finnes. I afseende på fattigvården är socknen indelad i 6 rotar och de fattiga i 3:ne klasser. Ett sockenmagasin inrättades 1666 af Pehr Brahe d. y., deri inlades 3,000 t:r spannmål, hvilka testamenterades till öboerna, att vid behof användas. Äfven finnes enskild brandstodsförening, hvari de flesta hemman äro intressenter, ett sockenapothek under organistens vård och distribution. Provincial-läkaren är stationerad i Jönköping.

Fornminnen. Härpå är ön rik. Vi vilja här endast påpeka de märkligaste: lemningarne efter *Näs* och *Borga* slott, hvars byggnader nu mer äro uppslukade af vattnet: rörande förstnämnda hänvisas till dess artikel. Af sistnämnda synes endast en stor sten, kallad *Borga sten*, öfver vattenytan 900 fot öfver stranden, och som föregifves legat midt på borggården; den utmärker emellertid hvar ruinerna af slottet legat gömda, sannolikt sedan mer än tusen år. För öfrigt gifva de här många befintliga ättehögarne anledning till förmodan att stora och märkvärdiga strider blifvit utkämpade på ön, som skall erhållit namn af det fornsvenska ordet Wiser (anförare), alltså betydande herresäte eller Wikingars ö. Med säkerhet känner man af historien att konungar vistats och dött på Wisingsö. Bland dem nämnas Carl VIII Sverkersson, mördad 1168 af sin efterträdare Knut Eriksson, Erik X, död 1216, Johan I, död 1222; Erik XI, död 1250, Birger Jarl, död 1260, Magnus Ladulås, död 1290 och af bönder buren härifrån till Stockholm. Häraf synes, att Wisingsö för dessa tider kan betraktas nästan som rikets andra hufvudstad — måhända en qvarlefva från den tid ön utgjorde hufvudpunkten för det gamla riket i Nord-Småland. — I kyrkan finnas 3 runstenar, hvaraf en med inskriften: thorthr. auk. Askutr. thair. satu. kuml. — Ruthfast. fathir. sin . . . uas bo fa. . . . Midt på stenen . . . . . . bri . . . . s. . —. — Ett par sagor af äkta fornnordisk natur kunna vi ej underlåta att här i korthet förtälja. Den ena söker förklara öns uppkomst och namn och berättar, att »jätten i Wista kulle» (en enslig, afrundad kulle vid stranden af Wettern i Skärstads socken) och hans hustru voro bjudna till bröllop hos jättarne i Kinne kulle i Westergötland. På sin resa dit måste de naturligtvis på vanligt jättemanér hoppa öfver Wettern. Men »fru Wist» råkade redan vid bortresan vara i grossess, och vid den en tid sednare företagna hemresan vågade hon ej språnget öfver sjön, hvarför jätten tog upp en torfva i Westergötland och kastade den i sjön, så att frun med lugn kunde stiga öfver i två steg. Denna torfva blef Wisingsö och derför är Guldkroken i Westergötland, der torfvan togs, så låg än i dag. — Den andra sagan lyder så: Konungarne på Näs slott och Borga slott voro oense, och derför uppmanade den förstnämnde sin vän trollkarlen Gilbertel i Småland att skilja ön i två delar genom en graf. Han gräfde också under jorden i berget. Kungen på Borga upptäckte företaget och bad Kettil Runske i Westergötland hindra företaget. Den trollkunnige Kettil öppnade med några ord jorden straxt norr om Kumla by, der Gilbertel gräfde, och, såsom dennes läromästare, befallde honom upphöra. Då han ej åtlyddes kastade han sin med trollrunor ristade staf ned på den gräfvande, som fattade den med bägge händerna för att afvärja slaget, men händerna fastnade och kunde ej lösas. Kettil rådde honom afbryta stafven med fötterna, men dessa fastnade också; likaså tänderna när han ville bita sig lös. Nu kastade Kettil till honom en kohud med orden:

Af denna får du plocka ett hår
Hvarje hundrade år,
Och då du hunnit afplocka den,
Får du börja att gräfva igen.

Den öppning som Kettil åstadkom visas ännu. Den är en sumpig fördjupning och kallas Gilbertels håla. Äfven på ett annat ställe hade Gilbertel gräft, några hundra fot från öns sydöstra udde. Här leda också två öppningar inåt berget, 24 fot från hvarandra, men sluta längre in i en grotta, som för 60 år sedan befanns vara fyrsidig, 8 fot i höjd och vidd, och från denna ledde en gång ännu längre inåt, men osunda ångor hindrade all undersökning. Nu äro öppningarne otillgängliga i följd af nedfallna stenar. Denna grotta torde ej utan skäl få antagas hafva varit en, med konst eller af naturen danad orakelgrotta från den gamla Frejakultens tider. Ett orakelsvar vill folktron veta, att denna grotta gifvit i

sednare tider, då det på fråga om Wetterns djup svarats: »Mät dess längd och du vet dess djup». — Från medeltiden finnas lemningar efter *Kumla* kyrka och några kapeller. *Kumla* kyrka, belägen midt på ön vid *Kumla* by, begagnades ända till 1636, då nuvarande slottskyrkan blef färdigbyggd, hvarefter Kumla kyrka blef förvandlad till skolhus och sedermera år 1811 till sockenmagazin. Utom denna kyrka skall funnits ännu en, belägen utmed hemmanet *Hospitalet* i nordligaste delen af ön. Ehuru tillhörande en sednare tid, torde likväl de Braheska qvarlemningarne förtjena ett rum bland öns forntida minnen, och bland dessa intager första rummet *Wisingsborgs* slott, se den art.; på åtskilliga ställen finnas stenar och berghällar med inskriptioner, som förvara minnet af flera bland Brahe-ättens manliga medlemmar; sydost från Kumla by finnes en sten af betydlig storlek med inskriptioner, innehållande en kort lefnadsteckning af Pehr Brahe d. ä., Erik, Magnus och Petrus Brahe d. y., efter hvilken sednare isynnerhet hela ön bär en outplånlig prägel af hans verksamhet såsom god både fader och husbonde.

Bland gårdar må nämnas: kungsladugården *Wisingsborg*, hvarunder lyda 1 mtl krono, $^1/_4$ skatte *Asby*, $^1/_2$ mtl i *Erstad*, 1 mtl i *Rönäs*, $^1/_4$ i *Stigby*, $^3/_8$ mtl i *Funnerstad* och $^1/_{16}$ mtl *Abrahamstorp*; — *Kumlaby*, hvaraf 3 mtl äro skolegodshemman, $1^1/_4$ mtl prestgård, med för det mesta goda och stenfria egor, 1 mtl komminister-boställe. — *Ed Storeg.*, på norra udden, med ett vackert läge, till en del Edenhjelmskt fideikommiss. — *Lyckan*, 1 mtl, länsmansboställe, ligger ödsligt, sedan ställets trädgård uppslukats af sjön. Af byar nämnas vidare *Rökinge*, *Säby*, *Torp* och *Wrinlösa*. Bland trädgårdar, nämnas utom vid pastorsbostället, *Borgårda*, *Kapells*, *Kyrko*, *Lunna* och *Slottsträdgårdarne*. Sedan den 16 November 1863 är på ön öppnad poststation, som lyder under Grenna postkontor.

Wiskafors, väfnadsfabrik uti Kinnaroma socken af Marks härad och Elfsborgs län, är beläget 1 mil s. v. från Borås stad, vid Wiska-ån, erhöll sina första privilegier vid 1751 års riksdag, tillhörde på 1770-talet, då arbetarepersonalen utgjordes af 50 personer, en D. Falk, fabrikör Ph. Langlet, brukspatron C. Lilljegren samt handelsman L. Hallenborg; af den sednaste egaren, den nyligen (år 1866) aflidne Sv. Eriksson, anlades 1855 här ett nytt mekaniskt väfveri, $^1/_4$ mil från Rydboholms fabrik, hvarunder detta är tjensteverk. Båda jemte Svaneholms fabrik, Bålåns kopparhammare, anlagd på 1600-talet, inköpt till skatte af A. Hammar, flyttad 1821 till Grafvenfors bruk af egaren J. Lindberg, Skrapereds såg samt ett landtgods af tillsammans $6\frac{3}{3}\frac{1}{2}$ mtl inom Kinnaroma, Seglora och Kinna socknar, utgöra en egendom, med en folkmängd af öfver 830 personer. Wiskafors fabrik är ensam taxerad till 100,000 rdr. Bland underlydande hemman må nämnas, att 1 mantal rusthåll *Bosnäs* Storeg., beläget i Torpa socken af Wedens härad, hörer dock i juridiskt hänseende till Seglora socken af Marks härad.

Wiskaholms bomullsspinneri, beläget i det s. k. Svartziska plantaget utmed Wiskaån, på Borås stads grund, anlades på 1850-talet med en kostnad af öfver 100,000 rdr rmt; var i full verksamhet, tills bomullskrisen och penningbristen inträffade, då det afstadnade, och har nyligen blifvit såldt för 16,500 rdr rmt. Fabriken bestod af en envånings stenbyggnad, innehållande ångmaskin med panna, 72 st. mekaniska väfstolar m. m.; en annan byggnad innehöll färgeri samt flera mindre uthusbyggnader. — Fabrikstomten var år 1863 taxerad till 27,000 rdr rmt.

Wiskaån, hufvudströmmen inom både Åhs och Wedens härader af Elfsborgs län, upprinner på höglandet s. v. om Ulricehamn och upptager, under sitt $9^1/_2$ mils långa lopp, med sina förgreningar södra delen af nämnda härader samt nästan hela Marks. Hennes källor sammanflyta i sjön Tolken, 100 fot djup; går, efter att strax nedanför sjön i Folkaström satt en mängd vattenverk i gång, med föga bredd och djup först i nordlig rigtning till Hökerums eller Säbysjön, som äfven kallas Wingsjön, men hvars gamla namn är *Mogden*, sedan i vestlig utför fallen vid Nitta och Ågården ned till Warnums eller Rångedalssjön, som ock nämnes *Marsjön*, ned i den djupa, mellan höga och branta berg samman-

klämda *Öresjön*, vid Örebro, der landsvägen och jernbanan gå öfver; fortgår i sydlig rigtning förbi egendomarna *Sjöbo*, *Almnäs* och *Rya* genom Borås, hvarefter ån $^1/_4$ mil söder om staden ingår i Marks härad, der hon i närheten af Örby förenar sig med Häggån, som mer än tre mil flutit jemnsidigt i öster på $^1/_2$ mils afstånd Med en bredd af 50 till 60 fot samt ett djup af 4 till 18 fot, fortsätter hon sitt lopp, upptager vid Berghems kyrka österifrån den strida Slottsån, flyter sedan genom en ända till 3.000 fot bred vidgad dal med stridt lopp, upptagande Surteån norrifrån, till den på Halländska gränsen belägna sjön Weselången och utfaller efter tre mils ($1^1/_2$ mil) lopp genom en bördig, af vackra löfrika nejder utmärkt dal inom Halland i Klosterfjorden mellan Warberg och Kongsbacka.

Wiskaåns fall hafva följande höjder: fallet vid *Kungsfors*, nedanför Häggåns inlopp 50, det vid *Kinnaström* 20 fot, vid *Rydals* spinneri 12, vid *Seglorabergs* qvarn 5, vid *Svaneholms* fabrik 10, vid *Wiskafors* fabrik 72, vid *Rydboholms* fabrik 12 och vid *Druffors* 4 till 5 fot. — Vattenytan i ån är ofvanför Häggåns inlopp 134, vid Rydboholm 435, vid Borås 452 fot öfver hafvet. Ån har icke mycken, men ganska fet och välsmakande lax.

Wiskaå-dalen och de i densamma utlöpande dalgångarnas sluttningar, för 30 à 40 år tillbaka öfversållade med större och mindre stenmassor eller beväxta med skog, enbuskar och ljung, äro nu helt och hållet förvandlade från ödsliga till trakter, som kunna framvisa ett jordbruk, täflande med de bördigaste provinsers inom landet. Vägarne äro omlagda, backarne försvunna; de kringspridda stenblocken, använda till fabriksbyggnader vid Wiskaåns större fall, omhägna nu som massiva stenmurar grunddikade, rationelt odlade åker- och ängsfält. Förtjensten af detta ortens framåtskridande tillhör i främsta rummet den nyligen (1866) aflidne fabriksegaren på Rydboholm, Sv. Eriksson. Bland rullstensåsar, som blifvit uppmärksammade vid sednaste geologiska undersökningar, förtjenar nämnas *Boråsåsen*, som framgår i Wiskanossa-dalen.

Wiske, *Wiskje*. Härad af Halmstads län, mellan städerna Warberg och Kongsbacka, begränsas i norr af Fjäre, i söder af Himble härad, i vester af Kattegat och i öster af Marks härad i Elfsborgs län. På en areal af 41,378 tld fast mark och 0,050 qvadratmil vatten innefattar häradet socknarna *Weddige*, *Åhs*, *Sellstorp*, *Strävalla* och *Wärö*, med $207\frac{29}{48}$ mtl ($208\frac{29}{48}$ mtl enligt Hahrs Statistiska uppgifter) och en folkmängd af 8,270 (år 1866), enligt officiela uppgifter ökad på två år med icke mindre än 1,200 personer. Af nämnda areal uppgifves den odlade jorden upptaga 10,900 tld, naturliga ängen endast 1,818 tld. Ett helt hemman var 1863 i medeltal taxeradt till 17,300 rdr rmt. Midt igenom flyter Wiskaån, på östra gränsen är sjön Weselången. Häradet utgör, utom Wärö socken, som hör till Fjäre fögderi, med Himble och halfva Faurås härad Warbergs fögderi samt med Fjäre härad en domsaga (32,000 inbyggare); tingsstället är vid Backa by i Wärö socken. Der landsvägen går öfver Wiskafloden, vid Nyebro, låg fordom det märkvärdiga *Ås kloster*; ännu tilldrager sig trakten för sin naturskönhet den resandes uppmärksamhet. I historiskt afseende har Wiskadalen minnen från konung Magni Barfots besök år 1094, då den jemte trakten kring Warberg af honom ödelades.

Wisman, sjö i Wärmland, uppkommer ur Grytsjön i Nysund, flyter först i nordlig rigtning genom Lilla Wismen, sedan i n. v. genom Stora Wismen på gränsen mellan Wisnum och Warnum, hvarefter den, under sydligt lopp, flyter midt igenom hela Wisnums socken, och drifver jernbruken derstädes, hvarunder flera smärre tillflöden förena sig med densamma, såsom vid Crontorp och Wallsjön; samt utfaller genom Kolstranden i Wenern.

Wisnum. Härad af Öster-Sysslets fögderi och domsaga i Carlstads län, beläget söder om Christinehamn och inneslutet i en halfcirkel af Let- och Gullspångs elfvar samt Wenern, innefattar på en yta af 82,967 qvadratfot = 34,529 tld fast mark samt 0,406 qv.mil vatten 5 socknar: Wisnum, Kil, Rudskoga, Nysund och Råda, den sednare förenad med Amnehärad i Westergötland till ett pastorat. Hemmantalet är $132^1/_8$, bebodda 1865 af något öfver 10,400; ett antal, sedan 1842 förökadt med 2,400 personer,

men sedan 1855 minskadt med 1,300; härtill kommer Christinehamns stads folkmängd af 3,125. — Häradet, i anseende till folkmängden det 9:de, har af alla minsta fattigafgiften, pr invånare beräknad till 59 öre. Det hör ock till den del af provinsen, som har de största och bördigaste åkerfälten; af uppgifna arealen skola 20,331 tld vara odlad jord och 6,265 tld naturlig äng. Bruksrörelsen är ock ganska betydlig vid härvarande många jernbruk. Rörande folkets klädedrägt må nämnas, att karlarne bruka mörkgrå eller blå långrock med knappar eller häkten, ett veck på hvardera sidan och bakpå klufven, väst och byxor af kulört kläde; af skinn är ringa tillgång. Qvinnorna bruka kjortel och tröja af svart sidentyg, svart kamlott, hvitt bomullstyg eller kattun, vid högtider vända skor med spännen. Klädeskolt brukas af många.

Häradet, hvars namn i äldre skrifter är Wisnehem och Wystenhem, skall vara den del af provinsen, som först blifvit befolkad och utgjort en del af den beryktade Wikars sons, Neri Jarls, jarladöme, af hvilken Nerike, hvartill Wisnum då räknades, skulle erhållit namn. Här finnas äfven många fornminnen, hvaribland må nämnas gamla höfdingasätet *Säby, Agneholms slott,* domaresäten vid *Årås, Algutsrud* och *Riddaregården; Skålanda* gård, $^3/_4$ mil öster om Wisman, anses varit det i Westgötalagen såsom ett Uppsala ödegods omnämnda Skalanda. Antalet ättehögar, bautastenar och stenkummel är oräkneligt. — Tingstället är å Wall i Wisnums socken.

Wisnum, kontrakt i Carlstads stift, innehåller 5 pastorat: *Carlskoga;* — *Wisnum;* — *Christinehamn,* — *Rudskoga* och *Råda.* — Folkmängd 30,150.

Wisnum, konsistorielt pastorat af 2:a klassen, beläget öster om Klarelfven, $6^1/_2$ mil från stiftstaden Carlstad, utgöres af socknarna Wisnum och Kil med $71^1/_3$ mtl, bebodda af omkring 5,150 personer. — Prestgården, $^3/_4$ mtl och $^1/_3$ mtl *Husbacken,* kommin.-boställe ($1^1/_3$ mtl efter eckl.-matr.), äro belägna i modersocknen *Wisnum,* inom Wisnums härad och Carlstads län, omgifven i norr af Warnum och Karlskoga, i öster af Nysund och Rudskoga, i söder af Råda och Kil, belägen 2 mil från närmaste stad, Christinehamn; arealen, 34,529 tld fast mark och 0,079 qvadratmil vatten, är fördelad på $22^3/_4$ mantal skatte, $2^1/_3$ krono och $14^5/_6$ frälse, bebodda 1865 af 3,458 inbyggare. Socknen har i norr och vester mer jemn mark, med lera och omkring ett qvarter god matjord, skog öfver husbehof; *Sälsjö* allmänning. Vid Carlskoga gräns tillstöta $^2/_3$:delar af *Wismen,* i öster *Develn,* i n. v. en del af Wenern. Inom gränserna ligga de små sjöarne: *Uppsjön, Sälsjön, Aflången* och *Emtekärn;* än Wisman löper ur sjön Wismen längs efter socknen och infaller vid Säby i Kolstrandsviken. Vid *Blaxmo* qvarn, *Säby, Jonsbol, Gisslegård* och *Sommarstad* finnas mineralhaltiga källor, men föga anlitade. Af vilda djur må nämnas björn, varg, lo, ekorre m. fl., bäfver har funnits vid Skoga elf, elgar och rådjur vid Sälsjö, utödda på 1770-talet af vargar; år 1789 fångades lemlar och hvita räfven. Från socknen utföras råg, hafra, ved, potates, oxar, något smör, ost och fisk. Bland binäringar räknas foror mellan Örebro och Christinehamn; kolning och försäljning till herregårdarna; deremot införas sill, salt, hvete, kläde, tyger m. m.; 2:ne större brännerier finnas vid Säby och Wall. Hela jordbruksfastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 2,155,900 rdr och annan fastighet till 217,785 rdr. — Nuvarande kyrkan är en vacker och ansenlig korskyrka, byggd 1730 och försedd med orgelverk; den gamla af trä uppgifver Fernow legat på en sidländ ort midt imellan Warnum och Angnebro, 2 mil från hvarje. I sydöstra hörnet på kyrkogården skall funnits en graf för tvenne älskande; den är nu mer öfverväxt med löfträd, som, enligt allmogens tro, der stå och än i dag bära vittnesbörd om dessa bådas trohet och kärlek in i döden. En mil n. v. om kyrkan skall funnits *Ljusås* kapell, uppfördt på en ås invid Wikegårdarna; för öfrigt finnas af äldre minnesmärken ett stort stenkummel vid *Riddaregården,* flera ättehögar vid *Säby* och annorstädes. Socknen har nu 2:ne skolor, inrättade genom enskilda donationer, 4 skolhus i Nyböle mon, i Wike rote, vid Krontorp och vid Björneborg, äfven sockenbibliothek och magazin. I början af innevarande århundrade fanns ingen anställd skollärare, utom vid Krontorps gods; men allmogens barn erhöllo af föräldrarne sjelfva

samt af några läs- och skrifkunniga äldre personer väl en knapphändig, men dock sund undervisning i förening med en uppfostran, dervid de vande sig att vara nyttiga efter förmåga. På nämnda tid funnos många, som aldrig smakat bränvin, och var då försvaret af gammal sedvana med de vanliga orden: »det är så brukligt hos oss» till gagn för dem sjelfva och andra; men sedan exemplen på dem, som ej förtära nämnda »styrkedryck» blifvit få undantag, så har ock det gamla ordspråket, som nu vill försvara den måttliga oseden med att det är så brukligt hos oss, blifvit till ett uppväxande slägtes skada och till mångas förderf. Husen vid början af innevarande sekel voro små och med tak af torf samt näfver, sällan af halm, utan med Poll, d. ä. stänger, öfverlagda och bundna öfver kroppåsen. Stenhägnad fanns föga mer än vid Säby och Björneborg. Bland kyrkoherdar må nämnas Laurentius Beronius Lagerbom, gamle herr Lars kallad. 1610, † 1635. — Af gårdar och verk märkes främst *Björneborgs* jernbruk och hytta med tillhörande östra och vestra *Jonsbols* bruk, som är en af provinsens största bruksanläggningar; sjelfva herrgården har ett täckt läge; från tredje våningen erbjudes vidsträckt utsigt öfver sjön Wisman och den tätt förbilöpande jernvägen. *Säby* med underlydande rå och rörs-hemmanen Lindåsen, Spjutåsen och Udderud, hvartdera $^1/_4$ mtl, *Nynäs, Krontorps* bruk och *Kilsbyn* äro derjemte de betydligaste egendomarne inom socknen. — Vid *Hult* finnes skeppsvarf och lastageplats. — Boställs-hemman äro: *Backa*, 1 mtl, majors, *Sommerstad*, 1 mtl, länsmans; — *Wall*, med gästgifvaregård, tingsställe och poststation; — *Ansgård*, 1 mtl, posthemman. Af verk finnas vidare *Wisnums* eller *Bäcks* qvarn med 4 par stenar och flerbladig såg. — Under Håkanbol lyder $^1/_8$ frälse *Delvenäs. Blaxmo, Blomsterhult, Brynterud, Gaterud, Långerud, Nolgård, Räverud* och *Walunda* äro hemmans namn. — Adress: Christinehamn och Wall.

Wissefjerda, fordom Willegiöll. Wisfiord. socken i Småland. belägen $6^3/_4$ mil v. s. v. från Kalmar, $4^1/_2$ mil från Carlskrona. 7 mil från Wexiö — vid 370 fots höjd öfver hafvet — upptager 2,563 qvadratmil eller 59,315 tld, hvaraf 0,208 qvadratmil vatten, resten är fördelad på $86^5/_{12}$ mtl; häraf räknas större delen, 46,648 tld, på $67\frac{11}{12}$ mtl, deraf $54^2/_3$ skatte, $1^1/_8$ krono, $12^1/_8$ frälse, till Södra Möre härad af Kalmar län; den öfriga delen, af allmogen kallad *Kåraböket*, på 12,667 tld med $18^1/_2$ mtl, deraf $11^1/_2$ skatte, $2^1/_2$ krono, $4^1/_2$ frälse till Konga härad af Kronobergs län. Inbyggarnes antal 1864 steg till 4,701 inom förstnämnda och 1,109 inom sistnämnda län, eller tillsammans 5,810 personer. På socknens sydöstra gräns i Hvite Göl finnes en sten, benämnd *Hvite sten*, som utgör gränsskilnaden mellan de här sammanstötande länen Kronobergs, Kalmar och Blekinge. Marken är mycket kuperad, tätt omvexlande med steniga kullar samt berg, beväxta med gräs och löfskog. I öster och nordost utbreda sig stora skogar. Imellan höjderna består jorden till en del af utdikad mossjord, äfvensom sänkta sjöar. Rådande jordmånen är svartmylla och något sand. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäringar fiske af ål och braxen samt kolning. Linnefors tullmjölqvarn för 2 par stenar har årligen i tullmäld inbringat c:a 100 t:r. Oskicket att efter rågskörden å svedjeland taga en eller flera skördar potates har i sednare tider tilltagit. Socknens afgifter uppgå till nära $6^1/_2$ procent af taxeringsvärdet, som i 1863 års bevillning upptogs till 1,879,700 rdr rmt.

Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen under Södra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, rymlig och ljus, är uppförd år 1766 inom Södra Möre häradsdel, i en vacker trakt, omgifven af vatten och löfskog, helt nära vestra stranden af Lyckebyån, som utgör gränsskilnaden mellan Kalmar och Kronobergs län. Barnundervisningen bestrides i en fast och en flyttande skola, hvaraf den förstnämnda från 1843 har skolhus vid kyrkan, med 100 à 120 barn, den andra inrättades 1847; båda omfatta 7 läsrotar; dessutom finnas 3 privatskolor. Sockenbibliothek sedan år 1859 i skolhuset, upptagande 288 böcker. En nyligen inrättad sparbank finnes, som redan 1860 hade 105 delegare. Bland fornminnen må nämnas vid gården *Eremitemala*, äfven benämnd *Antamåla*, ett stenrör, det största förmodligen inom Små-

land, ty det intager en areal af $1^{1}/_{2}$ tld och har en höjd af 22 alnar samt utgöres af flera tusen rundade stora stenar af 20 à 30 *skl*:s vigt, som blifvit hopade på hvarandra. Några lemningar efter ett fäste, *Wesaborg*, finnas vid klockstapeln. Detta fäste skall varit bebodt af Garparne en tid, men blifvit intaget af fienden och allt Garpefolket nedhugget, hvarefter de nedmyllades på ett näs, som derefter kallades Garpeudden. Borgen nedbröts, och Wissefjerda kyrka uppbyggdes i stället. Striden med Garparne torde häntyda på en strid mellan hedendomen och kristendomen. Flera bland denna församlings kyrkoherdar hafva erhållit på orten en viss ryktbarhet. Kyrkoherden Erik Laurentius, samtida med kon. Gustaf I, blef genom sin son, som kallade sig Wallerius, stamfader för en öfver hela Sverige vidt utgrenad prestslägt, hvaraf många medlemmar förskaffat sig ett berömdt namn, samt genom sin dotter äfven stamfader för slägterna Brauner, Braunerhjelm och Braunerskjöld. En annan kyrkoherde, Nikolaus Petri Bock, är bekant genom de särskilda s. k. bondefreder han föranstaltade under krigen mellan Sverige och Danmark 1644 och 1657, då kyrkoherdarne och allmogen från Wissefjerda och Fridlefstads socknar möttes på riksgränsen vid Furs bro och skriftligen afslöto fred sinsemellan. En dylik fred afslöts äfven 1677.

Af gårdar märkas inom Kalmar län: två frälse-säterier, *Flädingstorp* och *Udden* samt *Kyrkeby* herregård; i Kyrkbyn finnas qvarn, bränneri, div. handtverkare och några handlande; $^{5}/_{8}$ mtl *Wissefjerda* prestgård — vid 395 fots höjd — hör till Kalmar län, ehuru på alla sidor omgifvet af gårdar, tillhörande Kronobergs län. *Emmaboda*, gästgifveri, 3 qvarnar, garfveri, färgeri, pappersbruk och en handlande. Byar äro *Alsjö, Alsjökulla, Backabo, Brinkabo, Bredsjö, Båldön, Förlängsö, Fiddekulla, Gusemåla, Hulan, Hult, Kammarbo, Kjesemåla, Klippingbo, Parismåla, Rickebo, Stolpebäck, Öremåla* m. fl. — Gårdar inom Kronobergs län: *Linnefors* jernbruk; *Björketorp*, 1 mantal, underlagdt *Wissefjerda* prestg. sedan den 14 Juni 1586, konfirmeradt 1682; 1 mtl *Wissefjerda*, mönsterskrifvare-boställe; $^{1}/_{2}$ mtl *Törestorp*, militiæ-hemman; — $^{1}/_{2}$ mtl *Sidlandsmåla*, förut kronofogde-boställe, skatteköpt 1862; — *Buamåla*. *Bläsemåla* och *Fornamåla* äro hvardera $^{1}/_{2}$ mant rusthåll; — *Foglasjö*, $1^{1}/_{2}$ frälse, $^{3}/_{8}$ skatte; byar och hemman äro vidare: *Ellingsmåla, Eremittemåla, Ebbemåla, Frostensmåla, Hofgård, Hökamåla, Kabblanäs, Lujön, Lekaremåla, Målatorp, Pällamåla, Prämboda, Skjelstånga, Öljasjömåla,* alla skatte; *Guttamåla, Kroxmåla, Stångsmåla, Sutaremåla* och *Sneremåla*, frälse. — Adr.: Kalmar, Wexiö eller Carlskrona.

Wisseltofta, se *Wittseltofta*.

Wissträsk, en mindre lappmarkssjö, med asp; dervid bo 8 bönder med 4 notar och enc. 6 till 10 grofnät.

Wist, socken, fordom Husaby, Wist, Wistbo, utgör ett patronelt pastorat af 2:dra klassen inom Linköpings stift, i Hanekinds härad af Linköpings län, upptager, med $1^{1}/_{2}$ mils längd och $^{3}/_{4}$ mils bred, en areal af 0,874 qvadratmil land och 0,090 vatten, eller 20,227 tld, fördelade på 49 mtl, hvaraf $6^{3}/_{4}$ skatte, 3 krono och $39^{1}/_{4}$ frälse, med 1,850 invånare, ett lika antal med det, som uppgafs för år 1845. Taxeringsvärdet är 1,382,250 rdr rmt. Socknen genomskäres af Stångån, på hvars vestra sida i allmänhet omvexla berg och jordkullar med större och mindre slätter; öster om ån finnas blott smärre slätter. Delar af sjöarne *Rängen* och *Erlången* höra hit. Jordmånen är å slätterna mest lera, i de högre trakterna dels lermylla, dels sand. Otillräcklig skog växer. Fordom har här drifvits bergsbruk å kopparmalm vid Långnäs under Säby; ett par mindre jernverk, 2 qvarnverk, sågar m. m. finnas vid Stångån. Åkerbruket, som är hufvudnäringen, drifves jemte boskapsskötsel och betydlig bränvinsbränning. — Socknen har skola sedan 1813, och bestrides undervisningen för närvarande uti en flyttbar folkskola på 2 stationer för 50 at 62 inskrifna barn; vanliga kassor, 2:ne donationer för skola och fattiga finnas. Kyrkan, som ligger 1 mil s. o. från Linköping och anses ursprungligen vara från 1100-talet, ombyggdes 1745 på egarnes af Sturefors, Säby och Stafsäter bekostnad, hvilka derföre erhöllo rätt att tillsätta kyrkoherde, sä-

lunda, att egarne af förstnämnda 2 egendomar kalla 4 gånger efter hvarandra, samt egaren af Stafsäter den 5:te. — Af fornlemningar omtalas en stensättning å Qvarnängen, med »Bos sten» i midten, lemningar efter förskansningar nära Garpekärr m. m. Två af länets största herregårdar höra hit, nämligen *Säby*, tillsammans med underl. $18^3/_4$ mtl, deribland *Hofvetorp*, 5 frälse-säteri, upptagande halfva sockuens taxeringsvärde, och *Sturefors* frälse-säteri, tillsammans med underlydande $14^1/_8$ mtl: — *Stafsäter*, tillsammans med underlydande $3^5/_8$ mtl: — *Prestgården*, 1 mtl, och kaplansbol $^1/_2$ mtl, båda i Wist by. — *Gräshorfva, Labbenäs, Toketorp, Norrberga, Markustorp* och *Farsbo* äro hemmansnamn. — *Styfvinge*, $1^1/_2$ mtl, militiæboställe. — Adress: Linköping.

Wist, socken uti Redvägs härad af Elfsborgs län, begränsad i norr af Timmelhed och i söder af Brunns socken; arealen, 3,568 tld fast mark, är fördelad på $6^7/_8$ mtl, deraf 4 skatte, $^1/_2$ krono, $2^3/_8$ frälse. Socknen, som har bergig och med småskog bevuxen mark, sand till jordmån, beboddes 1865 af c:a 370 inbyggare. Hela fastighetsvärdet var 164,200 rdr rmt. — Af verkställda odlingar omnämnes en vidsträckt mosse, som år 1812 blifvit upptagen till åker- och ängtegar, bebyggdes af byggmästare Lönnerberg och erhöll namnet *Wistaholm*. Stället försågs äfven med vidsträckt trädgård, utmärkt för sina många fruktträd; år 1832 var baron Åkerhjelm egare. Major Håkan Larsson Svärdsköld, † 1654, skref sig till Wistaholm i Westergötland; men hvar detta legat, är okändt. Äfven af nuvarande komministern ha stora uppodlingar blifvit verkställda å såväl hårdvall som mossar. — Socknen, annex till Timmelhed, har haft kyrka, belägen $^3/_4$ mil nordvest från Ulricehamn, som redan år 1693 var på förslag att nedrifvas, hvilket dock 1861 än ej var skedt; men då utsågs plats för ny kyrka vid norra ändan af sjön Åsunden, strax inom gränsen af Brunns socken, som skall förenas med Wist om en kyrka under namnet Oscar. Fast skola och sockenmagasin finnas. Forntidsminnen äro bautastenar, kummel och ättehögar. — Gårdar: *Hester*, $1^1/_4$ skatte och $^1/_2$ frälse, utgör socknens bäst bebyggda samt anses vara ett af ortens bästa hemman. — $^1/_2$ mtl *Ubbarp* är komminister-boställe. — *Herstorp* och $1^3/_8$ mantal *Wist* äro hemman. — Adress: Ulricehamn.

Wista, härad i Jönköpings läns nordligaste hörn, utgöres af en 3 mil lång och 1 mil bred kuststräcka vid Wetterns östra strand, jemte den $^3/_4$ mil från landet liggande ön Wisingsö. Häradet, det minsta i länet, innefattar endast 4 socknar: *Grenna* landsförsamling, *Ölmstad, Skärstad* och *Wisingsö*, bestående af $274^1/_8$ mtl, hvaraf 125^{19}_{24} skatte, $42^1/_4$ krono och $106^1/_{12}$ frälse, med en areal af 66,396 tld fast mark och 0,273 qvadratmil vatten. Inbyggarnes antal steg år 1865 till 8,742. Begränsadt i norr ($^1/_4$ mils längd) af Östergötland, i vester och söder af Norra Wedbo och Tveta härader, för öfrigt af Wettern, bildar häradets fastland (för Wisingsö hänvisa vi till denna art.), en högt belägen, särdeles kuperad trakt, i hvilken man åtskiljer två från norr till söder nästan jemnlöpande bergskedjor, den östra ofta afbruten med toppar af inemot 1,000 fots höjd öfver hafvet, den vestra tätt följande Wettern och nästan oafbruten, med betydligt lägre höjd. Denna bergsträckning stupar för det mesta lodrätt och är mycket sönderklyftad. På några ställen finnes en smal jordvall, kallad »rast», mellan berget och sjön. Häradets norra del har äkta småländsk pregel, med vildt kringkastade bergmassor med mellanliggande djupa dalar, kärr och sumphålor, vissa ställen alldeles öfversådda med kullerstenar, men alltsammans beväxt med skog. Ej långt från Wettern sänker sig landet terrasslikt till den mycket lägre, jemna och vackra Grennaplatån, en lång och smal slätt norr och söder om staden Grenna. Längre mot söder har landet i allmänhet mindre vild natur, ehuru äfven här återfinnas smärre moar och höga bergstalp, såsom omkring den s. k. Långemosse. Vid foten af den bergskedja, som åtföljer Wettern, framträder en märklig ler- och sandskifferbildning, som synes sträcka sig öfver en betydlig del af bottnen i södra delen af Wettern. Förnämligast visar sig lerskifferbildningen vid nordöstra kusten, alltid såsom en omedelbart ur sjön upp-

stigande bergvägg af ganska olika höjd, dock aldrig öfver 60 fot, öfverst och inåt landet täckt med djup, bördig jord, men från sjön sedd ganska skroflig och söndersplittrad i grottlika hålor och försänkningar. Några hundra fot uppåt landet visar sig skiffern såsom sandstensskiffer. — År 1863 var i medeltal ett helt hemman taxeradt till 21,810 rdr. I allmänhet är här vexelbruk infördt med träda, så att gräs och rotfrukter omvexla med sädesslagen. — Bland vattendrag inom häradet må nämnas: sjön *Bunnen*, omkring $^3/_4$ mil i längd, består nästan blott af djupa vikar och fjärdar, uppfyllda af öar och holmar och omgifna af bergshöjder; *Ören*, öster om den förra, på gränsen mot Norra Wedbo härad, afflyter i Bunnen, som åter har har sitt aflopp genom *Röttle ström* i Wettern; *Landsjön* i söder, som afflyter genom *Edesqvarnsån*. — Historiska minnen äro inom detta härad få, om man undantager Wisingsö och de ställen, som hafva gemensam historia med denna underbara ö, Brahehus, Grenna, Westanå, Östanå. Den märkligaste platsen för öfrigt är otvifvelaktigt den i söder belägna *Wista kulle*, som vid Wetterns strand höjer sig 180 fot öfver sjöns yta, med ganska tvärbranta och otillgängliga sidor; mot öster är höjden ringa, emedan en bergås åt denna sida utgår från kullen inåt landet. Öfverst har kullen en kupolformad upphöjning, der man återfinner en af grefve Pehr Brahes vanliga minnesstenar, och vid hvars fot finnes en liten jemn rektangulär håla uthuggen i berget, hvilket ger stöd åt sägnen om hednisk offerkult på kullens höjd. Hålan, uthuggen i hårda berget, bibehåller sig alltid nästan fylld af regnvatten, som ej har något aflopp i det fasta berget. Den af J. Adlerbeth först meddelade och sedermera mycket spridda berättelsen om en på kullen befintlig, högst märkvärdig grotta, synes vara frukten af en något uppdrifven fantasi, då man erfar, att denna s. k. grotta bildas af ett omkring 20 fot högt klippblock, som lossnat från berget och lemnat en 2 till 3 fot bred öppning, öppen på båda sidor. Talrika sagor fästa sig vid denna kulle om jättar och troll, skatter och drakar, hvilka vi dock här måste förbigå, endast anmärkande, att af gammalt hela häradet anses hafva sitt namn efter denna kulle, uppkallad efter en jätte Wist. Allvin anser dock häradets namn vara härledt af ordet vi = helig. Tvänne runstenar uppgifvas af Liljegren, № 1,201 och 1,202, vara tillfinnandes på Wisingsö och i Uppgrenna, på förra stället 2:ne lagda griftstenar och runristning på kyrkdörrjernet. Häradet utgör sedan längre tider, med undantag af från 1740-talet till 1798, då det var förenadt med Norra och Södra Wedbo, gemensamt med Tveta och Mo länets första fögderi och domsaga, med tingsställe i Grenna stad. Häradets sigill har till hjertvapen en lilja med krona samt omskrift: »Wista heredh», men utan årtal.

Wista, kontrakt af Wexiö stift, innehåller Grenna stad med alla socknar af Wista härad.

Wiste, härad i vestra delen af Skaraborgs län, sydost om Hunne- och Halleberg, begränsas i norr af Åse, i öster af Barne, i vester af Wäne härad i Elfsborgs län. Det innefattar på en areal af 52,927 tld fast mark och 0,027 qvadratmil vatten 11 socknar (se tab. till Skaraborgs län), med $158^9/_{16}$ mtl, deraf $68^1/_2$ skatte, $8^3/_8$ krono, $81^{11}/_{16}$ frälse. Folkmängden, som år 1810 var 5,154, hade 1866 uppgått till 9,145. Största vattendraget är *Nossan*. Af arealen uppgifves den odlade jorden upptaga 25,439 tld, naturlig äng 4,810 tld. Mycken flit användes här på den redan befintliga åkerjordens förbättring; såsom gödningsämnen begagnas nu kalk-komposter, benmjöl och guano. Ett helt hemman var år 1863 i medeltal taxeradt till 30,975 rdr; bevillningen uppgick nämnda år till 2,200 rdr rmt. — I historiskt afseende finnes antecknadt, att år 1678 d. 3 Juli hölls på öfverhetens befallning i Hyringe en undersökning om häradets tillstånd, dervid befanns, att alla män i gemen af fiendens ströfvande blifvit skadade, ifrån sina hus, kreatur och mera godt förjagade o. s. v., och på ett extra ting i Wiste härad år 1678 för utredande af de klagomål, allmogen hade mot krigsfolkets elaka framfart, upplystes sådana saker, att man kan sätta i fråga, hvilka som voro värre, fienden eller våra egna. — Häradet utgör, med Kinne-

fjerdings, Kållands, Åse och Barne härader, Leckö fögderi eller det femte i ordningen, samt (sedan 1860) med Åse, Barne och Laske en domsaga; tingsstället, som är gemensamt med Åse, är i Grästorp i Tängenäs socken. — Bland större gårdar märkas: *Malma*, *Hedåker*, *Frännestad* och *Thamstorp*, och från äldre tider märkas byarne *Anestad* och *Anetorp* samt *Levene* kungsgård. Runstenarne № 1,378—1,383 uti Liljegrens runurkunder skola finnas inom Sparlösa, Bjärby och Tängeneds socknar samt en grafsten med runor på Sparlösa kyrkogård.

Wisteby, lägenhet i Rasbo socken af Uppsala län, med qvarn och bränneri, der största tillverkningen inom länet varit med c:a 59,500 kannor och en afgift af 30,300 rdr; se vidare art. Rasbo.

Wistena, by uti Östergötland och den del af Allhelgona socken, som hör till Göstrings härad, nära Skenninge stad; $1\frac{1}{2}$ mtl krono, 4 mtl skatte, $\frac{3}{4}$ frälse; 140 inbyggare, deraf 15 hemmansegare; taxeringsvärdet 187,700 rdr rmt; af frälset lyda $\frac{1}{4}$ mantal och krono-hemmanen från år 1529 under Wadstena hospital; de öfriga utbyttes från kronan till frälse af Lindsköld, egdes år 1726 under Lindevad. I denna by öfvertöll år 1543 kon. Gustaf I:s befallningsman, Peder Nilsson, en hop af Dackens folk, som på återtåget från Alvastra brandskattat borgerskapet i Skenninge och dödat en konungens länsman, men omkommo nu sjelfva till större delen i ån, utom deras anförare, Peder Bagge och Peder Skrifvare, med 8 man, som frälste sig genom flykten. På egorna finnes runstenen № 1,174 i Liljegrens run-urkunder, med inskriften: Satha + thati + thitku + snit + aohf + östs + fa.

Wistorp, annex-socken till Yllestads pastorat, är belägen uti Wartofta härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil s. s. o. från Falköping; areal 6,526 tld fast mark; $11\frac{1}{2}$ mtl, deraf 4 skatte, $\frac{1}{2}$ krono, 7 frälse; c:a 430 inbyggare. Socknen räknas väl till skogsbygden, men har dock flera hemman med otillräckligt gärdsle och byggnadsvirke; jordmånen är mest sandblandad mylla. Taxeringsvärdet är 263,100 rdr rmt. Ätran utgör gräns i nordvest mot Åsarps socken af Elfsborgs län. Jernbanan mellan Fal- och Jönköping går öfver en del af socknens östra gräns mot Yllestad. Kyrkan, af trä, ligger $\frac{1}{2}$ mil sydvest från moderkyrkan, $\frac{5}{8}$ mil nordvest från Sandhems jernvägsstation. Socknen har skol- och fattighus, med donation af fröknarna Lilljehöök.

Här märkas frälse säterierna *Slätte-red, Wistorp Bordsgården*, 1 mtl, och *Arnared*, 1 mtl, *Wistorps* by, $2\frac{1}{4}$ sk., $\frac{1}{2}$ kr., $\frac{1}{4}$ fr., egendomen *Kåckhem* (i jordeboken kallad *Kåckahemmet*) af $\frac{1}{4}$ frälse, med 200 tlds areal, 14 t:rs utsäde och 80 t:rs skörd, utom jordfrukter, tillräcklig skog af ek, björk och tall m. m.; i nordvestra hörnet af egendomens rågång står en 15 alnar hög sten, i orten kallad *Högasten* och ansedd som en vidunderlighet. — Adress: Sköfde.

Witala, by i Småland, se Hvetlanda och Wetlanda.

Witlanda, jernverk på Dal, se Hvitlanda.

Wittangi, by i Juckasjärfvi lappmarkspastorat, 5 mil nedanför moderkyrkan, vid Torneå elf, så högt, att kornet här ej mognar, med kyrka sedan 1847 och pastors-boställe; redan förut fanns här ett bönehus; ting och marknad hållas i byn.

Wittene, gård uti Lena socken, se art. Hvittene.

Wittjerf, sågverk, se Öfver-Luleå s:n.

Wittseltofta (i jordeböckerna), *Wiseltofta* (i ecklesiastik-matr.), *Wieseltofta*. Regalt pastorat inom Lunds stift, utgöres af socknarna Wittseltofta och Werum, med $50\frac{11}{48}$ mtl, bebodda af 3,200 personer. Mellan pastoratets kyrkor räknas $\frac{7}{8}$ mil. — *Wittseltofta*, socken uti Vestra Göinge härad af Christianstads län, $5\frac{1}{2}$ mil nordvest från Christianstad, gränsar i norr till Hallaryd af Sunnerbo härad och Kronobergs län, i öster till Ousby socken af Östra Göinge härad; arealen, 17,073 tld fast mark och 0,040 qvadratmil vatten, är fördelad på 14 [illegible] mtl skatte, $2\frac{11}{48}$ krono, $2\frac{13}{48}$ frälse. Socknen genomflytes af Helgeå, har god kiselartad åker och äng samt nödig skog; fiske; 460 inbyggare. I skolan, som trädde i verksamhet år 1846, men först 1861 erhöll ordinarie lärare, under-

visas vanligen på en gång närvarande 60 af 237 i skolan inskrifna barn. — Fornminnena utgöras af *Kungskällan*, uppkallad efter en konungsman vid namn Kull Björn Katteryg, som förfriskat sig af dess vatten efter en envigeskamp med Gudmun Laxe; vid skogen *Kyrkhult* på Stafhults egor skall fordom varit kyrka och föregifves ett träd, kalladt altareboken, vara uppvuxet der altaret stått; äfven *Präs-* och *Rörsbergen* äro kända af vidunderliga berättelser rörande öfvernaturliga väsenden, som derstädes tagit sin bostad; på *Röfvareberget* skall en brud från Wäsljunga gård blifvit tagen af en hop röfvare. — Härifrån har utgått biskop Nils Hesslin, hvars fader var häradsdomaren Måns Suneson. Såsom gränsmärke mot Danmark uppgifves år 1603 en bäck, som går mellan Wisseltofta och hemmanet Hallebäcke i Hallaryds socken af Kronobergs län. — *Prestgården*, $^3/_4$ mtl, och klockarebol, $^1/_8$ mtl. — Hemman äro vidare *Hana, Hässlehult, Gräsljunga, Kyle, Möllegården*, $^1/_2$ uts. frälse; *Stafhult* m. fl. Vattenmjölqvarn och sågverk finnas. — Adress: Ousby.

Wittseröd, *Witseröd,* by uti Skåne, belägen i den del af Munkarps socken, som hörer till Onsjö härad, vid norra sidan af den vackra Rönneån, vid pass 4 mil nordvest från Lund, $^1/_2$ mil vester från Höörs jernvägsstation; innefattar $1^1/_2$ skatte-rusthåll, med en egorymd af 900 tld, hvaraf $^2/_3$ utmark med obetydlig björk- och bokskog, återstoden inegor, hvars skogsmark är beväxt med herrlig ekskog, och åkerjorden, 60 tld, är väl stenbunden, men bördig, afkastningen 6:te à 7:de kornet »slår sällan fel»; dessutom finnes en torfmosse på c:a 300 tld, ännu 1858 liggande i sambruk med säteriet Ågeröd och uts. frälse-hemmanet Klingstorp; två qvarnfall finnas i Rönneå; folkmängden uppgår till c:a 100. Byns största och hufvudsakligaste förmån äro dock dess outtömliga qvarnstensbrott. Sandstenslagren, utgörande en på flera ställen afbruten fortsättning af höjderna vid Höör och Maglasäte, upptaga cirka 600 tld af byns egorymd. Brotten, hvilkas antal 1858 uppgick till 30, utgöras af öppna grafvar af olika djup och storlek, i hvilka stenen, som ligger i ett slags skifferlager, utkilas, fläckes och vidare bearbetas; antalet arbetare uppgifves till 24. Qvarnstenarne, som äro af olika storlek, från 3 till 13 spann, afsättas till Skåne, Halland, Blekinge och Danmark, till ett antal af ung. 3 à 400 st. årligen och beräknades 1858 tillverkningen i medeltal uppgå i värde till 5,000 rdr rmt; men sedan transporten blifvit underlättad genom jernvägen torde numer tillverkningen vara betydligare. Jemte qvarnstenar upphuggas äfven slipstenar, brobyggnads- och trappstenar o. d. m. Äfvenledes må omnämnas hvad traditionen förmäler, att byggnadsstenen till Lunds domkyrka, hvilken också består af denna sandstensart, skall vara tagen vid Wittseröd i 3 st. ganska stora, men numer obegagnade qvarnstensgrafvar, hvilka ännu i dag kallas Lundagrafvarne. Sägnen förmäler äfven, att folk från alla håll infann sig här för att sysselsätta sig med det heliga yrket att upphugga sten till den tillämnade eller påbegynta tempelbyggnaden endast för att derigenom förtjena syndernas förlåtelse. — Marken omkring Wittseröd är mycket kuperad af höjder, dalar och skogsmark; storartade vuer erbjudas på flera ställen, dels öfver Ringsjön, dels åt den vackra Rönneådalen. I nämnda å har byn ålfiske, och skulle der äfvenledes kunna idkas ett ganska förmånligt laxfiske, om kungsådran i denna Skånes ypperliga och breda ström af vederbörande blef öppnad, såsom den af ålder varit hafver. Ty icke blott i äldre skrifter, utan äfven i åtskilliga domsslut, tillkomna i anledning af tvist om fiskerierna och deras afstängande i samma vattenrika å, är det tillräckligen bestyrkt, att kungsådra hållits deruti från uråldriga tider och alltså borde ännu i våra dagar hållas öppen. De domar och resolutioner man eger härutinnan, äro förnämligast guvernementets i Malmö resolutioner af den 21 April 1699 och 1713, samt Göta hofrätts i Jönköping dom af den 9 Dec. 1785, hvilka enhälligt förklara, att kungsådra bör hållas öppen för de skattlagda fisken, som i ån tillhöra Bjersgårds säteri samt Tornerups och Herrevadsklosters kungsgårdar; och slutligen skånska hofrättens i Christianstad dom af den 26 Mars 1824, i anledning af tvist mellan egarne till Rönneholms och Trolleholms säterier, angå-

ende fiskerierna i ån nära dess aflopp ur Ringsjön, i hvilken dom det uttryckligen säges, »att det af äldre handlingar uti ett förut härstädes afgjordt mål angående fiskesrätt i Rönneå är upplyst, att uti densamma af ålder varit kungsådra». Som nu åtskilliga qvarnverk under en sednare tid blifvit anlagda i ån och densamma på flera ställen obehörigen kommit att afstängas genom hvarjehanda fördämningar, så har vederbörande tvärtemot berörde domslut om öppen kungsådra gjort den på enskildt intresse grundade tolkning, att densamma ej gäller de qvarnverk, som i nämnda å blifvit uppförda.

För närvarande eges $1\frac{1}{6}$ af Wittseröd med underlydande qvarnstensbrott af Lars Klementsson, $^{9}/_{56}$ mtl af hofmarskalken Coijet och $^{1}/_{28}$ mtl af mjölnaren Måns Svensson.

Wittsjö, annex-socken till Åkarps pastorat i Vestra Göinge härad af Christianstads län, $5^{1}/_{2}$ mil nordvest från Christianstad, $^{3}/_{4}$ mil från Åkarp, innehåller 28,882 tld eller 166,739 qvadr.-ref och 0,063 qvadratmil vatten, fördelade på $26^{7}/_{16}$ mantal, deraf $18\frac{11}{16}$ skatte, $\frac{15}{16}$ krono och $7^{5}/_{16}$ frälse, taxerade till 684,000 rdr rmt, med 2,360 inbyggare, dessutom höra hit i kyrkligt afseende hemmanen *Yxenhult, Höijalt, Sandhult,* 2 skatte, $^{1}/_{2}$ frälse, som föras i jordeboken till Fagerhults socken i Norra Åsbo härad, med 240 inbyggare. Marken är i allmänhet ojemn och bergig. Rådande jordmån är sandblandad svartmylla, skog finnes till nödtorft; omkring 50 sågqvarnar. Hela fastighetsvärdet 741,000 rdr rmt.

I socknen, nära en insjö af samma namn, har legat ett fäste, som hetat Wittsjöborg, och hvilket skall, enligt sägnen, blifvit af eld förhärjadt. Några lemningar deraf funnos för ett sekel tillbaka. I socknen föreföll den 11 Febr. 1612 en strid, der Gustaf II Adolf led ett af de få nederlagen på sin segerbana, och vid hvilket tillfälle denne hjelte råkade uti stor personlig fara, hvarur han räddades af dåvarande kammarjunkaren Peder Banér. 250:de årsdagen för denna minnesrika händelse firades år 1862 af sockenboerna, se vidare art. Igelsta.

Den betydligaste gården heter *Oretorp;* $^{3}/_{8}$ mtl *Olastorp,* $^{1}/_{4}$ *Rommestorp,* $^{1}/_{2}$ *Snärshult* lyda under Hofdala. — $^{1}/_{2}$ frälse *Månsatorp* och $^{1}/_{3}$ mtl *Hårsjö* i sambruk. — Af hemman finnas *Brunshult, Bökholm, Backatorp, Bröña, Björstorp, Stora* och *Lilla Frösboholma, Hästhult, Porrarp, Uggletorp* m. fl. Inom socknen har förut varit postkontor; i dess ställe är nu postexpedition i Markaryd i Sunnerbo härad af Småland; ännu finnes marknadsplats och gästgifveri i Wittsjö by, der handel idkas af 3 personer. — Adress: Hessleholm.

Witulsberg eller *Witulsäng,* ett fr.-säteri uti Waksala socken af Uppsala län, består af $1^{1}/_{2}$ mtl, har jemte $^{1}/_{2}$ frälse, $1^{3}/_{4}$ skatte Witulsberg tillhört slägten De Geer. På egorna står runstenen № 196 i Liljegrens run-urkunder.

Witzssjö (Wissiö, Wisså, Westå), i Tostareds socken, Marks härad, Elfsborgs län; uppgifves i »Handlingar rörande Skandinaviens historia», 29 del., sidd. 69, 81, såsom gränsskilnad mot Danmark, åren 1594 och 1603.

Wivalla, by uti Längbro (Långebro i 1664 års, Längbro i 1694 och sednare års jordeböcker), socken af Örebro härad och län, $^{1}/_{4}$ mil nordvest från staden Örebro; 3 mtl skatte på 3 n:r, med 4 åboer, 43 inbyggare, inberäknadt vid tillhörande Wivallafallet och torpet Petersberg; taxeringsvärdet 33,600 rdr. Byn har den märkvärdigheten att vara födelseort åt den hos folket för sina vackra visor ännu i minne varande Lars Wivallius, men kring hvars namn förut grupperat sig en mängd skalkstycken med anledning af ett hans kärleksäfventyr. Enligt berättelsen hade han nemligen i »Danmark» (bör vara Skåne) fattat kärlek till en förnäm adelsmans dotter, Gertrud Grip, och under namnet Gyllenstjerna (han skref sig likvisst »Jeg er icke Gyllenstjerna») tagit henne till hustru; men allt upptäcktes och Wivallius ryck-tes från sin käraste samt kastades i fängelse, der han sjöng om sin kärlek, sin saknad och sin olycka. I riksarchivet förvaras ett bref, hvarigenom hertig Carl bortgaf en gård i Wivalla till Nils Jonsson, för trogen tjenst mot rikets fiender; brefvet är undertecknadt af hans gemål Kristina, som deruti, märkligt nog, kal-

lar sig Kristina, Sveriges drottning, ehuru det skedde 2 år före kon. Johans död.

Wixen, Norra och **Södra,** sjöar uti Jönköpings län, vid 728 à 729 fots höjd öfver hafvet.

Wolffenfors, f. d. jernbruk, se art. Hellared.

Wollsjö (i 1825 och 1777 års jordeböcker), *Wålsjö* på äldre kartor, annexsocken till Frenninge pastorat i Färs härad af Malmöhus län, 4 mil norr om Ystad, 2 mil från Hörby; arealen 0,173 qvadratmil, deraf 0,001 vatten, eller 3,981 tld = 22,303 qvadratref fast mark, är fördelad på $6\frac{1}{12}$ mtl skatte, $3^1/_2$ krono, tillsammans $10^5/_{12}$ mtl, med ett taxeringsvärde af 900,500 rdr rmt. Socknen, med mer backig än jemn mark, i allmänhet skarp åkerjord, med lera till jordmån, någon äng och torfmosse, obetydlig skog, beboddes 1865 af 1,400 inbyggare. Kyrkan ligger $^3/_8$ mil från moderkyrkan. — Gårdar och byar: *Wollsjö* ber. säteri, $3^1/_2$ mtl, se nedan. — *Wollsjö, Brösarp,* byar. — *Pregestad, Klasaröd, Sälljeröd,* enstaka hemman. — Adress: Hörby.

Wollsjö, egendom uti ofvanbeskrifna socken, omkring 4 mil från städerna Lund, Ystad och Cimbrishamn, $2^1/_4$ mil från Hörby, består af $2\frac{13}{24}$ mtl i berustade säteriet Wollsjö samt $^1/_2$ frälse *Brösarp,* med tillsammans 600 tlds egorymd, deraf 150 skog. Mangårdsbyggnaden af sten, är prydlig, 2 våningar hög, med 4 flyglar; dertill hör ansenlig trädgård om 10 tld. Vid egendomen finnas mejeri med 50 kor, såg, mjölqvarn och garfveri; taxeringsvärdet 132,000 rdr rmt. Wollsjö, $3^1/_2$ mtl ber. säteri, utgjorde 1825 med 7 underl. rusthåll, ett större gods, tillhörigt baronerna Trolle, på 1840-talet en Krook; år 1863 egdes ofvanuppgifna del af possesionaten Cl. Ekstéen, resten hade 27 brukare.

Womb (i 1825 och 1777 års jordeböcker), ett konsistorielt pastorat uti Lunds stift, består af socknarne Womb i Färs och Weberöd i Torna härad af Malmöhus län, $2^3/_8$ mil o. s. o. från Lund, med $24^1/_{12}$ mtl och en folkmängd af 2,170. — *Womb,* modersocken, upptar en areal af 0,233 qvadratmil land och 0,112 d:o vatten, eller 5,392 tunnl. = 30,195 qvadratref fast mark, fördelade på $4^3/_4$ mtl, deraf $^1/_2$ krono och $4^1/_4$ frälse (7,244 tld efter N. Bruzelius), taxerade jemte ett tegelbruk till 644,000 rdr rmt. Socknen har mager och sandig åker, godt höbol och förträfflig torfjord, men är besvärad af flygsand, likväl betydligt mindre i en sednare tid genom egaren af Öfveds kloster, friherre Ramels försorg, hvarigenom årligen omkring 60 à 70 tld blifvit förvandlade till furuplanteringar. Wombsjön, en af Skånes ansenligare sjöar, med 104 fots höjd öfver hafvet, är till större delen här belägen. Äfven finnas Heljesjö, $^1/_8$ mil lång, rik på braxen. Under året 1863 ha grundförbättringsarbeten blifvit verkställda af dikningsförmän till ett värde af 7,665 rdr rmt. — Inbyggarne, till antalet 700, ha till följd af det isolerade läget, längre än i grannsocknarne bibehållit gamla ohyfsade vanor, som dock synas mer och mer afläggas, hvartill i icke ringa mån nämnde friherre Ramel bidragit, i det han låtit uppföra en bättre skolbyggnad och för att betrygga sina underhafvandes ålderdom, insatt i häradets, hufvudsakligen af honom stiftade sparbank, medel för hvarje åbo och husman, som sjelfva erhålla deröfver, under vissa vilkor, full dispositionsrätt, till ett belopp af omkr. 1,650 rdr rmt årligen. Kyrkan, belägen på en höjd ($^3/_8$ mil efter adress-kalend.) $^3/_4$ mil s. v. från annex-kyrkan, är liten, men af god, gammal stil, och har nyligen fått ett stentorn. Om en kyrkoherde, Johannes Rafn eller Corvinus (1650) berättar än folket allehanda sägner, deribland hur han bidragit till utdrifvandet af en ond ande ifrån en dermed besatt engelsk prinsessa, naturligen med allehanda vidunderliga tillägg och hopblandad med folkets egna vidskepliga föreställningar.

Gårdar: *Prestgård,* $^3/_8$ mantal, och *Klockarebol,* $^1/_8$ mtl. — Socknens öfriga hemman, $4^3/_{16}$ mtl *Wombs* by och $^1/_{16}$ mtl *Wärnshus* lyda under Öfveds kloster i Öfveds socken. — Adress: Hörby och Öfveds kloster.

Woxna, socken uti Södra Helsinglands fögderi och Gefleborgs län, $9^1/_2$ mil vester från Söderhamn; areal 53,632 tld, eller, efter Habrs Stat. tab., 2,263 qvadratmil land, 0,054 vatten, fördelad mellan $8^3/_{16}$ mtl, bebodda af omkring

930 inbyggare. Tax.-värdet är 237,200 rdr rmt. Marken, ojemn och bergig, är uppfyld af en mängd sjöar och mossar. Boskapsskötsel och kolning för Woxna bruk, hvartill hela socknen hörer, äro hufvudnäringar; socknens öfverflödiga skogsprodukter anses åtgå till brukets uppehållande. Ur en grufva på Gymås malmfält bröts 1861: 17,991 centner jernmalm. — Socknen, som fått namn af den härigenom flytande Woxna elf, utgör ensamt för sig ett patronelt pastorat, beläget $26^1/_2$ mil från stiftsstaden Uppsala, upptages dock ej särskilt i jordeboken (se Ofvanåkers socken); förra innehafvarne af Woxna bruk, som eger patronatsrätten, ha nyligen låtit ombygga socknens gamla kyrka till ett nytt och prydligt tempel, med rika ornamenter, samt till kyrkan förärat 2:ne stora ljuskronor af brons och till altarprydnad en Agnus Dei, hvilande på en bibel med de 7 inseglen, utom flera andra dyrbara gåfvor. Dessutom äro åtskilliga penningebidrag gjorda till såväl folkskolan, som fattigkassan, samt år 1864 en sparbank inrättad, hvartill brukets dåvarande disponent skänkt grundfonden. Undervisningen sker uti en fast, en små- eller by- och en söndagsskola. Socknen utgöres af 128 öresland frälse, fördelade mellan byarne *Dalkarlsbo, Edsberg, Lembo, Born, Finnstuga, Hamna* och *Öfverbo,* 1 skatte *Njupa* samt *Woxna* bruk och masugn. — Adress: Bollnäs.

Woxna, stångjernsbruk med masugn uti förutbeskrifna socken; det förra har 4 lancashirehärdar, med c:a 14,560 ctr smide; vid den sednare tillverkas årligen omkring 17,570 ctr tackjern af Gymås och Sörskogs malmer. Smidesstämpeln visar 2 fiskar med krona öfver inom en cirkel. — Det härvarande Sparrefors manufakturverk åter uppfördt 1855, efter att hafva varit nedlagdt i 23 år, med 4 spikhamrar, nedbrann för ett par år sedan. Tiden är okänd för brukets anläggning, men såsom grundläggare uppgifves en Gahn. På 1780-talet fanns här inrättadt af öfver-direktören Erik Hagström ett litet slip- och polérverk för stenarter. Egare år 1825 var kommerserådet J. C. Müller, 1845 friherre Ridderstolpe, 1850 ett bolag, bestående af grosshandl. W. H. Kempe, P. F. Brusewitz och W. Röhs' arfvingar. Enligt Gefle-Posten ha Woxna egendom samt Årbacka sågverk under året 1865 blifvit försåldt till handelsbolaget J. T. Thomson, T. Bonar & C:ni i London. På sednare tiden ha bruksegarne bedrifvit timmerafverkning i stor skala. Bruket och masugnen voro 1863 taxerade till 80,000 rdr rmt.

Woxnan eller Woxne-elf, näst Ljusne elf, hvaraf den utgör en gren, den största i Helsingland, omfattar, med delar af Herjedalen och Dalarne, ett flodområde af $31\frac{57}{100}$ qvadratmil. Den eger sin upprinnelse i sjöarne *Amsen* och *Siksjön* uti Herjedalen, utgör med öfra delen af sitt lopp gränslinien mellan Dalarne och Helsingland, uppsamlar vatten från Orsa finnmark och från socknarne Hogdal, Los, Färila, Ofvanåker och Woxna, vid hvars kyrka den har en höjd af 748 par.-fot öfver hafvet, genomflyter vidare Alfta och Bollnäs, der den vid 258 fots höjd bildar sista insjön, Woxnasjön, samt utfaller, med en längd af 16 mil, nedanför Lenninge i Ljusne elf. För några år sedan upprättades kostnadsförslag för en kanals öppnande till sammanbindning af de stora sjöarne *Amungen* och *Mållången,* hvarigenom en $3^1/_2$ mils lång segelbar vattenkommunikation skulle uppkomma på gränsen mellan Helsingland och Dalarne. Årligen skadas omgifvande hemman af elfvens öfversvämningar.

Woxtorp (i 1825 års jordebok), *Wåxtorp* (efter Forsell och ecklesiastik-matr.), socken i Södra Möre härad af Kalmar län, begränsad i nordost af Hagby, i nordvest af Arby, i söder af Halltorp och i öster af Kalmar sund — med 75 fots höjd öfver hafvet — innefattar en areal af 0,114 qvadratmil = 2,638 tld (3,749 tld efter Forsell), fördelade på $18^7/_{12}$ mtl, deraf $15^1/_{12}$ mtl skatte, 2 krono och $1^1/_2$ frälse. Största delen består af en jemn och fruktbar landsbygd, mellan de vidsträckta åkerfälten, beväxt med lummig löfskog. På nordöstra gränsen flyter den betydliga Arbyån mot hafvet; öfriga vattendrag äro obetydliga. Taxeringsvärdet 1864 upptogs till 397,600 rdr rmt. Folkmängden, som 1805 var 453, hade 1864 vuxit till 760. Såsom en egenhet i statistiskt

hänseende har man anmärkt, att under ett helt år, 1860, inträffade i denna församling icke ett enda giftermål, ehuru flertalet inbyggare består af välbergadt folk. — Kyrkan, gammal, belägen $2^{3}/_{8}$ mil sydvest från Kalmar, $^{3}/_{8}$ mil norr om moderkyrkan i Halltorp, är byggd ungefär som Solna kyrka vid Stockholm; enligt berättelsen förändrad från vakthus och invigd på bekostnad af en i kyrkbyn boende fru, med namnet Lona, som för att slippa bevista gudstjensten i Halltorps kyrka med en dess like, boende i Wärnaby; men att denna såsom de flesta våra sägner är uppblandad af sanning och dikt, synes redan deraf, att detta skulle då icke hafva tilldragit sig förrän efter 1567, ty förut har socknen varit annex till Mortorp, men det öfverensstämmer icke med kyrkans ålder. Barnundervisningen besörjes i en år 1847 inrättad fast folkskola, som eger eget skolhus. En gård i Woxtorps kyrkoby är af historisk märkvärdighet genom en dess egares, Arvid Westgötes (ovisst om det var den frejdade fältöfversten) illa misshandlande år 1534 och dödande af de upproriska småländska bönderna under Nils Dacke; år 1564 hade socknen åter ett fiendtligt besök af Danskarne, som uppbrände alla gårdarne. I förutnämnda by är 1 mtl komminister-bost. — 1 mtl stom under Halltorps prestgård. — Byar äro: *Bjursnäs, Broby, Igelösa* och *Nantorp; Ekenäs* lastageplats, med 16 åbyggnader, åsatta ett fastighetsvärde af 16,000 rdr rmt. — Adress: Kalmar.

Woxtorp, *Wåxtorp,* fordom kallad *Wagenstrup,* annex-socken till Hasslöfs pastorat, är belägen uti Hööks härad af Halmstads län, $1^{1}/_{4}$ mil från Laholm, med en areal af 26,707 tld (= 149,559 qvadratref) fast land, 0,006 qvadratmil vatten; hemmantalet $52^{7}/_{12}$ mtl, deraf $6\frac{19}{24}$ skatte, $1^{1}/_{3}$ krono, $44\frac{11}{24}$ frälse; 2,470 inbyggare. — Socknen genomskäres af Stens och Nossa åar, hvilka drifva några qvarnar, för öfrigt finnas af vattendrag endast mindre sjöar, deribland den öfverst mot skånska gränsen och vid Christianstadsvägen liggande *Sjaltsjö,* som är $^{1}/_{4}$ mil lång, är den betydligaste. — Af byar och hemman ha *Menlösa, Wåxtorp, Ternarp* och *Skrummered,* belägna på slättbygden, högländ mark och sandblandad mylla till jordmån; *Windarp, Berg, Estorp, Kjerr, Yllevad* och *Jonstorp,* vid foten af Hallandsås, jordmån af mindre sandblandad mylla än föregående, samt bränntorf; *Fogelsång,* $^{1}/_{2}$ mtl uts. frälse, bättre bebygdt, *Bastena, Pershult* och *Floalt* äro enstaka skogshemman med bättre svartmylla; socknens öfriga byar och hemman äro alla belägna i skogsbygden. Skogslotter tillhörande Yllevad m. fl. hemman äro taxerade till 20,000 rdr rmt. — Kyrkan, $^{1}/_{2}$ mil från moderkyrkan, är murad med gråsten, hvälfd med tegel och täckt med bly, 50 alnar lång och 17 alnar bred; på norra sidan finnes ett utbygge, kalladt kapellet, med årtalet 1601 uti muren. I kyrkan äro medlemmar af slägterna Bilde, Krummedig och Meck begrafna. Kommin.-bost. № 3 *Windarp,* 1 mtl, ligger på Hallandsås, $^{1}/_{4}$ mil från hvardera kyrkan. Folket är uti hela Halland berömdt för utmärkt slöjdflit uti strumpstickning. Barnundervisningen sker ambulatoriskt, antalet af dem, som på en gång deri deltaga, är 290. — Fornlemningar utgöras af uppresta stenar, hvaraf en, *Björnstenen* kallad, skall förvarat en hel krigskassa; *Snibestugan,* en grotta, förmodligen den af A. A. Afzelus omnämnda bergskulan, der 20 man kunna rymmas, ett minne från snapphanetiden; ett ställe på en liten backe benämnes slottet, der en af ortens mecenater föregifves hafva residerat; *Kalentan,* en plats på Hallandsås, skall erhållit sitt namn deraf, att här varit en samlingsplats för Hallands och Skånes presterskap. *Skadeberg* och *Galgbacken,* båda nära invid socknens enda herregård. — 2 mtl *Mellösa* (Menlösa) med qvarn, tegelbruk och ångbränneri, är en bättre bebyggd gård. — Omkring 4 mtl lyda under Krapperup. *Kärramölla, Gränsahus* och *Tormarp* äro qvarnar med 9 par stenar. *Wallen.* — Adr.: Laholm.

Woxtorp, annex-socken till Wernamo, belägen i Östbo härad af Jönköpings län, begränsad i norr och vester af Wernamo, i öster af Gällaryd, i sydost af Rydaholm, i sydvest af sjöarne Furen och Flåren samt Tånnö. Från norr skjuter sjön *Hinsen* $^{1}/_{2}$ mil inåt landet; på sydvestra gränsen inkommer

Lagaåns stora östra biflod, Os-ån, eller som den här kallas Arån, från sjön Lången, utgör till en del gränsen mot Rydaholm, utfaller derefter i *Furen*, och sammanbinder sedermera vid *Ed* denna sjö med *Flåren*, som sträcker sig långt nedåt Sunnerbo. Mellan de begge sjöarne ligger endast ett långt, smalt näs. Landet är i allmänhet mycket kuperadt, ofta stenbundet. Nordvestra delen af socknen upptages till stor del af vilda och sumpiga skogar, men för öfrigt kan denna socken anses såsom en af de naturskönaste och rikaste i hela vestra Småland. Åkerjorden och ängen är god, skogen fullt tillräcklig, ofta af bok med spridda lönnar, almar, lindar o. s. v. Mossar och moar äro här okända. — Hemmantalet är $34^1/_8$, hvaraf 12 mtl skatte, $1^3/_8$ krono och $20^3/_4$ frälse; taxeringsvärdet år 1863: 818,600 rdr rmt. Folkmängden steg 1805 till 903, 1850 till 1,355 och 1864 till omkring 1,510 personer. Woxtorp har med grannsocknen Tånnö gemensam en flyttande folkskola och en småskola; skolhus och sockenbibliothek finnas. Vid Ed (se den art.) har sista egaren låtit uppföra en större skolhusbyggnad, fattighus och arbetsinrättning för behöfvande underhafvande. Socknen håller 10 man af Jönköpings regemente och 3 man af Smålands grenadierer. — Kyrkan är belägen $^3/_4$ mil från Wernamo, $6^1/_2$ mil från Wexiö och 8 mil från Jönköping; hette i äldsta tider Ovaxthorp, nämnes 1238. Den nuvarande kyrkan nybyggdes 1843 och prydes af en vacker altartafla af Zoll. På kyrkomuren skall, enligt Afzelii sagohäfder, finnas en målning, föreställande en riddare Herwe Ulf, som bodde då Ed inom socknen, då han om julottan tog emot dryckeshornet af trollqvinnan med ena handen och med sitt svärd högg hufvudet af henne med den andra, gömde hornet och for till kyrkan, se härom vidare Trolle-Ljungby. — Af fornlemningar förekomma runstenen № 1,248 i Liljegrens Run-urkunder, åtskilliga griftrör och kummel, hvarest man funnit gamla smycken, flintsaker, grafurnor m. m. i grannskapet af Ed; likaså vid Elsegärde och Bor. På ett gärde vid Dröminge står ett träkors, sedan urminnes tider underhållet af byamännen, som häraf vänta god äring; sägnen förtäljer, att två bröder under resa till kyrkan här ihjelslagit hvarandra. Trettio alnar från korset står ett lika heligt ansedt enstaka enträd, 16 fot högt och 4 fot tjockt; man tror sig veta, att denna en för 400 år sedan hade samma storlek. En bondson från denna socken antog först namnet Psilander, hvilket efter sin grekiska härledning betyder en man af ringa stånd, och blef sedermera kyrkoherde i Hvittaryd; se vidare denna artikel. — Bland gårdar i socknen må nämnas *Ed*, *Lundboholm*, säterier, på sina ställen beskrifna; *Ulås*, 2 mtl säteri, eges af bönder; *Ulås Norreg.*, $^3/_8$ mtl, komministersbol; byar äro *Dröminge*, *Bor* med gästgifveri, *Björkekulla* m. fl. — Adress: Wernamo.

Wram och *Bjuf*, alternerande regalt och patronelt pastorat till egaren af Wrams-Gunnarstorp, 2 mil från Helsingborg, består af $46^5/_{48}$ mtl, med en folkmängd af 2,670 personer. — *Norra Wram*, modersocken, är belägen till största delen i Södra Åsbo härad af Christianstads län samt till en del i Luggude härad af Malmöhus län. Förstnämnda del af socknen innehåller 7,128 tld med $17^5/_{16}$ mtl, den sednare delen 2,962 tld med $11^5/_{16}$ mtl, eller tillsammans 10,090 tld = 56,504 qvadratref, fördelade på $28^5/_8$ mtl, med 1,220 inbyggare. Tax.-värdet är 608,000 rdr i Åsbo och cirka 500,000 rdr i Luggude härad. Marken är i allmänhet jemn och slät, med undantag af den del af socknen, som gränsar till Södra Åsen, hvarifrån en kal klippa höjer sig inom socknen, erbjudande en vidsträckt utsigt åt en rik slätt med många kyrkor, åt Sundet, Nordsjön och åt bergsudden Kullen. Den del af socknen, som är belägen i Malmöhus län, har fullkomlig brist på skog och torfjord; den, som ligger i Christianstads län deremot, ymnig skog, till största delen tillhörande sätesgården Wrams-Gunnarstorp. Tillverkning af ylleväfnader, trävaru- och tjäruförsäljning utgöra inrägtiga inkomstkällor. Inom socknen, på bostället Billesholms utmark, som räknas till Malmöhus län, är upptäckt en stenkolsgrufva, hvilken synes blifva den bäst lönande af de skånska grufvorna. Helt nyligen fanns i denna grufva ett

så stort kolflis i en enda bit, att den innehöll minst en tunna kol. — År 1808 utvidgades Wrams kyrka med en tillbyggnad å norra, i likhet med den å södra sidan. År 1818 uppfördes ny sakristia, kyrkan förseddes med fönster. År 1821 ommålades predikstol, orgelverk, läktare och bänkar. Den prydes af en förträfflig altartafla: Kristus i Gethsemane och korsfästelsen, ett mästerstycke i alabaster. — Bland kyrkoherdar må nämnas: år 1797 Lars Andreas Palm, hvars kraft förspordes i beredandet af älskade åhörares bästa. Inga mödor, inga svårigheter kunde hålla tillbaka hans bemödande att sprida ljus. Inga främmande afsigter kunde förekomma hans åtgärd att mota lasten och bestraffa dårskaperna. Elementet af hans hjerta var nit för Herrans ära, och detta nit, styrdt af en evangelisk vishet samt understödt af mycken andlig erfarenhet. Under hans tjenstetid och i anledning af hans uppmuntringar blefvo i Wrams socken uppförda 3 skolhus, lika många skolmästare antagna och med lön försedda, hvartill han utverkade understöd af kyrkotionden. Vid d:r Palms tillträde af pastoratet inbragte jordarna till kyrkan endast 37 sk. årligen; men genom hans försorg eger kyrkan af dem en årlig inkomst af omkring 30 rdr rmt. Genom hans åtgärd samlades en fattigfond af 333 rdr 16 sk. bko, 3 fattighus inrättades, prestgården ombyggdes, trädgården utvidgades och förbättrades. Såsom något mindre vanligt torde förtjena nämnas, att socknen nyligen å kommunalstämma beslutat att socknens enskilde, ej under kronobetjeningens tillsyn stående vägar, skola indelas och underhållas i fullgodt stånd, vid vite af från 5 till 20 rdr, samt derest lagning ej derpå af den väghållningsskyldige fullgjordes, sådant på dennes bekostnad skall verkställas; hvilket beslut blifvit af Kongl. Maj:t faststäldt. — I Åsarps vång ligger en källa, som sällan uppspringer; när det sker, anses det förebåda missväxt. I Kjerreberga by i angränsande Qvidinge och Björnekulla socknar och underlydande förutnämnda herregods finnes en sten och en källa, hvarvid en tragisk sägen är fäst, om en man med tre söner, hvilka förespåddes att de skulle döda deras tre systrar, och hvilket ock gått i fullbordan. — Socknens största gård är *Wrams-Gunnarstorp*, 1/8 mil från *Prestgården*, 7/8 mtl, i Norra Wrams by på 8 7/24 mtl, *Åsarps* (Åfvarp) by och hemmanen *Bouf*, *Snuggarp*, *Rafnstorp*, *Jutahuset*, *Maglerö d.* I *Södra Wrams* by, 4 5/8 mantal, inom Malmöhus län, bodde den ryktbara Wramsqvinnan Hanna Svensdotter, allmänt känd under namnet doktorinnan i Wram, och hvars rykte sträckte sig långt utom Skåne; med en stor erfarenhet och insigt i läkarekonsten, förenade med hjertlig godhet och oegennytta, utöfvade hon till sin död 1864 en välsignelserik verksamhet. Till Malmöhus län räknas vidare *Billesholms kungsgård*, 1/4 mtl, *Bertilstorps* by, 1/4 mtl, *Jordberg*, 1/8 mtl, *Skönneholm*, *Lundsgård*, 3/4 mtl, *Ugglahus*, 1/8 mtl, och *Lunnahus*, 1/16 mtl. — Adress: Helsingborg.

Wram, regalt pastorat inom Lunds stift, i Gärds härad af Christianstads län, 7/8 mil från Lund, innefattar socknarne Vestra Wram, moderförsamling, och Östra Wram, annex, samt består af 33 7/16 mtl, med 2,714 inbyggare. — *Vestra Wram* innehåller 11,826 tld eller 67,225 qvadratref, fördelade på 27 1/4 mtl, med en folkmängd af 2,330 personer. År 1805 utgjorde invånarnes antal 1,216. Marken är till stor del backig och stenig; omvexlande med god skog af bok, ek och annan löfskog, samt goda betesmarker. Rådande jordmån är sandmylla. Odlade jorden utgjorde år 1805: 690 tld. Taxeringsvärdet är c:a 900,000 rdr rmt. — Kyrkan, belägen nära 2 mil från Christianstad, har ursprungligen bestått af tvåqvadratiskt skepp, enqvadratiskt chor och rundel, blifvit sedermera förlängd med en qvadrat åt vester och med ett fyrkantigt torn derutanför. I den stora kyrkbyn vid Wrams å finnes gästgifveri, skjutsar till Degeberga 1 1/4 mil. till Näbbelöf 3/4 d:o, till Hörby 2 1/2 d:o, inom Malmöhus län. Inom denna socken finnes, 1/4 mil från Maltesholm i Sönnarslöf socken, som angränsar i n. o., på åsen en berghäll, med en lång och smal öppning. Der förvaras, enligt folktron, skatter, som Snapphanarne ditfört, och bland annat en stor silfverkanna, som är fastkedjad vid ett bord, och om hvilken det säges, att då den bortflyttas

skall Wrams by brinna. En gammal man i Wram beslöt att våga sitt lif för att krypa in i hålan, emedan han ändock icke kunde hafva långt qvar att lefva. Han lyckades att komma åter ut och hade mycket att berätta om de skatter han sett derinne, men af hvilka han icke vågat taga något. Oafsedt hvad den gamle mannen behagat dikta, visar dock denna tradition huru den gamla mythbildande fantasien ännu hos folket är lefvande, huru det endast behöfver ett afstånd af tid för att försätta historiska händelser in på sagans område. — Största godset utgöres af $1^1/_4$ mtl *Sådaröd; Såtaröd* med qvarn och såg samt $^3/_8$ mtl i *Vestra Wrams* by. — *Skietteljunga, Tulsåkra, Tållarp, Erikstorp, Tåstarp, Ullarp, Káresta, Linnekulla, Rya, Björkeröd, Friggesta, Ilnestorp, Åkarp, Troeröd* äro byar. — Adress: Christianstad.

Wram, Östra-, annex-socken till Vestra Wrams pastorat, består af 1,435 tld = 8,036 qvadratref, fördelade på en by med $6^3/_{16}$ mantal med 380 inbyggare; har jämnare mark än Vestra Wram och en jordmån af god mylla. Wramsån drifver här flera qvarnar. Tax.-värdet 238,200 rdr. Kyrkan är belägen $^1/_2$ mil öster från moderkyrkan. Här märkes gården *Marielund* (se den art.), upptagande öfver halfva socknens taxeringsvärde.

Wram-Gunnarstorp, Herregård uti Wrams socken, Södra Åsbo härad och Christianstads län, 2 mil från Helsingborg, en knapp half mil från Björnekulla klint, vid foten af Söderåsen, består af $4\frac{13}{16}$ mtl frälse-säteri och de underlydande hemmanen utgöra tillsammans $13\frac{43}{48}$ mtl, deraf $9\frac{19}{24}$ insockne frälse, $3\frac{15}{16}$ utsockne samt $^1/_8$ mantal skatte. — Wrams-Gunnarstorp, i äldre tider kalladt Gundestrup, skall fått namn efter en torpare, Gunnar, som säges bott der gården nu ligger. Den gamla Wramsgården skall legat nära Norra Wrams kyrka. Den nya uppfördes $^1/_8$ mil från kyrkan år 1530 af riddaren Hans Skougård d. ä., som grundade godset, sedan han efter en långvarig rättegång med erkebiskop Johan Wiess kommit i ostörd besittning af Wrams län samt Wæsby och Stubberups län och en gård i Skörpinge, en förläning, som redan år 1517 gjordes honom af erkebiskop Birger. Gården Gundestrup förblef inom slägten inpå 1620-talet, då den, efter att godset blifvit af Hans Skougårds hustru, fru Anna Persberg och sonen Jörgen Skougård tillökt genom tillbytta hemman i Wrams, Broby, Björnekulla, Brunnby, Stenesta, Norrviddinge m. fl. socknar, utbytta mot gårdar på Jutland och Seland, öfverläts åt fru Anna Skougårds måg, r. r. och amiralen Jörgen Wind, som ytterligare utvidgade godset med gården, som han tillbytte sig af konungen, och uppbyggde 1633 boningshusen på Wrams-Gunnarstorp. Hans hustru Ingeborg Ulfstand innehade egendomen under sin lifstid, hon var den sista af detta namn i Skåne och dog 1652, hvarefter gården ärfdes utaf sonen, vice-kansleren, geheimerådet Holger Wind, som för att undvika att blifva svensk undersåte, sålde godset år 1661 till sin svåger Christoffer Giedde, hvilken svor tro- och huldhetsed åt svenska kronan och var en bland de tolf danska ättemän, som 1664 introducerades på riddarhuset. Under hans egotid skall gården, enligt folktraditionen blifvit öfverfallen och plundrad af Snapphanarna, hvilka fasttogo Gieddes fru och sökte tvinga henne till att upptäcka hvar dyrbarheterna och penningarna blifvit undangömda, samt slutligen, då hon ej kunde förmås dertill, uppstaplade de i salen på Gunnarstorp ett bål, dervid fru Giedde blef bunden och bålet antändt. Godset kom derefter genom gifte till öfversten Caspar Johan Berch, som genom sina insigter i landthushållningen och oförtrutna verksamhet försatte gården i ett blomstrande skick. Den öfverläts på 1690-talet af öfverste Otto Christoffer Berch åt dennes adopterade son, hvars fader var hans gamle ungdomsvän och kusin, öfversten Carl Aug. Bergk, boende i Lifland. Denne var sjelf major i rysk tjenst, derifrån han nu tog afsked och introducerades på svenska riddarhuset 1813 under namnet Berch. Till sin adoptive faders lagliga arfvingar betalte han 80,000 rdr bko. Efter hans död 1818 inlöste enkan sina barns lotter af Wrams-Gunnarstorp och bebodde det tills år 1839, då hon bortbytte det åt närvarande egaren rytt-

mästaren R. Tornérhjelm mot Össjö sätesgård och en mellangift af 17 t:r guld. — Egendomens areal utgör 10,045 tld, deraf 5,625 tld skog, och till gården höra mejeri, bränneri, mjöl- och sågqvarnar, god tillgång på vildt och fiske. Mangårdsbyggnaden, med fot af huggen gråsten och för öfrigt af tegel, har af närvarande egaren undergått en stor reparation; den bildar en fyrkant, som å tre sidor har en våning, men å den fjerde — norra — tvänne och innesluter en borggård, i hvars midt ett springvatten spelar. Å södra sidan finnes en utgång åt trädgården, som med parken, upptagande 35 tunnl., omgifver på tre sidor boningshuset och innesluter ansenliga orangeribyggnader samt den berså och buxbomshäck, Linné på sin tid så mycket beundrade. Å trädgårdens östra ända finnes en af nuvarande egaren uppförd vinterträdgård med väggar och tak af glas. Gårdsplanen omgifves på 2:ne sidor af stora dammar. Sydost om parken ligger Djurgården, nu mer väl icke inneslutande några hjortar; men ett prydligt hjorthus står qvar och påminner om, hvad platsen fordom varit. — Wrams-Gunnarstorp har ofta blifvit hedradt med besök utaf svenska och danska konungafamiljerna, och ännu är i friskt minne festen, som firades med anledning af svenska konungens och danska thronföljarens sammanträffande härstädes i Juli 1862. — Patronrättigheten till Norra Wrams pastorat, blef, efter att en tid ha varit förlorad, återställd egaren till Wrams-Gunnarstorp genom kongl. resolution af den 26 Juni 1732.

Wrana, ett och $^1/_2$ mtl krono-säteri i Skyllersta (Skiöllersta i 1664 års jordebok) socken och härad af Örebro län, naturskönt beläget nära kyrkan, $1^3/_4$ mil från Örebro, $^3/_4$ mil från Pålsboda jernvägsstation, på en landtås och omgifvet af löf- och barrskog med utsigt till sjön Qvismaren, dit äfven gårdens egor nå. Dessa bestå af 188 tld god åker, 175 tld äng och 189 tld betes- och skogsmark. På egendomen underhållas enligt uppgift 4—6 hästar, 8—10 par oxar, 50 kor och 80—100 får. Vid gården finnas kalkbrott med kalkugn samt fiske i Qvismaren. Taxeringsvärdet är 60,000 rdr rmt. Gården har tillhört bergsrådet Jakob Hartzen, adlad Åkerhjelm, gafs af enkan E. de Besche till yngsta dottern, gift med majoren Jakob R. Anrep, † 1764, i hvars slägt gården förblef inpå 1830-talet; eges nu mer af grosshandl. A. Rudebäck i Göteborg.

Wrangelsdahl, ett och $^1/_4$ mantal frälse i Färlöfs socken af Östra Göinge härad och Christianstads län.

Wrangelsholm, ett mtl frälse-säteri uti Waltorps socken af Gudhems härad och Skaraborgs län, $^3/_4$ mil n. o. från Falköping, nära jernbanan, är bebygdt med ett vackert stenhus med flyglar, omgifvet af stor trädgård med utmärkta fruktträd samt vacker löfskog i egorna; var i 1863 års bevillning åsatt ett värde af 24,000 rdr och med sammanlagda $1^3/_4$ frälse-säteri, $^1/_4$ rå och rör Holma samt underlydande $^3/_8$ skatte, $1^3/_4$ frälse jämte Raglåsa mjölqvarn, ett värde af 130,500 rdr rmt; köptes på 1600-talet från kronan af fru Kerstin Gyllenstjerna, egdes 1812 ef enkefru Natt och Dag, född Gripenmark, och 1863 af brukspatron P. R. Gylling på det omkring $2^1/_2$ mil härifrån belägna Höberg uti Wånga socken.

Wrangelsro, egendom med landtbruksskola uti Öfraby socken, Halmstads härad och län, nära $^1/_2$ mil n. o. från staden Halmstad; den förstn., bestående af 2 mtl frälse, är på senare tiden bildad af 1 mtl Öfraby, $^1/_2$ mtl (i № 2) Fostad (på Topografiska corpsens karta, Fodstad i jordeboken) och $^1/_2$ mantal Skahaltz af utsockne frälse natur, hvilka hemmansdelar enligt kammar-kollegii utslag af den 20 April 1830 gemensamt kallas Wrangelsro och lyda under Sperlingsholms gods. Sedan år 1857 har länets landtbruksskola, som då organiserades medelst statsanslag af 4,000 rdr och årligen haft tillskott af Hushållningssällskapet, varit här förlagd. Vid skolan, der kursen är 2-årig, äro anställda en föreståndare, en underlärare, en veterinärlärare och en lärare i slöjd samt smide; sedan dess stiftande äro 12 frilärlingar och 3 betalande utgångna; under året 1864 var lärjungarnes antal 13, alla fria; under samma år hade vid skolegendomen 51,2 qvadratref blifvit fullständigt underdikade med på stället tillverkade tegelrör; 112 qvadr.ref hafva

merglats. Egendomen var 1863 taxerad till 45,000 rdr och landtbruksskolan till 14,000 rdr rmt.

Wrangsjö, på kartan Wrångsjö. Herregård i Marbäcks socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, $^{3}/_{8}$ mil n. v. från kyrkan, som ligger $2^{1}/_{2}$ mil från Ekesjö, $4^{1}/_{4}$ mil från Jönköping, är belägen invid en liten sjö af samma namn och i en vacker trakt. Gården utgöres af $^{1}/_{2}$ mtl frälse-säteri, förmedladt 1814 från 1 mtl, med underlydande $2^{1}/_{2}$ mtl, qvarn för 2 par stenar samt såg, alltsammans taxeradt till 50,600 rdr; godset har goda, fastän stenbundna egor, godt bete och behöflig skog. Första kända egaren är ryttmästaren Erik Gudmundsson Ulf af Horsnäs, † här 1564; med dennes sonsons, Gustaf Erikssons, dotter Sigrid kom gården till Johan Dücker; egdes sedermera af landshöfd. J. von Mentzer, majoren von Hartmansdorff, kapten C. Stålhammar 1820, den på sin tid mycket omtalade och för sina stridskrifter mot Grevesmöhlen till ett års fästning å Waxholm dömde baron, sedermera revisions-sekreteraren J. L. Boije, gift med en fröken Stålhammar och död här 1841. Nuvarande egaren är hans måg, kapten Fr. Hjertström i Grenna.

Wredstorp (i jordeböckerna), *Wretstorp*, jernvägstation på statens vestra stambana, belägen — med 250,7 fots höjd — vid södra ändan af Wibysjön i Wiby socken, Grimstens härad och Örebro län, den 18:e från Göteborg, till hvilken stad räknas 22,8 mil, 19,9 mil från Stockholm, 47,6 från Malmö och 1,4 från Hallsberg, invid stora landsvägen mellan Örebro, Askersund och Westergötland. Vid hemmanet *Wredstorp*, $^{1}/_{2}$ mtl skatte, tax. till 12,000 rdr, finnes gästgifvaregård, der årligen två marknader i Juni och Nov. hållas, och tingsställe för Hardemo, Grimstens och Kumla härader; har diligensförbindelse med Askersund, Medevi, Motala, Wadstena och Skenninge. Vid Wredstorp upphör Nerikes bördiga och odlade bygd, ty strax i vester om denna station vidtaga Tivedens skogiga och sumpiga trakter.

Wrem, Stora-, ett frälse-säteri, uti Qville socken och härad af Göteborgs och Bohus län, omkring $5^{1}/_{4}$ mil från Uddevalla, består af $3^{3}/_{8}$ mtl och utgör med underlydande $2^{3}/_{4}$ mtl en egendom. Säteriets åbyggnader äro medelmåttiga, bestående af 2:ne flygelbyggningar utan hufvudbyggnad; men till gården hörer en ansenligare trädgård. — På 1500-talet skall godset tillhört Galdeslägten, men befinnes 1648 egas af danska kronan, som då försålde det till bröderna Gabriel och Selio Marceller i Christiania, från hvilka det genom köp öfvergick till Bildtska ätten. Genom Carl XI:s reduction förlorade detta gods, som varit ett af de största i länet, många hemman, och ha än flera derifrån blifvit afhända genom köp, under det att godset gått igenom händerna på en Rosenstjerna, Virgin, som lät nedrifva ett på 1650-talet uppfördt trevånings stenhus, major Conrad W:m v. Döbeln, genom köp 1786; den sistn. förbättrade godset med nya byggnader; nuvarande egaren är kapten S. Neiglick. Sedan år 1848 är här förlagdt ett af länets 3:ne schäferier. Säteriet taxerades 1863 till 123,000 rdr och uppgifves hafva med $1^{1}/_{4}$ mtl i sambruk 180 tunnors utsäde utom potates, 1,200 *skℓℓ* höbol, obetydlig barr-, men god löfskog, ypperlig jordmån och rik tillgång på skalmergel. Anledningen till ett påstående, att godset skall utgjort en egen socken, får man väl söka i det här, i likhet med på andra större herregårdar, fordom befintliga kapellet. — *Wrem, Lilla*, 1 mtl, i samma socken, är sergeant-boställe.

Wrena, en af de minsta socknarna i Nyköpings län, belägen i Oppunda härad, i en af sjöar och vikar sönderskuren trakt — vid 90 fots höjd öfver hafvet, — i norr begränsad af Bettna socken, i öster genom vikar och sund af sjön Långhalsen skild från Husby socken, i söder genom Långhalsen, Hallbosjön samt det dem förenande Wrenasundet skild från Nykyrka socken; i öster går ett sund från Hallbosjön till en af Yngarens vikar och utgör gränsen mot Halla socken. Dessutom sönderdelas landet i två landtungor genom den från sydvest inskjutande Farnbyviken af Långhalsen, i hvilken ett litet vattendrag utfaller, kommande från Bettna. Den östra landtungan sönderdelas åter af Lillsjön,

hvarjemte åtskilliga andra smärre sjöar finnas. Mellan dessa vatten utbreda sig små slätter, ständigt afbrutna af kullar och backar. I ecklesiastikt afseende är Wrena annex till Halla. Kyrkan ligger i söder strax vid Wrenasundet, $2^1/_4$ mil n. v. från Nyköping. Arealen utgör blott 3,008 tld land (hela arealen uppgifves af Forssell till 4,444 tunnl., deraf 1,490 vatten), omfattande $14^1/_2$ mtl, hvaraf $7^1/_8$ skatte, $1^1/_2$ krono och $5^7/_8$ frälse, alltsammans år 1863 taxeradt till 330,300 rdr. Folkmängden, som år 1810 var 382, fem år sednare 323, år 1840: 348, hade 1864 ökats till 438. Inom socknen (i Biogr. Lex. uppgifves Wena) föddes 1744 den 18 Mars af fattiga bondföräldrar sedermera kansli-rådet Henrik Nicander, isynnerhet känd genom redigerandet af 1784—1804 års kalendrar och almanachor, utgifna af kongl. vetenskaps-akademien, och genom sitt mödosamma arbete med tabellverket, död 1815. — Betydligare gårdar äro endast *Wrena* eller Wrenaby, se nedan; *Binklinge*, $1^1/_2$ mantal skatte med underlydande $^5/_{24}$ mtl. — Under Ternö herregård lyda 2 säteriladug. *Berga*, 1 frälse *Stensund*, $1^1/_2$ frälse *Segnesta*, 1 skatte-rusthåll *Ilända*, $^1/_4$ frälse *Bergatorp*. — *Tofsund*, $^1/_4$ mtl, är komminister-boställe sedan 1693; *Björketorp*, $^1/_4$ mtl, och *Farneby*, $^1/_2$ mtl, äro militiæ-hemman; $^1/_2$ skatte *Prestebohl*. — Adress: Nyköping.

Wrena eller *Wrenaby*, ett mtl frälse och ett mtl skatte, beläget i Wrena socken af Oppunda härad i Södermanland, $2^5/_8$ mil n. v. från Nyköping, på ett näs mellan Hallbosjön och Långhalsen. Utsädet uppgafs på 1850-talet, då derunder brukades $1^1/_2$ mtl skatte, $^1/_2$ frälse, till 35 tunnor och skörden till 400 tunnor utom rotfrukter. Frälsehemmanet Wrå utbyttes från kronan den 23 Juli 1696 af Christoffer Gyllenstjerna, skatte-hemmanet köptes till skatte den 2 Maj 1702; af egare nämnas blott på 1850-talet auditör Carells omyndiga barn, år 1863 f. d. handlanden C. J. Flodman; taxeringsvärdet är 40,000 rdr.

Wret, Stora och **Lilla**, ett mantal frälse-säteri och $^1/_4$ mantal skatte uti Dädesjö socken, Uppvidinge härad och Kronobergs län. År 1758 egdes säteriet af kapten N. L. Verre, sedan efter hvartannat af löjtn. Schenfelt, sekreter Hofving, kapten von Boisman; Wret hör nu mera — åtminstone sedan 1820-talet — jemte skatte-hemmanet till det under Ramnåsa säteri lydande godset.

Wreta, gemenligen kallad Wreta Klosters socken, i Gullbergs härad af Linköpings län, belägen — med en medelhöjd af 210 fot — utmed Roxens vestra strand från utloppet af Svartån till och öfver Motala ströms utlopp, 1 mil norr om Linköping, 2 mil från Skenninge, 4 mil vester från Norrköping, 4 mil öster från Wadstena, har forntida namnkunnighet och många naturliga förmåner, blomstrande landtmanna-näring; omfattar med 1 mils längd och $^1/_2$ mils bredd (före år 1810, då socknen innefattade äfven Stjernorp, var längden $2^1/_2$ och bredden $1^3/_4$ mil) 7,730 tunnland fast mark enligt Hahrs stat. tabeller, medan Forssell uppgifver hela arealen till 35,686 tld; på södra och sydvestra sidorna framstryker den stora Mölbyströmmen (Svartån), kommande från Sommen i Småland och här utfallande i sjön Roxen, som på östra sidan utgör till största delen gränsskilnad mot Åkerbo och Hanekinds härader. I norr stöter Hellestads bergslag härintill. Södra delen består af slättbygd, högt belägen, på tre sidor jemt sluttande till den s. k. Nybro eller Mölby ström, sjön Roxen och den mellan skog och slättbygder framflytande präktiga Motala elf. Detta orsakar en sund och ren luft och ett utseende, som kan fägna både ögon och hjerta, samt har föranledt, att Göta kanal kunnat ledas utan slussar utefter kanten af landryggen alltifrån Boren till Heda här i socknen, men der vidtaga 15 slussar af 136 fots höjd på ungefär $^1/_4$ mils längd. Norr om Motala elf börjar skogsbygden, som med ständig omvexling af skogar, sjöar, fiskrika gölar, åkrar, ängar, bergs- och landtbruk kan gagna hvar och en efter hans böjelse. Hemmantalet är 38 skatte, $17^5/_8$ krono, $9^3/_4$ frälse, tillsammans $65^3/_8$ mantal, taxerade till 1,595,300 rdr rmt; af verk finnas 5 stora strömqvarnar, 7 bäcksqvaltor, 3 sågqvarnar, taxerade till 49,400 rdr, samt lägenheter och utjordar, tax. till 91,350 rdr rmt.

Jordmånen är på slättbygden sand och svartmylla på kalk och sandbotten, för öfrigt lermylla och dungjord på lerbotten; men skarp och röd lera är här nästan icke till finnandes. I skogsbygden är i allmänhet lera, det öfriga sandblandad mylla, sällan någon s. k. pinmo (mojord). På 1760-talet uppgafs en gård, bestående af flera hemman, årligen utså 40 à 70 tunnor, annars hade ingen hel gård öfver 22 tunnor och icke gerna under 6 t:rs utsäde. I Wet.-Akadem. handlingar år 1850, sid. 312, är intaget ett medel att utrota landhafren utur åkern, som blifvit försökt 1722 af kyrkoherden Wibjörnsson, jemte kyrkoherde Tiburtii besvarande af flera invändningar emot medlets brukbarhet. F. d. allmänningen *Snafven* ligger här invid Roxens strand; på 1760-talet funnos 3:ne sockenallmänningar och 2:ne häradsallmänningar; för öfrigt har skogsbygden varit en af de skogrikaste i landet; men sedan här blef bergslag och många stora bruk inrättades i nejden, samt hela skogsbygden kommit från kronan i frälsemans hand, är skogen till större delen medtagen genom svedjande, och gifvas nu blott ringa tillfälle till kolning samt slöjd. Ask, alm, oxel och vild apel synas här hafva sitt synnerliga hemvist. I medlet af förra århundradet skötos här många elgar, svanor simma i Roxen, som är både för Linköping och hela kringliggande orten ett rikt förrådshus på fisk. Sjöfogel finnes i mängd. På slätten, ej långt från kyrkan, finnes alunskiffer, så att hela stora åkerfälten äro med idel alunskiffer underbäddade; orsten, lazurstenar, agater o. a. finnas vid Roxens stränder, kalksten i mängd. Till binäringar räknas qvarnstens-huggning; handtverkare finnas flera. Landtbruksskolan vid *Sjögestad* har både genom undervisning och eget exempel uti att uppdrifva gården, som är en del af ett större byalag, till betydlig produktion, blifvit af stor vigt för närmare och fjermare omgifningar. I samma by är äfven gästgifveri och tingsställe. Här var det, som Carl XIV Johan skänkte en dukat åt hvar och en hustru och flicka, som vid hans genomresa befanns vara klädd i inhemsk drägt, för att uppmuntra dem till att afstå från utländska tyger och i allmänhet från den lyx, som var då mycket rådande i dessa trakter, samt att återgå till den gamla enkelheten och måttligheten. — Wreta är en bland de äldst bebyggda och äfven först kristnade orterna i Östergötland; här finnes ett af landets första kloster (se nedan), en af dess äldsta kyrkor och en biskopsgård, *Bro.* Kyrkan, belägen på en höjd, hvarifrån härliga utsigter erbjudas åt sjön Roxen i öster och skogbevuxna höjder i vester, består af långhus, tvärskepp och aflångfyrkantigt chor i öster, allt af kalksten; hennes hela längd är 70 alnar, största bredden 28 alnar inantill. I kyrkan, som på senare tider undergått betydligare reparationer, men qvarstår på ruinerna af det fordna klostret såsom en skön lemning af ett försvunnet konstnärsskap, förvaras en mängd kungliga och furstliga personers lik, hvilkas grafvar iståndsattes på 1840-talet; bland dessa må nämnas konung Inge och hans drottning, på södra sidan om altaret med en munkstilsinskrift jemte Göta vapnet, konung Ragvald Knaphöfde, danska konungen Magnus Nilsson med danska riksvapnet, prins Sune Sverkersson Syk m. fl. Af med vapen och stenskrifter utmärkta grafvar ser man en öfver Per Stolpe, som stupade vid Stångebro år 1598. Nyligen är nytt orgelverk uppsatt. Socknen utgör med Stjernarp ett præbende-pastorat af 1:sta klassen, med $89\frac{1}{24}$ mtl och öfver 4,100 personer, har haft egen kyrkoherde till 1788, då biskop Lindblom erhöll pastoratet som præbende, hvilket 1805 förklarades alltid skola så förblifva. Socknen har egna kyrko-, fattig-, skol-, bro- och skogskassor, sockenbibliothek m. m.

Af fornminnen finnas, utom kyrkan, lemningar efter 2:ne fästningar, och på en af de högsta bergstopparna i orten, på en udde, som Snafve skog utskjuter i sjön Roxen, vid sjelfva stranden synas lemningar efter en stark och betydande fästning, som ännu allmänt kallas *Snafve skans*, och hvarom sägnen förmäler, att der bott en mäktig qvinna, kallad Snafvefrun, om hvilken barnen ännu veta att tala. Trenne brunnar omkring berget kallas *ladugårds-*, *trädgårds-* och *gårdsbrunn*. En annan skans har legat ytterst på brädden vid Nybro-ström; tecken till

vallar och underjordiska gångar skola ännu påträffas; ättehög vid Sjögestad. Vid *Kungsbro* är fäst historiska minnet om Danskarnes nederlag år 1612. — Gårdar och byar: *Kungsbro*, öfverstebeställe; *Klostergården*, 2 mantal krono, kyrkoherdens boställe; $^1/_2$ mant. *Sutaregården*, komminister-boställe; — *Björkö*, 1 mantal krono, regementsskrifvareboställe; — det vackra *Brunneby*, 1 mtl rusthåll, anlagdt af erkebiskop Lindblom invid kanalen; — *Sjögestad* med landtbruksskola; — *Berg*, $1^1/_4$ mtl skatte med gästgifveri och kalkstensbrott, ligger vid kanalens utlopp i Roxen; areal 91 tld, utsäde 50 tunnor; — *Odensfors*, 1 mtl berustadt säteri, med 1 skatte *Rökinga*; — Weda egendom; — *Tyttorp* har 2 gårdar; 4 mtl frälse och 4 mtl skatte höra under Ljungs säteri i socknen af samma namn. Byar och hemmans namn äro: *Pålstorp*, *Bjälösa*, *Knifvinge*, *Wimpland*, *Adamstorp* och *Waldby*. — Under katholska tiden hade klostret 48 hela gårdar, Wadstena kloster $8^1/_2$, kyrkliga stiftelser $2^1/_2$; på 1600-talet voro de flesta i adelns ego intill reduktionen; nu tillhöra hemmanen dels bönder, dels ståndspersoner. — Adress: Linköping.

Wreta, kloster i förutbeskrifna socken, påbörjades år 1128 af den fromme och gudfruktige, ehuru af en del historieskrifvare otillbörligen lastade konung Inge d. y. och fullbordades af konung Sverker. Att klosterkyrkan blifvit invigd 1289 af biskop Benediktus II i Linköping i hans broders, kon. Magni Ladulås', och dennes drottnings närvaro, uppgifves väl af några, men betviflas af andra författare. Klostret nedbrann i början på 1200-talet; strax efter medlet af samma århundrade finnas både kungliga och påfliga bref så väl på frihet från kungliga utskylder som på aflat för dem, hvilka bidrogo till klostrets återuppbyggande. — Det innehades först af Benediktiner- eller Cistercienser-, men sedan af Bernhardiner-nunnor. Första abbedissan var konung Inges enkedrottning, dernäst konung Sverkers dotter Ingegerd. Klostret var ett af de rikast begåfvade i landet; det egde gårdar i Skenninge, Wadstena och Linköping, 68 hemman, 10 vattenqvarnar, 7 fisken, 64 åttingar jord m. m. och bibehöll sig långt efter reformationen, förmodligen derföre, att Gustaf I:s svärmoder Ebba Lejonhufvud, hvilken ej ville frånträda katholska läran, der ingått och afled år 1549. Ännu 1567 voro byggnaderna i det skick, att Linköpings skola kunde på en tid hitförflyttas efter stadens brand; men småningom förföllo kloster-husen samt raserades och begagnades till material för andra byggnader. För ett sekel sedan qvarstodo den s. k. *Konungssalen* och nunnornas matsal; nu återstår intet spår af fordna klostret, så vida icke ett tälgstenshus, begagnadt af Göta kanalbolag som magasin, fordom tillhört klosterbyggnaderna; gamla klosterträdgården lyder under Stjernorps gods. Deremot har man ett annat minne från klostertiden, nämligen konung Sverkers dotter Helenas röfvande ur klostret af Sune Folkesson, förvaradt i en visa, som länge sjöngs kring hela norden, se Afzelii Sagohäfder, IV Band., sid. 16.

Wretaberg eller *Wreta*, ett frälsesäteri uti Grödinge socken, Svartlösa härad och Stockholms län, $^3/_4$ mil s. o. från Södertelje, $^3/_4$ n. v. från kyrka, består af $1^1/_3$ mtl. Boningshuset ligger nära Uttrans södra strand. Wretaberg är köpt från kronan, dels af slägten Hård, dels af Ribbing; har sedermera tillhört Clerck, Dubb, Falkenberg, Cederbom, Nettelbladt, år 1850 Arenander, år 1866 C. E. Cederstrand på Riksten i Botkyrka socken, hvarunder det brukas jemte $^1/_4$ mantal Runsten i samma socken och $^1/_4$ mtl i Sorunda. Säteriet var sistnämnda år taxeradt till 20,600 rdr rmt.

Wretaholm, ett ej särdeles gammalt säteri i Grenna socken, Wista härad, Jönköpings län. Ursprunget till det nuvarande godset var ett frälse-hemman, som af grefve Pehr Brahe d. y. innehades i Wreta by under Brahehus och Östanå. När dessa egendomar på 1700-talet kommit till Hamiltonska slägten, löstes eller köptes $3^1/_2$ mtl i Wreta by till frälse, och slutligen öfverflyttades år 1792 säteri-friheten af dåvarande innehafvaren, landshöfding F. U. Hamilton, från säteriet Fotsjö i Adelöfs socken i Norra Wedbo till ett hemman i Wreta, hvarefter de öfriga hemmanen afhystes,

och det så hopkomna säteriet kallades Wretaholm. Brahehus förvandlades till godshemman. En tvåvåningsbyggning uppfördes nu nära den fordna byns byggnadstomter på flacka fältet, blottställd för alla Wetterns skarpa vindar; men snart anlades en större trädgård, och planterades vackra alléer såväl från byggningen upp till landsvägen som ned till sjön. Sedan kammarherren A. F. Boij 1845 blifvit Wretaholms egare, flyttades mangårdsbyggningen öster om landsvägen; sjelfva huset erhöll åtskilliga arkitektoniska förbättringar. Beläget, som det nu är, midtför den långa alleen till Wettern, omgifvet af lummiga löfträd och med den höga af barr- och löfskog beklädda bergåsen bakom Wettern, nedanför platån, och Wisingsö längre bort, eger denna egendom ett det härligaste läge, som nödvändigt måste fängsla åskådaren, så väl genom naturens mäktiga former, som här så rikt erbjuda sig åt ögat, som genom de täcka anordningar, menniskohanden förstått åstadkomma. — Egendomen har sina egor belägna på den vidsträckta högslätten, och äro de således ganska goda. Skog och betesmark finnas ofvanför bergväggen tillräckligt för behofvet. Godset består af 1 mtl frälsesäteri med underlydande 1 mtl frälse, $^7/_8$ skatte i Uppgrenna (deribland Brahehus, $^3/_8$ mtl, se den. art.) och 5 mtl frälse, $^3/_4$ skatte i Wreta, alltsammans år 1863 taxeradt till 191,200 rdr, och eges af generalskan Sophie Boij, född Hamilton.

Wreten eller *Wretaholm*, ett landställe å Säfvatorps Bredagårds egor i Edåsa socken af Gudhems härad och Skaraborgs län, vid landsvägen mellan Hjo och Falköping, $1^1/_2$ mil s. ö. från Sköfde nära Ösan och kyrkan, med mjölqvarn, ångsåg och tegelbruk, alltsammans taxeradt till 33,100 rdr; till stället hör dessutom en landtegendom af $2^3/_8$ mtl skatte, $1^1/_2$ frälse uti hemmanen Säfvetorp, Edåsa m. fl., taxerade till 167,300 rdr rmt; folkmängd 93 personer. Egare grefve G. M. Posse.

Wrethammar, en vackert belägen bruksegendom uti Ramsbergs socken af Lindes bergslag och Örebro län, invid sjön Ramen eller, som den nu kallas, Wrethammarssjön, vid kyrkan, 2 mil från Linde, 5 från Örebro. Bruket, ursprungligen anlagdt af bergsmän i slutet af 16:de eller början på 1700-talet, innehades bland andra af E. och A. Sandel, hvilka 1774 tillköpte från Ramshyttan först ett helt hemman med 100 *sktt* smide och sedan $^1/_2$ samt $1^7/_{12}$ mtl i Resta eller Ristan by. Godset innehades sedan af kyrkoherden E. Westin m. fl. till år 1813, då först ena och 1816 andra hälften inköptes af grosshandlanden H. N. Beskow i Stockholm, hvars arfvingar nu mer ega detsamma. Brukets tillverkning, som är oinskränkt, uppgifves i medeltal åren 1859—61 vid en franche-comté-härd hafva uppgått till 3,160 ctr; malmen hemtas från de 1 mil härifrån liggande Stråssa och Blanka grufvor, i hvilka brukets egare hafva del. Godset består af $3\frac{3}{24}$ mtl skatte med en uppgifven areal af 3,500 tld. Utsädet uppgår till 30 tunnor vår- och 5 à 6 t:r höstsäd; hela taxeringsvärdet är 92,800 rdr rmt, hvaraf 6,380 rdr för bruket. — Adress: Arboga och Wrethammar.

Wrigstad, *Wrikstad, Wricstad* (1279), *Wrixstad* (1307), socken i Westra härad af Jönköpings län, i ecklesiastikt hänseende jemte annexen Nydala och Svenarum ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Socknen gränsar i norr till Svenarum, i nordost till Hylletofta, i öster till Stockaryd, i sydost till Hjelmseryd, i sydvest och vester till Nydala och Svenarum och bildar i afseende på sin utsträckning en stor, mot nordost öppen rät vinkel, från hvilken mot söder nedskjuter en spets. Dessa tre mot norr, öster och söder utsträckta delar ligga uti hvar sin breda floddal, hvar och en omgifven af långsträckta bergåsar af röd gneisartad granit; från norr inkommer en å, som under sitt lopp bildar en lång rad af sjöar och älfven upptager vattnet från flera sådana, tills hon midt i socknen infaller i Lundholmssjön; från öster kommer den vattenrika Wrigstadsån, som har sin början i fem sjöar i Almesåkra, inom socknen upptager ett mindre vattendrag från norr och derefter utfaller i Lundholmssjön. Från denna sjö fortsättes Wrigstadsån mot söder i Sönnerbysjön och afflyter derefter, upptagande några andra sjöars vatten, till den stora sjön Roseken eller Rusken i Nydala. Under flera olika namn fortsättes ån sedan genom en mängd större och mindre sjöar,

tills den i Berga socken förenar sig med Lagaån efter ett lopp af 11 mil. Hemmantalet är $35^1/_4$, hvaraf $18^1/_2$ skatte, 9 krono, $7^3/_4$ frälse, alltsammans år 1863 taxeradt till 3,064,500 rdr rmt. Innebyggarnes antal steg 1805 till 1,136, hade 1850 ökats till 1,619 och uppgick 1864 till 1,917 personer. Folkundervisningen bestrides i en fast och en flyttande folkskola samt i två småskolor. Den fasta skolan inrättades 1682 af friherre Göran Gyllenstierna till Lundholmen, hvilken ätt år 1570 erhållit det s. k. friherreskapet Lundholmen, bestående af Wrigstads, som äfven hört till Torstensonska grefskapet, och Almesåkra socknar jemte åtskilliga gods i Svenarum och Ödestugu, då ett halft mtl anslogs till boställe, och bibehåller skolan ännu namnet »Gyllenstiernska pedagogien». Genom gåfva 1836 af en fru Hafström ökades bostället med $^1/_4$ mantal, emedan, såsom nämnda fru yttrar i sitt gåfvobref, »under min 85-åriga lefnad ännu ingen pedagog i Wrigstad funnits, som uppfyllt ändamålet med denna välgörande inrättning». — Kyrkan ligger vid Wrigstadsån och har ett sällsynt vackert läge; afståndet från Wexiö är 6 mil, från Jönköping $5^3/_4$ mil. Höjden öfver hafvet har här blifvit beräknad till 591 fot. Kyrkan härleder sig från den äldre katholska tiden. På den mindre kyrkklockan läses den bekanta englahelsningen »Hell, Maria etc.» på latin och — i runor. På kyrkogården ligger den märkvärdiga prismatiska runstenen № 1644 i Liljegrens runurkunder. En annan runsten står vid Biskopsbo. Wrigstads by, egentligen en ganska liflig köping, har flera gånger förgäfves anhållit om köpings namn, heder och värdighet. Här finnes en mycket trafikerad torgplats, åtskilliga handelsbodar och handtverkare. Ett hospital inrättades af den ofvannämnde frih. Gyllenstierna, der 6 fattiga njuta underhåll och vård; fru Hafström förökade donationen. Ett apothek anlades år 1842; en extra provincial-läkare är här bosatt; postkontor finnes äfven, likasom ett särskildt »bönehus». Redan för 6 århundraden sedan var här marknadsplats, så att platsen redan i hedenhös torde utgjort en hufvudort för Westra härad. Nu mer hålles marknad här i Aug. och Nov. Fordom höllos häradets ting vid Sönnerby här i socknen, men hållas nu mer vid Komstad i Ljunga. På de s. k. Wirestorps ängar har man anmärkt icke mindre än 30 springkällor, af hvilka två under den hetaste sommar äro lika kalla som på vintern. — Bland egendomar må nämnas: *Lundholmen*, fordom Gyllenstiernska friherreskapets herresäte, se vidare den art.; *Biskopsbo*, chefs-boställe vid Smålands grenadierbataljon; 8 andra militiæ-bost.: *Kyrkarp*, säteri under Lundholmen; *Bjällebo*, 1 mtl löjtnants-boställe; *Wrigstad*, 2 mtl, pastors-boställe, $^1/_2$ mtl *Köpstad*, komminister-boställe; *Stenshult*, 3 mant. frälse, m. fl.

Wrigstad, gästgifvaregård i ofvanbeskrifna socken. Härifrån skjutsas bland andra ställen till Komsta i n. o. $1^1/_8$ mil och till Stockaryds jernvägs-station i öster 1 mil.

Wrå, två mantal frälse-säteri och 2 mtl rå och rör uti Tibble socken, Hagunda härad af Uppsala län, nära Lillåns vestliga tillflöde, omkring $2^1/_2$ mil från staden Uppsala, med en egorymd af 8,316 qvadratref, deraf 1,053 åker och 6,588 skog. Gården var på 1740-talet bebyggd med vackert manhus af trä, omgifvet af 2:ne trädgårdar, som uppgifvas nu upptaga 8 qvadratref; på egorna finnes qvarn, fiske uti små insjöar. Wrå har tillhört stamfadern för ätten Mannerheim, kommissarien Augustin Marheim, som blef efter idkade studier och vidlyftiga utrikes resor adlad 1693, var ledamot i executions-kommissionen 1699, död 1732; egdes äfven af sonen, major Gust. Mannerheim, som upprättade, år 1741 och på egen bekostnad, artilleri-bataljonen på Gotland, utgörande 400 man, samt satte under finska kriget nämnda ö i försvarstillstånd medelst allmogens enrollerande och exserserande. Före hans död 1777 lär gården öfvergått till en De la Gardie, hvilken uppgifves såsom egare sedan omkring 1755; tillhörde år 1825 och ännu 1864 jemte $1^1/_2$ skatte kammarjunkaren J. F. von Engeström, som äfven innehafver Kipplingeberg och Närlinge fideikommisser; hela taxeringsvärdet var sistnämnda år 117,700 rdr rmt.

Wrå, ett frälse-säteri och ett frälsehemman uti Hölö socken, Hölebo härad af Nyköpings län, hvartdera af 1 mtl, belägna 2 mil i norr från Trosa,

nära den s. k. Lillsjön. Hemmanen hafva sin förnämsta märkvärdighet genom ett å deras egor befintligt marmorbrott; äfven finnas der sedan 1840-talet kalkugn, tegelbruk, qvarn och såg. Gården Wrå nämnes redan 1436, säteriet köptes à $4^1/_2$ % af kammarjunkaren Hans Lodes enka, Margareta, född von der Borch eller Borck, och förenades med deras gods Edeby, hvartill ytterligare lades frälsehemmanet Wrå af sonen öfverste Gustaf Lode, som utbytte det från kronan. Ätten Lode härstammar från Liffland. Wrå hemman synas sedermera än varit förenade med Edeby än haft särskilda egare, såsom W. Barclay, hvilken skall 1663 uppfördt sätesbyggnaden, medlemmar af slägterna Ehrencreutz, Rosenstjerna, derpå åter haft gemensam egare med Edeby; det tillhörde 1825 kammarrättsrådinnan Croneborg och sedan 1857, jemte underlydande $^1/_8$ frälse Erensida, löjtnanten vid Stockholms borgerskap C. P. Lindström, egare af Edeby säteri med underlydande 1 frälse, $^1/_2$ rå och rör, $^1/_8$ skatte, båda godsen tillsammans taxerade till 176,000 rdr rmt.

Wrå, socken i Sunnerbo härad af Kronobergs län, $9^3/_4$ mil vester från Wexiö, bildar till sin figur en triangel med basen mot norr och spetsen mot söder, begränsad i norr af Lidhult och Odensjö, hvartill socknen är annex, i öster af Annersta och Torpa, i vester af Halland. Med ett hemmantal af $18^3/_8$, hvaraf $16^5/_8$ skatte, $1^3/_4$ frälse, beboddes socknen år 1805 af 670 personer, hvilket antal 1850 ökats till 995 och 1864 till 1,269. Socknen genomflytes från nordost till sydvest af *Krokån*, som sedermera inom Halland vid Knäred förenar sig med Lagan. Här lära finnas 30 sjöar; uti ingen finnes malm. År 1860 uppgafs den odlade jorden till 450 tld, den naturliga ängen till 4,000 tld; vinterfödda kreatur voro 40 hästar, 734 nötkreatur, 400 får, 70 svin. Jordmånen är sandblandad, af svag beskaffenhet. Taxeringsvärdet är 242,000 rdr rmt. I Wrås by hålles årligen marknad i Mars och September månader. — Af forntidsminnen hafva här funnits lemningar efter skansar från danska kriget 1568, men kunna numera ej återfinnas; grifthögar förekomma deremot. — Kyrkan uppbyggdes af sten 1836 med ett 54 fot högt torn. Bland män, födda inom denna socken, må nämnas den ryktbare folktalaren Per Nyman (1794), hvars fader var då klockare här. Om den gamla kyrkans tillkomst förtäljes den sägnen, att två systrar hade uppbyggt Torpa kyrka, hvartill Wrå fordom var annex; men de kunde ej trifvas under samma tak, hvarföre den ena yttrade: jag vill bygga en liten »vrå» för mig sjelf, och började uppföra ett tempel på nuvarande Slättevrås hed; men som trollen om nätterna nedrefvo hvad som byggdes om dagarna, utsläpptes ett par tvillingsoxar, dragande en sten. De stannade der kyrkan nu står, och stenen de dragit lades midt i vapenhuset. — Gårdar: *Slättevrå*, $^3/_4$ mtl komminister-boställe; *Sunnervrå*, $^1/_2$ mtl och *Stråhult* $^3/_4$ mtl med såg, militiæbeställen; $^1/_2$ sk. *Wrå* med qvarn och såg, fordom ock manufakturverk. — *Abbeshult* och *Signildshult*, gästgifvaregårdar; — *Emmeboda, Glamshult, Hästhult, Kränkeboda, Ormalt*, byar. — Adr.: Ljungby.

Wrå, gästgifvaregård uti förutbeskrifna socken, skjutsar till: *Abbeshult*, s. v. $^7/_8$ mil, *Hilleshult*, vester, på gränsen mot Halland $1^1/_4$ d:o, *Skeen* i öster $1^1/_2$ d:o. — Under året 1847 fullbordades medelst statsanslag en ny väg mellan denna och Breareds gästgifvaregårdar, den sednare i Halland, hvarigenom en af de brantaste backar i södra Sverige, den s. k. *Gyltinge Lid*, undveks och väglängden minskades med $^3/_4$ mil.

Wrånga, sågverk i Skogs socken af Helsingland.

Wrånganäs, by uti Gottfridsdal eller Gärdveda (i mtls- och tax. längd) socken af Aspelands härad och Kalmar län; 1 mtl skatte-rusthåll i 9 brukningsdelar, taxerade till 32,200 rdr; fordom fanns här masugn, privilegierad den 3 Maj 1748 för Paulströms bruk, hvartill malmtägt gafs uti sjöarna Glupen, Mören, Ramsjö, Ekesjö, Wrången, Maren, Skiren, Flaten, Säfsjö m. fl. alla i Aspelands härad; kol erhölls från Wirserums, Gorfveda (Gårdveda), Järeda och Tveta socknar samt en del af Mörlunda.

Wrångebjörk, ett halft mtl skatte uti Hällstads socken af Åhs härad och Elfsborgs län, är ett inom bondeståndet tillhörigt, bättre bebygdt hemman, taxeradt till 14,000 rdr rmt.

Wrångö, ö i Askims fjord, utanför Bohuslänska kusten, hörande till Styrsö skärgård; hamn och ankarplats. Ön, som synes i konung Waldemar II:s tid hafva med flera kringliggande öar tillhört Danmark, har dock, enligt ett intyg, dat. den 12 Jan. 1481 af magistraten i Lödöse, af hedenhös tillhört Sverige.

Wrängö, äfven kallad *Lilla Wörta* och *Hjalmarsberg,* gård af $^1/_6$ mtl skatte, utbruten ur № 30 af byn Östra Nettraby, uti Nettraby socken af Östra härad och Carlskrona län, med egor, angränsande till Nettrabyfjärden, är väl bebyggd med tvåvåningshus med altan, hvarifrån vidsträckt utsigt erbjudes åt Saltsjön, Carlskrona och Kungsholmen. Gården har tillhört majoren G. Sheldon och hans efterkommande inpå 1850-talet, sedermera kontre-amiralen, f. d. svensk-norske ministern vid kongl. hofvet i Haag, Virgin, hvilken var chef å fregatten Eugenie vid dess jordomsegling. — *Lilla Wrängö,* $^1/_6$ mtl, beläget vid inloppet af Nettraby å, är bebygdt med ett mindre tvåvånings boningshus, med balkong, trädgård samt en större park. Hemmansdelen såldes år 1857 af en son till förstnämnde egaren af Hjalmarsberg till f. d. statsrådet C. A. Gyllengranat, som författat Sveriges sjökrigshistoria. — *Stora Wrängö,* $^1/_3$ mtl, eges af en handlande. Enligt Blekinge läns jordbok af år 1671 har någon del af Wrängö tillhört Vittus Andersson på Trossön.

Wuotna, sjö i Lappmarken, der, äfvensom i närliggande Laukersjö, fiske idkas af 11 fiskare med 11 notar och 3 enor samt 15 à 20 silbacknät, 5 siknät hvardera, förutom ryssjor; förr erhöllos 10 à 12 t:r salt sillack samt oftast 2 t:r salt sik pr man; numera fås endast sillack och sik till husbehof.

Wågbro, tegelbruk, (år 1818) det enda i Helsingland; se art. Norrala socken.

Wågsäter (Wanssetter), *Wågesäter,* egendom på Dal uti Ryrs socken af Walbo härad och Elfsborgs län, belägen omkring $2^1/_4$ mil från Wenersborg, utgöres af 1 mtl skatte Wågsäter, med underlydande $1^3/_8$ mtl frälse och 18 torp; se vidare under socknens art.

Wåla, härad i Westmanlands län, af Salbergs fögderi och Simtuna domsaga, begränsadt i nordvest och norr af Gefleborgs, i öster af Uppsala län, i söder och sydvest af Thorstuna och Simtuna härader, utgöres af socknarna *Öster-Wåla, Harbo, Nora* och norra hälften af *Huddunge,* med en areal af omkring 5,2 qvadratmil land, 0,4 d:o vatten. Hemmantalet utgör $210\frac{1}{4}\frac{7}{8}$, och var år 1864 ett helt mantal i medeltal taxeradt till 12,900 rdr rmt. Inbyggarnes antal har, från 6,376 år 1805, vuxit till 7,100 år 1865. Största delen af häradet sluttar mot öster, der på gränsen mot Uppsala län den betydliga sjön *Temnaren* är belägen, hvilken upptager, bland andra, *Harbo-* eller Wretaån, som uppkommer i sydost inom Thorstuna härad, genomflyter Wåla härad i en mängd krokar och upptager flera smärre tillflöden. Endast häradets nordvestligaste del sluttar mot norr, der en del af Ferneboljärden af Dalelfven räknas hit och emottager några obetydliga tillflöden. Landet är helt och hållet uppfyldt af mossar och kärr; endast längst i norr är en högre belägen skogstrakt; längst i söder går en låg bergås från öster till vester, utgörande ett utskott af Långheden, och i vester stryker Dalkarlsåsen från söder mot norr. Jordmånen består dels af lera, dels af sand-, mo- och mossjord i söder och öster, stundom något stenbunden, i vester sand- och mojord. — Häradets vapen är en öppnad hoftång; tingsstället är vid Åby i Öster-Wåla socken; här såväl som i häradets öfriga socknar påträffas runstenar.

Wåla, Norra-, eller *Hynboholm,* ett mtl frälse uti Grafva socken och Carlstads län, utgjorde 1863 med i samma socken belägna 1 mtl Grava, 1 säteri *Ilanda* (se art. Ilandaholm) och $^1/_4$ i Östra Torp, ett gods, tax. till 173,500 rdr och tillhörigt A. Frödings sterbhus.

Wåla, Vester-, socken i Norbergs bergslags härad af Westerås län, belägen omkring den betydliga sjön Åmänningen, vid 280 fots höjd öfver hafvet, begränsas i norr af Norbergs, i öster af V. Fernebo och i vester af Westanfors socken; arealen, 22,495 tld, är fördelad på $9^5/_8$ mtl, deraf $7^3/_4$ skatte, $^7/_8$ krono,

1 frälse. En ganska högländt bergstrakt omger nämnda sjö, hvari utfalla Kolbäcksån genom sjön Lilla Aspen och mindre vattendrag från *Snyten* och *Mårsjön*. Vid sjöns sydvestra sida resa sig de höga *Landsbergen*. En betydlig del af landet upptages af skogsmark, så att skogsjemte bergsbruk och boskapsskötsel utgöra hufvudnäringarne; åkerbruket är lämpligt blott i dalarne, der jordmånen utgöres af lera och svartmylla. En icke obetydlig binäring är förfärdigandet af laggkärl, möbler m. m. — Socknen, som enligt äldre jordeböcker utgjort s. k. Fernebo bergsfjerding och, enligt kungsbrefvet af den 9 Nov. 1849, är skild från Karbennings socken, utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, med 1,025 personer. — Kyrkan är belägen på en höjd vid Åmänningens östra strand, $5^1/_2$ mil n. n. v. från Westerås. Kronotionden utgår med 22 t:r 28 kpr, hälften råg och hälften korn. — Gårdar och verk äro: *Engelsbergs* jernverk; — *Stobäcks* bergsmanshammare: — *Ombenning*, by med tackjernshytta: — *Trummelsbergs* jernbruk; — *Breakärns* jerngrufvor vid Norra Landsberget. — *Prestgården*, som i urminnes tider varit prestbord och ansedd för $^1/_2$ mtl, och *Klockarebord* för $^1/_8$ mtl: — $^1/_4$ *Westanberg*, militiæ-boställe. — *Bondfall*, *Sörby*, större byar. Enstaka hemman äro: *Bodarne, Dunshammar, Djupnäs, Ennora, Englikbenning, Folkhyttan, Finnebo, Hallvarsviken* eller *Presttorp*, *Långviken*, *Skrifvaregården*, *Skomarbo*, *Wretarne*, *Wretansjö*, *Wretansberg*, alla skatte; *Wremora, Hyltebo, Englikbenning, Trummelsberg*, $^1/_4$ frälse hvartdera. — Adress: Avesta.

Wåla, Öster-, socken i Wåla härad af Westerås läns andel af Uppland, begränsad i norr af Gestrikland, i öster af Uppsala län, i söder af Harbo och i vester af Nora socken. Arealen är 1,960 qvadratmil land (= 45,360 tld) och 0,075 qvadratmil vatten; hemmantalet $107\frac{13}{16}$ mtl ($103^1/_4$ enligt ecklesiastik-matrikel, $107^5/_{16}$ enligt tax.-längden), hvaraf $82^3/_4$ skatte, $10^1/_{16}$ krono, 15 frälse; taxeringsvärdet för jordbruksfastighet 1,174,700 rdr och för annan fastighet 18,523 rdr. Inbyggarnes antal, år 1805: 2,508, uppgick år 1865 till 3,030, hvaraf 21 på $^1/_2$ mtl Ingeborgsbo, som i administrativt hänseende hörer till Örbyhus härad af Uppsala län. — Större delen af socknen upptages af kärrtrakter och sidländta ängar omkring vattendragen, af hvilka *Wretaån* (sedan Harboån) är den största och hör hit med sitt mellersta lopp. Den betydliga sjön *Tämnaren*, på östra gränsen, upptager, utom nämnda å, äfven en mindre, utgörande aflopp för *Sten-* och *Fånsjöarne* samt *Toften*. Socknens medlersta del och nordvestra stranden af Temnaren är den bördigaste och folkrikaste bygden. Nordligast sträcker sig en bergås med skogsmark. Jordmånen är lera, moss- eller mojord, stundom något stenbunden och i allmänhet föga bördig. Jemte åkerbruk, boskapsskötsel och skogsbruk intaga förfärdigande af trävaror, framför allt stolar, som afsättas i hufvudstaden, samt körslor för jernbruken i Uppsala län, ett framstående rum bland ortens näringsgrenar. — Kyrkan, gammal, är belägen $5^1/_2$ mil nordvest från Uppsala, midt i socknen, som utgör ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Norra Fjerdhundra kontrakt af erkestiftet. Bland kyrkoherdar förtjena nämnas: Joh. Dillner († d. 21 Jan. 1862), som gjort allmogen stor tjenst bland annat genom införandet af psalmodikon och genom utgifvande i zifferskrift 570 till Syréens sånger lämpade melodier, af hvilka 90 voro författade af honom sjelf; de sjungas flitigt af den kärnfullare christliga allmogen i våra skogsbygder. Prof. O. H. Forssell, död här 1838; af honom äro läroböcker i aritmetik och algebra utgifna. Skarpskytteförening finnes, upptagen med särdeles välvilja af såväl ståndspersoner som allmoge. Angående knekthållet här, se kon. Gustaf II Adolfs bref af den 14 Febr. 1623, intaget i Handl. rörande Skandinav. historia, 35 del., sid. 210. Bredvid kyrkan ligger *Åby* gästgifvaregård och tingsställe för Wåla härad, med runsten å egorna. — Bland gårdar märkas: *Aspenäs* (Aspnäs), 2 mtl frälse-säteri, ett gammalt folkungagods vid Temnaren, med 6 mtl underlydande, taxeradt till 198,600 rdr, och *Lindsbro* säteri, med $2\frac{1}{4}\frac{2}{}$ mtl underlydande, (tax. till 62,000 rdr), på sina ställen beskrifna. — *Håf*, 2 mtl skatte, med 2 qvarnar och $^1/_4$ mtl *Åby*. *Prestgården*, nära

kyrkan, $2^1/_2$ mtl, med 1 mtl stom. — *Åby*, största byn, om $7^1/_2$ mtl, deraf kommminister- och fanjunkare-boställen, hvardera af 1 mtl. — *Djurvalla*, stor by, deraf 1 mtl är kaptens-boställe; — *Kullarbo*, 1 mtl. och $^1/_4$ mtl *Slättan* äro länsmansoch *Ragnarbo*, $^1/_4$ mtl, fanjunkare-bost. — Eganderätten till 1 mtl *Wäderholm*, fordom krono, tillerkändes 1847 löjtn. D. Tigerhjelm, som genom arf erhållit gården. — *Håfberga* och *Smedsbo*, hvardera 1 mtl, äro Uppsala akademihemman. Bland större byar må vidare nämnas *Backa*, *Ettinga*, *Hemmingsbo*, *Offerbo*, *Ginka*, der är 1663 föddes af fattiga bondföräldrar Anders Wåhlberg, sedermera komminister inom denna socken, hvaraf han tagit tillnamn. Bland enstaka skattehemman nämnas: *Bragdebo*, *Bårgen*, *Kanikbo*, *Gästbo*, *Klöstret*, *Helganbo*, *Rumpebo*, *Svedäng*, *Sätran* m. fl.; *Gräsbo*, *Lissebo*, *Svina* och *Öndebo* äro frälse. — Adress: Uppsala.

Wålberga, helsobrunn och välkändt badställe på östra stranden af sjön Fryken i Fryksände socken af Wärmland. — Brunnsgästernas antal hade från år 1851 till 1861 stigit från 50 till 200.

Wåldö (i 1825 års jordeb.), *Wålldö* (i mantals- och tax.-längd.), *Wållö*, en ö i Kalmar sund, tillhörande Mönsterås socken af Stranda härad; c:a 90 inbyggare. Här är kronohamn och lotsstation med 2 lotsåldermän, 3 mästerlotsar och 5 lotsar. För öfrigt är Wåldö sedan år 1841 upptagen till $1^1/_2$ mtl skatte, fördelade i 6 brukningslotter.

Wålningebo, helsokälla i Lofta socken, Norra Tjust härad och Kalmar län, omkring 3 mil från Westervik, å $^1/_4$ frälse Wålningebo egor, med vackert läge, är väl bebyggd, men endast anlitad af sockneboerna. — Hemmanet lyder under *Hälgsjö*, $1^1/_5$ mtl frälse, och taxeras till 24,000 rdr.

Wålsjö, manufakturverk uti Jerfsö socken, Södra Helsingland och Gefleborgs län, med en årlig tillverkning (beräknad i medeltal för åren 1859—61) af 136 centner spik, hvars stämpel är HM, eges af handl. S. O. Hultman och kronolänsman J. Malmqvist; adress: Bollnäs. Här finnes äfven tullqvarn. Under socknens art. uppgifves stället oriktigt heta Wårsjö, hvilket vi här få rätta.

Wåmb (Wårfruhem), annex-socken till Sköfde stad, är belägen uti Kåkinds härad af Skaraborgs län, $^1/_4$ mil v. s. v. från Sköfde; areal 0,081 qvadr.mil land; 13 mtl, hvaraf $7^7/_{24}$ skatte, $1\frac{11}{24}$ krono, $3^3/_4$ frälse; 660 inbyggare. Taxeringsvärdet 353,400 rdr rmt. — Kyrkan, helgad jungfru Maria eller Vårfru, har deraf erhållit namnet Wårfruhem, som sedermera af allmogen blifvit förkortadt till Wåm. Hon är liten och mörk, ännu vittnande om ett fäste, der friden måste med svärd och båge försvara sig.

Största godset utgöres af 1 mantal frälse *Persberg* eller *Bankabordet*, med qvarn och såg, $^1/_8$ skatte *Simsjö*, $^1/_2$ *Wåmb* och $^1/_2$ frälse *Gullhögen*. — Af byar finnas *Brandstorp* och *Wåmb*, den senare på $9^3/_8$ skatte, 1 prestboställe, $^1/_2$ frälse, häraf äro $^5/_6$ mtl, med kalkstensbrott, en gård; $^5/_6$ mtl, dels rusthåll, dels augment, utgör *Claësborgs* egendom, vid foten af Billingen, 250 tlds areal, med trädgård, innehållande många nya fruktträd. — Adress: Sköfde.

Wåmhus, kapell till Mora socken af Ofvan-Siljans fögderi och Stora Kopparbergs län, uppfördt 1633 eller 35 genom dåvarande kyrkoherden i Mora, Petrus Jonæ Helsingius, $1^1/_4$ mil norr om Mora kyrka, der Wåmån flyter uti Orsasjön; kommer, enligt kongl. brefvet af den 6 Aug. 1859, att, efter nuvarande tjenstemäns afgång, skiljas från moderkyrkan. År 1865 funnos 2,037 inbyggare; hemmantal och areal kunna ej efter officiela uppgifter angifvas. En fast folkskola är föreslagen, men ännu ej inrättad. Af sägner må följande omnämnas: Vid elfven Römman inom denna kapellsocken äro flera kölbodar (hölador). I en sådan lågo en gång några gossar och flickor sofvande i höet, en gubbe satt och läste i bibeln; då kom en grannfru ridande fram till kölboden och ville med ett svärd slå igen gubbens bibel, men kunde det ej. Den ridande frun yttrade då: har du några söm? min häst har tappat sin sko». Gubben framtog sin hästskokuppa (läderpung) och gaf frun ett jernsöm; men det dugde icke, emedan hästskon var af silfver. — »Vill du följa mig till *Gyrisberget*, skall du få många af det här slaget», sade derefter frun, pekande på hästskon. Men gubben och

den nu vaknade ungdomen svarade härtill med en mun: »nej, gack din väg!» — »De ha sin tro de!» mumlade frun, och begaf sig bort. — En större tullmjölqvarn för 3 par stenar finnes samt enligt 1825 års jordebok 29 mäldqvarnar, 10 fäbovallar uti Wåmhus fjerding, som utgöres af byarne *Bonäs*, *Björkvasta*, *Heden*, *Moren*, *Storbyn*, *Bäck* och *Limbäck*. — Adress: Mora.

Wånga, regalt pastorat af 1:a klassen, inom Skara stift, utgöres af socknarne Wånga, Edsvära och Qvänum, med $103\frac{15}{16}$ mtl och en folkmängd af öfver 4,400 personer. *Prestgård*, 1 mtl; stom, 1 mantal. — *Wånga*, socken uti Skånings härad af Skaraborgs län, $1^5/_8$ mil s. v. från Skara, $2^1/_4$ mil från Falköping; arealan 0,721 qvadratmil land förutom 0,013 qv.-mil vatten, är fördelad på $54^1/_2$ mtl, deraf $27^5/_8$ skatte, $4^3/_4$ krono, $22^1/_8$ frälse. Marken är till större delen jemn; jordmånen består i östra delen af sand och sandmylla, i den vestra af stark lera; socknen har ringa tillgång på skog, mer på torfjord; beboddes 1810 af 1,076 och nu af 2,020 inb. — Kronoallmänningen *Gryten* är belägen mellan denna och Klefva samt Floby socknar. Taxeringsvärdet är 1,054,500 rdr rmt. Hufvudnäringen är åkerbruk; med fördel idkas äfven boskapsskötsel och biskötsel. — Socknen, hvars namn, Wånga, är på götiska vang, på danska vang, och betyder stor slätt, vidt utrymme, har kyrkan belägen på en höjd, vid 58°, 15′ 26″ latitud och 4° 47′ 8″ longitud från Stockholm, $^1/_2$ mil från hvardera af annexernas; hon är försedd med orgelverk; i tornet finnes urverk. Antalet skolbarn uppgår till 284. Inom socknen ligger den stora ryktbara *Wånga* by, på $17^7/_8$ mtl skatte, 1 frälse-säteri, $6^3/_8$ frälse, $2^1/_2$ krono, med 94 åboer och c:a 1,000 inbyggare; efter densamma har en af våra ridderliga medeltidsätter af genealogerna fått namnet Wånga slägt, dit Magnus Haraldsson hörde, som blef den sista katholska biskop i Skara. I närheten finner man den första Vestgötalagmannen Lumbers begrafningshög och, midt emot hans meddomares, med namnet Luipr, samt på *Qviskede* hed, nära vid gästgifvaregården *Algustorp*, ett ansenligt domaresäte; tingsplatsen utmärkes af ett säte med fem och två med nio stenar omkring domarestenen. Det säges, att vid femstenasätet målet först dömdes, och den missnöjda kunde genast vädja till de öfriga, som voro öfverdomstolar. Vid komminister-bostället står en runsten med inskrift: Osa + auk + thura + risthu + sten + thonsi + iftir + okut och vid Broqvarn en dylik med inskrift: Ub . . i + auk Snin + risthu + stin +. si + iftir +. . . — Af gårdar märkas: *Höberg*, med $7\frac{13}{16}$ mtl underl., — *Wånga*, se nedan, — 1 mtl *Asstorp*, med $^7/_8$ mtl underl., — 1 mtl *Glättestorp*, med $1\frac{11}{16}$ underl., — 1 mtl *Stacketorp*, med $^5/_8$ mtl underl., — *Staffanshagen*, med underl. $^3/_8$ mtl, — *Stenberga*, med qvarn och såg, alla säterier (med särskilda artiklar). — *Boatorp*, 1 mtl, pastors tilldelningsstom; *Wånga*, $1^1/_2$ mtl, militiæ. — 1 frälse *Månsholmen*, med $^1/_4$ mtl *Gammalstorp*. — Adr.: Skara.

Wånga, *Knapeg.*, ett mtl fr.-säteri uti förutbeskrifna socken, är Wångaslägtens ättesäte. Det kallas ock Stora Wånga, som betyder de stora åkertegarnes, nemligen gård, har äfven en upp till Braut-Anunders tid gående märkvärdighet; ty i dessa vångar ser man ännu den odödliga Vestgöta-lagmannen Lumbers hög (se socknens artikel). Egendomen har varit den största i pastoratet; egdes 1322 af en man, Sixton, som hade till gäster på en gång (d. 18 Juli) erkebiskopen, biskopen i Linköping, drotset, marsken, 5 riksråd och en decan från Linköping. Från Wångahuset, som vid reformationen förlorade sin adliga värdighet, härstamma ätterna Strömfelt, Igelström, Appelbom, Fägerstjerna samt slägten Fegræus. Gården, som äfven tillhört biskop Weideman, utgör nu med $^3/_4$ mtl underlydande och tegelbruk, ett gods, taxeradt till 86,000 rdr, och som eges af hr Victor Almgren.

Wånga, annex-socken till Oppmanna pastorat, belägen uti Willands härad af Christianstads län, $2^3/_4$ mil n. o. från Christianstad, innefattar på en areal af 17,866 tld fast mark och 0,196 qv. mil vatten $15^3/_{20}$ mtl skatte, $^1/_{80}$ krono, $1\frac{31}{60}$ frälse samt $^7/_{16}$ mtl, som föras till Örkened i Östra Göinge härad. Socknen, i allmänhet med stenig och skarp åker, nödig skog samt fiske, beboddes

1865 af 2,630 inbyggare. — Handel idkas af flera; färgeri finnes i Wånga by. Taxeringsvärdet är 772,000 rdr rmt. — Kyrkan, $^1/_2$ mil från moderkyrkan, belägen i en mycket vacker bergstrakt å en höjd vid norra ändan af Ifösjön, består af ett fyrkantigt skepp och ett något mindre chor, som har den i Skåne högst ovanliga, men deremot vid Smålands och Bohus läns äldsta kyrkor ganska vanliga anordningen att stå med hela sin bredd i förening med skeppet. — Största gården är № 1—3, $1^1/_{12}$ mtl frälse *Mjönäs;* en del hemman lyda under Karsholms gård. *Esperöd, Skärsnäs, Filckesboa, Snäckestad, Mölleryd, Westervik,* m. fl. äro hemmansnamn. — Adress: Christianstad.

Wånga, *Waanga,* socken och konsistorielt pastorat af Bergslags kontrakt och Linköpings stift, $2^3/_8$ mil vester från Norrköping, i Finspångaläns härad af Linköpings län, upptager, med $1^1/_2$ mils längd och $1^1/_4$ mils bredd, en areal af 1,2 qvadratmil land och 0,05 vatten, eller 27,771 tunnl. fast mark, fördelade på $48^5/_{16}$ mtl, hvaraf $12^7/_8$ skatte, $2^9/_{16}$ krono och $32^7/_8$ frälse, med ett taxeringsvärde af 1,915,297 rdr rmt. Invånarnes antal är öfver 2,500. Socknen gränsar i söder till sjön Roxen; för öfrigt är dess största vattendrag *Ören,* som upptager flera mindre sjöar. Vestra delen är en skogs- och bergsbygd, med flera bergsträckningar; här är *Hvite Klint,* ett af de större bergen i orten. Öster och söder om dessa bergsträckningar är landet temligen slätt, afbrutet endast af mindre åsar, med kärr och dalar emellan. Jordmånen är å slätten temligen god lera och svartmylla, i skogstrakterna sandblandad lera och sandjord. Bergen innehålla här och der jernmalm samt kalksten med insprängd serpentin, känd under namn af Kolmårdsmarmor. — Gamla kyrkan skall varit tillbyggd under den — såsom det uppgifves — på Tollskepp inom socknen födde biskop Tidemanni tid. Kyrkan, nybyggd och invigd den 26 Aug. 1866, är af gråsten och tegel, en af de vackraste i stiftet, 173 fot lång, 56 bred och 29 fot hög, förutom tornet, som är 95 alnar högt. Dess astronomiskt bestämda läge är 58°, 34′ 52″ latitud och 2° 14′ 35″ longitud från Stockholm. Skolundervisningen, deri vanligen på en gång 90 af 248 barn deltaga, bestrides, enligt af domkapitlet stadfästadt reglemente af den 1 November 1854, utaf 2 examinerade lärare uti fast skola, hvars verksamhet begynte 1847, och sedan 1854 äfven uti flyttande skola på 3 stationer. Bergslagens ålder förmenas gå tillbaka till 1400-talet. Bland fornminnen får numera räknas gamla kyrkan, till en del byggd af gråstenshällar, 1,000 år eft. Kr., förutom lemningar efter Grensholms fordna åbyggnad, gamla stridsvapen, funna på Ifvarsängen samt stensättningar i Balderums Söräng. Bergslagen har haft särskildt tingsställe nära kyrkan å Tjufkisteberget, äfven flera hyttor, jern- och koppargrufvor, hvilka nu alla äro nedlagda; år 1450 har här tillverkats det stål, som behöfdes till Linköpings domkyrka. Numera erinra blott egenheterna i folkets drägt och vanor om denna tid; ännu brukas af allmogen s. k. pickelhättor eller lufvor, som man funnit begagnats af nordbon under hednatiden; stora förskinn brukas ock af Wångabönderna, hvaribland än finnas några af samma stam, som folket i Dalarne. Förtjent af att omnämnas är orsaken till den gamla brukliga, alltid om oskuld vittnande lysningsdrägten, som bestod af svart vadmalströja, röd vadmalskjol, röda ullstrumpor och svenska skor med spännen. Det hände sig nemligen för omkring 50 år sedan, att en nämndemans trolofvade, som var från angränsande Risinge socken, icke ville bära denna drägt, hvaröfver Wångaqvinnorna så förtretades, att de derföre aflade den, tyckande sig hafva råd attkläda sig liksom i Risinga. Såsom exempel på bondmålet inom denna trakt, der språket anses mest äkta, må följande tjena: eldföre = elddon; fjerrspärr = galopp; snappsäck = hängficka: vånge = krets inom skall-ringen (månne deraf Wånga). — Gårdar, byar m. m.: märkligaste gården är säteriet *Grensholm* (se dess art.); vid godset finnes sedan 1590 särskildt kapell. — Säteriet *Gölstad* eller *Göstad;* — 1 mtl skatte *Stora Rödja;* — *Smedby* eller *Wånga,* $1^3/_4$ krono, prestgård; *Balderum,* $^1/_2$ krono, kaplansbol; *Björke,* 1 mtl, — *Eskemåla,* $^1/_4$, — *Hundekulla,* $^1/_2$, — *Keslinge,* $1^1/_2$,

allt frälse, m. fl., samt andelar i *Glansgrufve-* och *Bryggare* allmänningar lyda under Finspång; — *Balderum*, 1 skatte och 2 mtl frälse, med gästgifvaregård; *Rosendal*, $1^1/_2$ rå och rör, vid Roxen, m. fl. — Adress: Norrköping.

Wånga, annex-socken till Hällstads pastorat, är belägen uti Åhs härad af Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil n. n. v. från Ulricehamn; areal 0,080 qvadr.mil land; $6^7/_{24}$ mtl, deraf $2^1/_8$ skatte, $4^1/_6$ frälse; taxeringsvärdet 141,500 rdr rmt; 297 inbyggare. Marken är stenbunden och bergig, jordmånen sandmylla. — Kyrkan, af gråsten, en af de minsta, utdömd och förfallen, ligger $^1/_2$ mil n. o. från moderkyrkan. Största gården är säteriet *Rosendal*, som med skäl uppbär namnet från de blomsterrika och löfviga ängarne, vester om den bördiga *Wångboås*; underlydande är $^1/_2$ mtl *Östrabo*. Byar äro: *Backabol*, *Nollyckan* och *Bosarp*. — Adress: Alingsås.

Wångerslätt, Stora, *Wångerslät*, by i Åby socken, Norra Möre härad och Kalmar län, c:a 300 inbyggare; 4 mtl skatte, $3^1/_2$ frälse, hvaraf 1 mtl skatte och $^2/_3$ mtl frälse utgöra en egendom (enligt tax.-längden $1\frac{4}{48}$ skatte, 1 frälse). Åkerjorden består af 111 tld, äng och betesmark 410 tld; jordmånen i allmänhet god mylla på lerbotten i dalgångarna, för öfrigt mylla på sandbotten. Skog finnes till husbehof och något till afsalu. Å egorna finnes ett nybygdt bränneri. Taxeringsvärdet är 67,200 rdr. Egendomen har sednast tillhört friherre Th. Raab. $^1/_{16}$ mtl lyder under Björnö.

Wångsjö (Wangasiöö), gästgifvaregård på Dal, uti Håbols socken af Elfsborgs län, från hvilken skjutsas till *Taxviken* i öster, $1^1/_4$ mil. Vägen slingrar sig öfver en hög bergssluttning. I djupet nedom utbreder sig Gransjön, hvars höga bergsstränder och branta klippöar prunka med skön barr- och löfskog, för öfrigt erbjuder den öbeströdda vattenytan en mängd vexlande utsigter, som täfla med hvarandra i naturskönheter. Mälarens täcka omgifningar anses ej en gång kunna jemföras med dessa alptrakter. *Hindalebyn* i s. v. 1 mil, *Håbol* i n. v. $^1/_4$ d:o, m. fl.

Wårby, egendom med landtbruksskola uti Stockholms län, Huddinge socken af Svartlösa härad, vackert belägen vid Fittjaviken af Mälaren, $1^3/_8$ mil från hufvudstaden, $^3/_4$ mil vester från kyrkan och $^1/_8$ mil från Fittja gästgifvaregård, består af 6 mtl, deraf hufvudgården *Wårby*, $1^2/_3$ frälse och $1^2/_3$ ber. säteri sedan 1854, jemte hemmanen Smista, Haga och Juringa. Till godset hör ett större tegelbruk, qvarn och såg. Wårby, i äldre handlingar Wårdby, är en gammal sätesgård, hvartill ett riksråd skrifvit sig; förlänades med torpet Juringe och gården Haga år 1550 af Gustaf I till hans sekreterare Clement Hansson, hvars efterkommande förblefvo i besittning deraf inpå 1600-talet, då de adlades med namnet Oliveblad; reducerades, men återlöstes af major Magnus Oliveblad. Sednare tiders egare ha varit: på 1700-talet, friherre J. Cederbjelke, presid. E. Carleson, och general-löjtn. G. H. Jägerhorn, död här 1826; han härstammade från Rotger Ingesson Jägerhorn till Spurila i Finland, hvilken var vapensven hos konung Erik den helige. Egare år 1850 var friherre Åkerhjelm, som förbättrat egendomen genom större odlingsföretag; i år, (1866) försåldes Wårby af kammarherre A. C. Raab till grossh. hr C. Strömbom för 400,000 rdr rmt, — Vid landtbruksskolan, ordnad efter reglementet af den 14 Jan. 1851 och hitflyttad år 1860, undervisas 16 à 17 fria lärlingar, af de under året 1864 afgångna lärjungarne hade 5 erhållit rättaretjenst och 1 öfvertagit eget gårdsbruk. Området för skolans verksamhet innefattar omkring 270 tld åker samt 2,002 tunnl. skog- och hagmark. Den uppodlade jorden utgöres af mer eller mindre breda dalgångar mellan höga sandåsar och bergshöjder. Jordmånen vexlar till följe häraf från den styfvaste, mest bördiga lerjord till en ganska lättarbetad sand- och dyjord — förhållanden, särdeles lämpliga till vinnande af kännedom om olika brukningssätt för olika jordarter. Moroten, som till utfodring utträngt alla andra rotfrukter, trifves härstädes väl på den lösa jorden. Vid tegelbruket tillverkas omkr. 1,100,000 mursten samt något taktegel och rör. Sällan torde man påträffa så rika, välbelägna lager af rudimaterier för tegel,

som dem naturförhållandet här framkallat. Såsom en idé, den der förtjenar synnerlig uppmärksamhet, torde omnämnas, att här tillverkas sten till foderkrubbor af bränd lera. — Å egorna är värdshuset *Snickarekrogen*, bekant för dess förträffliga dricksvatten, hvilket framrinner ur den närbelägna källan, vid en med granar bevüxt sandkulle och lemnar alltid iskallt vatten; och är såväl värdshuset som lägenheten *Skärholm* föremål för Stockholmsboernas sommarfärder; äfven besökes den å Wårby egor år 1708 af d:r Joh Christoffer Heijne, adlad Nordenheim, upptagna helsobrunnen.

Wårdinge, socken, af allmogen kallad Wålinge, förekommer 1285 under namnet Warthunge, såsom hörande till prepos. Torensis; belägen uti Stockholms län och Öknebo härad, 7 mil sydvest från Stockholm, $3^1/_2$ mil från Södertelge, gränsar den i norr till Turinge, i öster till Öfver-Järna socken, och är i söder och vester gränssocken mot Nyköpings län; omfattar, med $1^1/_2$ mils längd och $^7/_8$ mils bredd, 18,422 tld fast land, 0,120 qvadratmil vatten; $42^2/_3$ mtl, deraf $7^7/_{24}$ skatte, 1 krono, $34^3/_8$ frälse, med 1,334 inbyggare. Igenom norra delen går en ganska hög ås från Dillnäs östligt mot Jerna, der tidtals jernmalmsanledningar varit bearbetade; snedt igenom socknen går en kalkbergsås i sydostlig rigtning, här och der afbruten af vattendrag, hvaraf det s. k. *Sigtuna* är betydligast. I flera afseenden kan socknen betraktas som ett slags bergslag, till ej ringa del upptagen af skog, med än sand- eller jäsjord, än, i de flesta uppodlade trakter, temligen stark lera. Skogen utgör 12 à 1500 geometr. tld. I allt räknas inom socknen 36 sjöar, hvaraf de förnämligaste äro, utom nedannämnda *Yngen*-sjöarne på norra gränsen: *Sjuenda*, *Mörts*, *Agarn*, *Trön*, *Berga* och *Lång*-sjöar. Statens vestra stambana löper härigenom, med s. k. anhaltsstation vid *Mölnbo*, icke långt från Balsberga, der riksdagsmannen P. Sahlström bodde till sin död 1866 (af honom är utgifven en utförlig beskrifning om socknen), öfver en betydlig sträcka på norra stranden af *Skillötssjön*; flerestädes är banan ledd på väl anlagda broar öfver de vattendrag, som förena denna med *Sillen*, och på några ställen har man fått omreglera åarnes lopp. Nära det vid Frösjön vackert belägna Wisbohammar går jernvägen genom en temligen svår anlagd bank öfver sydligaste ändan af Frösjön in i Frustuna socken. — Hufvudnäringar äro åker- och skogsbruk, binäringar ängsbruk och boskapsskötsel, trädgårdsodling vid herregårdarne, något fiske, kalkbränning m. m. Utsädet beräknades år 1825 till 10 t:r på mantalet. Tax. värdet är 1,232,300 rdr rmt. Kyrkan, vackert belägen, $^3/_4$ mil från Gnesta jernvägsstation, i angränsande Frustuna socken, vid norra ändan af den långa sjön Sillen (der man på en holme midt emot prestgården funnit växten vicia lathyroides) är gammal, af gråsten, med pelare; tillbyggd 1823; har graf för Rosenstjernska slägten. Socknen utgör ensam ett konsistorielt pastorat; *Sjögård*, 1 mtl, är prestgård. Ännu 1825 saknades all undervisningsanstalt för allmogens barn; sedan har den Sahlströmska blifvit inrättad. Sockenbiblioteket, tillökt medelst enskilda gåfvor af ortens possessionater och tillskott af bränvinsbevillningsmedlen, utgöres af 300 band. Af denna socken, som år 1319 skrefs Wærhungi, 1368 Wårdhunge och sedermera uttalades Wålunge (nu Wålinge) är stamort för Wålungaslägten, med dess 2 grenar, hvaraf den ena, enl. biograf. lex., anses stå i slägtförhållande till prestmannen Björn Johansson, som år 1319 innehade *Mårdsta*, hvilket snart uttalades *Målsta*. Här föddes den 14 Aug. 1756, af bondeföräldrar, Olof Åhlström, anläggaren af det första nottryckeri i Sverige år 1789, och som hör till de musikidkare, hvilka gjort fäderneslandet oförgänglig tjenst; han ansågs på sin tid för Sveriges störste orgelspelare; prof på hans kompositioner af psalmmelodier äro № 376 och 449. Fornlemningar äro grafhögar vid Sillens strand, ättehögar å hemmanet Sunds egor mellan Lång- och Lillsjön, lemningar efter borgar vid *Morstaberg* och *Östra Sätra* samt vallar å allmänningen *Skepshög* m. m. — Utom förutnämnda gårdar märkas säterierna *Edesta*, $^1/_2$ mil söder om kyrkan, med utsigt åt tvänne sjöar, — *Hjortsberga*, $^1/_{16}$ mil o. s. o. från kyrkan, med sin vackra trädgård och med underl.,

utgörande socknens betydligaste gods, taxeradt till 206,000 rdr rmt; det dernäst i storlek är *Siunda* eller *Sjuenda* i socknens norra del, med det herrligaste läge; *Långbro*, med tegelbruk och kalkugn, och *Näsby*, vid Frösjön; *Usta* eller *Anneberg*, med vackert läge nära Djulan och kyrkan, 1$^{1}/_{2}$ mtl skatte; det för sina qvarnar och andra inrättningar märkvärdiga *Mölnbo; Berga* eller *Balsberga*, 1 mtl rusthåll, som är ett af de bättre odlade hemman, med vattensåg vid Högforss. *Molstaberg, Nådhammar, Wisbohammar*, gårdar. — Adress: Mölnbo.

Wårdnäs, *Wårdsnäs*, förr *Wardhanæs, Wålnäs* i 1780 års jordebok, socken och konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, är belägen i Kinds härad af Linköpings län, 2$^{1}/_{2}$ mil s. s. o. från stiftsstaden Linköping, och upptager, med 1$^{5}/_{8}$ mils längd, 1 mils bredd, en areal af 0,864 qvadratmil land och 0,179 dito vatten, eller 19,995 tld fast mark, fördelade på 64$^{3}/_{8}$ mtl, hvaraf 20$^{1}/_{4}$ skatte, 1$^{3}/_{4}$ krono och 42$^{3}/_{8}$ frälse. Folkmängden, som år 1815 var 1,995, hade år 1865 uppgått till något öfver 2,400 personer. — Sjöarne *Jernlunden* och *Rängen* samt Kinda kanal och *Stångån* ligga delvis inom socknens område. I allmänhet äro socknens yttre gränsor något högländа. Jordmånen är i dalen och sluttningarne temligen bördig lera, på höjderna stenbunden. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel; vanligaste sädesslag, råg och hvete, hvaremot korn, hafre och ärter knappt till egna behofvet. Spår efter kopparmalmsgrufvor finnas vid Koppetorp. All fast egendom taxeras till 1,859,240 rdr rmt. Barnaundervisningen bestrides af 1 examinerad, 2 oexaminerade lärare och 3 qvinnor uti 1 flyttande skola på 3 rotar sedan år 1845 och i 5 småskolor sedan 1860; antal skolbarn är 180. Kyrkan är gammal, ombyggd 1795—96, med torn af sten från 1765, har altartafla af Hörberg. Kyrkoherden Wåhlin i Ö. Stenby, hvars far var bonde, föddes här år 1661 och kallade sig Wåhlin deraf, att hans hem i Östgötadialekten kallades Wåhlsnäs, egde på 1700-talet en mängd egendomar i Skåne. *Bosholmen*, vid Stångåns utlopp i Rängen, föregifves ha namn efter Bo Jonsson Grip. Bland gårdar märkas socknens förnämsta, om ej äldsta minne, det gamla Jarla- och Folkungagodset Broo i Kind, nu *Brokind*, som med underlydande i socknen 20$^{1}/_{4}$ mtl, deribland *Kuseboholm* säteri, *Westerby*, 4 mtl frälse-säteri sedan 1852 och *Besebo*, bebygdt till säteri af öfverste Bengt Pehrsson Pilefelt, † 1648, taxeras till 967,840 rdr rmt. — *Hamra* säteri; — *Wårdsnäs*, 1$^{1}/_{4}$ mtl, är prestgård. — *Hugnebo*, $^{1}/_{2}$ mtl, militiæ; — *Saxtorp*, $^{1}/_{4}$ mtl skatte, är i nyaste tider bättre bebygdt; — $^{1}/_{2}$ frälse *Christineberg*, med 700 tlds areal; en del hemman lyda under Sturefors och Säby i Wists socken. — Adress: Linköping.

Wårdsbergs socken, fordom *Wartbierg, Wardzberg*, upptager, med $^{5}/_{8}$ mils längd och $^{3}/_{8}$ mils bredd, en areal af 0,205 qvadratmil eller 4,744 tld, hvaraf 0,200 qv.-mil ligger i Bankekinds och 0,006 qv.-mil i Åkerbo härader af Linköpings län. Hemmantalet är i Bankekinds härad 36 mantal, deraf 20$^{7}/_{8}$ skatte, 6$^{1}/_{4}$ krono och 8$^{7}/_{8}$ frälse, tax. till 855,400 rdr rmt, med 930, och i Åkerbo 3 mtl skatte, tax. till 66,000 rdr, med 85 invånare. Socknen, hufvudsakligen en slätt, med spridda kullar, har till jordmån styf men bördig lera, på flera ställen blandad med klapperstensmylla och lättlera. Skogen är i allmänhet ringa; i nordvest hör hit en del af fordna kronoparken Östra Malmskogen; äng finnes nästan blott utmed en genom socknen löpande å. Socknen har af gammalt utgjort eget pastorat, från år 1555 till 1581 med Askeby till annex, derpå åter ensamt och är sedan 1655 præbende för biskopen i Linköping. Barnaundervisningen bestrides af en oexaminerad lärare i fast skola sedan 1842. Af 98 i skolan intagna barn, deltaga vanligen 40 à 45 på en gång i undervisningen. Kyrkan, som ligger $^{3}/_{4}$ mil öster från Linköping vid 58°, 24′ 19″ latitud och 2°, 18′ 13″ longitud från Stockholm, och intager en ansenlig kulle, är gammal; den utgöres af en rundbyggnad, hvartill en korsbyggnad i öster sluter sig, och är uppförd af kalksten; hon härjades af Danskarne år 1567, tornet skadadt af åska ersattes 1753 med ett annat vid kyrkans vestra sida; det hela har sedermera undergått flera reparationer. Kyrkan har 2 gamla altar-

skåp, hvaraf det ena utantill har en målning af ett fältslag, som i kristendomens första tid lärer stått här mellan 2:ne prinsar och slutade der Kimsta kyrka nu står. Till fornlemningar höra qvarstående murar efter gamla kyrkan och ett torn af ovanlig form, med runstenen № 1,129 i Liljegrens run-urkunder; vidare omtalas högar och stensättningar vid kyrkobyn och *Wimarka* efter en byggnad, som, enligt sägnen, skall varit gammalt konunga- eller jarlasäte. — Krigsrådet Isaak Askegren, adlad Edelcrona, hvars fader var landtbrukaren Henning Isaaksson, föddes här i socknen 1749 och dog ogift 1841.

Bland gårdar och byar i Bankekinds härad märkas: *Wårdsberg*, enda säteriet (se nedan). Det mesta är bondbyar och hemman, en del boställen, såsom *Prestgården*, 1 mtl krono, med *Muntorp*, 1/2 krono, stomhemman; — *Kaplansbol*, 1/2 krono; — *Wiskeryd*, 1 mtl, militiæ; *Böckestad*, ett civilt boställe. — Några få gårdar lyda under herresäten i andra socknar, såsom *Ringatorp*, 1 frälse, och *Ginkelösa* qvarn, med 3 par stenar och såg, lydande under Smestad i Irsta socken. — I Åkerbo härad: *L:a Wänge*, 1/4 skatte, under Smestad. — *L:a Wänge*, 3/4, och *Himna*, 2 mtl skatte. — Adr.: Linköping.

Wårdsberg, egendom uti förutbeskrifna socken, 3/4 mil från Linköping, består af 1 mtl frälse-säteri, 1 frälse, 1 skatte-rusthåll och 1 skatte-augment, tillsammans 4 mtl, alla af fordna Wårdsbergs by. Gården är bebyggd med hufvudbyggnad samt 2:ne flyglar af sten, som omgifvas af en större trädgård och förskönas af en i sednare tider tillköpt skogspark. Första gången stället nämnes, är af sägnen och folkvisan, som här förlägga det under socknens beskrifning omnämnda och på kyrkans altarskåp afbildade fältslag mellan tvänne prinsar, som skola täflat om kronan, och der en mängd storättade män stupat å ömse sidor. Möjligen voro dessa prinsar, de båda med namnet Erik, som af Adam från Bremen omtalas efter Stenkils död hafva stridt om kronan samt kort efter striden härstädes dödat hvarandra i envig vid Kimstad. Såsom gods förekommer Wårdsberg först 1446, då det såldes af Eliana, Mathiæ dotter, till Pehr Bondhæ, och ännu på 1600-talet synes Bondeslägten haft delar deraf; det köptes år 1674 (förmodas från Pehr Ulfsparre till Asa) af dåvarande biskopen i Åbo, sedermera den såsom biskop i Linköping allmänt älskade Johannes Elai Terserus, eller såsom han äfven kallades d:r Jöns, hvars arfvingar äfven egde det, testamenterades af sonen, sekreter P. Tersér, död 1709, till dess halfsysters son, sekreter M. Steuch, hvars dotter sålde det 1740, såsom enka efter sekreter A. Bruncrona till biskop Rhyzelius, mottogs 1754 af sonen, dåvarande kanslisten, sedermera kammarherre Th. Odencrantz, † 1773, och har, efter att hafva blifvit återbördad 1764 från kammarrådet J. Steuch, till hvilken gården såldes föregående året, sedan innehafts inpå 1860-talet af Odencrantska slägten; egdes slutligen 1863 af hr G. A. Weman. Egendomen, hvars areal utgör 450 tld, deraf 300 åker, 92 skog, och hvarå kunna födas 50 kor, 15 par oxar och 5 par hästar, taxerades år 1863 till 100,000 rdr rmt.

Wårdsätra, år 1304 *Wardsætra*, två och 1/4 mtl säteri-rusthåll uti Bondkyrka socken, Ulleråkers härad af Uppsala län, vid Ekoln, med qvarn. Gården har varit bebodd af Joh. Bureus, död 1652, indrogs 1683, innehades omkring 1740 af erkebiskop Steuchius, tillhör nu Uppsala akademi. Å åkerjorden skördades 1855, efter omsorgsfull skötsel, 150 t:r morötter pr tld. Imellan denna gård och Uppsala är vidsträckt skog; hit var det, som hertig Carl, varnad för Jesuiternas anläggningar mot hans lif, drog med allt sitt krigsfolk och upptände eldar, som syntes till slottet samt orsakade der stor förskräckelse, att de derstädes fingo nog att tänka på egen säkerhet; å ängen skall finnas en runsten med inskrift: thor kist + auk + Kisl + lita + raisa + stain + iftir + Suain + fathur sin.

Wårfruberga, kloster i Fogdö socken, vid Mälaren, se *Kungsberg*.

Wårfruhem, annex-socken till Sköfde stad; se art. Wåmb.

Wårfrukyrka, en socken, till större delen i Åsunda härad af Uppsala län, belägen rundtomkring staden Enköping

och gränsande i vester och sydost till Sparrsätra och Tillinge socknar, i söder till Svinngarnsfjärden, i öster till Wallby, Boglösa, Litslena och Herkulsberga (af Trögds härad), i nordost till Långtora (af Lagunda härad) samt i norr till Frösthult och Hernevi (af Westerås län), innefattar, på en areal *) af 45,333 qvadratref (deraf 104 d:o vatten och 445 d:o impedimenter), $53 \frac{9}{16}$ mantal, deraf $15 \frac{11}{16}$ skatte, $6 \frac{1}{8}$ krono, $31 \frac{3}{4}$ frälse, med 940 inbyggare samt omkring 260 på de i kyrkligt hänseende hit hörande, se nedan. Socknens mellersta och vestra delar, omgifvande den i flera bugter sig slingrande Enköpingsån, äro skoglösa och hafva en temligen jemn yta, med undantag af en och annan bergskulle; östra delen upptages förnämligast af skogsåsen Hultet samt af en från norr till söder löpande, äfven inom staden fortgående sandås; utefter sjön och derifrån en sträcka inåt landet utbreder sig en betydlig ängsmark. Den förut starrbeväxta och vattensjuka trakt, som på nära 1 mils sträckning utgör midten af socknen, har på sednare tider blifvit underkastad ett nytt brukningssätt, så att, genom utdikning, beröfvad sitt vatten, den ej förmår frambringa starrväxterna i deras fordna ymnighet, men har i stället den med rik humus på god lerbotten försedda markens afkastning genom konstens och arbetets förenade krafter blifvit mer än fördubblad. Byar, som ega denna jordsträcka äro *Ekeby, Tjursåker, Jung, Rakåsen, Back-Norrby, Walla, Boda* och *Brunna.* Jordmånen består dels af svartmylla, dels lera eller sand- och mojord. Hufvudnäringen är åkerbruk. Åkern uppgifves till 18,693, ängen till 6,929 tunnland. Taxeringsvärdet är 650,000 rdr. Angående kyrkan, se art. Enköping. En annan sägen förmäler, att kyrkan skall blifvit uppbyggd för det guld, som blifvit upptaget från den rika men giriga Husbergsfruns sal, gent öfver viken på Gröngarn vid Stora Ena. En berättelse om Husbergagrottan och den deri erhållna skatten finnes uti en nyligen utkommen brochyr af Castalia, der de handlande personerna uppgifvas varit Ivar Blå's husfru och son Knut. Öfver den sednares graf visas än en bautasten, med spår af fordna inristade bokstäfver till efterlefvandes varning och minne; äfven skall taflan, som finnes i kyrkan, och föreställer en prest med maka och barn omkring korset, vara öfver Knuts gudfruktige farfar, Gotschalk, som äfven förekommer i berättelsen. Socknen, af allmogen kallad Vår-Kär socken, det är vår käre sons socken, utgör, tillika med staden, ett regalt pastorat af 1:a klassen. Särskildt skolhus för landsförsamlingen finnes å *Skälby* egor, $\frac{1}{4}$ mil från staden. I ecklesiastikt hänseende räknas till Wårfrukyrka socken den s. k. Gånsta udde, bestående af byarne *Gånsta,* $8 \frac{1}{2}$ mtl, *Klista,* 3 mtl, och *Nynäs* 1 mtl uti Boglösa socken af Trögds härad, samt 1 mtl *Ål* i Långtora socken af Lagunda härad, der vackra, ehuru mindre trädgårdsanläggningar förekomma. — Här befintliga fornminnen äro urgamla, såsom runstenar vid de vestliga och nordliga gårdarne samt grafhögar på många ställen, men det på betydligare afstånd från sjön, hvilken fordom sannolikt stått öfver en god del af nuvarande landet. Särskildt visas den s. k. Göije-backe, på vägen till Långtora, samt lemningar efter befästningar vid Ulunda i vester och Ål i norr, deremot inga spår efter kungsgården *Hauve* eller *Haga* utanför Enköping, omnämnd på 1400-talet såsom ett drottning Philippas lifgedingsgods. Om Ekeby kyrkosten finnes en sägen, att en man i Ekeby, som lefde för långliga tider tillbaka, föraktat lutherska gudstjensten och derföre aldrig gått i kyrkan, utan med katholska åthäfvor vid kyrkostenen hållit sina andaktsöfningar. Då han sedan dog, var folket villrådigt, om de kunde begrafva honom i kyrkogård. Att utröna allmaktens utslag i detta mål, spändes 2:ne aldrig körda fålar för likvagnen, och der de stadnade, skulle liket jordas. Hästarne gingo upp till kyrkogården, och ansågs detta vara Försynens vilja att den döde skulle begrafvas i vigd jord. — Bland gårdar märkas fr.-säterierna *Boda* och *Walla,* 1 mtl frälse *Jädra,* med 1,250 qv.-refs areal, hvaraf 343 åker. komminister-bost. *Åkerby,* $\frac{3}{4}$ mtl, med

* Uppgifna arealen är efter Topogr. corpsen, Tham uppgifver deremot 94,091 qvadratref, deraf 29,545 hörande till Trögds härad, Hahr uppgifver 77,761 qvadratef, deraf endast 5,185 inom Trögds.

vidsträckt och ypperlig skog. Byar, med största åkerarealen i anscende till egorymden, äro 3/4 skatte 2 frälse *Käfra*, med 966 qv.-ref åker af 1,598 qv.-refs areal, och 5/8 skatte, 1 1/2 frälse *Östra Jung*, med 803 af 1,443. — Större byar äro 4 frälse *Tjursåker*, 5/8 skatte och 1 1/2 frälse *Skälby*. — *Enogle, Ulunda, Tärby* (Tästby), bynamn.

Wårgårda, egendom uti Siene socken af Kullings härad och Elfsborgs län, med vackert läge utmed Säfveån, nära landsvägen, 3/8 mil från Göta artilleriregimentes exercisplats, *Tånga* hed, 1/5 mil från jernvägsstationen med samma namn (se nedan) och lika långt från kyrkan, som ligger 1 5/8 mil n. v. från Alingsås, består af *Westergården*, 1/2 mtl fr., 1 3/8 mtl sk. i byn Wårgårda (se art. Siene, sid. 68, 2 sp.), med en egovidd af omkring 2,000 tld, samt 1/4 frälse *Jonskulla*, med mejeri, oljeslageri och ångbränneri, mjölqvarn om 6 par stenar, samt grofbladig såg, tröskverk m. m., hvilka verk drifvas medelst tvänne fall i nämnda å, allt i samma socken, samt 1 mtl skatte *Wårvik*, skiljd från hufvudgården genom Säfveån och förenad med samma medelst en träbro, 5/8 mtl frälse Hoberg i Sköfde socken. Den fordna s. k. Wårgårda by egdes vid början af 1700-talet af lagmannen, baron Göran Knorring, hvilken 1723 genom utbyte med kronan förvandlade några af hemmanen från frälse till krono, hvilka sedermera 1742 löstes till skatte. Sedan denna tid funnos flera samtidiga egare till andelar i Wårgårda by tills på 1790-talet hela byn jemte 1/4 mtl Jonskullen inköptes af kyrkoherden, d:r Kullman, som enligt brandförsäkringshandlingarne uppförde ett »prydligt» karaktershus och anlade trädgård. Under hans tid erhöll egendomen en viss sorglig ryktbarhet genom ett inbrott af rånare år 1824. Efter hans och hans makas död omkring år 1830 utarrenderades egendomen af arfvingarna, tills år 1840 herr Fredrik Sundler köpte densamma och året derpå nedflyttade byggnaderna från dess gamla läge c:a 800 alnar närmare Säfve å. Sistnämnde egare är den egentlige grundläggaren till gården i det skick den nu befinner sig, såväl hvad sjelfva hufvudgården som plattgårdarne vidkomma, hvilka sednare af honom bildats medelst inköp och sammanläggande af flera bondgårdar. Den nuvarande stora trädgård med park, hvilka för några få år sedan utgjordes af en mager, ljungbevuxt backe, är från dess första början anlagd och hvartenda träd planteradt af hr Sundlers fru, född Hallin, hvars smak och förmåga i den vägen föröfrigt gjort sig gällande på ganska många ställen i denna eljest kala trakt. År 1855 köptes egendomen af kaptenen vid Elfsborgs regemente C. M. Wästfelt, försåldes af honom 4 år sednare till dess nuvarande egare, herr A. Heyman, som utfört flera väsendtliga förbättringar så väl å jordbruket som nybyggnader och reparationer å äldre byggnader. Af de förstnämnda må särskilt omnämnas en invallning af c:a 100 tld sanka ängar å Wårviks egor, hvilka förut tidtals stått under vatten och som nu hållas torra medelst en s. k. väderpump. Till samtliga gårdarne brukas under eget bruk 485 tld åker. 30 bönder och torpare utgöra 3,000 fria dagsverken. Till egendomen höra omkring 100 tld beteslöfhagar. Skogen har under sednaste 50 åren blifvit af dess olika egare väl vårdad och bör inom några få år kunna lemna gårdens behof så väl af bränsle som till byggnadsvirke. — Hufvudgården Wårgårda Vesterg. är taxerad till 30,000 rdr rmt. — På egorna finnes upprest en mer än 4 alnar hög sten. En fjerdedels mil n. v. härifrån ligger

Wårgårda jernvägsstation, med telegrafbyrå på Vestra Stambanan, 36,4 mil från Stockholm och 6,2 mil från Göteborg, uti Sköfde socken af Elfsborgs län, i hörnet af en utaf dess ödsliga, ofruktbara ljunghedar, som erhållit namnet Svältorna; banan härimellan och Jonsereds station, 4,8 mil, öppnades i December 1857.

Wårholma, ett frälse-säteri af 1 mtl uti Skäggesta fjerding af Wermdö socken och skepp-lag samt Stockholms län, beläget på Wårholmen i Saxarefjärden, norr om Wermdölandet, 1 1/4 mil norr om kyrkan, hvarifrån räknas 3 1/2 mil till hufvudstaden; tillhörde 1685 Cantersten, år 1741 frih Löwen, köptes 1774 från kommendörkapten G. W. Lejonstens arfvingar af dåvarande hofjunkare C. E.

Marck von Würtemberg, i hvars ego det förblef 24 år, hvarefter det åter försåldes.

Wårkumla (i 1825 års — *Wårkumbla* i 1755 års jordebok), *Wårdkumla*, annex-socken till Kinnevads pastorat, uti Frökinds härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil söder från Falköping; areal 0,114 qvadratmil land (= 2,638 tld); 9 mtl skatte, 3 krono, $6^1/_4$ frälse. Socknen, med Ätran till en del gräns i s. v. mot Smula i Elfsborgs län, har bördig jordmån och åkerbruk till hufvudnäring samt beboddes 1865 af cirka 400 inbyggare. Fastighetsvärdet är 307,300 rdr rmt. — Kyrkan, tillbyggd 1819, ligger $^1/_2$ mil vester från Wartofta jernvägsstation, 58° 4′ 24,09 latitud och 4° 29′ 50,70 longitud från Stockholms observatorium. — På åtskilliga ställen finnas uppresta stenar, äfvenledes runstenar. — *Wårkumla* by på $2^1/_2$ mtl skatte, 1 mtl preststom, 2 mtl frälse. Största gårdarne äro: 1 mtl rusthåll *Hallestorp* med $^1/_2$ skatte *Axtorp* — $^1/_4$ skatte *Wårskäl* — samt $^1/_4$ frälse *Grännarp* med $\frac{11}{24}$ rusthåll *Slättäng*. *Brandstorp*, 1 mtl militiæ, *Wårskäl*, $^1/_4$ militiæ och $^1/_2$ mtl komminister-boställe. *Billsholmen*, *Glaskulla* och $^1/_2$ frälse *Wästerbo* äro hemman. — Adress: Falköping.

Wårvik, annex-socken till Blomskogs pastorat i Wärmland, är belägen på Dal uti Wedbo härad af Elfsborgs län, $4^1/_4$ mil v. n. v. från Åmål; areal 0,772 qv.-mil land (= 17,866 tld) och 0,303 qv.-mil vatten. Socknen med ojemn och stenbunden mark, sandmylla med blandning af hård lera till jordmån, god tillgång på skog, innefattar $13\frac{11}{16}$ mantal skatte, bebodda af cirka 1,515 inbyggare. Taxeringsvärdet är 692,000 rdr. Af härvarande många sjöar må nämnas de tre ansenligaste *Vestra* och *Östra Silen* samt *Lelången*. — Socknen nämnes *Wårvijka* i ett bref af enkedrottning Kristina, dat. den 31 Aug. 1613, deri hon tillråder biskopen i Skara, magister Paulus Pauli, som öfverflyttat denna och *Tårskogh*, af ålder utgörande ett prestgäll med Blomskog, från Wärmland och lagt dem under Dal i Westergötland, att låta det blifva vid sin gamla häfd. Kyrkan, hvartill man ännu 1845, då hon fullbordades, icke kunde färdas på hjuldon, ligger $1^1/_2$ mil från moderkyrkan. Vid samma tid fanns här än ingen skola. Sockenbibliothek finnes. *Backa*, *Hökenäs*, *Kråkviken* och *Näs* äro hela skatte-hemman, tegelbruk och qvarn äro vid *Skifors*, såg och stamp vid *Krokane*, 2 qvarnar vid *Krokfors*, der tomter efter fordna byggnader påträffats. Till exempel på stora bråkdelar och huru sönderdelade hemmanen äro må nämnas, att här finnas brukningsdelar på $\frac{118037}{691200}$ mtl och $\frac{1}{163}$:dels mant. — Adress: Ökne.

Wåthult, socken i Westbo härad af Jönköpings län, i ecklesiastikt hänseende annex till Willstad, sträcker sig 1 mil i längd från norr till söder och $^1/_2$ mil i bredd samt begränsas i nordost och öster af Båraryd, i söder af Willstad, i sydvest af Bosebo och i nordvest på en sträcka af $^1/_2$ mil af Kinds härad i Westergötland, der tre små sammanhängande sjöar utgöra större delen af gränsen. Af *Mej*-sjön (Maj-), som tillhör Bosebo, räcker en vik in i denna socken; för öfrigt finnas *Smörhult* och *Skjärs* sjöar. Jordmånen är i allmänhet ganska mager, så att inbyggarne sett sig hänvisade på nödvändigheten att genom andra sysselsättningar än åkerbruket förvärfva sig sitt uppehälle; också är allmogen här såväl som i grannskapet mycket skicklig i handaslöjder. — Socknen innefattar 8,887 tunnl., hvaraf 0,017 qvadratmil vatten (7,968 tld, deraf 142 åker, 120 äng, 531 betesmark år 1825); 12 mtl, hvaraf 7 skatte, $1^1/_2$ krono, $3^1/_2$ frälse. Befolkningen uppgick år 1825 till 385 personer och 1864 till c:a 520. Barnaundervisningen besörjes i en med Båraryd gemensam flyttande folkskola; dock har socknen eget skolhus. Sockenmagasin finnes sedan 1823. Kyrkan är gammal, men utvidgad 1781, $34^1/_2$ aln lång, $15^1/_2$ bred, $9^1/_2$ hög; den ligger vid en liten sjö, $6^1/_2$ mil från Jönköping. Lemningar efter en äldre kyrkbyggnad skola finnas på *Högåsen*, $^1/_4$ mil från nuvarande kyrkan. — Vid hemmanet *Gulleryd* skall hafva legat en »stor herregård», der en grefve bott, som rådde om större delen af socknen och som skall, under krig mot Danskarne, tagit i förvar Wåthults brudkrona, den han

jemte eget silfver nedgräft i jorden, men sedan han dött och hans gård blifvit bränd, har jorden i fred fått behålla sin skatt; gräfningar efter skatten ha aflupit fruktlösa. På hemmanet Askebo egor finnes en grön plats, kallad *Ingemars* graf. Denne Ingemar skall i slutet af 16:de århundradet varit skomakare och haft svag läsförmåga samt då komminister Dav. Wirgander kallade honom till husförhör, blifvit så förskräkt, att han kastade sig i sjön och drunknade, hvarefter han, såsom sjelfspillning, här blifvit begrafven. — Hemmanet *Trånebo* $^1/_2$ skatte, säges hafva blifvit brändt af Danskarne och då varit säteri. Militiæ-hemmanet *Smalås* skall fordom likaledes varit säteri, men denna rättighet lär hafva öfverflyttats på Örnaholm i Båraryd. *Smörhult,* $^1/_2$ mtl, komministers-boställe, $1^1/_2$ mil från Willstads kyrka. — *Gräfthult, Gulleryd, Hulte, Wåtsjö, Svinabo,* byar och hemmans namn. — Adress: Gislaved.

Wåxhult, säteri i Småland, se *Örnaholm.*

Wåxnäs, ett mtl fr.-säteri uti Carlstads landsförsamling, Grums härad och Carlstads län, strax n. v. om Tingvallaön, nära Warpnäs exercisplats, eges till $^3/_4$:delar af staden Carlstad, $^1/_6$:del af Storfors bolag, $\frac{1}{12}$:del af löjtnant J. A. Norstrand, som har här en bleckfabrik, hvarifrån vid landtbruksmötet år 1862 i Carlstad exponerades 7 st. thebrickor; vidare finnas här bryggerier samt musikalisk instrumentfabrik; en afskild jorddel kallas *Pettersberg.* Hemmanet taxeras till 132,200 rdr rmt, fabrikerna till 38,000 rdr rmt. Första gången gården nämnes är 1443 såsom belägen i Tingvalla socken, och anses här varit ett nunnekloster, hvartill man vill sluta af å egorna funna grafvar med menniskoben; osannolikt synes icke vara — skrifver Fernow — att på denna beqväma ort någon slags skola eller lärohus varit för de härstädes boende många herrskaper.

Wä eller *Wää,* annex-socken till Christianstads stadsförsamling, är belägen i Gärds härad af Christianstads län, $^5/_8$ mil s. v. från nämnda stad; areal 6,966 tunnl. = 39,009 qvadratref på $24^1/_4$ mtl, deraf $8\frac{1}{48}$ skatte, $12^7/_{12}$ krono, $3\frac{?}{16}$ frälse. Socknen, med sandig och skarp åker, tillräcklig skog, beboddes år 1865 af 2,025 inbyggare; har garfveri och 2 vattenqvarnar, flera brännerier; hela taxeringsvärdet är 945,700 rdr rmt. Här märkes den stora byn *Wää* med 1,150 inbyggare på $11^1/_8$ mantal, deraf $1^1/_8$ regem.-prestgård, 1 prestgård, 1 korporal-boställe, $^7/_{16}$ uts. frälse. Denna by har fordom varit en stor stad, bekant under namnet *Wägstad* och haft flera kyrkor samt kloster; stället skänktes redan år 1170 af biskop Simon i Odense till det af konung Waldemar I, drottning Sophia och erkebiskop Eskil stiftade klostret för Premonstratensermunkarne; detsamma afbrann år 1213, hvarefter bröderna flyttade till Beckaskog. Enligt en annan berättelse skola munkarne i Wää saknat friskt vatten och vedbränsle, hvadan de fingo flytta till ett ställe, der de hade både bäck och skog, och som deraf kallades Bäckaskog. Imellertid bildade sig Wää till en stad, hvilken Erik Menved dock redan 1293 måste befria från tull och andra umgälder, i anseende till dess fattigdom (Suhm XI, 132 sid.). — Af Wäs fordna kyrkobyggnader återstodo ännu 1528 *S:t Gertruds* kapell och ett *Helgeandshus.* Men sedan staden under danska krigen 1452, 1509, 1569 och 1612 blifvit afbränd och vid Christianstads anläggning 1614 förlorat sina privilegier samt flera dess egor skänkts till den nya staden och denna gamla åter förvandlad till en bondby, kan man nu mer till ställets fordna anseende sluta endast af dess herrliga kyrka samt af några grofva murar efter ett kapell. År 1677 hade konung Carl XI här sitt läger och aflät härifrån ett tacksägelsebref till småländska bönderna, deri han lofvade med nåder erkänna det trogna bistånd de lemnat till Christianopels eröfring. — Kyrkan, uppförd omkr. 1170, af väl arbetad sandsten och utvisande spår af förutnämnda eldsvåda, består af ett tvåqvadratiskt skepp, 62 fot långt och $36^1/_2$ fot bredt, med afbrutna tvillingtorn i vester och ett qvadratiskt chor med rundel; den sednare prydes med 4 smärre halfkolonner, hvilka ha attiska baser och tärningsformiga kapitäler. Vid södra sidan finnes ett vapenhus i före-

ning med klockrum. I socknens 2:ne skolor, som trädde i verksamhet 1837, undervisas vanligen 60 barn af 140 inskrifna. Sockenbibliothek finnes. Socknen utgöres vidare af *Nöbbelöfs* by med gästgifveri och tingställe; flera lägenheter tillhöra dels Ugerups, dels Åkesholms och Maltesholms säterier. *Mansdala*, $2^1/_8$ mtl, en gård; — *Ormatofta* by. — Adress: Christianstad.

Wäby, by uti Hellstads socken af Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil från Ulricehamn, $^1/_4$ mil s. v. från kyrkan; $2^1/_2$ mantal skatte i 14 brukningsdelar, 140 inbyggare; gästgifvaregård och tingställe för Ås härad; skjutsar till: *Timmelhed* s. v. $1^1/_4$ mil, *Hägna* n. v. $1^1/_4$ d:o, *Tärby* vester $1^1/_2$ d:o.

Wäbyholm, äfven kalladt Wäbogård och Wä Ågård, ett mantal frälse-säteri i Refteleds socken, Westbo härad och Jönköpings län. Denna egendom, jemte rå- och rörshemmanen Wä, Halla- och Grogården, tillhörde fordom slägten Hård af Segerstad i samma socken, men sedan den siste innehafvaren af Segerstadgodset, ryttmästaren Olof Hård (en af Carl XII:s bussar) år 1768 aflidit, delades detta gods och Wäbyholm tillföll mågen, major Drake, hvilken åter sålde det till en löjtnant De la Grange, hvars måg, en Netherwood, sålde det till bönder. År 1843 inköptes Wäbyholm af hr A. W. Reutersvärd, egdes 1863 till $\frac{13}{16}$:delar, jemte Wä Grog. $^1/_2$ rå och rör, af kapten Planting-Gyllenbåga.

Wäckeby, tre mantal frälse-säteri ladugård uti Håtuna socken af Håbo härad och Uppsala län, $3^1/_4$ mil från Uppsala, har länge legat i sambruk med Håtunaholm och tillhört riksståthållaren Sandels, egdes 1863 under Nyborg (se den artikeln) och taxerades till 72,000 rdr rmt.

Wäckelsång, *Weckelsång, Wäcklingeö,* socken, jemte annexerna Tingsås och Uråsa ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Konga härad af Kronobergs län, tillsammans innefattande $94^5/_6$ mantal, hvaraf Weckelsång $50^5/_{24}$ mtl, nemligen $35\frac{11}{24}$ skatte, $5^1/_2$ krono, $8^3/_4$ frälse; tax. till 1,085,860 rdr rmt. Socknen, som håller $1^1/_2$ mil i längd, 1 mil i bredd, gränsar i norr till Uråsa, i öster till Nöbbeled och Linneryd, i söder till Tingsås, i sydvest till Urshult, i nordvest till Jät. På vestra sidan utgör sjön *Åsnen* gräns på något öfver $^1/_2$ mil. Befolkningen, som 1805 uppgafs till 1,425 personer, hade år 1850 vuxit till 2,371 och 1864 till 2,805. Den odlade jorden antogs år 1860 utgöra 2,000 tld, den naturliga ängen 5,000 tld och årliga utsädet omkring 2,900 tunnor. Vid samma tid vinterföddes 214 hästar, 2,525 nötkreatur, 940 får och 500 svin. Jordmånen, i allmänhet bördig, består af mull- och sandjord med lerblandning i vestra delen af socknen. Hela norra delen har afgjordt småländsk natur med barrskog, sjöar och ljungbackar, men vid Agnelid, ungefär midt i socknen, börjar öfvergången till den blekingska naturen, mellan sjöarne löfklädda kullar med murgrön, viola odorata o. s. v.; storkar och rapphöns uppkomma från Skåne. Vissa trakter af socknen anses såsom de vackraste i Småland, särdeles i nordost kring *Lidhemssjön,* som genom Aggaån afflyter till Åsnen. Andra sjöar äro: *Fiskestasjön, Ekerydsjön* eller *Ygden, Hyllen* med flera.

Folkundervisningen ombesörjes i en flyttande folkskola och en småskola; ett skolhus finnes; barn i skolåldern uppgifvas till omkring 540. — Kyrkan, af tuktad gråsten, består af ett aflångt fyrkantigt långhus med fyrkantigt torn i öster och en låg sakristia i vester. Hon har ett högt och vackert läge i en trakt, som lifvas af vidsträckta barrskogar och i sydost af utsigten öfver Fiskestasjön. Man kan härifrån se ända till Wexiö, oaktadt afståndet är $2^3/_4$ mil. Kyrkan grundlades den 6 Aug. 1826 af dåvarande kronprinsen Oskar, $^1/_8$ mil från den gamla, hvilken enligt sägnen grundlagts af drottning Kristina. Dess astronomiskt bestämda läge är $56^0\ 38'\ 53{,}_{1}$, lat. och $3^0\ 8'\ 23{,}_{97}$ v. long. från Stockholm. — Större byar och gårdar äro: *Lidhem* eller *Line* och *Ekeryd,* säterier, särskildt beskrifna; — *Boaryd* 1 mtl frälse och 1 mtl krono-säteri; — *Weckelsång,* $^3/_4$ mtl jemte $^1/_2$ mtl *Östad* pastorsboställe; $^1/_2$ mtl *Weckelsång* komministerboställe för Uråsa; $^1/_2$ mtl *Berg* dito för komministern i Jät; *Ekemåla* 1 mtl, *Linnesmåla* 1 mtl; *Ufvanäs* $^1/_2$ mtl länsmans-bost.; — *Qvarnemåla;* gäst-

gifvaregård; — *Fiskestad, Möckleryd, Nistingsö, Söftestorp* m. fl. byar. — Adr.: Wexiö.

Wäckilö, *Wäckillö* (i 1777 års jordebok), *Wäckilsö* (i taxeringslängden), *Wäckelsön* (Djurberg), gård uti Wärmskogs socken, Gilbergs härad och Carlstads län, med vackert läge på en halfö vid sjön Wärmelen och välbebyggd, med stor fruktträdgård; åsatt ett tax.-värde af 25,300 rdr rmt, se vidare artikeln Wärmskog.

Wäddö och *Häfverö*, skeppslag uti Stockholms län af 4:de fögderiet, begränsadt i söder af Bro skeppslag, i sydvest af Lyhundra och i vester af Frödsåkers härad, i öster af Ålands haf, i nordvest af Gäll- och Singöfjärdarne; innefattar 3 socknar: Häfverö, Singö och Wäddö, dessutom räknas hit $^1/_2$ mtl af Börstils, $7^1/_4$ mtl af Söderby-Carls samt $^1/_2$ mtl af Wätö socknar, alla, utom Börstil, af Lyhundra fögderi. Arealen är 59,523 tld fast mark, deraf 4,402 odlad jord, 7,757 tld äng och 0,065 qv.-mil vatten; hemmantalet $173^5/_8$ och folkmängden 6,160. Skeppslaget har dels varit och är dels ännu skärgård med större och mindre öar, till stor del upptagna af lågbergig skogsmark med enstaka högre toppar. Skeppslaget hör till Roslags Norra eller Frödsåkers och Närdinghundra häraders domsaga; tingsstället är vid Ortalalund i Wäddö s:n.

Wäddö (Wædhön), socken uti ofvanbeskrifna skeppslag — med 80 fots medelhöjd — omfattar på en längd af $2^1/_2$ mil och $1^1/_4$ mils bredd, en areal af 1,035 qvadratmil land = 23,952 tld fast mark och 0,031 qvadratmil vatten. Sydvestra delen, sammanhängande med fasta landet, genomskäres af vattendrag i östlig rigtning; bortom Wäddö kanal och Ortalaviken ligger sjelfva Wäddön, som är lång och smal, i norr sammanhängande med den mindre Byholmen i söder genom ett sund skild från Granön och den hithörande norra delen af Björkön med flera mindre; östra kusten är deremot utan skärgård. Alla öarne hafva lågländig berg- och skogsmark; jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels ock mest sand- samt mojord. Socknen, med $96^5/_8$ mtl, deraf $84^5/_8$ skatte, $3^1/_2$ krono, $8^1/_2$ frälse, inberäknade 3 mtl *Norra Råda*, 4 mtl *Staby* och $^1/_4$ mtl *Nybyn*, i kyrkligt hänseende räknade till Söderby-Carls socken, $^1/_2$ mtl Björkviken till Häfverö socken och $^1/_2$ mtl Lervik till Wätö socken (som ej äro inberäknade i förut uppgifna areal), beboddes 1865 af 3,286 inbyggare, deraf 790 på de $8^1/_4$ mtl endast i juridiskt och administrativt hänseende hithörande. Näringar äro åker-, ängs- och skogsbruk, något bergsbruk, fiske och skälfångst, samt sjöfart med 15 egna fartyg om 805 läster, och skeppsbyggeri, hvari inbyggarne utmärka sig framför andra i länet. Jernmalmsanledningar finnas flerstädes och år 1861 brötos 13,790 centner ur *Koppsvia, Gåsviks, Hällstrands, Wikströms* och *Edeby* grufvor. Taxeringsvärdet är 1,478,200 rdr rmt. *Sag-* och *Sackstensberget* öster om Storfjärden tjena till landkänningar. — Socknen förekommer under namnet Wödho år 1314 såsom hörande till Lyhundære, sjelfva Wäddön under åren 1536 och 1558 såsom anslagen till underhåll åt Jakob Bagge; intill år 1585 hörde socknens andel af Björkön till Wäte, Ortala och några andra byar till Häfverö. Socknen utgör nu ett regalt pastorat af 2:dra klassen, under Lyhundra kontrakt af Uppsala stift, med $89^7/_8$ mtl, bebodda af c:a 3,000 personer. — Kyrkan, ombyggd 1842, är belägen vid östra stranden af Ortalaviken, 3 mil från Norrtelje, 10 mil från Stockholm, 9 mil från Uppsala. Skolhus finnes, men en småskola anses ytterligare erfordras. — Minnen från forntiden äro runstenen № 625 i Liljegrens run-urkunder vid Ortala, och från en sednare tid Ryssarnes härjning år 1719. — Här märkas *Ortala* by och bruk (se den art.); *Gamla Grisslehamn* på Weda egor, $^1/_2$ mil från kyrkan, f. d. kontor för postfarten på Ålands haf, utbytt 1757 mot det nordligare, $1^1/_2$ mil från kyrkan belägna *Nya Grisslehamn* å Byholma (Björholma) egor med 500 inbyggare, postkontor, tull- och gränsbevakningsstation, lotsplats, telegraf å *Kasberget*, gamla och nya kruthuset, brovaktare- och färjkarlsboställe, handelsbodar m. fl. lägenheter, krogrörelse, som en längre tid haft mycken menlig inverkan å inbyggarnes seder; härifrån sker öfverfart till Eckerö på Åland och derifrån till Finland. Ända till 1821 be-

streds postföringen öfver hafvet af socknens hemman rotevis, men besörjes nu af kronan. — *Prestgården*, $2^1/_2$ mtl; *Elmsta*, $^1/_2$ mtl, komminister-boställe; — $^1/_2$ mtl *Edeby*, trumpetare-boställe; — $^1/_4$ mtl *Norr-Sund*, en gård. — Större byar äro: *Fjäll*, med fältspatsbrott, *Elmsta, Gåsvik* med såg, *Hammarby, Massum, Vester-Näs, Norr-Råda, Svenneby, Stabby, Tomta* och *Toftinge*. — Adr.: Norrtelje.

Wäddö, kanal uti Uppland, upptagen i spåren af en gammal farled mellan Ortalaviken i norr och Bagghusfjärden i söder; ehuru anbefalld redan af kon. Gustaf I, blef den först fullbordad år 1844, med en kostnad af c:a 446,500 rdr. Den öppnar en väg inomskärs från Stockholms norra farled genom *Lill-* och *Storfjärdarne, Kystahaf* och *Balsaren*, på en längd af 1 mil, med 30 fots bredd på botten, 80 på ytan och 9 fots djup. Ungefär $^1/_3$ af kanalens längd är sprängd i berg, det öfriga gräfd i lös jordmån. Ingen sluss finnes, men en svängbro å vägen till Wäddön, nära Ortalaviken. Rörande farten å kanalen har på sednare åren största antalet fartyg varit år 1855, med 1,205; år 1865 passerades kanalen af 946 fartyg, deraf 60 ångfartyg; kanalafgifterna ha i medeltal årligen uppgått till 1,550 rdr rmt.

Wäderbrunn, kungsgård i Bergshammars socken, Jönåkers härad och Nyköpings län, förr hörande till Nikolai socken, $^3/_4$ mil från Nyköping. Kungsgården, som består af $3^3/_8$ mtl kr.-säteri, hade varit donerad till Momma, då den reducerades af kon. Carl XI och anslogs till landstatens aflöning (skrefs då Wedesbran) och är nu jemte åtskilliga fisken upplåten åt länets landshöfding, som åter utarrenderat densamma till länets hushållningssällskaps förvaltningsutskott. År 1841 inrättades här en landtbruksskola (den 2:dra i ordningen) tillika med slöjdinstitut genom af framlidne kommerserådet Welander anslagna medel, hvilka sedermera ökats genom enskilda gåfvor. Skolan underhålles dels genom räntan å dessa medel, dels genom ett årligt statsanslag af 4,000 rdr. Den bekante, och om vårt lands jordbruk så högt förtjente Nathorst blef skolans förste direktör, en hans son, Hjalmar Nathorst, som genomgått kursen vid Degebergs institut, antogs till underlärare. Enligt kontraktet ålåg Nathorst att undervisa 12 st. rättarelärlingar, af hvilka 6 årligen efter slutad kurs och examen utgå. Af redogörelsen, som utgafs i Juli 1842, synes med hvilken kraft och framgång Nathorst gripit verket an med sjelfva egendomen, hvilken i orten ansågs särdeles dålig, såsom varande så vattensjuk, att dess uttorkning vore nära nog omöjlig. Åbyggnaderna voro i hög grad förfallna, ej ens nödigt utrymme fanns för lärjungarnes emottagande; utsädet på den i tvänne skiften brukade åkern var 26 t:r säd och $42^3/_8$ t:r potates; uti ladugården underhöllos 18 à 22 kor, 10 à 12 ungnöt, omkring 30 st. får; höskörden var å den sanka marken, som saknade afdikning, ringa och af sämre beskaffenhet. År 1854, då Nathorst lemnade platsen, för att inrätta en landtbruksskola i Wenersborgs län, voro i cirkulation 105 tld besådda med säd samt 11 tld med rotfrukter af potates, kålrötter och rofvor; höskörden uppgick till 12,000 *lll* af klöfvervallar och besådda gräslindor. Ladugården bestod, utom ett mindre antal kor af landets gamla race, utaf en fullblods Ayrshiretjur, inköpt på föreståndarens egen bekostnad samt 38 på stället uppfödda kor, fårhjorden utgjorde 72 till antalet, dels af soutdowns-, dels af merinosfår, 1 engelsk springbagge, 4 tackor af bästa leicesterrace. Bland under perioden uppförda byggnader må nämnas: ett större boningshus om två våningar, för en stor del af skolans personal, ett hus för slöjdverkstad, redskapshus med mera. Under samma tid hade undervisning lemnats åt 105 lärjungar och 42 frielever, af hvilka sednare 6 vunnit anställning såsom lärare vid de landtbruksskolor, hvilka sedan dess blifvit inrättade i andra rikets landskaper. Om roflandets behandling här år 1855 finnes en beskrifning uti Nyköpings läns Hushållnings-Sällskaps handlingar år 1855 och i Samling för landthushållare inom Westmanlands län år 1857, sidd. 62, 63. Lärlingarnes antal åren 1858 och 1864 var 16 fria och 2 mot betalning. Under sistnämnda år har en ny ändamålsenlig logbyggnad, med tillhörande tröskverk blifvit här uppförd. — I grannskapet af Wäderbrunn

lär finnas lemningar efter ett forntida fäste med vallar och grafvar.

Wäderskär, fiskläge i Kalmar län, Loftahammars socken af Norra Tjusts härad; 74 inbyggare.

Wäderstad, på 1300-talet Wæderstadha, konsistorielt pastorat inom Linköpings stift, utgöres af Wäderstad och det dermed om gemensam kyrka under namn af Oscar Fredrik i sednare tiden förenade Harstad (på sitt ställe beskrifvet), med 0,327 qvadratmils areal, 55¹¹⁄₁₂ mantal och 1,520 inbyggare. — *Wäderstad,* socken uti Göstrings härad af Linköpings län, 1¹/₄ mil från Skenninge, begränsas i nordvest af Tåkern och innefattar, med 12¹/₃ mtl af fordna Harstads sockendel inom samma härad, en areal af 0,249 qvadratmil (5,763 tld); hemmantalet är (endast inom Wäderstad) 27⁷/₈ mtl, deraf 20⁷/₈ skatte, 2¹/₂ krono, 4¹/₂ frälse, bebodda af 730 personer. Norra delen är i allmänhet slättbygd, i södra delen finnas skogsmarker, kärr, smärre sandåsar och bergkullar. Jordmånen på slätten är lerjord, i skogsbygden än dungjord, än svartmylla, på några ställen sand. Åkern, upptagande ¹/₃ af arealen, besås till ⁵/₈ med ¹/₄ höstsäd och ³/₄ vårsäd. Kalksten finnes, men måste säljas till andra socknar med bättre tillgång på skog, för att der brännas till kalk. Hufvudnäringen är åkerbruk, gifvande ej obetydligt öfverskott till afsalu, och boskapsskötsel; någon bränvinsbränning idkas. Fastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 832,100 rdr. Landsvägen från Jönköping till Grenna går igenom socknen. — Angående kyrkan och folkundervisningen se artikeln Harstad. På kyrkogården (Wärstas efter Liljegren) finnes runsten, hvarå läses: Kituuffr. auk. Swin. ristþu. stin. þonsi. ifti Bruna faþur sin. — Gårdar, byar: *Prestgård,* 1 mtl, ¹/₄ mtl komministerboställe, ³/₄ kronofogde-boställe, allt uti Wäderstads by. Flera gårdar i Wallsberg köptes af Joh. Matthiæ, tillhörde 1653 G. Oljeqvist, med säterifrihet, som dock förlorades 1680 för bristfällig åbyggnad och brukning, lydde 1700 under Wadstena slott. Större delen af hemmantalet utgöres af byar, hvaraf må vidare nämnas *Nybble, istad* och *Lundby,* och innehafves nästan allt af allmoge. Två hemman, Lundby och Wahlby, förekomma i äldre handlingar såsom skänkta af Peder Sivordsson af vapen i morgongåfva till Elin Svensdotter. — Adress Skenninge.

Wäderås, *Wärås* (i Adelns Ättartaflor), ett halft mtl frälse uti Hångers socken af Östbo härad och Jönköpings län; har sin märkvärdighet af att vara stamort för adliga ätten von Linné; den verldskunnige botanisten Carl Linnæus, adlad von Linné, härstammade i 4:de led från bonden Ingemar, som lefde många år blind i denna by, men återfick på ålderdomen sin syn. Nuvarande egaren af hemmanet är ryttm. Heine; tax.-värdet 12,000 rdr rmt.

Wäderöarne, omkring 4 mil norr om Uddevalla; betydligt hummerfiske; se art Qville härad och Torekow.

Wädtle, *Wettle,* härad i Elfsborgs län, beläget sydvest från Alingsås, omgifvet i norr af Ale, i vester af Kullings, i söder af Bollebygds och till en del af Säfvedals härad i Bohus län, innefattar, på en yta af 67,670 tld fast mark (deraf 4,020 tld odlad jord, 3,500 tld naturlig äng), 5 socknar, eller Lundby pastorat, med 161 mtl, bebodda 1865 af 8,165, år 1845 af 6,827 personer; 0,333 qvadratmil upptagas dessutom af vatten. — Här råder ännu det skadliga bruket, fast på sednare åren mindre allmänt, att ungt arbetsfolk utvandrar till Göteborg och Bohus län för att söka arbetsförtjenst. — Flera fruktbara trakter påträffas, med mer och mindre god lera samt lermylla; men ehuru jordmånen för det mesta är god, är marken ännu till icke obetydlig del ouppodlad; afdikning var ännu 1857 allmänneligen försummad, grunddikning nästan okänd, artificiela gödningsämnen till ringa del använda. Nästan inga barrskogar finnas numera, och *Wedtlefjäll,* som af kronan skänkts till Angereds, Bergjums och Lundby socknar, äfvensom öfriga dessa socknar tillhöriga fjäll, äro nu för tiden alldeles skoglösa, deremot tämligen rika på torfmossar. Likväl skall hela häradet varit öfvervuxet med skog af gran och furu; att den med tiden blifvit utrotad, får tillskrifvas icke blott dålig hushållning, utan äfven fiendernas härjande och brännande; ty i förra ofridstider inföllo grannarne i

detta och angränsande härader, hvarvid de äfven satte eld på skogarna; äfven bidrog i sin mån till dessas utrotande den i början på 1600-talet erlagda, dryga Elfsborgs lösen, som utgjordes för detta härad af ek och annat trävirke. Statens Vestra Stambana går genom socknarna Lerum och Skallsjö. Märkligaste ställen äro säterierna *Öjared, Floda* med jernmanufakturverk, *Nääs* med bomullsspinneri, *Aspenäs, Hede* och *Lärje*, från äldre tider *Gälsnäs* eller *Hjellsnäs* by i Lundby socken. — Wädtle härad utgör med Ale och Kullings härader en domsaga med 38,910 personer, samt med Wäne, Bjerke, Flundre och Ale härader länets första fögderi, med tingsställe uti Lerums socken.

Wäfle, by uti Jäders socken af Öster-Rekarne härad och Nyköpings län, vid pass $1^1/_4$ mil från Eskilstuna; $^5/_8$ mtl skatte, $4^3/_8$ frälse; här stå 2:ne runstenar, hvaraf den ena med inskriften: Amutha. lit. raisa. stain. thinsa. eftir. Kuna. sun. sin. Kuth. inlbi. ons. salu.

Wäfversunda, fordom *Wæversund*, annex-socken till Roxlösa pastorat, är belägen i Dals härad af Linköpings län, $1^3/_8$ mil sydvest från Wadstena; arealen, 0,162 qvadratmil eller 3,749 tld fast mark, är fördelad på $10^3/_8$ mtl, deraf $9^1/_8$ skatte, $1^1/_4$ krono, och bebodd af 450 inbyggare. Socknen, som ligger vid foten af Omberget, mellan Tåkerns och Wetterns stränder, har i allmänhet svartmylla eller sandblandad lermylla till jordmån, obetydlig skog, men hemtar nödiga skogseffekter från Ombergs kronopark. Jemte åkerbruket idkas som binäring fiske i sjöarna. Tax.-värdet är 372,000 rdr rmt. Vid *Norra Djursledet* finnes helsokälla, med fördel använd mot rheumatism och mask. — Kyrkan, vid Tåkerns strand, är gammal, men år 1711 tillbyggd och försedd med trätorn, med vapenhus från 1755. Å en jernskena på det ganska prydliga dörrbeslaget finnes en runskrift, äfvensom några utnötta runor i yttersta kanten af dörrtröskeln. Dessutom finnas 2 andra runstenar. På *Wäfversunda* Sörgården föddes den 29 Aug. 1779 den namnkunnige kemisten, professor Jöns Jacob Berzelius, hvars moder var en dotter till häradshöfding Sjöstéen. — Wäfversunda utgör med modersocknen ett skoldistrikt; sedan artikeln om den sednare utskrefs, ha en fast småskola och en privat skola tillkommit. Sockenbibliothek finnes inom pastoratet. — Gårdar äro: *Wäfversunda*, 1 mtl skatte, deraf $^3/_4$ mtl kallas *Charlottenborg*, och i samma by $^1/_4$ mantal komminister-boställe. — *Skogsby*, 1 kr., häradsskrifvare-boställe. — *Nyby*, $^3/_4$ sk., med gästgifvaregård; — *Djurkälla*, 1 mtl skatte. — Adress: Wadstena.

Wägestorp, *Wägatorp* (på Topogr. corpsens karta), ett skatte-säteri, som innehafts af ätten Silfversvärd; se art. Qvänums socken

Wägsjöfors, jernverk och landtegendom uti Hvitsands socken af Fryksdals härad, Wester-Sysslets fögderi och Carlstads län, omkring 12 mil från Carlstad, med ett både egendomligt och vackert läge. Sjelfva herrgården ligger på en mindre höjd, till hälften gömd i sin trädgård, och der framom en stor gårdsplan, luftig och med vid utsigt öfver hela nejden, österut öfver en starkt sluttande höjd med löfträd, elf och talrika bruksbyggnader — ett stycke by eller köping, — öfver 2 sjöar, Hvitsands- och Wägsjön, förenade genom ett sund eller elf, mot norr Hvitsands kyrka och berg, men längst i vester och dominerande hela landskapet det mäktiga Hoffjellet. Jernverket på skattehemmanet Öfverbyns i Åslebyns egor är väl anlagdt 1743, men räknar dock sin egentliga utveckling från den tid, det kom i brukspatron Lyrholms besittning; en man, hvars verksamhet på mer än ett sätt, såsom genom vägan-läggningar, sjösänkningar, m. m. varit norra Wärmland gagnelig. Brukets privilegier äro af den 14 Okt. 1823 å 1 hammare och 1 härd för 450 *skℓℓ* stångjern, 1 ämneshammare, 1 härd för 250 *skℓℓ*; af d. 15 Dec. 1829 å stålugn och ett skärverk; af den 13 Okt. 1836 å 2 spikhamrar för 100 *skℓℓ*; af d. 31 Okt. 1836 å 2 nya stångjernshärdar för 1,000 *skℓℓ* smide; det består nu (1864) af 3 stångjernshärdar för lancashiresmide, 1 d:o för tysksmide, 4 spikhamrar, 1 stålugn. Landtegendomen, som utgöres af 511 öre och 8 pgr skatte samt den i en skog, 1 mil från herrgården, belägna lägenheten *Gårdsjöberget*, var år 1864 taxerad till 74,466 rdr rmt, jernbruket,

med tillhörande 2 afsalu- och en husbehofssåg, 2 qvarnar med tillsammans 4 par stenar, till 33,000 rdr rmt. Tillverkningen, som på sednare åren i medeltal uppgifves varit 4,164 ctr stångjern, 1,337 ctr spik, 402 ctr stål, går öfver Fryken, Carlstad och Wenern till Göteborg. Egendomen innehafves af förutnämnda brukspatrons arfvingar; folkmängden uppgår till cirka 270 personer. En väg är i sednare tider anlagd härifrån till Ny sockens kyrka, öfver *Ruskåsen,* som skiljer Frykens och Klarelfvens dalar. Förutnämnda Gårdsjöberg var fordom ett finntorp, derefter en vanlig säterbod, tills brukspatron Lyrholm bragte det i bättre skick och uppodlade den i det längsta otacksamma myrjorden, som småningom måst för en ospard möda ge skördar i utbyte. Stället, der bemälte brukspatron med synnerlig förkärlek brukade uppehålla sig, är bebygdt med ett tvåvåningshus, och var på hans tid beprydt med ståtliga elghorn, björn- och varghufvuden m. m., såsom troféer från mer än en liflig jagt.

Wäla, *Wälan,* annex-socken till Örslösa pastorat, är belägen uti Kållands härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil s. v. från Lidköping, omfattar, med andra annexet Gilstad eller Gillestad, 6,295 tld fast land, $16^9/_{16}$ mtl, deraf $6^9/_{16}$ skatte, $^3/_4$ krono och $9^1/_4$ frälse; 870 inbyggare, men ensam 442. Marken är mestadels jemn; rådande jordmånen lera; skog växer till husbehof. Tax.värdet 475,150 rdr rmt. Kyrkan, liten, af sten, med ganska tjocka murar, tillbyggd år 1688, ligger $^1/_2$ mil s. v. från moderkyrkan. — *Wäla* by, på $1^5/_8$ skatte, $5^1/_2$ frälse, deraf 1 mtl Wäla, stommen, är en välbyggd gård; 1 mtl frälse-säteri *Wäla* storeg. eller *Wälaberg* med 1 mtl frälse Bröckegården med qvarn, utgöra tillsammans en välbebyggd gård, bland hvars egare må nämnas landshöfding Hjerta. *Sörby* och *Gilstad* byar, i den förra $^1/_4$ mtl komminister-, i den sednare $^1/_2$ mtl militiæ-boställe. — $^1/_4$ frälse *Botten* utgör med $^1/_2$ frälse *Oråsen* en gård. *Fagervall* och *Fågelsången,* enstaka hemman. — Adress: Lidköping.

Wälamby, *Welamby,* ett mtl skatte och 1 mtl krono, i Widbo socken, Seminghundra härad af Stockholms län, $^1/_8$ mil söder om kyrkan, hvarifrån räknas $4^3/_4$ mil till hufvudstaden, 3 mil till Uppsala; det förra skatteköpt 1745, det sednare profoss-boställe; med runsten i en gärdesbacke, hvarpå läses: Kunar + auk + Ketilau + litu + stain + rita + ok. bru + kiara + iftir. Ulofh tutur. sina. På särskild rad: In Suain risti runar.

Wälinge och *Kattarp,* ett regalt pastorat i Lunds stift, $1^1/_4$ mil från Engelholm, med $53\frac{47}{48}$ mtl och en folkm. af 3,050. — *Wälinge,* modersocken, i Luggude härad af Malmöhus län, omfattar på en areal af 0,309 qvadratmil eller 7,151 tld = 40,045 qvadratref, $31\frac{47}{48}$ mtl, deraf 3 skatte, $^7/_8$ krono och $28^5/_{48}$ frälse, taxerade till 1,663,600 rdr och bebodda af 1,900 invånare. Marken är öfver allt jemn; rådande jordmånen sandmylla och på några ställen gul lera; på skog är brist. Sockenväg: $^1/_2$ mil. — Största gårdarne äro: *Rögla* säteri med underlydande $13^3/_4$ mtl, qvarn och tegelbruk. — *Westrabygård,* $5^1/_8$ frälse, tax. till 338,200 rdr, tillhör Etatsrådet Kjellerup. — *Tånga* $1^1/_4$ frälse och $^3/_4$ *Stora Heljaröd* ett gods; — Prestgården $^7/_8$ krono Wälingeby. *Höghult* 1 mtl frälse under Krapperup. — Adress: Engelholm.

Wälinge, ett mantal frälse-säteri uti Wäse härad och socken af Carlstads län, har vackert läge vid det sund, som sammanbinder sjön Rauken med Wenern, $2^1/_4$ mil från Carlstad och $2^3/_4$ mil från Christinehamn. Wälinge är bebygdt till säteri 1640, synes på 16- och 1700-talen ha tillhört slägterna Gegerfelt, hvaraf den sista, kapten Johan Christian, dog här 1755, och Virgin, hvaraf öfverinspektoren vid Saltsjöfiskerierna i Bohus län Arvid Bernhard, död 1794, föddes här 1715; egdes 1842 af öfverste-löjtn. G. Wärnhjelm. Närvarande egaren är majoren och riddaren Uno Troili, hvars adress är Mariestad och Melltorp. Wälinge säteri har ensamt en areal af 409 tld, deraf 121 åker, 83 äng med 72 tunnors utsäde utom potates; underlydande äro $^1/_2$ mtl frälse *Wälingstorp* och $^1/_6$ skatte *Sandnäs;* hela godset är uppskattadt till 80,000 rdr rmt.

Wällfors (i jordeboken), *Wälsfors* manufakturverk uti Fryksände socken af Fryksdals härad och Carlstads län, omkring 10 mil från Carlstad, å Torsby egor, med 2:ne stockar för spiksmidning

och en stock för knippjern, hör till Torsby bruksegendom och är tax. till 10,000 rdr rmt. Verket har privilegier af den 19 November 1835 och den 5 Oktober 1837, de förra å en tillökning i smidet för 200 till 400 *sk℔*, de sednare å så stort belopp, som kan medhinnas.

Wällinge, egendom med betydligt qvarnverk uti Salems socken af Svartlösa härad och Stockholms län, vid Bornsjöns utlopp i Mälaren, 1 mil n. v. från kyrkan, $2^1/_2$ mil från hufvudstaden, utgöres af hufvudgården $1^7/_8$ frälse-säteri, $^1/_8$ frälse Wällinge samt underlydande $3^3/_4$ mtl och Lideby såg. Wällinge med qvarnverk tillhörde omkring 1535 bönder; år 1563*) donerades qvarnen till r. r. Beurreus, hvars arfvingar dervid bibehöllos en tid efter hans död; men sedermera inlöstes hela godset till kronan. År 1623 erhöll Arendt Toppengiesser eller Toppenhieser privilegier å messingsbruk, hvilka stadfästes 1646 för borgmästaren Jöns Henrikson. År 1717 köptes alltsammans af ålderman Lampa till skatte för $4{,}666^2/_3$ daler s:mt, och anlades af honom här åtskillig slags manufaktur. År 1730 köptes Wällinge af friherre Funck, kom likaledes genom köp 1744 till Boneauschöld, 1758 till Gemnick, 1777 genom arf till Groen, under hvars tid gården befriades från båtsmanshåll och hållskjuts, så länge manufakturverket vidmakthölls;; 1813 köptes godset af major C. F. König, under hvars tid säterifriheten från 1 mtl Bornö flyttades år 1838 likaledes hit å $^7/_8$ mtl Wällinge. För närvarande eges godset af chefen för Wärmlands fältjägare-regemente gen.-major D. Silfverstolpe, hvars farfars far assessor Gudmund Hesselgren blef denna ätts stamfader. Manbyggnaden är af sten och från o. m. Groens' tid är mycket gjordt för trädgård, park o. a. Alla metalliska verken äro nu nedlagda, men qvarnarna ombyggda, och för deras drifvande vattenledning till en del sprängd genom berg, af sten; de äro mycket anlitade. Godset taxerades år 1863 till 236,000 rdr, deraf 60,000 rdr för qvarnen.

Wällingsö, ett halft mtl skatte och $^1/_4$ mtl frälse i Malsta socken, Lyhundra härad och Stockholms län, $^1/_4$ mil n. n. v. från kyrkan, hvarifrån räknas $^1/_2$ mil till Norrtelje; med runsten, hvarpå läses: Mani. lit. kera. merki. at. bruthr. sina Hulta uk. at thorkil. uk at. Siaffa sunir. svin. in. Abir. risti runa.

* Samma år finnes ett bref från Erik XIV rörande kruttillverkning vid Wällinge.

Wällnora, *Wellnora,* masugn uti Stockholms län, Knutby socken af Närdinghundra härad mellan Jättuna och Wellnorasjöarna, på Åsby egor, $^3/_4$ mil n. o. från kyrkan, lyder jemte en tillhörande qvarn om 2 par stenar, 7 mtl skatte, 4 rå och rör, $6^1/_6$ mtl frälse, allt inom samma socken samt flera hemman i andra socknar med 6,000 tld skog, under Rånäs bruk. Medeltillverkningen under åren 1859—61 uppgick till 9,125 ctr tackjern; malmen hemtas från Dannemora; sjelfva masugnen är taxerad till 85,000 rdr rmt. År 1684 anlades här af Leijer ett stångjernsverk under namn af Åsby bruk, som jemte masugn från 1686 såldes 1733 af Lagerholm till De Geer; år 1735 nedlades smidet. Folkmängd vid masugnen och underlydande hemman samt torp nära 400 personer.

Wälluf och *Raus,* regalt pastorat inom Lunds stift, med $22\frac{179}{200}$ mtl och en folkm. af 3,120 personer. — *Wälluf,* socken i Luggude härad af Malmöhus län, 1 mil o. s. o. från Helsingborg, har en areal af 0,112 qvadratmil eller 2,592 tunnl. = 14,515 qvadratref, fördelade på $13^7/_8$ mtl, deraf $8^1/_2$ skatte, $1^7/_8$ krono och $3^1/_2$ frälse, taxerade till 736,800 rdr. — Socknen med i allmänhet god åker, någon äng och torfjord, men nästan ingen skog, beboddes 1865 af 530 inbyggare. Wälluf var före 1856 annex till Helsingborgs stadsförsamling. — Förnämsta gårdarne äro: *Prestgården* $^3/_4$ krono, $^1/_8$ *Klockarebohl,* 1 mtl häradshöfdinge-boställe i *Wällufs* by; *Ljusekulla,* $^3/_4$ skatte. — Byar: *Påarp* $2^1/_2$ skatte, *Långeberga* $3^1/_2$ frälse, *Östra Ramlösa* $2^1/_4$ mtl. — Adress: Helsingborg.

Wämö, *Wämmö,* en halfö utanför Carlskrona, skild från fasta landet medelst en graf, uppkastad under 1780 års krig; beväringsmanskapets exercisplats; här finnes en sten med inskriften: »*Göternes läger 1811*» till minne från den tid, då Kalmar och Kronobergs regementen samt en del af Göta artilleri voro här förlagda under general von Vegesachs befäl.

Wändersta, by i Simtuna socken och härad af Westerås län; 3 mantal skatte, 4 åboer; i en hage har funnits runstenen № 787 i Liljegrens runurkun-

der, med inskriften: Lithsmothr + lit + akua + stin + öfti + Julibiarn + fathur; skänkt 1685 till England, förvaras den nu i Oxford.

Wäne, härad af Elfsborgs län, omgifvet i vester och norr af landskapet Dal samt en del af Wenern, i öster af Skaraborgs län, i söder af domsagans öfriga härader, Flundre och Bjerke, innefattar på en yta af 80,005 tld fast mark, hvaraf 14,980 tld odlad jord, 741 tld naturlig äng, 8 socknar (se tabellen till Elfsborgs län), med $185^{5}/_{8}$ mtl, bebodda 1865 af vid pass 14,420, år 1845 af 10,870 personer, samt staden Wenersborg med 4,570 invånare; dessutom upptager vatten 0,140 qvadratmil. En del af häradet är slättland, det öfriga bergigt och skogbeväxt. Märkliga ställen äro säterierna *Onsjö, Rånnum, Nygård, Forstena, Lund* och *Welanda; Kollerö* bruk; *Trollhättan;* bergen *Hunne-* och *Halleberg;* från forntiden *Edsholms* slott. År 1554 bestämdes som första råmärket på gränslinien mellan Westergötland, Dal och Wärmland å svenska samt Bohus och Aggerhus län i Norge mellan Ryrs socken i detta härad norr om elfven och Norge; troligen har en flathäll med tecken, liknande runor, mellan Hallvardstorp och Stafvered, utgjort ett råmärke; en annan stenhäll finnes vid Klöfveberget.

Wänga, *Wengia,* annex-socken till Bredareds pastorat, är belägen uti Wedens härad af Elfsborgs län, omkring 2 mil norr om Borås, 8 mil från Wenersborg, $^{1}/_{2}$ mil från Elfsborgs regementes exercisplats, *Fristad-Hed;* innef. 31,270 qvadratref (= 5,583 tld 29,9 kpl.), hvaraf 4,655,86 qvadratref (= 831 tld 12,9 kpl.) mossar, 4 mindre sjöar: *Acksjön, Öja-, Sund-* och *Lomsjöarne,* som innehålla med åarna 74 tld 12,5 kpl.; i denna areal äro dock ej inberäknade delar af sjöarna *Sefvern* (Säfvern), *Ärtingen* och *Muresjö,* hemmanen *Röhl* och *Klinten,* Prestgården i Bredareds socken, *Fastorp* i Temta, kronoallmänningen *Weden* (Bursehult) samt *Grafskog,* tillhörig *Påtorp* i Fristads socken, hvilka öfverskjuta sockne-gränsen med 6,680 qvadratref, så att hela arealen blir 37,950 qvadratref (= 6,777 tunnland). Socknen, och i synnerhet vestra delen, är uppfylld af berg och höjder med djupa, trånga dalar; Wänge mosse utbreder sig till stort omfång. Jordmånen består i allmänhet af sand, sandmylla, mjölsand och jäsjord. En rullstensås, hvarpå större delen af Wänga by jemte 5 andra hemman äro belägna, består dock i allmänhet af sandblandad svartmylla och vid åsens sänkning åt nordvest af sandbemängd lera, hvadan här erhållas rikare skördar än annorstädes inom pastoratet. På ett och annat ställe synes spår till mineralkälldrag; sjön Säfvern uppkastar svart jernsand. Denna sjö delar både denna och Temta socknar till icke ringa olägenhet för folket, som vissa årstider, för att komma till kyrkan och till de öfriga församlingsboerna, måste vandra den långa, ofarbara vägen omkring sjöns andra ända. Folkmängden uppgafs 1858 till 463 på 88 hushåll, hvaraf voro 51 hemmansegare, 6 soldater, 6 torpare, tjenstefolk 58, barn 163. År 1865 var folkmängden 570. Folket, i allmänhet resligt och välväxt, är kändt för sedlighet, redlighet och flit. Bränvinsbränningen, som idkas här, synes icke hafva utöfvat sin vanliga förstörande förmåga bland folket. Bostäderna blifva med nybyggnaderna alltmer ljusa och rymliga. Vid bröllopp förekomma hvarjehanda af de gamla gymnastiska öfningarne, såsom »sko blackan», »draga kafvel», »draga krokhas», »krypa under käppen» m. m. dylikt. — Lönen till en dräng är vanligen 50 à 70 rdr pr kontant, 2 ℔ ull, 12 alnar blångarnsväf och 2 par stöflor. Näringar äro hufvudsakligast jordbruk, med dermed förenade så väl boskapsskötsel som bränvinsbränning samt något slöjd, hufvudsakligast bestående i förfärdigandet af träskor.

Hemmanen äro $2^{3}/_{8}$ frälse, $7^{5}/_{8}$ skatte, uppskattade till 128,900 rdr rmt, samt ett bränneri och en qvarn, till 30,000 rdr; jorden har 59 egare; socknens årliga utgifter stiga till 5,320 rdr. — Kyrkan, $^{3}/_{4}$ mil norr om moderkyrkan, är gammal, troligen från 1300-talet, 60 fot lång, 24 fot bred och 32 fot hög invändigt, är uppförd af gråsten, med 3 fots tjocka murar samt hög takresning, täckt med ekspån. Barnaundervisningen bestrides sedan 1857 gemensamt med Temta socken. Sockenbibliothek finnes.

Fattigförsörjningen kostar årligen cirka 130 rdr rmt. Enda fornminnena äro ett gammalt gåfvobref, som nämner om att hemmanet Sike i Fristad blifvit skänkt till det »Heliga korset i Wänga», och några ättekullar norr om kyrkan. — Hemman och gårdar: *Boda, Rubbe, Assmundared,* med de största gårdarne, hvardera å $^1/_4$ mtl, *Hestra, Holma, Långaryd, Rönåsa, Sefvered, Tornundsås, Wänga* by med $1^5/_8$ mtl frälse, $^1/_4$ stom, $1^1/_8$ mtl skatte *Torstensg.* och *Rättareg.*, 1,715 tlds areal, hvaraf 634 åker, har 19 åboer, folkmängden 140. *Wängtorp,* by på $2^3/_4$ mtl skatte. — Adress: Borås.

Wänga, kaptens-boställe af 1 mtl krono i Björlunda socken, Daga härad och Nyköpings län, med runstenarne **№** 918, 19 och 20 i Liljegrens runurkunder; på den ena läses: Jesiuk. auk. Kula. thau. litu. raisa — . . isa. at. Stüfialt. sun. sin. brothur. Iuka.

Wänge, socken i Ulleråkers härad af Uppsala län, mellan dess annex Läby i öster, Börje i nordost, Jumkil i norr, Tibble och Oland i vester, Hagby i sydvest och Näs i sydost. Areal 10,623 tld eller 59,488 qvadratref fast mark och blott 0,007 qvadratmil vatten, som utgöras af Fiby- och Ekebysjöar samt af Läbyån, som i sitt öfre lopp genomflyter Wänge till hela dess längd, med till en del sidlända stränder; jordmånen i socknens inre delar i allmänhet jemn, fastän något sluttande mot ån, med temligen bördig lerjord; i de yttre något bergländig, här och der skogbeväxt. Allmänt begagnas klöfversådd. Afstånd från Uppsala $1^1/_4$ mil. Hemmantal $39^7/_{72}$, deraf $16\frac{43}{72}$ skatte, $7^7/_8$ krono, $14^1/_8$ frälse, taxerade till 669,300 rdr rmt. Hufvudnäring åkerbruk. Folkmängd något öfver 800. Genom socknen går, i öster och vester, landsvägen mellan Uppsala och Sala. — Kyrkan, gammal, är betydligt reparerad och förskönad 1848. Wänge är omnämndt redan i 14:de och 15:de seklerna, dels i förening med några dess kyrkoherdar, dels i anledning af ett då här befintligt »Johannis Döparens gille»; äfven i den gamla folkvisan om »Per Tyrsons döttrar». I prestgården uppehöll sig ofta på sina utflykter från Uppsala akademi Gustaf Wasa. Pastoratet, med annexet Läby, omfattande 51 mtl och något öfver 1,020 personer, är konsistorielt af Uppsala stift. *Prestgården,* $1^1/_4$ mtl, hvars manbyggnad, uppförd 1846—47 af dåvarande kyrkoherden, hofpredikanten J. Hammarin, är en af de största och troligen beqvämast inredda i hela Uppland. Nytt, rymligt skolhus, med trädskola, hvarifrån årligen mer än 100 träd till plantering utdelats. Äfven finnes den förträffliga s. k. Casparsonska flick- och slöjdskolan, hvartill löjtn. C. Casparsson å Brunna förärat dels en byggnad, dels ett kapital af 2,000 rdr rmt, med derå löpande 5 proc. ränta. Sedan 1846 är fattigvården reglerad här på ett godt och föga kostsamt sätt. Några kringgående bettlande finnas nu ej mer, utan underhållas i fattigstugan äldre, icke arbetsföra personer, saknande eget hem; fattiga barn fördelas rotevis på socknen, så att hvarje barn tillhör en viss rote, der det året om har sitt hem, får kläder och föda samt omvårdnad och tillsyn samt tillhålles till skolgång och arbete. Antalet af fattiga, understöd behöfvande barn har härigenom årligen minskats från 26 till 2 st. år 1858. De rotar, som sålunda blifvit fria, lemna kontant ersättning till dem, som emottaga sådana barn. — Runstod finnes vid kyrkan och runstenar vid Bärby, Fiby och Brunna, till en del räddade undan glömskan genom R. Dybecks nit. Äfven har man här funnit ett urgammalt tveeggadt slagsvärd med guldbeläggning å fästet. — Gårdar: *Brunna, Ekeby* och *Täby,* se vidare art. Brunna. — *Bärby,* 3 mtl ber. säteri, egdes år 1666 af slägten Palmgren, nu af bönder. — *Kiel* (eller Kil), $1^3/_4$ ber. säteri, tillhör kapten O. Wirgin; — *Fiby,* 3 mtl säteri (med $5^1/_2$ mtl underl.), disponeras å tjenstens vägnar af erkebiskopen (under namn af mensalhemman). — *Almby,* 1 mtl skatte och 2 skatte-rusthåll, der och vid *Lång-Tible* betydligare nyodlingar i sednare tid blifvit verkställda. — *Finsta,* 1 frälse, har fordom tillhört adliga slägter, men är nu styckadt. — *Wäsby* gård, hvars egare utmärkt sig genom odlingsflit och trädplanteringar. — Adress: Uppsala.

Wänge, konsistorielt pastorat af 3:e klassen inom Wisby stift, utgöres af socknarne Wänge, Buttle och Gulldrupe,

med $22\frac{1}{2}$ mtl och en befolkning af omkring 1,000 personer. *Prestgård*, $\frac{7}{8}$ mantal. — *Wänge*, socken på Gotland, hörande till Halla ting af Wisby läns norra härad, $2\frac{2}{5}$ mil från Wisby, areal 7,082 tld (= 39,659 qvadratref), deraf öppna jorden år 1818 utgjorde omkring 450 tld, och 0,029 qvadratmil vatten; hemmantal $12\frac{1}{2}$ mtl skatte, $\frac{7}{8}$ krono, bebodda af 460 inbyggare. Marken, i allmänhet jemn, upptages till stor del af mossar. Rådande jordmån är merendels stenblandad lera, för öfrigt lera, sand och svartmylla. Skog växer utöfver behofvet. År 1818 funnos här 14 sågverk. Tax.-värdet är 262,300 rdr rmt, hvaraf 17,600 rdr för verk. Socknens största märkvärdighet torde vara s. k. *Wängestenen*, som ligger på högsta landthöjden midt på landsvägen, såsom ett märke, tillkännagifvande landets medelpunkt, ännu bibehållande sina till en tums höjd öfver ytan upphöjda ränder, hvilka likna band eller linier på en glob; den är af granit och ofvan jord 5 fot lång och 4 fot bred, till formen liknande ett sadelvenge, hvaraf den ock, liksom socknen, fått namn. I kyrkan finnes en grafsten, med inskrift: n: ro var . . . — . . . — sial: Pegiafegia: Autvathr: gerthi: thita: hvalf: geirvalr: i: Veskini: ris. — Större byar: *Gandarfve*, $2\frac{1}{8}$ mtl, *Hågvalds*, $1\frac{1}{8}$ mtl, *Nickarfve*, $1\frac{5}{8}$ mtl.

Wängelself, en af den stora Ångermanelfvens tillflöden, bildas vid Ångermanlands gräns af vattendraget Wesdol, kommande från norska gränsen, och utfaller vid Liden i Ångermanelfven.

Wängsjöberg, egendom uti Gottröra socken af Långhundra härad och Stockholms län, $\frac{1}{4}$ mil norr om kyrkan, som ligger $3\frac{1}{2}$ mil från Uppsala, utgöres af hufvudgården, 4 mtl frälse-säteri (Wängsjöberg, 2 mtl, Skursby, 2 mtl), med underlydande $1\frac{1}{4}$ frälse, 1 skatte och Uppsala akademi-hemmanet Hagby, $\frac{1}{2}$ mtl, har såg och väderqvarn. Före reduktionen har godset tillhört dels slägten Örnehufvud, dels Landsberg, kom med fröken Catharina Norfelt till öfversten Börje Månsson, adlad Skeckta; egdes derpå af Ridderstråle 1740, sedan af öfverstelöjtn. Nils Norlin, adlad Nordensvärd, som med tapperhet bivistat många af Carl XII:s bataljer; dog 1762. Gården egdes 1772 af Durelli och såsom fideikommiss af slägten inpå 1830-talet, då den tillträddes omkring 1838 af Johanna Maria Carolina Uhr, dotterdotter till C. M. af Durelli och gift med löjtnant Michael Johan Hammarsköld, ännu år 1864 egarinna af godset, som då taxerades till 162,500 rdr rmt, hvaraf 110,000 rdr för säterihemmanen; folkmängd 270.

Wängsjöberg, som 1818 uppgifves ega 50 t:rs utsäde, medelmåttigt höbol, hjelplig skog; prydlig manbyggnad af trä, reveterad med tegel, ansenlig trädgård, nämnes bland gårdar, der i sednare tiden nya odlingsföretag blifvit gjorda och förbättrade brukningsmethoder samt redskap använda.

Wännäs, socken af Westerbottens läns första fögderi, belägen öster om Bjurholms socken, 2 mil ofvanom Ume landskyrka, hvarifrån sockenvägen går längs Ume elfs norra strand med färjeställe öfver Windelelfven; inneh. $25\frac{97}{384}$ mantal, deraf $23\frac{3419}{6144}$ mtl skatte, $1\frac{5767}{6154}$ krono; arealen uppgafs före 1863, då Säfvars socken och Holmsunds kapell skildes härifrån, till 454,341 tld. Socknen, utbruten 1834 från Ume socken, utgör ensam ett regalt pastorat i Hernösands stift och beboddes år 1864 af omkring 3,000 inbyggare. Taxeringsvärdet 1862 var c:a 759,600 rdr. Orten har behagligt läge, — rika sädesfält och ängar framskymta här och der mellan skogsbergen, — lider dock ofta af Ume och Windels elfvars s. k. fjellflöden, hvilkas höjd varit i mannaminne störst 1819 och 1863. — Bland byar utmärker sig sjelfva *Wännäs* genom sitt vackra läge vid Windelelfven, helt nära den punkt, der denna förenar sig med Ume elf; stället liknas af Schubert vid Elbes förening med Muldeströmmen vid Dessau. — Största gården utgör № 7, $\frac{1}{8}$ mtl; № 17, $\frac{3}{16}$ mtl, är kyrkoherde-boställe. — En half mil förbi Wännäs fäbodar kommer man till *Fällforssen*, ett af Sveriges märkvärdigaste vattenfall; der fångas lax; *Wännforssen*, finbladig, *Jämteböhle*, grofbladig såg, för öfrigt må nämnas: *Selet, Spöland, Sunnanå, Sterkesmark, Brån, Pångsjön, Nyby* och *Gullsjö*. — Adr.: Umeå.

Wänsberg, ett mtl frälse på Dal, uti Tösse socken af Tössbo härad och

Elfsborgs län, är beläget å en kulle, midt i en dal, vid en vacker, af branta, skogbevuxna berg innesluten vik af Wenern, hvars stränder här äro rika på fornminnen; men innan vi vidröra dem vilja vi lemna några upplysningar om sjelfva egendomen och dess egare. Såsom den första kända egaren uppgifves af Lignell Knut Knutsson Lillje 1563—77, sedan välborne hr Jöns Ulfsson, 1664 Henrik Pedersson Månesköld, tillika egare af säterierna Hängelö och Hindriksholm i Ånimskogs socken; år 1672 såldes Wänsberg af friherre Erik Ulfsparre och hans hustru Elisabeth Månesköld till öfverste-löjtn. Joh. Sparfvenfelt för 500 rdr sp., och efter att ha genomgått ett par egares händer köptes 1841 af byggmästare A. Kallin, hvars son, hr Anton Kallin, för närvarande innehar Wänsberg, der ett större tegelbruk finnes, samt underlydande $^1/_{16}$ mtl skatte och *Hvittlanda Östra bruk;* det hela är taxeradt till 44,400 rdr rmt, hvaraf 34,600 rdr för hufvudgården. — Af fornminnena vilja vi nämna om ruinerna af *Helga Gråkullas borg,* på en af vågorna öfversköljd brant udde, och hvarom sagan, som ännu lefver på folkets läppar, förtäljer, att i fordomtima herrskade der en stridsjungfru, som omsider blef, jemte sitt dyrbara svärd, begrafven i ett närliggande kummel. — Skiljd från »Helgas borg» genom en vik, reser Knutsudden sin lodräta vägg mot böljorna, och på spetsen deraf spåras tydligt lemningar efter ringmurar — hvilket, i förening med den kringliggande skogens rikedom på kummel, tycks betyda, att strider och lif fordom rådt på de nu så öfvergifna platserna. — De gamla i trakten berätta, att ännu för 50 år sedan hittades bitar af förgylld metall i jorden vid herrgården, och trappsteg syntes der uthuggna i bergen — samt att långt in i den grå forntiden stod här en stad, der mäktiga sjöhjeltar herrskat.

Wänsjö, öfverjägmästare-boställe uti Otterstads socken, Kållands härad och Mariestads län, af 1 mtl kr.-säteri.

Wäppe, två mtl frälse i Näs socken af Åsunda härad och Uppsala län, omkring 1 mil från Enköping, har i början på detta århundrade tillhört baronerna Silfverhjelm och Liljencrantz; å egorna stå 2:ne runstenar, hvaraf ena med inskriften: **Vitarfr + lit risa. stin. tinsa. ifir. Askair. auk. eft. Svain auk Vikerth. thau liti litu k . . . Thitkumi risti. runar this . . . .** Liljegren uppgifver väl Wäckby; men ingen gård finnes i socknen med det namnet.

Wäppeby eller *Wäckelby,* ett frälsesäteri af 2 mtl och $1^3/_4$ mtl skatte uti Östuna socken af Långhundra härad och Stockholms län, $^3/_8$ mil n. o. från kyrkan, som ligger 2 mil från Uppsala, hör med såg jemte 1 mtl frälse inom samma socken till Tisslinge fideikommiss, hvilket eges af kammarherre C. G. Nisbeth, en sonsonson till den förste af slägten, som innehaft godset; ätten härstammar från Skottland, der den af godset Nisbeth i landskapet Berwick tagit tillnamn, och hvarest den under år 1291 blef namnkunnig af James och John Nisbeth. Intill reductionen egdes godset af Forbus, dels Klingstedt, i början af 1700-talet den lärde hofbibliothekarien Gustaf Peringer, adlad Lilljeblad, död 1710, egdes af enkan ännu 1741, 1742 af von Post, år 1830 och 1849 Gislén. Taxeringsvärdet är 80,200 rdr rmt, Den på egorna befintliga, i Afzelii sagoh. IV B:d, sid. 37, omnämnda runstenen gent emot Gröneborg på Åsundastranden, af folket i orten kallad Ivar Blås sten, torde vara den under art. Wårfrukyrka omnämnda stenen vid Husberga-grottan.

Wäppeby, by uti Kallmar socken, Håbo härad och Uppsala län; $3^1/_8$ mtl skatte, deraf $2^3/_4$ mtl med qvarn, en välbyggd gård; på egorna en runsten, hvarå läses: **Kus + auk + Sikhialmr + litu + raisa + stin + eftir. Antvit + fathur + sin +.**

Wäppeby, ett halft mtl frälse under Haga på Öknö, hörande till Arnö socken, Trögds härad och Uppsala län, med runsten å egorna, hvars inskrift lyder: **Hrinutr: ak: Kuthmuntr: latu: risa: stin: thiusa: iftir: Slnru. fathur: sin: kuthan: Uthbirn: risti.** Ett djur finnes äfven tecknadt å stenen.

Wärend, den urgamla benämningen för det egentliga Småland eller hufvudlandet i de tio häradernas lagsaga, begagnas ännu som för ett årtusende sedan om södra sluttningen af Smålands högland, genomskuren af de talrika vat-

tendrag, som genom Blekinge sedermera utmynna i hafvet. Det omfattar de stora dalarne omkring sjöarne Åsnen, Salen och Helgasjön, tillsammans bildande ett vidsträckt dalbäcken, omgifvet af låga skogbeväxta bergåsar; beskrifvet af Sigfrid såsom ett utmärkt fruktbart land med ymnigt villebråd, bin och honung. Denna del af vårt fosterland har erhållit lika skickliga som snillrika historieskrifvare i P. Wieselgren och G. O. Hyltén-Cavallius, så att vi med så mycket större skäl kunna här förbigå dess historik, som en sådan skulle blifva alltför knapphändig och otillfredsställande. Vi må inskränka oss att här intaga den mest framstående bland alla sägner i Syd-Sverige, Bländasägnen, som i Wärend är bekant i hvarje koja. Den förtäljes på följande sätt i P. Rudbecks »Småländska antiqviteter»:

»Ibland de äldsta och förnämligaste af alla göthiska antiqviteter räknas med rätta den ädla Wärends Häradsrätt, som icke är att förglömma, ehuru tiden, då den tillkom, är svår att utleta, emedan mer än 2,000 år passerat sedan denna evigt minnesvärda och berömliga qvinnoseger utkämpades. De gamlas historier och minnesmärken samt orternas namn, allt häntyda på att här varit skådeplatsen för densamma, och sålunda är här de stridbara qvinnors och amazoners ursprung, de första ädla sköldemörs upphof, som sätta sig i brudbänk med hjelm och brynja, det gamla götarikets värn och murar. — (Såsom bevis på qvinnokönets kraftfullhet i Wärend omnämnes äfven af Schubert, att ingen flicka förlofvade sig med en yngling, hvars mod ej var bepröfvadt; ja, för att gifva honom tillfälle att ådagalägga sin tapperhet, var hon t. o. m. i stånd att kasta stridshandsken för hans fötter, och blott som hennes segervinnare gaf hon honom sin hand, och blef honom då trogen till döden.) — Enligt allmänna traditionen skall den märkliga striden timat under det kon. Alle eller Allen, en stor kämpe, var konung här, och hos hvilken en vestgöta-konung sökt hjelp mot konungen i Norge, hvilken han ock så undsatte, att hela landet utblottades på krigsfolk, som han visste sig med ingen ofrid hafva. — Vid detta tillfälle menade de Danska sig böra akta på tiden och inbroto inom de småländska gränser, förmenandes i männernas frånvaro kunna skinna hela landet och bringa det under sig, begynnandes sköfla, röfva och bränna, slående först sitt läger på ett berg, 1/4 mil från Die ström i Stimmerhulta (Stenbrohult) socken, derest de rundt omkring sjön Myckelen och dess vackra öar bortförde all egendom af silfver, guld, koppar, boskap och säd, görande sig dermed goda dagar, hafvandes till anförare en vid namn Taxe, som en gång i drucket tillstånd krossades af en sten, nedfallandes från ett berg, »och är stenen än i dag att se», berget kallades deraf Taxe, hvilket i dag uttalas med *Taxåsaberg*. Sedan omnämnes en strid mellan en med namnet Höd och hans folk å ena sidan samt en käring och hennes dotter å andra, hvilken sålunda aflöp, att käringen som stod bakom stugudörren klöf med ett yxhugg Höds hufvud, just som han stack in i stugan, och den efterföljande stupade död ned på Höd för ett hugg af dottern; länge försvarade de sig sålunda mot en hel trupp, tills de omsider satte lifvet till efter att ytterligare fällt 5 danskar och sårat en hel hop, hvarpå stugan och deras kroppar uppbrändes; ön kallas häraf än i dag i alla jordeböcker Hödsöö. Efter Taxes död foro Danskarne under en annan anförare med namnet Tumlinger, sköflande och brännande omkring i Weersta, Steenbrohult och Agunnaryd socknar samt skämde många göthiska qvinnor. Då hände sig att en förnäm qvinna vid namn Blända, tog manligt hjerta till sig, utskickade budkaflar på alla vida vägar och stämde allt qvinfolk till sig, som kunde göra motstånd, med befallning att medtaga det bästa öl och mat de hade, men den som detta försummade skulle innebrännas med barn och gods. Sålunda fick hon tillsammans inom få dagar en ganska stor hop qvinnor från de kringliggande fem häraderna Konunga, Allbo, Kinnevalds, Norrvidinge och Uppvidinge. Den hopen, som kunde föra yxar, liar och stafvar samlades i Gembla. Hjeltinnan Ramborg kom med hela sin svärm från Upvidinge och Norvidinge härader, och blef ståendes ett dygn på den plats, som nu heter *Qvinneberga*, derest de borde invänta tillstämda mötessystrar och utsatte mötesplats vid ett forntida

domaresäte, der den tappra hjeltinnan uppmanade sitt tappra medfölje till att frimodigt försvara sitt fädernesland, påminnandes dem om det eviga beröm de nu kunde förvärfva sig uti att befria sig och sina barn utur fiendens händer, tilläggandes att hon ville upptänka sätt och medel att nedgöra fienden till ett stort antal. Härtill gåfvo alla sitt bifall med en mun. När allt så endrägteligen var afslutadt foro de från Gembla till ort och ställe som de ansågo för tjenligast till utförande af deras plan, och slogo läger på den i en sednare tid kallade *Bråvalla hed*, och det rum som ligger intill »Siöre?dalen», vid och på *Blädingenäås*, *Benesta* och *Dansiö* byars egomål, ditförande mycken mat och dryck, tillsändandes fienden, som låg 2 à 3 mil derifrån, bud, att de icke skulle vidare härja landet, utan komma till dem, som ville blifva deras kära hustrur, med all hörsamhet gå dem till handa, traktera med stort gästabud, betraktande sig som enkor, öfvergifna af sina män. Då bröt konungen af Danmark med sin här upp och kom om qvällen till Bråvalla heds qvinnoläger, der de funno ett rikligt dukadt bord, men ingen menniska syntes till; då tänkte de Danska att småländska qvinnorna hade rymt, och föga frågande efter käringarne, såsom de yttrade sig, läto de sig den framsatta förtäringen väl undfägna, så säkra som om de varit i deras eget land. Slutligen insomnade hvar på sin plats, och låg så snart hela hären som »döda slagtoxar» omkring på fältet.

»Hjeltinnan Blända hade emellertid undandolt sig och sin här uppe i skogarne och delade sitt folk i trenne hopar, sjelf anförande den ena och tillsatte två andra generalskor öfver de andra, den ena hette Ramborg och den andra Sigrid, hvilka hon befallde nedgöra alla fienderna, icke skonande någon enda. Efter midnatten igenkom hjeltinnan Blända och öfverföll fienden under det de lågo i djupaste sömn med yxar, stakar och stänger. Danska konungen och alla hans söner tillsatte här lifvet och kallas än i dag några ättehögar *Kungsgärdet*, *Kungsbäckarne;* flera rör finnes, som kallas *Kungsrören*; det ena hållande 135 steg i omkrets. *Dansjö* sjö och by ha äfven fått namn af detta Danskarnes nederlag, och kallas platsen, der några tappra jungfrur och pigor så oförskräckt angrepo och ihjälslogo den store danske kämpen Olof, som längst försvarade sig, *Grebbebacken,* på svenska *pigbacken*, och högen der han begrofs, *Olofsbacken*, der de danska hoptals föllo som kråkor, *Kråkbacken;* der deras fältherre Tumblinger jordades finnes ett stort rör efter honom, kalladt *Tumblingerör*, och hela stridsfältet på Bråvalla hed kallas än i dag *Vernslanna hed*, och en der belägen by, *Bläinge* by, af Blända; icke långt derifrån stå de stenar konungen lät uppresa här till dessa anförarinnors eviga ära, efter deras storlek och längd. Efter att sålunda hafva nedgjort största delen af danska krigsmagten, fick Blända underrättelse om, huru 1,000 danska ryttare höllo på att härja och bränna alla byar mellan Åsnesjö och Salen, och hette deras anförare Baste Stark, hvars lägerställe *Bastehög* i Ströby ännu är till att se. Då uppmuntrade hon sina ridderliga qvinnor, lifvade af den vunna segern, att efterfölja och utrota samma brännare och sålunda ställa hela landet åter i lugn; hvarpå de anföllo fienden med sådan hast att förrän någon af dem kunde komma på hästryggen voro de kringrända och öfverfallna; måste alltså danska hären i Småland och Wärend så endrägteligen bita i gräset att icke en endaste undslapp, som kunde öfverföra detta nesliga nederlag till Danmark. Byn, som nu på Bråvalla hed heter *Ströby*, skall fått namn af att de danskes döda kroppar här legat strödda öfver hela fältet.

»När nu allt så lyckligen aflupit återvände hjeltinnan full med rof och byte samt många kostliga vapen till konungen, iklädd som segertecken konungens i Danmark sköna vapen, hjelm och sköld, som var allt öfverdraget med rödaste guld, red så öfver »Heligeå» vid Huseby och slog sitt läger om aftonen ett stycke från den stora Bråvalla hed på ett ställe, der hon med sin trupp kunde aftvå de blodiga fläckarne från kläderna, och skall detta skett i den stora viken, som än i dag kallas *Bloviken* och berget derintill *Bloberget*. Nära intill ligger *Asne* eller *Odensjö*, der de gjorde offer åt Oden, eller som han ock kallas, Asaguden, och en by der de haft sitt läger, kallades Odensjö by, varandes der ett berg med

en stuga inuti, som de helgade åt Oden och satte en röd skål på ett stenbord eller altare, i hvilken de offrade, och kallas detta berg än i dag Oden eller Puka kyrka och lefva än många bönder, som sett samma skål, men ingången rasade igen för få år sedan genom Guds allvisa försyn, för vidskepelsen som dermed bedrefs. Hjeltinnan Blända lät här uppkasta 2:ne högar, hvaraf den ena kallades *Modershögen*, gudinnan Frigga till ära, såsom en moder och drottning för qvinliga könet; i sednare tider förmenar bönderna i Odensjö by sig hafva sett högen stå på stora gyllene stolpar samt smått folk dansa derunder efter den herrligaste musik.

»På ett berg der Blända hvilat om natten är upprest en sten, $3^3/_4$ alnar lång, som vid sin minsta lutning åter uppreses af bönderna i byn, som ännu kallas *Skäggelösa* af den skägglösa hären. Hardt nära foten af klippan, der förutnämnda sten finnes upprest äro flera ättehögar, hvari de få qvinnor, som dogo af fiendens blessyrer, äro begrafna. — Icke heller må man förglömma två vackra holmar i Åsne sjö strax vid Odensjö by, uppkallade efter de Bländas anförarinnor, *Ramborg* och *Sigrid*, som skolat här vederqvickt sig efter striden.

»När nu konungen återkom och förnam på vägen hvad som timat hemma och huru härligen qvinnorna försvarat fosterlandet i männens frånvaro, tillsände han hjeltinnan bud att infinna sig hos honom, för att erhålla vedermälen på hans kungliga nåd och tacksamhet. Den tappra frun infann sig ock strax som en ödmjuk undersåte och undfägnades hon samt Wärends öfriga qvinnor, till evig ihågkommelse och åtanka, med efterföljande privilegier och förmåner:

1:o Skulle en syster och bror gå i löst och fast i alla arf med hvarandra lika i byte.

2:o Skulle intet för någon Punnaränta i Småland, så vida de s. k. Werns härader sträcka sig, högre gifvas i skatt än 2 öre silfvermynt.

3:o Skulle de till everdelig ähra och beröm till fälttecken ett skiärp om sig bära och binda, såsom krigzmän, hvilket de ock ännu hafva, som det mächtiga äro; de mindre förmå hafva en bred, röd list i stället med gröna Skrudsnören i kanterna omstämbd, och kallas dessa skiärp än i dag deras fälttecken.

4:o Skulle alla jungfrur, pigor och enkor på sina bröllop hafva trummor och pipor för sig, likasom drogo de i fält, det i alla tider deras ridderliga dater dem skulle påminna, det de om (och) intill denna dag haft och brukat, till Kongl. Maj:ts kyrkolag sådant förbudit och afhände.

5:o Skulle så alla dessa skiöldmöör, som låtit sig i denna berömmeliga ferd bruka, som alla efterkommande som sig i krigzsaker öfvade och brukte vapen, på deras hedersdag sitja i brudbänk med hjelm och brynja och full krigzrustning; detta var nu ursprunget till alla Skiöldmöör, som följande vijsa eftertryckeligen vereficerar:

Min herre har fäst en rosenblomma,
Christ unde henne till Sverige at komma,
Det hjelper så litet qvida m. m.

6:o Skulle dessa härader, som denna mer än berömmeliga gerning giorde, i alla tider kallas Werns härader, såsom en vern för Giötha rike.

7:o Deremot skulle östra härad, till evig åtanka för det de sig försummade att inställa och af räddhåga tillbakablefvo, hafva en särdeles börda och skatt, som Springeskatten kallas, den de ock icke till denna stund sluppit, som är 6 mark af gården.

8:o Förärades denna hjeltinna af konungen stora skänker, hembresande med stor ära, och blef ledsagad till sit huus af tvänne konungens bästa vänner. Den byn hon område och bodde uti blef kallad Wernslanda by, som den ock i dag heter, hvarest denna hjeltinna med många sina vänner äro begrafna, och finnas deras vackra ätteplatser och stenringar der nära byn, som ligger i Konga härad och Nöbbelöv socken.

9:o Skulle ock det rum och hed, som detta tappra qvinnoslag stod uppå, kallas Wernslanda heed, som hon ock således äfven finnes i Landcorten annoterad, hvilken by blef henne och hennes efterkommande till everdelig laga egendom skänkt och af konungen gifvit.

»Denna hjeltinna ligger begrafven uti samma bys gärde uti en vacker, grön

och skön jordhög, der en ljuflig ek växt, som ett palmträ öfver henne uppå en vacker slätt, som nu är åker; men hennes herre och man är med sina hofmän begrafven ett godt stycke derifrån uti en ekelund och är deras ättehögar der än i dag till finnandes. Ytterligare har denne konung före sin död tilldelat hjeltinnan en äreskänk, uti att bestämma sköldemärket, som dem till loflig åminnelse och evigt beröm, utvisar en qvinna, klädd i hjelm och brynja, hållandes i ena handen ett svärd, i den andra en båga och 2:ne pilar, under fötterna en död mans kropp, som låg vidöppen, och hvarpå hon trampade; detta vapnet förordnade han skulle kallas Werns vapen och föras i Ashems län».

Slutligen må anmärkas, att Wärends eller Tiohäraders lagsaga, hvars lagman långt in i slutet af medeltiden benämnes »Virdalagmadr», omfattade nuvarande Kronobergs läns sex härader jemte Östra, Westra, Östbo och Westbo härader af Jönköpings län, utgörande de tre länderna Wärend, Finved och Njudung. Wärend i egentlig bemärkelse, de fem »qvinnohäraderna», i hvilka Wärendsrätten var gällande, är Konga, Uppvidinge, Norrvidinge, Kinnevald och Allbo härader. Wärend egde, inberäknadt staden Wexiö, vid slutet af år 1865 en befolkning af öfver 120,000 personer. En särskild belysning af Wärendsfolkets gamla odling gifva åtskilliga gammaldags redskap, som finnas i Hyltén-Cavallii ethnologiska samlingar för Wärend, såsom slända, spån-ten, budkafle, isläggor, ättaklubba o. s. v.: musikaliska instrumenter, såsom vallhorn, bockhorn, krumlur, stock-lur o. s. v.; bordskäril af olika slag, såsom stenkakefat, glödkakefat, sötmats-fat, fota-fat, grötbytta, smörbytta, smörkalk, ostkar, trätallerk, träskedar m. m.; dryckeskäril, såsom ståndkar, kannor, holkar, bullar, snipa-skålar, bägare, marbostopar, ölstopar, ölkoppor o. s. v., hvaraf flera förekomma i en ädel och rikt skulpterad stil. — Runstenarne № 1269—1272 i Liljegrens run-urkunder finnas inom socknarne Skatelöf, Aringsås och Hjortsberga socknar, alla af Allbo härad.

Wärends, Vestra-, domsaga inom Kronobergs län, innefattar Norrvidinge, Kinnevalds och Allbo härader, med en folkmängd af 59,870 personer.

Wärends, Östra, domsaga inom Kronobergs län, innefattar Uppvidinge och Konga härader, med en folkmängd af 56,930 inbyggare.

Wärhulta, ett gods i Westermo socken af Vester-Rekarnes härad, Nyköpings län, beläget på vestra sidan af Hjelmare kanal invid den lilla Wärhultasjön, består af 2 mtl frälse-säteri samt underlydande 7¼ mtl, Qvarntorps såg, Arninge qvarn och såg, 39 jordtorp m. m.; skall fordom varit bondgård med namnet Warghulta. Till gården höra ganska goda skogsegor. År 1686 nämnes gården såsom grefve M. Flemings gamla frälse, kom sedan till Posseska slägten, egdes år 1740 af Wellstadius, 1750 af lagman Rosenstam, 1772 af dennes måg, J. N. Danckwardt-Liljeström, i hvars slägt den länge stannade. År 1862 inköptes gården af grosshandl. Skogsberg i Stockholm för 320,000 rdr.

Wärkebäck, ett frälsehemman af ¼ mtl, med lastageplats i innersta ändan af en vik från Östersjön i Gladhammars socken, Södra Tjusts härad och Kalmar län.

Wäring, konsistorielt pastorat af 2:a klassen, hörande till Skara stift, utgöres af socknarna Wäring och Locketorp, med 40½ mtl, bebodda 1862 af omkr. 2,040 inbyggare. — *Wäring,* socken uti Södra Wadsbo härad och Skaraborgs län, 3 mil från Mariestad; areal 0,234 qvadratmil land; 11 mtl skatte, 3 krono, 10 frälse; 1,047 inbyggare. Marken är i allmänhet jemn; rådande jordmån stark och bördig lera; med andelen i kronoallmänningen *Stöpen* har socknen skog till nödiga behofvet. Byalagen utgöras af *Stora Wäring,* 10 mtl, 409 tld åker, 585 tld äng och betesmark, 760 tld skog, *Lilla Wäring,* 3 mtl, bördig åker, behöflig äng, 836 tld skog; Wärings byskog uppgafs på 1750-talet till ungefär ¼ mil i längd och bredd. *Bankälla,* 3½ mtl, 292 tld åker, 347 tld äng, 421 tld utmark. Tax.-värdet är 843,420 rdr rmt. Statens vestra stambana går genom socknen och har 12:te stationen i Stora Wärings by, 14,9 mil från Göteborg, 39,8 mil från Malmö, 27,7 mil från Stockholm och 1,4 mil från

Sköfde. Allmogen här brukar att från Falbygden uppköpa korn, för att deraf bereda malt, som afyttras i Christinehamn och andra orter i Wärmland. — Kyrkan, nybyggd 1818, är vacker och rymlig. Socknens minnesrika namn härledes utaf de Väringar eller vidtfarande Vikingar för 8 eller 900 år sedan, som sedan de länge med mandom och trohet till nordens ära med svärdet tjent kejsaren i Mycklagård (Konstantinopel), återvändt hem och på gamla dagar slagit sig ned i hemorten. På en höjd, kallad *Korsbacken*, vid Bankälla by, finnes en domkrets af 7 stenar, väl underhållen af de gamla Väringarnes afkomlingar. Lemningar efter *Bjästads* gamla slott finnas på Hagerstads egor. Största gården är 2 mtl krono-säteri *Hagerstad;* — *Asmundstorp*. $^1/_4$ frälse. — Adress: Sköfde.

Wärmerud, ett mtl skatte uti Borgviks socken, Grums härad och Carlstads län, 3 mil från Carlstad, i 9 bruknings-delar, hvaraf största på $\frac{34\frac{1}{2}}{360}$ mtl, tax. till 27,890 rdr, eges af Borgviks bolag. — Wärmerud, som anses vara äldsta gården i hela häradet och varit ett jarlasäte, håller Fernow för att ha kunnat blifvit uppfördt af Ingjald Illråda; lemningarne efter gamla byggnaderna utvisa, att de varit af trä; de bestå af brända stubbar i jorden af en ansenlig tjocklek, och så ställda mot hvarandra, att de synas varit portstolpar, och har gården troligen blifvit förstörd genom brand; äfven synas tecken till stenlagda gator.

Wäringen, en sjö i Örebro län, mellan Fellingsbro-, Glanshammars och Örebro härader, belägen 109 fot öfver hafvet. Denna sjö bildas af den från vester kommande betydliga *Dyltaån* och upptager från norr *Stor-* eller *Wedevågsån* samt afflyter mot öster genom *Opboga-* eller längre ned *Arbogaån.* I denna sjö ligger den betydliga *Ödebyön,* Ödeby sockens bästa trakt, *Storön* m. fl. smärre.

Wärmland. Landskap i Svealand, beläget mellan 58° 53′ och 61° 3′ polhöjd, med Lurö skärgård sträckande sig i söder till 58° 47′ polhöjd, samt mellan 29° 24′ och 32° 22′ östlig längd från Ferro, upptager landet norr omkring Wenern, i form af en triangel, hvars spets i norr är inklämd mellan Norge och Dalarne samt hvars inskurna bas bildas af nämnda sjös norra strand; det omgifves i norr och vester af Norge, i nordost af Dalarne, i öster af Westmanland och Nerike, i söder af Skagern, Wenern och Dal. Längden uppgifves till 24 och bredden till 17 mil samt hela arealen till 153 (efter Hahr), $157^9/_{16}$ qvadratmil (enligt landshöfdinge-embetets femårsberättelse) utom Wenern och dess vikar; med undantag af 5 qvadratmil, innefattande Carlskoga bergslag, som hör till Örebro län, utgör hela landskapet Carlstads län. Provinsen är en af Sveriges vackraste, med omvexling af skogbetäckta berg och dalar samt insjöar; väldiga bergåsar sträcka sig från norska fjellen, sänkande sig i söder mot Wenerns strand. I norra delen eger provinsen stora djupa skogssträckor, hvilande på en vidsträckt gneisbergsplatå, hvars högre bergsklintar anses vara grönstensbildningar. Mellersta och vestra delarne utmärka sig genom sina dalgångar: *Fryksdalen* i midten, omkring sjön Fryken, *Elfdalen,* som genomskäres af Klarelfven, båda utmärkta för sina naturskönheter; *Glafsfjolens* och *Byelfvens* dalgång; mindre betydlig är *Wärmelens* dalgång. Oaktadt landet är uppfyldt af bergssträckningar och endast i trakten kring Wenern mera bördiga slättmarker förekomma, är det dock betydligt lägre än Dalarne; dess allmänna höjd antages för bergslagen mellan 5 à 600, söder om Arvika och Filipstad ej mer än 250 à 300, och dess högsta berg äro omkring 1,000 fot.

Berg. De högsta äro *Hof-* eller *Hufvudfjellet* och *Ränneberget* i Östmarks socken, *Tössebergsklätten* i Sunne socken, *Jättekärnsklätten* (Get-Kärns-Kletten) vid östra sidan af sjön Rottnen, der eken har sin nordvestligaste gräns i Sverige. *Gåsbornsklätten* och *Saxeknuten* i Färnebo socken, samt *Öijenäsfjellet.*

Sjöar och vattendrag. Provinsen genomskäres af 15 större och smärre vattendrag, som, med landets lutning åt söder, utfalla i Wenern, hvilken tillika med *Fryken, Glafjorden, Wärmelen, Skagern, Foxen* och *Ränken, Stora Gla, Stora Lee,* som skall innehålla 365 holmar, *Ullvettern,* som är *Öjevetterns* utlopp, *Yngen* och *Östersjön, Lersjön,*

Daglösen och *Stora Lungen, Östra* och *Vestra Silen*, äro de största. Mindre sjöar äro *Rottnen, Järnsjön, Rangen, Rådasjön, Lid-* och *Grässjöar, Naren* och *Knon, Skärgen, Gräsmången, Gapern, Örten. Wisten. Lusten, Stora Bör.* — Större vattenledningar äro *Klar-, By-, Nors-* och *Letelfvarne* (den sednare äfven kallad Svart- eller Gullspångs elf) samt *Köpmannaån.* Mindre äro *Bro, Borgviks* eller *Werman, Alsterselfven, Fogelvikselfven, Glomman, Ölman, Warnan, Wisman, Sorkan, Lungs-, Ljusna-* och *Mangs, Rögd, Rottna, Jösse* elfvar. Strömmar och åar äro *Tösan, Femtaån* och *Waran,* som flyta in i Klarelfven — Allmänna bergarten är gneiss, påträffad ymnigast vester om Carlstad; i några trakter af slättlandet kring Wenern utmärka sig de spridda gneisskullarne med inblandning af hornblende; närmast de stora jernmalmslagren i provinsens östra del vid Persberget, Agegrufvorna, Nordmarks och Tabergs grufvor får den större tillsats af glimmer. Urkalk och urlerskiffer förekomma i Gillbergs och Nordmarks härader, på ett och annat ställe marmor, späcksten och brynsten. Ofta förekomma sandhedar och åsar, hvaraf de största äro *Brattforsheden,* $1^1/_4$ mil från Filipstad, och *Sörmoen* vester om Carlstad.

Jordmån. Jorden består af sandmylla och mindre bördig lera; nära Wenern förekomma dock bättre lera samt svartmylla; $^3/_{60}$ af jorden beräknas vara god, $\frac{37}{60}$ medelmåttig och $\frac{20}{60}$ svag. Den svagaste jordmånen är i de nordvestliga, norra och nordöstliga trakterna, d. v. s. mellan Norge och Dalarne, innefattande de s. k. *Finnskogarne,* der marken är så stenbunden, att dess blotta uppródjande fordar största ihärdighet och ansträngning. I den sålunda beskaffade ler- och sandjorden är floran icke synnerligen utvecklad och i allmänhet hafva de Wärmländska växterna en mer allvarsam, något stel samt mindre intagande karakter; men äfven med dessa egenskaper äro de, Phanerogomer och Cryptogamer, till ett antal af omkring 1,000 arter, värda naturforskarens och blomsterälskarens uppmärksamhet.

Landskapet, med 3,216,107 tld fast mark, bebodd es 1865 af 269,600 inv., deraf 9,960 i städerna Carlstad, Christinehamn och Filipstad. Få provinser inom fäderneslandet torde förete så vidt åtskilda lynnen hos sina inbyggare som Wärmland; der finnas sådana, hvilka i egentligaste bemärkelse äro »män på jernrik klippgrund», allvarliga, starka till kropp och själ; der finnas ock, andra, som med mera vekhet i lynnet förena mindre intellektuela förmögenheter, och der finnes äfven en befolkning, som, med lätt uppfattningsförmåga och liflighet i alla yttringar, skulle med skäl kunna kallas nordens fransmän, nemligen Jösseháringarne, utmärkta för sin snygghet, gladlynthet, liflighet och vighet i dans (hvarpå ett prof gifves i Jösseháradspolskan). Bergslagsbon är känd för sin stolthet, slättbon för sin böjelse för öfverflöd; Nordmarkingarne äro mer hjelpsamma och enhälliga till uppoffringar. Fryksdalingarne äro kortväxta och mörklagda, då Elfdalingarne äro ljuslätta och mer långväxta. I allmänhet älskar dock Wärmlänningen sin fosterbygd och prisar den såsom »kronan bland Svea rikas länder», är arbetsam och foglig samt företagsam, kanhända mer rask än kraftfull och ihärdig Brottmålsstatistiken lemnar Wärmland ett hedrande vitsord derigenom att den utvisar blott en anklagad för brott mot person på 807 invånare och en på 3,100 inv. för brott mot eganderätt, det lägsta antal näst efter Dalarne, Vester- och Norrbottens län. Folket är tarfligt, dess föda består för det mesta af hafrevälling och gröt, potates, sill och ladugårdsprodukter, i mindre mån af kött och fläsk. Maltdrycker ha till stor del utträngt bränvinet. Kläderna äro förfärdigade af grått eller svart vadmal samt egna tillverkade bomulls- och linneväfnader. Endast uti Ny och Dalby socknar har allmogen bibehållit den uråldriga drägten. — Byggnader af tegel finnas endast vid få herrgårdar, manshusen täckas numera ofta med skiffer eller tegel i stället för fordom med näfver och torf. Utom de enskilda och af församlingarne sjelfva ordnade sockenbibliotheker, har den i Carlstad år 1835 stiftade förening för spridning af nyttig folkläsning inom stiftet bidragit till 68 sockenbibliothekers stiftande. Wärmländska dialekten är lätt igenkännelig genom sin bråda och påskyndande gång, ett uttryck af Wärm-

länningens egna lynne. Till följd af en romantisk omgifning, egna yrken och mycket skogslif fortfara väl ännu underbara berättelser, folkvisor, sagor och syner att vara gängse i provinsens alla aflägsnare trakter, der kolaren vistas månaden om i skogen, grufarbetaren sänkt i jordens djup, timmerkarlen utmed den vilda forssen, smeden i eld och natt, men försvinna dock så småningom för den sanna upplysningen, som söker att utbreda sina strålar äfven ned till dessa på samhällets lägsta trappsteg. De i Wärmland bosatta Finnar, uti Finnskogen, skilja sig i seder och språk från Svenskarne; de beskrifvas, hvad man ej skulle förmoda, såsom långa och kraftfulla, med långt ljust hår, troligen en följd af giftermål med svenska flickor; deras boningar kallas *Pörten;* de ha föga åkerbruk, boskapsskötsel är deras hufvudnäring; deras smör har vunnit vidsträckt namnkunnighet.

Näringar och jordbruk. Af länets areal, 3,087,533 tld, uppgifves den odlade jorden till 291,181 tld (år 1810 102,000 tld), naturlig äng till 98,376 tld eller 11 % af hela arealen. Under medeltiden var Wärmland ännu utan städer, — men hade flera marknadsplatser, såsom Sulevik, Brobacken, Brattforshed samt der nu städer finnas; ett berg kallas ock från denna tid Köpmannafjäll, — med bergsbruk och boskapsskötsel till hufvudnäringar; sädesproduktionen var tillräcklig för egna behofvet, hvarpå såsom bevis anföres ett bref af kon. Magnus Ladulås, som förordnade att tionden derstädes skulle utgöras i säd i stället för smör. Med afseende på sädesproduktionen anses nu Näs, Wäse, Ölme, Wisnums, Grums, Gillbergs, Kils och Nyeds härader samt Carlstads tingslag såsom de orter, hvilka lemna deraf utöfver konsumtionen; Färnebo, Elfdals och Fryksdals härader, der jernhanteringen och trädvarurörelsen utgöra hufvudnäringarne, lemna betydligt under konsumtionen. Bland rikets sädesproducerande landskap innehar Wärmland icke något högt rum. Största delen af den här odlade jorden har styckevis, ofta i ganska små lotter, blifvit eröfrad från skog, sjöar och oländig mark, och så sker ännu i dag. Jordbruket här är och har länge varit hufvudsakligen ställdt på produktion af råg, hafra och höfoder, ögonskenligen derföre, att nämnda sädesslag väl trifvas på landskapets mindre bördiga jordmån samt att naturliga ängar här äro fåtaliga; och har ett s. k. cirkulationsbruk med rent träde, höstråg, 3 års gräsvall och 2 till 3 års hafra blifvit allmänt. Potates har än icke fått rum i cirkulationen. Hafran utgör hufvudsädet; det kända ordspråket »Hafre-Wärmland» torde beteckna dess magra jord; de små jordlapparne häfdas likväl med omsorg, och Wärmlandsplogen är bekant öfver hela Sverige. Den köres alltid med hästar. Oxar öfverensstämma föga med Wärmländningens arbetslynne, som är ifrigt och våldsamt drifvande. Vid många egendomar begagnas dock numera åkerbruksredskap efter nyare engelska och skottska modeller. Nyodlingar fortgå isynnerhet i mellersta delen af provinsen, hvaremot de stora rymderna af öppen jord i kustlandet vid Wenern minska behofvet af nyvunnen åker. Årliga utsädet uppgifves till 19,738 t:r råg (år 1810: 4,640 t:r), 120,233 t:r hafra (dito 67,870 tunnor), 58,523 tunnor potates (dito 40,872) samt 8,470 tunnor andra rotfrukter och sädesslag. Begagnandet af s. k. komposter på flera olika sätt, till åkerns gödning, är mycket allmänt; bruket af guano har aftagit till följd af de sämre slag, som deraf förekomma i handeln. Åt trädgårdsskötseln och fruktträdsodlingen egnas ej ringa omsorg vid alla herrgårdar och af ståndspersoner bebodda hemmansdelar eller jordlägenheter; allmogen deremot visar föga sinne för trädgårdsskötseln. Af Hushållningssällskapet är sedan 1854 inrättad en läroanstalt för trädgårdselever. Boskapsskötseln har ännu icke hunnit till önsklig ståndpunkt. Visserligen finnas hos en del possessionater vackra ladugårdar af både inhemska och utländska racer, men mängden af boskapskreatur är den inhemska, småväxta. Sedan 1859 finnes vid Warpnäs egendom ett statens stamholländeri af ayrshire-race. Norska hästracen är allmän; den är väl liten, men stark och passande för de tunga körslorna vid bruksrörelsen. En förening för hästkulturens befrämjande, stiftad år

1840, hade 1860 stationerat 11 hingstar af percherons- och clevelands-race, 2:ne hingstar från Ottenby stuteri. Till fårafvelns förbättrande ha några possessionater förskaffat sig springbaggar och tackor af ädlare racer. Biskötseln har ej kommit mycket i bruk, men bedrifves af enskilda med nit och framgång. En lägre landtbruksskola stiftades 1846 å egendomen Träfors, men flyttades år 1851 till *Gårdsjö* egendom; en enskild rättare-skola finnes sedan 1854 på *Warpnäs*. Vinterfödda kreatur uppgåfvos 1860 till 16,300 hästar, 8,515 oxar, 69,900 kor (44,100 år 1810), 21,418 ungnöt, 93,500 får och getter 20,200 svin.

Om åkerbruket icke är så gifvande, få dock inbyggarne en rik ersättning i skogens skatter och klippans gärd. Efter det skeppsfarten genom Trollhättan öppnades blef trävarurörelsen också här en näring af värde och inflytelse. Timmer flottas på de flesta af Wärmlands elfvar, och en resande far ej många mil utan att räkna en mängd sågar. Den årliga skogsafverkningen är ock betydlig; exporten af skogseffekter beräknas årligen till 15,000 stycken bjelkar, sparrar och timmer, 20,000 tolfter blockar, 140,000 tolfter plankor, 55,00 tolfter bräder och bakar. Kronan tillhöriga skogar utgöras endast af de under militiæ-boställen lydande, uppgående till 549 tld, och andra boställens och kyrkors, 84,196 tld. Större skogstrakter äro Tolfmilsskogen mellan Norge och Dalarne, Tiomilsskogen, från östra delarne af Ny och Dalby socknar sträckande sig in uti Dalarne, samt Fyramilsskogen mellan Klarelfven och norra delen af Fryken. I provinsens södra del växer ekskog, bok ingenstädes. Såsom exempel på skogens ymnighet inom Finnskoga kapell må nämnas att en gård derstädes, *Höljes*, har 80,000 tunnl. Tallen och granen, med deras alltid grönskande samt vintertiden snöinbäddade och till hälften försilfrade drägt, utgöra de ouppodlade fältens och bergssträckningarnes förnämsta skogsprydnad. För dessa trädslag är Wärmländska jordmånen i hög grad naturenlig. Äfven påträffas utefter vattendragen täcka löfträdsparker; eken träffas ock på flera ställen, såsom på öarne i Wenern, i Ullerud m. fl.

Bergs- och brukshandteringen är ännu vigtigare än trädhandeln. Ifrån Erik XIII:s tid räknar bergslagen sina privilegier. Intill 1689 funnos likväl endast 6 hamrar, men 1695 steg antalet till 24 (eller enligt Fryxell funnos före 1628 endast 12 bruk, men från 1628 till 1844 anlades här 21 nya jernbruk af bröderna Kristoffer och Carl Geijer, bördiga från Österrike, samt af Wilhelm de Besche), och från denna tid, då afsättningen på Norge blef särdeles lätt, kan stångjernsrörelsen egentligen räkna sin uppkomst, ehuru från och med 1696 till och med 1735 i hela Wärmland icke någon ny hammare blef anlagd. Ur grufvor, hyttor och masugnar flödar här likasom en ström af jern, hvilken sedermera sprides hela vida verlden omkring. Ur alla skogar ryka vintertiden kolmilornas molnstoder, på alla sidor skrida foror, klinga jernstänger, dåna hammarslag, pusta bälgar och sprakar eld. Stångjernstillverkningen bedrifves vid 95 bruk (30 fler än i början af detta århundrade) med 171 härdar, och uppgår till 6 à 800,000 ctr; af tackjern, som blåses vid 31 masugnar (4 mindre än år 1803), erhållas mellan 8 à 900,000 ctr; största jernmanufaktur- och ståltillverkningen i riket förekom här 1861 med 112,964 centn. vid 56 verk; jernmalmsuppfordringen bedrifves vid 8 jernmalmsfält ur 55 grufvor (20 fler än år 1803), der årligen erhållas c:a 2,000,000 ctr malm. Af gjuterier finnas 7 (5 fler än år 1863), och uppgifvas sednaste års tillverkningar från 7,600 till 16,000 centner. Blott en mekanisk verkstad finnes; af s. k. ädlare verk har länet 2 kopparverk, 1 silfververk, Lahäll, gifvande 13 à 25 skålpund silfver, 200 à 900 centner bly; vid Getön erhöllos år 1863: 120 centner bly. Arbetarnes antal vid samtliga bruken och grufvorna uppgifves till cirka 3,000, (2,957 år 1865).

Binäringar. Jagt, föga inkomstgifvande, fiske rätt betydande vid Weners stränder och laxfiske i Klarelfven, tjärubränning ingenstädes i större utsträckning, kolning till jernbruken, svedjande, dock i aftagande. Vid 1851 års missväxt uppväcktes allmogens omtanka och sedan dess äro flera slöjdskolor in-

rättade för meddelande af undervisning i binäringar. Värmländningen är mästare uti att af hvarjehanda trädslags spåner och mjuk granbark fläta tapeter, hvarmed han pryder sina rum, och förfärdiga allehanda slags bohagsting, såsom korgar, matsäckar m. m., förnämligast i Neder-Fryksdals härad, så att i vissa trakter är förfärdigande af åkerbruksredskap och snickeriarbeten uppbringadt till stor skicklighet. Linplanteringen och väfnadsindustrien, som 1818 hade betydligt tilltagit, torde numera ej vara af någon betydenhet. Bränvinstillverkningen har utgjort från 98,000 till 220,000 k:r åren 1857—60, sednare året minsta beloppet. Till inrikes sjöfart begagnades 1855—60: 239 fartyg om 4,899 läster, med en besättning af 450 sjömän. På Wenerns hamnar råder liflig sjöfart. Af verk märkas vidare 1 klädesfabrik i Edsvalla, 1 Japaneringsfabrik, 1 oljeslageri, 2 pappersbruk, 19 tegelbruk, 3 skifferbrott, 1 tälgstensbrott i Tyksmarks socken på hemmanet Dalens egor, nära norska gränsen, upptäckt 1808, 1 tapet-, 1 tobaksfabrik. Vid *Ombergsheden* i Sunne vid Vestra Fryken hålles en af de största landtmarknader i riket, vanligen besökt af 12 till 13,000 personer.

Kommunikationer. Den första väg historien omtalar ledde från Eda skog, öfver Skärmnässundet, Frykelfven, Klarelfven genom Wäse, Ölme och Wisnums härader, förbi Hofva till Skara. Denna vägen reste Sigvater Skald, då han med några följeslagare var sänd att utforska Olof Skötkonungs sinnesstämning mot Olof den Helige i Norge. Öfver elfvarne och vattendragen hjelpte han sig med ökstockar. Men ännu under hertig Carls (Carl IX:s) tid voro vägarne så dåliga, att hertigen med sitt hoffolk måste sommartiden färdas ridande, jernet måste äfven då föras från grufvorna till bruken på hästryggen, och först sedan landsh. Soop år 1654 gifvit befallning till landsgevaldigern om vägarnes iståndsättande, på de mest angelägna ställen, i synnerhet från Carlstad till bergslagen och Lethstigen, samt från Christinehamn till Carlskoga, kunde i början på 1700-talet kärror komma i allmänt bruk. Nuvarande milstenar för hvar fjerdedels mil kommo först efter år 1756 i bruk. Ännu i dag måste de, som bo på höjderna mellan dalarna, frakta sina behof af säd på menniskans eller hästens rygg. I sednare tider är kommunikationen mycket förbättrad genom jernvägs- och kanalanläggningar. Af kanaler finnas: *Seffle* i Byelfven; *Carlstads gamla kanal* med bestämmande sluss, mellan hamnen utanför Kanikenäset och Klarelfven; Filipstads bergslags kanal, mellan sjöarne Daglösen, Aspen och Lungen; *Forshaga* kanal och slussbyggnad i Klarelfven; *Norsbäcken,* mellan Hyttsjön i Fernebo härad, upprensades 1857 till ett segeldjup af 5 fot. Den under arbete varande kanalanläggningen, mellan sjöarne *Wenern* och *Stora Lee,* har inom Wärmland kanaler och slussar vid *Köpmanna* bro, vid *Upperud, Håfverud, Buterud, Cathrineholm, Långed, Långbro, Billingsfors, Bengtsbro, Gustafsfors* och vid *Lennartsfors,* der den i hela kanalsystemet högst belägna sjön Stora Lee skall förenas med sjön *Lelång* genom 3:ne sänkslussar och kanal af 1,200 fots längd. Den tillämnade anläggningen af båtled med slussar mellan sjöarne *Kilen, Flaten* och *Kläggen* inom Fryksdals härad, påbörjad 1864, synes komma att afstanna. Deremot fortgår anläggningen af väg från Östmarks kyrka till Kaikelands torp vid sjön Rögden å riksgränsen mot Norge, hvarest väganläggningen fortsättes genom norska statsverkets försorg. Af jernvägar finnas: förbi Klarelfvens vattenfall vid *Forshaga* i Grafva och vid *Munkforsen* i Ransäters socknar, *Yngen—Daglösen—Lersjön; Yngen—Östersjön,* 30,000 fot; *Östersjön—Mögsjön* och *Öjevettern; Yngen—Saxen; Ränken—Glafsfjorden; Mölnbacka* och *Lersjöfors* bruks; *Liljendal—Rämsjö; Persberg—Yngen—Wärmelen—Wenern; Lersjön—Östanås; Christinehamn—Sjöändan; Philipstads, Lerviks, Frykstads,* alla enskilda. Länet hade år 1860: 175 gästgifvaregårdar, 22 färjor, hvaraf de förnämsta äro: vid *Slottsbrosundet,* mellan Lillnor och Malöga; vid *Ransundet,* mellan Malöga och Gustafskrog; vid *Wärmskogssundet;* vid *Skärmnässundet* m. fl.

Postverket har, utom postkontoren i städerna, 4 postexpeditioner på landsbygden, *Åtorps, Sunne, Ökn* och *Råda.* Telegrafstationer finnas sedan år 1856 i

Carlstad och Christinehamn. Derjemte äro inom länet anställda 1 öfverjägmästare, 3 extra öfverjägare, 4 kronoskogvaktare, och vid de större egendomarne finnas forstmän.

Sjukvården. I länet finnas 2 allmänna sjukvårdsinrättningar, lazarett och kurhus i Carlstad och Philipstad: år 1864 voro anställda 12 provincial- och distriktläkare, 1 bruks-, 4 stadsläkare, 5 djurläkare, 52 barnmorskor; 2 apothek finnas på landsbygden, i *Sunne* och *Åstorp*. Utom fattighusen i städerna, finnas 4 på landet. Fattighjonens antal uppgifves till 9,500; år 1855 fanns en fattig på 22 invånare.

Undervisningen. I slutet af 1500- eller början af 1600-talet inrättades folkskolor i Wärmland, hvilka fingo kon. Carl IX:s drottning, Kristinas, och hertig Philips namn; om dessa yttras, att »redan år 1657 fanns näppeligen något bondbarn der i orten, som icke kunde läsa och skrifva». Nu finnas, utom högre och lägre läroverken i städerna, folkskolor i länets alla socknar och vid större bruk, en bergsskola i Philipstad, 2:ne lägre landtbruksskolor och en skogvaktareskola vid Bosjön. Dessutom finnas *Öfre Fryksdals* arbetsinrättning, organiserad 1851, och en genom enskilda stiftad barnavårdsförening sedan år 1845. Af kommunala och allmänna inrättningar märkas vidare: Wärmlands brandstodsbolag, sedan den 14 Mars 1844; provincialbank, sedan 1833; hypoteksföreningen mellan Wärmlands jordegare, som började 1851 sin lånerörelse; 6 sparbanker, med 7,866 delegare och ett kapital af 1,573,200 rdr rmt; flera försäkringsbolag mot förluster genom elakartade boskapssjukdomar; landthushållningssällskap, stiftadt 1802 af landshöfd. N. N. Silfversköld.

Indelningsverket. Uti militäriskt hänseende hör länet till 3:dje militärdistriktet och indelas i 1,204 rotar, hvaraf 908 tillhöra Wärmlands och 296 Nerikes regimente; härtill komma Wärmlands fältjägare, som utgöra 600 man. Mötesplatsen är *Trossnäsfältet*, $1^1/_2$ mil från Carlstad.

Hemmantalet uppgifves olika, från 1,750 (i stat. byrån), 1,738 (efter mantalslängd.) till 1,776 (efter landshöfd.-embetets sednaste femårsber.) i 19,704 brukningsdelar och tax. till 104,245,162 rdr, lägenheter till 11,467,058 rdr rmt. — Statsbidragen uppgå till c:a 588,236 rdr, hvaraf bevillningen 124,600 rdr af 130,073 mantalsskrifna personer. Af kommunala bidrag belöper sig 252,000 rdr eller 1 rdr 16 öre pr invånare på fattigförsörjning; minuthandels- och utskänkningsmedelsafgift 38,519 rdr, folkskoleafgift 39,050 rdr, kurhusmedel 25,000 rdr, rotefrihetsafgift 10,600 rdr, mantalspengar 39,000 rdr, tiondetackjernsmedel 14,400 rdr, tiondespannmål 57,200 rdr, odlingslånemedel 3,900 rdr rmt.

Landskapets namn härledes än från Wärmelen och Wenern, än från finska ordet Vecori eller lappska ordet Ware, hvilka betyda berg samt finska ordet Maa, som betyder land, och skulle alltså betyda det bergiga landet, i öfverensstämmelse med landets beskaffenhet; några tro ock, att spår efter samma ord finnes uti nejdens gamla namn, Jærnbæraland, så kalladt, i stället för Jernværaland. Enligt sägnen har provinsen före Odens ankomst varit bebodd af Jotar, som hållas för att varit en gren af finska folkstammen och kallades då *Wärma,* till hvilket ord man sedermera fogat götiska ordet land. Sednare författare härleda det från den mängd flammande eldar, som det myckna svedjandet vid Olof Trätäljas uppodlande af landet förorsakade; allmogen vid norska gränsen begagnar ock än i dag ordet värme i stället för eld. Såsom landets första bebyggare uppgifvas väl Olof Trätälja och hans följeslagare; men redan långt före hans tid var Amnehärad uppodladt af konung Ane den gamle, och Suhm berättar, att landet norr om Wenern varit beherrskadt, långt före Olof Trätäljas tid, af en Nores son, Alfbjörn. Säkerligen har imellertid sydöstra delen, hvaraf en del räknats än till Westergötland, än till Nerike, erhållit sina första bebyggare, då bergslagen och hela trakten vester om Klarelfven ännu var öde och obebodd; Näs, Gillbergs och Grums härader antagas på denna sidan Klarelfven vara de först uppodlade. Genom Olofs son, Halfdan Hvitben, som blef konung öfver Solöer och underlade sig flera andra små konungariken i Norge, blefvo Värmländingar grundläggare af

norska monarkien. Efter brodern Ingialds död lade han äfven Wärmland under sin spira, och förblef det sålunda förenadt med Norge omkring 3 århundraden, tills Olof Skötkonung, efter slaget vid Svoldern, lade det under Svea välde, och blefvo då först trakterna öster och vester om Klarelfven förenade. Af kon. Stenkil lemnades Wärmland åt den fördrifne norske jarlen Håkan Ivarsson, som sedermera under namnet Håkan den röde blef konung öfver hela Sverige. Derefter hemsöktes landskapet af krig med grannarne i vester, såsom Magnus Barfots krig 1093—1099, under Björkebenarne 1170 etc., Ribbungarne 1223 etc.; år 1304 uppstod mellan konung Birger och hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, en oenighet, som egentligen utkämpades i Wärmland, hvilket efter gästabudet i Nyköping öfverlemnades under morgongåfverätt åt hertig Eriks enka, Ingeborg Håkansdotter, tills det 1326 genom utbyte åter blef tillslaget kronan. År 1350 förhärjades provinsen af den förödande pest, som under namn af Digerdöden hemsökte hela norra Europa, så att många trakter blefvo alldeles öde, och påträffas än i dag i de täta skogarne spår efter fordom brukad och bebyggd ort. Vid delningen år 1357 af Sverige mellan konung Magnus och hans son Erik, räknades Wärmland till Ofvanskog, som tillföll Magnus; år 1306 förbehöll sig drottn. Margareta vid hertig Eriks kröning Westergötland, Wärmland och Dal m. m., såsom morgongåfva, men efter hennes död 1412 tillföllo dessa åter kronan. Under Kalmar-Unionen delade provinsen det öfriga landets öde att förhärjas af inhemska strider, och dess inbyggare gjorde sjelfva uppror 1438—39, strax efter Engelbrechts befrielsekrig från fogdarnas förtryck. Af kon. Gustaf I belönades provinsen med privilegier, derföre att Värmländingarne ej deltogo i upproren vid reformationsreduktionen, då omkring halfva antalet af Wärmlands hemman tilldömdes kronan, samt vid kyrkklockornas hemtande till betalande af riksskulden. Af kon. Erik XIV erhöll provinsen 1567 sitt vapen: en blå örn i hvitt fält, hvilket hertig Carl skall hafva förändrat till en örn med utsträckta vingar och med fötter i gyllene fält. Fordna vapnet skall varit en filfras i hvitt fält, äfven någon tid en uppspänd båge med pålagd pil. I det under sistnämnda konung förda krig i Skåne, deltog äfven Wärmland, och har åminnelsen deraf bibehållit sig hos allmogen under namn af sjuårsfejden. Brodern, hertig Carl, som erhållit Wärmland till hertigdöme, och som genom de första städers anläggande först hit ledde handeln, gaf lif åt bergslagen samt tillvägabragte en stor omhvälfning i landets inre förhållanden. Under Christina uppsteg provinsen till än större välmåga, oaktadt i början af hennes regering missbruken här voro större än annorstädes och de gröfsta underslef begingos samt oroligheter utbrusto; den led ock vid samma tid af Hannibalsfejden 1644—45, hvarunder de betydligaste striderna utkämpades vid *Magnorabro* och mellan *Hugn*- och *Bysjön,* då i den förstn. Svenskarne under Olof Stake blefvo segervinnare, men Danskarne i den sednare behöllo öfverhanden; äfvenså under Krabbefejden 1657—58, Gyldenlöwskriget 1675—79, och Carl XII:s krig mot Norge 1709 —1718. Krigsoroligheterna 1788 aflöpo för Värmländingarne med blott allvarsamma förberedelser, såsom i bildande af fricorpser m. m. Men bland alla de krig, hvilka blifvit förda i Wärmland eller dess omgifning, är intet till sina följder märkvärdigare än det, som 1808, under Gustaf IV:s sista regering, på sitt eget sätt derstädes utkämpades och hvilket hade till följd 1809 års statshvälfning, störtade en dynasti och upphöjde en annan på thronen samt ryckte riket från branten af dess undergång. Sista kriget, som fördes mellan Sverige och Norge, och som till en del, såsom vanligt, leddes genom Wärmland, uppkom efter freden i Kiel i Jan. 1814 och slutade i Aug. samma år genom konventionen i Moss, hvarigenom Norge och Sverige förenades, så att man kan hoppas, att detta krig äfven måtte blifva det sista mellan Värmländingarne och Norrmännen.

Förut är nämndt, att trakten öster om Klarelfven räknats än till Westergötland än till Nerike; detta har troligen föranledt, att Wärmland blifvit ömsom styrdt af höfdingar i ettdera af dessa landskap; uti 125 år styrdes det af 16 i Örebro boende höfdingar, af hvilka särskildt må

nämnas den utmärkte gr. Adolf Mörner, som författat en beskrifning öfver Wärmland och Nerike (manuskriptet i kongl. bibliotheket). Först år 1779 erhöll Wärmland en särskild höfding i frih. J. G. Uggla, och icke förr än på 1820-talet följde anskaffandet af bostad eller residens för landshöfdingen, hvartill af privat person inköptes den vid Carlstads torg belägna gård, hvaruti så väl länets höfding, som landskansli och landskontor inrymdes. Af länets höfdingar må vidare nämnas den redlige Finnen Olof af Vibeli och A. von Nolcken, genom hvilken Hushållnings-sällskapet grundades 1802. — De äldsta minnesmärkena från forntiden utgöras af stenkummel, ättehögar, bautastenar, runstenar och domaresäten; äldre anmärkningsvärda ställen och orter äro hedniska höfdingasätena *Säby, Jarlsberg* och *Westervik; Hjälleskate, Gilberga, Wärmerud, We, Ufved, Strand* i Wärmskog äro äldsta hemman, alla på slättlandet kring Wenern; *Sulvik,* vester om Jösseforssens utlopp; *Hara* och *Skoga,* äldsta hemman i Elfdal. Af slott nämnas *Agneholms, Saxholms, Asa, Buresås, Axeholms* och *Korsholms* samt *Hedningaslottet; Warnhems, Lurö* och *Gudvalla* kloster; *Kroppa, Bro* och *Carlsborgs* hertigsäten, *Morast* och *Eda* skansar. Till närmare kännedom af enskilda provinsens delar få vi hänvisa till: *Bro* fordna marknadsplats, *Eskilsäter, Dalby, Elfdal, Ed, Fernebo, Huggenäs, Kroppa, Kil, Lysvik, Nyed, Persbergs* grufvor, *Segerstad, Skillingmark, Stafnäs, Trankil, Wärmskog.*

Carlstads län, som utgöres af landskapet Wärmland, med undantag af Carlskoga bergslag till Örebro län, innefattar $153\frac{1}{2}$ qvadratmil, hvaraf $14\frac{1}{4}$ d:o vatten, med 259,600 inbyggare, 125,000 flera än år 1810, och indelas i 16 härader, 87 socknar, 4 städer, 5 fögderier och 17 länsmansdistrikt.

Wärmlands läns indelning åskådliggöres af följande tabell.

Kyrkosocknar.	Härader och tingslag.	Tingsställenas namn.
Wäse (Wäsehärad), Allster, Fogelvik.	Wäse härad och tingslag.	I Fogelviks s:n, Lund.
Näsräm (Rämen), Gåsborn, Nordmark, Fernebo, Brattfors, *Kroppa*, Lungsund.	Fernebo härad och tingslag.	I Philipstad.
Wisnum, Kil, *Rudskoga*, omkr. $\frac{3}{21}$ af Nysund, *) Råda.	Wisnums härad och tingslag.	I Wisnums socken, Wall.
Nyed, omkring $\frac{86}{88}$ af Elfsbacka (Elofsbacka).	Nyeds härad och tingslag.	I Nyeds s:n, Molkom.
Ölme, Warnum.	Ölme härad och tingslag.	I Christinehamn.
Fryksände, Östmark, Hvittsand, Lekvattuets kapell.	Fryksdals härads öfre tingslag.	I Fryksände socken, Thorsby.
Ny, Dalby, Norra och Södra Finnskogs kapell.	Elfdals härads öfre tingslag.	I Ny s:n, Öfra Wärnäs.
Ekshärad, Gustaf Adolf, Råda, Sunnemo, omkr. $\frac{1}{65}$ af Elfsbacka.	Elfdals härads nedre tingslag.	I Ekshärads socken, Norra Skoga.
Grafva, Carlstads landsförsamling, *Hammarö.*	Carlstads tingslag (härad).	I Carlstad.
Kihl, Ransäter, Öfre Ullerud, omkr. $\frac{1}{65}$ af Elfsbacka, Nedre Ullerud, Frykerud.	Kihls härad och tingslag.	I Kihls s:n, Illberg.
Nor, Grums, Segerstad, Borgvik, Ed.	Grums härad och tingslag.	I Grums socken, Hammarsten.
Arvika med Arvika köping, Gunnarskog, Ny, Elga, Borgens kapell, *Köla* (Kjöhla), Eda, *Brunskog*, Magnuskog, *Boda.*	Jösse härad och tingslag.	I Arvika socken, Högvalla.
Lysvik, *Sunne* (Sund), Gräsmark, Östra Emtervik, Vestra Emtervik.	Fryksdals härads nedre tingslag.	I Sunne socken, Norra Åmberg.
Stafnäs, Högerud (Hurud), Glafva, Wärmskog, *Gillberga*, Långserud, omkring $\frac{20}{31}$ af Svanskog.*	Gillbergs härad och tingslag.	I Gillberga socken, Heljebohl.
Kila, Tveta, *By*, Bro, Ny, Huggenäs, *Millesvik*, Botilsäter, Olserud, Eskilsäter.	Näs härad och tingslag.	I Botilsäters socken, Råglanda.
Skillingemark, Jernskog, *Holmedal*, Östervallskog, Karlanda, Tyksmark, Fogelvik, *Silbodal*, *Sillerud*, *Blomskog*, Trankil.	Nordmarks härad och tingslag.	I Silbodals socken, Långlanda.

*) Vissa delar af Nysunds och Svanskogs socknar lyda under Örebro och Elfsborgs län.

Domsagor:

Norr-Sysslets: består af Elfdals och Nyeds härader samt Fryksdals härads Öfra tingslag, med 4 länsmansdistrikt: folkmängd 50,200.

Mellan-Sysslets: består af häraderna omkring Carlstad och Wärmlands Näs; Carlstads, Kils och Grums härader, med 3 länsmansdistrikt: folkmängd 34,115.

Wester-Sysslets: består af Jösse härad och Fryksda's härads Nedra tingslag, med 3 länsmansdistrikt; folkmängd 61,000.

Söder-Sysslets: består af Gillbergs, Näs och Nordmarks härader, med 4 länsmansdistrikt: folkmängd 59,000.

Öster-Sysslets: består af häraderna kring Christinehamn och landets bergslag: Wase Ölme, Wisnums, Fernebo, Nyeds och Elfda's, med 3 länsmansdistrikt; folkmängd 33,460.

Wärmlandsnäs, halfö, som sträcker sig mellan Dalbosjön och den egentliga Wenern, med rigtning mot s. s. o.; se art. Näs härad.

Wärmon (i 1815 års jordebok), *Warmon* (i tax.längd), ett halft mantal gammalt skatte uti Alsens socken af Jämtlands läns Södra fögderi; fisk-odlingsställe; 10 hushåll.

Wärmskog, annex-socken till Stafnäs pastorat, belägen $4^1/_4$ mil v. n. v. från Carlstad, hörer till Söder-Sysslets fögderi samt Gillbergs härad. Socknen skiljes af Wärmskogs-sundet, fordom kalladt Svinesund, i trenne delar, nämligen den nordvestra, omkring $^{15}/_{24}$:delar, den östra, nära $^1/_3$:del och den södra, endast innefattande hemmanet Wäckilö, $^1/_{24}$:del af hela arealen, 21,248 tld, deraf 410 tld mossar och 5,346 tld sjöar. Större delen är bergig skogs- och betesmark. Betydligaste höjder äro *Näshöjden*, invid Stafnäsgränsen, och Krogseruds- eller Elgdalshöjden, efter Grums häradsgräns; största sjöar, *Stora* och *Lilla Wärmeln*, den sednare utmärkt för sina täcka holmar och sköna med löf- och barrskog beklädda stränder, *Rommen* och *Magern*. Jordmånen på åkern, 2,943 tunnl., och ängen, 1,247 tld, är lermylla på lerbotten, dock ofta på höjderna sandjord, samt i dälderna och isynnerhet kring vattendragen skarp lera. Betesmarken upptager 2,267 tunnland. Silfver- och kopparmalms-anledningar påträffas flerstädes, se art. Wärmskogs silfververk; på hemmanet Strands egor finnes väl skifferbrott, men på flera år har dock ingen sten der varit bruten. — Folkmängden, som från 1800 till 1850 tilltagit med 807 personer, uppgick 1865 till 2,160. Hemmantalet $19^1/_6$ mtl, deraf 1 frälse, öfriga skatte; hela taxeringsvärdet är 1,237,240 rdr rmt. Statsbidraget utgör 4 % af denna summa. Väghållningskostnaden uppgafs på 1850-talet till 42 rdr 27 sk. rgs för helt mtl. Roteringen utgör 18 soldater. Imellan lika beskattade hemman förefinnes betydlig skillnad i godheten, såsom mellan *Degerbyn* och *Weckilö*, hvartdera af 1 mtl, *Krogserud* och *Rommenäs*, hvartdera af $^1/_2$ mtl, samt *Ekebohl* och *Norra Gårdsnäs*, hvartdera af $^1/_3$ mantal.

Hufvudnäringar äro akerbruk och boskapsskötsel; ännu 1850 ansågs produktionen af säd blott motsvara socknens behof, deremot afyttrades något potates. Allmännaste sädesslagen äro hafra och råg. Hemmansegorna invid Wärmelen lida ofta stor skada af öfversvämningar. Skogen, tillräcklig för egna behofvet, består i allmänhet af tall och gran, tiden för barrskogens återväxt beräknas till mellan 60 och 120 år. Förnämsta binäringar äro skogshuggning och timmerkörning, fiske i Wärmelen, der braxen fångas i Juni, och i November stintfisk, hvarförutan allmogen visar håg och skicklighet i slöjder. Vid herrgårdarne finnas trädgårdar och utanför de flesta allmogens bostäder smärre träd- och kryddgårdar. — Kyrkan, som föregifves vara den först byggda i Wärmland och efter Digerdöden besökt af folk från Jösse, Grums, Kihls och Gillbergs härader, är efter en år 1799 timad vådeld ombyggd 1801; längden är 43 alnar 15 tum, bredden 20 alnar. Före hennes brand fanns en altartafla från året 1353. För barnaundervisningen finnes sedan år 1844 en ambulatorisk folkskola, fördelad i sex distrikter med ett skolhus i hvartdera; åt läraren är inköpt $^1/_{48}$ mtl. Sockenbibliothek finnes. Beloppet för fattigförsörjningen uppgår till c:a 1,000 rdr, med ett fattighjon på hvar 25:te inb.; silfververket har sin egen fattigvård.

Fornminnen. Tre stenkummel på ön Wermskogshjerta utgöra socknens enda fornlemningar. Enligt några fornforskares tanka skall socknen vara ibland de orter som af Olof Trätälja och hans följeslagare först befolkades i Wärmland. Den äldsta historiska händelse, hvarom man

eger kännedom, är, att en af kristna lärans första förkunnare, Thorger, blef omkring år 980 ihjälslagen vid gården Strand; han vördades sedan som ett helgon, och både Svenskar och Norrmän vallfärdade ofta till hans graf. Konung Håkans besök i Strands bygdelag, som i äldre tider innefattade hela socknen, och bestod då af 14 gårdar, är redan omnämndt under art. Strand. — Herregårdar äro *Strand*, 1 mtl frälse, areal 937 tld, hvaraf 158 åker; — *Prestbohl*, 1 mtl skatte, areal 548 tld, hvaraf 92 åker; — *Wäckilö* (Wäckilsö) 1 mantal skatte, areal 672 tld, hvaraf 55 åker; alla ganska väl bebyggda och med vackert läge vid *Lilla Wärmelen*. En hemmansdel i *Karsbohl* är inköpt af komministern i Stafsnäs, som eger på densamma en treflig bostad. Å Rollsbohls egor finnes qvarn; $^1/_3$ mtl sk. *Borgebohl*. — Till Kyrkholmen hörer kronofiske.

Wärmskogs silfververk, uti förutbeskrifna socken, är grundadt år 1845 på inmutningar af *Wegerbohls*-grufvorna, en gammal skärpning på hemmanet *Södra Gerdtsjö* mark och på *Näs* egor samt af koppargrufvor vid *Grinsbohl* och *Norra Gerdtsjön*. Bland Wegerbohlsgrufvorna nämnas fyra, *Smedje-, Fyndigheten, Konst-* och *Trädgårds*-grufvorna, såsom mest arbetade, den djupaste, Smedjegrufvan, till 121 fots djup, de andra till 40 à 60 fot. I mening att förena alla grufvorna och lätta både berg- och vattenuppfordringen, gjordes sydost från Trädgårdsgrufvan början till en stollgång, men arbetet måste inställas på våren 1852, eftersom den erhållna malmen, åtföljd af för mycken qvartz, ej med fördel kunde tillgodogöras. Under åren 1841—1847 skedde dock här den betydligaste silfvertillverkning inom Philipstads bergslag, uppgående till 583 lödiga marker, 8 lod fint silfver, utaf 1,157 *skℓ* finskrädd blyglans; äfven påträffades i Fyndighetsgrufvan en helren malmklump på cirka 60 *ℓℓ* vigt. Arbetarnes antal 1847: 150, hade 1852 nedgått till 60. Kolåtgången utgjorde årligen omkring 500 stigar. Utom de vid grufvorna för vatten- och berguppfordringen verkställda byggnader, hvaribland må nämnas en vid Morgonrodnan uppförd körvind för malmuppfordring på jernbana, finnes en dyrbar stamp- och vaskinrättning samt en liten täck manbyggnad till bostad åt förvaltaren, allt å hemmanet *Rolfsbols* egor.

Wärna, Wærna, förekommer 1349, annex-socken till Grebo pastorat, ligger i Bankekinds härad af Linköpings län, $2^1/_2$ mil s. o. från Linköping; omfattar med $1^1/_2$ mils längd och $^7/_8$ mils bredd på en areal af 0,311 qvadratmil land och 0,028 qvadratmil vatten, eller 7,197 tld fast mark, $17^3/_4$ mtl, hvaraf $11^3/_4$ skatte, $3^1/_2$ krono och $2^1/_2$ mtl frälse, med en folkmängd af 1,320 personer. I sydvest mot Grebo utgöres gränsen hufvudsakligen af Wien med dess utloppså, hvilka åtföljas af en ås ända ned mot Svinstad. Rådande jordmån är dels styf, dels mera blandad lera; skog finnes i sydöstra delen, der betydligt bergsbruk drifves vid Bersbo grufvor, sysselsättande nära $^2/_5$ af socknens folkmängd; för öfrigt är åkerbruk med boskapsskötsel hufvudnäring. Taxeringsvärdet är 608,700 rdr. — Kyrkan är af sten, gammal och oansenlig. Barnundervisningen bestrides af 2 examinerade lärare uti 2 fasta folkskolor, hvaraf den ena vid Bersbo grufva trädde i verksamhet 1850, den andra år 1848; vanligtvis äro på en gång närvarande 60 af 141 i skolorna inskrifna barn. Sockenbibliothek och magasin finnas. — Bland gårdar och byar märkas ber. säteriet *Wärnäs*, se den art.; — *Herrsäter*, förr *Häradssäter*, $3^1/_4$ kronosäteri, militiæ-boställe; på egorna en mineralkälla. — *Kongsvik*, 2 mtl frälse, fordom Konungsvij by, som nämnes år 1349 i ett köpebref mellan Sten Boson och Ramborg Ingulfs dotter, — *Bersbo* $^1/_4$ skatte-säteri m. fl. samt *Bersbo* koppargrufva m. m., lydande under Adelsnäs, till en del såsom fideikommiss. — *Lilla Wärna* $^1/_4$ krono kaplans-bohl. — *Saxtorp, Laxgården, Ytterby, Hultsäter, Röbäck* och *Wintergata* äro hemmansnamn. — Adress: Linköping.

Wärnaby, stor by uti Halltorps socken, Södra Möre härad och Kalmar län, 3 mil från Kalmar, 6 mil från Carlskrona; 10 mtl ladugård, 12 mtl frälse, med cirka 480 inbyggare, gästgifveri och helsokälla; skjutsar till *Wassmolösa* i norr $1^1/_8$ mil, en väglängd med sköna utsigter åt hafvet och björkbuskar vid vägen; flera stora byar passeras utmed

den tätt vid hafsstranden liggande lilla ön Löfved med dess alunverk; till *Påboda* i söder, äfven 1 1/8 mil; denna väg bildar en enda fortgående stor park, der grupper och lundar af björkar eller ekar, bördiga åkrar, blomsterklädda ängar omvexla med kyrkor, gårdar och byar, med hafvet på sidan skymtande fram mellan träden och Öland i bakgrunden; källan, på en ängsteg nästan midt i byn, med nära två famnars djup bassin och 8° temperatur, ligger 1/8 mil vester om det midt i förutnämnda park liggande herresätet.

Wärnanäs, ett mantal frälse-säteri, en knapp half mil sjöväg söder om Lovers hamn, vackert bebygdt med mangårds- och ansenliga ladugårdshus; de sednare, uppförda 1801 af sten, ligga något aflägsna från sjelfva boningshusen, som på ena sidan ha engelska anläggningar och på den andra vackra trädgårdar med lusthus, orangerier m. m. — Wärnanäs, hvars namn erinrar om det tappra qvinnoförsvaret under Bländas anförande, är en urgammal jarlaboning, som beboddes år 900 af Mörejarlen Ragvald Östensson, och 100 år derefter af konung Olof Skötkonungs svåger Sven Håkansson Jarl; sedermera äro inga egare kända, förrän gården i 15:de århundradet befinnes uti Wasaättens ego. År 1541, då kon. Gustaf I underhandlade vid Brömsebro med kon. Kristian III i Danmark, vistades drottning Margareta Leijonhufvud med barn här på Wärnanäs till mötets slut. Gården gick i arf till konungarne Erik XIV och Carl IX, hvilken sednare förläute den år 1603 till ståthållaren på Kalmar slott, Hans Ericsson Ulfsparre till Broxvik på behaglig tid, men förlänades honom och hans manliga bröstarfvingar för alltid den 28 Nov. 1613 af konung Gustaf II Adolf. Köptes den 16 December 1647 från sonen, kommendanten i Wismar, Erik Ulfsparre, af rikskansleren Axel Oxenstjerna, som gjorde det till residensort inom sitt nya grefskap, bestående af hela Södra Möre härad. Gården, efter att hafva blifvit bebyggd 1554 af Gustaf I, sköflad och bränd åren 1564 och 1611, försågs nu 1654 af rikskansleren med ny säteribyggnad, som han bebodde de somrar han var å orten. Hit samlade han en dag alla prester i grefskapet, dervid en gammal kaplan vann ett täflingspris, hvars ämne var att öfversätta ordspråket: Deus nobis hæc otia fecit. Han tolkade nemligen gladt ordspråket med *«Gud ske lof för godt sjelfsvåld»*. Under sina sista år aflade dock samme rikskanseler för engelska ministern Whitelocke den märkliga bekännelsen: »Jag har erfarit mycket i verlden och haft många glada stunder; men konsten att lefva rätt lyckligt har jag nu först lärt. Jag tackar min Gud att Han lärde mig känna Sig och mig sjelf. Min enda förnöjelse, som jag nu har och söker, och som för mig gäller mer än allt hvad verlden kan gifva, är den hjertliga kännedomen af Guds kärlek och den heliga Skrifts läsning. Ni är i blomman af er ålder, i gunst hos konungar och furstar; men allt skall en gång öfvergifva Er. Då skall Ni erkänna, att mer vishet, tröst, sanning och förnöjelse är att finna i en stilla, Gudi helgad lefnad och i läsning af Hans ord, än i alla hof och i furstars alla gunstbetygelser». — Af rikskansleren anlades här äfven såpbruk och oljeslageri m. m., båda nedlagda. Egendomen och grefskapet ärfdes af äldsta sonen, riksmarskalken Johan Oxenstjerna, som lät år 1656 författa charta deröfver. År 1680 reducerades grefskapet med deruti belägna Wärnanäs egendom; men grefve C. G. Oxenstjerna fick likväl genom kongl. brefven den 25 Jan. 1682 och den 8 Maj 1685 tillstånd att mot andra hemman i Södra Möre tillbyta sig Wärnanäs, hvarpå kon. Carl XI utfärdade bytesbref, som stadfästades den 30 Oktober 1777 af kon. Gustaf III. Grefve Oxenstjernas enkegrefvinna Hed. Ebba de la Gardie sålde egendomen år 1690 till riksrådet grefve G. Ad. de la Gardie och dess fru, grefvinnan Elis. Oxenstjerna till Croneborg, efter hvilka den i arf tillföll brorsonen, generalmajor grefve Axel Gabriel Oxenstjerna, som deraf var innehafvare ännu 1737; godset ärfdes af systerdottern, grefvinnan Dohna Soop, som sålde det d. 14 Mars 1771 till hofmarskalken baron Gyllenkrook. Sedermera har Wärnanäs genom köp tillhört bankokommissarien Egerström, som gjorde betydliga förbättringar, gräfde kanaler, anlade skeppsvarf,

tegelbruk, m. m.; vidare, handelshuset Hasselgren och Björkman i Stockholm, öfverjägmästare Bäck, hofkamrer Christjernin samt 1789 major C. Mannerskantz, som lät 1791 uppföra nuvarande hufvudbyggnad, ehuru 30 år förut ny säteribyggnad blifvit uppförd af grefvinnan Soop nära vid sjön eller det s. k. näset, der äfven rikskanslerens byggnad var belägen och ännu, men alldeles förfallen, qvarstår; äfven uppfördes af honom en ny, stor tegelugn, den ansenliga ladugården, spannmålsmagazin m. m. Af honom bildades en samling taflor af flera utmärkta mästare; ett stort lusthus i chinesisk smak uppfördes i parken, hvarigenom en å, med flera präktiga broar slingrar sig; bland parkens prydnader utmärker sig isynnerhet ett monument i antik stil, upprest till minne af majorens första fru, Chr Lindeman. I förutnämnda lusthus intog drottning Eugenia Bernhardina Desideria frukost vid sitt vistande härstädes öfver natten den 12 Sept. 1827. Nuvarande egaren är major Mannerskantz' son, kapten Carl Axel Mannerskantz, gift med en fröken Anckarsvärd; ätten härstammar från komminister Johannes Magni i Källerö af Jönköpings län.

Under Wärnanäs, eller efter jordeboken Wärnaby № 3, lyda № 1, 9 mtl ladugård och № 1, 2, 4—16, 12 mtl frälse och rå och rör i Wärnaby samt $3^3/_8$ mtl frälse i andra hemman; härtill höra vidare egen hamn och lastageplats, skeppsvarf, med några och trettio arbetare, ett såpbruk, mjölqvarn, tegelbruk, m. m., alltsammans taxeradt till 639,000 rdr rmt. Af ädlare fruktslag som växa i Wärnanäs berömda trädgård, är en sort, känd under namnet »Prinsäpple». Ett grundförbättringsarbete, verkstäldt under loppet af året 1863, bestående uti en afloppsgraf af 13,320 fots längd med ett medeldjup af 6 fot och medelbredd af 16 fot, hvarigenom 200 tunnl. vattendränkta marker blifvit fullt odlingsbara, är äfven förtjent af att omnämnas.

Wärnlanda eller *Wäderlanda*, by uti Nöbbeled socken, Konga härad och Kronobergs län, omkring $2^1/_2$ mil från Wexiö; $2^1/_4$ frälse, $2^5/_8$ skatte, $^1/_4$ krono; här ligger äfven gården Wärnlanda, af 2 mantal frälse-säteri, derinvid Bländas ättehög utvisas, och förtäljes, att hon skall hafva bott här efter sin seger öfver Danskarne, då hon erhållit gården såsom belöning. — Säteriet tillhörde år 1770 öfverste-löjtn. Ehrenborgs enka, år 1828 öfversten W. Silfversparre, 1865 hr Fr. Hasselqvist i Kalmar. Godset, omfattande utom säteriet $1\frac{2}{3}\frac{1}{2}$ mtl frälse, $1^3/_8$ skatte, var år 1763 taxeradt till 81,500 rdr rmt.

Wärnsta, ett frälse-säteri uti Lillkyrka socken af Trögds härad och Uppsala län, $1^1/_4$ mil från Enköping, af 2 mtl, med en egorymd, enligt karta af år 1858, af 1,520 qvadratref, deraf 744 åker, 405 skogsmark; se vidare under art. Lillkyrka socken.

Wärnäs, ett berustadt säteri uti Wärna socken, Bankekinds härad och Linköpings län, beläget vid Öfversjön, omkring $2^1/_2$ mil från Linköping, består af $1^1/_4$ mtl. Wärnäs egdes år 1625 af Carl Knutsson Hjort, sedermera i samma århundrade af kapten Johan Ållongren, dennes svåger, ryttmästaren C. P. Strömfelt, som skref sig till Landsjö, Wärnäs m. fl.; såsom egare i följande seklet nämnas öfverste-löjtn. Hägerflycht 1726, major Gripenwaldt, kammarrådet J. Steuch, ryttmästare Ulfsparre och en Cavallin; från 1818, och ännu på 1850-talet tillhörde gården, med $^3/_4$ mtl skatte underlydande D. J. Moll samt slutligen 1863 fabrikör Gannitz i Linköping; dess taxeringsvärde är 58,000 rdr rmt. Rörande underlydande kan upplysas, att Wittvassa, $^1/_4$ mtl, hörde år 1686 under Herrsäter; Kyrkobyn, $^1/_2$ mtl, var omkring 1662 doneradt till Gustaf Bonde, men reducerades.

Wärnäs, Öfra och **Nedra**, tvänne skattehemman i Ny socken af Elfdals härad och Carlstads län, af ett halft mantal hvartdera i 9 brukningsdelar; vid förstnämnda finnas qvarn och häradets tingshus.

Wärpinge, sätesgård i Skåne, numera kallad Trolleberg, till hvilken art. hänvisas; här må dock tilläggas, att gården under sitt äldsta namn, Wärpinge, skall tillhört Erik Dahlberg (se Afzelii sagohäfder, IX band., sid. 204), som ämnade efter kon. Carl Gustafs död och fredens afslutande bosätta sig här, men gården indrogs af riksförmyndarne.

Under det den var i Dahlbergs ego, öfverföllo snapphanarne här hans tjenare och bortförde hans boting, deribland 36 sköna hästar. Vid Skånes afträdande till Sverige, befinnes dock Wärpinge i Otto Totts arfvingars ego, och hafva dessa troligen sålt godset till biskop Peder Winstrup; det tillhörde i medlet af 1700-talet en af biskopens ättlingar, hr von Böhnen, hvilken genom vårdslös hushållning och yppig lefnad så fördjupade sig i skuld hos Fredrik Trolle, gift med Brita Ramel, att han måste lemna honom godset i betalning för en fordran af 40,000 daler s:mt, fastän godset efter 1780 års tids gårdsköp värderades till 3 t:r guld. Hr Trolle måste dock sedermera utbetala en med köpeskillingen lika stor summa för fordringar, som höglofliga kammar-revisionen gjorde på denna fastighet, och hvilka då ej kunde vederläggas i brist af de handlingar, som kunde sådant bevisa, men hvilka voro genom tidens omskiften från gården förkomna. Detta visar nödvändigheten, att hafva kännedom af gårdars handlingar, hvilka väl mångenstädes tillräckligen finnas, men ligga nedgrafna i okunnighet och glömska. Traditionen förmäler, att vid en bal hos nämnda von Böhnen på Wärpinge, då Trolle berömde isynnerhet musiken, skall svågern, Malte Ramel, frågat, om han hörde, huru violerna sade: »Wärpinge går bort, Wärpinge går bort», ord, betecknande för dåvarande inskränkta lefnadssätt, då ett julkalas kunde komma de rikaste bland de skånska herrskaperna att förutspå en så rik herres ruin.

Wärsta, egendom uti Spånga socken af Sollentuna härad och Stockholms län, $1^1/_2$ mil från hufvudstaden, nära kyrka och allmän väg, består af 1 mtl Wärsta och $^1/_4$ Kälfvesta, båda af skatte-natur, med 300 tlds areal, skog till afsalu, väder- och vattenqvarn samt såg. Mangårdsbyggnaden, af timmer och 2 våningar hög, har trefligt läge invid det förbiflytande vattendraget.

Wärsta, ett mtl frälse uti Häggeby socken af Håbo härad och Uppsala län, 2 mil söder från Uppsala, lyder jemte andra $3^1/_2$ mtl under Nyborg, till hvilken art. hänvisas. På 1760-talet skref sig hofmarskalken Carl Posse, gift med en fröken Falkenberg af Bålby, bland andra gårdar äfven till Wärsta.

Wärsta, *Wärnsta*, ett gods i Wiby socken af Grimstens härad och Örebro län, beläget nära Skarbysjön i Nerikes vackraste och bördigaste trakt, 3 mil från Örebro, $2^1/_2$ mil från Askersund och $^3/_4$ mil från Wredstorps jernvägsstation. Godset består af 3 mtl frälsesäteri och 1 mtl frälse Wärsta, sedan 1860 med kammarkollegii tillstånd äfven kalladt Wärnsta och omfattande, enligt karta af år 1843, 108 tld åker, 197 tld äng, $98^1/_2$ tld utmark, $6^1/_2$ tld vägar, impedimenter m. m. Åkerjorden består af stenfri, lerblandad klappermylla, starkt blandad med orstenskalk och skiffer; ängen och en del af utmarken har sidländt, men för odlingar passande läge, så mycket hellre, som man nu företagit sänkning af Skarbysjön. Åbyggnaderna äro i godt stånd; hufvudbyggnaden, ett större tvåvåningshus under skiffertak, är omgifven af trädgård med vackra anläggningar. Från häradets allmänning erhålles årligen, efter utsyning, så väl timmer som ved. De årliga utskylderna stiga till omkring 56 rdr, 1 *lll* smör, 13 t:r säd. Under godset lyda 3 mtl ströhemman af frälse-natur inom Wiby socken. Taxeringsvärdet för alltsammans uppgår till 100,000 rdr. — Wärsta utgjorde en bondby till år 1624, då hemmanen utbyttes från kronan af Melchior Falkenberg, från hvilken det nybildade godset såldes 1736 till general-majoren G. Leijonhufvud, död här 1794. På sednare tider har det tillhört hr C. af Geijerstam, H. Zidén på 1820-talet, då derunder afhystes frälsehemmanet Wärsta, hvilket friherrinnan Ebba T. Sparre skall bekommit å sin moders vägnar i vederlag för annat gods. Har sedermera tillhört J. J. Hagström, Severin Wigert år 1857 och slutligen major H. Meurling.

Wärsås, *Wersås*, annex-socken till Warola pastorat, är belägen uti Kåkinds härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil o. s. o. från Sköfde; arealen, 10,460 tld fast mark, är fördelad på $25^1/_2$ mtl, hvaraf $15\frac{19}{48}$ skatte, $2\frac{43}{48}$ krono, 7 frälse. — Socknen, med jemn mark, bättre och sämre åkerlera till jordmån, nödig skog, beboddes 1864 af något öfver 1,240 inbyggare. Taxeringsvärdet var samma

år 1,068,900 rdr rmt. — Kyrkan ligger $^2/_5$ mil från moderkyrkan; dess trigonometriskt bestämda läge är 58°, 21′ 8″ lat. och 4° 0′ 7″ long. från Stockholms observatorium. Sedan år 1863 finnes här ett räddningshem för vanvårdade flickor. — Betydligaste gården är frälsesäteriet *Djurström*, dernäst berustade säteriet *Essbjörntorp*, med underlydande $^3/_4$ mtl; — *Brunstorp* Vesterg., 3 mtl säteri, vid Tidan, tillhör egaren af Näs. — $^1/_4$ mtl *Klockaretorp* och $^1/_4$ mtl *Gudmundtorp* utgöra komministerns boställe: — 1 mtl *Brumstorp* är majorsboställe. — Byar äro *Djursättra*, *Tåstaryd*, *Kifvenäbben*, *Wärsås* (1 skatte, 1 stom, pastors tilldelningshemman, 1 frälse) *Thorbjörntorp* (Torrbjörntorp) och *Svänaskogen*. — Adress: Sköfde.

Wärö med *Stråvalla*, ett regalt pastorat af Göteborgs stift, 6 mil från stiftsstaden, med $88^7/_{48}$ mtl och 3,550 inbyggare. — Pastoratet, i vester begränsadt af hafvet, i söder af Wiskafloden, i nordvest af Lyfteå, för öfrigt af socknarna Frillesås, Idala och Weddige, intager en längd af något öfver 1 mil. Större delen är sidländ; det hela har brist på skog. Till berg af större höjd räknas *Bårås* och *Stråvalla*; det sednare, med vidsträckt utsigt, begagnas till sjömärke. — *Wärö*, modersocken, är belägen uti Wiske härad af Fjäre fögderi och Halmstads län, 2 mil från Warberg, omfattar 13,145 tld eller 73,612 qvadratref och 0,002 qvadratmil vatten, fördelade på $20\frac{11}{48}$ mtl skatte, $7\frac{27}{48}$ krono, $44^7/_{24}$ frälse, tillsammans $72\frac{1}{4}\frac{?}{?}$ mtl ($73\frac{3}{4}\frac{?}{8}$). Marken är till större delen jemn; men de hemman, som ligga vid Saltsjön, ha bergig utmark. Rådande jordmånen är sandblandad mulljord. Tillgång på torfmossar ersätter i någon mån bristen på skog. Socknen beboddes år 1805 af 1,585 och 1865 af 3,090 inbyggare, som lefva af åkerbruk, med spånad, väfnad, sjöfart och saltsjöfiske till binäringar. All fast egendom är taxerad till 1,112,500 rdr rmt. — Åtskilliga härledningar till socknens namn, som fordom kallats Wära, Wore, Wäroe och Wäre, har man uppfunnit, förutom gängse traditioner, af hvilka en förmäler, att Wäröboerna fordom gingo till Weddige kyrka, hvarefter ännu en mellan Wärö och Weddige befintlig bro öfver ett träsk kallas Wärö kyrkobro. Omsider ledsnade Wäröboerna vid en så lång kyrkoväg och sade: »vi vil heldre väre hiemme end gaa saa lång vej till kirkan»; hvarefter de uppbyggde sin egen kyrka och kallade henne Wäre. Uti en gammal anteckning i pastorsarchivet härledes namnet från ordet vara (tueri), väre (castellum), och det af den orsak, att så väl i trakten uppresta bautastenar som andra fornlemningar bekräfta sägnerna om fordna betydliga strider, hvilka blifvit utkämpade inom socknens område. Fornlemningar af bautastenar på *Eckerslund* (se den art.) nära Wärö bro och folksägner göra det ej osannolikt, att här är stället, der kung Frode blef begrafven; åtskilliga fynd af hamrar, flintknifvar ha gjorts på ett par ställen. — Kyrkan, fordom helgad S:t Johannes Döparen, är, sedan hon 1768 och 1776 blifvit utvidgad, 53 alnar lång och 13 bred. — Pastorsbostället, 1 mtl, fordom beläget närmare kyrkan och bäcken, har 2 gånger nedbrunnit, hvarefter det flyttades öfver bäcken till ett ställe, kalladt Qvarnåker. Första kända pastor är hr Sven, 1505; af öfriga må nämnas Simon Hög, † 1645, Jonas Gothenius, som erhöll konsistorii fullmakt till detta hittills varande konsistoriela pastorat, medan hofpredikanten Johan Jöransson Warberg utverkade sig dertill kongl. fullmakt och erhöll för sin färdighet uti danska språket några medhållare uti Wärö; men sedan Jöransson förgripit sig mot Gothenius, blef han sin rätt förlustig, och Gothenius erhöll kongl. fullmakt derpå, dat. Halmstad den 13 Aug. 1673; i densamma förklaras pastoratet för församlingens visade ostadighet i kyrkoherdevalet och andra grofva förgripelser för regalt. Då Gothenius derpå följande söndag hade börjat gudstjensten, lät Jöransson släpa honom från altaret ut genom en mindre dörr, dervid folket ropade åt Gothenius, som var lång; »buga dig, herr Jon»; Jöransson fördes då till Warbergs fästning, der han dog, och gudstjensten inställdes för Wäröboerna under hela tiden ransakning hölls om detta grofva brottmål. — Wärö och Stråvalla hafva hittills (år 1862) utgjort ett skoldistrikt; men förslag till 2:ne är nu gjordt

— Byar äro *Backa* med häradets tingsställe; — *Bua* med lotsplats; — *Skällåkra;* — *Lingome;* — *Källstorp;* i denna by, som har namn af den mängd källsprång här finnas, är 1 mtl kronofogde- och 1 mtl häradsskrifvare-boställe; — *Norvära;* — *Biskopshagen;* — *Wendelsö,* en ö; — *Färjestaden,* $^1/_4$ mtl, vid tullbron, nära Wiskafloden.

Wäsby, fögderi af Westmanlands län, omfattar länets sydöstligaste del, nämligen hela Ytter-Tjurbo härad, Fröstbult, Simtuna, Altuna och Sevalla socknar af Simtuna samt Thorstuna härader med undantag af de dithörande delarne af Vester-Löfsta och Huddunge socknar. Antalet inbyggare på hvarje qvadratmil år 1848 var 1,963; år 1864 beboddes fögderiet af 10,895 personer, fördelade på 2,832 matlag. Hemmantalet utgör $488\frac{1}{64}$, hvaraf $325^3/_{16}$ skatte, $49^1/_{64}$ krono och $114^1/_2$ frälse. Ett helt mtl taxeras i medeltal till 14,057 rdr rmt. — Detta fögderi är ett af de bördigaste i länet; åkerbruket räknas för nästan uteslutande hufvudnäring och lemnar icke så litet till afsalu. Skog saknas nästan alldeles i sydvestra delen. — Såsom särskildt anmärkningsvärdt vilja vi tillägga, att, enligt officiel uppgift under perioden 1855—60, inom detta fögderi funnits hvarken något minuterings- eller utskänkningsställe.

Wäsby med Wiken och Höganäs bruksförsamling, ett regalt pastorat af 2:dra klassen, under Luggude kontrakt och Lunds stift, med $43\frac{11}{48}$ mantal och 4,090 invånare, beläget vid hafvet, 2 mil n. n. v. från Helsingborg. — *Wäsby,* modersocken i Luggude härad af Malmöhus län, omfattar 11,132 tld, fördelade på $41\frac{17}{48}$ mtl, deraf $34^1/_8$ skatte, $4^5/_6$ krono och $3^1/_{48}$ frälse. Folkmängden utgör 3,160 personer, af hvilka 1,500 äro fria från mantalspenningar. Marken är jemn med en jordmån af lera och sandmylla och föga skog. År 1818 utgjorde den odlade jorden 1,330 tunnl. Taxeringsvärdet är 2,185,500 rdr rmt. Socknen, såsom hörande till Kullatrakten, har flera farkoster, hvarmed sjöfart idkas. Här märkas Höganäs stenkolsgrufvor, deraf en är kallad Gustaf Adolf, och hvars afkastning begagnas med fördel på denna skoglösa ort, både i spislar och kakelugnar. — Byar äro *Wäsby, Hulta, Ingelsträde, Ornakärr* m. fl.; — vid några finnas väderqvarnar. — Adr.: Höganäs.

Wäsby, en f. d. kungsgärd i Sala landsförsamling af Öfver-Tjurbo härad, Westerås län, efter hvilken det fordna Wäsby län och nuvarande Wäsby fögderi erhållit namn, är belägen strax nordvest om staden Sala och i Salbergs fögderi. Gården, som omtalas redan på 1200-talet, hade fordom ansenligt jordområde, hvilket till en god del blifvit lagdt till Sala stad, äfvensom en mängd underlydande gårdar, hvilka numera äro skingrade, så att endast $^1/_4$ mtl återstår, utgörande boställe för bergshauptmannen. Konung Gustaf I, som ofta vistades här, uppförde det gamla kungshuset, som nedrefs 1717; Carl IX och Gustaf den Store ämnade här uppbygga ett säte för det kongl. bergsamtet och myntet; men man hann aldrig längre än till grundmurarna. Vid Öster-Sala finnes ännu en skogsdunge, bestående af gamla vackra tallar på en jemn, högländ plan, hvilken allt sedan den tiden varit skonad från hygge och bär ännu i dag namn af *Gustaf Adolfs lund,* af den anledning, som traditionen förmäler, att konungen ofta promenerat der med Ebba Brahe.

Wäsby, egendom i By socken, Näs härad och Carlstads län, belägen $2^1/_4$ mil från Åmål, $^1/_2$ mil från kyrkan, $^1/_8$ mil från stora landsvägen, $^1/_4$ mil från lastageplats vid Byelfven, $^3/_4$ mil från Seffle kanal, utgöres nu mer af endast 1 mtl *Wäsby* och $^1/_3$ *Gjellsbyn,* båda af skattenatur, sedan underofficers-bostället, $^1/_3$ mtl *Smörgrafven,* och fordna komminister-bostället, $^1/_4$ mantal *Kroktåna,* hvilka varit torp under Wäsby, vid tilltagande odling och folktillökning blifvit skattlagda och frånskilda hufvudgården, som derigenom blifvit en af de mindre i trakten, men i följd deraf en af de mest beskattade i Wärmland. — Årliga utsädet uppgafs 1857 till 14 t:r råg, 60 t:r hafra, 2 t:r hvete, 25 t:r potates, 3 t:r ärter och vicker, i bördig jordmån, bestående af god svartmylla på lerbotten; gården, hvartill hör nödig skog och godt fiske i Wenern, taxeras till 26,000 rdr rmt. Ehuru Wäsby torde

vara ett bland de äldsta hemmanen i provinsen, är ingen egare känd före fänrik Robert Mofatt, som år 1649 ville göra det till säteri. Af dess öfriga egare må endast nämnas i början på detta århundrade kapten C. Löwenhjelm och grosshandl. Proschwitz, båda boende på granngården Sjögerås; af den sistnämnde såldes Wäsby till vågmästaren vid Låkas lastageplats, hr Lemon, som sålde egendomen 1845 till f. d. majoren J. von Axelson på Mässvik; från honom köptes den år 1851 af vice kommissionslandtmätaren L. E. Ekelund; år 1858 egdes Wäsby med 3 mantal underlydande af generallöjtnant C. G. Löwenhjelm, innehafvare af Långs fideikommiss; år 1863 voro Carl och Salomon Jonsson å Norra Ed egare.

Wäsby (i 1795 och 1815 års, *Wässby* i 1694 års jordebok), ett mtl skatte uti Gilberga socken och härad af Carlstads län, utgör med $^1/_2$ skatte Taken en egendom, med tillräckligt höbol, mulbete och skog, taxerad till 45,000 rdr rmt; egare hr A. G. Börjesson. Hemmanet Westby — såsom det skrifves af Fernow — har jemte andra i Gilberga varit anslaget till kyrkoherdens underhåll, på den tid han tillika var kanik eller vice biskop öfver Wärmland; det köptes den 22 Nov. 1711 till skatte af Johan Finderus.

Wäsby, ett frälse-säteri af 2 mantal uti Hammarby socken af Wallentuna härad och Stockholms län, omkring 3 mil från hufvudstaden, är vackert beläget mellan lundar, bebygdt med stenhus, omgifvet af en stor trädgård. Det förekommer från slutet af 1600-talet såsom tillhörigt slägten De Geer och eges nu jemte 1 mtl Dyfvinge och 1 mtl Wik, båda af frälsenatur, under Löfsta bruk. Säteriet är ensamt taxeradt till 60,000 rdr rmt. Stockholm—Uppsala jernväg går genom trädgården, der 3:dje stationshuset från Stockholm är uppfördt.

Wäsby, ett frälse-säteri uti Wermdö socken af Stockholms län samt Wäsby fjerding, har tillhört slägterna Rålamb och Blixenkroun, Wattrang 1741, Gyllenhöök 1772, Wretman 1825, sednare på 1840-talet med 1 skatte, 1 frälse underlydande possessionaten P. P. Fresk; säteriet är ensamt taxeradt till 55,000 rdr rmt. I samma socken är äfven belägen en gård Wäsby på 4 mtl berustadt säteri. — Å Wäsby egor i Wermdö socken uppgifves af Liljegren stå runstenen № 638 i hans run-urkunder, med inskriften: Askil auk Sibi auk Lifstain litu raisa stain iftir Antuit fathur sin in Kilava at bonta sin.

Wäsby, by i Kräklinge socken af Hardemo härad och Örebro län; $^1/_2$ skatte, 2 säteri-rusthåll, $^1/_2$ frälse; märklig af en runsten i en bro tvärt öfver landsvägen, der han uppgifves legat öfver 150 år; har till inskrift: thouatr auk Curui tha litu kara. Bruna fatur sin auk . . mothur sin Ulmu. — Skatterättigheten till № 2 är köpt af C. G. von Düben den 5 Maj 1783 för 168 rdr 30 öre s:mt, till № 3 af lagman Lagerholm år 1801 för 105 rdr 40 öre silfvermynt. Berustade säteriet har tillhört slägterna Lagerhjelm och Liljencrantz.

Wäsby, egendom i Horns socken af Kinda härad och Linköpings län, 3 mil från Wimmerby, består af 1 mtl frälsesäteri Wäsby, utjorden Lönsbo och 10 torp. Mangårdsbyggnaden, med vacker trädgård, är belägen $^1/_4$ mil från sockenkyrkan, qvarn och Kinda båtled. Wäsby, som fordom utgjort ett större gods, beboddes på 1580-talet af befallningsmannen öfver Kind och Ydre Per Staffanson, köptes 1632 från kronan af dåvarande landshöfding Gustaf Oxenstjerna och hade 1638 under sig $15^3/_4$ hemman; heter år 1683 Arvid Eketräs säteri, men synes genom gifte med Gustava Oxenstjerna kommit till Hornsbergs egare, öfverståthållaren Christoffer Gyllenstjerna af Ulaborg, grefve till Eriksberg, som innehade det 1687 såsom krono med säterifrihet; egdes sedermera, enligt Tham, af fru grefvinnan M. G. Gyllenstjerna (månne förutnämnda Christoffer Gyllenstjernas dotter, Maria Gustava, som räknas bland Sveriges lärda fruntimmer och som öfversatt på svenska Flavii Josephi Judiska historia). Hon var gift med presidenten, frih. Carl Bonde, hvilken bland andra gårdar äfven skrifvit sig till Wäsby, derefter ännu under Hornsberg, af Gripenhjelmar, sedermera af L. M. (?) Drake, m:llna Draugel m. fl. 1825, då derunder lydde $^1/_2$ frälse Bru-

nebo, kapten Drangel 1852, hans sterbhus 1864. Wäsby, med 30 t:rs utsäde utom rotfrukter, vidsträckt skog, taxerarades 1863 till 100,000 rdr rmt; underlydande skatteäng taxerades till 5,000 rdr rmt.

Wäsby, tre mtl frälse-säteri i Thorshälla landsförsamling, Vester-Rekarnes härad af Nyköpings län, invid stranden af den från Mälarfjärden Blacken mot söder inskjutande Wäsbyviken, $^1/_4$ mil från Thorshälla. Säteriet egdes under 1600-talet och ända till 1746 af slägten Gyllenankar; inköptes af upptäckaren af sammangaddningen vid 1756 års riksdag, löjtn. D. von Schedwin, till fideikommiss för de 100,000 daler kopparmynt han, förutom 1,000 daler silfvermynt, erhållit af staten, men såldes af honom på 1760-talet, hvaremot Gällared inköptes såsom vederlag. Wäsby har äfven tillhört slägten Örnsköld m. fl. Egare år 1863 var kongl. sekreter. A. C Nybohm, då det med underlydande $1^3/_8$ Mälby var taxeradt till 21,850 rdr.

Wäsby, Stora och **Lilla,** två frälsesäterier uti Almunge socken af Närdinghundra härad och Stockholms län, omkring $3^1/_4$ mil från Uppsala, af 2 mtl hvartdera. På 1600-talet skola båda gärdarne haft gemensam egare utaf slägterna Bagge, Bure och Gran; men i början af 1700-talet förekommer Lilla Wäsby, hvilket är beläget nära kyrkan, såsom tillhörigt von Wallden, sedan Willsdorf, från år 1740 Backmansson (adlad Nordencrantz), från 1744 De Geer, Jennings, från 1761 Lilljesvärd, från 1825 och ännu 1861 f. d. kapten C. F. Lilljesvärd. Stora Wäsby, längre i norr, $^3/_4$ mil från kyrkan, har i början på 1700-talet tillhört slägten Wattrang, ännu 1825, lydde 1849—1863 med $3^1/_6$ mtl under Sandemars fideikommiss. På 1670-talet fanns här särskild kyrka. Till Wäsby skref sig Olof Eriksson af Tomptaslägten, gift med Anna Carlsdotter (Månesköld). En hennes brorsons dotter, Cecilia, var gift med sin syssling, löjtnant Björn Philip till Uddenäs, som i samma århundrade befinnes äfven ha gemensam egare med Lilla Wäsby. Stora Wäsby, som 1818 uppgafs ega 22 t:rs utsäde, c:a 150 lass höbergning, förträfflig skog, vackert manhus af trä, obetydlig trädgård, taxerades 1863 till 60,000 rdr; underlydande voro $^2/_3$ skatte, $2^1/_2$ frälse. Lilla Wäsby, som 1818 egde 25 t:rs utsäde, cirka 100 lass hö, god skog, stort, men förfallet manshus, obetydlig trädgård, taxerades år 1863 till 35,000 rdr rmt.

Wäsby, Stora och **Lilla,** byar i Fogdö socken, Åkers härad af Nyköpings län; $1^1/_2$ frälse, lydande under Hesselbyholm; här står runstenen *M* 961 i Liljegrens run-urkunder.

Wäse, Härad af Öster-Sysslets fögderi och Carlstads län, beläget vester om Ölme härad, mellan Nyeds härad i norr och Wenern i söder, omfattar 3 socknar: *Wäse, Fogelvik* (taxeringsvärdet 994,386 rdr) och *Allster* ($26^7/_{24}$ mtl, taxerade till 1,431,500 rdr), med $103^1/_{24}$ mtl, på en yta af 88,822 tld, deraf 22,071 tld odlad jord, 2,756 tld naturlig äng; dessutom upptagas 0,270 qvadratmil af vatten. Ett helt mtl var år 1863 i medeltal taxeradt till 53,777 rdr. Häradet har en ganska dryg fattigafgift, pr invånare beräknad till 1 rdr 31 öre; endast 2 härader, Kils och Philipstads, ha en ännu större. I afseende på folkmängden, som uppgår till 9,195 inbyggare, är häradet det 11:te. Dess egentliga namn är Wes-härad, af gården *We*, och skrefs i äldsta tider Wesharid; det anses af gamle Fernow vara det Asar, som i Vestgötalagen uppräknas bland Uppsala öde; har tingsställe vid Lund i Fogelviks socken. År 1532 förunnades Lidköpings borgerskap att med egna fartyg ega fri seglation och köpslag i »Wasze» härads hamnar. I afseende på bergarten må nämnas, att i de spridda gneisskullarna är inblandning af mycken hornblende, en förstenad, fjällig jernmalm, som gör bergarten nästan grönstenslik. Fornminnen äro ättehögar vid förutnämnda tingsställe Lund och vid Säter i Allsters socken; se för öfrigt socknarnas artiklar.

Wäse i 1825 års, Wäsehärad i äldre jordeböcker, socken uti ofvanheskrifna härad af Carlstads län, belägen mellan städerna Carlstad och Christinehamn, $2^1/_4$ mil från hvardera, gränsande i söder till sjön Wenern, i öster till Ölme och Lungsunds, i norr till Nyeds och

Brattfors socknar samt i vester till Fogelvik; hela arealen är 52,836 tunnl. (53,460 tld efter Hahr), hvaraf

13,820	tld	åker
2,862	»	äng
1,633	»	hagmark
26,233	»	skogsmark, deraf allmänningen 2,083 tld.
3,766	»	mossar
4,166	»	sjöar, fjärdar och holmar i Wenern.

Hemmantalet uppgifves i en sockenbeskrifning uti landtmäterikontoret till $50^2/_3$ mtl, deraf 4 säteri, $14^7/_8$ frälse, $31\frac{19}{24}$ krono och skatte ($49^5/_{12}$ mantal, deraf $28\frac{11}{12}$ skatte, $1^5/_8$ krono, $18^7/_8$ frälse, enligt 1863 års mantalslängd). Folkmängden, på sednare åren föga förökad, uppgick 1865 till 5,050 inbyggare. Södra delen, intill sjön Wenern och norrut omkring Panksjön, är ett bördigt slättland, med sand och lera till jordmån, natursköna trakter och välbyggda gårdar, vanligen med 2-vånings hus, täckta med skiffer eller tegel; nordöstra delen, der allmännings- och rekognitionsskogarne vidtaga, utgör en större skogssträcka med bergkullig och stenig mark. Sydligaste delen utgöres af den med fasta landet vid lågt vatten sammanhängande *Arnön*, med 2,820 tlds areal, fördelad på $3^2/_3$ mtl. Mineral- och helsokällor finnas på Hammarskog samt å prestgårdens egor, och en större springkälla på *Nygårds* skogsmark. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, det förstnämnda sedan 1830 i betydlig tillökning med cirkulationsbruk i 8 à 12 skiften, så att $^1/_8$ af åkerjorden trädes, $^1/_8$ besås med höstsäde, $^3/_8$ vallläggas och $^3/_8$ besås med vårsäd. Några hemman på slättlandet lida väl brist på skog; men de flesta ha dock till ej obetydlig afyttring. Af verk och lägenheter finnas, utom många husbehofsqvarnar, sågar och det lilla spiksmidet vid *Glumshammaren*, mjölqvarnar och sågar i elfven Glommen vid *Mölntorp*, *Drykforssen* och *Sälången*, qvarnar i elfven Ölmen vid *Backa* och *Myrom*. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1863 års bevillning till 3,171,980 rdr; stats- och kommunala afgifter uppgå till c:a 27,300 rdr. En ogift drängs lön varierar mellan 100 à 140 rdr, en pigas mellan 40 till 50 rdr rmt. År 1855 fanns ett fattighjon på 22, och fattigafgiften utgjorde $1^1/_2$ rdr på hvarje inbyggare. — Kyrkan, ett stycke sydost från gamla träkyrkan, är byggd efter Digerdöden, 5 gånger tillbyggd, håller 90 alnar i längd, 42 alnar i bredd; murarne stärkas invändigt med grofva sträfpelare och sammanhållas af starka jernankaren; hvalfvet är af bräder; predikanten höres blott med stor ansträngning; orgelverk med 21 stämmor finnes sedan år 1857. — Prestgården, 1 mtl, med högt läge och en vacker trädgård, samt $^1/_4$ mtl *Norketorps* stom, utgöra kyrkoherdens boställe. Af kyrkoherdar må nämnas den först kände, Steno, år 1415, Georgius Magni, herr Örjan kallad, 1551, Elavus Fryxell 1721, sedan 1834 C. M. Bågenholm. — Barnundervisningen besörjes af 2 skollärare på 6 stationer; sockenbibliothek finnes; en testamentarisk disposition af den 13 Jan. 1834 på 3,109 rdr 50 öre, gjord af makarne Henrik Andersson och Stina Bengtsdotter uti *Silkestad* inom socknen, förräntas till fattiga barns undervisning och uppfostran. — Socknen, hvars namn anses vara taget af kronofogde-bostället *Södra Wee*, 1 mtl, eller Wi, såsom de gamla offerställena på höjder kallades, tros hafva med Nyed, Ölme härad, Warnum och Carlskoga socknar utgjort ett gäll, jemnårigt med kristendomen i östra Wärmland; med vissbet vet man, att socknens norra del skiljdes härifrån 1608, och bildades deraf Nyeds pastorat. Under katholska tiden egde kyrkan och presten gemensamt hemmanen *Torp*, *Rud*, $^1/_4$ i *Westanå*, $^1/_2$ i *Asphyttan* i Fernebo, *Munkhättan* och *Ås* i Wäse; *Prestgården* i Alsters, men *Björka* och *Berg* i Fogelviks socken tillhörde presten ensam. Nu utgör Wäsehärads socken med annexerna Fogelvik och Allster (se art. Alster) ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Carlstads stift, med $102^7/_{12}$ mantal, bebodda af c:a 9,165 personer. Fornminnena utgöras af 4 ättehögar, något söder om gården *We*, der stationshus å banan mellan Christinehamn och Carlstad är på förslag att uppföras, samt på Arnön och vid gården *Nolby*; stenkummel vid *Rör* och *Glumserud*; lemningar efter *Hedningaslottet* i skogsbygden; en tradition förmäler om tvänne kloster, ett vid hemmanet *Ekemossen*,

det andra vid *Hammar*. — Större egendomar äro: säterierna *Hammar* (1,568 tld, deraf 400 åker), med $2^1/_3$ mtl underlydande, — *Gummerud* (1,027 tld, deraf 232 åker), — *Berg* (areal 464 tld, hvaraf 233 åker), med $1^1/_4$ mtl underlydande, — *Wälinge*, se den art.; 1 skatte *Ölmskog* (areal 1,328 tld, hvaraf 332 åker), med $1^2/_3$ mtl underlydande samt *Gummeruds* såg; — $^1/_4$ skatte *Barsjötorp* (areal 962 tunnland, deraf 270 åker), taxeradt nära dubbelt så högt som 1 frälse *Bäck* (areal 409 tld, deraf 152 åker). — Sedan 1854 års skattläggning har Sunds hemmans-säterifriheter blifvit öfverflyttade på hemmanet Berg. *Kungskogs* samt *Brattfors* rekognitionsskogar blifvit försålda och skattlagda, den förra under namn af *Björkbron*, till $\frac{3}{1}\frac{1}{4}$ mtl, och den sednare, under namn af *Geijersberg*, till $^1/_2$ mtl skatte, hvilket jemte några andra mindre hemmansdelar ännu lyder under *Brattfors*. Af boställen finnas, utom förutnämnda kyrkoherdens, vidare $^1/_4$ mtl *Kärr* och $^1/_4$ mtl *Ågården*. Flera af socknens hemman, såsom *Westanå*, *Arnö* med *Faxstad* och *Norby* (Nohlby?), *Kalfsvall* och *Hammar* ha innehafts af Riseberga kloster. — Adress: Carlstad.

Wässby, ett mtl frälse uti Hofby socken af Kinnefjerdings härad och Skaraborgs län, vid ån Lidan, $^3/_8$ mil från Lidköping; har på 1830-talet (då det uppgifves bestått af 3 mtl frälse, $^1/_4$ krono) tillhört grosshandl. O. Bredbergs arfvingar i Göteborg; egdes år 1863 af A. R. Sandels och taxerades då till 36,500 rdr rmt.

Wästberga, tre mtl frälse-säteri, uti Stockholms län, Brännkyrka socken af Svartlösa härad, nära kyrkan, $^1/_4$ mil från Elfsjö jernvägsstation och lika långt från hufvudstaden. Gården donerades 1612 åt doktor Nils Chesnecopheri arfvingar, har sedan tillhört Rehnberg år 1686, en Salvius 1772, derpå slägterna Cederhjelm och Sparre; innehafves för närvarande af enkefru grefvinnan Ulla Sparre på Ådö i Uppland. Taxeringsvärdet är 100,700 rdr rmt, inberäknadt för lägenheter och frälse-räntor.

Wästtomten, *Westtomta*, ett mantal frälse-säteri uti Stenums socken af Walla härad och Skaraborgs län, beläget $^3/_4$ mil s. o. från Skara, i närheten af Stenums mader och Hornborgasjön; köptes från kronan år 1632 af fru Brita Hård, och underhölls här sätesbyggnad tills år 1781, då det lades som ladugård under Härlingstorpsgodset, beläget i moderförsamlingen Wing. Ifrån den tiden har säteriet varit befriadt från skyldigheten att förses med sätesbyggnad, så länge som gårdarne innehades på en hand. Förra roteringsskyldigheten flyttades till Stenumstomten, $^1/_2$ mtl, och Wingkullentomten, $^1/_2$ mtl, genom kammar-kollegii utslag år 1806. Af säteriet egdes, år 1863, $^3/_4$ mtl, tax. till 13,500 rdr, af hr F. D. Bergström, $^1/_4$ mtl af en bonde, som brukade det under $^1/_2$ mtl frälse inom samma by.

Wäte, *Wäthe*, annex-socken till Heide pastorat, är belägen uti Gotlands Södra härad, $2^1/_4$ mil söder om Wisby; areal 5,832 tld (= 32,659 qvadratref) och 0,029 qvadratmil vatten. Socknen, innefattande $15^3/_4$ mtl, bebodda af 585 inbyggare, har lågländ och sank mark, till jordmån kalklera, blandad, dels med svartmylla, dels med kalkflisor och sand; på många ställen uppstiger det underliggande kalklagret och besvärar åkrarna. Kyrkovägen, $^2/_5$ mil. I kyrkan finnas 2:ne runstenar, hvaraf den ena med inskriften: iþr: Botulfs: moþir: af: Vestr: Hvetium: ok: Botaiþr: hans: husfroja: müntvas: sustir: af: Rigaim: han: var: sum: þita: . . — Största byn är *Westerväte*, $1^3/_8$ mtl sk. och $^1/_4$ mtl annex-hemman; — *Mölner*, *Isome* och *Sörby* äro hela hemman. — Adress: Wisby.

Wätte (i 1825 års jordebok), *Wette*, härad uti Göteborgs och Bohus län, hvars öfversta del det intager, skildt i norr och nordost från Norge genom Svinesund och Idefjord, i söder begränsadt af Tanums härad, i vester af Kattegat; innefattar socknarna *Hogdal* (1,150 inbyggare; taxeringsvärdet 618,400 rdr), *Lommeland* (tax.-värdet 395,438 rdr), *Tjernö*, *Skee* (tax.-värdet 3,026,300 rdr) och *Näsinge* på en areal af 92,016 tld fast mark, hvaraf 8,960 är odlad mark, 550 naturlig äng och vatten; skogstillgången öfverstiger behofvet. Hemmantalet är $204^1/_8$ mtl (efter 1863 års mantalslängd, $203^5/_8$ efter Hahrs stat. tab.), bebodda

af 10,035 personer, hvartill kommer staden Strömstads folkmängd, som uppgår till omkring 1,870. Ett helt mtl var år 1863 i medeltal taxeradt till 24,238 rdr rmt. Häradet, hvilket säkerligen fått namn af gården Wetteland, fordna länsherrarnes säte, förer i sitt sigill en båt. Det utgör med Qville, Tanums och Bullarens härader *Norrvikens* fögderi och Qville-Wätte domsaga, med tingsställe uti Strömstad.

Wätteland, kronofogde-boställe uti Skee socken, Wätte härad, Göteborgs och Bohus län, af ett mtl, beläget icke långt från prestgården, uti en vacker och rikt beväxt dal, genomfluten af den grunda Wettelanda- eller Kollekindsån, med höga skuggrika stränder, och som upprinner ur en mängd små sjöar och mossar på Löfverås- och Tormåseröds-fjellen samt har sitt utlopp sydost genom Strömstadsvattnet vid Strömstad. Gården, ett gammalt herresäte från nära ett årtusende tillbaka och omgifvet af forntidslemningar, är ock af historisk märkvärdighet; den benämnes i sagorna Wettaland och Weitaland, ovisst, om namnet är taget af det närliggande Wetteberget, der »vettar» eller vårdkasar underhöllos i fordna tider, eller af ordet veita = hjelpa; med säkerhet kan dock antagas, att gården sjelf gifvit namn åt häradet. Wätteland gafs af konung Olof Haraldsson, sedan kallad den Helige, åt den mägtige odalbonden Brynjolf Ullfaldi för det bistånd han lemnade, att genom sin vältalighet förskaffa konungen Vikboernas ynnest och att på öppet ting biträda med att försåtligt mörda svenska länshöfdingen Ejlif Götske. Med gården, som förblef i århundraden inom Ullfaldis namnkunniga slägt, följde länsrätten till häradet. Sonen Halldor, en af sin tids yppersta länsherrar, och konungarne Olof den Heliges, Magnus Olofssons och Harald Hårdrådes trogne vapenbroder, ärfde den först, och sedan hans son Brynjolf Halldorsson, som var gift med norske konungen Olof Kyrres enkedrottning och hade med henne dottern Skialdvord, som blef moder åt den berömde länsherren Nicolaus Sigurdsson. Sonsonen Halldor Brynjolfsson d. y., gift med den mägtige Gregorii Dagssons syster Sigrid, frejdade sitt namn genom striderna vid Kongahell år 1159 och ett blodigt slagsmål på Bergens brygga, nedhöggs med sitt folk, då han ville rädda sig ur det af konung Hakon Härdabred, nyåret 1161, kringhvärfda och antända Wetteland. Med honom synes den Ullfaldiska ätten utgått på svärdsidan, och de sednare länsherrarne på Wetteland hafva förlorat sig i glömska. Nuvarande innehafvaren är kronofogden Th. Halldén. Gården, hvarvid träffas spår efter forntida odlingar, numera öfvervuxna af skog, är prydligt bebyggd och ännu en ganska stor egendom med cirka 80 tunnors utsäde och 500 tunnors skörd.

Wätteryd, hed uti Mällby socken af Vestra Göinge härad och Christianstads län, utmed landsvägen, mellan Gunnarps by och Sösdala gästgifvaregård, är af forntida märkvärdighet, hvarom der uppresta stora antalet stenar än i dag vittnar. Af Sjöborg beräknades antalet till 600, ifrån 1 till 4 alnar höga. En stenhäll kallas Klack — enligt folksägnen — efter en jättarnes anförare, som skall bott i denna häll och der hållit ortens flickor innestängda medelst en jerndörr. Ett fragment ur den folkvisa, som handlar om dessa stenar, finnes anfördt under art. Sösdala. Med stöd af Suhms danska historia förklarar Sjöborg deras historiska betydelse på följande sätt: Under Rolf Krakes minderårighet satte svenska kon. Adil en anglisk furste vid namn Rerek till Rolfs förmyndare. Rerek var en tyrann, som allmänt afskyddes och kallades Racka eller hund. Skåningarne lära hafva slagit ihjäl denna »racka», som föregifves ligga begrafven under en sten i Hundskogen vid Mällby, mellan Sösdala och Röinge. I Skåne tillsatte Adil tvänne höfdingar: Eskil och Alkil; men konungen i Norra Skåne, Snio, sökte undandraga sig Adils välde, hvadan det kom till en träffning, der de svenska höfdingarne blefvo slagna, och antages detta slag hafva stått på Wätteryds hed; om hur hårdnackad kampen varit, anses stenarne bära vittne. Se vidare härom art. Mjölkalånga. Af docenten N. Bruzelius anses denna hed vara en begrafningsplats från jernåldern; stenarne äro placerade i form af skeppssättningar. Flera märkvärdiga fynd af vapen m. m. hafva här blifvit gjorda.

Wättlösa, annex-socken till Götheneds pastorat, är belägen uti Kinne härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil n. n. v. från

Skara, $3^1/_2$ mil från Mariestad; arealen, 6,711 tunnl. fast mark, är fördelad på $16^5/_{16}$ mtl, deraf $11\frac{13}{16}$ skatte, 3 krono, $1^1/_2$ frälse. Socknen, med ganska jemn mark och lera till jordmån, beboddes år 1865 af 870 inbyggare. I Wättlösa by, på 9 mtl, växer hjelplig skog, de öfriga hemmanen lida brist på barr-, men ega nödig löfskog. Fastigh.värdet är 638.500 rdr rmt. — Kyrkan ligger $^1/_4$ mil söder om moderkyrkan, har för Stakerska familjen ett grafchor, som numera begagnas till sakristia; sockenmagasin finnes. — Betydligaste gårdar: *Lilla Bjurum*, 2 mtl, öfverste-boställe; — *Stora Gullhammar*, 1 mtl skatte med $^3/_8$ frälse Lilla dito, jemte såg och qvarn; gården anses vara det i Götriks och Rolfs saga omnämnda *Gyllingshammar*; — *Bölaholm*, $^1/_4$ mtl fr., lyder under *Årnäs*: — Kyrkoherdens stomhemman, 1 mtl i Wättlösa by, är upplåtet åt 2:ne komministrar. *Kringelsbäck, Wögen, Anfinsryd, Färvallsslätten, Abrahamstorp* äro hemman. — Adr.: Mariestad.

Wättungen (Wettingen), ett mantal frälse-säteri uti Bäcke socken af Wedbo härad och Elfsborgs län, omkring $5^3/_4$ mil från Åmål; till hvad redan härom är nämndt under art. Bäcke må tilläggas, att säteriet kom med ryttmästaren Gustaf Stakes dotter Elsa till häradshöfd. Johan Plenningsköld, död år 1687, och anlades här af brukspatron C. F. Wærn den första öfversilningsanstalt på Dal; för närv. eges säteriet af Baldersnäs bolag och har 2 brukare; är tax. till 50,000 rdr; på egorna och underl. 20 torp bo 126 personer.

Wätö, socken uti Bro och Wätö skeppslag af Stockholms län, 2 mil från Norrtelje, mellan Wäddö i nordost, Norrteljefjärden i söder och hafvet med dess fjärdar och vikar i öster, utgöres dels af fasta landet, dels af öarne *Wätön*, som med öfver 1 mils längd sträcker sig i nordostlig rigtning från Norrtelje- till Björkfjärden, större delen af *Björkön*, båda söndersplittrade af inskjutande vikar, samt *Arholmen, Idö, Lidö* och *Gislingen*; areal 0,062 qv.mil, hvaraf 0,009 vatten = 1,435 tld (efter Hahrs stat. tabeller; Forssell uppgifver 23,605 tld) hvaraf 208 tunnl. höra till hemmanet *Lervik*, $^1/_2$ mtl, som endast i kyrkligt afseende hör hit och för öfrigt räknas till Wäddö socken. Hemmantalet är $45^5/_{12}$ skatte, $1^7/_8$ krono, 11 frälse, bebodda 1865 af 1,695 inb.; år 1810 var folkmängden 1,250. Alltsammans är en skärgårdsnatur, med omvexlande lågbergig skogsmark och smärre slätter; jordmånen är sand och mojord. Näringarne bestå i åker-, ängs- och skogsbruk, sjöfart, som idkas med icke mindre än 41 egna fartyg om 3,027 läster, samt i fiske och skälfångst, hvari inbyggarne isynnerhet utmärka sig; på Björkön brytes sandsten. — Hela fastighetsvärdet upptogs 1864 till 480,200 rdr. På Arholmen, $1^7/_8$ mil öster om kyrkan, är lotsplats och fyrbåk; kasar på *Näskubben* i Simpnäsby och Högskär. — Kyrkan, reparerad 1839, ligger vid Wätösundets strand, 9 mil från Uppsala, $^1/_4$ mil från gästgifvaregården i Nysättra. Socknen utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Uppsala stift. Kyrkoherdar nämnas först efter reformationen. Två skolhus, hvaraf det ena å Björkön, samt ett barnhem finnas. Största godset utgöres af *Lidö* säteri, $1^1/_4$ mil öster om kyrkan, med underlydande *Idön*, 1 mtl frälse, och Håkenskärs fiske; — *Prestgården* $1^1/_2$ mtl; $^3/_8$ mtl *Harg*, komminister-boställe; — *Håknäs*, $1^3/_4$ mtl, nu mer styckadt, har på 1600-talet varit säteri; — $^3/_4$ mtl *Öster Edsvik*. — Af byar förekomma *Finala, Marum, Skeppsmyra, Rosättra, Stridsby, Utanå* och *Öfverlöpe* m. fl. — Adr.: Norrtelje.

Wäxtorp, by uti Dalstorps socken, Kinds härad och Elfsborgs län; $1^3/_4$ mtl skatte, $1^1/_2$ frälse; 14 åboer; ett manufakturverk, hvarvid tillverkats i medeltal åren 1859—61: 62 ctr spik och 62 ctr diverse smiden, eges, jemte $^1/_4$ mantal skatte i byn, af C. J. Lindström. Adress: Svenljunga och Dalstorp.

Wörta, Stora, egendom i Nettraby socken af Blekinge, är belägen å fasta landet, och är ej någon ö, såsom Sjöborg i Blekings beskrifning uppgifver; består af $^3/_4$ mantal № 29 i Östra Nettraby, med 54 tld åker, 123 tld äng; qvarn för 3 par stenar och grynverk ligger afskild från gårdens egor, som räknas till de bättre inom socknen; till gården höra trädgård samt park, innehållande åldriga ekar, idegranar och andra träd. Bland egare nämnas öfverstarne Feiff och af Borneman. Stället anses vara det Wörva, der konung Dags sparf blef ihjälslagen; se vidare V Band. sid. 184, 2 spalt. — *Wörta, Lilla*, se *Wrängö*.

Rättelser och Tillägg till VII Bandets förra Afdelning.

Tanselebyn läs: 1 mil från kyrkan: har har etc.

Tanum, sid. 4, 2 sp. 8 rad. nedifrån läs: vice pastor.

Tanum, sid. 5. 1 sp., 6 rad. uppifrån. läs: socknar.

Teringe socken. 15 rad nedifr. står: Karnbo. läs: Mariefred.

Taringe frälse-säteri 1 sp. 13 rad. nedifr. står: Gjon. läs: Gjord Andersson.

Tengene socken, sid 10. 2 sp. 2 rad. uppifr. står: Lägnum., läs: Legnum.

Thorsby herrgård. sid. 15. 1 sp.: hela Thorsby hemman är 1 mtl eller $\frac{5160}{11520}$ mo. deraf $\frac{3444}{11520}$ = 288 öresl. 16 pgl.

Thorsby, sid. 15, 7 rad. uppifr., härtill höra Walsfors manufakturverk.

Thorsby, 9 rad., samt Åstebyholms sågverk.

Thorslunda socken. 20 sid., 1 sp., 10 rad. nedifrån 1 kast = 4 stycken.

Thorstorp, sid. 21, 2 sp., 5 rad. uppifrån står: förstärkningar, läs: försträckningar.

Thorsåker socken i Gestrikland. 10 öresl. = 1 mantal.

Thorsåker i Stockholms län. 8 rad. nedifr. står: frälse-säteri. läs: säteri.

Thorsåker, sid. 24. 1 sp. 6 rad. uppifrån. areal 88.417 tld.

Thorsås socken i Kalmar län. 2 sp., 6 rad. uppifr., läs: 129 båtsmän.

Thorsätra. 10 rad. nedifr., står: 1699. läs. 1623. blifvit utbytt från kronan af r. r. G. B. Oxenstjerna och 1624 af honom afstått till Erik Alfsson Ikorn emot Norssa. nu Rosersberg, som var donationsgods.

Thureholm i Westerås län; denna art. utgår helt och hållet.

Thureholm i Nyköpings län, sid. 31, 2 sp., 17 rad. uppifr. står: deras måg, läs: sons måg. Orden »År 1599 skref sig Nils Posse till Gieddeholm» — utgå. Framdeles reduceradt för riksskattm. Sten Bjelkes gravationer.

Tible, sid. 32, läs: Tibble.

Tible, sid. 33, 1 sp., 5 rad. nedifrån står: skogskommunens. läs: skogskommissionens.

Tidaholm, uppgiften om gårdens öfverlemnande till Ebba Brahe af kon. Gustaf II Adolf är enskild från orten.

Tidan genomflyter äfven Gullereds socken.

Tierp, kyrkoherdens namn var Ihering, ej Ihring.

Timra socken. 48 mål = 1 mantal.

Tirserum socken. se gården Tidersrum.

Tisby säteri köptes till frälse 1627 af Erik Jonsson Lunow och reducerades för Tit. Duvalls gravationer.

Tissås säteri. af gammal skatte-natur med namnet Tistelås. deraf räntan donerades 1612 åt Drakenbergs fader. dåvarande proviantskrifvaren Nils Börjesson, reducerades 1683. men lemnades på lifstids frihet.

Titisfjord är beläget helt och hållet i Norge. En der sjelftagen fiskerättighet gaf anledning till 1611 års krig med Danmark.

Tjellmo, sid. 47. 1 sp., *Johannisbergs* säteri, förr Hagevik.

Tjörn, 9 rad. nedifr. står: lyda under, läs: innehafva.

Tobräckan, 10 rad. nedifrån står: Bertha, läs: Beata.

Tofvatorp, så kallades fordom Toarp uti Sämbs socken; se den artikeln.

Toleforss, 7 rad. uppifrån, står: 1614, läs: 1638.

Tolfsbo, *Tåls-*. *Thåls-* eller *Tohlsbo* i 1600-talets jordeböcker.

Tomarp, öfverste-boställe. sid. 63, 1 sp., 8 rad. uppifrån läs: enligt en af krigs- och kammarkollegierna.

Torbjörntorp. 3 rad. uppifrån står: *Möre*, läs: Möne.

Torestorp, sid. 65, 7 rad. uppifr. står: Tolö, läs: Tölö.

Torkarby, sid. 65, 2 sp, 3 rad. nedifrån står: Fälla, läs: Jälla.

Torneby, sätesgård uti Fornåsa socken och Linköpings län, har varit ett gammalt skatte och uppläts 1685 endast på lifstid åt fru Silfversparre, hvarefter det år 1692 indelades till rusthåll med bibehållande af säterifrihet.

Torneå, *Nedre* och *Öfre*, sid. 69, 2 sp., 9 rad. nedifr. orden: »numera skattlagdt» utgå.

Torp i Vester-Norrlands län, sid. 70, 2 sp., 13 rad. nedifr. läs: 40 mtl, 29 mål skatte.

Torp i Skaraborgs län, Åsaka socken, 3 rad. uppifr. läs: Falköping.

Torp, Öster och *Vester*, läs: ett mtl rusthåll och skatte sedan 1757.

Torpa, annex-socken till Carls-Kyrka; läs samma namn 8 rad. uppifrån i stället för Kung Carls socken.

Torpa frälse-säteri i Elfsborgs län, står: Långhem, läs: Länghem; 4 rad. står: Åsunden. läs: Asunden.

Torpa. sid. 75. 5 rad. nedifrån läs: Gustaf Olofsson (Stenbock).

Torrbjörntorp, se Thorbjörntorp.

Torrevalla, säteri uti Sörby socken, sid. 78, 2 sp., 1 och 2 rad. uppifrån, läs efter Walla härad: efter att förut ha varit doneradt furstinnan etc.

Torskbäckshyttan, en hytta = 4 mtl.

Torup, socken i Halmstads län, 10 rad. nedifrån står: Ramnäs, läs: Ramnås.

Tostarp, sid. 84, 2 sp. 17 rad. uppifr. läs: af detta fordna herresäte.

Totebo, 1 mtl skatte-säteri, hvaraf ordinarie räntan är kronan behållen; 19 rad. uppifrån

står: 1684, läs: 1678; 20 rad. uppifrån läs: jungfru Ingeborg Zeloa.

Tranebygget, säterifriheten flyttades 1768 till hemmanet Ljungby i Svenstorps socken af Gärds härad.

Tranemo, 3 rad. nedifrån: 5/8 mtl *Tastarp* är välbebyggd gästgifvaregård.

Trishult, 2 rad., läs: och 1/2 mtl frälseskatte.

Trollebo egendom uti Elfsborgs län, 5 rad. uppifrån står: Nosså, läs: Nossa.

Tromtö, utsädet var 20, ej 2 tunnor.

Trossnas, ett krono-skatte löningshemman.

Tryde, patronus till pastoratet är egaren af Kåseholm.

Trystorps egendom skall redan i 15:de århundradet blifvit grundad af biskopen Conradus Rogge, som under en embetsresa i Tängeråsa inköpte tre torp, bebyggde dem och kallade gården Trystorp, anlade äfven vägen dit från Riseberga omkring Logsjöns norra och vestra strand.

Trälket, 3 rad. nedifr. läs: kon. Eriks dotter Constantia.

Tufvan, uti Wexiö landsförsamling af Kinnevalds, ej Konga, härad.

Tummelsta gods, 1 rad. står: Arila, läs: Ärila.

Tuna socken sid. 118, 1 sp. Prestgården, 1 mtl Ödestorp, utgörande vederlag för gamla prestgården, som 1612 blifvit utbytt till frälse af Peder Michelsson Hammarsköld och hvaraf, jemte ett annat hemman, Tuna sätesgård bildats. — Gården *Grönlid* är upptagen på det till frälse utbytta hemmanet *Ishult* och skattlagdt år 1696.

Tuna, sid. 124, 2 sp., 15 rad. uppifr. läs: 5,256 skatte-tunnland.

Tuna i Stockholms län, efter orden: »utbyttes det af Claës Fleming» läs: men bytet upphäfdes 1691, hvarefter inrustningen skedde.

Tunaläns härad har ej haft något mera gemensamt med Tjust, än att de någon tid lydt under en fogde.

Tunbyholm, häraf är 1 mtl skatteköpt 1855, 1/2 mtl 1856, med under rustningen inbegripna 18 jordeboksnummer om 1 9/16 mtl kr.-skatte i Tunby by och några andra hemman. Sid. 129, 2 sp., 22 rad. uppifrån står: 1 mtl, läs: 1 1/2 mtl säteri.

Tunhems pastorat. Orden: »lades 1360 af biskop Nils under Gudhems kloster», utgå.

Tuppen, endast 1/2 mtl är köpt från kronan, 1 mtl var gammalt frälse; 5 rad. nedifr. tillägges: såsom säkerhet för en fordran i Behmers sterbhus, hvilken blifvit akademien godtgjord år 1751.

Tverred socken, omnämnda bok-allmänning finnes icke mer.

Tveta härad, 25 rad. uppifrån, läs: Husqvarnaån, som upprinner.

Tygelsjö, sid. 142, 2 sp., 33 rad. nedifrån står: velart, läs: velact.

Tyksmark, 27 rad. nedifrån står: 4, läs: 7 man.

Tyllinge, hvaraf 3 mtl är gammalt frälse och 1 mtl varit krono, byggdes till säteri 1634.

Tyllstorp, 140 sid. 2 sp. 5 rad. uppifrån, orden »Carl Carlsson Gyllenhjelm» utgå.

Tynnelsö, grefvinnan Woijnarowski var hertig Carl Philips naturliga dotter. — 15 rad. nedifrån står: brukspatron, läs: kungl. sekreter.

Tyresö. I socknen äro förlagda 5 båtsmansrotar.

Tyslanda, 2 rad. uppifr. står: Foxerna, läs: Fuxerna. 5 rad. står: Hjertums socken, läs: och Göta elf. 10 rad. står: Stensby, läs: Steneby.

Täckhammar, 2 sp., 2 rad nedifrån står: 1850, läs: 1830. Sid. 152, 1 sp., 2 rad. uppifrån står: hennes död 1837, läs: hans död 1835. Å egorna finnas runstenarne N:r 892—94 i Liljegrens run-urkunder.

Tölö, 9 rad. uppifrån: pastoratet är præbende åt biskopen, enligt kongl. brefvet af den 14 Juni 1665.

Töreboda, 14 rad. nedifr. läs: till Söderköping å ena och vid Vesterhafvet å andra sidan.

Tössbo härad. Dalboredden benämnes i äldre tider Dalborumpan.

Ubbetorp, står: Fjellmo, läs: Tjellmo.

Uddetorp eller Odenstorp: denna art. utgår.

Uddevalla, sid. 164, 1 sp., 25 rad. uppifrån står: 1276, läs: 1676.

Ugerup, sid. 167, 2 sp., 3 rad. uppifr. står: 3/4 mtl, läs: 4 3/64 mtl.

Ugglebohl eller såsom det i äldre handlingar skrifves Uckleboda, Uggeböl, Uggleboda, och varit från medlet af 1300- till medlet af 1500-talet ett Drake-ättens gods, 1561 tillhörigt Arvid Kåse, gift med Margareta Drake, och uppgifves 1630 vara af 2 frälse-hemman tillhörigt Jöran Swan samt var beläget i Ryssby socken af Kronobergs län, men numer ur jordeböckerna försvunnet, har af Fernow blifvit förvexlat med Ugglebol i Ölme socken.

Ugglansryd, skrifves i äldre jordeböcker Uglansry.

Ukna, sid. 170, 1 sp., 19 rad. uppifr. läs: presidenten i statskontoret m. m. — 27 rad. står: Åtvidaberg, läs: Adelsnäs.

Ulfåsa förläntes 1608 till Erik Johansson Ulfsparre och redan 1620 till landshöfd. Sparre.

Ullerva by, har varit stad till 1580-talet.

Ulvesund innefattade Åkerbo och endast en del af Fellingsbro härad.

Ulriksdal, sid. 182, 17 rad. uppifrån står: isländsk, läs: s. k. Holländsk.

Undersås, sid. 190, 1 rad. uppifr. läs: till hvars lifgeding hörde Enhörna socken.

Upplunda, står: Bro härad, läs: Bro skeppslag.

Utnäs, sid. 208, 1 sp., 22 rad. står: Westmanlands regementes, läs: nämnda regementes.

Utö, 211 sid. 2 sp. 8 rad. nedifr. står: Bälby, läs: Bålby.

Wadsbo, fögderi, läs: härad innefattar Norra och Södra Wadsbo härader.

Wodstena, sid. 214, 2 sp., 8 rad. nedifrån står: Lastköping, läs: Laglösa köping. Sid. 216, 1 sp., 17 rad. uppifrån läs: kon. Johan och Sigismund.

Wall, kungsladugård i Walbo socken af Gefleborgs län, uppgifven till 3/5 mtl, hvilket är blott ena hemmansnumret; gården, på 4 nummer, innehåller 2 2/3 mtl.

Walla, 221 sid. 1 sp. 12 rad. uppifr. läs: en farbroder till fältmarskalken, grefve etc.

Wallby, 4 rad. uppifrån läs: Oknö- och Bond-Arnö-fjärdarne.

Wallerstad, sid. 233, 1 sp., 13 rad. uppifr. står: £ (är pund sterling, ett engelskt mynt = c:a 18 rdr rmt).

Walsjö, byttes till frälse år 1630 af Claës Christersson Horn, som byggde det till säteri, hvilket det var ännu 1686.

Walsund är gammalt frälse och ej doneradt »med de andra hemmanen» till Stuart.

Wambåsa gods var pantsatt till Mellby, Ysane, Gammelstorps, Mörrums, Asarums, Hällaryds, Hoby och Nettraby kyrkor för 1,589 daler 16 öre s:mt; vid deras utbyte af amiral Wachtmeister, lemnades i vederlag en del andra hemman (deribland $^5/_8$ mtl Hammarby, $^3/_9$ Askeboda, $^2/_3$ Evaryd, 1 mtl Sandbeck, $^1/_2$ Ysane, $^6/_8$ Hörby), hvilka slutligen i en föreningsdom af den 19 Dec. 1776 tillerkändes öfverste Abraham Gustafschöld mot en till kyrkorna af honom erlagd summa af 4,318 dal. 19 öre s:mt.

Warnum, sid. 249, 2 rad. uppifrån: efter Jarlsberg (Hjälsberg, Gärdsberg).

Warnum Ågården tillhörde i medlet af 1600-talet Börje Nilsson Drakenberg.

Wartofta härad, endast en mindre del hörde till Braheska grefskapet.

Wartofta, sid. 251, 25 rad. nedifrån står: 1682, läs: 1684; donerades år 1657 till Erik Gyllenstjerna.

Wassbotten, se sid. 274 under art. Wenersborg.

Waxholm, sid. 254, 2 rad. nedifr. står: inköptes, läs: byttes.

Wedebylund och *Wedby,* by uti Augrums socken af Blekinge: $5^1/_4$ mtl, № 52—58, med flera välbyggda gårdar, såsom № 52, 1 mtl, med trädgård och engelsk parkanläggning; № 53 och 54, $1^1/_{24}$ mtl, med en i engelsk stil omlagd trädgård; märkligaste egendomen utgöres dock af № 55, $^2/_9$ mtl, och № 56, $^2/_3$ mtl, med manbyggnader sedan 1853, en vidsträckt, i engelsk stil omlagd, särdeles prydlig trädgård med växthus, samt en täck, af trädplanteringar förskönad, välbebyggd lägenhet; bland egare räknar denna egendom öfverdirektören af Thunberg, som började anläggningen af nya dockbyggnaden i Carlskrona, general-amiralen, gr. Carl August Ehrensvärd, son till Sveaborgs och svenska skärgårdsflottans skapare, grefve Aug. Ehrensvärd, och Kath. Elis. Adlerheim, utgifvarinna af tvänne snillrika verk: »Resa till Italien» och »De fria konsters filosofi»; № 57 och 58, $1^1/_9$ mtl, är utmärkt för sin vackra utsigt öfver präktiga bokskogar, täcka landtställen och en af Östersjöns fagra vikar; — *Killegården,* utgörande № 59 och 60, 1 mtl, med Lyckeby gästgifvaregård. Efter laga skiftet, afslutadt 1842, utgör byns inrösningsjord 368 tld 18,8 kpl., deraf åker 146 tld 8,5 kpl., samt afrösningsjorden 552 tld 26,7 kpl. — Å skogsmarken förekomma en mängd stenrör, som förmodas vara odlingsrör.

Wederum, sid. 262, 2 rad. nedifrån, efter Michelsson läs: adlad Hammarsköld.

Wegeholm, sid. 267, 1 sp., 14 rad. uppifrån läs: som fick af konungen tillstånd att besätta gårdarne med deras egande adliga frälse-frihet.

Wendel, socken i Örbyhus härad. arealen *) uppgifves af Forssell till 31,868 tld; i texten uppgifna 10,623 tld är efter Hahr (0,503 qv.mil).

Wenersborg, sid. 274, 1 sp., 3 rad. nedifr. står: sydligt, läs: vestligt.

Wenersborg, sid. 274, 2 sp., stadens första anläggning skedde å det till kronan inbytta frälse-säteriet Hufvudnäs egor. Staden var fordom förenad med Wassunda och Naglums socknar till ett pastorat.

Wenersborg, sid. 276, 1 sp., 12 rad. uppifr. står: Gyllenhjelm, läs: Gyllenheim.

Wenersnäs, orden: på Wenersnäs dog etc. t. o. m. 4 rad. utgå.

Wenersvik, landtställe uti Warnums socken af Ölme härad och Carlstads län, utgöres af en från Gustafsviks egor afsöndrad jorddel och eger märkvärdighet af att vara en anläggning af Carl Aug. Adlersparre (»Albano»), som bott der under sin makas lifstid. Sjelf har han uppfört alla husen uppå en vid Wenern belägen klippa, som förmodas innehålla silfver, enär densamma blifvit inmutad för silfveranledning, och anlagt den tämligen vidsträckta trädgården samt planterat alla träden i alléen och omkring gården, der ännu qvarstå tvänne kolossala stenbord, vid hvilka han sutit och diktat.

Wenersvik, egendom, se Ölme socken af Carlstads län.

Wenngarn, sid. 279, 1 sp., 17 rad. nedifrån står: Roos, läs: Tre Rosor.

Wentholmen, kungsgård, bildades i slutet af 1540-talet af några bondhemman på Algön.

Wernamo, sid. 285, 1 sp., 12 rad. uppifrån står: 1683, läs: 1613.

Wessland, 7 rad. nedifr. läs: $1^1/_4$ mtl. — 6 rad. nedifr. läs: Finnerånger.

Westansjö i Nässjö socken är säteriladugård.

Westby, härunder nämnda $^1/_7$ skatte Byxorna är egentligen en del af hemmanet Östby Brygge Larsgården.

Westerdals fögderi, 7 rad. uppifr. står: Appelbo, läs: Äppelbo. Hvad som är nämndt under art. Westerbergslags fögderi rörande befolkningen, hörer egentligen till Westerdalarnes, men gäller båda fögderiernas.

Westergötland, sid. 299, 4 rad. uppifr. utgår: »samt V. Hisings härad», som hör till Bohus län.

Westerhejde, sid. 302, 1 sp., 20 rad. nedifr. står: Wiborgs, läs: Wisborg.

Wester-Norrland, sid. 308, 1 sp., 14 rad. uppifr. står: 1762, läs: 1761. 16 rad. uppifr. utgår: Herjeådalen, som då hörde till Gefleborgs län.

Westervik, sid. 311, 1 sp., 30 rad. uppifrån läs: Westervik tillföll gr. Per Brahes grefskap.

Westerås län, sid. 315, första domsagan är Tuhundras m. fl. häraders, den fjerde: Thorstunas m. fl. häraders.

Westerås stad, sid. 317, 1 sp., 20 rad. uppifr. står: några och fyratio, läs: några och femtio. af fabrikanter och handtverkare finnas 84.

Wexiö stift, på sista raden utgår: Kalmar.

Wij, säteri i Öfver-Grans socken af Håbo, ej Bro härad.

Wisingsö, 393 sid., 1 sp. 7 rad. nedifr. står: Wrinlösa, läs: Wrixlösa. — 17 rad. nedifr. står: Funnerstad, läs: Tunnerstad.

Wårby försåldes i Dec. 1866 till lektor Bergius för 500,000 rdr rmt.

*) Arealen uppgifves i ekonomiska charteverket till 192,066 qvadratref, deraf åker och äng upptaga hvardera omkring 33,000: alltså är Forssells uppgift närmast rätta förhållandet.

Y.

Yaberg (i mantals- och tax.-längden), *Yaböke* (i 1777 års jordebok), eller *Öjaböke,* ett mantal frälse-säteri uti Femsjö socken, Westbo härad och Jönköpings län, $^1/_2$ mil öster om kyrkan, 4 mil från Halmstad, $1^1/_2$ mil från tillämnad jernväg mellan nämnda stad och Wexiö. Gården, belägen vid Yabergssjön, på socknens nordöstra gräns, blef säteri år 1677, då den tillhörde ryttm. P. Gyllensvärd till Hössna; egdes 1708 af en enkefru Riddermark, 1759 af häradshöfding John Lilljegranat, hvars andra fru, Maria Catharina Printz, afled här 1770, 2 dagar förrän hon skulle ingå nytt äktenskap med löjtn. J. G. Cedersköld, som äfven varit egare af gården, der han dog år 1818. På sednare tider har Yaberg jemte qvarn och såg (det hela taxeradt till 21,400 rdr) egts till hälften af professor E. Fries i Uppsala, det öfriga af bönder.

Ybby, två mantal krono, hvaraf ett länsmans- och ett häradsskrifvare-boställe, i Wiby socken, Grimstens härad och Örebro län, c:a $3^3/_4$ mil s. v. från Örebro stad.

Ycke, kronopark i Ulrika socken, Walkebo härad och Östergötlands län, fordom af större omfång, $748\frac{11}{32}$ tunnl., och upplåten på rekognition åt Boxholms jernbruk, med förbehåll för kronan af master och spiror, men, till följd af markens bergighet och afståndet från försäljningsorter, föga vinstgifvande; numera upptagande endast $392^5/_{16}$ tld, dock af större vigt derigenom, att den blifvit, från 1846, indelad till trakthuggning på 120 år, samt afverkningen (cirka 30 à 60,000 kubikfot pr år) anslagen till inkomst för skogsplanteringskassan. Hemmanet *Ycke,* $^1/_2$ mtl, har blifvit reduceradt från Armsköld och derpå varit anslaget till skogvaktare-boställe, tills det 1747 blef kyrkoherde-boställe.

Ydre, härad i Östergötlands län, hvars sydligaste del i s. k. Vestra Stång det intager, ligger vester om Stång-ån, gränsen mot Kalmar län, kring sjön Sommen och dess tillflöden, gränsar i norr och nordvest till Göstrings och Wifolka, i öster och nordost till Kinds, i sydost till Sevedes härad af Kalmar län, i söder till Södra Wedbo och i vester till Norra Wedbo härad af Jönköpings län. I afseende på gränslinien mellan bägge landskapen, Östergötland och Småland, nämner Widegren, att den går midt igenom stugan till en frälsegård Sjögle i Vestra Ryds socken, så att, när dess innehafvare tillredt maten i Småland, äta de den i Östergötland. På en areal af 8,492 qvadratmil eller 167,671 tld fast mark och $1^1/_2$ qvadratmil vatten, upptager häradet 6 hela socknar: *Vestra Ryd, Svinhult, Asby, Sund, Torpa* och *Norra Wi,* en del af *Malexanders* (hvaraf resten föres till Göstrings och Wifolka härader), af *Rumskulla* (resten och kyrkan ligga i Kalmar län) och af *Askeryd* (resten i Jönköpings län), med tillsammans $298^3/_8$ mtl (Broocman uppgifver år 1770: $302^3/_8$). Hela häradet räknas bland länets högsta — medelhöjden är 617 fot öfver hafvet — och bergigaste delar, bestående af medelst dalar, kärr och sjöar afbrutna bergssträckningar, än skogvuxna, än kala, ofta af leende skönhet, ofta vilda och ödsliga. I förra hänseendet utmärka sig *Torpadalen,* östra delen af *Asby* udde, östra *Lögarns* strand och slutligen vestra *Lögarns* strand från Tunarp till Hesters lid. I sednare hänseendet: vestra delen af *Asby* udde, *Spikudden,* på Asby prestgårds egor, trakten omkring Norra Wi och synnerligast den dunkla fördjupningen vid Wi qvarnar samt slutligen de djupa s. k. *Skamsgator,* mellan remnade berg på Grafbymon i Sunds socken. Bland sköna och vidsträckta utsigter intagas främsta rummen af den vid hemmanet *Lund,* nära Ed, öfver östra Lögaren, med dess öar och uddiga stränder — samt af den från ett berg på

Asby udde, mellan det vackra Rönnäs och byn Marck, öfver den labyrintiska Somens öar och uddar. På Ydres många höjdsträckningar finnes dock intet berg af betydlig höjd, så framt man ej dertill vill räkna *Höga Klint; Urberget* på Somens strand i Norra Wi är ock mindre betydligt än ryktbart genom sagan om ur-kon. Likaså äro brudklipporna vid Asby märkvärdiga endast genom sin benämning. I en bergsluttning i Asby socken finnas 3 reguliert formade jättegrytor af en manslängds djuplek. Ydres flora är i phanerogamiskt hänseende icke ovanlig; men så mycket mer i chryptogamiskt, synnerligast i afseende på lafvar, hvilka väl trifvas i en mot norden sluttande bergsbygd. Murgrönan växer vild på *Bolskulle* i Somen. Bland rinnande vattendrag är *Bulsjöån* störst. Hufvudnäringar äro jordbruk, boskapsskötsel och skogsbruk. Den odlade jorden uppgifves till 9,042 tld, naturlig äng till 27,005 tld. Äfven här, såsom öfver hela landet, erhöllo förfäderna på sina efter Digerdöden inskränktare åkerfält ymnigare grödor än vi på våra nu mångdubblade, säkerligen till följd af bördighetens aftagande och klimatets försämring, hvilket bland annat äfven kan slutas deraf, att kornet, detta för väderleken ömtåligaste sädesslag, som fordrar den bördigaste åkern, och som, ehuru här sådt på sandmylla, ortens allmännaste jordmån, ännu på 1500-talet var Ydres hufvudsäde, likväl i våra dagar måst mer och mer afläggas och kan numera härstädes icke med hopp om skörd odlas på fler än några och trettio hemman, som ega en liten blandning af lera. Eken, vårt ädlaste och mest långlifvade trädslag, som förr växte här i otrolig mängd, är numera nästan försvunnen och synes vantrifvas; tallen uppnår hvarken den höjd, tjocklek eller kärna som fordom; blott en enda hassel kan nu upptäckas i Ydre, och denna växande i mycket bördig jord. Oaktadt den större både omtanke och konst, hvarmed trädgårdsskötseln bedrifves nu mot förr, se vi ändock inga af de i vårt tidhvarf uppdragna stammar af päron, äple och körsbär erhålla hvarken den långvarighet eller storlek, som åtskilliga ännu qvarlefvande från ortens gynnsammare luftstrecks tider. De gamla Ydreboerna voro visst lika litet sparsamma med jagt och fiske som deras afkomlingar, och likväl fanns på den tiden villebråd i största myckenhet; t. o. m. rådjuren voro talrika ännu under tidrymden mellan 1700 och 1740, då vargar allramest hemsökte orten. Vid lågt vattenstånd varseblifver man i sjöarna, äfven i dem, der nu nästan ingen fisk anträffas, en myckenhet inrättningar, såsom qvarlefvor af verkar, katsor, båtar m. m., hvilka vittna både om rik tillgång på fisk och stor ifver att fånga densamma; alltså måste den närvarande minskningen tillskrifvas naturens egen inverkan. Den bortvikande växtlighetens sista bemödanden visa sig genom mossa och ljung, som nu öfverhölja Ydres fordom frodiga betesmarker. Biskötseln, som utgjort en af ortens, liksom hela landets, hufvudnäringar, aftager äfven mer och mer. — År 1863 var ett helt mtl i medeltal taxeradt till 22,400 rdr rmt. — Inbyggarnes antal år 1805: 8,136, har uppgått till c:a 10,240. Ydre inbyggare, som icke anse sig såsom Östgötar, ännu mindre såsom Småländningar, utan kalla sig endast Ydreboer, äro i allmänhet ett idogt och stilla folk. Ur kammarjunkaren och riddaren L. F. von Rääfs på Forsnäs anteckningar om Ydre meddelas här ett utdrag, till bedömande af folkkarakteren och sedligheten, grundadt på domstolsböckerna allt från början af 1600-talet intill närvarande tid.

»Under åren 1608—63 utgjordes de flesta målen af enkla och dubbla horssamt lägersmål, dernäst en mängd dråp, slagsmål och öfvervåld, jemte sqvaller och förtal; oloflig jagt, förbränning och bygge af eke; någon gång stöld och tjufnad, sällan skuldfordran eller bedrägeri; 1664—69 aftaga dråp och hor, hvaremot tjufnad och skuldfordran förökas, lägersmål fortfara; 1670—1686 slagsmål, skuldkraf, lägersmål och hustjufnad samt fylleri. I medlet och mot slutet af 1700-talet förekomma mest testaments- och lösningstvister, lägersmål, osämja makar emellan, ekhygge. Från året 1825 aftaga tilltal för hor och lägersmål, inbrott och tjufnader tilltaga, äfvensom åklagan mot fylleri och oloflig tillverkning och försäljning af bränvin i förfärande grad. De ännu fortgående

hypotheksvärderingarne begärdes första gången 1846. Angående målens utredning, bemödade sig gamla domstolen att med ens afgöra hvarje mål uti hela dess sammanhang samt att undanröja all tvist för framtiden; mot slutet af 1600-talet, förmodligen en följd af processordningen af år 1695, började målen söndras till särskilda instämningar för mellankommande frågor. Appellationer blefvo först på 1670-talet mer vanliga. Första testamente omnämnes 1664, gjordt inför Rätten af barnlösa makar på deras lösören; det äldsta, muntliga, inför enskilda vittnen, är af år 1688. Mot samma århundrades slut blefvo dylika handlingar af alla slag vanliga, föranledande genom olaglighet eller otydligt innehåll till talrika tvister. På förra hälften af 1600-talet var tillsättandet af förmyndare ovanligt. De kallades då målsmän, år 1661 förtrogne män och derefter förmyndare. År 1670 anslog Rätten för första gången medel af omyndigs egendom till dess uppfostran; på 1680-talet förordnade landshöfdingen en hustru till förmyndare för en yngre ogift syster. Första gången gode män förordnades var 1720, uti en tvist mellan rusthållare om munderingspersedlar. Första åtalet för underlåten bouppteckning och icke erlagd fattigprocent skedde 1709. Äldsta anteckning, att penningar för hemmanslösen blifvit i häradskistan inlagda, är af år 1624. En af-art af forntidens sätt att låna penningar mot pant af lösören eller af fastigheter, som lemnades i långifvarnes förvaltning, och af hvilkas afkastning eller ränta han gjorde sig betald för intresset, har efter 1790-talet uppkommit i de talrika och förderfliga s. k. förpantningarna, hvarigenom torp och park afsöndras från hemmanen på vissa år eller innehafvarnes lifstid, med olikartade vilkor. Nu vanlig inteckning förekom ej innan 1669. Mot slutet af 1680-talet togos lån i banken mot inteckning; ännu mera 1760—1770, då nästan hvarje säteri- och frälse-egendom graverades för samma verks räkning. Numera sysselsättas domare och nämnd med värderingar för Östergötlands hypotheksförening, hvars inteckningar fylla protokollen och föra utur landet räntan på denna ofantliga skuld. Första gravationsbeviset lemnades år 1681. Att äfven hemmanens handlingar pantsattes för skulder, visar sig af en tvist år 1709 mellan tvänne gårdsgrannar om eganderätten till byns dokumenter, då Rätten dömde till lottning, att den ena borde erhålla originalerna och den andra afskrifter. Äldsta upplysning vid tinget af hittade saker förekom 1696. Den första konkurs, domböckerna omtala, var öfverste-löjtn. och assessorn, baron Ch. Horns på Norrby, började 1673 och uppgjord 1687. Kraf för ingångna borgensförbindelser börja 1648—50. Ydre, ehuru till större delen omgränsadt af Småland, der ännu räknas daler s:mt, har liksom det öfriga Östergötland begagnat daler kopparmynt. År 1690 uppstod första rättegång om andel i hägnad mellan grannar. År 1741 skedde första undersökningen om ny tullqvarn, då anläggning af Rås i Torpa socken beviljades. Äldsta rättegången om fattigförsörjning förekommer 1729; första offentliga tiggeriet finnes i domboksutdraget för år 1706. Första anledningen till tvist inför häradsrätten om olagligheter vid prestval gafs, när Knut Beckstrand 1765 blef kyrkoherde i Torpa. Första tilltalet för underlåten reservskjuts inträffade 1706. Bevis för syskonbarn, som sökte konungens tillstånd att träda i äktenskap, blefvo efter 1765 icke ovanliga. På 1750—1760-talen förekommo flera käromål af kronans salpetersjudare och af utridare vid samma stat om förderfvad salpeterjord. Landsköp åklagades ofta af Skenninge stad, till hvars handelsdistrikt Ydre hörde. Riksdagsmannaval inför Rätten omnämnes första gången 1680. Kammar-revisionens anmärkningar föredrogos vid domstolen från år 1690. Till slut må, såsom intyg på den aktningsbjudande församling, som i äldre tider till stor del utgjorde domhafvarens styrka, i stället för nutidens, nämnas: att t. ex. kontraktsprosten i Sunnerbo och kyrkoherden i Angelstad Peder Magnus, ofta hela dagen bivistade häradstinget, icke för att mästra alla domar, utan i stället aktgifva på hur folket förhöll sig vid häradet; han gladde sig, när han förmärkte, att Kristi kyrka uppbyggdes af både embetena, kyrkorna och befallningsmännen; hans enskilda vittnesbörd gällde ock mycket i tvi

stiga saker för hans kända rättsinnighet, etc. etc.»

Några exempel på Ydre-allmogens tungomål torde här få en plats: *Ma, slåtta ma* = vattensjuk äng; *Lusk* = klen fisk, oätbar, sämre fisk; *Binka* = hop, hög; *Dank*, kärrdank = kärraktig, tufvig mark, äfven med skog på; *Hårkr* = modig, stor på, stursk; *Skrinn* = klen, mager; *Slod* = en hop, mängd; *Stuka hop* = stacka, sätta rågkärfvar i stack; *Öra* = öarna.

Ydre härad, uti gamla handlingar skrifvet Ythre, Yder och Yderoe, förpantades jemte Tjust och Kind, allt under Stegeholm, år 1385 till den ryktbare Bo Jonsson Grip för till kon. Albrecht försträckta penningar. Under de år drotsets arfvingar innehade häradet, styrdes det af riddar Vikke eller Ficke, som benämndes capitaneus Ydriæ (= ståthållarevärdighet). Innehades i slutet af 1400-talet, då Norra Wedbo, Wista och Tveta voro lagda dertill, af riksrådet Erik Gyllenstjerna, ihjelslagen 1502 af Vestgötabönder, för det han öfvergifvit Elfsborg. År 1527 den 1 Sept. gaf kon. Gustaf I Ydre med all kungl. ränta och rättighet i förläning till Måns Johansson af ätten Natt och Dag, som d. 6 Okt. 1536 äfven erhöll biskopssakerna i Kind, Ydre och Walkebo, hvilka dock, redan under hans lifstid, gåfvos till hans svåger, Axel Eriksson Bjelke, lagman i Småland 1554; efter hans död 1559 indrogs förläningen, som utom Ydre utgjordes af Södra Wedbo, större delen af Bankekinds härad och Askeby klosters landtboer, med 1561 års ränta. Häradet, som ännu vid Gustaf I:s död räknades till Småland, tillföll, enligt nämnda konungs testamente, med detta landskap jemte Östergötland, Dal m. m., hertig Magnus, efter hvars död 1595 det återgick till kronan för en tidrymd af 11 år och åtföljde derefter alltid Östergötland, ehuru det länge sedermera i alla offentliga handlingar antecknades under Småland. Sedan hertig Johan afsagt sig arfsrätten till riket, erhöll han år 1606 Östergötland med Ydre jemte Dal m. m. till furstendöme. Af kon. Gustaf II Adolf anslogs Ydre jemte andra härader i Östergötland och Småland i morgongåfva till lifgeding åt hans gemål. Sedermera har detta härad, jemte länet, hvartill det lyder, icke varit skildt från kronans omedelbara förvaltning. De titlar af hertigar till Östergötland, som intill närvarande tid blifvit utdelade, hafva varit blott till namnet. — Under medeltiden synes Ydre haft egen häradshöfding, och säkert är, att det från 1560 utgjorde särskild domsaga, tills kon. Gustaf II Adolf i bref af år 1629 förenade det med »Balbygd, Aska, Norra Möre, Sollentuna, Memmingz och Daals härader». *) Stundom omfattade domsagan 4, någongång 3 eller blott 2 härader, intill 1680, då Wifolka, Kinda, Ydre och Walkebo tillsammans utgjorde en domsaga, och förblef förhållandet så ända till 1778, då Wifolka och Walkebo afsöndrades. Folkmängden i domsagan uppgick 1865 till 30,700 personer. — Vid början af 1600-talet var tingshuset beläget i egoskilnaden mellan Sunds kyrkoutjord och frälse-hemmanet *Äng*, flyttades 1745 till sitt nuvarande ställe och har sedermera undergått flerfaldiga reparationer; bredvid tingshuset har alltid häradets fängelse befunnits; först 1845 antogs särskild fångvaktare. Vid Sund är äfven gästgifvaregård och sedan 1863 postinrättning. Utom dessa byggnader underhåller häradet magasin och stall vid Kisa. Till afrättsplats har öfversta och jemna planen af en sandås norr om vägen från Sunds kyrka till Spånga bro blifvit under sednaste århundrade begagnad. Första gången häradssigillet omtalas, är uti en attest af d. 24 April 1568, om qvarnströmmen vid Forssnäs; det bar ett kors med 4 stycken sexuddiga stjernor, en i hvardera vinkeln, och omskrift: Sigillum Ydrianorum, men befinnes redan 1578 vara förändradt, föreställande 2:ne sjöar, med omskrift: Ydres Herede signet; detta användes 170 till 180 år. Det nu brukliga är stucket både i stål och marmor 1752, innehållande ett landskap, som föreställer dåvarande Sunds kyrka med sin ringmur och klockstapel, tingshusets på den tiden egande utseende, den ryktbara stora eken derinvid, bron mellan båda Sunds-sjöarna, galgbacken der bakom på Grafby och Sunds egor. Länsmanssigillet, utan årtal, föreställer 3 strömmar, inneslutna af en blomsterkrans. Signetet för fögderiet (det 1:sta,

*) Ydre härad af L. F. Rääf, III del., sid. 10.

eft. Hahr det 8:de) innefattar Östergötlands med kgl. krona krönta vapen och omskrift: Kind och Ydre Häraders fögderi-sigill.

I få härader af länet torde finnas så många säterier som här, deraf märkas: *Alarp, Ekäng, Brandsnäs, Dalby, Bulsjö, Ed, Aspenäs, Bollnäs, Bubbarp, Falla, Forssnäs, Grafby, Briteberg, Hestra, Holma, Malma, Olstorp, Norrby, Näs, Linnekulla, Lidamålen, Lilljeholmen, Redeby, Ribbingshof, Sånarp, Sonna, Svana, Sjövik, Sundör, Salebo, Sommevik, Stjernesand, Tunnarp, Tångarp* och *Tranberga.* Från forntiden märkas *Norrhults* by, *Oppeby, Hjelmseryd, Tumbo* och *Frodehammar,* nu Fruhammar. Af fornlemningar finnas en runsten vid Sund i Eds socken, en s. k. rimrunabok på 7 blad af björk vid Grönshult i Rumskulla socken, ättehögar på flera ställen; öfver en sådan har kontraktsprosten Hedner lemnat en beskrifning till kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. — Ydre är skalden Tranérs födelseort; æstetikern A. Törnros' bref och dagboksanteckningar vittna om hvilket intryck Ydres natur gjort på honom.

Ydre, kontrakt af Linköpings stift och det 16:de i ordningen, utgöres af 6 pastorater: *Vestra Ryd; — Asby; — Sund; — Torpa; — Malexander; — Norra Wi,* alla konsistoriela utom N:a Wi. — Folkmängd c:a 11,350. Af kända kyrkoherde-längden, som börjar med kyrkoherden i Sund, Erik, på 1360-talet, finner man, att på 1550-talet skett ett ombyte af prost i och för åliggandet att uppbära och redovisa biskopens inkomster samt att en kyrkoherde i Kind några år varit prost öfver Ydre, med hvilken titel först J. Duræus 1764 utmärktes; värdighet af theol. doktor har ingen af dess presterskap erhållit före mag. A. Hedner, nuv. kyrkoherde i Asby.

Ydrehammar, sågverk uti Rumskulla socken, Ydre härad och Östergötlands län, anlagdt på skattehemmanet Norrhults egor, med privilegier af den 10 Juni 1777; tillhörde 1825 Samuel Dristig, 1863 C. S. Cullberg, som äfven var egare till $^1/_3$ mtl i Norrhult (hela hemmanet 1 mtl) med qvarn och Ödesjöfors pappersbruk vid Stångån, inom samma socken, och Ottinge säteri med underlydande $^5/_8$ frälse, $^2/_3$ skatte i Lofta socken af Kalmar län; sågverket var s. år taxeradt till 10,050 rdr. För nämnda Cullberg äro privilegier utfärdade d. 23 December 1857 å ett stångjerns- och manufakturverk för 1 stångjernshärd med hammare, 1 knipp- och 2 spikhamrar, att anläggas vid Ramsefalls sågverk uti Rumskulla socken af Ydre härad och benämnas Ydrehammar (ännu år 1865 ej uppförd) samt dito af d. 10 Aug. 1857 å en å $^1/_3$ mtl i skattehemmanet Ramsefalls egor i Södra Wi socken, Sevedes härad och Kalmar län, $1^1/_4$ mil n. v. från kyrkan och $^1/_2$ mil n. o. från sågverket, uppförd masugn, som äfven kommer att benämnas Ydrehammar, med 9 års frihet från afrads erläggande till kronan, räknadt från d. 1 Nov. 1857. — Adr.: Wimmerby, hvartill räknas $2^1/_4$ mil.

Yfre, by i Tierps socken och Örbyhus härad af Uppsala län, nära Ullfors masugn vid Tierpsån, $4^1/_2$ mil från Uppsala, vid diligenselinien mellan Gefle och Uppsala; $5^1/_2$ mantal skatte på 6 n:r, taxerade till 107,500 rdr rmt, och odlingar på allmänningen till 4,150 rdr; № 6 *) och № 3, $1^1/_2$ mtl, utgöra en välbebyggd gård, tillhörig kassör Olsson i Westerås; resten har 9 brukare; i byn äro häradets tingsställe och gästgifvaregård; skjutsar till: *Läby* i söder 2 mil, till *Rockno* i nordost $1^1/_2$ mil, till *Mehede* i norr $2^1/_8$ mil.

Yggestorp, se art. Öggestorps s:n.

Yla, *Yhla* eller *Buhrvik,* ett berustadt säteri i Knutby socken af Stockholms län, omkring $3^1/_2$ mil från Uppsala, har varit ett Uppsala ödegods, på 1540-talet ännu by, köptes till skatte 1722 af Gustaf Bure; är ensamt åsatt ett tax.-värde af 90,000 rdr rmt, underl. äro 3 frälse och $1^1/_4$ skatte Sätter; finnes närmare beskrifvet under art. Burvik. — Runstenen på gårdens egor innehåller inskriften: Ranbiarn + löt. rasa. stan. aftr. saur. san. vihialm (Vihialm?) auk. Fuilhi. fri. haas. arfö. Ustain. (Ett stående djur och en fogel.)

Ylen, sjö i Svartarps socken, Tveta härad och Jönköpings län; utgör östra gränsen mot Jersnäs socken; i denna sjö, som är $^5/_8$ mil lång, har Nätaren sitt enda utlopp.

*) Genom general-poststyrelsens bref af d. 27 Dec. 1861 har № 6 upphört att vara post-hemman.

Ylfvaryd, *Ylwaryth*, nu *Ulfverud*, ett torp i Kils socken och härad af Wärmlands län, gifvet jemte Ekenäs gård, år 1431, af Alexander Torstensson till kyrkoherden i Kil.

Yllestad med *Näs* och *Wistorp*, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Skara stift, $4^1/_2$ mil från Skara, med $44^5/_{16}$ mtl, bebodda 1865 af 1,630 personer. — *Yllestad*, socken uti Wartofta härad af Skaraborgs län, $1^3/_4$ mil s. o. från Falköping, begränsas i norr af Näs och Kymbo, i öster af Sandhem, i söder af Wistorp, i vester af Åsaka; arealen, 0,280 qvadratmil = 6,480 tld fast mark (6,758 tld, deraf 585 vatten efter C. af Forsell), är fördelad på $21^9/_{16}$ mtl, deraf $13^3/_{16}$ skatte, $5^3/_8$ krono, 3 frälse; folkmängden omkring 890. Marken är till en del bergig och stenbunden samt omgifves af mossar och kärr; skogstillgången är knapp; men risbränsle och vedbrand erhållas från skogsparken Aspen. Hela taxeringsvärdet är 406,100 rdr rmt. — Kyrkan, belägen midt imellan Wartofta och Sandhems jernvägsstationer, ungefär $^3/_4$ mil från hvardera, är ombyggd 1848. Barnundervisningen bestrides i en fast skola med 2 klasser för något öfver 100 barn af 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare; till skolan hörer ett planteringsland af 6,562 qvadratfots ytvidd. Socknen har skol- och fattighus samt magasin. — Till fornminnen höra en, vid gräfning af en källare, funnen ovanligt stor *hall*, med 11 benrangel efter menniskor af större race än den numera allmänna, tillika med bladet af en rakknif; men en elak lukt hindrade vidare gräfning. Man håller före, att platsen varit griftplats för de i pesten 1709—10 aflidne. Under det nedrifna tornet har man äfven funnit ihopsmälta malmbitar, troligen minnen efter Danskarnes härjningar åren 1611—13. Äfvenledes torde i viss mån bland fornminnen kunna räknas åtskilliga vid bröllopp antagna bruk, deribland några ovanligare må här omnämnas, såsom att bruden och brudtärnorna efter slutad dans försvinna för att plocka af sig all grannlåt, bestående i lånta, målade fjädrar, band och annat glittertyg, hvarefter de åter visa sig för gästerna i tarfliga, men hyggliga kläder; ett annat bruk är att, då brudparet lyckönskas, förer brudens närmaste anförvandt ett stycke kött, vanligen af en höna, i munnen först på brudgummen, sedan på bruden, på det att, enligt sägnen, om någon olycka skulle drabba det nygifta parets kreatur, så skall det ske på det djuret, hvars kött de först ätit, sedan de blifvit sammanvigda, och som hönan är det minst dyrbara, så väljes vanligen dess kött.

Till märkliga män, utgångna härifrån, räknas den namnkunnige doktor Kristoffer Carlander, under det fadern, Asmund Carlander, var kyrkoherde, död 1848, (se Wetensk.-Akad. handl. 1848, sid. 492, II afdelningen).

Bland gårdar märkas: *Stånghem*, $^1/_2$ mantal skatte, i sambruk med $^1/_2$ skatte *Badened*, egare landtmäteridirektör P. G. Friberger; — *Kättilstorp*, 1 frälse-säteri, vid jernbanan mellan Fal- och Jönköping; — *Yllestad*, 1 mtl skatte-säteri, $^1/_2$ frälse och $^3/_4$ militiæ; — det sednare är troligen det i Konversations-Lexikon omnämnda löjtnants-bostället *Qvättak*, som skall fordom tillhört grefve Per Brahe, men blifvit reduceradt. Till Yllestad skref sig på 1400-talet Sven Thordsson (Store) af den gamla förnämliga Blå-ätten. — *Prestbolet*, 1 mtl. — *Trashed*, 1 mtl krono. — Byar äro: $5^3/_8$ skatte $1^1/_4$ krono *Badened*, $1^1/_8$ skatte *Gjärdstorp* och *Gunnebo;* enstaka hemman: *Stora* och *Lilla Ormaslätten*, *Guddarp*, *Dålebo*, *Stenåsen*, *Hömb* och *Smärtorna*. — Adr.: Wartofta station.

Ymningshyttan eller *Ömningshyttan*, masugn i Örebro län, Lekebergs härad och Tysslinge socken, 3 mil från Örebro, med en uppgifven tillverkning af 1,200 till 2,000 *sk℔* eller i medeltal under åren 1855—61 af 4,600 centner (uppgick 1863 till 6,820 centner) tackjern, som gjutes i coquillformar. Malmen hemtas från egna grufvor på Dalkarlsbergs- och Stribergsfält i Nora bergslag på 1 à 2 mils afstånd. Hyttan, af sten, har blott en forma, varmapparat, blåsmaskin af tackjern och rostugn för stybb; taxerades 1863 med byggnader till 13,100 rdr rmt. — Under masugnen lyda $3^1/_4$ mtl i Tysslinge, deribland $^1/_2$ mtl Ymningshult eller Ömningshult, skatteköpt år 1838, $1^1/_2$ mtl i Kihls, $^1/_2$ mtl i Hidinge socknar; tillsammans $5^1/_4$ mtl

skatte, hvilkas hela areal i skog och inegor utgör omkring 4,000 tld; här finnas äfven 2:ne stampverk. — Vid hyttan har fordom varit ett bomb- och styckgjuteri, tillhörigt brukspatronerna v. Wahrendorff, hvilket sedermera öfvergått först till brukspatronen Abr. Christiernsson, derefter till kammarherren Steuck och sedan till brukspatron N. M. Lindh, hvilken försålde det år 1834 med underlydande hemman till brukspatronen P. Hinnerson på Garphytte bruk; men enligt kongl. bergskollegii resolution af den 10 April 1822 ega kringliggande bergsmän inom Tysslinge socken skyldighet och rättighet att här emot lega idka blåsning gemensamt med hytteegaren.

Ymseborg, *Ymsingsborg.* På en udde i sjön Ymsen, i Bäcks socken af Skaraborgs län, — udden kallades fordom Borgudd, sedan förvridet till Berrud, — träffas vid frälse-hemmanet Långåker qvarlefvor efter murar om 4 alnars tjocklek, efter en i klippan sprängd brunn på högsta höjden inuti ruinen, alltid full med vatten, oaktadt den ligger 100 fot öfver sjön, samt efter grafvar och vallar, — nu mer det enda, som återstår efter den fordna Folkungaborgen Ymseborg. Ännu vet sägnen att tala om hemliga, underjordiska gångar, källrar och fängelsehvalf, och i jorden omkring det fordna fästet har man vid gräfning funnit guldkedjor och ringar. Borgen anses hafva efter slaget vid Alvastra år 1229 blifvit uppförd af Knut Johansson Långe; men dess byggnad synes förskrifva sig från en långt äldre tid, och egdes den 1280 af Johan Philipson och hans bror Birger Philipson Folkunge. Till Ymseborg fördes, efter det Folkungarne på Gälaqvist undanröjt den förhatade Ingemar Dansk, år 1298 grefve Gerhard af Holstein, konung Magnus Ladulås' svärfader. Som bekant, måste konung Magnus först taga sin tillflykt till förställning, och lyckades han derigenom insöfva Folkungarne i säkerhet, så att de utan misstroende antogo hans bjudning till Gälaqvist, der de fängslades och affördes till Stockholm samt halshöggos. Ymseborg tillföll då kronan; men konungen återgaf borgen åt deras barn. Den har sedan småningom förfallit, och af stenen har Bäcks kyrka blifvit uppbyggd.

Ymsen, insjö i Skaraborgs län, Wadsbo härad och inom Tråstena, Utby och Bäcks socknars område, $1^1/_2$ mil o. s. o. från Mariestad, mellan Wenern och Wiken, vester om Göta kanal, med 241 fots höjd öfver hafvet; har vackra, fordom med ek bevuxna stränder och ett lönande fiske.

Ymsingsborg, fordom ett slott i Sköfde socken; se Lindskogs beskrifning af Skara stift V, 26 sid.

Ymsjöholm (allmännast), *Bäck* (i mantals- och tax.-längden), *Ymseholm* (efter Djurberg och Tuneld, hos sednare äfven *Imsjöholm).* Ett frälse-säteri uti Skaraborgs län, Wadsbo härad och Bäcks socken, $1^1/_2$ mil från Mariestad, $^3/_4$ mil från kanalen eller Hajstorp och $^1/_2$ mil från Töreboda station på Statens Vestra stambana, består af 3 mtl, och de underlydande hemmanen af $5^1/_2$ mtl frälse (enligt egarens uppgift 1857), upptagande en egorymd af c:a 3,000 tld, med ett årligt utsäde af 35 t:r hvete, 25 t:r råg samt 150 t:r vårsäd utom rotfrukter. Hufvudbyggnaden, två våningar hög, och flyglar af sten, ha särdeles vackert läge vid sjön Ymsens östra strand och omgifvas af en större trädgård med park, som sträcker sig ut i sjön, der utmärkt godt fiske erbjudes. Under en af sednaste årens svåra stormar kullblåste vid denna egendom icke mindre än 3,000 träd, eller en hel skogstrakt. — Gården är bildad af fordna *Bäcks* by, 3 mtl skatte, hvilka såsom graverade militiæ donerades år 1637 åt kongl. rådet Carl Bonde och bebyggdes af honom till sätesgård omkring år 1648 *) med närvarande namnet till åminnelse af Säckestads fordna namn Imsaholm; tillhörde derefter presidenten Christer Bonde, död 1659; befinnes sedermera vara reducerad, men utbyttes tillika med en mängd andra hemman i slutet af 1600-talet från kronan af Christer Bondes enka, Elsa Cruus; har sedermera tillhört generalmajor, friherre Göran G. Rosenhane och synes med hans döttrar kommit till adliga ätterna Palbitzky och Hjerta; egdes i början af 1800-talet af löjtn., friherre Gustaf Gabriel Anrep, derpå af löjtn., friherre Carl F. Cronstedt, med hvars

*) Fastebrefven för r. r. Carl Bonde å Bäcks hemman äro dat. d. 30 Okt. 1646 och d. 26 Juni 1649.

dotter godset kom till kapten Gustaf Lewenhaupt, från hvars son det omsider köptes år 1849 af nuvarande egaren, landshöfding G. L. Hamilton. — Bäcks säteri № 3, 4, 5, 3 mtl var år 1863 taxeradt till 102,000 rdr; underlydande voro $4^7/_8$ frälse och $^3/_{16}$ skatte, deribland Långåker; det hela taxerades till 250,000 rdr; till godset hörde en folkmängd af c:a 250 personer. — På egorna, midt öfver sjön på en höjd, finnas ännu några ruiner efter slottet Ymseborg.

Ynde, by uti Sölvesborgs landsförsamling och Listers härad af Blekinge län, dit likvisst endast $^1/_3$ mtl skatte, $1^1/_{12}$ mtl uts. frälse med 58 inbyggare, lydande under Årup, föras i både kyrkligt och verldsligt hänseende; öfriga $1^4/_{64}$ frälse med 73 inbyggare, lydande under Ljungby sätesgård i Willands härad och Christianstads län, äro sedan äldre tider förlagda under Willands häradsrätts jurisdiktion; byn, med ett uppskattningsvärde af 85,000 rdr, har skog och något fiske i Sigesjö.

Yngaren, en af Södermanlands betydligaste insjöar, uti landskapets södra del, omkring 2 mil v. n. v. från Nyköping. I sjöns nordvestra ända infaller den här s. k. *Åkefors-ån.* Detta vattendrag upprinner i Nerike, 1 mil från Wetterns norra ända, bildar der de betydliga sjöarna Tisaren och Sottern, kallas under sitt första lopp i Södermanland Wingåkers-ån; sedan den genomflutit Kolsnaren och Wiren och i den sednare fått en betydlig förstärkning genom Tisnarens m. fl. sjöars vatten i söder, kallas den *Djula-ån* och derefter Åkeforsån. Strömdraget följer uti Yngarn sjöns norra $^3/_4$ mil långa strand förbi den ansenliga Åkerön och utfaller i nordost genom en kort å i Hallbosjön, som åter utgjuter sig i Långhalsen, hvarefter ån bekommer namnet Nyköpingsån, hvilken utfaller i Byfjärden af Östersjön. Hela detta vattensystem, i hvilket Yngaren kan betraktas såsom centrum, har inom Södermanland ett flodområde af minst 8 qvadr.mil. Från den nämnda norra stranden sträcker sig Yngaren mot sydost till en längd af $1^1/_2$ till 2 mil och en bredd, vexlande mellan $^1/_4$ och $^3/_4$ mil, med talrika vikar och utskjutande näs. Större delen af sjön tillhör Björkviks socken af Jönåkers härad, den mindre norra delen Bettna socken af Oppunda härad. Höjden öfver hafvet beräknas till 59 fot. Omgifningarne äro föga höglända, mest kulliga slätter.

Yngen, sjö i Södermanland, Stockholms län och Öknebo härad, till största delen i Turinge, men med södra delen i Wälinge socken; utgreningar af sjön kallas *Norra Yngen* med Yngön, har aflopp till en vik af Mälaren, samt *Westra Yngen* och *Södra Yngen* med flera stora holmar.

Yngen, insjö i Wärmland och den största i Filipstads bergslag — 564 fot öfver hafvet enligt Hellström, men 670 fot enligt topografiska corpsens uppgifter — utfaller genom Östersjön i sjön Öijevettern. Den inskickar långa vikar dels i norr till Lervik, dels i öster till Torskebäcken och omsluter en mängd öar och halföar; stränderna äro till största delen beväxta med barrskog och omgifvas på alla sidor af större och mindre höjder. Sjöns största märkvärdighet är dess vatten, som i genomskinlighet och färglöshet liknar Wetterns, och hvarigenom man på betydligt djup kan se den rena jernmalm, som på många ställen utgör dess botten. Detta klara vatten har gjort Yngen till hemvist för ett af nordens vackraste fiskslag, Rödingen, som under sin lektid fångas här i slutet af Oktober. Sedan år 1753 är sjön Yngen sammanbunden med Filipstad vid Daglösen genom en jernväg om $^3/_4$ mils längd (nettobehållningen år 1865 var 9,806 rdr), med sjön *Långban* i norr genom en om 10,500 fots längd, benämnd Lerviks jernväg (nettobehållningen för år 1865 uppgick här till 4,038 rdr), med sjön *Saxen* i öster genom en om 12,500 fot och med *Östersjön* genom en om 30,000 fots längd. Se vidare art. Daglösen.

Yngerefors, vattenfall i Ätraån midt emot byn Gällsås uti Okome socken af Hallands län.

Yngerstrand, kyrkoherde-boställe af ett mtl krono, uti Björkviks socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, vid Yngarn, med ett utsäde af 2 tunnor hvete, 6 à 8 tunnor råg och 2 tunnor korn; är urgammalt; från egorna afsöndrades, år 1859, $4^1/_5$ kappland till utvidgning af klockare-bostället.

Ynglingarum, by uti Häglinge socken af Vestra Göinge härad och Christianstads län, $2^1/_4$ mil vester om Christianstad; 225 inbyggare; $3^3/_8$ uts. frälse på 9 nummer (förm. från $5^7/_{16}$ mtl), hvaraf № 1, 2, 3 och 6, $1\frac{10}{32}$ mtl, utgöra en egendom, troligen densamma, som af Djurberg kallas herregård och af honom uppgifves haft år 1818: 50 tunnors utsäde, behöflig trädgård och godt höbol; eges nu af en bonde; resten af byn är skiftad i 28 brukningsdelar.

Yngshyttan, *Önskhyttan* (i 1815 års jordebok), en hel skattehytta *), uti Fernebo socken af Filipstads bergslag och Wärmlands län, nära sjön Yngens nordvestra strand. Anses af Fernow vara uppförd strax efter Digerdöden. På dess malmrika område äro dels Persbergs, dels flera hundra andra grufvor belägna, till hvilkas brytning all hithörande skog åtgått, så att, sedan den ena hammaren blifvit nedrifven 1681 och den andra samma år nedbrunnit, tackjernstillverkningen upphört, hvarefter ställets namn egentligen varit kändt genom det härvarande gästgifveriet, hvarifrån skjuts erhålles till Saxån, 1 mil, hvilken väg är rik på skog, sjöar och kärr, och till Långbanshyttan, $1^1/_4$ mil, samt till Filipstad i s. v., hvilken sednare 20,172 fot långa backiga vägsträcka visserligen omlades år 1836 genom association af enskilda inom orten boende, men dock befunnits otillräcklig för befordrande af de här framgående talrika transporterna af malm och tackjern, hvarföre sedan år 1853 en ny kommunikationsled blifvit åvägabragt, i det sjön Yngen blifvit medelst jernvägar förenad med sjöarna Långban, Saxen och Östersjön, förutom af enskilda bruksegare gjorda ansenliga anläggningar af samma art. Yngshyttan var 1863 skiftad mellan 51 egare, deribland Högbergs grufvebolag egde $\frac{53}{576}$:delar, Persbergs större grufvebolag $\frac{102}{576}$:delar, riksdagsmännen Jan och Erik Erssons enkor $\frac{160}{576}$:delar, Storfors bruksbolag $\frac{55}{576}$-delar och Ahlqvitterns bolag $\frac{37}{576}$:delar. På egorna finnas qvarn om tre par stenar och enbladig såg. — »Vid Yngshyttan bodde en hederlig bergsman och häradsdomare, vid namn Peder Jonsson, som var en bland hertig Carls förtroliga bönder i den orten. En aftonstund kom hertigen ridande upp till hans gård och var mycket trött samt törstig af den långa väg han tillryggalagt, och som bondens piga i detsamma kom upp ur källaren med friskt dricka i en masurholk, begärde han af henne få dricka och drack ur hennes käril. Denna masurholk har sedan, man från man, slägten emellan, till åminnelse varit behållen och vida namnkunnig under namn af »Store Guttar». Den är besmidd med många guld- och silfvervapen och inuti fodrad med förgyllt silfver. När stora herrar gästat Filipstad, har ur detta märkvärdiga käril, som der förvaras, druckits »välkomna» eller vägfärdsskål.» (Afzelii sagohäfder, VIII B:d., 1 häft., sid. 130.) — Att den på sednare tider öfverhandtagande lyxen äfven spridt sig hit, bemärktes redan på 1820-talet af Schubert, som vid sitt besök här i en bondgård med ledsnad förnam, såväl i husets inredning som af döttrarnas ståtliga klädsel, att bonden under riksdagslefnaden förgätit sitt stånds seder och lefnadssätt.

*) 1 hytta = 4 mtl.

Yrestad, by uti Rasbo socken och härad af Uppsala län, på 3 mtl och 3 nummer, af skatte natur, utom $^5/_{16}$ mtl frälse, som blifvit utbrutne ur hemmanet № 2, för gäldande af obetalda frälseräntor och utbytta 1696 af grefve Jacob Gyllenborg. På egorna står runstenen № 293 i Liljegrens runurkunder med inskriften: . . . ili. litu. rita. stin. thino. abtir. Fastbiurn. fathur sin . . — . . vaither. —

Ysane, *Ysanna*, annex-socken till Gamalstorps pastorat, är belägen uti Listers härad och Blekinge län, $^1/_2$ mil n. n. o. från Sölvitsborg — vid 60 fots höjd öfver hafvet; — omgifven i n. o. af Östersjön, i öster af Mjellby, i n. v. af Gamalstorps socknar; arealen, 4,906 tld = 27,474 qvadratref fast mark och $0{,}008$ qv.mil vatten (3,587 tld, deraf 225 vatten efter Forsell), är fördelad på $19\frac{23}{24}$ mtl ($21^1/_6$ mtl efter Forsell), deraf $16^7/_{48}$ skatte, $^1/_{16}$ krono, $3^3/_4$ frälse. Folkmängden, på 60 år nära fördubblad, uppgick år 1865 till c:a 1,270. Socknen har mycken åker och äng, betydlig potatesodling, god betesmark, förmånligt fiske, men liten och dålig skog. All fast egen-

dom var 1863 taxerad till 746,100 rdr. — I gamla handlingar skrifves namnet Ysane, Ysunge, Ysinde. *Öxene;* af några anses det vara härledt af ordet *Osa,* som skall betyda sumpig och dyfull ort; andra mena deremot, att stället af den lösa och för vinden omkringyrande sanden blifvit kalladt Yrsanna. Nära Ysane by står vid vägen en väldig ek, som håller $17^{1}/_{4}$ fot i omkrets, om hvilken sägnen förmäler, att Habor, som der framridit, med sitt långa hår blifvit hängande i nedersta grenen, hvadan detta träd kallas *Habors ek;* men berättelsen är så mycket osannolikare, som eken knappt kan vara 400 år gammal, och äfventyret måste hafva inträffat före kristendomens införande. I samma by är äfven en vall och ett stenrör, som af allmogen kallas *Signilds bur.* Kyrkan, belägen 0,3 mil s. o. från moderkyrkan, ett stycke från nämnda ek, är uppförd omkring år 1400 af tegelsten, betäckt till en del af s. k. hålsten, med chor och vapenhus. Der finnes en dopfunt af marmor. Barnundervisningen bestrides sedan 1848 i en fast skola, nu indelad i 3 klasser, $^{3}/_{4}$ mil från pastorsbostället, och i tre småskolor för vanligen 197 barn på en gång närvarande af 256 i skolan inskrifna. Här äro skol- och tingshus samt cellfängelse. Socknens historiska minnen äro nämnda under art. *Norje,* som är största byn. I *Ysane* by, på $10^{5}/_{24}$ mtl, märkes en egendom af 1 mtl skatte och $^{1}/_{8}$ frälse, vid allmänna landsvägen mellan Carlshamn och Sölvitsborg, $^{5}/_{8}$ mil från förstnämnda stad och bebyggd med under sednare åren uppförda mans- och ladugårdshus; egorymden är 300 tunnl., deraf 250 åker, hvars jordmån består af mylla, sandmylla och lera; värderas till 85,000 rdr rmt; № 57 i samma by, på $\frac{11}{64}$ mtl ins. frälse, benämnes *Ryedal,* № 24, på $^{1}/_{40}$ mtl, *Holabäck. Möllekulla,* № 13, $^{1}/_{2}$ mtl är länsmansboställe. Vid *Pukavik,* se den art., är lastageplats. — Adress: Sölvitsborg.

Ysby, annex-socken till Renneslöfs pastorat, belägen uti Höks härad af Halmstads län. $^{1}/_{2}$ mil s. o. från Laholm — vid 80 fots höjd öfver hafvet; — arealen, 5,716 tld = 32,010 qvadratref (7,637 tld efter C. Forsell) fast mark och 0,003 qvadratmil vatten, är fördelad på $11\frac{11}{16}$ mtl, deraf $4^{1}/_{16}$ skatte, 1 krono, $6^{5}/_{8}$ frälse ($4^{7}/_{8}$ skatte, $6^{5}/_{8}$ frälse efter 1825 års jordebok, $11^{7}/_{8}$ mtl efter Bexell) och bebodd af 1,030 inbyggare. Rådande jordmånen är grusblandad mylla. *Högoster,* högsta berget i trakten, ligger vid hemmanet *Goster-* (eller *Gaster-*) *bygget;* detta, jemte *Hörnered, Timmerhult* och *Börekil* eller *Björkhult,* hafva skog, de öfriga äro i saknad deraf. Allmogen här visar stor flit uti att sticka strumpor, tröjor, vantar och dylikt. Hela fastighetsvärdet är 510,400 rdr rmt. Angående folkets klädedrägt, så äro de här brukliga hattarne anmärkningsvärda för sina breda skyggen, som skulle kunna ersätta paraplyets bruk. — Kyrkan, vid 56^{0}, 29′, 43,09″ latitud och 4^{0}, 56′, 14,49″ longitud från Stockholms observatorium, $^{1}/_{2}$ mil n. o. från moderkyrkan, på en slätt icke långt från Lagaån, är gammal, med nischer i murarna för helgonabilder. Barnundervisningen är ambulatorisk; skol- och fattighus finnas. Socknen, hvars namn af Lagerbring härledes från Odens namn Ygge, men på 1277 års charta skrefs *Ösby,* har ett märkvärdigt fornminne, bestående af 2 kämpastenar, kallade *Tvästenarne,* på en ljunghed, tillhörig gården *Hof,* enligt sagan utmärkande stället, der Hergrim, som bortröfrat Ogn Alfsdotter, stupade i striden med Starkotter, hvilken vid detta tillfälle uppgifves bott på Alupotta, nu Alaby, på andra sidan Lagan, midtför heden; stället upptages på 1277 års charta under namnet *Starkothari Tropheum;* alltså synes Ol. Verelii mening, att enviget skett vid Trollhättan och Edets öfra forsfall förtjena fornforskares närmare pröfning. På Hjörnereds egor märkes ättestupan *Wallhall* och på ett annat ställe en grotta, kallad *Midsommarstugan,* hållande 4 alnar i fyrkant, ur hvars botten en vattenrännil med friskt vatten framflyter. — Märkligaste gården är indragna landssekreterare-bostället *Kjöflinge,* 1 mantal, som anses för ett af de bästa i orten. — $^{1}/_{2}$ mtl frälse *Brödakra* utgör med $^{2}/_{3}$ frälse *Uddekulla* med qvarn och $^{7}/_{24}$ mtl frälse *Ysby* en egendom. — № 2, 3, 4, 8, $1^{1}/_{4}$ frälse Ysby, utgöra 2 välbyggda gårdar (Ysby by innefattar $1^{3}/_{16}$ mtl skatte och $1\frac{23}{24}$ mtl fr.). — *Munkagård,* 1 mtl skatte med 10 åboer, och

hvaraf $\frac{1}{2}\frac{1}{3}\frac{3}{5}$ mtl är bättre bebygdt. — Adr.: Laholm.

Ysnäs, *Ysinæ* (Osine), i Medelpad, rå mot Norge (1489).

Ystad, stapelstad i Skåne, Herrestads härad och Malmöhus län, vid Östersjön, $63^{1}/_{4}$ mil från Stockholm och 6 mil från Malmö, genom bibanan Eslöf—Ystad förenad med Statens södra stambana, är en gammal stad, hvars namn, sannolikt »Östad» eller *Ögestad,* förmodligen härleder sig derifrån, att den fordom varit belägen på en ö, bildad af en med tvänne armar utgrenad å, hvars ena arm under tidernas lopp sannolikt blifvit uppgrundad. Första gången Ystads namn förekommer i historien är i början af 1240-talet, då kon. Erik Plogpenning härifrån ville företaga ett korståg till Estland, för att bistå Tyska Orden mot Ryska storfursten Alexander Newsky. Denna expedition utfördes emellertid först sednare och icke heller från Ystad. Till detta sistnämndas uppkomst torde i ej ringa mån hafva bidragit det gråbrödrakloster, som år 1267 härstädes grundlades af en riddare Holmgeir och hans husfru Katharina, och hvilket af biskop Olof i Revel invigdes åt S:t Nicolaus och den Hel. Karin, medan det åt den Hel. Petrus invigda högaltaret föranledt, att den ännu qvarstående klosterkyrkan fått och ännu bibehåller namnet S:t Peder. Denna kyrka är sedan Fredrik I i Danmark, 1532, sockenkyrka för landsförsamlingen; samma kon. anslog klosterhusen till hospital, dock med förbehåll, att några rum i dem skulle upplåtas åt honom, då han ville besöka staden. I klosterhuset inrättade framdeles (1777) Gustaf III ett kronobränneri.

Imedlertid hade Ystad småningom uppblomstrat genom fiske och handel, särdeles på Tyskland; men Hanseförbundets öfverlägsna magt och inre oroligheter bragte snart stadens handel på kneken. I likhet med alla Skånes sjöstäder var äfven Ystad förpantadt till det mägtiga stadsförbundet, hvilket äfven efter förpantningstidens förlopp utöfvade betydligt inflytande på stadens handel. Ystad synes dock under medeltiden hafva gått ansenligt framåt; staden hade utom klosterkyrkan två andra kyrkor, S:t Maria och Helgeands, samt tre kapell och var dessutom befäst, till och med försedd med ett utanför östra stadsporten beläget slott, efter hvilket dock nu mer knappt några lemningar synas. Utom sitt Knutzgille, hvars sigill ännu finnes qvar med omskriften: »Sigillum convivii Sancti Kanuti de Ystede», hade Ystad två namnkunniga handtverksgillen, smedernas och skomakarnes, det förra med S:t Olof, det sednare med S:t Jakob till skyddsbelgon, och bägge försedda med egna gårdar samt särskilta altaren i kyrkorna. Snart hemsöktes dock staden af krigets elände, belägrades 1564 af kon. Fredrik II sjelf, som måste vidtaga denna utväg för att kufva ett uppror af sina tyska legoknektar, och besköts 1567 af Svenskarne under hertig Carl med sådant eftertryck, att en stor del af staden lades i aska. Genom freden i Stettin 1570 fick Ystad åter andrum, försågs till sitt ytterligare försvar af Christian IV med tre fasta portar, som ännu 1750 qvarstodo, och i n. o. från staden ses en med grafvar omgifven fyrkantig plats, kallad Slottsbacken, der enligt sägnen slottsherren bott. Snart idkades här en liflig handel samt infördes viner och dryckesvaror, men utskeppade hästar, boskap, salt fisk (till Lübeck från Bergen), spannmål m. m. Imellertid lär borgerskapets handel hafva lidit betydligt intrång af s. k. »Skottar», d. v. s. handlande, hvilka, sedan köpmännen på landet aflystes, satte sig ned i städerna och handlade med allmogen utan att taga ordentligt burskap. Härtill kommo återigen krigets olyckor, 1643—1655, då Gustaf Horn hade sitt vinterqvarter i Ystad, der Svenskarne lära hafva framfarit med stränghet, nedrifvit flera bland de bästa husen och förmått de rikare borgrarne till att utflytta. Efter krigets slut utbröt pesten, och sedan freden i Brömsebro ändtligen gjort slut på kriget, måste regeringen förunna staden tvänne års skattfrihet, så hårdt hade den blifvit medtagen.

År 1658 kom Ystad under svenska kronan. Nu stadfästes stadens privilegier; men Ystads välstånd höjdes ändock icke synnerligen. Staden lefde hufvudsakligen af handel med hästar och oxar, men var dock ingalunda alldeles utarmad, utan kunde till och med göra svenska kronan icke obetydliga försträckin-

gar. Kom så Carl XI:s danska krig, i hvilket staden 1676 tvangs att svärja Christian V trohet, sedan svenska befälhafvaren, general-löjtnant Fersen, blifvit nödsakad utrymma staden, då Tromp der landsatte 3,000 danskar. Tvänne år sednare utplundrades Ystad af danskarne under Lützow, och sedan freden blifvit sluten, måste åtskilliga eftergifter beviljas staden. Nu slogo Tyskar under sig all Ystads handel, och under kon. Carl XII:s sista olycksår bortryckte pesten 500 af stadens invånare 1712, så att ännu 1719 många hus derstädes stodo öde.

Från denna tid randades dock bättre dagar för Ystad. Från krig och sjukdomar repade sig staden småningom, och dess år 1740 upprättade handelssocietet bidrog icke ringa till handelsverksamhetens tilltagande. År 1765 hade staden 50 köpmän samt 30 större och smärre fartyg; men den kort derefter inträffade penningekrisen inverkade så menligt, att år 1794 köpmännen voro blott 36 till antalet och handelsflottan hade nedgått till 12 à 16 fartyg, medan staden sistnämnda år hade 7 fabriker mot 9 år 1765. Redan vid denna tid var Ystad bekant för sin handskfabrikation. Under kontinentalsystemets tid repade sig återigen Ystad ansenligt. Der såldes mot låga priser de dyrbara laddningar, som Engelsmännen uppbringade i Östersjön, och ehuru denna lysande period för Ystads handel nu är länge sedan förbi, grundlade den dock stora rikedomar och gaf den anledning till den ännu betydande handeln med spannmål och på utrikes ort.

Oregelbundet byggd med krokiga, smala gator, består Ystad till god del af korsverkshus, sådana man ser dem i norra Tyskland, ofta med öfvervåningen utspringande öfver den nedra samt med gafveln åt gatan. Bland äldre stenhus märkes ett på Norrgatan, hvilket tillhör ätten Brahe, och der Axel Brahe afled 1487, och ett vid Vestergatan, likasom det förra med vackra nischprydda gaflar. Staden har för närvarande två kyrkor, *Mariæ-* eller *Varfrukyrkan* och *S:t Petri* kyrka. Den förra härleder sig måhända från tolfte århundradet och har från början varit helt liten, men sedan blifvit utvidgad två gånger, hon är nu invändigt 80 fot i längd, något öfver 46 fot i bredd samt 37 fot hög i mellanskeppet, medan sidoskeppen och choret hafva blott 17 fots höjd. Från äldre tider känner man, att skomakarnes skrå här hade ett altare, till hvilket år 1489 en gård i Weberöd skänktes med vilkor att en messa skulle hållas för gifvaren hvarje Tisdag. Ännu sitter i ett af chorets fönster en röd glasbit i form af en skosula, ett minne af skomakarskrået. Efter det krig, som slutade genom freden i Brömsebro 1645, var staden så utarmad, att den icke kunde iståndsätta sin förfallna kyrka, hvilken år 1647 nedrasade till största delen, tillika med tornet. Genom insamlingar och skänker af kon. Carl XI och hans gemål samt flera förnäma uppfördes likväl kyrkan återigen, och i det nuvarande tornet af 150 fots höjd, hvaraf 70 belöpa sig ensamt på spiran, hänger en klocka, sedan 1777 tillhörande Knutsgillet, hvilket bestridt halfva kostnaden för hennes omgjutning. Med annexerna Öja och Hedeskoga utgör Ystads S:t Mariæ-församling ett regalt pastorat af första klassen, med 5,220 personer.

S:t Petri kyrka grundlades, tillika med klostret, år 1267, blef socken-kyrka vid klostrets upphäfvande år 1532 samt bildar nu, tillika med annexet Bjeresjö, ett regalt pastorat af andra klassen, med 2,390 personer.

Bland stadens öfriga byggnader märkas: *Rådhuset*, ombygdt 1840, *Kasernen*, der Ystads garnison, en sqvadron af husar-regimentet Kon. Carl XV, är förlagd, *Folkskolan, Fattighuset, Kurhuset, jernbanans Stationshus*, bygdt af danska arkitekten Wold. Offentliga byggnader äro vidare: *Arbetshus, Gubb-* och *Enkhus, Sjuk-* och *Kopphuset, Posthus, Kronomagasin*, fordom en klosterbyggnad, *Hamnmagasin, Gasverk, Telegraf* m. m. Den nya fyrstationens torn är bygdt af jernplåt med stomme af valsadt vinkeljern och flyttades i Maj 1866 utan att söndertagas till den plats, der det nu står, 200 steg från den förra. Af stor vigt är Ystads hamn, anlagd på stadens bekostnad, men uppmuddrad för anslag och lån af staten, så att nu kunna 14½ fot djupgående fartyg anlöpa hamnen, derifrån till vestra inkörseln utmed sjöstranden är under åren 1855—60 anlagd en väg, 978

alnar lång, 32 alnar bred, med dubbla alléer.

Ystad, som 1720 hade 802 mantalsskrifna invånare och 1805 beboddes af 2,648, år 1830 af 3,972 och 1850 af 4,728 personer, har nu 5,965 invånare, deraf 58 handlande och 153 fabrikanter och handtverkare. Stadens 551 hus och tomter utom allmänna byggnader uppskattades 1864 till 2,728,800 rdr, jordbruksfastigheten, 1,639 tld = 16 mtl (Rudbeck), 1,798 (Ljunggren), 1,943 tld, deraf 102 stadsplan (stat. byrån) är tax. till 624,500 rdr; statsbidragen uppgå till 75,000 rdr; kostnad för stadens styrelse 15,000 rdr; bevillningen 23,000 rdr; tulluppbörden till 142,515 rdr rmt. År 1864 egde staden 4 segelfartyg om tillsammans 234 läster och står i ångbåtskommunikation med Stockholm, Köpenhamn, Lübeck, Stralsund och Rönne på Bornholm.

Utom elementarläroverk och treklassig folkskola samt 2 småskolor, har staden slöjdskola för flickor, deri undervisningen bestrides af 2 exam. 1 oexam. lärare, 2 lärarinnor; dessutom finnas 18 enskilda skolor och söndagsskola. Här är Skånes enskilda bank, sparbank sedan 1827 m. m. Bland fabriker märkas tvål-, såp- och ljusfabrik, cichoriefabrik, gjerngjuteri, tobaksfabrik, ångqvarn, vagnfabrik, färgerier, bryggerier m. fl. Hufvudsakligaste handeln idkas med spannmål, dessutom exporteras trävaror, jern och andra metaller. Vid industri-expositionen 1866 märktes härifrån tvåler och utmärkta prof på qvarnprodukter, isynnerhet af gryn, och på vinättika. — Den genom sina resebeskrifningar (hvaribland särskildt må nämnas »Resa i Colombia åren 1825—26») allmänt omtyckte Carl A. Gosselman var född i Ystad år 1800 och son till en härstädes boende skeppsredare. Här föddes 1756 äfven Sveriges på sin tid störste sångare, utmärkt genom röstens både renhet och omfång, Christoffer Christian Karsten, † 1827.

Ystad, egendom i Östra Stenby socken af Linköpings län.

Ysunda och *Börgöl* (Börjöl i mtlsuppgiften), bruks- och landtegendomar uti Risinge socken och Finspongaläns härad af Östergötlands län, omkring $1^3/_4$ mil från Norrköping, bestå af *Börgöls stångjernsverk,* enbladig såg och qvarn, *Ysunda manufakturverk,* $^1/_2$ fr. *Börgöl* och $^1/_2$ fr. *Ysunda* med $^5/_{16}$ fr., $^5/_8$ mtl skatte under eget bruk samt $1^3/_8$ frälse med särskilda brukare, skogslotten № 6 i Skirs och lotterna № 1, 2, 9, 10, 17, 18, 19, 20 i Ysunda f. d. allmänning, allt inom socknen, $\frac{1}{16}$ mtl frälse med mjölqvarn för 3 par stenar och grynverk uti Regna socken samt lotterna № 6, 11, 12 på Gults fordna bergsallmänning uti Hällestads socken, alltsammans med ett tax.värde af c:a 100,000 rdr rmt; godsets folkmängd: 132. — Börgöls stångjernsbruk ofvanföre Ormlången, med 2 härdar och 2 hamrar, oinskränkt smidesrätt, erhöll privilegier den 26 Mars 1684, konfirmerade den 9 December 1690, med smidestillökning den 2 December 1742; till Börgöl hör lastageplats, bestående af lotten № 8 i Skirs allmänning och 3 kappl. af Lotorps frälse-hemman; — Ysunda manufakturverk, vid Ormlångens utlopp, med 5 spikhamrar och oinskränkt smide, som för åren 1861—63 uppgifves i medeltal till 1,259 centner spik, är uppfördt år 1640, har privilegier af den 7 Oktober 1666, konfirmerade den 9 Dec. 1690 samt med tillökning i smidet af den 2 Dec. 1742. Ysunda gård jemte tillhörande hemman synas hafva på 1600-talet innehafts af Steen Ivarsson, sedermera af Hans Schmidt och hans hustru Brita Dissman 1687, då Ysunda hammare innehades af länsman Gudmund Larsson; år 1700 fingo båda gårdarne en egare uti major Gabriel Gyllenståhl, men hade särskilda egare redan 1725, då hälften af Börgöls gård och bruk egdes af Louis de Geer och Ysunda gård egdes af Gudmund Larssons arfvingar. På 1750 talet egdes Ysunda till $^3/_4$:delar af justitiæborgmästaren Claës Petri Jancke och till $^1/_4$:del af assessor C. Wadström; har sedermera tillhört öfversten friherre E. G. Adelsvärd och dess fru Eva Fersen; från 1788, genom köp, kammarherre J. J. de Geer på Finspong och samma år likaledes sekreter Joh. Pamp, år 1825 hans son, häradshöfding J. J. Pamp. Under denna tid egdes Börgöls gods af enkefru Christina Tisell född Wester på 1750-talet, af brukspatron Per Agrell år 1759, af bergsrådet Jean Lefebvre, af

kammarherren A. W. Gyllenkrook 1784 och af major J. G. Gyllenkrook 1815; förenades slutligen genom köp på 1820-talet i en egares hand, brukspatron M. L. Ekelund, hvars son, C. A. Ekelund, är egare sedan 1850. — Af Ysunda f. d. allmänning egas vidare lotterna № 7, 8, 11, 12, 13, 14, taxerade till 3,970 rdr, af 6 bönder. № 3, 4, 5, 6, tax. till 4,000 rdr, under Stjernviks säteri.

Ytterberga, två mtl frälse uti Björksta socken, Ytter-Tjurbo härad och Westerås län, utgörande med 1 mtl skatte Östanbro en egendom. På 1820-talet lydde 1 mtl under Hallstabergs säteri.

Ytterboda, gård om 1 mtl frälse i Elfkarleby socken och Örbyhus härad af Uppsala län, vid Dalelfvens utlopp och på dess östra strand, är skattlagd 1803 på Elfkarleby f. d. östra allmänning; numera med en egorymd af 3,667 qv.ref, deraf 550 åker, 409 äng, 2,173 skogbeväxt mark, 17 byggnadstomter och trädgårdar, efter att de intill egorna liggande sjöarne Bo och Edlerå blifvit uttappade, hvarigenom 130 tld förvandlats till bördig fast ängsmark och flera hundra tld kringliggande vattendränkt mark blifvit tjenlig dels till odling och dels till att bära skog. Gården har först tillhört David Ankarström; uppgifves egas sedan 1825 och ännu af förre talmannen Anders Dansson Hyckert; men förutnämnda odlingar verkställdes 1837 af löjtn. J. A. Sundmark på egen bekostnad.

Ytterby, granit- och mineralbrott på *Resarön* i Waxholmstrakten öster utanför Ryds socken af Danderyds skeppslag och Stockholms län. En dioritbildning fortlöper uti en egen liten rygg utefter öns nordöstra sida, och genomsättes i sin östra ända utaf en vid pass 6 famnar mäktig i n. n. o. strykande granitgång. Från detta stenbrott hemtar Rörstrands porslinsbruk sitt behof af fältspat och qvartz. Men utom detta techniska intresse förtjenar stället i rent vetenskapligt hänseende äfven uppmärksamhet derföre, att denna granitgång är en bland dem, som innesluta flera för Skandinavien ännu egendomliga mineralier, såsom gadolinit, orthit och yttrotantal. För oss Svenskar har den dessutom en särskild betydelse, derföre att det var i dess gadolinit som ytterjorden, och i dess yttrotantal som tantalsyran upptäcktes, den förra af Gadolin, den sednare af Ekeberg. — *Ytterby*, ett mantal skatte-rusthåll uti Täby socken af Danderyds skeppslag, lyder under *Näsby* gods.

Ytterby (fordom *Yttraboejar, Ytraböar)*, annex-socken till Kongelfs stads pastorat, belägen uti Inlands Södra fögderi af Göteborgs och Bohus län, norr om staden Kongelf; sträcker sig längs Nordre och Göta elf vester ut till Thorsby och Hålta socknar; eger på en areal af 8,146 tunnl. = 45,618 qvadratref fast mark och 0,012 qvadratmil vatten $45^7/_8$ mtl, deraf $29^3/_8$ skatte, $12^1/_2$ krono, 4 frälse. Socknen, som är ett jemnt, öppet, bördigt och skoglöst land, men med någon tillgång på bränntorf och lermylla till jordmån — med 60 fots höjd öfver hafvet — beboddes 1805 af 1,095 och 1865 af 1,975 inbyggare, inberäknadt 122 på Kastellgårdens torp inom Westra Hisings härad; de lefva uteslutande af jordbruk; största utsädet äro korn och bönor. Hela fastigh.värdet 1,166,200 rdr rmt. — Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil från Kongelf, skall enligt sägnen vara byggd af konung Olof Tryggvesons slägting S:t Haldvord (köpman i Drammen), näst S:t Olof och den heliga Sunniva Norges mest firade helgon, och ännu i denna dag är Halvardsdagen (den 15 Maj) på Dal och i Bohus län en af allmogens bemärkelsedagar. Kyrkan kallades ock ännu 1572 S:t Haldvord; var i äldre tider ganska rik (egde, 1399, 11 jordegendomar), till följd af de många vallfärder, som från långt aflägsna orter anställdes till denna den första kristna kyrkan i dessa trakter. Läget strax utom staden synes ock antyda, att derstädes från början varit ett samlingsställe för de kristna, der de kunde vara afskiljde från den hedniska styggelsen inom stadsmurarna. Hon utgöres nu, efter att flera gånger hafva blifvit ombyggd och derigenom alldeles förlorat sitt fordna utseende, af en enda stenbyggnad med tresidig chorgafvel. Frälsarens och evangelisternas bilder i upphöjdt arbete pryda den nätta predikstolen. Uti det ena af kyrkans 6 fönster är inbränd en målning af Gyldensternska vapnet med omskrift: Gytte Gyldenstern. I nordvestra hörnet af långhuset sitter nertill en sten, hvarpå

synas 2 menniskohufvuden. Det ena utvisas af allmogen såsom S:t Halvards bild, och torde det andra erinra om qvinnan, som, förföljd af 2:ne karlar, gaf sig i Halvards beskydd, just som hon var i begrepp att anträda en båtfart; men de upphunnos af förföljarne, och öfvermannad måste S:t Halvard med lifvet umgälla sin menniskokärlek, och äfven qvinnan dräptes. Af griftvårdarna på kyrkogården är en, rest öfver en ung fransysk läkare och katholik, Francois l'Aisné, anmärkningsvärd för sin inskrift: Ubique terrarum per fidem salvamur (Öfver allt på jorden frälsas vi genom tron). Socknen har från äldsta tider varit annex till Kongelfs stad intill medlet af 16:de seklet, då den lades under slottet såsom præbende åt dervarande slottskapellan; men 1572 förenades den åter med Kongelf. Barnundervisningen bestrides ambulatoriskt. I fattigbidrag lemnar hvarje hemman 1 tunna säd. — Fornminnen från hednatiden utgöras af uppresta stenar på Munkagärde mark och flerstädes samt kiströr här och der; af fynd nämnas ett diadem af bronz samt tre vackra, åt båda ändar slipade, flintbilor af 16 tums längd. På *Mariebergs* egor, i det s. k. *Marberget*, synes ett spår, liknande märket efter en hästsko, hvilket spår enligt folksägnen blifvit intryckt af konung Inges häst, då konungen efter en förlorad strid flydde till Sverige. Till tacksamhet för sin räddning lofvade han bygga här en kyrka, som skulle med sitt namn *Nöd-inge* påminna efterverlden om kon. Inges nöd och dess lyckliga utgång; men kyrkobyggnaden blef uppförd på andra sidan elfven, der Nödinge kyrka står, sedan osynliga makter hindrat dess uppförande här. På ett gärde å Mariebergs egor, ännu kalladt *Kongsvallen*, skall fordom ett möte blifvit hållet mellan tre konungar; utan tvifvel det, som hölls år 1100 mellan nordens konungar, då freden mellan Sverige och Norge afslutades och beseglades genom norska konungens giftermål med Margareta Fridkulla. — Lägenheterna Munkagärde, Ängegärde m. fl. anses utgjort Solbjargir (Solbjagir) by, som antages varit stället, dit Solveig med sina döttrar flydde undan Venderna vid Kongahells eröfring, och hvarifrån budkafle sändes till *Skurhaga*, troligen der nu Kongelf ligger. Genst emot kyrkan är ett näs, kalladt *Lamhälleberget*, som anses hafva dolt konung Inges flotta för Hakon Härdabreds före slaget, hvarom skalden Einar Skulason gjorde ett qväde: »*Elfvavisorna*». — I denna socken ligga den historiskt märkvärdiga *Castellegården* (se den art.) och säteriet *Marieberg*, äfven kalladt Rankegodset efter en dess egare. *Trankärr*, $^1/_2$ frälse utgör med *Walltersäng*, 1 fr., *Håfveled* $^1/_2$ mantal säteri, Westra och Östra *Skaregården*, hvardera $^1/_2$ mantal frälse, en egendom tax. till 81,000 rdr rmt; egare J. R. Wennerholm. Boställshemman äro: *Ormo*, 1 mtl med $^1/_4$ mtl *Qvarnebacken*, kaptens, *Rolfsbo Öfverg.* 1 mtl, indraget, *Öster Tunge*, 1 mtl, länsmans, *Tega*, 1 mtl, förr kyrkoherdens i Kongelfs pastorat, numera anslaget till enkesäte; $^1/_4$ mtl *Klockarebolet*, anslaget åt pastor i Kongelf. *Öster-Munkegärde* eller *Kullen*, 1 mtl krono, är doneradt 1672 till Kongelfs stad. *Öfra* och *Mellan-Munkagärde*, 2 mtl skatte. — Större byar äro: *Guddehjelm*, *Guddeby*, *Hvena*, *Rolsbo*, *Synneröd*, *Ulfvesund*, *Åsleröd*, *Ellestorp*; — *Skrämmenborg*, *Skjälebräcke*, *Kuröd* och *Trädal* äro hemmans namn. — Adress: Kongelf.

Ytterby-Heby, ett halft mtl fr.-säteri i Dillnäs socken af Nyköpings län, utbyttes från kronan den 22 Sept. 1724 af fru M. Hærdhjelm, blef säteri 1776; gjordes, jemte *Heby*, 2 frälse-säteri i Gåsinge, af hofrättsrådet Sven Westerman till fideikommiss för äldsta sonen, efter hvars död det tillföll fideikommiss-stiftarens brorson major Axel Liljencrantz; utgjorde 1863, jemte underlydande $1^7/_8$ skatte, 2 frälse, $^1/_4$ krono, ett gods, taxeradt till 183,200 rdr rmt; finnes närmare beskrifvet under art. Heby.

Ytterbyn (i jordeböckerna, Ytterbynäs i Adelns Ättartaflor), ett frälse-säteri om 1 mtl i Uppsala län och Skuttunge socken af Bälings härad, inköptes tillika med 1 mtl Behmersberg från kronan i medlet af 1600-talet utaf hofrådet Daniel Behm, adlad Behmer; innehades en tid af Uppsala akaoemi såsom frälse för en fordran af 11,384 rdr 11 sk. koppar-mynt hos sonen, assessor Axel Behms sterbhus; var år 1751 försåldt till statssekreteraren Math. Benzelstjerna, af hvil-

ken det jemte Kipplingebergs säteri med flera andra gårdar gjordes till fideikommiss för systersonen, kanslirådet Jacob von Engeström, inom hvars slägt det ännu innehafves. — Arealen är 955 qvadratref, utom andelen i Bälinge häradsallmänning.

Ytterböle, by i Nätra socken af N:a Ångermanlands fögderi, $^{3}/_{4}$ mil från kyrkan: 8.5 seland, 2 hd. = [illegible] mtl skatte, 11 hushåll; här har funnits ett oljeslageri, som, anlagdt 1749 af Chr. Kramm, en tid under namnet Christiansforss varit i gång för linoljetillverkning, men snart blifvit nedlagdt, tillika med en här på 1700-talet befintlig enramig och finbladig såg.

Ytter-Enhörna, socken, se Enhörna.

Ytter-Gran, socken, se Gran.

Yttergården. Ett mantal frälse på Torön i Östergötlands län. Till Ytbregårdh skref sig Lasse Jespersson 1560, och den 9 Okt. 1641 meddelade Hammarkinds häradsrätt fastebref för friherre Jöran Gyllenstjerna å denna gård, som nu lyder under Thorönsborg (se den artikeln).

Ytterholmen, ö, hörande till Thorsvi socken af Trögds härad och Uppsala län med ett trigonometriskt bestämdt läge 59, 26, 22,60 latitud och 0, 39, 19,03 longitud. Mellan denna och Bastlagnö går segelleden från Stockholm till Enköping.

Ytter-Hogdal, socken i Helsingland, $13^{1}/_{2}$ mil från Östersund, med 276,454 tld, är år 1864, med undantag af några hemman under Loos socken, upptagande 29,356 tld 8 kpl., öfverflyttad från Gefleborgs län till Jemtlands och Svegs tingslag i Herjeådalen, alltså med en areal af 248,097 tld 24 kpl., deraf 11,978 tld 19 kpl. äro kronan behållna öfverloppsmarker; dessutom lyda under hemman i Ytter-Hogdal inom Färila och Öfver-Hogdal samt Elfros socknar belägna egoområden, upptagande 2,239 tld 31 kpl. Inbyggarnes antal år 1865 var 1,227; poststation finnes sedan 1864. Se vidare under art. Hogdal.

Ytter-Järna, socken, se Järna.

Ytter-Lännäs, se art. Lännäs-Ytter. Folkmängd 2,160. — Adress: Nyland.

Ytter-Malungs kapell, se artikeln Malung.

Yttern, sjö i Redvägs härad af Elfsborgs län, mellan Fiflareds och Kölaby socknar, synes af å dess botten till tusentals funna furustubbar uppkommit genom någon i fordomtima inträffad öfversvämning och dermed förenad fördämning. Sjön omgifves af vidsträckta mossar.

Ytter-Nora, regimentsskrifvare-boställe i Husby socken af St. Kopparbergs län.

Ytternäs, frälse-säteri om 2 mantal i Näs socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, beläget nära kyrkan; tillhörde på 1740-talet erkebiskop Steuchius, hörer nu, jemte Sandemar i Södermanland, samt Rungarn, Wäsby och Björkö, till Wattrangska fideikommisset, som 1827 ärfdes af underlöjtnant C. G. Braunerhjelm efter farfaderns halfkusin, hofmarskalken J. G. Wattrang.

Ytterqvarn, ett halft mantal frälse i Österunda socken, Torstuna härad, Wårby fögderi och Westerås län, med stångjernsbruk (taxeradt till 5.300 rdr) för 345 *skll* privilegieradt årligt smide och tegelbruk (tax. till 4,500 rdr), lyder jemte $1^{5}/_{8}$ mtl frälse (alla hemmanen tax. till 39,600 rdr) inom socknen under Skattmansö säteri i Hvittinge socken. Bruket anlades år 1747 i stället för en å egorna förut befintlig qvarn.

Ytter-Sela, se Selö, Ytter-.

Ytterstfors, egendom med glasbruk och sågverk, är belägen i Skellefteå s:n och härad af Westerbottens län vid Byskeelfs utlopp i Bottniska Viken, på ett afstånd från Umeå af 18, från Piteå af $5^{1}/_{4}$ och från Skellefteå stad af 3 mil. Sågverket anlades 1795 af öfverste-löjtn. Fr. Holmström, häradshöfdingen C. F. Furtenbach, krono-befallningsmannen M. Lindemark m. fl. och privilegierades till 2 ramar, med timmerafverkningsrätt från kronans skogar inom Skellefteå. År 1814 förvärfvade sig Ytterstforss intressenter Carlforss' privilegier för 2 ramar, med timmertägt från Lappmarken, och sammanlades båda verken derefter till ett, under namn af »Ytterstforss och Carlforss sågverk», som 1847 tillerkändes en ytterligare afverkningsrätt till sågtimmer inom Piteå. De sammanslagna privilegierna lyda på 4,473 fullmogna träd. — År 1836 anlades genom dåvarande största intressenten och disponenten, landskamreraren Erik Lindemarks försorg, för till-

godogörandet af tullar, som erhållas vid sågtimmerhygge, samt affall från sågen, glasbruket, som har drifvits för 8 verkstäder, och hvartill vedbehofvet i öfrigt fyllits från egande skattehemman i Byske och närgränsande byar. Egendomen har egen, ny, med stora kostnader anlagd, hamn, Furuögrundet, $^1/_2$ mil söderut från Byskeelfs utlopp. — För verks- och brukspersonalen, som uppgår till mellan 300 och 400 personer, är kyrka uppförd och ständig predikant dervid anställd sedan 1841. Här finnes sockenbibliothek, det andra inom länet. Hela egendomen eges af ett bolag, hvars angelägenheter skötas genom en disponent, under firma »Ytterstforss bruks och sågverks intressenter.» De egendomen underlydande jordfastigheter äro:

Byske	№ 1, 2 & 7	om	$^9/_{32}$	mtl.
Ostvik	» $4^1/_2$	»	$^5/_{64}$	»
Butjern	» 1	»	$^1/_8$	»
Lindesmark	» 1	»	$^1/_8$	»
Rosaås	» 1	»	$^1/_8$	»

Sågverket var år 1863 taxeradt till 250,000 rdr, glasbruket till 30,000 (är nedlagdt sedan den 1 Juli 1865) och landtegendomen till 25,000 rdr rmt.

Yttershult, allmänning i Redvägs härad för Blidsbergs, Åsarps, Smula och Kölaby socknar; är endast tillgänglig de år, under hvilkas vintrar de här befintliga många kärr och mossar tillfrysa.

Yttersjö (i jordeböckerna), *Yttersjöholm,* ett mtl frälse-säteri uti Långaryds socken af Westbo härad och Jönköpings län, $5^1/_4$ mil s. v. från Wernamo, nära diligencelinien mellan Jönköping och Halmstad, vid en mindre insjö nära Nissan. Gården egdes omkring 1700 af slägten Liljestjelke, omkring 1777 med $^1/_4$ rå och rör Holmseryd af fröken Wrangel; innehades 1843 och 63 af handl. J. Andersson. Vid gården finnes ett kalcinerbruk.

Ytterstad, namnet på en åtminstone i sägnen befintlig fornstad i Rydaholms socken af Östbo härad och Jönköpings län. Då folkminnet ännu förvarar namnet på denna stad, torde möjligheten af dess tillvaro vara svår att jäfva; men i alla händelser torde samhället varit af ringa betydenhet. Se vidare under art. Rydaholm och Ny Smålands beskrifning af Wieselgren, III del., sid. 43—46.

Yttertafle, by uti Umeå socken af Westerbottens län, $^3/_4$ mil s. v. från Umeå stad och $^2/_3$ mil från Djupvikens lastage- och barlastplats vid Ume-elf; 1 mantal skatte på 3 n:r, med 8 brukare och 44 inbyggare, deraf $^5/_8$ mtl äro af Hushållnings-sällskapet inköpta för 18,500 rdr till inrättande af en lägre landtbruksskola, hvartill erhållits dels årligt statsanslag af 4,000 rdr enl. kongl. brefvet af den 1 Maj 1858, dels 500 rdr till ytterligare inköp af $^1/_{32}$ mtl i samma by (enligt mantalslängd, eger Hushålln.-Sällskapet endast $^3/_8$ mtl). Till bestridande af skolans utgifter, uppbäres enl. kongl. bref af den 14 Febr. 1860 behållna räntan af den s. k. arbets- och korrektionshusfonden i länet, vid 1859 års slut uppgående till 15,002 rdr, hvilket kapital erhållits som lån emot inteckning i fastigheten; vidare andel i utskänknings- och minuteringsafgifterna, Hushållningssällskapets ledamötersårsafgifter, omkring 130 rdr, samt enligt kongl. bref af den 16 Okt. 1863 ett årligt anslag af 500 rdr att utgå under 3 år för bestridande af undervisningskostnaderna. Skolan var 1865 besökt af 12 lärlingar; egendomens skogsareal är 1,000 tld; en mindre trädskola finnes för lärlingarnes undervisning uti sådd och plantering af skogs- och parkträd; ladugårds- och stallbyggnader äro under sista året med särdeles omsorg uppförda.

Ytter-Tistlarne, öar utanför Skee socken i Göteborgs och Bohus län, har ett trigonometriskt bestämdt läge af 57° 30′ 39″,75 latitud och 6° 19′ 47″,24 longitud från Stockholms observatorium.

Ytter-Tjurbo, härad, se Tjurbo.

Ytterå, manufakturverk, se Näskott socken.

Ytterön, ö utanför Blekinge, hörande till Thorhamns socken, Östra härad, med ett trigonometriskt bestämdt läge af 56° 5′ 32,29″ latitud och 2° 17′ 9″,01 longitud.

Yttrö, by uti Tierps socken, Wendels härad och Uppsala län; 6 mtl skatte, 1 mtl frälse på 7 n:r, taxerade till 80,000 rdr, i 14 brukningsdelar; runsten å egorna med inskriften: Kikr lit raisa stain thiuo. abtir Fasta fathur sin. auk ihauh Kunruthr. Kuth hialbi hans salu uk Kuths muthir.

Yxcooss, rå mot Danmark år 1554, i Istorps socken, Marks härad.

Yxarn, *Yxnern*, stor sjö mellan Locknevi, Frödinge och Hjorthed socknar inom Tjust och Sevedes härader af Kalmar län — vid 311,5 fots höjd öfver hafvet — skall fått namn af följande händelse: Uti sjön bodde jätten Jure, som hade tre söner, Locke, Fröde och Hjorte, hvilka nedsatte sig vid hvar sin strand af Yxarn och byggde förutnämnda kyrkor, eller med andra ord intogo landet och röjde bygd, hvarigenom sedermera kristna kyrkor uppstodo. Efter slutadt arbete kastades yxan i sjön, som deraf fick sitt namn, och har deras hufvudnäring äfven utgjorts af fisket i Yxarn.

Yxe, egendom i Lindes socken och bergslag af Örebro län, ej långt från gränsen mot Nora socken. Den består af 4 mtl skatte Yxe med underlydande $4^3/_4$ mtl skatte bergsmanshemman med tillsammans 610 tld åkerjord och ett tegelbruk inom socknen samt Jerle bruk inom Nora socken. Detta sistnämnda egde till en början ingen jordegendom, hvarföre dess egare redan tidigt skaffade sig fastighet i den närbelägna Yxe by. År 1703 tillhörde sålunda en gård i byn Isak van Ostgeet, 20 år sednare egde en enkefru Ehrenpreuss $1^1/_2$ hemman, men först 1780, sedan skatterättigheten af Yxe hemman blifvit inköpt 1760 under Jerle bruk för 790 dal. s:mt af brukspatron C. Heijke, förenades alltsammans till en egendom af kammarherren Chr. Heijkenskjöld, hvilken äfven lät uppföra den nuvarande mangårdsbyggningen, en ståtlig, slottslik byggnad i italiensk stil med 60 rum i tre våningar, af hvilka den nedre är af huggen granit. Midtelpartiets tak liknar riddarhusets i Stockholm, men flyglarnes tak äro platta. En annan storartad byggning vid gården är ett magasin af sten i tre våningar med hvälfda källrar, stall för 12 hästar och ladugårdar för 80 nötkreatur, 100 får och 14 svin. Trädgården har en areal af 2 tld 11 kpl. Åkerbruket anses vara det bäst skötta i orten. År 1859 var odlade jorden $282^1/_2$ tld, med 97 t:rs utsäde. Å egorna finnes ypperlig tegellera, hvaraf sedan längre tid tillbaka tillverkas det fasta och för vatten ogenomträngliga, i orten bäst kända taktegel. Smidet uppgifves på sednare åren i medeltal till 3,879 centner stångjern och 542 centner spik. Taxeringsvärdet var år 1864: 117,810 rdr rmt och egare brukspatron A. Wedberg i Nora. Vid Yxe invigdes i Juli år 1865 ett skolhus, säkert, hvad det inre beträffar, ett af de vackraste och trefligaste, som finnas på landsbygden i riket. Skolhuset, uppfördt af brukspatron A. Wedberg, är bygdt af sten i götisk stil och innehåller, förutom sjelfva skolsalen, bostad för läraren, särskilda genom rör från skolsalen uppvärmda matrum för gossar och flickor, tillika med rum, afsedda för en blifvande syskola.

Yxenhaga, landtställe, täckt beläget söder om Jönköping, utmed jernvägen, på en dalsluttning, nära Wettern; skall erhållit namn af en oxhage, som den rike Bo Jonsson Grip uppgifves här egt.

Yxhult, Norra och **Södra**, två skattehemman uti Kumla socken och härad af Örebro län, nära Kumla jernvägsstation, omkring $2^3/_4$ mil sydvest från Örebro; $^1/_8$ mtl hvartdera (tillsammans taxerade till 5,500 rdr), med täljstensbrott å Norra Yxhult (tax. till 750 rdr); egas jemte $^1/_4$ skatte *Hynneberg* med täljstensbrott och $^2/_3$ i *Hällebråtens* allmänning och täljstensbrott af G. O. Adlers.

Yxkullsund sedan d. 21 Juni 1824, förr *Tiaboda*, ett frälse-säteri af 2 mtl i Berga socken af Sunnerbo härad och Kronobergs län, beläget vid södra ändan af sjön Furen. Äldste kände egare var riksrådet, frih. Thure Sparre och derefter riksrådet, frih. P. Sparre. Från Sparreslägten bortbyttes Tiaboda 1662 och 1665 till ryttm. Lage von Yxkull, som skall gifvit gården dess nuvarande namn och förskaffade densamma säterifrihet. Snart årergick egendomen till Sparreslägten, gick derefter i arf inom slägterna Wrede, Gyllengranat och Danckwardt, deribland må nämnas den nyligen härstädes aflidne f. d. statssekreteraren M. G. Danckwardt, känd såsom en utmärkt skicklig och arbetsam embetsman, hvilken tillhör förtjensten af reformer i fråga om hemmansklyfning samt andra ekonomiska förhållanden. För närvarande (1866) eges Yxkullsund, 2 mtl. frälsesäteri, med underlydande $6^5/_8$ mtl skatte och frälse inom socknen, af kapten-löjtn.

J. C. Danckwardt i Carlskrona. Taxeringsvärdet är 218,600 rdr.

Yxlö (i mantalslängden), *Yxlöö* (i 1743 års jordebok), *Yxelö* (efter Tham), *Yxlan, Yxlaö, Yxlaby,* stor ö i Upplands skärgård, hörande till Blidö socken af Frötuna skeppslag och Stockholms län, $^1/_4$ mil från kyrkan, som ligger $7^1/_4$ mil från hufvudstaden. På öns nordligaste udde är badorten och lotsplatsen Furusund med postexpedition och gästgifveri, förut äfven optisk telegraf. $^3/_8$ mtl Yxlö är komminister-boställe. *Yxlö,* $2^1/_2$ mtl frälse, hörande till Össmo socken af Sotholms härad, ligger omkring $4^3/_4$ mil från hufvudstaden; häraf egdes år 1785 $1^1/_2$ mtl af brukspatron Ad. Levin, 1 mtl af ryttmästaren Abr. Yxkull; nu eges 1 mtl s. k. Herrön af d:r J. M. Lemchen.

Yxnaberga, ett mtl skatte-rusthåll uti Stenberga socken, Östra härad och Jönköpings län, har varit en gammal herregård, redan 1278, då konungarne Magnus I och Waldemar gåfvo $^1/_3$ af deras gods in Östra heret in niudhungia vxnabierggha, hesleasa (Hasselås) et bothe till deras älskelige clericus magister Oddo Bruddesson från Njudungen, som fick rätt att bebo dessa gårdar och i Lillieska genealogierna nämnes herre till Yxnaberga; gården synes under hans ego blifvit förenad med Salshult och dessa båda på 1700-talet kommit med säteriet Ekholmen, hvarmed Yxnaberga numera är lagdt i sambruk, till slägten Stålhammar, som ännu är egare af gårdarna; under Yxnaberga lyda $^5/_6$ mtl skatte.

Yxnerum, annex-socken till Björsäters pastorat, är till större delen, jemte kyrkan, belägen längst sydost af Skärkinds härad och Östergötlands län; mindre delar räknas till Bankekinds och Hammarkinds härader inom länet och en del, Yxnerums skate, utom länegränsen, till N:a Tjusts härad af Kalmar län; begränsas i vester, norr och v. s. v. af Björsäter, i norr af Östra Ryd, i o. n. o. af Ringarum, i söder af sjön Yxningen jemte Gärdserum af N:a Tjusts härad och omfattar, med 1 mils längd och bredd, en areal af 19,440 tld fast mark, 0,213 qv.-mil vatten på $14^1/_2$ mantal, bebodda af cirka 1,140 inbyggare, häraf höra till:

Skärkinds . . .	9,697	tld land,	$9^3/_4$	mtl,	670	inb.
Bankekinds . .	3,170	d:o	$1^1/_2$	»	60	»
Hammarkinds .	740	d:o	$^1/_2$	»	30	»
I länet	13,668	d:o	$11^3/_4$	»	750	»
N:a Tjusts h:d	5,832	d:o	$2^3/_4$	»	385	»

Af hemmantalet hör $^1/_2$ mtl i Hammarkinds härad hit i kyrkligt afseende, men i civilt hänseende till Ringarums socken; Yxnerums skate, $2^3/_4$ mtl, föres i jordeboken till Hannäs socken af N:a Tjust, deremot föras $1^5/_8$ mtl i jordeboken hit, men höra i kyrkligt hänseende till Björsäters socken. Socknen — vid 220 fots höjd öfver hafvet — är bergig och kuperad, har flera insjöar, deribland *Yxningen, Risten, Såken, Stora* och *Lilla Skiren, Borken, Taggen, Lången, Holgen, Trehörn, Axsjön, Mysingen, Gobo-* och *Hörsjöar,* m. fl. Rådande jordmånen är mycket omvexlande med sand, dungjord och lera inom trånga odlingsfält, som dock småningom ökas genom mossodlingar. På naturlig äng är ringa tillgång, större på betesmark och tämligen allmän på skog. Näringar äro bergsbruk och skogshandtering samt till egna behofvet åker- och ängsbruk jemte boskapsskötsel, nästan utan bränvinsbränning. Af fisk erhållas mest gädda, abborr och mört. — All fast egendom taxerades år 1863 till 778,160 rdr, deraf 223,160 rdr inom Kalmar län. Endast smärre vägar gå igenom socknen. Kyrkan, $1^3/_4$ mil från moderkyrkan, $3^3/_4$ från Söderköping, $4^1/_2$ mil från Linköping, med ett astronomiskt bestämdt läge af 58° 17′ 5″79 lat. och 1° 49′ 56″70 long. från Stockholms observatorium, är ombyggd 1802, utan torn, med predikstol öfver altaret, orgelverk om 8 stämmor, bygdt 1826. Enligt en sägen skall kyrkan först blifvit byggd af Ketils arfvingar i By, och denne Ketil vara begrafven under en stor gran, der nu altaret står. Kaplaner nämnas från 1558. Fattigkassan disponerar $^1/_2$ mtl frälse Hässlekulla i Vestra Husby socken, doneradt 1731 af friherre Jakob Burensköld. Barnundervisningen bestrides af en examinerad lärare i en flyttande skola med en klass; nyligen är skolhus med stor kostnad uppfördt. Skolbarnens antal uppgår till 126, deraf 48 undervisas i hemmet. Skolkassan hade vid 1865 års slut en skuld af $127^1/_2$ rdr rmt. Socknen har vidare fattighus samt ma-

gasin. Fornminnena utgöras af en s. k. *Sättebro*, som är en stenbro i sjön Yxningen på Hästnäs egor, grifthögar och ett domaresäte på Fröjerums egor; en borg förmenas funnits å *Gällsjöberget*. — Gårdar och verk inom Skärkinds härad: *Borkhults* och *Gobo* jernverk med underl., se nedan, tillsammans taxerade till 435,500 rdr. *Målstena*, 1/2 mantal frälse, fordom säteri, lyder nu under Björkvik. 1/2 mtl *Östantorp*, nära kyrkan, i vanhäfd, är komminister-boställe. — Hemman äro: 1/4 *Berg*, 2 *Bullerum*, 1/2 *Borkhult*, med finbladig såg, qvarn och tändsticksfabrik, 1/8 *Ekhammar*, 1 *Gobo*, med såg, tegelbruk, grynverk och mjölqvarn, 1/2 *Hästenäs*, 1 *Odensgöl*, alla frälse; *Åketorp*, 1/4 rå och rör, 1 *By*, 1/8 *Fassingstorp*, 1/2 *Lånstorp*, 1/2 *Salfvedal*, 1 *Wegalla*, alla skatte, lyda under nämnda jernverk. — I Bankekinds härad ligga: *Salfvedal*, 1/2 mtl frälse, med gästgifvaregård, 3 3/4 mil nordvest från Waldemarsvik, *Ristskeda*, 1/2 skatte, *Drängsbo*, 1/2 skatte, och *Frängsbo*, 1/4 militiæ. — I Norra Tjusts härad ligga: *Fröjerum*, 1 1/2 mtl, med såg, *Horfvelsbo*, 1/4 mtl, *Knillerbo*, 1/2, *Långserum*, 1/2, Ravelsmåla torp. Två gårdar i Yxnerum gaf Birger Folkersson år 1407 i morgongåfva till sin hustru Catharina Gunnarsdotter, som åter gaf dem år 1452 till Wadstena kloster. — Adress: Åtvidaberg.

Yxnevalla, socken, se Öxnevalla.

Yxningen, sjö, som, 1 1/2 mil lång, bildar gräns mellan Östergötlands och Kalmar län; upptagande bäckar från flera smärre sjöar, såsom *Axsjön*, *Mysingen*, *Toggen* och *Gobosjön* samt *Storsjön* och *Rölången*; men sjelf lemnande i sydostlig rigtning vatten åt Emån. Från dess nordvestra strand utgår den långa Åketorpsviken; sjön är mycket djup, med klart vatten.

Yxnäs, jernverk på Dal, se Öxnäs.

Yxsjöfältet, kopparmalmsfält i Nya Kopparbergs socken och bergslag af Örebro län, upptäcktes 1728 och var en tid ganska gifvande; arbetet nedlades sedermera, men började åter 1848, då ny hytta byggdes. Tillverkningen blef dock ringa. Efter 1852 synes ingen malmbrytning egt rum. Hemmanet *Yxsjön* består af 1/4 mtl krono med 2 qvarnar.

Yxstad, egendom i Roxlösa socken af Dals härad och Linköpings län, består af Yxstad, 1 1/2 mtl skatte, med 1/16 skatte i *Hageby* samt Roxlösa väderqvarn om 2 par stenar; det hela är taxeradt till 66,500 rdr och eges af A. Gustafsson. I Y x s t a d h a erhöll Alvastra kloster en del jord år 1208 af Suno Thiælwason. Till Yxstad och Hofgrena skref sig i början på 1600-talet Anna Eriksdotter Ulfsparre af Broxvik, gift med hofjunkaren Sven Jönsson (Lillje). På Yxstads egor märkes en stensättning.

Yxtaholm, ett säteri i L:a Mellösa socken af Willåttinge härad och Nyköpings län, 1 mil från Malmköping; hette fordom Yxta och tillhörde på 1550-talet en Hans Persson, sedermera kon. Johan III:s hofjunkare Sven Jönsson af slägten Lillje, då gården blef säteri; kom år 1628 till slägten Ulfsparre, utflyttades på en holme i Yxtasjön och erhöll sitt nuvarande namn; tillhörde sedermera slägterna Fleming och Sparre, på 1730-talet frih. G. N. Clodt, som uppförde den vackra mangårdsbyggningen af sten; egdes i början af detta århundrade af en Tottie och inköptes slutligen 1851 af exc. grefve C. De Geer på Stora Sundby, hvarunder det än eges. Godset består af 2 1/4 mtl frälse-säteri (inberäknadt 1/4 Finstorp) med qvarn och tegelbruk, underlydande 5 mantal med qvarn, såg och kalkugn samt frälseränta af 1 1/4 mantal. Taxeringsvärdet är 182,460 rdr rmt.

Z.

Zachrisberg, berg uti Enhörna socken af Södermanland, på hvars östra sida till höger om vägen från Bastmora finnes en 6 à 8 alnar djup kula, der, enligt tradition, röfvare fordom haft tillhåll.

Zachrisberg, *Berg*, eller *Brunby* (såsom det kallas i 1540 års jordebok), 3 mtl frälse-säteri i Brännkyrka socken, har fordom tillhört biskop O. Laurelius och erhöll sitt nuvarande namn efter hofintendenten Zacharias Rehnberg († 1688); det hörer till Årsta säteri (se vidare *Årsta).*

Zechielsten, se Borga.

Zireköpinge (Syrkiöping), *Sirrekjöbing* (i 1662 års jordebok). Annex-socken till Halmstads pastorat, är belägen uti Malmöhus län, 2 mil n. o. från Landskrona; arealen 3,934 tld eller 0,170 qv.-mil fast land (efter Hahr), 4,420 tunnl. (efter Forsell), är fördelad på $23^7/_8$ mtl ins. frälse; häraf föras 3,055 tld med $13^7/_8$ mtl till Rönnebergs härad och 879 tld (1851 efter Forsell) med 10 mtl till Luggude. Socknen — vid 95 fots höjd öfver hafvet — med i allmänhet jemn mark, utom här och der dälder samt några backar, bestående af gul och blå flis eller skiffersten, otjenlig till annat än väglagning, har stark lera, någonstädes mylla, men öfver allt särdeles bördig jordmån och beboddes 1805 af 600 och 1865 af något öfver 1,300 inbyggare, hvaraf 765 inom Rönnebergs och 540 inom Luggude härad. Af skog finnas endast planterade och inhägnade björklundar, men flerstädes ypperliga torfmossar. All fast egendom taxerades inom Rönnebergs härad till 1,061,300 rdr och inom Luggude till 606,900 rdr rmt. — Kyrkan ligger i Rönnebergs härad, $^3/_8$ mil från moderkyrkan. Sedan år 1847 finnes ordnad skolundervisning, som bestreds 1862 af 1 examinerad och 4 ordinarie lärare uti 1 fast skola på 3 klasser och 4 småskolor, besökta af c:a 240 barn, medan 8 undervisas i hemmet. Till skolan hör ett planteringsland på 14,000 qv.fot; kassans saldo 1865 var 500 rdr; helgonskyld är anslagen. Socknens historiska minne är segern vid »Tijrups by och Syrkiöpingz ängiar i Skåne den 4 Juli 1677», hvarom en relation finnes i handskrift på Skokloster uti dr Jonas Petri dagbok. I Afzelii Sagohäfder, X band., sid. 220, berättas om Carl XI:s afsked af krigshären på Zirköpings ängar, fordom en hed, som i konungens dagbok är kallad än »*Yllehed*» än *Sillehed,* der han året förut vunnit en blodig seger; nu sedan krigshären blifvit uppställd till slagordning, red konungen omkring, tagande afsked af fordna krigskamrater, tackande dem för deras trohet att hafva vågat lif och blod för fäderneslandet, i hvars jord konungen ville bereda dem en torfva till att odla, som kunde gifva dem bröd för ålderdomen. Den högtidliga afskedsstunden slutade med en från de hemvandrande krigarne af hjertat gående tacksägelse, bön och lofsång. I denna socken finnes, utom säteriet *Zireköpinge* (se nedan), flera på sednare tiden bildade större gårdar, såsom inom Luggude härad: *Spargodt,* $^1/_4$ mtl, med $1^1/_{16}$ mtl *Tågarp* (tax. till 110,000 rdr), 440 tlds areal, med förträffligt skiffer- och kalklager, för hvars beredande finnas ben- och kalkstamp; — *Norrlycke,* $^1/_2$ mtl, med 1 mtl *Norraby* (tax. till 93,500 rdr), 266 tlds areal, med mejeri och schäferi, egare H. A. Jensen; 1 mtl *Norraby* (tax. till 55,000 rdr); — öfriga hemman och byar här äro $2^1/_2$ *Norraby,* $3\frac{11}{16}$ *Tågarp.* — Inom Rönnebergs härad: *Westergård,* bestående af $\frac{59}{64}$ mantal i *Klaisinge* (tax. till 73,000 rdr), med 100 t:rs utsäde; öfriga byar och hemman här äro: 1 mtl *Håkantorp* under Dufeke säteri, $4^1/_2$ mtl *Zireköpinge* by, $^1/_2$ *Brödåkra,* $^1/_2$ *Widelycke,* $^1/_8$ *Wipeslottet,* Tågarps gästgifvaregård och jernvägsstation på bibanan Helsingborg—Eslöf. — Adress: Landskrona.

Zireköpinge, frälse-säteri uti ofvanbeskrifna socken, Rönnebergs härad och Malmöhus län, $1^1/_2$ mil från Landskrona, nära Tågarps jernvägsstation, består af $3^1/_2$ mtl, som år 1864 voro skiftade i 2 egolotter, hvaraf $2^1/_8$ mtl med underlydande $^7/_{64}$ mtl Klaisinge och $^1/_8$ mtl Wipeslottet samt 10 torp utgjorde ett gods, tax. till 295,500 rdr, med konsul Hage i Köpenhamn till egare, och resten, $1^1/_8$ mant., utgjorde med underlydande $1^3/_8$ Klaisinge ett gods, tax. till 220,000 rdr, med herr C. J. Jensen till egare; arealen uppgifves i Skånes kalender år 1862 till 650 tld, deraf 50 tld skog samt 20 tld park och trädgård med orangeri m. m.; till säteriet höra en vatten- och en holländsk väderqvarn samt mejeri.

Säteriet, i detta århundrade bebygdt,

hade på 1840-talet en korsverksbyggnad af en våning, på 2:ne sidor omgifven af en graf, samt 2:ne grundmurade flyglar; ladugårdshusen bestodo af 3 längor utaf gråsten, likaledes ett stort och rymligt magasin med flera bottnar. — Äldsta kända egaren till Sireköpinge, såsom namnet skrifves i äldre jordeböcker, är danska riksrådet, befallningsmannen öfver Åhus och Oxie län i Skåne Henrik Ramel till Wüterwitz i Pommern och Bäckaskog i Skåne, † 1611; han ärfdes af andra dottern med fru Elsa Brahe, Sophia, en qvinna, om hvilken det heter, att hon genom sina dygder varit sitt stånds prydnad; hon var gift med Wolf Hieronymus von Kratzk, en både genom tapperhet och gudsfruktan utmärkt ädling. Zireköpinge förblef inom Ramelska slägten ända till 1808, då det köptes af hofstallmästare Werner Gottlob von Schwerin, en yngre adopterad gren af denna ätt, som är urgammal från Pommern, och hvilken från första början skref sig Ctzwerijn, betydande på allmänna landsspråket i Pommern, vid kristendomens införande, eller i 12:te seklet, en fyrkant eller ruta; vapnet är ock en röd ruta i silfverfält. Efter Werner von Schwerins död, som skedde af slag under en spatserridt 1840 på denna egendom, tillöste sig ena sonen, ryttmästaren Carl Johan Gustaf Adolf, Zireköpinge; men han försålde det snart åter och inköpte i dess ställe det präktiga Skarhult af kon. Oscar I och enkedrottning Desideria.

Å.

Å, *Au* (år 1377), socken i Östergötlands län, af Björkekinds härad och Wikbolands fögderi, $1^1/_2$ mil öster från Söderköping — vid 70 fots höjd öfver hafvet — utmed Slätbakens norra strand, i en mils sträckning från Harsbyviken, på ömse sidor om den lilla Bergviken och Gissleåns utlopp, för öfrigt omgifven i n. v. och n. o. af Kuddby socken, i o. n. o. af Östra Ny. Arealen, 0,2 qv.-mil eller 4,629 tld, är fördelad på $36^1/_8$ mantal, deraf 19 skatte, 2 krono, $15^1/_8$ frälse, bebodda af omkring 640 inbyggare och taxerade 1864 till 568,500 rdr, hvartill kommer ett tax.värde af 3,140 rdr för lägenheter. Bergkullar med små slätter och dalar imellan intaga hela sjöstranden; längst i vester reser sig det höga *Harsbyberget.* Det inre landet, norr om kullarna, är en slätt med spridda höjder och genomskuren af Gissleån. Rådande jordmån är lera; betet magert, skogen ringa; en sockenallmänning, *Knifsäters,* $474^5/_{32}$ tld, finnes. Af arealen uppgifves åkern intaga 960 tld, ängen 819 och betesmarken 2,850 tld; utsädet uppgafs på 1840-talet till cirka 480 t:r säd samt 260 t:r potates. Inbyggarne, som, utan att egentligen vara förmögna, äro välbergade, hafva till hufvudnäringar åkerbruk och boskapsskötsel samt obetydligt fiske; fordom bedrefs här äfven bergshandtering, i det *Rings* jernmalmsgrufva, i äldre tider, och koppargrufvor, sednast 1799, 1800 och 1801, varit bearbetade af en förvaltare under Åtvidaberg; ännu brytes å nämnda gårds egor kalk, men af hårdbränd natur. — Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan, belägen utmed prestgården, der fyra vägar korsa hvarandra, nybyggd 1846 af granit, är $64^1/_2$ aln lång, $12^1/_2$ aln bred, har torn af 47 alnars höjd med tornur sedan 1864, nytt orgelverk om 10 stämmor, gammal märkvärdig altartafla i träsnitt, föreställande bland annat Ansfrids och Gautberti m. fl:s förvisande ur landet (troligen den, som nyligen inköpts för statens museum). Fattig- och skolhus äro äfven nybyggda. Skolan, som är fast, och der årl. 50 barn undervisas af en examinerad lärare, har ett planteringsland af 8,000 qvadratalnars ytvidd; skolkassans saldo utgjorde 1865: 820 rdr. I hemmet undervisas dessutom 18 barn. Gamla kyrkan, som anses vara från 1100-talet, förvaras nu såsom ett gammalt minnesmärke, och har socknen för öfrigt att uppvisa från forntiden en

mängd begrafningsplatser på Rings egor, utmärkta genom uppkastade högar, satta med sten i ringar, fyra gamla runstenar, uppsatta 1864 på nya kyrkogården. Uti Liljegrens runurkunder upptagas 2 runstenar, den ena i kyrkodörren med inskriften: Frustain: riti: stin: thina: iftr: Sikmuth: tri an va: burth. den andra i klockstapeln med inskriften: Sin: uk: thurburn: uk: Satar: thir: ritu: stin: thina: iftr: thurkl: brthr: sin: sun . . . . Platsen, som nya kyrkan intager, anses varit en begrafningsplats efter någon större strid. Lemningar efter en borg skola finnas på *Harsbyberget*. På gamla kyrkogården förvaras ännu grafstenen öfver den år 1729 aflidne skomakaren Andersson, född år 1582, som alltså uppnådde 147 år; der finnas äfven 3:ne grafvar, hvarom sägnen har att förtälja, att en moder, som mördade sina två barn och sedan sig sjelf, ligger der begrafven och växer der ännu i dag icke något gräs, ehuru stället gödslas af betande kreatur. — Bland gårdar märkas främst *Lundby* säteri (se den art.), med underlydande $2^3/_4$ skatte, $1^1/_4$ frälse Harsby; — dernäst $^1/_2$ frälse *Ring* med underlydande $^1/_2$ frälse *Näs*, 2 mtl skatte *Hackerstad* och $1^1/_2$ frälse *Sjövalla*, alltsammans tax. till 73,000 rdr rmt. Denna egendom, med naturskönt läge utmed Slätbaken nära lastageplats och på sednare tiden nybyggd samt med mejeriskola, inrättad efter Gussanders method, har en areal af 605 tld, deraf c:a 200 åker, 36 äng och 367 vacker skog; såsom exempel på hur egendomen blifvit uppdrifven på sednare 7 åren må nämnas, att under denna tid afkastningen ökats från 300 till 1,000 t:r säd, underhållna kreatur från 20 till 60 kor, etc. Ring köptes 1627 af Knut Drake, egdes år 1687 jemte en gård i Sjövalla, Hackerstad, såsom säteri, och Ring derunder såsom rå och rör, år 1700 af C. P. Sack, 1725 af dess enka Chr. B. Lilje; inköptes 1822, jemte Broby, för Ljungstedtska skolans i Linköping räkning, men såldes år 1850 till enskild person och har sedan dess ofta ombytt egare, bland hvilka må nämnas löjtn. E. J. Middendorph 1864 och grossh. C. J. Munck i Söderköping. — 1 mtl krono *Wistén*, sergeant-boställe; 1 mtl skatte i samma by, är en bättre bebyggd bondgård; — 1 mtl *Åkerby*, prestgård; 1 skatte, 1 frälse *Broby*, egas af Ljungstedtska friskolan i Lidköping. — Frälseräntan af $^1/_4$ mtl i Sjövalla eges af Hamiltonska grafven i Taby. — $^1/_4$ frälse *Gustorp* och $^1/_4$ skatte *Häradslöt* egas af tvenne skeppare. — 1 mtl frälse *Jerus*, fordom tillhörigt Axel Lillje och Sack, är nu skiftadt mellan allmogen. — *Grefstad* och *Linneberga* äro större byar. *Kofra* och *Harsby* nämnas 1377 och 1383 i Bo Jonsson Grips bytesbref med Wadstena kloster och andra. — Adress: Söderköping.

Å, Westra, egendom af ett mantal skatte i Lerbäcks socken af Kumla härad och Örebro län, har haft masugn, som nu är nedlagd och 1864 utesluten ur jordeboken.

Å, Östra, masugn i Hallsbergs socken af Örebro län, gränsande och hörande till Skogaholms bruk i Svennevads socken, hvaraf den jemväl fått namnet Skogaholm, till hvilken art. hänvisas.

Åboda, Stora, by uti Lindes socken och bergslag af Örebro län, med naturskönt läge vid Storåns utfall i sjön Rossvalens norra ända (nära lastageplatsen Grönboda), om $1^1/_2$ mtl på 2 n:r, hvaraf $^3/_{16}$ mtl i № 2, köpta till skatte 1858, har en egare med $^1/_{32}$ mtl i Guldsmedshyttan, och $^1/_4$ mtl i № 1, köpt till skatte år 1861, eges af Guldsmedshytte silfververks bolag; resten är krono, och innehafvas deraf $\frac{13}{16}$ mtl jemte $\frac{31}{32}$ mtl i Guldsmedshyttan af en egare, $^7/_{16}$ mtl jemte delar i Jönshyttan af en annan. På 1850-talet utgjorde en välbebyggd gård i Åboda med underl., tillsammans $2^3/_{32}$ mtl, ett gods med 140 tld åker och 260 tld skog, hvartill hörde vattenfall, lämpligt för industriella anläggningar.

Åboholm, egendom med manufakturverk uti Tiveds socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, är belägen på Tiveden vid Qvarnsjöån, som faller i Holgvattnet, och räknas härifrån $2^1/_2$ mil till kyrkan och lika långt till Askersund, $2^3/_4$ mil till Elgarås jernvägsstation. Mangårdsbyggnadens astronomiskt bestämda läge är 58°, 47′, 44,03″ latitud och 3°, 28′, 16,65″ longitud från Stockholms observatorium. Manufakturverket består af 2 spikhamrar för en

stock, med en medeltillverkning åren 1859—61 af 383 centner spik; landtegendomen utgöres af *Åboholm*, 1 mtl skatte, med $3\frac{11}{32}$ mtl skatte underlydande samt qvarn och såg (det hela tax. till 83,000 rdr); folkmängd 180. Till år 1863 har här äfven funnits stångjernsbruk, anlagdt 1763, och som efter år 1841 blifvit tillökt med en ny stångjernshärd, bestod af 2 hamrar med 2 härdar och 1,000 *sk℔* årl smide (medeltillverkningen 1859—1861 uppgick till 3,177 ctr). Tackjernet erhölls från egen masugn, som blifvit hitflyttad 1710 af justitiæ-kansleren Fehman för Aspa och Ahlgrena hamrar, tills Åboholms bruk blifvit anlagdt; den var först uppförd i slutet på 1600-talet af bruksförvaltaren Antony von Boije vid Åbo frälse-hemman i Askersunds socken af Nerike. Malmen erhölls till en början från Aminne, Nybytta och Garpe grufvor i Hammars socken, derpå från Distorps frälse-grufvor i Snaflunda socken; men redan i början af 1800-talet befinnas tackjernstillverkningen och grufverörelsen upphörda. Eftersom Åboholm haft samma egare som de $1^1/_2$ mil härifrån belägna Aspa och Ahlgrena bruk, hänvisas till deras art.

Åboklint, berg af ansenlig höjd i Småland, Högsby socken af Handbörds härad och Kalmar län.

Åbonäs eller *Gåpenäs*, ett frälsesäteri af 1 mtl i Säby socken, Norra Wedbo härad af Jönköpings län, är väl bebygdt och har vackert läge vid norra ändan af Säbysjön, 4 mil n. v. från staden Ekesjö; egorna äro af god beskaffenhet. Till Gåpenäs (Kåpenäs i Adelns Ättartaflor) skref sig Matts Andersson Lilljetopp år 1614; bland öfriga egare kunna blott uppgifvas löjtn. C. E. Rosenborg 1828, och löjtn. Åberg (1863), som derunder brukade $3^1/_{12}$ mtl; taxeringsvärdet samma år var 87,500 rdr.

Åbordsön eller Åbol, ö midt i Ångermanelfven, ett stycke nedanom färjstället, $2^1/_2$ mil norr om Hernösand, är $^1/_2$ mil lång, $^1/_4$ mil bred; har en viss märkvärdighet derigenom, att, ehuru vattnet, som kringflyter och stundom öfversköljer ön, är kommet ända från lappska fjellarna, man likväl får se här, under nära 63 breddgraden, en betydlig skog af körsbärsträd (Prunus cerasus), som årligen blommar och bär frukt. On, som hör till Högsjö socken i Södra Ångermanland och Wester-Norrlands län, innehåller en by om $1^1/_{24}$ mantal med 1,016 tlds egorymd och är bebodd af 11 hushåll; här är ett litet skeppsvarf och godt laxfiske.

Åboö, ett frälse-säteri af ett mantal uti Ripsa socken af Rönö härad och Nyköpings län, vackert beläget vid Åby och Ekeby sjöar, ej långt söder om Båfven, $3^1/_2$ mil från Nyköping, $1^1/_4$ mil från Stjernhofs jernvägsstation, $^3/_8$ mil från kyrkan, utgör med i sambruk varande 1 mtl frälse Elgesta och underl. $1^3/_4$ mtl frälse ett gods. Åboö nämnes som herresäte 1560, då det tillhörde en Lars Knutsson; egdes under följande århundradet af slägterna Natt och Dag, Bjelkenstjerna, Kurck, Bonde och Posse, hvilken sistnämnda slägt innehade gården under ett helt århundrade. Från början af 1800-talet och ännu 1857 egdes den af slägten Thorsson; år 1865 var handl. P. E. Lindahl egare. Säteriet är taxeradt till 30,000 rdr och indelt till extra soldatroten № 308 för 1 mtl; å egorna finnas mjölqvarn om 3 par stenar, grynverk, finbladig såg med 2 enkla ramar och benstamp, allt för ångkraft. Utsädet 1857 beräknades till 30 à 36 tunnor i god jordmån; skogen är vidsträckt med ymnig tillgång på löfträd; i flera sjöar finnes gifvande fiskvatten; hela godset är tax. till 104,600 rdr och har en folkmängd af cirka 105 personer.

Åbro, landtegendom uti Ugglebo socken af Gestrikland och Gefleborgs län, vid pass 5 mil från Gefle, lyder under Brattfors bruk, derifrån den skiljes af Hammarsjön; här har under sednare åren med icke obetydlig kostnad företagits utdikning och uppodling af en större mosse, *Slottsmuren* eller Ny Wij, hvilken odlingslingslägenhet med dithörande ängsmark innefattar närmare 300 tld. Åbro mjölqvarn (tax. till 1,000 rdr) lyder under Wij bruk. Härvarande grufbrott började arbetas 1675, och hafva sedan flera gånger blifvit nedlagda och åter upptagna, men slutligen till följd af den fattiga malmen alldeles öfvergifna; i stället för härvarande masugn, der i medeltal åren 1859—61 tillverk-

ningen uppgick till 14,161 ctr tackjern af Windtjerns malm, uppfördes Jädraås masugn, se den art. Folkmängden vid Åbro uppgifves till c:a 360.

Åbro, jerngrufvor och trenne jernmalmsskärpningar å Åbro bys egor i Svärta socken af Södermanlands län, egas jemte de år 1739 till skatte köpta $^3/_4$ mtl Åbro och $^1/_2$ mtl Yllinge samt $^1/_2$ frälse Åbro m. fl. under Norshammars bruk, till hvilken artikel hänvisas, rörande den förut härvarande, sedan 1850 nedlagda Åbro eller Ullabergs masugn, uppförd 1646, men snart ödelagd, hvarefter den åter upptogs och erhöll privilegier 1761 med frihet, att jemte tackjernsblåsning idka gjutning af hvarjehanda ammunitionssorter.

Åbrunna, ett mtl skatte uti Öster-Haninge socken af Sotholms härad och Stockholms län, har varit doneradt med kondition till sekreteraren Christer von Svalg, år 1682 reduceradt, men utbytt af arfvingarne, som det intill den 11 Sept. 1691 innehaft, då gården som pur donation åter reducerades och indrogs till kronan; befinnes dock redan i slutet af 1690-talet i enskild persons ego; den tillhörde då direktör Wefverstedt, sedan dennes svärson ryttmästaren Peter Sundel, adlad Stjernheim, som tillfångatogs vid Dniepern, men lyckades undfly och dog här 1734. Åbrunna har alltsedan brukats under Hesslingeby, som haft egare gemensamt med Årsta säteri.

Åby, Lilla-, by uti Qvillinge socken af Bråbo härad och Linköpings län, belägen å nedersta branten af Kolmården, af 2 mantal skatte och $1^3/_4$ frälse; här finnes station på banan Norrköping—Cathrineholm (3,7 mil från Cathrineholm, 0,8 mil från Norrköping), och gästgifveri, hvarifrån skjutsas till Norrköping i söder $^3/_4$ mil, till Krokek i n. o. $1^1/_2$ mil, till Melby i vester $1^3/_4$ mil, till Simonstorp i norr $1^1/_2$ mil. I äldre tider har byn delvis tillhört slägterna Lillje, Kruse och Körning; nu lyda skattehemmanen, hvaraf det ena rusthåll och det andra gästgifveri, jemte № 6, $^3/_8$ fr., med tegelbruk, under Hults jernbruk; № 3 och 4, $^7/_8$ frälse, lyda under fordna säteriet Bårdstorp, nu mer Björnvik.

Åby, by i Ringarums socken af Hammarkinds härad och Linköpings län, på 1 mtl skatte och 1 skatte-rusthåll, taxerade till 80,000 rdr rmt; häraf lyda $1^1/_3$ mtl under Gusums bruk; vid $^1/_6$ mtl är gästgifveri, hvarifrån skjutsas till *Wammar* i s. o. $^7/_8$ mil, *Häljeloth* i ö. $1^3/_4$ mil, *Fröberga* i n. $1^3/_4$ mil, *Häggebo* i v. 2 mil, *Solfvestad* i s. v. $2^3/_4$ mil, och till *Knappekulla* i s. 2 mil, m. fl.

Åby, by uti Linköpings län, cirka $2^7/_8$ mil från Skenninge, 3 mil från Wadstena, af $10^1/_4$ mtl, med 600 inbyggare, är fördelad mellan socknarne Åby och Ödeshög af Lysings härad, till $4^1/_2$ skatte, 1 krono prestgård och $1^1/_4$ frälse med öfver 400 inbyggare uti förstnämnda och $3^1/_2$ skatte med 200 inb. uti den sednare; här finnes postkontor; flera gårdar äro välbyggda, deraf *Åby* Vesterg. med qvarn och underl. tillsammans $4^3/_4$ mtl skatte i sambruk med $^1/_2$ mtl i andra hemman; *Åby* Storeg. och Lilleg. $1^1/_4$ frälse.

Åby, by uti Gråmantorps socken af Norra Åsbo härad och Christianstads län, $2^1/_4$ mil s. o. från Engelholm; 4 mtl skatte, $^1/_2$ mtl utsockne och $2^3/_{16}$ insockne frälse, fördelade mellan flera bättre bebyggda gårdar, deraf en på $1^1/_2$ mtl af № 1, 4, 9, tillhörig egaren af Klippans pappersbruk; en på $^1/_3$ mtl skatterusthåll i № 2 med smakfullt anlagd trädgård och dertill hörande drifhus med vinkast; mangårdsbyggnaden på grundmur med väl inredda boningsrum. — Byn, med 540 inbyggare, har postinrättning, marknadsplats, apothek sedan år 1860, afdelningskontor för Skånes enskilda bank, öppnadt d. 17 Sept. 1866, tingsställe, fånghus och gästgifveri, hvarifrån skjutsas till *Östra Ljungby* $^3/_4$ mil, till *Blekemossa* i ö. $1^1/_4$ mil, till *Åstorp* s. v. $1^1/_4$ mil och till *Röstånga* s. o. $2^1/_4$ mil.

Åby, by uti Färlöfs socken af Östra Göinge härad och Christianstads län, $^3/_4$ mil n. v. från Christianstad, på 9 mtl frälse, som lyda under Araslöfs gård; på egorna $^1/_4$ mil söder om Tossebro, upptogs på 1700-talet af provincial-läkaren Retzius Åby surbrunn med alla egenskaper af godt holsovatten, på en angenäm ort, omgifven med de herrligaste löfträd, i hvilka näktergalar låta höra sig.

Åby, by uti Fliseryds socken, Handbörds härad och Kalmar län, nära Emmån,

4 mil s. v. från Oscarshamn, $3^1/_2$ mil från Pataholm; på 8 n:r med $4^1/_8$ mtl, deraf $2^3/_4$ skatte, $1^3/_8$ frälse, i 24 brukningsdelar, 600 inbyggare; här finnas dessutom 20 hus, hvaraf ett åsatt ett taxeringsvärde af 64,000 rdr rmt, färgeri och garfveri, 2 sågar, 2 sågqvarnar, 1 mjölqvarn och ett tegelbruk; gästgifveri, invid Fliseryds poststation, skjutsar till *Staby* i v. $1^3/_4$ mil, till *Påskallavik* i n. o. $1^3/_4$ mil, till *Mönsterås* i s. o. $1^1/_2$ mil, *Bötterum* i v. $1^1/_4$ mil, *Åboda* s. v. $1^1/_2$ mil.

Åby, by i Berga socken af Sunnerbo härad och Kronobergs län, invid Lagaån, $4^3/_4$ mil från Wexiö; 2 mtl skatte, $1^1/_2$ frälse, 2 frälse-säteri, i 26 brukningsdelar, med öfver 280 inbyggare. Af skatte-hemmanen var 1 mantal länge pastors stom; de egdes sedan jemte säterierna länge af adel, äro nu bondhemman. Bland deras märkligare egare nämnes assessor A. Ljungberg, adlad Ljungfelt, som under Carl XI:s danska krig förskaffat sig ett särdeles förtroende hos småländska allmogen, och fick derföre befallning att densamma uppbåda och dermed besätta småländska gränsen; bragte ock med sig till hufvudqvarteret i Skåne fyra kompanier till häst och fem till fot af samma allmoge, hvilka bivistade fältslaget vid Landskrona, samt anförde under marschen åtskilliga partier mot Snapphanarne, af hvilka han ihjälslog en del och tillfångatog en del. En af hans söner dog här 1751.

Åby, by uti Fässbergs socken, Askims härad af Westergötland, Göteborgs och Bohus län, $^3/_4$ mil s. s. o. från Göteborg; $3^3/_4$ skatte på Mellan-, Wester-, Norr- och Sörgårdarne, 1 frälse Skomakaregård, i 23 brukningsdelar med c:a 115 inb. Här äro 2:ne välbyggda gårdar, den ena å $^1/_2$ mtl af frälse-hemmanet, som köptes till frälse 1653 af Lars Örnstjerna, bebyggdes med ett mindre 2-vånings trähus af direktör Holterman i Göteborg och försåldes af honom till kammarherre Ulfsparre; af denne åter till bryggaren Leiditz, som midt emot nämnda byggnad lät uppföra på en höjd på andra sidan vägen en större med två våningar. År 1818 köptes gården af grosshandlare Paul Melin i Göteborg, som nyligen derifrån försålt $\frac{127}{4076}$ mtl, men i stället derunder brukar $^3/_8$ mtl af skatte-hemmanen. Andra hälften af frälse-hemmanet köptes år 1647 till frälse af Joh. Wärnsköld. En gård utgöres af $1^3/_4$ mtl skatte och $^3/_8$ frälse, tax. till 68,000 rdr, egare L. Svensson. Byn, der skola finnes, är stamort för adliga ätten Strömner, i thy att kronolänsmannen Carl Andersons son Anders Strömner, född här 1646, och som omsider blef bergsråd, upphöjdes i adligt stånd.

Åby, Stora-, by i Wagnshärads socken af Hölebo härad och Nyköpings län; med häradets tingsställe och gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till *Svärdsbro* s. v. 2 mil, till *Pilkrog* i n. 2 mil, till *Trosa* s. o. $^5/_8$ mil och *Gnesta* jernvägsstation n. v. 2 mil. Byn innefattar 2 nummer, hvaraf № 1, $^2/_3$ mtl, är köpt till skatte 1703, med en ordinarie ränta af 9 rdr 15 sk. 5 rst. kronovärdi, och indelt till extra båtsmansroten № 116 för $^3/_4$ mtl; № 2, 1 mtl krono, med en ordinarie ränta af 21 rdr 14 sk. 2 rst. kronovärdi och indelt till båtsmansroten № 10 för 1 mtl, är länsmans-boställe.

Åby, by med gästgifveri och tingsställe, se Öster-Wåhla socken. Här finnes ett offentligt anslag i runristning, som af Liljegren i hans runurkunder återgifves med: ai. rösi söainth nsusmnanias askra ibthao thirth nosknlis visi.

Åby, by i Skellefteå socken af Westerbottens län; $2^7/_{16}$ mtl skatte på 6 n:r, i sjelfständiga hemmansbruk, taxerade till 80,000 rdr och bebodda af 325 inbyggare, med hamn och utstakad lastplats, gästgifveri och flera rätt prydliga gårdar med qvarnar och den betydliga sågen Brännfors (se under socknens artikel), allt vid stränderna af den genom byn flytande

Åby elf, som kommer från Arvidsjaurs lappmarks socken och genomflyter Piteå samt Skellefteå socknar af Norrbottens län, $1^1/_4$ mil ofvanom länsgränsen; ifrån elfven, som erbjuder laxfiske, är inom Piteå socken år 1865, medelst statsanslag, anlagd en väg till Granliden i rigtning mot Långträsk.

Åby, å inom Örebro härad och län, är nyligen upprensad medelst statsanslag.

Åby, by i Westermo socken af Vester-Rekarne härad och Nyköpings län; här

finnes runstenen № 993 i Liljegrens runurkunder, med inskriften: Asmuntr. auk. Kraubiurn. litu. kira. maki. sierun. at. Herbiurn. fathur. sin.

Åby, ett frälse-säteri uti Tossene socken af Sotenäs härad, Göteborgs och Bohus län, $2^1/_4$ mil från Lysekil, $4^3/_4$ mil från Uddevalla, består af $4^1/_8$ mtl, och utgör med Toftestads ladugård, $^1/_2$ mtl, ett gods. Säteriet, med prydlig mangårdsbyggnad, dubbla borggårdar och vackra trädgårdsanläggningar, intager ett rum bland de gårdar inom länet, som företrädesvis utmärka sig genom sitt läge; det ligger på en klippbrant, omgifvet på ena sidan af den mellan väldiga fjellväggar framsmygande smala och långa hafsviken Åbyfjärden, och på den andra af bördiga sädesfält, begränsade af skogbevuxna kullar. Fordom var gården befäst, såsom nödvändigheten fordrade, i anseende till de ständiga krig, som då fördes på Bohusländska kusten mellan de trenne skandinaviska folken. Der har äfven funnits ett kapell med begrafningsplats, hvarefter ännu synas lemningar. Under norska arméens occuperande af Bohus län år 1788, hvarunder norrmännen i allmänhet uppförde sig mer som vänner än fiender, måste dock detta säteri betala för ett skyddsbref 100 dukater. — Åby har varit ett af ortens största gods, hvarunder lydt nära 60 hela hemman, vid den tid, då länet införlifvades med Sverige. Det skall fordom — så förmäler sagan — varit kungsgård och bland andra tillhört en kon. Olof, möjligen Olof Haraldsson Kyrre, hvilken egde stora egendomar i Wiken. Med mera säkerhet vet man af fornhandlingar, att gården omkring år 1300 var af betydenhet, emedan den biltoge svenska hertigen Erik Magnusson tillbragte julen härstädes år 1307. Åby innehades på 1500-talet af Galdeätten, och vid medlet af 17:de seklet af en Trudt Johan Fricks, öfverste för ett i Bohus län förlagdt danskt regimente, och sedermera general-major. Han försålde godset på 1640-talet till Margareta Hvitfeldt, gift med befallningsmannen öfver Draksmarks län, Thomas Dyre. De hade en enda son, som några år efter fadrens död år 1651, dog på en utländsk resa, hvarefter modren 1664 donerade denna såväl som Sundsby sätesgård å Tjörn till underhåll för vid Göteborgs gymnasium studerande ynglingar från Bohus län. Men konung Carl XI, af hvilken gåfvobrefvet stadfästades till alla punkter, indrog till kronan likväl en betydlig del af egendomarnes räntor, hvilken af honom anslogs åt vid nämnda gymnasium studerande från Halland, troligen anseende sig, genom att utsträcka gåfvans tillgodonjutande äfven åt sådana, som utom länet uppfyllde ändamålet för gåfvans gifvande, ej böra vara så strängt fästad vid gåfvobrefvets bokstafliga lydelse. — Godset uppgifves i Holmbergs »Bohusläns beskrifning» bestå af säteriet Åby, $2^1/_2$ mtl, och Toftestad, $^1/_2$ mtl, med 186 tunnl. odlad jord, 140 t:r årligt utsäde, med 90 nötkreatur samt 8 hästar, otillräckligt bete, betydlig ek- och granskog, men är i 1864 års mantalslängd och 1825 års jordebok *) upptaget till ofvanuppgifna mtl; det taxeras till 92,000 rdr rmt, hvaraf 80,000 rdr för sjelfva säteriet, å hvars egor finnes qvarn, kallad Christinefors. Godset är utarrenderadt.

Åby, två mtl frälse uti Hjertums socken, Torpa härad af Göteborgs och Bohus län, lyder under Ströms sätesgård.

Åby, ett frälse-säteri uti Gamleby socken af Södra Tjusts härad och Kalmar län, 2 mil n. v. från Westervik, nära kyrkan vid ån, som flyter förbi Gamlebyviken, består af 1 mantal, med mjölqvarn om 3 par stenar och sågqvarn med 2 blad. Denna gård, som äfven kallas Gammalgård, i anseende till Nygård i Lofta socken, anses vara äldre än gamla Westerviks köping, som i urminnes tider hålles före hafva blifvit anlagd på dess egor. Såsom dess först kände egare torde man kunna uppgifva Lafréns Diækn, fogde i Småland år 1408, som då skref sig till Åby. Derefter befinnes gården vara en Kongl. Maj:ts och kronans tillhörighet inpå 1630-talet, utom de tider, då den var bortförlänad eller

*) Kungabrefvet af den 7 Nov: 1859 säger: att $4^1/_8$ frälse-säteri Åby skall antecknas sålunda: *Åby*, $2^1/_2$ mtl säteri, såsom insockne, $^3/_8$ *Möhällern*, $^3/_8$ *Kjärr*, $^3/_8$ *Öfra-*, $^3/_8$ *Nedra-* och $^1/_8$ *Lilla Runden* samt såsom lägenheter *Stämmen* och *Tärningshagen*, hvilka äro underlagda säteriet och i dess mtl inbegripna.

donerad, såsom först 1433 med huset och qvarnen af konung Erik af Pommern till Stegeholm, sedan af konung Johan III till Svante Stures enka, Märtha Lejonhufvud till hennes grefvedömes förbättring; egdes dock dessförinnan af Sten Stures enka, Kristina Gyllenstjerna. År 1634 upplät regeringen Åby, som troligen efter Svante Sture den y:s död år 1616 blifvit tillika med grefskapet reduceradt, till köps åt riksrådet och lagmannen i Ingermanland Math. Soop till Mälsåker och Nygård för en år 1631 gjord försträckning till krigskostnadernas bestridande. Af Soop bebyggdes Åby år 1640 till sätesgård; den tillföll kronan genom reduktionen år 1681, men utbyttes följande året af riksrådet Carl Mathsson Soops arfvingar emot dubbel ränta, och gåfvo de öfver halfva hemmanet Rummelsrum i byte för godset Ålyckan, som tillbörde Åby gård, men efter reduktionen blifvit lemnadt till prestbordet, hvartill det med qvarnen i urminnes tider äfven lydt. År 1692 erhöll kammarherren frih. Lars Sparre, gift med Charlotta Soop, af landshöfd. Hans Klerck immission uti Ålyckan emot det utlofvade bytet af Rummelsrum, som blef stomhemman under pastoratet Gammalbyn. Genom friherre Sparres dotters gifte med riksrådet och presidenten gr. Claës Bonde till Säfvestaholm och Nygård öfvergick Åby egendom omkring år 1726 till denna slägt; har i en sednare tid tillhört medlemmar af Lewenhauptska slägten och slutligen, år 1865, handl. H. Cornelius i Westervik. Godset utgjordes sistnämnda år, utom säteriet, taxeradt med qvarnen och sågen till 48,600 rdr, af utjordarne Stångened och Eke, lägenheten Brogården samt 3:ne gårdar i Gamleby köping, alltsammans taxeradt till 70,900 rdr rmt.

Åby, ett mtl frälse-säteri uti Horns socken af Kinda härad och Linköpings län, omkring 7 mil från Linköping och 3 mil från Wimmerby, nära kyrkan, med tullsåg, qvarn om 6 par stenar, tegelbruk och Kathrinebergs boningshus. Mangårdsbyggnaden är väl belägen vid Stångåns utlopp i sjön Åsunden, och har god trädgård. — Åby köptes 1598 från Lars Olofson till Ramstad af Christoffer von Scheiding, inom hvars slägt det förblifvit och utgjort ett större gods af 38 hemman tills början af 1700-talet, då det befinnes tillhört H. L. Drake; har i samma sekel egts af öfverste Gripenhjelm, A. C. von Gardemein och brukspatron P. Hellwegh; kom med dennes dotter till majoren B. Flodman på Ruda år 1825, hvarefter Åby med underlydande $1^1/_2$ frälse, $^1/_{12}$ mtl skatte, som hafva vidsträckt skog, Skålefäll's utjord och Ludingsbo frälseäng tillhört kapten J. P. Westerling; godset är taxeradt till 92,000 rdr rmt, deraf 48,000 rdr för sjelfva säteriet. Thyreforss torp, hvarå qvarnen är belägen, köptes 1609 från Erik Ribbing. Det välbebyggda och vackert belägna *Åbyboda* lades under Åby på 1820-talet. På säteriets egor finnes ett stort klippblock, hvilande på en mindre sten, så att det kan sättas i rörelse af en mans kraft.

Åby, ett frälse-säteri uti Tjureda socken, Norrvidinge härad och Kronobergs län, beläget vid Åbyån, ej långt från Helgasjön, består af 2 mtl med qvarn, såg och tegelbruk. Det är väl bebygdt med mangårdsbyggnad i 2 våningar och 2 flyglar samt har en större trädgård. Åby tillhörde länge slägten Sprengtporten, derefter medlemmar af slägterna Danckwardt och Mörner, år 1850 brukspatron C. H. Ekström, samt år 1864 kapten F. Gyllensvärd. — Enligt tidningsuppgift slutade här i Juli 1865 en af svenska arméens veteraner, f. d. öfv.-löjtn. Claës Aug. Charpentier, sin långa lefnadsbana. Han var neml. född i Finland den 12 Okt. 1772. — Under Åby lydde år 1864: 1 mtl rå och rör Gunnarstorp och var då hela godset uppskattadt till 74,600 rdr rmt.

Åby, ett och $^1/_2$ mtl frälse uti Ånsta socken af Örebro härad och län, $^3/_8$ mil från Örebro, lyder under Carlslund.

Åby, ett frälse-säteri af 3 mtl, uti Lagga socken, Långhundra härad af Stockholms län, har alltsedan 1600-talet varit jemte $^1/_2$ mtl Årby sammanlagdt med säteriet *Kasby* (se den artikeln).

Åby, ett frälse-hemman uti f. d. Garns socken, Långhundra härad och Stockholms län, $^5/_8$ mil från Össeby-Garns kyrka, som ligger $3^1/_2$ mil från hufvudstaden, består af $1^1/_4$ mtl med qvarn och såg (taxeradt till 35,000 rdr). Åby, under-

lagdt Stångberga gård, har tillhört Ruuth, 1685, Sneckenberg 1741, Linderstedt 1772, Sjöqvist 1849, och 1865 var v. häradsh. H. Wendtland egare. Åby, 1/4 mtl, har varit säteri, men dess friheter ha blifvit flyttade först år 1777 till Ösby frälsehemman, som nu kallas *Ösbyhof*, och sedan år 1791 till Rönninge säteri. — På Åby egor, nära landsvägen, står runstenen № 597 i Liljegrens runurkunder med inskriften: lit. raisa. stain. aftir. Ketilmunt. auk. aftr. Olaf. sun. . .

Åby, egendom uti Husby socken, Långhundra härad och Stockholms län, 3 mil från Uppsala, 1/16 mil från kyrkan, som ligger 6 mil från hufvudstaden, består af 2 mtl skatte, med såg, qvarn och tegelbruk samt underlydande 3/8 skatte, 1/8 frälse Olofsbyle (tillsammans åsatt ett taxeringsvärde af 96,000 rdr). — Åby har tillhört 1772 Grundelstjerna, 1825 fru Didron, på 1840- och 1850-talen kapten Hjalmar Yngve Zacco, som äfven egde Låcksta säteri; efter Zaccos död här 1859 har egendomen, till förut uppgifna mantal, tillhört enkefru Zacco, född Bure. Slägten Zacco härstammar från Johan Christoffer Zaccau, amtman i Södra Preussen, hvars son, Daniel Christoffer, som var kommerseråd i Stettin, inflyttade i riket 1712; sonsonen Daniel Zaccau, som med beröm deltagit i Amerikanska frihetskriget, bivistat sjöslagen vid Hogland 1788 och vid Öland året derpå, blef adlad med namnet Zacco och fader till ofvanuppgifna egare af denna gård, der välberäknade skogshushållningsmethoder äro införda och som äfven är märklig genom en runsten å dess äng, vid Husbyån, hvarå man läst: Vikikr . . . . . . auk. Anuntr. Ikifrithar. sunir. raisti. iftir. Jarlr. auk. iftir. Kal. fathur. sin.

Åby, gård i Fellingsbro socken, se art. *Åbyhammar*.

Åby, egendom uti Wahlbo socken af Gestrikland och Gefleborgs län, 1/2 mil från Gefle och 1/4 mil från Gefle-Dala jernväg, med den utmärktaste ladugård (för 60 kor) i orten, är redan omnämnd under art. Sophiedal. Här få vi tillägga, att säteri-friheten å Åby meddelades på 1780-talet åt landshöfd. af Nordin, och år 1825 var general A. L. v. Post egare; nuv. egaren är frih. O. v. Otter. Åby, 3/5 mtl, är ensamt tax. till 60,000 rdr rmt; arealen är 200 tld åker, 650 tld skog; utsädet 110 kub.fot råg, 400 d:o vårsäd; skörd 1,200 d:o råg, 2,500 d:o vårsäd; 2,400 ctr hö, 3,000 kub.fot rotfrukter; underl. äro Kycklingeskattl. tullmjölqvarn om 5 par stenar, tegelbruk för tillverkning af 250,000 st. mur- och rörtegel.

Åby, egendom uti Bergshammars socken, Jönåkers härad och Nyköpings län, belägen vid Wirån, 5/8 mil från Nyköping, består af 2 mantal skatte på 2 nummer, hvaraf № 1 köptes till skatte d. 27 Febr. 1756 af uppbördsmannen Johan Wärnstedt och № 2 år 1723 af kornetten Jonas Sture; hvartdera har en ord. ränta af 14 rdr 12 sk. 11 rst. kr.värdi. Af egare kan endast uppgifvas prostinnan B. C. Hellberg 1851 och ännu 1864.

Åby, gård om 1 mtl skatte-rusthåll i Litslena socken och Trögds härad af Uppsala län; har prydligt läge, med uppfartsallé från landsvägen; eges, genom gifte, af V. Lindberg, förut sockneus skollärare. — Till gården hörer en qvarn.

Åby skans, en fordom betydlig befästning inom Thoresunds socken af Selebo härad och Södermanlands län. Ansenliga lemningar, bestående af treune förskansningar och flera välbehållna murar, i orten kallade Åby slott, skola ännu finnas på ett å hemmanet Åby egor befintligt högt berg, som tydligen i fordna dagar varit kringflutet och hvartill vikingarne kunnat komma på trenne vägar genom ån, som flyter förbi Hassle och faller ut vid Sälösa qvarnar. Detta berg är troligen detsamma, hvarvid (enligt Tollstorp) är fästad traditionen om en derstädes fordom varande kyrka. — *Åby*, 1/2 mtl sk., är af lagm. Starnegk 1772 köpt till skatte för 222 daler s:mt.

Åby med *Bäckebo*, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Norra Möre kontrakt af Kalmar stift, med 91 1/2 mantal och en folkmängd af 5,325 personer. — *Åby*, modersocken, är belägen uti Norra Möre härad af Kalmar län — vid 110 fots höjd öfver hafvet — omgifven i norr af Ryssby, i söder af Förlösa, i öster af Kalmarsund, i vester af Bäckebo och Kristvalla socknar. Arealen 1,096 qvadratmil land = 25,365 tld (Forsell uppgifver 23,351

tld, deraf 120 vatten), är fördelad på $25^3/_4$ mtl skatte, 3 krono och $39^3/_4$ frälse, tillsammans $68^1/_2$ mtl i 145 sjelfständiga hemmansbruk, samt bebodd af omkring 2,890 inbyggare på 686 hushåll. Landet är i allmänhet föga kuperadt, dock mera i vestra delen, der stora timmerskogar växa och äfven sandmoar påträffas, än i den östra, d. v. s. ned mot Kalmarsund, der marken är jemnare och har goda ängssträckor med vackra ekbevuxna kullar, hvarföre ock naturen här är i allmänhet vacker. Enda vattendraget af betydenhet är *Åbyån*, hvilken dock gör endast några obetydliga fall, användbara blott för husbehofssågar och qvarnar. Jordmånen är mycket omvexlande, dock för det mesta mager, med sandblandad mylla på jettergrund. Åkerarealen, som under sistförflutna 25 åren anses blifvit tillökt med 1,006 tld, uppgifves till 3,809 tld, och ängen, under samma tid ökad med 12 tld, till 3,165 tld; häraf brukas 1,256 tld i tredingsbruk och 2,553 tld i vexelbruk; under sistförflutna 25 åren har jordbruket blifvit förbättradt genom 60 tld grunddikning och 361 tld vattenaftappning. Årliga utsädet, ökadt under nämnda period med 256 t:r säd, 423 t:r potates och 125 t:r andra rotfrukter, uppgifves till 1,714 t:r säd, 1,728 t:r potates och 125 t:r andra rotfrukter, 24 t:r lin- och hampfrö; största utsädet är af råg, 821 t:r, dernäst hafra, 492 t:r. Af årliga skörden, uppgående till c:a 9,220 t:r säd, 10,348 t:r potates, 2,100 t:r andra rotfrukter, 493 *lℓ* lin och hampa; 2,258 t:r säd anses användas för kreaturens utfodring. De olika kreaturens antal uppgår till 354 hästar, 500 oxar och tjurar, 750 kor, 568 ungnöt, 1,740 får och getter samt 520 svin. Jordbruksfastigheten är tax. till 1,338,000 rdr, och annan fastighet till 27,880 rdr. Särskildt förtjenar anmärkas, att denna socken eger förträffliga vägar, de flesta nyanlagda genom grefve Karl Posses på Björnö omsorg. Med stora kostnader hafva betydliga bergbackar undansprängts för att göra vägarne raka, och öfver allt ha de makademiserats. Äfven förtjenar omnämnas en åbos i *Skammelstorp* gjorda uppodlingar på 1850-talet af stenig mark till minst 20 tld samt rensningen af gamla åkern af vid pass 36 tlds vidd från rör och hållstenar; äfven har han omgifvit dem med raka, väl lagda stengärdesgårdar, och begagnat till grundstolpar genom borrning kilade gråstenspelare, indelat åkrarne i vexelbruk, så att skötseln af hemmanet företer i sin helhet ett vackert föredöme; äfven äro skogsplanteringar af honom verkställda. — Kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil n. n. v. från Kalmar vid 56° 46′ 56,40″ latitud och 1° 46′ 8,76″ longitud från Stockholms observatorium, är uppbyggd efter året 1611, då hon nedbrändes af Danskarne. I kyrkogolfvet framför altaret finnes en sten med nästan utplånade runor. Nära kyrkan på egorna till det slottslika *Leckeby*, hvars hufvudbyggning för några år sedan uppfördes i anglosachsisk stil och är omgifven af en smakfullt anlagd engelsk park, finnes ett barnhem, stiftadt 1866 af grefvinnan Posse på *Björnö;* till en början äro der intagna 3:ne fattiga barn för att uppfostras till dugliga tjenarinnor, äfven flickor utom Hemmet erhålla der undervisning. För öfrigt finnas flyttande folkskola och en småbarnsskola, med 2 skolbyggnader, den ena i Åby och den andra i Tokebo; af antalet i skolålder varande barn, som uppgår till 350, äro vanligen 150 på en gång närvarande. År 1860 funnos 65 personer, som vilkorligt åtnjöto fattigvård och 21 med fullt underhåll. Kyrkoherden här, Georg Ahlberg, † 1766, var fader till Daniel A., som blef adlad Edelcreutz, och var öfverståthållare i Stockholm. — Vid *Gelebo* har i förra tider årligen hållits marknad i September. I socknen skall fordom funnits en kärrtrakt, eller såsom de heta på bygdens språk: »myr», och varit kallad *Brunneskärret,* der en mängd jern blifvit påträffadt och der en väldig man bott, »Smedmästaren» kallad, som var så rik och ansedd, att han flera dagar herbergerade konungar med hela deras hof. Ännu 1667 voro der »sinnerskutehögar» stora som hus, och i myren hittades tänger, hamrar, städ och andra smedsredskap från långt försvunna tider. — Af gårdar märkas *Björnö* säteri, med ansenlig slottsbyggnad och herrliga omgifningar, dyrbara trädgårdsanläggningar, och storartade parker, till stor del be-

stående af lindar (se vidare dess särskilda artikel), i sambruk med säteriet *Stäflö*, der nuvarande egaren, gr. Posse, uppfört ett slott i en högst egendomlig stil, efterbildande Posseska vapnet; dessa säterier upptaga med underlydande $16^1/_2$ mtl inom socknen, deraf märkes förutnämnda *Leckeby*, 2 mantal frälse, nära socknens halfva uppgifna tax.-värde. — Vid *Stäflö* är ett af de få ställen i vårt land, der man träffar den rara parasitväxten Viscum album. *Åby* och *Lunden*, hvartdera 1 mtl, innehafvas af domkapitlet i Kalmar. — Boställshemman äro: *Boatorp*, 1 mtl, häradsskrifvarens, — $^1/_4$ mtl *Svartingstorp* och $^1/_2$ mtl *Wängerslät*, militiæ. I byn *Wängerslät* ega baronerna Raab $2\frac{2}{48}$ mtl. — Större byar äro vidare: *Byrum, Skammelstorp, Sporsjö, Tomboda* och *Örnatorp*. Af öfriga hemman må nämnas: *Alebo, Knarrebo, Idebo, Lunden*, m. fl. — Adress: Kalmar.

Åby, Stora. Socken uti Lysings härad af Linköpings län, nära Wettern, mellan Ödeshög i vester, Heda i norr och n. v., Rök i n. o. och öster, Trehörna i s. o. och öster samt Linderås och Adelöf af Jönköpings län i söder; innefattar med 2 mils längd och $^3/_4$ till $1^1/_4$ mils bredd häradets största sockenvidd, nemligen en areal af 1,094 qvadratmil land = 25,318 tld och 0,021 qv.mil vatten (efter Hahr), 1,210 qv.mil = 28,003 tld, hvaraf 0,027 qv.mil vatten (efter Tham och Forsell), fördelad på 46 mtl skatte, $5^1/_4$ krono, $3^1/_2$ frälse, tillsammans $54^3/_4$ mtl. Landet — med 390 fots höjd öfver hafvet — upptages i allmänhet af småbergiga skogsmarker, med i söder temligen sammanhängande åsar, och med några långa ådalar, samt smärre bäckar, sjöar och kärr i mängd; endast kring kyrkan är slätt land. Bland sjöar och vattendrag äro *Åby* och *Svems* åar samt *Wangsen* och *Loren*, de båda sistnämnda bildande gräns mot Röks socken, *Wässjön, Bonderydssjön* samt *Hallången*, de förnämligaste. Socknens största mellersta del hör till Tåkerns område. Jordmånen norrut är lera och svartmylla, åt söder sämre lermylla, lättjord, sand och ör. Äng och bete finnes temligen tillräckligt, skogen har redan länge varit medtagen; åt söder och öster ligga betydliga delar af Lysings härads allmänning. Hufvudnäring är jordbruk, med boskapsskötsel och bränvinsbränning; någon kalkbränning och fiske idkas derjemte; äfven finnas några obetydliga qvarnar och sågar. Bland nyodlingar förtjena omnämnas en torpares på Göleryds egor gjorda uppodlingar af onyttig utmark, förut i vildaste skick, nu förvandlade till åker och äng, dessutom har han uppfört alla erforderliga byggnader, gjort en trädgårdsanläggning för 54 äkta fruktbärande stammar, anlagt en ny väg, $^1/_4$ mil lång, mellan berg, moras och kärr, allt endast med biträde af några minderåriga barn. Taxeringsvärdet är 1,333,100 rdr rmt, hvaraf 40,000 rdr för annan än jordbruksfastighet. Inbyggarnes antal uppgår till något öfver 3,190. Landsvägen från Linköping till Grenna går genom socknens norra del. — *Aabi* och *Abo* nämnas i gamla handlingar, och en dess kyrkoherde 1335; i nyare tider har socknen utgjort med Ödeshög ett regalt pastorat af 1:sta klassen, omfattande till 1640-talet äfven det mesta af nuvarande Trehörna. Bland kyrkoherdar i en sednare tid må nämnas Carl Gustaf Ekmansson, född 1744, död 1812, känd genom sina predikningar och isynnerhet genom sin postilla. Kyrkan, vid 58^0 14′ 28″34 latitud och 3^0 20′ 43″68 longitud från Stockholms observatorium, $5^5/_8$ mil från Linköping, $2^7/_8$ mil från Skenninge, tills för ett sekel sedan liten och trång, af ett om hög ålder vittnande byggnadssätt, blef 1566 härjad af Danskarne, är ombyggd 1757, med bibehållande af gamla tornet, och sedan åren 1862—64 reparerad; har orgelverk om 13 stämmor. Från äldre tider finnes en dopfunt, 1 aln 16 tum hög, altarskåp, 3 alnar 12 tum högt, ypperliga arbeten i snideri och förgyllning. I prestgården dog 1566 sjöhjelten Claës Kristersson Horn i pesten, då han var stadd på resa till Halland för att taga befälet öfver trupperna derstädes. Socknen har på enskilda donationer grundade kassor, fast skola sedan 1846, nu mer 2 skolor på 4 klasser med 2 examinerade lärare; af 461 inom skoląldern varande barn undervisas 79 i hemmet. Skolkassans saldo 1865 var 1,173 rdr; till fattiga barns understöd med bröd under skoltiden äro 7 tunnor

blandkorn årligen anslagna. — Bland fornlemningar omtalas grafhögar nära prestgården, bautastenar vid *Ryket* m. fl., tvänne runstenar, hvaraf den ena i vapenhusväggen med inskrift: Uekil: risthi: stin: eftr: Hairmuth: fathur: sin; den andra i nordöstra kyrkogafveln. — Gårdar och byar: Under katholska tiden ha 6 gårdar lydt under kyrkliga stiftelser, 6 under kloster; på 1600-talet egdes ungefär hälften af adel, nu utgöres det mesta af smärre gårdar af 1 mtl och derunder, tillhörande allmoge. I byn *Åby* märkes största gården på 4 mtl, — 1 mtl med stomhemmanen $^1/_8$ mtl *Ahlboryd* och $^1/_8$ mtl *Knäpperyd*, som utgöra kyrkoherdens boställe,*) se vidare art. Åby by. *Jernstad*, 1 mtl berustadt säteri, 2 egare; — *Frösäng*, $^1/_2$ mtl frälse. — Flera boställshemman, såsom *Stureryd* (Stœryd), $^1/_2$ mtl, $^3/_8$ mil från kyrkan, komminister-boställe; — *Munketorp*, 1 mtl, *Färjestad*, $^1/_2$ mtl, *Sjögård*, 1 mtl, *Tyrsabohla*, $^1/_2$ mtl, *Jonstorp*, $^1/_4$ mtl, *Nisshult*, $^1/_4$ mtl, alla militiæ. — Större byar äro *Bonderyd*, *Tjurtorp*, *Stenkilsby*, *Böke*, *Kälkebo*, *Upsala*, *Boet*, *Ruskelsby*, *Amundeby* och *Tingstad*. — Adress: Ödeshög.

Åby, Södra, annex-socken till Hemmingsdynge pastorat, är belägen uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, $3^1/_2$ mil o. s. o. från Malmö, ungefär lika långt från Ystad, 1 mil från Trelleborg och $^1/_2$ mil från hafvet (dess sydligaste gräns 3,600 fot från Östersjön). Arealen 14,823 qvadratref 99 qvadratstänger = 2,647 tld 4 kpl., är fördelad på $8\frac{5}{96}$ mantal skatte, $1\frac{19}{32}$ krono, 5 frälse, tillsammans $15\frac{13}{48}$ mtl. Socknen — vid en medelhöjd af 59 fot — hör väl till södra skånska slätten, en mot hafvet lindrigt sluttande slättbygd, men emedan alla hemmanen äro omhägnade medelst höga jordvallar och deri planterade ömsom häckar, ömsom fristående träd, merändels pil eller poppel, i frodig växt och fägring, äfvensom de oftast snygga boningarne omgifvas af prydliga trädgårdar och planteringar samt flera af vägarne bilda alléer med lummiga och yfviga träd, så synes hela nejden beströdd med täcka, inbjudande smålundar och behagliga boningar med vidsträckt utsigt utåt hafvet med dess seglare. Af vatten finnes endast en bäck. På norra delen af *Norra Åbys* egor märkas 3:ne höjder, deraf den ena benämnes *Tornbjer* af en der fordom växande och af allmogen helighållen hagtorn, och de 2:ne andra, *Östrahög* och *Brytstugobacken*. Jorden är nästan stenfri; jordmånen, högst sädesgifvande, består af svartmylla på ler- eller mergelbotten; i sydligaste delen träffas grus- eller sandbotten på ett och annat ställe, der äfven myllan är mera grusig eller sandblandad. Af arealen upptager åkern 2,538 tld, ängen 61 tld, tomt och trädgårdar 48 tld 2 kpl. Inbyggarnes antal uppgår till öfver 700 på 140 hushåll. — Folket är godmodigt, fridsamt, nyktert, arbetsamt med heders- och rättskänsla, mer fördomsfritt än mångenstädes. Dess hvardagsdrägt utgöres af rock och benkläder af gröfre blått kläde eller af hemma tillverkadt vadmal; qvinnorna bruka klädningar af lika sorts tyg, men med olika färg. Till högtidsdrägt begagna männen svarta eller bruna tröjor af fint kläde, qvinnorna mest svarta klädningar af utländskt tyg, och klutar till hufvudbonad. I talet brukas en mängd stympade eller förvrängda ord. — Hufvudnäringen är åkerbruk; jorden är lättskött och brukas i cirkulation af 7 skiften, hvaraf $^5/_7$ besås med säd. Hufvudsäden är korn (4,491 kubikfot), hafra (1,966 d:o), ärter och råg. Till åkerbrukets skötsel begagnas nästan endast hästar som uppfödas inom socknen och äro stora, vackra samt goda till arbete. Boskapsskötseln är högst inskränkt, hornboskapen och fåren äro af blandad race. Skogseffekter saknar socknen fullkomligt, äfvensom torfjord; det enda bränsle hvarpå finnes tillgång är den i vallar och vid vägarne planterade pilen, som snides hvart 3:dje à 5:te år. Ved hemtas från Lindholms och Börringe gårdar, torf från Anderslöfs och Grönby socknar, de förra 1 à 2 mil, de sednare $^1/_4$ à $^1/_2$ mil från socknen. Trädgårdsskötseln idkas endast till husbehof,

*) År 1600 utfärdade hertig Carl konfirmationsbref på prestgården och utjorden för kyrkoherden Håkan Hemingi; af kon. Carl Gustaf utfärdades ett dito, dat. år 1658 för kyrkoherden Johan Enander å det hemman i Åby kyrkoby, vester om ån, och dertill liggande äng, som hans företrädare haft, men som år 1678 hemfollo till kronan.

oaktadt vid hvarje gård finnes temligen stor trädgård med flere slags goda, äkta fruktträd. Biskötseln är obetydlig. Lin odlas endast till husbehof. Hela taxeringsvärdet är 976,200 rdr. Socknen har 2:ne fasta skolor med 3 klasser, i hvilka undervisningen bestrides af 2:ne examinerade lärare för omkring 115 barn. Skolhusen äro välbyggda och rymliga, grundmurade med tegel. Sockenbibliothek finnes. — Kyrkan, $^1/_4$ mil från moderkyrkan, är gammal och för liten till socknens stora folkmängd, oaktadt den har en korsbyggnad vid norra sidan; kyrkotornet är lågt, föga högre än den temligen oansenliga kyrkobyggnaden. — Af fornlemningar finnas endast 5 ättehögar, hvaraf en straxt söder om kyrkan. Socknen innefattar 2:ne byar: *Norra* och *Södra Åby*, den förra på 22 n:r; i den sednare är № 16, 1 mtl, pastors annexhemman; $\frac{11}{24}$ i № 2 och $^1/_{12}$ krono i № 11 och 24 är största sjelfständiga brukningsdelen. — Adress: Malmö och Anderslöf.

Åbyboda, ett mtl frälse uti Horns socken af Kinda härad och Linköpings län, med utmärkt vackert läge invid Åsunden, vidsträckt skog, ypperligt fiske och tillfälle för anläggning af flera vattenverk; tillhörde 1827 major B. Flodman, äfven egare af Åby, hvarunder det ännu lyder.

Åbyhammar, stångjernsbruk och manufakturverk uti Fellingsbro socken och härad af Örebro län, beläget vid Essingeån, $1^1/_2$ mil från Arboga. Grundläggningen af dessa verk synes skett på 1830-talet, då nemligen hit till Åby hemman flyttades från Österhammar 800 *skℓℓ* manufaktursmide, och 5 år sednare privilegier erhöllos å 116 *skℓℓ* 13 *ℓℓℓ* stångjernstillverkning. Numera består verket af 1 franche-comté-härd och manufaktur med 1 ässja, dervid i medeltal åren 1861—63 tillverkats 3,675 ctr stångjern, 1,490 ctr manufaktur (år 1859: 946 *skℓℓ* stångjern, 182 *skℓℓ* af eget och 220 *skℓℓ* af köpt ämnesjern, tillsammans 402 *skℓℓ* knipp-, band- och bultjern). Bruket (åsatt ett taxeringsvärde af 5,200 rdr), hvartill hör *Åby*, 1 mtl frälse, 1 mtl skatte (åsatt ett värde af 54,000 rdr), med 732 tlds areal, hvaraf 306 åker, och ett årligt utsäde af c:a 95 t:r säd, jemte ett tröskverk med kastmaskin och slipverk, är förenadt med den $^1/_4$ mil längre upp vid samma å belägna egendomen *Österhammar* (se den art.) Af äldre egare nämnes slägten Svedenstjerna, som äfven varit egare af fordna Kåfalla bruk i samma socken.

Åbyholm, lägenhet på hela skattehemmanet Åby egor, uti Wallentuna socken och härad, $2^1/_2$ mil från Stockholm, utom Roslagstull, med häradets tingsställe. I sednare tider har härtill hört en egendom, bestående af $^3/_4$ mtl rusthåll, hvaraf $^3/_8$ benämnes Åbyholm och $^3/_8$ mtl Åby; bägge hemmansdelarne, bebyggda för särskilda åboer, men begagnade i sambruk, egde enligt 1824 års charta 36 tld åker, 16 tld äng och 170 tld odlings-, hag- och skogsmark. Vid Åbyholm, som äfven är ett allmänt hviloställe för allmogen vid resor till och ifrån Stockholm, finnas, utom tingsbyggningen och andra nödiga byggnader, en större 2-våningsbyggning, äfvensom dessutom krogstuga och kroglider för allmogen samt nykterhetsvärdshus. Vid såväl tingsbyggningen som den andra större byggningen finnas anlagda små, men smakfulla trädgårdar, med fruktträd och bärbuskar. Utom det att dessa mycket försköna stället, har detta dessutom ett ganska vackert läge i så måtto, att man från detsamma har fri utsigt åt sockenkyrkan, Wallentunasjön och de deromkring liggande gårdar och byar.

Åbylund, ett berustadt säteri uti Westerås län och Romfartuna socken af Norrbo härad, ganska vackert beläget, $^1/_8$ mil norr om kyrkan, hvarifrån räknas $1^1/_2$ mil till Westerås, består af 1 mtl med qvarn och såg, samt de underlydande hemmanen af $1^3/_8$ mtl skatte, $^1/_4$ frälse. Åbylund utlöstes 1681 från kronan af öfversten Johan Gabrielsson Sparf, adlad Sparfvenfelt, som dog här på sin födelsedag 1698; egdes af sonen, den lärde och vidtbereste öfverceremonimästaren Johan Gabriel, som 1727 dog likaledes här. Han erhöll 1688 uppdrag att utrikes uppsöka svenska och götiska minnesmärken; äfven torde böra omnämnas, att denna ätt, som innehade godset inpå medlet af innevarande århundrade, skall härstamma på fädernet »från konung Stenkil i Sverige, konung

Sven Tjuguskägg i Danmark och från konung Botislaus i Polen, samt på mödernet från konung Erik den Helige och S:t Brita.» Egendomen, med ofvanuppgifna mtl, tillhörde år 1864 brukspatron E. A. Hedin och var samma år åsatt ett tax.-värde af 106,000 rdr.

Åbylund, ett frälse-säteri uti Strå socken, Dahls härad och Linköpings län, $^1/_8$ mil från kyrkan, hvarifrån räknas $^1/_2$ mil till Wadstena, $4^1/_4$ mil till Linköping, består af 1 mtl, och de underlydande af $2^3/_4$ mtl skatte. Säteriet, ett af de vackraste i orten, är bebygdt med en 2-vånings mangårdsbyggnad, af hälften sten och trä, samt 2:ne flygelbyggnader, omgifna af en stor och vacker trädgård, engelsk park jemte flera andra planteringar, som hvar i sin mån bidraga till ställets förskönande.—Åbylunds först kända egare är ryttm. Lars Hård till Hattsjöhult i Småland, hvilken sålde det 1662 till landshöfdingen i Jönköpings län, Johan Björnsson Printz, och uppgifves af Tham år 1668 erhållit säterifrihet derå, men som han 1663 redan var död, är uppgifna årtal troligen ett tryckfel. Landshöfding Printz, son till kyrkoherden Bero Johannis i Bottnaryds socken, bemärktes af konung Gustaf II Adolf, under hans resa 1620 genom Bottnaryd, och erhöll af honom underhåll till sina theologiska studiers fortsättande vid utrikes universiteter, men råkade ut för allehanda vidriga öden under krigsoroligheterna i Tyskland och måste dervid lemna studierna samt taga värfning som soldat i Brabant; deltog efter återkomsten till fosterlandet i dess strider, hvarunder han utmärkte sig i preussiska kriget, men uppgaf år 1640 skamligen Chemnitz, hvarföre han ock blef en tid tjensten förlustig; förestod i 12 år guvernementet i Nya Sverige i Amerika och anlade derunder staden Nya Göteborg. Åbylund tillföll med dottern Elsa i hennes 2:dra gifte hauptmannen och lagmannen Jakob du Rées, härstammande från en i Flandern i stort anseende varande slägt; dog här år 1725, hvarefter gården tillföll dotterns andra man, kaptenen Hans von Schwerin af Grellenberg, som äfven skref sig till Kalfvestad och dog 1761. Men han lärer ej länge innehaft Åbylund, ty intill år 1757 har det haft flera olika egare, såsom en Svedenstjerna, en kapt. Wendel, som sålde det till kaptenen vid amiralitetet J. G. Gyllenhammar, och denne åter till öfv.-löjtn. A. Chr. von Kothen, som dog på Hunnerstad i Småland 1757. Om honom förtäljes, att han tillfångatogs år 1713 vid Tönningen och 1715 vid Stralsund, men befriade sig sjelf båda gångerna. Sonen, ryttm. Evert Gustaf v. K. flyttade manbyggnaden till sitt nuvarande ställe, och dog här 1820, hvarefter gården öfvergick med hans dotter till majoren frih. F. R. Rehbinder, hvilken var en bland de första på 1830-talet, som införde i sin landthushållning vid Åbylund åkerbruksmethod efter vetenskapliga grunder; äfven kan om honom nämnas, att han förut ådagalagt mycken tapperhet i en skarp träffning vid Bärby i Norge den 12 Sept. 1808. Han egde ock närbelägna gården Kalfvestad, som äfven på 1700-talet haft gemensam egare med Åbylund, men efter major Rehbinders död här 1843 tillföll svärsonen, kammarjunkaren J. C. Odencrantz. Åbylund eges med förut uppgifna underlydande mantal af sonen, kammarh. Helge Edvard R. Rehbinder i Christianstad, gift med grefvinnan Gabriella Augusta de la Gardie, och som fortsätter med större odlingsföretag, deribland en afdikning af 2,016 qvadratref (år 1865). Godset taxerades 1864 till 165,100 rdr. Rörande de underlydande hemmanen kan upplysas, att Åby (år 1208 Aby), 2 mtl skatte, hört under Wadstena kloster och slott, samt blifvit med nuvarande Åbylund och det andra underlydande $^3/_4$ mtl Presttorp år 1687 förda under fordna Broby socken, eller den del af Strå, som ligger öster om Mölnaån, och föres till Aska härad.

Åbylund, två mtl frälse uti Ledbergs socken af Walkebo härad och Linköpings län, har 2 egare; se art. Ledberg.

Åbyqvarn, egendom uti Träslöfs socken af Himble härad och Halmstads län, består af $^1/_2$ mtl skatte med qvarn, taxeradt till 26,000 rdr rmt. Hemmanet blef på 1770-talet förmedladt från 1 till $^1/_2$ mtl och skatteköpt 1805.

Åbäcksnäs, förut *Åbäck,* ett frälsesäteri uti Gryts socken, Hammarkinds härad och Linköpings län, $^1/_8$ mil från

kyrkan, hvarifrån räknas $4^1/_2$ mil till Söderköping, består af 1 mtl med qvarn för 3 par stenar, och de underlydande af 2 frälse *Öfra Åbäck* och 1 frälse *Björkeklef*. Mangårdsbyggnaden, med vacker trädgård, är belägen mellan en liten insjö och en vik af Saltsjön. — Såsom godsets första egare kan uppgifvas administratorn af drottning Maria Elonoras lifgeding, sedermera landshöfdingen i Gestrikland, Helsingland, m. fl., Ivar Nilsson Natt och Dag, † 1651, derefter sonen, vice-presidenten i Svea Hofrätt, Arvid Ivarsson, som innehade alla gårdarne till 1680 med säterifrihet för alla 3 hemmanen *Åbäck*, sedermera blott för det ena. Om Arvid Ivarsson förtäljes, att han med utmärkt tapperhet bivistade Carl X Gustafs landstigning på Laaland, hvarvid han eröfrade tre danska fanor, för hvilket han fick en ansenlig äreskänk; erhöll äfven till friherrevapen en fyrdelad sköld, belagd på midten med hans gamla stamvapen, samt innehållande i 1:sta och 4:de blå fälten en grön redoute på en sjö, och i 2:dra och 3:dje röda fälten en hvit enhörning. Han skref sig äfven till Strömstad, Westerbyholm, Gottenvik, Hyltenäs samt Kjulaholm. Godset öfvergick sedermera genom gifte till hofjägmästaren, friherre Otto Mörner, † 1718, genom köp till brukspatron Bengt v. Hofsten, till enkefru Ryding, född Tigerhjelm, sedermera gift med ryttm. Nortman, genom gifte till major Nils Johan von Bysing och häradshöfding Joh. Waldius, † 1781; likaledes till löjtn. Ol. von Feilitzen, som i fransk tjenst bivistat kampanjerna vid Rhenströmmen 1757 och 1758 samt sedermera svenska-pommerska kriget. Af sednaste tids egare må endast nämnas: på 1820-talet öfverste-löjtn. J. F. Aminoff, som mycket förbättrat egendomen, och den nuvarande, sedan 1850-talet, länsman J. P. Lindman på bostället Sjögerum i Borrums kapell. Godset taxerades år 1865 till 67,500 rdr, deraf 30,000 rdr för sjelfva säteriet.

Äckelsta, *Åkelsta,* se art. Lunda socken af Nyköpings län.

Äckesjön, se art. Mattmars s:n.

Äckleby eller *Äckleholms* pappersbruk i Westergötland, se Åkleby.

Åda, Öfver-, se art. *Öfveråda* (i jordeböckerna).

Ådal, Södra, elf eller å (såsom den i orten benämnes), kallas ock *Faxe* eller *Faxelån,* är den södra af Ångermanelfvens tvänne grenar, som komma från *Sparsjön* på gränsen af Jämtland, och sedan de 8 mil flutit åtskilda, åter förena sitt vatten, båda fallande uti Ångermanån. Åarnes förening i Fjellsjöån är en s. k. bifurkation, ett tämligen ovanligt fenomen i så stor skala; den åstadkommer här en ö af 8 mils längd och af $2^1/_2$ mils bredd, som förmenas vara den egentliga gamla Sollefteön. Dessa båda armar hafva dervid det märkvärdiga, att oaktadt de gå utmed hvarandra och slutligen förenas, gå deras båda strömfåror på en ganska olika höjd; så att der, vid samma afstånd från sammanloppet, *Wängelelfven* ej ligger mer än 120 fot högt, ligger *Ådal-* eller *Faxelelfven* 500 fot öfver hafvet.

Ådö, frälse-säteri om $1^3/_4$ mantal i Lossa socken och Bro härad af Uppsala län, vid pass 4 mil från Stockholm; gammalt herregods, åtminstone från 15:e seklet, då det tillhörde Anders Jakobsson Banér och dennes dotter Anna, gift med Svea rikes råd, Måns Ivarsson Grén, halshuggen i Stockholms blodbad 1520; gjordes i början på 1600-talet till sätesgård af Erik Abrahamsson Leijonhufvud, en af de vid Linköpings riksdag år 1600 till döden dömda riksråd, men som blef benådad med lifstidsfängelse och slutligen alldeles fri. Från Leijonhufvudska slägten kom det genom köp i början på 1700-talet till riksrådet, grefve Arvid Horn, derpå till dennes måg, grefve Löwen; vidare genom köp till Schütz och Hising, egdes 1770 af den sednares måg, dåvarande hofrättsrådet C. H. Esberg, adlad Bergensköld, 1825 af brukspatron Hebbe samt 1849 och ännu, jemte säterierna Säbyholm och Thoresta med deras underlydande, af grefve Claës Robert Sparres sterbhus.

Ådö säteri är, med väderqvarn, taxeradt till 49,800 rdr rmt och har, med $^1/_2$ mtl Granskog och $^1/_4$ rå och rör Werka eller Wärkarne, en egorymd af 6,036 qvadratref, deraf 1,271 åker, 318 äng, 4,181 skogsmark, 43 trädgårdar; i denna areal äro äfven inräknade till-

hörande Anneholm, Badstuholmen, Högholmen, Knipskär, Lilla Lagnö, Lindskär, Myrholmen och Norsholmen, alla i Mälaren.

Ådön i Töfverstaviken af sjön Båfven i Södermanland, $1^1/_2$ mil från Malmköping, midt emot kyrkan i Helgesta socken, hvartill ön hörer, utgör 1 mtl krono-säteri. Gården är bebyggd af Nils Davidsson, hvars dotter, gift med en Gilbert, fick förläningsbref derå 1630, köptes till frälse 1641 af Karl Karlsson Gyllenhjelm och skall ännu 1686 innehafts af fröken S. (?) af Wasaborg; indrogs till kronan från öfverste-löjtn. grefve Wasaborgs fader, utan köpeskillingens, 5,500 rdr, återställande, hvarföre ock bemälde grefve vid 1731 års riksdag påyrkade att återbekomma gården, gifvandes förslag på ett annat tjenligare boställe; men som han befanns ej hafva mer än 825 rdr att fordra på godset, så erhöll han summan kontant, och Ådön har fortfarande varit ett militiæ-boställe; är åsatt en ordinarie ränta af 18 rdr 38 sk. 3 rst. kronovärdi.

Åflo, by uti Offerdal socken af Jämtlands läns Södra fögderi, 6 mil från Östersund, innefattar $2^1/_3$ mtl = 14 tld (efter jordeboken), $3^1/_{12}$ mtl skatte (efter mantalslängden), i 17 sjelfständiga hemmansbruk; genomflytes af *Åfloelfven,* som får sitt vatten, dels af sjöar på vestra *Kälen,* en vidsträckt och till större delen sidländt skogstrakt mellan de omgifvande socknarne, dels från fjellsjöar och utfaller under namn af *Ängesån* i *Nälden,* men lemnar dessförinnan vatten åt

Åflohammars manufakturverk, som består af 3 lie- och 1 ämneshammare, eges af Rönnöfors bruksegare och uppgifves hafva gemensamt med detta bruk en årlig medeltillverkning (1861—63) af 3,675 centner stångjern, 390 centn. spik och 140 centn. diverse smiden; stämpeln är Å—F. Grundläggaren af verket är byggmästaren D. Andersson och medintressenter, för hvilka privilegier utfärdades 1839 för anläggning af en myrjernsugn, en vattenslägga af högst 7 *lℓℓ*:s tyngd, samt en spikhammare med ässja; sedan ökades privilegierna 1845 å 3 liehamrar. Härtill hör en jordegendom af $^3/_{16}$ mtl *Aspbacken;* verkets närvarande disponent är A. J. Thomée.

Åfvarp, by uti Norra Wrams socken af Södra Asbo härad och Christianstads län, 2 mil nordost från Helsingborg; $1^5/_8$ mtl skatte, $^5/_8$ frälse på № 1—6, 8—10, med tillräcklig åker och äng, bok-, ek- och surskog (marskog, bestående af vresiga dvergträd) samt fiske och torfjord; är märklig af en källa, som ganska sällan uppspringer och när det sker, merändels åtföljes af missväxt. I samma härad i nordvest från denna by ligger

Åfvarp, by uti Höja socken, nära Kullaviken, $^1/_2$ mil från Engelholm; $1^3/_8$ mtl skatte på № 1, 2 samt № 3, $\frac{11}{16}$ mtl krono, som är fahnjunkare-boställe och hvars nuvarande innehafvare, fahnjunkaren Nils Rothstein, eger och brukar med bostället $^7/_{10}$ mtl i № 1 jemte $^3/_{32}$ mtl i № 19 *Höjatorp* (Högstorp); tillsammans egande ett utsäde af c:a 80 t:r och åsatta ett värde af 34,000 rdr; resten af byn har 2 brukare; höbolet är godt och någon surskog växer här.

Åg, masugn i Svärdsjö socken af Falu län, vid Ågsjöns utlopp, 4 mil från staden Falun samt $^3/_4$ mil från Wintjerns grufvor, är anlagd, efter erhållet privilegium af den 30 April 1827, af Falu bergslag, som fortfarande är dess egare; består af masugn med 2 formar, gasrostugn, krossverk, m. m. Tillverkningen har varit från 1854—60 mellan 8,500 à 6,200 *skℓℓ,* ifrån 1861—64 från 24 till 29,000 centner tackjern af malm från egna grufvor i Wintjerns malmfält. Tackjernet förädlas till stångjern, en mindre del vid Svartnäs samt resten vid Korså bruk.

Ågersta, by uti Löths socken af Trögds härad och Uppsala län; $4^1/_8$ mtl, deraf № 1, $^1/_2$ mtl skatte med en åbo, № 2—6, $3^5/_8$ frälse under Fånöö säteri; två hemman i denna by såldes den 29 Okt. 1659 af Gustaf Drake till friherre Claude Roquette Hägerstjerna, men bördades af frih. Gustaf Bonde, som derå erhöll fastebref den 29 Maj 1665.

Ågerup, ett frälse-säteri uti Norra Rörums socken, Frosta härad och Malmöhus län, $2^1/_2$ mil från Hörby, består af 1 mtl, och de underlydande hemmanen af $5^1/_2$ mtl. Ågerups sätesgård köptes år 1503 med 38 underlydande hemman och en väderqvarn af erkebiskop Birger emot 6,150 mark pgr; sedermera äro

inga egare kända förrän på 1700-talet, då den, jemte *Stensnäs*, *Nåtåsa* och *Brunseryd* i Småland, gjordes till fideikommiss af presidenten, friherre Johan Georg Lilljenberg, † 1798 på Herrestad i Södermanland; öfvergick med dennes dotter till kapten Carl Fredrik Palmqvist, † 1833, och derefter till hans son, kapt., frih. Fredrik Georg (Stjernklou-Lilljenberg) Palmqvist, † 1861; han hade af sin betydliga förmögenhet testamenterat 100,000 rdr till Stockholms befästande. I anseende till olika tydning af fideikommissbrefvet uppstod efter baron Palmqvists död, om rätt till fideikommisset, tvist emellan den aflidnes 2:ne syskon, brodern baron Napoleon Palmqvist på Mantorp och systern Maria Sofia Palmqvist, gift med förre löjtnanten C. J. F. Sylvander. Denna rättegång, som i hofrätten aflopp till baron Palmqvists fördel, har nyligen blifvit afdömd i högsta domstolen och der fått den utgång, att friherrinnan Sylvander, såsom varande den äldste af aflidne baron Fredrik Palmqvists syskon, förklarats vara rätter innehafvare af ofvanberörda fideikommissegendom. — Uti Malmöhus läns beskrifning af N. Bruzelius uppgifves Ågerup egas på 1840-talet af en grefve Hamilton såsom arftagare efter aflidne frih. Henning Wrangel, och var bebygdt med ett grundmuradt, tegeltäckt manhus, omgifvet af trädgård; jernmalm på egorna. Till säteriet hörer vattenqvarn; bland underlydande nämnas *Säte*, $^3/_8$ frälse-säteri, $2^1/_4$ frälse i N:a Rörum, $1^3/_8$ frälse Wägesked m. fl.; hela tax.-värdet 1865 var 216,100 rdr.

Ågerup, ett frälse-säteri uti Blentårps socken, Torna härad och Malmöhus län, $2^3/_4$ mil s. o. från Lund, $2^1/_8$ mil från Ystad, består af $4^1/_5$ mtl, och de underlydande hemmanen af $18\frac{19}{48}$ mtl frälse. — Ågerups säteri anses vara det *Åkatorp* eller *Åkarp*, hvaraf drottning Benediktas farbror synes hafva gifvit till domkyrkan en gård med qvarn och 6 landtbönder, då hennes ättlingar genom Thure Sverkersson hade sitt hufvudsäte på närbelägna Häckeberga. Eftersom gården alltsedan 1600-talet haft samma egare som Söfdeborg, få vi hänvisa till den art.; nuvarande egaren är legationssekr. i London C. Hochschild, gift med förre egaren, gr. Er. Pipers dotter. — Ågerups säteri, med bränneri, mejeri, m. m., är taxeradt till 170,800 rdr och med underlydande, deribland må nämnas Blentorp, Kallstorp, Bosarp, Stora och Lilla Lerhult, till 595,900 rdr rmt.

Ågesta, egendom uti Stockholms län, Svartlösa härad och Huddinge socken, 1 mil från hufvudstaden, består af *Ågesta,* 3 mtl frälse, jemte underlydande $1^3/_4$ skatte, 19 torp, med en egovidd af mellan 500 och 600 tunnl. åker samt 2,000 tld skogs- och hagmark; utsädet uppgifves till 180 t:r. Mangårdsbyggnaden, uppförd af tegel under tak af plåt, har vackert läge vid Ågesta insjö och omgifves af en gammal väl skött, med många fruktträd och bärbuskar försedd trädgård och park. Nämnda sjö jemte fiskvatten uti sjöarne Magelugnen, Orlången och Trehörningen erbjuda rikt fiske. — Ågesta, som varit doneradt r. r. Salvius, reducerades från arfvingarne; kom derefter åter i enskild persons ego, och tillhörde på 1700-talet de tappra Meijerfeltarne, far och son, den förre en af konung Carl XII:s utmärktaste generaler; han blef general-guvernör öfver Pommern; dog 1749 på Söfdeborg, som han äfven egde; den sednare, äfven en käck general och mycket älskad af de under hans befäl stående, blef fältmarskalk och en af Rikets Herrar, tillbragte mot slutet af sin lefnad sommaren på fädernegodset Mehringen i Pommern och vintrarne i Stockholm, der han dog 1800, men har troligen långt före sin död sålt Ågesta; ty år 1772 egdes det af friherre Bunge, 1825 och 1850 af gr. Mörner; år 1865 egdes godset till ofvanuppgifna mantal af gr. A. Hamilton på Ovesholm i Skåne och taxerades till 200,000 rdr rmt.

Ågården, ett mtl berustadt säteri, se Warnum Ågården.

Ågården, ett frälse-säteri uti Råda socken af Kållands härad och Skaraborgs län, $^1/_2$ mil från Lidköping, består af 1 mtl, och utgör med 1 mtl frälse, $1^3/_8$ skatte, $^1/_4$ rå och rör Tomten, inom socknen, samt 4 frälse-säteri Rackeby med $^3/_4$ frälse inom Rackeby socken, en fideikommissegendom. — Ågården har innehafts af slägterna Sparre, Krumme, Måneskköld, Wingeflycht (kyrkoherdens son i Wing socken, Paul Wing, adlad Winge-

flycht), Stobée, Stjernsparre, i hvars ego det stiftades till fideikommiss, förmodligen af hofmarskalken Axel Magnus, gift med landshöfding Stobæi enka och i 5:e led härstammande från rådman Nils Andersson i Arboga, för hans brorsdotter Petronella Sophia, emedan hennes man, kammarherre Gustaf Silfversparre, till sitt eget slägtnamn äfven skulle kalla sig Stjernsparre, hvartill han ock erhöll Kgl. Maj:ts tillstånd 1803. Egendomen innehades år 1865 af kapten J. Winbom, såsom målsmanför sin hustru, en dotter till förutnämnda kammarherre Silfversparre. Af gårdens öfriga egare må vidare nämnas den först kände, Laurentz Siggesson d. ä. Sparre, död 1473, och sonsonen, den af kon. Gustaf I mycket älskade Siggesson d. y. (se art. Sundby i Öija socken), som tillika med Gustaf Wasa fördes såsom gisslan till Danmark och sedan blef konung Gustaf till god hjelp att kufva de mot honom upproriska Dalkarlarne och Smäländningarne. General-major L. Stobée, som modigt och länge försvarade Wiborgs fästning, men måste i brist på krigs- och lifsmedel gifva sig och kapitulera, blef dock trolöst bortsläpad jemte hustru och barn samt hela garnisonen till Petersburg, hvarest czaren, som lärde känna hans skicklighet, nyttjade honom till trädgårdars anläggande och dylikt, men, då han hvarken med goda ord eller hårdare fängelse kunde tvingas att, såsom gen.-major, ingå i rysk tjenst, afsändes han till Archangel, hvarifrån han 1715 räddade sig med flykten, gående till fots öfver 200 mil, ofta förbi fiendens posteringar, samt hörde sig sjelf vid gränsen efterlysas; bivistade sedan Carl XII:s fälttåg i Norge och utstod slutligen en farlig stämpling mot lif och ära. Han beskrifves för öfrigt såsom hafvande varit en skicklig embetsman, lärd latinsk och svensk poet; död på Ågården 1756. — Från denna egendom, hvartill hör en reslig furu- och gran- samt någon löfskog, äro de s. k. och mycket omtyckta Ågårdsärterna. En mineralkälla och helsobrunn finnas i Ågårdsskogen och är ganska flitigt besökt. — Ågårds säteri var år 1865 taxeradt till 36,000 rdr, och hela fideikommissegendomen till 122,300 rdr rmt.

Åhagen, fordom allmänning, se art. Stenby, Östra socken.

Åhla, ångsåg i Skogs socken, Södra Helsingland och Gefleborgs län; taxerades 1864 till 375,000 rdr rmt.

Åhl, socken i Dalarne, se Ål.

Åhlbrunna, se Ålbrunna

Åhlstorp, by, se Ålstorp.

Åhlö, klädesfabrik, se Ålö.

Åhlö, ett och $^1/_4$ mtl frälse i Vestra Wingåkers socken och Nyköpings län; en gård häraf köptes 1672 af r. r. frih. G. Sparre; lyder nu under Högsjö bruksegendom.

Åhma häll, ett urminnes fäste i Skyllersta socken af Södermanland, hvarefter ännu på 1600-talet funnos lemningar på Tarsta egor, ett stycke från skansen Tarstaborg; sägnen förmäler, att tvenne konungar och bröder fordom bott på hvar sin skans och bekrigat hvarandra.

Åhna, säteri, se Åna.

Åhrsfjell, klippa på Hisingen, midt emot en annan klippa, Billingen, med rudera efter en liten åttkantig stjernskans; här hade Danskarne gjort försänkningar år 1652; afståndet från klippan till Elfsborg uppgifves af Wærnsköld till 2,200 alnar och till Kyrkogårdsholmen 5,665 alnar (Handl. rörande Skand. Hist., 35 del., sidd. 276 och 355).

Åhs, kontrakt, det 13:de af Skara stift, innefattar 9 pastorater (se art. Elfsborgs län, II band, sid. 229), bebodda 1865 af 30,780 personer.

Åhs, härad i Elfsborgs län, mellan städerna Borås och Ulricehamn, mellan 57° 39′ 35″—58° 40″ nordlig latitud samt 4° 37′—5° 19′ 30″ vestlig longitud från Stockholms meridian, är begränsadt i öster af Redvägs och Kinds, i söder af Kinds och Marks, i vester af Wedens, i norr af Gäseneds och Frökinds härader inom Skaraborgs län. Det innefattar, på en areal af 93,405 tld fast mark och 0,304 qvadratmil vatten, 16 hela socknar samt en del ($6^1/_{12}$ mantal Döfve by, 5 mtl enligt Lindskog) af Börstig i Skaraborgs län, med tillsammans $275\frac{63}{96}$ mtl och en folkmängd (år 1865) af 13,060 personer, 600 fler än år 1855. — Häradet, hörande till Westergötlands högland eller högplatå, — med en medelhöjd af 500 fot öfver haf-

vet — har samma skaplynne som Wedens härad (se den art.) De märkligaste höjderna äro vid säteriet *Hof* i Hellstad, vid *Tärby* kyrka, och *Målberget* vid Romsås i Wings socken, på utmarken norr om Främgärde i Brämhult, der landsvägen mellan Borås och Ulricehamn förut framgått. Inga längre sammanhängande höjdsträckningar finnas; den märkligaste som sådan är den, hvilken börjar i närheten af säteriet Säby och fortgår, utgörande den gamla kronoskogen Brun, mellan sjöarne Åsunden och Tolken utåt Kinds härad. De öfriga afrundade upphöjningarne äro mellan Tolken och Rångedalasjön, mellan Rångedala och Borås, mellan Warnumssjöarne och Borgstenadalen, utgörande Tärby socken. Dessa höjder uppstiga icke sällan till 600 fot öfver de nedanföre djupast liggande dalarne, med dessas sjöar och vattendrag, samt med sina toppar vid pass 1,000 fot öfver hafvets yta; de utjemna sig småningom mot norr, tills de öfvergå i Vestgötaslätten. De vattendrag, som här leda sitt ursprung, äro åarne *Wiskan* och *Lidan;* största sjön är *Tolken,* $^{7}/_{8}$ mil lång och $^{1}/_{4}$ mil bred; i dess norra del märkas 4 öar, nemligen *Ramnö, Lindö, Kalfö* och *Mastungsö,* från hvilka man, synnerligast då det sjön omgifvande landskapet står i sommarfägring, har de vackraste och mest målningsvärda utsigter, af hvilken orsak en af dem fordomdags fick lemna plats för häradets då för tiden yppersta herresäte Sundholmen. Bland öfriga sjöar må anföras *Mogden* (än kallad Wing, såsom belägen nära intill den socknen, än *Säby-,* med denna gamla gård på sin östra strand, än *Hökerums* sjö, med säteriet Hökerum på sin vestra strand vid Wiskans utlopp), *Härnasjöarne, Sassarps-* eller *Grundsjö, Fenneslundasjön* och *Dricken,* den lilla *Säby-* och *Hultsjön, Grofvareds-* eller *Sjögårdssjön,* som är Lidans ena källa, *Ymren, Björksjön* eller *Djupadalssjön, Iglesjö, Marsjön* (äfven kallad *Warnums-* eller *Rångedalasjön), Kärrasjö, Klefsjö; Dalsjön* och *Sjögårdssjön* i Toarps socken. På mossar och kärr finnas väl öfverflöd, men inga af vidsträcktare omfång; den enda egentligen större är *Hellstads* mosse, söder om socknens kyrka. De flesta mossarne innehålla en ypperlig bränntorf och en ofantlig mängd af stubbar äfvensom hela liggande träd efter forntida skogar, alltså ganska värderika skatter. Bland ställen, som fägna ögat, utmärka sig utsigten från Tärby, antingen åt Wing genom Wiskans dalgång och vidare inåt Redväg, eller åt Rångedala framåt Toarpsdalen, omgifven af skogbeklädda höjder, med derå liggande välbebyggda gårdar — samt utsigten från Hof i Hellstad öfver Skaraborgs läns slättbygd i norr, åt Asundens bassin i söder, en vy som måste hänföra en hvar med öppet sinne för det sköna Gud nedlagt i naturen. — Att vägarne för ett par århundraden sedan voro föga farbara är ej allenast kunnigt af historiska dokumenter från 1600-talet, utan ock af det förhållandet, att alla Vestgötavaror »klöfjades», d. v. s. fördes på hästryggen; nu utgöra dessa vägar en sträcka af 702,000 fot. De allmänna landsvägarne äro: den från Jönköping åt Göteborg, genom häradets norra del och Hellstads samt Murums socknar, samt vägen mellan Borås och Ulricehamn. — Rörande häradets naturalhistoria tillåta vi oss derom anföra följande, efter C. Joh. Ljungström: *Hjortar* hafva längesedan lemnat orten, och endast någon gång komma nu mer elgar, såsom irrande riddare, att besöka sina fäders bygd. *Björnen* låtsar som han nu mer icke hittade vägen hit. *Vargen* har äfvenledes i det närmaste upphört att här söka sig bostad, sedan menniskoboningarne varit alltför närgångna på hans gamla områden; sammalunda är förhållandet med *Lodjuret,* som här kallas »Göpa». Deremot är *Räfven* talrik. *Gräfsvinets* både ister och skinn hafva, oaktadt det sednare är af föga värde som pelsverk, varit alltför lockande, att detta djur skulle finnas talrikt. *Mårdens* skinn har vållat, att han högst sällan påträffas. Talrikare är deremot *Hillern,* hvilken obetydligt eftersökes, ehuru dess lilla, men utmärkt vackra pels, ganska dyrt betalas. *Uttern* är allmän i åarne och bäckarne, men fångas eller skjutes sällan, ehuru ett större utterskinn gäller ända till 15 rdr och någon gång derutöfver. Om *Bäfverns* vistande inom orten vet ingen nu lefvande att tala. *Ekorren* och *Hermelinen* finnas i mängd, få ock vara ostörda i deras lycka; deremot får *Haren*

erfara, att nästan hvarje bondeson och dräng eger bössa. Här finner man nästan alla Sveriges vilda fogelslägten med undantag af de för Norrland och Lappland egendomliga. *Örnen,* foglarnes kung, som bygger sitt näste i nästan oåtkomliga klippor; *Ufven,* som säges spå örlig; *Ugglan,* i de ihåliga trädstammarne, och som påstås ropa sitt »klä-hvitt» emot dödsfall, då hon oftast likväl sjelf blifver liket; *Gladan,* med den klufna stjerten; *Höken,* alla hönsgummors afsvurne fiende; *Vråken,* ormarnes och andra reptiliers förföljare, och som med dessa djur garnerar sitt bo, hvilket redes på en stark, platt utbredd furugren; *Ljusen,* den skicklige metaren — alla finnas de här talrikt representerade. Vadare och sparffoglar äro talrika, från *Korpen* och *Blåkråkan* till *Gärdsmygen* och *Kungsfogeln.* Hönsfoglarne representeras af *Tjädern,* som blir mer och mer sällsynt, af *Orren,* i stor mängd, (ehuru båda utrotas ej blott genom ordentlig jagt och medelst snarande, utan äfven på ett det grymmaste sätt af den hjertlöse krypskytten, härvidlag i ordets fulla bemärkelse), samt af de förras halfbroder, *Rackelhanen,* och af *Rapphönan.* Någon gång besöker äfven *Hjerpen* dessa orters skogar. Af Vadarne händer ej sällan att *Storken,* trött vid att sitta på de skånska halmtaken och betrakta de ändlösa slätterna, hitkommer att se hur berg och barrskogar äro beskaffade, men får ofta umgälla med lifvet sin nyfikenhet och lemnas af en jägare till något museum, att der förvaras som en sällsynthet för Westergötland. Deremot bygga *Tranan* och *Hägern* här sina bostäder, och man ser dem spatsera, den förra på mossarne, den sednare på sjöstränderna, med högburna hufvuden och förnäma steg, ehuru ingalunda grannlagenheten förbjuder dem att doppa näbben i den dypöl de först finna. *Spofvarne, Piparne* och *Wipan* springa från tufva till tufva och gäcka jägaren, som vill komma dem i skotthåll. *Morkullan* och *Beckasinerna* äro hvardagsgäster, sommaren öfver, i härvarande kärr; likasom *Ängsknarren* påminner hvar rikaste höfångsten är att finna. Äfven *Sothönan* är här någon gång sedd och skjuten i tanka att den varit en orre. Simfoglarnes arter äro ganska talrika. *Tärnorna* och *Måsarne* trifvas här väl, vid, öfver och i de många vattnen. *Lommarnes* och *Ändernas* slägten hafva här kära tillhåll, oaktadt de sednare ganska ifrigt förföljas; och under sträcktiden hvila sig här i sjöar och vattendrag *Grågåsen, Gudungen, Svanen* m. fl., under det *Odenssvalan* under höstqvällarne med sitt täta vippande genomskär luften, till den fåkunniga eller vidskepliga vandrarens förskräckelse. Till följd af detta och Wedens häraders rika innehåll för ornithologen inbjudes han att besöka orten der en vår- och sommarmorgon i skogen skildras af förutnämnda författare sålunda: »Natten igenom höres gräsknarren rassla, och framemot dagningen slår tjädern med sin stämhammare: det är undersökningen, om mekaniken i den stora orgeln är i ordning. Strax börja änderna knattra i bälghuset och orren löper på tangenterna i basen; och i och med detsamma låter trasten höra sin »flûte d'amour», och göken faller in efter hand. Detta är preludiet till den högstämda lofsången, som snart derefter ljuder med tusen stämmor och i en harmoni, som endast ett känsligt hjerta och ett för Guds under i naturen öppet sinne kunna fatta; och härunder uppgår solen, som med hvarje minut mer och mer ökar förgyllningen på ornamenterna af naturens stora orgelverk». — Af fisksorter finnas *Gäddan, Aborren* och *Mörten* nästan i hvarenda större eller mindre sjö, äfvensom i åarne; *Ålen* och *Laken* äro äfven temligen allmänna. Synnerligast sjön Tolken är känd för de båda sistnämnda fiskslagen, och strax nedanom Tolkabro är i Wiskan ett icke obetydligt ålfiske, som af ålder varit begagnadt; sjön hyser äfven *Sik* (egentligen sikvimma). *Kräftan* är sällsynt. — Skog till husbehof hafva Hellstads och Wings pastorater, hvaremot flera hemman i Rångedala äro rent af skoglösa; egendomarne *Hof, Hökerum* och *Sotarhed* hafva rik skogstillgång, likaså *Säby* och *Fenneslunda,* ehuru den sednare förlorat i skog genom täta ombyten af egare, som anlitat dess skogar utöfver det skäliga. Af barrträd är *Granen* öfvervägande; löfträden äro: *Eken, Boken, Asken, Oxeln, Rönnen, Björken, Alen, Aspen, Häggen, Sälgen, Wildapeln, Benvedsträdet, Haseln, Widet, Torskbärs-, Nypon-* och *Hällsbärsbusken. Enen,* med sina, till ett helsosamt och välsmakande svagdricka m. m. tjenliga bär, är allmän. De an-

nars såsom ofruktbara ansedda mossarne, kärren och sandbackarne lemna stora förråder af *Hjortron* och *Tranbär; Smultron Hallon* och *Blåbär* (både Myrtillus och Uliginosum) på högländare ställen. Nästan öfver allt finnas att till tunntal plocka: *Lingon*, som för tusentals personer utgöra, sedan de kokats till mos och detta blandats för det tillfälliga behofvet med mjölk, nästan det enda soflet till potates. De vidsträckta, under sin blomning i Augusti månad ögat smekande *Ljungfälten* fylla biboningarna med honing och vax. I ängarna och på maderna har apothekaren att göra sin fångst från det mördande *Källarhalsbäret* till den helsobringande *Vattenklöfvern;* och skogarne lemna fabrikanten nyttiga alster af *Mjölonris* (Arbutus uva ursi), *Jemna* (Lycopodium complanatum),*) m. fl. lika gagnande växter. Ett för några tiotal år sedan begärligt färgämne, under benämningen »Byttelet», hemtades af och ur här växande lavar. — Syn- och luktorganet finna hos Floran här mycken tillfredsställelse: *Kungsljuset* och *Linnæan, Gullspiran* (Lysimachia) och *Jungfru Mariæ sänghalm, Elggräset* och *Luktgräset* o. s. v. synas hafva förkärlek för dessa orter och erbjuda, till följd af sin omvexlande beskaffenhet, åt botanisten ett icke otacksamt arbete. Mindre lager af glimmerskiffer, icke oandvändbar till qvarnstenar, har man funnit inom Toarp, och inom Hellstads pastorat finnes sandsten, hvilka påstås äfven finnas å skogen Brun. — Jordmånen är mycket omvexlande, t. o. m. inom samma socken. Den mest förekommande är sand och sandmylla, kross-stensgrus och s. k. klapperjord. Bördigaste jordmån ha Härna, Möne och Wånga socknar. Flerstädes finnas källor med jernhalt. Den märkligaste af dessa är den inom Rångedala socken befintliga *S:t Ragnhilds källa,* på hemmanet Falskogs egor; platsen bebyggdes år 1856 med brunnshus, bostäder för brunnsbesökande, badhus m. m. och är sedan den tiden flitigt besökt; men enligt en aktieegares yttrande, oduglig, ty »folk blifva der friska alltför skyndsamt.» En annan helsokälla är »Krafsekälla» vid Taryd i Toarp, en i Hökerums hästhage. — Alldenstund Åhs härad ingår i de 7 Vestgöta härader, hvilka varit berättigade till *gårdfarihandel,* har också denna in i sednaste tid varit en hufvudnäring, men är alltmer i aftynande, och i stället har jordbruket med boskapsskötsel gått framåt både fort och väl, så att sädesproduktionen endast på ett fjerdedels århundrade ökats med flera hundra procent; den odlade jorden uppgifves nu till 4,300, naturliga ängen till 11,770 t:r; äfven skogsafverkning får nu mer räknas till hufvudnäring; någon ordentlig afverkning af skog sker dock endast vid Säby och Fenneslunda; anmärkningsvärdt är likväl, att åtskilliga boställshemman — särdeles prestgårdarne — här, hvarest fordom funnits snart sagdt urskogar, äro helt och hållet skoglösa. Fordom räknades till binäringar slöjd af träsaker, hvars försäljning utgjorde den väsendtligaste delen af gårdfarihandeln. I början af 1700-talet berättar Nils Hufvudson Dal: »åboerna, som hafva bokskog omkring sig, både upphemta omkullfallna träd och stubbar, som ock, efter erhållet tillstånd af häradshöfdingen och landshöfdingen, hugga ned friska träd samt dem sedan antingen till pottaska förbränna eller tälja, utgropa och svarfva till allehanda kärl, som i köket och på bordet tjena, såsom askar, djupa och flata fat, trinda och snippiga skålar». Sådana finnas ännu qvar uti gamla hus, de hafva kring brädden någon målning. Å en sådan skål stod att läsa: *»drick och äth tin herra Gudh doch icke förgäth».* Snippaskålarne nyttjades vid gästabud sålunda, att de innehöllo något starkt fluidum (öl eller bränvin), hvari voro brödbitar ilagda jemte en sked, hvarmed enhvar, under det skålarne gjorde rund kring bordet, tog sig sin del. Än nyttjas de (enligt A. A. Afzelius) vid s. k. hopöl, då 4 personer hålla hvar i sitt hörn, när de framräckas för ifyllande af den tillfälliga källarsvennen. »Skedar, matbrickor och tobakstallrikar; folket är äfven till smide väl fallet, så att man haft prof af rakeknif, bösspipa och ur, bordknifvar och munharpor». Efter hand utvecklade sig *väfnadsindustrien,* i samma mån trävarutillverkningen måste aftaga med bokskogarnas försvinnande. Utom väfnader af bomull, utgöra sådana af hästtäcken och mattor, förfärdigade af hos garfvare uppköpt nöthår, inom orten spunnet och färgadt, den nyare tidens gårdfarihandelsvaror. I denna

*) Lummer (Lycopodium clavatum)?

handel hafva äfven gått stora qvantiteter, af fjäder, äfvensom yllevaror af vadmal, tröjor, strumpor m. m. Binäringar utgöras nu mer af *bränvinsbränning, jagt, fiske, biskötsel* o. s. v.; upphörandet af den lilla tillfälliga förtjensten på forslande af handelsvaror från Göteborg till Borås och Ulricehamn, sedan jernvägslokomotiverna trädt i de fyrbenta dragarnes ställe, torde nu blifvit mer en vinst. Trädgårdsskötseln förtjenar intet omnämnande; lin- och hampodling sker endast för de nödvändiga behofven, och i enahanda afsigt uppsättes en och annan humlestång, som man ofta får se på de ställen, som förut buro tranbär och hjortron. Sädesslagen äro Larsmässoråg, höstråg, vårråg, vårhvete, korn och hafra; allmänt begagnas s. k. blandråg, som vid utsädet består af $^{4}/_{5}$ hafra och $^{1}/_{5}$ vårråg, äfven sås hafra och vicker tillsammans till »grönfodring», d. ä. att afslaget gifves färskt åt kreaturen. År 1864 var ett helt hemman i medeltal taxeradt till 16,000 rdr; hela tax.-värdet 4,530,000 rdr, hvaraf 109,500 rdr för verk och lägenheter. Skatter och onera uppgå till 107.874 rdr, deraf ordinarie ränta och afradsspannmål 20,945 rdr, aflöning till presterskapet 10,652 rdr, utgift för rustning och rotering 12,415 rdr, soldaters underhåll 5,035 rdr, väguuderhåll 8,022 rdr, skjuts 6,867 rdr, fattigvård och kommunalärenden 5,665 rdr, mantalspenningar, folkskoleafgift och personlig skyddsafgift till lika belopp med 2,298 rdr rmt för hvardera. — Af gästgifvaregårdar finnas 4, *Döfve, Wäby, Tärby* och *Bytorp*. Borås jernväg, som sammanbinder denna stad med vestra stambanan, går nästan utefter häradet. 57 skattlagda par stenar till mäld, 6 sågar, turbinsåg, 3 garfverier, 1 pappersbruk för makulaturs tillverkning, 1 repslagarebana samt 1 vadmalsstamp finnas, förutom en mängd husbehofsqvarnar och sågar. — Folket, af reslig växt med de götiska anletsdragen, ljuslätt ansigte och blå ögon, är af ett stillsamt och godmodigt lynne; minnen af Finnstammarne qvarlefva i namn, sådana som Fenneslunda och Finnekumla, hvilket sednare namn ock torde angifva från hvad folkstam härvarande många grafkummel leda sitt ursprung. Till följd af att son efter far egnat sig åt handel, är handelsandan här mycket rådande. Den gammaldags gästfriheten är äfven bofast här, likasom hjelpsamhet och välvilja äro hvardagsdygder. Husfadern intager vid undfägnaderna på fordomtima vis högsätet eller den förnämsta platsen; oftast har han hufvudbonaden på, och hela hans hållning tyckes säga: här är jag hemma, hjertligen välkommen. Tvister och rättegångar höra till det sällsynta. Folkets religiositet visar sig uti ett träget besök i kyrkorna och flitigt bruk af Guds Ord, och de som få namn af »läsare» äro vanligen ärligt kristliga menniskor, som bemöda sig om att stilla och allvarsamt lefva i enlighet med detta Guds Ord, och hos en del äldre förspörjes ännu en qvarlefva af Brödraförsamlingens verksamhet, synnerligast inom Toarp, der på hemmanet Hagen en bönsal inrättades af dess medlemmar, och som ännu finnes qvar. Boställerna uppföras icke sällan med mycken prydlighet, isynnerhet under 1840- och 1850-talen; tvåvåningshusen äro talrika, väggarne i boningsrummen oftast tapetserade. Hos de burgnare och mest beresta gårdfarihandlarne går allting till på herrskapsvis, såsom ock de flesta af dem tillika äro borgare i Borås eller Ulricehamn. Deras fruntimmer äro dock alltid klädda i hufvudduk, ehuru drägten för öfrigt är den s. k. bättre damens, och hustrun städse benämnes med det vackra ordet: »kära mor». Af de gamla boställerna, som voro s. k. ryggåsstugor, utan annan panelning än taket, som också förr hade fönster, qvarstår ännu en och annan med en eller två kamrar, hvaröfver finnes ett rum, som kallas »nattstugan», hvarigenom byggningen får utseende af att hafva torn; troligen härleder sig detta bruk från en mycket långt förfluten tid, då husfolket, fruktande öfverrumpling, tillbringade natten i den högre och således tryggare belägna nattstugan, hvarest ännu husets dyrbaraste egendom af kläder förvaras. I häradets 16 socknar finnas egentligen endast 10 folkskolar. Sockenbibliothek finnas i 7 pastorat; de deraf i saknad äro Wing och Hellstads. Gästabuden, såsom bröllopp och begrafningar, göras vanligen stora och kostsamma; husförhörskalasen ha deremot flerstädes upphört. På kyrkbacken, strax utanför kyrkporten, finnes upplagd en stor stenhäll på 4 kullerstenar såsom fötter, hvilken ännu i slutet på 1700-talet begag-

nades; det var nämligen en sed, att bruden, efter utkomsten ur kyrkan, uppsteg på densamma och qvarstod der, medan hästarne för hemresan rustades i ordning. En sådan hall benämndes *»bruarehalla»*. Folkvisan synes nu mer vara utdöd, deremot är sägnen vid fullt lif. Några röra sig om berget Timmehall och Onshögen i Warnums socken, om fördolda skatter i Tomtaberg och *Målberg* uti Wings socken. Vid Döfve by har fordomdags varit kyrka. De flesta forntida minnesmärken, såsom halfkorsgrafvar, jättegrafvar, kummel, ättehögar, domaresäten, bautastenar och runstenar, finnas i de till Wiskans vattendrag närbelägnaste nejderna. Häradets namn torde väl rättast böra sökas i dess naturbeskaffenhet, enär det består endast af åsar och derimellan liggande dalar; likväl har någon velat, till följd af att det stundom finnes skrifvet As härad, härleda detsamma från As — gud, alltså Asarnes härad, der Asadyrkan öfvats. Häradets gamla sigill är ett Å, med omskrift: »Åhs Herad anno 1658»; — det nya har i skölden en merkuriistaf, en hammare och ett betsman samt är förfärdigadt 1756, ehuru det äfven har årtalet 1628. Tingstället har af gammalt varit Hellstad; på 1600-talet synes Wäby blifvit tingsplats. Åhs härad utgör för närvarande ett tingslag af domsagan Åhs och Gäsened och en del af fögderiet Kulling, Gäsened och Åhs samt ensamt ett länsmansdistrikt. På 1600-talet befinnas Åhs och Wedens härader haft samma domare, men skiljde med 1700-talets början, då Åhs var förenadt med Gäsened och Kulling, hvilket sistnämnda i en sednare tid blifvit afskildt. Fögderi-indelningen har ock varit olika. Intill år 1649 utgjorde Åhs, Redvägs, Wedens och Bollebygds härader ett fögderi; men då frångick Bollebygds, och Kinds kom i stället, hvilken indelning fortfor intill år 1689, då Åhs härad med Gäsened och Kulling blef ett fögderi. — Märkligare ställen äro: *Sundsholm, Säby, Warnum-Ågården, Hökerum, Fenneslunda, Sjögården, Tissås, Hof, Påarp* och *Rosendal*, allt större gårdar.

Åhs, socknar, se Ås.

Åhult, by i Näfvelsjö socken, Östra härad af Jönköpings län, vid pass $3^1/_4$ mil s. s. o. från Ekesjö; $6^1/_8$ mtl på 7 hemmansnummer i 11 sjelfständiga hemmansbruk med 185 inbyggare; häraf äro $4^3/_8$ skatte, $^1/_4$ mtl frälse; $^1/_2$ mtl är anslaget till Smålands hussarregementes löningsfond. Här finnas handelsbod, garfveri, oljeslageri, 3 qvarnar och grynverk. Ahults qvarn såldes 1599 af Söfren Kijl till grefve Mauritz Sture för 20 daler pgr; se vidare art. Näfvelsjö.

Åhus, socken uti Willands härad af Christianstads län, 2 mil s. o. från staden Christianstad, omkring utloppet af Helgeå, som utgör gräns i söder och vester mot Köpings och Widtsköfle socknar af Gärds härad; i öster gränsar socknen till Östersjön, i norr till Rinkaby socken. Arealen, 14,001 tld = 78,405 qv.-ref (16,663 tld efter Forsell) fast mark, är fördelad på $21^1/_3$ mtl, deraf $18^1/_{16}$ mtl skatte, $1\frac{19}{48}$ krono, $^1/_8$ säteri, $1^3/_4$ frälse; af dessa höra dock 3 mtl hit endast i kyrkligt hänseende, men i borgerligt till Gärds härad; dessutom upptagas 0,051 qv.-mil af vatten. Socknen, med jemn mark, brist på skog, sandig, dock bördig jordmån, der räg och dernäst korn och hafra utgöra hufvudsädet (hela utsädet uppgafs 1805 till 1,784 t:r), beboddes 1805 af 2,120 och år 1865 af öfver 2,400 inbyggare, deraf c:a 540 på de 3 mantalen, som föras till Gärds härad; en del hör till Christianstads stads jurisdiktion. Beväringsmanskapets antal uppgår till 86. All fast egendom taxerades år 1865 till 1,183,000 rdr rmt, inberäknadt för verk och byggnader inom byn Åhus (se nedan); bevillningsafgiften för egendom var 429 rdr och för inkomst 283 rdr rmt; 68 åldrätter finnas. Bland Linnés anteckningar, gjorda under hans skånska resa på 1750-talet rörande denna ort, må nämnas, att bland den här i myckenhet rådande flygsanden funnos gröfre flintstenar, små bernstensstycken, belemniter och andra små petrifikater; af örter, växande på flygsanden, och som göra dessa eljest så torra och magra till goda betesmarker för fåren, må nämnas *Pulsatilla reflexa*, som af Linné blifvit funnen endast här och på Öland. I torra somrar angreps säden af gräshoppor i stort antal. Den under byn anförda nejlikeörten benämnes *Dianthus, caulibus unifloris, squamis calycinis ovatis, corollis multifidis, foliis linearibus.* — Kyrkan, vid 55° 55′ 27,47″ latitud och 3° 45′ 48,32″ longitud från Stockholms observatorium, sannolikt till sin första begynnelse uppförd i 12:te

seklet af Lübeckare, men sedermera förändrad och tillbyggd vid ganska skiljaktiga tider, är en af vår landsbygds värdigare helgedomar (se vidare under art. Åhus lastageplats). — Socknen, nu mer för sig ensam ett regalt pastorat af 2:dra klassen, har sedan Carl XI:s tid till den 29 Sept. 1854 utgjort, med Wiby och Rinkaby till annexer, ett pastorat, ärftligt inom Rönnowska slägten, för kyrkoherden Casten Rönnows bevisade trohet och rådighet att gömma konungen, då han af en dansk ströftrupp efersöktes i prestgården. En minnestafla är uppsatt öfver denna händelse i det lilla rummet, hvari konungen på detta ovanliga sätt räddades från fångenskap, och som nu kallas *Kongskammaren*, se Brunii resa 1849, sid. 689. I prestgården dog år 1694 hos dåv. kyrkoherden O. Aulin, hans svärfader, den genom sin lärdom och gudsfruktan utmärkte biskopen i Lund Kristian Papke, efter en för de efterlemnade uppbygglig dödsberedelse. I socknen finnes äfven ett bönehus, 4 skolbyggnader, planterings-, lotsvakthus i kronoparken *Espet* samt tullvakthus. Barnundervisningen bestrides af 3 examinerade lärare uti 4 fasta skolor om 3 klasser och i 2 småskolor; af 300 i skolåldern befintliga barn erhålla 36 enskildt och 6 undervisning i hemmet. Till skolväsendet, i hvars kassa råder stor brist, äro anslagna $8^1/_3$ t:r helgonskyld. Äldsta historiska minnet torde vara Olof den Heliges här, i förening med svenska konungen Anund Jakob, vunna seger 1027 öfver danska konungen Knut den Store i en sjödrabbning vid Åhus, hvarefter de öfvervintrat med flottan i Helgeå, se vidare nedan. — Byar äro: *Ripa*, med $^1/_{16}$ mantal annex-hemman; *Horna*, med $^1/_8$ militiæ- och $^1/_4$ mtl komminister-boställe; *Yngsjö*, deraf $^1/_8$ frälse säteri sedan år 1795, men betalar tionde till kyrkan; *Hernestad*, $3\frac{11}{48}$ sk., $\frac{17}{24}$ mtl uts. fr., deraf *M* 1 —15 uppskattade till 111,500 rdr, höra till Åkesholms gods — samt *Åhus* (se nedan). — Adr.: Åhus.

Åhus, *Aas*, *Aos*, *Aws*, by med hamn last- och lotsplats samt tullstation för staden Christianstad, uti förutbeskrifna socken, intager platsen omkring kyrkan, $^1/_5$ mil ofvanom Helgeåns utlopp i hafvet, på en sandig, dock bördig slättmark, med af »nejlikedoft välluktande fält». Åhus anses af Saxo Grammaticus varit i medio af 12:te seklet blott en bondby; med säkerhet vet man, att, då konung Sven Grathe år 1149 ingick förlikning med den myndige erkebiskopen Eskil i Lund, gaf han honom bland annat äfven Åhus i förläning, och ända till reformationen talas om »kyrkans undersåtare i Aus». Eskil insåg vigten af en ort, som hade Östersjön framför och Helgeån bakom sig, och som dessutom i åmynningen egde en ypperlig hamn (om dess ypperlighet se likväl längre fram). Derför anlade han här ett fast slott, försedt med grafvar, vallar och torn; och från denna tid räknar Åhus åtminstone sin mer kända tillvaro. Befolkningen ökades af utländningar, isynnerhet af Lübeckare, som redan då hitlockades af den goda hamnen för idkande af handel, — och sålunda bildade sig här snart en stad, som hugnades med många fri- och rättigheter. Af Erik Menved förunnades dess invånare att utan intrång af de kungliga fogdarne fritt få berga strandadt gods, och kon. Waldemar beviljade dem år 1327 tullfrihet öfver hela Danmark, med undantag af — Skanör. På privilegier, skyddsbref och dessas ytterligare bekräftelse ledo de ingen brist. Men ofred förstörde hvad lugnet gaf. Först finna vi, att Erik Glipping bemäktigat sig den erkebiskopliga staden. Men eggade af klerkerna, reste sig invånarne och, sedan konungen vändt ryggen till, stormade de slottet och nedrefvo det i grund år 1262. Sednare blef det dock snart åter uppbygdt. Under processen mellan Erik Menved och den jernhårde Jens Grand, beskyller den sednare sin kung att af Åhusboerna hafva utpressat icke mindre än »4,500 mark och mera dertill» — något, som i förening med hvad vi veta om befintligheten af flera kyrkor, ett svartbrödrakloster och ett helgeandshus (sedermera förvandladt till en sjukinrättning, omsider flyttad till Christianstad) inom stadens murar, bevisar, att både den nu — och till sin början — varande bondbyn, då för tiden i sin mannaålder — om vi eljest här få begagna det ordet — icke kunde räknas ringa bland städer. För erkebiskoparne tyckes dock stundom olyckan varit hemma i Åhus.

Så tillfångatogs der erkebiskop Jakob år 1356 af Erik XII, och 34 år sednare nedföll erkebiskopen Magnus från den s. k. smäcken å slottstornets vindbrygga och slog sig ihjel. Då Carl VIII Knutsson förhärjade Skåne, räddade sig Åhus genom att erlägga en dryg brandskatt; men år 1525 öfverlemnades slottet af Peder Knudsen efter en kort belägring åt Sewerin Norrbys general, Otto Stigsson, och brandskattades 1564 af Claës Christersson Horn, kon. Erik XIV:s fältherre. Och nu var dess glansperiod slut. Sedan staden jemte slottet och länet blifvit indragen till kronan (donerades 1580 till Arild Ugerup), började denna handelsplats att förfalla, folkmängden aftog; för 300 gamla daler försåldes 1593 en öde kyrka, och en annan nedbröts 1614. Vid Christianstads stads anläggning år 1617, hufvudsakligen i militäriskt intresse, mister Åhus sina stadsprivilegier, dess borgare hänvisas till den nyanlagda staden, öfverfarten vid färjan nedlägges, all borgerlig näring förbjudes invånarne, och de, som sakna tillgångar för flyttning, sättas för landgille såsom bönder och »gadehusmænd». Nu mer återstå endast af den fordna lifliga staden några gator och gränder i byn, två fasta grundmurar, som utgjort underbyggnad för ett porthvalf vid vägen från Widtsköfle färja, samt lemningar efter slottet på en kulle midt emellan byn och inloppet till hamnen, och som synes haft en god belägenhet för dennas samt stadens försvarande (se Skånes konsthistoria för medeltiden, sid. 364). Tvenne gånger, sedan Åhus upphört att intaga en plats bland städer, möta oss ännu 2:ne tilldragelser härifrån, upptecknade på historiens blad. Hvem känner icke Carl XI:s äfventyr i spiseln i Åhus? Kringhvärfd af fiender, under det han befinner sig i prestgården i byn, klättrar han, på uppmaning af kyrkoherden Casten Rönnow, upp i skorstenspipan; räddaren skjuter spjellet, och kungen står gömd för den spejande skaran. Trött vid ett fåfängt letande, slår denna sig ned vid prestens förråder; och med sotadt ansigte, i drängkläder och med en korg brännkol på ryggen, går kungen snart helt obehindradt igenom de fiendtliga vakterna och återkommer oskadd till sitt högqvarter i Ljungby. Ännu finnes det lilla låga prestgårdsrummet qvar med spiseln och en marmortafla, som förkunnar den förras heder, några porträtter, föreställande Carl XI, hans drottning och den fintlige kyrkoherden, de begge förstnämnda målade af Ehrenstrahl; äfven konstfärdiga träsniderier kring fönstren ådraga sig de åtskilliga resandes uppmärksamhet, som hvarje sommar hitlockas af denna historiska tilldragelse till byns härigenom i visst anseende komna gästgifvaregård. Andra gången Åhus nämnes i historien är år 1771, vid Gustaf III:s regimentsförändring, då Christianstads fästning inneslöts medelst barkasser härstädes. Åhus har alltså väl förlorat sin storhet och sin mannaålders glans; men hvem vet, om det ej känner sig mer tillfreds med sin ålderdoms ringhet. En fredlig liten lastageplats kan vara mycket lyckligare än ett mägtigt erkebiskopssäte med oregerliga myndigheter och anfallslystna motståndare; utpressningar komma ej mer i fråga; passionerna lägga sig. Åhus afundas ej mer Skanör, Skanör icke mer Åhus. Begge hafva nu tullfrihet öfver hela landet, dessutom har Åhus ännu det vördnadsbjudande templet, som står främst bland dess märkvärdigheter. Det framstår väl ej i sin ursprungliga rundbågsstil, utan utvisande minnen från gotikens och barockstilens herravälde samt äfven af profana händer i vandalismens tjenst; likväl har dock södra portalen af en händelse förblifvit alldeles oskadad, och dess kolonner med attiska baser och bägarlika kapitäler, dess hålkälade listverk och allegoriska framställningar vittna om forntida konst i norden. Kyrkan är äfven af betydande storlek; det aflångfyrkantiga skeppets inre längd utgör 103 fot, bredd i vester $42^{5}/_{6}$, i öster $39^{2}/_{3}$; det likformiga chorets inre längd $59^{1}/_{2}$ fot. Å skeppets hvarje sida ligger ett vapenhus och å chorets norra en mindre sakristia; vid södra vapenhusets östra sida ligger ett kapell. Tornet röjer en sen spetsbågsstil med kroppåstak af ansenlig höjd och dithörande spira, utförda i barockstil. De, som önska närmare kännedom af denna byggnad, hänvisas till prof. Brunii »Skånes konsthistoria». Sedan man en lång tid begagnat 3 fots djupgående pråmar, för den

2 à 3 mil långa kommunikationen mellan staden och hamnen*) vid Helgeåns mynning, som nu har 11 fots djup och god ankarbotten samt båkar, utvisande inloppen, med från 10 till 20 fots vatten, har från året 1860, genom ett engelskt bolag, Helgeån från Torsebro till Hornalund och så vidare till Åhus blifvit invallad för bildandet af en kanal samt Nosaby—Hammarsjön utpumpad. Hufvudvilkoren voro, att bolaget på egen bekostnad skulle utföra arbetet mot rättighet att få begagna landvinningen, beräknad till omkring 9,000 tld, under 60 år. — Åhus by innefattar 2 $^1/_2$ mtl skatte, $^1/_{12}$ krono skolehemman, $^1/_4$ mtl ryttmästare- och $^1/_4$ mtl kyrkoh. bost., 202 (119 hus) tomter och utjordar, allts. tax. till 480,000 rdr rmt; inbyggarnes antal uppgår till c:a 1,140, deraf 780 på lastageplatsen, som har andra för ett samhälle såsom nödiga ansedda inrättningar, deribland apothek, postkontor och marknadsplats; hufvudexporten är spannmål och bränvin.

*) Kommunikationen och hamnen beskrifves år 1658 af riksrådet Christer Bonde sålunda: Först sträcker sig en sjö från staden ett godt stycke åt sydvest utföre igenom ett sund, och åter en annan sjö, hvarest en stor graf är gjord vid pass 1,000 steg lång, dock icke djupare än 4 fot, sedan möter elfven, hvilken man på somliga orter följer, men annorstädes äro åter grafvar gjorda utmed forssarne, der man för den strida strömmen skull blott med möda och lifsfara bringar pråmarne upp- och utföre intill Åhus, hvarest elfven icke faller så strid, utan rinner sakta ned i hafvet på 6 fots djup; men såsom stranden är blott af lös sand, så blåser den med starkt väder i strömmen, hvilken sedan satt en stor bank för åmynningen, der då ej var mer än 4 fots vatten; hamnen utanföre har till största delen på alla sidor temligt skydd, men är farlig att löpa in och utur för åtskilliga många klippor, som ligga deromkring; så är icke heller stället, som skall vara hamnen, mer än ungefär 12 fot djup, så att den icke kan besökas af stora skepp. Vid samma tid förordnades, att »tullnären skulle sätta sin boning vid Åhus, eftersom ett odrägligt underslef i tullen derimellan och staden eljest föröfvas kan.» Ortens handel och näring beskrefs då såsom icke heller varande att förakta, emedan rundtomkring på 2 à 3 mils omkrets var »ett så sköut och fett land, som står att finna i Skåne», hvarföre ock många sköna adelsgårdar äro der belägna, så äro der ock herrliga skogar med godt virke; icke heller fanns någon stad med undantag af Sölvesborg närmare än 7 à 8 mil. — Förunderligt syntes det ock bemälte Christer Bonde, att konung Christian icke gjort grafven genast från sjön vid Christianstad vid en by, Horn, till Åhus, hvilket stycke är föga mer än en liten halfmil och beqvämt land, den strida strömmen hade ock lätteligen medelst en sluss blifvit reglerad. Äfven föreslogs då *Bokull* i Blekinge (Carlshamn) för dess präktiga hamn och läge till stad.

Åkarp, socken uti Vestra Göinge härad af Christianstads län, 4 $^1/_2$ mil n. v. från Christianstad, omfattar 10,599 tld = 59,354 qvadratref fast mark och 0,015 qv.-mil vatten, fördelade på 19$\frac{10}{48}$ mtl, deraf 14$\frac{1}{24}$ skatte, 1 $^9/_{16}$ krono, 3 $^1/_3$ frälse. Socknen, med ojemn och bergaktig mark, sandblandad svartmylla till jordmån och hjelplig skog, beboddes år 1865 af något öfver 1,270 personer. Hela fastighetsvärdet var 472,700 rdr, deraf 8,700 rdr för 12 såg- och 3 mjölqvarnar. Handel idkas af 2 personer. Åkarp utgör med annexet Wittsjö, till hvars kyrka räknas $^3/_4$ mil, ett regalt pastorat af 3:dje klassen inom Lunds stift, med 46 $^1/_{24}$ förmedl. mtl och en folkmängd af 3,470 porsoner. Barnundervisningen bestrides af 2 examinerade lärare uti en fast och en småskola för omkring 136 barn; dessutom undervisas 25 enskildt och 36 i hemmet; planteringsland finnes af 870 qvadr.-fots ytvidd. Här märkas några ryktbara bokträd, de s. k. *Systra-bokarne*, om hvilka går i orten en helgonsaga: Tre små bröder, som fordomdags bodde i närheten, jemte föräldrar och syskon, blefvo spådda, att de i framtiden skulle komma att döda sina trenne systrar. För att förekomma detta, begåfvo sig bröderna i främmande land. Men när de började längta, drogo de hem. De voro nu fullvuxna och kände i hembygden ingen. De höllo till i ett stenrör, som ännu kallas *Röfvare-röret*. Det hände sig en julmorgon, att deras tre, för dem okända, systrar skulle gå till ottesång i Åkarps kyrka, hvarvid bröderna grepo de oskyldiga tärnorna, vanärade och dödade dem. På stället uppväxte derefter tre bokar, som blefvo kallade *Systra-bokarne*. — Gårdar: *Prestgård*, $^1/_2$ mtl, och *Klockarebol*, $^1/_{16}$ mtl, uti *Bjernums* by, der ock skolhuset samt gästgifvaregård äro belägna; — *Möllarp* och *Mölleröd*, hvartdera af $^1/_2$ mtl, äro militiæ-hemman. Byar äro vidare: *Hessleberga, Hägnarp, Hemmeströ, Kulleröd, Slättaröd, Tollarp, Ramsberga* och *Åkarp* m. fl. — Af enstaka

hemman må nämnas *Fasatorp*, $^1/_8$ mtl sk. — Adress: Hessleholm eller Wittsjö.

Åkarp, annex-socken till Mellan-Grefvie pastorat, belägen uti Oxie härad af Malmöhus län, $1^1/_2$ mil s. s. o. från Malmö; arealen 2,129 tld = 11,922 qvadratref, är fördelad på $18^1/_{16}$ mant. (i jordeboken), deraf dock $^1/_2$ mtl *M* 3 i Hötofta by i kyrkligt hänseende föres till Ingelstads socken, så att hemmantalet enligt 1865 års mantalslängd är $17^9/_{16}$, deraf $13\frac{1306}{3004}\frac{1471}{1380}$ skatte, $3\frac{18}{30}\frac{16849}{11285}$ krono och 1 frälse. Socknen, med jemn mark, lermylla till jordmån, brist på skog och torf, beboddes 1839 af 555 och 1865 af något öfver 800 inbyggare. All fast egendom är taxerad till 803,200 rdr rmt, deraf 5,200 rdr för 2 väderqvarnar. — Kyrkan ligger $^3/_8$ mil från moderkyrkan; orgeln är skänkt af Arvid Nilsson i Tommarp. Barnundervisningen bestrides af 3 examinerade lärare uti 2 fasta 4-klassiga skolor, med ett skolhus uti Vestra Grefvie by och ett gemensamt för byarna Hötofta och Åkarp; skolbarnens antal är 100; ett planteringsland finnes på 27 kapplands ytvidd. Största gården: $1\frac{7}{5}$ mtl *Vestra Grefvie;* — $^1/_2$ mtl *Åkarp,* fanjunkare-boställe; 1 mtl i samma by är ett Lunds domkyrkohemman. — Adress: Malmö.

Åkarp, by i Malmöhus län och Burlöfs socken af Bara härad, 0,8 mil från Malmö och 0,7 från Lund; $4^1/_4$ mtl skatte på 9 n:r i 21 hemmansbruk, hvaraf flera välbebyggda och ett med tegelbruk; 270 inb.; här är jernvägsstation på statens södra stambana, som går öfver Höje å, hvilken flyter fram i en djup dalgång, på en jernbro af 3:ne spann om 100 fot, uppburna af stenpelare; skenorna ligga 40 fot öfver vanliga vattenhöjden. Byn har bördig åker och ängsmark, men är skoglös. Linné anmärkte här under sin skånska resa år 1749, att hampan icke borde, såsom det brukades, sås vid gårdarna, tillföljd af dess starka och skadliga lukt; bland örter förekommo *Viola tricolor* (fogletungor, styfmorsblomman, hvars blad gifva ett ganska verksamt thé mot hudutslag och skrofler), *Vicia cracca* (fogelvicker, en god foderväxt), *Thlaspi arvense, Persicaria amphibia* (pilört, Sagittaria sagittifolia?), *chamomilla vulgaris* m. fl.; *sinapi arvense* (åkerkål) gjorde alla hafreåkrarne gula, i dem växte ock *ononis spinosa* allmän; *arthemis arvensis* i rågåkrarne, vildt växte öfverallt den svarta senapen *echium* och *cichorium* vid vägarne, *bellis officinarum* (perennis?) öfverallt på slätten; kummin såddes i gårdstäpporna. Nästan hvarje inhysesgumma hade gäss, som trifvas bättre på slätten än i skogsbygden. Å byns egor märkes en fornlemning, den s. k. Åkarpa ättehög med öppning på norra sidan inuti en kula, $2^1/_2$ alnar hög, 3 alnar bred, 5 alnar lång, gjord af 5 stora stenar till väggar och 2 stora hällar till tak; till venster finnes en kammare, 4 alnar lång, 5 qvarter bred, $1^1/_2$ aln hög.

Åkarp, by i Malmöhus län och Gislöfs socken af Skytts härad, 3 mil söder från Malmö; se art. Gislöf.

Åkarp, by i Reslöfs socken af Onsjö härad och Malmöhus län, $2^1/_8$ mil från Lund, $5^1/_2$ mtl sk., med qvarn; häraf äro $4^7/_8$ mtl Lunds domkyrko-hemman.

Åkarp, by i Lyby socken af Frosta härad och Malmöhus län, 3 mil o. n. o. från Lund; $1^1/_4$ mtl skatte, $^3/_8$ uts. frälse, $^3/_4$ mensal till Gårdstånga prestgård.

Åkarp, ett frälsehemman af $^7/_{16}$ mtl i Fulltofta socken af Frosta härad och Malmöhus län, $3^1/_2$ mil från Lund.

Åkarp, Stora och **Lilla,** ett och $^3/_{16}$ uts. frälse i Konga socken, 3 mil o. n. o. från Landskrona.

Åkarp, ett skattehemman af $^2/_3$ mtl uti Sandby socken af Torna härad och Malmöhus län, $1^1/_4$ mil nordost från Lund.

Åkarp, ett frälse-säteri af $^3/_8$ mtl uti Vestra Wrams socken, Gärds härad af Christianstads län, är sedan år 1770 lagdt i sambruk med Maltesholm.

Åkatorp, egendom uti Gudhems socken och härad af Skaraborgs län, består af $1^1/_4$ mtl skatte *Stora* och *Lilla Åkatorp,* med underl. $1^1/_4$ mtl; tax. 1865 till 87,100 rdr; se under socknens art.

Åkedal, egendom uti Hendene socken af Skånings härad och Skaraborgs län, $^1/_4$ mil från Skara, vid ett vattendrag, som utfaller i Kinneviken, består af sammanlagda frälse-säterierna *Kinnevad,* $^1/_4$ mtl, och *Björkerydja,* $^1/_8$ mtl, som gemensamt kallas *Åkedal,* och lägenheten *Haget* (det hela är taxeradt till 26,500 rdr rmt). Åkedal är väl bebygdt, har vacker gran- och furuskog

samt någon björk och al; jordmånen är sand. — I slutet på 1600-talet skref sig härtill kapten Åke Soop, som äfven skref sig till Rånnum i Tunhems socken, till Stenberga i Wånga, Hästhalla i Skallmeja, och hvars hustru, Agneta Maria Bonde, dog på mannens fädernegård Onsjö i Wassända socken. I början på innevarande århundrade var konsistoriinotarien Lindskog egare; af honom gjordes flera tlds uppodlingar, vägar rätades samt fruktträd planterades. Nuvarande egare är hr Joh. Linder.

Åkelsta, egendom i Lunda socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, belägen nära Wirån, $1\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, består af 1 mtl skatte Åkelsta, med underlydande $1\frac{1}{4}$ mtl frälse och 2 utjordar; det hela taxeradt till 75,000 rdr rmt; egare brukspatron C. H. Ekstrands arfvingar. Åkelsta reducerades af Carl XI, men återlöstes sedermera från kronan; är åsatt en ordinarie ränta af 21 rdr 36 sk. kronovärdi och indelt till soldatroten № 108.

Åkelången, sjö på Dal; se under art. Wenern.

Åkemossen, allmänning uti Borg och Löths socknar af Memmings härad och Linköpings län, med en areal af cirka 8,000 tld; är ställd sedan 1834 under allmän vård; afkastningen för år 1844—45 uppgifves till 38,690 kub.fot virke.

Åkemåla, ett mtl skatte i Pelarne socken af Kalmar län, nära 1 mil söder från Wimmerby, $\frac{3}{4}$ mil s. o. från kyrkan; se art. Pelarne socken.

Åker, härad af Nyköpings län, uti norra delen af Södermanland, mellan städerna Mariefred och Strengnäs, begränsadt i norr af Mälaren, der Fogdö, Helgarö och Wansö socknar bilda en betydlig halfö, skild från fastlandet endast af det numera till större delen torra Eldsundet och på de tre öfriga sidorna omgifven af Söder-, Gran- och Norrfjärdarna, på andra sidan om hvilken sistnämnda Tosterön ligger, som äfven räknas hit; i öster gränsar häradet till Selebo, i söder till Daga och Willåttinge, i vester till Öster-Rekarnes härad. — Arealen utgöres af 3,662 qvadratmil fast land eller 84,749 tld (Forsell uppgaf hela arealen till 86,833 tld) och 0,262 qv.-mil insjöar; år 1860 uppgafs den odlade jorden till 6,656 tld och den naturliga ängen till 6,155 tld. Till häradet höra följande socknar: *Åker* (med Årja, utom $1\frac{3}{4}$ mtl till Selebo), *Länna, Wansö, Härad, Fogdö, Helgarö* samt ungefär $\frac{2}{3}$ af *Strengnäs* landsförsamling, med $233\frac{3}{8}$ mtl och 6,480 inbyggare. (I mantalslängden föres hela Strengnäs socken med $36\frac{5}{8}$ mtl hit, då hemmantalet blir $246\frac{1}{8}$, med 7,690 inbyggare). — Landet är särdeles omvexlande med slätter, dalar, låga åsar, beväxta med skog, inåt landet, men mer branta berg vid Mälarstränderna, rätt ofta lågt belägna ängar, hvilka synbarligen äro igenvallad sjöbotten och der på många ställen förr varit farleder. Jordmånen är mest god och bördig lera; skogsbygderna s. k. lättjord eller oblandad mojord. Utom de spridda smärre skogsparkerna, utbreder sig i söder den betydliga Åkers härads allmänning, hvilken dock numera till största delen är upplåten såsom rekognitionsskog åt Åkers styckebruk, så att virkesbehofvet ofta måste fyllas genom köp från annat håll. På vestra gränsen mot Rekarne stöter härintill en skogbeväxt bergås, som dock mot norr utplattar sig till en obetydlig sandås. Enda vattendraget af betydenhet är *Åkers-ån,* som inkommer från sjön Eklången på vestra gränsen, under sitt lopp österut genom häradet bildar en rad små långsträckta sjöar och sedermera utfaller i Gripsholmsviken inom Selebo härad. Den upptager från norr ett tillopp från Lännasjön och från söder ett annat från Marviken. — Ett helt mtl var 1864 i medeltal taxeradt till 22,050 rdr rmt. Häradet hör till Lifgedingets domsaga, med tingsställe i Strengnäs stad. Åkers och Daga härader, det s. k. Lifgedinget, utgjorde Gripsholms län. Åkers och Selebo härader utgöra ett Hushållnings-Gille, hvarinom år 1855 inrättades en förlikningsdomstol. På fornminnen är häradet rikt, 14 runstenar äro upptagna i Liljegrens run-urkunder № 955—968, och häradsallmänningen, en vidsträckt, mörk skog, med fagra insjöar, har många sånger och sagor.

Åker, *Daga* och *Selebo,* 4:de fögderiet af Nyköpings län, utgöres af nämnda tre härader, tillsammans omfattande en areal af 10,018 qvadr.mil land,

fördelade på $683\frac{29}{192}$ mtl ($704\frac{13}{48}$ mtl efter Hahr), hvaraf $56\frac{181}{192}$ kr., $357\frac{93}{192}$ sk. och $269^1/_8$ fr. Inbyggarnes antal var vid 1865 års slut c:a 21,940 personer.

Åkers kanal, i Roslagen, mellan Trälhafvet och Garnsviken, skiljande Åkers och Danderyds skeppslag, fullbordades 1825, i det Åkersån genom muddring gjordes farbar till 6 fots djup, mellan Prestfjärden af Garnsviken och Tunafjärden, ungefär $^1/_3$ mil långt; längst upp anbragtes en svängbro å landsvägen, sydligare anlades en sluss med 4 fots sänkning, sprängd i berget, till 24 fots bredd, samt en afledningsgraf för öfverflödig vattentillgång (hela kostnaden steg till 62,737 rdr). Kanalen är sedan d. 1 April 1861 af Kongl. Maj:t, till följd af Rikets Ständers önskan, öfverlåten till ett i orten bildadt bolag; den befares mest af ångfartyg, som göra dagliga resor till och från hufvudstaden. Fordom var här en gammal båtled, som varit befaren långt upp i landet, möjligen till Attundalands tingsställe. Flera gånger under medeltiden väcktes förslag om dess upprensning.

Åker, skeppslag af Stockholms län, norr om Waxholm, begränsadt i sydvest af Danderyds samt Trälhafvet, Grundviksfjärden och andra delar af Saltsjön, i nordvest af Långhundra och Sjuhundra härader, i norr och nordost af Frötuna skeppslag, i öster af Östersjön; omfattar, utom en mängd öar och skär, med en strandlängd af 3 mil, och 1 till halfannan mils bredd inåt landet, en areal af 57,880 tld fast mark, som är temligen bergländig och backig, isynnerhet norrut, klippig vid hafvet, skogig i det inre, derimellan mera jemn och odlad, sönderdelad af många och sjörika vattendrag, som derjemte upptaga 0,169 qvadratmil.*) Den odlade jorden uppgifves till 5,156 tld, och naturliga ängen till 4,856 tld. Hemmantalet är $151^5/_8$ mtl, fördelade mellan socknarne *Riala, Kulla* och *Öster-Åker,* samt norra delen af Ljusterön, innefattande deraf $16^1/_4$ mtl på 5,670 tld. Folkmängden uppgick 1865 till 4,150 personer. — Åkers skeppslag har vinter- och sommartingen vid *Wira* bruk, höstetingen vid *L:a Säby* (förut vid Åkersberg), och utgör med Frötuna och Wermdö skeppslag länets 5:te fögderi, hörande till Stockholms Norra domsaga. Fögderiet innefattar 238,394 tunnl., fördelade på $571^3/_4$ mtl och bebodda af 17,150 inbyggare; bevillningsafgiften uppgår till något öfver 10,500 rdr; ett helt mtl är öfverhufvud taxeradt till 20,000 rdr rmt. — Af fornminnen finnas runstenar, deraf trenne, № 635—37 äro upptagna i Liljegrens run-urkunder. — Märkliga gårdar äro: *Dyfvik, Margrethelund, Malby, Näs, Smedby, Tuna, Vester-Lagnö, Östanå* samt *Wira* bruk.

*) Forsell uppgaf arealen till 48,183 tld, deri Norra Ljusterö socken icke var inberäknad.

Åker. Socken och, med Käfsjö, pastorat af 3:dje klassen, i Östbo härad af Jönköpings län. Socknen begränsas i vester och norr af Mo härad, i n. o. och öster af Byarum, Tofteryd och Hagshult, i söder af Wernamo och Käfsjö, med största längden i n. v. och s. o. Nordöstra delen är i allmänhet af sämre beskaffenhet, belägen i mera steril trakt omkring *Storåns* två hufvudgrenar, Öster- eller Elgaboån samt Westerån, hvilka förenas i en liten sjö på sydvestra gränsen, vid hvars strand kyrkan är belägen. Deremot är den sydöstra delen af socknen, som sträcker sig till Lagaån, af vida bättre natur, ehuru åtskilliga mosstrakter här träffas. Oaktadt de många mossarne finnes ännu temligen mycket skog, dock illa medtagen. — Kyrkan, med ett astronomiskt bestämdt läge mellan 57^0 22′ 47,47″ lat. och 4^0 3′ 33,00″ long., 5 mil från Jönköping, $9^3/_4$ mil från Wexiö, nybyggdes 1845. Nära vid kyrkan skall, enligt Liljegren, stå ett runkors, med en inskrift, deraf dock numer endast några runor äro läsbara. — Socknens hemmantal är $29^1/_2$, hvaraf 18 sk., $4^7/_8$ kr., $6^5/_8$ fr., med ett tax.-värde år 1865 af 573,600 rdr. Inbyggarnes antal som uppgick 1805 till 1,193, hade 1864 ökats till 1,856 personer. Barnundervisningen bestrides i 1 flyttande skola och 2 småskolor. Sockenbibliothek finnes. Roteringen utgör 5 man af Smålands grenadierer och 13 man af Jönköpings regimente. — Bland verk och lägenheter, tax. till 66,200 rdr, må nämnas *Elghammars* jernbruk och *Lomsjö* masugn, på sina ställen beskrifna, *Rydsfors* hammarsmedja; — *Elgebo* herregård, — *Stenhestra,* $^1/_4$ skatte-hemman med

pappersbruk; — *Häradsköp*, 1 skatte, en mindre, väl bebyggd herregård; — *Åker*, $1^{1}/_{4}$ mtl, pastors-; *Föreberg, Södra*, $^{1}/_{4}$ mtl, kommministers-; *Föreberg, Norra*, $^{1}/_{2}$ mtl, *Nessja*, $^{3}/_{4}$ mtl, *Hult*, 1 mtl, *Hylteryd*, $^{1}/_{4}$ mtl, *Storrike*, $^{7}/_{8}$ mtl, *Ålaryd*, $^{1}/_{4}$ mtl, militiæ-boställen. — Byar: *Nässja, Galtås, Ljungberg* och *Ålaryd*, alla med qvarnar, sistn. äfven med såg. — Bland de fornminnen, här finnas, må endast nämnas det norr om kyrkan vid torpet Korsbro stående stenkors med runor (Liljegrens run-urkunder № 1,612), ett egendomligt minnesmärke, som, utom på ett par ställen i Skandinavien, blott lärer träffas i Storbritannien. — Adr.: Skillingaryd.

Åker, socken uti Åkers härad af Nyköpings län, jemte den, sedan 1845, dermed förenade Årja f. d. socken af Selebo härad, begränsas i norr af Strengnäs landsförsamling, i öster af Thoresunds och Kärnbo socknar, i söder af Daga härad, i vester af Länna socken, och omfattar till arealen $^{1}/_{3}$ af hela häradet, 22,532 tld fast mark och 0,064 qvadratmil vatten (hela arealen uppgifves af C. Forsel till 27,124 tld), fördelade på $48\frac{11}{16}$ mtl, af hvilka $11^{1}/_{16}$ räknas till Årja, som dessutom innefattar $1^{3}/_{4}$ mantal, räknade till Selebo härad. Hela taxeringsvärdet är 1,361,700 rdr. Inbyggarnes antal utgjorde år 1805: 1,565, år 1865: 2,147, hvaraf 1,790 inom Åker. Socknen, med 30 fots höjd öfver hafvet, är till södra delen en högländt skogstrakt, den s. k. Åkers häradsallmänning. Norr om densamma flyter *Åkersån* i östlig rigtning genom en dalgång, der den ofta utvidgar sig till smärre sjöar. Från allmänningen i söder upptager ån den långsträckta Marvikens vatten, från norr infaller Bergaån, Lännasjöns aflopp. Rådande jordmån är i norr och sydost lera, för öfrigt sand och mojord. Bergsbruket är i följd af det här belägna styckebruket en hufvudnäring i förening med skogsafverkning; vid herregårdarne är jordbruket derjemte bragt till hög fulländning. — Socknen (på 1300-talet Aker), utgör med Länna, alltsedan 1651, då det anslogs till præbende åt biskopen i Strengnäs, drottningens fordna lärare, Johannes Mathiæ, ett biskopens præbende-pastorat af 2:a klassen, hörande till domprosteriet af Strengnäs stift, med $75^{1}/_{16}$ mtl, bebodda af 3,275 personer. Kyrkan, belägen nära ån, $^{3}/_{4}$ mil från Mariefred, $1^{1}/_{4}$ mil från Strengnäs, är en gammal byggnad med en rad pelare. Hon har messhake af silfver, altarkläde och mess-skjorta af fint wahrendorfferlärft. På kyrkogården är biskop Jesper Benzelius begrafven. Årja har ej haft egen kyrka sedan 1600-talet. Här finnas skolhus, sockenmagasin, fattig- och enkhus; materialbod, krutmagasin och proberingshus. Uti 2 fasta skolor och 1 småskola undervisa 2 examinerade, 1 oexaminarad lärare; dessutom finnes en enskild skola; skolbarnens antal är 270; tre skolhus finnas; af donation har skolan en årlig inkomst af 90 rdr rmt. Ifrån denna socken är adliga ätten Åkerhjelm utgången; i prestgården föddes nemligen stamfadern, sedermera statssekreteraren Samuel Agriconius, 1639, under det att fadern, Magnus Jonæ Agriconius var kyrkoherde här, der äfvenledes han var född af bondföräldrar i *Skäggesta* by. Han hade äfven en dotter, Anna Agriconia, född 1642, namnkunnig på sin tid för sina kunskaper i latin, grekiska, de lefvande språken och historien; blef först hofjungfru hos M. de la Gardies gemål, Maria Euphrosyne, Carl X:s syster, och 1682 hos grefvinnan Königsmark, hvilken hon följde på dess resor till Venedig, Grekland och Morea, dog 1691 i Stade i Tyskland. — Fornminnena utgöras af grafhögar och runstenar, deraf en i kyrkan vid altaret, med inskriften: . . . u ristu: stin: þinsa + aftir + þurkisl + fauþur: sin: kuþ hialbi: sol: hans. — Egendomar äro: *Åkers* styckebruk, med en egendom inom socknen af $2^{1}/_{4}$ frälsesäteri *Berga*, $1^{1}/_{8}$ frälse och $16^{1}/_{16}$ skatte, deraf *Lundby*, 1 mtl skatte, *Ribi*, 3 mtl skatte, deraf har 1 mtl varit säteri och på 1600-talet haft egare af slägterna Svinhufvud och Westphal, *Spånga*, 3 mtl, *Sörby*, 2 mtl, *Walla*, 1 mtl, *Ekeby*, 1 mtl, *Forssa*, 1 mtl, *Galltorp*, $^{1}/_{4}$ mtl, *Grytetorp*, $^{1}/_{4}$, *Hesselby*, $^{3}/_{4}$, *Skeppmora*, $^{1}/_{4}$, *Skämby*, $^{3}/_{16}$, *Solberga* $1^{3}/_{8}$, allt skatte, *Bergqvarn* med *Stora* och *Lilla Datorp*, $1^{1}/_{8}$ frälse, *Täby*, 1 skatte, $^{1}/_{2}$ frälse samt 76 torp, upptagande hälften af uppgifna tax.-värde; —

Råcksta med *Åkers* krutbruk, — *Ökna,* — på sina ställen beskrifna. — *Kristinetorp,* $^1/_4$ skatte, och *Marietorp,* $^1/_2$ skatte, med ångbränneri, qvarn och såg; — *Hjelmsäter,* $^1/_2$ frälse, med qvarn om 3 par stenar och enbladig såg. — *Tuna,* pastorsboställe, ej satt i mantal, men motsvarande $1^1/_2$ mtl; — *Broby,* $^1/_2$ mtl, *Carlstorp,* $^1/_4$ mtl, äro militiæ-, *Norrby,* $1^1/_2$ mtl, och *Qvarnberga,* $^5/_8$ mtl, häradshöfdings- och *Walsberg,* $^5/_8$ mtl, länsmans-boställen. Gårdarne i Årje socken upptagas under detta ord. — Adress: Mariefred.

Åkers krutbruk, se Råcksta.

Åkers styckebruk i Åkers socken och härad af Nyköpings län, $3^1/_4$ mil s. v. från Strengnäs, 1 mil från Mariefred, är anlagdt på torpet Sågartorps egor under skattehemmanet Lundby, vid Åkersån. Det består af masugn med 2 pipor, 1 knipphammare, reverberugn, blåsmaskin med dubbelverkande cylindrar, stjelpugn, kupolugn, mekanisk verkstad, hammarsmedja, ånghammare samt en mängd andra verk och inrättningar, inrymda i ansenliga byggnader, till största delen af sten; flera bestå af formadt jernslagg, hvilket material dock medför 2:ne olägenheter, nemligen att mindre säkert förena sig med murbruket och att förorsaka fukt. Sjelfva hufvudbyggnaden, af sten, är ganska vacker; dertill hörer en med stor kostnad anlagd trädgård samt vacker park, sträckande sig öfver en ansenlig höjd med utsigt öfver en bördig dalsänkning och upptagande $55^3/_4$ tunnland. Brukets tillverkning består af tackjernshamrar af alla kalibrer, projektiler, ångmaskiner, valsar för stål- och jernvalsning samt allt slags gjutgods. Bland fabrikater, som utgått härifrån, må nämnas bombkanoner från 20 till 35 *skℓℓ*, hvilka vid sprängningsförsöken erhållit företrädet vid jemförelse mellan franska, finspongska och engelska; ett slags enkelplogar, tilltagna i de dimensioner, att de kunde arbeta i nyss afröjd jord, der trädrötterna eljest lägga hinder i vägen för odlingen, och hvilka utförts till Goda Hoppsudden. Vid 1866 års industriutställning i Stockholm hade man bland andra saker härifrån tillfälle att taga i betraktande en ofantlig massiv kula för en 15-tums kanon, vägande 470 *ℓℓ*, en i coquille gjuten finsvarfvad slät vals af $18^1/_2$ tums diameter, som tillvann sig kännares särskilda beundran, plogar m. m., såsom prof på hvad detta bruk kan åstadkomma såväl af förstörelseverktyg som för fredliga ändamål. Tillverkningen vid detta och Länna bruk har i medeltal åren 1861—63 utgjorts af 6,709 ctr tackjern och 11,355 ctr gjutgods; ensamt vid Åker år 1861: 5,021 ctr, 1864: 3,645 ctr, och 465 ctr stångjern; malmen erhålles mestadels från egna grufvor och grufdelar, såsom Skottvång, Elgsjö, Utö, Herrängs och Förola. Kol fås dels från underlydande hemmansskog, dels från häradets allmänning, som uppläts åt bruket 1802. Den vattenmassa, som användes till dessa ansenliga verk är dock jemförelsevis ringa, men så mycket bättre begagnad. Då man först ankommer till bruket, och vet att der är masugn, kanongjuteri och flera andra verk, som drifvas med vatten, faller man i en slags undran på hvad sätt detta tillgår, ty man ser blott en liten smal kanal, hvars vattenmassa synes otillräcklig för så stora verk. Sjelfva fallet ligger cacheradt vid vestra ändan af bruket. Bortom detsamma ligga *Mörsaren, Långsjön, Mörtsjön* och *Göksjön,* som gifva sitt vatten åt bruket. Dessa sjöar hafva förr varit vattenrikare, men i sednare tider blifvit mycket uttappade. Man har derföre för flera år tillbaka måst spränga sig kanal för att förena de sednare. Sedan 1835 har med mycken kostnad en graf blifvit upptagen till Malsjön och vidare till Holmsjön af ungefär 2,000 alnars längd, hvaraf $^1/_4$:del berg, genom hvilket man med mycken kostnad måst spränga sig 3 à 4 alnar djupt. Från kanalens botten går en underjordisk rörgång, som leder vattnet till en reservoir inuti mekaniska verkstaden, så att man allsicke kan förstå hvarifrån vattnet kommer, som drifver verket, förrän man blifver underrättad om förhållandet. Det är märkvärdigt att se det sinnrika i konsten att med så liten tillgång af vatten åstadkomma så stora och mångfaldiga kraftyttringar. På egorna finnes utom sjelfva bruket, en kalkugn samt qvarn.

Bruket anlades af Gillis De Besche i början på 1600-talet för kronans räk-

ning, men såldes redan år 1640 jemte Skeppsta bruk och Krampa till Hans v. Föhrden och Henrik Lohe för 4,325 daler silfvermynt. År 1654 erhöll det privilegium på styckgjutning. Efter Lohe ärfdes bruket af hans måg, revisionssekr. J. Wattrang (af honom finnes en beskrifning på latin öfver Lappland), hvars arfvingar innehade det till 1752, då det såldes till borgmästaren Kjerrman. Hans måg, general Duvall, sålde det åter till kommersrådet J. D. Wahrendorff. I denne förmögne och verksamme mans hand undergick Åker en ny skapelse. Egendomen utvidgades genom inköp af nästan alla skogshemman, som då kunde åtkommas. Här uppfördes masugn af huggen sten med 2:ne pipor, flera nya verkstäder inrättades, corps de logis reparerades och förbättrades, en mängd vackra hus, både af en och två våningar uppbyggdes, den vidsträckta och smakfulla parken med trädgårdarne anlades. Också bragtes egendomen till ganska betydlig afkastning. Alla dessa inrättningar bevisa den bortgångnes omtanka och verksamhet, men hvad som gifver deråt ett ännu högre värde, är den ordning med hvilken arbetet bedrefs, den redbarhet, hvarmed förtjensten ersattes och äfven belöntes, det understöd, som lemnades de ålderstegna, som der offrat sin ungdomskraft. I hvilken koja man frågar något om honom och hans förhållande, ljuder ett okonstladt beröm om hans välgörenhet och rättskaffenhet. I parken är rest åt honom 1798 en minnesvård, der man läser följande skrift: »*På denna kulle, den kommersrådet J. D. Wahrendorff, efter vandrandet kring nyttiga och förskönade fält, sjelf utvalt till hviloställe, uppreste en öm maka och tillgifna barn i hans frånvaro detta tempel åt en huld man och far, på det hans vördade ålderdom, omgifven af vänskapen och behagen, skulle i denna skugga med mera beqvämlighet öfverse smakens och välgörandets fullkomnade arbete.*» Denne Wahrendorff kom från Mecklenburg till Stockholm på 1700-talet som en fattig yngling och förvärfvade genom sin flit en ganska betydlig förmögenhet, så att han vid sin död 1803 lemnade till sin son, bergsrådet A. v. Wahrendorff, Åkers styckebruk med Länna och Skeppsta jernbruk i Södermanland, Aspa bruk i Nerike, Siljansfors i Dalarne, förutom en mängd större och mindre säterier, dem han 1774 fick för sig och afkomlingar rätt att besitta. Hans sonson, hofmarskalken m. m. M. v. Wahrendorff, gjorde likasom de föregående egarne af samma namn ganska mycket för egendomens utvidgning, förbättring och försköning, hvaribland den mekaniska verkstaden, såsom vigtig, särskildt förtjenar nämnas. Han testamenterade styckebruket med alla underlydande gårdar till majoren, öfverintendenten M. L. Berg och kongl. sekr. A. v. Stockenström, som för närvarande äro egare af detsamma. Här torde vara platsen att nämna något om en man, som inom vårt lands ångfartygshistoria förvärfvat sig ett välförtjent namn, Samuel Owen, härstammande från England. Vid 10 års ålder fick han tjenst som vallgosse på en herregård och fortsatte med denna sysselsättning i 7 år, då han erhöll befattning att köra en häst, som drog båtar med landtmannavaror på de små kanalerna. Sedermera begaf han sig i lära hos en snickare, arbetade sig upp till modellsnickare, men flyttade 1804 till Sverige, hvarest han 1809 erhöll privilegium att för egen räkning drifva jerngjuteri och maskinverkstad på Kungsholmen i Stockholm. Sedan han här i 33 år drifvit sitt faktori och tillverkat för flera millioner rdrs värde, råkade han på obestånd, dels i följd af misslyckade försök och dels i följd af Motala verkstads stigande rykte, då han med sin ringa underbyggnad och oaktadt sitt snille och sin ihärdighet ej kunde hålla jemna steg med sin medtäflare. Under sådana omständigheter tog han anställning vid Åkers styckebruk 1847 såsom verkmästare och fortfor med denna befattning till 1851, då sjuklighet afbröt hans verksamhet. Han dog 1854 i Stockholm.

Åkers styckebruk (tax. till 150,000 rdr rmt) är icke blott en ansenlig industriel anläggning, det är äfven en af de största jordegendomar i vårt land, upptagande vid pass 82 mantal, hvaraf $13^3/_4$ säteri, $1^1/_4$ rå och rör, 23 frälse och 45 skatte, 186 torp, 20 ängar, 2 hagar, 6 mjölqvarnar, 6 sågar, samt Åkers pappersbruk, uppfördt på Berga egor år

1664 af boktryckaren Z. Brochenill, skattlagdt 1766, m. m., alltsammans åsatt ett taxeringsvärde mellan 3 och 4 millioner. Utom gårdarna i Åkers socken är det öfriga af hemmantalet beläget inom Länna ($2^1/_2$ säteri, $19^5/_{16}$ skatte, 10 ängar, 91 torp, 1 bruk), Gåsinge ($^1/_4$ frälse, $2^7/_8$ skatte, 7 torp, Skåttvångs och Elgsjö grufvor), Gryth (säterierna Grytsberg, Ånhammar, Järna, Sjögärde och Herrökna, tillsammans $6^1/_2$ mtl, 1 rå och rör, $3^5/_8$ frälse, 31 torp, qvarn, såg m. m.), Härad ($1^1/_8$ mtl skatte, 1 torp, en såg och 2 qvarnar), Dunkers, Malma och Svärtuna ($^3/_4$ säteri, $4^1/_2$ mtl frälse samt en såg och 17 torp), Kjula ($^1/_8$ skatte), Stenqvista (en äng), Ärla ($\frac{15}{16}$ skatte, en äng, 1 torp), Barfva ($1^3/_8$ skatte, 5 ängar), Öfver-Enhörna (en äng), Taxinge (Näsby $1^3/_4$ säteri, $^1/_4$ rå och rör, $6^3/_4$ frälse, $\frac{23}{64}$ skatte m. m.), Kärnbo ($1^1/_2$ frälse, $2^1/_4$ skatte, 4 torp, tegelbruk m. m.), Thoresund ($^1/_2$ mantal frälse), Thuringe ($4^1/_2$ frälse, 13 torp) samt $^1/_4$ i Förola och $^1/_{25}$ i Utö jerngrufvor.

De många ättehögarna i parken och på flera kullar i grannskapet, äfvensom borgar nära deromkring vittna om, att våra förfäder redan i äldsta hedendomen här haft en af dem synnerligen utvald plats för sina bopålar. På en grafhög i hvilken man funnit en mängd lemningar af krukor, ben och kol, reser sig nu en ganska vacker och väl inrättad skolbyggnad (med orgelverk), vittnande om en sednare tids egares omsorg för sina underhafvandes upplysning.

Åker, ett halft mtl skatte i Ljungs socken, Fräkne härad af Inlands fögderi och Göteborgs och Bohus län, $1^3/_4$ mil s. v. från Uddevalla, med gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till Granlid i norr 1 mil, till Svinesund i söder 1 mil, till Åsen i öster $^3/_4$ mil. Hemmanet löstes till skatte 1722 för 4 rdr 8 sk.

Åker, Öfra och **Nedra,** ett helt skatte och $^1/_2$ krono-hemman uti Herrestads socken af Lahne härad, Göteborgs och Bohus län, $^1/_2$ mil från Uddevalla, det förstn. är skiftadt i 5 delar, hvaraf en å $\frac{23}{32}$ mtl, taxerad till 15,000 rdr, är en välbyggd gård, der några tld upplätos 1859 till mönsterplantering, och som tillhört häradsdomaren Lars Olsson, hvilken erfor det sällsynta förtroendet att från 1786 till 1828 eller vid 11 riksdagar vara fullmägtig för flera härader i Bohus län och vid fem riksdagar efter hvarandra vara sitt stånds talman. Han erhöll Wasa-orden, som ingen bonde före honom burit; dog här den 10 Sept. 1832. Det sednare är komministers-boställe.

Åker, ett mantal säteri-ladugård uti Walla socken, Tjörns härad af Göteborgs och Bohus län, c:a 4 mil från Kongelf, lyder under Sundsby (se den art.); på egorna märkes *Borreberget.*

Åker (Vester-Åker), socken i Hagunda härad af Uppsala län, gränsande i nordost till dess annex-församling Dahlby, i söder till Låstaviken (af Mälaren), i vester till Balingsta och i norr till Ramsta. På en areal af 2,013 tld (= 11,272 qv.ref) eller 13,382 qv.ref, hvaraf 1,745 sjöar och vattendrag enligt Topografiska corpsens kartor, är hemmantalet $17^1/_4$ mtl, hvaraf $3^3/_4$ krono, $5^5/_8$ skatte och $7^7/_8$ frälse; folknummern som år 1848 var 255, hade 1865 nedgått till 206. Socknen består till större delen af mot sjön sluttande slättbygd, som, i synnerhet inåt landet mot gränserna, der och hvar afbrytes af strödda bergkullar, och jordmånen utgöres för det mesta af lera, blandad med svartmylla. Utom något fiske är jordbruk så godt som uteslutande näring. Trädplanteringar vid lägenheten *Nyborg* förtjena omnämnas. Taxeringsvärdet är 213,600 rdr. Kyrkan, af sten, men utan torn, belägen $1^1/_2$ mil från Uppsala, blef år 1331 grundlagd af fru Ramborg till Wijk; omkring 300 år sednare undergick den brand genom antändning af åskan och återställdes 1634. I likhet med de flesta kyrkor inom häradet, har den förr haft måladt hvalf, förmodligen *al fresco,* men vid reparationer har målningen tyvärr blifvit öfverstruken. Bland grafvar märkas: ofvannämnde fru Ramborgs, under kopparhäll i choret, och slägten Bjelke's, äfven till Wijk, samt bland epitaphier, särskildt ett öfver riksrådet Claës Bjelke (död 1623), dessutom på kyrkogården en minnesvård öfver framlidne riksståthållaren i Norge exc. grefve von Essen (död 1824), och öfver dennes son, hvilka begge voro herrar till Wik. Runstenar finnas, hvaribland tvenne å kyrkovallen, nyligen resta, af högst ovan-

lig storlek, sedan de med mycken möda blifvit ur kyrkomuren uttagna, allt på bekostnad af den nu lefvande Essenska familjen, som i hög grad intresserar sig för sköflade eller vanvårdade fornlemningars återställande, såväl inom socknen som i hela häradet. Församlingen utgör med Dahlby ett patronelt pastorat af 2:dra klassen med 49 mtl och en folkmängd af 724. Ett 1842 fattadt beslut om de begge församlingarnes sammanslående till en, med begagnande af Åkers kyrka, blef sedermera återkalladt.

I afseende på pastor utöfvas patronrätten vexelvis af egarne till Wik och Hammarskog, men komminister kallas af den sednare ensam. Bland kyrkoherdar kan nämnas professor G. Knös (död 1828), som bland annat utgifvit »Samtal med mig sjelf om verlden, menniskan och Gud», och bland komministrar på 1840-talet, den välkände författaren af såväl andliga som vittra arbeten, Kjellman-Göranson. Barnundervisningen bestrides uti en fast skola, på 3 afdelningar, af en examinerad lärare; skolbarnens antal är c:a 40; skolkassan har skuld; till skolväsendets uppehållande har under sednare 10 åren en del af arrendet för kyrkojorden varit anslagen. — Åker omnämnes redan år 1314 såsom hörande till *provincia Hagund* af *Tiundia;* trenne år sednare förekommer det under namn af *Aakerby*. — Gårdar: *Prestgården,* nära kyrkan, $1^3/_4$ mantal krono, med lägenheten Lunda $^1/_4$ mtl; *Klockarebord,* $^1/_4$ mantal, är underlagdt kyrkoherdeboställets. Prestgården har varit erkebiskopens gård, der han vistades 1311 vid S:t Eriks högtid, och hände sig då, att han, som icke ville bevista den, ehuru han förut på sin bön till detta helgon blifvit helbregdagjord från en svår sjukdom, nu hårdt insjuknade, hvilket af honom betraktades som ett syndastraff, hvarföre han skall låtit föra sig till Uppsala och blifvit vid framkomsten strax fri från sjukdomen. — *Borga* 1 mtl krono, nu fahnjunkareboställe, förekommer 1650 såsom tillhörigt slägten Patkull. *Sundby* 1 mtl frälse, tillhörigt grefve N. Brahes arfvingar; *Heljebohlsta* $^3/_4$ mtl krono, ett Uppsala akademie-hemman; *Eneby* $1^1/_2$ mtl frälse, *Ernsta* 1 mtl skatte, *Högby* $1^1/_8$ mtl frälse, *Skålby* 1 mtl frälse, *Torresta* 1 mtl frälse, 1 mtl skatte, alla lydande under Wiks säteri. Af byar må vidare nämnas *Björk* och *Lunda;* den sednare utbyttes r 1573 af hertig Carl till hans hofmästare Herbouillanius, emot gårdar i Fogdö och Wansö socknar. — 2 väderqvarnar finnas. — Adress: Ekolsund och Wijk.

Åker, Öster-, socken uti Åkers skeppslag af Stockholms län, $3^1/_2$ mil n. o. från Stockholm, $7^3/_4$ mil från Uppsala, omgifven i s. v. af Östra Ryd, i n. v. af Össeby-Garn, Riala och Kulla i n. o., Grundviksfjärden och Trälhafvet i s. o., upptager med Resarön och andra mindre öar 27,123 tld fast mark (Forsell och Tham uppgifva c:a 7,000 mindre) och 0,059 qvadratmil vatten. Socknen, utgörande skeppslagets jemnaste och bästa del — med 100 fots höjd öfver hafvet — har dock ganska betydlig berg- och skogsmark åt vester och norr till, samt här och der vid hafvet. Största slätten finnes omkring Garnsvikens nedersta ända, och dess utlopp genom Åkers-ån, åt sydost till Tunaviken af Trälhafvet. Jordmånen är på slättbygden lera, annars sand och mojord. Näringar äro åkerbruk med ängs- och skogsbruk, fiske, sjöfart och vid herrgårdarne trädgårdsskötsel. Byteshandel sker vid Åkersbro, der för detta ändamål af ålder hållits ett slags marknad, hvilken dock på sednare tider förlorat sin betydenhet. Hemmantalet är $84^7/_8$ mtl, deraf $26^3/_4$ skatte, $3^1/_4$ krono, $54^7/_8$ frälse, och inbyggarnes antal ökadt på de sednaste 10 åren med öfver 200, uppgick 1866 till c:a 2,000. All jordbruksfastighet taxerades till 1,725,200 rdr, och verk med lägenheter, hvaraf må nämnas tegelbruk och handelsbod under Smedby, *Nyqvarns* såg och qvarn, *Malms* och *Gillmyra* qvarnar, *Idsättras* enramiga såg, till 91,900 rdr rmt. Landsvägen från hufvudstaden genom Roslags skärgård kommer hit från Ryd, går åt öster genom Lilla Säby gästgifvaregård och tingsställe, nära Åkersån, och derifrån dels åt öster, dels åt nordost, genom Ruggsätra gästgifvaregård, $1^1/_2$ mil längre bort, till Kulla. Genom socknens skärgård går stora segelleden. — *Aker* eller *Akir* nämnes 1310, och 1314 såsom hörande till Langhundæri; utgör nu ensamt ett patronelt pastorat af 2:dra klassen,

hvartill egaren af Margretelund har kallelserätt. Första kända kyrkoherdar äro på 1590-talet Ericus Helsingius och hans son, Israel Erici Acrelius (namnet är taget af socknens) samt sonsonen Olaus Israelis Acrelius † 1646. Kyrkan, $3^{1}/_{2}$ mil från hufvudstaden, $^{1}/_{8}$ mil från Åkersbergs gästgifvaregård, ombyggd 1650 på bekostnad af enkefru Brita Oxenstjerna, född Kurck, till Margrethelund, har epitaphier öfver hennes man, presidenten frih. Gabriel Oxenstjerna, död 1647, öfver general-direktör af Acrell, härstammande från förutnämnda kyrkoherdar, död 1804, m. fl., och bland grafvar en för den siste svenske Plate i medeltiden, Nils Magnus Larssons son, död den 14 Nov. 1454. Barnundervisningen bestrides uti en fast-, en flyttande- och en småskola af två examinerade och tre oexaminerade lärare; skolbarnens antal är c:a 300, deraf 100 undervisas i hemmet, 30 i enskild skola; ett planteringsland om 35,000 qvadratfot finnes, en donation till skolan afkastar årligen 50 rdr. Skolkassans saldo steg 1865 till icke mindre än 8,269 rdr rmt. Socknen har eget apothek, ett skolhus. — Till fornminnena höra griftställen, grund efter hus, runstenar på kyrkogården, vid Berga och Dagerstad med flera, en i kyrkodörren har inskriften: Aki. auk. Svin. auk. Lifstain. litu-raisa. stin. iftir. Kvik. bruthur. sin. an. var. bruthur. fathur. kauki. Kauthur. — Bland gods och gårdar märkas säterierna: *Smedby,* tills. med underl. $14^{5}/_{8}$ mtl, — *Margrethelund* med underl. $15\frac{67}{72}$ mtl, — och *Tuna* med underl. $7^{1}/_{8}$ mtl, — *Näs,* $^{1}/_{2}$ mil från kyrkan, 4 mtl frälse, såsom de betydligaste. — För öfrigt må nämnas: *Husby* 2 mtl, *Runö* $2^{1}/_{2}$ skatte-rushåll, $1^{1}/_{4}$ frälse, — *Stafva* $1^{1}/_{4}$ mtl frälse med $1^{1}/_{4}$ *Gillmyra,* — *Täljö* 2 mtl, — *Nyqvarns* qvarn och såg jemte 1 mtl *Gullboda* och $^{1}/_{8}$ *Nyboda, Dyfvik* 2 mtl frälse-säteri, — *Ytterby* $^{1}/_{2}$ mtl med qvartzgrufva, *Svinninge* $1^{3}/_{8}$ mtl, — *Qvisslingeby* 1 mtl, *Mora* $^{1}/_{2}$ mtl frälse; — *Prestgården,* $2^{1}/_{2}$ mtl; — *Skånsta* $^{1}/_{4}$ mtl länsmans-, *Sjökarby* $^{1}/_{2}$ mtl komminister-boställe; — *Stegesund,* en lägenhet. — Adress: Stockholm.

Åkerbo, domsaga af Westmanlands län, omfattar Åkerbo och Skinnskattebergs bergslags härad. Inbyggarnes antal var vid 1866 års början 23,149 personer.

Åkerbo, härad af Westmanlands län, innefattar länets sydvestligaste hörn. Det gränsar i sydost till Mälarfjärden, Galten och Nyköpings län, sträcker sig i söder ner till en vik af Hjelmaren, begränsas i sydvest och vester af Örebro län, i norr af Skinnskattebergs bergslag och i öster af Snäfringe härad. I söder flyter *Arboga-ån* från vester till öster. Landet söder om denna å är uppfyldt af skogiga bergsträckningar, endast i midten med jemnare partier kring Hjelmare-kanal. Norr om Arboga-ån utbreder sig deremot en vidsträckt slätt som utgör häradets bördigaste trakt med öfvervägande lerjord; skogen är här för det mesta utrotad. Mot norr höjer sig denna slätt småningom med spridda kullar, skogklädda åsar och talrika vattendrag till ett ej särdeles högt bergland med ännu tillräcklig skog och tillfälle till bergsbruk; jordmånen öfvergår här till mest sand och mojord. På norra gränsen infaller *Hedströmmen,* som flyter i sydostlig riktning, omgifven i vester af låga men branta och vilda bergåsar och på östra sidan åtföljd af den betydliga sandåsen *Hedåsen,* tills den nedkommer på Arbogaslätten, då den vänder mot öster och utfaller i Barkaröviken, en del af Galten, Mälarens vestligaste fjärd. Hedåsen, som följer strömmen ned till slätten, böjer sig der något mot öster, sträcker sig öfver landet till den nästan parallelt med Hedströmmen flytande *Köpingsån,* följer denna på vestra sidan till Mälaren, der den fortsättes öfver några öar i Barkaröviken, följer Mälarens strand till Kungsör och fortgår i sydlig rigtning inåt Södermanland. Betydligare sjöar äro endast Westlandsjön som afflyter mot sydost i Arbogaån och Skedvisjön, hvars utfallså utgör en del af häradets vestra gräns. Åkerbo härad omfattar 13 socknar, samt en liten del af Fellingsbro socken i Örebro län, utgörande en areal af 6,508 qv.-mil land och insjöar med en areal af 0,309 qvadr.mil. Hemmantalet är $572^{5}/_{8}$, deraf $434^{3}/_{4}$ skatte, 88 krono och $49^{3}/_{8}$ frälse i 1,339 brukningsdelar och beboddes vid 1866 års början af 16,790 personer. Ett helt mantal är i medelvärde taxeradt till 18,000 rdr. Hela bevill-

ningen uppgår till 7,775 rdr. Man har, såsom det berättas, från kon. Carl XI:s tid under hans vistande på Kungsör, då han höll å Malma ås vapenöfningar med kringboende manskap, följande tillmälen på några af häradets sockenboar: Bro *karlar*, Malma *harar*, Onsvi *gubbar*, Munkstorps *trubbar*. Dervid skola nemligen de förste, Bro och Malma, ofta blifvit satta mot hvarandra, samt då betett sig som namnen antyda, Bromännen som karlar, men de från Malma som harar. De tvenne sednare anser Dybeck hafva en äldre grund, nemligen i dessa sockenfolks lynne och kroppsskapnad, hvilka de i all sin korthet lika fullt som mästerligt teckna. De saktmodiga, allvarliga och trögrörliga Odensvimännen, fullt upp sysselsatta med sina skogsmilor, eller på de små magra åkerlapparna, hade åtminstone för längre tider tillbaka visst icke hunnit följa tidens olater, utan stodo tvärtom i rop för råhet. Deras ansigtsbildning liknar mycket Elfdalsfolkets i Dalarne. Häradet, hörande till Kungsöhrs fögderi, har tingsställe i Köpings stad.

Tabell öfver Folkmängden och Hemmantalet m. m. i Åkerbo härad af Westerås län.

Socknarnes namn.	Hemmantal.	Bruknings-delar.	Folkm.	Utskr.-mansk.	Bevillning för egend.	Bevillning för ink.
Arboga	47 mtl.	118	1,435	72	302	257
Kungs Barkarö	$25^1/_2$ »	20	486	19	63	39
Björskog	$77^7/_8$ »	168	1,590	67	320	104
Bro	40 »	75	1,400	66	270	306
Kung Carls	$31^1/_8$ »	111	1,680	48	312	246
Hämmeta	42 »	108	985	30	180	21
Köping	$69^5/_8$ »	131	1,340	45	312	150
Malma	$24^1/_4$ »	64	770	35	130	226
Medåker	$49^5/_8$ »	147	1,210	54	250	41
Odensvi	$58^3/_4$ »	109	1,720	77	340	109
Westra Schedvi	$26^1/_4$ »	77	1,690	62	240	35
Setterbo	$22^1/_2$ »	36	855	33	153	190
Torpa	$42^1/_8$ »	143	1,290	35	214	60
Fellingsbro fjerding	$15^1/_2$ »	132	520	25	84	11

Åkerbo, härad i Linköpings län, öster om staden Linköping, ligger till större delen, med 2 mils längd och en knapp mils bredd mellen sjön Roxen i nordvest, Stångån i vester, Hanekinds härad i sydvest, Bankekinds i sydost, Skärkinds i öster och nordost, till en mindre del, af $^3/_8$ mils längd och $^1/_4$ mils bredd på Roxens norra sida, mellan Gullbergs härad i vester, Finspongaläns i norr och öster. På en areal af $1^2/_3$ qv.mil, hvaraf $^1/_2$ qv.mil vatten efter Tham, men 27,263 tld fast mark och 0,003 qv.mil vatten, efter Hahr (Forsell uppgifver 39,273 tld, hvaraf 11,930 vatten), omfattar häradet nedanstående socknar och socknedelar, med $184^1/_2$ mtl, enligt 1865 års mantalslängd (Forsell uppgifver $159^1/_4$ mtl, deri delarne af S:t Lars och Wårdsbergs ej äro inberäknade) och 4,770 inbyggare. Hahr uppgifver $185^1/_8$ mtl, då $^1/_2$ mtl af Gistad i Skärkinds och $^1/_8$ mtl af Stjernarp i Gullbergs hitföras. Hela häradet — med en medelhöjd öfver hafvet af 355 fot — är slättland, flerstädes sidländt, särdeles utefter Roxen och vid några dit utgående vattendrag, för öfrigt bördigt sädesland, utom hvad som upptages af uthuggna skogsmarker; endast i nordvest å Tvärs skogsudde finnes bögländt, något bergaktig mark. Det är nästan skoglöst, endast till några säterier eller andra väl skötta gårdar höra enskilda små väl vårdade parker. Hufvudsakliga näringen är åkerbruk. Ett helt mtl var år 1865 i medeltal tax. till 20,950 rdr. — Häradet, hvars namn torde härröra af dess öfverstigande förråd på åker och föga äng, har ett årder afbildadt uti sigillet. Det utgör med Bankekinds och Hanekinds härader, länets första fögderi med en folkmängd af 27,390. Tingsstället är uti Linköpings stad; uråldriga domaresätet har varit vid Rehnfjälla by

uti Lillkyrka socken, sedermera hafva ting hållits först uti Törnevalla socken, derefter vid Bjursholmen uti Rystads socken, och på 1760-talet vid Kumla gästgifvaregård uti Gistads socken. Af fornminnen finnas flera runstenar, grifthögar, offerställen och en runstod. Större gårdar äro: *Grensholm, Förråd, Grimstad, Frö, Idingsstad, Tuna, Distorp, Staby* och *Näsby*.

Tabell öfver Folkmängden och Hemmantalet m. m. i Åkerbo härad.

Socknarnes namn.	Hemmantal.	Folkm.	Bevillning för egend.	Bevillning för ink.
Lillkyrka	$12^1/_2$ mtl.	225	44	3
Östra Skrukeby [a]	$29^1/_4$ »	680	187	43
Törnevalla [b]	$34^1/_2$ »	855	266	77
Östra Harg	$29^3/_8$ »	906	207	54
Rystad } [c]	$46^1/_4$ »	1,067	240	67
Näsby }	$9^5/_8$ »	295	60	4
af *Wårdsberg* [d]	3 »	89	16	
S:t Lars [e]	20 »	654	166	166
Summa	$184^1/_2$ »	4,771	1,186	302

Åkerbo, häradsallmänning i Östra Hargs socken, norr om Roxen, omfattar $1,893^7/_8$ tld; ställdes under allmän vård 1833 och indelades till trakthuggning 1848; afkastningen, som säljes till häradsboerna, uppgafs 1844—45 till 92,216 kubikfot virke.

Åkerby (förr Horsarp), egendom i Rogberga socken af Tveta härad och Jönköpings län, $1^1/_4$ mil från Jönköping, består af Åkerby, 2 mtl skatte och underlydande $2^1/_{24}$ mantal med utjorden Hessleholmen, tillsammans upptagande en areal af c:a 1,140 tld, deraf 390 åker, 115 äng, 631 skogs- och betesmark. — Hufvudgården *Åkerby* är bebyggd med karaktershus, innehållande 12 rum m. m. och 2:ne flyglar, som allt omgifves af trädgård, har grundmurad qvarn och tröskverk för vattendrift, mejeri m. m.; å egorna finnes bränntorfsmåsse och dyjord. Ett 1841 d. 27 Juli privilegieradt manufakturverk af en knipphammare med en ässja, synes icke hafva blifvit uppfördt. Vid egendomen vinterfödas 10 à 12 hästar, 120 nötkreatur, 70 à 90 får; den inköptes 1862 från häradshöfding N. M. Stedts konkursmassa af öfverste-löjtnant frih. E. F. v. Otters sterbhusdelegare för 79,100 rdr, och egdes 1865 af premierlöjtn. F. W. v. Otter i Carlskrona. Åkerby hemman på 2 n:r äro skatteköpta 1837; det ena har varit doneradt Axel Banér och reduceradt från Gyllenstjernas arfvingar; det andra har tillhört Nydala kloster, varit doneradt Jon Michelsson, men sedermera blifvit till kronan indraget; jordeboksräntan är anslagen landtjägmästaren på lön. Underlydande voro 1862 *Nygård* $^1/_4$ mtl. *Hessleholmen* $^1/_8$ mtl. *Mjälaryd* $1^1/_6$ mtl och *Målen* $^1/_2$ mtl frälse; år 1865 synas derunder lydt endast Mjälaryd och Målen.

Åkerby, jernbruk i Öster-Löfsta socken och Olands härad af Uppsala län, vid Strömmarns vattendrag, med 2 härdar och smidesrätt till 2,000 *skℓℓ* stångjern, har dock på mer än ett hafit sekel ej blifvit begagnadt till annat än ståltillverkning med en årlig produktion af per medium 60 *skℓℓ* (83 ctr 1861, 63 ctr 1864, 125,92 ctr år 1865). Masugn finnes, men är ödelagd; i gång är en stålugn med hammare. Här finnes vattenqvarn med 2 par stenar, samt en enbladig såg (alla verken tax. till 16,500 rdr). Jordegorna, utgörande $2^1/_4$ mtl skatte Åkerby och $1^1/_2$ mtl frälse *Elinge*, 1 mtl skatte Ermandbo samt Zachrisbergs säteri, tillsammans $5^1/_4$ mtl, äro upplåtne till arrendator. Bruket, som i kraft af d. v. Riks-Bergs-Amtets privilegium anlades år 1638 af handelsmannen Henrik Lemmens, återtogs till kronan

[a] $3^1/_4$ mtl höra i kyrkligt hänseende till Wånga socken Finspongaläns härad.
[b] $6^5/_8$ mtl föras till Bankekinds härad.
[c] $1^1/_4$ mtl föras till Bankekinds härad.
[d] Med kyrka inom Bankekinds härad.
[e] Med kyrka inom Hanekinds härad.

1657 och öfvergick 1689, genom köp, till kamreraren Hildebrand, såldes tio år sednare till landshöfdingen Carl de Geer och kom så under Löfsta; blef år 1719 svårt härjadt af Ryssarne, men återställdes någorlunda; egdes år 1865 af kabinetts-kammarherren Carl Emanuel de Geer. Brukets och godsets folkmängd: 165. Resten af Åkerby by brukas under Löfsta jernbruk.

Åkerby, by i Fundbo socken, Rasbo härad och Uppsala län, nära Uppsala; $5^{7}/_{8}$ mtl, i 10 sjelfständiga hemmansbruk, med 110 inb.; häraf äro $1^{3}/_{4}$ Prestgård och $^{5}/_{8}$ kommin.-bost., 2 fr. lyda under Frötuna, resten sk. På egorna finnes en runsten med inskriften: Sjaursi: auk: kitil: raistu: aftir: thekn. faithur. sin. staina: thisa: at: bunto: kuthan: o: Funum:

Nyligen visade sig i denna by en vacker hägring. Ett stycke från byn ligger en skogsbacke, beväxt med mindre träd och buskar. Denna syntes nu för åskådaren omkring 300 famnar närmare byn än det verkliga afståndet, och i stället för de små träden och buskarne såg man till sin förvåning en majestätisk, vördnadsbjudande urskog. Fenomenet, som varade omkring 10 minuter, försvann sedan solen uppgått i sin fulla glans.

Åkerby (Åckerby i äldre jordeböcker), egendom uti Gårdeby (Gåhlby i 1707 års jordebok) socken, Skärkinds härad och Linköpings län, vid pass $1^{7}/_{8}$ mil från Söderköping, består af hufvudgården *Åkerby*, 2 mtl frälse, med i sambruk lagda $^{1}/_{4}$ frälse *Lilla Berga* och underlydande $^{3}/_{4}$ frälse. Gården är väl bebyggd med ett oljemåladt boningshus med 2 flygelbyggnader samt beprydd med en af de största och vackraste trädgårdar i orten, med orangeri, försedt med utsökta in- och utländska växter, samlade och ordnade med stor flit och kostnad. Åkerby, 1 mtl skatte, köpt från kronan den 18 Maj 1705 af Johan Tykeson von Gyllencreutz, hvars farfader Tyke Larsson, i slutet på 1500-talet, jemte Jöns Ulfsson hade vård om hertig Magnus under hans vanvettiga tillstånd. Gården kom genom systerns gifte till major G. Lenck, egdes af hans arfvingar 1726, sedan af J. Reuter; år 1707 egdes 1 mtl frälse af Ernst Reutercrantz. Åkerby, 2 mtl, gjordes 1790 till fideikommiss af lagman Låstbom och dess fru A. Bergenstråle för deras måg, öfverste C. F. v. Röök efterkommande, innehades från 1804 till 1852 af lagman G. v. Röök, som icke allenast bragte trädgården i förutnämnda skick, utan jemväl förorsakade egendomens stigande i värde genom betydliga uppodlingar och nyttiga anläggningar. Sedan 1853 har egendomen innehafts, dock med upphörd fideikommissrätt, af lagman Rööks arfvingar. — Hela egendomen taxerades år 1865 till 114,800 rdr. Af de underl. befinnes *Berga* redan år 1687 och Össbytorp, $^{1}/_{2}$ frälse, samt $^{1}/_{4}$ frälse *Banketorp* efter 1726 höra hit. På Åkerby egor finnes ödelagda jerngrufvor. Flera fornminnen finnas omkring gården, deribland runsten och lemningar efter stenlagda vägar, som sträckt sig till det i närheten fordom belägna folkungasätet *Herrmanshult.*

Åkerby, två mtl berustadt säteri i Gräfve socken af Örebro härad och län, 1 mil från Örebro, med vackert läge vid östra stranden af sjön Tysslingen, var i början af 1600-talet krono-hemman, men bebyggdes till säteri af kon. Gustaf II Adolphs hofmarskalk Reinhold Anrep till Soor, som fått det i donation af kon. Carl IX och dog 1622. Egdes efter hans död af sonen, öfversten Gustaf Anrep; sedermera af dennes söner, öfversten Gustaf Anrep och majoren Reinhard Anrep; derefter af den sednares son, hofstallmästaren Aleph Herman Anrep samt dennes son kammarherren och lagmannen Aleph Herman Anrep, som dog 1764 och hvars enka, Catharina Adelheim, efter sitt andra gifte med general-majoren och landshöfdingen baron Hamilton på Boo, eller i början af 1700-talet, försålde egendomen till general-majoren frih. Fredric Ulric Wrangel af Sausis, efter hvilken det kom till hans yngsta son, hofmarskalken frih. Christian Anton Wrangel. Försåldes ifrån honom till öfverste-löjtnanten frih. Gustaf Fromhold Armfelt och ifrån denne till löjtn. Gerhard Adolph von Hofsten. Manbyggningen, ett hvitstruket tvåvånings trähus under tegeltak, är uppförd af gen.-majoren baron Wrangel. På tre sidor omgifves den af trädgård med en stor mängd fruktträd; från norra sidan sträcker sig en vacker park ned till stranden. Åkerby, köpt till skatte d. 13 Juni 1855, har en

ordinarie ränta af 18 rdr 32 sk. 2 rst. kronovärdi; utgör med $3^3/_4$ mtl underl. ett gods, taxeradt till 149,000 rdr rmt; under eget bruk äro 320 tld*), derå skördas omkring 1,000 t:r säd; afkastningen användes endast till ladugårdens skötsel; här är ock en utvald samling af ayrshire-boskap, hvars mjölkafkastning uppgifves i medeltal göra 200 kannor pr stycke (första priset för kor härifrån erhölls vid landtbruksmötet i Örebro 1862). Nyligen (1865) lade en vådeld i aska en här i fyrkant uppförd log- och ladubyggnad af 80 alnars sida, med ångtröskverk (uppsatt 1861 och särdeles tids- och arbets, besparande, enär 800 t:r aftröskades på 96 timmar), samt qvarn, spånhyfvel och sågtrissa, allt för ångkraft, jemte foder och inbergad otröskad gröda.

Åkerby, socken i Bälings härad af Uppsala län, vid Jumkilsåns norra strand, — vid 100 fots höjd öfver hafvet — gränsande i norr och öster till Bälinge, i sydvest och vester till Börje och Jumkil, är en af de minsta i länet, såsom upptagande 15,339 qv.ref, deraf 6,507 åker, 1,651 äng, 4,814 skogbeväxt mark, 184 sjöar och vattendrag, deraf 62 af sjön Bången (efter ekonomiska kartverket), men Hahr uppgifver blott 0,107 qv.-mil land eller 1,666 tld = 9,329 qv.-ref. Alltså är C. af Forsells uppgift, 2,476 tld, närmare rätta förhållandet. Består af en skoglös, någorlunda tättbebyggd slättmark, med obetydliga bergbackar; jordmånen är lera; åkerbruk nästan uteslutande näringen; jordbruksfastigheten är taxerad till 338,250 rdr och annan fastighet till 15,990 rdr. Hemmantalet är $24^5/_8$ mtl, hvaraf $14^1/_4$ skatte, $7^3/_4$ frälse och $12^5/_8$ krono, med en folkmängd af c:a 272 pers. (26 mindre än 1848). Förbi kyrkan, som ligger 1 mil från stiftsstaden, går vägen från denna till Wåla härad. — Redan 1314 nämnes *Akerby cum annexa* såsom hörande till *provincia Balling* af Tiundia och erkestiftet; äfven åren 1317 och 18 *Aakerby* och *Akærbo*. Från sistnämnde år äro kyrkoherdenamnen kända. Socknen, som nu, med den inom häradet belägna delen af Jumkils socken, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, lärer under katholska tiden jemte Bälinge och Skuttunge hafva varit præbende för archidiaconus i Uppsala. Kyrkan är gammal, men inom detta sekel reparerad och då med torn försedd. Runstenar finnas både i kyrkan och vid flera gårdar, deraf en, upptagen i Liljegrens runurkunder, finnes å kyrkogafveln med inskriften: Ultacfrithr: raisti: staina: thisa: ifthr: Sigurth. Stur: ifti thurstin: kuth: hilbi: ant thira. I en tid då man så lätteligen förgäter all god gåfvas gifvare, torde det ej vara ur vägen att erinra om våra fromma, om än vidskepliga, förfäders förhållanden vid svåra pröfvotider. Så finnes upptecknadt från 1300-talet, huru bönderna i denna socken, efter att i flera år haft missväxt, samlades och rådslogo om hvad de skulle göra för att Gud måtte förunna dem årsväxt till föda och bergning; de kommo då öfverens att gå tre fredagar efter hvarandra i kyrkan och utbedja Guds nåd samt lofvade att de ville offra S:t Erik ett ax af förgyldt silfver, om Gud för hans bön och förskyllan skull ville gifva behöflig väderlek och årsväxt; då de detta gjort hade, fingo de ock sedan regn, som åkrarna behöfde, samt god och tjenlig väderlek. — *Prestgården,* $1^5/_8$ mtl krono med tillhörande $^1/_8$ mtl Stenviken i Jumkil, ligger vid kyrkan. De dernäst största gårdarne: 1 mtl skatte, $^1/_4$ frälse *Berga* med 1 mtl skatte *Trysta* och $^1/_2$ frälse Åkerby med tegelbruk, egas af bönder. I *Åkerby* kyrkoby, 6 frälse, 1 skatte, sålde landshöfdingen Jacob Skytte till r. r. Matthias Soop, den 1 Juni 1638, 3 gårdar, hvarå dock först 4 år derefter fastebref utfärdades. I handlingar från 1316 förekomma gårdsnamn. Byar äro: *Hjelmasta* 1 rusth., 2 augment, *Krogsta* eller *Kroksta,* 3 mtl augment, $^1/_2$ krono; *Söderby* eller *Sörby,* $2^1/_8$ skatte, $^1/_2$ krono. *Trysta* 2 rusthåll. *Yggelsta,* $1^1/_2$ frälse, hvaraf 1 Danviks hospitals-hemman. *Sylta;* — $1^1/_2$ mtl är Uppsala akademie-hemman. — Adress: Uppsala.

*) Djurberg uppgaf 1818 säteriets hela egorymd till 1,705 tld.

Åkergarn, nu Olofsholmen, uti Hellvi socken på Gotland, med ett forntida kapell, dit man vallfärdade vid Olsmessan; offren, som då lades på altaret, tillföllo Solberga kloster. Vidare hänvisas till art. Olofsholmen och Hellvi.

Åkerholm eller *Bokalla,* ett säteri i

Lofta socken af Norra Tjust härad i Kalmar län, belägen vid en å ej långt från dess utflöde i Saltsjön, $^1/_2$ mil s. o. från sockenkyrkan, 3 mil från Westervik. Egendomen består af hufvudgården om $4^7/_8$ mtl frälse-säteri med ett bryggeri samt underlydande 8 mtl frälse och $^7/_{12}$ mtl skatte, alltsammans år 1865 taxeradt till 230,000 rdr rmt. Vid Åkerholm finnes en stor och vacker åbyggnad af sten i tre våningar med två flyglar, uppförd vid medlet af förra århundradet, omgifven af en större trädgård. På egorna finnes skog till husbehof och fiske i Saltsjön. — Gården nämnes först 1385, då drotsen Bo Jonsson tillbytte sig jord i Bokalla från en Peter Thomasson. Sedermera egdes godset under 1600-talet af slägterna Soop, Fleming, Creutz, Ulfsparre och Scheding, från hvilken sistnämnda godset dels ärfdes, dels köptes af frih. G. H. Lybecker i början af 1700-talet. Efter dennes sons död 1776 köptes det af öfversten R. H. Ahlberg, adlad Stjernsvärd, fader till den bekante skånske jordbrukaren C. G. Stjernsvärd. Sednare egare hafva varit handlanden Textorius, lagmannen L. M. Trozelli, expeditionssekreteraren O. J. Risellschöld och numera frih. C. Raab.

Åkerlänna, frälse-säteri om $^1/_2$ mtl i Bälinge socken och Bälings härad af Uppsala län, beläget invid skogsbygden, med tvenne torp; 1,348 qvadratrefs egorymd, deraf 192 åker, 346 äng, 716 skogbeväxt mark. Första kända egaren är kapten Nils Benzelius, adlad Benzelstjerna, som dog här 1737; sednare tids egare ha varit revisionssekreteraren Stråle 1825, jemte underlydande $^1/_2$ mantal, en Schelin år 1849 och slutligen, jemte underlydande $1^3/_{40}$ mtl skatte, en Gustaf Ersson år 1865; säteriet var då taxeradt till 8,000 rdr rmt.

Åkersberg, *Åckersberg* (i jordeboken), ett frälse-säteri uti Höörs socken, Frosta härad och Malmöhus län, vid Ringsjön, $3^1/_4$ mil från Lund, $^1/_4$ mil från Höörs gästgifvaregård, består af 1 mtl och utgör med underlydande $1^1/_{12}$ frälse och $^3/_8$ skatte, ett gods, med en egorymd af 1,200 tld, deraf 300 skog. Mangårdsbyggnaden är grundmurad, 2 våningar hög, med 2 flyglar jemte vacker trädgård; till godset höra mjölqvarn och bränneri. Gården är bildad af ryttmästaren C. N. Cronacker på 1760-talet och utflyttad från byn Höör samt enligt kammar-kollegii resolution af den 3 Mars 1761 kallad Åkersberg; ärfdes af son och sonson, kom med den sednares dotter till kammarherre Johan Boman, adlad von Seth, död år 1834, och eges sedan 1849 af enkefru assessorskan M. S. Svedenborg, född von Seth. — Säteriet, med mycken men mager och stenbunden åker, svagt höbol, är taxeradt till 36,000 rdr och hela godset till 89,700 rdr; å säteriets egor är Höörs jernvägsstation och postexpedition.

Åkersberg, f. d. *Roo Norrgården,* ett mtl berustadt säteri i Flisby socken af Wedbo härad och Jönköpings län, omkring $1^1/_2$ mil från Ekesjö. Den vackra mangårdsbyggnaden, uppförd på en större höjd med vacker utsigt, har ett trigonometriskt bestämdt läge mellan 57° 45′ 51,02″ longitud och 3° 9′ 39,71″ latitud; egorna skola vara bland de bättre i trakten. — Gården har varit kapten Tubbe Nilssons enkas donation på lifstid, äfvensom assessor Lundelii; har sedermera tillhört öfverste Hans Andersson, adlad Ramsvärd, död år 1688; reducerades, samt befinnes derefter 1748 hafva tillhört öfverste Hedernstjernas arfvingar, och på 1770-talet majoren G. Trotzig; egdes år 1864, jemte 2 mtl frälse och $2^3/_4$ mtl skatte inom socknen, af riksdagsmannen A. Peterson.

Åkersberg eller Bittinge, tre mantal krono-säteri och öfverste-boställe, uti Stora Mällösa socken, Askers härad och Örebro län, beläget nära sjön Hjelmaren, $2^1/_2$ mil från Örebro. Gården tillhörde förr slägten Natt och Dag; men reducerades af kon. Carl XI. Taxeringsvärdet är 42,000 rdr rmt. Under åren 1857—58 ha här varit förlagda 2 hingstar från Strömsholms stuteri.

Åkersborg, en borgruin i Westmanland vid grundet *Huu* uti Arbogaån, strax ofvan om Kongsöhr, bland några lummiga ekar på en gräsbeväxt klippförhöjning, till venster om lägenheten Asphäll. Ruinen, en bland de vackraste i trakten, består af en fyrsidig byggnad af 22 alnars bredd och 28 alnars längd. Muren, som består af grof gråsten, sammanfogad med murbruk, eger på östra sidan öfver 4 alnars lodrät höjd och ända till 5 alnars bredd. Från vestra sidan, som höjer sig föga öfver marken, utgår mot vestra hörnvallen, eller måhända ett motstående torn, hvaraf nu mera blott några gräsbeväxta stenhögar äro öfriga, en högst

otydlig murssträcka, äfvensom vid sydöstra hörnet af förstnämnda fyrsidiga byggnad en fyrkantig mindre stensättning förmärkes. Det hela omgifves af flerdubbla grafvar. Å en karta öfver Kungsöhrs södra ladugård af år 1696 finnes följande antecknadt rörande detta minne: »Slottzholmen, en i fordna tider omgräfd och nu kringfluten holme, uppå hvilken ett slott eller kungshus tillförne stått, hvarefter ännu rum och rudera efter murarna finnes. Varandes på denna holme nedanför sjelfva slottsbacken och mellan slogsholmarne en slät plats, som nu brukas till slog; består af små starrbotten. Bredvid slottsholmen ligger en annan omgräfd och kringfluten holme, *Hjelpeholmen* kallad.» I Palmsköldska samlingarne finnas dessa anteckningar rörande fästet: »Det förmenas hafva varit ett af Westerås biskops slott, som 1527 återkallades under kronan och sedan nedrefs; om det icke är äldre och hafver blifvit förr ödelagdt, emedan stora ekar stå nu mellan murarna uppväxta, af 3 eller 400 års ålder. Detta slott hafver varit med 4 grafvar åt landtsidan befäst, som än klarliga synas. Somliga mena det varit Åkers borg, som omtalas uti historierna. Arboga slott har legat der ån är bredast och helt sank, så att det nästan för en oöfvervinnerlig fästning i förtiden varit skattadt för dess belägenhet skull; hvad namn det haft är okunnigt. Flera hafva varit af tanken, att fästet är samma Åkersborg, hvarpå konung Birger ofta vistades och hvar han utfärdat åtskilliga bref, hvaremot andra icke tvekat antaga, att det Högvalla, hvilket Engelbrecht säges intagit efter det han förstört Köpings Hus, vore att härstädes sökas. Man har äfven en berättelse af en äldre man i angränsande Björskog socken om Åkersborg: På slottet bodde i fordna dagar en jungfru, hvilken, då hon en sommar blef kringränd af röfvare, stack eld på huset och flydde sin kos med folk och gods sitt. Fästet blef derefter aldrig iståndsatt, utan förföll mer och mer». (Runa, af Dybeek, 2:dra häft. 24 sidan.)

Åkershult, *Åckershult*, ett frälse-säteri af 3 mtl i Korsberga socken af Östra härad och Jönköpings län, med ett ganska vackert läge på en höjd vid stranden af Hjertasjön, 1 mil s. o. från Hvetlanda, 6 mil från Wexiö. Mangårdshuset, af trä, omgifves af två trädgårdar med en mängd fruktträd, och af en park. — Åkershult är adliga ätten Rosenqvists stamgård; den förste af ätten var major Nils Jönsson, adlad Rosenqvist till Åkershult, död 1646; hans sonsons dotter Anna, gift med kapten Sigismund Bronikowsky, död 1754, försålde gården, troligen till öfverste Mannerhjelm, och skall den sedermera tillhört, efter hvarandra: friherre J. G. Makeléer, gift med Hedvig Rosenqvist, ryttmästaren Strokirch, kornett C. Gripensköld, kapten F. Klingström, öfverste E. J. Troili, landshöfding F. Ulfsparre, öfverste-löjtn. C. G. Reutersvärd sedan 1834, under det han egde gården dog 1849 här på det fordna fädernegodset major F. Chr. Rosenqvist; år 1865 var löjtn. Knut Adelsvärd egare. Sistnämnda år taxerades säteriet till 36,100 rdr rmt; egorymden utgöres af något öfver 100 tld odlad jord och 50 tld äng samt af vidlyftig hag- och skogsmark.

Åkerssjö, en liten insjö i Gerdhems socken af Elfsborgs län, 2 mil s. v. från Wenersborg; härigenom är Trollhätte kanal ledd, sedan den blifvit först sprängd genom en bergås; vid sjöns uttappande, för att erhålla tillräckligt djup, fanns i mängd ekvirke, till utseende lemningar efter en skeppsbrygga, samt skeppsankare af jern, uråldriga guld- och silfvernipper, bestående af ringar, spännen, hakar, glasperlband, uppträdda på silfvertrådar m. m., hvaraf det vill synas som här i forntiden varit en liten hamn uti Göta-elfs dal, som då troligen varit en vik af hafvet. Dessförinnan gafs till denna sjö ingen vattenväg, icke ens för den ringaste farkost. Granitåsen skiljde sjön från elfvens öfra lugnvatten, och öfver det nedra hade den alla de följande många slussarnes sammanlagda höjd.

Åkerström eller *Strömma*, ett halft mtl frälse i Naglums socken, Fräkne härad, Göteborgs och Bohus län, vid Göta elf, på gränsen mellan Westergötland och Bohus län, $2^1/_4$ mil från Wenersborg, $^1/_3$ mil nedanför Trollhättan, $1^7/_8$ mil ofvan om Lilla Edet; af detta hemman, som kronan emottagit i vederlag i stället för $^1/_2$ mtl fr.-säteri *Hult* och $^1/_4$ frälse *Qvarntorp*, har år 1843 $^1/_4$ mtl, med tillhörande mjölqvarn om 2 par stenar, blifvit upplåtet åt Trollhätte Nya kanalbolag. Här märkas: *Åkerströms neder-*

lagsplats för jern från Wärmlands bergslag. *Åkerströms kanal,* mellan Wenersborg och Göteborg, på hvars nordöstra strand ett $3^1/_2$ fot högt fall undvikes nära Intaga gästgifvaregård medelst en i berget sprängd sluss, af 182 fots längd och 36 fots bredd. Litet nedanför denna sluss tilldrog sig, år 1648, ett märkvärdigt jordfall, från hvilket gammalt folk i orten, ännu vid Schuberts besök der 1817, räknade sin ålder. Hastigt och utan något föregående buller störtade en jordsträcka om 100 alnars längd och 27 alnars tjocklek i strömmen och hämmade dess lopp. Strömmen flöt tillbaka och bortförde med sig gården *Åkerström,* dervid 85 menniskor förlorade lifvet. Bäcken, som skiljde Wassända socken från Bohus län, blef tvingad i ett nytt lopp. Der Göta elf vid jordfallet stannade, blef den 100 alnar bred och mer än 20 alnar djup. Vattnet nedanföre flöt undan, men det som var ofvanföre steg öfver sin vanliga höjd. Derigenom blefvo de nedersta Trollhättefallen uppdämda, och strömmen blef så häftig, att stångjern kastades högt upp på landet. Göta elfs östra lopp blef alldeles tilldämdt, men efter 27 dagar bröt den sig en ny väg mera vestligt.

Åkersvass, ändpunkten af Trollhättekanal, nedanför Åkersströms sluss.

Åkerö, ett frälse-säteri uti Bettna socken, Oppunda härad och Nyköpings län, $3^1/_4$ mil från Cathrineholms jernvägsstation, $3^1/_2$ mil från Nyköping, består af 1 mtl, och de underlydande hemmanen af $15^1/_8$ mantal. Mangårdsbyggnaden är uppförd i prydlig och smakfull stil, med det vackraste läge på den af Yngarn kringflutna Åkeröns östra ända, omgifven af trädgård med orangeri o. s. v. Den förutvarande byggnaden, uppförd på 1520-talet, nedsprängdes 1750 i sjön för att bilda grund till en parterr framför nuvarande boningshus; den finnes afbildad i Dahlbergs Svecia Antiqua et Hodierna. — Åkerö var redan tidigt ett ansedt herresäte och räknar 19 riksråd bland sina egare, alla af landets förnämsta slägter, mellan hvilka det oftast gick i arf genom giftermål. Rörande godsets äldsta egare finnas mycket olika uppgifter; så skall, efter h. exc. grefve A. Sparres anteckningar, riksrådet Bo Niclisson, d. ä. (Natt och Dag), en af allmogens anförare vid Karleby i Westergötland vid sin död 1327 lemnat godset till sin son r. r. Bo Bosson. Efter Adelns Ättar-taflor synes den först kända egaren (år 1300) varit marsken Kättil Bengtsson (Bjelke), som bragte Carelen under Sveriges lydno; derefter sonen r. r. Thure Kättilsson, som lefde 1322 och var gift med Sigrid Bosdotter, förutnämnda Bo Niclisson Natt och Dags dotter. Sedermera uppgifves godset kommit till Bo Bosson Natt och Dags mågar Michelsdorp och r. r. Algot Månsson Sture († 1426); äfven sonen Nils Bosson (Natt och Dag), riddare 1396, och dennes son r. r. Bo Niclisson d. y. samt ståthållaren öfver Nerike Åke Johansson Natt och Dag, som under Sten Stures tid var en märklig höfvidsman († 1510), skrefvo sig till Åkerö. Bland egare nämnas vidare Riksr. och lagmannen Svante Åke Jönsson (Jonisson), gift med Brita Gregersdotter (Lillje), och som lefde år 1490, svågern Folke Gregersson Lillje († 1508), hans enka Brigitta Tott, hennes syster Anna, af hvilken gamla byggnaden troligen blifvit uppförd; hon var först gift med riksrådet Henrik Bitze († 1505) och derpå med Clement Hogenskild; kom med dennes dotter Anna, genom gifte, först till riksrådet Jakob Krumme och sedan till r. r. Nils Pedersson, som drunknade 1550 i Bråviken; egdes äfven af sönerna, som kallade sig Bjelke; beboddes 1590 af den ene, Hogenskild Bjelke, strax efter det han varit vice regent i Sverige under kon. Johans vistande i Reval; både han och brodern Thure blefvo såsom Sigismunds medhållare halshuggna i Linköping 1600. Hogenskild Bjelkes dotter Ebba, gift med r. r. Axel Bjelke, blef såsom delaktig i faderns brott dömd till fängelse och all hennes egendom konfiskerad. Men Åkerö egdes fortfarande inom slägten. En kunglig dom mellan Axel Drake m. fl. och Nils Bjelke, angående 2 gårdar Åkerö, befinnes daterad den 27 Okt. 1620. Bemälde Nils Bjelke, son af Thure, dog 1625. Godset har äfven tillhört sonen, öfverste-löjtn. Thure († 1647) och med honom utslocknade på svärdsidan adliga ätten Bjelke af Åkerö. Efter hans död egdes godset af enkan M. E. Sparre, genom testamente, och från 1650 af hennes andra man r. r. Gustaf Nilsson Bjelke, båda döda, år 1661 och 1662, derefter af deras son, frih. Thure Bjelke, dödskjuten i slaget vid Landskrona år 1677, sedan af hans enka, Hed-

vig E. Lewenhaupt, genom morgongåfva; hennes svägerskor Maria och Margaretha Bjelke besutto Åkerö i afträde för broderns gäld; den sednare dog här 1726 sedan hon blifvit enka efter r. r. friherre Bengt Horn, som afslöt den s. k. Kardiska freden med Ryssland; hennes stjufdotter Cath. Ebba Horn bekom Åkerö genom testamente, och efter hennes död 1736, mannen r. r. Axel Banér († 1742). Godset öfvergick 1745 genom testamentsklander till Margareta Bjelkes kusin, Ebba Sparre, gift med general-löjtn. grefve E. G. Stenbock, från hvilka det löstes 1748 af r. r. grefve C. G. Tessin, som var en af godsets ryktbaraste egare; öfverträffande såsom lärd både far och farfar i byggnadskonsten, lemnade han ock här efter sig såsom minne den nuvarande sköna slottsbyggnaden; länge omtalades ock bland godsets folk hans maka, Lovisa Ulrika Sparre, i ungdomen för vett och fägring hofvets prydnad, sedermera alla fattigas och behöfvandes hjelp samt rådgifvarinna. Tessinska ätten härstammar från Stralsund, der förfädren en längre tid varit rådsherrar. De ädla makarna skola, enligt A. A. Afzelius, båda dött på Åkerö, hon 1768 och han 1770, men efter annan uppgift såldes Åkerö af dem redan 1759 till friherrinnans bror öfverståthållaren gr. Axel Wrede-Sparre, hvars hus på sin tid var ett af de mest aktade i Sverige, ty dess ton var god, då hofvets ansågs vara motsatsen, (död 1772); han ärfdes af mågen rikskansleren grefve Fr. Sparre, som efter afskedstagandet bodde här, der han ock dog 1803; denne ärfdes af svärsonen, lagman F. Montgomery, död här år 1831. Sednare egare ha varit: C. Arfvedsson, 1851, och 1864 löjtn. friherre C. Leijonhufvud, gift med friherrinnan Cederström, hvars moder var en dotter till nämnda Arfvedsson, samt slutligen friherre R. Cederström. — De från Tessins tid här förut befintliga dyrbara samlingar af böcker, taflor, handskrifter m. m. äro nu till största delen förskingrade. Å säteriets egor förekommer ett jätteträd af mycket hög ålder. Bland trädgårdens alster förtjenar nämnas en sorts äple, bekant under namnet Åkerö äple, som uti bördighet lärer af ingen annan art öfverträffas, och ställes i värde lika med Gravensteins-äplet; den borde odlas öfver hela landet. Äfven finnes der ett medelålders träd, bärande hvita åkeräplen af någon likhet med »nya engelska Dufäplet». — Åkerö gods var 1865 tax. till 200,600 rdr rmt. Af de underlydande äro $2\frac{1}{2}$ mtl, med qvarn och såg, belägna i Björkviks och $5\frac{1}{4}$ mtl i Halla socken; till godset hörer äfven kalkugn. Säteriet utgör hela extra soldatroten № 98 med 2 mtl och uti № 99 för $1\frac{1}{2}$ mtl, enligt K. Majt:s resolution af d. 24 Jan. 1840.

Åkeshof, ett frälse-säteri uti Bromma socken af Sollentuna härad och Stockholms län, $\frac{1}{2}$ mil från hufvudstaden och kyrkan, består af $1\frac{1}{4}$ mtl. Mangårdsbyggnaden, af sten, är ganska prydlig och omgifven af rätt ansenlig trädgård. Åkeshof, hvars fordna namn varit Nockeby, har erhållit sitt nuvarande på 1640-talet af dess först kända egare, riksmarskalken friherre Åke Axelsson Natt och Dag, och utgjort ett större gods i så väl hans som efterföljande egares tid ända inpå 1840-talet; dessa ha varit: genom gifte, riksamiralen Claës Bjelkenstjerna och presidenten Knut Kurck; genom köp: den förste justitiæ-kansleren i riket Gabriel Wett, adlad Stjerncrona, som utmärkt sig genom trohet och kärlek för konung och fosterland samt hade under de svåra krigsåren sin förmögenhet ospard till rikets tjenst och gjorde det vid hvarjehanda tillfällen ansenliga förskotter; var vid sin död, 1723, president i Svea hofrätt. Godset ärfdes af son och sonson, den sednare gift med en friherrinna Friesendorff, hvars broders, öfverste kammarjunkare F. L. Friesendorffs enka, friherrinnan Carolina Gustafva Kurck, härstammande i 4:de led från gårdens förutnämnda egare, presidenten Kurck, på 1840-talet inköpte Åkeshof och försålde Ekensholm, samt är ännu (år 1865) egarinna deraf. Under sednare åren ha vid godset nyodlingsföretag blifvit verkställda och förbättrade redskap använda. Åkeshof, hvartill hörer vattenqvarn, utgjorde 1865 med underlydande 1 frälsesäteri Lilla Ranhammar och $1\frac{1}{8}$ frälse Karsvik, ett gods, taxeradt till 141,000 rdr (deraf 90,000 rdr för hufvudgården); ännu 1849 voro derunder lydande $12\frac{3}{8}$ mtl, deribland frälse-säteriet *Stora Ängeby*, byarne *Riksby* och *Bäckomberga*, allt sedan Natt och Dag'ska slägtens besittningstid.

Åkesholm, fr.-säteri, se art. Ovesholm.

Åkersta, mönstergård i Ljusdals socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län, se art. Ljusdal (IV band., sid. 490, 2 sp.): här var redan år 1863 täckdikning verkställd, och voro dikena igenlagda med gärdsle.

Åkesta, egendom uti Skultuna socken af Norrbo härad och Westerås län, är belägen på den ås, som på östra sidan åtföljer Westerås Svartå, och utgöres af 1 mantal skatte, hvartill höra mjölqvarn om 3 par stenar samt sågqvarn, alltsammans taxeradt till 40,000 rdr rmt. Gården ugpgifves förr hetat Wreta och erhållit nuvarande namn af biskop Åke Johansson, som förut egde Fiholm, men förlorade detsamma vid kung Carls räfst 1454, hvarefter han inköpte denna gård, som sedan kommit i kronans ego, ty den öfverläts 1645 af drottning Kristina åt Skultuna messingsbruk; har ock varit donerad biskop Olaus Laurelius; indeltes 1685 till rusthåll, innehades på 1770-talet af rusthållaren Odelberg och eges nu (1865) af Johan Gustaf Odelberg.

Åkforss, ett mtl frälse i Bettna socken, Oppunda härad och Nyköpings län, 4 mil från Nyköping, med qvarn för 4 par stenar och såg, lyder, jemte 2 mtl frälse i samma socken, till Lagmansö fideikommiss.

Åkleby, pappersbruk i Frössveds socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, å $^1/_4$ skattehemman Åkleby egor, vid Ösan, $^3/_4$ mil från Wärings jernvägsstation, $1^1/_4$ mil från Sköfde; eges af en bonde.

Åkra, egendom uti Runtuna socken af Rönö härad och Nyköpings län, 2 mil norr om Nyköping, består af 2 mtl skatte-rusth. samt underl. $^1/_4$ frälse Hästhagen, med en egorymd af 800 tld, deraf 216 åker, 41 äng, 543 skog och hagmark; taxeringsvärdet är 60,000 rdr. — Mangårdsbyggnaden, af sten och trä, är nyligen uppförd. Godset har i en sednare tid jemte andra hemman inom socknen (se art. Runtuna) lydt under Täckhammar och varit arrenderadt af löjtn. O. E. Kuylenstjerna; försåldes derifrån 1866, och utgör nu en särskild egendom.

Åkra, på 2 hemmansnummer, med en ordinarie ränta af 14 rdr 25 sk. 11 rst. kronovärdi för hvartdera; är köpt till skatte 1804 af friherrinnan U. E. Örnsköld och fröken H. M. v. Berchner för 290 rdr 38 sk. bko, och indelt till båtsmansroten № 80 för 2 mtl. Bördsrätten har varit donerad till Gerdt Störning.

Åkre, by i Rogsta socken och N:a Helsingland af Gefleborgs län, $^3/_4$ mil från Hudiksvall, på $3\frac{1}{1}\frac{1}{28}$ mtl skatte och 4 n:r; är anmärkningsvärd såsom historiemålaren Johan Åkerströms födelseort. Fadern, Jon Mattsson, var der skattebonde, gift med Brita Eriksdotter. Lust för läsning yttrade sig tidigt hos gossen, men ännu tidigare utvecklade han sin medfödda böjelse för teckning och fann sin största lust i att måla väggarne i grannskapets stugor. Härtill måste han likväl använda tiden, då fadern var i Hudiksvall för att afyttra något af gårdens afvel, ty denne tålte ej att den son, han ville se bland aktade jordbrukare, blefve en målare. Då fadern upptäckte huru hans son använde den tid, då fadren var borta, tog han honom med sig till staden för att insätta honom i skola; men hans lust att måla eggades blott ännu mer, då nu äfven tillfälle yppades att erhålla bättre färger; snart öfverenskom han med en målare i staden, att der ingå i lära. Fadern såg honom oförmodadt bland stadens lärgossar. Han fick 1777 flytta till målarmästaren Hallberg, hos hvilken han arbetade fem år. Blef gesäll 1782 och begaf sig till Stockholm, der han på den Stockholmska mästarens tillstyrkan i flera år fick begagna undervisningen i kongl. Målare- och Bildhuggare-akademien. Snart inskrefs Åkerström bland akademiens elever, belöntes kort derefter med prismedaljer, första gången den 24 Jan. 1784, då han för teckning efter gipsen fick 3:dje medaljen i silfver. Han valdes att måla dekorationer till operan Gustaf Wasa, inträdde i Deprez's atelier och fick nu aning om hvad konstnärlighet var. År 1787 vann han akademiens högsta pris, en guldmedalj, och blef derigenom berättigad till resepension. Privata personer sammansköto medel för att bekosta resan till Rom, dit Åkerström äfven kom; men nu må endast tilläggas, att han, i besittning af alla erforderliga både goda och onda egenskaper att reta och intaga en för-

derfvad tid, lyckades alltförväl då fråga var om de frivolaste och obscenaste compositioner. Tecknaren af Åkerströms biografi (Biogr. Lex. 23 del., sid. 188) slutar med önskan att kunna tillropa de unga Romresande konstnärerna, när de der stannat vid Åkerströms graf (han dog i Rom vid 37 års ålder med uttömda lifskrafter i de gröfsta sinnliga njutningar): »*Sinnlighetsruset är en sjelfförbränning*».

Åkroksforssen, fordom ett stångjernsbruk och manufakturverk uti Fryksände socken, Fryksdals härad och Carlstads län, egdes på 1840-talet af C. J. Tjäder, C. Wærn och meddelegare.

Ål, *Åhl*, socken, en af de minsta i Österdalarne, hörande till Nedan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, är belägen $3^3/_8$ mil n. v. från Falun med 585 fots höjd öfver hafvet, omgifven i norr, nordvest och vester af Leksands socken, hvarifrån hon skiljes genom Insjön och den derifrån i sydvest flytande Dalelfven, i söder af Gagnef, i sydost af Tuna, Aspeboda och Kopparberg samt i nordvest af Bjursås socken. Största längden är $1^7/_8$ mil, största bredden $^7/_8$ mil; arealen uppgifves i sednast utkomna beskrifning öfver Dalarne (tryckt 1863) till 2 qvadratmil = 46,000 tld eller 157,097 qvadratref (2 qvadratmil äro dock 259,200 qvadratref), (Forsell uppgaf 53,345 tld, Hahr 1,261 qvadratmil = 29,253 tld eller 163,816 qvadratref), hvaraf 47,421 inegor, 101,360 skogar och betesmark, 5,353 mossar och 2,962 qvadratref vatten. Hemmantalet $19_{\frac{1}{16}}$ mantal, deraf $\frac{1}{108}$ prestbord, det öfriga skatte, är åsatt ett tax.värde af 489,300 rdr rmt, hvartill komma Insjö kopparverk och åtskilliga andra verk, tillhörande Stora Kopparbergs bergslag, taxerade till 20,200 rdr rmt. Folkmängden år 1810: 2,050, uppgick 1865 till 2,350. — Socknen, uppfylld åt alla sidor af större och mindre berg, eger till följd deraf en mycket omvexlande natur; endast från elfbron, förbi kyrkan, utbreder sig ett öppet fält mot Brenäs och Helgbo byar, hvilket, i söder bekransadt af en lummig löfskog, erbjuder en leende och rik anblick öfver bördiga åkrar och blomstrande ängar, men på andra sidan Helgbo möter en genom återstoden af socknen fortgående skogsmark, endast här och der afbruten af några framskymtande tegar och tägter. De förnämsta bergen äro: *Skaluberget* och *Åsberget*, *Sommarberget* och *Afrättsboberget*, med storartade utsigter, *Wåhlberget*, *Fjellberget*, hvarifrån man öfverskådar icke mindre än 15 sjöar, Tuna kyrka, exercisplatsen *Rommahed* m. m. *Loppberget*, *Hoberget* och *Gnet-* eller *Gnipboberget*, med utsigt öfver det bebyggda fältet mot Insjön och elfven. — Bland sjöar och vattendrag märkas: *Insjön*, med en höjd af 568 fot, der en mängd svanor öfvervintra; sommartiden råder der rätt betydlig skeppsfart med 2 ångfartyg samt ett stort antal större och mindre lastdragare; tre lastageplatser finnas här, förutom Thunsta faktori, der bogseringsflottiljen vanligen har sin vinterstation; *Helgsjön*, *Gryssen*, *Rexsjöarne* och *Tansen*. Jordmånen i de mera höglända trakterna, eller i socknens södra och östra delar, består af stenbunden grusjord, i den mellersta af väslera och i den vestra af flygsand; på det kring kyrkan närmast belägna fältet lerblandad sandmylla. Bergarterna bestå allmännast af gneis och granit, men åtskilliga malmstreck af jern och koppar samt betydliga kalklager finnas spridda öfver östra delen. I Gustaf Wasas tid utgjorde Åhl en stor bergslag, der många rika bergknapar hade både koppar- och jernhyttor, hvilka sedan blifvit ödelagda. Ännu drifves *Insjö* koppargrufva, uppfunnen år 1664; vid ödelagda *Flodbergs* och *Vargbergs* koppargrufvor anträffas kopparkisen, glimmerskiffer samt gedigen vismuth, äfven svafvelbunden molybdén. Bland socknens jerngrufvor bearbetas *Walsarfsbergs*, *Svedje*, *Blackbergs*, *Sommarbergs* och *Digerbergs* grufvor. På sednare åren ha ur 9 à 12 grufvor erhållits 36 à 72,000 centner årligen. År 1865 bedrefvos endast 4 grufvor, lemnande 26,661 centn. jernmalm. Emellan Helgbo och Busmor är en silfvergrufva inmutad år 1863. Vid förstnämnda ställe finnes äfven mineralkälla, och jernhaltigt vatten på flera andra ställen. Skogarna bestå mest af tall och gran; löfskogen, till större delen bestående af björk, är dock ymnig. I Oxberg växer lönn och lind vild; af ädlare trädslag finnas planterade, särdeles

vid prestgårdarne och Thunsta, lönn. alm, poppel, oxel, syrener och hvarjehanda fruktträd. — Hufvudnäringen är åkerbruk med boskapsskötsel; hufvudsädet hafra; sädesodlingen motsvarar dock icke, till följd af den svaga jorden samt frostskadorna, behofvet. År 1860 utgjorde den odlade jorden 13,500 qv.ref, ängen 33,600. Fodertillgången är knapp. Skogen, mycket anlitad, motsvarar knappt allmogens vanliga hembehof. Den sista mogna furan fälldes år 1747. Bland binäringar är grufbrytning den hufvudsakligaste; genom malmforsling beredes dem som hafva hästar en god inkomst; några sysselsätta sig med kolning i angränsande socknar, andra tillbringa vintern i Stockholm, der de, särdeles genom vedhuggning, erhålla rätt god inkomst; qvinnorna begifva sig stundom till södra delen af länet på tröskarbete; kalkbränning, fordom en god binäring, afstannar allt mer och mer; de fiskrika sjöarne och de på villebråd rika skogarne fylla befolkningens behof af dessa förnödenheter. Trädgårdsskötseln är blott undantagsvis föremål för allmogens omtanka, likväl finner man numera ofta små inhägnade platser med blommor eller buskar vid gårdarna; biskötsel idkas endast på få ställen. Vid Helgbo finnes tullqvarn för 3 par stenar, hvarförutan omkring 20 s. k. sqvaltor ligga spridda här och der vid vattendragen, samt 6 husbehofssågar. Af statsbidragen utgår bevillning med 355 rdr, mantals- och penningeräntan med 434 rdr och jordbruksräntan med 299¼ kubikfot råg och 598½ hafra. Skattejorden är indelad i 19 soldatrotar, skjutskostnaden utgör 1,235 rdr, väghållningen 75 rdr. Från Gagnef går genom socknen till Siljan en fortsättning af Gefle—Dala jernbanan. — Denna allmoge har, såsom förut är nämndt, af ålder idkat betydlig bergshandtering, från hvilken tid, den s. k. kopparåldern, de förmögnare hafva in i våra dagar begagnat käppkryckan med små utzirade handyxor, i likhet med kopparadeln i Falun. Ännu finnas väl några välmående och rika bönder, men i allmänhet tryckes denna befolkning af betydlig skuldsättning, då deremot kommunen är rik, d. v. s. de gemensamma kassornas fonder äro ansenliga; förändring till ett bättre visar sig dock deraf, att under loppet af år 1862 c:a 5,000 rdr blifvit af den arbetande klassen insatta i länets sparbank. Folket är ock i allmänhet gudfruktigt, idogt och arbetsamt. Jorden är fördelad på 285 sjelfständiga jordbruk och då 382 besutenheter eller 20 på hvarje hemman (en besutenhet uppskattas till 1,400 bandland) finnas, så följer deraf att de flesta delegare äro obesutne. Såväl i klädedrägt som byggnadssätt framskymtar här öfvergångspunkten mellan det öfra dallaget och socknarna kring Falun. Boningshusen börja här höja sig till 2:ne våningar och gårdarne antaga ett mera hyfsadt utseende genom rödfärg, målning och tegeltak. Likväl påträffar man här, liksom öfverallt i Dalarne, det oregelbundna sätt, hvarpå byarnes byggnader, företrädesvis uthusen, blifvit placerade; det ena huset står nemligen härs, det andra tvärs, likasom hade en af folksagans jättar roat sig med att vårdslöst strö ut dem, och låtit dem stå qvar der de fallit. Karlarnes sommardrägt har förändrats från förfädernas inbördes öfverensstämmelse till en brokig variation af främmande bruk från olika bygder. Qvinnorna bibehålla ännu den gamla drägten, om sommaren en blå tröja med svart kjortel, smårandigt blått och hvitt förkläde, blå eller röda strumpor, och kängor, kattunsmössa med breda kring ansigtet framskjutande spetsar; vintertiden bäres under liftröjan en dylik af fårskinn, öppen i bröstet, bebrämad med hvita och yfviga ullfransar, en drägt, som torde både till sitt sammanhang och sin väl skurna snitt vara den vackraste i Österdalarne. Äfven här börja nu schalar och paraplyer komma i bruk. Lefnadsvanorna äro enkla, men mer hyfsade och födan mer omvexlande än grannarnes i norr. — Bland de många gissningarne till härledningen af denna urgamla sockens namn, må nämnas följande: Af de gamles ålmark eller allmänning; af det gamla götiska ordet al eller åhl, som betydt kyrka (alltså med det gemensamma namnet *kyrkan,* vid en tid, då hon, såsom den äldsta, ej kunde förvexlas); äldsta traditionen är dock att det ymniga ålfiske, som här fordom erbjudits, föranledt namnet. — Socknen, som af ålder skall utgjort ett

eget pastorat, ehuru den sedermera förenades med Leksand och Gagnef, skildes 1613 från sistnämnda, och blef eget konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Westerås stift. Vid Insjöns södra strand, icke långt från elfbron vid Thunsta, på fältet nedanför Holens by, reser sig Åhls hvita stenkyrka med ett 124 fot högt torn med slagur, hållande sjelf 180 fot i längd, 54 i bredd och 38 i höjd; är uppförd 1770 och belägen 17 mil från stiftsstaden; genom reparationen 1860 blef den en af länets vackraste; kyrkogården prydes af skuggrika lönnar, aspar och rönnar. En gammal altartafla skall, enligt traditionen, blifvit hitskänkt af en engelsk grefvinna, som lidit skeppsbrott, hvilket anföres af Holenius bland sägner om Dalkarlarnes beröring med England i äldre tiderna. Kyrkokassan eger 17,171 rdr rmt. Första pastorn blef Laurentius Erici, död 1648. Bland öfriga förtjena ihågkommas Andreas Ihrstadius, † 1760, Johan Klingberg, † 1772, Nils Paqualin, † 1785 och Olof Kihlberg, † 1828. — Barnundervisningen, som af ålder blifvit ombesörjd genom byskolor, ordnades år 1848 till 1 fast, 1 ambulatorisk och 5 byskolor, deri ungefär 140 barn årligen undervisas af en examinerad lärare och klockaren. Skolan eger en donation, den Westborgska, grundad 1794, bestående i $^1/_4$ *M* 29 uti Falu grufva, och som aldrig får försäljas, förpantas eller förbytas. Bland allmänna kassor må dessutom nämnas s. k. Worebrokassan, uppkommen genom tilldömda medel efter process med Bjursås socken. Socknen underhåller 33 fattiga. Helsovården bestrides af den i Leksand boende provincial-läkaren. I sockensigillet stå afbildade 2:ne qvinnor ur gamla Testamentet. — Anmärkningsvärda fornminnen finnas ej, men åtskilliga sägner, rörande sig kring jättar, råandar, tomtegubbar etc., fortlefva ännu. Äfven gå bland folket sägner om blodiga strider, såsom att socknen blifvit 3 gånger af krig och pest så folktom, att kyrkan stått öde; under s. k. klockekriget intager Åhl ett rum bland de oroligaste socknarne i Dalarne. En sägen förmäler, att då konungens män kommit till Åhl för att taga klockan, förde de henne först till Stråtbäcksbron, der de hvilade öfver natten; men under denna hvilotid ankom en rik och ansedd bergsman, Nils i Söderby, med en hop missnöjda och återtog i tysthet klockan samt gömde henne tills det åter blifvit lugnt i landet, då den åter framdrogs och sattes på sin förra plats. Nils i Söderby afrättades och Söderby eller Solby blef lagdt 1640 till pastors-bostället. Under *Näftåget* lägrade sig en del af de upproriska vid Åhls färja. På Helgbo åkergärden mönstrades den Dalkarlshär, som under bokhållaren G. Schedins anförande år 1743 aftågade till Stockholm för att öfverändakasta kronprinsvalet m. m. I det så sorgligt ryktbara trolldomsväsendet i Dalarne, synes Åhls menighet varit mer invecklad än i fejderna mot verldslig öfverhet. — Inga andra för ståndspersoner bebyggda gårdar finnas än *Thunsta,* med gästgifveri och faktori, vid elfvens utlopp ur Insjön. *Åhls* kyrkoby presenterar sig äfvenledes väl. *Prestgården,* $\frac{60}{104}$ mtl, har låga, men trefliga byggnader, som omgifvas på ena sidan med en täck, på blommor rik trädgårdsanläggning. *Kommisters-bostället* $^1/_{16}$ mtl. Större byar äro *Kilen* med *Thorngården, Öfra* och *Nedra Heden, Holen, Sätra, Brenäs* och *Helgnäs* m. fl. — Adr.: Gagnef.

Ål, majors-boställe uti Alunda socken, Olands härad och Uppsala län, 3 mil från Uppsala, består af 2 mtl krono-säteri; bland dess innehafvare förtjenar nämnas öfverste Henrik Julius d. ä. Voltemat, som gjorde sig känd ej allenast såsom en tapper krigare, utan äfven som en man med verkliga akademiska studier; skref härifrån 1729—30 till unga gr. Claës Ekeblad bref, hvilka finnas i De la Gardieska donationen i Lund.

Åland, annex-socken till Tibble (det s. k. Skogs-Tibble) i Hagunda härad af Uppsala län, gränsande i öster till Wänge, i söder till Tibble, i n. v. till Järlåsa och i n. o. till Jumkil, omfattar en areal af 42,269 qvadratref (enligt ekonomiska charteverket), 0,320 qv.-mil = 7,120 tld = 39,872 qv.-ref (efter Hahr), med ett hemmantal af $18^3/_8$ mtl, hvaraf 1 skatte och $17^3/_8$ frälse, och med c:a 440 innbyggare (80 flere än år 1810). Likasom i modersocknen är landet här någorlunda jemnt och bördigt i hufvuddalen, men består annars till det mesta af låg-

bergig skogsmark. I sydost ligger Ålbosjön, med utlopp i Wänge, och Säfvaån går här, mest i sydlig riktning, midt igenom landet. Jordmånen är dels svartmylla och lera, dels mojord och sand. Af arealen utgöra 5,808 qv.-ref åker, 4,988 äng och 30,188 skogsmark. Näringarne äro, likasom i Tibble, åker- och ängsbruk samt fiske och skogsbruk. All fast egendom är taxerad till 239,600 rdr. Trädplanteringar vid Kölfva förtjena omnämnas. — Kyrkan, af gråsten och utan torn, är en bland de äldre; den ligger $^1/_2$ mil från moderkyrkan, $1^7/_8$ mil från stiftsstaden, och förbi densamma går, åt nordvest, stora landsvägen från Uppsala till Sala, och passerar dervid, $^3/_8$ mil längre åt vester, Kölfva gästgifvaregård. Insamling till inköp af nytt orgelverk pågick 1863. I Westerbyn och vid Österby lära runstenar finnas, den på förstnämnda ställe med inskriften: Aosulfr + uk + Kair + arfar Fastilifs stin ritu thir Sfurir . . . n thurs ak i noar. — Denna socken, som nu med Tibble utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, har fordom utgjort annex till Järlåsa, och troligen är det dessa begge församlingar, som åsyftas med orden *parochia Hulanum et Jarlasum,* hvilka förekomma i ett bref af år 1391, helst namnet Åland måhända är oriktigt och snarare borde skrifvas Öland. Kyrkoherdar äro kända från år 1569 och kaplaner från 1593. Undervisningen bestrides i fast skola på 2 afdelningar, af en lärare, för 75 barn; vid skolhuset finnes planteringsland om 7 kapplands ytvidd; skolkassan hade 1865 ett saldo af 226 rdr. — Betydligaste gårdar äro *Österby* och *Åhlbo,* på sina ställen beskrifna. Under Wik lyda här $3^1/_2$ mtl, deribland 2 frälse Kölfva jemte Öfverbo- och Rosendals sågar. Byar äro vidare: *Westerby* och *Jellsättra* eller *Gjällsätra.* Lägenheten *Öhn* är skogvaktareboställe. — Adr.: Uppsala.

Ålatorp, ett frälsehemman med blygrufva, se art. Lenhofda socken.

Ålberga, bruksegendom uti Kila socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, $2^3/_4$ mil från Nyköping, $3^1/_2$ mil från Lilla Åby jernvägsstation på Cathrineholm—Norrköpings-banan; består numera af 1 spikhammarstock med 1 härd, (sedan stångjernssmidet, privil. å 500 *skll* vid 1 hammarsmedja ofvanför och 1 nedanför Ålberga ström, blifvit nedlagdt), af finbladig såg med 2 ramar, tullmjölqvarn för 3 par stenar, tegelbruk och ålfiske i ån, samt af underlydande $4^1/_8$ mtl skatte och $^1/_4$ mtl krono, allt inom socknen, och taxeradt till 280,150 rdr rmt. — Bruket anlades, liksom de flesta andra i Södermanland, af bröderna De Besche, år 1644, och hade då samma egare som Näfveqvarn, tillföll i sednare hälften af 1700-talet genom arf E. W. De Besche, på 1790-talet dennes måg, Klingspor; köptes år 1800 af bruksegarne Hejdenstrauch och Hedbom samt lagman Sederholm, som 1809 inrättade sågqvarnen till finbladig, och 1814 uppförde smedjan, hvars privilegier lyda på 1 knipp- och 4 räckhammare; sedermera hafva nämnde lagmans arfvingar innehaft godset; tillverkningen för sednare åren uppgifves till 21 centner spik och 60 centner redskap.

Ålberga, ett militiæ-boställe af 1 mtl, uti samma socken, med tegelbruk; tillhörde ofvannämnda egendom intill reduktionen.

Ålbo, frälse-säteri om $^1/_2$ mtl i Ålands socken och Hagunda härad af Uppsala län, med 5 torp; har tillhört slägterna Lilljeström, Fehman (omkr. 1740) m. fl.; egdes 1849 till en del af major v. Engeström, var 1865 skiftad i 3 egolotter; egorymden är 2,992 qvadratref, deraf 522 åker, 414 äng, 1,875 skogsmark, 4 trädgårdar, 6 bebyggda tomter.

Ålbrunna, ett och $^1/_4$ mtl kronosäteri uti Låssa socken, Bro härad och Uppsala län, är lagmans-boställe sedan år 1695.

Ålbrunna, ett frälse-säteri uti Låssa socken af Bro härad och Uppsala län, af $^3/_4$ mtl, deraf $^1/_2$ mtl förut varit kr.-säteri, utbröts år 1762 från lagmansbostället (se ofvan) åt landshöfd., baron Mauritz Posses arfvingar, ifrån hvars förfäder det blifvit med orätt reduceradt och borde enligt ordre af den 15 Juli 1762 framdeles ersättas med detta års ränta; blef frälse-säteri d. 4 Maj 1844; det hela lydde 1825 och 1849 under Lindormsnäs egendom i samma socken och lyder nu jemte tillhörande $3^1/_4$ mtl under Säbyholm.

Ålbäck, *Ålebäck, Nedra,* by i Sandby socken på Öland af Södra motet och Kalmar län; $^3/_4$ mtl skatte, $1^1/_4$ skattekrono på 4 n:r i 8 hemmansbruk, med 50 inbyggare på 13 hushåll; har runsten nära Dröstorp Âbjörnaflisa, hvarå Liljegren läst: Þurnitr uita + stain + efti + Aib . . . oþþur. sin.

Åldersbäck, egendom uti Westerums socken (Gladhammars kapell), Södra Tjust härad och Kalmar län, omkring 1 mil sydost från Westervik, i en naturskön trakt på yttersta udden af Werkbäcksviken invid Östersjön, består af 1 mtl frälse och $^3/_4$ mtl skatte; arealen uppgifves olika, från 1,800 till 3,000 tld, deraf 200 tld åker och äng, det öfriga hagmark, skog och impedimenter, hagarne äro bevuxna med en myckenhet ek; 1865 års tax.-värde var 90,000 rdr rmt. Egendomen, som på sednare tider ofta ombytt egare och år 1858 betalades med 110,000 rdr, inropades på konkursauktion hösten 1866 för 37,800 rdr af kaptenen m. m. Windahl.

Ålem, *Ålhem,* socken uti Stranda härad af Kalmar län, vidtagande 3 mil norr om staden Kalmar med södra gränsen mot Ryssby socken, hvaremot Näfraån utgör gränsen närmast kusten, sträcker sig derefter längs kusten af Kalmar sund omkring 1 mil åt norr till Mönsterås, hvaremot Kråkebäcken bildar gräns närmast kusten, samt $1^1/_4$ mil inåt landet, begränsad der i vester af Långemåla och Fliseryds socknar; upptager en areal af 1,468 qvadratmil = 33,974 tld fast mark och 0,015 qv.-mil vatten (uti en beskrifning öfver socknen i Wetenskaps-Akad. handl. för år 1759 uppgifves arealen till 64,301 tld, hvarunder de större öarne, såsom *Löfö, Wäderö, Saltö* och *Ekö* inberäknades). Socknen, med 75 fots höjd öfver hafvet, genomstrykes af en lägre ås från köpingen Pataholm vid kusten, med fortsättning in i Långemåla, Högsby m. fl. socknar, är för öfrigt jemn, utan några berg. Sydvestra delen, som kallas skogsbygden, är mera högländ och stenbunden, till en del mosslupen samt sumpig, till största delen beväxt med löfskog, isynnerhet björk, äfven al, ek och något hassel, apel, rönn och pil, utom på hemmanen *Idhult* och *Hundhult,* som lyda under Strömsrum och på hvilka den gröfre barrskogen afbrändes genom en större skogseld år 1826, men der nu finnes ung, vacker barrskog. Skeppnetorp (Skiäpnatorp, 1 mtl skatte, i jordeboken), beläget nära intill sistnämnda hemman, är nu nästan den enda by, som har barrskogsprodukter till afsalu. Den i fortsättning af dessa hemman åt vestra gränsen förut varande skogstrakten, kallad *Alneskog,* är numera uthuggen. Jordmånen, som är medelmåttig, består till större delen af sand och på några ställen lera samt svartmylla. Största vattendraget är *Alsterån,* kommande från Kråxmåla socken och flyter från vestra gränsen till kusten, med utlopp nedanföre Strömsholms kungsgård, delande socknen i tvenne delar, hvarefter sockneus inbyggare skiljas sinsemellan i Norrbyggare och Sörbyggare; under sitt lopp bildar ån många vattenfall, som gifvit tillfälle till anläggning af flera såg- och mjölqvarnar samt jernbruket *Karlsfors.* Af sjöar ha funnits tvenne, hvaraf *Alnesjö,* på gränsen mot Fliseryds och Högsby socknar, har utom naturliga utloppet genom Klockarebäcken till Alsterån, dit äfven den andra *Skarfsjön,* haft sitt utlopp, äfven ett konstgjordt utlopp till Näfraån; den förstn. är till största delen och den sistn. helt utdikad och odlad. En mineralkälla, eburu af ringa styrka, finnes på prestgårdens egor, men är föga anlitad. På några ställen förekomma qvarnstensbrott, och på Ryssmåla egor svafvelkis. — Hemmantalet är $141\frac{17}{480}$, förmedlade till $63^3/_4$ mtl, deraf $38^1/_2$ mtl skatte, $4^3/_4$ krono, $20^1/_2$ frälse, uti 236 sjelfständiga hemmansbruk och taxerade till 1,797,100 rdr, hvartill kommer annan än jordbruksfastighet, taxerad till 173,800 rdr rmt. Folkmängden vid 1866 års början uppgifves i matrikeln till 4,550, men af pastor till 4,470. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Ett större antal oxar afyttras årligen och den skördade spannmalen synes vara tillräcklig för socknens behof. Åker-arealen, på sednare tider tillökt och förbättrad genom 200 tlds grunddikning och 300 tlds vattenaftappning, är sedan 1759-talet förökad från 844 till 4,588 tld, deraf 3,441 i tredingsbruk och 1,147 i vexelbruk, ängen upp-

tager 2,859 tld, årliga utsädet uppgifves till 2,024 t:r säd, 1,470 t:r potatis, 60 t:r andra rotfrukter, 30 t:r lin- och hampfrö; skörden till 9,430 t:r säd, 7,680 t:r potates, 1,500 t:r andra rotfrukter, 360 *lll* lin och hampa; 3,050 t:r säd anses åtgå för kreaturen, hvilkas antal uppgifves till 486 hästar, 560 oxar och tjurar, 1,248 kor, 932 ungnöt, 2,280 får och getter, 473 svin. Stor skeppsfart bedrifves, till en del med egna fartyg och här bosatta sjömän, vid hamnarne *Timmernabben* och *Tillingenabben* (nabbe betyder skogsdunge), dit trävaror ankomma i betydlig mängd från de i vester inåt landet belägna skogstrakterna och utskeppas; fordom skedde denna utskeppning i köpingen *Pataholm*. Utom 3 trävaruhandlande finnas 6, som idka minuthandel, dessutom 3 garfvare i Pataholm och 3 färgare, förutom vanliga handtverkare Skeppsbyggeriet, som under sistförflutna årtionde blomstrade härstädes, men derefter förföll, tyckes nu åter komma i gång, så att fartyg dels nybyggas, dels repareras å varfven Pataholm och Tillingenabben, till hvilket sednare äfven det förra skall flyttas; på Tillingenabben finnas äfven 2 faiencefabriker, till hvilka leran hemtas dels i grannskapet, dels från Bornholm; fabrikaterna utgöras af prydliga och mycket varaktiga husgerådsartiklar, såsom krus, fat, bunkar o. s. v. samt finare prydnadsartiklar, fullt jemförliga med det vackraste från utlandet; de afyttras genom kringresande. Den äldres tillverkningar hafva stigit till betydligt belopp och gifvit god behållning; den anlades år 1865 och skötes omsorgsfullt. Fiske idkas isynnerhet af dem, som bo på den af 3 mtl bestående *Löfön;* någon förtjenst har allmogen äfven på skogskörslor från det inre af landet: 4 à 5 sysselsättas årligen med tillverkning af några par qvarnstenar af sandsten. Vid Karlsfors tillverkas stångjern. Sågqvarnar finnas vid *Sandbäckshult, Blomstemåla, Dufveström, Skeppnetorp, Skälleryd, Brotorp* och *Århult;* mjölqvarnar vid *Brotorp, Sandbäckshult, Ålem, Århult, Thorsrom, Dufveström;* ett tegelbruk finnes vid *Kaggetorp.* — Socknen utgör ensam ett regalt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Stranda kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, byggd af sten, är 150 fot lång, 70 fot bred, 30 fot hög, allt utvändigt, med 6 fenster å hvardera sidan, med rymlig sakristia på östra gafveln och torn å vestra; är ännu i saknad af altartafla, men har 5 st. ljuskronor af metall samt en oljetafla; orgelverket är bygdt af Strand år 1842. I sakristian finnes en gammal tafla föreställande Lazari uppväckande, med omskrift: »Anno 1633 ist mein lieber Vater Bundj Siverts entschlafen und hier christlich begraben; zü Gottes Ehren habe ich diese Tafel in der Kirchen zü Aålheem verehret. Peter Bundies.» — Af riksrådet Joh. Skütte finnes en skola inrättad 1637, hvartill han donerat 1 mtl *Ödebo* och $^1/_2$ *Ålem,* dessutom har socknen en flyttande skola med examinerad lärare samt en småskola, äfven enskilda skolor finnas; till skolväsendet äro äfven anslagna $5^1/_2$ t:r säd af tryckeritionden. En äldre man har under många år tillhandagått socknens befolkning med fruktträds plantering och vård, som haft till följd att här finnas flera väl inrättade trädgårdar. Sockenbibliothek och sparbank finnas; årliga insättningarne uti sistnämnda stiga till 1,500 rdr rmt. Fattigunderstöd åtnjuta 125 vilkorligen och 10 med fullt underhåll. I medlet af 1700-talet lefde här en ifrån sin födsel döfstum man, benämnd Lars Nilsson, som sjelf lärt sig läsa och skrifva. I socknen föddes i Aug. 1702 kommersrådet Thomas Plomgren. Historiska minnena utgöras af kyrkans jemte flera gårdars uppbrännande 1611 af Danskarne, och Pataholms 1677 af danska amiralen Juel; vid samma tid uppbrändes äfven Ålems by, men här emottogs fienden af riksjägmästaren Ebbe Ulfeld med en del soldater, så att den, efter någon förlust af rofvet och manskapet, åter drefs till *Plata* (en gård, som med underlydande gafs 1610 af hertig Carl åt hertig Johan), hvarifrån de skyndsamt begåfvo sig till flottan. År 1612 hade allmogen på Jakob Jakobssons uppmaning, att man ur huse gripa till vapen, samlat sig under dess befäl och slagit läger här i Ålems by, hvilket dock snart måste flyttas till Högsby. I prestgården, der konung Carl IX, ofta i gladare tider gästat, hvilade han ock på resan från lägret till Nyköping, der han ock afled. Forntida minnen

efter Hunerna fortlefva i ortnamnen *Hunhult, Hundhult,* emedan efter Hunernas underkufvande namnet Hun af den segrande folkstammen förändrades till Hund, hvarpå Isländska sagan lemnar bevis genom Thorer Hune och Sörle Hune, hvilka båda kallades Thorer Hund och Sörle Hund. En egen klädedrägt har för qvinnorna utgjorts af gula tröjor och bruna kjortlar, männerna ha brukat rödt foder under uppslagen och ficklocken. — Kapeller ha funnits vid *Pataholm* och *Strömsrum;* detta sednare, med 14 mtl, upptagande 3,000 tlds areal, är socknens största gods. — Bland öfriga gårdar märkas *Råsnäs,* $^1/_2$ mtl frälse, med angenämt läge och ansenlig åbyggnad. Boställshemman äro: *Hedersrum,* 1 mtl, kyrkoherdens; $^1/_2$ mtl *Ålem* är komministers, *Hättesmåla,* $^3/_4$ mtl, och *Näfra,* 1 mtl, kronofogdens boställe. I Ålems by, $3^1/_2$ mtl skatte, har på 1620-talet funnits salpeterbruk, hvaraf kronan haft en årlig leverans af 2 *skk*; i byn är gästgifveri. Större byar äro *Blomstermåla, Boda, Brotorp, Bäckebo, Gunnarsmåla, Hundsmåla, Hullingsmåla, Kaggetorp, Njutemåla, Nyebo, Nyemåla, Ramsås, Solberga* (se den art.), *Skällary, Tålebo, Århult, Åslemåla* och *Ödebo.* — Adr.: Kalmar eller Mönsterås.

Ålgjerdehult (i jordeboken), *Algärdehult,* ett mantal frälse uti Algutsboda socken, Uppvidinge härad och Kronobergs län, omkring $3^1/_2$ mil från Wexiö, i 6 brukningsdelar; häraf lyder $^1/_8$ mtl med manufakturverk, privilegieradt den 16 Okt. 1845 för 1 knipphammare och 2:ne spikhamrar med 2:ne ässjor (taxeringsvärdet är 3,000 rdr), för tillverkning af hvarjehanda svartsmiden, samt qvarn och såg, jemte andra $1^3/_4$ mtl skatte och 9 torp i samma socken under Lessebo bruk. Vid hemmanet Ålgjerdehult, taxeradt till 19,500 rdr, bo 45 inbyggare på 13 hushåll.

Ålhult, ett mtl frälse-säteri i Södra Wi socken, Sevedes härad och Kalmar län, belägen 1 mil nordvest från sockenkyrkan, 1 mil från Wimmerby, vid sydöstra ändan af sjön Ören, nära Brännebroån, denna sjös utfallså till sjön Krön. Till Ålhult är lagdt $^3/_8$ mtl Oppskogen, och underlydande äro för öfrigt $1^1/_2$ frälse-säteri Wagelhem, $^1/_4$ frälse Ringshult, $^1/_8$ frälse Kalmarehult, $^1/_4$ rå och rör Komramålen, $^1/_2$ d:o Jerneke, 2 tullmjölqvarnar, 1 sågqvarn, klensmedja (taxerad till 300 rdr) och pappersbruk samt frälseräntan af $4^1/_6$ mtl. Hela egendomen hade år 1864 ett taxeringsvärde af något öfver 220,000 rdr (hvaraf 60,000 rdr för Ålhult) Denna särdeles vackert belägna och numera äfven väl bebyggda gård, var förr fideikommiss för v. Plomgrenska slägten, men fideikommissnaturen öfverflyttades år 1755 till Mosstena i Södermanland och Ålhult såldes till den sedermera sorgligt ryktbare generalen, friherre C. F. Pechlin, hvilken härstädes anlade ett stångjernsbruk, efter att den 8 Maj 1757 erhållit privilegium på 1 hammare med 2:ne härdar och 600 *skℓℓ*:s smide, hvaraf 400 *skℓℓ* skulle flyttas från Sjundeqvill och 200 *skℓℓ* från Pauliström, emot det, att Ädelfors guldgrufva skulle få nyttja de hemman, som ligga öster och nordvest om *Skuruberget* i Ökna socken, och hvilka blifvit 1743 tillagda Paulieströms bruk till kol och annan betjening, samt 1771 inrättade här en knipphammare jemte 2:ne spikhamrar för särskild stock. General Pechlin gjorde sig derjemte känd såsom bondplågare. Traditionen förmäler, att han en gång under sysslolöshetens dagar bortspelade sin vackra egendom, hvilket dock sannolikt är ogrundadt, enär densamma ärfdes af hans son, den sista ättlingen af denna slägt. Denne sålde, långt före sin död 1834, gården till assessorn m. m. G. Nordström, som vidtagit en mängd berömvärda förbättringar, såsom anläggning af qvarnarne och pappersbruket, och nybyggnad af alla mangårdshusen, af hvilka corps de logis af sten i två våningar med frontispis under plåttak, med flyglar i samma linie, innefattande många med smak ordnade och prydliga boningsrum. Genom den väl ordnade trädgården om 3 tld är en kanal ledd. Jordmånen vid Ålhult är lera, och å egorna finnes mergel af rik beskaffenhet. Underlydande hemmanet *Wagelhem* anser Crœlius såsom äldsta stamhemmanet, emedan detsamma är beläget på sluttningen af en hög backe i motsats till Ålhult, som ligger mera sidländt och ej kunnat så snart bebyggas; gårdarne skola ock från äldsta tider hört tillsammans såsom ett odalgods.

Ålleberg, *Olleberg,* ett af de märkvärdiga Vestgötabergen (se detta ord), på vestgötaslätten mellan Tidans och Lidans vattendrag, inom Slöta socken, sträckande sig utöfver gränsen mot Karleby och Luttra socknar, alla af Wartofta härad och Skaraborgs län, $^{1}/_{4}$ mil sydost från Falköping. Berget, en utgrening af Billingen, har, i likhet med detta, i understa lagret sandsten, derofvan alunskiffer med orsten, sedan flolägrig kalksten; derefter mergel, skiffer och öfverst trapp; höjden öfver foten nedom Leaby är 447,5 pariserfot. På norra sidan vid den s. k. Ållebergs ände är en rad af småkullar, som synas genom någon naturens våldsamhet vara lösrifna derifrån. Imellan dessa och berget är en djup dal. Kullarne innehålla flera slags skiffer, isynnerhet alunskiffer, uppfylld med en art kalksten, förstenade snäckor m. m. Vid norra ändan är en ås, kallad *Grannberget,* der — säges det — skola fordom grannarne haft en samlingsplats. Olleberg har varit ansedt för Falbygdens prydnad, och skall fått namn af dess fordna ollonbärande ekskog; ännu på 1600-talet var den lilla, år 1812 uthuggna kronoparken, beväxt med skog. Berget är äfven namnkunnigt i våra häfder af det fältslag, som stod mellan konung Albrecht och drottning Margareta på de söderut härifrån belägna Nyckelängarne (se detta ord). En sägen om trollet och de 12 riddarne finnes intagen bland svenska folkvisor, II del., sid. 28; om en annan sägen, fästad vid detta berg, och fynd gjorda här, se art. Sunnerål, Slöta och Karleby. *)

Ållestad, rättare *Ollestad* (såsom det ock skrifves i jordeböckerna), kungsgård uti Hofs socken af Gäseneds härad och Elfsborgs län, $^{1}/_{4}$ mil söder från kyrkan, som ligger $3^{3}/_{4}$ mil norr om Borås, består af 2 mtl krono-säteri. Mangårdsbyggnaden har vackert läge vid Sämsjön, utmed landsvägen från Göteborg till Jönköping, $^{5}/_{8}$ mil från Ljungs station vid Borås-banan. Ållestad skall, efter Tuneld, först innehafts af en baron J. Skenck, sedan af slägten Brahe, och blifvit bebygdt till säteri af riksdrotset Per Brahe, hvilken byggnad är den nuvarande i oförändradt skick. År 1696 afträddes det till kronan af grefve Gustaf Kurcks arfvingar; uppläts 1740 åt en lifmedikus Blackwell från England, för att der anställa ekonomiska rön, hvilka dock vid archiater Linnés besök här sommaren 1746 icke särdeles lyckades. Af nämnde Blackwell utgafs »Försök till landtbrukets förbättring i Sverige»; han afrättades 1747 (hvarom se Biogr. Lex. ny följd, II band., sid. 149). Enligt kongl. förläningsbrefvet af år 1756 har Ollestad sedan, under perpetuelt arrende, innehafts af öfverjägm. Anders Gyllensvärds arfvingar. Gården förlänades öfverjägmästaren för den del han tagit uti upptäckandet af 1756 års revolution till konungamaktens utvidgande. Vid 1770 års riksdag var dock fråga om slägten skulle få behålla kungsgården; härom läses i landshöfd. Tilas dagbok (Handl. rör. Skand. hist., XII del., sid. 386—391):

»Att den 1 Jan. föredrogs kammar-oeconomie och kommers-deputationen om ändring i sista riksdagsförfattningarne, angående de förr arrenderade eller till skatte försålda kungsgårdar och kronolägenheter, dervid följde ett särskildt votum af Paul Joachim de Frese, angående Ollestad, som öfverjägm. Gyllensvärd innehade. Det talades ifrigt både för och emot bifall att Gyllensvärd skulle få orubbad dervid förblifva. Det berättades att Mösspartiet kapitulerat med Gyllensvärd att bibehålla honom dervid med vilkor, att G—d skulle ånyo väcka vederlagssaken emot presteståndet, som åstadkommit vid sista riksdagen så mycket oudt. Mösspartiet ville sedermera göra saken behaglig, med att anslå den inkomsten till penninge-löntagarens hjelp. Den 17 Jan. väcktes ånyo den förtretliga frågan om vederlagssaken, som åstadkommit så mycken oreda, skiljaktighet och skriftvexling alltsedan sista riksdagen, då öfverjägm. Gyllensvärd allraförst väckte den och nyttjades då af Hattpartiet bland adeln såsom en buse mot presteståndet, der Mösspartiet då regerade och contradicerades då af Mösspartiet i allmänhet med mycken häftighet. Nu hade bladet vändt sig, så att Mösspartiet ville på samma sätt nyttja saken emot nuvarande presteständ såsom en buse, efter Hattpartiet på 10 à 12 röster när, nu dominerar derstädes. De som förra riksdagen så häftigt drefvo på saken ville nu gerna förqväfva den. Nu förebar Gyllensvärd, att han ej fått Ollestad med den agrement han begärt. Vid omröstning om saken borde nedläggas eller undersökas, hur den, som vid sista riksdagen blifvit afgjord kunnat föredragas i expeditions-deputationen, segrade vederlagssakens nedläggande med 57 rösters pluralitet. Nu fanns att denna sak var Mösspartiets stora cheval de bataille,

*) I Wetenskaps-Akademiens handlingar, år 1767, sid. 10, finnes en beskrifning öfver Vestgötabergen af S. G. Hermelin, och i 1768 års, sid. 324, anmärkningar om Vestgötabergen af Torbern Bergman.

som de velat rida till tings med, fast kampen stupade i första dusten.»

Ollestad utgöres af № 1, 3, 5, 7, hvartdera af $^1/_2$ mtl, härtill skattlagda 1705, och komma, enligt kammar-kollegii uträkning af den 27 Sept. 1820 på arrendet af dessa hemman, tillika med Gjetlands, Kläckened, Knip med Hofsbro qvarn tillsammans 1 mtl i denna socken samt Ebbered Hosg. i Hudeneds socken, alla räntorna af dessa hemman hädanefter att utgå med 22 t:r $20^4/_5$ kpr spannmål, hvaraf på Ollestad, 2 mtl, belöpa sig 10 t:r $13\frac{3}{5}\frac{6}{5}\frac{9}{5}$ kpr. Kongl. brefvet af d. 19 Okt. 1855 afslår ansökan om skatteköp af kungsgården med underlydande; den arrenderades 1866 af landtbrukaren G. P. Drakenberg och taxerades till 18,000 rdr; upptager med underlydande, $2^1/_2$ mtl, en egovidd af 200 tld åker och äng, 2,800 skog och hagmark; utsädet c:a 75 t:r, skörd 325 t:r utom 200 t:r rotfrukter.

Ållonö, *Ollonö,* ett frälse-säteri uti Östra Stenby socken af Östkinds härad och Linköpings län, $^1/_2$ mil från kyrkan, hvarifrån räknas $1^3/_4$ mil till Norrköping, består af 4 mtl och har med Timmergata, $^1/_{16}$ mtl säteri ladugård, samt underlydande $6^1/_4$ mtl frälse, $^1/_4$ mtl skatte, en areal af c:a 3,200 tunnland. Egendomen har ett utmärkt vackert läge invid Bråviken och Ållonöfjärden, som passeras af alla fartyg från och till Norrköping. Den stora byggningen började uppföras af riksrådet Göran Gera, som baroniserades af Erik XIV; men han medhann endast nedra våningen, bestående af hvälfda rum och källrar; den öfra uppfördes af riksrådet Gustaf Kurck och hans friherrinna Elsa Ebba Banér. Nuvarande hufvudbyggnad af gråsten och holländsk klink, är efter en af Ryssarne undergången förhärjning genom eld år 1719 straxt återställd i likhet med dess förut varande architektur, med undantag af att de trenne tornen, som voro täckta med koppar, fingo vanliga tak, och år 1760 uppfördes en stenflygel i stället för tvenne, som gingo förlorade vid branden; denna, såväl som hufvudbyggningen, undergingo 1840 af dåvarande egaren en betydlig reparation. — Ållonö är ett gammalt säteri, sammanbygdt af Ohlöö, 2 mtl, och Ållonö, 2 mtl; af dessa kom Ohlö 1383 från Johan Malteke till Bo Jonsson. Samtidigt med förutnämnda Gera egdes Ållonö af riksrådet och östgöta-lagmannen Hollinger Carleson, som äfven skall deltagit på 1580-talet uti gårdens bebyggande; den egdes 1631 af fru Märta Gylta; har sedermera intill 1860-talet tillhört medlemmar af slägterna Kurck och Yhlen, med undantag af en tid, då den egdes af gen.-majoren grefve G. Oxenstjerna, gift med Kristina Kurck och som återställde byggnaden efter Ryssarnes besök; sedan af en Sperling och tvänne fröknar Hamilton till år 1755, då godset inköptes af majoren Justin von Yhlen och sedan gått i arf från far till son; nuvarande egaren är grosshandl. G. A. Durietz, under hvars tid ett nytt holländeri af 11 kor och 1 tjur från Östanå stamholländeri blifvit här uppsatt. Godsets taxeringsvärde är 214,700 rdr rmt. I afseende på underlydande hemman kan upplysas, att Eneby, 2 mtl frälse, nämnes 1683 såsom rå och rör under Ållonö och 1687 jemte de öfriga såsom lydande derunder, utom delar af Wreta, som hörde under Skenäs; deremot lydde då under Ållonö flera andra hemman, och hela hemmanet Timmergatan, $^1/_2$ mtl, har redan från 1600-talet varit ladugård derunder. Till sist må äfven anföras en sägen, att Ryssarne icke hade ämnat bränna gården, emedan dem lemnades frihet (!) att taga hvad de ville utaf matvaror; men under tiden skall en strandpostering af 25 man kavalleri kommit och skjutit på dem genom fönstren, hvilket förekom Ryssarne såsom förräderi, hvarpå de uppbrände gården och upphängde fogden på en holme, med fötterna nedåt; men han blef dock nedtagen med lifvet af folket. — Gården anses äfven ha gifvit namn åt en af Sveriges ypperligaste andliga skalder, Gustaf Ollon, under det han var här en tid i tjenst hos riksrådet Knut Kurck, så vida han icke härstammat från den utdöda finska adliga ätten Ollon. Han föddes 1646 på Wikbolandet och dog i Stockholm 1703, då han var kamrer vid sjötullen.

Ålope, by uti Bälings socken och härad af Uppsala län, omkring 1 mil från Uppsala; $4^5/_8$ mtl skatte på № 1—4 och 7, 2 mtl krono på № 5 och 6;

de sednare tvänne Uppsala akademihemman; på egorna finnes runstenen № 152 i Liljegrens runurkunder.

Ålshult, ett frälsehemman af $^3/_4$ mtl i Allmundsryds socken af Kinnevalds härad och Kronobergs län, vid en å nära sjön Åsnen. Ett härstädes anlagdt jernbruk med gjuteri och masugn fanns redan på 1600-talet, men blef, sedan det inköpts af grefvarne Hamilton på Huseby, raseradt och bruksrörelsen sammanslagen med den vid Huseby.

Ålspånga, ett frälse-säteri i Bettna socken af Oppunda härad och Nyköpings län, beläget vid sjön Långhalsen, 3 mil från Nyköping, består af 2 mtl och de underlydande af $^3/_4$ mtl frälse och $2^1/_4$ skatte. Säteriet utbyttes från kronan 1674 af häradshöfding Åke Wrång (eller Wräng), har derefter haft egare med namnen Ekbom (adlad Ekfelt), Vult, Rålamb, Tilas, Bennet, Ramström, grossh. Ljungberg 1825, samt egdes slutligen 1851 och 1865 af öfverste-löjtn., frih. C. F. Posse; godset var sistn. år taxeradt till 125,000 rdr rmt.

Ålsta, *Åldsta,* by med gästgifvaregård uti Torps socken af Medelpad och Vester-Norrlands län, nära Ljungan; skjutsar till *Torpshammars* bruk $^1/_4$ mil, till marknadsplatsen *Backen* 1 mil, *Jemtkrogen* $3^3/_8$ mil, till *Kjällsta* $2^1/_4$ mil; gästgifvaregården skildrades 1818 af resande såsom snygg och nätt, värdfolket såsom goda, rättskaffens menniskor. I byn, med 1 mtl 22,25 mål, bo 27 hushåll.

Ålstorp, by i Westra Karaby socken, Harjagers härad och Malmöhus län; på 9 nummer, $3^1/_6$ mtl, deraf $^1/_3$ mtl uts. frälse, $^1/_2$ mtl mensal, $^3/_8$ mtl skolhemman, $1\frac{23}{24}$ mantal skatte, i 12 brukningsdelar, 250 inbyggare, 10 gatuhus och vattenqvarn, har sandig, men vidsträckt åker, svagt höbol, mycken torfjord, furuplantering på strandmarken; tax.-värdet 146,100 rdr, (se art. Karaby). Här afled år 1864, vid 78 års ålder, benbrottsläkaren Måns Persson, som ärft af sina förfäder från Dalarne stor skicklighet i att läka benbrott och andra yttre åkommor, hvari de alla från urminnes tider utmärkt sig; hans verksamhet var erkänd såsom välsignelserik icke blott genom de många, som blifvit helbregda, utan ock af läkarne i Köpenhamn och Lund, med hvilka han stått på den vänskapsfullaste fot. I sina kraftfulla år var han ett mönster af insigtsfull och arbetsam landtman samt vaksam och upplyst vårdare af de kommunala och enskilda uppdrag, som anförtroddes honom. — Å byns egor finnes runsten, hvarå Liljegren läst: hals. auk. Kribun. risthu. stan. thasi. iftir. Tufa. filaka. sin.

Ålsänge, by uti Fellingsbro fjerding af Arboga härad och Westerås län; 4 mtl skatte-rusthåll i 2:ne gårdsbruk, den ena å $3^1/_4$ mtl i sambruk med $^3/_4$ mtl i andra hemman, den andra å $^1/_2$ mtl i sambruk med $^1/_2$ mtl Söderby; i byn, med c:a 100 inbyggare på 23 hushåll, är banvaktshus på Köping—Hult jernbanan.

Ålsätter (i jordeboken), *Ålsäter,* gästgifvaregård i Vestra Wingåker af Oppunda härad och Nyköpings län; skjutsar bland annat till Wingåkers jernvägsstation i v. 2 mil och Katrineholm i ö. $^3/_4$ mil. På egorna skall stå en runsten, hvars inskrift är af Liljegren återgifven med: thurkar: raisti: stain: thansi: at sun: sin: Kiuur: auk: kiarthi: sbankar: ufir sun.

Ålycke, Stora och **Lilla,** två berustade säterier uti Säfvareds socken, Kinnefjerdings härad och Skaraborgs län, $^3/_4$ mil öster om Lidköping, bestå af $^5/_8$ mtl. Det förra, $^1/_2$ mtl, har lydt under Höjentorps kungsgård, varit doneradt till gr. Magnus Gabriel de la Gardie och innehafts af hans furstinna till år 1687; blef köpt till skatte den 18 Juli 1711; det sednare, $^1/_8$ mtl, har varit köpehemman, blef inlöst till kronan år 1692, köpt till skatte d. 26 Sept. 1792. På Ålycke föddes 1727 kyrkoherden Fr. Mellin, hvars föräldrar voro mönsterskrifvare Jonas Mellin och Margareta Ek af gamla Buhreslägten. Båda hemmanen, nu mer lagda i sambruk, egas jemte $^3/_{16}$ mtl Torestorp af J. A. Jonsson; hela taxeringsvärdet är 29,500 rdr.

Ålö (i jordeböckerna), *Åle* en säteriladugård af $1^1/_2$ mtl med klädesvalk, Åleströms klädesfabrik, såg- och mjölqvarn för 4 par stenar, uti Tveta socken af Stockholms län, lyder under Tvetaberg, till hvilken artikel hänvisas. Ett bomullsspinneri anlades på samma ställe som en ödelagd klädesstamp № 9 förr

varit; klädesfabriken började anläggas år 1847.

Åminne, jernverk uti Kärda socken af Östbo härad och Jönköpings län, $1\frac{1}{2}$ mil från Wernamo, nära Åreveds gästgifvaregård, består af masugn med gjuteri (tax. till 20,000 rdr), stångjernsbruk af 1 hammare, 1 härd (tax. till 2,400 rdr), manufakturverk af 1 knipp- och 1 spikhammare (tax. till 3,600 rdr rmt). Åminne är beläget i en naturskön trakt, omgifvet af ek- och bokskogar samt talrika sjöar, så att det anses för en af de vackraste bruksanläggningar i riket. Hela trakten utgör en naturlig park af nära $\frac{1}{2}$ mils längd, med den vackraste löfskog på en ganska kuperad mark. Masugnen är anlagd 1824 af lagman Dankwardt för att tillgodogöra sjömalmen från Bolmen, Widöstern m. fl sjöar och myrmalmsfält, på det gamla säteriet Beestorps egor, förut hörande till Forsheda socken, men sedan 1827 förlagdt under namnet Åminne i kyrkligt hänseende och sedan år 1864 äfven i civilt till Kärda socken. På midten af det skarpt sluttande vattenfall, som vattendraget från den lilla Bestorpssjön gör vid södra ändan af Källundasjön utför ett 40 fot högt berg, uppfördes masugnens blåsverk, för hvilket en större bassin insprängdes i gneisberget. Härigenom vanns den fördel, att, sedan vattnet drifvit blåsverket, tjenar dess störtning utföre det öfriga af fallet att drifva en dit flyttad qvarn, samt blåsverk och hammare i en derbredvid på 1830-talet för tillgodogörandet af det skrotjern, som föll vid ett vid masugnen anlagdt jerngjuteri, uppförd stångjernssmedja med 2 härdar, hvaraf den ena nedlagd sedan 1854 på 15 år. Uti Bestorpssjön, för hvilken en hålldamm, klädd med tackjernsplåtar, lades, bekoms ett förträffligt vattenförvaringsrum och genom kostbara vattenledningar har tillräckligt vatten för verkens drift erhållits. Widösterns malm håller ända till 50 à 60 % jern; också får man det yppersta gjutjern från detta bruk, som förser större delen af vestra Småland, en god del af Halland och Skåne med hela deras behof af gjutgods och maskiner. Tillverkningen, oinskränkt sedan 1858, har i medeltal åren 1861—63 uppgått till 7,563 ctr tackjern, 655 ctr gjutgods, 7 ctr spik, 28 ctr redskap, 27 ctr diverse; stämpeln är ett Å-E. — Det gamla säteriet Beestorp har tillhört familjen Hand, hvars vapen ännu finnes måladt på fönsterrutorna i manbyggnaden, som blifvit nedflyttad till jernbruket; det egdes derefter af slägten Hjulhammar, utbyttes till frälse af Nils Reuterhjelm, försåldes från denna slägt 1780 till riksrådinnan Ebba Chr. Ruuth, som förenade det med Källunda fideikommiss (se den art.) och fästade dervid »Sjöbladska stipendiet» (hon var född Sjöblad), hvars ränta, 10 rdr bco, tilldelas en studerande i Lund af Wexiö stift. Bruks- och landtegendomen var 1865 taxerad till 136,000 rdr; brukets bevillningsafgift för inkomst 188 rdr; godsets folkmängd c:a 300.

Åminne, mönsterfarm och rättareskola samt poststation (under Bodens postexpedition) i Öfver-Luleå, socken af Norrbottens län; se art. Öfver-Luleå, under gårdar.

Åminnefors, stångjernsbruk och bergsfrälsetorp i Lungsunds socken, Fernebo härad och Carlstads län, $2\frac{3}{4}$ mil söder från Filipstad. Det förra består af 2 hamrar och 2 härdar, det sednare af $\frac{5}{64}$ mtl (= 5 *℔* osmundsjern). Rörande brukets första grundläggande förmäler Fernow, »att befallningsmannen i Wadsbo Jon Hansson Asp började omkring 1639 uppföra ett s. k. snideverk vid Åminneforssen, enligt r. r. presidenten Carl Bondes tillstånd, och använde derpå stor kostnad; men sedan stenkol voro anskaffade, äfvensom 4 Fransmän, 2 för träredskapen och 2 för jernsmidet, de der ock hunnit till slut med byggnaden, kom bref från Thorshälla smidesverks delegare, att de, vid 100 rdrs vite, hade ensamma privilegier, hvarpå Asp måste nedlägga allt sitt arbete.» Enligt jordeböckerna bestod bruket till en början af en hammare med 2 härdar och 925 *sk℔s* smide, 1840 erhöll det en ny stångjernshammare, var 1865, jemte Bjurbäcks stångjernsbruk och manufakturverk, tax. till 30,000 rdr rmt, och hade gemensamt med detta samt Storfors bruk i medeltal under åren 1861—63 en tillverkning af 36,352 ctr stångjern, 1,060 ctr stål, 515 ctr spik, 415 ctr manufaktur, 103 ctr diverse; verken egas af A. Cederström, Sv. Renström m. fl. in-

tressenter. Under bruken lydde en jordegendom af $2^7/_{12}$ mtl (deribland $^1/_{16}$ mtl Fallet), en hel hytta (Bjurbäckshyttan), $\frac{19}{24}$ skatte skogshemman, $117^1/_2$ skatte och $29^5/_8$ frälse osmundstal, 11 torp, qvarn om 2 par stenar, såg samt frälseräntor af $^7/_{12}$ mtl i Ölme och $^1/_2$ mtl i Wäse socken; brukens och jordegendomens taxeringsvärde var 523,340 rdr; hela folkmängden c:a 900; till bruken höra 2 lastbåtar om 10 läster; bruken egas af ett bolag.

Åmme, ett frälse-hemman uti Hammars socken af Örebro län, består af $^1/_2$ mtl, med såg och vattenqvarn, har äfven haft pappersbruk, kalladt Åmmebergs, der tillverkningen år 1847 uppgifves till ett värde af c:a 4,000 rdr. Åmme hemman (tax. till 36,000 rdr rmt) eges af A. Petersson.

Åmmeberg, zinkbruk uti Hammars socken af Sundbo härad och Örebro län, $1^1/_2$ mil öster från staden Askersund, vid sjön Åmmelångens utfallså ej långt från Wetterns norra ända, dit en jernväg under åren 1856—61 af $1^1/_8$ mils längd blifvit anlagd. Här har förut varit stångjernsbruk, som uppfördes efter att brukspatron P. Jansson d. 23 Jan. 1840 erhållit tillåtelse att flytta från Dohnafors till lägenheten Åmmeberg en hammare med en härd och 500 *skEs* smide; men sedan Åmmebergs egendom på 1850-talet blifvit inköpt af fransk-belgiska bolaget La vieille Montagne, har jernbruket blifvit nedlagdt, och äro här i stället uppförda en mängd hyttor, storartade vaskverk m. m., för att bearbeta den zinkblende, som innehålles i större omfattning på fältet af denna egendoms egor. Vi vilja här anföra i sammandrag en skildring af Åmmeberg ur Aftonbladen för den 29 Okt. 1859 och 30 Aug. 1862. Vid gruffältets första undersökning befunnos omständigheterna öfver hufvud taget gynnande. Fältet, som innehöll rik tillgång på vacker zinkblende, var endast en mil aflägset från närmaste hamn, som stod i kommunikation med Göta kanal, hvarigenom för malmen medelst förutn. jernväg snart nog kunne beredas transport till utlandets hamnar. — Vid grufdfältet fanns väl ej vattenkraft för malm- och vattenuppfordring, hvarför ångkraft der måste användas, hvaremot vattenfall fanns att tillgå invid hamnen för drifvandet af bok- och vaskverken. Med kraft grep bolaget verket an, så att vid slutet af 1862 de vigtigaste anläggningsarbetena voro afslutade. Bolaget har ej velat anlita utländska verkstäder, oaktadt arbetena af fältet derigenom fördröjts, utan tagit från Motala mekaniska verkstad hela den mängd af olika maskiner, som äro behöfliga vid grufvorna och vaskverken samt rails, lokomotiver och öfrig rörlig materiel för jernbanan.

Grufvorna äro belägna invid Nerikes sydligaste gräns mot Östergötland, i Hammars socken, hvarförutan bolaget eger Isåsa zinkblendefält i Lerbäcks socken samt Knarckebo i Godegårds socken i Östergötland. Vid grufvorna, som ligga i en skogig och kuperad trakt, der förut knappast något menniskospår syntes till, är nu lif och rörelse. Omkring 400 man äro här sysselsatta med uppbringandet af bergets skatter. Malmen ligger delvis alldeles i dagen, och uppgår den utsträckning man hittills känner af malmfältet till en omkrets af 10,000 fot. Malmfältet har hittills blifvit öppnadt på 21 olika punkter. De djupaste af dessa öppningar uppgå till 170 fot och hafva flera af dessa blifvit sins emellan förenade medelst långa underjordiska gångar eller, som det på grufspråket kallas, stollgångar, hvarförutan dylika stollgångar blifvit utsprängda i olika riktningar från djupet af hvarje grufva för malmens frambringande. Ännu sker malmuppfordringen ur trenne öppningar, nämligen Nygrufvan, Isåsagrufvan och Knallagrufvan. Vid hvardera af dessa är en ångmaskin placerad, som medelst pumpning håller grufvorna fria från vatten. Dessa ångmaskiners konstruktion är särdeles ändamålsenlig, och erhålla pumparne omedelbarligen af pistonstången sin rörelse.

Ett eget lokalförhållande har framkallat idén, att, så länge man icke trängt sig ned i djupet utöfver en viss gräns, kunna så ställa till, att ångmaskinerna blifva obehöfliga för vattenuppfordringen. På ett afstånd af ungefär 7,000 fot från malmfältet, som har ett relativt högt läge, löper en dalgång, som utmynnar i en af Wetterns vikar. Från djupet af denna dalgång (vid Eckershyttan) har man sprängt en tunnel i rät linie till

malmfältet, hvilken der sammanträffar med grufvornas schakter. Det vatten, som samlas i grufvorna, utrinner genom tunneln och dalgången i sjön. Kostnaden för vattenuppfordringen har härigenom blifvit inbesparad.

En mängd byggnader hafva vid grufsfältet blifvit uppförda, såsom kontors- och materialbyggnader, bostäder för ingeniörerna och förvaltningspersonalen, arbetarekaserner m. m. Vid bolagets grufvor, belägna inom Godegårds socken af Östergötland, i Lerbäcks och Hammars socknar, brötos år 1864 omkring 160,000 ctr zinkmalm, men redan följande året 610,464 ctr, af hvilka omkring 430,000 ctr genomgingo vaskverket. Jernvägen till etablissementets andra afdelning, nämligen vaskverken, börjar med hvar sin arm vid de $^1/_4$ mil från hvarandra belägna Isåsa- och Knalla-grufvorna; men snart förena sig de båda grenarna till en bana. Till en början löper banan utmed stranden af Dalbysjön, hvars ingående vikar densamma på flera ställen med bankar måst öfvergå, och framgår sedan i en trakt, omvexlande mellan höjder och dalar, så att flera bankar och genomskärningar här förekomma. Alltsom banan närmar sig andra slutpunkten vid Wettern, blir belägenheten mer jemn. Denna jernväg har samma spårvidd som statens jernvägar, och äro rails likaledes beräknade för tunga lokomotiver. Så snart man nalkas Åmmeberg, synes naturen mer leende, och sjelfva stället har ett utmärkt vackert läge, upptagande terrängen emellan sjön Åmmelången och ett af Wetterns vikar, hvilka vattendrag här äro förenade medelst en kort ström, hvars vattenfall drifver bok- och vaskverken. För beqvämlighet vid lastning äro dessa verk belägna alldeles invid hamnen, hvars brobyggnad, dels på fötter af smidt jern, dels på två stenkar, uppbär två kranar, af hvilka den ena är af Carlsunds utmärkta konstruktion. För vattenkraftens tillgodogörande har en större kanal af 1,200 fots längd måst till större delen sprängas genom berget.

Verken drifvas af tvenne jernvattenhjul och en turbin om tillsammans 150 hästars kraft, och sker malmens krossning mellan kolossala jernvalsar, hvarefter den ingår i roterande messingsnät af olika finhet, för att sorteras, och mottages derefter af vaskmaskinerna. För malmens rostning (hvarmed förstås dess befriande från svafvel), finnes en byggnad, upptagande 380 fot i längd och 70 fot i bredd, således af ganska aktningsbjudande dimensioner. Den rostade zinkmalmen utgjorde 1865: 172,760 centner. Smältugnar för zinkblende erfordra tre gånger mer stenkol pr vigt än malm. Derföre och på grund af att stenkolspriset här i Sverige är flera gånger dyrare än vid bolagets andra masugnar, måste malmen ovilkorligen utföras till utlandet. Liksom vid grufvorna hafva äfven här flerfaldiga nya byggnader blifvit uppförda, hvaribland, utom verkstäderna, en särskild arbetarekoloni med särdeles vackert läge på en halfö i Wettern, ett större hotell m. m. Vid denna afdelning af etablissementet äro sysselsatta mellan 2 à 300 arbetare. Till arbetarnes förmån har bolaget inrättat en särskild arbetarekassa, som är gemensam för alla dess etablissementer. Fonden till denna kassa bildas sålunda, att på hvarje arbetares förtjenst afdrages $1^1/_2$ procent och släpper bolaget sjelft till ett belopp, motsvarande hälften af arbetarnes afdrag. Det understöd, som af den sålunda bildade kassan lemnas, består dels i meddelande af läkarevård och skadestånd för arbetsförhinder och dels i utgifvande af årliga understöd och skadestånd åt till arbete oförmögna och ålderstigna personer, äfvensom åt i bolagets tjenst med döden afgångna arbetares familjer. Dessutom finnas särskild sparbank, hvarigenom tillfälle beredes den sparsamme och flitige arbetaren att samla och förränta sina öfverskott, samt skola, som förestås af en diakonissa från Stockholm. — Åmmebergs egendom utgöres af verk och inrättningar (tax. till 400,000 rdr), 1 frälse Hyltebacken med qvarn och såg, 1 fr. Åmmeqvarn eller Åmmeberg, 1 fr. Åmmestorp, $^9/_{16}$ mtl sk., $^5/_{16}$ fr., samt Johannisbergs och Fredriksbergs grufvor, *Knalla* zinkgrufvor (tax. till 50,000 rdr), allt inom Hammars socken; dessutom eger bolaget *Knarkebo* zinkgrufvor (tax. till 20,000 rdr) inom Godegårds socken af Östergötland, Isåsa zinkgrufvor (tax. till 40,000 rdr) inom Lerbäcks socken. Hela egendomens ta-

xeringsvärde var år 1865: 650,000 rdr; folkmängden c:a 900 personer.

Utom detta ställe eger bolaget icke mindre än 17 grufetablissementer, belägna i Belgien, Frankrike och Tyskland, och antages åstadkomma en tredjedel af hela Europas zinkproduktion.

Åmot, kapellförsamling till Ockelbo, uti Gestrikland af Gefleborgs län, $5^3/_4$ mil ($3^3/_4$?) nordvest från Gefle, bildad i Dec. 1785, innefattar på en areal af 88,278 tld = 494,356 qvadratref, deraf 13,130 vatten, $3\frac{113}{120}$ mtl, hvaraf $2\frac{109}{120}$ skatte, $^1/_5$ frälse, taxerade till 440,280 rdr rmt, hvartill komma 5 soldat-, 87 jordtorp, 25 backstugor, 7 afsöndrade lägenheter, 1 jernbruk, 1 masugn samt några qvarnar, taxerade till 129,950 rdr. Modersocknens största vattendrag, *Fansån*, som upprinner i Alfta socken, upptager här ofvanför *Åmots* by (på 2 n:r, $^3/_{10}$ mtl) ett från de vid gränsen mot Bollnäs belägna tjernarna kommande mindre vattendrag samt vid Åmots bruk *Kölsjöån;* dessa fortsätta sedan förenade under namn af *Åmotsån* sitt lopp genom Pålsjön och Wallsjön till Bysjön. Rörande jordmånen hänvisas till artikeln Ugglebo.

Af arealen utgöra 3,722 qvadratref åker och jord i cirkulation, 65,058 naturlig ängsmark, 374,762 skogsmark och impedimenter, 37,682 mossar och myror; största utsädet är af korn, 635 kub.fot, dernäst råg 495, hafra 241, blandsäd 187, ärter 36, af potates 1,537; skörden har i medeltal under 5 år varit något öfver 8,000 kubikfot säd och 11,450 potates; underhållna kreatur uppgifvas till 136 hästar, 444 kor, 2 oxar, 120 ungboskap, 424 får, 963 getter och 90 svin.

Folkmängden, mer än fördubblad på sednaste 50 åren, uppgick 1865 till 1,680. Beloppet af stats- och kommunala afgifter uppgår till något öfver 6,000 rdr, deraf i bevillning 2,300 rdr, kostnad för rotering 220 rdr, clerecistatens underhåll 940 rdr, fattigförsörjning 250 rdr, skjuts 145 rdr, väghållning 100 rdr, div. onera 55 rdr rmt.

Kapellet, färdigbygdt 1798, ett reveteradt trähus, är nu såsom förfallet utdömdt, och ny byggnad af sten påtänkt; särskild predikant antogs 1797; han tillsättes af egaren till Åmots bruk, som upplåtit predikantsboställe. Kapelllaget utgör ett eget skoldistrikt med eget skolråd och är indeladt i 3 skolområden med en fast skola om 3 klasser, två ambulatoriska och två småskolor, der en examinerad och tre oexaminerade lärare (som tillvunnit sig stort förtroende) undervisa omkring 267 barn; 103 undervisas i hemmet, äfven enskild skola finnes; fasta skolans lokal uppfördes 1845 af brukets egare. Tillsammans med moderförsamlingen utgör Åmot ett fattigvårdsdistrikt, indeladt i 29 kretsar, hvaraf 8 inom kapellet. Här märkes Åmots bruk och masugn (se nedan), hvarunder lyda $8^1/_6$ öresland. — Byar äro *Qvarnåsen, Westerbo, Svartandal, Rönnbacken, Sand, Björnmossen, Trätåsen, Nortsjöriset, Möjsjön* och *Källsjön.* — Adr.: Gefle.

Åmot, jernverk uti förutbeskrifna kapellförsamling, består af stångjernssmedja med 2 täckta smälthärdar med särskild smälthammare och gasvällugn i förening med 3 vanliga hamrar för stångjernets utsträckning, en vanlig mindre tyskhärd för påkommande reparationer samt en masugn; stångjernstillverkningen har under tiden näst före 1855 uppgått årligen till 2,500 *skℓℓ*, men efter lancashire-smidets införande 1856 till 4,500 *skℓℓ*, inberäknadt 1,600 à 1,700 *skℓℓ* smältstycken från en tredje smälthärd vid Kathrineberg; i medeltal åren 1861—63 uppgick tillverkningen till 12,907 ctr stångjern och 17,732 ctr tackjern af Windtjerns malm. Bruket jemte masugn anlades, enligt privilegium af den 6 Maj 1710, af biskop Carlssons enkefru, Catharina Bröms, och tilldelades henne en allmänning i Ugglebo för nödiga kolåtgången; masugnen är, efter att hafva nedbrunnit 1858, under loppet af samma år ombyggd med fristående högre pipa samt har till betydlig del blifvit försedd med plåttak; nytt krossverk och gasrostugn af ny förbättrad konstruktion uppfördes jemväl med varmapparat samt en särskild kupolugn för tillverkning af gjutgods. Underlydande jordegendomen består af $22\frac{59}{120}$ öresland; nyligen hafva åtskilliga mossodlingar blifvit påbörjade dels å rekognitionsallmänningen vid Rastmuren, dels ock nära intill masugnen å den s. k. Hyttmuren, jemte några mindre

betydande odlingsföretag; af verk finnas vidare en nyligen uppförd större såg med 2:ne ramar samt särskild kantsåg och hyfvelmaschin, mjölqvarn med 2 par stenar; hela taxeringsvärdet år 1865 var 297,400 rdr, hvaraf 123,000 rdr för bruket och verken. Åmot utgör ett af de s. k. Ocklebo- eller Ugglebo-verken (se den art.)

Åmot, stångjernsbruk, se Åmått.

Åmål, uppstad och enda staden på Dal, i Tössbo härad af Elfsborgs län, under 59° 3′ polhöjd, 42½ mil från Stockholm samt 8¼ mil från Wenersborg, 7½ mil från Carlstad, ligger mellan tvänne bergshöjder vid den i Wenern utfallande Amålån. Den har sitt namn, som i offentliga handlingar finnes skrifvet på icke mindre än 20 olika sätt (deribland Åhmule, Ömord och Amord), af Åmålstom krono-hemman, på hvars egor (der förut på Åmålabacken varit en urgammal marknadsplåts) staden börjat anläggas år 1640, så vida man icke vill antaga Lignells härledning af namnet från medeltidsordet mord = skog, hvilket omsider förvrängts till Amål. Staden erhöll sina privilegier af drottning Christina 1643; de bekräftades år 1646, och samma jemte följande år erhöll den nyanlagda staden åtskilliga donationer af jord, tillsammans 6 mantal, innehållande 2,860 tld. Dessa donationer tillkommo förmodligen, för att upphjelpa staden efter den olycka, som träffat den år 1645, då den under den s. k. Hannibalsfejden nedbrändes af Danskarne. Af samma olycka och från samma håll drabbades staden äfven 1679; men sedan förblef Åmål förskonad för sådana olyckor ända till 1777, då en eldsvåda ödelade en tredjedel af staden. Följande året intogs staden af öfverste Stricker, dervid borgmästaren Åberg lofordades af general Armfelt för sitt berömliga förhållande. Sednaste gången Amål hemsöktes af eldsvåda var d. 17 Jan. 1846, då 31 gårdar nedbrunno. Staten beviljade då 45,000 rdr till återuppbyggande af staden och reglering af dess tomter, och Åmål är nu mer en liten prydlig stad, genomskuren af täcka kanaler, med ej särdeles breda, men raka och väl stenlagda gator, knuthuggna hus, de flesta af 2 våningar, betäckta med skiffer, ett 290 alnar långt, 195 alnar bredt, med träd planteradt torg, och 1,675 invånare, vacker *kyrka*, uppförd af sten år 1806 på en kulle norr om staden (har den enda orgeln på Dal), treklassigt lägre *elementarläroverk*, med 3 lärare och 50 lärjungar (år 1864), *flickskola, bokhandel* (sedan 1832), *boktryckeri* (från 1846), *theater* (från 1848), *sjömanshus, arbets- och fattighusinrättning* (af brukspatron Åberg 1846), *sparbank* (stiftad 1836), *telegrafverk* (sedan 1858), *postkontor, jernvåg* och goda handtverkerier. För öfrigt lefver staden, som redan på 1600-talet dref timmerhandel och bergsbruk, af handel i minut med vanliga köpmannavaror, jordbruk, fiske och af sjöfart, hvilken dels transporterar dessa varor från Göteborg, dels gör fraktresor med jern- och trävaror för bruksegarne på Dal och i Wermland; äfven skiffer utskeppas.. År 1866 anlöptes hamnen af 152 ångbåtar och 130 segelfartyg. Bland importerade varor nämnas: 200 tolfter bräder, 50,000 kannor bränvin, 89,500 centner tackjern, 1,200 kubikfot strid säd; bland exporterade: 70,860 kubikfot hafre, 2,700 kubikfot strid säd, 1,060 kubikfot kummin och linfrö, 2,500 k:r lingon, 1,550,945 löpande fot pitprops, 6,690 tolfter plankor, 46,000 centn. stångjern, 189 kistor tändstickor m. m.

Åmål, med 197 hustomter (250 i Ritters lexikon, deri troligen inberäknas 48 hus, belägna på stadens jord) på 50 tlds areal och ofvanuppgifna jordbruk (enligt Stat. Tidskr. 2,496 tld, och enligt femårsber. 1855—60 endast 640 tld), uppskattades år 1865 till 1,106,500 rdr (deraf 67,000 rdr för offentliga byggnader), hade 17 handlande, 50 fabrikanter och handtverkare, en nyanlagd, säker och beqväm hamn, till hvilken 1860 års riksdag anvisat både anslag och lån. Vid lastbryggan är 12½ à 13 fots vatten, i hamnen är djupet 13 à 18 fot. Vid inloppet till Åmålsviken finnes fyr- och båkinrättning. År 1863 egde staden en ångbåt om 25 hästkrafter samt 9 segelfartyg om 176 läster, på 1840-talet egde den 15 fartyg; med Arvika, Wenersborg och Göteborg står Åmål i direkt ångbåtsförbindelse. Skattebidragen uppgå till 13,000 rdr, deraf 2,390 i bevillning.

Åmåls pastorat af 3:dje klassen, bestående af en stads- och en landsförsamling, är regalt. Kyrkoherden eger i boställe *Hanebol*, $^{1}/_{2}$ mtl. Staden, efter folkmängden räknad den 44, innehar 76:te riksdagsnumret bland 5:te klassens städer; har en borgmästare, två rådmän, lyder under Wenersborgs sjötullkammare, har marknader i Januari, Juni och Oktober. Utom staden, på dess vestra grund märkes länderiet *Fredriksberg*, på dess norra *Anneberg* och på dess södra en *tändsticksfabrik*.

Åmål, landsförsamling, uti Tössbo härad och Elfsborgs län, omfattar 16,764 tld med $1^{1}/_{3}$ mils längd och 1 mils bredd, är belägen vid sjön Wenern och genomskuren dels af en vik af denna sjö och dels af tvenne åar, Åmåls- och Lerbyån, hvilka utfalla i Wenern, den ena genom staden Åmål, Denna å förorsakar ofta, i synnerhet vårtiden, skada genom öfversvämningar, men drifver deremot flera nyttiga vattenverk, som skänka rörelse och förtjenst åt ortens innebyggare. Här har ock funnits Åmåls-hammaren, med privilegier af år 1665, vid ett vattenfall, ännu kalladt Hammaren, men som dock snart lär kommit i ödesmål. Det andra vattendraget har med bidrag af staten blifvit uttappadt, hvarigenom flera hemman tillvunnit sig betydliga egor. Marken är i allmänhet jemn. Största slätten ligger $^{1}/_{4}$ mil norr om staden och har, likasom trakten omkring och söder om densamma, en jordmån af kalkblandad lera. I socknens norra och vestra del är deremot mer eller mindre bördig sand och mossjord rådande. Skog till afsalu finnes numer endast i socknens vestra del. Närmast Wenern förekommer gneis såsom den rådande stenarten; men ju mer man närmar sig socknens vestra del, börjar graniten visa sig i större mängd. På Vestra Knättkärrs egor synas i dagen smärre klimpar af svafvelkis och silfvermalm, men till ringa del, glimmerskiffer vid *Gerdsbyn*, jernmalm vid *Århult*. *Nygårds* kopparhytta för smältning af malm från Kingæbols och Kesebols grufvor i Ånimskogs och Fröskogs socknar, anlades omkring 1718, men begagnades föga och förföll snart. En mineralkälla finnes på *Århols* egor, hvilken dock numer föga begagnas; deremot har en brunn vid *Berga* på sednare tiden blifvit anlitad. Invånarnes antal har från 1,543 år 1846 uppgått år 1865 till 1,965 personer. Hemmantalet är $21^{3}/_{4}$ mtl, deraf $19^{1}/_{2}$ skatte, $^{3}/_{4}$ krono, $1^{1}/_{2}$ frälse, taxerade till 820,100 rdr, deraf 5,000 rdr för *Storön, Sandön, Svagön*, tilldömda staden år 1700; härtill komma 44,000 rdr rmt för verk. — Folkets tarfliga, men snygga klädsel och lefnadssätt antyder förnöjsamhet och arbetsamhet, också är en nästan allmän välmåga rådande. Hufvudnäringen är åkerbruk. Åkern upptager omkring 3,700 tunnland, brukningssättet är cirkulationsbruk i 8 skiften, deraf $^{3}/_{8}$ bär klöfver, $^{1}/_{8}$ höstsäd, $^{1}/_{8}$ trädas och resten besås med vårsäd. Hufvudsädet är hafra, korn odlas obetydligt. Naturliga ängar finnas ej; boskapsskötseln står på en låg ståndpunkt. Bland binäringar intager timmerhandel främsta rummet; utvandringar till Norge att söka arbetsförtjenst äro allmänna. Fiske idkas endast till husbehof. — Socknen, hvars namn skrefs 1312 Omordh, Amord 1397, har med Åmåls stad gemensam kyrka, var förut annex till Edsleskogs eller Hesselskogs pastorat, utgör sedan år 1655 med staden ett reg. pastorat i Carlstads stift. Folkskolan, hvartill brukspatron J. Åberg skänkt både byggnad och jord, är i anseende till socknens vidsträckthet indelad i trenne stationer med 4 skolhus, äfven småskola finnes; skolbarnens antal är 350; lärare antogs år 1846. Sockenmagasin och bibliothek finnas. Af fru Anna Maja Åberg äro 3,000 rdr testamenterade den 14 Aug. 1839 åt hennes ålderstigna underhafvandes värnlösa barn och deras afkomlingar, som ega uppbära 5 % ränta deraf. Af fornminnen från hednatiden märkas 22 ättehögar, 17 stenrör, flera hällekistor m. m. Bland personer, härstammande från detta pastorat, må nämnas den utmärkte filologen Johan Gabr. Sparfvenfelt, född i Åmål 1655. — Bland gårdar märkas: *Nygård*, 1 mtl frälse, med qvarn, stamp och såg; — *Berga, Stora*, 1 mtl skatte med 5 qvarnar, *Lilla Berga*, $^{1}/_{8}$ skatte, med 2 qvarnar och såg; qvarnarne egas under $^{1}/_{8}$ skatte *Kasenberg*; — *Fagerhult*, $^{1}/_{2}$ skatte, eges af bokhandlare J. A. Peterson; — *Gunnarsbol*, 1 mant., *Tjuke*, 1 mtl, *Årebol*, 1 mtl, *Århult*, $^{1}/_{2}$

mtl, egas jemte delar i *Skällebyn* och *Korsbyn*, alla skatte, af Forsbacka bruksegare; — *Kålsäter*, $^1/_2$ mtl skatte, egdes 1577 af Olof Stake; kallas gammalt säteri 1681, i hvars ställe Nygård infördes 1684; har nu 8 egare; — *Björkil* (Bjernabol) 1 mtl skatte, och *Sätter*, 1 mtl, hafva en egare; — *Skevik*, 1 mtl, och *Derenäs*, $^1/_8$ mtl, en egare; — *Törebyn*, $^1/_4$ mtl; — *Tollebol*, $^3/_4$ mtl, komministerns boställe, dertill upplåtet kort efter 1717; förut var honom tilldelad ränta af $^1/_2$ mtl Berg i stället för boställe. Till staden äro donerade 6 mtl, deraf $^1/_2$ Hanebol kyrkoherde-boställe. — Byar äro: *Jacobsbyn*, 1 mantal, med såg, 12 egare, — *Korsbyn*, 1 mtl, med qvarn, såg, tegelbruk, 8 egare, — *Segersbyn*, 1 mtl, 19 egare, — *Skällebyn*, 1 mtl, allt skatte, — *Finserud*, 3 qvarnar.

Åmått, by i Brunskogs socken af Jösse härad och Carlstads län, $6^1/_4$ mil n. v. från Carlstad, med 360 inbyggare; 1 mtl skatte i 35 egolotter, deraf en på 195 öre lyder under härvarande Åmots bruk (se nedan); äfven finnes handelsbod; byn skall i Digerdöden blifvit ödelagd.

Åmått (i jordeboken), Åmot, eller *Nohlby*, jernbruk uti Brunskogs socken och Carlstads län (se ofvan), består af 2 härdar; hör till Brunnsbergsverken (se den art.), hvaribland här må nämnas förut ej upptagna *Moriansfors* manufakturverk, med 1 knipp- och 3 spikhamrar, hvarvid förädlas c:a 690 centner af eget ämnesjern. Åmåtts bruks grundläggning skedde 1809, då hit flyttades från Nohlby eller Moriansfors en stångjernshammare med en härd och 460 *sktls* smide; år 1839 uppfördes här en ny hammare med 600 *sktl*; taxeringsvärdet år 1865 var 15,000 rdr; till bruket hör äfven lego- och salusåg; hela tillverkningen vid Brunnsbergsverken, som egas af Borgviks bruksbolag, uppgick i medeltal 1861—63 till 47,666 ctr stångjern, 757 ctr spik, 774 ctr manufaktur; se vidare art. Rinnefors. Brunnsbergs bruk, äfven kalladt Spångdalen, är uppfördt på skogbeväxta ängen Spångdalen, der före Digerdöden varit en by.

Åmänningen, Westmanlands största sjö, nästan helt och hållet omgifven af Vester-Wåla socken. Den har formen af en triangel med sin spetsigaste vinkel mot söder och håller i längd en mil och i bredd på norra sidan trefjerdedels mil. På sydvestra sidan omgifves Åmänningen af betydliga berg. På östra stranden äro bergen betydligt lägre. Genomfluten af Kolbäcksån, utgör denna sjö numer en vigtig länk i kommunikationsleden med Dalarne, hvartill Strömsholms kanal utgör början, och till Norbergs bergslag genom jernväg till Kärrgrufvan. Sjön är uppfylld af grund, skär och klippor och lär hafva mellan 40 och 50 öar och holmar. Dess vattenyta ligger 257,8 fot öfver hafvet.

Åna, Åhna, en säteri-ladugård af $^1/_2$ mtl uti Undenäs socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, 3 mil från Mariestad, på de s. k. Wikaskogarna utmed sjön Wiken, vid stora segelleden mellan Stockholm och Göteborg; har 300 tlds egorymd, löf- och barrskog till öfverflöd; åkerjorden, i cirkulation, består af lermylla; mossjord finnes på egorna; till gården höra vädersåg och kalkugn vid närbelägen lastageplats; taxeringsvärdet 1865 var 30,000 rdr. Mangårdsbyggnaden af två våningar, på 2 sidor omgifven af en större fruktträdgård, har vackert läge nära kyrkan. — Åna har tillhört fänrik Hård af Segerstad, † 1779; kom med dennes dotter till fänrik C. M. Werdenhoff, inom hvars slägt det egdes åtminstone ännu 1827; egare år 1865 var Anders Svensson i Hultåsen. På egorna skola finnas lemningar efter en kyrka.

Åna eller *Ånaholm*, egendom uti Frykeruds socken af Kils härad och Carlstads län, vid pass $3^1/_2$ mil n. v. från Carlstad, består af 239 öre i Östra Glänne, kallade Åneholm, och $^1/_8$ mtl eller 165 öre i Vestra Glänne, båda af frälsenatur (med ett utsäde af 10 t:r råg och 60 t:r vårsäd), tillsammans taxerade till 28,100 rdr; egare Gustaf Broström, som brukar dem med arrenderade säteriet Lökene i Kils socken. Till Ånaholm och Tittersta skref sig löjtnanten vid danska lifgardet, Paul Fr. von Wachenfelt († 1779); hans fader, David F. Wachenhausen, född i Mecklenburg, tjente sig upp från simpel ryttare till öfverste-löjtn. och adlades von Wachenfelt. Ånaholm synes varit inom slägten ännu 1841, då här dog kapten

Paul Wachenfelts enka, Helena Fryxell. — På Glänna egor är Frykeruds kyrka belägen, och på dess skog finnes ett ganska högt berg, kalladt *Glännehöjden*, hvarifrån erbjudes en af häradets vidsträcktaste och skönaste utsigter, och på hvars östra sida finnas några lemningar efter förskansningar, bestående af en 40 famnar lång mur, som varit uppförd i en halfcirkel med en 4 alnars öppning på midten. I Frykeruds socken ligger äfven $^{1}/_{4}$ mtl skatte *Åna* med qvarn.

Åndersklint i Gryteryds socken af Westbo härad och Jönköpings län, finnes antecknadt i gränskommissionens handl. för år 1603 bland råmärkena mot Danmark.

Ånga, en säteri-egendom i Svärta socken af Rönö härad och Nyköpings län, belägen nära Ångesjöns utlopp i en vik af Östersjön, $^{3}/_{4}$ mil från Nyköping. Den innehades på 1600-talet, dels såsom skatte, dels såsom frälse, af den hos drottning Kristina högt gynnade hofkansleren Nils Tungel och hans arfvingar; men frälserätten reducerades af kon. Carl XI, och gården blef rusthåll; kom genom gifte med lagman Tungels dotter till kapten Carl Julius v. Porten, hvars dotter Anna, den sista af ätten, dog här 1799. Samma år, den 31 Okt., befinnes Ånga vara köpt till skatte af Julius Vult von Steijern; egdes 1809 af friherre F. Trolle-Löwen på Sjösa och sedermera, genom dennes dotters giften, först af löjtn. Nauckhoff och derefter kommendörkapten F. Engelhardt, som nu är egare. — Ånga med Fogelö utgör 2 mtl ber. skatte-säteri, med en jordeboks- och hemmantalsränta af 30 rdr kronovärdi och ett taxeringsvärde af 70,000 rdr; derunder är i sambruk $^{1}/_{2}$ skatte; dessutom höra dertill $^{7}/_{8}$ skatte, $^{1}/_{2}$ frälse, qvarn med 3 par stenar, grynverk och såg, ålfiske, allt inom socknen, samt $^{1}/_{4}$ skatte i Tystberga socken; hela godsets tax.-värde 95,300 rdr.

Ångarp eller *Agnetorp*, socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, är beskrifven under sednare namnet; här må tilläggas, att jordbruksfastigheten, $20^{3}/_{16}$ mtl, var 1865 taxerad till 724,000 rdr, deraf 39,400 rdr för indragna militiæbeställena $^{3}/_{8}$ mtl *Dalen*, $^{1}/_{2}$ *Uddestorp* och $^{3}/_{8}$ *Härstorp;* dessutom voro *Tidaholms* jernbruk, qvarn och såg med spånhyfvel, *Lidans* och *Håfvens* qvarnar samt sågar taxerade till 46,000 rdr. — Folkmängden har sedan 1856 uppgått till 1,270 personer. — Bland hemman må nämnas *Ramstorp*, 1 mtl, *Kullö*, 1 mtl, *Ångarp stommen*, $^{3}/_{4}$ mtl, *Gisslaretorp*, 1 mtl, alla lyda under Tidaholm; — *Jutahemmet*, $^{1}/_{8}$ mtl.

Ångarp, ett och $^{1}/_{2}$ mtl skatte uti Linderås socken af Jönköpings län.

Ångered, socken i Elfsborgs län, se Angered, socknens rätta namn.

Ångerman- eller *Ångermannaelfven*, den största, längst segelbara och praktfullaste af de norrländska floderna, uppkommer på norska fjellryggen af trenne rotgrenar, hvilkas beskrifning torde böra föregå sjelfva Ångermanelfvens. — Den *första* eller *södra* af nämnda *grenar* börjar med en kedja af sjöar: *Jormsjön* och *Qvarnbergssjön* i Norrlie socken i Norge, på östra sidan af norska fjellen, samt längre ned *Fogelsjön*, *Svaningssjön*, *Aspnässjön* (mellan de två sistnämnda finnes ett stort fall, kalladt *Ögelströmmen)*, *Ströms* vattudal med *Degerfjärden* och *Linnviken*, *Russfjärden*, *Fångsjön* och *Spårsjön*, den sistnämnda på gränsen mellan Hammerdals socken i Jämtland och Ramsele i Ångermanland. Denna 16 mil långa kedja af sjöar, ned till Ströms kyrka i Jämtland, känd under namnet *Wassdalens* vattendrag, är till största delen båtbar allt upp till *Norrlie*, med undantag af trenne ed (uddar eller grund, omkring hvilka elfven gör en krok), der man drager båten på stänger förbi vattenfallen öfver land. Denna vattuled skall konung Carl X haft i sinnet att göra segelbar, och omöjligt synes icke vara, att man här en gång skall komma att fara på ångbåt 1,200 fot öfver hafvets yta, midt ibland fjellen. Nedifrån Strömssjön går vattendraget 2 mil med små strömmar, sel (eller lugnvatten) och förutnämnda sjöar till *Stamsele* by vid Spårsjön, der det delar sig i två armar vid en sten, på hvilken ligger en mindre, den de gamle kallat elfvarnes hufvudgård, hvarpå de hvila sig vid delningen. Sedan elfven nu inkommit i provinsen, hvaraf den fått namn, vilja vi följa dess särskilda vattuleder uti de socknar,

som de genomflyta. Den södra armen, kallad *Faxe-elfven* (Faxelån), 802 sv. fot (733 par.-fot) öfver hafvet vid Taxans gästgifvaregård, går i öster med större och mindre forssar samt sel till *Ramsele* kyrka, 4 mil, hvarest höga jordvallar, såsom de högsta bergåsar, vid sina ändar årligen afstrykas. Från Ramsele går den genom *Edsele* socken, vid hvars kyrka den bildar *Eds-* eller *Ödsgårdsforssen* (Östgård). (Ed betyder ett tillbakaströmmande; också skall större delen af elfven flyta tillbaka inom denna socken). Den rinner sedan under namn af *Alselfven* genom *Helgums* socken och ökas här till 1 à $1^1/_8$ mils bredd af *Helgumssjön*, som är märklig deraf, att han, i den s. k. »Håfvålan» eller för-midsommarn, drifver bort regnet, som då faller ymnigt i höjderna på ömse sidor; men i slått-anden och hösttiden drager samma sjö regn åt sig. Från Ramsele till Gransjö gästgifvaregård i Helgums socken är $4^1/_2$ mils båtfart genom mindre forssar, spak elf och 1 mils djup sjö; men sedermera, inom *Långsele* socken, flyter denna arm, tagande nordöstligt lopp, med strid ström och starka forssfall förbi *Forsse* jernbruk, *Hamre* och *Forsse* sågar, hvarifrån till *Nässjö* är åter lugnt och stilla flytande vatten (hvaraf socknens namn); sedermera med stridare ström genom Eds socken, der denna gren, vid *Österås* $^1/_2$ mil ofvanom Sollefteå kyrka, förenas med Ångermanelfvens begge öfriga hufvudgrenar, hvilka förut förenats, såsom nedan ses, och derefter erhållit namnet *Norra Ådalselfven.* Norra armen af Ströms vattendrag, kallad *Wängelelfven,* flyter i nordost genom Fjellsjö socken, består vidare af sjöar, strömmar och sel, som kunna befaras med båt $2^1/_2$ mil, får tillökning $^1/_4$ mil ofvanom byn *Nordantjäl,* $1^1/_2$ mil söder om Fjellsjö sockens kyrka, af *Fjellsjöelfven,* löper sedan, med henne förenad, med starka forssar och ett brant fall, der laxen måste stanna, som vill uppgå till Fjellsjö socken, förenar sig ofvan *Lidens* kyrka med Resele-elfven, Ångermanlands tredje eller norra rotgren, och får slutligen sin södra arm vid förutnämnda Norra Ådalselfvens förening i Eds socken, sedan de med sin delning bildat en landsträcka af 10 mils längd och 1 à 2 mils bredd, hvarpå en del af socknarne *Långsele, Ed, Liden, Helgum, Edsele* och *Ramsele* äro belägna. — Den *mellersta* eller *andra rotgrenen* af Ångermanelfven kommer äfven ned från norska fjellen genom stora sjöar, kallas i Lappmarken *Saxån,* som i Ångermanlands nordvestra hörn infaller i *Tåsjön,* löper på sina ställen $^1/_4$ mil bredt genom *Tåsjö* kapell under namn af *Tåsjö elf,* som upptager *Flåsjöån* från den 4 mil långa *Flåsjön* i Jämtlands lappmark, flyter genom *Hotings* och *Bodums* sjöar, i hvilken sednare, som ligger i *Bodums* socken, den förstärkes vid *Orrnäs* by af ett annat vattendrag från Lappmarken, bestående af flera sjöar och åar, såsom *Afva, Dalbo* och *Löfsjöar, Arksjön* och *Arksjöån, Ormsjön* i Dorothea lappmark, hvilka gå parallelt med *Tåsjöns* vattendrag, och fortsättes inom Ångermanland af *Bellviks* sjö, på gränsen mellan Dorothea lappmark och Tåsjö kapell, af *Råströms* sjö och elf samt *Lesjön,* förenande sitt vatten vid *Smedsböhle* i *Fjellsjön* ofvanföre Fjellsjö kyrka, och ett stycke längre ned med Wängelselfven, såsom förut är nämndt, äfvensom dessas sammanlöpande med Ångermanelfvens nordligaste och största rotgren, hvars lopp vi nu vilja följa. Den *norra* eller *tredje rotgrenen,* egentligen tillhörande Åsele lappmark, uppkommer från *Börje-* och *Stöttingsfjällar,* öfver 20 mil från Åsele kyrka, samt bildas af *Litsjöarna* och *Kultsjön,* den sednare af $^3/_4$ mils längd; efter 3 mils sel och forssar faller den in i *Malgomej* sjö, som håller 4 mil i längd, blir i henne af en annan tvärelf ansenligen förökt samt 1 mil längre ned vid Wilhelminas kyrka af *Wojmån,* som är *Wojmsjöns* utlopp; dessa flyta sedan 7 mil förenade, ömsom med sel och forssar, till Åsele kyrka, hvarifrån till yttersta byn i Lappmarken äro 2 mil, och ingå vid *Brattforssmon* i Junsele socken af Ångermanland; vattendraget fortsätter loppet med åtskilliga forssar och sel, hvilka alla kunna befaras med båt, utefter 4 mil till Junsele kyrka; förstärkes här af *Röelfven* och går under namnet *Norra Ådalselfven* till Lidens kyrka, der denna gren förenas, såsom redan är nämndt, med mellersta rotgrenen, med små forssar, sel och spak elf förbi Resele kyrka, hvarefter $^1/_2$ mils strid forss

vidtager, slutande med *Eds* kronoforss, hvilken gör 2 famnars fall öfver en bergsklippa ofvanom Eds kyrkoby; detta ställe är äfven bekant för sitt fiske. Ofvanom Eds kyrka, på östra sidan, är den s. k. *Hellinds-ed,* liknande en hafshvirfvel, och som sådan äfventyrlig för båtfarten, enär den drager till sig träd och allt hvad som kommer i dess närhet, kastar det åt botten, men häfver det åter upp igen, så att många menniskolif der omkommit. Nedanföre ha Reseleboar upplagsplats för bräder. Strax nedanföre *Edsforssen* vid *Österås* by förenas *Norra Ådals* eller *Resele* elf med *södra* eller första rotgrenen, kommande från Långsele, och tager derefter *Ångermanelfvens* namn samt det praktfulla utseende, som resande med så mycken beundran beskrifva; elfven får äfven nu, sedan alla vattulederna förenats, sitt största anseende och blir segelbar för mindre fartyg, efter att förut, ofvanom *Sollefteåforssen,* den sista i elfven, 9 ¹/₂ mil från utloppet, hafva kunnat befaras endast med mindre båtar. På ömse sidor om forssen ligga en mängd byar och gårdar, en del på nedersta terrassen, en del kring kyrkan på den dernäst högre. De öfra terrasserna erbjuda de skönaste utsigter öfver en vidsträckt dalslätt med dess gröna åkrar och gräsfält samt snygga bostäder, allt omkransadt af höga, jemngående åsar, i rad ställda efter sjelfva ådalen, så att man här får se den säkraste och bästa drifbänk, som naturen sjelf utställt för att frambringa sina alster. Elfven rinner fortfarande med spakt vatten under $3^3/_4$ mil från Sollefteå till Nylands lastageplats, passerande förbi *Sollefteå* jernverk, som ligger vid *Öfvergårdsån,* så lågt mellan tvänne nipor, att det kan på ett stenkasts afstånd föga ses; det kallas äfven på orten *Öfvergårdsbruket;* sedan genom *Multrå* socken med dess vackra, grönskande dal och kyrkan nära invid på venstra sidan, vid det branta *Rödberget,* som har vårdkase. Efter sitt lopp genom Multrå bildar elfven *Sånga* sockens södra gräns och flyter förbi dess kyrka samt helsobrunn med *Öfver-Lännäs* socken på högra sidan, upptager Björkån vid *Björkå* jernbruk, löper $^1/_8$ mil härifrån förbi Ångermanlands enda säteri-egendom *Holm,* 8 mil från Hernösand, har sedan socknens kyrka på norra eller venstra sidan. Elfstränderna nedanom Sollefteå genom nu nämnda socknar, bestå af 30 eller flera alnars höga bräddar eller nipor, bestående af mjola och sand samt derunder hvarftals ler; tillfölje häraf har ock elfven flerstädes underskurit landsidorna, såsom vid Multrå sockens nedersta by *Strinne* på norra sidan, der *Bredvattens, Skedums* och *Täljs* sjöar infalla. Der är ock färjställe, men besvärligt nog för de branta sandbackarna. Bottnen består ock mest af sand; bredden är här 120 till 200 famnar, djupet af elfven högst 4 famnar. Elfven tager sedan, efter det hon från *Remsle* och *Skärfsta* byar i Sollefteå socken haft östligt, nu sydöstligt lopp mellan *Botheå* och *Styrnäs* socknar på venstra och *Thorsåkers* socken på högra sidan, helt nära förbi den förstnämndas kyrka och prestgård, har i samma socken *Sandbyön, Fröks-* och *Loholmarna* i Styrnäs, hvilken sockens södra gräns elfven bildar, och hvarest *Lo* finbladiga sågverk ligger; vid *Djuped,* der en ganska hög bro finnes, infalla i elfven flera mindre vattendrag. Elfven antager från Thorsåkers socken, hvars norra gräns den bildar, en bredd af 2,000 fot, med lägre, men jemnhöga stränder mellan 7 och 8 alnar, som blifva än mera sandaktiga invid *Hammarfjärden.* Elfvens höjd vid Thorsåker är endast 7 fot öfver hafvet. Här har nästan hvarje by, belägen vid elfven, fiske. *S:a Ådals*-vägen sträcker sig genom Thorsåkers socken jemns elfven, och räknas mellan henne och *Norra Ådals*-vägen på andra sidan i Styrnäs endast $^1/_8$ mil. Sedan passerar elfven *Ytter-Lennäs* socken på södra eller högra sidan, och bildar till någon del ett näs eller halfö mellan *Lesjön* samt *Lennäs-* och *Hammars fjärdar.* Dessa äro på flera ställen så djupa, att inga ankaren fästa, hvaraf ock strömvattnet blir till hinders för laxens uppgång; vid Lennäsfjärden ligger *Bollsta* masugn; vid *Hammar,* $5^1/_2$ mil från Hernösand, var fordom lastplats; men denna har i sednare åren, i anseende till en uppgrundad sandbank, blifvit flyttad 1,000 alnar närmare fjärden till *Nyland,* der större fartyg hafva beqväm hamn, se vidare art. Nyland. Midt emot gör elfven *Kungsgårdsviken* i Bjerträ socken, längre ned *Strinne-* och *Lugnviks fjärdar;* i denna

socken, hvars kyrka ligger på en höjd, $^1/_4$ mil från elfven, finnas flera skeppsbyggerier och ångsågar, såsom *Kungsgårdens, Mariebergs, Nyvikens* och *Lockneås.* På elfvens södra eller venstra sida ligger *Gudmundrå* socken, der elfven, med flera vikar, hvaribland *Gudmundrå, Gumås-, Kramfors-* med sågverk och *Sprängsvikarne* äro de största, holmar och sund, vackra byar nära de här låga stränderna med utskjutande näs och uddar, åt landskapet förlänar utomordentligt behag. Sedan passeras *Sandön,* med dess nyligen uppförda ståtliga villa i schweizerstil, glasbruk och ölbryggeri, äfven med vackra byggnader; vid *Mörtsjöns* utlopp i elfven ligger *Utansjö* bruk och masugn, $2^1/_2$ mil från Hernösand. Nu närmar sig elfven, under det den vidgar sig ända till $^1/_2$ mils bredd, utloppet, som är så bredt, att det liknar en hafsvik, mellan *Utanfjärden,* såsom södra delen af Nora socken kallas, på venstra eller norra sidan, och *Högsjö* socken på högra eller södra sidan; här delas elfven af flera öar i tvänne armar. Den öfra går ofvanom *Åbordsön,* med skeppsvarf och laxfiske, och *Hemsön* österut åt *Wallshufvud* och Nora socken, hvarest utskjuta flera uddar och näs till den $^1/_2$ mil långa *Storön,* som motar i sjelfva hafsgatan. Den södra armen utfaller förbi *Snattsundet* söder om Hemsön, mellan *Hernön* med den välbebyggda *Sanda* egendom, och *Lungön,* som räknas till Säbrå socken. — Elfven uppflödar på vårsidan hvarje år tvänne gånger, först vid islossningen och snöns borttinande och sedan midsommarstiden, då den s. k. fjellfloden kommer. Inträffar i slutet af Maj och början af Juni stark värme, som mägtar smälta någon betydligare del af de omätliga is- och snömassorna i fjellbergen, så blifver elfven hög, väldig, förödande. Detta var händelsen i Augusti 1863. I mannaminne skall floden ej varit så hög. Redan i Resele och Junsele socknar, der stränderna likväl äro höga, öfversvämmade den då åker och äng; längre upp inom Åsele och Wilhelmina, der stränderna merändels äro helt låga, hade naturligtvis öfversvämningen vida större utsträckning. — Ett rikt laxfiske finnes i Ångermanelfven, 12 mil upp genom landet ända till *Liden* eller *Kilforssen* och det branta *Brådönsfallet,* hvarofvanföre intet laxfiske gifves; man har stundom förmärkt skjälar i elfven. Dessutom idkas sikfiske. Sedan 1864 finnes inrättad en normalanstalt för laxodling vid byn *Östanbäck* i Eds socken, 1 mil från ångbåtsstation. — Ångermanelfven befares till Sollefteå dagligen med 2 ångbåtar från Hernösand, »Sollefteå» om 50 och »Angur» om 40 hästars kraft, utom de för enskilda bolags och personers räkning der gående ångarne »Elfkungen» om 20 och »Händig» om 14 hästars kraft. Sågtimmer, bräder och annat trävirke flottas till stor myckenhet hela 20 milen nedefter elfven, isynnerhet genom dess två norra hufvudgrenar. Af lastageplatser finnas 8, nämligen, utom förutn. *Nyland: Kungsgården* (10 à 12 famnar), *Gärsholmen* (12 d:o), *Bollsta* (8 à 10), *Köija* (8 à 10), *Kramfors* (10 à 16), *Lockne* (12 à 15) samt *Sandö* (8 à 9). Färjornas antal är äfven 8, nämligen från *Weda* till *Hornön,* $^3/_{16}$ mil, mellan *Frånö* och *Norrland,* $^1/_8$ mil, mellan *Undrom* och *Hämra,* från *Hammar* till *Kungsgården,* mellan *Skärfsta* och *Remsle,* mellan *Sollefteå* och *Skedom,* mellan *Långsele* och *Ön* samt mellan *Forsås* och *Näsåker* i Lidens socken. — Hela Ångermanelfvens längd uppgifves till 36 mil, och af de olika rotgrenarna gör södra eller Ströms vattendrag c:a 16 mils, den mellersta eller Tåsjö- och Fjellsjögrenen 20 mils och den nordliga, Junsele- eller Ramsele-elfven, 15 mils lopp inom provinsen Ångermanland. *Ångermandalen,* bestående af Åsele lappmark, Hammerdals pastorat af Jämtland samt det nedanför liggande Ångermanland, upptager 350 sv. qvadratmil.

Ångermanland, ett bland Sveriges vackraste landskap, beläget i den del deraf, som kallas Norrland, mellan 62° 15′ och 64° 30′ nordlig bredd, hör, med undantag af Nordmalings socken, som 1810 lades till Westerbottens län, under Hernösands eller Vester-Norrlands län. Det är begränsadt i norr af Åsele lappmark och Westerbotten,*) i vester

*) Gränsen från Steksunds holme till Korpsjökasen och Gideå elf vid Bullerforssen fastställdes i kongl. brefvet den 17 Sept. 1766 och återstoden af gränsen, sedan Nordmalings

af Jämtland, i söder och sydvest af Medelpad samt i öster af Bottniska Viken; sträckande sig från norr till söder ut emot hafsviken, snarlikt en triangel, 30 mil i längden och 16 mil i största bredd, upptager det en areal, efter Hahr, af 136,252 qvadratmil land och 8,261 vatten eller något öfver 3 millioner tld fast mark och 185,140 tld vatten (3,567,352 tld på Stjernströms karta 1865; Hülphers uppgifver 186 qvadratmil; Ritters Lex. 157, Djurberg 180) och beboddes 1865 af 82,030 inbyggare (på 10 år har folkmängden ökats med 8,000) eller 530 på qv.-milen (år 1792 bodde här blott 175 på qv.-milen), dock naturligen högst olika i socknarna vid de större vattendragen och i de nordligaste mest skogbevuxna.

Landskapet, hvars namn i äldre tider skrefs Angurmanland och härledes af Verelius från det gamla götiska ordet *Angur*, som betyder vik är uppfyldt af höga berg med mellanliggande fruktbärande höjder, vackra dälder, stora skogar och någorlunda jemn mark samt många sjöar och strömmar med deromkring belägna ådalar. Schubert liknar Ångermanland vid en stor trädgård, der Nordens näktergal, talltrasten (Turdus iliacus), äfven kallad nattvaka, har sitt rätta fädernesland, och skrifver han: »om ej hafsvikar gjorde inskärningar i det sköna landskap, skulle man tro sig förflyttad till nedra Schweitz, som dock öfverträffas i skönhet af Ångermanelfvens stränder, och ingen Rhen- eller Neckardal kan jemföras med Ångermanlandsdalen, om ej Italiens bördiga dalar mellan *Lago di Como* och *Lago Maggiore*, ty äfven Ångermanlandsdalen har de södra zonernas fruktbarhet; humlans lunder, som sänka sig från de långslutta höjderna, ersätter vinrankans lunder. Också kan ingen provins i hela dess utsträckning uppvisa så oafbrutet stora och sköna naturscener som denna.» — En annan resande, Ernst Moritz Arndt, beskrifver intrycket, som trakten kring Ångermanelfven gjorde på honom under hans vistande der, midsommaren 1804, sålunda:

»Här vid elfven befann jag mig likasom i en af Rhens eller Donaus sköna dälder. Bördiga åkrar, ängar prydda med den brokigaste blomstertapet, slätter med ett sådant gräs, som man blott finner ibland Alperna och i Skottlands dalar, sjöar, bäckar, strömmar, kullar och berg, de skönaste boskapshjordar, samt friska och raska menniskor — hvar är det bättre! frågar jag här den 24 Juni. Och aftnarna och nätterna och morgnarna! — Ack, resen hit, stigen här upp på ett berg och sen hela den nattliga himmelen i lågor; och himmelens englar och andar skola stiga ned till er. Natten är en ljusare och mildare dag; solen försvinner; men afton- och morgonrodnad sammansmälta, och det oändliga blå täcket liknar en enda rosig tapet, som öfvergår till en gulaktig blekhet, i den mån solen åter nalkas.»

De, som vilja skåda Ångermanlands natur, böra besöka *Sollefteådalen, Multrå* och *Sånga* socknar samt färdas uppefter Reseleåns östra strand till Ed, Resele och Liden. Med så goda åkdon som i denna landsort bestås den resande, verkliga fjäderkärror, oftast med klädda säten och fotsack, är en dagsresa ej tröttande. Vägen företer, särdeles inom Resele, storartade scener i ständig omvexling: trånga pass utmed forssar af en fjerdedels mils längd, öppna terrassformade dalslätter med liflig grönska. En af Ångermanlands egenheter utgöra dessa dalslätter, hvilka i afsatser höja sig mot bergen. Denna terrassformation är till en förvånande grad regelbunden: först de branta och höga elfstränderna, derofvan en nästan jemn terrass, på hvilken byar, åkrar och fält ligga, derefter en rad af höjder, hvaraf de mest framstående kallas nipor, bortom dem en mindre jemn afsats med ängar och någon åker, slutligen de egentliga bergen, vanligen skogklädda, och på dem en eller flera rader af fäbodar på tämligen lika afstånd från elfvarna. Mellan bergen ligga s. k. tjernar, kärr o. a.

Provinsen delas af *Skuluskogen* i Norra och Södra Ångermanland; norra delen består af långa och tämligen höga bergsträckningar samt har mindre bördiga åkerfält; men den södra delen, isynnerhet omkring Ångermanelfven i de s. k. Ådalarna, eger särdeles god och bördig åker. Jordmånen der samt omkring stränderna och vid hafskusten består af lera och mylla jemte sand och myrjord, men är deremot mager och af dålig beskaffenhet i de egentliga skogs- och bergstrakterna, der röd och hvit sand samt sandmylla

---

frånskiljande, genom länsgränssynerättens dom den 19 Juli 1843; gränsen mot Jemtland faststäldes genom lagmanssynerättens dom d. 18 Aug. 1768 och 8 Sept. 1801.

äro allmännast rådande. Skördarne skadas ock, då tidiga nattfroster eller s. k. jernnätter inträffa, hvarför fjelltrakterna äro mest blottställda. Vidare härom längre fram under rubriken näringsgrenar.

Berg. Utmed landsvägen, som går genom *Skula skog,* hvilken delar landskapet i *Nordan-* och *Sunnanskog,* ligger *Skuluberget,* med en höjd af 400 alnar; der märkes en håla om 15 alnars längd och 9 alnars bredd och vid dess fot det eljest i denna ort sällsynta oxelträdet; *Tåsjöberget* i Södra Ångermanland, märkligt både för sin höjd och den bördiga jordmånen omkring dess fot; här uppnår granen sällan mer än 10 alnar, men är vid roten mycket tjock, med täta, nedåthängande grenar; *Kålkärns, Bålkärs* och *Gälings,* hvardera af 1 mils omkrets uti Skogs socken, *Helvetesberget, Ålandshafsberget* och *Grönviksberget,* i hvilket sednare finnes en håla, som före regn och oväder ger ifrån sig ånga; *Skuruberget* i Högsjö socken, *Wårdkasberget* och *Hernö klubb* på Hernön, *Skidstadsberget* i Ullånger socken, innehållande god kopparrök, *Gagnetsberget,* der sprängningar efter silfvermalm blifvit företagna i slutet på 1700-talet, *Grytberget* i Helgum med någon silfvermalm, *Kubbeberget* i Anundsjö, med svart bergkristall, *Middagsberget,* på hvars öfversta topp befinnes en källa med godt vatten; *Höglandsberget* i Arnäs, som har på sin topp en både stor och djup sjö med aborrar, *Wårdhusberget* i Nätra, 80 famnar högt, derinvid den härstädes rara växten Try frodas; *Skrubbkistan,* en hög klippa vid Trysunda hamn; *Sidensjöbergen,* innehållande något malm; på *Pulsjö-* och *Surbergen* ses solen hela natten vid sommarsolståndet; *Botheåsen,* en bergsrygg i Botheå, 5,000 alnar lång och 2,000 bred. Dessutom finnas: *Para-* och *Multråsbergen, Rödberget, Svinåsen, Rankalberget, Galtryggen, Ranasjöberget* m. fl.

Vattendrag: Utom *Ångermanelfven* finnas *Nätra-, Själevads-, Gide-, Lögde-, Lede-, Öre-, Salte-, Nässjö-, Iby-, Långsele-, Kubbe-, Björk-, Öfvergåls-, Eds-, Själands-, Finsviks-* och *Helgumsåar,* hvaraf de flesta haft perlmusslor, *Husumsån* med laxfiske, *Hörneåelf, Salu-* och *Graningeåar* m. fl. De största sjöarna äro: *Betarsjön,* 0,35 qv.mil, *Lemsjön,* 0,20 d:o, *Graninge,* 0,21 d:o, *Långsjön, Djup-Armsjö, Hvitvattnet, Gusjön, Wägom-, Brunne-* och *Gnosjöar, Storsjön, Mörtsjön, Korn-* och *Skulusjöar, Lesjön, Wig-* och *Wigelsjön, Hotingsjön, Skirsjön, Wall-, Naga-, Rud-, Ås-, Onsjöar, Exingen, Nässjön, Laf-, Ren-, Lungsjöar, Jan-, Berg-, Elgsjöar, Tågsjön, Myckelgensjö, Hällvattnet, Permsjön, Degersjön, Drömsjön, Önskasjön, Björnsjön, Yttre* och *Inre Lemmusjön, Ledingen, Helgum-, Hultsjöar, Anundsjön, Lomsjön, Stybbersmarksjön, Degersjön, Saltsjön, Mjellåns* vattendrag, *Höglands-, Högby-* och *Qvafedssjöar* m. fl., hvaraf ingen når 0,2 qvadratmil; i somliga socknar äro 30 till 40 sjöar, i Botheå ända till 59.

Vi tillåta oss här anföra ur Dybecks Runa ett bidrag till Ångermanlands örtekrans: Vattenklöfvern (Menyanthes trifolia) kallas här torskblad, träffas ymnigt i mossar och i allmänhet i mindre vatten; dess art är att från stränderna sprida sig ut i vattnet. De täta stånden knyta sig ganska starkt liksom till en matta öfver dyn, hvilken vandraren utan fara kan beträda, helst på grundare mossar. På Island, der den kallas Reidingsgräs, kan derpå t. o. m. klöfjas med häst. Roten är här känd såsom nödbrödsämne. Ljungen (Erica vulgaris) kallas här mo-ris; utgör på skoglösa orter, dels torkad, dels såsom hufvudbeståndsdelen i bränntorfven, folkets förnämsta, ofta nog enda, bränsle. Såsom vinter- och vårfoder för boskap, är ljungens bruk allmänt. Brudbröd (Spiræa filipendula) kallas här midsommars- eller Pedersmessogräs; äfven dess rötter lära fordom mer än nu blifvit använda till nödbrödsämne; växten träffas på högländare mark. Fattiga husmödrar samla höstetid örtens mandellika rötter, dem de vid högtider lägga i hvitgrötsmjölken, att förhöja dess smak. Kärrtisteln (Carduus palustris), här kallad vattentistel, är den största af svenska tistlar, förekommer allmännast på sidländ ängsmark; så högt, som tisteln på ett ställe under sommaren uppskjuter, lika högt tros påföljande vinterns snö komma på det stället att stiga. För sin oduglighet och skarpa taggar åberopas tisteln i flera ordstäf, såsom: »tistel och hvete», »hvar man far vid tisteln, så sticks han.» Al

(Alnus glutinosa) sträcker sig här något öfver 63°. Olvon (?) förekommer vild i Norra Ångermanland, och planterad åtminstone till 64°. Fruktträden i Södra Ångermanland lemna en frukt, som i godhet kan täfla med den från södra provinserna.

Ångermanlands inbyggare beskrifvas med ett godt utseende, en viss egen karakter i drag och uttryck; om dem yttrade Schubert år 1818: »De äro ett kärnfast, redligt och högst intressant folk, deras öga är eldigt, ljus och själfull deras blick, i hvilken hjertats enfald så omisskänneligt uttrycker sig; ansigtet är ovalt, växten medelmåttig och fast; de äro väl undervista, höfliga, i hög grad fromsinta och tjenstaktiga, gästfria, alltid glada och språksamma, visa mycken lätthet och behag i sina kroppsrörelser, i hvilket afseende man skulle kunna kalla dem nordens fransmän; allt hvad de företaga går lätt och fort, men icke dess mindre redbart och ordentligt.» Numera torde tyvärr ej denna skildring kunna gifvas Ångermanlänningen i så vidsträckt omfång som vid Schuberts besök; tidens rådande yppighet och förderf har genom folkets utvandringar utom provinsen äfven funnit insteg här — likväl visade folket sig vid konungens besök sommaren år 1858 sätta högt värde på enkelhet och flärdlöshet, och ännu lefver uti friskt och gladt minne vår nuvarande konungs resa genom provinsen för den enkelhet i klädsel och sätt att vara, den rättframhet och vänlighet mot alla samt raskhet han då ådagalade. En sednare karaktersskildring af detta folk gifver det ock vittnesbörd om arbetsamhet, gästfrihet och välvilja, äfven klokhet, men som visar sig särdeles i att befrämja egen fördel och öfverhandtagande lust för handel; sjelfständiga och oberoende egare af sin jord, äro bönderna frimodiga, dock utan öfvermod; värderande sin frihet, äro de likväl med kännedom af sina rättigheter laglydige, älska snygghet, ehuru de dock deri öfverträffas af Vesterbottningarne. De äro i allmänhet välmående och kläda sig väl, men utan egen landskapsdrägt, ha ej sällan två-våningshus af prydligt yttre, ehuru vanligen omålade; men öfra våningen är ej alltid inredd. Egendomen är ej delad på många händer och befolkningen vida mindre talrik än t. ex. i Dalarne. Allmogen läser väl och förstår att redigt och klart framställa sina tankar. Folket i fjelltrakten och närmast lappmarken är likväl mindre kunnigt.

Bland *näringsgrenar* intager, eller rättare borde *jordbruket* i förening med *boskapsskötsel*, beräknadt på afsättning af ladugårdsprodukter, intaga första rummet; men hos de närmast kusten boende har en öfverdrifven skogsafverkan, i anseende till stegrade arbetslöner och stundens deraf föranledda vinst, så uteslutande eröfrat krafter och sinnen, att all uppmärksamhet för framtiden eller andra förvärfskällor derigenom snart sagdt försvunnit. Något intresse för ett bättre ordnande af jordbruket visar sig dock, isynnerhet i de från kusten mer aflägsna till fjelltrakterna gränsande socknarna, deruti, att på kort tid åkerbruksredskap och maskiner blifvit inköpta för 6,000 rdr samt gräsfrön för 11,000 rdr; i många socknar äro dock ännu förbättringar i redskap och brukningssätt, redan alldagliga å andra orter, knappast kända, än mindre använda. Imellertid har Hushållnings-sällskapet genom landtbruksskola först i *Lunne*, sedan vid *Hammar*, slutligen förflyttad till *Johannisberg* i Medelpad, sökt sprida kunskap i jordbruk och boskapsskötsel, på det att dessa näringar genom högre afkastning måtte komma att i någon mån uppehålla intresset i striden mot skogsbrukets, sådant det nu utöfvas.

Vid ett landtbruksmöte, hållet 1861 i Själevad, framlades så i dagen landskapets näringar och förmåner uti det tal kontraktsprosten C. J. Holm höll inför då församlade menighet, att vi anse det böra bli allmännare kunnigt och tillåta oss här nedan meddela dess hufvudsakliga innehåll.*)

---

*) Kontraktsprosten Holms tal hade till syftemål att besvara frågan: »Huru och på hvad sätt skall vår allmoge kunna uppmuntras att med lika ifver arbeta på sina ängars förbättrande och sin boskapsskötsel som på att uppbryta ny jord, derigenom efter några år allmogen skulle kunna få dubbel inkomst, först utaf ladugårdsafkastningen, som aldrig slår felt, och dernäst rikare spannmålsskördar genom förökad tillgång på gödsel?» Först antyddes medlet för Ångermanlands uppkomst till en bland de bästa och yppersta landsorter i riket till följd af de många och stora förmåner naturens Skapare och Herre tilldelat orten, ligga deruti,

Åkerjorden, som 1818 uppgafs till 20,000 tld, upptog 1865: 56,100 tld, och naturliga ängen 67,340 tld; af säd odlas mest korn, ehuru jordmånen lärer vara bäst passande för råg, som sås mest på svedjeland. I medelmåttiga år är sädesproduktionen tillräcklig att fylla provinsens eget behof, men lemnar i goda år öfverskott till afsalu och till besparingar för möjligen inträffande missväxtår. Ladugårdsafkastningen lemnar betydligt till afsalu. Ångermanlands hästar utmärka sig för deras fromma lynne och sedighet samt lämplighet för åkerbruksarbetet, men sakna större härdighet och fordra den noggrannaste skötsel, om de skola bibehållas vid krafter och icke besväras af sjukdom.

Skogsafverkningen utgör, som nämndes, en af landskapets vigtigare näringar, ehuru den blifvit så uppdrifven, att skogarne, bestående af gran, tall och björk, vid kusterna ej förmått uppfylla ved- och hustimmerbehofven. Men en bättre skogshushållning vill man hoppas, sedan år 1859 en reviere-förvaltare och tvänne

att allmogen ville börja med allvar arbeta på sina ängars vårdande och förbättring, samt tillika använda mera omsorg för ladugårdsskötseln. Sedermera visades orsaken till allmogens tröghet uti att frångå det sätt att sköta hemmanet, som far och farfar brukat, ligga uti allmogens tro, att jorden i Norrland vore så klen, att den icke med förmån kunde skötas på annat sätt, och uti den falska inbillningen, att i södra orterna allt var mycket bättre än hos dem, och att jorden der vore mera fruktbärande än uti deras land med dess hårda klimat, långa vintrar samt många och stora berg. Allt i grunden falska ursäkter, bevisande endast stor okunnighet.

»Hvad först klimatet vidkommer, så har det på de sednare 40 åren blifvit ganska mycket förändradt, förmildradt och förbättradt, sedan man börjat utdika sanka myror och kärr, hvilka förut åstadkommo tidiga nattfroster, som i förtid förstörde den växande grödan. Vi hafva numera icke så hårdt klimat som fordom, och det blir med hvart år förbättradt i samma mån som uppodlingarne tilltaga. Någon allmän missväxt har icke varit här sedan 1838. — Jag har också hört någon yttra: vårt land är så fullt af stora och höga berg, så att här kan man icke vänta någon bättre växt. Jag erkänner uppriktigt, att när jag kom hit till orten, hade jag nästan samma tanka. Men en gammal gubbe svarade mig då: nej herre! Våra höga berg äro en välgerning af Gud; ty dalarne och dälderne mellan de höga bergen få så mycket mera must och blifva så mycket mera fruktbärande. Och af den kloka gubben fick jag lära mig, att bättre inse och vörda Skaparens visa anordning för hvar och en ort. — Att skylla på våra långa vintrar gäller icke heller; ty de gifva åt jorden en längre hvila, som för dess fruktbarhet är mycket välgörande. Och våra långa vintrar gifva oss längre tid att kunna förrätta våra vinterkörslor, hvilket för våra skogsprodukter är utaf stort värde.

På det vår allmoge måtte få rätt begrepp om, samt veta att rätt värdera och älska vår fosterbygd, anser jag mig böra fästa uppmärksamhet på de många och stora förmåner, som vår ort har. 1:o. Äro, som sagdt är, våra långa vintrar en välgerning för vår ort. 2:o. Har den allgode Skaparen, likasom till ersättning för våra långa vintrar, gifvit oss den förmån, att säden växer och mognar hos oss på kortare tid än på södra orter. 3:o Hafva vi fått en rik tillgång på skog, som de sädesbärande orter sakna. 4:o. Hafva vi finare spånad och lärftstillverkning, som inbringar mycket penningar. 5:o. Få vi in mycket penningar genom vår trävaruhandel. 6:o. Tjära och pottaska inbringar också penningar. 7:o. Våra jernbruk inbringa och sätta i omlopp mycket penningar i hela landet. 8:o. Vid bruken får nära boende allmogen sälja sina produkter utan långväga transport till städerna. 9:o. Vår allmoge har tillfälle, att både sommar- och vintertiden förtjena mycket penningar genom forslor till och ifrån bruken. 10:o. En god förtjenst fås också genom forslor till och ifrån våra många sågverk. 11:o. Ladugårdsafkastningen gifver och borde gifva ganska betydlig inkomst, om den bättre vårdades än som nu är förhållandet. 12:o. Vår vidsträckta sjökust, våra många små insjöar, rinnande bäckar och elfvar, gifva oss ett godt fiske och lättare kommunikation. 13:o. Jorden hos oss, om den rätt skötes, är verkligen mera fruktbärande än på de flesta ställen i riket. (Under medeltiden skola åkrar funnits, som endast hvart tionde år behöfde gödas (Paul Gothus Historiæ Arctoe. pag. 85). 14:o. Våra många och så ypperliga odlingslägenheter, dem kunna vi aldrig tillfyllest värdera. Och 15:o är allmogen i vår ort mera oberoende och sjelfständig än uti andra orter i riket, måhända med undantag i Gefleborgs län. Jag, som varit uti alla orter i riket, jag kan högtidligen försäkra, att det finnes ingen enda ort i hela riket, som har alla dessa 15 förmåner som vi hafva. — Och att ändock vilja tro oss vara vanlottade emot södra orterna, det bevisar okunnighet; det bevisar misskännande af den allgode Gudens visa styrelse, som så klokt anordnat förmåner och olägenheter för hvar och en ort. Och det bevisar en stor otacksamhet emot Gud. Ni sitten som sjelfständiga och oberoende män uti lugn och ro, och fån äta ett rent och godt bröd utaf ren spannmål, korn och råg, då deremot i hela Dalsland, i hela Wermland, i en del af Dalarne och i Norge ätes af allmogen icke annat än ett svagt hafrebröd. — Uti Bohuslän såg jag allmogen äta sådan usel mat, bänkvälling kallad, som den sämsta tiggare hos oss icke skulle smaka på. — Går jag åter till Herjeådalen, agnar, boss och allt skräp, som blir vid sädeskastning, det utgör der en handelsvara under namn af brödämne, och dermed, samt med ifrån skogen hemtad tallbark, utspäda de sitt bröd. — Men

skogsuppsyningsmän blifvit antagna i hvartdera fögderiet. Vid 1860 års slut bedrefs timmerafverkningen vid 390 sågar, deraf 5 ångsågar med 14 ramar, 345 salu- och vattensågar med 434 ramar, 40 husbehofssågar. Virkesframskaffningen har i sednare tider blifvit underlättad genom att de stora vattendragen, *Ångermanelfven* med sin södra gren *Faxelelfven* och norra gren *Åsele* eller *Resele, Fjellsjö* elfvar m. fl., samt *Gideå, Mo* och *Nätra* åar, hvilka jemte flera tillflödande sjöar och mindre vattendrag, begagnas till flottning, blifvit upprensade och med dyrbara byggnader gjorda flottbara.

Bergsrörelsen sysselsätter 8 jernbruk, *Mo, Gideå, Westanå, Graninge, Forsse, Sollefteå, Björkå* och *Gålsjö*, med 32 stångjernshärdar, *Bollsjö* och *Utansjö* masugnar, *Forsse* jerngjuteri, *Frösdals* kopparverk, *Förnätra* nickelgrufvor och *Ulfö* jerngrufvor.

Bland andra verk finnas *Sandö* glasbruk och *Hornöströms* pappersbruk, och bland nya inrättningar märkas *Husums* vattensåg med 12 ramar, ett skeppsvarf å *Mångrafs* bys egor i Multrå socken, ett d:o å *Hammar* i Thorsåker, ett bryggeri i Sollefteå, *Nässforss* finbladiga sågverk i Anundsjö socken. Förnämsta marknadsplatser äro vid *Hammar* och Sollefteå.

Betydande binäringar äro *linnetillverkning, timmerflottning, lax-* och *strömmingsfiske, jagt*. Redan på 1700-talet fästades uppmärksamheten vid pelteriers beredande, sämskmakerier, pottaske- och kimrökstillverkning, hartssjuderi, upparbetandet af castor till castorshattar m. m., till förökande af näringarne. Rörande lin-

kanske allmogen i dessa orter tackar Gud för sitt dagliga usla bröd mera hjertligt och varmt än mången här, som icke vet att rätt värdera det goda, som Gud dagligen gifver? Tänk noga derpå mina vänner!»

Sedermera visades huru i de mest sädesbärande provinserna, t. ex. i Östergötland, på flera ställen hö saknades, inga bifförtjenster gåfvos och att utgifterna, som skulle utgå af den summa spannmålen inbringade, vida öfversteg densamma. »Således kan jag försäkra er, mina vänner! att bonden der med sina rika spannmalsskördar lefver uti mycket svåra trångmål, och har mycket svårare att bärga sig, än en bonde här på orten.»

Sedan visades olägenheter i Skåne, der inga gärdesgårdar funnos, utan alla kreatur, från hästen till gässen, måste tjudras; ringa vedtillgång; en bonde nödgades hafva 6 à 8 hästar, »och så kommer dertill, att allmogen icke är såsom här sjelfständig och oberoende, utan den är kufvad och tryckt af de många, stora och rika egendomsherrarne. Allmogen der har alls intet att säga, herremännen allt. Säg, mina vänner! skulle ni vilja byta eder dit? Jag tror det ingalunda. — Till allt detta kommer, att jag tilltror mig kunna påstå, att det icke finnes många ställen i våra södra orter, der man kan visa sig hafva fått större afkastning af jorden, än som jag på heder och ära kan uppgifva mig hafva fått på ett vanligt bondehemman, som ingalunda är bland de bästa i socknen. År 1840 blefvo 3⁷/₈ tld besådda med 5 t:r hafra, och derefter skördades 73 t:r 8 kpr. Nu detta år har jag besått 2 tld 5 kappl. leggdor af sandjord, som tröttnat att bära gräs, med 3 t:r 8 kpr hafra; och dessa leggdor äro nu så lofvande, att jag tilltror mig kunna få skörda omkring 50 t:r, det vill säga 22 t:r hafra på ett geometriskt tunnland. Kan man väl önska sig mera? Dessa så lofvande leggdor kunna i dag beses af hvilken som åstundar. Förlidet år 1860 sådde jag 1 t:a och 4 kpr korn på 1 tunnl. 8 kappl. åker och skördade 12 t:r 20 kpr. Men åren 1854 och 1855 hade jag större åkerbruk; jag hade då två bondehemman i byn, utgörande tillhopa 22 seland, icke fullt mantal. Ena året såddes 14 t:r 4 kpr spannmål och skördades 160 t:r 24 kpr. Andra året såddes 15 t:r och skördades 200 t:r 16 kpr. Då skördades efter 1 tunnas utsäde $17^1/_2$ t:r råg, $14^1/_2$ t:r korn, 8 t:r ärter, 12 t:r hafra och 16 t:r blandsäd ($^1/_2$ korn, $^1/_2$ hafra). — Jag frågar då hvar och en, om icke allt detta bevisar, att här måste vara en god och fruktbar jord, om den rätt behandlas, samt att här på orten kan och bör något med allvar göras för jordbrukets förbättring; och det måste säkert komma att löna sig ganska bra.

Till beröm för denna ortens allmoge bör jag nämna, att uti Själevad, Arnäs och Nätra socknar finnas bönder, som de sednare åren mycket förbättrat sitt åkerbruk och förökat sin spannmålsafkastning. Uti Själevad finnas de, som sednare åren fått dubbelt mera spannmål på sitt hemman, än då jag kom hit för 40 år tillbaka. Flera af allmogen här å orten förtjena således beröm. Och det inger ganska god förhoppning för framtiden. — Men jag måste också högtidligen förklara, att den bonde, som icke i samma mån förökat sin hötillgång och sin ladugård, så att han har gödsel i samma proportion som han har förökad spannmål, den har börjat sin jordbruksförbättring från orätt ända, han har af egennytta förskaffat sig inkomst för dagen, men ingen inkomstkälla för framtiden. Ty en uppodling utan ökad hötillgång eger aldrig bestånd i längden. Derpå hafva vi ett stort bevis på ett ställe i Själevad. Der finnes en för många år tillbaka ganska vacker nyodling, som nu är utmark; och der växer nu hvarken skog eller gräs, utan endast mossa. Nej, den bonde, som uppodlar blott för att ett eller annat år få skörda några tunnor säd, och icke gör något för att få mera hö, han handlar ganska oförståndigt, och

tillverkningen torde något särskildt böra anföras. Redan i början af 16:de århundradet idkades här en icke obetydlig linplantering och lärftsfabrikation, likväl af gröfre slag. Linet var af utmärkt godhet, och man kände redan länge här ett eget beredningssätt, under namn af det norrländska; men först i medlet af 1700-talet kom man på den tanken, att det äfven torde kunna beredas till finare spånader. Första försöket gjordes af en bondhustru, benämnd Sigrid Olsdotter i Wik, hvilket ock lyckades så väl, att flera följde exemplet, spinnskolor inrättades, de första af prostinnan Norberg i Nätra. Spinnerskorna uppmuntrades af regeringen med belöningar, och sedan lin och hampa började mera odlas, blefvo obetydliga jordegare rikare, hela socknar välmående och befolkade; bästa linet skall växa i Nätra socken (se den art.); ett lod lin utspanns till mer än 4,000 alnar lång tråd; lärftet tål jemförelse med det holländska, som det öfverträffar i styrka. I hvarje hus fanns i början på 1800-talet 2 till 3 väfstolar, spinnerierna oberäknade, och det var en dålig gård, der man icke årligen försålde 3 till 400 alnar fint lärft. Denna näringsgren spridde ock sina välgörande verkningar öfver hela provinsen, i stället för fordna nedrökta kojor, uppstodo snygga hus, många af 2 våningar, med 6 à 8 rum; i en sednare tid visar sig äfven lyx uti bostaden. — Ett bevis på det välsignelserika inflytande linet medförde, är ordstäfvet, då man ville berömma en flicka: »hon ser ut som en spinnerska från Nätra.» Men sedan nu staten i mer än 100 år utbetalt premier för fin linneväfnad i

förtjenar med all sin uppodling att kallas en oduglig jordbrukare. Alltsammans är blott skryt och egennytta. — Lika illa och oförståndigt handlar den bonde, som för en liten vinning för dagen säljer bort från hemmanet mycket hö och halm. En sådan undergräfver hemmanets bestånd, kallas med allt skäl en usel och oduglig jordbrukare, samt förtjenar förakt. — Likaledes är det ett oförstånd, att öka antalet af sina kor utan att hafva ökat sin tillgång på hö. Illa födda kor gifva ringa afkastning och gödsel utan värde. — Det är också ganska enfaldigt och oförståndigt att tro sig öka gödseln derigenom, att om hösten köra in i dyngstaden frusna dikesbackar och myrjord, och strax på våren föra ut dem på åkern som gödning. *) Frusna dikesbackar kunna icke under vintern insupa någon must uti dyngstaden, förr än de af sommarvärmen blifvit upptinade, jemte den af snö uppblandade dyngan. Den införda jorden bör nödvändigt hela sommaren ligga inne bland dyngan för att af den kunna få någon must.

När jag nu fästat uppmärksamhet på de fel i åkerbruket, som en del af vår allmoge begår, då blir en ganska vigtig fråga: Huru bör den bonde förhålla sig, som vill förbättra sitt åkerbrukningssätt? — Till svar å denna fråga må ni ingalunda tro, att jag vill införa någon nyhet; nej, jag vill åberopa och lägga alla jordbrukare på hjertat, en från gamla tider allmänt gillad och godkänd regel i åkerbruket, nemligen den, att ängen är åkerns moder. Det vill säga: likasom ett spädt barn nödvändigt behöfver underhåll af modern, likaså kan åkern icke ega bestånd om den icke underhålles af ängen. Således, den bonde, som vill förbättra sitt åkerbruk, bör använda sin första och förnämsta omsorg på ängen, dess vårdande, förbättrande och förökande. Och när han derigenom förskaffat sig mera tillgång på hö, då bör boskapsskötselns förbättrande ligga honom ömt på hjertat. Sådant har i alla tider varit, är och blir, så länge verlden står, den säkraste grund till allmogens förkofran och välmåga.

Derföre, aktningsvärda jordbrukare! vill ni komma till välmåga, vill ni bereda åt er trefnad, lugn och förnöjsamhet på edra gamla dagar; då får ni aldrig förglömma, att ängen är åkerns moder. Men då måste ni också egna eder tid och omsorg förnämligast åt jordbruket; aldrig dela edra omsorger åt andra yrken; aldrig befatta er med handel och dylika för en rättskaffens bonde främmande göromål. Handelsvurmen har isynnerhet förstört många ynglingar både till kropp och till själ. Derföre, aktningsvärde jordbrukare! sitten ni stilla uti edert hem, och arbeten, med förtröstan på Gud, uppå edert hemman. Detta lönar sig bättre och säkrare. Förglömmen aldrig, som sagdt är, att ängen är åkerns moder; och när ni således arbeten på eder ängs- och boskapsskötsels förbättring — så — omvexlen då tillika på eder åker, med ärter, potates och andra jordfrukter mellan sädesskördarne, och besån icke åkern med samma slags säd efter hvarandra; utan kommen noga ihåg, att jorden älskar ombyte. Den jord, som tröttnat att bära gräs, den kan i flera år med fördel bära säd. Och den jord, som tröttnat att bära säd, den kan i flera år bära gräs. Och ju mera ni förnöjen jordens ombytlighetsträngtan, ju mera ni omvexlen med utsädet på edra åkrar, desto rikare skördar lemnar jorden åt er tillbaka. Det kan jag af en lång erfarenhet försäkra. Och om ni på sådant sätt sköten edert hemman, såsom nu lärdt är, samt lefven enkelt och tarfligt, som det egnar en rättskaffens bonde, då kommen ni med Guds välsignelse säkrast till välmåga, samt bereden åt er trefnad, lugn och förnöjsamhet på edra gamla dagar, och då skulle Ångermanland snart nog kunna jemföras med de bästa och yppersta landsorter i hela riket. Dertill önskar jag Guds välsignelse, lycka och framgång!»

*) Under medeltiden förstodo Ångermanländingar, enligt Olaus Magnus, att bränna aska till gödsel.

klasser, har denna fordna vigtiga och lönande binäring i sednare tider fortgått blott med ett aftynande lif, bland orsaker hvartill äfven får räknas att tillverkningen för hand icke kan täfla i pris med maskintillverkningen, och att den utländska fabriksvaran är mera begärlig än den inhemska, enär man icke kunnat tillegna sig de nyare methoderna för linets sortering och väfnadens appretering. Under de sednare 20 åren ha inga tillverkningar af de finaste klasserna varit uppvisade till premier. Ännu idkas väfnadsslöjden i åtminstone provinsens norra del till afsalu.

Provinsen innehåller 1,224 mantal i 5,433 hemmansbruk, 3,234 jordtorp, 599 backstugor, 584 andra lägenheter (enligt femårsberättelsen 1855—60), enl. 1865 års mantalslängd 1,206$^1/_9$ mtl, *) deraf 1,125 skatte, 71 krono (deraf cleresistaten 33 mtl), 9$^1/_3$ frälse; Hahr uppgaf 1860: 1,172$^8/_{15}$ mtl (5 mtl mindre i Södra och 30 mindre i Norra Ångermanland än 1865 års mantalslängd), deremot uppgifver M. R. Stjernström på kartan 1864—65 öfver Vester-Norrlands län, 1,359 hela mtl. Jordbruksfastigheten taxerades 1865 till 30,200,100 rdr, och annan fastighet till 3,075,900 rdr. Skattebidragens belopp uppgår till c:a 205,000 rdr, deraf ordinarie räntan 81,000 rdr, allmän bevillning 34,440 rdr, mantalspenningar 11,470 rdr, kronotionde 12,480 rdr, folkskoleafgift 10,600 rdr, brandstodsafgift 13,000 rdr rmt. — Bland företag till kommunikationernas förbättrande, må nämnas en år 1863 verkställd storartad chausée-anläggning och kanalisering från Storsjön i Jemtland till Sollefteå, hvarifrån Ångermanelfven är segelbar till Hernösand; en omlagd väg förbi den svåra s. k. *Ödsbacken* i Gudmundrå socken, upprensning af den genom Resele socken flytande grenen af Ångermanelfven; äfven har under samma år utfärdats nya gästgifveri- och skjutsregleringar, hvarigenom man sökt underlätta det för jordbruket tryckande skjutsningsbesväret.

Provinsen, delad genom Skuruskogen i N:a och S:a Ångermanland eller i Nordanskog och Sunnanskog, som i forntiden torde utgjort 2 riken, har åtminstone mot kusten varit bebyggd från hedentima. Flerestädes förekomma ätte- och grafhögar, deribland märkes kon. Gudmunds och hans ätts, vid ortens föregifna äldsta by *Jäpling* i Ullångers socken; en runsten på Pattjerns utjord under *Saltsåker* i Bjertrå socken, och på en klippa vid Brådönsfallet i Liden runor till tidskiftestecken. I det inre af landet funnos minst 6 kyrkor från 12:te eller 13:de århundradet, och redan då fanns vid kusten fiskläget *Hernö*. Då Norrland eller Resaland och Jättahem i fordna tider var ett konungarike, hvarunder åtskilliga lyd- och häradskonungar hörde, så hade Norrländernas öfverkonung merändels sitt säte här i Ångermanland; Bjertrå fordna kungsgård skall varit öfverkonungen Gejröders säte, Bärsnäs by skall fordom varit kungsgård; ännu i konung Albrechts tid var Styresholms fäste i Styrnäs socken i godt stånd och Styrnäs kyrka var under hedendomen ett fäste. Ångermanland hade riksrådet Ivar Axelsson Tott, konung Carl Knutssons måg, någon tid i förläning. Sedan Nordlanden allt till Uleåträsk i Österbotten blef räknadt inom Upplandsgränsen, lydde Ångermanland länge under Uppländernas öfverlagmän, som här skipade lag och rätt genom sina underlagmän, tills kgl. rådet, sedan rikskansleren Axel Oxenstjerna förordnades 1611 till förste lagman öfver all Nordlanden, från hvilken tid dess landskap fingo sina egna lagmän, såväl som landshöfdingar. År 1778 flyttades landshöfdingesätet från Sundsvall till Hernösand. Provinsens vapen är tre laxar i rödt fält, med grefskapskrona öfver skölden. I politiskt hänseende består provinsen af 2 fögderier, *Norra* och *Södra Ångermanland*, det förra med 13 socknar, 8 länsmansdistrikt, det sednare med 28 kyrkosocknar, 3 kapellförsamlingar, 9 länsmansdistrikt, hvartdera med en särskild brottmålsdomare; i juridiskt under Westerbottens lagsaga i tvänne domsagor: *Norra Ångermanlands* med 4 tingslag, 535 (531) mtl, 35,000 inbyggare; *Södra Ångermanlands* med 6 tingslag, 671 (665) mtl, 43,000 inbyggare (se vidare tab. till Vester-Norrlands län). Angående bergsinrättningen, så hörer landet under Vester-

*) Under 1861—65 ha från Åsele, Fredrika och Dorothea socknar $7\frac{31}{64}$ mtl blifvit förflyttade till Junsele och Anundsjö i Ångermanland.

Norrlands bergmästaredöme. I militäriskt hänseende är det indelt till båtsmansrotering samt underhåller 356 ord. båtsmän (Djurberg), 348 (Ritters), hvarje roteringsrote af $3^1/_2$ mtl. I afseende på medicinalväsendet finnas 1 länslazarett, 4 apothek, utom i provinsens enda stad Hernösand och köping Örnsköldsvik, i Fjellsjö och Skogs socknar, samt en helsobrunn i Sånga socken. Undervisningen på landet bestrides uti 26 fasta (12 mindre än 1863), 25 flyttande (17 fler än 1863) och 23 småskolor. Öfver 29 socknar finnas af landtmätare upprättade kartor med beskrifningar; de flesta finnas intagna, mer eller mindre sammandragna, i detta verk. Här finnes endast ett säteri, *Holm*, i Öfver-Lennäs socken. Provinsens politiska och juridiska indelning är närmare åskådliggjord i tab. under Vester-Norrlands län.

Ångermanlands *Nordvestra kontrakt* af Hernösands stift, innefattar 6 pastorat: *Nätra*, — *Sidensjö*, — *Anundsjö*, — *Själevad*, — *Björna* och *Mo*, — med en folkmängd år 1865 af 18,450. I kontraktets 7 församlingar funnos vid 1865 års inspektion af skolorna 4 fasta, 4 ambulatoriska och 4 småskolor, 2,450 inom skoläldern varande barn, men endast 1,500 i skolorna inskrifna.

Ångermanlands *Nordöstra kontrakt* innefattar 5 pastorat: *Arnäs*, — *Gideå*, — *Grundsunda*, — *Nordmaling*, — *Bjurholm*, — med en folkmängd år 1865 af något öfver 17,800; 1 flyttande, 9 fasta och 10 småskolor funnos vid 1865 års inspektion; af c:a 2,900 inom skoläldern varande barn hade 1,400 bevistat skolorna.

Ångermanlands *Södra kontrakt* innefattar 4 pastorat: *Hernösand*, — *Säbrå*, — *Stigsjö*, — *Häggdånger*, — med en folkmängd år 1865 af 10,440. År 1865 funnos i kontraktets 7 församlingar, 2 fasta, 3 flyttande och 2 småskolor; af 1,590 i skoläldern varande barn, begagnade sig 825 barn af undervisningen i dessa skolor.

Ångermanlands *Vestra kontrakt* innefattar 7 pastorat: *Botheå*, — *Sollefteå*, — *Resele*, — *Junsele*, — *Ramsele*, — *Helgum* och *Bodum*, — med en folkm. år 1865 af något öfver 21,950. I kontraktets 19 församlingar funnos 1865: 6 fasta, 10 ambulatoriska och 6 småskolor; af 3,750 barn inom skoläldern hade 2,200 bevistat skolorna.

Ångermanlands *Östra kontrakt* innefattar 5 pastorat: *Nordingrå*, — *Vibyggerå*, — *Nora*, — *Gudmundrå* och *Thorsåker*, — med en folkmängd 1865 af c:a 19,750. År 1865 funnos i kontraktets 12 församlingar 5 fasta skolor, 7 flyttande och 1 småskola; utaf 3,050 inom skoläldern varande barn begagnade något öfver 1,450 undervisningen i dessa skolor.

Ånhammar, ett mtl frälse-säteri i Gryts socken af Daga härad och Nyköpings län, vid sydöstra ändan af sjön Dunkern, $1^3/_4$ mil från Malmköping, utgör numera (tax. till 44,000 rdr) tilllika med underlydande, Järna 2 och Sjögärde $^1/_2$ mtl frälse-säteri, 1 mtl rå och rör samt $3^5/_8$ frälse, en qvarn och en såg, ett gods, som lyder till Åkers styckebruk. Detta gods tillhörde Jakob Skytte, men bortbyttes 1636 till Henrik Stöör, såldes 1658 till riksrådet Chr. Bonde, hvars arfvingar af slägten Cruus egde detsamma inpå 1730-talet, då det kom till en Fleming, derefter till en Fleetwood, men inköptes i slutet af århundradet af J. D. Wahrendorff på Åkers bruk.

Ånhammar, säterier i Björlunda socken af Södermanland, äro beskrifna under nyare namnet *Ekhof;* frälse-säteriet utbyttes mot hemmanet Wingsö i Gåsinge socken.

Ånhults skate i Östra härad af Jönköpings län, innefattar $11^1/_8$ mtl, taxerade till 183,400 rdr; härom vidare under art. Wirserum.

Ånimmen, vattendrag på Dal uti Elfsborgs län, Tössbo härad och Ånimskogs socken, nära $1^1/_4$ mil långt, erhåller vatten genom *Bodaneån*, hvars lutning mellan sjöarne *Err* och *Knarrbysjön* är 187,6 fot och från den sednare till *Edslan* vid pass 86 fot; utloppet vid *Kärkiln* i Wenern är 8 fot; af denna sjös fisksorter är Vimba utmärkt för sin godhet. Höga klippor omgifva sjön, och vid södra ändan finnes en vacker grotta. År 1842 anlades en kanal härimellan och *Err* med sluss samt en jernbana öfver lastageplatsen *Snäcked*, der sjön förmodas haft ett i äldre tider tilldanadt utlopp.

Ånimskog, socken uti Tössbo härad och Elfsborgs län, 2 mil söder från Åmål, $6^1/_2$ mil från Wenersborg, begränsas i norr och vester af Tydje och Fröskogs socknar, i vester af Tisselskog samt en del af Skålleruds socken jemte vikar af sjön Wenern, som äfven omsluter socknen i öster. Hon delas af den 2 mil långa sjön Ånimmen, hvaraf namnet härledes, i 2 delar, för öfrigt i 5 s. k. rotar, hvaraf den ena på vestra och de öfriga på östra sidan af sjön, hvilken förenas genom ett vattendrag med Wenern. Arealen uppgifves högst olika, från 14,635 tld eller 0,941 qvadratmil, deraf 0,044 d:o vatten (efter Hahr), till 25,090 tld eller 1,115 qv.mil, deraf 0,112 vatten (efter Lignell), (Forsell uppgaf 20,944 tld, hvaraf 4,667 vatten); säkraste uppgiften torde väl dock vara den i en sockenbeskrifning uti landtmäterikontoret: 26,604 tld 24 kpl., hvaraf 5,572 tld 12 kpl. sjöar och kärr. — Hemmantalet är $38^3/_8$ mtl, deraf 4 fr.-säterier, $^1/_4$ rå och rör, $15^3/_4$ frälse, $17^3/_8$ skatte, $^1/_2$ furirsboställe och $^1/_2$ allmänt krono. Socknens medelhöjd öfver hafvet är 375 fot, dess vestra del är starkt kuperad, undantagandes åkerslätterna mellan Ånimmens vestra strand och den egentliga bergskedjan; öfriga delen mellan Ånimmen och Wenern är slättland, fastän mellan vägarne finnas skogsmarker och mindre berg, hvilka stundom utmed Wenerns kuster stupa lodrätt ned i sjön. En betydlig ås sträcker sig mellan gränssjöarne *Err* och *Djup* under namn af *Husdalsbergen.* Bland sjöar förtjena vidare nämnas *Furu-, Öfra* och *Nedra Gällsjön, Ullvattnet, Bergkärn* m. fl., samt på gränsen *Flatsjön,* 279,5 fot öfver hafvet. En kanal finnes sedan 1842, se art. Ånimmen. Gneiss är rådande bergart, graniten sällsynt, finare öfvergångssandsten vid Långevik i *Hängelö,* mindre lager af hälleflinta och chloritskiffer i närmast omkring Ånimmen belägna berg, vester om denna sjö öfvergår den till lerskiffer; kornig kalksten vid *Kilane* och *Säby.* — Jordmånen är på östra delen i allmänhet lermylla på lergrund, men på Westlandet och i *Säbyläggen,* socknens nordöstra hörn, är den mer sandblandad: vid ett och annat skogshemman svartmylla på sandgrund; ängsmarken merändels stenbunden och beväxt med löfskog. Bland utsigter är den märkligaste från *Ånimskogsbräckan* vid Bellevue, med kyrkan i fonden, det vackra herresätet *Henriksholm,* med arkitektonisk åbyggnad på en ö i Ånimmen, förenad med fasta landet medelst en 560 alnars (100?) lång bro, och *Gyltungsbyn* på högra, samt komministerbostället *Näs,* $^1/_2$ mtl, på venstra sidan, och dessutom den friaste utsigt öfver hela socknen; med dess sjöar; i klart väder ser man t. o. m. *Kinnekulle.* För öfrigt äro nejderna kring Ånimmen sköna och storartade. Bland sällsyntare växter, som den yppiga vegetationen här framalstrar, förtjena nämnas: *taxus baccata* vid *Lilla Bräcke, Caffa tamentosa* och *Sedum Album.*

Inbyggarnes antal, 2,540, är i förhållande till socknens bördighet och hemmanens antal mindre än i många andra af landskapets socknar, men folket är i allmänhet välmående och idogt; skickliga smeder och snickare finnas. Sjelfegande jordbrukare äro c:a 250, torpare något öfver 40, backstugusittare 65. — Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel; åkern uppgifves till 2,779 tld, ängen till 2,252 tld, skog och utmark 11,315, mossar och kärr 285 tld. Cirkulation är på de flesta ställen införd sålunda, att $^1/_7$ besås med höstsäd, $^2/_7$ ligga i vall och $^1/_7$ i träde samt de återstående $^3/_7$ begagnas till vårsäd. Största utsädet är af hafra, 1,574 t:r, dernäst råg, 208 t:r; af potates sås 482 t:r. Malmanledningar af flera slag förekomma; af blyglans har man funnit dem, som gifva t. o. m. 40 lod silfver på 1 centner; brunsten vid *Salebol.* Binäringar äro biskötsel, som idkas allmänt, slöjdning, väfnad, jagt och fiske, betydlig sjöfart och forslande af timmer, bräder m. m. — All fast egendom är taxerad till 340,000 rdr och afgifterna stiga till 9,000 rdr rmt.

Socknen, hvars namn år 1325 skrefs *Odnemæskoger, Ödnemaskogh* 1438, *Andskoff* 1541 (Åminnskog hos Dybeck), är annex till Tössö pastorat. Kyrkan, gammal och liten, af sten, ligger $1^1/_5$ mil från modersocknens, på ett bredt näs mellan Ånimmen och den lilla fjellsjön *Fursjön,* hvars höga omgifningar prydas

af ung björkskog. Predikstolen är en gåfva af gästgifvaren i Lund A. Wall, hvilken afled 1738 och uppnådde den höga åldern af 102 år. Barnundervisningen är sedan 1835 ambulatorisk på 3:ne rotar; sockenbibliothek och förlikningsdomstol finnas. Folkets seder äro numera tämligen renade från fördomar och vidskepligheter. Några traditioner om jättar förvaras dock ännu i folkminnet; så berättas, att några fiskare kastade i sjön en nyckel som de funnit hos en döende jätte på Wärmlandslandet, då de icke kunde, enligt jättens utsago, finna »Kistan i Åmskobräckan», hvartill den skall ha hört. Äfven förtäljes om några rös i Ånimmen, att de blifvit ditkastade af 2:ne mot hvarandra kämpande jättar, som bott på hvardera sidan om sjön. I afseende på klädedrägten så råder bland de äldre enkelhet i densamma, deremot lyx och fåfänga hos de yngre. De flesta boningshusen äro tvåvånings, rödmålade, täckta med skiffer. En och annan s. k. ryggåsstuga (kroppåsstuga) qvarstår, vittnande om byggnadssättet för 200 år sedan. Fornlemningar äro 2:ne rör å *Näs* egor, hvaraf det ena med 40 alnars omkrets med en häll af $3^3/_4$ alnars höjd i midten, och 16 stenrör på olika ställen; å en sluttning invid Säby förekommer en hällkista af kantresta hällar; några murar efter en gammal befästning, kallad »Slottet», ses i närheten på en höjd å Österby egor; på Lundby egor, vid den herrliga dal, som i söder begränsar sjön Ånimmen, är en bergshäll, kallad jättestöfva (= stuga), der fordomdags skall bott en »jätte med sina kräk». — Större gårdar äro: *Hängele* med *Mällgården* och *Hendriksholm*, fr.-säterier. — *Myran*, $^1/_2$ mtl, militiæ-boställe; *Kingebol*, *Korsbyn*, *Stommen*, *Tittersrud*, *Wingenäs* och *Westergården* äro fr.-hemman. — *Anolfsbyn*, *Berg*, *Bodane*, *Orrebol*, *Wassviken*, *Ylingebol*, *Årbol*, skatte-hemman. — Rörande hemmanens beskattning förtjenar nämnas att *Slobol*, 1 mtl skatte, är i jemnförelse med andra hemman af lika hemmantal värderadt nära dubbelt så högt, utan att egovidden och godheten äro värderade i samma mån. — Adr.: Åmål.

Ånneröd, *Anneröd* (i jordeboken), ett mantal skatte i Tossene socken, Sotenäs härad, Göteborgs och Bohus län; här, under 58° 30′ latitud, förekommer den nordligaste bokskogen i riket.

Ånnesta, socken, se Ånsta.

Ånnäs, *Ånnenäs*, jerngrufvefält i Hjulsjö socken af Nora bergslag i Örebro län; lemnade 1865: 14,160 ctr malm.

Ånshult, ett halft mantal frälse uti Godegårds socken af Finspongaläns härad och Linköpings län, omkring 3 mil från Motala, lyder under Godegårdsgodset; med De Geersfors manufakturverk och ett år 1862 uppfördt flerbladigt sågverk å egorna vid ena grenen af Godegårdsåns fall här. Hemmanet har varit Wasaättens och konungens enskilda tillhörighet eller s. k. arf och eget, men skänktes af kon. Gustaf II Adolf till staten och blef krono. Upplåts 1640 med Godegårdsgodset till evärdeligt frälse åt den rike holländaren Louis De Geer från Lüttich; pantsattes jemte flera andra hemman på 1680-talet till en Balzar Marschalk; denne åter testamenterade till friherrinnan Märta Sparre, enka efter ryttmästaren grefve Leonhard Lillje, och sedan gift med presidenten i statskontoret Sten Bjelke (död 1684), obligationen på 10,000 daler i vederlag mot en hennes fordran i Algö säteri i Södermanland. År 1703 tillföll gården hennes brorsdotter, friherrinnan Beata M. Sparre och dennas man, grefve Claës Bonde till Säfstaholm, i hvars slägts händer den förblef i öfver 50 år. Under hvilken tid De Geersfors' manufakturhammare hitflyttades 1756, och snart derefter tillkommo 3 spikhamrar för vatten, hvarefter de små här förut befintliga räckhamrarne, som ofta saknade nödig vattentillgång, efterhand ödelades, sedan här år 1811 ett skär- och valsverk för spikten-tillverkning blifvit uppbygdt efter kapten-mekanikus Gjers' konstruktion, och hvilket, på sin tid det enda i landet, är det, som ännu drifves. Ånshult återföll till kronan mot vederlag, men Johan De Geer återbytte sig det under frälse-rättighet i vederlag mot annat hemman; såldes med Godegårds-godset på bankoauktion 1775 till brukspatronen, sedermera direktören i ostindiska kompaniet, Johan Abr. Grill, som köpte det till skatte på 1780-talet. Dennes son Gustaf bebyggde gården år 1812 och sålde den, jemte Bona bruk, år 1851 till sina brorsöner J. W. och

Hov. Grill. Ånshult, $^1/_2$ mtl frälse, är taxeradt till 9,100 rdr, dess ordinarie ränta är 15 rdr 13 öre; De Geersfors' manufakturverk är taxeradt till 5,400 rdr och sågen till 6,000 rdr; — produkterna föras på en nyanlagd väg öfver Bredmossen till Ra hamn vid Wettern.

Ånsjö, allmänning i Hjulsjö socken af Örebro län, med jerngrufvor, hvaraf en 1865 lemnade 25,000 centner jernmalm.

Ånsta (i jordeboken), *Ånnesta* (i ecklesiastik-matr.), socken i Örebro härad och län, annex till Örebro stadsförsamling, gränsar i norr till Längbro, från hvilken den skiljes af Svartån, samt till Örebro stad, i öster till Almby, i sydvest till Mosås och Täby, i vester till Winteråsa. Arealen utgör 2,614 tld, fördelade på $12^5/_8$ mtl, deraf $7^3/_4$ skatte, 1 krono, $3^7/_8$ frälse, taxerade år 1865 till 160,100 rdr, hvartill kommer verk och lägenheter åsatta ett värde af 174,500 rdr rmt. Inbyggarnes antal uppgick vid 1867 års början till 770. Bästa bygden är i norr, i trakten vid Svartån; i söder är skogsbygd, der en låg bergås stryker fram, utgörande norra gränsen för Täbyåns dalgång. Två sandåsar sträcka sig genom socknen, en från nordost från Örebro, en från nordvest, hvilka begge förena sig i söder. — Socknen har förr haft egen kyrka i Ånsta by; den borttogs efter socknens förening med stadspastoratet. Båda annex-församlingarna, Ånsta och Längbro, hafva vid Carlslunds gård i Längbro en gemensam skola i rätt rymlig lokal. Hemläsningen befrämjas föga, deremot omfattas skolan med förtroende af föräldrarne. Sockenbibliothek finnes. I ett soldattorp i denna socken föddes den 9 Dec. 1785 den i våra riksdagsannaler frejdade, å biskopsförslag uppförde, i lärdomsskolor och församlingar kraftfullt verksamme prosten Nils Åstrand, hvilken hastigt bortrycktes i sin äras fullglans under riksdagen år 1840 den 10 Dec. Öfver Ånsta bys egor går Örebro—Hallsbergs jernbana. Vid *Adolfsberg* är brunnsinrättning; *Skebäck*, Örebros hamn ligger inom socknen. — Gårdar: *Nasta*, 1 mtl skatte, med tegelbruk, en för ståndspersoner välbebyggd gård, — *Lindbacka*, $^1/_2$ mtl skatte, med pappersbruk och qvarn; — *Ånsta*, 1 mtl, är ryttmästar-boställe; — *Åby*, $1^1/_2$ mtl frälse, med qvarn, *Snaflunda*, 1 mtl rusthåll med qvarnar, hvarvid funnits borr- och sliphus för ett kronans gevärsfaktori i Örebro, $1^2/_3$ mtl skatte i andra hemman samt f. d. kronoparken *Jägarebacken* lyda under Carlslund; — *Bista*, $1^1/_2$ frälse, och *Skromsta*, $^7/_8$ frälse, lyda under Myrö; — *Körningstorp*, $^1/_2$ mtl, lyder under Källtorp i Gräfve socken; — *Borrarebacken*, $^1/_4$ mtl skatte, har förut varit krono och lydt under Örebro gevärsfaktori. — *Haga* m. fl. inom socknen såldes år 1653 af skattmästaren M. G. de la Gardie till borgaren i Örebro Casten Utter. — Adr.: Örebro eller Mosås.

Ånsta, ett frälse-säteri af 2 mtl uti Turinge socken af Öknebo härad och Stockholms län, $1^1/_8$ mil från Södertelge; har på 1600-talet tillhört en Zonius, landshöfdingen d:r Johan Gerhardsson Graan, äfven egare till Stora Wäsby; kom med dennes dotter till vice presidenten i general-kommers-kollegium Joh. Stjernhöök, död 1730, och med dennes dotter till kapten Walberg. År 1750 dog här ryttmästaren A. Stjernhöök, den siste af ätten. Sedan 1760 har Ånsta lydt under Hanstavik, hvarunder det nu äfven är afhyst; var 1865 med underl. $^1/_8$ mtl taxeradt till 75,300 rdr.

Åraslöf, *Åradslöf*, by uti Winslöfs socken, Vestra Göinge härad och Christianstads län, $1^1/_2$ mil från Christianstad; $8\frac{3}{96}$ mtl, deraf 2 mtl skatte, $^3/_4$ mantal kaptensboställe, $^7/_{16}$ mtl pastors mensalhemman, $2\frac{1}{16}$ mtl uts. frälse, $2\frac{19}{48}$ ins. frälse på 19 n:r, med 435 inbyggare (inberäknadt vid nedanstående säterier). Byn har märkvärdighet af en minnesvård, nära landsvägen, vid sluttningen af en rätt ansenlig höjd; den består af 23 grofva, pyramidformiga gråstenar, 5 fot höga; ungefär i midten af minnesvården, som håller 27 fot i yttre bredd, 72 i längd, står en kista af flisformiga gråstenar. Ofvanpå landthöjden, hvarifrån erbjudes vidsträckta utsigter, finnas flera stensättningar, värda fornforskarens uppmärksamhet och som tydligen utmärka, att här försiggått i en aflägsen forntid en afgörande drabbning, der en betydande man fallit och blifvit jordad i härvarande minnesvård; skeppsformerna

synas antyda, att segervinnaren ankommit till kusten med en mäktig flotta. Det af Saxo omtalade nederlag, som konung Anund Jakob i Sverige led år 1027 af danska konungen Knut, vid Stangeberg, synes stå i sammanhang med dessa fornlemningar, och dervid det ej minst märkvärdiga är, att landthöjden ännu kallas *Stangebier*. — I byn finnes skola sedan 1836, med antagen lärare år 1855; besökes årligen af c:a 60 barn.

Åraslöf, ett mtl skatte-berustadt säteri uti förutnämnda by (№ 9 och 13 deraf) och socken, utgör med underlydande $1^3/_8$ uts. frälse Åraslöf och $1^5/_8$ rusthåll Wanneberga samt 8 torp, ett gods, med 1,100 tlds areal, vacker skog, park och trädgård samt mejeri; taxeringsvärdet är 234,900 rdr. — Gården har den 14 Juli 1752 fått säterifriheten öfverflyttad från Onslunda kungsgård; tillhörde samma år öfverste-löjtn. Silfversköld; egdes förut af assessor Hammarstedt; nuvarande egare är frih. C. A. Gyllenkrook. Dessutom finnes *Åraslöf*, $^1/_2$ krono-berustadt säteri (№ 10 och 18 af byn Åraslöf).

Åraslöf, by uti Nosaby socken af Willands härad och Christianstads län, $^1/_2$ mil nordost om staden Christianstad; $5\frac{11}{12}$ mtl skatte, $\frac{17}{48}$ mtl krono, 240 inbyggare; har skogsallmänning.

Årby, frälse-säteri om 1 mtl i Nysätra socken och Lagunda härad af Uppsala län, beläget vid den s. k. Lillån, med en egovidd af 1,250 qvadratref, hvaraf 312 åker, 58 äng och 863 skogsmark, förutom 2 qvadratref i vägar, 2 d:o i vatten, 2 d:o i kala berg och andra impedimenter samt 11 qvadratref i byggnadstomter; tillhörde 1825 och 1849 af Sillén, 1865 Mathias Bark; tax.värdet var 10,500 rdr.

Årby, frälse-säteri om 2 mtl i Ramsta socken och Hagunda härad af Uppsala län, tillhörde omkring 1741 slägten Meldercreutz, och 1825 Liljencrantz, år 1847 Virgin, och egdes 1849, jemte 2 mtl Kibrunna och $^1/_2$ d:o Öfra Bodarne, af majoren E. C. Norlin på Ekholmen; inberäknadt underl. utgör hela egovidden 4,742 qvadratref. Till hufvudgården höra 4 torp. Rågångarne fastställdes 1842. På egorna finnes, sedan 1858, en holländsk väderqvarn med 2 par stenar; hela tax.värdet är 94,000 rdr.

Årby, frälse-säteri om 3 mtl i Rasbo-Kils socken och Rasbo härad af Uppsala län, beläget helt nära kyrkan, vid pass $2^1/_8$ mil från Uppsala, med såg taxeradt till 70,400 rdr; har för längre tid tillbaka tillhört slägten Schildt, sednare (omkring 1740) von Post; lydde 1849, jemte andra hemman om $6^1/_2$ mtl, under Wattholma bruk.

Årby, gård i Ytter-Enhörna socken, Selebo härad och Nyköpings län, $1^1/_2$ mil från Södertelge, af 3 mtl frälse; här har från den 1 Aug. 1866 blifvit öppnad en poststation under namnet *Enhörna,* att lyda under samt direkt utvexla post med postkontoret i Södertelge.

Årby, by uti Sköldinge (Skyllinge) socken, Oppunda härad och Nyköpings län, 5 mil från Nyköping, vid Gripsholmsviken, mellan Gripsholm och Läggesta gästgifvaregård; 1 mtl skatte, 2 mtl frälse i 5 hemmansbruk, c:a 50 inbyggare; häraf ha 2 gårdar varit sålda till Jost Hansson (Falkenstjerna), men blifvit inlösta af r. r. Mathias Soop, åt hvilken de ock öfverlätos den 12 Juli 1643 af drottning Kristina. Byn har sin märkvärdighet af en å *Jätteberget* befintlig borg, hvilken, med dubbla ringmurar af 8 alnars bibehållen sluttningshöjd, omsluter bergets östra sida. I bergväggen utvisas en »trollkammare». På några famnars afstånd från yttre muren är en krets af stenar på 42 alnars omfång. Midt i kretsen är rest en $^3/_4$ aln hög sten. I närheten finnas några grafstenar och mindre kretsar.

Årby, by i Lena socken, Rasbo härad och Uppsala län, af $3^1/_2$ mtl skatte på 5 n:r; har runsten med inskriften: Hasi + auk. thair: bruthir: raistu: stain: thisa +; på kanten: aftir: Jarl: fathur: sin: kuthan: auk: bru: Kustaka + kiarthu +.

Årby, ett mtl skatte i Kermbo socken, Selebo härad och Nyköpings län; har runsten med inskriften: Hirmuthr: lit: raisa: stain + thinsa + at + Al + bruthur + sin: kuthan + Kuth hialbi anta + hans +.

Årby, ett mtl skatte i Öfver-Selö socken, Selebo härad och Nyköpings län;

har runsten med inskriften: Svin. let. raisa. stain. thina. at. Vikair. fathur. sen kothan. bük i Arbii. Bali risti.

Årdala med *Forssa*, konsistorielt pastorat af 2:a klassen, tillhörande Oppunda östra prosteri af Strengnäs stift, med $59\frac{1}{4}\frac{1}{8}$ mtl, bebodda af 1,745 personer. — *Årdala*, moderförsamling, belägen i Willåttinge härad af Nyköpings län, $1^3/_4$ mil söder från Malmköping, $3^1/_2$ mil från Nyköping, omgifves i norr och n. o. af Töfverstaviken i sjön *Båfven*, i öster af denna sjös hufvuddel, i söder af Husby socken i Rönö härad, i s. v. af en liten del utaf sjön *Långhalsen*, i vester af Blacksta och i n. v. af annex-socknen Forssa, mot hvilken sjön *Uren* till en del bildar gränsen och utfaller till *Helgestaviken*, som sjelf genom *Oxsundet* utgår till Båfven. Bland öfriga sjöar, som finnas, är *Månsjön* i sydöstra delen endast af någon betydenhet. Sjelfva landet bildar en mycket söndersplittrad högslätt af 100 till 200 fots höjd öfver hafvet, med lägre dalsträckningar. *Båfvens* stränder äro klädda med barr- och löfskog, liksom dess talrika öar och holmar, *Helgestavikens* stränder äro deremot den jemnaste bygden tillika med en liten trakt vid Uren. Jordmånen är i allmänhet lera. Jemte åkerbruk idkas äfven skogsafverkning samt något fiske. På en areal af 11,456 tld fast mark och 0,112 qv.-mil vatten (Forsell uppgaf 14,973 tld, deraf 3,500 vatten), innehåller socknen $37^1/_3$ mantal ($37\frac{1}{4}\frac{1}{4}$ mtl efter jordeboken), deraf $4^1/_2$ skatte, 2 krono, $30^5/_6$ frälse (10 mtl säteri, $7\frac{1}{2}\frac{7}{4}$ rå och rör, $13^3/_4$ frälse efter jordeboken). Taxeringsvärdet år 1864 var 980,300 rdr. Inbyggarnes antal hade från 1805: 703, vuxit 1864 till 1,040. — Kyrkan är gammal, af gråsten, ligger 7 mil från Strengnäs. — Skollokalen, tillhörig Wibyholm, är upplåten åt församlingen; här meddelas äfven undervisning i trädgårdsskötsel; hemläsningen befordras någorlunda. Sockenbibliothek finnes. — Af fornlemningar nämnas runstenar vid Stäringe och vid Uren, grafhögar i den äldsta bygden i n. o.; på en stor, alldeles rund hög, kallad *Årdala hög*, skola fordom ting blifvit hållna. Gården *Wibyholm*, der Carl IX:s enkedrottning hade sitt enkesäte, är väl på ena sidan försedd med jordvallar, men har likväl ej varit befästad. På denna gård tilldrog sig midsommardagen år 1826 den olyckan att, då kammarherren F. U. Bonde firade sitt silfverbröllop, en kanon söndersprang och i föräldrarnes åsyn dödade deras son, som var löjtnant vid fältmätningscorpsen, jemte den som affyrade kanonerna. — Socknen består till större delen af herregårdar, nemligen säterierna *Wibyholm, Finsta* och *Stäringe*, med deras lydgårdar *Ekhammar, Skälby* och *Årdala*. — *Malsna*, 1 mtl, är pastors-boställe. — Byar äro *Gnesund, Näsby, Njushammar, Sörby, Sannerbo, Sibro, Tufvekärr* (Tufkärr). — Adress: Sparreholm.

Åre, annex-socken till Undersåkers pastorat, är belägen uti Jämtlands läns Södra fögderi, 10 mil från närmaste stad Östersund — vid 1,350 fots höjd öfver hafvet — innefattar, med 6 mils längd mellan fjellen intill riksgränsen och med 2 till 3 mils bredd, en areal af 428,594 tld, deraf 385,490 tld eller 16,657 qvadratmil land och 1,862 qvadratmil vatten, fördelad på $31\frac{31}{144}$ mtl (år 1840 endast $15^3/_8$ mtl, med 1,154 inbyggare), deraf $27\frac{1}{2}\frac{1}{4}$ skatte, $4\frac{65}{144}$ krono, och bebodd af c:a 1,690 inbyggare, hvilka hafva enahanda näringsgrenar med Undersåkers, ehuru den här svagare jordmånen samt många kärr och mossar ofta lära bidraga till åkerns skadande af köld. Att här likväl gifves äfven bättre jordmån finner man af prof. Müllers uppgift, att Mullfjellets vestliga fot längs efter Åreelfvens strand, socknens vackraste sädesbygd, bestående af en högslätt, med kalkblandade eller på kalkgrund hvilande jordlager, eger stor fruktbarhet och anses ej stå efter rikets öfriga, mest gynnsamma. Linsädet lyckas väl. Af binäringarne äro körslor och arbete för kopparverket, handelsresor på Norge, skjutsningar från fjellstugorna samt tälgstensbrytning (den yppersta art af tälgsten, hvaraf kokkärl, spis- och kakelugnshällar beredas, brytes vid Handöl (se den art.) fortfarande ganska inbringande, men djur- och fogelfångsten har mycket aftagit (sednast 1760 skola 27 falkar blifvit här fångade af falkenerare från Tyskland), liksom det fordna ganska lönande fisket (enligt 1825 års jordebok funnos då 9 kronofisken).

Rörande grufbrytningen för Gustafs och Carlbergs kopparverk må här tilläggas det som derom på sitt ställe redan blifvit nämndt, att nya bolaget har genom anläggning af vattenverk till malmens uppfordring (årligen erhållas 40 à 50,000 centner kopparmalm; af garkoppar 1,200 centner), genom inrättande af pock- och vaskverk samt genom förändring af smältprocessen under prof. Carlbergs ledning åstadkommit en minskning i tillverkningskostnaden samt besparing å skogarne; af bearbetade grufvor äro Gustafs, Carl Johans och Hellbergs belägna inom denna socken. Dessutom synas utaf meddelade privilegier åren 1849 och 1855 tvenne kopparprofhyttor blifvit uppförda på Brummervikens egor vid Medskogsbäcken, för tillgodogörande af malm från Handöls skärpning jemte andra kopparmalmsanledningar. — Bland vattendrag märkas *Era* och *Handöls* elfvar, som upprinna i fjellen, der de förökas genom många små åar och bäckar, hvarefter de förenas vid Handöls by i sjön *Ån*, flyta derifrån igenom *Jäf-*, *Bo-* och *Tensjön*, hvilken sednare här gör ett 30 alnars djupt fall i *Nordhallssjön*, der både elgar och björnar lära vid simmandet öfver sjön neddragits i fallet, och detta till ett sådant antal, att Nordhalls byemän, som i *Noren* upphemtade de döda kropparne, för denna fångst erlagt särskild skatt. Sedermera får vattendraget namn af *Dufvedselfven*, derpå af *Åresjön* och slutligen *Undersåkerselfven*, under sitt lopp i Undersåkers socken. — All jordbruksfastighet är taxerad till 370,400 rdr och byggnader vid Hårborsta, tillhörande kopparverket, till 65,000 rdr. — Socknen är indelt att underhålla 17 fältjägare. Flera vägar leda härigenom till Norge, såsom genom Skarfdörren, förbi Enbogen, genom Skurdalsporten till Möråker i Norge, men rätta vägen öfver gränsen går ifrån Dufveds tull, förbi fjellstugorna, åt Storsjösundet. Trenne fjellstugor passeras här på vägen till Norge, der sista byn är *Staa*, $1^1/_2$ mil från kyrkan, och der äfven sista rågåkrarne synas; derifrån vidtaga rid- och klöfvägarne till första fjellstugan *Stallkärra*, $1^1/_2$ mil, till *Medstugan* $1^1/_4$,? till *Skallstugan* 1, och så 2 mil till *Sune*, första byn i Norge. Gästgifvaregårdar äro *Berga*, $1^1/_4$ mil vester om kyrkan, och *Medstufvan*, på fjellet, samt *Mörviken*. Vintertiden brukas här skidor (till utseendet liknande ett par medar), den ena 2, den andra 4 alnar lång, äfven nyttjas i fjellbygden, både af folk och kreatur, skarbogar eller, såsom de här kallas, trygår, gjorda af runda vidjor. Gränstullen uppgifves af Hülphers, på 1760-talet, vara vid Tegoms by, $^3/_4$ mil från kyrkan, men någon by med detta namn finnes ej i jordeboken, som uppgifver tullen vara i Forssa by, så framt den icke nu är i byn England, der generaltullstyrelsen har byggnader till ett taxeringsvärde af 15,000 rdr; imellertid bibehåller den namnet af Dufved, efter byn, der först tull inrättades 1696 och skans förut var anlagd 1658, 1 mil från kyrkan, men blef ödelagd 1734, och hvaraf nu allenast lemningar af murar och vallar återstå. Sista gården, Nordhalls by, 1 mil ofvanom Dufved, har fått sin märkvärdighet deraf, att konung Carl XI här hvilade en natt på en mullbänk med sadeln till hufvudkudde, då han 1686 beság gränsen och fästningarne i orten. Här är äfven den beryktade »Stenen i Grönan Dal» (se art. Grönan Dal), hvaraf man har det tröstande ordspråket: »ännu står stenen i grönan dal», ty så länge den står, bör man, enligt folkets tro, ej förlora hoppet. Till historiska minnen hörer svenska härens återtåg från Norge 1719 och ömkliga slut, som äfven förvaras uti folktraditionen. När trupperna, nyårsdagen 1719, bröto upp från Tydalen för att tåga öfver gränsen och Kölen, hade de knappt hunnit 1 mils väg från byn, då de blefvo öfverfallna af en våldsam nordvestlig storm med förfärligt snöfall, så att de förlorade vägen och gingo vilse på derintill mellanliggande fjellen *Bockhammaren*, *Öijefjeld*, *Remmen* och *Einbogen*, hvarunder redan på första dagen en del af manskapet jemte vägvisaren omkom af köld och ansträngning. Natten derefter togs läger i en fjelldal, och när man morgonen derpå skulle uppbryta, funnos flera hundra under den stränga kölden ihjälfrusna, dels stående tätt intill hvarandra, såsom de varit lefvande, dels sittande inyrda och höljda af snö, dels liggande döda i slädar, eller stående på knä, med händerna hopknäppta till

bön. De som kunde fortsätta tåget nedstego derefter på svenska sidan och lägrade sig, aftonen emot den 3 Jan., vid *Enbogen*, en krökning af Ena elf, der de under fortfarande yrväder och köld tillbragte en ej mindre ryslig natt. Artilleri och bagage hade under tåget blifvit qvarstående här och der på fjellen, sedan både hästar och trosskuskar aflidit, och i brist af bränsle använde man gevärskolfvarne till lägereldar. Jämtlands dragoner, som hade sig bekant, att elfven löper till Handöl, höggo hål på isen och vägledde sig jemte en del af manskapet efter elfvens lopp. En annan truppafdelning tog vägen öfver *Snasahögarne* till skoglandet. På bägge vägarne kommo de omsider fram i spridda flockar, men i saknad af både inqvartering och skötsel i dessa glest bebodda trakter afledo många såväl inne i husen som ute på vägarne, och många förfrusna händer och fötter afsågades. Bland befälet omkommo under detta dödståg öfverste v. Gerdten, fortifikationskaptenen Oxenstjerna, öfverste-kommissarien Westling m. fl.

Socknens namn härledes från lappska ordet *Ård*, som betyder skogsrand eller det ställe, der skogen börjar nere på en bergshöjd, hvars öfra del är skoglös, hvilket förhållande ock inträffar med denna socken, sedd från sjelfva fjellryggen, och således har det all sannolikhet för sig, att denna närmast fjellet belägna nejd af Lapparne kallats *Ård*, förkortadt *År*, hvadan *Åre*. — Kyrkan, vid foten af *Åreskutan*, socknens största märkvärdighet, ligger $1^4/_5$ mil v. n. v. från modersocknens. Lappkapell finnes i *Movallen*. Barnundervisningen bestrides uti flyttande skola på 5 stationer och uti en småskola; skolbarnens antal uppgår till något öfver 200. Skolan har 2 donationer, en å 1,000 rdr af direktör P. Wikström, och den andra å 500 rdr af bonden Hans Ersson i Forssa. Socknen har skolhus sedan 1855, 2 distriktmagasin, tullbyggnader i *England*, postexpedition. Till ytterligare bevis på huru litet skydd man vid afvittringen lemnat vårt lands nomader, Lapparne (se art. Norrland), må här följande ur direktör Falkmans embetsberättelse om sin resa i de norra länen tjena: »Åre sockens herdelappar, utgörande 10 hushåll, med 3,250 renar, ha genom afvittringen förlorat alla sina der förut begagnade fjell, på ett endå när; af 9 der varande nybyggen, ha 4, innehafvande tillhopa $3^5/_8$ mantal, erhållit sammanräknade 140,484 geom. tld jord, och deribland 50,695 tld lappmarksrenbetesfjell och fjellmarker; de öfriga 5 fingo Snasafjellen och andra vid riksgränsen belägna fjell, hvilka af ålder begagnats såsom renbetesfjell. Under dessa förhållanden, då största delen af dessa renbetesfjell äro till ringa nytta för de nya egarne i egenskap af jordbrukare, så synas dessa både billigt och rättsenligt böra kunna återgå till kronans disposition för att till Lapparnes behof ånyo upplåtas».

Af hemmantalet höra nära $3^1/_3$ mtl, med 150 personer och upptagande $^1/_5$ af uppgifna taxeringsvärdet, under Gustafs och Carlbergs kopparverk. Utom kopparverkets byggnader i *Hårbörsta*, finnes endast en välbebyggd gård, nemligen $\frac{1}{12}$ mtl i byn England, tullförvaltarens bostad. — Prestbolet är utan skatt, 26 tunnl. äng, ingen åker; — *Berga, Handöl, Lien, England, Dufed, Brattland, Nordhallen, Mörviken, Medstugan, Bodsjön, Forssa, Björnänge, Hamre, Häggsjön, Rönnberg, Såå, Stalltjernstugan, Skalstugan, Svedje, Tångböle, Totten* och *Wallen* äro större byar; *Grunön, Bräcke, Wiken* och *Sundsvallen*, enstaka hemman. — *Äggsjön, Enbogen, Enkroken, Gråsjölien, Vester-Flandern, Stor-Rännsjön, Storlien, Bodsjöedet*, äro kronoybyggen. — Adr.: Östersund och Åre.

Åreberg, bruks- och landtegendom uti Kyrkefalla socken, Kåkinds härad och Skaraborgs län, 2 mil n. o. från Sköfde, 3 mil s. o. från Wärings jernvägsstation, nära Tibro gästgifvaregård. — Bruket (tax. till 4,000 rdr), med en ämneshammare och 2 härdar samt 600 *skℓ* smide af köpetackjern (i medeltal under åren 1861—1863 uppgick tillverkningen till 339 centner), är anlagdt år 1726 å Norra Årebergs egor; smidesstämpeln är (ÅH). Landtegendomen utgöres af 2 skatte *Åreberg* (tax. till 40,000 rdr), fr.-säterierna *Ingelsby* och *Pökan*, hvartdera af 1 mtl, samt $3\frac{3}{64}$ skatte, $1^1/_8$ frälse, alltsammans taxeradt till 193,400 rdr rmt; af verk finnas dessutom *Årebergs* sikt- och såg-

qvarn, oljeslageri (tillverkning c:a 2,000 kannor linolja) och bränneri, *Ingelsby* mjölqvarn, *Pökans* såg, och Herr Lasses mjölqvarn; en mosse i Ransbergs socken hör äfven hit; skogens vidd uppgafs 1818 af Djurberg till 4 à 5,000 tld; Årebergs manbyggnad är ganska ansenlig, äfvensom tillhörande trädgård. Vidare hänvisas till art. Häggatorp i Kyrkefalla socken. På Årebergs bruk föddes den 27 Nov. 1790 sedermera gen.-adjutanten, landshöfdingen i Linköpings län, Carl Otto Palmstjerna, som deltagit i 1813 och 1814 års fälttåg i Tyskland, Nederländerna och Norge; han är sedan 1829 ledamot af krigsvetenskaps-akademien samt för öfrigt af det nordiska Oldskrifts-Selskab i Köpenhamn m. fl. Bland arbeten af honom utgifna, må nämnas: »Om statshushållningsläran», »Om beskattningens tillstånd i Sverige 1834».

Åreda, *Norra* och *Södra*, byar uti Kronobergs län, uppkallade efter eldguden Åre; den förra om 1 mtl skatte, $^1/_2$ frälse, med 85 inbyggare, qvarn och såg i f. d. Eke af Dädesjö socken och Norrvidinge härad, förlades 1860 i administrativt hänseende till Gårdsby socken af Norrvidinge härad, men ansökan om deras förläggande dit äfven i ecklesiastikt hänseende har blifvit afslagen; frälse-hemmanet har Måns Lind gifvit till Wexiö gymnasium. Den sednare byn belägen i Hemmesjö socken af Konga härad, om $2^5/_8$ skatte, $^3/_4$ krono, med 140 inbyggare, i 3 brukningsdelar, hvaraf en å $2^3/_8$ mtl, eges af hofjunkare Bergenstråle; har gästgifvaregård och diligensstation å linien Kalmar—Wexiö, med mycket högt läge — Åreda backar äro vidt bekanta; — skjutsar till *Risinge* i söder $1^1/_4$ mil, *Wexiö* i sydvest $1^3/_4$ d:o, *Åshult* i nordost $1^1/_2$ d:o, *Lenhofda* i öster 2 mil.

Åreskutan. Ansenligt fjellberg i vestra delen af Jämtland, Åre och Kalls socknar, $6^1/_2$ mil från Frösön, 3 mil från närmaste punkt å riksgränsen, vid 63° 24′ latitud. De flesta förf. uppgifva Åreskutan såsom enstaka, t. o. m. afsöndradt från det vestliga, lägre, men vidsträcktare *Mullfjellet*, som dock med den högre, ansenligare östliga *Åreskutan* utgör en enda massa af en och samma fjellrygg, med ett gemensamt namn kallad *Åreskutfjellet*, och synbarligen sammanhängande med norska gränsbergen. Detta Åreskutfjell intager rummet mellan Kallsjön på östra och Åresjön på vestra sidan, hvilka vattendrag bestämma fjellets vidd; sydöstra hälften af Östra Kallsjön utgör dess gräns emot öster, Åre-elfven mot vester, Åresjön mot söder; dess sträckning åt sydost upphör omkring Gustafs grufvor, der fjellet öfvergår i en landthöjd, som sträcker sig nedåt Undersåkers socken; mot nordvest sänker det sig till skogsberg, hvilka skilja det från Flanderfjellen, och mot norr samt n. v. stänga Kallsjöarne.

Mellan Kallsjön och Huså hytta på fjellets norra fot och Åre kyrka på dess s. s. ö., är bredden knappt $^3/_4$ mil; från Huså hytta till Gustafs grufvor i s. o. är fjellet högst $1^1/_4$ mil; från samma ställe till Dufveds tull i vester är dess bredd 1 mil, alltså arealinnehållet af den landtsträcka, som fjellet intager, 1 qvadratmil. Utom Åreskutfjellets bägge hufvuddelar, Åreskutan och Mullfjellet, äro de öfriga delarne, hvilka synas skiljda, men dock stå i nära sammanhang med de förenämnda, *Brunvalen* i Ulldalen, som skiljer Åreskutan från Flanderfjellen och ligger omkring 600 alnar öfver Åresjön, *Gråvalen* under Skutans spets mellan Åre- och Kallsjön, och *Humlarne*, tvänne fjellknölar, som utgöra Åreskutans sydliga ända. De öfriga, mindre märkliga delar af Åreskutfjellet äro Husåberget och några andra mindre, ej namngifna skogsberg, hvilka omgifva dess rötter.

Ifrån fjellets särskilda delar nedfaller uti de stora vattnen *Kalls* och *Åre* sjöar en mängd mindre elfvar eller åår, hvilka alla hafva en källa uti de snömassor, som året om uppfylla fjellets högre och för solens strålar mindre tillgängliga fördjupningar, eller hvila mot dess lodräta väggar. De märkligaste bland dem, som utfalla i Kalls vattendrag, äro *Husån* på Åreskutans östra sida och *Storån* i bergets sydöstra del. Bland de vattendrag, som falla i Åre, märkas *Fröån*, uppkommande i bergets s. s. ö. del, och *Mörviksån*. Bland de många små vattendrag, som upprinna i Mullfjellet, må anmärkas *Lerån*, som nära vid Dufveds gränstull kastar sig ned i Åre elf. De märkvärdigaste bebodda ställen i detta

fjells grannskap äro: *Huså* kopparverk och *Fävikens* by vid Storåns utfall i Kallsjön, de enda å fjellets norra och östra sidor, hvilka äro mindre gynnade af naturen, då deremot på fjellryggens södra sida finnes ett stort antal byar. Fjellets högre temperatur gynnar dess växtlighet och bekläder dess lägre sidor och dess elfdalar med den ymnigaste gräsväxt; i de flesta af dess lägre dalar äro fäbodar anlagda. Största kölden under åren 1808—1813 var icke öfver 32⁰ och största värmen ej öfver 35⁰.

Fjellets allmänna bergart och basen för de öfriga stenarter, som deri äro spridda, är qvartz och glimmer i mångfaldiga förändringar. I den ljusare hällearten mot bergets fot visa sig på många ställen gnistor af kopparkis, hvilken synes vara rätt allmän. Smärre och större bitar af kalksten samt skiffer förekomma ända upp till toppen, der den kalkhaltiga förvittringsjorden dock ej kunnat motstå nederbördens sköljande verkan. Fjellets inre beståndsdelar röja sig i de på dess sidor upptagna grufvorna, bland hvilka Bjelkes och Gustafs företrädesvis bearbetas för kopparmalmsuppfordring. Jordarterna omvexla efter olika regioner på fjellets sidor. Den på fjellets rötter allmänna jordarten är en rödaktig mylla, i trakten kallad rödmjäla; den utgör vanligen åkerjorden och formerar elfvarnes bräddar. Mjälan öfvergår på de skogväxta höjderna till en fin svartbrun mojord, hvilken utgör mjälans hufvudbeståndsdel i förening med de af vattnet nedförda bergartspartiklarne. Ofvanföre denna skogvuxna region vidtaga de egentliga fjellregionerna, der jordmånen består af den söndervittrade bergarten, blandad med en af förmultnade fjellväxter uppkommen svartmylla. Detta fjells vegetation är på grund af dess lägre temperatur och öfriga egenskaper till rikedom utmärkt framför den stora fjellryggen. Dess läge längre ned uti slättlandet tillåter den sydlända florans barn att våga sig närmare dess fot och på dess sidor blanda sig förtroligt med sina, inom en inskränktare krets slutna fjellsyskon. Fjellet är, kort sagdt, likasom en skiljegräns, hvilken söderns växter ej förmå öfverstiga, och der de aflösas af fjellregionernas produkter.

Den egentliga *Åreskutan*, på orten oftast benämnd *Skutan*, utgör förnämsta delen af Åreskutfjellet och höjer sina sidor majestätiskt mot skyarne, såsom det öfriga fjellets moder och herskarinna. Hennes utseende från längre håll är högst pittoreskt, och vårtiden, då sidornas snö sticker af mot det nygrönskande slättlandet, gör hennes anblick det lifligaste intryck. Hennes sträckning är mellan nord och syd, och utgör hennes längd något öfver 7,000 alnar, hvilken dock, om Humlarne, hennes lägre afsättningar mot söder, inberäknas, ökas med ett par tusen. Hennes bredd svarar ej mot längden och uppnår ej $^1/_3$ deraf, om icke vid hennes södra ända, der *Blåsten* eller Predikoklippan, en från henne afskild klippa, på ena sidan och några framstickande fjellknölar på den andra eller vestliga, göra henne mycket vidlyftigare. På ett par mils afstånd närmare visar sig hennes bildning tydligt, och hon upphör att synas under den koniska form, med hvilken hon från Frösön presenterar sig. Man urskiljer då hennes trenne utmärktare toppar, hvilka skiljas af sänkningar i bergmassan och stiga till olika höjd. Den sydligaste af dessa har största höjden och kallas i allmänhet Stora Skuttoppen, men uppnår ej den höjd, som vid denna latitud-grad erfordras för den beständiga snögränsen, likväl qvarligga der snöflockar hela sommaren öfver. Höjden, utmärkande sig framför andra Jämtlands fjällar, ehuru den öfverträffas af flera bland dem, anses ej öfverstiga 3,400 fot öfver basen och 5,100 fot öfver hafvet (4,920 uppgifves i allmänhet). Åreskutans öfriga toppar äro ej så höga, den mellersta omkring 90 och den nordliga omkring 200 fot lägre. Åreskutan indelas af Hartman i4 märkligare delar, skiljda genom dalar, hvilka utgöra källor till lika många små åar.

Utsigten från Åreskutans höga topp, der af lefvande varelser man endast påträffar en och annan hare eller en snöripa, torde vara bland de vidsträcktaste och mest omvexlande svenska fjellvyer, emedan få eller kanske ingen så på en gång förenar utsigten af ett bebodt land med det ovanliga i de vildaste fjellmassor. Åt nordvest höjer sig den af beständig snö skinande *Anjeskutan*, hvilken i vidd och höjd synes täfla med Åreskutan; i

vester och sydvest stänges utsigten af de höga Handölsfjellen, alltifrån Gluckfjellet ända till det spetsiga Sylfjellet; i söder visar *Renfjellet* sina svarta toppar. Endast den östra och sydöstra delen af landet visar sig under ett mera leende utseende; åt detta håll begränsar Storsjön horizonten och visar, isynnerhet för det beväpnade ögat, sina bebodda stränder. På alla håll ser man den mörka planen under sina fötter genomskuren af de talrika vattnen; ser de större elfvarne, i synnerhet Åre elf, från den aflägsna stora fjellryggen undergå förändringen än till sjö, än till en brusande elf, ända till dess utfall i Lithen. De smärre höjderna, hvilka dock i ett jemnare land skulle anses betydliga, synas här sammanflyta med slättlandet och kunna från Åreskutans topp endast åtskiljas genom en mörkare färg. Vegetationen är rik. Solen påstås vid midsommaren synas här hela natten, utom en qvarts timma, då den bortgömmes af en fjellklint. På toppen finnes upprest en hög stenstapel, deri resande ristat sina namn.

Vägen till Åreskutan från Östersund ledes öfver gästgifvaregårdarne *Heste*, $1^3/_4$ mil ($1^1/_2$), *Smedsåsen*, $^7/_8$ ($1^1/_2$), *Kjösta*, $1^7/_8$ (2), *Eggen*, $1^3/_4$ (2), *Romo*, $2^1/_4$, och *Hamre*, $2^1/_2$ mil, hvarifrån man vid Mosviken, Lund eller Lien viker af från stora vägen. Till slut må äfven nämnas, att Åreskutan göres af professor Ol. Rudbeck i hans Atlantica till berget Ararat, der Noachs ark stadnat.

Åreved, by i Forsheda socken af Westbo härad i Jönköpings län, af $2^7/_8$ mtl frälse på 5 n:r, hvaraf № 5, $^1/_2$ mtl, med gästgifveri sedan 1669; skjutsar till *Wernamo* i nordost $1^1/_2$ mil, till *Ingelsta* i söder $2^1/_4$ mil och till *Forsheda* i nordvest $^3/_4$ mil.

Århammar, ett mtl frälse-säteri och ett mtl frälse, med tegelbruk, uti Nykyrka socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, 2 mil från staden Nyköping, är belägen på en halfö i sjön Långhalsen, se under art. Nykyrka socken. — Äldre egare hafva varit af slägterna Stengafvel, Gyllenstål och Lagercrantz på 1600-talet, derefter G. Vallrave, kyrkoherden Vultejus, dennes son, presidenten Vult von Steijern. Århammar, ett gammalt frälse-säteri, är indelt till extra soldatroten № 338 för $1^5/_8$ mtl.

Århult, gästgifvaregård i Kalmar län: skjutsar till *Oscarshamn* i öster $^5/_8$ mil, till *Påskallevik* i s. o. 2 mil.

Århult, ett och $^1/_2$ mantal frälse i Agunnaryds socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län; skänktes på 1400-talet till Wadstena kloster af riddaren Knut Grundes enka, fru Brita Hansdotter, men det återtogs år 1500.

Årgienge (i jordeboken), *Årjeng*, by uti Sillbodals socken af Nordmarks härad och Carlstads län, af 1 mtl skatte i 28 hemmansbruk, med 2 qvarnar och 1 såg; här är station för en af länets 4 provincialläkare.

Årke, *Årcke* (eller *Orcke)*, fr.-säteri om 1 mtl i Gryts socken och Hagunda härad af Uppsala län, vid Säfvaån, med en egovidd af 1,512 qv.-ref; se vidare art. Orcke.

Årnäs, gods i Westergötland, är redan beskrifvet under dess äldsta namn Aranäs; nuvarande namnet härledes i Rhyzelii »Sviogothia munita» (sid. 10) af åra (remus) och näs (istmus), emedan närboende fiskare eller sjöfarande i äldsta tider brukade der förvara sina åror. Härvarande hamn är $8^1/_2$ fot djup. Utom under Aranäs uppgifna egare har godset tillhört Moritz Sture, som gaf det år 1581 jemte Århults qvarn med Ekesjö i Wallsjö socken i morgongåfva till Anna Sture, och riksmarsken De la Gardies enkegrefvinna Ebba Brahe, såsom det synes af ett hennes bref till sonen, intaget i Handl. rör. Skandinav. hist. (15:de del., sid. 110). Äfven förtjenar omnämnas, att kommersrådet Santesson vidtagit här, till betryggande af bruksarbetarnes ålderdom eller till understöd åt deras enkor och barn, den goda författningen (troligen den första, som någon svensk bruksegare grundat), att af arbetarnes årliga lön alltid en viss del afsättes och innestår hos bruksegaren att förräntas, och hvarför inteckning i egendomen är lemnad. Till denna besparingsfond förenades ock en donation af 1,000 rdr bko, af hvars ränta 1 à 2 af arbetarnes barn, med håg och fallenhet för studier, åtnjuta ett stipendium af 30 till 50 rdr hvardera, så länge de fortsätta studierna vid någon allmän skola. — Årnäs gods var 1865 taxeradt till 216,900 rdr.

Årnäs, by uti Ås socken af Halmstads län, med hamn uti Klosterfjorden.

Årred, by uti Fifflereds socken af Redvägs härad och Elfsborgs län, belägen ej långt från Ätrans utlopp ur Lönnern, om 1⁷/₈ mtl skatte, ³/₈ mtl sergeants-boställe och ³/₈ mtl frälse (äfven kalladt Strömsdal), 14 hemmansbruk, med 180 inbyggare. 2 qvarnar, 1 såg samt Åkersdals garfveri; har märkvärdighet af en bautasten på en af naturen bildad kulle. af nära 3 alnars längd, benämnd »*Käringstenen*», hvarom en sägen i orten förtäljer, att i pesttid en käring blifvit i kullen lefvande begrafven, hvarefter stenen blifvit upprest; troligare är dock att stenen ej står i något sammanhang dermed, utan är ett minne af någon som mandom öfvat. — På ungefär 30 alnars afstånd från bautastenen stå 2:ne mindre stenar, af fornforskaren antagna som vårdhållare till denne, men af andra mindre genomträngda af pietet för gamla fornminnen, som vårdhållare för den der bredvid uppförda gärdesgården.

Årset, by i Fröderyds socken af Westra härad och Jönköpings län, mellan städerna Ekesjö och Wexiö, omkring 5 mil från hvardera; 2 mtl skatte, $^1/_4$ frälse på 4 n:r och 11 hemmansbruk, 160 inbyggare, med Fredriksbergs koppargrufva, 4 kalkugnar, garfveri, poststation och gästgifvaregård; skjutsar till *Broby* i norr $^7/_8$ mil, *Slagetorp* i vester $1^5/_8$ mil till *Stockaryds* jernvägsstation $1^3/_8$ mil.

Årsta, ett mtl skatte uti Waksala socken och härad af Uppsala län; hade 1865 två egare, deraf riksdagsmannen och bankofullmäktigen Jan Pehrsson egde $^1/_2$ mtl med tegelbruk jemte $^5/_8$ skatte *Ångelsta*. Till Årsta eller Årstaberg i Waksala skref sig assessorn i Svea hofrätt, d:r Carl Rosinger, adlad Rosenstjelke, död år 1691, slutande sin adliga ätt.

Årsta, ett fr.-säteri af 2 mtl i Skyllinge socken af Oppunda härad och Nyköpings län, vackert beläget vid en mindre insjö och ej långt från den betydliga sjön Weckeln, $1^3/_4$ mil från Malmköping. Första kända egare härtill är öfverste-löjtn. Erik Horn af Kanckas, med hvars enka det kom genom gifte till öfverste-löjtn. Erik Stålarm, dödad under Tyska 30-åriga kriget; egdes af sonen, presidenten i Göta hofrätt. grefve Axel Stalarm, död 1702; öfvergick på 1740-talet genom gifte till slägten Fleming, 20 år sednare till Hamilton, egdes sednare af frih. G. Bennet, dennes enka 1825, år 1850 och 1864 af fabriksidkaren C. G. Norbergs arfvingar. Sistnämnda år utgjorde Årsta med $^1/_2$ mtl underlydande, ett tegelbruk m. m., ett gods, taxeradt till 80,000 rdr rmt. Säteriet utgör hela extra roten № 82 för 2 mtl, enligt kongl. resolution af d. 24 Jan. 1840. — Sedan 1861 finnes å godset enskildt mejeri inrättadt medelst räntefritt lån på 1,000 rdr från Hushållnings-Sällskapet.

Årsta (i jordeboken), *Årstad, Orrestad*, ett skattehemman i Flens socken af Willåttinge härad och Nyköpings län, beläget nära intill kyrkan och jernvägsstationen, $1^1/_2$ mil från Malmköping. Gården köptes år 1641 af rikskansleren Axel Oxenstjerna, men öfvergick derefter till slägten Fleming. År 1863 egdes densamma af J. Erikssons arfvingar; är åsatt en ordinarie ränta af 12 rdr 33 sk. 5 rst. kronovärdi.

Årsta, tre mtl frälse-säteri i Öster-Hanninge socken, Sotholms härad och Stockholms län, med vackert läge vid en af de djupast inskärande vikarne i den mest söndersplittrade delen af skärgården söder om Stockholm, hvartill räknas 3 mil, och $^3/_8$ mil till sockenkyrkan. Vägen till Årsta hufvudgård går genom en i små kullar och dälder bruten, föga naturskön trakt, hvilken likasom hela denna del af skärgården säges bära tydliga spår af att en gång hafva varit skådeplatsen för någon väldig naturrevolution. Först då man från Öster-Hanninge gamla kyrka närmar sig Årsta antager landskapet en större karakter, i det de brutna kullarna öfvergå till sammanhängande skogshöjder, och vidga sig likasom för att ge rum för och omsluta ett ofantligt sädesfält, som sträcker sig ända fram till de spridda trädgrupper, hvilka beskugga den vestra façaden af Årsta slottslika manbyggnad. Vägen går vidare framåt öfver sädesfälten, förbi den norra galveln, svänger derefter upp på gården och stannar framför den östra façadens tornprydda utsprång. Gården, som för några år sedan var skuggad af en hög allé af åldriga lindar, är nu en fri plats mellan tvenne flyglar och öpp-

nar sig österut mot en egendomlig och vacker utsigt öfver en stor trädgård, kantad af höga, i hvalf sammanvuxna alléer, bortom hvilka sagta reser sig en med mörk barrskog bevuxen höjd, som synes likasom med värnande armar vilja omsluta och skydda det gamla herresätet. På motsatta sidan sänker sig höjden, här klädd med löfskog, brantare ned mot en smal vik af Östersjön, hvars andra strand bildas af den stora Gålön, der prins Carls räddningsanstalt befinner sig. Beskuggad af löfskog, går en vacker väg längs med stranden af sjön, utgörande en fortsättning af den s. k. Engelska parken, hvilken, genomslingrad af en vacker å, som utfaller i den nedanför liggande viken, och prydd af rika blomstergrupper, sträcker sig utmed östra sidan af byggnaden och gården. — Det gamla herresätet nämnes redan i urkunder från 13- och 1400-talen såsom tillhörande än en, än en annan af kon. Albrechts tyska riddare, såldes 1467 till Tott, ärfdes af amiralen, sedermera ståthållaren i Stockholms stad, Hans Clausson Bjelkenstjerna, gift med Karin Tott i hennes andra gifte, gick i arf från far till son, hvaraf 3 voro amiraler, i 4 led, tills den siste af ätten, öfverste-löjtn. Axel B., omkom 1676 i slaget vid Öland; uppgifves af Tham hafva tillhört i slutet på 1600-talet en Kurck, Soop och Fleming. Till sistn. slägt synes dock godset kommit med Axel Bjelkenstjernas dotter Charlotta, som blef 1691 gift med kammarrådet frih. Joh. Casimir Fleming af Liebelitz, med hvilkens dotter det kom till gen.-major Göran Fleming, död 1754; såldes från denna slägt 1805 till brukspatron Bremer och har tillhört dennes arfv. intill närv. tid, men likväl endast en del af det fordna stora godset; ty redan 1854 delades Årsta, då bestående af 28 mtl, i 3 lotter, deraf en har tillhört grossh. Hierta, en benämndes Hesslingby (se den art.), den tredje på Gålön sammanbragtes af ängs- och odlingsmarker från många olika hemman, sammanbrukade till $^1/_2$ mtl *Stegsholm*, hvarefter den erhållit namn. — *Årsta*, 3 mtl säteri, med underlydande $2\frac{3}{4}\frac{1}{2}$ mantal samt frälseräntorna, egdes 1865 af A. Saxenberg; taxeringsvärdet var 205,900 rdr rmt. Bland vid gården på sednare tiden verkställda förbättringar nämnas skottska tegbrukningssättets införande här 1855, omläggning af 30 tld till tegellagda fält med täckta diken i de gamlas ställe, hvarvid tegelrör begagnades till fyllningsmaterial, nya åbyggnader uppförda 1855, en väg anlagd till gården från fasta landet med stenbro öfver *Gålöstrasundet*, tegelbruk uppfördt, med afseende att tillverka tegelrör med stenkol och cokes såsom brännmaterial; flera trädgårdsanläggningar äro ock gjorda.

Vid Årsta äro fästa åtskilliga historiska traditioner. Konung Gustaf II Adolfs krönikeskrifvare förmäla, att, då svenska härsmakten, under konungens eget befäl sommaren 1621 skulle öfverföras till Riga, mönstrades trupperna på *Årsta äng* i närvaro af Axel Oxenstjerna, som uppläste och lät dem besvärja de nya krigsartiklarna. En rödmålad, skröplig träbyggnad, med vidunderligt hög takresning, som utgör den ena flygeln, visas än af folket såsom Gustaf Adolfs sista bostad på svensk botten, innan han vid den närbelägna Elfsnabben steg ombord för att afgå med hären till Tyskland. Folktraditionen förmäler, huru en rik och mäktig fru till Årsta, grefvinnan Bjelkenstjerna, då hennes herre och man drog ut i krig och blef borta i många år, fann för godt att använda godsets sparmedel och arbetskrafter till att uppföra den stora, slottslika byggnaden, som ännu utgör gårdens största prydnad. Då mannen sent omsider återkom till fäderneslandet och redan på afstånd fick underrättelse om sin husfrus egenmäktiga tilltag, skall han skrifvit till henne ett bannebref, hotande med svåra hemsökelser af sin vrede, detta så mycket mera, som han sport, att det kostsamma slottet blifvit uppfördt på en plats, der han, sjömannen, icke kunde se ens en skymt af hafvets bölja, hvilket bevisade, att frun vid sitt förehafvande ätminstone icke haft sin herres välbehag till mål. Nu äro berättelserna något olika; enligt någras skall amiralen vid hemkomsten bestraffat sin fru med en duktig örfil, som än genljuder minattstiden i den stora trappan; enligt andras, skall han stupat i ett handgemäng med dem frun utskickat för att underhandla om fred. Historiskt bekant är det dock, att amiral Claës Bjelkenstjerna blef 1659 under

sjöslaget i Bält skjuten i venstra höften, hvarefter han sedan ständigt måste begagna krycka, och, efter A. A. Afzelius, lefde efter krigets slut på sin gård Årnsta (Årsta), der han ock dog den 30 Juli 1662 af förutnämnda sår, och hvarest finnes ett minnesmärke efter honom uti hans friherrliga sköldemärke, hvilket är uthugget öfver Årsta vackra byggnad. Utom dylika historiska traditioner berättar Årstafolket äfven en mängd spökhistorier och andra hemlighetsfulla tilldragelser, som varit oskiljaktiga från våra gamla herresäten. — Märkligast är dock Årsta blifvet af skriftställarinnan Fredrika Bremer, som der dog d. 31 Dec. 1865. Vi tillåta oss här inbjuda läsaren på ett besök i skaldinnans fordna bostad. Från gården inträder man genom den stora porten, öfver hvilken Bjelkenstjernska vapenskölden är inristad, i en ståtlig förstuga; derifrån åter leda dubbla trappuppgångar upp till öfra våningen, hvilken ännu till en del befinner sig i samma skick som i de Bremerska egarnes tid, försedd med en dyrbar, men gammaldags möblering, enligt smaken från slutet af förra seklet. Här valde Fredrika Bremer till sitt hvardagsrum en stor, ljus, luftig hörnsalong, 9 alnar hög, med trenne fönster åt öster, der utsigt öfver gård och trädgård utbreda sig, samt trenne åt söder, der park och gärden, gårdar och skogsbackar bilda en ljus och vänlig tafla. Det vackra rummet var på det behagligaste sätt anordnadt, och man sade på Årsta, att, om man ville bli rätt glad, skulle man bara gå upp till »m:ll Fredrika», såsom hon här ännu af gammal vana sedan förra tider kallades. I midten af rummet stod ett stort bord, uppfyldt af planschverk, album, m. m. och vanligen prydt med åtskilliga blomsterglas, fyllda med skogsplantor och ängsblomster. Omkring bordet slöt sig en inbjudande krets af emmor och antika hvilstolar, den stora, gula damastfåtöljen icke till förglömmandes, i hvars vidt utbredda famn och djupa sköt man ofta sett värdinnans lilla spensliga gestalt halft försvinna under de angenäma thésoiréerna i hennes Stockholmshem. På de stora hvita marmorborden mellan fönsterna voro anordnade talrika samlingar af kuriosa, konst- och naturalster och andra minnen af hennes resor. Innanför salongen låg en mindre sängkammare, öfver den ett hörnrum, der skrifbordet hade sin plats vid venstra fönstret, med utsigt åt den odlade slätten, öfver hvars dunkla skogsram kyrkan längst bort höjde sin fina spira mot himlen. I samma våning, men på andra sidan tamburen, låg den för hela familjen gemensamma matsalen med sina 4 fönster, sin stora spisel och sitt ofantliga bord. En boské i trädgården bär ännu sedan gamla tider Fredrika Bremers namn, och skall hon der tillbragt större delen af sommaren efter återkomsten från Amerika under omvexlande arbete på sina reseminnen och vandringar i de gamla, kära alléerna.

Årsta, två mantal, tillsammans med Berg eller Zachrisberg eller Brundby, 3 mtl, allt frälse-säteri under samma namn, och *Walla,* $^1/_2$ mtl frälse, utgöra med åtskilliga dertill hörande lägenheter en egendom, som bildar södra stranden af Årstaviken och tillhör Brännkyrka socken, Svartlösa härad af Stockholms län. Denna egendom anses fordom hafva tillhört Birger Jarl, och sträckte sig då dess egor ända till Fittja samt omfattade äfven hela nuvarande Södermalm i Stockholm, — der ett qvarter på norra stranden af Årstaviken ännu bär namnet Årsta — hvilket äfven föranledde en sednare egare på 1700-talet, vid namn Wadström, att väcka anspråk på tomtören från nämnda del af hufvudstaden, hvilket likväl underkändes. Den plats, som Birger Jarl anvisade till anläggande af Stockholm, synes alltså hafva legat på eller invid hans enskilda jordegendom. I början af 1300-talet förekommer egendomen under namnet Arus såsom tillhörig hertig Waldemar, hvilken af dess egor skall hafva grundat ett præbende. Den egdes på 1400-talet af Hans Kröpelin, dottern Märtha Hansdotter, sedermera af Christian Bengtsson Oxenstjernas dotter, Birgitta, som 1485 blef gift med Knut Bidz Clausson, hvilken dog 1494 barnlös; egdes ännu 1516 af enkan. År 1544 egdes egendomen af Gabr. Oxenstjerna, hvilken slägt den synes hafva tillhört till 1670-talet, då r. r. Göran Ulfsparre är antecknad såsom dess egare; den reducerades sedan, men återlöstes

och har tillhört slägterna Posse (landshöfding Nils 1720, landshöfding Anders 1724) Ehrencrona (?), Cronhjelm (lagman Lars till Flosta 1735, gift med landsh. N. Posses dotter) och Wadström. År 1761 inköptes den af kanslirådet A. Schönberg och d. 22 Juni 1763 af Alexander De Geer, hvilken samma dag förpantade och kort derefter delade egendomen, — som ännu då omfattade äfven Hägersten och Nyboda (nuvarande Nybohof), — så att dessa båda sistnämnda hemman (tillsammans 1 mtl) afsöndrades och tillföllo kämnären Arrhén von Kapfelman. Återstoden af egendomen (Årsta med Zachrisberg och Walla) såldes år 1767 för 399,400 daler kmt eller 22,188 rdr 42 sk. 8 rst. sp., till ryttm. Christian Henrik von Schnell, hvilkens enka, Märtha Helena Reenstierna († 1841), sedan hon der genom döden förlorat sin man och 8 barn, vidare sålde den år 1833 för 78,000 rdr rgs och lifstidsarrende, till sin brorson, riddarhusfiskalen, kammarh. Abr. Alex. Reenstierna, hvars dotter, gift med professor A. Hilarion Wistrand, sedan 1858 eger densamma. — Rörande *Brunby* hänvisas till artikeln Zachrisberg. — *Walla* nämnes först år 1409; tillhörde 1612 borgmästaren i Stockholm, Olaus Bureus på Boo, Skarpa (Skarpnäck) och Bägersta, samt antecknas redan år 1645 lyda till Årsta, såsom beläget »inom fredsmilen» och sedan år 1654 såsom under Årsta rå och rör. — *Nybelle* eller Nyboda (Nybohof) och Fägersten eller *Hägersten* funnos redan år 1608 antecknade såsom under Årsta rå och rör. — Åbyggnaden vid Årsta är till större delen mycket gammal, af tegel, hvaribland likväl förekommer ett och annat stort ohugget gråstensblock, som inuti rummen framskjuter utanför tegelmurens yta. En ännu äldre byggning af ektimmer, enligt uppgift hugget å Södermalm, och fordom bebodd af Birger Jarl, nedrefs år 1815. — Egendomen har en areal af 680 tunnl. (= 3,804,15 qvadratref), deraf 316 tld tomter, åker, äng och odlingsmark samt 351 tld hagar och bergig skogsmark. Åkerjorden utgöres i allmänhet af hård lera på mergelgrund. Förtjenta af att omnämnas äro de här under sednare åren gjorda planteringarne af lefvande häckar till stängsel. Nyboda tunnel ligger på egorna. Tjugo större och mindre bebyggda lägenheter — hvaribland Dianelund, der en stubin- eller krutträdsfabrik är anlagd sedan år 1861 — höra till egendomen, och 3 frälse-skatte-lägenheter, som äro afsöndrade derifrån, betala frälseränta och afgäld till densamma, nämligen Fairmansvik, der en cokesfabrik är under anläggning, Liljeholmen (se den art.) och Årsta holmar (se den art.). Egendomens taxeringsvärde var år 1864 för jordbruksfastighet 139,000 och för annan fastighet 38,850 eller tills. 177,850 rdr rmt.

Årsta holmar, eller, såsom de en tid kallades, Robsahms holmar, frälse-lägenhet uti Årstaviken invid Stockholm och Liljeholmens jernvägsstation, afsöndrades år 1737 af lagman Lars Cronhjelm från Årsta säteri i Brännkyrka socken till kanslijunkaren Carl Reinhold Berck, för 600 daler kmt och en årlig afgäld af 100 daler kmt till egaren af Årsta säteri. Dessa holmar utgjordes då af 3 små holmar, kallade *Berg-* eller *Tall-holmen*, *Lodholmen* och *Skäret* eller *Ängsholmen*, hvilka år 1748, då de tillhörde Robsahm, innefattade 10 tld. Lägenheten köptes år 1783 af kamrer Jakob Möller för $2{,}333^1/_3$ rdr sp., år 1794 af k. translator Joh. Fr. Schoerbing för 4,000 rdr riksgäldssedlar och sednast år 1850 af kgl. sekr. (sedermera theater-direktören och charge d'affaires) Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, för 11,700 rdr rgs. Holmarne, förr förenade endast medelst stenbroar, äro nu, genom igenvallning, nära nog sammanvuxna med hvarandra och upptagas på en karta af år 1852 till en areal af 18 tunnland. Äfven på södra sidan mot Södermalm igenvallar Årstaviken år för år. Den nuvarande egaren har låtit utföra mycken jordfyllning till holmarna och der anlagt vidsträckta trädskolor och trädgårdsanläggningar med frukt- och parkträd, som skötas af arrendatorn, direktör Stenberij. Lägenheten, med egen strand, der djupgående fartyg kunna lägga till, och godt fiske, var år 1863 åsatt ett taxeringsvärde af 20,000 rdr rmt.

Årstad, härad i Halmstads län, intagande dess medlersta del, är beläget öster om staden Falkenberg och begränsadt i norr af Fauräs härad, mot hvilket Ätran utgör gräns, så att största delen af Gunnarp, 21 mtl på 15,043 tunnl. och en mindre del af Gällared, $2^1/_{16}$ mtl

på 2,450 tld. hvars kyrka ligger på andra sidan ån inom Faurås, hänföras hit. I nordost gränsar häradet till Elfsborgs och Jönköpings län, i söder och öster till Halmstads härad, mot hvilket Suseån ett stycke utgör gräns och afskiljer Öinge fjerding, $4^4/_5$ mantal på 4,328 tld, från Asige socken, hvilken del hänföres till Refvinge socken af Halmstads härad. — På en areal af 120,966 tld fast mark och 0,197 qvadratmil vatten, omfattar Årstads härad, utom ofvannämnde socknedelar, 8 hela socknar: *Skrea, Eftra, Årstad, Abild, Wessige, Askome, Sofia Magdalena* och *Krogsered*, $15^3/_8$ mtl af *Asige*. Hela hemmantalet är $266\frac{23}{60}$ (efter Hahr), ($265\frac{49}{120}$ mtl efter mantalslängden), bebodda 1805 af 6,653, år 1865 af 11,440 personer, hvartill kommer staden Falkenberg med 1,245 invånare. Ett helt mtl var i medeltal 1864 taxeradt till 18,240 rdr rmt. — Hos allmogen visar sig mycken händighet i slöjd- och väfnads- samt i vagnfabrikation, i hvilket sednare en bonde i Slöinge isynnerhet utmärkt sig.

Häradet, hvars namn skrefs 1277 Arästath, uti Lunds landebok på 1500-talet Aarstadt och härledes af några från *åra*, af hvilka 2 i kors lagda ännu utgöra dess sigill, hör till Halmstads fögderi, med tingsställe i Hebergs by uti Årstads socken, och bildar med Faurås och Himble härader en domsaga, med en folkmängd af 41,575 invånare.

Årstad med *Asige*, ett regalt pastorat af 2:dra klassen inom Lunds stift, med $55^3/_8$ mtl, bebodda 1865 af 2,650 personer. Pastoratet gränsar i norr och nordvest till Ätran, för öfrigt till socknarna Wessige, Abild, Slättåkra, Getinge, Slöinge, Eftra och Skrea. På gränsen mot Slöinge märkes berget *Himmelskullen*, som intager ett upphöjdt rum bland Hallands högre berg. — *Årstad*, modersocken i Årstads härad af Halmstads län, $1^1/_4$ mil öster från Falkenberg, $11^3/_4$ mil från stiftsstaden, vid 95 fots öfver hafvet; arealen, 7,961 tld (= 44,582 qvadratref) fast mark, är fördelad på $35^7/_{40}$ mantal, hvaraf $17^1/_{20}$ skatte, $1^7/_8$ krono, $16^1/_4$ frälse, och bebodd af 1,600 inbyggare, hvilket antal på 50 år nära fördubblats. — Marken är i allmänhet bergig, här och der jemn; rådande jordmånen sandmylla. Skog fattas. Hufvudnäringen är åkerbruk; tillverkning af ryor, hästtäcken, väfnader och golfmattor äro binäringar. Fastighetsvärdet upptogs i 1864 års bevillning till 865,000 rdr rmt.

Kyrkan, belägen vid 56^0 55,7 latitud och 5^0 2′ longitud från Stockholm, på en hög plats, $^3/_4$ mil nordvest från annexets, är 60 alnar lång, 20 alnar bred, 12 alnar hög; altartaflan, af Hörberg, föreställer Jesus lärande i templet och är en af länets bästa kyrkoprydnader, mäktig att förädla åskådarens känsla och lifva andakten. På ett epitaphium med Lagercrantzska och Silfversköldska vapnen läses ett äreminne öfver öfverste Carl Otto Lagercrantz, död 1746. Första kända pastor är en herr Nils, som anses vara stamfader för Barfotarne. Rörande undervisningen saknas sednare uppgifter än från 1818, då den bestreds ambulatoriskt. Från prestgården äro 1866 afsöndrade 5,60 qvadratref, till skolhus och planteringsland, mot en årlig afgift af 6,3 kubikfot spannmål. Socknen har en förening till ersättande af fast och lös egendom, inrättad 1847 och med förnyadt reglemente 1860, då ansvarighetssumman uppgick till c:a 265,200 och behållningen i brandstodskassan utgjorde 6,700 rdr. Pastoratets förnämsta fornminnen sluta sig nästan alla till Hagbarts och Signes kärleksäfventyr (se art. Habors ek), och utvisas nära invid den s. k. *Asigehed* inom denna socken, vid vägen till Asige, *Hagbarts hög*, med 35 fots sluttningshöjd och 183 fots omkrets vid jorden; på Årstads gärde, nära prestgården, är en oval stensättning, benämnd *Munkkyrkan*, och vid Hebergs by, der tingshuset är beläget, stå några bautastenar. — Af gårdar märkas *Sannarps* säteri, hvarunder lyda *Årstad*, $4^1/_4$ mtl, *Fjellalanda*, $1^1/_4$ mtl, båda uts. frälse, samt $^1/_4$ rå och rör *Arfvidstorp*; — *Fjellalanda*, № 1—4, $1^1/_4$ mtl ins. fr., egare doktor C. Puggaard; *Prestgården*, 1 mtl, med utmärkta trädgårdsanläggningar, hvarifrån flera tusen fruktträd redan på 1820-talet afsändes till Göteborg, Skåne, Småland och ön Anholt, som då innehades af Engelsmännen; *Klockarebol*, $^1/_8$, båda i *Årstads* by; $^1/_4$ mtl *Allberg* och $^1/_2$ mtl *Blixtorp* egas af kyrkan; *Allberg*, № 3, blef 1820 frälse-säteri, men dess frihet sedan 1853 åter öfverflyttad till *Sannarp*; *Blixtorp*, *Heberg* och *Särestad* äro byar. $^1/_2$ mtl *Baggagård* och $^1/_4$

Boken ha varit rå och rör under Sannarp. 1/2 *Lunnagård*, ins. under Allberg. — Adress: Falkenberg.

Årstaviken i Mälaren följer Stockholms stads sydvestra gräns intill Skanstull: vid dess ända vester om nämnda tull, midt emot Grundsborgs kallvattenkuranstalt på motsatta stranden, reser sig på högsta toppen af bergåsen söder om vägen ett af granitblock uppmuradt fäste, till formen liknande en afstympad pyramid: det är *Stockholms vattenborg*, utgörande den källa, hvarifrån hufvudstaden förses med vatten till hushålls- och fabriksbehof, till eldsläckning, till sköljning af gator och gårdar, till vattensprång, kort sagdt, till Stockholms rentvagning från smuts och miasmer. Maskinhuset är ett möuster i sitt slag, vittnande lika mycket om sin byggmästares, öfverste-löjtn. Leijonanckers' konstnärskap, som hela den öfriga kolossala anläggningen om hans ingeniörsförmåga. — Maskinhuset är hållet i det slags konstantinopolitanska rundbågsstil, som numer så ofta användes för jernvägsstationshus och andra industriella byggnader i England. Det är af tegel, med fot af huggen granit och med breda, hyflade listverk af täljsten under taken samt kring dörrar och fönster. Ändamålsenlighet, fasthet och enkel prydlighet utmärka det hela. En rund, ofantligt hög skorsten antyder byggnadens bestämmelse. I det inre finnes ett konstverk af helt annat slag och af en annan mästare, — af Bergsunds nuvarande disponent, civilingeniören Ollman, förut en ibland hr Carlsunds förnämsta biträden i Motala. Utan trängsel är hela huset upptaget af två dubbla ångmaskiner samt af dem drifna pumpar och svänghjul, tillika med ugnarna; alltsammans uppställdt fullkomligen symmetriskt och till anordning, form och fulländning den vackraste maskin-arkitektur man vill se. Hvardera ångmaskinen har 65 hästkrafter och arbetar 9 timmar i dygnet, vexelvis, eller begge 18 timmar, hvarmed vattenuppfordringen för de hittills nedlagda rörledningarna hinner bestridas. Maskinerna göra blott 15 slag i minuten och gå så tyst och jemnt, att man icke hör en knäppning eller märker minsta skakning i hela huset. De kolossala balansernas och skjutstängernas svängning uppåt och nedåt och de ofantliga svänghjulens kringhvälfning genom husets tre våningar utgöra all den rörelse man ser; vattenströmmarne dölja sig här, som öfver allt, ända tilldess de vid rörledningarnas utlopp skola träda fram i dagen. — Ett litet stycke från uppfordringshuset ligga tre stora silningsdammar i en rad; det af pumparna ur Årstaviken uppsugna vattnet indrifves i dessa dammar och lemnas der att afsätta från sjöbottnen uppslammade inblandningar, samt silas vidare genom grus och sand eller, om så anses nödigt, äfven genom kol. Från silningsdammarna strömmar vattnet i en annan damm och drifves ur denna in i en luftkupa, svarande mot den i en brandspruta och, likasom denna, tjenande att utjemna vattentrycket. Denna kupa är likväl här så stor, att den intager en liten särskild paviljong midt emellan dammen och maskinhuset. Ur kupan drifves vattnet vidare genom ofantliga rör uppåt bergen och till dammen i vattenborgen.

Vattenborgens damm håller invändigt 110 fot i längd, 102 fot i bredd och 24 fot i höjd samt inrymmer 2 millioner kannor vatten. Den är öfverhvälfd med 13 parallela hvalf, hvilande på 98 pelare: golf, väggar, pelare och hvalf af tegel, sammanfogadt med vattenmurbruk. Mellan golfvet och klippan är anbragt en lerpuddling, till förekommande af läckning nedåt. Tegelmuren är, på 3 fots afstånd, omgifven med den yttre borglika granitmuren, af huggna block, äfven ihopfogade med hydrauliskt murbruk, och mellanrummet mellan tegelmuren och granitmuren upptages af en tätt hopstampad lerpuddling, som här hindrar all läckning åt sidorna. Slutligen är hela hvalfvet betäckt med lerpuddling och derofvanpå med torf, för att utestänga solhettan om sommarn och kölden om vintern.

Årsunda, socken uti Gestrikland af Gefleborgs län, 4 mil s. v. från Gefle, ligger uti midten af Gestriklands sydliga del, begränsad i nordvest och norr af Ofvansjö socken, der *Storsjön* möter och sträcker sig till 4/10 inom denna socken, i nordost af Wahlbo, i sydost af Hedesunda, i söder af Fernebo och i sydvest af Thorsåkers socken. — Åsunda, den minsta af Gestriklands socknar, upptager en areal af 46,687 tld = 2,002 qv.-mil = 261,447 qv.-ref, deraf 7,724 tld in-

egor, 27,476 tld skogs- och utmark, 4,367 tld myrar och mossar samt 7,120 tld vatten. Antalet sjöar och tjernar är 25, af hvilka, utom förutnämnda Storsjön och *Ottnaren*, hvilken äfven endast till en del hör hit, *Lomtjern*, *Wäsaren* och *Ysjön* äro de enda af någon betydenhet. Af rinnande vatten märkes endast *Årsundaån*, med tillflöde från mossar i socknens sydöstra del och kringliggande myrar samt sumpiga ängar under sin korta väg till Storsjön. I denna sjö höra hit åtskilliga öar, nämligen *Löfåsen*, *Falknäs*, *Körön*, *Weddön* m. fl. Marken är nästan alldeles jemn, endast afbruten af en från Ofvansjö genom Storsjön till Fernebo löpande sandås. Jordmånen är i allmänhet af sand- och myrhaltig beskaffenhet; härifrån göra dock *Nordanåkers*, *Kilens* och *Berga* byars till stor del af lera bestående åkerfält undantag; äfven finnes någon lera i de närmare kyrkan belägna byarna. Tvänne jerngrufvor, den ena på *Lund* bys mark vid Storsjön, den andra på *Hedkarby* skogsmark, hafva i sednare tider upptagits, men begagnas nu icke; i stället har *Sjöhagsgrufvan* blifvit bearbetad och lemnade år 1865: 48,250 centner malm; i trakten kring kyrkan befintliga slagghögar samt flera grufhål häntyda på ett i fordna tider drifvet bergsbruk. Tvänne kalkstensbrott finnas, dock af obetydligt omfång; lösa sandstensblock ligga kringströdda i trakten af Storsjön.

Hemmantalet är $27\frac{61}{120}$ oförmedlade ($23\frac{13}{80}$ förm. i 1825 års jordebok) mtl, taxerade till 674,900 rdr rmt, hvartill komma 6 skattesågar, näml. vid *Hyttmark*, *Lund*, *Sörby*, *Kilen*, *Fänja* och *Wida*, mjölqvarn i Sörby samt garfveri uti Bergs by, åsatta ett värde af 22,600 rdr rmt. Folkmängden, år 1810: 1,297, 1860: 1,887, uppgick 1865 till 2,040. I bevillning erlägger socknen c:a 450 rdr, ständiga räntor 4,130 rdr, kostnaden för rotering 1,513 rdr. Utskylderna till embets- och tjenstemän utgöras årligen af 2,180 rdr; underhållet af vägar har utgjort 15 rdr pr öresland. Entreprenadafgifterna vid *Främlingshems* och *Hedkarby* (Westanbede) gästgifvaregårdar belöpa sig å förra stället till 1 rdr 34 öre och å sednare till 2 rdr 47 öre årligen af hvarje öresland, utan att de skattskyldige derför hafva någon särskild förmån. Kronoskjuts af båtsmän förekommer vanligen en gång om året med omkring 100 hästar mellan Gefle och Trödje gästgifvaregård. Summa alla afgifter: 15,550 rdr. Soldatrotarne, som alla höra till Fernebo kompani, utgöra 22 n:r.

Hufvudnäringarne, jordbruk och boskapsskötsel, stå på låg ståndpunkt, med undantag af vid *Sörby* egendom, der en ladugård finnes med 32 mjölkkor af svensk race, hvilka i medeltal gifva årligen 450 kannor mjölk hvardera. Åkern och jord i cirkulation upptager 10,822 qvadratref, naturlig äng 32,429, skogsmark etc. 153,864; utsädet 2,690 kub.-fot hafra, 1,510 korn, 1,280 råg, 260 blandsäd, 180 ärter, 60 hvete och 3,730 potates; underhållna kreatur 224 hästar, 33 oxar, 768 kor, 253 ungboskap, 880 får, 214 getter och 180 svin. På sednare åren har täckdikning börjat begagnas äfven af allmogen; trädstocken börjar undanträngas af en på Wall förfärdigad s. k. enbetsplog; sänkning af Storsjön, som ofta öfversvämmade de omkring dess stränder belägna egorna, började 1863. Skogarne äro, genom afyttring af timmer, kol och ved samt årliga svedjningar och ringa omvårdnad, illa medfarna, med undantag af de Forssbacka och Gammelstilla bruk tillhöriga, som deremot äro väl vårdade. Binäringar utgöras af qvarnstenshuggning, båtbyggnad, hvari Årsundaboen eger stor skicklighet, kolning till nämnda jernbruk, fiske, som dock bedrifves vårdslöst, ingen djurfångst, ehuru vargar hvart år taga sin tribut af ladugården; för fällande af rofdjur erlägges 1 à flera ören för hvarje mantalskrifven person; 3 smärre handelsbodar finnas. — Socknen utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:e klassen, beläget 11¾ mil från stiftsstaden Uppsala. Kyrkan, ej långt från Storsjön på sandåsen, af okänd ålder, reparerad och tillbyggd år 1772, är 58 fot lång (46 alnar efter annan uppgift), 27 fot bred och 30 fot hög, med ett 100 fot högt torn, ganska smakfull till sitt yttre; af inredningen märkes den åldriga altartaflan, bestående af tvänne öfver hvarandra placerade skåp, der i 8 särskilda afdelningar 54 stycken större och mindre bilder, mest förgyllda, föreställa Frälsarens barndomshistoria. —

Kyrkokassan var år 1859: 2,136 rdr, den s. k. Hedbomska skolkassan 2,316 rdr, fattigkassan 3,685 rdr; sockenmagasinet hade då 680 rdr jemte 312 t:r råg och 652 t:r korn. Socknen har två fasta, om 16 klasser, och en flyttande skola om 8 klasser, med tre lärare, deraf en oexaminerad, 2 skolhus; af 368 inom skoläldern varande barn erhålla 63 undervisning i hemmet. Skarpskytteförening finnes.

Fornminnena utgöras af en fyrkantig stensättning på *Tingsön*, flera ättehögar på åsen mellan kyrkan och Sörby, af de sednare märkes *»Nissehög»*, som anses vara öfver någon af provinsens småkonungar, samt fynd af slagsvärd jemte andra forntidens vapen, en runsten till tröskel i kyrkans torndörr m. m. Af Liljegren uppgifves en runsten i vapenhuset med inskrift: Anuntr: sun: Runur: at + Vi lit: ris: ta iftir: thurker: bruthur: sin: ok: Rüthefi: muthur: sina: auk: eftir: Isbiorn: ok: Vifuth. — Enda bostället är kyrkoherdens, af $^{3}/_{5}$ oförm. mtl, med vackert läge invid Storsjön på vestra sidan af sandåsen; $69\frac{68}{105}$ öresland egas under Forssbacka bruk, $25^{7}/_{8}$ öresl. under Gammelstilla, 4 öresl. Wida under Hammarby bruk. — Byar äro, utom förutnämnda, *Bovik, Lumsvik, Stormuren, Wall, Dingbo, Dragbo, Finnfallet, Westanhed, Åkra, Löfön, Österbo* och *Östanhed*. — Adr.: Gefle.

Årteflod, by uti Tidersrums socken, Kinda härad af Linköpings län; $^{1}/_{2}$ mtl skatte, 1 mtl frälse i 4 hemmansbruk, 40 inbyggare, med gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till *Kisa* i n. o. $1^{1}/_{4}$ mil, till *Ribbingshof* i s. v. 2 mil. På 1600-talet har Årteflo tillhört slägten Plan.

Årtekärr, ett mtl krono-säteri och majors-boställe i Ransbergs socken af Södra Wadsbo härad och Skaraborgs län, har varit doneradt Nils Jacobskjöld och ryttm. Rutensköld, reduceradt 1691, hvarefter det blef regim.-qvarterm.-boställe.

Årteryd, by i Hägerstads socken, Kinda härad af Linköpings län, $1^{1}/_{2}$ mtl skatte, 2 mtl frälse, i 11 hemmansbruk, 85 inbyggare; en del häraf köptes år 1629 af P. Stjernfelt; frälse-hemmanen ha hört under Stjernvik och Wada i Oppeby, till hvilken socken de räknades 1686 och ännu 1825.

Årup, ett frälse-säteri uti Ifvetofta socken af Willands härad och Christianstads län, $^{2}/_{3}$ mil från Sölvesborg, $2^{1}/_{4}$ mil från Christianstad, $^{1}/_{4}$ mil från kyrka, och med Årups jernvägsstation på bibanan mellan Landskrona och Södra stambanan å egorna, består af $3^{1}/_{3}$ mtl. — Boningshusen, bestående af en hufvud- och två flygelbyggnader, en våning höga, bredvid en stor magasinsbyggnad och en väl anlagd gårdsplan, äro väl helt små och anspråkslösa; men läget är deremot ganska intagande, på en af höga löfträd beskuggad holme, uti en å, som utfaller ifrån Ifvö sjö och $^{1}/_{2}$ mil derifrån utlöper i Saltsjön. Byggnaderna ligga $^{1}/_{4}$ mil från landsvägen, som en lång sträcka går genom en vacker skogsplantering, och hvarifrån man inkommer i en lummig allé, vid hvilken är fäst ett historiskt minne, hvarom vidare längre fram. Imellan boningshusen och på ett ganska ansenligt stycke i vester ligger ladugården; mellan dem båda är en trädgårdsanläggning med ett prydligt stenhus för trädgårdsmästaren. Något längre från gården å en höjd finnes en, på 1840-talet uppförd, större tvåvånings stenbyggnad, inrymmande 2 vackra lärosalar, der egendomens barn erhålla undervisning, samt flera stora rum för lärare och lärarinnor. De fattigare skolbarnen njuta fritt kosthåll, och flickorna få undervisning äfven i handaslöjder. Inrättningens framtid är tryggad genom dertill anslagna hemman.

Årup uppgifves vara bebygdt af fröken Sophia Brahe år 1618 och efter hennes död kommit i Otto Lindenows ego, derefter till Eilert Holk, gift med Rigborg Bilde, hvilken såsom enka sålde gården till hofkansleren, baron Wilhelm Julius Coijet, med hvars dotter gården uppgifves hafva kommit till baron Roos och öfvergick med deras dotter till en Svinhufvud, som förlorade gården genom process, och tillföll den sålunda öfverstelöjtnant, baron Sten Coijet, hvilken ätt härstammar från kejsar Carl V:s öfverste i Afrika, Julius eller Gillis Coijet; stiftades till fideikommiss af dottern, fröken M. S. Coijet, död 1796, och tillföll i enlighet dermed hennes systerdotters man, riksdrotset, grefve C. A. Trolle-Wachtmeister, äfven egare af Trolle-Ljungby,

död 1810. Fideikommisset, som i brist på manliga descendenter kan öfvergå till qvinliga, innehafves nu af exc., gr. H. G. Trolle-Wachtmeister, hvars grefvinna, Sigrid Trolle-Wachtmeister, född Fleming, som afled här 1861, var en för sin framstående bildning och sitt intresse för folkupplysningen särdeles utmärkt qvinna. Två större skolor inom Christianstads län äro af henne inrättade. Egendomens hela areal uppgafs 1863 till 12,000 tld, hvaraf 5,000 tld bok- och 500 tld barrskog, forstmessigt indelad för periodisk afverkning och återväxt; här finnas mejeri, schäferi, hitflyttadt 1838 från Flyinge, med 900 får af högfin electoralrace. Vid expositionen år 1855 i Paris prisbelönades ull härifrån med silfvermedalj. Dessutom finnas 3 vattenmjölqvarnar, garfveri, 2 benstampar, vid hvilka, för gårdens behof, årligen beredas c:a 1,000 centner benmjöl. Fiske finnes uti Saltsjön och i Ifvösjön, jagt uti skogsbygden inom Näsums s:n. — Årups säteri var 1865 taxeradt till 120,000 rdr, och med underlydande $14^{1}/_{64}$ mtl, deraf $\frac{23}{64}$ skatte, resten frälse inom socknen samt $3\frac{45}{48}$ mantal inom Näsums socken, åsatt ett sammanlagdt värde af 704,226 rdr rmt; bland tillhörande verk nämnas *Årups* qvarn och garfveri, *Kjesamölla* qvarn och *Bromölla* såg. Till egaren förlänades 1791 jus patronatus till Ifvetofta kyrka.

Årups gods har under sednare åren undergått en förvånansvärd förändring, så mycket mer som dess sämre jord är i hög grad sandig och skarp, och dess bättre till betydlig del är öfverhöljd med grof sten, hvilket gjort en synnerlig omtanke och stor uppoffring af nöden för att få godset i dess nuvarande skick. Redan 1839 framtedde gården 950 tld i cirkulation, men utan hofveribönder, stattorpare och bränvinsbränning, då den 40 år förut hade blott 75 tld öppen jord och brukades på gammalt sätt af ett talrikt hofveri- eller bondegods. Säteriets arbeten verkställas hufvudsakligen af jordtorpare och till en ej obetydlig del af legofolk; men de underliggande hemmanen innehafvas af arbetsfria arrendatorer. Å säteriets sandfält, som varit för åkerbruk otjenliga, hade under ofvannämnda tid öfver 450 tld fått vackra furuplanteringar, hvarjemte å dess skogsmarker en mängd bok-, ek-, lärkträd samt tall och gran blifvit till betydliga sträckor dels planterade, dels uppfredade. En hr Fintelman, som varit lärare vid ett landtbruksinstitut i Preussen, har under flera år ledt detta företag.

På Årup finnas några märkliga fornsaker: en matsked, en bägare och en välkomstskål. Skeden, som är af silfver, med förgyllning, har ett rundt, tämligen stort blad, men deremot ett ganska kort skaft, en form, hvilken ännu för 2 sekler tillbaka var mycket vanlig. Men denna sked, hvars hela längd utgör 5 tum, är i så måtto ovanlig, att dess skaft föreställer S:t Görans strid med draken; på dess sidor läses i 2:ne fördjupningar »Jhesus Nasarenus». Å bladets baksida ses Flemingska familjens hjertvapen. Bägaren, arbetad af silfver, är sexkantig och inrymmer ej mer än ett likörglas. Kring öfra kanten läses det å en bägare lärorika tänkespråket: *Drick och ät, tin Gud aij förgät. Tu får aij mehr än et lakan til tin graf.* Skålen har oval form, vittnande om forntidens enkla lefnadssätt, och inrymmer vid pass en half kanna; den tyckes bestå af fin björk eller alrot. Hela kanten är prydd med silfverbeslag, och derå finnes denna omskrift: *Snijpmössan måste mig Huswärden kalla, efter Jagh wärmer frögdar och söfwer alla, The af mig dricka och smaka min must. Iu längre iu mehr. Jagh gjör them stoor lust. Wilt du icke troo kom wäds Jagh winner, at Jagh tig warm lustig och sofwande finner.* Å skålens örona finner man Erik Hermanson Flemings till Lais namnskiffer och vapen samt årtalet 1655. Äfven finnas derå en Wrangels och dess frus, född Sparre, förenade vapen samt årtalet 1747.

Vid Årup finnes, såsom förut är nämndt, en allé, kallad »coalitions-alléen», till minne af att här var det, som Sveriges aktiva deltagande i kriget mot Napoleon bestämdes. Det tillgick sålunda, att riksdrotset, grefve Trolle-Wachtmeister skulle en gång gifva konung Gustaf Adolf, under hans vistande på Beckaskog, en middag på det särdeles af naturskönhet gynnade Årup, hvilket ställe konungen ej

förut sett. Härtill bjöds hela Beckaskogs-societeten och deribland äfven engelska ministern Pierrepont. Efter måltiden företogs en promenad, då konungen yttrade till riksdrotset, att han nu ämnade gifva engelska ministern svar på de sednaste propositionerna, i enlighet med hvilka traktaten sedermera kunde upprättas och underskrifvas. Han vinkade Pierrepont till sin sida, och nu vandrade efter dem hela sällskapet utefter en allé, som leder till några qvarnar. Efter promenadens slut befallde konungen Toll att uppsätta och underteckna traktaten, hvilket ock skedde på Beckaskog d. 3 Okt. 1805.

Åry, ett mtl frälse-säteri i Hemmesjö socken af Konga härad och Kronobergs län, på östra sidan af den $^3/_4$ mil långa Årydssjön och vid den derur flytande ån. Namnet skrefs förr *Åreryd,* och torde ha namn af »År, eldguden, Åres, den Procopius funnit dyrkad i den nord, der man ännu tänder eldar på bergen vid högtider af nordiska anor». Förste kände egare är en major N. Rosenqvist 1650. Vid denna tid anlades af A. de Rees på egorna ett jernbruk, hvilket år 1665 af bergskollegium ansågs såsom ett bland de bästa i Småland. Åren 1720—1798 egdes bruket af två brukspatroner Lundblad; det köptes sistnämnda år af landshöfdingen gr. C. S. Mörner. Sedermera försåldes bruket år 1800 till öfverste-löjtnant Lode, 1812 till öfverste Chapman, 1814 till friherre A. Stiernblad, som följande året uppförde manufakturverket med 1 hammare och 2 härdar; såldes 1818 till öfversten W. Silfversparre och 1823 till bergsrådet J. L. Aschan. För närvarande eges bruket (tax. till 13,000 rdr) med masugn (tax. till 30,000 rdr) m. m. af Lessebo bruks intressenter; tillverkningen har i medeltal åren 1861—63 uppgått till 2,732 ctr stångjern, 127 ctr spik, 4 ctr redskap, 573 ctr diverse; smidesstämpeln ÅRY; vid masugnen 2,208 ctr tackjern. På egendomen finnes ett ståtligt corps de logis, omgifvet af en vacker trädgård. Sedan 1828 finnes vid bruket inrättad en särskild skola för till egendomen hörande barn. Underlydande jordegendom, $2^1/_4$ mtl frälse och $1^5/_8$ mtl skatte inom socknen, var 1863 taxerad till 66,700 rdr; folkmängd 225.

Åryd, *Arydh,* annex-socken till Hällaryds pastorat, uti Bräkne härad och Carlskrona län, 1 mil n.o. från Carlshamn — vid 90 fots höjd öfver hafvet — omgifves i norr af Asarum, i öster af Hoby, i vester af Hällaryd, i söder af Östersjön; innefattar på en areal af 16,107 tld = 90,199 qvadratref (0,696 qvadratmil land och 0,088 d:o vatten), $21^2/_3$ mtl skatte i 162 brukningsdelar och taxerade till 908,708 rdr; verk och lägenheter äro taxerade till 22,000 rdr. Marken är ojemn och bergig; rådande jordmånen lera och svartmylla. I öfra delen af socknen växer ymnig skog af furu, gran, ek och bok, men i den yttre bygden blott till nödvändigaste behof. Några af bergen innehålla metaller; silfverhaltiga stenbrott skola finnas vid *Eriksberg* och *Hallahult.* Tillfälle till förmånligt arbete har på sednare åren erbjudits vid stenhuggeriet på öarna *Dragsö* och *Tjärö,* derifrån under år 1860 afyttrades omkr. 36,000 kub.fot finhuggen granit, deraf största delen utskeppades till hamnar i Preussen. Sjöar äro: *Hallahultsjö, Bökesjö, Wättegöl,* m. fl. Sedan år 1810 har folkmängden vuxit från 1,180 till c:a 2,690 på 650 hushåll. — Kyrkan, under katholska tiden helgad S:t Ursula, ligger $^3/_4$ mil från moderkyrkan. Socknen har en fast skola om 2 klasser samt en småskola, 3 skolhus, med 7,550 qvadratfots planteringsland; skolbarnens antal är c:a 470, deraf 72 i hemmet. — Af fornminnen märkas en runsten vid *Hallahult,* derå Sjöborg läst »Gudorm Njust B. L. M.» (enligt Liljegren ett offentligt anslag i runristning) samt en hop stenar vid ett torp, hvilka Cronholm förmenar varit barlast, som sjöfarande i forna tider haft med sig, då de kommit för att hemta timmer. — Största gården är *Eriksberg,* $^3/_4$ säteri och $1^1/_4$ skatte, med underlydande $^1/_4$ mtl *Rörvik, Draglö* tegelbruk, ångbränneri, samt $^1/_8$ *Trensum* i Hällaryds socken; hela godsets taxeringsvärde år 1865: 85,000 rdr, egare grosshandl. Moberg i Stockholm. *Merserum,* $^3/_8$ mant., *Guö,* $^5/_{56}$, *Hätteboda,* $^1/_8$, *Gunnarstorp,* $^3/_8$, *Törneryd,* $^1/_{64}$, och *Bökemåla,* $^1/_{12}$, äro i sambruk och egas af en bonde. — *Hjertsjömåla,* $^1/_4$ sk., med såg, och $^1/_{12}$ *Bökamåla,* i ett bruk. — *Högahult,* $^1/_2$, *Halahult,* 1, *Svarfvaremåla,* $^1/_4$, *Öijasjö-*

måla, $^1/_3$, hafva alla sågar. — Byar äro *Guemöla, Gundlatorp, Djurtorp, Merserum* och *Borvedsmåla,* med handelsbodar, *Åryd,* 1 mtl, med garfveri och qvarn för 3 par stenar, handelsbod m. m. — *Tyskamöllan,* en fabrikssåg. — Äfven må nämnas *Skiftesön* och *Skiftesholmen.* — Adress: Carlshamn.

Årås, ett frälse-säteri uti Kölingareds socken, Redvägs härad och Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil från Ulricehamn, består af $1^1/_2$ mtl, och är vackert beläget mellan sjöarne Jogen och Wållern, som sammanbindas genom Tidan, hvilken strömmar midt igenom gården, så att den skiljer mans- och ladugårdshusen från hvarandra. — Årås, hvars namn härledes än från Å och rås = kärr, än från Å och ås = höjd (möjligen äfven af orden å och os, enär Tidan flyter med ett os ur den första af förutnämnda sjöar, och med ett annat i den sednare), var bondgård ännu 1546, men uppgifves sedan 1500-talet varit häradets förnämsta herresäte och största gods, ett Wasaättens arf och eget; det förlänades år 1565 åt borgaren i Bogesund Jöran Jönsson; utbyttes från hertig Carl 1573 af den mäktige och rike Erik Carlsson (Gyllenstjerna), Svea rikes råd, riddare och lagman öfver Tiohärads lagsaga i Småland, † på Årås den 10 Maj 1586, och har innehafts af slägten i öfver 200 år. Ifrån Erik Carlssons faders, Carl Erikssons, och Gustaf Wasas tid förtäljer A. A. Afzelius i Sagohäfderna följande händelse hafva timat på denna gård: »När konungen firat sitt biläger på Torpa (se den art.) och hvilat ut med sin unga brud, sände han från Torpa ett bud till herr Erik, att han, samt med den unga drottningen, i hemvägen ville blifva hans gäst. I det vänliga brefvet säger konungen skämtsamt det han väntade på Årås blifva undfägnad med godt svenskt öl, betadt med humla och icke med pors. Stor rörelse blef då på Årås. På de vackra holmarne i elfven städades och gångar sandades, i brygghus och bagarstuga sysslade husmodern, fru Mariana (Nilsdotter Grip), och i slöjdstugan snickrade en konsterfaren mästare ihop en stadig säng, såsom vi dem se från den tiden, för det nygifta paret. Men när allt var i ordning och de höga gästerna väntades, kom ett återbud, emedan konungen när han vid Högstena ville underrätta sig om vägen fram till Årås, fått sådant besked, att han icke vågade färdas den med sin drottning. Det tillämnade stora gästabudet på Årås blef alltså väl icke af, men såsom minnen af den väntade gästen, förvarades sängen och brefvet af egarne inom Gyllenstjernska slägten i 240 år, då den gamla byggnaden nedbrann, samt med brefvet och sängen.» Sedan den siste af Gyllerstjernorna, som innehaft gården, friherre Erik, stupat i slaget vid Pultawa, öfvergick den 1729 genom gifte till general-major A. M. Dougwall, och egdes sedermera af landshöfding Claës Gustaf Rålamb, som år 1757 sålde egendomen, bestående med underlydande af $26^1/_4$ mtl, för 56,000 daler s:mt, till grefve Joh. Gabr. Creutz, men befinnes redan samma år egas af kaptenen, sedermera bergsrådet Nils Wästfelt, hvars tredje och yngste son, öfv.-löjtnant Ad. Fredik, vid arfskiftet 1770 på sin lott erhöll Åråsgodset, då utgörande $24^1/_2$ mtl. Af honom uppfördes mangårdsbyggnaden, med nedra våningen af sten och den öfra af trä. Efter hans död styckades godset mellan hans 19 lefvande barn, och såldes Årås med $6^5/_8$ mtl af G. Wästfelt år 1809 till f. d. länsman Rydeberg. Egdes 3 år derefter af kapten Jesper Svedenborg, gift med Edla Lind af Hageby, år 1818 af frih. Joh. Ad. Pfeiff, af hans enkefriherrinna, född Homeijer, år 1837, samt slutligen af deras son, frih. G. Pfeiff, ännu egare 1865, och som genom inköp af Wållereds by ökat egendomen till $9^1/_8$ mtl. Årås är nu äfven en af häradets bäst bebyggda, såsom ock mest förskönade egendomar. Af sistnämnde egare äro, förutom 80 tld mossodlingar, äfven större delen af en med flera alnars mäktighet djup hvitmossa uppodlad, hvarå nu erhållas vackra skördar; äfven har han under året 1860 börjat med odling af braxen och mört uti den gården förbiflytande *Tidan.* — Säteriet, som förr varit ett frälsehemman om 1 mtl, men 1709 upphöjdes till $1^1/_2$, taxerades 1864 med qvarn och såg till 51,000 rdr; underl. voro s. år $6^7/_8$ mtl inom socknen och $^3/_4$ mtl inom Knätte socken; hela godsets taxeringsvärde var 168,500 rdr; folkm. c:a 300 personer.

Årås, ett frälse-säteri uti Råda socken, Wisnums härad och Carlstads län, vid Gullspångselfvens utlopp i Wenern, af 1 mtl, har med underlydande 1 mtl frälse och 1 mtl rå och rör en egorymd af 1,800 tld; till godset hör egen lastageplats, godt fiske, qvarn med 3 par stenar och finbladig såg med en dubbelram; hela taxeringsvärdet 1865 var 127,812 rdr rmt. — Årås, eller såsom det i äldre tider skrefs Aaros, skänktes 1248 af konung Erik Läspe till Warnhems munkar, med förbehåll »att nyttja skog, fiske m. m. oqvalt för allmogen i Amnehärad och Wisnhem.» Detta stadfästades 1346 af Magnus Smek, som ock utsatteråmärken för godset, och bekräftades 2 år sednare af lagmannen Gustaf Tunasson; dock befinnes fru Brita Oxenstjerna år 1307 ega fädernearf i Aros och Hammarön. En del synes ock hafva tillhört riddaren Laurent Ulfssons förfäder; af ett bref från 1413 befinnes han hafva gifvit till samma kloster sin jord i Aroos. År 1456 utgaf konung Carl Knutsson bref om en kronodel i Åros till Warnhem, och 1467 skänkte riddaren Age eller Åke Axelsson (Tott) $^1/_3$ i St. Åros till klostret, som dock icke behöll det längre än i 2:ne år, emedan biskop Hans i Skara 1469 tillbytte sig Årås af abboten Arvid mot Lundby socken vid Skara »med allan presta proventa till evig tid». Nämnda år skall fogden på närbelägna Agneholms slott äfven tillbytt sig en del i Aaros mot Hörissa i Elgå. På de tvänne sednare donationerna gaf Sten Sture d. ä. år 1479 stadfästelse, och lärer Åros sedan tillhört Skara biskopar allt intill reformationen, då det tillföll kronan, hvarifrån det år 1596 utbyttes af Boo Ribbing och från dennes arfv. år 1642 köptes af Bengt Ribbing. Årås erhöll säterifrihet 1643, egdes af Henrik Horn 1686, försåldes 1747 af friherrinnan Anna Ebba Horns arfvingar till brukspatron A. Löfman, egdes 1777 till hälften af sekreteraren Löfman, medan andra hälften egdes af brukspatron Norberg och jägm. Norberg; öfvergick derefter till Löfmans måg, brukspatron C. J. Geijer, inom hvars slägt det förblifvit, och egdes 1865 af brukspatron Fr. Geijer. — Vid Årås på Lösta egor har funnits en stångjernshammare med 690 *skll*:s smide sedan 1680-talet, och från 1828, då hit flyttades från Frösvidals bruk 115 *skll*., 1 hammare med 2 härdar och 812 *skll*. smide, samt manufakturverk, bestående af 2 knipp- och 2 spikhamrar. — En mängd uppkastade jordhögar i skogen vid Årås, funna vapen, jemte tingsstenar på ömse sidor om Gullspångs elf, och ett domaresäte samt för längre tider tillbaka lemningar i strömmen efter *Agneholms* fäste, äro till det mesta minnen från fordna Vestgötafejder; bland dessa lefver ännu i folkminnet huru riksmarsken Matts Kettilmundsson, hertigarne Erik och Waldemars förtrogne vän och tappre härförare, gick om nattetid ned i lugnet vid Årås, öfver Gullspångs elf med en ansenlig härsmakt och förstörde hela kon. Birgers krigshär, som då låg på Wärmlandssidan. — Från *Årås* hamn, med 10 fots djup, exporterades 1861: 20,620 centner stångjern, 1,064 tolfter plankor, 1,244 famnar ved, och importerades 670 kubikfot råg, 4,165 kubikfot cokes och stenkol, 18 centner torkad fisk, 106 t:r sill, 251 kubikfot salt, 93 colly specerivaror m. m.

Ås, *Aseæ*, (1397), *Aasin* (1444), annexsocken till Flo pastorat, är belägen i Åse härad af Skaraborgs län, 2 mil öster från Wenersborg — vid 175 fots höjd öfver hafvet — omgifven i norr af Karaby, i öster af Särestad, i sydost och söder af Bjärby samt Tengened, i vester af Flo- och Sals socknar, mot hvilka *Nossan* bildar gränsskilnad, och i nordvest af sjön *Dettern*. Arealen, 0,172 qvadratmil land = 3,980 tld, är fördelad på $17^7/_8$ mtl, deraf $8^1/_8$ skatte, $2^1/_4$ krono och $7^1/_2$ frälse, taxerade till 543,287 rdr rmt. — Socknen, hvars natur och näringar äro omnämnda under art. Flo, bebos af något öfver 660 inbyggare. Före 1671 var Ås modersförsamling, men blef annex nämnda år, då gr. Magnus de la Gardie, till hvars grefskap Åse härad hörde, förordnade, att stommen i Flo, såsom belägen mera beqvämt och i alla afseenden bättre än prestbolet i Åsens by, skulle bli prestgård; sedermera, år 1810, vid Näs sockens skiljande från Flo pastorat, anslogs prestbolet i Ås till kyrkoherde-boställe för det nybildade Näs pastorat. — Kyrkan, mellan 58° 22′ 31″ latitud och 5° 23′ 43″ longitud från Stockholms

observatorium, $^7/_{10}$ mil från moderkyrkan, anses vara från 1500-talet; är ännu ljus och rymlig äfven för närv. antalet församlingsboer. I kyrkoväggen finnes en runsten med inskriften: thuri: risthi: stin: thonsi: efti: Karl: sin: fr: iant: hartha: kuthon trök. — Barnundervisningen bestrides gemensamt med Sals socken, uti en fast skola om 3 klasser, af en examinerad och en oexaminerad lärare; skolbarnens antal är 108. — Bland gårdar märkas: frälse-säteriet *Sjöryd* med $2^1/_8$ underlydande, — indragna militiæ-bostället *Sjöryd*, — *Prestbolet*, $^3/_4$ mtl —, och *Lanna*, $^1/_2$ mtl, komminister-boställe. — Byar äro: *Lanna*, *Åsen*, *Karstorp*, *Kjesenborg*. — Adress: Wenersborg.

Ås, *Aas* (1443), socken, och med Kållerstad, pastorat af 3:dje klassen, alternerande patronelt och konsistorielt, beläget inom Westbo härad af Jönköpings län. Socknen — med en höjd af 52 fot öfver hafvet, — 10 mil från Wexiö och Jönköping, begränsas i norr af Bredaryd, i öster af Torskinge och sjön Bolmen, i söder af Bolmsö och Unnaryd, i vester af Jälluntofta, Kållerstad och Refteled. Hemmantalet, $25^5/_{32}$, hvaraf 2 skatte, $2^1/_4$ krono och $20\frac{29}{32}$ frälse, är fördeladt på 0,604 qvadratmil = 13,907 tld fast mark och 0,082 qvadratmil vatten. Befolkningen utgjorde år 1805: 638, 1864: 1,150 personer. I sydliga delen är landets största höjd och här är också nästan den enda skogen; norra hälften af socknen är nästan skoglös, men har deremot åtskilliga vattensjuka trakter och ljungfält. Jordmånen är svag, ehuru hvilande på lerbotten. I socknens norra del ligger kyrkan, som är gammal, nära Lillån, hvilken ifrån sjön Drafven på norra gränsen flyter i sydostlig rigtning till Bolmen, hvilken äfven upptager några smärre vattendrag härifrån. Altartaflan är skänkt i medlet af 1700 talet af Margaretha Christina Fleetwood, född Sparre. — Gårdar: *Svanaholms* säteri, $2^1/_2$ fr., är nu deladt mellan bönder, i en mängd brukningsdelar. *Adolfsberg*, $1^1/_2$, och *Ås* norreg. smärre säterier. *Ås*, $1^3/_4$ mtl, är pastors-boställe, $^1/_4$ *Arvidabo*, $^1/_4$ *Hökås*, militiæ-boställen. — Byar äro: *Ås*, *Draftinge*, *Drafö*, 1 mtl. *Karaby*, 3 mtl rå och rör, *Sporda*. — Adr.: Wernamo.

Ås, *Aas* (1393), fordom *Othanby*, socken i Ölands Södra Mot af Kalmar län, innefattande Ölands sydligaste udde, till en längd af $^3/_4$ mil i norr och söder, samt en bredd af högst $^1/_2$ mil. Ås utgör, jemte annexet Wentlinge, ett regalt pastorat af 2:a klassen, med en areal af 0,383 qv.mil, $30^1/_8$ mtl, och en folkmängd af 1,285 personer år 1865. Ås socken omfattar 0,215 qvadratmil = 4,974 tld fast mark och 518 qvadratref vatten, $16^1/_2$ mtl i 23 hemmansbruk, med ett taxeringsvärde af 339,700 rdr och en befolkning af 616 personer. Folkundervisningen besörjes i 1 fast folkskola, inrättad år 1846. Bästa delen af socknen utgöres af *Ottenby* fordom *Udneby* kungsgård, som med underlydande utgör $8^1/_4$ mtl krono, tax. till 200,000 rdr (se vidare art. *Ottenby)*. Landet är alldeles slätt och kalt, med undantag af Ottenbo, der man finner den ena af Ölands begge kronoparker, den vackra Ottenbylund. Jordmånen är örjord, blandad med skiffer, af medelmåttig beskaffenhet. Af uppgifna areal upptager åker 1,083 tld, hvaraf 500 i vexelbruk och 583 i 4 sädesbruk, äng 1,336 tld; utsädet är 700 t:r säd (deraf största af korn, 326 t:r), och 160 t:r potates; kreaturens antal är 270 hästar, 152 oxar och tjurar, 160 kor, 138 ungnöt, 135 får och getter, c:a 40 svin. En besparingsnämnd hade bildat sig här 1856 och insatt 2,222 rdr. — Byar äro: *Näsby*, med gästgifveri, *Enetri*, *Kärra* och *Presttorp;* Prestgården, *Parboäng*, ligger inom Wentlinge sockengräns. Den sydligaste udden af Öland, söder om Ottenbylund, är en utmark om $^1/_4$ mils längd, af den sterilaste och ödsligaste beskaffenhet, öfversållad med stora stenar, mellan hvilka ett och annat grässtrå uppskjuter. Ytterst på udden reser sig *Fyrbåken*, uppförd 1782 till en god del af sten, som hemtades från de då nedbrutna murarne till *Rosenkinds kapell*. Stället, der denna minnesvård från medeltiden legat, utvisas nu endast af en grushög vid den s. k. Kyrkohamn, en plats, som i förra tider utgjorde medelpunkten för ett inbringande fiske. Vid Kyrkohamn egde Wadstena kloster 1 gård och 3 fiskarebodar. Samma kloster egde dessutom i socknen 8 gårdar i Näsby. Alvastra kloster egde en landbo i Kärra; Ås soc-

kenkyrka, helgad åt S:ta Katarina, egde en äng, som ännu lyder derunder. — Adress: Ottenby.

Ås, *Åhs, As* (1431), *Aas* (1448), annex-socken till Rödöns pastorat, hör till Jämtlands läns Södra fögderi — med 1,075 fots höjd öfver hafvet — omgifves på tvänne sidor med vatten, på den södra af *Storsjön* och den norra af *Krokomselfven*, gränsar för öfrigt i öster mot Östersunds stad, Brunflo, Kyrkås och Liths socknar; i norr mot Lithselfven, i vester mot Rödeön Socknen, som anses fått namn af en genomstrykande ås, omfattar med 1 mils längd och bredd (öfverhufvud) 21,432 tld = 120,020 qvadratref, eller, då impedimenterna inberäknas, 22,157 tunnl., hvaraf 3,877 utgöra kronoafradsland, som mot årlig afgift begagnats af flera socknens hemmansegare. Hemmantalet, $24\frac{1}{168}$, eller efter mantalslängden, $23\frac{1413}{2160}$ mtl, deraf $22\frac{38771}{62640}$ skatte, $1\frac{461}{2088}$ krono, bebodda af c:a 840 inbyggare. Socknen underhåller 12 hästjägare. Åkerjorden, 387 tld, består i allmänhet af ler- och klapperblandad mylla, samt på sina ställen af mjuna och mjäl-jord på sand-, ör- och lerbotten; mergel finnes flerstädes. År 1758 beräknades 1 mtl om 1 qvadratmils egor ha 8 t:rs utsäde, och vinterföda 4 hästar. Vanliga utsädet består af korn, råg, ärter och hafra, samt anses i medeltal gifva 5:te kornet. Potates odlas allmänt. Hampa och lin sås ock, ehuru obetydligt. Hårdvallsängen är merändels stenbunden och mager. De flesta hemmansegarne nödgas i anseende till de inskränkta betesmarkerna ha sina kreatur i sommarbete på de 7 à 9 mil från gårdarne belägna fjellbodarne. I sednare tider företagna myrodlingar ha dock förökat fodertillgången. Största inkomsten inbringar boskapsskötseln genom försäljande af ladugårdsprodukter. I allmänhet råder brist på vedbrand och timmer; endast i norr finnas några goda skogsholmar med gran, tall och björk; der är ock en rymlig trakt af myrslått. Jagt och fiske äro nu ringa lönande (år 1752 fälldes här 15 elgar), det sednare idkas i *Tyksjöarne;* år 1751 planterades aborre i 2:ne andra tjernar; i *Ödsforssen* fångas harr. Nattetid brukar fiskaren s. k. *eldljus* af 4 till 5 alnars längd utaf söndersplittrad torrved och med vidjor sammanbundna. I April fångas lakar i tenor. Några husbehofssågar och qvarnar finnas; äfven 2:ne obetydligt besökta helsobrunnar. Hela jordbruksfastigheten taxerades 1865 till 407,800 rdr, annan fastighet till 5,000 rdr. — På 1820-talet nämnas några personer, som utmärkt sig genom nyodlingar, deribland Erik Larsson i *Lien,* af $3^2/_3$ tld (22 målningar), samt för anläggning af en vacker, 7 alnars bred väg, och alléers planterande utmed hemmanet. — Kyrkan, af sten, ligger $^4/_5$ mil från moderkyrkan, $1^1/_4$ mil från Östersund, å en höjd på östra sidan om Rödösund, $^1/_4$ mil från Storsjöns utlopp. I vapenhuset ihjälslogs år 1616 den under art. Rödön omnämnde danske höfvidsmannen Tibrand. Länge förvarades hans bild, sårad och sönderslagen, i en målning på muren. — Af gårdar märkas 2 boställen: i *Backen* för qvartermästaren, i *Lundsom* för rustmästaren; *Prestbolet,* $\frac{331}{696}$ mtl. — Byar äro vidare: *Halåsen, Hof, Byn, Dille, Granbo, Kämnåsen, Rödsta, Sörbyn, Åskott, Östersem* och *Ösa; — Persudden, Nyhem, Nynäs, Wiken, Carlshem, Franshem* och *Lugnvik* äro lägenheter. — Adress: Östersund.

Ås, *Åhs, Aas,* annex-socken till Weddige pastorat, är belägen uti Wiske härad af Halmstads län, $1^3/_4$ mil norr från Warberg, vid hafvet, omgifves i norr af Weddige, hvaremot Wiskeån utgör gräns, i öster och sydost af Hvalinge, i söder af Sällstorp och Torpa, i vester af Klosterfjorden; arealen, 4,999 tld = 27,994 qvadratref fast mark (Forsell uppgaf 6,179 tld) och 0,002 qv.-mil vatten, är fördelad på $38^1/_8$ mtl ($37\frac{34}{48}$ i 1825 års jordebok), deraf $31^7/_{12}$ skatte, $6\frac{13}{24}$ krono. Socknen, med 110 fots höjd öfver hafvet, har inegorna på jemn mark, men utmarken är mycket bergig. Jordmånen är i allmänhet sand och sandblandad svartmylla, äfven lera; mellan *Östra Derome* och *Ås* finnes blågrå lermergel; på skog är tillgången ringa; hemmanen vid stranden begagna i saknad af torfmossar s. k. backetorf till bränsle. Vid *Årnäs* är ankarplats för 12 à 13 djupgående fartyg; vid *Nyebro* är häradets tingsplats Jordbruksfastigheten är tax. till 794,700 rdr, och annan fastighet, bestående af 22 qvarnar samt byggnader, deraf 2 handelsbodar, till 4,200 rdr. Inbyggar-

nes antal, år 1840: 1,345, uppgick år 1865 till 1,600, på 320 hushåll. — Kyrkan, belägen på en höjd, icke långt från landsvägen, är 48 alnar lång och 14 d:o bred, med grundmuradt torn; altartaflan, förfärdigad 1723, föreställer bland annat i bildhuggeriarbete Kristi korsfästelse. Barnundervisningen bestrides gemensamt med Sällstorps socken, uti 2 fasta folkskolor och 2 flyttande småbarnsskolor, af 1 examinerad lärare och 2 lärarinnor; af 352 i skolåldern varande barn undervisas 150 i hemmet. Flera fornminnen finnas, vittnande om här utkämpade strider; hit höra en valpats med bautastenar, stenkretsar, ovaler och fotanglar, intagande hela Bräckebacken uti Åsbro gästgifvaregårds gärde, och hvarvid knyter sig sägnen om att konungarne Magnus Eriksson i Sverige och Waldemar i Danmark haft sina till strid ordnade härar uppställda, den förra uti en bergaktig trakt på Torstorps egor, ner mot Åsbro, och den sednare på Wiskeflodens andra strand, samt att konung Waldemar skall låtit nedrifva byggnaderna i Åsbro för att begagna timret till fältverken. Från en ättehög, kallad *Jäfvehögen*, kan man öfverskåda ett fält, märkvärdigt af der timade krigshändelser. Här ser man nämnda konungars förskansningar vid Wallby gärde utåt Wiskefloden, kanhända äfven dem från Carl XI:s tid, då han, efter segern på *Kistinge* hed (slaget vid Halmstad), hade högqvarteret i Syllinge by inom Weddige s:n, och då Dahlberg, på Johan Gyllenstjernas råd att befästa något starkt pass mellan Halmstad och och Göteborg för att hindra danska och norska härarne från att förenas, befästade Klosterbron öfver Wiskaån vid Ås kyrka. *Kungskällan* eller *konung Waldemars källa* utvisas uti *Åsbro* gärde, och vet folket att förtälja derom, huru konungen ankommit en varm dag, trött och plågad af törst, stigit af hästen, dragit värjan samt stött den otåligt i jorden på ett sumpigt ställe, då en källa här upprunnit, af hvars vatten konungen och hans häst släckt sin törst; källan blef sedermera omkringmurad med sten och erhöll af nämnda händelse sitt än i dag bibehållna namn; vidare, en jättegryta är $^1/_4$ mil sydost från kyrkan, på det höga berget *Smörkullen*, och ned mot *Derum* en ugn i sjelfva klippan. Ett hedniskt blotabord skall ännu 1750 stått nära socknens märkligaste fornminne *Ås kloster* (se nedan), hvarefter nu mer inga lemningar finnas; deremot har man vid nybyggnader på platsen, der det legat, under gräfning till källare 4 alnar ned i jorden upptäckt golf, dels af tegelsten, dels af gråstenshällar, och derunder förmultnade menniskoben. — Märkligaste gården är *Åsklosters* kungsladugård (se nedan); — i *Åsby*, 1 mtl, presstom, — $^1/_2$ mtl komminister-boställe, — *Åsbro*, 1 mtl, med gästgifvaregård, och *Åsby*, 1 mtl, ett gods; — *Hvisborg*, $^1/_4$ mtl, ett kyrkohemman. — *Bäck, Derome, Stengårdshult, Freared* och *Årnäs* *) äro byar; *Svertingskulle, Rörvik, Lindås, Dufveslätt, Buared, Wråen, Paradis, Freadalen, Hulegård* och *Kappebol* äro enstaka. — Adress; Warberg.

Ås, *Aos*, fordom kloster uti förutbeskrifna socken, var beläget der landsvägen nu går öfver Wiskafloden medelst Nyebro, men hvarest förr varit en vindbrygga. Om klostrets ålder äro meningarne olika; under det Lagerbring uppgifver såsom anläggningsår 1194 (Svea rikes historia II del., sid. 253), berättar Hvitfeldt, att en svärm munkar af S:t Bernhards-orden år 1195 återigen ifrån Sorö kloster på Seland skickades till detta kloster, som var stiftadt af biskop Eskil i Lund, och har man på grund häraf antagit anläggningsåret vara omkring 1165. Klostret uppkallades Ås efter läget på en ås, men förekommer i medeltidens handlingar under namnet *Asylum* (fristad), och månända besöktes det som sådant af den olycklige konung Magnus Eriksson, hvilken härifrån utgifvit åtskilliga offentliga handlingar, deribland en stadfästelse på Lunds domkapitels privilegier, daterad Apud Monasterium de Asylo 8:de dagen efter Petri och Pauli dag 1363. En bland biskop Eskils efterträdare, Jakob Erlandsson, uppförde här en byggnad af så dålig beskaffenhet, att den ådrog honom kon. Kristoffer I:s klander. Imellertid tillväxte klostret i rikedom ge-

———

*) Åranæs, hvilket i konung Hakonssons saga omtalas såsom en köping, liggande vid Strömsfjorden, år 1256 brӓnd af en norsk flotta, förmodas vara Årnäs, som ligger vid Klosterfjordens södra strand.

nom åtskilliga donationer och testamenten. Hvitfeldt, åberopande klostrets i hans tid ännu bibehållna jordeböcker, nämner en der antecknad donation af hemman under benämning af Waldemars legatum, gifven af biskop Waldemar af Slesvig, och nämner dessutom donationer af marsken Stig Andersson, af grefve Jakob af Halland och af flera de Hvider. Klostret ihågkoms af konung Magnus och hans drottning Blanka i deras testamente af den 1 Maj 1346. De på Nyköpings slott fängslade och aflidne hertigarne Erik och Waldemar tillerkände Ås kloster, uti deras i fängelset gjorda testamente, en gåfva af 20 marker penningar. Af en fornhandling, ett betyg af en viss Osmer Gyriadsson år 1313, upplyses, att han af sin far, farfar och farfarsfar blifvit underrättad, att Gudhems kloster egde $^1/_{16}$ i laxfisket i Kongsforssen eller Kongsådran uti Wiskeån, så att, då munkarne i Ås kloster genom »tilltäppning» vetat tillegna sig äfven denna del af fisket, har konung Erik Läspe 2:ne gånger, och Birger Jarl en gång, låtit utkasta munkarnes intäppning. Anmärkningsvärdt tillhör det historien om detta tidehvarfs tänke- och handlingssätt, att man, till skyddande af ett klosters urgamla och på traditioner grundade rätt, utöfvat denna myndighet inom gränserna af ett under främmande regering lydande landskap. (Den åberopade fornhandlingen, tillhörande Halländska laxfiskets historia, kan läsas i Bexells »Hallands historia», III band., sid. 248). År 1390 den 11 Mars hände sig, att förutnämnda vindbrygga nedföll och dödade erkebiskopen i Lund, Magnus Nilsson af Fyen.

Uti Bergens år 1665 utgifna arbete »Danmarkis och Norgis fruktbar Herlighed» lemnas följande beskrifning på detta kloster: »Ås kloster ligger utmed fjärden på ett af skog omgifvet gladt ställe. Nära härinvid utflyter en laxrik och stället tillhörig å i hafvet. Här har fordom varit ett munkkloster af ganska god byggnad, som kan slutas af de byggnader och murar, som ännu (1665) qvarstå.» Af abbotar i Ås kloster känner man endast en vid namn Peder och en vid namn Sven, denne sednare lefde 1396, och har bevittnat ett gåfvobref, hvarigenom Ingeborg, Peder Prikas enka, upplåter godset Lahall i Halland till Gunnar Gylta, som tillstår i afhandlingen derom, daterad in Asylo anno domini MCCCXCVI d. b. Jacobi Apostoli, eget nog, att han fått Ladhall af enkan, hvarken för penningar, eller såsom pant, utan, »på det de måtte lefva i fred med hvarandra». För närvarande kunna inga ruiner af det fordna klostret upptäckas. Stället, der det stått, har i sednare tider flera gånger dels varit inrymdt för byggnader, dels äfven varit öfvervuxit med träd och buskar; nu märkes här

Ås kloster, kongsladugård, 4 mantal krono-säteri, vid Wiskaåns utlopp i hafvet, med ganska bördig jordmån, dels af lera, dels äfven af lerblandad mylla, samt ett fördelaktigt laxfiske från Åsbro ned till hafvet; är sedan 1837 på 30 år utarrenderad mot 355 tunnor spannmål; taxeringsvärdet var 1865: 90,000 rdr. — Manbyggnaden, nära stora landsvägen mellan Warberg och Göteborg, bestod 1818 af ett tvåvånings stenhus, omgifvet af en trädgård med goda fruktträd; ladugårdshusen nedblåste under en svår storm den 22 Dec. 1863, hvarvid 40 st. kreatur omkommo.

Ås, ett frälse-säteri uti Ölseruds socken af Näs härad och Carlstads län, består af 1 mtl, och de underlydande af $2\frac{19}{36}$ mtl frälse, $^1/_3$ skatte; egorna sträcka sig tvärt öfver Wärmlandsnäs, vid hvars båda stränder egendomens största skogar äro belägna. — Bland äldre egare nämnas baron Uggla och Jöns Bengtsson Rosenbjelke; den sednare tjente sig upp från ryttare till major och blef sist kommendant på Warberg 1646, † 1671. Gården uppgifves af Fernow blifvit 1675 säteri, och följande året under Gyldenlöwsfejden uppbränd. Från slägten Uggla skall Ås gått i arf till slägten Silfversvärd samt vidare genom köp till en patron Hammar och från honom till nuvarande egaren, possessionaten G. Holmqvist. Egendomen, med ett utsäde af 220 t:r vårsäd och 60 t:r höstsäd samt 1,500 t:rs afkastning, var 1865 taxerad till 140,670 rdr.

Ås, Norra, by i Nora socken af Örebro län, vid Åsbosjön. Åkerjorden, 99 tld, består af en förträfflig lermylla med undantag af några mindre trakter, som bestå af mo och sand. Ängen, 18 tld, består till en del af uppröjda sten-

backar. Skogsmarken, 288 tld, är väl på åtskilliga ställen späckad med bergkullar, men ändå ganska god, och betet derpå tillräckligt. $1^1/_4$ hemman hörer till Ringshytte och $^3/_4$ hemman till Pershytte hyttelag.

Ås, Södra, tillgränsar föregående by och upptager återstoden af Åsbosjöns vestra strand samt vattendraget mellan denna och Wikern. Åkerjorden är 164 tld. Till byn hörande äng utgör 62 tld. Skogsmarken är 403 tld. Skogsbruket hörer till Ringshytte hyttelag.

Ås, Norra och **Södra,** två mtl skatte i Östra Emterviks socken af Fryksdals härads nedra tingslag, Vester-Sysslet och Carlstads län, med 20 brukare och 390 inbyggare; här är brunns- och badinrättning, qvarn och såg, samt gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till *Gumnars by i* n. v. $1^1/_2$ mil, till *Högberg* i vester $^1/_4$ mil, till *Olsäter* i s. o. 2 mil.

Ås, Öfra, ett frälse-säteri af 1 mtl i Glafva socken, Gillbergs härad, Södra Sysslet och Carlstads län, hör till Glasforss och Hildringsbergs bruks- och landtegendomar, som egas af ett bolag, bestående 1865 af grosshandl. J. Nordström för $^1/_3$, brukspatron Nordströms arfvingar för $^1/_3$, brukspatron Rhodin på Elgå för $^1/_6$, och brukspatron C. A. Oterdahl för resten; säteriet taxerades nämnda år till 52,800 rdr (hela godset var tax. till 519,000 rdr); se vidare Glafsforss och Hildringsberg. — På ett högt berg ofvanför gården invid Wenern är lagd i rundel en stengård, kallad *Edsbonden,* som förmodas vara en grafvård öfver någon förnäm herre.

Ås, jernverk i Ofvansjö socken af Gestrikland, se art. Åsen.

Åsa, ett frälse-säteri uti Jungs socken och Skånings härad af Mariestads län, vid landsvägen till Göteborg, omkring 2 mil från Skara, består af $^3/_4$ mtl. — Åsa har varit doneradt ryttm. Nils Björnsson Dreffensköld, sedermera reduceradt och derpå utbytt till $^1/_4$ af fru Maria Silfversvärd (troligen svärdotter till nämnda Nils Björnsson) och till $^1/_4$ af 2:ne bönder; det hela egdes 1865 af 5 bönder.

Åsa, ett mtl sk. uti Ytter-Selö socken, Åkers härad och Nyköpings län, i 3 hemmansbruk, är beläget $^1/_2$ mil från stranden, hvarifrån upp till byn fältet är nästan alldeles betäckt med grafhögar och kullar; deribland utmärker sig ett gammalt minnesmärke, till utseendet liknande en ofantlig skeppssättning och öfver hela Selaön samt angränsande trakter af fasta landet kändt under namn af *Åsa Domaresäte.* Stensättningen, bestående af en inåt flat sten af $3^1/_8$ alnars höjd och $6^1/_2$ qvarters bredd, *Domstenen* kallad, samt af tvänne från denna mot vester något utböjda rader af resta stenar, på 2, 3, 4 till 5 alnars afstånd från hvarandra, eger 44 alnars längd och $11^1/_2$ alns bredd. Inuti densamma förekommer en jordfast, spetsig sten af 7 qvarters höjd, 3 alnars bredd vid jordytan, samt trenne nästan klotbildade stenar; urnor och en mängd jernsaker ha blifvit funna i högen. Utomkring kretsen finnas ättehögar och fördjupningar samt en runsten, på 1600-talet kallad *Slungersten.* Kretsen, numera egande endast 16 radstenar, anses af Dybeck ursprungligen innehållit 24 sådana. Några af de felande återfinnas dels hela, dels sönderslagna, under en närstående väderqvarn samt i grundvalarne till uthusen i Åsa by, der de förmodligen ansetts göra bättre gagn för sig. Selaboen säger, att denna stensättning varit domaresäte, tillläggande till yttermera styrka åt denna uppgift, att några vid densamma förekommande stenar äro öfvergjutna med blod, »hvilket hvarken för sol eller regn skall förgå.» Stenarne äro näml. beväxta med en blodröd alg (Byssus). Icke omöjligt är, att det möte Ynglingasagan förmäler blifvit uppgjordt mellan konung Ingiald och Granmar, varit hållet här vid Åsa, hvars namn några (fastän osannolikt, då domaresätet troligen har mycket högre ålder) vilja härleda från Ingialds dotter Åsa. En sägen omtalar, att en Glanmar, troligen nämnda Granmar, hvilken skall varit boende på Klahammar å Selaön, varit den siste, som hållit ting vid Åsa. En annan sägen förmäler om, att en kyrka här funnits. Öfver fornlemningen finnas från 1600-talet 2:ne grundritningar, den ena af år 1667 utaf Z. E. Lundius, past. Ytters.; den andra upprättad 1684 af Peringsköld; ingen af dem är i tryck utgifven. Vidare hänvisas till R. Dybecks Runa 1848, sid. 3, och 1849, sid. 3.

Åsa, by uti Sandseryds socken af Tveta härad och Jönköpings län, på Tabergs norra sluttning; 175 inbyggare på $3^1/_2$ mtl skatte i 11 hemmansbruk, deraf en gård å 1 mtl Hulug. med en knipphammare, qvarn för 3 par stenar; hammare finnes ock vid Lilla Åsa. — $^1/_2$ mtl i byn har varit af drottning Kristina doneradt till brukspaton Jaques Dervitz.

Åsa, gästgifvaregård uti Ormevalla socken, Fjäre härad och Halmstads län, i långliga tider namnkunnig för sin uselhet; skjutsar till *Kongsbacka* i n. v. $1^7/_8$ mil, till *Backa* i söder $1^1/_4$ mil.

Åsabräcka, socken, se *Åsbräcka.*

Åsafors, jernbruk med manufakturverk uti Stengårdshults socken af Mo härad och Jönköpings län, öfver 4 mil sydvest från Jönköping, 2 mil från Taberg, är uppfördt på $^3/_4$ skatte-hemmanet *Hvirfhults* egor (fordom skate till Åkers socken), med privilegier i Juli 1846 för ett bolag, som bildats 1844, med anledning af något uppkommet missnöje med förvaltningen vid Lomsjö masugn i Åkers socken, af sjelfegande bönder, tillhörande masugnens s. k. kollag, för tillgodogörande af egna kol, och eges ännu af samma bolag. Stångjernsbruket består af en härd och en hammare för 600 *sk. ℔* smide; manufakturverket af en knipp- och 2 spikhamrar med 4 ässjor; tillverkningen uppgifves i medeltal för åren 1861—63 till 1,710 ctr.

Åsaka, socken uti Skånings härad af Skaraborgs län, $^3/_4$ mil nordost från Skara, vid 375 fots höjd öfver hafvet, begränsad i norr af Ledsjö, i öster af Eggby och Skärf, i söder af Stenum och Skara landsförsamling, i vester af Hendened, Haugelösa och Öfva socknar; omfattar 0,334 qv.mil fast mark (efter Hahr) = 7,730 tld (7,352 tld, deraf 1,160 skog, enl. landtm.-direktör P. G. Friberger), fördelade på $23^3/_8$ mtl, deraf $4^7/_8$ sk., $9^1/_8$ kr., $4^1/_2$ fr.-säteri, 2 rå och rör och $2^7/_8$ fr., och bebodda af cirka 1,100 inbyggare, inberäknadt folkmängden på förut blott i kyrkligt hänseende, nu mer helt hithörande $1^1/_2$ mtl. Marken är till största delen sank, jordmånen, tjenligare för gräsväxt än sädesafkastning, är dels lera, dels sand, men mesta delen sandmylla. Flera vattendrag finnas, hvaraf ett utgör till en del gräns mot Ledsjö och ett annat gräns mot Skara landsförsamling. Hvarken synnerlig förmögenhet eller tryckande fattigdom är här rådande; torpares och backstugusittares antal ganska stort. All fast egendom är tax. till 764,900 rdr.

Socknen utgör ensam ett pastorat, som är præbende för biskopen. Kyrkan, i dess norra del, är byggd på en ås. Sockenmagasin inrättades här år 1774. Uti härvarande fasta skola med 2 klasser och 3 småskolor erhålla årligen c:a 390 barn undervisning af en examinerad och tre oexaminerade lärare; till skolan hörer ett planteringsland af 20,000 qv.-fots ytvidd. — År 1739 gjordes i ett dike vid *Räckhem,* $^1/_4$ mtl skatte, här i socknen, ett fynd af smycken samt 4,000 bracteater, svenska, tyska och engelska mynt, tills. vägande 80 lod. — Nyligen fångades här af en piga en stor örn, som höll på att gripa en katt, samt aflemnades efter erhållet banesår till Skara museum.

Af gårdar märkas säterierna *Ranåker* och *Märene* samt *Manbogården,* $1^1/_2$ frälse, alla beskrifna på sina ställen. — Byar äro: *Märene,* i katholska tiden tillhörande Skara domkyrka, *Berga, Hertigebo, Nättorp, Stymne, Munstorp,* 1 mtl krono-säteri och öfverste-löjtn.-boställe; *Hästholmen, Heden, Gammelskog, Ängen, Kulla,* hvardera 1 mtl säteri, *Qvarnan* och *Råbäcksängen,* hvardera $^1/_8$, allt kr.-säteri, varit gamla frälsehemman, hemfallit kronan 1664, såsom Hogenskild Bjelkes förbrutna gods, 1723 underlagdt Munstorp. De i ecklesiastikt hänseende fordom hithörande, biskopsbostället 1 mtl *Brundsboda* och $^1/_2$ krono *Stora Katthagen,* äro 1858 äfven i jordeboken omförda från Skara landsförsamling till denna socken. — Adress: Skara.

Åsaka, *Asaka* 1404, annex-socken till Råda pastorat, är belägen uti Kållands härad af Skaraborgs län, 1 mil s. v. från Lidköping, begränsas i norr af Råda, i vester af Mellby, i söder af Trässberg, i öster af Hofby, emot hvilken sednare Lidan utgör gräns; ett mindre vattendrag löper från denna å midt igenom socknen åt Mellby till. Arealen, 0,070 qv.mil fast mark eller 1,620 tunnl. efter Hahr, är fördelad på $11^3/_4$ mtl, deraf $8^1/_4$ skatte, 2 krono, 2 frälse, hvartill komma $5^1/_4$ mtl, hitlagda 1847 från Trässbergs socken, så att hela hemmantalet nu

utgör $9^1/_4$ sk., 3 kr., $4^3/_4$ fr., tills. 17 mtl, på 0,119 qvadr.mil = 2,754 tld. Socknen, med lera till jordmån utmed Lidan, eljest sand omkring åsen, hvarpå den lilla fyrkantiga kyrkan, till hälften af sten och till andra hälften af trä, är belägen, bebos af c:a 515 inbyggare, som hafva åkerbruk till hufvudnäring. All fast egendom är taxerad till 354,000 rdr rmt. Socknen har fast skola med 3 klasser, der årligen 169 barn undervisas af en examinerad och en oexaminerad lärare; tillhörande planteringsland upptager 2,340 qvadratfots ytvidd. — I kyrkogården äro nedlagda direktör A. Johnsons jordiska qvarlefvor, nära intill hans bostad, i en kulle med vidsträckt utsigt öfver den angränsande slätten, der han först här i orten började sin verksamhet, och der han omgifvit sin graf med ett odödligt minnesmärke i de stora vattenaflopp, hvarigenom dessa slätters bördighet blifvit så märkbart ökad. Bland gårdar märkas: indragna militiæ-bost. *Boštorp*, 1 mtl; — *Prestgården*, 1 mtl, i Åsaka by; *Löfvened* eller Låfvened (på kartan och i jordeboken inom Trässberg), $1^1/_2$ mtl sk.; 1 kr., indraget till skogsplanteringskassan; — *Höglunda*, $1^1/_2$ mtl skatte, med 170 tld åker och $147^1/_2$ tld skog och betesmarker, bebyggd af ofvannämnda direktör A. Johnson. — *Kålöga*, $^1/_2$ mtl kronoskatte i sambruk med $^1/_3$ mtl dito Bostorp och $^1/_{20}$ mtl Tomten, af frälsenatur, 1,384 tlds egorymd, med tegelbruk, der årligen tillverkas 200,000 st. tak- och murtegel samt 80,000 st. rör; — *Skållösa*, på gränsen mot Råda, och *Qvänum* äro byar. — Adress: Lidköping.

Åsaka, socken och med Kjelfvened, som, eget nog, är afskildt härifrån genom Näs socken, ett konsist. pastorat af 3:e klassen, i Skaraborgs län, belägen $^1/_4$ mil s. s. o. från Falköping, 4 mil från Ulricehamn, hör dels till Wartofta härad af Skaraborgs och dels till Redvägs härad af Elfsborgs län; omgifves i norr och öster af Näs och Yllestad, i vester och söder af Wårkumla, Smula och Åsarps socknar; innefattar 0,191 qv.mil fast mark eller 4,424 tld, och 0,012 qv.-mil vatten (4,305 tld, deraf 70 skog efter landtm.-direktör Friberger), fördelade på $23^1/_2$ mtl, hvaraf $4^1/_8$ skatte, $2^3/_8$ krono, 17 frälse, bebodda af c:a 620 inbyggare, hvartill komma 4 mtl, bebodda af c:a 80 personer, och som i jordeboken föras under Smula socken i Elfsborgs län. Mellan båda länen utgör Åtran gränsskilnad; i den böjning hon här gör innesluter hon nämnda 4 hemman. Marken är backig, stenig och kärraktig, jordmånen i allmänhet svartmylla, något sandblandad. All fast egendom taxeras till 457,700 rdr (utom de 4 mantalen). — Kyrkan, på en hög kulle i Åsaka by, är byggd af gråsten, med tjocka murar, reparerad år 1795. Socknen har 2 flyttande skolor om 3 klasser, der årligen c:a 150 barn erhålla undervisning af en examinerad lärare.

Socknen genomskäres af Falköping—Jönköpings-jernbanan, med station vid Wartofta. Marknad hålles sedan 1772 fortf. årligen i Juni och Oktober i Öja-by i Elfsborgs län i Smula socken, troligen såsom väl behöflig för afyttrande af landtmanna-alster, ehuru genom sednare författningar indragen. Enda fornminnet utgöres af en lång, upprest sten på *Högaberget* i Wartofta by; den anses vara ett af konung Stenkils skottmärken, eller ett minne af något här hållet envig. — Gårdar och byar: *Wartofta*, säteri och by, $10^1/_4$ mtl, deraf $^1/_2$ mtl utgör med $^1/_4$ mtl Åsaka kommminister-boställe. *Stenhusgården*, $^3/_4$ mant. krono, ett af de bästa hemman i Åsaka by, är löjtnants-boställe. Prestgård, $^1/_4$ mtl. *Öijevalla*, *Kyrkeslätt* och *Torp*, säterier; *Jämneberget* (Jammaberget å Topografiska corpsens karta), $^1/_4$ mtl frälse, *Kyrkenäs*, $^1/_4$ *Torp*, *Låckefalan* (Lockefala), *Ålåsen*, *Tången*, hvartdera $^1/_2$ mtl frälse, 1 frälse *Stensholmen*, $^1/_2$ skatte *Börstorp*, $^3/_4$ skatte *Korrarp*, alla enstaka hemman. — Adress: Wartofta station.

Åsaka, *Asaka* 1407, annex-socken till Lekåsa pastorat, är belägen uti Barne härad af Skaraborgs län, $3^1/_4$ mil n. o. från Alingsås, omgifves i nordvest, norr och nordost af Essunga och Eling, i öster af Lekåsa, i söder och vester af Foglum, mot hvilken Nossan utgör gränsskilnad; arealen, 0,228 qv.mil fast mark eller 5,277 tld (4,628 tld, deraf 231 skog, efter landtm.-direkt. Friberger), är fördelad på $14\frac{29}{48}$ mtl, deraf $6\frac{31}{96}$ sk., $1\frac{17}{32}$ kr., $6^3/_4$ fr. ($13^2/_3$ efter Forsell). Socknen är skoglös, men har i stället riklig tillgång på bränntorf; bygg-

nads- och stängselvirke hemtas på 3 mils afstånd från Elfsborgs län; beboddes år 1865 af c:a 830 inbyggare, som idka betydlig boskapsskötsel. All fast egendom taxeras till 350,030 rdr rmt. — Kyrkan, nybyggd år 1866; en gammal, med svärdsorden beprydd, veteran, f. d. korporalen J. Skruf, en särdeles skicklig svarfvare, har gjort allt svarfveriarbetet i kyrkan. Vid dess invigning tjenstgjorde Skruf som klockare vid tillfället. Efter kyrkoinvigningen skulle biskopen förrätta en jordfästning. Då Skruf räckte spaden åt biskopen, föllo dennes blickar på skaftet, hvarå stod, prydligt utskuret, sentensen: »Cogita in mortem!» Efter ceremoniens slut frågade biskopen förvånad hvem som inristat detta latinska tänkespråk. »Det har jag gjort, vördig biskop», svarade Skruf blygsamt, »jag har skänkt spaden till kyrkan såsom ett minne af mig.» Gamla kyrkan, $^1/_4$ mil från moderkyrkan, tillbyggd 1762 och målad 1796, beskrefs 1828 såsom rymlig och ljus. Barnundervisningen bestrides gemensamt med moderförsamlingens uti en fast skola med 2 klasser af en examinerad lärare. Tingsstället förmenas varit n. o. om Åsaka, och i vester om byn skall finnas en runsten med inskriften: **Kiuithr. risith. stin. thasu. auftir. Kurm. sun. sin. miuk. kuthan. triki.** — Inga större gårdar finnas, men trenne säterier: *Åsaka,* eges af bönder, *Bälltorp(?)* och *Stora Svenstorp;* vid Baltorp finnas 2 qvarnar, 1 såg; — $^3/_4$ frälse *Hedan* under Ribbingsberg; — *Baltorp,* $^1/_8$ skatte, *Wassbäcken,* $^1/_{32}$ mtl, hörande till Djupsås fideikommiss. — *Prestgård,* 1 mtl i Åsaka by. — Byar äro: *Ånstorp, Flöttorp, Åsaka,* $1^1/_2$ sk., 1 kr., *Abramstorp,* 1 fr., *Lilla Svenstorp,* 1 rå och rör. — Adress: Wårgårda jernvägsstation.

Åsaka, *Asaka* 1397, annex-socken till Tunhems pastorat, är belägen uti Wäne härad af Elfsborgs län, 2 mil s. s. o. från Wenersborg, $1^1/_4$ mil från Trollhättan; omgifves i vester af Gudhem, hvaremot Lerumsån bildar till största delen gränslinien, i norr af Tunhem, i nordost af Björke, i öster af Trökörna och Fremmestad af Wista härad i Skaraborgs län, i söder af Mellby, Lagmansered och Uphärads socknar. Arealen, 16,316 tunnl. (eller 0,705 qvadratmil fast mark, efter Hahr; 22,888 tld, deraf 350 vatten, efter Forsell), är fördelad på $38^1/_8$ mantal, hvaraf $24^3/_8$ skatte, $5^3/_8$ krono, $8^3/_8$ frälse, och beboddes 1865 af 2,500 inbyggare. — Inom socknen ligger *Kula* skog, flera vattenqvarnar finnas. Tax.-värdet var 893,900 rdr. — Kyrkan ligger $^3/_4$ mil s. o. från moderkyrkan. — Gårdar: *Welanda,* $1^1/_4$ fr., $1^1/_2$ sk. underl., $2^1/_4$ fr., hvaraf *Björnspjutet,* $^1/_4$, och *Sälltorp,* 1 mtl; — *Munkebo,* säteri, se detta ord. — Militiæboställen äro: *Wälebo,* $^1/_2$ kr.-säteri, *Bördsled,* 1 mtl, *Björnås,* $^1/_4$, *Ekebaken,* $^1/_4$, *Åsaka,* $^3/_8$ mtl; — Åsaka stommen, 1 mtl, kom. boställe; *Mantorp; Berg; Börsled,* gästgifvaregård; *Lerum, Anderstorp, Nordäng, Edgärdstorp, Östanbäck, Sålebo, Skärslycka, Smedstorp, Slätterna Svalehult* och *Höga* äro byar; *Kifnäbb, Ekedal, Lindås, Skogebo,* enstaka hemman; *Wisslaqvarn.* — Adr.: Wenersborg.

Åsanby, *Åsandby,* ett mtl ber. säteri i Nykyrka socken af Aska härad och Linköpings län, $^5/_8$ mil från kyrkan och vid pass $2^1/_2$ mil från Wadstena; till stället, med obetydliga åbyggnader, leder en icke särdeles god, men täck skogsväg. Såsom dess första kända egare uppgifves Margaretha Lindeberg, gift med majoren J. Anckarfjell; kom med deras dotter till brukspatronen på Carlströms bruk, Gabr. Wetterberg, adlad Bergenstråle; egdes äfven af sonen Nils Bergenstråle; köptes 1775 jemte Medevi herregård från hofjägmästaren von Fersen af egaren till Bona bruk, direktör J. Abr. Grill, som 1790 köpte det, jemte Bränninge m. fl. i Godegårds socken, till skatte för 164 rdr 9 sk. 8 rst. specie, och har det alltsedan lydt under Båna bruk; tax.värdet 1865 var 24,000 rdr.

Åsans eller *Åsarnes* kapellförsamling till Bergs pastorat, i Jämtlands läns Södra fögderi, $7^1/_2$ mil sydvest från Östersund, innefattar 4 byar af Bergs socken, med något öfver 6 mtl, bebodda af 425 inbyggare (år 1805 af 315, år 1855 af 385). Näringar äro enahanda med moderförsamlingens; här produceras äfven något myrjern. Trakten är vild, idel skog och berg (början till Klöfsjöfjället i vester). *Ljungan* frambrusar förfärligt med flera fall öfver berg och stenar. Här är björnars och elgars hemvist; mångenstädes vittna endast ned-

bränd skog, afbarkade träd och enstaka fäbodar, att menniskan stundom uppehåller sig i denna ödemark. Ofta förlora sig höjderna i djupa afgrunder; men så gifvas ock från flera bergsryggar sköna och vidsträckta utsigter öfver den nedanföre liggande bergsslätten, såsom från höjden ofvanom byn *Tosteråsen.* En mängd bäckar och kärr framalstra ett ofantligt antal mygg, som särdeles plåga de resande, hvilka ha sin väg härigenom. I denna dystra trakt finnes dock en för enkelhet och sedernas renhet i hög grad utmärkt befolkning; okyskhet ådrager sig allmänt och djupt förakt, på samma gång som s. k. nattliga hedersbesök äro allmänna. När ärliga flickor gå med rosenröda och andra ljust färgade mössor, måste de okyska visa sig i kyrkan med mörkbruna eller mörkblå mössor och om hvardagarna kläda sig som hustur, d. ä. omlinda hela hufvudet med kläden, då dygdiga flickor hafva öfra delen af hufvudet bart.

Det lilla träkapellet, invigdt 1764 och beläget 2 mil från moderförsamlingens, 5 mil från Öfver-Hogdal, $2^1/_2$ mil från andra annexet Rätan, besökes flitigt, och söndagen hålles i helgd. Efter slutad höbergning och skörd hållas enkla, glada måltider med dans, men alltid inom måttlighetens och anständighetens gräns. — I *Öster-Åsens* by, som ligger bortom Tosteråsen åt Klöfsjö till, är gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas i norr till *Svensta,* $1^1/_2$ mil, m. fl. I denna by ligger ock träkapellet, i hvilket märkes en vacker målning: Änglarne, firande i höjden Kristi födelse, och Österlandets konungar, medförande skänker till honom. På predikstolen äro i förgyldt trä Evangelisternas porträtter med sinnebilderna af ett lejon, en örn etc. — Undervisningen bestrides gemensamt med modersocknen uti en fast och tre småskolor. — De 2 öfriga byarne äro *Vester-Åsen* och *Hallen.* — Adress: Östersund.

Åsarp med *Smula, Solberga* och *Kölaby,* ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen, hörande till Redvägs kontrakt af Skara stift, med $64\frac{1}{64}$ ($69^7/_{12}$) mtl, bebodda af c:a 2,450 personer. Afgifterna till pastor uppgå till omkring 2,220 rdr och till komminister till omkring 600. Pastoratet, fordom kalladt Åstorp, anses fått namn af en från norr till söder in uti Blidsberg sig sträckande ås, här och der beväxt med gran och enbuskar. Det är till största delen beläget i Redvägs härad af Elfsborgs län, och den öfriga delen i Skaraborgs län, Frökinds och Wartofta härader, med 580 fots höjd öfver hafvet. — I detta »Redvägs härads kornbod» finnes dock en stor mängd mossar, moras och träsk, bland hvilka den vid prestgården är märklig deraf, att inga växter trifvas der, ehuru man under torra år kan gå torrskodd öfver dess svarta yta. Kändt är, att under ett och ett halft sekel har man härifrån årligen hemtat flera lass fururötter, som efter källossningen det ena året efter det andra skjutit allt högre upp, tills de kommit att ligga lösa ofvanpå. Äfven vid Åsarps by ligger en torfmosse, der, vid torftagningar på 2 alnars djup, icke sällan påträffats stora, på ytan kolade trädstubbar och under året 1815 hittades på 3 alnars djup kolhögar och malmkulor. Skogen mycket medtagen och flera hemman rentaf sköflade. Betet är otillräckligt. Jordmånen i delen af Skaraborgs län består af mindre sandblandad mylla än i den öfriga, och ju längre från länsskilnaden, desto sandfullare. Fruktträdsplanteringar vid bondgårdarna omnämnas här redan i början på 1800-talet. Inom pastoratet finnas 24 par skattlagda qvarnar och 2 par för husbehof, 1 husbehofs- och 5 skattlagda sågar samt 1 färgeri, 1 garfveri och 1 knipphammare. — *Åsarp,* modersocken, belägen i Redvägs härad af Elfsborgs län i dess nordöstliga hörn, $1^3/_4$ mil söder från Falköping, 3 mil från Ulricehamn, begränsas i norr af Smula, i nordost af Åsaka, i öster af Åsaka och Westorps socknar af Skaraborgs län, i söder af Solberga och Kölaby samt i vester af Börstig i Skaraborgs län. Arealen 6,711 tunnland eller 0,290 qvadratmil fast mark (efter Hahr; Forsell uppgaf 9,697 tld), är fördelad på $14^1/_{16}$ mtl skatte, $1\frac{1}{16}$ krono, $3^1/_2$ frälse, tillsammans $19^7/_{16}$ mtl, bebodda af 892 personer; härtill komma i kyrkligt afseende tillhörande $4^1/_2$ mantal på 1,157 tld, belägna inom Frökinds härad*)

*) Åsarps och Smulas areal inom Frökinds härad uppgifves af direktör Friberger till 0,084 qv.-mil på $12^1/_8$ mtl, eller 160 tld pr 1 mtl.

af Skaraborgs län, bebodda af 150 invånare. Af folkmängden äro 127 bönder på egna hemman, 72 torpare, 57 backstugu- och inhyseshjon, 34 fattighjon, 27 man af Elfsborgs och Vestgöta regimenten. I nordvest och till en del i öster utgör Åtran gräns mot Skaraborgs län. Mot öfversvämningar af denna å har nyligen ett bolag bildats att medelst gräfning af en kanal från Warna till Bredared tillvinna sig flera hundra tunnland. All fast egendom (inom Redvägs härad) är taxerad till 448,200 rdr. — Kyrkan, med högt läge, på en jemn och vacker plan, 1 mil söder från Wartofta jernvägsstation, är omgifven af trädplanteringar från åren 1817 och 1818, sedan 1829 sammanbyggd med Smulas, har, såsom redan är nämndt, fått namnet af de socknen genomgående sandåsarne, och kallades på 1400-talet Asatorp eller Aasthorp, om sedermera öfvergått till det lättare uttalade Åsarp; har ingenting märkvärdigt att förete; den är uppförd i sednaste tids smaklösa magasinsstil. I tornet finnas förvarade några söndriga vapensköldar samt en påminnelse om den fordna rigorismen, nämligen en straffstock för ej mindre än 3 par fötter. På kyrkogården äro 3:ne grafhällar öfver 3 af församlingens pastorer. — Barnundervisningen bestrides gemensamt med Smula i en flyttande skola om 4 klasser, och uppgår årligen skolbarnens antal till 278; planteringsland om 21,000 qvadratfots ytvidd och sockenmagasin finnas. — Socknen är rik på fornminnen: ättehög finnes vid ättehög, kummel vid kummel. Uti ett af dessa kummel, beläget $^1/_{16}$ mil norrut från Åsarps kyrka, står en trehörnig, mot toppen afsmalnande, $4^1/_2$ alnar hög, vacker märkelsesten. Sydvestut, $^1/_4$ mil från Åsarp, står en af vårt lands vackraste runstenar, i orten kallad »Olsbrosten», sammandraget af »Olles brors sten», med inskrift: »Gufi reste sten denna efter Ulaf (Olof) son sin, dräng (ung man, yngling) hårda (mycket) godan; han vardt dräpen i Esthatog (Österlandståg, tåg till österländerna eller landet»). Det märkligaste fornminnet utgöres dock af en $3^1/_2$ aln hög sten, på hvars norra sida spår efter runor förevisa sig, och hvaromkring flera grifthögar ligga. Stället, der dessa ruiner befinna sig, byn *Alfvared*, är ock af traditionen omnämnd som en forntida stad, hvilken blifvit af Danskarne förstörd. I Högs by står en runsten, hvara Liljegren läst: Sluta: reisthi: stein: thina: iftir: Esbiurn: felaka: sin: auk: karthi: bru: thisi. — Inom socknen finnas inga säterier, men väl flera frälsehemman, hvilka hafva tillhört flera adliga slägter. Gårdar: 1 mtl skatte *Alfvared*, med qvarn, Smedje qvarn och såg med $^9/_{16}$ skatte *Ekeberg*, utgör största gården. Större byar äro vidare: *Boda*, *Wäberga*, *Åsarp*, $1^1/_2$ skatte, $^3/_4$ prestgård, $1^1/_2$ frälse, *Yttre* eller *Öijelunda; Fingerqvarns* färgeri. Inom Frökinds härad ligga: byn *Hög* om 1 mtl sk., $2^1/_2$ fr. och $^1/_2$ mtl militiæ, samt *Holmestorp*, $^1/_2$ mtl skatte. — Adr.: Falköping.

Åsarp, ett frälse-räteri uti Wikingstads (Wickenstad i 1709 års jordebok) socken, Walkebo härad och Linköpings län, $1^1/_8$ mil sydvest från Linköping, af 1 mtl; har varit ett kronohemman, som donerades 1626 till r. r. Knut Posse, bortbyttes 1627 till Otto v. Scheiding, egdes af dottern Anna, gift med G. von Schönfelt, och utbyttes af henne från reduktionen, tillhörde 1700 hennes dotter Anna, gift med M. Gyllentrost, 1726 deras måg S. Engelkrona, på 1750-talet dennes son, 1818 till större delen samma slägt; vid samma tid uppgafs säteriet haft 24 t:rs utsäde, 50 à 60 lass höbergning, nödtorftigt mulbete, ringa skog till gärdsle och vedbränsle, gammalt boningshus. År 1850 egdes det af Nils Månssons enka och barn, 1865 af två bönder; var s. år tax. till 13,600 rdr.

Åsarp, *Asatorp* 1540, annex-socken till Länghems patronela (?)*) pastorat, är belägen uti Kinds härad af Elfsborgs län, $2^1/_2$ mil s. o. från Ulricehamn, $4^1/_4$ mil s. v. från Borås; den liknar en triangel, hvars spets inskjuter ett långt stycke åt söder in i Tranums socken, som sålunda omgifver Åsarp i vester, söder och öster, på gränsen deremot ligger Öresjön, är för öfrigt omgifven i norr af Månstad och Hulared, på hvars gräns *Grytereds* sjö ligger; gränsen i vester bildas af Åtran. Arealen, 3,518 tld fast mark eller 0,152 qvadratmil och 0,013 vatten

*) I brist af dokumenter, som styrka egarne af Torpa uti patronatsrätten, har densamma blifvit bestridd af församlingsboerna.

(efter Hahr; af Forsell uppgifves hela arealen till 6,156 tld), är fördelad på $5^1/_8$ mtl, deraf 1 skatte, $^3/_4$ krono, $3^3/_8$ frälse; dessutom hör hit i kyrkligt hänseende *Sjörred,* $^3/_8$ mantal krono-skatte, beläget i socknens östra kant, men i borgerligt hörande till Månstads socken.

Socknen, med i allmänhet jemn mark, ymnigt beväxt med barrskog, bebos af 325 inbyggare. All fast egendom är taxerad till 115,100 rdr rmt. — Kyrkan ligger $^4/_5$ mil från modersocknens och $2^1/_2$ mil från Svenljunga gästgifvaregård; dess ålder är obekant; en gammal sägen berättar, att den i fordna dagar varit ett fäste och bebodt af ett fruntimmer benämndt Åsa-Långa, som jemväl säges vara begrafven ej långt från kyrkan utmed den landsväg, som nu leder till Limmareds glasbruk; den förmodade grafven är till sin längd utmärkt med en sten vid hufvudet och en vid fötterna. — Förnämsta fornminnet utgöres af några lemningar nära kyrkan, vid en liten å, efter fordna fästet *Apensten* eller *Oppensten* (se detta ord), som var beläget på Åsarps Ladug. egor på en hög kulle, rundtomkring omgifven af mossar; det enda, som återstår deraf, är en del grundmurar samt en raserad stenväg öfver mossarna till den fastmark, som träffas söder om fästet. — Gårdar och byar: *Limmareds* glasbruk, underlydande 1 mtl skatte *Åsarp* Ladug., $^3/_4$ frälse *Fåhle,* $^1/_2$ *Åhs,* $2^1/_8$ *Åsarp,* med qvarn, såg och ålfiske vid Ätran, på hvars andra sida inom Tranum Limmareds säteri är beläget (se dessa ord). *Skårtebo,* $^3/_4$ mtl, är komminister-boställe. — Adr.: Svenljunga.

Åsaskogsbergh i Wärmland nämnes bland råmärkena på gränsskilnaden, som utstakades 1554 mot Norge och ännu är densamma.

Åsbacka, sågverk i Bollnäs socken af Södra Helsinglands fögderi och Gefleborgs län, vid Rösteån, omkring 700 alnar norr om Bergforss bruk, är taxeradt till 25,000 rdr; eges af handelsbolaget J. G. Grönvall & C:ni.

Åsbacka, två gårdar i Ofvansjö socken af Gefleborgs län, hvaraf den ena med garfveri; här är banvaktsbus å Gefle—Falu jernväg.

Åsberg, gård i Gestrikland, har tillhört kanslirådet Anders Schönberg d. y., bekant för »Historiska bref om svenska regeringssättet» samt »Utkast om det allmänna uppfostringsverket». Här tillbragte han sina mognare år och ålderdom, sysselsatt med enskilda affärer, studier och en trägen brefvexling i politiska och litterära ämnen, hvaribland bär må nämnas, att han riktat Gezelii biografiska lexikon med många och vigtiga bidrag. Minnet af hans välgörenhet, fryntlighet och och hjelpsamhet är ännu, i öfver 60 år efter hans död på Åsberg 1811, derstädes ej utslocknadt. Sitt bibliothek af omkring 2,000 volymer testamenterade han, efter att förut ha till Stockholm, Uppsala och Linköping lemnat något, till Gefle gymnasium, med förbehåll, att de derigenom uppkommande dupletterna skulle gifvas till Hernösands gymnasium. (Ur Biogr. Lex., 14:de band., 2:dra häft.) Månne denna gård Åsberg är den, som nu lyder under Åmots bruk och ligger i Åmots socken, $5^3/_4$ mil n. v. från Gefle?

Åsbergby eller *Bergby,* gård uti Östuna socken af Långhundra härad och Stockholms län, $^1/_2$ mil söder från kyrkan, som ligger 2 mil söder från Uppsala, består af 2 mtl frälse med qvarn och såg samt underlydande $^1/_4$ mtl sk. Långlunda. Bergby har tillhört slägterna Kruus, Rosenstjerna 1685, Posse omkr. 1772, grefvinnan Taube 1825; egdes 1849 af major Nisbeth och 1865 af majorskan C. W. Nisbeth; hela taxeringsvärdet nämnda år var 54,750 rdr. År 1815 egde gården 25 t:rs utsäde, ymnig äng och skog, vackert boningshus af trä med ny och väl anlagd trädgård.

Åsbo, Norra. Härad af Christianstads län, beläget öster om staden Engelholm och begränsadt i norr af Hallandsås, som utgör gränsskilnaden mot Halland, i öster af Vestra Göinge härad, i söder af Onsjö och Frosta, i vester af Bjäre och Södra Åsbo härader, med Rönneån till gräns mot sistnämnda. På en areal af 8,858 qv.mil = 204,999 tld fast mark och 0,211 qvadratmil vatten (efter Forsell 225,137 tunnland), omfattar detta härad 15 socknar: *Fagerhult* ($12\frac{35}{48}$ mtl, 795 inbyggare), *Färingtofta* ($23\frac{17}{24}$ mtl, 1,650 inb.), *Gråmanstorp* ($32\frac{19}{48}$ mtl, 1,850 inb.), *Kellna* ($15^7/_8$ mtl, 809 inb.), *Munka-Ljungby* ($19^1/_2$ mtl, 2,005 inb.), *Oderljunga* ($21\frac{11}{24}$ mtl,

1,870 inb.), *Perstorp* ($14^1/_8$ mtl, 865 inb.), *Riseberga* ($45^3/_8$ mtl, 3,620 inb.), *Rya* ($13^1/_6$ mtl, 1,022 inb.), *Tåssjö* ($15^5/_{24}$ mtl, 1,470 inb.), *Tåstarp* ($15\frac{5}{16}$ mtl, 875 inb.), *Wedby* ($18^7/_{48}$ mtl, 1,620 inb.), *Örkelljunga* $37^1/_2$ mtl, 3,342 inb.), *Össjö* ($19^1/_8$ mtl, 1,156 inb.) och *Östra Ljungby* ($22\frac{41}{48}$ mtl, 1,250 inb.), delar af 4 socknar: *Hishult* ($2^5/_8$ mtl, 200 inb.), *Konga* (1 mtl, 105 inb.), *Röstånga* ($4^3/_4$ mtl, 160 inb.) och *Torup* (2 mtl, 160 inb.), med tillsammans $337\frac{23}{48}$ mtl, deraf $175^5/_{32}$ skatte, $45^9/_{32}$ krono och $117^1/_{24}$ frälse. Inbyggarnes antal uppgick år 1805 till 13,875, år 1855 till 21,700 och 1866 till 25,000 personer. — Häradets medelhöjd öfver hafvet är beräknad till 174 fot. Af arealen upptager odlade jorden c:a 17,100 tld och naturlig äng 32,610 tld. Åkerbruket, som i en stor del af häradet utgör hufvudnäringen, utmärker sig genom en stark tillökning uti sädesproduktionen, förorsakad ej mindre genom ett allmännare bruk af mergling, särdeles i sydvestra delen, der tillgången på god mergel är tämligen allmän, än genom odling af mossar och hedar uti skogstrakterna, som upptaga de norra och östra delarna. Redan 1862, då upprensningen af Rönneån till Sönnarslöfs bro blef fulländad, afgingo på denna vattenväg betydliga sädesqvantiteter till Engelholm. Rotfruktodling och en ändamålsenlig afdikning, särdeles underdikning af tegelrör, förekomma sällan, utom vid de större egendomarna, der endast med få undantag cirkulationsbruk finnes. Mejerihandtering idkas nära nog uteslutande vid de s. k. herrgårdarna; vid några af dessa användes drainering. Förbättrade redskaper spridas till jordbruket mer och mer, t. o. m. mindre jordbrukare hafva nu mer alla sin plog och sin klösharf. Enskilda personer hålla transportabla tröskverk för hästkraft allmänheten tillhanda. Boskapsskötseln bedrifves i allmänhet icke med någon särdeles framgång. Såsom ett vackert undantag nämnes dock *Berchshills* egendom, som innehafves af frih. C. Ruuth, och som har att uppvisa en utmärkt kreatursbesättning, allt af egen afvel. Dock synes som allmogen nu mer än tillförne uppfattat, att möda, nedlagd på förbättrad kreatursafvel, medför sina stora fördelar, och torde landtbruksmötena dertill i väsendtlig mån bidragit. Hästafveln står på en låg ståndpunkt. År 1862 placerades af centralstyrelsen för hästafvelns befrämjande en hingst från England å *Gångvad* i Össjö socken. Fårskötseln existerar endast för ortens behof af kött och ull till husslöjder. Skogshushållningen bedrifves, med få undantag, illa och förödande. Flera tusen tld torfmossar finnas, hvarifrån både Södra Åsbo och Bjäre häraders inbyggare hemta sitt hufvudsakliga behof. Såsom binäringar förekomma förfärdigandet af lärfts-, blångarns- och gröfre bomullsväfnader, golfmattor, laggkärl och en del enklare möbler; dock är biskötseln mest framstående, ehuruväl allmogen icke har någon närmare kännedom af de nyare methoderna för dess bedrifvande. Bland fabriksinrättningar må nämnas *Klippans* i stort drifna pappersbruk och kopparhammaren vid *Kopparmöllan;* marknadsplats, apothek och poststation finnas i *Åby i* Gråmanstorps socken, der äfven både detta och Södra Åsbo häraders tingsställe är förlagdt, poststation i *Örkelljunga,* gästgifvaregårdar vid *Blekemåla, Fagerhult, Ulf, Åby, Örkelljunga* och *Östra Ljungby.* Häradet har sedan 1841 *brandstodsinrättning* (år 1860 uppgick det tecknade värdet till 5,732,410 rdr), *sparbank* i Åby sedan 1860 (räknade vid 1864 års slut 764 delegare, med ett kapital af 101,604 rdr, under året voro insatta c:a 18,000 och uttagna c:a 14,000 rdr.) — Norra Åsbo härad var med i den pant, som danska konungen Kristoffer II lemnade åt Knut Porse, troligen i erkänsla för flyktade tiders biträden. — Bland gårdar märkas, utom förutnämnda: *Bjersgård, Blåsinge, Herrevadskloster, Rössjöholm, Skillinge* och *Össjö;* i detta härad äro ock militärmötesplatserna *Ljungby hed* och *Bonarp* belägna.

Åsbo, Norra, kontrakt i Lunds stift, innefattar 6 pastorat: *Östra Ljungby;* — *Gråmanstorp;* — *Riseberga;* — *Oderljunga;* — *Örkelljunga;* — *Össjö* samt *Fagerhult,* annex till Hishults pastorat i Göteborgs stift. Folkmängden 20,545. Vid 1865 års slut funnos 16 fasta skolor, 6 flyttande och 8 småskolor, deri under året 3,180 barn erhållit under-

visning, hvarförutom 600 blifvit undervisade i hemmet och enskild skola. — *Åsbo, Norra* och *Södra*, samt *Bjäre* härader utgöra ett fögderi af Christianstads län och en domsaga under Skåne och Blekinge hofrätt. Hemmantalet utgör $738^{9}/_{16}$ mtl, taxerade till 30,477,166 rdr (1 mtl tax. till 41,300 rdr), och dertill komma verk och lägenheter, tax. till 1,125,700 rdr; folkmängden är 55,600. Hela bevillningsafgiften uppgår till c:a 23,600 rdr.

Åsbo, Södra. Härad af Christianstads län, söder om staden Engelholm, är begränsadt i norr af Bjäre, i öster af Norra Åsbo, med Rönneån till gräns mot båda häraderna, i söder af Onsjö, i vester af Luggude härad och i n. v. af Skelderviken i Kattegat. På en areal af 2,466 qv.mil land = 57,070 tld och 0,004 qvadratmil vatten innefattar detta härad 10 socknar: *Ausås* ($44^{7}/_{16}$ mtl, 1,835 inb.), *Björnekulla* *) ($14^{7}/_{16}$ mtl, 1,140 inb.), *Broby* *) ($10\frac{17}{48}$ mtl, 690 inb.), *Höja* ($30\frac{19}{24}$ mtl, 1,760 inb.), *Qvidinge* ($33\frac{29}{48}$ mtl, 2,755 inb.), *Starby* ($12\frac{13}{16}$ mtl, 700 inb.), *Stenestad* ($7^{5}/_{8}$ mtl, 795 inb.); *Ströfvelstorp* ($41^{1}/_{4}$ mtl, 1,940 inb.), *Sönnarslöf* ($12\frac{35}{48}$ mtl, 1,335 inb.) och *Norra Wram* *) ($17^{5}/_{16}$ mtl, 1,215 inb.), med tillsammans $225\frac{17}{48}$ mtl. Inbyggarnes antal, som år 1805 var 6,305, uppgick 1855 till 12,330 (5,000 på qvadratmilen) och 1865 till 14,150 personer. — Igenom häradet, som har en medelhöjd öfver hafvet af 105 fot, går en skogsås, på flera ställen $^{1}/_{2}$ mil bred och till större delen beväxt med bok- och annan löfskog, men der äfven ängar, åkerfält och gårdar finnas. Enskilda punkter af åsen erbjuda en vidsträckt utsigt, så väl åt slätten med dess många kyrkor, som åt Öresund, åt Nordsjön och bergsudden *Kullen*. Af arealen upptager odlad jord c:a 34,520 tld och naturlig äng 5,115 tld. Jorden skötes i allmänhet väl, och bedrifves merglingen oförtrutet, så att inom kort torde hela häradets åkerjord vara öfvermerglad. Drainering bemärkes synnerligast inom Norra Wrams socken, der år 1862: 550 tld voro drainerade. Åkerbruksredskaper förbättras och maskiner anskaffas. På *Wegeholm* begagnas lokomobil- eller ångtröskverk. Tvänne gradmätare för jordbrukets framåtskridande här hafva vi uti den stora spannmålsexport, som 1859 egt rum i Engelholm, samt i den allt mer och mer tilltagande importen af bigödningsämnen, synnerligen fosforsur kalk, hvaraf en otrolig mängd då infördes från Danmark och här betydligen användes. Naturliga ängar finnas hufsakligen endast längs Wegeån. Skogar såväl som torfmossar äro nära uttömda; allmogen här begagnar vedsparande spislar, mest från Helsingborgs gjuteri. Bland binäringar må nämnas ylletygsväfnader, tjärutillverkning och biskötsel, som på *Oregården* idkas efter Dzierzonska methoden, med de förändringar, som jägermester Bruun i Danmark antagit, och med särdeles omsorg vid *Wegeholm*. Häradet har gemensamt med Bjäre härad *brandstodsinrättning*, stiftad 1851; *sparbank* finnes å Wegeholm; vid *Åstorp* och *Ingelstorp* äro gästgifvaregårdar. Bland gårdar märkas: *Dragesholm*, *Spannarp*, *Tommarp*, *Wegeholm* och *Wrams-Gunnarstorp*.

Åsbo. Södra, kontrakt i Lunds stift, innefattar 6 pastorat: *Norra Wram*; — *Björnekulla*; — *Qvidinge*; — *Höja*; — *Ausås*; — *Ströfvelstorp*. Folkmängden 15,500. Vid 1865 års slut funnos 18 fasta, 7 flyttande folkskolor och 1 småskola, deri 2,240 barn under året erhöllo undervisning; under samma tid hade c:a 300 undervisats i hemmet och i enskild skola.

Åsbo, socken uti Göstrings härad af Linköpings län, $1^{7}/_{8}$ mil från Skeninge, mellan Ekeby i s. s. v. och vester, Mjölby i nordost, Vestra Harg i o. n. o., Malexander i s. s. o., innefattar på en areal af 24,693 tld = 1,067 qvadr.mil land och 0,029 d:o vatten (efter Hahr), (Tham uppgifver 1,071 qvadratmil, deraf 0,023 vatten), $24^{3}/_{4}$ mtl skatte, $^{1}/_{2}$ krono, $20^{1}/_{2}$ frälse, tillsammans $43^{3}/_{4}$ mtl, bebodda 1865 af 2,080 inbyggare på 500 hushåll. Socknen, med 430 fots höjd öfver hafvet, hör till den bergaktiga norra sluttningen af den på Holaveden utgrenade landthöjd, som skiljer *Sommen* från *Svartåns* mellersta lopp; på ett par sträckor utgör nämnda å vestlig

*) Delar af dessa socknar höra till Luggude härad af Malmöhus län.

gräns med krökningar mot öster och norr till Mjölby socken och upptager vid Strålsnäs *Huruån*, strax efter att den gjort ett vackert vattenfall och förut sjelf upptagit flera bäckar, hvaraf en större från sjöarne *Döpplingen*, *Björknaren* och *Frebysjön;* mellan Strålsnäs och Grönlund upptager ån den midt igenom socknen rinnande *Åsboån*, som under sitt lopp från sjön *Öjaren* på gränsen till Malexander i nordvestlig rigtning bildar *Sågsjön*, förenar med *Ryd-* och *Gransjöarne Öjaren*, upptager *Laggaren* nordligare, från söder *Kexlan*, samt gör för öfrigt 5 mindre fall. I geognostiskt afseende förtjenar omnämnas, att flera lösa klumpar af orsten blifvit funna i ett grustag på hemmanet *Ingemartorps* egor, då eljest orstenen blott förekommer uti flolägriga kalkberg. Vid Åsboåns utfall i Svartån, hvarest dalarne mötas och utbreda sig något öppnare, är landet särdeles vackert, omvexlande af höjder, slätter och vatten, samt välbebygdt. Annars genomstrykes det hela af dels bergiga, dels af grus bestående, ofta nog höga åsar och kullar, delvis skogvuxna, skiljda från hvarandra af de djupa, trånga, och merändels sanka dalgångarne. I följd af dessa samt af talrika ouppodlade myror anses klimatet i allmänhet kallare än i grannsocknarne. Jordmånen är dels ör, dels sand, dels svartmylla, dels lera, men utan kalk, och bördigast på norra dalslätten; mångenstädes har svedjandet utarmat jordens växtlighet. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och skogsbruk. Efter uppgift från orten upptager åker och äng 2,986 tld, skoglösa beten 8,930 tld, skogsmark 12,190 tunnland. Hufvudsädet är råg. Under sednare åren har odlingen gjort betydliga framsteg, dels genom mossodlingar, dels och mest genom den gamla åkerns förbättrande medelst stensprängning och brytning samt plöjning; mindre har blifvit gjordt för ängens och betets förbättring, hvilka dock af gammalt anses för någorlunda tillräckliga. Vid några herregårdar, särdeles *Grönlund*, drifves jordbruket på rationelt vis. Skogsbruket bedrifves mycket förödande genom försäljning af hela skogsparker, blott vid *Strålsnäs* är trakthuggning införd. Såsom binäring drifves bränvinsbränning i stort vid Grönlunds ångbränneri, något mindre vid Strålsnäs och på andra ställen, dock mindre än förr; i skogsbruket ingår kolning för *Boxholms* jernbruk, som till en del jemte öfriga vattenverk hör hit; äfven finnas åtskilliga qvarnar och sågar vid de mindre vattnen. Jordbruksfastigheten taxeras till 1,092,800 rdr och annan fastighet till 36,500 rdr. — En minskning uti folkmängden inträffade under åren 1850 och 1852 genom utflyttningar till Amerika. Förstnämnda år räknades 51 sjelfegande, 35 arrendatorer och brukare, 129 jordtorpare, 8 stattorpare, 53 fattighjon. Omtänksamhet för sjelfbestånd och oberoende synes, särdeles bland de bemedlade, aftagit med ökad tillgång på penninglån. Landsvägen från Mjölby till Småland berör socknens vestra gräns. — *Aasbo* förekommer i gamla handlingar, Asbo 1382; äfven uppgifves namnet varit *Oshult* och *Osbohult* (kanske af det gamla os i bemärkelsen åmynning). Socknen utgör för sig ett patronelt pastorat af 3:e kl., hvartill patronatsrättigheten, sträckande sig till utnämnande af både pastor och komminister, (enligt Götha hofrätts dom af d. 1 April 1734) tillkommer egaren af *Strålsnäs* säteri. Kyrkan, af gråsten, 4 mil från stiftsstaden Linköping, invigd 1181 af biskop Colo, med torn från 1775, är efter fullständig reparation under året 1847 blifven modern, ljus och rymlig; har altartafla, uppsatt 1850, föreställande Kristi nedtagande från korset (men vida sämre än gamla altartaflan i högkyrkan), samt orgelverk med 14 stämmor; en under choret varande graf för slägterna Some och Stråle är numera igenfylld. Efter en i domkapitlet 1638 företedd handling, skall »Ösbohults kyrka» år 1262 af Haralder Tykesson i Hermannekulla fått tvänne torp: Trullekulla och Staffanstorp. — Socknen har en fast skola om 2 klasser, och två småskolor; undervisningen bestrides af en lärare och en lärarinna; skolbarnens antal är 220 (140 fler än år 1852), deraf 61 undervisas i hemmet; till skolan hörer ett planteringsland af 14,000 qvadratfot; skolkassans saldo 1865 var 3,690 rdr; fattigmagasin finnes sedan 1832. Till fornminnen och antiqviteter torde få räknas, utom en i Grönlunds park stående, 3 alnar hög

runsten, hvarå läses: Kuthmuntr + risthi + stin + thinsa + eftir + vistin + fathur + sin + Kuth + hialbi + hans + saul +, och en på Gärdslösa egor, 2:ne gamla chorkåpor, en dopfunt, $1^1/_2$ aln hög, rund och slät, en gammal tafla (Kristus på korset) samt några Stråleska och Someska slägternas vapen. På en prydlig grafsten, med många vapen, står nederst: *Omnia transibunt sic ibimus ibitis ibunt.* Bland märkliga män, utgångna härifrån, nämnas adliga slägterna Liljeroths och Göthes stamfäder, som voro prestsöner härifrån, och skalden Atterbom, som föddes här 1790, under det fadern, Grabriel Amadæus, var komminister, † 1855. — Vid katholska tidens slut hafva kyrkliga stiftelser egt här 12 gårdar och 4 kloster. Nu utgör eller hör ungefär hälften under säterier, nära hälften eges af allmoge, sällan i byar, mest i smärre gårdar. Största egendomarne utgöras af berustade skatte-säteriet *Grönlund* med underlydande $3^1/_2$ frälse och $^1/_2$ skatte, tax. till 161,300 rdr (se art. Grönlund, der säteriet origtigt uppgifves vara frälse), frälse-säterierna *Strålsnäs* (se den art.), med underlydande, tax. till 136,000 rdr, och *Laggarp.* — En del af *Boxholms* jernbruk och såg med underlydande hemmanen $^1/_2$ frälse, $^1/_2$ skatte *Timmerö,* $^1/_8$ frälse *Sättrarp,* $^1/_2$ skatte *Ettringstorp,* $^1/_2$ skatte *Flathult,* $^3/_4$ *Qvisslehult,* $^1/_2$ skatte *Freby,* $^1/_2$ frälse *Räftomta,* $^1/_3$ rå och rör *Sjögarp, Gropens* qvarn om 5 par stenar. — *Åsbo,* 1 mantal, prestgård, hvarunder brukas $^1/_2$ mtl frälse *Baltrarp,* stomhemman, skänkt af någon herreman i fordna dagar, och gåfvan stadfästad af konungar 1592, 1650 och 1680; *Pålsbo,* $^1/_4$ mtl, $^5/_8$ mil från kyrkan, är kommin.-boställe. — *Sätra,* $^1/_4$ mtl, är indraget militiæ-boställe. — *Bötinge,* 1 skatte-rusthåll, *Förmo,* $^1/_2$ skatte, med ångbränneri, *Hogård,* 1 mtl skatte, *Källeberg,* $^1/_2$ skatte, *Qvarnkulla,* $^3/_8$ skatte, med qvarn, såg och tegelbruk, *Ryd,* $^1/_2$ skatte, *Östanå,* 1 frälse, äro alla mer eller mindre välbyggda gårdar. *Björka,* 1 mtl skatte, med gästgifvaregård. Under Götviks säteri i Ekeby socken lyder *Germundtorp,* $^1/_2$ frälse, under Boarp i samma socken *Hemmingstorp,* $^1/_2$ frälse. — Hemmanen *Sandvik* m. fl. bortbyttes 1635 af r. r. Ax. Banér till jungfru Ebba Gyllenstjerna; i hemmanet *Sqvatthult* (Sqvathult) erhöll Cath. Falkenberg d. 23 Okt. 1703 fasta. Af hemmans namn vilja vi vidare nämna: *Staffansbo, Tuddebo, Mörkeskog, Näsby* och *Hultekil.* — Adr.: Boxholm.

Åsboberg, berg uti Nora socken af Westerås län; innehåller jernmalm.

Åsbro, ett mtl skatte och gästgifvaregård uti Ås socken, Wiske härad och Halmstads län, vid Wiskefloden, der godt laxfiske gifves, tillhörigt *Åsklosters* gård, och öfver hvilken finnes en bro (Ås bro) nära hemmanet, som af densamma erhållit namn. Under konungarne Waldemars i Danmark och Magnus Erikssons i Sverige strider skall den förstnämnde låtit nedrifva icke allenast sjelfva Åsbro, utan äfven husen å gästgifvaregården, för att begagna timret till fältverk vid floden. Från gästgifveriet skjutsas till *Backa* i vester 1 mil, till *Warberg* i söder $1^1/_2$ d:o, till *Sundholmen* och *Österby* i Elfsborgs län 2 d:o, och till *Rolfstorp* i s. o. $1^3/_4$ mil.

Åsbräcka, *Åsabrecka* (1540), annexsocken till Romeleds pastorat, är belägen uti Flundre härad af Elfsborgs län, $2^1/_2$ mil s. s. o. från Wenersborg, 1 mil norr om Lilla Edet, vid Göta elf, omgifven i norr och öster af Forss socken, hvarintill Storån utgör gräns, i söder af Foxerna och i vester af Hjertum, den sednare i Bohus län. Socknen innefattar på 0,096 qvadratmil eller 2,222 tld fast mark (7,845 tld, deraf 430 tld vatten efter Forsell), $10^1/_2$ mtl, hvaraf $3^3/_4$ skatte, $^3/_4$ krono och 6 frälse, taxerade till 302,400 rdr. Inbyggarnes antal är 465. Marken är öfverhufvud jemn, jordmånen lera; skog växer till nödigt behof. — Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil i nordost från modersocknens, blef år 1715 invigd med namnet Johannis. — Största gården är *Åsbräcka,* 1 mtl skatte-rusthåll, med såg och qvarn; blef köpt från kronan 1689 af grefvinnan Beata de la Gardie, skatteköpt 1790 af landskamrer Nils Ahlberg för 79 rdr 12 sk. specie; egdes 1865 af landssekreteraren N. E. Treffenberg. — Byar äro: *Ballersjö, Fråstad,* deraf 1 mtl frälse är bebygdt för ståndspersoner, och $^3/_4$ mtl länsmans-bost., *Blixered* och *Ruud.* — Adr.: Göteborg och L:a Edet.

Åsby, by uti Malma socken och Westerås län, $^1/_2$ mil från Köping, om 2 mtl skatte i 4 hemmansbruk, med station å Köping—Uttersbergs-jernvägen.

Åsby, egendom uti Bergs socken af Snäfringe härad och Westerås län, invid Kolbäcksån, består af 1 mtl skatte Åsby med bränneri och underlydande 1 mtl Berga samt 1 mtl Qvalsta. Boningshuset och dess närmaste omgifning ligger inom Kolbäcks sockengräns, men tillhör Bergs socken. Godset har sedan lång tid tillbaka tillhört Trångfors' bruks innehafvare; tax. 1865 till 109,000 rdr.

Åsby, egendom uti Forss socken af Vester-Rekarnes härad och Nyköpings län, belägen $^1/_2$ mil vester från Eskilstuna, består af $1^1/_4$ mtl frälse jemte underlydande $1^1/_2$ skatte, $^1/_2$ frälse inom socknen och något derifrån belägna utgården *Ekeby*, 2 mtl frälse, 1 mtl skatte, med $^5/_8$ skatte Löth i Thorshälla landsförsamling. Godset har haft egare af slägterna Lillje, Kurck, Elgenstjerna år 1825, löjtn. J. v. Kock, och innehafves nu af dennes svåger, frih. D. Hermelin. Egendomen är utmärkt såväl genom ett omsorgsfullt skött och väl ordnadt jordbruk, med vidsträckta och lyckade odlingar, som genom en förträfflig mjölkhushållning.

Åsby, egendom uti Stigtomta socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, $1^1/_2$ mil från Nyköping, består af $1^1/_2$ mtl skatte-rusthåll och $^3/_4$ mtl skatte på 3 n:r, hvaraf 2 blefvo 1690 sammanbygda; det ena köptes till skatte 1708 af kamrer Hellman, det andra 1760 af Dan. Ramklou, hvars måg, Hoffler, var egare af godset i början af detta århundrade, derefter hans måg, fil. d:r Nyman, och år 1864 löjtn. C. A. Nyman. Årliga utsädet uppgifves till 25 t:r; under godset lyda 6 torp.

Åsby (i jordeboken), *Ålby* (enligt uppgift från orten), ett mtl krono och häradshöfding-boställe uti Rytterne socken, Snäfringe härad och Westerås län, c:a 2 mil från Westerås; utsädet är 14 t:r och skörden 60 t:r. Till Ålby skref sig hofrättsrådet Henrik Petersson Gangius, adlad Rosenstedt, † 1729. — Adr.: Strömsholm.

Åsby *Norrg.* och *Södreg.*, tvänne gårdar uti Bringetofta socken af Westra härad och Jönköpings län, omkring $5^1/_2$ mil från Jönköping; den ena ett frälsesäteri af 1 mantal, äfven kallad Åsbyholm, den andra af $^1/_2$ mantal frälse, innehafvas af bönder; deras egentliga märkvärdighet är redan omnämnd under art. Bringetofta socken, hvartill hänvisas.

Åsdymlingen, allmänning i Östergötland, med trigonometriskt bestämdt läge 58° 22′ 3,49″ latitud och 2° 29′ 27,98″ longitud.

Åse, *Aase* eller *Aso*, härad af Skaraborgs län, i dess vestra hörn, begränsadt i vester af Halle- och Hunneberg, som här utgöra gräns mot Wäne härad i Elfsborgs län, i norr af Dalbosjön, en vik af Wenern, i n. o. och öster af Kållands härad, i s. o. och söder af Wiste härad, hvarintill Nossan till en del utgör gräns. På en areal af 2,131 qv.mil = 49,317 tld fast mark (Forsell uppgaf 45,545 tld, deraf 170 sjöar och kärr), innefattar häradet 10 socknar:

	Mantal.	Folkm.	Bevillning för egend.	för ink	eft III art.
Särestad	$18^1/_2$.	870.	154 rdr.	72 rdr.	11 rdr.
Tängs .	$9^3/_4$.	365.	77 »	28 »	16 »
Håle [a] .	$12^1/_2$.	490.	107 »	4 »	12 »
Ås . . .	$17^7/_8$.	670.	169 »	63 »	22 »
Sal . . .	$10^1/_8$.	350.	81 »	8 »	13 »
Flo . . .	$35\frac{25}{32}$.	1,580.	308 »	170 »	66 »
Näs . . .	$24^1/_8$.	1,192.	259 »	125 »	57 »
Thun . .	$22^7/_8$.	701.	210 »	159 »	75 »
Karaby [b]	9.	400.	52 »	— »	9 »
Friel [c] .	$10^9/_{16}$.	505.	80 »	1 »	21 »

([a] Haaw (1431), Halby (1444). [b] Karlaby (1540). [c] Fröval och Frial på 1400-talet).

med tillsammans $171^3/_{32}$ mantal, deraf $64^7/_8$ skatte, $16\frac{17}{32}$ krono, $89\frac{11}{16}$ frälse, bebodda af c:a 7,200 inbyggare på 1,440 hushåll (3,377 på qvadratmilen). Af uppgifna arealen upptager odlad jord 19,067 tld och naturlig äng 1,504 tld. Jordbruksfastigheten var 1865 taxerad till 4,882,410 rdr eller 1 mtl i medeltal till 28,552 rdr, och annan fastighet till 65,518 rdr. Hela bevillningsafgiften erlades med 2,430 rdr. För att förekomma de närmast Wenern belägna socknars öfversvämningar af sjön, gjordes redan 1815 af direktör Hagström en undersökning om möjligheten att medelst uttappning och slussinrättning vid *Öhnaforss* i Elfsborgs län förekomma denna olägenhet, utan att sådant ännu kommit till verkställighet. Endast på få ställen verk-

ställas större odlingar, hvaremot mycken flit användes på den redan befintliga åkerjordens förbättring. Kalk-komposter, benmjöl och guano begagnas i stor myckenhet såsom gödningsämnen, äfven af allmogen. Skogsvården är i allmänhet försummad, och de få skogssträckor, som ännu äro qvar, försvinna allt mer och mer. Nödiga behofvet fylles dock ännu från Halle- och Hunneberg. — Häradet utgör med Wiste, Barne och Laske en domsaga, med Kinnefjerdings, Kållands, Wiste och Barne, *Leckö* fögderi, samt med Wiste härad ett tingslag, hvars tingställe är uti Grästorp i Tängenäs socken. — Åse härad gafs 1495 jemte Ångermanland af erkebiskop Jakob i Uppsala, riksföreståndaren Sten Sture och riksens råd i förläning till ståthållaren på Wiborg, Knut Posse, för hans tjenster, särdeles emot de omilda ryssar, och skulle hans närmaste arfvingar förblifva i besittning deraf i 30 år efter hans död. Af fornminnen omnämnas i Liljegrens runurkunder 11 runstenar; här har ock funnits *Tuns* sätesgård, bebodd i 15:de seklet af riddar Jöns Magnusson och Jöns Laghe Posse; *Stenkullen* i Tnuns socken torde häraf vara ett minne. Bland historiska minnen finnas antecknade härvarande allmoges upproriska uppförande emot en kon. Carl IX:s kommissarie, öfverste Ulf Bonde, samt en hemsk tafla af våra förfäders strider och betryck under året 1676, hvilken i någon mån torde bidraga att uppväcka vår tacksamhet för fredens välsignelser och lära oss taga vara på och rätt använda det goda vi ega. Ur domböcker och gamla handlingar inhemtas följande: »År 1676, dagen efter midsommardagen, kom ståthållaren i Norge, Gyldenlöw, med en styrka danskar och norrmän öfver Carlsgraf vid Wenersborg, som den 27 Juli brändes upp. Allmogen ur Åse och Wiste härader var uppbudad att hålla vakt vid elfven; en skara af 6,000 man, utan ammunition, beväpnad med spikklubbor, och åtföljd af två kompanier adelsfaneryttare kommo till Bursled, men fingo der veta att fienden redan var gången öfver elfven vid Rånnum, hvadan de vände om hvar till sitt. Adelsfanekompanierna retirerade ock, men blefvo på slätterna vid Lanna i Åse härad upphunna, slagna och förskingrade samt förföljda ända till Råda. Fienden vände sedan om, slog läger vid Nyebro, samt brandskattade landet omkring, brände der man ej ville eller kunde betala brandskatt samt plundrade här och der. Sålunda blef Torpa alldeles utplundradt. Per på Slamrum i Bjärby, som var hemma sjuk, medan öfriga folket flytt åt skogen, vältades ur sängen, och sängkläder och annat borttogs. Tengeneds prestgård brändes med allt hvad der fanns, så att ej ett enda hus qvarstod.» — Märkligaste gårdar äro: *Håberg* och *Gunnarstorp*, *Sjöeryd*, *Frugård*, *Wenersnäs* och *Såtenäs*.

Åsebo eller *Åseboholm*, ett frälsesäteri uti Högsby socken af Handbörds härad och Kalmar län, af 2 mtl, sammanlagdt med Lillböle, $1^1/_2$ mtl, tills. $3^1/_2$ mtl, lyder under *Ruda* egendom och eges af kammarherre Harmens arfvingar, som inom Högsby socken ega: *Holmen*, $^1/_4$ frälse, under Ruda, *Berga*, 1 säteri, $^3/_4$ skatte och $1^1/_4$ frälse, med underlydande Huseby, $^5/_8$ skatte, $1^1/_2$ frälse, *Fogelfors* stångjernsbruk och manufakturverk, *Hanåsa*, $2^1/_8$ skatte, $^1/_3$ frälse, med underlydande Melby, 1 skatte, $1^1/_2$ frälse, Frövi, $^1/_4$ frälse, med mjölqvarn om 6 par stenar, finbladig såg om 2 ramar, tegelbruk, samt Hyltan, $^1/_4$ skatte-augm., Klobo, $^1/_8$ skatte, Lexbo, $^1/_4$ frälse, Sjötorp, $^1/_8$ skatte, $^1/_4$ frälse, *Forsaryd*, 1 frälse med grofbladig såg, *Fogelbo*, $^1/_4$ frälse, *Gillberga*, $^1/_4$ frälse, *Grysås*, $^1/_2$ frälse, delar af Högsby, hvilka alla brukas af bönder, c:a 12 mtl frälse och Hornsö masugn inom Långemåla, $^1/_4$ frälse i Fliseryds, $1^1/_2$ i Fagerhults socknar, alltsammans tax. till 1,277,300 rdr rmt. — *Åsebo* säteri har tillhört medlemmar af slägten Stråle af Ekna, deribland nämnas: löjtn. Magnus Stråle, död här 1674, och sonen Anders, som fick på sin lott Åseboholms säteri samt Huseby, Rinkeby och Norr-Hagby m. m., död på Åsebo 1687; brorsonen Magnus Johan, död likaledes här 1736; sonen Daniel, som ärfde hälften i Åsebo och försålde denna familjegendom 1759. Säteriet, som före 1822 hört till Fliseryds socken, var 1865 tax. till 84,000 rdr.

Åsele lappmark, fordom Ångermanna lappmark, i södra delen af Westerbottens län, belägen mellan 64^0 och 65^0 27′

nordlig bredd, omkring Ångermanelfvens öfra lopp, begränsas i nordost af Ume lappmark, i s. o. af nedra landsbygden eller sjelfva Westerbotten, i söder af Ångermanland, i sydvest af Jämtlands lappmark, i vester och nordvest af Helgelands fögderi i Norge; hörer under Westerbottens läns lappmarks fögderi och södra domsaga.

Landet, med en medelhöjd öfver hafvet af 1,200 fot, är till öfra delen upptagen af fjellberg och bergskedjor, hvilka, i anseende till deras höjd och de vattensjuka omgifningarna, göra en betydlig del oduglig till odling och åkerbruk; men vid de många härvarande vattendragen, och i landets nedra delar isynnerhet, har odlingsfliten funnit vidsträckta fält för sin verksamhet, ehuru jordmånen i allmänhet är mindre bördig vid de stora vattendragen. I bergsbygden är jorden mera fruktbar, men stenbunden och svår att odla. Omkring fjellrötterna finnas merändels goda ängar och godt mulbete, hvartill fjellflodens öfversvämningar mycket bidraga. Sydöstra och södra delen af landet är skogsbygd. Skogen är lågväxt, bestående mest af furu. Af mineralier finnes svafvelkis och qvarnsten. Inga körvägar finnas om sommaren, utan endast gång-, rid- och båtvägar till Ångermanland. Fjellen här äro af en något mindre vild och otillgänglig natur än i de nordligare lappmarkerna, och uppnå, med några undantag, ej den ständiga snögränsen. Ifrån norska fjellryggen utgrena sig 2:ne bergskedjor: *Stöttingsfjellet,* som skiljer denna och Lycksele lappmarker från hvarandra, *Byrgfjellen,* sträckande en arm nedåt gränsen mellan Wilhelmina och Dorothea socknar. Högsta fjellet är *Jadnemsklump,* som är gränspunkten mellan Westerbotten och Jemtland. För öfrigt må bland fjellen nämnas: *Röd-, Kitskevari, Mars-, Björk-, Arnäs-, Ham-, Block-* och *Börje* fjell. I nedersta delen af denna lappmark och nära gränsen af Vester-Norrlands län, uppstiger ett mindre fjellberg, kalladt *Stenbithöjden.* — Märkligaste elfven är *Ångermanelfvens* östligaste gren, som här löper genom en kedja af stora sjöar, hvars nedersta länk är *Wolgsjön;* bland öfriga sjöar må nämnas: *Kult-, Mars-, Malgomai-, Ward-, Orm-* och *Woimasjöar.*

Ehuru till vidden den minsta bland Norr- och Westerbottens lappmarker, intagande 112,666 qvadratmil, deraf 6,610 vatten *) (Djurberg uppgaf 118 qv.-mil, Forsell 2,609,542 tld, deraf 155,000 vatten), är Åsele i afseende på naturförhållanden kanhända den bäst lottade, likasom den ock för närvarande är den folkrikaste och mest odlade. Ännu år 1648 fanns ingen nybyggare i denna lappmark; först 1692 nedsatte sig här tvänne sådana i *Gafsele* och *Noret;* antalet hade 1748 vuxit till 17, och på 1780-talet hade här uppstått en koloni af 25 nybyggare, dels af infödingar, dels af inflyttade. Bland de sednare voro tvänne norrmän och en dalkarl. Sex hade inkommit från Ångermanland, en från Medelpad och en från Hernösand. De öfriga voro, jemte fem Lappar, de äldre kolonisternas i Åsele afkomlingar. Folkmängdens och odlingens tillväxt från början af 1700-talet intill närvarande tid visar sig någorlunda af de statistiska uppgifter vi lyckats bekomma:

År 1700:	2 åboer.		$^{3}/_{10}$ mtl. 2 rdr i ord. ränta.
» 1741:	25 skattl. nybyggare.		
» 1770:	34	d:o	59 skattskrifna Lappar, 272 rdr i ord. ränta.
» 1779:	100	d:o	1,200 inbyggare.
» 1800:	161	d:o	$31^{2}/_{5}$ mtl. 201 rdr 34 sk. 8 rst. i ord. ränta.
» 1804:	181	d:o	64 byar, 62 skattl. Lappar.
» 1810:	—	d:o	2,320 inb., deraf 260 d:o.
» 1816:	—	—	97 byar, 2,920 inbyggare, deraf 300 Lappar.
» 1827:	365	d:o	$80\frac{53}{64}$ mtl, 512 rdr 2 sk. 4 rst. i ord. ränta.
» 1848:	—	d:o	641 hemmans- och nybygg.-åboer, 300 Lappar.
» 1855:	—	d:o	6,950 inbyggare.
» 1864:	732 102 osk.l.	d:o d:o	170 byar, 110 mantal, 8,520 inb., 77 Lapphush., ord. r. 1,136 rdr.

År 1815 utgjorde kreaturens antal 395 hästar, 100 oxar, 1,770 kor, 615 kalfvar, 2,350 får. — Hufvudnäringen är boskapsskötsel, åkerbruket är obetydligt. Man sår i slutet af Maj, då islossningen inträffar i elfven, och skördar i slutet af Augusti. Något är redan nämndt rörande jordbruket under art. Wilhelmina, hvarföre vi hänvisa dit och till Åsele socken. Här vilja vi endast

---

*) I Tunelds geografi 1792 uppgafs landet innehålla 30 mil i längd, 8 till 12 mil i bredd och en areal af 150 qvadratmil; enligt Hermelins karta 130 qvadratmil.

nämna, att jordfrukter odlas i fjelltrakterna med framgång. Potates infördes i denna lappmark första gången 1765. — Binäringar äro jagt och fiske. Något salpeter tillverkas i Wilhelmina och Fredrika socknar; tjära endast till husbehof. Något timmer fälles äfven för de större sågverken på landsbygden, hvilket likväl här anses såsom en föga lönande handtering. Plankor och bräder för eget behof förskaffar man sig i lappmarken genom träds klyfning, dervid 2:ne plankor eller motsvarande antal bräder, erhållas af en stock, ehuru med stor både skogs- och tidspillan. I sednare tider har man dock börjat anlägga grofbladiga husbehofssågar, af hvilka år 1850 funnos 50. De flesta byar äro försedda med en eller flera husbehofsqvaltqvarnar. Både Lappar och Svenskar äro här goda skyttar och björnjägare. Björnen lemnar sitt vinterläger då myrorna börja visa sig, i medio eller slutet af April. Lapparne bestämma härtill Tiburtii dag. De gå vid den tiden omkring i skogen på skidor och ropa: *Puold Aja! tjuodtjele! lasta nimpt ko snjäran pelje!* (Backfarfar! stig upp! löfvet är så stort som råttörat!) De förmena nemligen, att björnen förstår deras språk, och vilja inbilla honom att han försofvit sig. När han uppstiger, jaga de och skjuta honom på spår. Björnen lägger sig till hvila, säga de, på *Galli dag,* d. v. s. i medlet af Oktober. Hafva de upptäckt stället, så hvärfva de honom, d. v. s. beskrifva med skidor en cirkel på snön omkring lägerstaden, hvilket sedan flera gånger förnyas, hvarje gång allt närmare och närmare idet, för att se huruvida han tilläfventyrs uppstigit och gått öfver ringen. I händelse han ej skjutes i sjelfva idet, jagas han af skidlöpare i tur, så att när den förste skidlöparen tröttnar, kastar han sig på sidan och låter den nästföljande fortsätta jagten, hvarunder den förre, löpande i spåret efter dennes skidor, återhemtar sig genom mindre ansträngning, tilldess han åter i sin tur blir förelöpare. Då björnen upphinnes, dödas han med spjut eller eldgevär. Någon gång händer det att skottet felar och att spjutet ej hinner begagnas innan nalle är jägarn på ifvet. Sinnesnärvaro, mod och kroppsstyrka hafva jemväl vid sådana tillfällen uthärdat tvekamp, tilldess de efterkommande hunnit ankomma till undsättning. Prof härpå har i en sednare tid ortens största björnjägare, Jacob Jacobsson i *Halonäs,* gifvit. Äro Lappar de segrande, så föres djuret under sång, till deras kåta, der hustrun bör vara beredd att med tuggad albark spotta banemannen i ansigtet. — Fisket idkas förnämligast vid lektiderna, som för *harren (salmo Thymallus)* inträffar under fjellfloden och högsta isgången, hvilken här kommer något tidigare än i de norra floderna; för *gäddan,* då floden uppstiger på stränderna, och för *aborren* strax derefter, allt i medio eller slutet af Maj. *Siken* leker i de nedra socknarne i Oktober och i de öfversta sjöarne vid jultiden; *laken* ej förr än i Februari. Äfven pläga årligen några begifva sig till *Lofodden* i Norge att biträda vid fisket af torsk, och återvända derifrån vid vårfrutiden med omkring 50 rdrs förtjenst. Tillförne hafva s. k. söderköpare plägat besöka Uppsala, Sala och Stockholm med fogellass, renstekar, smör, m. m. Numera köra de sällan längre än till Örnsköldsvik.

Första marknadsplatsen skall hafva varit *Tobaksholmen,* nära intill nuvarande Gafsele by. I en sednare tid har marknad hållits på *Bränvinsholmen,* $^3/_8$ mil ofvan Åsele kyrka, der en årlig byteshandel hölls med Lapparne vid midsommar samt Jakobs-, Bartholomæi- och Michaëli-tiderna. Lapparnes varor voro torrfisk, bastrep, ost o. s. v., som de utbytte mot tobak, bränvin, nålar och syringar, eldstål och flintor m. m.

Allmänna folklynnet, särdeles i Åsele socken, utmärker sig genom stolthet och oberoende; frikostighet vid fråga om frivilliga uppoffringar, men i motsatt fall ihärdigt motstånd. I äldre och bättre lottade byar träffas ofta välmåga, välbyggda gårdar och prydlig inredning, som här mera värderas än grannlåt i kläder. Finnar voro de första hvilka bosatte sig i lappmarken såsom jordbrukare. Bland äldsta sådana i denna lappmark omtalas med beröm en Finne, Paul Danielsson, hvilken upptagit *Borgsjön, Storsjön, Oxvattnet* och *Hvilklippan.* Äldste sonen, Pål, som erhöll det först-

nämnda, skall på sin tid varit den störste jordbrukaren; i en sednare tid har som sådan utmärkt sig bonden Jon Mattsson i *Häggsjön*.

Såsom motsats till den bekanta långa Lappflickan, omtalas tvänne dvärgar, af hvilka den ena, benämnd Rua (hastig), var en utmärkt lycklig fogelskytt; men ej hållande mer än 42 tum i längd, måste han, vid laddning, klättra upp på en sten eller stubbe, för att nå mynningen af bössan. Mera än tvänne tjädrar förmådde han ej bära, hvarföre han alltid måste i skogen qvarlemna hvad han derutöfver fått skjuta. Lättretlig till lynnet, råkade han snart i gräl, äfven med sin hustru, hvilken då plägade sätta honom i sitt knä och qvarhålla honom der tilldess vreden lade sig. Den andra, Nils Thomasson, Båtas Tantus, af samma längd, och välbildad, med svart hår och skägg, var mycket stolt, hade lätt för att tala och antogs till uppassare hos lagman Lunell; reste utrikes och dog på återresan i Malmö 1824.

Förste länsmannen i denna lappmark säges hafva varit en Abram Grelsson, hvilken varit boende i Gafsele och fört både svenskt och lappskt lefnadssätt. Han skall hafva gjort konung Fredrik I en föräring af lif-renar, och sedan varit hans renskötare samt försett det kongl. köket med renkött. Han sökte äfven befordra nybyggesodling genom början till åkerbruk på flera ställen. Strider mellan Lappar och Birkarlar skola fordom hållits mellan Åsele och Noret samt på ett näs mellan Borgsjön och Orgån. Sådana omtalas äfven med Ångermanländska fiskare, dem Lapparne velat fördrifva från sina fiskevatten. Den förste nybyggarens i Gafsele hus skall ock blifvit förstördt af fiskare från Junsele.

Åsele lappmarks pastorat, hörande till Södra Lappmarkens kontrakt af Hernösands stift, 24 mil från Hernösand, begränsadt i vester af Dorothea, i norr af Wilhelmina och Lycksele, i öster af Fredrika lappmarker samt i söder af Junsele och Anundsjö socknar af Ångermanland, innefattar på 18,612 qvadratmil land = 430,735 tld och 0,649 qvadratmil vatten, $36\frac{3}{8}$ mtl *), deraf $17\frac{117}{128}$ krono, $18\frac{59}{128}$ skatte samt 12 oskattlagda nybyggen, med en befolkning af 2,400, hvaraf nu blott 2 skatte-Lappars hushåll med 11 personer. Utom en liten del af *Stöttingsfjellet* finnes ej något fjell, endast några mindre bergsryggar. Bland dessa må nämnas det på norra sidan om *Almsele* by, några böss-skott derifrån belägna s. k. *Hemberget* eller *Gårdberget*, som är ganska högt och svårt att bestiga till dess spets, för bergets många afsatser och tallskogen samt täta busksnår. Men uppkommen dit en sommardag, belönas man för sin möda. Den nedanför på en lång gräsrik strandplan liggande byn, de gröna åkertegarne, den slingrande ån, och det på andra sidan midt emot stående nästan lika höga berget, framställa för ögat en förnöjande tafla; om vegetationen här och dess fauna vidare längre fram. I socknens östra del ligga *Middagsberget*, *Nordsjöberget* och *Genberget*, *Bracksjöberget*, *Småberget*, som är skoglöst på toppen, *Roftjernskullen* och *Grosjöberget*. Här är ock landet mycket kuperadt. Först går vägen öfver sanka myror och slingrande bäckar till Fredrika lappmark (medelst statsanslag har ny väg blifvit anlagd till Fredrikas kyrka), sedan öfver en i klippor sönderstyckad ås, der block på block äro uppstaplade i vild förvirring. I allmänhet är dock denna sockens mark, såsom mindre vattensjuk, för åkerbruket mer gynnande än denna lappmarks öfriga socknar, isynnerhet vid Ångermanelfvens flodgren, som kommer från Wilhelmina och genomlöper socknen. Utom detta stora vattendrag, som här förstärkes af *Sorseleån* och *Stamsjöån* från Wilhelmina och Dorothea, samt inom socknen af *Simsjö-*, *Qväll-* och *Risåarne*, löpa härigenom *Lögde-*, *Gig-* eller *Gideån*, hvilken sednare fortgår genom Fredrika socken och slutligen utfaller i Östersjön, *Årgån* mellan byarne Elgsjö och Borgsjö, med en fors, som tvingar den resande att åter söka land och gå öfver $\frac{1}{8}$ mils s. k. mårka, hvarefter man åter kommer till den slingrande ån, som nu på $\frac{1}{2}$ fjerdingsväg bildar en smal, kanske knappt tre alnar bred kanal, hvilken å ömse sidor prydes af en myckenhet växter (se längre fram), som göra att man tycker sig icke mer färdas på en öppen flod, utan öfver en blomstrande äng. Ån är ock märkvärdig deraf, att man uti henne fått ål (muræna anguilla) af t. o. m. 2 alnars

*) Sedan *Gulsele* by, $\frac{1}{2}$ mtl, blifvit förlagd till Junsele socken.

längd. Årgån går sedan tvärt igenom den $^{3}/_{8}$ mil långa *Årgsjön,* som har flera utgreningar; men der hon faller ned ur sjön bildar hon ett ofarbart forsvatten, som räcker ungefär $^{3}/_{16}$ mil; nedanför forssen bildar hon ett sel, som fortsätter $^{1}/_{8}$ mil; vid dess utlopp i den ovala *Borgsjön,* som är cirka $^{1}/_{8}$ mil lång, upphörer denna grönskande å. *Flarkån,* en flodarm till *Gideå,* har äfven i denna socken sina källor. *Torfsjö, Nordsjön,* $^{3}/_{16}$ mil lång, $^{1}/_{4}$ mil från Borgsjö; i Nordsjön har man äfven fångat ålar, c:a 6 qvarter långa, *Aspsjön,* $^{1}/_{16}$ mil lång insjö, med låga, gyttjefulla stränder, äro allt sjöar, som fordom beforos på väg till Fredrika.

Åkerbruket i förening med boskapsskötsel anses såsom hufvudnäring i socknens nedra del, som innefattar Åsele lappmarks äldsta byar, *Gafsele,* $2\frac{270}{416}$ mtl, 19 åboer år 1865, den största i socknen, uppkommen af äldsta nybygget, som 1672 upptogs af Finnen Henrik Nilsson, samt *Noret, Hälla, Söråsele,* det sednare anlagdt 1712 af kyrkoherd. Edins enka, m. fl. Rådande jordmånen är gröfre och finare sand med något sumpig bergjord på vissa ställen. I den stora byn *Elgsjö,* $2^{3}/_{8}$ mtl, med 10 åboer, belägen på en höjd, 1 mil öster från kyrkbyn, är jordmånen icke sand utan mylla, blandad med lera. I våta år och derpå följande frost inträffar här alltid missväxt, hvilket i anseende till de långa transporterna, är olyckligare här än på de flesta andra orterna, dit spannmål kan förskaffas från närbelägna mera gynnande. De flesta åboer i denna by äro dock förmögna. Åsen, på hvilken byn är belägen, och som torde hålla $^{1}/_{16}$ mil i längd, utgör en slätt, hvilken är uppodlad till åker. I Juli brukar rågen här vagga tät och hög sina långa ax och kornsädet stå grönt och frodigt. Gårdarne ligga spridda på den nedanför befintliga ängsmarken. Den mest välbergade åboen här skördade på 1830-talet 24 t:r korn och några t:r potates, han vinterfödde 13 kor; två af grannarne voro likväl nödgade äta barkbröd. I *Åsele* kyrkoby, $^{1}/_{4}$ mil från Ångermanelfven, i den bugt elfven här formerar omkring ett stort näs, lyckas nu rågsådden mycket väl, hvilket sädesslag för 100 år sedan här var alldeles okändt; här växer uti trädgårdarne bondbönor (vicia faba), sallat (lactuca sativa), dill (anethum graveolens), persilja (apium petroselinum), sockerärter (pisum umbellatum), rofvor (brassica rapa), pepparrot (cochlearia armoracia), morötter (daucus carota), rödbetor (beta vulgaris), gräslök (allium schænoprasum), ringblommor (calendula officinalis) och krageblommor (chrysanthemum coronarium). Bland krukväxter har man anmärkt 2 alnars höga stänglar af thüringska rosorna. I allmänhet gör man sig nere i Sverige en alltför svår föreställning om naturen i dessa trakter, der man tror odlingens största bemödande erfordras för att frambringa ett potatisland. Detta kunde vara sannt för ett sekel tillbaka, men icke nu. Flera trädgårdar i Skåne torde vara fattigare på köksväxter än trädgårdarne i Åsele och Lycksele; och der spenaten frodas, der dill och sallat trifvas, der rödbetor och morötter växa i jorden, samt sockerärterna höja sina baljor högt öfver vinbärsbuskarne, har polen ännu icke utbredt sin förqväfvande makt öfver vegetationen. Samma flod (Ångermanelfven), som nere vid Åbol vattnar körsbärsträdskogar, flyter här igenom landet, och hvarföre skulle man icke med hopp om framgång kunna försöka plantera ädlare trädslag i den mark, der olvon och qvitten växa i fria luften? Och den som ännu tror, att i Lappland odlarens hela möda är förgäfves använd, behöfver blott komma och se åkrarne derstädes samt trädgårdarne i Lycksele, Åsele och Wilhelmina, för att med glädje öfvertygas om sin villfarelse. Flera vilda växter finnas här, (se längre fram). Likväl synes som naturen samlat all växtlighet inom byns territorium, ty derutom är en steril, ful, bergig eller sumpig trakt. I *Almsele* by, 1 mtl, med gästgifvaregård, i socknens norra del, ett stycke från den lilla holmen *Hälleholmen,* som är gränsmärket mot Wilhelmina, hade på 1830-talet gästgifvaren Olof Christoffersson förvärfvat sig rikedom genom arbetsamhet och klok hushållning; han hade väl odlat åkern, omsorgsfullt utdikat ängarne, sjelf utlagt fiskarnäten, äfvensom bedrifvit en lönande handel med fogel, nemligen tjädrar, orrar, ripor och hjerpar, alla här allmänna, samt med pelsverk (skinn af björnar, vargar,

räfvar och mårdar m. fl.), som han uppköpt och sändt till Stockholm. Socknens odlade jord uppgafs 1858 till 490 tunnl., naturlig äng till 13,650 tld, nu uppgifves den förra till 1,062 tld, medan den sednare uppgifves till 12,800 tld. Potates trifves bäst, af ärter och hafra sås obetydligt. Lin och hampa vilja ej rätt växa, men rofvor och kålrötter trifvas väl. Likväl får man numera se linet, som för 100 år sedan kanske var en främmande ört i lappmarken, växa och användas vid nästan hvarje bättre nybygge, och vid *Borgsjö* by, $^1/_2$ mtl, i socknens östra del, fick man redan på 1830-talet se den blommande linåkern stor och herrlig. För 100 år sedan var linneväfnaden en industri, som man i lappmarken obekymradt lemnade åt nedra landets inbyggare. I nämnda by ligga gårdarna, som vanligt i Lapplands byar, på betydligt afstånd från hvarandra, och hvardera närmast omgifven af sina små korntegar samt ängsmark. Vid en af gårdarne är gästgifveri. Flertalet byar ha ängar och myrar, på hvilka höet afbergas, belägna på hela mils och än längre afstånd. Det afbergade höet uppsättes i hässja; sedan det der blifvit torkadt, införes det i den på ängen eller myran uppbyggda ladan, der det qvarligger, tills det i slutet af Oktober eller början af November, då sjöar och myror blifvit farbara, kan på före med skrindor hemföras; härtill begagna nybyggarne hästar. Flerstädes äro fordna sjöar förvandlade till kärrängar, såsom i *Elgsjö* by, der en nära $^1/_4$ mil lång myra, som för 50 år sedan var en fiskrik sjö, nu blifvit förvandlad till en stor mader eller kärräng, hvarpå man uppbyggt flera hölador och årligen anställer en mycket förmånlig höslotter. På samma ställe, der fiskmåsar och tärnor fordom i ostörd ro flögo öfver den vida vattenytan, gömma sig nu beckasiner och björktrastar i det höga gräset, och öfver den botten, på hvilken fisknoten för några decennier sedan låg utbredd, går nu lian och räfsan med ännu större fördel. År 1815 voro vinterfödda kreaturens antal 125 hästar, 50 oxar, 739 kor, 300 kalfvar och 1,200 får. Skog växer ymnigt. Öfverallt här påträffas afbrända barrskogar, itända af inbyggarne sjelfva att dels utrota renmossan och med detsamma afvända Lapparnes besök med sina renar, dels att efter några års förlopp hafva beredt ett tjenligt bete för deras egen boskap. När man på 1830-talet färdades från Torfsjö till Åsele kyrkby, kom man genom en sådan för längre tid tillbaka afbränd tallskog, der redan då björkarne, med sina hvita, friska stammar, började taga öfverhand; en och annan asp, rönn och hägg hade insmugit sig deribland; der växte och trifdes äfven *asundo lapponica*. Sådana brända platser blifva 20 år derefter mera bördiga, sedan den ogenomträngliga barrskogen och buskaget icke mer förqväfver vegetationen derpå. Stundom gå dock inbyggarne för långt i dessa afbränningar, såsom under den torra sommaren 1831, eldarne spridde sig otroligt hastigt, fruktan, oro och bekymmer föregick, omgaf och följde dem allestädes. Röken stod som ett tjockt moln öfver hela södra lappmarken. Den trängde sig in i husen, den utbredde sig till Bottniska viken, den gick ett stycke utöfver hafvet, den steg upp i luften och under flera Juli-veckor förmörkade den solen.

I ordinarie ränta erlägges af socknens 11 skatte-lappar i lappbyn 12 rdr 62 öre, af 194 skattl. nybyggare i 47 byar 348 rdr; af oskattlagda nybyggen finnas 16. Hemmanen hafva i sednare tider genom mångfaldiga styckningar blifvit alltför små.

I botaniskt och zoologiskt hänseende vilja vi ur professor Zetterstedts »resa i lappmarken» här göra några anteckningar och börja med *Hemberget* i socknens norra del. »På detta berg finnas en mängd foglar, såsom *domherrar*, framhvisslande sitt lockande läte, *bofinkar* och *sylvier*, uppstämmande sin sång, den lilla muntra och lifliga *entitan*, som flyger från träd till träd för att söka sin föda, och *busksqvättan*, som kringförer sina snart fullvuxna ungar. — *Linnea* sprider öfver berget sin lukt och *almycken* (epilol. angustifolium), *storcknäfven* (Geran. sylvatic.), samt *nordiska stomhatten*, som här kallas *slasan*, äfven *flugrot*, gifver det fägring. Nästan alla svenska arter af *vintergrönan* stå här i full blomma. *Pyrola uniflora, minor, secunda* och *rotundifolia* ses här. Den förstnämnda, i

denna lappmark kallad *ögonblomster*, samlas här om sommaren, torkas och uppblötes sedermera, då den skall nyttjas, i vatten eller bränvin, och begagnas i stället för spanskfluga. Färsk tuggad och lagd på ögonen anses den äfven som ett verksamt medel mot ögonfluss. En mängd sällsynta (deribland må nämnas den lilla *Evania minuta*, med sin besynnerliga kroppsform) och några nya insekter kan man insamla på *Hemberget.* Hällarne äro öfverklädda med *väggmossa* (Hypnum parietinum) samt *hypnum cupressiforme*, *renmossa* (Bæomyces rangiferinus), *påsk-laf* (stereocaulon paschale) och peltidea arctica. Vid bergets fot växa ymnigt: *Erenpris* (veronica officinalis), *galium boreale, slotterblomstren* (parnassia palustris), *ljungen*, här kallad *raspgräs* (erica vulgaris), bartsia alpina, *jungfru Mariæ hand* (orchis maculata). Nedvid elfstranden bland albuskarne stodo en mängd blommande törnrosbuskar. Den första halfva milen från Almsele till den 2 ½ mil härifrån belägna *Åsele* kyrkoby är roväg, derunder 3:ne forssar passeras, och slutligen *Storforssen*, ett brusande vattenfall; ett litet stycke upp i björkskogen stodo 6 till 8 buskar af *olvon* (Viburnum Opulus), som i beteshagar och lundar ned i Sveriges södra provinser icke äro så sällsynta (busken kallas der hålstry, ulfbär, hålsbär, olgonbär, uglerönn m. m.), och der en förändring af växten med större blommor, kallade *snöbollar*, finnas i trädgårdar, men veterligen icke förut blifvit funnen i lappmarken, utom på ett enda ställe i Lycksele. Stranden här beskrifves såsom särdeles härlig att se. »Den visar en öppen halfcirkel, innefattad af löfträd. *Kongspiran*, (Pedicularis sceptrum carolinum) upplyftade på en hög stängel sina guldgula blommor med blodröd öppning; nedunder stod den lägre mentha lapponica i tusental, dock utan någon blomma, *dufkullan* (trientalis europæa, lychnis alpina), *thalictrum flavum* och den i lappmarken högst sällsynta prunella vulgaris växte här, alla vid åbrädden. Stället är beläget på *Torfsjö* bys egor. En half mil derifrån växte *liljekonvalje*, bredbladigare och frodigare än annorstädes. Den är här i orten känd under det vackra namnet *Kidronsblomstren*, och nybyggarne anse sig af bränvin, hvari blommorna blifvit lagda, få ett slagvatten, som skall vara mycket verksamt». Professor Zetterstedt ansåg dem tjenliga till nödbrödsämne.

Följande vilda växter finnas i Åsele by vid elfstranden: arundo litorea, *ängborst* (nardus stricta), epilobium palustre, *pilört* (polygonum amphibium), *kongsspiran;* på åkrarna: myosotis arvensis, *jordrök* (fumaria officinalis), *gråbo* (artemisia vulgaris), *åkertistel* (viola bicolor). — På vägen till *Elgsjö* åt Fredrika lappmark till, genom stora skogen, de norra och östra byarnes väg till kyrkan, göra tallarne den resande sällskap, och hvar dessa träd finnas såsom äldre och större skog, lindar sig merändels *Linnea borealis,* som en krans, omkring deras fot. Ända från Skånes lundar till Lapplands fjelltrakter, hvar tallskog växer, der växer äfven gerna minnesblomman af nordens största naturforskare. På sjelfva fjellarne och vid Nordlandens kuster, der tallen försvunnit, der synes icke heller Linnea. I finnmarkens *Alten,* 10 mil från Nord Cap, hafva åter tallarne samlat sig i en skog, och i den grönskar alltid denna växt, hvars blomma under hela Juli och Augusti sprider en angenäm lukt omkring sig. — Vid byn Elfsjö träffas ladu-svalan, tornsvalan, gul och ringärlan, skator och nordiska sparfven. I skogen finnas *gulspinken, krukan* (sylvia curruca) samt *sparfkungen,* som bygger sitt bo på jorden. Bland växter äro Phleum alpinum, aira alpina et fluxosa, hieracium auriceala et paludosum m. fl., allmänna. Bland växter, som förut nämndes pryda Årgåns stränder, äro den gröna, höga *åfräken* (Eqvisetum fluviatile), *sjösäfven* (scirpus lacustris) och den än högre vassen (arundo calamogrostis) äro här ymniga, en oräknelig mängd näckrosor höja sina hvita och gula blommor några tum öfver vattenytan och med dess stora, breda samt flytande blad inblanda *naten* (Potosnog. natam) sina. Den i lappmarken sällsynta *strättan* (Sium latifolium) växer äfven här sparsamt, och *vattenklöfvern* (menyanthes trifoliata), som eljest, der den fått insteg med sina stora, krypande rötter, uttränger nästan alla andra växter, fick här med möda en plats. Vid Borg-

sjös sandiga sjöstrand påträffas exemplar af ett nytt *Dipter-genus,* som har affinitet till cardylura och Hydromyza. Ett ogräs, som vanligen växer i sällskap med lin, är *lindodran* (myagrum sativum). Denna ört finnes icke upptagen i lappska floran; men här i Borgsjö växer den i myckenhet. *Björnangelikan,* Vesterbottningarnes *björnstut* (angelica sylvestris) växer sparsamt på strandängen. Från *Borgsjö* är den första fjerdedelsmilen gångväg, sedan ror man öfver den $^{3}/_{16}$ mil långa *Nordsjön,* der den resande öfverhöljes af tusentals små myggor, en ny art af chironomus (en half gång större, med ljusare fötter, hvita vingar och abdomen vid basen grönaktig). Dessa myggor uppehålla sig som larfver och puppor i sjövattnet; sedan de blifvit utkläckta på vattenytan, sätta de sig på bladen af hvita näckrosorna, som här kallas lavan. I sjön har man dock gjort bättre zoologiska fynd, nemligen ålar, omkring 6 qvarter långa, och tjocka som en karlarm fram vid handlofven.

Åsele by är en af de äldsta i lappmarken, som redan i Carl XI:s tid blef bebodd, och genom denne konungs förordnande den 27 Sept. 1673 tillades hvar och en, som ville nedsätta sig i denna lappmark, vissa friheter och förmåner, hvilka ytterligare stadfästades af Riksens Ständer på riksdagen 1720. Men ännu var Åsele eller, såsom den kallas i äldre handlingar, *Årsilla,* blott en kakapellförsamling under Anundsjö pastorat; först år 1797 kom Åsele att utgöra ett eget pastorat, hvilket i den ryktbare Nordins tid blef deladt i fyra, sedan nemligen under konung Gustaf IV Adolfs tid de trenne kapell-församlingarne *Wiska, Bergvattnet* och *Wolgsjön* blifvit afsöndrade under deras kongl. namn, *Fredrika, Dorothea* och *Wilhelmina,* till egna pastorater. Den första kyrkan i Åsele byggdes samma år som Westphaliska freden blef afslutad, eller 1648, på statens bekostnad, för 6,000 daler kopparmynt, en ansenlig summa på den tiden, men lärer ändock mera liknat en hölada än ett tempel. Jemt ett århundrade derefter, eller 1748, byggdes den andra kyrkan af dåvarande pastorn Petr. Forssberg, som förut der varit skolmästare i 10 år. Forssbergs namn bära ännu en liten holme och ett mycket högt berg i östra ändan af Malgomaijsjön i Wilhelmina. På den förra förrättade han, som var den förste prest, hvilken var mäktig lappska språket, gudstjenst med Lapparne, hvilka derunder sutto på sina knän utanför en krans af stockar, tjenande till altarring rundtomkring kullen, hvarpå predikanten stod. Från berget plägade ofta stora klippmassor nedstörta i den djupa sjön, och stället var dessutom ett tillhåll för tjufvar och röfvare, hvilka lågo i försåt, då Lapparne hit nedkommo från fjellen. Af denna orsak lät Forssberg alltid sina roddare följa motsatta stranden, och från holmen lät han afrödja all skog, att förekomma öfverraskning. Efter andra 100 år, eller 1848, uppfördes, på församlingens bekostnad, nuvarande kyrkan af sten, enligt fastställd ritning, i vacker götisk stil, med torn för klockor vid vestra gafveln. Kyrkans skepp höjer sig öfver stora gången och choret med en öfre rad af fönster samt hvilar på 2:ne rader kolonner. Öfver sidogångarne äro läktare uppförda. Det yttre af tempelbyggnaden är äfven vördnadsbjudande. Man kan med skäl blifva förvånad öfver, att midt i en ödslig och ofruktbar fjelltrakt få skåda något dylikt. Snarlik Hernösands domkyrka, är denna dock mycket mera proportionel. Det vackra läget på en bergskulle å södra sidan om elfven är ock för helgedomen en värdig plats. Anmärkningsvärdt är, att numera aflidne, förutn. Olof Christoffersson bekostat målning och förgyllning med öfver 2,000 rdr, samt dessutom skänkt en vacker ljuskrona och en stor klocka. Af hans enka äro skänkta 1,500 rdr till socknens fattiga och nu sednast lärer en af sönerna skänkt 3,000 rdr till ett orgelverk. I nordvest om kyrkan, hvarifrån räknas $6^{2}/_{3}$ mil till Wilhelmina, $5^{1}/_{10}$ mil till Dorothea, 10 mil till Lycksele, 22 mil till Hernösand, ligger kyrkostaden, med sina c:a 50 hus, deraf några af 2 våningar (men toma utom å helgedagarne och under marknadstiden), tingshusen, och längre i norr prestgården, 1 mtl, vid en vik af elfven, med 1,400 tld åker, äng och afrösningsjord. I byn äro dessutom välbyggda gårdar för pastorsadjunkten och länsmannen. — Första

Lappskolan inrättades här 1732, men indrogs 1820; nu finnes missionsskola för Lappbarnen 2 mil från kyrkan, i *Gafsele* by, som är den största och folkrikaste inom socknen, likasom den har ett ibland de vackraste lägen; är äfven utmärkt för sin goda jordmån. Såsom skollokal har man hittills begagnat en vanlig bondstuga, som likväl varit för inskränkt, isynnerhet vid bönestunderna, då byns befolkning — oberäknadt tillopp från andra byar — mera mangrannt infunnit sig. För att hjelpa denna olägenhet, äfvensom för att försäkra sig om ett längre bibehållande af denna nyttiga läroanstalt, beslöto, 1858, på uppmaning af skolans nitiske lärare, byns jordegare med sällsynt endrägt uppförandet af ett nytt skolhus, och på ett i den stora och sköna Ångermanelfven utskjutande näs — samma plats, der för omkring 200 år sedan den förste nybyggaren byggde sin låga koja — reser sig nu en hög och rymlig, enkel men prydlig byggnad, värdig det höga ändamålet af böne- och skolhus. Den 8 Juni 1859, kl. 10 f. m., öppnades för första gången detta nya lärohus med en minnesvärd festlighet, hvarvid skolbarnen — lappska och svenska — jemte en sångkör af byns ungdom afsjöngo verser och sånger, hvarefter prosten Grönlund uppträdde i katedern och framställde med anledning af Luc. 2: 52, i ett innehållsrikt föredrag: »Skoluppfostrans vigt och höga ändamål». Missionsskolan underhålles af svenska missionssällskapet och 5-öreföreningen. I socknens 2 ambulatoriska skolor undervisas årligen c:a 200 af inom skolåldern varande 500 barn; skolan åtnjuter i statsbidrag årl. c:a 80 rdr rmt. — Flera offerställen ha funnits, samt begrafningsplatser på byn *Norets* egor, vester om Almsjön. Man har der funnit skeletter äfven efter renar, som varit begrafna med endast hornen synliga ofvan jord, och förspända en pulka, hvari den döde sutit utrustad såsom till en längre resa. Traditionen omtalar detta begrafningssätt såsom öfligt; den döde, klädd i sin nationaldrägt, och med renskinnshandskar på händerna, samt försedd med matsäck, pipa och tobak m. m. blef jemte renen, som fört honom till stället, sålunda jordad.

Utom förutnämnda byar finnas *Alfvasjö, Björksele, Bomsjö, Borgen, Forsnäs, Gigsele, Gärdsjö, Häggsjö, Hälla, Insjö, Lill-Lögda* 9 åboer, *Lomsjö* 12 åboer, *Långvattnet* 7 åboer, *Noret* 13 åboer, *Oxvattnet, Rissjö* 13 åboer, *Sandsjö, Siksjö, Svedje, Sör Åsele* 8 åboer, *Warpsjö* och *Yxsjö* m. fl. — Adress: Sör Åsele.

Åselstad, egendom uti Tingstads socken, Lösings härad och Linköpings län, vid pass $^7/_8$ mil från Norrköping och $^5/_8$ mil från Söderköping, består af 1 mtl rusthåll, $^1/_2$ mtl skatte och 1 frälse, jemte lustället Svensborg; egare sedan 1850-talet är fabrikör Roman i Norrköping; taxeringsvärdet 59,000 rdr rmt. — Gårdar i Åselstad ha på 1600- och 1700-talen tillhört medlemmar af slägterna Klingstedt, Scheibe, Sjöblad och Schultzenheim.

Åsen, by uti Vestra Wingåkers socken, Oppunda härad och Nyköpigs län, 3 mil söder om Hjelmaren, vid kyrkan och Wingåkers jernvägstatiton samt Säfstaholms herrgård, $4^5/_8$ mil från Örebro; 2 mtl skatte, med 165 inbyggare; har gästgifveri, hvarifrån skjutsas till Lännäs i Nerike $2^1/_4$ mil och till Hulta $1^1/_2$ mil; marknadsplats, der årliga marknader hållas i Juni och September, torgdag på första Onsdagen i hvarje månad med tillförsel af spannmål och fisk; af hemmantalet utgöra $1^7/_8$ mtl med qvarn om 3 par stenar, värdshus, bageri och handelsbod, jemte $2^1/_4$ mtl i andra hemman inom socknen, en egendom, tillhörig handlanderna Lindahl, fader och son, och med ett taxeringsvärde af 124,000 rdr.

Åsen, by uti Elfdals socken, Ofvan-Siljans fögderi och Stora Kopparbergs län, vid pass 13 mil n. v. från Falun, vid Östra Dalelfven, med 240 inbyggare; innefattar $52^1/_4$ jordetal på 18 nummer (enligt jordeboken, men efter mantalslängden 63 n:r); här är en välbebygd gård, Åsfors jernmanufakturverk (se den art.), såg- och husbehofsqvarn samt ett lånemagasin; gårdfarihandel idkas af 3. Från härvarande gästgifvaregård skjutsas i n. v. till Särna, $6^1/_8$ mil, hvilken vägsträcka underhölls dels genom 1 rdrs afgift för hvarje dragare, dels genom ett årligt statsanslag, t. o. m. året 1863, af 675 rdr rmt.

Åsen, by uti Ofvansjö socken, Gestrikland och Gefleborgs län, omkring $2^1/_2$ mil från Gefle; $4\frac{1}{30}$ mtl på 11 n:r (efter jordeboken), $5\frac{3}{4}$ mtl (enligt mtlslängd), i 39 brukningsdelar, något öfver 70 hushåll; genom byn sträcker sig en sand- eller rullstensås, kommande från Dalarne, och löper här längs Storån. Här är en bergsmanshammare med en härd, der grundläggaren af Urfors bruk, brukspatron A. Uhr, på 1750-talet egde 325 *skt/s* smide, men som förlades till det 1758 af honom uppförda Urfors bruk. Vid hammaren, som för öfrigt egas af bergsmän, tillverkades i medeltal 1861—63: 2,032 ctr stångjern och vid det 1861 privilegierade manufakturverket 176 ctr spik.

Åsen, egendom uti Björsäters socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil från Mariestad, består af 1 mtl skatte-rusthåll och $1^1/_2$ skatte augment ($1^2/_3$ enligt uppgift från orten) Åsen, med underlydande $\frac{1}{24}$ mtl skatte; tillsammans upptagande en egorymd af 1,000 tld, deraf 200 åker, resten skog och betesmark samt naturlig äng (1857 uppgafs arealen till 700 tld, deraf hälften åker och äng, hälften skog och betesmark); utsädet är 120 tunnor; skörd c:a 1,000 tunnor (utsädet 1818 var blott 35 t:r). Mangårdsbyggnaden med trädgård, har vackert läge vid Björsätersviken af sjön Wenern, med utsigt öfver segelleden å samma sjö mellan Stockholm och Göteborg. Till godset hörer ett nära intill gården beläget tegelbruk, egen hamn och lastageplats, som för utskeppning af Lugnås' välkända qvarnstenar är mycket anlitad. — Åsen har fordom varit by på 4 nummer, deraf 3 varit graverade militiæhemman mellan 1635—1652, donerade till Mathias Soop, men reducerade; år 1665 förmedlade från $4^1/_2$ till nuv. mtl och skatteköpta 1719; voro 1812 sammanlagda till en gård, tillhörig kommerserådet Ol. Dyrén; har sedermera tillhört ryttmästaren C. G. Wästfelt på 1830-talet, och dernäst f. d. riksdagsmannen Joh. Andersson, hvars sterbhusdelegare nu innehafva godset, som är åsatt ett taxeringsvärde af 64,100 rdr rmt.

Åsen, egendom uti Sandseryds socken, Tveta härad och Jönköpings län, $^1/_2$ mil från staden Jönköping, består af 1 mtl skatte Åsen, med underlydande 1 mtl Hedenstorp. Egendomen, som 1818 uppgifves haft 80 t:rs utsäde, höbergning till 700 stackar, brist på barrskog, men egande rätt betydligt uti tillhörande 7 stadsängar, taxerades 1865 till 85,000 rdr, och egdes då af Gustaf Johansson. Boningshuset utgjordes 1818 af en ovanligt stor byggnad med 2 våningar, innehållande 30 rum. Från öfra våningen erbjudes herrlig utsigt öfver staden, kringliggande fält och sjön Wettern. På en plan vid byggningen befanns en bassin med 3 alnar högt springvatten, som tillika försåg kök, bränneri, mälteri och ladugård med nödigt vatten. Trädgården, på 4 tld, innehöll 100 unga fruktträd, utom de till tusental i träskolorna befintliga. Ett halft mtl af Åsen är enligt kammar-kollegii utslag ålagdt att från den 1 Sept. 1863 draga ord. soldatrotering för $^1/_3$ rote; deremot har dess postföringsskyldighet upphört från den 28 Nov. 1864.

Åsen, gård uti Hjo socken, Kåkinds härad och Skaraborgs län, består af 2 mtl sk.-rusthåll (Södra och Norra Åsen, hvartdera af 1 mtl) med underlydande $^3/_8$ mtl skatte, 9 torp, 2 mjölqvarnar och en såg, med ständig vattentillgång. Mangårdsbyggnaden har vackert läge, $^1/_8$ mil från Hjo, med fri utsigt öfver staden och en stor del af sjön Wettern. Af egare äro endast kända år 1863 landshöfding H. Gyllenram och 1867 öfverste kammarjunkaren, friherre E. S. Adelsvärd på Åtvidaberg. Egendomen med en areal af 870 tld, deraf 310 åker, resten skog och betesmark, är taxerad till 88,000 rdr rmt; till gården hörer ångbränneri; Norra Åsen är skatteköpt 1726.

Åsen, kaptens-boställe uti Ljurs socken, Gäseneds härad och Elfsborgs län, 1 mil söder från Wårgårda jernvägsstation, af $^1/_8$ mtl krono. Hemmanet köptes till frälse af Anders Eriksson Hästehufvud, men indrogs 1689 till militiæ-komplettering och sattes 1698 till nuvarande hemmantal.

Åsen, ett frälse-säteri af $^1/_2$ mtl uti Essunga socken, Barne härad och Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil n. n. o. från Alingsås, utgör med underlydande $^3/_4$ frälse ett gods, som 1865 egdes af löjtn. L. G. von Hårleman, och var samma år taxeradt till 50,000 rdr rmt. Säteriet till-

hörde år 1812 mönsterskrifvaren Litbner och hade då rätt vackra trädgårdsanläggningar, 18 tunnors utsäde af råg och hafra i sandmylla, samt bete på allmänningen Hillet.

Åsen, fordom Assen, nu äfven kalladt Kristineberg (hvartill hänvisas).

Åsenhöga, *Assingshögha* (1489), socken och, med Källerö, konsistorielt pastorat af 3:dje klassen af Westbo kontrakt och Wexiö stift, i Westbo och Östbo härader af Jönköpings län; gränsar i norr till Waldshult och Stengårdshult, i öster till Åker och Käfsjö, i söder till Gnosjö, i vester till Källeryd; socknens areal, 16,173 tld (0,697 qvadratmil) fast mark och 0,056 qvadratmil vatten, är fördelad på $21^3/_8$ mtl, hvaraf $10^5/_8$ skatte, $1^3/_4$ krono, 9 frälse; af dessa höra $7^1/_8$ skatte, $1^3/_4$ krono, $5^1/_2$ frälse, bebodda af något öfver 800 inbyggare, till Westbo, $3^1/_2$ skatte och 3 frälse, bebodda af cirka 490 inbyggare, till Östbo härad. Hela socknen, som förut hört till Östbo, hör, sedan år 1865, till Tveta, Wista och Mo häraders fögderi. — Socknen, hvars namn härledes från den höga, ehuru afbrutna ås, som stryker genom socknen från nordvest, har ett ganska högländt läge, i allmänhet 800 fot öfver hafvet, hvarföre flera vattendrag hafva sina källor här. Af sjöar finnas *Skärf-* eller Skärfhults-sjön på sydvestra gränsen, upptagande en areal af högst 100 tld och till hvilken icke något enda synligt vattendrag lemnar bidrag, hvadan sjön från sin botten och i der befintliga källådror hemtar näring för det öfverskottsvatten, som bildar den ur sjön i sydostlig riktning rinnade bäck, hvilken efter att hafva störtat sig utför den ena branten efter den andra, slutligen kastar sig i den nedanför belägna Mosjön, och derifrån vidare rinner in i Flaten, i Käfsjö socken; *Gransjön* på nordöstra gränsen. I norr sträcker sig hit in *Waldshults* sjö, der den gamla gränsen mellan 2 konungariken framgick. Det högsta berget, beläget strax vid prestgården, kallas *Lufveberget*, emedan det på afstånd liknar en »lufva» eller mössa. Man har ifrån detsamma flera mils utsigt. Åtskilliga berättelser äro i orten gängse om den i detta berg herrskande »gråfrun». Vid sidan af berget ligger en jättesten vid en källa. Jordmånen är mycket grusblandad och stenbunden, men likväl ej af det sämre slaget. Skog finnes ännu utöfver eget behof. All fast egendom är taxerad till 490,900 rdr rmt. Inbyggarnes antal, år 1805 770, hade 1865 uppgått till 1,330. — Kyrkan, belägen 8 mil från Jönköping, 11 mil från Wexiö, är byggd af sten. Barnundervisningen bestrides i en fast skola med eget skolhus. Indelade rotar äro 12. Bland fornminnena må vidare nämnas den s. k. *»Klofvehall»*, på hemmanet *Trolsebos* skog. Skatte-hemmanet *Trolsebo* är ock märkvärdigt såsom psalmisten Högmarks födelseort. Vidare finnas 2 stenblock af $6^3/_4$ alnars höjd och 4 alnars tjocklek, resta på 2 alnars afstånd från hvarandra, med en ofvantill kullrig, nedantill slät stenhäll, lagd ofvanpå, bildande en fornjotnisk tempelgrotta af 10 alnars längd; tät skog omgifver platsen. Ättestupor visas på ett par ställen. I forntiden skall här, enligt Tuneld, funnits ett säteri *Tigerhof*, hvartill hela vestra delen af socknen låg såsom ett gods och egdes af guvernören Magnus Durell, som hade en tiger i sitt vapen; blef sedermera inköpt till purt frälse af presidenten Salomon Lövensköld; kallas i jordeboken *Willbo* eller *Welebo?* (se nedan). — Förnämsta egendomen är *Marieholms* jernmanufaktur- och valsverk i Östbo härad, med underlydande taxeradt till 91,000 rdr, och hvarom närmare på sitt ställe; här må blott tilläggas, att samtliga påbörjade anläggningar nu äro fullbordade, så att Marieholm blifvit en bland Sveriges större industriella anläggningar och tillika, för sitt pittoreska läge, ett bland de täckaste i Vestra Småland, isynnerhet sedan ädlare trädslag och öfriga naturen underlättande anläggningar hunnit taga öfverhand öfver den förr vilda och öde skogs- och bergstrakten. Inom samma härad ligga af byar och hemman: *Aborrakult* (Aborrekull), 6 åboer, *Gunnilstorp* 2 åboer, *Granstorp* 5 åboer, *Håkantorp* 4 åboer, *Hestra* 3 åboer, *Ingarp*, 2 mtl, 8 åboer, med qvarn, *Mo*, $^3/_4$ mtl, 5 åboer, med lerkärlsfabrik, tegelbruk och såg, *Skärfhult*, $^1/_4$ skatte och $^1/_2$ frälse med såg, *Svenshult*, $^1/_4$, *Skarköp*, $^1/_2$ mtl, *Woxtorp*, $^1/_2$ mtl, hvartdera med 2 åboer. — Inom Westbo härad ligga: *Broddhult*, fr.-säteri, 5 åboer

(se den art.); — *Berg,* $^1/_2$ mtl pastors stom och $^1/_2$ mtl *Åsenhöga* äro kyrkoherde-boställe; — *Götarp,* $^1/_2$ mtl, komministers- och *Gynnås,* $^1/_4$ mtl, militiæboställe. *Lidhult,* $^1/_8$ mtl och *Welebo* (se hvad ofvan nämndes om Tigerhof), $^1/_3$ mtl frälse, egas af hofmarskalken S. Löfvensköld; — *Walebo,* $^3/_8$ frälse, med Walefors stångjernsverk för 1 hammare, anlagdt 1860 vid ett vattenfall. Byar och hemman: *Apelås,* $^1/_4$ mtl, 2 åboer, *Berg,* $^1/_2$ mtl, 3 åboer, med garfveri och kakelugnsfabrik, *Bondarp,* $^7/_8$ mtl, 7 åboer, *Djuppelsbo,* $^1/_4$ mtl, *Ekhult,* $^1/_4$ mtl, *Gynnås,* $2^1/_4$ mtl, 11 åboer, *Ramnebo, Smedjebo, Torestorp* och *Ödh.* — Adress: Skillingaryd.

Åserum, egendom uti Nykils socken, Walkebo härad och Linköpings län, $2^1/_4$ mil söder om Linköping, består af 1 mtl frälse-säteri och $^1/_2$ mtl frälse, med torp och 1 backstuga: egorymden är c:a 600 tunnl., hvaraf 150 åker och odlad mark, bestående af god lera och mulljord på lerbotten, resten äng, bete och skogsmark; outtömliga tillgångar på dyjord finnas; utsädet är 85 t:r. Boningshuset, vid allmän väg, innehåller i hufvudbyggnaden 8 rum, förutom i tvenne flygelbyggnader, omgifves af 2:ne trädgårdar, hvaraf den ena genomlöpes af ett mindre vattendrag. — Åserum, som varit bland Per Tyrsons till Ledingelunda donationsgods, skall 1648 blifvit bebygdt till säteri af H. von Schönfelt; kallades 1680 G. von Schönfelts säteri, och förklarades 1683 som allodial-frälse för And. Björnsköld, men egdes derpå af ryttmästaren M. Gyllentrost, gift med Schönfelts dotter, Anna, till Hallstad, Åsarp och Åserum, som dog här 1688, 4 år efter mannens död; med deras dotter kom gården till kaptenen Samuel Engelcrona, och efter deras död, som inträffade på samma år, 1706, öfvergick den genom gifte till häradshöfding J. Kock, död 1736; förblef derefter ett sekel igenom inom dessa slägter; egdes 1850 af Anders Andersson, 1865 af C. Jacobsson. Underlydande frälse-hemmanet *Wigelsbo* har sedan år 1700 lydt härunder; godsets taxeringsvärde år 1865 var 52,000 rdr rmt.

Åsfors, jernmanufakturverk i Elfdals socken af Stora Kopparbergs län, anlagdt 1863, är taxeradt till 5,000 rdr.

Åsgarn, stångjernsbruk och masugn uti Follkärna socken af Näsgårds fögderi och Stora Kopparbergs län, vid Åsgarnsströmmen, 7 mil från Westerås, 2 mil från Hedemora. Bruket, med en medeltillverkning 1861—1863 af 736 ctr, var 1864 taxeradt till 5,600 rdr; masugnen, ej på länge begagnad, var nämnda år taxerad till 40,000 rdr rmt; de egas till en del af Smedjebolaget, till en del af Garpenbergs bruksegare. Åsgarns bergsmanshammare hade 1760 en härd med 150 *skℓs* smide, 100 år derefter 220 *skℓs* smide.

Åsheda, *Åseda, Asedha,* äfven *Oseda* (på 1400-talet), *Aaseda* (1451), socken uti Uppvidinge härad af Kronobergs län, $5^1/_4$ mil n. o. från Wexiö, i norr begränsad af Östra härad i Jönköpings län, i öster af Handbörds härad i Kalmar län, i sydost af Elghult, i sydvest af Nottebeck. Arealen, 49,757 sld fast mark 2,150 q.v.mil och 0,119 q.v,mil vatten (Forsell uppgaf 59,107 tld), är fördelad på $81^3/_4$ mtl, deraf $48\frac{1}{24}$ skatte, $6\frac{1}{24}$ krono, $26^3/_4$ frälse, bebodda år 1855 af 2,090, år 1850 af 3,170 och 1865 af 3,660 inbyggare. — Socknen, med en medelhöjd af 750 fot, innefattar den högst belägna trakten af länet; i nordöstra delen utbreder sig ett storartadt berglandskap, som skall hafva toppar af 1,500 fots höjd öfver hafvet. Här finnas också en mängd bergssjöar, hvilka gifva upphof åt talrika vattendrag, som afflyta åt alla väderstreck, men dock nästan alla bidraga att föröka vattenmassan i *Emån.* Endast mot sydost afflyta några bäckar till det vattensystem, som bildar Mörrumsån. Hela socknen genomstrykes af en ansenlig landthöjd från nämnda högland, men som dock utplattas allt mera mot sydost. I följd af detta höga läge äro vintrarna här betydligt längre än i grannsocknarne, så att man anmärkt att snön ännu ligger qvar i Åsheda, då man börjat plöja i Nottebäck. En annan följd är att klimatet är ovanligt sundt. Epidemiska sjukdomar visa sig sällan och ålderstigna personer träffas här vida oftare än annorstädes. — Det förnämsta vattendraget är *Badebo-* eller *Åsedaån,* som från nämnda landthöjd flyter i hufvudsakligen sydostlig riktning med många krökningar och först i Kal-

mar län förenar sig med Emån. Den upptager vattnet från *Hultbren, Warsjön, Sandsjön* m. fl., hvilka alla äro malmförande. *Madaån* har under åren 1860—65 blifvit sänkt, hvartill statslån af öfver 20,500 rdr erhållits. Skogen är illa åtgången; bokskogen är utödd och detsamma kan nästan sägas om ekskogen. Jordmånen är ganska stenbunden, omvexlande med sandjord, svartmylla, mojord och syrlig dungjord. Norra fjerdinden, som är den magraste delen, kallas af grannarne *Agna-Norget.* År 1860 uppgafs den odlade jorden utgöra 1600 tld af medelmåttig beskaffenhet, den naturliga ängen 5,000 tld; årliga utsädet är 2,600 tunnor, och vinterfödas 165 hästar, 2,630 nötkreatur, 2,000 får och 330 svin. Sädesproduktionen är vid så högt läge föga lönande, äfven om klimatet förbättrades genom fullständigare utdikning af mossarne och bergsyrans afledning från åkrarne. Allmogen saknar ock lika mycket kunskap som materiella ressurser för att kunna tillgodonjuta hvad naturen erbjuder. Jordbruksfastigheten är taxerad till 1,204,900 rdr rmt, annan fastighet till 30,700 rdr rmt.

Socknen utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Wexiö stift. Kyrkan var förr af trä och helgad S:t Olof, som synes varit traktens skyddshelgon. Ända till 1837 var det plägsed att, när allmogen »Olsmesse Söndag» gåfvo ostar till presterna, konung Olofs minne firades genom predikan om »Christendomens införande i Norden». På södra muren synas S:t Olofs och S:t Sigfrids bilder, den förre med krona på hufvudet, yxa i handen och trampande på en drake. Barnundervisningen bestrides uti 2 flyttande skolor. Inom församlingen är inrättad en förlikningskommitté, som redan i sin början lyckats bringa nästan alla dess område tillhörande instämda civila mål till förlikning. Fornminnen utgöras af ett domaresäte i kaplans-boställets hage, 2:ne kummel, *Garparör* och *Näsarör* samt derinvid 5 resta stenar å prestgårdens egor. Åsedabon har städse ansett sig något förmer än kringliggande trakts befolkning; hvadan ock ett ordspråk uppkommit: »Åseda riddare, Lenhofda tiggare och Elghults män lefva än». Gustaf III:s nationaldrägt antogs här allmänt. Flera märkliga män äro utgångna härifrån, bland dessa må nämnas den såsom lärd, utmärkt predikant och författare kände theologiæ doktorn P. J. Tollesson, bondson från *Öfrabotorp,* född 1747; statsrådet, sedermera biskopen Chr. J. Heurlin, son till Sam. Heurlin, som var kyrkoherde här 1780—1835. En beskrifning öfver Åsheda socken, 1812, är författad af Chr. Heurlin. På *Fröseke* soldattorp föddes 1770 af soldatföräldrar C. M. Klingström, som ingick såsom simpel vid Kalmar regimente och dog såsom dess chef. Från Åseda Kexegårds ryttaretorp är utgången en af Carl XII:s bussar, ryttaren Per Svan, som tjente sig upp till ryttmästare, blef fången vid Pultava och återkom efter 13 års fångenskap; död 1735. Medic. doktor Carl Niklas Danielsson var ock född här af bondföräldrar 1794 i Kuttabo. *Mörtlek,* by, har varit ett bekant ställe i fordna tider, se den art. — Ett säteri *Sissehult* (se den art.) finnes; — *Brinkelid,* $1^1/_4$ mtl skatte, ett gammalt herregods, på sitt ställe beskrifvet; här må tilläggas, att år 1858 anlades vid hemmanet, som har 5 brukare, ett jernmanufakturverk. Vid frälse-hemmanet *Berg* och underlydande *Mada,* $^1/_2$ mtl frälse, tillhörigt löjtn. Björkmans arfvingar, har under de sednaste åren verkställts ett vackert arbete genom gräfning af en kanal af $^1/_2$ mils längd och 24 fots bredd i öfverkanten, med väl afpassadt djup, hvarigenom man ledt hela *Åsedaån* och aftappat 900 tunnl. träsk och kärrtrakt, af hvilken sanka mark 50 tld uppodlades åren 1864—1865. Andra gårdar äro $1^1/_2$ mtl pastors-, $^1/_2$ komministers-boställe, båda i Åsheda by, som är den största, liknande en liten stad, såsom den ock i orten kallas; från härvarande gästgifveri skjutsas till *Serarp* i norr, $1^1/_4$ mil, till *Norramåla,* i s. o. $1^1/_2$ mil, till *Skeda* $1^1/_4$ mil; — *Bo,* $^3/_4$ mtl; — *Rosendal,* $^1/_2$ mtl skatte, med gästgifveri, Smörtunamåla qvarn och såg; — *Sandsjöryd,* $^3/_4$ mtl skatte, med jernmanufakturverk; — *Hökaryd* 1, *Olsmåla* $^1/_3$, *Svenstorp* 1 militiæ. — Bland byar må vidare nämnas: *Börssås, Gastgölghult, Gölghult, Källeslaga, Kutteboda, Svenhult, Thoratorp, Tånga* och *Össebol* (Össjöbol). — Adress: Näshult.

Åshufvud Stora och Lilla, ett mtl frälse-säteri och ett halft mtl frälse uti Kulltorps socken af Westbo härad och Jönköpings län, $7^1/_4$ mil från Jönköping. Det förstnämnda såldes 1572 af Olof Larsson till grefvinnan Ebba Lejonhufvud; räntade då 7 *l:l.* smör; ärfdes jemte Aggarp m. fl. af Estrid Store, gift med Anders Bengtsson Hård, efter Carl Carlsson Gyllenhjelm; båda tillhörde 1865 11 bönder och taxerades till 28,600 rdr rmt. På Stora Åshufvuds egor ligger Sjöbo qvarn, $^1/_4$ mil från prestgården, hvartill den gafs af nämnda fru Estrid Store.

Åshusby, by uti Norrsunda socken, Erlinghundra härad och Stockholms län, halfvägs mellan Stockholm och Uppsala; $^3/_4$ mtl komminister-boställe, 3 mtl frälse, hvaraf $^5/_8$ mtl lyder under Walstanäs, resten i 3 egolotter, c:a 100 inbyggare. Byn har märkvärdighet af en derstädes befintlig ättehög, kallad *»Kung Niords graf»*, öfverträffande både i omfång och höjd alla i orten varande ättehögar. Öfverst derå är en platå med en bautasten, omkring 12 fot hög och 4 fot bred. Från denna platå har man en vidsträckt och herrlig utsigt öfver sjön Fysingen, många stora herresäten, flera kyrkor samt större delen af Norrsunda, Skånella, Hammarby och Wallentuna socknar; se vidare art. Norrsunda.

Åshult, ett mtl skatte med gästgifvaregård i Dädesjö socken, Uppvidinge härad, Kronobergs län; skjutsas till Skeda och Nöbbeled i norr, hvardera 1 mil, Lenhofda i s. o. $1^1/_2$ mil, Åreda i s. v. $1^1/_2$ mil.

Åshyttefältet, jernmalmsfält i Nora socken och bergslag af Örebro län. Ur tre st. grufvor brötos år 1865: 147,440 centner malm.

Åshögen, ansenligt stenkummel på en höjd å fältet nära Qvistofta kyrka i Malmöhus län, på vägen till Kastlösa. Åshögen är i svenska fornforskningens historia namnkunnig och har äfven flerstädes blifvit beskrifven, efter att förut blifvit med insigt och sorgfällighet undersökt. Den har i anseende till de talrika fyndens beskaffenhet samt frånvaron af alla metalliska ämnen m. m. icke allenast i sammanhang med äldre observationer lemnat goda skäl för antagandet af en s. k. sten-ålder i Sverige, då metallers bearbetning varit okänd; utan äfven föranledt till vidtomfattande jemförelser mellan det uråldriga slägte, som här haft sin lägerstad och andra med samma sedvänjor och på samma låga bildningsgrad stående folk. Vigten af sådana jemförelser i afseende på byggnadssätt, verktyg och vapen, hällristningar, ja till och med hufvudskålsformer, har vändt uppmärksamheten åt hittills förbisedda håll och lofvar att utbreda öfver forskningen af de uräldsta föremålen ett nytt ljus. (Se Iduna 9:de häft. sid. 285.)

Åsjön, på gränsen mellan Rumskulla socken af Kalmar län och Hessleby af Jönköpings län, med 401,8 fots höjd, upptager Hesselby- eller Hesslebyån.

Åskagen, ett halft mtl skatte, uti Kroppa socken, Fernebo härad och Carlstads län, i 2 egolotter, tax. till 80,000 rdr; en del å $\frac{1}{24}$ mtl eges, jemte $\frac{2}{32}$ mtl i *Torskebäck* i Fernebo socken (se art. Torskbäckshyttan), af bergsbruksidkaren J. G. Eriksson. Vid Åskagen har funnits masugn, 1 mil sjö- och 3 mil landväg från Filipstad.

Åsled, *Asle* 1397, *Åsle* med Mularp och Tiarp ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen, hörande till Wartofta kontrakt af Skara stift, med $54^3/_4$ mtl, bebodda af c:a 1,515 personer. Pastoratet, beläget i s. k. Falbygden, *) mellan *Hvarfsberget* i öster och den s. k. *Åsleds mosse,* hvarigenom vestra gränsen går mot Karleby, utgör nordvestra delen af Wartofta härad i Skaraborgs län, begränsadt der af Waltorps (Hvaltorp) och Högstena socknar i Gudhems härad, i norr af Kongslena, i öster af Hvarfs, Dimbo och Gerums, i söder af Skörstorps och Slöta

*) D:r Nils Salander antager (se hans beskrifning öfver Åsled, år 1811), att skogarne, jordens urfödingar, på denna tidigt bebodda ort blifvit uthuggna förr än på kringliggande trakter, och lemnat Falor eller skoglösa slättmarker efter sig, hvarigenom denna ort då kom att göra ett afbrott från de öfriga, och skildes således ifrån dem genom namnet Falbygd. Falorna, i början vidsträckta, men vid tilltagande odlingsbehof beständigt minskade, utgöra nu, med bibehållande af sitt gamla namn, små betesmarker, såsom förhållandet är med uthuggna kronoparker så länge de ej blifvit upplåtna till uppodling.

socknar. — Landet har 510 fots höjd öfver hafvet, ojemn mark och genomflytes i norr af *Slafsån*, som upprinner i förutnämnda mosse vid Löfberga säteri och sedan förenar sig med en från Orreholmssjön kommande bäck, har ett fall vid Åstorps by samt utfaller i Horntorpasjön. Ån öfversvämmar och göder vårtiden en liten remsa af mossen, som derföre är bördig äng; men det öfriga, till flera hundra tld, som af allmogen kallas *Gårmossen*, kan icke afbergas och föga betas. Redan 1811 föreslogs åns rensning medelst att diket, som skiljde Åsleds mosse från Karlebys, utvidgades och gräfdes djupare. Genom den förutn. åns öfversvämningar bortföres ofta skördemannens hopp; icke förty anses denna händelse såsom ett förebud till ymnig sädesskörd, hvadan folket gjort följande rim:

När Åsleds hö
Flyter ned i Hornborga sjö,
Då få vi båd' dricka och brö';

d. v. s. att ymnigt regn i Juni och Juli är förmånligt för säden. Bästa kalksten och sandsten finnas vid Flittorps by. Jordmånen är svartmylla, dels ren, dels sandblandad, i gamla åkerjorden djup och stark, men i den nyare svag och kallas lenjord (den bär icke korn och knappast blandkorn; ärter vuxna i henne koka ej mjuka). Åkerjorden omvexlar af höjder och dälder, sällan finner man någon vågrät åker; ett så ojemnt förhållande har dock förmånen, att fullkomlig missväxt är här okänd; i torra år bära dälderna, och i våta, höjderna. Svåra år ha dock 1798, 1799 och 1800 här inträffat genom torka, väta eller brist på dugligt utsäde, så att äfven de förmögnare måst anlita kronans magasiner. År 1818 beräknades öfver hufvud ett helt hemmans jordrymd till 100 tld, hvaraf 30 à 40 tld åker, som brukades i tredingsträde; af utsädet var $^2/_3$ blandkorn och hafra, $^1/_3$ råg, korn och ärter, kornet utsådt i gammal, men alltid nygödslad jord, berömdes i anseende till vigt och godhet. Åkerjorden har alltsedan beständigt ökats genom torfbrytning, bestående uti gräsvallens aftagande och brännande. — Pastoratet, ehuru genom berg och mossar skildt från sina grannsocknar, ligger dock i medelpunkten af landets tätast bebodda del; härifrån räknar man ock inom 1 mil 8 moderkyrkor, sommarvägen till närmaste stad Falköping är $1^1/_2$ mil, men vintervägen öfver mossen knappt $^3/_4$ mil. En förmån af läget är en rik och tämligen jemnt utdelad tillgång på vatten, hvaribland flera mineralkällor; en olägenhet åter medför mossen, derigenom, att vestanvädren, som allmännast blåsa, medföra från densamma mycken kyla, så att trädgårdarne skadas. För helsan synes klimatet vara förmånligt, och ingen större farsot har här heller i mannaminne härjat, icke engång år 1710, då pesten företrädesvis grasserade i Falbygden, men utestängdes genom utsatt vakt vid Årebro för att hindra kommunikationen med Karleby, der den dödade många. Den 18:de Mars 1768, som i provinsen ihågkommes under namn af Onde Fredagen, har äfven här lemnat ett varaktigt minne efter sig, i det att 2:ne äldre personer från främmande socknar och 2:ne barn från Flittorps by, om 15 års ålder, hvilka bevistat predikan i Åsleds kyrka, omkommo under det grufliga urvädret som herrskade midt på dagen, fastän morgonen och aftonen voro lugna. — Folkmängden uppgick år 1865 till något öfver 880 inom Åsleds modersocken, som innefattar en areal af 5,392 tunnland (Forsell uppgaf 3,009, deraf 45 vatten), fördelade på $14^7/_{12}$ skatte, $4^1/_6$ krono och $11^3/_8$ frälse, tillsammans $30^1/_8$ mtl, mellan byarne *Åsled*, $16^1/_8$ mtl på 2,056 tld, *Hofmened*, om 5 mtl, en del af *Flittorp* (Flittarp, eller troligen rättare Flytorp), $4^5/_8$ mantal, en del af *Svarttorp*, $2^1/_4$ mtl, *Klefven*, $^3/_8$ frälse, *Hagen* och *Öjanstorp*, hvartdera $^1/_4$ rå och rör. All fast egendom taxeras till 584,600 rdr rmt. Enda näringsfånget är jordbruket; öfverskottet af spannmålen afsättes i Borås (en väg af 8 mil), Ulricehamn (5 mil), Sköfde $2^1/_2$, Slättång 2, Unnaryd 7, och stundom till Hofva, 10 mil. Binäringar äro: något biskötsel, fiske af gäddor, aborrar, mört och lake i ån, föga jagt, oaktadt tillgången på harar och änder; något arbete användes ock på stenbrytning; åkerbruks- och körredskap tillverkar bonden sjelf, undantagandes hjulen, äfven sina hus bygger han sjelf (hemmanen äro tämligen välbyggda, mest af timmer, ty den ringa lera, här

finnes, är otjenlig till tegel); mycket af hans tid upptaga ved- och timmerkörslor, emedan behofven måste hemtas på 2 à $2^1/_2$ mil. Qvinnorna deltaga här uti alla till åkerbruket hörande göromål, och ofta bestrides ett jordbruk af $^3/_4$ hemman af bonden med hustru och döttrar, utan legofolk. Allmogen utmärker sig genom flit i arbetet och tarflighet i lefnadssättet, så att här äro få fattiga hemmansbrukare, men åtskilliga välmående; den är nöjd med sitt stånd, och något exempel på, att dess söner studerat, gafs först 1798, då Sven Pilgren ingick på studiernas bana och blef prestvigd 1808. Till kläder nöjer bonden sig med hvad hemma tillverkas, men rocken skall gerna vara blå med hvita metallknappar; af fårskinn nyttjar både bonden och hans hustru hvardagskläder i de kallare årstiderna; i början på detta århundrade började kattunets samt silkes- och bomullssjalars bruk att införas. Anförandet af några exempel på mindre kända språkbruk torde ej vara utan intresse äfven utom ortens landamären. Så säges här, då en man skall nämnas, faderns namn förut, såsom Mårtens Jan, i stället för Jan Mårtensson; ofta antages moderns namn i stället för faderns, om hon varit mera utmärkt, t. ex. Lenes Nils, Sares Lars. Om på en brukningsdel för ett och ett halft sekel sedan, bott en Påvel eller en Börje, så kallas ännu denna brukningsdel Påvela eller Börjes, och åboerna derstädes med hustrur och barn blifva nämnda derefter, såsom: Påvela Päär, Börjes Annika. Jag åger (äger) honom 100 daler, betyder: jag är skyldig honom 100 daler (ett brydsamt sätt att ega). *Storluta* (storlotten), de flesta, pluraliteteten (lut betyder i götiskan lott). *Odel* är hägnad kring åker och äng. *Basta,* kölna, torkhus, är sammandraget af badstuga. Då hustrun säger *Han sjelfver,* menar hon sin man, och med en motsvarande aktning benämner mannen sin hustru: *Hon sjelfver.* — Hosta med andtäppa kallas *Kåfvet,* emedan den vill köfva (qväfva). Vattusot hos fåren kallas, icke oegentligt, *Hakepåse,* emedan den röjer sig genom en vanställande svullnad kring nedra käften. I räknande säges icke två och en half utan halftredje. En icke dervid van torde ej så hastigt kunna säga, att halftredje skäppa råg, halffemte skäppa korn och halfannan skäppa hafra göra tills. $8^1/_2$ skäppor.

Åsled, som äfven skrifves Åslätt (slättmark vid en å), eger en bland de äldre kyrkorna i orten, belägen 1 mil öster om Falköping; den har tid efter annan undergått förändringar, och synes af flera rundhuggna stenar vid grunden ha varit rund i likhet med Dimbo och Skörstorps, åtminstone till en del; den har nu till följe af kyrkomurens lika höjd med kyrkan och ett i motsvarighet deremot gjordt utbygge åt söder, utseende af en korskyrka; torn fanns här mellan 1706 och 1770. Öfver ett i kyrkan befintligt grafchor för Lilljehöökska ätten, uppfördt 1570, har på 1770-talet blifvit inrättadt en läktare, sedan ett brädgolf blifvit lagdt öfver grafstenarne. Barnundervisningen bestrides inom församlingen uti en fast skola, på 2 afdelningar, och i en småskola, af en examinerad lärare; skolbarnens antal är 255. Ett socken-magasin finnes i Åsled sedan år 1774. Förste kända kyrkoherde var Holmvidus 1412, men Elias Benedicte, den förste om hvilken kyrkans handlingar lemna någon kunskap, dog här 1641. Bland öfriga må nämnas Andreas Tysk † 1727, hvars barn kallade sig Odhelius, och mag:r Nils Salander, som tillträdde pastoratet 1796, har utgifvit en beskrifning öfver detsamma, tryckt 1811. Såsom en slags märkvärdighet må omnämnas, att, vid komminister Alings död 1792, hade på 108 år härstädes ej varit flera än tre komministrar. Bland öfriga ståndspersoner, som bott här, må anföras den äreborne, vise och förståndige Isak Andersson, befallningsman i 18 år öfver Orreholms län samt Fräkens, Wilska och Gudhems härad; häradshöfd. Lars Lagerberg, förut Herrlund, fader till r. r. Sven Lagerberg (se art. Kjerr i Westergötland); auditören Falck och hans enka Beata Winge, hvars söner ännu i början af innevarande århundrade voro i ett älskadt minne från deras ungdomstid, och som sedan utmärkte sig på lärdomsvägen; de voro professorn i naturalhistorien i Petersburg Johan Peter Falck, och professorn i mathematik, ledamot i Kongl. Wetenskaps-akademien samt flera vittra sällskaper, Anders Falck, död 1796. I

Flittorps by (Flittetorp 1397) skall fordom varit kyrka, som uppbrändes af Danskarne 1612. I den tiden då häradet var deladt i 4 fjerdingar, var »nordaste fjerdungstingsställe» i Asle. Att orten varit tidigt bebodd, kan slutas af dess högländta läge, som gifver anledning till den förmodan, att dessa höjder först uppstigit öfver vattubrynet och utgjort en skärgård, tjenlig att emottaga nybyggare, äfvensom af den rådande jordmånen, svartmyllan, uppkommen af förruttnade djur och växter, samt af skogarnas tidiga utödande. Af ålderdomsminnesmärken, uppresta af menniskohand, har tiden ej sparat mer än ett enda; det är en på Åsleds bys mellersta gärde befintlig götisk grafvård i form af en grotta, af allmogen kallad *Stora Tegelhall,* till åtskilnad från en mindre af samma namn, ett stycke längre åt söder, på sank mark och således mycket förfallen; den förra består af 2 rader på kant uppresta sandstenshällar, till en längd af 10 alnar och bredd af $3^1/_2$ aln; dessa utgöra väggar, på hvilka, såsom tak, hvilar en utmärkt stor häll af sandsten, men som ej räcker öfver hela längden; midtuti är grafven $2^1/_2$ alnar hög; i öster har varit en ingång, $1^3/_4$ aln bred. En dylik graf har äfven funnits i en lada i Bosgården af Åsleds by, till ett bevis, att byns anläggning är yngre än dessa minnesvårdar, vare sig öfver välförtjenta eller annars mäktiga män, så framt de ej varit andakts- och offerställen; de torde vara uppförda under Ynglingaättens regering, men orten har varit känd 400 år före Kristi födelse, då Fornjothr anses regerat i Sverige. — Rörande socknens historiska märkvärdighet hänvisas till art. Falbygden, Falköping och prosten Salanders beskrifning om Åsled år 1811, sid. 133. *Fruskår, Helveteskärret, Segerberget,* med flera ortnamn inom socknen, torde jemte minnesversen:

För Kohlafors bäck
och Plantabergsnabbe
och Helveteskärr
och Granberget, hänger på länker,
bevare oss Herre Gud!

vittna om under nämnda artiklar anförda ryktbara strider. För öfrigt har man här flera ställen, som bära namn efter Danskarne, såsom *Dana Dike* och *Danholmen,* samt *Danåsen,* en höjd invid ån, nära Åsleds by. Ett varaktigt och mera ädelt minne har riksrådet Nils Lilljehöök i denna bygd beredt sig genom allvarlig gudsfruktan och efterdöme i förnöjsamhet samt en sann kristlig vandel. Ännu förtäljes, huru han, en gråhårsman, i sin gammaldags-karm åkte från sitt gods *Fårdala* ned till Åsleds kyrka, sjungande psalmer med hög röst hela vägen allt intill kyrkoporten. — Af gårdar märkas: *Fårdala* säteri (se den art.) i den mot Hvarfs socken, mellan Tiarp och Mularp inskjutande delen, samt derunder $7^1/_4$ mtl, tax. till 160,000 rdr rmt, deribland *Hofmene* säteri; *Svartorps* säteri, 1 mtl med bränneri och qvarn samt underl. $1^1/_2$ mtl Åsled. — *Prestgården* 1 mtl, hvarunder är inlagdt före 1680, klockarebolet, $^1/_4$ mtl i jordeboken, men okändt både hvar det legat och dess egor, så att prestgården anses för $1^1/_4$ mtl; *Åsled,* 1 mtl, sergeant-boställe. — Adr.: Falköping.

Åsleskär, fiskläge och lastageplats i Loftahammar's socken af Norra Tjusts härad i Kalmar län, med 2 fiskarehushåll och 15 personer.

Åsletorp, egendom uti Örby socken, Marks härad och Elfsborgs län, cirka 6 mil från Göteborg, $2^1/_4$ mil s. v. från Borås, $^1/_2$ mil n. v. från kyrkan, består af $^1/_2$ frälse och $^3/_{16}$ skatte i Åsletorp, med väf-fabrik, samt i sambruk lagda $^1/_2$ mtl skatte i andra hemman. Vid väffabriken funnos 1858: 115 arbetare och 48 stolar, dess fastighetsvärde taxerades 1865 till 10,000 rdr, hela godset till 36,000 rdr rmt; egare var då handlanden M. Johansson i Källäng. *Åsletorp* № 1—2, $^3/_4$ mtl skatte, blefvo skatteköpta 1759 och 1800.

Åslevik (i jordeboken) eller *Åsvik* (i orten), en egendom i Eds kapellförsamling af Norra Tjusts härad och Kalmar län, belägen nära intill kyrkan vid Edsviken, består af $1^1/_2$ mtl frälse, med derunder lydande säteriet Kråkvik, 3 mtl (se den art.), jemte $2^1/_2$ mantal frälse. Godset bildar en med fasta landet i norr genom ett 4 à 500 famnar bredt näs sammanhängande halfö, kallad *Flottön,* med flera djupt i landet ingående vikar, så att stränderna beräknas hafva en längd af icke mindre än 4 mil. Till godset räknas en icke obetydlig del af den

utanför belägna betydliga skärgården, hvarest idkas ett förmånligt fiske. Åsvik lydde förr under Kråkvik, men har i sednare tider blifvit hufvudgården. Åbyggnaderna äro i godt stånd och beqvämt inredda; mangården omgifves af en trädgård, som anses vara en bland de bättre i orten. Läget är synnerligen vackert och sundt, på en ekbevuxen höjd vid Flottöns vestra strand, ej långt från den i Edsviken utlöpande Windån. Skog finnes till husbehof å egorna, som hafva den i Tjust vanliga pregeln: skogbevuxna berg och derimellan långa, smala dalkjusor med i allmänhet bördig jordmån. Under eget bruk äro 5 mtl, på hvilka, enligt uppgift, utsås 100 tunnor spannmål, hvarå afkastningen beräknas till 8:de kornet. 5 à 6 hästar, 100 nötkreatur och 100 får underhållas. Under egendomen bo 4 bönder och 21 torpare. Egare voro 1864 öfverste-löjtnant S. E. Gethes arfvingar; hela godsets taxeringsvärde 200,000 rdr rmt.

Åsnen, en af södra Sveriges betydligare insjöar, belägen i Kronobergs län, 4 mil från Bokulls hamn i Blekinge, omgifven i norr och söder af Kinnevalds härad, som den delar i två hälfter, i öster af Konga och i vester af Albo härad. Åsnen är omkring 3 mil lång och 2 mil bred (uppgafs af Christer Bonde år 1658 sträcka sig på ena sidan 3 och på den andra 5 mil in i landet), men är af en högst oregelbunden form, med talrika djupa vikar och utskjutande näs, påminnande om Finlands sjöar. Dess förnämsta tillflöden äro: *Huseby-* eller *Helgevarma-ån,* som infaller i dess nordvestra vik och utgör afloppet för Salen, Bergunda-, Wexiö-, Helga-sjöarne, Innaren, Matkroken, Örken, Furen, Stråken, Algunnen, Wermen m. fl. icke obetydliga sjöar. I nordvest upptager Åsnen *Aggån,* afloppet för en mängd sjöar i Kinnevalds, Konga och Uppvidinge härader. I söder afflyter denna sjö genom Bältan eller Hafsbältan, som går igenom det s. k. »Hartgrepas lögetråg», hvarefter den erhåller namnet Mörrumså och utfaller i Östersjön. I Åsnen finnas en mängd större och mindre öar, man påstår 365. Hela arkipelagen bär namnet »Öjarne». Den största är Sirkön. Vattnets höjd öfver hafvet är 380 fot. Nyligen har med statsanslag en brobyggnad blifvit verkställd öfver Rörvikssundet i denna sjö.

Åssjöhytte, masugn i norra delen af Bjurkärns socken, Carlskoga bergslags härad och Örebro län, $3^3/_4$ mil n. o. från Christinehamn, nära gränsen mot Wärmland och sjön Ahlqvittern, från hvars sydligaste ända jernväg går till nämnda stad; tillverkningen har i medeltal åren 1861—63 uppgått till 9,120 centner tackjern af Persbergs malm; egare äro C. Nilsson, A. Andersson med flera. Gamla masugnen uppfördes 1638 och utdömdes 1736.

Åstad, skogvaktare-boställe i Tjelmo socken af Linköpings län, består af $^1/_2$ mantal.

Åstenskog, *Åsenskog* och *Åsneskog* (hos Fernow), fordom kapell, $^3/_4$ mil från Långseruds sockenkyrka af Gillbergs härad och Carlstads län, vid militiæ-bostället *Åstenskog,* 1 mtl. Kapellet omnämnes under katholska tiden och utgjorde då en särskild församling, som vid kyrkans ödeläggande 1560 utdömdes och lades till Långseruds socken. I Skara stifts jordebok omnämnes kapellet under namnet Östenskog, såsom varande sedan 1540 aflagdt (efter C. G. Styffe). Ännu 1643 skall kapellet stått qvar; enligt sägnen blef det utdömdt till följd af att en menniska der blifvit ihjelslagen under gudstjensten.

Åstholmen, se *Åstön.*

Åstol, fiskläge i Bohusläns skärgård, der sill-, makrill- och hummerfiske idkas; vinterfisket 1863 utgjorde här och på Dyrön från Rörö till Tjörnö kalf, blott 4 tunnor sill, 150 tjog makrill (3,000 tjog 1862), 455 tjog hummer, och vårfisket endast vid Åstol 875 vålor torsk, 7,130 tjog kolja, af tran erhölls 558 kannor.

Åstorp, by med gästgifvaregård uti Björnekulla socken, Södra Åsbo härad och Christianstads län, c:a $1^3/_4$ mil från Engelholm; skjutsar i öster till *Åby* $1^1/_4$ mil, i n. o. till Östra Ljungby 1 mil, i söder till Mörarp 1 mil. Byn har 425 inbyggare, $4^5/_6$ mtl sk., $^3/_4$ krono, på 12 nummer, 51 hemmansbrukare, deraf den å $^1/_8$ mtl i № 5 har gästgifveriet.

Åstorp, en frälse-egendom i Näshulta socken af Öster-Rekarnes härad och Nyköpings län, belägen vid Näshultasjön,

$2^3/_4$ mil från Eskilstuna, $^1/_4$ mil från Östra Hjelmaren. Egendomen har från äldre tider haft samma egare som säteriet Hanöberg (se den art.) till år 1853. År 1855 inköptes densamma af brukspatronen R. A. Arfvedson. Hemmantalet för hufvudgården är $^1/_2$ frälse; underlydande $2^7/_8$ frälse. Egoområdet uppgifves till 3,000 tunnland, deraf omkring 600 tld åker och äng, det öfriga skog och hagmark; odlingsbara marken har genom Näshultasjöns sänkning och aftappning, som påbörjades år 1860, betydligt förökats.

Åstön, med lastplats och skeppshamn uti Tynderö socken af Medelpads fögderi och Wester-Norrlands län; har vårdkase och ett år 1859 till inseglingsmärke uppfördt stenkummel med furuspira. Ön är åsatt $^1/_2$ mtl skatte på 3 n:r (24 mål, 5 h:ld) och är bebodd af 16 hushåll.

Åsum, *Asum* 1387, med Skepparslöf, ett regalt pastorat af 1:sta klassen, hörande till Gärds kontrakt af Lunds stift, med $62^1/_4$ mtl och en folkmängd af 3,235. — *Åsum,* modersocken, är belägen uti Gärds härad af Christianstads län, $^1/_2$ mil från Christianstad, $1^1/_4$ mil från Torssebro, begränsad i öster af Helgesjö, i söder af Köpinge, i vester af Wä socken. Arealen 6,873 tld, deraf 1,880 vatten, efter Forsell, eller 0,321 qvadratmil fast mark (= 7,429 tld eller 41,602 qvadratref) och 0,086 qv.mil vatten, efter Hahr, är fördelad på $37^5/_6$ mtl, deraf $25^1/_2$ skatte, $12^3/_4$ krono (enligt mantalslängd; hvilket skulle göra $38^1/_4$ mtl), taxerade till 1,769,400 rdr rmt, hvartill komma 4 brännerier, 1 tegelbruk och en qvarn, taxerade till 24,100 rdr. — Socknen, med en medelhöjd af 45 fot öfver hafvet, har i allmänhet jemn mark, med dels lera, dels sand till jordmån; den fordom utmagrade slätten, som Linné 1760 ansåg medelst jordmergel från dälderna och gödning kunna blifva af bästa slag, är ock nu blifven en bördig slätt. *Jacobæ palustris* växte på de sidlända ängarne, och i dammarne en annan äfven rar ört *Potamogetum Crispum.* Skogen, ek och bok, växer till behofvet. Inbyggarnes antal, år 1830: 1,390, uppgick 1865 till 1,835. — Kyrkan, nära Helgeå, föga öfver $^1/_2$ mil från Köpinges, består af ett aflångfyrkantigt torn i vester, ett tvåqvadratiskt skepp, hvars inre längd utgör $48^2/_3$ fot, bredd $27^1/_4$, och ett enqvadratiskt chor, hållande $22^1/_4$ fot, med rundel i öster; hörnstycken, kolonner, hjelmhvalf äro uppförda af finhuggen gråsten i ren rundbågsstil; alla pilastrar och korshvalf af tegelsten i äldre spetsbågsstil. I stället för ett vapenhus vid skeppets södra sida är ett eländigt förhus bygdt vid tornets vestra sida; en utbyggnad (troligen från år 1640, då Henrik Hvitfeldt sökt tillstånd att vid ifrågavarande kyrka bygga ett kapell till begrafningsplats), å skeppets norra sida, intager $^2/_3$ af dess hela längd. Af inskriften på en runsten, flyttad från kyrkogårdens norra sidomur ut på kyrkogården, tyckes kyrkan blifvit påbörjad af biskop Absalon, † 1201, och fulländad af hans broders sonson Asbiörn Mule, † 1232. Bland kyrkoherdar må nämnas d:r Bernhard Oelreich, född år 1626 i Holstad, der han d. 8 Jan. 1666 af hofkansleren Örnstedt, såsom patronus i Åsum och Skepparslöf, erhöll ett försäkringsbref för sig och sina barn på detta pastorat, samt begärde 1673, då han tillträdde superintendents-embetet i Bremen (der han dog 1681), få behålla Åsum, tills hans äldsta son Johan kunde blifva skicklig att emottaga detsamma, hvilket han ock gjorde efter svågerns Johan Simonsson Ingelotz's död 1685. Om den äldre Oelreich förtjenar nämnas, att han, då provinsen kom under Sverige, gaf Carl Gustaf förslag till Lunds universitet, öfver hvilket han ock blef prokansler. Hans sonson Niklas von Oelreich, som slutligen blef president i kommers-kollegium, hade förut utgifvit tidskriften »Ärlig Svensk». Doktorn och prosten Carl S. Rönnbeck, född 1808 † 1841; han hade samlat en mängd handlingar, uppsatser och en del ritningar rörande Skåne, utgörande 20 folioband, hvilka alla skänktes till Lunds universitet. Uti 2 fasta skolor om 5 klasser i 3 skolhus undervisade 1865: 2 examinerade lärare cirka 218 barn, medan 40 erhöllo undervisning i hemmet. Af donation har församlingen årligen inkomst på 50 rdr rmt. — Till forntidsminnen räknas rudera efter ett slott på en hög kulle, kringfluten af Helgeå, och till historiska, att konung Carl XI i Mars 1677 hade sitt hög-

qvarter i Åsums by. — Märkligaste gården är *Lillö* kungsgård, fordom *Littlö*. — *Charlottesborg* (Charlottsberg i mtlslängd), utbruten ur byn Hårlöf, utgörande deraf № 2, $^1/_2$ mtl, med underl. № 3, 7, 8, 12 mtl skatte, tax, till 125,000 rdr rmt; egare grefve Hans Wachtmeister. *Åsum*, $^1/_2$ mtl, häradshöfdinge-boställe; — Prestgården, $^3/_4$ mtl inom Åsums by, egde på 1750-talet de utvaldaste frukträd, deribland mandelträd; 16 tld voro planterade med tobak; — *Hvilan*, $^1/_2$ skatte. — Öfriga byar äro *Hofby* och *Åsumstorp*. — Adress: Christianstad.

Åsum, annex-socken till Brandstads pastorat, belägen uti Färs härad af Malmöhus län, $3^3/_4$ mil från Lund, 3 mil n. n. v. från Ystad, omfattar på en areal af 0,264 qvadratmil fast mark (= 6,110 tunnland eller 34,216 qvadratref) och 0,001 qvadratmil vatten (efter Hahr), (Forsell uppgaf 6,642 tld, deraf blott 10 vatten), $19\frac{41}{48}$ mtl, deraf $^1/_8$ skatte, $^1/_3$ krono och $19\frac{19}{48}$ frälse. — Socknen, med en medelhöjd af 165 fot öfver hafvet, har jemn mark, sand till jordmån, nödig skog af ek och bok, samt beboddes 1865 af öfver 1,300 inbyggare, ett antal ökadt sedan 1830 med 500. Hela jordbruks-fastigheten tax. till 932,300 rdr, samt 4 hus i Sjöbo, 4 qvarnar och 2 brännerier till 13,800 rdr rmt. — Kyrkan ligger $^3/_8$ mil från modersocknens, 2 mil från Hörby. Undervisningen bestrides i en fast skola om 4 klasser af en examinerad lärare, samt i 2 småskolor 1865 för c:a 236 barn, medan 13 erhöllo undervisning i hemmet. Ett grundmuradt skolhus uppfördes här i medio af 1700-talet utaf friherrinnan Ramel; en donation afkastar årligen 50 rdr till skolan. — I historiskt afseende är socknen bekant genom ett stort nederlag, som bönderna ledo år 1387 på härvarande kyrkogård, i striden emot Rydelback, en kunglig befallningsman på Beritzholm, som skall legat en knapp mil härifrån vid Bjerröds ladugård i angränsande Kjerrstorps socken, der ännu lemningar deraf efter ha blifvit funna. Från senaste tiden kan härifrån lemnas exempel på ovanlig fruktsamhet, i det att en hemmansåbos hustru i Sjöbo nyligen framfödt tre flickebarn, vägande tillsammans 30 ℔. Tingsplats och gästgifvaregård finnas i Sjöbo. — Bland gårdar märkas: *Åsums* säteri № 3 och 4, $1^1/_2$ mtl. med underlydande № 2, 6, 11, 19, 22, 25, 27, 33, $2^1/_4$ mtl i byn Åsum, $^1/_{12}$ mtl Sjöbo, $^5/_6$ frälse Sandbeck, *Omma*, $^3/_8$ frälse; *Åsum* № 1, 5, 8, 10, 16, 1 [illegible] mtl och *Omma* № 3, $^3/_{32}$ mtl, lyda under Öfveds kloster; *Grimstofta* № 1 och 6, $^3/_4$ mtl frälse, egare Hochschild; — $^1/_3$ mtl i Åsums by är pastors annexhemman; Omamölla och Nymölla qvarnar; — *Gumparp* $^1/_{16}$ frälse. — Adress: Hörby.

Åsum, by och ett frälse-säteri uti förutbeskrifna socken, den förra af $8^7/_{48}$ mtl frälse och den sednare af $1^1/_2$ mtl, med närmare 600 inbyggare, ha intill år 1859 lydt till Öfveds klosters fideikommiss, men från nämnda tid har Åsums fideikommiss-natur genom Kongl. Maj:ts tillåtelse blifvit flyttad på det nyligen inköpta Tullesbo säteri och derunder lydande 2 mtl insockne, $4^1/_{16}$ utsockne frälse, $2^1/_{24}$ mtl skatte. Åsums säteri hade 1818: 60 tunnors utsäde, hjelplig skog af ek och bok (var år 1840 betydligare), 3 vattenqvarnar, underlydande 24 frälsehemman; taxerades år 1865 ensamt till 80,100 rdr och med underlydande $2^1/_4$ frälse Åsum samt andra $\frac{19}{48}$ mantal till 222,200 rdr rmt.

Åsunda. Härad i Uppland och Uppsala län, mellan Sagåns nedra lopp och Enköpingsviken, i öster begränsadt af Trögds härad, i söder af Svingarns-, Hjulsta- och Oxfjärdarne af Mälaren, i vester af Sag-ån mot Ytter-Tjurbo af Westerås län, samt i norr af Thorstuna och Simtuna härader af nyssnämnda län, omfattar med ringa undantag, följande socknar: *Wårfrukyrka* ($53^9/_{16}$ mtl, 935 inbyggare), *Tillinge* ($80^1/_8$ mtl, 1,480 inb.), *Svinngarn* ($20^1/_8$ mtl, 534 inb.), *Näs* (areal 54,492 qv.ref, deraf 22,427 sjöar, 12,136 åker, $33^7/_8$ mtl, 700 inb.), *Theda* ($21^5/_8$ mtl, 205 inb.), samt *Sparrsätra* ($32^1/_2$ mtl, 690 inb.) med *Bred* (areal 32,937 qv.ref, deraf 13,813 åker, $27^1/_2$ mtl, 574 inb.). Häradet, med en areal af 301,459 qvadratref eller 2,411 qvadratmil, hvaraf 31,804 qv.ref vatten, och ett hemmantal af $269^5/_{16}$ mtl, tillhör Trögds och Åsunda fögderi; det består af ett till större delen slätt, nästan skoglöst land med låga åsar och

kullar samt för det mesta obetydliga vattendrag, öfverhufvud sluttande åt söder, men äfven något åt vester; dock framgår äfven hit, ehuru ofta afbruten och med i allmänhet aftagande höjd, samma betydligare sandås som genomstryker Simtuna härad; den följer Åsundagränsen mot Lagunda, genomskär östra delen af Wårfrukyrka socken, bildar till en del grunden för Enköpings stad och återfinnes slutligen i Mälarens öar, hvaraf flera mindre tillhöra häradet, förutom den något betydligare Kurön. Det enda vattendrag, som förtjenar särskildt omnämnande, är Enköpings-än, som, uppkommande af flera grenar från Simtuna och Thorstuna härader, för det mesta löper i sydlig riktning genom nordöstra delen af Åsunda, hvarunder den vester ifrån mottager några tillflöden, till dess den, efter ett par mils slingrande väg, slutligen passerar Enköping och utgjuter sig uti innersta hörnet af Svingarns-fjärden. Bland källor förtjenar att nämnas den förträffliga, ständigt rikt flödande Munksundskällan i Enköping, med ett dricksvatten, som fullt kan mäta sig med Uppsalas. Dessutom, fastän i annat afseende, Svingarns beryktade källa, som ännu på ett vidskepligt sätt af tusentals menniskor besökes (se art. Svingarn). Jordmånen, af den bästa i hela länet, består öfvervägande af en styf, under gynnsammare väderleksförhållanden särdeles drifvande lera, samt till mindre del af svartmylla, här och der omvexlande med mojord. Åkerjorden upptager 112,095 qv.ref, ängen 38,071. Hufvudnäringen är öfverallt jordbruk, hvartill kommer, i de socknar som stöta intill Mälaren, något fiske. — Samtliga fasta egendomen var år 1865 taxerad till 4,790,770 rdr. Af verk och inrättningar funnos 5 vatten- och 4 väderqvarnar. Inom fögderiet, med $540^1/_8$ mtl, var ett helt mtl i medeltal taxeradt till 16,370 rdr. Bevillningen uppgick till 7,490 rdr. Folknummern utgjorde 5,120, — 1,000 mindre än år 1805. Aashundare eller Asundhe (1404), nu Åsunda härad i s. k. Fjærdhrundaland, så benämndt efter en sandås uti häradets östra del, hade fordom till tingsställe Thiidhagen; nu är tingsstället i Enköpings stad. — Utom runstenar finnas ock, isynnerhet inom Tillinge och Näs' socknar, flera ståtliga ättehögar, hvilka dock alltmera kringskäras af plogen. — Bland äldre gårdar märkas: *Hjulsta* (fordom Hjullsta) har varit bebodt af underlagmannen i Uppland, *Haga* kungsgård och *Mariesborg,* ett slott, bebodt i början af Unionstiden. Forntida krigiska minnen äro för öfrigt fästade vid de historiskt beryktade ställena *Gataskog* och *Bondeskogen* i Tillinge; äfven må omnämnas, att allmogen från detta härad deltog i trenne andra Upplandshäraders allmoges hyllande af Gustaf Eriksson och väpnade sig för fäderneslandets räddning på Rymninge ängar. Häradets sigill och vapen visar en häst, hvilket möjligen står i samband med sägnen om enkan, som tvang sin dräng att ur *Husberget* upphemta af Husbergafruns skatter, hvilket väl lyckades första gången, men då hon inte lät sig nöja med en korg full med guld och klenoder, utan drängen måste åter ned, kom han ej mer upp, utan i stället uppdrogs en död häst. Denna sägen anföres dock mycket olika (se under Wårfrukyrka).

Åsunda, ett frälse-säteri af ett mtl, uti Segerstad socken af Grums härad och Carlstads län, vid pass $1^1/_2$ mil från Carlstad, hade 1865: 6 egare och taxerades till 36,900 rdr; å egorna bodde 50 personer på 10 hushåll; arealen är uppgifven under sockuens artikel. Åsunda har 1650 tillhört öfverste Johan Gabriel Sparfvenfelt, som vid nämnda tid erhöll derå säteri-frihet, egdes 1755 af arrendatorn A. Holm och i slutet på århundradet af majoren Carl Gustaf v. Matérn, som bevistade pommerska kriget 1750—1760, och derunder affären vid Damgarten, der han på befallning, men emot sin egen protest, afslöt kapitulationen om passets uppgifvande till Preussarne; † på Bråte 1808.

Åsunden eller Asunden och Arsunden, i gamla handlingar »Asundi», sjö i Westergötland, söder om Ulricehamn, har namn af ån (Ätran), som går både till och ifrån den, eller ock deraf, att den är genom tvänne olika sund delad i trenne mindre sjöar; ingår med sin norra och mindre del i Redväg, hör för öfrigt till Kinds härad, är $2^1/_4$ mil lång och ungefär $^1/_2$ mil bred. Sjön eger ett

historiskt sorgligt minne deraf att Sten Sture d. y. i den nära invid växande stora skogen erhöll sitt banesår 1520; i samma skog blef Dacken 1543 slagen af Dalkarlarne och en trupp skyttar.

Åsunden, sjö i Kinds härad af Östergötland, söder om Linköping, 262 fot öfver hafvet, intager med nära 3 mils längd, men högst olika bredd, och delad af mera eller mindre smala sund i flera sjöar, $^3/_5$ qvadratmils areal. Sjöns nordligaste vik, som är mycket smal, begynner i Tjärstads socken och upptager inom hennes område vid Skedvi en å från Åmmern af 970 fots längd; de öfriga socknarne sjön genomgår eller berör äro *Kettilstad, Hägerstad* vid sundet mellan hennes två nordligaste vikar, *Oppeby, Hycklinge, Eneby* samt Horn, i hvilken sjöns sydligaste vik *Åby-* eller *Hornsviken* sträcker sig $^1/_2$ mil mot norr samt det bredare utloppet mot *Hycklingeviken* och $^1/_2$ mil af stora sjön, fördelad i tvenne genom ett sund. I Hornsviken utfalla *Svartån* och *Stångån,* med hög fors och fall; östra viken mottager ett mera än milslångt vattendrag från Fälaren, samt *Berkern,* som har högt affall; en vik mot n. v. mottager Kisaån. Hela Åsunden och flera af deri utfallande sjöar hafva rikedom på öar, och deras stränder på leende eller storartade utsigter. I den förra finnes lastageplats vid Hofby. Med detta vattendrag börjar den följd af stora sjöar, som karakterisera Stångåns mellersta lopp, och som, med ringa skilnad i höjd samt ofta betydligt vattendjup, bilda en farled, hvilken ej behöfver mycket biträde af konsten för att göras brukbar. Det för 20 år sedan väckta förslaget att sammanbinda sjöarna Åsunden, Järlunden och Rengen genom en större kanal-anläggning, kallad *Kinda kanal,* som skulle förena Linköping med Wimmerby, håller nu på att bli en verklighet.

Åtorp, gård uti Foss socken, Tunge härad af Göteborgs och Bohus län, med vackert läge vid Qvistrumselfven, ungefär $2^1/_2$ mil från Uddevalla, består af $^1/_2$ mtl Åtorp (enligt uppgift från orten, men enligt mantalslängd och jordeböckerna är hemmanets namn *Öfra Torp),* i sambruk med $^1/_4$ mtl frälse Risvarp. Hufvudgården är köpt till skatte 1823 samt bebyggd af kansliråde och riddaren O. Werlin, från hvars enka godset köptes af kapiten J. R. G. von Hausswolff och egdes 1865 af gymnasiifogden G. Schiller; utsädet är 30 t:r och skörden 230 t:r. Andra hälften af hemmanet Öfra Torp köptes till skatte 1760, se vidare under art. Torp- Öster och Wester.

Åtorp, ett mtl skatte, postexpedition, apothek, marknadsplats och gästgifvaregård uti Nysunds socken af Wisnums härad och Carlstads län, på gränsen mellan Nerike och Wärmland, vid pass $3^1/_2$ mil s. s. o. från Christinehamn, 6 mil från Örebro och 7 från Carlstad. Åtorps gård jemte byggnader för ofvannämnda inrättningar och *Munkfors* qvarn, *Ängs* oljeslageri, qvarn, grynverk samt tegelbruk, $^3/_{16}$ mtl Moo, alltsammans tax. till 57,300 rdr, eges af brukspatron S. E. von Hofsten på Sund. Vid Åtorp och 11 torp bo 150 inb. med 39 hushåll; häribland, utom vanliga handtverkare, garfvare, färgare, bagare och sadelmakare; äfven handlande, restauratör och barnmorska. Åtorps hemman löstes till sk. 1636. Från gästgifvaregården skjutsas till: *Wall* i vester $1^1/_4$ mil, till *Storbjörboda* i s. o. $1^1/_2$ mil, till *Boderna* i s. s. o. $3^1/_4$ mil, till *Högåsen* i n. o. $2^1/_4$ mil.

Åttersta, jernhytta och masugn uti Ofvansjö socken af Gestrikland och Gefleborgs län, omkring $2^1/_2$ mil från Gefle. — Den förra med en hammare och 2 härdar, hvarvid i medeltal 1861—63 tillverkats 2,921 centner stångjern; eges till hälften af Urfors bruks egare och till hälften af bergsmän; masugnen (taxerad till 7,500 rdr) är i förfallet skick; deremot är en här af nämnda bruksegare uppförd rostugn i godt stånd; tillverkningen vid den del, som tillhör bergsmän, uppgifves vara årligen 6,538 ctr tackjern; här finnes ock qvarn, tax. till 5,000 rdr rmt.

Åttingsberg, ett mtl frälse-säteri uti Fergelanda socken af Walbo härad och Elfsborgs län, vid pass $3^1/_2$ mil från Wenersborg, var 1865 skiftadt i 8 egolotter, på 21 hushåll. Åttingsberg kallades i äldre tider Gurenn och Gurunna, och lärer först 1645 fått sitt nuvarande namn; af egare nämnas fogden Göran Torstensson 1577, slägten Silfversvärd

1637 och ännu 1681, då stället kallas gammal sätesgård; dernäst slägten Dreffensköld inpå medlet af 1700-talet, hofauditören T. Hoffstedt år 1767, kapten Didron 1773, samt sedan 1801 och ännu 1845 slägten Rydingsvärd.

Åttingsåker, ett mantal frälse-säteri uti Fergelanda socken af Walbo härad och Elfsborgs län, vid pass $3^1/_2$ mil från Wenersborg, var 1865 skiftadt i 5 egolotter, på 11 hushåll; å egorna är handelslägenhet. Åttingsåker kallades i äldre tider *Ottenssager;* tillhörde 1563 Nils Persson på Ruda, 1577 fogden Göran Torsstensson, äfven egare till Åttingsbergs säteri, år 1603 Jakob Bengtsson, derpå dennes enka, 1637 Lars Silfversvärd, 1655—1681, då det kallades gammal sätesgård, fru Karin Svenske, 1683—1716 Jakob Dreffensköld; eges åtminstone sedan 1840-talet af bönder.

Åtvid, *Åtved* (skrifves bådadera i jordeböckerna), Atwida och Aatwidha på 1300- och 1400-talen, socken uti Linköpings län och Bankekinds härad, med en mindre del, hörande till Kinds härad, är belägen $3^1/_2$ mil s. o. från staden Linköping, $6^1/_2$ mil från Norrköping; begränsas i norr af Wärna och Grebo, i n. o. af Björsäter, i vester af Wårdsnäs och Tjärstad, i s. v. af Kettilstad, i söder och öster af Dalhem och Gärdserum af Kalmar län. Socknen, hvars längd är $2^1/_2$ mil och bredd $1^1/_4$ mil, innefattar en af de större sockenvidderna inom länet, nämligen 31,520 tld = 1,362 qvadratmil, deraf 0,149 vatten (Forsell uppgaf 33,534 tld, deraf 5,250 vatten) och hvaraf till Kinds härad hör 0,225 qv.mil (enligt Tham) = 5,207 tld, 0,127 qv.mil (efter Hahr) = 2,939 tld, bestående af tre smala, ej med hvarandra sammanhängande landstycken. Landet, med en medelhöjd af 350 fot, är bergigt med smärre slätter, många dalgångar, kullar, åsar, ängar, hagar och kärr, samt ett storartadt vattendrag, å flera olika sluttningar af den vid länegränsen utbredda landryggen. Bland sjöar och gölar, hvaraf man räknat 20 till 30 af hvardera, må nämnas: *Örn* med tillopp från *Grufsjön, Följaren* och *Axsjön,* med utlopp genom *Djupgölen* och *Transjön,* hvilka upptaga *Hög-* och *Dal-sjöarne,* samt genom Transjön till *Wien, Tolen, Öjbosjön* och *Alen* med utlopp till Kalmar län. Bortom en mängd föga sammanhängande bergkullar följer socknens hufvuddal, med riktning från vester till öster genom *Getskinnssjön, Glan-, By-, Håckla-* och *Fall-sjöarne,* till Kalmar län; af dessa sjöar kommer det vestligaste vattendraget från *Hårsfjärden* och *Nären,* dernäst ett mindre från *Tran* till *Glan,* och åter ett större, två-grenigt, från *Glypen* och *Emten, Wirken* och *Arken, Tolen* och *Björnsjöarne,* allt till *Bysjön.* Rådande jordmån är svartmylla och sandmylla, blandad med klappersten; åkervidden är i allmänhet inskränkt, utom vid några större gårdar; äng och betesmark äfven inskränkta, mestadels magra, skogsmarkerna vidsträckta, men skogen, bestående af löf- och barrskog, medtagen å sjelfegande bönders hemman, bättre bevarad å Adelsnäs fideikommiss-egor. — Folkmängden, som 1830 var 2,890, hade 1865 uppgått till 5,090. Hemmantalet är $48^5/_{12}$ mtl, deraf $26^2/_3$ skatte, 4 krono, 16 frälse, taxerade 1865 till 1,027,600 rdr, hvartill komma Åtvidabergs kopparverk och andra verk, åsatta ett värde af 211,450 rdr rmt. Af uppgifna hemmantal höra $1^3/_4$ mtl till Kinds härad, till hvilket äfvenledes föras, under Åtvids socken, 1 mtl skatte och $^1/_8$ frälse på 0,031 qvadratmil af Dalhems socken i Kalmar län. Största delen af hemmantalet, 33 à 35 mantal, lyder jemte kopparverket under Adelsnäs fideikommiss-egendom, hvarå bo c:a 1,700 af socknens folkmängd. — Åkerbruket är mycket försummadt, sedan kolning samt forsling af ved och virke för kopparverket länge varit allmogens hufvudsakliga sysselsättning och näring; likväl har välståndet och folkmängdens tillväxt varit i stigande i sammanhang med bergsrörelsens återupptagande och förbättring. I sednare tider bearbetade grufvor äro *Bessbo, Mormor* och *Malmvik, Hagg-* och *Eriksgrufvorna.* Rörande fordna bergslagen hänvisas till nedanstående art. Ehuru i sednaste tider uppodling af ängar, kärr och mossar, med utdikning och aftappning af sjöar, mera allmänt blifvit företagen, är sädesproduktionen ännu otillräcklig för egna behofvet, som måste fyllas genom inköp från närmaste slättbygder och Linköpings stads torg. Hufvudsäden äro råg och potates; till ringa

del odlas korn, hvete, blandsäd och hafra. Bränvinsbränning har varit betydlig. Skogstillgången ger äfven tillfälle till slöjders idkande, nämligen förfärdigande af åkdon, trädkärl, möbler, takspån m. m; några smärre fabriker förekomma ock. En af de vigtigaste näringarne är dock bergsbruket, bestående i både grufve- och hytterörelse för koppar, till ett belopp och värde, som öfvergår hvarje annan dylik industri i en mans eller slägts ego i hela riket. Att här äfven gifvas skickliga smeder visade sig vid expositionen, der ett godt konstlås exponerades, som väl ej vid första påseendet syntes lofva hvad det sedermera dock verkligen innebar. — Landsvägen mellan Linköping och Westervik går igenom socknen förbi Örsäters gästgifvaregård, $3^1/_8$ mil från Linköping. Mellan Bessbo och Holm är jernväg, 1 mil lång, anlagd af egaren till kopparverket.

Atwida eller *Aatwidha* socken nämnes 1348, 1369 och oftare under samma sekel; uti gamla skrifter förekommer den ock under namnet Åswed; en dess kyrkoherde nämnes 1348. Socknen skall en tid haft Gärdsrum till annex, var en tid ensam ett regalt, är nu patronelt pastorat af 2:a klassen, inom Linköpings stift. Patronus är egaren af Adelsnäs. Kyrkan, dels af gråsten, dels af tegel, byggd i 11:te eller 12:te århundradet, reparerad 1859, är till utrymmet otillräcklig. Choret med ett takhvalf, bildadt af många spetsbågar, och prydt med målningar af bibliskt innehåll, är af synnerlig märkvärdighet; här finnas altartaflor, orgelverk från 1700-talet om 9 stämmor, vapenhus från år 1767, en familjegraf från 1770-talet för slägten Adelsvärd, men deri äfven förvaras likkistor för medlemmar af slägterna Mannersköld och Fock, hvilka tre slägter alla varit besutna i orten och skänkt kyrkan det mesta af hennes innanrede. Undervisningen bestrides af 4 skollärare uti en fast skola om 4 klasser, 3 flyttande om 2 klasser, för cirka 660 barn; 60 erhålla undervisning i hemmet; 4 skolhus finnas, alla med planteringsland. Skolkassan hade 1853 ett saldo af 22,000 rdr, men som år 1865 nedgått till 328; donationer för undervisningen inbringa årligen c:a 1,860 rdr; fattigkassan hade år 1853 ett kapital af 6,000 rdr; en stiftelse för de fattiga af gruffogden Andersson, ursprungligen 8,000 rdr, utgör nu öfver 18,000 rdrs kapital, Adelsvärdska fideikommisseets fattigfond öfver 3,000 rdr, utom en gåfva på 1,000 rdr utaf en af fideikommissarierna, samt $^1/_2$ mtl Mälbäck i Grebo, skänkt af dennes bröder och svågrar år 1811, och slutligen en fond af 80 t:r råg, hvaraf räntan utgår för både socknens och godsets fattiga, m. m. — Af äldre handlingar upplyses, att år 1512 begärde Gunnildh Johansdotter af Sten Sture »*Otwedhe*» socken till förbättring af det henne förlänta godset »Herrsætter» i Bankekinds härad. Under katholska tiden hafva till kyrkor och præbenden hört 12 gårdar af socknens $63^1/_2$, enligt 1700 års jordebok; på 1600-talet hafva adliga slägter egt det mesta, och synas de flesta hemman då hört under Slefringe. — Gårdar, byar och verk i Bankekinds härad: Fideikommiss-egendomen *Åtvidabergs* kopparverk och *Adelsnäs* säteri med underlydande *Allserum* $^1/_2$ skatte, *Bestorp* $^1/_2$ frälse, *Björstorp* $^1/_2$ skatte, *Bjässerum* 2 skatte, *Bertilsbo* $^1/_4$ skatte, *Bäckfall* 1 skatte, *Ed* $^3/_4$ frälse med såg, *Göthult* 1 frälse, *Hemmingstorp* $^1/_4$ frälse, *Holm* $^1/_2$ sk. och $^1/_2$ frälse, *Häcklö* $^1/_3$ skatte, *Karstorp* $^1/_2$ frälse, *Herrstorp* $^1/_2$ frälse, *Ingelstorp* $^1/_4$ frälse, *Kammarbo,* $^1/_4$ skatte med qvarn, *Källtorp,* $^1/_4$ skatte, *Krogstorp* 1 frälse, *Långbrott* 1 skatte, 1 frälse, *Mellingsbo* (Mälingsbo) $1^1/_4$ skatte, *Närstad* 1 skatte, 1 frälse, *Nynäs* $^1/_4$ frälse, *Ramshult* $1^1/_4$ frälse, *Slefringe* 2 ber. säteri, *Slättfall* 1 frälse, *Tranebo* $^1/_2$ frälse, *Åtved* 1 skatte, har hetat Fårnäs och varit prestgård; med tjärugn och f. d. klädesfabrik, *Åtvidaberg* eller *Åtvidsberg* 1 mtl rusthåll med färgeri, *Åtvidstorp* $^1/_8$ skatte, *Ändtorp* $^1/_2$ frälse, *Ängfall* 1 skatte, 1 frälse, *Östantorp* $^1/_2$ skatte, med marknadsplats och 3 bodar, $^3/_4$ frälse, Stora *Öresätter* (Örsätter) 1 frälse med gästgifvaregård, $^2/_3$ skatte, och i Kinds härad: Södra *Boetorp* $^1/_4$ frälse, *Emtenäs* $^1/_4$ frälse, *Käggelöt* $^1/_4$ skatte, *Wirsjö* $^1/_2$ frälse, tills. $34\frac{23}{24}$ mtl. — *Åtvidsnäs,* vid Häcklasjöns strand, 1 mtl prestgård, genom utbyte mot Åtvidabergs skatte, — *Östantorp,* $^3/_4$ mtl komminister-boställe; — *Qvickstorp* $^1/_2$, *Norra Boetorp* $^3/_4$, och

Wrånghult 1 mtl. militiæ-boställen. — *Wrånghult* 1 mtl skatte, eges af en handlande. — Bland bättre bondgårdar må nämnas *Falla* $1/2$ skatte, *Kafvelsbo* $1/4$. *Berg* 2 mtl, *Kulla* $1/4$, *Örstorp* $1/2$, *Önhult* 1, alla skatte. — *Getskinnsbo* $1/2$ skatte, ligger i Kinds härad, dit äfven i jordeboken föres under denna socken Dalhems sockendel: *Fagerdal* 1 mantal skatte, och *Örshult* $1/2$ frälse, båda med såg. — *Alsisrum* och *Kætalörjathorp* nämnas 1369 bland Bo Jonssons gårdar. — Adress: Åtvidaberg, der postexpedition och paket-postinrättning finnas.

Åtvidabergs bergslag, inom Bankekinds, Kinds och Tjusts härader, innefattade i förstn. häradet: *Åtvids, Wärna, Grebo* och *Björsätters* socknar, i andra häradet: *Wårdsnäs, Kjettilstads* och *Tjärstads* socknar, samt *Gärdserums* socken i tredje häradet. De många samt stora och djupa grufvor med höga gråbergsvarp samt den myckenhet hytteställen, som vid alla strömmar i denna ort träffas, vittna med sina slagghögar, att i uråldriga tider i orten funnits en ganska stor koppardrift. De privilegier, som rikets konungar och föreståndare på 1400- och 1500-talen utfärdat, upplysa, att denna bergslag varit i gång före 1400-talet; och det är äfven troligt att rörelsen varit ganska stor före digerdöden år 1350, då de flesta grufvorna, i anseende till brist på arbetare, blifvit ödelagda. Om alla dessa grufvor varit bearbetade endast efter digerdöden, så skulle troligen något minne af den stora bergslagsrörelsen bibehållits antingen i gamla handlingar eller hos dem, hvilkas förfäder bott i denna ort; men nu saknas all tillförlitlig upplysning om dessa grufvors upptagande och ödelemnande. Inom vissa råmärken skall i bergslagen varit en fristad. — Kon. Erik XIII:s privilegium är det första kända, som blifvit utfärdadt för bergslagen; det synes deraf, att innan det utfärdades, en bergslag varit i Åtvidabergsorten, att den, antingen af folkbrist eller andra anledningar behöft nya innevånare, samt att dessa ansetts lättast kunnat erhållas genom löften om beskydd och lika rättigheter med Stora Kopparberget, hvilket stadfästes af riksföreståndaren Sten Sture d. y. 1513 och kon. Gustaf I år 1527. Konungarne Erik XIV och Johan III hafva äfven utfärdat privilegier för denna bergslag; en afskrift af privilegier af kon. Carl Knutsson finnes äfven. År 1558 räknas Åtvidsbergh med Sleffringe ladugård såsom kronans, men utan någon angifven egenskap af bergverk. På 1600-talet synes bergsrörelsen åter visat några tecken till lif: kon. Gustaf II Adolf besökte då orten och gjorde sig underrättad om grufvornas tillstånd. Uti kongl. bergs-kollegii resolutioner om rikets bergverk 1639, 1665 och 1666 omtalas, att i Åtvids socken funnos grufvorna *Glasgrufvan* på $1/4$ hemman å *Härstorps* egor, ödelagd för lång tid tillbaka, *Garpegrufvan* eller *Garpan* å Westantorps egor, öde 1610, men af hertig Johan ånyo bearbetad, och der rik malm funnits, *Arfvid Larssons*, upptagen 1628, en koppargrufva på *Släfringe* egor, ödelagd 1639, *Närstads* 2:ne gamla grufvor, *Göthults*, ödelagd 1610—11, och *Bersbo* grufvor i Wärna socken på Byesboy egor. Äfven omtalas, att i såväl Åtvids som angränsande socknar funnits silfver- och koppargrufvor, hvilka alla voro fulla med stalp och vatten, och om hvilka icke minsta upplysning är funnen. I ett utlåtande af kongl. bergskollegium 1779 uppgifves, att Åtvidabergs bergslag är en bland de äldsta i riket och att rörelsen derstädes i fordna tider varit ganska betydlig (hvarpå som bevis kan anföras, att i Åtvids socken finnas 27 hytteställen, i Wärna 6, i Grebo 1, i Björsätters 3, i Wårdsnäs 1, i Wists 1 och i Tjettilstads socken 1), till dess verket vid reformationen af dess dåvararande egare, biskop Brask, blef förstördt. Vid reduktionen indrogs en mängd gårdar till kronan, såsom hörande till Åtvidabergs bergslag, men några bergverk omtalas icke. Vidare hänvisas till:

Åtvidabergs kopparverk, uti Linköpings län, Bankekinds härad och Åtvids socken, $3^3/_4$ mil från Linköping, mellan 58° 12′ 22,09″ latitud och 2° 3′ 29,55″ longitud (läget är utsatt för Åtvidabergs värdshus), anlagdt å Åtvidabergs, Åtveds och Långbrotts egor, bestod 1855 af 3 hyttor, 4 sulu-ugnar (år 1865: 7 ugnar), 2 upprätts- eller råkopparugnar, 8 rosthus, 1 garhärd, 1 kopparsmedja med flamugn, utom en

bytta och en sulu-ugn vid Ed i norr, och på stället vidare kalkugn, klensmedja, kopparslagareverkstad och flera kolhus samt bostäder af trä, 2 våningar höga (den 2 Aug. år 1862 nedbrann här en hytta för 2 råkopparsugnar och en sulu-ugn samt ett blåsmaskinshus med en blåsmaskin). De flesta verken och bostäderna äro belägna i n. o. om vägmötet nära kyrkan och n. v. om Häcklasjön, en del vid landsvägen kring ett torg, som för öfrigt inneslutes af värdshus, handelsbod, kontorsbyggnad, qvarn och såg, m. m., samt utefter nämnda väg fattighus, spannmålsmagasin och 7 bostadshus för arbetare, allt af sten; vid vägen åt kyrkan finnes en mängd träbyggnader för verkets egna geschworner, bergsfogde och läkare, samt bruks- och landtbruks-betjening, vidare finnas: telegrafstation (sedan 1857), en sjukvårdsanstalt, inrättad år 1809, en flickskola med trädgård, m. m.; det hela bildar en rätt ansenlig köping med en folkmängd af c:a 900. Jernväg är anlagd 1856, 0,57 mil. De i senare åren bearbetade grufvornas antal har varit 6 (se längre fram). Landtegendomen utgöres af Adelsnäs fideikommissegendom, bestående af c:a 106 mtl (deribland 18 säterier) uti *Åtvids, Kettilstads, Hägerstads, Gistads, Östra Ryds, Yxnerums, Mogata, Skällviks* och *Kimstads* socknar inom Linköpings län, i *Hannäs, Tryserums, Gärdsrums, Ukna, Dalhems, Eds* och *Loftahammars* socknar i Kalmar län, *Wadsbro* och *Flen's* inom Nyköpings län, samt Forssaströms jernbruk i Gärdsrums socken, lastageplats och skeppsvarf i Eds socken, alltsammans med ett taxeringsvärde af c:a 3,000,000 rdr rmt. — Såsom redan är nämndt under Åtvids socken, har Åtvidaberg i långt aflägsna tider utgjort en särskild bergslag, hvarom hänvisas till föregående artikel. I riksföreståndaren Erik Axelssons förläningsbref för Erik Karlsson (Wase) af år 1467 nämnes ock Åtvidhaberg. Efter kopparverkets förstöring vid reformationstiden finnas inga anteckningar förrän år 1739, då en dräng börjat här leta efter malm och samma år undermarscheidern Erik Solberg begärde mutsedel på ett malmstreck å Slefringe egor samt år 1744 uppbyggde en hytta vid Åtvids prestgård och började anlägga några grufvearbeten vid Närstads ödegrufvor, hvilka arbeten dock samma år upphörde efter en tillverkning af 10 *sktt* koppar. Nuvarande kopparverks grundläggare var löjtnanten David Hallonqvist, som år 1754 erhöll mutsedel på Åtvids kopparverk och 1756 tillstånd att upptaga de gamla Åtvidabergs grufvor i Åtvids, Grebo och Wärna socknar samt privilegium å kopparverket med af honom inköpte 2:ne skatte-hemman Långebrott, på hvilkas egor han uppfört kopparhytta, rosthus, garhärd och andra byggnader. Hallonqvist, hvars tillverkning icke stigit till högre än $6^3/_4$ *sktt* koppar, saknade dock medel till arbetets drifvande i större skala, hvarföre han, omkring år 1760, bildade ett bolag af 100 lotter, hvaraf han försålde hälften till öfverdirektören Anders Schenbom, hvilken åter afyttrade en del till krigsrådet Johan Adelsvärd, som med allvar begynte sätta gruf-driften och verket i rörelse; och sedan ytterligare tre bolagsmän tillkommit, upprättades 1762 ett bolags-reglemente. — Till 1764 hade flera förändringar skett såväl med bolagsmännen som med verkets fastigheter; ty vid nämnda års slut egde krigsrådet Adelsvärd, som var verkets disponent, 50 lotter och löjtn. Hallonqvist endast 2, och hade bolaget inköpt tillsammans $9^1/_4$ hemman för 280,000 daler kopparmynt. Efter en af bergmästaren friherre Funck hållen undersökning och på bolagsmännens ansökan meddelade bergskollegium 1763 privilegium för Åtvidabergs kopparverk, hvaruti anslogs till verkets behof af kolning och annan betjening, Åtvids, Wårdsnäs', Kjärstads, Kjettilstads, Oppeby, Grebo och Wärna socknar samt beviljades en ny kopparhyttas uppförande under 18 frihetsår; år 1767 anslogs äfven till samma ändamål Björsätters och Gärdserums socknar med undantag af de hemman, som före 1764 i förstnämnda socken blifvit anordnade till Borkhults bruk. Under följande åren inköpte bolaget flera fastigheter och påskyndade arbetet i grufvorna och koppartillverkningen; och hade bolaget vid 1778 års slut dels tillhandlat sig flera säterier, frälse- och skatte-hemman, som jemte utgifter till bergverkets understöd och lösen för Malmviks koppargrufva kostat 300,000 rdr specie, och dels uppbringat

koppartillverkningen fyra gånger högre än före 1772 eller till öfver 740 *skℓ* koppar. Verket var då i ganska godt stånd, ty utom en del af allmänningen Gaddstigen, Forsströms jernbruk, sågar och qvarnar m. m., voro af de upptagna grufvorna isynnerhet Cathrinebergs och Malmviks mycket lönande. Då kopparverket sålunda förkofrats, och koppartillverkningen ytterligare skulle ökas, såvida tillräcklig kolning kunde erhållas, så anhöll bolaget hos Kongl. Maj:t, dels att de socknar i Linköpings och Kalmar län, som blifvit verket anslagne till betjening med ved och kol, måtte, i allt hvad skogshushållningen vidkommer, blifva ansedda lika med andra ädlare verks distrikter samt jernbergslagerna i riket; samt att få nyttja den Forsströms masugn tillhöriga koltägten till kopparsmältningen, och till stångjernssmidet derstädes uppköpa tackjern utur bergslagen, så länge kolen oundgängligen tarfvades till koppartillverkningen; hvilket af Kongl. Maj:t den 7 Juli 1799 bifölls.

Den som verksammast bidrog till verkets förkofran var landshöfd. Adelsvärd, som, i den mån han blef rik, utsådde sitt mynt i svenska jorden, som dock ger säkrast ränta i längden. Såsom delegare och hufvudman i Åtvidabergs urgamla kopparverk, arbetade han nitiskt till egen och Sveriges förkofran. Han drog alltmer sina penningar från andra fält in i koppargrufvorna. Efter 20 års möda egde han icke blott ett berg, utan 60 hela hemman deromkring. Man såg till slut en liten stad af hus, vatten- och uppfordringskonster, byttor, rosthus, deribland ett stort vändrosthus af 16 murar, vaskverk, kopparhamrar, valsverk, qvarnar, sågar, tjärugnar m. m. der man förut sett endast några byggnader; och der egaren först hörde en liten bäck under höst och vår sorla, uttorkad om sommaren, möttes hans öga, innan det brast (han dog på Adelsnäs d. 27 Juni 1785), af tillräckliga vattenfall för 30 vattenhjul året om, der vattenfallen voro efter afvägning fördelta och med stora dammar, alla af sten, bevarade, så att det ena verket var bygdt nedanför det andra, begagnande samma vatten. Genom flera egendomars inköp kunde A., medelst gräfvande och sprängande, öppna kommunikationer mellan många stora sjöar, hvilka kommunikationer till flera mils längd afstängdes med stendammar, som efter behag kunde öppnas och ledas till verken. Landtbruket glömdes ej heller. Oländiga marker blefvo åkerfält, hvarvid sten vanns för dammar och gärdesgårdar. Kärr förvandlades i ängar. Nya vägar och broar befordrade kommunikationen till lands, hvarvid bruksegaren fick sina grannar närmare i möte än lagen kräfde. En bruksläkare och en bergsfogde anställdes. Redan år 1777 stiftade Adelsvärd, som då egde $^4/_5$ af Åtvidabergs kopparverk med derunder lydande bruk och hemman m. m. (utom andra fastigheter i Linköpings och Kalmar län, utgörande öfver 74 hela hemman), ett fideikommiss, men sedan han äfven inköpt den öfriga $^1/_5$:delen, upprättades nytt fideikommissbref, hvilket fastställdes af kon. Gustaf III år 1783; den förste fideikommissarien blef sonen, öfversten Erik Georg A.; af honom inrättades lazarett för brukets och baroniets fattiga. Dennes son, Jan Carl A., namnkunnig vid 1800 års riksdag, ärfde fideikommisset, som, vid tillträdet värderadt till omkr. 11 millioner rdr bco, vidare ärfdes af sonen, kabinetts-kammarherren Erik Seth, hvilken berömdes ej blott för koppartillverkningens förökning, utan ännu mer för faderlig omvårdnad om sina underhafvande; nu innehafves fideikommisset af E. S. Adelsvärds arfvingar. Alltifrån fideikommissegendomens stiftande antog kopparverket en starkare verksamhet, och har sedan 1843 och 1844, genom bergmästar Bredbergs åtgärder till rostnings- och smältningsmethodernas förbättring, så uppdrifvits, att Åtvidabergs kopparverk länge täflat med det största i riket, och ensamt för sig i produktionsvärde uppväger nära hälften af länets alla jernbruk. Genom förbättrade arbetsmethoder, hvaribland må nämnas en stånggång om 980 alnars längd, som applicerades till den snillrika inrättningen för uppfordrande af vatten och malm ur Mormorsgrufvan, och vid sjelfva kopparverket en apparat för varmbläster, har afkastningen af garkoppar tilltagit enligt följande uppgifter:

åren 1762—1769:	835	*skℓℓ.*
» 1770—1779:	4,336	»

åren 1790—1799: 9,632 *skll.*
» 1800—1819: 6,000 »
» 1820—1829: 10,156 »
» 1845—1849: 15,000 »
» 1850 ensamt 3,326 »
år 1854: 5,032 *skll*
» 1859: 7,183 »
» 1861: 13,620 centner
» 1862: { 8,448 centner
6,978 ctr raffinerad koppar,
» 1865: { 11,623 ctr garkoppar,
7,105 ctr raffinerad.

På 25 år ökades bruttoinkomsten med 1,486,016 rdr. Oaktadt den stora tillvexten i tillverkningen, sparas skogen mer än förr. Cokes begagnades 1856 motsvarande 400,000 tunnor träkol. År 1865 användes 13,914,60 ctr råkoppar till garning i härd och 8,972,50 ctr till raffinering. Till 1 ctr garkoppar åtgick 0,50 och till 1 ctr raffinerad koppar 0,56 ctr träkol. Af de förbrukade 122,344 ctr skärsten utbragtes 18,729 ctr, således utgjorde smältugnsprocessen 20,67 %. — Åtvidabergs koppar erhöll högsta priset vid Pariser-expositionen, då Faluns koppar erhöll andra.

Vid industri-expositionen i Stockholm år 1866 intog Åtvidaberg ett bland de främsta rummen, både i anseende till verkets högst betydliga omfång, operationernas storlek, grufvefältets rikedom, och slutligen den fulländning, som operationerna på sednare åren erhållit, den ordning, hvarmed verket drifves, likasom det system, som visade sig i framställningen. Kartan öfver den vigtigaste af grufvorna, *Bersbogrufvan,* skall varit utförd på ett sinnrikt sätt (se Skandinaviska Industriexpositionen af G. Svederus, häft. 4). Man såg af densamma, att arbetet fortgått med mycken kraft, då man inom hundrade år kommit till $^2/_3$ af det djup, hvartill Kongsbergs uråldriga silfvergrufva kommit. De i trakten omkring Åtvidabergs grufvor uppträdande bergarter äro företrädesvis, såsom utkastet till den geognostiska kartan vid 1866 års Industriutställning utvisar, åtskilliga varieteter af *gneiss,* uti hvilka här och der förekomma *glimmerskiffer* och mer eller mindre skiffrig *hornblendesten.* Temligen underordnad är den vanliga gneissen, om man dit ej räknar den granitartade, som åter har en betydlig utsträckning. Näst denna sednare finner man *protogen-gneissen* vara mest utbredd. Endast i denna och hornblendestenen har man hittills funnit brytvärd malm. En egendomlig gneissvarietet uppträder såsom afskärande och mellanträngande malmen i Bersbo grufva. Den håller 75 % kiselsyra och är troligen analog med Tyskarnes *rother gneiss.*

De grufvor, hvilka i sednare tider bearbetats äro: *Bersbo Storgrufva* eller Kathrinebergs-grufvan, 1,190 fot djup; *Bersbo Bondgrufva* 658 fot; *Mormorsgrufvan* eller *Westra Närstads,* 1,280 fot, ansedd att vara af äldsta grufarbetet i Åtvida bergslag; i samma malmfält belägna *Haggrufvan,* 630 fot, och *Eriksgrufvan,* 164 fot; *Malmviksgrufvan,* 6 à 700 fot. I en sednare tid ödelagda grufvor äro: *Garpgrufvan,* arbetad 1763 —1767, en vid *Stemmantorp,* 1764 och 1804, en vid *Tjusentorp, Stora Örsäters* på 1790-talet och 1804, *Gomåtta* grufva, mellan Wrånghults och Långbrotts egor m. fl. Bersbomalmens kopparkis åtföljes af *zinkblende, magnetkis, svafvelkis* samt någon gång *blyglans.* Dessutom beledsagas den af qvartz, fältspath, glimmer, magnetil, chlorit, granat och hornblende. Hufvudgångarten är en qvartzig, ofta glimmerrik hornblendesten. Under året 1865 utgjorde uppfordringen ur Bersbo grufvor 667,578 kubikfot lössprängdt berg, som lemnat 438,930 ctr malm, eller, efter vigt räknadt, omkring 66 %. Betingspriset var 8 öre pr kub.fot lössprängdt berg, som fördelas bland arbetarne pr borrad fot, då de tillika sjelfva hålla sig materialier, såsom borrstål och kost. — Bersbomalmens beredning verkställes icke genom vaskning, utan efter uppläggning i stora pyramider, genom 1 à 2 rostningar, allt efter dess halt af zinkblende och magnetkis, hvarefter den inlägges i sulu-ugn; uti hvarje sådan ugn äro i medeltal på 24 timmar, under år 1865, 336,2 centner beskickning försmälta och 59,2 centner skärsten tillverkade. Till 1 centner skärsten har åtgått 1,471 ctr brännmateriel, hvaraf 42 procent träkol och 58 procent cokes, och till 1 ctr beskickning 0,256 ctr bränsle (1 kub.fot träkol väger omkring 8 *℔* och 1 kub.-cokes 20 à 25 *℔*). År 1865 försmältes i 7 sulu-ugnar 596,411,90 ctr malm från

9 grufvor à 4,03 % håller 24,165 ctr. Vid analysering har skärstenen visat en kopparhalt af 20 à 22 procent, då den samtidigt håller 44 à 46 proc. jern, 5 à 7 proc. zink och 25 à 28 proc. svafvel. Malmen utsläppes ur ugnen i smältande tillstånd, får kallna, sönderslås (såsom skärsten) i stycken af 8 à 10 dec.tums storlek och rostas 6 gånger innan den går till råkoppar-smältningen. 120 ctr inläggas i hvarje roste, och vigtförlusten har varierat mellan $1^1/_2$ à 3 procent. Den rostade skärstenen beskickas med ren sulu-slagg och stundom qvartz, samt reduceras i schaktugn, med användning af endast träkol, till råkoppar. Råkopparn håller 92 à 94 procent koppar, 2 à 3 proc. jern och 1 à 2 proc. zink. Genom svaflets ofullständiga bortskaffande vid vändrostningen bildas vid råkopparsmältningen en svafvelmetall, kallad Trollsten, som innehåller 50 à 70 procent koppar, och återgår till vändrostningen. Men en fjerde smältningsmethod, neml. raffinering vid en särskild ugn, konstruerad af d:r C. H. Böttger i Eisleben, infördes här 1860, hvarigenom det lyckats att få kopparn så ren, att den står i jemnbredd med Gustafs- och Carlbergs koppar, som förut ansågs bäst af alla.

Åvassa, lastageplats på Ornön i Stockholms län; ankargrund på 4 à 5 famnars vatten; exporterar bjelkar och sparrar. Lots från hafvet erhålles vid Hufvudskär och Landsort. Rörande hemmanet Åvassa, se under art. Ornön.

Åvik, skeppsvarf i Tuna socken af Helsingland och Gefleborgs län, nära Hudiksvall, med 4 arbetare 1858; egare handlanden P. Åström.

Åvike, *Åvika*, *Åviken*, stångjernsbruk och manufakturverk, uti Hässjö socken, Medelpads fögderi och Wester-Norrlands län, vid pass 2 mil s. v. från Hernösand, vid sjösidan, nära gränsen mot Ångermand, består af 2 stångjerns-, 1 manufaktur- och 1 spikhärd, med oinskränkt smide sedan 1857; under bruket lyda Ytterå 36 mål, Norr Keänge $19^1/_2$, Svedje $4^2/_3$, en mjölqvarn om 2 par stenar i samma socken samt 78 seland i Häggdånger, Stigsjö, Ljustorp och 8 mål i Alnö socknar, alltsammans taxeradt till c:a 174,000 rdr rmt (deraf 30,000 rdr för sjelfva bruket). Brukets tillverkning i medeltal 1861—63 har uppgått till 2,935 ctr stångjern, 217 ctr spik, 111 ctr diverse smide; tackjernet hemtas från Norbergs och Westerbergs lager; stångjernet föres dels på egna, dels på befragtade-fartyg till Stockholm, Gefle eller Hernösand; en betydlig mängd skeppssmide aflemnas årligen till sistnämnda stad och andra närbelägna skeppsvarf. För icke många år tillbaka drefs bruksrörelsen med förlust, men på sednare åren har den drifvits med fördel, sedan större uppmärksamhet blifvit egnad åt manufaktursmidet, och stångjernstillverkningen blifvit drifven i blott mindre skala, till följd af den otillräckliga koltillgången. Antalet arbetare med deras familjer uppgick 1860 till omkr. 170 (1864: 130) personer. — Åvike bruk är anlagdt år 1686 å Ytterå hemmans egor, erhöll tillökta privilegier åren 1695 och 1838, så att det på 1850-talet bestod af 3 hamrar och 6 härdar med 2,700 *skll* årligt smide, samt en knipp- och 2 spikhamrar. På 1840-talet disponerades bruket af W. v. Ehrenheim och M. G. Rosén; egdes 1865 af Vollr. Tham.

Åviken, ett mantal frälse uti Askersunds landsförsamling af Örebro län, $6^1/_2$ mil från staden Askersund.

Ä.*)

Äbbetorp, ett frälse-hemman af $^1/_4$ mtl, i Wiby socken af Örebro län, $3^3/_4$ mil från Wredstorps jernvägsstation; eges af underlöjtn. C. G. Söderberg.

Ädelfors, nu ett obetydligt manufakturverk i Alsbeda socken af Östra härad i Jönköpings län, vid Em-ån, en tid ansedt såsom en rik guldgrufva och dyr-

*) De namn, som icke återfinnas under Ä, sökas under E.

bar perla i Sveriges krona. Rörande första upptäckaren af denna guldåder ha meningarne varit olika. Några uppgifva en Henrik Leijel såsom den första, och skall han af konung Johan III år 1581 blifvit förlänad med några gods, med vilkor att bringa guldberget i bruk; men om det varit denna guldmalm-åder, är dock tvifvelaktigt. Rätte upptäckaren torde varit bergsrådet och riddaren A. von Swab, hvilken år 1738 fann, att svafvelkisen å Germunderyds egor inom Alsheda, strax intill Öflandehults egogräns, ej synnerligen långt från der nu grufvan är belägen, innehöll guld. År 1741 slogos här de första dukaterna, 64 stycken. Samma år besöktes platsen af Linné, som yttrar derom, att strecket gick rakt ned åt berget, men många anledningar funnos spridda öfverallt; ett annat berg än det då bearbetade, skildt derifrån af en djup mosse, förde också guld. I början drefs för ett enskildt bolags räkning detta guldverk, som erhöll namnet *Ådelfors,* i stället för det fordna Gya. År 1743 afsade sig bolaget all andel uti grufvan, sedan det några år förut hade ingått förening med kronan, och drefs verket derefter ensamt för kronans räkning. Förlaget blef nu regleradt och bestämdes först till 1,000, men sedan till 8,000 daler silfvermynt om året. År 1748 d. 10 Juli anslog man hit, under guldverksfrihet, Alsheda, Ökna, Skede, Hvetlanda, Skire, Nye och Lemnhults socknar, såsom en bergslag under namn af Ådelfors bergslag. Östra härad blef satt under förbud, att inga kronoegendomar fingo försäljas till skatte eller skatteegendomar afyttras utom börd, utan att först hembjudas guldverket. Till detsamma anslogs $2^1/_2$ mantal, rätt till körslor af $^1/_2$ mtl frälse *Repperda Backagård* samt en årlig grufdräng af Björtorp i Skirö socken m. m. De guldförande strecken funnos i hufvudsakligen två berg, *Kronoberget,* till större delen i Ökna socken, äfven med jernmalmsgång, och *Klefvaberget* med vackra koppar- och silfveranledningar. De kullriga bergshöjderna bestå hufvudsakligen af qvartz, glimmer och kanske hornblende. Den guldförande jernkisen finnes i flera gångar, som ofta kasta sig i olika väderstreck, så att de likna lager. Man har funnit guld, såväl gediget som i förening med jern och svafvel och insprängdt i sjelfva bergarten, men mest i gångarna, der guldet finnes i blad och taggar till högst 8 ort pr centn. Någon tid efter 1773, man vet ej med visshet hvilken, utarrenderades guldverket. Arrendatorn deraf, hvilken det enligt kontraktet ålåg att betala arrendet med dukater, slagna af guld taget ur grufvan, köpte sådant från Holland och gjorde deraf dukater, begagnade körslor och dagsverken till allt annat än arbete i grufvan, samt utarrenderade de till henne anslagna gårdar och egendomar mot kontanta medel, hvarigenom verket allt mera förföll, till dess grufvan slutligen blef helt och hållet ödelagd. Intill 1773 slogos 12,000 dukater, från 1773—1795 har guldtillverkningen varit 185,4 marker. År 1805 inrättades ett postkontor, som dock sedan indrogs, och vid samma tid fick Ådelfors ett jernbruk, men som snart upphörde med all rörelse, och slutligen afbrann sjelfva åbyggnaden 1829, dervid alla handlingar rörande grufvan förstördes. Som densamma numera är nästan helt och hållet fylld med vatten, kan hon ej besökas, hvadan närmare beskrifning om dess inre utseende ej har kunnat lemnas, än den som kan erhållas af bergsrådet Johan Hisingers år 1751 öfver Ådelfors utarbetade karta. — Orsaken till guldgrufvans ödeläggande torde såväl vara guldhaltens ringhet som grufvans fattigdom på sjelfva malmarten eller svafvelkisen, i hvilken guldet fanns. Dock finnas många flera skärpningar i berget, än de som äro i sjelfva grufvan, såsom å Germunderyds, å Öflandehults och å Torps egor, der en stoll är indrifven af omkring 100 alnars längd. För närvarande återstår af den fordna herrligheten: *Ådelfors* bruksgård, $^1/_{16}$ mtl skatte, (sedan d. 3 Januari 1836; var förut en krono-lägenhet) med ett litet manufakturverk eller smedja, der i medeltal åren 1861—63 tillverkades 44 ctr spik, 18 centner redskapsmateriel, 86 centner diverse; ett färgeri, oljeslageri, Gyafors eller Ådelfors mjölqvarn för 3 par stenar och en sågqvarn, alltsammans taxeradt till 9,300 rdr rmt och tillhörigt f. riksdagsmannen P. Persson. — Adress: Hvetlanda.

Äggegrund, skär vid inloppet till Gefle; med en fast lysande fyr.

Äland, by med fiskodlingsanstalt och gästgifvaregård uti Säbrå socken, Södra Ångermanlands fögderi och Wester-Norrlands län, vid Älandsviken, $^3/_8$ mil norr om kyrkan, hvarifrån räknas $^1/_2$ mil till Hernösand; $41^1/_4$ seland (24 sel. = 1 mtl) på 5 nummer, 4 torp; 7 åboer och c:a 100 inbyggare på 20 hushåll; har krit- och tullqvarn, ålfångst i ån; taxeringsvärdet 64,000 rdr rmt; fiskodlingsanstalten inrättades år 1864; härifrån skjutsas till *Mark* i söder 1 mil, till *Weda* i norr $1^5/_8$ mil, till Hernösand i öster 1 mil.

Älberg, Stora- (Rosenlund), ett mtl skatte i Hardemo socken och Örebro län, $2^1/_4$ mil från Örebro, eges af garfvaren P. Grevelius.

Älby, ett mantal frälse och $^1/_2$ mtl skatte uti Wendels socken af Uppsala län, i sambruk med $^1/_2$ mtl frälse *Åsbo,* eges af notarien C. H. Tottie; Älby har en areal af 2,239 qvadratref, deraf 666 åker; Åsbos areal är 475 qv.ref, deraf 106 åker.

Älby, *Äleby* (i jordeboken), två mtl skatte, 1 mtl frälse i Öfver-Selö socken af Selebo härad och Nyköpings län, tillhörde på 1830-talet grefve Fersen, hade vid samma tid ny manbyggnad i modern smak, och vackert belägen; jordbruket var ganska betydligt.

Äleberg, egendom uti Mellby socken af Kållands härad och Skaraborgs län, $^1/_4$ mil söder om kyrkan; se under socknens artikel.

Äleklinta, berg i Kalmar län, med trigonometriskt bestämdt läge af 56° 58′ 43,48″ latitud och 1° 16′ 58,89″ longitud från Stockholms observatorium.

Älfvestad, *Elfvestad, Alfvestadh* eller *Elfvestatha* (på 1300-talet), annex-socken till Skeppsås pastorat, är belägen uti Bobergs härad af Linköpings län, $2^3/_4$ mil vester från Linköping, $1^1/_2$ mil från Skenninge, mellan Klockrike i öster och norr, Fornåsa i nordvest, Skeppsås i vester, samt Svartån i söder och sydost mot Normlösa och Westerlösa; arealen, 0,184 qvadratmil (efter Tham), 0,187 (efter Hahr) = 4,328 tunnland (Forsell uppgaf 4,258 tunnland, deraf 40 vatten), är fördelad på $35^1/_{16}$ mantal, hvaraf $29^1/_2$ skatte, $1^3/_4$ krono, $3\frac{13}{16}$ frälse. — Socknen, med 270 fots höjd öfver hafvet, hör till landthöjdens södra lutning mot Svartån, som följer södra gränsorna öfver $^1/_2$ mil långt utan fall; mellersta norra delen upptages af en fortsättning af den utplattade ås, som börjar från Motala ström och stryker äfven genom denna socken, med slättmark å ömse sidor, med små vattendrag, utfallande i nämnda å. Jordmånen är dels lera, dels syrsand, dels ör. Inbyggarnes antal var år 1810: 700, år 1850: 885 och år 1865: 890, deraf 23 utskrifningsmanskap. Hufvudnäringen är åkerbruk i förening med ängsbruk och boskapsskötsel samt bränvinsbränning. All fast egendom var 1865 taxerad till 581,300 rdr. — Kyrkan ligger vid Svartån, $^3/_8$ mil från modersocknens, och anses dess läge ha gifvit socknen namn; hon är gammal, men, efter tillbyggnaden år 1756, ljus och rymlig, har stentorn; vid kyrkobyns brand 1818 skonades kyrkan. Inuti henne märkas: altarskåp, ett vackert arbete, föreställande Kristus med de visa och fåvitska jungfrurna; gammal ej illa målad altartafla i 6 fält, afbildande bebådelsen, nattvarden, korsbärningen, korsfästelsen samt Jesu död och himmelsfärd; dopfunt af messing, omkring 2 alnar hög, m. m. Barnundervisningen bestrides i 2 fasta skolor om 3 klasser af en examinerad lärare för cirka 100 barn, medan 24 undervisas hemma. Dessutom finnes en flickskola, stiftad af löjtn. C. J. Tisell på Köhlbäck och donerad till Skeppsås och Elfvestads församlingar, men först år 1866 blifvit församlingens tillhörighet; den förestås af en diakonissa, som aflönas till $^2/_3$ af församlingen och till $^1/_3$ af donationen. Af fornminnen finnas: grafhögar vid Försjö, och runstenar, deraf en vid Örevad och en i vapenhuset; å den sednare läses: Kitar: auk: Beir: Bro: Kuth: hialbi: sialu: hans. — Vid katholska tidens slut hörde 17 gårdar till kyrkor och præbenden, $7^1/_2$ till kloster; på 1600-talet hade adeln ungefär $^2/_3$ af hela antalet, nu bestå hemmanen dels i byar, mestadels under bönders ego, dels i gårdar, till betydlig del adels och andra ståndspersoners. — Större gårdar äro: *Carlshof,* fr.-säteri, — *Börringe,* berustadt säteri, med $^1/_2$ skatte,

1 frälse (egare Anders Nilsson), vidare beskrifna på sina ställen; — *Helleberga*, $2^1/_2$ mtl skatte, med underlydande $^7/_{24}$ mtl i Klockrike och $^1/_2$ mtl i Lönsås socken; egare nämndeman A. P. Andersson; — *Forsjö*, 1 mantal, komminister-boställe, undergått laga skifte 1859; — *Köhlbäck*, 1 mtl skatte; — *Munnerstorp*, 1 mtl skatte. — Byar äro: *Amnada*, $2^1/_2$ mtl, 8 åboer (denna by har referendarien Lars Persson haft med säterifrihet), *Prestorp*, $1^1/_2$, 6 åboer, *Studsberg*, 3 mtl, 4 åboer, *Norra* och *Södra Tegneby*, 5 mtl, 15 åboer, *Stora* och *Lilla Wittorp*, $1^3/_4$ mtl, 5 åboer, *Älfvestad*, $3^3/_4$ skatte, 8 åboer, $^3/_{16}$ frälsesäteri till Ljungs säteri, och *Örvad*, $1^1/_4$ mtl, 8 åboer. — Adress: Carlshof.

Älgsjö, Älglösa, ett halft mtl frälse i Films socken af Olands härad och Uppsala län, med jerngrufva.

Älta (f. d. Altadh), gård uti Erstavik kapellsocken af Svartlösa härad och Stockholms län, $^3/_8$ mil söder från kyrkan, hvarifrån räknas 1 mil till hufvudstaden, samt trigonometriskt utmärkt att ligga mellan 59° 15′ 11,36″ longitud och 0° 8′ 35,25″ latitud, består af $^2/_3$ mantal. Gården såldes den 22 November 1642 af drottning Kristina till r. r. Matthias Soop; sednaste egaren är protokollssekreteraren O. S. Rydberg; 1865 års taxeringsvärde 50,000 rdr rmt.

Ämnisholm, *Aempnisholm*, ett forntida slott, som antages legat vid Ämmån i Småland. Det nämnes blott i 2:ne bekanta handlingar, det ena ett salubref af Matts Hakonsson och Hakon Mattsson i Ulfsberg, utfärdadt på Aempnisholm den 26 Sept. 1393. Det andra dokumentet är ett notariatsbetyg om en visitation i Wadstena kloster af den 28 Okt. 1400, hvilket riddaren Thorkil Haraldsson (Gren), höfvidsman på slottet Emnisholm, bevittnat.

Äng, ett frälse-säteri uti Nysunds socken af Wisnums härad och Carlstads län, består af 1 mtl, med säteri-frihet från 1664, har åtminstone sedan 1840-talet tillhört slägten Lövenhjelm; taxerades 1865 till 60,000 rdr rmt; underl. var $^1/_{32}$ mtl i Gjärdsbohl.

Äng, med Lindeskogs ladugård, ett frälse-säteri af 2 mtl, uti Marbäcks socken, Norra Wedbo härad och Jönköpings län, hör till Cathrineholms fideikommiss (se den art.), hvars hela fastighetsvärde år 1865 var 271,900 rdr, deraf 25,000 rdr för detta säteri.

Ängaböle, *Engaböle*, Eningsböle (i jordeboken), två mtl frälse i Gryta socken, Hagunda härad och Uppsala län, vid pass 2 mil från Uppsala; bortbyttes den 10 Febr. 1644 af amiralen friherre C. C. Gyllenhjelm till Joh. Moritz Wrangel, men häradsrättens fastebref utfärdades först den 8 Febr. 1647.

Ängaholm, säteri, se Engaholm. Mangårdsbyggnadens läge är trigonometriskt bestämdt att vara mellan 56° 52′ 50,33″ latitud och 3° 29′ 17,53″ longitud från Stockholms observatorium.

Änganäs, ett frälse-säteri uti Nöbbeleds socken, Konga härad och Kronobergs län, vid pass $2^1/_2$ mil från Wexiö, af 2 mtl. Egare år 1770 var kaptenlöjtn. Castanie; 1865 funnos 2 egare; taxerades sistnämnda år till 36,000 rdr, har godt höbol, brist på skog. — Ett och $^1/_2$ mtl utgör extra rotering vid lifkompaniet och Kronobergs regimente, $^1/_2$ mtl vid Konga härads kompani och Kalmar regimente.

Änganäs, militiæ-boställe af $^3/_8$ mtl uti Sandsjö socken och Jönköpings län.

Ängaryd, gård uti Säby socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, består af 1 mtl frälse med underlydande $^1/_2$ Hulebarp, åsatt ett taxeringsvärde af 29,000 rdr, egdes 1865 af major Åberg. Gården är väl bebyggd och har utmärkt vackert läge vid Säbyån samt goda och vidsträckta egor.

Ängatorp, gård uti Askersunds socken af Örebro län, består af $^3/_4$ mtl skatte.

Ängby, Lilla, egendom med pudrettfabrik, uti Bromma socken af Sollentuna härad och Stockholms län, vid Mälarens strand, nära Nockeby bro, är nyligen inköpt af Stockholms pudrett-aktiebolag för 27,000 rdr rmt. Fabrikationen, som 1866 utgjorde 50,309 kubikfot, lemnade utom 5 % årlig ränta ett öfverskott af 1,030 rdr rmt; bolagets tillgångar för nämnda år uppgåfvos till 67,306 rdr.

Ängby, *Engeby* (i mantalslängden), ett frälsehemman af $^3/_4$ mtl och $^1/_2$ mtl komminister-boställe i Knifsta socken, Erlinghundra härad och Stockholms län,

$^1/_4$ mil nordvest från kyrkan, hvarifrån räknas $4^3/_4$ mil till hufvudstaden; på egorna står runstenen № 562 uti Liljegrens runurkunder, med inskriften: Estrith: lit: reisa: stein: thensa: iftir: Ivar: bóta: sin: auk: Ikvar: auk: Ikifastr: eftir: fathur: sin: Minel: kati: at: hans.

Ängby, Stora, ett frälse-säteri uti Bromma socken, Sollentuna härad och Stockholms län, består af $1^1/_2$ mtl, med jästfabrik, tax. 1865 till 83,000 rdr.

Ängeby, *Engeby* (i mantalslängden), tre mtl skatte-säteri, med qvarn, i Lunda socken, Erlinghundra härad af Stockholms län, $^3/_{16}$ mil söder från kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från hufvudstaden, har 2 egare. På egorna står runstenen № 525 i Liljegrens runurkunder, med inskriften: Ranfrithr. lit rasa stain thino. aftir Biurn sun thaira. Ketilmunthar. Kuth hialbi hans at auk Kuths muthir. Hon fil a Virlanti. In Asmuntr markathu.

Ängegärde, *Änggärde,* Öster och Wester, tvänne hemman uti Ytterby socken, Inlands Södra härad af Göteborgs och Bohus län, af $^1/_2$ mtl skatte hvartdera; med historisk märkvärdighet af sammandrabbningen här d. 20 Juli 1676, under s. k. Gyldenlöwsfejden, mellan Harald Stake med Svenskarne å ena sidan och Ulrik Gyldenlöwe med Norrmännen å den andra.

Ängersjö, kapell-församling till Ytter-Hogdal, af Svegs härad i Härjedalen och Jämtlands län, vid pass $13^1/_2$ mil från Östersund, utgöres af *Ängersjö* by på $1\frac{11}{16}$ mtl skatte i 11 hemmansbruk med 130 inb. på 24 hushåll, samt af *Örnåsen* och *Årberget,* under hvilka tre byar brukats 2,219 tld 29 kappl., som förut tillhört Färila socken af Helsingland, men sedan 1866 blifvit i alla afseenden förlagda till Ytter-Hogdals socken, samt finngårdarne *Djupsjöberg, Östsjö* och *Rullbo,* $1^1/_4$ à $1^3/_4$ mil från kapellet. — Adress: Ljusdal.

Ängersjö, *Ångesjö* (på Mentzers resekarta), by i Nordmalings socken af Westerbottens län, $4^1/_4$ mil från Umeå stad, $26^1/_4$ tunnland = 3 mantal 2 tunnland, med 125 inbyggare och 10 åboer, ligger på en kal och låg bergsrygg, hvars fot dels sköljes af den stora Ängersjön, dels betäckes med fruktbara fält. Vid Schuberts besök i byn 1818 voro bönderna ännu utfattiga och fördjupade i skuld, till följd dels af missväxt, dels af Ryssarnes besök här i öfver 13 veckor, då invånarne totalt utplundrades, och sedan (så berättade de) hade de icke, oaktadt alla ansökningar, erhållit något understöd, ehuru ansenliga summor blifvit utdelade i Westerbotten. Från härvarande gästgifvaregård skjutsas i n. o. till *Sörmjöle,* $1^5/_8$ mil, genom en bergig skogsväg förbi Hörnefors bruk, i s. v. till *Lefvars,* $1^3/_4$ mil.

Ängeså-elf, se art. *Lina* elf.

Ängsberget, i Stockholms län, mellan 59° 32′ 6,58″ latitud och 0° 33′ 36,87″ longitud från Stockholms observatorium.

Ängskär, två skatte-hemman af $^1/_8$ mtl hvartdera uti Hållnäs socken Olands härad och Uppsala län, $8^1/_2$ mil n. n. o. från Uppsala, med lastplats för Löfsta bruk och i närheten en tidtals bearbetad jerngrufva; här är en kase med trigonometriskt bestämdt läge mellan 60° 30′ 10,10″ latitud och 0° 1′ 17,53″ long. från Stockholms observatorium.

Ängsö, se *Engsö.*

Ännabygd, ett skatte-säteri uti Hjo socken, Kåkinds härad och Skaraborgs län, af 1 mtl, köptes från kronan 1648 af L. Hård, är sedermera inlagdt och inrustadt under säteriet Sjöbonäs, som brukas under skatte-rusthållet *Nygård,* $^1/_2$ mantal; godset eges af kronolänsman C. Carlberg på bostället Igelstorp i Sventorps socken och tax. till 84,900 rdr.

Äppelbo, socken i Vester-Dalarnes fögderi af Stora Kopparbergs län — vid 930 fots höjd öfver hafvet — $12^1/_8$ mil v. s. v. från Falun, begränsas i norr af Malung och Jerna, äfven i öster af sistnämnda samt af Säfven, i vester af Malung och i söder af Gustaf Adolfs, Rämens och Gåsborns socknar i Wärmland; upptager af ålder, med en längd af $5^1/_4$ mil och en bredd af $1^1/_3$ mil, en areal af något öfver 4 qvadratmil (4,155 qvadratmil efter Hahr), eller enligt storskiftshandlingar af åren 1852—1859: 557,549 qvadratref, deraf 7,529 åker, 23,900 äng och odlingsmark, 428,132 myrslogar (deraf allmänningen och sockenskogen 18,559 qvadratref), 25,234 vatten, 46,260 impedimenter, sedan södra och största delen af finnmarken, omkring $^1/_3$ af hela socknen, innehållande

74,319 qvadratref, deraf 60,488 skogsmark, som först genom kongl. resolution af den 18 Juli 1805 i kyrkligt hänseende lades till Rämens kapell, nu genom resolution af den 22 Nov. 1861 blifvit i alla afseenden lagd till Wärmland.

Socknen är, med undantag af en betydlig slätt, den egentliga socknens s. k. hembygd, som utbreder sig på båda sidor om den här framflytande Dalelfven och som ligger i hela sin utsträckning flack och enformig, ett oafbrutet bergland. Bland de mest framstående bergen nämnas: *Hundflen* på östra sidan om Busjön, med 16 à 1700 fots höjd, och på hvars kala topp signaltorn är uppfördt för triangelmätningar; *Skallberg, Korpfjell, Sorsanberg, Hästberg, Skälberg, Walsbergen, Ögnakärnberg, Örberget* och *Hummerberget* m. fl. Bland vattendragen märkas, utom den förutnämnda Dalelfven, som bildar inom socknen flera sjöar, *Svartelfven*, under sitt lopp mot söder utgörande socknens östra råskilnad, *Hunån, Svart-* och *Näfverbäckarne* m. fl. Allmänna bergarten är gneis, endast undantagsvis spåras granitsten; att *Hundflen* skall vara rikt på koppar, vill väl en gammal spådom från sagotiden, som lofvat, att berget en gång skulle blifva »bror till Falu grufva», låta påskina, men alla försöksbrytningar hafva hittills måst öfvergifvas, endast lösa stenar, innehållande koppar, ha påträffats; deremot hafva Liljendals bruksegare allt sedan 1805 brutit god jernmalm ur den s. k. *Skärkärnsgrufvan*, sydvest om *Kullsberget* mellan *Mocksköln* och *Skärkärn*. Jordmånen, i allmänhet svag, består på den odlade slättbygden af vattsand, blandad här och der med jäslera, i bergsbygden af sandmylla, vanligen blandad med klappersten eller grus. — Hufvudnäringar äro: *åkerbruk*, med hafra och potates till hufvudsäde, dock icke en gång uppfyllande nödtorftiga behofvet, till en del väl en följd af den svaga jordmånen, men ännu mer deraf, att den icke är så häfdad, som önskligt vore, förutom af allmogens schackrarevanor, så att äfven *gårdfari-* och *byteshandel* på Norge måste räknas bland hufvudnäringar, ehuru de i främsta rummet bidragit till denna menighets allmänna skuldsättning; *boskapsskötseln* lemnar sockenfolket, som allmänt hafva fäbodar, der fodret inbergas för att vintertiden hemköras, sällan något öfverskott till afsalu, då deremot Finnarne afyttra både ost och smör. Till binäringar räknas *arbetsutvandringar* till Norrland, *skogsafverkning*, ännu blott bestående i allmogens egna fällning af timmer, som utföres i elfven genom Stora Granån, Hunån, Busjön och Gruckån samt flottas sedan till Korsnäs; *fogelhandel, jagt* och *fiske*, hvaråt dock egnas alltför liten uppmärksamhet; *kolning* och andra körslor till Liljendals bruk. Trädgårdsskötsel är helt och hållet okänd. Af verk finnas 8 tullmjölqvarnar, och 4 sågqvarnar till husbehof. Hemmantalet, innan södra eller Liljendals finnmark afsöndrades, var $8\frac{31}{32}$ mantal, deraf $^1/_{16}$ krono, resten skatte; åsatta ett taxeringsvärde af 350,630 rdr. Inegojorden, 29,246 snesland, fördelas på nära 325 besutenheter med 90 snesl. för hvarje.*) Statsbidragen utgå med 1,015 rdr, deraf 265 i bevillning, 398 i jordeboksränta, 109 i mantalspenningar, 242 rdr i kronotionde (179,5 kub.-fot hafra). Soldatrotarne äro numera $9^3/_5$. Vid *Rågsveden* är gästgifvaregård, der skjutsen är öfvertagen på entreprenad mot 450 rdr, hvarjemte socknen bidrager i skjutsomkostnaden vid Tyngsjö med $^1/_{12}$, eller 60 rdr. En flottbro är lagd vid *Sälens* by öfver Dalelfven. — Socknens första uppkomst antages skett genom att Leksands bönder från början begagnat dessa trakter till betesmarker, och de för detta ändamål anlagda fäbodarne efter hand blifvit förvandlade till bostäder för en stadigvarande befolkning. Sägnen om en qvinna, Apollonia eller Abluna från Leksand, som skall först hitflyttat och bosatt sig i Sälen, bestyrkes både af att socknens namn i gamla handlingar skrifves Appalebo och Ablebo (hvilken benämning låter förena sig med berättelsen om Abluna) och att fäbodar af gammalt i Öfra Dalarne kallades sälbodar. Inbyggarnes antal har från att år 1760 vara

*) Kongl. brefvet af den 18 Jan. 1841 förordnar, att de vid afvittringen kronan tillfallande öfverloppsmarker skola indelas till hemmantal efter de för rekognitionsskogen bestämda grunder och efter skattläggning å offentlig auktion till skatte försäljas.

700, uppgått 1865 till 1,680. Folket här, som räknas bland de fattigaste i Dalarne, anses i allmänhet äfven stå lågt i sedligt hänseende. Namnet på en by, *Lappheden*, påminner om Lappars besök i fordna tider. Af landsdomaren H. Simblas bytesbref, utfärdadt 1417, deri Åppleboda säges ligga i Jerna socken, har man antagit, att denna bygd af ålder blifvit lagd till Jerna, der en trakt kallas Äppelbohagen, deraf att Äppelbofolket fordomdags skall släppt sina hästar dit, under det de sjelfva besökt kyrkan. Angående allmogedrägten, må nämnas, att qvinnorna vid högtider bruka röda band, lindade kring håret; pannan prydes af ett blankt »diadem» af messing, hvars ändar sträcka sig till nacken, der de framskina bland många bandrosor. Hufvudet betäckes i öfrigt med en liten röd mössa med breda spetsar. Halsduken är öfver bröstet fästad med ett smycke af messing. Lintygets vida ärmar äro på mångfaldigt sätt prydda med röda och blå sömnader. Det högröda lifvet, som framtill eger en med häktor tillfästad bröstlapp, hvilken nedåt midjan afsmalnar, har baktill små runda skört, kantade med grönt tyg. Kring midjan ett bredt bälte, hvarifrån nedhänga på venstra sidan bjerta band. Kjortelen är mycket bredrandig, strumporna röda; på fötterna klumpiga skor med spännen.

Under Gustaf I:s regering skall socknen erhållit egen kyrka af trä, som qvarstod ännu på 1760-talet, och der gudstjensterna i början besörjdes 3 à 4 gånger om året af presterna från Nås, tills år 1650, då en ständig kaplan (Israel Petri Narsenius) förordnades här. Genom kongl. brefvet d. 23 Sept. 1822 afskildes socknen från Nås och blef eget pastorat, konsistorielt af 3:dje klassen under Westerdals kontrakt i Westerås stift; men kyrkoherdesyslan kunde först 1840 efter dåvarande komministerns död tillsättas. Med kaplanerna synas beklagliga förhållanden egt rum; alla ha de varit nedtryckta uti stor fattigdom, flera blifvit suspenderade eller afsatta för tjenstefel eller oordentligt lefverne. Nuvarande kyrkan, byggd 1771, är utdömd; hon ligger 24 mil från stiftsstaden, håller 68 fot i längd och 36 fot i bredd, är utvändigt rödmålad, har sakristia, 20 fot lång, 18 fot bred vid östra gafveln, med predikstolen öfver altaret. Kyrkokassans behållning 1864 var 12,000 rdr, fattigkassans 1,700 rdr. Barnundervisningen bestrides i en fast skola af en examinerad lärare och i 4 byskolor; barnens antal i den förra uppgår till 90, i de sednare till 40. — Inga fornminnen eger socknen, och af sägner endast få, rörande sig om troll och rå-andar. — Några större eller för ståndspersoner bebyggda gårdar finnas icke, med undantag af *Stensbo*, kaptens-bost., af $^1/_{16}$ mtl, med 34 qvadratref åker och 2,492 skog; *Pastorsbostället*, $^1/_{16}$ mtl, i Sälens by, upptager 271 snäsland. — Byar äro: *Rågsveden, Näset, Östra Born, Boror* (3 dalkarlsmtl), *Störbyn, Ofvanhed* (14 n:r och 14 dalkarlsmtl) och *Könstad, Nordbyn* och *Lappheden, Risheden, Opsaheden, Sälen* (8 dalkarlsmtl), *Sörombäcken, Thorvallen* och *Roddarheden*. Finnbyar *Skjerfjell* och *Höksjön*. — Adress: Malung.

Äppelviken, *Äpelviken*, ett frälsesäteri uti Bromma socken af Sollentuna härad och Stockholms län, af $^1/_8$ mtl sedan den 6 Aug. 1858, och åsatt en afgäld af 30 rdr till egaren af Ulfsunda säteri, hvarunder det förut varit en lägenhet utan mantal; var år 1865 med bränneri tax. till 20,000 rdr.

Äpplaholm, *Äplaholm*, ett frälsesäteri af 1 mtl uti Sandsjö socken af Westra härad och Jönköpings län, nära sjön Nömmern, vid pass $2^1/_2$ mil från Ekesjö. Det beboddes i 15:e seklets början af väpnaren Halsten Pædhersson (1408—1417) af slägten Båt, hvilken år 1405 var konungs-domhafvande vid räfstetinget, och sedan af väpnaren Nisse Johansson (1435—1441), hvilken år 1441 blef ihjälslagen af väpnaren Birger Trolles svenner, då han sökte lemna skydd åt en man, hvars gripande denne anbefallt. Derefter omtalas en Lasse Bengtsson såsom bosatt i Äplaholm (1451), sedan hustru Ingrid Magonsdotter till Äpleholm; hon erhöll 1495 af Svante Sture i liqvid för 125 mtl, gårdar i Fagerhults, Stenberga och Högsby socknar. I medlet af 1500-talet egdes gården af Truls Bagge, ärfdes efter honom af Göstaf Olsson (Stenbock). Från

1770- och inpå 1840-talet ha medlemmar af slägterna Mannerstedt och Rosenmüller varit egare af Äplaholm, som nu är deladt mellan 6 bönder och taxeras till 70,000 rdr.

Ärendal, jernbruk med en stjelpugn samt mjölqvarn uti Frustuna socken af Daga härad och Nyköpings län, utgör med Säby 1 mtl (se detta ord) med såg, Ettersta 1 mtl, Oppeby 1 mtl, St. och L:a Jägerdahl $^3/_8$ mtl, Malmtorp $^1/_8$ skatte och Sågartorp $^1/_8$ frälse, ett gods, tax. till 120,800 rdr; eges af J. E. Lybeck. Se vidare Ehrendal.

Ärila, *Ärla, Aerla* (1406), annexsocken till Stenqvista pastorat, uti Öster-Rekarne härad af Nyköpings län, $1^3/_8$ mil s. s. o. från Eskilstuna; arealen, 0,951 qvadratmil land (efter Tham) = 22,006 tld, 1,064 qvadratmil (efter Hahr) = 24,624 tld, (Forsell uppgaf 23,860 tld, deraf 2,100 vatten), är fördelad på $39\frac{43}{80}$ mtl, deraf $7^1/_{10}$ skatte, $2^9/_{16}$ krono och $29^7/_8$ frälse; dessutom uppgifves 0,147 qvadratmil (Hahr), 0,080 d:o (Tham) vara vatten. — Socknen, med en medelhöjd af 80 fot öfver hafvet — upptages söderut för det mesta af skogsmark, högländ vid *Borstens* och *Hagbysjöns* stränder, der höjder finnas af 300 fot, med odlade bygder kring *Norrsjön;* mellersta landet genomflytes af *Husbyåns* vattendrag, österut vidtager *Kjulaåsen;* af Åkersvattnen ligga härinom *Flätsjön* och *Eklången,* till en del äfven *Treskatan,* alla omgifna af kärriga skogsmarker, här och der odlade. Rådande jordmån är dels lera, dels mojord. Näringar äro åker-, ängs- och skogsbruk. Inbyggarnes antal, år 1840: 1,590, hade 1865 uppgått till 1,870. — Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till 1,197,300 rdr, deraf 1,600 för Rinkesta tegelbruk, såg och qvarn samt några torp. — I 16:de och 17:de seklerna skall Ärila varit modersocken; kaplaner äro kända från år 1588. Kyrkan, ombyggd 1783—86, är stor och rymlig; har torn. Barnundervisningen bestrides af 2 examinerade lärare uti en fast och en flyttande skola för 154 barn, medan c:a 90 undervisas i hemmet. Af Galénska skolfonden (Galléen) för fattiga barns uppfostran uppgår nu årliga inkomsten till 1,290 rdr; skolkassans saldo år 1865 var 420 rdr. Sockenbibliothek finnes; 2 skolhus, 1 sockenmagasin, 1 fattighus. Här är sedan 1856 länets skogvaktareskola *Skogahall* eller *Skogshall.* — Af fornlemningar finnas bautastenar och en runsten nära vestra landsvägen, med inskriften: Fastulfr + sun + Uiulf + lit + hakua + stain + at + Hulmkair + broþur + sin + auk + þoruar + moþur + sina + Ruth + hialbi + ant + þaira +, lemningar efter en borg, hvarom se under *Rinkesta,* hvars åldriga, starka stenbyggnad af sägnen föregifves varit ett kloster, derom äfven namnen *Munkstugan* och *Munkgärdet* m. fl. torde vittna. — Större gårdar äro: *Rinkesta,* — *Spånga,* — *Tummelsta,* frälse-säterier, *Östra Hedemora,* — alla med särskilda artiklar; — *Skogshall* eller *Trumpan* (se Skogahall), med $^5/_8$ underl., 30,700 rdr, egare brukspatron von Celsing; — *Eklången,* 1 mtl frälse; — *Kroberga* $1^1/_2$ mtl, kaptens-, — *Hymossan* $^1/_8$ mtl, och *Siggsätter* $^1/_8$ mantal, skogvaktareboställen, — *Wantorp* $^1/_8$ mtl, militiæ-, — *Åttinge* $^1/_2$ mtl, komminister-boställe (sedan 1690). — Under Åkers styckebruk lyda $^7/_8$ mtl. — Byar: *Axnäs* 10 lotter, *Hamra* 4 lotter, *Hagby* 5 lotter, *Qvarntorp* med skola. — Adress: Eskilstuna.

Ärja, *Aerem* (1380), f. d. socken, belägen uti Åkers härad och Nyköpings län, men lyder under Selebo häradsrätt, innefattar $11^1/_{16}$ mtl, deraf $7^5/_{16}$ skatte, $^1/_2$ krono, $3^1/_4$ frälse, bebodda af 345 inbyggare och taxerade till 200,400 rdr. Socknen, ehuru utan kyrka sedan 1600-talet, blef först 1845 sammanslagen med Åkers socken. Enligt traditionen skola Åkers och Ärja kyrkor blifvit uppförda af tvänne anförvandter, som voro så hatfulla mot hvarandra, att de ej ens ville mötas i Guds hus; efter Ärja kyrka finnas numera blott obetydliga ruiner qvar. Nära derinvid har funnits en märkvärdig runsten, som en bonde i senare tiden lagt i sin spis. Inskriften derå lyder: Amvit reste dessa stenar åt alla sina söner och åt Unulf, Åke och Ringer, sina bröder, som voro värdhållare uti Teribina, G(K)almarne och Sodomo, hvilka foro från Skåne; Eski eller Erki ristade runorna. Liljegrens tolkning skiljer sig något från Peringskölds, men

ristningen antyder, att här bodt namnkunniga härförare, som krigat i Österländerna. Med Galmarne har man velat förstå Therapne på Kreta, med Teribina Tyrus i Syrien, Sodom är beläget vid Svarta hafvet. — Gårdar: *Lida* säteri, med underlydande *Skäfve* $1^1/_2$ skatte, *Brolöth* $^3/_8$ frälse, *Siggekärr* $^1/_8$ frälse, *Skrehäll* $^1/_2$ frälse, *Stuguhagen* $^1/_4$ rå och rör; — *Ärja* $^1/_2$ mtl, häradsskrifvare-boställe; — *Biholm* $1^1/_2$ skatte, och *Ärja* 1 skatte, lyda under Stora Sundby; — *Järsta* by, 6 åboer. — *Skogqvarn* $^1/_4$ skatte, *Krokbråten* $^1/_{16}$ skatte, enstaka hemman. — Adress: Mariefred.

Ärna, egendom uti Uppsala län, $^1/_2$ mil från Uppsala, vid allmän landsväg, består af Ärna $^1/_4$ skatte, med derunder lydande och med egorna sammanhängande *Mälby* $1^1/_3$ rusthåll, *Björkby* $^3/_4$ skatte och $^1/_2$ frälse, *Kungsgården* $^1/_4$ skatte, med 400 tld inrösningsjord, inom Gamla Uppsala socken af Waksala härad, samt Mångelbo $^1/_2$ frälse, med 609 tld skog, inom Skuttunge socken af Bälinge härad. Ärna gård är väl bebyggd med manhus, innehållande 8 rum m. m., har köks- och fruktträdgårdar. Den har på sednare tiden tillhört fil. dokt. J. J. Svartengren, här afliden år 1866; bland af honom utgifna arbeten må nämnas den år 1848 utkomna »Medeltidens historia».

Ärsta, *Äresta* (i mantalslängden), gård i Runtuna socken, Rönö härad och Nyköpings län, består af $1^1/_2$ mtl skatte (taxeradt till 30,000 rdr), med i sambruk liggande $3^3/_4$ skatte, $^3/_4$ rusthåll, 1 frälse, och bortarrenderade 1 frälse-säteri, $^3/_4$ skatte, $^1/_2$ frälse (se under Runtuna), alltsammans lydande under Christineholm i Allhelgona socken, hvilket eges af enkegrefvinnan Wachtmeister. På Ärsta egor står runstenen № 879 i Liljegrens runurkunder, der inskriften återgifves sålunda: uthun + lit + rasa +. stain: at: Ꞧuth . . . boanta: kothan: kara auk: stainbro th . . . at: boanti sin.

Ärtemark, *Aretamarkh* (1334) eller *Artamark* (1531), annex-socken, är redan beskrifven under Ertemark. Sedan tryckningen af nämnda artikel har folkmängden uppgått till 2,825 på 590 hushåll. Tälgstensarbeten utgöra en biförtjenst. I trakten af Bengtfors har man funnit Protogyngneiss, afsöndrad i 1 à 2 fots tjocka plattor; den har med fördel blifvit använd till byggnadssten. — Arealen är 1,282 qvadratmil land och 0,245 d:o vatten (efter Hahr); hemmantalet $26^7/_8$, hvaraf $23^5/_{16}$ skatte, 1 krono, $2^9/_{16}$ frälse, tax. 1865 till 776,800 rdr, deraf 24,400 rdr för verk och lägenheter, bland hvilka må nämnas handelsbodar i *Årebol, Hufvudgänge, Bön* och *Ormansby*, 9 qvarnar, 2 sågar, 2 färgerier och 2 garfverier uti *Tegane, Södra Siden, Näsbo, Gäldsbyn, Gottersbyn, Öfra Fyllingen* och *Stora Flaten*. Vid Norra Grean har varit marknad från 1741 t. o. m. 1801. *Näsbo* kopparhytta, anlagd 1720, hade endast kort varaktighet. *Stommen*, 1 mtl krono, deraf $^1/_3$ kalladt Carlsgåfva, är pastors-adjunkts-boställe sedan 1813. På *Grenaholmen* i sjön Lelången finnas åtskilliga minnesmärken, hvaribland öfverst på höjden ett större rör, deruti en kittel med guld och silfver skall finnas efter sägnen, som ock tillägger, att hvarje försök att uppkasta röret, har måst uppgifvas af mellankommande oväder. Röret har dock på 1840-talet blifvit hemsökt af skattsökare, hvarvid en hällkista af på flatsidorna lagda hällar blottats; den skall innehållit flinta och koppar. Å näset, der kyrkan står, finnes en mängd treuddar och kretsar.

Ås, ett frälse-säteri uti Julita socken, Oppunda härad och Nyköpings län, $2^1/_4$ mil norr om Kathrineholms jernvägsstation, $4^1/_8$ mil från Eskilstuna, består af 3 mtl, och det underlydande godset af $11^1/_2$ mtl samt 44 torp. — Ås gård, belägen $^1/_4$ mil från Julita kyrka, vid foten af det fordom sagoberyktade, men nu för sina vackra utsigter anmärkningsvärda *Wiksberget*, har en hufvudbyggnad, hvars nedra del är af gråsten, jemte 2:ne fristående flyglar, omslutande på 3 sidor en rektangulär gård, enligt det gamla vanliga byggnadssättet. Nedra våningen är snarlik en gammal klosterbyggnad, med låga hvalf och korridorer; den öfra deremot, der man finner väggar af skulpterad ek och vackra inläggningsarbeten, är högre och lättare. Trädgården innehåller fruktträd af goda, egendomligare sorter, och parken anslår den besökande så mycket mer, som man icke väntade ett sådant stycke natur-romantik

midt uppe bland sädesfälten. På gården förvaras en ganska rikhaltig tafvelsamling jemte andra värdefulla konstarbeten, deribland må nämnas en snusdosa, förfärdigad af en elgklöf, ett prof på målaren Hörbergs fallenhet äfven för skulptur. — Ås var ännu i medlet af 1600-talet en bondgård, med ringa odling, troligen lydande under Julita; den köptes väl 1645 till frälse, jemte andra under Julita lydande hemman, af den rike tysken, generalen och riksrådet Paul Kewenhüller, men beboddes ännu 1663 af bönder. Med Kewenhüllers dotter, Anna Regina, öfvergick Ås till baron Mathias Palbitzki, som en tid var drottning Kristinas ministerpresident i Rom, — den förste med det namnet, som besutit jord i Sverige. Gården, varande då med Julita och Österåkers socknar tillsammans i en besittning, öfvergick på 1680-talet med Palbitzkis dotter Kristina Beatrix till gen.-löjtnant Nils Alex. v. Ungern-Sternberg, och har alltsedan förblifvit inom slägten, åtminstone på qvinnolinien. Sonen, fältmarskalk Mathias Alexander, bebyggde Ås i medlet af 1700-talet och gjorde det dermed till ett verkligt herresäte; han dog der 1763 eller 1767. Om honom må ock nämnas, att han i fältslaget vid Helsingborg anförde den 28 Febr. 1710 med mycken tapperhet ett kompani af grefve Aschebergs dragoner. Ås gick i arf från far till son, tills löjtn. Mathias Alexander, död 1826, slutade ätten på svärdssidan, hvarefter Ås med en hans dotter (en annan blef gift med Mathias Palbitzki) öfvergick till general-adjutanten Stafs von Post, † 1845, hvarefter enkan, Kristina Sophia von Ungern-Sternberg, jemte barnen alltsedan innehaft godset.

Sedan 1822 och intill 1861 har, genom att flera hemman och torp blifvit lagda till de, förstnämnda år, under eget bruk varande $4^1/_2$ mtl, samt genom den naturliga ängens jemte beteshagars uppodlande, så att åkerarealen ökats från 200 till 600 tld, utsädet uppgått från 68 t:r till 170, och skörden från 230 till 1,683 t:r, deraf 770 t:r hafra; höskörden, år 1851: 454 lass om 30 *℔*, var 1861: 1,500 lass. Skogen är indelad till trakthuggning i 3 hyggen på 130, 120 och 100 års omlopp. I början på innevarande århundrade underhöllos här 12 till 15 hästar, 16 par dragoxar, 70 till 100 gödoxar, 20 kor, 30 får och 100 getter, nu födas här 28 par dragoxar, 70 till 100 gödoxar, 40 till 50 kor, 40 ungnöt, 200 får, deribland af fullt äkta leicester-race, men endast 8 hästar och inga getter. — Ås säteri, med tegelbruk och qvarn för 3 par stenar samt Geteboda såg var 1865 taxeradt till 82,800 rdr, och hela godset, bestående af 3 mtl säteri, $3^1/_2$ frälse och $^1/_8$ skatte, under eget bruk, samt $5^3/_4$ frälse och $2^1/_4$ skatte, bortarrenderade, var tax. till 222,000 rdr. — Vid Ås finnes postexpedition.

Ås, by om 4 mtl krono i Romfertuna socken, Norrbo härad och Westerås län, är donerad af kon. Gustaf II Adolf till Uppsala universitet.

Åsbron (i 1825 års jordebok), *Essbron* (i 1777 års jordebok), ett skattehemman af $^1/_4$ mtl, uti Askers socken och härad af Örebro län, lyder under Bysta fideikommiss; utgör med Alltorp(?) ett skoldistrikt med 2 småskolor, som årl. uppbära 28 rdr utaf en donation.

Åshult, *Ässhult* (i mantalsuppgiften), ett frälse säteri uti Wirserums socken, Aspelands härad och Kalmar län, vid pass $5^1/_2$ mil från Wimmerby, af 2 mtl, egdes 1864 af enkefru Liedbergius, taxerades till 40,000 rdr och brukades gemensamt med Eksebo säteri, hvarunder det förut äfven lydt.

Åskhult, ett frälse-säteri uti Solberga socken, Södra Wedbo härad och Jönköpings län, vid pass 1 mil sydvest från Ekesjö, består af 2 mtl, och de underlydande af $^3/_4$ mtl; är redan beskrifvet under art. Eskhult. Godset taxerades 1865 till 45,000 rdr.

Åskja, by i Ullångers socken af Norra Ångermanland och Vester-Norrlands län, vid pass $5^1/_2$ mil norr om Hernösand; 2 mtl $3^1/_2$ sel., 7 hemmansbrukare, 19 hushåll; med grofbladig såg, 2 hästmanglar, skeppsvarf, marknadsplats och förträfflig gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till *Docksta* 1 mil, till *Herrskog* $1^3/_4$ mil.

Åskog, *Eskogen* (i 1777 års jordebok), ett halft mtl frälse och rektorsboställe uti Almby socken af Örebro län, $^1/_2$ mil från Örebro stad; är köpt 1621 från kronan till skatte af doktor Rud-

beckius, och skänkt till Örebro skola; var 1865 taxeradt till 15,000 rdr.

Åskås, Stora, en säteri-ladugård uti Sandsjö socken, Westra härad och Jönköpings län, $2^1/_2$ mil från Ekesjö, af 1 mtl, samt ett militiæ-hemman af $^3/_8$ mantal.

Åspås, *Espås,* egendom i Håkantorps socken af Skaraborgs län, se under socknens artikel.

Åssingen, *Essingen, Stora* och *Lilla,* (Hässingen), öar i sydost mot Kungsholmslandet, vid pass $^3/_4$ mil från hufvudstaden, höra till Bromma socken af Stockholms län; L:a Essingen, med skeppsvarf, tax. 1865 till 60,000 rdr. Åssingens hamn, 1 mil från Stockholm, omnämnes i Handlingar rörande Skandinaviens historia, 12:te del., sid. 229, såsom stället, der hertig Carl landsteg år 1578.

Åstorp, ett frälse-säteri uti Klefva socken, Wilske härad och Skaraborgs län, vid pass $1^3/_4$ mil från Lidköping, består af 1 mtl, sammanbygdt med Mullåsen $^1/_8$ frälse. Sedan 1794 intill 1815 har egendomen både till byggnader och gärdesgårdar blifvit i alla afseenden förbättrad; så hade åkern, förut i ensäde, blifvit fördelad i fjerdingsträden, och bestod sistnämnda år af $16^1/_2$ tld; ängen, förut gifvande 100, gaf då 130 stackar; en stenmur af 960 famnar hade blifvit lagd af sten ur åkern, ung löfskog planterad, tvänne integtor om 18 tld på kronoallmänning iufredade med stenmur och jordvall, nya vågar uppdikade, flera stenbroar lagda öfver dikena samt trädgård anlagd med flera fruktträd, allt af dåvarande egaren, inspektor A. Bergman; år 1865 egdes godset af fanjunkare Neumans enka. Uppgiften i Tunelds geografi, att riksrådet Erik Fleming till Lais tillbytt sig denna gård mot Riksten i Stockholms län af Peder Pedersson Gyllenax, är ett misstag, och troligen har Åstorp blifvit förvexladt med Rosstorp i Gökhems socken, hvilket Peder Pedersson år 1662 tillbytte sig af presidenten, friherre Erik Fleming mot sitt fädernegods Riksten (se den art.)

Åtran, ett af Götalands större vattendrag, upprinner uti Elfsborgs läns högsta trakter, från de 1,020 fot högt belägna *Åramosse-* och *Gulleredssjöarne* i Redvägs härad, $^1/_2$ mil söder om Hössna kyrka, endast $^1/_4$ mil från Tidans källor, genomflyter länet till en längd af nära 15 mil, upptagande med sina många tillflöden största delen af Redvägs och hela Kinds härad. Åtran går först genom *Hössne* och *Knätte* socknar, passerande en för hennes lopp genom till största delen odlade mader gräfd kanal, sedan inom *Böne* och *Fifflered* genom *Winsarpssjön* och *Lönnern,* i nordlig rigtning, med nära 4 mils lugnt lopp, endast afbruten af mindre fall, ända till en mil söder om Falköping, der hon gör en tvär vändning åt söder, bildande af Åsarps socken ett spetsigt näs, som å båda sidor utgör gräns mellan denna och *Smula* af Elfsborgs län och *Wistorps, Åsaka* samt *Wårkumla* af Skaraborgs län, inom hvilka socknar ån under åren 1858—1861 blifvit sänkt, så att omkring 2,000 tld vattendränkta mader och mossar der blifvit odlingsbara. Ån genomgår sedan, 20 till 30 fot bred och 2 till 6 fot djup, en jemn, bred och något sluttande dal, på hvars östra sida branta höjdväggar stupa, genom *Kölaby, Humla, Blidsberg, Dalum, Timmelhed* och *Wists* socknar till Ulricehamn, der hon infaller i den betydliga sjön Åsunden, som sträcker sig genom socknarna *Brunn, Tverred, Marbeck, Finnekumla* och *Torpa,* derifrån ån går in i *Hillared* genom *Sexdräga, Ullasjö* och *Svenljunga* socknar utför flera fall, till dess hon, i grannskapet af *Örsås* kyrka, upptager *Lillån,* som sjelf upptager trenne förgreningar, hvaraf tvänne nordliga, den ena från Sämbsjön strax invid Åsunden, den andra långt upp från Strängsered, helt nära Smålandsgränsen samt nära Tidans och Åtrans egna källor, och en ostlig, *Musån,* äfven från Småland-gränsen. Efter Lillåns inlopp betydligt bredare och djupare samt med saktare lopp, mottager Åtran vid *Frölunda* kyrka en ny *Lillå* söderifrån, som dels upptager vattnet från de i hörnet mellan de trenne länen belägna sjöarne *Kalfven* samt *Östra* och *Vestra Fegen,* dels har en nordlig förgrening, som uppsamlar vatten från samma vidsträckta kärrmarker, hvarifrån Musån upprinner. Här i närheten synas lemningar efter den i Nordens gamla historia på 1300-talet bekanta gränsfästningen Kin-

naholm eller Kinnahus. Efter sin förening med Lillån bildar Ätran, på $1^1/_2$ mil, en trång dal, och ingår i Halland, der hon från äldre tider utgjort gränsskilnad mellan Norra och Södra Halland; genomskär länet och socknarne *Gunnarp, Gällared, Okome, Askome, Wessige, Alfshög, Winberg, Årstad* och *Skrea,* under namnet *Falkenbergsån,* till en längd af 5 mil, och har, under sitt merändels strida lopp, flera betydliga vattenfall, bland hvilka *Belleforss* är 16, och *Ungeredsfallet* mellan 30 à 40 fot högt, samt utfaller slutligen vid staden Falkenberg i Kattegat. En kanalisering af ån är ifrågasatt, äfvensom ett kostnadsförslag på 1,200,000 rdr blifvit uppgjordt öfver att göra detta vattendrag segelbart, hvarigenom farled blefve öppnad ända från Ulricehamn till Westerhafvet. — I *Ätradalen* finnes en rullstensås, Ulricehamnsåsen; vid professor Erdmanns geologiska undersökningar, har sanden här visat sig på sina ställen uppnå en mäktighet af 40—50 fot, mosanden vara mer eller mindre kalkhaltig; af s. k. svämmsand, en sandbildning af mycket yngre datum, hafva stora massor funnits utbredda, hvilande dels på gyttja, dels på hvarfvig lera och mergel eller mosand. Vid hvarje större vår- eller höstflöde öfversvämmas och tillökas dessa aflagringar, hvarföre denna slags mark ej kan odlas, men bildar i stället ganska goda ängslägenheter. I Ätraån finnas kräftor (astacus fluviatilis) i mängd.

Ättarp, *Ettarp* (i jordeboken), *Lilla* och *Stora,* två frälse-säterier uti Enslöfs socken, Tönnersjö härad och Halmstads län, vid pass 1 mil nordost från staden Halmstad. Lilla Ättarp består af 1 mtl med qvarn för 3 par stenar, och de underlydande af $1^1/_4$ mtl frälse. Stora Ättarp består af 2 mtl med bränneri, och de underlydande af $2^3/_4$ frälse. — Ättarp (först i sednare tiden skiftadt i 2 gårdar), som i äldre handlingar kallas Ettorp och Ettarp, har historisk märkvärdighet af den kongress här hölls år 1257 mellan svenska riksföreståndaren Birger Jarl och danska konungen Kristoffer, för att bilägga misshälligheten mellan nämnda konung och ärkebiskop Jacob Erlandsson, men som aflopp utan framgång, så att oenigheten utbröt i öppen fejd. Ättarp, 3 mtl, erhöll säterifrihet 1754, då det egdes af direktör Haberman; tillhörde 1818, med underlagda och afhysta $1^1/_2$ frälse Ettarp, samt underlydande $5^1/_4$ mtl, kommerserådet H. Busk; år 1865 egdes Lilla Ättarps gods, tax. till 31,600 rdr, af målare Simonsson i Halmstad, och Stora Ättarps gods, tax. till 63,000 rdr, af inspektor A. F. Hultman. Säteriet, fordom omslutet af en gräfd kanal, hade 1818 en vacker manbyggnad af sten och 2 flygelbyggnader af trä, hvartill hörde 2 stora trädgårdsanläggningar; jordmånen är lerblandad mylla; ansenlig bok- och ekskog växer å egorna; förmånligt fiske finnes uti flera insjöar.

Ö.

Öbbestorp, två sk.-gårdar uti Ljungby socken af Södra Möre härad och Kalmar län, vid pass $1^1/_4$ mil från Kalmar; den ena å $^1/_6$ mtl, med ullspinneri, klädesfabrik, färgeri och vadmalstamp samt mjölqvarn, taxerades 1865 till 10,000 rdr; den andra å $1^5/_6$ mtl, taxerades till 36,000 rdr.

Öby, fyra mtl rusthåll uti Fellingsbro socken och härad af Örebro län, $3^1/_4$ mil från Örebro, $1^1/_2$ från Arboga, som 1818 uppgafs ega 40 tunnors utsäde, ymnigt höbol, ej fullt tillräcklig skog, taxerades år 1865 till 95,000 rdr rmt. Gården synes på 1720-talet ha tillhört ryttmästaren Daniel Svedenstjerna, hvars enka Cæcilia Svedheim dog 1794 på Öby; sednaste egare ha varit kapten A. F. Hård år 1860, och professor P. H. Malmsten i Stockholm år 1865.

Öckerö, *Öykröya* (på 1400-talet), annex-socken till Thorslanda pastorat, ut-

göres af den större ögrupp, som uppfyller hafstrakten vester om Hisingen, 2 mil vester från Göteborg, och räknas till Westra Hisings härad af Göteborgs och Bohus län. Tillsammans ega dessa öar en areal af 0,249 qvadratmil land eller 4,837 tld = 27,088 qvadratref, fördelad mellan nära 12 $^1/_4$ mtl, deraf 11 $\frac{299}{320}$ skatte, $\frac{101}{320}$ krono, klufna i oändligt små lotter. De största öarne äro: *Rörö,* nordligast, *Björkö,* den största, *Hönö, Fotö* $^1/_4$ mtl (alla under särskilda artiklar), samt *Öckerö* af 2 mtl, skiljd från Björkö genom *Kalfsund* (se detta ord), den historiskt märkvärdiga *Danaholmen; Hyppelen, Kalfön* med lotsverk, bostäder för tullbetjening m. m. *Källö, Burö, Stufs-* och *Hällsö* äro mindre, *Tommetaska, Skäret* och *Knipplan,* små af fiskare bebodda holmar; *Urholmarne, Ekholmarne, Halleskär* och *Inholmarne* m. fl. mindre skär, som sträcka sig ned mot Winga-ön. Inbyggarnes antal, 1840 1,400, uppgick 1864 till 1,770, och 1865 till 1,815, hvilka nära sig af något jordbruk, men hufvudsakligen af fiske, omfattande makrillfångst, vaddrägt efter sill, småfiske samt råckfiske, hvilket sednare är rikt gifvande; äfven fångas hummer. Till mehn för skärgårdens fiskare bedrifves fiskköp på Skagen, hvarifrån fisklaster komma, ofta med halfrutten fisk, som utmånglas lättare till ortens allmoge än den fiskrarne kunna förskaffa och hvilka sålunda måste förblifva i fattigdom. Jordmånen på öarne vexlar mellan sand och sandblandad lera. Under året 1861 ha på Hushållnings-Sällskapets bekostnad inom socknen blifvit utplanterade 224 *tt* 75 ort skogsfrö, äfven har pastoratet af enskild person erhållit 30 stycken poplar af diverse slag och 5 à 10 års ålder såsom uppmuntran till vidare företag i trädgårdsodling. All fast egendom taxerades 1865 till 495,520 rdr, deraf 65,420 rdr för verk. — Ögruppen kallas med ett gemensamt namn *Öckerö-öarne,* på gamla norräna språket *Eikeyar-* eller *Eikoöyjar,* hvartill man såsom anledning antagit, att de i urminnes tider varit bevuxna med ek, af hvilket trädslag ännu finnes en lund på *Grötön* (af griot = gråsten, hvarmed denna ö är uppfylld). Öarne, som först under norska konungen Hakon Hakonsson blefvo uppröjda och bebyggda, utgjorde i forntiden ett tillhåll för vikingar, som här lurade på »krämareskutor». De funno här i det s. k. *Kalfsund* en ypperlig hamn, vid inträffande stormväder. Som den tillika var Norges sydligaste hamn, så var den före Marstrands anläggning i krigstider en vanlig samlingsplats för norska flottan. Af sagan lokaliseras hit ock en mängd strider, såsom Orvar Odd's och Hjalmars med sjökonungarne Hlödver och Harck, Halfdan den Hroesson, hemske Ögmund, Gythiofs bane, en Sigmund med en Randner, Thorolf och Thorsten med den väldige Liotr den bleke m. fl. (se Historiska minnen af Brusevitz, 14 häft. 210 sid.) Märkligaste historiska minnet är dock junker Magnus Lagabeters utnämnande till konung, efter hans fader kon. Hakon, vid allmänt ting på Öckerön. — *Fornminnen:* På *Fotön,* den sydligaste af öarne, finnas lemningar efter 2:ne vårdar eller så kallade valar. Den ena består af en stenpelare af till en manshöjd uppresta stenar. Den andra är en likaledes af stenar uppstaplad krets, uti hvilken en utpost kan sitta med blicken rakt ut åt *Elfmynningen.* En griftkulle på *Burön,* i hvilket höfdingens öfver Medelpad, Fale Bures, ben af några fornforskare antagas vara jordade; fyrkantiga stensättningar eller tomtningar på Stufön; en i berget på Kalfön uthuggen kompass, som säges vara der anbragt af den ryktbare sjöhjelten Sven Gatenhjelm från Onsala. Kyrkan, uppförd på Öckerön, är af sten, men liten, försågs år 1781 med vapenhus och förlängdes. Den gamla var af trä, uppbyggd af konung Hakon Hakonsson, således omkring 1250-talet. Tvänne helgonabeläten, madonnan och S:t Olof, hafva blifvit intill vår tid här förvarade. Ännu inpå 1840-talet fanns ingen skola; nu har socknen en ambulatorisk, der undervisningen bestrides af en examinerad lärare; dessutom undervisar privat lärare i hemmen. Öfriga hemmans namn äro: *Hedan* $^1/_2$ mtl, *Hällsö* $^1/_2$, *Ryd* $^1/_2$, *Fogdö* $^1/_4$, *Hufvud* $^1/_4$. — Adr.: Göteborg.

Ödarp, en säteri-ladugård uti Askeryds socken, Norra Wedbo härad och Jönköpings län, vid pass 2 $^1/_4$ mil från Ekesjö, består af 1 mtl och lyder under det till Bordsjö fideikommiss förut hö-

rande *Edhult*, 1 mtl frälse-säteri, med qvarn för 2 par stenar och enbladig såg; egare major E. von Krusenstjerna; taxeringsvärdet å Ödarp upptages i 1865 års bevillning till 25,000 rdr.

Ödeborg, *Ödborg* (1531), annex-socken till Fergelanda pastorat, är belägen uti Walbo härad af Elfsborgs län, $3^1/_2$ mil n. v. från Wenersborg, 3 mil n. n. o. från Uddevalla, innefattar $15^3/_8$ mantal, deraf $9^5/_8$ sk., $5^1/_8$ kr., $3^5/_8$ fr., på en areal af 0,609 qvadratmil (efter Lignell) = 14,094 tld, deri inbegripne delar af Östersjön, Långholmen och Bovattnet jemte 14 kärn, tillsammans 0,051 qvadr.-mil vatten (Forsell uppgaf 11,363 tld, deraf 1,900 vatten). Socknen, med en medelhöjd af 280 fot öfver hafvet, är en fjellbygd, dock utan att bergen hafva någon bestämd sträckning; en bördig dalgång sträcker sig härigenom upp mot Ödskölds moar. Af vattendrag finnas *Walbo-* och *Rådane* åar. Svart lera med inneliggande skal af musslor och snäckor träffas på flera ställen, tälgsten vid Tegen, Rådane m. fl.; nära Hofkärnet å Dagsholms skog ligger på alnsdjup blålera *Saxicuva rugosa*. Nedra delen af socknen, trakten kring den herrliga *Ellnesjön*, kallad Råbygden, är en skogstrakt, men kronoskogen på *Tjurfjellet* är nu en sköflad ödemark. Till ersättning för skogen, som för 50 à 60 år sedan här var rådande, finnes väl bränntorf, men högmod och fördom har förhindrat dess allmännare tillgodogörande. Vid nämnda tid var åkerbruket nära nog föraktadt, nu deremot idkas både boskapsskötsel och åkerbruk, så att en jemn välmåga deraf uppkommit. Ännu 1779 sköts elg på Rålundens skog, men i sednare tider har här väl knappast en blifvit sedd. — Folkmängden, år 1830: 950, uppgick 1865 till öfver 1,000 (enligt pastors uppgift 1,420). Sistnämnda års tax.-värde upptogs till 473,400 rdr rmt. Angående socknens namn finnas 2:ne sägner: den ena förtäljer, att en Näskonungs dotter Augda eller Öda, som egde gårdarne *Lilla* och *Stora Ödeborg*, byggt kyrkan, hvilken fått namn efter henne, den andra uppgifver såsom mera trovärdigt, att här verkligen varit en borg, då pastoratet utgjorde gränsort mot Norge, men att den blifvit ödelagd, och skall kyrkans namn härleda sig deraf. Afståndet mellan båda kyrkorna är 0,8 mil. Barnundervisningen bestrides uti en flyttande skola, på 3 rotar, och i 2 småskolor, af en examinerad och 2 oexaminerade lärare; år 1865 uppfördes här ett nytt skolhus; skolbarnens antal är 360, deraf 50 undervisas hemma. Fornminnen: En tingsbana med 9 liggande grofva klumpstenar samt 2:ne vackra hällar märkes företrädesvis å hemmanet Hofvestens egor, der äfven finnas 21 ättehögar; 32 andra finnas vid Brötegården, Hagen och annorstädes, samt på det jernhaltiga *Borråsberget* några ringmurar, hvarom sägnen förtäljer, att en konung här fordomdags höll till med sitt folk, och en annan å en borg på ett berg vid sjön Stigvattnet. De förde krig mot hvarandra. Först angreps kungen på Borråseberget, der blod ännu synes öfverallt under mossan, och hvarest de fallna kastades i en håla. Derefter förföljde Borråsekonungen den andre till Stigvattnet, der de flyende i förskräckelsen nedkastade sina dyrbarheter och der kronan föll af de besegrades konung, samt ner i sjön. Han stupade der, och ett rör uppkastades på samma ställe, der det ännu finnes. En jättegraf ses vid hemmanet *Klöppe*, som skall först blifvit odlad. På *Thorsberg* (der ännu lemningar synas efter en större byggnad) säges konungen med sin gemål, hvilka förut bodde på redan omnämnda slott, tillbragt sina sista dagar. Å *Ferglandsbacken* eller *Brattefors* har hållits årlig marknad d. 20 Juli (S:t Margaretas dag) intill 1640, då den förflyttades till Åmål. — Bland gårdar märkas: *Dagsgärde* eller *Dagsholms* säteri och *Rådanefors* jernbruk (se dessa ord). — *Brötegården* 1 mtl, häradshöfdinge-boställe; — *Ödeborg, Stora,* $^1/_2$ skatte, med afhysta *Lilla Ödeborg* $^1/_2$ frälse; — *Ösby* $^3/_4$ mtl, mönsterskrifvare-boställe, som kronan tillbytt sig från Conrad v. Falkenberg, har sedermera blifvit doneradt till apothekare Smith och derpå reduceradt. — *Klöppe* $^3/_8$ skatte (såldes 1519 af Johan Månsson Natt och Dag, som fått det i arf af fru Ermegard af ätten Bülow; — Lilla *Kalserud* (Kasslerud) $^1/_2$ skatte, (egdes 1577 af Hans Torstensson). — *Toreberg* $^1/_2$ skatte. — I kyrkligt hänseende höra hit *Södra Rån* $^1/_8$ mantal,

Wrene 1 mtl, som skattskrifves inom Fergelanda socken. — Adr.: Göteborg.

Ödeby, *Öija* eller *Öbo* (1430), socken, allmänt kallad Öby, i Glanshammars härad af Örebro län, 2 mil n. o. från Örebro — vid 145 fots höjd öfver hafvet — gränsar i norr till sjön *Wäringen* och Oppboga ström. Största längden är 30,000 och största bredden 19,300 fot. Arealen är 5,186 tld = 29,042 qvadr.-ref fast mark och 0,073 qvadr.mil vatten (eller hela arealen 5,579 tld = 31,242 qvadratref), hvaraf nämnda sjö, som djupt intränger i socknen och med en af sina vikar bildar liksom en särskild sjö, *Lillsjön* kallad, ensamt upptager 1,559 tld, och har sitt utlopp genom Oppboga ström, som utgör gräns mot Fellingsbro. *Iliansjön* intränger vid vestra gränsen och utrinner, jemte *Sågebäcken*, i Wäringen; en annan äfven betydlig bäck, *Djupedalsbäcken*, utfaller i Oppboga ström. Södra delen af socknen är en bergig skogsmark af den s. k. *Käglan*, med tvärbranta stränder mot Wäringen, norra delen, särdeles omkring kyrkan, en slätt, omgifven af sjön Wäringen och genomskuren af dess vikar, med derimellan skogbeväxta holmar, hvaraf en är socknens bästa del. Jordmånen består i allmänhet af skarp lera, på en del ställen af sandblandad lera och sandmylla. Hufvudarten af stenslagen är grå gneis med lager af hornblende. Ett sandstensbrott finnes på hemmanet Mora' egor. Öster om utfarsvägen från Kägleholm åt Glanshammar finnes en af sockenboerna begagnad helsokälla, men nu är brunnshuset borttaget. Vid nämnda herregård ha fordom funnits särskilda djurgårdar, som dock numera ej äro annat än vanliga beteshagar. Af trädslag förekomma vid herrgårdarne de flesta ädlare arter, kastanier, lind, ek, ask m. fl. Skogarne deremot innehålla tall, gran och asp. — Åker och äng utgjorde 1858 nära $^{3}/_{10}$ af socknens areal, men åkern endast omkring $^{1}/_{10}$:del. Föga mer kan i anseende till sjön Wäringens stigande och öfversvämning odlas; men af egaren till Kägleholm äro försök gjorda att genom vall-läggning förhindra öfversvämning, och samtidigt dermed ett större odlingsföretag på vattensjuk mark påbörjadt. Invånarnes antal, som år 1800 var 300, uppgick år 1865 till 400 personer. — Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar. Såsom binäringar kunna räknas skogshushållning, jagt, fiske och biskötsel. Åkerjorden är i allmänhet väl skött vid herrgårdarne, der äfven boskapsskötseln drifves med framgång. Hufvudsäden är råg och hafra, korn odlas föga. Spannmål och ladugårdsprodukter afsättas för c:a 10,000 rdr, af alla produkter för c:a 15,000 rdr rmt. Trädgårdsskötseln är vid herregårdarne högt uppdrifven. Nyligen sköts i socknen en stor hafsfogel, hafstjädern eller storskarfven (Phalacrocorax Carbo Lin.), hvilken också kallas Cormorant och uppehåller sig vid vår vestra kust, äfvensom vid Norges klippiga kuster, ofta i stort antal, men som sällan förirrar sig in i landet. Den befanns simmande i ån vid Ringaby qvarn, är nu ett vackert exemplar i Karolinska läroverkets naturhistoriska museum, der en sådan förut fattades. Husen äro i allmänhet små med 2:ne rum, stuga och kök, ladugårdshusen obeqväma och föga lämpliga att åt kreaturen bereda trefnad.

Socknen består af $11^{1}/_{3}$ mtl, hvaraf $6^{1}/_{2}$ frälse, $1^{1}/_{4}$ krono och $3^{7}/_{12}$ skatte, taxerade till 234,300 rdr, hvartill komma lägenheter taxerade till 13,100 rdr rmt. Afgifterna uppgå till cirka $4^{6}/_{10}$ % af taxeringsvärdet. Socknen är annex till Lillkyrka patronela pastorat under Strengnäs stift, patronus är egaren af Ekebergs säteri. Fast skola finnes sedan 1844, i hvilken omkr. 60 barn erhålla undervisning af en examinerad lärare, och vid Kägleholm har egaren upplåtit en liten snygg och ändamålsenligt inredd lokal för de barn, som bo på samma sida om sjön Wäringen. Planteringsland å 7,392 qvadratfot finnes. — Kyrkan, 2 mil från Örebro på Ön nära Kägleholm, omgifven af planterade träd, har ett sällsynt vackert läge, omgifven på afstånd af sjön Wäringen; undergick år 1679 på grefve Magnus Gabr. De la Gardie's bekostnad en större reparation, är invändigt nära 60 fot lång och 25 fot bred, byggd och hvälfd af sten, taket är af jernplåt samt tornet och kyrkdörrarne beslagne med kopparplåt. Under choret i kyrkan finnes en murad graf tillhörig Kägleholm. Altartaflan, af bildhuggeri och rik för-

gyllning, föreställande Christi födelse, besök af de vise männen m. m., har nedtill i bildhuggeri grefve De la Gardies och hans grefvinnas vapen. Kyrkan är för öfrigt rik på silfver-, messings- och andra antika saker förutom böcker och oljemålningar, af hvilka sednare flera af större värde; en silfverkanna, skänkt af Ebba Lejonhufvud, enka efter en Svante Sture, som dog 1616, slutande Sture-ätten på svärdssidan. Fornminnen: En borg på en höjd vid Kägleholm på ön, *Hilmers hällar* på Käglan, en stensättning på Ringaby skog, kallad *Ringaby skans*, i närheten ett stenkummel eller röse med 248 fots omkrets, samt en stenfot efter ett hus, troligen ett Capella erimitarum, *Djupedals* kapell allmänneligen kalladt. — De enda gårdar af betydenhet äro: *Kägleholms* säteri med $2^1/_2$ mtl underlydande (taxeradt till 172,000 rdr) och *Ringaby* (se dessa ord); — *Prestorp* $^1/_2$ mtl, komminister-bost., med vackert läge på ön, häraf donerades hälften 1674 af dåvarande egaren till Kägleholm och den andra hälften blef 1691 anslagen dertill af kon. Carl XI, — och indragna profoss-bostället *Mora* $^3/_4$ mtl. — *Sundby, Sticklinge*, hela frälse-hemman, lyda under Käggelholm. — Adress: *Frövi* eller *Dylta*.

Ödenäs, *Ödhænes* 1396, annex-socken till Alingsås stad, belägen uti Kullings härad af Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil s. s. o. från Alingsås stad, vid sjön Ömmern på vestra gränsen emot Hemsjö och Skallsjö socknar; arealen, 0,315 qvadratmil = 7,290 tld, deraf dock 0,054 qvadratmil vatten, är fördelad på $5^5/_8$ mtl, hvaraf $4^1/_8$ skatte, $1^1/_2$ frälse. — Socknen, med en medelhöjd af 195 fot, har ojemn och bergig mark; skogen förut ymnig, är nu i aftagande; rådande jordmånen sand och sandmylla. Här begagnas allmänt för sädens torkning, innan den inköres i ladan, en 4 alnar lång, tämligen grof stör, som nedsättes i åkern, hvarpå sädesnekarne genast efter aftagningen upphängas omkring $^1/_2$ trafve (20 nekar), med blomman åt söder, något böjda nedåt marken; hvarigenom i hvad oväder som helst, säden icke tager skada, utan efter 14 dagars hängande på sådan risstör, efter några timmars torka är torr att inköras. All fast egendom är taxerad till 112,900 rdr rmt. Folkmängden, år 1805: 336, uppgick 1865 till 675. Allmogen är skicklig i handaslöjder, såsom bomulls- och ylleväfnader, tegeltillverkning m. m.; fiske och skogsbruk äro äfven indrägtiga binäringar. — Kyrkan, af trä, är byggd i början på 1700-talet. Ingen större gård finnes. Bland byar och hemman nämnas: *Ödenäs* by på 2 mtl skatte, 1 frälse, med såg och qvarn, har 35 brukare; — *Läkarebo* $^1/_4$ mtl skatte, med *Hallsaredsö* och $^1/_{12}$ mtl i *Olofsereds* by, utgöra ett gods; — *Brandsbo* $^1/_4$ mtl skatte med såg, 2 åboer; — *Gröneslätt* $^1/_4$ skatte, 5 åboer; — *Närsbo* $^1/_2$ skatte, 5 åboer. — Adr.: Alingsås.

Ödeshög, *Ödhishög* (1352), *Ödhesyö* (1397), annex-socken till Åby regala pastorat, är belägen uti Lysings härad och Linköpings län, på östra sidan om sjön Wettern, 3 mil s. v. från Wadstena och Skenninge, $2^1/_2$ mil från Grenna. Arealen, 0,935 qvadr.mil (Hahr) = 21,631 tld, eller 0,872 (Tham) = 20,180 tld, deraf 0,011 qv.mil = 255 tunnl. vatten (Forsell uppgaf 19,972 tld, deraf 310 vatten), är fördelad på $71^5/_8$ mtl, hvaraf $57\frac{11}{16}$ skatte, $6\frac{15}{16}$ krono och 7 frälse. — Socknen har en medelhöjd af 380 fot, och räknas bland de till jordmån och odling mindre fördelaktigt lottade skogssocknarne; dess norra del intill kyrkan är ett slättland, längre söder ut tilltager Wetterns strand i höjd och bildar en ås, om ej den högsta, så dock den tydligast framstående, blott här och der afbruten af smärre bäckar; bortom sandåsen inåt landet omvexla åsar med mera utbredda skogsmarker, kärr, smärre slätter och långa dalar, genomflutne af bäckarne, hvaraf de betydligaste äro *Stafva-* och *Narbäcken,* alla uppkommande från Smålandsgränsen. Åar äro: *Sväms,* som upptager *Wisjön* m. fl., och gör åtskilliga fall; *Åby-ån,* i lutningen mot sjön Tåkern. Jordmånen är i norr sandblandad lermylla, annars mest syrsand, här och der svartmylla. Skogen har på sednare tider börjat blifva allt mer uthuggen. År 1830 beboddes socknen af 2,770 och 1865 af 3,270 (3,325 efter matrikeln) inbyggare, som hafva åkerbruk med boskapsskötsel och bränvinsbränning till hufvudnäring, skogsbruk och fiske till binäringar. På 1600-talet skola här funnits många kalkbrännerier. All fast egen-

dom taxerades 1865 till 1,838,300 rdr, hvaraf 50,300 rdr för 52 hus, qvarnar vid Brantefors, Orrnäs, Svämb, Stafva och Sunneby, sågar vid Grimshult, Orrnäs och Aeryd, bränneri vid Orrnäs, färgeri, spinneri och stamp vid Åby. Vid Ödeshögs kyrkoby (5 skatte, 3 frälse, $^1/_2$ krono, 21 brukare) finnas flera prydliga tvåvåningshus, handelsbod och postkontor; anlöpes af diligens; der hållas häradets ting samt årliga marknader i Juni och Oktober och torgdag hvarje Tisdag. — Socknens namn finnes äfven skrifvet Össjö (Antiqvarisk tidskrift af Hildebrand). Kyrkan, af tegel, gammal, men väl underhållen, ligger på en liten kulle vid gästgifvaregården af samma namn, 6 mil från stiftsstaden, 0,3 från moderkyrkan, utgöres af ett gammalt i öster af tuktad och huggen Ombergssten uppfördt torn, hvars öfra afdelningar tjenat till försvarsverk, samt af ett långhus i vester, uppfördt år 1781. Kyrkans altartafla föreställer Kristi död på korset; orgelverket, om 18 stämmor, är gammalt. En fast skola om 4 klasser, med planteringsland, en flyttande om 5 klasser samt 2 småskolor finnas; år 1865 undervisades der cirka 458 barn af 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare samt en lärarinna; 26 barn erhöllo undervisning i hemmet; skolkassans saldo var 2,452 rdr, årliga inkomsten af donationer 34 rdr 72 öre. Ett större fattighus af sten finnes; sparbank, der 68 delegare hafva innestående 2,272 rdr.

Fornminnen utgöras af en runsten, minst 3 alnar 20 tum lång, inmurad i norra sakristiväggens utsida, en runsten, 1 aln 12 tum hög, 2 alnar bred, nära vägkanten, söder om Häggestad, der äfven flera vackra kullar och höga bautastenar finnas, samt stensättningar å Råby egor. Om Svämbs by, som jemte andra gårdar gafs till Wadstena kloster genom kon. Magni den II:s och hans gemål Blankas testamente, dat. i Lödöse den 1 Maj 1346, deri de sade sig vilja fullfölja byggnaden af kyrkan och choret, finnes en märklig anteckning i räkenskaper af år 1543: »tem till minnes uti Svembovada äro 32 kronebönder, hvilka pläga inge häradshästar holla, förty the gå intet till Tings, utan fougten plägar holla landsbostempna med them, men härefter skola the holla häradsgästning.» Historiska minnen äro: Danskarnes nederlag vid *Narbäck* 1452, då Svenskarne anfördes af biskop Nils och lagman Erik Nipertz (se art. Holaveden), och ett annat fiendtligt anfalls afslag vid *Skansbacken* nära Sunneryd. Sannolikt hör också hit, hvad krönikan berättar om kung Birgers truppers sammanträffande med hertigarnes vid Svämbs by, der »Däni togo fast öfver lida», men striden uteblef för en tillfällighets skull. — Bland boskapskreaturen utbröt 1862 en svårartad sjukdom, bestående i kulor eller knölar öfver nästan hela kroppen, hvilka kreaturet slickade så hårdt, att ej allenast håret, utan äfven huden bortslets och blod utkom, hvarefter djuret dog om några dagar. — Vid katholska tidens slut lydde här 9 hemman under kyrkliga stiftelser, 5 under kloster, af $88^5/_8$ enligt 1700 års jordebok. På 1600-talet hörde största delen under adel, och mycket särskildt under grefve Per Brahe d. y:s grefskap Wisingsborg, hvilken herre hade sin egen befallningsman öfver Ödeshög, och donerade flera små hemman till Wisingsborgs skola; hans arfvingar mistade vid reduktionen nästan allt. Äfven Kagg, Rehnberg samt andra hade här gods. Nu tillhörer det mesta allmoge. En och annan by finnes på norra slättan, jemte ett par gårdar af någon betydenhet, för öfrigt blott hela eller halfva hemman, och ännu mindre delar. Största egendomen är *Orrnäs*, dernäst *Sjötorp* och *Narbäck* (se dessa ord); — *Häggestad, Maltmåsen, Kråketorp,* 1 mtl hvartdera, äro militiæ; ett mtl af *Kråketorp* är indraget hofslagare-boställe. — I *Ödeshögs* by är $^1/_2$ mtl, komminister-boställe, nybygdt, — *Klockaregården* 1 mtl frälse, välbebygdt med ansenlig trädgård, — och $1\frac{13}{40}$ mtl äfven bättre bebygdt. — Största byar äro *Svemb* (se ofvan); — *Råby* 3 mtl, 14 delar, — *Åby* $3^1/_2$ mtl, 10 delar, med kapell och tingshus, — *Öninge* $2^1/_2$ skatte, $1^1/_2$ frälse. Vidare må nämnas af byar: *Bankaby* 1 mtl, 3 lotter; — *Brodderyd* 1 mantal, 5 dito; — *Börstadsbol* 1, tre lotter; — *Erikstorp* 1, tre d:o; — *Gyllinge* 1, tre d:o; — *Munkeryd* 1, två d:o; — *Kanikenäs* $^1/_8$ mtl, fyra lotter, allt skatte. *Holkaberg* gästgifvaregård. — Adr.: Ödeshög.

Ödesjöfors, *Ödsjöfors,* pappersbruk i Rumskulla socken, Ydre härad och Linköpings län, var år 1865 jemte ett boningshus tax. till 2,800 rdr och tillhörde herr Cullberg; det är anlagdt 1777 af trumslagaren L. Dristig på Norrhults egor, 1/4 mil från gården, vid Stångån.

Ödestorp, gästgifvaregård och diligensstation uti Regna socken (se under d. art.), Finspongaläns härad och Linköpings län, hvarifrån skjutsas till *Wimmerby* s. v. 7/8 mil, *Grönhult* n. o. 1 7/8, till *Skärstad* 1 1/2 och till *Skillingerum* 1 1/8 mil.

Ödestugu, *Ödestuge* (mtls- och taxeringslängd) Ödestuffva (1380), annexsocken till Malmbäcks pastorat, är belägen uti Westra härad af Jönköpings län, 2 1/2 mil s. s. o. från Jönköping med 980 fots höjd öfver hafvet; arealen, 73,096 qv.-ref eller 0,537 qv.mil land = 12,428 tld, och 3,499 qv.ref vatten, är fördelad på 17 1/4 mtl, hvaraf 10 3/4 skatte, 5 1/2 kr. och 1 fr., hvartill komma 2 3/4 mtl *), som i jordeboken föras till Tveta härad. Socknens östra del är ett alpland, dess jordyta liknas vid ett haf, som, upprördt af stormen, förstenats; vestra delen är jemn, sandig och skogbeväxt. Jordmånen är svag; skörden beräknas till blott 3:dje eller 4:de kornet. Högsta spetsen är *Klefven,* med utsigt till Taberget; sjöar äro: *Sånarp, Ulfstorp, Holmsjön* och *Kroken.* Upptäckta slagghögar vid Sånarp och Ljungsberg utvisa, att här fordom tillverkats Osmundsjern. Rörande Spexeryds grufva, Sveriges för närvarande enda bearbetade bernstensbrott, och hvarur år 1865 erhållits 6,000 ctr brunsten, tjenlig för glasbruken och apotheken, hänvisas till art. Spexeryd. All fast egendom är taxerad till 389,100 rdr, deraf 7,500 för 2 qvarnar och en såg å Sånarp och Ulfstorp. Inbyggarnes antal, år 1830: 800, uppgick 1865 till 875, eller 1,040 i hela kyrkosocknen. — Socknens namn uppgifves — troligen en blott gissning — fordom varit Åby, men dess närvarande skall uppkommit deraf, att hela befolkningen blifvit bortryckt genom en pest och socknen öde. Ifrån medlet af 1600-talet intill 1698 har den varit ett särskildt pastorat. Kyrkan, byggd af sten, 1 1/2 mil från moderkyrkan, blef tillökt 1750, reparerad 1815; håller 34 alnar i längd, 15 i bredd; är den rikaste i häradet; har 151 lod silfver, köpt sedan det förra blifvit år 1819 bortstulet. Landshöfding Gyllenstjernas namn samt årtalet 1665 finnas på den större af klockorna; vid den tiden skall nämnda landshöfd. varit egare till en stor del af socknens hemman. Barnundervisningen bestrides i en flyttande skola på 2 rotar, i ett skolhus och en småskola; barnens antal är c:a 160. — För rofdjurs utödande har man här öfverenskommit om att utdela en särskild belöning för hvarje funnet och tillintetgjordt rofdjurside. Fornminnen: runda stensättningar och en ättehög vid *Djorarp,* en mängd resestenar omkring 2 runda rör på s. k. kyrkogården vid *Falla* (hvilket ord i vestgötalagen betyder dö), synes varit en valplats; ett rundt rör vid torpet Mon under *Hohult;* socknen har för öfrigt ett stort antal rör, deraf det största på *Norrhaga* äng; år 1829 hittades vid torpet *Granbron* under Sånarp ett hjerta af finhuggen röd flintsten, 1 1/8 tum långt, 3/4 tum bredt; år 1820 funnos på 1 1/2 alns djup i jorden 2 stenkistor med 2 à 3 rum. Klappersten, sönderslagen och hvasskantig, synes tjenat till kastvapen vid träffningar mellan Finnar och Göter. Största godsen äro: *Djorarp* 1/2, med *Fägrida* 1, *Hyltan* 1/2, *Norrhaga* 1/4. *Ödestugu* 3/8, alla skatte, eges af grefve Hamilton på Huseby i Skatelöfs socken, — *Ödestuge* 1 7/8 mtl, med *Skoga* 1/2, egare bruksp. F. Killander; — Bostället äro: *Haborarp* 3/4 och *Knutstorp* 1/2, mönsterskrifvarens, — *Hästgången* 1/4 mtl, *Svenseryd* 1/2, *Svenshult* 1, *Tolarp* 1, *Ulfstorp* 1, alla militiæ; — *Perstorp* 1/2, komministerns. — *Ödestuge* by på 3 1/4 mtl skatte. — *Gullåckra* 1 skatte, 10 lotter. — *Slätteryd* 1 frälse, 5 lotter. — Adress: Forsserums eller Tenhults jernvägs- och poststation.

*) Skatte-hemmanen: *Hiegöhl* 1, *Högahyltan* 1/4, frälse-hemmanen: *Hässlebo* 1/2, *Hestra* 1/4, *Hårsbo* 1/4, *Hiegöl* 1/4, *Spexeryd* 1/2.

Ödmorden, skog mellan Gestrikland och Helsingland, omnämnes i Uplandslagen såsom ena gränsen för de tre s. k. folklanden Tiundaland, Attundaland och Fiædhrundaland, utgörande landskapet Uppland. I denna skog finnas flera sjöar, bland hvilka *Wiksjön* är den största; den har ock märkvärdighet deraf, att vid Tynnebroå dödades Helsinglands apostel, den

helige Stephanus, af hedningarne i förbittring öfver att han förstört deras afgudars tempel och bilder.

Ödmundetorp, ett mtl fr.-säteri med qvarn, se Näshults socken i Jönköpings län.

Ödsköld, *Ödskæl* och *Eskhult* (på 1500-talet), annex-socken till Steneby pastorat på Dal, i Wedbo härad och Elfsborgs län, 5 mil s. v. från Åmål — vid 380 fots höjd öfver hafvet —; omfattar med 1½ mils längd och 1 mils bredd en areal af 0,870 qvadratmil (= 20,134 tld), deraf 0,063 vatten, eller 0,866 qv.-mil, deraf 0,064 vatten (Hahr), (Forsell uppgaf 22,333 tld, deraf 1,662 vatten), fördelad på 14⅝ mantal, hvaraf 13⅜ skatte och 1¼ frälse, hvartill i kyrkligt hänseende kommer ⅛ mtl *Tveten,* som ligger i Jerbo socken. Vattenarealen upptages till en del af *Iväg* samt *Gälsjön,* hela *Wångsjön* och *Knäsjön,* jemte 26 små kärn. Ingen elf finnes, blott smärre bäckar; af dessa utgör en från Knäsjön, jemte en annan, början till Walbo-ån. Jordgrunden består i allmänhet af sand eller grus med klappersten, af hvilken sednare väldiga höjder äro upplagda å de jemna moarne i socknens mellersta och södra delar. Dessa moar, af ungefär ¾ mils längd, synbarligen fordom odlade, äro mycket magra; de ha på sednare åren blifvit besådda med skogsfrö. En del af allmogen, som jemte Bäckefors bruksegare ha andelar deruti, sökte år 1865, genom sådd af skogsfrö äfven göra sina enskilda marker skogbärande. Öfverenskommelse hade ock blifvit träffad mellan bruksegarne och alla sjelfegande bönder å hemmanet Wången, hvilka uti Ödskölds moar ega c:a 1,150 qvadr.-ref kal, ljungbeväxt skogsmark, omvexlande med brukets likaledes obeväxta skogslotter, att verkställa en gemensam hägnad för ett fält af c:a 2,800 qvadr.-ref, dessutom hade fem åboer i Wången erhållit af Hush.-Sällskapet 80 ℔ tallfrö. Den s. k. Tingvalla mosse vid Knäsjön har 13—15 fots mäktighet och innehåller en väl förmultnad och sammanpackad bränntorf. En helsobrunn finnes, är dock föga besökt, troligen *Altorpskällan,* som föregifves flöda öfver när krig tillstundar, men alldeles uttorkar i fredstider. Inbyggarnes antal, år 1830: 866, uppgick 1865 till något öfver 1,500. All fast egendom taxerades sistnämnda år till 565,100 rdr rmt. — Den lilla träkyrkan ligger på en hög grusvall, 1 mil från moderkyrkan; hon blef 1639 svårt skadad af en orkan. Barnundervisningen bestrides gemensamt med Bäcke uti en fast och 2 småskolor, af en examinerad och 2 oexaminerade lärare; 2 skolhus finnas, till det ena hörer planteringsland af 30,800 qvadratfots ytvidd. Socknen har en donation, hvaraf räntan, 180 rdr, är gifven till fattiga skolbarns understöd; i statsanslag åtnjuter skolan årligen 31 rdr. Fryxell-Langenskoldska stiftelsen eger frälse-räntan af ¼ mtl. Fornminnen: Man har räknat 63 ätte- och grifthögar vid *Hångesten, Wången* (Wånga), *Berg* och *Stommen,* vid de två förstnämnda äfven bautastenar samt tingsbanor, hvaraf en vid *Orsbyn* med 9 liggande stenar. På Wångens mo finnas 2:ne fotangelformar, de enda på Dal. Sägnen om jättar, som vistats i *Ingiars kammare* uti ett berg på Bergs egor och på *Ranneberget,* kunna läsas i Dybecks Runa 1843, sid. 35—38. Vid Berg's by skall, enligt sägnen, varit en munkekyrka; nära invid stället är en hög, kallad *Svesserhögen.* Här finnes den enda kyrkoklocka, som på Dal kan föras till behållningen från medeltiden; inskriften är utförd med sednare munkstil. Marknad har fordom hållits på *Mobacken,* mellan hemmanen *Altorp* och *Backen;* hade redan upphört 1718. Vid 1761 års riksdag gjordes ansökan om att få en höstmarknad på Altorps mo, men den blef icke beviljad. Ödskölds moar ha varit öfningsplats för landtvärnet 1808; der hölls ock 1822 ett större öfningsläger, bevistadt af konungen sjelf hvarvid flera svenska och norska regimenten der voro sammandragna. Fråga var väl om en större trakts inköpande för kronans räkning till ständig lägerplats, men saken mötte hinder och förföll. — Största gården är *Ivägsholm* (se den art.); — *Altorp* 1 mtl, ⅓ i *Wånga* med qvarn och såg, ¼ i *Stommen* och $\frac{11}{48}$ i *Ödsköld* egas af Baldersnäs bolag. — Byars och hemmans namn äro vidare *Ammeliden, Asketveten, Hultet, Kroken, Ulleviken* m. fl. — Adr.: Åmål.

Ödsmål, *Audzmala* (på 1500-talet), *Audsmål,* socken uti Inlands Nordre härad af Göteborgs och Bohus län, 3 mil

från Kongelf, $3^1/_4$ mil söder från Uddevalla, begränsas i norr af Ljungs och Grinneröds socknar, i öster af den långsträckta sjön *Stora Hällungen* (gränsskilnad mot Uklum), i söder af Norum, i vester af *Askerö-* och *Hackefjordarne*, samt skiljes i nordvest från Långelands socken genom Svansundet. Arealen, 0,377 qvadr.mil, deraf 0,015 vatten, eller 8,724 tld (Forsell uppgaf 10,345 tld, deraf 750 vatten), är fördelad på $27^1/_4$ mtl, hvaraf $20^7/_8$ skatte, $^1/_2$ krono och $5^7/_8$ frälse. Socknen, med en medelhöjd af 80 fot öfver hafvet, är i norra och östra delarne uppfylld af berg samt skogbevuxen, men i vester, utmed fjordarne, sträcker sig en jemn och utmärkt bördig stranddal, bestående af lera och mylla på lerbotten, hvilket gör Ödsmåls pastorat till en god sädesbygd. Endast i bergstrakten ligga svagare hemman, med jordmån af sand och lätt mulljord. Vanliga utsädet, som utgör omkring 35 t:r på helt hemman, är korn och bönor; blott obetydligt vintersäde nyttjas. Bland nyodlingar förtjena omnämnas torparen Olaus Möllers på torpet Löpås under Apleröd. All fast egendom var 1865 taxerad till 644,300 rdr. — Inbyggarnes antal, år 1830: 1,668, uppgick 1865 till 1,960. Såsom binäring förfärdigas af skogsboerna laggkärl, såll och korgar; äfven i andra handtverk eger denna allmoge skicklighet; fiske idkas i angränsande fjordar; tre lastageplatser finnas: *Starrkärs strand, Mjösund* och *Kålhättan,* från hvilken sistnämnda man färdas på färja öfver Svansund till Oroust. Gårdarne äro i allmänhet bra bebyggda, deribland isynnerhet utmärker sig $^5/_8$ mtl *Byn,* hvarest äfven är anlagd en blomster- och köksträdgård, samt $\frac{11}{32}$ mtl *Röd.* — En gång af jernmalm säges finnas på Åhregrens mark. — Socknen, hvars annex Uklum fordom varit, utgör nu med Norum ett regalt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Elfsyssels norra kontrakt af Göteborgs stift, med $50^5/_8$ mantal och en folkmängd af 3,460; afståndet från stiftsstaden är $5^1/_2$ mil, kyrkvägen 1 mil. Gamla kyrkan, af gråsten, i 2 afdelningar, chor och långhus, med ett i hög grad originelt inre och målningar i taket, qvarstod t. o. m. år 1865, då på sensommaren inköptes $^1/_8$ mtl Lillehammar att derå uppföra ny kyrka, hvartill grunden redan samma höst lades; hon täcktes med skiffer 1866 och i år (1867) har hela byggnaden blifvit fullbordad. — Uti en ambulatorisk skola, som trädde i verksamhet 1853, undervisas vid pass 175 barn på 4 rotar af en examinerad lärare. Derjemte finnes en småskola. Antalet inom skolåldern varande barn uppgifves till 350. Skolans utgifter för 1864 uppgingo till 741 rdr 48 öre; utgifterna för fattigvården voro i spannmål 143 t:r 2 kpr och i penningar 138 rdr 83 öre. Kronotionden utgöres af omkring 41 t:r. Genom testamente af prosten Monthan i Knäred har kyrkan en årlig inkomst af c:a 5 rdr och fattigvården c:a 8 rdr. Den först kända pastorn var Niels Rasmusson, år 1599. Ett godt föredöme i arbetsamhet och välförhållande har förutnämnda torpare lemnat. Såsom ytterligare bevis på hans sällsporda flit omnämnes, att man vintertiden fann honom t. o. m. vid spinnrocken eller strumpstickan; sålunda blef han ock i stånd att uppfostra 9 barn, ehuru lyckan visst ej var honom bevågen; så måste han t. ex. i följd af uraktlåtenheten att taga skriftligt kontrakt på den af honom uppodlade jorden, vid sista vittnets död återlemna den till jordegaren, utan att ens få åtnjuta fardag. — Socknen föregifves — troligen en blott gissning — på danska blifvit orätt kallad Ödsmåla samt dess rätta namn vara Östmåla, efter näskonungen Östen, som kom till regementet efter sin fader, konung Magnus Barfot, år 1103, och här i Viken försvarat riket i flera år, så att han blef både vänsäll och afhållen af folket (hvarom kan läsas hos Sturleson, Stockholmiæ, 1697, II del., sid. 249), samt att han skulle bott på *Bua slott,* hvarefter några föregifva sig funnit rudera vid sjön Hällungen. Af fornminnen har socknen vidare en lemning efter *Gullborg* (se detta ord) på ett af naturen sjelf befästadt berg på gränsen mot Fräkne härad; lemningar efter ett *dyrhus* uti prestgårdens beteshage, resta stenar på *Röds* och *Gunnarsnäs* (Grinnerås?) mark, samt tvänne naturliga skåror i bergen midt emot gården Starrkärr, i form af yxhugg, och af allmogen kallade S:t Olofs hugg. Söder om *Bua-slottet* reser

sig det pittoreska *Borgsflog* (Börsflog), hvars lodräta väggar, med en höjd af 200 till 300 fot, den högsta brant i länet, stupa ned i Hällungen. — Inga större gårdar finnas; flera mindre sådana, såsom *St.* och *L:a Åhregren* 1, *Starrkärr* 1/2, *Röra* o. a., tillsammans 3 3/4 mtl frälse, samt under frälserätt 1 1/4 mtl skatte, tillhöra Hvitfeldtska donationen. — *Prestgården*, 1/2 mtl. — Byar äro: *Bräcke* 4 lotter, *Östra* och *Vestra Berg* 6 d:o, *Gamleberg* 4 d:o, *Lilla Hammar* 4 d:o, *Söder-Houg* 3 d:o; — *Kåderöd* och *Näs*, hvardera af 1 mtl skatte. — *Kycklingedalen* 1/4 mtl, *Jernblästen* 1/4 mtl, *Stora Gullborg* 1/8 mtl. — Adress: Kongelf.

Ödsmål, *Auosmal, Östmål,* gård uti Forshälla socken, Fräkne härad, Göteborgs och Bohus län, af 1 mantal uts. frälse, med underlydande 3/4 mtl, ett gods, taxeradt till 50,000 rdr rmt; egare hr C. Bergius på Tjöstelsröd i Ljungs socken. Gården är den prydligast bebyggda i häradet, med stor trädgårdsanläggning och god jordmån, men utan tillräcklig skog och bete; utsädet är 25 t:r; god torfmosse finnes.

Ödsmål, *Auosmal,* gård i Torps socken, Oroust härad, Göteborgs och Bohus län, nära Grindbysjön, med qvarnverk, är märklig af flera fornminnen, deribland en backe, kallad *Dödsbacken,* med 11 ättekullar, ett stenblock, kalladt *altarstenen,* som tros erinra om der hållen hednisk gudstjenst, samt 2:ne hällkisterör, efter sägnen tillkomna genom jättars strider.

Ödsmål, *Auosmal,* by uti Qville socken och härad af Göteborgs och Bohus län; 1 3/4 mantal skatte, 1 3/4 frälse, 17 hemmansbruk, c:a 150 inbyggare; märklig i anseende till en mängd fornlemningar, såsom hällristningar, grafhögar, dyrhus (afteckuadt i Nord. fornl. 2:dra häft.), en bautahäll m. m.

Ödsmål, by uti Solberga socken, Inlands Nordre härad af Göteborgs och Bohus län; 4 1/2 mtl skatte, 16 hemmansbruk, med 4 qvarnar och skifferbruk, 230 inbyggare; har å egorna en bautasten jemte några rörkullar.

Ödö, ö uti skärgården utanför Skee socken i Göteborgs och Bohus län.

Öfrabo, se *Gerahof.*

Öfraby, socken, och med Benestad, ett regalt pastorat uti Lunds stift, med 29 (28 13/24) mantal och en befolkning af 1,130 personer. — *Öfraby,* modersocken, är belägen uti Ingelstads härad af Christianstads län, 1 1/4 mil n. o. från Ystad, 2 mil s. v. från Cimbrishamn, med en medelhöjd af 85 fot; arealen, 0,090 qvadratmil land = 2,083 tld (Forsell uppgaf 2,407 tld), är fördelad på 11 9/16 mtl, deraf 1 1/4 skatte, 1 3/4 krono, 8 5/8 frälse, taxerade till 619,600 rdr rmt; inom socknen ligger äfven 1 mtl, med c:a 60 personer, som räknas till Herrestads härad och Malmöhus län. Marken är jemn, oberäknadt några sandkullar; jordmånen dels sand, dels lermylla. Inbyggarnes antal, år 1830: 350, uppgick 1865 till 560. Kyrkvägen 3/8 mil. — Socknen har fast skola om 5 klasser, deri år 1865: 76 barn undervisades af en examinerad lärare, medan 13 erhöllo undervisning hemma; till skolan hörer ett planteringsland af 3,200 qvadratfots ytvidd. — Största gården är säteriet *Öfrabyborg* (se nedan). — I byn *Öfraby* utgöra 11/16 mtl *Prestgård,* — 1 1/8 mtl eges under Christinehof, och i byn *Nedraby* eges 1 mtl utsockne frälse under Örup; större delen af Nedraby ligger i Benesta socken och har fordom utgjort en socken (anses varit den, hvilken i Registrum eccl. Lundensis och i Script. rer. Dan. III, 491, förekommer under namnet *Awalunda* socken); — *Ny-Mölla,* 1 mtl uts. frälse. — Adress: Ystad.

Öfrabyborg, frälse-säteri af 5/8 mtl uti förutbeskrifna socken, utgör, med underlydande 1/4 skatte och 5 5/8 frälse af Öfraby by, en egendom; arealen uppgifves till 1,170 tld, deraf 240 skog, belägen i Albo härad; härtill höra betydliga torfmossar. Gården har vacker trädgård och planteringar. På 1740-talet erhölls säterifrihet för 1 1/2 mtl Öfrabyborg under det gården egdes af lagman Palmcrona; försåldes af honom till kommerserådet Sahlgren och eges nu af kammarherre W. v. Platens arfvingar; tax.-värdet 1865 var 300,000 rdr.

Öfraby, *Öffverby* (1464), annex-socken till Halmstads stadsförsamling, uti Halmstads härad och län, under Laholms fögderi, 1/4 mil vester om Halmstad, vid 120 fots höjd öfver hafvet, omgifven i vester, norr och öster af Holms och

Enslöfs socknar, i sydvest af Wapnö; i öster utgör Nissan gräns mot Snöstorp; arealen, 2,962 tld = 16,587 qvadratref efter Hahr, (Forsell uppgaf 4,443 tld, deraf 320 sjöar), är fördelad på $13^5/_6$ mtl, af hvilka $^3/_4$ äro skatte, $^1/_4$ krono, $12^5/_6$ frälse, och bebodd af c:a 470 inb.

Hela fastighetsvärdet är 320,500 rdr. Socknen har i forntiden egt enahanda benämning med Halmstad (Halmstathe 1299), men sinsemellan ha de varit skilda genom en benämning, tagen af lokalen, då det högre upp belägna stället kallats Öfra by och derigenom blifvit utmärkt ifrån den ner mot hafvet belägna *Nedrabyn;* sedan år 1563 förenad med staden, hvars kyrka församlingen begagnar alltsedan danska konungen Fredrik II den 27 Nov. n. år utgaf befallningen, att som Öfraby kyrka var af de svenska nedbruten och dess ornamenter bortförda, skulle sockneſolket besöka Halmstads kyrka såsom deras egen, och hvad Öfraby kyrka hade qvar skulle tillhöra stadens. Af konung Fredrik II:s fullmakt för Peder Eriksson, att vara sogneprest i Halmstad och Öfraby 1530 synes, att pastoratet då var regalt (se Bexell Hallands historia, II del., sid. 447). Sedan Halland återkom under Sverige, erhöll pastoratet ett s. k. jus præsentandi, dervid staden haft en rösträttighet, som varit svarande emot 30 hemman på landet, och tillsättningsrätt, icke allenast af kapellan utan äfven af skolmästare och hörare. Genom kongl. brefven af den 31 Aug. 1778, den 1 Juni 1780 och den 7 Febr. 1781 förlorade staden detta jus præsentandi och genom kongl. resolution af d. 10 April 1806 tillsättningsrätten af skollärare. — Socknen har en fast skola om 3 klasser, der c:a 60 barn undervisas, ett skolhus med 28,000 qvadratfots ytvidd. Enda fornlemningen utgöres af ruiner efter Öfraby kyrka på byns åkergärde, uti en vacker dal. — Af gårdar märkas det vackert belägna och smakfullt bebyggda säteriet *Sperlingsholm,* hvarunder lyda *Skintemöllan* eller *Villa Sophia,* — *Wrangelsro,* 2 mtl uts. frälse, med länets landtbruksskola, och nästan alla hemmanen; — *Slottsmöllan* eller Halmstads stadsqvarn. — Byar äro *Elfvasjö, Fotstad, Kårarp,* med qvarn och stamp, samt *Skahaltz.* — Adress: Halmstad.

Öfra Höle, socken (1381—1435), sedan reformationstiden förenad med Yttra Höle, nu Westerljung.

Öfra Tör eller *Yfra Thöör* (1409), sedan efter tingsstället kalladt Svartalöts och nu Svartlösa härad, bestod af n. vestra hälften af halfön Ekerön i Mälaren.

Öfra Ullerud, *Öffra Ullærö* (1440), i fordna Elua härad, socken; se Ulleröd Öfra.

Öfved, *Öwith,* socken uti Färs härad af Malmöhus län, 3 mil öster från Lund, 4 mil från Malmö, med en medelhöjd af 165 fot öfver hafvet, begränsas i öster af Brandsta, i söder af Björka och i vester af Wombsjön; arealen, 0,331 qvadratmil land = 7,660 tld (Forsell uppgaf 8,887 tld, deraf 1,084 vatten), är fördelad på $26\frac{13}{16}$ mtl (deraf $19^7/_8$ frälse inom sjelfva Öfveds socken), bebodda år 1865 af c:a 1,225 inbyggare (deraf 720 inom Öfved), 20 mindre än år 1840, och taxerade till 1,476,700 rdr (deraf för jordbr.fastighet inom Öfved 963,800 rdr, hvartill komma verk och lägenheter åsatta ett värde af 17,300 rdr). Marken, mindre bördig, omvexlar af kullar och dalar. Rådande jordmånen är sand, på några ställen lera. Skog af ek och bok växer för eget behof, dessutom finnas vackra furuplanteringar. Potates odlas särdeles betydligt i byarne Torp och Wressel. — Socknen utgör sedan 1806 med f. d. Skartofta socken ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Lunds stift, och hvartill egaren af Öfveds kloster utöfvar patronrätten sedan den 9 Juli 1740, då densamma gafs åt grefvinnan Amalia Wilhelmina Königsmark, enka efter Carl Gustaf Lewenhaupt, mot skyldigheten att reparera och utvidga kyrkan; år 1759 erhöll öfverste Hans Ramel rätt att uppbära kyrkotionden af Öfved. År 1824 flyttades hit begrafningsplatsen från Skartofta (se vidare Skartofta). Kyrkan, bestående af en aflång fyrkant, hvilken i öster tillslutes af en rundelsmur med platt altarvägg, och å hvarje sida en liten fyrkantig utbyggnad, är belägen på en höjd ofvan Öfveds herresäte, med vidsträckt utsigt öfver slätt, skog och sjö; enligt inskriften öfver vestra ingången uppfördes den år 1759 af öfverste Hans Ramel, hvars söner, riksrådet M. och hofmarskalk C. E. Ramel, sedermera tillade

2:ne flygelbyggnader, med tillhörande trädgårdar, mellan hvilka går en rak och bred väg, beskuggad af sköna lindar; den ena byggnaden är ett skolhus, den andra ett fattighus, åt hvilket Maltestorps egendom, $^1/_2$ mantal, belägen i Brandstads socken, är anslagen till ständigt underhåll för minst 12 fattighjon, som få begagna särskild trädgård; båda byggnaderna torde hafva få sina likar i Sverige. Kyrkans altarprydnad utgöres af ett stort förgyldt kors öfver en kulle, som föreställer Golgatha. Mot denna kulle lutar sig en liten pulpet, som begagnas af predikanten under det han läser, så att Guds ord hvilar på Golgatha och presten knäböjer vid dess fot; äfven andra bibliska symboler omgifva altaret. En tafla föreställer sörjande lärjungar och qvinnor vid Kristi lik. Midt framför altardisken står en dopfunt, som är väl arbetad af sandsten i snerkelmanér. Orgeln, med 10 stämmor och pedal, är skänkt af friherrinnan Amalia Beata Ramel (gift med ofvannämnda Hans Ramel), och förfärdigad af direktör Schwan i Stockholm. Äfven finnes ett vackert monument af fru Byström öfver Hans Ramel och hans hustru. I kyrkan märkes Lewenhauptska familjegrafven, der, uti en stor marmorkista, ligger den år 1743 i Stockholm afrättade öfverste Charles Emil Lewenhaupt. Nordost om kyrkan ligger den vid samma tillfälle afrättade general Buddenbrock, hvars lik af misstag blef hit nedfördt. — Barnundervisningen bestrides, i 2 fasta skolor om 4 klasser och i 2 småskolor, af 2 examinerade lärare och 2 lärarinnor; skolbarnens antal 240, deraf 30 i hemmet och några enskildt. — Utom förutnämnda skolhus och fattigvårdsinrättning finnas två andra skolhus och ett annat fattighus. — Af märkliga män, utgångna från denna socken, förtjenar ihågkommas Nils Jakob Olsson Blommér, död i Rom 1853, känd genom sina i lithografi under titel »Blommérs taflor» utgifna målningar; han var född på Blommeröd, och fadern var måleregesällen och skolmästaren vid Öfvedskloster, And. Olsson. Fornminnena utgöras af sägnen om ett i berget *Östra* eller *Istra Lid* (numera *Frulid*, med en sträckning af nära $^1/_4$ mil), i forntiden boende troll, som skall haft umgänge med en gift man, med namnet Tule, om hvilken Tules lund erinrar, men blifvit ihjälslagen af åskan, samt den s. k. *Blåsten*, en ganska stor sten vid Öfveds ängar. Enda historiska minnet är Färs härads bönders försök att under Gustaf Horns krig 1644 försvara öfvergången af en å, benämnd *Börst*, som flyter mellan hemmanet *Skotthusa*, men der de alla blefvo nedhuggna. Ett hus öfver ån kallas *Täpperg*, emedan ån här skiljer eller aftäppar Färs härad från Frosta. — Här märkes *Öfvedsklosters* frälse-säteri, hvarunder lyder, förutom en kyrkojord, hela socknen, bestående af *Svansjö* ladugård, $1^5/_8$ mtl, byarne *Öfved*, $5^7/_8$ mtl, *Öfvedstorp*, 3 mtl, *Wressel*, $4^3/_8$ mtl, samt *Askeröd*, 1 mantal. — Adress Lund.

Öfveds-kloster. Herregård uti förutbeskrifna socken, 3 mil från staden Lund, omgifven af vackra bokskogar, med park, som sträcker sig nedåt Wombsjön, utmed hvars norra strandbacke en täck promenadplats erbjuder sig, blef år 1765 bebyggd med den största och prydligaste åbyggnad inom hela länet (ett motstycke till en villa utanför Rom), bestående af ett tvåvånings karaktershus, omkring 70 alnar långt, 25 alnar bredt och lika högt, mot trädgårdssidan, med flyglar i fransk rococostil, uppförda af en art röd fluss-sten från ett å egorna befintligt stenbrott. Å hvardera sidan finnas 2:ne paviljonger, hvaraf de nedersta äro förenade genom en med hög inkörsport försedd tvärmur, genom hvilken gården alldeles afstänges. På vestra sidan förer en port till en annan kringbyggd borggård, kallad *Stallgården*, till hvilken åter ansluter sig i vester en likaledes kringbyggd ladugård. Vester om denna ligga åtskilliga andra byggnader, och norr om dessa den stora vedgården. Norr om stall- och ladugården är af sednaste egaren uppförd en 180 alnar lång logbyggnad. På östra sidan förer en port till en park af lummiga askar, med namnet *Amalienlund*, nedanför hvilken uti en dal ligger inspektors-bostället med nödiga uthus; norr härom finnas bränneri, iskällare, värdshus, qvarnverk m. m.; tillsammans så många byggnader, att ingen gård i Skåne torde kunna uppvisa ett lika antal. Å hufvudbyggnadens östra gafvel

är en hög terrass uppmurad i jemnhöjd med trädgårdssidans andra våning; på denna ser man en med springvatten försedd vacker vinterträdgård, som genom glasdörrar står i gemenskap med boningsrummen. Söder om gården ligger den egertliga trädgården, anlagd i gammal stil med stora och vackra orangerier, klippta häckar och höga springvatten samt genomskuren af kanaler. I trädgården finnes ock en byggnad inrättad till syskola för socknens flickor. Gårdens slottslika yttre motsvaras fullkomligt af det inre. Flera taflor af konstvärde, (deribland en större, föreställande Kristus som död, intager företrädet), pryda rummen, och i det vackra galleriet står gårdens bebyggares, Hans Ramels byst, huggen af Sergel. I en sal, der väggtapeterna föreställa några af Napoleons största segrar, står kejsarens byst, som lär vara af Canova. Raphaels loger, i kopparstick af Volpato och Morghens, pryda barnkammaren. Bibliotheket, under förre egarens italienska och franska resa mycket förökadt, utgöres af cirka 4,600 n:r, deribland ett af konung Fredrik II gjordt utdrag ur Davids psalmer, med nämnda kon:s egna företal och flera kungliga personers egenhändiga namnteckningar. Äfven förevisas här prof på utmärkt väl svarfvade arbeten af den originella friherrinnan Amalia Beata Ramel. Under nästföljande artikel om klostret, finna vi, att godset ännu 1613 var i konungens ego; följande året utbyttes det af Christian IV mot det angränsande Hammars gods, hvilket egdes af Otto Lindenow; och blef så Öfvedskloster enskild mans egendom, såldes af sonen 1666 till svenska riksrådet Carl Moritz Lewenhaupt, som likväl dog dagen efter det han erhållit fasta på egendomen. Öfvedskloster förblef inom slägten till 1753, då det såldes till Amalia Lewenhaupts man, den mäktige, verksamme, stolte öfverste Hans Ramel, af en ätt, som redan på 1100-talet var mäktig och ansedd i Pommern och inkom till Skåne på 1580-talet. Sedan Hans Ramel tagit afsked från krigstjensten 1754, egnade han sin tid åt sina många egendomars skötande, och det med en energi, som ställer honom vid sidan af Sveriges största landtbrukare, på samma gång han, genom storartade byggnadsföretag, täflande med furstliga slott i andra länder, beredde sig ett namn, som länge skall fortlefva. På sina flesta egendomar — han egde Hvidarp, Löberöd, Westerstad, Maltesholm, Sireköping, Svansjö, Åsum, Tullesbo och Silfåkra — uppdref han afkastningen till flera hundra procent; anlade holländerier och schäferier, uppförde milslånga sträckor af gärdesgårdar och gjorde stora trädgårdsanläggningar. Utom byggnaderna å sina gårdar, har han byggt socknens vackra kyrka, Östraby kyrktorn, tingshusen i Hörby och Sjöbo, lagt flera broar samt infredat djurgårdar både här vid Öfveds kloster, å Hviderup och å Maltesholm, gjort de mest storartade väganläggningar m. m.; ej heller bör förtigas, att han sände ynglingar till Holland att studera trädgårdskonsten, och lät dem sedan anlägga trädgårdar vid hans gods. Sålunda hållande sitt löfte, som han gjort redan som gosse, att förlossa fångarne i Maltesholms kassahvalf; dessa gingo ut och bragte arbete, bergning och konstfärdighet åt tusentals menniskor. År 1766, två år före sin död, gjorde Ramel Öfvedskloster till fideikommiss; det tillträddes efter hans död af brodern Charles Emil Ramel, som blifvit en namnkunnig man, t. o. m. hjelte i romanlitteraturen genom ett bedröfligt äfventyr under en af sina många utrikes resor. »Svensken uti Italien», heter romanförsöket. En rik jude blef mördad på ett italienskt värdshus, der baron Ramel tagit in. Värden, som verkställt mordet, lade vapnet blodigt under den säng, der baronen sof, och lät bloddroppar visa vägen till detta rum från den mördades, hvarefter rättsbetjenter eftersändes. Baronen fängslades och lades på sträckbänk, då en af värdshusets betjening, som rördes af hans oskuldslugna men grymma smärta, angaf den brottslige. Baronen sände, så länge han lefde, en pension till tjenaren. Fideikommisset tillträddes, då baronen 1826 afled utan barn, af den yngste broderns, kapten Otto Ramels äldsta son, baron Hans Ramel, om hvars verksamhet på sin ort må, blott såsom exempel, nämnas, att han här upplät lokal till den för hela trakten så gagneliga Färs härads sparbank, till hvars inrättande han

ock verksamt bidrog. Han var gift med den för sitt snille ej mindre än sin skönhet utmärkta grefvinnan Ebba De la Gardie. Efter denne Ramels död 1856 innehar sonen, adjutanten hos H. M. Konungen, Otto A. P. Ramel, fideikommisset. — Egendomen utgöres af tills. c:a 43 mtl. af hvilka följande äro säterier: *Öfvedskloster*, 4 mtl (tax. till 230,000 rdr), *Svansjö* $1^5/_8$ mtl, *Tullesbo* $1^1/_4$ mtl; hemmanen ligga inom Öfveds, Skartofta, Harlösa, Björka, Brandsta, Illstorp, Östraby, Womb och Åsums socknar; hela taxeringsvärdet upptages till nära 3 millioner rdr rmt; tunnlandtalet till 19,111, af hvilka 1,400 löfskog och 1,500 barrskog; af verk finnas qvarnar, tegelbruk, bränneri och mejeri, djurhage med dofhjortar och rådjur. Säteriet är roteradt till Södra Skånska Infanteriet och uppställer 16 man. Gården underhåller 3 skolhus. Rörande patronatsrätten hänvisas till artikeln om Öfveds socken.

Öfved, *Övith, Ör, Öt, Ödvitz, Övit, Öffvid, Öwid* och *Ewith,* fordom ett kloster, förekommande i gamla handlingar under här uppgifna olika namn, var beläget i Öfveds socken och Malmöhus län, nära förutbeskrifna Öfvedsklosters herresäte, ett par tusen alnar från Wombsjöns östra stränder. Med någon visshet känner man ej på hvad tid eller af hvem detta Skånes i fordomtima rikaste kloster blifvit stiftadt. Imellertid uppgifvas för detsammas anläggning åren 1165, 1197 och 1201, och anses det varit ett munkkloster af Præmonstratenser-orden, hvilket på latin kallades Insula S. Trinitatis. Munkar af denna orden inkommo till norden 1128, men prof. Brunius anser, att bröderna från Lunds kloster af samma namn först utflyttat till Öfved, i betraktande deraf, att Trefaldighetsklostret i Lund ej nämnes sedan ett sådant uppstått i Öfved. Att klostret äfven under den sednare medeltiden hörde till denna orden, bevisas af ett bref af d. 3 Sept. 1443, som abboten Johan i Pudgloue (nu Pudagle på Usedom) i egenskap af ordens visitator utfärdat till abboterna i Tumetorp, Bekkeschough och Övith, angående en beslutad reformation af orden.*) Vid reformationen indrogs klostret till kronan, och bortgafs i konungens ego som pantlån. Den siste länsherren var Sten Mattsson till Rönneholm, som 1613 innehade det. Följande året utbyttes det med dithörande gods af Christian IV mot Hammars gård. Att klostret varit ganska rikt synes af en förteckning på dess gårdar, upprättad efter det de kommit i kronans händer, och dock hade de sista abboterna undansålt flera underlydande gårdar. Såsom den siste priorn nämnes en Algotus Laurids Thomsen. Af de gamla klosterbyggnaderna qvarstod år 1680 en storartad ruin med rundbågiga fönsteröppningar; nu finnes vid Öfvedskloster intet spår efter någon medeltidsbyggnad.

*) Offic. vidimation i danska Geheim-arkivet.

Öfvenstorp, gård uti Hasslösa socken, Kinnefjerdings härad och Skaraborgs län, af $^1/_4$ mtl frälse; har varit köpehemman, som efter 1723 års adeliga privilegier iklädt sig gammal frälse-natur; var 1865 taxerad till 7,000 rdr rmt; egare A. G. Andersson.

Öfverbo, gård i Skuttunge socken, Bälinge härad och Uppsala län, af 1 mtl, vid pass $1^3/_4$ mil från Uppsala. Här har fordom varit masugn, uppbyggd af grefvinnan B. Cronström och år 1734 privilegierad för hennes dotter fröken Frölich, sedan gift med häradshöfding J. Funk, som var egare år 1741.

Öfverby, gård uti Windö fjerding af Wermdö socken och Stockholms län, $1^1/_2$ mil öster från kyrkan, som ligger 2 mil från hufvudstaden, består af $1^1/_2$ mtl frälse. Bland gårdens egare kan uppgifves slägterna Bonde och Natt och Dag på 1600-talet, Hermelin 1741, v. Torck, 1772, Åkerbergs arfvingar 1849, grosshandl. J. F. Nyberg i Stockholm 1865, då Öfverby med underl. 1 mtl, taxerades till 68,660 rdr rmt.

Öfverby, egendom uti Sollentuna socken och härad af Stockholms län, $^1/_4$ mil n. v. från kyrkan, som ligger $1^3/_4$ mil från hufvudstaden, består af $1^1/_4$ mtl skatte, $^1/_2$ frälse *Öfverby* med qvarn jemte $^1/_8$ mtl *Fjellen.* Egare ha varit Ruck 1772, Fredling 1849, enkefru Frendberg år 1865, då godset taxerades till 53,000 rdr rmt.

Öfverby, by med marknadsplats och handelsbod, i Undenäs socken, Södra Wadsbo härad och Skaraborgs län, vid pass 3 mil från Mariestad och Askersund; $^1/_2$ mtl frälse, 5 hemmansbrukare, något öfver 50 inbyggare; marknaden hålles den 21

November, och afser linhandel; dessutom äro 2 torgdagar i veckan.

Öfverby, by i Kongs-Barkarö socken, Åkerbo härad och Westerås län; 135 inbyggare; 6 mtl skatte-rusthäll, 1 mtl krono; häraf utgöra 2 mantal skatte en egendom, år 1864 tillhörig sekreteraren G. Strömstedt, 1 mtl krono är kaptensboställe.

Öfverby, hemman uti Herrestads socken, Lane härad, Göteborgs och Bohus län, med en stor torfmosse, som eger ett ovanligt rikt lager af såväl skär- som stamptorf.

Öfverby, skatte-hemman uti Hyltinge socken af Willättinge härad och Nyköpings län, nära Jälundsviken, af $2^1/_4$ mtl, har varit ladugård under Jälund i Gryt, tillhörigt slägten Fleetwood från medlet af 1600-talet till omkring 1798, är nu styckadt.

Öfverby, gård, se Naglum's socken.

Öfverby, ett mtl frälse uti Törnevalla socken, Åkerbo härad och Linköpings län, vid pass $1^1/_4$ mil från Linköping; är köpt från kronan år 1651 af And. Gyllenklou, tillhörde 1686 Hägerstjernas arfv., 1700 frih. Ph. Marderfelt, 1726 fru grefvinnan Piper på Stureforss; lydde 1852 under Svenneby i Örtomta; hemmanen Öfverby, 2 mtl frälse, hade 1865: 6 egare.

Öfver-Enhörna, socken, se Enhörna, Öfver-. Inbyggarnes antal år 1865: 600. Undervisningen bestreds nämnda år i en fast skola på 3 klasser af en examinerad lärare; barnens antal var 94; årliga inkomsten af donationer är ungefär 36 rdr; nytt skolhus är uppbygdt 1866.

Öfver-Gran, Öfra Gran (1409), Öfra Gren (1437), socken, se art. Gran, Öfver-. Inbyggarnes antal 1865: 1,165. Undervisningen bestrides af en examinerad, en oexaminerad lärare och en lärarinna i en fast skola och 2 småskolor.

Öfvergren, eller Stora och Lilla Åhregren, ett helt frälse-hemman i Ödsmål socken, Inlands Nordre härad, Göteborgs och Bohus län, tillhörande Hvitfeldska donationen, är tilldeladt gymnasii-fogden till boställe.

Öfver-Hogdal, Öfra Hoadal, socken, se art. Hogdal.

Öfverhulta, nuvarande Sturehof.

Öfverhärde, by uti Walbo socken af Gestrikland och Gefleborgs län; 350 inbyggare, 3 sågar, 1 tegelbruk. Här tilldrog sig år 1735, att en bonde, Jöns Larsson, skjöt 2:ne skrufvar in i sitt hufvud, i det han lossade sin bössa på ett par åkerhöns. Skrufvarne kunde ej utan lifsfara uttagas; de blefvo derföre qvarsittande, och Jösse Larsson lefde detta oaktadt frisk och sund ännu i 21 år.

Öfver- och **Ytter-Järna,** socknar, se art. Järna-Öfver. Inbyggarnes antal år 1865: 1,900. Undervisningen bestreds nämnda år i en fast skola om 2 klasser samt 4 småskolor af en examinerad och en oexaminerad lärare samt 3 lärarinnor; skolbarnens antal 244, deraf 80 i hemmet. Till skolan hörer ett planteringsland af 14,000 qvadratfots ytvidd; skolans årliga inkomst i donationer belöper sig till 480 rdr rmt.

Öfver-Kalix, socken, se Calix, Öfver-. I en tid, då utvandringarne till Amerika väl ännu äro allmänna, men de första gyllene förhoppningarne om lätt och beqväm utkomst i det derför beprisade landet blifvit reducerade närmare till det sanna och verkliga förhållandet, så torde en icke blott till namnet och egna föreställningar inskränkt, utan verklig kännedom om de norrländska landskapens natur och dermed förknippade förhållanden, äfven vara värd att inhemtas af dem, som bo i en öfverbefolkad eller af andra orsaker mindre inkomst och hemtrefnad gifvande ort. Fördenskull hänvisa vi till art. Åsele lappmarks pastorat, Luleå, Skellefteå, Sollefteå, Själevad, Njurunda, Qvickjock m. fl. och tillägga här till hvad redan blifvit nämdt under art. Calix, Öfver-, några ekonomiska uppgifter.

Jordmånen, olika i de särskilda byarne, är: i *Bränna* föga frostländig, sand och lera; *Grelsbyn* icke frostländig, sand och lera; *Heden* föga frostländig, sand och lera; *Jock* frostländig och består mestadels af sand; *Landsjärf*, mindre frostländig, sand och lera; *Wännäs* frostländig, sand och lera; *Nybyn* frostländig, sand och lera; *Svartbyn* frostländig, sand och lera; *Rödupp* frostländig, sand och lera; *Lomträsk* frostländig, stenbunden mark; *Alsjärf* och *Kolmjärf* lika med föregående. *Mickojärf* mindre frostländig, af sand och lera. *Gyljens bruk,* frostländig, sand och lera. — *Åkerbruksmethoden:* åkern upplöjes (mestadels om våren) med vält (plog) samt öfverköres med pinnharf

såväl före som efter sådden; *Såningstiden:* i början af Juni månad. *Skördetid:* i slutet af Augusti och början af September. *Åring:* 3:dje och 6:te kornet af korn, 8:de kornet af råg och potates. År 1863 kostade en tunna korn 20 rdr, en dito råg 23 rdr, en d:o potates 6 rdr, en skrinda hästhö om 40 ℔ 18 rdr, en d:o kohö om 40 ℔ 12 rdr. — *Ängarnes beskaffenhet:* elfsängarne lemna god afkastning, då desamma om våren öfversvämmas af vatten, hvilket, liksom *Nilfloden,* medför och afsätter ett gödande ämne. Men då hög flod inträffar i Juli och Augusti, händer ej sällan, att ängarne deraf taga skada och afkastningen till följd deraf blir, såväl till sin beskaffenhet som mängd, dålig. Myrängarne lemna dålig afkastning. Rödjningsland lemna bättre afkastning. Lindor förefinnas föga hos allmogen, men vid Gyljens bruk i stor mängd samt lemna god afkastning. *Odlingstillfällen* finnas nästan öfver allt. Utdikning af sjöar har egt rum på några ställen med god förhoppning om en rik afkastning. Utdikning af myrar är började, men i liten skala, emedan allmogen saknar kännedom om fördelen deraf. Skogen, de sednare åren bättre vårdad än förr, bör tåla vid den afverkning, som nu eger rum. Timmer försågas vid de tvänne inom socknen befintliga sågverk, samt handsågas till plankor af allmogen. Ladugårdsskötseln är väl vårdad, och en ko afkastar från 3 till 5 ℔ smör årl. Här är brukligt att gifva korna varmt vatten att dricka; racen ej stor, men af god beskaffenhet. Får finnas i myckenhet, men äro små till växten, så att de lemna blott 3 ℔ ull årl. Hästar köpas merändels från Finland. Svin börjar allmogen nu lägga sig till. Tjära och pottaska tillverkas obetydligt; salpeter icke alls. Handsågning af bräder (plankor) uppgår till cirka 12,000 tolfter. Tegel slås för eget behof och begagnas mest obrändt. Ett sommardagsverke betalades 1863 med 2 rdr, ett vinterdagsverke med 1 rdr. Forsling förekommer icke, utan är allmogens tid upptagen med hemmansskötsel och planktillverkning. En drängs lön 150, en pigas lön 50 rdr.

Hemmantalet 24 $\frac{179}{320}$ mtl, deraf 18 $\frac{47}{96}$ sk., 4 $\frac{43}{96}$ kr., 1 $\frac{199}{320}$ fr., beboddes 1865 af något öfver 3,000 personer, deraf 200 hemmansegare, 170 inhyseshjon, 60 fattiga. Dessa erhålla understöd såväl i penningar som spannmål, äfvensom föda på vissa rotar. 110 beväringsmanskap. All fast egendom taxerades år 1863 till 818,700 rdr rmt. — I socknen är poststation.

Öfverkyrka, två hemman uti Gökhems socken, Wilske härad och Skaraborgs län, vid pass $^3/_4$ mil från Falköping; af 1 mtl krono hvartdera, deraf det ena är pastors stom, med 4 brukare, och det andra kyrkoherde-boställe. En sägen förtäljer om ett kloster vid detta ställe, der en helig man, vid namn Magnus, varit munk eller föreståndare; vidare hänvisas till art. Magni, S:t.

Öfver-Lännes, *Öfver-Lænnes* (1314), socken, se Lännes, Öfver-. Inbyggarnes antal år 1865: 900.

Öfver-Mo, by uti Tuna socken af Stora Kopparbergs län, vid Dalelfven, med flera för ståndspersoner uppförda stora och vackra boningshus.

Öfvernäs, ett mantal krono i Näs socken, Ullåkers härad af Uppsala län, såldes d. 22 Mars 1671 af Hans Åkesson Soop till r. r. friherre Carl Soops döttrar; se vidare under artikeln Näs socken.

Öfverrum, *Öfverum,* jern- och styckebruk, mekanisk verkstad samt ett mtl kono-skatte rusthåll, uti Lofta och Eds socknar af Norra Tjusts härad och Kalmar län, $4^1/_2$ mil från Westervik, n. v. från köpingen Gamlebyn. Öfverums bruk, troligen Sveriges förnämsta tillverkningsort för landtmannaredskap, med en arbetarepersonal af 300 och befolkning af 800 personer, är beläget vid en å, som förenar sjön Såghuggen med Rifven och sedermera vid Winö utfaller i Östersjön, ungefärligen 1 mil från kusten, uti en af dessa för provinsen egendomliga dalgångar, der höga, skogbevuxna berg brådstupa i insjöarne, men lemna rum mellan sig åt bördiga åkrar och lunder, genomslingrade af den forssande strömmen. Bruket består af 2 stångjernshamrar med 4 härdar, 2 spik- och en räckhammare, en masugn med styckgjuteri, en stjelp- och en kupolugn. Gården Öfverum har ett ganska vackert mangårdshus, hvarifrån räknas 1 mil till kyrkan, och hvartill hörer god trädgård, der bland frukträd märkes en ofantligt gifvande och derjemte

härdig samt vacker sort röda renetter (Wilkenburger citron-renetter). — Brukets första privilegier äro af d. 12 Dec. 1665 och 14 Nov. 1706, åt Henrik de Try, som äfven anlade masugnen år 1655 och styckgjuteriet 1662; sedermera meddelades privilegier d. 9 Januari 1733 åt hofjunkaren G. G. de Besche och den 27 Febr. 1776 åt J. D. Sten. Egare år 1829 var kabinetts-kammarherren och kommendören m. m. frih. J. C. Adelsvärd till Adelsnäs, som der nedlagt betydlig kostnad på praktfulla byggnader och försköningar; innehades sedan af hans enka och har för några år sedan öfvergått till mågen, grefve A. Stackelberg på Stensnäs. — Öfverum deltager i stycke- och ammunitionsgjutningar enligt Bergs-kollegii skrifvelse af den 26 Jan. 1666, 9 Jan. 1783 och resolution af d. 30 Aug. 1769. Stångjernsmidestillverkningen uppgafs år 1825 till 600 *skℓℓ*. I Bergs-kollegii berättelser uppgifves tillverkningen af gjutgods, under åren 1861—1863, till 8,000 à 10,000 ctr. Från stället uppgifves tillverkningen i medeltal under de sednare 10 åren hafva utgjorts af:

	Rdr.
3,000 st. plogar af olika modeller (de flesta på stället konstruerade, de öfriga från engelska och amerikanska här förändrade), 930 andra jordsbruksmaskiner, till ett värde af	146,600.
af gjutgods och andra mekaniska arbeten	105,000.
8,325 ctr stång- och manufakturjern .	63,787.
23,356 ctr tack- och gjutjern	75,161.
diverse sorter furu- och ekspik , . . .	10,988.
	401,536.
Högsta tillverkn. pr år uppgick 1862 till	475,433.

Under sednare åren ha, till följd af den stora efterfrågan landtbruksredskapen rönt, verkstäderna blifvit utvidgade, samt egna tillgångar på rudimaterier, alltifrån det första råämnet, satt bruket i stånd att lämpa dem efter olika behof och gifva garanti för styrka och goda fabrikater. Utom den uppmuntran bruket inom landet rönt genom erhållande af de första priser vid de flesta landtbruksmötena och vid 1866 års allmänna industriutställning i Stockholm, ha dess tillverkningar under 1862 års exposition i London blifvit belönade med medalj, äfvensom vid internationella utställningen i Hamburg 1864 med största silfvermedaljen, den enda någon svensk utställare erhållit, och nu sednast innevarande år (1867) vid verldsexpositionen i Paris.

Bland verkstadens fabrikater, som företrädesvis tillvunnit sig efterfrågan, nämnas:

		R:dr.
Tröskverk (Barrets)	pris	600.
D:o (Burrels) med rengöringsapparat och vandringshjul för 4 par oxar	»	1,650.
D:o (Öfverums mindre)	»	750.
Sädesrensare (Hornbys modell)	»	180.
Pulper (Bentalls)		
Tegelrörsmaskin (Schraggs)	»	300.
Skördemaskin (Woods & Allers) . . .	»	325.
Klöfversåningsmaskin (Öfverums) . . .		
Skumplog (Gluwers)	»	60.
Hackelsemaskiner	från 165 till	60.
Hästvandring för 2 par hästar	pris	300.
D:o för 1 häst	»	100.
Varmluftmaskin (John Eriksson) . . .		

Öfverums landtegendom utgöres af $9^1/_2$ mtl, deraf 1 sk. Öfverum, 1 sk. Olofsrum, $^1/_4$ sk. Sluttorp, 1 frälse Refverum, $^3/_4$ frälse Solberga, $^1/_4$ frälse Ryfvenäs med tegelbruk i Lofta socken, 1 mtl Skörserum med qvarn för 3 par stenar och grynverk, en enbladig och en flerbladig såg i Eds socken, $2^1/_2$ mtl skatte, $1^3/_4$ frälse i Dalhems socken, allts. åsatt ett taxeringsvärde af 488,500 rdr rmt. — Öfverrums stångjernsbruk, enligt kongl. brefvet af den 24 Nov. 1832, hörande i ecklesiastikt hänseende till Eds socken, är tax. till 74,000 rdr, masugn, gjuteri, faktori och dithörande bostäder till 150,000 rdr rmt, Lerboholms lastplats till 2,000 rdr, allt i Lofta socken, alltså hela egendomen uppskattad till 714,500 rdr rmt. Vid Öfverum finnes sparbank, der år 1865 voro 4 delegare med en behållning af 2,400 rdr, sedan 1859 station för provincialläkaren i Tjusts distrikt, numer äfven ett filialapothek under det i Westervik.

Öfver-Selö, socken, se art. Selö, Öfver-. Inbyggarnes antal 1865: 1,350. Undervisningen bestreds då i en fast skola om 2 klasser och en småbarnsskola af en examinerad och en extra ordin. lärare; skolbarnens antal var 175, deraf 20 i hemmet. Skolans saldo uppgick till 8,233 rdr; årliga inkomsten af donationer stiger till $67^1/_2$ rdr.

Öfversjön, sjö uti Sollentuna härad af Stockholms län, med utfall i Edsjön.

Öfversta, by och majors-boställe i Hallsbergs socken och Örebro län, $2^5/_8$ mil från Örebro; det sednare af 2 mantal. Jordmånen består dels af vanlig åkerlera, dels af skifferhaltig, något gröfre

sand, hvars särskilda korn till större delen utgöres af fältspat. Denna sort sand, som ofta anträffas i Nerike på öfvergångsformationen, är i oodladt tillstånd alltid utmärkt för sin rika flora af Papilionaceernas familj, och förtjenar mycken uppmärksamhet af jordbrukaren, emedan skördarne å densamma »nästan aldrig slå fel» samt kan genom ändamålsenlig kultur och växtföljd uppbringas till mycket hög bördighet; här indelades 1861 af länsagronomen 109 tld 28 kpl. gammal åker och odlingsmark i skiften och cirkulation med åtföljande lämplig afdikning å kronoboställsjord och likaledes 26 tld 29 kappland åkerjord.

Öfver-Torneå, socken, se Torneå, Öfver-. *Tillägg:* socknen erhöll egen kyrkoherde 1606.

Öfvertorp, by uti Skaraborgs län på $1^3/_4$ mtl skatte (c:a 70 inbyggare), deraf 1 mtl hör till Kongslena och $^3/_4$ mtl till Hvarfs socken af Wartofta härad; $1^1/_2$ mtl lyda under Kaflås.

Öfveråda, *Öfver-Åda*, frälse-säteri uti Wagnhärads socken, Hölebo härad och Nyköpings län, beläget vid Trosa-ån, $^1/_2$ mil från Trosa stad, består af 1 mtl, med qvarn och bränneri, och de underlydande af $8^7/_8$ mantal. — En del af denna egendom tillhörde på 1400-talet Tyska orden; en annan del lydde under Strengnäs domkyrka. Öfveråda köptes 1642 från kronan af Patrik Kinnemundt (Kinninmundt), som grundade säteriet; bland öfriga egare må nämnas: öfverste Ehrensvärd (död 1737), friherre Örnfeldt 1770, friherre Falkenberg 1800, frih. Posse efter 1812, grefve Oxenstierna 1825, och P. A. Isoz år 1865, då godsets taxeringsvärde upptogs till 218,500 rdr rmt. — Af de underlydande äro Öfveråda 2 mtl skatte-rusthåll, Ytteråda $1^1/_4$ frälse, Östanåda $^1/_8$ frälse, $^1/_2$ skatte, Dagunga $^1/_2$ skatte samt 1 mtl frälse i andra hemman, belägna inom socknen, och $3^1/_2$ mtl frälse ligga i Trosa landsförsamling. Det undra jordlagret här har vid professor Müllers, under 1859 års sommar verkställda jordborrningar befunnits, såsom innehållande kali, phosforsyra och kalk, vara betydligt fruktbarare än det öfra; derjemte upptäcktes åtskilliga mergellager med läge att kunna tillgodogöras. Vid samma års täfling af jordbruksredskap tillerkändes företrädet åt en härstädes tillverkad rullharf i anseende till dess enkla konstruktion och låga pris. Bland bevis på att en omsorgsfullt skött ladugård lemnar jordbrukaren en större vinst, må anföras följande beräkning öfver Åda ladugårds afkastning år 1858, intagen i Hölebo härads Hushållnings-Gilles årsberättelse:

75 kor lemnade 40,468 k:r mjölk à 25 öre		10,117 rdr.
under året åtgick 2,000 ℓℓb. gröpe à 75 öre	1,500	
500 tunnor rofvor à 1 rdr .	500	
	——	2,000 »
då gödseln antages betäcka öfriga kostnader, återstår alltså		8,117 »

att fördelas på 9,200 ℓ℔ hö; behållningen blir 89,3 öre för hvarje ℓ℔.

Vid cirkulation med 3-årig vall påräknar man få 150 ℓ℔ pr tunnland, som efter 89,3 pr ℓ℔

gör	133: 95.
härifrån afgår bergningskostnaden . . .	8: 95.
behållningen	125 rdr

för hvarje tld vall, hvilken nettobehållning ej erhålles genom sädesgröda.

Ögelströmmen, vattenfall i Ångermanelfven, 4 mil från Ströms kyrka, $^1/_2$ mil från Gårdnäs.

Öggestorp, *Yggestorp* (Yggilsthorp år 1357), socken i Tveta härad af Jönköpings län, annex till Rogberga, gränsar i norr till Hakarp och Lekaryd, i öster till Forserum, i söder till Ödestugu, i vester till moderförsamlingen och innehåller på en areal af 14,464 tunnl. fast mark och 13,987 qvadratref vatten (hela arealen 94,995 qvadratref) $27^5/_8$ mtl, af hvilka 9 äro skatte, $2^1/_2$ krono, $16^1/_8$ frälse, bebodda år 1865 af 870 inbyggare, hvilket antal sedan 1805 ökats med 220. Jordmånen är till mesta delen sand, stundom mullblandad af svagare beskaffenhet, hvarföre skogsbruk och brytning af sandsten intaga ett vigtigt rum bland näringarna. I *Stensjön,* som upptager vattnet från den längre i söder liggande *Tenhultasjön* och ett annat tillflöde från sydost samt sedan utfaller mot norr genom Husqvarnaån, finnes sjömalm. På gränsen mot Rogberga stryker Klefva bergås. Skiffer träffas på några ställen. Södra stambanan går genom socknen. Taxeringsvärdet år 1863 var 1,060,200 rdr rmt. — Kyrkan, med ett trigonometriskt bestämdt läge mellan 57°, 43′ 36,51″ latitud och 3°, 40′ 16,54″ longitud från Stockholms observatorium, ligger i socknens norra del vid Stensjön, $1^5/_8$ mil

s. o. från Jönköping; hon uppgifves först ha varit grundlagd vid *Rommelsjoby*, der man funnit lemningar efter murar; i henne förvaras kläder som tillhört den på skeppet Wachtmeister den 10 Augusti 1695 dödskjutne kapten Erik Ribbing, hvilkens slägt gjort kyrkan åtskilliga förärningar. Barnundervisningen ombesörjes i en flyttande skola och en småskola. Antalet inom skoláldern varande barn uppgick år 1866 till 126. Skolhus och sockenbibliothek finnas; äfven en pensionsförening för Ulfsnäs gods och underhafvande med vilkor, som för all framtid betrygga insättaren att draga fördel af den gjorda insatsen. Sålunda, om den, för hvilken insättningen göres, dör innan han kommit i åtnjutande af pensionen, skall det belopp, som af pensionsföreningen utbetalas, åter deri insättas för den aflidnes enka, och sedan hon är död, eller om sådan ej finnes, för något af den dödas barn eller barnbarn, och i första rummet någon eller några af dessa, som bo på Ulfsnäs gård eller gods. Finnes ej enka, barn eller barnbarn, skall summan insättas för någon annan af Ulfsnäs gods underhafvande eller deras barn, allt enligt dåvarande disponentens af Ulfsnäs bestämmande. — *Higöls* soldattorp, beläget $1^1/_2$ mil från Jönköping, har fått en viss märkvärdighet derigenom, att år 1828 den 18 Dec. uppvälde i dess närhet ur en hård gräsbacke vid solens uppgång ett vattenflöde, som uppkastade och bortsköljde med största häftighet 100 lass jord och småstenar; under explosionen ljöd det i luften som ett åskdunder. Samma år i Sept. förmärkte man ock på samma ställe en ganska betydlig jordstöt. Gamla män i orten hafva från förfädren en spådom, att hemmanet *Higöl* skall få sin undergång genom utbrott af en underjordisk elf, liggande ofvanföre gården. — Bland gårdar och lägenheter må nämnas: *Ulfsnäs* säteri och bruk, *Sjöeryd* och *Sjöberg*, säterier; — *Öggestorp*, 1 mtl, pastors stom; i samma by $^1/_4$ mtl komminister-boställe; — *Målen* $^1/_2$ mantal, och *Rommelsjö* $^3/_4$ mtl, äro militiæ-boställen. — Adress: Tenhults station.

Ögglunda, *Öglunda,* Höglunda eller Öjelunda och Ölanda, Öghialunda (1452), annex-socken till Warnhems pastorat, är belägen uti Walla härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil n. v. från Sköfde, — med en medelhöjd af 440 fot öfver hafvet — skiljegränsen mellan Wadsbo och Walle härader samt de tre kyrkosocknarne Ögglunda, Lerdala och Eggby utgöras af hemmanen *Flämshult* $^1/_8$ mtl skatte, och *Lilla Kalhult* $^1/_8$ frälse (en egendom), arealen 0,172 qvadratmil, deraf 0,069 skog (efter direktör Friberger), 0,171 qvadr.mil land = 3,957 tld och 0,013 qvadratmil vatten (Hahr), är fördelad på $13\frac{1}{3}\frac{1}{2}$ mtl, af hvilka $9\frac{1}{3}\frac{1}{2}$ skatte, $1^1/_2$ krono, $2^3/_8$ frälse (alltså 297 tld på 1 mtl). Jordmånen i åkern är svartmylla. Dels på, dels vid vestra sidan af berget *Billingen*, som till en del är beläget inom denna församling och hvarifrån en herrlig utsigt erbjuder sig öfver en flera mil omfattande slätt med sjöar och lundar, ängar och sädesfält, kyrkor, byar och enstaka gårdar samt i bakgrunden det isolerade berget Kinnekulle, äro hemmanen naturligen bergaktiga, men de öfriga någorlunda jemna; för öfrigt omskifta dalar och kullar. Skogen är ej tillräcklig. Uti en flokalks-ränna nedrinner från nämnda berg *Dunkefors* eller *Ulunda* bäck mellan Warnhem och Ulunda, går under en åkerlycka vid pass 200 alnar, framkommer åter ur jorden och drifver en qvarn. Då flod inträffar, rymmes ej vattnet i sin vanliga gång. Vid en ovanlig flod, förorsakad af s. k. skyfall år 1811 i början af Juli månad, upptäcktes, att bottnen på många ställen består af sådan sten, som nyttjas till skrifhällar. En helsokälla, efter förmodan upptäckt först år 1775, finnes å Ulunda egor, kallad *Himmelskällan;* hennes ådror gå genom en närbelägen bädd af gyttja, som har samma egenskaper med den vid Loka; en annan helsokälla finnes å *Lilla Kalhults* egor, hvarom se art. *Flämslätt.* Inbyggarnes antal uppgick 1865 till c:a 460. — All fast egendom är tax. till 236,800 rdr rmt.

Socknen var redan före 1452 delad mellan Istrum och Åsaka i Skånings härad. Kyrkan, liten, ligger 0,6 mil från moderkyrkan, mellan 58^0, 26″ 5,73′ longitud och 4^0, 21″ 54,21′ latitud. — Barnundervisningen bestrides gemensamt med Egby uti en fast skola om 5 klasser och i en småbarnsskola, af en examinerad och en oexaminerad lärare; skolbarnens antal år 1865 var något öfver

200; till skolan hörde ett planteringsland af 46,000 qvadratfots ytvidd. Midt för *Sandtorp*, der vattnet från Billingen gjort sig rymlig väg, kallad *Jättevägen*, uppfylld med mycken grof sten, finnas nedanför berget 2:ne höga rakt uppstående stenpelare med flera afsatser. På flera ställen finnas djupa hålor, deribland isynnerhet märkes *Gröthålan* vid Holängen midtför Skarkeby; denna hålas kanter bestå af hopvräkta stenar och jord högre än jordytan. En brådstörtning kallad *Ättestupa* finnes utför Billingsberget midt för Öglunda by vid hemmanet Hallan; äfven uppgifver Liljegren Kettil Runskes grafsten vara här till finnandes.

Bland gårdar må nämnas: *Krogstorp*, som disponeras af öfverste-löjtn. vid Skaraborgs regimente, — *Bockaskede*, $^1/_2$ frälse, med $^1/_8$ skatte i *Hindstorp*; — i byn *Ögglunda* på $6^3/_4$ mtl skatte, $1^1/_2$ frälse, med 21 brukare, är 1 mtl pastors tilldelningsstom, $^1/_2$ mant. komministersboställe sedan 1861, efter att från 1718 ha varit disponeradt under biskopssätet Brundsbo i Åsaka af biskopen i Skara; skall dessförinnan varit, såsom nu, kapellans-bost. — Hemmans-namn äro vidare: *Björnebacken, Bosstorp, Hulan, Kjerr, Kårstorp, Nätersäter, Åna, Äbod.* — Adr.: Sköfde.

Öhe, fordom en socken i Gäseneds härad af Elfsborgs län, år 1350 troligen en del af Molla (månne Odh?), men redan före reformationen försvunnen.

Öhna, se Öna.

Öhrbäck, se Örbäck.

Öhrträsk, se Örträsk.

Öja, by och marknadsplats uti Smula socken, Redvägs härad och Elfsborgs län, $1^3/_4$ mil från Falköping; byn innehåller 2 mtl, deraf 1 frälse, 5 brukare, 70 inbyggare; tax.värdet är 38,800 rdr.

Öja, by i Åsaka socken af Skaraborgs län, med årlig marknad den 8 Juni och 18 Oktober sedan år 1772; är väl genom sednare författningar indragen, men ännu samlas allmogen der till handel med kreatur och spannmål samt till varubyten.

Öja, två och $^1/_4$ mtl krono, uti Stora Malma socken, Oppunda härad och Nyköpings län, vid kyrkan, $4^3/_4$ mil från Nyköping, utgör, med Strökärrstorp, prestgård.

Öja, hemman uti Björlunda socken, Daga härad och Nyköpings län, af $^3/_8$ mtl skatte och $^1/_2$ frälse, som lyda under Ekhof; Öja är märklig af runstenen № 917 i Liljegrens runurkunder, der den uppgifves hafva följande inskrift: **Svainalti: auk: Svainunkr: auk: Isi** (Kisl?) **auk: Gas: thau: litu: raisa: stain: at: Biarn: fathur: sin: nütan: Kuth: hialbi: ant: has: auk: Kus: mothir:** —

Öja, *Öya*, med Hamra (Hamar), konsistorielt pastorat af 2:a klassen, hörande till Wisby stift, med $21^1/_2$ mtl, bebodda af något öfver 1,200 personer. — *Öja*, modersocken på Gotland uti Wisby läns Södra fögderi, $7^1/_4$ mil söder från Wisby, vid hafvet, med en medelhöjd af 30 fot; arealen, 0,257 qv.mil land = 5,948 tld och 0,020 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf 6,434 tld, deraf 490 vatten), är fördelad på $15^7/_8$ mtl, deraf $15^1/_2$ skatte, $^1/_2$ krono. — Socknen, med jemn mark, sand, ör och på några ställen lera till jordmån, nästan ingen skog, bebroddes år 1865 af 895 personer. All fast egendom taxerades samma år till 492,400 rdr rmt, deraf 97,200 rdr för annan än jordbruksfastighet (5,000 rdr rmt för tullinspektorens boställe). Kyrkan är den tredje i norden, som har en altarnisch inom en rak altarvägg. Ansenliga murstycken qvarstå efter ett kastell, och stora grushögar, som prof. Brunius anser vara lemningar efter någon af de borgar Gotlands inkräktare uppfört.

Ett ansenligt fynd af mynt i en större kopparask och smycken i en rund ask af antik brons, öfverdragen med en vacker derugo nobilis, gjordes här i Maj 1838. Mynten voro till antalet öfver 1,500, dels cufiska, dels tyska, men största delen anglosaxiska, deribland flera slagna under Harald Knutsson Harefot (1036—1039); de yngsta voro af Sven Estridsson, som dog 1076. Fyndet inlöstes med 250 rdr 32 sk. bco. Af de 5 runstenar, som i Liljegrens runurkunder uppgifvas förekomma här, vilja vi omnämna en med följande inskrift: **Jakaups: sünir: a Burh: litu kiara:** (stain?) . . **fathur: sen: ok: bruthur: sen: hera: Jakuss: sum: Hia: kirkiu: ati: Min: guthvinni: bithin: füri: theira: sialum: Hahvalti: ali: süni:**

thair: hvilas: hiar: untir: Oli: Julr: kiarthi: mik. — Största egendomen utgöres af *Bobbenarfve* $^5/_{24}$ mtl, *Ockås* $^1/_2$, *Strand* $^1/_{32}$ mtl, med vädermjölqvarn och åbyggnader samt $^3/_4$ mtl i andra hemman, alltsammans tax. till 88,500 rdr: egare konsul C. J. Bæckström. — *Prestgård* $^1/_2$ mtl; — *Domerarfve* $1^1/_{16}$, och *Botvide* $^1/_8$ mantal, en välbebyggd gård; — hemmans namn äro: *Roes*, *Byggd* och *Boxarfve*.

Öja, *Öija, Öye* (1335), annex-socken till Ystads stadsförsamling, är belägen i Herrestads härad af Malmöhus län, nära hafvet, $^3/_8$ mil n. n. o. från staden Ystad; arealen, 1,065 tld = 5,964 qvadratref fast mark och 0,001 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf 1,481 tld), är fördelad uti en by på $15\frac{11}{12}$ mtl, deraf $14\frac{17}{18}$ mtl uts. frälse, 1 hospitalshemman och $^9/_{16}$ mtl prestgård. Socknen, med en medelhöjd af 85 fot och till större delen jemn mark, har lermylla till jordmån, ingen skog, men någon torfjord; den bebos af 460 personer, som numera begagna Mariæ kyrka i Ystad; till andra annexkyrkan i Hedeskog räknas $^1/_{16}$ mil. — Barnundervisningen bestrides af en examinerad lärare uti en fast skola om 3 klasser för omkring 80 barn; till skolan hörande planteringsland upptager 32,000 qvadratfots ytvidd. — Af fornminnen finnas: *Bondhögen* i byn Vestra Wång, *Korskullen* i Norra Wången, *Hålahögen* samt en ättehög i Öja gårds trädgård. *Öja* by egdes i slutet på 1300-talet af Niklas Christiansson, hvars söner kallade sig Most; lydde i 17:de seklet sannolikt under Herrestad; var på 1760-talet delad mellan Gundralöf, Söfdeborg, Tosterup och Bjersjöholm. Betydligaste gården är:

Öja, egendom, belägen $^1/_4$ mil n. o. om Ystad och omkring $^1/_8$ mil från hafsstranden. Den är bildad i början af 1800-talet af Gustaf III:s gunstling och finansminister, exc., grefve Erik Ruuth, som af några hemman i Öja och Bjeresjö byar, hvilka fordom lydt under Gundralöf, bildade en afvelsgård, byggde en ladugård, anlade en fruktträdgård samt uppförde norr om ladugården 2:ne små, midt emot hvarandra liggande gula envåningshus. År 1812 såldes afvelsgården till handlanden i Ystad, kommerserådet Jöns Peter Hemberg, hvars son, konsul Carl Hemberg, bland andra förbättringar uppförde en lada och ett stall af stampad lera; men först sedan gården 1846 blifvit inköpt af nuvarande egaren, borgmästaren i Ystad, lagman Tage Ludvig Sylvan, och nya boningshuset, två år derefter, blifvit uppfördt samt mycken kostnad nedlagd på åkerbrukets förbättring, skapades nuvarande Öja. Mangårdshuset är uppfördt i modern italiensk stil, af 2 våningars höjd, har på ömse sidor om hufvudfaçaden, som vetter mot söder, fyrkantiga torn af 3 våningars höjd, med platta tak, täckta med koppar (sjelfva hufvudbyggnaden har skiffertak), på hvilka höja sig 2:ne s. k. lanternor, tjenande att upplysa trappgångarne i det inre. Hufvudfasaden och norra långsidan prydas af frontoner; den förras, upptagande tre fönster, är prydd med urnor samt har en från andra våningen utlöpande altan. Å tornens femsidiga utbyggnader äro anbragta verandor, gjutna af jern, hvaraf den östra, der glas är infattadt i bågarne och rosverket, tjenar till vinterträdgård. På ömse sidor om planen, söder om hufvudbyggnaden, ligga ladugården och nödiga uthusbyggnader, på den östra ett trevånings högt magasin; dernäst mot söder ett stort envåningshus af korsvirke, innehållande gästrum m. m.; i samma rigtning häststallar af tegelsten, förenade genom ett vagns- och redskapshus, ett f. d. bränneri m. m. — Hufvudbyggnaden omgifves på tre sidor af den med parken sammanhängande trädgården, hvilka tillsammans upptaga 14 tld. På den under socknens artikel omnämnda ättehögen i trädgården är en åttkantig paviljong uppförd, och i sjelfva högen är inredd en grotta klädd med ostronskal.

Öja gods utgöres af hemmanen № 3, 5, 7, 13, 14, 15 och 22, tillsammans $5^1/_8$ mtl, med underlydande Öja № 6, 10, 18, 20, $3^9/_{16}$ mtl gatuhuset № 12, № 1, 2, 4, 11, 17, 19, 21, $2\frac{13}{16}$ mtl i Bjersjö by och socken, och $^1/_2$ mtl Folkestorp i Hedeskoga socken, alltsammans uts. frälse; af dessa hemman bildades Öja gård; sedermera äro tillköpta af nuvarande egaren № 9 och 14 Öja samt under gården lagda № 11, 19, 21 Öja, hvilka fordom tillhört Bjersjöholm; area-

len utgör 1,300 tld, deraf en torfmosse af 200 tunnland bästa slag bränntorf; vidare höra hit qvarn, mekaniska inrättningar, tegelbruk, hvarvid de tegelrör tillverkades, med hvilka jorden drainerades, innan på något annat ställe i Skåne denna method till åkerns förbättrande var införd.

Öja, *Öija* (*Öya* eller *Öbo* år 1416) med *Westermo,* ett patronelt pastorat i Strengnäs stift, 6 mil från stiftsstaden, med $66^1/_2$ mtl och nära 2,920 inbyggare. — *Öja,* modersocken, är belägen uti Vester-Rekarne härad af Nyköpings län, $1^3/_4$ mil söder om Kungsör, $2^1/_2$ à 3 mil v. s. v. från Eskilstuna, vid 90 fots höjd öfver hafvet, till större delen norr om Stora och Östra Hjelmaren, samt det mellan dem belägna Hjelmaresund, till en mindre del söder om dessa vatten. Arealen, $0,_{578}$ qvadratmil (efter Tham), $0,_{583}$ qvadratmil land = 13,492 tld, och $0,_{118}$ qvadratmil vatten, är fördelad på $40\frac{11}{24}$ mtl, af hvilka $18^1/_3$ äro skatte, $1^1/_8$ krono, 21 frälse. Socknen genomstrykes af hufvudstammen till en ur Westerås län inkommande sandås, hvarifrån utgår åt öster och vester en rad af sandkullar, hvarintill trakten omkring norra Hjelmarstranden mestadels är sank. Inre landet har slätter å lerjord, omvexlande med kullar, men höjer sig småningom norrut och öfvergår slutligen till en föga kuperad, men stenbunden och kärrig skogsmark, hvarifrån 2:ne vattendrag utgå till sjön; vestligare från Westermo inkommer ett tredje. Landet söder om Hjelmaren är bergländig, i vester sandig skogsmark. Öfversvämningar af sjöarne *Hjelmaren* och *Qvismaren* inträffa stundom; sålunda fingo till följd deraf, år 1860, *Öjagård* och *Svartingstorp, Gärdhammar, Stora Sundby* med *Salsta, Wängsjö, Bärsta* och andra hemman i socknen, tillsammans $23^5/_8$ mtl, 1,443 tld mark fördränkt; förlusten häraf beräknades till 13,486 rdr. — Inbyggarnes antal, som år 1830 var 1,160, uppgick 1865 till något öfver 1,300, som hafva åkerbruk till hufvudnäring samt ängs- och skogsbruk jemte fiske till binäringar. All fast egendom taxerades till 1,130,900 rdr rmt.

Oya cum annexa in prepos. Strengnensi nämnes 1314. Patronatsrättigheten utöfvas af egarne till Stora Sundby. De hafva också bidragit med många gåfvor till kyrkan, till hvars nuvarande byggnad, som började 1847, exc. De Geer bidrog med mursten för billigt pris m. m. samt skänkte 1,000 rdr till ett orgelverk. I kyrkan har Sparre-ätten tvänne grafchor samt minnesvård af svart marmor öfver riksrådet Erik Sparre, halshuggen år 1600. Ett hemman i Öja by är anslaget till kyrkans underhåll och ett af friherrinnan Sack doneradt till underhåll af den graf, deruti hennes och den sednare mannens, fältmarskalken grefve Erik Sparres jordiska stoft äro nedlagda. Enligt hennes disposition skall hemmanet förvaltas af hufvudmannen för Sackiska familjen. — Skolan, som numera är fast, grundar sig på en donation (af 1725) af fältmarskalken Erik Sparre och dess fru, Chr. Beata Lilje till Sundby; denna fond till lön för läraren utgör nu något öfver 2,000 rdr rmt. Nuvarande Sundby gårds egarinna har låtit uppföra skolhus af sten för de barn, som höra till de under Sundby lydande gårdar, hvilka äro belägna på andra sidan eller söder om Hjelmaren, dock med skyldighet för församlingsboerna att underhålla detsamma. Dessutom undervisas i två småskolor; barnens antal inom skolåldern var år 1865: 168, deraf 46 erhöllo undervisning hemma, de öfriga undervisades af en examinerad och en oexaminerad lärare samt en lärarinna. Skolans årliga inkomst af donationer är 198 rdr, deraf 75 rdr blott under gifvarens lifstid. Af kyrkoherdar må nämnas Petrus A. Akrelius 1728 († 1751), hvars son, Fr. Akrel, här föddes; af honom äro nästan alla under hans tid utkomna geografiska och hydrografiska kartor graverade och sjelf har han utgifvit kartor öfver Trollhättan, Göta elf, Stockholm m. fl. — Förnämsta forntida minnet är *Sundby slott,* i sitt nuvarande skick intagande det främsta rummet bland de arkitektoniska konstverk Södermanland eger, och en bland de få byggnader, som numera göra skäl för namnet slott. Af fornlemningar nämnas runstenar, en vid kyrkan och en vid Walby. — De flesta frälsehemman lyda under herrgårdar inom och utom socknen. Största egendomen är *Stora Sundby* gods, som utgöres af 5

mtl säteri och rå och rör, $12^1/_2$ mtl frälse, $2^1/_4$ skatte, 31 torp, areal 9,367 tld, taxeradt till 562,500 rdr rmt. — *Öja* gård, 2 mtl frälse, kallades 1686 K. Kurcks gamla frälse, egdes 1816 af Favre, sedan 1820-talet under Bergshammar i Fogdö socken; — *Hagby* 1 mtl, prestgård; — *Berga* 2 mtl skatte, har varit doneradt till Zach. Pauli, men blifvit reduceradt, och i sednare tiden styckadt; — *Böcklinge Östergården*, 1 mtl frälse och $1^5/_8$ skatte, innehades från 1685 genom byte af J. Ribbing till Hvargarn; är ock styckadt; — *Knutsta* $^5/_8$ mtl och *Täby* $^5/_8$ mtl skatte, 2:ne bättre bebyggda gårdar. — Under Biby lyda 5 mtl. — Adress: Ås.

Öja, *Öya* (1402), socken i Kinnevalds härad af Kronobergs län, annex till Bergunda, belägen $1^1/_4$ mil v. från Wexiö; begränsas i n.v. af Aringsås, i öster af Bergunda, i söder af Wederslöf och Skatelöf, i s.v. af sjön Salen. Af insjöar finnas vidare *Gemla* och *Fur. Kallån* genomflyter socknen. Hemmantalet är $28^3/_4$ mtl, hvaraf $22^1/_8$ skatte, $1^1/_4$ krono, $5^3/_8$ frälse, på en areal af 9,535 tld fast mark och 6,517 qv.-ref vatten, samt bebodda år 1805 af 729, år 1850 af 981 och 1864 af 1,190 personer. Den odlade jorden uppgafs 1860 utgöra 950 tld af medelmåttig beskaffenhet, den naturliga ängen 1,600 tld, årliga utsädet 1,200 t:r; samtidigt vinterföddes 83 hästar, 677 nötkreatur, 252 får, 112 svin. Vid Gemla pappersbruk finnes en hvit lera, hvarmed spislar kunna hvitlimmas; vid dermed gjorda försök har visat sig, att vid alunluttring har den samma verkan, som Mastrichtsleran, till att göra alun så jernfri, att den håller samma prof som den romerska. Hela fastighetsvärdet 523,280 rdr. — Kyrkan är belägen $1^1/_2$ mil från Wexiö, mellan 56° 51″ 6,45 long. och 3° 25″ 31,04 latitud, nybyggd på 1840-talet. Den ligger vid Helgvarmaån, som från öster mot vester flyter genom socknen i otaliga krökningar. Folkundervisningen bestrides i en fast folkskola; antal barn inom skolåldern var år 1866: 167. Sockenbibliothek finnes. Genom norra delen af socknen löper Wexiö—Alfvestads jernväg, som här har station vid säteriet *Gemla,* om hvilket vidare på sitt ställe; på egorna märkes en forntida domplats. — Vidare märkas: *Gransholm*, 1 mtl frälse med qvarn, såg och pappersbruk, underl. $1^1/_8$ mtl; — *Öpestorp* 1 mtl, *Ohs* $^1/_4$, med qvarn och såg, *Usteryd* $1^3/_8$ mtl, *Ellanda* $^3/_4$, allt frälse, lyda under Engaholms fideikommiss. — *Törnåkra* $^3/_4$ mtl, under Huseby. — *Öja* $^3/_4$, pastors stom; — *Ellanda* $^1/_2$, är kommin.-bost. — *Getaskärf* by. — Adr.: Alfvesta eller Gemla station.

Öja fjerding, en skate af Hardemo socken i Örebro län, hvilken i administrativt hänseende tillhör Wiby socken af Grimstens härad i samma län. Skaten upptages till en del af Öja mosse. Den har en areal af 0,115 qvadratmil, hvaraf 0,012 vatten, fördelade på 12 mtl. Dess tax.värde var 1863: 172,802 rdr rmt.

Öja eller *Landsort,* ö uti Stockholms skärgård, hör till Torö kapellsocken.

Öjaby (Öyaby 1273), med Härlöf i Allbo härad, præbende-pastorat af 3:dje klassen, inom Wexiö stift, med $19^1/_2$ mtl och 740 personer. — *Öjaby,* modersocken, är belägen i Kinnevalds härad af Kronobergs län, $^1/_2$ mil nordvest från Wexiö, begränsad i nordvest af Härlöf och Ör, i nordost och öster af Helgasjön, i söder och sydvest af Wexiö landsförsamling och Bergunda. Med ett hemmantal af $12^5/_8$, hvaraf $10^1/_8$ skatte, $^1/_2$ krono, 2 frälse, på en areal af 5,277 tld = 29,551 qvadratref och 13,478 d:o vatten (Forsell uppgaf 10,262 tld, deraf 2,490 vatten), beboddes socknen 1805 af 357 personer, hvilket antal 1850 ökats till 448 och 1864 till 490. Den odlade jorden utgör 500 tld af medelmåttig beskaffenhet af svart- eller mjellmylla och stark sandjord, den naturliga ängen 1,000 tld. År 1860 uppgafs att härstädes vinterföddes 47 hästar, 418 nötkreatur, 250 får och 72 svin. Å ett hemman ha fodermorötter flera år med framgång odlats på sandmylla; äfvensom askgödning visat utmärkt verkan på lin. Fisket i Helgasjö har i sednare tiden lemnat ringa afkastning och biskötseln ofta misslyckats i följd af den regniga väderleken. Under året 1864 blefvo 8 tld nyodlade och 150 famnar stengärdesgård uppförda. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till 269,410 rdr rmt. Genom södra hörnet af socknen går Wexiö—Alfvestads jernväg. — Barnundervisnin-

gen bestrides i en för moderförsamlingen och annexet gemensam flyttande folkskola. — Vid den i Helgasjön liggande Helgön knyter sig månget fornminne, som för forskaren torde vara af intresse såsom häntydande på en uråldrig Lokedyrkan före Asatiden. »Helgescob», Helgöskog, som i ett permbref af 1305 nämnes såsom doneradt Wexiö biskopsdöme, synes hafva legat här och varit en hednisk prestegendom. Om Helgö offerställe, »Heligö kyrka», upplyste en ännu 1541 i original befintlig ritning, att det var helgadt Loke, som i svart färg äfven fanns afbildad med horn, klöfvar och svans, ej olik satansbilden i våra gamla kyrkor, hvilken säkert efter den urgamla föreställningen om Loke erhållit sina attributer, hvartill bibeln icke lemnar någon grund. Vid Helgö var också nedgången till Hels boning; folket i trakten påstod fordom, att på ett ställe vid ön icke fanns någon botten och att hedningarne dit nedkastat det de offrade åt sina gudar. Carl von Linné fann i grannskapet en gammal offerkälla, »levekällan», der man skulle »löga» sig innan man fick nalkas templet på Helgö. — I *Silfverstads källa* skall S:t Sigfrid ha döpt hedningar; nära kyrkan äro bautastenar. — Vid byn Tunatorp finnes ett stenrör, som torde vara bland de största i Sverige. — Största gården är *Lunnaby,* 1 mtl skatte, egare magister v. Schantz. — Byar äro *Hågeryd, Nöbbeled,* der en gård i medlet af 1700-talet egdes af gen.-löjtn. Stenflycht, som mycket utmärkt sig under kon. Carl XII och Stanislaus; *Öjaby,* 2 mtl rå och rör, deraf $1^3/_4$ mtl samt $^1/_4$ sk. Öjaby lyda under Bergqvara; *Ringängens* qvarn och såg. — Adress: Wexiö eller Räppe jernvägs-station.

Öjan, betydlig flod i Jämtland, utfaller i Amraelfven.

Öijared, ett frälse-säteri uti Lundby socken, Wädtle härad af Elfsborgs län, $3^1/_4$ mil från Göteborg, $2^1/_4$ mil från Alingsås, består af 3 mtl, och de underlydande af $2^7/_8$ frälse, $1^3/_8$ rå och rör, 8 torp inom socknen (år 1857 uppgafs 17 mantal); af verk höra hit Solvedens mjölqvarn samt enbladigt sågverk. — Gården, omgifven af bokar och ekar *), är belägen vid den utmärkt vackra insjön Mjörn, hvaraf egendomen begränsas i norr, i söder af sjön Säfvelången, och utgöres således af en halfö. Egendomen är mycket gammal, hvarom de många på egorna befintliga gamla minnesmärkena, bestående af s. k. jättegrafvar och domaresäten, vittna. Väl utvisas den ungefärliga platsen för en gammal vikingaborg, kallad *Pikensborg,* fordom bebodd af Per Pik, som lefde under kon. Stenkil II:s tid, men säkra kännemärken för dess bestämda läge kunna numera ej upptäckas; ett annat fäste lärer hetat Lurekulla, men äfven derefter synes icke annat än en stenhög. Deremot finnes ännu i behåll ett med tvänne torn försedt träkapell, hvars ålder är obestämd; men att det redan fanns år 1593, då predikanten vid detsamma var närvarande samt underskref Uppsala mötes beslut, är säkert. År 1722 uppbyggdes ånyo detta förmodligen förut förfallna kapell af landshöfdingen, baron J. P. Patkull, gift med en friherrinna de Mortoigne. Öieridh beboddes omkring 1440 af väpnaren Lars Pik, som då var häradshöfding i orten; det tillhörde på 1500-talet Ulfsparreska slägten, deribland ståthållaren på Kalmar slott, Erik Månsson Ulfsparre d. ä. († 1564); vidare hans son, riksrådet Göran Eriksson, hos hvilken Erik XIV skall, på resan till England 1560, uppehållit sig, i afsigt att förse sig med sorgkläder efter sin fader, och då blifvit hyllad af folket i orten, samt sonen, löjtn. Knut († 1642), gift med friherrinnan Carin Bjelke († 1695), hvars moder var den för sin välgörenhet allmänt värderade fru Carin Bjelke till Öijared, som i andra giftet hade general-löjtn. Stake. Öijared köptes 1707 af en baron G. R. Patkull, hvarefter det egdes af förutnämnda landshöfding Patkull och har sedan tillhört slägten Tham. Egendomen bebyggdes på sitt nuvarande ställe omkring 1750 af dåvarande supercargören vid ostindiska kompaniet, Kristian Tham, hvars dotter Elsa Dorothea, ge-

*) Ekar, som uppvuxit af ollon, sådda år 1839, hade 1860 redan hunnit 10 alnars höjd och 7 tums diameter, och ekar, som planterats vid samma tid, erhållit 13 alnars höjd och 9 tums diameter; kastanier, planterade 1831, hade vuxit till en höjd af 27 à 28 alnar och 14 tums diameter; de trifvas endast i närheten af byggnader.

nom utbyte med egendomen Loftstomten eller Thamstorp i Skaraborgs län, fick Öijared sig tillerkändt såsom fideikommiss, stiftadt af dess mormoder, fru Elsa Adlerstjerna. Elsa Dorothea Tham blef derefter gift med lagmannen i Bohus län, J. C. Thomée, som år 1777 adlades med namnet Adelsköld, och sålunda blef stamfader för denna ätt. Sonsonen, löjtn. S. A. Adelsköld var 1865 ställets egare. Hela fastighetsvärdet s. år var 115,500 rdr rmt, deraf 67,500 rdr för säteriet, der bland annat mejeri finnes; af rotfrukter ha morötter här lemnat bästa afkomsten. — Adress: Alingsås.

Öijaren, sjö i Gestrikland.

Öije, gård på Öland i Köpings s:n.

Öje, *Öije*, kapellförsamling till Malungs pastorat, är belägen i Malungs sockens nordöstra del och hör till Vester-Dalarnes fögderi af Stora Kopparbergs län, vid pass 17½ mil nordvest från Falun: innefattar byarne Vestra och Östra Öije med 342 inbyggare, 458,8 qv.-ref åker, 1,370,2 äng och 70,213,5 skog och utmark. Kappell-laget är väl uppfylldt af höga berg med mellanliggande skogs- och mosstrakter och har derföre, särdeles i norr mot Lima- och Wenjansgränsen samt i sydost mot Jerna och Äppelbo, ett ytterst vildt skaplynne, men genomskäres från moderkyrkan i sydvest till Wenjansgränsen i nordost af en dalgång som till största delen är upptagen af sammanbundna, omkring 2 mil fortgående vattensamlingar, nämligen *Hättsjön*, 0,25 mil nordost om Malungs kyrka, och som efter att från norr hafva upptagit *Lambäckarne*, förenar sig med de af endast strömdrag från hvarandra åtskilda sjöarne *Tyngen*, *Idfjärden* och den genom sina 365 holmar samt många vikar högst oregelbundna, 2 mil långa *Öjesjön*, som isynnerhet gör ett angenämt och upplifvande afbrott mot de omgifvande ödemarkerna och skulle, om stränderna blott vore beväxta med löfskog, betraktas såsom en af Malungs vackraste nejder. Öjesjön upptager från nordvest *Lisslyån*, som upprinner ur Lisslysjön, och *Ögan* eller *Ögströmman*, som har sina källor långt upp i Transtrand, och slutligen faller ut i Wenjanssjön, som åter genom Wanån förenas med Vester-Dalelfven inom Järna. Efter dessa vattendrag drifves en betydlig timmerflottning från Öjeskogarne för Falu bergslags räkning. Hättsjöns vatten drifver en skattlagd qvarn, den s. k. *Hyttqvarn*. Vid vestra stranden af Idfjärden höjer sig *Öjeberget*, på hvilket majoren vid topografiska corpsen, Arosenius, under sina på sednare tiden gjorda triangelmätningar inom socknen, uppfört signaltorn.

Öjeby, by i Piteå socken af Norrbottens län; utgjorde jemte platsen kring kyrkan, s. k. Gamla staden.

Öjebro, största qvarnby i Östergötland, c:a 2 mil från Linköping, se Härberga socken af Wifolka härad. Nyligen hafva här af konsul Malcolm ifrån Norrköping i den s. k. *Biskopsqvarnen* blifvit uppsatta tvänne turbiner; den ena en skotsk reaktionsturbin och den andra efter baron Fontaine's idé, med Jonvals bottenlucka, bildande en sugningskraft i nedra delen af turbinen. Anläggningen är i allo lyckad, och ehuru vattnets fallhöjd endast är fem fot och vattentillgången för närvarande synnerligen knapp, drifva dock dessa turbiner fyra par stenar och ett grynverk med en hastighet, som lofvar egaren, byggmästaren Wiström, en god framtid af den vackra inrättningen. Dylika turbiner äro äfven af hr Malcolm insatta i Nääs' bomullsspinneri och lofordas derifrån mycket.

Öijervik, egendom uti Sunne socken af Nedra Fryksdals härad af Carlstads län, 6 mil från staden Carlstad, består af ½ mtl skatte Öijervik samt *Hastersby* 1 mtl, *Svenstorp* $\frac{11}{63}$ mtl, *Toneby* $\frac{157}{960}$, *Skröttingerud* $\frac{11}{12}$, allt skatte, jemte en, vid Rottne elf, å egorna till Hastersby uppförd tullmjölqvarn med 4 par stenar för turbiner, 2:ne siktar och grynverk, sågverk för turbiner med 2 finbladiga ramar, tillika med ett vid sjön Fryken beläget s. k. faktori med railväg och lastageplats. — Öijervik, af mången satt främst bland de talrikt vackra herrgårdarne kring Mellan-Fryken, omgifvet af åldriga och höga träd samt god trädgård, har i omkring 150 år varit uti slägten Sandelins ego, derifrån egendomen år 1856 inköptes af kaptenen vid Wärmlands fältjägare-regimente, G. T. Adelsköld; egdes 1866 af jägmästaren Z. Abelin, som under några års tid varit egare till stället och derpå nedlagt stora

kostnader samt nybyggt såg och qvarn. — Egendomen, med ett utsäde af 16 tunnor höst-, 100 tunnor vårsäd (år 1857), var 1865 uppskattad för bevilln. till 69,000 rdr rmt.

Öijesjö och *Öijesjöooss*, i Konga härad af Kronobergs län, nämnas på mötet i Elfsborg 1554 såsom gränsmärken mot Danmark.

Öjevettern, *Öijevettern,* sjö i Wärmland, är genom jernväg för hästkraft sammanbunden med *Mögsjön* och den med denna sammanhängande *Östersjön;* en kanal leder från Öjevettern, som i söder sammanhänger med Ullvettern till *Aspen,* och derifrån ytterligare en kanal till sjön *Daglösen,* vid hvars norra ända bergsstaden Filipstad är belägen och i hvars närhet de stora värmländska grufvorna *Taberg, Persberg,* m. fl. äro belägna.

Öijevalla, ett mantal frälse-säteri uti Åsaka socken, Wartofta härad och Skaraborgs län, med sidländt läge vid Åtran, gent emot Öija by, hörande till samma socken, men belägen inom Elfsborgs län; har vacker löfskog. Egare år 1812 var majoren baron G. von Saltza, år 1865 Joseph A. Abrahamsson; taxeringsvärdet sistn. år 30,000 rdr rmt.

Öjhult, gods i Pjetteryds socken af Sunnerbo härad i Kronobergs län, vid södra stranden af den mer än milslånga Wigsjön. Äldste kände egare är Peder Arvidsson, en småländsk adelsman, som underskref Uppsala mötes beslut 1593; egare på 1770-talet var kapten Georg Lock och 1828 sekreterare P. G. Bråkenhjelm. Godset, som nu består af 2 mtl frälse-säteri med bränneri, mjölqvarn med 2 par stenar och enbladig såg, samt underlydande $^1/_2$ mtl ladugård och 1 mtl rå och rör, egdes 1863 af kapt. Frykholm och bokhandlaren Ljunggren i Malmö. Tax.värdet var 83,200 rdr rmt.

Öijung, kapellförsamling till Ofvanåkers pastorat, är belägen uti Helsingland och Gefleborgs län, vid pass 7 mil vester från Söderhamn. — Adr.: Bollnäs.

Ökna, frälse-säteri i Floda socken, Oppunda härad och Nyköpings län, $6^1/_2$ mil från Nyköpings stad, vid Floden, består af $1^1/_2$ mtl med såg och tegelbruk, samt de underlydande hemmanen af $10^1/_4$ mtl. — *Ökna, Öknö, Ökenöö,* som på 1600-talet kallades Herregårds-Ökna, till skilnad mot det under Fjellskäfte lydande Bond-Ökna, är ett af länets äldst kända herresäten, har från 1351 till inpå 1600-talet tillhört slägten Lillje, allt son efter far. Den förste var Knut Ödhinsson (Öndersson), som lefde år 1368, sedan Ödhin, derpå Laurens Ödhinsson, som jemte en Ingevaller i Öknom nämnes i ett qvittobref på en skuld till Floda kyrka år 1427. Hundra år härefter egdes gården af riksrådet Knut Andersson Lillje, hos hvilken daljunkaren (Björksta-Jöns) var stalldräng, och begick då en af sina första bedrifter uti att stjäla 40 mark penningar, hvarför han blef bortkörd (Handl. rör. Skandin. historia, 9 del., sid. 23). Ökna tillföll efter Knut Lillje hans syster Märtha, gift med Henrik Persson Måneskö ld af Norrige (omkring 1640), derpå deras dotter Elisabeth, gift med Magn. Eriksson Ulfsparre (död här 1659), och sedan med friherre Erik Åkesson Ulfsparre, egare ännu 1686; tillhörde i början af 1700-talet generalen, grefve Jak. Spens, och ännu 1770 hans slägt, men 1795 och 1825 Wattrang; vid hofmarskalken Wattrangs död 1827 ärfdes det af hofmarskalken grefve Nils Bonde, som, medelst köp, afstod egendomen åt sin son, hofmarskalken, grefve Gustaf Ulf Bonde. Han sålde den år 1842 till nuvarande egaren, landshöfding, friherre J. C. Åkerhjelm, som här gjort betydliga odlingar och infört ett uppå sednare tiders erfarenhet grundadt jordbruk, äfvensom uppfört ladugården och största delen af öfriga uthus. Flyglarne till manbyggnaden äro uppförda af grefve Carl Gustaf Spens, och hufvudbyggnaden af hans son, mellan 1750—60. Egendomens åkerareal uppgafs 1845 till 413 tld, äng 713 tld, beteshagar 1,232 tld, och växtlig skog till 3,345 tld. Taxeringsvärdet år 1865 var 335,500 rdr rmt.

Ökna, frälse-säteri uti Bogsta socken, Rönö härad och Nyköpings län, vid Runviken, $2^1/_2$ mil från Nyköpings stad, består af 1 mtl, och de underlydande af 3 mtl frälse. — Ökna anses från äldre tider ha tillhört Stakar och Bjelkar; efter Tham synes Ökna omkring 1588 ha tillhört slägten Krumme, derpå genom gifte med Estrid K., Amund Stensson Ulff till Stöfflö i Kalmar län,

och kommit genom arf till nämnda frus systerdotterson, general-guvernören, riksrådet Harald Stake, och med dess dotter Ingeborg på 1680-talet till lagman Arendt Carl Silfversparre, i hvars slägt det förblef (uppgifves ha 1788 tillhört landshöfdingskan Liljecreutz) till inpå 1820-talet, då det såldes af lagman A. J. Silfversparre åt öfverinspektoren P. A. Fineld, och köptes från denne åter 1831 af friherre O. Trolle-Löwen, egdes 1851 af Gyllenberg, 1865 af kammarherren Hjalmar Henrik von Wright, af adlig ätt från Skottland. Stamfadern var Georg von Wright, hvilken flyktade derifrån vid Cromwellska statshvälfningen samt nedsatte sig som handlande i Narwa. Godsets hela tax.värde var år 1865: 70,000 rdr rmt. På Ökna säteris egor finnes en ring af stenar med en högre sten i midten, troligen lemningar efter ett domaresäte eller tingsplats. Flera lemningar af gamla skansar finnas i grannskapet af sjön Runviken, som i äldre tider haft gemenskap med Saltsjön genom Sätterstasjön och Bälingekärren.

Ökna, *Öckna*, gård i Fogelviks socken, Nordmarks härad och Carlstads län, består af 1 mtl skatte (tax. till 38,000 rdr) i sambruk med $^1/_4$ skatte Örenäs, $^1/_4$ skatte Kappstadtorp och delar i hela skattehemmanet Kappstad; alltsammans tax. till 91,200 rdr rmt; egare brukspatron C. H. Lennartsson på Rotnäs i Allsters socken. Vid Ökna är postexpedition.

Ökna, gård af 2 mantal skatte uti Åkers socken och härad af Nyköpings län, vid pass $^3/_4$ mil från Mariefred; skall 1658 blifvit utan säteri-frihet donerad till kamereraren Törnros och barberaren Salvius, köpt till skatte 1741 af Ingman, men först i sednare tiden bättre bebyggd af kongl. sekreter C. G. Iserhjelm, som köpte de tvänne hemmanen, hvilka voro i högsta lägervall, lade egorna under ett bruk, och bebyggde en kulle utmed en bergssträcka, som skiljer Wismaren och Bondkroken, men på andra sidan har utsigt öfver den sednare. En piga, förtörnad på sin matmoder, tände eld på husen, så att en stor del af dem nedbrunno. Någon tid derefter inköptes Ökna af lagman Sturnegk, som satte egendomen ej allenast till byggnader, utan äfven till jord och trädgårdsanläggning i ganska godt stånd; egdes år 1865 af enkan, och taxerades till 41,000 rdr rmt. På egorna är ett berg af märkvärdig sammansättning. Stora klippstycken hafva under en jordrevolution så sammansatt sig, att de formerat en gång genom berget, men den är nu så igenfallen, att man blott finner en stor grotta.

Ökna, annex-socken till Alsheda pastorat, är belägen uti Östra härad af Jönköpings län, 5 mil från Eksjö, och begränsas i öster af Aspelands härad i Kalmar län, i söder af Skirö, i vester af Alsheda och Skeda, i norr af Kråkshult och Karlstorp; håller i vidd (efter Hahr) 14,603 tld fast mark och 4,925 qv.-ref vatten, eller, efter en sockenbeskrifning, 15,482 tld (Forsell uppgaf 22,703 tld), inberäknadt sjöar och vattendrag. Socknen — med en medelhöjd af 510 fot — består af 3:ne ganska betydliga åsar, som sänka sig mot östra gränsen, der Emmådalen vidtager, och hvaraf den största utgöres af det i orten s. k. *Kronberget,* med sina guldanledningar, $^1/_2$ mil från det fordna vaskverket vid Ädelfors i Alsheda socken, och som dessutom innehåller otaligt många olika bergarter, såsom kiseln under högst olika beskaffenhet, *kalktrisilikat, Aedilit* (en zeolitart), svart jernmalm etc.; ganska mycket *Limonit* (jernoxid-hydrat) förekommer i bäckar. Nämnda höjdsträckning, som är mycket bergig å dess östra sluttning, allt intill Lillån, men på vestra sidan och toppen mer jemn med bördig jordmån, är efter hela sin längd prydd med nätta, välskötta bondgårdar och på högsta punkten ligger kyrkan, omgifven af den herrligaste löfskog, hvaribland icke boken saknas; här är ock den bekanta farliga *Skurebergsliden* (Skumbergslid). Trakten öster om Gnyltaån är den skogigaste och minst bördiga delen.

Af vattendrag äro de största: *Emån,* till en del bildande rågång mot Alsheda, med några fall vid hemmanet *Qvill,* der Thurefors laxfiske är beläget, sedan infallande i Järeda socken, och *Gnyltaån,* vid Pukabo förenande sig med Lillån. Ingen sjö af betydenhet finnes inom socknen, men på rågångarne ligga *Wrången, Ramsjön, Myren, Gise* och *Ahlen;* dess-

utom finnas 23 st. gölar. En mineralkälla förekommer å Torpa egor, der äfven silfvermalmsskärpningar blifvit funna. Hemmantalet är $30^1/_8$ mtl, af hvilka $24^5/_8$ mtl äro skatte, $1^5/_8$ krono, $3^7/_8$ frälse, med ett taxeringsvärde af 701,230 rdr rmt; afgifterna stiga till 9,200 rdr. Inbyggarnes antal år 1805: 990, steg 1850 till 1,300 och 1864 till 1,425 personer, som hafva åkerbruk och boskapsskötsel till hufvudnäringar samt skogshandtering och fiske till binäringar. Jordmånen består af mull- och sandjord samt någonstädes svartmylla, dels på grus-, dels på sandbotten. Ängsmarken, 2,623 tld, är till arealen mer än tredubbelt större än åkerjorden, som upptager 756 tld. Största utsädet är af råg och hafra med 275 t:r af hvardera slaget, dernäst af korn $122^1/_2$ t:r, af ärter sås 16 t:r och af hvete blott $^1/_2$ t:a (1805 års hela utsäde uppgafs till blott 372 t:r). Bräder och kol säljas till Oscarshamn och Paulströms jernbruk samt Kibbe nickelverk. Åtskilliga jerngrufvor bearbetas, af hvilka *Nya Nelssons, Granebergs* 2:ne, *Carls* och *Gyllenbergs* grufvor år 1861 gåfvo 7,448 centn.; år 1865 gaf Granbergs ensamt 3,250 ctr. Ett pappersbruk anlades 1770 vid hemmanet *Qvill;* der har också funnits ett manufakturverk, men detta nedlades åter år 1863. — Socknen, efter reformationen afsöndrad från Alsheda, har en liten täck kyrka med rundt torn, byggd af sten 1767, och belägen mellan 57° 26″ 9,80 longitud och 2° 37″ 30,15 latitud, på mellersta åsens betydligaste höjd, som dominerar hela socknen och är bekransad med löfskog. Förut skall här stått ett kapell och först 1766 utverkade bonden Per Zachrisson Gyllenberg, att Ökna socken, hvilken möjligen till följd af sina bergssträckor länge varit en öken och deraf fått namn — blef annex till Alsheda. Barnundervisningen bestrides ambulatoriskt sedan 1847, med eget skolhus sedan 1853; antalet barn inom skolåldern år 1866 var 220. Sockenmagasin finnes sedan 1814. Bland män, födda inom denna socken, nämnes lektorn P. Dahlstedt. — Byar äro: *Elmhult,* hvaraf $^1/_2$ mtl är militiæ-boställe, *Öflandehult, Ufvanäs, Åmjölkesbo* m. fl. — Adress: Molilja eller Hvetlanda.

Ökna, egendom uti Settersta socken af Rönö härad och Nyköpings län, 2 mil från Lindö och $^1/_8$ mil från Svärdsbro gästgifvaregård, består af Ökna, 1 mtl frälse, med bränneri, och Piparvik, $^1/_8$ frälse; årliga utsädet 25 t:r råg och hvete, 21 t:r vårsäd samt 20 t:r potates. Egare år 1865 frih. J. A. Kantzow. Ökna mangårdshus är till större delen nybygdt.

Öknabæk, *Uknæbæk* 1319, hospital i Stranda härad af Kalmar län, i början kalladt Norrebygd, var anlagdt i 13:de seklet, men upphör vid medlet af det följande att omtalas, och då det åter under Sten Stures tid förekommer i handlingarne, är det förändradt till ett verkligt kloster af Johanniterorden och kallas Cronabæk; se vidare art. Kronobäck.

Öknebo, *Öchneboo, Öchnabo,* härad uti Stockholms län, med Sotholms och Svartlösa härader utgörande 6:te fögderiet, innefattar vestra delen af Söder-Törn, omkring staden Södertelge, beläget till en ringa del öster, mest vester om Södertelge- och Jernafjärdarne; begränsas i nordvest af Gripsholmsviken, i öster af Svartlösa härad, i söder af Rönö och Hölebo, i norr af Selebo, i vester af Daga härader af Nyköpings län; det innefattar på en areal af 79,935 tunnl. fast mark och 0,373 qvadratmil vatten, nedanstående 7 socknar med $183\frac{13}{24}$ mtl (enligt mantalslängden), $184^7/_{24}$ mtl i 173 sjelfständiga hemmansbruk (enligt Hushållnings-Sällskapets handl.), $(168\frac{11}{12}$ mtl på 73,733 tld, deri ej inberäknadt Öster-Telge socken, som i juridiskt hänseende hör till Svartlösa härad), och bebodda 1865 af 6,554 personer (6,200 utom Öster-Telge), hvartill kommer Södertelge stad med 2,045; beväringsskyldiga voro samma år något öfver 200. Häradet består af omvexlande berg- eller skogsmark, kulliga slättbygder, sjöar och kärr, nästan öfverallt natursköna trakter. Den odlade jorden uppgifves till 11,015 tld, hvaraf 4,380 äro af god och 6,635 af medelmåttig beskaffenhet; 6,622 tld brukas i tvåskifte och 4,393 i vexelbruk; utsädet är 360 t:r hvete, 1,950 t:r råg, 230 t:r korn, 1,535 t:r hafra, 110 t:r blandsäd, 190 t:r ärter samt 2,230 t:r potates. Naturliga ängen uppgifves till 4,711 tld; vinterfödda kreaturens antal till något öfver 500 hästar,

1,490 oxar och tjurar, 1,980 kor, 725 ungnöt, något öfver 2,700 får och 890 svin, åt hvilka anses årligen åtgå 6,395 t:r säd. Nyodlingar ha på sednare åren tilltagit samt skötseln af den gamla åkern så tillvida förbättrats, att plogen allt mer och mer vinner terräng och att de många smådikena på flera ställen utbytas mot täckta diken i förening med större grafvar; genom Malsjöns sänkning har 80 à 90 tld jord kommit att torrläggas. Boskapsskötseln synes ock vara i framåtskridande, men lider flerstädes af foderbrist; tjur af ayrshirerace anskaffades 1858 till en egendom. Bland landtbruksredskap nämnas enbetsplogar, Hults smidesfläktar från Bränninge bruk, enkel hackelsekista med trampinrättning, en längdmätare med visare, uppfunna och förfärdigade af en slöjdare Larsson på Åleström. Skogshushållningen var ännu 1858 föga uppmärksammad och skogen i allmänhet i aftagande. För trädplantering börjar ett lifligare intresse visa sig. Bland binäringar synes tegeltillverkning företrädesvis blomstra; åt biskötseln egnas äfven någon uppmärksamhet. Endast 2:ne brännerier finnas. Betydliga vägförbättringar äro på sednare åren verkställda. All jordbruksfastighet var 1865 uppskattad till 4,754,700 rdr, annan fastighet till 894,610 rdr och statens egendom till 60,700 rdr rmt. Statens östra stambana går genom södra delen. — *Öknabo hundare* innefattade på 1400-talet äfven en del af Selebo härad och hade tingsställe på *Yngiarom* eller *Ingeassa*, mellan sjöarne *Yngen* och *Wällingen;* nu är tingsstället i Södertelge stad. I Unionstiden omtalas *Tælghia* och *Brandaborgh* slott, men troligen förstås med dessa olika namn ett och samma ställe. Af Liljegren uppgifvas 18 runstenar inom häradet. Förnämsta gårdar äro: *Balsberga, Brandalssund* eller *Ahlsta, Bränninge, Edesta, Farsta, Gerstaberg, Glasberga, Hall, Hanstavik, Hjortsberga, Karlforss* eller *Kallforss, Lina, Långbro, Mölnebo, Nyqvarns* pappersbruk, *Siunda, Stensätra, Ströpsta* eller *Nyble, Sundsör, Tvetaberg, Widbynäs, Wisbohammar* och *Ängsholm.*

Tabell öfver Folkmängden och Hemmantalet m. m. i Öknebo härad.

Socknarnes namn.		Hemmantal.	Folkm.	Jordbruks-fastighet.	Annan fastighet.	Statens egendom.
Öster-Telge	Tælgia eller Tælbo (år 1386).	$14^5/_8$ mtl.	471	375,500	37,900	——
Vester-Telge		$10^5/_8$ »	460	379,000	90,500	——
Tveta, Tvetbo (1380)		$21^1/_8$ »	805	541,200	143,200	4,700
Öfver-Jerna	Gerna (1358).	$24^1/_4$ »	984	557,400	26,200	——
Ytter-Jerna		$30^1/_8$ »	808	552,700	16,700	53,000
Wårdinge, Waardunge		$42^2/_3$ »	1,331	1,148,200	96,510	——
Thuringe.		$40^1/_8$ »	1,695	1,200,700	483,600	3,000

Öknö, *Ökn* (1423) eller *Uknö* (1422), *Oknön,* ö i Mälaren, hörande till Bond-Arnö socken af Trögds härad och Uppsala län. Dalhöfdingen Jacob Näf bodde här under den tid svärfadern, r. r. John Skytte egde närbelägna Grönsö.

Ökull, egendom uti Lundby socken, Walla härad och Skaraborgs län, vid pass $1^1/_4$ mil öster från Skara, utgöres af Ökull 1 mtl skatte, med mjölqvarn samt underl. $3^1/_2$ mantal. Ökol, såsom stället skrefs i medeltiden, var, den tiden Bihanget till Westgöta-lagen skrefs, ett Uppsala ödegods och säte för konungens embetsman öfver det s. k. Kindabo, som bestod af Kinne, Walle och Kåkinds härader, men sedan icke omtalas. Egdes år 1865 af kapten af Sandeberg, som verkställt betydliga odlingar, genom rothuggning, djuphackning, plöjning, stenbrytning och dikning till c:a 50 tunnl.; inrättat ett mejeri för 50 kor, användt guano i stor mängd, hufvudsakligen för potates; sistnämnda års hela tax.värde var 86,500 rdr rmt.

Ökullsqvarn, ett halft mtl skatte, nära invid ofvan beskrifna egendom, eges af kapten Z. F. Regnander.

Öland, en af Östersjöns större öar och för Sverige icke den minst vigtiga, är belägen mellan 56° 15′ och 57° 18′ nordlig bredd. Längden af ön är från norr till söder 14 samt största bredden (söder om Borgholm) i öster och vester 1,5 mil. Ön omfattar 11,704 qvadr.mil fast land = 270,844 tld och 0,061 qv.-mil vatten, efter Hahr (Forsell uppgaf 269,150 tld, deraf 1,205 vatten, och Djurberg 13 qvadr.mil). Ön är i vester skiljd från fasta landet genom det 0,4—2 mil breda Kalmar-sund. Den består af en öfvergångs-kalkklippa, som på vestra sidan från en smal sträcka af upplandad bördig jord höjer sig oftast terassformigt, stundom med branta klippväggar och bildar en ås, kallad *Vestra Landtborgen,* hvilken på östra sidan motsvaras af en på kalkhällen hvilande ås af sand, *Östra Landtborgen,* som på några ställen består af flera, med hvarandra parallelt gående, smärre åsar, mellan hvilka der och hvar träsk bildas. Landtborgarne utgöra landets största höjning öfver hafvet; den vestra höjer sig mest, men icke öfver 200 fot, då deremot den östra ej uppnår mer än 90 fot. Landets återstående sträckning sänker sig från Köpings socken, vexlande i höjd öfver hafvet från 95—30 fot.

De begge Landtborgarne förenas i söder (vid Ottenby) genom ett mindre sandfält och i norr (i trakten af Borgholm) medelst en betydligare sandhed. Inom den sålunda bildade åsringen inneslutes Ölands egentliga kärna, dess största och bredaste del, det s. k. *Midtlandet.* Denna mellan Landtborgarne belägna del af ön är jemn och skoglös, om man undantager en eller annan mindre löfskogsdunge; på flera ställen har den på kalkhällen ett så knappt jordlager, att icke något åkerbruk der kan idkas. Ett sådant fält kallas *Allvar,* och deri har Öland sin största märkvärdighet i geognostiskt hänseende.

Allvaren består af en skarp, på flera ställen söndersprucken kalkflis, ett som en sjö jemnt fält af röd kalksten, genomskuret af remnor, bland hvilka blott de mindre prydas af vegetation med gräs, men de större stå öppna och sträcka sig ned till obekanta djup, men i hvilka man tycker sig höra ett doft sorl af vatten och strömdrag. Allvaren ligger nedsänkt mellan de begge Landtborgarna och uppfångar solstrålarne till den grad, att sommarhettan förbränner all växtlighet och gör denna del af fältet till en verklig stenöken. Imellertid är kalkberget på några ställen betäckt med mylla och upphör då att vara Allvar, så att denna vid olika ställen har olika bredd samt mer eller mindre närmar sig till de begge Landtborgarne. Allvaren, som intager fullt hälften af södra Öland, har sin största utsträckning mellan Resmo och Stenåsa, men upphör i norr vid Thorslunda, hvarefter midtlandet är bevuxet med hasselbuskar samt blott der och hvar företer Allvarnatur. I norr om den ofvannämnda ringen, som, bildad af Landtborgarna, kringsluter söder om Borgholm största delen af Öland, antager landet en helt annan natur. Här finnes ingen Allvar; men här växer betydlig skog.

Kustlandet, hvilket omger Landtborgarna och består af upplandningar från den omgifvande sjön, utgör Ölands bördigaste del. Ehuru detta kustland icke sträcker sig öfver 0,3 mil i bredd, så inrymmer det dock största delen af öns befolkning och lemnar spannmål utöfver dess behof.

Vattendrag och sjöar. Något större vattendrag finnes ej och endast en insjö, som förtjenar att nämnas, *Hornsjön,* $^1/_2$ mil lång och $^1/_4$ mil bred; denna har sitt läge nordligast på ön.

Mineralier. Hela ön är betäckt med öfvergångsbergarter, som ligga i 2:ne blottade lager, först kalksten och derunder alunhaltig brandskiffer med orsten. Kalkstenshvarfvet upphör i en smal gång längs efter vestra stranden söder om Borgholm, hvarest alunskiffer framskjuter. Skifferlagret består af tunnskifrig och alunhaltig skiffer, som efter bränning och utlakning lemnar alun. I norra delen af ön förekommer ej någon skiffer, och kalkstenens utseende är ej lika med den som förekommer söderut. Den södra kalkstenen har smutsröd färg samt lerigt utseende med jordaktigt brott, hvaremot den norrut befintliga är dels rödbrun och grönådrig, dels ljusgrå, lik den allmänna öfvergångskalkstenen. Lager af lera till 0,6 fots mägtighet förekomma på några ställen mellan kalkstenslagren. Stenkol förekomma äfven.

Ön fördelas i Norra och Södra Mot, hvaraf den Norra har skog och ymnigt stenbrott, den Södra är slätare och mera bebyggd samt eger bördigare åkrar och ängar jemte ett godt mulbete, hvarföre här ock drifves ett fördelaktigt åkerbruk med boskapsskötsel. Åkerjorden upptager 54,764 tld (80 tld åker antages i medeltal för hvarje fullt hemman inom Norra Motet och 60 tunnland inom det Södra), ängen 45,880 tld.

Jordmånen utgöres af dels svartmylla och kalkblandad lerjord, dels sand- och örjord (myllhaltig sand med kalkstensklapper) samt äfven något kalkbleke; örjorden är utbredd öfver ytan mellan Landtborgarna och landet norrut; ler- och mylljorden å kustlandet af öns södra del.

Sådant är det allmänna utseendet af denna ö, hvilken, fattig på skogar och vatten, till stor del ett slags öken utan träd eller buskar och bevuxen med lågt, halfförbrändt gräs, skulle tyckas vara ett ytterligt fult och otrefligt land. Detta är likväl ingalunda förhållandet. Redan sjelfva den ofvanbeskrifna Allvar-öknen företer mycket af intresse, och rundt omkring densamma utvecklar sig en yppig växlighet. Till och med ofvan Landtborgen förekomma oaser af löfträd, deribland en för Öland egen alm-art, i hvars kronor näktergalen slår; men nedanför Landtborgens fot stå dessa träd samlade i grupper på grönskande ängar, hvilka prydas af praktfulla orchideer och andra i Sverige sällsynta växter.

Vestra Landtborgens terasser äro beklädda med den yppigaste vegetation; här växer Coronilla-busken, Evonymus, murgrön, Potentelisa fruticosa eller Ölands tok o. s. v., utom de mer vanliga buskarna och träden. Under Anderssons botaniska resa genom ön år 1865 upptäcktes af honom flera nya växtarter, deribland den för svenska floran nya *crepis virens* vid Färjestaden. Luften är mild och angenäm, den starka värmen mildras af hafsvindarna och man tycker sig förflyttad till ett klimat, vida sydligare och mildare än det, som motsvaras af öns högnordliga läge vid 56^0 n. br. Charakteristiska för Öland äro de talrika väderqvarnarne, som garnera Allvaren och, sedda på afstånd, bilda en lång linie, omvexlande med de talrika kyrkorna.

Ölands *befolkning* (omkring 37,300 personer), fordom kallad Öningar, utmärker sig genom mod, beslutsamhet och djerfhet; den står kanske i afseende på bildning i allmänhet efter Smäländningen på fasta landet och beskylles vanligen för trätgirighet och våldsamhet i lynnet, hvilket likväl hufvudsakligen torde hafva sin grund i det sätt, hvarpå landet och befolkningen i förflutna tider blifvit behandlade, enär ön icke allenast såsom län tillhört personer, hvilkas hela traktan gått ut på att rikta sig sjelfva, utan äfven i långliga tider varit en kunglig jagtpark, hvars hjortar och vildsvin ostraffadt fått nedtrampa bondens växande gröda, medan det till djurens fredande blifvit påbjudet, att alla hundar på ön skulle »stäckas på ett ben», och bonden vid vite af lifvets förlust icke fått fälla det kungl. villbrådet.

De öländska socknarne utgöras af afskilda folkgrenar, hvaraf flera ännu hysa ett fiendtligt sinne till hvarandra, alldeles såsom på fastlandet mellan härader och inom härader mellan socknar. Här har ock olikheten röjt sig ej blott i gestalt, språk och folklynne, utan äfven i klädedrägt, synnerligast snitten på tröjan, så att denna ofta var nog att väcka fiendtlighet, såsom t. ex. »Jag känner igen dig på tröja». Innebyggarne i hvarje socken ha också bland folket sina särskilda tilläggningsbenämningar, hvilka skola utmärka egendomligheten hos hvarje sockenfolk såsom *Stenåsakämpar, Hulterstadkaxar, Bödakarlar, Högbymän, Kastlösaherrar* m. m. Dessa fem benämningar äro de förnämsta. Äfven till utseendet skilja socknarne sig betydligt åt. *Stenåsafolket,* som kallas kämpar, äro liksom i Hulterstad de längsta och vackraste karlarne på Öland. I Gräsgård äro de smärta och spensliga med aflång ansigtsbildning och spetsig näsa. I Alböke stort och starkt byggdt folk; i Gerdslösa och Löt ett satt, tjockt och lagom storväxt folk. I Norra Möckleby och Bredsätra det fulaste och minst välbildade folket på Öland m. m., hvilket allt bevisar att socknarne blifvit bebyggda af olika folkgrenar tillhörande den vendiska folkstammen. I sednaste femårsberättelserna skildras befolkningens sedliga lif såsom i betydlig mån förbätt-

radt, sedan numera på landet icke mer finnes någon utskänkning eller minutförsäljning af bränvin, men lefnadssättet såsom yppigare nu än förr; inom de flesta kommuner finnes sockenbibliothek. Icke så få inhysingar äro här mera välmående än egare af mindre hemmansdelar.

Allmänt nyttjas boningshus af trä, mest tvåvånings, taken äro vanligen af torf med underlag af halm, der ej papper eller tegel på ett och annat bättre; uthusen i allmänhet af kalksten med halmtak, lättbyggda och varaktiga. Stängseln utgöres af smala stenmurar, dertill den vackra kalkstenen är ypperlig. Endast ytterst i norra delen synas trädgärdesgårdar. Jordvall användes i Högsrums socken.

De hufvudsakligaste *näringsgrenarne* äro jordbruket och boskapsskötseln. År 1840 uppgafs i Hush.-Sällskapets handl. de flesta odlingar vara gjorda å fast mark; i Södra Motet hade på 20 år 6,500 tunnland blifvit upptagna till åker, i Norra Motet blott hälften. Tredingsbruket var allmänt utom i södra delen, der den goda jorden måste lemna 3, 4 till 5 sädesskördar efter hvarandra mellan hvar gång den trädes. Med sin mot hötillgången oformligt stora åkervidd (på en hemmansdel, som producerar 60 à 80 tunnor spannmål utgör ofta 5 à 6 häckar grönfoder hela höskörden) särdeles passande för och i behof af vexelbruk, likväl är, med undantag af några få hemman tillhöriga ståndspersoner, Ottenby enda stället, der ordentligt cirkulationsbruk är infördt. År 1859 uppgafs i nämnda handlingar ön vara nästan helt och hållet skiftad. Till följd af nämnda åkerjordens utvidgning till ej ringa del på ängens bekostnad samt af det hittills mycket allmänna försummandet af foderväxtodlingen, hvarigenom kreatursantalet och gödseltillgången minskats, då denna tvärtom borde hafva blifvit ökad i förhållande till åkerjordens utvidgning, har ock jordens bördighet gått tillbaka. De genom sednare års undersökningar funna betydliga trakter af högt värde, på denna af naturen så rikt begåfvade ö, ligga dock ofruktbara såsom vattensjuka eller vattendränkta; men flera större och mindre mosstrakter, som blifvit undersökta, hafva nästan alla godt affall samt ega god mossjord eller mossblandad mylla på fast, ofta mergelblandad botten, och äro således utmärkta odlingslägenheter; en odlingslägenhet finnes, bestående af 14,000 tld mossar längs Östra Landtborgen. Det stora *Skedeträskets* afledning, hvarmed började redan under Carl X, blef fulländadt först under Carl XIV Johan.

Hufvudsädet är 2-radiga kornet, som, utom dess begärliga efterfrågan på marknaden, begynte 1857 få en ny afnämare i de på ön då började bäijerska bryggerier; rågen är deremot, med få undantag, lättare än smålandsrågen samt blandad med en art lök, som gör att den vanligen står 10 % lägre i pris än den från fasta landet. Likaså är hafran mindre vigtig och lägre värderad än den småländska. Under sednare åren hafva c:a 100,000 tunnor säd utförts, oaktadt den betydliga mängd, som förbrukas för egna behofvet, till följd af foderbristen. För några år sedan har en enskild landtbruksskola blifvit inrättad å Borgholms kungsgård. Öland, der vidsträckta höglända naturliga betesmarker ligga omvexlande med till sädes- och gräskultur särdeles tjenlig jord, synes väl egna sig för bedrifvande af en vinstgifvande boskapsskötsel; men hornboskapsskötseln är, med den närvarande dåliga utfodringen, i det hela obetydlig mot hvad den borde kunna vara. Mesta betet är på den visserligen uppodlade, men, med undantag af odlingslägenheterna, annars samfäldt liggande *Allmänningen,* de förutn. Allvaren, som ha ett torrt, i torka hastigt afvissnadt, men i regn snart åter uppfriskadt, mycket mustigt gräs (festuca ovina) på den tunna skorpan öfver eller i springorna af kalkberget. Här frodas den s. k. allon-löken (allium schænophrasum), till hvars aflägsnande odlandet af rofvor och foderkål såvälsom äfven i många andra afseenden gagnande, af direktör Kylberg vid ett landtbruksmöte föreslogs. Fårafveln har deremot hunnit ansenligt längre. Af smör afsättas ganska stora qvantiteter. Ölands äldsta hästrace, de s. k. *Öländningarne* eller *Kungshästarne,* är till det mesta utgången; men hästafveln synes ändock förbättra sig genom det sedan 1856 af länsman Thiman på *Kalleguta* in-

rättade stuteri för nämnda race, äfvensom genom halfblod af voightländsk och engelsk race vid det stuteri, hvilket staten underhåller på Ottenby, samt det för hästar tjenliga bete, som de stora utmarkerna erbjuda. Mot slutet af förra århundradet infördes till ön Holsteinska hingstar, hvarigenom en större hästrace uppväxt. Att någon skogshandtering icke kan förekomma på Öland, inses af sig sjelft, emedan skogsbristen der är allmän, och endast få hemman hafva tillräcklig skog till husbehofsbränsle. Öns enda betydligare skog är den på norra ändan belägna *Böda kronopark* (10,000 tld), hvars virke skulle erhålla långt flera afnämare, om parken hade en hamn, som lätt kunde beredas i *Grankulla*-viken. Vid öfverjägarbostället *Sköftekärr* är år 1860 en skogsskola inrättad. Dessutom finnas mindre barrskogar (65,592 qvadratref år 1865) vid Källa och Köping. De kronan afhända skogsparkerna, Rälla, Sörby, Ramsättra tallar samt Strandskogen, voro år 1842 i det närmaste uthuggna och utplundrade, och marken till större delen uppodlad och bestående af ofruktbar rödsand: de bebos mest af fattigt folk, som fått henne öfverlåten mot erläggande af årliga skatten, den det ej mägtar utgöra. Endast på få ställen finnas för öfrigt i enskildas ego små väl vårdade skogsparker. Under åren 1851—1855 hade 2,528,000 qvadratalnsrutor för frösådd blifvit upphackade och besådde, samt 25,808 tallplantor och 75,000 poppelsnittlingar blifvit utplanterade på flygsandsfälten. I Norra Möckleby socken finnes en bränntorf-mosse. I Södra Möckleby socken ligger *Ölands alunverk*, det största i Skandinavien, der man vid alunkokningen begagnar alunskiffer till bränsle. Utom alun tillverkas der jernvitriol och rödfärg (af alun årligen c:a 2,000 t:r och af vitriol 500 till 1,200 t:r), i ett par socknar bereder allmogen kalk, äfven utöfver egna behofvet; kalkstenen brännes med skiffer i fristående fyrar. Bland öfriga näringsfång förtjena nämnas betydligt fiske i Hornsviken, Wedby- och Weborns träsk; deremot är fisket vid stränderna i aftagande (dock erhålles ännu icke obetydligt lax vid öns östra stränder), och Öländningarne synas icke hågade för hafsfisket, då man förgäfves sökt bilda bolag till deltagande i den vinst, Blekingsboerna tillegna sig, i det de endast 4 mil söder om Öland fånga den mesta sillen och fetaste torsken; brytning och slipning af golf- och trappsten, som brytes i Kastlösa och kringliggande socknar (den s. k. Ölandsstenen, en blöt gråaktig sandsten), samt utförseln af hasselnötter och honing, begge delarne ansedda som de bästa i Sverige; linberedning, som anses kunna blifva en lönande binäring till följd af den för linodling tjenliga jordmånen, när Öländningarne förskaffat sig nödig kännedom om linets rätta behandling; vadmal tillverkas till afsalu på marknaderna. Qvinnorna förstå sig mera än annorstädes på gräs och örter, och färga sjelfva allt hvad de behöfva. Näst Skåne och Gotland anser Eneroth Öland bäst lämpa sig för trädgårdsodling. Äfven sjöfart idkas af Ölands invånare, hvilka äro kända som djerfva, modiga sjömän.

Ön är skattlagd till $806^3/_4$ förmedlade mantal, deraf $17^1/_2$ äro kungsladugårdar (*Borgholm, Ottenby* och *Horn*), 1 frälse-säteri, 682 skatte, 108 krono, $15^3/_4$ frälse.

Folkmängden utgjorde

år 1805	22,820	personer
1830	28,061	»
1839	30,724	»
1855 omkr.	35,000	»
och år 1865	37,270	»

Kronouppbörden steg sistn. år till omkr. 202,730 rdr, deraf ordin. räntan 102,000, kronotionde 15,000 rdr, mtls-penningar 6,000, bevillningen 13,000 rdr; skogsplanteringskassans medel till 12,000 rdr.

Utom staden *Borgholm* (785 inv.), som fick sina privilegier d. 29 Oktober 1817, har ön på vestra kusten köpingen *Mörbylånga* grundlagd år 1820. Poststation finnes vid Ottenby sedan 1861. — På södra udden står fyrbåken *Långa Erik*, anlagd 1785 af enskild person, sedan ombyggd och förändrad, så att fyrlågan bör synas $4^1/_2$ mil i klart väder; på skäret Storgrundet vid Ölands norra udde befinnes sedan år 1845 ett fyrtorn af sten och sedan 1860 en fyr på *Ispeudd*, c:a $2^1/_2$ mil söder om Borgholms fyr och ungefär midt för Skäggenäs; en lifräddningsbåt har blifvit statio-

nerad vid Gräsgårds båthamn. I Kalmarsund, vesterut från Horns kungsladugård, ligger den beryktade klippan *Jungfrun*, hvars öfversta topp, kallad *Blå Jungfrun* eller *Blåkulla*, spelar en ansenlig roll i ortens troll- och spökhistorier. De vigtigaste orterna på ön äro, utom Borgholms stad och Mörbylånga köping, öns enda säteri, *Galltorp*, i Gärdslösa socken, *Ottenby* kungsladugård i Ås socken, som intager landets genom en sträckmur från det öfriga afskiljda udde, samt Ölands *Alunverk* i Södra Möckleby socken, egentligen 2:ne sådana verk, hvilka år 1865 tillverkade 3,130 tunnor alun, 2,000 t:r vitriol och 150 t:r rödfärg.

Ölands talrika fornminnen få vi tillfälle att beskrifva under de särskilda socknarne. Af de redskap man här funnit, tillverkade af den s. k. Ölandsstenen, som lätt kan borras och filas, synes ön varit en af Nordens först bebyggda trakter samt i hedendomen rikt befolkad, utan tvifvel genom den arabiska handeln. Af Wieselgren antages ön varit en Virdalands tillhörighet. De äldsta traditionerna röra sig om Thorsdyrkan, Odens landstigning här och drottning Öda, som här hade sitt residens, samt om öns plundring 775 af Ragnar Lodbroks söner, Sigurd, Hvitserk och Björn. I dessa tider var Öland ett tillhåll för sjöröfvare; der mördades köpmannen Gudleik Gerdske i elfte århundradet och der uppehöllo sig de ryktbara Jomsvikingarne, tills de fördrefvos af konung Erik Ejegod i Danmark, som äfven kom till ön med en flotta för att hämnas Knut den Helige, hvilken blifvit i templet dödad af Öländningarne under Asbjörn Jarls anförande. En strid skall då uppstått vid Vickelby, såsom det förmodas af inskriften på en bautasten, troligen öfver en af konung Erics män, som varit med i slaget och säges blifvit högsatt och hans lägerstad utmärkt med nämnda bautasten, hvarå läses: *»Den krönte ur konungariket i Danmark, Thotils ättling, vredgas på en ryggstark rånsman, hvilkens trötta hamn tråkar trög i denna hög och är vägvisare för många slagna fiender. De flesta i Fylkingarna följde hans lik. Stenen är satt efter Sibe Udson, jordad i denna hög. Krigsfolket satte honom på denna ö.* Under medeltiden var Öland ett helt för sig, både i afseende på lagskipning och förvaltning. Det hade egen lagman och var ett särskildt län eller fögderi. I kyrkligt hänseende lydde det under biskopsstaden Linköping, men hade sina egna stadganden i afseende på afgifterna till presterskapet. Samhällsförhållandena synas hafva egt mycken likhet med kustlandets af Småland och Östergötland. Skeppslagsindelningen samt attungs- och stångtalsräkning har funnits äfven här, vid sidan hvaraf nämnes markabol och öresbol (år 1381). I början af konung Eriks egen regering skedde en stor förändring. Konungen infann sig sjelf, åtföljd af trenne bland sina tyska rådsherrar och höll ett landsting med bönderna vid Ekby, hvarvid dessa läto förmå sig att gå in på en s. k. »sämja» eller kontrakt att i stället för spannmål och boskap, hvaraf deras krono-utskylder dittills bestått, erlägga penningar.

Under de talrika krigen med Danmark har Öland nästan alltid varit en skådeplats för fejder och drabbningar samt litet imellan utsatt för att plundras och utsugas, icke blott af fiender, utan äfven af de länsherrar, som haft ön i förläning, och bland hvilka man nämner en Lars Simonsson Falk, som innehade Södra Motet mot en årlig afgäld af vid pass 12,000 daler, samt Herman Bothe, som för hela ön betalade 18,000 daler och derjemte skulle till kronans tjenst hålla 125 ryttare och 450 knektar. Den 19 September 1315 tillföll ön hertig Waldemar, densamme, som sedermera skall ihjälhungrats på Nyköpings hus, och som genom sina tyska förpaktare grundligen utsög landet. Waldemars enka, hertiginnan Ingeborg, innehade sedan ön, som repade sig under hennes milda styrelse, så att hennes minne ännu lefver i traditionen. Det antages, att hertiginnan afled omkr. 1356 eller i den år 1350 rasande digerdöden, som isynnerhet på Öland anställde så stora förödelser, att t. ex. i Pesnäs socken icke flera personer undkommo pesten än så många, som kunde rymmas på en utanför kyrkoporten ännu liggande grafsten, kallad «Digerflisan». Redan förut hade ön varit hemsökt af pest åren 1280 och 1316. Några år efter den sista pesten, redan

1361, blef ön eröfrad och plundrad af danska konungen Waldemar, men återvann genom sina invånares mod samma år sin frihet och gaf sig åter under Sverige, men förpantades af kon. Magnus till Hansestäderna. Tio år derefter kom ön under den mäktige Bo Jonsson Grip, donerades jemte Östhammars län 1465 åt erkebiskop Jöns i Uppsala. Under Kalmar-unionens hela tid var Öland ett beständigt trätoäpple mellan de danskt och svenskt sinnade. Här tumlade kon. Carl Knutsson om med Danskarne; här afled den orolige erkebiskopen Jöns Bengtsson på Borgholms slott år 1468; och fastän Sten Sture förjagade Ivar Axelsson Tott, som fått Borgholm i förläning af konung Christian, föll ön likväl snart åter i Danskarnes händer, hvilka ingalunda voro de mildaste. På öns norra udde hade konung Hans i Danmark och riksföreståndaren Sten Sture d. ä. 1487 ett möte, der det öfverenskoms, att Hans skulle blifva konung i Sverige, så snart han till detta land återställt Gotland, hvilket dock ej af honom fullgjordes. Staffan Weberstein, som år 1519 hade ön i förläning, utskref bland annat en gärd, som af 12 åboer utgick med 12 t:r öl, 12 t:r bröd, 12 pund smör och ost, 12 får eller 12 pund kött, 12 gäss. 1 oxe, 1 häst, 6 tunnor korn, 24 höns, 24 lass ved o. s. v. Ända till 1523 förblef ön i Severin Norrbys våld; men detta år förjagades den moderna vikingahöfdingen af Arvid Westgöte, som tog Borgholms slott och hela Öland i besittning för konung Gustaf I:s räkning och lät befolkningen svärja honom trohet. År 1542 stormades Borgholm af Nils Dacke, som följande året förklarade hela ön skattfri, men icke ens derigenom förmådde vända Öländningarnes trohet ifrån konungen. Medan Erik år 1558 hade hof i Kalmar, vistades hans svagsinte bror, hertig Magnus, på Borgholm, och när Erik sedermera blifvit konung, blefvo farvattnen kring Öland skådeplatsen för talrika sjöstrider åren 1563, 1564 (Jakob Bagge med Mars Jutehataren den 30 Maj) och 1565. Under Johan III:s tid uträttades mycket för Ölands konungaboning, Borgholms slott, som också år 1611 blef vittne till den store Gustaf Adolfs första krigarebragd, då han, natten till d. 20 September, på Allvaren nära derinvid, med sexhundra Svenskar nedhögg åttahundra Danskar och tog etthundra till fånga samt derigenom befriade ön från Danskarne, hvilka innehaft densamma sedan Augusti månad s. å. Fastän den tappre Peder Mickelsson Hammarsköld af Gustaf II Adolf utnämndes till befälhafvare på Borgholm, kunde han imellertid ingenting uträtta mot de snart återkommande Danskarne, som på det grymmaste härjade Öland år 1612, men genom freden i Knäred 1613 återlemnade landet åt Sverige. År 1651 tillföll, genom ett af Christina utfärdadt bref, hela Öland den dåvarande thronföljaren, Carl Gustaf, som här tillbragte några år i ett slags förvisning från hofvet och de allmänna angelägenheterna, men imellertid fann landet så kärt, att han sedermera, då han som Carl X med strålande ära bar Sveriges mäktiga krona, mången gång önskade sig tillbaka på den vackra ön för att der i ro tillbringa sina sista dagar. Sedan Christina nedlagt kronan, slogs Öland till hennes underhållsländer och blef nu grundligen utarmadt af hennes fogdar, tilldess ön 1681 åter kom under kronan. Under tiden hade likväl ön åter en gång, 1677, varit härjad af Danskarne, medan dess kuster varit vittnen till sjöträffningar såväl detta år som 1676, 1678 och 1679, då, den 20 Juli, Svenska skeppen Nyckeln under Franz Lou och Jupiter under Ankarfeldt i Kalmar-sund, utanför Borgholm, ensamma kämpade mot åtta danska skepp och voro nära att gå segrande ur striden, då elden fattade i Nyckeln, och det ståtliga skeppet under ett fruktansvärdt dunder sprang i luften. Under de sednare åren af Carl XI:s regering, 1683 och 1688, var Öland skådeplatsen för konungens jagtnöjen, och år 1698 tillbragte äfven Carl XII här några dagar med jagt. Konung Fredrik I lät år 1723 i öns skogar utplantera vildsvin, — på en gång icke mindre än 38 fullvuxna och 12 stycken grisar (voro redan 1752 utrotade), — hvilka ströfvade omkring landet, rotade upp marken och förderfvade grödan, utan att den derigenom på allt sätt lidande allmogen vågade företaga någon åtgärd mot hvarken dessa eller de genom lika stränga jagtlagar freda-

de hjortarna. Dessa lagar, af hvilkas grymhet vi uti det föregående meddelat ett prof, hade isynnerhet blifvit skärpta af Johan III, men mildrades i någon mån af Adolf Fredrik. Äfven Gustaf III vistades på Öland några dagar af året 1773, hvilket i öfrigt betecknades genom missväxt, nöd och sjukdomar, så att traditionen knappt påminner sig något hårdare år, och det dröjde länge, innan landet förmådde repa sig efter dessa olyckor. År 1789 den 20 Juli levererades mot Ryssarne ett sjöslag vid Ölands södra udde. År 1804 d. 22 September landsteg grefven af Lille (Ludvig XVIII i Frankrike) i Gräsgårds hamn, åtföljd af sin brorson, hertigen af Angoulème, under namn af grefve af Chatelleraux, hvilka, under deras resa från en rysk hamn, nödgades dit taga sin tillflykt för storm. Under de sednaste åren har *Rosenforss*, som ligger i granskapet af Borgholm, varit om höstarne residense för kon. Carl XV:s jagtklubb.

Kongl. Maj:ts enskiftesförfattning af den 24 Juli 1812 var för Ölands åkerbruk af största inflytande, och år 1813 skedde utmarksfördelningen. År 1819 erhöll Öland egen länsstyrelse med residens i Borgholm; men redan 1824 lades ön åter till Kalmar län, hvilket den allt sedan tillhört, under Göta Hofrätts domvärjo, med en domsaga och två tingslag, räknas sedan 1865 till länets Södra landsting.

Öns indelning, för administrationen, i Norra och Södra Mot, hvilka nu motsvara fögderier, härleder sig från den fördelning i 2 prosterier, som skedde i början af 15:de seklet, då den var indelad i 9 härader, nu 6; för det ecklesiastika är ön indelad i 3 kontrakter eller prosterier, 22 pastorater samt 34 socknar. (Se vidare härom under *Kalmar* län, och i nedanstående tabell.)

I militäriskt hänseende underhåller ön tvenne båtsmans-kompagnier af 263 ordinarie och 61 extra rotar. I Ölands Södra Mot fanns 1865 en skarpskytteförening med 557 man och i Borgholm en med 400 man. Beväringsmanskapet 1,373 man.

Öland bär titel af grefskap och har i sitt vapen 2 rågetter, omgifna af 8 rosor i himmelsblått fält; skölden är betäckt med greflig krona.

Socknens namn.	Hemmantal.	Folkmängd.	Taxeringsvärde.			Härad.
			jordbruks-fastighet.	annan fastighet.	statens egendom.	
Norra Mot.						
Böda, Bödha (1429)	31 5/16	2,210	518,900	11,000	494,400	Åkerbo.
Högby, Höghaby (1346)	36 5/16	2,787	680,000	12,200	100,000	
Källa, Kælda (1360)	19	903	392,200	1,600	——	
Pesnäs, Petznaes (1404)	30 23/24	1,757	639,900	10,500	——	
Föra, Fyra (1346)	20	883	448,700	1,100	300	
Löt, Löth (1346)	22 7/16	889	462,000	3,600	——	Runstens.
Alböke,	19	814	383,300	2,100	12,000	Slättebo.
Borgholms stad, Borgh (1346)		784	500	226,400	10,500	
Köping, Köpungh (1463)	37 1/2	1,818	671,300	27,200	——	
Egby, Ekby (1346)	11 3/8	442	156,300	200	——	Runsten.
Bredsättra, Bredhasæter (1346)	23 1/4	1,013	390,600	1,000	——	
Gärdslösa, Gerdzlösa (1424)	47 3/8	1,788	816,900	10,090	16,000	
Långelöt, Langalöt (1346)	20 13/16	646	423,100	200	6,500	
Runsten, Runosten (1406)	30 3/4	894	459,300	5,010	7,500	
Högsrum, Högxrum (1381)	20 1/16	1,136	472,700	2,500	9,000	Slättebo.
Repplinge, Ræplinge (1457)	31 7/16	1,261	494,700	24,400	111,000	
	401 7/12	20,025	7,410,400	339,100	767,200	
Södra Mot.						
Runstens södra del	13 7/8	396	179,100	3,500	——	Möckleby.
Norra *Möckleby*, Myckleby (1381), äfven Longanæs	30 7/16	1,081	357,500	——	——	
Transp.	44 5/16	1,477	536,600	3,500	——	

Tingsstället i Lundegård i Köpings socken.

Socknens namn.	Hemmantal.	Folkmängd.	Taxeringsvärde. jordbruksfastighet.	annan fastighet.	statens egendom.	Härad.
Transp.	43 5/16	1,477	536,600	3,500	— —	
Gårdby, Gardby (1381), Gorby	14 3/4	568	166,300	— —	— —	Möckleby.
Sandby, Sanby (1381)	19 7/8	715	222,900	— —	— —	
Stenåsa, Stenwsa (1346)	23 1/2	853	366,500	— —	— —	
Hulterstad, Hulterstadha (1427)	21	1,216	465,500	— —	— —	
Segerstad, Sigarstad (1285)	14 3/4	615	263,800	— —	— —	Gräsgård.
Gräsgård, Græsgardha (1375)	24 13/16	911	357,600	1,800	— —	
Ås, Aus år 1393, förut Othanby	16 1/2	611	139,500	200	200,000	
Wentlinge	13 5/8	668	238,000	— —	— —	
Södra Möckleby, Sydhra Myklaby (1429) .	15 13/16	1,127	304,500	112,500	— —	
Smedby, Smydhaby (1346)	18	623	304,000	1,000	— —	
Kastlösa, Kasterlösa eller Kastalösa (på 1300-talet)	38 13/16	1,142	564,000	— —	— —	
Mörbylånga, Myreby (1346) Mörebylanga (1442)	20 3/4	897	409,000	48,555	— —	Allgutsrum.
Resmo	17 7/8	724	314,000	— —	— —	
Wickleby, Weckleby, Wekolby (1346) . . .	16 5/8	818	230,300	12,800	— —	
Thorslunda, Thorslundha (1346)	39 13/16	2,027	739,700	1,900	— —	
Allgutsrum, Algutsrum, Asgutzrum (1424) .	22 41/48	1,077	570,900	3,200	— —	
Glömminge, Glöminge (1381)	21 3/8	1,175	510,800	500	— —	
	405 1/6	17,244	6,703,000	185,955	200,000	
Summa hela ön	806 3/4	37,269	14,113,400	525,055	967,200	

Tingsstället i Färjestaden.

Ölanda, ett berustadt skatte-säteri uti Istrums socken af Walla härad och Skaraborgs län, 1 mil från Skara, $2^1/_2$ mil nordvest från Sköfde, $1^1/_2$ mil från Kinnekulla, $^3/_4$ mil från Lunds helsobrunn och 1 mil från Axvalla hed, består af 1 mtl, med bränneri, och de underlydande hemmanen af 1 frälse och $^1/_2$ skatte, med en sammanlagd areal af 1,800 tld, deraf 500 skog, 1,300 åker och äng (På 1850-talet $2^5/_8$ mtl med 2,000 tlds areal, deraf 450 åker och äng). — Mangårdshufvudbyggnaden är af sten och trä under plåttak, innehållande 21 rum, flera källare m. m.; dessutom finnas 2 flygelbyggnader med 14 rum; det hela omgifves af prydlig park och trädgård med orangeri och vinkastar. — Ölanda donerades, enligt jordeboken, 1641 till Joh. Lilljehöök, men redan år 1526 skref sig härtill Knut Svensson, som då uppräknas ibland de rusttjenstutgörande af adeln i Westergötland; hans sonson Jakob Göransson antog namnet Lilljehöök, sonen öfverste Göran Lilljehöök, † 1727, skall varit den siste af ätten, som egt gården; den har sedan tillhört hofrättsrådet J. F. Bruce, Gabr. Palm, Svalander 1831, magazinsförvaltaren G. D. Schmidt 1860. Enligt uppgift i Göteborgs-Posten köptes Ölanda egendom 1862 på auktion för 142,000 rdr af friherre O. Lagerfelt, som skall strax derefter bortbytt egendomen till fabrikör A. E. Leidesdorff i Göteborg mot den sednares fastigheter i staden och en mellangift af 124,000 rdr, hvarefter Ölanda egendom uppgifves blifvit af förre egaren magazinsförvaltaren Schmidt återköpt med inventarier och gröda för 240,000 rdr rmt. Med visshet egdes imellertid egendomen redan på 1850-talet af frih. O. Lagerfelt, som från den 24 April 1853, medelst rothuggning, stenbrytning, djup- och flåhackning samt plöjning, tillsammans odlat 154 tld, dels hagmark, dels madvall, genom alla egorna uppdragit afloppsgraf af 1,983 famnars längd, 6 à 8 alnars bredd, hvarigenom 2 alnars sänkning åstadkommits i den s. k. *Stjelkholmssjön*, belägen uti egorna, och ledt 16,616 famnar skär- och afledningsdiken, från $2^1/_4$ till 4 alnars bredd, utur odlingarna till afloppsgrafven, inrättat mejeri för 72 kor, årligen användt c:a 500 tunnor osläckt kalksten uti dykomposter, hvilka visat ett högst tillfredsställande resultat. Under dikningarne ha

påträffats betydliga sträckor, 2 à 3 alnar under dager liggande mergel-lager, af så väl snäck-, som ler- och sandmergel; men ej blifvit till gödningsämne i större skala använd. Skogen är med omsorg vårdad. År 1865 voro friherre Lagerfelts svågrar, löjtn. C. F. och G. E. Tisell, egare. Hela egendomen, med ett årligt utsäde af 50 tunnor höst- och 150 tunnor vårsäd (år 1850: 60 à 90 t:r), utom 200 (år 1850: 54) t:r potates, tax. 1865 till 130,000 rdr rmt. På egorna finnas rudera efter en kyrka.

Ölanda, by i Hudene socken af Gäseneds härad och Elfsborgs län, vid pass $3^3/_4$ mil från Alingsås, på $3^1/_2$ mtl i 16 hemmansbruk; tre gårdar häraf tillbyttes 1491 af Magdalena Karlsdotter (Bonde, enka efter Ivar Axelsson Tott) från Hans Åkesson Tott mot Stora Bjurum. Förut anses Jönköpings kloster innehaft dessa tre gårdar.

Ölestorp (i 1777 års jordebok), *Öllestorp,* frälse-säteri af 2 mtl uti Görröds socken af Gärds härad och Christianstads län, $1^3/_4$ mil vester från Christianstad. Först kända egare är öfversten och kommendanten Mathias v. Tungelfeldt, hvarifrån den på 1760-talet kommit till hofkamreraren Brome, som derunder brukade $2\frac{1}{16}$ mtl; egdes år 1865, jemte underlydande $1^1/_8$ mtl, af handl. L. Littorin i Christianstad; samma års tax.värde var 145,000 rdr rmt.

Ölfvingstorp, stor by i Ljungby socken, Södra Möre härad af Kalmar län, vid pass $1^1/_4$ mil från Kalmar; $11^5/_8$ mant., i 29 brukningsdelar; något öfver 500 inbyggare; $2^5/_8$ mtl, jemte qvarn, utgöra en till 72,000 rdr taxerad egendom, tillhörig handlanden C. J. Borell i Kalmar.

Öljaren, sjö i Södermanland inom Österåkers och Julita socknar af Oppunda härad, vid 80 fot öfver hafvet, med 1 mils längd och högst $^1/_2$ mils bredd, har tillopp från den numera nästan uttappade *Hultasjön* i vester, från *Låttran* i söder, *Aspen* i öster, och, med ett utlopp af blott $^1/_8$ mil från öster till vester och ett par fots sänkning, till Hjelmsätersbugten i Hjelmaren; den har dels jemna och bördiga stränder, dels högländtare, i sydost, men sandiga och skogiga yttre omgifningar af 160 till 200 fots höjd i vester och öster, och ända till 260 fot i sydost.

Öljehult, annex-socken (sedan d. 19 Jan. 1856) till Hoby pastorat (se den artikeln), är belägen uti Bräkne härad af Blekinge län, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Carlshamn, 2 mil från moderkyrkan, vid hafvet, med en medelhöjd af 145 fot. *Bräkneå* genomflyter socknen. Hemmantalet är $9\frac{13}{24}$ mtl, taxerade till 469,100 rdr rmt, och fördelade mellan byarne *Askaremåla, Belgaret,* 1 mtl, 12 delar, med 2 enbladiga sågar, qvarn med 3 par stenar, och grynverk, *Dockemåla, Ebbamåla,* med qvarn, *Grårör, Hunnemåla,* med qvarn, *Gummagölsmåla, Lindås,* 1 mtl, 7 delar, *Risansmåla, Skörje,* $^3/_8$ mtl, med ångbränneri, mjöl- och lin-, oljeqvarn, *Stengölsmåla* samt *Öljehult,* 2 mtl, 20 brukare, med färgeri och garfveri. Inbyggarnes antal år 1866 var 1,670. Barnundervisningen bestrides i en flyttande skola och i en småskola, af en examinerad lärare; planteringsland finnes; skolbarnens antal är c:a 250, deraf 25 undervisas i hemmet. — Här finnes ett af provinsens trenne sockenmagaziner; i byn Öljehult hålles årlig marknad. — Adress: Carlshamn.

Öljersjö (efter jordebok och mantalslängd), *Öljasjö* (efter en beskrifning af Lösens socken år 1865). By uti Lösens socken af Östra fögderiet och Carlskrona län, $^1/_8$ mil öster om kyrkan, hvarifrån räknas 1 mil till staden Carlskrona; af 8 hemmans-nummer 19—26, $7^3/_4$ mantal skatte, på en areal af 898 tunnland $24^3/_8$ kappl., hvaraf 140 åker, 143 äng och 557 utmark; 262 inbyggare; fiske i Saltsjön. Byn, storskiftad år 1787—1788 och enskiftad år 1828, hade 1863: 17 hemmansbrukare och 8 gårdar, hvaraf den vackraste och bäst bebyggda, vanligen Viö benämnd, består af $1^7/_{12}$ mtl. En af $1^1/_2$ mtl, № 19—20, med en af de utmärktaste koladugårdar inom länet samt trädgård, har efter år 1830 tillhört bland andra öfverste Jägerschöld, som uppfört det der befintliga boningshuset; derefter kaptenen vid flottan G. von Krusenstjerna samt sedan år 1856 f. d. handl. J. Leopold Thörn.

Öllinge, *Öllene,* gård i Skåne. Härtill skref sig Isaac Eskilsson (Banér) 1350—1370, hans söner Isaac Isaacsson

den Gamle och Unge; se vidare Ellinge gård i Vestra Sallerups socken.

Öllöf, by uti Grefve socken, Bjära härad och Christianstads län, af $3^1/_{24}$ mtl skatte.

Ölmanäs, ett fr.-säteri, se Ormanäs.

Ölme, härad uti Wärmlands län, af Öster-Sysslets fögderi, är beläget omkring Christinehamn, vid en medelhöjd af 182 fot öfver hafvet, och begränsadt i söder af Wisnums härad. På en areal af 3,396 qvadratmil land = 88,593 tld och 0,261 qvadr.mil vatten (Forsell uppgaf 86,855 tld, deraf 6,060 vatten) innefattar häradet 2 socknar, Ölmehärad och Warnum, med 113 $\frac{1}{4}$ mtl, bebodda år 1865 af 6,550 inbyggare, hvartill kommer Christinehamns stads folkmängd, 3,125 personer. *Bergsjön* är här genom Norsbäcken, som nyligen blifvit upprensad och gjord segelbar, förenad med Hyltsjön i Fernebo härad. — Under medeltiden utgjorde Ölme härad en del af Wæs hærad, öster om Klarelfven, och anses i fordomtimma hafva lydt under Westergötlands eller Nerikes höfdingar. Bland fornminnen märkes *Saxholms* slott. Tingsstället är uti Christinehamn.

Ölme, Ylmahærad (år 1436), socken i Ölme härad af Carlstads län, $1^1/_2$ mil n. v. från Christinehamn, vid Wenern, med en medelhöjd af 195 fot öfver hafvet; innefattar på en areal af 1,916 qvadratmil land = 44,342 tld (Forsell uppgaf 48,415 tunnland, deraf 4,200 vatten) $73^5/_6$ mtl. Socknen har en sädesproduktion utöfver inbyggarnes egna behof; linodlingen skulle ej svara mot behofvet om ej detsamma till en del uppfylldes af bomullsgarn och bomullsväfnader. Å socknens slättbygd, sannolikt tillhörande den äldst bebyggda delen af Wärmland, finnas numer icke tillfällen till större odlingsföretag, undantagandes de landvinningar, som skulle kunna erhållas genom fördämning mot sjön Wenern, deremot anses i Wärmländska Hush.-Sällskapets årsberättelse för 1863 en jordvidgning af omkring 20,000 (2,000?) tunnland, lämplig för sädesväxter kunna erhållas genom statens bidrag vid genomdikning (afloppskanaler, som i Westergötland kallas krondiken) af *Allmänningen,* som för 100 år sedan, till följd af bristen på skog, fördelades å socknens hemman, och å *Riksmossen.* Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till 3,315,106 rdr, deraf 54,506 rdr för verk och lägenheter. Inbyggarnes antal uppgick 1866 till 3,670. — Sannolikt synes vara, att Ölme och Wäse härader varit ett gäll; tidigt blefvo de dock skilda, ty redan på 1300-talet hade Ölmehärad egna kyrkoherdar. Ölme utgör nu ensamt ett regalt pastorat af 2:a klassen, fordom, ett af de vidsträcktaste, omfattande äfven Warnums socken, och, under namn af Warnums skogsbygd, äfven Carlskoga pastorat samt större delen af Lungsunds socken. Carlskoga skildes härifrån 1594, Lungsunds sockendel 1624 och Warnums socken 1645. Ölmehärads socken och staden Christinehamn hafva sedan haft gemensamma kyrkoherdar från år 1675 till 1722 och från 1786 till 1805. Kyrkan, uppförd 1787, består af 2:ne raka långsidor i norr och söder, i öster och vester förenade med halfrunda gafvelmurar, har torn i vester (till kyrkans reparation gjordes 1864 ansökan om ett lån). Den gamla kyrkan var af okänd ålder. Altartaflan, föreställande Kristus inför Caiphas, är målad af den berömde Hörberg och skänkt till kyrkan af pres. von Numers. Barnundervisningen bestrides i 3 flyttande skolor och 4 småskolor af två examinerade och 4 oexaminerade lärare; skolbarnens antal uppgår till c:a 525, deraf 150 undervisas hemma. Sockenbibliothek finnes. År 1437 nämnes en Thord såsom curator här; bland öfriga pastorer böra ihågkommas Anundus Marci 1555, Erland Fryxell, † år 1774, Jonas Bergendahl (torpareson), † år 1835. — Socknens namn, som i äldre tider äfven skrefs Ullmo, Yllmo och slutligen Olmohärad, synes vara taget af elfven Ölman, som uppkommer i norra delen af Wäsehärads socken och utflyter genom denna socken i Wenern. Förnämsta fornminnet utgöres af lemningar vid Östra härads vik efter slottet *Saxaholm,* som under Erik XIII:s tid intogs och nedrefs af Wärmländningarne; vidare finnes ett domaresäte på Holma egor, 24 stenar i rundel, 10 à 12 ättehögar på Skånes och Rudsbergs egor, och några stenkummel omkring hemmanet Hälleshult. — Gårdar: *Lundsholms* frälse-säteri med $4^3/_4$ mtl under-

lydande (tax. till 200,000 rdr), egare häradshöfding G. Laurell; — *Uggebol* (Uggleboda), ett frälsesäteri; — *Wenersvik*, 2 mtl frälse, före år 1848 kalladt Norra och Södra Hafstod, som fru Sofia Stenbäck sig tillbytt från kronan; — *Prestgård* $^{1}/_{16}$ mtl; — *Räfvetorp* $^{1}/_{2}$ mtl, komminister-boställe; — *Karingerud* $^{1}/_{2}$ mtl, länsmans-, och *Backasen* $^{1}/_{8}$ mtl, fanjunkare-boställe; — *Ås* $^{1}/_{8}$ mtl, och *Elfvetorp* $^{1}/_{4}$ mtl, äro indragna militiæbostället; — *Rudsberg*, 3 mtl skatte, eges af Elfsbacka bruksbolag; — *Noretorp*, $^{1}/_{4}$ skatte, under Gustafsvik. Välbyggda gårdar äro vidare *Algutserud* $^{1}/_{2}$ frälse, *Baggerud* $^{1}/_{2}$ mtl skatte, *Benneberg* 1 skatte, *Sjöstad* 2 mtl, *Bråten* 1 skatte, och *Kummelön* 1 skatte; — *Ullsjö*. — Flera hemmansdelar lyda under Måserud i Warnums socken. — Adress: Christinehamn.

Ölmestad, by i Refteleds socken, Westbo härad och Jönköpings län, nära sjön Drafven, $^{1}/_{4}$ mil ö. från kyrkan, som ligger 9 mil s. v. från Jönköping; 7 mtl, deraf 1 frälse-säteri, $3^{1}/_{2}$ fr., $1^{1}/_{2}$ skatte, 1 krono, i 19 brukningsdelar, 200 inbyggare. En gård härstädes blef 1563 säteri för Erik Månsson Stierna, egdes sedermera till omkring 1760 af slägten Hårdh, derefter af Liljenberg och har nu öfvergått till bönder. Af byns öfriga gårdar är ett mtl regimentspastorsbost. vid Smålands hussarregimente. I denna by är häradets tingställe, som uppgifves i fordna tider varit vid det 3 mil härifrån belägna torpet Brödrakulla, der 2:ne stenar finnas uppresta. En mängd fornminnen anträffas i trakten (se socknens artikel). Från den härstädes belägna gästgifvaregården skjutsas till Gislaved i n.v. $1^{3}/_{4}$ mil, till Bölaryd i s.v. $2^{1}/_{4}$ mil, o. s. v.

Ölmevalla med Landa, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen och Göteborgs stift, $4^{1}/_{2}$ mil från stiftsstaden, med $49^{1}/_{24}$ mtl, och en folkmängd af 2,300. Det formerar en udde uti Kungsbackafjorden, på vestra sidan omsluten af hafvet, för öfrigt gränsande till socknarne Fjärås och Gallaryd; i afseende på området ett af norra Hallands minsta, men har i allmänhet bördig åker. Här framgår stora landsvägen mellan Göteborg och Warberg. — Ölmevalla, hvars äldsta benämning är Öllmevalla, skrifves i mantalslängden och jordeboken Örmevalla, moderssocken uti Fjäre härad af Hallands län, $1^{1}/_{2}$ mil s. s. o. från Kongsbacka, ligger lägst af alla häradets socknar, vid 65 fots höjd; innefattar på en areal af 6,573 tld = 36,809 qvadratref och 0,003 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf 6,087 tld), $32^{17}/_{24}$ mtl, deraf $22^{17}/_{24}$ skatte, $1^{3}/_{4}$ krono, $8^{1}/_{4}$ frälse. Inegorymden är jemn och ligger mellan kullar och berg; på utmarken, som är bergig ligger en liten insjö, kallad *Ölmanäs*, hvarur rinner ett mindre vattendrag, som genomskär socknen och utfaller vid byn *Klämman*. Midt för yttersta delen af socknen, eller Ölmanäs by, är skärgård af flera små holmar. Skog saknas, men ersättes af torfmossar. Afkastningen på mantalet antages ända till 210 à 215 t:r. Socknen beboddes 1815 af 860 och 1865 af något öfver 1,400 inbyggare, som hafva åkerbruk, sjöfart, saltsjöfiske, spånad och väfnad till förnämsta näringar. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till 533,400 rdr, deraf 7,200 rdr för qvarnar och 26 hus. I *Åsa* by är gästgifveri. — Kyrkan är 38 alnar lång och 12 alnar bred, täckt med tegel; altartaflan, gjord af bildhuggeriarbeten, föreställer en herde, bärande ett får på axlarne, hvaröfver läses: »Glädjens med mig, ty jag hafver funnit mitt får, som borttappadt var», Luc. 15: 6. På kyrkoväggen hänger en tafla, som föreställer Jesu dop. Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 3 klasser, af en examinerad lärare för omkring 150 barn, medan 90 undervisas hemma. Bland fornlemningar märkas, på södra sluttningen af ett högt berg, kalladt *Borgarås*, en *källa*, norr om berget på en slätt en rund stensättning och vester derifrån på *Näskroken* (yttersta ändan af Näsbolandet) åtskilliga större stenrör, deraf ett hålles för att gömma Gudlaugs aska, om hvilken Sturlesson förmäler i Ynglinga-sagan: att Haleja konungen Gudlaug uppfördes på ett ställe kalladt *Stöm-önäs*, och der på befallning af Alriks söner Jorunder och Erik Yngved blef upphängd. Uti ett öster om hemmanet *Boberg* beläget berg, finner man en $3^{1}/_{2}$ alnar hög och 1 aln bred öppning, som leder till en gång längre

in i berget. Denna underjordiska gång säges, efter $^1/_8$ mils väg, leda fram till ett berg vid Qvia i Fjärås socken. Säkert lärer vara, att öppningen i berget fordom varit en mörk och dyster tillflyktsort för de rädda ynglingar i denna trakt, som, under Carl XII:s krig, ville hålla sig undan, för att slippa utskrifning till krigstjenst. — Gårdar: *Ölmenäs* eller *Örmanäs,* $1^1/_4$ mtl frälse-säteri, med underlydande $^1/_2$ ins. fr. Ormanäs eller Ternberg, $2\frac{7}{15}$ utsockne frälse, samt flera öar; — *Ormevalla prestgård* 1 mtl, med $^1/_4$ *Örmanäs,* derunder lagdt af konung Christian III för prestgårdens »skrinn- och ringhets skuld.» — *Harestorp* $^1/_2$ mtl, klockaregård. — Byar äro *Bolg, Berg, Freadalen, Gårdshorn, Kläppa, Dotetorp;* enstaka hemman: *Fagared, Flamsnäs, Hallen, Lakjern, Nygård, Stockeli.* — Adress: Kongsbacka.

Ölmskog, ett mantal skatte uti Wäse socken och härad af Wärmlands län, vid pass $2^1/_4$ mil från städerna Carlstad och Christinehamn, var 1865 taxeradt till 80,000 rdr rmt; deraf utgjorde då $^3/_4$ mtl, jemte Gummerud 1 mtl frälse-säteri med legosåg af 3 finbladiga ramar, $1\frac{1}{12}$ mtl skatte samt $^1/_8$ frälse i samma socken, ett gods, taxeradt till 257,000 rdr rmt; egare var kammarherre C. Sköldebrand på Hellekis. Ölmskog skall, enligt Fernow, erhållit säterifrihet omkring 1640.

Ölmstad, *Ölmestadha* (1430), *Ylmstade* 1296, *Ölmstade,* socken i Wista härad af Jönköpings län, regalt pastorat af 2:dra klassen, gränsar i norr till Grenna socken, i vester till Wettern, i söder till Skärstad och i öster till sjön Bunnen, som bildar gränsen mot norra Wedbo härad. Sockneus hemmantal är 46, af hvilka $21^1/_8$ mtl äro skatte, $3^1/_2$ krono, $21^3/_8$ frälse, med ett taxeringsvärde af 950,000 rdr. Inbyggarnes antal steg år 1754 till 957, 1805 till 1,104, 1850 till 1,414 och 1864 till 1,550. Inom socknen äro på rotar förlagda 28 man af Jönköpings regemente. — Socknen genomstrykes från norr till söder af de begge bergssträckningar, som till en stor del uppfylla Wista härad. Den vestra af dessa, 2 till 300 fot hög, men med obetydlig utbredning, stupar tvärbrant i Wettern, så att man utför den skogbeväxta bergskammen endast på tre eller fyra ställen kan komma ner till sjön, stundom endast med tillhjelp af stegar eller trappor. Den östra bergåsen är mera utbredd och långsluttande mot sjön Bunnen, hvarifrån Allboga-ån går genom socknen. Jordmånen i de mellanliggande dalarne är i allmänhet god, bestående af lera eller svartmylla på grusbotten, ehuru merändels stenbunden; på skog är brist. Folket är i allmänhet välmående. — Kyrkan, belägen $1^1/_4$ från Grenna, $2^1/_2$ mil från Jönköping, har ett högst besynnerligt utseende, i det att den ena delen är uppförd i uråldrig byggnadsstil med krysshvalf och den andra, sednare tillbyggd, med platt tak inuti och det yttre i form af en stympad pyramid. Enligt konung Birgers bref af d. 25 Aug. 1296 erhöll ärkedjeknen Sune i Linköping, $^1/_3$ af Ölmestads och Skärstads socknars allmänning. År 1645 skänktes socknen jemte Werida, Haurida och Adelöfs socknar åt P. Brahe till hans grefskaps förstärkande. Barnundervisningen bestrides i en flyttande folkskola, som dock eger ett skolhus och ett nytt sådant skulle blifva färdigt under sommaren 1867. Nyligen aflidne organisten härstädes L. J. Rendahl, har, jemte det han berömligt skött sin tjenst, vidt omkring sträckt en gagnande verksamhet genom botandet af yttre kroppsskador, och sedan han med ovanlig framgång helat ungefär 1,000 benskador, blef regeringen genom länsstyrelsen härpå uppmärksammad, på grund hvaraf han, i likhet med hans framlidne fader, hugnades med en guldmedalj för medborgerlig förtjenst. Bland kyrkoherdar vilja vi nämna Andreas Hyltenius, hvars ena son, Niclas, blef stamfader för adliga ätten Silfversköld, en annan för ätten Silfverchrantz, och en tredje för ätten Hyltén. Lars Peter Gagner, kyrkoherde här 1827, är känd genom utgifvandet af flera andliga skrifter, hvaribland »Catechetisk lärobok», som erhöll 57,000 subskribenter. Det s. k. »Dödssprånget», förmodligen en gammal ättestupa, är en 100 fots djup spricka i berget vid Wettern, med en lodrät vägg i norr, men den södra något sluttande, så att öppningen, som ofvantill är 25 fot, nedtill endast är 5 till 6. — *Prestgården,* $1^1/_2$ mtl i Ölmstads by, är väl bebyggd och har en

vacker trädgård samt goda egor. — *Drefseryd,* $^1/_4$ mtl, är komministers- och 1 mtl ibm häradsskrifvareboställe. — Byar äro: *Ölmstad, Tokeryd, Brötjemark, Ingeryd, Ryd.* — Adress: Grenna.

Ölsboda, *Ölsbo,* bruks- och landtegendom uti Nysunds sockens landslag af Lekebergs härad och Örebro län, $5^5/_8$ mil från postationen Åtorp, på gränsen mot Wärmland, vid pass $3^1/_4$ mil från Christinehamn, är vackert belägen mot Carlskoga bergslag, mellan 2:ne sjöar, vid Ölsboda-ån, som utgör aflopp från sjön Ölen. Tätt intill gården, med trädgård innehållande utmärkta fruktträd, bärbuskar, orangeri, drifhus etc., löper nordvestra stambanan, som här mellan Svartå och Björneborgs stationer öfvergår ån på en 30 fot lång jernbro. Bruket, med privilegier af år 1660, bestod 1857 af 3 stångjernshärdar, 3 hammare, ett manufakturverk af 2 ässjor, 1 hammare och 2 spikhammare, en enkel verkande 45-tums 3-cylindrisk blåsmaskin af professor Bagges. Tillverkningen angafs nämnde år till 2,900 *Skℓℓ*, år 1861 till 9,715 c:tr stångjern, 489 c:tr spik, år 1864 uppgafs smidet vara nedlagdt och bruksrörelsen flyttad till det närbelägna Degerfors bruk, men i 1865 års taxeringslängd var bruket med 3 härdar och 3 hamrar taxeradt till 30,000 rdr rmt. Landtegendomen utgjordes 1857 af 1 mtl frälse Norra Boda, jemte underlydande $4^1/_2$ mtl, 2:ne kronoparker, $\frac{13}{16}$:delar i Immetorps allmänning i Carlskoga socken, arealen uppgafs till c:a 13,000 tld, deraf 11,000 tld skogsmark, 1,200 tld åker; år 1865 uppgafs hemmantalet till blott $2^1/_8$ mtl, taxerade till 348,800 rdr rmt; vidare hörde härtill delar i grufvefälten *Dalkarlsberget, Stribergsfältet, Åsbroberget* och *Wikersfältet,* samt en ångsåg, der dagligen afverkades 140 à 200 tolfter blockar; hela egendomen var 1857 saluvärderad till 1,240,000 rdr rmt. — Transporten af plankor skedde med egna dragare $^3/_4$ mil till sjön *Möckeln,* hvarifrån de befordrades $^3/_4$ mil på jernväg till lastageplatsen vid Christinehamn; lättare dimensioner ha transporterats å pråm öfver sjön *Björken* och sedermera $3^1/_2$ mil å hjul till Hults lastageplats vid Wenern. Egendomen har sedan 1770-talet tillhört slägten Strokirch, i sednaste tiden Ölsboda bolag, som utgöres af justitie-kansleren J. von Kock, majoren H. von Kock, häradshöfding S. G. von Kock, kapten J. A. Wijkander (disponent), hofrättsrådet Hindbeck, expeditionssekreteraren Lovén, professor S. Lovén, häradshöfding K. Ekström, brukspatron Enander samt på sednaste tiden äfven P. G. Grönvall & Comp. i Göteborg. Bolagets upplösning är i stadgarne bestämd till innev. år (1867).

Rörande sednaste års verkställda odlingar och förbättringar må nämnas, att under året 1864 har vid utgården Solberga af länsagronomen cirkulationsindelning verkställts med skiftesutstakning af åkerjorden, utgörande 11,8 tunnland, 21,3 kappl., 20 tunnland till rördikning, samt till öppen afdikning å 15 tld kärrmark i och för odling.

På egorna finnes ett torp med det i barnsagan bekanta namnet *Blåkulla;* det nedbrann i slutet af Nov. 1866.

Ölserud, *Ölvisruudh* (1391) fordom äfven Ölesrud, Ylvesrud, annex-socken till Millerviks pastorat, är belägen uti Näs härad, Södra Sysslets fögderi af Carlstads län, 7 mil s.s.v. från Carlstad, vid Wenern, med en medelhöjd af 200 fot öfver hafvet; arealen, 0,411 qvadratmil land, = 9,512 tld, och 0,034 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf 9,581 tld, deraf 80 vatten), är fördelad på $15^7/_{12}$ mtl, deraf 9 skatte, $6^7/_{12}$ frälse, och beboddes 1865 af något öfver 930 personer. Jordmånen är lera, åtminstone såsom bas. All fast egendom var 1865 taxerad till 639,307 rdr rmt. — Socknens förra kyrka, som var af sten, stod ännu qvar 1642, invid gården Ölserud, $^1/_8$ mil längre i öster än den närvarande, som på 1630-talet upptimrades af trä på hemmanet Lidsbols egor. Längsta kyrkovägen är $^3/_4$ mil. Sockenbibliotek finnes. Barnundervisningen bestrides i en flyttande skola om 3 klasser och 3 småbarnskolor, af en examinerad lärare och 3 oexaminerade lärarinnor; till skolhuset hör 28,000 qvadratfots planteringsland; skolbarnens antal är 190. Gårdar: *Ås* 1 mantal frälse-säteri, med underlydande Norra *Afverstad* 1 mtl frälse, *Prestgården* eller Ölserud 1 mtl frälse, *Litzbohl* $^1/_4$ frälse, *Rustan* $^1/_3$ skatte, $^1/_9$ mtl frälse *Tolerud* och $^1/_6$ i Södra *Hökhult*

utgöra tillsammans ett gods taxeradt till 140,666 rdr rmt, egare patron G. Holmqvist. — *Södra Afverstad* 2 frälse-säteri, i 2 gårdar; — $^{1}/_{12}$ mtl *Södra Hökhult* är komminister-boställe. *Knappa* 1 mtl, 17 åboer; — Södra och Norra *Grimnbråten, Gullsjö, Ekhammar,* och *Torfverud* äro hvartdera af 1 mtl. — Adress: Carlstad.

Ölserud, ett frälse-säteri af $^{1}/_{3}$ mtl, i Kila socken, Näs härad och Wärmlands län, vid pass $2^{1}/_{4}$ mil från Åmål, egdes 1865, jemte underlydande $^{5}/_{36}$ mtl af Erik Börjesson och taxerades då till 32,277 rdr rmt. — Till Ölserud skref sig i medlet af 1600-talet Anders Svenske, en man med en ovanligare verksamhetsförmåga; så förrättade han t. ex. utom sin egentliga syssla (han var ryttmästare), inspektorens öfver bergslagen, domarens och prestens. — *Ölserud,* $^{3}/_{4}$ mtl skatte, i 8 delar, ligger i Botilsäter socken.

Ölsjö, by uti Skepparlöfs socken; se den artikeln.

Ölslanda, ett och $^{1}/_{2}$ mtl skatte i Lerums socken af Wädtle härad och Elfsborgs län, vid pass 2 mil från Göteborg, med 4 egare och något öfver 100 inbyggare, qvarn med 2 par stenar. En gård häraf på $^{3}/_{4}$ mtl med underlydande $^{1}/_{4}$ frälse, tax. 1865 till 25,500 rdr och egdes af J. Johansson; $^{1}/_{4}$ mtl lydde under Hede säteri; se vidare under socknens artikel.

Ölsremma, annex-socken till Dalstorps pastorat, är belägen i Kinds härad och Elfsborgs län, $2^{3}/_{4}$ mil s.o. från Ulricehamn, med en medelhöjd af 720 fot; arealen, 0,405 qvadratmil = 9,373 tld fast mark, och 0,021 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf 9,743 tld; deraf 2,280 vatten) är fördelad på $8^{5}/_{8}$ mtl, hvaraf $2^{3}/_{4}$ skatte, $1^{1}/_{2}$ krono och $4^{3}/_{8}$ frälse, i 49 hemmansbruk; af dessa höra dock $1^{1}/_{2}$ mtl hit blott i civilt afseende, men i kyrkligt till Unnaryds socken af Mo härad och Jönköpings län. Marken består till stor del af ojemna sandhedar; rådande jordmånen af fin sand. Skog saknas. All fast egendom var 1865 taxerad till 138,200 rdr. Folkmängden samma år c:a 400. — Kyrkan, af trä, är ombyggd 1663. — Barnundervisningen bestrides uti en fast skola om 2 klasser för c:r 40 barn och en småskola som är gemensam med Hulared. Ingen större gård finnes. *Ölsremma* $^{5}/_{8}$ mtl, är komministers-, *Kufvarp* $^{3}/_{8}$ mtl, *Knogrum* $^{1}/_{2}$ mtl, militiæbostället. — Hemman äro *Algrena, Brunabo, Ekåsen, Grebbaslätt, Lindrum, Klunkås, Ulfhestra* och *Åremma.* — Adress: Svenljunga.

Ölsta, fyra och $^{1}/_{8}$ mtl skatte uti Färentuna härad och socken af Stockholms län, med qvarn, på Svartsjölandet, något öfver 3 mil sjö- och landväg från Stockholm, $^{1}/_{8}$ mil från kyrkan, i en vacker trakt med bördiga ängar, vid Mälarens stränder, beväxta med löfskog, deraf mycken ek; häraf utgjorde 1857 $3^{1}/_{8}$ mtl en gård med 100 tld åker och 106 tld äng, bördig jordmån, bestående mest af svartmylla samt lera; skogen var tillräcklig för egna behofvet, egendomens onera uppgåfvos till 1,100 rdr; taxeringsvärdet var 30,000 rdr. År 1865 var Ölsta deladt i tre lotter, deraf en å $1^{3}/_{8}$ mtl med Högby qvarn taxerades till 26,000 rdr, en å $1\frac{4097}{11520}$ mtl till 21,000 rdr, och en å $1\frac{511}{2304}$ mtl till 19,000 rdr. Före reduktionen innehades Ölsta af slägten Örnflycht, till en del i tredje hand, från Berling och Starenflycht, och egentligen lydande under Svartsjö, egdes 1685 af Gyllenborg, har i sednare tider tillhört slägten Björnram, 1849 dels Wallöf, dels andra.

Ölstad, *Ölstada,* gård i Gryta socken af Hagunda härad och Uppsala län, vid pass 2 mil från Uppsala, bortbyttes 1665, jemte Bärby i Lossa socken, af Hans Kafle, emot Borga i Larfs socken. På egorna märkes en runsten, med följande inskrift: Biarn. Audulf. Kunor. Hulmtis. litu. rito. stin. thino. iftir. Ulf. Kinlauhar. buanta. In Osmuntr hiu.

Ölstorp, ett mantal krono-säteri uti Bitterna socken af Laske härad och Mariestads län, omkring 4 mil från städerna Skara, Lidköping och Alingsås. Gården skänktes d. 22 Okt. 1621 af kon. Gustaf II Adolf till evärdelig ego åt ryttmästaren John Pedersson, som år 1611 med sitt kompani drifvit Danskarne ur Skara stad samt utur landet, utan någons befallning, hvilket väl ådrog honom fältöfversten Jesper Mattsson Krus' misshag, men vann konungens bifall, och upphöjdes han ock efter sin död, d. 12 Aug. 1632, i adligt stånd; barnen upp-

togo deras farmoders namn Stårck och introducerades på Riddarhuset 1635 under № 233. Hans son öfverste-löjtnant Isaac och sonson, major Axel Johan, den sednare död 1676, skrefvo sig båda till Ölstorp.

Ölsåkra, *Ölsåckra,* frälse-säteri af 1 mtl, uti Moheda socken af Allbo härad och Kronobergs län, vid pass $2^1/_4$ mil n.v. från Wexiö, var på 1830-talet fördeladt mellan torpare, men det oaktadt fanns då på egorna vid stranden af sjön Stråken ett vackert boningshus, kalladt *Sjöborg,* med trädgårdsanläggning, allé af kastanieträd, pottaskebruk m. m. — Säteriet har förut tillhört kapten Stadenberg 1770, generalen och landshöfdingen Hederstjerna, brukspatron T. Björman, löjtnant G. Lagercrantz 1828, och eges nu åter förenadt till en egendom, af L. P. Johansson; taxeringsvärdet är 30,000 rdr. — Anmärkningsvärdt är, att i början af 1800-talet påträffades här å en mosse, som då upptogs till äng, flera stora furustammar, alla kullfallna och liggande i rigtning från nordvest till sydost; en af dem höll, ehuru nära öfversta toppen, 15 dicemaltum i diameter och låg 21 tum under mossens yta; äfven funnos en mängd rötter och stubbar samt brännkol.

Ölöf, by i Östra Wemmenhögs socken af Malmöhus län, vid pass 2 mil från Ystad, på $7^5/_8$ mtl insockne frälse, $^1/_2$ krono, med tillräcklig god åker, äng och torfjord, 470 inbyggare; har skola.

Ömmern, sjö i Westergötland.

Ömmestorp, fordom Ödmundstorp, frälse-säteri i Tranemo socken af Kinds härad och Elfborgs län, vid pass $4^3/_4$ mil från Borås, består af 1 mtl. Bland egare nämnas friherre Köhler, grefve Cronhjelm, lagman Olivecreutz, kapten J. Lagercrantz, som under förpantning på 20 år försålde egendomen 1780; egdes på 1850-talet af A. Kulyenstjerna och assessor A. Lagercrantz' arfv.; år 1865 voro öfverste C. G. Lagercrantz och justitiærådet Alexandersson egare.

Ön, landtegendom i Folkärna socken af Näsgårds fögderi och Stora Kopparbergs län, vackert belägen vid Dalelfven, mellan kyrkan och Brunnbäck, vid pass 7 mil från Westerås, 2 mil från Hedemora, består af Öhn, $1^1/_2$ mtl skatte eller räntande i soldatårspenningar 2 rdr 8 sk. 6 rst., samt af en del i Brunnbäck, räntande 24 sk.; det hela, taxeradt till 40,000 rdr rmt, eges af brukspatron A. Arvedsson på Thurebo bruk i Hedemora socken. På Ön, der lemningar af stenmurar ännu vittna om forntida större byggnader, skall ärkebiskop Trolle en tid uppehållit sig och källarmästar Janus i Hedemora haft nederlag af viner — upplyser Hülphers. — Hemmanet är den 16 Juli 1640 köpt till skatte af Hans Nyman. Här har äfven varit jernbruk, hvarom H. C. Andersén i »Sverige» säger: »Öns bruk ligger så idylliskt täckt på ett af Dalelfvens skönaste ställen»; der var vid hans besök lif och rörelse. Vidare beskrifves det af honom som följer: »Qvarnhjulen gingo, grofva bjelkar genomsågades, jernet smiddes på städet, allt genom vattnets kraft. Arbetarnes bostäder bildade en hel stad, med en lång gata med rödmålade trähus under pittoreska ekar och björkar. Grönskan syntes så sammetslen, och uppe på herregården, hvilken reser sig som ett litet slott framför trädgården, fanns det i rum och salar allt hvad engelsmannen kallar komfort. Värden var väl icke hemma, men gästfriheten har här alltid varit en hus-alf. Rykande och doftande fisk och skogsfogel framsattes, liksom i de sköna, förtrollande slotten. Trädgården var sjelf en förtrollning; här voro tre bokar planterade, och de trifdes. Den starka nordanvinden hade jemt afrundat kastaniealléens kronor, så att träden tycktes hafva varit under trädgårdsmästarens sax; i växthuset hängde guldgula oranger; de präktiga sydländska blomstren hade fått upp fönsterna till hälften, så att den konstgjorda värmen mötte den friska solvärmen i nordens sommar. Den af Dalelfvens armar, som går utanför trädgården, är beströdd med holmar, på hvilka vackra hängbjörkar och furor växa i nordisk prakt. På andra sidan Öns bruk brusar hufvudströmmen, den väldiga Dalelfven, görande fallet *Låforsen,* der Askön ligger; elfven skummar och brusar öfver den hoppande laxen.»

Ön, *Öen,* gård uti Ludgou socken, Rönö härad och Nyköpings län, $2^1/_2$ mil från Nyköping, $1^3/_4$ mil till Gnesta

jernvägsstation, består af $^1/_2$ mtl frälse, med 201 tlds areal, deraf 60 tld öppen åker. Gården är väl bebyggd för ståndspersoner med ett boningshus, innehållande 7 rum, veranda under plåttak, m. m., vackert beläget mellan 3 fiskrika insjöar, $^3/_8$ mil till kyrkan, $^1/_2$ mil till qvarn och såg; härtill hörer en ganska stor och vacker fruktträdgård samt köksträdgård, badhus, fisksump, m. m. Egendomen, hvarvid utsås årligen c:a 10 t:r hafra, 9 t:r råg, 2 t:r hvete och 9 t:r potates, taxerades år 1865 till 18,000 rdr och egdes samma år af handl. J. P. Lindgren i Stockholm.

Ön, *Öen,* ett mtl frälse-säteri i Runtuna socken af Rönö härad och Nyköpings län, 2 mil från Nyköping; se art. Leffsund.

Öna (i jordeboken), *Öhn* (i mantalslängd), gård uti Odensåkers (Ondsåker i 1825 års jordebok) socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, vid sjön Östen och ån Ösan, vid pass 2 mil från städerna Sköfde och Mariestad, består af 1 mtl frälse; utsädet är 12 tunnor höst-, 25 t:r vårsäd, 16 t:r potates. Se vidare under socknens artikel.

Öna, ett frälse-säteri af 1 mtl uti Ny socken, Jösse härad och Wärmlands län, har tillhört den rike fogden Per Jönsson Bratt, död 1639; säteriet var 1865 skiftadt i 8 delar och taxeradt till 25,000 rdr rmt.

Öna, kaptens-boställe och 1 mantal krono-säteri uti Ekshärads socken af Carlstads län, med underl. $^1/_3$ mtl Hjelten.

Öna, ett frälse-säteri af 1 mtl, uti Tveta socken af Näs härad och Wärmlands län, egdes 1865 till hälften, som ock kallas Önaholm (se den art.), af hr N. E. Kihlgren, det öfriga var skiftadt i 4 delar å $^1/_8$ mtl hvardera. Öna erhöll, enligt Fernow, 1643 säteri-frihet; egdes 1815 af inspektor P. Lindstedt.

Öna, kalladt *Önafors,* ett halft mtl fr., med manufakturinrättning, uti Wassända socken, Wäne härad och Elfsborgs län, nära Wenersborg, på Göta elfs vestra strand. Stället har vackert boningshus på en jemn plan med trädgård, nära elfven, hvaraf en gren här utfaller. — Manufakturinrättningen består af smedja och ässja för en hjulstock samt 3 spikhamrar för särskild stock och ässja; vidare finnas qvarn för 6 par stenar och en 2-ramig såg. Omkring 1857 anlades här äfven ett pappersbruk (der träd maldes för att användas som surrogat för lump), men synes nu vara nedlagdt; deremot var år 1864, enl. uppgift i Dagbladet, på förslag att anläggas här och vid Nya Varfvet ett stort etablissement för jernförädling. Kapitalet till förlaget skulle bildas genom en större association af de jernverksegare som hafva sin afsättningsort på vestra kusten. År 1865 utgjorde Öna frälse-hemman och ofvannämnda inrättningar tvänne egendomar, hvaraf $\frac{313}{432}$ egdes af brukspatron J. E. Norström, resten eller $\frac{119}{432}$ af protokollssekreteraren Flach; den förra egendomen var tax. till 18,200 rdr, den sednare till 8,500 rdr. Önafors har tillförene egts af en Bagge, sedan år 1816 och ännu 1833 af landskamrer Norströms arfvingar. — Såsom bidrag till jättegrytornas bildningshistoria kan anföras följande faktum (ur Posttidningen): Vid en nyligen företagen utvidgning af pappersbruket blef det också nödvändigt att förstora en i berget utsprängd ränna, hvarigenom driftvattnet leddes från elfven till bruket; fördenskull afdämdes vattnet och rännan torrlades, då uti dess botten visade sig tre små jättegrytor af högst 1,5 fots djup och vid pass 0,5–1,0 fots diameter, med löparne ännu qvarliggande, alla väl afrundade och släta. Således hafva dessa små jättegrytor blifvit danade på den korta tiden af 8—9 år genom det i rännan framströmmande vattnet, ehuru den kraft, som under sådana förhållanden kan utvecklas, af mången torde anses alltför liten att förmå sätta i rötelse en sten och medelst densamma ursvarfva ett hål eller en fördjupning i berghällen.

Öna, en holme i Borg och Löths socken af Linköpings län, till hvilkas art. hänvisas.

Önaholm, frälse-säteri uti Tveta socken af Näs härad och Karlstads län, å en ö i Wenern, $6^1/_2$ mil från Karlstad, och från Åmål $^1/_2$ mil sjöledes, består af $^1/_2$ mtl; med 112 tlds inegor samt 290 tld skog och utmark, utsädet i cirkulation, är 6 t:r höst- och 26 t:r vårsäde utom rotfrukter. Säteriet, till större delen afskildt från fasta landet endast

genom ett smalt sund, är bebygdt med ett oljemåladt mangårdshus under skiffertak; har 2:ne hamnar i Wenern och ymnigt fiske; var 1865 tax. till 30,000 rdr; egare N. E. Kihlgren.

Öndal, en frälse-egendom om 1 mtl i Ukna socken af Norra Tjusts härad och Kalmar län, belägen vid Windån, ej långt från dennas utlopp ur den betydliga sjön Windomen, vid pass 5 mil från Westervik. Jemte underlydande $^1/_8$ mtl Rafvenäs och en utjord var egendomen 1864 tax. till 80,000 rdr och tillhörde då friherre G. Lybecker.

Önestad, *Önnestad, Önestathe* (1337), socken uti Vestra Göinge härad af Christianstads län, 1 mil n. v. från Christianstad, vid 90 fots höjd öfver hafvet, omgifves i norr af Winslöf, i söder af Skepparslöf i Gärds härad, i öster af Färlöf i Östra Göinge härad; arealen, 0,448 qvadratmil fast mark = 10,368 tld eller 58,060 qvad.ref (Forsell uppgaf 7,452 tld, deraf 210 vatten), är fördelad på $28^1/_2$ mtl, deraf $17^1/_{16}$ skatte, $4\frac{23}{24}$ krono, $6\frac{23}{48}$ frälse i 191 brukningsdelar (120 flera än på 1760-talet) och bebodda af 2,200 inbyggare på 435 hushåll. Af socknens trenne byar: *Önesta,* $17^7/_{48}$ mtl, *Ullstorp* $2^1/_4$ skatte, $^1/_8$ krono och $^3/_4$ frälse, och *Skoglösa,* $5\frac{35}{48}$ frälse, $1^1/_2$ mtl skatte, är Ullstorp mera bergig och eger nödig tillgång på skog, de två andra äro jemnare och hafva ringa skog. All fast egendom var 1865 taxerad till 1,022,000 rdr, deraf 23,200 rdr för 3 qvarnar och ett ångbränneri. Jernbanan Christianstad—Hessleholm går genom socknen och har här *Önnestad's* station, 1,9 mil från Hessleholm, med anhaltsstationen *Fridhem* i Skoglösa by, deraf en del ($^1/_8$ eller $^3/_8$ mtl) sedan 1830-talet så benämnes. — Socknen utgör ensamt ett regalt pastorat i Lunds stift, 8 mil från stiftsstaden. Här äro 2 fasta skolor, der undervisningen bestrides af en examinerad lärare och en lärarinna för något öfver 200 barn; skolan har en årlig inkomst af $16^1/_2$ rdr utaf en donation, samt helgonskylderna. Vid Kristianstads belägring framträngde konung Kristian till denna sockens kyrka för att fördrifva Svenskarne, men genom försummandet af att besätta höjdsträckningen vid Skepparslöf, och genom Erik Dalbergs mästerliga beräkningar och förskansningar, förmådde icke de till stadens befrielse antågande talrikare Danskarne undantränga de fåtaligare Svenskarne, utan måste overksamma här vid Önnesta åse stadens intagande. — Största possessionen utgöres af *Assaretorps* djurhage och $1^3/_8$ mtl *Skoglösa,* upptagande öfver $^1/_{10}$ af socknens taxeringsvärde; egdes på 1700-talet under Torssebro, år 1825 under Ströö och nu under Owesholm. *Kyrkoherdebostället* 1 mtl; — *Klockarebol* $^1/_{16}$ mtl, i Önnestad by. Ett mtl i Skoglösa är kaptens-, $^1/_8$ mtl i Ulltorp kornetts-boställe; — *Torremölla,* en qvarn. — Adress: Christianstad.

Önnarp, fordom *Öndatorp, Önörp* (1410), annex-socken till Gärdslöfs pastorat, är belägen uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, vid pass $3^1/_2$ mil från Malmö, 2 mil från Lund, $2^1/_2$ mil vester från Ystad och 1 mil från hafvet — med en medelhöjd af 125 fot; arealen, 0,052 qvadratmil land = 1,203 tld eller 6,736 qvadratref och 0,001 qvadr.-mil vatten (Forsell uppgaf 1,180 tunnl., deraf 4 vatten), är fördelad på $6^5/_8$ mtl, hvaraf $2^1/_2$ uts. frälse, $1\frac{408667}{5080320}$ krono och $3\frac{226373}{5080320}$ skatte, utgörande en by Önnarp, med i allmänhet jemn mark, god och mycken åker och äng samt någon torfjord, beboddes 1866 af något öfver 500 inbyggare på 119 hushåll. All fast egendom var samma år taxerad till 379,000 rdr rmt. — Kyrkan, som ligger $^1/_4$ mil från moderförsamlingens, är ny, invigd 1864; den gamla bestod af tvåqvadratiskt skepp och fyrkantigt chor med rak altarvägg samt ett rundt torn i vester, uppfördt kort före reformationen; mellan gluggarne, som upplyste tornets tredje afdelning, märktes 2 fyrkantiga skotthål. — Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 4 klasser, der under året 1865: 80 barn undervisades af en examinerad lärare; till skolan hörer planteringsland af 6,200 qv.-fots ytvidd. Gårdar: Pastors-annexhemmanet 1 mtl. — $\frac{67}{96}$ mtl (Loviseferm) med väderqvarn: — $^7/_{32}$ mtl, bebygdt för ståndspersoner; — $^1/_2$ mantal lyder under *Jordsberga* säteri. — Adress: Anderslöf.

Önnarp, gård uti Hössna socken af Redvägs härad och Elfsborgs län, vid

pass 1 mil från Ulricehamn, af 2 mtl berustadt skatte-säteri, och med underl. $^5/_8$ skatte Hössna, $^1/_4$ krono Ryaskog och $^1/_8$ frälse Ödsqvarn med qvarn och såg, en egendom, taxerad till 56,400 rdr. Egare år 1816 var regementsskrifvaren A. W. Segerdal, och 1865 O. P. Rylander, som här bedrifvit bränvinstillverkning i större skala.

Önnarp, frälse-säteri i Sandsjö socken af Westra härad och Jönköpings län, om 1 mtl, med underliggande qvarn och såg. Det tillhörde 1646 majoren Erik Hierta, egdes på 1820-talet af en löjtn. Fahnehjelm och år 1863 af herr C. H. Kjellman.

Önne, *Auon,* skatte-hemman af $^3/_4$ mtl uti Myckleby socken, Oroust Östra härad af Göteborgs och Bohus län, vid pass $2^1/_2$ mil från Uddevalla; skall, enligt folksägnen, erhållit namn deraf, att den på berget *Önnefjell,* öster om Grindsbysjön, fordom befintliga borgen, hvarefter ännu skola finnas lemningar (som dock inskränka sig till några obetydliga stenrös, knappt jemnförliga med våra tiders gärdesgårdar), en gång blifvit intagen och »laggd One», d. v. s. ödelaggd. Traditionen tillägger, att den kung Borre, som är omnämnd under artikeln Stala socken, skall egt detta fäste innan han flyttade sin hofhållning till *Borrefjell.* Allmogen tror, att en drake uppehåller sig i detta berg och, att en dylik fordom här blifvit skjuten af en bonde. Vid gården träffas ock spår efter ättehögar. Äfven förtjenar omnämnas den vidsträckta utsigt man här har från *Önnekulle,* på gränsen mot Röra socken.

Önne, ett mtl skatte i Krogstads socken, Sörbygdens härad af Göteborgs och Bohus län, vid pass $4^3/_4$ mil från Uddevalla; har på egorna en mindre ättehög, som dock ej är åtföljd af någon sägen.

Önne, *Önnö* (i mantals-längden), äfven kallad *Önneborg,* gård af 1 mtl frälse, uti Tjärstads socken af Kinda härad och Linköpings län, med vackert läge, vid pass $3^3/_4$ mil från staden Linköping. Denna gård inköptes i början af innevarande århundrade af dåvarande häradsskrifvaren i Kinds och Ydre fögderi Joh. Gabriel Bergergren, född 1775, död i Linköping 1841; egare år 1865 var Gustaf Lind. Förstnämnde egare, hvars föräldrar voro kronobefallningsman Bergergren, en kraftfull man, god hushållare, allvarlig husfader, och Catharina Björkegren, en bland de qvinnor, hvars hjerta och hand alltid stodo öppna till tröst och hjelp åt sorgen och nöden, »var ett verkligt snille, med brister och dygder af ett sådant» — säger L. F. Rääf i Ydre härads beskrifning, hvarur vi tillåta oss att anföra följande, som säkerligen skall göra läsaren ett nöje: »Hastande att sluta sina opoetiska förrättningar, var landskamrer Bergergren i beständig fejd med sin mycket ordentlige, men mycket långsamme förman, kronobefallningsman Eklund, icke mindre med Kammar-Rätten, från hvilken han ofta erhöll anmärkningar dels för hvarjehanda uraktlåtenheter, dels för den skonsamhet hans känslofulla hjerta förmådde honom visa mot fattiga och krymplingar, dem han på god tro befriade från mantalsafgifter». Såsom prof af den skriftvexling, som i dessa fall fördes, inryckes här slutet af en berättelse till nämnda fogde om vådelden på bostället Aska d. 15 November 1805, hvarvid, bland andra handlingar, uppbrann en uppbördsbok, den Eklund enträget återfordrade, icke blott af Bergergren, utan äfven på andra ställen, hvarest denne uppehållit sig, under förmodan att hon der kunnat blifvit qvarglömd.

Linköping d. 10 Jan. 1806.

Till kronobefallningsman Eklund angående en af mig återfordrad Uppbördsbok för år 1802.

Tacksägelse. — — — (Efter en inledning, som, enligt bruket i liktal, innehåller betraktelser öfver tingens förgänglighet, tillägger författaren): — — Vi ledas till dessa betraktelser och erkända sanningar, då jag här, jemte berättelse, hembär till Tit. ödmjukast tacksägelse för det lån, som dock aldrig mera återbäras, men som lemnat en evig bild af saknad, då det stränga missödet, hvars vägar äro utom vår synkrets, den 15 nästlidne November kl. 5 om morgonen, i vådbrand, från revidering, onödigt bläddrande och föraktlig vräkning, till glömskans och förvandlingens gömda famn, behagat hädankalla Ydre härads Kronouppbördsbok för år 1802. Hon upphann en behaglig ålder, ja! man kunde säga att hon varit till 3 år för länge. Hon var skrifven af min egen hand; hade till minsta ziffra genomgått alla serierna ifrån afkortning ända till resterna, derom hon i stenstil bar märken efter Tit. hand; hon var tingligare än någon af sina likar; hade sitt ordentliga register, numererade paginer; var genomdragen af virkadt silke, och bar på ryggan en skylt om hvad hon innebar. Dock var hon i det hela, nekom icke detta, blott ett grand i den stora vrakmassan af dylika pjecer, som, med lefvande varelser af

samma art, betunga jorden och snart hota att störa dess jemnvigt. Hon tycktes derföre liksom nöjd försvinna, i den hugnande erfarenhet att samtida sett det hon icke lemnade balance på begrafningshjelpen efter sig. Förgäfves skriftvexlar Tit. om henne der jag varit, förgäfves påkallas hon! Hon är förvandlad och är icke mer! Lyckans värdiga män i höjden af fögderikontorets hyllor! Vid sidan af en efterlemnad maka, Kinda härads Uppbördsbok af samma år, skall rummet stå tomt och, i spindelväf och dam höljdt, bära ödslighetens bedröfliga drägt! Men tröstom oss! Tider komma, och dignande medföra stapplande längder, som skola trängas om härbergerande rum, ej allenast i Fögderiets kontor, utan ock på vindar och loft. Måtte vi imellertid häraf betänka obeständigheten af oss sjelfva och af hvad vi ega; på det vi, då vår marcheroute hinner ankomma, måtte vara beredda att inventera, packa in och låta spänna för! Herre lär oss åtminstone betänka att i rättan tid förafskedade blifva, om vi annars omöjligen kunna förståndige varda!»

Af de båda bröderna, hvaraf den yngre blef prest och komminister i S:t Lars, var ofvannämnde städse obemärkt, ansågs som besynnerlig, ej med sin tid, eller kanske rättare ej på sin plats. Ty han skref den yngre broderns utmärkt vackra predikningar, som hördes så gerna, att folket ej fick rum i bänkarne i kyrkan; men att det var broderskärleken, som gjorde biträdet visste ingen om. Oaktadt ett enskildt lidande (ett kors, hvartill några års lyckliga äktenskap med ett ungt vackert och med vårdad uppfostran, med sinne för natur och poesi utrustadt fruntimmer, snart förvandlades), hindrades han ej från att verka för det allmänna (han erhöll den 5 Juni 1835 den större guldmedaljen för medborgerlig förtjenst samt af Kronprinsen en större silfvermedalj): i många vackra och nyttiga företag fortlefver hans minne hos efterverlden; så skänkte han 1814 en summa af 217 rdr b:co till uppfostran af en fattig föräldralös gosse i Tjärstads församling; äfvenså har han efterlemnat många lyckade prof af den känsla för poesi och natur, som var hos honom intill hans sednaste dagar lefvande. Af hans arbeten särskildt utgifna må nämnas: Ett välgörande sätt att minska tiggerier samt i framtiden umbära correctionshus, af Gabr. Bergergren, Linköping 1816; — Vid framlidne hans exc. m. m. grefve Balzar Bogislaus von Platens graf i Motala, då hans jordiska qvarlefvor der nedsattes d. 7 Febr. 1836; — Nykterhets-Adress till Hedervärda Allmogen uti Östergötlands län och stift, Linköping 1831; — Kalender öfver Svenska folkets festliga dagar, med underdåniga lyckönskningar till hvarje dag, af Gabr. Bergergren, Linköping 1827; Vid Göta kanals fullbordan och slutliga öppnande i H. Maj:t Konungens och den kungliga familjens höga öfvervaro vid Snöfvelstorps lastageplats den 26 Sept. 1832, m. fl.

Önnerup, by i Malmöhus län och Torna härad, $^3/_4$ mil från Lund, på $8^3/_4$ mtl inom Fjelie och $1^5/_8$ mtl inom Flädie socken, har mycken och god åker och äng, samt 360 inbyggare. Två mtl af byn äro domkyrko- och $^7/_{12}$ mtl hospitalshemman. Här är skola med planteringsland af 7,000 qvadr.-fots ytvidd.

Önneskymtarne, bergkullar i Bohus län, 400 fot höga, en, i jemnförelse åtminstone med länets öfriga berg, ganska ansenlig höjd.

Önrum, fordom Öndershem, by i Westergötland, anses fått namn af Önder af Essunga, en lärd och förståndig man från Grolanda, som förestod lagmansdömet i landskapet, till dess lagmannen Carls af Edsvära son Algot kommit till mogen ålder (Afzelii sagohäfder III Del., sid. 37).

Önska, by, se Anudsjö socken.

Önsta, gård om 1 mtl frälse i Bro socken och härad af Uppsala län, $^3/_8$ mil från Mälaren, vid pass $1^3/_4$ mil från Sigtuna, utgör, med underlydande $1^1/_2$ mtl frälse Skysta med sågqvarn samt augments-lägenheten Sätra om 2 öresland, en egendom med något öfver 1,400 tlds areal och 150 tunnors utsäde. Önsta egdes på 1790-talet af en fröken Ulrika Stenbock, år 1801 af en friherre Christer Lindorm Posse, 1807 af assessorn A. G. Osangius, 1808 af J. J. Lövenström, år 1810 af öfverintendenten och kommendören A. N. Edelcrantz, 1823 af kommerserådet P. Filéen, 1834 af ingeniören Ernst Löfling, 1845 af kapten Johan Wiman, sedan den 1 April 1857 af brukspatron C. G. Hedin och 1865 af grosshandlaren Alexander Thomée; hela taxeringsvärdet sistn. år var 129,000 rdr rmt. — På egorna finnas flera ättehögar, och gamla mynt m. m. uppgifvas der blifvit funna af professor Schröder; se vidare härom under socknens artikel.

Önsvala, två byar uti Bara härad och Malmöhus län, deraf den ena på $1^1/_2$ mtl (hvaraf $^1/_4$ Malmö hospitals-hemman),

är belägen i Nefvitshögs socken, den andra på $1^2/_3$ mantal, med mycken och god både åker och äng, ligger i Mölleberga socken.

Öntorp, berustadt skatte-säteri af 1 mtl, uti Saleby socken af Skånings härad och Skaraborgs län, vid pass 2 mil från Skara och $^3/_4$ mil från Lidköping; har varit ett Wasa-ättens arf och eget; donerades ryttmästaren Lars Fägersköld, som stupade 1659 i stormningen af fästningen Halden, sedermera Fredrikshall, i Norge; reducerades 1683, men sönerna återbekommo det för lifstid; blef likväl 1691 förrustadt mot vederlag, och enligt kammar-kollegii bref af den 26 Sept. 1792, köpt till skatte för 71 rdr 9 sk. 6 rst. af enkefru Inga Skarin; tillhörde 1812 rådman M. Lagergren, år 1865 L. M. Lundqvist å Torp; sistnämnda års taxeringsvärde var 18,000 rdr rmt. Skog växer för nödigt behof. — I Afzelii sagohäfder förtäljes, att kon. Carl XI, stadd på resa från Göteborg, hälsade på gamle Per Hjerta på hans gård Fremmestad, der han hjertligen undfägnades. Efter måltiden samspråkade de om nytt och gammalt, då slutligen konungen i all välmening sade: »I är nu så gammal, general Hjerta, att I behöfver afsked och hvila». Detta tyckte den gamle krigsmannen icke om att höra, utan svarade: »I ha inte satt mä te, å sa inte sätta mä fra heller». — »Men jag skall skänka Er *Öntorp* till vederlag, och Er son Lars skall få regimentet», — sade konungen. — »Ja, dä kan I väl ha rå till», svarade generalen. — De skildes derefter i god sämd från hvarandra. — General Hjertas dotter var gift med en af förutn. ryttm. Fägersködls söner, som dog 1719.

Önum, *Önem* (1422), socken och annex till Skarstads pastorat, är belägen i Skaraborgs län, Leckö fögderi och Barne härad, $2^3/_4$ mil s. v. från Skara, på Westergötlands slättland, med en medelhöjd af 295 fot. Arealen 25,374 qvadr.-ref eller 0,198 qvadratmil = 4,582 tld fast mark (Forsell uppgaf 5,624 tunnl., deraf 10 vatten), är fördelad på 5 mtl skatte, $^1/_2$ skatte-säteri, 1 krono, $3^3/_4$ frälse och 1 frälse-säteri, tills. $11^1/_4$ mtl (alltså 407 tld på 1 mtl). — Socknen, som begränsas i norr af Skarstad, i öster af Legnum och Tråfva, i söder af Lundby och i vester af Naums samt Wara socknar, har några få höjder och dalfördjupningar, de sednare inneslutande hvardera ett mindre vattendrag. Trakten anses höra till de yngre jordytans daningar och i en aflägsen forntid stått under vatten. Namnet deriveras från Öde och Hem. Att kristna läran här tidigt antogs bekräftas af socknens läge nära biskopssätet i Skara, men att befolkningen varit ringa till antal, torde man få sluta af den obetydliga kyrkan, som, oaktadt tillbyggnad på 1700-talet, utgör en af stiftets minsta. Inbyggarnes antal, år 1810: 367, uppgår nu till 880. Jordmånen är i allmänhet af sämre natur, men en lucker mylla på god lerbotten träffas oftast i vestra och norra delarne, då deremot östra och södra delarne allmännast förete mylla och sand på sandbotten, uppblandad med ej obetydlig myrmalmsartade beståndsdelar, hvilket ock skall gifvit anledning till anläggande af masugn, som dock måst nedläggas. Ett mäktigt snäckmergel-lager har på sednare 10 åren blifvit upptäckt vid säteriet *Rangeltorp*, hvars egare med fördel använder det vid jordbruket. Ehuru skog till byggnadsvirke egentligen icke växer här, hafva likväl inbyggarne inhägnat passande trakter till skogs uppfredande och hvarå ungskogen redan uppskjutet till betydlig höjd; äfven ha lefvande häckar blifvit uppdragna kring hägnade åkergärden och råskillnader. Jordens medeltemperatur är 6,75°, luftens 5 grader efter Celsii thermometer. År 1851 förmärktes lindrigare jordstötar. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Årligen besås omkring 5,600 refland åker, mest råg och hafra, mindre ärter, korn och hvete. Vanliga brukningssättet är tvåskifte. Största utsädet är af hafra, 3,500 kub.fot, dernäst blandsäd, så råg (hela utsädet 1810 uppgafs till 525 t:r, nu anges det till 4,900 kub.fot säd och 929 fot potates). Lin, hampa och humla odlas till husbehof. Ängsmarken, merändels ringa, gifver i medeltal 3 lass pr tld. Torfmosse finnes väl, men liggande utom sockens gräns, $^1/_2$ mil s. o. på f. d. krono-allmänningen *Hillet*. Af verk finnas qvarn för 2 par stenar vid *Önumstorp*, och enbladig såg vid Möllentorp. Binäringar äro obetydliga. Socknens produkter afyttras uti staden Lidköping, på $2^3/_4$ mils afstånd från socknens norra gräns. Gästgifveri finnes å *Djeknagården*

$^1/_2$ mtl, men af sämre beskaffenhet. All fast egendom tax. år 1865 till 497,700 rdr rmt; stats- och kommunala afgifterna uppgifvas till 4,382 rdr, deraf 1,072 rdr i ständiga räntor, 990 rdr i kostnad för rustning och rotering, 1,105 rdr rmt för klericistatens underhåll, 202 rdr i fattigförsörjning och 169 i väghållning. En drängs lön uppgick 1857 sammanräknadt till 75 rdr och en pigas till 35 rdr. — Kyrkan, uppförd af groft furutimmer, 0,7 mil från moderkyrkan, är, efter tillbyggnad år 1759, 29 alnar lång, $10^1/_2$ bred och 6 hög; dock otillräcklig för nuvarande folkmängd, men nu är förslaget om Önums och Waras kyrkors sammanbyggande bifallet och plats dertill utsedd å hela skatte-hemmanet Emtunga's egor; c:a 2 tld deraf äro af egaren donerade till skolan. Ett fattighus finnes vid kyrkan. En äldre klädedrägt har här fordom begagnats och länge varit vidhållen i bruk, men har i sednare tider öfvergått i den af länets öfriga delar allmännast förekommande. Bokstäfverna v och y förvexlas ofta i uttalet. Boningshusen äro små och obeqvämt inredda; de mera förmögnas äro af timmer med tegeltak. Vid hemmanet *Ek* $^1/_2$ skatte-rusth., ha åtskilliga jordfynd blifvit gjorda. Öfver socken finnes en af kommissions-landtmätaren R. J. Geintschein utförd beskrifning, som af Hushållnings-Sällskapet blifvit prisbelönt. — Större gårdar äro *Möllentorp*, 1 frälse-säteri, areal 284 tld, deraf 86 åker, 156 skog och utmark, med qvarn och såg; — *Rangeltorp*, $^1/_2$ skatte-säteri, areal 263 tunnl., deraf 75 åker, 129 skogsmark, har varit doneradt Jan Persson till Östorp; skatte-köptes år 1830; — *Önum*, stommen, $^1/_2$ mtl pastors tilldelningsstom; i samma by, utgör *Klockarebol*, $^1/_4$ mtl (varit doneradt fru Sofia Margreta Krall), jemte $^1/_4$ mantal *Skogsgården* i Wara socken, komministerns boställe; — *Marbäck* $^1/_4$ mantal, mönsterskrifvare-boställe. — *Torpet* $^1/_2$ frälse, med qvarn för 2 par stenar, jemte $^3/_8$ mantal *Önum*, en egendom; egare C. Müntzing; — *Östorp* 1 frälse, areal 425 tld, deraf 229 åker, 158 skog och utmark. — Jordeboken upptager $^1/_2$ mtl *Skatofta Skräddaregården*, såsom hörande till Önums socken, men hemmanets egare ha sjelfva härom ingen kännedom. Hemmanet har alltid legat i samfäldt skifte med egoblandning med Skarstads socken och dit räknats, äfvensom dit hört i ecklesiastikt hänseende, och har dessutom sina skatte-uppbörder gemensamma med Skarstad. Samma förhållande är med hemmanet *Ek*, deraf $^1/_2$ mtl är antecknadt till Önums och $^1/_2$ mtl till Skarstads socken, men hela hemmanet har alltid räknats till Önums och legat i samfäldt enskifte dermed. Ett stort antal torp och afsöndrade lägenheter finnas. — Adress: Skara.

Ör, *Öör* (1449), med Holm, Dalskog, Skållerud, Gunnarsnäs och Jern, alltsedan kristendomens införande på Dal ett särskildt gäll, nu ett regalt pastorat af 1:a klassen och Carlstads stift, med 131 $\frac{23}{48}$ mtl och en folkmängd af öfver 12,000 personer, beläget 12 mil från stiftsstaden. — *Ör*, modersocken uti Nordals härad och Elfsborgs län, $4^3/_4$ mil från Åmål, $3^1/_4$ mil norr om Wenersborg, $1^1/_4$ mil från Wenern, nära *Kroppefjell*, med en medelhöjd af 250 fot öfver hafvet; begränsas i norr och nordost af Holms och Gunnarsnäs socknar. På en areal af 1,005, eller efter Hahr 0,932 qvadratmil land = 21,570 tld, och 0,066 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf 18,908 tld, deraf 2,640 vatten), innefattar socknen $46^9/_{16}$ mtl, deraf $37^7/_{16}$ skatte, $3^3/_4$ krono, $5^3/_8$ frälse, dessutom hör hit i kyrkligt afseende $^1/_8$ mtl *Lågan* eller *Busken*, som skattskrifves inom Erikstads socken. Örsån, som afleder vattnet ur Kappebosjön till Örssjön i socknens midt, hvaromkring trakten är ganska fruktbärande, och vidare derifrån till Dalbergså, rinner härigenom, äfvensom *Kålån* utur Kålungen söder ut till Örsån, i gränsen mot Erikstads socken. Vestra socknedelen, omkring halfva församlingens vidd, är ganska bergig och mot Walbogränsen en nästan obebyggd fjelltrakt; östra hälften deremot tämligen jemn och väl uppodlad, följaktligen nästan utan skog, som måste köpas från den vestra trakten. En del i söder kallas *Kattebergsröppen*. Inom pastoratet finnas 800 tld torfmossar. Inbyggarnes antal, år 1830: 2,240, hade 1865 uppgått till 3,075. Intresset för jordbruket och jordens ändamålsenligare skötsel är i synbart stigande, ty icke allenast åt trädesjordens beredning egnas omsorgsfullare skötsel, utan hafva icke obetydliga partier rofvor af allmogen inskördats, hva-

dan hopp är, att rotfruktsodlingen kommer att taga mera fart; åt vården af gödseln egnas ock mer uppmärksamhet. Åkern indelas vanligen i 8 skiften med 2 eller 3 vallar samt hufvudsakligen hafre på den öfriga delen af jorden. Genom *Forsebols*-elfvens sänkning af c:a $1^1/_4$ aln hafva 30 à 40 tld gjorts odlingsbara, och genom Kolungens, likaledes 100 tld. Här produceras dock ännu för litet i jemnförelse med konsumtionen. Af öfverflödsvaror förbrukas utöfver värdet af afyttrade landtmannaprodukter, till hvars afsättning tillfälle är nära till hands i pastoratets talrika handelsbodar. Till Norge säljes boskapen till någorlunda höga priser. En förbättrad svinrace är temligen allmänt spridd. Allmogens hästar äro väl små, men likväl dugliga till både åkerbruk och körslor. Andra binäringar än körslor idkas högst obetydligt, jagten är föga lönande, till följd af skogarnes aftagande; fisket, mindre indrägtigt än fordom, idkas föga. För trädplantering har hemmansegaren Lars Andersson i Öjerud utmärkt sig. En qvinna i Åsnebyn erhöll 1863 premium för väfnad och spånad. Under året 1860, mot slutet af Mars, angreps boskapen allmänt af benskörhet, som upphörde i Juni, men redan i Juli angreps boskapen åter af en annan sjukdom, s. k. tungröta, som dock, genom kraftiga medels användande, förlorade sin dödande kraft. All fast egendom var år 1865 taxerad till 1,481,700 rdr, deraf 52,100 rdr för 16 qvarnar och 4 sågar. — Kyrkan, af sten, är ombyggd 1663, hvarvid grefvinnan Beata De la Gardie bidrog med 100 daler, den gamla skall blifvit uppförd 1219. Sockenbibliothek finnes; år 1843 inrättades vexelundervisningsskola; nu finnes en flyttande och 2 småskolor, deri undervisningen bestrides af 2 lärare och en lärarinna; skolbarnens antal 477, deraf 118 i hemmet; fattiga barn utackorderas med vilkor att deras fosterföräldrar hålla dem i skolan. Längsta kyrkoväg är $^3/_4$ mil. Bland kyrkoherdar nämnas Brynolphus Haqvini, år 1567, † 1623, om hvilken det heter, att han var en lärd man och stod i mycken ynnest hos ärkebiskop Kenicius; Anders Eurelius, född här år 1658, blef direktör öfver landtmäteriet; adlad år 1702 med namnet Dalstjerna; är känd såsom skald. Här skall fordom varit ett kapell, *Mustasether* (1531), *Mosesäter*, vid hemmanet Kyrkebol; stället kallas ännu Kyrkohagen, som är förvandlad till åker; ett jordstycke derintill kallas Klockarehagen. Enligt Kammar-arkivets äldre handl. hörde följande hemman till detta kapell: *Kyrkebol, Assarbyn, Högen, Mokeberg, Berga, Annolfsbol, Halfvardsbyn.* Kapellet fanns qvar i Gustaf Wasas tid, men blef då öde. Af konung Johan III tillbytte sig Erik Stake hemmanet Kyrkebol. — Allmogen här utmärker sig för redlighet och ett fromt, hjertligt sinnelag, som icke rusar mot en med öppna armar, eller uppenbarar sig i lek och smek, utan i ett fåordigt allvar, fullt af lif. Sång utgör dess älsklingsnöje och ingenstädes torde man få höra de hänförande Dalsländska vallvisorna så väl sjungas som här. Bland fornminnen märkas, på en holme i Örsjön, några otydliga murlemningar efter ett befästadt slott, kalladt kung Bores slott (lemningar efter fyra portar, vända mot de fyra väderstrecken, skola hafva funnits); deremot finnas tydligare lemningar efter en forntida borg i fjelltrakten vid Wrångbäck, der i samma nejd, för hvilken allmogen än hyser synbar farhåga, reser sig det väldiga och sagorika fjället *Borrekoll* (se Dybecks runa 1845, sid. 29, 30, 31), som genom en underjordisk gång under sjön *Näsöl* skall stå i förbindelse med «Jättestövan», en grotta i Gunnarsnäs socken. För öfrigt finnas grafkullar på prestgårdens egor, vid Strengelund; den s. k. *kyrkstenen*, enligt sägnen ditkastad af en jätte, och 3:ne rör, kallade varp, samt tingsbanor i närheten af Långabräcken.

Gårdar: *Säter* 1 mantal frälse-säteri, hvaraf $\frac{35}{64}$ mtl jemte *Katteberg* $^1/_8$ mtl, *Wrångebäck* $^1/_{32}$ mtl, utgöra ett gods; — *Gullesbyn* 1 frälse-säteri, har 1563 tillhört Christoffer Torstensson, på 1600-talet slägten Pauli, och sedan 1824 slägten Odhelius, jemte underlydande $^1/_8$ mantal frälse *Tåstebyn;* — Norra *Örnäs* $^1/_3$ mtl, Södra *Örnäs* $^3/_{28}$ mtl och *Qvarnen* $^1/_4$ mtl, utgöra ett gods; — *Södra Kroken* $^5/_8$ mtl skatte, med qvarn, tegelbruk och såg; — *Örs prestgård* 1 mtl; — *Hällan* 1 mtl pastors stom; — *Norra Örsberg* $^1/_2$ mtl, komministers- (sedan år 1698), *Södra Berg* $^5/_8$ mtl, häradsskrifvare-boställe; — *Halfvordsbyn* $^3/_8$ mtl kaptens-boställe; — *Tobräcken* $^3/_{16}$ mtl och *Tå-*

stebyn $^1/_{16}$ mtl äro militiæ-hemman. — Byar äro *Grösäter* 1 mtl skatte, 5 åboer, med kakelugnsfabrik; — *Backen* 1 mtl, 10 åboer, med stenkärlsfabrik; — *Ed* 1 mtl, 6 åboer, med färgeri; — *Linde* 1 mtl, 15 åboer, med garfveri; — *Hjertungen* 1 mtl; — *Bön* $^1/_4$ mtl med qvarn; *Berga* $1^1/_2$ mtl, med handelslägenhet; — *Annolfsbol*, 1 mtl, med garfveri. — Adr.: Åmål.

Ör, socken i Allbo härad af Kronobergs län, annex till Moheda, gränsar i nordost till Berg och Ormesberga, i öster till den betydliga Helgasjön, i söder till Öjaby, i vester till Lekaryd och Moheda och innefattar med 1 mils längd och $^1/_8$ mils bredd en areal af 5,809 tld fast mark, fördelad på $20\frac{23}{24}$ mtl, hvaraf $14\frac{11}{24}$ skatte, $1^1/_2$ krono, 5 frälse; dessutom upptager vatten 4,975 qvadratref. Socknen beboddes år 1805 af 586 personer, 1850 af 814 och 1864 af 971. Jordmånen består af sandgrus, blandadt med mojord och svartmylla. Den fordna *Gonaskog*, eller, som den i orten kallas, *Bonaskog*, eger icke mera spår af den rikedom den erbjöd åt förfädren; granbuskar och några björkträd erbjuda nu skugga blott för de resandes hästar vid gästgifvaregården, der landsvägarne från Jönköping, Skåne, Halland och Blekinge mötas. Sjöarne Helge och Furen gifva, särdeles hösttiden, rik fångst. Ur dessa sjöar hemtas äfven jernmalm för Braås bruk. År 1860 uppgafs den odlade jorden till 840 tld af god beskaffenhet med svartmylla blandad med grus, den naturliga ängen till 2,100 tld. Samma år vinterföddes omkring 100 hästar, 980 nötkreatur, 900 får och 220 svin. — Kyrkan, af sten, belägen ej långt från Helgasjön, med låga stränder, ligger $^3/_4$ mil från moderkyrkan, $1^5/_8$ mil från Wexiö, är tillbyggd 1802 med ett vackert torn. Vid Furens östra strand finnes en sten, kallad *Bonapilts stol*, deruti märken såsom efter mycket sittande synas. I skolåldern varande barn uppgåfvos 1866 till 135, för hvilkas undervisning var sörjdt genom 1 flyttande folkskola och 2 småskolor. — Af gårdar och byar må nämnas: *Spörsås* och *Ör*, säterier; — $^1/_2$ mtl *Makrilla*, kaplansboställe; — $^3/_4$ mtl *Fylleryd*, militiæboställe; — byarne *Hylte, Notteryd, Sånstorp* och *Ör*, det sednare med gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas till Wexiö i s. o. $1^5/_8$ mil, till Matkull i n. 1 mil o. s. v. — Adress: Moheda jernvägsstation.

Ör eller *Örsholm*, ett mtl frälse-säteri i ofvanbeskrifna socken, beläget vid Helgasjöns strand i en utomordentligt herrlig trakt och med en vacker trädgård. Det egdes 1770 af prosten A. Wiesel, år 1828 af lagman M. af Klinteberg och år 1864 jemte underlydande $^1/_2$ mtl af enkefru friherrinnan C. af Klinteberg, hvars förutnämnda man nedlagt stora omkostnader på gårdens förbättring.

Ör, sjö i Jönköpings län; har under åren 1860—1865 medelst statsanslag blifvit sänkt.

Öra, annex-socken till Odhs pastorat, är belägen uti Gäseneds härad af Elfsborgs län, 4 mil n. n. o. från Borås, med en medelhöjd af 410 fot öfver hafvet; arealen, 0,143 qv.mil land = 3,310 tld (Forsell uppgaf 4,814 tld, deraf 435 vatten), är fördelad på $7^1/_8$ mtl skatte, $^3/_8$ krono, 3 frälse, tills. $10^1/_2$ mtl. — Socknen, med någorlunda jemn mark och på många ställen sank, sandblandad jordmån, skog till husbehof vid några hemman, vid andra åter ingen, beboddes år 1865 af c:a 315 inbyggare på 76 hushåll. All fast egendom taxerades till 142,100 rdr rmt. — Kyrkan, 0,9 mil från moderförsamlingens, är, efter tillbyggnad 1820, både rymlig och prydlig. Undervisningen bestrides gemensamt med andra annexet Molla uti en flyttande skola af två lärare för cirka 145 barn. Bland fornminnen märkas 2:ne mycket stora stenar i *Öragärde*, samt grifthögar på flera ställen. — Märkligaste gården är *Ingelstorp's* frälse-säteri, dock fordom af större betydenhet än nu. — *Gamlaryd, Hjertorp* med qvarn, *Tokarp, Ekekullen, Dufvared* och *Öra* äro byars namn. — Adress: Ljungs station.

Örberga, *Öraberga* (1404), konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Dals kontrakt af Linköpings stift, 5 mil från stiftsstaden, utgöres af socknarne Örberga, modersocken, och Nässja, annex, med $35^7/_8$ mtl, bebodda af 1,240 personer. Socknarne äro belägna i Dals härad af Linköpings län, $1^3/_4$ mil från Skenninge, $^1/_3$ mil n. v. från Wadstena stad; de begränsas i norr, öster och vester af sjön Wettern, i söder af Herrestads, Roxlösa och Strå socknar; utgöra, med undantag af *Nässja-*, *Eneby-* och *Arneberga-*

skogarne samt jagtparken *Skäljen,* ett slättland med herrliga utsigter, företrädesvis från Nässja- och Örbergahöjderna, der icke allenast Wadstena stad med dess lifliga segelfart, utan äfven nästan hela Wadstena läns slättbygd kunna skådas med blotta ögat. Mölna-ån stryker förbi östra gränsen, vid Lankarbron. Jordmånen består på höjderna af klappermylla på kalkblandad lerbotten, och i dälderna af djup svartmylla på lerbotten. Af Örbergs sockens areal, 0,157 qv.mil (Tham), 0,166 (Hahr) = 3,842 tld, är $^5/_6$:delar åker och äng (1,400 tunnl. åker); betesmarken ringa, skog så godt som ingen; på gränsen till Strå är en mindre kronopark, *Kungs-* eller *Kastahagen.* Skogseffekterna hemtas från Westergötland och från 1855 ega sockenboerna att i kronoparken Omberg årligen få utsynt $1^1/_4$ famn ved pr hemman. Hit hörer den långt ut i sjön belägna klippiga *Fagerön* eller *Jungfrun.* Inbyggarnes antal inom Örberga uppgick år 1865, efter de olika civila och ecklesiastika uppgifterna, till 920 à 950 personer. Allmogen skiljer sig i betydlig mån från Östgöta-slättbon i allmänhet; den saknar den för Östgöten egna sjelfständigheten i sättet att vara, men är i alla hänseenden lifligare och tillgängligare samt mera arbetsam. I klädedrägt och lefnadsvanor skilja sig hemmansegarne föga från ståndspersonerne. Boningshusen äro i allmänhet med största omsorg och smak uppförda, jemte det rummen äro tapetserade och försedda med kostsamma möbler. Dialekten är något släpig, men för öfrigt välljudande. En drängs lön uppgår sammanräknad till 250 rdr och en pigas till 175 rdr.

Hufvudnäringen är åkerbruk med boskapsskötsel och bränvinsbränning. Årliga utsädet anses gå till omkring 40 t:r af hvarjehanda höst- och vårsäd samt 15 till 20 t:r potates för hvarje hemman; månget hemman finnes, hvarå spannmålsprodutionen blifvit uppdrifven till 3 à 400 t:r årl., men dessa hafva föga eller ingen äng, endast ett klöfvergärde af 7 till 8 tld, hvarjemte trädesgärdena måste användas till bete. Allmännast begagnas tvåskiftesbruket, dervid halfva åkervidden trädes, då den andra bärer säd; på några ställen, såsom *Arneberga, Ullevid* och *Nässja,* har vexelbruket blifvit infördt. Råg, hvete och korn äro de allmännaste sädesslagen, dernäst blandsäd, vicker, ärter och potates. Af spannmål anses från båda socknarne tillsammans kunna säljas för 120 à 150,000 rdr. Träd- och kryddgårdsskötseln är äfvenledes högt uppdrifven. Som binäring idkas fiske i Wettern, och i nästan hvarje torp och backstuga tillverkning af s. k. Wadstenaspetsar; ölbryggerier hafva nyligen blifvit anlagda. — Hemmantalet är $27^3/_8$ mantal, hvaraf $22^5/_8$ skatte, $2^1/_8$ krono, $2^5/_8$ frälse; för öfrigt finnas 9 särskilda lägenheter, 13 grenadiertorp, 4 jordtorp, 6 stattorp, 69 backstugor och 4 på viss tid afsöndrade lägenheter. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till 633,600 rdr rmt. Statsbidragen och kommunala afgifterna uppgingo 1855 till 12,480 rdr, hvaraf bevillning för jordbruket 228 rdr, kostnaden för rustning och rotering 3,030 rdr rmt, jordeboks- och hemmantalsräntor 4,553 rdr.

Örabergh nämnes 1313, och hänföres i dokumenter af år 1423 och 1428 till Aska härad. Wadstena kloster har haft patronatsrätt. Kyrkan, som tros vara från 1100-talet, är på en backe uppförd af huggen kalksten och i alla afseenden vacker samt egendomlig genom en spiraltrappa utanför tornet; hennes längd är 85 och bredd 18 fot; men der korsgångarne möta hvarandra, ökas bredden till 46 fot. Hela kyrkan står så djupt, att kyrkogolfvet ligger 3 fot lägre än jordytan på kyrkogården. Invändigt märkas ett furu-skåp, ett altarskåp, ett jätteben. Orgelverket, om 8 stämmor, är gammalt. Bland kyrkoherdar nämnas Palmær, far och son, hvilka förestodo pastoratet i 87 år från 1695 till 1782; hvaremot under nästföljande 23 år 6 pastorer voro befullmäktigade till tjensten, men två af dem tillträdde aldrig densamma, Kyrkoherden P. Kilander, död 1793, var känd som flitig fornforskare. I choret ligga väl huggna grafstenar öfver kyrkoherdarne Magnus Erici Knoop († 1655) och Haqvinus Walsbergius († 1675) m. fl. — I kyrkoboken finnes antecknadt om en särdeles mild vinter år 1750, utan frost och snö, men med starka stormar, ett svårt snöväder d. 6 Jan. 1772, och mer än vanligt stormig höst år 1778. — Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 2 klasser, hvilken är gemensam

för båda socknarne; skolbarnens antal 217, deraf 85 i hemmet; årligen inbringar Petersonska donationen 96 rdr till skolan. Kyrkokassan var den 1 Maj 1857: 1,443 rdr och fattigkassan 630 rdr rmt. Sockenbibliothek finnes. Vid gräfning i Örberga backe hafva flera petrifikater blifvit anträffade, hvilket gifvit anledning till den förmodan, att Wettern fordom sträckt sig uppåt landet. — Gårdar: *Arneberga* 1 mantal frälse, — *Luckerstad* $1^1/_2$ mantal skatte (har hört under Wadstena slott), — *Naddö* $^3/_4$ mtl skatte (köpt år 1537 af riddaren Birge Nilsson), — *Mörby* $1^5/_{16}$ mtl, — *Ullevid* $1^5/_8$ frälse, alla välbyggda, med vackra trädgårdsanläggningar. — *Örberga*, $2^1/_2$ mtl skatte, 1 mtl kyrkoherdens boställe, $^1/_2$ mtl komminister-boställe, — $^5/_8$ mtl *Krigsberga*, indraget fjerdingsmans-bost., — *Kasta* $5^3/_4$ skatte, areal 3,260 tld, deraf 2,000 åker, 1,159 äng, — *Säby* $3^1/_2$ mtl, areal 2,571 tld, deraf 1,490 åker, 638 äng, — *Ullevid* $4^3/_4$ mtl, areal 4,177 tld, deraf 2,504 åker, 677 äng, — *Krigsberga* och *Ullnäs* äro byar. — Af historisk märkvärdighet äro: en gård i Kasta, donerad af hertig Johan, sedan reducerad från Johan Gyllenstjerna; *Ullnäs*, som 1636, varit säteri för fru Märtha till Ed; *Naddö*, som 1687 egdes af fru Maria Skytte; gårdar i Sinnersta och Örberga bortbyttes 1638 af Johan Dückert till fru Sophia Christina Stenbock. — Adress: Wadstena.

Örboholm, ett frälse-säteri af 1 mtl, uti Wester-Ljungs socken af Hölebo härad och Nyköpings län, $1^1/_4$ mil från Trosa, $4^5/_8$ mil från Nyköping, på $^1/_4$ mils afstånd från en vik af Saltsjön, vid Giseån, i en skogig och bergig trakt. — Stället kallas i äldre jordeböcker *Gammalgård* och är ett af de äldsta säterier i orten; var herresäte redan 1407, då det beboddes af väpnaren Henrik Niklison, som deltog i kriget mot Holsteinarne under kon. Eriks tid, tillhörde på 1500-talet riksråderna Jakob och Nils Krumme, ärfdes af mormodern, Thomas Jönssons till Gesterby enka, fru Karin Gödicksdotter (Finke), som enligt ett bytesbref dat. den 28 Juni 1574, öfverlät Örboholms gård med underlydande, såsom »Grönsöö, Skiallberga» m. m., i Wester-Ljung, och ströhemman i Turinge och Tystberga socknar till fru Kerstin Krumme till Åminne, den store hjelten Claës Christersson Horns enka, emot gårdar i Finland; redan följande år dog fru Kerstin, och Örboholm ärfdes af dottern Anna Horn, gift med riksrådet grefve Mauritz Sture, äfven egare af Hörningsholm, hvars följande egare till år 1657 äfven innehaft Örboholm; derefter egdes denna gård af Johan Oxenstjernas sednare fru, Margareta Brahe, omgift med landtgrefven Fredrik af Hessen-Homburg. År 1662 blef friherre Sten Bjelke egare till Örboholm, som af honom lades under Hufvudgården Gäddeholm, sedermera kalladt Thureholm, hvars egare alltsedan innehaft och ännu innehar detta säteri. Åtminstone sedan 1849 har Örboholm med underlagde $1^1/_4$ rå och rör samt 1 frälse Yttervik (Uttervik) utgjort ett helt för sig, hvilket nu utarrenderas, men dessutom eger Thureholms närvarande innehafvare, kammarherre A. G. Bjelke, c:a 20 mtl (taxerade till 420,000 rdr), i samma socken, dels under Thureholm, dels utarrenderade till bönder. Örboholms säteri, med ett år 1818 ganska ansenligt boningshus af trä, var 1865 taxeradt till 40,000 rdr riksmynt. På hemmanen Ekbonäs och Skillberga egor synas lemningar efter en byggnad, som på 1600-talet uppfördes af Margareta Brahe på ett af henne anlagdt nytt Örboholm, men som snart afbrann, hvarpå säteri-friheten mistades.

Örbovik eller *Örahamn*, numera Grankulleviken, i Böda socken på Öland, var fordom en god hamn, längst i norr på ön; nyttjas nu för tiden endast för smärre jakter. Här ankrade år 1487 danske konungen Hans, med 40 skepp, men möttes af riksföreståndaren Sten Sture med en väl utrustad krigshär, och sedan konungen aflemnat gisslan, besökte Sturen honom på hans skepp, der han blef väl emottagen.

Örby, med Kinna, regalt pastorat af 1:sta klassen och Göteborgs stift, beläget 6 mil från stiftsstaden, innefattar $74\frac{19}{48}$ mtl, bebodda af 5,645 personer. — Örby, modersocken, belägen uti Marks härad och Elfborgs län, $2^3/_4$ mil s. s. v. från Borås, vid 275 fots höjd öfver hafvet. Arealen, 1,194 qvadratmil = 27,363 tld, deraf 0,080 vatten (Forsell upp-

gaf 24,046 tld, deraf 235 vatten), är fördelad på $56^7/_8$ mtl, deraf $24^1/_2$ skatte, $12^3/_4$ krono och 20 frälse, i 181 hemmansbruk. Socknen, med mera bergig än jemn mark, och jordmån bestående till $^2/_3$:delar af sand och $^1/_3$:del af lera, samt med hjelplig skog, beboddes 1865 af 4,250 personer på 994 hushåll. Jordbruket inom pastoratet hade redan 1856 vunnit en ganska betydlig utvidgning; genom de större godsegarnes exempel har den gamla fördomen och trögheten blifvit bruten, eftertanken väckt och hågen lifvad till efterföljd; men ännu qvarstå såsom hinder brist på insigt och förmåga, så mycket kännbarare som jordmånens magra beskaffenhet förnekar hvarje skörd af nyodlingar, så länge den ej genom gödsel blifver framkallad. Jordbränning användes här vanligen icke. Å sank mark utföres den uppkastade dikesjorden öfver tegarne, utan att dessförinnan vändas, dervid ofta källsyran icke tillräckligt afledes. Skogshushållning är här ett nästan okändt ord och ännu mer okänd sak; nästan allt stängselmaterial tages af skogen. Torfmossar, som flerstädes finnas, begagnas icke. Vid *Skene* hålles årligen marknad i April. All fast egendom var 1865 taxerad till 1,335,980 rdr, deraf 40,280 rdr för annan än jordbruksfastighet. Kyrkan, med utmärkt vackert läge, har efter socknens förening med Svänasjö församling, på obekanta tider blifvit tillbyggd. Barnundervisningen bestrides, i en fast skola, två flyttande skolor, hvardera om 5 klasser, och i en småskola, af 3 lärare och 1 lärarinna; skolbarnens antal är 527, deraf 41 begagna hemundervisning; fem skolhus finnas. Skolkassans saldo 1865 var c:a 7,870 rdr. Enda fornminnet är lemningar på s. k. *Slottsberget* efter *Örestensslott*, de bestå, utom grundmurarne, af en brunn eller cistern, som alltid håller vatten. — Bland gårdar märkas: *Öresten* och *Örby*, två krono-säterier, jemte underlydande krono-säterierna *Hulud* 1, *Gropen* $^1/_4$, *Kongsfors* 1; under Öresten lyda vidare $^1/_2$ *Gäddevik*, $^1/_4$ *Krikan*, $^1/_2$ *Qvarnagården*, $^1/_4$ *Ryd*; — *Trantorp's* frälse-säteri (se detta ord). — *Örby* prestgård, 1 mtl, med underlagda $^1/_2$ *Wänåkra* och $^3/_8$ *Svänasjö*. — I *Gunbo* är $^1/_2$ mtl komministers- och $^1/_2$ mtl länsmansboställe. — *Lundsbol* $^1/_4$, fanjunkareboställe. — *Ramnäs* $^3/_8$ mtl. *Skene* $^1/_2$ och *Sund* $^5/_8$ mtl, äro indragna boställen. — *Brättingstorp* $^3/_8$ mtl, utarrenderadt för skogsplanteringskassan. — *Åsletorp* $^1/_2$ mtl frälse, med väffabrik, och underlydande $^3/_{16}$ skatte, i Åsletorp, $^1/_4$ skatte i *Gullberg* (hela byn 15 hemmansbrukare, 63 hushåll) och $^1/_4$ frälse *Hallalycke*, en egendom. — *Lydde* $^1/_4$ frälse med färgeri och jaquardfabrik. — *Assberg* $^1/_6$ mtl, *Qvarnströmmen* $^1/_4$ mtl med såg, *Haby* $^1/_4$ skatte, *Skene* $^3/_4$ skatte $^1/_2$ frälse, med gästgifvaregård och kakelugnsfabrik, *en* egendom, tillhör handlande Jansson i Ulricehamn. — Vid hemmanet *Mullskär* finnes smedja. — Adress: Skene.

Örby, öfverste-boställe och 1 mtl krono-säteri, uti ofvanbeskrifna socken, med underlydande *Kongsfors* 1 mtl. Örby har fordom varit kungsgård.

Örby, egendom uti Brännkyrka socken af Stockholms län, $^3/_8$ mil utom Skans tull, består af 3 mtl frälse-säteri Örby med qvarn, och underlydande $\frac{45}{64}$ mtl. — År 1569 köpte Söffrin Olsson fastigheter i Örby i Brännkyrka socken af hustru Kerstin. Såsom herresäte grundades Örby 1635 af slägten Bonde, tillhörde H. Falkenberg år 1686, innehades derpå af Gyllenstjerna, af mera än en gren, i ett sekels tid, sednare af friherre Reuterholm, af Beskow 1825 och 1850, med underlydande 2 mtl, då arealen var 960 tld inegor och 1,781 tld skog och hagmark; egdes slutligen år 1865 af kapten P. von Plomgren, sistnämnde års tax.värde var 147,400 rdr. På egorna finnas, på 70 fots höjd, lager af söndergrusade snäckskal.

Örby, gård uti Skeptuna socken, Semminghundra härad och Stockholms län, $4^3/_4$ mil från hufvudstaden, 3 mil från Uppsala och $1^1/_2$ mil från lastageplats vid Mälaren, består af Örby 2 mtl frälse och underlydande $^1/_2$ skatte i Wibo socken, med en sammanlagd areal af 532 tld, deraf 107 åker, 129 äng, 246 afrösningsjord, hvarå skog växer till fulla behofvet af såg- och byggnadstimmer jemte vedbrand. Jordmånen består hufvudsakligen af lermylla; egendomen är i orten känd för sin, i hänseende till dess stor-

lek, rika höafkastning. Vid gården finnes fruktträdgård; fiske uti 2:ne närgränsande sjöar. — Egendomen är värderad till 50,000 rdr rmt. På egorna stå 2 runstenar, på den ena läses: . . . . litu. rita. stain thino: iftir Othw. . an Tjon fil o Krikloutu Kuth hialbi sal.

Örby, by uti Raus socken, Luggude härad och Malmöhus län, vid pass $^3/_4$ mil från Helsingborg, af $5^7/_{16}$ mtl, deraf 2 mtl krono, $3^1/_{16}$ uts. frälse, $^3/_8$ domkyrkohemman, med vattenqvarn; 45 hemmansbrukare, c:a 240 inbyggare. Här är fast skola med 3,000 qvadratfots planteringsland; skolkassans saldo uppgick 1865 till något öfver 1,700 rdr.

Örby, frälse-säteri af 3 mtl, uti Lagga socken, Långhundra härad af Stockholms län, vid pass $1^1/_2$ mil från Uppsala; tillhörde 1685 Gyllenklou, 1740 hofrättsrådet J. Lilljemarks arfv., 1775 kongl. sekreteraren, baron Stjernstedt, inom hvars slägt det förblifvit inpå 1850-talet; år 1865 egdes Örby, med $3^1/_4$ mtl inom socknen (det hela taxeradt till 109,050 rdr), af kapten C. Kugelberg.

Örbyhus, egentligen Örby, Örebygård, ett frälse-säteri i Wendels socken, Örbyhus härad af Uppsala län, vid pass $3^1/_2$ mil från Uppsala, nära Wendelsjöns vestra strand, består af $3^3/_8$ mtl och utgör med underl. $5^1/_2$ berustadt säteri, 3 rusth. $16^3/_4$ frälse, $1^1/_4$ krono, $10^5/_8$ skatte, tillsammans $37^1/_8$ mtl inom samma socken (eller enl. 1865 års tax.-längd $21\frac{11}{16}$ mtl) en af länets betydligaste egendomar, som genom ofantliga kostnader, så till byggnader och parkanläggningar som jordbruksförbättringar, efterhand blifvit bragt i ett i alla afseenden storartadt skick, och som, enligt hvad allmänt kändt är, äfven i historiskt hänseende är af ej ringa märkvärdighet. Godset förmodas redan i 14:de seklet hafva tillhört familjen Bjelke. Den förste som befinnes hafva skrifvit sig till Örby var r. r. Thure Bengtson (Bjelke) år 1399, derefter sonen Sten Sturesson, hvars enka Agneta Eriksdotter (Krumedike) sålde det 1451 till sin systerson Johan Kristerson Wase, och kom det så till Wasa-slägten, som innehade det äfven efter Gustafs uppstigande på thronen, och ända till 1641, under hvilken tid det ock tidtals anslogs som lifgeding åt mer än en svensk drottning. Det var nyssnämnde konungs farfader, herr Johan Christiernsson Wasa, som gaf slottet dess första, för den tiden temligen starka befästning, (af hvilket stenhusgården erhöll sitt nuvarande namn), hvilken af sonsonen, under dess strider med Christian Tyrann, ytterligare förstärktes och tillöktes, bland annat med en 48 fot hög ringmur, för att här, i händelse af alltför svår motgång, ega en säker tillflykt för sig och de sina; hvarefter Johan III äfven för sin del lät fullkomna befästningarne med åtskilliga nya tillägg. Då regeringen sistnämnda år önskade till byggnadsplats för staden Wenersborg anslå sätesgården Hufvudnäs, som då egdes af enkefru Christina Sigfrid Banér, född Bjelke, gift med vice guvernör Carl Banér, mottog hon i utbyte Örbyhus kungsgård; hennes man (som i dopet erhållit namnet Carl i förmodan att hertigen (sedermera Carl IX) skulle blidkas mot fadern) skref sig äfven till Örby. Godset stadnade inom Banérska slägten till 1729, från hvilket år det innehafts af slägten De Geer; dock skref sig härtill i medlet af nämnda århundrade presidenten i statskontoret C. G. Bjelke. En tid förenadt med fideikommisset Leufsta, blef det dock åter derifrån skiljdt, och har sedan disponerats af excellensen grefve De Geers måg, statsrådet grefve von Platen. Under hans tid har, bland andra förbättringar vid egendomen, sedan hösten 1854 här afsatts åtskilliga kor till utfodring, beräknad till $^1/_{30}$ af deras lefvande vigt, hvarigenom bekräftats, att den rikligaste utfodringen bäst betalat sig.

Under riksrådet Gustaf Carlson Banérs tid tillbyggdes det mesta af det nuvarande slottet, och under åren 1825—32 ökades det ytterligare; marken rundtomkring planerades då, och flera försköningar utfördes. Här finnes nu bland annat en utmärkt trädgård (138 qv.ref), med de yppersta växthus, försedda efter nutidens fordringar och smak. I sitt nyaste, präktiga skick liknar Örbyhus en ståtlig italiensk villa; dock qvarstå tillika de gamla befästningarne, fastän öfverväxte med en liten park. De hafva, såsom hvar man vet, tjenat till fängelse ej allenast åt Erik XIV, som der insattes

1574 (samma år gjorde några bönder försök att befria honom), utan äfven åt Prins Johan af Ost-Friesland samt åt fältherren Carl Henriksson Horn, hvars ännu ryktbarare son, Gustaf Horn, föddes här natten mellan d. 22 och 23 Okt. 1592. Konung Eriks fängelse är ännu i behåll, ehuru tyvärr i något förändradt skick. Det är beläget lågt nere vid marken, inom ofantligt tjocka murar, och utgöres, utom vaktrummet, af 3 rum, hvaraf det innersta af blott några qvadratfots vidd; och detta näste var på slutet den kongl. fångens hela bostad. Der visas ännu fragmenterna af hans dödssäng, hvarå det svenska vapnet ses utskuret. Det enda fönstret består af en djup gluggöppning i muren. — Om hans sista stunder och död (1577 d. 27 Febr.) kan närmare läsas i Fryxells Berättelser; Psalmerna № 248, 249 i gamla psalmboken, och i nya № 373, författade konungen kort före sin död, och de hafva sedermera varit mången bedröfvad själ till tröst i den jordiska stofthyddans fängsel.

Örbyhus säteri (jemte $^7/_8$ mtl fr.), med en areal af 10,675 qv.ref, deraf 1,608 åker, 5,135 skogbeväxt mark, tax. till 125,000 rdr; af underl. äro $5^1/_2$ mantal berustadt säteri *Kjettslinge*, med en areal af 7,243 qvadratref, deraf 1,274 åker, 3 mantal frälse, $^1/_4$ krono *Bergby* under eget bruk; hela godsets taxeringsvärde är 600,500 rdr riksmynt.

Örbyhus, härad i Uppland och Uppsala län, beläget omkring Tierps- och Wendels-åarne; utsträckande sig dels intill, dels utöfver Dalelfvens nedersta lopp och gränsande i öster till Olands härad och dermed sammanhängande tingslager, i söder till Norunda och i sydost till Wåla härad, samt i norr till Bottniska viken, omfattar det 6 socknar (se omstående tabell), hvartill kommer en gård i Öster-Wåla, alltsammans tillhörande Örbyhus prosteri. Häradet, med vid pass 8,914 qv.mils areal, (hvaraf 0,447 qv.mil vatten), eller 195,953 tld fast mark, deraf 15,775 tld åker och 27,314 tld, äng (Forsell uppgaf 238,419 tunnland, deraf 15,300 vatten, och 412 mtl) och omfattande $421^3/_4$ mtl, hörer till Örbyhus' och Norunda fögderi och är fördeladt på trenne tingslager, nemligen Wendels, Tierps och Wesslands-Elfkarleby. Det består omvexlande af låg-bergig skogsmark, slätter och, närmast vattendragen, vidsträckta sidlända trakter. Södra delen upptages till stor del af den betydliga sandås, som utgör vattendelaren mellan å ena sidan Mälaren och å den andra Dalelfven eller hafvet. Att denna storartade elf här spelar en högst vigtig rol, såväl i afseende på häradets naturskönheter som hvad beträffar underlättandet af de för dess näringar nödiga kommunikationer, behöfver knappast nämnas. Vattendragen bestå för öfrigt dels af en mängd sjöar, såsom Wendelsjön, Baningesjön, Tosjön, Wisjön, Wiggarn, Träsksjön, m. fl., dels af de med några af dessa mer eller mindre i förbindelse stående Wendels- och Tierps-åarne; för denna sednare, som kommer från Wåla och äfven under loppet upptager flera smärre tillflöden, utgör häradets mellersta del hufvudsakligen flodområdet. Bland hafsfjärdar bildar isynnerhet den i Wessland inskjutande en skärgård med otaliga öar. I afseende på Dalelfven må särskildt nämnas den präktiga naturscenen af det dubbla, 50 fot höga Elfkarleby vattenfall, delande sig, å ömse sidor om en holme, i de begge Marma- och Tanforssarne, af hvilka den ena håller 163, den andra 94 fot i bredd. Jordmånen består öfvervägande af lera, oftast blandad med sand, men äfven till ej obetydlig del af mojord; på få ställen förekommer ren dels sand, dels svartmylla. Hvad näringarne beträffar är dels åkerbruk, dels skogsbruk, dels ock fiske (lax, strömming, nejonögon), den hufvudsakliga. allt efter socknarnes olika läge; i andra rummet kommer bergsbruk och slutligen, mera specielt för vissa trakter, körslor för de större bruken. — Jordbruksfastigheter voro år 1865 taxerade till 5,742,100 rdr rmt, annan fastighet till 1,185,860 rdr, och bevillningen för egendom och inkomst uppgick till 6,790 rdr rmt. Folknummern utgör: 15,200 personer. Af fornminnen förekomma både runstenar och stensättningar, förutom den s. k. Ottars hög vid Husbyborg i Tierps socken.

Socknarnes namn.	Hemmantal.	Folkmängd.	Bevillning. för egend.	för ink.
Söderfors socken	$11^1/_{24}$ mtl.	308	207	664
D:o bruk		613		
Tierp	$172^3/_8$ »	5,181	782	780
Ullfors bruk		298		
Wendels socken	$115^1/_2$ »	2,644	508	157
Tolfta D:o	$35^1/_{12}$ »	1,035	209	810
Strömsbergs bruk		360		
Wesslands socken	$39^3/_4$ »	1,554	342	656
D:o bruk		214		
Carlholms d:o		273		
Elfkarleby socken	48 »	2,216	227	1,449
Elfkarleö bruk		502		

Örbäck, by uti Karbennings socken af Norbergs härad och Westerås län, vid pass $6^1/_2$ mil från staden Köping; på 4 nummer af tills. $1^3/_4$ mtl skatte, deraf $^1/_4$ mtl äfven kallas Svedet, i 20 hemmansbruk. Här har sedan öfver 200 år varit en bergsmanshammare, med en härd, der i medeltal åren 1861—1863: 300 *skll* stångjern smiddes. Thord Bonde anses hafva bott här och haft besök den 30 Sept. 1316 af lagman Birger och hans svärsöner Magnus och Ulf Gudmarssöner, hvarunder de sistnämnda medgåfvo Birger att få förvalta sina döttrars egendom, och Thord Bondes sigill var nog för stadfästelse (Biogr. Lexikon II band., sid. 192). Af Bondeslägten hafva skrifvit sig till Örbäck konung Magni råd Thord Thordsson, † 1329, hans son Rörik, Svea rikes råd 1364, dennes son, gamla Thord Bonde, som slutligen blef drottn. Margaretas höfvidsman på Wiborg, † 1417.— Nu finnes här blott en mindre såg, som eges af intressenter. Från härvarande gästgifvaregård skjutsas till *Norberg* i n.v. $1^7/_{16}$ mil, *Forsby* i s.o. $1^7/_{16}$ mil.

Öre, elf i Ångermanlands Norra fögderi, med ansenligt djup vid mynningen, men som sedan blir mindre och på sina ställen icke djupare, än att man om torra somrar kan vada öfver henne; hon utfaller i Nordmalingsfjärden. Här idkas laxfiske.

Örebro län, beläget mellan 58° 40′ samt 60° 6′ polhöjd och omgifvet i norr af Dalarne, i öster af Westmanland, Södermanland och Wettern, i söder af Östergötland och Westergötland, i vester af Wärmland, innefattar hela landskapet Nerike, vestra delen af Westmanland (5 socknar), en mindre del af Östergötland samt ett pastorat af Wärmland, kalladt Carlskoga. Det sträcker sig 15 mil från norr till söder, samt har en medelbredd af 7 mil. Hela arealen utgör 77,374 qvadratmil, deraf Nerikes areal 37, den Westmanländska delen 32, samt den Wärmländska 6 qvadratmil; häraf utgöras 6,977 qvadratmil vatten, hvaraf andelar i Hjelmaren 2,4 i Wettern 1,3 qvadratmil. Beläget i midten af riket, hör detta län ock till Sveriges i anseende till naturförhållanden märkvärdigaste, och för handel och rörelse vigtigaste bergoch vattensystemer. En från fjellryggen utgående bergssträckning, som sedan fortsättes utmed Wetterns strand, genomskär länet utefter hela dess längd från Dalarne till Westergötland, och bildar i norra delen deraf med sina talrika grenar ett bergigt högland, Jernbergslagerna, om 12—1400 fots höjd öfver hafsytan, men hvilket småningom höjer sig ned mot Hjelmaren och söder om denna sjö går öfver till den egentliga Nerikesslätten, som sammanhänger med Södermanlands slättbygd och med vestligaste delen af Mälarens norra slätt. Länets malmtrakter ligga i nordvestra och sydöstra delarne, i de förra jern och koppar, i de sednare kobolt. För öfrigt är, hvad länets naturliga beskaffenhet beträffar, dess södra del i detta ämne afhandlad uti artikeln Nerike, och norra delen, innefattande

vestra delen af Westmanland, likaledes anförd vid art. Westmanland. — Berg af mera än 1,000 fots höjd äro *Saxeknut* nära Wärmlands gräns, *Lillhöjden* och *Björkhöjden,* östligare, *Örtjernsberget, Rundbergen* och *Röberg.* — Vattendrag: De förnämsta, utom Hjelmaren, Wettern och Skagern, äro i Nerike: *Svartån,* som är utloppet i Hjelmaren för *Östra* och *Vestra Lax-* eller *Lassjöarne, Toften, Teen* och *Tysslingen,* m. m., och utgår i *Torrvarpen,* som utfaller i *Halfvars-Noren,* hvilken från öster upptager *Greckenssjöarnes, Stora Malens* och *Lundsfjärdens* vatten, *Telgeån* och *Svennevadså;* i Westmanland: *Arbogaån, Kåfallaån, Wedevågså,* slutliga utloppet i *Wäringen* för ett ej obetydligt vattendrag ända från gränsen till Dalarne, nemligen *N:a Hörken,* som genom *Hörken's* elf går i *Björken,* dit ock *S:a Hörken* flyter, hvilka begge vidare, tillika med *Ljusnaren,* samlas i *Norrsjön,* och derifrån gå till *Råsvaln,* hvarifrån vattendraget fortsättes först till Lindessjöarne och sedan till Wäringen, *Jerleån* och *Säfelfven.* Bland sjöar i Wärmlandsdelen är den största *Möckeln,* hvari, från vester, utfaller *Timselfven,* som bildar *Alkvettern* och *Ullvettern.*

Inbyggarnes antal uppgick 1865 till 162,720, deraf 12,925 uti städerna. Befolkningen och odlingen inom länet synes, så vidt man kan uppleta dess spår, i följd af de olika naturförhållandena, hafva börjat vid skilda tider, och fortgått med olika raskhet. Det egentliga Nerikes bygd är säkerligen till stor del från hedenhös, ehuruväl yngre än de s. k. Folklanden i Uppland och Södermanland. Från det sistnämnda och äfven från Westergötland antages befolkningen hafva kommit. Sagan och folksägner känna mera än en viking från Nerike, som kämpat inom eller utom dess gränsor. De räkna Braut-Anund bland dess bebyggare. Ynglinga-ättens saga låter Wärmlands bebyggare taga sin väg öfver detta landskap. Runstenar finnas in i Glanshammars, Askers, Skyllersta, Kumla, Örebro och Hardemo, t. o. m. Grimstens härad. Bredvid sägner om Käglans, Tivedens och Kolmårdens stora utsträckning ännu i katholska tiden, står en lika märkvärdig handling, troligen af år 1314, som uppgifver beloppet af en gärd, hvilken utgått från alla kyrkor och kloster i Strengnäs stift, äfven i norra Nerike, och dervid befinnes, att af landsbygdens nuvarande 43 socknar saknades blott 8. Med säkerhet vet man att trakten af Linde antagit kristendomen på 1300-talet, ända upp till Nora, hvilket i förutnämnda handling förekommer under namnet *Noræskogh,* och bergslagsprivilegierna sträcka sig tillbaka till Magnus Erikssons tid. Den olika vidden af länets socknar och befolkningens olika täthet på slättbygden och i bergslagen, ehuru mest föranledda af jordmån och klimat, vittna om odlingens skiljaktiga både början och fortgång; äfvenså och ej mindre hemmanens olika betydenhet. Nerikes häraders befolkning synes hafva utgått från Hjelmarens och kanske Wetterns stränder, uppför vattendragen och inåt skogarne. Undantag torde dock äfven här kunna uppvisas. — Rörande folkets karakter, sedlighet och naturliga lynne, få vi hänvisa till art. Nerike, och här blott tillägga hvad sednaste femårsberättelser härom förmäla. Den yttre välmågan synes väl hafva tilltagit, men af kronofogdarnes rapport visar sig den verkliga förmögenheten snarare hafva förminskats än förökats. Fångarnes antal i länshäktet var 1865: 211, lösdrifvares och försvarslösas antal har från 1861 till 1865 stigit från 40 till 66. Nationaldrägten aflägges mer och mer, den gamla röda och svarta Fellingsbrodrägten får man numera endast vid högtidligare tillfällen se. Med anledning af minskad tillgång på skog uppföras nu af allmogen dels s. k. gjutna sandstenshus af 8 delar sand och en del kalk, dels ock hus af masugnsslagg, gjuten i form af vanligt murtegel med dimensioner af 18 till 12 tum, samt byggnader af zinder, korsvirke och dylikt; till taktäckning begagnas i allmänhet tegel, äfven spån; hvaremot de gamla torf- och halmtaken alltmer försvinna. Med fördel har skiffermjöl blifvit blandadt i rappningen, der fuktighet råder; tunnhyflad, helst i vitriollösning kalkad spån af 1 alns längd användes ock med fördel till täckningsmaterial. Vid *Björkborn* i Carlskoga tillverkas för vattenkraft dylik spån med en hyfvel, som producerar 2 kubikalnar i timman, till ett pris af 75 öre aln.

Näringar. Åkerbruket, som, i förening med ladugårdsskötseln, i det egentliga Nerike utgör hufvudnäringen och på slättbygden den enda, har gjort stora framsteg inom provinsen, hvartill såsom orsak kan antagas den hos Nerikesboen erkända företagsamhetsandan, de laga skiftena, de bättre åkerbruksredskapen, bigödningsämnena, den genom hypotheksföreningarne och andra penningutgifvande anstalter lättade tillgången till förlagskapitaler, den lättade kommunikationen med bergslagen, hufvudstaden och verldsmarknaden, samt äfven den hos allmogen i allmänhet förändrade åsigten om fars och farfars ofelbarhet i afseende på jordens skötsel. Äfven har härtill i väsendtlig mån bidragit Nerikes landtbrukssällskaps förvaltningsutskott (ett af de äldsta i riket, stiftadt den 1 Nov. 1803 af landshöfd. Salomon Löwensköld), länets Hushållningssällskap, isynnerhet dess 1852 inrättade underafdelningar eller s. k. häradsgillen, samt landtbruksskolan vid Lund i Hofsta socken. Resultatet är, att då år 1822 i af konungens befallningshafvande utfärdade femårsberättelse betviflades huruvida jordbrukets afkastning vore tillräcklig för länets eget behof, produceras nu å slättbygden ej obetydligt derutöfver; årliga öfverskottet beräknas till 10,500 t:r hvete, 66,800 t:r vårsäd, 10,050 t:r potates; deremot beräknas en brist uppstå af 9,830 t:r råg, 3,900 t:r korn och 800 t:r ärter. Åkerarealen har på 25 år (1830—55) ökats med 40,000 tld, sedermera ha under åren 1861—65 8,870 tld förut sank mark blifvit förvandlad till odlingsbar jord, och hela den odlade jordens areal har ökats med 33,420 tld. Hela egovidden i medeltal för helt hemman uppgifves till 512 tld, deraf 77,18 åker, 41 naturlig äng, 375 skogbärande mark. En öfversigt af arealen och jordens brukningssätt inom de olika trakterna för år 1865 meddelas här i enlighet med till Stat. byrån ingångna uppgifter till jordbruksstatistik för länet:

	Odlad jord.	Naturlig äng.	Skogbärande mark.	Jordens beskaffenhet.			Brukningssätt.		
				god.	medelmåttig.	svag.	tvåskiftes.	tredings.	vexelbruk.
Bergslagerna	56,364 tld.	38,438 tld.	662,587 tld.	——	80 prc.	20 prc.	8 prc.	2 prc.	90 prc.
*Skogsbygden**)	39,192 »	29,742 »	220,342 »	6 prc.	65 »	29 »	18 »	25 »	57 »
Slättbygden	127,338 »	48,847 »	195,582 »	50 »	40 »	10 »	42 »	15 »	43 »
Städerna	3,935 »	311 »	3,933 »	——	——	——	——	——	——
S:a	226,829 tld.	118,338 tld.	1,082,044 tld.	29 prc.	55 prc.	16 prc.	28 prc.	13 prc.	59 prc.

Årliga utsädet pr tld uppgifves i medeltal till $1^3/_8$ kpr hafra, $1^5/_{32}$ blandsäd, 1 t:a korn, 24 kpr råg, 21 dito hvete, 18 d:o ärter, $6^9/_{16}$ t:r potates.

Skörd.

År 1835: 322,689 t:r säd.
» 1855: 292,220 » » 213,860 t:r potates.
» 1860: 563,700 » » 452,440 » »
» 1865: 635,760 » » 479,280 » »

Under loppet af år 1865 utskeppades från Örebro och hamnar vid Hjelmaren 153,835 kubikfot spannmål, hvilken uppgift också är den enda som kan lemnas med afseende på utförseln; till Wärmland försäljes årligen hvetemjöl, och några tusen t:r hvete utskeppas till Stockholm. Lin odlas allmänt, men på långt när icke till husbehof; hampa förekommer mera sällan; af båda slagen har skörden varit år 1865: 53,866 k:r och 13,973 *℔*; humleplantering är obetydlig. Uti *Löa* byar i Ramsbergs socken utmärker sig allmogen genom ett väl skött åkerbruk framför andra inom länet. De af hvarandra beroende näringarne, *ängsbruket* och *boskapsskötseln,* hafva i sednare tider, äfven till fromma för åkerbruket, betydligen förkofrats, dels genom nyodlingar, foderväxters odling på trädgårdsjord samt dermed ökad fodertillgång, dels genom boskapens bättre skötsel samt racernas förädling. Stamholländeriet på *Riseberga* vidmakthålles i utmärkt skick, och fullblodstjurar af derstädes befintliga Ayrshire- och Shoutownsracen försäljas årligen. Mejerier finnas vid Riseberga och Axbergshammar; distriktmejerier, inrättade genom räntefria lån, funnos år 1865, på kapitens-bostället *Björka* i Kumla socken, på *Alm* i St. Mellösa socken, å *Källmo* i Karlskoga

*) Nemligen Askersunds landsförsamling, Bodarne, Boo, Göthlunda, Hammar, Hillinge, Kihl, Lennäs, Nysund, Qvistbro, Skagerhult, Svennevad och Tångeråsa.

socken och på *Skoftesta* i Kräklinge socken. Af smör och kött lemnar ladugården till afsättning på andra orter ett ej obetydligt qvantum. Föreningen för hästafvelns förbättrande egde år 1862 en hingst för afvel af rid- och vagnshästar, stationerad vid *Trystorp*, två af percheronsrace vid *Ringaby* och *Stjernfors*, och en af norsk race vid *Hjelmarsnäs*. En hingst vid *Högsjö* omnämndes 1858 såsom öfverträffande alla hästar i Nerike, både i anseende till race och formernas skönhet. Fårafveln har vid några större egendomar blifvit bragt till en sådan förkofran, att blott Skåne lärer deruti vara öfverlägset; getter underhållas blott i bergs- och skogstrakter. För svinafvelns förbättrande har införskrifning skett af svinkreatur utaf Yorkshirerace och croisering med andra racer har lemnat gynnsamma resultater. Oaktadt dessa förbättringar i kreatursskötseln måste dock en del boskap ännu inköpas. Ett hinder är, hvad slättlandet angår, bristen på goda betesmarker, hvilka ej ersättas af de sidlända träskartade ängar, som här öfverflöda. Annorlunda är förhållandet i bergslagerna, der bete och fodertillgång är både ymnig och bättre. År 1861 sökte länsagronomen i afseende på den i fröblandningarne upptagna skogsklöfvern (Trifolium medium), hvilken, så vidt han kände, i Nerike blott odlades af naturen, och detta ganska ymnigt i ängar och löfskogsbackar, derpå fästa landtbrukares uppmärksamhet, att den äfven i hög grad förtjenar användas som foderväxt på åkerjorden. Dess förtjenster bestå deruti, att den nästan aldrig bortfryser, att den är uthålligare än annan klöfver på samma växtplats och oftare kan återkomma, att den trifves äfven på torr och mager jordmån, samt lätt kan afbetas utan skada. Tillökningen i kreaturens antal från 1832 till 1859 uppgick till 19,360 af hästar, oxar, kor och ungnöt, hvaremot en förminskning af antalet får, getter och svin egt rum. Vinterfödda kreaturens antal år 1865 var 10,900 hästar, 16,900 tjurar och oxar, 51,450 kor, 17,140 ungnöt, 52,050 får, 630 getter och 14,050 st. svin.

Skogsbruket är, både i och för sig sjelft och särdeles för bergsbrukets skull, af största vigt för nästan hela detta län, emedan äfven trakter utom bergslagen förse denna med en del af dess behof af kol. I bergslagerna är skogstillgången i allmänhet tillräcklig för jerntillverkningen, ja, till och med riklig i en och annan socken både der och i skogstrakten, men på slättbygden i allmänhet otillräckligt och i några socknar är total brist derpå. I landshöfdingeembetets sednaste femårsberättelse, för år 1861—65, uppgafs boställsskogars och allmänningars areal till 279,050,59 qvadratref, deraf 137,782 indelade till ordnad skogshushållning. Kronan har blott tvenne parker, *Tysslingen* och *Krämaremarken*, tillsammans på 6,281 qvadr.ref; boställsskogarne innehålla 113,913 qv.-ref, 2:ne kronoallmänningar i Kils, Glanshammars och Axbergs socknar, 33,506 qv.-ref, 9 häradsallmänningar, 126,150 qv.-ref, 2 bergslagsallmänningar i Nya Kopparbergs socken, 15,680 qv.-ref, numera skatteköpta, 13 grufveallmänningar, 41,217 qv.-ref, i Nora, Qvistbro, Ramsbergs och Hjulsjö, Lerbäcks och Svennevads socknar, mot rekognitionsafgift upplåtna, en sockenallmänning i St. Mellösa socken på 1,056 qv.-ref. De inom länet under regelmessig behandling varande skogar uppgåfvos 1858, då kronoparker och allmänningar inräknas, till den ansenliga arealen af öfver 320,000 tld. Åtskilliga andra skogar voro genom gallring beredda till trakthuggning; deremot fortfar å allmogens sida i allmänhet en planlös blädning och afverkning. Genom afdikning af mossar och sanka trakter i härads-allmänningarne kommer skogbärande arealen att ökas, då de uppgjorda afdikningsplanerna hinna i sin helhet utföras. En forstman är nu af landstinget antagen, med 1,000 rdrs årligt anslag, och resten af hans aflöning bestrides af Hushållnings-sällskapet. Skogvaktare-skola finnes vid *Skoghall*. De tre sista årens ökade afverkningar hafva ock framkallat ökadt antal sågar och andra skogskonsumerande inrättningar, deribland en större ångsåg vid Svartelfvens utlopp, för tillgodogörande af *Rockesholms* vid samma elf belägna skogar. Genom Hushållnings-sällskapets försorg hade vid 1865 års slut 171 st. mossar och kärr, med en sammanlagd areal af

12,566 tld i 24 socknar, profborrats, deraf 116 med 5,024 tunnlands areal blifvit befunna innehålla bränntorf, som i en framtid säkerligen blir af stort värde för landets industri. Torflagrets mäktighet varierade mellan 3 och 28 fot, och askhalten belöpte sig efter torkning vid 110 grader celsius till minimum 190 och maximum 486 %. Största arealen och mäktigheten af vid nämnda tid påträffade bränntorfslager egde Askers, Boo, Stora Mellösa, Fellingsbro, Sköllersta, Bodarne, Hardemo, Axbergs och Kils socknar; i denna beräkning äro dock ej intagna de ofantliga torflagren, de största inom länet och måhända inom hela Sveriges fastland, som finnas uti Qvismaredalens sankängar inom Lennäs, Stora Mellösa, Norrbyås, Gällersta, Ekeby, Sköllersta och Askers socknar, men som äro så godt som otillgängliga. Återstoden af mossar, värda undersökning, beräknades till 25,000 tld. Vid Boo egendom har en från Hannover inkallad torfskärare lemnat undervisning i sin handtering.

Bergsbruket, egentligen jerntillverkningen, är till betydenheten länets andra näring, och relativt betydligare än i nästan alla delar af riket, såsom det der utgör förnämsta yrket på åtminstone $^1/_3$ af länets vidd. Det är mestadels grundadt på lika goda och rikliga, som till bearbetningen åldriga malmtillgångar. Under sednare åren har malmuppfordringen ur 140 à 150 grufvor (förutom hvilka 600 obegagnade finnas) uppgått till mer än $2^1/_2$ millioner ctr, hvaraf största delen kommer på grufvorna inom Nora samt Nya Kopparbergs, Lindes och Ramsbergs bergslager, hvilkas rika malmfyndigheter ändock visa oförminskad tillgång. Ur några och femtio kopparmalmsgrufvor (bland öfver 200) har upphemtats 265,300 ctr kopparmalm; af 150 silfver- och blymalmsgrufvor ha 26 lemnat 41,000 ctr silfvermalm; af zinkmalm vid Åmmebergs grufvor har erhållits 610,470 ctr. Af länets hyttor, hvilka numera äro färre till antalet än i fordna tider, men hafva en mångdubbelt ökad produktion, hafva under de sednaste åren 55 till 60 varit i gång och i medeltal för år tillverkat öfver $1^1/_2$ million ctr tackjern (största tillverkningen i riket); endast ett gjuteri finnes, *Brefvens*, i Askers socken, der tillverkningen uppgått till 3,450 ctr; ståltillverkningen vid Carlsdals masugn har uppgått till 1,268 ctr. Äfven antalet stångjernsbruk har nedgått från 65 med 170 härdar (år 1846) till 55 med 109 härdar, hvarvid 1865 smiddes 441,150 ctr stångjern och 24,546 ctr ämnesjern (näst Kopparbergs, den största tillverkningen i riket). Manufaktur- och ståltillverkningen har vid 30 verk uppgått till högst 77,500 ctr (år 1861). Af silfververk finnas *Hellefors* och *Guldsmedshytte;* af 150 silfver- och blymalmsgrufvor bearbetades 1865: 26, men endast 13 voro malmgifvande, från 40 till 70,000 ctr; silfverhalten pr ctr verkbly uppgifves af Siggeboda malm uppgå till 16 à 18 ort, af Guldsmedshyttemalm till 5 à 6 ort, af Kafveltorps malm till 4 à 4,75 ort. Vid Kafveltorp upptäcktes 1863, att silfver, som erhölls ur blyglansen, hade en guldhalt af 2,66 à 3 %; 8 ctr silfver har erhållits i medeltal, af koppar 6,670 ctr vid *Ljusnarsberg, Högfors* och *Kafveltorp; Mårdsäters* kopparhammare och valsverk ha i sednare åren varit nedlagda. Aluntillverkningen vid *Latorp* uppgår till c:a 2,200 t:r; vid *Dylta* tillverkas c:a 900 ctr svafvel, 1,600 ctr vitriol, vid *Ridkärr* c:a 1,900 t:r rödfärg; dessutom finnes *Gyttorps* krutbruk i Ramsbergs socken, med 1,600 ctrs tillverkning, och en kul- och hagelfabrik vid Guldsmedshyttan; kalktillverkningen uppgår till c:a 40,000 t:r: tälgsten bearbetas i Kumla, kimrök tillverkas vid Håkantorp, krita vid Qvarntorp, båda i Askersunds socken, och vid Åmmeberg; nubb- och spiksmide idkas i Lerbäcks socken. Inom Hällefors socken finnas ej obetydliga porfyr- och hälleflints-lager, samt marmorlager vid Nora. Genom öppnandet af Vestra stambanan och af jernvägen mellan Örebro och Hallsberg, har det blifvit möjligt att från skogarne på Tiveden och i Södermanland frakta träkol till Nora bergslag, på samma gång större belopp jernmalm kunnat från samma bergslags rika förråder sändas till södra och vestra delarne af länet. Arbetarnes antal vid samtliga bergverken uppgifves till c:a 4,300.

Binäringar. Utom arbeten till bruks- och grufvedriften, hufvudsakligen nubb-,

spik- och lie-smide (nubbtillverkningen i Lerbäcks socken är dock i aftagande, sedan i handeln förekommit s. k. klipp-spik), handel med trävaror, oxar i Hardemo och kringliggande socknar, varuforsling; inom skogsbygden förfärdigas tröskverk, plogar, laggkärl och andra trävaror (till bevis på allmogens håg och fallenhet i förfärdigande af åkerbruksredskap nämnes ett tröskverk, att dragas för hand, af en torpare under Dylta, en sädesharpa af en bondson i Broby samt en s. k. trädesrensare af gårdssmeden vid Klockhammar); kalkbränning, tälgstens- och skifferbrytning, tjärutillverkning och svedjande är i ständigt aftagande; fisket anses blifvit mer vinstgifvande, efter det att flera föreningar bildats för dess bedrifvande i öfverensstämmelse med den år 1860 mellan Södermanlands, Westmanlands och Nerikes län uppgjorda, samt af K. Maj:ts befallningshafvande stadfästade öfverenskommelse; afkastningen af jagten synes ock, efter jagtstadgans införande, blifvit rikare. För biskötselns förkofran har Hushållnings-sällskapet sökt verka, medelst antagande af en undervisare i Dzierzons method; de hos allmogen befintliga många bikuporna vittna att denna binäring omfattas med förtroende. Stora trädgårdsanläggningar finnas nästan endast vid herrgårdar; till allmogen inom Wiby socken har dock hågen för trädgårds- och blomsterskötsel genom dervarande kyrkoherdes försorg äfven spridt sig; en trädgårdsförening är nyligen bildad och dess verksamhet har blifvit ytterligare betryggad genom inköpet af 2 tld jord nära Örebro stad. Trädgårdsböcker af Ekström och Eneroth voro år 1862 på Hushållnings-sällskapets bekostnad utdelade till alla församlingar. Skolträdgårdar finnas vid Ställdaln i Nya Kopparberget och uti Löa by inom Ramsberg. Bränvinstillverkningen uppgick år 1865 till 550,000 k:r vid 15 à 16 brännerier. Minuthandel med bränvin utöfvas på landsbygden å 7 ställen, utskänkningsställenas antal är 39. Husslöjder öfvas, utom i Öster-Nerike (i Mellösa, Lennäs och Ekeby socknar), ej mycket öfver egna behofvet; halmflätning sysselsätter en del af den fattigare befolkningen i Hallsberg, tillverkning af skoarbeten bedrifves i ständig tillväxt inom Kumla, Hardemo och en del af Wiby socknar. Marknader hållas, utom i städerna, i Svennevad, Lerbäck, Edsbergs-Sanna, Emma, Tomta, Sköllersta-Sörby och i Wredstorp. År 1865 idkade landtmännen sjöfart med 69 seglande fartyg om 846 läster (1858: 34 fartyg om 450 läster), 11 med ångmaskin försedda, om 171 läster och 172 hästkrafter. Å landsbygden idkades handel af 89 och i städerna af 141 personer.

Af diverse verk och inrättningar, ej förut nämnda, funnos 1865: 15 färgerier, 23 garfverier, *Hammars* glasbruk, 2 kimröksverk, 1 oljeslageri, 1 pappersbruk, 1 skeppsvarf vid *Rå* i Hammars socken, 43 tegelbruk, dervid 340 arbetare sysselsattes; i städerna funnos 49 fabriker med 462 arbetare, af handtverkare funnos något öfver 900 med 125 arbetare å landsbygden, och 340 med 400 arbetare i städerna.

Kommunikationer. Af statens jernvägar går Vestra stambanan från Westergötland genom Vester-Nerike öfver Hallsberg till Örebro, med stationerna *Kumla* och *Mosås;* å linien genom Södra Nerike från Westgötagränsen till Södermanlands gräns äro stationer inrättade vid *Laxå, Wredstorp, Hallsberg, Pålsboda* och *Kilsmo.* Enskilda jernvägar äro: *Köping—Hult, Örebro—Nora* (öppnad år 1856), *Ervalla, Arboga—Köping* (under anläggning år 1867), mellan zinkgrufvorna vid *Isåsen* och *Åmmeberg* anlagd af bolaget Vieille Montagne, till en längd af 43,873 fot, *Stribergs* jernväg (öppnad år 1866), mellan *Hellefors* bruk och *Norra Elgen.* Fraktfart öfver sjöarne *Saxen* och *Wikern* till Wikersvik och Kappsta. Genom *Knappfors kanal* befordras bergslagens jern från faktorierna vid *Björkborn* och *Sjöändan,* hvarifrån en jernbana för hästkraft leder till Christinehamn. Jernvägar från *Wickern* till *Möckeln* och från Nya Kopparberget öfver Lindesberg till Frövi. På *Hjelmaren, Hjelmare kanal* och *Mälaren* underhålles trafiken från Örebro hamn vid Schebäck med ångarne Nerike, Hjelmaren och Brage, samt med 8 segelfartyg; ångbåtstrafik mellan Askersund, Motala, Wadstena och Göteborg underhålles af ångfartyget Askersund samt ångbåtarne Svan och Örn. Sex med ångmaskin försedda

fartyg, tillhörande landsbygden, underhålla trafiken å sjön *Rossvaln* mellan Lindesberg och Guldsmedshyttan, samt bogsera lastfartyg å sjöarne *Saxen, Yngen, Östersjön, Wikern, Norr-* och *Sörsjöarne* samt å Knappfors kanal. Inom länet funnos 1866: 49 gästgifvaregårdar; vid alla, utom vid *Lennäs, Loka* och *Nyttorp*, var entreprenad åvägabragt. Tvänne färjor finnas, der färjpenningar erläggas, nemligen vid *Torrvarpsund* i Grytbytte socken och vid *Kaxsundet* i Bjurkärns socken. Antalet grindar är 372, men förminskas ständigt i följd af kongl. kungörelsen den 11 Okt. 1864. En jernbro är år 1866 fullbordad öfver *Lilla Hammarsundet* å allmänna landsvägen från Askersund till Östergötland.

Hemmantalet är 2,878,137 (2,866$\frac{3}{4}\frac{1}{2}$), deraf 223 kr., 1,833 sk. och 821 fr. i 12,913 brukningsdelar; dessutom finnas 4,610 torp, 716 ryttare-, soldat- och båtsmanstorp, 1,846 backstugor, 694 andra lägenheter; största brukningsdelen i medeltal för hela länet: $7^3/_4$ mtl, med 680 tld odlad jord; minsta: $\frac{43}{16320}$ mtl i Nya Kopparberget samt i Slättbygden, $^1/_{48}$ i Ervalla socken. Hela tax.-värdet 99,742,836 rdr rmt, deraf 1,241,000 rdr för statens egendom, c:a 13 millioner för annan än jordbruksfastighet och 9 millioner för 719 bebyggda, 115 obebyggda hustomter och 15 nybyggda hus i städerna, jemte 42,668 qvadratref jordareal, satta till $33^9/_{16}$ mtl. Kronouppbörden uppgår till cirka 609,000 rdr, deraf bevillning 104,500, ordin. ränta 220,900, kronotionde 57,500, bränvinsutskänknings- och minuteringsafgit 40,250, folkskoleafgift 24,200 rdr rmt.

Postanstalter. Jemte postkontoren i länets 4 städer, finnas 7 postexpeditioner, nemligen: *Grythyttehed, Hallsberg, Carlskoga, Laxå, Nya Kopparberget, Ramsberg* och *Wredstorp;* 13 poststationer, nemligen: *Degerfors, Dylta, Fellingsbro, Frövi, Hasselfors, Hjortqvarn, Jerle, Kilsmo, Kumla, Mosås, Pålsboda, Qvistbro* och *Svartå.* Vid 1865 års slut återstodo endast 8 postgårdar om $4^1/_2$ mtl af de 1860 befintliga 31 postgårdarne om tillsammans 23 mtl. Af telegrafstationer finnas 15.

Indelningsverket. Den militära indelningen rättar sig efter landskapen, så att hufvudstyrkan af Nerikes regimente (som ursprungligen varit förenad med Wärmlands regimente, men 1814 derifrån skildes, då bestående af inalles 766 man i 8 kompanier), nu utgörande 474 man, är roterad i Nerike, och den öfriga delen i Wärmland; hvarjemte af Westmanlands regimente 55 man hafva vissa rotehåll inom de till landslagen hörande socknarne af länets andel i Westmanland, alla tillhörande 4:e militärdistriktet. Hela länet, med undantag af bergslagerna, är dessutom indeladt till underhåll af 335 man af Lifregimentets hussarcorps, tillika med 61 rotar af nya ordinarie- och 336 af extra roteringen. Mötesplatsen är *Sanna hed* i Nerike. Af skarpskytteföreningar finnas 8, med 2,244 man.

Medicinalväsendet. Länet är indeladt i 5 provincialläkare-distrikter, nemligen: Örebro, Askersund, Nora, Carlskoga och Hellefors; dessutom finnas distriktläkare stationerade vid Boo, Ramsberg och Nya Kopparberg, stadsläkare i länets 4 städer, en lasaretts- och kurhusläkare samt 2 enskildt praktiserande läkare i Örebro. Åtta djurläkare och 2 fältskärer finnas, samt barnmorskor i länets alla städer och socknar; apothek finnas, utom i städerna, i *Boo, Nya Kopparberget* och *Carlskoga.*

Inrättningar för sjukvården äro: *länslasarett* med 45 sängplatser och *kurhus* med 40 samt rum för 4 sinnessjuka; i ett invid Nora stad beläget, bergsförsamlingen tillhörigt, s. k. *fattighus*, är plats för 8 sjuka, såväl från socknen som från andra orter, en mindre sjukvårdsinrättning med 4 sängar i Lindesberg samt vid Åmmeberg 2:ne sjukhus för dervarande arbetare; större distriktsjukhus finnas sedan 1864 i *Boo, Nora* och *Nya Kopparberpet*, ett sjukhus å mötesplatsen *Sannahed.* Helsobrunnar äro: *Porla, Loka* och *Adolfsberg*, dessutom besökas c:a 20 obetydligare helsokällor af kringboende allmoge. År 1851 rasade i Hellefors distrikt en kopp-epidemi, som bortryckte 69 personer; 1853 härjade koleran i åtskilliga delar af länet, men dödligheten var dock ej särdeles stor.

Donationer och stiftelser. Häraf finnas för kyrkor inom 4 socknar, för skolor, lärare och lärjungar inom 24 socknar samt 6 i Örebro, 7 i Nora, 3

i Askersund och 3 i Linde; för fattigvård finnas sådana inom 16 socknar, 7 i Örebro, 3 i Nora och 2 i Askersund. Den år 1813, genom gåfva af dåvarande kronprinsen, sedermera kon. Carl XIV Johan grundade fond, som förvaltas af länets allmänna fattigvårdsstyrelse, uppgick vid 1865 års slut till 60,225 rdr 45 öre. Länets krigsmanshuskassa, bildad d. 26 Jan. 1814, till minne af kronprinsens födelsedag, är numera sammanslagen med Wadstena krigsmanshuskassa. Lifregimentets hussarcorps har en pensionskassa för musikcorpsen. De fattigas antal uppgick år 1865 till 5,600, fattigvårdsutgifterna stego till 161,400 rdr rmt.

Undervisningen. Utom folkskolor i länets alla socknar, finnes *Högre Elementarläroverk* i Örebro, *Lägre Elementarläroverk* i Askersund samt *Pædagogier* i Nora och Lindesberg, en *Teknisk Elementarskola,* der 6 lärare år 1865 undervisade 32 lärjungar, *Teknisk Söndagsskola* och *Aftonskola,* grundade i Jan. 1865, båda i Örebro, slöjdskola för flickor i Nora, slöjdskola i Kräcklinge; lägre landtbruksskola vid *Lund* i Hofsta socken; en genom aktieteckning inom länet bildad *trädplanterings-* och *trädgårdsförening,* som lemnar undervisning i trädplantering och trädgårdsodling. Af sockenbibliotheker finnas 38.

Bland allmänna inrättningar märkas vidare: *Örebro Enskilda bank,* som f. o. m. den 1 Dec. 1867 kommer att förenas med länets *Filialbank,* har en gemensam teckningssumma af 2,250,000 rdr; bankens rörelsekapital uppgick 1865 till 50,700,000 rdr (på 10 år ökadt med 5 millioner). Afdelningskontor finnas i Nya Kopparberget och Lindesberg. Örebro läns *ränte-* och *kapitalförsäkringsanstalt,* hvars fond 1865 uppgick till 89,270 rdr (på 10 år ökad med cirka 40,000 rdr); *Örebro läns Hypotheksförening* utgjordes 1865 af 2,710 delegare; deri pantsatta egendomens värde steg till 21,891,057 rdr, och summan, för hvilken belåningsrätt i föreningen vunnits, till ungefär hälften. Länets *Brandstodsbolags* ansvarighetssumma uppgick till 56,106,990 rdr (på 10 år nära fördubblad). Sparbanker finnas, utom i städerna, äfven i *Wiby, Kumla, Lännäs, Sköllerstad, Carlskoga, St. Mellösa, Fellingsbro, Nya Kopparbergs, Ramsbergs* och *Kräklinge* församlingar, med innestående behållning af 1,358,612 rdr rmt, tillhörande 8,405 delegare. De flesta sockenmagasiner ha upphört, sedan de, genom spannmålens försäljning, blifvit förvandlade till räntebärande penningfonder för kommunernas behof. *Förlikningsdomstolar* finnas inom Kumla, Hallsberg, Stora Mellösa, Gällersta, Sköllersta och Lindes socknar. *Länsfängelse,* med 95 celler, uppfördt 1859 i Örebro.

Länets civila styrelse i 15:de seklet tillhörde fogden eller höfvidsmannen på Örebro slott. På 1600-talet till 1779 har Wärmland tidtals varit förenadt med Nerike, och från 1648 mestadels med Nora och Lindes bergslager, hvilka förut vanligen hört till Westerås län, men sednast haft egen höfding i Nora. Länet har varit indeladt i 11 härader, hvilka burit namn efter tingsstället och aldrig kallats hundaren, såsom i Mälarprovinserna varit fallet; men som de i allmänhet varit af ringa omfång, voro flera af dem oftast sammanslagna till en domsaga, så att häradshöfdingar nämnas i vestra, östra och södra tredingen. Länet var till d. 1 Jan. 1856 i administrativt hänseende indelt i 4 fögderier: Öster- och Vester-Nerikes, Lekebergs och Carlskoga, Nora, samt Lindes, och 17 länsmansdistrikter; från nämnda tid äro fögderierna förändrade i likhet med domsagorna (se omst. tab.); i juridiskt i 4 domsagor, 10 härader och 6 bergslager, lydande under Svea Hofrätt. I ecklesiastikt hänseende är länet fördeladt mellan 4 stift, neml. de 5 häraderna af Westmanland till Westerås stift, de 2 socknarne af Wärmland till Carlstads stift, samt en mindre del af länet, förenad med Regna s:n i Östergötland, till Linköpings stift. I afseende på bergsväsendet är det, sedan den 6 Okt. 1854, fördeladt uti 2 distrikter, neml. *5:te bergmästaredistriktet,* som består af Nya Kopparbergs, Hjulsjö, Grythytte och Hellefors, samt Lindes och Ramsbergs bergslags socknar, tillika med Fellingsbro och Glanshammars härader, samt *6:te bergmästaredistriktet,* som omfattar hela den öfriga delen af länet, med dervarande Nora bergslags socken samt Lerbäcks, Lekebergs och Carlskoga bergslager, hvartill ytterligare blifvit lagdt hela Skaraborgs län.

Större gårdar och bruk äro: *Algrena, Alqvittern, Aspa, Axbergshammar, Björkborn, Bolby, Boo, Bredsjö, Brefven, Bystahammar, Degerfors, Dohnafors, Dyringe, Dylta, Ekeberg, Emma, Ervalla, Esplunda, Falkenå, Frövi, Frösvidal, Finå* eller *Stadra, Fröluna, Gammelbo, Gammelhyttan, Garphyttan, Grytfors, Guldsmedshyttan, Götarsvik, Hagelberg, Hammar, Hjelmarsberg, Hjelmarsnäs, Haddebo, Hasselfors, Högbo, Hellefors, Igelbäck, Irvingholm, Isåsa, Johannesberg, Karlslund, Kåfalla, Kåfö, Klockhammar, Kägleholm, Kåsäter, Körtingsberg, Laxå, Lannafors, Lekeberga, Latorp, Myrö, Nynäs, Oppboga, Olshammar, Pershyttan, Ramshyttan, Ramsberg, Rosta, Rockhammar, Rockesholm, Ringaby, Riseberga, Segersjö, Sickelsjö, Sikfors, Skogaholm, Skyllberg, Skjefvesund, Slensta, Stjernfors, Stjernsund, Strossa, Sundbohammar, Säbylund, Säfvenfors, Sörby, Tjelfvesta, Trystorp, Tynninge, Ulriksberg, Wallby, Walåsen, Wedevåg, Wisboda, Wissbro, Wrethammar, Wrana, Wärsta, Ymningshyttan, Yxe, Åboda, Åbyhammar, Åkerby, Åmmeberg* och *Österhammar.*

Historiskt märkvärdiga ställen äro: *Engelbrechtsholmen, Göksholm, Lannahögar, Ramundaboda, Skyrstad, Svendersborg, Tarsta* och *Örabrohus.*

Örebro läns indelning i administrativt och judicielt hänseende:

Kyrkosocknar.	Härader, Tings- och Bergslag.	Tingsställenas läge.	Domsagor.
Snaflunda, omkring 2/9 af *Bodarne, Askersunds landsförs., Hammar.*	Sundbo härad och tingslag.	I staden Askersund.	
Omkring 17/110 af *Kihl,* omkring 4/18 af *Wintrosa,* omkr. 36/65 af Tysslinge, omkr. 3/7 af *Knista,* omkr. 4/7 af Hidinge, omkr. 3/4 af *Qvistbro,* omkr. 4/31 af Nysund.	Lekebergs bergslag.	I Edsbergs s:n, Edsbergs Sanna.	
Kumla, Hallsberg, *Lerbäck.*	Kumla härad och tingslag.	I Wiby socken, Wretstorp.	Vester-Nerikes domsaga.
Kräklinge, omkr. 23/26 af *Hardemo.*	Hardemo härad och tingslag.	I Wiby socken, Wretstorp.	
Omkr. 4/7 af *Knista,* omkr. 3/7 af Hidinge, *Edsberg,* omkr. 1/4 af *Qvistbro,* omkr. 27/31 af Nysund, Tångeråsa, *Skagershult.*	Edsbergs härad och tingslag.	I Edsbergs s:n, Edsbergs Sanna.	
Hackvad, omkring 3/26 af *Hardemo, Wiby,* omkr. 7/9 af *Bodarne.*	Grimstens härad och tingslag.	I Wiby socken, Wretstorp.	
Götlunda, Lillkyrka, Ödeby, *Glanshammar,* Ringkarleby.	Glanshammars härad och tingslag.	I Glanshammars s:n, d:o gäst.gård.	
Axberg, Hofsta, omkr. 75/110 af *Kihl,* Gräfve, *Eker,* Längbro, Ånnesta, Almby, omkring 14/18 af *Wintrosa,* omkring 28/65 af Tysslinge, *Mosjö,* Täby.	Örebro härad och tingslag.	I Örebro rådhus.	Öster-Nerikes domsaga.
Stora Mellösa, Asker, Lennäs (Lännäs), omkr. 1/295 af *Vestra Wingåker.*	Askers härad och tingslag.	I Lännäs socken, Lännäs gäst.gård.	
Norrbyås, *Ekeby,* Gellerstad, *Sköllerstad, Svennevad,* omkr. 23/24 af Boo, omkr. 14/84 af *Regna.*	Sköllerstads härad tingslag.	I Sköllersta s:n, Sköllersta Sörby gästgifvaregård.	
Ljusnarsberg eller Nya Kopparberget.	Nya Kopparbergs h:d och tingslag.	Vid Ljusnarsbergs kyrka.	
Omkr. 20/54 af *Ramsberg,* omkr. 16/17 af Lindesbergs bergslagsförsamling, omkr. 2/201 af *Fellingsbro.*	Ramsbergs och Lindes bergslag.	I staden Linde.	Lindes domsaga.
Omkr. 1/58 af *Vestra Schedvi,* omkr. 184/201 af *Fellingsbro, Näsby,* Ervalla.	Fellingsbro härad och tingslag.	Fellingsbro gästgifvaregård.	
Hellefors, Grythyttan.	Grythytte och Hellefors bergslag.	Grythyttehed.	
Hjulsjö, Jernboås, omkr. 1/17 af Lindesbergs bergslagsförsamling, omkring 1/65 af Tysslinge, omkr. 18/110 af *Kihl.*	Nora och Hjulsjö bergslag.	I Nora stad.	Nora domsaga.
Carlskoga, Bjurkärn.	Carlskoga bergslag.	I Carlskoga s:n, Källmo.	

Örebro Uppstad i Nerike, belägen under 59° 16′ 30″ nordl. bredd, 20,6 mil från Stockholm, 9³/₅ mil från Westerås, 3¹/₂ mil från närmaste stad, Nora, vid den ansenliga Svartån, ¹/₄ mil från dennas utlopp i Hjelmaren, samt utefter en sandås, som af nämnda å genombrytes; är en bland Sveriges äldsta städer, med ett något upphöjdt, ganska sundt läge, som förlänar en vidsträckt utsigt öfver den vackra nejden, med dess många privata landtställen, m. m. Stadens ålder eller första upphof kan ej med visshet uppgifvas; men af säkra forntida handlingar känner man att den existerade på 1100-talet, och att Westerås stads invånare år 1107 läto i Örebro gjuta en klocka, som remnade vid själaringningen efter Gustaf II Adolf, hvadan man har skäl antaga, att staden redan då egde någon betydenhet; mindre säkra uppgifter, eller sägner, gå dock minst ett sekel längre tillbaka. En del författare antaga, att staden först blifvit anlagd något längre från Hjelmaren, och hetat *Sveavallar,* och att dess invånare af vigtiga naturskäl funnit sig föranlåtna att flytta sin boningsplats till det nuvarande Örebro. Detta namn var dock ingalunda det ursprungliga för staden, utan stället hette fordom Eyrarsund, och lärer redan då varit af vigt, emedan allmänna stråkvägen mellan rikets östra och vestra orter framgick öfver detta sund, hvilket förenade Hjelmaren med en mindre sjö eller s. k. myr, och hvaröfver man sedermera slog en bro, hvarpå ställets namn förändrades till Eyrarsundsbro; denna benämning, såsom alltför lång, sammandrogs dock snart till Eyrabro, Örabro, och slutligen till Örebro; ty »eyr» är egentligen samma ord som det ännu mångenstädes brukliga »ör», d. v. s. sand eller grus; och har staden sålunda helt sannolikt fått namn efter sitt läge vid ett sund med sandiga stränder, öfver hvilket en bro blifvit slagen. Mindre rimliga derivationer saknas ej, men förbigås här. Örebro har alltid varit en stad af större eller mindre betydenhet, också är ställets läge naturligen egnadt såväl till en fast ort af stor vigt under tider af inre krig, som till en lämplig afsättningsort, dels för de närmaste sädesrika trakternas alster, dels för bergslagernas produktioner. — Stadens *historia* sammanfaller till stor del med slottets; detta har i rikets äldre häfder spelat en betydande rôle; bygdt, eller sannolikare blott iständsatt af Birger Jarl, har det sedermera egt en viss ryktbarhet, särdeles under Unionstiden, från Engelbrechts, Sturarnes och Gustaf Wasas strider mot danskt öfvervälde, eller mot de högadliga ätternas alltför stora makt. Det intogs sednast af Gustaf Wasa, som då lärer hafva låtit nedrifva det, men innan kort gifvit befallning om dess återställande på samma plats; dock synes det först under Carl IX:s tid hafva blifvit fullbordadt. Det har tillhört befriaren Engelbrechts förläning samt sednare hertig Carl Philips hertigdöme. Dels i staden, dels på slottet hafva minst 20 herredagar, möten och riksdagar blifvit hållna, hvaribland, såsom vigtigare, må nämnas: 1529 och 1537 årens prestmöten (det sednare vanligen kalladt Örebro concilium), som voro bland de mest afgörande för reformationens seger; 1540 års riksdag, då konungadömet erkändes för ärftligt inom kon. Gustaf I:s ätt; år 1617, då en riksdagsordning, jemte religionsstadga och handelsordning, här blef utfärdad; efter hvilken tid ingen riksdag vidare hölls förrän 1810, då den nu regerande dynastien blef till thronföljden kallad. Uti ett vid Hökaretorget beläget hus, ännu benämndt *Kungsstugan,* lärer 1540 års riksdag varit hållen, och såväl kon. Gustaf I, som Carl IX skola der hafva bott. Såsom riddarehus lärer i sednare tid varit begagnadt ett f. d. kronomagasin, som nu utgör Lifregim. hussarers rekrytkasern.

För olyckor genom fiendehand, samt genom pest och vådeld har staden öfverhufvud taget varit vida mer skonad än man skulle förmoda. Eldsvådorna hafva, så vidt man känner, varit få, och blott en eller två (åren 1380 och 1843) af någon betydenhet, med undantag af den sednaste, år 1854, som lade nära en tredjedel af staden i aska. Redan före denna brand kunde den visserligen, jemförd med flera andra landsortsstäder, i det hela taget, kallas välbyggd, dock voro endast några få publika och andra hus af sten; men efter 1854 års vådeld är Örebro, och isynnerhet den återupp-

byggda delen deraf, verkligen en af Sveriges mest välbyggda städer, hvartill orsaken till en god del får sökas i Ständernas frikostighet vid beviljandet af understöd åt de brandskadade.

Staden bildar en långsträckt oval, upptagande en areal af omkring 118 tld, deraf 93 tld tomter; nära 25 tld upptaga torg, öppna platser, gator, m. m. Den delas i tvenne nästan lika stora delar genom Svartån (förr kallad Trosaån), som inom staden gör ett fall, och derefter bildar tvenne fullt kringflutna holmar, af hvilka den mindre nästan helt och hållet upptages af slottet. Längre i norr går genom staden ett mindre vattendrag, Hospitalsbäcken kalladt, hvilket utfaller i ån; dessutom går förbi norra tullen den s. k. Lillån. Stadens särskilda delar äro följande: Norra och Södra staden, på hvar sin sida om ån; Norra och Södra Smedjebacken (utefter åns begge stränder), till hvilken benämning den fordna anledningen numera ej existerar; Slottsholmen och en derinvid liggande större ö, hvilken numera utgör en vacker park, samt slutligen den vid Södra Smedjebacken belägna Kungsträdgården. Hufvudgatan, den s. k. Drottninggatan, hvilken sträcker sig nästan genom stadens hela längd, är den enda af någon betydenhet; vid denna äro ock de trenne torgen belägna, neml. Hökare- eller Silltorget i norr, Yxhammartorget i söder, samt i medlersta delen af staden Stortorget. Gators namn äro: Kungsgatan, Köpmangatan, Trädgårdsgatan, Nygatan, Norra Jernvägsgatan, Engelbrechtsgatan, Fabriksgatan och Vestra gatan m. fl. För öfrigt har staden efter branden, så vidt möjligt var, undergått en försköande omreglering. Åtskilliga broar (efter uppgift 9), bilda kommunikation mellan de genom ån skiljda stadsdelarne, äfvensom mellan dessa och de i densamma belägna holmarne. Husens och tomternas antal är omkring 360 (273 efter mantalslängd.), uppskattade till 5,545,770 rdr, och alla utanför staden befintliga jordegor till 707,442 rdr rmt. Bevillningen för egendom utgjorde år 1865: 3,975 rdr och för inkomst 13,750 rdr. Folkmängden, som år 1749 var 2,147, 1780: 3,593 och 1840: 4,227, uppgick år 1865 till 9,056 personer.

Sedan det år 1624 af Casten Otter här anlagda gevärsfaktoriet, hvilket ännu 1780 drefs i någorlunda betydlig skala, i slutet af förra seklet alldeles upphört, förekommer i Örebro ingen egentlig fabriksrörelse af betydenhet; bland de verk, som nu finnas, må nämnas: en tapet-, en stor vagnsfabrik, en d:o tändsticks-, en vaxduks-, en stoftfabrik, ett väfveri för tröjor, ett d:o för strumpor, samt några andra fabriker, förutom garfverier och bryggerier. Handtverkares och fabrikanters antal uppgår till 115. Särskildt må uppmärksammas den gamla Lindh'ska firmans betydliga boktryckeri, förlagshandel och stilgjuteri, med dithörande pappersbruk vid Lindbacka utanför staden; dock lärer rörelsen numera ej drifvas i så stor skala som förr. — Såsom i de flesta landsortsstäder i riket, ingå äfven här jordbruk och boskapsskötsel till en god del uti invånarnes näringsfång, ehuru sannolikt med ett visst förlamande inflytande på yrkena, helst de till jordens skötsel erforderliga arbetskrafter ej äro ringa, då till staden, dels med egande, dels med brukande rätt, höra ej mindre än 1,320 tld åker, 862 tld äng och 1,663 tld skog och betesmark, eller tillsammans 3,845 tld (eller enligt uppgift i Statistisk Tidskrift 4,116 tld, deraf 106 impedimenter), skattlagda till $29^1/_4$ mtl och för det mesta fördelade på och fästade vid stadstomterna. Åkerbrukets afkastning anses blott vid pass till hälften fylla egna behofvet, hvilket ock lärer vara förhållandet med ladugårdsafkastningen. Skogen är till det mesta så uthuggen, eller består af så oländig mark, att den numera blott till bete kan användas. Fraktfart till Stockholm, på jakter, hörer äfven till näringsfången. — *Handeln,* som till följe af flera concentrerande, till stadens förmån förlänade privilegier, fordom varit betydlig, har genom förändrade förhållanden småningom minskats, och har i sednare tider hufvudsakligen bestått i afsättning till landsbygden af köpmannavaror, såsom lin, hampa, tobak, kryddor, fisk- och kramvaror, m. m., samt i utskeppning af densammas produkter, för så vidt de gått utom länet; men numera bestrides äfven denna del af rörelsen till en god del af orternas egna kommissio-

närer och faktorer. Emellertid räknas nu i staden nära 100 handlande. Varornas ut- och införsel bestrides af 9 segelfartyg om 213 nyläster, förutom flera ångfartyg. Största delen af dessa farkoster tillhör ett i staden bildadt rederibolag, som eger lastageplats, varf och våg vid Schebäck (f. d. Skipbäck), beläget halfvägs mellan staden och Hjelmaren; på denna våg uppläggas årligen omkring 20,000 *sk℔* tack- och smidesjern, som till Stockholm sjöledes afgår. Under åren 1861—65 utfördes från hamnen 11,507 kubikfot råg, 10,514 d:o korn, 421,627 d:o hafra och 20,177 d:o hvete, samt infördes 238,160 d:o råg, 23,417 d:o korn, 37,516 d:o ärter och 4,819 d:o hvete. Hela handeln är hufvudsakligen beroende af Hjelmare kanal och slussverk, hvilka, ehuru utom länet belägna, alltsedan år 1768 äro till staden öfverlåtna.

Bland byggnader märkas: *Kyrkan*, belägen vid Stortorget, är, att döma af stilen, troligen byggd i slutet af 14:de eller början af 15:de seklet, otvifvelaktigt för att ersätta en vida äldre, om hvilken en sägen bland stadsboerna förmäler, att den byggdes för omkring 700 år sedan af köpmän från Lybeck. Från början till formen rektangulär, har den sedermera på norra sidan fått en utbyggnad för att lemna utrymme för ett par med stadsförsamlingen förenade socknars kyrkobesökande. Längden är 156 fot, hela bredden 76. Det nuvarande tornet, uppfördt på 1770-talet i stället för ett äldre om 592 fot, hvilket för inträffad hotande lutning åter måste nedtagas, har blott 64 fots höjd. Här finnes en temligen gammal altartafla i 4 afdelningar, ganska många minnesvårdar, ehuru ingen öfver Engelbrecht, den störste man, hvars ben här hvila. Kyrkan har nyligen blifvit restaurerad och med skicklighet återbragt i det herrliga skick, den ursprungligen lärer haft. Kyrkogårdsmuren är borttagen; här begrafves ej mera; 2:ne nya begrafningsplatser finnas utom staden. — *Slottet*, på förrnämnda holme, är, sådant det, efter flera undergångna förändringar nu befinnes, fyra våningar högt, bygdt i fyrkant, omkring en inre borggård, och i hvarje hörn försedt med ett rundt torn. Det utgör bostad för landshöfdingen, och innehåller embetsrum för hela länsstaten, samt förrådsrum, magasiner, fängelser, m. m., förutom flera obegagnade rum. (De historiska notiserna derom äro redan ofvanföre lemnade). — *Rådhuset* eller *Stadshuset*. Denna i stället för det vid sednaste stora eldsvåda nedbrunna rådhuset uppförda ståtliga byggnad, såsom det förra, belägen vid Stortorget, är hållen i en för en landsortsstad verkligen storartad götisk stil, påminnande om de präktiga flandriska rådhusen i Brüssel och Louvain, en afspegling af stadens och länets gemensamma sträfvanden. Byggnaden har en längd af 210 fot mot stora torget, 73 fot mot Drottninggatan och 73 fot mot Köpmangatan, med 3 våningars höjd, oberäknad bottenvåning till husets östra hälft. Foten, af huggen gråsten, är vid Drottninggatan 2 fot, vid Köpmangatan 12 fot hög öfver marken och omsluter hela bottenvåningen. I öfrigt är huset uppfördt af tegel. Portalerna, 2 större och 1 mindre, af finhuggen kalksten, vittna förmånligt om arbetsskicklighet vid herr Adlers' stenhuggeri vid Yxhult i detta län. Galleri och torn (4 större, 8 medelstora, 26 mindre) jemte flera andra prydnader af gjutet jern förskrifva sig från herr Hallströms gjuteri i Köping. Taket är af Hällans skiffer, fotrännor och vinkelbleck af koppar, alla listverks betäckning af zink. I 4 nischer på framsidan äro under baldakiner af gjutjern platser för statyer, deribland bilder af Sanningen och Rättvisan öfver vestra hufvudportalen, samt af Slöjden och Vetenskapen öfver den östra. Den i en enkel men prydlig stil hållna och rymligt tilltagna *Carolinska läroverksbyggnaden*, uppförd å en vacker plats mellan Norra Staden och Norra Smedjebacken. Det stora *Hotellet*, *Theaterhuset*, bygdt 1852. *Lazarett* och *Sjukhus*, en inrättning, som troligen räknar sin uppkomst efter det fordna Karmeliterklostrets upphörande i början af 16:de seklet; *Jernvägsstationshuset*, af sten, *Hypotheksföreningens* hus, allt ståtliga byggnader. För öfrigt finner man äfven bland de efter branden nybyggda privata husen, isynnerhet vid Drottninggatan flera särdeles vackra, af ända till 3 à 4 våningars höjd, hvilka skulle kunna göra he-

der åt hvilken stad som helst, äfven utom Sverige. — *Monumenter.* Framför Carolinska läroverkshuset är uppförd en minnesvård öfver de vid reformationen så verksamma bröderna *Olaus* och *Laurentius Petri*, hvilka i denna trakt föddes och vid dervarande klosterskola började sin studiebana. *Engelbrechtsstoden*, en af stadens vackraste prydnader, gjuten i brons, efter modell af numera aflidne professor Qvarnström, och åstadkommen genom frivilliga bidrag från hela landet, insamlade synnerligast på uppmaning af den såsom Engelbrechts skald bekante kyrkoherden Gumælius. Den restes i Okt. 1865, utanför stadshuset. Stadens och länets förnämsta minnen äro alltså, märkligt nog, frihet och religion. — Såsom fornminne märkes den ofvannämnda *Kungsstugan;* salen, hvari riksdagen hölls, visar ännu spår efter thronen och Ständernas bänkar, och på väggarne ser man några väl bibehållna symboliska målningar.

Allmänna undervisningen. Främst, och i vissa fall högst i hela riket, står det förenämnda *Carolinska elementarläroverket* (numera uppkalladt efter konung Carl XIII, som dertill skänkte en större lokal), med några och trettio lärare och närmare 600 lärjungar. Skolan, förr belägen vid Stortorget, utgör en förbättrad fortsättning af den flera sekler gamla, som, åtminstone tidtals, alltefter dess förestånares rykte, åtnjutit större anseende samt varit talrikt besökt, och hvars rektorers namn äro kända från konung Gustaf I:s tid. — I *folkskolan* (inrättad år 1824) bestrides undervisningen uti 5 fasta skolor om 4 klasser och i 4 småskolor af 5 lärare och 4 lärarinnor, för 900 lärjungar. Skolan eger 9,230 rdr i räntebärande fonder. I särskild *flickskola* (inrättad år 1831) undervisas 106 barn af 2 oexaminerade lärarinnor; den eger en kapitalfond af 13,539 rdr rmt; härvid begagnas den gamla folkskolelokalen, sedan staden påkostat ett nytt skolhus, som i allt är prydligt och beqvämt, och kan tjena till mönster för skollokaler. I en *småskola* har en lärarinna undervisat närmare 50 barn. *Söndagsskolan* har varit besökt af omkring 210 fabriks- och handtverksarbetare. På Örebro egor och den s. k. Ladugårdsskogen finnes ock ett af kommunen bekostadt skolhus. — En *teknisk* skola öppnades den 5 Okt. 1857, nu besökt af omkring 40 lärjungar. *Tekniska Söndags-* och *Aftonskolan*, grundad i Jan. 1865.

Allmänna inrättningar. *Örebro enskilda bank*, stiftad år 1834 (se länets art.) och stadens *sparbank*, stiftad 1826, har under nära ett halft sekel vunnit betydlig utvidgning; en nyligen konstituerad *folkbank*, med 125 solidariska delegare och en grundfond af 6,151 rdr; en för staden egen *brandstodskommité* för lösegendom, och en annan, underordnad det allmänna brandstodsbolaget för städerna; en *frivillig brandcorps*, från år 1834, jemte de äldre i och för sig ganska goda anstalterna för brandväsendet; ett *societetsbolag*, ett *badbassinsbolag* från år 1834, ett *läsesällskap*, o. s. v. En del för länet gemensamma inrättningar, såsom *Hushållningssällskapet*, *direktionen öfver Hjelmare slussverk*, en allmän *fattigdirektion*, *trädgårdsförening* och *hingstförening*, äfvensom *Nerikes landtbruks-sällskaps förvaltningsutskott*, hafva ock här sina fonder och sina tjenstemän, eller åtminstone sina sammanträden; betydlig *telegrafstation* i anseende till stadens centrala läge; slutligen *postkontor*. — Såsom konstanstalt må nämnas den år 1853 uppbyggda, på aktier ställda *theatern*, för hvilken kommunen numera torde fatta ett lifligare intresse, sedan en hr C. H. Atterling till staden skänkt en betydlig del af de utfärdade lottbrefven. Till en *konstförenings* bildande lära förberedande åtgärder vara vidtagna. — Fromma stiftelser. En förträfflig *arbets-* och *uppfostringsinrättning*, der fattiga barn undervisas och med handarbeten sysselsättas; äfven äldre fattiga och gripna lättingar hållas här på ett ändamålsenligt sätt till arbete. Af denna inrättning ha 140 barn blifvit utackorderade och 5 njutit underhåll i arbetshuset. Den underhålles förnämligast medelst räntorna af donerade kapitaler, hvilka år 1865 stego till 37,500 rdr rmt. Den s. k. *November-stiftelsen* eller *November-kassan*, grundad till minne af kon. Gustaf IV Adolfs anträde till regeringen den 1 Nov. 1796, med en fond af 13,150 rdr.

rdr rmt, bidrager i sin mån till de fattigas underhåll; den beredde redan år 1854 vård åt 40 barn af pauvres honteux. En så kallad *skyddsförening* har nyligen blifvit bildad. — *Allmänna fattigvården* bestrides för öfrigt dels af donerad jord och räntan af kapitaler, dels af uttaxerade medel. Fattigkassans utgifter stego år 1865 till 6,294 rdr rmt.

Sjukvården. Det förr existerande, med *dårhus* förenade *länshospitalet*, grundadt på inkomsten utaf en del jordegendom efter ett under kon. Gustaf I:s tid här indraget kloster, har efterträdts af det nu befintliga, för länet och staden gemensamma *lazarettet* och *kurhuset*, der c:a 240 sjuka årligen vårdas med en kostnad af 10,600 rdr. Med orten har staden mestadels gemensamma 6 praktiserande läkare, nemligen en provincial-, en stads-, en militärdistrikts-, en bataljonsläkare, en stadskirurg och en intendent vid Porla brunn.

Örebro har fordom egt ända till 4 borgmästare; antalet, efterhand minskadt, är sedan 1693 blott en. Borgerskapets kärlek för rättvisa och billighet i handel har från äldre tider varit så känd, att konung Carl IX genom allmän förordning påbjöd, att mått, mål och vigt i riket skulle rättas efter Örebro betsman, tunna och spann. — Statsbidragen och andra stadens afgifter uppgingo 1865 till 54,800 rdr. Årliga inkomsterna vid samma tid . . . . 84,900 rdr.
utgifterna . . . . 72,700 »
Stadens financiela ställning
vid 1865 års slut: skulder 347,832 »
tillgångar . . . . 109,700 »
Skulderna öfverstego alltså
tillgångarne med . . . . . 238,132 rdr.

I ecklesiastikt afseende utgör Örebro, med de dertill lagda Längbro och Ånnesta samt Almby socknar, ett regalt pastorat af 1:sta klassen inom Strengnäs stift; dess kyrkoherdar äro till namnet kända sedan år 1300, dess kapellaner sedan 1520. Slotts- och hospitalspredikants-sysslorna äro förenade. — Staden är *residens* för landshöfdingen i Örebro län; här är ock tingsställe för häradet af samma namn. — *Marknader* hållas i Januari, April och September; den förstnämnda, den s. k. Hinders- (eller Henriks-) messo-marknad, är en af de största i riket. — De *privilegiedokumenter*, som finnas i behåll, gå tillbaka till år 1404, men de vittna dock om äldre, som troligen blifvit förstörda vid 1380 års brand. Det äldsta bref, hvarunder man funnit stadens sigill, är af 1437; dess *vapen* är en svart örn med utspända vingar och fötter samt röd näbb och röda klor, allt i gult fält. — Örebro tillhör 3:e klassens städer; dess ordningsnummer är 19. — Örebro—Arboga jernväg, 5,2 mil, öppnades 1857, till Hallsberg 1862. — På stadens egor ligger, i en vacker trakt, *Adolfsbergs* helsobrunn, bebyggda lägenheterna *Hagalund, Lugnet, Eriksberg, Hjortsbergstorp, Christinelund, Reträtten, Räfkullen, Sommarro, Fryksten, Gustafsholm, Manilla, Mathildelund, Alsnäs, Anneberg, Haga, Gärstalund, Mobacken, Nirud, Backa, Gustafsvik, Fridsborg, Nystrand, Hildingsgård, Hyddan, Kristinedal, Carlsdal, Rosängen, Sophielund* med tegelbruk, *Lännströmstorp, Lund* och *Rosendahl, Åvik, Norensberg, Carlsdals* och *Jakobsdals* tegelbruk, m. fl.

Örebro kontrakt af Strengnäs stift omfattar Örebro stad, Ånsta, Längbro, Almby, Mosjö (Mosås), Täby, Winteråsa och Tysslinge socknar af Örebro härad, hela Askers härad (utom 1/2 mantal af Vestra Wingåker) samt hela Skyllersta härad, bildande pastoraterna *Asker*, — *Ekeby*, — *Lännäs*, — *Mosjö*, — *Sköllersta*, — *Stora Mellösa*, — *Svennevad*, — *Wintrosa* och *Örebro* stad. — Kontraktet egde vid 1866 års början en befolkning af 38,290 personer.

Örebro (Örabro hæradh). Härad af Örebro län och Nerikes Östra fögderi, beläget omkring staden Örebro, på båda sidor om Svartåns nedra lopp, samt i norr sträckande sig till Jerla- eller Dyltaån (Arbogaåns öfra lopp), gränsar i norr till Nora bergslag och Fellingsbro härad, i öster till Glanshammars härad och Hjelmaren, i söder till Askers, Skyllersta, Kumla och Hardemo, i vester till Edsbergs och Lekebergs härader. Med Glanshammars, Askers och Sköllersta härader, utgör Örebro härad, Öster-Nerikes domsaga, och har sitt tingsställe på rådhuset i Örebro stad. Det omfattar en stad, 9 hela och delar af 3 socknar (se nedan-

stående tabell); med $320^7/_8$ mtl, på en areal af $4{,}108$ qvadratmil = 95,070 tld, deraf $0{,}140$ qvadratmil vatten (Forsell uppgaf hela arealen till 124,593 tunnl., deri då inberäknades 33,454 tld af de socknar, som med denna areal höra till Lekebergs och Nora bergslags härader). Landets läge är mellan 120 och 180 fots höjd öfver hafvet och dess hufvudsluttning är mot öster åt Hjelmaren, dit också alla vattendragen flyta. Längst i söder flyter *Täbyån* till Mosjön; mellan denna å och Svartån höjer sig landet något och är skogbeväxt, längst i n.v. skjuta *Kilbergen* med några grenar och längst i n.o. hör en del af *Käglans* äng- och skogklädda sluttning hit, men för öfrigt utgöres hela landet af en jemn, bördig slätt, med öfvervägande jordmån af lera eller svartmylla, och låga, sumpiga trakter omkring alla vattendragen. Den odlade jorden uppgifves till 28,790 tld och naturliga ängen till 10,800 tld. Inbyggarnes antal vid 1865 års slut var 12,795 på landsbygden och något öfver 9,000 i staden Örebro. Hufvudnäringen är åkerbruk, som är mer än tillräcklig för egna behofvet; endast i de nämnda skogstrakterna i nordost och nordvest idkas derjemte något skogs- och bergsbruk. Genom häradet går delar af jernbanorna Örebro—Nora och Örebro—Hallsberg. Märkliga ställen äro: gårdarne *Carlslund, Dyringe, Hjelmarsberg, Irvingholm, Klockhammar, Kåfö, Mark, Rosta, Sörby, Ulriksberg* och *Åkerby*, jernbruken *Axbergshammar, Frösvidal, Garphyttan, Öfra* och *Nedra Lannafors* samt *Ramshyttan, Ymningshytte* masugn, *Dylta* svafvelbruk, *Latorps* alunbruk, *Lindbacka* pappersbruk, *Adolfsbergs* helsobrunn, *Ormesta* och *Sanna* byar.

Sockneus namn.	Mantal.	Taxeringsvärde jordbruks-fastighet.	statens fastighet.	annan än jordbr.f.	Bevillning. I art.	II art.	III a.	Folk-mängd.
Mosjö (Mosås	$25^1/_8$	860,200	——	——	258	82	3	1,210
Täby	$18^5/_8$	632,500	3,500	15,400	197	24	3	790
Winteråsa [a]	$34^3/_4$	1,075,000	16,000	24,800	335	100	28	1,335
Tysslinge [b] (Tyslinge)	$24^1/_4$	816,700	——	800	245	40	5	1,010
Gräfve (Gräfva)	$18^1/_2$	418,300	——	3,400	127	100	23	515
Eker	14	326,900	——	——	98	65	—	510
Längbro	$35^1/_4$	980,000	304,100	30,000	310	340	10	990
Almby	$30^3/_4$	746,800	——	21,500	235	65	45	1,055
Ånsta (Onusta)	$12^5/_8$	460,000	——	174,500	225	312	12	760
Axberg (Axaberg)	$44^3/_4$	1,200,500	194,500	58,100	389	309	590	1,840
Hofsta (Hosta) med Dylta svafvelbruk	$29^1/_4$	684,800	1,800	7,400	209	45	9	940
Kil [c]	43	1,174,700	50,000	17,100	361	88	31	1,630
Summa	$330^7/_8$	9,376,400	569,900	353,000	2,989	1,570	759	12,585

Örebäckskilen, mindre hafsvik i Bohus län med vildsköna stränder, inträngande från *Koljefjorden*, mellan Bokenäs och Dragsmarks socknar, hvilka ock af henne åtskiljas. — Vid denna vik är fiskläge, hörande till Dragsmarks s:n.

Öredal, frälse-säteri uti Hangelösa socken, Kinnefjerdings härad och Skaraborgs län, vid pass 1 mil från Lidköping, $^1/_4$ mil från Wenern, med vackert läge, består af $^1/_2$ mantal, bebygdt med tvåvånings boningshus af tegel, hvartill hörer trädgård. Säteriet är väl förmånligt öfver sitt hemmantal, men har svag, sandblandad jordmån; de sädesslag här växa äro råg, hafra, litet korn, föga hvete och ärter; lin trifves väl, skogen är medtagen; taxeringsvärdet år 1865 var 25,000 rdr, inberäknadt för tillhörande qvarn och stamp; underlydande voro $^1/_2$ frälse Stora och Lilla Fogeldalen, $^1/_2$ frälse Sträte och $^1/_3$ frälse

[a] Af denna socken höra 8 mtl till Lekebergs härad.
[b] » » $17^5/_8$ » » » samt $^1/_4$ mtl till Nora s:n i Nora härad.
[c] » » $12^1/_{24}$ » » » samt $12^1/_2$ mtl till Nora bergslags härad.

i Hangelösa by, tillsammans taxerade till 49,000 rdr rmt (år 1863 taxerades det hela till 91,200 rdr); arealen är 600 tld, deraf 180 åker, 150 äng och 210 skog. Af egare kan endast uppgifvas öfverjägmästare Palm 1824, C. U. Brag 1860 och hr Miles Karlström år 1865.

Öregrund, sjöstad och lotsstation i Uppland och Stockholms län, mellan 60° 20′ 25,40″ latitud och 0° 23′ 3,46″ longitud, på nordöstra ändan af den till Börstils socken hörande *Norrön,* vid sundet mellan fasta landet och Gräsön på Öregrunds näs, hvaraf namnet, 15½ mil land- och 18 (24?) mil sjöväg från Stockholm, 9,2 (8½?) mil från Uppsala, 2 mil från Östhammar samt 10¼ mil från Gefle. Då vattnet började sjunka undan vid Östhammar, anlade denna stads invånare, år 1491, med erkebiskop Jak. Ulfssons, riksföreståndaren Sten Stures och det öfriga rådets tillstånd, närmare kusten Öregrund, som egentligen alltså är en koloni från förstnämnda stad. År 1517 fick en hr Knut Andersson befallning af kon. Kristians ståthållare samt borgmästare och råd i Stockholm att före fastlagen uppbränna staden; dock skulle invånarne derom på förhand underrättas. Öregrundsboerna flyttade då till Östhammar, men befalldes år 1554 att återbegifva sig till Öregrund, till följd af böndernas klagan öfver borgarnes intrång på deras mulbete och fiskvatten. Staden erhöll stapelfrihet af kon. Gustaf I, Sigismund och Carl IX, den sednare synes dock 1594 inskränkt rättigheten till hamnar vid Bottniska viken, och 1636 eller 1638 blef den förbjuden all utrikes sjöfart. De nu gällande stadsprivilegierna äro af år 1765. År 1561 blef Öregrund grefskap åt Per Brahe, men utbyttes snart mot Wisingsö. Ett Benediktinerkloster skall äfven funnits här, men troligen blott en kort tid. De olyckor, som, utom förutnämnda, öfvergått staden, äro följande: vådeld 1652; snart åter uppbyggd, ödelades den af Ryssarne 1719, af vådeld åren 1744 och 1829, hvarefter den väl blifvit mera regulier, men har alltsedan fört ett tynande lif, i likhet med grannstaden. — Öregrund har en ganska liten, blott ett par hundra alnar lång och bred, men god och säker hamn, 21 till 30 fot djup mellan södra udden och östra brohufvudet, 21 fot mellan sistnämnda ställe och lastbryggan, samt 15 à 16 fot vid lastbryggans brohufvud; inom östra brons begge armar kunna båtar under nordlig storm ligga skyddade för det oroliga vattnet i hamnen. — Staden är indelad i 5 rotar, är temligen regelbundet anlagd, men belägen på klippig grund, så att alla gatorna äro sluttande ned mot hamnen. Bland byggnader märkas: *Kyrkan,* helgad i katholska tiden åt S:t Gertrud, af okänd ålder, håller i längd 108 och i bredd 42 fot; tjenar sjöfarande till landkänning; altartaflan anskaffades genom insamling vid 1865 års riksdag; i en med slagur försedd trästapel på ett berg öster om kyrkan hänga tvänne ringklockor. *Rådhuset,* ett tvåvånings trähus, beläget vid ett litet torg, är uppfördt år 1744; i öfra våningen är lokalen för stadens skola samt bostad för skolprefekten. *Pastorsbostället,* — *Telegrafstationshuset,* inköpt 1862 af handelsföreningen i Gefle; telegraflinien mellan Öregrund och Gefle är 16,4 geografiska mil. Bland enskilda byggnader märkes rådman Lindstedts egendom. Här är äfven postkontor och tullkammare; för undervisningen en-klassig Pædagogi, der år 1861 en lärare undervisade 6 lärjungar. Öregrunds stad och Gräsö utgöra ett regalt pastorat af 3:e klassen i Uppsala stift, med en folkmängd af något öfver 1,900 personer. — Staden har en areal af 35 tunnl. 20,5 kappl., hvarpå uppgifvas vara 153 hus och tomter efter Rudbeck (242 gårdar och 37 obebyggda tomter efter 1865 års mantalslängd) (uppgåfvos 1815 af Djurberg till 250), med tillhörande jordar 695 tld, upptagna till 4½ hemman (20 tld åker, 221 d:o äng, 454 d:o skog och betesmark); hus och tomter äro taxerade till 173,380 och jordar till 89,580 rdr. — Statsbidragen uppgå till 3,300 rdr, deraf i allmän bevillning 770 rdr. På staden äro fördelade 9 ordinarie- och 9 fördubblings-båtsmän, och är ny ordin. rotering åsatt för ¾ samt extra rotering för 5/32 rote. År 1810 beboddes staden af 660 och nu af vid pass 735 invånare, deribland ännu några qvarlefvor af zigenare; näringar äro handel och sjöfart, handtverk, fiske och åkerbruk. Af till-

gängliga uppgifter för olika år synes de handlandes antal hafva från 1815, då det var blott 4, ökats med 8 à 9 inpå 1850-talet, men sedan åter nedgått till 7 år 1865; handtverkarnes antal har ock minskats från 11, år 1815, till 8, år 1865. Stadens handel och sjöfart voro fordom betydligare, isynnerhet under perioden 1554—1636, då största delen af Dannemora bergslags jern derifrån utfördes. Men jernverken och de angränsande orterna hafva alltmera börjat skeppa sina produkter på egna fartyg. På 1770-talet hade staden några och 20 fartyg, för år 1804 uppgifves antalet till 9 däckade fartyg utom öppna storbåtar; har nu 3 fartyg om 181 läster. På 1820-talet anlades här ett skeppsvarf, som dock synes vara nedlagdt. Tulluppbörden var år 1849: 914 rdr, år 1853: 454, och år 1863: 2,205 rdr. Af sistnämnde ziffertal synes staden på sednare åren utvecklat mera lif i handeln; en skildring af rörelsen intagen uti en af norrländska tidningarne, anse vi äfven böra här få ett rum: »De sydliga och vestliga vindar, som sedan slutet af sistlidne Oktober varit rådande i Bottniska viken och Ålands haf, hafva småningom till Öregrund och dess skärgård samlat en respektabel handelsflotta af omkring 150 fartyg, hvaraf de allraflesta äro skepp och briggar från 200 till 500 läster, destinerade till alla verldens trakter, såsom Ryssland, England, Frankrike, Spanien, Algier, Egypten, Cap och Ostindien m. fl. Dessa svåra trädragare, af hvilka många äro präktiga fartyg, ligga nu till största delen här i vinterupplag och förläna den lilla staden, dess hamn och redd en högst ståtlig anblick, så ståtlig, att de sjöfarande sjelfva säga, att den ogenomskådliga skog af master, som reser sig i Kullboda hamn midtför staden, erinrar om en af London-Docks. Af dessa fartyg äro de allraflesta norska; dock finnas här äfven svenska, danska, finska, ryska, tyska, holländska och engelska. Kaptenerna derpå jemte manskapet, som utgöra tillsammans minst 1,500 man, hafva, jemte den babyloniska språkförbistringen, gifvit en högst liflig fysionomi åt staden, på hvars allmänna ställen norska språket varit det förherrskande. Postkontoret och telegrafstationen hafva varit belägrade från morgon till qväll; för att inkomma i handelsbodarne har man någon gång varit frestad att söka bilda queue, och till stadens restaurationer, af hvilka det ena betydelsefullt bekommit namnet »Hotel Skandinavien», hafva just inga andra än »utländningar» kunnat armboga sig fram. Det har varit ett lif och en rörlighet öfver allt, som särdeles angenämt brutit af mot det vanliga lugnet härstädes.» — Staden tillhör 5:te klassen, innehade vid sista riksdagen 62:dra rummet; dess vapen är ett skepp med utspända segel. Marknader hållas här i Juni och Oktober. — Farvattnet utanför staden, från Ålands haf till *Djurstensudden,* der fyrbåk af sten finnes, kallas *Öregrundsled,* härifrån norrut till *Örskär,* der lots erhålles, kallas *Öregrunds-Grep,* och norr om Rörhamn, mellan staden och Gräsön, Öregrunds redd. Å redden mellan Dummelgrund och staden är djupet 9 famnar, med lerbotten; i blåst med sjögång från Öregrundsgrepen måste annan plats sökas. Bästa hamnen i hela Öregrundsgrepen anses vara *Sladdarö.* I Öregrunds skärgård fann prof. Liljeborg under sommaren 1867 skelettet af en hvalfisk, öfvertäckt af omkring ett par alnars djup dy, och vägande 80 till 90 *skll.*

Örekils- eller *Qvistrums-elfven,* upprinner uti en mosse på Ödeskölds moar i Wedbo härad af Dal, genomskär Sörbygdens härad af Bohus län, der hon upptager *Djupan* och det icke obetydliga vattendraget *Hajumsån,* i hvilka fångas *stäm (Cyprinus Geses).* Elfven bildar under sitt vidare lopp den $^1/_8$ mil långa sjön *Kärn,* på gränsen mellan Tunge och Sörbygdens härader, erhåller sedan, efter att hafva förenat sig vid *Munkedalsås,* namnet *Qvistrum* (förmodligen först *Tveström,* sedan förvandladt till Qviström eller Qvistrum), och utfaller nedanom gården Qvistrum i *Saltkälleviken* af *Gullmarfjorden.* Från länsgränsen till *Kärnsjön* rinner elfven lungt, afbruten endast af några grunda forssar; söder om nämnda sjö flyter den stridare mellan djupa bräddar utmed foten af *Kynnefjellet,* afbrytande vid vår- och höstflöden nästan all gemenskap mellan gårnarne i detta fjell och de öfriga inom Sörbygden. Från Kärnsjön sänker sig elf-

ven närmare 90 fot; längden genom Bohus län är $3^1/_2$ mil. Ett kronolaxfiske i elfven är anslaget åt landshöfdingen inom länet. I Örekilselfven, som uttorkade år 1843, fann man då, några mil norr om Uddevalla, ett af Kelternas märkvärdigaste stridsvapen, en klubba af bronz. Dess främre sida bildar ett mansansigte med förvridna drag, och det öfriga består af 3 fyrkantiga utspringande taggar. Nu befinner sig fyndet uti Nilssonska samlingen i Lund. Vidare rörande denna elf hänvisas till art. Qvistrum.

Öremo, ett mtl frälse i Sandsjö socken af Konga härad och Kronobergs län, omkring $5^1/_2$ mil från Wexiö. Här anlades vid den förbiflytande Ronnebyån år 1742 af brukspatronen P. Strandberg en masugn och 5 år sednare ett gjuteri; år 1836 den 6 Okt. erhölls bergskollegii tillstånd att här inrätta en kupolugn; dessutom finnes en jernsvarf samt vid gården en mjöl- och en sågqvarn samt grynverk; jordegendomen taxerades 1865 till 34,200 rdr och samtliga verken till 31,600 rdr. Endast sjö- och myrmalm användes, hvarpå god tillgång finnes, äfvensom på kol. Gjutgodstillverkningen genom tackjerns omsmältning utgjorde år 1858: 492 ctr, men var sedan i stigande till år 1861, då den utgjorde 3,350 ctr, men nedgick följande åren, och uppgifves för år 1864 till 992 ctr 64 ℔; tackjernstillverkningen har i medeltal årligen varit 1,193 ctr. Från masugnens uppförande intill sednaste tiden har Öremo och Stenfors bruksegendomar varit förenade, hvarföre vi, rörande dess förra egare, hänvisa till sistnämnda art.; år 1865 egdes Öremo ensamt af brukspatron Kockum.

Ören, sjö uti Grenna socken, Wista härad och Jönköpings län; 661 fots höjd.

Ören, sjö i Östergötland å den höga landthöjden mellan Kind och Ydre, lemnar vatten åt Kisa- och Stångåarne.

Örenäs, gård uti Glumslöfs socken, Rönnebergs härad och Malmöhus län, i en naturskön trakt vid Öresund (omkr. $^3/_4$ mil från Landskrona), är utbruten ur byn *Nedra Glumslöf*, och utgöres af № 3, $^1/_2$ mantal, med tegelbruk, och № 6, 9, $^9/_{32}$ mtl, allt krono-skatte-rusthåll; har 140 tld åker; utsädet är c:a 60 t:r, skörden 600 t:r; taxeringsvärdet 41,000 rdr; egare H. Kockum.

Öresjö uti Elfsborgs län, Marks härad och Fristads socken, till en mindre del uti Bredareds socken och Borås landsförsamling, är sammanklämd mellan höga och branta berg och utmärker sig genom ett särdeles behag; öfverallt utskjuta lummiga uddar, bildande tysta, hemlighetsfulla vikar, kyssta af de långa, hängande grenarne derofvanföre! skrifver en författarinna, hvars skildring af sjöns intryck på henne vi här tillåta oss återgifva. »Under dessa strandens täta löfmassor, hvilket dunkel, hvilket tilldragande, outgrundligt behag! Det är en hel, liten trollverld, som, om man nalkas, flyr upp åt den mossiga, stenbundna höjden, skyndande in mellan ormbunkarnes breda blad, eller döljande sig bakom någon ärrig trädstam, skrattande ljudlöst åt det vanmäktiga försöket af menniskobarn att vilja fånga det ofattliga. Vid ena stranden, högt upp mellan träd och buskar, ligger den genom en roman bekanta *»Gyltas grotta»*, och på en holme i sjön märkes en liten täck belägen villa, kallad *Fiskartorpet*, hvars egare förvandlat holmen, som förut varit endast ett stenrös, genombrutet af några resliga träd till den mest förtjusande vistelseort, såväl genom sina slingrande gångstigar, grönskande små höjder, yppiga buskager, blommande rabatter, en täck, liten köksträdgård, som ock genom den herrligaste utsigt åt sjön och den skugga de höga hängbjörkarne kasta öfver strandens mossiga, nyckfullt grupperade stenar.» I allmänhet förekommer leran endast såsom en smal rand närmast sjökanten, der den går mera sällan upp i dagen, utan undandöljes af ett mer och mindre mäktigt sandtäcke. Vid *Sparsör* och *Slättäng*, träffas den egentliga lermergeln, med en mäktighet från 6 till 20 fot och deröfver. Vid södra ändan af sjön, nära Borås, har träffats ett mindre lager snäckgyttja, betäckt af sand och torfdy; det användes på orten till kalkbränning.

Öresten, öfverste-boställe och 1 mtl krono-säteri uti Örby socken, Marks härad och Elfsborgs län, omkring 6 mil från Göteborg; med bördig jordmån af lera, ymnigt höbol, hjelplig skog, taxeradt 1865 till 27,000 rdr, och, med underlydande 2 mtl Öresten med qvarn och tegelbruk samt $2^3/_4$ mtl i andra hemman, till 136,200 rdr. Gården var i början

af innevarande århundrade bebyggd med ett gammalt envånings trähus, hvartill hörde en obetydlig trädgård. Här har fordom funnits

Örestens slott eller fästning mot förra danska gränsen, på en klippa vid Öresjöns utlopp. Fästningen benämnes omkring år 1366 Orsten och Oersteen, såsom då anlagd under kriget mellan kon. Hakon, Waldemar och Albrecht. Med visshet vet man, att Öresten innehades 1370—1378 af en dansk höfvidsman, Tyke Petersson, äfven kallad Tyke Putter; anses blifvit år 1383 intaget af Svenskarne och hörde följande året till Bo Jonssons förläningar. År 1387 öfverlemnades det jemte fästet Oppensten samt Kinds och Marks härader af r. r. Algot Magnusson (Sture), hvilken en tid innehaft Öresten såsom exekutor af Bo Jonssons testamente, åt drottning Margareta, som skall förlänat det åt sin gunstling, Abraham Brodersson. Efter segern öfver Albrecht fick en af de verksammaste biträdena under kriget, riddar Niklis Jonsson Svarte Skåning, Marks härad i förläning eller pant och försäkrades om bibehållandet deraf genom beslutet i Nyköping 1396. Dennes son, riddare Jöns Niklisson, vanligen kallad herr Svarte Jöns, har, 1421, på Öresten beseglat Björn Niklissons morgongåfvobref. I kon. Erik XIII:s jordebok räknas Öresten bland Sveriges slott och län; hade till fogde en dansk, vid namn Jösse Larsson, som vid befriaren Engelbrechts ankomst, genast mot fritt aftåg åt honom lemnade fästet, hvilket derefter förstördes. Konung Carl Knutsson utgaf väl 1449 befallning om Örestens slotts återuppbyggande, men det verkställdes först år 1460 genom Sten Sture och Erik Karlsson, af hvilka ett intyg blifvit utfärdadt den 18 Juli 1469, att då de byggde slottet på Öresten, kon. Carl tillbytt sig Nygård, som ligger under klippan. Kristian I gjorde i början af år 1470 ett försök att intaga det, men Sten Sture uppbådade Vestgötabönderna och slog honom på flykten. Af kon. Hans' bref af den 23 Nov. 1501 finner man nämnda konung klaga öfver, att Erik Eriksson Gyllenstjerna, befallningsman på Elfsborg och Öresten, öfvergifvit honom och blifvit hans fiende; i ett sednare bref, skrifvet i Jan. 1502, uppmanade nämnda konung allmogen i Westergötland att draga till Öresten och bränna upp det. Den 17 Juli samma år, sedan prins Kristian inryckt från Skåne för att understödja de kungliga trupperna från Bohus län, gaf sig Elfsborg efter ett kort motstånd, och tre dagar derefter blef Erik Gyllenstjerna ihjälslagen i Westergötland af en vildsint folkhop, för att, enligt våra historikers uppgift, på honom hämnas slottets öfverlemnande till unionskonungens son; men vare orsaken till böndernas grymhet hvilken som helst, så gifves dock ingen anledning att misstänka något förräderi vid slottets öfvergifvande. Ett intyg af den 11 Sept., deri 12 å orten boende riddare och män af adel edeligen betyga på Sten Stures begäran, att de icke visste om något förräderi af »then erlighe godhe hr Erich Erichson sitt fädernesrige rettrodighe som en erlig tros man» etc., torde ock få gälla som ett giltigt vittnesbörd mot en falsk beskyllning för förräderi. Öresten uppgafs efter ett tappert motstånd af kommendanten Åke Hansson, som undkom tillika med större delen af manskapet. Slottet förstördes derpå af prins Kristian; huruvida det sedermera blef åter befäst, är ovisst, men det bibehölls ända till reformationstiden. Det kallades, så länge det var befäst, i den tidens skrifter: *Cronones slott*, och kringliggande landet kallades länge *Örestens län*. Med Öresten och dertill lagda 42 hela och halfva gårdar uti Marks härad begåfvades herr Erik Gustafsson Stenbock af konung Johan för biståndet vid kon. Eriks tillfångatagande 1568, och lades 1582 ytterligare flera gårdar i Westergötland till detta Stenbockens friherrskap, hvilket dock sedan förlorades under hertig Carls regering, då Stenbock såsom kon. Sigismunds anhängare, rymde ur landet. Hans son, riksrådet Gustaf Stenbock, återfick Öresten den 22 Juni 1613 af kon. Gustaf II Adolf. Vid reduktionen tillföll slottet åter kronan och anslogs derefter till boställe för öfversten vid Elfsborgs läns regimente; se förestående art. År 1702 dog här assessor Gustaf Blixencron, hvars fader, assessor Mårten Persson Blix, adlad Blixencron, är känd för att år 1627 hafva afslutat den första General-Hufvudboken i Sverige. Lemningar af slottet finnas ännu på det s. k. *Slottsberget*, och hvilka, utom rundmurarne, bestå af en

brunn eller cistern, som alltid innehåller vatten.

Öresund eller *Sundet.* Sveriges urgamla gräns söderut, är det smala sund, som åtskiljer danska ön Seland från Skånes kust och förenar Östersjön med Vesterhafvet (Kattegat). Det är 9 mil långt, anses taga sin början mellan *Hyllie* socken i Skåne och orten *Dragö* på ön Amager samt sträcka sig på svenska sidan till fiskläget *Wiken* och på den danska till orten *Hornbek.* Mellan Hyllie och Dragö är 1,3 mil, mellan Wiken och Hornbek 0,95, största bredden mellan Höjeåns utlopp och Köpenhamn är 2,6 mil, och smalaste stället, mellan fästningen Kronoborg på danska sidan, der ett fyrtorn står, och staden Helsingborg på den svenska, blott $^1/_2$ mil. Uti äldre tider, och innan folkrättens lagar blefvo gällande, var det vanligt, att strandboerna vid segelbara strömmar eller sund kräfde tull af dem, som på sådana vatten drefvo handel. Denna afgift betraktades dels såsom en vederbörlig skatt åt den, som egde vattendraget, dels, och ännu oftare, såsom en lösepenning att derigenom befria sig från strandboernas plundringar. Af denna dubbla anledning hade äfven från äldre tider tillbaka genomfarten i Öresund varit belagd med en sådan tull, och emedan Seland städse varit danska maktens hufvudsäte, samt dessutom bästa segelleden går utefter denna kust, så betaltes afgiften åt Selands konung. Huru saken för öfrigt förhöll sig i de äldsta tiderna, är numera icke så noga kändt, men afgiften lärer hafva varit blott en rosenobel för hvarje köl, lasten deri inberäknad. Segelfarten på Öresund var också den tiden ännu ganska obetydlig, ty Östersjöhandeln drefs nästan uteslutande af Danzig, Stralsund samt hufvudsakligen Lübeck, hvilken sednare stad på landsvägen från och till Hamburg hemtade söderns och utförde nordens varor. Kristian II och hans efterträdare uppmuntrade Holländarnes Östersjöhandel, förnämligast för att derigenom bryta Hansestädernas. Detta lyckades, och allt från den tiden blef Sundska tullen betydligare, samt väckte uppmärksamhet och tvister. Den första skriftliga urkund angående *Sundska tullen* var det Speierska eller Burgundiska fördraget, som år 1544 afslöts i Speier mellan Kristian III i Danmark och kejsar Carl V, som då beherrskade Holland, hvilket land idkade betydlig handel i Östersjön. I Stettinska fördraget år 1570 beviljade båda grannstaterna hvarandra tullfri handel äfven genom Öresund »såsom af ålder brukligt varit.» Genom freden i Knäred år 1613 medgafs åt Svenskarne tullfrihet i Sundet utom för dryckesvaror, för hvilka borde erläggas lika afgift som den Danskarne erlade. Genom fredsslutet i Brömsebro 1645 erhöll slutligen Sverige, efter långvariga prejerier och trakasserier mot svenska sjöfarande, samt oupphörliga förhöjningar af de förut mindre tryckande tullafgifterna, för sig och samtliga underlydande landskap fullkomlig tullfrihet uti Öresund för alla slags varor både vid in- och utförsel. Genom fredsfördraget i Roeskilde år 1658 stadgades, att svenska fartyg skulle, vid genomfart af Öresund och Belterna, vara helt och hållet fria från tullafgifter, undersökningar och uppehåll, blott de visade ordentliga sjöpass. Samma fördel tillerkändes varor, som tillhörde Svenskar, äfven om de fördes på främmande fartyg. Men genom den fred, som efter Carl XII:s olyckliga krig afslöts med Danmark den 3 Juli 1720 på Fredriksborgs slott, under fransk och engelsk bemedling, nödgades Sverige helt och hållet afstå från tullfriheten i Öresund och Belterna. Allt sedan fortfor Öresundstullen att trycka svenska handeln, ända till dess konung Oscars regering, genom ett med Danmark och Sverige, Norge, Österrike, Belgien, Bremen, Frankrike, Storbritannien, Ryssland, Hamburg, Hannover, Lübeck, Oldenburg, Meklenburg, Nederländerna samt Preussen, år 1857 den 14 Mars i Köpenhamn afslutadt fördrag, friköpte dessa för all framtid från Sundska tullen, mot förbindelsen, att i lösen erlägga en bestämd summa af 30,476,325 rdr danskt rmt (1 rdr d. rmt = 2 rdr sv. rmt), hvaraf Sveriges andel belöpte sig till 1,590,503 rdr d. rmt, som genom en seperat-konvention den 21 April 1857 mellan Sverige och Norge å ena och Danmark å andra sidan nedsattes till 1,279,196 rdr genom afdrag för de kostnader, som föranledas genom underhållet af de svenska och norska fyrarne i Öresund och inloppet till Kattegat, för hvilka inga afgifter få affordras de fartyg, som passera dessa

farleder. Enligt V art. skulle Sveriges andel i lösningssumman utgå under loppet af 20 år i 40 lika halfårsbetalningar, utgörande 93,524 rdr sv. rmt. Första halfårsbetalningen skedde den 1 Oktober 1857. Danmark förbinder sig uti art. I af nämnda traktat:

1:o att icke uppbära några tullumgälder, last-, fyrbåksafgifter eller afgifter för sjömärkens underhåll eller andra umgälder af hvad beskaffenhet de vara må, beräknade efter skepp eller last, för fartyg, som genom Belterna eller Öresund begifva sig från Nordsjön till Östersjön eller tvärtom, vare sig att dessa fartyg inskränka sig till att passera genom danska farvattnen, eller att de till följd af ute å sjön inträffade förhållanden eller i handelsangelägenheter föranlåtas att der ankra eller inlöpa. Under hvad förevändning som helst skall hädanefter icke något fartyg vid passerandet genom Sundet eller Belterna kunna uppehållas eller hindras, H. M:t konungen af Danmark likväl uttryckligen förbehållet, att genom särskilda aftal, som icke innebära någon visitationsrätt eller rätt till fartygens uppehållande, bestämma den behandling för verkställande af uppbörd utaf umgälder och tull, hvilken fartyg, tillhörande de makter, som icke deltagit i denna traktat, skola vara underkastade; 2:o att hvarken af de utaf omförmälda fartyg, som, lastade eller i barlast, inlöpa i eller utlöpa ur danska hamnar, ehvad de der sysselsätta sig med handelsföretag eller ej, och icke heller för deras laster, uppbära någon som helst af de afgifter, hvilka för dessa fartyg eller laster på grund af passerandet genom Sundet eller Belterna bordt erläggas, och hvilkas afskaffande blifvit beslutadt i föregående §; välförståendes att de afgifter, som sålunda komma att afskaffas, och som följaktligen icke skola kunna uppbäras, vare sig i Sundet eller Belterna eller i danska hamnarne, icke heller må indirekte återinföras genom en för sådant ändamål gjord förhöjning af nuvarande hamn- eller tullafgifter, eller genom införandet för samma ändamål af nya sjöfarts- eller tullafgifter, eller på hvad annat sätt som helst. Uti art. II förbinder sig Danmark 1:o, att bibehålla och i bästa skick underhålla alla fyrar och båkar, som nu finnas vid inloppet i eller i grannskapet af dess hamnar, redder, floder eller kanaler eller utmed dess kuster, äfvensom de bojar, prickar och sjömärken, som nu finnas och tjena till underlättande af sjöfarten i Kattegat, Sundet och Belterna; 2:o att liksom tillförene, i sjöfartens allmänna intresse taga i allvarligt öfvervägande nyttan eller lämpligheten af en förändring af dessa fyrars, båkars, bojars, prickars och sjömärkens läge eller form, eller af ett förökande af deras antal, allt utan att någon afgift derigenom uppkommer för främmande fartyg; 3:o att, likasom tillförene, vaka öfver lotsväsendet, hvilket det i Kattegat, Sundet och Belterna alltid skall stå sjökaptenerna och skepparne fritt att anlita eller icke. Lotsafgifterna skola vara måttliga; deras belopp skall vara lika för danska och för utländska fartyg, och lotsafgift skall icke kunna fordras af andra fartyg än dem, som sjelfvilligt begagna lots; 4:o att utan någon inskränkning medgifva hvarje enskild person, dansk eller utländsk, rättighet att i Sundet och Belterna fritt och på samma vilkor, utan afseende å nationaliteten, förlägga fartyg, i ändamål att med bogsering biträda de handelsfartyg, som deraf vilja sig begagna.

Från och med året 1829 till och med 1851 passerade genom Öresund årligen 13 à 20,000 fartyg. — I Öresund ha hållits 2:ne större sjöslag. Det ena år 1427 mellan svenska och danska flottorna å ena sidan samt hansestädernas å den andra, hvarvid den sednare blef slagen, och ett stort antal handelsfartyg med dyrbara laddningar togos i pris af segervinnarne. Det andra hölls den 29 Okt. 1658 mellan svenska och holländska flottorna, hvarvid den sednare, efter en ytterst blodig och hårdnackad strid (derunder de holländska vice amiralerna föllo, och hvarom holländarne sade: vi hafva visserligen fäktat mot både turkar, spaniorer och engelsmän, men aldrig förr varit ute för en sådan strid, ty svenskarne slåss icke på ett resonabelt sätt, utan det gäller lifvet i hvart enda ögonblick) lyckades slå sig fram genom Sundet för att undsätta Köpenhamn, som belägrades af Carl X Gustaf. — I sednare tider har Öresund företett en liflig tafla af mera glädjande art, då Sundet varit belagdt med is, såsom åren 1830, 1838 och 1848, i det de båda grannfolken begagnat den tillfälliga bryggan för att göra hvarandra sina besök att närmare sammanknyta vänskapsbandet, sedan trätofröen försvunnit och de lärt alltmera inse sina gemensamma intressen.

Örgryta, *Örgryte,* socken uti Säfvedals härad af Göteborgs och Bohus län, omgifver staden Göteborg i söder och öster, arealen, 0,188 qvadratmil land = 4,235 tld eller 23,716 qvadratref (Forsell uppgaf hela arealen, Carl Johans och Nya Warfs församlingar inberäknade, till 8,517 tld, deraf 550 vatten), är fördelad på $20^5/_8$ mtl, hvaraf $11^5/_8$ skatte, $1^1/_2$ krono och $7^1/_2$ frälse. Socknen, med en medelhöjd af 75 fot, eger i allmänhet bördig jordmån, bestående mestadels af god mylla, har brist på skog, endast några trädplanteringar till ögonfägnad; beboddes 1865 af 1,960 inbyggare (600 fler än år 1845). All jordbruksfastighet taxerades 1865 till 1,407,600 rdr, verk och lägenheter till 984,500 rdr; af sednare må nämnas *Almedals* klädesfabrik

(tax. till 290,000 rdr), *Wetterholms* garfveri och f. d. damastväfveri, *Göta Lejons* tvålfabrik, *Mariedals*, *Johannisdals* och *Levantens* färgerier, *Blekets* och *Broängens* garfverier; förut har här funnits *Gubbero* tobaksfabrik (nedlagd är 1860), såpbruk och flera tegelbruk. Här äro flera med kostnad och smak anlagda trädgårdar, tillhörande förmögna borgare i Göteborg. Uppmuntransvärdt föredöme till park- och skogsplantering har A. H. Grén lemnat, i det han, på sin egendom *Eng-* eller *Änggården*, $^1/_2$ mtl skatte, besått och planterat år 1863: 45 qvadratref, hvartill användts, utom gran- och tallfrö, plantor af björk, al, lönn, ek samt endast af lärkträd öfver 10,000 st.; dessutom har herr J. A. Rossing och gartner Ljungdahl under året 1862 utfört skogssådd på $16^1/_4$ tld. Intill 1860 års slut hafva 235 af de från Elfsborgs kungsladugård afsöndrade lägenheter, hvilka utgöra Carl Johans församling, blifvit till följd af kongl. brefvet d. 14 Nov. 1854 lösta till skatte, hvaremot de återstående 254 då ännu voro af krono-natur. — Socknen, intill år 1712 annex till svenska församlingen i Göteborg, utgör nu med Carl Johans församling och Majorna, som väl förenades med Örgryta år 1830, men dock, såsom Göteborgs förstad, förblefvo under denna stads polisstyrelses domvärjo, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Göteborgs stift, med en folkmängd af 13,110 personer. Förste kyrkoherden härstädes blef år 1712 Petrus Andreæ Aurelius, hvars sonson Daniel Aurell, adlades med namnet Lilljenheim; efter honom finnas tryckta afhandlingar om jordbruk och slöjdnäringar, städers och stadsmannarörelse samt penningar och handelsbalance. Ihågkommas bör äfven komminister Santesson, † 1819, som var så omtyckt för sina predikningar, att medlemmar af andra församlingar skola på egen bekostnad här hafva utvidgat kyrkan. Skolbarnens antal, år 1850: 150, är nu 240, deraf 90 begagnat undervisningen i socknens fasta skola om 2 klasser (för år 1854 uppgifves 2 fasta), 121 i 3 småskolor och 12 i hemmet. Skolan har en egen fond på 3,000 rdr rmt och Roempkes donation på 500 rdr. Från höjderna vid kyrkan, $^1/_8$ mil från Göteborg, erbjudas vackra och vidsträckta utsigter öfver Göta elf, Göteborgs hamn, sjelfva staden och den kringliggande nejden. År 1528 nämnes Utby, nu en del af denna, såsom särskild socken. Ifrån *Kallebäcks* eller *Gustafs källa*, belägen $^1/_4$ mil från Göteborg, i en sandbacke, 100 alnar öfver vattenytan, är 1793 anlagd, på stadens bekostnad, af hr Blackwood från Skottland, en vattenledning, hvarigenom staden förses med godt vatten ifrån 3:ne allmänna vattenledningsställen. Vid källan är upprest en marmorsten med en inskrift, i anledning af kon. Gustaf III:s besök. Historiska minnen äro konung Ragwald Knaphöfdes afdagatande år 1135, när han passerade här på sin Eriksgata de trånga bergen vid förutnämnda källa; nära invid finnes ock en hög, kallad *Jättekonungens graf*. Enligt andras berättelse skall dock detta skett vid *Karleby-Långa*. Det andra är Danskarnes nederlag här på *Randängen* år 1645 i s. k. Hannibals-fejden mot svenska höfvidsmannen Harald Stake, sedan de förut utfört bedriften att ihjälslå omkring 18 lytta gubbar. — Större gårdar äro: *Gamla Elfsborgs kungsladugård*, 1 krono-säteri, landshöfdingens boställe; — *Säfvenäs* frälse-säteri. — Välbyggda mindre gårdar, *Kärralund* 1 mtl frälse, — *Fräntorp* 1, — *Kålltorp Öfver-* och *Nederg.* $1^5/_{12}$ frälse, — *Lunden* $^1/_2$, — *Underås* och *Öfverås* 2 mtl skatte, — *Stora Torp* $^1/_2$ frälse, — *Lilla Torp* $^1/_4$, *Skår Österg.* 1 skatte, — *Skår Vesterg.* $\frac{7}{32}$ skatte; — *Torpa* $^1/_2$, är komministerboställe, — *Örgryta stom* $^3/_4$ mantal. — *Böö*, *Kallebäck* och *Krokslätt* äro hemmans-namn. — Fabriker och andra inrättningar äro redan nämnda.

Öringe, frälse-säteri om 1 mantal i Marbecks socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, omkring $2^1/_4$ mil från Ekesjö, mellan 57° 53′ 54″ latitud och 3° 12′ 12,79″ longitud från Stockholms observatorium. Gården har ett högt och vackert läge, är väl bebyggd fastän endast med envånings träbus med trädgård, samt har goda, ehuru stenbundna egor och tillräcklig skog och bete. Öringe egdes länge af slägten Rosenqvist af Åkershult; tillhörde år 1856 öfverste F. Sjöstéen, hvars enkefru nu innehar det; var 1865 jemte utjorden Bondarp tax. till 28,000 rdr.

Öringe, by uti Ekeby socken, Göstrings härad och Linköpings län, vid

pass $1^3/_4$ mil från närmaste stad, Skeninge, af $1^3/_4$ mtl skatte, med qvarn för 3 par stenar, grynverk och stamp, alltsammans taxeradt till 51,000 rdr; har 5 brukare. En gård i Öringhe såldes 1487 af Ingeborg Mansadotter till välborne Bengt Abiorsson; en frälsegård i Öringe egdes 1687 af fru B. Cruus (enka efter majoren J. Lilliehöök), och såldes af henne den 19 Juni 1701 till friherrinnan Catharina Falkenberg; $^1/_4$ mtl har förut länge lydt under Boxholms bruk.

Öringe, by och gård uti Weinge socken, Laholms fögderi, Höks härad och Halmstads län, vid pass 1 mil från Laholm. Den förra, på 7 n:r af 3 mtl skatte, $2^1/_4$ mtl krono och $^3/_4$ mtl frälse, med 21 brukare, taxerad till c:a 15,000 rdr, har dels god svartmylla, dels stark lera till jordmån, någon bokskog och torfmosse, husbehofsqvarn, bördiga ängar och goda beteshagar. Den sednare på 3 n:r af $2^5/_{12}$ uts. frälse, bättre bebyggd med ganska vackra trädgårdsanläggningar, var 1865 taxerad, med underlydande $^5/_{32}$ skatte, $^1/_3$ krono i byn, till 86,700 rdr, och egdes af Carl Hammar på Alslöf; inbyggarnes antal i byn och vid frälsegården var 320. — Af de hemman, som nu bilda frälsegården, var år 1815: № 8, $^3/_4$ mtl, väl bebygdt, med rymlig och god trädgård, egdes då af ryttm. Fredrik Adlerstråle, hade förut tillhört kommersrådet Wurmb, hvilken på detta ställe inrättade ett *handelsinstitut;* № 9 och 10, 2 mtl, voro bebyggda med ett högt envånings trähus och flygelbyggnad; egdes af vice häradsskrifvaren Fredriksson. Under den tid prosten Löhr var lärare vid nämnda handelsinstitut, tillhandlade han sig № 3, $^1/_6$ mtl, som genom enskiftes utbrytning erhöll sina egor på större afstånd från byn; har äfven tillhört sonen, kommissions-landtmätaren Löhr.

Örja, annex-socken till Wadensjö pastorat, är belägen uti Rönnebergs härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil o.n.o. från Landskrona, vid hafvet; arealen, 0,015 qvadratmil (efter Hahr) = 347 tld eller 1,943 qvadratref (Forsell uppgaf 1,967 tld), är fördelad på $12^7/_{24}$ mtl skatte, $1^3/_8$ krono och $3^5/_6$ frälse, tillsammans $17^1/_2$ mtl. Socknen, vid en medelhöjd af 50 fot, med ömsom god, ömsom mager åker, tillräckligt höbol, innefattar 2 byar, *Örja* med 42 brukare och *Tullstorp* med 15 brukare; beboddes 1865 af c:a 540 inbyggare (480 enligt pastors uppgift). All fast egendom taxerades samma år till 805,000 rdr, deraf 20,600 rdr för annan än jordbruksfastighet, dessutom är Tullstorps kronobete taxeradt till 1,200 rdr. Kyrkvägen $^1/_2$ mil. Barnundervisningen bestrides i en fast skola af en examinerad lärare för c:a 30 barn; till skolan hör ett planteringsland af 5,300 qvadratfots ytvidd; skolväsendet har sig anslaget helgonskylden 26,425 kub.fot korn årligen. — Gårdar: *Marieberg* eller № 18, 20, 21, omkring $1^1/_9$ mtl frälse *Örja*, med gjuteri; utsädet 105 t:r säd, 3 à 400 ℔ klöfverfrö; taxeringsvärdet 93,500 rdr; egare W. L. Athmer; för 66 år sedan var största delen af egendomen fäladsmark. — I samma by eges $^1/_2$ mantal skatte och $^1/_5$ frälse af postm. Weibulls arfvingar; — № 19, 1 mtl frälse *Örja*, lyder under Trolleholm. — Adr.: Landskrona.

Örke, *Yrke,* by uti Skuttunge socken af Bälings härad och Uppsala län; 4 mtl skatte; är märklig genom 3 runstenar, deraf en har inskriften: **Rana + lito rita + stin + äftir + fathur sin + Uthvahin.**

Örkelljunga (fordom *Ödknaliung, Örkellynge),* socken och, med Rya, regalt pastorat af Lunds stift, med $30^3/_4$ mtl, bebodda af 4,290 personer. — *Örkelljunga,* modersocken, är belägen uti nordöstra delen af Norra Åsbo härad och Christianstads län, $3^1/_2$ mil öster från Engelholm, $4^3/_4$ mil från Helsingborg, med en medelhöjd af 250 fot; gränsar i vester till Halland, i norr till Fagerhults socken och i öster till Vestra Göinge härad. Arealen, 1,463 qvadratmil land (Forsell uppgaf 37,260 tld, deraf 1,225 vatten), är fördelad på $37^1/_2$ mtl ($39^1/_3$ eft. Forsell), hvaraf $21\frac{31}{48}$ mtl skatte, $3\frac{41}{48}$ krono, 12 frälse, i 343 brukningsdelar. Socknen, med bergig mark och sandig jordmån, tillräcklig skog samt fiske, beboddes år 1865 af 3,340 inbyggare, som lefva, utom på jordbruket, af ganska betydlig spannmåls- och timmerhandel; för tillverkning af sumak, ett slags färg- och garf-ämne, omnämnes i Hushållnings-sällskapets sednare års handlingar en torpare.

All fast egendom taxerades år 1865 till 848,800 rdr. I Örkelljunga by hålles en årlig landtmarknad; i Vestra Spång har funnits masugn och stångjernshammare, som blifvit af fienden förstörda, men platsen kallas ännu bruket. År 1856 uppkom här skogseld endast igenom okynnet hos en gosse, dervid 56 tld skog förstördes. Kyrkan ligger 1 mil från annex-kyrkan och har ett astronomiskt bestämdt läge, mellan 56° 16′ 46″ latitud och 4° 46′ 42,30″ longitud. Af 480 inom skoláldern varande barn undervisades år 1865 cirka 320 i en fast skola om 3 klasser samt i en flyttbar om 5 klasser af 3 examinerade lärare, medan 70 undervisades enskildt och 90 hemma; till skolan hörer planteringsland af 2,100 qvadratfots ytvidd. Den enskilda skolan är inrättad af landshöfding A. von Reiser och underhålles af den s. k. Reiserska stiftelsen utan bidrag af församlingen; under skoltiden erhålla 6 barn fri kost. — *Ödknaliung* omtalas i historien år 1307, då hertig Erik af Halland under den starkaste vintern här besegrade danska rytteriet, och år 1318 (eller 1316) intogs, afbrändes och utjemnades Örkelljunga fäste af konung Erik Menveds broder, hertig Kristofers länsman Eskil Krake; lemningar efter fästet skola ännu i sednare tider varit synliga. Det var också här i nejden, i ett trångt pass, kalladt *Fantehule*, som den tappre Åke Hansson (Tott) år 1510 stupade i en strid med Danskarne; öfver platsen skall varit upprest ett kors. — Gårdar: *Lärkesholms* säteri (tax.-värdet 152,000 rdr); — *Pockarp* $1^1/_8$ mtl, eges af presidenten Lagerheims arfvingar; — *Östra Spång* $^3/_4$ mtl, *Vestra Spång* $\frac{17}{108}$ mtl, och *Östra Ringarp* $^2/_{27}$ mtl, utgöra en egendom. — Militiæ-boställen äro: *Ekholm* $^1/_2$ mtl, *Svenstorp* $^2/_3$, *Jernbläst* $^1/_2$, *Bjärabygget* $^1/_2$, och *Klippebygget* $^1/_4$. — *Lilla Bjelkabygget* $^1/_4$ mtl, är mönsterskrifvare-boställe. — I Örkelljunga by är $^1/_3$ mtl *kyrkoherdens prestbol*, $^1/_8$ mtl *klockarebol;* — *Åsljunga, Boatt, Florshult, Harbäckshult* äro byar. — *Attarp, Bosjöholm, Krångelbygget, Höijaholm* (Högaholm), *Sånnarp* (Sånarp), hemman. — Poststation finnes i Örkelljunga.

Orkened, annex-socken till Glimåkra pastorat, är belägen uti Östra Göinge härad af Christianstads län, 5 mil n.n.o. från Christianstad, vid 335 fots höjd öfver hafvet; arealen 1,980 qvadratmil land = 45,823 tunnl. eller 256,608 qv.-ref och 0,124 qvadratmil vatten (Forsell uppgaf hela arealen till 48,184 tld, deraf 2,050 vatten), är fördelad på $32^7/_{16}$ mtl ($^7/_{16}$ mtl ligga i Wånga socken, men föras i jordeboken hit), deraf $21\frac{7}{48}$ skatte, $3\frac{41}{48}$ krono och 12 frälse. — Socknen, med lika jordmån och skogstillgång som Glimåkra, beboddes 1866 af 4,250 innbyggare (på $32^7/_8$ mtl). Medelst statsanslag företogs 1864 en utdikning af 8 myrar. Jordbruksfastigheten taxeras till 993,700 rdr, annan fastighet till 26,500 rdr rmt. — Kyrkan ligger 1,8 mil från moderkyrkan. Barnundervisningen bestrides uti en fast skola om 3 klasser, en flyttbar samt fyra småskolor, af 3 examinerade lärare; skolbarnens antal är något öfver 700, deraf nära 200 i enskild skola. Socknen har ett historiskt minne, och detta af den bedröfligaste sort, från Snapphanefejden, då kon. Carl XI, uppretad af Snapphanarnes illbragder, lät i April 1678 bränna och förhärja den nästan helt och hållet. — Ingen märkligare gård finnes i enskild persons ego, men deremot några boställen, såsom: *Applehult* $^3/_4$, med ångbränneri, fanjunkare-, *Edema* 1, indraget kornett-, *Bosakulla* $^5/_8$, indraget korporals-, *Ulfshult* 1, med ångbränneri, indraget trumpetare-, *Kongsgården* $^3/_4$, och *Ekön* $^1/_4$, indragna profoss-, *Gylleboda* $^1/_4$, hofslagare-, *Smålatorp* $^1/_4$, och *Hesslehyltan* $^1/_8$, 2:dra korporals-, *Hägghult* $^5/_8$, fanjunkare-, *Norra* och *Södra Dufhult* $\frac{11}{16}$ mtl, auditörs-boställe. — *Ekhult* och *Santatorp* äro två välbyggda gårdar af $^1/_4$ mtl hvardera. — *Lönsboda* med ångbränneri. — *Rönneboda, Wermanshult, Stora* och *Lilla Bökön, Hafhult, Grafveboda, Hunshult, Gisslaboda, Rumpeboda, Räfvatorp, Flyboda, Örnanäs, Kärraboda, Traneboda, Nyteboda* och *Tjufön* äro byar och hemmans-namn. — Adr.: Hästveda.

Örknen, sjö i Westra och Uppvidinge härader af Jönköpings och Kronobergs län.

Örlan, sjö i Skaraborgs län, 0,147 qvadratmil; har på sednare åren, medelst statsanslag, blifvit sänkt.

Örlen, sjö i Ransbergs socken af Skaraborgs län, 305,8 par.-fot (334,8 sv. fot öfver hafvet); har på sednare åren, medelst statsanslag, blifvit sänkt.

Örlingshyttan, *Örling,* en half skattehytta uti Gåsborns socken, af Filipstads bergslags härad och Wärmlands län, med qvarn, vid pass $2^1/_4$ mil från Filipstad, egdes 1865 af enkefru och brukspatron Berggren på Saxå; taxerades samma år till 70,000 rdr rmt. Här uppfördes år 1629 en masugn, men som redan 1738 blef utdömd för skogens besparing; en stångjernshammare, byggd 1673 med 150 *skℓℓ*:s smide, är äfvenledes nedlagd.

Örlösa, f. d. kronopark i Waksala socken af Uppsala län, numera skatteköpt; af 2,687 qvadratrefs areal, deri inberäknade skogvaktare-bostället Grönviken, ängarne Rörken och Rörkärret.

Örmanäs (jordeboken), *Ölmanäs* (Bexell), by uti Ölmevalla socken, Fjäre härad och Halmstads län, ligger långt ut vid hafvet, har c:a 400 inbyggare, på 16 n:r, $6^1/_2$ mtl skatte, $^1/_4$ krono (under prestgården), 2 mtl frälse och

Örmanäs, *Ölmanäs,* ett frälse-säteri af $1^1/_4$ mtl, på socknens yttersta udde i Kongsbackafjorden, $1^1/_2$ mil söder från staden Kongsbacka. Mangårdsbyggnaden utgjordes 1825 af en envånings hufvudbyggnad af trä och 2:ne flygelbyggnader, en ny trädgård var nämnda år under anläggning; en stor del af ladugårdsbyggnaderna äro uppförda af granitsten. Gården har på 1500-talet tillhört kommendanten Lars Ragvaldsson Hjerta, som var gift med Karin Carlsdotter Hård, sedermera löjtn. Pontan, kapiten Carl De Géer, och hans svärfar, tullinspektor Appelberg, hvilka hade förpantat säteriet, år 1759, på 99 år; äfven assessor N. O. Eksköld, † 1753, uppgifves såsom egare; har i öfver 100 år innehafts af slägten Holmertz, och egdes 1865 af lagman Holmertz enka, född Olivecreutz; sistn. år voro underlydande $4^5/_{36}$ mtl (№ 1, 6, 7, 13, 14 och 15, $2^1/_{12}$ skatte, $^1/_2$ ins., 1 uts. frälse af byn och $^1/_2$ uts. frälse Kärret, $^5/_{18}$ skatte Berg) samt 13 större och mindre öar; det helas taxeringsvärde 125,500 rdr rmt. Jordmånen är mylla på lerbotten och äfven någonstädes på hafssandbotten; på skog är brist, men ersättes af egendomens del i allmänna torfmossen; till gården höra saltsjöfiske, väderqvarn, hamn och lastageplats för dess produkter.

Örmevalla, socken, se *Ölmevalla.*

Örnaholm, frälse-säteri om 1 mtl i Båraryd socken, Westbo härad och Jönköpings län, beläget vid sjön St. Marlen nära Elfsborgs läns gräns. Säteriet hette fordom Wåxhult eller Waxhult, men fick sitt nuvarande namn af assessoren i Göta hofrätt, G. Örnevinge, † 1709, som hit öfverflyttade säterifriheten från nuvarande fänriks-bostället Smalås i Wåthults s:n. Örnaholm innehafves nu af 4 bönder; på egorna finnes en husbehofsqvarn; hela tax.-värdet är 24,100 rdr.

Örneberg, frälse-säteri uti Skallsjö socken och Wädtle härad af Elfsborgs län, se art. Högsboholm.

Örneberg eller *Redvägsborg,* frälsesäteri uti Timmelheds socken, Redvägs härad och Elfsborgs län, af 2 mtl, med såg, qvarn och slipverk; har löfskog utöfver behofvet; åkerjorden består än af svartmylla, än af sand och lera. Gårdens egare 1816, baron Åkerhjelm, anlade här en vidsträckt planteringshage samt förbättrade trädgården. Egare år 1865 voro C. G. Mellqvist och Th. Brovall; samma års tax.-värde var 50,300 rdr rmt. — Kring säteriet märkas flera höjder och dalar, hvilka synas så bildade som de vore lemningar efter någon forntida befästning.

Örnekullen eller *Bottna,* berg uti Bottna socken af Göteborgs och Bohus län, med ganska betydlig höjd, ligger mellan 58° 30′ 10″ latitud och 6° 39′ 17″ longitud.

Örneskymtarne, ett af Bohus läns högsta och besynnerligast formade berg, med tre spetsar, är beläget i midten af Qville pastorat; det tjenar seglarne i Kattegat till landkänning.

Örneström, pappersbruk uti Kisa socken, Kinds härad och Linköpings län, vid sjön Örens utlopp i Öfra Föllingen, c:a $5^1/_4$ mil söder om Linköping, är anlagdt af fänrik P. G. Durling, sysselsatte år 1829: 16 arbetare; var 1865 taxeradt till 4,500 rdr och egdes af Johan Anderson. Härtill hörde vidare *Friggestorp,* 1 mtl frälse, med 2 qvarnar, hvardera för 3 par stenar, tullsåg och pottaskebruk samt vid Örneström färgeri, vadmalsstamp och bränneri, alltsammans taxeradt dessutom till 30,000 rdr rmt. — Friggestorp har varit kronoarfvegods,

köptes 1625 af N. Brahe, egdes 1825 af J. Liljedal, som 1818 arrenderade det då nyligen anlagda pappersbruket.

Örnetofta, by uti Christianstads län och Gärds härad, till en del, $2^{5}/_{8}$ mtl, i Träne socken, och till en del, $2^{3}/_{4}$ mtl, inom Wä socken.

Örnfjorden, en mindre vik i södra delen af Sotenäs härad i Bohus län; utanför viken ligger en flock af skär och holmar.

Örnsberg, hästskofabrik i Stockholms län, Brännkyrka socken af Sotholms härad, $^{1}/_{4}$ mil utom Hornstull, ligger vid en vik af Mälaren, och vid sjelfva sjöstranden fabrikshuset, hvilket, jemte sjelfva hästskomaskinen och ångmaskinen, om 6 hästars kraft, hvarmed den drifves, äfven innesluter ugn för glödgandet af materialet. Ehuru hästskomaskinen synes vara till sin sammansättning mycket invecklad, är dock proceduren vid arbetet ganska enkel. Man har i början något svårt att förstå, huru den glödgade jernstången ($^{3}/_{4}$ tum tjock i fyrkant), som med tänger utföres direkte från ugnen till maskinen, i ett ögonblick afklippes till en bestämd längd, vikes på midten, pressas mellan 2 valsar och genom maskinens rotation nedkastas på marken såsom en fullfärdig hästsko. Vi säga visserligen fullfärdig, men det återstår ännu något mera, som menniskotanken ej kan förmå maskinen att frambringa, nemligen olika formade skor till den mängd olika stora hästhofvar, som existera. Som de dertill erforderliga »stansar» annars skulle belöpa sig till en oerhörd kostnad, inskränker man sig till att begagna 6 à 8 dylika, i särskilda par, ty framhofven på hästen är, som bekant, ej lika med bakhofven. Smeden, som skall göra det slutliga arbetet, nemligen att sko hästen, behöfver blott uppvärma den maskinslagna skon och böja den efter hofvens form samt islå de nödiga sömmen. En särskild liten maskin slår hål i de fördjupningar, som maskinen förut gjort för sömmen. Andra i handeln varande hästskor äro flata, så att smederna måste afsmida den nödiga fördjupningen för hofvens innerkant. Detta uträttar maskinen här på samma gång som hästskon formas. Priset pr centn. af fullfärdiga hästskor är $13^{1}/_{2}$ à 14 rdr, hvilket gör pr gång hästskor en prisskilnad af 41 öre mot de vanliga, för hand smidda. Såväl ångmaskinen, som hästskomaskinen äro tillverkade vid Bergsunds mekaniska verkstad; fabriken är anlagd år 1864 af herrar Hejdenberg och Ringström; taxerades samma år till 28,000 rdr. Lägenheten Örnsberg eges af bergsnotarien J. Lagerlund i Stockholm, och var 1864 taxerad till 2,000 rdr rmt.

Örnsköldsvik, köping i Norra Ångermanland, 11 mil norr om Hernösand, vid Domsjöfjärden, i en naturskön trakt, anlagd 1842 på byn Norrlungångers egor i Själevads socken och uppkallad efter landsh. Per Abraham Örnsköld (1762—1769), namnkunnig och ännu efter hundra år saknad och värderad af snart sagdt hela Norrland för stor verksamhet och utmärkt nit om provinsens utveckling i flera riktningar. Köpingen vann hastig förkofran, och sökte 1858 stadsprivilegier, men fick afslag. Hamnen lifligt besökt. Värdet af här aflastade varor, förnämligast lifsförnödenheter, har de sednaste åren uppgått till omkring 1 million rdr rmt. Från skeppsvarfvet vid köpingen, från den närbelägna Domsjö lastageplats samt från ett nyligen anlagdt ångsågverk på östra sidan af hamnen, utskeppades under år 1865, direkte på utrikes orter, 7,740 st. bjelkar och 12,425 tolfter plankor, utom battens och bräder samt andra skogsprodukter, allt inlastadt af 8 svenska, 31 norska, 2 danska, 2 franska och 1 holländskt, eller tillsammans 44 fartyg. Föregående året hade de besökande fartygens antal blott varit 36, nemligen 6 svenska, 26 norska och 4 franska. Örnsköldsvik har nu 15 handlande, 26 handtverkare, 3 årliga marknader; eger ett tvåklassigt lägre elementarläroverk med 2 lärare och 21 lärjungar (1863) och är försedt med postkontor, hitflyttadt från Bjästad 1856, statstelegrafstation (linien till Hernösand utgör 16,5 geografiska mil), tullkammare och apothek, sparbank, öppnad 1865; här bo ock, sedan 1850 ortens provincialläkare och dess domare. Folkmängden är omkring 380 personer, sedan 1850 tillökt med 220. Enligt en år 1850 upprättad ritning var köpingen, före eldsvådan i September 1860, indelad i 20 qvarter

och 110 tomter på en areal af 728 qv.-ref (6 seland) eller enligt annan uppgift upptog tomtplanen 444,623 qvadr.alnar och torget 14,400 d:o; jordarnes egovidd, inbegripen Norrlungångers bys, utgör 177 tld, deraf 5 tld åker, 50 äng och 122 skogsmark. Hus och tomter voro år 1865 åsatta ett taxeringsvärde af 333,100 rdr; i bevillning för egendom och inkomst erlades 1,080 rdr rmt. — Köpingen lyder under Själevads pastorat och domsaga. I dess omgifningar finnas flera lastageplatser. Örnsköldsviks hamn, som består af en liten, men djup bugt, och går in på stadens vestra sida, är $4^1/_2$ famnar djup; vid lastbryggan är 10 fots djupt vatten. Lots från sjön norrifrån erhålles vid Skagens udde och söderifrån vid *Ulfö*.

Örnäs, frälse-säteri om 1 mantal, i Vestra Ryds socken och Bro härad af Uppsala län, med tillhörande Wiby, $1^1/_2$ mtl ladugård, är beläget vid den s. k. Örnässjön; det förra har före 1683 tillhört slägterna Bjelke, Oxenstjerna m. fl., det sednare De la Gardie, båda sedermera Silfvercrantz till 1712, derpå Gyllenstjerna; egdes 1849 af grefve Lantingshausen, och 1864 var öfversten, baron Lejonhufvud egare. Örnäs har en areal af 2,727 qvadratref, deraf 758 åker och 84 äng.

Örnäs, tändsticksfabrik uti Örs socken på Dal.

Örryd, *Örreryd* (i mantalslängden), i jordeboken *Öreryd,* i äldre tider *Orrith, Öaryd,* socken i Mo härad af Jönköpings län, begränsad i nordost af Unnaryd och Stengårdshult (moderförsamlingen), i öster af Walshult, i sydost af Källeryd, i söder af Hestra och i vester af Elfsborgs län. Arealen, 101,347 qvadratref eller 16,848 tld fast mark och 6,998 qv.-ref vatten (Forsell uppgaf hela arealen till 18,075 tld), är fördelad på 11 mtl, hvaraf $3^3/_4$ sk., 2 kr., $5^1/_4$ fr. Inbyggarnes antal var år 1805: 384, hade 1850 vuxit till 520 och 1865 till 560. — Socknen genomflytes från nordost till sydvest af *Nissaån,* omgifven af den torftiga natur, som är allmän i dess floddal. Namnet härledes tydligen af den allmänna jordarten härstädes, örjord, ett groft, askgrått grus, som har den egenskapen att knappt kunna alstra ljung, än mindre andra växter. Dock har i dalarne emellan kullarne småningom bildat sig bättre jord, så att den kan användas till jordbruk. I socknen lära finnas 24 sjöar, deribland *Gulsjön* och *Hammarsjön.* Jordbruksfastigheten taxerades 1865 till 148,700 rdr, verk och inrättningar till 54,000 rdr. — Kyrkan, af trä, är ombyggd 1745, har ett astronomiskt bestämdt läge af 57° 29′ 32″ latitud och 4° 22′ 38″ longitud. — Ett fynd af benrangel, stenyxor och flintknifvar gjordes 1822 uti ett stenrös på en skog, $^3/_8$ mil från Öreryds gästgifvaregård, och 1864 fanns vid en nyodling å hemmanet Mossebo egor, 6 à 9 tum under jordytan, ett kolossalt slagsvärd af stål, 2 alnar 7 tum långt, deri inberäknadt handtaget, som ensamt håller 12 tum i längd, det hela vägde 5 *lℓ*. — Några gårdar af betydenhet finnas icke. På säteriet *Bjärsveds* egor låg intill år 1809 *Nissafors* bruk, men flyttades detta år till Källeryds socken; nämnda säteri, $1^1/_4$ mtl, är nu sönderstyckadt och bebos af bönder, ehuru fortfarande, jemte andra $4^1/_4$ mtl, tillhörande bruket. — Militiæ-boställen äro *Alabo* och *Mårtenstorp,* hvardera 1 mtl; — *Öreryd,* med garfveri, *Fagerberg, Ulfvestorp,* med såg och qvarn, äro byar. — Adress: Gölingstorp eller Gislaved.

Örryd, gästgifvaregård i ofvanbeskr. socken, hvarifrån skjutsas till Unnaryd i nordost $1^1/_4$ mil, Norlida i sydvest $1^1/_2$ mil, Kättsjö i nordvest $1^1/_2$ mil.

Örsbyholm eller *Örsby,* frälse-säteri om $4^1/_2$ mtl, beläget vid norra ändan af en liten sjö i Ljunga socken af Westra härad och Jönköpings län. Öfver egorna går södra stambanan mellan Säfsjö och Stockaryd. Säteriet hörde förr under Eksjö-Hofgård, egdes år 1770 af landshöfdingen, frih. C. E. Silfverhjelm, men är nu förvandladt till by och styckadt mellan 15 brukare; folkm. 140.

Örsjö, *Örrsjö,* annex-socken till Södra Willie pastorat inom Ljunitz härad, är belägen uti Wemmenhögs härad af Malmöhus län, $1^3/_4$ mil v.n.v. från Ystad, $^3/_4$ mil från hafvet och $^1/_4$ mil från moderkyrkan, med en medelhöjd af 95 fot; arealen, 0,078 qvadratmil land = 1,805 tld eller 10,108 qv.-ref (Forsell uppgaf 1,713 tld, hvaraf 2 vatten), är för-

delad på $12\frac{7}{16}$ mtl, deraf $8\frac{35429}{43120}$ mtl skatte, $2\frac{3747}{32340}$ krono och $1\frac{1}{2}$ frälse, i 178 brukningsdelar. Socknen innefattar 2 byar, Örsjö och Torsjö, med god åker och ängsmark samt torfjord, fiske uti en mindre insjö; beboddes 1866 af cirka 1,050 inbyggare. All fast egendom taxerades till 756,500 rdr. — Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 3 klasser, af examinerad lärare; skolbarnens antal uppgår till 200, deraf c:a 60 undervisas i hemmet; planteringsland finnes om 14,000 qvadratfots ytvidd; till skolväsendet äro anslagna 28 kubikfot helgonskyldskorn. — En runsten finnes med inskriften: Tumi: risthi: stin: thansi: ifter: Buthulfa: bruthur: sin: hartha: kuthan: trik. — Gårdar: I Örsjö by är 1 mtl kaptens-boställe, — 1 mtl annex-hemman till prestgården, — $\frac{5}{8}$ mtl, välbebygdt, eges af en bonde; — i Thorsjö by eges $1\frac{6656}{24576}$ mtl af gr. Stenbock, — $\frac{423}{2048}$ mtl lyder under Dybeck. — Adress: Ystad.

Örsjö, gästgifvaregård i Madesjö socken, Södra Möre härad och Kalmar län, 1 mil från Nybro köping; härifrån skjutsas till Emmaboda i s.v. $1\frac{1}{2}$ mil, till Börsryd i öster $1\frac{3}{4}$ mil, till Eriksmåla i vester 2 mil.

Örsjön i Bohus län, Hjertums socken af Inlands Torpe härad, utgöres af den stora vattensamlingen på gränsen mellan nämda socken och Dalsland, med tilllopp ur en mängd små sjöar i Fräkne, förutom från sjöar inom häradet, och uttömmer sig genom Uddevallaån. Näst Bullaresjöarne är denna sjö, med en vidd af 2,300 tld, den största fiskvattensamling i länet; är isynnerhet rik på *slom* (Osmerus eperlanus) och *sarf* (Cyprinus erythrophthalmus); den erbjuder, med sina holmar och uddar samt ända till vattenbrynet nedgående skogar, som här och der öppna sig för att framvisa en odling, en menniskoboning eller en mossig klippvägg, de vackraste situationer i Bohus län. Ingenstädes lärer man väl heller bättre än i grannskapet af denna romantiska sjö fatta den höga, allvarliga, men melankoliska prägel, som naturen har påtryckt ett äkta nordiskt landskap. Invid *Smedstakan* i Gustaf Adolfs socken i Elfsborgs län, finnes på 350 fots höjd öfver hafvet samt vid sjöns utlopp vid stora *Läresbovattnet,* vester om Örsjön, lager af snäckmergel eller snäckgrus. — Öfver Örsjön forslas vintertiden skogsprodukterna från de hemman, som äro belägna längst upp i fjellen, och med dess vatten drifves det på Dalsidan anlagda Kollerö jernbruk.

Örsjön i Hallaryds socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län; en udde i denna sjö utmärktes 1603 som råmärke mot Danmark.

Örskär, ö och fiskläge uti Börstils socken, Frödsåkers härad af Stockholms län, 3 mil från Öregrund, längst i norr af de till detta län hörande holmar. På ön finnes en ansenlig fyrbåk, som först blifvit anlagd af riksskattmästaren Sten Bjelke, sedan afbränd af åskeld, hvarefter den nu åter blifvit uppförd af sten, med rörliga polerade metallspeglar.

Örslösa, socken, och med Söne, Wähla och Gillstad ett regalt pastorat af 2:dra klassen, uti Skara stift, med $51\frac{41}{80}$ mtl och 2,340 personer, 3 mil från stiftsstaden. Det gränsar i vester till Wenern eller s. k. Dalbosjön, i norr till Rackeby eller Sunnersbergs församlingar, i öster och sydost till Råda, i söder till Hjerpås, i sydvest till Tådeneds socken. Hela Örslösa församling, utgörande en sträckning af 2 mils längd ifrån en i Wenern utskjutande landtunga, kallad *Främjan* (med fyrbåken Hönden), intill Häggesleds socken, består af ett flackt land, öfverallt uppfyldt med högre och lägre bergkullar, så i åkerjorden som i skogstrakterna, dock utan någon betydlig landthöjd. Dessa berg, på de stora åkerfälten alldeles nakna, förorsaka att åkern är besvärad af bergsyra, som ock högst sällan genom dikning afledes. Jordmånen är i Örslösa, Wähla och Gillstad i allmänhet en hård, men fruktbar lera, på sina ställen en svag, sandblandad fimjord på lerbotten, såsom en del jord vid Månslunda och Tubbetorpet. Åkerjorden i Söne socken är den bördigaste svartmylla på lerbotten, men i s. k. Främjan, enda betet för Söne sockens kreatur, och å en stor derintill liggande utmark består den af sandjord. Skog hafva Gillstad, Wähla och en del af Örslösa någorlunda till husbehof, men många byar i Örslösa äro alldeles utan skogsmark, äfvensom i Söne, der ej mer än 9 à 10

tld belöpa sig på hemmanet. Ängen är, då maderna undantagas, högst otillräcklig inom hela församlingen, den består uti instängda vildmarker, som rödjas och skördas till hö. De få artificiella ängar som finnas, visa, genom den goda skörd de lemna, att ängen kan och bör förökas. Mossar finnas endast inom skogarne; svårigheten att afleda vattnet samt den ansenliga mängd åkerjord, som finnes till hvarje hemman, har hittills hindrat deras odling. Torfmosse finnes på Främjans utmark. Betet är någorlunda tillräckligt. Inga större vattendrag finnas, endast tvänne bäckar, som väl kunna flöda starkt vid flodtider, men uttorka alldeles i de torra åren; uti den ena är vid Wahlberg en husbehofsqvarn. Lin sås till husbehof, hampa i en och annan kålgård, potates allmänt, rofvor stundom på åkern, som då gödslas ofvanpå, tobak planteras uti kryddgårdarne. På den hårda leran inträffa i torra år stundom missväxt, såsom åren 1807 och 1809, då leran drager sig för hårdt ihop om nätterna och faller sönder uti stundom tumsbreda sprickor. Allmogens hästar såväl som nötkreatur äro små. Stor skada har tillfogats kreaturen af de sig till otrolig mängd i sednare åren förökade vargarne. Bäfrar finnas äfven till ett ringare antal. Fåren, af gammal svensk race, med rak och grof ull, har gifvit högst 3 ℔ pr år. Bi finnas vid de flesta gårdar; 1 à 2 moderkupor hysas vanligen öfver vintren; bi-afveln har hindrats af bristande blomsterängar och klöfverfält. Ohyra på säd och gräs är sällsynt, utom stundom rotmask och sniglar på rågen samt bladlöss på ärterna. Fiske idkas mycket af Sönes sockneman, äfvensom af den del af Orslösas, som bo invid Wenern. Af vildt finnas endast harar och stundom någon orre. De fordom i mängd här varande kronhjortarne ha blifvit alldeles utödda. Till tegelslagerier finnas nog tjenliga materialier, men ej tillräcklig skog. Nästan hvar och en af allmogen förfärdigar sjelf sina åkerredskap (som ännu 1818 utgjordes af den vanliga vestgötajernplogen med kort lenkås och drages af 2:ne par dragare, af vanlig fyrkantig harf med jernpinnar, gåsfot och bollt eller vält) och husgerådssaker, utom smidet, som erhålles hos flera i församlingen boende klensmeder. Äfven bereder hvar och en sina ludna förskinn, medelst en beta af mjöl och salt, som gör dem ganska rena och mjuka. De många här befintliga väderqvarnar byggas äfven af bönderna sjelfva. Genom odlingsföretag utmärkte sig 1817 dåvarande klockaren Fornander, som 1797 tillhandlat sig en utmark om 8 tld jord på 50 år, och hvilken han förutnämnda år ej allenast uppbrutit till en bärande åker samt användt den i jorden varande stenen till en dubbel stenmur omkring marken, öfver 300 famnar lång, utan äfven uppfört tillräckliga åbyggnader samt uppfredat på ett berg inom marken en vacker granskog. Allmogens lefnadssätt är mycket sparsamt såväl i mat som klädedrägt. Af karlarne brukas den endast af hemgjordt vadmal eller skinn, af qvinnfolken endast af hemväfda ylletyger, i hvilkas förfärdigande de äro särdeles öfvade; deremot äro de ej långt komna med linets handtering, hvarken i spånad eller väfnad. — *Örslösa*, modersocken, är belägen uti Kållands härad af Leckö fögderi och Skaraborgs län, 1 mil från Lidköping, 3 mil från Skara, med en medelhöjd af 195 fot; arealen, 0,224 qv.-mil = 5,184 tld, deraf 972 tld (0,042 qv.-mil) skog (Forsell uppgaf 4,189 tld, deraf 10 vatten), är fördelad på 10 sk., $2^3/_4$ kr., 3 frälse-säteri och 4 fr., tills. $19^3/_4$ mtl, alltså 262 tld på 1 mantal. All fast egendom är taxerad till 621,200 rdr. Inbyggarnes antal är något öfver 880, som afyttra ej ringa qvantitet spannmål, för öfrigt hänvisas rörande näringarne till pastoratets förestående beskrifning. Vid Örslösa gästgifvaregård är Kållands härads tingshus. — Örslösa s:n skall, enligt en gammal sägen, fordom hetat Ödeslösa, af Digerdödens förskräckliga härjande, hvilken skall der lemnat blott 3 personer vid lif. En i sednare tider inträffad (1596—98) svår hungersnöd och vattuflod i Westergötland lär äfvenledes härjat svårt inom denna socken, efter den blifvit kallad Örslösanöden (troligen så benämnd deraf, att den enda underrättelsen man har derom, är inskrifven i Örslösa kyrkobok). Kyrkan blef år 1800 ombyggd och ansenligt utvidgad, hvarefter den år 1812 uppgafs såsom en af de vackraste i stiftet.

Å en grafsten på kyrkogården finnes i latinsk hexameter en biografi öfver prosten Elias Björck, hvars fader skall här varit Centurio; sannolikt är han den hos Ennes (konung Carl XII:s krigare) anförde kaptenen vid Skaraborgs regimente, Bengt Björck, hvilken blef fången vid Dniepern efter Pultawa-slaget och hemkom 1722 från Tobolsk. — Rörande undervisningens bestridande i början af innevarande århundrade, så har, genom nitfullt bemödande förutnämnde Frondelius, som här varit klockare och skolmästare, i öfver 40 år, allmogen i allmänhet lärt sig att väl läsa, många bland dem äfven att skrifva och räkna; äfven hade han genom sina musikaliska kunskaper bibragt församlingen en ganska korrekt sång, som är ovanlig, der orgelverk saknas. Nu bestrides undervisningen i en fast skola om 2 klasser af en examin. lärare för c:a 140 barn. År 1818 gjordes i en åker ett fynd af tvänne sammanböjda guldtenar, och på Månslunda egor en i tvänne hvarf sammanböjd ögla af guld. — Gårdar; *Kjellstorp*, med *Backa*, *Sjöbohl*, *Gräflorne* och *Storegården*, förut 1 mtl hvartdera, år 1717 tillsammans skattlagda till 3 mtl säteri, och $^1/_2$ frälse Tubbetorp egas under Ranåker. *Främmesta*, *Kihl* och *Fogelberg*, alla med särskilda artiklar. — *Örslösa* by, deraf 1 mantal stom, reduceradt från kongliga drotset grefve M. de la Gardie, är pastors tilldelningsstom, 1 mtl är *kyrkoherde-boställe;* arrendatorn häraf på 1850-talet hade fredat en större areal af boställets mark och derigenom framkallat frisk och växtlig skog; — $^1/_4$ mtl är *klockarebol*, 1 frälse och $1^1/_2$ skatte, med 7 hemmansbrukare. — *Ettrum*, by, af $2^1/_8$ mtl skatte $1^1/_2$ frälse, hvilka sednare år 1721 äro utbytta från kronan af riksrådet grefve Claës Ekeblad, samt af $^1/_4$ krono, som har blifvit skattevrak och sedan anordnadt till kapellans-boställe. — *Tubbetorp*, 1 frälse och 1 skatte (år 1496 erhöll Yrian Sparre, en Kristian I:s tjenare, ett förläningsbref på sitt arfvegods Tubbetorp). — *Fåreklämman* $^1/_4$. är militiæ-boställe. — *Månslunda* $^3/_4$ skatte, och *Östentorp* 1, äro byar. — Adress: Lidköping.

Örsrum, gästgifvaregård i Grenna soken, Wista härad och Jönköpings län; skjutsar till *Grenna* i vester $1^1/_8$ mil, *Hult* i n.o. $1^1/_4$ mil, *Hullaryd* i s.o. $1^3/_4$ mil, *Fruktnöte* i öster $1^3/_8$ mil.

Örsta, frälse-säteri om $^1/_2$ mtl i Vestra Ryds socken och Bro härad af Uppsala län; med en areal af 1,833 qvadratref, deraf 381 åker och 170 äng.

Örsta, by i Kumla socken och härad af Örebro län, på 4 n:r, $1^1/_2$ skatte, $^1/_2$ frälse, i 8 hemmansbruk och taxerade till 64,000 rdr, med 90 inbyggare; har ett sandstensbrott.

Örsunda, 1 mtl sk. $^1/_4$ fr., med qvarn och såg i Gryta socken af Hagunda härad och Uppsala län; arealen är 3,764 qv.-ref. deraf 598 åker, 158 äng. Egare kammarherre N. Tersmeden på Hessle.

Örsund eller *Örsundsbro,* lastplats med rymlig brygga, i Fröjeslunda socken af Uppsala län, nedanför den betydliga träbro, som för stora landsvägstrafiken mellan Uppsala och Westerås är anlagd öfver nedan beskrifna Örsundaån. (En fond finnes samlad till brons ombyggnad af sten). Här är, sedan gammalt, bytesplats för hela den omgifvande slättbygdens spannmål mot skärgårdsvaror. Stället har på sednare tider fått förökad vigt, dels genom anordnandet af en regulier sjökommunikation med hufvudstaden, besörjd af en ångbåt om 16 hästars kraft samt med 5 pråmar om tillsammans 57 lästers drägtighet, dels ock derigenom, att här är station för ett inom Lagunda och Hagunda härader bildadt så kalladt »Varuanskaffningsbolag», hvilket, grundadt på aktier och med af Kongl. Maj:t fastställdt reglemente, har för ändamål att genom större och omsorgsfullare inköp till billigare priser bereda ortens invånare lättare tillgång på åtskilliga för landtmannen behöfliga varor, såsom sill, salt, kabeljo, kalk, rödfärg, tjära, stenkol och jerneffekter m. m., i hvilket afseende bolaget redan utvecklat en för orten rätt gagnelig verksamhet. Erforderliga byggnader äro uppförda. Här anlades ock i medlet af 1850talet, ett större bolagsbränneri för hvars bedrifvande årligen åtgick 2,500 t:r säd, 400 famnar ved och 200 tunnor stenkol. — Underhållet af den $^1/_2$ mil långa farleden från Örsundsbro till åns utlopp i Låstaviken af Mälaren bekostas af en för sådant ändamål bildad hamn- och grundpenningskassa, och kunna här 5 à 6 fot

djupgående fartyg framgå. Vid Örsundsbro är poststation sedan 1866. — Stället har ock historisk märkvärdighet. Vid Örsundsbro, en af de broar, som omtalas i Upplandslagen, vid beslämmandet af sydvestra gränsen för folklandet Tiundaland, skall danska våldskonungen Magnus omkring 1160 blifvit dräpt af Östgöta-konungen Carl Sverkerson; här mötte hertig Magnus af Saxen 1568 hertigarne Johan och Carl, sedan han flytt undan konung Erik XIV. År 1613 var här en tull. När Carl Gustaf (sedermera Carl X) red öfver denna bro på vägen till Uppsala, skall han hafva yttrat; »då jag nästa gång kommer denna väg, är jag antingen ett hufvud högre eller lägre»; d. v. s. hans längd skulle antingen ökas genom kronans tillkomst eller minskas genom hufvudets förlust. — En runsten vid ån har följande inskrift: thikfastr. lit. raisa. stain. thinsa. at. Hulmkair. fathur. sin. kothan. Kuth. hielbi. sal. hans. boanta. Ikur. Bali. risi staen. thinsa.

Örsunda-ån, ett af Mälarens tillflöden från Uppland, upprinner ur en mängd smärre vattensamlingar på Långhedens bergssträcka, bland hvilka det största är Wånsjön inom Wester-Leufsta socknedel af Thorstuna härad i Westmanland. Till en början flyter ån mot söder genom en bergländig trakt, har 4 tillflöden, deraf från vester *Simtuna* ån, böjer sig derpå mot öster och flyter, sedan den från norr upptagit *Skattmansö* eller *Thorstunån,* som i sitt nedersta lopp utgör en del af längränsen mellan Westerås' och Uppsala län, in i det sistnämda, der den efter $1^1/_2$ mils lopp dels genom Lagunda härad (Långtora, Nysätra, Biskopskulla och Fröjeslunda socknar), dels från och med *Alsta* sjön, på gränsen mot Hagunda härad (Gryta och Giresta socknar), tills den utfaller i *Låstaviken.* Ett tillopp ifrån Thorstuna härads östligaste hörn är *Lillån* från Bysjön; till detsamma kommer en större gren från *Lill-, Strand-* och *Stennäs-* sjöarne, samt en mängd mindre i de skogiga gränstrakterna af Hagunda härad. Örsundaån är 20 till 25 fot bred, ofta tämligen djup, men med låga stränder, numera efter muddring segelbar för 8 fots djupgående fartyg, $^3/_8$ mil från dess mynning, till Örsundabro (se föregående artikel). Sägner, som af minnesmärken bestyrkas, finnas om en båtled uppefter Örsundaån. — Utmed ån finnas aflagringar af svämmlera.

Örsås, *Örsaas,* annex-socken till Svenljunga pastorat, är belägen uti Kinds härad och Elfborgs län, $3^1/_2$ mil s.s.o. från Borås, vid 385 fots höjd öfver hafvet; arealen, 0,780 qvadratmil land = 18,051 tld och 0,031 qvadratmil vatten, (Forsell uppgaf 18,584 tld, deraf 780 vatten), är fördelad på $7^1/_2$ mtl skatte, $2^1/_2$ krono och $7^3/_4$ frälse, tillsammans $17^3/_4$ mtl, bebodda af 1,200 inbyggare. Marken är något bergig, jordmånen sandblandad svartmylla, skog växer till nödigt behof. Jordbruksfastigheten tax. 1865 till 322,500 rdr, verk och inrättningar, som bestå af Borryds såg, Kärrets qvarn och såg, Risa qvarn, Röstorp qvarn och såg samt Åstarps såg, till 6,700 rdr. — Kyrkan, 0,8 mil från moderförsamlingens, är af sten och gammal. Barnundervisningen bestrides i en flyttbar och en små-skola af en lärare och 2 lärarinnor; skolbarnens antal är c:r 200, deraf 7 begagna undervisning endast i hemmet. Intet skolhus finnes. I kyrkodörren ses 2:ne i kroppsstorlek uthuggna figurer, och af inskriften finner man, att ena figuren skall föreställa Måns Eriksson till Refvesjö, död 1598, 21 år gammal. Dessa figurer föreställa troligen 2:ne i en tradition omnämnda herrar, hvaraf den ena bott på Risa säteri och den andra på Refvasjö, hvilka skola dödat hvarandra i envig på den mellan Röstorp och Risa liggande bron, ännu kallad *Mordbron.* Socknens historiska minne kan läsas under art. *Risa,* socknens största gård. Vidare må af gårdar nämnas: *Gullskog* $^1/_2$ krono-säteri och majors-boställe, — *Björlida,* $^1/_2$ militiæ, — *Bullsäng* 1, är kronofogde-boställe (Gårdarne »Bulsengh» i Örsås och Brodene i Smula socken lemnades 1465 af Magnus Eriksson såsom betalning för den skuld af 50 svenska mark han i sitt fängelse iråkat till Staffan Bengtson). *Örsås* stom $^1/_2$; — Vid $^1/_4$ *Kläfvan* idkas väfnadshandel; — $^1/_4$ skatte *Ågärde* med garfveri; — $^7/_{32}$ *Åstarp* med lägenheten Hagatorp eges af Strömsfors bruksbolag. Byar äro vidare *Boda, Passarp, Röstorp, Borryd, Tittebo* och *Örsås,* den sednare på $1^5/_{16}$ mtl sk. med 11 brukare. Adr.: Svenljunga.

Örtjernsberget, en ansenlig bergshöjd i norra delen af Nya Kopparbergs socken i Örebro län. Dess höjd är omkring 1,200 fot.

Örtofta, (Hörtyftæ 1283), med Lilla Harrie, alternerande regalt-patronelt pastorat af 2:dra klassen, 1 mil n.n.o. från stiftsstaden Lund, med $18^{5}/_{48}$ mtl. bebodda af 1,260 personer. — Örtofta, moderssocken, är belägen uti Harjagers härad af Malmöhus län, med Källingeån till gränsskilnad i söder mot Håsta socken af Torna härad; arealen, 0,125 qv.mil = 2,893 tld, (Forsell uppgaf 2,962 tld, deraf 2 vatten), är fördelad på $8\frac{13}{48}$ mtl frälse och 1 mtl krono. Socknen, med en medelhöjd af 115 fot öfver hafvet, har till det mesta jemn mark, lermylla till jordmån, brist på skog, och bebøddes 1865 af 750 inbyggare. Hela tax.-värdet var 629,000 rdr, deraf 6,600 rdr för verk och inrättningar. Statens Södra stambana går genom socknen, med station vid Örtofta herrgård; stationshuset, inspektors-, magasins-, vattenstations-, och 2 banvaktarehus äro tax. till 24,600 rdr. — Jus Patronatus har egaren till Örtofta, såsom det ur 1569 års landebok vill synas »af Arilds tid» af ålder utöfvat, men för öfrigt varit underkastad tvist. Barnundervisningen bestrides uti en fast skola om 3 klasser och i en småskola, af 3 examinerade, 2 ordinarie lärare och en lärarinna; dessutom finnes en slöjdskola för flickor, inrättad af enkegrefvinnan E. Dücker, född Berg von Linde, samt i socknens öfra del en mindre skola, kallad *Slättängs*. I fyrstämmig sång har musikdirektören Hallberg från Landskrona meddelat undervisning efter en skottsk method, med den framgång, att han redan efter 14 dagar kunnat låta 92 af sina sångare gifva concert i Örtofta kyrka. Skolbarnens antal är 133; till skolan hörer planteringsland af 21,000 qvadratfots ytvidd; till skolväsendet är helgonskylden, 27 kub.-fot 4 k:r, anslagen. Bland fornminnen omnämnes s. k. *Örnekullen* stora ättehögar kring Örtofta gård, och under ombyggnaden af Örtofta gårds n:a flygel gjordes ett fynd bestående af en guldkedja om 16 dukaters vigt med en vidhängande saphir. En dopfunt af hög ålder i kyrkan. Äfven historiska minnen har denna socken. Före slaget vid Lund hade Carl XI sitt läger, från 11 Nov. till 4:de December 1676, invid Örtofta med högqvarter i Benstorps by; gården, som han der bebodde, fick sedan genom hans föranstaltande en jordrymd af flera tld sig anslagen. Generalerna Ascheberg och Galle bodde på Örtofta gård, för att bevaka det derinvid liggande vadet öfver Löddeström. Natten före slaget föreföll en skärmytsling bakom Örtoftas södra trädgård, der generalmajor Meijerheims försök att oroa Aschebergs flygel möttes med ett motstånd, som nödgade honom att draga sig tillbaka. — Största gården är *Örtofta* frälse-säteri; se d. art. — *Toftaholm* 1 mtl, och *Sveaborg* $^{1}/_{2}$ mtl, äro afvelsgårdar under Örtofta. — *Wäggarp* 1 mtl, är kyrkoherdeboställe, (Wäggerup synes fordom varit soc-(ken. — *Benstorp* by, deraf $^{1}/_{4}$ mtl ligger inom Lilla Harrie socken. — Adress: Örtofta.

Örtofta, *Yrtofta* (1346) Ertæfte frälse-säteri uti Örtofta socken, Harjagers härad, och Malmöhus län. 2,4 mil från Malmö, af $3^{1}/_{4}$ mtl. Gården, belägen på östra stranden af Bråån, nära dennes förening med Löddeström, på tre sidor omgifven af ån, är bebyggd med ett tvåvåningshus på en hög källarvåning och täckt af ett kroppåstak, har en öfver porten anbragt väl huggen sandsten med Barnekowska och Stenbockska vapnen samt initialerna C. B. och E. C. L., jemte årtalet 1728 och en inskrift. Boningshuset intager vestra sidan af en borggård, öppen mot öster; i norr och söder om borggården ligga 2:ne envåningshus, på andra sidan om en kanal ligga ladugård, magasin, mejeri m. fl., söder om ladugården ligger trädgården, i vester parken, vid hvars norra ända socknens lilla kyrka är belägen. — Inan herrgården fanns till, nämnas Örtofta och Weggetorps (Weggarp) byar; den förstnämnda anses blifvit upptagen af den sednares byamän, och har man sålunda velat härleda Örtoftas namn af ora, betesmark, och toft, det närmast gården liggande åkerstycket. Gårdens första egor skulle således blifvit upptagna på oran eller betesmarken, och dessa nyodlingar blifvit kallade tofterna på oran, sedan förvandladt till Örtofta. År 1346 gaf kaniken Nils Bunkeflo sina gårdar i nämda

byar till en altars-stiftelse i Lunds domkyrka. År 1383 bortgaf erkedjeknen i Lund, Haqvin, en gård i Yrtofta, som han köpt af Håkan Wipe. (I *Necrologium Lundense* nämnes en Haqvinus filius Pauls, som gifvit fjerdedelen af en gård i Ertæfte till brödrakonventet i Lund). Örtofta gårds äldsta egare antages tillhört familjen Glob, men den första, man med säkerhet känner som herre till gården, är riddaren Thasued eller Truid Knutsson Hass eller Has, som förde en af svart och hvitt klufven sköld, och var höfvidsman på Wisborg 1411—1437. Farfadern Truwed Hasse (såsom namnet äfven finnes skrifvet) lefde omkring år 1327. Nämnde Truid eller Tryweth Hasse var med bland de skånska herremän, som 1380 slöto ett fördrag om allmän landsfrid. Örtofta beboddes sednare af sonen, riddaren Knut Thruedsson, och öfvergick, troligen 1522, med Maria Hasse till danska riksrådet Tönne Wennersson Parsberg, kom med dennes dotter Gertrud till danska riksrådet Johan Björn och med dennes dotter Anna till Kristoffer Lindenow, egare af gården 1550. Örtofta såldes af sonsonen Gottfrid Lindenow (en lärd herre) till Eske Bille, befallningsman på Helsingborgs slott och sedan länsman på Mariager; efter hans död 1619, afstodo flera af arftagarne sina andelar i det gäldbundna godset till den rike Eske Brock, son af Billes faster, mot att Brock skulle påtaga sig all vidlådande skuld. Efter honom skall Örtofta tillfallit Tyge Brahe, som dock snart åter måste hafva sålt gården till riksrådet Frans Lykke; ty 1632 sålde denne Örtofta till länsdomaren i Skåne, Henrik Ramel, med hvars dotter Elsa gården öfvergick till vice presidenten Kristian Barnekow, inom hvars slägt den förblef en tid, tills hofmarskalken Carl Filip Sack genom gifte bekom lösningsrätt till Örtofta, dit han inflyttade, anlade alléerna och parkerna samt förskönade i allmänhet egendomen, som då utgjordes af hela Örtofta säteri, med underlydande $5^1/_3$ ins. $18^1/_2$ uts. frälse. Sack dog 1797, och efter hans friherrinnas död 1805 delades egendomen, men mågen ryttm. grefve John Dücker, som förut haft gården under arrende, löste år 1809 till sig de öfriga delarne; dog här 1819. Hans son majoren, riddaren af Svärdsorden Carl Fredrik Dücker inlöste år 1827 sina syskons $^2/_3$delar af Örtofta; byn enskiftades följande året. Af honom anlades 1841 afvelsgården *Sveaborg* och inrättades en pensionsanstalt för ålderstigna åboer på godset. Efter hans död 1854 tillträddes Örtofta af 2:ne söner och en dotter; äldste sonen, ryttmästaren grefve H. W. Dücker, har inlöst systerns lott, restaurerat hufvudbyggnaden samt uppfört ett torn derå efter ritning af architechten Meldahl. Den del han eger i egendomen består af $2^3/_4$ mantal af säteriet Örtofta med underlydande $^1/_2$ ($^7/_{12}$) Sveaborg, 1 mtl Toftaholm, $1^1/_4$ Örtofta med qvarn, $^1/_2$ mtl Benstorp, $^1/_{16}$ Pramhuset, allt insockne frälse i Örtofta socken samt $1^1/_8$ mtl i Lilla och Stora Harrie socknar, det hela taxeradt till 378,700 rdr, deraf 165,400 rdr för denna del af Örtofta säteri; arealen uppgifves till 1,800 tld samt skogshemman i Frösta och Norra Åsbo härader med en ytvidd af 200 tld; till gården hörer ett holländeri, 9 bortarrenderade hemman, 14 torp; utsädet vid säteriet och i sambruk varande $^1/_{16}$ insockne, uppgifves till 30 tunnor höst- och 220 tunnor vårsäd samt skörden till 1,500 tunnor. Den andra delen, som eges af löjt. Dücker, utgöres af $^1/_2$ mtl Örtofta säteri, (taxeradt till 30,800 rdr) med underlydande $1^5/_{24}$ mtl *Benstorp* och $1^1/_8$ mtl *Wäggarp;* arealen öfver 1,000 tld; det hela taxeradt till 204,400 rdr rmt. Örtofta gård är särskildt märkvärdig derför, att den varit det enda adliga gods i Skåne, som hade egen »birkerätt», d. v. s. full domsrätt öfver alla godsets underhafvande och rättighet att uppbära alla derinom fallande böter, medan egaren sjelf var fri från all kunglig skatt och tunga, men skulle tillsätta fogde samt underhålla domhus och galgbacke. Utaf 1670 års jordrefningsprotokoll intygas, att Örtofta gård ännu egt denna sin birke-rätt, som blifvit förvaltad af en dertill förordnad birkefogde; men genom sednare författningar är denna domsslut afskaffad, och tingshuset ödelagdt tillika med ett derintill varande kapell. Ruiner efter båda äro synliga i ett till gården hörande gärde, som ännu kallas kapellvången.

Örtofta, jernvägsstation på Statens Södra stambana, vid herrgården Örtoftas trädgårds sydöstra hörn; till nästa station, Eslöf, är 0,8 mil; jernvägen Örtofta—Höör öppnades 4:de Okt. 1858.

Örtomta, *Öretompta* (1394), *Örtompta* (i 1731 års jordebok), socken i Bankekinds härad af Linköpings län, 1⁵/₈ mil ö. från Linköping, 2³/₄ mil från Söderköping, med en medelhöjd af 210 fot; socknens längd är 1 mil och bredd ³/₄ mil; arealen, 0,473 qvadratmil land = 10,946 tld och 0,026 qvadratmil vatten, (Forsell uppgaf 13,284 tld, deraf 1,150 vatten), är fördelad på 46¹/₂ mtl (efter stiftsmatrikeln 44¹/₂ mtl, skillnaden kommer sig troligen deraf att 2 mtl Gärstad egentligen höra till Gistads socken), deraf 3¹/₄ skatte, 1³/₄ krono och 41¹/₂ frälse. Norra delen är hufvudsakligen en slätt, mellan en från *Teden* kommande å i vester och *Hallerbysjön* med dess utlopp i nordost, södra delen har mera af höjder och bergmarker, men äfven här i omvexling med slättmarker, och flerstädes, särdeles vid Teden, af utmärkt skönhet. Örtomta-ån berör här och der socknens vestra gräns, mottager en liten bäck från Flären, och förenar sig vid socknens norra och östra gränser med Hallerbysjöns vattendrag; från den sydligaste af slättbygdens kärrmarker går en bäck till *Höfvern* i sydost. Rådande jordmånen är sandblandad svartmylla, eller lättare lera. Inbyggarnes antal uppgår till 1,400, som lefva af åkerbruk och boskapsskötsel; en del allmoge tillverkar laggkärl till försäljning. Jordbruksfastigheten var 1865 taxerad till 1,453,600 rdr, annan fastighet till 16,409 rdr. — Socknen utgör ensamt ett patronelt pastorat af 2:dra klassen för Ekenäs gårdsegare, som på grund af kongl. resolutionen d. 23 Maj 1732 tillsätter både pastor och komminister. Kyrkan, af gråsten, förmenas vara från 1200-talet, nedbrann 1652, blef grundligen reparerad 1856 och 1864; choret ombyggdes 1705 af kongl. rådet grefve M. Wellingk och tillöktes 1730 af general-löjt. friherre Johan Banér; altartaflan är af Hörberg; orgelverk finnes om 12 stämmor. Till kyrkan är skänkt af fröken Kristina Banér en liten boksamling, som får utlånas till församlingens medlemmar. Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 7 klasser; skolbarnens antal är 160, deraf 65 i hemmet; skolkassans saldo uppgick 1865 till omkring 1,540 rdr. Sockenmagasin finnes. På flera ställen äro grifthögar och vid *Brunsåhs* ett domaresäte. En Måns i Örtomta blef tillika med flera andra år 1529 af kon. Gustaf I befullmäktigad, att underhandla med de upproriska Smäländningar och Westgötar. — Här märkas säterierna *Ekenäs* med underl., deribland må nämnas *Broby* 1⁷/₈ fr., *Brunsås* ¹/₂ fr. och *Klefstad* 2³/₈ frälse, tax. till 227,500 rdr: *Mauritzholm: Svenneby,* pantsatt 1514 af Hölger Karlsson (Gera till Björkvik) för 1,000 marker örtug, gifna till morgongåfva åt hans hustru Beata Nilsdotter (Grip): *Sörby* med underl. *Tomåla* ¹/₂, *Ullälfva* 4 fr., *Höfversby* 2¹/₂, och: *Skärdala,* alla 4 med särskilda art. Välbyggda gårdar äro: *Åhs* 3¹/₈ mantal med qvarn för 3 par stenar, 2¹/₄ frälse i *Måsänders by;* — ¹/₂ mtl frälse *Åsarp* lyder under Hjelmsäter. — *Skrafvestad* 1³/₄ mtl kyrkoherdeboställe, förut gammalt frälse-säteri, utbyttes 1705 mot fordna prestgården *Ängetorp,* som lades under Svenneby säteri, (se vidare art. Skrafvestad). — *Ring* ¹/₂ mtl, komminister-boställe, dertill gifvet af krigsrådet Wellingk. Byar äro vidare: *Gärstad, Göstad, Hageby, Hjelmsätter, Wissevik* och *Wisterlöth* med qvarn och såg. — Adr.: Linköping.

Örträsk, kapell-församling till Lycksele Lappmarkspastorat, är belägen uti Westerbottens län, 30 mil från Hernösand, 12 från Umeå, 6 mil s.s.o. från Lycksele kyrka, 3 mil från Knaftens by i Lycksele, 9 mil 15,444 fot från Åsele kyrkoby (dit en väg år 1860 är anlagd medelst af staten anslagna 100,000 rdr.); till Fredrika sockengräns är 3²/₃ mil. Byn Öhrträsk, vid Örträsksjön, är den största i lappmarken, har på 11 n:r, $3\frac{19}{24}$ mtl, 660 inbyggare, deraf 47 bönder eller nybyggare och dessutom några torpare. Mycken spannmål, korn och råg, samt potates produceras på slätten. Af prof. Wahlenberg anmärktes här *bifolia* (nattviolen). — Inbyggarne äro af finsk härkomst, och första bosättningen härstädes skall hafva skett omkring 1670 af 2:ne Finnar, som voro bröder. Oaktadt detta nära blodsband, skola de lik-

väl hafva lefvat i stor missämja: hvarföre de ock byggt sina gårdar på något afstånd från hvarandra, derigenom byn ock kommit att bestå af 2:ne ett godt stycke från hvarandra skilda delar. På 1690-talet funnos här 3:ne åboer, alla af finsk härkomst, och som då skattade 5 daler silfvermynt.

År 1733 funnos 4 åboer

» 1752 d:o 8 d:o, som skattade 37 daler silfvermynt.

År 1759 funnos 9 åboer, som skattade 50 daler silfvermynt.

År 1798 utgjorde mantalet $2^5/_8$.

» 1813 utgjorde mantalet $2\frac{13}{16}$.

» 1815 funnos 19 åboer.

» 1825 utgjorde mantalet $3^3/_{48}$.

» 1865 funnos 77 åboer på $3\frac{13}{24}$ mtl, betalande i skatt 445 rdr rmt.

Följande ur pastor Læstadii resebeskrifning, rörande första begynnelsen till detta kapells bildande, torde vara ett bidrag till belysning af tillkomsten utaf våra annex- och kapellsocknar. Vid nämde pastors besök i byn på 1820-talet umgingos inbyggarne med planen att der bygga kyrka och bilda en egen församling; men såsom ett hufvudvilkor för detta, ville de blifva alldeles skilda från Lycksele och att Öhrträsk skulle utgöra ett eget pastorat. Härmed stodo dock alltför många meningar och intressen i strid, att saken skulle kunnat vinnas. Några ansågo en kapellags-tid för en nödvändig ynglinga ålder, som först borde genomgås, andra åter, som ansågo pastoraters klyfning för presterskapets ofärd och nedsättande i fattigdom, ville ej ens höra talas om något sådant. Somliga åter egde vänner, dem de önskade se befordrade till Lycksele då lediga pastorat. För dem, men i synnerhet för spekulanterna på pastoratet, var en sådan klyfning ej önskvärd, med ett ord, klyfningen var af de flesta afskydd, och af ingen, utom Öhrträskboerna sjelfva, önskad. En sak, som sålunda skall drifvas fram, mot fördom och egennytta, vinnes ej så lätt. Emellertid var nyttan och behofvet af den tilltänkta kyrkobyggnaden så påtaglig, att icke ens de mest intresserade motståndare mot »klyfning och nya kyrkor haft något mot denna att invända.» Ja, säkerligen — skref Læstadius, har ingen kyrkobyggnad i Lappmarken, som skett för Svenskar, haft så goda skäl för sig. Denna kyrka, belägen i en by af omkring 30 hushåll, skulle vara den enda i Lappmarken, som äfven mellan Söndagarne, hyste talrika åhörare. Den här blifvande socknen ansåg nämde författare genast komma att utgöras af 60 à 70 rökar, om ej mera, och hvad skulle ej inom kort ske? Men Öhrträskboerna ville helst skiljas från Lycksele; de trodde sig ej tillförlitligt kunna löna en kapellpredikant, om de ännu dessutom skulle nödgas löna pastor i Lycksele. De fruktade för en ny prestgårdsbyggnad i Lycksele, under det de sjelfva skulle vara nödsakade att bygga kyrka och prestgård i sin by. De fruktade äfven, att underhållandet af den till Lycksele anlagda landsvägen skulle blifva betungande och hoppades slippa deltaga deri om de kommo under ett annat pastorat. Af sådana orsaker ville de nu genast, medan Lycksele var ledigt, skiljas derifrån. En by-stämma hölls i detta ämne, dervid beslöts, att ett hemman i byn skulle inköpas till boställe åt blifvande pastor, och att en viss bevillning skulle utgå till honom utom pastoralierna. Denna bevillning skulle utgöras af en fjerding korn och ett lass hö pr rök. Att församlingens beslut ej gick igenom finnes deraf, att Öhrträsk ännu är kapell. — Barnundervisningen bestrides i en fast skola, skolbarnens antal är 200, deraf 80 undervisas i hemmet. På 1820-talet utbrast här Radesygen, en slags venerisk smitta. Kapellpredikantens boställe är $\frac{13}{64}$ mtl. — Adress: Lycksele.

Örum, by i Hörups socken, Ingelstads härad och Christianstads län, af $2\frac{13}{16}$ mtl skatte, $5^9/_{16}$ uts. frälse och $^7/_{48}$ mtl militiæ boställe.

Örup, herrgård uti Benestads socken, Ingelstads härad af Christianstads län, $1^1/_8$ mil från Ystad, en knapp mil från hafsstranden och nära gränsen mot Herrestads härad. Der fordom kullar höjde sig, beväxta med täta skogar, som nu till större delen äro undanskaffade af yxan för att öfverfaras af plogen, ligger Örups sätesgård omsluten af en bland dessa skogar; sjelfva hufvudbyggnaden, ett fast stenhus, ligger ungefär midt i skogen

på en naturlig terrass, bakom hvilken höjer sig en kulle med odlad platå; framför gården sluttar terrassen ned i en djup skogbevuxen dal; gårdsplanen omgifves på trenne sidor af en smal kanal, dragen nära midten af de fordna grafvarne, som fordom måste haft riklig vattentillgång, eftersom Gillberg ännu 1767 säger, att gården låg i en insjö; nu äro grafvarne uttorkade och en vacker gräsmatta höljer deras botten, å hvilken enstaka fruktträn växa. Gårdens först kända egare skall varit Jacob Bölle, gift med Metta Daa af Ravnstrup; år 1493 gafs den af Brigitta Pedersdotter, Kristian von Hornfords enka, till hennes systerson, Olof Holgerson Ulfstand, med vilkor att gården efter Ulfstands död skulle återgå till henne eller hennes arfvingar. Olof Ulfstand uppförde stenhuset på Örup, dog 1529 och ärfdes af brodern Jöns Ulfstands söner och mågar; med Börje Ulfstands dotter Margreta kom Örup till Erik Axelsson Rosencrantz, hvars son Börje Eriksson 1602 betydligt utvidgade Örups gods genom att af konungen tillbyta sig 11 gårdar i Nedraby socken. Hans son Palle sålde 1635 Örup till sin bror Holger till Fröllinge i Halland. Af öfriga egare inom denna slägt må nämnas Axel Börjeson Rosencrantz, född 1650, och son till Börje Rosencrantz, om hvilken Barfod berättar, att han var lika stor jägare som dålig hushållare, enär Sannarps årliga spannmålsafkastning icke skulle varit tillräcklig till föda åt hans hundar; folket kallade honom ock »Hund Börje.» Axel Rosencrantz tillbragte sina sista dagar på Örup och berättas det om honom, att han ofta spatserade derifrån till det 1 mil aflägsna Ystad, med bössa på nacken, klädd i en grå kjol, omgjordad af en skinnrem, samt utstyrd i en något gammal och löjlig lamskinnsperuk. Då en gång gatpojkarne i Ystad skockade sig omkring honom för att beskåda hans sällsamma drägt, lade han bössan till kinden och ropade till dem: «Flukker jer, flucker jer, påga, att jeg kan få mange på ett sted», detta skrämde dem och de lemnade sedan den gamle i fred. Han dog 1712 på Örup. Bland öfriga Rosencrantzar, som egt denna gård, må endast nämnas major Holger, död 1840; enkan öfverlefde honom länge, dog först 1857 på Gylleboa, hvilket hon innehade jemte Gersnäs och Örup; det sistnämnda sålde hon 1854 för 300,000 rdr till sin äldsta son, ryttmästaren vid kongl. värfvade husar-regementet och riddaren af Dannebrogs-orden Carl Albert Holger Rosencrantz, Örups nuvarande egare. Han har å gården vidtagit stora förändringar och ombyggt boningshusen.

Det gamla stenhuset, tre våningar högt, förskrifver sig från medlet af 1500-talet, är af 89 fots längd, $37^1/_2$ fots bredd och 40 fots höjd till taklisten, 65 fot till gafvelspetsen. I jemförelse med den på Ulfstands andra gård, Glimminge, 1 mil från Örup, tyckes denna byggnad, varit en angenäm bostad i fredens lugn, då deremot Glimminge's synes såsom en säker tillflyktsort i händelse af påkommande fejd. De i andra våningens borgstuga qvarvarande sirater m. m, utvisa att huset varit bebodt ända långt inpå 1600-talet; nu begagnas det som magazin. Gillberg säger, att 1767 funnos tvänne flygelbyggnader af korsvirke, 2 våningar höga, med tegeltak; men år 1859 företogs en ombyggnad, som helt och hållet förändrat åbyggnadernas utseende. Husets längd är fördubblad genom en tillbyggnad åt söder, så att det når upp till stenhuset och fått der ytterligare en våning, bildande ett torn, hvilket med sin spira har samma höjd som gamla stenhuset och betäcker halfva dess östra gafvel. Söder om tornet är en envånings köksbyggnad med platt tak, omgifvet af en låg genombruten balustrad. Ladugården, ombyggd 1812 och 1813, på andra sidan kanalen, nordost om borggården, består af tre grundmurade gråstenshus, som omsluta en fyrsidig plan, öppen åt söder. Den östra längan är tröskl ada med vandringshus, den norra fä- och svinhus, den vestra foderlada, ox- och häststall. Strax öster om manbyggnaden ligger en liten fruktträdgård; en annan gammal trädgård ligger nordost om borggården på andra sidan grafvarne. Norr om ladugården är af nuvarande egaren anlagd å en sluttning en köksträdgård.

Örups egendom består af Örup, frälse säteri om $2^1/_4$ mtl (tax. till 100,000 rdr) hvartill hör Nymölla vattenqvarn, och underlydande $4^3/_8$ mantal Benestad, $1^1/_2$ Nedraby i Benestads socken samt 1 mtl Nedraby i Öfraby socken, $^1/_{16}$ Tryde och $^1/_6$ Tomelilla i Tryde socken, (på 1840-

talet funnos öfver 24 mtl underlydande), det hela taxeradt till 397,850 rdr rmt; arealen utgör omkring 2,000 tld, deraf 550 tld öppen åker, 150 tld äng och betesmark samt 200 tld skog och torfmosse; trädgård, park och tomter upptaga 10 tld; det öfriga brukas af 11 åboer och 20 husmän, hvilka göra arbete till gården, som har fiske i Örupsån och flera fiskdammar. — Roteringen utgör för gård och gods 3 hela nummer och 1 vakant vid södra sk. inf. regim.

Öråker, skattegård om $^1/_2$ mtl i Näs socken och Bro härad af Uppsala län, belägen vid sjön Görveln, med ganska vackert tvåvånings boningshus af trä samt större fruktträdgård; har haft många egare, hvaribland i sednare tider en Björkman, en Wahrenberg (omkring 1820), m. fl. hörde 1849 under det stora godset Lennartnäs i samma socken, och var augment till rusthållet Asker.

Örvad, gård, uti Linköpings län, Aska härad och Westra Stenby socken, vid pass 1 mil från Wadstena, af 1 mantal skatte, med underlydande $^7/_{20}$ mtl Nyckelby Mellang; taxerad till 40,000 rdr, uppgafs 1818 hafva vacker mangårdsbyggnad af trä, 40 tunnors utsäde, ymnigt höbol, men ringa skog; har åtminstone seden 1853 tillhört enkefru Duberg i Motala.

Öränge, by uti Njutångers socken af Helsingland och Gefleborgs län, vid pass $1^1/_2$ mil från Hudiksvall, häraf eges $1^3/_{64}$ mtl med manufaktursmedja, mjölqvarn och tegelbruk, af f. inspektor A W. Ångman och är taxeringsvärdet 23,320 rdr. Byn eger vidare husbehofs-såg och ålfiske, tax. till 900 rdr.

Örö, lotsplats i norra delen af Misterhults-skären i Kalmar län, har en mästerlots och 2 lotsar, c:r 50 inbyggare; är åsatt 1 mantal krono, med 4 hemmansbrukare.

Ösan, vattendrag i Westergötland; har sitt första ursprung ifrån en källa, icke långt ifrån Dimbo alunverk.

Ösby, eller efter mantalslängden *Ödesby*, gård af $1^3/_4$ mtl skatte uti Hälla socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, vid pass $2^3/_4$ mil från Nyköping. Ösby afstods 1684 till kronan af C. Gyllenpistol, tillhörde 1854—1867, jemte $^1/_2$ skatte Ekeby, majoren Rylander.

Om ruinerna på den s. k, Källarudden se socknens artikel.

Ösby, *Össby*, två skattegårdar af $^3/_4$ mtl hvardera i Qvillinge socken, Bråbo härad och Linköpings län, vid pass $^3/_4$ mil från Norrköping. Össby skänktes år 1500 jemte Mandertorp i Ryssby socken till Wadstena kloster af fru Brigitta Haraldsdotter, som fått gården i morgongåfva efter sin man riddaren Knut Grundisa, och stadfästades testamentet af Bengt Abjörnsson (Lilliesparre) med samtycke af med-arfvingarne Henrik Örlandsson (Snakenberg) och Peder Örlandsson (Bååt), hvaremot öfverenskoms, att han skulle återfå Aarhult i Agunneryds socken, hvilket äfven blifvit till klostret testamenteradt.

Ösby, by i Tuna socken, Olands härad och Uppsala län, vid pass $3^3/_8$ mil n.o. från Uppsala; 2 mtl frälse, $^3/_4$ mtl skatte; areal 2,016 qvadratref, deraf 519 åker, 423 äng och 816 skog.

Ösby, ett mantal skatte och 1 mtl frälse uti Husby socken af Oppunda härad och Nyköpings län, lyda under säteriet Torp; äro märkliga af en runsten; se under socknens artikel.

Ösbyholm, frälse-säteri, i Frötuna socken och skeppslag af Stockholms län, beläget nära Skogsfjärden, 1 mil s.o. från kyrkan, som ligger $1^1/_2$ mil från Norrtelge och 7 mil från hufvudstaden, består af 5 mtl. Säteriet är bildadt af de gamla gårdarne Ösby (Östby) och Holm, som i slutet af 14:de seklet tillhörde riddaren Jakob Abrahamsson. mest kallad Jæppe Dickn, känd såsom Bo Jonssons och hans arfvingars höfvidsman på Åbo slott; beboddes sedan af hans enka, som kallas fru Ingeborg af Holm (1409), och derefter af väpnaren Jöns Laurensson i Holm (1429, 1438), som hade 3 ekållon i vapnet och var Klara Klosters syssloman. Ösbyholm nämnes första gången 1639 då det innehades af generalmajoren Casper O. Sperling och efter honom, af enkefru Elise Ulfsparre; synes med deras dotter kommit till vice presidenten Axel Tott, hvars svärson, landshöfding O. W. Löwen, 1692 blef egare deraf och har gården alltsedan förblifvit inom slägten, tills på1840-talet, då den, med $^1/_4$ mtl underl. egdes af Edström; godset är nyligen köpt för 62,000 rdr, från possessionaten C. E. Westin, af kyrkoherden i församlingen, prosten C. Östrand.

Öskevik, Vestra, by i Nora socken och härad af Örebro län, belägen vid en vik af Fåsjön, samt på landsidan omgifven af andra socknar, nemligen Jernboås och Linde i norr samt af sistnämnda socken äfven i öster, på 5 n:r af $4^1/_4$ mtl skatte, $^1/_4$ krono, med 24 hemmansbrukare, 180 inb. och ett tax.-värde af 55,000 rdr, är en ganska förmånlig by, såväl i anseende till åkerjordens beskaffenhet, hvilken består af bördig lermylla jemte något mo- och sandjord, innehållande $217^1/_2$ tunnland, som ock till ängs- och back-slåtter, inalles 101 tunnland, som till största delen äro odlingsbara, hvarförutom äfven en stor sträcka af skogsmarken, rundt om sjöns stränder, består af ypperlig odlingsmark.

Denna, tillika med öfriga skogsmarken, kvilken är mindre växtlig, bestående af åsar och kärr, utgör 1,332 tunnland, hvarpå dock mulbetet är ganska godt; hörer till Öskeviks masugn och hytta, som ligger nära iutill ägoskillnaden emot

Öskevik, Östra, by af $5^3/_8$ mantal skatte, $1^1/_8$ krono, deraf $^1/_2$ hemman hör till Nora; är för öfrigt belägen uti Linde socken vid en å, som förenar sjöarne Usken och Fisjön, $4^5/_8$ mil från Nora, har 19 hemmansbrukare med 36 bruknings-delar, 220 inb. och ett tax.värde af 152,000 rdr; masugn, mjölqvarn och såg är tax. till 23,200 rdr. Af denna by utgöra $3\frac{3}{64}$ mtl, med *Öskevikshyttan* vid hufvudgården samt *Öskebohyttan* längre i norr vid Usken, en välbyggd egendom, som eges af intressenter. Tillverkningen vid Öskeviks-hyttan har i medeltal de sednare åren uppgått till 18,088 ctr tackjern och 394 ctr gjutgods. Malmen fås från Lerbergs, Stripa, Svartbergs, Ingelshytte, Siggeboda m. fl. grufvor.

Under året 1861 gaf länsagronomen åt 3 åboer i denna by förslag till cirkulationer med 8-åriga omlopp å 332 tld åkerjord, undersökte 48 tld mossar, hvaraf halfva arealen bestod af sticktorf, undervisade om sättet att insalta potates-stjelk, rofblast m. m., samt att bereda och använda kalljäst foder för kreaturen. Denna method att fullständigare tillgodogöra hårdsmälta foderämnen och bereda den till en sundare, smakligare och mer närande föda för kreaturen, är i synnerhet passande för mindre egendomar och hos allmogen, på de ställen, der halmen, jemte det hö, hvaraf man tagit frö, kan skäras till hackelse medelst vatten- eller ångkraft, samt under foderarma år och då fodermedlen på ett eller annat sätt blifvit skadade.

Öslöbo län, äfven kalladt *Öslabo thingsagh,* anses bestått blott af öar och holmar utanför Frötuna skeppslag af Stockholms län, till hvars kyrkor det också hörde.

Öslöf, Öthaslöf (1361), fordom socken, numera förenad med Bosarps socken. — År 1656 d. 5 Febr. bortbytte konung Fredrik III i Danmark till r. r. Otto Thott kapitel-godsen i Öslöf, Hassla, Ask, Boserup, Torlösa, m. fl.

Össby, *Ösby,* by i Gräsgårds socken af Ölands Södra Mot och Kalmar län, eger på $5^1/_2$ mtl skatte, $1^1/_4$ krono, i 27 hemmansbruk, en folkmängd af 190 personer på 42 hushåll, och är taxerad till 78,000 rdr. Byn skall blifvit uppkallad *Ödas* by efter konung Ivar Widfamnes dotter Öda, hvilken enligt sägnen, här bott under sin flykt för sin grymme fader, som varit anstiftare till hennes mans och svågers dödande och sedan traktade efter hennes sons, Haralds, lif. För icke många år sedan hittades i jorden vid denna by ett dyrbart smycke af guld om 15 lods vigt, hvilket förmenas varit af de värderika klenoder Öda fört med sig från Danmark och här undangömt. Rörande några ruiner å byns utmark hänvisas till art. *Eketorps* by.

Össby, frälse-säteri af 1 mtl, uti Jäders socken, Öster-Rekarne härad och Nyköpings län, nära kyrkan, som ligger $2^5/_8$ mil från Stregnäs, med underlydande 1 rå och rör. — Össby samt 1 mtl sk. Steneholm köptes 1632 af fru Brita till Ängsö, tillhörde omkring 1686 slägterna Bååt och Gyllenankar, kom under reduktions-anspråk, men stannade i sistnämda slägt; kom 1745, efter det ätten på svärdssidan 1740 utgått med öfverste-löjtn. Gabriel Gyllenankar, egare af Wässby, genom hans dotters gifte, till major Olof Wallenstjerna, † 1752; ombytte derpå oftare egare, tillhörde slutligen Ekmarck till 1838, von Schoting 1851, och dennes sterbhus år 1865, då godset taxerades till 58,000 rdr rmt.

Össby, *Vester-, Söder-* och *Storgården,* tre hemman af 1 mtl frälse hvartdera uti Gårdsby socken af Skärkinds härad och

Linköpings län, vid pass $1^7/_8$ mil från Söderköping; lyda, jemte flera andra hemman uti samma socken, under Hylinge i Westra Husby socken; hafva på egorna en runsten, som legat så djupt i jorden, att man plöjt öfver honom; upptagen mellan åren 1800—1812, befanns den hafva inskriften: **Haistun + risti + stin + thansi + Kunr + iftr + sun + sin.**

Össby eller *Ödesby*, ett hemman af $^1/_4$ mtl uti Wagnhärads socken af Hölebo härad och Nyköpings län; har, jemte andra hemman i socknen, varit af konung Gustaf II Adolf under frälsefrihet förlänadt till Wolmer Yxkull till Djursnäs.

Össby, två mantal skatte-rusthåll, uti Mogata socken af Hammarkinds härad af Linköpings län, vid pass $^3/_4$ mil från Söderköping, utgör två väl bebyggda gårdar, taxerade till 50,000 rdr, och hvaraf den ena eges af handlanden Sven Odèn i Waldemarsvik. Össby har 1662 varit doneradt till dåvarande lagmannen i Östergötland Gustaf Bonde, men blifvit reduceradt.

Össeby-Garn, socken och konsistorielt pastorat af Uppsala stift, $6^1/_2$ mil från stiftsstaden, $3^1/_2$ mil från hufvudstaden, är sedan år 1838 sammanslagen af tvänne, *Össeby* (Östby eller Östbo på 1400-talet) inom Wallentuna och Garn (Garnabo eller Garnbo) inom Långhundra härad och Stockholms län, belägna på hvar sin sida om *Wadasjön, Åkersån* och *Garnsviken;* upptaga tills. 1,006 qv.-mil (= 23,282 tld), deraf 0,075 vatten, och hvaraf 0,187 qv.-mil land = 4,327 tld och 0,010 qv.-mil vatten, på vestra sidan, höra till f. d. Össeby. Hemmantalet är $46^1/_2$, deraf $15^1/_8$ i f. d. Össeby och $31^3/_8$ i Garn. Hela socknen, med en medelhöjd af 80 fot, hör till Östersjöns vattensystem; utom nämda vattendrag ligga här *Gissjön, Tärna-, Ass-, Is-, Lång-, Stor-, Fastarby-, Hår-* och *Exarby*-sjöarne, alla med utlopp åt öster till Riala. Trakten, omvexlande med dalgångar, åkerslätter, ängar och bergkullar eller åsar, men i östra delen mera bergländig skogsmark, är, med undantag af midten, en bland häradets mindre jemna och rika bygder. Rådande jordmånen är svag lera, sand eller mojord. Folkmängden uppgår till något öfver 1,400, som lefva af åker-, ängs- och skogsbruk samt af något fiske. Hela fastighetsvärdet är 1,313,950 rdr. — Garn var fordom modersocknen, från reformationen synes Össeby varit det; den sednares kyrka är numera ödelagd och den förras, reparerad sednast 1842, brukas nu gemensamt. Uti en fast skola och i en flyttande undervisas vid pass 170 barn af 2 examinerade lärare, medan c.a 60 undervisas i hemmet. Ett skolhus finnes. År 1863 voro af allmoge insatta något öfver 115 rdr på 17 sparböcker. Af fornlemningar nämnas 10 runstenar inom f. d. Garns, och 3 i Össeby, hvaraf en å Swistads egor har inskriften: **Kunir uk Inkialtr uk Iluhi thir litu riti stain thansi ifitr Haaltak inu;** på en sten vid Lilla Karby har man läst: **Irustin + uk + Kati + i + Kutiki + thir + litu + risa + stin + thana + uk + Birsa + iftir + Kvikbiarn fathur sin.** Stora jordhögar på *Brottby* egor. Gårdar i f. d. Össeby: *Karby* frälse-säteri (med underlydande tills. $3\frac{1}{4}\frac{3}{6}$ mtl, tax. till 115,000 rdr), *Hacksta* och *Brottby,* skatte-säteri; *Sjöberg* frälse-säteri; *Swista* 2 skatte, med $^3/_4$ mtl underlydande; — *Söderby* och *Sunnesta,* hvardera af 1 mtl; — *Prestgården* 1 mtl krono. — *Granby* och *Kjörlinge* äro hemmans namn. — I f. d. Garn: *Hakunge,* och *Brollsta* frälse-säterier. — *Morsta* $2^1/_2$ skatte; *Stångberga* 2 frälse, $^1/_2$ skatte, jemte $1^1/_4$ Åby med qvarn och såg, ett gods. — *Bromseby* 1 frälse, med qvarn och såg, tillhör Danviks hospital. — Under Östanå i Kulla lyda $3^1/_2$ mtl. — *Husa* $2^1/_4$ jemte 1 mtl *Säby,* tillhöra generalpostderiktör O. W. Staël von Holstein. — *Libby, Toftesta, Sundby, Pukeby* och *Ösby* äro hemmans namn. — Adr.: Brottby.

Össjö, *Ösjö,* Othinsöö (1406), socken och, med Tossjö, ett regalt pastorat inom Lunds stift, med $34^1/_3$ mtl, bebodda af 2,650 personer. — Össjö, moderssocken, är belägen uti Norra Åsbo härad af Christianstads län, $1^1/_4$ mil öster om Engelholm, $1^1/_2$ mil från hafvet, med en medelhöjd af 110 fot; begränsad i söder af en liten å, kallad »Skidenpenne» samt i sydvest af Rönneå mot Södra Åsbo härad. Arealen, 0,352 qvadratmil fastland = 8,143 tld (Forsell uppgaf 8,841 tld, deraf 240 vatten), var fördelad på $20^1/_{16}$ mtl, men sedan 1859 föras, enl. Kongl. brefvet af den 11 Nov., $1^7/_{16}$ mantal, eller Bassholma by n:r 1—6, $^7/_{16}$ skatte, 1 frälse, under Tåssjö socken, så att hemmantalet

nu är $19^1/_8$, deraf $5^7/_{16}$ skatte, $2^1/_2$ krono och $11^3/_{16}$ frälse, i 74 brukningsdelar. Socknen, med svag åker och äng, har mylla på lerbotten vester om Össjö säteri, i öster sandmylla, längre bort grusaktig och stenbunden jordmån; nordöstra delen är rikt skogbevuxen, men i södra och vestra är brist derpå; behofvet fylles till en del af bränntorf; spår till jernmalm af ringa halt fås ofta å skogsmarkerna; tre små sjöar finnas, *Långsjön*, *Åker-* och *Hallesjön*. Inbyggarnes antal, år 1810: 800, uppgår nu till 1,160. All fast egendom är taxerad till 727,200 rdr. — Ett odlingsföretag från sednaste tid förtjenar omnämnas, nämligen: ett ovanligt vackert odlings- och stenbrytningsarbete, som blifvit verkställdt af en fattig torpare, Per Olsson i Brekille, 70 år gammal, endast med hjelp af sin åldriga hustru och sina 2:ne döttrar. — Vägen mellad kyrkorna är $1^1/_4$ mil. Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 4 klasser och i 1 småskola, af en examinerad lärare, skolbarnens antal är 218; till skolan hör planteringsland om 14,000 qvadratfots ytvidd. Bland kyrkoherdar må nämnas Olof Bring, hvars son Ebbe Samuel Bring, född 1785, blef professor i historien.

Fornminnen: Tolf stora stenar i *Össjö vång*, en s. k. *kyrkosten* på Össjö vestra fäladsmark, der, enligt sägnen, kyrkan skall legat, och på prestgårdens jord en ekbevuxen ättehög, kallad *Rolfshögen*. Vid den s. k. *Kungsbacken* skall en dansk konung hafva stupat. På *Boarps* utmark, dit en arm af Hallands-åsen sträcker sig, finnas minnesmärken från den s. k. *Hackaretiden*, då folket nödgats hacka upp alla skogar för att få säd till bröd, och äfven föra mull uppå sjelfva klipporna, för att skaffa sig åker. Snapphanarne hafva väldeliga farit fram i dessa nejder, och haft tillhåll i skogarne. Nästan hvarje större sten på den dystra stenbesådda heden, som i norr och öster omgifver Össjö, har sin egen historia. Om den mest bekanta »*Tyrebyttestenen*» förtäljes: En hafvande qvinna, vid namn Tyra, skulle en afton, efter att hafva mjölkat sina kor i marken, återvända till byn. Sorglöst vandrar hon med sin mjölkbytta på hufvudet, då hon tycker sig höra ett buller bakom sig, vänder sig om och ser sig förföljd af en stor varg. Förskräckt springer hon upp på en i närheten liggande stor sten och uppsänder der en brinnande bön till Gud, att han måtte frälsa henne ur denna fara. Hennes bön hördes. Då vargen skulle springa upp på stenen och redan med ena foten berörde den, mjuknade stenen plötsligt, så att foten fastnade, hvarpå stenen strax återtog sin naturliga hårdhet. Tyra kunde nu trygg stiga ned, och återvända hem till byn, innerligt tackande och lofvande Gud för sin räddning. Ännu i dag visas spår efter vargfoten äfvensom märken efter Tyras mjölkbytta, »likväl otydligare än äldre personer i socknen sett dem.» Flera välbyggda gårdar finnas, deribland *Össjö* frälse-säteri (se nedan), med underlydande $6^7/_{16}$ i *Össjö* by, *Ebbarp* $1^7/_{16}$, *Öfra-Mölla* $^1/_2$, med vackra planteringar och pittoreskt vattenfall, *Nedra-Mölla*, med qvarn $^1/_8$ mtl, 8 frälse-torp; — *Berchs-Hill*, $1^1/_2$ mtl, med en egorymd af 600 tld, afsöndrade från Össjö herregods, hvars nuvarande egare bebyggt gården. — *Boarp*, $^7/_8$ mtl, indraget häradsskrifvare-boställe. — *Prestgården* $^1/_2$ mtl, *Klockarebol* $^1/_6$, och *mönsterskrifvareboställe* $\frac{3}{4}$ mtl, alla i Össjö by. — Adress: Engelholm.

Össjö, frälse-säteri uti Össjö socken, Norra Åsbo härad och Christianstads län, $^1/_2$ mil från Östra Ljungby gästgifvaregård, $1^1/_4$ mil från Engelholm, består af $1^3/_8$ mtl, och det underlydande godset af $6^5/_8$ mtl ins., $2\frac{1}{16}$ uts., tillsammans $10\frac{1}{16}$ mtl, ($9^7/_8$ mtl efter taxeringslängden) samt 36 torp, med tillsammans en egorymd af 5 à 6,000 tld. — Gården är bebyggd med ett täckt hvitskimrande tvåväningshus, med låga paviljonger å ömse sidor, och som behagligt sticker af mot de gröna häckarne och träden. Huset har en hög frontispice, uppburen af 4 joniska kanellerade halfpilastrar. Till stora gårdsplanen, vid hvars nedra östra ända ligga 2:ne grundmurade uthusbyggnader och hvars norra sida begränsas af en mur, mot hvilken drifhus stödja sig och till hvars södra sida en trädgård utan någon afstängning från gården stöter till, förer, från en gallerport vid landsvägen, en kort, men bred väg, omgifven af höga välklippta afvenbokshäckar. Össjö gård har från dess anläggning i medlet af 1500-talet till 1680 brukats som ladugård under det när-

liggande säteriet Skillinge. Båda gårdarne började anläggas och bebyggas af Mogens Tygeson Krabbe, hvars son Tage, som år 1601 genom byte med kronan erhöll 5 gårdar i Össby m. fl., fortsatte fadrens verk. Efter r. r. Gustaf Banérs död 1680, skildes Össjö från Skillinge och såldes åt professor Nils Silfversköld, hvars faders namn var Hyltén, son af prosten Hyltenius i Ölmestad; af honom utverkades säterifriheten för gården; äfven förbättrades och förskönades egendomen, under det att han testamenterade en stor summa åt enkor samt åt fattiga studerande vid Lunds akademi. Genom sondotterns gifte med öfverste-löjtn. Abraham Tornérhjelm uppgifves Össjö kommit till denna slägt; men efter uppgift i Adelns Ättar-taflor, blef han genom köp egare af såväl Össjö som Gjedsholm. Han var med i 6 blodiga affärer under Pommerska kriget. Slägten härstammar från prosten i Fellingsbro Abraham Sahlmonius, hvars son, ryttmästare A. Sahlmon, adlades och först antog namnet. Efter enkans död år 1811 erhöll öfverste-löjtn. Adolf Fr. Tornérhjelm Össjö; under hans tid var det som hufvudbyggnaden nedbrann, hvarefter den nya uppfördes 1814—1815. Af brodern, ryttm. R. W. Tornérhjelm, som 1828 inköpt gården, bortbyttes den mot Wrams-Gunnarstorp, hvars egarinna, hofmarskalkinnan U. J. Berch, innehade Össjö till år 1844, då hon afträdde egendomen till sin son, nuvarande egaren, ryttm. Carl Otto Philip Berch.

Össjö egendom, hvartill hörer vatten- och sågqvarn, perlfiske uti en liten bäck i skogen och forellfiske i en å, god jagtbana, mycken skog och goda torfmossar, taxerades år 1865 till 428,900 rdr rmt.

Säteriet är roteradt till N:a Skånska infanteri-regimentet; har tillförne stått för 2 hemman, men är efter Kammarkollegii förmedlingsbref af den 15 Juli 1719, tillika med underlydande hemmanet № 16, $^3/_8$ mtl, satt till $1^3/_8$ mantal.

Össmo (i jordeboken), *Ösmo* (i ecklesiastik-matrikeln), *Östmo* (hos Djurberg), *Ödzmo* eller *Özmo* (på 1400-talet), socken uti Sotholms härad och Stockholms län, $4^1/_2$ mil söder från Stockholm, är — med en medelhöjd af 80 fot — belägen mellan Vester-Haninge i nordost, Sorunda i nordvest, för öfrigt omgifven af hafsvikar och fjärdar i sydvest mot Torö, och i öster delvis mot Utö och Muskö; arealen, som uppgifves olika, af Tham och Forsell till 1,550 qv.-mil, af Hahr till 1,398 d:o (= 32,511 tld), deraf 0,040 qvadratmil vatten (skilnaden är alltså omkring 3,360 tld), är fördelad på 1 mtl skatte, $11^1/_2$ mtl krono, $61^7/_8$ frälse, tillsammans $74^3/_8$ mtl, deraf $1^3/_4$ mtl af Utö kapellag blott i civilt hänseende räknas hit. Till socknen hörer en stor mängd öar och skär, såsom *Himmelsö, Herrö, Yxelö*, tätt invid kusten i nordost, *Bedarön* längre i söder och *Järflotta* sydligast, *Nåttarö, Rånö* och *Ålö* m. fl. långt österut i Utöfjärden. Hela skärgården är bergländig, än klippig, än skogbevuxen, äfvenså fasta landets strandängder, genomskurna af vikar, såsom *Häringe-* eller *Lam-* och *Hammersta-fjärdarne* i öster, *Nynäs-, Rassa-, Eknäs-* och *Djursnäsvikarne* i söder och sydvest. Det inre landet är mera jemnt, småkulligt, och fördeladt i större eller mindre öppna dalgångar eller slätter kring obetydliga vattendrag, upprinnande i en dels berg-, dels sandås, som stryker fram vid gränsen mot Sorunda, hvarifrån det största vattendraget kommer och bildar sjön *Muskan* vid gränsen; går derifrån åt nordost, upptagande ett mindre tillopp från Vester-Haninge och utfaller vid Hammersta; *Ählviken* och *Fjättersjön* utgå till Nynäs; *Vestra Styran*, vid gränsen till Sorunda, utfaller genom denna socken. Af naturfenomener har kusten och skärgården jättegrytor, grottor m. m. Fasta landet här säges hafva märkbart företräde i temperatur framför nästliggande socknar åt norr, så ock i jordmån, emedan lerjorden här är allmännare, och sanden blott hör till de sämre bygderna, mest vid hafsstranden. Inbyggarnes antal, år 1810: 1,865, uppgår nu till 2,250, som hafva åkerbruk, ängs- och skogsbruk till näringar, jemte fiske och sjöfart. All fast egendom är taxerad till 1,472,900 rdr.

Två gästgifvaregårdar finnas inom socknen, *Walla* och *Tottnäs.* Mellan *Ålö* och *Utö* är bro öfver sundet anlagd år 1788.

Socknen utgör ensam ett patronelt pastorat af 1:a klassen i Strengnäs stift; egaren af Nynäs utöfvar, enligt Kongl. brefvet af den 24 Febr. 1724, jus patronatus. — Öboerna på $^1/_2$ mtl *Rånö*, 1 mtl *Ålö* och $^1/_4$ *Nåttarö*, hörande för öfrigt i allo till socknen, gå till skrift i Utö kyrka och hafva en särskild begrafningsplats, fordom äfven kapell, på *Kapelludden* å Rånö. — Kyrkan, en af de vackrare i Södermanland, ligger mellan 58° 59′ 1″ latitud och 0° 8′ 29″ longitud; hon anses vara från 1300-talet, men choret är tillbygdt i början af 1700-talet; i henne visas en prydlig grafvård, uppsatt till åminnelse af en märkvärdig man, hvilken från en ringa mjölnarson bragte sig upp till ett af rikets högsta embeten, neml. riksrådet Björnklou (se art. Nyqvarn), äfven finnes Törnflychtska familjegrafven. Bland kyrkoherdar nämnes Olaus Laurentius Welt († 1691), hvars son, Nils Welt, född här 1661, sedermera blef vice president i Göta Hofrätt och adlad med namnet Lilljecreutz. — Barnundervisningen bestrides uti en fast skola och sex småskolor af 6 lärare och en lärarinna; skolbarnens antal uppgifves vara 260, deraf c:a 30 erhålla undervisning i hemmet; 7 skolhus finnas, hvaraf 4 med planteringsland; skolväsendet har en årlig inkomst af 500 rdr utaf donationer; bostället till fasta skolan, $^1/_2$ mtl Gryt, är doneradt år 1726 af gr. O. Törnflycht, som då var egare utaf Nynäs. I församlingen är skarpskytteförening bildad. Allmogen hade, år 1865, 364 rdr insatta på 10 sparböcker. — Följande, lika sällsporda som vackra drag af välvilja och menniskokärlek anse vi förtjena komma till den större allmänhetens kännedom. Inom församlingen boende torparen *Hans Fr. Sundgren* och hans hustru *Inga Lotta Söderberg*, hafva alltifrån år 1833, således under en tidrymd af utöfver 30 år, med sann föräldraömhet uppfostrat och omhuldat ej mindre än *trenne* från Allmänna barnhusinrättningen i Stockholm uttagna barnhusbarn, en flicka och 2:ne gossar, i det de alltifrån barnens spädaste barndom behållit dem i sin vård, till dess fosterdottern inträdde i äktenskap, och den ene fostersonen vid stadgad ålder begynte verksamhet på egen hand, hvarimellertid den yngste, ehuru redan 22 år gammal, fortfarande hos fosterföräldrarne vistas. — Flera fornlemningar förekomma här, deribland icke mindre än 6 runstenar, deraf en å *Östra Aleby* har inskriften: Svarthaufte ak vifari + Vithbiurn + auk + Unutr; en vid Djurestad, med inskriften: I Kuna + raisti + stain + thina + aftir: Saksa: sun + Halftanar +. — För öfrigt finnes bautasten vid *Ogesta*, och ruiner vid *Hammersta* efter en borg eller ett kloster. Öarne invid kusten anses hafva utgjort en del af *Sotaskär* och sundet mellan *Yxelön* och *Frinsholmen* af Muskö socken det *Olofssund*, der Sote blifvit af kon. Olof den Helige slagen. Vid *Tottnäs* skall fordom varit station för krigsflotta. På *Nåttarö* i *Drottningberget* skall enkedrottning Maria Eleonora, vid sin flykt ur Sverige, hållit sig gömd; i *Fruberget* åter en fru, som förföljdes af hedningar. Vid *Gunnarsten*, långt ut i hafvet, strandade 1660 det fartyg, som skulle föra gr. Schlippenbach såsom sändebud till Polen. — Bland gårdar märkas säterierna *Hammersta* (godset $10\frac{11}{12}$ mtl), *Ogesta* (godset $4^3/_4$ mtl), *Wansta* (godset $4^5/_{12}$ mtl), *Körunda, Nynäs* (godset $15\frac{13}{24}$ mantal), *Djursnäs* (godset $8\frac{11}{24}$ mtl) och *Rånö*. Andra välbyggda gårdar äro: *Lund* $1^1/_2$ mtl frälse, jemte skatte-lägenheten *Holmen*, dervid skördats 350 t:r säd, 200 parlass hö och 100 t:r rotfrukter; — *Källberga* 1 mantal; — *Kängsta* 1; — *Mälby* $1^3/_4$; — *Walla* $1^1/_4$; — *Widby* $^7/_8$; — *Yxlö-Herrön* 1; — *Åhlby* 1; — *Rånö, Ålö* och *Nåttarö*, jemte Mälstens fiske tillhöra Utö grufvebolag. — *Muskösund*, på 1850-talet satt till 1 mtl, är kyrkoherdens boställe; — *Nyble* 1 mtl, är komminister-boställe. — Poststation finnes i Össmo.

Östa, by uti Ehrentuna socken af Uppsala län; 2 mtl rusthåll, $^3/_8$ skatte, $^1/_8$ krono-augment; arealen, 1,871 qvadratref, deraf 1,146 åker, 192 äng.

Östa, *Nedra* och *Öfra*, byar uti Knista sockens landslag af Örebro län, $2^1/_4$ mil från Örebro; den förra på $1^1/_2$ skatte, $^1/_2$ frälse och $^1/_2$ mtl krono, som är komminister-boställe; den sednare på $1^1/_4$ frälse, 1 skatte, deraf frälsehemma-

nen och $^1/_2$ sk med underl. 1 sk., $^1/_2$ fr. i Göksvala bilda en egendom, som i sednaste tiden har tillhört kongl. sekret. C. J. von Hofstén i Stockholm och varit taxerad till 64,000 rdr.

Östad, socken och konsistorielt pastorat af 3:dje klassen uti Göteborgs stift, $4^1/_2$ mil från stiftsstaden, är belägen uti Ahle härad och Elfsborgs län, $1^3/_4$ mil v.n.v. från Alingsås, $2^3/_4$ mil från Kongelf, vid en medelhöjd af 145 fot öfver hafvet. Om denna socken har någon yttrat »att den liknar en kålgårdstäppa, inklämd mellan sjö och klippor», detta gifver ock på socknens läge den bästa beskrifning; dock äro jordlapparne tyvärr ej odlade som trädgårdsjord. Arealen är liten, 13,955 tld (0,603 qv.-mil efter Hahr) eller 10,067 tunnland (efter Forsell), deraf dock ej mindre än c:a 3,000 tld vatten, och jordmånen af sämre beskaffenhet. Denna naturens dubbla njugghet har i urminnes tider förledt folket, att mer sysselsätta sig med yxan på aflägsna orter, än med spaden på egna små tegar, hvilket ock på jordbruket haft i hög grad menligt inflytande. Men redan under åren 1840—1853, på sistnämnda år när, då jernvägsarbetet lockade flocktals arbetare ur hemmanen, ha dessa utvandringar varit i starkt aftagande och folket egnat jordbruket mer uppmärksamhet och flit. Denna håg har ännu mer lifvats, sedan mer än halfva socknen med 60 delegare genomgått laga skiften och sämjo-delningar; men införandet af rationelt brukningssätt har hindrats af åtskilliga tillfälligheter, såsom utflyttning, nybyggnader, stängsel, nyodlingar, skiftesarvoden, hvilket allt medtagit både tid och penningar, härtill komma ock kostnad för bostad åt skollärare, nybyggnader i prestgården, större kyrkoreparation, kyrkogårdens utvidgning m. m. Likväl hafva de hinder för ett ändamålsenligare brukningssätt, landtmäterierna vållat, till en del blifvit ersatta deraf, att gårdslotterna blifvit mera lättbrukade och af den fart, nyodlingar af oländig mark derigenom tagit, så att den odlade marken fördubblats. Under året 1862 anses 40 tld blifvit förbytta från onyttig till fruktbärande mark. Efter jordmånens olika beskaffenhet användes vid dylika odlingar antingen flåhacka eller spade. I förra fallet sås gräsfrö jemte första årets rågsådd; i sednare börjas merändels med potäter, hvarefter den nyodlade marken kommer i växtföljd med den äldre. Vanligen sås gräsfrö i den gödslade åkern, hvilken derefter ligger i äng under 2 till 4 år; sedermera tagas 2 till 3 hafreskördar före träda eller potäter. Till gödning användes snyggt höglagd spillning från kreaturen, uppblandad med halm, boss, dy, dikesjord och ljungtufvor, samt äfven benmjöl. Mergel användes flitigt, deraf Barnhuset på dess undantagsjord använder cirka 1,000 lass årligen, som lemnat särdeles tillfredsställande resultat, så att tillgång på mergel skulle kunna göra guano nära öfverflödig för spannmålsproduktionen och ängen. På 1 tld har användts 300 t:r mergel, och kostnaden derför, inberäknad $^1/_4$ à $^3/_8$ mils transport, varit ungefär 50 rdr rmt. Då guano verkar blott 2 à 3 år, har god verkan af mergel försports 23 år på ställen, som 1832 profmerglades och derefter skötts på vanligt sätt. Gärden, hvilka, efter förut öfligt bruknings- och gödningssätt, hvarken ville bära säd eller gräs, ha, efter blott en märgling, 8 år efter hvarandra lemnat vackrare grödor dels af korn, dels af blandkorn, mer oberoende af väderleken, än den på vanligt sätt skötta jorden. Grunddikningar företagas flerstädes, dock endast vid härvarande Barnhus af större omfång. Vanligaste sädesslagen äro råg, blandkorn, blandråg och hafra, men äfven odlas hvete, korn, ärter och vicker, samt här och der bönor. Afkastningen i medelgoda år är 8:de kornet efter höstsäd och 5:te efter vårsäd. Lin sås knappast till husbehof. Försök med bohvete ha icke lemnat tillfredsställande resultat. Af rotfrukter odlas mest potäter, men rofodlingen börjar sprida sig. Morotssådd förekommer ännu blott i kålgårdar; men knappast finnes inom socknen något ställe, som icke har sina större eller mindre klöfver- och timothejstycken. Boskapsskötseln bedrifves ändamålsenligare än förr, men intet mejeri finnes. Hästafveln är mycket förbättrad, svinafveln utgör en betydlig inkomstkälla, fårull användes till hushållsbehof. Afsättningstillfällen för boskaps- och ladugårdspro-

dukter äro goda, men ingen betydlig försäljning eger rum. Skogshushållningen, som för några år sedan beskrefs såsom bedröflig och af landtmäterierna gjord ännu sämre, sker nu med mer omtanke och sparsamhet, hvartill isynnerhet tillgången på bränntorf mycket bidrager och af hvilken artikel ej obetydligt försäljes till angränsande socknar. För egors fredande följes nu, till allmän belåtenhet, 1857 års stängselförordning, och dels stenhög, dels större diken, uttränga årligen allt mer och mer de skogsödande skidesgärdsgårdarne. För kommunikationen inom socknen hafva längre vägsträckor uppröjts, dikats och grusats och en ny väg blifvit anlagd för att undvika en lifsfarlig backe (*Hästbräckan)* på allmänna landsvägen. I mening att sammanbinda landsvägen med Vestra stambanan har församlingen börjat med att bygga väg till Lundby socken, men der har företaget afstannat. En genväg för fång- och postskjuts mellan Wenersborg och Alingsås kunde beredas genom blott $^1/_4$ à $^1/_2$ mils väg-byggnad från Gräfsnäs till Lagmansereds socken. Tröskverk byggas såväl för egna behofvet som till försäljning utsocknes. Till en hastig förbättring i åker- och körredskap har en täflan mellan socknens 10 smeder bidragit. Jagt idkas föga, och sedan nya fiskeristadgan ifrigt tillämpas, har fisket nästan blifvit bortglömdt; braxen fångas i en vik af *Mjörn.* Denna sjös förut våldsamma öfversvämningar ha blifvit hämmade genom strömrensningar 1832 och 1847. Sjöns förening med *Anten,* äfvensom dess sänkning, har väl varit på förslag, men ännu år 1863 var derom icke något beslut fattadt.

Socknen innefattar, på förut uppgifna areal, $25^9/_{16}$ mtl, deraf dock $5^1/_4$ mtl med 380 inbyggare, i administrativt och juridiskt hänseende tillhöra Långareds socken af Kullings härad; resten består af $5^9/_{16}$ skatte, $1^1/_4$ krono och $13^1/_2$ frälse. Inbyggarnes antal uppgick 1865 till 1,220. Hela fastighetsvärdet upptogs i samma års taxeringsbevillning till 242,400 rdr rmt. — *Ödhistadha,* såsom socknens namn fordom skrefs, hörde förr till Starrkärr; blef eget pastorat 1663. Kyrkan uppbyggdes af sten 1690, torn uppfördes 1777. På kyrkogården är begrafven den för sitt verksamma bedrifvande af åtskilliga allmänt nyttiga företag välkände ekon. lektorn Rothoff. Uti en flyttande skola om 2 klasser undervisas c:a 150 barn af en lärare; 2 skolhus finnas, ett nyligen uppfördt å af Östads barnhus upplåten mark; till gamla skolhuset hör planteringsland af 17,625 qv.refs ytvidd. Sockenbibliothek är grundadt genom kyrkoherden Johanssons frikostiga gåfva, och hundskatten, bestämd till 2 rdr för jagthund och 50 öre för andra, användes till inköp af naturalhistoriska böcker. Bibliotheket vårdas af skolläraren E. Svensson, hvilken bildat en sångförening, som på högtidsdagar i kyrkan utförer vackra andliga sånger och psalmer i 4-stämmig chör. Det annars fattiga Östad må kallas rikt på musikälskare, då det inom sig hyser 6 personer, som kunna spela orgel, och en som har eget orgelverk; af de sex har en fortepiano och de öfriga fem hvar sitt klavér. Sockenmagasin finnes. Någon lättnad för fattigvården lemnar Östads barnhus, hvilket från 1789 till 1861 års slut lemnat undervisning samt dels helförsörjning, dels understöd åt 173 sockenbarn, med en årlig kostnad af 679 rdr rmt. Inga fornlemningar kunna uppgifvas; i stället vilja vi omnämna några vackra odlingsföretag. Brukaren af $^1/_2$ mtl Östads säteri, smeden Jonas Lundblad, hvilken, utom större och väl utförda nyodlingar och dikningar, särdeles omsorgsfullt och nära rationelt sköter sin jord. Af prosten Lundblom har vid prestgården åren 1833—1845 anlagts en vacker planterhage, som omsorgsfullt vårdas och ökas. På $^1/_2$ mtl *Jern* har förre egaren, aflidne Hans Eriksson, och sedermera dess måg gjort stora nyodlingar och lagt stengärdsgårdar. Bland mindre bemedlade har torparen Peter Svensson i St. Dalen ombildat torpets oländiga och vattensjuka mark till ett frodigt och kålgårdslikt gärde, hvarigenom det lilla torpet, hvars fordna innehafvare nödgades genom arbete på främmande ställen förtjena medel till inköp af utsäde och spannmål till husets behof redan före Januari månad, nu icke blott försörjer hushållet hela året om, utan äfven lemnar öfverskott af potates och

någon spannmål till afsalu, ehuru torparen äfven deraf till kreaturens utfodring använder icke så litet. Tvänne hans grannar på *Rydet* och *Tån* ha blifvit manade till efterföljd och äro nu flitigt sysselsatta med nyodlingar och utdikningar. På *Östads* bys egor finnes en rund springkälla af 16 alnars diameter och ett omätligt djup; den bildar med sitt flöde en bäck. — Gårdar: *Östad*, krono-säteri (se nedan), med underlydande frälsehemmanen *Räfsbo* 1, *Östad* 1/2, *Brogården* 1/2, *Boda* 1/2, *Knyk* (Knytz) 1/2, *Kullen* 3/4, *Hofgården* 1/4, *Jättegården* 1/4, *Gatan* 1/4, *Stenbergsgården* 1/4, och *Wallås* 1/4. — Stommen 1 mtl och *Grobo* 1/4, utgöra kyrkoherdens boställe. — I *Skjefthult* (Skifhult) eges 1/8 skatte af hypotheksföreningen i Göteborg; — *Löfås* 1/8 skatte, eges af brukspatron Ekman i Norrköping. — *Östad*, by på 21 n:r, 1 1/2 skatte, 1/2 frälse, 7 säteri, deraf 1/4 skatte samt 3/16 mtl och 5/32 mtl Hofgården, äro för ståndspersoner bättre bebyggda gårdar. — Af öfriga hemmans-namn förekomma *Blackekärr, Dirhufvud, Fogleryr, Gethult, Klefsjön, Kopparås, Liagården* och *Sunderbo*. — Adr.: Alingsås.

Östad, krono-säteri af 7 mtl, med en barnuppfostringsanstalt, i Östads socken, Ahle härad och Elfsborgs län, 1 1/4 mil från Alingsås. — I äldre tider har Östads säteri tillhört grefliga slägten Lejonhufvud till Gräfsnäs. År 1680 skref sig majoren G. C. Banér bland annat äfven Herre till Östad, och år 1720 sålde nämnda majors och hans grefvinnas, Ebba Lejonhufvuds barn och arfv. Östads sätesgård med underlydande 16 1/2 hemman frälse för 60,000 daler k:mt till general-majoren, baron G. Rosenhane, † 1754; sonen, öfverjägm. A. G. Rosenhane, sålde egendomen året före sin död, eller år 1757, för 100,000 daler s:mt och 100 dukater i vängåfva, till kommerserådet Jonas Alströmer, † 1761; den kom sedermera i direktören N. Sahlgrens ego, hvilken genom testamente af den 10 Juni 1774 bortskänkte säteriet med underlydande 13 1/16 mtl fr. och en fond af 16,666 2/3 rdr silfversp., insatta i Rikets Ständers bank mot 4 proc. årlig ränta, nu i följd af myntförsämring utgörande 25,000 rdr rmt, till underhåll för det af honom bredvid Östads mangårdshus stiftade *Östads barnhus*, det första i sitt slag inom Sverige, *) och hvartill grunden lades på kon. Gustaf III:s kröningsdag den 29 Maj 1772. Kongl. konfirmationen å stiftelsen är dat. den 7 April 1772. Inrättningens syftemål är, enligt stiftarens antydda afsigt, att ur nöden rädda, uppehålla och till dugliga och kunniga arbetare vid jordbruket dana så många värnlösa barn från hvad ställe och ur hvilken samhällsklass som helst, som barnhusets tillgångar medgifva. Barn af båda könen emottagas från 5 års ålder till 15 eller högst 18 år. Inrättningen förvaltas genom en på stället boende intendent af en bland testators arfvingar, som, hvar efter annan, nämna sin efterträdare, under öfverinseende af Wasa-Ordens Kommendörs-kapitel. Planen till denna inrättning uttänktes och verkställdes af Nicolas Sahlgren och Claës Alströmer, hvilka i ordets både vackraste och sannaste bemärkelse voro män långt framom sin tid. Nicolas Sahlgren, direktör i Ostindiska kompaniet, hade såsom grosshandl. i Göteborg samlat en ofantlig förmögenhet. Sedan han 1750 erhållit konungens tillåtelse att besitta säterijord — ett privilegium som då ensamt tillkom adeln — inköpte han stora gods i Halland, Skåne och Elfsborgs län, på hvilkas förbättrande han nedlade ofantliga summor. Emedan Sahlgren icke egde någon son, öfvergick den stora förmögenheten till hans begge döttrar, som blefvo gifta med hans bästa väns, kommerserådet Jon. Alströmers söner, August och Claës Alströmer. I sitt år 1774 upprättade testamente förordnade han, att derest hans bröstarfvingar utan afkomma utslocknade, så skulle säterierna Gåsevadsholm och Dahl i Halland med allt underliggande frälse, afvel och lös-

*) Denna stiftelse är i hög grad märkvärdig äfven derföre, att den blef beslutad och kom i verksamhet tidigare än i något annat land. »Colonies Agricoles de mendiants, jeunes détenus, orphelins et enfants trouvés» inrättades i Holland, Schweiz, Belgien och Frankrike långt sednare. I Schweiz organiserades en uppfostringsanstalt för hittebarn och vanartiga redan 1746, hvilken förlades på landet, men var egentligen en asyl, der ingen undervisning i landtbruket meddelades.

ören, efter K. Maj:ts nådiga välbehag gifvas åt någon *kommendör af Wasa-Orden* *) till besittning och nyttjande för sin lifstid, emot det att en tiondedel uti afkomsten skulle till ordenskassan inbetalas. Dernäst anslog han i lika fall och på enahanda vilkor, säteriet Koberg i Elfsborgs län med dess gods, afvel och lösören till benådning af konungen för någon *riddare af Wasa-Orden;* och vidare anslogs säteriet Stora Alfhem »fordna konungasätet vid Göta elf, den tid hela landskapet bar detta namn,» till en lifstidsförläning af K. Maj:t åt någon *»för flit och kunskap i landthushållningen förtjent man»*, äfven med en tiondedels afgift årligen af inkomsten till ordens kassor. — De första barnen vid Östads barnhem antogos år 1778. För deras undervisning i läsning, skrifning och enklare räkning anställdes en skolmästare; en snickare antogs för att undervisa i slöjd; en trädgårdsmästare för undervisning i alla slags planteringar, fruktträds, rotfrukters och köksväxters skötsel; spinnerskor och väfverskor förskaffades från Ångermanland, för att undervisa i spånad och väfnad, hvartill både lin, hampa och nässlor skulle användas. Inrättningens föreståndare, ekon.-lektorn Rothof, skulle, i den mån barnen växte till i ålder och krafter, undervisa dem, dels i det praktiska af jordbruket, dels uti »alla tama djurs ans och skötsel, men isynnerhet boskapens, fårs och getters, hvarföre der äfven underhöllos, utom särskilda boskapsslag och arbetshästar, spanska och engelska får, angoriska getter och kattor, åsnor och mulåsnor samt elgar. Lärlingarne skulle i mån af sina krafter äfven deltaga i arbetena, och slutligen skulle godsets kamrer undervisa dem »om svenska hemmanens olika beskaffenhet, fördelar och beskattning och de för deras häfd och tillbörliga skötsel utkomna lagar och författningar.» Vi hafva så vidlyftigt redogjort för läroanstaltens plan, derföre att den ojäfaktigt bevisar huru långt de män, som uppgjort densamma, voro framom sin tid.

*) Då Gustaf III instiftade Wasa-Orden 1772 blef Sahlgren i det först hållna ordenskapitlet till kommendör af denna Orden utnämnd.

Emellertid afled Rothoff 1787, Claës Alströmer hemsöktes af bekymmer och kroppsplågor, lärarne råkade i osämja, den yttre hushållningen vanvårdades, och vid slutet af 1780-talet befanns inrättningen till Sahlgrenska kontoret fördjupad i skuld, som vid dess upplösning måste gäldas. Inrättningen reorganiserades 1792 med den verkan, att den 1796 återigen var »i full gång», fastän då icke ännu »uti den höjd, hvartill den framdeles skall bringas.» Då inrättningen tillförne icke kunnat underhålla mer än 40 barn, hade antalet 1796 redan ökats till 60, och skulle ytterligare kunna ökas till 100. I den nya planen ingick, att största delen af hufvudgården skulle bortarrenderas, barnen skulle blott inom barnhuset undervisas i läsning och skrifning, godsets bönder frikallas från alla skatter och dagsverken vid gården, men i det stället skulle hvarje innehafvare af $^1/_4$ hemman uppfostra, föda och kläda ett barn. »Otvifvelaktigt blifva barnen på detta sätt allrabäst uppfödda och vanda till bondarbeten, fastän den förfining, som med första försöket ämnades, till en tid måste åsidosättas», yttrar d:r Pehr Dubb i sitt åminnelsetal i Vetenskapsakademien öfver Claës Alströmer. Denne efterföljdes af brodern, kommerserådet Patrik Alströmer, vid hvars död sonen Jonas Alströmer öfvertog styrelsen. — Följderna af de nya stadgarne blefvo barnhusets förbättrade affärer, en stigande välmåga hos bönderna, bättre helsa och sedlighet hos barnen. År 1825 inrättade baron J. Alströmer en vexelundervisningsskola och hade 1851 genom omtänksam hushållning fördubblat barnens antal; utom i läsning undervisades barnen i det enklaste af landtbrukets theori och grunderna i veterinärvetenskapen, i jordbruksarbeten och skogshushållning samt i åtskilliga i landtbruket mer ingripande handtverk och sysselsättningar. Vid fyllda 15 à 18 år utflytta barnen såsom drängar eller pigor till jordbrukare, erhållande då nödig utstyrsel med kläder m. m. Sedan stiftelsens början intill slutet af år 1858 hafva 915 barn der varit upptagna.

År 1780	underhöllos	40	barn.
» 1790	»	58	»
» 1820	»	79	»

År 1831 underhöllos 101 barn.
1839—48 i medeltal 146 »
1849—58 » 148 »

År 1858 funnos barn från 3 städer och 37 olika socknar; underhållskostnaden uppgifves årligen i medeltal till 50 rdr rmt för hvarje barn.

Af Östads säteri äro $2^5/_8$ mtl under eget bruk, $4^3/_8$ mtl med 10 brukare; säteriet med underlydande 5 mtl frälse i samma socken var 1865 taxeradt till 96,300 rdr rmt.

Östad, *Vester-* och *Öster-*, by uti Nafverstads socken, Bullarens härad, Göteborgs och Bohus län, vid pass $6^1/_4$ mil från Uddevalla, af 2 mantal skatte, med 9 hemmansbrukare, c:a 100 inbyggare; här har häradet nyligen uppfört sitt tingshus. De på egorna befintliga ättehögarne förtjena uppmärksamhet, såsom stående i sammanhang med sägnen om Skottarnes plundringståg (se artikeln Grebbestad) och att de fallnes aska skulle gömmas uti nämnda ättehögar; men de fynd man gjort i dessa, hvilkas antal är omkring 70, dels runda, dels s. k. skeppshögar, tyckas likväl utvisa, att här snarare varit en vanlig begrafningsplats än ett slagfält, så vida icke, hvilket E. Holmberg anser troligare, några af högarne blifvit uppkastade öfver de landets egna inbyggare, som fallit i striden; ty sällan begrafde våra förfäder sina slagna fiender, utan lemnade dem vilddjuren till spis, såsom fornsägnen antyder med sådana uttryck som »färgade ulfvens tand röd» och »skuro stek åt örnar», m. fl.

Östad, by uti Näsums socken af Willands härad och Christianstads län, vid pass $3^1/_2$ mil n.n.o. från Christianstad; på 10 n:r med $4\frac{11}{12}$ mtl skatte och $^1/_2$ mtl frälse, i 35 brukningsdelar, och bebodda af 460 inbyggare; i byn, med svag åker och äng, men nödig skog, finnas bränneri, sågmölla och tegelbruk; vid det sednare, anlagdt af kyrkvärden Carl Johnsson, tillverkades under 1863 års sommar 37,000 st. rör, hvaraf 36,000 st. blifvit använda inom socknen till dikning af 24,600 qv.-fot åkerjord.

Östad, *Kullen-*, *Westerg.-*, *Nolg.-*, *Mellomg.-*, by med gästgifvaregård uti Lena socken, Kullings härad och Elfsborgs län, har på $1^3/_4$ mtl, som äro skiftade i 9 hemmansbruk, c:a 100 inbyggare; härifrån skjutsas till *Alingsås* i s.v. $1^1/_4$ mil, till *Uplo* i norr 2 mil samt till *Lagmansholms* jernvägsstation på Statens Vestra stambana $^3/_8$ mil.

Östanbergs jerngrufvefält i Norrberkes socken af Westerbergslags fögderi och Stora Kopparbergs län; malmuppfordringen har på sednare åren i medeltal uppgått till 108,510 ctr ur 6 bearbetade grufvor.

Östanbergshyttan, belägen öster i Nora s:n af Örebro län mellan Bondebyn och Fingerboda, består af $2^1/_2$ mtl. Åkerjorden är ganska svag, bestående af sand, och utgör, med de mellan tegarne liggande obetydliga flöden, 70 tld. Skogsmarken, 636 tld, är så uppfylld af bergskärr, släta hällar och stenrammel, utgörande 71 tld, att man vore frestad förklara den för oduglig eller åtminstone otillgänglig, men emellan bergen växer ganska vacker asp- och granskog och betet är tillika rätt godt. Bergsbruket hörer till Pershyttan; men som största delen af byn, $2^1/_3$ mtl, lyder under Järle bruk, användas de tillverkade kolen derstädes. Egna hyttan var kasserad redan före år 1737, hvarefter tackjernstillverkningen en tid bortåt synes hafva bedrifvits vid Fingerbohyttan.

Östanbro, by i Björksta socken af Ytter-Tjurbo härad, Wårby fögderi och Westerås län. Häraf utgör 1 mtl skatte, med underlydande 2 mtl frälse Ytterby och såg vid Sagån, en egendom, bebyggd för ståndspersoner; eges af hr T. Melander. Ett mtl är häradshöfdinge- och ett mtl kronofogde-boställe; det öfriga 1 mtl skatte har 5 egare. Östanbro, fordom Östensbrogård, kallades i början af 16:e seklet Konungsby och var sannolikt kungsgård och en af de gamla Husabyarne. Det har en historisk märkvärdighet, emedan det var här som Daljunkaren före sitt politiska uppträdande tjenade som dräng och jemväl begick den stöld, för hvilken han sedermera straffades. På egorna, hardt vid Sagån, äro kring en ståtlig ättehög några mindre kullar uppkastade, äfvensom åtskilliga stenar resta. År 1866 inrättades här en *poststation*. Öfver Östensbro eller Sæaghobro, nedanför Nyqvarn, på gränsen mellan West-

manland och Uppland, togs vägen vid konungarnes s. k. Eriksgata.

Östanbäck, by med fiskodlingsanstalt uti Eds socken, Sollefteå härad och S:a Ångermanland af Wester-Norrlands län, vid Ångermanelfven, 11 mil från Hernösand, en knapp mil från närmaste ångbåtsstation, har på 16,625 seland, med 2 brukare, 7 hushåll; härtill hör finbladig såg och 2 torp; alltsammans är taxeradt till 24,300 rdr. — Fiskodlingsanstalten är anlagd 1864 med en kostnad af 628 rdr, och uppgick kostnaden för dess vård och underhåll år 1865 till 103 rdr 54 öre. Under första året af sin tillvaro hade anstalten det missödet, att ingen laxrom kunde erhållas, i följd af den ovanligt tidigt inträffade vintern; deremot blef den under året 1866 rikligen besatt med befruktad rom af sik, lax och röding, och lyckades kläckningen äfvenledes väl, hvarefter laxynglen utplanterats i Ångermanelfven, samt ynglen af röding och sik i andra mindre vatten. Genom undersökning har utrönts, att en laxhona om 20 ℔ öfverhufvud har omkr. 10,000 romkorn. Försigtigheten bjuder att ställa kläckningslådorna tillräckligt upphöjda från golfvet, eller ock att betäckas med lock för att från rommen afhålla en dess farligaste fiende, vattennäbbmusen, en till utseendet oskyldig varelse, med ryggen glänsande svart, och under hals och buk hvit eller gråaktig. Anstalten skötes af assisstenten Byström; den dervid inrättade skolan besöktes 1866 af 5 lärlingar från Skaraborgs samt 4 från Wester-Norrlands län; för öfrigt funnos sådana från Norrbottens, Westerbottens, Jämtlands, Wärmlands, Kalmar och Blekinge län.

Egaren till jorden, hvarpå kläckningshuset är bygdt, har betingat sig ett årligt arvode af 20 rdr rmt, såsom ersättning för den minskning i åkerjord, han derigenom lidit.

Östanbäck, gård uti Normlösa socken, Wifolka härad och Linköpings län, af 1 mtl frälse, taxeradt till 20,000 rdr; eges af en person inom bondeståndet.

Östanfors, ett skatte-hemman af $^1/_4$ mtl uti Skinnskattebergs socken af Westerås län, med qvarn för 3 par stenar och enramig såg (föras i mantals- och tax.-längd. under Hede socken); det hela, taxeradt till 14,000 rdr, lyder under Uttersbergs bruksegendom.

Östansjö, länsmans-boställe af 1 mtl krono, beläget i Sundsbo härad och Snaflunda socken af Örebro län, c:a $5^3/_4$ mil från Askersund, vid en vik af den s. k. Östersjön, hvarefter bostället sannolikt fått namn; innehåller i areal 438 tld, hvaraf dock en del, särdeles skogsmarken, utgör berg och mossar; utsädet uppgafs 1857 till $29^1/_2$ t:r, deraf 10 t:r potates, skörden till 171 t:r. Till bostället (taxeradt till 16,000 rdr) hörer den i Lerbäcks socken belägna lägenheten Kilsborg, afsöndrad under vissa frihetsår; närv. innehafvaren är J. E. Svensson.

Östansjö, gård af $^1/_2$ mantal frälse i Wiby socken och Örebro län, $3^3/_4$ mil från Wredstorp.

Östan-Stång; så kallas den del af Östergötland, som ligger öster om floden Stång, och innefattar 9 härader, hvaraf 5, eller Lösing, Bråbo, Östkind, Björkekind och Hammarkind, ligga mot hafssidan, de 4 återstående, eller Memming, Skärkind, Åkerbo och Bankekind inåt landet. Dess vapen är ett lejon i tvådeladt fält, det öfra blått och det nedra gult. Landet vester om floden kallas *Westanstång*, innefattande 7 härader: Ydre, Kind, Walkebo, Wifolka, Hanekind, Gullberg och Boberg, har till vapen en flygande drake i rödt fält, med 4 korsvis satta rosor. Båda delarne höra till länets slättbygd.

Östanvik, gård uti Nämdö kapellsocken af Sotholms härad och Stockholms län, vid pass 6 mil från hufvudstaden, består af $^1/_2$ mtl frälse, som år 1638 köptes från kronan af E. Ryning (egare till Tyresjö); har sedan, (1686), tillhört Cronsköld, 1772 Billing, samt häradshöfd. Blix, död här 1805, och utgick med honom ätten på svärdssidan. Gården kom med hans dotter till sekreteraren Carl Elmén och har alltsedan förblifvit inom hans slägt; tillhörde 1865, med underlydande $3^1/_{16}$ mtl, P. A. Elméns arfvingar; hela tax.-värdet nämnda år var 59,000 rdr.

Östanå, fordom Östana, frälse-säteri af $6^3/_4$ mtl, är beläget uti Åkers skeppslag och Kulla socken af Stockholms län, invid finska segelleden, mellan Stockholm och Furusund, $5^1/_2$ mil landvägen och

4¹/₄ mil sjövägen från hufvudstaden, samt 3 mil landvägen från Norrtelje.

Då man färdas från Åkers socken österut till sistnämnda stad, blifver man snart varse herrgården, som från denna sida, snart sagdt vid hvarje steg, framställer sig i förändrade taflor mellan de höga träden, utan att lemna något bestämdt begrepp om byggnadens utseende, emedan flyglarne från olika håll framstå såsom i sammanhang med hufvudbyggnaden. Framkommen till Östanå, och seende sig omkring, måste man erkänna, det en lämpligare byggnadsplats ej kunnat väljas. Ifrån höjden, der hufvudbyggnaden ligger, mellan Loån och hafvet, njuter man en härlig utsigt, öfver den på södra sidan i regelbunden stil anlagda trädgården och parken, med bokplanteringar, samt vidare öfver den vackra, med skogbeväxta holmar beströdda, af seglare och ångbåtar korsade segelleden, samt slutligen det bergiga och skogbeklädda Ljusterölandet.

Den äldste kände egare till Östanå är Anders Isaksson Banér, år 1438 Svea rikes råd. Sonen Jakob Andersson och sonsonen Anders Jakobsson skrefvo sig båda till Östanå, men troligen har blott den förre varit egare dertill och gården genom hans dotter Märtas gifte med Peder Erlandsson Bååt d. ä. (till Fituna och Ulfsunda, † 1540), öfvergått till Bååt-slägten. En af hans ättlingar, rikskammarrådet Peder Erlandsson Bååt d. y., som på Östanå dog barnlös 1654, förvärfvade säterifriheten åt gården år 1620. Efter honom kom Östanå, genom arf, till Wrede-slägten, hvaraf den förste var Carl Henrik Wrede (född 1600, † 1666), en son till den Wrede, som, i slaget vid Kerckholm 1605, så hjeltemodigt och sjelfuppoffrande frälste kon. Carl IX:s lif. Carl Wrede var gift med Märta Fleming, hvars mor, Ebba Bååt, var syster till nämnde Peder Erlandsson. Genom köp och byte kom Östanå i brorsonen Fabian Wredes händer. Denne, född 1641, död 1712, var kongl. råd, president i Kammar-, Bergs-, Kommerse- och Reduktions-kollegierna samt i Statskontoret. Han erhöll i Dec. 1683, af särskild nåd, kon. Carl XI:s tillstånd, att till Östanå säteri inlägga Kulla by, 2¹/₄ mtl, som voro af frälse-natur. Äfven lyckades honom, att 1685 få Kammar-kollegii erkännande för hemmanen Åbys och Askestads med alla nuvarande rå- och rörshemmans läggande under Östanå säteri. Grefve Wrede, gift med Brita Cruus af Gudhem, var en af de större magnaterna på sin tid; han egde Häringe i Södermanland, Östanå, Fånå, Wäsby med Stäkes kungsgård, Österby m. fl. i Uppland, Ekesjö-Hofgård och Ålshult i Småland, Skälleshög och Dissarås i Westergötland, Tjoleholm på Dal, Ellekärr m. fl. i Halland, samt egendomar i Finland och Estland, grufvedelar i Westerbotten m. m. Han lät äfven uppsätta Kulla kyrka af trä, i Finland, och sedan hitföra henne. Dottern Sophia, född 1676, död 1708, blef året förut gift med fältmarskalken gr. Erik Sparre. Sonen, presidenten och öfverståthållaren i Stockholm Axel Wrede Sparre, skref sig äfven grefve till Östanå. Hans dotter, Lovisa Augusta (känd såsom en bland de af Kellgren besjungna trenne gracerna vid Gustaf III:s hof), var gift med general-löjtn. J. A. Meijerfelt, som år 1787 eller 1782 sålde Östanå för 46,000 rdr specie till kommerserådet S. B. Hebbe, hvilken år 1783 köpte Mälby säteri och år 1800 gjorde Östanå till fideikommiss tillika med derunder lagda Mälby säteri, Fastarby gård och Wira knifsmidesbruk, i hemmantal tillsammans öfver 46 mtl, dels frälse, dels rusthåll och krono-skatte. Efter Hebbes död 1803, innehade hans enka godset till sin död 1808, då det tillföll deras dotter Kristina Elisabeth, enka efter öfverintendenten C. F. Fredenheim (son af erkerbiskopen Carl Fr. Mennander). Efter fru Fredenheims död 1841, innehades godset några veckor af hennes son, öfverstelöjtn. G. C. F. Fredenheim, som dog samma år, och hvars dotter Elisabeth Gustafva, år 1854 blefven enka efter lagmannen E. S. Boström, innehaft detsamma till sin död 1863, hvarefter fideikommisset öfvergick till hennes son, hr E. Gustaf B. Boström, nuvarande innehafvaren. — År 1719 d. 17 Aug., undergick Östanå samma olyckliga öde som mångfaldiga andra orter vid Sveriges östra stränder, att blifva af Ryssarne hemsökt med brand och plundring. Den nuvarande hufvudbyggnaden, af sten, är uppförd åren 1790—1796 af förenämnda

kommerseråd Hebbe, efter ritning af dess måg, öfverintendenten Fredenheim. Det är ett vackert tvåvåningshus, med en något framstående frontispice, som utgör 3:dje våningen; är för öfrigt uppfördt i modern stil, med balcon, som å norra sidan uppbäres af 2:ne Pæstiska kolonner, samt försedt med ett genombrutet torn med klocka. Boningshuset innehåller 28 rum. — Det gamla Östanå är aftaget i Dalbergs Suecia Antiqua & Hodierna.

Östanå gods innefattar 46 $\frac{317}{360}$ mtl uti Kulla, Riala, Öster-Åkers, Garns, Norr- och Sör-Ljusterö, Blidö och Wermdö socknar, med 16,000 tld skog, som skötes forstmessigt; af verk finnas Lo qvarn (tax. till 60,000 rdr), Wira qvarn och bruk; hela godset är tax. till 975,886 rdr rmt.

Östanå egendom hör till dem, som kunna förete nyodlingar efter tidens förbättringsmethoder och verkställda med åkerbruksredskap efter nyare modeller. Här har varit ett statens stamholländeri, numera förflyttadt till Ållonö i Östergötland; mjölkhushållningen är sedan 1850 inrättad efter Gussanders method. — Vid Östanå är ångbåtsbrygga på 10 fots vatten; mera djupgående fartyg lasta ett stycke derifrån vid *Hårsviken;* hufvudexport är trälast; lots från sjön erhålles vid *Arholma* och *Söderarm.* — På Östanå förvaras, jemte ritning af den runsten, som omnämnes vid Kulla sockens beskrifning, äfven en i det närmaste riktig tydning af runorna, samt i sammanhang dermed, uti en, som det vill synas, på 1600-talet uppsatt skrift, en förklaring, hvilken ej förbigår de minsta omständigheter, utan gifver åt hvarje sin särskilda betydelse. Denna skrift, som lemnar ett prof på författarens förmåga att uppsöka deduktioner för sin fantasi, är af den originela beskaffenhet, att den kan förtjena anföras: »Denna sten står på en mycket lustig, härlig ort i Stafsäng i Riala kapellsocken, vändande sig mot hafvet, som straxt nedanföre ligger, der Norrlandsskutorna hafva sin framfart och der mycket sjöröfveri fordom öfvats. Ritningen är en af de förnämsta som på runstenar finnas. Ormarne som på runstenarne stå, bemärka vishet och försigtighet, likasom hos de Romare och Greker. Den store ormen, i hvilken bokstäfverna stå, bemärker honom som hafver stenen bekostat, och att han varit en hög och försigtig man i landet, antingen Roslags konung, Jarl, Hertig eller mycket förnäm Riddersman samt Jarlars vederlike, som de uti historien kallas, ty ingen hafver haft makt låta sådane stenar resa och rita, utan att han haft mycken man och vida rådande varit. De mindre ormarne bemärka antingen bröder, söner eller andra kämpamän som af denne öfvervunnne äro. Flätningen bemärker antingen skyldskap med runresaren, eller att de i strid varit sammanvecklade och af honom öfvervunne, hvilka namn stått uppräknade kring stenen, som bortslaget är. Ritningen nederst bemärker det braskande löfverk, som de fordom på sina hjelmar brukat hafva, och är ett särdeles tecken till hans förnäma stånd och höghet.»

Östanå, ett gammalt herresäte, beläget i Grenna socken af Wista härad och Jönköpings län. Ursprungligen hette godset Bråxvik, och hörde ända sedan långt tillbaka i medeltiden till medlemmar af slägten Ulfsparre, af hvilka tre, son efter fader, voro Gustaf I:s, Erik XIV:s och Carl IX:s trogne tjenare och ståthållare på Kalmar slott. Den siste egaren af denna slägt, r. r. Åke Ulfsparre († 1657), om hvilken historien upplyser, att han tjent sig med tapperhet upp igenom alla grader, under Polska, Preussiska och Tyska krigen samt kommenderat flottan år 1644 i riksamiralens frånvaro, utbytte och försålde (Allvin uppgifver sonen, Erik Åkesson, vara den, som 1663 försålt Broxvik) den gamla familje-egendomen till grefve Per Brahe, som flyttade gården från dess gamla, nu af ingen kända plats, till dess nuvarande, och förändrade namnet till Östanå eller Östanås, efter dess läge till Westanå. Mangården ligger nu på den östliga bergskedja, som stryker igenom Wista härad, tätt omsluten af löfskog, i en vacker, men nordiskt allvarsam trakt. Grefve Pers nya skapelse bar tidehvarfvets prägel; mangårdsbyggningen erhöll högsta platsen; på ömse sidor om en 12 fot lägre liggande fyrkantig plan byggdes två flyglar och, ännu 6 fot lägre, två likartade byggnader på ömse sidor om sin plan. Vinkelrätt mot façaden sträcker sig mot vester en 600 fot lång allé.

I öster och söder omgifves det hela af en större trädgård. Uthuggningar åt öster öppna utsigten åt en vik af sjön *Bunnen*. Uti rummen i Östanå hufvudbyggnad finnas 10 större oljefärgstaflor, som föreställa personer af den grefliga Braheska ätten, deribland grefvarne Per d. ä. och y. samt Magnus. Någon tid innehades godset af Nils Brahes grefvinna, född Wrangel, såsom morgongåfva; men tillföll i början af 1700-talet, genom arf, slägten Hamilton; såldes 1796 af landshöfding F. U. Hamilton till häradshöfding Munthe, men återbördades genast af säljarens svåger, grefve Nils Bonde. Kort derpå, eller år 1800, köptes godset af majoren G. Freijtag, som satte den då förfallna gården i godt stånd. Genom gifte och arf öfvergick godset 1844 till frih. G. Leijonhufvud och 1848 till hans måg, kaptenen, frih. v. Otter på Fagerslätt (boställe i Rogberga), som ännu innehar Östanå. Af honom har under året 1864 lemnats fri undervisning åt 2 lärlingar uti mejerihushållning och boskapsskötsel.

Östanå har sedan långt tillbaka i tiden städse egt lyckan, att hafva husbönder, som i och med omtankan för sitt eget, allsicke lemnat sina underhafvandes väl ur sigte. Detta ådagalägges äfven af den omständigheten, att redan i förra århundradet ett magasin inrättades, i hvilket jordinnehafvare, såväl på Östanå- som på Wretaholmsgodset, vid behof fingo lån af spannmål mot 2 kpr pr t:a i ränta pr år. Då genom Östanå's försäljning 1796 godsen skildes, delades äfven magasinen dem imellan. Vid denna delning föll på Östanågodset 15 t:r råg, 18 t:r korn samt 22 t:r blandkorn och hafra; år 1860 uppgick behållningen till 70 t:r råg, 9 t:r korn och 40 t:r hafra. Om spannmålstillgången sådant tillåter, utlånas säd äfven till behöfvande utom godset, men mot den i allmänhet vanliga räntan, 4 kpr på t:n. Gamla orkeslösa behöfvande på godset få, efter omständigheterna, utur magasinet 12 till 16 kpr spannmål i årligt understöd. Genom försäljning af under vissa tider för godset obehöflig spannmål har samlats en fond, som 1860 uppgick till 1,000 rdr rmt, och hvilken utlånas, i det räntan lägges till kapitalet. Meningen med denna fond är, att, då den hunnit så tillväxa, någon annan för godset välgörande inrättning derpå skall grundas. — Jordmånen består af svartmylla på grusbotten, och åkern, som omslutes af berg och kullar, är ofta besvärad af syra. På skog och bete är god tillgång och i sjön Bunnen, som till en del tillhör godset, finnes godt fiske. Godset utgöres för närvarande af Östanå frälse-säteri, $2^1/_2$ mtl, med såg, qvarn och benstamp, med 2:ne n:r i sambruk, $3^7/_8$ mtl rå och rör, underl. $1^5/_8$ frälse (deraf $^3/_8$ i Ölmstads socken), alltsammans år 1865 taxeradt till 289,800 rdr rmt. Utaf de underlydande kan om Uddarp, fordom Uddetorp, $^1/_2$ mtl rå och rör, lemnas följande upplysningar: Redan år 1367 skref sig härtill en af Ulfsparre-slägtens förfäder, lagmannen i Tiundaland i Uppland, Näskonungen Ragnuson till Broxvik (numera Östanå) och Uddetorp; han befinnes nämligen nämnda år hafva gifvit sin »älskeliga maka Ramborg» Broxvik, Åbogården och Uddetorp, under vilkor att hvilken den andra öfverlefde skulle godset ega. Det synes ock stannat inom slägten, ty en af hans efterkommande, Måns Påvelsson, ståthållare i Småland 1546, försålde Uddetorp jemte Anderstorp (numera Andersarp), Förnås (Förenås), Knutstorps och Larstorps hemman, alla i Grenna socken, för 500 sv. mark till sin frus syskonbarn, borgaren Lars Persson i Wadstena, dock med vilkor af egen besittning och af vederköp af honom sjelf, hustru eller barn; löstes ock samma år af sonen, ståthållaren på Kalmar slott, Erik Månsson Ulfvesparre d. ä. med 200 mark danskt. Hemmanet är år 1683 förmedladt från 1 till $^3/_4$ och sedermera till $^1/_2$ mtl rå och rör. — Från ett annat af detta säteris rå- och rörshemman, *Knutstorp*, har den i 2:ne verldsdelar utbredda slägten Fornander utgått.

Östanå, pappersbruk uti Christianstads län, Östra Göinge härad och Broby socken, med $^1/_6$ mtl uts. frälse Möllarp, är beläget 1 mil från jernbansstationerna Hästveda och Ousby, 4 mil från Christianstad och 8 mil från Wexiö. Bruket, med naturskönt läge utmed Helgeå, hvaröfver finnes nybyggd bro, af ek och furu, till stora landsvägen, har rik vattentillgång

af 14 fots fallhöjd, så att bruket äfven under torra somrar drifves med oförminskad fart; jordegendomen upptager 28 tlds egorymd, till större delen bevuxen med bokskog.

Härstädes befintliga byggnader äro följande: 1:o sjelfva *bruksbyggnaden*, uppförd 1862, med första våningen af gråsten, under tak af engelskt skiffer, är utvändigt 190 fot lång, indelad i 3:ne afdelningar, hvaraf den södra $49^1/_2$ fot lång, 42 fot bred och 14 fot hög, inrymmer 3:ne byttor, som värmas med ånga med hvar sitt massa-kar med omrörare och knutsil, 2:ne limkokningskar och en vattenreservoir för ångkokning, en hydraulisk och en handpress. Norra afdelningen, 71 fot lång med lika bredd och höjd, är afsedd till pappersmaskinrum. Mellersta afdelningen, 61 fot lång, 70 fot bred, 27 fot hög, allt invändigt mellan murarne, har 2:ne våningar; den öfra, jemte gaflar, är uppförd af tegelsten, fönsterlufterna i hela byggnaden af gjutet jern. Den undra våningen inrymmer maskinerier, som drifvas med turbin om 70 hästars kraft, tryckpump för hela bruksrörelsens vattenbehof, tryckpump till hydraulisk press, tryckpump för ångpannans matning, vattenreservoir med reningsapparat, halftygsreservoirer för lumpmassans afsilning, som står i förbindelse med valskistorna, chlorvattensberedningskar, en varmglätt eller mangel, som upphettas af särskild eldning, ångpanna af valsad jernplåt om 24 hästars kraft, med eldstad inuti pannan af $5^3/_4$ fots diameter och 15 fots längd med gnisterkammare, en benkokningscylinder af valsad jernplåt, 5 fot i diameter och $7^1/_2$ fots längd, 2:ne lumpkokningskar, 8 fot i diameter och $6^1/_2$ fot höga. Andra våningen inrymmer 4 valskistor, 12 fot långa, $5^1/_2$ fot breda (utrymme till lika många finnes), en större chlorblekvals med vaskcylinder, en cylinder för papperstorkning under vintermånaderna, hvilken upphettas med ånga, kaster för massalump, en glättmaskin med tackjernsställning och 2:ne valsar, $2^1/_4$ fot långa och $11^1/_4$ tum i diameter, en maskin för presspapps finglättning med flinta på polerad sten, ett torkrum för papper, hvilken lokal upphettas af ånga i gjutna jernrör, samt materialrum för färgämnen. Vinden öfver denna mellanbyggnad inrymmer en lumpsax, som, jemte det öfriga maskineriet, drifves med remskifvor, samt lumpfack och en torkkammare, som upphettas med ånga uti gjutna jernrör. — 2:o ett *blekhus* af trä under papperstak, med 2:ne blekkar, hvartdera rymmande 20 ctr lumpmassa, samt blygryta för särskild eldning. — 3:o ett *boningshus* af korsvirke med ifyldt brändt tegel, 3:ne våningar högt under spåntak, är uppfördt 1861, med 3:ne eldrum, kök, m. m. i hvardera våningen. Den öfriga delen af byggnaden i norr och söder är inredd till lumpsorteringsrum med varmledning af gjutna jernrör samt till pappers- och lumpmagasin; vinkelbyggnaden i öster och vester har i undra våningen färdiggöringssal med varmledning af jernrör samt 3:ne handpressar. — De öfra våningarne och vinden utgöra torkrum, med väggar af träjalusier. — 4:o *arbetarnes bostadshus*, af gråsten under spåntak, 74 fot långt, 34 fot bredt och 26 fot högt, i 2 våningar, med 10 eldrum och lika många kök. — 5:o ett *envånings trähus* under spåntak, inredt till huggbod, vedbodar och brygghus med inmurad jernpanna. — Egendomens taxeringsvärde är 60,000 rdr rmt; egare är regiments-bokhållaren Ludvig Littorin, som i samma socken äfven eger $1^5/_{16}$ mtl frälse i hemmanen Brunstorp, Hemmestorp och Snöarp, tax. till 61,000 rdr.

Östanå, ett mtl frälse i Morkarla socken af Olands härad och Uppsala län, med en egorymd af 1,408 qv.ref, deraf 256 åker och 273 äng; tillhör allmoge.

Östanå, f. d. pappersbruk i Njutångers socken af Helsingland; en af brukets faktorer, H. Stakel, uppviste år 1751 för Wetenskaps-Akademien, prof på en art gråpapper, som han gjort allenast af löfblad, med limvatten och några andra tillsatser, utan att det ringaste af lumpor deri funnos. Sammaledes ett annat slags papper, som till färg och stadighet tyckes komma nog nära till karduspapper, gjordt på samma sätt som det förra, allenast med den åtskilnad, att dertill användts sågspån i stället för löfblad. Akademien fann, att papperet kunde, som det då var, med fördel brukas till nästan alla behof, hvartill det

vanliga grå- och karduspapperet plägar användas.

Östanå, by uti Stöde socken af Medelpad och Wester-Norrlands län, på 22,25 mål, i 3 hemmansbruk, med 5 hushåll; har 2 mjölqvarnar, tax. till 16,000 rdr.

Östanå, *Östenåå, Norre* och *Södre*, två hemman på Dal i Holms socken, Nordals härad och Elfsborgs län, hvaraf det förra består af 1 mtl skatte, med 6 egare, och det sednare, som tillhört Wadstena kloster, af $^3/_4$ mtl frälse, med en egare. Norre Östanå har varit stomhemman intill år 1547, och å egorna har funnits ett kapell; ännu i medeltiden nämnes Östanå socken (se art. Holm). Enligt Gustaf Wasas den 8 Juni 1547 afgifna bref, skulle presterna få behålla sina stomhemman. Men af nedanstående bref upplyses, att denna stom 4 månader derefter var lagd under kronan samt bortbyttes, alldeles emot uttryckliga innehållet af Westerås recess, och församlingen fick ingen ersättning. Originalbytesbrefvet i kongl. kammar-arkivets brefsamling, under № 112, lyder som följer:

»Bekännes iag Mauritz Olsson till Berg, att effther Stormechtigiste högborne furste och Herre her Gustaff Sverigis Götis och Wendes &c. konung, min allernådigste herre haffver utaff synnerlige gunst och nåde unt och uplathet mig Ett kyrkiegodz på Dall, till ett behageligitt heffdebyte, benempd *Östenhåå* udi samme sokn och ränter Fyre pund smör, En t:a Malt och En t:a haffra, hvilket godz nu under Cronan lagdt är. Szå haffver jag her emott till wederlag ödmjukeliga uplatidt och öfverantwardet hans kong:e M:ätt En aff mine rätte arffwegodz, som ligger J Kijnda herede J Cleffva by och sockn, och ränter 4 pund Smör och 2 t:r Korn. Doch medt sådane skäll och förordt, atth när hans Kon:ge M:ätt eller hans Nådes Kon:ge M:ätz ärffwinger täckies ryggie och opseije samme häffdebyte dhå skall thz stå på både sijder frijtt och öpett. Thess till ytermere visse trycker Jach mitt Signette för thette mitt breff, som giffvidt är J Stockholm 16 Novembr anno 1547.»

Sigillet är i behåll. Att detta för fogden Maurits Olsson Stake var ett behagligt byte, såsom han sjelf kallar det, är otvifvelaktigt, helst Östanå är beläget alldeles intill säteriet Berg.

Östanåkra, gård uti Moheda socken, Allbo härad och Kronobergs län, cirka $2^1/_4$ mil n.n.v. från Wexiö, utgöres af $^1/_2$ mtl frälse med qvarn för 2 par stenat, enramig såg och garfveri; det hela var år 1865 taxeradt till 14,500 rdr och egdes af garfvaren Brandstedt.

Östanån, stor by uti Elfkarleby s:n, Wesslands härad och Uppsala län, vid pass $2^1/_2$ mil från Gefle, på 19 n:r, $7^1/_4$ mtl, deraf $5^3/_4$ mtl skatte, $1^1/_2$ frälse i 29 brukningsdelar, med 22 egare, deraf 7 på under $^1/_2$ mtl och 15 under $^1/_4$ mtl; $1^1/_2$ mtl lyda under Öhns eller Elfkarleö bruk; byn har 480 inbyggare och en egorymd af 21,543 qv.ref, deraf 1,289 åker, 4,149 äng, 12,536 skogbeväxt mark, 971 sjöar och vattendrag, 104 byggnadstomter; hela tax.-värdet 58,000 rdr. Här är en fast skola om 6 klasser, der 80 barn erhålla undervisning af en examinerad lärare.

Östanås eller *Bränås*, ett skattehemman af $^1/_4$ mtl, med jernverk, som ock kallas Elfsbacka, uti Wärmland, Elfsbacka socken och Nyeds härad; se härom art. Elfsbacka jernverk. — Tillägg: Brukets tillhörande jordegendom består af $^1/_4$ skatte Östanås (tax. till 48,000 rdr) jemte $1^5/_{24}$ mtl skatte och $^1/_3$ frälse inom socknen samt $7^3/_8$ skatte, 3 frälse, inom Sunnemo, Ölme och Öfra Ulleruds socknar; af samma bolag eges ock Svartå masugn och qvarn, delar i Fors' halfva och Pardix's hela hytta uti Brattfors s:n, sjelfva Elfsbackaverken voro år 1865 taxerade till 220,000 rdr. — Ur planschverket »Wärmland i teckningar efter naturen» låna vi följande: »Bruket är beläget uti den dalgång, hvarest det från sjöarne Skärgen, Kalfven och Mangen kommande vattendrag framflyter, och hvilket, sedan det drifvit de till Elfsbacka bruk hörande verkstäder, utfaller i Lersjön och den i lika niveau liggande sjön Östra Örten. Dalgången är på båda sidor begränsad af höga, skogbeväxta bergssträckningar, hvilka bilda vackra gränser för den leende bild, som sjelfva dalgången företer, och hvarest sjöarnes stränder, omvexlande i vikar och uddar, äro omgifna af bördiga åkerfält och lummiga löfskogslundar, liggande ock här befolkningens i allmänhet väl underhållna bostäder. Sjelfva hufvudbyggnaden vid Östanås har, för uppfattandet af utsigten, som är en af de vackraste man får se, ett fördelaktigt upphöjdt läge och består af en större byggnad och tvenne flygelbyggnader, allt af trä, hållet i en enkel, allvarsam, kanske något tung stil; den omgifves af i engelsk stil anlagd gårds-

plan och trädgård, beväxta dels med vackra buskpartier, dels med höga löfträd af flerfaldiga slag, bland hvilka björkarne äro sällsynt höga och ståtliga. Härintill gränsar å ena sidan en högväxt barrskog och å den andra öppna åkerfält, öfver hvilka man der och hvar har en öfverblick af brukets, vid särskilda vattenfall belägna, under sednare åren nybyggda, prydliga verkstäder. På stället finnes en tafvelsamling af ganska stort värde, den s. k. von Gerdtenska, inköpt af förre egaren, hofmarskalken U. Croneborg och bestående af mellan 80 och 90 mer eller mindre värdefulla arbeten af såväl äldre som nyare mästare. — Elfsbacka bruk anlades först år 1642, med 1 hammare och 2 härdar, af borgmästaren i Carlstad, Lars Ingemarsson; sedan anlades 1656 ytterligare 1 hammare och 2 härdar af dåvarande egaren, rådmannen Gustaf Börjesson; härefter har bruket innehafts af den på sin tid rika och mäktiga slägten Kolthoff; öfvergick sedan till familjen von Hofstén och vidare till Heijkensköldska slägten samt köptes 1827 af hofmarskalken och riddaren U. Croneborg, hvars söner, kammarherren W. Croneborg och brukspatron Hj. Croneborg, för närvarande äro egare till denna egendom.

Allt från den tid, då bruket anlades, har tysksmides-methoden varit använd, och tillverkningen utgjorde, sedan på 1830-talet ytterligare en tyskhärd blifvit uppsatt, årligen c:a 4,000 *skℓℓ* stångjern, men sedan verket under åren 1856—58 undergått en fullständig ombyggnad och i stället för de 5 tyskhärdarne lika många lancashire-smälthärdar och ett valsverk för jernets utsträckning blifvit uppsatte, har tillverkningen stigit till 40 à 50,000 centner årligen. Vid smidesverkstädernas ombyggnad anlades ett gjuteri och en mindre mekanisk verkstad för tillverkande af vid byggnaden och för verkets framtida underhåll erforderliga större gjutpjeser; för öfrigt finnes på stället såg för tillgodogörande af timmer från de vidsträckta, till bruket hörande skogarne, en qvarn och en manufaktursmedja. S. k. pumpborrar tillverkas här sedan år 1860; de hafva visat sig vara ganska ändamålsenliga och väl gjorda. Priset på hvarje sats, bestående af 4 à 5 borrar jemte borrstång, är några och 40 rdr rmt. Såväl verkets byggnader som bruksfolkets bostäder äro uppförda af sten och hafva ett särdeles prydligt utseende. — Jernväg är anlagd från bruket till *Lersjön.*

Den herrliga naturen på stället, parad med den smak, som gjort sig gällande vid alla dessa anläggningar, skänker den besökande ett verkligt nöje, om han företager en promenad till de olika verken, hvarför vi tillåta oss inbjuda läsaren att vara oss följaktig på en sådan spatsergång. Vi utgå då från herrgården norrut genom en allé, hafvande till höger invid skogsbrynet de under sednare åren nybyggda, högst prydliga, af sten uppförda uthusen, och komma genom åkerfälten, under det vi hafva framför oss omvexlande taflor af utsigten såväl söder- som norrut, till sjön Mangen. Här vända vi och träffa vid åns första vattenfall den s. k. smältsmedjan, hvarest idogheten och fliten ge sig tillkänna i det dån, som förorsakas af arbetet i de 5 smälthärdarne och af de två stora mumblingshamrarne; härifrån fortsätta vi och passera först en större envåningsbyggnad med frontispis, hvarest smältsmedjans arbetare bo, och som tillika inrymmer en skolsal; sedan påträffa vi sågen och kunna härifrån fortsätta vägen antingen utefter den bruket genomlöpande jernvägen eller ock genom den s. k. promenaden, en liten väg utefter ån. Vi välja denna sednare väg för att en stund draga oss undan industriens buller och missljud, och hvila ut vid forsens sorl i den svalkande skuggan under de lummiga träden. På den åns slingringar följande lilla vägen gå vi nu åter sakta framåt, skönjande snart mellan träden den täcka förvaltarebostaden, hvilken är belägen invid ån, hvars båda stränder här förbindas medelst en körbro, och midtemot hvilken ligga två stora spanmålsmagasiner. Förvaltarebostaden, uppsatt för något mer än 30 år sedan, är en liten täck byggnad, som, från alla håll synlig, tager sig förträffligt ut och särdeles bidrager till taflans förskönande; lugnvattnet, som bildas af den nedanför belägna dammen för valsverket, sträcker sig här förbi och bildar utanför byggnaden liksom en liten sjö. Vägen för oss nu förbi de ån på båda

sidor omgifvande åkerfälten, hvilka här på stället ligga alldeles öppna, utan stängsel, och vi inträda i valsverket, en stor byggnad, innehållande en dubbelvällugn och två valsverkstrainer; här mötas vi åter af arbetsflitens ifrande brådska och af de kringsvängande hjulens rasslande ljud, se den ena jernstången efter den andra göras färdig för att sedan afsändas till långt aflägsna förbrukningsorter. Ej långt från denna verkstad ligga på en höjd två prydliga bostäder, inrymmande valsverkets arbetspersonal. Vid ett fall nedanför detta verk anträffa vi gjuteriet, manufaktursmedjan och qvarnen, till hvilka sednare vattnet ledes genom en gräfd kanal, invid hvilken, på en udde, manufaktursmedens bostad har ett täckt läge. Vi aflägsna oss nu från ån och, riktande vandringen mot herrgården, inkomma vi i köksträdgården, vid ingången till hvilken trädgårdsmästarens bostad är belägen. Beräknad uteslutande för nyttan, är köksträdgården anlagd i den gamla välkända stilen med fyrkantiga qvarter för grönsaker, omgifna af fruktträd och bärbuskar, och vid slutet af denna ligga orangeri, vinkast och drifbänkar. Här öfvergår köksträdgården till en i engelsk stil ordnad parkanläggning, hvilken, med sina blomster- och buskpartier, sina gröna mattor och slingrande gångar, sträcker sig ända till hufvudbyggnaden och sammanhänger med gårdsplanen.»

Östanås, by i Sunds socken, Östra Fryksdals härad och Vestra Sysslets fögderi af Carlstads län, vid pass 6 mil från Carlstad, af 1 mtl skatte, med 8 hemmansbrukare och 100 inbyggare. Här föddes prosten Danielus Magni Lagerlöf, hvars son blef superintendent i Carlstads stift och hvars barn adlades med namnet von Lagerlöf.

Östaröd, by uti S:t Olofs socken, Allbo härad och Christianstads län, på 4 n:r med $^3/_4$ mtl skatte-rusthåll och $^5/_8$ mtl frälse, c:a 100 inbyggare; häraf utgöra rusthållshemmanen en bättre bebyggd egendom, som är lagd i sambruk med Elmhults skatte-säteri af $^1/_3$ mtl; frälsehemmanet har 10 egare.

Östberga, gård uti Brännkyrka socken af Svartlösa härad och Stockholms län, af $^1/_2$ mtl frälse; eges af löjtnant P. A. Nordstrand och D. af Sandeberg; tax.-värdet är 70,000 rdr.

Östbo, härad af Jönköpings län, söderut från Jönköpings stad, på ömse sidor omkring Lagan, norr om Widöstern, utgör sedan 1779, tillika med Westbo, länets tredje domsaga, och bildar ensamt ett kontrakt af Wexiö stift; längden i norr och söder är $7^1/_4$ mil samt bredden 2—3 mil; hela arealen uppgifves af Hahr till 13,335 qvadratmil, deraf 1,679 vatten. Häradets gränser äro imellertid ganska obestämda, emedan det i ett afseende har en gräns, i ett annat afseende en annan, i följd af den talrika mängd skater, som här finnas. Åtskilliga rättelser häruti hafva dock på allrasista tiden vidtagits, så att häradet nu anses innefatta $372^7/_{16}$ mantal med 20,930 inbyggare eller (enligt 1865 års mantalslängd) 12 hela socknar (på några mtl när) samt delar af tre (se nedanstående tabell), med $387^5/_8$ mtl,*) deraf $216^1/_2$ skatte, $28^5/_{16}$ krono och $142^3/_{16}$ frälse, vid 1865 års slut bebodda af 21,820 personer; sedan år 1759, då första qvinqvenniitabellen upprättades, har inbyggarnes antal ökats med 6,600.

Längst i norr är häradets högsta trakt (omkring 800 fot) på Tabergs södra sluttning. Derifrån utgå tre skilda, ofta afbrutna och oregelbundna bergåsar, af hvilka en i nordvest följer gränsen mot Mo härad, en annan i nordost följer häradets östra gräns och, bibehållande sin sydliga hufvudrigtning, stryker igenom häradets sydöstra del. En tredje ås går i nästan samma rigtning midt igenom häradet. Landet mellan den nordvestra och mellersta åsen genomflytes af *Storån,* hvars två hufvudgrenar, Vester- och Öster- eller Elgaboåarne, sammanflyta i sjön Lången, hvarefter ån länge utgör gräns mot Westbo, slutligen inom detta härad inflyter i Bolmen, som åter utgjuter sig i Lagan. Till Storåns vattenområde höra Åker, Käfsjö och Käreda socknar. Mellan midtelåsen och gränsåsen mot öster ligger hä-

*) Forsell uppgaf $380^3/_4$ mantal på en areal af 305,925 tld, deraf dock 31,950 vatten. Hahr uppgifver hemmantalet till blott $314^5/_{16}$ mtl, men i summan är säkerligen Rydaholms $73^1/_4$ mantal ej med inberäknade. Allvin uppgifver häradet innefatta, med skaterna, $395^6/_{16}$ mtl.

radets hufvuddal, genomfluten af *Lagaån*. Den östra gränsåsen genombrytes slutligen, af två hufvuddalar följande två andra större vattendrag i rigtning från nordost till sydvest mot Lagadalen. Den ena af dessa strömmar, *Häråu*, upptagande vattnet från, bland andra, sjön Hinsen, infaller i Lagan 1 mil ofvan dennas utlopp i *Widöstern*, af hvilken norra hälften hör hit. Det andra vattendraget är *Årån* eller Ådran; det kommer under namnet Osån från Westra härad, flyter genom sjöarne *Rymmen*, *Ketteln*, *Lången*, *Furen* och *Flåren*, hvilken sjö genom två åar, vid Toftaholm och Åby, afbördar sig i Lagan, inom Sunnerbo härads gräns, vid 400 fots höjd öfver hafvet. — Dalarne äro vidsträckta och bestå antingen af sand, moar eller slättmossar. Alla dalarne sammanhänga med hvarandra på ett eller annat sätt, vanligen genom mossar, hvilkas areal inom häradet antagas uppgå till 100,000 tld. Grunden är öfverallt sand, hvilket haft till följd, att vattendragen stundom förändra strömfåra. Bergen bestå vanligen af gråberg med få öfvergångar; i nordvest endast till gneiss, och för öfrigt till fältspat. Malmledningar saknas nästan alldeles, hvaremot sjö- och myrmalm träffas öfverallt. Jordarterna äro grus, sand och obetydligt lera. I allmänhet är jordmånen, och i följd deraf vegetationen, härstädes betydligt bättre än i de omgifvande trakterna; endast i nordvest återfinner man samma skarpt söndersplittrade småhöjder med omgifvande mossar och magra trakter som i Westbo, Mo och Kind. Vegetationen är också i sistn. trakt ganska fattig; öfverflöd af ljung, lingon- och blåbärsris, brist på ängsgräs, hvaremot vegetationen mot öster och söder betydligen förbättras, tills den vid Widöstern, Flåren och Furen visar sig verkligt yppig. Boken trifves endast i södra hälften af häradet, men synes alltmer lemna plats för granen. I norr är tallen nästan allrådande. Eken är temligen allmän, men alm, lönn och lind träffas ej vild mera än i söder. Björken är allmän, likasom alen i vissa trakter. Ormbunkar och ljung äro, eget nog, nästan omöjliga att finna i ett par af de södra sockuarne.

Hufvudnäringen är boskapsskötsel. Det, af ett under åren 1855—60 bildadt bolag, uppställda holländeri af 10 kor och 3 tjurar på Höreda egendom, bidrager i sin mån till en förbättrad kreatursrace; på hvarje hemman synas blott 18 kor födas. Förnämsta binäringar äro tillverkning af smiden och vagnar, samt en betydlig varuforsling, årligen uppskattad till 100,000 rdr. I medeltal är ett helt mantal taxeradt till 20,280 rdr. Hela jordbruksfastigheten är taxerad till 7,866,900 rdr; annan fastigh. till 987,400 rdr rmt. Af verk finnas 1 pappersbruk, 6 jernbruk, 3 manufakturverk, 7 masugnar, 84 qvarnar och 40 sågar. Samtliga statsbidragen uppgå till c:a 70,000 rdr, deraf ständiga räntor 27,500 rdr, rustning och rotering 9,200 rdr, clerecistatens underhåll 8,800 rdr, fattigförsörjning 5,500 rdr, väghållning 3,300 rdr, skjuts 1,500 rdr, diverse afgifter och allmänna besvär 6,300 rdr; bevillningsafgiften 7,930 rdr. Roteringen utgör 62 man af Smålands grenadierbataljon och 122 man af Jönköpings regimente. Brefbäringen utgöres medelst stationer enligt af konungens befallningshafvande faststäld ordning. — Östbo hör till den del af Småland, som kallades Finved, se den art. Folket är i allmänhet mera stort än litet, mera vackert än fult och man får här se de vackraste qvinnogestalter till både växt och ansigte. I Ostbons lynne visar sig drag af en viss stolthet; han fruktar ej svårigheten, mödan och bristen; ett stort begär efter frihet gör, att han för dess ernående uppoffrar ända till det nödvändigaste. — Häradets sigill har till hjertvapen Ö: B:, hvaröfver en kongl. krona och omskrift: *Östbo härads sigill 1685*.

År 1543 hade den upproriske Dacken här tillsatt en fogde, som sedan af allmogen fängslades och öfverlemnades till kon. Gustaf I:s fältherrar och derpå steglades. År 1563 öfversvämmades Östbo och Westbo härader af 28,000 danskar (efter Rühs), som här brände och plundrade. Det var då Östboerna, vid utskrifningen af hvar 3:dje vapenför man, erbjödo sig gå man ur huse. Vid det olyckliga danska krigets slut voro här 249 hemman nästan alldeles öde. — Af Liljegren uppgifves inom häradet blifvit funna 6 runstenar, en runstod, ett run-

kors, en runristning på Rydaholms torn. —Mera anmärkningsvärda orter i detta härad ha varit: *Trollaborgh,* på en landtunga mellan sjöarne *Furen* och *Flåren* nära nuvarande säteriet Ed; var fordom säte för ortens fogde; förstördes under Engelbrechts befrielsekrig. *Hindzekind,* vid sjön Hinsen, beboddes vid början af 15:de seklet af häradshöfdingen i orten Trotte Attesson. *Kælunda* sätesgård, på gränsen mot Westbo, beboddes vid Unionstidens början af väpnaren Arvid Jönsson. Nu märkas här: *Wernamo* köping, med postkontor, telegrafstation, fordom och ännu häradets tingsställe o. s. v.; *Skillingaryd,* poststation, mötesplats för Jönköpings regimente, *Åminne, Carlsfors, Hörle, Elghammar, Götaström, Götafors, Lindstafors* jernbruk; *Åkersholm* eller *Eckersholms* masugn.

Hemmantal m. m. i Östbo härad.

Socknarnes namn.	Mantal.	Folkmängd.
Tofteryd [a]	$21^{1}/_{8}$	1,530
Byarum [b]	$34^{1}/_{8}$	2,125
Hagshult [c]	$15^{5}/_{8}$	686
Frijeled [d] (Fröale 1398)	$28^{1}/_{4}$	1,426
Rydaholm	$73^{1}/_{4}$	3,565
Gällaryd [e]	$17^{1}/_{4}$	1,065
Woxtorp	$34^{1}/_{8}$	1,511
Wernamo	$56^{1}/_{4}$	3,600
Bondstorp [f] (Bodhingstorp år 1371)	$8^{1}/_{8}$	596
Tannö	$11^{3}/_{4}$	584
Kärda [g]	$21^{5}/_{8}$	1,150
Hånger [h]	$14^{1}/_{8}$	665
Åker	$29^{1}/_{2}$	1,865
Kåfsjö	$15^{1}/_{2}$	960
Åsenhöga [i]	7	490
S:ma	$387^{5}/_{8}$	21,820

Östborn, gård uti Stora Kopparbergs socken och län, belägen $^{3}/_{4}$ mil öster om Falun, med 20 t:rs utsäde, eges af f. d. inspektor J. Borglind, som någon tid dermed i sambruk haft den i Svärdsjö socken vackert belägna gården Borggärdet, med 10 t:rs utsäde.

Östbro, *Norra* och *Södra,* två militiæhemman af 1 mtl krono-säteri hvartdera, uti Bro socken af Näs härad och Wärmlands län. Till Östbro har skrifvit sig Anders Linnardsson Svenske (se art. Ölserud), † 1671.

Östby, fordom en socken i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län; skrefs år 1371 Öösby; utgör nu en del af Säfvared.

Östby, indraget militiæ-hemman af $^{1}/_{2}$ mtl, uti Foss socken, Tunge härad, Göteborgs och Bohus län, är märkligt af några cirkelformer på egorna, åtföljda af sägnen om en hop Engelsmän och Skottar, som skolat, någon gång, här gjort ett misslyckadt strandhugg.

Östens. S:t, källa eller *Helga Korskälla* i Foss socken, Tunge härad, Göteborgs och Bohus län, framporlar vid foten af en kulle, som till minne af kon. Östens der verkställda afrättning, ännu kallas *Galgeberget;* källan, med godt drickesvatten, är kringbyggd; den skall ännu i dag vara föremål för vidskepelsen, som der offrar en styfver eller en knappnål.

Östen, äfven kallad *Lunden* eller *Hornborgasjön,* sjö i Westergötland, ligger 216 fot högre än hafvet.

Östen, sjö inom Odensåkers, Svenneby, Flistads, Horns och Wärings socknar af Wadsbo härad ooh Skaraborgs län, 0,082 qvadratmil; har på sednare åren, medelst statsanslag, blifvit sänkt.

Östensbo, ett frälse-hemman af $^{1}/_{4}$ mtl i Tierps socken, Olands härad och Uppsala län, med en egorymd af 577 qvadratref, deraf 54 åker, 211 äng.

Österberga, *Öster-Berga,* frälse-säteri om 2 mantal, jemte $^{1}/_{4}$ skatte, i Rasbo socken och härad af Uppsala län; tillhörde omkring år 1740 slägten Örnflycht; lydde 1825 och 1849, tillika med andra hemman om $2^{3}/_{4}$ mtl inom socknen, under Lydinge i angränsande Stafby församling, hvilket eges af Österby och Strömbacka bruksintressenter.

Österberga (i jordeboken), *Östberga* (i Liljegrens Run-urkunder), två mantal

[a] utom 1 mantal. [b] utom 3 mtl. [c] utom 1 mtl. [d] utom $^{1}/_{2}$ mtl. [e] utom 5 mtl. [f] I jordeboken föres $1^{1}/_{2}$ mtl under Stengårdshults socken i Mo härad, dit hela socknen ock räknas i judicielt hänseende. [g] utom 1 mtl. [h] utom $4^{3}/_{4}$ mtl. [i] blott i kyrkligt hänseende, eljest till Westbo härad.

skatte i Runtuna socken, Rönö härad och Nyköpings län, lyda under Sörby säteri; de äro skatteköpta 1718 och 1753; hafva å egorna en runsten, hvarpå man läst: Baki: Fulk — — stain: Than: si: at: fathur: sin: Kitilhaftha.

Öster-Bergslagen, en af St. Kopparbergs läns fyra hufvuddelar, utgörande länets sydöstra dal, omkring Dalelfven, och innefattar, på en areal af 51,236 qvadratmil, deraf 3,320 vatten, *Säters* fögderi, med undantag af Gagnefs s:n, samt *Kopparbergs* och *Näsgårds* fögderier, med länets treune städer, *Falun, Hedemora* och *Säter.* Befolkningen å landsbygden uppgick 1865 till 59,520 och i städerna till 7,215 personer.

Öster-Bitterna, *Österbitterna* (i jordeboken), socken i Laske härad af Skaraborgs län, se art. Bitterna. Tillägg: Öster-Bitterna ensamt innefattar, på 5,415 tld, $10\frac{13}{16}$ mtl skatte, 1 krono, tillsammans $16\frac{13}{16}$ mantal (323 tld på 1 mtl), bebodda af öfver 700 personer på 141 matlag, och taxerade till 258,100 rdr, deraf 16,000 rdr för statens egendom. Största gården, *Olstorp,* 1 mtl, kronosäteri. — Hemmans-namn äro: *Bjurdam, Damsholmen, Damsåsen, Haråsen, Kroken, Kyrketorp, Längöholm, Ramnö, L:a Ringstad, Myreberg, Svarfvarebo, Tubbetorp, Åkatorp, Åsa* och *Öster-Bitterna,* den sednare på 5 skatte, 1 frälse-stom och $1^1/_2$ frälse.

Österbo, masugn i Bjuråkers socken af Norra Helsinglands fögderi och Gefleborgs län, vid pass 4 mil från Hudiksvall, med en medeltillverkning under åren 1861—63 af 10,636 ctr tackjern, af malm från Utö, Wigelsbo samt grufvor i Uppland och Roslagen; har samma egare som Strömbacka och Hedvigsfors bruk.

Österbor, by uti Östra Fernebo socken af Gestrikland och Gefleborgs län, eger på 7 n:r, $30^1/_3$ öresl., taxerade till 60,400 rdr, 17 åboer. Här är gästgifvaregård.

Österby, betydligt jernbruk med stor jordegendom i Films socken och Dannemora tingslag af Uppsala län, är beläget i trakten af Fyrisåns upprinnelse, vid vestra ändan af den s. k. Stordammen och kring Opp-, Herrgårds- och Nedra dammarne. Österby gård lärer omnämnas redan i handlingar från 1296 och 1335. Med sannolikhet antages, att bruket blifvit år 1565 på kronans bekostnad anlagdt för svafveltillverkning, hvartill kis erhölls från Dannemora grufvor; men jerntillverkningen, som lärer drifvits något tidigare, blef här snart nog den enda. Såsom förste anläggare nämnes en s. k. »Befallningsman», Lars Hansson, och bland de flera personer, som i äldre tider utöfvat nyttjanderätt till, eller haft inseende öfver bruket, anföres en Hans Siversson, under hvars tid här, år 1613, funnits 4 hyttor och 4 hamrar. År 1622 utarrenderades det till Paul Auliander; men då denne ej uppfyllde arrendevilkoren, upphäfdes kontraktet redan 4 år derefter, och ett annat upprättades med Welam Giliusson, hvilket ytterligare stadfästades år 1627, då detta bruk, jemte Leufsta och Gimo, uppläts på arrende åt nämnde Giliusson tillsammans med Louis De Geer, men sedermera innehades de, från 1633, af den sednare ensam, intill 1643, då han köpte alla tre bruken till frälse, hvilket år 1687 stadfästades för hans arfvingar; dock skulle, särskildt för Österby, en rekognitionsafgift af 1,600 daler s:mt årligen till kronan erläggas. Nu först fick det förut lamt drifna verket en lifligare fart; utvidgningar och förbättringar företogos i alla riktningar; bland annat införde De Geer det förut i Sverige okända wallonsmidet, hvartill såväl arbetare som bruksbetjente från Nederländerna införskrefvos, och många af de då inflyttade wallon-slägterna, såsom Pousette, Bedoir, Bonnier, Hübinette, m. fl., återfinnas ännu bosatta i Upplands bergslag, der de befatta sig med bruksrörelse, och af deras ögon, anletsdrag och hår kan man ännu skönja deras franska härkomst. De Geers slägt (härstammande i 9:de led från Florent de Hamal från Brabant, som antog namnet De Geer), stadfästades 1687 i dess eganderätt och behöll bruket till 1750, då det inköptes af handelshuset Carlos & Grill, och genom gifte med den sednares dotter blef en Peill också delegare; men efter Grills död köptes Österby af fru A. J. Grill till Söderforss, hvilken åter dels skänkte, dels sålde hälften deraf till sin systerson, bruks-

patronen, sedermera frih. P. A. Tamm, som derpå dels inköpt, dels ärft den andra hälften. Fastän år 1806 tvänne härdar af förekomna skäl nedlades, är det dock under hans förvaltning först, och sedermera i hans ego, som både verk och gods förökats och på allt sätt förbättrats samt genom byggnader och anläggningar förskönats, så att bruket, som för öfrigt har ett vackert läge, nu liknar en välbyggd småstad, med raka gator, åtföljda af stora alléer; hvartill kommer en härlig park och en trädgård, som räknas bland de största och bäst vårdade i landet; i den sednare ses en minnesvård öfver fru Grill. Dammbyggnaderna äro utmärkta. Herrgårdens ståtliga åbyggnad, af sten, å en höjd med omgifvande löfskog, begränsad af en insjö, hvari ligger en holme, i hvars småskog täcka promenader äro anlagda, och som medelst broar är förenad med parken, omfattar äfven, i särskild flygel, den på brukets bekostnad uppförda kyrkan, samt i en annan ett bibliothek. Här finnes äfven ett tafvelgalleri, innehållande bland annat många originaler af den gamla Flamandska skolan och några af den Italienska samt en gravyrsamling. — Efter frih. Tamms, år 1856, timade död, har Österby egts af hans arfvingar, efter följande fördelning: baron Gustaf Tamm $^1/_{15}$, underlöjtn. August Tamm $^1/_{15}$, ryttm. H. S. Tamms fru $^1/_{15}$, fröken Clara Tamm $^1/_{15}$ (nu död, var gift med kammarherren Gustaf F. von Kræmer), fröken Ebba Tamm $^1/_{15}$ (eller tillsammans $^1/_3$); brukspatron C. A. Tamm $^1/_3$ och studeranden H. P. P. Tamm $^1/_3$.

Den egentliga Österby gård utgöres af $1^1/_4$ mtl frälse-säteri (Käbboda 1, och Hofgården $^1/_4$), $6^1/_2$ frälse af åtskilliga slag (Käbboda och 1 rå och rör, Ladugården 4 frälse, Gamla Österby 1 frälse, Aspeboda och Tyskboda $^1/_4$ frälse hvartdera). Utom under eget bruk varande $9^1/_2$ mtl (hvarå de sednare åren stora odlingar blifvit verkställda), lyda under Österby följande, af landbönder brukade hemman: 1:o *I Uppsala län:* inom Films församling $18^7/_{12}$ mtl; i Dannemora d:o $8^4/_7$; i Alunda $18^1/_8$, jemte 2:ne mjölqvarnar; i Morkarla $12^3/_{10}$; i Rasbokil $8^9/_{10}$, jemte 1 såg och 1 qvarn; i Stafby $1^3/_4$, jemte 1 såg och qvarn; i Tuna 3 mtl samt i Wiksta socken $2^1/_8$ mtl. 2:o *I Stockholms län:* inom Wahlö s:n $10^1/_{16}$ mtl, i Almunge $2^1/_2$, och i Börstil $^1/_2$ mtl, tillsammans 85 mtl, jemte lastageplatsen Kallerö vid Stenfjärden af Bottniska viken. Under gården lyda 106 dagsverkstorp. Dessutom eger bruket frälseräntor af $66\frac{219}{300}$ mtl inom ofvannämnda socknar. — Masugnen, hvartill malmen hemtas dels från egna brytningar vid Dannemora, dels från andra spridda grufvor, har producerat omkring 9,000 centner tackjern årligen; stångjernsbruket, som med 2 hamrar och 4 härdar har oinskräukt rekognitionssmide med 15 *skl.* hammarskatt, har årligen lemnat omkring 10,700 ctr stångjern; äfven finnes en stålhammarstock, med en produktion af vid pass 1,700 ctr stål; jernmanufakturtillverkningen har utgjort omkring 400 *skil.* Kolåtgången uppgick år 1860 till mer än 12,700 läster. Utskeppningen på Stockholm sker öfver ofvannämnda, bruket tillhöriga lastplats. Vidare finnes på stället tegelbruk, bränneri, kalkugn, 1 husbehofs- och 2 skattlagda qvarnar, tröskverk och linbråkningsmaskin för vatten. — På brukets frälse-egor äro Dannemora grufvor belägna. Sjelfva bruksverken voro år 1865 taxerade till 255,000 rdr, och hela egendomen, som är den näst största i länet, till c:a 2,034,000 rdr; dess samtliga befolkning var år 1848: 2,241 personer på 388 hushåll, hvaraf 958 personer på 141 hushåll voro frälsebönder. — Bruket har egen predikant, som det förser med både bostad och tillräcklig lön, dels i penningar, dels in natura; men den lilla församlingen, c:a 500 personer, sorterar dock under kyrkoherden i Film. Såsom anmärkningsvärdt torde böra nämnas, att här var det sannolikt första ställe i Sverige, der folket af sin själasörjare inöfvats i fyrstämmig sång (Dillner begynte något sednare i Funbo). Det var brukspredikanten Rollin (sedermera kyrkoherde i Wassunda), som med synnerligt nit och skicklighet utförde detta i sanning förvånande verk, till stor glädje och uppbyggelse för både brukspersonal och egare; på 1830-talet var sången här i sitt flor, och vid ett besök i grufvan af kronprinsen Oscar, öfverraskades han på ett högst gripande sätt af en der för-

dold, på förhand nedstigen sångchör. — Här finnes ock egen folkskola, som är fast, om 2 klasser, der c:a 55 barn undervisas af en examinerad lärare; underhålles af bruksegaren, med tillskott från Films skolkassa; har en årlig inkomst af 31 rdr i donation af trädgårdsmästareenkan Kammarbom. Ej blott brukets, utan hela godsets fattigvård och öfriga dermed likartade förhållanden, äro inrättade på oberoende, för församlingarne ej betungande fot. Bruksfolket, som i allmänhet är välbergadt, utmärker sig för en viss grad af hyfsning, som bland annat yttrar sig i en mindre vanlig höflighet. — Resande finna här äfven ett ordentligt värdshus. — Adress: Österby.

Österby, frälse-säteri uti Ålands socken af Hagunda härad och Uppsala län, vid Säfveån, nära kyrkan, hvarifrån räknas $1^7/_8$ mil till Uppsala, består af 6 mtl, och har, med i sambruk liggande $^3/_8$ frälse Österby, en egorymd af 15,894 qvadratref, deraf 2,291 åker, 1,608 äng och 11,728 skog. Till gården hör vacker trädgård, qvarn och såg; skogstillgången är högst betydlig. — Österby har tillhört slägterna Liljeström, Göthe omkring år 1740; från början af innevarande århundrade bergsrådet Adolph von Engeström (en son till biskop Engeström i Lund), från 1825 hans son, major Adolph Ludvig, och från 1841 dennes son, löjtn. Ludvig Wilh. v. Engeström; taxeras med underl. 6 mantal Westerby och $\frac{11}{32}$ mtl Åhlbo till 148,000 rdr rmt. — På Österby egor skall finnas runstenen № 82 i Liljegrens Run-urk., der inskriften återgifves med: Jon. uk. Kaitathr. auk. thurir — — — — — — fathur. sin. — I Juni 1854 hölls här ett landtbruksmöte, dervid några råd och erinringar till landtmannen uttalades, som äro väl värda att förvaras och ej böra ljudlöst förklinga, hvarför de här ock intagas:

»Ett landtbruksmöte har en icke så ringa betydelse. Alla som bevista ett sådant, lemna derigenom en gärd åt den sanning, att af alla näringar, ingen har så stort intresse att följa, som landthushållningen i alla dess grenar. Mycket återstår deri att inhemta, icke allenast för den som följer erfarenhetens rika skola, utan äfven för den, som medelst förvärfvade kunskaper, söker vetenskapligt ådagalägga och praktiskt, medelst anställda rön, bevisa nya lärors företräde för de gamla och deras antaglighet äfven för den mindre jordbrukaren. Första vilkoret för en reform, var *plogens införande.* Sladden, välten och harfven hafva äfven undergått betydliga förbättringar. De enklaste allmänna grunder för jordbrukaren kunna ej för ofta anföras — dessa äro: plöj din åker om hösten, som skall bära säd nästa år; välta, sladda och harfva flitigt om våren och försommaren; plöj om din trädesjord och framför allt fördjupa och upprensa dina diken; anlägg betäckta sådana efter råd och lägenhet. Nedplöj grundt, straxt efter utbredningen, gödseln och sneda med trädstock det träde du ej kan göda. Använd endast godt och fröbart utsäde, och mylla ej ner kornen för djupt. Vill du förändra ditt brukningssätt från tvåskifte till vexelbruk: indela då din åkerjord först i 4 skiften och sedan i 8, så att, om du t. ex. har 48 tunnlands åkerjord, delar du den först i 4 skiften med 12 tunnland i hvardera. Låt deraf $^1/_4$ bli träde, $^1/_4$ bära råg och hvete, $^1/_4$ ärter, vicker och klöfver samt $^1/_4$ korn och hafre; dela sedan åkern i 8 delar med 6 tunnland i hvardera, då $^1/_8$ blir gödslad med träde, $^1/_8$ ogödslad träde, $^2/_8$ råg och hvete, $^1/_8$ klöfver med timothej, $^1/_8$ korn, $^1/_8$ ärter och grönvicker samt $^1/_8$ hafra. Sädesföljden blir då: 1:o gödslad träde, 2:o råg, 3:o klöfver med timothej, 4:o korn och blandsäd, 5:o ogödsladt träde, 6:o hvete, 7:o ärter och grön vicker, 8:o hafre. Sålunda komma $^3/_4$ af din åker att bära säd och foderväxter och $^1/_4$ ligger i träde. Innan du likväl företager ett sådant vexelbruk, bör du ega gödseltillgång, så att du minst kan göda $^1/_8$ af din åker. Derföre sköt först väl din äng, så att den ger dig goda grässkördar. Är den mossbelupen eller hemsökt af mask, öfversila den tidtals med vatten, eller i brist deraf, plöj och odla den, samt igenlägg den sedan med timothej och andra grässlag. Stundom kan flåhackning och en lindrig bränning äfven vara fördelaktig. Haf ej flera kreatur än du väl kan föda. Bättre hafva fyra kor, som äro vid godt hull och mjölkgifvande, än dubbelt så många knappt födda. Iakttag dessa hufvudreglor, och goda skördar, trefnad, förnöjsamhet och välstånd skola blifva din belöning.

Derefter meddelades några utdrag af den store Amerikanaren Benjamin Franklins råd. Både unga och gamla, fattiga och rika, kunna gerna lyssna till dessa råd, hvarföre de ock införas: »Om ditt lif är dig kärt, så förspill ej tiden, ty tiden är det ämne, hvaraf lifvet består. Om tiden är det dyrbaraste af allt, måste slöseri med tiden vara den största misshushållning, ty förlorad tid kan aldrig återfås. Sysslolöshet beskattar oss högre än någon annan. Lättja, likt rosten, fräter mera än bruket nöter. En nyckel som ständigt nyttjas, är alltid blank. — Huru mycket förlora vi ej genom längre sofvande än som behöfves; man glömmer att den sofvande räfven tar ingen höna, och nog få vi sofva i grafven. Derföre använd din tid väl, om du vill blifva lycklig; förspill ingen timma, då du ej är säker om minuten. Ledighet är en tid att göra något nyttigt och denna ledighet skall den flitige vinna, aldrig den late. Idoghet och flit ge trefnad, välstånd och aktning. Fly

nöjena och de skola fly dig. Den som spinner flitigt har skåpet fullt. Spara dig inte då du skall arbeta, kom ihåg, att en katt med vantar på, fångar inga möss. Det är sannt, mycket skall göras och kanske har du svaga händer, men håll stadigt uti och du skall vinna framgång; ty droppen urhålkar slutligen stenen; med tålamod och oförtrutsamhet söndergnager råttan kabeltåget, och af hugg, täta och små, fälles eken ändå. — Flit är lyckans moder och Gud ser med välbehag till de idoge. *Ett* i dag är bättre än *två* i morgon. Uppskjut ej till morgondagen hvad du kan göra i dag. Förutan möda får ingen föda, och ingenting utan besvär. Den som lärt ett handtverk eger ett säkert kapital, men handtverket måste med omsorg drifvas; ty inom flitig mans dörr tittar väl hungern in, men vågar ej stiga öfver tröskeln. Drif på dina göromål och låt ej dem drifva på dig. Senfärdighet framsläpar sig långsamt, att den snart upphinnes af fattigdomen. Tidigt i säng och tidigt upp ger förnöjsamhet, rikedom och helsosam kropp. Men ej nog att man är flitig, man måste tillika vara ihärdig, stadig och sorgfällig. Den rätt och väl sin syssla sköter, ser lugnt emot hvad helst som möter. Vill du hafva ditt ärende uträttadt, så gå sjelf, hvarom icke, så skicka. En liten försummelse kan vålla stor skada.

Om vi vilja tillskynda vår flit ändå större gagn, måste vi dertill lägga tarflighet. Den som ej förstår att spara i den mån han förtjenar, kan arbeta sig förderfvad, utan att lemna efter sig ett öre. Ett läckert kök gör ett magert testamente och mången förtjenst gick som den kom,

för det far eller mor i huset
gick jemnt i ruset.

Vill du bereda dig god bergning, så tänk på att spara, likasom att förvärfva:

Den matmor är god och präktig den qvinna,
Som ser om sitt hus, kan väfva och spinna.

Hvad man kan förtjena beror af omständigheter och är osäkert, deremot äro utgifterna beständiga och säkra. Det är lättare att bygga två spislar än hålla eld på en. Förvärfva så mycket du ärligt förmår, undvik krogskylten, och spar på hvad du förvärfvat. Detta är rätta hemligheten att förvandla bly till guld. Har du funnit denna de vises sten, så behöfver du ej klaga öfver dyra tider, ty

Den gör väl, som tidigt sparar
för behof och ålderdom en skatt;
ty det är en gifven sanning att
Morgonsol'n till qvälln ej varar.

Akten er för små utgifter; många bäckar små göra en stor å; en liten läcka sänker slutligen största skepp. Den kräsna gomens slaf, får gripa sist till käpp och staf. Tar man alltid mjöl ur tunnan, utan att lägga något dit igen, så når man snart botten. När brunnen är uttrunnen, vet man först hvad vattnet är värdt.

Dock framför allt — lita ej på eder egen idoghet, flit, ihärdighet och sparsamhet. De äro visserligen förträffliga saker, men utan Guds välsignelse hjelpa de er föga. Bedjen derföre ödmjukt om denna välsignelse; varer barmhertige mot de behöfvande, och hasten dem till hjelp och tröst. Tagen vård om de späda barnen och låten dem aldrig af eder inhemta dåliga vanor. Ja — hvem du ock vara må — rik eller fattig, ung eller gammal, frukta Gud framför allt; välj redlighet och idoghet till ditt beständiga sällskap; var god och kärleksfull mot de dina, var sparsam och gif alltid ut en skilling mindre än din rena inkomst. Då skall du blifva lycklig, och då skola sjelfständighet, förnöjsamhet och ett godt samvete blifva ditt harnesk, din hjelm och din krona!»

Österby, tre mtl frälse i Morkarla socken, Olands härad och Uppsala län, vid pass 4 mil från Uppsala, med en egorymd af 6,302 qvadratref, deraf 554 åker, 354 äng och 4,829 skog; höra till frih. P. A. Tamms arfv:rs egendom; se under art. Österby jernbruk. Här är poststation.

Österby, frälse-säteri uti Tumbo socken, Vester-Rekarnes härad och Nyköpings län, 1½ mil från Thorshälla, består af 2 mtl, och utgör, jemte Sundbyvik samt underlydande 23⅝ mtl, en fideikommissegendom för slägten Lantingshausen. Österby, belägen mellan Thorshällaåns utlopp och Qvicksund, nära Wäsbyviken, är en gammal gård; tillhörde 1428 och 1452 väpnaren Esbjörn Blåpanna, sednare på 1500-talet Peder Hansson af Forstena-slägten, dess måg, Erik Ribbing, som dessutom egde, i arf efter föräldrarne, Djursö, Kartorp, Göslunda, Åsaka, Målen och Möldalsqvarn; blef slutligen stamfader för den s. k. Österby ättegren, som ännu år 1770 innehade godset. År 1776 den 4 Sept. afled här, under en resa, den nitiske och för sin lärdom mycket ansedde biskopen J. Serenius. — Österby sätesgård egdes år 1788 af öfverståthållaren J. A. v. Lantingshausen, som gjorde den, jemte Sundbyvik och Tibble, till fideikommiss inom slägten; nuvarande fideikommissarie är hofmarskalken N. A. v. Lantingshausen v. Höpken, dotterson af fideikommissets nämnda stiftare. Gården har egen graf i kyrkan.

Österby, öfverste-löjtnant-boställe uti Stora Tuna socken af Säters-läns härad och Stora Kopparbergs län, består af 1⅛ mtl krono (eller 42 tld 19,982 kpl.), taxerade till 16,940 rdr rmt. — Denna gård skall — skrifver A. A. Afzelius — blifvit gifven af kon. Carl XI till kyrkoherden Johan Nederstadius, som haft stora omkostnader för vaktgöring och arbete på Lima skans.

Österby, berustadt skatte-säteri uti Haga socken af Erlinghundra härad och

Stockholms län, $^1/_2$ mil från staden Sigtuna och $^1/_4$ mil från närmaste lastageplats, består af $2^1/_2$ mtl, med en egovidd af 600 tld, deraf 200 åker; skörden uppgifves till 175 t:r säd, 25 t:r potates, och 250 parlass hö; jorden är lera på mergelbotten. Till gården hörer trädgård med vackra alléer och planteringar. Egare ha varit: grefve de la Gardie år 1685, Schröder 1772, 1829 och 1849 slägten Ekstedt, år 1865 egdes gården af A. E. Berg och taxerades till 55,200 rdr rmt.

Österby, frälse-säteri om 3 mantal i Wallby socken och Trögds härad af Uppsala län, beläget nära Mälaren; egovidd 2,861 qvadratref, deraf 1,074 åker och 380 äng, 1,144 skog, med 11 torp; har tillhört slägterna Snoilsky, Horn, (omkring år 1740) Löwen, och derefter Malmerfelt, hvaraf må nämnas kammarrådet Olof Malmer, stamfader för ätten, † 1771; synes år 1816, då dennes sondotter Beata Elisabeth här vigdes med majoren Carl Gustaf Fredenberg, och 1843, då här dogo 2:ne barn i 4:de led, ännu varit inom slägten; egdes 1849 af en Wallöf, 1865 af inspektor A. Söderholtz. Gården hade fordom ingen skog, men fick sådan sig tilldelad, då Riksens Ständer förärade d. v. landtmarskalken, r. r. Arvid Horn, såsom ställets egare, en liten del af Trögds härads eller Hornö allmänning; tax.-värdet är 70,000 rdr.

Österby, *Söderg.-*, *Mellang.-* och *Norrg.-*, by uti Hellestads socken, Finspongs härad och Linköpings län, vid pass $4^1/_4$ mil från städerna Norrköping och Linköping, eger på $2^1/_2$ mtl skatte, 1 mtl frälse, med 9 egare och taxerade till 111,900 rdr. 220 inbyggare. Häraf är frälse-hemmanet, med gästgifveri, doneradt till Regna sockenskola. Fordom har i byn funnits klädesfabrik med 3:ne väfstolar och en stoftsfabrik, år 1829 tillhörande handelshuset Söderborg och Arosenius; vid samma tid drefs här ock en hytta, nu finnes blott å Söderg. garfveri och några enskilda hus.

Österby, egendom uti Sunds socken, Ydre härad och Linköpings län, vid pass $3^1/_2$ mil från Ekesjö och 8 mil från staden Linköping, består af 2 mtl frälse. Nära invid ligger

Österby-mo, marknadsplats, der marknad har årligen hållits i Oktober månad; 1868 års marknad blifveri Juni; folkm. 35.

Österby, by i Läby socken, Ulleråkers härad och Uppsala län, vid pass $^1/_2$ mil från staden Uppsala, eger på $1^3/_4$ mtl rusthåll, $3^1/_4$ mtl augment, $^3/_4$ mtl komminister-boställe, en egorymd af 8,271 qvadratref, deraf 2,141 åker, 587 äng och 4,850 skog.

Österbön, by uti Krogstads socken, Sörbygdens härad, Göteborgs och Bohus län, af 1 mtl, med 4 hemmansbrukare, och taxerad till 16,100 rdr. Byn är märklig genom några här befintliga fornminnen, såsom en *ättehög*, hvarpå man nyligen uppfört ett boningshus, en *vattenhåla*, samt *Sysslehålet*, hvarom redan är anfördt under art. Krogstad; här har äfven funnits en rönn, som varit hållen i mycken vördnad, tills den nyligen blifvit nedfälld.

Öster-Dalarne, en af Stora Kopparbergs läns fyra hufvuddelar, möter med någon del Gestrikland, är för öfrigt omgifvet af Helsingland, Herjedalen och Norska fjellen, på sydvestra sidan samgränsande med Vester-Dalarne. Af läget omkring sjön Siljan, har orten, som ligger mellan den 60 och 62° polhöjd, fordom blifvit kallad *Siljesdalar*, och i anledning deraf är detta Dal-lag fördeladt i 2:ne fögderier, *Ofvan-* och *Nedan-Siljans*, samt utgör med Gagnefs socken af Säters fögderi, Öster-Dalarnes domsaga, med en folkmängd år 1865 af 61,540 personer, på en areal af 134,154 qvadratmil, deraf 4,681 d:o äro vatten. — I nordligaste delen af Öster-Dalarne, innefattande socknarne Elfdalen, Orsa samt Mora med Wenjan och Sollerön, hörer man ännu den forntrognaste munart, som talas på den stora Skandinaviska halfön. Folkspråket der sönderfaller i tre särskilda dialekter, *Elfdals*, *Mora* och *Orsa*, med hvarandra helt nära beslägtade och ändå så olika, att de skilda socknarnes inbyggare ofta alls icke förstå hvarandra utan tillhjelp af den vanliga svenskan. För en af dialekterna, nemligen Orsas, är närmare redogjordt i ett »Bidrag till en ordbok öfver folkspråket i Dalarne», intaget uti »Dalarnes Fornminnes-förenings årsskrift år 1867», sidd. 48—112.

Östergarn, socken på Gotland, med Ardre och Gammelgarn, ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen och Wisby stift, med $24^1/_8$ mtl, bebodda af nära 1,700 personer. — Marken är till större delen bergig och ojemn, vid Östergarn isynnerhet finnas höga, tvärbranta och långa bergssträckningar. Rådande jordmån är kalk och sand, med klappersten vid ytan; dock finnes äfven svartmylla, särdeles i Ardre. Skog växer öfverallt tillräckligt, på flera ställen utöfver behofvet. Den öppna jorden uppgafs år 1818 till 750 tld, hvarpå årliga utsädet var 410 t:r. I pastoratet funnos samma tid 5 med privilegier försedda kalkugnar. — *Östergarn*, modersocken, är belägen uti Wisby läns norra fögderi och Kräklinge ting, $4^1/_2$ mil sydost från Wisby, vid hafvet, och 50 fot öfver detsamma. Arealen, 0,189 qvadratmil land = 2,985 tld eller 1,676 qvadratref och 10 tld vatten, är fördelad på 8 mtl, taxerade till 188,300 rdr, förutom verk, som taxeras till 27,700 rdr, och bebodda af vid pass 725 personer, 460 flera än år 1810. — Näringar äro åkerbruk, kalkbränning och ganska betydligt fiske; här äro *Sandviks* och *Katthammarviks* hamnar, *Strandridaregården*, tullinspektors-boställe; Östergarns lentille-fyr, mellan 57° 26′ 29″ latitud och 0° 55′ 57″ longitud, har en fyrmästare och två fyrbetjenter; årlig marknad har hållits i Juni å *Hallevederum*. Fiskeri-idkande inom detta och Alskogs pastorater hafva år 1866 förenat sig om bildande af ett försäkringsbolag under namn af »Östra föreningen», i likhet med de förut på ön organiserade Sydöstra och Sydvestra. — *Östergarnsberget* är ett tvärbrant, skogbevuxet och särdeles vackert berg, hvarifrån vidsträckt utsigt erbjudes; vid dess fot träffas vackra petrifikater. — Kyrkan är för liten för närvarande befolkning och saknar torn; efter 4 nerbrutna korshvalf, hvilka bildat skeppets betäckning, finnas tydliga spår. — Barnundervisningen bestrides i en fast skola på 3 afdelningar af en lärare för c:a 90 barn, medan 15 undervisats i hemmet, 2 i enskilda läroverk. Till skolan hörer 24,000 qvadratfots planteringsland.

Socknen har flera historiska minnen. Sedan Ryssarne den 3 Augusti 1715 landstigit vid Herrevik, plundrade de prestgården här och några bondgårdar deromkring, samt afseglade dagen derpå, medförande den 68-årige kyrkoherden N. L. Neogard och tre gamla bönder såsom fångar. Efter två år blefvo de lösgifna och återkommo efter ganska svår behandling. Den 9 Juli 1717 landstego Ryssarne åter här med 1,000 man under amiral Apraxins befäl. Dåvarande landshöfdingen på Gotland, G. von Psilander, samlade vid pass 1,400 bönder och gick fienden till mötes; men när bönderna fingo se Ryssarne, togo de genast till flykten och lemnade både kanoner och befäl, hvarpå Ryssarne plundrade närmaste socknar och bortförde en mängd boskap, bräder, tjära, kyrkornas redbarheter t. o. m. dess klockor m. m. Enligt annan berättelse skall Psilander sedan samlat folket i Wisby och marscherat mot fienden. Men då de hunnit till Kräklingbo hade Ryssarne redan derifrån begifvit sig af med rofvet, emedan de blifvit skrämda deraf, att en mängd stockar blifvit målade som kanoner, hvarjemte qvinnorna, utklädda till karlar, placerat sig på en höjd, derifrån de för Ryssarne togo sig ut som djerfva Caroliner, hvarföre ock de förra begåfvo sig af i största hast. — I Juli 1838 hittades af en flicka vid torfgräfning ett guldmynt om $2^1/_2$ dukaters vigt, med inskrift: »Edvardus D. G. Rex Anglor Francor Dominus Hiberniæ et Aqvitaniæ», sålunda slagen mellan 1272—1377. — Flera ganska välbyggda gårdar finnas, såsom; *Katthamra* $^3/_{16}$ mtl med *Thomasse*, $\frac{97}{8924}$ mtl (tax. till 20,000 rdr), egare handl. Kolmodin. — *Katthamra* $^5/_{32}$ mtl, med *Grogarns* $^1/_4$, *Thomasse* $^1/_8$ och *Wassmunds* $^3/_{32}$, eges af enkefru Hägg. — *Wika* $^1/_4$, med *Katthamra* $^1/_{32}$, eges af en handlande. — *Gutenviks* $^1/_4$, med *Thomasse* $^1/_{184}$, *Katthammarviks* nya kalkugn och *Syssne* kalkbruk. — *St.* och *L:a Hamra* (Hammars), hvardera af $^1/_8$ mtl, med $^3/_{64}$ i *Wassmunds* eges af landtbrukaren C. Hägg. — *Hallgjerds* $^1/_4$ mtl (Hallgårds). — *Katthammarsviks* gamla kalkbruk och en såg egas af intressenter. — *Prestgården* $^1/_4$ mtl. — *Ganne, Halfvede, Djufvike, Hässle, Sigdes, Rodarfve, Bengt, Sanda, Filippuse, Kopungs, Fackle* och *Falhammar* äro hemmansnamn.

Östergöl, ett bondhemman af $^{5}/_{8}$ mtl skatte i Elmeboda socken af Konga härad och Kronobergs län, eger en viss märkvärdighet såsom hemvist för Åke Svensson, Åkianernes hufvudman, i hvilkas religionssvärmeri ingick en återgång till den första kristna kyrkans inrättningar: kärleksmåltider, gemensamhet i egendom o. s. v.

Östergötland, *Östragötland, Östergylland, Östgothia,* län i Göta rike, beläget mellan 57° 41′ 30″ och 59° 2′ nordlig bredd samt 32° 11′ och 34° 44′ östlig längd, består af hela Östergötland, som numera äfven innefattar två fordom småländska landskap, Kind och Ydre, skiljes i norr från Nerike genom Tiveden eller Tylöskogen, och från Södermanland genom skogen Kolmorden, med 6 till 7 mils längd, i söder från Jönköpings och Kalmar län, genom skogen *Holaveden* (Holveden), med omkring 20 mils längd, i vester och sydvest från Westergötland genom sjön Wettern, med en längd af $6^{1}/_{2}$ till 8 mil; i öster stöter landskapet till Östersjön med dess fjärdar och vikar på en sträcka af 4 till 5 mil. Största bredden från norr till söder är 11 till 12 mil, största längden från öster till vester 10 till 14 mil. Hela arealen beräknas (efter Tham) till $96^{3}/_{4}$ qv.-mil, deraf 13,70 vatten och häraf 10 qv.-mil af smärre sjöar, efter Hahr 93,967 qv.-mil, deraf 8,915 vatten. *)

Hafskusten sönderskäres af fjärdar och vikar till landtungor, uddar, öar och skär, som upptaga 1 à 2 qv.-mil. Längst i söder intränger den smala *Waldemarsviken,* $1^{1}/_{2}$ mil lång mot nordvest, utgörande en del af gränsen mot Kalmar län. Utanför kusten norr om denna vik intill *Slätbaken,* som har 1 à 2 mils längd, ligger en skärgård af ända till 2 mils utsträckning, bestående af dels smärre, dels större öar, såsom den sköna *Eknön,* der lemningar finnas efter en skans, nyttjad i striden med Sewerin Norrby, *Trännö* och *Djursö* omkring Bottna- och Trännö-fjärdarne; den nu landfasta *Thorön,* och de sammanhängande *Wrångö, Yxnö, Lagnö, Gränsö,* med ett stort stenkummel, *Aspö,* med begrafningsplats för sjöfarande, och *Norra Finnö;* den nu landfasta *Mörkön, Södra Finnö, Emtö, Andrakö, Håskö, Hartzö,* norr om Orrfjärden; *Kräkmarö, Kettelö, Fångö* m. fl. utanför Gråholmsfjärden och vid Bussundet, *Ålö.* Nordligast inträuger *Bråviken* (se detta ord), vid hvars öppning ligger den lilla *Benö,* som utgör landkänning för sjöfarande norrifrån, *Askö,* har fordom haft skans, har nu en båk, den lilla bergholmen *Stångskär* med en spirbåk.

I afseende på provinsens olika beskaffenhet kan landet i allmänhet delas i slättbygd, den större och mellersta delen, som åter efter Stångån delas i *Östan-* och *Westan-Stång* (se dessa ord), och skogsbygd, såväl den norra som södra delen, innefattande bergslagen eller det fordna Sundbo härad, Finspångalän och Svintunabygden samt Kinden och Ydre. En ifrån det öfriga Östergötland alldeles afskild trakt, instängd mellan Bråviken och Waldemarsvik, bildas derigenom, att den ås, som på östra sidan afskiljer Kalmar län ifrån Östergötland, afviker från sin nordliga riktning och vänder sig mot Östersjön, norr om sjön *Yxningen,* och Waldemarsvik, under det att en gren deraf fortsätter den norra riktningen, gående mellan Roxen och Asplången ända fram till trakten om Norrköping. Midt i denna trakt utgår tillika den andra af Östersjöns vikar, den äfven förutnämnda *Slätbaken* eller *Söderköpingsviken,* hvilken afdelar denna trakt i tvänne sluttningar, den norra, som kallas *Wikbolandet,* och den södra, som utgör Hammarkinds härad, hörande till länets skoglösaste, men bördigaste trakt, men som är mycket olika den öfriga Östgötaslätten, i det att öfvergångsbildningen, som karakteriserar den förra, der helt och hållet upphör.

Östergötland liknar deruti Uppland, att det vattnas af ett enda vattendrag, *Motalaelfven,* som flyter midtigenom landskapet, men, i stället för att gå genom den lilla sjön *Asplången,* den kortaste vägen till Östersjön, vänder han om åt norr och går till *Glan,* dertill tvungen af de tvänne åsarne, som möta hvarandra i trakten af Norrköping, och hvaraf den ena, utgörande en del af Kolmården, kommer från sjön *Hunn,* och den andra

---

*) Djurberg uppgaf 93,3 qvadratmil land och 6,7 d:o vatten = 100 qvadratmil.

från Wimmerby-trakten. Dessa genom vattendelningen bestämmande gränser skilja landskapet något från länet, hvartill höra norra Wetterkusten, men deremot bör derifrån skiljas Norra Wedbo och Säfvedes härader. — *Motala elf*, med utlopp ur *Wettern*, bildar sjöarne *Boren* (1¼ mil lång), *Norrbysjön*, *Roxen* (0,85 qvadratmil) och nämnda *Glan*, i hvars bäcken alla floderna från landskapets tvänne hufvudsluttningar, den norra och södra, sammanträffa. Af norra sluttningen bildar i norr en bergås, jemte Tiveden och Kolmården, en dal, hvilken följer Motalafloden längs åt norra sidan inemot Glan, och hvarigenom gå tvänne betydliga åar; den ena är *Haddebo-* eller *Ysingeån*, den andra *Finspångs-* eller *Emmaån*; båda taga de sitt lopp mot Glan, hvaruti de infalla ej långt ifrån hvarandra. Den bergstrakt, hvarifrån de komma, uppstiger i allmänhet icke öfver 400 sv. fot. I öfrigt är denna sluttning en vild trakt, genomdragen af sjöar och skogbeväxt. Några större odlade ställen träffas likväl omkring Kjellmo, Hällesta och Wånga kyrkor. Södra sluttningen, som är mycket vidsträcktare och icke lutar åt öster såsom den norra, utan emot norr och till Motalafloden, uppstiger, ej långt söder om Skeninnge, till en ansenlig höjd; genomstrykes af tvänne betydliga vattendrag, *Svartåns-* och *Stångåns*, hvarimellan går en ås, en utgrening af Holaveden, och bildas sålunda tvänne dalar, som taga sin riktning från söder till norr, *Svartåns* och *Stångåns* dalar. Den förra nedstiger från Östergötlands största sjö, *Sommen*, (3½ mil lång, 1½ d:o bred), belägen i dess högsta bergstrakt, i en vidsträckt bädd af granit, som synes vara en utskjutning från de höga Smålandsbergen; sedan den samlat tillopp rundtomkring sig, flyter den ut genom *Svartån*. Den sednare består af en kedja af sjöar: *Krön, Juttern, Åsunden, Berkern, Jernlunden, V.* och *Ö. Rengen, Erlången*, hvilka slutligen genom *Stångån* falla i *Roxen*. Det för öfver 60 år sedan väckta förslaget att sammanbinda dessa sjöar genom en större kanalanläggning, kallad *Kinda kanal*, som skulle förena Linköping med Wimmerby, håller nu (1867) på att utföras. Öfriga sjöar och vattendrag vilja vi här blott till namnet uppräkna: *Annsjön, Afvern, Bönern, Dofvern, Drögen, Fläten, Fölingarne, Lyren, Löfsjön, Östra* och *Vestra Läijern, Marsjön, Näfsjön, Ormlången, Regnaren, Ring, Risten, Salstern, Stråken, Strålången, Svin-* eller *Svängbogen, Storsjön, Teden, West-* och *Mellan-Tjutten, Stor-Tron, Tisnaren, Tåkern, Åländaren, Ämmern.* Af åar och floder: *Hellestads-, Buhlsjö-, Carlströms-, Huru-, Gusums-, Hättorps-, Kisa-, Lill-* och *Mölnaån, Narbäck, Norrköpings ström, Olstorpsån, Risingsån, Skenån, Svembån, Storån, Skärforss, Tvär-, Åsbo-* och *Wingåkersån.*

Bland de förutnämnda högre bergsryggarne åt Smålands- och Södermanlandssidan resa sig inga högre enstaka berg, men deremot förekommer ett så mycket märkvärdigare på sjelfva slättbygden, neml. *Omberg*, som, höjande sig vid sydvestra hörnet af den stora slätten kring Tåkern och vid Wettern, är Östergötlands största egenhet och tillika ett af de märkligaste berg i riket, utmärkt för dess grottor, hålor, rika växtlighet, prydliga utseende och den vidsträckta utsigt man har ifrån dess topp, *Hjessan*, belägen 869 fot öfver hafvet, 572 fot öfver Wenern; man skall derifrån med tub kunna se 6 städer och 50 kyrkor, inom 4 län. Bland bergets utmed sjön belägna punkter äro de vigtigaste: *Berghamn*, som med sina kalkstensbrott bildar nordligaste ändan, *Måkebergen* och *Vestra Väggar*, omkr. 300 fots lodrät höjd öfver vattenytan; *Rödgafvel*, med den största grottan (80 fot lång och 30 fots höjd). Omberg är växtgränsen i Sverige för boken. — I Stångåns dal äro belägenheterna berömda för sin skönhet. Kring sjön *Krön* skall trakten vara helt och hållet ett Schweizerlandskap, så äfven kring sjöarne Åsunden och Jernlunden. De mångfaldigaste utsigter från höjderna omvexla med nästan hvarje steg, den resande tager. Några ställen äro så retande sköna, att man har svårt att skilja sig ifrån dem. Mellan gästgifvaregårdarne *Rimforssen* och *Målbäck* erinrar allt om de tjusande trakterna i Schweitz omkring sjöarne i Zug och Luzern, och om vägen till Meyringen.

I geognostiskt hänseende företer Östergötlands berggrund ingen väsendtlig olikhet med den i de flesta af Sveriges öfriga provinser och utgöres hufvudsak-

ligen af åtskilliga till den s. k. Urformationen hörande bergarter, graniter och gneisser, med flera desamma underordnade lager, men skiljer sig från många andra landskapers deruti, att äfven en temligen vidsträckt till *Öfvergångs-* eller den s. k. Siluriska formationen hörande bildning af sandsten, kalksten och alunskiffer der finnes utvecklad. Dessa sednare lager återfinnas förnämligast på det söder om *Motala-vattendraget* mellan Wettern och Roxen utbredda slättlandet, eller den egentliga s. k. Östgötaslätten, under det att i den öfriga delen af länet nästan endast och allenast uråldriga bergarter förekomma. Sålunda utbreder sig i länets södra och sydvestra delar en stor och sammanhängande bildning af äldre röd granit, inkommande från de tillgränsande Jönköpings och Kalmar län, uppträder i de sydligare trakterna i mera resliga och sammanhängande bergssträckningar, som der i allmänhet uppnå en höjd af 600—700 fot öfver hafvet, men hvilka längre i norr småningom aftaga i höjd, för att slutligen, i form af små bergkullar, förlora sig under den djupa jordbetäckningen på slättlandet. Denna granitbildning framställer i allmänhet i länets sydligaste delar, med sina der tätt sammanträngda resliga bergshöjder och sina djupt inskurna trånga dalgångar, inneslutna och omgifna af branta, svårt tillgängliga bergväggar, en mängd partier af vild naturskönhet, hvarpå trakterna närmast öster och söder om sjön Sommen kunna anföras såsom exempel; dock träffas här äfven åtskilliga nejder af mera leende och bördig natur, bland hvilka den intagande och vackra *Kisadalen*, äfvensom *Hornsdalen*, företrädesvis förtjenar att nämnas. Denna granit, som består utaf en blandning af röd eller rödlätt orthoklas, grå eller gråblå qvartz och svartbrun glimmer, med på vissa ställen mera sparsamt inblandad gråhvit oligoklas, har i allmänhet en grofkornig sammansättning; derjemte förekomma äfven på åtskilliga trakter partier af en mera småkornig, stundom nära finkornig varietet, hvilken åter öfvergår till en nästan tät *hällflinta*, hvars grundmassa någon gång blir porfyrartad genom deri särskildt utsöndrade korn af fältspat eller qvarz, såsom i trakten kring Svinhults kyrka, vid södra ändan af sjön Vestra Läijern i Vestra Ryds socken, på vägen mellan Kisa och Örteflo, samt i Horns socken m. fl ställen. Den röda gneissen, bestående af en skiffrig blandning af röd orthoklas, svartgrön glimmer och hvitgrå qvarz, med oftast deruti inströdda små korn eller gnistor af magnetisk jernmalm eller svafvelkis, utgör allmänna bergarten i nästan hela nordöstra hälften af länet; på flera ställen förekomma, uti denna gneiss inneslutne, åtskilliga smärre lager af en stundom granat- eller hornblendeförande grå gneiss. Af *glimmerskiffer*, stundom talkartad, som inkommer från Gärdserums socken af Kalmar län och utbreder sig inom Åtved och Grebo socknar till trakten af Målbäck och Tolstorp, erhållas, i anseende till denna bergarts eldfasthet och lätthet att låta klyfva sig i en riktning, särdeles tjenliga hällar för murning och utfodring af eldstäder, äfvensom till trappbeläggning utanför boningshus o. s. v. En på Torps bys egor uti Hellestads sockens norra del befintlig än grofljällig, än finskiffrig *tälgsten*, innesluten i grå gneiss, är i anseende till en oftast förekommande inblandning af qvarzkorn, i allmänhet mindre tjenlig för tekniska och ekonomiska behof. Mer och mindre betydliga lager af kornig kalksten eller s. k. *urkalk* träffas till ett stort antal i länets östra och norra delar, inkilade uti den förutnämnda röda gneissen, främst deribland förtjena de i närheten af det s. k. *Marmorbruket* på Bråvikens norra sida i Krokeks och Konungsunds socknar befintliga kalkstenslager att uppmärksammas. På en areal af vid pass $^1/_4$ qvadratmil äro här icke mindre än 12 särskilda kalklager bekanta, och utmärkta för sin stora mäktighet och utsträckning. Stenen, bekant i landet under namn af Kolmårdsmarmor, erhåller genom gulgrön glimmer eller chloritinblandningar ett olika, fläckigt, flammigt, ådrigt eller prickigt utseende, som, isynnerhet på den slipade och polerade ytan tydligt och vackert framträder, hvarföre den ock på stället bearbetas till åtskilliga arkitektoniska prydnader eller husgerådssaker. I trakten kring Marmorbruket anmärkes i särdeles myckenhet åtskilliga smärre dels stockformiga, dels lagerformiga, dels gångformiga bildningar af

yngre grofkrystallinisk röd gneiss, som för öfrigt träffas inom röda gneissens område uti länets östra och nordöstra delar. Yngre än alla dessa andra bildningar äro de till stort antal förekommande större och mindre gångar af s. k. *trapp* (hyperit, diabas), som genomskära lagren i de branta bergsidorna från trakten af Marmorbruket österut mot Bråvikens mynning. Deras riktning går allmänt i n.n.v.—s.s.o. eller norr—söder. Imellan granithöjderna norr om Motalaån och den i länets sydvestra delar rådande graniten, utbreder sig, mellan sjöarne Wettern, Tåkern, Roxen och Boren, ett flera qvadratmil vidsträckt slättland, der den ursprungliga berggrunden allestädes är undangömd och betäckt af åtskilliga på förstenade djurlemningar (Trilobiter. Orthoceratiter, Lituiter, Echinosphæriter, m. fl.) mer och mindre rika, i allmänhet vågräta bäddar af *kalksten, alunskiffer* och *sandsten.* Dessa lager tillhöra allesammans den s. k. Siluriska formationens undre eller äldre afdelning, hvilken, såsom inneslutande i sig de första spåren af ett organiskt lif, intager det närmaste rummet efter urformationen i berglagrens stora utvecklingsserie. Med afseende på den ordningsföljd dessa lager intaga, må anmärkas, att sandstenen alltid utgör det understa lagret; derpå följer alunskifferlagret och slutligen öfverst kalkstenen. På det småkulliga slättlandet omkring Tollstad, Heda och Åby kyrkor utbreder sig en *egendomlig gneissvarietet,* bestående af en merändels tydligt skiffrig blandning af röd fältspat, hvitgrå qvarz, och än ljust grågrön talkartad, än mera mörk chloritartad glimmer. Denna bergart fortsättes åt norr fram till Omberget och omfattar der de högre granitmassorna med 2:ne utkilande stjertar, bildande på båda sidor ganska tvärbranta, fastän ej så höga bergafsättningar. Närmast intill Wetterns strand uppträder i en något lägre bergås en mörkgrå *qvarzig gråvackeskiffer.* Uti den nedersta af de utmed Wettern, nedanom bergsträckningen, befintliga gamla strandbankar, har man, vid c:a 70 fots höjd öfver nuvarande vattenytan i Wettern, funnit större och mindre lemningar af *snäckskal,* hvaribland dock ingen enda Östersjösnäcka. — De *malmfyndigheter,* som i provinsen förekomma, äro dels *jernmalmer* inom Hellestad och Wånga, dels *kopparmalmer* inom Åtveds, Wärna och Grebo socknar och dels *zinkmalmer* i trakten norr om Knarkebo på gränsen mellan Godegårds socken i detta län samt Hammars och Lerbäcks socknar af Örebro län. *Sjömalmstillgångar* finnas uti åtskilliga sjöar, såsom Sommen, Åsunden och Jernlunden. Bland andra inom länet befintliga kopparmalmsanledningar må nämnas *Arvidsbergs* eller *Gottenviks* koppargrufva på Kåreholms egor i Rönö socken, helt nära Saltsjön, samt *Fångö* koppargrufva i Gryts socken. *Kalktuff,* af folket i orten kallad *Bleke* eller *hvitler,* upphemtas i Omberget för att begagnas till hvitlimning af spisar, tak och väggar i deras boningshus. — Bland länets mineralkällor intages främsta rummet af *Medevi helsobrunn;* vidare må nämnas *Himmelstadlunds helsobrunn, S:ta Ragnhilds källa* och *Flistads helsobrunn.*

Jordmånen på slätterna är i allmänhet mer eller mindre stark, eller djup, eller styf lera, på de vestra med mera kalk, här och der mergel. I skogs- och bergsbygdernas dalgångar, dels lera, dels svartmylla, dels s. k. dungjord eller dragjord, på högre ställen svagare lermylla med klappersten, sandmylla, sand och ör. I Hofbygden och kringliggande orter finnas vidsträckta trakter utan en jordfast sten; på Wikbolandets slätter träder berggrunden ej sällan i dagen. För öfrigt beror, här som annorstädes, jordmån, växtlighet och äfven det för den sednare så inflytelserika klimatet, ej blott af berggrunden och höjden öfver hafvet, utan äfven, och icke mindre, af höjdernas ställning i vertikalt hänseende, och deras ställning mot solen. Professor Fries har yttrat: »Ett lands sluttande läge mot norr eller söder, såsom bestämmande den vinkel solstrålarne bilda mot jordytan, är af största inflytande på växtligheten. Redan på en liten kulle ser man ofta, huru flera växter utslå tidigare på dess södra än norra sida; och ännu större blir skilnaden, om hela landet sluttar åt norr eller söder.» Orsaken dertill, att de flesta växter blomma 14 dagar tidigare på Östgötaslätten än i Norra Småland, torde således icke alltid böra sökas i det sednares högre läge öfver hafsytan. »För

botanisten blir sluttningen af en höjd äfven intressantast derigenom, att den frambringar de sällsyntaste växterna, men för ekonomen, åtminstone i södra orterna, är den norra mest i värde, ty den lemnar frampå sommaren den kraftigaste vegetationen och den frodigaste gräsväxten, under det den södra är af torka mera förbränd.» Äfven i detta hänseende är Östergötland lyckligare lottadt än dess grannprovinser, t. ex. Småland, emedan dess mot norr sluttande trakter äro ojemnförligt vidstäcktare än de andra. »Också finner man alltid på tvänne närliggande kontinenter mera sydliga växter på den nordligas södra kust, mera nordliga på den sydligas norra, än tvärtom.» De af Fries åberopade arktiska växtarter från norra Tyskland, hvilka saknas i Skåne, äro alla, med undantag af *Hippophaë rhamnoides* (den vanliga hafstorn), återfunna i Östergötland. Om nu det anförda lämpas på provinsens förutnämnda trenne bergåsar, nordligast Kolmården, dernäst den vid Motala ströms norra sida intill utloppet ur Roxen fortlöpande, och längre bort under namn af *Ludden* fortgående landthöjden, samt slutligen i söder Holaveden och dess östra fortsättningar, så finner man en förvånande öfverensstämmelse mellan samma sluttningar på dem alla. Så har man t. ex. på öarne i Glan funnit *Origanum vulgare* (mejam, en kryddhaltig växt, som gifver ett förträffligt thé), *Selinum carvifolia* m. fl. växter, hvilka icke, förr än på större höjder af Kolmården och Ludden, kunnat återfinnas; *Stellaria longifolia* (stjernörten), som år 1841 fanns ymnigt växande vid foten af vestra udden på Svinneröns i Bråviken på en så lågländt lokal, att den vid hög flod nästan öfversköljes af hafsvattnet, har eljest endast blifvit funnen på Kolmårdens och Smålandsbergens norra sluttningar, och på ganska betydlig absolut höjd, hvadan den relativa höjden här tyckes vara mycket mäktigare än den absoluta. *Stellaria holostea* (sågnarven), som växer i torrare lunder och vid diken, är sällsynt. Att för öfrigt jordens kemiska eller geologiska beskaffenhet är af stor betydenhet, men ej af uteslutande och alltid afgörande, visar sig, det förra af provinsens botaniska förhållanden i deras allmänhet, det sednare af många särskilda exempel. Så ligga vestra slätterna vid ej obetydligt större absolut höjd än de östra, och bergstrakterna äro likaledes högre i vester än i öster; imellertid äro de vestra slätterna, med sin grund af yngre formationer, mycket rikare på växter än de östra, och af höjderna är Omberg af dylika skäl bland de i detta fall märkvärdigaste punkter i riket. Östra delen af provinsen saknar ej spridda företeelser af yngre bergformationer, ehuru utan spår till förstenade organiska lemningar, och der dessa yngre formationer förekomma, åtföljas de ofta af för desamma egna växter, och flerstädes kan eller måste dessas tillvaro förklaras af andra än geologiska orsaker. Lager af urkalk alstra, vid Bråviken, *Asclepias*, *Thymus* (timjan), *Herniaria*, *Sedum album* (hvitfetknopp), *Viola hirta;* men lär i Gistads socken vid Markeby vara utan botanisk märkvärdighet. Det branta berget *Ramshäll* vid Söderköping hyser ej någon kalk; men dess brantaste väggar äro vända mot söder, och sönderremnade i tjockare eller tunnare, på kant stående flisor eller hällar, mellan hvilka den i öfrigt magra vegetationen skyddas för alla vindar, med undantag af de södra, och tillika uppsamlar en solhetta, som hos oss på intet annat ställe utom på Öland och Gotland lär vara tillfinnandes. Vid denna nästan tropiska värmegrad frodas *Melica ciliata* och andra växtalster, som på Kolmården endast träffas på kalkgrund. De östra orternas fattigdom på orchideer står deremot i sammanhang med saknaden af öfvergångsbildningar i bergformationen. Till hvilken grad physiska momenter förmå förändra en trakts vegetation, kan ses af iakttagelser, gjorda på *V. Husby prestgårds* utmark, eller en inskränkt trakt af Ludden, som hösten år 1838 afsveddes genom skogseld. Trakten, som sluttade mot söder, var nämligen från spetsen till foten af bergåsen beväxt med täta granbuskar, hvilka nästan fullkomligt utträngt all annan vegetation; endast i kanterna af skogen funnos, mer eller mindre sparsamt, *Arundo sylvatica*, *Polygonum dumetorum* (häck-näfvan, uppstiger högt, med sin slingrande stjelk, i häckar och busksnår), *Silene rupestris*, *Hypericum montanum* (berg-, Johannis-

örten), *Marchantia polymorpha* o. d.; år 1839 funnos der icke blott dessa, utan många andra, hvilka hvarken der eller i grannskapet förut blifvit sedda, såsom *Epilobium angustifolium* (den smalbladiga mjölken, med sina ansenliga violettröda blommor och hvars hårkronas frö kan användas till spånad bland blommor), *pyramidato-ramosissimum*, *Geranium bohemicum* (stubbnäbban, räknas bland provinsens sällsyntare), *crepis tectorum* (takkrepen, allmän bland säden), *Senecio sylvaticus*, *Filago montana*, *Jasione montane*, *Serapias atrorubens* m. fl. År 1840 funnos icke blott alla dessa i ymnigare mängd, utan ännu flera nykomlingar, såsom *Solanum nigrum* (svart solan, trollbär, med vidrig lukt, är en skadlig växt), *Spergula pentandra* (femmänniga spergeln, växer på sandiga åkrar, är ett förträffligt boskapsfoder), *Lactuca muralis* (begagnas i medicinen), *Serapias latifolia* m. fl. Af den på lågländа trakter vanligast förekommande *Marchantia polymorpha* voro hela fält likasom öfversådda, och de högsta hällarne af berget öfversnöade af de hvita blomkronorna af *Silene rupestris*.

Härmed följer i alphabetisk ordning namn på några, dels för provinsen egendomliga, dels sällsyntare och dels genom sina egenskaper utmärkta växter:

Arnica montana (bergfiblan, hästfibler eller fallört) växer på magra bergs- och skogsängar, är med sina stora, starkt gula, blomster kanske den prydligaste bland våra korgblommor, en af de härligaste, mest välgörande medicinalväxter, som begagnas att häfva blodstockningar, förlamningar och dylikt; mest nyttjas blommorna, dels som dekokt eller extrakt, dels som pulver, men också roten; bådadera finnas på apotheken. Blomstren böra samlas strax de utslagit, torkas i skugga och förvaras på torrt, men svalt ställe. Äfven lära bönderna bruka bladen bland tobak och snus, hvadan också växten här kallas *nysblad*.

Asperula tinctoria (färgmadran), växer på torra backar och hedar, är nyttig som färggräs, hvartill den bör upptagas och användas vårtiden. Härvid kan man koka den i riktigt surt dricka, hvari godset sedan lägges, hålles varmt och sköljes slutligen i lut.

Bartsia alpina (svarthöet eller Bartsch-örten, uppkallad af Linné till minne af hans goda vän i Holland, J. Bartsch), växer på Omberg, och i kärrängar.

Betula alba (björken, kallas här berk, från äldre tider barn-aga), redan i hedendomen var den med vördnad ansedd, och dess helgd fortlefde under medeltiden. Om hängbjörken berättas, att den stått vid Frälsarens kors och så djupt sörjt, att dess grenar nedsloknat »det man i dag ser.»

Cardamine parviflora (Strandbräsman), växer på sötvattensstränder, på sanka eller tidtals våta ställen; dess smak liknar den Indiska krassens. *Cardamine impatiens* (Lundbräsman), växer i lundar och skogar på lös, mullrik mark; dess tunna blad tål icke gerna solskenet, hvadan artnamnet (ömtålig).

Convolvulus arvensis (åkervindan), vanlig på åkrar, der den är ett svårt ogräs, hvadan här benämningen åkerbinda; besökes flitigt af bien.

Cornus suecica (holteblomman), är här inskränkt till några få ställen, i fuktiga skogs- och buskmarker; dess bär, söta och vattiga, ätas gerna af höns och andra foglar, äfvensom af barn.

Corydalis tuberosa, fulmaria bulbosa (hålrotsörten), växer vid Omberg; dess rotknöl nyttjades fordom i medicinen mot mask och benröta, och fanns på apotheken under namnet *Aristolochiæ fabaceæ radix*. En art deraf, Corydalis laxa, är storväxtare.

Diantus armeria (knippnejlikan), växer här blott på ett och annat ställe.

Draba incana (grånageln), växer på torra ställen, ängar och gräsmarker.

Echinops sphærocephalus (bolltistlar), vid Slätbaken och på några andra fuktiga ställen, mellan småskog; är en ganska skön växt, som planteras i trädgårdar.

Erica vulgaris (ljung), kallas här *gräne*.

Erucastrum Pollichii, siymbrium (stillfrö), växer vid den genom tappning uttorkade sjön Tåkern, der den 1854 upptäcktes af d:r E. Goës; blommar hela sommaren.

Erysimum cheiranthoides (åkergyllen, åkerrymen), med små, gula blommor.

Geranium pratense (ängsnäbban, ängs-storknäf), på fuktiga ängar.

Geranium columbinum (fliknäbban), i Östra Ryds socken.

Hypochæris maculata (fläckfiblan), här kallad oxögon, växer på öppna skogsängar, torra och högländа betesmarker; har stundom på apotheken tagits i stället för *Arnica*.

Hypericum qvadrangulum, qvadrangulare (kantpirken eller den fyrkantiga Johannisörten), växer på skogs- och bergsängar, buskiga backar, kallas här mannablod, med anledning af den outslagna blommans ymniga, rödaktiga saft; var fordom i anseende inom läkarekonsten.

Linnéa borealis (jordkronor), kallas i provinsens södra del vregräs (vridgräs), emedan allmogen der använder hela växten till omslag om vridna eller vrickade leder.

Lithospermum arvense (sminkörten, åkerstenfröet), ganska vanlig på sädesfält, har här blåa blommor.

Malva moschata (myskmalvan), på spridda ställen, kan räknas bland praktväxterna; örten

luktar mysk, hvadan växten här ock kallas *Desmeros.*

Mentha sylvestris (spirmyntan, skogsmyntan, äfven kallad Horsmynta), har behaglig lukt, kan användas till thé; vid stränder och vattendrag.

Menyanthes trifoliata (vattenklöfvern), här kallad vattenväpling, träffas ymnigt i mossar och mindre vatten, är allmän i kärr och på kärrängar, hyser en ren och magstärkande beska, är äfven sund för boskapen, så att den förtjenar begagnas till förbättring af vattensjuka ängar.

Nuphar luteum, nymphea lutea (gula neckrosen), växer i insjöar och träsk; dess blommor utmärka sig genom en egendomligt mild, något alkoholaktig lukt, men hvilken upphör efter befruktningen. Rotstocken kan, kokad, torkad och malen, helst som ung, användas till nödbröd. Svin tycka om den liksom bladen och skola kunna gödas dermed; deremot lära fröen döda dem. Dessutom skall rotstocken, stött och knådad med mjölk, döda eller fördrifva vägglöss, syrsor och bobbor.

Oxalis acetosella (Harsyran, surväpling), intager ofta hela trakter i skogen, kallas här *Gökmat;* den lilla surväplingen är af allmogen hyllad, och på flera orter får blomman jemte sin svenska benämning, smeknamnet *Alleluja.* Utom det att växten i fordna tider varit ett flitigt anlitadt medel i svåra farsoter, njuter mången enslig vandrare än i dag af örten en vederqvickande läskning, och ofta får man i skogarne se tiggerskan stilla sina barns gråt med örtbladen, dem de törstande begärligt förtära.

Pedicularis sceptrum carolinum (Karlsspiran), växer i kärr, skogsmyrar och på våta ängar, är en verklig praktväxt och en bland vår Floras utmärktaste alster.

Pleurospermum austriacum (Pipflokan), *ligusticum austriacum,* växer i skogen Kolmården nära marmorbruket, bland klippor och stenar, helst vid mossiga, skuggiga bergsidor. Denna ansenliga och för sin oledade, piplikt ihåliga stjelk, sina slidlösa blad och ovanligt bildade fruktåsar högst utmärkta umbellat upptäcktes, som svensk, år 1853 af hrr M. Floderus och W. Stenhammar.

Primula farinosa (Blåvifvan), på magra ängar, har ganska sköna bläröda blommor och blad, kallas här *Majblomster* (äldre namn Engiestjerna, Gökeblomster), är en prydnad för de ställen, der den växer ymnigt, men också ett tecken till dålig jordmån. »Det lider intet tvifvel», säger Dybeck, »att detta blomster — för rotens användbarhet (till bröd) — under medeltiden (Jungfru Mariæ blomma) och törhända äfven längre tillbaka, varit mycket hylladt.» Numera har växten knappt någon annan användning än till små blomqvastar och till prydnad i blomsterglas.

Pyrola umbellata (Rylört), denna lika sköna som sällsynta blomma träffas i de äldsta och mörkaste ödeskogar. Namnet *Rylört* syftar på örtens användande till läkemedel; om blomstret finnes antecknadt, att, vid år 1756, en man i Östergötland dermed så kraftigt botade giktkrämpor, att det innan kort kom i stort rop, och för sin nästan underbara verkan blef af folket kalladt: *Stat up och gack.*

Ranunculus auricomus (Kretsmöjan), växer på ängar, busk- och betesmarker; dess blommor söka bien begärligt. En art, *ranunculus cassubicus,* som är större, växer mest här samt i Uppland och Gestrikland.

Sium Angustifolium (mindre vattenmärkan) och *Sium latifolium* (Strättan eller vanliga vattenmärkan), växer i stillastående eller sakta rinnande vatten, förekommer här stundom med långa, helt smala och något skärlika småblad; örten är misstänkt, liksom roten, hvilken stundom dödat boskap, som ätit den; torr skall den vara alldeles oskadlig och kor förtära örtståndet utan olägenhet.

Solanum dulcamara (Qves-ved), hvilket namn häntyder på örtens nytta i febrar; kallas här ombär af deras faddå och vidriga smak.

Tanacetum vulgare (renfanan), kallas här Däsmegräs för sin starka, kamferlika lukt; förekommer ofta vid diken, betesmarker och oupp-odlade ställen; skall fördrifva väggohyra och loppor; såsom läkemedel nyttjas den isynnerhet mot mask; bladen färga grönt.

Teucrium scordium (löksugan, hvitlöksgamandern), på fuktiga ängar; har medicinska egenskaper och färgar linne gulgrönt.

Thlaspi perfoliatum (Hjertskidan), växer på stenig eller grusig mark; *Thlaspi alpestre,* sällsynt, vid Norrköping.

Turritis glabra (Tornörten), är hemma i bergstrakter, kallas här räkentrav; örten smakar som krasse och ätes gerna af boskapen.

Viburnum opulus (Häls-trä), här Hälsbär. Denna rätt vackra buske, med sina täcka blommor, betraktas af allmogen med skygghet. Bären äro ock odugliga, t. o. m. skadliga.

Antalet af Ombergs och dess närmaste omgifningars species af phanerogamer går till omkring 700; Kärna sin har omkring 500, i Motalatrakten plockades på en sommar 600.

Angående temperaturförhållandena har af åtskilliga anteckningar för åren 1832—48 visat sig en medeltemperatur för Maj—Oktober från + 10,754 till + 17,200 (år 1834), för November—April från + 0,233 till + 4,330, för hela året från + 3,915 till + 9,197 (år 1834). Antalet dagar utan nederbörd uppgick från 189 (år 1841) till 245 (år 1847), antalet med nederbörd från 120 (år 1847) till 176 (år 1841).

Namnet Östergötland härledes enklast af läget öster om sjön Wettern, som skiljer landet från Westergötland, hvilket landskap möjligen försett Östergötlands vestra orter med dess första bebyggare; till de östra har befolkningen lika troligt kommit från öster eller söder, öfver hafvet. »Göterna», säger Sillén, »hafva bebott landet mellan Svealand och Småland.»

Östergötlands skärgård var full af vikinga-nästen och Kalm anmärker, att skärgårdsboernas drägt var olika det öfriga folkets; qvinnornas liknade deras i Bohus län. Deras språk var äfven skiljaktigt; de sade t. ex. ökja, stinta liksom i Helsingland; hvilket bevisar gemenskap med aflägsna trakter. Att döma efter mängden af gårdsnamn, som på en del orter förekomma, såsom i ett bref rörande trakten kring *Christberga* kyrka, nu vanligen *Krigsbergs* kallad, ej belägen i någon rik bygd, skulle dessa orter kunna anses ha varit rätt så bebyggda fordom som nu. Länets folkmängd uppgifves för olika tider i jemna tal, som följer:

År	1754:	130,000	personer.
»	1772:	141,300	»
»	1805:	162,800	»
»	1825:	182,200	»
»	1845:	214,600	»
»	1860:	240,900	»
»	1866:	253,150	»

enl. presterskapets uppgifter, men 251,492 enligt mantalslängderna, deraf i städerna c:a 35,300. — Om man fördelar folkmängden, hvarifrån städernas afräknas, på arealen 92,978 qvadratmil (Tham), uppstår ett medeltal af 2,345 på qv.-milen. Fördelar man landsbygdens folkmängd på dess antal af socknar och hemman, skulle på hvarje socken komma 1,405, på hvarje hemman 40 personer. Men i följd af odlingens olika ålder och höjd, ej litet beroende af naturförhållanden, blifva dessa proportioner temligen skiljaktiga för olika orter. Länets slättbygd är i allmänhet tätt bebyggd, ehuru nu (1867) finnas blott högst få sammanbyggda byar, hvilka nästan öfverallt efter förrättade laga skiften blifvit utflyttade. Antalen af mantalsskrifne betalande och af s. k. mantalsfrie, äro i allmänhet föga olika; af de sednare voro år 1865: 26,000 fattiga.

Bland orsaker, som i sednaste tiden tillkommit att förhindra folkmängdens större tillväxt, är af ej ringa vigt utvandringarne till Amerika, särdeles för Walkebo härads skogsbygd och framför allt Kinds och Ydre härader. År 1865 utgjorde de utvandrandes antal något öfver 1,000. I Östergötland får ej anledningen härtill, såsom i Norrland, sökas uti religiöst nit eller missbelåtenhet med landets bestående kyrkoförfattning (endast i Bergslags fögderi har ungefär 100 personer från länets norra del bildat en baptistförsamling), icke heller i missnöje med statens politiska skick, utan den är helt enkelt ekonomisk. Bland utvandrarne finner man icke blott dem som ej vilja, fastän de kunna, arbeta, och derföre gerna söka ett land, der de tro sig kunna utan möda vinna sitt uppehälle, utan ock dem, som böra räknas till landets bästa must och märg. I bredd med den småningom tilltagande folknummern har ej alltid antalet af de årligen beväringsskyldige tilltagit, utan fastmer under några år visat sig aftaga och sällsynt är icke att allmogens barn först efter 21 år befinnas fullvuxna och öfvermåliga.

Östergötland har en ganska talrik och betydande klass af possessionater, dels adel, dels ofrälse; ett ännu mer betydande antal bönder med egen jord, och deribland en mängd ganska förmögna, samt en ansenlig mängd arrendatorer, de der mången gång berga sig väl; vidare ett talrikt, delvis välmående eller rikt näringsstånd i städerna, och en ej ringa embets- och tjenstemannakorps; men bredvid alla dessa mer eller mindre burgna, äfven en ofantligt mångtalig klass icke burgna, af de andra beroende, till stor del med fattigdom kämpande, eller af nöd nedtryckta. Svåraste hindren för ett fortfarande välstånd är bristen på omtanka för kommande dagar, att under det goda året samla för möjligen stundande sämre, den skadliga täflan med stadsboen och herremannen i klädsel och lefnad, med risk att äfven dela förgängligheten af deras lycka, den oförståndiga vekheten i det yngre slägtets uppfostran, det alltför lösa begreppet om äktenskapets helgd och om qvinnans värde m. fl. Dock synas landets naturliga förmåner sätta dem, som något ega, i stånd att betaga fattigdomen den framstående bjerthet, som den i åtskilliga andra orter eger, och intrycket af det hela är ojemnförligt bättre än i de flesta af rikets län. I allmänhet utmärka sig inbyggarne för sjelfständighet, redbarhet och snygghet, det sednare visar sig äfven alltmera vid uppförandet af nya bonings- och ladugårdshus. I skogs-

och bergsbygden är allmogen mera liflig, tillgänglig och fyndig, än den mer långsamme, betänklige och gravitetiske slättbon. Detta gäller till någon del äfven om skärgården, hvars invånare i allmänhet äro glada och trefliga, endast med undantag af några få orter, der »Skärkarlarnas» slutenhet och skygghet för främmande går nästan till löjlighet. Resande hafva velat finna åtskilliga likheter mellan Smålänningar och Skottar, likaledes skulle man kunna utsträcka denna jemförelse till begges grannar, Östgötar och Engelsmän; samma afundsamhet, som emellan de fordom skilda staternas invånare, herrskar här mellan de begge svenska grannprovinsernas. Östgöten, med sin antagna värdighet i det yttre och stolthet öfver sin provins och dess öfvervägande naturförmåner, ser med en viss förnämhet ned på de mer lifliga, rörliga och näriga Småländningarne, hvilka med sin större drift, tarflighet och lätthet att finna sig i omständigheterna, i många fall, och till sina grannars förtret, taga försteget för dem. I södra delen af Östergötland, ett högland, rikt på berg, skog och vatten, deraf isynnerhet sjöarne Sommen, Drögen, Åsunden och Järnlunden mildra dess annars vilda karakter, och göra dess nejder till de skönaste i vårt natursköna fosterland, men som till följd af brist på kommunikation är föga besökt, har inbyggarne, som äro djerfva, viga, idoga och kraftfulla, bibehållit en stor del af det forntida i lynne och lefnadssätt, som annorstädes mer eller mindre är försvunnet. Redan från barndomen härdas dessa skogsboer, fast på ett väl mycket barbariskt sätt, såsom att »hedningahuden piskas lindrigt med ett litet ris och barnets hedningahår (det första håret) borttvättas med saltvatten.» Såsom ett bevis på den kraft i viljan, som i denna nejd kunnat utveckla sig hos allmogen, vilja vi anföra följande anteckning i Dybecks Runa 1850, sid. 39: I Ulrika Eleonora socken uppbyggdes för något öfver 100 år sedan kyrkan genom 4 bönder. Dessa tyckte, att de hade för lång väg till de kyrkor, i hvars socknar deras hemman då lågo, näml. Nykils, Gammalkils, Vestra Hargs och Malexanders socknar. De rådgjorde, sökte tillstånd till byggnaden, skaffade sig en ledare, framkörde timmer och byggde. Drottning Ulrika Eleonora tyckte om deras företag, skänkte kyrkan sitt namn och behöfligt kyrkosilfver. Då en femte bonde, som nekat deltaga i kyrkobyggnaden, första gången hörde klockorna ringa i Ulrika stapel, sade han: »hör Amundebo (kyrkobyns) koskällor!» Men sedan slöt han sig till församlingen, och för att godtgöra sin förra oginhet, skänkte han kyrkan en stor ljuskrona af malm. Efterhand hafva flera från de närmaste socknarne slutit sig till Ulrika Eleonora, så att den nu består af omkring 10 hemman. Ännu 1830 kunde i denna lilla församling ingen af dess invånare minnas, att der funnits någon tjuf, eller något oäkta barn. — På få ställen i Sverige torde man förnimma så mycken sjelfbelåtenhet och en så allmän högdragenhet rådande som i Östergötland; men om man undersöker den nogare, så skall man ofta finna, att den grundar sig i medvetande om sjelfständighet, likasom bakom densamma ofta gömmer sig mycken naturlig godsinthet. Enl. justitiæ-statsministerns embetsberättelser har antalet af för brott anklagade varit pr medium 1846—1850 i hela länet 920 män och 149 qvinnor, samt sakfällda 778 män och 122 qvinnor. I sednaste tiden har det så förderfliga bränvinssupandet betydligt aftagit och haft till följd befolkningens stigande sedlighet och laglydnad, hvarå såsom bevis må anföras, att t. ex. uti ett af länets sydliga härad under 2:ne års tid af perioden 1860—1865 ingen enda fånge varit uti häradets häkte intagen. Deremot hafva, i följd af de under sednare åren försvårade penningeförhållanderna, lagsökningarnas antal stigit till en förut okänd höjd.

Numera finnes ingen egentlig provinsdrägt för Östergötland, utan märker man deri en allt mer växande håg att erhålla kläder af prydligare och dyrbarare beskaffenhet.

Dialekten är egen. Vokalen a i slutet af ord förändras ofta till e, särdeles i verber, såsom kunne, göre, i stället för kunna, göra. Vokalerna få en starkare tonvigt och uttalas mera släpigt långsamt än annorstädes i södra och mellersta Sverige.

Näringar. Länet är lika mångfal-

digt som rikt utrustadt med näringsoch utkomstsätt, med utvägar både för produktion och omsättning. I äldsta tider anses landet hafva varit allmänt skogbeväxt, hvartill man slutar af de många ortnamn, som ändas på kind (af anglosaxiska ordet kynda, antända eld, svedja); kind betyder äfven sluttning, således ett kuperadt land. Ännu år 1328, vid en undersökning om biskopsvisitationerna i Östergötland, upplyses, att somliga delar voro uppfylda med skogar och träsk samt endast tillgängliga under vissa årstider. Dessa voro sannolikt trakten åt småländska gränsen, åt skogen Holaveden, öfver hvilken ingen vågade sig under den tidigare medeltiden. Några ha åter uti de stenrösen och spår af åkertegar, som förefinnas i nu ej upptagna marker, i hagar o. a. sökt bevis derför, att odlingen i en del trakter skulle varit mera utbredd än i våra dagar. Man vill föra dessa odlingar tillbaka till tiden för träldomens afskaffande, i det man antager att de frigifna här skulle med husbondens tillåtelse slagit sig ned, och hvarje karl eller hushåll för sig med egen kraft röjt de små fläckarne eller med sina ofullkomliga redskap förr upptagit den tunnare än den djupare jorden. Visst är, att all koloniserings historia visat, att kulturen oftast går uppför dalarne, utmed vattendragen. En tidig odling i Östergötland med de bästa sädesarter, isynnerhet hvete och ärter, omtalas äfven; likaså grufvor i mängd. Hufvudnäringar äro nu ett högt uppdrifvet och ymnigt afkastande *åkerbruk*, af stort omfång i hela slättbygden, och ständigt tillväxande i skogs- och bergsbygderna, en under sednare åren ökad foderkultur, till ersättning för det genom uppodling af ängsmarkerna allt sparsammare förekommande naturliga ängshöet, och dermed småningom förkofrad *boskapsskötsel; skogsbruk*, aftagande i betydenhet, men ännu i en del orter lönande, betydligt *bergsbruk* i nordliga delen, ehuru numera blott omfattande förädling af införda rudimaterier, och i en af de södra orterna af en stigande vigt, utöfver nästan hvarje annat af detta slag i hela riket. Länge skänkte jordens bördighet inom flera delar af länet rika skördar, utan att synnerlig omtanka eller skicklighet fordrades till deras framkallande. Denna naturens frikostighet, i förening med en viss tröghet i folklynnet, höll åkerbruket länge på en låg ståndpunkt, så att Östergötland i detta hänseende stått efter flera af naturen mindre gynnade provinser. Nu är förhållandet annorlunda; jordbrukets förbättring genom nyodlingar, vattenaftappning, grunddikning, ett allmännare bruk af förbättrade redskap m. m. fortgår oafbrutet. I sednare tiden har under 5 år omkring 10,000 tld blifvit nyodlade, samt flera större sjösänkningar utförda, deribland sjöarne *St.* och *L:a Rengen, Jernlunden, Åsunden, Emmern, Striern* och *Nimmern* samt vattendrag inom Tjellmo socken, hvarigenom tillsammans c:a 10,000 tld blifvit förbättrade. Ur berättelsen om landtbruksingeniörernas förrättningar, under året 1865, visar sig, att större arbeten förekommit vid *Åbylund, Häckenäs, Hageby* och *Wilseberga*, tillsammans 4,685 qvadratref, att på flera ställen underdikningsarbeten, vid Sörby afvägning utförts och profilkarta aflemnats för en vattenafledning af 15,948 fots längd. Hushållnings-sällskapet (stiftadt 1813) och dess filialafdelningar utveckla mycken verksamhet, och dess årl. landtbruksmöten samt sammankomster äro talrikt besökta. Landtbruksskola för utbildande af dugliga rättare är, med bidrag af statsmedel, inrättad vid Hush.-sällskapets egendom *Haddorp*, der äfven mejeri och ett staten tillhörigt holländeri finnes.

Af länets fasta marks areal, 1,968,340 tld efter Hahr, 1,636,560 tld efter bidrag till Sveriges officiela statistik (Forsell uppgaf hela arealen till 1,920,000 tld), uppgick 1865 den odlade jorden till 352,613 tunnl. (uppgafs af Hahr år 1855 till 277,819 tunnl.), år 1810 till blott 120,470 tld. Man har beräknat utsädet i medeltal till:

1818—22.	1830—42.	1848—50.	1860—65.
Af säd			
81,740 t:r.	97,550 t:r.	104,596 t:r.	136,000 t:r.
Af potates			
13,840 t:r.	45,400 t:r.	35,500 t:r.	118,000 t:r.

och afkastningen till:

	1855	1865
Af säd		
602,800 t:r.	634,725 t:r.	1,059,000 t:r.
Af potates		
185,440 t:r.	291.290 t:r.	730,700 t:r.

Största utsädet är nu af hafra 59,100

t:r, dernäst råg 52,900 t:r, blandsäd 34,715 t:r, korn 16,900 t:r, hvete 11,300 t:r, ärter 7,620 t:r, vicker 3,325 t:r, bönor 230 t:r. Årliga utsädet pr tld uppgifves till 24 kpr hvete, 28 kpr råg, 1 t:a korn, 1 t:a 10 kpr hafra, 1 t:a 8 kpr blandsäd, 24 kpr ärter, 7 t:r potates, af andra rotfrukter 4 *tt*, af linfrö 20 k:r. Brukningssättet å länets slättbygd är dels vexelbruk, mer eller mindre ordnadt, dels ock öfvervägande tvåskiftesbruk med der och hvar förekommande vexelbruk. Öfverskottet af spannmålen försäljes dels till handlande i städerna Norrköping, Linköping och Wadstena, dels ock till ett engelskt bolag, som för större spannmålsuppköp inrättat stora magasiner med tillhörande torkrior vid *Mems, Norsholms* och *Bergs* kanalstationer samt i närheten af Wadstena hamn. Af inrättningar för sädens tillgodogörande till mjöl, i hvilken form den ock delvis afsättes, funnos å landsbygden år 1850, *Hofgårdens* ångqvarn inberäknad, ej mindre än 281 tullqvarnar, med 707 par stenar, och 365 husbehofsqvarnar. Häraf äro ej ringa antal förenade i s. k. qvarnbyar vid länets större vattendrag, såsom *Tanneforss* vid Stångån, *Mjölby* och *Öjebro* vid Svartån, tillsammans 34 qvarnar af 114 par stenar, *Motala* o. a. Till åkerbruket kunna äfven andra kulturväxter föras, såsom linser på en och annan ort, för att tillsammans med råg användas till bröd. Lin odlas betydligt nog i några orter, i de flesta i mer eller mindre inskränkt skala och endast till husbehof; 1865 års skörd uppgifves till 990 t:r linfrö och 12,100 *tt* spånadsämne. Hampa förekommer högst sällan. Humla odlas likaledes föga, utom i Skedevids och Skällviks socknar. Af rotfrukter hafva dels åtskilliga nya slag af potates blifvit försökta, dels odlas kålrötter, rofvor och morötter vid några herrgårdar, hufvudsakligen till foder; hvitbetor odlas äfven, tobak förekommer mest å stadsegor; oljeväxter, såsom vallmo och rapsat, äro ock begagnade vid herrgårdar. I trädgårdarne odlas flera slag af kål och bönor. Dagsverkspriserna hafva på sednare åren under sommaren vexlat mellan 75 öre à 1 rdr 37 öre för man och 50 à 75 öre för qvinna, samt under vintern mellan 60 à 75 öre för man och 25 à 33 öre för qvinna. Den naturliga ängen var år 1855, enligt Hushållningsgillenas uppgifter, 220,741 tld, men år 1865, enl. »Bidrag till Sveriges officiela statistik», 194,796 tld. Foderodlingen är dock i starkt tilltagande. På länets 96 qv.-mil utgjorde 1862 antalet af foderväxter:

79 helgräs.
74 halfgräs.
44 ärtväxter.

S:a 197 = på Smålands 268 qvadratmil och = på Bohusläns 43 qv.-mil; 24 fler än på Westergötlands 153 qv.-mil, 30 mindre än på Skånes ungefär lika stora areal. År 1865 skördades 8,893,625 *tt* hö och 465,845 *tt* grönfoder.

Boskapsskötseln, som företrädesvis bedrifves i skogstrakterna, framgår i jemnbredd med åkerbruket, och ladugårdsskötseln har under sednare åren gjort stora framsteg och lemnar rätt betydligt öfverskott till afsalu. Antalet underhållna kreatur uppgifves på olika tider:

	1818	1850	1860	1865
Hästar . . .	25,000.	21,200.	17,100.	19,000.
Oxar	20,600.	27,500.	39,500.	40,200.
Kor	44,600.	63,300.	70,800.	87,000.
Ungnöt . .	13,900.	20,500.	23,300.	24,250.
Får	50,700.	75,100.	83,500.	89,375.
Svin *) . . .	43,900.	40,300.	32,750.	28,242.
Getter . . .	1,700.	1,600.	— —	608.

På flera egendomar ha blifvit inrättade ändamålsenliga mejerier och trenne dylika å mindre gårdar, medelst anslag från Hushållnings-sällskapet. Under perioden 1860—1865 har bildats ett enskildt bolag, som för omkring 15,000 rdr från England uppköpt och inom länet uppställt ett stamholländeri af korthornsdjur vid *Ållonö*, dit äfven holländeriet från Östanå i Stockholms län blifvit förflyttadt. Å lägenheten *Djurön* vid Bråviken är inrättadt ett holländeri af den större holländska racen; årligen utlottas derifrån 2:ne skattekalfvar bland Wikbolands fögderis jordbrukare, som få desamma lösa mot en afgift af 4½ rdr pr stycke.

Ortens vigtigaste kreatursmarknad är i Skeninge. Torgdagar hållas, utom i städerna, i *Kisa, Mjölby, Boxholm, Tjellmo* m. fl.

Skogarnes afrödjande har, i följd af steg-

*) Svinafveln är här till antalet störst näst efter Skånes.

radt pris på skogsprodukter och mången mindre omtänksam jordbrukares beredande af all sin mark till odling, utan afseende på framtida skogsbehof, fortgått så, att numera endast mindre trakter i länets norra, sydliga och sydöstra delar ega skog till afsalu, hvaremot öfver dess mellersta del, från Wettern till stranden af Bråviken, sträcker sig ett bälte, inom hvilket flera socknar äro fullkomligt skoglösa och de flesta sakna skog till eget behof. Länets skogar bestå hufvudsakligen af tall och gran, med någon tillblandning af björk och annan löfskog. I bergsbygderna intager björken bredvid barrskogen ett större och tillväxande utrymme. I södra bergsbygden och i skärgården förekommer ännu något ek. Hela skogsarealen, som på 1820-talet uppgafs till omkring en million tld, beräknades 1865 till 952,480 tld, deraf kronoparker, allmänningar, boställsskogar, och å hemman till välgörenhets-anstalter till 81,830 tld, eller, efter »Bidrag till Sveriges officiela statistik» 441,490 qv.-ref, deraf på kronoskogen *Omberg*, med länets största trädskola, å *Höje* öfverjägareboställe, 23,000 qv.-ref; på *Ycke* och *Vestra Malmskogen* 114,000 qv.-ref, på 22 af de på 1820-talet befintliga 53 häradsallmänningar, 304,490 qv.-ref; dessutom finnas 10 bergslagsallmänningar af tillsammans omkring 10,000 tld och 2 rekognitionsskogar. Af de enskilda skogarne hörer en betydlig skogsareal till *Finspongs*, *Ljungs* och *Adelsnäs* egendomar, och åtskilliga äro indelade till trakthuggning. För stängsel och hägnad användas fortfarande de gamla skogsförödande gärdesgårdarne. Af tullsågar finnas något öfver 200, dessutom 91 husbehofssågverk. Andra brännämnen än ved och kol finnas väl, men begagnas på få ställen; bränntorfmossar äro begagnade i Wiby och Kimstads socknar m. fl. Vid *Sjögestad* finnes tillgång på skiffer, som nyttjas till kalk- och tegelbränning samt till drifvande af ångmaskiner.

Bergsbruket har i detta län varit idkadt dels inom, dels utom bergslag, tills denna egentligen blott kameralistiska skilnad för några decennier sedan upphörde. Jernmalmsbrytningen har i sednaste tider varit inskränkt till Hammarkinds och Östkinds härader, der i medeltal

1842—46:	12,044 *skl℔*	uppfordrades ur	9	grufvor.
1847—50:	16,225 »	»	8	»
1855	20,430 »	»	—	»
1863 65:	120,000 ctr	»	4 à 6	»

hvartill komma c:a 27,000 ctr sjö- och myrmalm ur Ydre härads sjöar. Grufvornas namn äro: *Nartorp* i Skällviks socken, *Petäng* i Mogata socken, *Hampgrufvan* i S:t Annæ kapell, och *Dolmyra* i Häradshammars socken. Hufvudsakliga bergverks- och bruksrörelsen idkas vid *Åtvidabergs* kopparverk samt *Finspongs* styckebruk och *Motala* mekaniska verkstad, den vigtigaste bland länets industriela anläggningar. Af tackjern tillverkas nu, sedan en mängd i Bergslagen fordom befintliga masugnar blifvit nedlagda, omkring 120,000 ctr, endast vid *Finspongs* och *Borkhults* samt vid 2 andra sällan begagnade; åren 1842—50 utgjorde tackjernstillverkningen 6,250 *skl℔*. Öfriga tackjernet för länets jernbruk hemtas från Nerikes bergslager och från Småland. Af gjutgods tillverkas omkring 20,000 ctr vid *Finspong*, *Hult* och *Motala* gjuterier samt 30,000 ctr vid andra bruk. Stångjernstillverkningen bedrifves vid 25 bruk, med 60 härdar, och uppgår till c:a 230,000 ctr. Af manufakturverk finnas 29, der år 1865 tillverkningen uppgick till något öfver 111,000 ctr, åren förut till 70 à 80,000 centner. Största jernbruken äro, utom redan nämnda: *Boxholm*, *Jonstorp* och *Annestinefors*, *Folkström*, *Skönarbo* och *Christinefors*, *Godegård* och *De Geersfors*, *Häfla* och *Skärforss*, *Sten* och *Näkna*, *Ysunda*, *Skärblacka*, *Jakobslund* o. a, Ett förädlingsverk finnes, näml. *Gusums* messingsbruk (i sednaste landshöfd.-embetets femårsberättelse upptages 6 messingsbruk). Af ångmaskiner voro år 1865: 5 i gång. *Fångö* eller s. k. Waldemarsviks koppargrufvor ha först år 1865 lemnat någon behållning. Bergverkens produkter, som exporteras utom länet, gå öfver Norrköping; blott några i Tjellmo hafva sin export äfven öfver Wadstena och Göteborg. Af öfriga mineraliska alster brytes och bearbetas marmor c:a 10,800 ctr vid *Kolmårdens* bruk. Af kalkugnar finnas 13, alunskiffer brytes vid *Sjögestad*, krita vid *Motala* by, sandsten till qvarnstenar vid *Lemunda* i Motala socken. Arbetarnes antal vid samtliga verken uppgifvas till c:a 2,600.

Binäringar. Bland dessa har *fabriksnäringen* ett ganska betydande rum, dock gäller detta egentligen staden *Norrköping*, der stämpelbara tillverkningarne af ylle, bomull, trikot- och strumpstolsväfnader år 1860 uppskattades till nära 10 mill. rdr och klädestillverkningen ensamt, vid 105 fabriker med 3,210 arbetare, till nära 6 millioner rdr (under sednaste åren likväl nedgången till 61 fabriker med 8 mill. rdrs tillverkning). Vid 3 bomullsspinnerier, deraf *Thorshags*, har tillverkats för ett värde af från $1^1/_2$ till 3 millioner rdr, med 130 till 870 arbetare. Fyra bomullsväfverier, med 650 arbetare och 1 million rdrs tillverkning. Af fabriker på landet må vidare nämnas: klädesfabrikerna *Westinge* i Finspångs fögderi, *Forsså* (nu nedlagd, i stället ett sågverk) i Kisa s:n; för öfrigt finnas: 1 segelduksfabrik, 33 färgerier (23 flera än år 1850), deraf det ansenligaste är *Örnströms* i Kisa socken, 38 garfverier (13 flera än år 1850), 10 vadmalsstampar, 9 pottaskebruk, hvaraf det största är vid Boxholm, 5 à 7 oljeslagerier, hvaraf *Råby* och *Orremåla* de enda af betydenhet, 3 chemiskt-tekniska fabriker, hvaraf 1 på *Fullerstad* i Skönberga, 6 pappersbruk, deribland *Örnströms, Blomsfors, Ödesjöforss* och *Fiskeby; Reymyra* glasbruk, samt 52 tegelbruk, 2 skeppsvarf, 1 sågverk, 1 knappnålsfabrik, 1 kimröksbruk, 1 bresiljeqvarn, 2 bryggerier, 1 kork-, 1 krit- och 1 spegelfabrik, 1 stärkelsebruk, 1 tobaks-, 1 tändsticks- och 2 ättiksfabriker. Tillsammans 112 på landsbygden, 181 i städerna, sysselsättande 4,122 arbetare; tillverkningsvärdet vid samtliga fabrikerna uppgafs 1865 till 11,580,000 rdr. Handtverken, i städerna hufvudnäring, utgöra å landsbygden en binäring; enl. kommerse-kollegii berättelse år 1850 funnos då 1,838 handtverkare å landsbygden (enligt femårsberättelsen år 1865: 878), och 1,970 i 5 städer och 2 köpingar (enligt femårsberättelsen år 1865: 1,600). Handeln bedrefs 1865 på landet af 85 med 25 personers betjening och i städerna af 315 med 185 personers betjening. *Husslöjden*, af mångfaldiga slag, äfven utom de anförda s. k. handtverken, bedrifves ej till blott egna hushållets behof, utan äfven till afsättning å andra orter inom och utom länet. I Hellestad, Tjellmo, Godegård och Nykyrke socknar samt flerstädes i skogsbygderna, drifves smide för hand, i Godegård mest till förfärdigande af spik, nubb, hästskor, sömm, äfven af liar m. m., allt till ej ringa afsalu. I Skeda och Slaka tillverkas kardor, i Kinds härads socknar samt i Ringarum, Östra Ryd och Yxnerum samt i f. d. bergslagen tillverkas laggkärl, åkdon, spinnrockar, redskap, halmhattar, m. m. Från Wårdsnäs och Tjärstad utföras mattor och hästtäcken af hampa och nöthår samt lädertömmar. Väfnader af ylle, linne och bomull förfärdigas ock mest i skogsbygderna; i det hela anses länet ej producera deraf tillräckligt för eget behof, utan mottaga utifrån, mest af kringvandrande Vestgötar, hvilkas låga priser utestänga nästan all täflan. Hvad som numera mest både väfves och brukas är bomullstyger af garn, hvilket köpes i städerna; hvadan hemspånaden anses snarare af- än tilltaga. I trakten af Wadstena har spetsknyppling, utspridd från staden, varit tämligen allmän och lönande, men är på sednare tiden i aftagande. Fisket idkas hufvudsakligen i skärgården, är endast der och i sjöarne *Glan, Roxen, Boren* och *Wettern* samt i *Motala ström* af någon betydenhet; såsom en orsak till fiskets aftagande uppgifves bruket af alltför fina noter, ångbåtarnes sqvalpande samt skogens undanrödjande. Skattlagda fisken år 1850 voro 56. År 1858 idkades på gränsen mot Jönköpings och Kalmar län ett betydligt perlfiske. Bland öfriga binäringar förekomma bränvinsbränning, med en år 1842 beräknad utförsel af 500,000 kannor, år 1860 funnos 572 brännerier och år 1865: 92 med 2,530,000 kannors tillverkning. Af utskänkningsställen funnos på landet sistnämnda år 10. Plankors och bräders sågning, kolning, tjärubränning samt trädgårdsskötsel, hvilken i en ort, så gynnad till jordmån och klimat, borde vara af större betydenhet än den är; dock synes hågen derför börjat tilltaga, hvartill bidragit åtskilliga egendomsegares åtgärd att, för uppdragandet af blommor och frukträd till sina underhafvande, utdela mindre premier, dels ock den år 1859 bildade trädgårdsföreningen, hvilken, till sitt förfogande, då erhöll c:a 9 tld jord invid Linköping, och som der redan följande året utplanterade omkring 7,000 stycken grundstammar till frukträd samt 16,000

st. parkträd och buskar, utom moderträd och bärbuskar, samt sedan högst betydligt utvecklat sin verksamhet, i hvilket afseende torde förtjena omnämnas, att föreningen anlagt äfven en trädgård för en kostnad af 30,000 rdr, hvartill Hushållnings-sällskapet bidragit med 6,500 rdr. Bland enskilda större anläggningar nämnes en vid *Skönberga* prestgård. Jagt idkas mest till nöje, och endast någon gång utöfver husbehof. En jagtförening är bildad år 1841. Dödade rofdjurens antal under år 1865 uppgifves till 4,043 räfvar, 1,862 hökar, 61 örnar och ufvar, 23 lodjur och 2 vargar. Af rofdjur dödade husdjur uppgifvas under samma tid till 4,735 fjäderfä, 835 får, 95 getter, 10 svin och 10 nötkreatur. Biodlingen har, om man undantager några få trakter, der ändamålsenligare kupor anskaffats och en bättre skötsel, hufvudsakligen med ledning af de råd, som meddelats af en utaf Hushållnings-sällskapet bekostad undervisare i ämnet, på sednare tider i allmänhet aftagit. Forsling af varor har för Wikbolandet, Memmings härad och några andra vid landsväg belägna orter utgjort en betydande binäring, men är numera äfven der i aftagande. Sjöfart idkas från städer, köpingar och andra vid hafvet och dess vikar belägna orter, vid *Wettern* och *Göta kanal*, samt vid de smärre sjöar denna förenar; äfvensom vid *Glan*. Inrikes sjöfarten i egna fartyg bedrefs år 1865 med 16 fartyg om 535 läster, 2 ångfartyg om 65 läster och 190 hästkrafter, besättningen uppgifves till 6 skeppare och 58 sjömän; utrikes sjöfarten bedrefs med 113 fartyg om 1,304 läster, 21 ångfartyg om 243 läster och 583 hästkrafter med 112 skeppare och 246 sjömän. Särdeles liflig är sjöfarten med ångbåtar, hvaraf 17 år 1865 underhöllo trafiken mellan länets städer och hufvudstaden m. fl. orter. De platser, från och till hvilka sjöfart eger rum, äro, utom städer och köpingar, följande: *Mem*, med hamn af väl 24 fots djup, men *Etter-* och *Stegeborgs*-sunden, medgifva ej mer än 15 fots djupgående fartyg att passera, *Gottenvik*, med vid lastbryggan 9 fots vatten, *Jonsberg*, *Färjestaden* och *Qvarsebo* färjebryggor vid *Bråvikens* trängsta del; vid förstnämnda är 4 fots vatten, på redden 24 fot, vid de sistnämnda 12 à 14 fots vatten; *Mauritzberg*, vid lastbryggan 7 fots vatten, på redden 24 fot; *Stensö*, vid lastbryggan 6 fots vatten; *Husbyvik* och *Stegeborg*, vid lastbryggorna 11 fots vatten; *Degerhof*, vid lastbryggan 9 fot; *Thorönsborg*, 8 fot; *Gropviken*, 14 fot; *Kåreholm*, med 18 à 24 fots djup hamn; *Ring*, vid lastbryggan 12 fots vatten; *Sandvikens* lastplats, vid bryggan 12 fots vatten; *Fredriksnäs* i Gryts socken, vid lastbryggan 12 fot; *Bråborg*, 24 fots djup redd; *Strandvikens* och *Fifalla* lastplatser i Ringarum; *Hulta* och *Heda* slussar, *Norsholms* och *Bergs* bassiner, vid båda $9^1/_2$ fots vatten; den sednare är *Ljungs* lastageplats; *Bråttoms*, *Björnevads* och *Brunneby* broar; *Malforss*, *Ljungs*, *Sjöbacka* lastplatser; *Skarpåsens* strömportar; *Borghamn* och *Hästholmen* vid Wettern, *Nyqvarns* lastplats, *Idingstads* brygga, *Hultorp* i Krigsberg, för Hättorps, Qvarns och Carlströms bruk.

Hemmantal. Efter 1865 års mantalsl. utgjorde hela hemmantalet 5,484,561, deraf 2,887,792 skatte, 477,020 krono och 2,119,747 frälse, enligt femårsberättelserna för åren 1861—1865 af 5,482,229 mtl i 12,284 brukningsdelar, enligt uppgifter till Hushållnings-sällskapet 5,526,21 mtl i 11,829 brukningsdelar; jordtorpens och indragna jordlägenheternas antal uppgifves till 12,345. Städernas jord upptages särskildt till $92^1/_{16}$ mtl (förut till $101^3/_{16}$ mtl) eller till 32,744 qvadratref. Största uppgifna brukningsdelen inom länet är $13^5/_8$ mtl, minsta $^1/_{156}$ mtl i Oppeby s:n. Angående hemmansklyfningen så kan naturligtvis styckningen på olika orter gå olika långt utan att medföra olägenheter; så omtalas i Kind och Ydre en bonde på ett ställe besuten på $^1/_{228}$ mtl, medan på andra ej under $^1/_{16}$ eller högst $^1/_{64}$ och på Wikbolandet ej gerna under $^1/_8$ mtl i skogsbygd och $^1/_4$ mtl på slätten. År 1841 betalades t. ex. i Dals härad $^1/_8$ mtl *Bärstad* med några 100 rdr, medan $^1/_{64}$ mtl i Wånga betalades med 3 till 4,000 rdr; i Ringarum bjöds för $^1/_8$ mtl med betydlig skog 16,000 rdr. År 1852 hade $^1/_2$ mtl *Drögshult* i Nykil, 2,800 tlds egovidd, medan å slättbygden finnas hela socknar, som hvar för sig ej hafva större areal än nämnda hemman.

Länets jordbruksfastighet är uppskattad till 177,645,205 rdr, deraf 3,251,611 rdr för statens, annan fastighet är uppskattad till 36,000,000 rdr.

År 1865 steg kronouppbörden ensam till 3,164,400 rdr rmt, och endast bränvinsbränningsafgiften för sistnämnda år öfversteg med 1,400,000 rdr rmt de förutnämndas. Af skattebidragssumman utgå omkring 194,000 rdr i allmän bevillning, 637,000 rdr i ständiga räntor, 133,000 rdr i tiondespannmål; i mantalspenningar 39,000 rdr, i rustning och rotering 105,000 rdr, i folkskoleafgift 52,300 rdr. De kommunala afgifterna, som år 1850 uppgåfvos till 578,000 rdr, torde nu uppgå till dubbla beloppet, deraf fattigförsörjningen uppslukar vid pass 246,300 rdr, dubbelt mer än år 1850.

Beviljade inteckningar i egendom å landet år 1833 uppgifvas till 855,000 rdr, dödade till 450,000 rdr, år 1850 till 1,870,000 rdr beviljade och 525,000 rdr dödade, år 1857 till 13 mill. rdr bev. och dödade till 5 mill. rdr. Beloppet, hvarmed erhållna inteckningar sistnämnda år öfverstego dödade, var nära 11 mill. rdr, det största i alla rikets län.

Kommunikationer. I forntiden gingo de stora stråkvägarne öfver landets skogstrakter och den förnämsta nämnes i sammanhang med konungarnas Eriksgata, från Krokek på Kolmården till midt på skogen Holaveden. Af sidovägar var den genom skogen Aspvid till Söderköping af betydenhet, emedan i närheten ej fanns någon annan stapelort. Sedan Wadstena blifvit en af de mest besökta vallfartsorter i hela det norra Europa, fingo naturligtvis vägarne dit en ökad vigt, och konungarne besökte äfven stället på sin Eriksgata. Bland de af menniskohand beredda utvägar för beröringen mellan länets olika orter och med kringliggande län äro följande de förnämligaste: En stor landsväg (ofta omnämnd redan på 1400-talet), som genomskär landet i riktning från nordost till sydvest, mellan Nyköpings och Jönköpings län, och hufvudsakligen går genom de bästa bygderna samt slutligen delar sig i två grenar. Vägarne upptaga 286,42 mil. Den redan omnämnda Göta kanals östra och mellersta linier, hållande en längd inom länet af 4 mil och 12,309 alnar, hvartill kommer 3 mil och 15,150 alnars segling genom sjöarne *Boren, Roxen* och *Asplången; Kinda kanal,* en båtled mellan sjöarne *Åsunden, Järlunden* och *Rengen,* förenande Linköping med Wimmerby. Sjökommunikation med ångfartyg eger dessutom rum mellan städer och hamnar vid Wettern och på sjön Sommen. — *Katrineholm—Norrköpings* jernväg, som har sin största sträckning genom detta län. Vidare må endast nämnas länets öfriga jernvägar, den 1 mil långa, för lokomotiv, mellan *Bersbo* grufva och *Åtvidabergs* kopparverk, jernvägarne för hästkraft från *Latorps* bruk til *Finspång* och från *Fiskeby* till *Norrköping;* mellan dessa sistnämnda jernvägars ändpunkter, vid sjöarne *Dofvern* och *Glan,* besörjes godstrafiken af ångfartyget »Finspång».

Gästgifvaregårdarnas antal, år 1860: 120 (42 fler än år 1850), hade 1865 nedgått till 68; färjornas antal är 3, vid *Ulfvesund* af Åsunden, vid *Stegeborg* samt vid den s. k. *Färjestaden* uti Qvarsebo socken.

Postinrättningar. Häraf funnos år 1865: 22 st., deraf 10 kontor, nämligen, utom i länets 5 städer, i *Waldemarsvik, Motala, Finspång, Ödeshög* och *Kisa,* 6 expeditioner, nämligen *Tjellmo, Boxholm, Östra Husby, Medevi, Mjölby* (stor by, c:a $^3/_4$ mil från Skenninge, eger på 1 mtl skatte, $1^3/_4$ krono, $^3/_4$ frälse 400 inbyggare, har qvarnar med 40 par stenar, gästgifvaregård, knipphammare, ångbränneri, ölbryggeri m. m.), och vid *Borenshult* (nära *Husbyfjöl* gästgifvaregård och tingsställe), samt 6 stationer: *Hästholmen* (by, $2^1/_2$ skatte, 125 inb.), *Lilla Åby* (jernvägsstation), *Norsholm, Simonstorp, Sund* och *Hellestad.* Postdiligenser afgå mellan Norrköping och Skenninge samt från Linköping söderut. Af *telegrafstationer* finnas 7. På de ställen, der de ordinarie posterna numera fortskaffas af skjutsentreprenörer, hafva åtskilliga posthemman blifvit från postskjutsen befriade och i stället fått åtaga sig de onera, från hvilka de såsom posthemman eljest voro befriade. Kronobrefbärningen, numera sällan begagnad annat än för kyrkoposterna, är på de flesta ställen ordnad i enlighet med föreskrifterna i kongl. cirkuläret den 30 Nov. 1849.

Tullstaten har 1 tullfiskal, 1 tullförvaltare och 1 öfveruppsyningsman i Norrköping, 3 tullkammareföreståndare, i Linköping, Skenninge och Wadstena, 1 tullförvaltare och 1 reseinspektor i Söderköping, 1 tullinspektor i Waldemarsvik, 2 öfveruppsyningsmän vid *Arkö* och *Bare-*

sund. — Af lotsstaten finnes 1 fördelningschef i Norrköping, af norra distriktet. — Jägeristaten står under 1 öfverjägmästares befäl och är indelad i *östra* och *vestra afdelningen.* För öfrigt finnas anställda 4 öfverjägare. — Af landtmätare finnas 1 andra, 11 kommissions-, 6 vice kommissions-.

Medicinalväsendet. Offentliga sjukvårdsanstalter äro: länslasarett i Linköping med 56 sängar, lasarettskurhus och centralhospital i Wadstena, det förra med 52 och det senare med 340 sängplatser, nytt sjukhus i Söderköping med 31 sängar samt enskildt lasarett i Norrköping; sjukvårdsanstalter vid *Ramfall* och *Åtvidaberg* och en genom enskild donation inrättad läkareinrättning i Torpa socken, samt sjukhus i Kisa; apothek vid Boxholm och Ödeshög. I länet finnas 6 provincial-läkare (deraf 1 anställd år 1867 i Finspångalän med station vid *Grandal* i Tjellmo socken), 6 distrikts-, 2 lasaretts-, 2 hospitals- och kurhusläkare, 6 stadsläkare, 4 fältskärer, 9 djurläkare, 86 barnmorskor, 11 apothek. Helsobrunnar i Söderköping och Medevi samt badinrättning i förstnämnda stad. För öfrigt finnas helsokällor vid *Kisa, Flistad, Kärna* och *Qvarsebo* m. fl.

Indelningsverket. Af militär underhåller länet *hela Första Lifgrenadier-regimentet,* 8 kompanier, 1,244 rotar, och största delen af det *Andra,* 7 kompanier med större delen af det 8:de, tillsammans 917 rotar (egentligen rusthåll, såsom f. d. kavalleri), båda tillhörande 2:dra militärdistriktet; samt Östergötlands båtsmans-kompani, 194 rotar, hörande till Carlskrona station; allt utom befäl och spel, men med vacanta n:r, och utom extra eller ny rotering samt beväring. På *Linköpings malm* i Kärna s:n hafva de bägge Lifgrenadier-regimentena sin mötesplats. För öfrigt är vid *Borghamn* inom Dals härad stationeradt första eller det s. k. disciplinkompaniet af kronoarbetskorpsen. Frivilliga skarpskytteföreningar finnas bildade icke allenast i länets alla städer, utan äfven i de flesta härader på landet. Utskrifningsmanskapet uppgick 1865 till 9,630 man.

Undervisningen. Ännu år 1839 funnos blott 38 sockenskolor på landet, 4 dylika i städerna, utom några s. k. friskolor, och 4 bruks- eller gårdsskolor; men redan år 1849 voro blott 2 socknar utan skola, och numera finnes ingen socken, der sådan saknas. År 1865 funnos i länet 158 fasta skolor, 69 flyttande och 103 småskolor; skolbarnens antal uppgafs till c:a 30,300. Vid *Ulfåsa* är enskild skola, som förestås af en diakonissa. Ett skollärare-seminarium finnes i Linköping sedan 1843 års början. Städerna Norrköping och Linköping hafva friskolor för fattiga barn, flickskolor, söndagsskolor för gesäller och lärlingar m. fl. I Norrköping dessutom barnhusskola, slöjdskola samt Ebersteinska institutet. Lägre lärdomsskolor finnas i Skenninge, Wadstena och Söderköping, elementar-läroverk i Norrköping, högre lärdoms- och apologistskolor samt gymnasium i Linköping, med ett af rikets betydligaste bibliotheker. I sistnämnda stad har ock stiftets Bibelsällskap sin styrelse. Vid 1866 års landsting antogs med 3,000 rdrs arvode en folkskoleinstruktör, som förordnades på ett års tid att dels biträda skolråden vid folkundervisningens allmänna ordnande inom kommunerna, dels praktiskt inöfva lärarne i lämpligt undervisningssätt för hvarje läroämne och i öfrigt lemna all den vägledning, som för undervisningens fullkomnande behöfves. Genom frivilliga bidrag har från länets städer och socknar, för inrättande af ett räddningshem för vanartiga gossar inom länet, sammanskjutits 12,500 rdr och har länets sparbank för samma ändamål anvisat ett anslag af 10,000 rdr, samt landstinget till hemmets underhåll lemnat ett årligt bidrag af 3,500 rdr, hvarpå en mindre egendom, *Fohlåsa,* i grannskapet af Linköping, blifvit inköpt och *Räddningshemmet* der börjat sin verksamhet den 24 Okt. 1865, medelst antagande af 10 gossar. Inrättningen står under styrelsen af en direktion, bestående af landshöfding och biskop samt 3 af landstinget valda ledamöter. Årsafgiften är för närvarande bestämd till 75 rdr rmt för hvarje gosse.

Af allmänna och kommunala inrättningar äro följande att märka: Ett *arbets-* och *förbättringshus* i Norrköping, gemensamt äfven för andra orters brottslingar, dock blott af qvinnokönet; — äfvenledes i Norrköping ett

nytt *cellfängelse;* — *Östgöta hypotheksförening,* grundad 1845; — *Östgöta Enskilda bank,* oktroyerad 1837 och ånyo 1847; — *Industribank* i Norrköping, från perioden 1860—65; — *lifränte-* och *kapitalförsäkringsanstalt* i Linköping, räknade 1865: 645 delegare; anstaltens kapital samma år var 69,155 rdr rmt; — *brandstodsbolag* från 1841, med en ansvarighetssumma år 1865 af 54,268,565 rdr för hus och 34,402,520 rdr för egendom. En särskild *brandstodsförening* finnes inom Ydre härad; — *bolag till försäkring af hornboskap* från 1839, och en *förening till hästafvelns förbättrande* från 1850. — *Jagtkassa.* — *Landthushållnings-sällskap* med 13 hushållsgillen i orterna; under sällskapets inseende står en år 1842 grundad *landtbruksskola* vid *Sjögestad,* sedermera flyttad till *Haddorp.* — *Ullkontoret* från 1831 i Norrköping. — *Sparbanker* i städerna samt Motala köping, och å landet i följande 24 socknar: Borg och Löth, Kimstad, Qvillinge, Ö. Eneby, Ekebyborna, Ask, Godegård, Klockrike och Brunneby, Östra Husby, Ny, Normlösa, Herrberga, Östra Harg, Tjellmo, Mjölby, Ödeshög, Fornåsa, Lönsås, Skärkind, Risinge, Vestra Ny och Walkebo samt Wikbolands och Åtvidabergs, med 17,530 delegare, som hafva ett innestående kapital af 1,921,900 rdr rmt.

Östergötland förekommer sednare i historien än Westergötland såsom deltagande i striderna om styrelsen öfver hela Sverige, och i kristendomens strid mot hedendomen; men lika visst är ock, att det har haft sin egen politiska betydelse före den säkra historiens och före befintliga skriftliga handlingars tid, samt att redan de äldsta af dessa sednare röra kyrkliga förhållanden inom detta landskap. Med anledning af Uppsala-väldets utsträckning öfver flera delar af riket under hedniska tiden, omtala de gamla sagorna flera särskilda konungar i Östergötland. Ynglingasagan berättar, att under Ingiald Illrådas tid regerade der konung Högne, den första fylkeskonungen i detta landskap häfderna förvarat. Han skall undgått Ingialds svekfulla stämplingar och sedermera med framgång försvarat sig emot dennes hela härsmakt. Han var fader till Hildigurd, Södermanlands-konungen Granmars gemål. Sonen Hilder är föga känd. Ej utan goda skäl har man ock vid Bråvikens strand sökt *Bråvalla hed,* der Östgötarne kämpade under Harald Hildetand mot Sigurd Ring, som segrade; men konung Ring, Herauds (Herröds) fader, fick behålla Östergötland. Om honom förmäler sägnen, att då han blifvit förtörnad på sonens vapenbroder Bose, en bondson, blidkades han genom sin sons vänskapliga erbjudande att vilja deltaga i Boses straff. Sedan konung Ring, som var broder till Götrik i Westergötland, blifvit innebränd af Bjarmländska prinsarne, blef sonen Herröd konung i Östergötland och Bose intog thronen i Bjarmaland. Herröd egde ock dottern Thora Borgarhjort, som Ragnar Lodbrok vann genom att döda lindormen, hvilken slagit sig kring hennes borg. I 8:de seklet skall en konung, vid ett ställe kalladt *Thorsborg,* hafva besegrat en annan, som för honom stängde passagen genom Motala ström. Den gamla svea-ätten slutade här sin regering, då Erik Emundsson och Erik Anund Jacobsson stupade vid *Kimsta* i striden om thronen, derefter uppstå Östgötska herrar, näst efter de Vestgötska, med anspråk på konungaväldet i riket, och med dessa herrar, af den s. k. Sverkerska ätten, härstammande från den hedniska landdrotten Thoril i Östergötland, och hvars stamfader, Sverker, var son till Blot-Svens son, Kol eller Erik Årsäll, som regerade här sjelfständigt, begynner den kristna trons öfverhandtagande i orten. Af andra antages Herröds son, Högne, varit sista Östgöta-konungen och att Östergötland efter Bråvallaslaget blifvit införlifvadt med Sveaväldet, hvarefter man här möter blott lagmän, som fordra ed på Östgöta lag af svea-konungen och så svärja honom trohet, samt jarlar, som äro upp-svea-konungarnes embetsmän. En af dessa, Kettil Okristen, var det som af motvilja för den kristna tron tre år före sin död ingick i sin graf. En annan dess jarl, Folke Filbyter, blef stamfader för Folkungaätten, som ock inom provinsen hade sina tummelplatser för inbördes krig. Holaveden och slätterna på dess norra sida hafva ej sällan hemsökts af danska härar. Under Engelbrechts

befrielsekrig utkämpades här de betydligaste striderna vid landskapets slott och i Linköping samt Wadstena. Vid reformationen var biskop Brask här Gustafs farligaste motståndare; Wadstena, Stegeborg och Linköping m. fl. återkalla minnen af Wasahusets olyckor. Under Dackefejden sträckte sig oroligheterna äfven hit, och i danska kriget 1567 sköflades och brändes landet af den tappre Rantzau, som dock omsider blef fördrifven af bönderna, hvilka, enligt flera berättelser, synas varit konung Erik särdeles tillgifna och hellre velat gå man ur huse än att konungen skulle sjelf draga mot fienden. Så berättas, att en Albrecht Michælsson kom till en bondgård i en socken, vester om Skepzås, då bonden var borta på ting, och som denne kom sent hem, lade Albrecht sig på stugubänken, då han hörde bonden berätta för sin hustru, huruledes tre tyska ryttare hade fått herberge hos en bonde, och då de sutto och drucko, drack först den ene kung Fredriks i Danmark skål, dernäst den andre, sedan den tredje; hvarpå bonden sprang upp från bordet och sade: »I dricken skålar som tjufvar och förrädare; velen I dricka skålar, så borden I dricka kung Eriks skål, hvilken I hafven svurit och lofvat att tjena»; och grep bonden till en yxa samt slog den ene dermed öfver halsen; kom så den andre tysken, han fick ock hugg af bonden, som med hjelp af andra bönder tog de tre tyskarne och förde dem till fogden. — *Stångebro* slag, den sista stora inhemska striden, utkämpades inom provinsens gränsor, och hade till följd, att Sigismund måste underkasta sig allt hvad hertig Carl föreskref. Norrköping med kringliggande nejd bär minnen af de hårda pröfningar, som vid Carl XII:s död inbröto öfver riket. I sednaste tiden ha endast kusterna varit utsatta för härjningar af ryssar; deremot ha Sveriges krigare här utfört en varaktig, men fredlig bedrift: *Göta kanal*.

Östergötland, den förnämsta och äldsta delen af den vidsträckta Östgöta lagsaga, var till omfånget icke betydande; ty det bestod egentligen blott af det, särdeles vesterut, fruktbara, vågiga, slättlandet närmast söder om Motala ström, med en bredd af omkring 3 sv. mil. I norr derom var en glest bebyggd skogstrakt, hvars östra del utmed Bråviken kallades Kolmardh. Endast småningom kunde bergsbruket framkalla en sjelfständig menighet i det inre af denna vidsträckta skogsbygd. Den sydvestra delen mellan sjön Somen och Wettern var en dylik skogstrakt, kallad Holavidh, hvilken äfven sträckte sig in i Småland. I det inre landet var en stor skog, som hade namnet Aspvid och synes hafva sträckt sig från sjön Yxningen, på gränsen mot Tjust, öfver Asplången uppemot Glan. De sex häraderna närmast Östersjön utmärktes deraf i äldre tider med benämningen »östan Aspvid», och en här belägen kyrka kallades länge Husaby-Aspvidh.

Landskapet utgjordes till stor del af allmänningar. Till alla härader, som lågo utmed Motala ström och Bråviken hörde sådana på venstra sidan af vattendraget, och de många nybyggen, som voro derå anlagda, innehades blott under besittningsrätt, mot skyldighet att erlägga afrad, hvaraf konungen tog en treding, likasom af sakörena, och häradet de två tredjedelarne. Men före Unionstiden hade dels konungarne tagit sig före att dela de s. k. häradstorpen med häradet, dels hade fogdar och förläningsinnehafvare tillegnat sig afraden, hvilket åtminstone för framtiden genom flera i sammanhang med drottning Margaretas reduktion utfärdade domar blef förklaradt ogiltigt, så att häraderna sjelfva skulle ega disponera afrad och dagsverken af sådan jord.

De fordna tingen höllos på Roxens södra strand vid *Liong*, der snart *Liongaköpunger* (Linköpings stad) uppstod, och äfven blef provinsens kyrkliga medelpunkt, sedan vid medlet af 1100-talet den första biskop i Linköpings stift nämnes. Redan från samma sekel synas de närbelägna klostren i *Wreta* och *Askaby* hafva uppstått, och ännu tidigare *Alvastra* nära Tåkern, allt bland de äldsta namn häfderna här bevarat, kanske lika gamla som Skenninge och Söderköping. Småningom under seklernas lopp, från det 12:te allt framåt, finner man i kyrkors, klosters och enskilda personers ego- och köpebref samt andra handlingar, allt flera och flera namn på socknar, gårdar, qvarnverk samt på alla Öster-

götlands härader, utom Finspånga härad, som innefattades under Bråbo. Äfven förekomma under katholska tiden och ännu sednare, jemte konungens ståthållare i Linköping, andra på Wadstena slott i Wadstena län, omfattande Aska, Dals, Göstrings och Lysings härader, på *Stegeborgs* slott i Stegeborgs län, hvarunder fördes Rönö gård, Söderköpings stad, Hammarkinds, Björkekinds, Östkinds och Lösings härader, Norrköpings stad, Bråbo och Memmings härader, *Norsholms* gård, Skärkinds och Åkerbo härader, samt sydöstra hälften af Bankekind med Åtvidsberg och Slefringe ladugård, på *Ringstaholm* i Ringstaholms län; sedermera äfven befallningsmän på *Bråborg, Johannisborg, Ramsborg, Munkeboda, Kungsbro, Kungs-Norrby, Knäppingsborg, Klackeborg, Ettaborg, Skenäs; Svanholm, Susenborg* och *Wårdsberg* voro fordom befästa; *Askelund* och *Ettarsund* voro skansar, *Lönö*, en år 1719 befästad holme i Bråviken. I följd af konung Gustafs testamente utgjorde en stor del af Östergötland från 1560 till 1618 ett särskildt hertigdöme, som innehades efter hvarandra af hertigarne Magnus († 1595) och Johan († 1618), och den sednare fick dertill år 1608 Stegeborgs län. Från 1622 till 1689 var detta sednare i Pfalziska husets händer, såsom underpant och sedan ersättning för prinsessan Catharinas brudskatt; dit hörde då Hammarkinds och Björkekinds härader, med delar af Östkind. På 1600-talet uppstod af ekonomiska skäl Finspångs län, och småningom flera stora adliga län, dock under landskapets kgl. befallningshafvande. Blott ett grefskap, Wisingsborgs, sträckte sig hit in, men intet friherreskap; utom Stegeborg med tillhörande, utgjorde dock *Norrby, Tuna, Norsholm* och *Kungsbro* betydliga förläningar. I samma sekels sednare hälft var Wadstena län, jemte orter i andra län, ett enkedrottnings-lifgeding till år 1718, och minnet häraf fortlefver i jordeböckerna uti namnet »Östergötlands med Wadstena län». Det hade ock en tid på 1700-talet egna lagmän. Biskopsdömet träffades endast under konung Gustaf I:s tid af styckningsförsök, dock ej inom landskapets gränser. Prosteriernas så väl som domsagornas fördelning har undergått många förändringar. I den inre förvaltningen märkes dock mindre inflytande af de särskilda furstars verksamhet, hvilka här haft besittningar, än af Louis de Geers i norra bergslagen. År 1772 gaf kon. Gustaf III sin broder, Fredrik Adolf, titel utaf hertig af Östergötland, och i nuvarande tid bär kon. Oscars tredje son, arffursten, prins Oscar Fredrik denna titel. Vapnet är en grip mellan 4 rosor i rödt fält, skölden är betäckt med en hertiglig krona. Vapnet häntyder troligen på sjöröfvarne, som i fordna tider kallades gripar och här, såsom förut är nämnt, haft sina vikingabol och nästen, hvaraf ännu flerstädes lemningar synas.

Provinsen är rik på märkvärdiga orter, gods, m. m., såsom *Bråvallahed* vid Bråviken, *Baresund* eller *Bardsund* i Gryts socken, *Kimstads* och *Kettilstads* kyrkor, *Alvastra* kloster, *Askeby* kloster, *Alebeck*, en liten gård på vägen till Tollstads kyrka, *Wreta* klosterkyrka, *Bjälbo*, Folkungarnes stamgods, *Ulfåsa*, fordom tillhörigt Ulf Gudmarson och hans hustru, den heliga Birgitta, *Stegeborgs* ruiner, *Bråborg, Johannisborg, Ringstaholm, Rönö, Ramsberg, Klackeborg, Knäppingsborg, Finspångs* slott, kanongjuteri m. m., *Gottarps* slott, *Narbäck*, ett hemman vid länsgränsen mot Småland, der år 1452 biskopen i Linköping och Östgötalagmannen Erik Niepers besegrade danska konungen Kristian I, *Svikingslid* eller *Sisselid, Killinge, Stångebro, Adelsnäs* gods, *Rönö* slott, *Ljung, Löfsta, Mem, Norsholm*, m. fl.

Linköpings län indelas i judicielt hänseende för lagskipningen i 8 domsagor, fördelade i 23 tingslag, under Göta Hofrätt. För den civila eller administrativa förvaltningen och uppbörden, under landshöfdinge-embetet i Linköping, uti 8 fögderier, med tillsammans 29 länsmansdistrikter. I ecklesiastikt hänseende hör länet, med undantag af Qvarsebo socken, till Linköpings stift, och är indeladt i 15 prosterier eller kontrakt, 108 pastorater och 155 kyrkosocknar. Härtill komma 5 städer: Norrköping, Linköping, Söderköping, Wadstena och Skenninge, 2 köpingar: Motala och Waldemarsvik. Med afseende på bergverksdriften bildar länet, jemte Södermanlands, Kalmar och Gotlands län, det 8:de berg-

mästaredistriktet; men på enskild bekostnad har Åtvidabergs kopparverk egen geschworner och bergsfogde. — Den i Sveriges landskaper vanliga förbistringen mellan alla särskilda slags indelningar förekommer ock här, i det att t. ex. en socken af Strengnäs stift på norra gränsen hörer hit, och på den södra flera delvis höra till Kalmar och Jönköpings län; att domsagors, fögderiers och prosteriers gränser ej på långt när äro lika med hvarandra, att olika delar af samma socken höra till olika härader, någon gång äfven till skilda fögderier, att byar ej sällan äro delade mellan olika socknar o. s. v. Under perioden 1860—65 hafva följande ändringar af dessa oregelbundenheter skett: Ydre-delen eller den s. k. *»Lägerbobygden»* af den för öfrigt inom Norra Wedbo härad af Jönköpings län belägna Askeryds socken, innefattande $23^3/_4$ mantal, har blifvit förenad med Vestra Ryds socken i detta län; till Krokek ha blifvit förlagda de norr om Bråviken liggande mindre delar af de annars söder om densamma belägna Konungssunds och Östra Stenby socknar.

Indelningarna åskådliggöras vidare af följande tabell:

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Wårdnäs, omkr. $^2/_{65}$ af *Åtvid*, *Kettilstad*, Tjärstad, omkr. $\frac{15}{80}$ af *Ulrika*, *Vestra Eneby*, Kisa, *Hägerstad*, Oppeby, Tirserum (Tidersrum), *Horn*. Hycklinge, omkr. $^1/_{12}$ af *Dalhem*.	Kinda härad och tingslag.	I Kisa s:n vid Kisa gästg.gård.	Kinda och Ydre häraders domsaga.
Omkring $^2/_{60}$ af *Ulrika*, omkr. $^8/_{15}$ af *Malexander*, *Torpa*, *Asby*, *Norra Wi*, *Sund*, omkring $^1/_4$ af *Askeryd*, *Vestra Ryd*, Svinhult, omkr. $\frac{10}{27}$ af *Rumskulla*.	Ydre härad och tingslag.	I Sunds s:n vid Sunds gästg.gård.	
Omkring $^1/_4$ af *Konungsund*, *Kuddby*, *Tåby*, *Östra Ny*, Rönö kapell, omkr. $^1/_{97}$ af *Tingstad*, *Å*, omkring $^1/_{24}$ af *Drothem*.	Björkekinds härad och tingslag.	I Ö. Ny s:n, Höckerstad.	Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings häraders domsaga.
Östra Stenby, *Qvarsebo* (i Strengnäs stift), *Östra Husby*, *Häradshammar*, Jonsberg.	Östkinds härad och tingslag.		
Dagsberg, Krokek, omkring $^1/_{15}$ af *Konungsund*, S:t Johannis eller Norrköpings landsförsamling, *Styrestad*, *Furingstad*, omkr. $\frac{96}{97}$ af *Tingstad*.	Lösings härad och tingslag.	I Styrestads s:n, Styrestad.	
Qvillinge, Simonstorp, *Östra Eneby*.	Bråbo härad och tingslag.	I Qvillinge s:n vid L:a Åby g.gård.	
Borg och *Löth*, omkr. $^4/_7$ af *Kullerstad*, omkr. $^4/_5$ af *Kimstad*.	Memmings härad och tingslag.	I Kimsta s:n å Brinks g.gård.	
Svanshals, Kumla, *Vestra Tollstad*, omkring $^4/_7$ af Harstad, *Rök*, Heda, *Åby*, Ödeshög, omkring $^3/_4$ af *Trehörna*.	Lysings härad och tingslag.	I Ödeshöga s:n, Ödeshög.	Lysings o. Göstrings häraders domsaga.
Järstad, omkr. $^1/_2$ af Allhelgona, omkring $^9/_{10}$ af Bjälbo, omkr. $\frac{11}{16}$ af *Hof*, Appuna, *Högby*, Vestra Skrukeby, Hogstad, omkr $^1/_{27}$ af *Mjölby* med Sörby, *Wäderstad*, omkr. $^3/_7$ af Harstad, *Ekeby*, Rinna, *Åsbo*, omkring $^6/_{15}$ af *Malexander*.	Göstrings härad och tingslag.	I Hogstads s:n, Hogstad.	
Östra Harg, omkr. $^1/_{98}$ af Stjernorp, *Östra Skrukeby*, Lillkyrka, omkring $\frac{11}{13}$ af *Törnevalla*, omkr. $\frac{2}{26}$ af *Rystad* med Näsby, omkr. $^2/_{84}$ af *Gistad*, omkr. $\frac{12}{16}$ af *S:t Lars*, omkr. $^1/_{10}$ af *Wårdsberg*.	Åkerbo härad och tingslag.	I Linköpings stad, gemensamt med Hanekinds härad.	

Kyrkosocknar.	Härader och Tingslag.	Tingsställenas namn.	Domsagor.
Omkr. $^{5}/_{64}$ af *Gistad*, *Örtomta*, *Askeby*, omkr. $^{1}/_{28}$ af *Rystad*, omkring $^{2}/_{13}$ af *Törnevalla*, omkr. $^{9}/_{10}$ af *Wärdsberg*, omkr. $^{1}/_{40}$ af *S:t Lars*, *Svinstad*, omkr. $\frac{16}{25}$ af *Landeryd*, omkring $\frac{21}{22}$ af *Björsäter*, omkr. $^{2}/_{40}$ af Yxnerum, omkring $^{8}/_{9}$ af *Grebo*, Wärna, omkr. $\frac{53}{88}$ af *Åtvid*.	Bankekinds härad och tingslag.	Vid Fillinge gästgifvaregård.	Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds häraders domsaga.
Kaga, omkr. $\frac{27}{40}$ af *S:t Lars*, *Kärna*, omkr. $^{5}/_{7}$ af *Slaka*, omkr. $^{9}/_{25}$ af *Landeryd*, *Skeda*, *Wist*, omkr. $^{1}/_{9}$ af *Grebo*.	Hanekinds härad och tingslag.	I Linköping, gemensamt med Åkerbo härad.	
Normlösa, Herrberga, omkring $^{1}/_{2}$ af *Westerlösa*, omkr. $^{2}/_{13}$ af *Rappestad*, *Weta*, Wiby, omkr. $\frac{22}{27}$ af *Mjölby* med Sörby f. d. socken, *Östra Tollstad*, Sya, *Vestra Harg*, omkr. $\frac{13}{66}$ af *Ulrika*, omkring $^{1}/_{15}$ af *Malexander*.	Wifolka härad och tingslag.	I Mjölby socken, Mjölby.	Wifolka, Walkebo och Gullbergs häraders domsaga.
Ledberg, omkr. $\frac{11}{13}$ af *Rappestad*, Sjögestad, *Wikingstad* med f. d. annexet Rakered, omkr. $^{2}/_{7}$ af *Slaka*, *Gammalkil*, *Nykil*, omkr. $\frac{30}{66}$ af *Ulrika*.	Walkebo härad och tingslag.	I Wikingstads s:n, Bankeberg.	
Omkring $\frac{95}{98}$ af *Ljung*, omkr. $^{6}/_{11}$ af Flistad, *Wreta kloster*, omkr. $\frac{82}{98}$ af Stjernorp, omkr. $^{6}/_{64}$ af *Krigsberg*, omkr. $^{1}/_{65}$ af Brunneby, *Björkeberg*, omkr. $^{1}/_{2}$ af *Westerlösa*.	Gullbergs härad och tingslag.	I Wreta klosters s:n, Sjögestad.	
Skedevi, omkr. $\frac{83}{84}$ af *Regna*, omkr. $\frac{59}{60}$ af *Risinge*, *Wänga*, omkring $^{3}/_{7}$ af *Kullerstad*, omkr. $^{1}/_{5}$ af *Kimstad*.	Finspongaläns h:d: Risinge tingslag, samt	I Risinge socken, Finspong.	Risinge samt Hellestads och Tjellmo tingslags domsaga.
Omkr. $^{1}/_{84}$ af *Regna*, omkr. $^{1}/_{24}$ af Boo (Öfra Svennevad), *Hellestad*, *Godegård*, *Tjellmo*, omkring $^{2}/_{64}$ af *Krigsberg*, omkr. $^{1}/_{60}$ af *Risinge*, omkr. $\frac{15}{98}$ af Stjernorp.	Hellestads och Tjellmo tingslag.	I Tjellmo socken, Tjellmo.	
Nykyrka (Vestra Ny), omkring $\frac{19}{64}$ af *Krigsberg*, *Winnerstad*, Motala med Motala köping och verkstad, omkr. $\frac{10}{19}$ af *Ekebyborna*, Ask, *Vestra Stenby*, *Hagebyhöga*, Fifvelstad, *Hvarf*, Styra, omkr. $^{4}/_{7}$ af S:t Pehr, omkr. $^{1}/_{3}$ af Strå, *Orlunda*, omkr. $^{1}/_{2}$ af Allhelgona, omkr. $^{1}/_{10}$ af Bjälbo, omkr. $^{3}/_{16}$ af *Hof*.	Aska härad och tingslag.	I Motala köping.	Aska, Dahls och Bobergs häraders domsaga.
Örberga, Nässja, omkr. $^{3}/_{7}$ af S:t Pehr, omkr. $^{2}/_{3}$ af Strå, *Roxlösa*, Wäfversunda, *Herrestad*, Källstad, omkring $^{2}/_{16}$ af *Hof*.	Dahls härad och tingslag.	I Roxlösa s:n vid Nyby gästg.gård.	
Omkring $\frac{37}{64}$ af *Krigsberg*, *Klockrike*, omkr. $\frac{64}{65}$ af Brunneby, omkr. $^{3}/_{98}$ af *Ljung*, omkring $^{5}/_{11}$ af Flistad, omkr. $^{9}/_{19}$ af *Ekebyborna*, *Fornåsa*, Lönsås *Skeppsås*, Elfvestad, *Wallerstad*.	Bobergs härad och tingslag.	I Krigsbergs s:n vid Husbyfjöhls gästgifvaregård.	
Skärkind, omkr. $\frac{57}{64}$ af *Gistad*, *Gårdeby*, *Östra Ryd*, omkr. $^{1}/_{22}$ af *Björsäter*, omkr. $\frac{24}{40}$ af Yxnerum.	Skärkinds härad och tingslag.	Vid Kumla gästgifvaregård.	Skärkinds och Hammarkinds häraders samt Stegeborgs skärgårds domsaga.
Vestra Husby, omkr. $\frac{23}{24}$ af *Drothem*, Sköuberga (Skinnberga), *Mogata* med Börrums kapell, *Skällvik*, *Ringarum*, omkr. $^{1}/_{40}$ af Yxnerum, omkr. $\frac{22}{37}$ af *Gryth*.	Hammarkinds härad och tingslag, samt	I Mogata socken, Mogata.	
S:t Annæ kapell, omkr. $\frac{15}{37}$ af *Gryth*.	Stegeborgs skärgårds tingslag.	I S:t Annæ kapell.	

Österhammar, landtegendom uti Fellingsbro härad och socken af Örebro län, $3^3/_4$ mil från Örebro och $2^1/_4$ mil från Arboga, består af 2 mtl berustadt säteri och 1 mtl skatte Österhammar, med i sambruk hörande Norra Eke, 2 mtl sk.-rusthåll, samt underlydande 2 hemman af $^1/_2$ mtl hvartdera inom Vestra Skedvi socken; arealen är 1,267 tld, deraf 495 åker, 123 äng och 649 skog; utsädet (år 1818: 35 t:r vid Österhammar) uppgafs 1867 till 58 t:r höst- och 100 t:r vårsäd, skörden var 1,300 t:r säd och 8,400 ctr vallhö. Mangårdshuset, af trä, har naturskönt läge, mellan 2:ne sjöar, invid allmänna landsvägen, $^1/_2$ mil från sockenkyrkan, omslutes af en större och vacker trädgård. Egare år 1867 var brukspatron J. Diedrichs på *Åbyhammar* (se den art.) Jordmånen består af vanlig grå åkerlera på tegellera, sandblandad lera och blålera; är, i likhet med hela Fellingsbro sockens, mycket kalkfattig, lider brist på humus, och var ännu för några få år tillbaka illa afdikad, med öppna diken, utan något enda täckt aflopp, följaktligen kall och rå, samt egde ringa produktionsförmåga. Under de sista 10 åren har åkerjorden vid båda egendomarne blifvit omlagd och grunddikad med tegelrör, hvilket, i förening med ett utsträckt användande af öfvergångskalk samt jordens nedläggande till fleråriga vallar, visat goda resultater såväl i afseende på jordens beskaffenhet som på dess produktion. Äfven må nämnas, att Österhammars dikesplog vann belöning vid ett landtbruksmöte i Sept. 1862. Vid Österhammars sköna vattenfall ha funnits 4 stångjernshärdar och manufaktursmide, men som år 1834 nedlades och flyttades till Åbyhammar, och nu finnes i stället mjölqvarn med grynverk, finbladig såg, tegelbruk och tröskverk med kastmaskin, hvilket allt drifves med vattenkraft och i 1865 års bevillning var taxeradt till 8,400 rdr; Österhammar, 3 mtl, taxerades till 51,000 och Eke till 30,000 rdr rmt.

Österhaninge, *Öster-Haninge, Östra-Hanunge* (1387), eller *Öster-Hanninge* (1440), socken uti Sotholms härad af Stockholms län, $2^1/_2$ mil från hufvudstaden, 9 mil från Strengnäs, är belägen — med en medelhöjd af 100 fot öfver hafvet — mellan Dalarö och Tyresjö i öster och nordost, Huddinge i nordvest och Vester-Haninge i sydvest, sträcker sig i sydost ut i skären, omfattande der den betydliga *Gålön*, och en mängd mindre öar mellan Wäsbofjärden i sydvest, Mysingen i söder och Dalaröfjärden i nordost. Arealen, 1,310 qvadratmil land = 30,137 tld, och 0,034 qv. mil vatten, är fördelad på $2^1/_4$ mantal skatte, $1^3/_4$ krono och $75^1/_6$ frälse, tillsammans $79^1/_6$ mtl i 47 brukningsdelar. Sockens nordligaste del sluttar mot *Drefviken*, med dess utlopp i Långsjön, har kuperade och omvexlande trakter; i nordvest utfaller *Rudasjöarnes* vatten, östligare ett annat. Mellersta delen och hela den östra inre bygden är mer eller mindre oländig bergmark, genomstruken af smärre tillopp från *Ramsjön* och andra, till en å, som kommer från Vester-Haninge och går i sydostlig rigtning till Årstaviken; vestligast vidtager en temligen jemn sandmo, på stället kallad *Jordebro Malm*, efter en i midten liggande gård och krog; i sydvestra trakten sträcker sig en bred och väl bebyggd dalgång, vid nämnda å. Skärgården och stranden af hafvet äro mer eller mindre bergländiga, dock omvexlande med ängar och åkerfält, såsom kring Årsta, Sandemar och flerstädes, äfven på Gålön. Jordmånen är omvexlande lera, svartmylla och sand. Inbyggarnes antal uppgifves för året 1865 olika, i mtlslängd. till 1,720, och af pastor till 1,876, år 1867 till 1,900 personer; de hafva till näringar åkerbruk, ängsbruk med boskapsskötsel, skogsbruk och fiske m. m. Jordbruksfastigheten är tax. till 1,512,700 rdr, annan fastighet till 69,247 rdr rmt. Tvänne vägar från Stockholm komma här in från Huddinge och Tyresjö, på hvar sin sida om Drefviken, och hvaraf den östligare går till *Sanda* gästgifvaregård. — Socknen utgjorde på 1600-talet, med *Ornö, Utö, Nämdö, Tyresjö* och *Dalarö*, ett pastorat, omfattar nu blott de tre första annexerna och är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Strengnäs stift med $111^3/_8$ mtl, bebodda af c:a 3,280 personer. Bland kyrkoherdar är förtjent att omnämnas sedermera erkebiskopen Birger Gregersson, född 1317, död 1383; af honom förordnades inrättandet af en fattigstuga i

hvarje församling; anses ock hafva skrifvit S:t Britas och Bothvids legender. — Kyrkan ligger mellan 59° 7′ 43″ latitud och 0° 6′ 54″ longitud; byggd af gråsten och tegel, är den mycket gammal, med högt, spetsigt torn; ett grafchor finnes här för r. r., amiral friherre Claës Bjelkenstjerna och hans ätt, med åtskilliga historiska märkvärdigheter, samt flera adliga epitaphier.

Socknens första fasta skola är grundad genom donation från Årsta och tillhör nu, jemte en småskola, Prins Carls uppfostringsinrättning på Gålön; de underhållas dels genom räntan af donationer, dels genom enskildas bidrag. För öfrigt finnas 3 fasta och 1 flyttande skola; år 1865 erhöllo 250 barn undervisning af två lärare och en lärarinna, medan 38 undervisades i hemmet. Skolhusens antal är 5, deraf 4 med planteringsland af tillsammans 110,000 qv.-fots ytvidd. Skolkassans saldo uppgår ända till 7,610 rdr, och årliga inkomsten af donationer belöper sig till 363 rdr; dessutom finnes en under sednare åren bildad fond af 1,000 rdr för fattiga barns beklädnad. Sparbank finnes sedan 1850 gemensamt med Vester-Haninge, och räknade vid 1864 års slut 130 delegare med en innestående behållning af 10,118 rdr (år 1865: 109 med 7,900 rdr).

Socknen är rik på fornminnen; deraf finnas högar och runstenar; de sednares antal uppgifves af Liljegren till 7, af hvilka en på heden vid stora vägen har inskriften: Outr . . . . . utr + raistu + stain + thina + at + Vikika + fathur sin: sun Saura +; å en på Förstads gärde läses: Faribiarn: lit: hakua: stain: at: Haulf: sun: sin: Hjaltan: hiak: runa: med en tupp ofvanpå korset; en vid Söderby har inskriften: Almuithr + raisti + stain + at + thor + kun sun sin + Amuti + risti + runar. En runristning finnes i ett berg vid Årsta, och ruiner efter en skans vid Ruda o. s. v. Vid Jutskåre backe nära Drefviken skola Danskarne — så förmäler sägnen — en gång hafva blifvit slagna af ortens bönder. På den ännu s. k. *Kungsängen* vid Årsta mönstrades kon. Gustaf II:s här före uttåget till Polen 1621, och de nya krigsartiklarne upplästes. Vid *Täckeråker* skall fordom varit tingsställe. Vaste Johansson sattes af Gustaf I till fogde i Österhaninge socken, som sedan förlänades åt Staffan Sassze. Bland härifrån utgångna märkliga män intager den lärde, lagkunnige Per Erik Bergfalk ett af främsta rummen. Han föddes år 1798 under det fadern var kyrkoherde härstädes; bland af honom utgifna akademiska afhandlingar må nämnas: »Om svenska jordens beskattning», »Om svenska städernas författning», »Något om guldets framtid». — Bland gårdar märkas: de gamla tysk-ridderliga kommenderiet tillhörande säterierna *Sandemar*, nu med tillsammans $27^2/_3$ mtl inom socknen (se art. Sandemar, VI band., sid. 21), ett Braunerhjelmska slägtens fideikommiss, *Wendelsö*, nu med underl. ett gods på $7^7/_8$ mtl, och *Årsta*, det sistnämnda på sednare tiden Fredrika Bremers bostad. Vidare märkas säterierna *Hesslingby* och *Söderby*; *Solberga*, $1^3/_4$ mtl, kyrkoherdens boställe, har först på 1850-talet blifvit satt i mantal, äfvensom torpet *Frösättra* till $^3/_{16}$ mtl. — *Kalfsvik* $^1/_2$ mtl, är komminister-boställe. — Under Wendelsö lyda *Forssen* $^1/_4$, *Gudö* 2, *Högdalen* $^1/_4$, *Lyckbyn* $^1/_2$, *Norrby* 2, *Ramsdal* $^1/_4$, *Svartbäcken* $^1/_4$, *Tutviken* $^1/_8$, *Österäng* $^1/_4$. — Under Årsta lyda *Blista* $3^3/_4$, *Stadsberga* $2^7/_{32}$, *Stymninge* $1^5/_6$, *Betby* $^3/_4$, *Käfveråker* $^1/_8$. — Under Söderby lyda *Klena* 2, *Täckeråker* $2^1/_4$, *Söderby* $^1/_8$, *Herrmanstorp* $^1/_8$, *Rudan* $^3/_8$, och *Kolartorp* $^1/_4$. — På *Gålön* finnas följande hemman: *Askvik* 1, *Berget* $^1/_2$, *Dyfvik* $^1/_4$, *Frönäs* $^1/_4$, *Hasslinge* $^1/_2$, *Huset* $^1/_2$, *Liåker* $^3/_4$, *Nor* $^1/_2$, *Oxnö* $^1/_2$, *Sunnansund* , *Tomta* $^1/_2$, alla lydande under *Stegsholm* $^3/_4$, hvilket tillhör Prins Carls uppfostrings-inrättning, som hitflyttades år 1860. — Adress: Stockholm.

Öster-Leufsta, fordom Lösta, socken, se Löfsta, Öster. Tillägg: Socknen och bruket har 3 fasta skolor och 5 småskolor, der undervisningen bestrides af 5 lärare och 4 lärarinnor, men har endast 2 skolhus. Årlig inkomst af donationer uppgår till 500 rdr.

Österplana, *Öster-Upland* (1454) och Kjestad, ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hörande till Kinna kontrakt af Skara stift, $2^1/_4$ mil från Skara, med

$26^3/_8$ mtl, bebodda af 1,110 personer. — *Österplana*, modersocken, är belägen uti Kinne härad af Lidköpings fögderi och Skaraborgs län, 2 mil o.n.o. från Lidköping, gränsar i norr till *Orr-* och *Sjörås*-vikarne i Wenern, i öster till Fullösa, i sydost till Kjestad, i söder till Klefva, i sydvest till Westerplana och i vester till Medelplana. Arealen, efter Hahr 0,162 qvadratmil land = 3,749 tld, efter Forsell 4,513 tld, deraf 10 vatten, är fördelad på $17^7/_8$ mtl, hvaraf $4^1/_2$ skatte, 1 krono och $12^3/_8$ frälse. Belägen på Kinnekulle — vid 520 fots höjd öfver hafvet — har socknen en mycket bergaktig och ojemn yta, med senare vintrar, men af längre varaktighet än uti de nedanföre kullen belägna socknarna. Berg- och stenarter äro gråberg och kalkstensberg samt alunskiffer; petrifikater och agat skola äfven finnas. Ifrån *Högkullen* (*Kullatorp*, 951 fots höjd öfver hafvet, på gränsen mot Medelplana), hvarest, mellan berg, stenar och höjder äro djupa ihåligheter, gå nedåt Kjestad 7 afsättningar, af hvilka *Mörke* eller *Rödstens* af vid pass 50 alnars sluttningshöjd, och *Kalfhags*, något deröfver, nederst omgifva kullen; de bestå af nakna klippor, beväxta med enbuskar. Alla dessa klefvar omgifvande kullen på östra och sydöstra sidan, liksom mäktiga vallar, gifva åt berget i dess halfrunda figur ett märkvärdigt utseende. Jordmånen är mest svart- och sandmylla, blandad med klappersten. Skogen, knapp, angifves upptaga 810 tld; mulbetet är svagt. Till åkerbrukets förbättring har i sin mån bidragit god kärrjord ur mossar, hvilken blifvit kringspridd på de af tunn matjord bestående åkrarne. Ett odlings företag från början af innevarande århundrade förtjenar omnämnas, nemligen: en plats, utgörande omkring 4 tld, som uppodlades och bebyggdes samt infredades med jordvall af Anders Andersson på Nybygget, ehuru han var mycket fattig och hade stort hushåll. Såsom binäringar idkas stenhuggning och kalkbränning; äfven i handaslöjder utmärker sig en och annan, såsom det synes af Hushållnings-sällskapets handlingar för år 1854, der en Carl Lundström omnämnes hafva erhållit premium för förfärdigade käppar och brefpressar af polerad sten. Alunbruk finnes å Hönsätter. — Inbyggarnes antal, år 1810: 573, uppgick 1867 till 985. Hela fastighetsvärdet upptogs i sistnämnda års taxerings-bevillning till 418,000 rdr, deraf 58,000 rdr för annan än jordbruksfastighet. — Kyrkan är belägen mellan 58° 34′ 35″ latitud och 4° 38′ 1,85″ longitud; hon blef på 1660-talet tillbyggd genom r. r. Harald Stake, som ock rikligen begåfvade henne; tornet ombyggdes 1822; till sonen, baron Johan Stake, skänktes år 1702 patronatsrättigheten, som ännu utöfvas af egaren till *Hönsätter*, socknens största gård. För familjen Stake finnas i kyrkan 3:ne grafvar, en i choret under altaret, en i sakristian, samt den tredje midt emot kyrkans redan nämnda tillbyggnad. Barnundervisningen bestrides i 2 fasta skolor på 3 afdelningar af en examinerad lärare; skolbarnens antal är något öfver 300. — Utom ofvannämnda gård, hvarunder lyda *Sjöråhs* $^1/_8$ frälse, med qvarn och kalkugn, *Hästhagen* $^1/_8$ rå och rör samt andra, tillsammans $7^5/_8$ mtl, taxerade till 237,000 rdr rmt, märkas: *kyrkoherde-bostället*, 1 mtl, i Österplana by, med vidsträckt och vacker utsigt; icke mindre än 11 kyrkor kunna ses derifrån; byn utgöres för öfrigt af $1^1/_2$ skatte och $5^3/_8$ mtl frälse; — *Högebo*, 2 mtl frälse (tillsammans tax. till 55,900 rdr), egas af kammarherren Sköldebrand på Hellekis. — Byar äro: *Skagen*, $1^5/_8$ frälse och $^1/_2$ skatte, det sednare gammalt frälse, reduceradt till kronan, skatteköpt år 1799. *Törnesätter*, 3 frälse och 1 skatte, det sednare ett gammalt frälse-hemman, som öfverste-löjtn. B. Lind lemnat kronan i byte till vederlag mot dispositionshemmanet Karstorp jemte i Skagen $^1/_2$ frälse, och andra $^3/_8$ mtl i Barne härad, förklarades sedan för reduceradt; skatteköptes år 1793. — *Örnekulla*, 1 skatte-rusthåll och $^1/_2$ skatte, 9 brukare. — Adr.: Lidköping.

Österrasta, ett mtl rusthåll uti Ervalla socken af Fellingsbro härad och Örebro län, beläget vid sjön Wäringen, 3 mil från Dylta; häraf utgör $^3/_4$ mtl en bättre bebyggd gård, tillhörig kronofogden Carl Köhler på Ybby. — Under året 1864 gjordes här af länsagronomen undersökningar rörande möjligheten och

fördelarne af vall-läggning efter en del af Dylta-åns nedra lopp samt mot någon del af sjön.

Öster-Rekarne, se Rekarne. Ännu på 1400-talet omfattade *»Öster-Reks hundare»* den s. k. Wildattongen, och sträckte sig från Mälaren i norr samt Thorshälla-ån och Öster-Hjelmaren i nordvest ända till sjön Båfven. Det bestod i konung Albrechts tid sannolikt af flera skeppslager, af hvilka Olustra skiplag och Byringe skiplag uttryckligen omnämnas i räkenskaperna för Nyköpings län åren 1365 och 1366. Det förra hade sitt namn af gården Olustra i Sundby s:n, sedan kallad Olstra, då den i konung Gustaf I:s tid upptages i jordeböckerna som konungsby, och omfattade det således den nordligaste delen.

Österrike, ett halft mantal frälse i Wendels socken och Uppsala län, med 2 brukare, har gästgifvaregård; arealen är 3,237 qvadratref, deraf 295 d:o åker, 2,282 d:o skogbeväxt mark.

Österröra, by i Ryds socken af Uppsala län; $2^1/_4$ mantal rusthåll, $^3/_4$ mtl augment; areal, 741 qv.-ref, deraf 600 åker och 30 äng.

Östersjön, insjö i Fernebo härad af Wärmlands län; är, genom jernväg för hästkraft, om 30,000 fots längd, förenad med sjön *Yngen,* och likaledes, genom jernväg af 6,000 fots längd, med *Öjevettern.*

Östersjön, *Baltiska hafvet.* Ett inhaf, hvars sydvestra del sammanhänger med Kattegat och Nordsjön genom Öresund och Bälterna, och som omgifves i vester af Sverige och Danmark, i norr af Sverige och Finland, i öster af Finland samt ryska provinserna Estland, Liffland och Kurland, i söder af Preussen och Meklenburg. Östersjön är 200 mil lång från norr till söder och 24 till 48 mil bred, stöter till Sverige utefter en strand af 70 mil, samt har en areal af 6,370 qvadratmil, med Finska och Bottniska vikarne 7,500 qv.-mil. Genom Ålandsöarne åtskiljes det uti 2 hufvuddelar, en nordlig och en sydlig, samt har flera stora vikar. Det stora nordliga bäckenet kallas Bottniska viken, hvars mellersta och smalaste del heter Qvarken; denna hufvuddels areal utgör 1,840 qvadr.-mil. Mot söder begränsas Bottniska viken af Ålands haf, som utgör en archipelag af ett stort antal öar och skär, hvilka ligga utströdda så tätt intill hvarandra, att man knappast i det örika Söderhafvet finner ett motstycke dertill, samt pryda hafvet med gröna fält och kullar, vackra skogslundar och täcka byar. Östersjöns djup i medeltal är 120 fot, Bottniska viken och hafvet omkring Åländska ögruppen har det största djupet eller ända till 400 fot. Grundast äro trakterna vid södra kusten, der djupet omvexlar mellan 30 och 120 fot. Segelfarten på Östersjön är äfventyrlig i anseende till dels häftiga stormar och ombytliga vindar, dels klippiga, med skär uppfyllda kuster, såsom Sveriges och Finlands, eller grunda, otillgängliga, och på hamnar blottade. Oaktadt dessa svårigheter är sjöfarten på Östersjön ganska liflig; se art. Öresund. Som Östersjöns jemförelsevis lilla vattenbäcken upptager omkring 40 betydande floder och tillsammans öfver 200 större och mindre vattendrag, så är dess vatten vida mindre salt än oceanens, så att från Kattegat till Bottniska viken salthalten minskas från $^1/_{12}$ till $^1/_{50}$ af vattnets volym. Östersjöns vatten bär derföre äfven mindre och är mera förstörande för fartygen, emedan trävirket lättare angripes af detsamma och tager röta. En sällsam egendomlighet är äfven, att Östersjöns vatten har lägre temperatur än Atlantiska oceanen, så att t. ex. *Öresund* har + 15° till 19° Cels., då Bottniska viken blott har + 9° till 14° C. Båda dessa egenskaper: den låga temperaturen och den ringa salthalten, äro orsaken att Östersjön så lätt isbelägges, isynnerhet Bottniska viken, så att man stundom kan på släda färdas från Finland öfver Åländska öarne till Sverige. Att Östersjön icke har någon regelbunden ebb och flod är lika så naturligt som allmänt bekant. Men deremot inträffa oregelbundna vattenstigningar, hvilka om hösten, vid den då vanligen infallande regntiden kunna uppgå ända till $3^1/_2$ fot på längre eller kortare tid. Inträffar liktidigt med denna ökning af vattenhöjden nordliga stormar, så utsättas landsträckorna vid Östersjöns södra kuster för stora öfversvämningar. Så steg år 1824 i slutet af Oktober vattnet i Finska viken otroligt; Newa-

floden steg minst 11 fot, så att hela Petersburg och omgifvande trakt stod under vatten, och många menniskor samt tusentals kreatur drunknade. En märkvärdighet är vattenmassans småningom fortgående aftagande och den deraf följande förminskningen af Östersjöns ytvidd. Den skall vid svenska kusten årligen utgöra $^{1}/_{2}$ tum. På Sveriges östra kust bildar Östersjön följande bugter och vikar: *Malmö-* och *Skanör-bugterna, Warnumsviken* med inloppet till Christianstad, *Sölfvitsborgsviken, Carlshamns-* och *Carlskronavikarne, Gasfjorden, Westerviksfjorden, Syrsan, Edsviken, Waldemarsviken, Slätbaken, Braviken, Nyköpingsviken, Hollsfjärden, Svärdsfjärden, Trosaviken, Tullgarnsviken, Himmersjön* och dess nordliga fortsättning, *Järnafjärden*, en stor mängd vikar, bugter och fjärdar i Stockholms läns skärgård, *Norrteljeviken, Wätöfjärden, Signöfjärden* med Wäddö kanal, *Gällfjärden* med *Edboviken, Östhammarfjärden* och dess fortsättning, *Granfjärden, Jättfjärden, Öregrundsgrepen, Gefleviken, Hudiksvalls-, Sundsvalls-* och *Hernösandsvikarne, Nordmalingsfjorden, Umeåviken*, samt alla de vikar och fjärdar, som bildas af de stora norrländska vattendragens utflöden. Bland de många floder och vattendrag, som afbörda sig i Östersjön, äro följande från Sverige: *Kalix, Råneå, Luleå* och *Piteå elfvar, Åbyån, Ryskeån, Kageån, Skellefteå elf, Ruråu, Rickleån, Säfvarån, Windelelfven* och *Umeå elf, Hörreån, Öreelfven, Lögdeån, Gideå elf, Själevadsån, Nätraån, Ångermanelfven, Stigsjö vattendrag, Indalselfven, Njurunda elf, Hassle elf*, sjön Dillens aflopp, eller *Svåga elf, Ljusne elf* och dess biflod *Woxna elf, Testeboån, Gefleån, Dalelfven, Temnarån*, Mälarens utlopp *Norrström, Tranån, Nyköpingsån, Motala ström, Göta kanal, Storån, Wirboån, Emmån, Alsterån, Ryssbyån, Ljungbyån, Hagbyån, Prestlyckeån, Brömsebäck, Lyckeby-, Nätraby-, Ronneby-, Hoby-, Mie-, Mörrums-* och *Helgaån, Köpinge å, Lomeån* m. fl. Östersjöns betydligaste svenska öar äro: *Gotland, Öland, Torö, Utö, Muskö, Ornö, Gålön, Nämdö, Windö, Rimmarö, Ingarö, Wermdö, Möja, Norra* och *Södra Ljusterön, Ingmarö, Svartö, Yxlan, Blidö, Björkön, Singön, Tvärnö, Baggarö, Ormön, Gräsön, Örskär, Kusön, Jungfrun, Kråkön, Agön, Bråmön, Alnö, Axtö, Hernö, Lungö, Hemsö, Ulfön, Holmön, Rönnskär, Pitholmen, Sandö,* m. fl. Hamnstäder vid Östersjön äro i Sverige: *Stockholm, Gefle, Östhammar, Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall, Hernösand, Umeå, Piteå, Luleå, Haparanda, Nyköping, Norrköping, Söderköping, Westervik, Oscarshamn, Kalmar, Wisby, Borgholm, Carlskrona, Carlshamn, Sölvitsborg, Cimbritshamn, Ystad, Falsterbo, Skanör, Malmö, Landskrona* och *Helsingborg.*

Österskog, frälse-säteri uti Ekebyborna socken af Bobergs härad och Linköpings län, vid pass 3 mil från Linköping, består af $^{1}/_{4}$ mtl med derunder afhysta Kårby $^{1}/_{4}$ mtl. Till gården, som är väl bebyggd sedan början af innevarande århundrade och omgifves af trädgård, leder en rak, öfver 1,200 alnar lång väg, med allé af lönnar och aspar. Ängen är knapp och ingen skog finnes. Österskog har ståthållaren Udde Ödla sig tillpantat och Louis de Géer derpå innehaft; tillhörde omkring 1810 och ännu 1829 kapten C. U. Bergenstråle, hvilken uppfört mangårdsbyggnaden och här äfven verkställt en betydlig mossodling. Sednare egare ha varit löjtn. Tisell 1850, C. P. Larsson 1852 och 1865, då tax.-värdet upptogs till 28,500 rdr rmt.

Östersläf, socken uti Willands härad och Christianstads län, 1 mil nordost från Christianstad, med en medelhöjd af 75 fot, är belägen mellan 2:ne stora sjöar, *Råbelöf* i vester och *Oppmanna* i öster. Arealen 0,394 qv.-mil, deraf 0,092 vatten (= 9,116 tld, deraf 2,129 vatten), (Forsell uppgaf 9,257 tld, deraf 2,152 vatten), är fördelad på $29\frac{3}{4}$ mtl, hvaraf $28\frac{1}{16}$ frälse, $\frac{1}{16}$ krono, i 123 brukningsdelar. Socknen, hvars norra hälft är ett bergigt och skogbevuxet land, den södra åter en slättbygd, med sandmylla och $^{1}/_{4}$ lera till jordmån, beboddes år 1866 af 1,375 inbyggare på 322 hushåll. År 1600 funnos 65 tiondegifvare på hela och halfva hemman; en del voro dagsverkare till Henrik Gyllenstjerna på Karsholm och en del till Hammarsgård. Skog af ek, bok, björk och furu växer tillräckligt, men begagnas endast af egaren till Karsholm; fiske idkas i sjöarne. All fast egendom taxerades 1865 till

1,359,400 rdr rmt, deraf 28,100 rdr för verk. — Socknen är ett pastorat af 2:a klassen i Lunds stift och enligt kongl. reduktions-kommissionens resolution af d. 9 April 1678 eger herrskapet till Karsholm jus patronatus. Kyrkan är belägen vid sjön, 0,9 mil från Kristianstad; i henne är ett grafchor bygdt år 1639 af landsdomaren i Skåne, förutn. Henrik Gyllenstjerna till Svaneholm, hvilken (enligt Brunius) skall år 1648 fått patronatsrätten. På norra sidan i kyrkan finnas några adliga vapen målade, hvilka anses ha tillhört ätterna Brahe, Bild och Krognoss. Under predikstolen läses: »Herr Sti Olsson, fru Elne Ole Stisön.» — Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 3 klasser och i två småskolor af en examinerad lärarare; skolbarnens antal är 208. Till skolan hör planteringsland af 49 qv.-stänger; skolkassans saldo uppgår till 2,795 rdr, och till skolväsendet är anslaget helgonskylden, 6 t:r 24 kappar. — På denna ort kallas Februari eller Blidemånad för Djurmånad. Vid flera af socknens byar och hemman äro fästade åtskilliga forntida minnen; rörande Österlöfs by, se nedan; *Håstads* by skall fått namn af den under Österlöfs by omnämnda Esbjörns fader Hovid, och således först hetat *Hovidstad;* i byn har ock varit en herrgård, hvars frukt-trädgård ännu 1604 var i behåll. *Ekstad,* 1 mtl frälse, förut skrifvet *Egested,* vid Karsholms sjö, har fordom varit ladugård till en herregård, som legat på den s. k. *Husön.* Vallar och grafvar voro der synliga ännu på 1600-talet och om somrarne kunde man med åror känna pålarne till bron, som gått från ön till ladugården. Den siste, som bodde der, var fru Barbara Ole Stisön; af henne flyttades gården till den ö, på hvilken Karsholm nu ligger och der man funnit grafvar, jemte ett rundt torn med hvalf efter äldsta byggnaden. Ofvanför Ekstad är stenberget *Ramestenhall,* med spår i stenen efter hästfötter, och strax derbredvid *Jungfrustenen,* der märken ännu skola synas efter en flicka, som, förföljd ifrån Husön af ett ridande troll, här trött nedsatte sig. I *Kjelkestad's* by, deraf $^1/_4$ mtl sedan 1861 är länsmans-boställe, ansåg biskop Petrus Bång vår gemensamma slägtfader Adam hafva bott. — Enda markliga gården är oftanämnda *Karsholm,* fordom *Karstæteholm* (taxeradt till 207,000 rdr), derunder $7^7/_8$ mtl af socknens hemman lyda; — *kyrkoherdens boställe* 1 mtl frälse, insockne under Karsholm uti Österlöfs by (se nedan). — *Håstad* $^1/_8$ mtl, pastors mensal-hemman. — *Karstads* by. — Enstaka hemman äro: *Gylleboda* (Gyssboa), *Gärrö* (Gorrie, Gänö), *Mölleröd, Tegelgården* $^3/_8$ frälse, *Perstorp* $^1/_8$, bebygdt omkring år 1600, alla under Karsholm; *Smedstorp* $^1/_4$ fr., 4 egare; *Tommarp* $^1/_2$ fr., 3 egare. — Adress: Christianstad.

Österslöf, by uti förutbeskrifna s:n af samma namn, eger på $6^1/_4$ frälse, 1 mtl prestbol, en befolkning af öfver 400 personer och taxeras till 362,000 rdr. — Här har, vester från kyrkan, vid Räbelöfssjön, den gamla *Österlöfs Hofgård* (Östarslöf) stått, som var bebyggd med stenhus, då biskop Nicolaus Jacobsson (Lunge) i Roskilde år 1391 testamenterade detta sitt fädernegods till Lunds domkyrka och efter hvilken gård lemningar ännu på 1600-talet syntes. På Österslöfs Hofgård förtäljer sägnen, att Stison bott med sin fru Eline, om hvars olyckliga kärlekshandel minnet förvaras i en visa, som börjas sålunda:

Och det var Lave Stisön
Han skulle i Ledungen fara
Så glader var Esbörn Hovidsön
Att han skulle hemma vara,
Men full väl så måtte hon sörga.

Då Lave var borta med hären i krig, fick fru Eline trägna besök af sin förre älskare, Esbjörn Hovidson, som bodde i grannskapet på *Hofvestadsborg* i Hostads by. Lave, vid hemkomsten underrättad härom, dödar fru Eline. — Visans tre sista verser lyda:

Och hör du, Esbörn Hovidsön,
Allt hvad jag säger dig;
Hvi hafver du lockat fru Eline
Och vändt hennes hug från mig?

Så hårdeliga gingo de samman,
Allt under de höga bjelkar,
Der var slätt ingen i verlden till,
Som kunde de herrar hjelpa.

Der, som deras fötter stode
De refvo de hårda stena,
Der, som deras händer toge,
Der gick köttet från bena,
Men full väl så måtte hon sörge.

Detta skall hafva tilldragit sig i stenhuset på *Österslöfs-Hofgård;* och har man häraf slutat till, att stället, som utgjort 2 bondgårdar, kommit att tillhöra Lunds domkyrka, såsom lösen för omnämda begångna brott, medan gården i Hostad blifvit lagd under kronan.

Östersta, byar i Giresta och Hjelsta socknar af Uppsala län, 2 mtl skatterusthåll; arealen är 9,829 qvadratref, deraf 563 åker och 191 äng.

Östersta, by i Kungs-Husby socken af Trögds härad och Uppsala län, vid pass 2 mil från Enköping; eger, med $^{5}/_{8}$ mtl skatte, $1^{1}/_{8}$ frälse och $^{1}/_{2}$ krono, en areal af 2,876 qvadr.ref, deraf 1,004 åker, 279 äng och 1,285 skog.

Östersta, by i Rasbo socken af Rasbo härad och Uppsala län, vid pass $1^{3}/_{4}$ mil från Uppsala; eger, med 1 skatterusthåll och 2 mtl frälse i 4 lotter, en areal af 3,028 qvadratref, deraf 691 åker och 349 äng.

Östersund. Uppstad och den enda staden i Jämtlands län, har särdeles vackert läge vid Storsjöns östra strand, 60 mil från Stockholm, 24,3 från Hernösand, mellan 63° 10′ 57,70″ latitud och 3° 21′ 1,50″ longitud, midt emot Frössön, med hvilken staden är förenad medelst en prydlig 648 (660) alnar lång bro. Staden är anlagd 1786 på skatte-afradslandet Östersund samt ett hemmans egor af Odensala by uti Brunnflo socken, $1^{1}/_{2}$ mil från socknens kyrka, hvartill staden är annex, och har, efter att den 1 Aug. 1810 hafva blifvit landshöfdingens residensstad samt 1847 erhållit eget *Elementarläroverk,* då skolan flyttades hit från Frössön, med stora steg förkofrat sig, hvarom ock en högst ovanlig folkökning vittnar, i det år 1815 funnos blott 250 och år 1866 öfver 1,800 (år 1867: 1,765) invånare, som lefva af handel, handtverkerier, jordbruk och fiske. De handlandes antal har från år 1815 ökats med mer än 20 och uppgår nu till närmare 30, som hafva rätt betydlig minutrörelse. Förlaget faller sig dock dyrt, såsom underkastadt en lång transport, 19 mil, från närmaste stad, Sundsvall, vid Östersjön, derifrån fraktkostnaden uppgår till minst 8 à 10 rdr för 1 tunna spannmål. Importen af utländska varor vore billigare från Norge, derest icke tullumgälders erläggande både derstädes och i Sverige lade ett väsendtligt hinder mot en dylik import. Handtverkarnes antal synes deremot icke sedan 1815 undergått någon väsendtlig förändring, utan uppgifves det både då och nu vara några och tjugo, men deras tillverkningar röna en stark afsättning. Några fabriker, utom en kattunsfabrik, omnämnd 1818, ha icke ännu här blifvit anlagda, men ett bayerskt ölbryggeri är inrättadt i stadens grannskap. Tre marknader hållas här årligen i Januari, Mars och September, hvaraf den sistn., den s. k. *Gregoriimarknaden,* är af mesta betydenhet och dervid högst betydliga varuomsättningar ske; densamma utgör äfven vanligen terminen för liqvid af alla under det löpande året afslutade handelstransaktioner. Behofvet af landtmannaprodukter kan merändels fyllas på de vanliga torgdagarne, 2 gånger i veckan. Sommartiden bedrifves varutrafiken med de många socknar, som stöta till Storsjön, medelst ångbåtsfart. Söder om bron till Frösön är en liten hamn för mindre jakter. År 1866 var stadens fastighetsvärde upptaget till 1,230,000 rdr, och dess jordbruksfastighet, som uppgifves olika, från 687 till 953 tld (i stat. tidskrift) och satta till $2^{3}/_{4}$ mtl, till 238,600 rdr; dessutom voro statens och allmänna byggnader uppskattade till 206,250 rdr. Samma år uppgick kronouppbörden till 12,000 rdr (nära 4,000 rdr mer än år 1857), deraf 4,490 rdr i allmän bevillning, 3,800 rdr i bränvinsutskänkningsafgift, 310 rdr i mantalspenningar, och ett lika belopp i folkskole-afgift.

Östersund, som 1815 uppgafs intaga 36 tlds vidd, skall nu intaga öfver 90 tld, är regulier, med raka, breda gator, som skära hvarandra i räta vinklar, med ett torg på 1 tld, i midten; är bebyggd med 165 à 177 hus och gårdar (enligt mtls-uppgifterna 165 husnummer, 45 kålhagar, $102^{5}/_{12}$ vretlotter, $95^{1}/_{2}$ skogslotter), deribland flera vackra tvåvånings. Bland byggnader märkas: det vackra *Landshöfdingeresidenset,* af tegel, på granitfot, 60 alnar i längd; — *Cellfängelse;* — *Elementarläroverksbyggnaden,* uppförd år 1850; sedan dess har läroverket tillvun-

nit sig så stort förtroende, att detsamma för närvarande är det af lärjungar talrikast anlitade läroverk inom hela Hernösands stift; deras antal utgjorde 1867: 167. Skolan har en vacker boksamling, bestående af 7,000 band, skänkt af professor Zetterström i Uppsala. En friskola, som år 1809 inrättades och hvartill kyrkoherden skänkte stadens pastoralier, har deremot måst indragas af brist på lärjungar. Ett *Folskolehus*, uppfördt 1857; fond till en slöjdskola var år 1860 under insamling. *Lasarettet*, der årligen 80 till 100 sjuka vårdas; *Kyrkan*, som är sammanbyggd med *Rådhuset*. *Prestgården*. *Apotheket*, med den stolta inskriptionen: »Jämtlands apothek».

Staden hör till 5:te klassen och intager 84:de rummet; den hör till norra provincial-läkaredistriktet och eger sedan 1854 magistrat (förut handlades domstolsfrågor vid Brunnflo häradsrätt); vidare: postkontor, telegraf sedan år 1862, sparbank stiftad 1847, nu med 1,808 delegare, som insatt en summa af 369,931 rdr (år 1850: 517 delegare, insättningssumman 18,000 rdr); *Filialbank, Brandstodsbolag;* sedan 1859 är här station för en af Hushållnings-sällskapet aflönad trädgårdsmästare, att tillhandagå länets invånare mot bestämd, men billig dagspenning. Diligense-förbindelse eger sedan 1864 rum med Sundsvall; postskjuts befordras härifrån till Bräcke, Wemdalen och Norska gränsen. Staden är indelt i båtsmanshåll. — I grannskapet af staden ligger ett landtställe, som af dess egare, hr C. Lignell, inom ganska kort tid genom uppodling blifvit förvandladt från en ödemark till en *mönsterfarm* i ordets vackraste bemärkelse, och hvarigenom de tveksamme blifvit öfvertygade, att ett rationelt landtbruk kan åstadkommas äfven ofvanför den 63:dje breddgraden.

Östersysslet, fögderi i Wärmland, utgöres af Wisnum, Ölme, Wäse, Nyeds och Fernebo härader med $404\frac{239}{366}$ mtl, deraf $149^3/_4$ frälse, $14\frac{388080}{381709}$ mtl krono och $239\frac{379436}{388080}$ sk., tax. till 26,681,628 rdr, deraf 32,000 rdr för statens egendom, hvartill kommer verk och lägenheter taxerade till 2,094,408 rdr rmt. Bevillningsafgiften uppgår till 27,100 rdr. I medeltal var alltså ett helt hemman värderadt till 65,880 rdr. Folkmängden uppgår till c:a 52,000, deraf 2,000 ut skrifningsmanskap. Ifrån Öster-Sysslets domsaga är likväl sedermera Nyeds härad, med c:a 6,700 personer, förlagdt till Nyeds och Elfdals domsaga. År 1558 var Olof Stake befallningsman här, år 1621 var kyrkoherden i Kibl, Kristoffer Suenonis, prost öfver Öster-Sysslet. Tingsstället är i Ölmehärad.

Östertelje, socken, se artiklarne Södertelje landsförsamling och Öknebo härad.

Österunda, Östrunda (1343), socken i Thorstuna härad af Westerås län, annex till Nysätra i Uppsala län, begränsad i nordvest af Hvittinge, i sydvest af Thorstuna socken, och för öfrigt af Uppsala län, omfattar en areal af 0,408 qv.mil (Hahr), eller 0,42 qv.mil (Tham), hvaraf 0,012 utgör vatten. Hemmantalet är $29^5/_8$, fördeladt i 18 mtl skatte, $1^5/_8$ krono och 10 frälse. Taxeringsvärdet uppgick år 1864 till 398,316 rdr. Inbyggarnes antal, som 1805 utgjorde 790, hade 1850 nedgått till 708, men hade 1867 åter ökats till 825. — Socknen består af ett kuperadt land med talrika sand- och bergåsar, som stryka fram från nordvest och vester samt deremellan små sjöar, såsom Bysjön och Mörtsjön, hvilka afflyta till Örsundsån. Allmännaste jordmånen är mo- och sandjord eller i dalsänkningarne sandblandad lera; gyttja förekommer i kärret öster om *Domta* by, med en mäktighet af 2 fot. Mesta delen af skogen är utödd. — Socknen har 1 fast skola om 6 klasser, 1 skolhus med 19,200 qvadratfots ytvidd. — Af fornlemningar finnas flera små ättehögar strax invid *Hesselsta;* i kyrkdörren ses följande inskrift: R. × Vitr × uk × Kislauk × thau × i risa × Jarunt × sun . . . × risti ×. — Gårdar och verk: *Ytterqvarn* $^1/_2$ frälse, med jernbruk, och underlydande $1^1/_2$ frälse, $^1/_8$ skatte, lyda under Skattmansö säteri i Hvittinge socken. — *Mjölkbo*, gammal herrgård (se den art.). — *Brunsta* $^1/_2$ mtl, komminister-boställe; — *Ulfsta* $^1/_2$ mtl, militiæ; — *Åby* $^1/_2$, är indraget militiæ-boställe; — I *Sonkarby* by äro 2:ne välbyggda gårdar; — *Källsta* 1 frälse; — *Ryssjö* $^1/_2$ och *Hellby* $^1/_4$ mtl

frälse, egas af häradshöfding Heijne. — Adress: Enköping eller Karleby poststation.

Östervallskog, *Öster-Wallskog* eller *Östvallskog, Östevalskog* (1540), i äldre tider *Östevattna, Östvattla, Östervattnskoga,* annex-socken till Holmedals pastorat, är belägen uti Nordmarks härad af Söder-Sysslets fögderi och Wärmlands län, $13^{3}/_{4}$ mil från Carlstad, med en medelhöjd af 390 fot öfver hafvet; arealen, 1,173 qvadratmil land och 0,135 qv.-mil vatten (Forsell uppgaf 30,271 tld, hvaraf 3,120 vatten), är fördelad på $8^{2}/_{3}$ mtl skatte. — Socknen, med mager jordmån af lera eller sand, beboddes år 1866 af 1,280 inbyggare. All fast egendom taxerades sistn. år till 600,400 rdr rmt. — Socknens namn torde vara härledt af sjön *Östen,* nära invid kyrkan, som reparerades 1639 och 1821. Längsta kyrkoväg är $1^{1}/_{4}$ mil. Invid socknens gamla kyrka qvarstår ännu det torftiga boningshus, der konung Carl XII hvilade öfver en natt, då han efter återkomsten från Turkiet begaf sig till Norge. Den träbänk, på hvilken han låg, befinner sig sedan några år på lifrustkammaren i Stockholm. Barnundervisningen bestrides i en flyttande skola och 2 småskolor af en exam. och 2 oexam. lärare; fattiga barn underhållas af fattigvården. Sockenbibliothek finnes. Ingen större gård är här anmärkningsvärd. Hemman äro: *Bön* 25 åboer, *Djurskog* 9 åboer, *Rommenäs* 16 åboer, *Strömmer* 31 åboer och *Stommen* 22 åboer, af 1 mtl hvartdera; af öfriga må nämnas: *Amunderud* $^{1}/_{3}$ skatte, *Ifvarsbyn* $1^{1}/_{2}$ och *Björkenäs* $^{1}/_{2}$ skatte. — Adress: Ökna.

Öster-Wallby, egendom, se *Wallby, Öster-.*

Öster-Wåla, socken, se Wåla, Öster-. Tillägg: Socknen har 10 folkskolor, der undervisningen bestrides af 3 lärare och 4 lärarinnor, men har blott 2 skolhus; af missionsföreningen underhålles en flickskola. Här är poststation.

Öster-å, i Jönköpings län. Under året 1865 hafva undersökningar utförts öfver 1 mils längd för reglering af vattenståndet i denna å, hvarigenom c:a 8,960 qvadratref odlingsmark, som nu lida af öfversvämning och oftast stå vattendränkta, kunna torrläggas och för framtiden göras fraktbara.

Österå, kopparhytta i Stora Kopparbergs socken och län, jemte qvarn (skattlagd 1809), såg och tegelbruk, egdes år 1865 af notarien E. O. Everström, taxerades ensam till 1,800 rdr; tillverkningen från 1 Nov. 1858 till 1859 har varit 88 *skil* 1 *lil* 15 *li* koppar; äfven finnes här stampverk; förut har här också funnits pappersbruk och klädesfabrik; alltsammans egdes 1825 af tullinspektoren Olof Fahlstein i Falun.

Öster-Åker, socken, se Åker, Öster-.

Österåker, Österaaker (1438), socken och patronelt pastorat af 3:dje klassen, uti Strengnäs stift, är belägen uti Oppunda härad af Nyköpings län, $9^{1}/_{4}$ mil från stiftsstaden och $5^{3}/_{4}$ mil från Örebro, mellan Julita med sjön Öljaren i nordost, Hjelmaren i vestnordvest, Vestra Wingåker i sydvest och söder. Socknen innefattar på en areal af 0,579 qv.-mil *) (= 13,400 tld), deraf 0,092 qv.mil vatten, $36^{5}/_{24}$ mtl, deraf $1^{1}/_{4}$ skatte, 1 krono, $33\frac{11}{24}$ frälse och beboddes 1867 af 1,885 inbyggare. Öljarens strand är bästa bygden; dess omgifningar hafva 160 fots höjd öfver hafvet eller 80 fot öfver Hjelmaren; det inre landet upptages af flera från Vestra Wingåker inskjutande sand- och bergåsar; rådande jordmånen är dels lera, dels mojord. Näringar äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, något bergsbruk, bestående af jernmalmsbrytning ur Blomsterhults jerngrufvor; slutligen fiske m. m. Genom utdikning af *Nyckel-* och *Redbokärren* ha, under året 1861, 200 tld gjorts fruktbärande och genom *Tartar*-sjöns sänkning 18 tld odlingsbar mark uppkommit. Humbleodling bedrifves af en och annan. Socknen är i allmänhet väl bebyggd, till stor del genom den på Carl X Gustafs tid skicklige statsmannen Edvard Ehrenstéen, om hvilken flera sägner äro förvarade ibland folket. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till 701,700 rdr, deraf 76,000 rdr för annan än jordbruksfastighet. — Pastoratet är patronelt för egaren af Forssby. Kyrkan, af sten, utan torn, är gammal, men ändrad och tillbyggd 1786, choret har varit graf-

*) I länskalendern för år 1868: 9,938 tld, deraf 2,554 åker, 1,036 äng, 2,432 skog.

ställe för slägterna Khewenhüller, Ehrenstéen och Gyldenstolpe, den sednares namn finnes på en tafla öfver kyrkdörren; alla voro egare af Forssby gård. Från medlet af 1600-talet till 1718 hafva här varit 4 kyrkoherdar af slägten Acrell, far och son efter hvarandra. Med socknens fasta skola är förenad en slöjdskola, dessutom finnas 3 småskolor; undervisningen bestrides af 2 lärare och 2 lärarinnor; skolan har i årlig inkomst af en donation 27 rdr, och till skolväsendet är, utom de 396 rdr, som utgå pr fyrk och af person samt från halfva bränvinsskatten, anslaget 50 öre af hvarje barn i termin och lika mycket af hvarje kyrkogångs-hustru, eller omkr. 125 rdr; 12 fattiga barn ha hvarje Lördag fri middag af fattigvården. — Af fornlemningar finnas grafhögar och stensättningar vid Forssby, Torp och Boda, en treudd vid Askö, ett kummel vid Blomsterhult. Allmogen har en egen drägt, stadfästad af konung Gustaf I, och snarlik den Wingåkerska, men hvad qvinnornas angår, ännu mera täck, snarlik — säges det — den, som brukas på Greklands öar. Dylika nationaldrägter äro i många afseenden af godt inflytande äfven deri, att »lika drägt gör samdrägt». Öfverensstämmelsen i klädedrägten och i andra fall mellan Österåkers och Wingåkers socknar, äfvensom namnet, torde vittna om härkomst af samma stam. — Gårdar: *Forssby* säteri, hvarunder lyda *Berga* 1, *Bångarbohl* 1, *Backa* 1/4, *Frösevi* 1, *Hulla* 1, *Öfverhulla* 1, *Hedgölet* 1/2, *Kroken* 1/3, *Laggarbohl* 1/2, *Lucketorp* 1/2, *Magetorp* 1/8, *Råd* 1/4, *Stenbro* 1/2, *Skogen* 1, med qvarn för 4 par stenar, *Sjögölet* 1/4, *Lilla* och *Stora Täppan* 3/4, *Wad* 1/4, *Åttersta* 2, med såg, tegelbruk och kalkugn, tillsammans upptagande omkr. socknens halfva taxeringsvärde; — *Lindberga* 1 mtl, med *Berga* 1 frälse, kyrkoherdens boställe; det sednare är doneradt från Forssby 1705; — *Kyrkobol* med *Sandstugan*, kaplansbol, äfven tillkommet genom donation. — *Askö, Askarboda, Berga, Blomsterhult, Boda, Broyetorp, Gräfsbol, Hulla* med såg, *Nyckelboda, Snytan, Säby, Torp, Täppan, Wannala, Wästorp, Åttersta,* byar, som egas af allmoge. — Adress: Wingåker eller Ås.

Österåsen, by i Häggenäs socken af Jämtlands läns Norra fögderi, vid pass 3 mil från Östersund; på 11 m:r med 33 hemmansbrukare; c:a 300 inbyggare; taxeringsvärdet år 1865 var 88,000 rdr; här är poststation.

Österäng, *Österängen*, egendom uti Kinne härad och Skaraborgs län, är vackert belägen nära Wenern vid pass 2 mil s.o. från Mariestad och 2 1/2 mil n.o. från Lidköping. Den består af 11 1/4 mtl, deraf Forsshem 2 1/2 skatte, 1 frälse. Årtorp 3 1/2, *Boderna* 3/4, *Stöttorp* 1/2, alla frälse, *Lindebohl* 1/8 skatte, *Bråten* 1/8 skatte samt 7 lägenheter, alla i Forsshems socken, Bolum 1 mantal frälse, Wäsäter 3/4 frälse och Fullösa 1 skatte, gemensamt kallade *Malma* gård, uti Fullösa socken; hela arealen uppgifves till 5,000 tld, deraf 1,200 åker, 1,300 äng och beteshagar samt 2,500 tld skog. Enda egare som med bestämdhet kan uppgifvas, är landshöfd. H. A. Hamilton jemte flera bröder, hvilka åtminstone från början af 1850-talet innehaft och ännu år 1867 innehade egendomen. Under deras tid har här gjorts mycket för åstadkommande af förbättrade kreatursracer; så inskrefs hit 1856 från England 21 st. ungnöt, hvilka placerades på de egendomen underlydande gårdarne, men några af dem angrepos samma år af lungsjukan; hvita ankor af spansk race och af dufvor icke mindre än 12 olika slag omnämnas vid denna egendom. Under året 1863 ha här ansenliga qvantiteter af ben blifvit beredda till gödning genom släckning med kalk. För sin utmärkta ost, den s. k. Österängsosten, är egendomen ock känd; hela tax.-värdet upptogs i 1865 års bevillning till 288,000 rdr; samma år bodde på dess egor 650 personer.

Österänge, tre och 1/2 mantal frälse uti Öster-Leufsta socken, Olands härad och Uppsala län, med 12 hemmansbrukare; arealen är 9,253 qvadratref. deraf 705 åker, 1,516 äng.

Österöd, ett skatte-hemman af 1 mtl i Bro socken af Stångenäs härad, Göteborgs och Bohus län, vid pass 4 mil från Uddevalla; är år 1674 af staden Strömstad utbytt från kronan emot gården Folkerstad i Skee socken, som likväl räntade 8 t:r landsskyld, hvaremot Österöd endast 3. Det hade år 1865: 2

egare. Å hemmanets egor på näset mellan Åby- och Bro-fjordarne förekommer en snäckmergelbank af ovanligare mäktighet och fullkomligt ren från andra jordarters tillblandning. Ännu år 1860 begagnades väl endast af de närmast liggande hemmanen tillgången till detta utmärkta förbättringsmedel, men den skulle utan tvifvel vara förtjent af en allmännare uppmärksamhet.

Östfora, frälse-säteri uti Järlåsa socken, Hagunda härad och Uppsala län, vid Östfora-sjön, $3^3/_4$ mil från Uppsala och lastageplats, består af $^1/_2$ mantal; underlydande hemman äro Blackbo, Kättböhle (Kjertböhle) och Karinbo, hvartdera af $^1/_4$ mtl, med dertill hörande 6 dagsverkstorp; egovidden är 3,552 tld, deraf 793 tld inrösnings- och 2,759 tld afrösningsjord. Alla byggnaderna vid Östfora äro uppförda sedan 1853, deribland en stor sågbyggnad med 2:ne finbladiga dubbelramar och cirkelsåg, bränneri, qvarn om 2 par stenar, mälterier, ladugård för 140 st. fäkreatur. Större delen af de gående verken bestå af gjutgods och drifvas alla af vattenkraft; till sågverken är gräfd en kanal af omkring $^3/_4$ mil; i grannskapet finnas rika kalkberg; god är ock tillgången på grof såg-skog och kol till afsalu. Bland egare nämnas grefvinnan Juliana Horn 1740, Lagerbring 1825, Buckan 1849; af närvar. egaren, C. Pettersson på Eklunda, är godset köpt för 72,300 rdr. — Östfora utgör, med 250 inbyggare på $^1/_2$ qvadratmils ytrymd, ett skoldistrikt med en småskola, der undervisningen bestrides af en lärare.

Östgjuten, sjö i Risinge socken af Östergötland, gifver vatten såväl åt Glan och Motala ström, som åt Tisnaren och Nyköpingsån.

Östhammar, Östhamar (på 1400-talet), sjöstad i Roslagen, Frödsåkers härad af Stockholms län, under 60 grad. 15 min. polh., 14 mil från hufvudstaden och 7 från Uppsala, är belägen utmed innersta (vestra) stranden af den s. k. Östhammarsfjärden, hvilken vid Singö sund inskjuter från hafvet i sträckning från s. o. till n. v. och hvartill det norra inloppet först i 15:de seklet synes hafva blifvit igengrundadt. Namnsammansättningens sednare del synes häntyda på en i äldre tider existerande bergsbruksrörelse, hvilket vinner sannolikhet genom den ymniga tillgång på grufvor, som i denna trakt förefinnes. Stadens första anläggning är hvarken till tid eller anledning känd, men att dess ålder är ansenlig finner man bland annat deraf, att dess privilegier blefvo af konung Albrecht år 1365 (1368) förnyade och 18 år derefter ytterligare utvidgade. Om dess forntida betydenhet vittnar dels det förhållandet, att dess sjöfart och handelsfrihet 1461 förbjöds såsom varande Stockholms stad till förfång (dref betydlig handel med råg och korn), dels deraf, att dess namn meddelar sig åt hela den omgifgifvande orten, hvilken, med borgen eller slottet Östhammarshus till hufvudsäte, vid Husbacka norr om staden, ofta i häfderna förekommer under benämningen *Östhammars län* (bestod 1413 af 4 socknar, sannolikt nuvarande Fröåkers härad), hvilket förlänades år 1442 till erkebiskop Nicolaus Ragnaldi, med undantag endast af Löfsta och Håldenäs socknar). Om denna borg, som ansågs nog vigtig för att år 1434 af Engelbrecht belägras, känner man, att den vid detta tillfälle genom brand förstördes af slottsfogden sjelf, hvilken då flyktade till Stockholm, men den uppbyggdes sedan åter. Efter ofvannämnda förbud, och då hamnen efter hand blifvit mycket uppgrundad, flyttade invånarne nästan mangrannt till Öregrunds-näs, och anlade den nuvarande grannstaden Öregrund, hvilken således är en koloni från det gamla Östhammar; men sedan det lilla antal, som qvarstadnat, efterhand tillvuxit, sökte och erhöllo de tillstånd att bilda en ny stad, som fick sin plats vid stranden, på obetydligt afstånd från den förra, och som år 1521, vid Öregrunds ödeläggande, erhöll en väsendtlig tillökning af från denna sednare återflyttande borgare; hvarefter det nya Östhammar, som år 1539 erhöll skyddsbref och sedermera privilegier af Gustaf I, synes hafva temligen raskt förkofrat sig, enär det redan 1550 nämnes jemte Stockholm och Gefle såsom drifvande handel äfven på utrikes ort. Omständigheter inträffade dock snart, som föranledde de flesta invånarnes öfverflyttande, på kongl. befallning, till Öregrund, hvars borgare sedermera i långliga tider visade en låg afund emot modersorten

Östhammar genom allehanda intrång och förföljelser, som måste afstyras med utfärdande af flere s. k. skyddsbref och förnyade stadfästanden af dess privilegier, hvilket dock ej kunde förhindra ett högst menligt inflytande på stadens förkofran. År 1719 härjades den dessutom af ryssarne, hvarvid endast kyrkan undgick branden. Äfven efter denna tid förnyade Öregrunds-boerna sina försök att beröfva det ur askan sig resande Östhammar dess stadsrättigheter, och ehuru detta misslyckades, har staden dock fortfarit att vara en af de obetydligaste i riket, hvartill ock sedan den år 1795 inträffade vådelden i sin mån bidragit.

Till planen är den nuvarande staden så pass regulier, som lokaliteterna medgifvit; den sträcker sig längs den bugtiga stranden med en längd af 200 och en medelbredd af 130 famnar *) samt med temligen raka, ehuru ej med hvarandra vinkelräta gator och gränder. Hus och tomter äro till antalet 120 **), sedan 1840-talet tillökta med 12, på en areal af ungefär 42 tunnland och med ett taxeringsvärde af omkr. 214,700 rdr rmt, utom för allmänna byggnader. Som segelleden i fjärden endast är tillgänglig för föga djupgående fartyg, och hamnen är särdeles grund och osäker, nödgas man i stället begagna Gims bruks närbelägna lastageplats, Husbacka, med 12 à 14 fots djup, vid den alltför obetydliga sjöfart som ännu idkas, helst staden på sednare tider ej egt mer än ett par däckade fartyg; med Stockholm och Norrtelje har den ångbåtskommunikation. — Fisket, som förr varit stadens mest lönande näringsgren, har betydligt aftagit; handelsrörelsen, fordom tidtals liflig nog, är numera af föga vigt, men tilltager dock småningom; jernmalm, strömming, ved, spannmål och ladugårdsprodukter afsättas. Af handlande funnos här år 1853: 10; deras antal är för närvarande endast omkring 8. Handtverkare äro några och fyratio, men af fabriksidkare funnos ännu för några få år sedan blott 4. Jordbruk idkas endast å stadens egande $1^1/_2$ mantal skatte, 1 frälse Gammelby, c:a 236 tunnl., af Börstils socken. I allmän bevillning erlade staden 1864: 921 rdr, deraf af fabrikanter och handtverkare c:a $98^1/_4$ rdr rmt. En specialitet i afseende på näringarne har af ålder varit förfärdigandet, vintertiden, af en större mängd näfverskodon, men äfven denna tillverkning lärer betydligt aftagit. — Folknummern, som för 1815 uppgafs till 500, har sedan dess långsamt stigit, så att den för närvarande utgör något öfver 600, deribland dock mer än $^1/_3$ från skatt befriade. Här skall ännu finnas en qvarlefva af ziguenarstammen. — Af offentliga byggnader finnas blott de allraoundgängligaste. *Rådhuset*, vid det föga rymliga torget, är af träd; *folkskolehuset* nybyggdes 1830, är indelt på 3 klasser, c:a 60 barn undervisades der 1865 af en examinerad lärare, medan 20 undervisades enskildt; till stadens pædagogi äro anslagna omkring 8 t:r kronotionde-spannmål af Gräsö gård och den har äfven af donation en årlig inkomst af $27^1/_2$ rdr. — *Kyrkan*, invigd 1675 och belägen i stadens sydligaste del, är af gråsten, 84 fot lång och 32 fot bred. För längre tid tillbaka begagnade Östhammars invånare Börstils sockenkyrka, och staden utgör ännu i dag annex till nämnda församling; väl sökte den 1777 tillstånd att bilda eget pastorat, men fick afslag; har dock egen komminister sedan 1730 med boställshemmanet $^1/_4$ mtl *Gamlebyn*. — Fattigförsörjningen bestrides dels ur befintliga fonder, dels genom sammanskott. — Här finnes apothek, postkontor; provincial-läkarens bostad, tings- och fattighus m. m. En badinrättning lärer komma att anläggas, men den pågående aktieteckningen säges, i anseende till ogynnsamma pekuniära förhållanden, ej vilja taga fart. — Osämjan mellan de begge grannstäderna synes ändtligen hafva upphört, enär Öregrund och Östhammar numera hafva gemensam borgmästare, som äfven är postmästare och tullinspektor. Bisittare i Östhammars magistrat och rådstufvurätt äro 4 rådmän. — Här hållas årligen tvenne marknader, i Juni och September. — Staden, som hör till 5:te klassens städer, har till vapen en fisk under ett utsträckt nät, och dess rangnummer, som flere gånger förändrats, är nu 74.

*) Efter Djurberg, år 1818.

**) 108 efter Rudbeck.

Östkind, *Östkinda, Oskin*, härad i Linköpings län af Wikbolands fögderi

utgörande, med Lösings, Björkekinds, Bråbo och Memmings härader, en domsaga, är till största delen beläget utmed Bråvikens södra och sydvestra strand, alltifrån Svinsundsfjärden åt öster och sydost intill Arkö; för öfrigt omgifvet i söder af Aspöfjärden, i s.v. af Björkekinds härad, upptager det nordöstra delen af halfön mellan Wikbolandet (i forntiden benämd »Mellan-Vika»), jemte en föga bebodd del af Kolmorden, omkr. Qvarsebo, hvilken varit häradsallmänning. Det har en utsträckning af 3 mils längd mot sydost, med $^1/_2$ till $1^1/_4$ mils bredd, förutom skärgården, som räcker ännu öfver 1 mil utåt sjön; en mindre del, den af Kolmorden, ligger norr om Bråviken, med $1^1/_2$ mils längd åt öster utmed vattnet, och med $^1/_2$ mils bredd. Hela arealen uppgifves af Tham till $2^2/_3$ qv.-mil, hvaraf $^1/_{40}$ vatten, utom andelarne af hafvet och Bråviken. af Hahr till 3,182 qvadratmil, deraf 0,023 vatten eller 71,950 tunnl. fast mark; (Forsell uppgaf 62,046 tld, deraf 1,040 vatten). Häradet, med en medelhöjd af 80 fot, hörer till större delen till s. k. Östan-Stång och länets slättbygd; norra delen upptages, såsom ofvan nämdes, af Kolmordens bergås, och är brant stupande mot sjön; intet vattendrag af betydenhet finnes. Näringar äro: åker- och skogsbruk, bergsrörelse, fiske och sjöfart. I medeltal var 1865 ett helt hemman taxeradt till 17,225 rdr. Ibland de många öar, som höra hit, märkas: *Arkö (Alræckia)*, vid yttersta spetsen af Wikbolandet, hvilken ö varit en mycket besökt hamn, *Alræckiossund* kallad, hvarest år 1439 stillestånd afslöts mellan Carl Knutsson och konung Erik XIII; här har fordom varit en skans, nu är der en båk uppförd; på nordvestra udden finnas 2:ne jättegrytor; ***Gränsön***, med ett stort stenkummel; ***Aspö***, med begrafningsplats för sjöfarande; ***Stångskär***, en liten bergholme, med en 30 alnar hög spirbåk. I Liljegrens runurkunder uppgifves inom häradet finnas 5 runstenar. — Märkligare ställen äro: ***Bråvalla slätt***, ***Jämsjöborg*** och ***Sätre*** skans; ***Gottenviks*** kopparverk, samt de större och bättre bebyggda säterierna ***Broxvik***, ***Hofgren***, ***Jonsberg***, ***Mauritzberg***, ***Näs***, ***Rotenberg***, ***Skenäs***, ***Sörbyholm*** och ***Ållonö***. Tingsstället, fordom å Lytisbergh (1438) och ännu år 1760 vid Husaby kyrka, är nu vid ***Höckerstad*** i Östra Ny socken af Björkekinds härad. Sigillet är en fisk uti vatten, hvaromkring står *Öskinshæra* 1580. — Hemmantal, folkmängd m. m. visar sig af nedanstående tabell.

Socknarnes namn.	Hemmantal.	Folkm. 1866 [a]	Taxeringsvärde.		
			för j.br.eg.	statens	annan fast.
Häradshammar, *Hersemme* (1380, 1403)	$62^1/_2$	1,460	1,036,867	4,500	11,895
Jonsberg	$51^3/_4$	1,550	943,000	——	32,365
Östra Husby, Husaby mellan Vika (1420)	$99^7/_{12}$	1,902 [b]	1,400,350	103,500	24,590
Qvarsebo (Qvarnosabodha)	$6^5/_8$	658 [c]	263,450	9,000	28,000
Östra Stenby, Stenby el. Stenbo (1378)	$66^7/_8$	1,270	1,182,630	——	15,724
Summa	$287^1/_3$	6,840 [d]	4,826,297	117,000	112,574

Östmark, annex-socken till Fryksände pastorat, hvarifrån den dock vid näst inträffande ledighet skall skiljas och utgöra ett särskildt regalt pastorat af 3:e klassen inom Carlstads stift, är belägen uti Öfra Fryksdals härad och Norr-Sysslets fögderi af Wärmlands län, $12^3/_4$ mil n.v. från Carlstad; arealen, 2,121 qv.mil land = 49,086 tld och 0,163 qv.-mil vatten (Enligt uppgift till Stat. Byrån, insänd genom Hush.-Sällskapet: 79,960 tld, deraf 2,643 odlad jord, 525 äng, 56,914 skogsmark), är fördelad på endast $5\frac{247}{480}$ mtl i 531 brukningsdelar och bebodd af 5,580 inb. (2,200 fler än 1830). Socknen utgör nordligaste delen af häradet; här ligger *Ränneberget*, kanske det högsta inom provinsen; *Mulldåsen*, ett gneissberg af ganska ansenlig höjd i nordvestra hörnet; i *Nullaberget* förekomma mäktiga lager af bituminös gneiss och glimmerskiffer; *Hoffjäll* på gränsen mot Hvitsand; igenom

[a] enl. pastors uppgift. [b] 1,911 enl. 1865 års mtls-längd. [c] 734 enl. d:o d:o. [d] 6786 enl. d:o d:o.

socknen flyter ett från den inom Norge belägna Södra Röjden kommande vattendrag, hvars stränder väl äro odlade, men jordmånen fattig; i allmänhet är dock den jord, som socknen med största flit odlar, mycket tacksam. Jordmånen är lera i de lägre och sand i de högre trakterna. Nödbrödsämnen lära väl numera knappt någonsin begagnas. Deremot börjar begagnandet af råg i stället för hafra mer och mer vinna insteg. Sedan 1857, då mycket säd hitfördes i anledning af missväxten 1856, hvilken här förorsakade en allmän nöd, till hvars afhjelpande nästan hela fäderneslandet offrade frikostiga gåfvor, har hågen blifvit väckt för nyodlingar och jordens ändamålsenligare skötsel, så att någon spannmålshandel i större omfång icke behöfver ega rum; den köpande dagakarlen eller småbrukaren finner behofvet uppfyldt inom socknen. Redan förut, från och med år 1853, hafva nyodlingar och förbättringar blifvit verkställda genom att Öfra Fryksdals arbetsinrättning, som då inrättades, lemnade smärre penningelån åt mindre bemedlade jordbrukare. Då landthandeln först blef tillåten, kunde ingen sådan idkas i Östmark, emedan folket ej en gång kunde köpa nog lifsmedel. Nu (1864) ha 6 handelsbodar här god afsättning. Tiggeriet fortfar väl, men ej en fjerdedel emot hvad det var före 1853—55. Allt detta oaktadt är lagsökningarnas antal olyckligtvis större än för 10 år sedan, samt ske till trefjerdedelar för skulder till socknens handlande och utgöra ett nedslående bevis på allmogens lättsinne och obetänksamhet, att icke rätta utgifterna efter sina inkomster, så länge tillfället och krediten medgifva de sjelfskapade behofvens tillfredsställande; hvilket är så mycket sorgligare när man betänker, att den så nyligen öfverståndna svåra missväxten ej fått verka en förändring och gifva rum för en bättre hushållsanda, och utan detta beklagliga sjelfförvållade onda skulle Östmarks socken nu vara rik. En ängsvattning, som 1861 skedde vid Tväråna, har, ehuru verkställd i liten skala, lemnat ojäfviga bevis på nyttan af ett allmännare bruk deraf. Skogarnas mera omsorgsfulla vård och skötsel är af behofvet påkallad. Imellan kyrkan och norska gränsen, i närheten af Kaikelandstorp, är nyligen med statsanslag (35,000 rdr) en väg anlagd. Hela fastighetsvärdet upptogs i 1866 års bevillning till 950,700 rdr rmt, deraf 60,600 rdr för verk. — Fryksände församling har emottagit inflyttningar från nästan alla rikets delar, hvilket, mera här än annorstädes, måste ha bidragit till öfverbefolkningen, hvaraf hela Norra Wärmland kom att lida, då Svenskarne nedifrån och Finnarne uppifrån fjellen med hvarandra sammanstötte. Deraf uppkom i Östmark en större fattigdom än på något annat ställe. Östmark blef först 1789 sacellani och helt och hållet skildt från Fryksände socken, sedan åboerna på hemmanen *Öst-Mark, Mellan-Mark, Sör-Mark* och *Långerud* i norra ändan af nämnda socken, jemte några Finntorp, genom resolution af d. 19 Maj 1761 erhållit tillstånd att bygga en kapellkyrka, som uppfördes på hemmanet Östmarks egor ej långt från sjön *Kläggen,* norr om Lekvattens kapell, och 1765 invigdes. Kyrkans grundläggare, riksdagsmannen Per Persson, var den förste, som begrofs på kyrkogården. Den förste komministern blef Magnus Frychius † 1827. Barnundervisningen bestrides i 4 flyttande skolor och i 4 småskolor, af 4 examinerade och 4 oexam. lärare, skolbarnens antal 1,250, deraf 72 i hemmet; skolornas antal 10, deraf 6 med planteringsland; sockenbibliothek finnes. — Här märkes: *Conradsforss* stångjerns- och manufakturverk (det förra nu med 3 härdar) med underlydande 358 öresland i hemmanen *Långerud, Östmark* och *Rögdåsen* (hela taxeringsvärdet 118,000 rdr), egare brukspatron R. Wejdling; — *Röjdåfors* jernbruk (se d. art.); — *Tväråna,* $^1/_4$ mtl skatte, med landthandel, qvarn och såg. — Hemmans-namn äro vidare: *Arnsjön, Gransjön, Mullkärn, Runsjön, Råbäcken* och *Ulfsjön.* — Adr.: Sunne.

Östmål, gård, se Ödsmål.

Östnor, by uti Mora socken af Ofvan-Siljans fögderi och Stora Kopparbergs län, vid pass 9 mil från Falun, $^1/_2$ mil från Nora, på 23 nummer, af $104^1/_4$ jordetal, med c:a 420 inbyggare, deribland skickliga väggurmakare. I denna by har man ifrån en tämligen hög kulle, vanligen kallad *Östnorsbacken,* nära vid Kristinebergs gästgifvaregård, en herrlig

utsigt öfver Mora kyrkobygd, åt söder öfver kyrkostranden Saxviken och utanför holmarna, som intränga i denna, öfver sjelfva Storsjön, och midtemot ses Utmedlands talrika stugor. Kullen är omgifven af björkar och inhägnad af theol. d:r And. Svedelius.

Östra, härad i Blekinge, ensamt utgörande länets 1:sta domsaga och, med Medelstads härad, länets 1:sta fögderi, med tingsställe vid Lyckeby i Augerums socken. Det gränsar i norr till Södra Möre och Konga härader i Småland, i vester till Medelstads härad, med *Brömsebäck* på förra och *Sillån* samt *Hocklaberget* på sednare stället, till hufvudsakliga gränsskilnader; i öster och norr gränsar häradet till den s. k. Östersjön. Längden och bredden äro ungefär lika, utgörande omkring 3 mil; arealen, efter Hahr 5,491 qvadratmil land = 127,078 tld och 0,100 qv.mil vatten (Forsell uppgaf hela arealen till 133,095 tld, deraf 4,720 vatten), är fördelad på 296 $^{13}/_{64}$ mtl, deraf $9^{1}/_{64}$ krono, 3 frälse och resten skatte, mellan 8 socknar och 2 köpingar (se omstående tabell), bebodda år 1865 af cirka 24,100 inbyggare (1790 utgjorde folkmängden 10,300), samt Carlskrona stad med 16,425 inv. Hit hör en ganska stor skärgård; bland dess öar må nämnas: *Runeskär, Bruneskär, Wieskär, Långaskär, Styrholm, Utklipporna* med länets enda fyrtorn, *Wideskär, Ljungskär, Kongskär, Ytterön, Utlängan, Hästholmen, Hylteskär, Öppengafvel, Stenshamn, Ungskär, Gräbbehall, Inlängan, Måsaskär, Långören, Hammaröre, Torrumsskär, Tvågöla, Eneskär, Malqvara, Flakeskär, Ronnekläppen, Thoraskär, Sennoren, Lillö, Gullö, Själlö, Fäjö, Säljö, Wärkö, Almö, Aspö, Arpö, Hasselö, Tjurkö, Kungsholm* och *Hästö*. Landet har en medelhöjd af 85 fot. I Kristianopels och Thorhamns socknar finnas på flera ställen en stark sandjord och flygsand, som är mindre behaglig både för åkerbrukaren och den resande; orten deromkring är mera jemn än bergig, har äfven tillräcklig skog, dock ej af timmer; det öfriga, som har lermylla med någon sand, är bördigt, skogrikt och bergigt. Den odlade jorden uppgafs 1860 till 8,640 tld och naturliga ängen till 7,184 tld. År 1865 var ett helt mantal i medeltal taxeradt till 30,125 rdr. Verk och inrättningar voro tax. till 350,460 rdr rmt.

Östre hæret (år 1445), *Österst hæret* (i konung Waldemars jordebok 1231) utgjorde fordom Lyckå län, och sedan Kristianopels höfdingadöme. Af landshöfding Duréels afskeds-bref till Carlshamns borgerskap dat. d. 9 Mars 1675, finner man, att Östra, Medelstads och Bräkne härader för en tid lydt under Kronobergs landshöfdingedöme.

Bland historiska minnen må här några antecknas. Under Kristian III:s tid utbröt 1536 i Blekinge ett uppror, som dock snart dämpades och för hvilket invånarne erhöllo konungens förlåtelse; dock måste af Östra härad (då Lyckå län) i böter erläggas 100 oxar, hvilka affördes till Köpenhamn. År 1564 brandskattades häradet af Svenskarne samt blef med trohetsed Erik XIV förbundet, men öfvergången till svenska kronan var af föga varaktighet, emedan länsmannen i Sölvesborg, Werner Parsberg, underrättad om hvad som händt, genast sammankallade häradets inbyggare i Lyckeby, då han med biträde af uppbådad allmoge och de knektar, som hade sin station i Rottnaby tvingade dem att uppsäga den aflagda eden och åter svärja trohet åt kon. Fredrik. Efter fredsslutet i Knäred år 1571 förklarades Blekinge tillhöra Danmark, och för att bota de under kriget lidna olyckorna lemnades Östra härads invånare, som mest lidit, eftergift af skatt och landgillen m. m., samt året derpå andra förmåner. År 1585 tillvägabragte en Jon Skomager med sitt anhang några upproriska rörelser i detta härad och föröfvade der mord, men snart blefvo de brottsliga gripna och straffade samt lugnet återställdt. Märkligaste historiska minnet är dock fästadt vid *Brömsebro*, genom fredsslutet der 1645; vid stället finnas dock endast några stenar; vid Kristianopel äro några lemningar efter *Avaskärs kyrka*, en ristning i *Hästhallen, Pyslingbacken*, en ättehög och några offeraltaren vid Thorhamn, en offentlig uppmaning i runskrift på *Storkön*, trenne runstenar samt några bautastenar och högar i Lösens socken. Häradets sigill, som anses ej kunna vara äldre än sedan 1716, innehåller, efter Sjöborgs mening, en håf eller något dylikt fiskredskap.

Socknens namn.	Hemmantal.	Folkm. år 1865.	Kr.tiond. K.fotsäd.	Bevillning f. egend.	inkomst	III art.
Kristianopel, Avaskær	$40^3/_4$	3,525	154	301	107	
Thorhamn, Torrom	$26\frac{11}{12}$	3,565	120	244	113	
Sturkö	$11^3/_8$	895	47	88	10	
Jemjö, Jamgödhe eller Lamgödhe . .	$42^2/_3$	3,085	208	256	32	3
Ramdala, Ramdal	$70\frac{11}{24}$	2,870	373	444	77	5
Lösen, Lössn	$28\frac{11}{12}$	1,340	153	294	48	9
Lyckeby, Lykkeau	$2^3/_4$	475	30	116	419	
Augerum, Awarum	$37\frac{1}{24}$	3,950	194	440	424	
Rödeby, Rödheby	$35\frac{11}{12}$	3,980	173	460	46	

Östra, härad i Jönköpings län, 2:a domsagan och 3:dje fögderiet i länet, samt 11:te kontraktet af Wexiö stift, begränsas i norr af Södra Wedbo, i öster af Aspelands och Handbörds härader i Kalmar län, i söder af Uppvidinge härad i Kronobergs län, i vester af Westra härad, samt omfattar 18 socknar, förenade till 9 pastorater. Arealen uppgifves af Hahr vara 10,891 qv.mil (226,776 tld fast land, eller 20,000 tld mindre än efter Forsell), fördelad på $609^9/_{16}$ mtl, deraf $53^1/_2$ mtl äro säterier. Folkmängden uppgafs 1805 till 16,427 personer, år 1850 till 21,787 och år 1865 till 23,625. Af hithörande socknar hafva tre hvar sin skate utom häradet: Karlstorp i Kalmar län, Björkö i Södra Wedbo och Näfvelsjö i Westra härad.

Östra härad, med en medelhöjd af 570 fot, är ett i allmänhet högländt och kuperadt landskap. Mot norra, särdeles nordöstra gränserna nå bergsträckningarne ofta en betydlig höjd och äro ännu betäckta af ansenliga skogar. Detta är förhållandet med nästan hela norra delen, men i söder, synnerligen i sydost, äro skogarne på vissa trakter alldeles uthuggna. I sydvest resa sig ganska höga bergåsar, som sträcka sig fram mot midten af häradet, der jemnare trakter vidtaga. Nordvestra hörnet är en jemn, skogrik slätt, för öfrigt den magraste i detta härad, som i afseende på jordmånen eljest är vida bättre lottadt än grannhäraderna. Från vester till öster strömmar *Emån,* som, strax innan den kommer till häradsgränsen, upptager vattnet från den betydliga sjön *Nömmen,* (Nimmen), i häradets nordöstra hörn, bekant i orten för sitt fiske, sina »365 öar» och sina magra stränder. Inom häradet flyter den betydliga ån genom sjöarne *Näfvelsjön* och *Tjurken,* hvilken förra från söder emottager ett större tillflöde från sjöar i Westra härad. Under sitt vidare lopp flyter ån genom *Näsby* m. fl. sjöar, bildar inom Skede socken det stora vattenfallet *Sjundefall* i en af Smålands mest romantiska nejder, passerar Ådelfors f. d. guldvaskeri och går derefter öfver Kalmar läns gräns, endast upptagande några smärre tillflöden från norr, men i söder följd af en ås, som afskiljer hela det södra vattensystemet för sig. Här finna vi, bland andra, sjöarne *Saljen, Serarp-* och *Trollebosjöarne,* som, jemte en mängd andra, genom tre åar flyta mot öster och i Kalmar län förenas till den s. k. Lillån, hvilken åter förenar sig med Emån. Emådalen är rik på naturskönheter, men den bördigaste jorden påstås i tidernas lopp hafva blifvit bortförd af floden, så att de fruktbaraste trakterna merändels träffas på de omgifvande höjderna. Den öfvervägande jordmånen består af svartmylla, ofta dock blandad med sand; på några ställen finnas mossar. Bland löfskogen träffas bok, äfven norr om Emån. Af under sednare åren företagna sjösänkningar nämnas de af *Grummelen, Bexheda, Nimmern* och *Flishults* sjöar samt *Broby* å. Bland näringarne intager, utom jordbruk och boskapsskötsel, äfven skogsbruk, malmtägt ur sjöarne, fiske i vattendragen (i Emån finnas äkta perlor) ett framstående rum. Mycket lin sås här. Genom försök, gjorda vid egendomen Flishult, har visat sig, att genom vattenrötning af linet har på hvarje tld erhållits 36 rdr 14 öre högre nettobehållning än genom

landrötning; se vidare »Upplysningar af Hush.-sällsk. Förvaltnings-utskott», 8:de årg., 2 häft. Westerås 1857, sid. 54. Bergsbruket inskränker sig till några jernmalmsgrufvor i trakten af Ädelfors (Granebergs m. fl. grufvor) samt till nickeltillverkning (vid Klefva), hvilken dock är temligen betydlig. Härifrån föres jern samt åkdon till Skåne, smör, ost och fogel till Göteborg, bräder och plank m. fl. varor till Jönköping, samt spannmål åt Sunnerbo härad, Halland och en del af Westergötland. Till återlast hemföres sill, salt och specerier. Bland binäringar nämnas: tillverkning af knappnålar, väggur och tröskverksarbeten samt vagnmakeri. Inom detta härad har trädgårdsskötseln tillvunnit sig mesta uppmärksamheten inom hela länet. All jordbruksfastighet taxerades år 1865 till 11,306,100 rdr, deraf 57,800 rdr för statens; annan fastighet var taxerad till 367,500 rdr. I medeltal är alltså ett mantal taxeradt till 18,565 rdr rmt. — Folklynnet bildar redan här en öfvergång till det östgötiska: svaghet för yttre prål, begär att ståta med både hvad man eger och icke eger, i skarp motsats till de tarfliga och anspråkslösa småländska sederna. Dock finner man äfven här deras stamförvandters villighet, trohet och händighet, lika vidt skild från den östgötiska högdragenheten. I *Hvetlanda,* häradets centrum, är också dess hjertpunkt. Der är tingsstället, der mötas en mängd vägar från alla väderstreck, der finnas alla ingredienser för en anspråkslös småstad, postkontor, läkare, apothek, handelsmän och handtverkare; här är sparbank, sedan 1857, med 1,325 delegare (på 7 år är antalet ökadt med 500), egande en innestående behållning af 53,082 rdr rmt. Af gammalt anser sig också Hvetlandabon ega ett betydligt företräde framför sina grannar. Der anses det ännu för en heder att sonen efterträder sin fader vid hemmanet, och ju flera anor i detta fall, dess större ära. — Fordom kallades Östra och Westra härader *Nydingeland* och *Njudungh,* och torde hit få hänföras den bekanta visan: »Konungen skulle till Nidingen fara, Herremor skulle hans dotter vara.» Under Dackefejden var häradet år 1543 skådeplats för en af dess strider. Märkliga forntida ställen äro: *Hultaboda ö,* vid nuvarande Hultaby (se den art.) och *Flidishult.* Af Liljegren uppgifvas här finnas 20 runstenar. — Andra anmärkningsvärda orter äro: *Ädelfors,* numera blott en historisk märkvärdighet; — *Näshults* poststation; — *Lannaskeda* helsobrunn; — *Klefva* och *Ökna* grufvor; — *Rosenholms* manufakturverk. *Åkershult, Ankarsnäs, Byestad, Trollebo* (fordom Bo), *Holma, Nässja, Göjberga, Wallby, Farstorp, Salshult, Ekholm, Fagerhult, Bjädesjö, Rödjenäs, Bjurvik, Flishult* (Flidishult) och *Hultaby* säterier. — Kronobrefbäringen är ordnad enl. Kongl. brefvet af den 30 November 1849 och ersättning för ombesörjandet deraf erhålles med $12^1/_2$ öre milen.

Hemmantal m. m. i Östra härad.

Socknarnes namn.	Mtl.	Folk-mängd.
Hvetlanda, Hvetelanda . .	$56\frac{3}{16}$	2,405
Björkö, Biurcke eller *Byreke*	$28^1/_4$	1,190
Näfvelsjö, Nævilsyo . . .	$25^3/_8$	1,045
Karlstorp, Karlsthorp . . .	$20^3/_4$	690
Kråkhult, Kroxhult eller Kraxholt.	$12^5/_8$	505
Alsheda, Alsedha	$74^7/_8$	3,000
Skede, Skedhe	$39^5/_8$	1,730
Ökna, efter reformationen afsöndrad från Alsheda .	$30^1/_8$	1,420
Skirö, Skiri eller *Skira* .	$31^5/_8$	1,050
Nye, Nykyrkio eller *Nya* .	$34^7/_8$	1,160
Näshult, Næssiohult . . .	$38^1/_4$	1,525
Ånhult skate *)	$11^1/_8$	390
Stenberga, Stenbergha . . .	27	1,040
Korsberga, Korsbergha . .	$49^1/_4$	1,860
Lemmenhult, Lemnhult (Limandohult)	$28^1/_4$	1,030
Bexheda, Becksid el. *Bexeda*	$25^1/_4$	875
Näsby, Næsby	$26^1/_2$	810
Myresjö, Myrisio	$20^3/_4$	1,120
Lannaskeda, Landaskede .	$18^1/_4$	790

Östra-Allmänningen, i Örebro län, utgörande 2,961 tunnl. ren skogsmark. Vid 1866 års riksdag beviljades egaren af Dylta svafvelbruk, att under skattemannarätt få inköpa denna allmänning, deremot att han för 88,587 rdr 80 öre

*) Kommer hädanefter, enl. Kammar-kollegii beslut af den 13 December 1865, att äfven i civilt afseende förenas med Wirserum i Aspelands härad af Kalmar län; dess areal är ej inberäknad i häradets förut uppgifna areal.

för sina rättsinnehafvare afstod från Axbergs, Hofsta och Kihls socknars tjenstbarheter till bruket, samt till kronans förfogande afträdde *Hälah Its* allmänning på 900 tld ren skogsmark. Således är denna fråga om upphörande af nämnda tre socknars tjenstbarhet till Dylta svafvelbruk, hvilken tid efter annan varit före alltsedan 1809—1810 årens riksdag, omsider afgjord på ett sätt, hvarigenom mer än 100 mtl komma att i roteringen åter ingå.

Östra Aros, se art. Uppsala stad. Beslutet om erkebiskopssätets flyttning från Gamla Uppsala till Östra Aros underskrefs 1271 af rikets biskopar.

Östrabo, Wexiö stifts biskopsgård, består af 1 mantal, belagen mellan 56° 52′ 50″ latitud och 3°—14′ 9″ longitud i Wexiö landsförsamling af Konga härad, nära Wexiö, på Östra sluttningen af det s. k. *Gelboberg*. Mangårdsbyggnaden, ett tvåvåningshus med två flyglar, har ett dominerande läge och ganska vidsträckt utsigt. Byggnaden synes, jemte Wexiö domkyrka, på ett afstånd af 3½ mil. Här är jemväl domkapitlets cessionsrum och arkiv. I vår tid och vårt land, der så många namn och minnen af större eller mindre vigt af svensk tacksamhet dragas fram ur deras historiska gömslen för att festligt prisas, torde namnet och minnet af en man, som så nitiskt verkat för Kristi lära i Norden och den dermed samt deraf växande kulturen, också förtjena att med erkänsla till Försynen ihågkommas, nämligen den s. k. Smålandsapostéln S:t Sigfrid, som dog på Östrabo den 15 Febr. 1067; äfven lefde och dog här vår store skald Esaias Tegnér. »De som på Östrabo uppsökte den firade skalden, funno en enkel, hjertlig man, än arbetande i sitt med taflor och byster smakfullt prydda skrifrum, än matande sina gälla kanariefoglar i bibliotheket derutanför, än jollrande med sina älskliga barnbarn, än till häst eller i vagn utströfvande kring skog och bygd. Det öppna, godlynta, kärleksfulla i hela hans personlighet hade något magnetiskt; man kände att man hade framför sig ej blott en stor skald, men en god menniska. Den förre förråddes af ögats genomträngande stråle, munnens olympiska löje, pannans höga majestät. För att beundra Tegnér, behöfde man ej att *se* honom; men se, utan att älska honom, kunde man ej lätt. Den 2 November 1846 bröt skaldens ande sakta sina bojor. Siaren på Östrabo, solens sångare är borta; Sveas, Axels, Gerdas och Frithiofs skald sjunger icke mer. Men hvad han sjungit, är redan Sveriges ära och arf, är hela den bildade verldens glädje och förtjusning» (ur Esaias Tegnérs biografi, i Vetenskaps-Akademiens handlingar för år 1846).

Östraby, fordom *Österstad*, annexsocken till Westerstads pastorat, är belägen uti Färs härad af Malmöhus län, $3^1/_4$ mil o.n.o. från Lund; arealen, $0_{,388}$ qvadratmil land = 7,822 tunnland eller 43,803 qv.-ref (Forsell uppgaf 9,049 tld, deraf 45 vatten), är fördelad på $24\frac{35}{48}$ mtl, hvaraf $14\frac{4497}{12576}$ mtl skatte, $6\frac{10447}{12576}$ krono och $3\frac{23}{24}$ frälse. Socknen, med en medelhöjd af 185 fot, har till större delen jemn mark, mylla, stundom grus-, stundom lerblandad, till jordmån, god åker och äng, obetydlig skog, men vidsträckta torfmossar; vid alla byarne finnas här s. k. fäladsmarker, hvilkas vidsträckthet i någon mån ersätter hvad i deras bördighet brister. Inbyggarnes antal, år 1805: 1,065, uppgick 1867 till 2,385 personer. All fast egendom var sistnämda år taxerad till 1,551,100 rdr, deraf 35,700 rdr för annan än jordbruksfastighet. Ett par exempel på hemmansklyfningens inflytande här må anföras. Från år 1750 till 1760 bodde en åbo å № 8 Ostraby, $^5/_8$ mantal, som under denna tid gifvit intet föl, 2 kalfvar, 2 lamm, 2 höns och gäss, 3 grisar, 5 ostar, 24 händer lin, och tionde efter en tiondesättning, som ännu gällde år 1810, då der bodde 2 åboer med familj samt 5 tiggare i ett gatuhus, summa 13 personer; då lärer der funnits 2 à 3 par hästar, 1 à 2 par oxar, 5 à 6 kor, 12 à 16 får, 6 à 8 svin, och lära 32 lass stråsäd bergats. Men 1835 bodde på samma nummer, fördeladt mellan 12 åboer och 4 husmän, 100 personer, deraf ingen behöfde understöd; hos åboerna funnos då 12 hästar, 1 par oxar, 30 kor, 50 får, 25 svin, s:ma 119, samt bergades 112 lass stråsäd. Af dessa åboer innehade en $^3/_{32}$, 5 egde hvardera $^1/_{16}$, 4 innehade hvardera $^1/_{32}$, en $^1/_{64}$, en annan $^5/_{64}$; en förklarades för förmögen,

11 i bergliga vilkor, blott 2 i svaga. År 1865 egde numret 9 åboer, c:a 100 inbyggare med 25 hushåll: största egolotten var 3/32, minsta 1/32. Ett annat exempel kan tagas från byn *Sniberup*, der en åbo på 1/32 mtl födt sig med hustru och 5 barn, samt har kunnat i en pröfningens och nödens stund emottaga en slägting med ett barn samt till ganska hög ålder föda sin far, allt utan att falla någon till last, och det blott genom träget bearbetande af sin egen gård. Märkligt nog bodde här i sistnämda by riksdagsmannen Nils Månsson, som isynnerhet ifrade för att möjliggöra jordens vidsträcktare uppodling och för att äfven skaffa den fattige tillfälle till en sjelfständigare ställning, nitälskade för hemmansklyfningen, så att omsider den K. förordningen af den 19 December 1827 i ämnet utkom. När vid riksdagen intet af hans skäl antogs, frågade han: »Kunnen I då hindra dem att vara till på jorden, som I förhindren att ärligen skaffa sig sitt hem på densamma?» — Kyrkan ligger 1/4 mil från moderförsamlingens. Enligt Hof-Rättens dom af d. 14 Januari 1850 har jus patronatus för Östraby kyrka och församling, utöfvad sedan 1789, blifvit upphäfd. För undervisningen finnes en fast skola om 4 klasser samt 6 småskolor i byarne *Oderup*, *Killeröd*, *Sniberup* 10 n:r, *Hjärås* 4 n:r, *Bronsella* 11 n:r (*Brunslöf*?), och *Orås* 10 n:r; 7 skolhus har socknen; till skolväsendet är anslagen 1 t:a helgonskyld. Ett vackert drag af härvarande allmoge, hvilket omtalas i Snällposten, förtjenar att blifva kändt. För några år sedan grundlades här på hemmanet *Oderup* ett barnhem på det sätt, att några af denna och närgränsande socknars allmoge beslöto från landsvägarne och ur de mest usla hemmen i trakten upptaga ett antal fattiga och vanvårdade barn, hvilka utan uppfostran uppväxte till lättingar, kanske brottslingar. Oaktadt alla föreskrifter i vår lagstiftning finnas nemligen ännu rätt många barn, som tiggande kringstryka i bygderna och derunder lära sig ljuga, stjäla och lefva på andras bekostnad ett lättjefullt vagabondlif. Dessa barn, antingen helt och hållet föräldralösa, eller, hvad än värre är, egande gudlösa föräldrar, hvilka jaga dem ut att tigga och snatta, väckte dessa menniskovänners innerliga deltagande. Den tanken, att åtaga sig och kristligt uppfostra de arma barnen, utvecklade sig hastigt. Man hyrde ett anspråkslöst hus, sammansköt matvaror, kläder och några enkla husgerådssaker; en passande vårdarinna uppsöktes, och snart voro ett halft dussin barn samlade. De blefvo uppsnyggade, deras trasor aftogos, de förseddes med rena, fastän grofva kläder, och hos dem inplantades religionens bud.

Först när detta var verkstäldt, kommo dessa ädelsinnade bönder till några i grannskapet boende ståndspersoner och omtalade saken. Såsom bönderna ensamt stiftat barnhemmet, så hafva de ock hittills nästan ensamt underhållit det. Tolf fattiga flickor mellan 7 och 13 år vårdas för närvarande i barnhemmet. Imellertid har den hittills hyrda lokalen blifvit uppsagd; huruvida barnhemmet upphört eller blifvit flyttadt, är tyvärr ej bekant.

Gårdar: I *Östraby*by 1 mantal militiæ; — *pastorsannex-hemmanet* 2/3 mtl; — *Klockaregård* 1/6 mantal; — *häradshöfdingsboställe* 1/3 mantal; — *gästgifvaregård* 1/128 mantal; — å 1/16 mantal finnas ättiksfabrik, ölbryggeri och bränneri, — dessutom äro i byn uppförda 14 hus utom jordbruk, qvarn, m. m.; nära invid gästgifvaregården hålles sedan 1867 s. k. torgdag hvarje helgfri lördag; — *Omsedt* 1/4, militiæ-boställe. — *Söljeröd* 1 7/24 mtl och *Orås* 1/6 mtl tillhöra egaren af Hjularöd; — *Oderup* 1/2, under Ågerup. — Öfriga byar äro: *Magnaröd*, *Satsarp (Sassarp)* och *Tollstorp*. — Adr.: Hörby.

Östraby, frälse-säteri i Hults socken, Södra Wedbo härad af Jönköpings län, med vackert läge, nära Skedesjön, vid pass 1 1/4 mil från staden Ekesjö, består af 2 1/2 mantal. Till gården hörer stor trädgård med fruktträd, samt godt fiske och jagt. Åkerjorden består af klapperblandad svartmylla; utsädet har varit 46 t:r säd, 10 t:r potates, höafkastningen 170 parlass à 50 *lℓ* pr lass; taxeringsvärdet var år 1865: 45,000 rdr. — Östraby nämnes redan år 1284, då det af en Ragvald Ingesson skänktes till Alvastra kloster; egdes på 1770-talet af majoren friherre C. J. Cederhjelm och år 1865 af kapten P. Reutersvärd. — Å egorna

skall finnas runstenen *M* 1,211 i Liljegrens runurkunder, med inskriften: Tuerketil: raista: stein: thini: eftir: Uo....

Östra-Emtervik, socken, se art. Emtervik, Östra-. Tillägg: Inbyggarnes antal hade år 1867 uppgått till 3,115. Komminister-bostället *Marbacka* $^1/_{16}$ mtl, $^3/_4$ mil från kyrkan, är inköpt af församlingen år 1764.

Östra-Eneby, s:n, se Eneby, Östra-.

Östra-Fernebo, socken i Gefleborgs län, se Fernebo, Öster-. Arealen uppgifves af Hahr till 2,351 qvadratmil land = 54,409 tld fast mark och 0,713 qv.-mil vatten = 92,404 qv.ref.

Östragård, landtegendom om 1 mtl, nära Wexiö, är beläget mellan staden och Östrabo. Äfven denna har ett högt och särdeles vackert läge. Tax.värdet är 40,000 rdr rmt.

Östra-Göinge, härad, se Göinge, Östra-. Tillägg: I äldre tider skrefs Gydinge, Gythinge (och kallas åboerna Gjöthungar, d. ä. Göternas barn, förklara Stobæus, Chytræus m. fl.). Häradet är sterilt, så att mesta spannmålen måste köpas; deremot föryttras timmer, bräder och ved, tjära, beck, pottaska, humla, väfnad, talg, smör, fläsk, kreatur. Göingarne äro äfven händiga i förfärdigande af allahanda slags tunnbindarearbeten, hushållssmiden, träskor, hjul m. m. Folkmängden uppgick 1865 till 27,685.

Östra-Hanninge, se Öster-Haninge.

Östra-Heden, exercisplats nära Göteborg, åt Haga till, för de i staden förlagda regementerna.

Östra-Husby, s:n, se Husby, Östra-; här är postexpedition.

Östra-Julita, ett skoldistrikt inom Julita socken, med 2 flyttande skolor, der undervisningen bestrides af 3 examinerade lärare; 3 skolhus finnas, och planteringsland på 46,240 qvadratfots ytvidd; folkmängd 1,545.

Östra-Karup, s:n, se Karup, Östra-. Tillägg: Inbyggarnes antal hade 1865 uppgått till 1,465. Barnundervisningen bestrides i en fast skola om 2 klasser och i 3 småskolor af en lärare och 3 lärarinnor; till skolhuset hörer planteringsland af 28,000 qv.fots ytvidd.

Östra Malmskogen, allmänning, se under art. Linköpings län.

Östra-Ny, socken, se Ny, Östra-.

Östranäs (i jordeboken), rättast *Ryningsnäs*, under hvilket sednare namn egendomen numera endast är känd, fr.-säteri i Mörlunda socken af Aspelands härad och Kalmar län, särdeles väl beläget med en herrlig utsigt öfver sjön Ryngen och vid stranden af den vackra Emån, omgifvet af lummiga löfträd. På 1600-talet tillhörde gården slägten Skytte, i sednare tider slägten von Baumgarten, som ännu eger densamma. Egendomen, med 2 trädgårdar, består af den väl bebyggda hufvudgården, om $2^3/_4$ mantal frälse-säteri, samt dessutom $1^1/_4$ säteri Westranäs, $^3/_4$ mtl rå och rör, $^1/_4$ frälse, $^3/_8$ skatte, 1 qvarn, 2 sågar, fiske m. m., alltsammans år 1864 egande ett tax.-värde af 282,200 rdr.

Östra-Rodhen, nämndt i dokumenter af den 13 Juli 1453, synes hafva varit ett särskildt fögderi, som vid räfstetingen år 1409 bestod af Häfverö, Frötuna och Bro skeppslag, jemte öarne derutanföre; år 1418 var det förlänadt till ärkebiskopen.

Östra, Ryd-, socken, se Ryd, Östra-. Folkmängden år 1865: 950. För skollärarens räkning finnes planteringsland på 45,372 qvadratfots ytvidd.

Östra-Skrukeby, socken, se Skrukeby, Östra.

Östra-Stenby, s:n, se Stenby, Östra.

Östra-Thorsås, socken, se art. Thorsås, Östra. Tillägg: arealen är, efter Hahr, 85,213 qv.ref, deraf 81,777 qv.-ref fast mark = 14,603 tld, och 4,536 vatten.

Östra Torp, pastorat i Skåne, se artikeln Torp, Östra-. Tillägg: Bland kyrkoherdar här, förtjenar nämnas den genom sina tal och skaldestycken på 1790-talet kände Gustaf Engzell; ådagalade ock såsom komministers-adjunkt i Falun mycket nit vid upprättandet af frikåren. — Under benämning »Södra afdelningen af Wemmenhögs härads skjutsällskap» har år 1862 i Östra Torp i Skåne bildat sig ett skjutsällskap, bestående af jordbrukare der och i kringliggande socknar. Sällskapet, hvars ändamål är att vinna färdighet i målskjutning, ämnade, så snart ett större antal medlemmar antecknat sig, konstituera sig som skarpskyttekår. Här är lastage- och lotsplats vid Smyge (se art. Smye) med 5 à 6 famnars vatten; tvänne moringsbojar äro ut-

lagda. Vattnet faller vid vestliga vindar merändels 1 à 2 fot, och vid orkanbyar har inträffat att vattnet fallit 4 à 6 fot, men detta vattenstånd har endast varat några timmar. Poststation finnes.

Östra-Wingåker, socken, se Wingåker, Östra. Utom uppgifna 8 småskolor har socknen en fast skola; skolträdgårdarnes ytvidd är 40,000 qvadratfot. Af hundskattsmedel ha 100 rdr användts till soppkokning samt skodon åt behöfvande skolbarn. Folkmängden uppgår till 2,480; areal 16,906 tld, deraf 2,862 åker, 1,700 äng, 4,044 skog.

Östra-Wram, s:n, se Wram, Östra-.

Öströ, *Öströö, Östre* (på Topografiska corpsens karta), ett frälse-säteri af 1 mtl, uti Dagsås socken, Faurås härad och Halmstads län, icke långt från kyrkan, hvarifrån räknas $1^1/_2$ mil v.n.v. till staden Warberg. Gården, på flera ställen kringfluten, ligger uti en herrlig trakt, med flera natursköna omgifningar; den var år 1818 bebyggd med ett prydligt mangårdshus af trä, omgifvet af vacker trädgård, som innefattar mellanrymden mellan boningshuset och sjön; till stället leder, förbi kyrkan, en ofantligt lång allé. — Den förste kände egare har varit den märkvärdige Owe Gjedde; vidare har stället egts af en Claus Mormand, major Erik Årrhane, gift med Mormands dotter, och äfven egare af Ottersjö, † 1704, en kapten Stjernclo, kapten Uggla, amiralitets-öfverkommissarien Löfvenskjöld och kommerserådet Arvidsson, kommerserådet P. G. Liedberg år 1818, då härunder lydde $12^1/_2$ insockne frälse-hemman, flera tullqvarnar, sågverk och ett nyligen anlagdt garfveri; vid samma tid uppgafs höbolet vara svagt och skogen hjelplig. År 1865 var säteriet, med enramig såg, och underlydande $^1/_2$ frälse Dagsås med qvarn för 3 par stenar, taxeradt till 100,000 rdr, och egdes då af ryttmästar B. Santesson, som äfven var egare till Tjolöholms egendom. Egaren af Öströ har fordom innehaft jus patronatus till Dagsås kyrka. Rörande ett på Östra skog befintligt fornminne, se under socknens artikel.

Östtomten, *Östtomta,* berustadt säteri uti Stenums socken, Walle härad och Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil från Sköfde och jernvägsstation, $^5/_8$ mil från Hallebergs gästgifvaregård, består af 2 mtl, och de underlydande hemmanen äro *Stora Rudet* $^1/_4$ frälse, *Hulken* $^1/_8$ och *Skogen* $^1/_8$, båda af skatte natur (det hela taxeradt till 60,000 rdr rmt); hela arealen är, enligt 1861 års upprättade karta, 781 tld, deraf $225^1/_2$ tld åker och tomter, 211 äng, 120 tld skog, deraf al och björk växer ymnigt. Åkerjorden består af god sandmylla och dyjord, som till stor del hvilar på mergelbotten. Utom skog, äfven till afsalu, finnes god tillgång på bränntorf. Sätesgården, med vackert läge nära Hornborga sjö och socknens kyrka, $^1/_2$ mil från Axvalla hed och lika långt från qvarn och såg, är bebyggd med ett större boningshus af trä, uppfördt år 1856; det omgifves af trädgård. — I midten och slutet af 1600-talet egdes Östtomten af adliga ätten Pauli (bördig från Österrike), någon tid, omkr. år 1700, af ryttmästaren Zacharias Elfving, adlad år 1691, men som dog utan manliga ättlingar, endast efterlemnande en dotter Catharina (Kristina) Elfving, gift med öfverste-löjtn. Carl Fromhold Tallberg, † 1735. Efter denna tid lärer Östtomten egts af adliga ätten Tallberg, som ännu på Stenums kyrkogård har en grafsten, — och först år 1803 inköptes egendomen från denna slägt af hr Lars Herman Gyllenhaal, hvars sonson Lars Herman är närvarande egaren, men bor på Härlingstorp (se d. art.) och har utarrenderat Östtomten till patron Müntzing, som redan åren 1855 och 1856 här verkskällt flera nyodlingar af sank och oländig mark och dervid användt guano; vid dikning har anträffats ett lager af renaste snäckmergel till en utsträckning af flera tlds vidd, samt 1 à $1^1/_2$ aln under jordytan. Mergeln, beskrifven af d:r Forssell i Skara, användes, i stället för kalk, till hvitlimning af spislar.

Östuna, mjölqvarn uti Köpings socken af Åkerbo härad och Westmanland, vid Östuna-ån, med 6 par stenar, egdes 1865, jemte Lilla Forssby $^1/_8$ mtl skatte, af Skinnskattebergs bruksegare, och taxerades samma år ensamt till 5,400 rdr. Östuna qvarn nämnes bland de gods och gårdar, som biskop Johannis Mathiæ erhöll af drottning Kristina.

Östuna, ett skatte-hemman uti Björskogs socken af Åkerbo härad och We-

sterås län, med såg, taxeradt år 1865 till 21,500 rdr, med samma egare som förutnämda qvarn.

Östuna, socken i Långhundra härad af Stockholms län, 2 mil från Uppsala, $5^1/_2$ från Stockholm — med en medelhöjd af 150 fot öfver hafvet — är belägen mellan Knifsta och Odensala i sydvest, Widbo i sydost, Husby i öster, Almunge i norr och Lagga i nordvest; omfattar, med $^7/_8$ mils längd och $^3/_8$ mils bredd, efter Hahr 0,418 qvadratmil *) (= 9,174 tld), deraf 0,012 qv.mil vatten (efter Tham 0,451 qv.mil), fördelade på $43^3/_{16}$ mtl, deraf $13^3/_{16}$ skatte, 3 krono och 27 frälse, till stor del under säterier. Socknen berör i norr med en smal spets den bergländiga skogsmarken mellan häraderna, är i söder dels något skogig, dels något bergkullig kring sjön *Walloxen,* hvars norra del ligger här inom (hela sjön anses upptaga 900 tld); den mellersta bygden kring *Lagga-ån* är i allmänhet jemn. Rådande jordmån är dels lera, dels sand och mojord. Inbyggarnes antal, som uppgår till omkring 750, är något mindre än det var år 1810 (uppgifves af pastor till 780); näringar äro: åkerbruk, ängs- och något skogsbruk, fiske i Walloxen, hvarest fås aborre, gers, spigg, lake, ruda, ål, sutare, vimba, braxen, mört, löja, gädda och harr; biskötsel börjar blifva allmännare, flera tegelbruk finnas, och ett ölbryggeri; en nyttig industrigren är äfven tillverkningen af flyttbara tröskverk. Vicker och hafra börja att allmännare odlas till grönfoder; äfven odlas nu ett användbart klöfverfrö, hvars dyra inköp varit afskräckande; hafra och ärter odlas med fördel. Guano, blandad med $^2/_3$ dyjord, har befunnits verka särdeles fördelaktigt vid potatesodling; nyttan af mergel och dyjord för den styfva jorden börjar äfven blifva mera allmänt erkänd. Bland förbättrade åkerbruksredskap borde den nyttiga höstegen blifva allmännare känd och begagnad, såsom i hög grad tidbesparande vid bergning af hö, äfvensom begagnandet af vågar med jernlänkar och skäcktor af trä i stället för de förderfliga och djurplågande bukoken. Med de förra gå djuren lättare och kunna följaktligen äfven draga större tyngd. Bland redskap, som betydligt underlätta odlingsarbetet, är den flyttbara stenkranen. Sex karlar uppbryta lätteligen med block och lina stubbar och jordfasta stenar, så stora att 2—3 par oxar behöfvas för dessas bortskaffande, sedan uti stenen borrats ett hål af omkr. 2 tums djuplek, hvaruti en jerndubb införes, som fäster sig mot kanten af hålet, då stenen upplyftes. All fast egendom taxeras till 742,750 rdr. — Roslagsvägen från Uppsala går här i nordostlig rigtning. — Socknen nämnes redan 1314; den är nu annex till Lagga. Kyrkan, af gråsten, belägen $^1/_2$ mil från moderkyrkan, är gammal, men reparerad i sednare tider, har grafvar för slägterna Winblad och Svinhufvud, och på kyrkogården för v. Scheffer och Nisbeth. Enligt äldre berättelser skall kyrkan förr haft sin plats längre i söder, närmare sjön. Socknen har en fast skola med en examinerad lärare, som har att undervisa något öfver 100 barn; till skolhuset hör ett mindre planteringsland. Af en mängd bauta- och runstenar samt andra fornlemningar, på 1600-talet ännu befintliga, skall numera finnas blott en runsten å *Brunneby Mellangård,* med inskriften: + Ktil + sru ...al sa: rita ..— .. ani sin kuthan. Af gods och gårdar märkas: säterierna *Tislinge* (godset $7^1/_4$ mtl), — *Wallox-Säby* (godset $8^7/_{16}$ mtl), — *Östunaberg* (se nedan), — *Risberga, Wäppeby,* — *Eggebyholm* och *Åsbergby;* — *Östhamra,* 2 mtl; år 1656 såldes Esthambra af friherre Göran Gyllenstjerna till presidenten M. Björnklou. — *Qvalsta,* 2 mtl frälsesäteri; — *Klockaregården,* orgelnistens boställe. — *Brunnby* 1, *Hälleby* $^1/_2$ och *Täby* $^1/_2$, alla krono, äro af Gustaf II Adolf donerade till Uppsala akademi. — *Lunden* $^1/_2$ och *Långlunda* $^1/_2$ krono, egas af Danviks hospital. — *Rökhålet* $^3/_{16}$ mtl, en gård. — Hemmans namn äro vidare: *Bergby, Stocksättra, Wallby, Åsbergby* och *Åsby.* — Lägenheten *Wisingbohl.* — Adr.: Uppsala.

Östunaberg, rättast *Östunaby,* egendom uti Östuna socken, Långhundra härad och Stockholms län, vid kyrkan, som ligger 2 mil från Uppsala, består af 1 mtl frälse-säteri, $2^5/_8$ skatte-säteri, med Östunaby $1^1/_4$ mtl skatte, och var det

*) 7,984 tld, deraf 2,013 åker, 737 äng, enligt Hush.-Sällskapets ber. år 1865.

hela 1865 taxeradt till 78,000 rdr. — *Östunaberg* innehades år 1685 delvis af Forbus, Sparre och Lindhjelm; har från medlet af 1700-talet tillhört dels slägten Luhr, omkring 1740, dels Grundelstjerna, ännu 1772, ryttmästaren Nisbeth 1825—1845, och kom med dennes dotter till nuvarande egaren major F. v. Sass i Stockholm. Skatte-säteriet blef köpt till skatte den 28 Nov. 1785.

Ösödö (Osædö), i Medelpad, nämnes 1489 bland rämärkena på gränsen mellan Sverige och Norge.

Öttum, annex-socken till Jungs pastorat, är belägen uti Skånings härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil v.s.v. från Skara, begränsas i nordvest af Saleby, i norr af Gerum, i öster af Winköl, i sydost af Wånga, i sydvest och vester af Qvänums och Jungs socknar. Arealen, efter Hahr 0,314 qvadratmil fast land = 4,953 tld, efter Forsell 3,032 tld, deraf 10 vatten, och efter Friberger 0,194 qvadratmil = 4,490 tunnland, är fördelad på $8^1/_8$ mtl skatte, $1^1/_4$ krono och 5 frälse, tillsammans $14^3/_8$ mtl (alltså c:a 312 tld på 1 mtl). — Socknen, med en medelhöjd af 320 fot, har något bergig, till större delen jemn mark, lera och lermylla till jordmån, brist på skog; genomflytes af tvänne Lidans grenar; beboddes år 1867 af c:a 730 inbyggare (270 fler än år 1816). Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års taxering för bevillning till 441,000 rdr, samt 40,000 rdr för statens egendom, 1,200 för annan än jordbruksfastighet. — Namnet skrifves ömsom Öttom, Uttom och Utöm; det kan vara härledt af Oden eller Odhem, såväl som från Ödehem, till minne af en farsot, hvarom folket ännu efter förfädren förtäljer, huruledes den, kallad *Svarta döden*, här starkt rasat. Kyrkan, mellan 58° 19′ 21,29″ latitud och 4° 50′ 8,11″ longitud, 0,9 mil från moderförsamlingens, är af huggen tälgsten; hon skall vara byggd af S:t Sigfrid, skadades af en åskblixt i April 1752, hvarefter den åter blef iståndsatt år 1756. Socknen har en fast skola på 2 afdelningar och 2 småskolor; planteringsland finnes, upptagande 10,500 qvadratfots ytvidd; år 1865 undervisades 134 barn af en examinerad och 2 oexaminerade lärare. — Gårdar och byar: *Lilla Jonstorp* (Ljungstorp på Topogr. corpsens karta), 1 mtl krono och militiæ, har år 1688 hemfallit till kronan för ofruktbara fordringar hos gr. G. Oxenstjernas arfvingar. — Byar äro: *Stora Jonstorp* 1 frälse, — *Fårtorp*, 2 skatte och 1 frälse, häraf disponeras frälse-räntan af Jungs, Marums och Härlunda socknars fattiga barn, — *Öttum*, 6 skatte, stommen 1 frälse, Brog. $^1/_2$ frälse, — *Fransta* $^1/_8$ skatte; — *Tolstorp* $^3/_4$ mtl frälse, är köpt år 1645 från kronan af fru Karin Svenske, — *Kafletorp* $^1/_4$ frälse, — *Kultebo* $^1/_8$ frälse, — *Tomten* $^3/_8$ fr. — Adr.: Skara.

Öxabäck, *Yxabech* (1540), Öxabecka (i 1777 års jordebok), annex-socken till Thorestorps pastorat, är belägen uti Elfsborgs län, 5 mil s.s.v. från Borås, till större delen (efter Hahr 0,532 qv.mil = 12,312 tunnl., deraf 1,435 vatten, med $11\frac{1}{32}$ mtl, hvaraf $5^7/_8$ skatte, $\frac{1}{32}$ krono. $5^1/_8$ fr., och 935 inb.) inom Marks härad; den östra delen, eller den s. k. *Skänklingen*, $5^1/_2$ mtl, med c:a 490 inbyggare, räknas i juridiskt och administrativt hänseende till Holtsljunga socken af Kinds härad*); hela arealen uppgafs af Forsell till 17,149 tld, hvaraf 3,333 tld räknades till Kinds härad; i folkskole-inspektörernas berättelse för år 1865 uppgifves åter hela arealen till något öfver 1 qvadratmil. Socknen, med en medelhöjd af 350 fot öfver hafvet, har bergig mark, ej särdeles bördig jordmån och skog till husbehof, vid några hemman äfven deraf till afsalu. Hela fastighetsvärdet inom Marks härad upptogs i 1865 års taxering för bevillning till 117,500 rdr. — Kyrkan, som ligger 0,9 mil från moderförsamlingens, är af gråsten, med okänd ålder, tillbyggd år 1781. Barnundervisningen bestrides i

---

*) Enligt beslut af den 16 November 1864 skall kronotionden för nedanstående hemman, hvilken hittills varit redovisad uti Marks fögderis räkenskaper tillsammans med kronotionden af Öxabäcks socken, derifrån uteslutas, samt hädanefter i räkenskaperna för Kinds och Redvägs häraders fögderi redovisas, neml. Elmhult $^1/_4$, Gunbjörntorp $^1/_4$, Hallenstorp (Hallatorp) $^3/_8$, Kapellabo $^1/_8$, Ryd eller Rud $^1/_4$, Gärfvidsnäs (Gjersnäs) $^1/_4$, Stenshult $^1/_4$, Spjutås $^3/_8$, Boosten $^1/_4$, Backen (Backa) $^1/_4$, Baeka Lilleg. $^1/_2$, Fagerhult $^1/_4$, Hultö (Hylte) $^1/_4$, Mjögasjö (Mjösjö) $^1/_4$, Tocknarås qvarn $^1/_8$, Strömma $^1/_2$, Tocknarås $^1/_2$, Tåsthult Yttre (Jönsagården) $^1/_4$, ibm Öfra (Andersgården) $^1/_4$.

en fast skola; dess saldo uppgick 1865 till 1,184 rdr. — Här märkas de ganska välbyggda, men mindre gårdarne *Kärra* $^1/_4$ mtl frälse, — *Strixbol* $^1/_4$ mtl skatte, — *Säfsered* $^3/_4$ frälse-säteri, 2 egare; — *Gillerholmen*, $^1/_2$ krono, komministerboställe, — *Bro* qvarn och såg. — Byar och hemman äro: *Höghult* $^3/_4$ skatte, $^1/_4$ krono, med 8 hemmansbrukare, 25 hushåll, — *Tokhult* 1 skatte, 5 brukare, 10 hushåll. — *Öxabecka* stom $^3/_8$ frälse, 2 brukare, 5 hushåll; — *Abberhult, Amundegärde, Backa, Börkebol, Boxhult, Brehult, Börshult, Farsnäs, Gigered, Glumse, Hårsås, Hermunstorp, Höga, Kofrabo, Mörkhult, Prekebo, Sibbarp, Sjögården, Skårebo, Slätthult, Spjutås* och *Tossbo.* — Adr.: Skene.

Öxared, ett mantal skatte uti Förlunda socken i Hallands län, är gästgifvaregård från den 1 Jan. 1864.

Öxna, fordom Yxn, gård uti Foss socken, Tunge härad af Göteborgs och Bohus län; har å utmarken några rösen, som beledsagas af den falska uppgiften, att de äro rudera efter fordna vårdtorn (Bohusläns Hist., 2:dra upplagan, II Del., sid. 181).

Öxnevalla (fordom *Yxnævallæ*), annex-socken till Istorps pastorat, är belägen i Marks härad af Elfsborgs län, $3^1/_2$ mil n.n.o. från Warberg, $4^1/_2$ mil s.v. från Borås; arealen, efter Hahr 0,415 qvadratmil = 9,604 tld, hvaraf 1,665 vatten, är fördelad på $26^1/_2$ mtl, hvaraf $11^3/_4$ skatte, $^7/_8$ krono, $13^1/_4$ frälse, i 93 brukningsdelar. — Socknen, med en medelhöjd af 270 fot öfver hafvet, har till större delen jemn mark, men mindre bördig jordmån, som i allmänhet är sandmylla, endast vid några få hemman lerjord, och med obetydlig skog; beboddes 1866 af 1,340 (år 1862: 1,380) inb. (620 fler än 1805). Hela fastighetsvärdet upptogs i 1865 års taxering för bevillning till 458,900 rdr. — Kyrkan, 0,6 mil från moderförsamlingens, är af sten, med okänd ålder, tillbyggd år 1773; afbrändes jemte tornet, af åskeld i Juni 1825, men är åter uppbyggd. Uti en fast skola om 4 klasser undervisades år 1865: 85 barn, medan 90 erhöllo undervisning i hemmet; skolkassans saldo var nämnda år 1,108 rdr, och Frölichska skolfonden till fattiga barns understöd lemnar en årlig ränta af 100 rdr. — I kon. Erik XIV:s historia af Tegel, sid. 202, läses om en rådplägning här i socknen mellan riksråden och de förnämsta, som åtföljde konungen under kriget 1565, huruvida det vore rådligt, att konungen i egen person begaf sig in i fiendens land, dervid enhälligt beslöts, att konungen ej borde längre framtåga, utan sätta någon annan till krigsöfverste. Men häröfver blef kon. Erik mäkta vred; begaf sig dock genast derifrån med sina liftrupper, sedan han likväl förut tillsatt befälhafvare. — Märkligaste gärdar äro: *Hyltenäs* frälse-säteri af $^1/_2$ mantal, underl. 1 rå och rör, $^3/_4$ frälse, qvarn och såg, egare J. P. Branting; tillhörde 1777 assessor Köhler; — — *Gunbo* 1 mtl frälse-säteri, deraf $^1/_3$ mtl med underl. $^1/_2$ frälse Häs, $^1/_2$ frälse Eskebo och $^1/_4$ skatte Källeberg; båda gårdarne äro hvardera tax. till 31,200 rdr; — *Deragården* $^1/_2$ rusthåll, *Bergabol* $^1/_2$ frälse, $^1/_3$ skatte i *Berg,* $^9/_{16}$ i *Elofstorp,* $^{11}/_{32}$ i *Karstorp,* $^1/_6$ i *Källeberg* och $^1/_4$ skatte *Sigården,* tillsammans tax. till 49,600 rdr, egas af kapten E. von Segebaden. — *Brännared* 1 frälse och 1 skatte, egas af kapten A. Natt och Dag. — *Aplagården* $^1/_2$ frälse, *Karstorp* 1 frälse, *Kataskog* $^1/_2$ frälse och *Preke* $^1/_2$ frälse, egas af grefve Cronhjelm. — *Kärragärde* $^3/_8$ skatte, eges af kyrkan — *Aplagården* $^5/_8$ krono, komministerboställe. — Byar äro vidare: *Hyltenäs* 3 frälse, 10 delar, 21 hushåll, *Karstorp* $1^1/_2$ frälse, $1^1/_4$ skatte, 16 delar, 46 hushåll, *Källeberg* $1^1/_2$ skatte, 6 delar, *Ljungvik* $^1/_4$ frälse, *Ussbo* 1 frälse, 3 delar, *Wik* $^5/_8$ skatte, $^1/_2$ frälse, 4 delar och *Wiskebacka* 1 frälse, 3 delar. — Adress: Skene.

Öxnäs, bruks- och landtegendom på Dal, uti Elfsborgs län, Walbo härad och Högsäters socken, vid pass 4 mil från Uddevalla, består af: *Öxnäs* jernbruk, Öxnäs och Tångelanda mjöl- och sågqvarnar samt $2\frac{29}{36}$ mtl, deraf *Öxnäs Norre* 1 mtl, är bebygdt med litet, men vackert mangårdshus. Jernbruket är uppfördt på Östra Tångelanda egor i Öxnäs ström, och har privilegier från åtskilliga tider; de första erhöllo direktör Johan Dessau och rådmannen i Uddevalla Jöns Kock på en stångjernshammare med härd; de andra äro: af den 26 Juni 1732 på

Åsbräcka, 9 rad. nedifr. står: blef köpt från kronan 1689, läs: blef köpt till frälse på 1650-talet, men reduceradt.

Åsled, sid. 615, 14 rad. nedifrån står: Fräkens, läs: Frökinds.

Åstön, 1 rad. nedifrån står: 5 h:ld, läs: 5 hushåll.

Åsunden, sjö, omnämnda Dackeus nederlag 1543, hör under artikeln Åsunden, sjö i Östergötland.

Ängertjö, 4 rad. uppifrån står: $26\frac{1}{4}$ tunnl. = 3 mtl 2 tld, läs: 3 mtl $2\frac{1}{4}$ tld.

Äskog, läs: är gammal skatte-natur och år 1629 köpt till frälse af biskopen.

Ässingen, 1 rad. nedifrån efter hertig Carl läs: med sina tyska gäster, under färden till Stockholm, hvilade öfver natten till d. 12 Juli 1578.

Ödestorp, gästgifvaregård, ligger i Frödinge socken, Sevedes härad och Kalmar län.

Öfrabyborg, skrefs fordom Öhrabyborg. 7 rad. nedifr. står: 1740-, läs: 1760. 4 rad. nedifrån efter lagman, läs: Boberg, sedermera adlad Palmcrona, men ej introducerad.

Öjhult, 5 rad. uppifr. läs: Peder Arvidsson Kåse.

Öknö. Näf var Skyttes svärfar.

Ölme, sid. 678, 1 sp., 4 rad. uppifrån står: 1848, läs: 1648. 6 rad. uppifr. står: Stenbäck, läs: Stenbock.

Ölmstad, sid. 678, 2 sp., 23 rad. uppifrån står: Werida, läs: Wireda.

Ölsta, 2 rad. nedifrån står, att gården i sednare tider tillhört slägten Björnram, läs: på 1500-talet.

Öntorp, 2 rad. uppifrån står: socken, läs: pastorat.

Örberga, socken, gårdarnes uppgifna areal är qvadratref, ej tunnland.

Örbyhus, 7 rad. nedifrån står: Sten Sturesson, läs: Thuresson.

Örebro län, sid. 698, 2 rad. nedifrån står: Hillinge, läs: Hidinge.

Örneström, pappersbruk, sid. 721, 1 rad uppifrån står: Brahe, läs: Bjelke.

Förkortningar:

all:s.	= alltsammans.
art.	» artikeln.
ber.	» berustadt.
c:a	» cirka.
ctr	» centner.
dat. d.	» dateradt den.
d:o	» dito.
enl.	» enligt.
exc.	» excelens.
f. d.	» för detta.
fr.	» frälse.
hr	» Herr.
ins. fr.	» insockne frälse.
ibm	» förutnämnda namn.
kl.	» klassen.
kon.	» konung.
kons.	» konsistorielt.
kpr	» kappar.
kr.	» krono.
kr. v.	» kronovärdie.
L:a	» Lilla.
m. m.	» med mera.
m. fl.	= med flera.
matr.	» matrikel.
mellang.	» mellangård.
mtl	» mantal.
n. n. o.	» nordnordost.
n:r	» nummer.
præb.	» præbende.
qv.	» qvadrat.
rdr	» riksdaler.
r. r.	» riksråd.
r. r. efter mtl	» rå och rör.
sk.	» skatte.
s. k.	» så kallade.
sn.	» snäsland.
s. o.	» sydost.
sp.	» spannland.
St:a	» Stora.
tax.värde	» taxeringsvärde.
tld	» tunnland.
t:r	» tunnor.
uts.	» utsockne.
Öfrag.	» Öfragården.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 12 11 06 014 5